ISSN 2304-5809

Молодий вчений

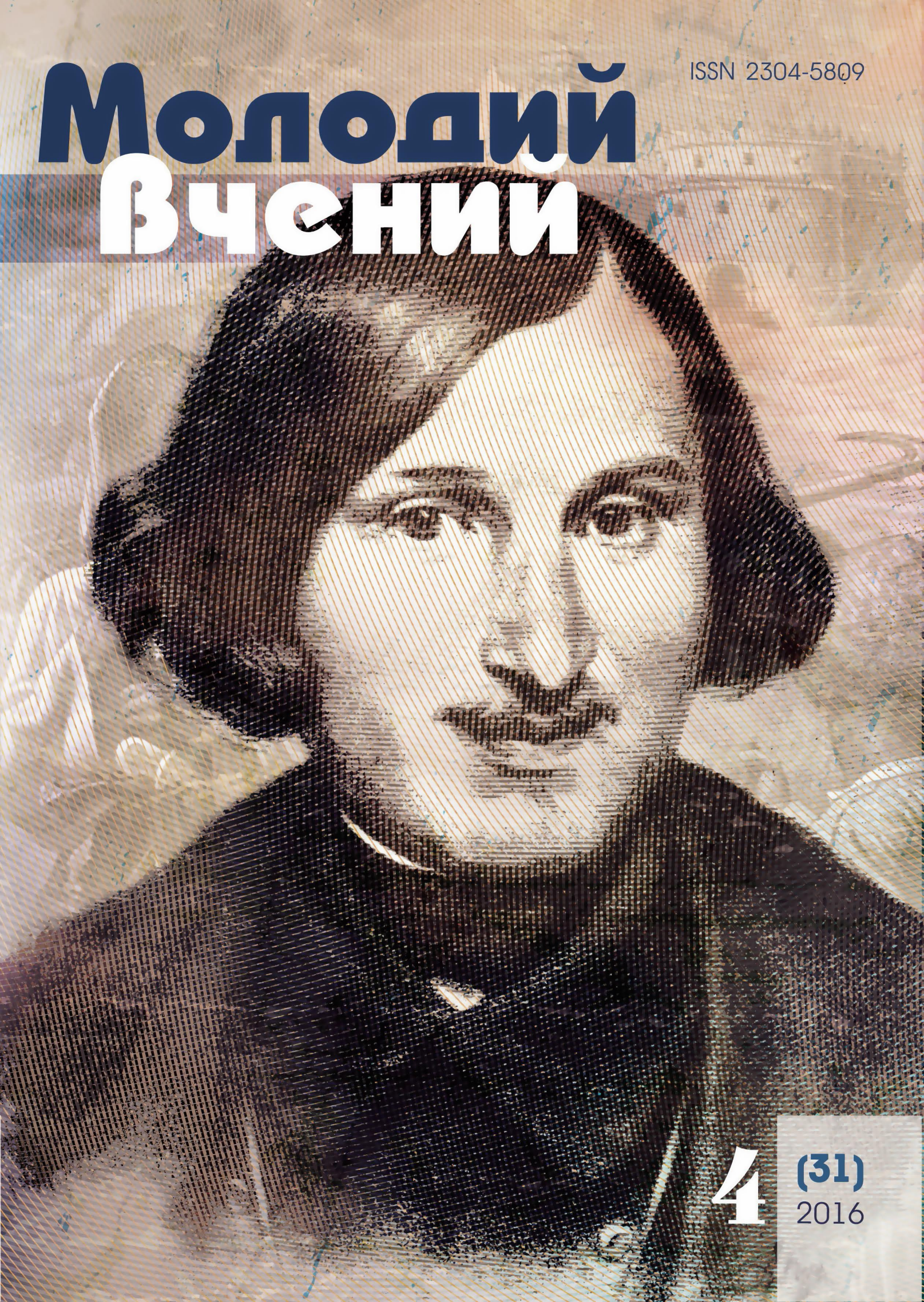

4 (31) 2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 4 (31) квітень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Adamczyk Arkadiusz – доктор габілітований політології (Республіка Польща)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидата юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена відомому прозаїку, драматургу, поету, критику, публіцисту – Миколі Васильовичу Гоголю. Народився він 20 березня 1809 року в селі Сорочинці Полтавської губернії в сім'ї поміщика. Навчання Гоголя проходило в Полтавському училищі, потім у 1821 році поступив до Ніжинської гімназії. У 1828 році він переїжджає до Петербурга. Там служить чиновником, намагається влаштуватися в театр актором і займається літературою. Твори Гоголя «Ніч перед Різдвом», «Травнева ніч», «Сорочинський ярмарок», «Страшна помста», «Тарас Бульба» поетично відтворюють образ України. Письменник захоплювався містикою та релігією. Найзагадковішим твором Гоголя вважається повість «Вій», створена, за словами самого автора, на основі народних українських переказів. Життєвий та творчий шлях Гоголя і його трагічна доля досі залишаються загадкою, яку розгадує не одне покоління дослідників. В Україні проводиться щорічний мультидисциплінарний міжнародний фестиваль сучасного мистецтва ГОГОЛЬFEST, названий на честь письменника.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2016
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2016

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Авдєєва О.М.
Економічні можливості сфери освіти: світовий досвід.....1
Aksom H.I.
Limits to institutional entrepreneurship and proto-institutions: new insights into the paradox of embedded agency.....5
Артамонова А.А.
Біржовий ринок деривативів: світовий досвід та українські реалії 8
Битківська А.В.
Бухгалтерський облік витрат підприємства-боржника в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства.....12
Бойко А.О., Миронова А.М.
Роль місцевих податків і зборів у формуванні місцевого бюджету.....19
Боярська М.О.
Сутність та визначення економіки вражень на сучасному етапі розвитку економіки України.....25
Варламова С.І., Варламова І.С.
Впровадження системи екологічного менеджменту в Україні: проблеми та перспективи.....27
Верхоглядова Н.І., Бородін М.О., Негода А.С.
Проблема ефективної собівартості будівельно-монтажних робіт на сучасному етапі розвитку будівельної індустрії України.....31
Владимирова М.С.
Формування екологічного маркетингу на підприємстві.....35
Воробей Ю.М.
Сутність, структура та функції інтелектуального капіталу компанії 39
Гарбар Є.С.
Стійкість комерційного банку в контексті волатильності товарного ринку.....44
Гринь В.І.
Складові та чинники формування та етапи й інструменти управління підвищенням конкурентоспроможності сільськогосподарських галузей в Україні.....47
Гуцул М.О.
Методика оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства.....51
Давиденко В.М.
Рівномірність розподілу земельних угідь у вітчизняній і європейській сільськогосподарській практиці.....55
Дмитренко А.В., Лебедик Г.В.
Концептуалізація базових положень бухгалтерського обліку спільної діяльності.....59
Dobrivska M.V.
The state of development of bioeconomy in the agriculture industry in the EU.....63
Завора Т.М., Деньга Ю.І.
Пріоритетні напрями політики соціальної безпеки щодо поліпшення стану пенсійного забезпечення в Україні.....67
Залунін В.Ф., Бородін М.О., Кравченко В.В.
Проблеми та перспективи розвитку трудових ресурсів в Україні.....73
Івченко Л.В.
Консолідована фінансова звітність: теоретичні та практичні аспекти.....76
Кміть В.М., Климусь Р.Р.
Особливості становлення та перспективи розвитку системи місцевого оподаткування в Україні.....80
Коваленко В.В.
Методичні підходи щодо діагностики рівня економічної безпеки підприємства.....85
Корнілова Н.В.
Організаційно-економічні аспекти забезпечення ефективності діяльності туристичного підприємства.....88
Коцкулич Т.Я., Федоришин М.М.
Відображення в обліку витрат на розвідку запасів нафти і газу: міжнародний та вітчизняний досвід.....92
Кошарний В.О.
Загальна характеристика поняття «туристична інфраструктура».....96
Кутідзе Л.С., Савчук І.О.
Оцінка показників ефективності рекламної кампанії в мережі Інтернет.....100
Кушнір С.О., Вернидуб М.Ю.
Особливості формування власного капіталу комерційних банків в Україні.....104
Лещенко Л.О.
Прогнозування споживання овочів в Харківській області.....110
Ліп'яніна Х.В.
Аналіз конкурентоспроможності туристичної діяльності в Тернопільській області.....113
Ляшенко О.М., Проць І.І.
Масові відкриті он-лайн-курси: нова технологія навчання чи міф?.....118
Ляшенко О.М., Шампанюк Ю.І.
Особливості трудової міграції України.....121
Магар Н.Г., Косяк О.В., Кукса О.Л.
Удосконалення методичного сегменту діагностики людського потенціалу.....125
Мариніна О.О.
Інтегрована модель формування конкурентної стратегії підприємства на міжнародних ринках.....129

Материнська О.А., Платковська О.В.
Аналітична оцінка банкрутства комерційних банків України.....134
Мірзоєва Т.В., Нам'ясенко Ю.О.
Окремі аспекти розвитку та розміщення продуктивних сил на території Київської області.....138
Мокряк К.В.
Інноваційна діяльність в концепції системи антикризового фінансового управління підприємством.....142
Ожегова Г.О.
Особливості методики складання консолідованої фінансової звітності за міжнародними стандартами в Україні.....146
Павлюк В.І.
Формування системи показників оцінки результативності превентивного антикризового управління підприємством торгівлі.....140
Пітюлич М.М., Машіко К.С., Кудак К.М., Пауш М.М.
Потенціал територіальної громади: особливості формування і розвитку.....155
Познякова О.І., Вільгард М.Р.
Проблеми та перспективи розміщення цінних паперів українських компаній на варшавській фондовій біржі та її альтернативних майданчиках.....160
Розорінов Г.М., Якименко Ю.П.
Оцінка стійкості інформаційних технологій та систем XXI століття.....164
Сабадош Г.О., Постоєнко К.І., Усенко О.В.
Державне регулювання професійної освіти в контексті забезпечення національних інтересів.....168
Самарцева А.Є.
Контролінг в антикризовому управлінні.....173
Саух О.С.
Підвищення конкурентоспроможності облігацій українських емітентів на міжнародних ринках.....178
Світлична В.Ю., Рубанка В.М.
Енергетична безпека: визначення сутності, пошук шляхів мінімізації ризиків та ефективна реалізація заходів забезпечення.....185
Синиця Н.А.
Модернізація в сільській місцевості: проблеми підвищення енергетичної ефективності за рахунок теплоізоляції.....189
Скавронська І.В., Заблоцький Б.М.
Взаємодія міжнародних ринків праці та освітніх послуг.....193
Скавронська І.В., Мадараш О.В.
Місце і роль ТНК у розвитку національних економік.....197
Скавронська І.В., Гончарук А.О.
Тенденції розвитку креативних індустрій в країнах Європейського Союзу.....201
Сліпченко В.В.
Принципи формування системи оподаткування аграрного бізнесу.....205
Смачило Т.В., Олеха Д.І.
Формування національного бренду України.....209
Тригуб О.В., Чернишов А.С.
Ефективність реорганізації банківського сектору України.....212
Хасан Алі Аль-Абабнех
Види, значення та ефективність сучасної реклами.....216
Шаповал О.А.
Теоретичні аспекти системи мотивації праці персоналу підприємства.....220
Шрамко І.І.
Природне агровиробництво сільськогосподарських підприємств у концепції сталого розвитку.....224

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Ткач Л.І., Бондар О.Б., Коротнєва П.А.
Типологічна структура лісів водозбору річки Оріль.....228

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Бабаєв О.А., Юдін О.М., Лукашов В.К.
Можливості та перспективи ефективного використання базальтових волокнистих матеріалів та виробів з них в інтересах теплоенергетичних комплексів та інших галузей.....233
Бучківська У.Б.
Дослідження комплексного зносу платтяно-костюмних тканин з використанням еластанових ниток.....237
Василенко В.Г., Ширій В.В.
Ідентифікація користувачів корпоративної мережі з використанням лінгвістичного моделювання.....242
Галкін А.С.
Визначення впливу витрат покупців на функціонування логістичних систем.....245
Зенкін А.С., Овчаренко О.В., Борко В.О., Поліпкевич О.П., Зенкіна С.М.
Методичні основи кількісного оцінювання виробничих ризиків.....249
Пронь С.В., Висоцька І.І.
Теоретичні аспекти поняття транспортної системи аграрних робіт.....252

Хавар Ю.С., Хавар М.В.
Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення як база оподаткування.....256
Шарапова Е.В., Дейнеко Д.В.
Аналитическая оценка распределения потерь относительно допустимого уровня беспроводных каналов связи стандарта LTE в условиях пригорода.....261

МЕДИЧНІ НАУКИ

Колюбакіна Л.В., Хільчевська В.С.
Фенотипова неоднорідність тяжкої бронхіальної астми у дітей залежно від характеру ацетилювання за результатами кластерного аналізу.....266
Петрушанко В.М., Павленкова О.В., Павленко С.А., Ткаченко І.М.
Використання склоіономерного цементу «ChemFilMolar» при пломбуванні порожнин 2 класу за блеком.....269
Хухліна О.С., Вілігорська К.В., Антонів А.А.
Зміни стану системи еритропоезу за коморбідного перебігу хронічного обструктивного захворювання легень та хронічного пієлонефриту із супутньою сечокам'яною хворобою.....272

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

Братішко Ю.С.
Зовнішня соціальна відповідальність фармацевтичних компаній.....276
Яковлева О.О., Коваль А.І.
Динаміка офтальмологічних уражень на тлі цукрового діабету І типу протягом 2012-2014 років у госпіталізованих пацієнтів.....280

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Стойка М.В.
Матричні зображення скінченних груп над локальними факторіальними кільцями 283
Сухомлин О.В., Рижко І.О.
Роль бінарних занять для покращення навчального процесу та підвищення зацікавленості студентів у набутті та застосуванні знань.....286

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Первушина О.А., Жегунов Г.Ф., Якименко Т.И.
Влияние криоконсервирования на сохранность и осмотическую хрупкость эритроцитов животных-компаньонов.....290

ХІМІЧНІ НАУКИ

Петухова Т.А., Рижих А.С.
Дослідження впливу добового раціону спожитих продуктів харчування на забезпеченість організму студентів деякими біогенними елементами.....294
Стецик В.В.
Кореляції загальних і ступінчастих констант стійкості комплексних сполук.....298

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Крайнюков О.М.
Комплексна оцінка якості води та екостану аквальних ландшафтів річкових басейнів України.....302

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Гал М.Й.
Південно-східний вектор у зовнішній політиці України.....307
Красніцька Г.М.
Етично-ділові стосунки бізнесменів.....310
Петрик А.М.
Публіцистичний аспект інтелектуальної спадщини А. Яковліва 313
Романуха О.М.
Демаркація українсько-російського кордону.....317
Сосюра Л.Г.
Михайло Драгоманов – практик української освіти.....323
Щербина Н.Ф., Махінла Ю.Б.
Політико-ідеологічний плюралізм в сучасній Україні: теоретичні й практичні аспекти 327

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Головка А.А.
Захист кіберпростору як складова інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни.....333
Тосько Р.Р., Новікова А.В.
Застосування методики swot-аналізу для формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки 337

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Беленчук О.І., Сивак Л.М.
Створення прес-релізу для Інтернет-ЗМІ.....341
Босак К.І., Сивак Л.М.
Співвідношення понять «суперечка», «дискусія» і «полеміка». Етичні аспекти культури дискусій.....346
Бродюк Ю.М.
Сюжетно-композиційні особливості повістей Михайла Томчанія.....349

Вешелені О.М.
Топос міста та його ідейне наповнення у романі «І бачив я…» Зосима Дончука.....354
Громовенко В.В.
Особливості словотворення неологізмів в англійському політичному дискурсі.....358
Зайченко С.А.
Мотиви подорожей в середньовічній китайській поезії.....361
Заремба І.Д., Сивак Л.М.
Українізація іншомовних термінів.....366
Зінчук Р.С.
Формотворення іменника кінь у західнополіських і суміжних говірках.....370
Коваленко А.М.
Використання емоційно-експресивної лексики як засобу мовної гри в політичному дискурсі 376
Козаченко І.В.
Підготовка вчителів іноземних мов у Великій Британії. Позитивний досвід для України.....379
Koltsova Yu.E.
Printed advertisement: some English-language, ethnic and gender aspects.....383
Кочукова Н.І., Молькова В.М.
Трансформація та варіантність стійких сполучень слів (на матеріалі української преси).....387
Крацило С.О.
Вербалізація концепту «marriage» у романі Фанні Берні «Камілла, або портрет юності».....391
Кучик Г.Б.
Тексти установчих документів міжнародних організацій: лексико-семантичний контент.....395
Манько Р.М.
Поезія Збігнєва Герберта в контексті аксіологічної ідеї Генрика Ельзенберґа.....398
Нікольчук І.В.
Правовий звичай у приказках і прислів'ях Київщини.....402
Олексин О.З.
Шекспірова гра слів у перекладах П. Куліша: зіставлення рукописних та редагованих І. Франком текстів.....406
Опришко Н.О.
Місто як територія любові у постмодерній версії Юрія Андруховича.....410
Сіробаба М.В., Черепова Ю.В.
Лірика Юрія Доценка: слова, думки, образи.....415
Тєлкова О.В., Большаков Д.С.
Гастрономічний код культури в іспаномовній картині світу.....419
Федів О.Є.
Оповідання «The Smile» Р. Бредбері в українських перекладах: до питання синхронної множинності.....423
Шарапановська Ю.В.
Теоретичні засади аналізу політичного дискурсу.....428
Швець О.В.
Тема-рематичне членування номінативних речень у різноструктурних мовах.....432
Шевель Т.О.
Місце драматургії й театру в житті та творчості М. Вороного.....435

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бончук Н.В.
Аспект лихослів'я в комунікативній поведінці підлітків та юнацтва.....440
Бончук Н.В.
Образ Героя в свідомості сучасних підлітків та молоді.....447
Железнякова Ю.В.
Розробка програми психологічної корекції суб'єктивного почуття самотності як чинника адиктивної поведінки молодших підлітків.....454
Мащонок А.О.
Взаємозв'язок емпатії та психологічного благополуччя у майбутніх психологів.....459
Перегончук Н.В.
Проблема формування професійної компетентності майбутнього психолога: перспектива деформалізації освіти.....462
Пляка Л.В.
До питання психологічної компетентності викладача вищого навчального закладу медико-фармацевтичного спрямування у процесі підвищення кваліфікації.....467

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Гудзенко О.З., Новикова Д.М.
Сучасні форми соціального контролю в суспільстві споживання: актуальні українські реалії.....471
Кодацька Н.О.
Гендерний підхід в управлінні персоналом.....475
Сорокіна Г.В.
Особливості споживацької поведінки крізь призу комунікативного підходу.....479
Шаповал І.Г.
Насильство в сім'ї як суспільне явище.....483

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Гамбаль І.А.
Талант-шоу: роль журналіста (на прикладі талант-шоу телеканалу СТБ).....486
Голубенко Т.А.
Алгоритм діяльності соціального журналіста на українському телебаченні.....490
Гумен О.С.
Модернізація інформаційного забезпечення професійної комунікації готельно-ресторанної справи.....494

Доценко К.О., Осадчук А.Р.
Перспективи використання технологій public relations у діяльності центру культури ЗНУ.....498
Комащенко І.І.
Особливості інформаційно-розважального контенту в українському сегменті соціальної мережі Facebook.....502
Недо А.А.
Журналистская деятельность как объект правового регулирования в ЕС.....506

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Брижак Н.Ю.
Професійне самопізнання як провідний компонент самосвідомості майбутнього вчителя початкової школи.....511
Гуцуляк Л.І.
Взаємодія педагогів, батьків та громади як важлива умова ефективності навчання та виховання учнів початкової школи (на прикладі Сполучених Штатів Америки).....515
Дольнікова Л.В.
Інтегративний підхід до структурування змісту природничих дисциплін в гетерогенній групі іноземних студентів на підготовчому факультеті.....519
Іванюк Г.І., Матюшинець Я.В.
Підготовка майбутніх вихователів до проектування розвивального середовища засобами Smart-технологій.....524
Кареліна О.В.
Застосування процесного підходу до управління навчальною діяльністю у ВНЗ майбутніх фахівців бізнесу та адміністрування.....529
Косяк В.І.
Комп'ютерне тестування як метод контролю результатів навчання іноземних студентів підготовчого відділення основам інформатики та обчислювальної техніки.....534
Кравчук Л.В.
Розвиток етичної компетентності вчителя початкових класів в умовах післядипломної освіти.....537
Куземко Л.В., Бондаренко Т.Ю.
Використання Веб-квестів у проектуванні самостійної роботи майбутніх вихователів ДНЗ.....541
Кушнір Т.І.
Специфіка реалізації традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису.....545
Литвишко О.М.
Казка як засіб соціалізації дітей старшого дошкільного віку.....549
Мельничук Ю.Ю.
Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування мовної толерантності молодших школярів.....553
Мукан Н.В., Бусько М.Б., Барабаш О.В.
Методологічні основи дослідження навчання дорослих іммігрантів у Канаді.....557
Олійник Н.Ю.
Сучасний підхід до соціально-трудових конфліктів.....561
Ріхтер О.Є.
Проблема розвитку мотиваційної сфери особистості студента при вивченні іноземної мови у немовному ВНЗ.....565
Сушенцева Л.Л., Сушенцев О.О.
Вплив професійної мобільності на конкурентоздатність фахівця на сучасному ринку праці.....569
Файчук О.Л.
Готовність майбутніх соціальних працівників до самоменеджменту: теоретичний аспект.....572
Форостюк Т.В.
Активізація пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках української мови.....576
Царук В.П.
Проблеми визначення основних компонентів формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної діяльності.....582
Черниш Н.В.
Компетентнісний підхід та принципи навчання під час вивчення лірики в основній школі.....584
Шевченко І.В., Нікітюк М.Ю.
Формування методичної компетенції студентів факультетів іноземних мов педагогічних ВНЗ.....587
Шийка О.І.
Освітній аудит як засіб покращення якості університетської освіти: досвід Австрії.....591

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Ляшенко Д.Н.
Не/соизмеримость систем.....596
Насєдкіна О.О.
Казкова картина світу: російський дискурс.....601
Райхерт К.В.
Содержательное прояснение понятий «классика», «неклассика» и «постнеклассика».....605
Самардак Д.В.
Розвиток інтерпретації категорії тотальності від Канта до Гегеля.....609

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Goloyadova T.O.
Legal aspects of the state internal audit functioning in Ukraine.....613
Гончаров А.В.
Аналіз дослідження міжнародного договору як джерела міжнародного права.....616
Давыдова И.В.
Ошибка и обман как условия недействительности сделки.....622
Марченко М.Г., Шматко Є.В.
Новації виконавчого провадження в Україні.....624
Пчеліна О.В.
Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання.....628
Цвіра Д.М.
Предмет доказування в податкових спорах.....632

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Гололобов С.М.
Правовий статус громадських організацій України в контексті європейських стандартів.....636
Дивущак О.О.
Шляхи вдосконалення механізмів взаємодії органів державної влади та неурядових організацій в сфері протидії торгівлі людьми в Україні.....640
Ковінчук О.Л.
Принципи формування та функціонування кластерних утворень.....644
Красіловська З.В.
Організаційно-правові форми альтернативних способів вирішення спорів у державно-управлінській діяльності: стан та проблеми правового регулювання.....649

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Біденко А.І.
Спадок режиму «червоних кхмерів» як одна з перешкод стабілізації в сучасній Камбоджі.....654
Феденко О.В.
Гібридна війна в Україні за законом сили.....657
Халилова-Чуваева Ю.А.
Креативность современных политтехнологий: культура и стиль в политической имиджелогии.....662

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Геренко С.С.
Знаково-символічна система української етнічно ідентифікованої рекламної продукції.....667
Романенкова Ю.В.
Типология арт-пространства: консистенция, методы защиты от «форматирования».....670
Сидоряк В.М., Співак О.В.
До 260-ї річниці з Дня народження В.А. Моцарта. Образ великого композитора в масовій культурі XX-XXI століть.....674

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Сафонова Т.В.
Багатогранність мистецтва екслібриса.....678

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Avdeeva O.N.
Economic opportunities education: international experience....1
Aksom H.I.
Limits to institutional entrepreneurship and proto-institutions: new insights into the paradox of embedded agency....5
Artamonova A.A.
Exchange derivatives market: world experience and Ukrainian realities....8
Bytkivska A.V.
Accounting costs of the debtor in the procedure of solvency restoration and bankruptcy....12
Boiko A.A., Myronova A.N.
The role of local taxes in the local budget formation....19
Boiarska M.A.
The essence and definition of the experience economy at the present stage of development of economy of Ukraine....25
Varlamova S.I., Varlamova I.S.
Introduction of system of ecological management in Ukraine: problems and prospects....27
Verhoglyadova N.I., Borodin M.A., Nehoda A.S.
Cost effective problem construction works in the current development of the construction industry in Ukraine....31
Vladimirova M.S.
Formation of environmental marketing for enterprise....35
Vorobey Y.M.
The sense, structure and functions of the company's intellectual capital....39
Garbar E.S.
Commercial bank's firmness in the context of commodities market volatility....44
Grin V.I.
Components and factors of formation and stages and management tools to improve the competitiveness of agricultural industries in Ukraine....47
Hutsul M.A.
Financial assessment method ensuring sustainable development of enterprise....51
Davydenko V.M.
Uniformity of distribution of land in national and European agricultural practice....55
Dmitrenko A.V., Lebedik G.V.
Conceptualization base of accounting of common....59
Dobrivska M.V.
The state of development of bioeconomy in the agriculture industry in the EU....63
Zavora T.N., Denga Ju.I.
Priority areas in social security policy for improving pension provision in Ukraine....67
Zalunin V.F., Borodin M.A., Kravchenko V.V
Problems and prospects of development of human resources in Ukraine....73
Ivchenko L.V.
Consolidated financial reporting: theoretical and practical aspects....76
Kmit V.M., Klymus R.R.
Features of formation and development prospects of local taxation in Ukraine....80
Kovalenko V.V.
Methods approach for diagnosis of economic security enterprise....85
Kornilova N.V.
Organizational and economic aspects of the efficiency of tourism enterprise....88
Kotskulich T.Y., Fedoryshyn M.M.
The expenses on the exploration of oil and gas reserves accounting: international and domestic experience....92
Kosharnyi V.O.
General description of concept «tourism infrastructure»....96
Kutidze L.S., Savchuk I.A.
Assessment of perfomance indicators of advertising campaigns on the Internet....100
Kushnir S.O., Vernydub M.Y.
Features formation of equity commercial banks in Ukraine....104
Leshchenko L.O.
Prediction consumption of vegetables in Kharkiv region....110
Lipyanina C.V.
Analysis of the competitiveness of tourism in Ternopil region....113
Lyashenko O.M., Prots I.I.
Massive open online course: new educational technology or myth?....118
Lyashenko O.M., Shampanyuk Y.I.
Features of labor migration Ukraine....121
Magar N.G., Kosyak O.V., Kuksa O.L.
Improvement of methodical segment of diagnostics of human potential....125
Marynina O.O.
Integrated model of enterprise competitive strategies in international markets....129
Materynska O.A., Platkovska A.V.
Analytical evaluation of commercial banks bankruptcy Ukraine....134

Mirzoeva T.V., Namysenko Y.O.
Separate aspects of development and placing of productive forces on territory of the Kyiv area.....138
Mokriak K.V.
Innovation in crisis management concept of financial management.....142
Ozhehova H.O.
Features of methods of consolidated financial statements according to international standards in Ukraine.....146
Pavliuk V.I.
Forming the system of effectiveness evaluation indicators of preventive crisis management of commercial enterprise.....150
Pitjulich M.M., Mashiko K.S., Kudak K.M., Paush M.M.
Potential of local community: formation and development features.....155
Pozniakova O.I., Wilgard M.R.
The problems and prospects of location of securities of Ukrainian companies on the Warsaw stock exchange and its alternative venues.....160
Rozorinov G.N., Yakimenko Yu.P.
Evaluation of stability of information technology and systems XXI century.....164
Sabadosh A.A., Postoienko K.I., Usenko O.V.
Public governance of professional education in the context of ensuring national interests.....168
Samartseva A.E.
Controlling in crisis management.....173
Saukh O.S.
Enhancing the competitiveness bond of Ukrainian issuers in the international markets.....178
Svitlychna V.Yu., Rubanka V.M.
Energy security: definition of issues, finding ways to minimize the risk, effective implementation of the software.....185
Synytsya N.A.
Modernization of rural zone: the problems of increasing of energy efficiency by means of termal insulation.....189
Skavronska I.V., Zablotskyi B.M.
The relationship between international labour markets and education.....193
Skavronska I.V., Madarash A.V.
Place and role of TNCs in the development of national economies.....197
Skavronska I.V., Honcharuk A.O.
Trends in development of creative industries in European Union.....201
Slipchenko V.V.
The principles of the formation of agribusiness taxation.....205
Smachylo T.V., Oleha D.I.
Formation of Ukraine national brand.....209
Trygub E.V., Chernyshev A.S.
Banking sector efficiency of reorganization Ukraine.....212
Hassan Ali al-Ababneh
Species, value and effectiveness of modern advertising.....216
Shapoval E.A.
Theoretical aspects of systems of motivation of labour of personnel of the enterprise.....220
Shramko I.I.
Natural agrarian production agricultural enterprises in the concept of sustainable development.....224

AGRICULTURAL SCIENCES

Tkach L.I., Bondar O.B., Korotnieva P.A.
Typological forest's structure of the watershed of the river Oril'.....228

ENGINEERING SCIENCES

Babaev A.A., Yudin O.N., Lukashev V.C.
Possibilities and prospects for efficient use of basalt fiber materials and products from them in the interests heat-power engineering systems and other industrys.....233
Buchkivska U.B.
The research of complex wear of dress and suit fabrics with elastane threads.....238
Vasilenko V.G., Shyrii V.V.
Identification of users of a corporate network with use of linguistic modeling.....242
Galkin A.S.
Determination of buyer's costs influence on logistics systems.....245
Zenkin A.S., Ovcharenko E.V., Borko V.A., Polinkevich O.P., Zenkina S.M.
Methodical bases quantitative evaluation of occupational hazards.....249
Pron S.V., Vysotska I.I.
Theoretical aspects of the concept transport system of agricultural works.....252
Khavar Yu.S., Khavar M.V.
Normative monetary evaluation of agricultural lands as a base of taxation.....256
Sharapova E.V., Deineko D.V.
Analytical evaluation of distribution losses regarding permissible levels networks LTE standards in the suburbs.....261

MEDICAL SCIENCES

Kolyubakina L.V., Khilchevs'ka V.S.
Phenotypic polymorphism of severe asthma in children depending on the type of acetylation according to results of cluster analysis.....266

Petrushanko V.N., Pavlenkova E.V., Pavlenko S.A., Tkachenko I.M.
Use glass ionomer cemens «ChemFilMolar» when filling space 2 classes on black.....269

Khukhlina O.S., Viligorska K.V., Antoniv A.A.
Erythropoiesis state change in patients with comorbid chronic obstructive pulmonary disease and chronic pyelonehritis with urolithiasis 272

PHARMACEUTICAL SCIENCES

Bratishko Yu.S.
External social responsibility of pharmaceutical companies.....276

Yakovleva O.O., Koval A.I.
Dynamics ophthalmic damage of hospital patients with diabetes mellitus I type during 2012-2014.....280

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

Stoika M.V.
Matrix representations of finite groups over local factorial rings.....283

Suhomlin E.V., Ryzhko I.O.
Role of the binary classes in improving of the educational process and in the making students to get interested in acquisition and application of knowledge 286

BIOLOGICAL SCIENCES

Pervushina O.A., Zhegunov G.F., Yakimenko T.I.
Effect of cryopreservation on preservation and osmotic fragility of erythrocytes in pets.....292

CHEMICAL SCIENCES

Petukhova T.A., Rizhikh A.S.
Research the influence of day's ration of used food stuffs on provision of students organism with biogenic elements.....294

Stetsyk V.V.
Correlations of general and step constants of stability of complex connections 298

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Krainiukov A.N.
Water quality comprehensive assessment of environmental and landscape aquatic river basins Ukraine.....302

HISTORICAL SCIENCES

Gál M.J.
South-east vector of foreign policy of Ukraine.....307

Krasnitska HM.
Ethical and business relations businessmen.....310

Petryk A.M
Journalistic aspect of the intellectual heritage of A. Jakovliv.....313

Romanykha O.M.
Demarcation Ukrainian-Russian to border.....318

Sosyura L.G.
Mykhailo Dragomanov – Ukrainian practice education.....323

Sherbyna N.F., Makhinla J.B.
The political and ideological pluralism in contemporary Ukraine: theoretical and practical aspects.....327

NATIONAL SECURITY

Holovka A.A.
Protecting cyberspace as a component of information security of Ukraine in conditions of hybrid warfare.....333

Tosko R.R., Novikova A.V.
Methodology of swot-analysis to form the national security strategy in the field of national security.....337

PHILOLOGICAL SCIENCES

Belenchuk O.I., Syvak L.M.
The making of press release for internet mass media.....345

Bosak K.I. ,Syvak L.M.
The correlation of the notions «argument», «discussion» and «debate»: Ethical aspects of culture discussions.....349

Brodyuk Y.M.
Plot and composite peculiarities of Mykhailo Tomchaniy stories.....354

Wesselenyi O.M.
The topos of city and its ideological content in the novel «And i saw...» by Zosym Donchuk.....357

Hromovenko V.V.
The peculiarities of neologisms' word-formation process in the English political discourse.....361

Zaichenko S.A.
The journey motif in ancient Chinese poetry.....366

Zaremba I.D., Syvak L.M.
Foreign terms' ukrainianization.....370
Zinchuk R.S.
Form inflections of the noun кінь 'horse'
in western Polissyan and adjacent patois.....375
Kowalenko A.M.
The use of emotionally expressive
vocabulary as a means
of language games in political discourse 379
Kozachenko I.V.
Teacher training of foreign languages
in Great Britain.
Positive experience for Ukraine.....383
Koltsova Yu.E.
Printed advertisement:
some English-language,
ethnic and gender aspects.....383
Kochukova N.I., Molkova V.M.
Transformation and variation
of set expressions
(based on materials of Ukrainian press).....390
Kratsylo S.O.
Verbalization of the concept «marriage»
in «Camilla or picture of youth»
by Fanny Burney 394
Kuchyk H.B.
Texts of the statutory documents
of international organizations:
lexical and semantic content.....398
Manko R.M.
Zbignew Herbert poetry in the idea
axsologikal system of Henryk Elzenberg.....402
Nikolychuk I.V.
Legal custom in proverbs Kyiv.....405
Oleksyn O.Z.
Shakespeare's wordplay in P. Kulish's
translations: contrasting manuscript
and edited by I. Franko texts.....409
Opryshko N.O.
The city as the territory of love
in Yuriy Andrukhovych's
postmodern version.....415
Sirobaba M.V., Cherepova Yu.V.
Yury Dotsenko's poetry:
words, thoughts, images.....419
Tielkova O.V., Bolshakov D.S.
Gastronomical cultural code
in the spanish linguistic worldview 423
Fediv O.Ye.
R. Bradbury's short story «The Smile»
in Ukrainian translations:
the issue of synchronic multiplicity.....428
Sharapanovska Y.V.
Theoretical basics of political
discourse analisys.....431
Shvets O. V.
Theme-rheme articulation
of the nominative sentences
in the languages with different structure.....434
Shevel T.O.
The plase of dramatic art and theatre
in the M. Voronyi's life and work 439

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Bonchuk N.V.
Aspect of swearing at a communicative
behavior of the teens and the youth.....447
Bonchuk N.V.
The image of a hero in the consciousness
of the teenagers and the youth.....453
Zheleznyakova Y.V.
Development program psychological
correction subjective feelings
of loneliness as factors
of addictive behavior younger teens.....458
Mashchenok A.O.
Correlation between empathy
and psychological well-being
in future psychologists.....462
Perehonchuk N.V.
Problems of formation of professional compe-
tence of future psychologists
perspective of education deformalization.....466
Plyaka L.V.
To the question of psychological competence
of teacher of higher educational institutions
of medical and pharmaceutical direction
in the process of retraining.....470

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Gudzenko O.Z., Novikova D.N.
Contemporary forms of social control
in consumer society:
current Ukrainian realities 474
Kodatska N.O.
Gender approach in personnel management 479
Sorokina A.V.
Features of consumer behavior
in the light of communicative approach.....483
Shapoval I.G.
Violence in family as social phenomenon.....485

SOCIAL COMMUNICATIONS

Gambal I.A.
Talent show: the role of a journalist
(on the example of talent shows
of STB TV channel).....489
Golubenko T.A.
Algorithm of social journalist's activity
on Ukrainian television.....493
Humen O.S.
Information management modernazation
of the professional communication within
the hotel and restaurant business 497
Dotsenko K.O., Osadchuk A.R.
Perspectives of public relations technology
in the activity of culture centre
in Zaporizhzhya National University.....501
Komashchenko I.I.
The features of informational
and entertaining content
in Facebook Ukrainian segment.....506

Nedo A.O.
Journalistic activity as an object of regulation in the EU.....510

PEDAGOGICAL SCIENCES

Brizhak N.Y.
Professional self-knowledge as the leading component of self-consciousness of a future teacher of primary school 511
Hutsuliak L.I.
The teachers, parents and community's interection as an important condition for the effectiveness of training and education of of the primary school (on the example, the United States of America).....515
Dolnikova L.V.
Integrative approach to structuring the content of natural sciences in a diverse group of international students during foundation year.....519
Ivaniuk H.I., Matiushynets Y.V.
Training of future pre-school teachers for the design of developing environment by the means of Smart-technology.....524
Karelina O.V.
Process approach in the management of the future business and administration specialist`s learning ctivities in the higher educational establishments.....529
Kosyak V.I.
Computer testing as a method of control of foreign students' progress in basic information technologies at preparatory department.....534
Kravchuk L.V.
Development of ethical competence primary school teachers under of postgraduate education 537
Kuzemko L.V., Bondarenko T.U.
Using Web-quests in the design of future educators independent of preschool educational institutions.....541
Kushnir T.I.
The specificity of realization the traditional teaching methods during the learning of syntax.....545
Lytvyshko E.N.
A fairy tale as a means of the children' socialization of senior preschool age.....549
Melnichuk Y.Y.
Training of future primary school teachers to the formation of linguistic tolerance of primary school children.....553
Mukan N.V.,
Busko M.B., Barabash O.V.
Methodological fundamentals of research of adult immigrants learning in Canada 557
Oliynuk N.Y.
Modern approach socio-labor conflict.....561
Rikhter O.Y.
The problem of the student's motivational sphere formation in the process of studying a foreign language in non-linguistic university.....565
Sushentseva L.L., Sushentsev O.O.
Impact of professional mobility on competitive specialist at the present labour market.....568
Faychuk O.L.
Readiness of future development workers to the self-management: theoretical aspect.....572
Forostyuk T.V.
Activation of cognitive activity of elementary school students at the lessons of the Ukrainian language.....576
Tsaruk V.P.
Problems of determination the main components of formation of readiness the future teacher to pedagogical activity.....580
Chernysh N.V.
Competent method and the principles of education during the studying of lyric poetry in high school.....584
Shevchenko I.V., Nikitiuk M.Yu.
Formation of methodical competence of students of the faculty of foreign languages of pedagogical universities.....587
Shyika O.I.
Education audit as a means of improvement of the quality of university education: Austrian experience.....591

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Lyashenko D.N.
Systems incommensurability.....596
Nasedkina O.O.
Tales' picture of the world: Russian discourse.....601
Rayhert K.W.
The intensional clarification of the concepts of classic, non-classic and post-non-classic.....605
Samardak D.V.
The development of interpretation of the category of totality from Kant to Hegel.....609

LAW SCIENCES

Goloyadova T.O.
Legal aspects of the state internal audit functioning in Ukraine.....613

Goncharov A.V.
Analysis research international agreement as a source of international law 616
Davidova I.V.
Error and deception in terms invalidity of transaction..... 620
Marchenko M.H., Shmatko E.V.
Innovations enforcement proceedings in Ukraine..... 624
Pchelina O.V.
Counteraction to investigation of crimes in sphere of service activity and its possible solutions..... 628
Tsvira D.N.
Subject of proof in tax disputes 632

STATE ADMINISTRATION

Gololobov S.N.
Legal status of Ukraine NGO in the European standards..... 636
Dyvushchak O.A.
Ways of perfection of mechanisms of cooperation between Public Administration and Non-Governmental Organizations in the sphere of combating human trafficking in Ukraine..... 640
Kovinchuk O.L.
Principles of formation and functioning cluster formations 644
Krasilovska Z.V.
The organizational and legal forms of the alternative dispute resolution mechanisms in the state administration activities: condition and problems of the legal regulations..... 649

POLITICAL SCIENCES

Bidenko A.I.
Heritage of the Khmer rouge regime as an obstacle to stability in modern Cambodia..... 654
Fedenko O.V.
Hybrid war in Ukraine by the law of force..... 657
Khalilova-Chuvaeva Iu.A.
Creativity of modern political technologies: culture and style in political imageology..... 662

HISTORY OF ART

Gerenko S.S.
Sign and symbolical system of the Ukrainian ethnically identified advertising production..... 667
Romanenkova J.V.
Typology of art-space: consistency, ways of protection from formatting..... 670
Sidoryak V.M., Spivak O.V.
To the 260th anniversary of V.A. Mozart's birth. Image of the great composer in the mass culture of the 20-21 centuries..... 674

CULTURAL STUDIES

Safonova T.V.
Art versatility bookpate..... 678

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.24.021.8

ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ СФЕРИ ОСВІТИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Авдєєва О.М.
Донбаська державна машинобудівна академія

Досліджено досвід успішного функціонування дослідницьких університетів у світі. Дана характеристика сучасного стану діяльності установ сфери освіти в Україні на прикладі вищих навчальних закладів. Визначено пріоритетні напрями реформування сфери освіти в Україні. Дана оцінка можливостей впровадження Проекту Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років на сучасному етапі економічного розвитку країни. Внесені пропозиції з розв'язання проблем, які гальмують економічний розвиток сфери освіти.
Ключові слова: освіта, університет, господарська діяльність, фінансова автономія, науково-дослідна робота, кампус.

Постановка проблеми. Перед сучасним українським суспільством постала системна та не єдина проблема – подальший розвиток культурно-освітянської діяльності в конкурентних умовах функціонування ринку. З одного боку, сфера освіти є одним з напрямів державного моніторингу й регулювання, що передбачає існування чіткої вертикалі установ державної форми власності у сфері освіти. З іншого ж – на ринок освітніх послуг увійшли комерційні структури і достатньо успішно конкурують із державними закладами освіти. Вагомим є й нормативне регулювання та соціальне забезпечення держави, що прописано у Конституції та інших нормативно-правових актах України. Немаловажною щороку стає проблема якості надаваних освітніх послуг та запитуваності фахівців – випускників установ сфери освіти. Для українців стало природнім отримувати освіту у державних установах, адже майже століття цей контент суспільного існування був у підпорядкуванні держави. На даний час бюджет України, з одного боку, та розвиток ринкової економіки, з іншого, формують нові підвалини для розвинення практики функціонування закладів освіти. Передусім, це позначається на господарській діяльності установ сфери освіти, а також сукупності відносин, в які вони вступають, з метою надання специфічних послуг. Специфікою освітніх послуг сьогодення є те, що навчальний заклад має допомогти слухачеві сформувати візію своєї професії, набути компетентних переваг з фаху на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблема за різними аспектами дослідження стала предметом дискусії таких закордонних вчених, як Альтбах Ф., [Altbach P.], Бішоп Дж. [Bishop J.], Вінстон Г., Гребнєв Л., Жураковський В., Кроуфорд Р. [Crawford R.], Нехиба [Nechyba T.], Федоров І. та ін. [1-5; 7; 8]. В Україні цією науковою проблемою займаються Грішнова О., Рогозян Ю., Романовський О., Ромащенко К., Шевчук А. та ін. [6; 10-13]. Наразі існує Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 рр., підготовлений у 2014 р., який залишається у такому статусі донині [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За наявності значної кількості наукових праць, дискусій тощо, в Україні проблема перспектив, зокрема економічних, у сфері освіти залишається не вирішеною.

Метою статті є систематизація світового досвіду функціонування закладів освіти та їх економічних можливостей в сучасних умовах буття.

Виклад основного матеріалу. Комплексність і складність проблеми застосування закордонного досвіду відносно економічних можливостей сфери освіти у вітчизняну практику підтверджується тим фактом, що закордонні освітні заклади пристосувалися до ринкової економіки не тільки своєї країни, а і світу [1-5]. Їх господарська діяльність пристосована до мінливих умов функціонування, а освітня діяльність інтегрована у світовий освітній простір. Наразі польські університети (як приватні, так і державні) з метою збереження даної сфери, її частки у структурі національної економіки, збереження робочих місць, інтелектуального капіталу нації у 2016 р. почали активну політику здешевлення освітніх послуг та розширення наукової складової через утворення майже у кожному виші кампусів. Так, Лудзький університет, Краківський педагогічний університет, Люблинський політехнічний університет та Ченстоховський політехнічний університет вдвічі знизили ціни на всі (перші два виші) та окремі (всі інші) спеціальності. Частково знизив оплату за навчання Державний університет ім. Марії Складовської-Кюрі (м. Люблін). Ці університети, бажаючи бути запитуваними з боку абітурієнтів, знижують вартість навчання, але при цьому отримують міжнародні сертифікати акредитації та не зменшують бюджетів свого існування й розвитку. Альтернативами фінансових притоків виступають надходження від грантів, програм підтримки та результатів наукової діяльності. У даному разі також доцільно навести позитивний досвід інших вишів світу. Так, Пхоханський університет науки і технології (Республіка Корея) на даний час є всесвітньовідомим університетом. Унікальність Пхоханського університету науки і технології полягає у тому,

© Авдєєва О.М., 2016

що, з часу свого заснування у якості приватного університету, протягом двох десятиліть він досягнув рівня університету світового класу, географічно перебуваючи не у центрі країни. Формулою його успіху стало [7]:

засновником був Пхоханський металургійний комплекс (на той час другий великий виробник сталі у світі);

географічне розташування, зручне для засновника, як основного користувача новітніх технологій університету;

застосування креативних управлінських стратегій для залучення талановитих вчених і студентів;

акцент функціонування зроблений не на передачі викладачами знань новому поколінню, а на функціонуванні університету як дослідницького;

наявність власної концепції розвитку;

викладацький корпус утворено з докторів наук корейського походження, більша частка яких була запрошена із-за кордону;

висококласний соціальний пакет для викладачів, який містив такі пропозиції – повний доступ до дослідницьких лабораторій, викладацьке навантаження у два-три курси на рік, річна відпустка через кожні шість років роботи, конкурентоспроможна заробітна плата, квартири для співробітників поряд з кампусом;

управлінська й фінансова автономія;

самооновлення контингенту науковців за напрямами досліджень;

інтернаціоналізація освітнього процесу.

Результати функціонування цього університету проявляються у якісних та кількісних показниках функціонування та увазі з боку держави. Так, бюджет Пхоханського університету науки і технології збільшився з 15 млн дол. США у 1987 р. (на момент заснування) до 170 млн дол. США у 2009 р. Впродовж перших п'яти років існування фінансова залежність університету від Корпорації-засновника приблизно складала 80%, в останні роки вона знизилася до 30%. Зниження фінансової підтримки з боку Пхоханського металургійного комплексу було компенсовано за рахунок зростання доходів, які університет отримував від науково-дослідної роботи. Цей дохід за останні роки зріс до 40%. Незважаючи на фінансові успіхи, університет зберіг частку оплати за навчання та інші збори у сукупному доході на рівні не нижче 10%. Ще одним якісним індикатором успішності цього вишу є те, що за відсутності культури доброчинності у корейському суспільстві, частка благодійних внесків у сукупному доході досягла майже 5%. Частка державного фінансування цього приватного вишу на початку 1990-х років складала майже 3% від сукупного доходу вишу, однак за перше десятиліття нового століття державне фінансування науково-дослідної роботи, студентських стипендій і навіть операційних бюджетів Пхоханського університету науки і технології зросло до 30%.

Ще одним з успішних вишів країн, які тільки нарощують свої економічні можливості, і чий досвід є у більшому ступені наближеним до наших реалій та перспектив є Монтеррейський інститут технології і вищої освіти (Мексика). Фінансова модель Монтеррейського інституту технології і вищої освіти являє собою приклад успішного приватного університету, який офіційно не отримує прямого фінансування від держави. Фінансова база цього університету будується в основному за рахунок плати студентів за навчання, доходів від лотереї, оплати контрактних послуг і пожертвувань від приватних осіб і компаній. Створення матеріальної інфраструктури різних кампусів стало можливим насамперед завдяки кампаніям по збору коштів, націленим на місцевих спонсорів, а також завдяки ресурсам, отриманим від загальнонаціональних лотерей. Генеральний директор кампусу несе відповідальність за забезпечення його беззбитковості. Монтеррейський інститут технології і вищої освіти являє собою дорогий навчальний заклад, що обслуговує в основному середні й вищі верстви мексиканського суспільства. Ретельно продумана і добре керована фінансова система дозволяє йому надавати адресні стипендії та кредити значному числу своїх студентів. Основні державні фінансові програми, які реалізуються (пряму або опосередковану) під час функціонування цього вишу, – це:

стипендії аспірантам у розмірах, які дають їм можливість тільки навчатися;

пільгова податкова політика;

консультативні послуги державним установам різних рівнів;

конкурси і гранти у галузі науки і технічних інновацій, ініційовані міжнародними, державними і регіональними органами влади.

Сучасна стратегія Монтеррейського інституту технології і вищої освіти в області наукових досліджень включає наступні компоненти [7]:

забезпечення конкурентоспроможності вишу в залученні науковців;

ведення досліджень тільки в областях, визнаних університетом пріоритетними;

підтримка створення центрів та інститутів;

фінансова підтримка ряду дослідних кафедр, що фінансуються зі спеціальних фондів;

прив'язка роботи дослідників до спеціальної системи показників успішності, що включає довгостроковий сталий розвиток, патенти, наукові публікації тощо;

зв'язок дослідницької роботи з розвитком нових компаній і промисловим застосуванням.

У даний час в Російській Федерації також функціонує науково-дослідний університет світового рівня – Вища школа економіки є найбільшим соціально-економічним дослідницьким і навчальним центром у Східній Європі. Кампуси Вищої школи економіки знаходяться у чотирьох російських містах: Москві, Санкт-Петербурзі, Нижньому Новгороді і Пермі [8].

Слід зазначити, що специфікою сучасного дослідницького університету є:

низький коефіцієнт співвідношення студентів та викладачів;

превалювання кількості аспірантів над кількістю студентів ОКР »бакалавр»;

низька вартість навчання;

проживання студентів у кампусі;

високоякісна середа, утворена у кампусі;

наявність ендаументу, доброчинних внесків або альтернативних капіталовкладень на безповоротній основі, які б переслідували мету розвитку економіки знань в межах конкретного університету.

Визнаючи достатньо успішну світову практику зародження й функціонування університетів світового рівня, доцільно визначитися із найближчими пріоритетами у сфері освіти в Україні. Така робота не є фрагментарною, вона проводиться системно вітчизняними науковцями та урядовцями. Однак системних дій з реформування сфери освіти, окрім впровадження реформ загальноосвітньої школи, проведення зовнішнього незалежного тестування та адаптація Болонського процесу у вищу школу, немає. Не підведено також підсумків із результативності впровадження названих заходів. Існує статистична звітність, однак соціальне опитування, яке б дозволило виявити неявні проблеми, не було проведено. Зокрема, не опрацьовано таке рішення, як перехід на дванадцятирічну освіту у загальноосвітніх школах України з 2016 – чи це стало результатом перенавантаження учнів та розширення комплексу дисциплін, чи то є результатом складної демографічної ситуації, – об'єктивно глибина проблеми не вивчена. Можливості самостійного визначення вишами доцільності використання Болонської системи освіти виникли тільки після тотального запровадження цієї системи у вітчизняних вишах тощо. Відповідно до проведеного вітчизняними науковцями дослідження, загалом визначено системні проблеми сфери освіти в Україні, це [9]:

ставлення владних структур до освіти як до другорядного порівняно з економікою, «витратної», а не інвестиційної, частини державного бюджету;

занепад матеріально-технічної бази, старіння педагогічних кадрів, недостатній приплив молодих спеціалістів;

низька зарплата, зниження соціального статусу працівників освіти;

неефективна, надмірно централізована, застаріла система управління і фінансування установ сфери освіти;

зростання нерівності в доступі до якісної освіти;

некодифікованість і недосконалість освітнього законодавства;

надмірна комерціалізація освітніх послуг та корупція;

зниження якості освіти та падіння рівня знань і вмінь слухачів, моральне старіння методів і методик навчання;

повільне і безсистемне оновлення змісту освіти, його невідповідність світовим аналогам, євроінтеграційним процесам;

зниження якості педагогічних кадрів і криза педагогічної освіти, часткова професійна деградація;

брак ефективної системи моніторингу і контролю якості освіти;

зниження якості навчальної літератури та критичний брак передових технологій в освітньому секторі.

Останній пункт Проекту [9] передбачає докорінні зміни в сфері освіти, які мають спрямувати установи цієї сфери на самопереорієнтацію – бути перспективними дослідницькими освітніми закладами світового рівня. Однак механізми для реалізації цього задуму Концепцією не прописані. Наразі в сучасних умовах системної кризи в економіці України реалізувати цю провідну ідею доволі проблемно. Об'єктивно, доцільно починати із унормування економічної поведінки всіх суб'єктів в новій системі соціально-економічних відносин. Для цього необхідно визначити основні елементи (назвати суб'єкта, об'єкт та предмет дослідження), які мають бути трансформовані. Об'єктивно, ті основні елементи, які зараз присутні в Проекті Концепції є застарілими через відсутність результату від його реалізації, впровадження тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, для формування системи заходів, унормування механізму розвитку сфери освіти і активізації українських університетів у статусі дослідницьких зі світовим рівнем функціонування доцільно розуміти, що:

економіка сфери освіти – це економічні відносини економічних агентів сфери освіти з приводу розподілу, використання та обміну обмежених ресурсів для досягнення найкращого соціально-економічного результату у суспільстві;

суб'єктами виступають установи сфери освіти та інші економічні агенти ринку, які, серед іншого, мають за мету розвиток вітчизняної сфери освіти та беруть участь у перерозподільних відносинах з цього приводу;

об'єктом дослідження є економіка сфери освіти;

предметом економіки сфери освіти є вивчення: розподілу обмежених ресурсів між альтернативними способами їх застосування для отримання результатів, співставними з витратами цих ресурсів; обміну одних об'єктів (ресурсів, результатів) на інші, в якому відбувається їх співставність.

Також є логічним, що розв'язання проблем, які існують у системі вищої освіти не дозволить вирішити інші проблеми середньої та професійно-технічної освіти. Але допоки будуть існувати у системі вищої освіти проблеми стосовно результативності надаваних послуг, інші рівні цієї сфери не матимуть «опрацьованого» механізму виходу із тривалої культурно-освітянської кризи, яка наразі продовжує існувати в Україні.

Список літератури:

1. Bishop J. H., Woessmann L. Institutional Effects in a Simple Model of Educational Production // IZA Discussion Paper. – 2002. – № 484.
2. Crawford R. In the Era of Human Capital: the Emergence of Talent, Intelligence and Knowledge as the Worldwide Economic Force and What it means to Managers and Investments. – N. Y.: Harper Business, 1999.
3. Nechyba T. J. Public School Finance in a General Equilibrium Tiebout World: Equalization Programs, Peer Effects and Private School Vouchers // NBER Working Paper, 5642.
4. Винстон Г. Субсидии, рыночная власть и образовательная среда: особенности экономики высшего образования / Г. Винстон // Вопросы образования. – 2005. – № 1. – С. 87-117.

5. Гребнев Л. С. Образование: рынок «медвежьих» услуг / Л. С. Гребнев // Высшее образование сегодня. – 2005. – № 3. – С. 54-65.
6. Грішнова О. А. Освіта як чинник людського розвитку і економічного зростання України / О. А. Грішнова // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – №1-2. – С. 93-101.
7. Дорога к академическому совершенству: Становление исследовательских университетов / под ред. Ф. Дж. Альтбаха, Д. Салми; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2012. – 410 с.
8. Жураковский В. Модернизация высшего образования: проблемы и пути решения / В. Жураковский, И. Федоров // Высшее образование в России. – 2006. – № 7. – С. 3-14.
9. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років: проект [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.naiau.kiev.ua/files/zakon_ukr/proek-rozv-osvitu.pdf
10. Рогозян Ю. С. Регіональний досвід оптимізації територіальної організації мережі установ загальної освіти [Електронний ресурс] / Ю. С. Рогозян // Ефективна економіка. – №5. – 2015. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4870&p=1
11. Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія / О. О. Романовський – Вінниця: Нова книга. – 2012. – 504 с.
12. Ромащенко К. М. Ринок освітніх послуг вищої школи як фактор конкурентоспроможності національної економіки [Електронний ресурс] / К. М. Ромащенко // Ефективна економіка. – № 5. – 2014. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3014
13. Шевчук А. В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку: монографія / А. В. Шевчук – Львів: Інститут Регіональних досліджень НАН України. – 2014. – 420 с.

Авдеева О.Н.
Донбасская государственная машиностроительная академия

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Аннотация
Исследован опыт успешного функционирования исследовательских университетов в мире. Дана характеристика современного состояния деятельности учреждений сферы образования в Украине на примере высших учебных заведений. Определены приоритетные направления реформирования сферы образования в Украине. Дана оценка возможностей внедрения Проекта Концепции развития образования Украины на период 2015-2025 годов на современном этапе экономического развития страны. Внесены предложения по решению проблем, которые тормозят экономическое развитие сферы образования.
Ключевые слова: образование, университет, хозяйственная деятельность, финансовая автономия, научно-исследовательская работа, кампус.

Avdeeva O.N.
Donbass State Engineering Academy

ECONOMIC OPPORTUNITIES EDUCATION: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary
There was investigated the experience of successful functioning of research universities in the world. The characteristic of modern state institutions in the sphere of education in Ukraine on the example of higher educational institutions. Priority directions of reforming of education in Ukraine. The estimation of the possibilities of implementation of the Draft Concept of education development in Ukraine for the period 2015-2025, at the present stage of economic development of the country. The proposals for solving the problems that hinder economic development in the sphere of education.
Keywords: education, University, business activity, financial autonomy, research work, campus.

UDC 330.101.2

LIMITS TO INSTITUTIONAL ENTREPRENEURSHIP AND PROTO-INSTITUTIONS: NEW INSIGHTS INTO THE PARADOX OF EMBEDDED AGENCY

Aksom H.I.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The paper explores how radical management innovation spreads across national borders, emerging and getting adopted in new institutional environment where the dominant logic indentifies different practices as legitimate and taken-for-granted. Building on previous conceptualizations of embedded agency and possibility of change in highly matured field, we develop existing ideas, aiming to frame radical change more harmoniously in relation to agency vs. structure debates.
Keywords: paradox of embedded agency, institutional theory, institutional entrepreneurship, radical change.

Research questions. The key argument of an institutional theory is that organizational freedom and behavior are constrained and largely determined by their institutional environment [1; 2]. Being limited by pressures the dominant institutional logic exerts on field members, it is vital for organizations to show at least symbolic conformity to taken-for-granted norms, beliefs and rules even though it reduces performance and offers little or no economic benefits. Therefore, *«to survive, organizations must accommodate institutional expectations, even though these expectations may have little to do with technical notions of performance accomplishment»* [3, p. 1925]. In order to survive organizations must act and behave in accordance with those norms and values that are perceived as legitimate in broader meaning systems. *«Organizations which incorporate institutionalized myths are more legitimate, successful, and likely to survive»* [4, p. 361]. In highly mature field where dominant logic defines what is appropriate and efficient and what is not and what type of behavior is acceptable and what comes into question, any changes or deviations are contested and resisted by assumption as they are considered as illegitimate. In business environments new practices and innovations are perceived as dangerous and unacceptable in a given local context where a single institutional order is established. In this paper we consider how radical management innovation can be transferred across national borders and different institutional environments. More specifically, we try to understand how successfully (or not) can actors resist institutions in which they are embedded and constrained by. As Suddaby and colleagues map this issue: *«actors may well be influential elements of institutional agency, but we must also develop an understanding of how institutional pressures might affect how these actors and their actorhood are socially constructed»* [5, p. 1238].

Analysis of recent publications. Questions on possibility and patterns of changes and transformations in highly mature, stable and constrained organizational fields have attracted many influential scholars. Among them are W.R. Scott, J.W. Meyer, B. Rowan, W. Powell, P. DiMaggio, M. Suchman, C. Oliver, D. Deephouse, T. Dacin, R. Greenwood, R. Suddaby, L. Zucker, P. Tolbert, N. Fligstein, E. Abrahamson, R. Garud, C. Hardy, T. Zilber, S. Maguire, M. Lounsbury, T.B. Lawrence, K. Elsbach, J. Battilana, E. Boxenbaum, T. Reay, B. Czarniawska, K. Sahlin and many other significant researchers. Structuration theory and institutional perspective on social, economic and business processes have receive considerable attention across various disciplines, especially management and organization studies and accounting research.

Unresolved issues and questioned to be answered. One of the most criticized aspects of institutional theory is its focus on stability, homogeneity and inertia and the same time inability to explain change, transformation of mature fields and emergence of new institutions. In order to overcome these shortcomings, DiMaggio (1988) had introduced a notion of institutional entrepreneurship – actors who are interested in change, mobilize necessary resources to create, reshape or deinstitutionalize existing institutional order despite the pressures [6; 7; 8]. While early neoinstitutional writings claimed that organizations become similar to each other adopting the same institutional elements under pressures environments exerts, later studies began incorporating power, agency and interest into institutional analysis, drawing from phenomenological version of neoinstitutionalism. Oliver (1991) was among the firsts who argued that organizations are not just passive conformists but can actively respond and in some cases resist institutional pressures and bring change into institutionalized environment. Assuming that actors can change, destroy, maintain and create institutions, scholars have faced the so-called paradox of embedded agency. Acknowledging the fact that institutions do change and actors do contribute to these transformations, researchers also don't leave behind core institutional statements:

Organizational interests as well as task requirements are institutionally defined and shaped. An institution already specifies what should be done and how to do it. How can innovators, then, realize a change is necessary or possible in an interorganizational field with established definitions of appropriate practices? [9, p. 336].

That is, the question arises *«if institutions exert such a powerful influence over the ways in which people can formulate their desires and work to attain them, then how does institutional change occur?»* [3, p. 1028]. Even after two decades of research, we still know little about conditions that enable agency and lead to purposeful responds and change efforts (both successful or not) despite the pressures generated by the very institutions these agents want to transform. It is also remains

© Aksom H.I., 2016

unclear to what extent do individuals and organizations respond to competing and multiple demands of technical and institutional environments and which one has a greater power and impact. In terms of organizational analysis and research methods it is a dilemma arises: how to perceive and understand institutions and actors embedded in them? Who create and influence whom? And does day-to-day reproduction of familiar routines is defined by institutions or it is an intersection of interests of both institutions and field members? It is theoretically wrong to see individuals as those whose behavior and actions are constructed, determined and predicted by institutions as well as assumption that human agency can freely create, maintain, recombine or disrupt institutions inevitably falls into the 'paradox of embedded agency' [10; 11; 12; 13]. Aiming to overcome this paradox researchers try to keep a balance between explicitly independent, heroic depiction of actor's position and role and, in contrary, too passive and defined fate prescribed to individuals and organizations in institutional environment. Among various options actors will chose to maintain an existing institutional order, repeatedly day-to-day performing taken-for-granted rituals and routines. They will keep balance between conformity and technical efficiency concerns, simultaneously maintaining legitimacy and strategic performance.

«The objectivity of the institutional world is a humanly produced, constructed objectivity. Before being 'objectivated' (i.e. experienced as an objective reality) by human beings, institutions are produced by them. Human beings tend to believe that institutions have always been there because most often those who are constrained by institutions, and those who initially created these institutions, are not the same» [10, p. 654-655].

The main objective of the paper. This essay aims to discuss the role and place of purposeful human agency in institutional analysis and contribute to ongoing debate on duality of structure, institutional embeddedness and an extent to which social actors can resist institutional pressures while simultaneously change, create or disrupt institutions [14; 15; 16; 17; 18].

Findings. In this paper we make assumptions regarding relations between agency and structures. Being created by human agency, institutions over time distort and limit information while a power is distributed between various field members. It thus rarely occurs that any single actor can shape institution – in order to do so, existing conditions require cooperation between many actors. Beside this, the information and awareness about the essence of a given institutional field and the way it can be influenced are restricted and usually actors have a limited or (and) distorted viewpoint. This means that institutions are maintained by rituals and routines reproduction by field members who don't have access to the whole set of information and therefore can't consider potential alternatives that contradict with dominant logic and threat the institution.

This assumption allows us to see a resistance to change, especially the radical organizational transformation, as a decision-making under conditions of uncertainty when the information is incomplete. Using game-theory terminology and notions, institutions are maintained and mature because *«each participant acts independently, without collaboration or communication with any of the others»* [19, p. 286] and at the same time agents are uncertain about a number of field parameters and conditions. Such isolation from each other and information restriction make actors believing that institutions are not an outcome of human conduct and that *«man is capable of producing a world that he then experiences as something other than a human product»* [20, p. 61].

Based on my previous research findings and experience I can suggest that institutions are maintained and reproduced because various actors who are interested in change within existing institutional order are disconnected from each other [21]. These conclusions were reached during my studies on Beyond Budgeting emergence and diffusion across Ukrainian firms [22]. Research scope included close examinations of new radical management innovation transfer from Scandinavian countries into new institutional environment where different practices and traditions of management control and accounting conduct are established and institutionalized. Trying to promote and disseminate a particular innovation, institutional entrepreneurs can't control it during the whole route and usually can't cooperate with potential adopters directly, being constrained by different institutional logics.

Answering the question why *«individuals who somehow break with the rules and practices associated with the dominant institutional logic (s) and thereby develop alternative rules and practices»* [7, p. 656] arise in extremely rare and exception cases the following suggestion may be outlined. First, it is unlikely that single actor, motivated and interested in radical change, can generate these very changes alone. He should cooperate with other potential institutional entrepreneurs but due to an incompleteness of information he is unable to identify and contact relevant colleagues. Second, an institutional entrepreneur can face resistance from other field-members who are interested in current institutional order maintenance. In this terms, institutions are persisted either with minimal human agency interaction in its support or by simple collective day-to-day taken-for-granted routines performance and non-consideration of any alternatives that can reshape or deinstitutionalize dominant institutional logi, c.

Therefore, three main reasons that prevent institutional entrepreneurship in a mature field are: 1) lack of information or its distortion; 2) lack of communication between agents who have to work in cooperation with each other in order to change an institution; 3) resistance from field-members (both active and/or simple maintenance of existing institutionalized practices and rejection of proto-institutions).

Even thought institutional entrepreneurs seldom can control and direct their projects during all stages and phases of diffusion, new proto-institutions nevertheless spread across numerous institutional fields and get adopted in many new settings even though they may be contested or resisted to some extent. In line with translation theory and Scandinavian traditions of organizational analysis

(Translation theory of institutional change is skillfully developed and described in Czarniawska B. & Sevon G., 1996), ideas always change as they travel and circulate and in each new final destination they get reinterpreted and adapted according to the needs of potential adopters and in line with those legitimacy criteria established in a given field. In other words, new ideas and practices diffuse and get institutionalized not in the way their authors conceived and would like to but usually unpredictably and sometimes in the way their creators would have never imagined.

In many instances, new institution can take form of hybrid, combining multiple institutional logics. Organizations can selectively chose and incorporate certain elements from various competing logics and create new forms.

Conclusions. This essay offers explanations of institutional change in mature fields when actors embedded in institutions are nevertheless interested in its change, deinstitutionalization or creation of the new form. I specify conditions that enable institutional entrepreneurs promoting radical change based on new meanings and templates and circumstances that constrain their actions and possibilities. Among them are lacks of information or its distortion, communication breakdown between those actors that need cooperation and resistance exerted by apologists of dominant institutional logi, c. This vision allows conducting more nuanced and relevant institutional analysis of change, reducing contradictions between core neoinstitutional statements. If new institutionalism is recognized as the more successful and relevant framework for studying organizations and their environments, than it is necessary to study and explain these processes without inconsistencies and tools that contradict with the key insights of institutional perspective.

References:

1. Meyer J. W. and W. R. Scott, 1983. Organizational Environments. Beverly Hills, CA: Sage.
2. Perrow C., 1985. Review essay: Overboard with myth and symbols. American Journal of Sociology, 91: 151-155.
3. Greenwood R. & Hinings C. R. (1996). Understanding radical organizational change: Bringing together the old and the new institutionalism. Academy of Management Review, 21, 1022–1054.
4. Meyer J. W. and Rowan B. (1977). Institutionalized organizations: formal structure as myth and ceremony. American Journal of Sociology, 83, 340–63.
5. Suddaby R., Elsbach K. D., Greenwood R., Meyer J. W. & Zilber T. B. (2010). Organizations and their institutional environments: Bringing meaning, values and culture back in: Introduction to the special research forum. Academy of Management Journal, 53, 1234–1240.
6. DiMaggio P. J. (1988), Interest and agency in institutional theory, In Zucker, L.G. (ed) Institutional Patterns and Organizations: Culture and Environment. Ballinger: Cambridge MA.
7. Battilana J. (2006). Agency and institutions: The enabling role of social position. Organization, 13, 653-676.
8. Garud R., Hardy C., & Maguire S. (2007). Institutional entrepreneurship as embedded agency: An introduction to the special issue. Organization Studies, 28 (7), 957–969.
9. Leblebici H., Salancik G. R., Copay A. & King T. (1991). Institutional change and the transformation of interorganizational fields: An organizational history of the US radio broadcasting industry. Administrative Science Quarterly, 36 (3), 333–363.
10. Battilana J. & D'Aunno T. (2009). Institutional work and the paradox of embedded agency. In T. B. Lawrence, R. Suddaby & B. Leca (Eds.), Institutional work: Actors and agency in institutional studies of organization (pp. 31-58). Cambridge, UK: University of Cambridge Press.
11. Holm P. (1995). The dynamics of institutionalization: Transformation processes in Norwegian fisheries. Administrative Science Quarterly, 40 (3), 398–422.
12. Greenwood R. and Suddaby R. (2006) Institutional entrepreneurship in mature fields: the big five accounting firms, Academy of Management Journal, 49, 27-48.
13. Seo M. & Creed W. E. D. (2002). Institutional contradictions, praxis, and institutional change: A dialectical perspective. Academy of Management Review, 27 (2), 222-247.
14. Brint S. and Karabel J. (1991) 'Institutional Origins and Transformations: The Case of American Community colleges', in W. Powell and P. DiMaggio (eds) The New Institutionalism in Organizational Analysis, pp. 337–60. Chicago, IL: University of Chicago Press.
15. Oliver C. (1992). The Antecedents of Deinstitutionalization. Organization Studies. 13: 563–88.
16. Jepperson R. L. (1991). Institutions, institutional effects, and institutionalism. In W. W. Powell & P. J. DiMaggio (Eds.), The new institutionalism in organizational analysis (pp. 143-163). Chicago, IL: University of Chicago Press.
17. Emirbayer M. & Mische A. (1998). What is agency? American Journal of Sociology, 104, 962–1023.
18. Sewell W. (1992). The theory of structure: Duality, agency, and transformation. American Journal of Sociology, pp. 1–29.
19. Nash J. F., 1951. Noncooperative Games. Annals of Mathematics, 54, 289-295.
20. Berger P. L. & Luckmann T. 1967. The social construction of reality. New York: Doubleday.
21. Aksom H., (2015). What is Beyond Budgeting in Ukraine: idea, fashion or innovation? Empirical study about Beyond Budgeting model in Ukrainian academic and professional environments. Master thesis, Universitetet i Nordland.
22. Aksom H. (2015). How Ukrainian managers perceive and interpret Beyond Budgeting: Insights from Scandinavian institutionalism. Paper presented at the scientific conference devoted to management and marketing issues at Taras Shevchenko National University of Kyiv, 27th November, Kyiv, Ukraine.

Аксьом Г.І.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБМЕЖЕННЯ ІНСТИЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА І ПРОТО-ІНСТИТУЦІЙ: ДОПОВНЕННЯ «ПАРАДОКСУ ІНТЕГРОВАНОГО АГЕНТА»

Анотація
В статті досліджено як радикальні інновації поширюються за межі своїх інституційних середовищ, виникаючи та розповсюджуючись в тих локаціях, де домінує інша інституційна логіка і є легітимними інші практики. Аналіз результатів дослідження дає змогу більш гармонійно концептуалізувати радикальні зміни всередині та ззовні організацій, доповнюючи таким чином існуючі теоретичні здобутки інституційної теорії.
Ключові слова: парадокс інтегрованого діяча, інституційна теорія, інституційне підприємництво, радикальні зміни.

Аксём Г.И.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОГРАНИЧЕНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ПРОТО-ИНСТИТУЦИЙ: ДОПОЛНЕНИЕ «ПАРАДОКСА ИНТЕГРИРОВАННОГО АГЕНТА»

Аннотация
В статье исследовано как радикальные инновации распространяются за пределы своих институциональных полей, возникая и распространяясь в тех локациях, где доминирует иная институциональная логика и иные практики считаются легитимными. Анализ результатов исследования дет возможность более гармонично концептуализировать радикальные изменения внутри организаций, дополняя, таким образом, существующие теоретические конструкции институциональной теории.
Ключевые слова: парадокс интегрированного агента, институциональная теория, институциональное предпринимательство, радикальные изменения.

УДК 336

БІРЖОВИЙ РИНОК ДЕРИВАТИВІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Артамонова А.А.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Досліджено економічну сутність та принципи функціонування біржового ринку деривативів. Визначено основне призначення деривативів та їх функції. Проаналізовано обсяги торгів опціонними та ф'ючерсними контрактами загалом та у розрізі ринків. Визначені основні тенденції розвитку світового та українського біржового ринку деривативів. Систематизовано проблеми функціонування біржового ринку деривативів України та запропоновано напрямки їх вирішення.
Ключові слова: деривативи, базовий актив, біржовий ринок деривативів, тенденції, ф'ючерси, опціони.

Постановка проблеми. У ринковій економіці ринок цінних паперів є основним механізмом перерозподілу грошових накопичень. Останні два десятиліття минулого століття були позначені помітним розширенням фінансових ринків в розвинутих країнах та тих, що розвиваються, а також їх відтворенням у країнах з перехідною економікою. Найдинамічнішим сегментом фінансового ринку став ринок цінних паперів.

За останні 15 років оборот торгівлі деривативами на біржах світу збільшилися майже у 80 разів. Глобалізація економічного простору сприяє перетворенню фондового ринку в основне джерело розміщення капіталів, що, в цілому, сприяє акумуляції основних інвестицій, а також трансферту товарних і фінансових потоків у глобальному масштабі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність, функції та властивості різних видів похідних цінних паперів були висвітлені як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній літературі. Належне місце в розробці даної наукової тематики займають праці Буреніна А.Н., Глущенко А.С., Джонса Ф.Дж, Модільяні Ф.П., Примостки Л.О., Фабоззі Ф.Дж., Фельдмана А.Б., Халла Дж.К.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більша частина науковців акцентує свою увагу на теоретичних аспектах функ-

© Артамонова А.А., 2016

ціонування деривативів, в той час як неналежною є оцінка сучасних тенденцій розвитку світових та українського біржових ринків деривативів, визначення проблем та перспектив їх функціонування.

Мета статті полягає в порівнянні тенденцій розвитку світового та вітчизняного біржових ринків деривативів для визначення основних проблем функціонування останнього та обгрунтування напрямків їх вирішення..

Виклад основного матеріалу. Як відомо, сучасний біржовий ринок – це організована форма ринку, який пройшов багатовіковий еволюційний шлях розвитку від елементарного базару до електронного Інтернет-трейдингу інструментами фінансової інженерії. Дослідження стану світового та вітчизняного біржового ринку деривативів вимагає розгляду і з'ясування економічної сутності деривативів.

Деривативи – це інструменти, механізм випуску та обігу яких пов'язаний із правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів [1, с. 262].

Крім того, їх можна визначити як контракти, що укладаються з метою перерозподілу фінансових ризиків [2, с. 81].

До основних властивостей похідних інструментів відносяться:

1. Залежність ціни деривативу від ціни на базовий актив;
2. Отримання прибутку при мінімальних інвестиційних вкладеннях, здійснюючи операції з деривативами;
3. Деривативи мають терміновий характер.

Біржові деривативи є високоліквідними, стандартизованими щодо кількості базового активу, дати поставки та дозволяють в будь-який момент припинити хеджування шляхом укладання зворотної (офсетної) угоди [1, с. 25].

Варто зазначити, що основна причина і необхідність розвитку торгівлі деривативами полягає в тому, що остання забезпечує зняття обмежень, які має торгівля безпосередньо біржовим товаром. Похідні цінні папери набули значного поширення в ринкових економіках в умовах фінансової глобалізації. Зростання світових фінансових ринків призвело до їх інтеграції та розширення фінансового інструментарію.

Варто наголосити на функціях, що виконують деривативи:

· Інвестиційна функція – збільшення інвестиційного потенціалу економіки;

· Перерозподільна функція – переміщення капіталу в ті галузі і сфери господарства, де він використовується із найбільшою прибутковістю;

· Гарантійна функція – випуск похідних цінних паперів з метою гарантованого отримання базисного активу в майбутньому;

· Соціальна функція – характерна тільки для прав (спрощеного варіанту опціону на покупку акцій), або для опціонів на покупку, якщо опціони використовуються з аналогічною метою;

· Мобілізаційна функція – за допомогою деяких деривативів емітентами мобілізується додатковий капітал;

· Спекулятивна функція;

· Функція забезпечення ліквідності та інформації;

· Функція хеджування (управління ризиками) [3].

Щодо функцій біржового ринку деривативів, то серед класичних знаходяться: управління ціновими ризиками; забезпечення прозорості процесу ціноутворення через концентрацію й збалансування попиту й пропозиції у часі і просторі; спекулятивна функція; поширення економічної інформації; інженерія нових видів деривативів.

Механізм біржової торгівлі на фондовому ринку розвивається досить динамічно, постійно пропонуючи її учасникам нові технології та інструменти.

На біржах щомісячно продаються мільйони контрактів на суму, еквівалентну мільярдам доларів. Для детального аналізу світового біржового ринку деривативів, перш за все, необхідно проаналізувати структуру торгів.

За даними Банка міжнародних розрахунків обсяги торгівлі опціонними контрактами у грудні 2014 – вересні 2015 року перевищували обсяги торгівлі ф'ючерсними (рис. 1) [4].

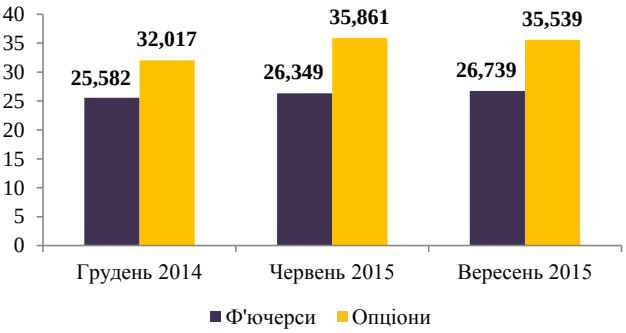

Рис. 1. Обсяги біржової торгівлі ф'ючерсами та опціонами, блн дол. США

(розроблено автором на основі джерела [4])

Варто відмітити існування зростаючої тенденції в обсягах торгівлі цими котрактами. Так, обсяги ф'ючерсних контраків у грудні 2014 становили 25582 млн дол. США, а у вересні 2015 року – 26739 млн дол. США (зростання на 4,5%). В обсягах опціонних котрактів спостерігається зростання торгівлі на 11% за аналогічний період.

Необхідним є аналіз обсягів торгів опціонними та ф'ючерсними контрактами у розрізі ринків (рис. 2).

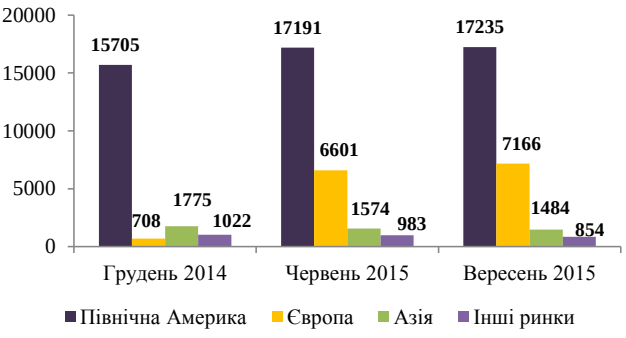

Рис. 2. Обсяги біржової торгівлі ф'ючерсами у розрізі ринків, блн дол. США

(розроблено автором на основі джерела [4])

Варто зазначити, що найбільший обсяг торгів деривативами має місце на біржах Північної Америки. Показники цього регіону є найвищи-

ми протягом всього аналізованого періоду. У вересні 2015 року обсяги біржової торгівлі деривативами на ринку Північної Америки склали 17235 блн дол. США, що в 2,4 рази більше ніж обсяг торгів на ринку Європи та в 11,6 разів більше ніж на ринку Азії та Тихоокеанії.

Що стосується обсягу торгів ф'ючерсами на біржах Європи, то у червні та вересні 2015 року вони зросли на 832% та 912%, відповідно, в порівнянні з обсягами торгів у грудні 2014 року. У 2015 році торгівля ф'ючерсами у ареалі Європи змістилась на друге місце після обсягу торгів цими ж інструментами на біржах Північної Америки.

Основною частиною світу, яка зазнала найбільшого зниження торгів ф'ючерсами, став Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Торгова активність інструментами на біржах цього регіону у грудні 2014 року становила 1775 блн дол. США, а вже у вересні 2015 року – 1484 блн дол. США (зниження на 16 в.п.).

Аналізуючи обсяги торгів опціонами на біржових ринках різних регіонів (рис. 3) варто зазначити аналогічну тенденцію.

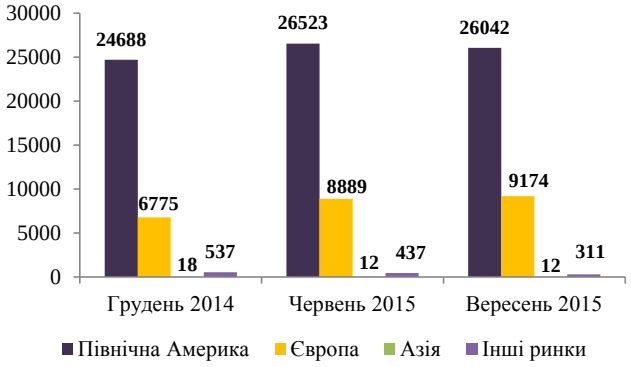

Рис. 3. Обсяги біржової торгівлі опціонами по ринках, блн дол. США

(розроблено автором на основі джерела [4])

Так, найбільший обсяг торгів опціонними контрактами визначається у ареалі Північної Америки. У вересні 2015 року обсяг становив 26042 блн дол. США, що 5,4% більше ніж у грудні 2014 року і на 2,8% менше ніж у червні 2015 року.

В Україні торгівля деривативами заснована в 1995 році. Проте й досі перебуває на початковому етапі розвитку: обсяги торгівлі деривативами незначні, а спектр цих інструментів – вкрай обмежений. Ринок похідних фінансових інструментів в Україні не виконує основне своє призначення – хеджування ризиків, а функціонує переважно для задоволення потреб спекуляції [5, с. 80].

Аналізуючи динаміку торгів деривативами в Україні, варто зазначити, що у 2014 обсяг цих контрактів зменшився на 61% порівняно з 2012 роком, однак даний обсяг є більшим на 75% за 2013 рік (рис. 4).

Проаналізувавши детальніше обсяги торгів деривативами у січні – жовтні 2015 року та порівнявши з даними за аналогічний період 2014 року, слід відмітити, що обсяги торгівлі деривативами в Україні у попередньому році були більшими. Так, в січні 2014 року обсяг торгів рівнявся 1109 млн грн, цього ж місяця у 2015 році – 550 млн грн. Схожа тенденція спостерігається і у наступних місяцях.

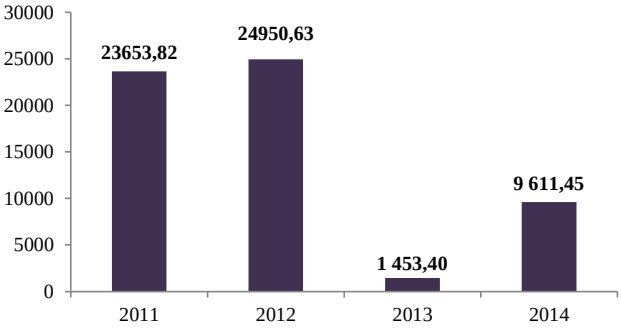

Рис. 4. Обсяги біржової торгівлі деривативами в Україні, млн грн

(розроблено автором на основі джерела [2])

Варто наголосити на тому, що тенденції на біржовому ринку деривативів в Україні є протилежними до світових. Так, динаміка обсягів торгів похідними цінними паперами на вітчизняному біржовому ринку є спадною, а види та кількість похідних фінансових інструментів залишаються незмінними.

Рівень розвитку біржової діяльності деривативами в Україні залишається незадовільним, що проявляється в цілому комплексі проблем: низький рівень ліквідності, висока волатильність, значний рівень спекулятивної активності, значна залежність від зовнішніх інвесторів, низький асортимент біржових інструментів тощо.

Загалом, розвитку ринку деривативів в Україні перешкоджає досить значна кількість проблем як стратегічного, так і тактичного характеру. Однією з таких причин є відсутність чіткого і системного законодавчого поля в цій сфері: відсутність базового закону має наслідком лише фрагментарне регулювання питань здійснення операцій з деривативами в окремих нормативно-правових актах.

Суттєвою особливістю українських деривативів є відміна від зарубіжних базисним активом, що виступає наступною проблемою у розвитку українського біржового ринку похідних цінних паперів. В Україні існують численні обмеження кількості базисних активів. Дозволяється лише три види базових активів: цінні папери, товари або кошти.

Наступним недоліком є існування обмеження щодо емітентів деривативів. Так, емітентами опціонів можуть бути тільки юридичні особи – торговці цінними паперами, які є членами фондових бірж чи торгово-інформаційних систем (ТІС), що повинні відповідати обов'язковим нормативам достатності власних коштів та іншим показникам [6].

Також варто наголосити на тому, що в Україні відсутні непокриті (незабезпечені) деривативи. Українське законодавство прямо їх забороняє, що гальмує розвиток торгівлі деривативами.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи тенденції світового ринку, вказуємо на зростання обсягів біржових торгів деривативами у грудні 2014 – вересні 2015 на 11%, в порівнянні з минулим аналогічним періодом, на вітчизняному ринку визначається зменшення обсягів торгів похідними цінними паперами на 18%. Окрім того і якісні характеристики вітчизняного біржового ринку деривативів знаходяться на низькому рівні, що перешкоджає йому

ефективно виконувати своє основне призначення – хеджування ризиків, натомість рівень спекулятивної активності є досить високим.

Отже складна політико-економічна ситуація, стратегічні помилки уряду в регулюванні біржового ринку, обмеження видів базових активів та кола емітентів деривативів обумовило протилежність тенденцій розвитку вітчизняного та світових біржових ринків деривативів.

Для перетворення деривативів в Україні з «екзотичних» для більшості інвесторів фінансових інструментів у звичні цінні папери доцільно зняти обмеження, орієнтуючись не на заборонні заходи урядових органів, а на саморегулювання і підвищення ролі бірж. У цьому випадку активне використання деривативів як інструментів хеджування зробить їх необхідним елементом українського фондового ринку. Безумовно є необхідним розширення фінансового інструментарію та удосконалення правового регулювання біржового ринку деривативів.

Окрім того, ринок деривативів не може розвиватися окремо від ринку цінних паперів, який, у свою чергу, потребує подальшого підвищення ефективності функціонування, зокрема, в ракурсі збільшення частки організованого ринку, підвищення його ємності і прозорості, подальшого розвитку інфраструктури фондового ринку, формування сприятливого податкового клімату та вдосконалення правового регулювання ринку.

Список літератури:

1. Міжнародні фінанси [Текст]: навчальний посібник / [І. І. Д'яконова, М. І. Макаренко, Ф. О. Журавка та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Макаренка та д-ра екон. наук, доц. І. І. Д'яконової. – Київ: «Центр учбової літератури», 2012. – 548 с.
2. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – [Електронний ресурс] – http://www.nssm, c. gov.ua
3. Деривативы (Серия «Reuters для финансистов») / Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2002. – 208 с.
4. Bank for international settlements – [Електронний ресурс] – www.bis.org
5. Лиса О. В. Напрями розвитку ринку деривативів в Україні / О. В. Лиса // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 5. – С. 80-83.
6. Законодавчо-правова база України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/.
7. Hong Kong Exchanges and Clearing Limited – [Електронний ресурс] – https://www.hkex.com.hk/eng/index.htm
8. Асоціація ф'ючерсної індустрії – [Електронний ресурс] – https://fia.org/.
9. Яворська В. О. Розвиток біржового ринку деривативів в умовах світової економічної глобалізації / В. О. Яворська // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2014. – № 6. – С. 123–127.

Артамонова А.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

БИРЖЕВОЙ РЫНОК ДЕРИВАТИВОВ: МИРОВОЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

Аннотация
Исследована экономическая сущность и принципы функционирования биржевого рынка деривативов. Определены основное назначение деривативов и их функции. Проанализированы объемы торгов опционными и фьючерсными контрактами в целом и в разрезе рынков. Определены основные тенденции развития мирового и украинского биржевого рынка деривативов. Систематизированы проблемы функционирования биржевого рынка деривативов Украины и предложены направления их решения.
Ключевые слова: деривативы, базовый актив, биржовый рынок деривативов, тенденции, фьючерсы, опционы.

Artamonova A.A.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

EXCHANGE DERIVATIVES MARKET: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

Summary
Economic nature and basic principles of exchange derivatives market were investigated. The derivatives' purpose and function were identified. The trading volume of option and futures contracts in general and in terms of markets were outlined. The basic trends of the world's and Ukrainian exchange derivatives markets were identified. The main problems of functioning of Ukrainian exchange derivatives markets were systematized and the ways to solve these problems were offered.
Keywords: derivatives, exchange derivatives market, trends, futures, options.

УДК 657.471:658.148:005.334.4

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА-БОРЖНИКА В ПРОЦЕДУРАХ ВІДНОВЛЕННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ТА БАНКРУТСТВА

Битківська А.В.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Досліджено склад специфічних витрат, що виникають в умовах застосування до підприємства-боржника процедур відновлення платоспроможності та банкрутства. Встановлено, що на даний момент законодавче регулювання бухгалтерського обліку зазначених витрат відсутнє. Методичні підходи, що існують в науковій літературі, на нашу думку, також не здатні забезпечити ефективний облік витрат підприємства-боржника. У зв'язку з цим запропоновано власний підхід до бухгалтерського обліку витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства. Авторський підхід дозволить оптимізувати процес облікового відображення специфічних витрат підприємства-боржника, оскільки спрямований на забезпечення відповідності законодавчим нормам, врахування специфіки кожної окремої процедури та здійснення відокремленого обліку досліджуваних витрат.

Ключові слова: банкрутство, витрати, ліквідація, мирова угода, неплатоспроможність, розпорядження майном, санація.

Постановка проблеми. Застосування процедур відновлення платоспроможності та банкрутства викликає появу низки витрат у підприємства-боржника, які спрямовані не лише на погашення кредиторам попередньо утвореної заборгованості. Такі витрати виникають безпосередньо у зв'язку з введенням відповідних процедур та не характерні для звичайної діяльності вітчизняних підприємств. На даний момент немає жодного нормативно-правового акту, який би регулював питання обліку витрат в процедурах відновлення платоспроможні та банкрутства зокрема та ведення бухгалтерського обліку підприємством-боржником взагалі. Якщо юридичні аспекти банкрутства досить глибоко досліджуються та постійно удосконалюються, то проблеми, пов'язані з обліковим відображенням операцій, здійснюваних в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства ще не знайшли достатнього відображення у працях науковців та не були повністю освітлені. Тому існування певної невизначеності в питаннях бухгалтерського обліку підприємства-боржника, в т. ч. й обліку специфічних витрат, значно ускладнює роботу спеціалістів та гальмує процеси відновлення платоспроможності та банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема бухгалтерського обліку витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства не знайшла достатнього відображення у працях вітчизняних науковців. Проте, дослідження у цьому напрямку все ж здійснювали Булкот Г.В., Галенко О.М., Глущук О.М. та Іванова Л.Б. Дещо ширше дане питання розглядали зарубіжні науковці. Особливо заслуговує на увагу науковий доробок Байкіної С.Г., Бархатова А.П., Баталова Т.М., Богатої І.М., Векшиної О.І., Голлай І.М., Кобозєвої Н.В., Малигіної А.М., Мєтєлєва С.Є., Міермановой С.Т., Назарян Є.М., Плотнікової Л.П., Федорової Г.В., Юн Г.Б., Якубової О.М.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання обліку витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства в вітчизняній науковій літературі на даний момент є недостатньо освітленим, а використання підходів, запропонованих зарубіжними науковцями неможливе без їх адаптування до норм чинного законодавства у сфері бухгалтерського обліку та банкрутства. Крім того, існуючі підходи є досить розрізненими, тому, вважаємо, що проблема визначення єдиної ефективної методики відображення зазначених витрат залишається досить актуальною.

Мета статті. Метою наукової роботи є проведення аналізу та узагальнення існуючих наукових підходів, а також норм діючого законодавства, і, як результат, визначення або розроблення єдиної оптимальної методики облікового відображення витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства.

Виклад основного матеріалу. До неплатоспроможного підприємства відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-XII (надалі – Закон № 2343-XII) [10] застосовуються відповідні судові та досудові процедури відновлення платоспроможності та банкрутства. Здійснивши аналіз положень Закону № 2343-XII та виходячи з логіки трактувань понять «банкрутство» та «неплатоспроможність», а також визначення сутності кожної окремої процедури, до процедур відновлення неплатоспроможності можемо віднести процедуру санації до порушення справи про банкрутство (надалі – досудова санація), розпорядження майном, а також санації та мирової угоди, у випадку їх введення до визнання боржника банкрутом, до процедур банкрутства – процедуру ліквідації, а також санації та мирової угоди, у разі їх застосування після визнання боржника банкрутом.

Зазначимо, що і процедури відновлення платоспроможності, і процедури банкрутства мають відповідний вплив на діяльність підприємства-божника.

В процедурах відновлення платоспроможності підприємство-боржник продовжує здійснювати свою господарську діяльність, а керівник продовжує виконувати свої повноваження, окрім санації, коли керівник звільняється, та розпорядження майном, коли повноваження керівника можуть бути обмежені чи припинені у випадках, передбачених ст. 22 Закону № 2343-XII. В про-

© Битківська А.В., 2016

цедурі ліквідації діяльність боржника припиняється, а керівник звільняється.

Кожна з зазначених процедур безпосередньо чи опосередковано, не залежно від того здійснюється чи припиняється господарська діяльність боржника, викликає появу у неплатоспроможного підприємства ряду особливих витрат, що обумовлені нестандартністю та виключністю ситуації, в якій опиняється боржник. Погоджуючись з Івановою Л. Б. [11, с. 394], дійсно вважаємо доцільним вважати такі витрати специфічними.

Оплата витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства здійснюється керівником боржника за вимогою арбітражного керуючого (за винятком процедур санації та ліквідації, коли керівник звільняється), або ж безпосередньо арбітражним керуючим з майбутньою компенсацією йому таких витрат боржником. Крім того, витрати виникають і у кредиторів, які також у майбутньому мають бути відшкодовані, якщо їх вимоги будуть визнані та ухвалені господарським судом [11, с. 395].

Проаналізувавши положення Закону № 2343-XII [10], пропонуємо згрупувати зазначені витрати для цілей бухгалтерського обліку (табл. 1) та здійснити їх деталізацію в розрізі окремих процедур відновлення платоспроможності та банкрутства.

Маємо зауважити, що зі всіх зазначених в табл. 1 видів витрат, витрати на проведення аудиту або оплату послуг тих чи інших спеціалістів та експертів, а також на виплату вихідної допомоги працівникам здійснюються і в звичайних умовах діяльності підприємства, але в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства такі витрати мають примусовий характер, оскільки, наприклад, зобов'язання проведення аудиту встановлюється ухвалою господарського суду про порушення справи про банкрутство, звільнення працівників, а, отже, і виплата їм вихідної допомоги, передбачається планом санації та є обов'язковою умовою при відкритті процедури ліквідації. Тому вважаємо доцільним їх також віднести до специфічних витрат, пов'язаних з процедурами відновлення платоспроможності та банкрутства.

З огляду на вище наведене, можемо стверджувати, що дійсно в кожній процедурі відновлення платоспроможності та банкрутства мають місце специфічні та нестандартні витрати, які не виникають в звичайних умовах діяльності підприємства. Однак, такі витрати, як і витрати будь-якої діяльності, мають бути належним чином відображені в бухгалтерському обліку.

Методологічні засади формування інформації про витрати підприємства в бухгалтерському обліку встановлюються П (С)БО № 16 «Витрати» [18], яким визначено, що витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені. Проаналізувавши склад витрат, наведений в П (С)БО № 16, маємо визнати, що інформація щодо витрат боржника в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства в даному положенні відсутня.

Разом з тим, відзначимо той факт, що в діючому Плані рахунків відсутні рахунки, призначені для відображення операцій, здійснюваних підприємством-боржником, в т. ч. й тих, що стосуються відображення специфічних витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства. Тому питання як обліковувати специфічні витрати бухгалтерській службі підприємства-боржника залишається невизначеним. Перед бухгалтерами постає проблема вибору бухгалтерських записів, які в подальшому будуть систематизовані в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, використання даних яких мають сприяти прийняттю ефективних управлінських рішень.

На практиці досить часто відображення всіх витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства здійснюється на рахунках, призначених для відображення витрат діяльності підприємства, які пов'язані з виробництвом та (або) реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг). Такий підхід, на нашу думку, не зовсім вірний, оскільки позбавляє можливості

Таблиця 1

Основні витрати підприємства-боржника в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства

Вид витрат	Досудова санація	Розпорядження майном	Санація	Ліквідація	Мирова угода
Витрати на оплату судового збору	+	+	+	+	-
Витрати на оприлюднення відомостей про процедури відновлення платоспроможності та банкрутства	+	+	+	+	+
Витрати на виплату грошової винагороди арбітражному керуючому	+	+	+	+	+
Відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним повноважень розпорядника майна, керуючого санацією або ліквідацією.	+	+	+	+	+
Витрати на проведення аудиту, на оплату ін. послуг аудиторів, а також юристів, незалежних оцінювачів та ін. експертів і спеціалістів	+	+	+	+	+
Відшкодування витрат кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням суду за рахунок їхніх коштів	-	+	-	-	-
Витрати на виплату вихідної допомоги працівникам	-	-	+	+	-
Витрати на організацію продажу майна боржника	-	-	+	+	-

Джерело: розроблено автором за даними [10]

розмежування витрат, що здійснюються в межах основної діяльності, яка, як зазначалося вище, в процедурах відновлення платоспроможності продовжує здійснюватись підприємством-боржником, та специфічних витрат, поява яких зумовлена власне введенням відповідних процедур.

В свою чергу, відсутність відокремленого обліку специфічних витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства не дозволяє визначити їх загальну суму для співставлення з доходами, отриманими в результаті реалізації заходів, передбачених відповідною процедурою, а, отже, й унеможливлює визначення ефективності такої процедури.

Яким же чином необхідно обліковувати специфічні витрати? Для відповіді на дане питання розглянемо та проаналізуємо підходи, запропоновані вітчизняними та зарубіжними науковцями (табл. 2).

Наведені далі підходи, запропоновані як вітчизняними, так і російськими науковцями, тому зауважимо, що російським законодавством про банкрутство визначено п'ять процедур банкрутства: спостереження, фінансове оздоровлення, зовнішнє управління, конкурсне провадження та мирова угода. В загальних ознаках можна визначити, що процедура спостереження відповідає вітчизняній процедурі розпорядження майном; фінансового оздоровлення та зовнішнього управління – санації; конкурсного провадження – ліквідації. Крім того, План рахунків Російської Федерації звісно ж відрізняється від вітчизняного, тому підходи зарубіжних науковців розглянемо як орієнтовні.

Підхід № 1, як бачимо з даних табл. 2, є найпоширенішим серед науковців та пов'язаний з обліком витрат на окремому рахунку «Витрати, пов'язані з процедурами банкрутства» з відкриттям окремих субрахунків залежно від видів витрат та джерел їх покриття. Таку пропозицію висуває вітчизняний науковець Булкот Г. В. [5, с. 120] та значна кількість зарубіжних науковців [1; 2; 9; 19].

Російські науковці Мєтєлєв С. Є. та Мієрманова С. Т. [14, с. 99] даний підхід вважають раціональним, оскільки операції по відображенню витрат, що виникають у відповідних процедурах, акумулюються на одному рахунку, а, отже, таку інформацію легко контролювати та аналізувати. Разом з тим, науковці роблять зауваження, що Планом рахунків та Інструкцією по його використанню такий рахунок не передбачено, тому для відображення досліджуваних витрат використовується рахунок «Інші доходи та витрати».

Таблиця 2

Основні наукові підходи до бухгалтерського обліку витрат підприємства-боржника в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства

№ п/п	Загальний зміст наукового підходу до обліку витрат	Вітчизняні науковці			Зарубіжні науковці							
		Булкот Г.В. [5, с. 120]	Глущук О.М. [8, с. 11]	Іванова Л.Б. [11, с. 400]	Голлай І.М. [9, с. 59]	Байкіна С.Г., Богатая І.М., Федорова Г.В., Юн Г.Б. [1]	Бархатов А.П., Назарян Є.М., Малигіна А.М. [2, с. 26, 27]	Баталова Т.М. [3, с. 69]	Брацеслав-цева Н.А., Сверчкова О.Ф [4, с. 23]	Векшина О.І. [6с. 39, 40]	Плотні-кова Л.П. [19, с. 62]	Якубова О.М. [21]
1	Облік витрат на окремому рахунку «Витрати, пов'язані з процедурами банкрутства» з відкриттям до нього субрахунків.	+			+	+	+				+	
2	Віднесення всіх витрат до витрат, пов'язаних з виробництвом та (або) реалізацією товарів, робіт, послуг, окрім витрат, пов'язаних з ліквідацією, які визнаються як інші витрати.									+		+
3	Облік витрат на рахунках витрат іншої діяльності з відкриттям субрахунків у розрізі окремих видів витрат та джерел їх погашення.			+				+				
4	Відображення витрат на рахунку «Витрати майбутніх періодів» з послідовним віднесенням до витрат іншої (в т. ч. й надзвичайної) діяльності.								+			
5	Визнання всіх витрат надзвичайними та їх облік на субрахунку «Інші надзвичайні витрати» з відкриттям аналітичних рахунків до нього.		+									

Джерело: розроблено автором

В свою чергу, Іванова Л. Б. [11, с. 399] наголошує на тому, що в літературі існує думка про те, що акумулювання витрат на окремо створеному рахунку «Витрати, пов'язані з процедурами банкрутства» суперечить принципу безперервності, якого мають дотримуватись підприємства, виходячи з припущення, що їх діяльність буде тривати далі. Такої думки зокрема дотримуються й Брацеславцева Н. А. та Свєрчкова О. Ф [4, с. 23] та пропонують витрати, які виникають при провадженні справи про банкрутство, відображати на рахунку «Витрати майбутніх періодів» з послідовним віднесенням до витрат іншої діяльності, в т. ч. й надзвичайної.

Підхід № 2 полягає у віднесення всіх досліджуваних витрат до витрат, пов'язаних з виробництвом та (або) реалізацією товарів, робіт, послуг, окрім витрат, пов'язаних з ліквідацією, які визнаються іншими витратами.

Векшина О. І. [6, с. 39, 40] зазначає, що витрати, здійснювані в процедурах спостереження, фінансового оздоровлення та зовнішнього управління є витратами, пов'язаними з виробництвом та (або) реалізацією товарів, робіт, послуг. Не відносяться до даного виду витрат витрати, здійснювані в процесі конкурсного провадження, оскільки обумовлені процедурою ліквідації боржника та направлені на продаж майна.

Якубова О. М. [21] для повного та достовірного відображення господарських операцій, пов'язаних з процедурами банкрутства, пропонує ввести субрахунки 1-го, 2-го та 3-го порядку до рахунків «Загальногосподарські витрати» (для всіх організацій, крім торгових) та «Витрати на продаж» (для торгових організацій). На цих рахунках науковець пропонує обліковувати витрати, що виникають у відповідних процедурах банкрутства (в розрізі судових витрат, витрат на винагороду арбітражному керуючому та інших витрат), окрім витрат, що виникають в процедурі конкурсного провадження, оскільки в даній процедурі відбувається ліквідація боржника. Як зазначає автор, всі витрати, пов'язані з ліквідацією, мають бути віднесені на зменшення конкурсної маси, тому й пропонується такі витрати обліковувати на рахунку «Інші доходи та витрати».

Схожої позиції дотримується й Кобозєва Н. В. [12, с. 12], яка обґрунтовує необхідність відображати витрати, пов'язані з веденням процедур банкрутства, як витрати по звичайним видам діяльності (витрати на винагороду арбітражному керуючому та ін.) та інші витрати (судові збори та ін.).

На противагу зазначеним твердженням науковців [6, 12, 21] протиставимо позицію Мієрманової С. Т. [12], з якою ми повністю погоджуємося, та яка полягає в тому, що «витрати по банкрутству» не можливо відносити на витрати по звичайним видам діяльності, оскільки їх неможливо ідентифікувати з витратами, пов'язаними з виготовленням та продажем продукції, придбанням та продажем товарів, виконанням робіт, наданням послуг.

Ключовим у визначені звичайної діяльності підприємства відповідно до НП (С)БО № 1 є визначення її як будь-якої саме основної діяльності. В свою чергу, основна діяльність трактується як операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходу. До таких операцій в жодному разі неможливо віднести операції, пов'язані зі здійсненням витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства.

Підхід № 3 пов'язаний з обліком витрат як витрат іншої діяльності.

Іванова Л. Б. [11] зазначає, що в судових та досудових антикризових заходах можливе застосування підходу до бухгалтерського обліку витрат з відкриттям (або використанням) синтетичного рахунку з деталізацією у розрізі окремих видів витрат та джерел їх погашення саме в межах іншого виду діяльності.

На рахунку «Інші доходи та витрати» з відкриттям субрахунку «Витрати, пов'язані з процедурами банкрутства» пропонує обліковувати витрати, що виникають при введенні процедури спостереження, Баталова Т. М. [3, с. 69].

Підхід № 4. Кардинально відрізняється від всіх вище зазначених підходів, позиція Глущук О. М. [8, с. 11], яка визначає процедури відновлення платоспроможності або припинення діяльності підприємства як надзвичайні події, а тому й всі витрати, пов'язані з даними процедурами пропонує визнавати надзвичайними та відображати на субрахунку 993 «Інші надзвичайні витрати» з відкриттям до нього аналітичних рахунків. Однак, виникає питання чи дійсно введення процедур відновлення платоспроможності та банкрутства можна вважати надзвичайними подіями в діяльності підприємства?

Настенко М. М. [16, с. 332] підкреслює, що надзвичайні події відбуваються не лише внаслідок дії природних факторів, а й в результаті впливу людського фактору, який іноді здатний до більш вагомої провокації негативних наслідків для підприємств, таких, наприклад, як повна збитковість.

Припущення щодо можливості віднесення досліджуваних витрат до витрат, що виникають як наслідки надзвичайних обставин господарської діяльності висловлює й Мієрманова С. Т. [15]. На надзвичайності ситуації, в якій опиняється підприємство-боржник також наголошує Голлай І. М. [9, с. 58].

Кравцова О. М. [13, с. 129] зазначає, що в процедурі розпорядження майном та санації діяльність боржника класифікують як звичайну, тобто боржник здійснює діяльність, визначену його статутом або положенням про підприємство. Процедура ж ліквідації класифікується як надзвичайна, в якій не діє принцип безперервності діяльності, оскільки супроводжується завершенням виробничого циклу і припиненням виробничої діяльності боржником.

В той же час, Чижишин О. І. [20, с. 79] екстраординарними вважає й всі заходи, пов'язані з санацією (оздоровленням) підприємства.

Вважаємо, що немає сенсу в більш глибокому дослідженні та доведенні можливості віднесення витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства до надзвичайних. Зумовлено це тим, що хоч і визнання таких специфічних витрат як надзвичайних дійсно могло б вирішити проблему їх бухгалтерського обліку, однак, така можливість зникла у зв'язку із прийняттям НП (С)БО № 1. Поняття «надзвичайної діяльності» було виключено із системи стандартів бухгал-

терського обліку, як і рахунок 99 »Надзвичайні витрати», призначений для їх обліку. Це дає можливість стверджувати, що тепер вся діяльність підприємства позиціонується як звичайна.

Однак, якби витрати в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства дійсно вважалися б надзвичайними, на яких би рахунках їх сьогодні обліковували? Відповідь на це питання знаходимо в консультації В. Орлової [17], яка зазначає, що витрати, які раніше класифікувалися як надзвичайні тепер слід обліковувати на рахунку 97 «Інші витрати». Отже, за такого підходу витрати в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства слід відображати в обліку як витрати, що виникають в процесі діяльності підприємства, але не пов'язані з виробництвом або реалізацією основної продукції (товарів) та послуг.

Для визначення доцільності використання того чи іншого розглянутого підходу до обліку досліджуваних витрат визначимо ***критерії***, яким має відповідати такий підхід. Під критеріями маємо на увазі ті основні характеристики методичного підходу, які, на нашу думку, забезпечать ефективність та раціональність відображення в обліку специфічних витрат.

1-ий критерій: відповідність нормам діючого законодавства у сфері банкрутства та бухгалтерського обліку.

2-ий критерій: врахування специфіки кожної окремої процедури відновлення платоспроможності та банкрутства, а також їх впливу на діяльність боржника (здійснюється діяльність чи припиняється).

3-ій критерій: відокремлений облік сум специфічних витрат, пов'язаних з відновленням платоспроможності та банкрутства, та витрат діяльності підприємства-боржника, з метою забезпечення інформаційних потреб аналізу ефективності застосування відповідної процедури.

4-ий критерій: спрямованість на оптимізацію роботи та мінімізацію дій бухгалтерської служби підприємства-боржника.

Жоден з розглянутих підходів (табл. 2) не здатен забезпечити виконання зазначених критеріїв, а, отже, й ефективний облік витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства. Обґрунтуємо таке твердження.

Підхід № 1 не відповідає ***1-му критерію***, оскільки суперечить законодавчо встановленому принципу безперервності, якщо застосовуватиметься в процедурах відновлення платоспроможності, оскільки на той момент факт банкрутства ще не буде встановлено господарським судом. Проте, зазначимо, що застосування такого підходу є можливим в процедурах банкрутства, в яких припущення про безперервність діяльності не діє, оскільки боржник вже визнаний банкрутом.

Підходи № 2, 4 суперечать ***3-му критерію***, у зв'язку з тим, що не забезпечують відокремлений облік сум специфічних витрат, пов'язаних з відновленням платоспроможності та банкрутства, та витрат діяльності підприємства-боржника.

Підхід № 3 не враховує специфіку кожної процедури відновлення платоспроможності та банкрутства ***(2-ий критерій)***. Застосування такого підходу неможливе в процедурах банкрутства, які зумовлюють припинення діяльності підприємства, тому взагалі недоцільно відображати досліджувані витрати як витрати діяльності, оскільки діяльність не здійснюється.

Підхід № 5 не забезпечує виконання ***1-го критерію***, тому що, як вже зазначалося вище, відбулися зміни у законодавстві, які скасували поділ діяльності підприємства на звичайну та надзвичайну, та зумовили неможливість використання рахунків для обліку надзвичайних витрат.

Враховуючи невідповідність наведених підходів першим трьом критеріям, вважаємо, що вони не дозволять оптимізувати роботу бухгалтерської служби, а, отже, й не відповідають ***4-му критерію***.

З огляду на вище наведене, пропонуємо авторський підхід до обліку витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства.

З метою виконання ***2-го критерію*** вважаємо необхідним здійснювати диференційований облік витрат за видами процедур:

1) Облік витрат в процедурах відновлення платоспроможності. В процедурах досудової санації, розпорядження майном, а також санації й мирової угоди, у разі їх введення до визнання боржника банкрутом, як вже зазначалось, діяльність підприємства продовжує здійснюватися. Тому, в порядку узгодження з ***1-м критерієм***, спираючись на склад витрат, представлений в НП (С)БО № 1, керуючись діючим Планом рахунків та Інструкцією до нього, а також погоджуючись в такій ситуації з Івановою Л. Б. [11], вважаємо доцільним віднесення витрат в процедурах відновлення платоспроможності до складу інших витрат діяльності й відображення їх на рахунку 97 «Інші витрати діяльності», що використовується для обліку витрат, що виникають в процесі діяльності (крім фінансових), але не пов'язані з виробництвом (реалізацією) основної продукції (товарів) та послуг.

Таблиця 3

Структура субрахунку 978 «Витрати, пов'язані з процедурами відновлення платоспроможності»

№ субрахунку 3-го порядку	Назва субрахунку 3-го порядку
9781	Витрати на оплату судового збору
9782	Витрати на оприлюднення відомостей про процедури відновлення платоспроможності
9783	Витрати на оплату грошової винагороди арбітражному керуючому
9784	Відшкодування витрат арбітражного керуючого
9785	Витрати на оплату послуг сторонніх спеціалістів та експертів
9786	Відшкодування витрат кредиторів
9787	Витрати на виплату вихідної допомоги працівникам
9788	Витрати на організацію продажу майна боржника
9789	Інші витрати, пов'язані з процедурами відновлення платоспроможності

Джерело: розроблено автором

З метою забезпечення відокремленого обліку витрат в процедурах відновлення платоспроможності ***(3-й критерій)*** пропонуємо відкрити субра-

хунок 978 «Витрати, пов'язані з процедурами відновлення платоспроможності» з подальшим відкриттям до нього субрахунків 3-го порядку (табл. 3). За Дт цього рахунку мають відображатися суми визнаних витрат, за Кт – списання суми витрат на рахунок 79 «Фінансові результати», для чого пропонуємо відкрити відповідний субрахунок 794 «Результат від здійснення процедур відновлення платоспроможності»;

2) Облік витрат в процедурах банкрутства. В процедурах ліквідації, а також санації й мирової угоди, у разі їх введення після визнання боржника банкрутом, діяльність підприємства припиняється. Отже, про облік таких витрат, подібно до витрат в процедурах відновлення платоспроможності у складі витрат іншої діяльності, не може бути й мови, оскільки діяльність взагалі вже не здійснюється. Крім того, Законом № 2343-XII стосовно процедури ліквідації чітко визначено, що на цьому етапі банкрут приступає до виконання всіх грошових зобов'язань, але жодних додаткових зобов'язань не виникає, крім витрат безпосередньо пов'язаних з ліквідаційною процедурою (ст. 38, п. 1).

Тому, задля забезпечення ***1-го критерію***, пропонуємо внести зміни до Плану рахунків та Інструкції до нього шляхом введення рахунку 98 »Витрати, пов'язані з процедурами банкрутства» (табл. 4) з встановленням права на відкриття якого підприємствами, що вже визнані банкрутами. Відкриття такого рахунку підприємством в процедурах банкрутства не буде суперечити принципу безперервності, оскільки в ситуації встановленого судом банкрутства підприємство вже не може стверджувати, що у нього відсутні наміри щодо припинення діяльності та ліквідації.

Таблиця 4

Структура рахунку 98 «Витрати, пов'язані з процедурами банкрутства»

№ субрахунку	Назва субрахунку
981	Витрати на оплату судового збору
982	Витрати на оприлюднення відомостей про процедури банкрутства
983	Витрати на оплату грошової винагороди арбітражному керуючому
984	Відшкодування витрат арбітражного керуючого
985	Витрати на оплату послуг сторонніх спеціалістів та експертів
986	Відшкодування витрат кредиторів
987	Витрати на виплату вихідної допомоги працівникам
988	Витрати на організацію продажу майна боржника
989	Інші витрати, пов'язані з процедурами банкрутства

Джерело: розроблено автором

У зв'язку з введенням такого рахунку, в Інструкції до плану рахунків назву 9 класу рахунків пропонуємо замінити на «Витрати», а в абзаці першому розділу «Клас. 9» зробити уточнення, що «рахунки класу «Витрати» застосовуються для узагальнення інформації про витрати операційної, інвестиційної, фінансової, іншої діяльності та витрат, пов'язаних з банкрутством підприємства».

На даний же момент, враховуючи відсутність рахунку 98 «Витрати, пов'язані процедурами банкрутства» та необхідність безперервного ведення бухгалтерського обліку аж до моменту безпосередньої ліквідації банкрута, пропонуємо обліковувати витрати в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства все ж у складі інших витрат діяльності з відкриттям субрахунку 978 «Витрати, пов'язані з банкрутством»«, якщо процедури банкрутства були першими введеними процедурами, а бо ж субрахунку під номером 979, якщо попередньо вводились процедури відновлення платоспроможності в розрізі субрахунків третього порядку, аналогічних субрахункам, зазначеним в табл. 4. За Дт цього рахунку мають відображатися суми визнаних витрат, за Кт – списання суми витрат на рахунок 79 «Фінансові результати», для чого пропонуємо відкрити відповідний субрахунок «Результат від здійснення процедур банкрутства» під номером 794 чи 795, знову ж таки залежно від черговості введення процедур, а також внести зміни в абзац перший розділу «Рахунку 79», зазначивши, що його призначено не лише для обліку й узагальнення інформації про фінансові результати діяльності підприємства, але й інформацій про результати від здійснення процедур банкрутства.

Внесення зміни до робочого плану рахунків призведуть до необхідності внесення змін в облікову політику підприємства-боржника чи підприємства-банкрута. Облікова політика може бути змінена, як правило, з початку року у відповідних випадках, наприклад, якщо зміни облікової політики забезпечать більш достовірне відображення подій (господарських операцій) у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності, що є необхідним і процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства. На нашу думку, враховуючи виключність ситуації, в яку потрапляє підприємство-божник (банкрут), зміни в облікову політику необхідно вносити не з початку року, а з моменту введення відповідних процедур. Такої ж позиції при внесенні змін в облікову політику з моменту визнання боржника банкрутом та відкриття процедури ліквідації дотримуються Булкот Г. В. та Галенко О. М. [7, с. 272]. На необхідності внесення змін в облікову політику боржника в умовах антикризового управління наголошує й Іванова Л. Б. [11, с. 400].

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження визначено склад основних специфічних витрат в розрізі процедур відновлення платоспроможності та банкрутства, які мають виключний характер та непритаманні звичайній діяльності підприємства.

Враховуючи відсутність законодавчо закріпленого порядку бухгалтерського обліку досліджуваних витрат та недосконаліть існуючих методичних підходів вітчизняних та зарубіжних науковців, запропоновано авторський підхід до обліку витрат, який має практичну значимість, оскільки дозволить не лише уникнути обліку витрат в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства на розсуд кожного окремого бухгалтера, але й забезпечить оптимізацію роботи бухгалтерської служби підприємства-боржника, можливість отримання достовірних даних зацікавленими користувачами (арбітражним

керуючим, кредиторами, державними органами тощо), здійснення контролю за такими витратами та підвищення ефективності процедур, в межах яких витрати здійснювались, а також, в разі необхідності, визначення доцільності переходу до наступної процедури.

Таким чином, в статті розглянуто лише незначний аспект бухгалтерського обліку підприємства-боржника в процедурах відновлення платоспроможності та банкрутства, пов'язаний з виникненням нестандартних, специфічних витрат. Разом з тим, детального дослідження потребує й облік операцій, пов'язаних з отриманням підприємством-боржником доходів в процесі реалізації заходів, передбачених відповідними процедурами, а також інших операцій, якими супроводжуються процедури відновлення платоспроможності та банкрутства, оскільки й їх облікове відображення викликає безліч проблемних питань.

Список літератури:

1. Байкина С. Г. Учет и анализ банкротств: Учебное пособие / С. Г. Байкина. – М.: Дашков и К, 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.lunn.ru/KP/Spring2010/baikina.pdf
2. Бархатов А. П. Процедура банкротства: бухгалтерский учет / А. П. Бархатов, Е. Н. Назарян, А. Н. Малыгина. – М.: ИВЦ »Маркетинг», 1999. – 132 с.
3. Баталова Т. Н. Учет и анализ банкротств: учеб. пособие / Т. Н. Баталова; Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2009. – 224 с.
4. Бреславцева Н. А. Банкротство организаций. Основные положения, бух. учет / Н. А. Бреславцева, О. Ф. Сверчкова. – М.: Феникс, 2007. – 160 с.
5. Булкот Г. В. Облік і аналіз процесів ліквідації та санації підприємств України на стадії банкрутства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09 / Г. В. Булкот; Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К., 2007. – 255 с.
6. Векшина О. И. Учет и анализ банкротств: учеб. пособие / О. И. Векшина; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2005. – 136 с.
7. Галенко О. Тактика побудови синтетичного обліку при ліквідації підприємств-банкрутів / О. Галенко, Г. Булкот // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 37. – С. 272-276.
8. Глущук О. М. Облік і аналіз операцій з припинення діяльності підприємства та відновлення його платоспроможності: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04 / О. М. Глущук; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2005. – 22 с.
9. Голлай И. Н. Организация и ведение бухгалтерского учёта и составление бухгалтерской отчётности в условиях проведения в отношении предприятия-должника процедур банкротства / И. Н. Голлай // Наука ЮУрГУ. Секции экономики, управления и права: материалы 63-й науч. конф. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2011. – Т. 3. – С. 58-61.
10. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-XII (ред. від 23.12.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2343-12
11. Іванова Л. Б. Бухгалтерський облік витрат в умовах антикризових заходів боржника / Л. Б. Іванова // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2013. – № 2 (66). – С. 394-401.
12. Кобозева Н. В. Организация и методика проведения аудиторской проверки несостоятельных предприятий: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12 / Н. В. Кобозева; ГОУ ВПО Всеросс. заоч. фин.-экон. ин-тут. – М., 2009. – 26 с.
13. Кравцова О. М. Оцінка активів та зобов'язань підприємства при банкрутстві / О. М. Кравцова // Економіка і регіон. Науковий вісник ПолтНТУ ім. Ю. Кондратюка. – 2012. – № 5 (36). – С. 128-132.
14. Метелев С. Е. Учет и анализ банкротств: учебное пособие / С. Е. Метелев, С. Т. Миерманова. – Омск: Омский институт (филиал) РГТЭУ, 2010. – 401 с.
15. Миерманова С. Т. Состав, учет и порядок возмещения разходов по делу о банкротстве / С. Т. Миерманова // Сибирский торг.-экон. журнал. – 2012. – № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/sostav-uchet-i-poryadok-vozmescheniya-rashodov-po-delu-o-bankrotstve
16. Настенко М. М. Надзвичайна діяльність підприємств в умовах кризи неплатежів / М. М. Настенко // Збірник наукових праць ВДАУ. – 2008. – Вип. 36. – С. 330-333.
17. Орлова В. Куди тепер у бухобліку відносити надзвичайні витрати / Орлова В. // Бухгалтерська електронна газета «Інтерактивна бухгалтерія». – 2013. – № 117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/oneanalytics/9457
18. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затв. наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318 зі змн та доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00
19. Учет и анализ банкротства: уч. пособие / Л. К. Плотникова, О. В. Кайро, Р. В. Скачкова и др. – Саратов: Саратовский гос. соц.-экон. ун-тет, 2010. – 136 с.
20. Чижишин О. І. Проблемні питання обліку надзвичайних доходів і витрат / О. І. Чижишин // Облік і фінанси. – 2012. – № 1. – С. 77-81.
21. Якубова О. Н. Организация бухгалтерского учета при осуществлении процедур банкротства: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.12 / О. Н. Якубова; Мичуринский гос. аграрный ун-тет. – Мичуринск, 2007. – 28 с.

Бытковская А.В.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ РАСХОДОВ ПРЕДПРИЯТИЯ-ДОЛЖНИКА В ПРОЦЕДУРАХ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ И БАНКРОТСТВА

Аннотация
Исследован состав специфических расходов, возникающих в условиях применения к предприятию-должнику процедур восстановления платежеспособности и банкротства. Установлено, что на данный момент законодательное регулирование бухгалтерского учета указанных расходов отсутствует. Методические подходы, существующие в научной литературе, по нашему мнению, также не способны обеспечить эффективный учет расходов предприятия-должника. В связи с этим предложено собственный подход к бухгалтерскому учету расходов в процедурах восстановления платежеспособности и банкротства. Авторский подход позволит оптимизировать процесс учетного отражения специфических расходов предприятия-должника, поскольку направлен на обеспечение соответствия законодательным нормам, учета специфики каждой отдельной процедуры и осуществления обособленного учета исследуемых расходов.
Ключевые слова: банкротство, расходы, ликвидация, мировое соглашение, неплатежеспособность, распоряжение имуществом, санация.

Bytkivska A.V.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ACCOUNTING COSTS OF THE DEBTOR IN THE PROCEDURE OF SOLVENCY RESTORATION AND BANKRUPTCY

Summary
Studied composition specific costs arising in the conditions applying to the debtor procedures of solvency restoration and bankruptcy. Established that at the moment the legal regulation of accounting of these costs is absent. Methodological approaches that exist in the scientific literature, in our opinion, is also not able to provide effective cost accounting of the debtor. In connection with this proposed its own approach to cost accounting procedures of solvency restoration and bankruptcy. The author's approach will optimize the process for accounting of specific expenditures of the debtor, as aimed at ensuring compliance with existing law, taking into account the specifics of each individual procedure and the implementation of separate accounting of the investigated costs.
Keywords: bankruptcy, costs, liquidation, settlement agreement, insolvency, disposition of property, readjustment.

УДК 336.22

РОЛЬ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ У ФОРМУВАННІ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ

Бойко А.О., Миронова А.М.
Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «Українська академія банківської справи»
Сумського державного університету Міністерства освіти і науки України

У роботі здійснено детальний аналіз стану і структури місцевих податків та зборів на прикладі міста Суми. Авторами було доведено їх особливу роль у формуванні місцевого бюджету. Виявлено основні проблеми місцевого оподаткування, що зменшують рівень надходжень до місцевого бюджету та надані деякі шляхи ефективного управління ним. Спрогнозовані майбутні значення єдиного податку та туристичного збору, які вплинуть на подальше формування місцевого бюджету. По отриманим висновкам надано рекомендації щодо пошуку альтернативних шляхів підвищення ролі місцевих податків і зборів та покращення показників наповненості місцевого бюджету.
Ключові слова: місцеві податки та збори, місцевий бюджет, місцеве самоврядування, податкові надходження, єдиний податок.

Постановка проблеми. Досвід застосування місцевих податків і зборів в Україні засвідчує поки що незначну їх роль у формуванні фінансів органів місцевого самоврядування. Місцеві податки і збори виконують свої функції не в повному обсязі, що свідчить про необхідність

© Бойко А.О., Миронова А.М., 2016

вдосконалення всієї системи місцевого оподаткування та формування відповідної національної нормативно-правової бази, адаптованої до міжнародних норм і стандартів. Для стабілізації економічної ситуації в регіонах необхідно більш ефективно використовувати систему місцевих податків і зборів, які здатні перетворити територіальні громади із дотаційних на суб'єкти, які спроможні самостійно, за рахунок власних доходів вирішувати проблеми, що виникають у процесі їхньої роботи. Роль власних джерел у наповненні місцевих бюджетів повинна неодмінно зростати, адже місцеві податки і збори можуть бути потужним джерелом забезпечення поточних потреб місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані із джерелами формування доходної частини місцевих бюджетів, при яких особлива увага приділялася ролі місцевого оподаткування у фінансовому забезпеченні повноважень органів місцевого самоврядування, а також механізму їх справляння широко висвітлюються у роботах таких провідних вчених-економістів як: В. Андрущенко, О. Василик, Є. Жмереко, А. Кривосатий, І. Луніна, С. Слухай, В. Суторміна, В. Федосов та іншими [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Регулярні зміни у податковому законодавстві спричиняють виникненню певних проблем у функціонуванні місцевих бюджетів, стабільна наповненість яких, певною мірою, залежить від надходжень місцевих податків та зборів. Найбільш гострим питанням сьогодні є нестача фінансових ресурсів в органах місцевого самоврядування для здійснення своїх повноважень. Крім того, важливим завданням є підвищення ролі місцевих податків та зборів і збільшення частки доходів місцевих органів влади за їх рахунок, що вплине на зміцнення місцевих бюджетів, та розширення фінансової автономії регіонів.

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження ролі місцевих податків та зборів у формуванні місцевого бюджету та розробка шляхів їх збільшення у структурі доходів місцевого бюджету (на прикладі м. Суми).

Виклад основного матеріалу. Пропонуємо розглянути питання щодо ролі місцевих податків і зборів у формуванні місцевого бюджету на прикладі міста Суми. У першу чергу, звернемо увагу на динаміку надходжень до міського бюджету міста Суми за останніх 5 років, що відображена в таблиці 1. Однак, треба наголосити на тому, що нова система реформування місцевого податкування, що складається з 2 податків та 2 зборів була створена з 2015 року. Отже, ми працюватимемо по старій системі згідно розподілу податків до 2015 року.

Як бачимо, ситуація з поповненням даного місцевого бюджету майже з кожним роком покращується, тобто бачимо у цілому позитивну динаміку. Виключення становить лише 2013 рік, де спостерігалося невелике падіння загальної суми надходжень (на 17, 06 млн. грн.) за рахунок зменшення суми офіційних трансфертів. У 2014 ж році навіть за рахунок зменшення податкових надходжень на 12,2 млн. грн., доходів від операцій з капіталом на 2 млн. грн. та цільових фондів на 1,9 млн. грн. загальна сума бюджету збільшилася. У цілому можна сказати, що за досліджуваний період збільшилися суми податкових, неподаткових надходжень та офіційних трансфертів, а зменшилися, відповідно, цільові фонди і доходи від операцій з капіталом. Для кращого відображення поточної ситуації в бюджеті м. Суми представимо його структуру (рисунок 1), дані якого свідчать, що найбільшу частку в бюджеті протягом всього аналізованого періоду займали податкові надходження, отже, вони приносили найбільшу суму коштів для міста. Їх частка коливалася від 62,6 у 2010 до 52,7% у 2014 році відповідно. Це говорить про те, що за 5 останніх років питома вага податкових надходжень зменшилась з 2010 до 2014 року на 9,9%, проте, вони все рівно займають першу позицію у наповненні бюджету. На другому місці знаходяться офіційні трансферти, які збільшили свою частку у 2014 році у порівнянні з 2010 роком на 14,1% та на 10,2% (або на 166,8 млн. грн.) у порівнянні з 2013 роком.

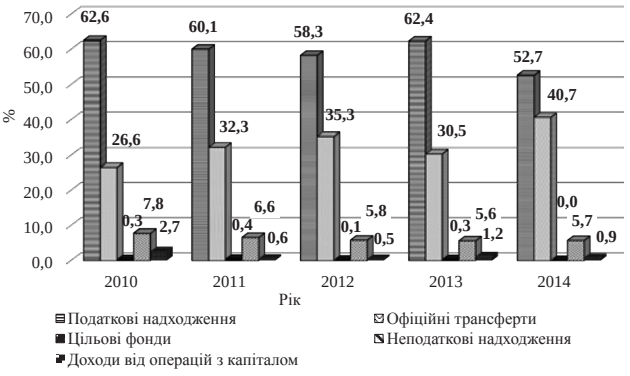

Рис. 1. Структура доходів бюджету міста Суми за 2010-2014 рр., %

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Третю позицію займають неподаткові надходження, питома вага яких щороку зменшувалась і у 2014 році становила відповідно 5,7% від

Таблиця 1

Обсяг доходу бюджета м. Суми за 2010-2014 рр. млн. грн.

Назва статті	Рік					Відхилення (+/-) 2014 р. до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Податкові надходження	419,5	500,6	590,6	621,4	609,2	189,7
Неподаткові надходження	52,2	55,1	58,4	56	66	13,8
Доходи від операцій з капіталом	17,9	5,2	4,9	12,2	10,2	-7,7
Цільові фонди	2,3	2,9	1,06	2,7	0,8	-1,5
Офіційні трансферти	178,4	269,6	358,2	303,8	470,6	292,2
Всього доходів	670,4	833,4	1013,16	996,1	1156,8	484,4

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

бюджетних надходжень. Останню позицію займають цільові фонди, сума яких з року в рік коливалася та у 2014 році взагалі була відсутня. Таким чином, у 2014 році поповнення бюджету було найбільшим за рахунок зростання частки податкових, неподаткових надходжень та офіційних трансфертів.

Таким чином, треба враховувати ту обставину, що кожного року бюджет міста виживає, більшою мірою, за рахунок податкових надходжень, отож розглянемо їх структуру більш детальніше (таблиця 2).

Проаналізувавши склад та структуру місцевих бюджетів, а також податків та зборів, що до них включаються, ми дійшли висновку, що їх роль досить велика у формуванні місцевих бюджетів, що потребує ефективного управління ними. Переконатися у цьому дозволять розрахунки щодо питомої ваги місцевих податків та зборів у місцевому бюджеті (таблиця 2) [8].

Проведений аналіз вищезазначених даних дозволяє оцінити реальну питому вагу місцевих податків та зборів у місцевому бюджеті та переконатися у їх важливій ролі в наповненості бюджету. У таблиці відображено, що загальна питома вага місцевих податків та зборів у міському бюджеті займає приблизно 6% у 2014 році, що дещо більше, ніж у 2012 році. Підтверджуються

Таблиця 2

Структура місцевих податків і зборів у бюджеті м. Суми за 2012-2014 рр., %

Найменування доходів згідно із бюджетною класифікацією	Питома вага в міському бюджеті, %		
	2012 рік	2013 рік	2014 рік
Місцеві податки і збори:	4,912	6,529	6,147
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки:	-	0,008	0,018
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сплачений юридичними особами	-	0,008	0,008
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сплачений фізичними особами	-	0,000	0,010
Збір за місця для паркування транспортних засобів:	0,002	-	-
Збір за місця для паркування транспортних засобів, сплачений юридичними особами	0,002	-	-
Туристичний збір:	0,008	0,009	0,006
Туристичний збір, сплачений юридичними особами	0,006	0,007	0,004
Туристичний збір, сплачений фізичними особами	0,003	0,002	0,002
Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності:	0,636	0,623	0,524
Збір за провадження торговельної діяльності (роздрібна торгівля), сплачений фізичними особами	0,110	0,114	0,103
Збір за провадження торговельної діяльності (роздрібна торгівля), сплачений юридичними особами	0,228	0,228	0,187
Збір за провадження торговельної діяльності (оптова торгівля), сплачений фізичними особами	0,006	0,006	0,005
Збір за провадження торговельної діяльності (ресторанне господарство), сплачений фізичними особами	0,036	0,045	0,043
Збір за провадження торговельної діяльності (оптова торгівля), сплачений юридичними особами	0,091	0,072	0,058
Збір за провадження торговельної діяльності (ресторанне господарство), сплачений юридичними особами	0,059	0,063	0,053
Збір за провадження торговельної діяльності із придбанням пільгового торгового патенту	0,001	0,000	0,000
Збір за провадження торговельної діяльності із придбанням короткотермінового торгового патенту	0,000	0,000	0,000
Збір за провадження діяльності з надання платних послуг, сплачений фізичними особами	0,000	0,000	-
Збір за провадження діяльності з надання платних послуг, сплачений юридичними особами	0,016	0,016	0,014
Збір за провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах	0,022	0,023	0,024
Збір за здійснення діяльності у сфері розваг, сплачений юридичними особами	0,054	0,048	0,033
Збір за здійснення діяльності у сфері розваг, сплачений фізичними особами	0,012	0,008	0,004
Єдиний податок:	4,266	5,889	5,599
Єдиний податок з юридичних осіб, нарахований до 1 січня 2011 року	0,000	0,000	-
Єдиний податок з фізичних осіб, нарахований до 1 січня 2011 року	0,001	0,000	0,000
Єдиний податок з юридичних осіб	1,229	1,632	1,586
Єдиний податок з фізичних осіб	3,036	4,257	4,012
Всього доходів у бюджеті	4,912	6,529	6,147

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

всі попередні розрахунки щодо важливості місцевого оподаткування. Отже, основна роль у 2014 році припадає на єдиний податок. Місцевому самоврядуванню слід розглянути питання щодо нарощення надходжень від туристичного збору, податку на майно та збору за місця для паркування транспортних засобів. Подальша політика міста має бути спрямована на зменшення трансфертів з боку держави та підвищення рівня автономності місцевого бюджету за рахунок раціонального його наповнення місцевими податками та зборами. Розрахунки показали, що на сучасному етапі місцеві податки та збори становлять лише 6,147% у міському бюджеті та 11,6% у загальній сумі податкових надходжень до міського бюджету. Це досить мала частка, однак, у порівнянні з минулими роками вона все одно збільшилася. Саме тому треба удосконалювати фіскальну політику місцевого оподаткування та знайти шляхи покращення наповнення міського бюджету за рахунок підвищення ролі місцевих податків та зборів, які займають зараз несуттєву частку, тобто знайти ефективний варіант їх стягнення.

Отже, результати проведеного дослідження продемонстрували, що місцеві податки в Україні (крім єдиного податку з суб'єктів малого бізнесу, який займає найбільшу частку) суттєво не впливають на формування дохідної бази бюджетів муніципальних громад, причиною чого, на нашу думку, є недоліки механізмів їх справляння, основним з яких є низький розмір ставок, що не дозволяє за рахунок цих платежів сформувати надійне підґрунтя для фінансування потреб місцевих громад, а також виконання інших функцій органів місцевої влади і управління.

Практичними шляхами вдосконалення механізмів місцевого оподаткування в Україні можуть бути наступні заходи [1]:

– звільнення від оподаткування єдиним податком новостворених підприємств та підприємців хоча б протягом перших трьох років їх діяльності;

– прив'язка диференційованого граничного обсягу виручки від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, що дає право переходу на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, до розміру мінімальної заробітної плати, або до індексу інфляції з метою її постійної актуалізації;

– розширення повноважень місцевих громад стосовно запровадження нових місцевих податків і зборів та їх адміністрування;

– запровадження нових місцевих зборів за збирання та утилізацію сміття;

– запровадження обов'язкових внесків на охорону здоров'я в екологічно неблагополучних районах [1; 7].

Майже не виконують свою фіскальну функцію туристичний збір, збір за місця для паркування транспортного засобу, збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. У цілому, місцевий бюджет отримав від них лише 0,548% за 2014 рік. Це свідчить про їх неефективний процес справляння. Отже, на сучасному етапі місцеві бюджети поповнюються в основному за рахунок загальнодержавних податків та зборів, офіційних трансфертів та єдиного податку. Ця система не дає місцевому бюджету проявити себе як самостійно функціонуючий елемент та потребує негайного зменшення частки перших двох із них та пошуку нових альтернативних варіантів наповнення бюджету від податку на майно, туристичного збору, збору за місця для паркування транспортних засобів та інших, які у структурі податкових надходжень відіграють сьогодні невирішальну роль.

Якщо говорити про систему удосконалення справляння податку на майно як джерела наповнення місцевого бюджету, то слід відмітити, що для того, щоб цей податок став справді ваговим у доходах місцевих бюджетів треба:

– щоб він стягувався не тільки з житлових приміщень, а й з ділянок виробничого чи комерційного використання (він повинний стосуватися всіх без винятків будівель: і житлових, і виробничих, при чому базою оподаткування має стати загальна, а не житлова площа);

– необхідно надати право місцевим органам влади враховувати рівень доходів і сімейний стан, стягуючи податок на нерухомість;

– вибірковість в оподаткуванні нерухомості необхідно усунути, бо вона руйнує психологію законослухняного платника податків: чому я маю платити, а мій сусід цього не робить? Важливо, щоб податок нараховувався не на громадянина, а саме на конкретну будівлю;

– обов'язково необхідно враховувати місце розташування нерухомості і вік нерухомого майна. Для цього можна застосовувати певні коригуючі коефіцієнти [5, 10].

Так, як у 2015 році вже прийняті заходи з приводу покращення системи справлянні податку на майно, відмінного від земельної ділянки (зокрема, зменшено розмір житлової площі, яка не оподатковується з 120 до 60 кв. м за квартири і т. д.), то

Таблиця 3

Оцінка платоспроможності бюджету міста Суми за 2012-2014 рр.

Коефіцієнт	Розрахунок	Рік		
		2012	2013	2014
Коефіцієнт самостійності	Доходи, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів / (загальний фонд бюджету + трансферти)	0,000103	0,000111	0,000105
Коефіцієнт податкової спроможності	Видатки місцевих бюджетів / податкові надходження	1,70	1,75	1,82
Коефіцієнт трансфертів (стійкості)	Сума трансфертів / Загальний фонд	0,38	0,34	0,37
Коефіцієнт бюджетного забезпечення	Обсяг бюджету / Кількість населення	3757	3 700	4 302
Коефіцієнт податкової самостійності	Податкові надходження / Доходи місцевого бюджету без урахування трансфертів	0,90	0,90	0,89

Джерело: розроблено авторами за даними [2, 3, 6]

слід шукати шляхи підвищення ролі більш дрібних податків та зборів та розглядати можливі перспективи приростання надходжень від їх справляння.

Для грунтовнішої оцінки ефективності механізму фінансового забезпечення місцевого бюджету, необхідно розрахувати основні показники фінансової стійкості місцевого бюджету (таблиця 3).

Коефіцієнт залежності міського бюджету від офіційних трансфертів відображає невелике пониження залежності у 2013, але потім несподіване підвищення у 2014 році на 0,03 одиниці, однак, не більше рівня 2012 року. Щодо податкової самостійності, то вона є майже стабільною протягом 3 років, а показник податкової спроможності характеризує неспроможність місцевих податків та зборів забезпечити видатки місцевого бюджету. Позитивним є значення коефіцієнту бюджетного забезпечення, що відображає збільшення суми коштів, яку виділяє бюджет на одну людину. Отже, у бюджеті спостерігається невелике зростання залежності від трансфертів та зниження ролі місцевих податків та зборів, однак, місцевому самоврядуванню слід нарощувати суми податкових надходжень та підвищувати автономність бюджету [9].

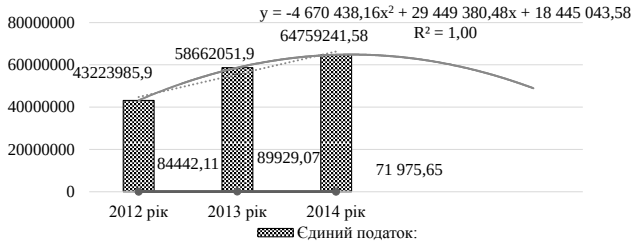

Рис. 2. Графічне відображення прогнозних значень єдиного податку на 2015 та 2016 роки

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Крім того, можемо здійснити прогноз по значенням основних місцевих податків та зборів на 2015 та 2016 роки та оцінити ситуацію, яка може скластися найближчим часом у бюджеті в залежності від їх надходжень за допомогою лінії тренда. Так, як за останніх 3 роки маємо дані лише по 2 основним місцевим податкам і зборам: туристичний збір і єдиний податок (збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності було скасовано у 2015 році), то по ним і здійснимо аналіз та прогноз. У результаті проведених розрахунків, використавши поліноміальну лінію тренда та рівняння регресії ми отримали прогнозні значення на 2015 та 2016 роки спочатку щодо єдиного податку, що відображені на рисунку 2.

Виконавши подібні розрахунки по туристичному збору, отримали наступні дані по обом з них (рисунок 3).

Підсумовуючи отримані значення, можемо сказати, що прогнозні дані свідчать про падіння ролі єдиного податку та туристичного збору у наповненості бюджету м. Суми у наступних двох роках, отже, місцевому самоврядуванню слід негайно шукати альтернативні варіанти поповнення бюджету за рахунок «не діючих у повній мірі» місцевих податків та зборів: податку на майно, збору за місця для паркування транспортних засобів і т. п. Особлива увага приділяється першому з них, отже, пропонуємо здійснити вище перелічені заходи з приводу розширення сфери застосування податку на майно (стягувати не тільки з житлових приміщень, а й з ділянок виробничого чи комерційного користування).

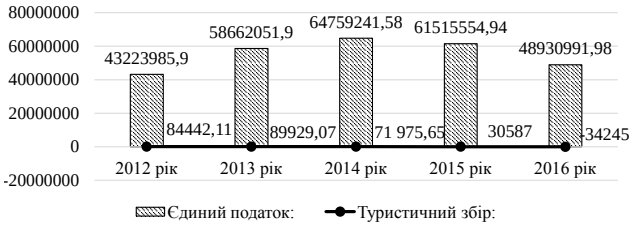

Рис. 3. Теперішні і прогнозні значення єдиного податку та туристичного збору за 2012-2016 роки, грн.

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Висновки і пропозиції. Таким чином, у ході проведеного дослідження нами було запропоновано ряд шляхів удосконалення процесу наповнення місцевого бюджету за допомогою податків та зборів. Крім того, ми дослідили платоспроможність бюджету м. Суми та визначили, що на сучасному етапі податкових надходжень не достатньо для покриття бюджетних витрат та забезпеченості повної та ефективної наповненості бюджету, його самостійності.

Крім того, нами був здійснений прогноз туристичного збору та єдиного податку з урахуванням змін у 2015 році та побудовано відповідні графіки розвитку ситуації на найближчі 2 роки.

Список літератури:

1. Боровик П. М. Роль місцевого оподаткування у формуванні дохідної бази місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / П. М. Боровик, Б. С. Гузар, О. О. Приблуда // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2552
2. Валовий регіональний продукт Сумської області [Електронний ресурс] / Сумська районна державна адміністрація // Офіційний сайт. – Режим доступу: http://sumy.sm.gov.ua/index.php/uk/potochna-diyalnist/vzaemodiya-organy/63-viddil-statistiki-u-sumskomu-rajoni/2433-978 – 29.11.2015. – Назва з екрану.
3. Віюк І. Ефективність механізму фінансового забезпечення місцевого бюджету [Електронний ресурс] І. Віюк // Науковий блог НаУ «Острозька Академія». – Режим доступу: http://naub.oa.edu.ua/2013/efektyvnist-mehanizmu-finansovoho-zabezpechennya-mistsevoho-byudzhetu/ – 27.11.2015. – Назва з екрану.
4. Волохова М. П. Сучасний стан та напрями вдосконалення справляння місцевих податків і зборів України / М. П. Волохова // Економічні інновації. – 2014. – № 57. – С. 62-71.
5. Гостєва О. Ю. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, як можливість поповнення місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / О. Ю. Гостєва // Економіка та право. Серія: Право. – 2015. – № 2. – С. 79-84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecprpr_2015_2_14.pdf
6. Губенко А. В. Рейтингова оцінка платоспроможності бюджету адміністративно-територіальної одиниці [Електронний ресурс] / А. В. Губенко. – 2012. – Режим доступу: http://repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/734. 28.11.2015 – Назва з екрану.

7. Місцеві податки [Електронний ресурс] / Податковий кодекс України // Офіційний сайт. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 – 03.11.2015. – Назва з екрану.
8. Міський бюджет [Електронний ресурс] / Сумський муніципальний портал // Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.sumy.ua/. – 25.11.2015. – Назва з екрану.
9. Нескородєва І. І. Оцінка платоспроможності бюджету Харківської області [Електронний ресурс] / І. І. Нескородєва, К. В. Тарасевич // Харківський національний економічний університет. – Режим доступу: http://nauka.zinet.info/14/tarasevych.php
10. Семенишин Х. М. Податок на нерухоме майно як джерело наповнення місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / Х. М. Семенишин // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2013. – № 3. – С. 211-215. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvnudpsu_2013_3_31.pdf/

Бойко А.А., Миронова А.Н.
Учебно-научный институт бизнес-технологий «Украинская академия анковского дела»
Сумского государственного университета Министерства образования и науки Украины

РОЛЬ МЕСТНЫХ НАЛОГОВ И СБОРОВ В ФОРМИРОВАНИИ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

Аннотация
В работе осуществлен подробный анализ состояния и структуры местных налогов и сборов на примере города Сумы. Авторами было доказано их особую роль в формировании местного бюджета. Выявлены основные проблемы местного налогообложения, которые уменьшают уровень поступлений в местный бюджет и предоставлены некоторые пути эффективного управления им. Спрогнозированы будущие значения единого налога и туристического сбора, которые повлияют на дальнейшее формирование местного бюджета. По полученным выводам даны рекомендации по поиску альтернативных путей повышения роли местных налогов и сборов и улучшения показателей наполненности местного бюджета.
Ключевые слова: местные налоги и сборы, местный бюджет, местное самоуправление, налоговые поступления, единый налог.

Boiko A.A., Myronova A.N.
Educational and Research Institute of Business Technologies «Ukrainian Academy of Banking»
Sumy State University of Ministry of Education and Science of Ukraine

THE ROLE OF LOCAL TAXES IN THE LOCAL BUDGET FORMATION

Summary
The paper made a detailed analysis of the status and structure of local taxes on the example of Sumy. The authors brought their special role in the local budget formation. Was founded the basic problems of local taxation, wich is reducing the level of tax revenues to the local budget and provided some effective ways to control it. Projected future value of a unified tax and the tourist tax, which will affect the further formation of the local budget. Using all conclusions, receiving from the investigation, were presented some recommendations in order to find alternative ways to increase the role of local taxes and fees and improve local budget fillings.
Keywords: local taxes and fees, local budget, local government, tax revenues, the unified tax.

УДК 658.8.012

СУТНІСТЬ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ ВРАЖЕНЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Боярська М.О.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

В статті розглянуті питання виникнення нового економічного напрямку – економіки вражень. Його вплив на сучасний розвиток економіки України. Визначено сутність поняття «економіка вражень». Проаналізовано два основних аспекти економіки вражень. Виділено поняття бізнес у стилі шоу.
Ключові слова: економіка вражень, менеджмент, маркетинг, споживач, товар, бренд, конкурентоспроможність підприємства.

Постановка проблеми. В епоху глобальних змін керівники підприємств змушені шукати все нові способи підвищення конкурентоспроможності. Технології створення вражень і організації видовищ дозволяють це зробити, ще й з меншими витратами в порівнянні із традиційними методами. Використовуючи природну пристрасть людини бути причетним до певного процесу або події, компанії впроваджують гру, легенду (контекст), сценарій і заряд певних емоцій з метою продати все це як окремо, так і «у пакеті» з певним товаром або послугою. Тому, саме застосування економіки вражень для підвищення конкурентоспроможності підприємства є найбільш актуальним на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засновником теорії економіки вражень вважають В. Пекара, який не тільки систематизував поняття економіки вражень, а і зробив висновки щодо дій для впровадження цих принципів на підприємствах. Також вивченням питань економіки вражень займались наступні закордонні та вітчизняні вчені: П. Шеремета, П. Пайн, Е. Тофлер, Дж. Шелдрейк, К. Нордстрем, Й. Риддерстрале, Б. Шмітт, Д. Роджерс, К. Вроцос, К. Келлер, А. Балдинюк, У. Авраменко, С. Годин та інші [1–6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але не достатньо вивченими залишаються питання впровадження економіки вражень щодо підвищення ефективності управління та підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сутності та визначення економіки вражень на сучасному етапі розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу. Поняття «економіка вражень» було запропоновано у книзі Б. Джозефа Пайна та Джеймса Гілмора «Економіка вражень. Робота – це театр, а кожний бізнес – сцена» [1]. Спочатку здавалося, що це всього лише підхід у маркетингу (щоб продати товар або послугу, потрібно створити про неї сприятливе враження), однак з'ясувалося, що всі набагато цікавіше та складніше.

Так, наприкінці XX століття в побут увійшло поняття «економіка вражень». Концепція, яка полягає в ньому, висуває на перший план не сам продукт або послугу й не підприємство, а враження, які одержуватиме споживач від використання цього продукту або послуги. Відтепер вирішальний фактор у стратегії просування – це емоційна складова. Відповідно, чим більш унікальний продукт, тим більше коштовним буде досвід від його придбання та тим вище – ступінь емоційної насолоди.

Економіка вражень – це підхід до виробництва та просування товару або послуги, заснований не на задоволенні конкретної потреби, а на створення позитивного враження як від виробництва та просування, так і від одержання товару або послуги, а також від наступних за цим відчуттів, одержуваних споживачем товару або послуги [2].

Зазначимо, що економіка вражень – це не галузь і не індустрія по виробництву вражень, це зміна парадигмального підходу до відносин «продавець-покупець». Відтепер виробництво будь-якого продукту, продаж будь-якого товару або надання будь-якої послуги є, по суті, створенням враження. Очевидно, що поява економіки вражень пов'язана зі зміною характеру та рівнем людських потреб [4].

В економіці вражень споживач вибирає ірраціонально, керуючись не співвідношенням ціна/якість, а кількістю позитивних емоцій на одиницю товару. У такому ракурсі зрозумілими стають немислимі з погляду логіки витрати на продукцію класу преміум, що перевищує собівартість у декілька разів. Зрозуміла й покупка дорогих товарів, сверхтехнологічні «навороти» яких залишаються незадіяними при використанні. Наприклад, компанія Gucci продає свою продукцію в чотири рази вище собівартості, але при цьому процвітає. Тобто за імідж продукту, позитивні відчуття, закладені в ньому, покупці готові платити 80% ціни товару.

Таким чином, підприємства, у яких враження та обіцянки – головний продукт, такі як, наприклад, Disney, McDonald's, Marlboro, Louis Vuitton, Canon, займають провідні позиції в списку найдорожчих брендів миру за версією Interbrand & Business Week [5].

При цьому враження можна розглядати як самостійний товар і як інструмент просування традиційних товарів. Відповідно можна продавати, по-перше, шоу як кінцевий продукт і, по-друге, кінцевий продукт через призму шоу.

Необхідно відзначити, що основна відмінність економіки вражень від інших типів економіки – почуття та переживання людини стають центральними в економічній діяльності підприємства.

Так, поява потреби у враженнях цілком відповідає теорії ієрархії потреб, відомої за назвою «піраміда Маслоу». У міру задоволення базових фізіологічних потреб і потреб у безпеці та комфорті, приналежності до спільності, індивідуальній повазі (перші 4 рівні піраміди Маслоу),

© Боярська М.О., 2016

ростуть потреби, описувані верхніми поверхами піраміди: пізнання, естетика, самореалізація.

Враження, які в нас є, визначають, ким ми є, чого ми можемо домогтися й куди ми йдемо, і ми усе більше й більше просимо компанії поставити ті враження, які можуть нас змінити. Людство завжди прагнуло до нових хвилюючим враженням, щоб рости, учитися, розвиватися, удосконалюватися та мінятися. У той час як мир рухається в напрямку до економіки вражень, все те, що ми одержували раніше поза економічною діяльністю, стає об'єктом купівлі-продажу. Це значима зміна, і вона означає, що ми платимо за те, що раніше одержували даром.

Зазначимо, що економіка вражень розглядається у двох основних аспектах. По-перше, це вдосконалення маркетингових стратегій за рахунок розширення спектра вражень, які одержує споживач від потрібного йому товару або послуги. Цей аспект детально розглянули у своїй роботі Джозеф Б. Пайн II та Джеймс Х. Гилмор. Автори вказують, що споживачі, які утомилися від стандартизованої продукції, прагнуть одержати товар, створений спеціально для них, що так ще відповідає їхньому внутрішньому миру. Тому, на думку авторів, у цей час зароджується нова економіка – економіка вражень, орієнтована на відчуття споживача [1; 4].

Ці автори систематизували відмінності, які можна виділити в тріаді «товар – послуга – враження», указавши, що [1]:

товар сьогодні – це в більшості випадків матеріальна, стандартизована річ, передана споживачеві по опису;

послуга – це нематеріальне, персоналізоване задоволення потреби, одержуване на вимогу окремого суб'єкта (або групи суб'єктів);

враження – це відчуття, яке запам'ятовується, особисте відчуття або переживання, що проявляється згодом і зберігається в пам'яті суб'єкта, формуючи його власний внутрішній мир. Враження так само разюче відрізняються від послуг, як послуги від товарів.

На відміну від послуги, враження не несе прямої економічної користі, його не можна негайно «спожити». При споживанні враження накопичуються, формується «база вражень» окремої людини, які згодом можуть або стиратися з пам'яті, або під впливаємо різних обставин.

Другий аспект, який розглядається в контексті аналізу економіки вражень, пов'язаний з тією обставиною, що споживач в умовах задоволення первинних потреб (відповідно до класифікації Маслоу), все частіше шукає нових вражень, а не реалізації потреб за рахунок придбання товарів і одержання послуг. Враження стає в певному змісті «споживчою метою». Виникнення економіки вражень, а також ріст інтересу до аналізу цієї сфери економічної дійсності, обумовлений не тільки, і може бути не стільки, необхідністю пошуку нових маркетингових стратегій. Ріст подібного інтересу пов'язаний скоріше з тим, що чим більше вигаданим здається мир, чим більше віртуальні послуги та телекомунікаційні зв'язки входять у наше життя, тим потреба в реальних враженнях відчувається з більшою виразністю.

Необхідно зазначити, що Шмитт Б. у своїй книзі «Бізнес у стилі шоу. Маркетинг у культурі вражень» стверджують, що залучити покупця та збільшити продажі можна за допомогою шоу. Таким чином, бізнес у стилі шоу містить у собі [6]:

1. Розвага. Бізнес у стилі шоу дарує відчуття радості, звертаючись до ілюзій, гумору або драми.

2. Захопливість. Бізнес у стилі шоу дає споживачам необхідні особисті або інтерактивні враження. Він спонукає споживачів до різних дій.

3. Руйнування стереотипів. В обмін на лояльність споживачів бізнес у стилі шоу дає незабутні враження, які можуть змінити відношення до бренда.

4. Створення цінностей. Бізнес у стилі шоу формує позитивний образ компанії та приносить матеріальну вигоду.

Грамотно створене враження будується на особистому емоційному контакті з кожним клієнтом. Саме завдяки такому враженню споживач почуває свою втягненість у життя бренда та одержує нові позитивні емоції, формуючи лояльність до підприємства. Отримані враження індивідуальні. Кожний споживач залежно від індивідуальних соціальних і психологічних особливостей особистості й різних зовнішніх факторів одержує власне неповторне враження. Тому при створенні враження важливо дуже детально продумати план.

Висновки та пропозиції. В умовах сучасних ринкових тенденцій економіка товарів і послуг відійшла на другий план. На зміну їй прийшла економіка вражень, при якій здійснюється не просто продаж товарів і послуг з метою задовольнити потреби клієнта, а просування товарів або послуг на ринку за допомогою емоцій, які виникають у зв'язку із взаємодією із цим товаром або послугою. Економіка вражень використовує психологічні прийоми, завдяки яким споживач випробовує враження й при покупці, і при використанні певного товару або послуги. Люди не можуть жити без емоцій і готові платити за свої враження. Завдяки даній людській особливості, економіка враження користується популярністю та повинна використовуватися керівниками підприємств для підвищення конкурентоспроможності. Підприємства повинні використовувати прийоми та методи економіки враження для збільшення своїх продажів, формування позитивного іміджу підприємства та лояльності споживачів.

Список літератури:

1. Джозеф Пайн II Б., Джеймс Х. Гилмор Экономика впечатлений. Работа – это театр, а каждый бизнес – сцена / Б. Джозеф Пайн II, Джеймс Х. Гилмор. – М.: ИД «Вильямс», 2005. – 304 с.
2. Келлер К. Л. Стратегический бренд-менеджмент создание, оценка и управление марочным капиталом / Келлер К. Л. – 2-е изд., пер. с англ. – М.: ИД »Вильямс», 2005. – 436 с.
3. Пекар В. Введение в экономику впечатлений / В. Пекар // Маркетинг и реклама. – 2008. – № 2. – С. 33–39.
4. Петренко Е. С. Экономика впечатлений выведет рестораны из кризиса / Е. С. Петренко // Креативная экономика. – 2009. – № 3 (27). – С. 14–19.

5. Шеремета П. М. Тотальний маркетинг в економіці вражень [Електронний ресурс] / П. М. Шеремета. – Режим доступу: http://innovations.com.ua/uk/articles/4/18/744
6. Шмитт Б. Бизнес в стиле шоу. Маркетинг в культуре впечатлений / Б. Шмитт, Д. Роджерс, К. Вроцос. – М.: ИД «Вильямс», 2005. – 392 с.

Боярская М.А.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

СУЩНОСТЬ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭКОНОМИКИ ВПЕЧАТЛЕНИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы возникновения нового экономического направления – экономики впечатлений. Его влияние на современное развитие экономики Украины. Определена сущность понятия «экономика впечатлений». Проанализированы два основных аспекта экономики впечатлений. Выделено понятие бизнес в стиле шоу.
Ключевые слова: экономика впечатлений, менеджмент, маркетинг, потребитель, товар, бренд, конкурентоспособность предприятия.

Boiarska M.A.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE ESSENCE AND DEFINITION OF THE EXPERIENCE ECONOMY AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT OF ECONOMY OF UKRAINE

Summary
In the article the questions of the emergence of a new economic direction – the experience economy. His influence on the modern development of the Ukrainian economy. Defined the essence of the concept «experience economy». Analyzed two main aspects of experience economy. Highlighted the concept of business in the style of the show.
Keywords: experience economy, management, marketing, consumer, product, brand, competitiveness of the enterprise.

УДК 658:504(477)

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Варламова С.І.
ВАТ «НВП» Экопрогресс», м. Ульянівськ
Варламова І.С.
Запорізький національний університет

Досліджено теоретичні аспекти щодо екологічного менеджменту. Визначено основні проблеми впровадження системи екологічного менеджменту в національній економіці. Виокремлено головні цілі системи екологічного менеджменту підприємства. Обгрунтовано можливості співіснування загальнонаціональної та специфічної моделі екологічного менеджменту. Побудовано 5-ти компонентну модель екологічного менеджменту для сучасного підприємства. Виділено переваги впровадження системи екологічного менеджменту в національній економіці.
Ключові слова: екологічна відповідальність, екологічний менеджмент, впровадження, контроль, коригування, модель, планування, управління.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку національної економіки особливо проявляється головна суперечність економічної науки – кількісно і якісно зростаючі потреби та обмежені природні ресурси для їх задоволення. Нераціональне природокористування призводить до порушення балансу природних екосистем та є загрозою для майбутніх поколінь. Ця проблема є

© Варламова С.І., Варламова І.С., 2016

особливо актуальною для України, оскільки вона має значну кількість потужних промислових підприємств із значним техногенним навантаженням на навколишнє середовище, рівень якого значно перевищує аналогічні показники у країнах ЄС. Структура економіки України, успадкована від попередньої економічної системи, характеризується значною деформованістю та неефективністю, більшість галузей є технологічно відсталими. Це негативно впливає на навколишнє середовище, і не відповідає екологічним стандартам країн ЄС.

Активізація процесів глобалізації та інтеграційні процеси вимагають від України перегляду існуючого механізму взаємовідносин «держава-підприємство-суспільство», і створення нових шляхів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу.

Таким чином, виникає об'єктивна необхідність ґрунтовного дослідження особливостей впровадження системи екологічного менеджменту в національній економіці, головних перешкод та майбутніх перспектив задля побудови дієвої моделі екоменеджменту в національній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених свідчить про інтерес науковців до проблем екологічного менеджменту.

Серед зарубіжних вчених особливості екологічного менеджменту розглядали такі вчені як В. Дітріх, Е. Лемінг, Г. Леджвурт, Є. Стріт та інші [1].

Особливості екоменеджменту в Україні досліджуються в різних аспектах: з точки зору екологічного оподаткування підприємств та інших фінансових аспектів – О.О. Веклич, О.Н. Гаркушенко, О.Л. Кащенко, О.П. Маслюківська, В.С. Міщенко, С.М. Козьменко, О.О. Погрібний [2–7]; законодавче регулювання екологічної безпеки – В.І. Андрецев, І.І. Каракаш, Л.І. Максимів, О.А. Потай [8–9] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак більшість вчених розглядають основні засади екологічного менеджменут з точки зору загальних принципів щодо охорони навколишнього середовища: фінансові аспекти, податковий механізм, правове регулювання. На нашу думку, головні проблеми екологічного менеджменту та перспективи щодо їх вирішення перш за все треба розглядати із врахування особливостей національної економіки в цілому та підприємств, зокрема, та, будувати відповідну модель екоменеджменту.

Постановка завдання. Дослідити проблеми та перспективи запровадження екологічного менеджменту на національних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система екологічного менеджменту (СЕМ) – це інструмент, що використовується підприємствами для того, щоб визначити ступінь його впливу на навколишнього середовища і боротися з негативними наслідками [10, с. 6]. СЕМ визначає цілі підприємства щодо досягнення певних екологічних показників та алгоритм їх досягнення. Серед найголовніших цілей є:

– соціальні: мінімізація ризиків для здоров'я людини і навколишнього середовища;

– економічні: раціональне використання природно-ресурсного потенціалу з метою підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності підприємства;

– екологічні: запобігання (або принаймні скорочення) забрудненню навколишнього середовища та його збереження для майбутніх поколінь.

Слід відзначити, що цілі СЕМ відповідають загальносвітовій концепції сталого розвитку, тому впровадження підприємствами основних принципів екологічного менеджменту є неминучим.

Система принципів щодо реалізації основних засад екологічного менеджменту регламентується Законом України «Про охорону навколишньої природного середовища» [11], який був прийнятий у 1991 р. Відповідно до Закону метою державного регулювання щодо охорони навколишнього середовища є розробка та реалізація заходів щодо покращення стану навколишнього середовища, узгодження інтересів держави, підприємств та населення щодо охорони навколишнього середовища. З усіх зазначених функцій державного екоменеджменту найбільш розвинутими є реалізація – здійсненн природоохоронної діяльності та контроль – контроль дотримання екологічних норм та забезпечення екологічної безпеки. На сучасному етапі для створення ефективної системи екоменеджменту необхідним є пошук нових шляхів. Одним із них є екологічний аудит – системна, комплекса та об'єктивна оцінка екологічних ризиків діяльності підприємства.

На нашу думку, для економіки України необхідним є розробка моделі екологічного менеджменту, яка б відповідала особливостям національної економіки – загальнонаціональна модель принципів еколого-економічного діяльності підприємств. При цьому, слід мати на увазі, що підприємства візрізняються за розмірами, діяльністю, нормативними вимогами, культурою та іншим. Для кожного суб'єкта господарювання повинна бути створена специфічна модель екологічного менеджменту, яка б не супечила загальнонаціональній моделі (рис. 1).

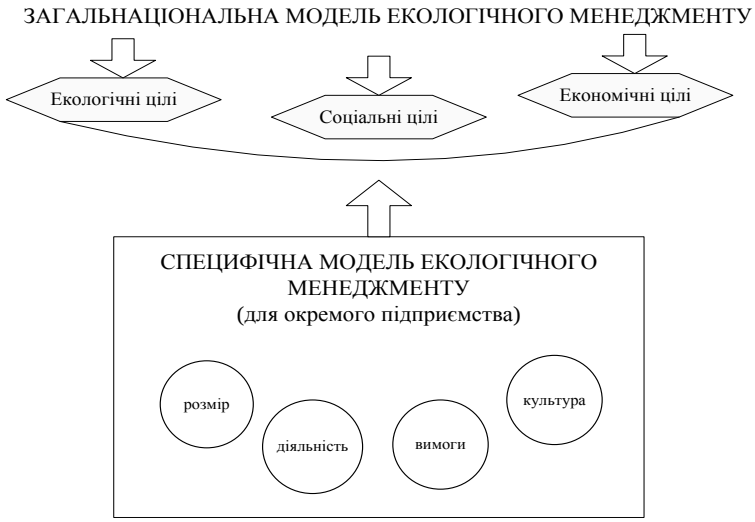

Рис. 1. Співіснування загальнонаціональної та специфічної моделі екологічного менеджменту

Джерело: Побудовано автором самостійно

Рисунок 1 демонструє, що модель екологічного менеджменту окремого підприємства містить специфічні для нього ознаки: розмір, особливості діяльності, вимоги, культуру. В свою чергу, існує загальнодержавна модель екоменеджменту, яка базується на реалізації економічних, екологічних та соціальних цілей. Проблемою для національної економіки є, як правило, невідповідність, іноді суперечливість, інтересів держави і підприємства.

Відносини між державою та підприємством щодо екологічної безпеки будуються на примусових засадах (штрафи, податки), а не на стимулюванні підприємців до збереження навколишнього середовища (податкові пільги за екологічність діяльності, формування рейтингової оцінки щодо екологічної діяльності підприємств). У зв'язку із цим, перспективою для реалізації основних засад екологічного менеджменту в національній економіці є забезпечення співіснування цих моделей.

На нашу думку, структуру системи екологічного менеджменту сучасного підприємства можна представити схематично (рис. 2). Модель СЕМ включає п'ять компонентів (рис. 2):

– політика екологічної відповідальності, яка зобов'язує організацію до «запобігання забруднення», виконання нормативних вимог і непорушення екологічного законодавства;

– планування передбачає встановлення взаємодії організації з навколишнім середовищем, тобто виявлення наявних проблем, визначення необхідних першочергових дій; виокремлення цілей, завдання та розробка екологічних програм;

– впровадження та управління: визначення потреби у навчання та здійснення необхідної підготовки; визначення ролей і обов'язків та звітність; зовнішня комунікація; контроль документації та постачальники;

– перевірка і коригування: моніторинг та вимірювання, вдосконалення процесу, звіти, аудит відповідности СЕМ;

– рекомендації для забезпечення, постійної придатності, адекватності та результативності СЕМ.

Проблемою для економіки України є те, що така модель не реалізується комплексно, а лише її окремі складові. Із вищезазначених компонентів в національній економіці найбільш розповсюдженою є політика екологічної відповідальності, яка, як зазначалося нами раніше, зобов'язує підприємство використовувати певні дії, але не є стимулом. В системі екоменеджменту національних підприємств майже не використовуються, такі важливі компоненти, як планування, впровадження та управління. Перевірка і коригування представлені екологічним аудитом, який у своїй діяльності впроваджують незначна кількість підприємств. Провідну роль у моделі відіграє планування, яке передбачає початковий екологічний огляд підприємства, а також аналіз екологічних аспектів та потенційного впливу підприємства на навколишнє середовище, визначення основних напрямів екологічної політики, загальних екологічних завдань та розробка плану дій. Планування є «превентивним» компонентом, який дозволяє зменшити забруднення навколишнього середовища за рахунок виявлення екологічних проблем на певних стадіях, і прийняття рішення на основі плану дій. Ігнорування цим компонентом в національній економіці призводить до того, що підприємство в кінцевому рахунку значно забруднює навколишнє середовище, і сплачує певні штрафи. Проблемою є ще те, що ці штрафи мають мінімальні розміри порівняно з витратами на впровадження екологічно чистого виробництва, що є «дестимулом» для підприємств.

Побудова моделі екологічного менеджменту та її практична реалізація здатна забезпечити значні переваги для національної економіки. Переваги впровадження СЕМ можна згрупувати як: економічні, соціальні та екологічні (табл. 1).

Рис. 2. Модель системи екологічного менеджменту

Джерело: Побудовано автором за даними [10, с. 7]

Таблиця 1

Переваги впровадження системи екологічного менеджменту (СЕМ)

	Економічні	Соціальні	Екологічні
Суспільні	– зменшення споживання матеріальних та енергетичних ресурсів	– зменшення захворювань та впливу на генофонд	– збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь;
Індивідуальні (для конкретного підприємства)	– скорочення відходів виробництва; – зменшення розмірів платежів за викиди; – залучення інвестицій; – зменшення ризику відповідальності за забруднення	– формування довіри населення до підприємства; – підвищення іміджу підприємства; – врегулювання відносин з громадськістю і місцевою владою	– екологічний аспект корпоративної соціальної відповідальності

Джерело: Побудовано автором за даними [12]

У таблиці 1 переваги впровадження СЕМ згруповані на основі двох критерії: рівень (суспільні та індувідуальні) та цілі (економічні, соціальні, екологічні):

Серед суспільних найважливішими є зменшення споживання ресурсів (економічні), скорочення негативного впливу на здоров'я нації (соціальні), збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь (екологічні).

Переваги для певного підприємства (індивідуальні) проявляються у фінансових вигодах (економічні), формування довіри та іміджу (соціальні), екологічний аспект корпоративної соціальної відповідальності (екологічні).

Висновки і пропозиції. На основі проведеного аналізу проблем та можливих перспектив впровадження економічного менеджменту в національній економіці, можна зробити висновок, що це достатньо складний, але необхідний процес. Така необхідність викликана, з одного боку, поглибленням інтеграційних процесів України, а, з іншого – значним забрудненням навколишнього середовища, що є реальною загрозою для майбутніх поколінь.

Основним перешкодами на шляху впровадження системи екоменеджменту є відсутність комплексної та ефективної моделі, а також неспівставність національної моделі екоменеджменту та моделі окремого підприємства. Недосконаліть законодавства щодо регулювання екологічної діяльності негативно впливає на ефективність екологічної політики. Тобто, для досягнення позитивних зрушень у системі екологічного менеджменту, перш за все потрібно побудувати модель екологічного менеджменту із врахуванням особливостей національної економіки, а також поєднати інтереси держави, підприємств та суспільства.

Отже, напрямком подальших досліджень є вивчення зарубіжного досвіду щодо моделювання процесів управління екологічною сферою, та побудова моделі із врахування особливостей господарської діяльності в національній економіці.

Список літератури:

1. Дитрих В. Зеленый бизнес – миллиардная сделка! На смену доткомам приходят дотгрины / Дитрих Вальтер; пер. с нем.: В. Хартмана; Нац. Академия Наук Украины, Ин-т экономики и прогнозирования. – К. [б. и.], 2009. – 295 с.
2. Веклич О. О. Екологічне оподаткування як механізм підвищення конкурентоспроможності національної економіки / О. О. Веклич // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: АртДрук 2013. – С. 36–37.
3. Гаркушенко О. Н. Состояние и перспективы применения экологических налогов в Украине / О. Н. Гаркушенко // Економіка промисловості. – 2013. – № 3 (63). – С. 37–46.
4. Кашенко О. Л. Фінанси природокористування / О. Л. Кащенко. – Суми, 2000. – 317 с.
5. Маслюківська О. П. Механізм впровадження еколого-трудової податкової реформи в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / О. П. Маслюківська. – К., 2011. – 21 с.
6. Міщенко В. Дієвість економічних підойм екологічної політики (чи «забруднювач платить»?) / В. Міщенко // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 62–69.
7. Козьменко С. М. Особливості екологічного оподаткування в зарубіжних країнах / С. М. Козьменко, Т. В. Волковець // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2012. – № 1. – С. 11–18.
8. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навчальний та науково-практичний посібник. – К., 2002. – 332 с.
9. Максимів Л. І. Сутність, функції, завдання та нормативно – правове забезпечення екологічного менеджменту [Текст] / Л. І. Максимів, О. А. Потай // Наукові праці Лісівничої академії наук України. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2007. – Вип. 5. – С. 103–109.
10. Successful Practices of Environmental Management Systems in Small and Medium-Size Enterprises. – Canada: Commission for Environmental Cooperation. – 2005. – 36 p.
11. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.91. – № 1264-XII.
12. Матківський М. П. Екологічний менеджмент: законодавство Європейського Союзу та українські перспективи / М. П. Матківський, В. М. Случник // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – 2009. – Випуск 8. – С. 34–38.

Варламова С.И.
ОАО»НВП» Экопрогресс», г. Ульяновськ
Варламова И.С.
Запорожский национальный университет

ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
Исследованы теоретические аспекты экологического менеджмента. Определены основные проблемы внедрения системы экологического менеджмента в национальной экономике. Выделены главные цели системы экологического менеджмента предприятия. Обоснованы возможности сосуществования общенациональной и специфической модели экологического менеджмента. Построено 5-ти компонентную модель экологического менеджмента для современного предприятия. Выделены преимущества внедрения системы экологического менеджмента в национальной экономике.

Ключевые слова: экологическая ответственность, экологический менеджмент, внедрение, контроль, корректировка, модель, планирование, управление.

Varlamova S.I.
JSC»NPP» Ecoprogress», Ulyanovsk
Varlamova I.S.
Zaporizhzhya National University

INTRODUCTION OF SYSTEM OF ECOLOGICAL MANAGEMENT IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary
The theoretical aspects of environmental management were researched. The main problems of implementing the environmental management system in the national economy were determined. The main objectives of the environmental management system of the enterprise were selected. The possibility of coexistence nationwide and specific models of environmental management were proved. The 5-components model of environmental management for the modern enterprise were built. The advantages of implementing an environmental management system in the national economy were selected.
Keywords: environmental responsibility, environmental management, implementation, monitoring, correction, model, planning, management.

УДК 338.45

ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОЇ СОБІВАРТОСТІ БУДІВЕЛЬНО-МОНТАЖНИХ РОБІТ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ

Верхоглядова Н.І.
Академія економічних наук України,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Бородін М.О., Негода А.С.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

У статті розкрито основні складові витрат будівельної організації. Досліджено теоретичні питання собівартості будівельно-монтажних робіт. Визначені основні складові перевитрат за статтями витрат собівартості. Проаналізовано основні фактори зниження собівартості будівельно-монтажних робіт. Обгрунтовано позитивні економічні зміни в роботі організації при правильному підрахунку собівартості.
Ключові слова: економіка будівництва, собівартість, будівельно-монтажні роботи, витрати, будівельні організації, ресурси.

Постановка проблеми. Вартість будівництва будь-якого об'єкта є основним економічним показником не тільки в будівельній галузі та економічній науці, а й у всій економіці країни, що зачіпає інтереси всіх галузей і всього населення країни і конкретного регіону [1, с. 22].

Обчислення собівартості використовується в більшості техніко-економічних розрахунків. Від правильності розрахунку собівартості залежать такі показники фінансової діяльності підприємства як рентабельність виробництва, прибутковість організації, виявлення резервів зниження собівартості, покращення економічного ефекту від впровадження інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою ефективного розрахунку собівартості будівельно-монтажних робіт та управлінням витрат у будівництві займалися такі науковці як А.Н. Асаул, М.К. Старовойтов, Р.А. Фалтинский та ін.

А.Н. Асаул в своїй книзі «Управление затратами в строительстве» так охарактеризував поняття собівартості будівельної продукції: «*Себестоимость* – один из главных качественных показателей хозяйственной деятельности строительной организации. Ее снижение оказывает прямое влияние на прибыльность производства и может быть достигнуто за счет сокращения материальных затрат, расходов на оплату труда и накладных расходов на единицу продукции и по производству в целом» [2, с. 26].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ключову роль в успішній господарській діяльності будь-якої організації інвестиційно-будівельної сфери грають витрачувані ресурси, а також методи обліку витрат, інструменти їх аналізу, планування, координації, регулювання та контролю [2, с. 8].

Проблема якісного розрахунку собівартості займає важливе місце в економіці будівництва в цілому і є досить актуальною темою для розуміння ефективного використання будівельних ресурсів у процесі виробництва.

Зниження собівартості, з одного боку, один з найважливіших узагальнюючих економічних показників роботи підрядних організацій, що відображає результати її виробничої і господарської діяльності. З іншого боку, зниження собівартості є основним фактором утворення планового і надпла-

© Верхоглядова Н.І., Бородін М.О., Негода А.С., 2016

нового прибутку і джерела коштів для матеріального заохочення працівників підрядних організацій.

Мета статті. Я взяв за мету детальніше розглянути основні складові витрат будівельно-монтажних робіт та проаналізувати структуру собівартості будівельної компанії ПАТ «Дніпробудіндустрія», що активно веде свою діяльність у м. Дніпропетровськ. Знайти шляхи зниження собівартості будівельно-монтажних робіт для покращення ефективності діяльності організації ПАТ «Дніпробудіндустрія».

Виклад основного матеріалу. Собівартість будівельно-монтажних робіт (далі БМР), виконаних будівельною організацією власними силами, включає витрати на придбання матеріалів, палива, енергії, оплату праці найманих працівників, компенсацію зносу основних фондів, а також витрати, пов'язані з особливостями технології, організації та управління будівельним виробництвом, контролю за виробничими процесами та якістю будівництва об'єктів [2, с. 27].

Основними факторами зниження собівартості є: підвищення продуктивності праці (головним чином на базі індустріалізації будівництва), скорочення тривалості будівництва, економне витрачання матеріальних та грошових коштів і усунення непродуктивних витрат і втрат. Велике значення для підвищення економічності будівельного виробництва мають впровадження нової техніки, поліпшення матеріально-технічного забезпечення будівництва, вдосконалення організаційної структури підрядних будівельно-монтажних організацій, їх укрупнення і спеціалізація, підвищення кваліфікації будівельників.

Аналіз собівартості БМР починають з оцінки її структури, що дозволяє виявити статті або елементи витрат, які найбільшою мірою схильні до змін і зумовлюють рівень витрат в цілому. (рис. 1).

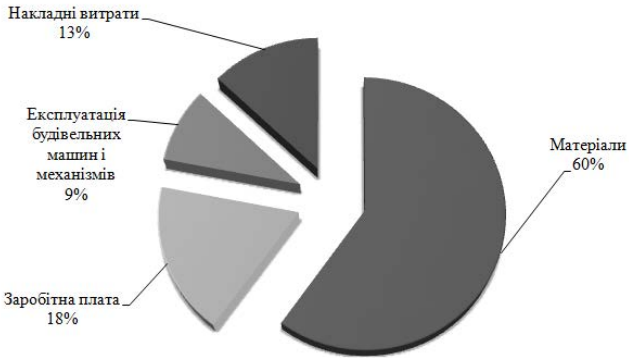

Рис. 1. Діаграма основних статей витрат собівартості БМР

Джерело: [2]

Матеріали. Витрати на матеріали і конструкції мають найбільшу питому вагу в собівартості БМР – близько 60%, в тому числі на основне виробництво – близько 40%. У зв'язку з індустріалізацією будівництва частка цих витрат безперервно збільшується, тому навіть незначні відхилення рівня витрат на матеріали від планового показника істотно впливають на собівартість робіт.

На збільшення цін на матеріали істотно впливають заготівельно-складські витрати. При аналізі витрат на матеріали слід встановити відхилення фактичних витрат по окремих статтях заготівельно-складських витрат, а також від витрат, передбачених у кошторисі. Аналіз виробничо-господарської діяльності дозволяє виділити основні причини зміни собівартості проти плану за рахунок перевитрати (або економії) витрат на матеріали:

– Перевитрата матеріалів по відношенню до виробничих норм за рахунок збільшення їх фактичних витрат;

– Застосування матеріалів вищих сортів, марок і розмірів, ніж передбачено проектом;

– Подорожчання матеріалів через нераціональні перевезення з одних об'єктів на інші;

– Невідповідність планових заготівельно-складських витрат фактичним внаслідок незабезпеченості фронту робіт, зберігання наднормативного запасу матеріалів;

– Збільшення транспортних витрат, що мають найбільшу питому вагу у витратах за цією статтею;

– Перевищення планової собівартості продукції підсобних виробництв.

Заробітна плата. Аналіз витрат за статтею «Основна заробітна плата робітників» полягає у визначенні та оцінці відхилень фактичних витрат від нормативних (або планових) і виявленні причин перевитрат.

На рівні будівельної організації в результаті аналізу причинами перевитрати (економії) фонду зарплати можуть бути:

– Зміна обсягів робіт і розцінок для робітників-відрядників внаслідок перегляду проектних рішень, відступів від нормальних умов будівництва, заміни матеріалів, машин і механізмів, виконання робіт ручним способом, переробки бракованої продукції, виконання операцій, не передбачених проектом, неправильного застосування розцінок;

– Зміна середньогодинних тарифних ставок і відпрацьованого робочого часу внаслідок зміни кваліфікаційної структури робітників-почасовиків, їх чисельності та кількості виходів;

– Зміна доплат внаслідок виплати премій за виконання і перевиконання плану підрядним бригадам по акордних нарядам, доплат за роботу у вихідні та святкові дні, доплат до середнього заробітку робітникам при їх використанні не за професією, оплати цілозмінних і внутрізмінних простоїв, доплат з колективного фонду та ін.;

– Зміна додаткової заробітної плати внаслідок відхилень в оплаті відпусток, часу виконання державних обов'язків; доплат за керівництво бригадами, роботу в нічний час і понаднормово.

Витрати на утримання і експлуатацію будівельних машин і механізмів залежать від специфіки виконуваних БМР. При використанні орендованих машин і механізмів витрати значно вище, ніж при наявності власного парку будівельних машин.

Перевитрата за статтею «Експлуатація будівельних машин і механізмів» може бути викликана через такі фактори:

– незадовільне використання машин на об'єктах будівництва і необгрунтоване збільшення числа витрачених машино-змін через відсутність фронту робіт;

– недостатнє застосування потокових методів будівництва;

– перебої в забезпеченні будівництв матеріалами, деталями, конструкціями, електроенергією;

– незадовільна організація ремонту машин та брак запчастин;

– низька кваліфікація і трудова дисципліна обслуговуючого персоналу;

Збільшення вартості машино-зміни часто обумовлено застосуванням машин не тих типів, марок і потужностей, які потрібні для виконання робіт. Це призводить до неповного використання машин і збільшення витрат на їх експлуатацію.

Накладні витрати. Аналіз накладних витрат проводять в декілька етапів:

1. Розраховують і оцінюють рівень накладних витрат (за кошторисом, планом і фактичний) як відношення їх суми до обсягу БМР. Якщо фактичний рівень вище нормативного і планового, встановлюють причини відхилень. Ними можуть бути неправильне складання кошторису накладних витрат і заниження їх відсотка в договірній ціні БМР, недостатній контроль за формуванням накладних витрат та ін.

2. При наявності кошторису перевіряють відхилення фактичних витрат від кошторисних по кожній групі і статті накладних витрат, встановлюють причини перевитрати, оцінюють резерви економії накладних витрат і намічають конкретні шляхи їх зниження з розробкою заходів, що включаються в план технічного розвитку.

В якості об'єкта дослідження прийнято Публічне Акціонерне Товариство «Дніпробудіндустрія» (далі – ПАТ «ДБІ»). Основна діяльність організації повязана з будівництвом промислових і цівільних будинків і споруд.

На початку аналізу поточних витрат підприємства було проведено порівняння величини цих витрат з об'ємом реалізованої продукції. Для цього розглянемо наступний графік (рис. 2).

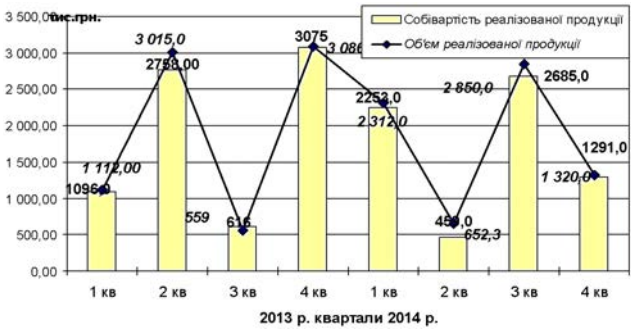

Рис. 2. Собівартість та об'єм реалізованої продукції ПАТ «ДБІ»

Джерело: розроблено авторами

Як видно з інформації, наведеної на рис. 2, об'єм товарної продукції протягом усіх періодів, крім 3 кв. 2013, перевищував собівартість. Сама собівартість мала тенденцію до зростання в 2 і 4 кв. 2013 р. та 3 кв. 2014 р.

Нижче на рис. 3 і 4 подано структуру собівартості продукції ПАТ «ДБІ» у 1 кв. 2013 р. і 4 кв. 2014 р. відповідно.

Висновки щодо структури собівартості ПАТ «Дніпробудіндустрія» такі:

1. В 2014 р. в порівнянні з 2013 р. відбулося збільшення частки таких статей собівартості товарної продукції, як сировина та матеріали, паливо та енергія на технічні потрібності, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи. Причинами є інфляція, підвищення цін на паливо та енергію, індексація заробітних плат.

2. Зниження питомої частки в загальній сумі собівартості відбулися по таким статтям: амортизація, адміністративні витрати, витрати на утримання та експлуатацію машин і обладнання, інші витрати. Причинами можуть бути перехід від оренди автопарку до купівлі власних машин і механізмів, зменшення частки загальновиробничих витрат у виробництві.

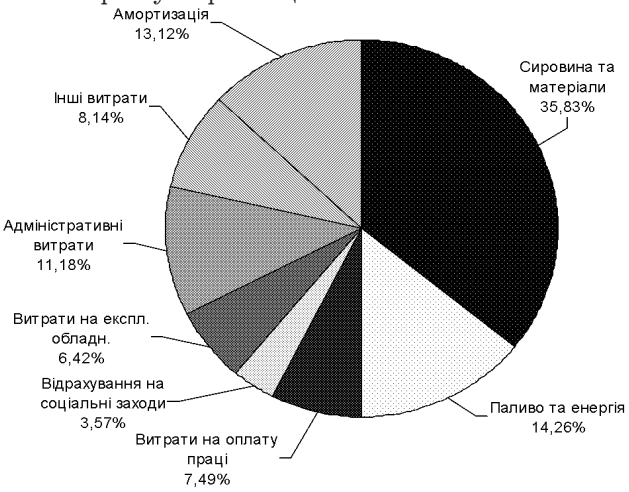

Рис. 3. Структура собівартості товарної продукції підприємства ПАТ «ДБІ» за 1 квартал 2013 р.

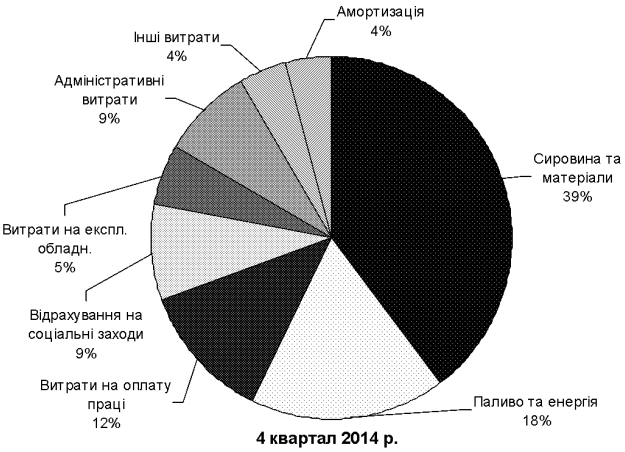

Рис. 4. Структура собівартості товарної продукції підприємства ПАТ «ДБІ» за 4 квартал 2014 р.

Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши структуру собівартості будівельно-монтажних робіт, я прийшов до висновку, що зниження собівартості БМР (продукції, послуг) для будівельно-монтажних організацій має важливе значення та полягає в наступному:

1. У можливості збільшення прибутку, за рахунок якого можна розвивати власне виробництво, вирішувати соціальні завдання, стимулювати окремих працівників, виплачувати більші дивіденди засновникам організації.

2. Зниження собівартості робіт може призводити до прискорення оборотності оборотних коштів підприємства в сфері виробництва, особливо в незавершеному виробництві БМР, яке враховується за їх собівартістю.

3. Підвищення конкурентоспроможності продукції, що виробляється.

Список літератури:

1. Вяткин М. Е, Птухина И. С., Мусорина Т. А. Стоимостный инжиниринг инвестиционно-строительной сферы // Сметно-договорная работа в строительстве – 2014. – № 5. – С. 21-28.
2. Асаул А. Н., Старовойтов М. К., Фалтинский Р. А. Управление затратами в строительстве / Под ред. д.э.н., профессора А. Н. Асаула. – СПб: ИПЭВ, 2009. – 392 с.

Верхоглядова Н.И.
Академия экономических наук Украины,
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры
Бородин М.А., Негода А.С.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

ПРОБЛЕМА ЭФФЕКТИВНОЙ СЕБЕСТОИМОСТИ СТРОИТЕЛЬНО-МОНТАЖНЫХ РАБОТ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ СТРОИТЕЛЬНОЙ ИНДУСТРИИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье раскрыты основные составляющие затрат строительной организации. Исследованы теоретические вопросы себестоимости строительно-монтажных работ. Определены основные составляющие перерасхода по статьям затрат себестоимости. Проанализированы основные факторы снижения себестоимости строительно-монтажных работ. Обоснованно положительные экономические изменения в работе организации при правильном подсчете себестоимости.
Ключевые слова: экономика строительства, себестоимость, строительно-монтажные работы, затраты, строительные организации, ресурсы.

Verhoglyadova N.I.
Academy of Economic Sciences of Ukraine,
Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture
Borodin M.A., Nehoda A.S.
Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture

COST EFFECTIVE PROBLEM CONSTRUCTION WORKS IN THE CURRENT DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE

Summary
The article shows the main components of the construction costs. The theoretical question of the cost of construction works. The main components of expenditure overruns cost. The basic factors reduce the cost of construction works. Positive economic changes in the organization at the correct calculation of cost.
Keywords: economy construction, construction costs, construction and installation work, costs, construction companies, resources.

УДК 658.8:504

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Владимирова М.С.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Досліджено теоретичні питання екологічного маркетингу. Узагальнено його сутність та економічний зміст. Представлений алгоритм екологічного маркетингу на підприємстві. Обґрунтовано необхідність та доцільність впровадження екологічного маркетингу в діяльність підприємств.
Ключові слова: екологічний маркетинг, алгоритм, концепція, екологічність, навколишнє середовище.

Головне завдання полягає не в тому, щоб зробити стандартні продукти екологічними, а в тому, щоб зробити екологічні продукти – стандартом.

Джон Грант

Постановка проблеми. Актуальність екологічних проблем в останні десятиліття не викликає ніяких сумнівів не тільки в середовищі вчених, але і у бізнесменів, політиків, населення в цілому. Екологічні проблеми різного рівня регулярно висвітлюються ЗМІ, в Інтернеті їм присвячені тисячі блогів, некомерційних сайтів, форумів. Це показує, що постановка проблеми світовою спільнотою в середині XX століття перейшла на якісно новий рівень – залученість всіх соціальних груп у вирішення екологічних проблем. А значить, що ніхто вже не може залишитися осторонь і робити вигляд, що його це не стосується. Особливу увагу варто звернути на визначення поняття екологічний маркетинг та його найважливіших складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічний маркетинг виступає в якості заключного етапу менеджменту навколишнього середовища, своєрідної сполучної ланки між економікою фірми та екологією, значення якого посилюється при зростаючій платоспроможності і схильності споживача придбати екологічно чисті продукти. Визнаючи екологічний маркетинг ключовою функцією в рамках еколого-економічного управління, у зарубіжній і вітчизняній спеціальній літературі відсутнє загальновизнане визначення цього поняття. Одні автори під ним мають на увазі такі напрямки діяльності компанії, як екологічна політика, екологічна відповідальність бізнесу, відкритість фірми і прозорість виробничого процесу, екологічна манкіровка [2]. Інші фахівці відносять екологічний маркетинг до інструментів екологічного менеджмента [8]. Ряд авторів включають в екологічний маркетинг формування фінансових структур підтримки екологічних дій, екологічний аудит, екологічне страхування дій компаній, зміна форм звітності діяльності виробників, нові форми реклами, формування нових принципів торгівлі (наприклад, продаж екологічних продуктів) [9].

О.І. Бородін у своїй роботі «Механізми реалізації еколого-економічного управління підприємством» під екологічним маркетингом розуміє особливий вид людської діяльності, спрямований на задоволення нестатків та потреб за допомогою обміну, але який не завдає шкідливого впливу на довкілля [1]. Він вважає, що екологічний маркетинг слід розглядати як зміну у філософії маркетингу, тобто перехід до етичного маркетингу, який сумісний з концепцією сталого розвитку.

І.М. Смоленський та Г.С. Степанюк визначають екологічний маркетинг як вид управлінської діяльності у складі загальної системи маркетингу підприємства, спрямований на визначення, прогнозування і задоволення споживчих потреб таким чином, щоб не знижувати рівень екологічної безпеки, зокрема не порушувати екологічну рівновагу в довкіллі і не впливати на загальний стан здоров'я суспільства [7].

Ряд українських дослідників розглядають екологічний маркетинг як функцію управління, яка організовує та спрямовує діяльність підприємств, пов'язану з оцінкою і перетворенням запитів споживачів в екологічно орієнтований попит на товари і послуги, що сприяють збереженню якісного та кількісного рівня основних екосистем, задовольняють потреби як окремих осіб, так і організацій або суспільства в цілому.

Екологічний маркетинг виник в 1990-х рр. як продовження соціально-етичного маркетингу, який визначав завдання будь-якої компанії як встановлення потреб, потреб та інтересів цільових ринків і забезпечення бажаної задоволеності більш ефективними і більш продуктивними (ніж у конкурентів) способами з одночасним збереженням або зміцненням благополуччя споживача і суспільства в цілому. Ця концепція виникла в результаті конфлікту традиційного для того часу маркетингу з погіршенням якості навколишнього середовища, нестачею природних ресурсів, зростанням чисельності населення, інфляцією і негативним станом сфери соціальних услуг [3]. Новий етап у розвитку екологічного маркетингу почався в 2006-2007 рр. в зв'язку з ростом мотивації громадян до екологічного споживання (діям окремої людини, групи людей і населення в цілому, пов'язаних зі споживанням товарів і послуг, що завдають найменшої шкоди навколишньому середовищу на всіх стадіях життєвого циклу), не залежно від того, що було його мотивом – турбота про власне здоров'я, фінансова мотивація, мода чи дійсно стурбованість екологічними проблемами [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поява екологічного маркетингу є результатом підвищення вимог споживачів до якості та екологічної чистоти продукції, яку вони купують, її впливу на здоров'я людини і довкілля. Відсутність у науковців єдиного підходу до трактування поняття «екологічний маркетинг», створили неоднозначне ставлення до цієї

© Владимирова М.С., 2016

маркетингової концепції як у споживачів, так і у виробників продукції. Проте, не зважаючи на це, впровадження підприємствами концепції екологічного маркетингу має всі шанси на успіх, оскільки поєднує в собі можливість задоволення існуючого попиту на екологічно чисту продукцію, збереження екологічної рівноваги навколишнього природного середовища та, що не менш важливо, може забезпечити конкурентні переваги продукції та додаткові прибутки її виробникам. Тому, доцільним є проведення дослідження присвяченого формуванню механізму екологічного маркетингу на підприємствах.

Мета статті полягає у розкритті ефективних інструментів та удосконаленні методологічних рекомендацій щодо розроблення понятєво-категоріальний апарату, формуванні концептуальних положень екологічного маркетингу, визначенні алгоритму екологічного маркетингу на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Сучасний маркетинг в цілому має виключно економічну мету і прагне до балансу економічних інтересів виробника і споживача. Однак в останні роки стурбованість впливом виробничої сфери на стан навколишнього середовища торкнулася не тільки уряду і вчених, але і широкої громадськості в особі споживача. І саме споживач зіграв вирішальну роль у виникненні і становленні такого напрямку, як екологічний маркетинг. Адже не є секретом, що в Україні на протязі не одного десятиліття робляться спроби вирішити екологічні проблеми за допомогою адміністративно-правових і економічних методів державного регулювання, які, на жаль, не привели до помітного поліпшення стану навколишнього середовища.

Виникнення екологічного маркетингу можна представити в двох аспектах: 1) Екологічний маркетинг виник на перетині двох інших понять – маркетингу та екологічного менеджменту. У зв'язку з тим, що класичному маркетингу не вистачало його концепцій, підходів, заходів для перебудови підприємств на більш сучасне і екологічне виробництво продукції, а екологічний менеджмент недостатньо чітко міг регулювати процес виробництва продукції, він більше націлений на управління в галузі охорони навколишнього середовища.

2) Екологічний маркетинг виник на основі взаємодії маркетингу підприємства, а саме його елементів (розробка, виробництво продукції, упаковка товару, утилізація і т.д.), і природоохоронної діяльності підприємства (при складанні екологічного паспорта, при розробці нормативів викидів і т.д.). Під дією ринку виробникам необхідно було покращувати якість виробленої продукції з позиції її екологічності та нешкідливості для споживачів і навколишнього середовища.

Якщо маркетинг – це процес, який охоплює розробку і реалізацію концепції економічної діяльності організації, міста, комунікативну політику, суспільні відносини, то екологічний маркетинг представляє собою не просто новий концептуальний підхід: він реально дозволяє продумати і розробити структуру системи виживання і її робочі механізми. Таким чином, екологічний маркетинг – це маркетинг, спрямований на виробництво продукції (послуг), яка безпечна для навколишнього середовища і споживачів, розвиток технологій і процесів, що знижують вплив на навколишнє середовище, а також з прискореним формуванням ринку екологічних послуг, які вимагають відповідного розвитку маркетингових засобів управління [7]. Також, екологічний маркетинг визначають як екологічно безпечну діяльність, пов'язану з розробкою, виробництвом і реалізацією продукції і послуг для задоволення потреб населення, що враховує екологічні наслідки [4]. Автори цих двох визначень зводять поняття екологічного маркетингу до виробництва екологічно чистої продукції та послуг, але перше значення якнайширше розкрито і відображає діяльність підприємства в області екологічної безпеки в цілому, а не тільки по випуску товару і послуг.

Екологічний маркетинг дає можливість не тільки по-новому здійснювати процес стратегічного цілепокладання, але і вказує напрям дозволу багатьох труднощів, пов'язаних з виникненням екологічного ризику. А сприйняття екологічного ризику соціумом – реальність, багато в чому визначає ставлення до конкретного підприємства (або виду технології, продукції і послуг) не в меншій мірі, ніж власне характеристики впливу виробничого процесу. Алгоритм екологічного

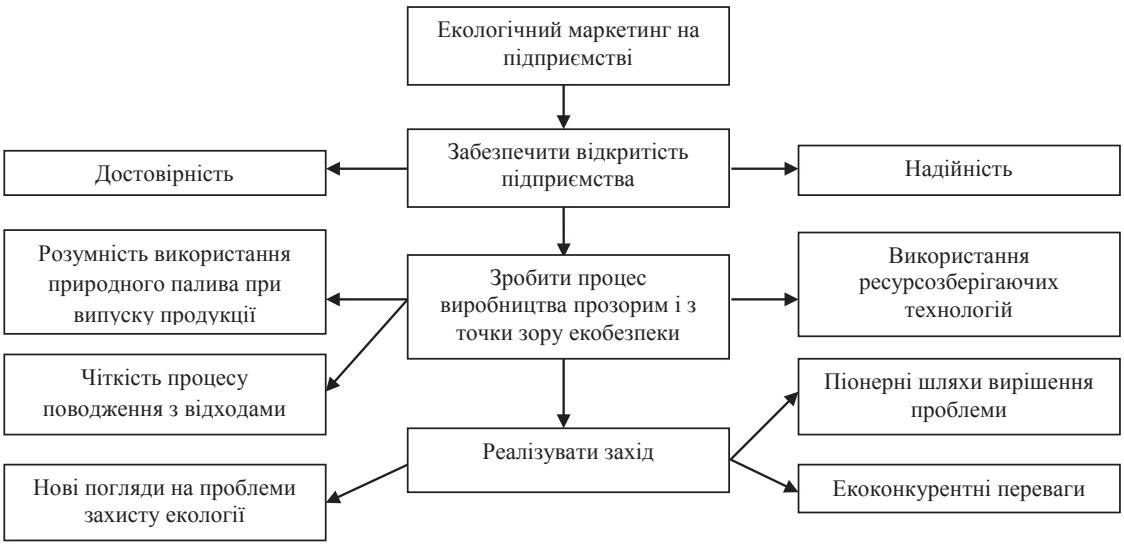

Рис. 1. Алгоритм екологічного маркетингу на підприємстві

Джерело: [5]

маркетингу на підприємстві можна представити таким чином:

Перший крок, який пропонує екологічний маркетинг підприємства, – це забезпечити відкритість фірми, що, без сумніву, зробить більш надійний та достовірний зворотний зв'язок зі споживачами. Другий крок – зробити процес виробництва прозорим: показати, як розумно мало природного палива використовується при випуску одиниці продукції, як чітко налагоджений процес поводження з відходами, продемонструвати, що частина доходів від продажу ваших товарів дійсно направляється на підтримку фундаментальних досліджень в області ресурсозберігаючих технологій. Третій крок – довести на ділі, що погляд на проблему і нові шляхи вирішення є піонерними – і тоді для всіх стане очевидним, що ви володієте конкурентними перевагами (унікальними), що ваш товар краще за інших. Екологічний маркетинг не може бути голослівним.

Мета екологічного маркетингу – створення таких економічних умов для підприємств, організацій (фірм, компаній), при яких вони будуть зацікавлені в модернізації технологій виробництва та прагнути раціонально використовувати, зберігати і відновлювати природно-ресурсний потенціал регіону (або компенсувати суспільству шкоду, якщо вони його наносять). Екологічний маркетинг спрямований на стимулювання виробника до створення і поширення екологічно безпечних товарів і послуг, поєднання економічних і екологічних інтересів суспільства.

Задоволення потреб в контексті екологічного маркетингу відбувається за допомогою обміну, при цьому не порушується екологічна рівновага навколишнього середовища і стан здоров'я суспільства. Завданням екологічного маркетингу є створення умов для збереження навколишнього середовища, пристосування виробництва до вимог ринку, розробка екологічно чистої продукції, що має високу конкурентоспроможність, а також інтенсифікації її збуту і отримання додаткового прибутку за рахунок екологізації виробництва.

Розробка екологічно орієнтованої концепції маркетингу є необхідною умовою забезпечення конкурентоспроможності, соціальної та екологічної відповідальності підприємства.

Необхідно виділити основні положення, які необхідно враховувати при розробці екологічно орієнтованої концепції маркетингу в діяльності підприємства:

1. Визначення мети маркетингу з урахуванням екологічних вимог.

2. Закріплення концепції маркетингу в філософії підприємництва і в загальній системі цілей підприємства (наприклад, забезпечення довгострокової конкурентоспроможності).

3. Формулювання мети маркетингу таким чином, щоб вона отримувала кількісне вираження в важливих для підприємства аспектах:

– в економічному аспекті (наприклад, досягнення певної кількості відсотків частки на екологічно орієнтованих ринках за певний проміжок часу);

– в психологічному аспекті (наприклад, створення або зміцнення іміджу підприємства, яка здатна вирішувати проблеми в певних сферах екології).

4. Визначення цільових пріоритетів з конкретною прив'язкою і погодженням: за видами або групами виробів, що виготовляються; по клієнтах або групам клієнтів; по регіонах.

5. Інтегроване планування заходів в області маркетингу:

– у виробничій політиці;

– у комунікаційній політиці;

– у політиці в області розподілу.

6. Аналіз і уточнення всіх інших окремих заходів комплексної політики підприємства для з'ясування можливостей інтегрованого, загального варіанта, що проявляє свої переваги в екологічних аспектах.

7. Перевірка і вдосконалення організації та контролю маркетингу:

– створення відповідної стратегічної структури та системи;

– впровадження екологічної свідомості на всіх рівнях управління на підприємстві (формування волі в колективі керівників, мотивація і навчання співробітників);

– постійне інформування і підвищення кваліфікації працівників з урахуванням зростаючих екологічних вимог;

– формування ідентичного менталітету і почуття колективної солідарності щодо екологічно обґрунтованого поведінки.

8. Створення організаційних передумов для успішної реалізації розроблених стратегій:

– здійснення структурних змін в системі;

– призначення відповідальних за всі екологічні питання на рівні керівництва підприємством (наприклад, в якості уповноваженого з екологічних питань).

9. Створення та розвиток системи виробничого екологічного контролю, використовуючи додаткові, спрямовані на вирішення екологічних завдань інструменти контролю (наприклад, системи моніторингу).

10. Розробка і впровадження в практику діяльності підприємства особливих стимулів для досягнення певних цілей (наприклад, за допомогою спеціальних знижок).

Виходячи з цього, «екологічний маркетинг» запропоновано розглядати як діяльність з попередження, визначення і задоволення екологічних потреб цільових сегментів за допомогою комплексу інструментів, забезпечуючи більш високу споживчу цінність у вигляді екологічної безпеки, враховуючи як екологічні інтереси індивідууму, так і питання екологічних наслідків для навколишнього середовища.

Висновки і пропозиції. Отже, екологічний маркетинг – це сукупність принципів та цінностей, якими керуються в процесі організації та ведення бізнесу. При цьому враховується, що господарська діяльність не може бути ефективною без задоволення попиту споживачів. Також передбачається прибутковість такої екологічно свідомої діяльності та конкурентоспроможність бізнесу, яка досягається шляхом переконання покупців в найвищій споживчій цінності екологічно чистої продукції та підтримки позитивного іміджу компанії. І останньою, проте не менш важливою, є екологічна складова, яка повинна обов'язково враховуватися при прийнятті всіх бізнес-рішень. Таким чином, концепція екологічного маркетингу покликана зміцнити положення підприємства на ринку та сприяти побудові довготривалих та

прозорих відносин між покупцями та виробниками продукції. А тому може бути використана й українськими підприємствами за умови дотримання ними принципів екологічного маркетингу, а саме: орієнтації на потреби споживачів в екологічно чистій продукції; удосконалення технологій ведення виробництва з урахуванням екологічної складової; підвищення цінності продукції для споживачів, в тому числі за рахунок відкритості у взаємовідносинах зі споживачами; формування екологічної свідомості як у керівництва підприємства, так і у кожного співробітника.

Список літератури:

1. Бородин А. И. Механизмы реализации эколого-экономического управления предприятием / А. И. Бородин // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – № 6. – С. 112–123.
2. Галечьян Н. В чем выгода экологически благополучного имиджа компании //Корпоративная имиджелогия. – 2008. – № 02 (03). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ci-journal.ru/article/103/200802eco_marketing (10.06.2011).
3. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга. М.: Вильямс. – 2009.
4. Лопатин В. Н. Менеджмент и маркетинг в экологии / В. Н. Лопатин // М. 2001 г. – С. 138-140.
5. Сидоренко А. С. Сущность и концепция экологического маркетинга муниципального образования (города) / А. С. Сидоренко // Марктинг. – 2012. – № 9.
6. Смирнова Е. В. Экологический маркетинг / Е. В. Смирнова // Практический маркетинг. – 2010. – № 4 (158). – С. 9–14.
7. Смоленський І. Стратегічно-операційний маркетинг екологізації виробництва / І. Смоленський, Г. Степанюк // Экономика Украины. – 2006. – № 9. – С. 74–79.
8. Хачатуров А. Е. Экологический маркетинг / Хачатуров А. Е., Гусева Т. В., Кретов И .И., Панин Г. С. // Маркетинг в России и за рубежом. – 2000. – № 4. – С. 30-37.
9. Эриашвили Н. Д. Маркетинг / Н. Д. Эриашвили, К. Ховард, Ю. А. Цыпкин, Б. А. Соловьев, В. В. Федосеев, С. В. Алексеев // Москва: ЮНИТИ-ДАНА. – 2005.

Владимирова М.С.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы экологического маркетинга. Обобщены его сущность и экономическое содержание. Представлен алгоритм экологического маркетинга. Обоснована необходимость и целесообразность внедрения экологического маркетинга в деятельность предприятий.
Ключевые слова: экологический маркетинг, алгоритм, концепция, экологичность, окружающая среда.

Vladimirova M.S.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

FORMATION OF ENVIRONMENTAL MARKETING FOR ENTERPRISE

Summary
The algorithm of environmental marketing in the enterprise was submitted. The essence and maintenance of environmental marketing are presented in the article. The paper substantiates the necessity and expediency of implementing of the environmental marketing at enterprises.
Keywords: environmental marketing, algorithm, concept, ecology, environment.

УДК 330.101:330.142

СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ КОМПАНІЇ

Воробей Ю.М.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті з'ясовано значення інтелектуального капіталу для розвитку підприємства. Проаналізовано результати зарубіжних і вітчизняних учених до трактування поняття «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний капітал підприємства». Сформульовано визначення інтелектуального капіталу підприємства. Розглянуто проблеми визначення структури інтелектуального капіталу підприємства. Розглянуті основні підходи до виділення основних елементів. Обґрунтовується необхідність розгляду не тільки людського капіталу, але й структурного, ринкового та споживчого в процесах формування та використання інтелектуального капіталу підприємства. Сформульовані функції інтелектуального капіталу компанії.
Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуальний капітал підприємства, людський капітал, споживчий капітал, структурний капітал, ринковий капітал.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки, в умовах нестабільного й мінливого ринкового середовища, успішна діяльність промислового підприємства досягається не стільки за рахунок необхідних для виробництва матеріальних і фінансових ресурсів, скільки факторами нематеріального характеру, об'єднаними в категорію «інтелектуальний капітал». Його розвиток і ефективне використання є однією з найбільш складних задач сучасного управління, її вирішення для підприємства є запорукою його інноваційного розвитку. Можна стверджувати, що відсутній єдиний підхід до визначення економічної сутності інтелектуального капіталу. Різні автори представляють його через різні економічні категорії. Довільне використання в наукових і навчально-методичних матеріалах термінів «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний капітал підприємства» ускладнює підходи до розкриття сутності й формування інтелектуального капіталу підприємства, визначення його структури та класифікації. Вирішення цих питань необхідне для розробки методів оцінки інтелектуального капіталу підприємства і, в підсумку, ефективного управління ним і капіталом підприємства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням у напрямку вивчення нової економічної категорії «інтелектуальний капітал» присвятили свої праці такі відомі закордонні вчені, як Х. Макдональд, Л. Едвінсон, М. Мелоун, Д. Клейн, Л. Прусак, Д. Даффі, Е. Брукінг, Б. Леонтьєв, М. Бендиков, В.С. Єфремов, Л.С. Леонтьева, Н.Н. Шаш та ін. Ці автори значну увагу приділили визначенню сутності інтелектуального капіталу та його складових.

У вітчизняній економічній літературі інтерес до цієї проблеми активізувався на початку XXI століття, коли з'явилися роботи А.А. Чухна, О.Б. Бутнік-Сіверського, О.О. Стрижак, О.В. Кендюхова, Н.Л. Гавкалової, С.І. Грицуленко та ін., які значну увагу приділяють питанням управління інтелектуальним капіталом підприємства, його класифікації й оцінки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз економічної літератури показав, що нині відсутнє розмежування між категоріями «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний капітал підприємства». Більшість науковців у своїх дослідженнях використовують термін «інтелектуальний капітал» і характеризують його в дуже широкому аспекті, тобто стосовно і макро-, і мікросередовища. А ті науковці, які використовують термін «інтелектуальний капітал підприємства», застосовують його у своїх дослідженнях без відповідного розкриття його економічної сутності. Отже, на сьогодні постає необхідність у розмежуванні категорій «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний капітал підприємства» [1]. Також виникає необхідність в обґрунтуванні структури інтелектуального капіталу з позицій його впливу на розвиток компанії та визначення функцій інтелектуального капіталу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення сучасних теоретико-методологічних підходів до визначення сутності інтелектуального капіталу та інтелектуального капіталу підприємства; обґрунтування структури інтелектуального капіталу з позицій його впливу на розвиток підприємства; визначення функцій інтелектуального капіталу.

Виклад основного матеріалу. Різні автори представляють різні науково-методичні підходи до визначення категорії «інтелектуальний капітал», який можна застосовувати до макрорівня.

Так, дослідники Д. Клейн і Л. Прусак, визначають інтелектуальний капітал як «інтелектуальний матеріал, формалізований і зафіксований, що використовується для виробництва більш цінного майна» [2].

Е. Брукінг інтелектуальний капітал визначає як «термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може тепер існувати». Хоча такий підхід більшість вчених не вважають науково обґрунтованим [3].

За В. Кузьмінським, суть інтелектуального капіталу як економічної категорії можна визначити як систему відносин економічних суб'єктів щодо раціонального, стійкого його відтворення на основі прогресивного розвитку науки для виробництва конкурентних товарів і послуг, підвищення рівня життя, розв'язання проблем нерівномірності світового і регіонального розвитку на основі персоніфікованих економічних інтересів суб'єктів [4].

Колектив дослідників на чолі з Т. Чечеловою пропонує наступне визначення інтелектуального

© Воробей Ю.М., 2016

капіталу: «Інтелектуальний капітал є сукупністю знань, навичок, умінь людини, її мобільність (здатність до сприйняття нової інформації, навчання, перепідготовки адаптації до нових умов) і креативність (здатність неординарно мислити і формувати ідеї), які забезпечують можливість створення додаткового продукту у процесі руху інтелектуального капіталу».

А.В. Лапін вважає інтелектуальний капітал симбіозом людського капіталу та його результатів у вигляді інтелектуального продукту.

Дослідник С.І. Грицуленко визначає інтелектуальний капітал як виробничо-соціальний комплекс таких елементів, як: людський капітал, інфокомунікаційний капітал, управлінський капітал, інтелектуальна власність, клієнтський капітал, що забезпечує на новому, більш досконалому професійному й технічному рівнях виробництво продуктів і послуг, здатних конкурувати на відповідному ринку (знань, ідей, товарів, послуг) [1].

Основні науково-методичні підходи до визначення категорії «інтелектуальний капітал», який можна застосовувати до мікрорівня («інтелектуальний капітал підприємства») наводять такі автори, як Х. Макдональд, Д. Даффі, М. Бендиков, Б. Леонтьєв, В.С. Єфремов, А.А. Чухно, О.В. Кендюхов, Н.Л. Гавкалова.

Д. Даффі дає наступне визначення: «Інтелектуальний капітал – це сукупні знання, якими володіє організація в особі своїх співробітників, а також у вигляді методологій, патентів, архітектур і взаємозв'язків» [5].

Б. Леонтьєв під інтелектуальним капіталом того чи іншого суб'єкта розуміє «сукупність наявних у нього законних прав на результати його творчої діяльності, його природних і придбаних інтелектуальних здібностей і навичок, а також накопичені ним бази знань і корисних відносин з іншими суб'єктами» [6].

«Інтелектуальний капітал – це знання, які є в організації і можуть використовуватися для одержання різних переваг перед конкурентами», – зазначив Х. Макдональд [2].

А.А. Чухно пропонує наступне визначення інтелектуального капіталу: «Інтелектуальний капітал – капітал, що акумулює наукові й професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі – тобто все те, що визначає імідж фірми та зміст її бізнесу [7].

Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова та ін. представляють інтелектуальний капітал як інтелектуальні ресурси, втілені в сукупності наукових, професійних і загальних знань працівників, їх досвіді, вміннях, навичках, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, що можуть належати як їх винахіднику, так і іншим суб'єктам господарювання й використовуються з метою одержання додаткової вартості [1].

Підсумовуючи, можна зазначити наступне: усі підходи до визначення інтелектуального капіталу, які наводять автори як з позиції макро-, так і мікросередовища, свідчать про неузгодженість науковців щодо єдиного підходу стосовно категорії, через яку необхідно розкривати сутність інтелектуального капіталу.

Оскільки задачею нашого дослідження є визначення сутності економічної категорії «інтелектуальний капітал підприємства», то, зважаючи на все вищезазначене, пропонується таке визначення інтелектуального капіталу підприємства.

Інтелектуальний капітал підприємства (ІКП) – це категорія, що характеризує економічні відносини, які виникають з приводу формування, використання й відтворення людського інтелектуального капіталу підприємства, інтелектуальних ресурсів та інтелектуальних продуктів з метою отримання доходу в процесі економічного розвитку підприємства. Таке визначення інтелектуального капіталу розкриває зміст цієї категорії і безпосередньо відображає наступні її характерні риси:

1) ІКП розкривається як економічна категорія з прикладних позицій;

2) ІКП розглядається як складова системи економічних відносин на підприємстві;

3) ІКП представляється через ресурсний підхід;

4) ІКП проявляється через основну свою функцію – отримання додаткового доходу;

5) Визначення мети ІКП: формування, використання і відтворення людського інтелектуального капіталу підприємства, інтелектуальних ресурсів та інтелектуальних продуктів.

Таке визначення і зміст категорії «інтелектуальний капітал підприємства» дозволить більш ґрунтовно підходити до формування стратегії і політики управління підприємством [1].

Більшість спеціалістів виділяють різні структурні елементи в складі інтелектуального капіталу. Складові інтелектуального капіталу неоднорідні. Незважаючи на те, що всі вони породжені людським інтелектом, одні з них існують у вигляді знань, які невіддільні від людей, що їх мають, а інші утворюють суб'єктивні умови застосування цих знань для підвищення конкурентоспроможності компанії чи навіть матеріалізуються в продуктах та об'єктах інтелектуальної власності.

Для забезпечення найбільш ефективного та гнучкого менеджменту інтелектуального капіталу слід ураховувати категорію, сутність, характерні риси кожного окремого об'єкта, а також ступінь їх впливу на загальні результати підприємства.

Л. Едвінсон і М. Мелоун були першими, хто спробував систематизувати складові інтелектуального капіталу. У його структурі вони виділили дві категорії: «людський» і «структурний» [9].

Людський капітал є сукупністю знань, практичних навичок і творчих здібностей службовців компанії, які застосовуються при виконанні поточних завдань. Іншими його складовими є моральні цінності компанії, культура праці та загальний підхід до справи. Людський капітал не може бути власністю компанії.

До категорії структурного капіталу включають технічне і програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти, торговельні марки і все те, що дозволяє працівникам компанії реалізувати свій виробничий потенціал – те, що залишається в офісі після того, як службовці йдуть додому.

Структурний капітал також містить у собі відносини, які склалися між компанією та її клієнтами. На відміну від людського капіталу, структурний може бути власністю компанії [10].

Е. Брукінг наводить більш детальний аналіз інтелектуального капіталу. Він виділяє наступні складові частини інтелектуального капіталу: людські активи, ринкові активи, інфраструктурні активи та інтелектуальна власність.

Ринкові активи – це той потенціал, який забезпечується нематеріальними активами, пов'язаними із ринковими операціями. До них належать різні марочні назви товару, покупці з їх прихильністю до цих марочних назв, повторюваність угод, портфель замовлень, конали розподілу, різні контракти, такі як ліцензування та франшиза та ін. Важливість ринкових активів полягає в тому, що вони забезпечують компанії конкурентну перевагу в зовнішньому середовищі. Ринкові активи гарантують обізнаність покупців про відмінні особливості компанії та характеру її діяльності.

Інтелектуальна власність включає ноу-хау, торгові секрети, патенти та різні авторські права. Сюди автор також відносить торговельні марки товарів і послуг. Інтелектуальна власність представляє собою законний інструмент для захисту різних корпоративних активів.

Під людськими активами мається на увазі сукупність колективних знань співробітників компанії, їх творчих здібностей, уміння вирішувати проблеми, лідерських якостей, підприємницьких та управлінських навиків. Також включають психометричні дані і відомості про поведінку окремих осіб в різних ситуаціях, наприклад при командній організації робіт або в стресових ситуаціях.

Інфраструктурні активи – це ті технології, методи і процеси, які роблять діяльність підприємства взагалі можливою. До них автор відносить корпоративну культуру, методи оцінки ризику, методи управління торговим персоналом, фінансова структура, бази даних по ринку в цілому та окремим покупцям, комунікаційні системи. Важливість інфраструктурних активів полягає в тому, що вони дозволяють підприємству функціонувати більш упорядковано, надійно, якісно. Вони також формують середовище, в якому співробітники підприємства працюють та спілкуються один з одним [3].

Досить систематизовано до класифікації інтелектуального капіталу підходить О. Бутник-Сіверський. Залежно від мети і задач дослідження інтелектуального капіталу, автор виділяє такі класифікаційні ознаки: форма інтелектуального капіталу, корпоративна трансакція, резидентність, форма залучення, термін знаходження у розпорядженні суб'єкта господарювання, формування інтелектуального капіталу, можливість визначення розміру вартості інтелектуального капіталу.

За формою власності О. Бутник-Сіверський за аналогією до загальної класифікації капіталу поділяє інтелектуальний капітал на приватний, колективний і державний залежно від суб'єкта, який володіє, користується і розпоряджається результатом інтелектуальної творчої діяльності. Якісною основою тут виступає інтелектуальна власність. Виходячи з цієї позиції інтелектуальна власність визначає, кому належить результат інтелектуальної творчої діяльності, втілений у певну об'єктивну форму (патент, свідоцтво, ноу-хау, товарний знак тощо).

Корпоративна трансакція пов'язана з організаційно-правовою формою інтелектуального капіталу і відтворюється у формі акціонерного чи пайового інтелектуального капіталу залежно від виду корпоративної трансакції або виду засновницького капіталу, якщо маємо на увазі акціонерне товариство чи інші види господарчих товариств (товариство з обмеженою відповідальністю тощо). Включення інтелектуального капіталу до статутного фонду господарчих товариств в обмін на корпоративні права належить до інноваційної діяльності, спрямованої на емісію або ремісію статутного фонду, тобто підвищення або зменшення потенціалу засновницького капіталу.

За класифікаційною ознакою резидентність автор поділяє інтелектуальний капітал на національний інтелектуальний капітал та іноземний інтелектуальний капітал.

Залучення інтелектуального капіталу виявляється у формі права на об'єкти промислової власності, авторського і суміжного з ним права та в інших формах залежно від видів об'єктів інтелектуальної власності. За міжнародними стандартами, усі результати творчої інтелектуальної діяльності з погляду правової охорони найчастіше поділяються на об'єкти, які захищаються правом промислової власності, і об'єкти, які захищаються авторським правом. До промислової власності належать винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, ноу-хау. До об'єктів, які охороняються авторським правом, належать права на наукові, літературні, художні та музичні здобутки, програми для ЕОМ, бази даних і т. ін. Інтелектуальний капітал в інших формах може виявлятися, наприклад, у вигляді наданих послуг типу «інжиніринг» тощо.

За строком перебування у розпорядженні суб'єкта господарювання інтелектуальний капітал поділяється на власний або такий, котрий не має терміну перебування в розпорядженні суб'єкта господарювання, і строковий. Власний інтелектуальний капітал може бути на балансі суб'єкта господарювання, наприклад, у формі капітальних інвестицій, тобто на стадії створення (розробки) нематеріальних активів. Що до строкового інтелектуального капіталу, то на балансі суб'єкта господарювання такий капітал знаходить відображення у вигляді нематеріальних активів, які залежно від виду мають відповідний термін існування відповідно до законодавства про охорону інтелектуальної власності.

За ознакою формування інтелектуального капіталу автор виділяє інтелектуальний капітал, створений самим суб'єктом господарювання, та інтелектуальний капітал, набутий у інших суб'єктів господарювання.

Класифікація за ознакою можливості визначення розміру вартості інтелектуального капіталу наступна: інтелектуальний капітал, оцінка вартості якого визначається прямим (витратним) методом; інтелектуальний капітал, оцінка вартості якого визначається експертним методом [11].

Дослідник В. Баранчеєв запропонував класифікацію, згідно з якою інтелектуальний капітал є пірамідою нематеріальних активів, в якій активи розташовані за рівнями: спочатку творча складова – люди, потім системи, що підтримують творчість, потім результати творчості, далі – результати їх захисту, нарешті, результати задоволення споживачів – репутація організацій. Та-

ким чином, піраміда інтелектуального капіталу має такі складові: людські ресурси; активи, що містяться в корпоративній і інноваційній культурі; організаційно-управлінські активи в навичках за функцією «організація» та іншими функціями; продуктово-технологічні (інноваційні) активи; стратегічні активи; репутаційні активи [12].

Н. М. Шаш зазначає, що структура інтелектуального капіталу сучасної компанії складається з чотирьох основних елементів: людського, ринкового, структурного та споживацького капіталу (рис. 1).

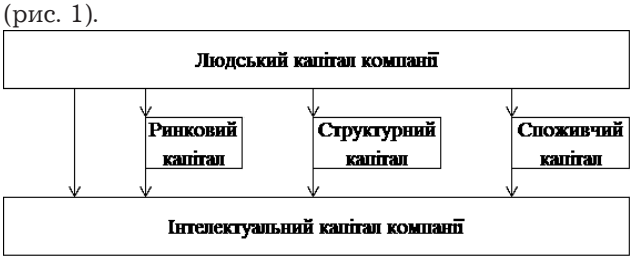

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу компанії

Джерело: [13]

Ринковий капітал включає в себе те, що може бути продано, наприклад всі види об'єктів інтелектуальної власності (патенти, торгові марки, технології). Акцентування уваги на інтелектуальній власності пов'язано з тим, що в процесі просування економіки до наукоємної моделі розвитку ця власність стає одним з основних активів компанії, і чим успішнішою працює компанія, тим вища частка інтелектуальної власності в структурі її активів.

Структурний капітал пов'язаний з конкретною компанією і поза даної компанії втрачає свою цінність (стратегія компанії, організаційна культура, організація робочого процесу, побудова системи ефективної взаємодії між підрозділами та співробітниками компанії, організаційна структура, системи управління організаційним знанням та організаційного навчання).

Споживчий капітал також має безпосередній вплив до компанії, але представляє сферу її взаємодії з зовнішнім середовищем. В першу чергу мова йде про систему побудови взаємовідносин з постачальниками та споживачами, коли ключову роль повинні відігравати відносини зі споживачами. В якості основних характеристик споживчого капіталу виступають: глибина (ступінь проникнення на цільові ринки), ширина (розповсюдження всередині ринкового сегменту) та сталість (купівельна прихильність).

Відповідно до авторської позиції саме людський капітал є базовим для формування інших форм. Відповідно до такого підходу ринковий капітал, структурний капітал і споживчий капітал компанії становляться формами інституціоналізації людського капіталу.

Саме при такому підході людський капітал може повністю виконати своє призначення, відповідно до якого, на думку вчених, людський капітал повинен розглядатися як можливість пропонувати неординарні рішення, висувати креативні ідеї, джерело здійснення інституційних організаційних змін, в тому числі формування інноваційної моделі соціально-трудових відносин, і, як наслідок, створює і розповсюджує інновації різних типів (моделі поведінки, продукти, технології, системи навчання і управління організаційним знанням).

Всі елементи інтелектуального капіталу можуть розглядатися як фактори, від яких в більшій мірі залежить розвиток та процвітання компанії [13].

Функції інтелектуального капіталу конкретизують його сутність як економічної категорії. Через функції реалізується основне призначення будь-якої економічної категорії, в тому числі і інтелектуального капталу.

Всі функції інтелектуального капіталу можна поділити на основні та додаткові. Серед основних функцій можна виділити головну. Головна функція інтелектуального капіталу полягає в забезпеченні значного приросту прибутку та вартості компанії за рахунок реалізації конкурентних переваг, які генеруються системою нематеріальних цінностей. Інтелектуальний капітал задає основний вектор та швидкість розвитку виробництва, оновлення технологій, вдосконалення бізнес-процесів підприємства.

Крім головної функції інтелектуального капіталу можна виділити і його основні функції: накопичувальну, виробничу, відтворювальну, стимулюючу. До додаткових функцій інтелектуального капіталу можна віднести функцію підвищення конкурентоспроможності та продуктивності праці, забезпечення економічного росту та підтримки економічної свободи.

Реалізація всіх функцій інтелектуального капіталу можлива лише при відповідному інституціональному супроводі даних процесів, а саме при розвиткові інституту інтелектуальної власності. Окремі структурні складові інтелектуального капіталу являються формами матеріалізації ідей та знань, при цьому вони закріплюють право власності на ці знання. Застосовуються у всіх галузях соціально-економічного життя суспільства, забезпечують ріст конкурентних переваг [14].

Висновки і пропозиції. З урахуванням науково-теоретичних підходів до сутності інтелектуального капіталу й інтелектуального капіталу підприємства, їх складових запропоновано визначення поняття «інтелектуальний капітал підприємства», що дозволить більш ґрунтовно підходити до формування стратегії і політики управління підприємством.

Проаналізовано структуру інтелектуального капіталу підприємства та його функції. З'ясовано, що спеціалісти виділяють різні структурні елементи в складі інтелектуального капіталу. Складові інтелектуального капіталу неоднорідні. Незважаючи на те, що всі вони породжені людським інтелектом, одні з них існують у вигляді знань, які невіддільні від людей, що їх мають, а інші утворюють суб'єктивні умови застосування цих знань для підвищення конкурентоспроможності компанії чи навіть матеріалізуються в продуктах та об'єктах інтелектуальної власності. Для забезпечення найбільш ефективного та гнучкого менеджменту інтелектуального капіталу слід ураховувати категорію, сутність, характерні риси кожного окремого об'єкта, а також ступінь їх впливу на загальні результати підприємства.

Список літератури:

1. Корнух О. В. Інтелектуальний капітал – основа інноватизації, ефективної і корпоративної стратегії підприємства: монографія / Турило А. М., Корнух О. В.; ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. – 228 с.
2. Комаров И. Интеллектуальный капитал / И. Комаров // Персонал. – 2000. – № 5. – С. 54-62.
3. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
4. Кузьмінський В. О. Теоретичні основи інтеграції капіталів / В. О. Кузьмінський // Фінанси України. – 2003. – № 2. – С. 124-132.
5. Даффи Д. Человеческий капитал / Д. Даффи // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.icci.ru/ study/ 13/25men_cap.doc
6. Леонтьев Б. Новая экономическая парадигма / Б. Леонтьев // Журн. для акционеров. – 2000. – № 12. – С. 37-43.
7. Чухно А. А. Інтелектуальний капітал: сутність форми і закономірності розвитку // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 48-55. – № 12. – С. 61-67.
8. Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: монографія / НАН України, Інститут економіки промисловості; ДонУЕП. – Донецьк: ДонУЕП, 2006. – 307 с.
9. Edvinsson L., Malone M. S. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. – New York: Harper Business, 1997.
10. Бендиков М. А., Джамай Е. В. Интеллектуальный капитал развивающейся фирмы: проблемы идентификации и измерения / М. А. Бендиков, Е. В. Джамай // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 4. – С. 3-24.
11. Бутник-Сиверский А. Б. Интеллектуальный капитал: теоретический аспект / А. Б. Бутник-Сиверский // Интеллектуальный капитал. – 2002. – № 1. – С. 20-24.
12. Баранчеев В. Управление брендингом как составляющей инновационного развития организации / В. Баранчеев // Маркетинг. – 2003. – № 1 (68). – С. 46-63.
13. Шаш Н. Н. Управление интеллектуальный капиталом развивающейся компании: учеб. пособие / Н. Н. Шаш. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2015. – 368 с. (Магистратура).
14. Леонтьева Л. С. Управление интеллектуальным капиталом: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / Л. С. Леонтьева, Л. Н. Орлова. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 295 с. – Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс.

Воробей Ю.Н.
Киевский национальный торгово-экономический университет

СУЩНОСТЬ, СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА КОМПАНИИ

Аннотация
В статье определено значение интеллектуального капитала для развития предприятия. Проанализированы результаты зарубежных и отечественных ученых к трактовке понятия «интеллектуальный капитал» и «интеллектуальный капитал предприятия». Сформулировано определение сущности интеллектуального капитала предприятия. Рассмотрены проблемы определения структуры интеллектуального капитала предприятия. Рассмотрены основные подходы к выделению основных элементов. Обосновывается необходимость рассмотрения не только человеческого капитала, но и структурного, рыночного, и потребительского в процессах формирования и использования интеллектуального капитала. Сформулированы функции интеллектуального капитала компании.
Ключевые слова: интеллектуальный капитал, интеллектуальный капитал компании, человеческий капитал, потребительский капитал, структурный капитал, рыночный капитал.

Vorobey Y.M.
Kyiv National University of Trade and Economics

THE SENSE, STRUCTURE AND FUNCTIONS OF THE COMPANY'S INTELLECTUAL CAPITAL

Summary
The article defines the value of intellectual capital for enterprise development. There are analyzed results of the foreign and native scientists of the definition of the notion ''intellectual capital'' and ''intellectual capital of the company''. The definition of meaning of intellectual capital of the company is formed. Problems of intellectual capital's structure are shown. Main approaches of elements definition are discussed. The need to consider not only the human capital but structural capital, market capital, and customer capital in processes of creation and using of intellectual capital of the company are discussed. The functions of the intellectual capital of the company are formed.
Keywords: intellectual capital, intellectual capital of the company, human capital, consumer capital, structural capital, market capital.

УДК 3036.71:339.1

СТІЙКІСТЬ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ В КОНТЕКСТІ ВОЛАТИЛЬНОСТІ ТОВАРНОГО РИНКУ

Гарбар Є.С.
Київський національний торговельно-економічний університет,
Фонд гарантування вкладів фізичних осіб

У статті розглянуто показники діяльності банківської системи та окремого комерційного банку. Проаналізовані фактори впливу на фінансову стійкість банківської установи. Виділено товарний ринок як чинник впливу на діяльність комерційного банку. Досліджено ступень волатильності основних складових товарного ринку. Проведено аналіз впливу на діяльність банку волатильності складових товарного ринку. Результатом дослідження виявлені фактори впливу та зв'язок волатильності товарного ринку на банківську установу.
Ключові слова: фінансова стійкість, дефіцит капіталу, ефективне управління, товарний ринок, волатильність товарного ринка.

Постановка проблеми. Стрімке падіння рівня довіри населення та суб'єктів господарювання до банківських установ за минулий рік ставить пріоритетним фінансову стійкість банку серед інших властивостей що притаманні установі. Саме поняття рівня фінансової стійкості, як симбіозу показників, в сучасних умовах може як вивести банк з фінансового ринку так і дати суттєві конкуренті переваги.

Сьогодні ряд банківських установ перебувають у нестійкому фінансовому стані та, як наслідок, їхня надійність викликає сумнів. Маючи широке коло клієнтів, зобов'язання перед якими можуть бути не виконані, дані фінансові установи поглиблюють проблему відтоку капіталів та тінізацію економіки. Зростання рівня недовіри до окремих банків негативно позначається на ситуації на фінансовому ринку в цілому. У зв'язку з тим що банківська система через специфіку своєї діяльності є невід'ємною складовою функціонування економіки, то результатом зниження фінансової стійкості банків є стримання інвестиційної активності населення та корпорацій, зниження рівня притоку іноземного капіталу, спаду ділової активності та купівельної спроможності, скорочення рівня споживання та виробництва. Отже, рівень стійкості економіки країни до дестабілізаційних факторів буде напряму залежати від здатності банківської системи протистояти стресовим явищам. Фінансова стійкість банків також визначає ставлення клієнтів до них, оскільки банк є господарюючим суб'єктом, що працює із залученими коштами. Отже, вкрай важливим є аналіз факторів що впливають на стійкість банку.

Вплив на стійкість комерційного банку може можуть нести як зовнішні так і внутрішні процеси, що формують чинники впливу. Одним із зовнішніх факторів є волатильність цін на товарних ринках.

Дослідження зв'язків через які відбувається вплив на фінансову стійкість банку є пріоритетним для формування концепції протидії втрати фінансової стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В дослідженнях економістів отримали висвітлення питання щодо стабільності та стійкості банківського сектора, були підняті питання причин впливу на стійкість та можливий ступень впливу. Серед зарубіжних вчених питання впливу ринків зустрічається в праці німецьких вчених Обста та Хінтнера: «Гроші, банківська справа та ринки активів», дослідженнями факторів впливу займалися Дж. Акерлоф, Ф. Ален, П. Дібвіг, І. Фішер, М. Олсен. Ґрунтовним дослідженням в сфері впливу маркетингових факторів на стійкість фінансової установи присвячені праці О. Циганова, Т. Бабенко, Т. Черненко, М. Білоус, О. Охріменко, О. Лукаревської та інші.

Автори мають різні точки зору з приводу змісту стійкості, надійності та стабільності банків, а також факторів що формують вплив на фінансовий стан банку. Зустрічаються думки стосовно впливу на фінансову стійкість ринків пов'язаних із діяльністю установи, але в контексті загальної маси факторів зовнішнього впливу. Зважаючи на це, можливим є ствердження, що дане питання є висвітленим не в повному обсязі, або не висвітлене в цілому.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Побудова стратегії роботи фінансової установи яка б забезпечувала достатній рівень фінансової стійкості банку є складним та актуальним питанням, але побудова системи протидії дистабілізаційним чинникам, як правило базується на протидії внутрішнім чинникам, зовнішньому впливу приділяється вкрай недостатня увага. Волатильність товарних ринків теж несе вплив на стан фінансової установи та повинна бути досліджена в процесі побудови системи забезпечення фінансової стійкості комерційного банку.

Мета статті. Головна мета даної роботи полягає у дослідженні впливу волатильності товарних ринків на фінансову стійкість банківської установи.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення стабільної роботи банківського сектору необхідна наявність збалансованого стану ряду показників як фінансових так і в цілому роботи банку. Показники діяльності мають різну природу виникнення, частина з них формується в результаті реалізації внутрішніх процесів банку, частина – в результаті впливу факторів зовнішньої середи в якій функціонує фінансова установа. Одним із зовнішніх факторів є волатильність цін на товарних ринках.

З першого погляду динаміка змін рівня цін на товарних ринках не повинна впливати на формування стійкості банку зважаючи на те, що товарний та фінансовий ринки функціонують доволі

© Гарбар Є.С., 2016

окремо, та прямого зв'язку майже не мають. Ринки не схожі за суттю прояву та формування основних законів риків – закону попиту та пропозиції та вартості. Товари та послуги на даних ринках не є тотожними та не мають спільного механізму формування ціни. Але дане припущення можливо підвести під сумнів в результаті аналізу саме процесів в середині комерційних фінансових установ що тісно пов'язані з ринками товарів.

Товарний ринок являє собою систему економічних зв'язків: між продавцями та покупцями товару (купівля – продаж) та в середині груп виробників (конкуренція).

Класифікація товарних ринків доволі широка, але, звертаючи увагу на необхідність виділення масштабів та векторів впливу змін на ринках, необхідним є групування даних ринків для дослідження ступеню волатильності та впливу на фінансову стійкість банку.

Так, основними сегментами товарного ринку є:

1. Ринок машин та обладнання;
2. Ринок сировини;
3. Ринок предметів довгострокового користування;
4. Ринок предметів особистого призначення;
5. Ринок предметів повсякденного попиту.

Волатильність цін на перелічених вище ланках товарного ринку не завжди несе прямий вплив на фінансову стійкість банківської установи. Так, для осмислення ймовірності впливу необхідним є виділення двох основних процесів через які відбувається вплив. Такими процесами в середині фінансової установи є переоцінка основних фондів банку та майна, що виступає забезпеченням виконання зобов'язань за кредитними договорами з клієнтами – позичальниками банку.

Переоцінка основних фондів не може нести суттєвого впливу враховуючи незначний обсяг основних фондів в банківській системі (32 млрд. грн. станом на 01.10.2015 року) у порівнянні до обсягу прийнятої застави (1 665 млрд. грн.). Враховуючи це, розгляд впливу результатів переоцінки основних фондів, через коливання цін на товарних ринках, не є суттєвим. Отже, в процесі дослідження необхідно ставити акцент на волатильність та наслідках волатильності ринків майна, що прийнято банками у вигляді забезпечення виконання зобов'язань за активними банківськими операціями.

Переважна більшість дослідників звертають значно більшу увагу на вплив фінансових факторів, залишаючи поза увагою рівень цін на товари та послуги. При цьому волатильність останніх чинить значний вплив на вартість заставного майна, що в свою чергу несе вплив на капітал банку. Вплив відбувається і через резервні фонди, і на фінансовий результат, і на показники ефективності діяльності банку.

Зниження вартості забезпечення спричиняє зменшення суми, що приймається банкам до розрахунку покриття позики, що в свою чергу збільшує необхідний обсяг резерву під знецінення такого активу. Після відповідного збільшення резервних фондів за великою кількістю кредитів у банку може виникнути ситуація, коли регулятивний капітал набуде значень, що спричинять порушення обов'язкових нормативів, або навіть від'ємних значень. Зростання ж вартості знижує ліквідність забезпечення, що збільшує його реалізаційну вартість, і, відповідно, також потребує додаткового резервування. Тому будь-які різкі коливання ціни негативно впливають на попит на товар, що реалізується і викликають загрозу фінансовій стійкості банку.

З метою аналізу залежності стійкості банку від зміни цін на товарних ринках, було обрано дві групи показників: показники банківського сектору та індекси цін на майно, що може бути надане в заставу [6-9].

До показників стану банківського сектору належать наступні показники банківської системи України:

· дохідність активів (y1), що визначається як співвідношення валового прибутку до активів банків;

· ROA (y2), співвідношення чистого фінансового результату до активів банків;

· ROE (y3), співвідношення чистого фінансового результату до власного капіталу банків;

· Приріст резервів (y4), задля приведення показника до стаціонарних значень, розглядається співвідношення обсягу резервів поточного періоду до попереднього.

Як до валового, так і до чистого фінансового результату включаються відрахування до резервних фондів, тому зазначені показники є взаємопов'язаними.

Таблиця 1

Кореляційний аналіз впливу індексів зміни цін на товарних ринках на показники фінансової стійкості банків України*

Показники:		дохідність активів, %	ROA, %	ROE, %	приріст резервів, %
		y1	y2	y3	y4
Індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції	x1	-0,9138	-0,9081	-0,8765	0,3793
Індекс цін виробників промислової продукції	x2	-0,2103	-0,2004	-0,2350	0,4859
Індекс споживчих цін на товари та послуги	x3	-0,4469	-0,4399	-0,5131	0,4610
Індекс споживчих цін на придбання транспортних засобів	x4	-0,1237	-0,1082	0,0148	0,5701
Індекс ціни 1 м^2 квартири Київ	x5	-0,0271	-0,0169	0,1088	0,4928
Індекс ціни 1 м^2 квартири Харківська обл.	x6	-0,0095	-0,0004	0,1008	0,3649
Індекс ціни 1 м^2 квартири Дніпропетровська обл.	x7	-0,0076	0,0013	0,1121	0,3355
Індекс ціни 1 м^2 квартири Львівська обл.	x8	-0,0900	-0,0784	0,0145	0,5165
Індекс ціни 1 м^2 офісних приміщень	x9	-0,2055	-0,2074	-0,2659	-0,0530
Індекс ціни 1 м^2 торгової площі	x10	-0,2484	-0,2529	-0,2986	-0,0938

* *складено автором на основі даних [6-9]*

До індексів цін на майно, що може бути надане в заставу були включені наступні показники у співвідношенні до попереднього місяця:

· Індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції (x1), оскільки аграрні підприємства часто надають в заставу товари в обороті, як свій найбільший актив;

· Індекс цін виробників промислової продукції (x2), для промислових підприємств що надають в заставу товари в обороті;

· Індекс споживчих цін на товари та послуги (x3), для решти суб'єктів господарювання, що надають в заставу товари в обороті;

· Індекс споживчих цін на придбання транспортних засобів (x4), для випадків, коли юридичною чи фізичною в забезпечення надано транспортний засіб;

· Індекси цін на житлові квартири у ключових регіонах України (Київ (x5), Харківська обл. (x6), Дніпропетровська обл. (x7) та Львівська обл. (x8)), що розраховано як співвідношення середньої ціни 1 м^2 житлової квартири у поточному періоді до попереднього місяця;

· Індекси цін на комерційну нерухомість за основними напрямками використання (офісні приміщення (x9) та торгові площі (x10)), що розраховано як співвідношення середньої ціни 1 м^2 комерційної нерухомості у поточному періоді до попереднього місяця.

В основі дослідження покладена гіпотеза, що між показниками y1-3 та x1-10 існує обернена кореляція, а між показниками y4 та x1-10 – пряма кореляція. Кореляційний аналіз був проведений із застосуванням пакету Gretl1.10 [1], що є у вільному доступі і призначеним для економетричного моделювання. Результати аналізу наведені у табл. 1.

Як видно з таблиці, найбільше на фінансову стійкість банку впливає зростання волатильності цін на сільськогосподарську продукцію. Майже всі цінові індекси мають суттєвий коефіцієнт кореляції з приростом резервів банків, що наглядно демонструє вплив різкої зміни вартості забезпечення на стан банківських резервів. Єдиним виключенням є ціни комерційної нерухомості, для якої характерна найбільша волатильність. Зміни вартості такого забезпечення не впливають так сильно на обсяг резервів через те, що така нерухомість найчастіше приймається банком на баланс у вигляді цілісного майнового комплексу, коливання вартості якого нівелюються з рахунок наявного обладнання та іншого рухомого майна.

Результат діяльності банку зменшують коливання цін на сільськогосподарську, промислову продукцію, споживчі товари та послуги, а також на комерційну нерухомість.

Висновки і пропозиції. Як бачимо з проведеного аналізу, нестабільність цін на товарних ринках чинить згубний вплив на капіталізацію банківської системи через резервні фонди що є складовими фінансового результату.

Враховуючи вищенаведене, значний рівень волатильності на товарному ринку є одним із дестабілізаційних чинників фінансової системи та економіки в цілому. Наслідками значної волатильності є втрата банківським установами рівня ліквідності та платоспроможності, порушення обов'язкових нормативів діяльності та в втрата капіталу що у випадку безрезультативного пошуку рішення проблеми призводить до ліквідації установи, завдяки чому ще більше знижується довіра населення до банківської системи, вкладники несуть втрати – частки вкладів, що не покриті гарантованою сумою Фонду гарантування вкладів, мають безперечно негативні наслідки підприємства та контрагенти, що працюють із установою.

Список літератури:

1. Сайт розробників пакету економетричного моделювання GRETL. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gretl.sourceforge.net/index.html
2. Економічна статистика / Ціни. Інформація Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Дані фінансової звітності банків України. Статистична інформація Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
4. Статистика і динаміка цін на житлову нерухомість. Портал нерухомості Domik.ua – Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://domik.ua/nedvizhimost/dinamika-cen.html
5. Динаміка цін на ринку нерухомості. Консалтингова компанія «САМСОН». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.samson.com.ua/about/news/
6. Економічна статистика / Ціни. Інформація Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
7. Дані фінансової звітності банків України. Статистична інформація Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
8. Статистика і динаміка цін на житлову нерухомість. Портал нерухомості Domik.ua – Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://domik.ua/nedvizhimost/dinamika-cen.html
9. Динаміка цін на ринку нерухомості. Консалтингова компанія «САМСОН». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.samson.com.ua/about/news/].

Гарбар Е.С.
Киевский национальный торгово-экономический университет,
Фонд гарантирования вкладов физических лиц

СТОЙКОСТЬ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА В КОНТЕКСТЕ ВОЛАТИЛЬНОСТИ ТОВАРНОГО РЫНКА

Аннотация
В статье рассмотрены показатели деятельности банковской системы и отдельного коммерческого банка. Проведен анализ факторов влияния на финансовую стойкость банковского учреждения. Выделен товарный рынок в качестве фактора влияния деятельность коммерческого банка. Исследована степень волатильности основных составляющих товарного рынка. Проведен анализ влияния на деятельность банка волатильности составляющих товарного рынка. В результате исследования определена связь и влияние волатильности товарного рынка на деятельность банковского учреждения.
Ключевые слова: финансовая стойкость, дефицит капиталу, эффективное управление, товарный рынок, волатильность товарного рынка.

Garbar E.S.
Kiev National University of Trade and Economics,
Deposit Guaranty Found

COMMERCIAL BANK'S FIRMNESS IN THE CONTEXT OF COMMODITIES MARKET VOLATILITY

Summary
The article under consideration scrutinizes performance rates both of bank system and individual commercial bank. There was held the analysis of factors that influence financial firmness of the bank establishment. In the article the author shows that produce market is one of the factors that influences commercial bank's activity. The paper also deals with the levels of volatility of produce market main elements. There was also held influence analysis which defines bank's activity during volatile period. As a result of the investigation the author concludes that produce market volatility influences the whole activity of the bank establishment.
Keywords: financial firmness, capital deficit, efficient management, commodities market, commodities market volatility.

УДК 636:330.111

СКЛАДОВІ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЕТАПИ Й ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ПІДВИЩЕННЯМ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ГАЛУЗЕЙ В УКРАЇНІ

Гринь В.І.
Полтавська державна аграрна академія

Виявлено особливості конкурентоспроможності та чинники її формування в сільськогосподарських галузях країни. Визначено її прояви у взаємозв'язку з конкуренцією та конкурентними відносинами на аграрних ринках. Обґрунтовано можливості та ресурси її підвищення. Запропоновано етапи та інструменти управління його здійсненням. Визначено показники та індикатори оцінки ефективності.
Ключові слова: конкурентоспроможність, особливості, чинники, сільськогосподарські галузі, продукція, етапи, інструменти, управління, підвищення, ефективність.

Постановка проблеми. Незважаючи на поширення та розвиток ринкових умов господарювання, наявність збалансованої системи державного регулювання виступає необхідною умовою ефективного функціонування економіки будь-якої країни, забезпечуючи подолання тих негативних ефектів, які не можуть бути нейтралізовані виключно за допомогою механізмів ринкової саморегуляції. Особлива значущість важелів державного впливу проявляється у сфері ціноутворення, зважаючи на ключову роль ціни та, зокрема, цінової стабільності у формуванні вартісних пропорцій суспільного відтворення, стимулюванні ділової активності та забезпеченні рівноваги товарного і грошового ринків. Повною мірою це стосується сільськогосподарського виробництва.

© Гринь В.І., 2016

При цьому досягнення цілей фінансової та цінової стабілізації при виникненні кризових явищ в аграрній економіці можливе, в основному, за рахунок державного протекціонізму, бюджетних методів впливу, які, виступаючи економічними методами регулювання, носять більш адміністративний, обов'язковий характер порівняно з монетарними заходами, забезпечуючи вищу результативність в умовах невизначеності та постійних трансформацій зовнішнього середовища господарювання [2, с. 169]. Таким чином, виникає об'єктивна потреба в узагальненні та систематизації підходів до застосування методів управління й регулювання процесів ціноутворення, удосконалення та визначення податкових і бюджетновидаткових важелів впливу на конкурентоспроможність галузі сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми конкурентоспроможності галузі сільського господарства та управління нею мають широкий діапазон. В Україні вивчення проблеми конкурентоспроможності також актуальне. Йому приділяють увагу такі вчені-економісти як Л. Євчук, Ю. Кирилов, Л. Купінець, Л. Мармуль, В. Месель-Веселяк, Н. Педченко, І. Романюк, Н. Тарнавська, С. Харічков та інші фахівці. Разом з тим, у вітчизняній практиці не існує єдиного підходу до окреслення шляхів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі з урахуванням секторальних особливостей функціонування та управління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поглибленого вивчення потребують визначення етапів управління підвищенням конкурентоспроможності, її особливостей та проявів на рівні аграрних галузей, можливостей вимірювання та індикаторів оцінки.

Мета статті. Мета статті полягає у визначенні особливостей, чинників та проявів конкурентоспроможності сільськогосподарських галузей і обґрунтуванні етапів та інструментів управління її підвищенням.

Виклад основного матеріалу. Існування конкурентних відносин нерозривно пов'язано з боротьбою товаровиробників за більш вигідні умови виробництва і збуту товарів з метою отримання максимального прибутку. У науковій літературі та повсякденній практиці подібне зіткнення інтересів отримало назву конкуренція. Поняття конкуренції лежить в основі такої економічної категорії, як конкурентоспроможність. Конкуренція (від лат. concurre – стикатися) – боротьба незалежних економічних суб'єктів за обмежені економічні ресурси. Це економічний процес взаємодії, взаємозв'язку і боротьби між виступаючими на ринку суб'єктами господарювання та інших видів діяльності з метою забезпечення кращих можливостей збуту своїх послуг, задовольняючи різноманітні потреби споживачів. На внутрішньому та світовому аграрних ринках постійно існує гостра конкуренція. Поняття конкуренції настільки багатофункціональне, що воно не охоплюється яким-небудь універсальним визначенням. Це і спосіб господарювання, і такий спосіб руху капіталів, коли один капітал змагається з іншим капіталом. У галузях аграрного виробництва конкуренція визначається силами:

– загрозою появи нових конкурентів;

– загрозою появи товарів або послуг-замінників;

– ринковими перевагами постачальників або посередників;

– еластичністю та обсягами попиту споживачів;

– суперництвом конкурентів на міжнародному рівні;

– наявністю або відсутністю необхідних виробничо-економічних ресурсів;

– якістю та конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції.

Значення кожної з семи груп чинників змінюється і зумовлює результативність або ризики у діяльності. При цьому, суб'єктам господарювання аграрних галузей необхідно долати негативні чинники, а також використовувати позитивні чинники впливу конкурентних сил для економічного зростання. Наслідком конкуренції є, з одного боку, загострення виробничих і ринкових відносин, а з іншого – підвищення ефективності господарської діяльності, покращення якості продукції та послуг, зниження їх собівартості та ціни. На наш погляд, конкуренція базується принаймні на двох процесах: суперництво між суб'єктами господарювання (виробниками, постачальниками); задоволення потреб та їх зміни.

Мета конкуренції – отримання найбільш вигідних умов і найбільшого прибутку від реалізації продукції та послуг. Конкуренція характеризується також як поведінкова категорія, коли індивідуальні продавці і покупці конкурують на ринку за більш вигідні умови продажу і покупки продукції послуг. Конкуренція є фактором, що забезпечує взаємодію попиту та пропозиції, яка зрівноважує ринкові ціни. У результаті суперництва продавців і покупців встановлюється загальна ціна на однорідні продукцію і послуги, обсяг попиту і пропозиції на них. Конкуренція забезпечує функціонування механізму ціноутворення і регулює пропорції суспільного виробництва. Конкуренція, як економічний процес може бути представлена у вигляді сукупності певних дій суб'єктів господарювання. Ці дії на рівні галузей та видів аграрної діяльності акумулюються у вигляді наступних проявів:

– формування матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, капіталу трудоресурсного потенціалу (робочої сили);

– організація бізнесових операційних процесів, постачання сировиною, матеріалами, напівфабрикатами, а також взаємодія з іншими виробничими, кредитно-фінансовими та проектними організаціями та установами на платній основі;

– створення конкурентоспроможної продукції та послуг;

– збут продовольчої продукції та послуг, що включає заходи з визначення обсягів, часу та місця її реалізації, логістичного обслуговування, маркетингових стратегій та постійного моніторингу відповідних аграрних ринків;

– створення за рахунок прибутку фінансово-інвестиційних засобів та їх використання для розширення сільськогосподарського виробництва, його модернізації, підвищення дохідності, конкурентоспроможності у перспективі.

Відомо, що існують можливі конкурентні структури, що визначають собою вид ринку: ринок, на якому переважає чиста конкуренція – складається з безлічі продавців і покупців

схожих продукції та послуг. Жоден окремий покупець або продавець не робить великого впливу на рівень поточних ринкових цін продовольчої продукції та послуг. Продавець не може запросити ціну вище ринкової, оскільки покупці можуть вільно придбати будь-яку необхідну їм кількість товарів або послуг за цією ринковою ціною. Навпаки, ринок монополістичної конкуренції складається з безлічі покупців і продавців, що забезпечує можливість для ухвалення угод не по єдиній ринковій ціні, а в широкому діапазоні цін.

Наявність діапазону цін пояснюється здатністю продавців запропонувати покупцям різні товари та послуги. В економіці прийнято розділяти конкуренцію за її методами на цінову і нецінову, або конкуренцію на основі ціни і конкуренцію на основі якості (споживчої вартості). За допомогою ціни можна підвищити або знизити рівень конкуренції на ринку послуг. Цінова конкуренція застосовується, головним чином, підприємствами аутсайдерами в боротьбі з монополіями, для суперництва з якими немає інших ресурсів і можливостей у сфері нецінової конкуренції [1, с. 369].

Крім того, цінові методи використовуються для проникнення на ринки з новими товарами та послугами, а також для зміцнення позицій у разі раптового загострення проблеми збуту. При неціновій конкуренції за основу береться показник якості продукції або надання послуги. За допомогою нього можна також завоювати конкурентну перевагу в конкурентній боротьбі. Однак при неціновій конкуренції не обходиться без залучення додаткових витрат, які в основному пов'язані з високою оплатою кваліфікованих фахівців-менеджерів. Найсильнішим знаряддям нецінової конкуренції завжди була реклама, сьогодні її роль зросла багаторазово. Тому залучення PR-менеджерів, маркетологів у будь-якій аграрній галузі має вагоме значення.

За допомогою реклами суб'єкти господарювання не тільки доносять до покупців інформацію про споживчі властивості своєї продукції та послуг, а й формують довіру до своєї товарної, цінової, збутової політики, прагнучи створити імідж підприємства або галузі, як позитивного представника тієї країни, на ринку якої здійснюється його реалізаційна діяльність. Конкуренція зобов'язує галузь виробляти продукцію та надавати конкурентоспроможні послуги. Існує діалектичний зв'язок конкуренції та конкурентоспроможності – одне випливає з іншого та зумовлює одне одного. Отже, категорії «конкуренція» і «конкурентоспроможність» повинні співвідноситися до фіксованого періоду часу і конкретного ринку.

Конкурентоспроможність – це властивість об'єкта, що характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення ним конкретної потреби у порівнянні з аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку. Конкурентоспроможність визначає здатність витримувати конкуренцію в порівнянні з аналогічними об'єктами на даному ринку. На Європейському форумі з проблем управління було визначено, що конкурентоспроможність – це реальна і потенційна можливість підприємств у існуючих для них умовах проектувати, виробляти, збувати продукцію або послуги, які за ціновими і неціновими характеристиками більш привабливі для споживача, ніж послуги їх конкурентів [3, с. 48].

Поняття «конкурентоспроможність», безумовно, необхідно використовувати стосовно аграрних галузей. Його можна визначити, як можливість ефективної господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку. Ця реалізація забезпечується всім комплексом наявних у галузевих структурах засобів та ресурсів. Таким чином, конкурентоспроможність галузей сільського господарства – це результат виробничо-економічної господарської діяльності її підприємств та організацій, в яких відображаються зусилля всіх без винятку галузевих структур, а також здатність реагувати на зміни кон'юнктури аграрного ринку, еластичність попиту, динаміку пропозиції та її обсяги.

Також конкурентоспроможність можна визначити як здатність суб'єктів господарювання виробляти конкурентоспроможну продукцію, її переваги по відношенню до підприємств суміжних галузей або регіонів, або країн, що належать до підприємств, що переробляють аналогічну сировину та випускають аналогічні товари чи надають послуги. Оцінка ступеня конкурентоспроможності аграрних галузей починається з вибору базових об'єктів для порівняння, лідируючих підприємств або інших галузей, яке володіє параметрами:

– ідентичністю сегментів аграрного ринку, для яких призначена сировина, що переробляється і продукція, що виробляється;

– співвідношенням споживчих характеристик продовольчої продукції, що виробляється по ідентичності потреб, що задовольняються за її допомогою;

– визначенням фази життєвого циклу, в якій функціонують галузі аграрного господарювання.

Необхідно розрізняти конкурентоспроможність об'єкта і суб'єкта господарювання. Конкурентоспроможність об'єкта (сировини або товару) формується в процесі діяльності конкретного економічного суб'єкта господарювання, тобто галузі, виду діяльності, підприємства, що здійснюється за допомогою виконання управлінських, організаційних, виробничих і збутових функцій. Здатність самого економічного суб'єкта господарювання конкурувати, перемагати в конкурентній боротьбі, що дає суб'єкту найкращі можливості в збереженні існуючих та залученні нових покупців і завоюванні нових ринків збуту, характеризує конкурентоспроможність галузі чи інших суб'єктів господарювання.

Конкурентоспроможність як економічна категорія розвитку галузей сільського господарства виражає функціональний результат використання безлічі факторів дії конкуренції на різних рівнях і сегментах аграрного ринку. Із самої назви випливає, що конкурентоспроможність – це, перш за все, здатність конкурувати або змагатися [4, с. 139]. Подальше уточнення даного терміну розкриває особливості конкурентоспроможності на рівні галузей та видів діяльності, цілей і масштабів оцінки, й дозволяє виявити такі її аспекти:

– суб'єкти ринку, їх величина, кількість, динаміка, взаємодія;

– критерії та показники конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, продукції та послуг (відносні, абсолютні, цінові, не цінові, якісні, кількісні);

– рівень конкуренції згідно прибутків та доходів, якості продукції, фінансово-економічної стійкості, перспектив модернізацій та розвитку.

Зазначимо, що між поняттями конкурентоспроможності на різних рівнях існує тісний внутрішній та зовнішній взаємозв'язок. Конкурентоспроможність товару, сировини або продукції визначає конкурентоспроможність і самих підприємств, їхній фінансово-економічний стан, імідж, ділову репутацію. Але це можливо тільки в тому випадку, якщо в структурі переробленої сировини або реалізованої продовольчої продукції на частку конкурентоспроможного товару припадає найбільша виручка і значна частина прибутку. Із збільшенням конкурентоспроможності на рівні країни, галузі, регіону, агропромислових підприємств, що переробляють сировину і випускають товар, поліпшуються всі інтегральні і часткові показники конкурентоспроможності продовольства або сільськогосподарської продукції як товару.

На наш погляд, всі рівні конкурентоспроможності мають двосторонній або багатосторонній зв'язок. Тобто конкурентоспроможність об'єктів кожного нижчестоячого ієрархічного рівня організації та управління є чинником конкурентоспроможності об'єктів усіх вищестоячих рівнів. У свою чергу, об'єкти організації та управління вищих рівнів створюють умови, що забезпечують конкурентоспроможність об'єктів на нижніх організаційно-управлінських рівнях. Однак не завжди підвищення конкурентоспроможності об'єктів одного рівня сприяє підвищенню конкурентоспроможності об'єктів іншого. Наприклад, переробка конкурентоспроможної сільськогосподарської сировини може бути ресурсоємним і високозатратним виробництвом, що в умовах ринку неминуче призводить до зниження ефективності, зменшення прибутку, погіршення фінансового становища суб'єктів господарювання, галузей і, як наслідок, наповнення бюджету. У цьому випадку потрібно додаткове фінансування, що в результаті знижує конкурентоспроможність продукції товаровиробників.

На нашу думку, процес стратегічного управління підвищенням конкурентоспроможності аграрних галузей складається з декількох етапів. На першому етапі визначаються мета стратегії та обґрунтування конкретних бюджетоутворюючих галузей. На другому етапі здійснюється сегментація відповідних аграрних ринків, визначаються потенційні споживачі і вивчаються їх потреби. На третьому етапі відбувається оцінка відповідності параметрів суб'єктів господарювання обов'язковим стандартам і нормам, що регламентують рівень виробництва та інших видів діяльності, а також обов'язкові межі їх параметрів, вибір основних технічних і економічних засобів трудових ресурсів. На четвертому етапі обґрунтовується аналоги підприємства або галузі. На останньому етапі виконується розрахунок показників конкурентоспроможності на основі запропонованих стратегій її підвищення та розвитку аграрної галузі загалом.

Висновки і пропозиції. Зазначимо, що управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських галузей має враховувати ресурсні можливості регіонів розміщення й обсяги потреб потенційних споживачів, тобто встановлення параметрів конкурентоспроможності еталонних готових продуктів. Серед показників, що визначають рівень конкурентоспроможності аграрних галузей, можна виділити: показники ресурсоємкості та фондоємкості виробництва, його енергозбереження та ресурсоощадності; терміни зберігання продукції; ергономічні показники (мінімальні витрати праці і простота технологічних процесів при виробництві й переробці сировини); показники транспортабельності продукції та ефективності логістики; показники безпеки. Конкурентоспроможність сільськогосподарських галузей обумовлюється якісними і кількісними чинниками, які можуть бути досить повно охарактеризовані за допомогою системи відповідних кількісних, натуральних, вартісних та відносних показників, критеріїв та індикаторів.

Список літератури:

1. Купинец Л. Е. Проблемы производства экологически чистой продукции в АПК: национальный и международный аспекты [монография] / Л. Е. Купинец, С. К. Харичков. – Одесса, 2007. – 676 с.
2. Основи аграрного підприємництва / авт. кол.: М. Й. Малік, В. В. Зіновчук, Ю. О. Лупенко [та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. – К.: ІАЕ, 2001. – 582 с.
3. Педченко Н. С. Деякі аспекти конкуренції і конкурентоспроможності в ринкові й економіці / Н. С. Педченко // Регіональні перспективи. – 2000. – № 4 (11). – С. 48-49.
4. Тарнавська Н. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика / Н. П. Тарнавська. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 570 с.

Гринь В.И.
Полтавская государственная аграрная академия

СОСТАВЛЯЮЩИЕ И ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ЭТАПЫ И ИНСТРУМЕНТЫ УПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЕМ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОТРАСЛЕЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
Выявлены особенности конкурентоспособности и факторы ее формирования в сельскохозяйственных отраслях страны. Определены ее проявления во взаимосвязи с конкуренцией и конкурентными отношениями на аграрных рынках. Обоснованы возможности и ресурсы ее повышения. Предложены этапы и инструменты управления его осуществлением. Определены показатели и индикаторы оценки эффективности.
Ключевые слова: конкурентоспособность, особенности, факторы, сельскохозяйственные отрасли, продукция, этапы, инструменты, управления, повышение, эффективность.

Grin V.I.
Poltava State Agrarian Academy

COMPONENTS AND FACTORS OF FORMATION AND STAGES AND MANAGEMENT TOOLS TO IMPROVE THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL INDUSTRIES IN UKRAINE

Summary
The peculiarities of competitiveness and factors of its formation in the agricultural industries of the country. Its manifestation is determined in conjunction with competition and competitive relations in the agricultural markets. Proved capabilities and resources to improve it. Proposed phases and management tools implementation. Defined metrics and indicators for evaluating effectiveness.
Keywords: competitiveness, features, factors, agricultural industry, products, stages, tools, management, improvement, effectiveness.

УДК 336

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Гуцул М.О.
Одеський національний економічний університет

У статті викладено результати досліджень у сфері методики оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства. Проаналізовані індикатори складових елементів фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства. Розглянута сутність комплексного підходу щодо оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства. Запропоновано інтегральний показник для визначення фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємств, що базується на певних правилах комплексної побудови. Охарактеризовані наступні етапи в вищеозначеному дослідженні.
Ключові слова: фінансове забезпечення, стійкий розвиток, фінансова стійкість, фінансові ресурси, інтегральний показник.

Постановка проблеми. Самою важливою із задач суб'єктів підприємницької діяльності є фінансове забезпечення стійкого розвитку підприємства. Фінансове забезпечення Фінансове забезпечення передбачає спроможність підприємства зберігати стійкий розвиток функціонування за найважливішими фінансово-економічними показниками. Від фінансового забезпечення залежить їх спроможність оновлювати основний капітал, формувати резерв виробничих потужностей, запаси товарно-матеріальних цінностей тощо. Тобто, фінансове забезпечення стійкого розвитку підприємства спроможна забезпечувати життєздатність підприємства, його конкурентоспроможність та можливість розвитку як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективах, тому дослідження методики оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці питань щодо методики оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства багато уваги приділяють вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: Ванхорн Джеймс К.,

© Гуцул М.О., 2016

Вахович мл. Джон, Самуельсон Пол Е., Нордхаус Вільям Д., Брейлі Річард, Майєрс Стюарт, Орєхової К.М., Поддєрьогін А.М., Коробов М.Я., Базілінська О.Я тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За останні роки чимало праць присвячено дослідженню методиці оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства, проте більшість із науковців пропонують різні методики щодо оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства. Немає чітко визначеної системи методів оцінки, яка була б загально прийнятною для всіх суб'єктів підприємницької діяльності.

Мета статті. Метою статті є аналіз та розробка методики оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства.

Викладення основного матеріалу. Дослідження питання фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства, звичайно, є потрібне, першочергово, тому що розуміння механізмів його формування дає змогу суб'єктам підприємницької діяльності бути більш адаптивними у динамічному конкурентному середовищі і, відповідно, підвищити прибутковість та стійкість своєї діяльності. Проте, вивчення теоретичних підходів щодо методики оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства показало, що на сьогоднішній час відповідні методи є не дуже дослідженими. На нашу думку, розглядаючи методику оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства, передусім треба увагу звернути на те, що вказана категорія повинна відображати сукупність всіх фінансово-економічних операцій на підприємстві. Тобто, вищеозначені думки потрібно розглядати з точки зору комплексності.

Сутність комплексного підходу щодо оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства, полягає в тому, щоб надати максимально повну характеристику фінансового стану, який забезпечує стійкий розвиток об'єкту дослідження на основі аналізу складових фінансово-економічної діяльності підприємства [2, с. 124].

Пропонуємо оцінювати фінансове забезпечення стійкого розвитку підприємства за одиничними показниками. Ці показники поєднуються в однорідні групи, а їх узагальнений аналіз (за допомогою інтегральних показників) за різними напрямами дослідження дозволить одержати характеристику підприємства щодо його стійкого розвитку. Перелік показників, що характеризують основні напрями діяльності підприємства, визначається виходячи з можливостей статистичної інформації, яка доступна для користувача та є одноманітною і порівнюваною. До таких показників слід віднести наявні в інформаційному просторі параметри фінансово-господарської діяльності підприємства за функціональними блоками (рис. 1).

Функціональні блоки та порядок розташування їх за значущістю є рівнозначним, тому що кожна складова зазначених індикаторів визначає взаємозалежність та взаємодоповненість за типовою ієрархією внутрішніх та зовнішніх змінних галузевих ключових факторів синергізму стійкості [3, с. 347].

Розглянемо більш детально індикатори складових елементів фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства.

В кредитну складову фінансово-господарської діяльності підприємства, на наш погляд, доцільно включити такі показники як період погашення дебіторської заборгованості (надалі – ДЗ), коефіцієнт оборотності ДЗ, частка сумнівної ДЗ в загальному обсязі заборгованості, коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості (надалі – КЗ), період погашення КЗ, коефіцієнт співвідношення ДЗ і КЗ, частка векселів виданих в загальному обсязі поточних зобов'язань.

До банківської складової ми віднесли наступні коефіцієнти:

– коефіцієнт довгострокових зобов'язань;
– коефіцієнт заборгованості;
– коефіцієнт поточних зобов'язань;
– коефіцієнт покриття відсотків;
– коефіцієнт рентабельності позикового банківського капіталу;
– термін окупності позикового капіталу.

Грошову складову виразимо через коефіцієнт участі грошових активів у оборотному капіталі, кількість оборотів грошових коштів, рентабельність залишку грошових коштів, коефіцієнт достатності чистого грошового потоку, рентабельність чистого грошового потоку тощо [4, с. 223].

Фіскальна складова включає в собі коефіцієнт співвідношення ДЗ і КЗ за розрахунками з бюджетом, частка непрямих податків у сумі виручки від реалізації продукції, коефіцієнт оподаткування прибутку, коефіцієнт відволікання оборотних активів у дебіторську заборгованість (ДЗ) за розрахунками з бюджетом, частка кредиторської заборгованості (КЗ) за розрахунками з бюджетом, коефіцієнт платіжної дисципліни.

До фондової складової ми віднесли коефіцієнт капітального покриття, коефіцієнт участі акціонерного капіталу в загальній сумі джерел фінансування, прибуток на акцію, балансова вартість акцій, коефіцієнт дивідендних виплат, коефіцієнт покриття дивідендів [5, с. 311].

Інвестиційна складова включає наступні індикаторні показники:

– частка довгострокових фінансових інвестицій в активах;
– частка поточних фінансових інвестицій в активах;
– коефіцієнт руху грошових потоків від інвестиційної діяльності підприємства;
– частка капітальних інвестицій в загальній сумі інвестицій;
– частка фінансових інвестицій у загальній сумі інвестицій.

Здійснення інтегральної оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства пропонується на основі індикаторів ефективності фінансової діяльності та за потенційними джерелами фінансування виробничої діяльності підприємств, системи управління стійкого розвитку підприємства. Призначення методики комплексної оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства реалізується у виявленні наявних фінансових ресурсів підприємства, оцінки ефективності використання факторів виробництва і визначення рівня стійкого розвитку відносно підприємств, які функціонують в одній галузі та належать одній продуктовій групі [7, с. 124].

Таким чином, використовуючи методику комплексної оцінки, фінансового забезпечення

стійкого розвитку підприємства можна представити у вигляді функції, наведеної у формулі 1.

$$Фзсрп = f\ (КС, БС, ГС, ІС, ФС, ФК), \quad (1)$$

де *Фзсрп* – фінансове забезпечення стійкого розвитку підприємства, що залежить від таких змінних:

КС – кредитна складова фінансово-господарської діяльності підприємства;

БС – банківська складова;

ГС – грошова складова;

ефективність управління та фінансового менеджменту.

ІС – інвестиційна складова;

ФС – фондова складова;

ФК – фіскальна складова.

Розрахунок інтегрального показника фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства може бути здійснено за формулою:

$$Фзсрп = КС^{*}k1 + БС^{*}k2 + ГС^{*}k3 + ІС^{*}k4 + ФС^{*}k5 + ФК^{*}k6, \quad (2)$$

Рис. 1. Показники для оцінювання фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства

Джерело: розроблено автором за даними [1]

де *КС, БС, ГС, ІС, ФС, ФК* – коефіцієнти фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства за відповідними блоками;

k1, k2, k3, k4, k5, k6 – коефіцієнти вагомості кожного блоку.

Коефіцієнт *Фзсрп* є інтегральною числовою характеристикою показника фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства. Чим більше його значення, тим вищий рівень стійкого розвитку підприємства, виходячи з можливостей фінансового забезпечення. Отримані результати можуть бути порівняльною основою для підвищення рівня фінансового забезпечення підприємства. Оцінювання рівня фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства також відбувається шляхом інтерпретації отриманих результатів з урахуванням впливу галузевої специфіки [8, с. 9]. Середньогалузеві показники є основою для оцінювання фактичного рівня стійкого розвитку підприємств. Порівняння отриманих результатів із середньогалузевими значеннями дозволить скласти загальне уявлення про особливості фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства її вплив на структуру капіталу, а також формування фінансових результатів. Завдяки використанню цих показників формуються певні нормативні та обмежувальні значення ключових фінансових коефіцієнтів. Найкращі результати, отримані серед підприємств окремої галузі, є орієнтиром для досягнення необхідного рівня фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства та підґрунтям для прийняття обґрунтованого рішення щодо її планування, своєчасного виявлення та адаптації до зміни ринкового середовища.

Такий підхід дозволяє оцінювати власний фінансовий потенціал для забезпечення конкурентоспроможності порівняно з конкурентами для оперативної зміни або коригування стратегії розвитку на відповідному рівні [9, с. 115]. Запропонована методика оцінки є досить простою і зручна для розрахунків і розуміння її менеджерами всіх рівнів управління. Порівняння показників дає можливість визначити власну перевагу над конкурентами за внутрішніми (скорочення витрат, підвищення продуктивності праці, фондовіддачі тощо) та зовнішніми (ринкові переваги товарів, що виробляються) аспектами.

Висновки і пропозиції. Запропонована нами методика оцінки фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства включає перелік необхідних показників, які дозволяють об'єктивно вимірювати рівень фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства, є досить простою, спирається на загальновідомі статистичні методи екстраполяції і зручна для розрахунків і розуміння її менеджерами всіх рівнів управління.

Використання представленої методики дозволить підвищити науково-теоретичну обґрунтованість прийняття рішень стосовно перспектив забезпечення достатнього рівня фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства, а також може бути корисною для моделювання ситуацій, що змінюють параметри діяльності підприємства у напрямку нарощування його фінансового потенціалу конкурентоспроможності.

Перспективами подальших наукових розробок у даному напрямі є дослідження та визначення вагових коефіцієнтів запропонованого інтегрального показника.

Список літератури:

1. Ванхорн Джеймс К., Вахович мл., Джон М. Основы финансового менеджмента, 12-е издание: Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008. – 1232 с.: ил. – Парал. Тит. англ.
2. Самуэльсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика: Пер. с англ. – М.: ООО «И. Д. Вильямс» 2015. – 1360 с.: ил. – Парал. Тит. англ.
3. Брейли Ричард, Майерс Стюарт. Принципы корпоративных финансов / Пер. с англ. Н. Барышниковой. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2015 – 1008 с.: ил.
4. Рясних Є. Г. Основи фінансового менеджменту: навч. посібник / Є. Г. Рясних. – К.: Академвидав, 2010. – 336 с.
5. Економічна безпека: Навч. посіб. / О. Є. Користін, О. І. Варантиновський, Л. В. Герасименко та ін.; За ред. М. Джужжі. – К.: Лерта; КНТ; Центр навчальної літератури, 2010. – 368 с.
6. Єрмошенко М. М., Горячева К. С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: Наук. монографія. – К.: Національна академія управління, 2010. – 232 с.
7. Педченко Н. С. Конкурентоспроможність як об'єкт фінансового аналізу / Н. С. Педченко //Регіональні перспективи. – 2001. – № 1 (14). – С. 123-125.
8. Смірнов Ю. О. Формування механізму управління фінансовою конкурентоспроможністю підприємства: Автореф. дис. канд. екон. наук / Ю. О. Смірнов. – Київський національний економічний університет. – Маріуполь: Приазовський державний технічний університет Міністерства освіти і науки України, 2007. – 18 с.
9. Клебанова Т. С. Оценка финансовой конкурентоспособности предприятий на основе использования панельных данных / Т. С. Клебанова, Е. А. Сергиенко, Л. С. Гурьянова // Конкурентоспроможність: проблеми теорії та практики: монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 264 с.

Гуцул М.А.
Одесский национальный экономический университет

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье изложены результаты исследований в области методики оценки финансового обеспечения устойчивого развития предприятия. Проанализированы индикаторы составляющих элементов финансового обеспечения устойчивого развития предприятия. Рассмотрена сущность комплексного подхода к оценке финансового обеспечения устойчивого развития предприятия. Предложен интегральный показатель для определения финансового обеспечения устойчивого развития предприятий, базирующаяся на определенных правилах комплексного построения. Охарактеризованы следующие этапы в обозначенном исследовании.
Ключевые слова: финансовое обеспечение, устойчивое развитие, финансовая устойчивость, финансовые ресурсы, интегральный показатель.

Hutsul M.A.
Odessa National University of Economics

FINANCIAL ASSESSMENT METHOD ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTERPRISE

Summary
The article presents the results of research in methods of assessing the financial sustainable enterprise development. Analyzed the financial indicators of the constituent elements of sustainable enterprise development. Considered the essence of a comprehensive approach to assessing the financial sustainable enterprise development. An integral indicator to determine financial sustainable development of enterprises based on certain rules of construction of the complex. Characterized by the following steps in the above named research.
Keywords: financial security, sustainable development, financial stability, financial resources, integral index.

УДК 631.1:332.3

РІВНОМІРНІСТЬ РОЗПОДІЛУ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ПРАКТИЦІ

Давиденко В.М.
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Проаналізовано рівномірність розподілу земель сільськогосподарського призначення в агроформуваннях України та країн Європейського Союзу. Встановлено, що в ЄС спостерігаються тенденції до збільшення площ земельних угідь фермерських господарств шляхом їх укрупнення. Проведені дослідження засвідчили, що «старі» країни ЄС та окремі країни Європейської економічної зони мають порівняно менший ступінь нерівномірності розподілу, а відповідно й менший рівень концентрації земельних угідь в окремих суб'єктів господарювання. Відносною сталістю та однорідністю розподілу земель характеризуються фермерські господарства Швейцарії, Мальти, Норвегії, Фінляндії, Ірландії, Бельгії тощо. З'ясовано, що Україна відноситься до країн з нерівномірним розподілом земельних угідь між різними групами землекористувачів, більшою мірою це стосується сільськогосподарських підприємств, значно меншою – фермерських господарств.
Ключові слова: сільськогосподарське землекористування, фермерські господарства, концентрація, диференціація, розмір землекористувань, рівномірність розподілу земель.

Постановка проблеми. В умовах формування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення постає необхідність пошуку шляхів вирішення цілого ряду економічних, організаційних, еколого-економічних та інших питань. Серед них чільне місце посідає проблема визначення оптимального розміру землекористувань фермерських господарств, сільськогосподарських підприємств та інших агроформувань. Від вирішення даного питання значною мірою залежатимуть майбутні обмеження щодо набуття однією юридичною, чи фізичною особою у власність і, можливо, у користування земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

© Давиденко В.М., 2016

З огляду на це важливо дослідити сучасний стан розмірів сільськогосподарських землекористувань у вітчизняній практиці та проаналізувати європейський досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам оптимальності землекористування присвячено наукові праці відомих вітчизняних учених, серед яких слід виділити: С.Ю. Булигіна, Д.І. Бабміндру, О.І. Гуторова, Д.С. Добряка, О.С. Дорош, Л.Я. Новаковського, А.М. Третяка, О.Г. Тарарико, М.І. Ступеня, А.Я. Сохнича, І.В. Кошкалду, В.М. Кривова, Г.А. Мазура, М.А. Хвесика, М.М. Федорова, О.І. Фурдичка, О.В. Ходаківську та ін., які заклали основи формування оптимальних розмірів землекористувань в контексті регулювання земельних відносин на засадах сталого розвитку. Нині виникає необхідність поглибленого дослідження особливостей сільськогосподарських землекористувань, що сприятиме у подальшому формуванню методологічного підґрунтя для розроблення й обґрунтування заходів з: оптимізації землекористувань; обмежень щодо розмірів земельних ділянок, які зможе набути у власність юридична або фізична особа; реформування існуючої системи охорони земель сільськогосподарського призначення, їх раціонального використання.

Мета статті – проаналізувати особливості сільськогосподарських землекористувань у вітчизняній та європейській практиці з точки зору їх розмірів та рівномірності розподілу земельних угідь між окремими групами агроформувань.

Виклад основного матеріалу. В ЄС-28 близько 70% усіх фермерських господарств ведуть господарську діяльність на площі сільськогосподарських угідь, що не перевищує 5 га і лише 3% з них мають більше 100 га. Третина господарств має у своєму землекористуванні від 5 до 100 га угідь [1; 2] (рис. 1).

Незважаючи на велику чисельність, фермерські господарства з площею меншою 5 га використовують лише 7% сільськогосподарських угідь. Тоді як на невелику групу господарств (3%), з розміром землекористувань понад 100 га припадає 50% усіх земель сільськогосподарського призначення (рис. 2).

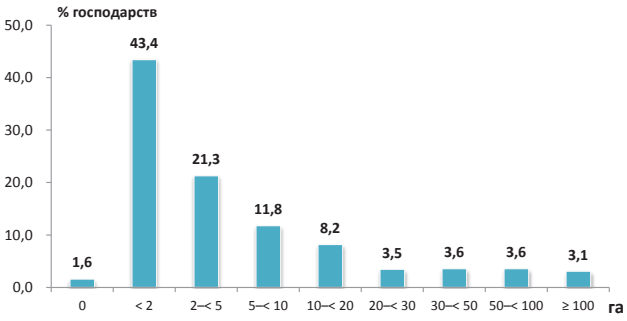

Рис. 1. Групування фермерських господарств ЄС-28 за розміром землекористувань, 2013 р. (частка господарств, %)

Джерело: Eurostat. 2016 (online data code: ef_kvaareg)

З огляду на це важливо визначити ступінь нерівномірності розподілу земельних угідь між окремими групами фермерських господарств. Сучасна статистика пропонує різноманітний інструментарій визначення показників диференціації [3]. У своїх дослідженнях скористаємося коефіцієнтом та кривою Лоренца і коефіцієнтом Джині.

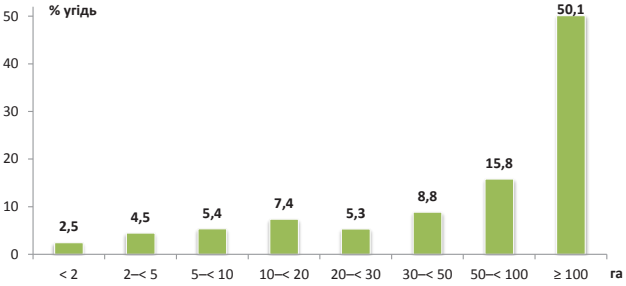

Рис. 2. Розподіл сільськогосподарських угідь фермерських господарств ЄС-28 залежно від розміру їх землекористувань, 2013 р. (частка угідь, %)

Джерело: Eurostat, 2016 (online data code: ef_kvaareg)

Розрахунок показників диференціації виконаємо шляхом зіставлення частки кожної окремої групи фермерських господарств ЄС та частки їх сільськогосподарських угідь. Так, у першій групі з площею земельних угідь до 2 га на 44,1% фермерських господарств припадає лише 2,5% площ сільськогосподарських угідь.

У групі фермерських господарств з площею угідь до 2 га на 1% господарств припадає лише 0,06% угідь, що менше від середнього значення в 16,7 разу, а в групі з площею землекористувань понад 100 га – 15,69%. Отримані дані вказують на високу ступінь диференціації фермерських господарств за розміром сільськогосподарських угідь, що перебувають у їх користуванні.

З метою кількісного оцінювання ступеня концентрації скористаємось коефіцієнтом Джині.

Формула для розрахунку коефіцієнта Джині має наступний вигляд:

$$\sum G = 1 - 2\sum x_i \cdot Sumy_i + \sum x_i y_i,$$

де x_i – частка фермерських господарств, що належить i-й групі в загальній чисельності господарств;

y_i – частка земельних угідь, зосереджених в i-й групі фермерських господарств.

При розрахунку коефіцієнта Джині для країн Європейського Союзу використано наступні групи господарств: до 2 га; 2-4,9 га; 5-9,9 га; 10-19,9 га; 20-29,9 га; 30-49,9 га; 50-99,9 га; > 100 га [4]. Для агроформувань України – сільськогосподарських підприємств: до 5 га; 5,1-10 га; 10,1-20 га; 20,1-50 га; 50,1-100 га; 100,1-500 га; 500,1-1000 га; 1000,1-2000 га; 2000,1-3000 га; 3000,1-4000 га; 4000,1-5000 га; 5000,1-7000 га; 7000,1-10000 га; понад 10000 га; фермерських господарств: до 1 га; 1,1-3 га; 3,1-5 га; 5,1-10 га; 10,1-20 га; 20,1-50 га; 50,1-100 га; 100,1-500 га; 500,1-1000 га; 1000,1-2000 га; 2000,1-3000 га; 3000,1-4000 га; понад 4000 га [5].

Таким чином, розрахований коефіцієнт для агроформувань ЄС становить 0,804, що свідчить про значну диференціацію розмірів землекористувань фермерських господарств країн Європейського Союзу.

Розрахунки підтверджують, що землі сільськогосподарського призначення нерівномірно розподілені між різними групами ферм країн ЄС.

Емпіричні дослідження показують, що «старі» країни ЄС та окремі країни Європейської економічної зони мають порівняно менший ступінь не-

рівномірності розподілу, а відповідно й менший рівень концентрації земельних угідь в окремих осіб (табл. 1).

Відносною сталістю та однорідністю розподілу земель характеризується сільське господарство Швейцарії, Мальти, Норвегії, Фінляндії, Ірландії, Бельгії тощо. Важливо, що у згаданих країн даний показник є стійким і у динаміці, що свідчить про сталість їх землекористувань.

Для України коефіцієнт Джині становить: 0,84 – для сільськогосподарських підприємств, включаючи фермерські господарства; 0,75 – для фермерських господарств.

Таблиця 1

Розрахунок індексу Джині щодо рівномірності розподілу земельних угідь в країнах ЄС, країнах Європейської економічної зони та Україні

Країни	Рік			
	2005	2007	2010	2013
Швейцарія	0,38	0,39	0,39	0,39
Мальта	...	...	...	0,39
Норвегія	0,4	0,41	0,42	0,42
Фінляндія	0,45	0,47	0,48	0,47
Ірландія	0,44	0,44	0,48	0,48
Люксембург	0,5	0,48	0,48	0,48
Бельгія	0,55	0,55	0,54	0,50
Словенія	0,49	0,51	0,53	0,53
Нідерланди	0,55	0,55	0,56	0,56
Австрія	0,6	0,61	0,58	0,57
Франція	0,58	0,57	0,58	0,57
Данія	0,55	0,57	0,58	0,59
Великобританія	0,68	0,63	0,62	0,61
Німеччина	0,66	0,66	0,62	0,61
Польща	0,69	0,67	0,62	0,62
Швеція	0,59	0,6	0,61	0,62
Італія	0,73	0,73	0,75	0,69
Кіпр	0,69	0,71	0,71	0,71
Литва	0,62	0,68	0,71	0,73
Греція	0,63	0,63	0,76	0,75
Латвія	0,68	0,68	0,7	0,75
Чехія	0,85	0,84	0,74	0,75
Хорватія	...	0,69	0,7	0,76
Естонія	0,79	0,78	0,78	0,77
Іспанія	0,78	0,78	0,77	0,77
Румунія	0,7	0,7	0,77	0,77
Португалія	0,81	0,82	0,82	0,82
Україна	...	...	...	0,84[1)]/0,75[2)]
Словаччина	0,95	0,94	0,87	0,85
Угорщина	0,91	0,92	0,91	0,91
Болгарія	0,88	0,91	0,94	0,93

** Коефіцієнт, показує розподіл сільськогосподарських земель серед різних за розміром землекористувань груп фермерських господарств. Більш низькі значення вказують на більш рівномірний розподіл.*

[1)] сільськогосподарські підприємства;

[2)] фермерські господарства.

Джерело: розраховано автором

В умовах України в 2014 р. діяло близько 45 тисяч сільськогосподарських підприємств, включаючи фермерські господарства [7]. Найбільш чисельною групою, виявились підприємства з розміром сільськогосподарських угідь від 20,1 до 50,0 га – 12,6 тис. од. (24%). Однак, на дану групу припадає лише 2,2% усіх сільськогосподарських угідь, що знаходяться у користуванні підприємств. Найбільша частка сільськогосподарських угідь (20,7%) сконцентрована у групі підприємств з площею понад 10000 га – 4,4 млн га (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств України за розміром сільськогосподарських угідь, 2014 р.

Показник	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. га	у % до загальної площі сільськогосподарських угідь
Сільськогосподарські підприємства				
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	44968	85,6	21529,8	100,0
у т.ч. площею, га до 5,0	4500	8,6	14,3	0,1
5,1-10,0	3419	6,5	26,8	0,1
10,1-20,0	4471	8,5	69,1	0,3
20,1-50,0	12594	24,0	477,5	2,2
50,1-100,0	5280	9,9	385,2	1,8
100,1-500,0	7111	13,5	1742,0	8,1
500,1-1000,0	2533	4,8	1813,8	8,4
1000,1-2000,0	2415	4,6	3466,6	16,1
2000,1-3000,0	1151	2,2	2808,1	13,0
3000,1-4000,0	564	1,1	1949,5	9,1
4000,1-5000,0	291	0,6	1293,4	6,0
5000,1-7000,0	301	0,6	1754,9	8,2
7000,1-10000,0	154	0,3	1278,9	5,9
понад 10000,0	184	0,4	4449,7	20,7
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	7575	14,4	x	x
з них фермерські господарства				
Господарства, що мали сільськогосподарські угіддя	34589	87,7	4621,7	100,0
у т.ч. площею, га до 1,0	276	0,7	0,2	0,0
1,1-3,0	1816	4,6	4,3	0,1
3,1-5,0	2099	5,3	8,9	0,2
5,1-10,0	3187	8,1	24,9	0,5
10,1-20,0	4130	10,5	63,7	1,4
20,1-50,0	11890	30,1	452,5	9,8
50,1-100,0	4495	11,4	325,7	7,0
100,1-500,0	4711	11,9	1092,3	23,6
500,1-1000,0	1094	2,8	763,6	16,5
1000,1-2000,0	600	1,5	835,3	18,1
2000,1-3000,0	155	0,4	377,5	8,2
3000,1-4000,0	68	0,2	235,8	5,1
понад 4000,0	68	0,2	437,0	9,5
Господарства, що не мали сільськогосподарських угідь	4839	12,3	x	x

Джерело: за даними Держстату України [5, с. 50]

Стосовно фермерських господарств, то суттєвою їх відмінністю є наявність досить великої кількості дрібних та середніх за розміром землекористувань господарських одиниць. Переважна їх більшість обробляють земельні угіддя площею до 500 га. Найбільша концентрація угідь спостерігається у групі фермерських господарств з площею землекористувань від 100 до 500 га – 23,6% (див. табл. 2). Що стосується найбільш чисельної за розміром сільськогосподарських угідь групи фермерських господарств країн ЄС-28 (до 5 га), то в Україні їх частка ледве перевищує 10%, а площа земель у їх землекористуванні становить лише 0,3%.

В цілому, слід зазначити, що структура вітчизняних сільськогосподарських підприємств досить відрізняється від структури фермерських господарств Європейського Союзу [8, с. 35]. Значною мірою ці відмінності зумовлені природно-кліматичними умовами та історико-економічними особливостями розвитку аграрного сектору України. Помітний відбиток на структурі сільськогосподарських підприємств та розмірах їх землекористувань залишили процеси колективізації (1928-1933 рр.), укрупнення колгоспів і радгоспів (1957-1960 рр.) тощо. Разом з тим, протягом цих періодів політика країн – старих членів ЄС була націлена на зміцнення і розвиток сімейних фермерських господарств. Важливу роль у цьому відношенні відіграло запровадження САП (спільної аграрної політики), яка бере початок з 50-х рр. минулого століття.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведені дослідження засвідчили, що «старі» країни ЄС та окремі країни Європейської економічної зони мають порівняно менший ступінь нерівномірності розподілу, а відповідно й менший рівень концентрації земельних угідь в окремих суб'єктів господарювання. Відносною сталістю та однорідністю розподілу земель характеризуються фермерські господарства Швейцарії, Мальти, Норвегії, Фінляндії, Ірландії, Бельгії тощо. Слід зазначити, що у згаданих країн даний показник є стійким і у динаміці, що свідчить про сталість їх землекористувань. Україна відноситься до країн з нерівномірним розподілом земельних угідь між різними групами землекористувачів, особливо це стосується сільськогосподарських підприємств.

Незважаючи на кардинальні відмінності, що мають місце в особливостях розвитку сільського господарства України та країн ЄС, а також структурі діючих агроформувань, їх розмірів та рівномірності розподілу земельних угідь між окремими групами суб'єктів господарювання вважаємо за доцільне поступово впроваджувати у практику вітчизняного агрогосподарювання європейські принципи і стандарти.

Для більшості українських агроформувань надзвичайно важливою залишається проблема щодо визначення оптимального розміру землекористувань, що значно актуалізується у зв'язку з можливим запровадженням ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Результати досліджень засвідчили, що суттєвою проблемою адаптації вітчизняного сільського господарства до умов САП може стати невідповідність українських організаційно-правових форм господарювання до тих, що функціонують у країнах Європейського Союзу. Домінантними у структурі аграрного сектору ЄС є індивідуальні фермерські господарства, які незважаючи на порівняно невеликі розміри, характеризуються високою технічною й технологічною оснащеністю. Слід також зазначити, що невеликі розміри європейських агроформувань не є перешкодою їх потужного експортного потенціалу.

Список літератури:

1. Agriculture, forestry and fishery statistics. 2015 edition. Statistical books / Eurostat. – Luxembourg: Publications Office of European Union, 2016. – 206 p.
2. Farm structure statistics. Eurostat statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://e, c. europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Farm_structure_statistics
3. Мармоза А. Т. Теорія статистики: підручник / А. Т. Мармоза – 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 592 , с.
4. Rural development in the EU. Statistical and Economic Information. Report 2013. – European Union, 2016. – 390 p.
5. Сільське господарство України за 2014 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К: Держстат України, 2015. – 380 с.
6. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України (аналітична доповідь). – К.: НІСД, 2011. – 19 с.
7. Лупенко Ю. О. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд) / Ю. О. Лупенко, О. В. Ходаківська. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015. – 52 с.
8. Ходаківська О. В. Ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС: можливості використання досвіду в Україні / О. В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 30–36.

Давиденко В.Н.
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»

РАВНОМЕРНОСТЬ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ УГОДИЙ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЕВРОПЕЙСКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРАКТИКАХ

Аннотация
Проанализирована равномерность распределения земель сельскохозяйственного назначения в агроформирования Украины и стран Европейского Союза. Установлено, что в ЕС наблюдаются тенденции к увеличению площадей земельных угодий фермерских хозяйств путем их укрупнения. Проведенные исследования показали, что «старые» страны ЕС и отдельные страны Европейской экономической зоны имеют сравнительно меньшую степень неравномерности распределения, а соответственно и меньший уровень концентрации земельных угодий в отдельных субъектов хозяйствования. Относительным постоянством и однородностью распределения земель характеризуются фермерские хозяйства Швейцарии, Мальты, Норвегии, Финляндии, Ирландии, Бельгии и др. Выяснено, что Украина относится к странам с неравномерным распределением земельных угодий между различными группами землепользователей, в большей степени это касается сельскохозяйственных предприятий, и в значительно меньшей – фермерских хозяйств.
Ключевые слова: сельскохозяйственное землепользование, фермерские хозяйства, концентрация, дифференциация, размер землепользования, равномерность распределения земель.

Davydenko V.M.
National Research Center «Institute of Agricultural Economics»

UNIFORMITY OF DISTRIBUTION OF LAND IN NATIONAL AND EUROPEAN AGRICULTURAL PRACTICE

Summary
Analyzed the uniformity of distribution of agricultural land in agricultural formations of Ukraine and the European Union. It was established that in the EU the tendency to increase the area of land of farms by their enlargement. Studies have shown that the «old» EU countries and certain countries of the European Economic Area have a relatively lower degree of uneven distribution, and thus the lower the level of concentration of land in the individual entities. The relative constancy and uniformity of land distribution characterized by farms of Switzerland, Malta, Norway, Finland, Ireland, Belgium and others. It was found that Ukraine is a country with an uneven distribution of land among the various groups of land users, to a greater extent this applies to agricultural enterprises, and much less – farms.
Keywords: agricultural land, farms, concentration, differentiation, land size, uniformity of land distribution.

УДК 657.222

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БАЗОВИХ ПОЛОЖЕНЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дмитренко А.В., Лебедик Г.В.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Досліджено основні базові положення бухгалтерського обліку спільної діяльності. Велику увагу приділено дослідженню сутності понять об'єкт і предмет як основних наукових категорій. Поглиблено вивчено поняття об'єкту та предмету бухгалтерського обліку спільної діяльності. В дослідженнях приділено увагу основним елементам методу бухгалтерського обліку спільної діяльності. Розглянуто основні функції бухгалтерського обліку спільної діяльності та запропоновано нову захисну функцію.
Ключові слова: облік, спільна діяльність, об'єкт, предмет, метод, функція.

Постановка проблеми. Перші письмові дані про господарський облік відносяться до XIV сторіччя. Облік виник у процесі матеріального виробництва на певній стадії розвитку людства, і господарська діяльність сприяла його поширенню. Із розвитком продуктивних сил і виробничих відносин у різних соціально-економічних формаціях облік адаптувався до вимог суспільства і в результаті сформувався як прикладна економічна наука.

Бухгалтерський облік можна визначити як організований цілеспрямований процес одержання і передавання інформації про факти господарської діяльності. Мета цього процесу – надання інформації користувачам для прийняття оптимальних управлінських рішень. Отже, бухгал-

© Дмитренко А.В., Лебедик Г.В., 2016

терський облік має як науковий (теоретичний), так і практичний (прикладний) бік.

Бухгалтерський облік відображає господарську діяльність підприємств, організацій і установ. Він охоплює всі засоби господарства, джерела їх формування, всі господарські процеси і результати діяльності. Історія розвитку бухгалтерського обліку показує, що він являє собою самостійну галузь наукових знань, яка має певні системоутворюючі ознаки і є частиною системи економічних наук.

Для будь якої науки вагому частину в дослідженнях займають наукові категорії. На дослідження базових положень бухгалтерського обліку спільної діяльності (далі – СД) і спрямовуються дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням основних базових положень бухгалтерського обліку займалася численна кількість вітчизняних вчених, а саме: Є.О. Аванкіна [2], М.Т. Білуха [3], Ф.Ф. Бутинець [5], С.В. Данілочкін [2], Н.Г. Данілочкіна [2], Н.М. Грабова [6; 7], В.Б. Кириленко [7], М.В. Кужельний [8], В.Г. Лінник [8], Н.Є. Привалова [9], Р.Л. Хом'як [4], В.Г. Швець [10] та багато інших фахівців з бухгалтерського обліку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні науковці недостатньо звертають увагу на питання базових положень бухгалтерського обліку. Також заслуговують на увагу дослідження основних базових положень бухгалтерського обліку СД, на що і спрямовані дослідження.

Мета статті. Дослідити такі основні базові положення бухгалтерського обліку спільної діяльності, як предмет бухгалтерського обліку СД, об'єкт бухгалтерського обліку СД, метод бухгалтерського обліку СД, елементи методу бухгалтерського обліку СД та функції бухгалтерського обліку СД.

Основний виклад матеріалу. Бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про господарську діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень [1]. Бухгалтерський облік є локальним і включає всю технологію інформаційного процесу, яка охоплює процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємств, організацій і установ зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Бухгалтерський облік є важливою складовою економічної науки, забезпечуючи технологію отримання необхідної інформації про господарюючий суб'єкт СД.

З погляду теорії облік має зміст і форму. Зміст охоплює те загальне, що є за будь-якої організації обліку, зокрема вивчення предмета, методу, техніки, форм і організації бухгалтерського обліку (те, що становить зміст теорії бухгалтерського обліку). До форми належать особливості практичної реалізації методу бухгалтерського обліку в окремих галузях економіки, виходячи із специфіки їхньої діяльності.

Бухгалтерський облік є самостійною прикладною економічною наукою і певною галуззю практичної суспільної діяльності. Бухгалтерський облік, як і будь-яка інша економічна наука, має свої предмет, об'єкти, суб'єкти і метод (методологію). Наукове дослідження бухгалтерського обліку – це процес цілеспрямованого вивчення об'єкта з використанням наукових методів.

Об'єкт – це те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника, а предмет – власне те, що вивчається і досліджується. Об'єкт і предмет як основні наукові категорії пов'язані між собою як ціле та його частина, множина і її одиниця, система і її елемент, поняття, явище та його властивість чи ознака тощо.

У вітчизняній економічній літературі трактування предмета бухгалтерського обліку різне. Таке розмаїття викликано тим, що господарську діяльність підприємства, його ресурси, факти, дії і події, що відбуваються в його межах, вивчають і досліджують представники різних наук, зокрема економісти, юристи, управлінці, статистики, фінансисти, але кожен зі свого боку. Бухгалтерський облік і фахівці, які його здійснюють, забезпечують важливий процес отримання достовірних даних і складання звітності для потреб управління, що є, безперечно, і предметом цієї науки.

Для поглибленого вивчення об'єктів бухгалтерського обліку СД, якими є господарські засоби підприємств використовують групування господарських засобів за двома ознаками: за складом і розміщенням та за джерелами утворення (формування).

Об'єктом бухгалтерського обліку СД є факти, дії і події господарської діяльності, які характеризують стан та використання ресурсів, процеси придбання засобів виробництва продукції та її збуту, розрахункові відносини СП та підприємств, які здійснюють СД з юридичними та фізичними особами, фінансовий стан та результати СД. Об'єкти, що обліковуються суб'єктами господарювання СД, за економічним змістом та призначенням об'єднують в три групи: господарські засоби (майно); джерела господарських засобів; господарські процеси підприємств, що здійснюють СД.

Предмет бухгалтерського обліку у свою чергу також підрозділяється на три аналогічних розділи, кожний з який містить у собі конкретні види майна. Так, бухгалтерський облік дає великий інформаційний матеріал для внутрішніх і зовнішніх користувачів. Отже, предметом бухгалтерського обліку є упорядкована і регламентована інформаційна система, що відображає сукупність майна по складу і розміщенню, зобов'язання (власні і позикові), господарські операції і результати діяльності організації в грошовому вираженні з метою виконання намічених планів (завдань).

Предметом бухгалтерського обліку СД є все те, що пов'язане з отриманням необхідної інформації про суб'єкт господарювання СД, його господарську діяльність та ресурси. Таке визначення предмета відповідає сутності бухгалтерського обліку, задекларованє і законодавчо закріплене та відображає технологічний процес інформаційного забезпечення, метою якого є надання користувачам правдивої інформації про фінансовий стан і результати СД підприємств, що здійснюють таку діяльність.

Предмет і об'єкти бухгалтерського обліку СД обмежуються рамками суб'єкта господарювання. Бухгалтерський облік є локальним процесом продукування інформації про об'єкти бухгалтер-

ського обліку, її використання в управлінні підприємством, котре здійснює СД.

Розуміння змісту предмета досягається через пізнання сутності його методу. Метод бухгалтерського обліку охоплює способи і прийоми, за допомогою яких вивчається предмет бухгалтерського обліку. Основними елементами методу бухгалтерського обліку є [7, с. 98]:

– документація;
– інвентаризація;
– рахунки;
– подвійний запис;
– оцінка;
– калькуляція;
– баланс;
– звітність.

Основою в обліковому процесі СД є документування господарських операцій. Методу спостереження відповідають прийоми документування та інвентаризації; вимірювання здійснюють шляхом оцінки і калькулювання; реєстрація та класифікація (поточне групування) проводяться на рахунках за допомогою подвійного запису; узагальнення інформації з метою складання звітності відбувається у бухгалтерському балансі та фінансовій звітності СП та підприємств, що здійснюють СД без створення юридичної особи.

Документування – це початок і основа облікового процесу, без якого бухгалтерський облік СД неможливий. Кожна господарська операція, яка фіксується за СД повинна бути підтверджена за допомогою документа, заповненого з дотриманням певних вимог, що надають йому юридичної сили.

Інвентаризація – метод підтвердження достовірності даних ведення бухгалтерського обліку за СД. Проводиться шляхом описування, підрахунку, виміру, зважування й оцінки всіх залишків засобів і коштів у натурі, виявлення фактичної наявності й стану залишків майна підприємств, у тому числі майна, яке використовується у СД і зіставлення їх з даними бухгалтерського обліку.

За допомогою оцінки натуральні й трудові вимірники (характеристики) господарських засобів суб'єктів господарювання СД перераховують у вартісні.

Суть методу калькулювання полягає в тому, що обґрунтовують, визначають і розподіляють витрати, які належать до того чи іншого об'єкта калькулювання (виробу, процесу, замовлення тощо), які мають місце на СП та оператора СД.

Бухгалтерські рахунки відображають стан та рух засобів, їх джерел і господарських процесів суб'єктів господарювання СД.

Подвійний запис є продуктом кругообігу господарських засобів, відображає подвійність господарських процесів на підприємствах, які здійснюються СД зі створенням та без створення юридичної особи.

Бухгалтерський баланс показує склад майна суб'єкта СД за видами (складом і використанням) і джерелами утворення на певну дату в узагальненому вартісному вимірнику. Бухгалтерський баланс є однією з основних форм бухгалтерської звітності. Містить дані для аналізу фінансового стану його активів та ліквідності СП та оператора СД.

Бухгалтерська звітність – це впорядкована система взаємопов'язаних економічних показників господарської СД підприємств зі створенням юридичної особи та без створення юридичної особи за звітний період.

Методичні прийоми бухгалтерського обліку взаємопов'язані, доповнюють один одного і в сукупності становлять одне ціле – метод бухгалтерського обліку.

Отже, вивчення того, як здійснюється бухгалтерський облік як процес послідовного отримання і використання інформації на підприємствах, що здійснюють СД для потреб управління, предмет, об'єкт, способи і прийоми його здійснення розкриває метод бухгалтерського обліку. Особливостями методу організації бухгалтерського обліку СД без створення юридичної особи щодо окремих його об'єктів повинні виявлятися у застосуванні різних методичних та технічних прийомів.

Оскільки кожна наука відрізняється своїм об'єктом і предметною стороною його вивчення, то й методи конкретних наук насамперед визначаються властивостями досліджуваних об'єктів і характером завдань їх дослідження. Сам комплекс теоретичних знань про об'єкт трансформується в опис прийомів пізнання цього об'єкта і в структурі науки вибудовуються самостійні блоки знання з різними функціями.

У системі управління бухгалтерський облік виконує ряд функцій, основними з який є [2, с. 18-21]: контрольна; забезпечення схоронності власності; інформаційна; зворотного зв'язку; аналітична.

Бухгалтерський облік у загальному циклі управління підприємством (планування – облік – аналіз – регулювання) виконує такі функції: інформаційну; контрольну; оціночну; аналітичну.

Організація бухгалтерського обліку СД повинна надавати її учасникам можливість приймати ефективні управлінські рішення, здійснювати контроль за ефективним використанням активів СД, зовнішнім користувачам, здійснювати контрольні та аналітичні функції щодо результатів такої діяльності.

Інформаційна функція бухгалтерського обліку СД полягає в забезпеченні інформації про фінансовий стан і діяльність підприємств для потреб зовнішніх і внутрішніх користувачів.

Контрольна функція бухгалтерського обліку СД полягає в необхідності здійснення методами бухгалтерського обліку контролю збереження та ефективного використання ресурсів, виконання планових завдань, дотримання чинного законодавства й умов угод і контрактів, підписаних суб'єктами господарювання, які за мету мають здійснення СД.

Оціночна функція бухгалтерського обліку СД полягає у вимірі та оцінці ресурсів, визначенні вартості й собівартості виробленої продукції, розрахунку результату діяльності суб'єктів господарювання СД, їх рентабельності. Оцінка є результатом вимірювання й ідентифікації об'єктів обліку СД.

Аналітична функція бухгалтерського обліку СД полягає в здійсненні на основі первинних та зведених даних економічного аналізу наявності, стану і руху ресурсів та результатів підприємств, що здійснюють СД із широким застосуванням економіко-статистичних методів і моделювання.

До складу основних функцій бухгалтерського обліку СД, на нашу думку, доречно буде віднести

захисну функцію. Під захисною функцією бухгалтерського обліку СД розуміють забезпечення охорони майнових інтересів учасників такої діяльності. Захисною функцією бухгалтерського обліку СД є забезпечення повного збереження майна учасників СД через документування факторів господарського життя та встановлення матеріальної відповідальності за його витратами, знищенням або розкраданням.

Розрізняється дві складові захисної функції бухгалтерського обліку: попереджувальну (превентивну) та охоронну.

Превентивна функція направлена на побудову системи бухгалтерського обліку СД таким чином, щоб всі учасники СД, які здійснюють господарські операції за такою діяльністю були максимально прозорими.

Охоронна функція реалізується через систему наступного фінансового контролю. Вона повинна забезпечувати здатність системи бухгалтерського обліку СД відображати відхилення в господарській діяльності.

Висновки і пропозиції. Отже, якщо виходити із суті методу як прийому або способу пізнання (дослідження) явищ природи й суспільного життя, то на підставі зазначених принципів методом організації бухгалтерського обліку СД слід вважати сукупність методичних і технічних прийомів, які забезпечують раціональне функціонування всіх зазначених складників у системі управління підприємством. Особливості методу організації бухгалтерського обліку СД щодо окремих його об'єктів виявляються в застосуванні різних методичних та технічних прийомів.

Список літератури:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-XIV // www.rada.gov.ua
2. Аванкина Е. А., Данилочкин С. В., Данилочкина Н. Г. и др. Под ред. Данилочкииой Н. Г. Контроллинг как инструмент управления предприятием. – М., 2003. – С. 18-21.
3. Богомолов А. С. Античная философия / А. С. Богомолов. – М., 1985. – 232 с.
4. Бухгалтерський облік в Україні: навч. посібник. За ред. Р. Л. Хом'яка, В. І. Лемішевського. – 7-ме вид., доп. і перероб. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», «Інтелект – Захід», 2008. – 1224 с.
5. Бутинець Ф. Ф. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності. Підручник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / Ф. Ф. Бутинець, І. В. Жиглей, В. М. Пархоменко; За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця; 2-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2011. – 544 с.
6. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку: навч. посібник / Н. М. Грабова. – К.; А.С.К., 2005. – 266 с.
7. Грабова Н. Н., Кириленко В. Б. Бухгалтерский учёт и анализ коммерческой деятельности. – К., 2002. – С. 98.
8. Кужельний М. В. Теорія бухгалтерського обліку / М. В. Кужельний, В. Г. Лінник: Підручник. – К.: КНЕУ, 2001. – 334 с.
9. Привалова Н. Є. Методика та організація обліку і контролю спільної діяльності без створення юридичної особи; автореф. дис. ... канд. ек. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерский облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності) / Н. Є. Привалова: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – Київ, 2013. – 26 с.
10. Швець В. Г. Теорія бухгалтерського обліку / В. Г. Швець: підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 535 с.

Дмитренко А.В., Лебедик Г.В.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ БАЗОВЫХ ПОЛОЖЕНИЙ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ОБЩЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Исследованы основные базовые положения бухгалтерского учета совместной деятельности. Большое внимание уделено исследованию сущности понятий объект и предмет как основных научных категорий. Углубленно изучено понятие объекта и предмета бухгалтерского учета совместной деятельности. В исследованиях уделено внимание основным элементам метода бухгалтерского учета совместной деятельности. Рассмотрены основные функции бухгалтерского учета совместной деятельности и предложена новая защитную функцию.
Ключевые слова: учет, совместная деятельность, объект, предмет, метод, функция.

Dmitrenko A.V., Lebedik G.V.
Poltava National Technical University named after Yuri Kondratyuk

CONCEPTUALIZATION BASE OF ACCOUNTING OF COMMON

Summary
The basic underlying Accounting Pronouncements joint activities. Much attention is paid to study the nature of concepts as object and subject of major scientific categories. Studied the profound concept of the object and the subject of accounting work together. In studies paid attention to the main elements of the method of accounting of joint activities. The basic function of accounting of joint activities and proposed new protective.
Keywords: accounting, joint activity, object, object, method, function.

УДК 338.43:57:339.923:061.1ЄС

THE STATE OF DEVELOPMENT OF BIOECONOMY IN THE AGRICULTURE INDUSTRY IN THE EU

Dobrivska M.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The European Commission has embarked on the development of a competitive, resource efficient and low carbon economy. In the article defined the term «bioeconomy» in the European Commission's. Also investigated the contribution of the bio-based economy in the EU in 2012. Presents the turnover of the bioeconomy in the EU in 2013. Shows the distribution of total employment in the EU in the bioeconomy. Prospects for future research is to identify ways to address the key issues for the development of the bioeconomy in the EU.
Keywords: bioeconomy, agriculture, bioenergy, biomass, the European Union.

Problem formulation. Since the industrial revolution, economic growth has been synonymous with increasing energy use, ever-greater reliance on fossil fuels and accelerating damage to the environment. The more we have produced, the more we have exploited our planet and depleted its resources. We may not yet have broken this cycle, but we are rapidly becoming aware that oil is a resource which is finite and that price will rise over time owing to supply and demand dynamics, especially from developing countries. The need to cut CO_2 emissions to fight climate change has made the transition from fossil fuels a priority for everyone, industry, decision-makers and consumers alike. Together with renewable power generation techniques like wind and solar, rapidly developing industrial biotechnology has the potential to be a key tool for the low-carbon emission economy. Because biotechnology is based on renewable resources and bioprocesses are often more efficient, it can lead to significantly reduced carbon emissions. In addition, more efficient agricultural practices have led to increased crop yields, stimulating rural development and creating opportunities to develop alternative economies such as the bio-based economy [1].

Analysis of the researches and publications. Among the research and publications in the field of bioeconomy development I have to provide works of Nicholas Georgescu-Roegen, Maire Geoghegan-Quinn, Juan Enriquez, Rodrigo Martinez, Christian Patermann.

Unresolved parts of the general problem. Unprecedented and unsustainable exploitation of natural resources, potentially irreversible changes in the global climate and the lack of ability to stop the loss of biodiversity form a serious threat to the biological basis of the European society. Over the next decades, the global population is expected to increase to exceed 9 billion in 2050. These complex and inter-connected challenges will need to be addressed by an integrated and effective policy combined by an extended programme for scientific research and innovation in order to facilitate sustained changes in lifestyle and resource use across all levels of the economy.

In order to be able to cope with increasing global population, (over)exploitation of natural resources, increasing environmental pressure and climate change, Europe has to change the way it is organising the production, consumption, processing and recovering of its biological feedstocks. The bioeconomy has been proposed as a key element of a smart and green development path. Advancements in bioeconomy research and innovation uptake will facilitate the improved management of biological resources and the opening and development of diverse food and biobased markets [6].

The vision of a society that is far less dependent on fossil fuels for energy and industrial raw materials is closer than ever to becoming a reality in Europe. The application of biotechnology for the sustainable processing and production of chemicals, materials and fuels from biomass creates an opportunity to reduce significantly our dependence on coal, oil and gas. That vision and that opportunity have a name: the bio-based economy.

With its new Europe 2020 strategy, the EU has created a framework through which to achieve an ambitious series of goals – economic, social and environmental – by the end of this decade. The growth of bio-based products opens up diverse pathways towards the achievement of these goals.

Greater use of renewable and expandable resources offers increased potential for cutting greenhouse gas emissions. Production processes that use less water and energy and generate less waste can make industry both more sustainable and more competitive. And the creation of new non-food markets for crops, together with the emergence of alternative income sources for farmers, can give depressed rural areas a new lease of life [1].

Setting tasks. The aim of the study if to analyze the state of development of bioeconomy in the agriculture industry in the EU.

Statement of the main material of the study. Europe, in common with the rest of the world, faces a number of major environmental, economic and social challenges which have to be properly addressed if future generations are to enjoy a safe, healthy and prosperous future. The solutions we arrive at will change the way we live and work and – if we make the right choices – these changes will generally be for the better. The transition from a dependence on fossil fuels to a situation where agriculture not only will continue to provide food security but also biomass as a renewable raw material for industry will be the basis of the coming integrated bioeconomy [7].

Bioeconomy is Europe's response to key environmental challenges the world is facing already today. It is meant to reduce the dependence on natural resources, transform manufacturing, promote sustainable production of renewable resourc-

© Dobrivska M.V., 2016

es from land, fisheries and aquaculture and their conversion into food, feed, fibre, bio-based products and bio-energy, while growing new jobs and industries [8].

Bioeconomy has been defined in the European Commission's as: «The bioeconomy encompasses the production of renewable biological resources and their conversion into food, feed, bio-based products and bioenergy. It includes agriculture, forestry, fisheries, food and pulp and paper production, as well as parts of chemical, biotechnological and energy industries. Its sectors have a strong innovation potential due to their use of a wide range of sciences (life sciences, agronomy, ecology, food science and social sciences), enabling and industrial technologies (biotechnology, nanotechnology, information and communication technologies (ICT), and engineering), and local and tacit knowledge» [2].

Twelve countries (60%) use a definition for the Bioeconomy that is more or less similar to the definition used by the European Commission (Figure 1). Among the ten Member States (63%) have a similar definition to the one used by the Commission. Most of the other countries do not use a definition [6].

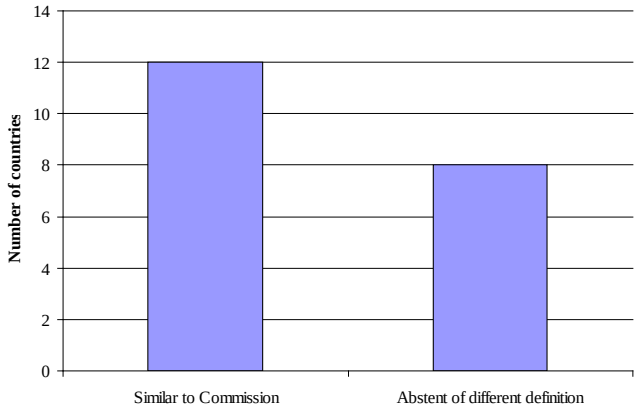

Figure 1. Bioeconomy definition resemblance with the Commission's definition

Source: [6]

Europe has a number of well-established traditional bio-based industries, ranging from agriculture, food, feed, fibre, forest-based industries, including pulp and paper and wood products, to the biotechnology, chemical, biofuels and bioenergy industries [2]. Based on 2012 data, the bio-based economy turn over at about EUR 2.4 billion, including agriculture, food and beverage, agroindustrial products, fisheries and aquaculture, forestry, wood-based industry, biochemical, enzymes, biopharmaceutical, biofuels and bioenergy, with almost 22 million persons employed (Table 1).

Agriculture covered 174.1 million hectares of land or 40% of the total land area of the EU in 2012. Of this, about 103.9 million ha are arable land, 59.1 million ha are permanent grassland and meadow and 10.7 million ha permanent crops. The output value of the EU's agricultural industry at producer prices, comprising the output values of crops and animals, agricultural services and the goods and services produced from non-agricultural secondary activities was estimated to EUR 404 billion in 2012 (Table 2) [3].

Table 1

The contribution of the bio-based economy in the European Union in 2012

Sector	Annual turnover (EUR billion)	Value added (EUR billion)	Employment (1000 s)
Agriculture	404	157	10200
Food and beverage	1040	207	468
Agro-industrial products	231	62	2092
Fisheries and aquaculture	36,6	9,7	199
Forestry logging	42	22	636
Wood-based industry	473	136	3452
Bio-chemicals	50		120
Bioplastics	0,4	1,4	
Biolubricants	0,4	0,6	
Biosolvents	0,4	0,4	
Biosurfactants	0,7	0,9	
Enzymes	1,2		
Biopharmaceuticals	30	50	142
Biofuels	16		132
Bioenergy	34		350
Total	2357		21790

Source: [3]

Table 2

Main indicators for agricultural industries in the European Union in 2012

	Turnover (EUR billion)	Value added at factor cost (EUR billion)	Number of enterprises (1000 s)	Number of persons employed (1000 s)
Agriculture	**404**	**157**	**12200**	**10200**
Food products	890	169	262	4,091
Vegetable and animal oils and fats	51	4	8	59
Starch and starch products	10	2	0	16
Sugar	13	4	0	21
Beverages	150	38	24	377
Food and beverage	**1040**	**207**	**286**	**4468**
Tobacco products	30	7	0	33
Textiles	80	22	60	621
Wearing apparel	73	21	126	1015
Leather and related products	47	12	36	422
Industrial products	**231**	**62**	**223**	**2092**
Agricultural industry	**1675**	**426**	**12709**	**16759**

Source: [3]

Gross value added at producer prices of the EU-28's agricultural industry in 2012 was an estimated EUR 156.5 billion. There were 12.2 million farms across the EU in 2010.The agricultural labour input in the EU-27 in 2012 was estimated at 10.2 million annual working units (equivalent to one person working full time for a whole year) [4].

With a turnover of EUR 1040 billion, a value added of EUR 207 billion and 4.5 million people employed in almost 286000 companies, the food and

beverage industry is one of the largest and the most important manufacturing sectors in the EU [3].

There is a wide range of food and beverage products that are made available for human consumption and animal feed, as well as a range of inputs for non-food processes. The industrial products derived from agriculture worth additional EUR 231 billion and a number of 2.1 million persons employed in the EU in 2012 [5].

The analysis of the Eurostat data of 2013 shows (Figure 2) that the turnover of the total bioeconomy (including food and beverages and the primary sectors agriculture and forestry) in the EU-28 results in 2.1 trillion EUR. Roughly half of this is accounted for by the food and beverages sector, almost a quarter of the turnover is created by the primary sectors (agriculture and forestry), while the other quarter is created by the so-called bio-based industries (such as chemicals and plastics, pharmaceuticals, paper and paper products, forest-based industries, textile sector, biofuels and bioenergy) [9].

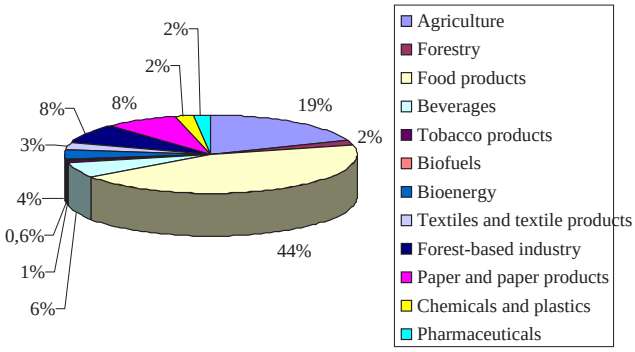

Figure 2. Turnover in the EU bioeconomy (EU-28, 2013)

Source: [9]

The agricultural and the «food, beverage and tobacco» sectors are leading the European bioeconomy in terms of turnover and employment, followed by the wood and paper industry. Slightly more than a half of the European bioeconomy turnover comes from the «food, beverage and tobacco» sector, 19% comes from agriculture, followed by the «manufacturing of wood and wood furniture» and the «manufacturing of paper» with 9% and 8% respectively [10].

The figure 3 shows the distribution of total employment in the EU bioeconomy for the same sectors as depicted in the figure 2 for total turnover. The comparison of both charts shows clearly that the primary biomass production, mainly agriculture, generates a lot of employment but low turnover.

A bioeconomy dominated by agricultural employment in Romania, Greece, Poland, Slovenia, Ireland, Portugal and Croatia, agriculture employs more than 60% of the total people employed in the bioeconomy [10].

Europe is confronted with an unprecedented and unsustainable exploitation of its natural resources, significant and potentially irreversible changes to its climate and a continued loss in biodiversity that threaten the stability of the living systems on which it depends. Overcoming these complex and inter-connected challenges requires research and innovation in order to achieve rapid, concerted and sustained changes in lifestyle and resource use that cut across all levels of society and the economy. The welfare and well-being of Europe's citizens and that of future generations will depend on how the required transformations will be made.

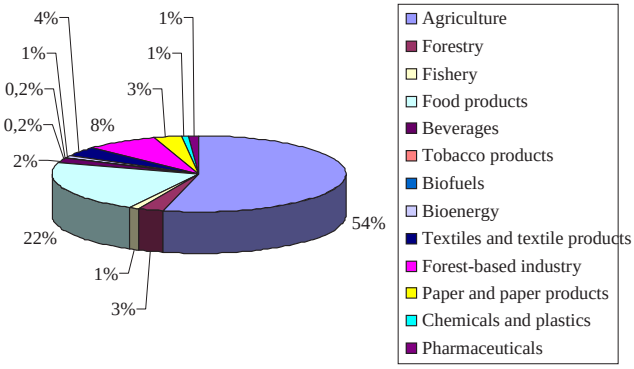

Figure 3. Employment in the EU bioeconomy (EU-28, 2013)

Source: [9]

The bioeconomy provides a useful basis for such an approach, as it encompasses the production of renewable biological resources and the conversion of these resources and waste streams into value added products, such as food, feed, bio-based products and bioenergy. Its sectors and industries have strong innovation potential due to their use of a wide range of sciences, enabling and industrial technologies, along with local and tacit knowledge [2].

Conclusions and proposals. The analysis of 2013 shows that the turnover of the total bioeconomy, including food and beverages and the primary sectors agriculture and forestry, results in 2.1 trillion EUR in the EU-28. Roughly half of the turnover is accounted for by the food and beverages sector, almost a quarter is created by the primary sectors, agriculture and forestry. The other quarter is created by the so-called bio-based industries, such as chemicals and plastics, pharmaceuticals, paper and paper products, forest-based industries, textile sector, biofuels and bioenergy.

The bioeconomy employs 18.3 million people in total. The primary biomass production, mainly agriculture plus forestry and fishery, generates a lot of employment (58%) but low turnover (21%).

In order to cope with an increasing global population, rapid depletion of many resources, increasing environmental pressures and climate change, Europe needs to radically change its approach to production, consumption, processing, storage, recycling and disposal of biological resources.

Bioeconomy serves as a tool for agriculture development, rural development, energy independence, climate mitigation, regional specialisation, knowledge transfer from science to practice, innovation progress.

References:

1. Building a Bio-based Economy for Europe in 2020. http://www.bio-economy.net/reports/files/building-a-bio-based-economy-for-Europe-in 2020.pdf
2. EC, 2012. Bioeconomy Strategy, «Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe», COM (2012) 60 Final, Brussels, 2012.
3. Eurostat, 2014. http://epp.eurostat.e, c. europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database, 2014.
4. Eurostat, 2013. Agriculture, Forestry and Fishery Statistics, ISSN1977-2262, 2013.
5. The role of biomass and bioenergy in a future bioeconomy: Policies and facts. Nicolae Scarlat, Jean-Franзois Dallemand, Fabio Monforti-Ferrario, Viorel Nita. Environmental Development 15 (2015) 3–34.
6. Langeveld J. W. A. (2015): Results of the JRC-SCAR Bioeconomy survey. https://biobs.jr, c. e, c. europa.eu/
7. THE EUROPEAN BIOECONOMY IN 2030. Delivering Sustainable Growth by addressing the Grand Societal Challenges. http://e, c. europa.eu/research/bioeconomy/pdf/201202_commision_staff_working.pdf
8. Bioeconomy. HORIZON 2020 The EU Framework Programme for Research and Innovation. http://e, c. europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/bioeconomy
9. European Bioeconomy in Figures. Dr. Stephan Piotrowski, Michael Carus (nova-Institut), Dr. Dirk Carrez (BIC). March 2016. Commissioned by Bio based Industries Consortium. http://biconsortium.eu/sites/biconsortium.eu/files/news-image/16-03-02-Bioeconomy-in-figures.pdf
10. Ronzon T., Santini F. and M'Barek R. (2015). The Bioeconomy in the European Union in numbers. Facts and figures on biomass, turnover and employment. European Commission, Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies, Spain, 4 p.

Добрівська М.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

СТАН РОЗВИТКУ БІОЕКОНОМІКИ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ЄС

Анотація
Європейська комісія стала на шлях розвитку конкурентоспроможної, ресурсозберігаючої та низьковуглецевої економіки. У статті визначено термін «біоекономіка» в Європейській Комісії. Також досліджений внесок біозасноваої економіки в ЄС в 2012 році. Представлений оборот біоекономіки в ЄС у 2013 році. Перспективами подальших досліджень є визначення шляхів вирішення ключових проблем для забезпечення розвитку біоекономіки в ЄС.
Ключові слова: біоекономіка, сільське господарство, біоенергетика, біомаса, Європейський Союз.

Добривская М.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ БИОЭКОНОМИКИ В ОТРАСЛИ СЕЛЬСЬКОГО ХОЗЯЙСТВА В ЕС

Аннотация
Европейская комиссия стала на путь развития конкурентоспособной, ресурсосберегающей и низкоуглеродной экономики. В статье определен термин «биоэкономика» в Европейской Комиссии. Также исследованный вклад биоосновaнной экономики в ЕС в 2012 году. Представлен оборот биоэкономики в ЕС в 2013 году. Показано распределение общей численности занятых в ЕС в биоэкономике. Перспективами дальнейших исследований является определение путей решения ключевых проблем для обеспечения развития биоэкономики в ЕС.
Ключевые слова: биоэкономика, сельское хозяйство, биоэнергетика, биомасса, Европейский Союз.

УДК 364.46:331.25

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ СТАНУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Завора Т.М., Деньга Ю.І.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Розкрито особливості функціонування системи пенсійного забезпечення в контексті соціальної безпеки держави. Здійснено аналіз та оцінювання фінансового стану Пенсійного фонду України. Виявлено незбалансованість дохідної та видаткової частин бюджету Пенсійного фонду України. Доведено ефективність функціонування лише першого рівня пенсійної системи. Визначено фактори, які впливають на ефективність функціонування пенсійної системи України. Викладено пріоритети політики соціальної безпеки щодо поліпшення стану пенсійного забезпечення України.
Ключові слова: пенсійне забезпечення, соціальна безпека, Пенсійний фонд, доходи, видатки, пенсійна виплата, пенсійна система.

Постановка проблеми. Пенсійне забезпечення є важливою складовою соціальної політики держави й одночасно вважається невід'ємним компонентом системи соціального захисту і соціальної безпеки. Від ефективності цієї системи залежить добробут населення та рівень стабільності в суспільстві. Пенсійне забезпечення є домінуючою складовою соціального захисту населення і виступає як базова й важлива гарантія стабільного розвитку суспільства, оскільки охоплює одночасно інтереси як працездатного, так і непрацездатного населення. Саме пенсійне забезпечення розглядається як особливий складовий елемент соціальної функції держави, оскільки покликане задовольняти матеріальні потреби тих верств населення, які відповідно до чинного законодавства мають право на отримання пенсії.

Ступінь дослідження соціальних та економічних питань функціонування і розвитку системи пенсійного забезпечення значно відстає від потреб сучасної практики, що не дає змоги оперативно й конструктивно розв'язувати актуальні проблеми забезпечення соціальної безпеки суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні аспекти забезпечення соціальної безпеки досліджували вчені й практики О. Білорус, І. Гнибіденко, О. Ілляш, Е. Лібанова, В. Мунтіян, О. Новікова, О. Чепурний.

Напрями реформування системи пенсійного забезпечення у контексті гарантування соціальної безпеки держави знаходять відображення в наукових працях Е. Лібанової, О. Коваля, В. Онищенка, О. Палій, Л. Птащенко, В. Скуратівського та ін. Вагомий внесок у розв'язання проблем пенсійного забезпечення зробили Н. Волгін, М. Вінер, В. Роїк, Р. Хольцман, Дж. Стігліц [5; 10; 11; 13; 15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, незважаючи на важливість існуючих розробок, в умовах трансформаційних перетворень в Україні система пенсійного забезпечення потребує подальшого реформування, а напрями політики соціальної безпеки – наукового обґрунтування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз теоретичних підходів до формування фінансового забезпечення пенсійної системи України та визначення напрямів політики соціальної безпеки щодо реформування системи пенсійного забезпечення, що сприятиме забезпеченню стабільності функціонування пенсійної системи та економічному зростанню держави в цілому.

Виклад основного матеріалу. Кожна держава здійснює політику, спрямовану на створення системи соціального захисту, підтримку незабезпечених громадян, недопущення соціальних конфліктів і потрясінь у суспільстві. Дж. Стігліц писав, що головним завданням уряду є не досягнення надвисоких показників в економіці, не економічний розвиток, а гарантування стабільного соціального захисту населення, складовою якого є пенсійне забезпечення [5].

У зв'язку із цим сьогодні на перший план виступає необхідність визначення пріоритетних напрямів політики соціальної безпеки щодо ефективності функціонування пенсійної системи України та належного пенсійного забезпечення її громадян.

Недосконаліть заходів щодо забезпечення соціальної безпеки, насамперед, є наслідком неналежного виконання державою своєї соціально-захисної місії, закріпленої ст. 3 Конституції України, в якій людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в країні найвищою соціальною цінністю, що і є головними пріоритетами в державній соціальній політиці [1]. У Законі України «Про основи національної безпеки України» зазначається, що національний інтерес полягає у створенні демократичного, громадянського, правового суспільства, в якому будуть забезпечені політичні, соціальні, духовні та інші інтереси і права всіх громадян [4].

Слід зазначити, що в сучасному розумінні «соціальна безпека – це стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкості щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик» [10]. Таким чином, соціальна політика в сучасних умовах має гарантувати соціальну безпеку і формувати пріоритетні напрями, виходячи з необхідності попередження й ліквідації загроз національній безпеці в соціальній сфері. Пріоритетними напрямами соціальної безпеки мають бути такі: створення належних умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, недопущення над-

© Завора Т.М., Деньга Ю.І., 2016

мірної диверсифікації населення за рівнем доходів, надання підтримки незахищеним верствам населення, розвиток освіти, культури, поліпшення стану охорони здоров'я населення.

Політика соціальної безпеки – це сфера державної діяльності, яка пов'язана з реалізацією соціальних інтересів, а також їхнім захистом від різноманітних загроз, що здійснюється на всіх рівнях управління за єдиним задумом, котра має ґрунтуватись на пізнанні законів суспільного розвитку, зокрема соціальних відносин, виявляти тенденції розвитку в усіх сферах суспільного життя, що зумовлює процес самореалізації людиною власного потенціалу, її соціального захисту й здійснення цілеспрямованого впливу на них суб'єктів регулятивної діяльності [10]. З огляду на це, соціальна безпека має бути спрямована на зміцнення й закріплення найпрогресивніших тенденцій у процесах та явищах матеріальної і духовної сфер діяльності суспільства, що сприяють збагаченню його соціального розвитку, соціального буття, формуванню цінностей. У свою чергу, соціальна безпека виявляється в управлінні, регулюванні соціальних процесів. Соціальне управління та регулювання є основним інструментом її реалізації. Така політика має за мету звузити роль у соціальному житті чинників, які втрачають соціальне значення або гальмують процес соціодинаміки, і створити умови для посилення ролі тих чинників, що посилюють соціальну безпеку людини.

Правомірно стверджувати, що в умовах сьогодення метою політики соціальної безпеки є: розв'язання суперечностей суспільного, соціального розвитку, що гальмують процес формування соціально орієнтованої економіки, становлення середнього класу, соціальної мобільності, утвердження дійових механізмів соціального життєзабезпечення людини як основного суб'єкта соціального розвитку. Саме тому фундаментальним завданням політики в галузі соціальної безпеки є створення стану соціальної захищеності в Україні через забезпечення гідного рівня життя для всіх громадян і особливо соціально вразливих верств населення. Важливим завданням держави як основного гаранта соціального захисту є забезпечення гідних умов існування соціально вразливих категорій населення. Найважливішою складовою системи соціально захисту населення є пенсійне забезпечення, організаційно-правова форма якого визначається станом економіки й ринку праці, політикою у сфері податків і доходів, демографічною ситуацією, розвиненістю фінансових і страхових інститутів.

Пенсійне забезпечення – це базова й одна з найважливіших соціальних гарантій стабільного розвитку суспільства, оскільки воно безпосередньо стосується всіх його верств. Аналіз існуючих

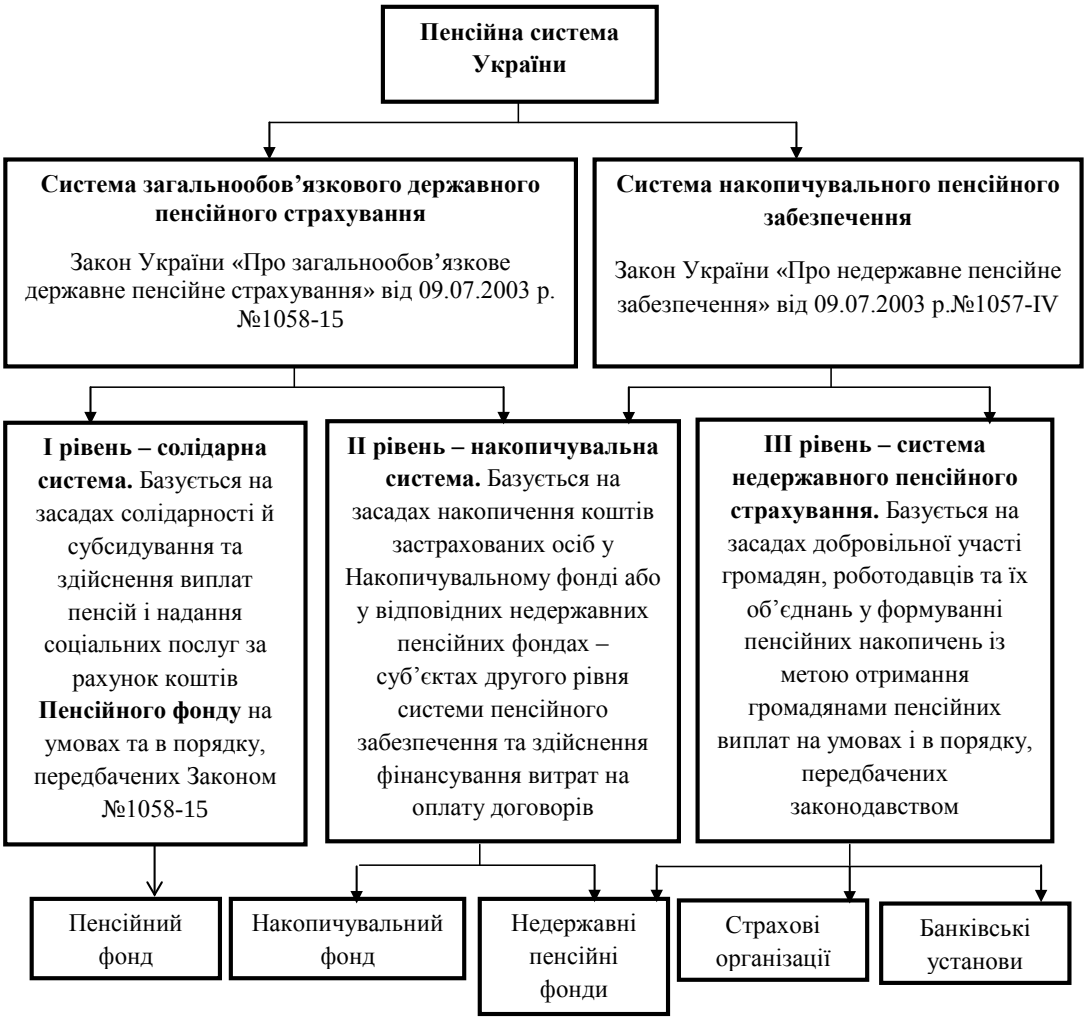

Рис. 1. Система пенсійного забезпечення України

Джерело: [2]

підходів до трактування поняття «пенсійне забезпечення», дозволив здійснити узагальнення його визначення, як систему матеріальної підтримки і обслуговування людей, які через об'єктивні причини не можуть мати належного доходу. Важливими завданнями пенсійного забезпечення залишається зниження рівня бідності та вирівнювання доходів населення, нейтралізація економічних, політичних і демографічних ризиків. Цілями системи пенсійного забезпечення є захист від бідності після настання пенсійного віку; надання гарантованого доходу після завершення трудової діяльності, розмір якого звичайно становить певну суму, пропорційну сумі заробітку; захист цього доходу від подальшого зниження рівня життя внаслідок інфляції. До основних інститутів захисту осіб після досягнення пенсійного віку, належить пенсійне страхування, як одна з найважливіших гарантій соціального захисту, метою якого є підтримка матеріального добробуту громадян та їх сімей у разі виходу на пенсію за віком, інвалідністю чи в разі втрати годувальника. Разом із цим, пенсійне страхування – це сукупність перерозподільчих відносин між його учасниками з питань формування за рахунок грошових внесків цільового пенсійного фонду для надання грошової допомоги громадянам, які вийшли на пенсію [9]. Одночасно, пенсійне страхування є важливим механізмом, на якому базується державна система соціального захисту, котра забезпечує справедливе й ефективне акумулювання і цілеспрямований розподіл фінансових ресурсів, належний матеріальний стан людей похилого віку та інших категорій непрацездатних з настанням відповідного ризику.

В Україні пенсійне забезпечення є державною системою, яка є основною складовою системи соціального захисту населення. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів (рис. 1) [2].

Однак, незважаючи на те, що відповідно до Закону № 1058-IV в Україні функціонує трирівнева система пенсійного забезпечення, активно розвивається лише перший рівень – солідарна система пенсійного забезпечення. Другий рівень пенсійної системи й досі не запроваджено. Третій рівень – добровільна недержавна система пенсійного забезпечення – це приватне страхування пенсій через добровільне залучення коштів громадян і організацій у недержавні пенсійні фонди (НПФ), страхові компанії та банківські установи. Наразі третій рівень повільно розвивається, і обсяг пенсійних виплат, що здійснює НПФ, є ще невеликим. Позитивною рисою НПФ є те, що навіть в умовах кризи вони здійснювали пенсійні виплати вчасно і в повному обсязі [11, 18]. Крім того, сучасна пенсійна система має дві основні проблеми: низький рівень пенсій, що унеможливлює забезпечення гідного життєвого рівня для громадян, які втратили працездатність, та незадовільний фінансовий стан Пенсійного фонду України. Обидві вади є загрозами соціальній безпеці держави. Аналіз динаміки середніх розмірів пенсій та їх диференціації дозволяє дійти висновку, що в Україні за період 2011 – 2015 рр. відбувається поступове збільшення пенсійних виплат, а також існує явно виражена тенденція до перевищення пенсій більшості пенсіонерів прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати (рис. 2).

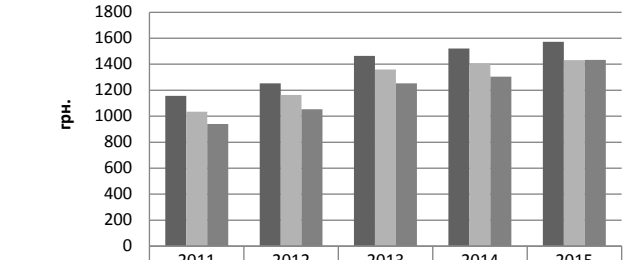

	2011	2012	2013	2014	2015
за віком	1156	1252,4	1464,3	1521,6	1573
за інвалідністю	1033,8	1164,3	1359,2	1406,5	1432,1
у разі втрати годувальника	940	1053,8	1252,8	1303,8	1433,1

Рис. 2. Динаміка збільшення пенсійних виплат за видами в Україні за період 2011-2015 рр., грн.

Джерело: [6]

Згідно з даними Державної служби статистики, за 2015 рік кількість працівників, які отримували мінімальну зарплату в 1318 грн., зменшилася вдвічі до 700 тис осіб. Тенденція до зменшення кількості осіб, які отримували мінімальну зарплату у 2015 році, в першу чергу відбулася за рахунок підвищення мінімальних зарплат за період з 1218 грн у січні до 1378 грн у грудні. Аналіз середнього розміру заробітних плат населення України за 2013 – 2015 років, який збільшився з 3619 грн у 2013 р. до 5230 грн у 2015 р., тобто на 44,5%, унеможливлює участь середнього класу у внесенні коштів до недержавних пенсійних фондів та отримання достатнього пенсійного забезпечення у разі виходу на пенсію [16].

Таким чином, правомірно констатувати, що в сучасних умовах найбільш ефективно функціонує перший рівень пенсійної системи – солідарна система, яка включає такі види виплат за рахунок коштів Пенсійного фонду: пенсії за віком; пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, інвалідності з дитинства); пенсії у зв'язку з утратою годувальника [2].

Разом із цим низький розмір пенсійних виплат порівняно з країнами Західної Європи потребує аналізу звіту про виконання бюджету Пенсійного фонду України. Проаналізувавши його, встановлено, що загальна чисельність пенсіонерів станом на 01.10.2015 року становила 12 275 138 осіб, середній розмір пенсійної виплати – 1 691,55 грн. У розрізі категорій найбільшими є виплати пенсій за віком, які становлять 1687,15 грн, за вислугою років – 1762,70 грн, незначними є соціальні виплати, котрі становлять близько 1045,70 грн. Виявлено фактори, які впливають на ефективність функціонування пенсійної системи України. Однією з проблем залишається складна демографічна ситуація. Показники народжуваності у 2015 році, порівняно з минулим роком зменшилися на 5,8% – до 166,102 тисячі осіб, це пов'язано зі складною політичною ситуацією в країні, економічними, екологічними та іншими проблемами. У контексті пенсійного забезпечення це означає, що кількість працездатного населення, яке створює суспільний продукт, зменшуватиметься, а

відтак знижуватиметься рівень споживання майбутніх пенсіонерів [15].

Наступною загрозою пенсійної системи є низький рівень заробітної плати. Аналіз даних Державної служби статистики України виявив, що середня заробітна плата за місяць в Україні протягом серпня – грудня 2015 року поступово зростає з 4205 грн до 5230 грн, або на 24,3%. По регіонах спостерігається значна диференціація показника. Так, у місті Києві середня заробітна плата за місяць є найвищою і складає 8486 грн., найнижча – у Чернігові – 3924 грн. Проте, враховуючи високий рівень інфляції (у 2015 році він склав 143,3%), реальна заробітна плата, тобто кошти, за які можна придбати товари та послуги, є набагато меншою [7]. Разом з тим, враховуючи низький рівень заробітних плат, зрозумілою є пасивність населення щодо участі в недержавному пенсійному страхуванні.

Не менш важливою загрозою соціальній безпеці є тіньові доходи населення. За різними джерелами інформації «тіньові» доходи в Україні становлять до 50 – 60 млрд грн щороку [13]. Щорічно Пенсійний фонд недоотримує 50 млрд грн, що приблизно становить 300 грн недоплаченої пенсії кожному пенсіонеру. Тобто, розв'язання проблеми легалізації сплати заробітної плати є одним із шляхів виходу з пенсійної кризи, що склалася в нашій країні. Починаючи з 1 січня 2016 р, з метою виводу тіньових заробітних плат реформовано податкове законодавство, зокрема зменшено нарахування єдиного соціального внеску на заробітну плату працюючого населення в розмірі 22% [8].

Вагомий вплив на соціальну безпеку як складову економічної безпеки держави має фінансовий стан Пенсійного фонду України. Можна стверджувати, що бюджет ПФУ за своїми масштабами є зіставним із Державним бюджетом, який нині є єдиним джерелом покриття дефіциту бюджету ПФУ. Тому збільшення цього дефіциту автоматично призводить до зростання державного боргу. Покриття дефіциту бюджету ПФУ за рахунок коштів державного бюджету спричинює зменшення витрат на інші життєво важливі статті, як от медичне забезпечення, освіта, оборона тощо [6].

На основі проведеного аналізу доходів та видатків ПФ можна побачити перевищення видатків Пенсійного фонду його доходів на 5,7 млрд грн (рис. 3) [6].

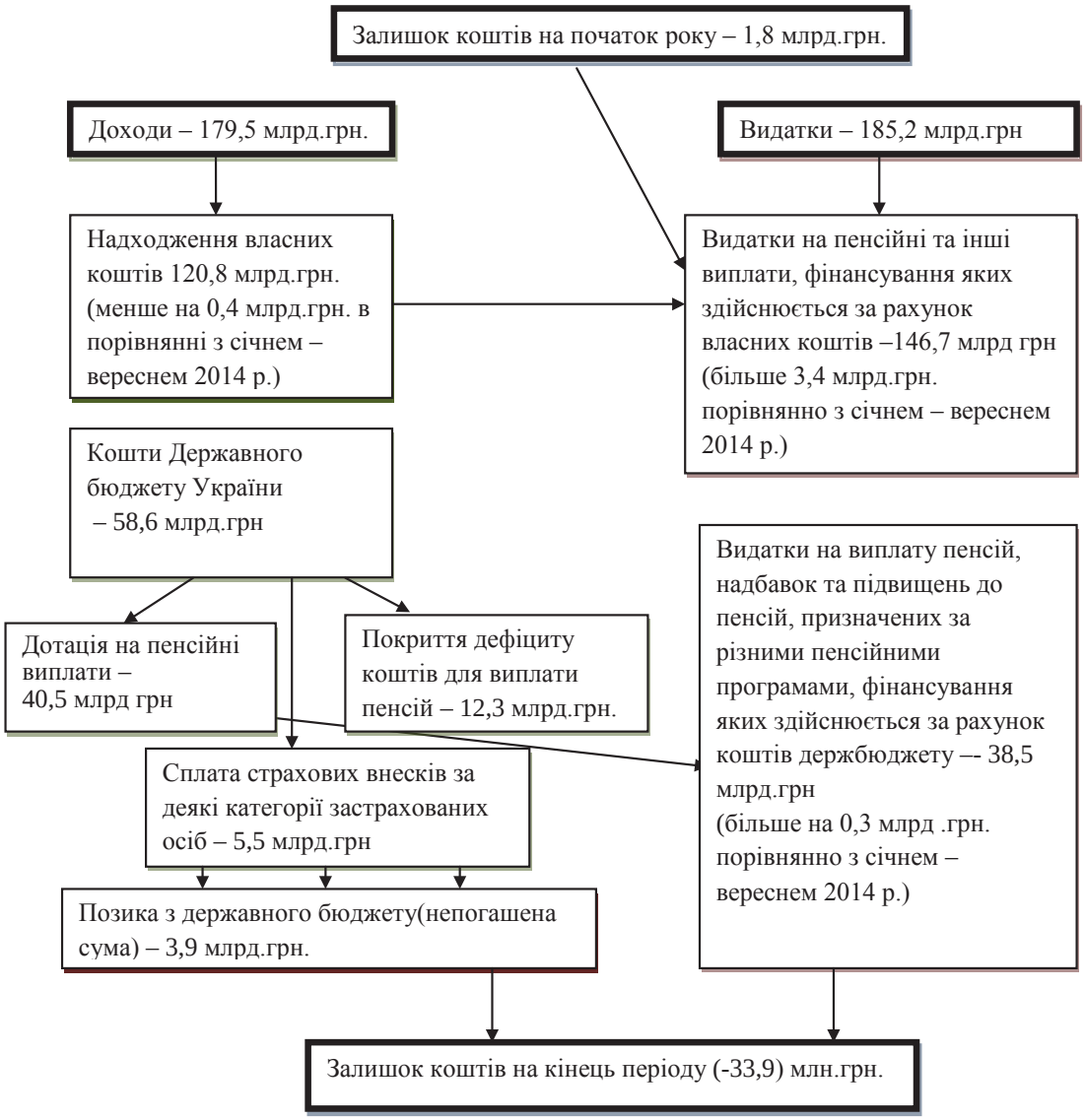

Рис. 3. Основні показники виконання бюджету Пенсійного фонду станом на 01.09.2015 року

Джерело: [6]

У структурі доходів найбільш вагому частку займають надходження власних коштів – 120,8 млрд грн, що на 0,4 млдр грн менше порівняно з аналогічним періодом 2014 року. Із Державного бюджету України на фінансування пенсійних програм протягом 2015 року було виділено 58,6 млрд грн, з яких 40,8 млрд грн – дотація на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, 12,3 млрд грн – кошти на покриття дефіциту Пенсійного фонду України для виплати пенсій. У 2015 році Пенсійний фонд України був забезпечений у повному обсязі фінансовими ресурсами на виплату пенсій та грошової допомоги 12,3 млн пенсіонерів. Сума видатків на пенсійні виплати сягала 146,7 млрд грн, що на 3,4 млрд грн більше порівняно з 2014 роком. З урахуванням вищезазначеного сума реального дефіциту коштів Фонду у 2015 році сягнула 33,9 млн. грн., покриття якого покрито за рахунок коштів Державного бюджету. Аналіз динаміки основних фінансових показників Пенсійного фонду України свідчить про те, що недотримання основних економічних законів, а саме Конституції України, Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» при формуванні бюджету Пенсійного фонду зумовило значні обсяги його дефіциту та спричинило суттєву зміну структури доходів і видатків. Виявлено, що головною проблемою є дисбаланс дохідної та видаткової частин бюджету як наслідок системного порушення принципу економічної залежності видатків споживання від отриманих доходів. Для поліпшення стану пенсійного забезпечення насамперед потрібне ефективне комплексне впровадження змішаної трирівневої системи та використання відповідного досвіду зарубіжних країн.

Висновки і пропозиції. Таким чином, забезпечення соціальної безпеки має бути основним пріоритетом державної політики та підтримуватися відповідними соціальними інститутами на підставі законодавчих нормативів. Функціонування системи пенсійного забезпечення має спрямовуватися на формування фінансово стійкої, прийнятної за витратами, соціально справедливої й передбачуваної системи, яка гарантуватиме громадянам належні умови життя після виходу на пенсію, забезпечуватиме надійний захист непрацездатних людей від бідності та сприятиме стабільному економічному розвитку.

Головними пріоритетами політики соціальної безпеки щодо поліпшення стану пенсійного забезпечення України мають бути: підвищення частки заробітної плати у ВВП; створення нових робочих місць, що супроводжується відновленням внутрішнього виробництва; детінізація заробітної плати шляхом проведення податкових реформ; перегляд витрат, які здійснюються з Пенсійного фонду, та запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи, а також розвиток недержавних пенсійних фондів, що дозволить забезпечити стабільний розвиток держави, активізувати розвиток фінансового ринку, ринку праці та інституту заробітної плати.

Список літератури:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (зі змінами та доповненнями від 2 березня 2015 року) від 09.07.2003 р. № 1058-IУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=96566&cat_id=3894
3. Закон України «Про пенсійне забезпечення» (зі змінами та доповненнями від 1 квітня 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T178800.html
4. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV» (зі змінами та доповненнями від 07.08. 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/.
5. Джозеф Юджин Стігліц // Історія економічних учень: хрестоматія: за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2013. – Розд. 6. – С. 877-884.
6. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/.
7. Заробітна плата в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
8. Зміни сплати ЄСВ з 01.01.2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.buhoblik.org.ua/nalogi/edinyj-esv-z-01-sichnya-2016.html
9. Завора Т. М. Соціальне страхування: навчальний посібник / Т. М. Завора. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – 272 с.
10. Куценко В. І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / В. І. Куценко, В. П. Удовиченко. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2011. – 656 с.
11. Завора Т. М. Сучасні реалії реформування пенсійної системи України / Т. М. Завора // Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та перспективи: колективна монографія / За редакцією д.е.н., проф. В. О. Онищенка. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – С. 62-75.
12. Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) / Е. М. Лібанова. – К.: І-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
13. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України «Тенденції тіньової економіки в Україні за І півріччя 2015 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c
14. Онищенко В. О. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти: монографія / В. О. Онищенко, Т. М. Завора, О. В. Чепурний. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 274 с.
15. Показники народжуваності в Україні у 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/07/20/.
16. Скуратівський В. А. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб. / за ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського: у 2 ч. – К.: НАДУ, 2013. – Ч. 1. – 456 с.
17. Середня заробітна плата в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/index/average/?2013

18. Завора Т. М. Оцінювання ефективності системи пенсійного забезпечення України / Т. М. Завора // Економіка і регіон: наук. вісн. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – № 2. – С. 88-92.

Завора Т.Н., Деньга Ю.И.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОЛИТИКИ СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПО УЛУЧШЕНИЮ СОСТОЯНИЯ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Раскрыты особенности функционирования системы пенсионного обеспечения в контексте социальной безопасности государства. Осуществлен анализ и оценка финансового состояния Пенсионного фонда Украины. Выявлено несбалансированность доходной и расходной частей бюджета Пенсионного фонда Украины. Доказана эффективность функционирования только первого уровня пенсионной системы. Определены факторы, влияющие на эффективность функционирования пенсионной системы Украины. Изложены приоритеты политики социальной безопасности по улучшению состояния пенсионного обеспечения Украины.
Ключевые слова: пенсионное обеспечение, социальная безопасность, Пенсионный фонд, доходы, расходы, пенсионная выплата, пенсионная система.

Zavora T.N., Denga Ju.I.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

PRIORITY AREAS IN SOCIAL SECURITY POLICY FOR IMPROVING PENSION PROVISION IN UKRAINE

Summary
The features of the pension system functioning in the context of social security were disclosed. The Pension Fund of Ukraine's financial condition was analysed and assessed. The imbalance in revenue and expenditure sides of the Pension Fund of Ukraine's budget was revealed. The operation efficiency only the first pension system level was approved. The factors affecting the efficiency of the pension system in Ukraine were detected. The priorities in social security policy to improve the state pension system in Ukraine were stated in the article.
Keywords: pensions provision, social security, Pension Fund, income, expenses, pension payments, the pension system.

УДК 331.105.6

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Залунін В.Ф., Бородін М.О., Кравченко В.В.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Визначена сутність трудових ресурсів підприємства та їх вплив на діяльність підприємства. Розглянуто кількісні та атрибутивні характеристики трудових ресурсів підприємства. Визначена сутність трудових ресурсів підприємства та їх впливу на діяльність підприємства. Вплив трудових ресурсів на економіку країни. Аналіз забезпеченості підприємства трудовими ресурсами й ефективності їх використання.
Ключові слова: трудові ресурси, ресурсний потенціал, кількісні та атрибутивні характеристики.

Постановка проблеми. Трудові ресурси виступають стимулюючим фактором ефективного розвитку сучасних підприємств. Недостатній, неадаптований кадровий потенціал суб'єктів господарювання є причиною низької ефективності праці. В статті розглянуто кількісні та атрибутивні характеристики трудових ресурсів підприємства як складової його ресурсного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність функціонування організації та її структурних підрозділів найбільшою мірою залежить від людини – безпосереднього учасника та керівника всіх процесів. В такому разі на перший план виходять інтелектуальні та професійні здібності, які визначають можливості підприємства ефективно функціонувати, тобто раціонально розподіляти ресурси і одержувати відповідний ефект. Вивченням ролі та значення трудових ресурсів підприємства займається багато вчених, наприклад, Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Шиян М.Й. та інші. В своїх дослідженнях вони підкреслюють, що рівень ефективності і конкурентоспроможності підприємства у ринкових умовах залежить від його трудових ресурсів. Рівень розуміння керівництвом значимості людського фактору у розвитку організації має визначальний вплив на ефективність праці, а отже і на ефективність роботи підприємства в цілому. Таким чином, питання про роль трудових ресурсів у складі ресурсного потенціалу підприємства є актуальним.

Фінансово-економічна криза в Україні призвела до фінансової кризи в діяльності підприємств країни, тому підприємницький бізнес потребує прийняття ефективних методів та заходів для подолання кризи.

Проаналізувавши статистичні данні України, можна сказати, що через кризовий стан економіки, багато підприємств опинилися у складному становищі. Через нестабільність навколишнього середовища, багато підприємств становляться банкрутами. Чимало людей залишаються безробітніми, через це страждає економіка країни та її благоустрій серед країн Європи (рис. 1).

Україна переживає етап спаду всіх чинників розвитку економіки. Особливо це вплинуло на галузь чорної та кольорової металургії, підприємницьку та банківську діяльність. Оскільки підприємницька діяльність в нашій країні займає одне з найперших місць, ця проблемма буде особливо актуальною.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Криза являє собою глибокий розлад державної фінансової системи, який проявляється у падінні і нестабільності валютного курсу.

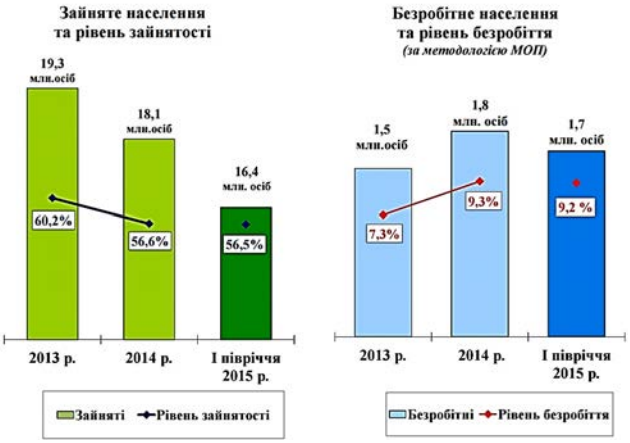

Рис. 1. Рівень зайнятості населення за 2013-2015 р.

Розвиток економіки країни характерний зміною форм власності, перебудовою всього народногосподарського комплексу, нестабільним економічним середовищем.

Перехідна економіка в Україні потребує вивчення, розробки та застосування методів, кризових та антикризових явищ, які б допомогли знизити ріст кількості збиткових підприємств.

Для того, щоб економіка країни була в гарному стані, потрібна стабільність та рівновага, пильне слідкування за ситуацією у світі, розроблення планів та стратегій для зміцнення та процвітання економіки. А для процвітання економіки країни повинні працювати підприємства, які будуть збагачувати бюджет нашої країни, які покриють хоча б частину боргів та приведуть до ладу та стабільності нашу країну.

Великий вплив на кризовий стан підприємств залежить від зниження рівня реальних доходів населення, ріст інфляції, недостатній обіг коштів, ріст дебіторської заборгованості, нестабільність валютного ринку, та важливу роль усе таки відіграє політичний стан держави. Адже багато чого залежить від функціонування держави.

В умовах кризового стану організації слід направити діяльність у напрямку розроблення механізмів погашення боргів, зменшення обсягів дебіторської заборгованості, та пошуку нових постачальників для налагодження стабільної роботи організації.

Отже динаміка банкрутства в Україні набирає високих темпів, в більшій мірі на це впливають зовнішні чинники, тому в умовах кризового стану підприємствам необхідно приймати санаційні заходи, щоб уникнути банкрутства. Але без втручання держави це не буде досить ефективно.

© Залунін В.Ф., Бородін М.О., Кравченко В.В., 2016

Немає сумніву, що сприятливіші природні умови і багатші природні ресурси, то більше шансів налагодити в країні ефективне господарство. Однак якщо не буде кому реалізовувати надане природою, то всі її багатства залишатимуться лише природними компонентами: корисні копалини – гірськими породами, земельні ресурси – ґрунтом, водні ресурси – річками та озерами, лісові ресурси – рослинністю тощо. Тільки за участі людини природні компоненти набувають властивостей ресурсів і можуть приносити користь.

Проте не всі люди здатні забезпечувати таке дивовижне перетворення. Як і в інших державах, у нашій країні тільки частина її населення бере участь у суспільній праці, маючи професійні знання, здібності та фізичні сили. Наскільки велика ця частина населення, частина трудових ресурсів, – питання для нашої країни життєво важливе.

Трудові ресурси – це всі працюючи на підприємстві громадяни, які вкладають свою працю, фізичні та розумові здібності, знання, практичні навички у виробничо-фінансову діяльність для виконання місії підприємства та досягнення його цілей.

У сучасних умовах господарювання особливої актуальності набуває питання ефективності використання трудових ресурсів. Достатня забезпеченість підприємств потрібними трудовими ресурсами, їхнє раціональне використання, високий рівень продуктивності праці мають велике значення для підвищення ефективності функціонування будь-якого підприємства.

Головною метою статті є визначення сутності трудових ресурсів підприємства та їх впливу на діяльність підприємства.

Виклад основного матеріалу. Людський фактор набуває стратегічного значення для виживання підприємства у нестабільних умовах розвитку ринкових відносин.

Персонал підприємства формується та змінюється під впливом внутрішніх (характер продукції, технології та організації виробництва) і зовнішніх факторів (демографічні процеси, юридичні та моральні норми суспільства, характер ринку праці тощо). Вплив останніх конкретизується у таких параметрах макроекономічного характеру, як: чисельність активного (працездатного) населення, загальноосвітній його рівень, пропозиція робочої сили, рівень зайнятості, потенційний резерв робочої сили. У свою чергу ці характеристики обумовлюють кількісні та якісні параметри трудових ресурсів.

Вихідним моментом для оцінювання і прийняття рішень у галузі кадрового потенціалу є аналіз забезпеченості підприємства трудовими ресурсами й ефективності їх використання. Слід зауважити, що з переходом до ринкової економіки аналіз трудових відносин набирає щораз більшої ваги, оскільки робоча сила має вартісну оцінку, та є конкурентною на ринку праці. Це розширює межі аналітичних досліджень, критеріями оптимізації трудових відносин стають не лише економічні, а й соціальні параметри. Економічні й соціальні гарантії праці, з одного боку, і жорсткі умови трудової діяльності, з іншого, формують сферу глибоких аналітичних досліджень кадрового потенціалу підприємства.

Практика довела, що соціальні витрати – це ефективні вкладення в людський капітал. Оскільки саме трудовий потенціал є чинником формування конкурентоспроможності підприємства. Трудові ресурси мають специфічний вплив на рівень конкурентоспроможності підприємства. Достатня забезпеченість підприємств трудовими ресурсами відповідного рівня кваліфікації та професійних навичок, їхнє раціональне використання, високий рівень продуктивності праці мають велике значення для збільшення обсягів продукції та підвищення ефективності виробництва. Зокрема, від забезпеченості підприємства трудовими ресурсами та ефективності їх використання, залежать обсяг і своєчасність виконання всіх робіт, ефективність використання устаткування, машин, механізмів і в результаті обсягу самого виробництва продукції [1].

Відмінність трудових ресурсів від інших видів ресурсів підприємства полягає в тім, що кожен найманий робітник може відмовитися від запропонованих йому умов і зажадати зміни умов праці і модифікації неприйнятних, з його погляду, робіт, перенавчання іншим професіям і спеціальностям чи у кінцевому рахунку, може, нарешті, звільнитися з підприємства по власному бажанню.

Отже, робітники підприємства є головним ресурсом кожного підприємства, від якості й ефективності використання якого багато в чому залежать результати діяльності підприємства і його конкурентоздатності. Трудові ресурси надають руху матеріально-речовинним елементам виробництва, створюють продукт, вартість і додатковий продукт у формі прибутку.

Успіх будь-якої трудової діяльності характеризується її ефективністю. Під ефективністю праці треба розуміти соціально-економічну категорію, яка визначає ступінь досягнення тої чи іншої цілі, співвіднесеної зі ступенем раціональності витрачання використаних при цьому ресурсів. Таке визначення відображає поняття ефективності з якісного боку як співвідношення між результативністю праці та економічністю виробничих витрат. З кількісного боку поняття ефективності визначається як частка від ділення отриманого ефекту (результату) на понесені при цьому витрати.

Аналіз теоретичних джерел показав, що потенціал підприємства базується на різних ресурсах, а його величина залежить від кількості та якості ресурсів підприємства, оптимального їх сполучення. Таким чином, ресурсний потенціал являє собою можливості ресурсів, що можуть бути приведені до дії в процесі виробництва. Джерелами формування ресурсного потенціалу підприємства є природні ресурси виробничого призначення, основні та оборотні фонди підприємства, інформаційні, фінансові та трудові ресурси, які є найбільш складним видом ресурсів у складі ресурсного потенціалу підприємства.

Успіх роботи підприємства безпосередньо пов'язаний з вдалим вибором виду діяльності, навичками щодо роботи в ринкових умовах та наявністю достатньої кількості і якості ресурсів. Ресурси грають важливу роль для ефективної роботи підприємств, тому що вони є засобом для отримання прибутку. Розвиток виробництва, підвищення його ефективності досягається працею людей та їх соціально-економічною активністю. За результатами дослідження Світового Банку людський фактор забезпечує 64% економічного

зростання в країнах з перехідною економікою, тоді як виробничі фактори – 16, природні чинники – 20% [2, с. 8].

Економісти визнавали, що праця є одним із найголовніших факторів економічного розвитку, а носієм праці є людина – суб'єкт господарства. З другої половини XX століття вони почали використовувати терміни «людський фактор», «людський капітал». В Україні кілька десятиліть переважали кількісні показники трудових ресурсів, які були прирівняні до матеріально-сировинних факторів виробництва.

Трудовими ресурсами є населення у працездатному віці, яке оцінюють за трьома параметрами: соціально- демографічному, професійно-кваліфікаційному та культурно-освітницькому [3, с. 30]. Вони розглядаються деякими авторами [4, с. 405; 5, с. 57] як економічно активне, працездатне населення, частина населення, що володіє фізичними та духовними здібностями для участі в трудовій діяльності. Як планово-обліковий показник трудові ресурси – це працездатне населення в працездатному віці (чоловіки від 16 до 59 років, жінки у віці від 16 до 54 років), а також особи, що знаходяться за межами працездатного віку, але фактично працюють. Виключаються з трудових ресурсів непрацюючі інваліди I та II групи та особи у працездатному віці, які достроково вийшли на пенсію згідно встановлених пільг, пов'язаних з особливими умовами праці [5, с. 58]. Трудові ресурси є частиною населення певної території, а об'єктивними умовами існування людини є потреби, які, в свою чергу, є вихідною категорією відтворення. Таким чином, трудові ресурси підприємства обумовлюють його розширене відтворення, є вирішальними у функціонуванні підприємства і основою ресурсного потенціалу.

Трудові ресурси характеризують кількісно та атрибутивно. Кількість визначається чисельністю працівників, що характеризує потенційну масу живої праці, яку має суспільство в даний момент часу для задоволення власних потреб, в тому числі для відтворення. Їх атрибутивними характеристиками є структура, знання, професійний склад, кваліфікація, навички, досвід роботи, стан здоров'я, освіта, здатність до творчості, активність, вік. Від кількості та якості робочої сили залежить продуктивна здатність підприємства, разом з тим, підприємства самостійно визначають потребу у трудових ресурсах, їхню структуру та кваліфікаційний склад. Труд людини з часом замінюється машинним за рахунок перетворення техніки, технології, вдосконалення організації виробництва, праці та управління, рівня професійних знань та досвіду.

Робоча сила взаємозамінна з іншими видами виробничих ресурсів, а її характеристики завжди адекватні виробленій продукції.

Функціями [6, с. 89] людини є перетворювальна, відтворювальна, соціальна, впливу на економічне зростання. Перетворювальна функція лежить в основі цивілізаційного процесу і полягає в тому, що в процесі трудової діяльності людина опосередковує, регулює й контролює обмін речовин між собою і природою. Таким чином, все існуюче є результатом перетворювальної діяльності людини. Сучасний стан продуктивної сили людини створює набагато більше, ніж колишній, умов для відтворення розвинутої особистості з новою культурою й етикою праці й індивідуального споживання знань, товарів і послуг. Основою економічного зростання є підвищення ефективності праці: зростання продуктивності праці веде до зниження питомих витрат, підвищення конкурентоспроможності продукції, збільшення обсягу продажів і прибутковості, а на цій основі – до зростання інвестицій у створення нових робочих місць, підвищення ціни праці й подальшого збільшення її продуктивності.

Добробут людей визначають їх доходи, саме тому таким важливим є формування власної політики підприємства у сфері доходів, що передбачала би ефективну систему зайнятості та винагороди за працю, заходи соціального захисту працівників і цим забезпечувала б їх достойний рівень життя. Рівнем життя називають ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб населення. Найбільш важливими факторами щодо рівня життя є політичні, економічні, соціальні, екологічні фактори та науково-технічний прогрес. Рівень життя оцінює якість життя населення, тобто рівень споживання матеріальних благ та послуг (рівень життя), задоволення духовних потреб, здоров'я, тривалість життя, умови навколишнього середовища, морально-психологічний клімат, душевний комфорт.

Висновки і пропозиції. Сучасне виробництво потребує постійного підвищення якості робочої сили. Вища освіта, достатня професійна підготовка, спеціальні знання та творчий підхід є важливою умовою високопродуктивної роботи усіх працюючих. Зростає чисельність робітників з вищою та технічною освітою – 90% зайнятих. Освіта жінок знаходиться на рівні з освітою чоловіків.

У західних областях найвищий рівень забезпеченості робочою силою, які характеризуються значною густотою сільського населення. У східних і південних областях цей рівень трохи менший. Через економічне становище збільшується міграція фахівців.

Основними виробниками та споживачами є трудові ресурси, тому потрібно вирішувати проблеми з їх використанням. Недоцільне використання робочої сили призводить до виникнення проблем у самій економіці, що поступово знижує рівень життя населення. Це впливає на рівень суспільного виробництва та на загальний розвиток держави. Трудові ресурси займають важливе значення у розвитку країни і вимагають особливої уваги у державній політиці.

Список літератури:

1. Большая Советская Энциклопедия. Т. 34 / Под ред. Б. А. Введенского. – М.: Советская Энциклопедия, 1975. – 656 с.
2. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. – 370 с.
3. Современная экономика. Общедоступный учебный курс / Под ред. О. Ю. Мамедова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 608 с.

4. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 3-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 480 с.
5. Джаин И. О. Оценка трудового потенциала: Монография. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2002. – 250 с.
6. Головінов О. М. Людський капітал у системі виробничих відносин: Монографія. – Донецьк: Дон дует, 2004. – 161 с.
7. Абакумова Н. Н., Подовалова Р. Я. Политика доходов и заработной платы: Учебное пособие. – Новосибирск: НГАЭиУ, 1999. – С. 28.

Залунин В.Ф., Бородин М.А., Кравченко В.В.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Определена сущность трудовых ресурсов предприятия и их влияние на деятельность предприятия. Рассмотрены количественные и атрибутивные характеристики трудовых ресурсов предприятия. Определена сущность трудовых ресурсов предприятия и их влияния на деятельность предприятия. Влияние трудовых ресурсов на экономику страны. Анализ обеспеченности предприятия трудовыми ресурсами и эффективности их использования.
Ключевые слова: трудовые ресурсы, ресурсный потенциал, количественные и атрибутивные характеристики.

Zalunin V.F., Borodin M.A., Kravchenko V.V
Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES IN UKRAINE

Summary
The essence of the enterprise workforce and their impact on the enterprise. Considered quantitative and attribute characteristics of labor resources of the enterprise. The essence of the enterprise workforce and their impact on the enterprise. Impact of labor resources in the economy. Analysis of the security of the enterprise human resources and the efficiency of their use.
Keywords: labour resources, resource potential, quantity and attributive characteristics.

УДК 657.375.7

КОНСОЛІДОВАНА ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Івченко Л.В.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Розглянуто основні проблеми формування консолідованої фінансової звітності щодо вимог чинного законодавства. Розкрито сутність поняття консолідованої фінансової звітності згідно з міжнародними та національними стандартами. Визначено основні вимоги та терміни, які використовуються при складанні консолідованої фінансової звітності. Наведено рекомендації щодо складання консолідованої фінансової звітності за міжнародними та національними стандартами.
Ключові слова:консолідована фінансова звітність, материнське підприємство і дочірні підприємства, консолідація, контроль.

Постановка проблеми. Перерозподіл власності, реструктуризація підприємств суттєво вплинули на формування та функціонування інтегрованих корпоративних структур. Характерними ознаками сучасної вітчизняній економіки є об'єднання окремих суб'єктів господарювання у консолідовані групи, що складаються із материнської, дочірніх і асоційованих компаній.

Для підприємства актуальність консолідації розрізнених даних зростає зі збільшенням самого підприємства, оскільки це зумовлює як появу нових джерел інформації, так і збільшення кількості споживачів інформації, тому консолідована

© Івченко Л.В., 2016

фінансова звітність є атрибутом високорозвинутої ринкової економіки, що забезпечує збалансування інтересів користувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розробки системи консолідованого обліку й формування на його основі консолідованої фінансової звітності присвячено роботи вітчизняних науковців, зокрема С.Ф. Голова, С.Я. Зубілевич, В.М. Костюченко, Р.С. Коршикової, Л.І. Лук'яненко, О.В. Небильцової. Для розробки й поглиблення основ консолідації й аналізу звітності українських холдингових груп досить корисний закордонний досвід, що знайшов відображення в працях К. Друрі, В.В. Леонтьєва, Дж.М. Кейнса, Е. Хендрексона й М. Ван Бреда, А.Д. Шмаленбаха, Р. Ентоні. Крім наукових праць, консолідація фінансової звітності розкривається у вітчизняних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку (П (С)БО) і міжнародних стандартах фінансової звітності (МСФЗ).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Стратегічні напрями розвитку України тісно пов'язані з формуванням великих суб'єктів господарювання. Це стало результатом об'єктивного процесу переливання капіталів. Консолідовані групи підприємств є найбільш динамічними і перспективними сегментами вітчизняного бізнесу. Втім перспективи їх подальшого функціонування пов'язані з численними проблемами.

Не дивлячись на значні напрацювання, потребують розробки такі основні питання теорії й практики побудови консолідованої звітності в Україні: визначення об'єкта обліку й параметрів консолідації групи підприємств із урахуванням законів і закономірностей сучасної ринкової економіки, формування методології вивчення специфічного об'єкта бухгалтерського обліку – консолідованої групи підприємств. Це зумовлює потребу у розв'язанні комплексу проблем: визначення місця і ролі консолідованого обліку в системі бухгалтерського обліку; розробка конкретних методик обліку й складання консолідованої звітності.

Мета статті. Мета дослідження полягає в висвітленні окремих проблем формування консолідованої фінансової звітності щодо вимог чинного законодавства.

Для цього будуть вирішуватися такі завдання: висвітлення організаційних питань складання консолідованої фінансової звітності, а саме, дослідження сутності понять «сутність консолідації», «процес консолідації»; розгляд рекомендацій щодо складання консолідованої фінансової звітності за національними та міжнародними стандартами.

Виклад основного матеріалу. У відповідності зі ст. 3 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства [1].

Таким чином, метою складання фінансової звітності взагалі та консолідованої фінансової звітності зокрема є її використання як інформаційного ресурсу при обґрунтуванні та прийнятті управлінських рішень.

Згідно МСБО 27, консолідована фінансова звітність – це фінансова звітність групи, подана як фінансова звітність одного економічного суб'єкта господарювання [2]. Консолідовані фінансові звіти (згідно з МСФЗ 10) – це фінансова звітність групи, в якій активи, зобов'язання, капітал, дохід, витрати і потоки грошових коштів материнського підприємства та його дочірніх підприємств представлені як активи, зобов'язання, капітал, дохід, витрати і потоки грошових коштів єдиного суб'єкта економічної діяльності [3].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» консолідована фінансова звітність – це фінансова звітність, яка відображає фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів юридичної особи та її дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці [1]. Таке ж визначення надається НПСБО 1 та НПСБО 2.

Порядком подання фінансової звітності [4] зазначено, що підприємства, що мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції подають консолідовану фінансову звітність власникам (засновникам) у визначені ними терміни, але не пізніше 45 днів після закінчення звітного кварталу та не пізніше 15 квітня наступного за звітним року.

При складанні консолідованої фінансової звітності слід враховувати вимоги та основні терміни НП (С)БО 2 [5] та П (С)БО 19 [6]:

Владні повноваження – повноваження, обсяг яких надає можливість підприємству-інвестору, як правило, одноосібно управляти найбільш значущими видами діяльності, що суттєво впливають на формування фінансового результату підприємства, яке є об'єктом інвестицій, зокрема через формування уповноваженого органу управління, визначення фінансової, інвестиційної і комерційної політики, та контроль за їх реалізацією.

Група – материнське (холдингове) підприємство та його дочірні підприємства.

Неконтрольована частка – частина чистого прибутку (збитку), сукупного доходу та чистих активів дочірнього підприємства, яка не належить материнському підприємству (прямо або через інші дочірні підприємства).

Права захисту інтересів інвесторів – повноваження, обмежений обсяг яких дає підприємству-інвестору лише можливість захистити свої права та інтереси стосовно підприємства, яке є об'єктом інвестицій, без надання можливості управляти найбільш значущими видами діяльності. У загальному розумінні, захист інвестиції це комплекс організаційних, технічних і правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, досягненню цілі інвестування, ефективній діяльності об'єктів інвестування та реінвестування, захисту законних прав і інтересів інвесторів [5].

Гудвіл – перевищення вартості придбання над часткою покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів, зобов'язань і непередбачених зобов'язань на дату придбання.

Дочірнє підприємство – підприємство, яке перебуває під контролем материнського (холдингового) підприємства.

Дата угоди – дата досягнення домовленості між учасниками про об'єднання підприємств та/або видів їх господарської діяльності.

Контроль – вирішальний вплив на фінансову, господарську і комерційну політику підприємства або підприємництва з метою одержання вигод від його діяльності.

Материнське (холдингове) підприємство – підприємство, яке здійснює контроль дочірніх підприємств.

Справедлива вартість – сума, за якою можна продати актив або оплатити зобов'язання за звичайних умов на певну дату [6].

В цілому організація складання консолідованої фінансової звітності визначає методику складання консолідованої звітності, технологію складання консолідованої фінансової звітності та суб'єктів складання звітності. Організаційним питанням складання даної звітності є дослідження сутності таких понять як «процес консолідації» та «процедура консолідації».

Отже, процес консолідації передбачає здійснення певних процедур консолідації, тобто визначена послідовність бухгалтерських дій з метою формування показників фінансової звітності, в свою чергу процедура консолідації визначається як складова процесу консолідації та є комплексом облікових операцій і дій методичного й організаційного характеру, які

Таблиця 1

Рекомендації щодо складання консолідованої фінансової звітності за МСФЗ 10 та НП (С)БО 2

МСФЗ 10 «Консолідована фінансова звітність»	НП (С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність»
19. Материнське підприємство готує консолідовану фінансову звітність, застосовуючи єдині облікові політики для подібних операцій та інших подій за подібних обставин. 20. Консолідація об'єкта інвестування розпочинається з дати, коли інвестор отримує контроль над об'єктом інвестування, та припиняється, коли інвестор втрачає контроль над об'єктом інвестування. **Процедури консолідації** Консолідована фінансова звітність: а) об'єднує подібні статті активів, зобов'язань, капіталу, доходу, витрат та грошових потоків материнського підприємства з аналогічними статтями його дочірніх підприємств; б) згортає (виключає) балансову вартість інвестицій материнського підприємства в кожному дочірньому підприємстві та частки материнського підприємства в капіталі кожного дочірнього підприємства (МСФЗ 3 «Об'єднання бізнесу» [7] пояснює порядок обліку будь-якого відповідного гудвілу); в) виключає повністю внутрішньогрупові активи та зобов'язання, капітал, дохід, витрати та грошові потоки, пов'язані з операціями між суб'єктами господарювання групи (прибутки або збитки, що виникають внаслідок внутрішньогрупових операцій, що визнані в складі активів, таких як запаси та основні засоби, виключаються повністю). Внутрішньогрупові збитки можуть вказувати на знецінення, яке повинно бути визнане у консолідованій фінансовій звітності. МСБО 12 «Податки на прибуток» [8] розглядає тимчасові різниці, що виникають внаслідок виключення прибутків або збитків від внутрішньогрупових операцій. **Єдина облікова політика** Якщо член групи користується обліковими політиками, що відрізняються від тих, які були прийняті в консолідованій фінансовій звітності для обліку подібних операцій та подій за подібних обставин, то відповідні коригування мають бути здійснені у фінансовій звітності такого члена групи при складанні консолідованої фінансової звітності, щоб забезпечити узгодженість з обліковими політиками групи. **Оцінка** Суб'єкт господарювання включає дохід та витрати дочірнього підприємства у консолідовану фінансову звітність з дати, коли він отримав контроль над дочірнім підприємством, до дати, коли суб'єкт господарювання втратив контроль над дочірнім підприємством. Дохід та витрати дочірнього підприємства розраховуються на основі величини активів та зобов'язань, визнаних у консолідованій фінансовій звітності на дату придбання. Наприклад, витрати на амортизацію, визнані у консолідованому звіті про сукупні доходи після дати придбання, визначаються на основі справедливої вартості відповідних активів, що амортизуються, визнаних у консолідованій фінансовій звітності на дату придбання. **Дата звітності** Фінансова звітність материнського підприємства та його дочірніх підприємств, що використовується при складанні консолідованої фінансової звітності, повинна мати однакову звітну дату. Якщо кінець звітного періоду материнського підприємства відрізняється від кінця звітного періоду дочірнього підприємства, то дочірнє підприємство готує, для цілей консолідації, додаткову фінансову інформацію станом на ту саму дату, що і фінансова звітність материнського підприємства, щоб материнське підприємство могло консолідувати фінансову інформацію дочірнього підприємства, окрім випадків, коли це зробити неможливо.	**II. Порядок складання консолідованої фінансової звітності** 1. Фінансова звітність материнського підприємства та його дочірніх підприємств, що використовується при складанні консолідованої фінансової звітності, складається за той самий звітний період і на ту саму дату балансу. 2. Консолідовану фінансову звітність складають з фінансової звітності групи підприємств з використанням єдиної облікової політики для подібних операцій та інших подій за схожих обставин. Якщо при складанні консолідованої фінансової звітності неможливо застосувати єдину облікову політику, то про це повідомляється у примітках до консолідованої фінансової звітності. 3. Консолідована фінансова звітність складається шляхом впорядкованого додавання показників фінансової звітності дочірніх підприємств до аналогічних показників фінансової звітності материнського підприємства. 4. При складанні консолідованої фінансової звітності підлягають виключенню: 1) балансова вартість фінансових інвестицій материнського підприємства в кожне дочірнє підприємство і частка материнського підприємства в капіталі кожного дочірнього підприємства; 2) сума внутрішньогрупових операцій та внутрішньогрупового сальдо; 3) сума операцій та внутрішньогрупового сальдо; 4) сума нереалізованих прибутків та збитків від внутрішньогрупових операцій (крім збитків, які не можуть бути відшкодовані). 5. Материнське підприємство для складання консолідованої фінансової звітності визначає неконтрольовану частку у власному капіталі, чистому прибутку (збитку) та сукупному доході дочірніх підприємств. 6. Якщо дочірнім підприємством випущені привілейовані акції, що класифікуються як інструменти власного капіталу, за якими накопичується сума дивідендів та які перебувають у володінні за межами групи, то материнське підприємство розраховує свою частку прибутку або збитку після коригування на суму дивідендів за привілейованими акціями дочірнього підприємства незалежно від оголошення дивідендів. 7. Вартість гудвілу, що виникає при консолідації фінансової звітності материнського підприємства і фінансової звітності дочірніх підприємств, та вартість неконтрольованої частки при об'єднанні (придбанні) підприємств визначаються згідно з П (С)БО 19 «Об'єднання підприємств» [6]

Джерело: [1; 3; 5]

перебувають у нерозривному взаємозв'язку і взаємозалежності.

У процесі організації процедур підготовки консолідованої фінансової звітності необхідно враховувати основні вимоги: економічна сумісність суб'єктів господарювання та можливість контролювати дочірні підприємства.

Економічна сумісність підприємств, залучених до консолідації. передбачає, що діяльність дочірнього підприємства повинна бути пов'язана з діяльністю материнського підприємства. Створення групи підприємств відбувається в тому випадку, коли одне підприємство (материнське) контролює інше підприємство (дочірнє). Це є можливим:

– у разі купівлі материнським підприємством більше як половини акцій (часток) у статутному капіталі дочірнього підприємства;

– у разі одержання контролю (вирішального впливу на фінансову та господарську політику дочірнього підприємства) в інший спосіб. Контроль – це можливість управляти фінансовою та господарською політикою підприємства з метою отримання вигоди від його діяльності. Суттєвий вплив – це повноваження брати участь у прийнятті рішень з фінансової та господарської політики підприємства, при цьому не здійснюючи контроль цієї політики. Дані два фактора визначають форми інвестицій в інше підприємство, які призводять до виникнення підконтрольності (материнське і дочірнє підприємства) або викликають утворення асоційованих та спільних підприємств.

Отже, під технологією складання консолідованої фінансової звітності розуміють науково організований обліковий процес, що передбачає послідовність виконання процедур консолідації, які тісно пов'язані між собою та становлять єдину систему. Однак виконання певних процедур консолідації повинно завершитися отриманням результату, тобто отриманням консолідованої фінансової звітності.

Консолідація не зводиться до простого додавання аналогічних статей активів, зобов'язань, капіталу, доходів та витрат: процес консолідації передбачає цілу низку спеціальних розрахунків і його може бути подано у вигляді багатокрокової процедури консолідації.

Викладемо правила обліку та звітності у редакції бухгалтерських стандартів (табл. 1).

Висновки і пропозиції. Потреба удосконалення методологічних та організаційних підходів до формування консолідованої фінансової звітності зумовлена реаліями сьогодення. Водночас зростання кількості та обсягів діяльності корпорацій, холдингів, необхідність узагальнення фінансових показників діяльності групи підприємств на рівні материнської компанії, неузгодженість та недосконалість чинного нормативно-правового забезпечення консолідації фінансової звітності, невідповідність структури та змісту консолідованої звітності запитам і очікуванням різних груп її користувачів загалом визначає необхідність подальших досліджень в даному напрямку.

Список літератури:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14
2. International accounting standard 27 «Separate financial statements» [Electronic resource]. – Mode of access: http://goo.gl/g4lDFg
3. International financial reporting standard 10 «Consolidated financial statements» [Electronic resource]. – Mode of access: http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/2013/ifrs10.pdf
4. Порядок подання фінансової звітності, затверджено постановою Кабінету міністрів України № 419 від 28.02.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF
5. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 «Консолідована фінансова звітність» від 27.06.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1223- 13/print1362304905316381
6. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goo.gl/L1DMfh
7. International financial reporting standard 3 «Business Combinations» [Electronic resource]. – Mode of access: http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/2014/ifrs3.pdf
8. International accounting standard 12 «Income Taxes» [Electronic resource]. – Mode of access: http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/2013/ias12.pdf

Ивченко Л.В.
Киевский национальний экономический университет
имени Вадима Гетьмана

КОНСОЛИДИРОВАННАЯ ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Рассмотрены основные проблемы формирования консолидированной финансовой отчетности в соответствии с требованиями действующего законодательства. Раскрыта сущность понятия консолидированная финансовая отчетность в соответствии с требованиями международных и национальных стандартов. Опрелелены основне требования и термины, которые используются при составлении консолидированной финансовой отчетности. Представлены рекомендации по составлению консолидированной финансовой отчетности в соответствии с требованиями международных и национальных стандартов.
Ключевые слова: консолидированная финансовая отчетность, материнское предприятие и дочернии предприятия, консолидация, контроль.

Ivchenko L.V.
Kiev National Economic University named after Vadym Hetman

CONSOLIDATED FINANCIAL REPORTING: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary
The main problem consolidated financial statements are introduced in the accordance to applicable legislation. The essence of the concept of consolidated financial statements in accordance with international and national standards. The basic requirements and terms used in the drafting of consolidated financial statements. The recommendations for the drafting of consolidated financial statements according to international and national standards are given.
Keywords: consolidated financial reporting, parent and associated companies, consolidation, control.

УДК 336.2

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Кміть В.М., Климусь Р.Р.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено історію становлення інституту місцевого оподаткування. Детально проаналізовано засади формування та розвитку системи місцевого оподаткування. Висвітлено сучасний стан місцевих податків та зборів в Україні. Акцентовано увагу на змінах у місцевому оподаткуванні, що впроваджені з 2016 року, та проведено порівняння умов адміністрування окремих місцевих податків у 2015 році до їх змін у 2016 році. Сформульовано пропозиції, щодо вдосконалення системи місцевого оподаткування в умовах фінансової децентралізації.
Ключові слова: місцеві податки та збори, система місцевого оподаткування, адміністрування податків, місцеві бюджети.

Постановка проблеми. Недостатнє забезпечення місцевих бюджетів необхідними фінансовими ресурсами та нестабільність їх дохідних джерел, завжди було гострою проблемою в Україні. За таких умов необхідним є реформування системи місцевого оподаткування. Адже, саме вона виступає вагомим елементом у забезпеченні місцевих бюджетів ресурсами, необхідними для виконання ними своїх функції та повноважень. Втім, на даному етапі, місцеві податки та збори не здатні забезпечити органам місцевого самоврядування фінансової самостійності та автономності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем, пов'язаних з функціонуванням системи місцевого оподаткування та шляхів її удосконалення, присвяченні праці вітчизняних учених-економістів В.Л. Андрущенко, Ю.А. Бартчук, В.М. Геєця, В.Г. Даудової, О.П. Кириленко, В.І. Кравченка, І.О. Луніної, В.М. Опаріна, К.В. Павлюк, Ю.В. Пасічника, Н.В. Сошки, С.І. Юрія та ін. Разом з тим, варто зазначити, що

© Кміть В.М., Климусь Р.Р., 2016

більшість досліджень мають здебільшого теоретичне спрямування і менше уваги акцентується на економічних та соціальних наслідках функціонування системи місцевого оподаткування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблемних аспектів системи місцевого оподаткування, а також пошук перспективних напрямів підвищення фіскального значення місцевих податків та зборів набуває великого значення в умовах проведення процесів фіскальної децентралізації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження історії становлення і розвитку системи місцевого оподаткування в Україні, аналіз її сучасного стану та визначення перспектив розвитку в рамках фіскальної децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Під системою місцевого оподаткування розуміємо сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів), що справляються у встановленому законами України порядку і частково або повністю формують місцеві бюджети.

В умовах незалежної України початок формування інституту місцевого оподаткування був покладений разом із прийняттям 20 травня 1993 р. Декрету Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» [1], яким визначалися п'ятнадцять видів місцевих податків і зборів, а саме: збір за паркування автомобілів; ринковий збір; збір за видачу ордера на квартиру; збір з власників собак; курортний збір; збір за участь у бігах на іподромі; збір за виграш на бігах; збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; податок з реклами; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телезйомок; збір за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; комунальний податок; збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі; податок з продажу імпортних товарів; податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки. Також декретом визначені їхні граничні величини та порядок обчислення місцевих податків та зборів. У червні цього ж року перелік місцевих податків та зборів був доповнений ще одним – податком з продажу імпортних товарів.

У 1997 р. склад системи оподаткування був уточнений новою редакцією Закону України «Про систему оподаткування» [3], яким встановлювалися два місцевих податки та чотирнадцять місцевих зборів. До місцевих податків було віднесено: податок з реклами; комунальний податок. До місцевих зборів включалися: готельний збір; збір за припаркування автотранспорту; ринковий збір; збір за видачу ордера на квартиру; курортний збір; збір за участь у бігах на іподромі; збір за виграш на бігах на іподромі; збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телезйомок; збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей; збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон; збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг; збір з власників собак.

Законом «Про додаткові заходи щодо фінансування загальної середньої освіти» [4] було доповнено перелік місцевих зборів ще одним – збором на право використання суб'єктами підприємництва приміщень, пов'язаних із їхньою діяльністю, що знаходяться у центральній частині населеного пункту та у будинках, що є пам'ятками історії та культури. Проте 20 квітня 2000 р. був прийнятий закон, який скасував Закон від 17 вересня 1999 р.

На вимогу Закону «Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» [5], починаючи з 1 січня 2004 р. скасовані ще два місцевих збори – готельний та за проїзд територією прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» [6] в АР Крим проводився експеримент із запровадження місцевих податків і зборів, згідно зі специфікою соціально-економічного розвитку регіону. В АРК справлялися два місцевих збори: на розвиток рекреаційного комплексу в АРК та на розвиток пасажирського електротранспорту в АРК.

Починаючи з 2004 року в Україні справлялись два місцевих податки і дванадцять видів місцевих зборів. Зокрема, до них відносились: податок з реклами та комунальний податок, і відповідно, місцеві збори: за паркування автотранспорту; ринковий; за видачу ордера на квартиру; курортний; за участь у бігах на іподромі; за виграш у бігах на іподромі; з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; за право використання місцевої символіки; за право проведення кіно- і телезйомок; за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; за надання дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг; із власників собак.

В Україні специфіка справляння вищезазначених податків і зборів полягала у тому, що вони сплачувались платником у сфері послуг (курортний, ринковий збори та збір за припаркування автотранспорту тощо) і нематеріального виробництва (податок з реклами, збір за проведення кіно- і телезйомок), а тому були малоефективними з фіскального погляду через відсутність чітко визначеної бази оподаткування. Сфери послуг і нематеріального виробництва в Україні досить слаборозвинені. До того ж базу оподаткування в них легко приховувати. Це також зумовлювало необхідність оптимізації переліку місцевих податків і зборів.

Погоджуємось із думкою вітчизняних вчених в тому, що існуюча в Україні до 2011 року система місцевих податків і зборів була застарілою, неефективною та потребувала докорінного реформування відповідно до вимог і потреб сучасності. Тому прийняття Податкового кодексу України (далі – ПКУ) [7] було вкрай необхідним [8, с. 324].

Із прийняттям ПКУ було скорочено перелік місцевих податків і зборів, але це відбулося за рахунок скасування податків та зборів із вкрай низькою або взагалі відсутньою фіскальною віддачею. Тобто діяла спрощена структура завдяки скасуванню низки місцевих податків і зборів: ринкового збору; комунального податку; податку з реклами; дев'яти інших місцевих податків та зборів (табл. 1).

ПКУ забезпечує регулювання справляння принципово нового податку – податку на неру-

хоме майно, відмінне від земельної ділянки. До складу місцевих податків і зборів було передано податки, що належали до загальнодержавних, але згідно з Бюджетним кодексом України (далі – БКУ) [10] та законами України про Державний бюджет на відповідні роки зараховувалися до суми доходів місцевих бюджетів (єдиний податок, збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності).

Таблиця 1

Порівняння переліків місцевих податків і зборів

Закон «Про систему оподаткування»	Податковий кодекс України
Податок з реклами	*Скасовано*
Комунальний податок	*Скасовано*
Збір за паркування автотранспорту	Збір за місця для паркування автотранспорту
Ринковий збір	*Скасовано*
Збір за видачу ордера на квартиру	*Скасовано*
Курортний збір	Туристичний збір
Збір за участь у перегонах на іподромі	*Скасовано*
Збір за виграш у перегонах на іподромі	*Скасовано*
Збір з гравців на тоталізаторі на іподромі	*Скасовано*
Збір за право використання місцевої символіки	*Скасовано*
Збір за право проведення кіно- і телезйомок	*Скасовано*
Збір за проведення місцевого аукціону	*Скасовано*
Збір за розміщення об'єктів торгівлі	*Скасовано*
Збір з власників собак	*Скасовано*
	Збір за деякі види підприємницької діяльності
	Єдиний податок
	Податок на нерухомість, відмінний від землі

Джерело: [9]

ПКУ фактично відновив сплату готельного збору (скасованого з 01.01.2004 р.), об'єднавши його з курортним збором, впровадивши справляння туристичного збору. Важливою складовою місцевих податків і зборів став земельний податок, який відповідно до БКУ зараховується до доходів місцевих бюджетів [9, с. 82].

Введення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки стало найбільш стабільним доходом для місцевих бюджетів, які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів. Цей податковий платіж виступає як оплата вартості суспільних товарів і послуг, що пропонуються місцевими органами влади, оскільки домовласники та підприємці обирають місце проживання, що забезпечує оптимальне співвідношення вартості майна і якості суспільних послуг. Вартість майна збільшується, якщо місцеві органи влади пропонують якісні суспільні послуги. Це сприяє підвищенню ролі місцевого оподаткування. Введення туристичного збору, який, на відміну від курортного збору, справлявся на всій території України дозволило збільшувати об'єкт оподаткування. Такий податок можна застосувати на більшій території внаслідок більшої кількості об'єктів туризму порівняно з курортними місцями [11].

До позитивних надбань ПКУ слід віднести те, що більшість податків та зборів прив'язується до прожиткового мінімуму, який змінюється декілька разів на рік відповідно до Законів України про Державний бюджет на поточний рік. Це, у свою чергу, дозволяє не лише збільшувати надходження від податків та зборів, але й обраховувати обсяг коштів у короткостроковому періоді і прогнозувати подальший розвиток економічної ситуації.

З 1 січня 2015 року склад місцевих податків і зборів змінився. До місцевих податків належать податок на майно і єдиний податок. До місцевих зборів – туристичний збір і збір за місця для паркування транспортних засобів. В свою чергу, податок на майно складається з:

1) податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

2) транспортного податку;

3) плати за землю.

Упровадження засад фіскальної децентралізації кардинально змінило якість фінансового забезпечення місцевих бюджетів. Зміни до бюджетного та податкового законодавства визначили нові підходи до формування дохідної частини місцевих бюджетів, унаслідок чого власні ресурси територіальних громад збільшилися.

Зростання фінансового ресурсу пов'язано, зокрема, з уведенням нових податків, що зараховуються до місцевих бюджетів (додаткового імпортного збору; акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизними товарами; транспортного податку з фізичних та юридичних осіб; податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сплаченого фізичними та юридичними особами, які є власниками об'єктів нежитлової нерухомості).

Аналіз справляння місцевих податків в умовах упровадження фінансової децентралізації дозволяє стверджувати про потенційний вплив запропонованої податкової моделі на місцеві бюджети.

На позитивну динаміку наповнення дохідної частини місцевих бюджетів вплинуло реформування спрощеної системи оподаткування в частині платників єдиного податку (кількість груп платників зменшено з шести до чотирьох) та його ставок (для платників першої-другої груп встановлено фіксовані ставки у відсотках до розміру мінімальної заробітної плати, для третьої групи – у відсотках до доходу, для четвертої групи (сільгоспвиробників) – з 1 га сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежно від категорії (типу) земель та їхнього розташування) [12, с. 58].

24 грудня 2015 року Верховна Рада ухвалила зміни до ПКУ [13], які торкнулися також і системи місцевого оподаткування, і які набули чинності з 1 січня 2016 року.

Щодо спрощеної системи оподаткування, звучали пропозиції запропонувати ставку єдиного податку на рівні з податком на прибуток, тобто 20%. Проте, така пропозиція призвела б лише до масового уникнення реєстрації сотнями тисяч «спрощенців», тому зміни в спрощеній системі

оподаткування є незначними і стосуються зміни ставок для третьої та четвертої груп.

Так, для третьої групи скорочується максимальний оборот з 20 до 5 млн. гривень, а також підвищується на один процентний пункт ставка сплачуваного податку – до 3% за умови сплати ПДВ і 5%, якщо ПДВ не сплачується. Для четвертої групи також збільшено ставку – до 0,16 – 5,4% нормативно-грошової оцінки 1 га землі. Для першої та другої груп ставки єдиного податку не зміняться. Вони залишатимуться фіксованими, але при цьому застосовуватимуться до більшого розміру мінімальної зарплати (далі – МЗП) – бази оподаткування. Кількість найманих працівників не обмежується.

Зміни торкнулися також податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та податку на транспорт.

В умовах адміністрування податку на майно, відмінне від земельної ділянки скасовуються пільги щодо будівель промисловості та складських приміщень промислових підприємств, будівель, споруд сільгосптоваро-виробників. Ставка податку збільшується до 3% МЗП за 1 кв.м. площі нерухомого майна – для об'єктів житлової нерухомості, а також для об'єктів нежитлової нерухомості. Також, 25 000 грн. на рік – додатково для квартир та будинків площею понад 300 кв.м. та 500 кв.м. відповідно.

Щодо транспортного податку передбачені наступні зміни: оподаткову-ватимуться легкові автомобілі вартістю понад 1 млн. грн., віком не старше 5 років, незалежно від об'єму двигуна.

Перелік автомобілів затверджується Кабінетом міністрів та розміщується на сайті Мінекономрозвитку [14] (на базі методики, яка враховує марку, модель, рік випуску, тип та об'єм циліндрів двигуна, тип коробки передач, пробіг автомобіля). Загальна кількість автомобілів класу «Люкс» 2011-2013 років випуску (безвідносно до вартості таких авто) – 138 249 одиниць (Mercedes-Benz, BMW, Lexus, Audi, Porsche, Infiniti, Land Rover, Jaguar, Bentley, Maserati, Rolls-Royce, Maybach, Aston Martin, Ferrari, Lamborghini, інші.)

Висновки і пропозиції. Система місцевого оподаткування в Україні, ще від початку її створення, характеризується постійним оновленням складу місцевих податків та зборів, їх ставками та порядком справляння, розробкою нормативно-правових актів, що покликані покращувати систему місцевого оподаткування.

Сучасний стан системи місцевого оподаткування і надалі зазнає змін шляхом реалізації податкової реформи, вирішення на законодавчому рівні проблем удосконалення системи місцевого оподаткування та зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів.

Важливо зазначити, що на сьогодні чинна система місцевого оподаткування все ще не забезпечує фінансової автономії та незалежності місцевого самоврядування. Необхідними є подальші реформаторські дії, спрямовані на регулювання чинного законодавства, задля зміцнення матеріально-технічної бази місцевого самоврядування.

Податок на доходи фізичних осіб є бюджетоутворюючим для місцевих бюджетів, тому повернення розміру відрахувань до місцевих бюджетів до 75% може значно сприяти погашенню заборгованості із виплати заробітної плати.

Підвищення рівня фінансового забезпечення місцевих бюджетів можна досягти шляхом інвентаризації земельних ділянок, включаючи водний фонд. Зростанню надходжень до місцевих бюджетів сприяло б ефективне використання земель на платній основі, відповідно до законодавства України.

На сучасному етапі становлення економіки зроблено значний крок вперед в проведенні децентралізаційної реформи. Але місцеві ради та громади виявилися не готовими до змін, особливо це стосується процесу об`єднання громад та розподілу коштів в умовах нової системи вирівнювання. Процес фіскальної децентралізації відбувається досить повільно, що зумовлено: відсутністю у місцевих органів влади податкової автономії; переважанням все більшою мірою у структурі бюджетних доходів, під час їх формування, частки трансфертів і закріплених доходів; тенденцією до зниження частки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті країни.

У формуванні фінансових ресурсів місцевих бюджетів, ключову роль відіграє проведення податкової реформи у процесі фінансової децентралізації. Результатом проведення цієї реформи повинне бути наповнення місцевих бюджетів надходженнями від застосування податків. Проте успішність фінансової децентралізації залежить від послідовного проведення перерозподілу джерел формування доходної частини місцевих бюджетів, які стимулюватимуть місцеві органи влади та дозволятимуть створювати додаткові можливості для соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Список літератури:

1. Про місцеві податки і збори: Декрет Кабінету Міністрів від 20.05.1993 р. № 56-93 (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/56-93
2. Про систему оподаткування: Закон України від 25.06.1991 р. № 1251 (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1251-12
3. Про внесення змін до Закону України «Про систему оподаткування»: Закон України від 18.02.1997 № 77/97-ВР (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/77/97-вр
4. Про додаткові заходи щодо фінансування загальної середньої освіти: Закон України від 17.09.1999 р. № 1065-XIV (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1065-14
5. Про внесення змін до Декрет Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори»: Закон України від 20.03.2003 р. № 641-IV (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/641-15
6. Про державний бюджет України на 2003 рік: Закон України від 06.12.2002 р. № 5515-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5515-17
7. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/275517

8. Андрущенко В. Л. Податкова система [Текст]: Навчальний посібник / за заг. ред. Андрущенка В. Л. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 416 с.
9. Бартчук Ю. А. Шляхи реформування системи місцевого оподаткування в Україні / Ю. А. Бартчук // Актуальні проблеми державного управління в системі соціального та економічного розвитку українського суспільства. Збірник наукових праць. – 2011. – № 1 (4). – С. 103.
10. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/245617
11. Сошка Н. В. Суперечності та перспективи розвитку системи місцевого оподаткування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=783
12. Даудова В. Г. Бюджетоутворюючі податки місцевих бюджетів у контексті бюджетної децентралізації // Збірник Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Харків: Видавництво ХарРІ НАДУ «Магістр», 2015. – № 2. – С. 96.
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24.12.2015 р. № 909-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/909-19
14. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/

Кмить В.М., Климусь Р.Р.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ МЕСТНОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследована история становления института местного налогообложения. Детально проанализированы принципы формирования и развития системы местного налогообложения. Освещено современное состояние местных налогов и сборов в Украине. Акцентировано внимание на изменениях в местном налогообложении, что внедрены с 2016 года, и проведено сравнение условий администрирования отдельных местных налогов в 2015 году к их изменениям в 2016 году. Сформулированы предложения по совершенствованию системы местного налогообложения в условиях финансовой децентрализации.
Ключевые слова: местные налоги и сборы, система местного налогообложения, администрирование налогов, местные бюджеты.

Kmit V.M., Klymus R.R.
Lviv National University of Ivan Franko

FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF LOCAL TAXATION IN UKRAINE

Summary
The article examines the history of establishment the institute of local taxation. It includes detailed analysis of local taxation formation and development principles. The article clarifies the current state of local taxes and fees in Ukraine. The attention focused on changes in local taxation that was implement in 2016 and also compared the terms of administration of some local taxes in 2015 before its changes in 2016. The offers of improving the system of local taxation in terms of financial decentralization were formulate in article.
Keywords: local taxes and fees, local tax system, administration of taxes, local budgets.

УДК 658.33

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Коваленко В.В.
Хмельницький національний університет

У статті розглядається сутність поняття «методів діагностики». Досліджено та проаналізовано відомі методичні підходи до діагностики економічної безпеки підприємства. Узагальнено існуючі підходи до вибору системи показників. Обрано ті методи, що доцільно використовувати в діагностиці економічної безпеки сучасного підприємства.

Ключові слова: діагностика, економічна безпека підприємства, метод діагностики, комплексний метод, пороговий метод, метод економічної ефективності.

Постановка проблеми. В умовах невизначенності функціонування національної економіки України підприємства мають визначати цільові критерії оцінки своєї фінансової захищеності та економічної безпеки, формулювати систему сигнальних індикаторів загроз, а також, в залежності від певних специфічних особливостей діяльності, виробити власні підходи до моніторингу і аналітичної оцінки, що будуть найкращим чином визначати реальні критичні значення кризового стану за усіма видами діяльності із практичної точки зору їх використання, при цьому послуговуючись наявними науково – обґрунтованими методичними підходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам теорії, методології та практичним питанням діагностики економічної безпеки підриємства присвятили значну кількість наукових праць вітчизнянні та іноземні економісти. Зокрема, Т. О. Загорна, Ю. О. Горбачук, Н. Б. Кушнір, І. В. Кривов'язюк, Дж. Блек та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Внаслідок складності та багатогранності даного питання щодо методичних підходів діагностики економічної безпеки підприємства в сучасних мовах, існують окремі аспекти, які потребують більш поглибленого та детального дослідження.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження сучасних методичних підходів до визначення рівня економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. В сучасних підходах до діагностики підприємства вчені-економісти пропонують використовувати певні моделі або ж застосовувати сукупність даних моделей та деяких методів.

Так, вчені О. О. Гетьман і В. М. Шаповал під методом діагностики розуміють комплекс науково-методичного інструментарію дослідження стану підприємства [1, с. 192].

В. М. Івахненко під методом діагностики вбачає спосіб, підхід до явища, що вивчається, запланований шлях наукового пізнання дійсності й встановлення істини, засіб, прийом чи образ дії, або ж ціла сукупність взаємопов'язаних між собою способів і принципів дослідження різних процесів, явищ та предметів [2, с. 29].

І. В. Кривов'язюк у своєму підручнику «Економічна діагностика» вказує, що метод діагноситки являє собою систему теоретико-пізнавальних категорій, наукового інструментарію та регулятивних принципів дослідження діяльності підприємств, тобто тріада:

$$M = (К, І, Р), \quad (1)$$

де: К – система категорій;

І – науковий інструментарій;

Р – система регулятивних принципів [3, с. 74].

Категорії діагностики – це одні із найбільш загальних, ключових понять даної науки.

Основним елементом методу діагностики є її науковий інструментарій (апарат), тобто сукупність загальнонаукових і специфічних способів та прийомів дослідження стану суб'єктів господарювання. Виокремити прийоми та способи, що притаманні лише конкретній економічній науці, майже неможливо, так як науковий інструментарій різних наук є дуже взаємозв'язаним. У діагностиці як науці також застосовуються безліч прийомів, які спочатку були розроблені в межах тієї чи іншої економічної науки: бухгалтерського обліку, статистики, математики та програмування. Але, водночас діагностика має власні специфічні прийоми дослідження.

При діагностиці рівня економічної безпеки підприємства можуть бути використані такі три основні підходи, як:

– ресурсний – орієнтований на визначення економічної безпеки підприємства як сукупності ресурсів, встановлені його величини як сукупності фізичних і вартісних оцінок окремих елементів;

– цільовий – спрямований на визначення відповідності наявного рівня економічної безпеки та досягненню поставлених цілей;

– структурний – зорієнтований на визначення раціональної структури економічної безпеки підприємства, виходячи з певних встановлених нормативних співвідношень.

Останні два підходи діагностики економічної безпеки підприємства передбачають застосування інструментарію економічного аналізу.

Існує безліч підходів до класифікації способів та прийомів діагностики. Відповідно до одного з таких підходів в основу класифікації покладено рівень об'єктивності, згідно з яким розрізняють формалізовані та неформалізовані способи діагностики [4, с. 36].

В основі формалізованих методів діагностики покладені доведені та науковообґрунтовані аналітичні залежності. Дані методи є найбільш об'єктивними й саме тому найчастіше використовуються в практиці оцінки діяльності підприємств. Основні з них представлено у таблиці 1.

© Коваленко В.В., 2016

Проведення діагностики з використанням формалізованих методів передбачає дослідження за допомогою статистичної інформації та з використанням різноманітних математичних методів [5, с. 34].

Неформалізовані методи діагностики ґрунтуються на характеристиці аналітичних процедур на логічному рівні, тобто на застосуванні інтуїції, знань та досвіду аналітика. Даний вид методів передбачає встановлення діагнозу на основі узагальнення оцінок та інформації, які надаються експертами.

Існують такі неформалізовані методи діагностики економічної безпеки підприємства:

– якісні (абстрактно-логічні):
– аналітичний метод;
– деталізація;
– узагальнення;
– індукція;
– дедукція;
– порівняння;
– евристичні прийоми;
– експертний метод – оцінка ситуації висококласними фахівцями;
– соціологічний:
– анкетування;
– опитування;
– співбесіди;
– морфологічний – систематизація наборів альтернативних рішень по можливих сполученнях варіантів і вибір спочатку прийнятних, а потім найбільш ефективних варіантів;
– рейтинговий – систематизація, ранжирування і визначення найкращих результатів по ряду показників;
– фактографічний – аналіз зафіксованих фактів у засобах масової інфорації, наукових працях і т.п.;
– моніторинг – детальний, систематичний аналіз змін;
– логічне моделювання – побудова сценаріїв, систем показників, аналітичних таблиць;
– фундаментальний – вивчення основних тенденцій і визначення основних напрямків динаміки;
– технічний – відображення бажаних зглажених очікувань [5, с. 37].

Спираючись на вищезазначене, потрібно звернути увагу на те, що в процесі діагностики, аналітичної обробки економічної інформації використовується низка спеціальних способів і прийомів. З їхньою допомогою ще більше розкривається специфічність діагностики, відображається її системний та комплексний характер.

Тараруєв Ю. О. пропонує іншу класифікацію вищезазначених методів економічної діагностики залежно від того, яка інформація використовується: кількісні методи та методи експретної оцінки [6, с. 8].

В основі застосування кількісних методів лежить визначення кількісних показників, які певним чином характеризують діяльність підприємства та досягнуті результати. Вибір кількісних параметрів залежить від виду і напряму економічної діагностики, а також від специфіки підприємства.

Серед найбільш розповсюджених кількісних методів економічної діагностики можна виділити наступні: статистичні методи, методи економічного (факторного) аналізу, методи фінансового аналізу, методи інтегральної оцінки фінансового стану підприємства, методи кореляційного і регресійного аналізу, методи діагностики банкрутства.

Експертні методи застосовують для діагностики стану підприємства у випадках, коли явища або процеси, які розглядаються, не можуть бути оцінені кількісно. Загальною рисою цих методів є те, що основою діагностики є аналіз думок експертів, що залучаються підприємством з урахуванням їх досвіду та компетенції.

До найбільш розповсюджених експертних методів належать SWOT-аналіз, метод Дельфі і «метод мозкового штурму».

У науковій літературі найбільше розповсюдження отримали наступні методи оцінки ефективності сформованої системи економічної безпеки та фінансового захисту, що на наш погляд все ж потребують поглиблення з точки зору віддзеркалення сукупності специфічних показників та набувають нових цільових критеріїв при

Таблиця 1

Формалізовані методи діагностики економічної безпеки підприємства*

Назва методу	Зміст методу
Факторний	Виявлення, класифікація та оцінка ступеня впливу окремих факторів
Математичний	Балансовий прийом, елімінування, процентні числа, диференціальний, логарифмічний, інтегральний аналіз, аналіз рівня ризиків, розрахунок простих та складних відсотків
Статистичний	Кореляційний, регресійний, дисперсійний, кластерний аналіз; метод середній та відносних величин; групування, прийом виділення «вузьких місць» і «провідних ланок», графічний, табличний та індексний методи
Стратегічний	SWOT-аналіз, STEP-аналіз, модель Портера, SPACE-аналіз, бенчмаркінг, метод складання профілю організації
Економіко-математичний	Для прогнозування розвитку подій
Фінансово-економічний	Метод беззбитковості, коефіцієнтний та рівноважний метод
Економетричні	Гармонійний, матричний, спектральний аналіз, міжгалузевий баланс, виробничі функції
Методи дослідження операцій та прийняття рішень	Теорії ігор, масового обслуговування, побудова дерев цілей, сіткове планування
Економіко-математичне моделювання і оптимальне програмування	Описові, передбачувані, прогностичні та нормативні моделі, системний аналіз, лінійне, нелінійне, динамічне та опукле програмування

* *складено автором на основі [4, с. 8]*

змінах стратегічних інтересів бізнесу: ресурсно-функціональний метод, комплексний, індикаторний методи та метод, заснований на теорії економічних ризиків.

Ресурсно-функціональний метод або метод економічної ефективності, представники якого підходять до визначення оцінки економічної безпеки на основі оцінки ступеню використання ресурсів підприємства за кожною функціональною складовою. При цьому в якості корпоративних ресурсів використовуються фактори бізнесу. Це зокрема, ресурс капіталу (акціонерний капітал та фінансові ресурси), ресурс персоналу, ресурс інформації та технологій, обладнання та техніки, прав (права на використання патентів, ліцензій).

На основі статистичних методів обробки інформації оцінка рівня економічної безпеки підприємства за всіма функціональними складовими сильно ускладнена, саме тому, що більшість аспектів цієї проблеми дуже важко піддаються математичній формалізації, а деякі з них можуть не піддаватись їй взагалі.

Ресурсно-функціональний підхід є найбільш широковживаним та визнаним. Проте, незважаючи на це, у нього є певні суттєві недоліки. Даний підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємства є приблизнам, він не має конкретного кількісного вираження (прямує до максимуму).

Комплексний метод передбачає розрахунок інтегрального показника економічної безпеки підприємства, який повинен задовольняти такі умови:

– наявність чітких фіксованих меж;

– зіставність різночасових оцінок рівня економічної безпеки одного підприємства, а також підприємств різних галузей;

– простота та доступність методики розрахунку, що ґрунтується на наявних облікових даних, її універсальність.

Вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на економічну безпеку підприємства дістає свій прояв у зміні показників його діяльності. Отже, рівень економічної безпеки підприємства $P_{ек.б}$ може бути поданий у вигляді функції багатьох змінних:

$$P_{e.b.} = F(X_i) = \alpha_1 f(x_1) + \alpha_2 f(x_2) + \cdots + \alpha_i f(x_n), (\sum_{i=1}^{n} \alpha_i = 1), \quad (2)$$

де x_1, x_2,..., x_n – основні показники діяльності підприємства;

f (x_1), f (x_2),..., f (x_n) – локальні функції залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності підприємства;

α_1, α_2,..., α_i – частка значущості кожного показника для економічної безпеки підприємства;

і – кількість показників.

Індикаторний (пороговий) метод полягає у встановленні рівня економічної безпеки у результаті порівняння наявних фактичних показників діяльності підприємства із індикаторами, які виступають пороговими значеннями цих показників та відповідають певному рівню безпеки. При неточному визначенні значень індикаторів, відповідно, неправильно буде визначений рівень економічної безпеки.

Висновки і пропозиції. Отже, для оцінювання рівня економічної безпеки підприємства за її складовими та для визначення загального рівня економічної безпеки використовуються різні методи.

На нашу думку, під методом економічної діагностики слід розуміти науково-обґрунтовану систему принципів, способів та спеціальних прийомів дослідження, що дають змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Доведено, що методи, які використовуються для оцінювання рівня економічної безпеки підприємства мають відповідати обраним підходам. Здебільшого всі ці методи потребують великої кількості статистичних даних. Правильність вибору методу залежить від цілей підприємства, оскільки інформація носить суперечливий характер і базується на використанні різних джерел, тому необхідно ретельно все зважувати, обирати та розраховувати.

Список літератури:

1. Гетьман О. О. Економічна діагностика / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с.
2. Івахненко В. М. Курс економічного аналізу / В. М. Івахненко. – К.: Знання, 2006. – 261 с.
3. Кривов'язюк І. В. Економічна діагностика [текст]: навч. посіб. / І. В. Кривов'язюк. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – С. 74-76.
4. Кузьмін О. Є. Економічна діагностика / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К.: Знання, 2012. – 318 с.
5. Парфентьєва О. Г. Основні методи, які використовуються при проведенні економічної діагностики потенціалу розвитку підприємства / О. Г. Парфентьєва // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Випуск 24. – С. 34–38.
6. Тараруєв Ю. О. Конспект лекцій з курсу «Економічна діагностика» (для студентів 5 курсу денної форми навчання спеціальностей 7.03050401, 8.03050401 «Економіка підприємства») / Ю. О. Тараруєв; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 93 с.

Коваленко В.В.
Хмельницкий национальный университет

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ДИАГНОСТИКЕ УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассматривается сущность понятия «методов диагностики». Исследованы и проанализированы известные методические подходы к диагностике экономической безопасности предприятия. Обобщены существующие подходы к выбору системы показателей. Избрано те методы, целесообразно использовать в диагностике экономической безопасности современного предприятия.
Ключевые слова: диагностика, экономическая безопасность предприятия, метод диагностики, комплексный метод, пороговый метод, метод экономической эффективности.

Kovalenko V.V.
Khmelnytsky National University

METHODS APPROACH FOR DIAGNOSIS OF ECONOMIC SECURITY ENTERPRISE

Summary
In the article the essence of the concept of «diagnostic methods». Investigated and analyzed the known methodological approaches to diagnostics of economic security. Overview of existing approaches to the choice of indicators. Elected the methods that should be used in the diagnosis of the economic security of the modern enterprise.
Keywords: diagnosis, economic security, method of diagnosis, complex method, threshold method, economic efficiency.

УДК 336.1:378.1

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Корнілова Н.В.
Черкаський державний технологічний університет

Досліджені питання організаційно-економічного забезпечення ефективності діяльності туристичного підприємства. Показано, що більшість дослідників, розглядаючи особливості сучасного розвитку сфери туризму та оцінюючи тенденції її розвитку, обмежуються, як правило, загальним представленням проблеми ефективності діяльності туристичного підприємства. Стверджується, що для таких підприємств кінцеві результати їх діяльності повинні розглядатися як об'єкт реальних ринкових інтересів на основі оцінки особливостей їх організаційно-економічного забезпечення ефективності. Показано, що оцінка ефективності діяльності туристичного підприємства повинна здійснюватися на основі узагальнюючого показника, у якості якого приймається його прибутковість. При цьому перспективним є відпрацювання процедури закріплення комерційної відповідальності структурних підрозділів та окремих посадових осіб підприємства за отримання планового прибутку від його діяльності. У роботі така проблема розглядається у рамках пропонованої матриці комерційної відповідальності.
Ключові слова: організаційно-економічне забезпечення, ефективність діяльності, узагальнюючий показник ефективності діяльності туристичного підприємства, матриця комерційної відповідальності за прибутковість діяльності.

Постановка проблеми. Ринкові перетворення потребують від підприємств сфери туризму пошуку нових підходів до управління, які б дозволили успішно адаптуватися у постійно змінюваному жорстко конкурентному середовищі. Дослідження вітчизняної та зарубіжної фахової літератури свідчать, що на даний час основою ринкового успіху туристичного підприємства є його орієнтація на досягнення визначених цілей з оптимальними витратами, тобто на ефективний підхід до управління. Його реалізація у сфері туристичного обслуговування складає досить складне завдання, вирішення якого насамперед пов'язано із високим рівнем ринкової кон'юнктури, дефіциту платіжних коштів, високого рівня конкуренції тощо.

Вирішенню окремих питань загальної проблеми забезпечення економічної ефективності діяльності підприємства присвячені роботи як вітчизняних вчених – А. Білого, Ю. Іванова,

© Корнілова Н.В., 2016

М. Кізіма, В. Колота, В. Колпакова та інших, так і зарубіжних – І. Ансофа, К. Ноумена, О. Віханського, І. Герчікової, А. Градова, П. Друкера, Ф. Котлера, Т. Пітерса, М. Портера та інших. Поряд з цим існують питання, які потребують подальшого теоретичного обґрунтування. У тому числі розробка методичних підходів до оцінки ефективності діяльності підприємств сфери послуг, зокрема туристичної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розробки методичних підходів до оцінки ефективності діяльності туристичного підприємства є предметом наукового інтересу багатьох дослідників [1-3; 5; 6]. При цьому такі дослідження зводяться до традиційного вимірювання співвідношення витрат і результатів господарської діяльності підприємства, на основі якого обґрунтовується методичний підхід до вимірювання ефекту, пошуку напрямів його максимізації, скорочення витрат тощо. Так у роботі М. Мексона, М. Альберта і Ф. Хедоурі (до якої досить часто звертаються вітчизняні дослідники) ефективність подається як співвідношення між обсягами випуску продукції та необхідними для її виробництва ресурсами [7]. Тобто, ефективність туристичного підприємства повинна розглядатися як внутрішній параметр його функціонування, у контексті ефективності використання необхідних ресурсів. У свою чергу, М. Друкер, досліджуючи поняття ефективності (як вибір правильних цілей на яких фокусуються всі зусилля підприємства), вважає, що її можна визначити через аналіз відповідних таким цілям результатів, які отримані з мінімальними витратами і помилками [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як свідчить аналіз фахової літератури, більшість понять ефективності діяльності туристичного підприємства, як правило, обмежуються традиційним розумінням цієї проблеми.

У роботі [8] автори, досліджуючи тенденції та особливості розвитку сфери туризму, стверджують, економічна що ефективність є складовою загальної поняття ефективності, що визначається відповідними критеріями та показниками. У свою чергу, у роботі [2] пропонується метод загальної оцінки ефективності, який полягає в тому, що рівень ефективності вимірюється співвідношенням ресурсів, чисельністю виробничого персоналу, вартістю основних виробничих фондів, вартістю матеріальних ресурсів та ефекту (обсяг продукції підприємства) з урахуванням коефіцієнтів відповідності ресурсів.

Таким чином, більшість дослідників, розглядаючи особливості сучасного розвитку сфери туризму та оцінюючи тенденції її розвитку, обмежуються загальним представленням проблеми ефективності діяльності туристичних підприємств, що у найбільш загальному підході може бути визначено таким:

– ефективність повинна розглядатися як внутрішній параметр функціонування підприємства, у контексті ефективності використання ним необхідних ресурсів;

– ефективність відображає здатність туристичного підприємства визначити цілі, які відповідають ситуації, що склалася у його зовнішньому та внутрішньому середовищі за умови мінімізації можливих витрат та помилок.

Приймаючи положення роботи [10], можна стверджувати, що для підприємств сфери туризму кінцеві результати їх діяльності повинні розглядатися не просто позначенням етапу розробки послуги, а як об'єкт їх реальних ринкових інтересів на основі оцінки особливостей їх організаційно-економічного забезпечення ефективності.

Мета і завдання дослідження. У зв'язку з вище викладеним виникає нагальна проблема у теоретичному осмисленні комплексу проблем, з якими стикаються дослідники при намаганні відпрацювати єдині методологічні основи оцінки та забезпечення ефективності функціонування туристичного підприємства. Все це зумовило актуальність обраної теми дослідження та постановку його **мети**: розробка теоретичних підходів до оцінки ефективності діяльності туристичного підприємства в умовах структурних змін ринкових відносин.

Для досягнення такої мети у роботі вирішується таке **завдання**:

– дослідити організаційно-економічні аспекти ефективної діяльності туристичного підприємства;

– сформулювати основні теоретичні положення оцінки ефективності діяльності туристичного підприємства шляхом закріплення комерційної відповідальності його структурних підрозділів та окремих посадових осіб за прибутковість діяльності.

Виклад основного матеріалу. Виходячи із загальних уявлень сучасного розвитку ринку послуг [11], у функціонуванні туристичного підприємства можна виділити дві основні тенденції організаційно-економічного характеру:

– підприємство починає посилювати інтеграцію функції обслуговування у рамках своєї загальної організації;

– підприємство переміщує свою увагу на більшу диференціацію, що приводить до формування мережевих відносин чи виконання окремих робіт та функцій на умовах аутсорсингу.

До основних причин таких тенденцій може бути віднесено таке:

а) у туристичного підприємства, що активно діє у сфері інновацій, виникає велика потреба в інтеграції на технологічному рівні, яка сприймається як спосіб надання послуг максимальної якості. При цьому його обслуговуюча діяльність набуває високої гнучкості, стає засобом прямого і постійного потоку інформації, що допомагає швидко змінювати характери пропозиції послуги і продовжувати отримувати прибуток із переваг, які дає технологічне оновлення діяльності підприємства. За таким підходом, мета прибутковості туристичного обслуговування не є пріоритетною;

б) орієнтація туристичного підприємства на виконання інклюзивного обслуговування за умови відпрацьованості технології та відсутності проблем організаційно-економічного і соціального характеру дозволяє йому формувати власну мережу. Мета прибутковості туристичного обслуговування може розглядатися як одна із основних.

За таких умов, туристичне підприємство повинно зосередити зусилля на формуванні певних напрямів обслуговуючої діяльності з метою встановлення нових потреб та вимог споживачів в умовах адаптації до змінюваного зовнішнього середовища своїх внутрішніх можливостей.

Основними положеннями, що визначають головні напрями підвищення ефективності діяльності туристичного підприємства, є такі:

а) перегляд основних принципів планування виробничо-обслуговуючої діяльності підприємства. Вона набуває цілеспрямованості та раціональності завдяки групуванню робіт за ознаками їхньої важливості для вирішення питань максимального задоволення потреб споживача і максимальної прибутковості підприємства;

б) на туристичному підприємстві будь-який діловий процес є важливим для його організаційно-економічного розвитку і повинен розглядатися як основа формування ключової компетенції. Тому ефективність діяльності підприємства визначається його здатністю встановити і реалізувати сукупність ресурсів і організаційно-економічних інновацій у їх комбінації краще, оригінальніше та швидше, ніж у конкурентів;

в) розвиток туристичного підприємства визначається його здатністю реорганізувати структуру та динаміку сукупних витрат у напрямі їх оптимізації за умови, що залученні для цього власні підрозділи і окремі працівники отримують від цього певні вигоди і визнають цільові настанови на стратегічний розвиток свого підприємства.

Виходячи з умови, що оцінка ефективності діяльності туристичного підприємства повинна здійснюватися на основі узагальнюючого показника, у якості якого приймається його прибутковість, автор вважає перспективним відпрацювання процедури закріплення комерційної відповідальності структурних підрозділів та окремих посадових осіб туристичного підприємства за отримання планового прибутку від його діяльності. У роботах така проблема розглядається у рамках матриці комерційної відповідальності [9; 11], яка у доопрацюванні автора визначається таким.

Управління туристичним підприємством пов'язане з вирішенням комплексу завдань, від чого залежить його ринковий успіх і якими повинен, власно кажучи, займатися кожний його профільний працівник. Це повинно визначатися встановленням вищим керівництвом ієрархічно структурованих рівнів комерційної відповідальності підрозділів та окремих працівників за дії та заходи, які впливають на прибутковість підприємства (рис. 1).

Базова сфера відповідальності за формування основних показників прибутковості туристичного підприємства. Вона складається із двохскладових:

– управлінський аналіз прибутковості (загальна виручка за виконання замовлень; виручка за виконання замовлення первинного споживача; виручка за виконання замовлення постійного споживача);

– планування прибутку від виробничо-обслуговуючої діяльності (показники сукупного прибутку; показники використання робочого часу профільних працівників тощо).

Приймаючи до уваги спеціалізацію працівників, необхідно провести аналіз шляхів формування загального доходу від діяльності підприємства. За умови ефективного управлінського обліку роботи кожного працівника підприємства не складно визначити середні показники його прибутковості:

– отримана виручка за звітний період та її розподіл за місяцями і видами робіт;

– склад персоналу, спеціалізація працівників (види виконуваних робіт);

– кількість робочих годин/змін за місяцями і їх розподіл між профільними працівниками;

– завантаження всіх підрозділів підприємства за місяцями;

– завантаження кожного профільного спеціаліста за місяцями (кількість відпрацьованих годин/змін; завантаження; загальна виручка; середня виручка за годину/зміну/робочий день).

На підставі отриманих результатів керівництво формує план-прогноз прибутковості підприємства на рік/квартал/місяць.

Підтримуюча сфера відповідальності за формування основних показників прибутковості туристичного підприємства. Вона насамперед спрямована на активізацію відносин зі споживачами: підвищення результативності переговорів із первинними споживачами; формування групи постійних споживачів; дотримання правил та інструкцій щодо встановлення надійних у довгостроковій перспективі взаємовідносин з споживачами. У першу чергу це:

– інформаційно-психологічне забезпечення контактів із потенційними споживачами (переконання споживача у спроможності вирішити всі його проблеми; підготовка первинних переговорів; закріплення за споживачами конкретних фахівців; узгодження умов взаємодії);

– забезпечення оптимальних з точки зору споживача умов взаємодії на етапах підготовки, укладення та виконання угод);

– формалізація вимог алгоритму взаємовідносин із споживачем.

До основних показників ефективності такої підтримки відносять:

Показник продуктивності роботи профільного працівника зі встановлення первинних контактів з потенційними споживачами;

– показник продуктивності роботи профільного працівника з підготовки первинних переговорів;

– показник рівня культури профільного працівника (на підставі аналізу претензій та позитивних відгуків споживачів стосовно якості роботи працівника);

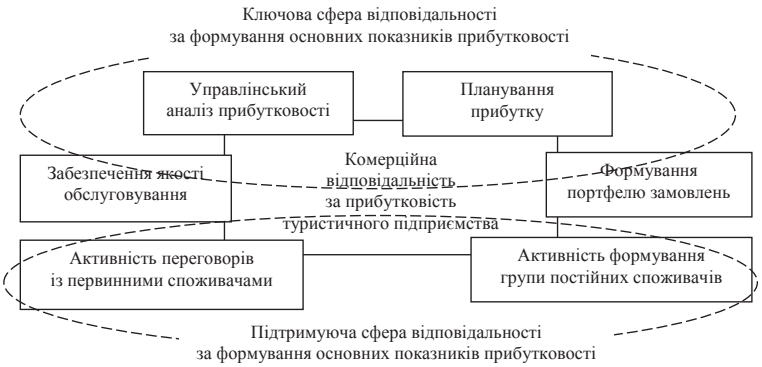

Рис. 1. Основні елементи матриці комерційної відповідальності за прибутковість туристичного підприємства

– показник активності роботи профільного працівника щодо формування й підтримки контактів з первинними споживачами (на підставі визначення первинних споживачів, з якими досягнута домовленість про поновлення контактів);

– частка первинних споживачів від їх загальної кількості, з якими процедура домовленості про відновлення контактів оформлена працівником належним чином.

За таким підходом складається план-прогноз активізації роботи профільних працівників підприємства.

Висновки і пропозиції. Таким чином, рівень прибутковості, як один із показників ефективності діяльності туристичного підприємства, може розглядатися як певний підсумковий результат його ринкового успіху. При цьому об'єктивна характеристика такого успіху не може бути представлена без врахування організаційно-економічних аспектів діяльності підприємства. Вони полягають у тому, що цією проблемою повинен займатися кожний його підрозділ і профільний працівник. Це визначатися встановленням їх комерційної відповідальності за дії та заходи, які впливають на прибутковість підприємства. Представлені підходи можуть бути використані для планування роботи будь-якого підприємства за умови, що на ньому добре поставлений управлінський облік і розпорядженні менеджерів є дані за попередній період роботи підприємства.

Список літератури:

1. Балашова Р. І. Розвиток методів оцінки ефективності діяльності туристичних підприємств / Р. І. Балашова // Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. – 2008. – № 12. – С. 99-108.
2. Гинзбург А. И. Метод сводной оценки эффективности / А. И. Гинзбург. – СПб., Питер, 2003. – 430 с.
3. Голубєва Т. С. Методичні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства / Т. С. Голубєва, І. В. Колос // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 5 (59). – С. 66-69.
4. Друкер М. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения, пер. с англ. / М. Друкер. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1998. – 288 с.
5. Жуков А. А. Инновационные аспекты управленческой деятельности на предприятиях сферы туризма: Монография / А. А. Жуков, Н. Д. Закорин. – СПб., Питер, 2006. – 224 с.
6. Коніщева Н. Й. Методичні питання аналізу діяльності туристичних підприємств / Н. Й. Коніщева, Р. І. Балашова, В. М. Лехан // Вісник ДІТБ. – 2003. – № 7. – С. 57-68.
7. Мексон М. Основы менеджмента, пер. с англ. / М. Мексон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 1997. – 704 с.
8. Петровчин Й. М. Економіка підприємства: Підручник / Й. М. Петровчин та ін., за заг. ред. Й. М. Петровчина. – 2-ге вид. виправл. – Львів: Магнолія, 2006. – 580 с.
9. Разумовская А. Л. Маркетинг услуг. Настольная книга российского маркетолога-практика / А. Л. Разумовская, В. М. Янченко. – М.: Вершина, 2006. – 496 с.
10. Тищенко А. Н. Экономическая результативность деятельности предприятий: монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, Я. В. Догадайло. – Х.: ИД «ИНЖЕК», 2005. – 144 с.
11. Тридід О. М. Система обслуговування споживача: теорія і практика: монографія / О. М. Тридід, К. М. Таньков, Г. Я. Дутка. – К.: УБС НБУ, 2008. – 184 с.

Корнилова Н.В.
Черкасский государственный технологический университет

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы вопросы организационно-экономического обеспечения эффективности деятельности туристического предприятия. показано, что большинство исследователей, рассматривая особенности современного развития сферы туризма и оценивая тенденции ее развития, ограничиваются, как правило, общим представлением проблемы эффективности деятельности туристического предприятия. Утверждается, что для таких предприятий конечные результаты их деятельности должны рассматриваться как объект реальных рыночных интересов на основе оценки особенностей их организационно-экономи-ческого обеспечения. Показано, что оценка эффективности деятельности туристического предприятия должна осуществляться на основе обобщенного показателя, в качестве которого принимается его прибыльность. При этом перспективным является отработка процедуры закрепления коммерческой ответственности структурных подразделений и отдельных должностных лиц предприятия за получение плановой прибыли от его деятельности. В работе эта проблема рассматривается у рамках предложенной матрицы коммерческой ответственности.
Ключевые слова: организационно-экономическое обеспечение, эффективность деятельности, обобщенный показатель эффективности деятельности туристического предприятия, матрица коммерческой ответственности за прибыльность деятельности.

Kornilova N.V.
Cherkassy State Technological University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE EFFICIENCY OF TOURISM ENTERPRISE

Summary
The problems of organizational and economic support for the effectiveness of the tourist enterprise were researched. It is shown that the majority of works in peculiarities of the modern development of the tourism industry and in the assessment of trends are usually limited to the general representation of the problem of efficiency of activities in travel businesses. It is argued that for such enterprises the final results of their activity must be considered as an object of real market interest based on an assessment of their organizational characteristics and specifics of economic security. It is shown that the evaluation of the effectiveness of the travel company's activity should be based on the overall index. In this case, such index is a profitability of a company. Thus, the development of financial liability of structural units and individual managers for completion of profit targets of the company is perspective. In this paper, the problem is reviewed in the framework of the proposed commercial responsibility matrix.
Keywords: organizational and economic support, the working efficiency, generalized indicator of the effectiveness of travel enterprise, matrix of commercial responsibility for the operations profitability.

УДК 657.4:622

ВІДОБРАЖЕННЯ В ОБЛІКУ ВИТРАТ НА РОЗВІДКУ ЗАПАСІВ НАФТИ І ГАЗУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Коцкулич Т.Я., Федоришин М.М.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Проведено аналіз вітчизняного та зарубіжного нормативно-законодавчого регулювання обліку витрат на розвідку запасів корисних копалин. Виявлено, що існує досить багато неврегульованих моментів у П (с)БО 33 щодо порядку визнання витрат активами, амортизації таких витрат. У статті зроблено відповідні рекомендації щодо удосконалення обліку витрат на розвідку запасів корисних копалин. Уточнено перелік витрат, на які поширюється дія П (с)БО 33 для підприємств нафтогазовидобувної галузі.
Ключові слова: облік, витрати, запаси нафти і газу, витрати, законодавче регулювання.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності підприємств видобувної галузі залежить від складного комплексу факторів. Ефективне управління витратами є одним із шляхів підвищення конкурентоздатності та результативності вітчизняних нафтогазовидобувних підприємств за умов відкриття зовнішніх ринків. Важливо зауважити, що однією із суттєвих статей витрат нафтогазовидобувних підприємств складають витрати на розвідку запасів корисних копалин.

Особливості ведення бухгалтерського обліку на підприємствах такої галузі діяльності великою мірою обумовлені саме специфікою технологічного процесу пошуку, розвідки та оцінки родовищ природних ресурсів, що потребує детального вивчення складу витрат на розвідку запасів, існуючого нормативно-законодавчого регулювання їх обліку в Україні та за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти питання обліку витрат на розвідку запасів корисних копалин висвітлювалось у працях науковців, зокрема: Голова С.Ф. [1], Данилюка М.О. [2], Єфремової А.А. [3], Кафки С.М. [4], Метла О.С. [5], Орлової В.К. [6], та інших. Автори досліджують суть та визнання витрат, правила їх відображення у фінансовій звітності, організацію обліку та контролю на різних стадіях діяльності підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даний час існують суттєві розбіжності у нормативному регулюванні обліку діяльності з пошуку та розвідки корисних копалин, як у зарубіжних країнах, так і в Україні, де у 2008 році введено в дію П (с)БО 33 «Витрати на розвідку запасів корисних копалин». Суттєву частину робіт із розвідки запасів складають бурові роботи, тоді як у відомих джерелах мало присвячено уваги дослідженню особливостей обліку саме витрат на будівництво свердловин.

Метою статті є дослідження нормативно-законодавчого регулювання обліку витрат на розвідку запасів корисних копалин за кордоном та в Україні, особливостей обліку таких витрат на підприємствах нафтогазовидобувної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішне вирішення проблеми організації ефективної системи управління витратами у великій мірі залежить від ґрунтовного вивчення чинників, що впливають на їх склад і структуру, а також, на основі цього, побудові відповідної системи обліку, яка надаватиме необхідну інформацію для прийняття управлінських рішень.

© Коцкулич Т.Я., Федоришин М.М., 2016

Першочергово вважаємо за необхідне чітко визначити, які саме роботи підпадають під визначення «розвідка» та «розробка» стосовно до нафтогазовидобувних підприємств, щоб мати змогу відокремити саме ті витрати, що входять до складу витрат на розвідку для цілей бухгалтерського обліку. Особливо актуальним це питання є з огляду на введення в дію у 2008 році П (с)БО 33 «Витрати на розвідку запасів корисних копалин» [7], який містить тільки загальні рекомендації без урахування специфіки нафтогазовидобувної галузі.

Зокрема, під розвідкою запасів корисних копалин тут слід розуміти «пошук та визначення обсягів і якості корисних копалин, включаючи нафту, природний газ та інші невідтворювані природні ресурси, що здійснюється підприємством після отримання права на розвідку запасів корисних копалин у межах визначеної ділянки (території), а також визначення технічної можливості та економічної доцільності видобутку корисних копалин».

Визначення поняття «розвідка родовищ нафти і газу» подано у Галузевому стандарті № 320-2002: «розвідка родовищ нафти і газу – етап (комплекс) геологорозвідувальних робіт, що здійснюються з метою визначення геометричних, фільтраційно-ємнісних, геолого-промислових та інших параметрів відкритих родовищ нафти і газу, підрахунку розвіданих запасів вуглеводнів, визначення всіх параметрів, необхідних для складання проекту розробки родовища» [8].

Згідно із ст. 1 Закону України «Про нафту і газ» [9], «розробка родовища нафти і газу – технологічний процес вилучення з родовища нафти, газу та супутніх їм корисних компонентів, який складається з двох послідовних етапів – дослідно-промислової розробки родовища та промислової розробки родовища».

В свою чергу, «Дослідно-промислова розробка родовища нафти і газу – стадія геологічного вивчення родовища, на якій здійснюється видобуток з родовища обмеженої кількості нафти і газу з метою визначення його промислової цінності, уточнення гірничо-геологічних та технологічних параметрів, необхідних для підрахунку запасів нафти, газу і супутніх компонентів та обґрунтування вибору раціонального методу (технології) промислової розробки родовища».

Звідси можна зробити такі висновки. По-перше, для цілей обліку із виконанням вимог П (с)БО 33, до складу витрат на розвідку слід відносити комплекс робіт, що належать не тільки до розвідки як такої, але і до етапу дослідно-промислової розробки родовища. Це можна обґрунтувати тим, що на цьому етапі здійснюються роботи, які дозволяють остаточно оцінити технічну можливість та економічну доцільність видобутку корисних копалин, що і вимагає П (с)БО 33.

По-друге, як видно з переліку робіт на стадії розвідки, однією із суттєвих складових є роботи з будівництва пошукових та розвідувальних свердловин, що вимагає врахування особливостей даного виду діяльності. Серед найсуттєвіших факторів, що впливають на склад, структуру, організацію обліку витрат на будівництво свердловин, перш за все слід виділити природні та технологічно-організаційні (геологічні особливості, віддаленість свердловин від підприємства, довготривалість процесу будівництва, велика ймовірність виникнення ускладнень, складна виробнича структура, наявність великої кількості обслуговуючих та допоміжних підрозділів тощо).

Облік витрат на будівництво свердловин доцільно вести за кожною свердловиною окремо у розрізі етапів будівництва та статей калькулювання:

I. Підготовчі роботи до будівництва свердловин (в тому числі: облаштування площ, рекультивація землі).

II. Будівельно-монтажні роботи.

III. Буріння і кріплення свердловин:

3.1 Матеріальні витрати (сировина й матеріали, в т.ч.: труби обсадні, портландцемент тампонажний, матеріали для промивальних рідин, долота бурові), паливо й енергія на технологічні цілі (в т.ч.: пально-мастильні матеріали для двигунів внутрішнього згоряння (ДВЗ), паливо для опалення, електроенергія), інші матеріальні витрати; 3.2 Заробітна плата основна; 3.3 Заробітна плата додаткова; 3.4 Відрахування на соціальні заходи; 3.5 Амортизація основних засобів (бурового обладнання): 3.5.1 Амортизація необоротних матеріальних активів (в т.ч.: знос бурильних труб, знос спуско-підйомного і ловильного бурильного інструмента, знос двигунів внутрішнього згорянння); 3.6 Витрати на експлуатацію бурового обладнання і інструменту (в т.ч.: прокат бурового обладнання, прокат турбобурів (електробурів), прокат бурильних труб, прокат електрообладнання і засобів електропостачання); 3.7 Інші прямі виробничі витрати (в т.ч.: послуги транспорту і спецтехніки, послуги на тампонажні роботи (в бурінні і кріпленні), геофізичні дослідження в свердловинах, інші витрати допоміжного виробництва, інші послуги сторонніх організацій, надбавка за пересувний, роз'їзний характер робіт, витрати, пов'язані з вахтовим методом.

IV. Випробування свердловин на продуктивність.

V. Загальновиробничі витрати (в т.ч. основного виробництва).

VI. Втрати від браку.

Для підприємця-виконавця бурових робіт аналітичний облік витрат дозволить здійснювати їх ефективне управління, а для підприємця-замовника – відділити ті витрати, які підлягають капіталізації згідно із вимогами П (с)БО 33.

Принципово важливим для формування собівартості видобутих корисних копалин (а значить, і їх ціни), є питання капіталізації витрат на розвідку. Міжнародні та вітчизняні нормативні документи пропонують різні підходи до включення окремих статей до витрат періоду або необоротних активів. У загальному вигляді, алгоритм поділу витрат на такі категорії можна відобразити таким чином (рис. 1).

У міжнародній практиці (стосується GAAP) та МСБО) найбільш поширеними є такі методи обліку витрат на розвідку корисних копалин:

– метод повних витрат;

– метод успішних зусиль;

– метод ділянки, що цікавить [1].

Узагальнену характеристику методів подано у табл. 1.

Дослідження діяльності зарубіжних видобувних компаній свідчить, що великі американські

та російські нафтогазові компанії використовують метод успішних зусиль, а недавно засновані компанії – метод повних витрат, що дозволяє їм відстрочити вплив певної частини витрат на розвідку на фінансовий результат поточного періоду.

Очевидно, що П (с)БО 33 створено, спираючись на вже існуючі МСБО та GAAP. Проте вітчизняний стандарт, не дивлячись на існування зарубіжних аналогів, містить досить багато суперечностей або недостатньо детально розкритих питань. Зокрема, у П (с)БО 33 не міститься вказівок щодо визначення того моменту, коли технічна можливість та комерційна доцільність видобутку корисних копалин стали очевидними. Можна припустити, що такі критерії кожне видобувне підприємство повинно встановити самостійно у своїй обліковій політиці, враховуючи технологічні особливості видобутку окремих видів запасів.

Важливо звернути увагу на те, що у національному стандарті 33 нічого не деталізовано про нарахування амортизації на активи з розвідки запасів корисних копалин, хоча і зазначено, що щороку на дату річного балансу вони тестуються на наявність ознак можливого зменшення їхньої корисності на підставі П (С)БО 28 «Зменшення корисності активів» [10]. Тобто даний момент законодавчо не врегульований. Безперечно, зрозумілим є те, що регулювання процесу нарахування амортизації активів здійснюється згідно з П (С)БО 7 «Основні засоби» [12] та 8 «Нематеріальні активи» [13].

У МСБО амортизацію запасів корисних копалин позначають терміном «виснаження». Виснаження – систематичне списання капіталізованих витрат на розвідку і оцінку запасів корисних копалин. Норму виснаження зазвичай розраховують як співвідношення вартості активу до очікуваного об'єму видобутих копалин за весь період експлуатації [11].

Вважаємо, що для цілей бухгалтерського обліку у видобувній сфері діяльності доцільно використовувати такі методи нарахування амортизації як прямолінійний і метод списання за одиницею продукції (виробничий).

В даному випадку обидва методи мають як переваги, так і недоліки. Прямолінійний метод є найбільш зручним та простим для розрахунку. При цьому, очікуваним терміном експлуатації активу з розвідки буде вважатися період, протягом якого підприємство проводить роботи розвідки та оцінки запасів корисних копалин на відповідній території родовища. Компанія може встановити термін корисного використання виходячи із термінів дії ліцензії на право розвідки родовища.

Натомість, виробничий метод набагато точніше відображає умови експлуатації активу, і, таким чином, дозволить краще узгодити доходи і витрати звітного періоду, що у довгострокових проектах є особливо актуально. Проте точно оцінити загальний обсяг корисних копалин, які будуть видобуті за весь період експлуатації родовища, не завжди можливо, і це, в свою чергу, впливає на достовірність обчисленої суми амортизації та, відповідно, фінансового результату за звітний період.

Не врегульовано на достатньо детальному рівні і питання відображення в обліку витрат на розвідку запасів. Так, у плані рахунків бухгалтерського обліку [14] не передбачає окремого рахунку для обліку активів, пов'язаних з розвідкою запасів корисних копалин. Після визнання технічної можливості та економічної доцільності подальшого видобутку корисних копалин витрати на розвідку їхніх запасів визнаються

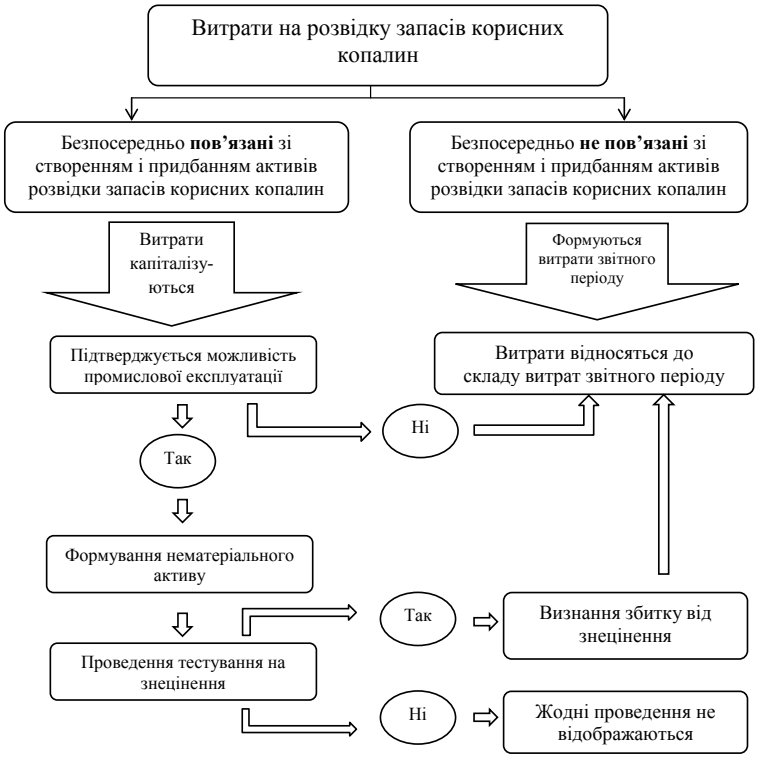

Рис. 1. Порядок розподілу витрат на дослідження та розвідку кваліфікаційних активів (систематизовано на основі [7; 5])

Таблиця 1

Методи обліку витрат на розвідку запасів корисних копалин у видобувних галузях

Вид витрат	Метод		
	повних витрат	успішних зусиль	ділянки, що цікавить
Розвідка до придання	капіталізуються	зазвичай списуються на витрати	капіталізуються або списуються на витрати
Придбання нерухомості	капіталізуються	капіталізуються	капіталізуються
Розвідка після придбання	капіталізуються	капіталізуються або списуються на витрати	капіталізуються або списуються на витрати
Оцінка	капіталізуються	капіталізуються або списуються на витрати	капіталізуються або списуються на витрати

Джерело: [1, с. 927-928]

активами у складі нематеріальних активів. Таким чином, у бухгалтерському обліку необхідно ввести окремий субрахунок до рахунку 12, де мають накопичуватись відповідні витрати.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. У даному дослідженні було проведено аналіз вітчизняного та зарубіжного нормативно-законодавчого регулювання обліку витрат на розвідку запасів корисних копалин. Виявлено, що існує досить багато неврегульованих моментів у П (с)БО 33 щодо порядку визнання витрат активами, амортизації таких витрат, зроблено відповідні рекомендації. Окрім того, потребує уточнень перелік витрат, на які поширюється дія П (с)БО 33 для підприємств нафтогазовидобувної галузі.

Список літератури:

1. Голов С. Ф., Костюченко В. М. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами. Практичний посібник / С. Ф. Голов, В. М. Костюченко. – Лібра, 2008. – 1000 с.
2. Данилюк М. О. Організаційно-економічні основи реформування нафтогазового комплексу України / М. О. Данилюк. – К.: Манускрипт, 1998. – 237 с.
3. Ефремова А. А. Особенности учета затрат на геологоразведочные работы по международным стандартам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbsys.ru/print.php?page=136&option=public
4. Кафка С. М. Особливості обліку витрат на нафтовидобувних підприємствах / С. М. Кафка // Вісник ЖДТУ. Сер.: Економічні науки. – 2004. – № 4 (30). – С. 86-93.
5. Метла О. С. Методика обліку капітальних витрат на розвідку та оцінку запасів корисних копалин у відповідності з методом благополучних зусиль / О. С. Метла // Облік і фінанси. – 2015. – № 3. – С. 26-33.
6. Орлова В. К., Кафка С. М. Бухгалтерський облік на підприємствах нафтогазової промисловості: навч. посіб. / В. К. Орлова, С. М. Кафка. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2013. – 783 с.
7. Витрати на розвідку запасів корисних копалин: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 33, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 26.08.2008 р. № 1090 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0844-08
8. Галузевий стандарт України № 320-2002 «Розвідка (до розвідка» та облаштування родовищ нафти і газу. Складові елементи видів робіт і об'єкти будівництва».
9. Закон України «Про нафту і газ» від 12 липня 2001р. № 2665-III. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2665-14
10. Зменшення корисності активів: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 28, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.12.2004 р. № 817 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05
11. Розвідка та оцінка запасів корисних копалин: Міжнародний стандарт фінансової звітності 6 // Міжнародні стандарти фінансової звітності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dipifr.info
12. Основні засоби: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00
13. Нематеріальні активи: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 р. № 242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99
14. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11
15. Витрати: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.99 р. № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00

Коцкулич Т.Я., Федорышин М.М.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ОТОБРАЖЕНИЕ В УЧЕТЕ ЗАТРАТ НА РАЗВЕДКУ ЗАПАСОВ НЕФТИ И ГАЗА: МЕЖДУНАРОДНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

Аннотация
Проведен анализ отечественного и зарубежного нормативно-законодательного регулирования затрат на разведку полезных ископаемых. Выявлено, что существует достаточно много неурегулированных моментов в П (с)БУ 33 касательно порядка признания затрат активами, амортизации таких затрат. В статье сделаны соответствующие рекомендации для усовершенствования учета затрат на разведку запасов полезных ископаемых. Уточнен перечень затрат, на которые распространяется действие П (с)БУ 33 для предприятий нефтегазодобывающей отрасли.
Ключевые слова: учет, затраты, запасы нефти и газа, законодательное регулирование.

Kotskulich T.Y., Fedoryshyn M.M.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

THE EXPENSES ON THE EXPLORATION OF OIL AND GAS RESERVES ACCOUNTING: INTERNATIONAL AND DOMESTIC EXPERIENCE

Summary
The domestic and international experience of legislative regulation of expenses on the exploration of oil and gas reserves accounting was made. It was investigated, that there are a lot of non-regulated aspects in the AS 33 concerning procedure of the expenses recognition as assets, depreciation of such expenses. In the article the according recommendations to improve e accounting of expenses on the exploration of oil and gas reserves were made. The list of the expenses which should be regulated by AS 33 for oil and gas- producing enterprises was made more exact.
Keywords: accounting, expenses, oil and gas reserves, legislative regulation.

УДК 656.13

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «ТУРИСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА»

Кошарний В.О.
Національний транспортний університет

В данній роботі досліджено і пропонується уточнення та конкретизація термінів які використовуються при визначенні туризму. Розглядаючи існуючу характеристику поняття «туристична інфраструктура», було виявлено, що в багатьох випадках неправильно дається роз'яснення цього терміну, що ускладнює розуміння його в цілому та негативно впливає на подальше дослідження. В данній статті, в наслідок проведеного аналізу, були запропоновані формулювання цього поняття та суміжних з ним понять, основуючись на різних наукових джерелах, які краще відповідають його змісту та формі.
Ключові слова: туризм, туристична сфера, туристична діяльність, туристична інфраструктура, туристична галузь.

Постановка проблеми. Туризм є одним з головних факторів економічного та соціального розвитку людства, та відіграє важливу роль у підвищенні рівня і якості життя кожної людини. В даний час без подорожей неможливо уявити існування та розвиток людства.

В даний час існує багато понять які використовуються при визначенні туризму: «туристична сфера», «туристична діяльність», «туристична інфраструктура». В багатьох випадках вони використовуються як синоніми, тому що немає чіткого їх визначення.

Аналіз останніх джерел і публікацій Над проблемою термінології при визначенні туризму працювали провідні вчені [3]. Наприклад визначенням поняття інфраструктура вперше займався А. Маршал та Д. Кларк в першій половині 20 ст. В подальшому цим займалися такі вчені різних країн, як Ланцов А.Е., Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Дж. Блэк. В Україні – Долгопола Г.Є., Коробейникова Я.С. та ін.

Виділення не вирішені раніше частин загальної проблеми Незважаючи на наявність великої бази наукових розробок у термінології лишаються невизначеними такі поняття як «туристична сфера» та «туристична діяльність». Дискусійними лишаються поняття «туристична інфраструктура».

Мета статті Головною метою цієї роботи є уточнення та конкретизація термінів, які використовуються при визначенні туризму.

Виклад основного матеріалу. Згідно закону України «Про туризм», під туризмом розуміють «тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає» [9].

Є декілька понять які використовуються при визначенні туризму: «туристична сфера», «туристична діяльність», «туристична інфраструктура». Не завжди вони використовуються правильно, немає їх чіткого визначення.

Розглянемо перше поняття «туристична сфера».

Згідно сучасної енциклопедії термін «сфера» походить (від грецького sphaira – куля) і означає:

1) область дії, межі поширення чого-небудь (наприклад, сфера впливу).

2) Суспільне оточення, середовище, обстановка [2].

Згідно Словника синонімів і схожих за змістом висловів термін *сфера* має такі синоніми: куля, орбіта, коло, оборот; область, коло, світ, зона, район; поле діяльності, обсяг, діапазон, інтервал; суспільство; поверхня, площина, сфери, арена, царство, область діяльності, оточення, ніша, обстановка, терені, межа, фронт, мантія, ділянка, лоно, середа, нива, сукупність явищ, складаючих деяке ціле [3].

Найбільш до поняття «сфера туризму» на нашу думку підходять такі визначення як, діапазон або зона туристичної діяльності, область

господарства, райони які пов'язвані з туризмом, або де використовується туризм.

Друга категорія «туристична діяльність». Згідно закону України «Про туризм» (стаття 5) «учасниками відносин, що виникають при здійсненні *туристичної діяльності*, є юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування) чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг».

Тобто з цього виходить, що *туристична діяльність*, це створення туристичного продукту, надання туристичних послуг (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування), здійснення посередницької діяльності із надання характерних та супутніх послуг.

Суб'єктами, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність (далі – суб'єкти туристичної діяльності), є: туристичні оператори, туристичні агенти, інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; гіди-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом і які в установленому порядку отримали дозвіл на право здійснення туристичного супроводу, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування; фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо.

Третя категорія – «туристична інфраструктура». В наш час також не має єдиного поняття «інфраструктура». Вважається, що спочатку термін «інфраструктура» (лат. infra – «нижче», «під» і лат. structura – «будова», «розташування») використовувався у мові військових, де це поняття означало системи стаціонарних об'єктів та окремих споруд, які є основою для розгортання збройних сил, ведення військових дій та забезпечення бойової та оперативної підготовки військ [1].

Так згідно енциклопедичного словника «інфраструктура – це сукупність галузей, підприємств і організацій, що входять в ці галузі, видів їх діяльності, покликаних забезпечувати, створювати умови для нормального функціонування виробництва та обігу товарів, а також життєдіяльності людей». [12]

Згідно економічного словника «інфраструктура – капітальне обладнання, що використовується для надання загальнодоступних послуг, включаючи транспорт і телекомунікації, газо-, електро – і водопостачання [13].

Згідно словника фінансових термінів «інфраструктура – комплекс виробничих і невиробничих галузей та сфер діяльності, що забезпечують процес і умови відтворення. Поділяється на виробничу та соціальну» [13].

Згідно Фінансового словника Фінам «Інфраструктура – комплекс взаємопов'язаних обслуговуючих структур, їх складових які забезпечують основу для вирішення проблеми (завдання)» [15].

Згідно термінологічного словника банківських і фінансових термінів. «Інфраструктура – комплекс галузей господарства, що обслуговують промислове (або яке-небудь інше) виробництво, а також населення. Включає транспорт, зв'язок, торгівлю, матеріально-технічне забезпечення, науку, освіту, охорону здоров'я» [16].

Згідно сучасної енциклопедії «інфраструктура (походить від латинського «infra» – нижче, під і «structura» – будова, розташування) це сукупність споруд, будівель, систем і служб, необхідних для функціонування галузей матеріального виробництва і забезпечення умов життєдіяльності суспільства» [16].

Згідно географічної енциклопедії «інфраструктура – (інфраструктурний комплекс), об'єднує галузі господарства, що виробляють різні послуги особливий вид продукції. Послуги поділяються на матеріальні (торгівля, громадське харчування, житлово комунальне, побутове обслуговування, транспорт і зв'язок)» [14].

Згідно словника політології «Інфраструктура – (від лат. infra нижче, під і structura будова, розташування) сукупність споруд, будівель, систем і служб, необхідних для функціонування галузей матеріального виробництва і забезпечення умов життєдіяльності суспільства» [10].

Згідно Словника бізнес термінів «Інфраструктура – комплекс галузей економіки, забезпечують умови для виробництва товарів: енергетика, зв'язок, транспорт, освіта, охорона здоров'я» [11].

Згідно словника надзвичайних ситуацій «Інфраструктура – сукупність споруд, будівель, систем і служб, необхідних для функціонування галузей виробництва і життєзабезпечення населення. Розрізняють виробничу (дороги, канали, порти, тунелі, склади, системи зв'язку та ін.), соціальну (школи, лікарні...) інфраструктуру» [17].

Іноді терміном «інфраструктура» позначають комплекс так званих інфраструктурних галузей господарства (транспорт, зв'язок, освіта, охорона здоров'я та ін.) [5].

Незважаючи на всю складність чіткого визначення поняття «інфраструктура», цей термін отримав широке поширення. В Україні навіть Міністерство транспорту та зв'язку України в 2010 році було замінено на Міністерство інфраструктури України.

Згідно «Закону України про туризм» ст. 19 «Об'єктами туристичної інфраструктури є готелі, інші об'єкти, призначені для надання послуг з розміщення, заклади харчування, курортні заклади тощо»

Згідно Долгопола Г.Є. та Корабельнікової Я.С. «інфраструктура саме у туристичній сфері представлена будинками та спорудами, елементами транспортної інфраструктури, закладами культури, ін. закладами, які задіяні в наданні туристичних послуг.

До елементів основної (виробничої) інфраструктури належать об'єкти розміщення, харчування та транспортування туристів. До супутньої інфраструктури належать заклади культури, розважальні заклади, спортивні заклади, закла-

ди охорони здоров'я, в межах яких надаються додаткові послуги туристу» [6].

Четверта категорія – «туристична галузь». Туристична галузь – це сукупність підприємств, організацій які виготовляють однорідну продукцію, або надають однорідні послуги [5].

Згідно державного класифікатора «Галузі народного господарства України», *Туристична галузь* України була об'єднана в єдину галузь народного господарства «91620 Відпочинок і туризм» [8].

До туристичної галузі відносяться такі підприємства та організації [8]:

– Оздоровчі заклади і заклади відпочинку (табори відпочинку і оздоровлення дітей, будинки відпочинку, пансіонати без лікування та інші заклади відпочинку).

– Туристські готелі, туристичні бази, мотелі,кемпінги, екскурсійні бюро і бюро подорожей, заклади по організації міжнародного туризму,

– Фізкультурно-оздоровчі комплекси, навчально-тренувальні центри і бази, стадіони, палаци спорту, спеціалізовані і комплексні спортивні зали,манежі, велотреки, штучні водні басейни і ковзанки, стрільбища, тири (стенди), спортивні бази і бази прокату спортивного інвентаря та обладнання); іподроми; спортивні, кінно-спортивні, авіаспортивні, стрілецько-спортивні, спортивно-технічні, шахово-шашкові клуби, водні і рятувальні станції, дитячі спортивні школи, школи вищої спортивної майстерності, спортивні школи олімпійського резерву, мотодроми, кордодроми, школи службового собаківництва.

Згідно класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) [7] *туристична діяльність* є видом економічної діяльності з кодом 79:

Розділ 79. Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг бронювання та пов'язана з цим діяльність

Цей розділ включає діяльність агентств з організації подорожей, перевезення та розміщення в засобах тимчасового розміщування туристів і мандрівників, організації та проведення турів, які продають туристичні агентства або безпосередньо агенти, такі як туристичні оператори.

Цей розділ також включає інші види діяльності, пов'язані з туристичними послугами, у т.ч. бронювання. Діяльність туристичних гідів і просування туристичних послуг також включені до цього розділу.

Також існують розділи, які безпосередньо пов'язаний з туризмом:

Наприклад, розділ 55. *Тимчасове розміщування.*

Цей розділ включає надання місць для короткострокового проживання для розміщування відряджених та інших приїжджих.

Розділ 82.30. *Організування конгресів і торговельних виставок.*

Цей розділ включає організування, просування і/або проведення різних подій, таких як бізнес-покази, збори, конференції та зустрічі, з організацією та наданням персоналу для роботи в місцях проведення подібних заходів або без надання персоналу.

Висновки та пропозиції. Аналізуючи вище наведені визначення можна визначити «туристичну інфраструктуру» як сукупність галузей, підприємств і організацій, видів їх діяльності, покликаних забезпечувати, умови для нормального функціонування туристичної діяльності.

Якщо порівнювати категорії «туристична сфера» та «туристична інфраструктура», то на мій погляд правильно було б використовувати поняття «туристична інфраструктура», або «туристична галузь», як в законі України «Про туризм» де використовують дві категорії «туристична галузь» та «туристична діяльність».

Отже, проведений аналіз дає змогу краще розуміти та використовувати дане поняття в виробничій та науковій діяльності.

Список літератури:

1. Ланцов А. Е. Совершенствование механизма финансирования инфраструктурных проектов в России. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / А. Е. Ланцов / Московский государственный университет экономики, статистики и информатики (МЭСИ) / М. – 2014. – 226 с.
2. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева / – 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
3. Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений / Н. Абрамов / – под. ред. М.: Русские словари, 1999. – 433 с.
4. Словари и энциклопедии на Академике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://di, c. academi, c. ru
5. Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь / Дж. Блэк / – М.: «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир». Общая редакция: д.э.н. Осадчая И. М., 2000.
6. Долгопола Г. Є. / Туристична інфраструктура: до проблеми визначення та функціонування державно-приватного партнерства / Г. Є. Долгопола, Я. С. Корабельнікова / Международная научно-практическая Интернет-конференция «Актуальные вопросы повышения конкурентоспособности государства, бизнеса и образования в современных экономических условиях», Полтава, 14-15 февраля 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/dolgopola.htm
7. Классификації видів економічної діяльності (КВЕД) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/79/KVED10_79.html
8. Інформаційно-правовий портал. Загальний Класифікатор «Галузі народного господарства України». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uazakon.com/big/text771/pg5.htm
9. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр
10. Словари и энциклопедии на Академике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://di, c. academi, c. ru/di, c. nsf/politology/1212/Инфраструктура
11. Словари и энциклопедии на Академике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://di, c. academi, c. ru/di, c. nsf/business/5433
12. Словари и энциклопедии на Академике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://di, c. academi, c. ru/di, c. nsf/es/23398/инфраструктура

13. Словари и энциклопедии на Академике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://di, c. academi, c. ru/di, c. nsf/econ_dict/6966
14. Словари и энциклопедии на Академике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://di, c. academi, c. ru/di, c. nsf/enc_geo/111/ИНФРАСТРУКТУРА
15. Словари и энциклопедии на Академике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://di, c. academi, c. ru/di, c. nsf/fin_enc/13870
16. Словари и энциклопедии на Академике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://di, c. academi, c. ru/di, c. nsf/enc1p/19986
17. Словари и энциклопедии на Академике. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://di, c. academi, c. ru/di, c. nsf/emergency/966/Инфраструктура

Кошарный В.А.
Национальный транспортный университет

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ «ТУРИСТИЧЕСКАЯ ИНФРАСТРУКТУРА»

Аннотация
В данной работе исследованы и предлагается уточнение и конкретизация сроков используемых при определении туризма. Рассматривая существующую характеристику понятия «туристическая инфраструктура», было выявлено, что во многих случаях неправильно дается разъяснение этого термина, что затрудняет понимание в целом и негативно влияет на дальнейшее исследование. В данной статье, в результате проведенного анализа, были предложены формулировки этого понятия и смежных с ним понятий, основываясь на различных научных источниках, которые лучше соответствуют его содержания и форме.
Ключевые слова: туризм, туристическая сфера, туристическая деятельность, туристическая инфраструктура, туристическая отрасль.

Kosharnyi V.O.
National Transport University

GENERAL DESCRIPTION OF CONCEPT «TOURISM INFRASTRUCTURE»

Summary
In this work the data and suggests refinement and specification of terms used in the definition of tourism. Considering the existing characteristics of the concept of «tourism infrastructure», it was found that in many cases given the wrong explanation of this term that difficult to understand it as a whole and adversely affect further study. This makes the article, as a result of the analysis have been proposed formulation of the concept and adjacent concepts based on various scientific sources, which are better suited to its content and form.
Keywords: tourism, tourist area, tourist activities, tourism infrastructure, tourism industry.

УДК 659:004.738.5

ОЦІНКА ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕКЛАМНОЇ КАМПАНІЇ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Кутідзе Л.С., Савчук І.О.
Запорізький національний технічний університет

В статті розглядаються основні види інтернет-реклами. Показується важливість економічної і комунікативної ефективності реклами і відповідні показники ефективності рекламних кампаній в мережі Інтернет. Піднімаються основні проблеми, виникаючі в процесі розрахунків таких показників. Підсумками дослідження виступають ряд заходів, які допомагають більш точно оцінити ефективність реклами в сучасних умовах глобальної комп'ютерної мережі.
Ключові слова: Інтернет-реклама, види Інтернет-реклами, веб-сайт, комунікативна ефективність, економічна ефективність, показники ефективності Інтернет-реклами.

Постановка проблеми. Підвищення конкуренції у глобалізованому економічному середовищі все більше актуалізує використання різноманітних методів просування товарів, серед яких провідне місце займає реклама. Витрати на рекламу складають значну частину маркетингових бюджетів успішних фірм, і, відповідно, ефективність їх використання значною мірою впливає на прибутковість діяльності. Потоки електронної інформації змінюють стиль роботи людей і фірм, способи ведення ними комерційної діяльності. І, як вказує Б. Гейтс, «веб-стиль роботи», що ґрунтується на використанні електронних інструментів і процесів, відкриває можливість для організацій та окремих людей по-новому визначати свою роль на ринку товарів та послуг [1, с. 143]. І на сьогодні все більше компаній звертаються до Інтернет-реклами. Визначення дієвості рекламних заходів у Інтернет-просторі потребує оцінки і формування системи показників ефективності реклами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток Інтернет-реклами, структуризація та класифікація засобів Інтернет-просування досліджується в працях Пілющенко В.Л., Юрасова А.В., Литовченко И.Л., Пилипчука В.П., Романова А., Р. Кузнєцової та інших авторів. Ефективність окремих засобів просування у Інтернеті аналізується на сайтах компаній, що пропонують відповідні послуги.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але швидкоплинність зовнішнього середовища, поява нових Інтернет-технологій, залучення до Інтернет-простору все більшої кількості населення потребують постійного пошуку найбільш ефективних засобів проведення рекламних компаній.

Метою статті є аналіз системи показників ефективності Інтернет-реклами та визначення шляхів їх вдосконалення у відповідності до цілей рекламної кампанії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтернет-технології набули широкого розповсюдження в сучасному світі. Як соціальне явище Інтернет – глобальний засіб комунікацій, який забезпечує обмін текстовою, графічною, аудіо- і відеоінформацією і доступ до служб онлайна без територіальних і національних меж. Це ефективний інструмент досліджень, розвитку торгівлі і бізнесу, впливу на аудиторію. Технологічні можливості Інтернету обумовлюють швидкий розвиток світової інформаційної спільноти [2].

Набуває все більшого значення розвиток бізнесу в мережі Інтернет, що дає змогу вийти на якісно новий рівень забезпечення зв'язків між бізнесовими структурами та споживачами. Інтернет-реклама є одним з найперспективніших сегментів рекламного ринку, який розвивається швидкими темпами. У маркетингу можливості Інтернету можуть бути використані для того, щоб подолати обмежені можливості традиційних засобів просування продукції за допомогою друкованих ЗМІ або реклами на телебаченні та радіо. Інтернет-реклама є одним з найбільш придатних інструментів для залучення великої кількості споживачів і зменшення кількості ресурсів, необхідних для просування продукції компанії на ринку. Це найбільш зручний спосіб просування, який може бути використаний компаніями будь-якої галузі і будь-якого масштабу діяльності.

Слід відмітити, що інтернет-реклама, як і будь-який вид реклами, має свої переваги та недоліки. Знання особливостей створення та розміщення реклами в Мережі дозволяють забезпечити максимальну ефективність інтернет-реклами.

Узагальнення переваг і недоліків інтернет-реклами залежно від її сприйняття рекламодавцями показано в табл. 1.

Інтернет-реклама має таки різновиди, як:

– контекстні оголошення на сторінках результатів пошукових систем;

– контекстна реклама на сайтах – оголошення, які мають відношення до контексту сторінки;

– банери і мультимедійні оголошення (в тому числі відео та анімаційні);

– реклама в соціальних мережах;

– Lead generation-отримання контактних даних потенційних клієнтів;

– розсилки по електронній пошті.

Відносні частки цих форматів у загальному обсязі інтернет-реклами за даними досліджень рекламної галузі, проведених Pricewaterhouse Coopers LLP для Interactive Advertising Bureau (США) [6], зображено на рис. 1.

Реклама повинна робити внесок у досягнення цілей підприємства. Розрізняють економічні та комунікативні цілі реклами. Економічні цілі реклами пов'язані безпосередньо з купівлею товару, а комунікативні спрямовані на це опосередковано. Цілі, рівень реалізації яких не мож-

© Кутідзе Л.С., Савчук І.О., 2016

на перевірити не виконують своєї управлінської функції. Тобто необхідні інструменти для вимірювання ступеню досягнення цілей.

Таблиця 1

Переваги і недоліки інтернет-реклами залежно від її сприйняття рекламодавцями

Переваги інтернет-реклами	Недоліки інтернет-реклами
1. Можливість ведення оперативного, чіткого і глибокого аналізу рекламних заходів. 2. Висока запам'ятовуваність бренду споживачами. 3. Довіра споживачів. 4. Можливість максимального таргетування рекламного звернення на цільову аудиторію. 5. Постійно зростаюча клієнтська база. 6. Необмежена географія ринку. 7. Покращення іміджу підприємства через розміщення реклами на якісному сайті. 8. Зростання кількості реалізованої продукції за рахунок інтернет-реклами.	1. Слабкий розвиток інтернет-ресурсів деяких вузькоспеціалізованих галузей. 2. Недосконала грамотність при створенні рекламного повідомлення. 3. Можливість низької якості сайту, де розміщена інформація. 4. Велика конкуренція. 5. Не всі громадяни України на даний час мають доступ до інтернету. 6. При заблокованій реклами в браузері користувача оголошення не показуються.

Джерело: узагальнено авторами на основі джерел [3; 4; 5]

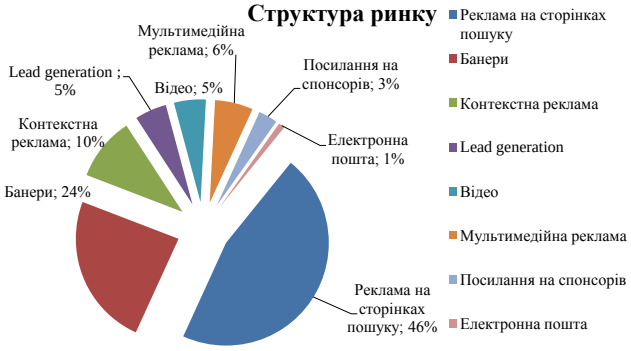

Рис. 1. Структура світового ринку інтернет-реклами за форматами [6]

Ефективність Інтернет-реклами також складається з двох взаємопов'язаних компонентів: економічної та комунікативної ефективності.

Економічна ефективність рекламних заходів визначає їх ефективність з точки зору прибутку та інших економічних показників, що характеризують рекламні кампанії, наприклад, витрати, доходи, прибутки, темпи зростання обсягів продажів та інші.

Головними показниками успішності реклами є рекламний дохід і рекламний прибуток. Рекламний дохід дорівнює обумовленому рекламою зміні збуту. Рекламний прибуток визначається як різниця між рекламним доходом і витратами на рекламу [7, с. 185]. Хоча такі показники достатньо легко розрахувати, вони мають суттєві недоліки. Так,зміни обсягів продажів визначаються комбінацією дії усіх інструментів маркетингу, а не тільки реклами; складно виділити вклад реклами у часі (споживач, який побачив рекламу, може купувати товар пізніше); може використовуватися декілька рекламних стратегій, які мають спільний ефект тощо.

Проблемність операціоналізації економічних цілей реклами визначила необхідність застосування для оцінки ефективності комунікативні індикатори. Комунікативна ефективність визначає швидкість комунікативного впливу рекламного повідомлення на аудиторію, що включає створення іміджу продукту або компанії, впізнаваність бренду після рекламної кампанії, ступінь сприйняття рекламного повідомлення.

В Інтернет-рекламі, як і в будь-якому іншому виді просування, рекламне повідомлення має привернути увагу споживача, пробудити інтерес до продукту, викликати бажання отримати його і стимулювати споживача до дії. Ці найважливіші цілі реклами системно було упорядковано ще у 1898 році Е. Левісом у відомій концепції ступеневої дії реклами, яка отримала назву AIDA-правило (дослівно перекладається як увага, інтерес, бажання, дія). Успішна реклама в обов'язковому порядку містить ці основні принципи [8]. По суті, це порядок взаємодії реклами, торгового представника або агента з потенційним споживачем. Відповідно, показники ефективності Інтернет-реклами повинні відображати всі ці, наведені у концепції, етапи.

Оцінювати ефективність використання Інтернет-ресурсів можна за допомогою засобів Internet-статистики, які дозволяють збирати найповнішу статистичну базу даних. Зібрану інформацію можливо досліджувати за будь-яким цільовим сегментом, вибирати різні масиви і їх перетини, вивчати окремі зрізи і тематичні сегменти. Система Інтернет-статистики дає можливість дізнатися, наскільки успішною була рекламна кампанія. Навіть через декілька місяців можна точно дізнатися, скільки споживачів, які були задіяні в час рекламної кампанії, повернулися пізніше, скільки з них стали постійними відвідувачами, скільки зробили покупки або яку кількість сторінок проглянули.

Для оцінки комунікативної ефективності реклами в мережі Інтернет можуть бути використані наступні показники [3]:

CTR (англ. click-through rate) – відношення числа користувачів, які натиснули на рекламу на вебсторінках до кількості показів оголошення [3, с. 331].

Це один з найпопулярніших показників ефективності Інтернет-реклами, що використовується на більшості рекламних майданчиків у статистиці для власників сайтів. Цей показник має один істотний недолік. Він не бере до уваги кількість користувачів, які натиснули на рекламу випадково або тих, хто не зацікавлений у продукції.

CTB (англ. click-to-buy) – показник, що використовується для відображення кількості користувачів, які приймають пропозицію про покупку серед загального числа людей, які натиснули на рекламу [3, с. 359].

Обчислити CTB легко лише в тому випадку, коли рекламований сервер має механізм прямих онлайн-продажів. Але у випадку з рекламою звичайного магазину або підприємства таке обчислення є досить складним, оскільки в цьому випадку необхідні додаткові дослідження з метою визначення, звідки покупці дізналися про товар або послугу.

CPV (англ. Cost per visitor) – це значення враховує реальну кількість відвідувачів, а не тільки

кількість кліків по рекламі. Необхідність у такому показнику обумовлена тим, що відвідувачі можуть бути втрачені через збій з'єднання або помилки в роботі програми.

Показники, що допомагають розрахувати економічну ефективність реклами:

CPC (англ. Cost per click) – сума, сплачена рекламодавцем Інтернет-видавцям за один клік по рекламному оголошенню, яке спрямовує одного відвідувача на сайт рекламодавця. Він може бути обчислений також як ціна за тисячу показів. Це значення є однією з основ визначення ціни в онлайн-рекламі [3, с. 361].

CPB (англ. Cost per buyer) – це індекс, який розраховується як відношення витрат на рекламу до кількості угод купівлі [3, с. 359].

Крім вартості реклами, яка відома компанії, всі ці показники вимагають статистичної інформації про кількість кліків по рекламних оголошеннях на різних рекламних майданчиках, статистичні дані про шляхи кожного відвідувача під час перегляду сайту і дані про результати перегляду (інтерес відвідувачів, кількість зроблених покупок або замовлень). Така інформація може бути отримана за допомогою спеціального програмного забезпечення компаній, що надають рекламні платформи, власників корпоративних веб-сайтів або власників інтернет-магазинів.

Але існує кілька проблем, які роблять процес оцінки комунікативної ефективності реклами більш складним і менш точним, що призводить до відсутності необхідної інформації для бюджетного планування рекламної кампанії, управління витратами, розробки стратегії просування та інших сфер діяльності компанії. Коротко їх можна сформулювати наступним чином:

– Недостатня точність інформації, отриманої з статистики відвідування сайту через технічні особливості процесу збору даних;

– Якісний характер деяких показників;

– Наближений характер результатів інтернет-реклами для магазинів і сервіс-провайдерів, які не продають товари та послуги через Інтернет.

Необхідно враховувати, що деякі користувачі вимикають так звані «cookies» (невеликі файли, які використовуються для ідентифікації користувачів веб-сайту, їх переміщення між сторінками або збереження додаткових даних) і JavaScript (скрипти, які використовуються для інтерактивних веб-сторінок) або блокують рекламу за допомогою спеціального програмного забезпечення [4]. У таких випадках дані інтернет-користувачів не можуть відслідковуватися або відслідковуватися правильно.

Наступною проблемою інтернет-реклами є оцінка інтересу відвідувача, пов'язана з переглядом веб-сторінок [4]. Його неможливо виміряти безпосередньо. Як вже було сказано вище, у випадку реклами компаній, які не продають свою продукцію через мережу Інтернет, важко відрізнити клієнтів, залучених за допомогою інтернет-реклами від тих, що скористалися іншим джерелом інформації.

Рекламодавцям також важливо розуміти, що Інтернет-маркентинг можна умоно розділити на дві категорії:

Зовнішній (Lead Generation) – приваблює цільову аудиторію на ваш сайт. Його інструменти: SEO, PPS, SMM і ін.

Внутрішній (Lead Conversion) – конвертує аудиторію на самому сайті, чим перетворює ваших відвідувачів в ваших покупців. Сюди входять всі інструменти та методики, що направлені на залучення відвідувачів в процес взаємодії з вашим сайтом. А саме: дизайн, копірайтинг, юзабіліті і ін.

Такий поділ введено не випадково. В кожного напряму своя зона відповідальності і, відповідно, цінюють їх результати по-різному.

Опосередкованим свідоцтвом ефективності Інтернет-реклами є значне збільшення кількості компаній які професійно надають послуги у цій сфері. За даними дослідження, проведеного Інтернет Асоціацією України, обсяг ринку медійної інтернет-реклами України за 2015 рік склав 1 млрд 288 млн грн, що на 27% вище показників 2014 року в гривневому обчисленні [9].

Висновки і пропозиції. Зростання значення Інтернет-реклами для просування товарів і послуг потребує оцінки її ефективності і вдосконалення показників, які б адекватно відображали досягнення економічних і комунікативних цілей рекламної кампанії. При постановці цілей важливим є розуміння завдань зовнішнього і внутрішнього маркетингу.

Аналіз вказує, що більшість проблем оцінки ефективності реклами в Інтернеті пов'язано з особливостями технологічних засобів, які використовуються для збору та аналізу даних. Таким чином, можна запропонувати наступні заходи для їх подолання:

– для оцінки кількості показів, кліків і кількості відвідувачів слід використовувати комбінацію серверних і клієнтських засобів моніторингу і статистики видавців реклами з метою отримання найбільш точних даних шляхом розрахунку середнього значення за даними цих трьох джерел;

– інтерес користувачів можна виміряти шляхом аналізу поведінки користувачів при перегляді сайту (кількість переглянутих сторінок, їх порядок і тривалість сеансу перегляду, яка може бути отримана через детальний аналіз статистики рекламованого веб-сайту);

– для оцінки комунікативного ефекту можна використовувати невеликі анкети, щоб визначити, звідки клієнт дізнався про товар або послугу. Іншим можливим методом є надання клієнтам на сайті спеціальних промо-кодів, що дають право на знижки, і які служать індивідуальним ідентифікатором клієнта.

У зв'язку з розвитком інтернет-технологій як засобу просування, подальші дослідження в цій області маркетингу можуть бути спрямовані на розробку нових показників ефективності Інтернет-реклами і вдосконалення існуючих методів її оцінки.

Список літератури:

1. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. Изд. 2-е, исправленное / Б. Гейтс. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с., илл.
2. Пілющенко В. Л. Інформаційні технології у маркетингу і рекламі: Навч. посібник / В. Л. Пілющенко, Е. І. Славенко, Л. П. Полякова, І. В. Шкрабак, А. П. Тимофєєв. – Донецьк: Дон ДУУ, 2005. – 204 с.
3. Юрасов А. В. Электронная коммерция: Учебное пособие / А. А. Юрасов. – М.: Дело, 2003. – 480 с.
4. Литовченко И. Л. Интернет & маркетинг: Учебное пособие / И. Л. Литовченко, В. П. Пилипчук. – К.: Центр учебной литературы, 2008. – 184 с.
5. Романов А. Реклама. Интернет-реклама: [учеб. пособие] / А. Романов. – М.: Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2003. – 168 с.
6. Interactive Advertising Bureau Internet Advertising Revenue Report: 2014 results. – Ney York: PricewaterhouseCoopers LLP, 2015.
7. Дмитренко О. Ринок медійної інтернет-реклами в Україні в 2015 році зріс на 27% [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://watcher.com.ua/2016/02/12/rynok-mediynoyi-internet-reklamy-v-ukrayini-v-2015-rotsi-zris-na-27/
8. Романюк А. AIDA [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vnauke.by/news/AIDA-Attention-Interest-Desire-Action-vnimanie-interes-zhelanie-dejstvie
9. Правильная оценка эффективности интернет рекламы [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://watcher.com.ua/2016/02/12/rynok-mediynoyi-internet-reklamy-v-ukrayini-v-2015-rotsi-zris-na-27/
10. Пілющенко В. Л. Інформаційні технології у маркетингу і рекламі: Навч. посібник / В. Л. Пілющенко, Е. І. Славенко, Л. П. Полякова, І. В. Шкрабак, А. П. Тимофєєв. – Донецьк: Дон ДУУ, 2005. – 204 с.

Кутидзе Л.С., Савчук И.А.
Запорожский национальный технический унивеситет

ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕКЛАМНОЙ КАМПАНИИ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Аннотация
В статье изучаются основные виды интернет-рекламы. Показывается важность экономической и коммуникативной эффективности рекламы и соответствующие показатели эффективности рекламных кампаний в сети Интернет. Подымаются основные проблемы, возникающие в процессе расчета таких показателей. Итогами исследования выступаеют ряд мер, которые помагают более точно оценить эффективность рекламы в современных условиях глобальной компьютерной сети.
Ключевые слова: Интернет-реклама, виды Интернет-рекламы, веб-сайт, коммуникативная эффективность, экономическая эффективность, показатели ефективности Интернет-рекламы.

Kutidze L.S., Savchuk I.A.
Zaporizhzhya National Technical University

ASSESSMENT OF PERFOMANCE INDICATORS OF ADVERTISING CAMPAIGNS ON THE INTERNET

Summary
The article examines the main types of the online advertising. It shows the importance of economical and communicative effectiveness of advertising and appropriate performance indicators of advertising campaigns on the Internet. The article includes major problems, which arise during calculation of such indicators. As result of the research are numbers of measures, which help more accurately evaluate the effectiveness of advertising in the global computer network.
Keywords: Online advertising, types of Online advertising, web site, communicative effectiveness, economical efficiency, performance indicators of Online advertising.

УДК 336.7

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Кушнір С.О., Вернидуб М.Ю.
Запорізький національний університет

Досліджено теоретичні питання нормативного забезпечення та формування власного капіталу комерційних банків України. Проведений аналіз існуючих проблем в банківській сфері України. Розраховані основні показники діяльності банків України у період 2011-2015 рр. Досліджено ефективність використання активів банку та їх роль у формуванні власного капіталу. Запропоновані шляхи для підвищення рівня власного капіталу.
Ключові слова: активи, банк, власний капітал, злиття, нормативи, поглинання.

Постановка проблеми. Сьогодні банкам доводиться функціонувати у доволі складних умовах, викликаних кризою, політичною нестабільністю, війною. Крім цього діяльність обтяжують певні недоліки у фінансовій системі, саме тому аналіз формування власного капіталу є актуальним питанням, що впливає на успішність та результативність діяльності банків. Перераховані проблеми тягнуть за собою низку наступних, серед яких відсутність досконалої нормативної бази та прозорості у діяльності банків, постійні обмеження та втручання у роботу банків тощо. Зважаючи на це, збільшується увага фахівців до формування власного капіталу, процесів його розподілу і використання.

Актуальності даному питанню також додає й той факт, що в умовах сучасної вітчизняної економіки банківські установи ризикують недотриманням нормативного розміру власного капіталу, що може спричинити ще більшу недовіру клієнтів до банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відмітити, що зазначену проблему вивчали відомі вчені, серед яких Б.Л. Івасів, А.В. Васюренко, А.М. Мороз, Л.О. Примостка, А.А. Пересада.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час недостатньо дослідженими залишаються питання управління утворенням власного капіталу банків в ринкових умовах та ще низка питань і невирішених завдань саме в частині специфіки збільшення власного капіталу банків.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз особливостей формування, використання та контролю над власним капіталом на прикладі вітчизняних банків.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день удосконалення та розвиток діяльності банків повинні стати головною метою на шляху створення ефективного ринкового середовища в країні.

Як вітчизняний, так і закордонний досвід засвідчують, що найбільшою проблемою при формуванні власного капіталу комерційного банку, необхідного для нормальної діяльності банківських установ, є не збільшення капіталу, а визначення його оптимальної величини – нормативів – для конкретного комерційного банку з врахуванням різних факторів, таких як ризиковість розміщених активів, характеристика пасивних операцій, галузева приналежність клієнтів, структура власності тощо.

Економічні нормативи діяльності банків – це показники, що встановлені НБУ з метою здійснення регулювання діяльності банків на основі дистанційного нагляду для провадження моніторингу діяльності як окремо взятих банків, так і банківської системи загалом.

Таблиця 1

Економічні нормативи, що застосовуються для регулювання діяльності банків

Економічні нормативи	Нормативи банківського капіталу	мінімального розміру банківського регулятивного капіталу	Н1	0,5 млрд. грн.
		адекватності (достатності) регулятивного капіталу	Н2	не менше 10%
		достатності основного капіталу	Н3	не менше 7%
	Нормативи банківської ліквідності	миттєвої ліквідності	Н4	не менше 20%
		поточної ліквідності	Н5	не менше 40%
		короткострокової ліквідності	НН6	не менше 60%
	Нормативи банківського кредитного ризику	максимального розміру ризику на кожного контрагента	Н7	не більше 25%
		великих кредитних ризиків банку	Н8	не має перевищувати 8-кратного розміру регулятивного банківського капіталу
		максимального розміру банківського кредитного ризику по операціях з пов'язаними особами	Н9	не більше 25%
	Нормативи банківського інвестування	в цінні папери за кожною банківською установою	Н11	не більше 15%
		загальної суми інвестування	Н12	не більше 60%

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

© Кушнір С.О., Вернидуб М.Ю., 2016

Отже задля того, щоб зупинити негативні тенденції в сучасній банківській системі, необхідно провести комплексне редагування діючих нормативів НБУ та законодавчої бази, пристосувавши їх до сьогоднішніх реалій.

З метою розуміння сутності та необхідності використання у діяльності комерційних банків, здійснимо аналіз поняття «капітал банку».

Капітал банку – це сукупність власних, залучених і позичених коштів, що перебувають в розпорядженні банку та використовуються ним для формування матеріальних, нематеріальних і фінансових активів в грошовій формі для здійснення своєї діяльності з метою отримання прибутку. Виокремлення у складі капіталу банку окремих елементів (власного, залученого та позиченого капіталу) дає змогу зарахувати його до капіталу функціонуючого, а не лише посередницького, головна мета якого полягає у формуванні прибутку банку, доходів його клієнтів у формі дивідендів і відсотків та створенні сприятливих умов для подальшого розвитку банківської установи в економічній системі на ринкових принципах, пов'язаних з факторами часу, ризику й ліквідності [2].

Отже, запорукою стабільності та надійності у діяльності банку є власний капітал, що сформований за рахунок коштів його власників та виконує такі функції: захисну, оперативну та регулювальну. Визначається власний капітал шляхом розрахунків, тобто включає у себе статті власних коштів та деякі статті залучених коштів, наприклад, субординований борг.

Для кращого розуміння та аналізу впливу власного капіталу, пропонуємо дослідити головні тенденції, які відбулися у банківській системі у період, починаючи з 2011 р. по 2015 р. в цілому та по окремо взятим банкам.

За минулі два роки курс гривні до американського долара збільшився більше ніж в три рази, що призвело до збільшення кредитного портфелю банків на фоні зниження його якості, тобто збільшення частки прострочених про-

Таблиця 2

Характеристика видів банківського капіталу

	Власний капітал	Статутний капітал	Регулятивний капітал
Сутність	частка майна банку, яка фінансується коштом власників та власних засобів банку. Головними складовими власного капітал у банку є його статутний, додатковий та резервний капітали, а також нерозподілений прибуток	сума внесків власників банку в його активи згідно із статутними документами	сукупність основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу банку
Функції	заснування і введення у дію банківської установи; база для обрахування дивідендів й розподілу майна; репрезентативна (рекламна) функція	відповідальність та гарантія; забезпечення ліквідності; контролю та управління; захисна функція	покриття можливих негативних наслідків від різноманітних ризиків, що банки несуть в процесі діяльності; забезпечення захисту депозитів, фінансової стійкості і стабільності діяльності банківської установи; покриття збитків; відрахування до фондів і резервів з прибутку; відображення у публічних звітах руху коштів; відрахування коштів на рахунки в інші банки

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Таблиця 3

Основні показники діяльності вітчизняної банківської системи за 2011-2015 рр.

Назва показника (млн. грн.)	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016
Кошти в НБУ	31,31	33,74	47,22	27,55	27,39
Кореспондентські рахунки, що відкрито в ін. банках	78,39	99,47	78,11	99,75	129,51
Кредити надані	825,32	815,33	911,40	1,006,36	965,09
Частка простроченої заборгованості по кредитах у загальній їх сумі, %	9,60	8,90	7,70	13,50	22,10
Резерви за активними банківськими операціями (включаючи резерви за операціями)	157,91	141,32	131,25	204,93	321,30
Активи банків, усього	1054,28	1127,19	1278,09	1316,85	1254,38

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 4

Основні показники діяльності вітчизняних банків за 2011-2015 рр. у динаміці

Назва показника	2011-2012 рр.		2012-2013 рр.		2013-2014 рр.		2014-2015 рр.	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Кошти в НБУ	2,43	1,08	13,482	1,40	-19,668	0,58	- 0,16	0,99
Коррахунки, що відкрито в ін. банках	21,077	1,27	-21,366	0,79	21,646	1,28	29,76	1,3
Кредити надані	-9,993	0,99	96,075	1,12	94,956	1,10	-41,27	0,96
Частка простроченої заборгованості по кредитах у загальній їх сумі, %	-0,70	0,93	-1,2	0,87	5,8	1,75	8,6	1,64
Резерви за активними банківськими операціями (включаючи резерви за операціями)	-16,588	0,89	-10,067	0,93	73,679	1,56	116,37	1,57
Активи банків, усього	72,912	1,07	150,903	1,13	38,757	1,03	-62,47	0,95

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

блемних кредитів. Це в свою чергу негативним чином відобразилось на загальнобанківській стабільності та здатності розраховуватися по своїм зобов'язанням (табл. 3).

Проаналізуємо наведені результати діяльності вітчизняних банків у динаміці, що дозволить нам побачити тенденції зміни основних показників (табл. 4).

Таблиця 5

Показники нормативних значень капіталу за період 2012-2015 рр. та зміни в структурі за 2014-2015 рр.

Назва показника	2012	2013	2014	2015	2014-2015	
					млн. грн.	%
Регулятивний банківський капітал, в млн. грн.	178,45	178,91	204,98	188,95	-16,03	91
До статність (адекватність) регулятивного банківського капіталу (Н2), %	18,9	18,06	18,26	15,6	-2,66	85,4

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 6

Склад та динаміка власних активів банків України у період 2013-2015 рр.

	Назва показника	2013	2014	2015	2013-2014		2014-2015	
					тис. грн.	%	тис. грн.	%
Приватбанк	Статутний капітал	14897555	15829632	18100740	932077	106	2271108	114
	Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)	157424	1556645	882089	1399221	98,9	-674556	57
	Резервні та інші фонди банку	1250569	157187	1445109	-1093382	13	1287922	91,9
	Усього власного капіталу	18300761	20449927	22696359	2149166	112	2246432	111
	Усього зобов'язань та власного капіталу	172428712	110756551	204585003	-61672161	064	93828452	185
Укрексімбанк	Статутний капітал	16446818	16352079	16689042	-94739	99	336963	102
	Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)	31111	2221386	-9644125	2190275	71,4	-11865511	-4,34
	Резервні та інші фонди банку	146233	1326567	162926	1180334	90,7	-1163641	12
	Усього власного капіталу	17856194	20791059	13536221	2934865	116	-7254838	65
	Усього зобов'язань та власного капіталу	87948878	196128529	125999827	108179651	223	-70128702	64
Ощадбанк	Статутний капітал	15537900	15829632	18302480	291732	102	2472848	116
	Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)	1242899	482167	-8561390	-760732	39	-9043557	-17,76
	Резервні та інші фонди банку	126499	151203	259992	24704	120	108789	172
	Усього власного капіталу	18118147	18159054	22749157	40907	100	4590103	125
	Усього зобов'язань та власного капіталу	85995536	105739342	128103752	19743806	123	22364410	121
Промінвестбанк	Статутний капітал	5298715	8217092	8212007	2918377	155	-5085	100
	Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)	-2181314	-4030386	-8358847	-1849072	185	-4328461	207
	Резервні та інші фонди банку	0	2108426	0	2108426	0	-2108426	0
	Усього власного капіталу	5273397	6300432	6075543	1027035	119	-224889	96
	Усього зобов'язань та власного капіталу	41318058	48944901	52656224	7626843	118	3711323	108
Укрсоцбанк	Статутний капітал	1814515	2456937	2468023	642422	135	11086	100
	Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)	-28932	149243	-2413482	178175	-5,16	-2562725	-16,17
	Резервні та інші фонди банку	2163895	2332221	2332221	168326	108	0	100
	Усього власного капіталу	7657085	8544256	6238628	887171	112	-2305628	73
	Усього зобов'язань та власного капіталу	38829858	46123706	48258327	7293848	119	2134621	105

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 7

Основні показники ефективної діяльності банків за 2011-2015 рр.

Показники	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016
Регулятивний капітал	178454	178909	204976	188949	130974
Адекватність регулятивного капіталу (Н2)	18.90	18.06	18.26	15.60	12,74
Доходи	142778	150449	168888	210201	199193
Витрати	150486	145550	167452	263167	265793
Результат діяльності	-7708	4899	1436	-52966	-66600

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 8

Основні показники прибутковості та мультиплікатору капіталу банківської системи за 2012-2015 рр.

Показник	2012	2013	2014	2015	Абсолютний приріст		
					2012-2013	2013-2014	2014-2015
Рентабельність активів (ROA), %	-0.76	0.45	0.12	-4.07	1,21	-0,33	-4,19
Рентабельність капіталу (ROE), %	-0,05	0,26	0,86	0,35	0,31	0,6	-0,51
Мультиплікатор капіталу	6,78	6,66	6,63	8,9	-0,12	-0,03	2,27

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 9

Декомпозиційний аналіз прибутковості банківського капіталу за 2012-2015 рр.

Показники	Рік				Абсолютний приріст		
	2012	2013	2014	2015	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Чиста процентна маржа, %	4,68	4,35	4,23	2,97	-0,33	-0,12	-1,26
Дохідність активів, %	0,14	0,15	0,16	0,15	0,01	0,01	-0,01
Мультиплікатор капіталу	6,78	6,66	6,63	8,9	-0,12	-0,03	2,27
Прибутковість капіталу, %	-0,05	0,26	0,86	0,35	0,31	0,6	-0,51

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Як видно з наведеної таблиці загалом активи банків мають тенденцію до збільшення, а такі показники як кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках, надані кредити, частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, резерви за активними операціями банків (з урахуванням резервів за операціями) за період 2013-2014 рр. мають значний приріст.

Щодо 2015 року, основні зміни відбулися в активах банків – увагу привертає суттєве зменшення активів на 5% або 62,47 млн. грн. та наданих кредитів на 4% або 41,27 млн. грн. Також ми можемо відмітити зменшення коштів в Національному банку України на 1% або на 0,16 млн. грн. При цьому суми на кореспондентських рахунках та резерви за активними операціями банків збільшилися на 30% та 57% відповідно.

Наведемо зміни у структурі нормативів капіталу Н1 та Н2 (табл. 5).

Як бачимо в сукупності регулятивний капітал банків за останній рік суттєво зменшився, що свідчить про негативні явища у фінансовій системі країни та слугують сигналом до прийняття рішень. Для їх вирішення, наприклад, НБУ було б доцільно переглянути нормативні значення на адекватність в поточних ринкових умовах та розробити програми, які допомагали б банкам покращити результати.

Дослідивши структуру власного капіталу українських банків загалом, проаналізуємо показники окремих банків, серед яких Приватбанк, Ощадбанк, Укрексімбанк, Промінвестбанк та Укрсоцбанк.

Аналіз даних таблиці 6 показує, що Приватбанк та Ощадбанк являються єдиними банками, які незважаючи на кризові явища, змогли досягти збільшення статутного капіталу на 14% та 16% відповідно. Інші банки залишили статутний капітал на незмінному рівні. Стосовно забов'язань в цілому щодо власного капіталу лише Приватбанк та Ощадбанк істотно збільшили показники – 85% та 21% відповідно. Найгірший показник в Укрексімбанку, де простежується зниження на 36%. Показники інших банків змінилися не суттєво – в межах 8%.

Щодо дослідження структурної будови власного капіталу банків виявлено, що в умовах кризи показники змінюються, деякі банки вдало проводять антикризові заходи та уникають зменшення власного капіталу, іншим це не вдається. Пояснити це можна тим, що кожний банк має індивідуальну структуру та підхід до керування капіталом.

Лідерські позиції на ринку утримують банки, що змогли поповнити резервні фонди та збільшити власний капітал, це також допомогло їм зменшити непокриті збитки [6].

Для розрахунку ефективності використання капіталу банками широкого розповсюдження набула методика декомпозиційного аналізу прибутковості власного капіталу (return on equity decomposition analysis). Методика декомпозиційного аналізу досліджує залежність між показниками прибутковості і ризику банку та виявляє вплив окремих чинників на результати його діяльності.

Проаналізуємо ефективність банківської системи України за допомогою методики декомпозиційного аналізу прибутковості капіталу. Зважаючи на особливості цього аналітичного прийому, до розрахунку візьмемо величину балансового капіталу банків.

З даних таблиці можна прослідкувати тенденцію до поступового підвищення рівня капіталізації по всій банківській системі у період 2011-2013 рр., а з 2014 р. – показники погіршилися. Про це свідчить зменшення обсягів регулятивного капіталу. Лише на останній звітний рік показник регулятивного капіталу зменшився більше, ніж на 30%. Результати діяльності банківської системи погіршилися в порівнянні з попереднім роком на 20%. Зростаючий розмір власного капіталу банків, виконуючи захисну функцію, став підґрунтям для поступового виходу з кризи та повернення до нормального функціонування більшості банківських установ період 2012-2013 рр., проте кризові явища 2015 р. призвели до погіршення стану банківської системи [7].

Результати аналізу свідчать про загальне погіршення ефективності діяльності банків, адже показники прибутковості капіталу і активів протягом 2012-2015 рр. знизилися, при цьому мультиплікатор капіталу збільшився. У цьому зв'язку слід звернути увагу на те, що основний недолік показника прибутковості капіталу може свідчити про недостатність власного капіталу банку.

Наведені дані свідчать, що прибутковість капіталу зменшилася за аналізований період на

51% в основному за рахунок значного зменшення чистої процентної маржі.

Останнім часом рівень капіталізації вітчизняних банк і в зростає, що є позитивним фактом, але зростання статутних фондів комерційних банків перевищують зростання інших складових банківського нормативного капіталу.

Банкам України і надалі слід впроваджувати процес накопичення власного капіталу та раціональне управління ним, оскільки зростання капіталу має супроводжуватись підвищенням рівня його ефективного використання. Успішність банківської системи нашої країни багато в чому залежить від обраних самими банками методів і способів управління капіталом. Політика держави щодо розвитку банків має не лише стимулюватиме довгострокові проекти, а й сприяти досягненню стратегічної цілі розвитку банківської системи – збільшенню її капіталізації, без вирішення якої неможливо підвищити конкурентоспроможність вітчизняних банків. Банківська система країни досі не акумулювала капіталу, обсяг та якість якого давали б змогу банкам ефективно виконувати їх функції.

Поглиблення процесу капіталізації та виконання трансформаційної функції посередника вимагає від банків загострення конкуренції в банківській системі. Подальше нарощування обсягів власного капіталу як необхідної передумови розвитку банківського сектору України, відповідає сучасним потребам економіки, та, по суті, не має альтернативи.

Жорсткі вимоги до якості, достатності та прозорості капіталу банків ставлять очевидну потребу переосмислення усієї довгострокової стратегії розвитку вітчизняної банківської системи, а також направлення зусиль на створення в нашій країні насправді великих стійких фінансових інституцій із капіталом, величина якого відповідатиме завданням щодо успішного протистояння негативним внутрішнім і зовнішнім факторам впливу на розвиток українського банківського сектору та врахування усіх можливих ризиків [3].

Через це постає необхідність пошуку нових надійних джерел, які збільшать банківський капітал. Такими джерелами можуть бути прибуток від банківської діяльності, кошти акціонерів та субординований борг. Проте є певні проблеми, що не дозволяють залучити кошти з перерахованих джерел. Насамперед це пов'язано з збитковою діяльністю банків протягом останніх років, труднощами загальноекономічного характеру, зумовленими дефіцитом грошових ресурсів на фінансовому ринку, бізнесі та збідніння населення в період кризи.

На сьогодні найбільшої популярності дістали методи забезпечення зростання власного капіталу як за рахунок зовнішнього залучення, так і можливостей оптимальної капіталізації прибутку, злиття банків, а також застосування прогнозних експертних систем щодо моніторингу власного капіталу та організаційно-інформаційного забезпечення управління формуванням власного капіталу.

Найбільш поширеними є дві стратегії нарощування власного капіталу банку за рахунок прибутку: по-перше, збільшення прибутковості активних операцій, по-друге, оптимальна дивідендна політика. Аналіз сучасних тенденцій у банківському секторі показує, що раціональною і стабільною дивідендною політикою є та, котра максимізує ринкову вартість через направлення до 80% прибутку банку на виплату дивідендів. У цих умовах банк має реальну можливість зберегти діючих акціонерів і залучити нових.

Нажаль українські банки обмежені у плані нарощування власного капіталу за рахунок збільшення прибутку через недостатню ефективність використання активів [4]. Через це одним із найперспективніших напрямків збільшення власного капіталу банку в українських умовах є концентрація банківського капіталу на основі банківських злиттів і поглинань, створення банківських холдингів і альянсів, що досить характерно для закордонної практики і дає низку додаткових конкурентних переваг.

Вибір того чи іншого джерела збільшення власного капіталу і їх структура визначаються сукупністю факторів, найважливішими із яких є оптимальне співвідношення між прибутком, ризиком і ліквідністю. Ризики впливають як на рівень прибутку, так і на рівень ліквідності. В умовах невизначеності, використання економіко-математичних методів нечіткої логіки та комп'ютерної техніки дає можливість з достатньо високою мірою вірогідності здійснювати постійну експертну оцінку власного капіталу банку (в межах інтервалу можливих його значень) і впливу факторів на фінансовий його стан для прийняття оперативних рішень. При цьому визначаються варіанти приведення у відповідність співвідношень між прибутком, ризиком і ліквідністю [5].

Вищевикладене підтверджує гостру актуальність проблеми регулювання структури власного капіталу банків, процесу його формування і втримання для можливості активної безперебійної роботи на банківському ринку держави.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що, незважаючи на динамічний розвиток банківської системи, рівень її інвестиційної активності, рентабельності та капіталізації залишається низьким. До того ж недостатній рівень капіталізації загрожує стабільності банківської системи і не відповідає потребам економічного зростання. У цих умовах важливим завданням державного регулювання та управління банківською діяльністю є підвищення стійкості та надійності функціонування банківської системи шляхом забезпечення достатньої капіталізації.

Вирішення проблеми адекватності та достатності власного капіталу банків може бути досягнуто за рахунок наступних кардинальних змін загальноекономічних факторів: легалізації капіталу; суттєвої зміни рівня корпоративного управління; створення привабливих податкових та фінансових умов для інвестицій у банківський сектор економіки; зниження рівня діючих в Україні ризиків; підвищення загального рейтингу України.

Вважаємо, що для цього необхідно на нормативному та законодавчому рівні врегулювати вимоги до капіталізації банківських установ; внутрішніх резервів банківської системи (створення банківських об'єднань, груп, консорціумного кредитування); нарощування прибутку банків; зменшення витрат вітчизняних комерційних банків; випуску фінансових інструментів капіталізації банків (депозитних сертифікатів, облігацій, єврооблігацій,

привілейованих акцій); збільшення капіталу державних банків або їх корпоратизації; створення ресурсної бази для нарощування інвестицій у фінансові інструменти банківської системи; збалансованості та стабільності дивідендної політики; злиття та поглинання (проте цей напрям потрібно застосовувати обережно та зважено, не допускаючи процесів монополізації у банківському секторі).

Таким чином, запропоновані напрями підвищення рівня капіталу банківської системи тісно переплітаються між собою. Так, удосконалення та стабілізація законодавчої бази безпосередньо вплине на капіталізацію банківської систем України, а також сприятиме підвищенню конкурентоздатності вітчизняних банківських установ порівняно з іноземними.

Список літератури:

1. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні // Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368.
2. Рибалко А. В. Особливості формування капіталу комерційними банками в Україні [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/
3. Алексеєнко М. Д. Капітал комерційного банку: питання теорії і практики / М. Д. Алексеєнко. – К.: КНЕУ, 2014. – 276 с.
4. Вожжов А. П. Формування ресурсів комерційних банків / А. П. Вожжов // Фінанси України. – 2013. – № 1. – С. 116–129.
5. Дзюблюк О. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонуваннякредитної системи / О. В. Дзюблюк, Р. В. Михайлюк. – Тернопіль, 2015. – 317 с.
6. Статистична інформація бралася з сайту НБУ [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/
7. Матеріали банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/Publication/bank_sup.htm

Кушнир С.А., Вернидуб Н.Ю.
Запорожский национальный университет

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы нормативного обеспечения и формирования собственного капитала коммерческих банков Украины. Проведен анализ существующих проблем в банковской сфере Украины. Рассчитаны основные показатели деятельности банков Украины в период 2011-2015 г. Исследована эффективность использования активов банков и их роль в формировании собственного капитала. Предложены способы повышения уровня собственного капитала.
Ключевые слова: активы, банк, собственный капитал, слияние, нормативы, поглощение.

Kushnir S.O., Vernydub M.Y.
Zaporizhian National University

FEATURES FORMATION OF EQUITY COMMERCIAL BANKS IN UKRAINE

Summary
The theoretical aspects of regulatory support and formation of equity of commercial banks in Ukraine. The analysis of the existing problems in the banking sector of Ukraine. Calculated key performance indicators of Ukrainian banks in 2011-2015. The efficiency of the use of the bank's assets and their role in the formation of equity capital. The ways of raising equity.
Keywords: assets, bank, equity, mergers, regulations, acquisitions.

УДК 631.151.2

ПРОГНОЗУВАННЯ СПОЖИВАННЯ ОВОЧІВ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Лещенко Л.О.
Харківський національний аграрний університет
імені В.В. Докучаєва

В статті наведено прогноз чисельності населення за допомогою методу екстраполяції, розраховано прогнозні показники урожайності та посівних площ. Визначені показники розвитку овочівництва на перспективу до 2020 р. за рахунок впровадженням інноваційних технологій у виробництво.
Ключові слова: прогнозування, споживання, виробництво, урожайність, овочівництво.

Постановка проблеми. Економічні інтереси взаємодії виробників і споживачів на ринку овочів спрямовані на підвищення конкурентоспроможності підприємств-виробників овочів, при цьому задовольняються потреби споживачів і якісна продукція поставляється їм за ціною, що відповідає якості цієї продукції. Економічні інтереси виробників і споживачів, перш за все, спрямовані на встановлення ринкової рівноважної ціни, з якої продавець завжди співвідносить свої витрати, а споживач – свої доходи. Відповідно, завдання виробників – забезпечити ефективність виробництва, домагаючись, щоб величина витрат була нижчою за ринкову ціну. Споживачі, у свою чергу, визначають для себе корисність і важливість продукції, що купується. Таким чином, механізм взаємодії виробників і споживачів на ринку показує ефективність виробництва тієї чи іншої продукції.

Потреба в збалансованому харчуванні є базовою необхідністю для людини. Частка витрат на продукти харчування в бюджеті сім'ї є одним з найважливіших індикаторів рівня життя. Тому виконання соціальних зобов'язань держави, забезпечення гідного рівня життя населення неможливо без підтримки платоспроможного попиту покупців на продовольчі товари. Основним фактором впливу на рівень споживання товарів і послуг є ступінь матеріального достатку населення.

Правильне харчування, в свою чергу, буде сприяти покращенню здоров'я та подовження життя людини та є запорукою благополучного майбутнього суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних і практичних аспектів функціонування галузі овочівництва відображаються у працях таких вчених як В.Г. Андрійчук, О.С. Бондар, Б.П. Дмитрук, П.М. Макаренко, Н.М. Міщенко, П.Т. Саблук, В.Я. Амбросов, В.В. Писаренко, В.П. Рудь та багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але, разом з тим, вивчення виробничих можливостей Харківської області, а також прогнозуванню споживанню овочевої продукції приділена недостатньо уваги, що і обумовило вибір даної теми дослідження.

Головною метою цієї роботи є прогнозування споживання овочевої продукції для планування розвитку галузі Харківської області на перспективу.

Виклад основного матеріалу. У всіх країнах світу проблемам забезпечення сільськогосподарською продукцією приділяється величезна увага. Зауважимо, що за останні роки в Україні споживання овочів у розрахунку на 1 особу збільшилося. При збільшенні споживання спостерігається значне скорочення чисельності населення країни. Найвищий рівень споживання овочів у Херсонській, Черкаській та Кіровоградській областях. У цілому ж від південних до північних областей і на захід він зменшується. Значні зміни спостерігаються в окремі роки і в окремих областях, тобто є особливості у формуванні регіональних ринків овочевої продукції. В Харківській області в 2010 році було спожито 143,5 кг овочів на людину, а протягом останніх років цей показник становив 163,2 кг, тобто збільшився на 13,73%.

Вибір методів прогнозування здійснюється відповідно до характеру об'єкта та вимог, які висуваються до інформаційного забезпечення прогнозів. Особливість прогнозування у тому, що одночасно можна використовувати декілька методів. Від оптимального вибору методу багато в чому залежить якість розробленого прогнозу та його помилка.

Кількість методів і спосіб їх використання визначає сам прогнозист. Але існують фактори, що впливають на цей вибір: завдання та ціль прогнозу; специфічність об'єкта прогнозування; достовірність інформації; компетентність та професіоналізм прогнозиста; час на який розробляється прогноз; наявність часу, ресурсів та ін.

Попри всю різноманітність методів прогнозування, їх (за ступенем формалізації) можна об'єднати в дві групи: інтуїтивні й формалізовані.

Інтуїтивні (експертні) методи – базуються на використанні експертної інформації. Ними користуються тоді, коли бракує чітких тенденцій розвитку об'єкта, коли прогнозуються процеси, які не мають історичних аналогів, коли іншими методами прогнозування неможливо формалізувати оцінювання впливу на розвиток об'єкта багатьох факторів. До формалізованих методів прогнозування належать методи прогнозної екстраполяції і моделювання. Використання формалізованих методів доцільне за наявності достатньої фактографічної інформації і чіткої тенденції розвитку об'єкта прогнозування [1].

Прогноз чисельності населення є найважливішою характеристикою соціально-економічного розвитку держави. Існуючі моделі прогнозу (по періоду подвоєння, лінійні, експоненціальні, параболічні, по пересування вікових груп та ін.) не враховують такий найважливіший показник, як функція розподілу тривалості життя, що істотно знижує їх адекватність. Хоча на певних інтервалах часу вони досить адекватно описують динаміку зміни чисельності населення.

Прогнозування застосовується на передплановій стадії розробки великих господарських

© Лещенко Л.О., 2016

рішень і сприяє виробленню концепції економічного розвитку на перспективу. Економічне прогнозування здійснюється за такими основними напрямками:

– прогнозування зростання ресурсів – природних, демографічних, національного багатства, розвиток науково-технічного прогресу;

– прогнозування динаміки – темпи і фактори росту, структурні зрушення;

– прогнозування потреб – загальнодержавних виробничих, особистих, тощо;

– прогнози наслідків від можливого настання подій в країні і за кордоном;

– прогнози розвитку окремих сфер, галузей економіки, конкретних видів виробництв, територій;

– демографічні прогнози;

– політологічні прогнози;

– соціальні прогнози;

– науково-технічні прогнози;

– зовнішньоекономічні прогнози;

– екологічні прогнози.

У процесі прогнозування застосовуються наступні підходи. Перший з них – прогнозування, починаючи з моменту складання прогнозу, поступово проникаючи від наявного базису інформації в майбутнє. Другий – визначення майбутніх цілей і орієнтирів.

У першому випадку маємо пошукове (генетичне) прогнозування, в другому – нормативно цільове прогнозування. З подовженням періоду прогнозування, як правило, нормативний його характер посилюється, оскільки на розвиток у віддалені терміни менше позначаються склалися на сьогодні умови.

Прогнозування спирається на математико-статистичний інструментарій та використання обчислювальної техніки. Мета прогнозування полягає в створенні наукових передумов, що включають науковий аналіз тенденцій розвитку економіки; варіантне передбачення майбутнього розвитку суспільного відтворення, що враховує як сформовані тенденції, так і намічені цілі; оцінку можливих наслідків прийнятих рішень; обґрунтування напрямків соціально-економічного та науково-технічного розвитку для прийняття управлінських рішень.

Ми дослідили прогноз чисельності населення до 2020 року, за допомогою методу екстраполяції, на підставі даних зміни чисельності населення за період 2000–2014 років (табл. 1).

В результаті розрахунків загальна кількість постійного населення в Харківській області у період до 2020 року зменшиться порівняно з 2014 р. на 153,0 тис. осіб (на 5,5%). При цьому частка міського населення залишається стабільно високою (більше 55%).

Аналізуючи отримані прогнозні дані величини посівних площ овочів в Харківській області, ми можемо констатувати, що у розрахунках до 2020 р. немає чіткої тенденції її зміни, рівні урожайності у перспективі залежать від багатьох факторів, як природних, так і економічних, але в цілому зростає з 160,7 ц/га у 2010 році до 240,3 ц/га у 2020 році.

Розрахунок прогнозної урожайності та посівних площ проведено з використанням програмного забезпечення «GMDH Shell». Для співставлення прогнозованих величин використовувався метод групового урахування аргументів (МГУА). З його допомогою розрахована врожайність. Параметрами служать посівна площа і валові збори. Цим методом отримані моделі, що мають найменшу помилку середнього при перевірці по залежному ряду:

– прогноз врожайності має середній модуль помилки (MAE) – 9,17592, середньоквадратичне відхилення (RMSE) – 11,7614;

– прогноз посівних площ має середній модуль помилки (MAE) – 2,1418, середньоквадратичне відхилення (RMSE) – 2,62118.

Таблиця 1

Прогнозна чисельність населення Харківської області до 2020 року методом екстраполяції*

Показники	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Населення області					
Чисельність (тис. осіб)	2682	2666	2649	2633	2616
Песимістичні значення	2616	2600	2583	2567	2551
Оптимістичні значення	2748	2731	2715	2699	2682
Жіноче населення					
Чисельність (тис. осіб)	1442	1434	1425	1417	1408
Песимістичні значення	1405	1396	1388	1379	1371
Оптимістичні значення	1480	1462	1453	1445	1436
Чоловіче населення					
Чисельність (тис. осіб)	1234	1228	1222	1216	1210
Песимістичні значення	1206	1200	1194	1188	1182
Оптимістичні значення	1262	1256	1250	1244	1237

* *Джерело: [4]*

Наглядна ілюстрація зміни прогнозної урожайності та посівної площі овочів до 2020 р. представлена на рисунку 1.

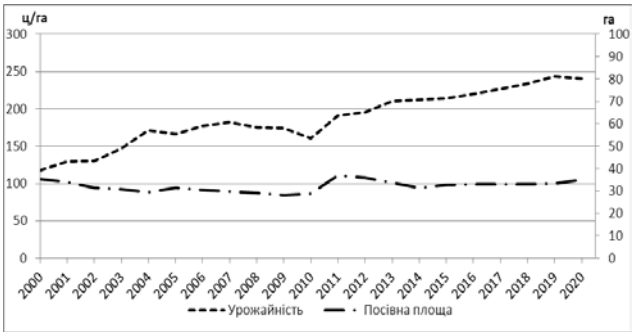

Рис. 1. Розрахунок прогнозної урожайності та посівної площі овочів в Харківської області, ц/га*

**Джерело: розрахунки автора за даними [4]*

У свою чергу, рівень підвищення врожайності, впливає на прибутковість виробництва овочів в цілому. Очікуваний суттєвий приріст урожайності від впровадження у овочівництво інноваційних і ресурсозберігаючих технологій дещо нівелюється суттєвою залежністю рівня урожайності та виробництва овочевих культур від зовнішніх факторів, зокрема від погодних умов.

Найважливішими факторами в основі методики прогнозу споживання населенням продуктів харчування є: ступінь насичення ринку, яка визначається кількістю товарів, орієнтованих на задоволення потреб населення з різним рівнем доходів, високу підприємницьку та інвестиційну активність, створити багате конкурентне се-

редовище; тенденції в зміні цін на сільськогосподарську продукцію; рівень доходів населення. Прогнозування потреби споживання овочів в залежності від зміни прогнозованої кількості населення Харківської області здійснено методом кореляційно-регресійного аналізу (рис. 2).

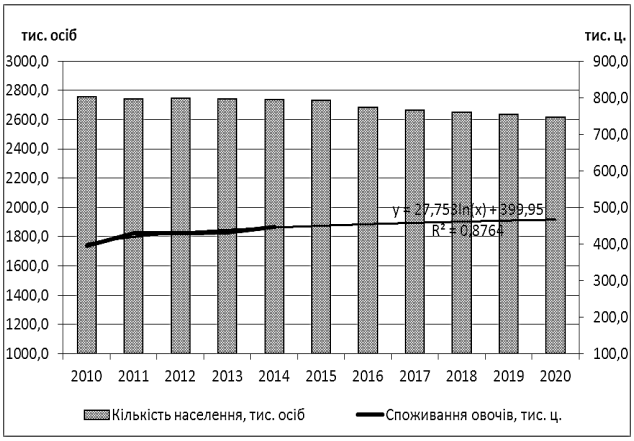

Рис. 2. Розрахунок обсягів споживання овочів у співвідношенні до прогнозованої чисельності населення Харківської області*

**Джерело: розрахунки автора за даними [4]*

За даними Головного управління статистики в Харківській області, були розраховані прогнозовані показники розвитку овочівництва на перспективу до 2020 р. (табл. 2).

Розрахунки показали, якщо порівняти стан виробництва овочів у 2020 рр. з середніми даними за 2014 рік, то посівна площа збільшиться на 3,6 тис. га, на 11,4%. Виробництво овочів у 2020 рр. збільшиться порівняно показником за 2014 рік на 175,0 тис. т., на 26,3%, а у розрахунку на 1 особу в середньому виробництво овочів виросте к 2020 року на 32,1%. Пояснюється це підвищенням урожайності овочівництва за рахунок впровадженням інноваційних технологій у виробництво.

Розроблений прогноз може служити джерелом вихідних даних для планування розвитку овочевої галузі Харківської області на перспективу. Таким чином, прогноз параметрів сільського господарства по сформованим тенденціям дає можливість передбачити найбільш ймовірний результат на кілька років вперед за умови збереження всіх діючих факторів і умов виробництва.

Висновки і пропозиції. Отже, співвідношення результатів прогнозу з отриманими в подальшому фактичними даними дасть можливість оцінити значення аргументів і спрогнозувати значення показників на варіантній основі. Розроблений прогноз може бути використаний і для інших практичних та наукових досліджень в області складання прогнозів виробництва, споживання, імпорту (експорту) і цін сільгосппродукції.

Таблиця 2

Досягнутий рівень і прогноз розвитку овочівництва Харківської області до 2010-2020 рр.*

Показник	Фактичний період, рік					Прогнозований розрахунок, рік					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Площа, тис. га	28,9	36,9	35,8	33,6	31,4	32,8	32,9	32,9	33,0	33,5	35,0
Виробництво, тис. т	464,4	702,6	698,4	707,7	665,8	702,1	724,1	747,1	772,0	813,7	840,8
Урожайність, ц/га	160,7	190,4	195,1	210,6	212,0	214,0	220,1	227,1	233,9	242,9	240,3
Споживання на 1 особу, кг	143,5	156,5	156,7	157,3	163,2	164,7	169,3	171,7	174,0	176,2	178,3
Виробництво на 1 особу, кг	168,6	256,2	254,5	258,1	243,3	257,1	270,0	280,2	291,4	309,0	321,4

* *Джерело: розрахунки автора за даними [4]*

Список літератури:

1. Архангельский В. Н. Практическая демография / Коллект. автор.: В. Н. Архангельский, А. Е. Иванова, Л. Л. Рыбаковский, С. В. Рязанцев. – М.: Центр социального прогнозирования. – 2005. – 278 с.
2. Пальян З. О. Демографічна статистика: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / З. О. Пальян. – К.: КНЕУ, 2003. – 132 с.
3. Головне управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kh.ukrstat.gov.ua/
4. Сегіда К. Ю. Геодемографічний прогноз Харківської області (за допомогою методу екстраполяції) / К. Ю. Сегіда // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Геологія-Географія-Екологія. – Х., 2014. – № 43. – С. 164-175.

Лещенко Л.А.
Харьковский национальный аграрный университет
имени В.В. Докучаева

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ПОТРЕБЛЕНИЯ ОВОЩЕЙ В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье приведен прогноз численности населения с помощью метода экстраполяции, рассчитаны прогнозные показатели урожайности и посевных площадей. Определены показатели развития овощеводства на перспективу до 2020 г. за счет внедрения инновационных технологий в производство.
Ключевые слова: прогнозирования, потребление, производство, урожайность, овощеводство.

Leshchenko L.O.
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev

PREDICTION CONSUMPTION OF VEGETABLES IN KHARKIV REGION

Summary
In the article the population forecast by the method of extrapolation calculated predictive indicators of yield and acreage. Indices of Horticulture in the future to 2020 due to the introduction of innovative technologies into production.
Keywords: forecasting, consumption, production, productivity, vegetables.

УДК 332.15

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Ліп'яніна Х.В.
Тернопільський національний економічний університет

У статті висвітлено поточний стан розвитку туристичного сектору Тернопільської області, виявлено основні проблеми та закономірності його розвитку. За допомогою SWOT-аналізу проведено моніторинг туристично-рекреаційної галузі районів Тернопільської області. Виокремлено з допомогою кластерного аналізу основні райони з найкращим розвитком туристичної інфраструктури. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування туристичних кластерів з метою активізації туризму, який визначає місце країни у високоінтегрованому світовому господарстві. Визначено першочергові заходи, впровадження яких позитивно позначиться на стимулюванні комплексного розвитку туристичного сектору України та його конкурентоспроможності.
Ключові слова: туристичний сектор Тернопільської області, конкурентоспроможність, SWOT-аналіз, кластерний аналіз, карти Кохонена.

Постановка проблеми. В умовах загострення конкурентної боротьби ефективне використання порівняльних переваг області у сфері туризму потребує додаткових знань та зусиль як з боку державних інституцій, так і з боку суб'єктів підприємництва. Досвід провідних туристичних країн свідчить про те, що дієвим засобом у проведенні ефективної туристичної політики є використання конкурентних стратегій, які забезпечують активний розвиток галузі туризму в країні, сприяють створенню конкурентоспроможного туристичного продукту та допомагають зайняти вагоме місце на міжнародному ринку туристичних послуг. Одним із методів проведення діагностики розвитку туристично-рекреаційного комплексу на національному рівні є дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища з використанням SWOT-аналізу. SWOT-аналіз як метод проведення аналітичних досліджень стану об'єкта широко використовується в практиці стратегічного планування і має низку переваг, які випливають із алгоритму його проведення. Кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки. Світова практика показала, що кластеризація економіки обумовлює та здійснює вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження особливостей розвитку рекреаційно-туристичного комплексу, проблемам територіальної організації діяльності, оцінки ефективності інтеграційних об'єднань присвячено праці таких провідних учених, як М.І. Долішній, В.І. Мацола, В.В. Готра, В.П. Мікловда, М.І. Пітюлич, О.М. Кальченко, В.В. Горлачук, О.М. Коваль, В.В. Гоблик та ін. Протягом останніх десятиріч у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі все більше уваги приділяється вивченню кластерів як особливих територіальних об'єднань та нових форм організації виробництва. Суттєвий внесок у розвиток концепції кластеризації внесли праці М. Портера, М. Енрайта, М. Фельдмана, Дж. Хертога, М. Стейнера, В. Прайса, Е. Бергмана, Б. Гаррета, С. Девіса, Д. Джереффі, М. Кастельса, П. Кругмана, К. Моргана, Е. Менсфільда, Б. Харрісона. Дослідженню проблем, які виникають при формуванні та функціонуванні кластерів, присвячено численні праці вітчизняних науковців, зокрема, Л.І. Гонтаржевської, Ю.М. Бажала, П.Ю. Буряка, М.П. Войнаренко, С.В. Мочерного, А.О. Прочан, С.І. Соколенка, Д.М. Стеченка, Л.М. Черчик та ін. Можливості діяльності кластерних утворень в рекреаційно-туристичній сфері розкрито в працях Ю.Г. Дробенко, О.В. Мельник, І.Ю. Швеця та інших, що свідчить про значний інтерес та перспективи кластерних утворень в рекреаційно-туристичній сфері України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних умовах одним із

© Ліп'яніна Х.В., 2016

недостатньо досліджених вітчизняною наукою напрямків вивчення і моделювання туристичної діяльності є кластерний підхід. Проблемам кластеризації в туристичній галузі приділяється недостатньо уваги, тому питання функціонування і розвитку туристичних кластерів взагалі, і в Тернопільській області зокрема, є досить актуальним і потребує більш детального вивчення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей функціонування туристичних кластерів, аналіз перспектив розвитку процесів кластеризації в туристичній галузі Тернопільської області на основі діяльності туристичного потенціалів краю.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу переваг і недоліків діяльності різних підприємств, регіонів та країн у всьому світі використовують метод SWOT-аналізу. Цей універсальний метод особливо ефективний при аналізі переваг і недоліків туристичного ринку області. SWOT-аналіз допомагає з'ясувати обставини, за яких розвивається туристичний ринок Тернопільської області, збалансувати вплив внутрішніх переваг і недоліків із впливом сприятливих можливостей і загроз. Такий аналіз допомагає визначити не тільки можливості країни, а й усі доступні переваги над конкурентами [1].

SWOT-аналіз конкурентоспроможності Тернопільської області щодо розвитку туризму для виявлення найсильніших та найслабших місць сторін Тернопільщини як об'єкта туризму наведено в табл. 1.

Попарне порівняння усіх сильних та слабких сторін, а також можливостей та загроз туристичного ринку Тернопільської області по регіонах подано на рисунку 1.

Для моделювання туристичного потенціалу області часто постає необхідність відобразити саме нелінійні зв'язки між багатьма чинниками. Математичний інструментарій штучних нейронних мереж надає таку можливість.

Математичною основою моделі є штучна нейронна мережа на основі карт самоорганізації Кохонена. Карта самоорганізації, зазвичай, представляється як двовимірна матриця масивів вузлів нейронів. У нашому випадку даний масив формує гексагональну решітку, що є ефективним рішенням для візуального аналізу даних.

На даний час існує низка програмних пакетів, котрі реалізують побудову карт самоорганізації Кохонена. Серед них виділимо: MATLAB, Deductor Academic, SOMine, Statistica та багато інших. Побудову економіко-математичної моделі відповідно до поставлених задач здійснено за допомогою програмного продукту Deductor Studio Academic.

Для побудови карти самоорганізації слід визначити оптимальну кількість нейронів. Проте доцільну розмірність нейронної решітки необхідно обирати експериментально відповідно до поставленої задачі та виходячи з особливостей досліджуваних показників.

Карта самоорганізації показників інвестиційного потенціалу України формується за допомогою решітки розмірністю 16 на 12 нейронів. Дана розмірність карти була обрана з множини альтернативних карт на основі матриці помилок квантування, що відображає середню відстань вхідних значень до центру нейрона.

За результатами побудованої нейронної мережі, показники туристичного потенціалу Тернопільської області були згруповані у 4 кластера з рівнем значущості 0,01% (рис. 2, табл. 2).

Таблиця 1

Критерії проведення SWOT-аналізу конкурентоспроможності туристичної діяльності в Тернопільській області

Сильні сторони	Можливості
1. Вигідне географічне розташування. 2. Збереженні національні традиції. 3. Багата флора і фауна. 4. Проведення різних фестивалів та ярмарок. 5. Історико-пізнавальна спадщина. 6. Кількість колективних засобів розміщування. 7. Гостинність населення. 8. Відносно не високі ціни на туристичні послуги	1. Розвиток туристичної інфраструктури. 2. Покращання рівня обслуговування. 3. Покращання екологічної ситуації. 4. Розроблення нових видів турів. 5. Створення іміджу району як стабільного та безпечного. 6. Зниження цін на відпочинок. 7. Розвиток туризму значно збільшує доходи сільського населення
Слабкі сторони	**Загрози**
1. Неякісні дороги. 2. Нестабільний рівень сервісу. 3. Висока вартість обслуговування. 4. Відсутність сформованого цілісного бренда Району. 5. Відсутність каталогів, топографічних карт і детальних путівників з описом об'єктів сільського туризму і переліком можливих послуг. 6. Слабке знакування туристичних атракцій та маршрутів	1. Техногенні катастрофи. 2. Можливість виникнення епідеміологічних захворювань. 3. Відсутність інтересу щодо підтримки сільського туризму з боку держави. 4. Відсутність нормативно-правової бази та політичної стабільності в країні. 5. Низька купівельна спроможність населення.

Таблиця 2

Результати кластеризації показників туристичного потенціалу Тернопільської області

Позначення	Кластер 0	Позначення	Кластер 1	Позначення	Кластер 2	Позначення	Кластер 3
13	Підгаєцький	3	Бучацький	9	Кременецький	1	Бережанський
8	Козівський	14	Теребовлянський	4	Гусятинський	5	Заліщицький
10	Лановецький	7	Зборівський	6	Збаразький	16	Чортківський
		12	Підволочиський	15	Тернопільський	11	Монастириський
				2	Борщівський	17	Шумський

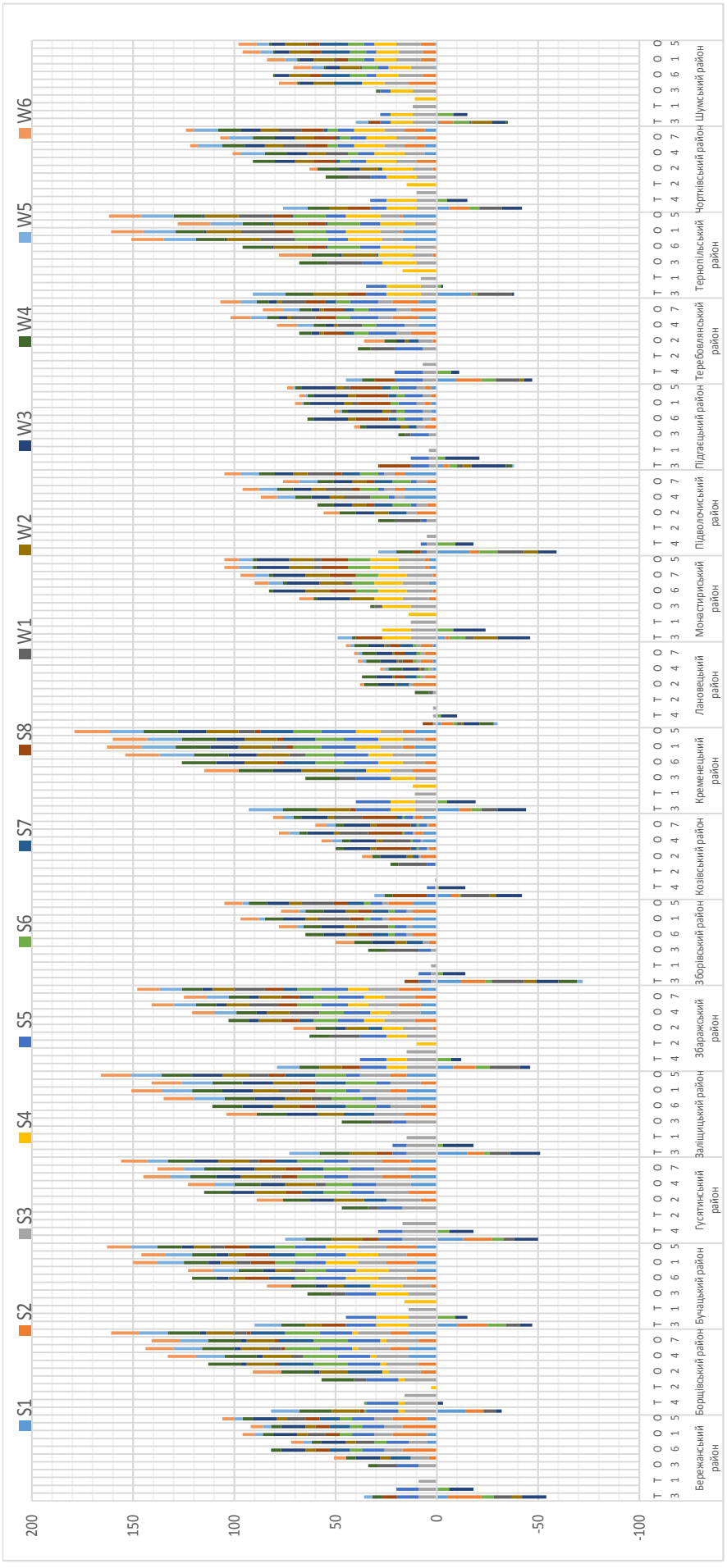

Рис. 1. Критерії проведення SWOT-аналізу конкурентоспроможності туристичної діяльності в Тернопільській області
(S1 – Вигідне географічне розташування, S2 – Збережені національні традиції; S3 – Багата флора і фауна; S4 – Проведення різних фестивалів та ярмарок; S5 – Історико-пізнавальна спадщина; S6 – Кількість колективних засобів розміщування; S7 – Гостинність населення; S8 – Відносно не високі ціни на туристичні послуги; W1 – Неякісні дороги; W2 – Нестабільний рівень сервісу; W3 – Висока вартість обслуговування; W4 – Відсутність сформованого цілісного бренда Району; W5 – Відсутність каталогів, топографічних карт і детальних путівників з описом об'єктів сільського туризму і переліком можливих послуг; W6 – Слабке знакування туристичних атракцій та маршрутів; O1 – Розвиток туристичної інфраструктури; O2 – Покращання рівня обслуговування; O3 – Покращання екологічної ситуації; O4 – Розроблення нових видів турів; O5 – Створення іміджу району як стабільного та безпечного; O6 – Зниження цін на відпочинок; O7 – Розвиток туризму значно збільшує доходи сільського населення; T1 – Техногенні катастрофи; T2 – Можливість виникнення епідеміологічних захворювань; T3 – Відсутність інтересу щодо підтримки сільського туризму з боку держави; T4 – Відсутність нормативно-правової бази та політичної стабільності в країні; T5 – Низька купівельна спроможність населення).

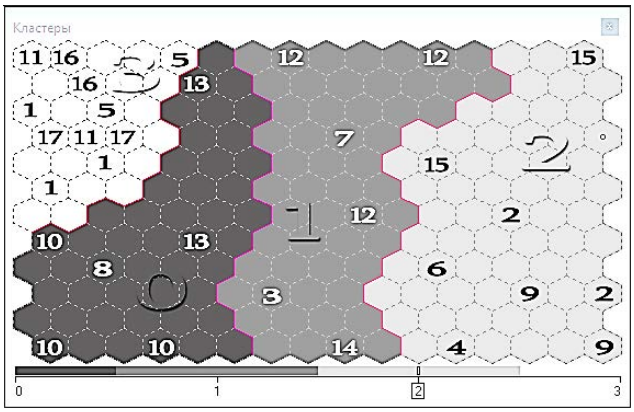

Рис. 2. Карта самоорганізації Кохонена показників туристичного потенціалу Тернопільської області (1 – Бережанський р-н; 2 – Борщівський р-н; 3 – Бучацький р-н; 4 – Гусятинський р-н; 5 – Заліщицький р-н; 6 – Збаразький р-н; 7 – Зборівський р-н; 8 – Козівський р-н; 9 – Кременецький р-н; 10 – Лановецький р-н; 11 – Монастириський р-н; 12 – Підволочиський р-н; 13 – Підгаєцький р-н; 14 – Теребовлянський р-н; 15 – Тернопільський р-н; 16 – Чортківський р-н; 17 – Шумський р-н)

Як видно з рисунка 1, явним лідером є кластер 2. Де знаходяться райони з високими інтегральними показники туристичного потенціалу області. В даний кластер потрапив Кременецький р-н, Гусятинський р-н, Збаразький р-н, Тернопільський р-н, Борщівський р-н. Даний кластер демонструє взаємозв'язок між показниками створення іміджу району як стабільного та безпечного, розвитку туристичної інфраструктури, високої вартості обслуговування, багатої флори і фауни та проведення різних фестивалів та ярмарок (див. рис. 3, 4).

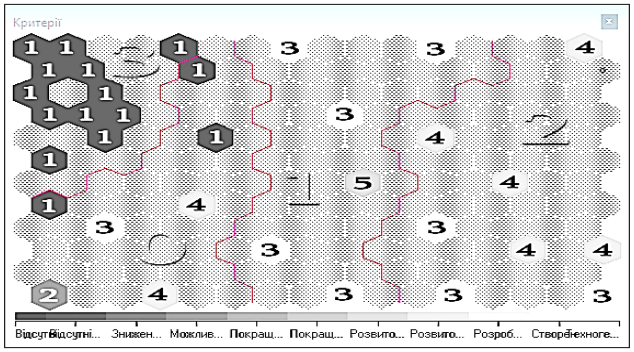

Рис. 3. Карта самоорганізації Кохонена показників можливостей та загроз туристичного потенціалу Тернопільської області (1 – Відсутність інтересу щодо підтримки сільського туризму з боку держави; 2 – Можливість виникнення епідеміологічних захворювань; 3 – Створення іміджу району як стабільного та безпечного; 4 – Розвиток туристичної інфраструктури; 5 – Розвиток туризму значно збільшує доходи сільського населення)

На третьому місці розташувався кластер 3: Підгаєцький р-н, Козівський р-н, Лановецький р-н. Кластер включає, показники відсутності інтересу щодо підтримки сільського туризму з боку держави, можливість виникнення епідеміологічних захворювань, створення іміджу району як стабільного та безпечного, розвиток туристичної інфраструктури, висока вартість обслуговування, кількість колективних засобів розміщування, гостинність населення та багата флора і фауна.

Аутсайдером є представники третього кластера з низькими рівнівнями значень майже за всіма показниками.

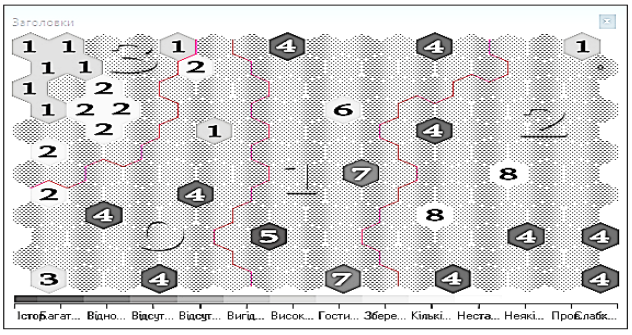

Рис. 4. Карта самоорганізації Кохонена показників сильних та слабких сторін туристичного потенціалу Тернопільської області (1 – Висока вартість обслуговування; 2 – Кількість колективних засобів розміщування; 3 – Гостинність населення; 4 – Багата флора і фауна; 5 – Історико-пізнавальна спадщина; 6 – Збереженні національні традиції; 7 – Відносно не високі ціни на туристичні послуги; 8 – Проведення різних фестивалів та ярмарок)

Найсильнішими сторонами є багата історія, широка географія та з невеликим відривом – розмаїття ландшафту. Найслабшою стороною є нестабільність сервісу. Найбільшими загрозами є можливе підвищення цін на відпочинок. Отже, для того щоб туристичний бізнес в Тернопільській області розвивався, необхідно налагодити стабільний сервіс, створити цілісний бренд району через розроблення нових тематичних турів на основі історичних, географічних та ландшафтних багатств області.

Як показує практика, розвиток туризму залишається поза ключовими інтересами держави і бізнесу в Україні. Ключовими пріоритетами для стійкого розвитку галузі подорожей і туризму, стабільного зростання її конкурентоспроможності у світовому масштабі є питання захисту прав власності і спрощення регулювання в цьому секторі, збереження культурних і природних ресурсів, підвищення їх привабливості для іноземних туристів, а також забезпечення високого пріоритету сектору в державній політиці.

Аналізуючи переваги та недоліки, можливості та загрози туристичного комплексу Тернопільської області, ми дійшли висновку, що перспективний розвиток туризму в області повинен ґрунтуватися на таких складових: інвестиції та інновації в туристичному та готельному господарствах; реорганізація транспортного забезпечення; нормалізація політичного, економічного та законодавчого клімату. Без реалізації зазначених заходів нереально розбудувати ефективний національний міжгалузевий туристичний комплекс. Без запозичення туристичних інновацій та переходу на прогресивні європейські стандарти гостьового й рекреаційного сервісу неможливий розвиток конкурентоспроможного на міжнародному ринку туристичного сектору. Без цілеспря-

мованих маркетингово-промоційних заходів з інформаційного «прориву» області буде проблематичною її інтеграція у глобальний ринок туристичних послуг.

Список літератури:

1. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. Затверджено МОН / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк. – К., 2008. – 661 с.
2. Косова Т. Д., Сухарев П. М., Ващенко Л. О. Організація і методика економічного аналізу: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 528 с.
3. Забуранна Л. В. Кластерний аналіз підприємств сфери сільського аграрного туризму //www.economy.nayka.com.ua

Липьянина К.В.
Тернопольский национальный экономический университет

АНАЛИЗ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье освещены текущее состояние развития туристического сектора Тернопольской области, выявлены основные проблемы и закономерности его развития. С помощью SWOT-анализа проведен мониторинг туристско-рекреационной отрасли районов Тернопольской области. Выделены за счет кластерного анализа основные районы с лучшим развитием туристической инфраструктуры. Обоснованы теоретико-методологические основы формирования туристических кластеров с целью активизации туризма, который определяет страны в высокоинтегрированный мировом хозяйстве. Определены первоочередные мероприятия, внедрение которых положительно скажется на стимулировании комплексного развития туристического сектора Украины и его конкурентоспособности.
Ключевые слова: туристический сектор Тернопольской области, конкурентоспособность, SWOT-анализ, кластерный анализ, карты Кохонена.

Lipyanina C.V.
Ternopil National Economic University

ANALYSIS OF THE COMPETITIVENESS OF TOURISM IN TERNOPIL REGION

Summary
In the article the current state of the tourism sector in the Ternopil region revealed major problems and patterns of development. Using SWOT-analysis conducted monitoring of tourism and recreation industry Ternopil region. Thesis there is determined using cluster analysis of key areas with the best development of tourism infrastructure. Grounded theoretical and methodological principles of formation of tourist cluster in order to stimulate tourism, which places the country in a highly integrated world economy. Determined priority actions whose implementation a positive impact on promoting the integrated development of the tourism sector of Ukraine and its competitiveness.
Keywords: tourism sector Ternopil region, competitiveness, SWOT-analysis, cluster analysis, Kohonen maps.

УДК 330.3

МАСОВІ ВІДКРИТІ ОН-ЛАЙН-КУРСИ: НОВА ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ ЧИ МІФ?

Ляшенко О.М.
Тернопільський національний економічний університет
Проць І.І.
Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин
імені Б.Д. Гаврилишина
Тернопільського національного економічного університету

У статті проаналізовано сучасні тенденції масових відкритих он-лайн курсів та їх популярність. Розглянуто масові відкриті он-лайн-курси як нову технологію навчання. Виявленно їх особливості та співвідношення з традиційною освітою. Досліджено питання якості, ефективності та впливу масових відкритих он-лайн-курсів на традиційну освіту. Окреслено проблематику оцінювання ефективності та якості он-лайн-курсів. Визначено перспективи подальших досліджень в галузі он-лайн освіти.
Ключові слова: масові відкриті он-лайн-курси (МВОК), інтернет ресурс, джерело освіти, платформа, освітня технологія, індикатор.

Постановка проблеми. Четверта промислова революція спонукує людство звернути увагу на процеси виробництва, ланцюги створення вартості, розподілу та обслуговування клієнтів, що перебувають у процесі динамічної трансформації під впливом нових інформаційно-комунікаційних технологій. У той же час, і майбутнє освіти вимагає нових підходів до використання цифрових технологій, у тому числі, Інтернет ресурсів, для підготовки майбутніх фахівців до майбутніх викликів.

Провідні західні університети підкреслюють свою визначальну роль у формуванні нових технологічних змін, інновацій у підготовці фахівців майбутніх поколінь не відкидаючи той факт, що традиційна освіта сприяла сучасному рівню промислового розвитку і технічного прогресу світу. Проте, очевидним є той факт, що для того, щоб вища освіта йшла в ногу з часом, необхідні постійні зміни. Однією із них є впровадження провідними університетами світу масових он-лайн-курсів (MOOCs), які опинилися у центрі уваги у 2011 р. Деякі фахівці [2] вбачають в них рушійну силу, яка зможе знищити підвалини традиційної вищої освіти за допомогою розширення доступу до освітніх джерел і зменшення вартості навчання, а інші – такі як: С. Трун та А. Кальдерон – неефективність такого виду освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку освіти та її майбутнє завжди були у центрі уваги вчених, науковців, економістів та політиків. Проте, саме питанню аналізу ролі массового відкритого он-лайн навчання приділяли значно менше уваги. Але усе змінилось після висвітлення цієї теми на Давоському економічному форумі,що відбувся у січні 2016 р. Окрім цього, питанням майбутнього он-лайн навчання на даний час займаються такі провідні вчені як: С. Єшке, С. Трун, Д. Коллер, А. Кальдерон, Е. Ханушек, Д. Селінго, С. Мінц, А. Кирієнко, І. Примаченко. На жаль, у працях учених не склалося єдиної думки щодо якості, ефективності такого виду навчання, тому це питання залишається не вивченим і потребує подальшого розгляду та аналізу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні недостатньо вивченим залишається питання ефективності он-лайн-курсів, його доступності, якості та фундаментального впливу на розвиток навчання по всьому світу. З самого початку свого виникнення масове он-лайн навчання мало на меті охоплення широких аудиторій. В епоху розвитку цифрових технологій, ця мета стала досяжною, завдяки здешевленню електронних пристроїв, і як наслідок, доступності до Інтернет ресурсів та соціальних мереж.

Так як питання дослідження якості, ефективності та впливу масових відкритих он-лайн-курсів на традиційну освіту є досить новим, його вивчення потребує ще багато зусиль з боку вчених та науковців.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є розгляд масових відкритих он-лайн-курсів як нової технології навчання і виявлення їх особливостей.

Виклад основного матеріалу. В час, коли кордони між мережею Інтернет, фізичним світом і людиною стають все більш розмитими, освіта стає все більш доступною. На даний час з'явилася можливість навчання за допомогою різних технічних пристроїв: комп'ютерів, планшетів, мобільних телефонів, тож фізичні кордони перестають бути перешкодою для отримання освіти. Завдяки таким технологічним змінам і з'явились масові відкриті он-лайн-курси.

У 2011 р. Стенфордський університет вперше надав можливість всім охочим пройти безкоштовно свої курси через мережу Інтернет. В одному із цих курсів тоді прийняло участь близько 165 тисяч студентів із понад 190 країн світу. Саме так громадськість дізналась про появу нового формату навчання – масові відкриті он-лайн-курси – комбінація безкоштовних відеолекцій найкращих викладачів, форумів для обговорення навчальних матеріалів та інтерактивних завдань [2].

Така новинка надовго охопила перші шпальти у засобах масової інформації та суспільстві. Авторитетний The New York Times назвав 2012-й – роком масових он-лайн курсів.

Масові відкриті он-лайн-курси (МВОК) у 2012 р. стали новим трендом в освіті. Провідні університети світу швидко підхопили цю новинку. За допомогою власних сайтів та відомих організацій, що співпрацюють з університетами

© Ляшенко О.М., Проць І.І., 2016

та освітніми організаціями, почалось масове розміщення он-лайн – курсів. Окрім цього, публікуванням МВОК на даний час займається така прибуткова компанія як Coursera, яка є найбільшим провайдером он-лайн-курсів у світі, кількість користувачів якої складає близько 17 млн. чол. Також популярними на сьогодні є курси від MOOCs – платформи edX та Udacity, створених за сприянням Массачусетського технологічного інституту і Гарвардського університету [2]. До слова, в Україні провідним сайтом є громадський проект масових відкритих он-лайн-курсів (МВОК) Prometheus. У співпраці з кращими викладачами ВНЗ України створюють та розміщують МВОК на власній он-лайн платформі, та надають можливість організаціям, університетам та провідним компаніям розповсюджувати та публікувати курси на них.

Розглянувши темпи росту масових відкритих он-лайн-курсів (рис. 1), ми можемо зробити такий висновок – кількість масових відкритих он-лайн-курсів стрімко зростає, адже поріняно з 2011 р. У 2015 р. Їх кількість зросла на 839%.

Що ж до кількості користувачів он-лайн-курсів, то збір даних по їх кількості розпочався лише наприкінці 2012 р. У 2013 р. темпи росту були не значними, проте вже у лютому 2014 р. кількість студентів, які скористались МВОК перевищила 10 млн. У 2015 році простір МВОК подвоївся – загальне число студентів, які підписались принаймні на один курс перетнув позначку у 35 мільйонів, порівняно з аналогічним періодом 2014-го, коли кількість користувачів сягала 16-18 млн [4].

Хоча, кількості користувачів та кількість масових он-лайн-курсів невпинно зростає, багато вчених [3] ставлять під сумнів їх якість та ефективність. На нашу думку, якість та ефективність необхідно аналізувати за допомогою певних індикаторів.

Першим індикатором, який характеризує якість он-лайн-освіти, це індикатор, що стосується завершеності курсу. Як зазначають автори [5], лише 10-15% студентів закінчують повний он-лайн-курс. Багато скептиків [5] ставлять під сумнів якість такої освіти, і як наслідок втрату мотивації внаслідок недосконалості викладених лекцій МВОК. Проте, проаналізувавши дослідження вчених [6], з впевненістю можемо говорити, що он-лайн-курси можуть демонструвати високу ефективність, адже як показали дослідження вчених Стенфордського університету [6], грамотно викладений масовий відкритий он-лайн-курс продемонстрував навчальні результати вищі, ніж аналогічний стандартний лекційний курс у кампусі [6].

Досвідчені вчені [5] провідних університетів світу стверджують, що – середньостатистичний слухач МВОК зовсім не селянин з Аргентини, який не має змоги отримати якісну вищу освіту, а молодий американець, що має базову вищу освіту. Вісім із десяти студентів, що були слухачами он-лайн-курсів від Пенсільванського та Мічиганського університетів в 2012-2013 рр. вже мали певний освітньо-кваліфікаційний рівень. Хоча, основною метою масових відкритих он-лайн-курсів було здійснення впливу на малоосвічене населення. Проте, на практиці слухачами курсів були студенти із вищою освітою,що дорівнювало 80% від загальної кількості. Тож можна прийти до висновку, що цільовою аудиторією он-лайн-курсів є цілеспрямовані кмітливі студенти або випускники коледжів.

Погоджуємось з думкою відомого викладача Стенфордського університету Себастьяна Труна, що: «Он-лайн-курси – це чудова річ для 5% найкращих студентів, але вона не підходить іншим 95%», що підтверджується оцінками фахівців (рис. 2).

Проблема таких співвідношень виникла тому, що майже усі он-лайн-курси походять від про-

Рис. 1. Динаміка кількості МВОК у 2011-2015 рр., тис. шт.

Джерело: склали автори за [4]

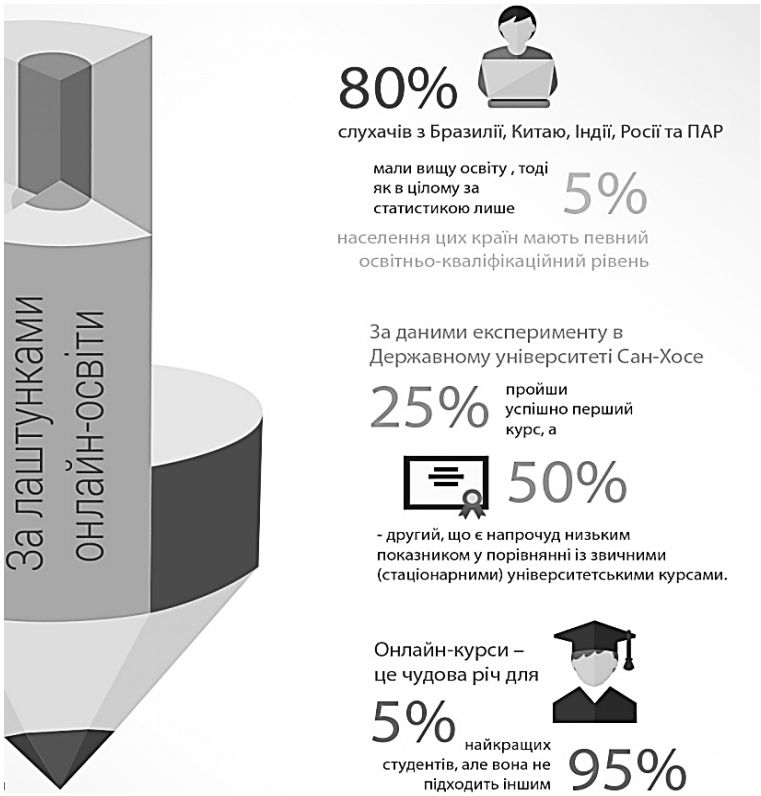

Рис. 2. Ефективність масових відкритих он-лайн-курсів (%)

Джерело: склали автори за [3]

відних університетів світу. Їх викладацький склад не може зрозуміти труднощі, проблеми самодисципліни та мотивації із якими стикається середньостатистичний студент, адже такі викладачі звикли навчати лише найкращих, вмотивованих студентів.

Важливо згадати і думку багатьох вчених [6], що якщо оцінювати масові відкриті он-лайн-курси за тами ж індикаторами, що застосовуються для оцінки традиційної вищої освіти, а саме: відсоток тих, хто завершив навчання та престиж, то МВОК, на жаль, не завжди виправдано.

Проте, на нашу думку, ці індикатори залишають поза увагою те, як саме МВОК використовуються студентами. Безсумнівною перевагою он-лайн-курсів є їх безкоштовність, користувачі можуть зареєструватись на усіх курсах, які вони захочуть прослухати без ризику для їх фінансового становища. Не менш вагомою перевагою такого виду навчання є «порційне» здобуття знань та можливість перегляду відео-лекцій зі зручних технічних пристроїв (комп'ютерів, планшетів,мобільних телефонів та ін.).

Так як МВОК дають можливість користувачам контролювати свій навчальний процес і вибирати обсяги роботи залежно від бажання та в будь-який час, то це слугує причиною низьких показників повного прослуховування курсів.

Іншою виявленою нами проблемою масових відкритих он-лайн курсів є те, що до кінця не зрозуміло яку цінність мають сертифікати про пройдені он-лайн-курси, що пропонують різні платформи МВОК. Тому важливим завданням для провайдерів масових відкритих он-лайн курсів, є підтвердження, що сертифікати які пропонуються, мають вагу, підтверджені авторитетними організаціями та професійними асоціаціями роботодавців.

Так як, персоналізація – гасло сучасного маркетингу, для ефективнішого процесу навчання студента МВОК, необхідне створення персонального профілю, який дозволить адаптувати інформацію до потреб користувача. Такий профіль дасть змогу викладачам відслідковувати «траєкторію» індивідуального навчання користувачів. Вони зможуть аналізувати складнощі у студентів та сприяти розвитку індивідуального навчального шляху.

Що ж до прогнозів перспектив масових відкритих он-лайн-курсів, то для прикладу, у 2012 році були зроблені прогнози, що МВОК повністю замінять існуючу модель вищої освіти. Хоча такі прогнози були звичайно перебільшеними. Проте, це не означає, що он-лайн-курси не матимуть фундаментальний вплив на розвиток навчання по усьому світу [3].

Як говорив Білл Гейтс: «Ми завжди переоцінюємо зміни, які відбуватимуться у найближчі два роки, і недооцінюємо зміни, які відбуватимуться у наступні десять» [5].

На нашу думку, перспективи у масових відкритих он-лайн-курсів звісно ж є. Як ми бачимо, із року в рік їх популярність зростає. Окрім цього, зростає і кількість МВОК по всьому світу, більшість із яких є безкоштовними, що означає можливість вільного доступу до них. Важливим є і той факт, що здебільшого лекторами он-лайн-курсів є провідні вчені та науковці, з найкращих університетів світу. Також, як свідчать дослідження, якість МВОК не поступається навчанню у стінах самого вузу, а й подекуди сприяють кращому засвоєнню інформації.

Проте, необхідно докласти зусиль для того, аби масові відкриті он-лайн-курси вдосконалилися. В першу чергу потрібно розробляти он-лайн програми так, аби вони були доступні та зрозумілі студентам які ще не мають вищої освіти,але хочуть її здобути завдяки он-лайн навчанню. Також необхідно розробити систему сертифікації пройдених он-лайн-курсів, щоб надати їм ринкову цінність та професійну вагу.

Висновки. У результаті проведеного нами дослідження виявлені наступні вагомі закономірності у галузі он-лайн навчання: на сьогоднішній день масові відкриті он-лайн курси відіграли історичну роль в стимулюванні дискусій щодо навчання у ВНЗ та дали поштовх для легітимації он-лайн-освіти; масові он-лайн-курси надають експериментальний простір, де викладачі та розробники освітніх технологій можуть випробовувати нові педагогічні та методологічні інструменти, включаючи автоматичне оцінювання завдань, інтерактивні симулятори та освітні ігри.

Такий вид отримання знань, охопив усі країни світу та набирає все більшої популярності. Вчені та науковці працюють над тим аби вдосконалити процес навчання у МВОК. Проте, можна сміло вважати, що для користувачів, які прагнуть отримати знання он-лайн-освіта вже на сьогодні є ефективною.

Погоджуємось з Джорджом Сіменсом, який викладав перший он-лайн-курс у Канаді в 2011 р., він називає масові відкриті он-лайн-курси «тіньовою економікою освіти», яка функціонує паралельно з формальною освітою так само, як додаткові матеріали допомагають при засвоєнні знань.

На нашу думку поява масових відкритих онлайн-курсів є яскравим проявом нових технологічних змін в освіті. Навчання виходить на інший рівень, його доступність відкриває великі перспективи перед слухачами он-лайн-курсів, хоча над його вдосконаленням ще варто попрацювати.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldbank.org/.
2. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.weforum.org/.
3. Офіційний сайт массового відкритого он-лайн-курсу «Prometheus» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prometheus.org.ua/.
4. By The Numbers: MOOCS in 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.class-central.com/.
5. Demystifying the MOOC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/.
6. The Future of MOOCs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.insidehighered.com/.

Ляшенко О.Н.
Тернопольский национальный экономический университет
Проць И.И.
Учебно-научный институт международных экономических отношений
имени Б.Д. Гаврилишина
Тернопольского национального экономического университета

МАССОВЫЙ ОТКРЫТЫЙ ОНЛАЙН-КУРС: НОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ ИЛИ МИФ?

Аннотация
В статье проанализированы современные тенденции массовых открытых онлайн курсов и их популярность. Рассмотрены массовые открытые онлайн-курсы как новая технология обучения. Выявление их особенности и соотношение с традиционным образованием. Исследован вопрос качества, эффективности и влияния массовых открытых онлайн-курсов на традиционное образование. Определено проблематику оценки эффективности и качества онлайн-курсов. Определены перспективы дальнейших исследований в области онлайн образования.
Ключевые слова: массовые открытые онлайн-курсы (МВОК), интернет ресурс, источник образования, платформа, образовательная технология, индикатор.

Lyashenko O.M.
Ternopil National Economic University
Prots I.I.
Bohdan Havrylyshyn Research and Development Institute of International Economic Relations
Ternopil National Economic University

MASSIVE OPEN ONLINE COURSE: NEW EDUCATIONAL TECHNOLOGY OR MYTH?

Summary
In this article analyzed the current trends of massive open online course and their popularity. Considered massive open online courses as new education technology. Identified their characteristics and correlation with traditional education. Investigated the question of quality, efficiency and impact of massive open online courses in traditional education. Outlined the problems of evaluating the effectiveness and quality of online courses. Identified the prospects for further research in the field of online education.
Keywords: massive open online courses (MOOCs), Internet resource, educational resource, platform, educational technology, indicator.

УДК 330.30

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Ляшенко О.М.
Тернопільський національний економічний університет
Шампанюк Ю.І.
Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин
імені Б.Д. Гаврилишина
Тернопільського національного економічного університету

У статті висвітлено основні причини трудової міграції населення України. Проаналізовано основні напрямки, вікові групи, сектори зайнятості трудових мігрантів з України. Узагальнено підходи до визначення трудової міграції та її мотивації. Досліджено позитивні та негативні наслідки міграційних процесів для України. Запропоновано заходи мотивації повернення трудових мігрантів на батьківщину.
Ключові слова: міграція, міжнародна трудова міграція, ринок праці, працевлаштування, заробітна плата, Європейський Союз, США.

Постановка проблеми. Міграція населення в XXI ст. є провідною формою міжнародних відносин країн світу. Протягом різних періодів історії людства вона мала різні масштаби та напрями, а також форми та види. В історії незалежності України, міграція посідає досить вагоме значення, особливо – зовнішня трудова міграція. Тому усвідомлюючи важливість міграційних

© Ляшенко О.М., Шампанюк Ю.І., 2016

процесів для України доцільно провести аналіз основних напрямків міграції та цілей на основі останніх даних ІОМ (International Organization for Migration).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи дослідження закладено у працях А. Хомра, Т. Драгунова, В. Шелюка, Л. Рибаківського, В. Іонцева, Е. Равенштейна, Н. Проскура, Ю. Гуменюка, Г. Гоголя, Б. Кравченка, В. Макара, Я. Балана, Б. Кордана, Л. Лещенка. Фрагментально розкрито питання державного регулювання трудової міграції у працях О. Піскуна, О. Шибка, Д. Крапивенка, І. Гнибіденка. Також обґрунтовано зовнішню міграцію в працях А. Гайдуцького, О. Малиновської, С. Метелєва.

Незважаючи на достатньо велику кількість наукових праць, тема міжнародної трудової міграції є все ще актуальною, адже українська трудова міграція набуває величезних обсягів, тому важливим є виявити причини міграційних процесів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати трудову міграцію українців та ідентифікувати мотиви повернення їх на батьківщину.

Виклад основного матеріалу. У різні роки вчені шукали підхід до виведення єдиної дефініції поняття «міжнародної міграції». Однак, до сих пір не можна однозначно знайти відповідь на це питання. Під міграцією розуміється мобільність, переміщення людини в просторі. Під міграцією робочої сили в загальних рисах розуміється процес переміщення трудових ресурсів з метою працевлаштування на більш вигідних умовах, що визначаються співвідношенням попиту і пропозиції на ринку праці, ніж в країні походження або регіоні постійного проживання мігранта. Переміщення населення вивчається в межах різних наукових підходів, але економічний переважає. В. Іонцев виокремлює у своїй праці 17 підходів до вивчення міграції населення, які об'єднують 43 наукових напрямів, теорій і концепцій. З них 15 – у межах економічного підходу [3]. Ю. Гуменюк і Г. Гоголь вказують, що міжнародна трудова міграція як самостійне економічне явище має ознаки ідентичності: економічну мотивацію, добровільність і тривалість у часі [2].

Ширше тлумачення міграції запропонував В. Шелюк: «Міграція – це поняття, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси, сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та інші види переміщень» [6, с. 46-47]. Проте, М. Окольскі запевняє, що термін «міграція» використовується тоді, коли люди, тобто мігранти мають на меті остаточно переселення. Такий підхід є досить застарілим; тому пропонує ще розглянути міграцію в контексті ширшого поняття «рух», що включає розмаїтість типів і форм людської мобільності, які взаємопов'язані й трансформуються одні в інші [5, с. 51].

Як ми бачимо досвід України та інших країн показує, що нехтування міграційними процесами призводить до відтіку кваліфікованих спеціалістів та певною мірою «вимивання» кращої частини працездатного віку. Л. Гальків підмітив, «не існує держави, яка б на різних етапах свого розвитку тією чи іншою мірою не була задіяна у світових міграційних процесах» [1, с. 125].

До вагомих причин трудової міграції населення України можна віднести: можливість покращити власне економічне становище за рахунок підвищення рівня зарплатні та додаткових надходжень; недостатня кількість робочих місць; пошук кращого життя та умов праці за кордоном, а також більше можливостей в соціальній сфері (медичне обслуговування, пенсійне забезпечення, тощо).

Відсутня перспектива у професійному розвитку та нестабільна політична ситуація країни; невигідні умови ведення великого та малого бізнесу; широко поширена корупція у всіх сферах – ці чинники сприяють тому, що трудова міграція з України набирає обертів. В першу чергу, Україна втрачає молодь, що має можливість під час навчання або після закінчення вузу виїхати за кордон на постійне проживання та роботу. Також висококваліфікованих спеціалістів, які бажають працювати за кордоном де їхню заробітну плату збільшують у десятки разів на відмінну від доходів на батьківщині.

Проаналізувавши дані ІОМ ми дійшли висновку, що українські трудові мігранти обирають в основному такі країни міграції: Польща та Російська Федерація через те, що там великий ринок праці, відносна свобода пересування, велика кількість зв'язків, друзів які вже там перебувають. Протягом 2000-2009 рр. зросла кількість мігрантів до країн Європейського Союзу з 59% до 86% від кількості усіх трудових мігрантів з України. З 2010 року ця тенденція частково відновлюється. В цей час варто відзначити зниження міграційного потоку робочої сили по відношенню до інших країн, таких як США, Канада, Австралія, ОАЕ. Можна у відсотках зазначити основні країни, куди спрямовані українські трудові мігранти: Польща – 22,5%, Російська Федерація – 19,2%, Чехословаччина – 18,3%, Італія – 15,7%, Німеччина – 3,2%, Португалія – 2,7%, Білорусь – 2,5%, США – 2,0%, Іспанія – 2,0%, Словаччина – 1,7%, Угорщина – 1,2%, Греція – 0,9%, Ізраїль – 0,8%, Франція – 0,7%, Велика Британія – 0,7%, Бельгія – 0,5%, Румунія – 0,4%, ОАЕ – 0,3%, Данія – 0,3%, інші країни – 0,8%, невідомо – 3,6%.

Якщо порівнювати вікову категорію, то українські трудові мігранти беруть участь у міграції в більш зрілому віці (в середньому 34 роки). На короткотермінову міграцію припадає 64%, а на довготермінову трудову міграцію 71% саме у продуктивному віці 18-44 роки. В основному, люди старші 45 років більше беруть участь у короткостроковій трудовій міграції, у той час як вікова група людей 30-44 роки спрямовані на довготермінову міграцію.

Треба зазначити, що українські трудові мігранти мають найвищий відсоток освіченості (37%) серед мігрантів, які мають завершену вищу освіту. Проте, це не означає що освіта і досвід відповідають потребам ринку праці України або країни призначення. Як відзначають аналітики велика кількість освічених та талановитих людей (інженери, лікарі, фахівці з інформаційних технологій) які працюють за кордоном сприяють певному рівню «витоку мізків». Але під час міграції переважно відбувається декваліфікація, коли трудовий мігрант виконує низько кваліфіковану роботу.

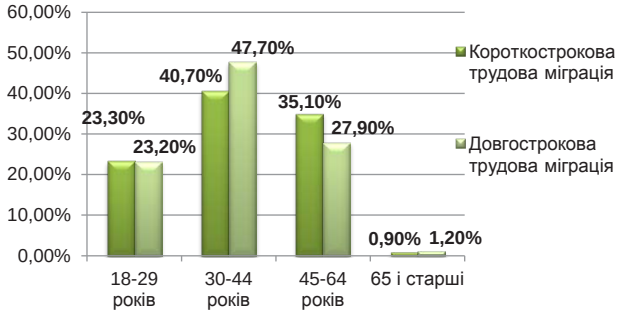

Рис. 1. Вікові групи короткострокової та довгострокової трудової міграції, %

Джерело: [8]

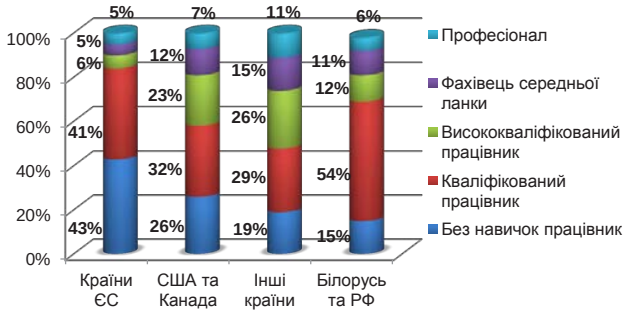

Рис. 2. Рівень зайнятості в країні призначення, %

Джерело: [8]

Основні сектори зайнятості для українських трудових мігрантів це: будівництво (29%); виробництво (14%); індустрія гостинності (11%); допомога по дому (10%); сільське господарство (8%). Останні три сектори більш популярні серед українських трудових мігрантів в країнах ЄС, в той час як торгівля та перевезення популярніші в країнах СНД.

Будівництво є найбільш поширеною сферою працевлаштування серед чоловіків трудових мігрантів, а допомога по дому – серед жінок. Зазначимо, що світова економічна криза не сильно вплинула на ці сектори зайнятості, адже незважаючи на безробіття, громадяни ЄС в переважній більшості не бажають виконувати таку роботу при наявності вищого рівня професійної кваліфікації аніж той що необхідний в цих секторах.

Рис. 3. Сектори зайнятості в країні призначення за статевою ознакою, %

Джерело: [8]

Треба зауважити, що у сучасному світі виділяють велику кількість факторів, які впливають на міжнародну міграцію. Ще у 1889 р. було розроблено теорію факторів «притягання-виштовхування» англійським вченим Е. Равенштайном, яка ще досі є актуальною. Міграція трудового населення відбувається в кращі економічні умови в інші місцевості, порівняно із тими де людина проживала. Виділяють такі фактори: економічні, соціальні, культурні, політичні, екологічні (табл. 1). Для українських трудових мігрантів основними факторами «притягання» є: висока якість життя за кордоном, висока заробітна плата, можливість професійної самореалізації, стабільна політична система та високоякісна освіта.

Таблиця 1

Фактори впливу на міжнародну міграцію населення

Фактори «виштовхування»	Фактори «притягання»
Економічні	
Низька заробітна плата	Висока заробітна плата
Низька якість життя	Висока якість життя
Високий рівень безробіття	Наявність вільних робочих місць
Економічна нестабільність	Стабільний розвиток економіки
Обтяжлива система оподаткування	Ліберальна система оподаткування
Соціальні	
Низька якість освіти	Висока якість освіти
Погані умови праці	Гарні умови праці
Недоступна система охорони здоров'я	Доступна та високоякісна система охорони здоров'я
Відсутність можливостей для професійної самореалізації	Наявність можливостей для професійної самореалізації
Культурні	
Релігійні переслідування	Свобода віросповідання
Етнічна дискримінація	Відсутність етнічної дискримінації
Расова дискримінація	Відсутність расової дискримінації
Політичні	
Відсутність демократії	Розвинена демократія
Політична нестабільність	Стабільність політичної системи
Корумпованість владних структур	Відсутність корупції
Екологічні	
Забруднене навколишнє середовище	Краща екологічна ситуація
Низька якість питної води та їжі	Чиста питна вода та екологічно безпечна їжа

Джерело: [4]

Пропонуємо ідентифікувати основні мотиви повернення трудових мігрантів на батьківщину. Проаналізувавши загальні тенденції в області міграції, перші чотири країни з яких повертаються трудові мігранти є Російська Федерація (33%), Польща (19%), Італія (9%), Чехія (9%). З точки зору віку, повернення є часто прямо-пропорційне віку робітників-мігрантів, чим старша вікова категорія є більш ймовірно, що вони досягли своїх цілей міграції, або ж таки вони мають мотивацію повернутись з інших причин, щодо прикладу, проблеми зі здоров'ям або нездатність адаптуватись до мінливих умов ринку праці. Досить важливим мотивом повернення трудових мігрантів, вважаємо повернення до сім'ї. Якщо

розглядати молодь, то для них в першу чергу мотивацією буде підвищення заробітних плат у країні походження, перспектива у роботі, розширені можливості працевлаштування та вирішення проблем із житлом, тобто його доступністю. Створення відповідних сприятливих умов для ведення бізнесу допоможе Україні, повернути трудових мігрантів із капіталом.

У цьому контексті необхідно зазначити, що зовнішня трудова міграція має як позитивні, так і негативні наслідки для України. Щодо позитивних, то можна віднести надходження до України іноземної валюти від трудових мігрантів, зменшення напруги на ринку праці, а також зменшення рівня прихованого та зареєстрованого безробіття.

До негативних наслідків треба віднести втрату власної висококваліфікованої робочої сили, це фахівців та науковців, що спричиняє уповільнення науково-технічного прогресу, втрата кваліфікації мігрантів, через те що вони виконують малокваліфіковану роботу за кордоном, відсутність відрахування від заробітної плати нелегальних мігрантів у соціальний та пенсійний фонд, погіршення сімейних відносин через довготривалу відсутність членів сім'ї, повернення трудових мігрантів пенсійного віку.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що трудова міграція з України здійснюється за такими основними напрямками: країни Європейського Союзу, Російська Федерація, США та Канада. Трудові мігранти найбільше задіяні у сфері будівництва та в домашньому догляді. Варто зазначити, що довгострокова трудова міграція відбувається у віці 30-44 роки, а також спостерігаються досить великі потоки міграції молоді. На сьогоднішній день першочерговими завданнями є врегулювання вікової структури виїздних міграційних процесів, запобігання масовому виїзду економічного активного населення з України.

Список літератури:

1. Гальків Л. І. Статистичне оцінювання міграційних процесів в Україні у контексті втрат людського капіталу / Л. І. Гальків // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20 (5). – С. 124–131.
2. Гуменюк Ю. Міжнародний ринок унікальної робочої сили: перспективи мігрантів / Ю. П. Гуменюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 691. – С. 321–327.
3. Ионцев В. А. Экономика народонаселения. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 667 с.
4. Кизима І. С. Чинники зовнішньої трудової міграції населення України / І. С. Кизима // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2009. – № 15. – С. 365-369.
5. Окольски М. Региональные и локальные перспективы. Новые тенденции и основные проблемы в международной миграции: перспективы Центральной и Восточной Европы // Международный журнал социальных наук. – 2001. – № 032. – С. 101-116.
6. Шелюк В. Соціальна міграція: Етапи, функції, типи // Перспективи. – 2001. – № 3 (15). – С. 45-50.
7. International Labour Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm
8. International Organization of Migration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iom.int

Ляшенко О.Н.
Тернопольский национальный экономический университет
Шампанюк Ю.И.
Учебно-научный институт международных экономических отношений
имени Б.Д. Гаврилишина
Тернопольского национального экономического университета

ОСОБЕННОСТИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье отражены основные причины трудовой миграции населения Украины. Проанализированы основные направления, возрастные группы, сектора занятости трудовых мигрантов из Украины. Обобщены подходы к определению трудовой миграции и ее мотивации. Исследованы положительные и отрицательные последствия миграционных процессов для Украины. Предложены меры мотивации возвращения трудовых мигрантов на родину.

Ключевые слова: миграция, международная трудовая миграция, рынок труда, трудоустройство, заработная плата, Европейский Союз, США.

Lyashenko O.M.
Ternopil National Economic University
Shampanyuk Y.I.
Bohdan Havrylyshyn Research and Development Institute of International Economic Relations
Ternopil National Economic University

FEATURES OF LABOR MIGRATION UKRAINE

Summary
The article has been highlighted the main causes of labor migration in Ukraine. Analyzed the main trends, age groups, sectors of employment of migrant workers from Ukraine. Summarized approaches to the definition of labor migration and its motivation. Explored the positive and negative consequences of migration processes for Ukraine. Proposed measures of motivation to return migrants to their homeland.
Keywords: migration, international labor migration, labor market, employment, wages, European Union, USA.

УДК 331.101

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО СЕГМЕНТУ ДІАГНОСТИКИ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Магар Н.Г., Косяк О.В., Кукса О.Л.
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій,
Відокремлений підрозділ у м. Кривий Ріг

Стаття розкриває ключові методичні сегменти діагностики людського потенціалу, наводить змістовні характеристики його елементів, містить авторську пропозицію основних складових діагностики людського потенціалу та звертає увагу на доцільність адаптації економіко-математичних методів у складі інструментарію обробки інформації для даного процесу. Обґрунтовує доцільність та необхідність впровадження інноваційного регулятора в період діагностичної оцінки людського потенціалу.
Ключові слова: людський потенціал, діагностика, людський ресурс, критерій оцінки, економічна діагностика, методичні сегменти, економіко-математичні методи.

Постановка проблеми. Людський потенціал займає доволі помітне місце в життєдіяльності суспільства. Без втручання людського потенціалу процес розвитку суспільства неможливий. Проте, щоб прийняти дієві рішення щодо формування та використання людського потенціалу, з метою підвищення його якісного рівня в майбутньому, необхідно залучати певні методичні інструменти, котрі здатні надати повну оцінку його руху. Мається на увазі, формування інформаційного потоку, на основі даних про людський капітал, за допомогою обраних прийомів його оцінювання. У більшості випадків обираються статистичні та аналітичні методи обробки інформації. Ми вважаємо, для поглиблення дослідження поведінки людського потенціалу в суспільстві та підвищення результативності його оцінювання варто звернутися до такого методичного інструментарію, як економічна діагностика. У вирішенні поставленого питання саме діагностика дозволяє розпізнавати проблеми, які зумовлені побудовою системи, особливостями зовнішнього середовища формування і використання людського потенціалу, та характером взаємодії з нею.

Обґрунтування доцільності проведення діагностики людського потенціалу, котра може стати одним із напрямків вирішення поставленої проблеми, ля було покладено в основу даного дослідження.

На наш погляд, економічна діагностика поведінки людського потенціалу здатна забезпечити розробку більш дієвих механізмів оцінювання, а на цій основі, досягти більш результативних важелів управління. Вище обумовлене свідчить про сучасність та актуальність обраного напрямку вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці багатьох вчених присвячені проблемі формування та розвитку людського потенціалу, проте методичні аспекти оцінювання висвітлено доволі обмежено.

Враховуючи напрямок дослідження слід згадати науковців, які доволі змістовно вивчали проблему економічної діагностики: О.О. Гетьман та В.М. Шаповал [1], Т.О. Загорна [2], Г.О. Швиданенко, А.Г. Дмитренко та О.І. Олексюк [3], О.Г. Портфентьєва [4], І.В. Сіменко [5], Гостяєв Д.В. [8], О.В. Коваленко [9], Н.М. Євдокимова [10]. У своїх працях науковці розкривають сутнісну характеристику економічної діагностики, обґрунтовують використання різних методів і прийомів її проведення, проте практично не торкаються її адаптації у сфері дослідження поведінки людського потенціалу. В цілому поставлена проблема є не лише сучасним напрямком вивчення, а перш за все, доволі актуальним регулятором в системі формування та використання людського потенціалу.

© Магар Н.Г., Косяк О.В., Кукса О.Л., 2016

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Людський потенціал незалежно від етапів розвитку суспільства вважається одним із ключових регуляторів впливу на всі процеси його формування. Проте достатньої уваги з позиції методологічних аспектів оцінювання так і не отримав. За результатами проведених досліджень стало зрозумілим, що виникла нагальна потреба не лише оцінки людського потенціалу суспільства, а перш за все, вибору більш якісного інструменту обробки отриманих даних. Ми вважаємо, одним із напрямків дослідження поставленої проблеми може стати поглиблення наукових досліджень в контексті економічної діагностики. Необхідно вивчити взаємозв'язок між існуючими елементами оцінювання людського потенціалу і сегментами процесу економічної діагностики та обґрунтувати доцільність їх використання у сукупності. Ми вважаємо, доцільно на основі вже існуючої класичної методології проведення економічної діагностики внести інноваційні регулятори, які більш предметно оцінити людський потенціал. Саме такий підхід дозволить дещо удосконалити методологічні сегменти діагностики людського потенціалу, а на цій основі отримати можливість впливати на управлінське рішення щодо його розвитку в майбутньому.

Мета статті. Ключовою метою наукової розробки є вдосконалення існуючого методологічного сегменту діагностики людського потенціалу за рахунок впровадження інноваційного регулятора.

Виклад основного матеріалу. На даний час в Україні гостро постає питання формування та використання людського потенціалу, який виступає основою якісного рівня протікання соціально-економічних процесів. Сучасність доводить пріоритетність людського потенціалу в соціально-економічному розвитку суспільства взагалі та окремо взятої ланки економіки зокрема. Людський капітал в Україні розвивається в умовах суттєвої економічної кризи, яка представлена значними коливаннями валютних курсів, інфляційним навантаженням на різні економічні цикли та доволі змінним законодавчим полем. Все це ускладнює формування та розвиток людського потенціалу в Україні. Крім того, провідним джерелом формування людського потенціалу в Україні є бюджетний ресурс, який характеризує цикл податкових надходжень. Проте, наявні кризові явища в промисловому секторі країни, низький рівень розвитку малого та середнього бізнесу призвели до зниження надходжень податків та інших платежів до бюджету країни, а, як наслідок, рівень фінансування процесів формування та розвитку людського потенціалу став недостатній.

Отже, вищевикладені чинники призвели до необхідності впровадження наукових методів, способів та прийомів обробки інформаційного потоку, в сфері формування та розвитку людського потенціалу, з метою прийняття більш виважених управлінських рішень як на макроекономічному, так і мікроекономічному рівні.

В цілому суспільство України потерпає від нестачі дієвих реформ соціально-економічного спрямування. Вітчизняне суспільство потребує наукового втручання в цикли формування людського потенціалу України. Проте, перш ніж впроваджувати наукові сегменти, доцільно надати оцінку сучасному стану людського потенціалу. У цьому випадку варто звернутися до методів діагностики.

Ми вважаємо, конкретним змістом діагностики людського потенціалу має стати (рис. 1).

Варто зауважити, що доволі дієвим елементом в діагностиці людського потенціалу суспільства виступає вірно проведений вибір інструментарію, котрий забезпечить прикладний аспект циклів оцінення, аналізу та прогнозу. Як правило, в класичному стилі інструментарій представлено доволі значним пакетом методів, моделі та підходів, які залучають для обробки необхідної інформації. Тому варто, вже на першому етапі, визначити які саме види інструментарію обираються для поставленої проблеми.

У більшості випадків науковці пропонують незалежно від природи походження соціально-економічної проблеми залучати такі методи діагностики як аналітичні, експертні, динамічного та лінійного програмування. При цьому рекомендується чітко визначати всі елементи діагностики як процесу, котрий характеризується об'єктом, метою, завданням і методами.

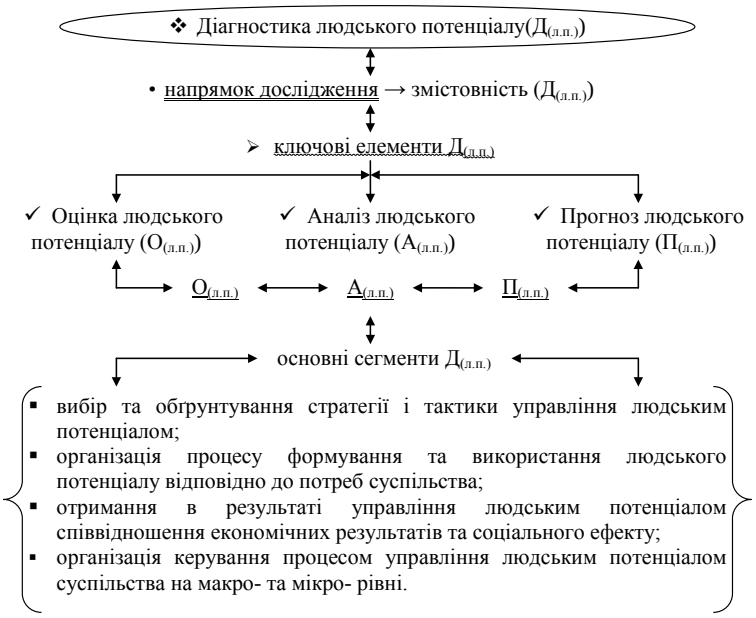

Рис. 1. Схема основних елементів змістовності Д (л.п.) (авторська пропозиція)

Звернення до праці О.О. Гетьман та В.М. Шаповал [1] показало, що більш дієвим інструментом оцінювання в економічній діагностиці є формалізовані та неформалізовані методи. З практики відомо до формалізованих методів обробки даних економісти включають: балансовий, диференційний, логарифмічний, інтегральні методи, метод ланцюгових постановок, арифметичних різниць, відсоткових чисел, простих і складних відсотків, дисконтування. Як правило, до неформалізованих методів пропонується включати: психологічні, морфологічні, порівняльні методи, методи побудови системи показників, експертних оцінок і сценаріїв тощо.

Спираючись на дослідження, котрі проведено такими науковцями

як: О.О. Гетьман та В.М. Шаповал [1], Т.О. Загорною [2], Г.О. Швиданенко, А.І. Дмитренко та О.І. Олексюк [3], О.Г. Партфентьєвою [4], І.В. Сіменко [5], Л.В. Коваль [6] та Н.К. Максимко [7] можна стверджувати той факт, що економічна діагностика має суттєвий вплив на вивчення ситуації, яка пов'язана з різними управлінськими циклами. У нашому випадку, людський потенціал виступає ключовим предметом дослідження в економічних циклах. Без дієвості людського потенціалу знижується рівень розвитку як на макроекономічному, так і мікроекономічному рівні. Проте, у працях вчених даний критерії практично не висвітлюється з позиції пріоритетності в управлінських циклах. Ми вважаємо, такий підхід є хибним так, як знижує результативність побудови інформаційного потоку, який має виступити платформою для прийняття достатньо дієвих управлінських рішень. Крім того, вивчаючи загальний потенціал підприємства або країни в цілому, слід враховувати працездатний людський ресурс, який на основі креативних, творчих та кваліфікованих навичок забезпечує якісне виконання поставлених завдань.

Сучасний рівень розвитку економіки вимагає в циклах оцінювання людського потенціалу використовувати такі методи, способи та прийоми, котрі дозволяють отримати більш деталізовану інформацію.

Проведені дослідження показують, що доцільно звернутися до правил здійснення економічної діагностики, проте з позиції людського потенціалу зокрема, Д.В. Гостяєв [8] вважає «...сутність діагностики полягає в виявленні негативних змін в досліджуваній системі та встановлені діагнозу». Взагалі слово «діагноз» (від грецького «diagnosis») означає розпізнавання, визначення, тобто процес дослідження об'єкта діагнозу з метою одержання результату – діагнозу – висновку про стан об'єкта.

На даний час існує декілька наукових точок зору на змістовність дефініції «діагностика». Різниця полягає в тому, щоб застосувати ті правила та способи, які відповідають середовищу, яке досліджується. З цього приводу цікавою є думка В.Ш. Раппопорт, який розкриває зміст даної дефініції з позиції управлінського сегменту. Зазначений науковець вважає, що діагностику варто трактувати як управлінську роботу з виявлення проблем і вузьких місць системи управління.

Доведено, діагностика дозволяє розпізнавати проблеми, зумовлені побудовою системи, особливостями зовнішнього середовища і характером взаємодії з нею. В циклах управління досягти результативності можливо за умови безперервного застосування діагностики.

Доволі змістовно сучасні методи діагностики розкриває у своїй праці О.В. Коваленко. Науковець вважає, що сучасні методи діагностики можна класифікувати по чотирьох групах: загальнонаукові методи; методи стратегічного аналізу; методи економічного аналізу та економіко-математичні методи [9].

Враховуючи зазначені методи економічної діагностики, варто звернутися до тих методів, які доцільно залучити до циклів оцінки людського потенціалу. Мається на увазі залучення інформації про людський капітал як в контексті макроекономічного, так і мікроекономічного рівня. На макроекономічному рівні оцінювання людського потенціалу відбувається на рівні країни, окремих регіонів та областей. В свою чергу, мікроекономічний рівень охоплює кадровий потенціал науково-технічний та інноваційний Н.М. Євдокимова та А.В. Кірієнко [10] наголошують на тому, що в циклі оцінювання кадровий потенціал має такі елементи як: чисельність працівників; структура зайнятості; рівень заробітної плати; рівень і динаміка продуктивності праці; рівень трудомісткості; інтенсивність кадрових переміщень та плинність кадрів.

Безумовно на мікроекономічному рівні людський потенціал, в основному представлений трудовим потенціалом. На погляд Т.О. Загорної [2] «... це поняття дає можливість, по-перше, оцінити рівень використання потенційних можливостей як у окремо взятого працівника, так і сукупності працівників у цілому, що є необхідним для активізації людського фактора, і, по-друге, забезпечити якісну (структурну) збалансованість в розвитку особистого й опредмеченого факторів виробництва».

Ми вважаємо, найбільш дієвим та сучасним в економічній діагностиці є кількісний метод в контексті економіко-математичного моделювання. Саме цей метод може стати дієвим інструментом оцінювання людського потенціалу як правило, економіко-математичні методи аналізу (ЕММ) застосовуються для вибору найкращих, оптимальних варіантів для прийняття рішень.

Зокрема в економічній діагностиці, як показує практика, використовуються такі методи ЕММ: моделі внутрішнього середовища суб'єкта господарювання (корпоративні моделі); макроекономічні моделі; до яких відносяться економетричні моделі. Значна частка математичних моделей має форму комп'ютерних програм, які надають моделям оцінювання динамічного характеру. При проведенні економічної діагностики людського капіталу, ми вважаємо варто використовувати кілька груп економіко-математичних методів (рис. 2).

Висновки та пропозиції. Удосконалення методичних сегментів діагностики людського потенціалу, на нашу думку, має відбуватися на основі адаптації методів економіко-математичного моделювання. Вибір методів економіко-математичного моделювання доцільно проводити у відповідності до завдання та мети аналітичної оцінки поведінки

Рис. 2. Схема видової структури ЕММ в $Д_{л.к.}$

людського потенціалу. Доволі успішним варіантом може стати пакет методів статистичної теорії прийняття рішень. Зазначені методи варто включити такий сегмент діагностики людського потенціалу як організація процесу управління. Зазначений підхід позитивно вплине на підвищення якісного рівня прийняття управлінських рішень щодо формування та розвитку людського потенціалу так, як за основу буде мати більш наукову платформу обробки необхідної інформації.

Напрямком подальших досліджень має стати деталізоване вивчення процесу моделювання циклу управління людським потенціалом із урахуванням інноваційного аспекту.

Список літератури:

1. Гетьман О. О. Економічна діагностика: [навчальний посібник] / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – К.: Центр навч. л-ри, 2007. – 307 с.
2. Загорна Т. О. Економічна діагностика: [навчальний посібник] / Т. О. Загорна. – К.: Центр навч. л-ри, 2007. – 400 с.
3. Швиданенко Г. О. Бізнес-діагностика підприємства: [навчальний посібник] / Г. О. Швиданенко, А. І. Дмитренко, О. І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2008. – 344 с.
4. Парфентьєва О. Г. Методичні підходи до економічної діагностики потенціалу розвитку підприємств / О. Г. Парфентьєва // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. – Сер.: Економічні науки. – 2013. – № 5. – С. 214-221.
5. Сіменко І. В. Діагностика якості систем управління підприємствами: дис. д-ра екон. наук: 0800.04 / І. В. Сіменко: Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2010. – 442 с.
6. Коваль Л. В. Проблеми оцінювання якості людського потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Л. В. Коваль. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua
7. Максишко Н. К. Концептуальні засади моделювання рефлекситивного управління людським потенціалом працівників підприємства / Н. К. Максишко, А. Ю. Головин, В. В. Рак // Вісник Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – № 4 (12). – С. 135-142.
8. Гостяєв Д. В. Экономическая диагностика и экономический анализ: сходства и различия [Электронный ресурс] / Д. В. Гостяев. – Режим доступа: http: //journal-aael.intelbi.ru/main/wp-content/uploads/2011/11/ГостяевД.В.pdf
9. Коваленко О. В. Антикризове управління: теорія, методологія та механізми реалізації: [монографія] / О. В. Коваленко. – Запоріжжя: ЗДІА, 2011. – 466 с.
10. Євдокимова Н. М. Економічна діагностика: [навчально-методичний посібник для самост. вивч. дисц.] – К.: КНЕУ, 2005. – 110 с.
11. Загорна Т. О. Економічна діагностика: [навчальний посібник] / Т. О. Загорна. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.

Магар Н.Г., Косяк О.В., Кукса О.Л.
Запорожский институт экономики и информационных технологий,
Обособленное подразделение в г. Кривой Рог

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКОГО СЕГМЕНТА ДИАГНОСТИКИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аннотация
Статья раскрывает ключевые методические сегменты диагностики человеческого потенциала, приводит содержательные характеристики его элементов, содержит авторскую предложение основных составляющих диагностики человеческого потенциала и обращает внимание на целесообразность адаптации экономико-математических методов в составе инструментария обработки информации для данного процесса. Обосновывает целесообразность и необходимость внедрения инновационного регулятора в период диагностической оценки человеческого потенциала.

Ключевые слова: человеческий потенциал, диагностика, человеческий ресурс, критерий оценки, экономическая диагностика, методические сегменты, экономико-математические методы.

Magar N.G., Kosyak O.V., Kuksa O.L.
Zaporizhia Institute of Economics and Information Technology,
Separated subdivision in Krivoy Rog

IMPROVEMENT OF METHODICAL SEGMENT OF DIAGNOSTICS OF HUMAN POTENTIAL

Summary
The article reveals the key segments methodical diagnostics of human potential, provides substantial characteristics of its elements, the proposal contains the author's main components diagnostics of human potential and draws attention to the feasibility of adapting economic and mathematical methods as a part of information processing tools for the process. Substantiate the feasibility and necessity of introducing innovative controller during the diagnostic evaluation of human potential.

Keywords: human potential, diagnostics, human resource, assessment criteria, economic diagnostics, instructional segments, economic and mathematical methods.

УДК 65.014.1+339.137.2

ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ

Мариніна О.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено інтегрований механізм здійснення процесу формування конкурентної стратегії підприємства. Систематизовано набір портфелю стратегій підприємства. Визначено головні зовнішні фактори, що впливають на вибір стратегій, та взаємозв'язок між обраними стратегіями. Обґрунтовано необхідність інтегрованого стратегічного управління процесами підприємства. Запропоновано інтегровану модель стратегічного планування діяльності підприємства на міжнародних ринках.
Ключові слова: стратегія, конкуренція, ринок, життєвий цикл, зовнішнє середовище, інтегрована модель, портфель стратегій, синергія, стійка конкурентна перевага.

Постановка проблеми. Інтернаціоналізація та глобалізація економіки як явища консолідації економічних процесів зумовлюють посилення стратегічного напрямку у діяльності конкуруючих підприємств на світових ринках. Досягнення стійких конкурентних переваг стає можливим тільки при максимальній інтеграції процесів стратегічного планування підрозділів підприємств. Актуальним питанням стали вибір та формування стратегії конкурентної поведінки, заснованої на ефекті синергії від інтеграції всього портфелю стратегій, що забезпечували б довготривалу перемогу не тільки на національному рівні, але і на міжнародному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтеграції систем управління, з огляду на глобалізаційні процеси, стає особливо актуальною та активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями і фахівцями: Г. Азгальдовим, О. Гличовим, Т. Гусєвою, Е. Демінгом, Т. Дударем, С. Ільєнковою, П. Калитою, В. Огвоздіним, М. Свиткиним, А. Фейгенбаумом, О. Чернегою та іншими. Тематика формування міжнародних конкурентних стратегій давно перебуває у полі зору економістів як складова комплексу міжнародної економіки. Даному питанню присвячені праці видатних зарубіжних вчених – Майкла Портера, Ігоря Ансоффа, Жан-Жака Ламбена, Філіпа Котлера, Малкольма Макдональда, а також українських економістів – Базилевича В.Д., Старостіної А.О., Длігача А.О., Каніщенко О.Л. та ін. В своїх працях вони розглядали питання стратегічного управління міжнародним бізнесом в сучасних умовах, аналізували передумови і умови ефективної роботи фірми на зовнішньому ринку на основі створення і розвитку конкурентних переваг, теоретичні і практичні аспекти розробки і реалізації міжнародних стратегій фірми в умовах міжнародної конкуренції, поняття та види стратегій міжнародної конкурентоспроможності, глобальні стратегії підприємств тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ступінь розробленості перелічених наукових питань різний. Так, питанням сутності та класифікації стратегій міжнародної конкурентоспроможності підприємств приділено найбільше уваги, а от питання сутності інтегрованої стратегії міжнародної ринкової конкуренції підприємств, особливостей формування міжнародних конкурентних стратегій галузей та національних економік, їх класифікації досліджені недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення та обґрунтування інтегративних шляхів вдосконалення механізму стратегічного планування діяльності підприємств в сучасних умовах глобалізації та інтернаціоналізації, дослідження сутності, видів та основних характеристик конкурентних стратегій на міжнародному ринку та стратегій інших підрозділів підприємства, які були б базисом для формування стратегії конкурентної.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток світової економіки демонструє, як на зміну епосі масового виробництва прийшла епоха масового збуту, яку змінила постіндустріальна і навіть віртуалізована епоха. Постійне ускладнення зовнішнього середовища, прискорення темпів його зміни, зростання ризиків та невизначеності обумовили ускладнення в системі управління підприємствами. Стратегічне управління як технологія

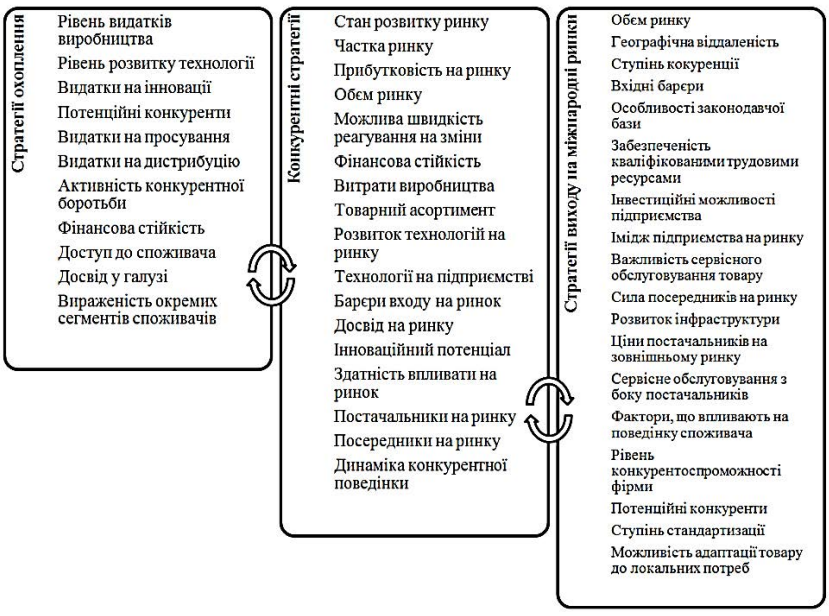

Рис. 1. Фактори впливу на формування власне ринкових стратегій
Джерело: розроблено автором

© Мариніна О.О., 2016

ефективного менеджменту в умовах підвищеної нестабільності й невизначеності факторів зовнішнього середовища стає особливо актуальним.

Міжнародна конкуренція як боротьба між фірмами різних країн за більш вигідні умови виробництва і збуту товарів на міжнародному ринку стає актуальним питанням навіть для підприємств, які не ведуть власну зовнішньоекономічну діяльність, оскільки інші компанії приходять на їх домашні ринки. Фактично, будь-який ринок, який не я автаркічним, стає полем міжнародної конкурентної боротьби. Міжнародна конкуренція посилюється із розвитком Інтернет-технологій, логістичних систем, підвищенням рівня знання іноземних мов серед професіоналів та населення. Сьогодні міжнародна конкуренція займає вагоме місце в сучасній економіці, що, відповідно, викликає адекватний інтерес у науковців. Питання формування та впровадження стратегій міжнародної конкуренції на рівні підприємств, галузей та національних економік є одним із ключових завдань управління. Від того, наскільки ефективною буде розроблена та впроваджена стратегія, буде залежати успіх на міжнародному ринку підприємств, галузей та навіть національних економік. Аналіз літературних джерел на цю тему виявив, що серед учених та спеціалістів-практиків немає єдиного підходу до визначення стратегії конкуренції. Томпсон і Стрікленд розуміють стратегію конкуренції як стратегію компанії, що містить в собі підходи до бізнесу та ініціативи, які вона використовує для залучення клієнтів, ведення конкурентної боротьби і укріплення своєї позиції на ринку [10], М. Портер дотримується точки зору, що конкурентна стратегія передбачає наступальні або оборонні дії, які застосовуються з метою захисту позиції від п'яти конкурентних сил [8]. Такі визначення наразі бачаться як класичний приклад водоспадної моделі розробки. У той же час зараз ми уже стаємо свідками переважання гнучкої моделі, яка передбачає багатопроцесність, інтеграцію та синергію, над водоспадною. На наш погляд, стратегія міжнародної конкуренції являє собою систему побудови підприємницької діяльності, спрямовану на досягнення довготривалої конкурентної переваги на будь-якому не закритому ринку за допомогою оптимізації усіх процесів на підприємстві через ефект синергії від інтеграції усіх стратегій підприємства.

Таким чином, для формування базису повноцінної побудови міжнародної конкурентної стратегії на інтеграційний засадах, необхідно формалізувати перелік сфер, стратегічне планування у яких має стати запорукою синергічного ефекту. Ми виділяємо такі кластери стратегій для побудови інтегрованої моделі: функціональні – виробничі, кадрові, збутові, фінансові, комплексу маркетингу – товарні, цінові, розподілу, комунікації, власне ринкові – конкурентні, охоплення ринку та функціонування на міжнародному ринку (табл. 1).

Як видно з таблиці, економічна наука пропонує велику кількість уже готових варіантів того чи іншого типу стратегії підприємства. У табл. 1 представлені лише найбільш розповсюджені концепції вирішення питання про вибір стратегії. Але для того, щоб розуміти процес формування цього рішення необхідно розглянути фактори та чинники, які становлять об'єктивне підґрунтя для вибору стратегій на підприємстві. На рис. 1 представлені виділені нами фактори впливу на вибір власне ринкових стратегій.

Таблиця 1

Портфель стратегій підприємства та види його реалізації

Тип стратегії	Вид стратегії
Стратегія охоплення	Масовий маркетинг
	Диференційований маркетинг
	Концентрований маркетинг
Стратегії функціонування на міжнародних ринках	Непрямий експорт
	Прямий експорт
	Спільне підприємництво
	Пряме інвестування
Конкурентні стратегії	Мінімізація витрат
	Диференціація
	Фокусування
Товарні стратегії	Стратегія інновації товару
	Варіація функціональних властивостей
	Стратегія елімінації
Стратегії розподілу	Інтенсивний розподіл
	Ексклюзивний розподіл
	Селективний розподіл
Комунікаційні стратегії	Проштовхування
	Залучення
	Комбінована
Цінові стратегії	Стратегія низьких цін (цінового прориву)
	Стратегія високих цін
	Стратегія нейтральних (середніх) цін
Фінансові стратегії	Стратегія фінансової підтримки прискореного зростання підприємства
	Стратегія фінансового забезпечення стійкого зростання підприємства
	Антикризова фінансова стратегія підприємства
Збутові стратегії	Стратегія проштовхування
	Стратегія протягування
	Комбінована стратегія
Виробничі стратегії	Повне задоволення попиту ринку
	Виробництво продукції з орієнтацією на перспективний попит
	Виробництво товарів з урахуванням реально існуючого мінімального попиту (песимістична стратегія)
Кадрові стратегії	Стратегія середніх працівників
	Стратегія вузької спеціалізації
	Орієнтація на персонал вузької спеціалізації
	Стратегія високої кваліфікації
	Стабілізація персоналу
	Скорочення

Джерело: розроблено автором за даними [3; 5; 7; 8; 9; 10]

Як бачимо з рисунку, хоча набір факторів різний, можна виділити певні закономірності серед чинників, що впливають на прийняття управлінського рішення. Також можна звернути увагу на взаємозалежність між власне ринковими стратегіями: стратегія охоплення залежить від конкурентної та міжнародної, конкурента – від стратегії міжнародного функціонування та стратегії

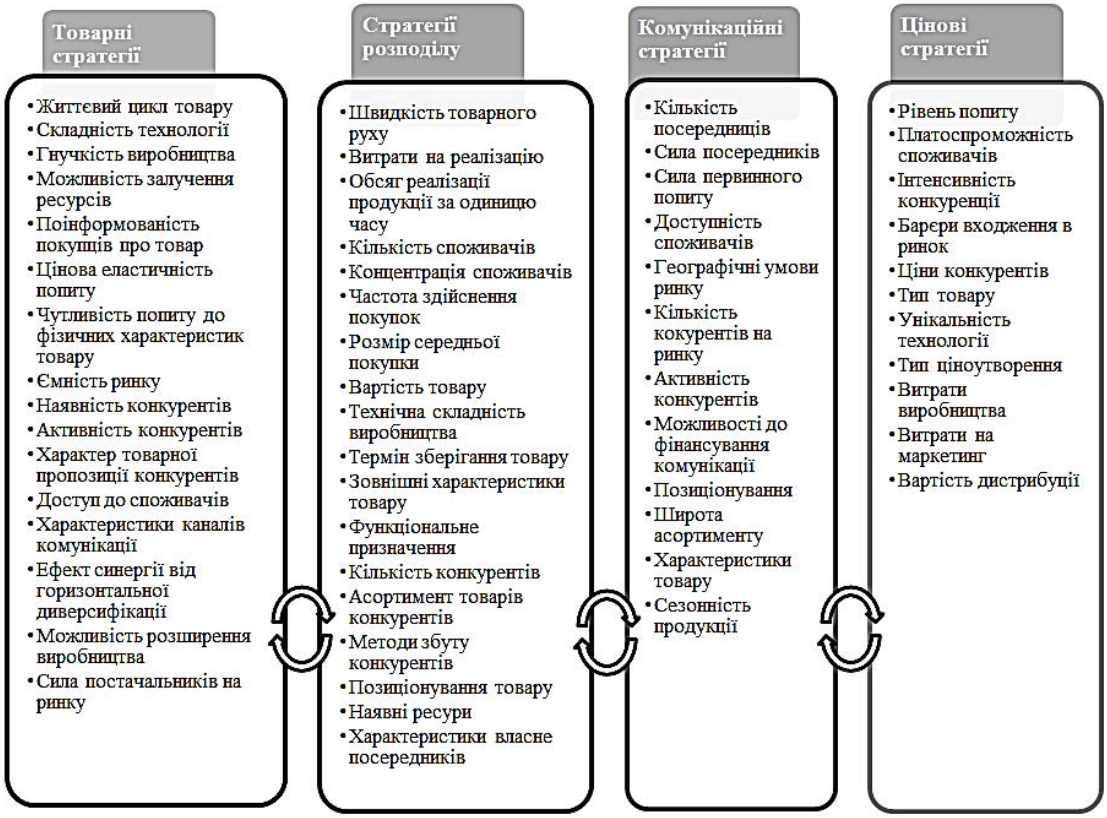

Рис. 2. Фактори впливу на формування власне стратегій комплексу маркетингу підприємства

Джерело: розроблено автором

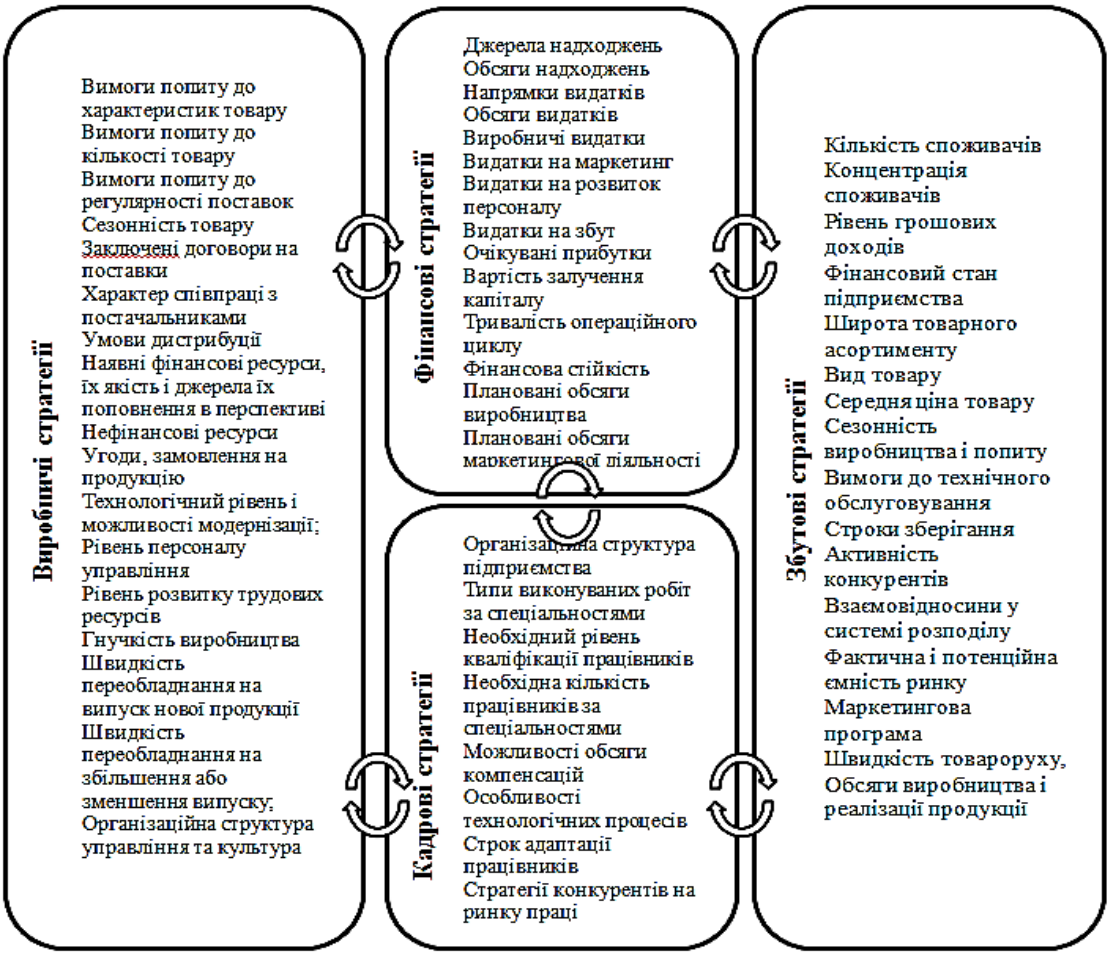

Рис. 3. Фактори впливу на формування функціональних стратегій

Джерело: розроблено автором

охоплення, а міжнародна стратегія формується із зауваженням на перші дві.

Аналогічну ситуацію відслідковуємо і серед чинників, що впливають на формування стратегій комплексу маркетингу (рис. 2).

Знов ж таки, можна відмітити певну кореляцію чинників впливу на формування стратегій (об'єктивні можливості технологій, доступу до ресурсів, інфраструктурні чинники, залежність від вимог споживача та незмінних характеристик товару тощо), а також взаємозв'язок між самим стратегіями.

Припущення про інтегрованість чинників підтверджується і при аналізі факторів, що впливають на формування функціональних стратегій (рис. 3).

Підсумовуючи, з аналізу трьох вищенаведених рисунків можемо дійти висновку, що набір стратегій підприємства фактично являє собою систему, об'єднану спільними критеріями ініціації та формування, із взаємопов'язаними на всіх етапах діяльності підприємства елементами. Розробка міжнародної конкурентної стратегії підприємства має бути результатом побудови такої системи як єдиного цілого і водночас – її елементом. Наразі у економіках світу, зокрема, у економіках країн, що розвиваються, іще доволі часто зустрічаються підприємства, уся господарська діяльність яких відштовхується від одного або двох нав'язаних стратегічних рішень. Так, для України розповсюдженою практикою є робота підприємств, спрямована лише на діяльність з просування та збуту, яка при цьому знаходиться в умовах тотального диктату або ж ригідності фінансових, товарних, цінових, виробничих тощо стратегій. Звичайно, досягти максимально можливих стійких конкурентних переваг за таких умов стає практично невирішуваним завданням.

Інтегрована модель формування міжнародної конкурентної стратегії підприємства (рис. 4) пропонує вирішення питання десистематизованості стратегічного планування на підприємствах.

Зовнішнє коло на зображенні демонструє основні групи зовнішніх чинників, що впливають на кожну із стратегій портфелю, внутрішнє коло відображає взаємопов'язані стратегії підприємства, які виступають одночасно і залежними, і незалежними змінними відносного міжнародної конкурентної стратегії.

Висновки і пропозиції. Міжнародна конкуренція стає актуальним питанням навіть для підприємств, які не ведуть власну зовнішньоекономічну діяльність, оскільки інші компанії приходять на їх домашні ринки. Інтернаціоналізація та глобалізація економіки як явища консолідації економічних процесів зумовлюють посилення стратегічного напрямку у діяльності конкуруючих підприємств на світових ринках. Досягнення стійких конкурентних переваг стає можливим тільки при максимальній інтеграції процесів стратегічного планування підрозділів підприємств. Інтегрована модель формування міжнародної конкурентної стратегії підприємства пропонує вирішення питання десистематизованості

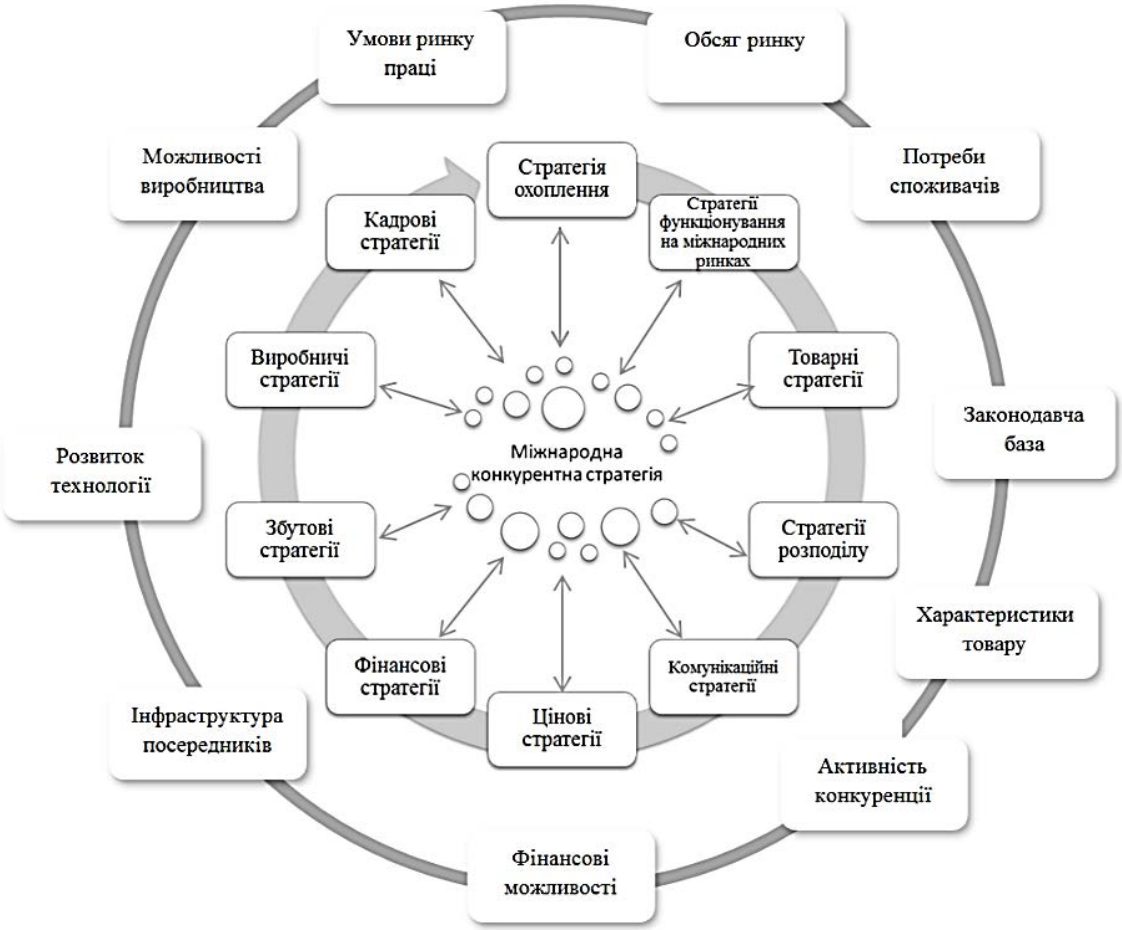

Рис. 4. Інтегрована модель формування міжнародної конкурентної стратегії підприємства

Джерело: розроблено автором

стратегічного планування на підприємствах. Застосування такої стратегії, заснованої на ефекті синергії від інтеграції всього портфелю стратегій, має забезпечувати довготривалу перемогу не тільки на національному рівні, але і на міжнародному.

Список літератури:

1. Капаруліна І. М. Розвиток підприємства: концепція і технологія дослідження [текст] монографія / І. М. Капаруліна. – Київ: Центр учбової літератури, 2014. – 432 с.
2. Мікловда В. П. Ефективність стратегічного управління підприємствами: сучасні проблеми та перспективи їх вирішення / В. П. Мікловда, І. Г. Брітченко, Н. Ю. Кубіній, Ю. О. Дідович – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 218 с.
3. Міщенко А. П. Стратегічне управління: навч. посіб. / А. П. Міщенко. – К.: ЦУЛ, 2004. – 336 с.
4. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства: Підручник. – Тернопіль: «Економічна думка». – 2006. – 390 с.
5. Старостіна А. О. Маркетингові дослідження національних і міжнародних ринків: Підручник – К.: ТОВ «Лазарит-Поліграф», 2012. – 408 с.
6. Фоломкіна І. С. особливості прийняття стратегічних рішень в умовах ризику та невизнаенності / І. С. Фоломкіна // Економіка та управління національним господарством. – 2013. – № 4 (24). – С. 481-486.
7. Бланк И. А. Финансовая стратегия предприятия: Учеб. курс. – Киев: Ника-Центр, 2006. – 520 с.
8. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
9. Lambin J.-J., Chumpitaz R., Schuiling I. Market-Driven Management, Second Edition: Strategic and Operational Marketing – Palgrave Macmillan; 2007 – 496 p.
10. Thompson A. A., Strickland A. J. III. Strategic Management: Concepts and Cases – Richard D. Irwin; 10 edition, 1997 – 1049 p.

Маринина О.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИНТЕГРИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТНОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ НА МЕЖДУНАРОДНЫХ РЫНКАХ

Аннотация
Исследован интегрированный механизм осуществления процесса формирования конкурентной стратегии предприятия. Систематизирован набор портфеля стратегий предприятия. Определены главные внешние факторы, влияющие на выбор стратегий, и взаимосвязь между избранными стратегиями. Обоснована необходимость интегрированного стратегического управления процессами предприятия. Предложена интегрированная модель стратегического планирования деятельности предприятия на международных рынках.
Ключевые слова: стратегия, конкуренция, рынок, жизненный цикл, внешняя среда, интегрированная модель, портфель стратегий, синергия, устойчивое конкурентное преимущество.

Marynina O.O.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTEGRATED MODEL OF ENTERPRISE COMPETITIVE STRATEGIES IN INTERNATIONAL MARKETS

Summary
Integrated mechanism of formation process of competitive strategy has been explored. Set of portfolio enterprises strategies has been systematized. The basic external factors that influence the choice of strategies and the relationship between them strategy have been determined. The need of integrated strategic management of processes has been substantiated. An integrated model of strategic planning of the company in international markets has been proposed.
Keywords: strategy, competition, market, life cycle, environment, integrated model, portfolio strategies, synergy, sustainable competitive advantage.

УДК 657.62:336.279:336.71(477)

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА БАНКРУТСТВА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

Материнська О.А., Платковська О.В.
Вінницький національний аграрний університет

У статті з'ясовано сутність банкрутства банку. Проведено оцінку поточної тенденції банкрутства українських банків. Здійснена характеристика головних факторів, які призводять до банкрутства банків. Проведена аналітична оцінка стану банківських установ України та результатів їх діяльності. Запропоновані можливі заходи уникнення банкрутства.
Ключові слова: банкрутство, банківська установа, неплатоспроможність, ліквідація, фінансове оздоровлення.

Постановка проблеми. Стабільність економічного розвитку будь якої країни вимагає налагодження її фінансової системи. Банківська діяльність безпосередньо впливає на ефективність і стабільність функціонування як окремих суб'єктів господарювання, так і економіки в цілому.

В Україні з кожним роком все більша кількість банків ліквідуються або банкрутують. Ці проблеми пов'язані з недосконалістю української банківської системи, вирішення яких потребує суттєвих зусиль з боку провідних фахівців та працівників НБУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових праць з дослідження та вивчення питань оцінки ефективності банківської діяльності підтверджує актуальність даного питання. Висвітлення теоретичних та організаційних питань банкрутства комерційних банків вивчалася багатьма науковцями, зокрема можна виділити дослідження економістів сучасності – Євенко Т.І., Мстоян К.В., Олійник А.В., Сорокіна А.О., Чеховський Д.Б. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Банківська система України останнім часом зазнала значних змін та втрат. Проблеми у фінансовому секторі економіки нашої держави, недовіра до банківської системи в цілому та нестабільна політична ситуація підвищують вразливість банківських установ.

Суттєво зростає необхідність досліджень причин банкрутства банківських установ та оцінки впровадження ефективних методів щодо їх усунення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження економічної сутності банкрутства банківських установ, розкрити основні причини, що призводять до банкрутства кредитних установ, надати пропозиції щодо можливих заходів усунення банкрутства, провести аналітичну оцінку банківської системи України на предмет банкрутства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне поняття «банкрут» зустрічається ще в середньовічних джерелах права італійських міст, де використовувались терміни fuggitivi – коли неспроможний боржник тікав від своїх кредиторів, та decoctor – що означало поступове зменшення майна боржника. Лексично слово «Банкрутство» походить від італійського виразу bancarotta, який означав звичай «перекидати лавку банкіра, що стояла на площі міста, у разі його неспроможності розрахуватися з кредиторами» [15].

Згідно з Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», банкрутство – визнана арбітражним судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [9].

Аналіз економічної літератури дозволив виділити наступні підходи до трактування поняття»банкрутство»:

1) фінансовий крах та абсолютна неплатоспроможність [12];

2) нездатність фінансувати поточну операційну діяльність [5; 6];

3) відмова від сплати за власними боргами [3].

На нашу думку, «банкрутство» можна визначати як юридично визнаний фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання, за якого він неспроможний здійснювати поточну операційну діяльність і погашати свої зобов'язання перед кредиторами, при цьому відсутня можливість повернення платоспроможності.

Науковці по різному обґрунтовують основні види банкрутства банківської установи. Ми погоджуємося з думкою Мстояна К.В., відповідно ним виділяються наступні види:

1) реальне передбачає повну неспроможність банківської установи відновити у найближчий період свою фінансову стабільність та платоспроможність;

2) технічне – це неплатоспроможний стан підприємства, що викликаний суттєвим простроченням дебіторської заборгованості;

3) навмисне являє собою свідоме доведення стану комерційного банку до стійкої фінансової неплатоспроможності через здійснення з корисливих мотивів акціонерів та управлінців вищої ланки протиправних дій або через невиконання чи неналежне виконання ними своїх службових обов'язків;

4) фіктивне є результатом свідомого, неправдивого оголошення банку щодо своєї фінансової неплатоспроможності задля того, щоб ухилитись від виконання своїх зобов'язань чи отримання певної відстрочки по їх виплаті;

5) приховане виникає при навмисному приховуванні факту стійкої фінансової нестабільності банківської установи через подання недостовірної інформації щодо результатів своєї діяльності [5].

Проблема збитковості та банкрутства на сьогодні є дуже актуальною. За таких умов особливо необхідною стає ефективна служба контролінгу, яка забезпечить доступ до об'єктивної інформації про реальний фінансовий стан банку та дозволить уникнути банкрутства.

Головні фактори, які призводять до банкрутства банків можна поділити на зовнішні (які не

© Материнська О.А., Платковська О.В., 2016

залежать від керівництва установи та її акціонерів), та внутрішні, (які спричинені чинниками, що існують у середині установи).

На сучасному етапі зовнішніми причинами банкрутства є:

– призупинення темпів зростання та несприятливість загальносвітової і внутрішньої економік;

– політична нестабільність;

– масове вилучення вкладів (масові паніки серед вкладників);

– втрата довіри до банку, наприклад, від неправильного керівництва;

– ризикована кредитно-валютна політика;

– нав'язування банку фіскальних функцій, що відлякує клієнтів;

– рейдерські атаки, спрямовані на знецінення активів банку, та в подальшому призводять до їх можливого продажу, або ліквідації.

До внутрішніх причин банкрутства відносять:

– недотримання законодавства, приховування інформації шляхом викривлення звітності;

– неякісні активи;

– відсутність правильних аудиту та контролю;

– некомпетентне керівництво, недосконалість політики управляння установи;

– спекуляція.

Процедура банкрутства суб'єктів господарювання регулюється Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Для банків потрібно також враховувати особливості, зазначені в Законі України «Про банки і банківську діяльність» та в Законі України «Про Національний банк України». Але законодавство про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом при розгляді судом справи про визнання банку неплатоспроможним (банкрутом) застосовується в частині, що не суперечить нормам Закону «Про банки і банківську діяльність» [8; 9; 11].

Справа про визнання банку банкрутом може бути порушена лише після відкликання банківської ліцензії, після чого санація банку не допускається. Законом передбачено, що єдиною процедурою, яка застосовується до неплатоспроможного банку, є його ліквідація.

До особливостей провадження ліквідації слід віднести те, що діяльність ліквідатора цілком контролюється Національним банком України.

Процедура ліквідації банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з дня внесення запису про це до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Природнім є банкрутування невеликих банків, які не витримали конкуренції, але колитаке явище стає масовим, слід вжити комплексних санаційних заходів.

Розглянемо динаміку кількості банків України за 2011-2015 рр. (рис. 1).

З рисунка видно тенденцію зменшення кількості банків. Найбільш суттєве скорочення спостерігається протягом 2015 року – було відкликано банківську ліцензію та розпочато процедуру ліквідації 43 банків. Станом на лютий 2016 року в списку неплатоспроможних банків в стадії ліквідації перебувають 67 банків, у категорії неплатоспроможних, в яких введена тимчасова адміністрація перебуває 6 банків.

Таблиця 1

Показники діяльності банків, 2011-2015 рр.

Показник	На початок року, млн. грн				
	2011	2012	2013	2014	2015
Доходи	136 848	142 778	150 449	168 888	210 201
Видатки	149 875	150 486	145 550	167 452	263 167
Результат діяльності	-13 027	-7 708	4 899	1 436	-52 966
Рівень рентабельності (збитковості) активів, %	-1.45	-0.76	0.45	0.12	-4.07
Рівень рентабельності (збитковості) капіталу, %	-10.19	-5.27	3.03	0.81	-30.46

Таблиця 2

Аналіз регулятивного капіталу банків України за 2011-2015р.р.

№ п/п	Показники	Роки				
		2011	2012	2013	2014	2015
1	Регулятивний капітал	160897	178454	178909	204976	188949
2	Достатність (адекватність) регулятивного капіталу (Н2), %	20,83	18,90	18,06	18,26	15,60

Джерело: за даними НБУ «Основні економічні показники діяльності банків України» [7]

Таблиця 3

Структура витрат банків України за 2011-2015 рр.

№	Структура витрат	Витрати за рік, млн. грн				
		2011	2012	2013	2014	2015
1	Процентні витрати	59506	68204	80881	97171	96079
2	Комісійні витрати	3072	3080	3975	4889	5846
3	Інші операційні витрати	15861	13199	12319	15579	12991
4	Загальні адміністративні витрати	34327	37265	40672	44614	36742
5	Відрахування в резерви	36508	23423	27975	103297	114541
6	Податок на прибуток	1212	379	1630	-2383	-406
7	Всього витрат	150486	145550	167452	263167	265793

Джерело: сформовано авторами за даними НБУ [7]

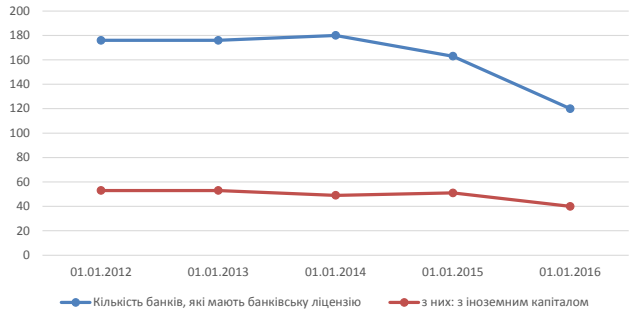

Рис. 1. Кількість ліцензованих банків України 2011-2015 рр.

Для оцінки стану банкрутства банківських установ України необхідно проаналізувати результати їх діяльності та рентабельність активів і капіталу (табл. 1).

Протягом 2011–2012 років комерційні банки України мали негативний результат діяльності, але вже в 2013-2014 роках ситуація трохи стабілізувалася, оскільки результат діяльності комерційних банків стає позитивним.

На жаль, фінансовий результат діяльності банків у 2015 р. від'ємний, і становив 52966 млн. грн. Також спостерігається значне зменшення рентабельності активів та капіталу порівняно з попередніми звітними періодами.

Вагомою проблемою для банків може стати недокапіталізація. Регулятивний капітал є одним із найважливіших показників діяльності банківських установ, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе у процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості та стабільності.

Відповідно до Постанови НБУ [10] в першій групі економічних нормативів, а саме у групі «Нормативи капіталу», введений норматив Н2, який інформує про адекватність регулятивного капіталу банків. Його нормативне значення для діючих банківських установ повинно бути не менше 10%, що є свідченням про достатність даного капіталу. Згідно з даними таблиці найкращий рівень регулятивного капіталу зафіксований у 2011 р. – 20,83%, з подальшим спадом. І станом на 2015 р. становить 15,60%, що не є нижчим нормативного значення, але близьке до нього.

Можна припустити, що негативний фінансовий результат банків сформувався, насамперед, за рахунок істотних обсягів відрахувань у резерви під можливі втрати від активних операцій. Для цього доцільно проаналізувати структуру витрат банків України за 2011-2015рр.

Аналізуючи структуру витрат видно, що станом на 01.01.2016 р. відрахування в резерви становлять 114541 млн.грн, що на 11244 млн. грн більше за попередній рік і в 3,2 рази перевищує їх обсяги в 2011 р.

У Фонді гарантування вкладів бачать іншу причину. Там стверджують, що масове банкрутство банків в 2014-2015 рр. спровокували зумисні дії менеджерів банківських установ, а також відсутність експорту, падіння внутрішнього споживання, подорожчання собівартості продукції в Україні [13].

«Банки – це всього лише дзеркальне відображення того, що відбувається в економіці. Просто вони більше, ніж інший бізнес схильні до ризиків і залежать від політичного та економічного середовища, обстановки в суспільстві. Першими відчувають всі потрясіння», – заявив директор-розпорядник Фонду гарантування вкладів Костянтин Ворушилін [13].

Економісти бачать й інші причини масового «банкопаду». Незалежний експерт Анатолій Дробязко [1] вважає, що однією з причин є заборона банкам формувати резерви у валюті проти валютних активів. Інший експерт, президент Українського аналітичного центру Олександр Охріменко, причиною масового банкрутства фінустанов бачить навмисно «погану» політику НБУ, нібито, Нацбанк цілеспрямовано знищує банківську систему України [1].

Не зважаючи на всі вищеописані фактори, банківський сектор України не варто вважати надто безнадійним. Необхідно зосередити увагу на заходах усунення банкрутства на рівні банківської установи та державному рівні.

До перших можна віднести:

1) поліпшення якості внутрішнього контролю та аудиту діяльності банку;

2) підвищення кваліфікації працівників банківських установ;

3) налагоджена система управління ризиками;

4) зменшення можливості здійснення фінансових махінацій;

5) мінімізація економічно необґрунтованих витрат;

6) докласти зусиль для покращення якості кредитного портфеля.

Серед заходів усунення банкрутства на державному рівні можна виділити наступні:

1) удосконалення процесу ліцензування банків, посилення ліцензійних вимог;

2) поліпшення процедур відновлення належного фінансового стану банківської установи;

3) адаптація законодавства до сучасного економічного стану та потреб;

4) удосконалення програм фінансового оздоровлення банку та введення тимчасової адміністрації в банківській установі;

5) забезпечення прозорості банківської системи.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок про значне погіршення стану банківської системи України за 2014-2015рр., розвиток тенденції банкрутства банків.

Визначено, що банкрутство це юридично визнаний фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання, за якого він неспроможний здійснювати поточну операційну діяльність і погашати свої зобов'язання перед кредиторами, при цьому відсутня можливість повернення платоспроможності. У статті визначені основні причини що призводять до банкрутства та можливі шляхи його подолання.

Загалом більш-менш несуттєвим для України є банкрутство невеликого банку. Однак ліквідація великого банку несе в собі негативні наслідки для всієї економіки країни. Зважаючи на сьогоднішню ситуацію в країні головним завданням Національного банку України є недопущення банкрутства основних банків-гігантів, а також ведення політики, щодо повернення довіри до банківських установ.

Список літератури:

1. Банки-банкрути України. Чому фінустанови банкрутують одна за одною? [Електронний ресурс] / А. Сосновa // Слово і діло. – 2015. – Режим доступу: www.slovoidilo.ua
2. Євенко Т. І. Банкрутство комерційних банків: причини виникнення та шляхи запобігання / Т. І. Євенко // Інноваційний вісник. – 2013. – № 6 (44). – С. 272-275.
3. Євенко Т. І. Методологічні аспекти прогнозування ймовірності банкрутства банківських установ / Т. І. Євенко // Актуальні проблеми розвитку регіону. – 2014 р. – № 9. – С. 117-121.
4. Міняйленко К. О. Банкрутство комерційних банків України: причини виникнення та шляхи запобігання / К. О. Міняйленко // Управління розвитком. – 2013. – № 15. – С. 97-100.
5. Мстоян К. В. Банкрутство банку: економічна сутність, види та причини / К. В. Мстоян // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 6. – С. 66-73.
6. Олійник А. В. Економічна сутність та чинники банкрутства комерційних банків / А. В. Олійник // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 3. – С. 93-98.
7. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/index
8. Про банки і банківську діяльність [Текст]: Закон України станом на 1 березня 2016 року // Відомості Верховної Раду України. – 2001. – № 5-6. – С. 30
9. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом [Текст]: Закон України станом на 16 січня 2016 р. № 2343-XII//Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – С. 440.
10. Про затвердження інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [текст]: Постанова Національного банку України від 18.02.2016 р. № 91. – 2001. – № 368.
11. Про Національний банк України [Текст]: Закон України станом на 1 січня 2016 р. № 679-14 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – С. 238.
12. Сорокіна А. О. Банкрутство комерційних банків України: причини виникнення та шляхи запобігання / А. О. Сорокіна // Економіка та управління. – 2010. – № 1 (9). – С. 109-116.
13. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fg.gov.ua/
14. Чеховський Д. Б. Взаємодія між фондом гарантування вкладів фізичних осіб та національним банком України в площині фінансового оздоровлення слабких банків / Д. Б. Чеховський // Фінанси. Банківська справа. – 2014. – № 1 (5). – С. 114-122.
15. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права / Г. Ф. Шершеневич. – М.: Товар. Торговые сделки, 2003. – 544 с. – (Классика российской цивилистики) – ISBN5-8354-0143-4: 302.50 р. Братья Башмакови. – 1898. – С. 88.

Материнская О.А., Платковская А.В.
Винницкий национальный аграрный университет

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА БАНКРОТСТВА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье выяснено сущность банкротства банка. Проведена оценка текущей тенденции банкротства украинских банков. Осуществлена характеристика основных факторов, которые приводят к банкротству банков. Проведена аналитическая оценка состояния банковских учреждений Украины и результатов их деятельности. Предложены возможные меры во избежание банкротства.
Ключевые слова: банкротство, банковское учреждение, неплатежеспособность, ликвидация, финансовое оздоровление.

Materynska O.A., Platkovska A.V.
Vinnitsa National Agrarian University

ANALYTICAL EVALUATION OF COMMERCIAL BANKS BANKRUPTCY UKRAINE

Summary
The article revealed the nature of bank failure. An assessment of current trends bankruptcy Ukrainian banks. Carried description of the main factors that lead to bankruptcy of banks. Analytical assessment of banks Ukraine and the results of their activities. The possible measures to avoid bankruptcy.
Keywords: bankruptcy, banks, insolvency, liquidation, financial recovery.

УДК 332.14(477.41)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТА РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мірзоєва Т.В., Нам'ясенко Ю.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено сучасний стан трудових ресурсів і розміщення населення на території Київської області. Проаналізовано промисловий і сільськогосподарський потенціал регіону. Визначені провідні підприємства області. Приділено увагу транспортній інфраструктурі, що забезпечує ефективний розвиток і функціонування продуктивних сил. Висвітлено основні проблеми промислового сектору регіону в умовах сьогодення. Окреслено окремі напрямки розвитку та розміщення продуктивних сил на території Київської області.
Ключові слова: Київська область, продуктивні сили, трудові ресурси, сільськогосподарське виробництво, промисловість.

Постановка проблеми. Київська область є однією з найбільших і економічно розвинених областей України, вона входить у десятку найбільш індустріально розвинутих областей України. Вигідне економіко-географічне положення області та значний вплив м. Києва сприяє її швидкому економічному розвитку. Київська область сформована навколо столиці України й тому має перевагу в транспортно-географічному положенні, так як до Києва сходяться магістралі всіх видів транспорту, зв'язуючи при цьому область з усіма частинами України та іншими країнами. Розміщення й розвиток продуктивних сил на території Київської області визначає як розвиток конкретного регіону, так і певною мірою всієї держави. В зв'язку з цим виникає необхідність постійного й прискіпливого вивчення даного питання в цілому та окремих його аспектів. А саме таких складових продуктивних сил як трудові ресурси та засоби виробництва, представлені аграрною та промисловою сферами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування теоретичних засад і прикладних рекомендацій щодо питання розвитку й розміщення продуктивних сил загалом здійснили такі науковці, як Клиновий Д.В., Пепа Т.В., Дорогунцов С.І., Данилишин Б.М., Іщук С.І., Лишиленко В.І., Хвесик М.А., Горбач Л.М., Пастушенко П.П., Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і економіку регіонів України досліджували в своїх наукових працях Жук М.В., Круль В.П., Заблоцький Б.Ф. та інші вчені.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість наукових праць щодо розвитку й розміщення продуктивних сил, наразі необхідним є вивчення даного питання безпосередньо в контексті Київської області. Враховуючи, що даний регіон є визначальним для розвитку економіки держави, що на його території знаходиться столиця України м. Київ, то питання розвитку й розміщення його продуктивних сил в умовах сьогодення потребує поглибленого вивчення. Недостатня розробленість і практична значимість зазначених вище питань обумовили вибір теми статті.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідити особливості розвитку й розміщення продуктивних сил Київської області на прикладі трудових ресурсів і засобів виробництва в умовах сьогодення для подальшої розробки напрямків їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівнюючи характеристику Київської області із сусідніми регіонами країни можна відмітити, що Київщина є лідером серед областей-сусідів та областей України, що відносяться до одного із Київською областю типу. Наприклад, валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в 2013 році в Київській області становив 39988 грн, що на 19,5% більше, ніж у середньому по Україні. В той же час основні показники області є суттєво нижчими ніж у столичних Московській області (Російська Федерація) та Мазовецькому воєводстві (Республіка Польща) [2].

Традиційно Київська область має значні трудові ресурси. В 2015 році загальна кількість населення складала – 1729,2 тис осіб, з якого на міське припадає 62,2%, а на сільське 37,8% загальної чисельності населення [1]. Порівняно з 2014 роком (1725,5 тис осіб) чисельність населення зросла, що пояснюється процесами переселення в зв'язку з подіями на Сході країни. Загалом високий рівень міграції населення з інших регіонів країни є традиційною специфічною рисою столичної області.

Якщо порівнювати з 2001 роком (1 827, 9 тис осіб), то кількість населення зменшилась на 5,4%, що пояснюється, перш за все, погіршенням демографічної ситуації в країні. Особливо це стосується сільського населення, серед якого смертність вдвічі перевищує народжуваність. За прогнозами експертів, якщо не зміниться сучасна тенденція в сільській місцевості Київської області, то кількість населення і кількість зайнятого населення у 2020 році зменшиться порівняно з 2010 роком відповідно в 1,16 і 2,5 рази [4]. В порівнянні з минулими десятиліттями вже зараз чисельність сільського населення суттєво зменшилась як внаслідок природного руху населення, так і внаслідок зростання рівня урбанізації. Стрімкими темпами зростає рівень внутрішньої еміграції з Київської області до м. Київ. Загалом, міграційний приріст населення фіксується майже в усіх містах та половині районів області. Міграційне скорочення спостерігалось у десяти районах, місті Фастів та Обухівській міськраді. Тому можна стверджувати, що така складова продуктивних сил регіону як трудові ресурси наразі зазнає значних змін.

Вкрай неоднорідним є розміщення населення по території області, що є наслідком впливу двох чинників: наявність м. Києва, що не входить

© Мірзоєва Т.В., Нам'ясенко Ю.О., 2016

до складу області та наслідків аварії на Чорнобильській АЕС 1986 року, що призвели до обезлюднення північної частини регіону. У найближчих до міста Києва районах – Бориспільському, Броварському, Васильківському, Вишгородському, Києво-Святошинському та Обухівському, які складають близько чверті території області (26,3%), проживає майже половина населення області (45,8%), щільність населення тут складає 106,9 людини на 1 кв. км. й на цій території виробляється близько половини ВРП Київщини В той же час на півночі області, зокрема, в Поліському та Іванівському районах, на площі, що становить 17,4% території, мешкає 2,1% населення, щільність – 7,4 [2].

Чисельність економічно-активного населення Київської області в 2015 році складала 795,5 тис осіб, з яких 784,3 тис осіб – люди працездатного віку. З усієї чисельності економічно активного населення до зайнятого населення можна віднести 734,4 тис осіб у віці від 15 до 70 років, з них кількість людей працездатного віку становить 732,2 тис осіб.

На вільні та новостворені робочі місця в 2015 році в області було працевлаштовано 18,3 тис. незайнятих та безробітних осіб, що на 9,9% менше, ніж у 2014 році [1]. Рівень працевлаштування безробітних склав 25,5% (у січні-листопаді 2014 року – 29,9 відсотка).

За рівнем безробіття Київська область займає одне з останніх місць серед інших регіонів України. Тільки 7,7% економічно активного населення віком від 15 до 70 років в 2015 році були безробітними, а для людей працездатного віку цей показник ставив лише на 0,1% більше, а саме 7,8% від загального числа економічно активного населення. Це, звичайно, пояснюється зосередженням засобів виробництва та капіталу в Київській області.

З урахуванням особливостей розміщення продуктивних сил на території області виділяються три господарських райони: Поліський, Київський приміський та Південний лісостеповий.

Київська область є промислово розвиненим регіоном України та займає 7 місце за обсягами реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу. В 2015 році реалізовано промислової продукції у відпускних цінах підприємств на суму 61,3 млрд грн. (у січні-листопаді 2014 року – 43,0 млрд. гривень) [5].

Промисловий потенціал області в 2015 році становили 2750 підприємств, з них 60 відносяться до видобувної промисловості і розроблення кар'єрів, а 2333 займаються переробною діяльністю. Більша половина надходжень до бюджету області забезпечується промисловими підприємствами.

Загальна ж кількість активних підприємств Київської області в 2015 році становила 31534 од., які забезпечили обсяг реалізованої продукції на суму 258703,6 млн грн. Основна частина активних підприємств відносяться до малого класу – їх кількість становила 16868 (це 94,4% від загальної кількості); 960 – підприємства середнього класу й тільки 45 підприємств із усієї кількості є великими. Наведені цифри свідчать про суттєвий розвиток малого бізнесу в Київській області.

Основне спрямування важкої промисловості столичного регіону – це машинобудівна та металообробна галузі, що випускають хімічне устаткування, машини для тваринництва, екскаватори, меліоративну техніку, технологічне устаткування для підприємств торгівлі, а також товари побутового призначення. Далеко за межами України відомий товаровиробник шин ЗАТ «Росава», виробники екскаваторів – ВАТ «Борекс», автобусів – ЗАТ «Бориспільський автозавод», скловиробів – ВАТ «Гостомельський склозавод», азбестотехнічних виробів – ВАТ «Трібо» та ряд інших провідних підприємств області [3].

Серед основних підприємств хімічної промисловості – Білоцерківське виробниче об'єднання шин і гумоазбестових виробів, Броварський завод пластмас. Загальнодержавне значення мають такі провідні підприємства, як Трипільська ТЕС, Казенний завод порошкової металургії (м. Бровари), найбільший в Європі ВАТ «Київський картонно-паперовий комбінат» (м. Обухів).

Легка промисловість Київської області досить розвинена й представлена, в основному, такими галузями, як трикотажна, шкіряна, швейна, льонообробна. До основних центрів легкої промисловості відносяться наразі такі міста як Біла Церква, Переяслав-Хмельницький, Фастів, Бровари, Васильків.

Досить розвиненими є будівельна та деревообробна промисловість. Наявні заводи по виробництву залізобетонних виробів і цегли, які знаходяться в містах: Біла Церква, Березань, Бровари, Вишгород; завод обробки граніту в місті Буча.

На території області виділяють Київський і Білоцерківський промислові вузли. Київський промисловий вузол характеризується високою комплексністю та територіальними взаємозв'язками з іншими районами й центрами, спеціалізується на не матеріаломісткому машинобудуванні, легкій промисловості та будівельній індустрії. До основних промислових центрів належать такі міста: Бровари, Фастів, Васильків, Вишневе, Ірпінь, Обухів. Основний розвиток і приріст промислового виробництва Київської області в останні роки здійснюється за рахунок харчової, целюлозно-паперової промисловості, а також машинобудування.

Білоцерківський промисловий вузол є моноцентричним утворенням, яке сформоване навколо м. Біла Церква. До складу даного промислового вузла, в основному, входять поселення, які розташовані близько до центра тяжіння – міста Біла Церква. Вузол характеризується вигідним положенням відносно Києва, а також промислових центрів Придніпров'я. До основних галузей відносяться хімічна та харчова промисловість, а також машинобудування. Машинобудування спеціалізується на виробництві електроприладів і сільськогосподарської техніки. Також поширені деревообробні та будівельні підприємства.

Київщина – провідна агропромислова область України. Сприятливі кліматичні умови та родючі землі Київської області, основна частина яких – чорноземи, сприяють розвитку сільського господарства. Загальний земельний фонд Київщини в 2015 році становив 2895,7 тис га (4,4% площі земельних угідь України), площа сільськогосподарських угідь 1668,7 тис га (або 57,6% загальної площі земель, що свідчить про екстенсивний розвиток сільського господарства), на ріллю припадає 1356,1 тис га, багаторічні насадження за-

ймають 48 тис га і для природних кормових угідь виділено 252,2 тис га. На початок 2015 року кількість сільськогосподарських підприємств у столичному регіоні становила 2239 одиниць. Аграрні підприємства області представлені як крупними агрохолдингами (Миронівський Хлібопродукт, ТАКО, Світанок, Агро Інвест Україна тощо), так і мережею середніх і дрібних фермерських підприємств. Принциповою відмінністю аграрної сфери Київської області від інших областей є те, що в даному регіоні частка господарств населення у сільськогосподарському виробництві є відносно незначною. В 2015 році обсяг продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств зменшився відносно 2014 року на 10,3% і склав 12969,3 млн. гривень (по Україні – 6 місце) [5]. Обсяг виробництва продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу в 2015 році складав 7508 гривень (по Україні – 10 місце).

Додатковим стимулом для розвитку сільськогосподарського виробництва в Київській області є наявність в межах області такого міста як Київ, який можна назвати найбільшим ринком продовольства в Україні. Роль аграрного виробництва в структурі економіки області є важливою й тому, що без Києва Київська область є однією з найменш урбанізованих областей країни. Загальний обсяг реалізованої сільськогосподарськими підприємствами власно виробленої продукції за січень-листопад 2015 р. порівняно з відповідним періодом 2014 р. збільшився у 1,6 раза, у т.ч. продукції рослинництва – у 1,8 раза, продукції тваринництва – на 36,9% [5].

За рівнем продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах Київська область входить в десятку найкращих [6]

Основними сільськогосподарськими культурами є: зернові, цукрові буряки, льон, картопля, овочі, плоди, ягоди та кормові буряки. Станом на 1 листопада 2015 року зернових і зернобобових культур було зібрано 24457,0 тис ц (87,5% до відповідної дати 2014 року), цукрових буряків 6270,4 тис ц (63,8%); картоплі 14316,0 тис ц (79,8%); насіння соняшнику 2877,9 тис ц (94,7%); овочів відкритого ґрунту 4683,5 тис ц (90,2%). Середня ціна реалізації для зернових і зернобобових культур становила 2764 грн за тону. Загалом, починаючи з 2000 року галузь рослинництва Київської області демонструвала стійкі темпи зростання. Наприклад, обсяги виробництва зернових і зернобобових культур в період 2000-2014 рр. збільшились у 2,4 р, насіння соняшнику – в 12 р., овочів – майже в 2 р. [1].

Потрібно зазначити, що в порівнянні з іншими регіонами Київська область займає передові місця в кількості виробленої продукції рослинництва та рівні середньостатистичних цін.

За розвитком тваринництва Київська область не поступається іншим регіонам України, а за деякими показними іноді випереджає їх. Київщина має потужну селекційну базі, науково технічне забезпечення, що виражається в наявності великої кількості спеціалізованих інститутів, а також великий досвід інтенсивного ведення тваринництва. Основу продукції тваринництва складають: велика рогата худоба молочних і м'ясних порід, свині, птиці та вівці. В 2015 році молока було вироблено 446,3 тис т (95,6% до 2014 р.); яєць 2742,5 млн шт. (101,1% до 2014 р.) і м'яса (у живій вазі) 292,3 тис т. (94,2% до 2014 р.). Середні ціни реалізації для худоби та птиці (у живій вазі) становила 20141,3 грн за тону; 4382,9 грн за тону для молока та молочних продуктів і 1146 грн за тону для яєць.

Виробництво м'яса (у живій вазі) та молока в 2015 році зменшилось на 5,8% та 4,4% відповідно до минулого року. Проте таке становище характерне для більшості областей України, і може бути пояснене як наслідок підвищення цін на корми та інші складові виробничої собівартості по всій території України. Не дивлячись на те, що Київська область в 2015 році має від'ємні прирости надою молока, за сумарною кількістю надою молока вона займає далеко не останні місця.

Заслуговує на увагу позитивна динаміка збільшення продуктивності курей несучок в сільгосппідприємствах. За 2015 рік кількість вироблених яєць становить 2742,5 млн шт., що є найвищим показником серед усіх областей нашої держави.

Однією з основних ланок агропромислового комплексу є переробні заводи, основними сучасними завданнями яких є перехід на нові стандарти якості, які базуються на таких міжнародних стандартах, як: Міжнародний стандарт серії ISO 9001 «Система управління якістю» та система безпеки продуктів харчування ХАССП, стандарти ISO 22000.

Лідерами молокопереробної галузі в області є: ВАТ «Галактон», ВАТ «Яготинський маслозавод». М'ясопереробну промисловість очолюють: ЗАТ «М'ясопереробний завод» (м. Вишневе), ТОВ «Поліс» (м. Біла Церква), ЗАТ «Аграрник» (м. Біла Церква), ТОВ «Індекс» (м. Яготин). Спиртову галузь Київщини представляють: Червонослобідський, Стадницький, Трипільський і Тхорівський заводи. Вироблена аграрна продукція реалізується не лише в Україні, а і за її межами, майже в 40 країнах світу.

Ефективне розміщення та розвиток продуктивних сил будь-якого регіону неможливі без наявності транспортної інфраструктури. Основними видами транспорту Київської області є: автотранспорт, залізниця, авіація, річковий транспорт, а також трубопровідний транспорт.

Київська область та м. Київ є регіонами країни у яких найвищий показник відсотку протяжності автомобільних доріг з твердим покриттям по всій країні. У Київській області цей показник є на рівні 96%. По території області проходять автомагістралі міжнародного значення: Львів – Харків, Львів – Москва, Санкт-Петербург – Одеса та інші. До основних проблем автотранспортної підсистеми Київської області відноситься, по-перше, незадовільна якість асфальтного покриття автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям і, по-друге, відсутність необхідної кількості розв'язок, які б надали змогу збільшити пропускну здатність на дорогах Київської області. Річковий транспорт існує завдяки таким річкам, як Дніпро, Десна, Прип'ять, які протікають по території області. Область має залізничне сполучення з усіма регіонами України та країнами СНД. Через її територію проходять міжнародні експреси в усі держави Східної Європи.

Аеропорт міжнародного класу «Бориспіль» – повітряні ворота України. Він співпрацює з більш

як 30 авіакомпаніями світу. Крім цього потрібно зазначити, що на території Київської області існує велика кількість малих приватних злітно-посадкових смуг. Авіаційним транспортом області щорічно відправляється близько 2 000 тис пасажирів, 1 200 т пошти і 7 600 т вантажу.

Основні проблеми промислового комплексу Київської області подібні до проблем в інших регіонах: – висока зношеність основних виробничих фондів в промисловості, тенденція до випереджаючого вибуття основних засобів над їх надходженням; – висока енергоємність продукції промисловості (зокрема, підприємств металургії та оброблення металу, машинобудування, виробництва скловиробів та будівельних матеріалів), яка негативно впливає на конкурентоспроможність товарів; – залежність промислових підприємств від кон'юнктури зовнішнього ринку (у харчовій, целюлозно-паперовій, хімічній та нафтохімічній промисловості); – значна насиченість внутрішнього ринку товарами легкої промисловості, які завозяться за заниженою митною вартістю, та контрабандними товарами, що ставить в нерівні та невигідні умови товаровиробників області.

Крім зазначених проблем негативно впливають на розвиток промисловості наступні чинники: – зростання цін на сировину й матеріали, що призводить до підвищення собівартості продукції та зниження її конкурентоспроможності; – закриття на значний період часу ринків збуту продукції у Російській Федерації; – постійна нестача обігових коштів у зв'язку з поширенням торговельними підприємствами практики відстрочення розрахунків за придбаний товар; – економічно невигідні умови реалізації товару через великі торговельні мережі, які поступово займають домінуючі позиції на ринку продовольчих і непродовольчих товарів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Як свідчить викладений матеріал, розвиток продуктивних сил на території Київської області в 2015 році відбувався доволі нерівномірно в розрізі його основних складових – трудових ресурсів і засобів виробництва. Якщо промислова сфера продемонструвала підйом, то розвиток аграрної сфери й ситуація з трудовими ресурсами характеризувалися деяким спадом. Загалом розвиток і розміщення продуктивних сил на території Київської області в умовах сьогодення супроводжується низкою проблем, значна частина яких повинна вирішуватись як на рівні області, так і на рівні держави, так як проблеми носять загальнодержавний характер.

В плані розвитку промисловості та аграрної сфери на сучасному етапі необхідним є підвищення конкурентоспроможності продукції промисловості на внутрішньому й зовнішньому ринках, фінансова стабілізація, що може бути досягнута тільки з підвищенням ефективності використання бюджетних важелів. Необхідною є реалізація соціальних завдань, а саме збільшення робочих місць та підвищення зайнятості населення на місцях.

Крім того, розвиток і розміщення продуктивних сил Київської області потрібно планувати так, щоб подолати міжрегіональний дисбаланс, який нині є між північними й південними територіями області. В перспективі саме цим питанням планується приділити увагу.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Загальна характеристика області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: koda.gov.ua/files/com…/82/…/Proekt_SEA.doc
3. Каталог підприємств України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yellow.com.ua
4. Порівняльний кореляційно-регресійний аналіз зміни кількості сільськогосподарської техніки та сільського населення Київської області за період 2000-2011 років. Непочатенко А. В., Непочатенко В. А., Розумнюк В. Т., Шевченко Р. Л., Непочатенко И. А., Непочатенко А. В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua
5. Офіційний веб-сайт Київської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kyiv-obl.gov.ua
6. Сільське господарство Київської області: стан та перспективи. Короткий огляд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.csi.org.ua/www/…/sil_gos_23_04_14.doc

Мирзоева Т.В., Намясенко Ю.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ И РАЗМЕЩЕНИЯ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ НА ТЕРРИТОРИИ КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Исследовано современное состояние трудових ресурсов и размещения населения на территории Киевской области. Проанализирован промышленный и сельскохозяйственный потенциал региона. Определены ведущие предприятия области. Уделено внимание транспортной инфраструктуре, которая обеспечивает эффективное развитие и функционирование продуктивных сил. Освещены основные проблемы промышленного сектора региона в сегодняшних условиях. Очерчены отдельные направления развития и размещения продуктивных сил на территории Киевской области.
Ключевые слова: Киевская область, продуктивные силы, трудовые ресурсы, сельскохозяйственное производство, промышленность.

Mirzoeva T.V., Namysenko Y.O.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SEPARATE ASPECTS OF DEVELOPMENT AND PLACING OF PRODUCTIVE FORCES ON TERRITORY OF THE KYIV AREA

Summary
The modern state of labour resources and placing ofpopulation is investigational on territory of the Kyiv area. Industrial and agricultural potential of region is analysed.Certain leading enterprises of area. Paid attention to a transport infrastructure that provideseffective development and functioning of productive forces.The basic problems of industrial to the sector region arereflected in the conditions of present time. Separate directions of development and placing ofproductive forces are outlined on territory of the Kyiv area.
Keywords: Kyiv area, productive forces, labour resources, agricultural production, industry.

УДК 338.1

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В КОНЦЕПЦІЇ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Мокряк К.В.
Одеський національний економічний університет

В роботі досліджено теоретичні аспекти антикризового фінансового управління в системі фінансового менеджменту підприємства. Виявлено значення інноваційної діяльності в системі антикризового управління підприємством. Проаналізовано систему антикризового фінансового управління, та запропоновано включення інноваційної діяльності в концепцію системи антикризового фінансового управління, як одного з основних складових.
Ключові слова: криза, банкрутство, антикризове фінансове управління, антикризове управління, інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. На сьогодні значна кількість вітчизняних підприємств знаходяться в стані кризи: фінансово-господарський стан досяг критичного рівня; погіршуються фінансові результати діяльності, втрачаються конкурентні позиції, що може призвести у подальшому до ліквідації підприємства. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема антикризового управління, що передбачає запобігання кризам, ефективне їх подолання та ліквідацію негативних наслідків.

Реалізація концепції антикризового управління, дозволить підприємствам знизити імовірність виникнення кризових ситуацій, зменшити розмір можливого збитку, що виникає в кризовій ситуації, підвищити стратегічний потенціал і активізувати потенціал протидії кризовим явищам, підсилити адаптаційні можливості підприємств і зміцнити їх конкурентні позиції [1, с. 67].

Тенденції розвитку світової економіки свідчать, що всі методи антикризового управління сходяться в кінцевому підсумку до необхідності інтенсивного вдосконалення управління створенням і впровадженням науково-технічних інновацій з урахуванням екологічних пріоритетів, розвитку інноваційного менеджменту. Орієнтир на наукоємні виробництва демонструють усі розвинені країни. Тому функціям інноваційного менеджменту надається пріоритетне значення в конкретних технологічних, виробничих і організаційних системах підприємств, фірм, корпорацій [2, с. 123].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концепцію системи антикризового фінансового управління викладено в роботах багатьох науковців, серед яких необхідно відзначити таких авторів як І.О. Бланк, О.О. Терещенко, Є.Г. Рясних, С.В. Бєляєв, В.В. Кошкін, С.В. Слєпокуров, Л.С. Ситник та інші.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Концептуальною основою забезпечення стабільності функціонування підприємств в умовах динамічного економічного середовища, що несе ризики виникнення кризових явищ, має стати інноваційна діяльність підприємства, що закладається в основу майбутньої антикризової програми.

Мета статті. Метою статті є розкрити значення інноваційної діяльності в контексті системи антикризового фінансового управління підприємством.

Матеріали та методи. У науковій статті застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. В процесі дослідження використані загальнонаукові методи (аналітичний, синтетичний, порівняльний).

Результати дослідження. Ринкова економіка виробила велику систему фінансових методів попередньої діагностики й можливого захисту підприємства від банкрутства, що одержала назву «система антикризового фінансового управління». Суть цієї системи управління полягає в тому, що погроза банкрутства діагностується ще на ран-

© Мокряк К.В., 2016

ніх стадіях її виникнення, що дозволяє вчасно пустити в хід спеціальні фінансові механізми захисту або обґрунтувати необхідність певних реорганізаційних процедур. Якщо ці механізми й процедури причини несвоєчасного або недостатньо ефективного їхнього здійснення не привели до фінансового оздоровлення підприємства, воно стоїть перед необхідністю в добровільному або примусовому порядку припинити свою господарську діяльність і почати ліквідаційні процедури.

Основною метою антикризового фінансового управління є швидке поновлення платоспроможності й відновлення достатнього рівня фінансової стабільності підприємства для запобігання його банкрутству. З урахуванням цієї мети на підприємстві розробляється спеціальна політика антикризового фінансового керування при загрозі банкрутства. Вона може бути сформульована в такий спосіб: Політика антикризового фінансового управління являє собою частину загальної фінансової стратегії підприємства, що заключається в розробці й використанні системи методів попередньої діагностики загрози банкрутства й механізмів фінансового оздоровлення підприємства, що забезпечують його захист від банкрутства [3, с. 94].

Використовуючи системний підхід в управлінні, доцільною є розробка концепції антикризового управління підприємством, яка має охоплювати такі основні питання:

1. Визначення сутності та об'єкта антикризового управління.

2. Обгрунтування можливості та необхідності управління антикризовими процесами на рівні окремого підприємства, з врахуванням галузевих особливостей.

3. Ідентифікацію суб'єктів антикризового управління.

4. Формулювання мети (завдань) антикризового управління.

5. Визначення функціонального змісту антикризового управління.

6. Визначення методологічної основи та обмежень антикризового процесу.

7. Визначення можливості використання інноваційної діяльності в концепції системи антикризового управління.

8. Формулювання методичних засад оцінки ефективності антикризового управління.

Взаємозв'язок між цими базовими положеннями ілюструє рис. 1.1.

1. Антикризове фінансове управління являє собою спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства.

Антикризове фінансове управління – це підсистема фінансового менеджменту, яка полягає в організації фінансової роботи на підприємстві направленої на профілактику, нейтралізацію та мінімізацію фінансової кризи із забезпеченням його безперервної господарської діяльності [9, с. 176].

Об'єкт антикризового управління – виникнення та поглиблення кризи розвитку підприємства, її усунення та запобігання.

2. Антикризове управління підприємством має базуватися також на ситуаційному підході до управління, який активно розвивається починаючи з 60-х років минулого століття. Цей підхід, не відкидаючи концептуальних положень традиційних шкіл управління, акцентує увагу на потребі застосування специфічних прийомів та методів управління з урахуванням ситуації конкретного підприємства – об'єкта управління, тобто конкретний набір обставин, які впливають на конкретне підприємство в конкретний період часу.

3. Досліджуючи питання антикризового менеджменту, Т. А. Васильєва і О. Б. Афанасьєва до суб'єктів антикризового фінансового управління відносять: керівників усіх рівнів, фінансових менеджерів, власників, антикризових менеджерів, які мають спеціальну підготовку, кваліфікацію та здібності [7, с. 8].

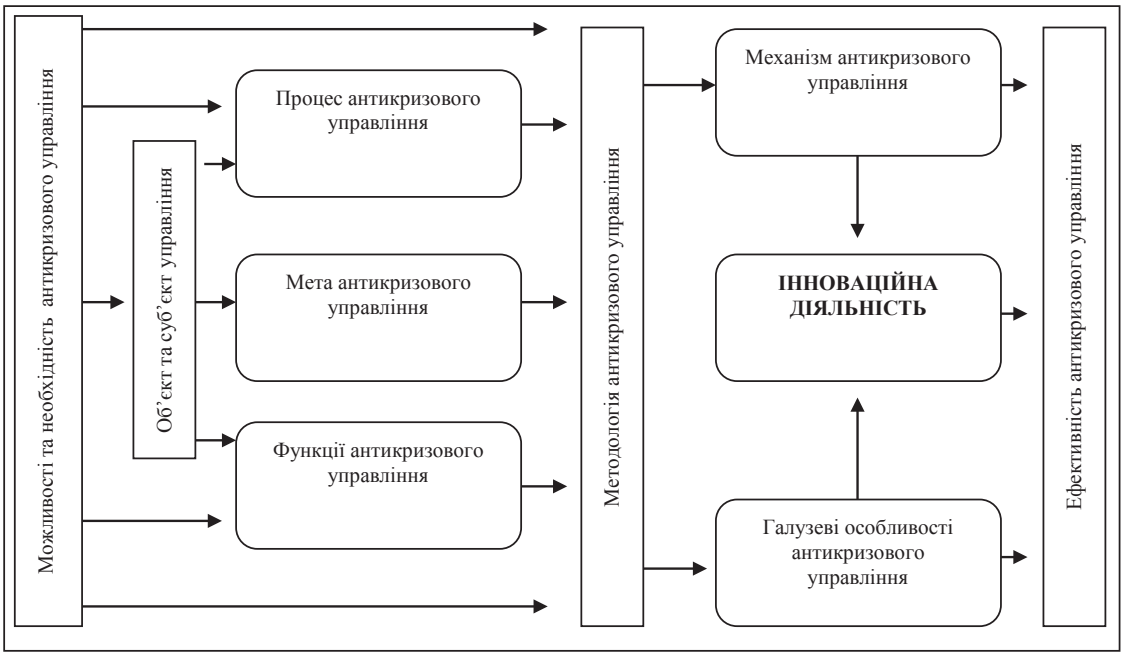

Рис. 1.1. Місце інноваційної діяльності з системі антикризового фінансового управління

4. Мета антикризового фінансового управління – це основна задача, головна стратегія, місія, яку треба досягти під час проведення антикризової політики, втілення механізму організаційно-економічних заходів, направлених на досягнення успіху та недопущення виникнення банкрутства. Мета системи антикризового фінансового управління на окремому господарюючому суб'єкті є завжди індивідуальною, оскільки залежить від поставлених цілей і компетенції менеджерів. Мета, як елемент системи антикризового фінансового управління, взаємопов'язана з усіма складовими цієї системи: цілями, завданнями, функціями, принципами, методами, структурою, технологією, персоналом.

5. І.А. Бланк функції поділяє на дві основні групи, що визначені комплексним змістом системи антикризового управління:

– загальні функції антикризового управління як підсистеми, що керує (склад цих функцій характерний для будь-якого виду антикризового управління);

– конкретні функції як підсистема функціональної системи антикризового управління (склад їх визначається конкретним предметом антикризового управління) [1, с. 31].

6. І.А. Бланк [1, с. 38], як елемент структури механізму антикризового фінансового управління, виділяє систему фінансових методів підприємства: метод техніко-економічних розрахунків, балансовий, економіко-статистичні, економіко-математичні, експертні, методи дисконтування та нарощення вартості, методи диверсифікації, хеджування, інші фінансові методи.

7. В умовах загального прискорення науково-технічного прогресу та глобалізації ринку, гострої конкуренції, що супроводжується скороченням термінів дії конкурентних переваг і необхідністю розподілення ринку на сектори та ніші, саме інноваційна діяльність стає ключовим чинником успіху. А стратегічне управління нововведеннями – найважливішим завданням антикризової політики підприємства, виконання якого багато в чому залежить від якості інноваційних рішень, можливості знаходити рішення, які організаційно й економічно зможуть забезпечити досягнення поставленої мети зі створення конкурентоспроможної продукції [4, с. 23].

8. В концепції системи антикризового фінансового управління важливе значення має оцінка ефективності управлінського впливу. Ефективність управління частіше визначається аналітичним або експертним методом за допомогою порівняння багатьох елементів: продуктивності, ступеня досягнення цілей, ритмічності роботи, приросту якості, економії часу в процесі управління, формування корпоративної культури [8, с. 105].

Антикризове управління, що ґрунтується на інноваційних перетвореннях, є економічно, соціально та фінансово ефективнішим способом подолання збитків порівняно з економією витрат і має бути вирішальним у забезпеченні беззбиткового функціонування підприємств.

Для антикризового управління найбільше значення мають динамічні інновації, що змінюють всі процеси функціонування підприємства, інновації продуктові, що визначають матеріальний результат управління, та інновації реорганізаційні, пов'язані з перерозподілом ресурсів.

До динамічних інновацій відносяться нововведення у взаємодії підприємства з зовнішнім середовищем, процеси управління рухом матеріальних запасів, грошових коштів на підприємстві, загального менеджменту, а також технологічні процеси випуску продукції.

Ввод інновації в господарську діяльність підприємства призводить до зміни точки використання антикризових заходів з точки А. (точка ввода антикризових заходів до ввода інновації) до точки Б. (точка ввода антикризових заходів

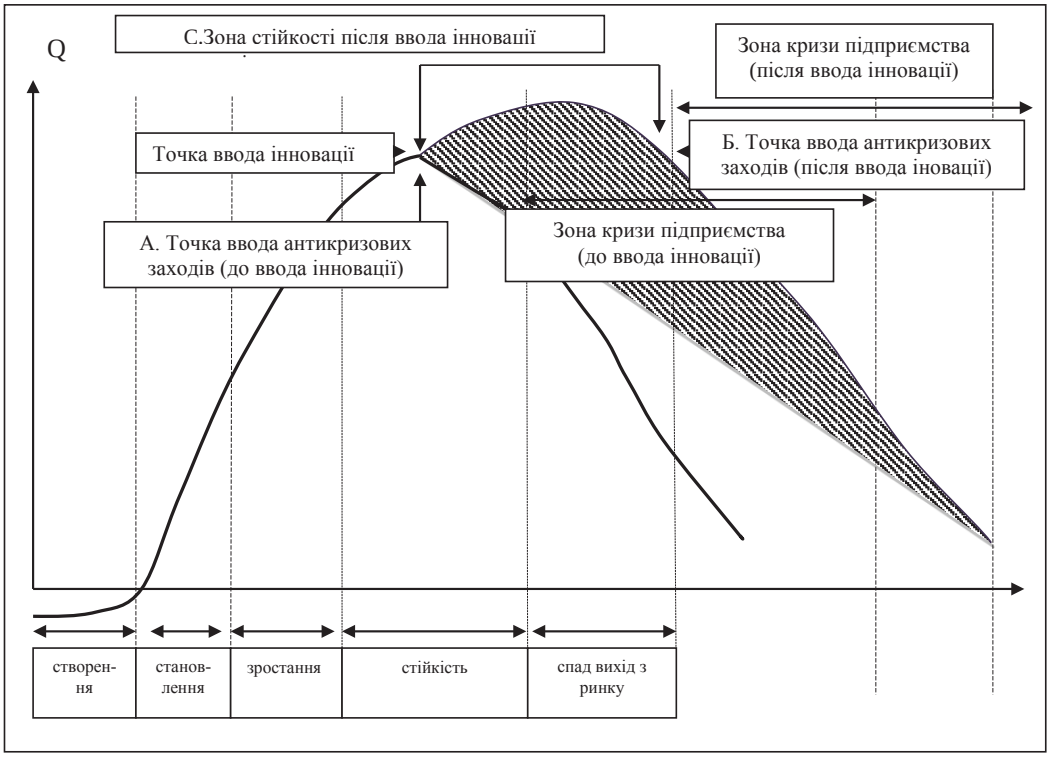

Рис. 1.2. Вплив інновації на антикризове управління підприємством

після ввода інновації), що в свою чергу подовжує зону стійкості підприємства.

Згідно теорій довгих хвиль М. Кондратьева, який довів, що є три типи «хвиль» – короткі (приблизно 3 роки), середні (15 років) і довгі (60 років) і те що інноваційні процеси слід пов'язувати з різними чинниками кон'юнктури – з рівновагою «першого порядку» – попит і пропозиція; «другого порядку» – переливання капіталу в нове обладнання, машини, модернізацію виробництва; «третього порядку» – стосується зміни виробничої структури, сировинної бази, джерел енергії, кваліфікації та умов праці робітників можна виділити, що ввод інновації дасть змогу підприємству подовжити зону стійкості фінансового стану майже на 15 років (середній тип «хвилі» 15 років). вплив ввода інновації на антикризове управління підприємством зображено на рисунку 1.2.

Про ефективність впровадження інноваційної діяльності свідчить її рівень новизни, виробничої перспективності та ймовірності комерційного успіху. Для зростання ефективності етапу комерціалізації необхідна методична база, яка повинна будуватися з урахуванням особливостей комерціалізації саме за рахунок інноваційної діяльності. Сьогодні не існує єдиної методики оцінки комерційної успішності інноваційної діяльності, але таку оцінку можна здійснювати за допомогою показників: приріст доходу за рахунок нової продукції, приріст продуктивності праці, приріст фондоозброєності праці, приріст фондовіддачі, частка економії від впровадження технологічних інновацій, приріст рентабельності виробництва, рентабельність інвестицій.

Висновки. На підставі викладеного матеріалу, можна зробити висновок про те, що питання впровадження вдосконаленого алгоритму антикризового управління на вітчизняних підприємствах є напрямом профілактики фінансової неспроможності підприємств та запорукою фінансового оздоровлення виробничих структур. Визначено, що при своєчасному та глибокому діагностуванні (виявленні) причин і факторів впливу кризових явищ на підприємстві, можна уникнути багатьох втрат капіталу. На підставі проведеного дослідження розроблено індивідуальну технологію (алгоритм) антикризового управління на підприємстві, що об'єднало декілька напрямків дослідження.

Всі розглянуті вище елементи системи антикризового фінансового управління повинні діяти в комплексі, тільки в такому разі можна очікувати позитивний результат від її втілення. Існуюче в Україні антикризове управління ще досить неефективне і підтвердженням цього є випуск неконкурентної продукції, низька рентабельність, дефіцит обігових коштів, неплатоспроможність підприємств. Як на державному так і галузевому рівні необхідно розробити систему антикризових заходів, які, у випадку їх успішного застосування, здатні допомогти господарюючим суб'єктам вийти із скрутного становища.

Таким чином, використовуючи методологічні підходи до формування системи антикризового управління, можна стверджувати, що система антикризового фінансового управління – це комплекс взаємозалежних елементів, які реалізують управлінську діяльність на основі чітко визначеного антикризового механізму управління за допомогою використання інновацій, підготовленого персоналу, сучасних зв'язків між суб'єктами та об'єктами управління і зовнішнім середовищем. Підприємство, отримавши певний результат від своєї діяльності, порівнює його із запланованими цілями, завданнями, підводить підсумки. Саме в отриманих результатах і визначається дієвість системи антикризового фінансового управління.

Перспективи подальших досліджень. Доцільністю подальших досліджень є використання в системі антикризового фінансового управління інноваційної діяльності, розробка заходів по її удосконаленню та формування теоретичного підґрунтя.

Список літератури:

1. Бланк И. А. Антикризисное финансовое управление предприятием / К.: Эльга, Ника-Центр, 2006. – 672 с.
2. Шевчук В. Я., Саталкін Ю. М., Білявський Г. О. та ін. Екологічне управління Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.
3. Колісник М. К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством: [навч. посіб.] / М. К. Колісник, П. Г. Ільчук, П. І. Віблий. – К.: Кондор, 2007. – 504 с.
4. Камнева А. В. Дослідження існуючих інструментів та моделей антикризового управління на підприємстві / Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2014. – № 4. – С. 15–27.
5. Васильєва Т. А. Порівняльний аналіз антикризового та традиційного менеджменту / Т. А. Васильєва, О. Б. Афанасьєва // Інноваційна економіка. – 2011. – № 1. – С. 6–10.
6. Еш С. М. Система антикризового управління та методологічні підходи до її формування / С. М. Еш // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1 (59). – С. 103-107.
7. Мокряк К. В. Теоретичні аспекти антикризового фінансового управління в системі фінансового менеджменту підприємства / Мокряк К. В. // Науковий вісник ОНЕУ. – 2015. – № 4 (224). – С. 167-177.

Мокряк К.В.
Одесский национальный экономический университет

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КОНЦЕПЦИИ СИСТЕМЫ АНТИКРИЗИСНОГО ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
В работе исследованы теоретические аспекты антикризисного финансового управления в системе финансового менеджмента предприятия. Выявлено значение инновационной деятельности в системе антикризисного управления предприятием. Проанализирована система антикризисного финансового управления, и предложено включение инновационной деятельности в концепцию системы антикризисного финансового управления, как одного из основных составляющих.
Ключевые слова: кризис, банкротство, антикризисное финансовое управление, антикризисное управление, инновационная деятельность.

Mokriak K.V.
Odessa National University of Economics

INNOVATION IN CRISIS MANAGEMENT CONCEPT OF FINANCIAL MANAGEMENT

Summary
In the paper the theoretical aspects of crisis management in the financial system of financial management of the company. Discovered value innovation system of crisis management. The system of financial crisis management, and proposed the inclusion of the concept of innovation system of financial management crisis as one of the main components.
Keywords: crisis, bankruptcy, crisis financial management, crisis management, innovation.

УДК 657(075.8)

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ СКЛАДАННЯ КОНСОЛІДОВАНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ В УКРАЇНІ

Ожегова Г.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті наведений аналіз нормативно-методологічної бази складання консолідованої фінансової звітності за МСФЗ. Розглянуто порівняння складання консолідованої фінансової звітності за національними стандартами з міжнародними стандартами. Досліджені етапи консолідації фінансової звітності та складений консолідований Звіт про фінансовий стан підприємства. Виявлені складнощі, які виникають при складанні консолідованої фінансової звітності. Визначені перспективи розвитку методики складання консолідованої фінансової звітності та приведення національної нормативної бази до міжнародної.
Ключові слова: консолідована фінансова звітність, дочірнє підприємство, материнське підприємство, контроль, неконтрольована частка.

Актуальність теми дослідження зумовлена переходом українських підприємств на складання фінансової звітності за міжнародними стандартами та інвестування в економіку країни. Оскільки великі холдинги відкривають на території України свої дочірні компанії, тому для контролю їх діяльності необхідно складати консолідовану фінансову звітність як для єдиного суб'єкта господарювання.

Мета написання данної статті – аналіз нормативної бази та розгляд етапів консолідації фінансової звітності за міжнародними стандартами.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. Нормативно-правове регулювання консолідованої фінансової звітності в Україні здійснюється за міжнародними та національними стандартами. Дивлячись на специфіку та складність процедур консолідації показників ці процеси забезпечуються великим обсягом нормативно-правових документів. Для більш досконалого та ефективного складання консолідованої фінансової звітності необхідно розробити методичні рекомендації та положення, що будуть враховувати специфіку галузей та містити конкретні інструкції.

Виділення невирішених частин загальної проблематики. На сучасному етапі розвитку економіки України дедалі частіше зустрічаються неузгоджені питання щодо проведення процедури консолідації фінансової звітності:

– відсутність регламентованої та уніфікованої методології складання консолідованої фінансової звітності;

© Ожегова Г.О., 2016

– відсутність кваліфікованих кадрів для складання консолідованої фінансової звітності;

– відсутність кореляції нормативно-правової бази України з Міжнародними стандартами фінансової звітності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню питань, пов'язаних із складанням та аналізом консолідованої фінансової звітності, присвячені роботи таких вчених, як Голов С.Ф., Костюченко В.М., Кулага О.М. та інших. Усі вивчені матеріали послужили теоретичною і методологічною основою для написання статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах постійного зростання конкуренції фінансово-аналітична інформація про діяльність суб'єкта господарювання має дедалі важливіше значення, бо дозволяє як впливати на рух капіталів усередині групи підприємств, так і залучити додаткові фінансові ресурси від інших суб'єктів. Тому зростання значення інформації як фактора економічного розвитку повинно мати регламентований характер.

Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) сприяють високому рівню ведення бухгалтерського обліку, складання та зіставлення фінансової звітності суб'єктів господарювання в усьому світі.

Під час складання консолідованої фінансової звітності за міжнародними стандартами слід користуватися:

МСБО 1 «Подання фінансової звітності»;

МСБО 27 «Консолідовані та окремі фінансові звіти»;

МСБО 28 «Інвестиції в асоційовані підприємства»;

МСБО 31 «Частки у спільних підприємствах»;

МСБО 36 «Зменшення корисності активів»;

МСФЗ 3 «Обєднання бізнесу»;

МСФЗ 10 «Консолідована фінансова звітність».

Особливості складання консолідованої фінансової звітності за національними стандартами регламентуються:

НП (с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»;

НП (с)БО 2 «Консолідована фінансова звітність».

Консолідовані фінансові звіти (згідно з МСФЗ 10) – це фінансова звітність групи, в якій активи, зобов'язання, капітал, дохід, витрати і потоки грошових коштів материнського підприємства та його дочірніх підприємств представлені як активи, зобов'язання, капітал, дохід, витрати і потоки грошових коштів єдиного суб'єкта економічної діяльності. [7]

Консолідована фінансова звітність (згідно з НП (с)БО 1) – звітність, яка відображає фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів юридичної особи та її дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці. [8]

Наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» затверджено норми щодо фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності юридичних осіб усіх форм власності (крім банків і бюджетних установ), а також форми фінансової звітності, які застосовуються починаючи зі звітності за І квартал 2013 року.

Форми консолідованої фінансової звітності:

1. Консолідований баланс (Звіт про фінансовий стан);

2. Консолідований звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід);

3. Консолідований звіт про рух грошових коштів (за прямим методом);

4. Консолідований звіт про власний капітал.

В Україні принципи складання консолідованої фінансової звітності розкрито в НП (С)БО 2, який визначає порядок складання звітності та загальні вимоги до розкриття інформації щодо неї.

Згідно з МСБО 27 материнське підприємство – це суб'єкт господарювання, який контролює одне чи декілька дочірніх підприємств, а дочірнє підприємство – суб'єкт господарювання, зокрема некорпоративний суб'єкт господарювання, наприклад партнерство, яке контролює інший суб'єкт господарювання (відомий як материнське підприємство).

Контроль визначено як повноваження управляти фінансовими та операційними політиками іншого суб'єкта господарювання з метою одержання вигід від його діяльності. [2, п.4]

У свою чергу, національні стандарти дають такі визначення материнського та дочірнього підприємства: материнське (холдингове) підприємство (П (с)БО 19) – це підприємство, яке здійснює контроль дочірніх підприємств, а дочірнє підприємство – підприємство, яке перебуває під контролем материнського (холдингового) підприємства.

Контроль – вирішальний вплив на фінансову, господарську і комерційну політику підприємства або підприємництва з метою одержання вигод від його діяльності.

Вважається, що контроль існує, якщо материнське підприємство володіє (прямо чи непрямо через дочірні підприємства) понад половиною голосів суб'єкта господарювання (за винятком окремих випадків, коли можна чітко продемонструвати, що таке володіння не встановлює контроль). Контроль також існує, навіть коли материнському підприємству належить половина або менше половини голосів суб'єкта господарювання, якщо існує:

а) право на понад половину голосів – згідно з угодою з іншими інвесторами;

б) право управляти фінансовими та операційними політиками суб'єкта господарювання – згідно зі статутом або угодою;

в) право призначати чи знімати більшість членів ради директорів або еквівалентного керівного органу;

г) право віддавати більшість голосів на зборах ради директорів або еквівалентного керівного органу.

Материнське підприємство втрачає контроль, якщо втрачає право управляти фінансовими та операційними політиками суб'єкта інвестування для отримання вигід від його діяльності. Втрата контролю може відбутися без зміни абсолютного або відносного рівнів власності. Це може відбуватися, наприклад, коли дочірнє підприємство стає об'єктом контролю з боку уряду, судових органів, адміністратора або регулятора. Це може відбуватися і в результаті контрактних угод.

Материнське підприємство та всі його дочірні підприємства утворюють групу. Материнське підприємство повинно подавати консолідовані фінансові звіти групи до тих пір, поки материнське підприємство контролює дочірнє.

Консолідовані фінансові звіти – це фінансові звіти групи, подані як фінансові звіти одного економічного суб'єкта господарювання.

Материнське підприємство не повинно подавати консолідовані фінансові звіти, якщо:

1. це материнське підприємство саме є дочірнім підприємством, яке перебуває в повній власності іншого суб'єкта господарювання, а інші його власники були проінформовані про те, що материнське підприємство не подає консолідованих фінансових звітів, і не мають заперечень щодо цього рішення;

2. боргові інструменти материнського підприємства або його інструменти власного капіталу не перебувають в обігу на публічному ринку;

3. материнське підприємство не подавало раніше і не подає наразі своєї звітності до комісії з цінних паперів або іншого регулятора з метою випуску на публічний ринок інструментів певного призначення;

4. кінцеве або будь-яке проміжне материнське підприємство, яке само є дочірнім, складає для оприлюднення консолідовані фінансові звіти відповідно до вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності.

Материнське підприємство, яке вирішує не подавати консолідованих фінансових звітів може подавати окремі фінансові звіти, як свої окремі звіти.

Окремі фінансові звіти – це звіти, подані материнським підприємством, інвестором в асоційоване підприємство або контролюючим учасником спільно контрольованого підприємства, в яких інвестиції обліковуються на основі прямої участі, а не на основі відображених у звітності результатів та чистих активів об'єкта інвестування.

Складаючи окремі фінансові звіти, інвестор обліковує інвестиції у дочірні підприємства, спільно контрольовані і асоційовані підприємства або за собівартістю або відповідно до МСБО 39. Інвестиції, які класифіковані як утримувані для продажу (або включені до ліквідаційної групи, яка класифікована як утримувана для продажу) обліковується відповідно до МСФЗ 5 «Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність».

Материнське підприємство, яке подає консолідовану фінансову звітність, має консолідувати всі місцеві та закордонні дочірні підприємства за винятком тих, які не включаються до консолідації.

Оскільки складання консолідованої фінансової звітності є складним процесом внаслідок того, що операції між дочірніми підприємствами та материнським не включаються до консолідованої фінансової звітності. Тому консолідація проводиться у 5 етапів, які мають певний алгоритм.

Етап 1 передбачає попередній етап підготовки індивідуальних фінансових звітів суб'єктів господарювання, що входять до групи. На даному етапі необхідно здійснити:

1. Звірення внутрішньогрупового сальдо та операцій, наслідок яких виникають нереалізовані прибутки та збитки та їх розподілення на операції: «згори-вниз» та «знизу-вгору».

2. Визначення та оцінка ідентифікованих придбаних активів, прийнятих зобов'язань на момент придбання.

3. Нарахування (зменшення) амортизації суми дооцінки (уцінки) необоротних активів, які належить амортизувати.

4. Виявлення та оцінка будь-якої неконтрольованої частки на момент придбання.

5. Визначення гудвілу, його тестування на знецінення згідно із МСБО 36 «Зменшення корисності активів», чи прибутку від вигідної покупки на момент придбання.

Етап 2 передбачає внесення індивідуальних фінансових показників звітів материнського підприємства до таблиці попередніх розрахунків за кожним фінансовим звітом.

При заповненні стовпчиків таблиці попередніх розрахунків відповідними показниками необхідно перевіряти:

– відповідність суми чистого прибутку у Звіті про сукупні прибутки та Звіті про власний капітал;

– відповідність суми нерозподіленого прибутку на кінець звітного періоду у Звіті про власний капітал з сумою у Звіті про фінансовий стан.

Етап 3 має аналогічну специфіку проведення яу і етап 2 щодо дочірнього підприємства.

Етап 4 передбачає визначення та відокремлення частки меншості в чистих активах і чистому прибутку (збитку) дочірніх підприємств.

У консолідованому балансі частка меншості (неконтрольованої) повинна подаватися окремо від зобов'язань та акціонерного капіталу материнської компанії.

Для обліку неконтрольованої частки тимчасово вводяться субрахунки:

а) «Неконтрольована частка в прибутках (збитках)»;

б) «Неконтрольована частка в чистих активах».

Ведеться суворий контроль у трьох проміжках:

а) на дату придбання;

б) від дати придбання до початку звітного періоду (складання коригуючих записів);

в) за звітний період.

Приклад впливу неконтрольованої частки наведен у таблиці 1.

Таблиця 1

Таблиця попередніх розрахунків

Показник	Фінансові показники підприємств, тис. грн.		Корегування, тис. грн.	Неконтрольована частка, тис. грн.	Консолідована звітність, тис. грн.
	Материнське	Дочірнє			
Чистий прибуток	1340	407		- 76,25	1712,91
Разом ВК та зобов'язання	11500	5000			13860,34
Разом активи	11500	5000	124	-124	13860,34

Джерело: розроблено автором на основі джерела [10, с. 118-119]

Таблиця 2

Консолідований Звіт про фінансовий стан підприємства

Показник	Сума, тис. грн.	Показник	Сума, тис. грн.
КАПІТАЛ І ЗОБОВ'ЯЗАННЯ		АКТИВИ	
Статутний капітал	6000	Основні засоби	7517
Нерозподілений прибуток	4781,09 10781,09	Накопичений знос	(1275,4)
Неконтрольована частка	723,55	Інші активи	449,92
Поточні зобов'язання	2353	Гудвіл	606,82 7298,34
Непоточні зобов'язання	2,7	Грошові кошти	975
Разом капітал і зобов'язання	**13860,34**	Дебіторська заборгованість	1955
		Запаси	10194
		Разом активи	**13860,34**

Джерело: розроблено автором на основі джерела [10, с. 121]

Етап 5 передбачає складання консолідованої фінансової звітності на основні розрахунків консолідованих сум, які розміщуються у відповідному стовпчику у таблиці попередніх розрахунків (табл. 2).

Зростання необхідності складання консолідованої фінансової звітності в Україні зумовлено певними чинниками:

– зростання закордонних капіталовкладень українські підприємства та відкриття нових на території України;

– необхідність власників мати достовірну та актуальну інформацію про діяльність дочірніх компаній;

– уніфікація обліково-аналітичної інформації для порівнянності;

– загострення конкурентної боротьби на ринку України;

– зменшення ризиків зловживань та підробки інформації;

– пошук нових ринкових сегментів на ринку України.

Складнощі, які виникають при складанні консолідованої фінансової звітності:

– відсутність регламентованої та уніфікованої методології складання консолідованої фінансової звітності;

– відсутність кваліфікованих кадрів для складання консолідованої фінансової звітності;

– відсутність кореляції нормативно-правової бази України з Міжнародними стандартами фінансової звітності, а саме:

· за міжнародними стандартами існує більше підстав не складання консолідованої фінансової звітності для материнського підприємства;

· міжнародні стандарти мають більшу степінь деталізації на відміну від національних стандартів.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Можна зробити висновок, що нормативна база України знаходиться на етапі уніфікації методології складання консолідованої звітності з міжнародними стандартами, які потребують глибокої деталізації проведення аналізу показників та методів консолідації. Консолідована фінансова звітність, яка складається на основі показників дочірніх підприємств, повинна відображати фінансовий стан і фінансові результати господарської діяльності усіх компаній, які належать до сфери консолідації як єдиного економічного суб'єкта господарювання, а також здійснення порівняльного аналізу всіх методик складання консолідованої фінансової звітності та виявленні доцільності їх застосування в Україні.

Корисність запровадження принципів консолідації за МСФЗ беззаперечна, оскільки показники, розроблені на методологічній основі міжнародних стандартів, відтворюють реальний фінансовий стан та роблять фінансову інформацію більш сприйнятнішою для користувачів консолідованої фінансової звітності.

Список літератури:

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_013
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 27 «Консолідовані та окремі фінансові звіти» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_045
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 28 «Інвестиції в асоційовані підприємства» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_046
4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 31 «Частки у спільних підприємствах» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/929_040
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 36 «Зменшення корисності активів» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/929_047
6. Міжнародний стандарт фінансової звітності 3 «Об'єднання бізнесу» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_006
7. Міжнародний стандарт фінансової звітності 10 «Консолідована фінансова звітність» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_065
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Консолідована фінансова звітність» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13
10. Трансформація фінансової звітності українських підприємств у фінансову звітність за міжнародними стандартами. Методичний посібник. Чктверте видання / С. Ф. Голов, В. М. Костюченко, О. М. Кулага. – Київ: ФПБАУ, 2013. – 286 с.

Ожегова А.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИКИ СОСТАВЛЕНИЯ КОНСОЛИДИРОВАННОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье приведен анализ нормативно-методологической базы составления консолидированной финансовой отчетности по МСФО. Рассмотрены сравнения составления консолидированной финансовой отчетности по национальным стандартам с международными стандартами. Исследованы этапы консолидации финансовой отчетности и составлен консолидированный Отчет о финансовом состоянии предприятия. Обнаруженные сложности, которые возникают при составлении консолидированной финансовой отчетности. Определены перспективы развития методики составления консолидированной финансовой отчетности и приведения национальной нормативной базы к международной.
Ключевые слова: консолидированная финансовая отчетность, дочернее предприятие, материнское предприятие, контроль, неконтролируемая доля.

Ozhehova H.O.
Taras Shevchenko National University of Kiev

FEATURES OF METHODS OF CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS IN UKRAINE

Summary
This article contains the analysis of the methodological basis of consolidated financial statements under IFRS. Considered comparison of consolidated financial statements according to national standards with international standards. Researched stages of consolidation of financial statements and compiled consolidated statement of financial position. Identified difficulties that arise in the consolidated financial statements. Perspective methods of preparation of consolidated financial statements and harmonize national regulations with the international.
Keywords: consolidated financial statements, subsidiary, parent company, control, uncontrolled share.

УДК 005.93:339.17

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ПРЕВЕНТИВНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ ТОРГІВЛІ

Павлюк В.І.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті автором висунуто думку про важливість здійснення оцінки результативності превентивного антикризового управління підприємством торгівлі. Спираючись на існуючі дослідження проблем превентивного антикризового управління констатовано відсутність розробок системи показників оцінки результативності цього виду управління. У зв'язку з цим, автором сформовано систему показників оцінки результативності превентивного антикризового управління підприємством торгівлі, яка містить двадцять оціночних показників. Система показників побудована з урахуванням поглядів сучасних науковців щодо індикаторів превентивного антикризового управління. Окрім цього, показники диференційовано за критеріями: охоплення превентивного антикризового управління, ролі цих показників в оцінці результативності, напряму оцінки та рівня управління.
Ключові слова: превентивне антикризове управління, підприємство торгівлі, результативність, показники оцінки результативності, диференціація показників результативності.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання ймовірність настання кризи на українських підприємствах, зокрема, торговельних, постійно збільшується. Необхідність вчасного розпізнавання проблем розвитку торговельних підприємств, попередження виникнення кризи або згладження гостроти її впливу обумовлює потребу у впровадженні на підприємствах торгівлі превентивного антикризового управління. Оскільки, превентивне антикризове управління вимагає ресурсних витрат, власники підприємства зацікавлені у його постійному вдосконаленні та результативності. У зв'язку з цим, виникає потреба у розробці системи показників оцінки результативності превентивного антикризового управління.

© Павлюк В.І., 2016

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка результативності особливу роль отримала за останні десятиліття із впровадженням стратегічного менеджменту, який широко застосовується в управлінні підприємством в цілому. Систему підвищення результативності розвинув Гері Кокінз [1]. Питанням превентивного антикризового управління присвячено роботи таких науковців як Неверов О.В. [2], Павлова О.В. [3], Щербаков Д.О. [4], Щербань О.Г. [5], Дмитриева Н.Є. [6], Вороніна В.М. [7], Кистрина Е.І. [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених превентивному антикризовому управлінню, система показників оцінки результативності превентивного антикризового управління підприємствами за видами економічної діяльності, зокрема торговельними підприємствами, на сьогодні, залишається не дослідженою.

Таким чином, **метою** цієї статті є формування системи показників оцінки результативності превентивного антикризового управління підприємством торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Оскільки, система показників оцінки результативності превентивного антикризового управління підприємствами торгівлі раніше не була розроблена, на наш погляд, вона може бути побудована в першу чергу на показниках, які є показниками-індикаторами превентивного антикризового управління. Саме досягнення оптимального значення ключових індикаторів превентивного антикризового управління є цільовим і свідчить про результативність превентивного антикризового управління. Оптимальне значення цих індикаторів констатує відсутність потенційних загроз функціонуванню підприємства, а, отже, і життєздатність підприємства та можливості його розвитку. Тому, з метою формування система показників оцінки результативності цього виду управління розглянемо погляди сучасних науковців щодо індикаторів превентивного антикризового управління.

Так, Кистрина Е. І. пропонує у якості індикатора превентивного антикризового управління визначати рівень конкурентоспроможності підприємства [8, с. 39]. Цю думку також підтримують Вороніна В. М. [7, с. 291] та Щербаков Д. О. [4, с. 114].

На наш погляд, використовувати цей індикатор у якості показника результативності превентивного антикризового управління недоцільно, оскільки він не відповідає принципам побудови системи оцінки результативності превентивного антикризового управління. Його розрахунок не є досить простим і його визначення потребує додаткових витрат. Окрім витрат на його розрахунок, необхідні значні витрати на досягнення цільового рівня, що не завжди є ефективним і найнеобхіднішим у ситуації, що склалась. Крім того, на рівень конкурентоспроможності може впливати зміна структури ринку. В цій ситуації зазначений індикатор не може адекватно відображати ступінь успішності здійснення превентивного антикризового управління. Як зазначають Мазаракі А. А., Пшеслінський Д. М. та Смолін І. В. у [9, с. 136] «має пройти певний час, щоб переконатися, чи було дійсно конкурентоспроможним підприємство у досліджуваний період». Тому, з метою контролю результативності попереджувальних заходів розраховувати рівень конкурентоспроможності недоцільно.

Російська дослідниця Вороніна В. М. [7] пропонує до показників превентивного антикризового управління відносити вартість чистих активів [7, с. 167], рентабельність чистих активів [7, с. 219], задоволеність покупців/споживачів, частку ринку [7, с. 291], рентабельність продажів, вартість підприємства [7, с. 293].

Серед запропонованих показників, на наш погляд, до системи оцінки результативності превентивного антикризового управління слід включити рентабельність продажів. Для підприємств торгівлі розраховують рентабельність товарообороту.

Задоволеність покупців/споживачів, частку ринку та вартість підприємства, на наш погляд, до системи оцінювання результативності превентивного антикризового управління включати не доцільно. З точки зору практичного використання, визначення цих показників потребує додаткових витрат на дослідження та складних розрахунків, що суперечить принципам побудови даної системи показників.

Щербаков Д. О. у [4, с. 114] пропонує наступні показники превентивного управління промисловим підприємством: ступінь задоволення платоспроможного попиту у продукції підприємства, популярність виробника, впізнаваність продукції підприємства, агентурна забезпеченість, замкнутість агропромислової взаємодії, завантаженість виробничих потужностей, щорічний приріст асортименту інноваційної продукції, рентабельність продукції, питома вага продукції підприємства на локальному ринку, коефіцієнт інноваційної активності, коефіцієнт ринкової (фінансової) стійкості.

Всі показники, окрім коефіцієнтів інноваційної активності та ринкової (фінансової) стійкості, притаманні саме промисловому підприємству і відображають специфіку здійснення їх діяльності. Тому, вони не можуть бути використані для оцінки результативності превентивного антикризового управління торговельним підприємством. Коефіцієнт інноваційної активності безперечно відображає потенціал розвитку підприємства. Елементи інноваційної активності слугують інструментом досягнення намічених цілей. Але узагальнюючий їх коефіцієнт інноваційної активності не відображає результативність превентивного антикризового управління.

Щербань О. Г. підтримуючи пропозицію Щербакова Д. О. щодо розрахунку коефіцієнта ринкової (фінансової) стійкості пропонує розраховувати всі коефіцієнти фінансової стійкості [5, с. 118]. На наш погляд, для оцінки результативності превентивного антикризового управління в цьому немає потреби, оскільки, по-перше, це суттєво перевантажить систему оцінки, яка має бути максимально спрощеною, але інформативною; по-друге, більшість коефіцієнтів фінансової стійкості при застосуванні їх для оцінки превентивного антикризового управління надаватимуть ідентичну інформацію.

У [10, с. 91-93] наведено перелік основних коефіцієнтів фінансової стійкості. Ми вважаємо, що серед запропонованих коефіцієнтів найбільш значущими для оцінки результативності превентивного антикризового управління є коефіцієнт автономії та коефіцієнт довгострокової фінансо-

вої незалежності, які характеризують довгострокову стійкість підприємства.

Щербань О. Г. підтримує розрахунок показників оцінки рентабельності [5, с. 118], а також пропонує розраховувати наступну систему показників превентивного антикризового управління: дисконтований грошовий потік, коефіцієнти платоспроможності, коефіцієнти кредитоспроможності, коефіцієнти ділової активності, коефіцієнти ефективності виробництва [5, с. 118]; та систему упереджуючих показників: чистий грошовий потік, структура та рентабельність грошового потоку, чистий прибуток, оборотність заборгованості перед постачальниками та підрядниками, оборотність позикового капіталу, оборотність платежів у бюджет у частині сплати податків з обороту та прибутку, покриття фіксованих витрат маржинальним прибутком, кромка безпеки (позиція відносно точки беззбитковості: відношення різниці між виручкою і точкою беззбитковості до виручки, яке відображається у відсотках), оборотність авансованого капіталу по доданій вартості, оборотність запасів, рівень витрат на одиницю продукції, операційний левередж, фінансовий левередж, оборотність кредиторської та дебіторської заборгованості [5, с. 179], рівень самофінансування, самофінансування чистого випуску, рентабельність чистого випуску, середньозважена вартість капіталу, рівень капітальних витрат у чистому/валовому випуску, приріст чистого грошового потоку, приріст чистого грошового потоку від операційної діяльності, фактичний темп приросту прибутку [5, с. 180].

Окрім вищезазначеного коефіцієнта рентабельності товарообороту, у [10, с. 101-103] представлено також інші коефіцієнти оцінки рентабельності. До системи оцінки результативності превентивного антикризового управління пропонуємо включити коефіцієнти рентабельності активів, власного капіталу та операційних витрат.

Коефіцієнтами платоспроможності є коефіцієнти абсолютної, проміжної, поточної платоспроможності та коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості. На наш погляд, для оцінки результативності превентивного антикризового управління доцільним буде розрахунок лише коефіцієнта абсолютної платоспроможності та коефіцієнта співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості, оскільки, критичні значення показників проміжної та поточної платоспроможності протягом тривалого часу свідчать про суттєве поглиблення кризи, що не може супроводжуватись превентивним антикризовим управлінням, а вже потребує застосування радикальних антикризових методів подолання кризи.

Показники ділової активності, запропоновані Щербань О. Г. дозволяють досить деталізовано проаналізувати джерела відхилень і є важливими під час ідентифікації проблем розвитку підприємства, але розраховувати їх як окремі показники системи оцінювання результативності превентивного антикризового управління недоцільно. Більш охоплюючими показниками, які включають оборотність і запасів, і дебіторської та кредиторської заборгованості, є тривалість операційного та фінансового циклів. Ці показники дозволять адекватно оцінити результативність превентивного антикризового управління не перевантажуючи систему оцінки. Сутність та принципові формули розрахунку тривалості операційного та фінансового циклів розкрито у [10, с. 311-312].

Дисконтований грошовий потік, чистий грошовий потік, рентабельність та структура грошового потоку, покриття фіксованих витрат маржинальним прибутком, середньозважена вартість капіталу, показник рівня витрат на одиницю продукції, кромка безпеки та операційний левередж є актуальними при детальному аналізі діяльності підприємства та її ефективності, тоді як результативність превентивного антикризового управління вони не відображають.

На наш погляд, із запропонованих показників для оцінки результативності превентивного антикризового управління доцільно використовувати чистий прибуток. Тоді як рівень самофінансування не здатен повною мірою відобразити результативність превентивного антикризового управління торговельним підприємством.

Окрім цього, вважаємо доцільним доповнити систему оцінки результативності превентивного антикризового управління показниками абсолютної суми власного капіталу, абсолютної суми грошових активів та коефіцієнтом співвідношення довгострокових та короткострокових фінансових зобов'язань, які пропонує використовувати для оцінки загрози виникнення фінансової кризи підприємства проф. Бланк І. О. [11, с. 503-504].

При відборі показників, за допомогою яких ми рекомендуємо ідентифікувати результативність превентивного антикризового управління торговельним підприємством, ми не оминули увагою і такі ключові показники діяльності торговельного підприємства як загальний обсяг товарообороту, запасів, продуктивність праці та комерційний дохід від реалізації товарів. Ступінь досягнення запланованого обсягу товарообороту та комерційного доходу від реалізації товарів пропонує використовувати для оцінки результативності управління товарними ресурсами підприємства роздрібної торгівлі Вавдійчик І. М. [12, с. 52, 55]. Також, комерційний дохід від реалізації товарів та продуктивність праці входять до складу показників, за якими здійснено оцінку стану та проблем розвитку торговельного підприємництва колективом авторів під керівництвом проф. Лігоненко Л. О. [13, с. 109-135]. Запаси є одним із обов'язкових показників поточного фінансового плану підприємства торгівлі [14, с. 222]. На наш погляд, зазначені показники також можуть бути використані і для оцінки результативності превентивного антикризового управління торговельним підприємством.

Окрім зазначеного, для всебічної оцінки результативності превентивного антикризового управління ми пропонуємо використовувати ще й такі показники: ступінь досягнення запланованого обсягу товарообороту, який приходиться на 1 гривню операційних активів; ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності операційних активів.

Узагальнюючи наявні та власні пропозиції автора, оцінку результативності превентивного антикризового управління пропонуємо проводити за показниками, які систематизовано у табл. 1 та табл. 2. Показники, запропоновані автором, виділені курсивом.

Показники представлені у табл. 1 і табл. 2 поділено за критеріями: охоплення превентивного

антикризового управління (на узагальнюючі та часткові), ролі цих показників в оцінці результативності превентивного антикризового управління (на основні та допоміжні), напряму оцінки (на економічні та фінансові). Диференціація показників на основні та допоміжні здійснюється на основі вагомості їх впливу на відображення ступеня результативності превентивного антикризового управління.

У табл. 1 показники наведено по підприємству в цілому. Цей розподіл притаманний підприємствам не залежно від їх розміру. Крім того, для середніх та великих підприємств, що мають складну організаційну структуру управління, ми рекомендуємо окремо виділяти показники по окремим центрам відповідальності. Рекомендована система таких оціночних показників наведена у табл. 2.

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження сформовано систему оцінки результативності превентивного антикризового управління підприємством торгівлі, яка містить 20 оціночних показників, в т.ч. 2, запропонованих автором. Їх практичне застосування дасть змогу виявити слабкі місця у здійсненні превентивного антикризового управління, що можуть стати причиною розгортання кризи на підприємстві торгівлі.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є апробація сформованої системи оціночних показників на прикладі діяльності підприємств торгівлі України.

Таблиця 1

Система показників оцінки результативності превентивного антикризового управління по підприємству торгівлі в цілому

Групи показників		Основні	Допоміжні
Узагальнюючі	Економічні	Ступінь досягнення запланованого обсягу товарообороту Ступінь досягнення запланованого обсягу запасів Ступінь досягнення запланованої тривалості операційного циклу	Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності товарообороту Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту продуктивності праці
	Фінансові	Ступінь досягнення запланованої суми власного капіталу Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності власного капіталу	Ступінь досягнення запланованої суми чистого прибутку Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності активів
Часткові	Економічні	Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності операційних витрат *Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності операційних активів*	*Ступінь досягнення запланованого обсягу товарообороту, який приходиться на 1 гривню операційних активів* Ступінь досягнення запланованого обсягу комерційного доходу від реалізації товарів
	Фінансові	Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту автономії Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту абсолютної платоспроможності Ступінь досягнення запланованої тривалості фінансового циклу	Ступінь досягнення запланованої суми грошових активів Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту довгострокової фінансової незалежності Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту співвідношення довгострокових та короткострокових фінансових зобов'язань Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості

Джерело: розроблено автором за даними [4; 5; 7; 10; 11; 12; 13; 14]

Таблиця 2

Система показників оцінки результативності превентивного антикризового управління по окремим центрам відповідальності підприємств торгівлі

Групи показників		Основні	Допоміжні
Узагальнюючі	Економічні	Ступінь досягнення запланованого обсягу товарообороту Ступінь досягнення запланованого обсягу запасів	Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності товарообороту Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту продуктивності праці
	Фінансові	Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності власного капіталу	Ступінь досягнення запланованої суми чистого прибутку Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності активів
Часткові	Економічні	Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності операційних витрат *Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту рентабельності операційних активів*	*Ступінь досягнення запланованого обсягу товарообороту, який приходиться на 1 гривню операційних активів* Ступінь досягнення запланованого обсягу комерційного доходу від реалізації товарів
	Фінансові	Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту абсолютної платоспроможності	Ступінь досягнення запланованої суми грошових активів Ступінь досягнення запланованого значення коефіцієнту співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості

Джерело: розроблено автором за даними [5; 7; 10; 11; 12; 13; 14]

Список літератури:

1. Кокинз Г. Управление результативностью: Как преодолеть разрыв между объявленой стратегией и реальными процессами / Г. Кокинз; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 315 с.
2. Неверов А. В. Развитие превентивного антикризисного управления промышленным предприятием: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / А. В. Неверов; ГОУ ВПО «Мордовский государственный университет им. Н. П. Огарева». – Саранск, 2010. – 239 с.
3. Павлова Е. В. Превентивное антикризисное управление предприятием на основе методов риск-менеджмента: автореф. дисс. ... канд. эк. наук: 08.00.05 / Е. В. Павлова; Санкт-Петербургский гос. ун-т. экономики и финансов. – Санкт-Петербург, 2006. – 21 с.
4. Щербаков Д. А. Инструменты и методы превентивного управления предприятиями пищевой промышленности: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / Д. А. Щербаков; АОНО ВПО «Институт менеджмента, маркетинга и финансов». – Воронеж, 2013. – 197 с.
5. Щербань Е. Г. Организационно-методические основы превентивного антикризисного управления промышленным предприятием: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / Е. Г. Щербань; Саратовский государственный социально-экономический университет. – Саратов, 2004. – 211 с.
6. Дмитриева Н. Е. Проблемы и перспективы совершенствования превентивного управления промышленностью: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / Н. Е. Дмитриева; Орловский государственный технический университет. – Орел, 2002. – 207 с.
7. Воронина В. М. Превентивное антикризисное управление промышленным предприятием на основе диагностики: дисс. ... д-ра. эк. наук 08.00.05 / В. М. Воронина; Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. – Санкт-Петербург, 2009. – 357 с.
8. Кистрина Э. И. Формирование системы превентивного антикризисного управления промышленным предприятием: дисс. ... канд. эк. наук 08.00.05 / Э. И. Кистрина; Рязанский государственный радиотехнический университет. – Рязань, 2006. – 207 с.
9. Мазаракі А. А. Торговельне підприємство: стратегія, політика, конкурентоспроможність: монографія / А. А. Мазаракі, Д. М. Пшеслінський, І. В. Смолін. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 384 чс.
10. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. У 2 т. Т. 1 / И. А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 624 с.
11. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. У 2 т. Т. 2 / И. А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 624 с.
12. Вавдійчик І. М. Управління товарними ресурсами підприємств роздрібної торгівлі [Текст] [Текст]: дис. ... канд. екон. наук 08.00.04 / І. М. Вавдійчик; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – Київ, 2015. – 213 с.
13. Торговельне підприємництво: теорія та практика: монографія / за ред. Л. О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 304 с.
14. Ситник Г. В. Поточне фінансове планування в системі управління підприємством торгівлі / Г. В. Ситник // Економічний простір. – 2014. – № 83. – С. 218-233. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2014_83_24

Павлюк В.И.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ПРЕВЕНТИВНОГО АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ ТОРГОВЛИ

Аннотация
В статье автором выдвинуто мнение о важности осуществления оценки результативности превентивного антикризисного управления предприятием торговли. Опираясь на существующие исследования проблем превентивного антикризисного управления констатировано отсутствие разработок системы показателей оценки результативности этого вида управления. В связи с этим, автором сформировано систему показателей оценки результативности превентивного антикризисного управления предприятием торговли, которая состоит из двадцати оценочных показателей. Система показателей построена с учетом взглядов современных ученых относительно индикаторов превентивного антикризисного управления. Кроме этого, показатели дифференцированны по критериям: охвата превентивного антикризисного управления, роли этих показателей в оценке результативности, направления оценки и уровня управления.
Ключевые слова: превентивное антикризисное управление, предприятие торговли, результативность, показатели оценки результативности, дифференциация показателей результативности.

Pavliuk V.I.
Kyiv National University of Trade and Economics

FORMING THE SYSTEM OF EFFECTIVENESS EVALUATION INDICATORS OF PREVENTIVE CRISIS MANAGEMENT OF COMMERCIAL ENTERPRISE

Summary
In the article, the author put forward the view of the importance of effectiveness evaluation of the preventive crisis management of commercial enterprise. Based on existing researches of preventive crisis management issues the absence of developments of the system of effectiveness evaluation indicators of this type of management was stated. In this connection, the author formed the system of effectiveness evaluation indicators of preventive crisis management of commercial enterprise, which consists of twenty evaluation indicators. The system of indicators was built taking into account the views of modern scientists about preventive crisis management indicators. In addition, the indicators was differentiated according to the criteria: coverage of preventive crisis management, the role of these indicators in the effectiveness evaluation, the direction of evaluation and the level of management.
Keywords: preventive crisis management, commercial enterprise, effectiveness, effectiveness evaluation indicators, effectiveness indicators differentiation.

УДК 332.1

ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ

Пітюлич М.М., Машіко К.С., Кудак К.М.
Закарпатський регіональний центр соціально-економічних
і гуманітарних досліджень
Національної академії наук України
Пауш М.М.
Ужгородський національний університет

У статті проведено структуризацію та визначено компонентну будову потенціалу територіальних громад. Окреслено умови і фактори формування і реалізації потенціалу територіальної громади. Розкрито взаємозв'язок потенціалу громади та її розвитку в сучасних умовах.
Ключові слова: потенціал, громада, адміністративно-територіальна реформа, розвиток.

Постановка проблеми. В сучасних умовах недостатнього фінансування розвитку територіальних громад (ТГ) головним ресурсом їх сталого соціально-економічного розвитку є власний внутрішній потенціал. Забезпечення збереження, раціональне використання та подальше нарощення потенціалу окремої територіальної громади має бути одним із головних пріоритетів діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і власне членів територіальної громади. Саме тому одне із головних завдань проведення адміністративно-територіальної реформи і децентралізації державного управління в Україні полягає у визначенні оптимальної територіальної основи спроможних територіальних громад; оптимальної системи місцевого самоврядування таких територіальних громад; повноважень з надання публічних послуг, які мають бути передані органам місцевого самоврядування територіальних громад, і ресурсної бази територіальних громад (майно, природні, фінансові, людські, інформаційні та інші ресурси).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці проблема розвитку та ролі територіальних громад у розвитку окремих територій висвітлена на належному рівні, зокрема у працях О.В. Батанова досліджуються теоретичні та практичні проблеми конституційно-правового статусу територіальних громад як основних суб'єктів місцевого самоврядування; висвітлюються основні риси територіальних громад, здійснюється їх класифікація, визначаються функції, повноваження та основні форми діяльності. М.А. Коваленко розкриває сутність механізму реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Науковцями Національної академії державного управління при Президентові України (С.М. Серьогін, Ю.П. Шаров, О.А. Тертишна та ін.) розроблено практичні рекомендації з питань формування спроможних територіальних громад. Завдяки Проекту Європейського Союзу Програми добросусідства Румунія-Україна «Транскордонне партнерство задля сталого розвитку громади» у 2008 році, дослідниками Є.О. Лукша та О.В. Лук-

© Пітюлич М.М., Машіко К.С., Кудак К.М., Пауш М.М., 2016

ша було розроблено Практичний порадник зі створення та розвитку Громадського ресурсного центру у будь-якій територіальній громаді.

Варто звернути увагу на закордонних науковців, що розробляли окремі аспекти максимального використання потенціалу розвитку територіальних громад, як у контекст реформування державної системи (Р. Майєр, К. Вівер, Л. Ньюман, А. Дейл) так і шляхом внутрішньої організації членів громад (Р. Гілот, М. Шуман, Дж. Ендріесен, М. Соекіднад).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових працях робляться висновки щодо ряду перешкод для максимального використання потенціалу громад за умови існування централізованого державного управління, такі як: зайві витрати для утримання управлінців; повільне впровадження інновацій; затримки в прийняття ключових управлінських рішень у разі змін зовнішнього середовища; низький рівень розвитку соціальної сфери, а тому пропонується різне бачення щодо трансформації і модернізації системи (включаючи як керуючу, так і керовану підсистеми) розвитку громад. Однак, аналіз наявних наукових джерел показує, що всі існуючі підходи до збереження, раціонального використання та нарощення ресурсного потенціалу територіальної громади мають простір для подальших досліджень їх результативності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка теоретико-методичних засад та обґрунтування прикладних аспектів розвитку територіальних громад Закарпатської області в умовах проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проведення адміністративно-територіальної реформи з метою формування повноцінних та спроможних територіальних громад вимагає пошуку і розробки нових наукових підходів до визначення такої складної в економічному, соціальному та інших аспектах категорії, як потенціал, що є основою функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, регіону, країни, території чи будь-якої системи загалом. Проблемі формування та розвитку потенціалу присвячена велика кількість наукових праць та досліджень, що пояснюється складністю даної категорії, її змістового навантаження, можливістю форм прояву та компонентної будови, однак, не зважаючи на численні дослідження, дане поняття ще недостатньо вивчене як у науковому, так і прикладному аспекті.

На рисунку 1 запропоновано авторське бачення структури потенціалу територіальної громади (рис. 1).

Відповідно до розробленої схеми, структуру потенціалу ТГ формує ряд компонентів, які мають свою ієрархічну будову та умови, що забезпечують їх реалізацію. Основною складовою потенціалу ТГ є п***риродно-ресурсний потенціал***, що включає, насамперед *природні ресурси* (мінеральні, водні, земельні, лісові, фауністичні) та *природні умови* (географічне положення, клімат, рельєф). У складі природно-ресурсного потенціалу важливо виділяти *екологічний потенціал*, оскільки вже сьогодні, й особливо у перспективі, екологічна ситуація визначатиме можливості розвитку і розміщення продуктивних сил та рівень сприятливості територій для проживання і життєдіяльності людей. Тому система раціонального природокористування має характеризуватися екологізацією виробничої діяльності та постійним відтворенням природних ресурсів, що передбачає всебічний перегляд характеру розвитку економічної діяльності територіальної громади з точки зору її екологічних наслідків [1].

Важливе місце у формуванні та реалізації потенціалу ТГ відводиться ***інфраструктурному потенціалу***, що передбачає функціонування інфраструктурного комплексу, становлення якого історично пов'язано з розвитком продуктивних сил і територіальним поділом праці, що об'єктивно обумовлено потребами населення, промислового і сільськогосподарського виробництва, наявністю підприємницьких структур. До його складу входять *виробничий* (виробничі підприємства, сільськогосподарські кооперативи, допоміжні та обслуговуючі цехи) та *соціальний потенціал* (школи, дитсадки, фельдшерськьо-акушерські пункти, заклади культури), наявність мережі доріг, транспорту, зв'язку, що забезпечують ефективне функціонування відповідної території.

Зокрема, у складі інфраструктурного потенціалу важливе місце належить *інформаційному потенціалу*, що передбачає єдність організаційно-технічних та інформаційних можливостей громади, що впливають на характер і специфіку її функціонування через збір, зберігання (накопичення), обробку та розповсюдження інформаційних ресурсів. Не менш важливе значення відводиться розвитку сучасної ділової ринкової інфраструктури та логістичного потенціалу, формування та ефективне функціонування яких в умовах ринкової економіки може стати визначальним фактором розвитку ТГ. Логістичний потенціал та ринкова інфраструктура передбачають наявність системи підприємств, організацій, закладів виробничої та невиробничої сфер, які покликані обслуговувати економічні суб'єкти ТГ, створювати умови для підтримки високої підприємницької активності в межах громади та представлені підприємствами й організаціями, які виконують такі функції, як оптова торгівля, зберігання і транспортування продукції, комунікаційний зв'язок між товаровиробниками та постачальниками, ціновий моніторинг на ринку, інформаційні служби та ін. [3].

Основним стратегічним ресурсом, який визначає ефективність використання природного, виробничого чи інших видів капіталу являється ***людський потенціал***, що безпосередньо впливає на темпи і якість економічного зростання територіальних громад. У складі людського потенціалу ТГ слід розрізняти соціо-демографічний, трудовий, підприємницький та інноваційний потенціал, як сумарну сукупність потенціалів кожного з членів такої громади, що в силу ефекту синергії здатна забезпечити її ефективне функціонування та розвиток.

В свою чергу, *соціо-демографічний потенціал* ТГ включає такі складові як чисельність та територіальний розподіл населення громади; частку економічно активного населення; рівень платоспроможності населення; рівень освіти та соціальний захист населення в межах ТГ; міграційні процеси та ін.

Розглядаючи *трудовий потенціал* як ресурсну категорію, слід зазначити, що у відповідності до визначення поняття «потенціал», він повинен включати джерела, засоби, ресурси, які можуть бути використані для вирішення певних завдань, досягнення цілей, забезпечення можливостей окремої особи, суспільства чи держави у трудовій сфері. Зокрема, як зазначає В. Яценко, трудовий потенціал – це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психофізіологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір здійснювати трудову діяльність [4, с. 108-113]. На думку В. Мікловди, основними складовими трудового потенціалу являються:

– психофізіологічний потенціал – здатність і схильність людини до праці, стан її здоров'я, працездатність, витривалість, тип нервової системи;

– кваліфікаційний потенціал – обсяг, глибина і різнобічність загальних і спеціальних знань, трудових навичок і умінь, що обумовлює здатність людей до праці визначеного змісту і складності;

– соціальний потенціал – рівень цивільної свідомості і соціальної зрілості, ступінь засвоєння норм ставлення до праці, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби і запити в сфері праці, виходячи з ієрархії потреб людини [5].

У структурі людського потенціалу важливе місце займає *підприємницький потенціал*, тобто наявність підприємницького таланту, здатності населення ТГ до ведення підприємницької діяльності та бізнесу, їх вміння йти на ризик, що в умовах ринкової економіки виступає рушійною силою економічного зростання. Важливе значення також належить *інноваційному потенціалу ТГ*, що безпосередньо корелює з його підприємницькою складовою і, безумовно, є стратегічним критерієм результативності й ефективності функціонування громади [6]. Будучи основними генераторами ідей, людські ресурси являються основними носіями інноваційний потенціалу, що слід трактувати, як сукупні можливості населення громади щодо генерації, сприйняття та впровадження нових, радикальних і модифікаційних ідей з метою забезпечення її сталого та самодостатнього розвитку.

Вагоме місце у функціонуванні ТГ відводиться ***потенціалу відтворення***, що являється рушійною силою розвитку громади і, перебуваючи в тісній кореляції з іншими елементами потенціалу, забезпечує безперервний розвиток

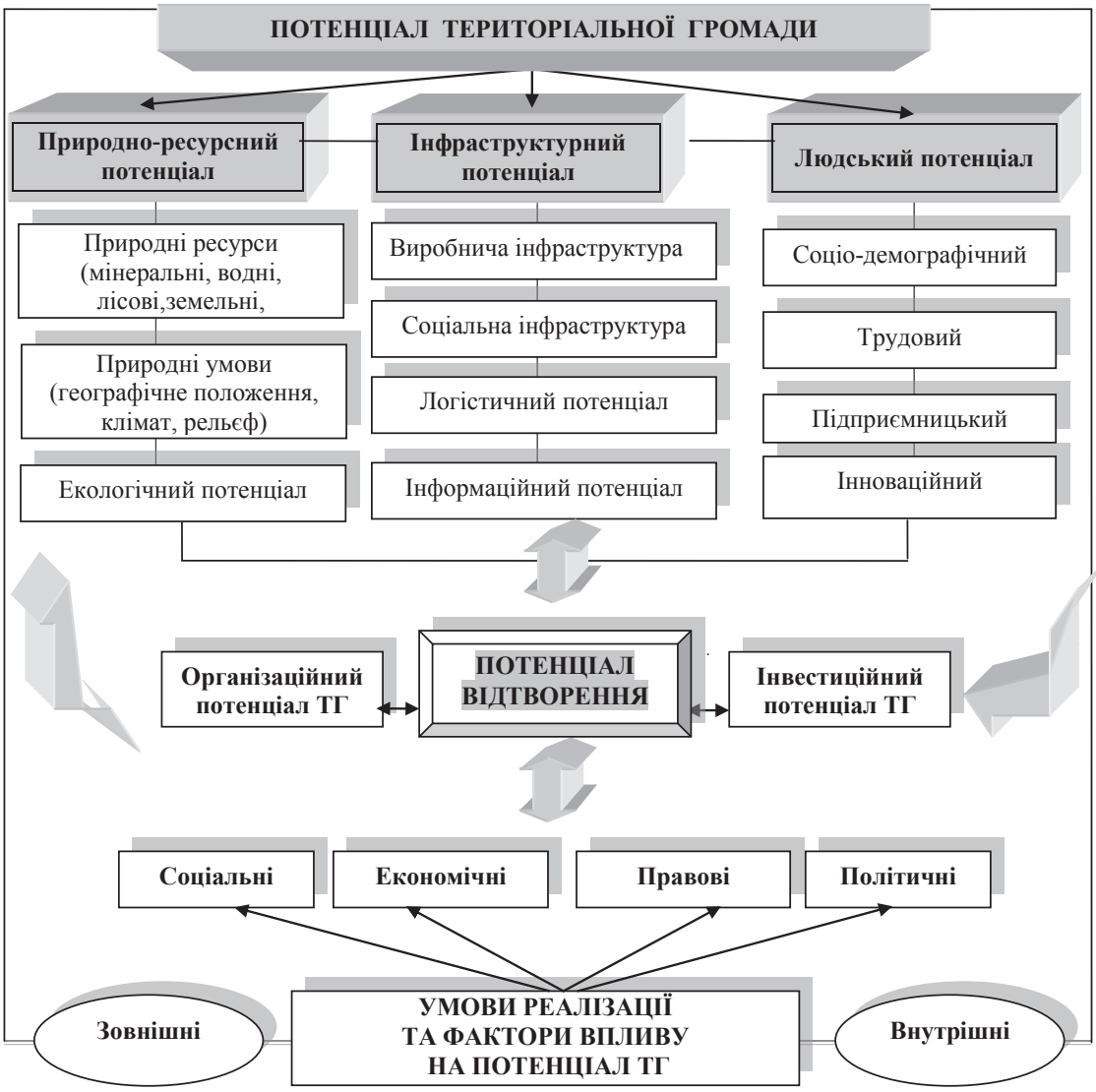

Рис. 1. Структурно-логічна схема потенціалу територіальної громади

Розроблено авторами на основі [2]

та ефективну взаємодію останніх, є одним із вирішальних факторів економічного зростання ТГ. У складі потенціалу відтворення важливе місце відводиться інвестиційному та організаційному потенціалу. Зокрема, *інвестиційний (фінансовий) потенціал* являє собою наявні та приховані можливості господарюючих суб'єктів ТГ щодо простого та розширеного відтворення і визначає можливість вкладання коштів (капіталу) в матеріально-речовий і особистий фактори виробництва для забезпечення умов розширеного відтворення і (чи) одержання прибутку. Основними принципами, на яких повинен базуватися *організаційний потенціал ТГ*, являється принцип інтеграції та кооперації виробництва та праці в межах громади, що безпосередньо визначає здатність населення до самоорганізації.

Як видно з рис. 1, формування та реалізація потенціалу ТГ відбувається в умовах економічного, правового, соціального та політичного характеру, а також під впливом значної кількості факторів ендо- та екзогенного походження. До зовнішніх чинників, що визначають потенціал ТГ відносяться географічні, демографічні, економічні, правові, науково-технічні, соціальні та екологічні фактори. До внутрішніх чинників формування та реалізації потенціалу ТГ слід віднести, насамперед, організаційно-економічні, матеріально-технічні, соціально-психологічні та комунікативні складові.

Реалізація і використання зазначених складових потенціалу забезпечує динамізм соціально-економічних процесів у громаді. Потенціал відображає «не тільки накопичені властивості, що реалізуються в конкретний момент часу, а й появу нових властивостей у майбутньому на основі поточного функціонування їх носіїв» [7, с. 15]. Отже, по суті своїй, потенціал не може бути статичною величиною, як наслідок – соціально-економічні системи (як його носії) постійно зазнають внутрішніх або зовнішніх змін. Ступінь, вагомість і спрямованість цих змін обумовлена мірою реалізації потенціалу територіальної громади. Відповідно складність компонентної структури потенціалу громади обумовлює складність оцінки тих змін, що в ній відбуваються.

Хибними, на нашу думку, є підходи в межах яких динамічні процеси в соціо-економічних системах (в т.ч. громадах) асоціюються виключно з процесами розвитковими, зводячи при цьому оціночні судження до наявності або відсутності саме розвитку. Оскільки зміни можуть бути у площині кількісній або якісній, позитивної або негативної динаміки, то і економічні перетворення можуть стосуватися спаду, погіршення, деструкції, зростання, тощо. Відповідно, позитивні зміни в економіці можуть розглядатися з позицій зростання або розвитку. При цьому, зростання є необхідною, але не достатньою умовою розвитку. У випадку реалізації складових потенціалу громади таким чином, що збільшуються кількісні показники функціонування економіки (наприклад обсяги використаних ресурсів, випуск товарів чи послуг, зайнятість) мова йде про екстенсивне зростання. Однак, про розвиток ми можемо говорити коли відбувається вдосконалення у сфері ефективності виробничих процесів, продуктивності праці тощо (інтенсивне зростання). Відтак, громада може розвиватися навіть тоді, коли певні кількісні показники не зазнають позитивного приросту.

Власне саме поняття розвитку по відношенню до територіальних громад детально розглядає Г. Монастирський, фахівець у сфері управління розвитком територіальних спільнот базового рівня. Так науковець виділяє економічний розвиток як «процес зміни, зростання та покращання кількісних та якісних характеристик економічної системи територіальної спільноти базового рівня шляхом раціоналізації використання виробничих, природних, трудових, фінансово-інвестиційних ресурсів на основі підприємництва та рівноправного поєднання різних форм власності для задоволення потреб місцевого населення» [8, с. 168]. Водночас соціальний розвиток розглядається вченим [9, с. 16-20] як процес підвищення соціального добробуту населення територіальної громади на основі забезпечення соціальних стандартів життя, гарантованих державою, емісією розвитку спільноти, а економічний розвиток засобом її реалізації.

Отже, як бачимо, розвиток пов'язаний з досягненням певних цілей, які кореспондують з одного боку із потребами населення, а з іншого – із інституційною структурою соціально-економічної системи. Тому погоджуємося з А. Гальчинським, який описуючи сучасну концепцію розвитку стверджує, що «нові пласти незадіяної енергетики людини розміщуються не в площині нового циклу системної інтеграції та уніфікації, як на цьому продовжують наполягати окремі політики та науковці, а на протилежному фланзі – у безмежних просторах індивідуального, у сфері ідентифікації свободи як уособлення реальної індивідуальності. Відповідно до цього послаблюється дієздатність великих економічних формувань, які зазвичай позиціонувались як «символи» індустріалізму. Епоха домінантності «масивного» залишається в минулому» [10, с. 8]. Відповідно в таких умовах «економіка, що виробляє товари, трансформується в економіку розширеного відтворення людини, економіку людини» [10, с. 8]

Тому, ймовірно, що в умовах сьогодення, саме на найнижчих рівнях організації суспільства, до яких належить і територіальна громада, в повній мірі може бути реалізований потенціал до розвитку. При цьому, організаційний потенціал громади (рис. 1) починає відігравати все більш важливу роль як з позицій інтеграції інших складових потенціалу, так і з позицій контролю за діями влади і недопущення неефективного використання ресурсів.

З цих теоретико-методологічних засад стає можливим аналіз потенціалу розвитку ТГ, що передбачає проведення оцінки основних його компонентів. Проте, складність оцінки потенціалу ТГ зумовлена його різноплановістю та масштабністю. Багатовимірність і специфічність окремих компонентів потенціалу, взаємозалежність їх економічного змісту і функціональної спрямованості, ускладнюють зведення цих компонентів до єдиного інтегрального вимірника та визначення загального розміру потенціалу, що зумовлює відсутність єдності поглядів щодо теоретичного обґрунтування і опрацювання методики сукупної оцінки потенціалу громади [1].

В ході подальших досліджень планується здійснити оцінку потенціалу розвитку окремих ТГ (на прикладі Закарпатської області), на основі якої громади будуть проранжовані на три групи:

I. Прогресивні, які зможуть самостійно забезпечувати відтворення і розвиток;

II. Середнього рівня розвитку, які поряд з власним забезпеченням потребують додаткової допомоги і підтримки на початкових етапах переходу до орієнтованої на конкурентоспроможність моделі функціонування;

III. Відсталі, які без допомоги держави остаточно деградують і можуть зникнути з карти області, а тому потребують створення спеціальних умов функціонування.

Проведений аналіз слугуватиме основою для розробки концептуальної моделі розвитку територіальних громад регіону, що сприятиме раціональному використанню їх наявного природно-ресурсного, інфраструктурного та людського потенціалу і в умовах проведення адміністративно-територіальної реформи дозволить більш чітко сконцентрувати державну політику в напрямі перерозподілу повноважень і фінансових ресурсів.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження засвідчило, що потенціал територіальної громади, як соціально-економічна категорія, має свою складну ієрархічну будову, компонентну основу якої складає природно-ресурсний, людський та інфраструктурний потенціал, а їх формування та реалізація відбувається під впливом детермінант внутрішнього і зовнішнього середовища, а також соціальних, економічних, правових та політичних умов. Перелічені фактори здійснюють прямий та опосередкований вплив на функціонування громад, що, в свою чергу визначає потенціал їх розвитку. Загалом процес розвитку громади охоплює соціальний розвиток і економічний розвиток, що є засобом досягнення першого. У сучасних умовах економіки знань та підвищення в ній ролі людини саме на рівні територіальної громади може відбуватися максимальна реалізація потенціалу з метою забезпечення розвитку.

Список літератури:

1. Бєлєхіна А. До питання екологічно безпечної продукції / А. Бєлєхіна, В. Костромін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/1594.html
2. Воронич К. М. Формування і розвиток підприємницького потенціалу малих форм господарювання у сільському господарстві: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / К. М. Воронич; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2014. – 172 с.
3. Саблук П. Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / П. Т. Саблук, Д. Я. Карич, Ю. С. Коваленко – К.: ДОП ІАЕ УААН, 1997. – 188 с.
4. Яценко В. М. Аналіз стану людського капіталу підприємств АПК у період трансформації економіки України / В. М. Яценко // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 108-113.
5. Мікловда В. П. Активізація соціально-трудового потенціалу регіону: монографія / [В. П. Мікловда, М. М. Пітюлич, Г. С. Кесарчук] //: за заг. ред. В. П. Мікловди. – ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2013. – 156 с.
6. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навчальний посібник / О. С. Федонін, І. М. Рєпіна, О. І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2003. – 316 с.
7. Машіко К. С. Формування та розвиток кадрового потенціалу банківського сектору регіону: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.07 –Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / К. С. Машіко; Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2014. – 238 с.
8. Монастирський Г. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Монастирський // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2010. – № 4. – С. 166-174.
9. Мельник А. Ф. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. – Тернопіль: Екон. думка, 2007. – 476 с.
10. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України: Політико-економічний журнал. – 2012. – № 5. – С. 4-17.

Питюлич Н.Н., Машико К.С., Кудак К.М.
Закарпатский региональный центр социально-экономических
и гуманитарных исследований
Национальной академии наук Украины
Пауш М.М.
Ужгородский национальный университет

ПОТЕНЦИАЛ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНЫ: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье проведено структурирование и определено компонентное строение потенциала территориальных общин. Очерчены условия и факторы формирования и реализации потенциала территориальной общины. Раскрыта взаимосвязь потенциала общины и ее развития в современных условиях.

Ключевые слова: потенциал, община, административно-территориальная реформа, развитие.

Pitjulich M.M., Mashiko K.S., Kudak K.M.
Transcarpathian Regional Center socio-economic and humanitarian research
National Academy of Sciences
Paush M.M.
Uzhgorod National University

POTENTIAL OF LOCAL COMMUNITY: FORMATION AND DEVELOPMENT FEATURES

Summary
In the article the structuring of communities' potential is conducted. The conditions and factors of forming and development of the potential of local community are outlined. The authors reveal interrelation of the community's development and its potential in the modern world.
Keywords: potential, community, administrative and territorial reform, development.

УДК 330.322.12

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗМІЩЕННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ НА ВАРШАВСЬКІЙ ФОНДОВІЙ БІРЖІ ТА ЇЇ АЛЬТЕРНАТИВНИХ МАЙДАНЧИКАХ

Познякова О.І., Вільгард М.Р.
Національний університет «Львівська політехніка»

Розглянуто проблеми та перспективи розміщення цінних паперів українських кампаній на Варшавській фондовій біржі. Проаналізовано вимоги до лістингу на Варшавській фондовій біржі. Зацікавленість польських інвесторів у українських компаніях підтверджується наявністю фондового індексу WIG-Ukraine, проаналізовано його структуру. Розглянуто переваги та недоліки розміщення цінних паперів на альтернативному майданчику NewConnect. Запропоновано запровадження проміжного етапу залучення інвестицій за допомогою українського фондового ринку.
Ключові слова: інвестиції, фондова біржа, лістинг, альтернативний майданчик, фондовий індекс, ділова активність.

Постановка проблеми. Залучення інвестицій для українських підприємств залишається одним з основних завдань в умовах економічної та політичної нестабільності. Інвестиції не тільки є джерелом розвитку господарської діяльності, покращення фінансового стану та нових можливостей на ринку. Вони відіграють суттєву роль у встановленні стандартів, якісній зміні менеджменту, особливо, якщо мова йде про іноземні інвестиції.

Важливим посередником між емітентом та інвестором залишаються фондові біржі. Для українських підприємств за останні роки однією з найбільш привабливих є Варшавська фондова біржа, яка змогла створити для іноземних емітентів сприятливі та зрозумілі умови залучення інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема залучення інвестицій на іноземних фондових біржах є досить актуальною. До вчених, які досліджували дану тематику можна віднести таких як Старостенко Г.Г., Торшина Є.О. [3], І.М. Фищука [4] та інші. Однак в даних дослідженнях мало уваги приділяється альтернативним майданчикам міжнародних фондових бірж, зокрема Варшавської та їх значенню для емітентів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розміщення українськими підприємствами цінних паперів на фондових біржах світу є бажаним, але далеко не для всіх доступним методом залучення інвестицій. Причиною цьому є низька конкурентоздатність на світовому ринку через складність ведення господарської діяльності, економічну нестабільність, низькі фінансові результати та відмінності у веденні господарської діяльності порівняно із вимогами інших країн світу. Тому існують такі альтернативні платформи, які створюють більш лояльні перехідні умови для емітентів та інвесторів. При Варшавській фондовій біржі такою платформою є ринок NewConnect. Слід відзначити, що навіть на альтернативних майданчиках вимоги до залучення інвестицій щороку зростають. Тому українські емітенти прагнуть щоразу підвищувати стандарти своєї діяльності. З одного боку, це ускладнює процес інвестування. З іншого боку – сприяє формуванню нового типу суб'єктів господарювання.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних вимог до лістингу на Варшавській фондовій біржі та особливості залучення інвестицій на її альтернативних майданчиках. Важливим є завдання сформувати механізм адаптації українських підприємств до міжнародних стандартів ведення господарської діяльності із залученням фондового ринку України.

© Познякова О.І., Вільгард М.Р., 2016

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом десяти останніх років українські підприємства активніше проводять підготовку до розміщення цінних паперів на міжнародних фондових ринках.

У 2005 році трьома українськими компаніями було здійснено перші розміщення акцій на альтернативному майданчику Лондонської фондової біржі (London AIM). Серед них, зокрема, XXI Century Investments (138,7 млн. дол.), Cardinal Resources (20,17 млн. дол.) та Ukrproduct Group (11 млн. дол.) [4, с. 50].

Однією з процедур виходу на фондовий ринок є процедура IPO. Серед українських компаній прикладом першого публічного розміщення цінних паперів на Варшавській фондовій біржі є компанії Astarta Holdings та Kernel Holding Наслідком даних операцій був вихід компаній на світовий фінансовий ринок та ріст цін їхніх акцій.

Слід відзначити, що перевагою розміщення капіталу на головній біржі Польщі є лояльне законодавство, відносно невисокі витрати для розміщення та проста порівняно з біржами інших країн процедура виходу на біржу.

Першою умовою розміщення цінних паперів на ВФБ є реєстрація емітента у одній з країн Євросоюзу. Якщо емітент не знаходиться у Європейському Союзі, виходом є реєстрація в одній з країн Євросоюзу так званої іноземної дочірньої компанії, в яку вносяться акції фірми, котра виходить на біржовий майданчик Варшави. З уваги на сприятливі правову та податкову бази, компанії такого типу найчастіше створюються в Голландії, на Кіпрі та в Люксембурзі. Таке вирішення проблеми використовують також українські компанії [1].

Варшавська фондова біржа розпочала свою діяльність 16 квітня 1991 р., в період розпалу економічної трансформації Польщі і була одним з найбільш динамічно зростаючих майданчиків та найбільшою національною біржею в регіоні Центрально-Східної Європи. Ринок похідних фінансових інструментів ВФБ функціонує з 1998 р. Головним завданням ВФБ є організація торгів фінансовими інструментами.

У листопаді 2010 р. відбулось IPO Варшавської фондової біржі на її Головному майданчику, з того часу біржа є публічною компанією [2].

Варшавська фондова біржі складається з Головного ринку, що діє з самого початку функціонування бірж та альтернативних майданчиках. Біржа – це регульований ринок, який контролюється Комісією з фінансового нагляду Польщі.

Основні статистичні показники діяльності Варшавської фондової біржі показано у табл. 1.

Динаміка капіталізації компаній та їх кількості на Варшавській фондовій біржі, то протягом останніх 11 років є позитивною. Капіталізація компаній зросла майже у 2 рази.

Крім головного ринку є ринок NewConnect. Це платформа, де молоді компанії з високим потенціалом зростання мають можливість залучити інвестора. Даний ринок функціонує як Альтернативна система, де торгують фінансовими інструментами малих та середніх компаній. Ще однією платформою є ринок Catalyst, призначений для недержавних боргових інструментів – комунальних та корпоративних облігацій, а також для інвестиційних сертифікатів.

Таблиця 1

Статистичні показники діяльності Варшавської фондової біржі

Рік	Капіталізація польських компаній (млн зл.)	Кількість компаній	Обороти акцій (млн зл.)	Обороти облігацій (млн зл.)	Обсяг обороту контрактами (шт.)
2005	308417,32	255	98517	2754	5378517
2006	437719,22	284	169348	2768	6386046
2007	509887,41	351	239740	1748	9477868
2008	267359,31	374	165658	2500	12233935
2009	421178	379	175943	1476	13424593
2010	542646,12	400	234288	1428	14009202
2011	446151,22	426	268139	836	14608953
2012	523390,23	438	202880	1043	10592353
2013	593464,45	450	256147	1653	11806976
2014	591164,93	471	232864	992	9001819
2015	516785,16	487	225287	904	7766891
2016 (січень-лютий)	507096,78	486	28476	181	1128059

Джерело: сформовано на основі [1]

З Варшавською фондовою біржею співпрацюють сьогодні 13 українських підприємст. Першою компанією на NewConnect є AGROLIGA. Agroliga – це група компаній середнього розміру, які працюють в сільському господарстві України.

За 3 роки їхній прибуток зріс у 4 рази. Agroliga Group придбала ще одну компанію з сільськогосподарської галузі та збільшила земельний банк на 1500 га. На сьогодні компанія планує перехід з ринку NewConnect на Головний майданчик ВФБ.

Зацікавленість польських інвесторів в українських компаніях підтверджується наявністю окремого індексу WIG-Ukraine. Індекс WIG-Ukraine є другим (після WIG-Poland) національним індексом, розрахунок якого здійснюється Варшавською фондовою біржею з 31 грудня 2010р. До складу його портфеля входять компанії, акції яких котируються на Головному ринку ВФБ, місцезнаходження або центральний офіс розташований в України, або ж діяльність яких здійснюється в значній мірі на її території.

Склад індексу WIG-Ukraine станом на 11 березня 2016 року зображено у табл. 2.

Перший курс індексу був опублікований 4 травня 2011р. Перший історичний курс був визначений 31 грудня 2010р. і складав 1000 пунктів. WIG-Ukraine – це доходний індекс, тому при його розрахунку враховується ціна акцій, що входять до складу індексу та доход від дивідендів та прав до акцій [2].

Протягом 3 років індекс WIG-Ukraine коливався. Найменшого значення він досяг у грудні 2014 року і становив 259,83 пунктів. У березні 2016 року індекс зріс і становив 379,44 пунктів. Причинами його падіння в грудні 2014 року була зміна у структурі портфеля індекса, дестабілізація політичної і економічної ситуації в Україні.

Головний ринок Варшавської фондової біржі призначений здебільшого для успішних підприємств з досвідом, які досягли значних фінансових успіхів. Розміщення акцій компанії на головному ринку ВФБ. Цей ринок призначений для компаній, які є високорозвиненими, здійснюють первинне

Таблиця 2

Склад WIG-Ukraine станом на 11 березня 2016 р.

№	Інструмент	Код ISIN	Пакет, шт.	Ринкова вартість пакету (PLN)	Частка в портфелі (%)
1	KERNEL	LU0327357389	7,387,000	409,461,410	43.784
2	ASTARTA	NL0000686509	9,053,000	312,419,030	33.407
3	OVOSTAR	NL0009805613	1,404,000	128,466,000	13.737
4	IMCOMPANY	LU0607203980	9,809,000	62,679,510	6.702
5	MILKILAND	NL0009508712	8,276,000	10,510,520	1.124
6	AGROTON	CY0101062111	6,399,000	6,526,980	0.698
7	KSGAGRO	LU0611262873	5,282,000	5,123,540	0.548

Джерело: сформовано на основі [1]

публічне розміщення акцій (IPO) та мають намір провести чергові розміщення (SPO), зацікавлені залученням капіталу обсягом від трьох і більше мільйонів євро (до одного мільярда); чиї основні інвестори приймають рішення про довгострокове розпорошення капіталу серед менших інвесторів, особливо фінансових інвесторів, розуміють біржу та ринок капіталу як місце для фінансування свого розвитку хоча б у перспективі декількох років [3].

Таблиця 3

Вимоги до лістингу компаній на Варшавській фондовій біржі

Основні вимоги
1. Компанія не знаходиться в процесі процедури банкротства чи ліквідації. 2. Компанія не має обмежень щодо продажу акцій. 3. Сумарна вартість акцій не менше 10 млн. євро. 4. Фінансові звіти та аудиторські висновки за останні 3 роки. 5. Розподіл акцій: · не менше 15% усіх акцій компанії повинні належать міноритарним акціонерам; · не менше 100 тис. акцій компанії вартістю не менше, ніж 1 млн. євро мають бути сконцентровані в руках міноритарних акціонерів.
Поточні вимоги
1. Квартальна, піврічна, річна звітність, а також надання особливої інформації. 2. Виконання прийнятих на ВФБ «Правил доброго корпоративного управління» не є обов'язком, але рекомендацією.

Джерело: сформовано на основі [5]

Отже, головний майданчик Варшавської фондової біржі є оптимальним варіантом для високорозвинених компаній локального та регіонального рівнів з достатньо високим рівнем капіталізації, стратегічна політика яких спрямована на залучення інвестиційних ресурсів за допомогою публічного розміщення акцій.

Однак для розміщення акцій на Головній фондовій біржі Польщі підприємствам необхідно відповідати основним та поточним вимогам до лістингу, які відображені у табл. 3.

Проте з кожним роком вступ до Варшавської фондової біржі стає все важчим через зростання вимог. Тому для українських підприємств доступною є альтернативна торгова система NewConnect.

Малому бізнесу краще орієнтуватися на NewConnect, оскільки даний альтернативний майданчик забезпечує більш лояльні вимоги до лістингу та прості процедури допуску, нижчі витрати на розміщення.

Важливим є те, що дана платформа забезпечує доступ до інвесторів та бізнес-партнерів, в майбутньому допомагає у формуванні іміджу компанії [2].

NewConnect дає можливість залучення від 100 тис. євро до 5 млн. євро. Це є особливістю даного ринку, оскільки на основних біржових ринках об'єм розміщення фінансових інструментів рідко буває менше 10 млн. євро.

Однак NewConnect має свої певні особливості. Так українським компаніям в сучасних економічних умовах стикаються з рядом труднощів:

– У усьому світі діють міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ). Тому емітент повинен трансформувати свою звітність згідно з міжнародними стандартами. І надалі вести облік у цих стандартах.

– Хоча для емітентів NewConnect вимога аудиторської звітності не є обов'язковим, але на практиці, інвестори, що розглядають можливості придбання акцій української компанії, хотіли б бачити аудиторський звіт. Це зумовлює необхідність залучення ще одного консультанта – аудиторську компанію, і знову таки ж потребує затрат [6].

– У відповідності з правилами NewConnect до лістинга допускаються компанії, які мають європейську юрисдикцію. Це також приводить до додаткових дій – необхідності інкорпорації української компанії в єврозону. Цю роботу проводить ще одна діюча особа – юридичний радник [6].

В результаті значно знизився показник головного індексу WIG 20. На сьогоднішній час цей показник повернувся до такого курс, який був шість років тому. Поштовхом до його падіння був вивід грошових коштів з Відкритих пенсійних фондів, адже вони були постачальниками капіталу на біржі і брали активну участь у його підвищенні.

Протягом 2015 року індекс WIG-20 знизився на 20%, а WIG-Ukraine за цей час зріз на 50%, тому на тлі польських показників він залишається досить стабільним. Однією з основних причин цьому є те, що акції українських підприємств значно подешевшали після погіршення економічної і політичної ситуації в Україні. Тому з одної сторони для іноземних інвесторів їхня ціна є привабливою, а з іншої – вкладення в українські фінансові інструменти для них є досить ризиковим.

Хоч вимоги до лістингу на NewConnect є відносно, ніж на Головному ринку Варшавської фондової біржі, українським компаніям все одно не легко відповідати цьому рівню. Українським емітентам доведеться витратити більше часу та коштів. Але це є своєрідною «платою» за можливості, які вони отримають в майбутньому. І ці вимоги повинні українські компанії тільки мотивувати до підвищення стандартів своєї діяльності.

Варто створити на державному рівні проміжний додатковий етап з первинного розміщення цінних паперів невеликими пакетами на українських фондових біржах. Ініціатором і контролюючим органом мала б стати Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Виконання умов проміжного етапу залучення інвестицій на фондовому ринку дало б ряд необхідних ефектів: по-перше, для вітчизняних підприємств це було б адаптацією до міжнародних стандартів із змінами у системі управління та звітності, адже міжнародні фондові ринки для лістингу вимагають позитивну динаміку фінансових показників за декілька останніх років, відкриту публічну інформацію про господарську діяльність; по-друге, важливим є те, що в результаті ухвалення даного проміжного етапу буде задіяний фондовий ринок України, вітчизняні інвестори, що пожвавить економічну кон'юнктуру. В результаті будуть створюватися нові учасники фінансово ринку, зокрема аналітичні, консультаційні компанії.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, можна зробити висновок, що Варшавська фондова біржа та її альтернативні платформи є перспективним майданчиком для інвестування в українські компанії. Незважаючи на те, що умови лістингу та участі з кожним роком стають все жорсткіші, українських емітентів дані зміни повинні мотивувати до розвитку та зростання стандартів ділової активності.

Залучення проміжного етапу виходу українських компаній на міжнародні фондові ринки забезпечить покращення інфраструктури на фінансовому ринку України. Оптимізація процедури IPO та можливість його проведення на території України значно вплине на кількість перших публічних розміщень, проведених українськими компаніями, що, в свою чергу, покращить їхню ліквідність, капіталізацію фондового ринку країни. Дані зміни матимуть позитивний вагомий вплив на розвиток вітчизняної економіки.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Варшавської фондової біржі [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.gpw.pl
2. Офіційний сайт Представництва Варшавської фондової біржі в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ipowse.com.ua/promo-materials/
3. Старостенко Г. Г. Первинне публічне розміщення акцій на Варшавській фондовій біржі: український погляд / Г. Г. Старостенко, Є. О. Торшин // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 549-558.
4. Фищук І. М. Переваги та недоліки первинного розміщення акцій в умовах глобалізації фондового ринку / І. М. Фищук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 9. – С. 48-52.
5. Путівник емітента – WSE IPO Factory [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipowse.com.ua/images/media/presentation_ukr.ppt
6. Icon capital – Варшавська фондова біржа. NewConnect – «манна небесна» чи «тернистий шлях до зірок» Factory [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://icom-capital.com.ua/uk/2011/09
7. Investfunds – WIG-Ukraine: архив значений [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://investfunds.ua/markets/indicators/WIG-Ukraine/

Познякова Е.И., Вильгард М.Р.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗМЕЩЕНИЯ ЦЕННЫХ БУМАГ УКРАИНСКИХ КОМПАНИЙ НА ВАРШАВСКОЙ ФОНДОВОЙ БИРЖЕ И ЕЕ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ПЛОЩАДКАХ

Аннотация
Рассмотрено проблемы и перспективы размещения ценных бумаг украинских компаний на Варшавской фондовой бирже. Проанализировано требования к листингу на Варшавской фондовой бирже. Заинтересованность польских инвесторов в украинских компаниях подтверждается наличием фондового индекса WIG-Ukraine, проанализировано его структуру. Рассмотрено преимущества и недостатки размещения ценных бумаг на альтернативной площадке NewConnect. Предложено введение промежуточного этапа привлечения инвестиций с помощью украинского фондового рынка.
Ключевые слова: инвестиции, фондовая биржа, листинг, альтернативная площадка, фондовый индекс, деловая активность.

Pozniakova O.I., Wilgard M.R.
National University «Lviv Polytechnic»

THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF LOCATION OF SECURITIES OF UKRAINIAN COMPANIES ON THE WARSAW STOCK EXCHANGE AND ITS ALTERNATIVE VENUES

Summary
The problems and prospects of placement of securities of Ukrainian companies were considered on the Warsaw Stock Exchange. The requirements for listing were analyzed on the Warsaw Stock Exchange. The availability of Stock index WIG-Ukraine is confirmed by interestied in Ukraine companies by Polish investors and the structure was analized. Advantages and disadvantages of location of securities were considered on the alternative vanue NewConnect. The intermediate stage of investment attraction was proposed and implemented with the help of the Ukrainian stock market.
Keywords: investments, stock exchange, listing, alternative vanue, stock index, business activity.

УДК 004«20»

ОЦІНКА СТІЙКОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА СИСТЕМ XXI СТОЛІТТЯ

Розорінов Г.М., Якименко Ю.П.
Київський державний університет телекомунікацій

Досліджено нові джерела продукування інформації, що набувають значення у зв'язку з істотним впливом інформаційних технологій на процес демократизації суспільства. Розглянуто певний логічний процес послідовного визначення правил перетворень: Ідеологія – Методологія – Технологія. Описується процес комерціалізації результатів науково-технічних проектів, який буде більш успішним та вагомим, коли підтримка держави матиме концептуальний, сталий та узгоджений характер. Також розкривається питання фінансування наукових досягнень більш відкритим та привабливим для інвестора. Загально описується ідеологія громадської думки, яка критикує інформаційні технології.
Ключові слова: інформаційні технології, нанотехнології, інформаційні системи, системи управління, соціальні медіа.

Постановка проблеми. Громадська думка ще не усвідомлює той факт, що з розвитком інформатизації, охопленням електронними інформаційними технологіями усіх сфер суспільного життя інформаційна війна здобуває всепроникаючі можливості. При цьому всепроникнення стосується не лише технологічної сфери, створеної сучасною людською спільнотою, а й здійснюється на значну глибину у свідомості самих людей. Глибина цього впливу залежить від потенційної стійкості до руйнування наявних у свідомості людей інформаційно-психологічних установок, ментальних переконань, сформованих у вітчизняному соціально-культурному середовищі і підтримуваних цим середовищем. Вивчення ментальних особливостей людини нерозривно пов'язане з дослідженням її ролі в розвитку інформаційних процесів сучасного суспільства, процесів нового інфотворення, з особливостями освоєння проблем сьогодення. Все це забезпечує потребу вирішення таких проблем: збільшення культурності етносів і націй, збільшення їх стійкості; забезпеченню розвитку ментальних традицій як процесу свідомого внеску в потенціал майбутнього розвитку особи, нації і держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток інформаційних технологій розвивався і становлювався під праці багатьох вчених. Концепція технологічних укладів є продовженням теорії довгих хвиль Кондратьєва. Дана теорія була запропонована економістом Сергієм Глазьєвим, який опирався у своїх дослідженнях на роботи Н. Д. Кондратьєва та Й. Шумпетера. Ідеї С. Глазьєва, отримали подальший розвиток у роботах В. М. Геєця, В. П. Семиноженока, В. М. Авербуха, Ю. В. Яковця та інших, які займались подальшим розвитком теорії технологічних укладів. Крім того серед економістів, які в своїх працях відображають економічний складову зміни технологічних укладів, необхідно виділити роботи К. Перес, яка є автором концепції техніко-економічних парадигм.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на багатоаспектність проблеми збереження української ментальності, слід зазначити, що її розв'язання слід шукати в об'єднуючому впливі на усі прояви української ментальності. Такий об'єднуючий вплив може бути здійснено з формуванням національної державницької ідеології. При цьому сучасна національна ідеологія, ґрунтована на національній традиції, на ментальних установках, що обов'язково вбирають у себе специфіку суспільних процесів сьогодення і торують шляхи в майбутнє, має бути на озброєнні сучасної політичної організації. Лише така ідеологічна база, міцний ментальний імунітет

© Розорінов Г.М., Якименко Ю.П., 2016

нації спроможні відстояти право України на національний розвиток у сучасному глобалізованому світі в умовах інформаційного співробітництва та інформаційних протистоянь.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є стійкість інформаційних систем та технологій до «світового колеса розвитку», а також протистояння нанотехнологій та людської свідомості.

Виклад основного матеріалу. Формування вітчизняних засобів протистояння в інформаційній війні передбачало і масштабні зміни інституційного ландшафту та правил гри в інформаційній сфері, що позначилося на створенні органами державної влади структур, покликаних відстоювати проукраїнські позиції шляхом надання об'єктивної інформації про події в Україні, протидії негативним інформаційним впливам на українських громадян і негативізації міжнародного іміджу держави. До таких, зокрема, можна віднести Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр «Єдина країна», Інформаційно-аналітичний центр Ради національної безпеки і оборони України, Єдиний прес-центр з висвітлення АТО на базі СБУ, Український кризовий медіа-центр та ін. Діяльність цих структур передбачає насамперед роботу з контентом, тобто зі змістом інформації, яка формує картину світу для людини, і впровадження стимулюючих заходів для створення власного інформаційного продукту, зробленого на власному досвіді, з урахуванням власних цінностей та характеристик [4]. Це свого роду втілення «стратегічних комунікацій» системи влади: з одного боку, інформування громадськості та форма звітності перед замовником-громадянином, а з іншого – чітке формулювання мети та постійний набір меседжів з приводу відстоювання національних інтересів держави. У такому комунікативному полі особливу роль починає відігравати й інформаційна діяльність громадянських структур. У цьому контексті механізм впливу громадськості на соціальні медіа сьогодні ефективно спрацьовує саме у разі моніторингу та оперативного реагування активної аудиторії, блогерів, медіа-активістів та пересічних користувачів Інтернету. На сьогодні актуалізувалося питання про розробку методик використання соціальних мереж і блогосфери як джерела бібліотечного комплектування в суспільно значущих напрямах інформаційної діяльності. Нові явища в інформаційній сфері заслуговують на увагу науковців як з точки зору розвитку сучасних ментальних традицій, так і з точки зору небезпек, пов'язаних із впливами на ментальну сферу нашого суспільства. Нові джерела продукування інформації набувають значення у зв'язку з істотним впливом інформаційних технологій на процес демократизації суспільства, на стимулювання громадської активності мас, а також на зростаюче їх значення як неконтрольованого суспільством каналу інформаційних небезпек [5]. На (рисунку 1) побачимо сфери проявлення впливу громадськості на соціальні медіа.

Як відомо, інформаційні технології являють собою комплекс взаємопов'язаних наукових, технологічних, інженерних дисциплін, які характеризують різні особливості інформаційної діяльності суб'єкта господарювання в процесі реалізації функцій управління в межах його організаційно-управлінської структури. Інформаційні системи виробництва покликані підвищити оперативність і якість обробки інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень як в окремих структурних підрозділах, так і в масштабах усього підприємства в цілому [1]. Існує певний логічний процес послідовного визначення правил перетворень: Ідеологія – Методологія – Технологія. У даному продукт не розглядається рівень ідеології, тобто нас не хвилюють базові цінності власників підприємства й цінності самої системи управління. Проектування системи управління починається з рівня методології – вибору цілей і завдань для підприємства, тобто визначення продукту на виході. Інформаційні технології є незамінним елементом структури управління підприємством (рис. 2).

Рис. 1. Сфери проявлення впливу громадськості на соціальні медіа

Джерело: розроблено автором

Потім відбувається вибір засобів перетворення вхідних ресурсів для одержання вихідного продукту ефективним чином з урахуванням обмежень цілей і завдань. Застосування методики дозволяє проектувати в певному форматі модель системи управління, здійснювати її коректування, вести архів змін і т.д. Зміна системи управління для оптимального досягнення цілей – і є розвитком системи управління самого підприємства [6]. Основним завданням впровадження

Рис. 2. Інформаційні технології структури управління підприємством

Джерело: розроблено автором

програмно-методичного комплексу є системна оптимізація й розвиток системи управління підприємством. Завдяки цьому підприємство стає монолітною структурою, спрямованої на втілення наміченої стратегії оптимальним чином. Одним із таких комплексів є програмно-методичний комплекс «ІНТАЛЄВ: Корпоративний навігатор». Програмно-методичний комплекс «ІНТАЛЄВ: Корпоративний навігатор» призначено для проектування і оптимізації системи управління підприємством – створення візуальної, всеохоплюючої електронної моделі підприємства. При використанні «ІНТАЛЄВ: Корпоративний навігатор» разом з іншими продуктами сімейства «ІНТАЛЄВ: Корпоративний менеджмент» підприємство отримує, окрім зручного інструменту для проектування і опису системи управління, також систему контролю за реалізацією стратегії компанії з ергономічними засобами візуалізації поточних показників діяльності і загального стану підприємства [7].

Оскільки економіка України має низький рейтинг з конкурентоспроможності та освоєння високих технологій, виникає гостра потреба в стимулюванні інноваційної діяльності та оперативному поширенні інформації про перспективні розробки, в першу чергу, у галузі нанотехнологій. Нанотехнології в усьому світі сьогодні виступають рушійною силою глобального наукового прогресу в усіх сферах життя без винятку і покликані вирішувати найбільш актуальні проблеми, які раніше були не під силу людству: медицина – створення наноконтейнерів для прицільної доставки ліків до уражених органів і нановипромінювачів для знищення злоякісних пухлин; екологія – стабілізація екологічного середовища, за допомогою створення безвідходного виробництва; сільське господарство – молекулярних роботів, які зможуть виробляти їжу; електроніка – квантових комп'ютерів, енергетика – нових типів фотопоглинаючих плівок, світлодіодів, штучного пального тощо. Внаслідок розуміння значення нанотехнологій, бажання бути першими в освоєнні та впровадженні новітніх досягнень в цій галузі, промислові держави світу створюють Програми та Центри нанотехнологій. Так, у Києві на виконання завдань Державної цільової науково-технічної і соціальної програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки і Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010-2014 роки було створено перший в Україні спільний науково-навчальний центр «Наноелектроніка і нанотехнології» [8]. Основними напрямами діяльності Центу є проведення наукових досліджень та розробок в галузях нанофізики та наноелектроніки; створення конкурентоспроможних на світовому ринку наукових і науково-прикладних результатів в галузях нанофізики та наноелектроніки; впровадження наукових розробок в зазначених галузях та забезпечення на цій основі умов для поглибленої наукової і науково-технічної підготовки фахівців у вказаних сферах. При цьому не має потреби створювати додаткові нові відділи трансферу технологій як окремі структурні одиниці, а передбачається об'єднання існуючих відділів та спеціалістів в структурі НАН України на віртуальній Інтернет-площадці, а саме – створення Інтернет-офіса трансферу технологій [2]. В рамках проекту залучено фахівців з різних установ НАН України, які працюють у різних галузях науки та мають досвід з етапів трансферу технологій, що дозволить охопити основні наукові напрями цієї програми. Спеціалісти з відділів трансферу технологій в on-line режимі обмінюються інформацією, практичними порадами, вдосконалюють свою кваліфікацію, не залишаючи при цьому власного робочого місця. Використовуючи можливості даного порталу, можна розміщувати інформацію про розробки, які пов'язані з іншими науково-технічними проектами, наприклад, за державним замовленням. Це дозволить здійснювати оперативний моніторинг рівня науково-технічних розробок (прототипи, аналоги) та їх комерційної привабливості. У подальшому планується тісна співпраця з Європейською мережею трансферу технологій. Запропонований підхід може стати інструментом для створення сприятливого середовища для комерціалізації науково-технічних розробок, підвищення інноваційної культури. Комерціалізація результатів науково-технічних проектів буде більш успішною та вагомою, коли підтримка держави матиме концептуальний, сталий та узгоджений характер, з менш бюрократичними перешкодами, що, в свою чергу, зробить фінансування наукових досягнень більш відкритим та привабливим для інвестора. У розвинених країнах комерціалізація наукових проектів вже давно отримала широке поширення, проте на теренах України він тільки починає набирати обертів. Для прискорення інноваційного розвитку економіки необхідно вирішити завдання оптимального сполучення механізмів генерування й комерціалізації науково-технічної розробок. Прогресивним рішенням для цього є створення Інтернет-офісу та Інтернет-порталу трансферу технологій. Визначальною особливістю передачі результатів наукових досліджень для їхнього освоєння є створення та подальший розвиток комерційних форм взаємодії науки і виробництва за посередництва неприбуткових інституцій, створених державою. У процесі пошуку потенційних інвесторів необхідно передбачити весь спектр можливих пропозицій, а також оцінити характер і можливу величину отримання від них інвестицій. Лише за тісної співпраці наукових і комерційних установ, науки та виробництва за безпосередньої участі та підтримки держави можливо досягти прискорення інноваційного розвитку країни та виконання поставлених урядом завдань. Залучення інвестиційного капіталу та комерціалізація наукових проектів значно знизить фінансове навантаження на державний бюджет і в свою чергу прискорить розвиток наукового потенціалу держави [3].

Висновки і пропозиції. Таким чином, інформаційні технологій набирають вагомої питомої ваги у людській свідомості, стають стійкішими до зовнішніх факторів.. Технологічна революція приводить до формування нового технологічного укладу лише в разі появи ефективних способів перетворення інноваційних технологій в прибутковий бізнес. Без розуміння місця нової технології в бізнес-процесах та бачення подальшого напряму руху, технологічні відкриття залишаються лише надбанням науки. Кожен тех-

нологічний уклад задає траєкторію розвитку для всіх наступних технологій. Його вплив простягається від бізнес-сфери до інституцій та суспільства Тенденції розвитку нового укладу відповідають суті кожної технологічної революції, що поступово робить його принципи загальними для прийняття рішень в управлінні, інжинірингу, фінансах і торгівлі. Ця нова логіка і її можливості для збільшення ефективності в кінці кінців також формують нові інститути та соціальні організації, очікування і поведінку. Така взаємна адаптація технологій та суспільства через технологічний уклад дозволяє отримувати максимальну вигоду від кожної нової технологічної хвилі.

Список літератури:

1. Гардашук Т. В. Нанотехнології та наноетика: питання дефініції / Т. В. Гардашук // Філософія науки: традиції та інновації. – С.: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – № 2 (6). – С. 3–11.
2. Информационные технологии в бизнесе / Под ред. М. Желены. – СПб.: Питер, 2010. – С. 136.
3. Семирухин Л. В. Нанотехнологии и сознание / Л. В. Семирухин // Философские науки, 2008. – № 1. – С. 80–96.
4. Михайленко В. М. Нанотехнології – перспективи застосування та ризики для здоров'я людини / В. М. Михайленко, П. М. Михайленка, Л. О. Єлейко // Наномалекулярна медицина і нанотехнології в онкології, 2008. – № 4. – С. 420–425.
5. Режим доступу. Електронний ресурс: [http://nbuviap.gov.ua]
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2008. – С. 77-78.
7. Перша українська біржа інновацій [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: http://www.innohunters.com.ua/
8. Патон Б., Горбулін В., Алєксєєв Ю., Дегтярьов О. Досвід, перевірений життям // Дзеркало тижня. Україна (http://gazeta.dt.ua/technologies/dosvid-perevireniy-zhittyam-_.html). – 2013. – 8 – 5.11.

Розоринов Г.Н., Якименко Ю.П.
Киевский государственный университет телекоммуникаций

ОЦЕНКА УСТОЙЧИВОСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И СИСТЕМ XXI ВЕКА

Аннотация
Исследованы новые источники выработки информации, приобретают значение в связи с существенным влиянием информационных технологий на процесс демократизации общества. Рассмотрены определенный логический процесс последовательного определения правил преобразований: Идеология – Методология – Технология. Описывается процесс коммерциализации результатов научно-технических проектов, который будет более успешным и значимым, когда поддержка государства будет иметь концептуальный, устойчивое и согласован характер. Также раскрывается вопрос научных достижений более открытым и привлекательным для инвестора. Обще описывается идеология общественного мнения, критикует информационные технологии.
Ключевые слова: информационные технологии, нанотехнологии, информационные системы, системы управления, социальные медиа.

Rozorinov G.N., Yakimenko Yu.P.
Kyiv State University of Telecommunications

EVALUATION OF STABILITY OF INFORMATION TECHNOLOGY AND SYSTEMS XXI CENTURY

Summary
The production of new sources of information that are emerging due to the significant impact of information technology on the process of democratization of society. Considered a logical sequential process of determining the rules change: Ideology – Methodology – Technology. Describe the process of commercialization of research and development projects that will be more successful and significant when the state will support the concept, sustainable and coherent character. Also disclosed is the issue of financing scientific advances more open and attractive to investors. Generally described ideology of opinion critical of information technology.
Keywords: information technology, nanotechnology, information systems.

УДК 331.5/338.2

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Сабадош Г.О., Постоєнко К.І.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
Усенко О.В.
Середня спеціалізована школа № 139

В ході дослідження було розглянуто категорію «професійна зайнятість населення». Виявлено, що в Україні на сьогодні не існує дієвого механізму визначення потреби в кадрових ресурсах, а порядок формування державного замовлення є складним і недостовірним. Тому було розглянуто досвід використання багатофакторного моделювання. Запропоновано механізм збалансованості ринку праці, який складається із основних чотирьох блоків: потреби ринку, центр зайнятості, роботодавець, освіта, які тісно взаємодіють між собою і впливають на прогнозування попиту на ринку праці. Професійна освіта у світі фінансується трьома джерелами: державою, податком на професійне навчання, роботодавцями. Запропоновано в основу реорганізації системи надання освітніх послуг покласти концепцію адміністративно-державного менеджменту (світовий досвід антикризового державного управління).
Ключові слова: професійна освіта, зайнятість населення, світовий досвід, фінансування освіти, державне регулювання, рівень життя населення.

Постановка проблеми. Вирішальне значення для розвитку будь-якої економічної системи має зайнятість, яка є індикатором соціально-економічного розвитку суспільства, формуючи його економічний потенціал, а також рівень і якість життя населення. Чим вищий рівень життя населення, тим більше матеріальних благ (продовольчого забезпечення) вони можуть собі дозволити. Зайнятість нерозривно пов'язана як з людьми, їх трудовою діяльністю, так і з виробництвом, розподілом та споживанням продовольчих і матеріальних благ. Через це, категорія зайнятості є загальною економічною категорією, характерною для всіх суспільно-економічних формацій. Характеристики зайнятості, використання трудового потенціалу суспільства представляють не лише економічний інтерес, вони є і основними показниками, що відображають політику держави у сфері праці, відношення до людини і як до головної продуктивної сили суспільства, і як до особи.

В основу розвитку особистості, суспільства, держави покладено освіту, що є запорукою майбутнього любої країни. Освіта є головним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства, а також відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний, економічний потенціал країни та виступає стратегічним ресурсом покращення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення конкурентоспроможності країни на міжнародному рівні.

Ринкові умови господарювання в країні ставлять дедалі вищі вимоги перед сферою освіти і потребують постійного підвищення якісного рівня професійної підготовки кожного працівника. Тому зростання освітнього рівня працівників є важливою передумовою їх адаптації до праці в умовах прискореного розвитку науки і сучасних технологій. Розвиток творчого потенціалу працівника залежить від системи професійної освіти, підвищення кваліфікації і т.д. та є важливим чинником зростання продуктивності праці та економіки країни.

На сьогодні проблеми системи професійної освіти зумовлені економічною й політичною нестабільністю в суспільстві, посиленням розриву між конституційними гарантіями здобуття доступної й безкоштовної професійної освіти та реальним державним забезпеченням цієї освіти; незбалансованістю потреб особистості в професійних освітніх послугах і суспільства в професійно-кваліфікаційній структурі підготовки робочих кадрів; недостатнім бюджетним фінансуванням, недосконалістю основних напрямів розвитку системи професійної освіти. Усе вище зазначене вказує на актуальність дослідження питань організації функціонування та визначення додаткових джерел фінансування професійної освіти в Україні [5, с. 19] та світі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи дослідження зайнятості, професійної освіти та державного регулювання у цій сфері заклали класики економічної науки: А. Сміт, К. Маркс, Дж. Кейнс, М. Туган-Барановський, М. Фрідман. Вітчизняні вчені І. Бондар, І. Манцуров, О. Рудченко, Е. Лібанова, В. Покрищук, В. Савченко, Ю. Краснов, О. Кузнєцова, Л. Колєшня, М. Ярошенко внесли значний вклад в розвиток теоретичних положень щодо ринку праці, зайнятості, створення нових робочих місць, професійно-технічної підготовки в установах і на виробництві тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначаючи важливість і вагомість наукових результатів у сфері теорії і практики державного регулювання зайнятості та професійної освіти все ж доцільно зауважити, що деякі аспекти досліджуваної проблеми недостатньо з'ясовані. Перспективним напрямом є, зокрема, здійснення комплексного макроекономічного аналізу державного регулювання зайнятості в сучасних умовах, виявлення пріоритетних напрямів його вдосконалення відповідно до потреб ринкової трансформації економіки України (особливо на засадах інноваційного розвитку).

© Сабадош Г.О., Постоєнко К.І., Усенко О.В., 2016

Мета статті. Розкрити проблеми і особливості фінансування професійної освіти через світовий досвід.

Виклад основного матеріалу. Величезне значення для розвитку будь-якої економічної системи до якої входить і ринок продовольчих товарів має професійна зайнятість, яка є індикатором соціально-економічного розвитку суспільства, формуючи його економічний потенціал, а також рівень і якість життя населення.

В економічних публікаціях існують різні точки зору щодо визначення поняття «професійна зайнятість населення» та її форми. Часто при характеристиці форм зайнятості: загальна, повна, оптимальна і раціональна, окремі економісти оцінюють їх за умови відсутності перенаселення, яке притаманне всім економічним формаціям, а також відсутності безробіття, що в умовах ринкових відносин обов'язково має місце при організації виробництва і праці. На відміну від наведеної точки зору, професійну зайнятість населення пропонується розглядати з позиції, як загальної так і ефективної зайнятості.

Інноваційний розвиток економіки дав поштовх еволюції теоретичних концепцій професійної зайнятості від визначення професії до формування теорії професійної зайнятості. Професійну зайнятість населення можна розглядати через систему економічних і соціальних відносин процесу реалізації творчого та професійного потенціалу працівників. Кожна сфера діяльності вимагає наявність певних професійних навичок, які надаються навчальними закладами через компетентностний підхід у навчальному процесі.

В нинішніх умовах підвищуються вимоги до обґрунтування попиту в кваліфікованих робітниках, технічних та інженерних кадрах. При переході економіки до ринкових відносин пропозиція кваліфікованих кадрів повинна відповідати реальному попиту на кадри визначених професій і рівня кваліфікації. Це потребує створення ринку праці, орієнтованого на кваліфіковану працю, здатного забезпечити удосконалення механізму управління своєчасною підготовкою та перепідготовкою вивільнених робітників.

Розгляд теоретичних основ регулювання професійної зайнятості населення дозволив визначити механізм державного регулювання професійної зайнятості, як комплекс методів, важелів та заходів регулювання попиту та пропозиції робочої сили за професіями на ринку праці. У зв'язку з цим слід зауважити, що із впровадженням державного регулювання професійної зайнятості населення стихійна форма ринку праці має поступитись позиціями організованому ринку праці.

Здійснення організаційно-економічного механізму державного регулювання професійної зайнятості має відбуватися за визначеними у відповідності з рекомендаціями МОП та національними нормативними документами принципами регулювання зайнятості в Україні (рис. 1).

Структура організаційно-економічного механізму державного регулювання професійної зайнятості залежить від принципів та особливостей професійної зайнятості населення.

Особливість зайнятості населення в умовах ринкової економіки полягає у здійсненні принципу поєднання зайнятості у суспільному господарстві з працею в особистому підсобному господарстві, де повинні діяти принципи добровільності, демократичності, справедливості і відчуття господаря. Таке поєднання лежить в основі підвищення трудової активності населення.

Ринок праці відображає більшість політичних і соціально-економічних процесів, що відбуваються в державі. Стан ринку праці визначає становище національної економіки в цілому, і методи макроекономічного регулювання, і ефективність соціальної політики, особливо у сфері загальної та професійної освіти. Тому необхідно оптимізувати ситуацію на ринку праці, що забезпечить зростання виробництва та добробуту українського населення.

Формування інноваційної економіки неможливо без раціонального використання робочої сили. Особливістю Українського ринку праці є наявність значного числа вакансій і безробітних одночасно, що свідчить про невідповідність професійно-кваліфікаційної структури припливу і відтоку робочої сили на ринку праці. В результаті виникають диспропорції між структурою попиту і пропозиції на ринку праці, що приводять до значних втрат країни. Ці втрати виражаються у вигляді недовиробництва ВВП, зростання чисельності безробітних, неефективного використання значної частини бюджетних коштів на систему освіти робочої сили, підвищення її кваліфікації та якості. Втрати працівників пов'язані з низькою заробітною платою; із здійсненням відтворення робочої сили в простому, а не в розширеному масштабі; з більш низькою продуктивністю праці; з неефективністю робочих місць або повною їх відсутністю в багатьох економічних районах країни [1, с. 8].

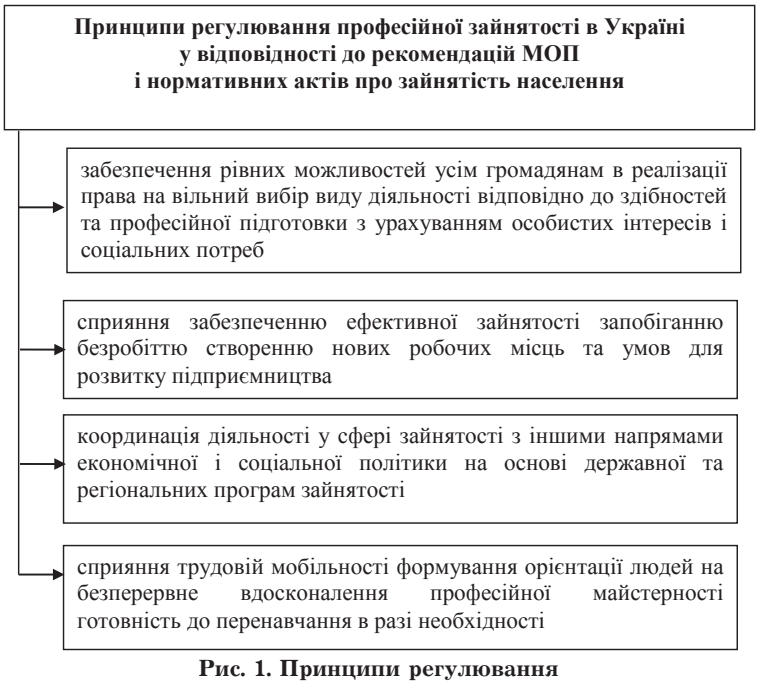

Рис. 1. Принципи регулювання професійної зайнятості в Україні

Джерело: розроблено авторами за даними [2; 4]

Метою державного управління професійною збалансованістю на ринку праці є забезпечення всіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою.

Рис. 2. Механізм факторів впливу на попит на ринку праці

Джерело: розроблено авторами

Державна політика зайнятості пов'язана з формуванням цивілізованого ринку праці, який передбачає збалансування попиту на робочу силу шляхом створення робочих місць необхідної кількості та пропонування робочої сили шляхом створення умов для її професійної підготовки і забезпечення гідних умов праці. Основні напрямки реалізації державної політики зайнятості на будь-який період визначають шляхи та способи розв'язання проблем зайнятості і передбачають консолідацію зусиль усіх сторін соціального діалогу, спрямованих на регулювання процесів, які відбуватимуться на національному ринку праці.

Все ж, диспропорції на ринку праці не врегульовуються на законодавчому рівні. Особливе місце серед чинників виникнення диспропорцій на ринку праці виділяють для системи загальноосвітньої та професійної підготовки робочої сили.

Окрім того, в Україні на сьогодні не існує дієвого механізму визначення потреби в кадрових ресурсах. Порядок формування державного замовлення є занадто складним і, як результат, воно приносить недостовірні дані. Розглянемо досвід використання багатофакторного моделювання у вирішенні даної проблеми.

Багатофакторне моделювання – це метод заснований на багатофакторному економіко-математичному моделюванні, широко розповсюджений для середньострокового та довгострокового прогнозування на рівні галузі, регіону і країни в цілому, дає можливість оцінювати і формувати державне замовлення на ту або іншу дію для підтримки балансу трудових ресурсів. Метод багатофакторного моделювання найбільш відповідає сучасним економічним умовам і є ефективним з погляду можливості прогнозування. У його основі лежить виділення найбільш значимих факторів, що впливають на динаміку попиту та пропозиції на ринку праці. Враховуючи вищезазначене пропонуємо наступний механізм збалансованості ринку праці, який складається із основних чотирьох блоків, котрі і повинні впливати на прогнозування попиту на ринку праці, при цьому тісно взаємодіючи між собою (рис. 2).

Детальні прогнози, звісно, можуть проводитися в рамках наукових, пошукових робіт, але їх слід розглядати як політику планування. Система освіти у свою чергу, повинна прагнути до того, щоб максимально задовольнити індивідуальний попит на освіту, з іншого боку, щоб отриманий рівень освіти і кваліфікації відповідали більш широкому професійному профілю. В наш час дуже часто зустрічається ситуація, коли навчальні заклади рекламують набір на свої спеціальності не зважаючи на потреби ринку праці, причому у великих масштабах. Тому з метою зменшення професійно-кваліфікаційних диспропорцій на ринку праці, на нашу думку, доцільно вживання економічних санкцій до таких навчальних закладів, що проводять агітаційні кампанії не враховуючи потреб ринку праці.

Аналіз існуючих моделей фінансування професійного навчання об'єднує одне – диверсифікація. Є три учасника: уряд, національна економіка і громада. Кінцевий результат – економічне зростання на регіональному (муніципальному) та національному рівнях.

Як свідчить світовий досвід професійна освіта фінансується трьома джерелами: державою, податком на професійне навчання, роботодавцями (рис. 3).

Як випливає з досвіду інших країн, в Європі в цілому, окремих європейських країнах (Об'єднаному Королівстві – Англії, Північній Ірландії, Уельсі, Шотландії; Бельгії, Ірландії, Нідерландах, Німеччині) основними зацікавленими сторонами згідно з їх функціональними ролями є такі: провайдери (навчальні заклади в особі викладачів, дослідників і певною мірою студентів, а також роботодавці, що забезпечують практичну, стажування, набуття професійного досвіду) та бенефіціари (студенти, випускники, роботодавці).

В основу реорганізації системи надання послуг, що надаються державними і комунальними професійно-

Рис. 3. Світовий досвід фінансування професійної освіти

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

технічними навчальними закладами має бути покладена концепція адміністративно-державного менеджменту (світовий досвід антикризового державного управління).

Проте в Україні представництво студентів (учнів) у цій роботі формальне, оскільки вони слабо організовані для вираження спільної думки. Те саме стосується випускників і навіть роботодавців. Щодо роботодавців, то нині вони практично не взаємодіють з навчальними закладами, не сприяють вдосконаленню освітніх програм та якісній їх реалізації. Скажімо, у 2014 році участь роботодавців у фінансуванні прийому студентів на початковий цикл навчання (молодший спеціаліст, бакалавр) становила 0,3%, тоді як самих громадян (студентів) – 52%, а на завершальний цикл (магістр, спеціаліст) – відповідно 0,2% і 67%. Окрім того, вважаємо за необхідне також збільшити фінансове забезпечення досліджень з проблем ринку праці та економічної активності населення. Лише запроваджуючи всі вищезазначені заходи в комплексі можна досягнути поставлених цілей.

Висновки і пропозиції. В ході дослідження при розгляді категорії «професійна зайнятість населення», було зроблено висновок, що це – система соціально-економічних відносин, що склалася в процесі реалізації професійного потенціалу, котрий сформований в різних сферах діяльності (аграрна сфера, харчова промисловість, торговельна сфера, сфера логістики складування та транспортування) як при цілеспрямованому набутті знань у відповідних навчальних закладах різного рівня акредитації, так і за рахунок набуття професійного досвіду.

Розгляд теоретичних основ регулювання професійної зайнятості населення дозволив визначити механізм державного регулювання професійної зайнятості, як комплекс методів, важелів та заходів регулювання попиту та пропозиції робочої сили за професіями на ринку праці і виявити, що його структура залежить від принципів та особливостей професійної зайнятості населення.

В ході дослідження було виявлено, що в Україні на сьогодні не існує дієвого механізму визначення потреби в кадрових ресурсах, а порядок формування державного замовлення є складним і недостовірним. Тому було розглянуто досвід використання багатофакторного моделювання і запропоновано механізм збалансованості ринку праці, який складається із основних чотирьох блоків: потреби ринку, центр зайнятості, роботодавець, освіта, які тісно взаємодіють між собою і впливають на прогнозування попиту на ринку праці. Професійна освіта у світі фінансується трьома джерелами: державою, податком на професійне навчання, роботодавцями. Запропоновано в основу реорганізації системи надання освітніх послуг покласти концепцію адміністративно-державного менеджменту (світовий досвід антикризового державного управління).

Список літератури:

1. Богиня Д. П. Основи економіки праці: [навч. посіб.] / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К.: Знання-Прес. – 2002. – 313 с. – 3-те вид.
2. Забута Н. Регулювання зайнятості населення: теорія і зарубіжний досвід / Забута Н. // Економіка. Проблеми економічного становлення. – 2009. – № 5. – С. 76-82.
3. Інформаційна довідка «Фінансування професійної освіти» [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.old.mon.gov.ua
4. Лібанова Е. М. Ринок праці: навч. посіб. / Е. М. Лібанова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 224 с.
5. Сидор І. П. Організація діяльності та фінансове забезпечення закладів професійно-технічної освіти в Україні / І. П. Сидор // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції – 2011 – № 2. – С. 19. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://fbi.crimea.edu/arhiv/2011/nv_2-2011/005sidor.pdf

Сабадош А.А., Постоенко Е.И.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетмана
Усенко О.В.
Средняя специализированная школа № 139

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ

Аннотация
В ходе исследования была рассмотрена категория «профессиональная занятость населения». Выявлено, что в Украине на сегодня не существует действенного механизма определения потребности в кадровых ресурсах, а порядок формирования государственного заказа является сложным и недостоверным. Поэтому был рассмотрен опыт использования многофакторного моделирования. Предложен механизм сбалансированности рынка труда, который состоит из основных четырех блоков: потребности рынка, центр занятости, работодатель, образование, которые тесно взаимодействуют между собой и влияют на прогнозирование спроса на рынке труда. Профессиональное образование в мире финансируется тремя источниками: государством, налогом на профессиональное обучение, работодателями. Предложено в основу реорганизации системы предоставления образовательных услуг возложить концепцию административно-государственного менеджмента (мировой опыт антикризисного государственного управления).

Ключевые слова: профессиональное образование, занятость населения, мировой опыт, финансирование образования, государственное регулирование, уровень жизни населения.

Sabadosh A.A., Postoienko K.I.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Usenko O.V.
Secondary Specialized School № 139

PUBLIC GOVERNANCE OF PROFESSIONAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF ENSURING NATIONAL INTERESTS

Summary
The study considered the category of «professional employment». It is revealed that in Ukraine there is currently no effective mechanism for determining human resources requirements and the procedure of forming state orders is difficult and unreliable. So the experience of multivariate modeling using was defined. The mechanism of labor market balance, which consists of four main blocks: the market requirements, the employment center, the employer, education, closely interacting among them and affect the forecasting of labor force demand. Professional education in the world is funded by three sources: government, the tax on vocation training, employers. The basis for system of delivery of educational services to lay the concept of administrative-state management redesigning (the world experience of anti-crisis public management) was suggested.
Keywords: vocation education, employment, international experience, education financing, public governance, population living standard.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336

КОНТРОЛІНГ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ

Самарцева А.Є.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У даній статті аналізується сутність поняття контролінгу, його місце в системі управління в часи економічної кризи, подається порівняльна характеристика видів контролінгу. Наводиться аргументація доцільності впровадження контролінгу, як продукту інформаційно-інноваційної економіки. Акцентується на необхідності збільшення уваги до менеджменту на основі інформаційних технологій, комплексного та системного підходів до управління. Відповідно до цього концепція контролінгу має набути більше практичного розвитку в Україні, а її застосування у поєднанні з антикризовим управлінням грає вагому роль для продовження функціонування на ринку.
Ключові слова: контролінг, антикризове управління, система, інформаційне забезпечення, інформаційно-інноваційна економіка.

Постановка проблеми. Головною метою діяльності підприємства є одержання прибутку. Для її досягнення підприємству необхідно постійно вживати заходів до зниження багатьох видів витрат, скорочення запасів, освоєння нових ринків збуту, збільшення обсягів купівлі-продажу товарів. Як свідчить практика, ще досі чимало підприємств вживають такі заходи безсистемно, що не приносить очікуваних результатів, призводить до збитків та банкрутства.

Скорочення промислового виробництва, яке розпочалося з кінця 2012 року, і поглибилося у зв'язку із втратою виробничих потужностей на тимчасово окупованій території та російського ринку збуту; залежність країни від імпорту газу та інших енергоносіїв, зростання цін на них змусило чимало підприємств перейти на режим економії, що викликало наслідки як на мікро-, так і на макрорівні: зменшення надходжень до бюджету, збільшення безробіття, зниження рівня економічного зростання в короткостроковій перспективі. За таких умов увага до проблеми створення інтегрованої корпоративної системи, яка б враховувала всі умови виробництва, допомагала виявляти «вузькі місця» та швидко приймати рішення, значно зросла.

За останні роки збільшилася кількість фундаментальних досліджень проблеми впровадження контролінгу, як системи управління на основі інформаційних технологій та принципів автоматизації не тільки виробництва, а й елементів управління. Саме ці та деякі інші обставини зумовили вибір теми дослідження та визначають його актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії та практики застосування контролінгу в цілому, окремих його аспектів та сфер, зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Ю. Аніскін, І. Ансофф, Й. Вебер, С. Голов, В. Герасимчук, А. Дайле, Н. Данілочкіна, О. Деменіна, Л. Довгань, Р. Ентоні, О. Кармінський, О. Коваленко, С. Козаченко, І. Крейдич, П. Круш, Е. Майєр, Р. Манн, В. Нусінов, О. Орлов, С. Петренко, М. Пушкар, Л. Сухарева, О. Терещенко, Д. Хан, П. Хорват, О. Чумаченко, Г. Яловий та ін.

Незважаючи на наявність значної кількості публікацій з цієї проблематики, доводиться констатувати, що в Україні контролінгу приділяється все ще недостатня увага як з боку науковців, так і з боку практиків, хоча причин для його активного запровадження існує чимало.

Мета статті. Мета даної роботи – визначити особливості контролінгу, його місце в системі управління, зокрема в період економічної кризи; обґрунтувати доцільність його застосування в діяльності вітчизняних підприємств з метою забезпечення їх ефективного функціонування, стабільності та зростання прибутковості.

Виклад основного матеріалу. Безперечною умовою удосконалення методів управління підприємством є ефективне використання внутрішніх його можливостей, тобто створення системи управління, яка б могла своєчасно виявляти, координувати, контролювати, аналізувати відхилення, планувати, здійснювати внутрішній консалтинг, інформувати вище керівництво про стан підприємства. Одним із засобів налагодження такої системи може стати впровадження контролінгу на основі новітніх інформаційних технологій. Удосконалення системи управління, передусім, передбачає досягнення головної мети – отримання підприємством оптимального прибутку, а також вирішення конкретних оперативних, поточних та стратегічних завдань.

Концепція контролінгу використовується понад 50 років і набула широкого і успішного застосування в багатьох країнах світу. В Україні поняття «контролінг» почали застосовувати порівняно недавно: перша публікація з цієї теми з'явилася лише в 1997 році.

Серед вітчизняних вчених дотепер ведеться гостра полеміка стосовно сутності, функціонування і ефективності контролінгу, його місця в системі управління підприємством. Спостерігається і певна неготовність багатьох вітчизняних підприємств визнати такий підхід через його неформальний характер, відсутність однозначності трактування

© Самарцева А.Є., 2016

та дублювання різною мірою існуючих функцій менеджменту. Успішне впровадження контролінгу в практичну діяльність залежить від чіткого розуміння сутності цього явища.

У таблиці наведено визначення поняття «контролінг», які були запропоновані зарубіжними та вітчизняними вченими (табл. 1).

Проаналізувавши ці та інші трактування та пояснення сутності поняття, ми схильні вважати, що контролінг – це система інформаційного забезпечення підприємства, орієнтована на підтримку прийняття управлінських рішень, що орієнтована на контроль, планування та звітність.

Контролінг спрямований на налагодження ефективного функціонування окремих елементів економічної діяльності суб'єктів господарювання та координації їх між собою, забезпечення їх раціональної єдності і взаємодії, координації складових частин управління підприємством: системи цілей, управління персоналом, планування і контролю, виробництва та реалізації, а також організаційної та інформаційної системи.

Контролінг дозволяє встановити контроль за досягненням як стратегічної (довгострокової), так і оперативної (тактичної, поточної) мети підприємства. На підставі цього формуються два види контролінгу: стратегічний та оперативний. Порівняльна характеристика цих видів контролінгу наведена в табл. 2.

Відповідно до видів контролінгу – стратегічного та оперативного – класифікують і його інструменти. Зокрема, інструментами стратегічного контролінгу є: конкурентний аналіз за Портером; система раннього попередження; логістика; портфельний аналіз; аналіз потенціалу; стратегічні розриви; розробка сценаріїв; SWOT-аналіз; Матриця БКГ; Мак–Кінсі; система збалансованих показників BSC (Balanced Scorecard). Основні інструменти оперативного контролінгу суттєво відрізняються від стратегічного. Найбільш відомі наступні: АВС–аналіз; XYZ-аналіз, аналіз обсягу замовлень; метод мозкової атаки; аналіз ризиків; розрахунку сум покриття; оптимізація розмірів партії продукції; аналіз знижок, бюджетування, бенчмаркетінг, дискримінантні показники платоспроможності.

Особливої актуальності набирають нині визначення понять «антикризового контролінгу». Адже в Україні, за даними Держкомстату, збитки великих та середніх підприємств України у 2014 році становили понад 400 млрд. грн., а сума збитків усіх підприємств національної економіки становила 854 млрд. грн. Це у 2,5 разу перевищило суму прибутків усіх підприємств країни – 337 млрд. грн. Для порівняння в 2013 році витрати дорівнювали прибуткам [8].

У державному секторі основна кількість банкрутів знаходиться в таких сферах державного і приватного виробництва, як: сільське господарство, добувна і переробна промисловості, сфера торгівлі, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, операції з нерухомим майном, фінансова та страхова діяльність, професійна, наукова, технічна діяльність, освіта, охорона здоров'я, розваги та відпочинок, спорт тощо [3, с. 147]. Звідси випливає висновок про те, що питання налагодження ефективної системи антикризового управління на підприємстві відіграє вагому роль для продовження функціонування на ринку.

За результатами аналізу фахових досліджень нами визначено два основних підходи до трактування змісту антикризового управління. Прихильники першого тлумачать антикризове управління як діяльність менеджменту фірми, спрямовану на подолання гострих проблем підприємства, що накопичилися внаслідок «невдалого» управління. При цьому сфера застосування інструментарію антикризового менеджменту

Таблиця 1

Визначення поняття «контролінг»

№	Зміст	Автор та джерело
1	система інтегрованого інформаційного забезпечення, планування та контролю діяльності підприємства.	Д. Хан [14]
2	цілісна концепція економічного управління підприємством, яка направлена на виявлення усіх можливостей і ризиків, пов'язаних з отриманням прибутку в умовах ринку.	Х. Фольмут [13]
3	підсистема управління, яка координує підсистеми планування, контролю та інформаційного забезпечення, підтримуючи тим самим системо утворюючу та системо ув'язуючу координацію.	П. Хорват [16]
4	елемент управління соціальною системою, виконуючи свою головну функцію підтримки керівництва у процесі вирішення ним загальної завдання координації системи управління з акцентом на плануванні, контролі та інформуванні.	Ю. Вебер [17]
5	процес, який розуміється як оволодіння економічною ситуацією на підприємстві.	А. Дайле [4]
6	функціонально відособлений напрямок економічної роботи підприємства, пов'язаний з реалізацією фінансово–економічної функції, для прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень; це система забезпечення виживання підприємства в двох аспектах: короткостроковому – оптимізація прибутку та довгостроковому – збереження й підтримка гармонійних взаємозв'язків з навколишніми сферами: природною, соціальною, господарською.	Е. Майер [5]
7	система регулювання затрат і результатів діяльності, яка допомагає у досягненні цілей підприємства та дозволяє запобігти несподіванкам та своєчасно включити червоне світло, коли підприємству загрожує небезпека, яка потребує прийняття заходів протидії.	Е. Майер [5]
8	орієнтована на досягнення цілей інтегрована система інформаційно-аналітичної та методичної підтримки керівників в процесі планування, контролю, аналізу й прийняття управлінських рішень з усіх функціональних сфер.	Л. Набиева [7, с. 28]

Джерело: складено автором

істотно обмежується, поширюючись лише на неплатоспроможні підприємства. До того ж ігнорується необхідність запровадження на них системи превентивних заходів, котрі є ефективнішими порівняно із зусиллями менеджменту щодо подолання наслідків кризи.

Таким чином, якщо дотримуватися цього підходу розуміння антикризового управління, то одним із факторів відмінності антикризового від звичайного є те, що функціональна підтримка менеджменту забезпечується в екстремальних умовах діяльності і рішення приймаються за умов конфлікту інтересів, дефіциту часових, фінансових та матеріальних ресурсів.

Другий підхід базується на принципі не тільки виведення суб'єкта господарювання зі стану кризи, а й на запобіганні його фінансовій неспроможності. Йдеться про впровадження постійно діючих механізмів управління не лише для забезпечення виконання поточних завдань, а й з метою досягнення стратегічних цілей. Звідси випливає необхідність контролінгу і вагомість його ролі в антикризовому управлінні підприємством. Він має важливе значення при виявленні ранніх симптомів кризи, дозволяючи сприймати найслабші сигнали.

Сутністю антикризового контролінгу є запровадження комплексу заходів із попередження й нейтралізації кризи на етапах виявлення кризоутворювальних факторів за результатами своєчасної діагностики, котрі спрямовані на реалізацію стратегії розвитку підприємства, а в разі порушення фінансової рівноваги – на виведення його з кризового стану.

Основою контролінгу, як концепції антикризового управління підприємством, є попередження збиткової діяльності підприємства за рахунок:

– переорієнтації на ефективну роботу підприємства в довгостроковій перспективі;

– адаптації стратегічних цілей до змінних зовнішніх умов;

– погодження оперативних планів із стратегічним планом розвитку підприємства;

– структуризації процесу управління та виділення циклів управління для забезпечення оперативності процесів планування, контролю виконання планів та прийняття коригуючих рішень;

– створення інформаційної системи, що відповідатиме задачам цільового управління підприємством;

– підтримки різноманітних функцій виконавців операцій;

– формування організаційної структури, орієнтованої на сприяння досягнення стратегічних та оперативних цілей підприємства;

– координації дій всіх підрозділів підприємства для досягнення його цілей;

– забезпечення необхідною інформацією для прийняття управлінських рішень шляхом інтеграції процесів збору, обробки, підготовки, аналізу, інтерпретації інформації;

– надання інформації для управління трудовими і фінансовими ресурсами;

– забезпечення виживання підприємства на рівнях стратегічного і тактичного управління;

– сприяння оптимізації залежності «виручка – витрати – прибуток»;

Таблиця 2

Порівняльна характеристика оперативного і стратегічного контролінгу

Ознака	Оперативний	Стратегічний
Орієнтація	В основному внутрішнє середовище підприємства.	Зовнішнє і внутрішнє середовище підприємства.
Мета	Забезпечення прибутковості, фінансової стабільності і ліквідності підприємства шляхом виявлення причинно-наслідкових зв'язків при порівнянні виручки від реалізації і витрат.	Проведення антикризової політики, недопущення виникнення банкрутства. Спрямованість на стратегічний потенціал.
Сфери охоплення	· Контролінг у сфері фінансів з використанням методу бюджетування. · Контролінг маркетингової діяльності. · Контролінг створення і забезпечення вартості підприємства. · Контролінг у логістиці. · Контролінг в адміністрації.	· Контролінг конкурентоспроможності регіону. · Контролінг управління в умовах кризи; · Контролінг у сфері охорони середовища; · Контролінг стабільного розвитку.
Задачі	· Керівництво при плануванні і розробці бюджетів. · Визначення вузьких і пошук слабких місць для тактичного управління. · Визначення всієї сукупності підконтрольних показників відповідно до встановленої поточної мети. · Порівняння планових і фактичних показників підконтрольних результатів і витрат з метою виявлення причин і наслідків відхилень. · Аналіз впливу відхилень на виконання поточних планів. · Мотивація і створення систем. · Інформації для ухвалення поточних управлінських рішень.	· Участь у встановленні кількісної і якісної мети підприємства. · Відповідальність за стратегічне планування. · Розробка альтернативних стратегій. · Визначення критеріїв зовнішніх і внутрішніх умов, що лежать в основі стратегічних планів. · Визначення вузьких і пошук слабких місць. · Визначення основних підконтрольних показників відповідно до встановленої стратегічної мети. · Порівняння планових і фактичних значень показників з метою виявлення причин і наслідків даних відхилень. · Аналіз економічної ефективності (особливо інновацій і інвестицій).
База	Розрахунок результатів з проведенням порівняння план-факту і формулюванням висновків. Баланс, різні форми звітності.	Аналіз потенціалу.
Результат	Планування та прогнозування балансу, звіту про фінансові результати.	Стратегічний план.

Джерело: складено автором на основі [6; 11; 15]

– створення системи контролю над виконанням планів, корегування їх змісту та строків реалізації [12, с. 105].

Слід враховувати, що фінансова діагностика проводиться на різних етапах виникнення й розвитку фінансової кризи, зокрема: на етапі раннього попередження фінансової кризи, на стадії можливої досудової санації, у процесі провадження справи про банкрутство, в тому числі в ході реалізації процедури розпорядження майном боржника, під час розробки плану санації та здійснення санаційного аудиту, для виявлення ознак фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства [9, с. 41].

Важливою особливістю діагностики, яка реалізується в рамках антикризового контролінгу, є те, що вона має бути інтегрована в систему раннього попередження та реагування, а також у процеси планування й контролю на підприємствах.

Особливістю антикризового фінансового контролінгу є також пріоритетність інформаційного та організаційного забезпечення ризик–менеджменту і функціональна підтримка прийняття фінансових рішень у рамках процедури фінансової санації [10].

Більшість дослідників вважають, що антикризовий контролінг виправдовує себе, в першу чергу, на великих та середніх підприємствах. Наприклад, вперше відділ контролінгу був введений на великому промисловому підприємстві «Дженерал Електрик» у 1892 р., але широке застосування його на промислових підприємствах почалося тільки з 20-х років XX ст. [2]. Тому варто оцінювати можливості та резерви підприємства щодо впровадження системи антикризового контролінгу.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного аналізу зазначеної проблеми нами зроблено наступні висновки. Контролінг, будучи однією із сучасних і ефективних систем управління, відіграє важливу роль у визначенні стратегічної політики підприємства, координації діяльності його підрозділів, вирішенні основних виробничих та управлінських завдань. Він допомагає здійснювати процес управління на основі своєчасної обізнаності із структурою інформаційного потоку та відповідному реагуванні на сигнали.

Основна мета системи контролінгу є орієнтація управлінського процесу на максимізацію прибутку і вартості капіталу за умов мінімізації ризику і збереження ліквідності та платоспроможності підприємства.

Відповідно до сучасної економічної ситуації науковці та дослідники частіше стали оперувати таким поняттям як антикризовий контролінг, або контролінг в антикризовому управлінні. Адже своєчасне застосування антикризових заходів дає змогу уникнути фінансової кризи та банкрутства багатьох суб'єктів господарювання.

Запровадження антикризового контролінгу можна вважати продуктом нової «інформаційно–інноваційної економіки». Доцільність його обумовлена рядом обставин: кризові явища можна передбачати та пом'якшувати; до них можна та необхідно готуватися; управління в умовах кризи потребує особливих підходів, спеціальних знань, досвіду та мистецтва. Кризові процеси можуть бути до певної міри керованими. Професійне управління ними здатне мінімізувати негативні наслідки діяльності.

Впровадження модулів контролінгу здатне забезпечувати віддзеркалення всієї фінансово–господарської діяльності підприємства в реальному режимі часу, підвищувати якість управлінських рішень за рахунок комплексного використання інформації в системі планування і контролю.

Організація антикризового контролінгу, як і організація управлінської діяльності взагалі, є необхідною процедурою в системі менеджменту, оскільки дозволяє упорядкувати та удосконалювати процеси взаємодії автономних елементів складних систем.

За умов наявності відповідних ресурсів для впровадження автоматизованої системи контролінгу підприємства зможуть підвищувати ефективність своєї діяльності, збільшувати та стабілізувати прибуток на оптимальному рівні, оперативно контролювати грошові потоки та уникати можливих помилок пов'язаних з людським фактором.

Саме контролінг як інноваційна концепція антикризового, зокрема превентивного, фінансового управління є найважливішим фактором раннього попередження банкрутства підприємств і має формувати інформаційні ресурси, що дають змогу своєчасно провести діагностику виробничо-господарського і фінансового стану, порівняти отримані техніко-економічні показники з прогнозованими, виявити тенденції і перспективи розвитку відповідно до стратегічної мети та запобігти негативному впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на результати діяльності.

Список літератури:

1. Акєнтьєва О. Б. Контролінг як фактор підвищення ефективності управління підприємством / О. Б. Акєнтьєва, Ю. А. Журавльова, А. Ю. Журавльова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12 _KPSN_2009/ Economics/44704.do, с. htm
2. Анташов В. А. Экономический советник менеджера: уч.-пр. пособие / В. А. Анташов, Г. В. Уварова. – Мн.: Финансы, учет, аудит, 1996. – 320 с.
3. Виговська Н. Г. Антикризовий фінансовий контролінг як інстурмент запобігання банкрутства / Н. Г. Виговська, Полчанов А. Ю. // Вісник ЖДТУ. – 2013. – № 4 (66). – С. 146–153.
4. Дайле А. Практика контроллинга: Пер. с нем. / Под ред. и с предисл. Лукашевича М. Л., Тихоненковой Е. Н. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 336 с.
5. Майер Э. Контроллинг как система мышления и управления: Пер. с нем. Жукова Ю. Г., Зайцева С. Н. / Под ред. Николаевой С. А. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 560 с.
6. Маркіна І. А. Контролінг для менеджерів: навч. посіб. / І. А. Маркіна, О. М. Таран-Лала, М. В. Гунченко – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 304 с.
7. Набиева Л. Ю. Контроллинг как новая экономическая категория науки управления // Економіка та держава. – № 8. – 2007. – С. 28–29.

8. Офіційний сайт Державної служби статистики – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
9. Савчук Д. Фінансова діагностика як складова антикризового контролінгу на підприємстві / Д. Савчук // Економіст. – Прикладна економіка. – 2014. – № 11. – С. 41–45.
10. Терещенко О. О. Управління фінансовою санацією підприємств: підручник / О. О. Терещенко. – 2-ге вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2009. – 550 с.
11. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
12. Тюріна Н. М. Технології та інструменти антикризового управління організацією / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка, Т. В. Назарчук, К. О. Бацура // Вісник Хмельницького національного університету. – 2015. – № 2. – С. 100–107.
13. Фольмут Х. Й. Инструменты контроллинга от А до Я: Пер с нем. / Под ред. и с предисл. М. Л. Лукашевича и Е. Н. Тихоненковой. – М.: Финансы и Статистика, 2001.
14. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга / Пер. с нем. / Под ред. А. А. Турчака, Л. Г. Головача, М. Л. Лукашевича. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
15. Шепітко Г. Ф. Контролінг: Посібник (для студентів спеціальностей усіх форм навчання). – К.: Вид-во Європ. Ун-ту. – 2010. – 136 с.
16. Horvath P. Controlling. – Muenchen: Vahlen, 1998. – 902 s.
17. Weber J. Einfuhrung in das Controlling. Stuttgart, 2002.

Самарцева А.Е.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

КОНТРОЛЛИНГ В АНТИКРИЗИСНОМ УПРАВЛЕНИИ

Аннотация
В данной статье анализируется сущность понятия контроллинга, его место в системе управления во времена экономического кризиса, подается сравнительная характеристика видов контроллинга. Приводится аргументация целесообразности внедрения контроллинга, как продукта информационно-инновационной экономики. Акцентируется на необходимости увеличения внимания к менеджменту на основе информационных технологий, комплексного и системного подходов к управлению. В соответствии с этим концепция контроллинга должна получить больше практического развития в Украине, а ее применение в сочетании с антикризисным управлением играет важную роль для продолжения эффективного функционирования предприятий на рынке.
Ключевые слова: контроллинг, антикризисное управление, система, информационное обеспечение, информационно-инновационная экономика.

Samartseva A.E.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CONTROLLING IN CRISIS MANAGEMENT

Summary
This article analyzes the essence of the concept of controlling, its place in management in times of economic crisis, comparative characteristic of species of controlling are provided. An argument of expediency of controlling introduction as a product information and innovative economy are given. The attention to the need for increasing role of management based on information technology, comprehensive and systematic approach to management are described. According to this, concept of controlling must take more practical development in Ukraine, and its use in conjunction with crisis management plays a significant role in the effective operation on the market.
Keywords: controlling, crisis management, system, information security, information and innovative economy.

УДК 336.763.3

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОБЛІГАЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІТЕНТІВ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ

Саух О.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розроблено авторську модель встановлення ціни на облігації для українських емітентів, що надасть змогу підвищити конкурентоздатність таких облігацій та буде націлена на залучення іноземних інвесторів. Проаналізовано діяльність українських емітентів на міжнародних ринках боргових інструментів. Удосконалено систему управління емісіями облігацій українських емітентів на міжнародних ринках. Виявлено перспективність розвитку використання облігацій як засобу залучення коштів для українських суб'єктів господарювання. Надано рекомендації державним та недержавним емітентам.
Ключові слова: облігації, фондовий ринок, ціноутворення, конкурентоздатність, інвестиційна привабливість, економетрична модель, фондові біржі, оцінка ефективності, міжнародний ринок цінних паперів.

Постановка проблеми. Міжнародний ринок облігацій відкриває для компаній та держави джерело короткострокового та дострокового фінансування за меншу ціну, ніж на внутрішньому ринку, та з майже необмеженими можливими обсягами запозичень. В умовах нестачі внутрішніх та зовнішніх ресурсів для розвитку національної економіки та зважаючи на ефективність облігацій як інструменту залучення коштів, актуальною є проблема покращення інвестиційної привабливості облігацій українських емітентів на основі вдосконалення механізмів ціноутворення на облігації, що сприятимуть залученню іноземних інвестицій. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності облігацій українських емітентів покликане сприяти вирішенню проблеми дорогого залучення коштів в Україні. Ефективне міжнародне розміщення облігацій є способом залучення більш дешевого капіталу в українські підприємства, що має стати важелем підвищення економічної активності в країні, а отже, економічного зростання. Раціональне залучення іноземних грошових засобів передбачає встановлення економічно та математично обґрунтованої ціни на боргові інструменти. У той час як необізнаність ринкової ситуації призводить до нереалізованих емісій або до переплат за занадто високу дохідність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день відсутня чітка модель або принципи формування конкурентоспроможності облігацій, особливо для країн, що розвиваються. Це призводить до нераціонального залучення коштів через завищені відсоткові ставки або зовсім до відмови від такого способу фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика міжнародного ринку облігацій давно перебуває у полі зору економістів як складова комплексу міжнародного ринку цінних паперів. Даному питанню присвячені праці видатних учених-економістів – А.М. Адама, Базилевича В.Д., Р. Брейлі, Е. Весперoні, Мендрула О.Г., Р.С. Мертона, Міркіна Я.М., Ф. Мішкіна, Старостіної А.О., Дж. Твінібоа, К. Харві, Шевченка В.Ю., С. Шмуклера та ін.

Мета статті. Метою дослідження є виявлення сучасних особливостей формування конкурентоздатності облігацій та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення розміщення українських облігацій на міжнародних ринках.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний ринок облігацій є складовою величезного за обсягом ринку цінних паперів, який складає 212 трлн. дол. США і слугує методом залучення грошових засобів для фінансування діяльності. На частку облігацій припадає майже 100 трлн. дол. США. За останні 25 років на ринку облігацій відбулися такі структурні зрушення: різке падіння дохідності облігацій, як номінальної, так і реальної, яка на сьогоднішній день коливається біля нуля; збільшення суверенного боргу; зростання боргового ринку країн, що розвиваються, і зменшення частки країн Великої сімки, зростання абсолютного та відносного обсягу корпоративного боргу [13]. Ринок облігацій є мультивалютним [9]. Основними валютами деномінації були долар США, євро та єна. Дохідність облігацій набагато нижча, ніж дохідність по акціям, дивлячись на біржові індекси S&P 500, DAX 30, Nikkei 225, FTSE 100 [13].

Ринок боргових інструментів в Україні знаходиться на етапі розвитку [4; 5]. Тому для залучення додаткових грошових засобів за нижчою ціною, ніж на вітчизняному ринку, необхідно виходити на міжнародний ринок боргових інструментів. Загалом з 2000 по жовтень 2015 року було 97 емісій: 25 державних та 72 недержавних на суму 45885 млн дол. США. Більшість емісій були деноміновані в доларах США.

За останні 15 років Україна була активним суб'єктом на міжнародному борговому ринку. Було емітовано 25 випусків облігацій на загальну суму у 23,5 млрд. дол. США. Це становить 51% від загального обсягу залучених засобів для допомогою облігацій державними і недержавними суб'єктами України. В свою чергу, приватні компанії залучили майже 22,5 млрд. дол. США.

Лістинг облігацій українських емітентів відбувався на 6 біржах. Та українські емісії мали крос-лістинг на чотирьох парах бірж: ірландській та берлінській; лондонській та берлінській; люксембурзькій та берлінській; швейцарській ФБ та берлінській біржі.

На ірландську та люксембурзьку біржу, та на ірландську і берлінську біржі через крос-лістинг припало 59% всіх емісій. Також 6 випусків облігацій було реалізовано на позабіржовому ринку. Всі 6 компаній, що продавали свої боргові інструменти на позабіржовому ринку, виходили на міжнародний ринок лише по одному разу.

© Саух О.С., 2016

Кредитний рейтинг країни є одним з найважливіших факторів вартості позикових коштів. По-перше, кредитний рейтинг показує ризик неплатежу емітента. Чим нижчий рейтинг, тим більшу необхідно встановлювати відсоткову ставку для компенсації ризику для інвестора.

По-друге, кредитний рейтинг недержавних суб'єктів, як правило, не може бути вищим, ніж держави [1; 2; 6]. Тобто найнадійніший банк країни, який мав би рейтинг A2-Aa1, через низьку платоспроможність держави рівнем B2 отримав би рейтинг B2. І тепер банк не має змоги залучати позикові кошти за низької вартістю. Різниця між ціною грошей з рейтингом емітента A1 і B2 дорівнює приблизно 5-8%, притому що ставка з A1 на 2010 рік складала 2-4%, а B2 – 9-11%, тобто в 3-4 рази дорожча.

З 2000 по жовтень 2015 року було емітовано 72 випуски облігацій на міжнародні фінансові ринки недержавними суб'єктами на суму 22408 млн дол. США (рис. 1). Емісії мали рейтинги від Ca до Ba2, який є на 2 пункти вищим, ніж рейтинг України під час лістингу. Це є доволі рідкісним явищем, коли випуску облігацій присвоюють рейтинг вищий, ніж самому емітенту та державі.

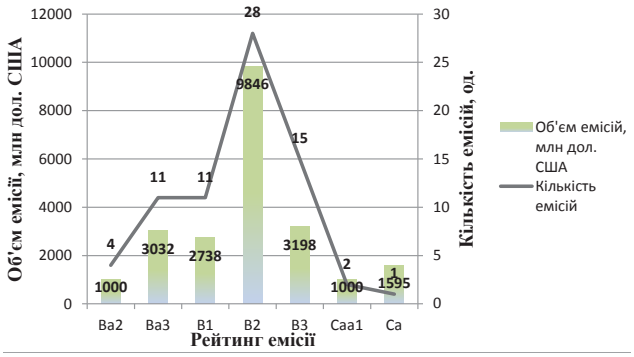

Рис. 1. Кількість та обсяг емісій за кредитними рейтингами

Джерело: складено автором за даними [10; 11; 12]

У більшості випадків дане явище пов'язане з гарантування виплати третьою стороною боргу у випадку неплатежу емітента. Загалом таких емісій було 4 з рейтингом Ba2 і 11 з Ba3. Наприклад, випуск облігацій Приватбанком у 2007 році на суму 500 та 37 млн дол. США гарантувала британська компанія SPV Credit Finance PLC, емісії банку «Альфа-банк Україна» були гарантовані материнською компанією – російським Альфа-банком. Всі три випуски у 2006 році Укрексимбанку були гарантовані Credit Suisse International, тому і отримали Ba2.

Інші 58 випусків не мали гарантування, тому їх рейтинг був або таким же, або нижчим, ніж український. Найбільше емісій має рейтинг B2. Її сумарна вартість майже 10 млрд дол. США. Рейтинг B1 та Ba3 мали по 11 випусків на суму 2738 та 3032 млн дол. США відповідно. B3 отримали 15 емісій за суму майже 3200 млн долю США. Переддефолтні рейтинги Caa1 і Ca мали 2 і 1 емісії на суми 1 і 1,595 млрд дол. США.

З такого розподілу можна стверджувати, що в більшості на міжнародні ринки виходять фінансово стійкі компанії та ті, чий борг є гарантованим. Лише 3 емісії мали вкрай низький рейтинг, одна з яких Нафтогаз у 2009 році з її постійними «газовими війнами» та боргами, Ощадбанк у 2013 році, коли рейтинг України понизили до B3, і Метінвест у 2010.

Компанії, які емітували облігації на міжнародні ринки, в своїй більшості були фінансовими: банки або інвестиційні компанії. На них припало майже 61% всій емісій у грошову вираженні (рис. 2). 13,7% та 12,7% залучених коштів були для агро- та харчової промисловості та електроенергетики. Металургія та добувна промисловість емітувала боргових цінних паперів на 1525 млн дол. США або 6,8%.

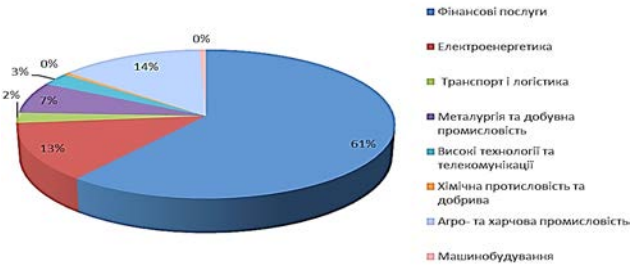

Рис. 2. Галузева структура емітентів

Джерело: складено автором за даними [14]

Найменше припало на транспорт і логістику, яка представлена лише Укрзалізницею на суму 500 млн дол. США, – 2,2%, високі технології – Київстар GSM – всі три емісії сумарно на 601 млн дол. США, – 2,7%, хімічну промисловість та добрива – 0,6% або 125 млн дол. США, та машинобудування. Остання галузь представлена лише компанією «ЗАЗ», яка залучила 125 млн дол. США.

Однією з основних показників стану фінансового ринку країни є форма кривої дохідності боргових цінних паперів, яка показує залежність доходності однорідних фінансових інструментів від їх термінів до погашення. Крива використовується для оцінки відсоткового ризику [14; 16].

При аналізі кривої дохідності необхідно виділяти однорідні за ризиком облігації. Розглянуті 4 основні групи за рейтингами: Ba2+Ba3, B1, B2, B3.

Облігації з рейтингом B1 мають криву дохідності, яка паралельна осі абсцис, що означає, що в майбутньому інвестори не очікують зміну відсоткових ставок за теорією очікувань (рис. 3). За теорією ліквідності український фінансовий ринок не потребує значної ліквідності у короткостроковому періоді.

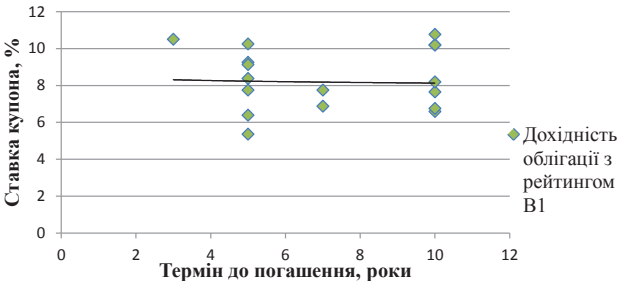

Рис. 3. Крива дохідності облігації з рейтингом B1

Джерело: складено автором за даними [10; 11; 12]

Всі емісій України з рейтингом B1 були привабливими лише для інвесторів, які не бажають сильно ризикувати. Облігації мали купон 6,58%, 6,75% та 7,65% на 10 років та 6,875% на 7 років, 6,385% на 5 років. Якщо для інвестора кредитний

рівень B1 є прийнятним, то саме ці боргові цінні папери є оптимальним вкладенням грошей, маючи тимчасово завищену дохідність.

Облігації за кредитним рейтингом B2 мають інверсну криву дохідності, але з невеликим нахилом. Менш фінансово стійкі компанії не потребували невідкладно додаткової ліквідності, але загальний рівень купонів вищий на 2-3%. Ця дохідність пояснюється премією за додатковий ризик неплатежу. Всі облігації, які мали дохідність 9% і вище, є привабливими для інвестора. До таких відносились облігації 14 недержавних суб'єктів господарювання. Також облігацій України та Києва з купонами 9,25% та 9,375% мали більшу інвестиційну привабливість.

Облігації з рейтингом B3 мають криву дохідності з додатнім нахилом, що приближається до прямої, паралельної до осі X. Цінні боргові папери з рейтингом, який на 1 пункт вище переддефолтного, показують, що із збільшенням терміну до погашення дохідність зростає. Пояснюється це тим, що ті компанії, які на момент емісій вже були у скрутному становищі, не можуть гарантувати, що через 5-15 років вони зможуть повернути номінальну вартість облігації, а ймовірність того, що вони через 2-5 років не збанкрутують більша, ніж через 10.

Облігації українських емітентів з рейтингами Ba2 та Ba3 є найнадійнішими, і у випадок неплатежу були гарантовані іноземними компаніями. Крива дохідності має від'ємний нахил, тут, як і на ринку більш ризикових паперів B1 і B2, спостерігається криза ліквідності. Емітенти дуже зацікавлені в отриманні позикових коштів навіть за високою вартістю (рис. 4). Також з рис. 5 можна сказати, що за гіпотезою очікувань відсоткові ставки повинні знижуватися. Тут привабливими є облігації Укрексимбанку з купоном 8,4% на 10 років; Приватбанку з купоном 9,07% на 24 роки; Альфа-банку з купоном 12% на 3 роки; Надра банку.

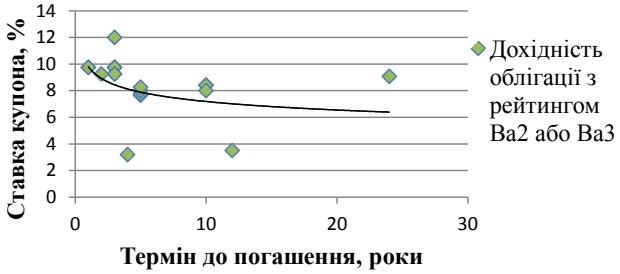

Рис. 4. Крива дохідності облігації з рейтингами Ba2 та Ba3

Джерело: складено автором за даними [10] [11] [12]

Емісія цінних паперів Києва на терміном погашення на 5 років під 8,25% є також цікавою для інвестора. Інші облігації є менш привабливими та субститутами залежно від терміну їх утримання.

Країни Центральної Європи, такі як Чехія, Польща, Угорщина, є економічно більш розвинутими, ніж Україна, є членами Європейського Союзу, але не ввели євро як державну валюту. Розмір і структура їх економік подібна до української, крім Польщі, розмір якої у 2,5-3 рази більший (табл. 1). Всі ці 3 країни та Україна мають значну частку промисловості у структурі ВВП, що дорівнює приблизно 30-35%, є експортоорієнтованими [17].

Таблиця 1

Порівняння економічних показників Польщі, Чехії, Угорщини та України

Показник	Польща	Чехія	Угорщина	Україна
ВВП за ПКС, млрд. дол. США	817	286	198	337
ВВП на душу населення, дол. США	21214	26492	20065	7423
Частка промисловості, %	31,2	38,7	30,8	29,6
Частка с/г, %	4,5	2,6	3,3	9,9
Частка послуг, %	64,3	58,7	65,9	60,5

Джерело: складено автором за даними [17]

Всі три країни залучають грошові засоби від іноземних інвесторів шляхом емісії облігацій. Як і Україна, Чехія, Угорщина та Польща розпочали лістинг своїх облігацій в кінці 1990-х років, а активно їх емітувати почали лише у 2001-2004 роках. Всього ці країни розмістили на міжнародних ринках 260 емісій (Польща – 130; Чехія – 75; Угорщина – 55) [14]. Чехія, Угорщина та Польща мають стабільнішу економіку, ніж Україна, тому їх кредитні рейтинги є вищими, що, в свою чергу, означає більш дешеві залучені кошти для самої держави та незалежних її суб'єктів. Найменш стабільною з цих країн є Угорщина. У 1989 році країна отримала рейтинг Baa2. У листопаді 2011 країні присвоїли рейтинг Ba1, який є і на сьогоднішній день.

Для порівняльного аналізу було взято по 31 емісій кожної країни у довільному порядку для точності математичних та статистичних показників. Розподіл емісій за кредитним рейтингом подібний до України (рис. 5).

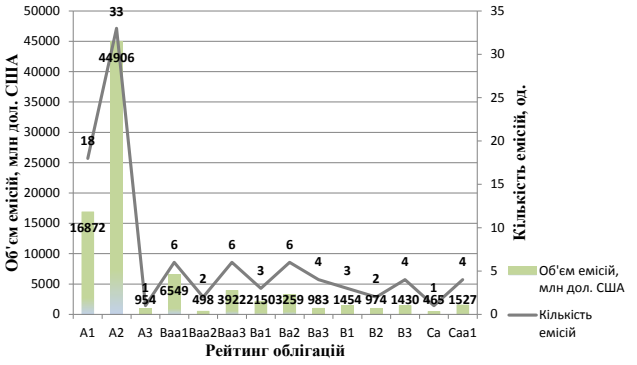

Рис. 5. Розподіл емісій на кредитним рейтингом

Джерело: складено автором за даними [10] [11] [12]

Найбільше було облігацій з рейтингом A2 та A1 (33 та 18 відповідно), тобто найкращим, який міг бути у недержавних суб'єктів. З рейтингом цінних паперів A2 було емітовано більше половини у грошовому вираженні – майже 45 млрд. дол. США з 86 млрд. загальних, а на A1 – майже 17 млрд. Менш надійні облігації були у меншій кількості – лише 28% у грошовому вираженні.

Для точності та достовірності аналізу всі емісії перераховано у долари з інших валют по то-

гочасному обмінному курсу, а ставка купона скоригована за прогнозований під час емісії темп інфляції двох валют на термін обігу паперу.

Серед вибірки розміром 93 випуски 71 емісію було деноміновано у євро, 17 у доларах США, 3 у британських фунтах, 2 у швейцарських франках.

При аналізі облігацій емітентів Чехії, Польщі, Угорщини найбільше було паперів з рейтингом А2. Їх було 33 випуски з 93 на суму майже 45 млрд. дол. США. з загальних 86 млрд. дол. досліджуваних. Крива дохідності має додатній нахил, що притаманно цінним паперам високої надійності (рис. 6). Попит на ці облігації є високим через те, що їх купують інвестиційні банки, різноманітні пайові інвестиційні фонди та загальні фонди банківського управління для диверсифікації ризику та через правове регулювання для пенсійних фондів. Інвестиційно привабливими є цінні папери, що знаходяться вище кривої дохідності.

Найнижчий рейтинг боргових цінних паперів інвестиційного рівня Baa1, Baa2 та Baa3 спостерігався у 14 з 93 випусків. Через те, що рівень платоспроможності цих емітентів високий, крива дохідності схожа з облігаціями з рейтингом А1, А2 і А3 (рис. 6).

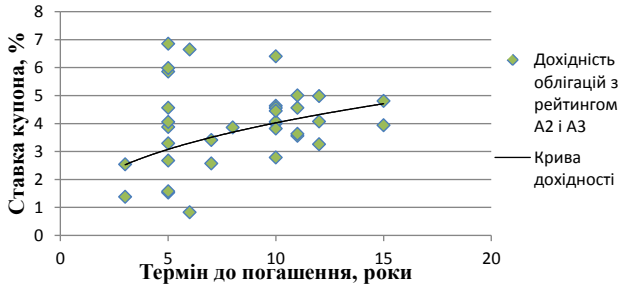

Рис. 6. Крива дохідності облігацій з рейтингом А2 і А3

Джерело: складено автором за даними [10; 11; 12]

Ринкова ситуація з облігаціями спекулятивного рівня емітентів Чехії, Польщі та Угорщини така ж, як і в Україні. Крива дохідності є інверсною, тобто із збільшенням терміну до погашення ставка купона знижується. Компанії очікують пониження загального рівня відсоткових ставок або ж потребують терміново додаткову ліквідність.

Облігації з рейтингом В1, В2 та В3 були представлені лише 9 емісіями. Крива є також інверсною, що характерно для ринку боргових цінних паперів з низьким рівнем надійності.

Для ведення ефективної діяльності на міжнародному ринку боргових інструментів необхідно чітко знати механізм його діяльності, фактори впливу, основні залежності між змінними. Для цього будується математична модель, яка виражає усі зміни в динаміці, спроможна з низькою ймовірністю. похибки спрогнозувати ситуацію на ринку через певний період часу.

Міжнародний ринок облігацій є невід'ємною складовою міжнародного боргового ринку. Суб'єкт економічних відносин, яких потребує додаткового фінансування, вибираючи вид інструмента залучення коштів, буде цікавитися рівнем відсоткових ставок. Зважаючи на те, що всі облігації, які розглядалися, мають купони, основним показником, який показує рівень цін запозичень, є ставки основних центральних банків та ставка LIBOR.

Ми вважаємо, що саме ставки Федеральної резервної системи для деномінованих у доларах облігацій, Європейського центрального банку для цінних паперів у євро та ставка LIBOR повинні відображати вартість залучення грошей. Також треба зауважити, що всі досліджувані емісій не мали найвищого рівня надійності, тому ставка купона збільшується на рівень ризику для інвестора. Свого піку ставка ФРС і LIBOR досягла у 2006 на рівні 5,25% та 5,7% відповідно [8; 15]. З кінця 2007 ставка ФРС постійно знижувалася, а з початку 2009 року дорівнює 0,25%, до грудня 2015 року. Ставка ЄЦБ слідує за ставкою ФРС з часовим лагом у 1-2 роки і є більше гнучкою. На кінець 2015 року ставка ЄЦБ складала 0,05%, а офіційний ЄЦБ заявляв, що готовий знизити ставку для боротьби в дефляцією

Цікаво, що залежність між ставкою купона та ставкою ФРС є обернена. Всі досліджувані емісії мали лістинг лише на біржах Європи, і емітентами були також лише європейські компанії та

Таблиця 2

Дані економічних моделей по залежності ставки купона облігацій Чехії, Польщі, Угорщини

Номер м-лі	1	2	3	4	5	6
Вид функції	Степенева	Степенева	Лінійна	Лінійна	Лінійна	Лінійна
Залежна змінна	Ставка купона	Зваж. ставка купона	Ставка купона	Зваж. ставка купона	Зваж. ставка купона	Зваж. ставка купона
Незалежні змінні	Ставка ЄЦБ, Рейтинг	Ставка ЄЦБ, Рейтинг	Ставка ФРС, ecb, рейтинг	Ставка ФРС, ecb, рейтинг	Ставка ЄЦБ, Рейтинг	Рейтинг, ecb, v, years
R^2	0,4140	0,3971	0,6655	0,6608	0,6138	0,6307
Adjusted R^2	0,4010	0,3837	0,6543	0,6493	0,6053	0,6140
Prob (F-stat)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
B_1	0,2585	0,2760	-0,4861	-0,7269	-0,5829	-0,6122
B_2	-1,0174	-1,1063	1,4048	1,7783	0,6672	0,6613
B_3			0,5950	-0,6077		0,0004
B_4						0,0545
B_0	4,0516	4,1864	11,7675	11,3898	11,8451	11,5423
Prob (B_1)	0,0009	0,0016	0,0168	0,0007	0,0000	0,0000
Prob (B_2)	0,0000	0,0000	0,0001	0,0000	0,0007	0,0010
Prob (B_3)			0,0000	0,0000		0,2137
Prob (B_4)						0,3874

Джерело: складено автором на основі економетричного моделювання в середовищі EViews

держави. Ставка ФРС і ЄЦБ рухаються в одному напрямі, але в певним часовим лагом. Ми вважаємо, що обернена залежність пояснюється тим, що емітенти орієнтувалися на рівень ставок європейського ринку, де рівень ставок задає Європейський центральний банк, тому виникали ситуації, коли ставки на європейському ринку зростали, а ФРС вже знизила свої, як це було з середини 2007 року по середину 2008-го.

Модель будувалася у програмному забезпеченні EViews, вираховувалися основні показники стійкості та адекватності моделі, вплив змінних на ставку купона облігації. Важливішим показником того, що модель відображає зміни ринкового середовища, є її рівень значущості (prob (F-stat.)), коефіцієнт детермінації R-squared, рівень значущості коефіцієнтів моделі (prob. кожної змінної) [3; 7].

Для перевірки подібності емісій Чехії, Польщі, Угорщини та України будуємо лінійну модель, в якій змінними є кредитний рейтинг емітента, ставка Європейського центрального банку, термін до погашення та об'єм емісії. В даній моделі обраховується номінальна ставка купона, що є не зовсім коректно, адже в серед європейських облігацій 71 з 93 емісій деноміновані в євро. В моделях використовуються умовні позначення: r – ставка купона, rusd – зважена ставка купона, ring – кредитний рейтинг облігації, v – обсяг емісії, years – кількість років до погашення, ecb – ставка рефінансування Європейського центрального банку, frs – ставка рефінансування Федеральної резервної системи, libor – шестимісячна ставка LIBOR.

Для аналізу облігацій емітентів Польщі, Чехії, Угорщини було побудовано 6 моделей, результати яких було записано у таблицю 2.

Найточнішою є модель № 3. Незалежними змінними в ній є: ставка ФРС, ставка ЄЦБ, рейтинг емітента. R^2 = 0,6655, залежною – ставка купона. Лінійна модель зваженої ставки купона по Чехії, Польщі, Угорщини № 3 має вид $F(r) = b_0 + b_1*frs + b_2*ecb + b_3*ring + \varepsilon$.

Маємо вибіркове рівняння регресії виду:

$$R = 11{,}7675 - 0{,}4861*frs + 1{,}4048*ecb - 0{,}5950*ring.$$

При введенні нормалізованих змінних можна побачити справжню залежність ставки відсотка від рейтингу, ставки ФРС та ЄЦБ:

– Ставка ФРС має обернену залежність на рівні (-0,3092)

– Ставка ЄЦБ має пряму залежність на рівні 0,5244

– Рейтинг емітента має обернену залежність на рівні (-0,8686)

Українські емітенти виходили на міжнародний борговий ринок, починаючи з 2000 року 97 разів. Для виявлення найкращої моделі, яка б максимально точно описувала поведінку вітчизняних емітентів, ми побудували 6 моделей (табл. 3).

В результаті ми бачимо, що моделі тих форматів, які описували європейські облігації, не в змозі нормально оцінити ситуацію з українськими борговими паперами. Лише модель № 6 має хоча б низький рівень точності лінійного зв'язку R^2 = 0,3102, що є занадто мало для функціонування моделі.

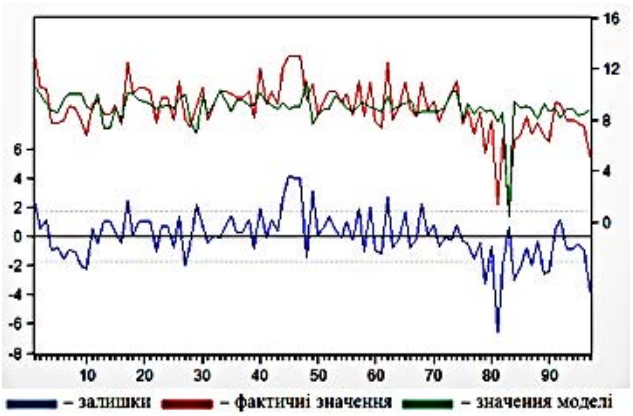

Рис. 7. Графічне відображення залишків, фактичних та обчислених значень лінійної моделі зваженої ставки купона облігацій емітентів України № 6

Джерело: побудовано автором на основі економетричного моделювання в середовищі EViews

Таблиця 3

Дані економічних моделей по залежності ставки купона облігацій емітентів України

Номер м-лі	1	2	3	4	5	6
Вид функції	Степенева	Степенева	Лінійна	Лінійна	Лінійна	Лінійна
Залежна змінна	Ставка купона	Зваж. ставка купона	Ставка купона	Зваж. ставка купона	Зваж. ставка купона	Зваж. ставка купона
Незалежні змінні	Ставка ЄЦБ, Рейтинг	Ставка ЄЦБ, Рейтинг	Ставка ФРС, ecb, рейтинг	Ставка ФРС, ecb, рейтинг	Ставка ЄЦБ, Рейтинг	Рейтинг, ecb, v, years
R^2	0,0600	0,0495	0,1457	0,1070	0,0924	0,3102
Adjusted R^2	0,0400	0,0292	0,1181	0,0781	0,0731	0,22802
Prob (F-stat)	0,0546	0,0922	0,0021	0,0143	0,0105	0,0000
B_1	0,0477	0,0275	-0,4148	-0,3036	-0,5449	-0,5000
B_2	-0,3077	-0,4012	1,0072	0,6628	0,3377	0,4157
B_3			-0,4994	-0,6505		-0,0002
B_4						-0,1043
B_0	2,7466	2,9215	11,4183	12,5654	12,1629	12,4891
Prob (B_1)	0,2665	0,6662	0,0208	0,2152	0,0027	0,0019
Prob (B_2)	0,0162	0,0350	0,0028	0,1469	0,0807	0,0167
Prob (B_3)			0,0023	0,0039		0,0003
Prob (B_4)						0,0177

Джерело: складено автором на основі економетричного моделювання в середовищі EViews

Розглянемо модель № 6. Ми бачимо, що є декілька емісій, які модель не може описати адекватно (рис. 7). Це такі випуски облігацій:

- Укрексимбанк – 6,8%, № 10
- Україна – 3,5%, № 81
- Україна – 3,2%, № 84
- Україна – 5%, № 97
- Союз-Віктан – 12,5%, № 17
- Альфа-Банк Україна – 12%, № 44
- Альфа-Банк Україна – 13%, № 45
- Альфа-Банк Україна – 13%, № 46
- Альфа-Банк Україна – 13%, № 47
- Приватбанк – 10,768%, № 49
- Агротон – 12,5%, № 62
- Укрексимбанк – 12,2%, № 57.

Можна сказати, що всі емісії, дохідність яких була прив'язана до LIBOR і які були емітовані з кінця 2005 року до початку 2009 року, були вигідно розташовані, бо реалізовані по ринковим цінам, а з часом витрати на виплати купона знижувалися через зниження самої LIBOR. Емітовані пізніше облігації загалом також складали інвестиційну привабливість для інвестора, так і об'єктивну ціну витрат для емітента, бо ставка LIBOR знаходилась приблизно на одному рівні, а для покупця остання є своєрідним захистом від інфляції та різкої зміни ринкових умов запозичення. Тож після аналізу всіх моделей можна надали такі рекомендації вітчизняним емітентам:

1. Найважливішим фактором, який впливає на ставку купона, а, отже, і на вартість залученого капіталу, є кредитний рейтинг емітента облігації, або рейтинг самої емісії. Доцільно при встановленні відсоткової ставки на облігації використовувати модель, що описується рівнянням R = 11,7675 – 0,4861*frs + 1,4048*ecb – – 0,5950*ring, тобто, що більш надійним є емітент, то нижчу ставку купона він може собі дозволити.

2. Для українських емітентів, зважаючи на низький кредитний рейтинг України та залежність від нього рейтингу емісії, доцільно отримувати гарантування свого боргу по облігаціям у надійній іноземній компанії. Це знизить дохідність емісії через підвищення кредитного рейтингу. Як ми бачили по українським емісіям, це збільшує рейтинг на 1-2 пункти та знижує ставку купона на 1-2%.

3. Більш конкурентоспроможними серед довгострокових будуть облігації із плаваючою ставкою купона – варто використовувати самий такий механізм встановлення ціни, якщо потреба заключається у надійному довготерміновому залученні коштів. Дохідність облігації, яка прив'язана до, наприклад, ставки LIBOR, буде привабливішою для інвестора, бо захистить цього від збитку від альтернативного вкладення коштів при зростання загального рівня ставок.

4. На ринку надійних облігацій короткострокові ставки мають бути нижче довгострокових, на ринку спекулятивних облігацій з рейтингами нижче Ba1 довгострокові ставки варто встановлювати нижче короткострокових. Як ми бачили на кривих дохідності та в моделях зі змінною «термін до погашення», немає чіткої залежності між ставкою купона та терміном до погашення. Але якщо проаналізувати ринкове середовище, можна побачити, в якій ситуації зараз знаходиться ринок і яка залежність існує в конкретний момент часу: обернена чи пряма. На ринках з надійними облігаціями залежність пряма, і крива дохідності має додатній напрям. Якщо компанія має кредитні рейтинги в діапазоні від A1 до Baa3, то скоріше за все короткострокові ставки будуть нижчі, ніж довгострокові. Менш фінансово стійкі компанії часто терміново потребують додаткову ліквідність, тому розміщують облігації на короткий термін під високі відсотки. Отже, якщо компанія має рейтинги надійності нижче Ba1, більш доцільним буде розміщення цінних паперів на тривалий термін під нижчий відсоток, ніж на 2-5 років.

5. Варто слідкувати за ставками рефінансування Федеральної резервної системи та, особливо, Європейського центрального банку. Саме вони є задають рівень ставок на ринку боргових інструментів, а вже потім дохідність зростає на відносний рівень ризику неплатежу емітента. Слід розраховувати на те, що під час економічного буму ставки будуть високими, навіть при високому рівні надійності, як це було у 2006-2007 році, коли ФРС тримала ставку на 4,5-5,25%, а у 2007-2009 році ЄЦБ на рівні 3,5-4,25%. Також обов'язково треба мати на увазі, що європейський ринок має часовий лаг з американським. Європейські ставки «затримуються» приблизно на 1-2 роки. Тому, якщо ФРС починає проводити м'яку монетарну політику, розраховуйте на скоріше повторення цього ж на ринку Європи.

6. Варто пам'ятати, що інвестори цінують саме реальну, а не номінальну дохідність. При виборі валюти деномінації варто враховувати, що якщо інфляційний тиск бажаної валюти розміщення великий, більш доцільно використати іншу. Отже, чим вища інфляція, тим вищу необхідно ставити ставку купона. При цьому, у ситуації на серпень 2015 року, коли долар США показав 1,7% інфляції, а євро – (-0,2)%, більш доцільно використовувати долар США як валюту деномінації, оскільки необхідно очікувати антидефляційних заходів Європейського центрального банку, до числа яких головним чином відноситься кількісне пом'якшення, яке може результувати у значному здешевшанні євро, а отже – у втраті ефективності залучення коштів емітентом. Також важливо враховувати необхідність розрахунку зваженої ставки купона, тобто ставки купона, вираженої у першій валюті по тогочасному обмінному курсу, і скориговану на прогнозований на момент емісії темп інфляції обох валют. Така ставка купона реально показує дохідність облігації у першій валюті, якщо сама облігація розміщена у другій валюті. Так, наприклад, при ставці купона, 5% для євродеономінованих облігацій, зважена ставка вже буде 5,21%, а на сьогоднішній день аналогічний обсяг за такою ж номінальною ставкою у доларах принесе 3,24% інвесторам. Тобто для інвестора такий цінний папір при рівних за іншими параметрами умовах є менш привабливим, ніж деноміновані у євро облігації із ставкою купона 5%. Слід брати до уваги, що під час лістингу на біржах, де долар є популярнішою валютою, ніж євро, таких як ірландська, варто враховувати зважену ставку купона, якщо необхідно розміщувати євро-деноміновані облігації.

Висновки. 1) Визначено тенденції розміщення облігацій українських емітентів на міжнародних ринках. У результаті вивчення сучасних даних компаній Cbonds, Moody's, Fitch, Standard&Poor's та Bloomberg, Reuters, Barclays та даних з фондових бірж Європи автором було зібрано єдину статистичну базу даних емісій облігацій українських державних та недержавних емітентів, за доомогою якої був проведений статистичний аналіз емісій. 2) Здійснено економічну оцінку конкурентоспроможності облігацій європейських емітентів. Конкурентні позиції облігацій європейських емітентів базуються на таких вихідних точках: більшість європейських облігацій деноміновані у євро, що є результатом більшої інтегрованості у економіку країн, що входять до зони євро; кредитні рейтинги емісій значно вищі, ніж українські, що призводить до нижчих дохідностей. Надійні – з високим рейтингом емісії – облігації європейських емітентів мають пряму залежність терміну до погашення та дохідності, спекулятивні ж облігації – обернену, що є характерним для розвинутих ринків, в той час як українські емісії майже з будь-яким кредитним рейтингом – обернену. Тобто облігації досліджуваних європейських країн є більш конкурентоспроможними у довгостроковому періоді, у той час як українські облігації наразі використовуються переважно в рамках спекулятивного інвестування. 3) Розроблено модель залежності привабливості облігацій від основних характеристик емісій. Економетричний аналіз емісій українських емітентів на міжнародних ринках за 2000-2015 роки показав, що наразі відсутня вагома залежність між відсотковою ставкою та основними характеристиками емісії, що говорить про безсистемність випусків облігацій українськими емітентами та не дає можливості досягти високого рівня конкурентоспроможності, визначеної вище. Для підвищення конкурентоспроможності майбутніх облігацій українських емітентів здійснено методом економетричного моделювання оцінку окреслених вище залежностей для облігацій емітентів Польщі, Чехії та Угорщини як більш розвинутих, порівняно із Україною, країн. Визначено, що облігації польських, чеських та угорських емітентів мають виражену обернену залежність відсоткової ставки від рейтингу випуску, обернену від ставки ФРС та пропорційну від ставки ЄЦБ. 4) На основі проведеного дослідження та з метою підвищення конкурентоспроможності облігацій сформульовано практичні рекомендації українським емітентам щодо раціоналізації розміщення облігацій на міжнародних ринках.

Список літератури:

1. Базилевич В. Д. Цінні папери: підручник / В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – 1094 с.
2. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: підручник / С. Я. Боринець. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 582 с.
3. Ковтун Н. В. Теорія статистики: підручник / Н. В. Ковтун, Е. В. Галицька. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 375 с.
4. Криклій А. С. Фінансовий ринок України в умовах глобалізації: проблеми та перспективи: монографія / А. С. Криклій. – К.: Репрографіка, 2007. – 597 с.
5. Лютий І. О. Ринок боргових цінних паперів в Україні: суперечності та тенденції розвитку: монографія / І. О. Лютий, Т. В. Грищенко, О. В. Любкіна та ін. – 2-ге вид-ня. – К.: ЦУЛ, 2008. – 432 с.
6. Мендрул О. Г. Фондовий ринок: операції з цінними паперами: Навч. посіб. / О. Г. Мендрул, І. А. Павленко; Київ. нац. екон. ун-т. – 2-е вид., допов. та переробл. – К.: КНЕУ, 2000. – 156 , с.
7. Черняк О. І. Економетрика: підручник / Черняк О. І., Комашко О. В., Ставицький А. В., Баженова О. В.; за ред. О. І. Черняка. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 359 с.
8. Bankrate [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bankrate.com/rates/interest-rates/libor.aspx – Назва з екрану.
9. Bank for International Settlement [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bis.org/ – Назва з екрану.
10. Boerse Berlin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.boerse-berlin.de/index.php – Назва з екрану.
11. Bourse de Luxembourg [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bourse.lu/home – Назва з екрану.
12. Irish Stock Exchange [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ise.ie – Назва з екрану.
13. Outlook for International Bonds [Електронний ресурс] // The Charles Schwab Corporation. – Режим доступу: https://www.schwab.com/public/schwab/nn
14. Cbonds. EM [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://em.cbonds.info/emissions/simple/ – Назва з екрану.
15. FedPrimeRate [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fedprimerate.com – Назва з екрану.
16. Frederic S. Mishkin. Economics of Money, Banking & Financial Markets, The Student Value Edition (10th Edition) 736 pages.
17. The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.worldbank.org/ – Назва з екрану.

Саух А.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОБЛИГАЦИЙ УКРАИНСКИХ ЭМИТЕНТОВ НА МЕЖДУНАРОДНЫХ РЫНКАХ

Аннотация
Разработана авторская модель установления цены на облигации для украинских эмитентов, которая позволит повысить конкурентоспособность таких облигаций и будет нацелена на привлечение иностранных инвесторов. Проанализирована деятельность украинских эмитентов на международных рынках долговых средств. Усовершенствована система управления эмиссиями облигаций украинских эмитентов на международных рынках. Выявлено перспективность развития использования облигаций как средства привлечения денежных ресурсов для украинских субъектов хозяйствования. Даны рекомендации государственным и негосударственным эмитентам.
Ключевые слова: облигации, фондовый рынок, ценообразование, конкурентоспособность, инвестиционная привлекательность, эконометрическая модель, фондовые биржи, оценка эффективности, международный рынок ценных бумаг.

Saukh O.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ENHANCING THE COMPETITIVENESS BOND OF UKRAINIAN ISSUERS IN THE INTERNATIONAL MARKETS

Summary
Pricing model for bonds of Ukrainian issuers has beed developed, which will allow to increase the competitiveness of bonds and is aimed at attracting foreign investors. The activity of Ukrainian issuers in the international markets of debt instruments has been analyzed. The management of bonds issue of Ukrainian companies system in international markets has been improved. Prospects of using bonds as a means of raising funds for the Ukrainian economic entities have been developed. The recommendations for state and private issuers have been given.
Keywords: bonds, stock market, pricing, competitiveness, investment attractiveness, econometric model, stock exchanges, evaluation of effectiveness, international securities market.

УДК 338.2:620.9(477)

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА: ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ, ПОШУК ШЛЯХІВ МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ ТА ЕФЕКТИВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Світлична В.Ю.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
Рубанка В.М.
Держенергонагляд, м. Київ

Досліджуються питання визначення сутності поняття «енергетична безпека», співвідношення понять «загрози» та «ризики». Висвітлюється перелік загроз і ризиків вітчизняного енергетичного сектору економіки. Аналізуються аспекти законодавчого та інституційного забезпечення державної політики у сфері енергетичної безпеки України. Розкривається перелік індикаторів оцінки енергетичної безпеки. Узагальнюються основні заходи забезпечення енергетичної безпеки.
Ключові слова: енергетика, енергетична безпека, глобалізація, загроза, ризик, Держенергонагляд, індикатори оцінки.

Постановка проблеми. Рівень національної безпеки та стабільний економічний розвиток кожної держави значною мірою визначається надійністю її енергетичного забезпечення та якісною роботою енергетики. Впливаючи на діяльність інших секторів економіки, енергетичний комплекс грає надзвичайно важливу роль для життєдіяльності всієї держави.

Сучасні міжнародні процеси різкого загострення проблем боротьби за енергетичні ресурси актуалізують питання розробки ефективних заходів забезпечення енергетичної безпеки та

© Світлична В.Ю., Рубанка В.М., 2016

мінімізації ризиків і загроз цих процесів. Виникнення ризиків енергетичній безпеці і енергетичній стабільності зумовлено нерівномірністю в забезпеченні всіх країн світу енергетичними ресурсами (вугілля, природний газ, нафта). Що, в кінцевому рахунку, призводить до вразливості економічних систем цих держав та регіонів.

Отже, забезпечуючи високий рівень енергетичної безпеки кожна держава отримує можливість зміцнювати свої національні інтереси та стійкий розвиток. Немаловажним при цьому виступає пошук рішення наявних енергетичних проблем та урегулювання кризових ситуацій і на глобальному рівні.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Актуальність досліджуваних питань з енергетичної безпеки підтверджується значною кількістю наукових матеріалів таких вчених та експертів у галузі енергетичних питань, як: Г.В. Бондаренко, Ю.В. Дзядикевич, М.Г. Земляний, В.І. Мунтіян, І.В. Плачков, А.В. Прокіп, С.М. Сендеров, А.І. Шевцов та ін. [2; 4; 13; 16; 25-26; 30].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тим не менш, сучасний стан енергетичної безпеки країн світу вимагає пошуку нових підходів до визначення її змістовного наповнення та виробки основних заходів її забезпечення.

Мета статті. Метою роботи є дослідження основних аспектів розгляду сутності та шляхів забезпечення енергетичної безпеки підприємств.

Викладення основного матеріалу. Економічна категорія «енергетична безпека» розглядається численними фахівцями з енергетичних питань, при цьому її сутність іноді висвітлюється з кардинально різних точок зору, надаючи енергетичній безпеці недостатньо обґрунтований і істотно різноманітний економічний зміст. Використовуючи результати досліджень [2; 6; 7; 9; 10-20; 26; 29; 32; 35-37; 39] спробуємо систематизувати існуючі визначення енергетичної безпеки (табл. 1).

На нашу думку, найбільш доцільним під змістом категорії «енергетична безпека» розуміти: стан захищеності економіки, суспільства, держави, регіону від наявних і потенційних дестабілізуючих загроз і ризиків енергетичного характеру шляхом сталого функціонування енергетичного комплексу, диверсифікації джерел постачання енергоресурсів та впровадження інноваційних технологій розвитку нетрадиційної енергетики.

Виходячи з результатів досліджень [1, с. 41; 26, с. 523] енергетичну безпеку можна охарактеризувати відповідними факторами: здатністю паливно-енергетичного комплексу забезпечувати достатню пропозицію економічно доступних і якісних паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР); здатністю економіки (як системи споживачів ПЕР) раціонально (дбайливо) витрачати енергоресурси і відповідно обмежувати свій попит; досить високим рівнем стійкості систем енергетики і паливно-енергетичного комплексу в цілому до впливів від реалізації потенційних загроз безпеці, а також стійкістю сфери енергоспоживання до дефіцитів і порушень енергопостачання, викликаними цими загрозами.

Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) [17] провели аналіз діючого в нашій країні законодавства та інституціонального забезпечення державної політики з енергетичної безпеки. Законодавче забезпечення державної політики з енергетичної безпеки представлено наступними нормативно-правовими актами: Стратегією національної безпеки Укра-

Рис. 1. Показники оцінки енергетичної безпеки

Джерело: розроблено автором за джерелом [17]

Таблиця 1

Перелік існуючих підходів до визначення сутності категорії «енергетична безпека»

1-ий підхід	стан захищеності інтересів (національних, державних, суспільних) у енергетичній сфері [5, с. 55; 6, с. 12; 15, с. 23]
	стан захищеності громадян, суспільства, економіки від загроз незадовільного енергозабезпечення [2, с. 1; 10, с. 13; 13, с. 19; 26, с. 523; 29, с. 5]
2-ий підхід	стан систем енергозабезпечення (зокрема ПЕК) у різних умовах [8, с. 7; 11, с. 2; 16, с. 7; 30, с. 17]
3-ій підхід	безперервна фізична доступність за ціною, яка є прийнятною з точки зору дотримання екології [12, с. 3]
4-ій підхід	здатність держави забезпечити максимально надійне, технічно безпечне, екологічно прийнятне і достатньо обґрунтоване енергозабезпечення економіки і населення, а також гарантоване забезпечення можливості керівництва держави у формуванні та здійсненні політики захисту національних інтересів у сфері енергетики, без надмірного зовнішнього і внутрішнього тиску в сучасних і прогнозованих умовах [9, с. 4; 22, с. 1]
5-ій підхід	у вузькому розумінні – як незагрозливий рівень залежності країни від зовнішніх постачальників енергоресурсів, який убезпечує функціонування національної економіки та її енергетичного сектору від можливості зовнішнього політичного тиску; у широкому розумінні – енергетична безпека охоплює всі сфери життя людини, з якими пов'язана енергетика [25, с. 11]

Джерело: розроблено автором за джерелами [2; 5; 6; 8-11; 13; 15-16; 22; 25-26; 29-30]

їни, Енергетичною стратегією України на період до 2030 р., Законом України «Про електроенергетику», Законом України «Про нафту та газ», Законом України «Про трубопровідний транспорт», Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», Кодексом України «Про надра», Законом України «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» [29; 7; 19; 21; 23; 18; 20; 24]. У свою чергу, інституціональне забезпечення державної політики з енергетичної безпеки здійснюють: Президент, Верховна Рада, Рада національної безпеки і оборони, Кабінет міністрів, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України є головним органом у забезпеченні реалізації державної політики в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому та нафтогазовому комплексах. Важливим суб'єктом забезпечення енергетичної безпеки виступає Державна інспекція з енергетичного нагляду України. Держенергонагляд є невід'ємною ланкою всього технологічного ланцюга з виробництва, перетворення, передавання, розподілення та споживання електричної і теплової енергії, що є однією з умов забезпечення надійного та безпечного енергопостачання споживачів та забезпечення енергетичної безпеки держави [17, с. 23].

Проаналізуємо, що саме несе загрозу функціонуванню енергетичного сектору. Автор книги «Енергетика: історія, сучасність і майбутнє» І.В. Плачков (міністр палива та енергетики України у 1999 р. та 2005-2006 р.р.) під поняттям «загрози енергетичній безпеці» розуміє події короткочасного або довготривалого характеру, які можуть дестабілізувати роботу енергокомплексу, обмежити або порушити енергозабезпечення, призвести до аварій та інших негативних наслідків для енергетики, економіки та суспільства [16, с. 23]. До переліку основних типів загроз енергетичній безпеці відносять [16, с. 33; 31, с. 14]: економічні, соціально-політичні, техногенні, природні і управлінсько-правові загрози.

Важливим аспектом аналізу загроз енергетичній безпеці є ідентифікація наявних та потенційних загроз і ризиків. Іншими словами, встановлення місця, часу, частоти, форми та особливостей їх прояву, а також оцінка наближення їх величини до критичного рівня. У кількісному виразі цей інформаційно-аналітичний матеріал можна представити системою показників, так званих індикаторів енергетичної безпеки. Порівнюючи фактичне значення індикаторів з нормативним (критичним) рівнем отримуємо можливість регулювати управлінські дії із забезпечення належного рівня енергетичної безпеки. Вже згадані у статті фахівці НІСД [17] в якості критеріїв оцінки енергетичної безпеки України пропонують використовувати наступні показники (рис. 1).

Загострення та глобалізація ризикових факторів функціонування енергетичного комплексу країни обумовлює необхідність раціонального управління ними та зниження ступеню ризику до допустимого. А це, у свою чергу, дозволить ефективно здійснювати заходи із забезпечення енергетичної безпеки країни. Базуючись на результатах досліджень [29, 4, 3] основними заходами забезпечення енергетичної безпеки виступають:

1) розробка, реалізація прозорої, дієвої нормативно-правової бази функціонування всіх галузей енергетики (координація та контроль за діяльністю державних енергетичних систем, атомної енергетики, природних монополій);

2) посилення боротьби з тіньовою економікою;

3) гарантованість і контроль з боку державних органів виконавчої влади та місцевих органів самоуправління щодо надійного енергозабезпечення всіх галузей економіки;

4) створення загальнодержавного фонду енергозбереження;

5) суворий облік та контроль за енергоспоживанням в економіці.

Висновки і пропозиції. Досліджені в статті питання підтверджують необхідність організації в нашій державі консолідованих дій із мінімізації ризиків та загроз функціонування енергетичного сектору України, а також розробки єдиних методичних критеріїв оцінки стану енергетичної безпеки. Оцінка дозволить визначити пріоритетність визначених варіантів розвитку енергетики з позицій забезпечення енергетичної безпеки. У свою чергу, забезпечення енергетичної безпеки сприятимете: досягненню інтенсивного економічного зростання, зміцненню конкурентоздатності країни, підвищенню енергоефективності економіки та рівня життя населення, а також мінімізації негативного впливу енергетичного сектору на навколишнє середовище.

Список літератури:

1. Бараннік В. О. Енергетична безпека держави: обґрунтування основних складників, залежностей та взаємозалежностей / В. О. Бараннік // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 2 (23). – С. 40-46.
2. Бондаренко Г. В. Енергетична безпека як визначальна складова економічної незалежності України / Г. В. Бондареко, В. О. Щерба. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N152/N152p098-108.pdf
3. Гарантування енергетичної безпеки: аналітичний матеріал ДП «НАЕК Енергоатом». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.energoatom.kiev.ua/ru/about/strategy/guaranteeing_energy_security
4. Дзядикевич Ю. В. Шляхи гарантування енергетичної безпеки України / Ю. В. Дзядикевич // Інноваційна економіка: Науково-виробничий журнал. – 2014. – № 3. – С. 25-30.
5. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Видав. центр «Академія», 2000. – Т. 1: А-К. – 503 с.
6. Енергетична безпека України: чинники впливу, тенденції розвитку / За ред. Ковалка М. П., Шидловського А. К., Кухаря В. П. – К.: НАНУ, АТ «Енергозбереження», 1998. – 160 с.
7. Енергетична стратегія України на період до 2030 р.: [розпорядження Кабінету Міністрів України: офіц. текст: за станом на 24.07.2013 р. № 1071-р]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13

8. Забезпечення енергетичної безпеки / Рада національної безпеки і оборони України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К. – НІПМБ, 2003. – 264 с.
9. Ковалко М. П. Розвинута енергетика – основа національної безпеки України. Аналіз тенденцій і можливостей / М. П. Ковалко, О. М. Ковалко. – К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2009. – 104 с.
10. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування; Кер. проекту В. М. Геєць. – К.: Логос, 1999.
11. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [наказ Міністерства економіки України: офіц. текст: за станом на 02.03.2007 р. № 60]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents
12. Міжнародне енергетичне агентство. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.iea.org/subjectetcqueries/keyresult.asp
13. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян / монографія. – К.: КВІЦ, 1999. – 464 с.
14. Організаційно-правові засади державного управління у паливно-енергетичному комплексі України: дис. ... канд. юрид. наук / М. А. Новицький. – Ірпінь: 2005. – 233 с.
15. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття / За редакцією А. К. Шидловського, М. П. Ковалка / НАН України; Підприємство «Укренергозбереження». – Київ.: Укр. енциклопедичні знання, 2001. – 400 с.
16. Плачков І. В. Енергетика: історія, сучасність і майбутнє / І. Плачков, С. Г. Плачкова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-4/section-1
17. Пріоритетні напрями удосконалення державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України: аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1753
18. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: [закон України: офіц. текст: за станом на 08.02.1995 № 39/95-ВР із змінами та доп., внесеними Законом України від 26.10.2014 р.]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/39/95
19. Про електроенергетику: [закон України: офіц. текст: за станом на 16.10.1997 р. № 39/95-ВР із змінами та доп., внесеними Законом України від 16.07.2015 р.]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/575/97
20. Про надра: [закон, кодекс України: офіц. текст: за станом на 27.07.1994 р. № 132/94-ВР із змінами та доп., внесеними Законом України від 01.01.2016 р.]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132/94
21. Про нафту та газ: [закон України: офіц. текст: за станом на 12.07.2001 р. № 2665-III із змінами та доп., внесеними Законом України від 12.07.2015 р.] // Відомості Верховної Ради України від 14.12.2001. – 2001. – № 50. – Ст. 262.
22. Про основи національної безпеки України: [закон України: офіц. текст: за станом на 19.06.2003 р. із змінами та доп., внесеними Законом України від 07.08.2015 р.]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15
23. Про трубопровідний транспорт: [закон України: офіц. текст: за станом на 15.05.1996 р. № 192/96-ВР із змінами та доп., внесеними Законом України від 28.12.2015 р.]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/192/96
24. Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період: [закон України: офіц. текст: за станом на 02.11.2006 № 307-V із змінами та доп., внесеними Законом України від 05.12.2012 р.]. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/307-16
25. Прокіп А. В. Гарантування енергетичної безпеки: минуле, сьогодення, майбутнє: [монографія] / А. В. Прокіп. – Львів: ЗУКЦ, 2011. – 154 с.
26. Сендеров С. М. Методические аспекты индикативного подхода к оценке уровня энергетической безопасности страны и ее регионов / С. М. Сендеров // International conference «Energy of Moldova – 2012. Regional aspects of development» October 4-6, 2012. – Chisinau, Republic of Moldova. – С. 522-528.
27. Сердюченко О. В. Законодавчі аспекти забезпечення енергетичної безпеки держави / О. В. Сердюченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 1. – С. 214-218.
28. Система економічної безпеки держави / Під. заг. ред. д.е.н, проф., заслуженого економіста України Сухорукова А. І. / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 685 с.
29. Стратегія національної безпеки України [Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р.] // Офіційний вісник Президента України від 03.06.2015. – 2015 р. – № 13. – С. 50. – Ст. 874.
30. Шевцов А. І. Енергетична безпека України: стратегія та механізми забезпечення / А. І. Шевцов, М. Г. Земляний, А. З. Дорошкевич / За ред. А.І. Шевцова, Дніпропетровськ: Пороги, 2002. – 264 с.
31. Энергетическая безопасность: сущность, основные проблемы, методы и результаты исследований: открытый семинар «Экономические проблемы энергетического комплекса» под рук. проф., д.э.н. Некрасова А. С. – М., 2011. – 91 с.

Светличная В.Ю.
Харьковский национальный университет имени А.Н. Бекетова
Рубанка В.Н.
Госэнергонадзор, г. Киев

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ СУЩНОСТИ, ПОИСК СПОСОБОВ МИНИМИЗАЦИИ РИСКОВ, ЭФФЕКТИВНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ МЕР ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Аннотация
Исследуются вопросы определения сущности понятия «энергетическая безопасность», соотношения понятий «угрозы» и «риски». Освещается перечень угроз и рисков отечественного энергетического сектора экономики. Анализируются аспекты законодательного и институционального обеспечения государственной политики в сфере энергетической безопасности Украины. Раскрывается перечень индикаторов оценки энергетической безопасности. Обобщаются основные меры обеспечения энергетической безопасности.
Ключевые слова: энергетика, энергетическая безопасность, глобализация, угроза, риск, Держенергонагляд, индикаторы оценки.

Svitlychna V.Yu.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
Rubanka V.M.
Derzhenergonaglyad, Kiev

ENERGY SECURITY: DEFINITION OF ISSUES, FINDING WAYS TO MINIMIZE THE RISK, EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF THE SOFTWARE

Summary
The problems of defining the essence of the concept of «energy security», the relationship between the concepts of «threat» and «risk». Illuminates the list of the threats and risks of the domestic energy sector. Analyzed aspects of the legislative and institutional support of the state policy in the sphere of energy security of Ukraine. It expands the list of indicators to assess energy security. Summarizes the basic measure of energy security.
Keywords: energy, energy security, globalization, threat, risk, Derzhenergonaglyad, evaluation indicators.

УДК 332

МОДЕРНІЗАЦІЯ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗА РАХУНОК ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЇ

Синиця Н.А.
ТОВ «ОБІО»

Проаналізовано визначення теплоізоляції. Досліджена ситуація у вітчизняній енергетичній галузі української економіки. Також розглянуто основні проблеми підвищення енергетичної ефективності в сільській місцевості за рахунок теплоізоляції. Проаналізовано державний механізм фінансування програми енергоефективності та її мінуси для сільського населення. Також у статті висвітлені питання зарубіжного досвіду з енергозбереження в сільській місцевості.
Ключові слова: тепло, теплоізоляція, ефективність, енергозбереження, механізм фінансування програми енергоефективності.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої країни основним питанням є енергозбереження. Світові держави розробляють системи стимулювання енергозбереження на державному рівні, адже це є загальнодержавною проблемою з огляду на загрозу енергетичній безпеці країни. Також недостатній обсяг власних енергоносіїв змушує українську владу приймати рішення щодо значного їх імпорту. Так як світові енергетичні запаси скорочуються, а ціни лише на них зростають, то імпорт не являється достатнім вирішенням енергетичних проблем в країні.

Дуже низький рівень термоізоляції стін сільського будинку призводить до негативних наслідків для здоров'я домочадців. Основними з них є величезні витрати на опалення будинку. Вирішення проблем передбачає обґрунтування сучасних вимог до енергозберігаючих

© Синиця Н.А., 2016

технологій світового рівня, як, наприклад, теплоізоляція.

Теплоізоляція – це відмінний спосіб економії на енергоносіях, при цьому втрати тепла стають мінімальними, що дозволяє зберегти необхідну температуру всередині приміщення без додаткових зусиль, що витрачаються на обігрів, тим самим знизивши викиди в атмосферу продуктів горіння, що дуже важливо в сучасній непростій екологічній ситуації.

Таким чином, всього лише утепливши сільські оселі, ми можемо заощадити мільярди кубометрів газу і зміцнити економічну незалежність нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні та вітчизняні науковці, вивченню проблеми енергозбереження присвячують дуже багато наукових праць. Основний напрямок досліджень полягає у науковому обґрунтуванні методів і моделей енергозбереження, сучасних вимог до впровадження новітніх (енергозберігаючих) технологій в сільських місцевостях. Серед них проблеми наукових засад енергозбереження в сільській місцевості досліджували в своїх працях Гришко В.В., Рабштина В.М., Огінський А.М., Перебийніс В.І., Праховник А.В.

Метою дослідження є розгляд основних теоретико-методологічних положень щодо проблем підвищення енергетичної ефективності в сільській місцевості за рахунок теплоізоляції.

Виклад основного матеріалу. Упродовж багатьох століть предметом уваги вчених було питання, що таке тепло. Тривалий час теплоту розглядали як якусь невагому рідину, яка тече від більш нагрітого тіла до менш нагрітого. У середині XVIII століття Михайло Ломоносов створив власну теорію теплоти, яку виклав у праці «Роздуми про причини теплоти та холоду». Досліджуючи рухи «корпускул» (так тоді називали молекули), Ломоносов дійшов висновку, що теплові явища пов'язані з обертальним рухом цих «корпускул» [6].

Так, на основі своєї теорії теплоти Ломоносов відкрив закон збереження енергії, який полягає у тому, що енергія нізвідки не з'являється і нікуди не зникає, вона лише переходить з одного виду в інший. У середині XIX століття з'ясувалося, що тепло є також одним із видів енергії, а не якоюсь особливою рідиною. Отже, закон збереження і перетворення енергії справедливий і для тепла: інші види енергії можуть перетворюватися на тепло і навпаки; тепло не може ні виникнути ні з чого, ні зникнути безслідно. Тепло не є безкоштовним даром, як, наприклад, сонце або чисте повітря. Воно є товаром, для виробництва та збуту якого комунальні підприємства витрачають неабиякі кошти. Звідки ж підприємство теплопостачання бере ці кошти? Лише з оплати споживачів за надані підприємством послуги опалення та гарячого водопостачання. Саме тут і виникають проблеми, для цього разу фінансові.

Теплоізоляція – це елемент конструкції будівлі, що зменшує втрату тепла і енергії, шляхом зниження теплообміну між огороджувальними конструкціями та довкіллям. Якщо коротко сказати про корисність впровадження енергозбереження в загальному і утеплення сільського будинку зокрема – то все зводиться до простого аргументу [5].

До початку 90-х років XX сторіччя в Україні використання енергетичних ресурсів було одним з показників успішного розвитку економіки. Це було характерною ознакою республік колишнього СРСР, які були повністю забезпечені власними енергетичними ресурсами. За сучасних відносин непроголошеної війни з РФ енергозбереження стає основним економічним чинником сталого розвитку України [1].

Домінуючим продуктом на ринку теплоізоляції є мінеральна вата. Мінеральна вата складається з гірських порід і споріднених їм технологічних відходів. На сьогодні частка мінеральної вати серед всіх видів теплоізоляції постійно зростає. Мінераловатні плити підвищеної жорсткості на синтетичному зв'язуючому з гідрофобізуючими добавками виготовляються з гідромаси за технологією мокрого формування. Ця мінераловатна продукція призначена для теплової ізоляції огороджувальних будівельних конструкцій: стінових панелей, перекриттів, а також для утеплення покриттів, виконаних з профільованого металевого настилу або залізобетону без пристрою стяжки і вирівнюючого шару, в умовах, що виключають контакт виробів з повітрям всередині приміщень [8].

Уряд незалежної України, представляючи програму своїх дій, приділяє особливу увагу необхідності зниження енерговитрат в сільському секторі. Країна не має в достатній кількості власних енергоресурсів, а їх використання в сільському секторі в 3-4 рази перевищує рівень, досягнутий в інших країнах.

Для зміни ситуації розроблялися цільові програми, затверджувалися різні заходи, але вони або не виконувалися, або реалізовувалися частково. Розробники цих програм і заходів в більшості випадків не пов'язували свої пропозиції з фінансовими можливостями сільських місцевостей. Тому через недофінансування, терміни реалізації завдань програм постійно переносяться на невизначений час, що зрештою робить ці програми малоефективними та нерезультативними. Не випадково всі ці роки у нас реалізуються демонстраційні, пілотні, грантові та інші разові проекти, а широка термомодернізація існуючого сільського житла так і не отримала необхідного розвитку.

Споживання енергоносіїв в сільській місцевості складає близько чверті загальнонаціонального балансу. Загалом багато національних, регіональних та галузевих програм були спрямовані у цьому напрямку. При цьому метою практично всіх програм було енергозбереження у промисловості та комунальному господарстві, але в сільській місцевості маєже ніяких програм не існує. Селянин, що є власником приватного будинку, лишився значною мірою поза увагою таких програм [8].

За умов енергетичної кризи країна не може відмежуватися від проблем селянина. Ефективні заходи щодо енергозбереження завжди є витратними. Практично жоден селянин без участі (можливо, часткової) держави не в змозі за власні кошти реалізувати такі заходи. Наразі держава стоїть перед вибором – продовжувати купувати за кордоном дорогі енергоресурси та компенсувати сільському населенню частку їх вартості, або разом з сільським населенням про-

інвестувати заходи з енергозбереження та скоротити обсяг закупівель природного газу.

Енергозбереження в сільських будівлях можна розглядати як рівноцінний ресурс розвитку системи теплопостачання. Сучасні тенденції та перспективи будівництва та реконструкції будівель, в першу чергу, стосуються раціонального підходу до використання енергетичних ресурсів, комфортного мікроклімату в приміщеннях і зменшення впливу на навколишнє середовище.

На сьогодні, в світі чотири країни мають розвинену систему стандартів з енерговикористання – це Данія, Швеція, Ірландія та США [4].

Державна фінансова підтримка сільської сфери у Німеччині ґрунтується на таких основних принципах, як стабілізація економіки та створення нових робочих місць. На практиці найбільш прийнятними для використання є такі фінансові механізми: кредити з пільговими відсотковими ставками та гранти. Кредити можуть надаватися і надаються з різних джерел, а саме: Європейською спілкою, Федеральним урядом Німеччини, федеральними землями, а також окремими муніципальними угрупованнями і, інколи, навіть місцевими постачальниками енергоресурсів [7].

Програми, що діють сьогодні в Німеччині впроваджуються при залученні дешевих кредитів на модернізацію та заходи з енергозаощадження наявного житлового фонду на селі. Умови надання таких кредитів однакові для «колишніх» та «нових» федеральних земель.

Розглянемо енергетичний досвід Данії – країни, яка впроваджує систему енергозбереження в сільській місцевості системно і тривалий час. До 1976 року, коли був введений і розроблений енергетичний план, основу енергетичного потенціалу Данії становила нафта та нафтопродукти (90%).

На першому етапі у рамках програми було введено енергетичні податки, а також були складені карти та схеми теплопостачання окремих районів країни. Кошти, отримані від енергетичних податків, інвестувалися в різноманітні проекти з удосконалення сільської інфраструктури теплопостачання, а складені карти і схеми дозволяли визначити потреби того чи іншого сільського району в тепловій енергії [4].

У 1981 році ввійшов у дію другий енергетичний план, який був направлений на закріплення результатів. Відтоді державні органи почали скорочувати частку нафти та збільшувати споживання біогазу: соломи, деревної тріски, побутового і промислового сміття, побічного тепла від промислових підприємств. Теплоізоляція сільських будівель дозволила знизити втрати тепла і підвищити показники енергозбереження на 65% і більше.

У сільських місцевостях, де число жителів становить від 250 до 500 чоловік, були побудовані так звані децентралізовані станції комбінованого виробництва. Вони спроектовані з урахуванням попиту на тепло і підключені до загальної мережі енергопостачання. Системи працюють тільки тоді, коли є відповідний попит на тепло, і оскільки всі вони обладнані тепловими накопичувачами, можна здійснювати контроль і оптимізувати загальне виробництво тепла та енергії. Для роботи станцій використовується природний газ, солома, деревні відходи, біогаз та інші місцеві види палива, які обмежено впливають на викиди CO_2. Саме за такими пріоритетами надалі відбувався розвиток енергетичної сфери. Сьогодні системі центрального теплопостачання охоплюють близько 50% усіх будинків. За часткою центрального теплопостачання Данія займає одну з лідируючих позицій у світі.

У 1990 році було прийнято та введено третій енергетичний план. До цього моменту сільська інфраструктура теплопостачання в Данії була вже добре розвинута, тому першочергового значення набуло зменшення викидів вуглецю в атмосферу [4].

Польща набагато швидше від України отримала високі ціни на енергоносії, і тому, вона ще у 1998 році прийняла Закон «Про державну підтримку заходів з енергозбереження». Було передбачено, що головним джерелом фінансування заходів є кредити в банках на звичайних умовах, а влада стимулюватиме використання термомодернізаційних кредитів, надаючи премію, що становить 25 відсотків від тіла кредиту. Позичальник сплачує 75 відсотків від тіла кредиту і відсотки, що нараховані на цей залишок. Тому фінансовий стимул для отримання кредитів енергозбереження у Польщі є вагомим і премія становить значну суму.

На жаль, в Україні подібні механізми більш ніж за 20 років не були розроблені. Прикладом може служити ситуація з проектом Закону України «Про енергетичну ефективність житлових та громадських будівель», перші варіанти якого з'явилися ще на початку 90-х років, в першому читанні він був прийнятий торік, а остаточно не прийнятий досі. Проте і в цьому документі немає реального механізму залучення сільського населення до термомодернізаційної діяльності [3].

Будь-які спроби авторів законопроекту прописати подібні механізми одразу виключалися при його узгодженні в економічних і фінансових відомствах. Але без цього проблема підвищення енергетичної ефективності існуючих сільських будівель і далі залишатиметься невирішеною.

Сьогодні селяни можуть розраховувати на одноразове відшкодування частини суми кредиту у розмірах 30% (для приватного сектору) на утеплення будинку. У серпні 2015 року Кабінет Міністрів також презентував доповнення до постанови у вигляді 70% відшкодування суми кредиту у разі, коли позичальником є особа, якій призначено субсидію для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг. Відшкодування здійснюється в рамках одного кредиту, і претендувати на пільговий кредит можна лише раз на бюджетний рік.

Щоб взяти участь у державній програмі з енергоефективності, селяни мають особисто звернутися до відділення одного із трьох банків, уповноважених на кредитування за цією програмою – Ощадбанк, Укргазбанк чи Укрексімбанк. З початку її реалізації і до 31 серпня 2015 банки-учасники надали 23,1 тис. кредитів на загальну суму 389,5 млн грн. За оцінками експертів, це становить приблизно 10% від поданих до банків заявок, решта ще на розгляді кредиторів [8].

Для отримання позичальниками відшкодування частини суми кредиту банки подають Держенергоефективності щомісяця до 20 числа два примірники зведеного реєстру позичальників,

які мають право на отримання відшкодування. Держава зобов'язується перерахувати бюджетні кошти на рахунки банків протягом наступного місяця. А ті, у свою чергу, протягом трьох робочих днів направляють суму відшкодування на погашення тіла кредиту.

Розмір кредиту, на який можуть претендувати селяни в рамках програми, складає від 1 до 50 тис. грн, мінімальний початковий внесок – 10% від суми. Відсоткова ставка за кредитом банку складає 25% річних. При цьому споживачі мають заплатити банку разову комісію у розмірі 3% від суми кредиту, що становить 1500 грн. Кредит видається терміном до 3-х років. Погашення кредиту відбувається щомісяця рівними частинами. Програма також передбачає дострокове погашення кредиту без додаткових комісій. Відмовитися від кредиту можна протягом першого місяця користування. За несвоєчасне погашення кредитної заборгованості нараховується пеня.

Також є і проблемні сторони цієї програми. Кошти для повернення частини кредитів позичальникам передбачаються з бюджету. Основного механізму повернення грошей не передбачено. Таким чином, може виникнути ситуація, коли відсутні кошти і кредит повністю виплачують позичальники без державних компенсацій.

Можемо сказати, що державна програма з впровадження енергозбереження для сільських місцевостей неефективна і потребує доопрацювання.

Висновки. Отже, розглянуті програми зарубіжних країн дають достатні докази того, що удосконалення енергоефективності вже допомагають та можуть допомогти в майбутньому соціально вразливим сільським мешканцям в Україні. На жаль, є ще недостатньо досвіду в здійсненні проектів з удосконалення енергоефективності сільських будинків, та, відповідно, не вистачає документального підтвердження позитивних результатів. Найбільше важливо підсилити місцеві установи на всіх рівнях та координувати їхню діяльність таким чином, щоб політика та програми, що мають на меті захист соціально вразливих сільських мешканців, у повному обсязі могли використовувати значні невикористані ресурси в галузі енергоефективності. Донори, урядові організації, фінансові установи можуть заощаджувати кошти та природні ресурси завдяки здійсненню державних програм удосконалення енергоефективності сільських будинків.

Список літератури:

1. Енергоефективність як ресурс інноваційного розвитку: Національна доповідь про стан та перспективи реалізації державної політики енергоефективності у 2008 році / С. Ф. Єрмілов, В. М. Геєць, Ю. П. Ященко, В. В. Григоровський, В. Е. Лір та ін. – К., НАЕР, 2009. – 93 с.
2. Енергозбереження та енергетичний менеджмент: навчальний посібник / Ю. І. Бакалін. – Харків: БУРУН і К, 2006. – 320 с.
3. Энергетический менеджмент / А. В. Праховник, А. И. Соловей, В. В. Прокопенко и др. – К.: ІЕЕ НТУУ «КПИ», 2001. – 472 с
4. Зарубежный опыт мотивации энергосбережения [Текст] / М. С. Бернер, А. В. Лоскутов, Д. Б. Понаровкин, А. Н. Тарасова // Энергосбережение. – 2008. – № 3. – С. 44-48.
5. Основи енергетичного менеджменту: конспект лекцій / укладач С. В. Сапожніков. – Суми: Сумський державний університет, 2015. – 163 с.
6. Сафіуліна К. Р. Про теплопостачання та теплозбереження для майбутнього споживача: підручник до факультативного курсу для учнів 6-8 класів І К. Р. Сафіуліна. – К.: ТОВ «Поліграф плюс», 2010. – 152 с.
7. Сурменелян О. Р. Світовий досвід управління енергозбереженням / О. Р. Сурменелян // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2013. – № 2. – С. 96-108.
8. Твоя тепла оселя. Економіка комфорту / відп. за випуск Бас Л. В. // в-во ВОП ТИРКАЛО А. В. – Львів, 2010. – 52 с.
9. Теплоизоляция. Материалы конструкции, технологии: справочное пособие / Гл. ред. С. М. Кочергин. – М.: Стройинформ, 2008. – 440 с.

Синица Н.А.
ООО «ОБИО»

МОДЕРНИЗАЦИЯ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗА СЧЕТ ТЕПЛОИЗОЛЯЦИИ

Аннотация
Проанализированы определения теплоизоляции. Исследована ситуация в отечественной энергетической отрасли украинской экономики. Также рассмотрены основные проблемы повышения энергетической эффективности в сельской местности за счет теплоизоляции. Проанализированы государственный механизм финансирования программы энергоэффективности и ее минусы для сельского населения. Также в статье освещены вопросы зарубежного опыта по энергосбережению в сельской местности.
Ключевые слова: тепло, теплоизоляция, эффективность, энергосбережение, механизм финансирования программы энергоэффективности.

Synytsya N.A.
LLC «OBIO»

MODERNIZATION OF RURAL ZONE: THE PROBLEMS OF INCREASING OF ENERGY EFFICIENCY BY MEANS OF TERMAL INSULATION

Summary
The definition of thermal insulation is analyzed. The situation in the national energy branch of Ukrainian economy is investigated. The basic problems of increasing energy efficiency in rural areas through thermal insulation are also reviewed. The state mechanism of financing the program of energy efficiency and its disadvantages for the rural population are analyzed. Also, the article highlights the issue of international experience in the energy efficiency in rural areas.
Keywords: warmth, thermal insulation, efficiency, energy conservation, mechanism of financing the program of energy efficiency.

УДК 339.91

ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНИХ РИНКІВ ПРАЦІ ТА ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Скавронська І.В., Заблоцький Б.М.
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена проблемі виявлення взаємодії міжнародних ринків праці та освітніх послуг. Розкрито сутність впливу освіти на функціонування ринку праці. Проаналізовано державні витрати на освіту. Узагальнено міжнародний досвід забезпечення відповідності підготовки фахівців потребам національної економіки. Окреслено рейтинг найбільш перспективних професій в Україні.
Ключові слова: освіта, освітні послуги, ринок праці, якість освіти, професія.

Постановка проблеми. Досвід високорозвинених країн світу засвідчує, що в останні десятиріччя серед багатьох чинників, котрі зумовлюють економічне зростання та підвищення міжнародної конкурентоспроможності, визначальним все більше стає інноваційна та креативна діяльність, в основі яких знаходиться якісна освіта. Освічені працівники виступають в якості рушійної сили економічного зростання, а їх висока географічна мобільність створює можливості для суспільного розвитку. У той же час працівники з низьким рівнем освіти більш вразливі до зрушень у структурі зайнятості. Відтак, експерти розглядають інтелект як основний ресурс соціально-економічного прогресу у довгостроковому періоді, а Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури проголосила XXI століття «Ерою освіти».

З іншого боку, практика демонструє, що випускники навчальних закладів різних рівнів не готові здійснювати практичну діяльність у реальному економічному середовищі з його викликами, загрозами і ризиками генерування нових ідей та прояву креативності.

У зв'язку із цим особливого значення набуває виявлення та оцінювання відповідності людського капіталу вимогам ринку праці, особливо у міжнародному просторі, де з'являються транснаціональні потоки робочої сили, котрі набирають постійного та систематичного характеру. Адже неузгодженість ринку освітніх послуг і ринку праці призводить до того, що підготовлені спеціалісти залишаються незатребуваними і часто вимушені здійснювати професійну переорієнтацію і перекваліфікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовне дослідження різних аспектів розвитку ринків праці та освітніх послуг міститься у працях С. Лемба [1], який проаналізував шлях, що проходять працівники, починаючи зі шкільної парти і аж до місця своєї роботи; П. Ромера [2], котрий вивчає походження ендогенного економічного зростання; Гуртова В. і Кекконена А. [3], які присвячують свої роботи розробленню моделей прогнозування попиту економіки на кваліфіковані кадри, а також у дослідженнях багатьох інших учених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на багатоаспектність даної проблеми, її окремі елементи потребують більш детального окреслення. Так, не до кінця розкритим залишається питання щодо того, чи задовольняє сучасна система освіти потреби ринку праці і, чи відповідають кваліфікаційні характеристики фахівців вимогам наявних вакансій не лише в країні походження, але й закордоном.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення закономірностей і тенденції розвитку ринку освітніх послуг по відношенню до вимог і потреб ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Сучасний період постіндустріалізації характеризується трансформацією основного виробничого ресурсу, в якості якого виступають знання. Сьогодні вирішальна роль у стимулюванні економічного зростання, особистісного і суспільного розвитку, а також у ско-

© Скавронська І.В., Заблоцький Б.М., 2016

роченні нерівності між народами належить освіті. Країни прагнуть, щоб їх населення було добре оснащене знаннями і навичками для ефективної участі у теперішніх соціально-економічних процесах. Сама ж економіка багатьох країн зазнає значних структурних змін, оскільки традиційні галузі заміщаються сферою послуг й інновацій, відзначаючи перехід до економіки знань [4, с. 7].

Подолання проблем стосовно нестачі кваліфікованих кадрів стало пріоритетним завданням для політиків різних держав світу, особливо після глобальної економічної кризи. Ендогенні моделі зростання наголошують, що людський капітал є одним з ключових ресурсів для економічного зростання. У зв'язку із цим, ефективність, з якою розвиваються людські ресурси у системі освіти і використовуються на ринку праці, має пріоритетне значення, а процес відбору кваліфікованих працівників на вимогу роботодавців займає центральне місце у цьому відношенні.

Вплив освіти на функціонування ринку праці виражається через відповідні індикатори, такі як заробітна плата, пільги, і включає конкретні механізми впливу, наприклад, освітньо-кваліфікаційний рівень (рис. 1).

До уваги також беруться гендерні відмінності, які свідчать про те, що найвищі доходи отримують особи чоловічої статі, котрі під час навчання паралельно працювали і в результаті мають диплом про вищу освіту; після них з найбільшою заробітною платою слідують особи чоловічої статі, які працевлаштувалися відразу після школи. У той час, як для осіб жіночої статі властива зовсім інша ситуація: жінки заробляють більше лише тоді, коли отримують повноцінну освіту без будь-яких підроблянь під час навчання. У цілому, жінки заробляють менше порівняно з чоловіками, однак у жінок з вищою освітою віддача більша, аніж у таких чоловік.

Як наслідок, якість освіти – це ключовий показник конкурентоспроможності, який характеризує відповідність освітніх послуг конкретним цілям, вимогам і стандартам та свідчить про компетентність фахівців, визначаючи їх місце на глобальному ринку праці.

Так, державні витрати на освіту є досить значними у переважній кількості країн світу, причому як розвинених, так і тих, що розвиваються (рис. 2).

Україна також здійснює чималі інвестиції у сферу освіти – 13,5% від ВВП у 20011 р. і 13,7% від ВВП роком пізніше (у наступні роки дані показники почали спадати у зв'язку із нестабільною політичною стабільністю в країні). Ці витрати навіть перевищили аналогічні індикатори у розвинених країнах, зокрема, Франції, Японії, Фінляндії.

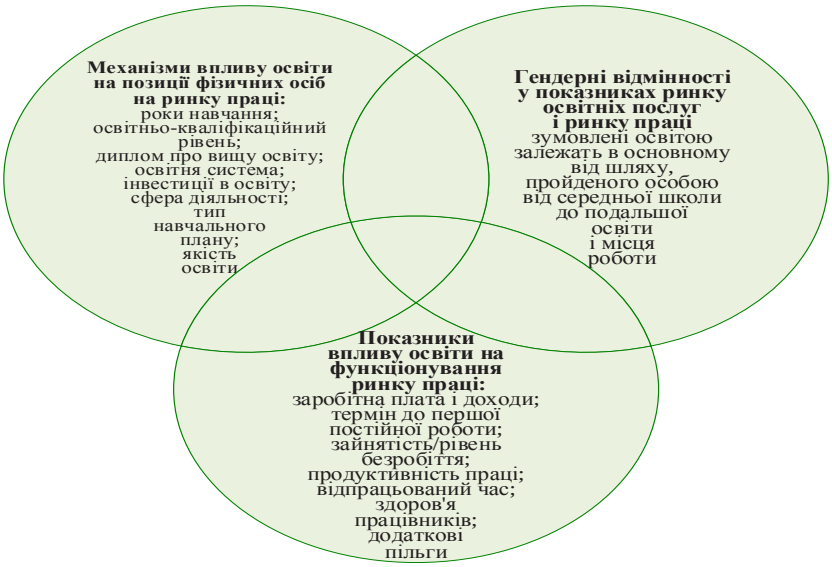

Рис. 1. Вплив освітніх послуг на стан ринку праці

Джерело: розроблено авторами

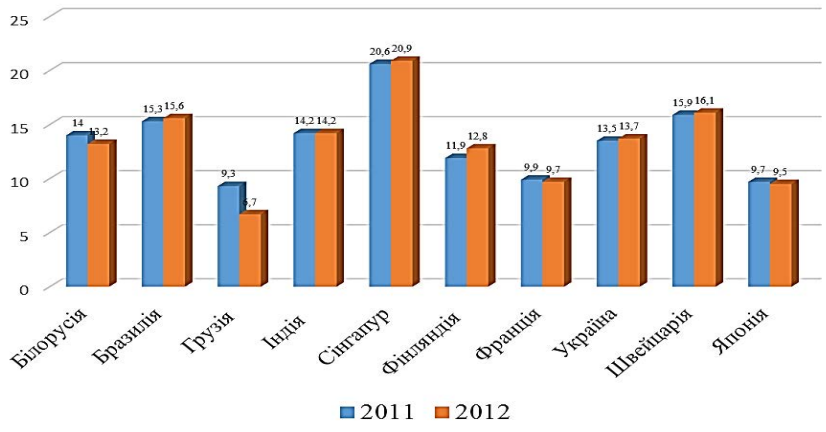

Рис. 2. Державні витрати на освіту, % від ВВП

Джерело: розроблено авторами за даними Світового банку [5]

В Україні після отримання обов'язкової освіти, випускники можуть продовжити своє навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ) відповідних рівнів акредитації: першого і другого (професійно-технічні навчальні заклади, наприклад, училище) та третього і четвертого (університети, академії, інститути, консерваторії та інші прирівняні до них заклади освіти).

Однак, у глобальному просторі виникають сумніви щодо якості та ефективності таких витрат, оскільки освітня система України характеризується непропорційністю і невідповідністю сучасним вимогам ринку праці. Навчальні плани, які успадковані від попередньої комуністичної системи і непридатні для розвитку ринкової економіки, не оновлюються достатньою мірою для відповідності новим професіям, які почали виникати у сфері послуг та високих технологій. Навички, що студенти отримують у професійних навчальних закладах, як правило, специфічні і придатні до застосування виключно в застарілих професіях. Ця проблема стосується не лише України, а й усіх перехідних економік Східної Європи і Центральної Азії. Так, в Україні чи не найбільша частка підприємств (43,5%) серед країн даного регіону, яка вважає, що робоча сила, освічена не відповід-

ним чином, є основною перешкодою для їх розвитку (рис. 3).

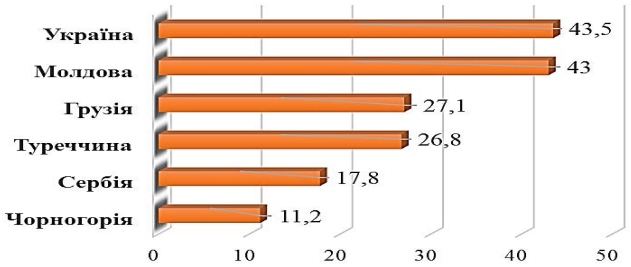

Рис. 3. Частка підприємств, котрі вважають, що робоча сила не відповідає вимогам національного ринку праці, %

Джерело: розроблено авторами за даними ЄБРР [6]

Варто відзначити, що у міжнародному вимірі значна частина національних ринків освітніх послуг здебільшого орієнтується на попит населення щодо освітніх послуг без урахування вимог ринків праці. Часто спільними для обох типів ринків є відсутність аналізу і прогнозу про кількість та кваліфікацію необхідних економіці працівників, відсутність гнучкої системи визначення кваліфікації, а також слабкий зв'язок ВНЗ із потенційними роботодавцями для своїх випускників [7].

Нестача кваліфікованих кадрів, у свою чергу, має негативний вплив на ефективність ринків праці, підвищуючи рівень безробіття вище рівнів, які потенційно можуть бути досягнуті з урахуванням сукупного попиту. Ефективне узгодження взаємодії ринку освітніх послуг з ринком праці дозволяє скоротити фрикційне і структурне безробіття, забезпечуючи відповідність робочої сили з конкретним набором навичок й умінь наявним вакансіям.

У цьому контексті звертаємо увагу на дії різних економік стосовно вирішення даної проблеми (табл. 1).

В Україні 2014-2015 роки охарактеризувалися складною суспільно-політичною ситуацією, котра позначилася і на ринку праці: роботодавці оптимізували штат підприємств, скорочували видатки, подекуди заморожували проекти, що, у свою чергу, призвело до стрімкого попиту на одні професії і втратою популярності на інші.

Кількість пропозицій роботи у 2014 р. скоротилася на 30%, причому не було жодної професійної сфери, де б спостерігалася позитивна динаміка, однак в перші місяці 2015 р. ситуація дещо стабілізувалася.

Відтак, можна виділити такі характеристики перспективності професій на ринку праці України на сучасному етапі:

1) перспективність професії залежить від її затребуваності на ринку праці;

2) чим стабільніша галузь, тим перспективніша професія;

3) можливість професійного зростання в межах спеціальності і поширеність професії у світі

Таблиця 1

Міжнародний досвід забезпечення відповідності підготовки фахівців потребам національної економіки

Країна	Шляхи вирішення проблеми
Іспанія	Держава прагне наблизити чисельність учнів у сфері професійно- технічного навчання до середнього показника по інших європейських країнах, знизити число молодих людей, що залишають навчання у школі, і готувати працівників для нових робочих місць у перспективних галузях. Здійснюються заходи, спрямовані на підвищення попиту на професійне навчання за рахунок надання молодим людям освітніх грантів, удосконалення системи навчання шляхом залучення підприємств і посилення взаємозв'язку професійного навчання з їхніми потребами. Ці та інші заходи включені у державний План дій по прискоренню реформи й збільшенню кількості випускників навчальних закладів. У Законі «Про стійкість економіки» є розділ про професійне навчання, метою якого є профілактика кваліфікаційних невідповідностей потребам ринку праці.
США	Агентство трудової статистики США протягом більш, ніж п'ятдесяти років проводить дослідження з потреб економіки у кваліфікованих кадрах. Потреби в кадрах за професіями виявляються як шляхом моделювання, так і шляхом переговорів й опитувань роботодавців: представників промисловості, приватних організацій, професійних і торговельних об'єднань, експертів по підготовці кадрів і працівників освіти. Для деяких професій, таких як лікарі й юристи, кількість фахівців визначена і регулюється юридично та законодавчо. Для інших професій, таких як програмісти, оператори чи механіки, потреба може динамічно змінюватися.
Ірландія	Експертна група з вивчення перспективного попиту на професійні навички проводить аналіз попиту на професії і розробляє пропозиції щодо задоволення цього попиту за участю широкого кола учасників, включаючи представників бізнесу, сфери освіти, профспілок, а також держави. Це дозволяє виявляти зміни у структурі професій у галузях, а також динаміку попиту. Групою визначені основні елементи, які повинні бути включені в майбутній портфель типових професійних навичок: основні й базові навички; навички спілкування; і понятійні/аналітичні навички (збір й організація інформації, вирішення проблем, планування й організація, інноваційні та творчі навички). Група дає рекомендації з підвищення рівня поінформованості здобувачів роботи про галузі, в яких є попит на відповідні професійні навички.
Канада	Канадська служба з розвитку людських ресурсів і професійних навичок надає учням, працівникам і роботодавцям інформацію про перспективні потреби у професійних навичках. У Канаді функціонує онлайн-ресурс із питань середньої фахової освіти (CanLearn), що надає інформацію про можливості у сфері освіти і професійного навчання, методи оцінки відповідності цих можливостей очікуванням працівників, а також інформацію про форми фінансової підтримки бажаючих одержати освіту або підвищувати кваліфікацію у формі безперервного навчання. З метою надання допомоги роботодавцям у збереженні висококваліфікованих працівників у період економічних криз реалізується Програма по розподілу роботи в умовах зниження завантаження, яка передбачає додаткові виплати до заробітної плати для працівників, що працюють неповний робочий тиждень.

Джерело: розроблено авторами за [8]

Таблиця 2

Рейтинг найбільш перспективних професій в Україні

Місце у рейтингу	2013	2014	2015
1	Програміст, ІТ-спеціаліст	Програміст, ІТ-спеціаліст	ІТ-спеціаліст
2	Підприємець, бізнесмен	Лікар	Лікар
3	Інженер (різних галузей), юрист, адвокат прокурор	Військовослужбовець, прикордонник, розвідник	Військовослужбовець, прикордонник, розвідник
4	Лікар, журналіст	Інженер (різних галузей)	Інженер (різних галузей)
5	Фермер	Підприємець, бізнесмен, а також робочі професії (токар, слюсар тощо)	Підприємець, бізнесмен, а також робочі професії (токар, слюсар тощо)

Джерело: розроблено авторами за даними [9; 10]

відіграють значно меншу роль в оцінках перспективності;

4) відмінності у сприйнятті перспективності професій між чоловіками і жінками, оскільки для чоловіків на другому місці після затребуваності на ринку праці стоїть висока зарплата, і тільки потім – стабільність галузі.

Як наслідок, припускається, що професія програміста є найбільш перспективною в умовах кризи і нестабільності в країні (табл. 2).

Висновки і пропозиції. Інформаційна революція зміщує пріоритети у бік розвитку і підтримки сфери освіти. Інноваційний тип розвитку висунув нові вимоги до формування людського капіталу, які отримали розвиток в концепції безперервної освіти, а також в необхідності формування творчих начал у розвитку всіх членів суспільства. Оскільки освіта є безперечним фактором успіху функціонування будь-якої економічної системи, перехід від навчання переважно конкретних навичок і трансляції інформації до розвитку творчості, формування здібностей до самонавчання – стає головним лейтмотивом системи освіти.

Подальшого дослідження у цьому напрямі потребує виявлення шляхів трансформації освітніх систем національних економік, особливо України, з метою продукування висококваліфікованих кадрів та спеціалістів найперспективніших професій.

Список літератури:

1. Lamb S. The pathways from school to further study and work for Australian graduates. LSAY Research Report 19. Melbourne: ACER., 2001.
2. Romer P. M. (1994) «The origins of endogenous growth», Journal of Economic Perspectives, 8 (1): 3-22.
3. Гуртов В., Кекконен А. Модели среднесрочного прогнозирования спроса экономики на квалифицированные кадры [Електронний ресурс] // Кадровик. Рекрутинг для кадровика, 2010. – № 4. – С. 58–66. – Режим доступу: http://openbudgetrf.ru/download_mssql.php?id=80
4. Скавронська І. В. Економічний взаємозв'язок між глобалізацією і креативністю: матеріали X Міжн. науково-практичної конф. «Альянс наук: вчений – вченому». – Дніпропетровськ, 2016. – 66 с. – С. 7-9.
5. The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GB.ZS
6. BEEPS Survey 2010, European Bank for Reconstruction and Development (EBRD).
7. Карпенко М. М. Європейський досвід планування підготовки вищими навчальними закладами затребуваних спеціалістів». Аналітична записка / М. М. Карпенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1406/
8. Ишкова А. Зарубежный опыт и оценка возможности его применения в прогнозировании потребностей рынка труда в России: Сб. докладов по материалам Пятой Всероссийской научно-практической Интернет-конференции (22–23 октября 2008 г.). Кн. I. – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2008. – С. 115–132.
9. Названі найбільш перспективні професії в Україні – ІТ-спеціаліст, лікар, військовослужбовець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hh.ua/article/15440
10. Полотай І. 10 найбільш затребуваних професій 2015 року в Україні [Електронний ресурс] / І. Полотай. – Режим доступу: http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1545470

Скавронская И.В., Заблоцкий Б.М.
Тернопольский национальный экономический университет

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ РЫНКОВ ТРУДА И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Аннотация
Статья посвящена проблеме выявления взаимодействия международных рынков труда и образовательных услуг. Раскрыта сущность влияния образования на функционирование рынка труда. Проанализированы государственные расходы на образование. Обобщен международный опыт обеспечения соответствия подготовки специалистов потребностям национальной экономики. Обозначен рейтинг самых перспективных профессий в Украине.
Ключевые слова: образование, образовательные услуги, рынок труда, качество образования, профессия.

Skavronska I.V., Zablotskyi B.M.
Ternopil National Economic University

THE RELATIONSHIP BETWEEN INTERNATIONAL LABOUR MARKETS AND EDUCATION

Summary
The article is devoted to the problem of identification the relationship between international labor markets and education. The impact of education on labor market is revealed. Public expenditures on education are analyzed. International evidence of ensuring compliance specialists required by the national economy is summarized. The rating of the most promising careers in Ukraine
Keywords: education, educational services, labour market, quality of education, profession.

УДК 339.92

МІСЦЕ І РОЛЬ ТНК У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

Скавронська І.В., Мадараш О.В.
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена проблемі виявлення місця і ролі ТНК у розвитку національних економік. Пояснено сутність транснаціональних корпорацій та визначено їх основні ознаки. Здійснено критичний аналіз етапів формування ТНК. Виявлено, що на сучасному етапі найпотужніші ТНК світу походять із США та Китаю. Ідентифіковано позитивні і негативні наслідки діяльності ТНК у національних економіках.
Ключові слова: ТНК, глобальна економіка, національні економіки, експорт капіталу, прямі іноземні інвестиції.

Постановка проблеми. Стрімкий процес транснаціоналізації, який характерний для сучасної глобальної економіки, великою мірою визначає динаміку, структуру і рівень конкурентоспроможності на світовому ринку товарів та послуг, а також міжнародний рух капіталу, трансфер технологій та знань.

В останні десятиліття спостерігається стрімке зростання світової торгівлі і прямих іноземних інвестиції (ПІІ) в усіх сферах економічної діяльності. Не останню роль у цьому процесі відіграють транснаціональні корпорації (ТНК), котрі сьогодні існують у багатьох країнах світу і є торговцями, інвесторами, розповсюджувачами сучасних технологій та стимуляторами міжнародної трудової міграції. ТНК відіграють провідну роль в інтернаціоналізації виробництва, розширенні і поглибленні виробничих зв'язків між підприємствами різних країн. Таким чином, транснаціональні корпорації разом із своїми закордонними філіями все активніше діють на міжнародній арені, ставши однією із головних суб'єктів світової економіки.

В основному діяльність ТНК має місце у розвинених країнах, що пояснюється історичними зв'язками, наявністю сприятливого інвестиційного клімату, розвиненою інфраструктурою, активною інноваційною діяльністю тощо. Однак, в останні роки ТНК почали з'являтися і в країнах, що розвиваються, оскільки виступають потенційними носіями економічного зростання і ринкових відносин.

Відтак, розвиток взаємовідносин між транснаціональними корпораціями і країнами різного рівня соціально-економічного розвитку є складним процесом взаємодії національних та міжнародних елементів, який реалізується шляхом розв'язання широкого кола соціальних, економічних і політичних проблем. У зв'язку із цим проблема чіткого розуміння й усвідомлення сутності та значимості ТНК у розвитку не лише глобальної економіки, а й окремих держав актуалізується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням даного питання займається чимало іноземних фахівців, наприклад, Дж. Даннінг [1], котрий сформулював еклектичну парадигму з метою пояснення моделі інвестиційної діяльності транснаціональних корпорацій, Г. Кейвс [2], який звертає свою увагу на діяльність ТНК у країнах, що розвиваються, і в перехідних економіках в умовах контроверсійної політики національних урядів. Цінний внесок у дослідження цієї проблеми зробила і низка вітчизняних дослідників, зокрема, Ю. Макогон та К. Лисенко [3] у своїх роботах обґрунтовують інвестиційну привабливість перехідних економік, тоді як О. Рогач [4] звертає увагу на концептуальні та методологічні основи аналізу діяльності транснаціональних корпорацій. У цілому результати різних наукових досліджень є досить суперечливими і неоднозначними, тому феномен ТНК і досі залишається дискусійним питанням.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес до дослідження діяльності ТНК, залишається не повністю з'ясованим взаємозв'язок і взаємний вплив ТНК та приймаючих економік, оскільки середовище функціонування цих компаній динамічно змінюється та модифікується в залежності країни, де вони здійснюють свої операції.

© Скавронська І.В., Мадараш О.В., 2016

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення та обґрунтування місця і ролі ТНК у розвитку національних економік.

Виклад основного матеріалу. Сучасну світову економіку характеризує бурхливий процес транснаціоналізації, в якому рушійною силою виступають ТНК. Швидке зростання прямих іноземних інвестицій, вихід технологічного поділу праці за межі фірм, галузей і національних кордонів супроводжується появою гігантських міжнародних науково-виробничих комплексів з філіями у різних країнах і на різних континентах. Міжнародні корпорації та фінансові групи відіграють все більшу роль у сучасних світогосподарських зв'язках. На зламі XX ст. – XXI ст. немає жодного важливого процесу у світовій економіці, що мав би місце без участі ТНК, котрі завдяки своїй економічній природі спрямовані на прибутковість та стабілізацію економічного середовища, в якому діють.

Згідно інтерпретації Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) [5] транснаціональна корпорація – це компанія, яка включає функціональні одиниці в двох або більше країнах, незалежно від юридичної форми і сфери діяльності. Вона оперує у рамках системи прийняття рішень, що дозволяє здійснювати узгоджену політику і впроваджувати всеохоплюючу стратегію через один (або більше) керівний центр, а її окремі одиниці пов'язані за допомогою власності або яким-небудь іншим чином так, що одна (або більше) з них може мати значний вплив на діяльність інших, а також поділяти з ними знання, ресурси і відповідальність.

Утворюючи єдину мережу, транснаціональний капітал володіє однією третиною всіх виробничих фондів і виробляє майже половину загальнопланетарного продукту. Завдяки своїм рішенням у сфері капіталовкладень і вибору місць розміщення виробництва, ТНК відіграють важливу роль у розподілі світового виробничого потенціалу (рис. 1). Наприклад, американський гігант агробізнесу United Fruit Company, до 1899 р. контролював 90% імпорту бананів у США, в той час, як на початку Першої світової війни, 20% загального виробництва нафти Росії належало компанії Royal Dutch/Shell.

Підґрунтям розвитку ТНК є тенденція до інтернаціоналізації виробництва і капіталу, перш за все, це стосується експорту капіталу промислово розвиненими країнами. Так, наприклад, протягом 1903-1913 рр.. вивіз капіталу з Англії склав у середньому 7% національного доходу. Загалом до 1914 р. на частку Англії припадало понад 50% сукупного експорту міжнародного капіталу. 40% закордонних інвестицій було вкладено в залізницю, 30% – витрачено на урядові і муніципальні позики. У цілому у 1920-х рр. британські корпорації володіли 40% світового обсягу прямих іноземних інвестицій.

Однак, вже у період між двома світовими війнами напрямок інвестицій починає змінюватися: країни Західної Європи і, перш за все, Англія, втрачають своє становище кредиторів і експортерів капіталу. Хоча обсяг корпоративних інвестицій з Європи дещо зменшився, діяльність американських ТНК активно розширювалася. В Японії цей період став свідком зростання *дзайбацу* (або «фінансової кліки») [6], включаючи Mitsui і Mitsubishi. Ці гігантські корпорації, які працювали в союзі зі своєю державою, мали олігополістичний контроль промислових, фінансових і торгових секторів країни.

Після Другої світової війни починається «друга хвиля» зростання масштабів діяльності міжнародних корпорацій. У цей період спостерігався масивний рух американського капіталу за кордон і створення там своїх дочірніх компаній. У цей же час все більшу роль почали відігравати європейські та японські корпорації. З початку 70-х років XX століття зростання прямих зарубіжних інвестицій сповільнилося, змінилася їх спрямованість – перш за все, у країни Західної Європи. А вже з початку 1980-х років виникає нова тенденція у міжнародному русі інвестицій – їх спрямованість із західноєвропейських країн (Великобританії, Німеччини) у США, причому саме США стають найбільшою приймаючої економікою. Однак нові тенденції не нівелюють того факту, що 90% із материнських компаній ТНК розміщується у промислово розвинених країнах.

Штаб-квартири транснаціональних корпорацій, як правило, розміщуються на території глобальних міст, наприклад, у Токіо знаходиться 17 із 100 провідних корпорацій, а у Нью-Йорку – 11, оскільки останні є стратегічними центрами концентрації господарської діяльності, управління транскордонними фінансовими потоками та надання високотехнологічних послуг [7, с. 63].

У цілому, основні етапи формування транснаціональних компаній та їх критичний огляд показано у табл. 1.

Передумови виникнення та розвитку ТНК досить чітко демонструють їх місце в економіках окремих країн та, як наслідок, роль цих економік у глобальному просторі. Закономірно, що мова йде про корпорації Великобританії, Швейцарії, США, важливість яких не можна переоцінити ні на початку XX століття, ні в його кінці.

Цікавим є той факт, що, якщо раніше ТНК мали на меті лише посилити свою експансію на нові ринки, яка збільшувала оборот і прибутки за рахунок дешевших ресурсів виробництва (робочої сили, сировини), то на сучасному етапі вони прагнуть диверсифікувати власні ризики за рахунок по-

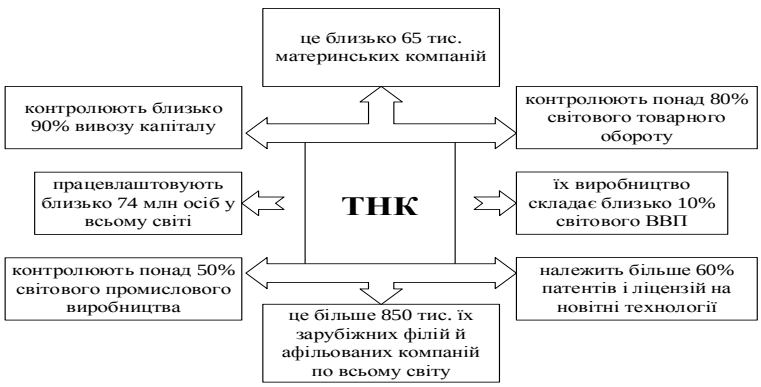

Рис. 1. Сучасний етап транснаціоналізації світової економіки

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1

Критичний аналіз етапів формування ТНК

Історичний етап	ТНК	Критичний огляд
XVII століття	Британська Ост-Індська компанія, Шведська Африканська компанія, Компанія Гудзонової затоки	З'явилися основні імперіалістичні підприємства у Західній Європі, зокрема в Англії та Голландії, котрі були сформовані для просування торгової діяльності або територіальних надбань для своїх країн на Далекому Сході, в Африці та Америці.
XIX століття	Johnson& Johnson, Coca-Cola, Procter & Gambel	Поява ТНК у сучасному розумінні на основі промислового капіталізму та його наслідків: розвитку фабричної системи; більших і капіталомісткіших виробничих процесів; кращих методів зберігання; і швидших засобів пересування.
XX століття	Royal Dutch Shell, Nestle, IBM	Тиск з метою захисту або збільшення ринків зумовили транснаціональну експансію виключно північноамериканських та західноєвропейських компаній. 60% інвестицій цих корпорацій були направлені у Латинську Америку, Азію, Африку і на Близький Схід.

Джерело: розроблено авторами

слаблення залежності від кон'юнктури в певній окремій країні.

Згідно FORBES Global 2000, списку 2000 найбільших і найпотужніших компаній світу за версією журналу Forbes [8], які визначаються на основі оцінки компаній по чотирьох критеріях: продажі, прибуток, активи та ринкова вартість, у 2015 р. рейтинг очолили компанії США, за якими слідом доволі несподівано прорвалися ТНК Китаю (в основному Гонконгу), вперше випередивши японські корпорації (рис. 2). Найактивнішими були 486 європейських компаній, яких у 2014 р. було на 20 більше [9]. Таким чином, кількість ТНК європейських країн навіть у сукупності не змогла перевершити кількість ТНК США.

Такий стан речей свідчить про провідну роль у глобальних процесах корпорацій США, які за характером і масштабами торгово-інвестиційної експансії випереджають промислові та фінансові компанії інших країн. Проте ця ситуація починає змінюватися за рахунок посилення позицій ТНК Китаю, які також починають відігравати провідні ролі у розподілі світового валового продукту й у проходженні сучасних світових економічних процесів.

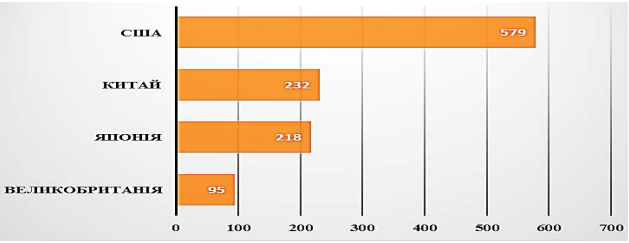

Рис. 2. Рейтинг країн найпотужніших ТНК світу, 2015

Джерело: розроблено авторами

Підтримуючи оборот капіталів, людей і технологій, ТНК вищеназваних країн значною мірою сприяють економічному зростанню і розвитку приймаючих національних економік, включаючи:

1) зменшення гостроти валютного дефіциту, пов'язаного з імпортом, що означає перенесення в інші країни хоча б частини виробництва, продукцію котрого вони досі імпортували;

2) підвищення культури ведення бізнесу та споживання товарів і послуг згідно міжнародних стандартів;

3) забезпечення додаткових робочих місць місцевому населенню, що особливо важливо для країн, де прихід трудомістких потужностей дасть можливість використовувати переважно фізичну, а не машинну працю.

У той же час ТНК прагнуть прибутків за рахунок ренти і монополістичних переваг у певних країнах, інколи навіть використовуючи бюджетні фонди держав свого походження для експансії. Таким гравцям важливий доступ до сировинних ресурсів і транспортних систем приймаючої країни. Країни третього світу від розвинених відрізняє нездатність повністю забрати ренту в того, хто користується їхніми природними ресурсами. Дохід акумулюють чужі ТНК, а вони самі залишаються бідними й відсталими.

Крім того, економічна потужність ТНК стає джерелом прихованих конфліктів з тими державами, на території яких здійснюється їх діяльність. Інтереси ТНК стоять за війнами та державними переворотами у країнах Близького і Середнього Сходу, Латинської Америки, за змінами урядів у Європі й Азії. ТНК лобіюють інтереси окремих державних високопосадовців або цілих політичних партій, підтримують формування економічних інтеграцій різних рівнів, можуть займатися хабарництвом.

Втім, національні економіки не можуть уникнути впливу ТНК, але уряди держав можуть регулювати рівень їхньої присутності. Для запобігання негативним впливам цих корпорацій потрібні, у першу чергу, сильні державні інститути. По суті, ТНК у все більшій мірі визначають національну економічну політику, а в результаті і міжнародну.

Висновки і пропозиції. На сьогоднішньому етапі світового економічного розвитку одними з головних міжнародних гравців поряд з країнами є транснаціональні корпорації. Вони активно беруть участь у всіх глобальних процесах, що мають місце у світі, широко проявляють свої інтереси у політиці й економіці, а також у фінансово-інвестиційній, інформаційній, науково-технічній, військовій та екологічній сферах.

Протягом століть на міжнародній арені домінували західноєвропейські (англійські, голландські, швейцарські) ТНК, як Британська Ост-Індська компанія, Coca-Cola чи Nestle, та американські ТНК, наприклад, IBM з року в рік віддаючи першість одна одній. Дещо менш активними за межами свої країн були японські корпорації, як Mitsui. Однак, вже протягом останнього десятиліття у глобальному економічному просто-

рі з'являються китайські корпорації, наприклад, PetroChina, China Mobile та низка інших, які поводяться на світовому ринку дещо агресивно і намагаються витіснити своїх конкурентів.

У випадку об'єктивного збігу інтересів національних держав з інтересами ТНК, останні забезпечують першим значні, а подекуди і вирішальні конкурентні переваги. Однак, переслідуючи власні економічні інтереси, ці корпорації можуть зловживати державним апаратом країн, де знаходяться їхні філії та дочірні компанії, що у результаті породжує протиріччя між ними і національними економіками. Із посиленням на міжнародній арені позицій ТНК слабшає роль окремих держав, що призводить до підпорядкування їх інтересів інтересам корпорацій.

Подальшого дослідження потребує виявлення й окреслення переваг і недоліків діяльності ТНК окремо у кожній приймаючій країні, що дасть змогу в залежності від особливостей економіки сформулювати конкретні пропозиції щодо максимізації позитивного впливу міжнародних корпорацій.

Список літератури:

1. Dunning J. H. Location and the multinational enterprise: A neglected factor? / J. H. Dunning // Journal of International Business Studies. – 1998. – № 29 (1). – Pp. 45-66.
2. Caves R. E. Multinational Enterprise and Economic Analysis [2nd ed.] / R. E. Caves. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 324 p.
3. Макогон Ю. В. Інвестиційна привабливість України в умовах трансформації світового господарства / Ю. В. Макогон, К. В. Лисенко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2012. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 7–26.
4. Рогач О. І. Транснаціоналізація світової економіки: переосмислення парадигми / О. І. Рогач // Економіка і управління. – 2014. – № 1. – С. 5-12.
5. World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development. – UNCTAD, United Nations. New York and Geneva, 2007.
6. Zaibatsu H. M. The Rise and Fall of Family Enterprise Groups in Japan / H. M. Zaibatsu. Tokyo: University of Tokyo Press, 1992. – 283 pp.
7. Скавронська І. В. Світові й глобальні міста: подібності та відмінності / І. В. Скавронська // Схід. – 2014. – № 4 (130). – С. 61-65.
8. Forbes Magazine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.forbes.com/
9. Chen L. The World's Largest Companies 2015 [Електронний ресурс] / L. Chen. – 2015. – May 6. – Режим доступу: http://www.forbes.com/sites/liyanchen/2015/05/06/the-worlds-largest-companies/#6f961a1b4fe5

Скавронская И.В., Мадараш А.В.
Тернопольский национальный экономический университет

МЕСТО И РОЛЬ ТНК В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИК

Аннотация
Статья посвящена проблеме выявления места и роли ТНК в развитии национальных экономик. Объяснено сущность транснациональных корпораций и определены их основные признаки. Осуществлен критический анализ этапов формирования ТНК. Выявлено, что на современном этапе самые мощные ТНК мира происходят из США и Китая. Идентифицировано положительные и отрицательные последствия деятельности ТНК в национальных экономиках.
Ключевые слова: ТНК, глобальная экономика, национальные экономики, экспорт капитала, прямые иностранные инвестиции.

Skavronska I.V., Madarash A.V.
Ternopil National Economic University

PLACE AND ROLE OF TNCS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMIES

Summary
This article is devoted to the problem of identification the place and role played by TNCs in the development of national economies. The nature of transnational corporations has been exposed and their major features have been determined. The stages of the formation of TNCs have been critically analyzed. Today's most powerful transnational corporations in the world were revealed to have come from the US and China. Positive and negative effects of TNCs' activities in host economies have been identified.
Keywords: TNCs, global economy, national economies, capital exports, foreign direct investment.

УДК 339.972

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Скавронська І.В., Гончарук А.О.
Тернопільський національний економічний університет

В статті розкрито сутність креативних індустрій, як нового феномену у світовій економіці. Розглянуто найбільш популярну модель класифікації креативних індустрій згідно ЮНКТАД. Визначено суть програми «Європа 2020» та Європейського альянсу креативних індустрій у розвитку креативного та культурного сектору господарства ЄС. Проаналізовано вплив креативно-культурної діяльності на сучасний стан економіки країн Європи. Встановлено найбільші перспективні ринки креативних індустрій в європейських економіках.
Ключові слова: креативні індустрії, творчий потенціал, інноваційність, соціально-економічний розвиток, національна економіка.

Постановка проблеми. Глобалізація та технологічний прорив за останні десятиліття суттєво змінили світ, створивши безліч переваг для економічного розвитку. Сама ж економіка багатьох держав, зокрема провідних країн ЄС, зазнає суттєвих структурних модифікацій, оскільки на місце традиційним виробництвам прийшла епоха сфери послуг та інновацій, ознаменувавши перехід цивілізації до економіки знань, де особлива роль відводиться креативності. Творчий потенціал і культура є одними із найбільших активів будь-якої країни, а торгівля продукцією креативного походження сприяє розвитку національного господарства. Саме зростання попиту на продукцію креативного (творчого) виробництва стало основою для виникнення так званих креативних індустрій. Це, у свою чергу, перетворює креативні індустрії чи не найбільш прогресивні із всіх «новонароджених» галузей світової економіки.

При цьому важливості набуває науково-практичне завдання пошуку правильних механізмів управління та підтримки нового гуманітарного сектору економіки в країнах ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже наприкінці минулого століття світ побачив перші припущення щодо економічної ефективності креативу та культури. До провідних дослідників даного питання відносять Р. Флорида, Ч. Лендрі, Д. Хезмондалша, Д. Хартлі та інших. Серед дослідників вітчизняного походження слід виділити І. Радіонову, І. Вахович, О. Дорошенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не до кінця розкритим залишається питання стосовно комплексного підходу щодо виявлення ролі і впливу креативних індустрій на національні економіки країн Європейського Союзу.

Метою статті є ідентифікація сучасних тенденцій розвитку креативних індустрій в економіці країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Концепція «креативних індустрій» є відносно новою, а методологія, за якою визначають і оцінюють результати функціонування таких галузей, ще остаточно не сформувалася. На сьогодні креативність варто розглядати на основі трьох перспектив: мистецької – що передбачає вміння якісно використовувати свою фантазію та творчі здібності для символічної інтерпретації світу та його елементів; наукової – як результат вміння використовувати нові підходи для вирішення проблем та проведення експериментів; економічної – що є похідною від ефективного поєднання економічної, наукової та творчої активності. Остання є ефективним важелем для покращення конкурентоспроможності країни як на національному, так і на міжнародному рівні.

Виникнення креативних індустрій, котрі часто називають «галузями майбутнього», є результатом поширення масової комунікації та поєднання бізнесу, культури і технологічної діяльності. Вперше даний термін застосував уряд Австралії у звіті «Креативна нація», який був опублікований у 1994 р. Більшого значення креативним індустріям було надано британським Департаментом культури, медіа та спорту у 1998 р., згідно якого креативні індустрії – це ті галузі економіки, які ґрунтуються на індивідуальній творчості, майстерності і таланту, що мають потенціал для створення доданої вартості і нових робочих місць шляхом генерування, виробництва та експлуатації продуктів інтелектуальної власності [3].

Близькими за значенням є також поняття «креативні індустрії» і «культурні індустрії», хоча принципової різниці між ними немає. Тому на практиці дані поняття, як правило, вживаються як синонімічні поняття. Згідно тверджень Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) креативні індустрії є наслідком виробництва товарів і послуг культурного походження та інноваційних розробок, що є результатом чисельних досліджень [1].

Креативні індустрії є центральним елементом у структурі креативної економіки. Остання є більш загальним явищем, що охоплює культурну так і креативну бізнес-діяльність. В одному із визначень Конференції ООН з торгівлі та розвиток (ЮНКТАД) підкреслюється, що креативна економіка є результатом взаємодії економічних, культурних та соціальних аспектів з технологією, туризмом та явищем інтелектуальної власності.

На сьогоднішній день перед економістами та урядами країн постає питання не лише впровадження ефективної політики функціонування креативного сектора економіки, а й формування оптимальної моделі, за якою можна ідентифікувати діяльність, як креативну, та мапувати її результативність. На даний період найбільш затребуваною є модель класифікації розроблена в межах ЮНКТАД (табл. 1). Сутність відбору креа-

© Скавронська І.В., Гончарук А.О., 2016

тивних індустрій полягає у врахуванні таких факторів, як: рівень артистичності, символічна форма продукції, рівень залучення технології та можливість захисту прав інтелектуальної власності [2].

Таблиця 1

Класифікація креативних індустрій згідно ЮНКТАД

Культурна спадщина	Традиційна культура: творчі ремесла, декоративно-прикладне мистецтво, фестивалі.
	Культурні пам'ятки: бібліотеки, археологічні пам'ятки, музеї, виставки тощо.
Мистецтво	Образотворче мистецтво: живопис, скульптура, антикваріат, фотографія тощо.
	Сценічне мистецтво: музика, драматичне мистецтво, танці, опера, цирк тощо
Медіа	Аудіовізуальні твори: кінематограф, телебачення, радіомовлення.
	Нові медіа: програмне забезпечення, відеоігри, тощо.
Функціональний креатив	Дизайн: мода, графіка, дизайн інтер'єру, іграшок, аксесуарів.
	Креативні послуги: культурні і цифрові послуги, рекламна діяльність, креативні дослідження.

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

У межах Європейського Союзу прийнято вживати термін «креативні та культурні індустрії» (cultural and creative industries – CCIs) на відміну від широко популярного – «креативні індустрії» (creative industries). Це пояснюється тим, що в основі культурних та креативних галузей економіки знаходиться творчий потенціал та інтелектуальна власність, котрі застосовуються для виробництва продуктів соціального та культурного значення. Термін «культурні індустрії» підкреслює культурну спадщину Європи, тоді як поняття «творчі індустрії» робить акцент на індивідуальному творчому таланті й інноваціях, а також експлуатації інтелектуальної власності.

На культуру та креативність країн ЄС покладають великі надії, оскільки на її теренах функціонує другий за величиною ринок креативної економіки, який поступається лише ринку Азіатсько-Тихоокеанському регіону. Дохід від функціонування креативних індустрій європейських країн перевищує 700 млрд дол. США, що становить 32% від світових доходів креативного сектору.

Відтак, з боку головних органів ЄС та національних урядів останнім часом спостерігається велика зацікавленість у розвитку креативних і культурних індустрій. Культура і творчий сектор визнані джерелами економічного зростання, порозуміння і діалогу в суспільстві, а також одним із ключових елементів вирішення кризи в господарстві ЄС. Цей факт був врахований при формуванні стратегії соціально-економічного розвитку ЄС на період до 2020 року «Європа 2020», прийнятої Європейською Радою навесні 2010 року, та Резолюції Європейського парламенту «Про сприяння розвитку культурних та креативних індустрій Європи як джерела економічного зростання та зайнятості» (12 вересня 2013 р.) [7].

На креативну економіку в ЄС спрямована значна державна підтримка, яка проявляється через закупівельну активність, реалізацію фінансових та податкових пільг, субсидіювання та сприяння зайнятості населення в даному секторі. Так, у 2013 році уряди країн ЄС виділили майже 68,6 млрд дол. США на культурні послуги [4].

Важливість інвестицій у креативні і культурні індустрії підкреслює рамковий документ – програма Європейської Комісії «Креативна Європа», розрахований на 2014-2020 рр. Програма спрямована на підтримку європейського кіно, культури та креативного сектору, що надає їм можливість збільшити контрибуцію у зайнятість населення та економічне зростання. Підтримуючи європейську культурну активність та пошук нових аудиторій в інших країнах, програма сприяє збереженню культурного і лінгвістичного розмаїття, оскільки, на відміну від попередніх культурно-гуманітарних проектів Європейської Комісії, передбачає участь країн, які не є членами ЄС, а саме Норвегії, Ісландії, Боснії і Герцеговини, Республіки Македонії, Сербії, Чорногорії, України, Туреччини і Грузії [8]. Бюджет програми на цей період становить 1,46 млрд євро.

Платформою регіональних та національних розробників стратегії розвитку креативних індустрій та підтримки бізнесу у цьому секторі є Європейський альянс креативних індустрій (European Creative Industries Alliance – ECIA), заснований у 2011 р. Дії Альянсу спрямовані на підтримку функціонування інноваційних ваучерів, збільшення фінансової підтримки та формування кластерів передового досвіду і співробітництва у креативних і культурних індустріях [9]. На сьогодні ECIA співпрацює з Великобританією, Німеччиною та Францією, реалізуючи проект «Кластер 2020», який передбачає вдосконалення та випробування стратегій організації креативних кластерів. Кінцевою метою проекту є створення ефективної підтримки таким кластерам для покращення інформованості підприємств та збільшення їхньої рентабельності.

За останні роки внесок креативних і культурних індустрій в економічний розвиток характеризується значною гетерогенністю: спадом у всіх основних галузях за винятком телемовлення і кіноіндустрії; на противагу, інформаційні галузі означилися піднесенням, здебільшого, за рахунок веб-розробок, програмного забезпечення, програмування.

Особливе місце в 2015 р. займає рекламна діяльність, яка за даний період часу генерувала більше 143 млрд. дол. США (табл. 2).

Таблиця 2

Культурні і креативні ринки в ЄС-28

Ринки	Продажі, млрд дол. США	Кількість зайнятих
Реклама	143,7	1 028 000
Архітектура	59,0	661 000
Книжки	52,5	973 000
Ігри	29,8	92 000
Кінематограф	24,4	704 000
Музика	23,5	1 289 000
Газети	104,1	604 000
Сценічне мистецтво	44,0	1 183 000
Радіомовлення	14,5	115 000
Телемовлення	129,2	746 000
Образотворче мистецтво	121,5	803 000

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Європа зайняла лідируючу позицію в 2015 р. по продажах реклами, яка складає половину світового доходу рекламного сектору. Візуальне мистецтво та телемовлення закривають трійку найуспішніших європейських креативних індустрій [4].

З 2012 року дохідність від телебачення значно зросла – майже на 40 млн. дол. США, а для сектора візуального мистецтва властиве незначне погіршення, хоча його продукція, як і раніше, відіграє значну роль у креативній економіці ЄС. Так, у Лондоні розміщений другий за потужністю ринок візуального мистецтва. Економіки ЄС характеризуються потужним виробництвом книжок, реалізація яких у 2015 р. становила майже дві-п'ятих (52,5 млрд дол. США) світових доходів книжкового сектору. Успішність видавничої індустрії Європи не має дивувати, адже на континент припадає 150 тис. письменників. Однак, у книжковій індустрії протягом останніх років прослідковується спад.

Станом на 2015 р. у межах креативних і культурних індустрій понад 7 млн. осіб забезпечено робочими місцями, що, у свою чергу, охоплює 3,3% активного населення Європи. Найбільша кількість зайнятих креативною діяльністю прослідковується у музичній сфері (1,289 млн. осіб), у сценічному мистецтві (1,183 млн. осіб) та в рекламній індустрії (1,028 млн. осіб). Протягом 2000-2007 рр. середній приріст зайнятості в креативних і культурних індустріях становив 3,5%, в той час, яку у 2015 р. середній приріст в інших економічних галузях, що розвиваються, склав лише 1%. Більше того, за умов хронічного скорочення кількості зайнятих робочих місць в Європі протягом 2008-2012 рр., кількість осіб, зайнятих в креативному секторі, щорічно зростала на 0,7% [5].

Особлива цінність креативних та культурних індустрій полягає в тому, що вони є потужним інструментом покращення рівня зайнятості серед молоді. У 2013 р. частка осіб віком 15-29 рр. становила 19,1% загального обсягу зайнятих творчою діяльністю. Такі країни, як Велика Британія та Франція, є лідерами по числу зайнятої молоді в креативному секторі. Для порівняння у країнах Центрально-Східної Європи спостерігається тенденція пропорційного домінування рівня працевлаштування молодих осіб у креативних та культурних індустріях порівняно з іншими галузями економіки.

Аналізуючи економічну ефективність європейських країн в креативно-культурній діяльності, неможливо не врахувати рентабельність функціонування музеїв даного регіону. Так, 7 із 10 найбільш відвідуваних музейних установ розташовані в Європі. До них належать: Лувр (Франція), Британський музей (Велика Британія), Національна галерея (Велика Британія), Музеї Ватикану (Італія), Центр Жоржа Помпіду (Франція), Музей д'Орсе (Франція).

Найбільшими представниками креативних індустрій Європи є [6]: *WPP Group* – світовий лідер в області рекламних і маркетингових послуг; *Publicis* – третя за величиною інформаційна група в світі, друга по медіа закупівлях та консалтингу, перша в світі з охорони здоров'я і комунікацій; *Axel Springer* – один із найбільших цифрових видавництв в Європі, що охоплює велику кількість мультимедійних брендів; *Vivendi* – французький медіаконгломерат, що працює на ринку звукозапису, телемовлення, випуску фільмів та телепередач, займається видавничою діяльністю, телекомунікаціями, розробкою комп'ютерних ігор; *Ubisoft* – компанія, яка займається видавництвом та розробкою відеоігор; *Hachette* – найбільша видавнича група Франції.

Висновки і пропозиції. Незважаючи на новітність креативних індустрій, національні економіки, зокрема країни ЄС, займають активну позицію у їх розвитку. Показники результативності функціонування креативних індустрій в Європі чітко відображають їх соціально-економічний вплив: економічна ефективність цих галузей приносить дохід у розмірі 709 млрд дол. США та забезпечує робочими місцями 7,7 млн осіб.

На сьогодні країни ЄС ретельно працюють над вдосконаленням податкової і трудової політики для реалізації бізнесу в креативних індустріях; формуванням системи взаємодії креативних індустрій з іншими секторами економіки; створенням креативних хабів, які б забезпечили комунікації між культурними організаціями та креативними індустріями; подоланням комунікаційного бар'єру між органами влади та громадськістю; проведення постійних та об'єктивних досліджень у сфері культури.

Подальшого вирішення у цьому напрямку потребують питання пов'язані із формуванням надійної системи захисту авторських прав (особливо у країнах Центральної та Східної Європи), а також консолідація політики європейських урядів щодо аналізу та підтримки креативно-культурного сектору та створення надійного клімату для подальшого впровадження у цій сфері інновацій.

Список літератури:

1. Creative Economy: Widening Local Development Pathways, 2013. – 190 p. – (UNDP).
2. UN Creative economy report 2010. Creative economy: a feasible development opinion [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://unctad.org/fr/Docs/ditctab20103_en.pdf
3. Creative Industries Mapping Documents 2001 [Електронний ресурс] // DCMS – Режим доступу до ресурсу: https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-2001
4. Cultural times.The first global map of cultural and creative industries [Електронний ресурс] // Ernst & Young Global Limited. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-cultural-times-2015/$FILE/ey-cultural-times-2015.pdf
5. Creating growth. Measuring cultural and creative markets in the EU, 2014. – 100 p. – (Ernst & Young Global Limited).
6. Regional Highlights [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.worldcreative.org/wp-content/uploads/2015/12/CulturalTimes_Regions.pdf
7. European Parliament resolution of on promoting the European cultural and creative sectors as sources of economic growth and job [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDo, c. do?type=TA&reference=P7-TA-2013-0368&language=EN&ring=A7-2013-0248

8. Creative Europe [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://e, c. europa.eu/programmes/creative-europe/opportunities/index_en.htm
9. Cluster 2020 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.eciaplatform.eu/project/cluster2020/

Скавронская И.В., Гончарук А.А.
Тернопольский национальный экономический университет

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНЫХ ИНДУСТРИЙ В СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Аннотация
В статье раскрыта сущность креативных индустрий, как нового феномена в мировой экономике. Рассмотрена наиболее популярная модель классификации креативных индустрий согласно ЮНКТАД. Определена суть программы «Европа 2020» и Европейского альянса креативных индустрий в развитии креативного и культурного сектора хозяйства ЕС. Проанализировано влияние креативно-культурной деятельности на современное состояние экономики стран Европы. Установлено самые перспективные рынки креативных индустрий в европейских экономиках.
Ключевые слова: креативные индустрии, творческий потенциал, инновационность, социально-экономическое развитие, национальная экономика.

Skavronska I.V., Honcharuk A.O.
Ternopil National Economic University

TRENDS IN DEVELOPMENT OF CREATIVE INDUSTRIES IN EUROPEAN UNION

Summary
The nature of creative industries as a new phenomenon in the global economy is revealed in the article. The most common model of creative industries classification harmonized by the UNCTAD is considered. The principles of the program «Europe 2020» and the activities of the European Alliance in development of creative and cultural sector in the EU economy are determined. The impact of creative and cultural activities on current economic situation in Europe is analyzed. The most promising markets of creative industries in the European economies are found.
Keywords: creative industries, creativity, innovations, economic and social development, national economy.

УДК 336.226

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Сліпченко В.В.
Уманський національний університет садівництва

Основою стосунків між державою і платниками податків є принципи побудови системи оподаткування. Зважаючи на викладене, цілком логічними є спроби класифікувати зазначені категорії за окремими ознаками. Результати проведеного дослідження демонструють доцільність поділу принципів оподаткування на загальні (визначені податковим законодавством країни) та особливі (галузеві). При цьому, до галузевих принципів оподаткування агробізнесу доцільно віднести принцип поєднання загальнодержавного та муніципального адміністрування податків з суб'єктів сільськогосподарського виробництва а також принцип забезпечення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників через механізми їх оподаткування. Крім того, результати дослідження продемонстрували, що ефективність як системи оподаткування, яка функціонує в межах держави, так і її галузевої підсистеми залежить не від кількості принципів, а від їх неухильного дотримання в окремо взятій країні.

Ключові слова: податки, оподаткування агробізнесу, податкова підтримка сільськогосподарських товаровиробників, принципи побудови системи оподаткування, загальні податкові принципи, галузеві податкові принципи.

Постановка проблеми. Фундаментальними засадами стосунків між державою і платниками податків є принципи побудови системи оподаткування. Поряд з цим, якщо загальні принципи податкових взаємовідносин в Україні визначені Податковим кодексом, то для окремих напрямів діяльності, зокрема для аграрної сфери вітчизняної економіки ці, ключові основи економічної діяльності не визначені. Враховуючи той факт, що аграрна сфера є основою для економіки України, необхідність обґрунтування принципів побудови системи оподаткування для цієї галузі є важливим завданням для науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що обґрунтуванню ключових принципів податкових відносин присвячено численні публікації як класиків фінансової науки, так і відомих сучасників. Серед наукових публікацій, присвячених цій проблематиці найбільшої уваги заслуговують праці А. Сміта, М.І. Тургенєва, Ж.С. Сісмонді, А. Вагнера, І.І. Янжула. Серед найбільш ґрунтовних робіт вітчизняних науковців, присвячених дослідженню принципів оподаткування, слід відзначити праці І.О. Луніної, М.Я. Дем'яненка, В.П. Синчака, В.С. Загорського, І.Г. Благун.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись те, у дослідженнях цілої низки відомих вчених розглядались принципи побудови системи оподаткування, науковою спільнотою принципам податкових відносин для аграрної сфери не приділено належної уваги.

Враховуючи викладене, зважаючи на проблеми оподаткування аграрного бізнесу, що останнім часом особливо загострились, виокремлення та узагальнення принципів побудови взаємовідносин між платниками податків – аграрними товаровиробниками і державою наразі є важливим завданням для фінансової науки.

Мета статті. Дана публікація присвячена узагальненню та систематизації принципів побудови системи оподаткування для агросфери.

В статті використано економіко-статистичні методи дослідження, зокрема метод ретроспективного аналізу, монографічний і графічний методи.

Виклад основного матеріалу. Як податковим відносинам загалом, так і принципам побудови системи оподаткування з поміж інших економічних проблем присвячена праця А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів». Саме в цій фундаментальній праці визначено, що всі громадяни країни, пропорційно їх доходам, повинні брати участь в утриманні уряду. Крім того, податки повинні бути чітко визначеними, а не довільними та стягуватись в той час і таким способом, щоб це було зручним для платника. Також А. Сміт зазначав, що механізм справляння кожної податкової форми повинен бути таким, щоб через її застосування у платника вилучалось якомога менше доходів, понад ту їх частину, що надходить до державної казни [1, с. 36-44].

Узагальнюючи викладені в праці А. Сміта принципи податкових відносин, зазначимо, що вони відповідають сучасним принципам рівності оподаткування, єдиного підходу до побудови механізмів справляння податкових платежів, зручності справляння податків та економічності оподаткування.

М.І. Тургенєв та Ж.С. Сісмонді доповнили принципи оподаткування, визначені А. Смітом, тим, що податок повинен справлятись з чистого доходу, а не з капіталу, щоб через механізм його сплати не відбувався відтік багатства з країни [2, с. 18-26; 3, с. 150].

Інший відомий представник російської фінансової науки – І. І. Янжул додав до принципів оподаткування, описаних А. Смітом та М. І. Тургенєвим, що держава не повинна запроваджувати податки, які суперечать положенням моральності та етики (податки на євреїв, повій, злочинців, тощо) [4, с. 18].

Відомий німецький вчений А. Вагнер пропонує дещо інші принципи оподаткування, об'єднуючи їх в чотири групи: фінансові, економічні, етичні та адміністративно-технічні.

При цьому, до фінансових принципів податкових відносин А. Вагнер відносить достатність та еластичність оподаткування; до економічних – обґрунтований вибір джерела оподаткування, та економічно обґрунтоване комбінування податків, що враховує їх перекладність; до етичних загальність і рівномірність податків; до адміні-

© Сліпченко В.В., 2016

стративно-технічних визначеність оподаткування, зручність та помірність витрат, пов'язаних зі справлянням податків [5, с. 107].

Варто відмітити, що принципи оподаткування узагальнені зазначеними дослідниками податкових взаємин стали підґрунтям для формування систем оподаткування багатьох країн світу. В Україні, як самостійній державі перші принципи побудови її системи оподаткування були сформульовані в Законі України «Про систему оподаткування в Україні». Цим нормативним актом визначено, що базою податкових відносин є стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції; стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності; обов'язковість впровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства; рівнозначність і пропорційність; рівність та недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; соціальна справедливість; стабільність; економічна обґрунтованість; рівномірність та зручність сплати; компетенція стосовно встановлення і скасування податків і зборів, а також пільг їх платникам; єдиний підхід щодо механізмів справляння податкових платежів; доступність норм податкового законодавства для платників податків [6].

Екскурс в історію розбудови стосунків між державою і платниками податків в Україні демонструє зусилля держави навіть на початковому етапі розвитку податкових відносин сформулювати чіткі принципи побудови податкової системи. Даний етап формування основ податкових стосунків закінчився прийняттям Податкового кодексу України.

Цей нормативно-правовий акт декларує, що принципами побудови сучасної вітчизняної системи оподаткування є загальність оподаткування; рівність усіх платників перед законом та недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства; презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу; фіскальна достатність; соціальна справедливість; економічність оподаткування; нейтральність оподаткування; стабільність; рівномірність та зручність сплати; єдиний підхід до встановлення податків та зборів [7].

Зважаючи на те, що принципи побудови податкових відносин є підґрунтям для всієї системи оподаткуванням, цілком логічним є намагання з боку вчених класифікувати зазначені категорії за окремими ознаками. В зв'язку з цим, слід відмітити, що І. О. Луніна пропонує принципи податкових відносин систематизувати, виділивши при цьому 4 групи принципів оподаткування: 1) фіскально-бюджетні; 2) політико-економічні; 3) соціально-етичні; 4) принципи, що стосуються правової і технічної сторін оподаткування. [8, с. 30].

Рис. 1. Особливі принципи оподаткування агробізнесу як елементи загальних принципів побудови системи оподаткування в Україні*

* *Узагальнено автором*

Не розглядаючи та не деталізуючи критерії класифікації принципів оподаткування, запропоновані І. О. Луніною, зазначимо, що сама класифікація податкових принципів, безперечно є потрібною справою, оскільки вона дає можливість детально проаналізувати сутність принципів оподаткування.

В цьому контексті, досить вдалою є класифікація принципів оподаткування, запропонована В. П. Синчаком, що виділяє три групи податкових принципів, зокрема принципи в залежності від пріоритетів реалізації податкової політики – фіскально-бюджетні, конвергентні та приватно-підприємницькі а також принципи в залежності від системи оподаткування – загальні (розроблені класиками фінансової науки), національні (наведені в законодавстві окремих країн) та особливі (що враховують галузеву специфіку оподаткування) [9, с. 7-8].

На думку вченого, саме особливі принципи побудови системи оподаткування реалізовуються на практиці через підсистему оподаткування в аграрній галузі [9, с. 7-8].

Проаналізувавши норми податкового законодавства та наукові публікації, присвячені принципам оподаткування та їх класифікації, притримуємось точки зору стосовно можливості використання саме класифікації податкових принципів в залежності від системи оподаткування, як і пропонує В. П. Синчак. Поряд з цим, на наше переконання, недоцільним є поділ принципів податкових відносин на загальні та національні, оскільки вони між собою суттєво не відрізняються. Тому, на нашу думку, доцільним є застосування загальних (визначених податковим законодавством країни, наприклад Податковим кодексом України) та особливих (галузевих) податкових принципів.

З іншого боку, основою для розробки галузевих принципів оподаткування повинні бути загальні принципи оподаткування, передбачені Податковим кодексом. Зважаючи на викладене та беручи за основу принципи податкових відносин, визначені вказаним нормативно-правовим актом, вважаємо за доцільне сформулювати такі особливі (галузеві) принципи для аграрної сфери (рис. 1):

– принцип поєднання загальнодержавного та муніципального адміністрування податків з суб'єктів сільськогосподарського виробництва (частина податків з суб'єктів агробізнесу є місцевими, а тому їх адміністрування – завдання муніципалітетів);

– принцип забезпечення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників через механізми їх оподаткування (в Україні лише через податкові механізми здійснюється підтримка агробізнесу, необхідність якої викликана потребою в забезпеченні стабільності цін на продукти харчування).

Саме виокремлені нами принципи податкових відносин в агросфері повинні бути прописані в Єдиній комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій [10] і бути основою для подальшого розвитку податкових відносин в аграрній галузі вітчизняної економіки.

Декларування і подальше практичне застосування принципів розбудови податкових відносин в сільськогосподарському секторі економіки забезпечить її стабільність та знизить ризики як продовольчої кризи, так і соціальної напруженості на салі, що спостерігалась після прийняття ряду змін до податкового законодавства в частині оподаткування агробізнесу, що відбулось в кінці 2015 р. [11].

При цьому, ми підтримуємо позицію багатьох дослідників податкових відносин, які підкреслюють, що ефективність як системи оподаткування, яка функціонує в межах держави, так і її галузевої підсистеми залежить не від кількості принципів, а від того, чи дотримуються їх в окремо взятій країні [9, с. 8; 12, с. 41; 13, с. 33; 14, с. 36; 15, с. 98].

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, зазначимо, що в Україні доцільним є застосування загальних (визначених податковим законодавством країни, наприклад Податковим кодексом України) та особливих (галузевих) податкових принципів.

При цьому, галузеві принципи оподаткування агробізнесу, як такі, що випливають із загальних податкових принципів включають принцип поєднання загальнодержавного та муніципального адміністрування податків з суб'єктів сільськогосподарського виробництва а також принцип забезпечення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників через механізми їх оподаткування.

Крім того, результати дослідження продемонстрували, що ефективність як системи оподаткування, яка функціонує в межах держави, так і її галузевої підсистеми залежить не від кількості принципів, а від їх неухильного дотримання в окремо взятій країні.

Подальші наукові пошуки у визначеному напрямі фінансово-економічних досліджень слід присвятити функціям системи оподаткування аграрного бізнесу.

Список літератури:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит – М.: Соцэкгиз, 1935. – 605 с.
2. Тургенев Н. И. Опыт теории налогов [Текст] / Н. И. Тургенев – 3-е изд. – М.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1937. – 176 с.
3. Сисмонди Ж. С. Новые начала политической экономии. [Текст] / Ж. С. Сисмонди; Перевод А. Ф. Кона и Ф. И. Михалевского. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 362 с.
4. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах [Текст] / И. И. Янжул. – М.: «Статут», 2002. – 555 с.
5. Вопросы денежного обращения. Сборник переводов из А. Вагнера, К. Гелтефериха, Ч. Конанта, А. Арноне и др. [Текст] – Санкт-Петербург: Изд. кассы взаимопомощи студ. СПб политех. ин-та, 1911. – 362 с.
6. Про систему оподаткування в Україні: Закон України від 25 червня 1991 року № 1251-XII. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1251-12
7. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI (зі змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://sfs.gov.ua/nk

8. Луніна І. Податкова політика в Україні: підходи і перспективи [Текст] / І. Луніна, Ю. Конрад // Економіка України. – 1996. – № 11. – С. 29-37.
9. Синчак В. П. Система оподаткування у сільському господарстві України: теорія, методологія та практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» [Текст] / В. П. Синчак. – Київ: Інститут аграрної економіки, 2009. – 39 с.
10. Про затвердження Положення про Раду з питань розробки проекту Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015-2020 роки: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 31 від 28.01.2015 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://minagro.gov.ua/system/files/Положення%20про%20Раду.doc
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24 грудня 2015 року № 909-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/909-19
12. Дем'яненко М. Я. Основи податкових відносин в АПК [Текст] / М. Я. Дем'яненко. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 72 с.
13. Барулин С. В. Специальные налоговые режимы: теоретические и организационные основы [Текст] / С. В. Барулин, Г. В. Жирова // Финансы. – 2003. – № 10. – С. 32-34.
14. Боровик П. М. Недотримання принципів побудови – ключова проблема вітчизняної системи оподаткування [Текст] / П. М. Боровик, В. І. Лелека // Україна наукова: матеріали восьмої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 21-23 грудня 2011 р. – К., 2011, Ч. 1. – С. 35-36.
15. Загорський В. С. Принципи функціонування податкової системи ринкового типу [Текст] / В. С. Загорський, І. Г. Благун // Фінанси України. – 2003. – № 10. – С. 92-99.

Слипченко В.В.
Уманский национальный университет садоводства

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ АГРАРНОГО БИЗНЕСА

Аннотация
Основой отношений между государством и налогоплательщиками являются принципы построения системы налогообложения. Учитывая изложенное, вполне логичными есть попытки классифицировать указанные категории по отдельным признакам. Результаты проведенного исследования показывают целесообразность разделения принципов налогообложения на общие (определенные налоговым законодательством страны) и особые (отраслевые). При этом, до отраслевых принципов налогообложения сельхозбизнеса целесообразно отнести принцип сочетания общегосударственного и муниципального администрирования налогов с субъектов сельскохозяйственного производства, а также принцип обеспечения государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей через механизмы их налогообложения. Кроме того, результаты исследования показали, что эффективность как системы налогообложения, которая функционирует в пределах государства, так и ее отраслевой подсистемы зависит не от количества принципов, а от их неукоснительного соблюдения в отдельно взятой стране.
Ключевые слова: налоги, налогообложение сельхозбизнеса, налоговая поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей, принципы построения системы налогообложения, общие налоговые принципы, отраслевые налоговые принципы.

Slipchenko V.V.
Uman National University of Horticulture

THE PRINCIPLES OF THE FORMATION OF AGRIBUSINESS TAXATION

Summary
The basis of the relationships between the state and taxpayers are the principles of the tax system construction. Considering everything mentioned above, the attempts to classify the said categories according to certain characteristics are seemed to be logical. The results of the conducted study demonstrate the feasibility of the separation of taxation principles into general (defined by the tax laws of the country) and special (branch). It is advisable to include the principle of combining national and municipal tax administration of agricultural entities and the principle of providing state support to the agricultural producers through the mechanism of their taxation into the branch taxation principles of agribusiness.
In addition, the results of the study showed that the effectiveness of the tax system that functions within the state, as well as of its branch subsystem, doesn't depend on the number of principles but on their strict adherence in a particular country.
Keywords: taxes, agribusiness taxation, tax support of agricultural producers, the principles of the construction of the taxation system, total tax principles, branch taxation principles.

УДК 334.55

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БРЕНДУ УКРАЇНИ

Смачило Т.В., Олеха Д.І.
Тернопільський національний економічний університет

Досліджено теоретичні аспекти державного брендингу. Обґрунтовано важливість впливу бренда держави на її позиціонування на міжнародній арені. Охарактеризовано особливості сучасних глобалізаційних процесів. Окреслено показники оцінювання державних брендів. Розглянуто шляхи формування державного бренду України.
Ключові слова: бренд, національний брендинг, імідж, рейтинг, міжнародна спільнота.

Постановка проблеми. У сучасному світі в якому панує зростання міжнародної конкуренції, стрімкий розвиток науки та техніки, активізація різноманітних інноваційних процесів, глобалізація світової економіки, всі ці та інші чинники спричиняють необхідність для країн створити та просувати державний бренд, мати власний імідж з метою покращення економічного становища та добробуту населення країни. Наявність позитивного бренду має бути одним із основних пріоритетів для кожної сучасної країни. Позитивний образ надає можливість покращити інвестиційну привабливість країни, підвищити її статус в міжнародній спільноті, привабити туристів та інше. На сьогоднішній день Україна прагне стати повноцінним членом ЄС та вступити в НАТО, отже нашій країні потрібно як слід подбати про власний імідж. Враховуючи те, що галузь державного брендингу в Україні є недостатньо вивчена, визначається актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше поняття «бренд території» було вжито в 2002 році Саймоном Анхольтом в якості терміна. Брендинг території – це стратегія підвищення конкурентоздатності міст, областей, регіонів, географічних зон і держав з метою завоювання зовнішніх ринків, залучення інвесторів, приваблення туристів, нових жителів та кваліфікованих мігрантів. Згодом, приблизно в цей самий час, в англійському журналі «Управління брендом» Саймон Анхольт використав вираз «національний брендинг». Він визначає національний брендинг як систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності [1].

Технологіям конструювання образу держави у вербальному та візуальному комунікативному просторі присвячені публікації Г. Ванштейна, М. Епштейна, Ф. Котлера, В. Легойди, А. Лівена, В. Малкіна, М. Малья, Д. Місюрова, П. Родькіна, В. Шаповалова.

Теоретико-методологічну основу формування та управління брендингом достатньо глибоко висвітлено у світовій економічній літературі, а саме, у працях таких вчених, як: Ф. Котлер, М. Портер, Ж.-Ж. Ламбен, Р. Фатхутдінов, Ю. Юданов.

У роботах таких науковців, як А. Панкрухін, Ф. Котлер, Д. Хайде, містяться поради щодо країнового брендингу через ефективність використання геофізичних, фінансово-промислових, кадрових, інтелектуально-технологічних ресурсів країни.

Такі науковці, як Н. Калюжнова, С. Каширська, Л. Шульгіна, переконані, що імідж регіону – це конкурентний ресурс країни, й чим вища конкуренція між регіонами, тим впливовіший бренд країни [2].

Виділення не вирішених раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наявність важливих рекомендацій та настанов провідних науковців щодо створення та просування державного бренду, Україні все ще не вдалось цілком створити свій ефективний образ. Зважаючи на процеси глобалізації світової економіки, зростання міжнародної конкуренції та бажання України вступити в Європейський союз та НАТО, існує суттєва потреба в розробці певної методології щодо просування та управління національним брендом України.

Мета статті полягає у дослідженні сутності державного брендингу та пошук шляхів до формування державного бренду України.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим завданням України на сьогодні є визначення її місця та ролі в світовому просторі – системі міжнародних відносин. Основною характеристикою сучасної світової системи є глобалізація.

Глобалізація – це сучасна форма міжнародних відносин, яка характеризується посиленням впливу та поширенням взаємозалежності між країнами в економічній, політичній і культурній сферах в світовому масштабі. Сьогодні жодна країна, якою б могутньою вона не була, не може існувати ізольовано від решти світу. Процес інтернаціоналізації, який поглиблює співробітництво між країнами та посилює їх взаємозалежність; поява інформаційних технологій, які докорінно змінюють всю систему міжнародних відносин, переносять на якісно новий технічний рівень організаційно-економічні відносини та комунікаційні зв'язки (науково-технічний прогрес); загострення спільних для всіх країн світу, важливих з погляду збереження та розвитку людського суспільства проблем – головні причини формування глобалізаційних процесів.

На думку англійського дослідника Саймона Анхольта «в глобальному світі кожне місто, регіон, країна повинні конкурувати за туристів, інвестиції, довіру, репутацію і повагу з боку світових засобів масової інформації (ЗМІ). Імідж країни – це її конкурентна перевага, а брендинг – це стратегічний підхід до розвитку цієї переваги і бачення того, куди країна може рухатися» [1].

Стрімкий розвиток суспільства та посилення глобалізаційних процесів у сучасному світі спонукає до необхідності кожній державі мати своє

© Смачило Т.В., Олеха Д.І., 2016

унікальне впізнаване обличчя. Саме бренд держави, який являє собою сукупність певних уявлень (емоційних та раціональних), які формуються із порівняння усіх ознак країни та характеризують країну з того чи іншого боку, позиціонує її таким чином, щоб вона могла отримати максимум вигоди від участі у міжнародних проектах. Провідну роль в позиціонуванні держави на світовій арені, створенні бренду держави та реалізації стратегії його розвитку займає брендинг держави.

Деякі кроки у напрямі брендингу держави було розроблено в Україні ще під час підготовки до Євро-2012, проте надалі ці напрацювання не використовувалися.

Основний та найвідоміший показник оцінювання державних брендів є щорічний рейтинг, який складається компанією FutureBrand. Це провідна британська консалтингова компанія, яка займається незалежним оцінюванням брендів та надає різного роду консультації по розробці стратегій з розвитку бренду. Аналітична компанія Brand Finance, яка була створена у 1996 році, вже 20 років допомагає організаціям і компаніям різних типів (в тому числі державним установам, торговим асоціаціям, національним брендинговим агентствам). Відмінною характеристикою компанії є незалежність, прозорість, ефективність, достовірність. Крім того, що вона щороку оцінює, які бренди є найбільш потужні і які мають найвищу вартість, займається оцінкою національних брендів.

Згідно Brand Finance, у 2015 році перший десяток найдорожчих національних брендів має наступний вигляд: перше місце вкотре займає США, випередивши Китай та Німеччину, які на другому та третьому місці відповідно, з багатомільярдним відривом. Окрім трійки лідерів, у десятці найдорожчих опинилися національні бренди Великобританії, Японії, Франції, Індії, Канади, Італії та Австралії.

Національний бренд України у рейтингу Brand Finance займає «не ключові» місця. У 2015 році Україна розміщується на 68 місці у списку та стала першою у рейтингу країн із найгіршою динамікою розвитку національного бренду. Вартість українського бренду знизилась з 80 мільярдів доларів до 44 мільярдів, тобто на 45% [3].

Згідно з дослідженням Центра Разумкова «Міжнародний імідж України: міфи і реалії» негативними ознаками іміджу України в світі визнано корумпованість, нестабільне законодавство, «слабка» національна валюта та некомпетентність влади. Також, слід враховувати те, що попередній Президент України, очолює рейтинг найбільш корумпованих осіб в світі.

Цілеспрямоване створення позитивного іміджу країни завдяки акцентуванню на її перевагах, розкриттю різних аспектів індивідуальності та ідентичності, а також креативній, продуманій роботі, спрямованій на позитивне корегування того іміджу України, що сформувався через військово-політичний конфлікт і важку економічну ситуацію, аналіз сприйняття країни власними громадянами та міжнародною спільнотою є відносно новими інструментальними засобами реалізації української внутрішньої та зовнішньої політики.

Результатом успішного брендингу стає певний образ держави, що включає її минуле, сучасне, бачення свого майбутнього; це її дух та почуття національної гордості, що консолідує країну навколо бренда. Вдалий брендинг держави – могутній засіб впливу на світову громадську думку.

Успішність брендингу держави багато в чому залежить і від того, наскільки повністю відбувається дотримання основних його принципів. Принципи брендингу – це те, що дає змогу перетворити торгову марку в бренд. Принципи брендингу в повній мірі відносяться як до країн і регіонів, так і до корпорацій та товарів. Виокремимо найбільш загальні за Е. Райсом [4] принципи державного брендингу (рис. 1).

Певні успіхи зі створення бренду «Україна» вже зроблено як на загальнодержавному рівні, так і в масштабах окремих територій. Національний бренд – це те, із чим асоціюється кожна країна, – автентичні речі, культурна спадщина, народні традиції – те, чим можна й потрібно пишатися не лише на національному, а й на світовому рівні. Сьогодні національним брендом є український прапор, який в усьому світі символізує боротьбу за свободу. Проте Україна значно багатша на національні скарби. Це культурна спадщина – вишиванки, пісні, танці, рукоділля, а також природні багатства нашого краю – Карпатські гори, озера й річки, корисні копалини, найбільші запаси чорнозему (30% світових чорноземів) та інше. Вагомим внеском у формування іміджу України стало створення відеоролика про Україну (англійською мовою) із засвідченням потужного економічного та інтелектуального потенціалу нашої країни.

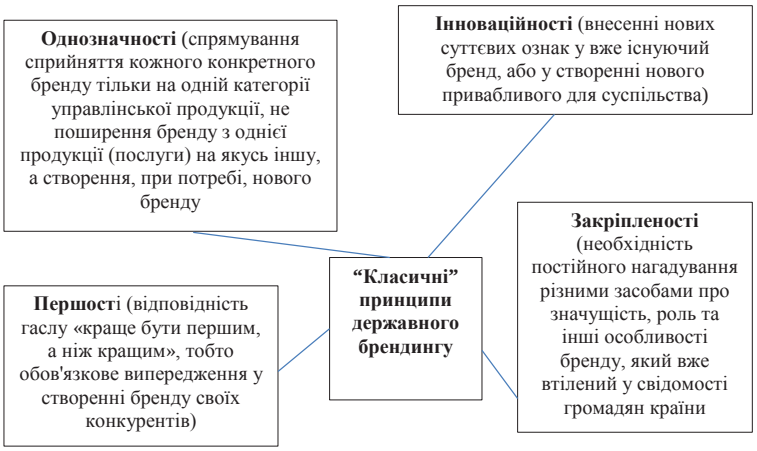

Рис. 1. Основні принципи державного брендингу [4]

Перед Україною на сьогоднішній день стоїть непросте завдання: утримання власних ринкових сегментів, конкуренція як на власному, так і на міжнародному полі з країнами, які мають у своєму арсеналі найсучасніші брендингові технології, що зумовлює необхідність активізації наукових і прикладних досліджень в цьому напрямку. На сьогоднішній день Україна перш за все відома як експортер зерна та металу, а не якісних виробів із борошна та новітнього високотехнологічного обладнання. Якщо так буде продовжуватись і далі, то Україна стане «точкою» з дешевою сировиною для більш розвинених країн, що завдасть значної шкоди

для економіки та розвитку країни. Адже відомо, що потужним двигуном для економічного добробуту будь-якої країни є експорт саме готової продукції, а не сировини.

Сьогодні актуальним для України є ознайомлення із світовим досвідом, набутим в процесі формування та розвитку брендів, та спроба адаптувати його до сучасного стану вітчизняної економіки в контексті поглиблення глобалізації. Існує безліч прикладів того, як та чи інша країна ставала відомою за рахунок того, що випускала якісну продукцію чи надавала певні послуги, які згодом ставали її національним символом, а саме: швейцарський банк, французькі парфуми, голландський сир, німецька техніка та інше.

Також надзвичайно важливою є активізація української інформаційної політики. Потрібно регулярно та своєчасно надавати міжнародній спільноті інформацію про основні події, які відбуваються в Україні, про її надбання та цінності. Головною метою цих повідомлень є донесення до міжнародної спільноти того, що Україна – це європейська країна, яку населяє культурне та високоінтелектуальне населення, яка має родючу землю, величезний сировинний потенціал та інше. На сьогоднішній день досягнення України в сферах науки та техніки, медицини, літакобудування чи в інших галузях не є достатньо висвітлені та відомі в світі.

Для того, щоб про Україну згадували в матеріалах міжнародних інформаційних агентств, які читають мільйони людей із всього світу, уряду потрібно швидко та об'єктивно реагувати на найбільш актуальні чи драматичні події, які відбуваються у світі. Адже, як показує досвід, якщо представники будь-якої країни миттєво реагують та одними із перших висловлюють свою стурбованість чи коментують ту чи іншу подію, тоді це в обов'язковому порядку буде відображено в світових засобах масової інформації.

Також важливим фактором, який впливає на бренд держави є імідж її керівництва. Перш за все до уваги береться імідж Президента країни. Адже враження міжнародної спільноти про главу держави відповідає враженню про саму державу. Для прикладу, під час своїх міжнародних візитів Президенту необхідно досконало знати про культуру, традиції, особливості, відомих постатей, звичаї країни перебування, що без усіляких сумнівів викличе симпатію приймаючої сторони. Якщо при потребі Президент здатний без будь-якої допомоги перекладача вільно розмовляти англійською мовою на своїх ділових зустрічах, це також є великим плюсом для його іміджу та іміджу країни в цілому.

Що стосується фінансування, то на нашу думку інвестувати в український бренд на сьогоднішній день є вигідним для всіх: уряду країни, бізнесу та суспільству загалом. Як показує світова практика, у розвинених країнах в свій час фінансування влади бренду держави становило від 10% до 20% загального бюджету компанії. Основним ж інвестором повинен бути бізнес. Проте найважливішим критерієм для досягнення успіху залишається не що інше, як тісна співпраця між владою країни, бізнесом та населенням.

Знадобиться не один рік аби реалізувати стратегію розвитку бренду для України. Сюди входить:

– вихід на світовий ринок та його завоювання якісною українською продукцією;

– реальна боротьба з корупцією та очищення усіх гілок влади від корумпованих та нечесних чиновників;

– активізація та розвиток інформаційної політики України;

– налагодження співпраці між владою країни, представниками бізнесу, культури, засобів масової інформації та інше.

Висновки і пропозиції. Для того аби сформувати державний бренд України, перш за все необхідна чітка брендингова стратегія та до кінця продумана інформаційна політика країни. При його створенні потрібно брати до уваги міжнародний досвід в цій сфері. Також важливим є адекватне та оперативне реагування уряду України на основні події, які відбуваються в світі. Потрібно пам'ятати, що таке поняття як бренд в сучасному світі розглядається як основне надбання держави. Адже на основі наявного бренду легко зробити висновок, що собою являє та чи інша держава: надійний партнер, чи така, з якою краще не мати нічого спільного; держава – агресор чи миролюбна країна, яка не бере участі в гонці озброєнь та інше. Державний бренд безпосередньо впливає на економічний стан країни, на добробут її населення та на її відносини із зовнішнім світом.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальній розробці кожного із розглянутих нами концептів в рамках системного дослідження теоретичних аспектів формування бренду держави.

Список літератури:

1. Anholt S. Competitive Identity. The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. – 160 p.
2. Нагорняк Т. Л. Країна як бренд. Національний бренд «Україна» / Т. Л. Нагорняк // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4 (9). – С. 220-228.
3. Brand Finance. The annual report on the world's most valuable nation brands, 2015. – 7-9 p.
4. Райс Э. Происхождение брендов или естественный отбор в мире бизнеса / Э. Райс, Л. Райс. – М.: АСТ, 2007. – 352 с.

Смачило Т.В., Олеха Д.И.
Тернопольский национальный экономический университет

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО БРЕНДА УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы теоретические аспекты государственного брендинга. Обоснована важность влияния бренда государства на его позиционирование на международной арене. Охарактеризованы особенности современных глобализационных процессов. Определены показатели оценки государственных брендов. Рассмотрены пути формирования государственного бренда Украины.
Ключевые слова: бренд, национальный брендинг, имидж, рейтинг, международное сообщество.

Smachylo T.V., Oleha D.I.
Ternopil National Economic University

FORMATION OF UKRAINE NATIONAL BRAND

Summary
Theoretical aspects of state branding are investigated. The importance of state brand influence on its positioning in the international arena is proved. The peculiarities of modern globalization processes are given. The evaluation performance of government brands is outlined. The ways of Ukraine state brand formation are presented.
Keywords: brand, national branding, image, rating, international community.

УДК 336.71

ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Тригуб О.В., Чернишов А.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто основні методи реорганізації банківських установ. Оцінено ефективність процесу реорганізації в банках України. Висвітлено основні напрями підвищення ефективності банківських злиттів та поглинань.
Ключові слова: Банківська система, консолідація, реорганізація та реструктуризація, злиття, приєднання, поглинання, капіталізація.

Постановка проблеми. Аналіз сучасного стану банківської системи України дає підстави стверджувати, що за роки незалежності вона практично сформована і в цілому відповідає запитам перехідного періоду. Розробка та запровадження нових принципів діяльності банків, організація системи банківського нагляду, розробка Національним банком України необхідної нормативно-правової бази, широке використання зарубіжного досвіду та накопичення власного зробили банківську систему України важливою складовою фінансово-кредитної системи держави.

Однак виявилося, що для реалізації вказаних завдань банківська система України є малопотужною, характеризується низьким рівнем капіталізації та ліквідності, дуже вразлива до коливань на фінансово-кредитному ринку, має низький рівень банківського менеджменту.

У світовій банківській практиці реорганізація широко використовуються як метод відбору найбільш ефективних і пристосованих до конкурентних умов кредитних установ. Багато великих національних і міжнародних банків виникли в результаті численних злиттів і поглинань з конкуруючими установами. У даний час банківська система України функціонує в умовах потреби у масштабних процесах консолідації й укрупнення діючих банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свідчить про значну увагу вітчизняних та зарубіжних учених до розкриття механізму реорганізації банків та оцінки його ефективності. У зарубіжній літературі проблеми реорганізації банків розглянуто у працях І. Ансоффа, Є. Брікхема, Т. Коуплеіща, Є. Нікбахта, Х. Бера, А. Джопса та інших. Вивченню проблем кризових явищ у банківській системі України та розробці організаційно-економічного механізму реорганізації банків присвятили свої наукові праці О. Барановський, З. Васильченко, В. Корнєєв, М. Козоріз, В. Міщенко, С. Науменкова, А. Мороз, А. Шаповалов, І. Вядрова, Т. Смовженко та інші. Незважаючи на значну кількість публікацій, розробка методичних рекомендацій щодо ефективності реорганізації банків залишається недостатньо розкритою і потребує подальших наукових досліджень.

© Тригуб О.В., Чернишов А.С., 2016

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними залишається ціла низка конкретних науково-прикладних і практичних завдань щодо вдосконалення банківського нагляду, управління банками, в тому числі в стані фінансової скрути, порядку ліквідації, злиття та приєднання банків, шляхів підвищення рівнів капіталізації й ліквідності тощо. Тобто існує практична необхідність у розробці та вдосконаленні конкретних схем і механізмів реорганізації та реструктуризації комерційних банків з метою забезпечення їх стабільного функціонування в інтересах економіки й суспільства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження переваг та недоліків злиття та поглинань банків, аналіз чинників, які на них впливають в умовах фінансової кризи, розгляд напрямів досягнення максимальної ефективності процесів об'єднання банківських установ.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» під реорганізацією банків розуміють «злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступниками» [1, с. 5–13].

Слід зазначити, що це найбільш чітке визначення, яке охоплює практично весь спектр проблем. Об'єктивними передумовами необхідності або доцільності реорганізації банків є: формування і розвиток ринкових відносин, банківської системи України та забезпечення її фінансової стабільності; зміна форм власності (від державної – до змішаної: приватної або колективної); необхідність виконання банками вимог чинного законодавства та нормативних актів Національного банку України; забезпечення платоспроможності, ліквідності комерційних банків.

Головною метою реорганізації комерційних банків має бути підвищення надійності та стійкості банківської системи України, забезпечення належного рівня капіталізації банків і стабільної роботи платіжної системи, захист інтересів кредиторів і вкладників, поліпшення фінансового стану комерційних банків, підвищення ефективності діяльності внаслідок концентрації або розподілення капіталу, розширення або спеціалізація, переорієнтація діяльності банків і зростання довіри до них.

Відповідно до «Стратегії Національного банку України щодо реструктуризації та реорганізації банків у стані фінансової скрути», основними методологічними принципами реорганізації банків мають бути такі:

– пріоритетність інтересів суспільства, держави і банківської системи вцілому та вкладників перед інтересами окремого комерційного банку;

– досягнення сегеративності, тобто результативні показники діяльності новостворених банків мають бути кращими, ніж банків, що реорганізуються;

– застосування реорганізації як засобу активного оздоровлення проблемних банків;

– підвищення фінансової стійкості банків;

– забезпечення безперервної роботи комерційних банків, які реорганізовуються;

– здатність банків – учасників реорганізації, виконувати вимоги Національного банку України щодо формування статутного капіталу, дотримуватись економічних нормативів, забезпечувати беззбиткову діяльність.

Розвиток банківської системи призводить до концентрації банківського капіталу як вагомого чинника ефективності, стабільності та конкурентоспроможності функціонування банків. Локальними мотивами реорганізації банківського бізнесу є такі: фінансова економія банку (зменшення витрат, зниження вартості банківських послуг); територіальне розширення обслуговування (географічна диверсифікація, доступ до інвестиційно привабливих регіонів); збільшення функціонального потенціалу (збільшення ресурсів, укрупнення продуктів, ріст ринкової частки).

У зарубіжних методиках для оцінювання економічної ефективності злиття і приєднання у банківській сфері, як правило, застосовуються такі показники: вартість банку, ціна та дохідність його акцій, рівень витрат тощо. Обґрунтування доцільності злиття чи приєднання, насамперед, має базуватися на ретельному аналізі майбутніх доходів та витрат. Необхідно оцінити ринкову віддачу нової структури та розмір прибутку, що отримають акціонери обох банків внаслідок реорганізації [4, с. 180–187]. Теорією та практикою сучасного корпоративного менеджменту визначено низку причин злиття та приєднання банків.

Реорганізація та реструктуризація стала важливим інструментом перетворень у банківській сфері багатьох країн. Це дало змогу кредитним установам рухатися разом із клієнтами на нові ринки та модернізувати свій продуктовий ряд. Крім того, злиття та приєднання значно дешевші процеси, ніж створення нових банків чи відкриття філій.

Для вітчизняних банків мотиви реорганізації визначаються, насамперед, вибором стратегії подальшого розвитку. В цьому аспекті чітко окреслюються дві тенденції: досягти синергетичного ефекту (взаємодія активів декількох банків підвищує загальний стан і результат діяльності окремо взятих структур) з метою формування конкурентоспроможної позиції на ринку банківських послуг; підвищити рівень та ефективність управління в консолідованих структурах, формуючи привабливий торговий вигляд для іноземних інвесторів.

Досвід реструктуризації та злиття українських комерційних банків свідчить, що першими кандидатами на приєднання (поглинання) є банки, створені під певне підприємство чи галузь у випадку погіршення ринкової кон'юнктури останніх. Крім того, такі банки дуже вразливі в разі зміни політичної ситуації, загострення конкурентної боротьби тощо. Тому кращі перспективи мають універсальні банки з міцними й стабільними позиціями в регіонах.

Процеси реорганізації банків почали активно розвиватись починаючи з 2005 року. Насамперед це може пояснюватися лібералізацією банківського законодавства у сфері проникнення іноземного капіталу. Найбільш зацікавленими іноземними інвесторами є Росія, Кіпр, Греція, Австрія, Італія. Проте, починаючи з 2009 р. Активність цих процесів знижується у декілька разів. Це може пояснюватися світовою фінансовою кризою. Найбільшу питому вагу в капіталі банківської систе-

ми України має іноземний капітал таких країн, як Росія (21%), Кіпр (17%), Австрія (9%), Франція (8%), Німеччина (7%), Польща (6%), Греція (6%), Нідерланди (6%). Питома вага інших країн в капіталі банківської системи України складає 20%.

Масовий розпродаж системних банків створює низку загроз і у сфері банківської конкуренції. Малі та середні вітчизняні банки мають протистояти конкурентному впливу банків, що належать до провідних фінансових груп світу. Останні прагнуть «знімати вершки» на ринках країн, що розвиваються, проте в умовах посилення кризових тенденцій їхня діяльність може стати непередбачуваною. Слід зазначити, що оцінювання ефективності процесу банківських злиттів чи поглинань доцільно проводити на підставі дослідження зміни кредитно-інвестиційного портфеля банків після реорганізації.

Найбільшу питому вагу в загальному обсязі кредитно-інвестиційного портфеля банків I і II груп має кредитно-інвестиційний портфель реорганізованих банків, який на 01.01.2015 складає 478894081 тис. грн., або майже 67,68% від загального кредитно-інвестиційного портфеля банків I і II груп. Найбільшу питому вагу кредитно-інвестиційного портфеля серед реорганізованих банків займає Приватбанк (25,70%), Райффайзен банк Аваль (9,30%),Укрсоцбанк (8,16%). Питома вага інших банків у кредитно-інвестиційному портфелі банків I і II груп на 01.01.2015 складає 228646361 тис. грн., або 32,32% від загального кредитно-інвестиційного портфеля [6, с. 2-8]. Серед інших банків найбільшу питому вагу в кредитно-інвестиційному портфелі займають портфелі таких банків, як Ощадбанк (10,29%), Укрексімбанк (9,43%).

Процеси злиття та приєднання банків забезпечують відповідний ефект у довгостроковій перспективі і разом з тим вимагають значних витрат у короткостроковому періоді. Порівняно молодий вітчизняний банківський менеджмент поки що не має можливостей та інструментів планування на такі значні строки, як західний банківський менеджмент. Для того, щоб банки могли вільно та безпомилково об'єднуватися один з одним, вітчизняній банківській системі необхідно сформувати належний досвід здійснення різнопланових консолідації та реорганізації.

В умовах, що склалися, менеджмент вітчизняних банків часто відмовляється від реалізації таких способів реорганізації, як злиття та приєднання через ризик отримати збитки від діяльності та втрату контролю власників над банком. Інший, не менш важливий чинником є те, що фізичні та юридичні особи потрапляють у залежність від політичної ситуації, що не завжди позитивно впливає на економічну ситуацію в країні і фінансову стійкість банків. Крім того, саме рівень політизації визначає можливості доступу банків до бюджетних ресурсів та великих урядових програм [3, с. 4–11].

Злиття банків, особливо невеликих, вважається прогресивною тенденцією, якщо воно дає змогу стабілізувати їхнє фінансове становище, а саме: збільшити капітал банку (за рахунок концентрації капіталу зростає стійкість, стабільність і конкурентоспроможність банку); збільшити обсяг банківських послуг; забезпечити вигоду та інтереси акціонерів і кредиторів банку, скоротити апарат управління й адміністративні витрати; розширити філіальну мережу; створити більший банк, який може надавати кредити реальному сектору економіки (що особливо важливо для регіонів), тобто збільшити грошові потоки; поліпшити якість кредитного портфеля (через інвентаризацію та диверсифікацію кредитного портфеля) тощо [5, с. 958-965].

Як бачимо саме розробка та запровадження нових принципів діяльності банків, організація системи банківською нагляду, менеджменту, використання зарубіжного та накопичення власного досвіду зробили вітчизняну банківську систему важливою складовою кредитної системи країни. Реорганізація та реструктуризація банків передбачає фінансове оздоровлення та забезпечення стабільною функціонування банківської системи в цілому, підвищення рівня концентрації банківського капіталу на основі об'єднання банків, злиття та приєднання банків, а також удосконалення відповідних аспектів банківського регулювання та нагляду. Важлива умова ефективності подальшого розвитку – підвищення рівня капіталізації, конкурентоспроможності та ліквідності вітчизняних банків.

На жаль, сьогодні регулятивне стимулювання реорганізації банків може створювати додаткові проблеми в процесі побудови стабільної і конкурентної банківської системи Прискорювати процеси злиття та приєднання Національного банку України може, жорстко регулюючи дотримання нормативів розміру та адекватності капіталу банків. Однак, підвищені нормативи можуть не тільки негативно вплинути на діяльність великих банків. У такому разі банки шукатимуть шляхи штучного збільшення капіталу, ніж прийнятного способу реорганізації та реструктуризації. Шоковим може бути і такий стимул, як дозвіл відкривати філії іноземним банкам. Ще одна важлива умова – вдосконалення корпоративного законодавства, зокрема в частині регламентації процесів злиття та приєднання корпоративних структур. Тільки за умови наявності законодавства, що забезпечує захист прав акціонерів, власники банків сміливіше об'єднуватимуть свої капітали.

Таким чином, для належної оцінки доцільності та способів процесів реорганізації банків дотепер не вистачало такої рушійної сили, як фахівців у цій сфері. Цілком можливо, що ситуацію змінить поява в Україні великих іноземних банків, у яких менеджмент та спеціалісти мають досвід проведення таких операцій.

Сучасні процеси реорганізації комерційних банків свідчать про те, що вітчизняна практика в умовах глобалізації міжнародних фінансових ринків та інтернаціоналізації фінансів потребує більш чіткого законодавчого й нормативно-інструктивного забезпечення. Тому подальша концентрація банківського капіталу має здійснюватися шляхом створення банківських холдингів і союзів на добровільних засадах за мінімального втручання Національного банку України, а всі процеси реорганізації й реструктуризації комерційних банків повинні бути врегульовані відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [2, с. 226–232]. У зв'язку з цим слід зазначити, що характер і форми реорганізації

комерційних банків значною мірою залежать від загальної політики центрального банку та стратегічних намірів потенційних партнерів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок, що реорганізовані банки активніше нарощують кредитний портфель, ніж інші. На сьогодні банківські установи України опинилися перед проблемами зростання конкуренції на фінансовому ринку та скорочення дохідності банківських операцій, а тому злиття банків й підвищення рівня концентрації їхнього капіталу є шляхом збереження своїх позицій на фінансовому ринку і забезпечення подальшого фінансово стійкого розвитку. Найбільш прийнятною формою реорганізації комерційних банків є реорганізація шляхом злиття, що дає змогу за мінімальних витрат забезпечити концентрацію капіталу, реструктуризацію активів, поліпшити фінансовий стан.

У зв'язку з фінансовою кризою проблеми забезпечення своєчасної та ефективної реорганізації проблемних фінансово-кредитних установ є необхідною умовою оздоровлення та відновлення функціонування банківської системи. Концентрація банківського капіталу та забезпечення необхідних джерел і дієвих механізмів підвищення рівня капіталізації банківської системи є актуальними завданнями подальшого розвитку фінансового сектору України. Однією з характерних ознак розвитку банківських систем багатьох розвинених країн світу є підвищення рівня концентрації банківського капіталу на основі консолідації банків. Зазначений процес в Україні ще не набув ознак стійкої тенденції, є всі передумови для його розвитку шляхом реорганізації банків на основі реалізації процесів їх злиття, приєднання або перетворення.

Основними методами запобігання негативним наслідкам реорганізації та реструктуризації комерційних можуть бути: зміна керівництва або принципів формування керівних органів банку; чергова емісія акцій є додатковими правами акціонерів; реструктуризація активів і пасивів; збільшення або зменшення кількості акціонерів; викуп акцій у своїх акціонерів з премією; адміністративні заходи та юридичні процедури.

Список літератури:

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2122-III від 07.12.2000 р. // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 8. – С. 5–13.
2. Кашка І. С. Реорганізація комерційних банків на сучасному етапі / І. С. Кашка // Інституційний репозитарій Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». – 2010. – № 5. – С. 226–232.
3. Міщенко В., Олесійчук М. Удосконалення регулювання і нагляду за реорганізацію банків //Банківська справа. – 2010. – № 1. – С. 4–11.
4. Радова Н. В. Аналіз процесів реструктуризації банківських установ в Україні / Н. В. Радова // Економіка. – 2011. – Вип. 2 (54). – С. 180–187.
5. Рид Стэнли Фостер Искусство слияний и поглощений / Стэнли Фостер Рид, Александра Рид Лажу; Пер. с англ. – М.: «Альпина Бизнес Букс», 2012. – С. 958-965.
6. Скоробогач О. Стан і тенденції розвитку процесів злиття і поглинання у банківській системі України / О. Скоробогач // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1. – С. 2-8.
7. Стратегія Національного банку України щодо реструктуризації і реорганізації банків у стані фінансової кризи // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2014. – № 3. – С. 46–56.

Тригуб Е.В., Чернышев А.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕОРГАНИЗАЦИИ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены основные методы реорганизации банковских учреждений. Оценена эффективность процесса реорганизации в банках Украины. Освещены основные направления повышения эффективности банковских слияний и поглощений.

Ключевые слова: Банковская система, консолидация, реорганизация и реструктуризация, слияние, присоединение, поглощение, капитализация.

Trygub E.V., Chernyshev A.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

BANKING SECTOR EFFICIENCY OF REORGANIZATION UKRAINE

Summary
In the article the basic methods of restructuring banks. The efficiency of the reorganization process in banks Ukraine. The basic directions of increase of efficiency of bank mergers and acquisitions.

Keywords: banking system, consolidation, reorganization and restructuring, merger, consolidation, acquisition, capitalization.

УДК 339.138

ВИДИ, ЗНАЧЕННЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ СУЧАСНОЇ РЕКЛАМИ

Хасан Алі Аль-Абабнех
Національний авіаційний університет

Стаття присвячена аналізу поняття реклами, розглянуто її види, виділено її значення. Особлива увага приділена вивченню сучасних напрямків реклами. Проведена класифікація нетрадиційних методів реклами. Наведені приклади світового досвіду використання нетрадиційної реклами. Описані переваги та недоліки використання сучасних напрямків реклами.
Ключові слова: реклама, рекламні носії, ефективність реклами, ambient marketingy, види реклами.

Постановка проблеми. Реклама є невід'ємною частиною стратегії збуту. Як правило, класична реклама являє собою довгострокові проекти, ефективність яких не завжди відповідає очікуванням. Якщо ж компанія використовує певні новаторства в сфері реклами і просуває свої послуги/товари сучасними методами, то у неї з'являється гнучкий інструмент для оперативного реагування на зміну попиту і потреб цільової аудиторії, можливість моментального зміни рекламної діяльності в бік більш прибуткового шляху. Таким чином виникає необхідність детального вивчення альтернативних напрямків реклами та визначення потенціалу їх ефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість джерел містять інформацію щодо базових, класичних методів та видів реклами. Переважна кількість матеріалу, що присвячений альтернативним та сучасним напрямкам маркетингової діяльності розміщена у періодичних виданнях та на інтернет-ресурсах. Дані щодо ефективності різних видів реклами представлені у вигляді загальних висновків та мають знеособлений характер.

Виділення частин загальної проблеми, що не були вирішені раніше. Маркетингова діяльність, а саме реклама, є дуже динамічною та чутливою до зовнішніх факторів сферою підприємництва. Саме тому своєчасне реагування на зміни у суспільстві щодо тенденцій, вподобань та ресурсів для впровадження рекламної діяльності є складовою успішного бізнесу. Проте використання перспективних сучасних методів реклами неможливе без структуризації цих методів для виділення особливостей застосування та ефективності кожного. Саме тому у статті представлена структуризація сучасних методів реклами.

Мета статті. Головна мета статті – визначити сутність поняття реклами, її значення та ефективність в залежності від різних факторів, провести структуризацію сучасних напрямків реклами та спробувати визначити потенціал їх ефективності.

Викладення основного матеріалу. Сучасний споживач відрізняється розбірливість, високою інформованістю і освіченістю. Якщо зовсім недавно було цілком достатньо здійснити грамотну рекламну компанію, виділитися за допомогою фірмового стилю і високого рівня сервісу, то тепер більша частина цільової аудиторії за краще дізнаватися і здійснювати покупки і замовлення, наприклад, через інтерактивні середовища.

Інтерактивне середовище – це нове поняття в сфері маркетингу, яке включає в себе інтернет з його різноманіттям комерційних сайтів, що пропонують послуги і товари в режимі онлайн, а також інші методи взаємодії клієнта і виконавця, такі як електронні кіоски та будь-які інші дистанційні засоби зв'язку, наприклад, WAP або MMS.

Першими використовувати віртуальних персонажів в комерції стали спамери, що шукали шляхи підвищення привабливості своїх послань. Однією з ідей були «помилкові листи» – product placement в електронних посланнях нібито приватного характеру, що приходять одержувачам нібито помилково. Ідея заснована на вірі в порочність більшості людей. Людина цікавий, і йому цікаво прочитати випадково попалося приватний лист. В кінці такого «помилкового» повідомлення зазвичай дружньо рекомендується товар, нібито куплений відправником.

Рекламу в інтернеті можна вважати окремо стоїть видом реклами. За свою порівняно недовге життя реклама в інтернеті стала рости і розвиватися, обганяючи по результативності навіть деякі традиційні форми просування.

Наприклад, для розкрутки використовують блоги, тобто он-лайн щоденники, через які блогери спам своїми рекламними повідомленнями. Навіть з'явився спеціальний термін – «сплог». Так як сплоги чудово оптимізовані під пошукові системи і отже, часто входять в топи найбільш розкручених інтернет-ресурсів, можна зробити висновки, що «рекламщики» в інтернеті не просто творчі люди, але ще і чудово розбираються в інтернет-технологіях.

Ще один приклад – реклама на платіжних терміналах. Вигідна така реклама тим, що має широке охоплення і невисоку вартість. Термінали розташовані всюди, населення до них поступово звикає. Встановлено вони в місцях найбільшої прохідності і показувати на них можна рекламу найрізноманітніших тематик: кондиціонери, електрика, будівництво, бізнес. ..

В місяць терміналом можуть користуватися від чотирьох до шістнадцяти тисяч чоловік. Це означає, що рекламні ролики, які крутяться на терміналах, можуть бути переглянуті великою аудиторією. Людина, оплачуючи послугу, мінімум половину свого часу дивиться на рекламний ролик. Це пояснюється тим, що реклама відображається в момент очікування надання послуги. Можливості від розміщення реклами на терміналі:

– чітко бачити, в якому місці, в який час користуються терміналами;

– впливати на активну (в плані споживання) аудиторію;

© Хасан Алі Аль-Абабнех, 2016

– донести рекламу до аудиторії, яка не дивиться рекламу по ТБ і не потрапляє під її вплив в друкованих виданнях.

Це багаторазово збільшує аудиторію, що побачила рекламу, за рахунок користуються послугами терміналу. Кількість виходів рекламного ролика до 300 разів на добу.

Таким чином, технічний прогрес диктує свої умови і в сфері маркетингу в цілому і реклами зокрема. Існуючі в базових класифікаціях види вже не дозволяють враховувати все різноманіття і специфічність сучасної реклами. У зв'язку з цим виникає необхідність виділити сучасну рекламу як окремий базовий вид. Потім класифікацію сучасної реклами можна представити таким чином:

· За способом подачі інформації:

– BTL-акції. Наприклад, проведення соціологічного опитування, в якому випадково буде кілька разів названий рекламований товар і розкриті його споживчі якості. Або безкоштовна роздача супутніх недорогих товарів. Наприклад, дисків для тих, хто хоче купити DVD-програвач;

– Використання несумісного. Наприклад, відомо що листівки на вулицях беруть дуже неохоче. Але якщо з людиною, який рекламні листівки роздає, буде стояти інший, посилено переконують відмовитися брати їх, ніхто не пройде повз. Візьмуть, прочитають, візьмуть до відома.

· За способом психологічного впливу:

– Використання телефонії. Жорстконав'язливий спосіб. Використовується в деяких європейських країнах. Фірма укладає договір з окремими людьми, в результаті якого вони отримують якесь грошову винагороду, але втрачають можливість спокійно поговорити по телефону: через кожні три хвилини розмови звучить десятісекундний рекламний ролик;

– «25 кадр». Все частіше в рекламі використовуються заборонені методи – це метод 25-го кадру, що впливає на підсвідомість. У деяких країнах Європи, перериваючи розмову по телефону, звучить аудиореклама якогось товару. Цей вид реклами досить нав'язливий.

· За способом модернізації класичних методів:

– Нестандартні види реклами в пресі. Наприклад, розміщення реклами на спеціально створеній для цього додаткової обкладинці журналу, окремі вкладиші, часто з іншого формату паперу, для того, щоб при гортанні видання, він відкривався саме на рекламному вкладиші, поширення разом з виданням окремих листівок або інших рекламних носіїв, аж до невеликих каталогів товарів, дисконтної картки, візитки, пробника і CD дисків;

– Крос-реклама. Реклама через банерні мережі давно не числиться серед ефективних способів реклами. Завжди є ризик, що комерційні пропозиції, розміщені на спеціалізованих сайтах, можуть розчинитися в загальній масі реклами конкурентів. Для приваблення заможної активної аудиторії можна розмістити банери не на спеціалізованому ресурсі, а, наприклад, на сайті популярної турфірми. Це «метод WB-cross» – ідея міжгалузевого перехресного обміну рекламою – для пошуку загальної аудиторії;

– Вірусний маркетинг. Це модернізація інтернет-реклами. Суть методу в тому, щоб відправлене певної кількості спільнот повідомлення, зацікавило б інших інтернет-користувачів і за методом сарафанного радіо поширилася по мережі. Чим більший радіус дії отримає повідомлення, тим краще спрацювала реклама.

Таблиця 1

Найбільш поширені Ambient Media

Місце зустрічі	Рекламні засоби	
будинок		Реклама на мікрофонах в телепрограмах, реклама на бритвених верстатах, реклама на упаковці продуктів, реклама на яйцях, реклама на квитанціях ЖКГ, реклама на пакетах; реклама на сірниках
відпочинок	Кінотеатри; стадіони; бари; клуби і ресторани;фітнес-клуби, концертні майданчики, парки, пляж, розважальні центри, слони краси	Стенди для листівок; реклама на стінах туалету; реклама на підставках під пивні кухлі; реклама на підлозі туалету, брендований оздоблювальний матеріал; реклама на асфальті, реклама на посуді, реклама на сірникових коробках, реклама на кріслах, реклама на дні басейну, реклама на льоду;реклама на шоколадки; реклама на дзеркалах; брендовані лавки; сміттєві корзини; стіни в душі
транспорт	Метро, залізниця і автобуси (транспорт і станції); автобусні зупинки; АЗС і пункти автосервісу; аеропорти і т.д.	Постери на вантажівках, автобусах і т.д.; »пістолети» на АЗС; реклама на підсходинки; реклама на перегородках паркування; реклама на квитках;реклама на кріслах в літаках; реклама на моніторах; реклама на довіреності; реклама на поручнях у автобусах; реклама в маршрутному таксі – листівки та монітори;
навчання	Дитячі садки, школи, університети і коледжі, бібліотеки	постери; відеоекрани; оголошення закладки; сміттєві корзини; брендований оздоблювальний матеріал; реклама в підручниках; реклама на упаковках продуктів; реклама на іграшках; реклама на дитячих майданчиках;
робота	офіси	Реклама на одязі; брендований оздоблювальний матеріал; реклама на канцелярському приладді
магазини	Супермаркети, салони стільникового зв'язку, продуктові магазини, торгові центри; магазини одягу	Реклама на візках; реклама на кришках для їжі «на винос»; стенди для листівок; реклама на підлозі; реклама на яйцях; реклама на пакетах;відеоекрани; реклама на чеках; реклама на роздільниках покупок; реклама на вішалках; брендований оздоблювальний матеріал; реклама на упаковці продуктів; реклама на перегородках парковки і на розділових лініях; реклама на банкоматах і автоматах прийому платежів
вулиця		Реклама на сміттєвих контейнерах; рекламні пам'ятники; графіті; брендовані лавки; рекламні клумби; проектування логотипів на небо і житлові будинки; брендовані новорічні ялинки

Джерело: [9]

· За способом впровадження в інтернет-ресурси:

– Онлайн ігри. Реклама в онлайн іграх заробляє все більше очок за своєю популярністю, адже вона дозволяє показати гравцеві всю красу свого товару, не відриваючи його від ігрового процесу. А вже про те, як добре розміщувати продукти харчування в іграх, навіть говорити не приходиться;

– Адресна розсилка. Наприклад, портал розсилок Maillist.ru організував цивілізовану адресну розсилку, завдяки якій повідомлення приходять тільки тим користувачам, які в них зацікавлені і дали відповідну згоду про підписку на розсилку. Коло отримувачів звужується, але і зменшується кількість негативно налаштованих користувачів.

Окреме місце в класифікації сучасної реклами займає Ambient Marketingy або реклама з використанням нестандартних носіїв. Рекламними носіями можуть виступати цілком звичайні предмети і матеріали, на яких несподівано розміщається торговельна марка. Формою маркетингових комунікацій Ambient Marketingy є Ambient Media – нестандартні носії для реклами, які відносяться до BTL-інструментів.

Привернути увагу споживача до торгової марки, підвищити лояльність до неї, виділитися з конкурентного середовища, цілеспрямовано впливати на цільову аудиторію, домогтися несподіваного ефекту, забезпечити високу частоту контакту – ось тільки деякі завдання, які вирішує Ambient Media. Протягом уже багатьох років великі і не дуже компанії «брендіруют» все, що потрапляє їм під руку. У рекламний носій перетворилися звичайні предмети, на які може впасти погляд майбутнього потенційного споживача – носові хустки, бритвені верстати, упаковки з презервативами, лавки, пляжні роздягальні, оздоблювальний матеріал, коробки для піци, мости, банкомати та багато інших предметів, які оточують нас в повсякденному житті. Прикладом великомасштабного нетрадиційного рекламного носія служить Ейфелева вежа, яка встановлювалася як парадний вхід на Всесвітню виставку і рекламувала технічні досягнення Франції. Найбільш поширені з них представлені в таблиці 1.

Звичайно, перерахувати всі Ambient Media неможливо, так як на ринку постійно з'являються все нові і нові приклади розміщення реклами в нетрадиційних місцях.

Для того щоб представити можливості і широту використання нестандартної реклами, необхідно розглянути деякі приклади.

Приклад 1. Нестандартна ідея транзитної реклами була придумана і розміщена в Гамбурзі. В автобусах на гумових ручках, за які тримаються пасажири під час поїздки, були зображені годинник певної марки. Повідомлення було записано: «Приміряйте прямо зараз». Під час поїздки пасажир хапається рукою за ручку, і, таким чином, на його руці виявляються годинник (рис. 1).

Так само в Німеччині створили нестандартну рекламу миючого засобу «Mr. Proper», для чого використовували звичайний пішохідний перехід, зробивши одну з його смужок значно біліше, ніж інші, і попередньо завдали на неї відповідний текст.

А італійське агентство AdmCom творчо підійшло до оформлення багажного транспортера в аеропорту Венеції і перетворило його в рулетку, що рекламує Casint di Venezia (рис. 2).

Рис. 1. Реклама годин на гумових ручках в автобусах Гамбурга

Джерело: [4]

Рис. 2. Реклама Casint di Venezia на багажному транспортері

Джерело: [4]

Однак при широкому виведення марки на ринок всієї країни навряд чи поки можливо обійтися без телебачення. Тільки воно забезпечить потрібне охоплення потенційної аудиторії. Також важко уявити стратегію просування багатьох брендів без використання зовнішньої реклами в її звичному форматі.

Проте, нестандартна реклама цілком здатна ефективно доповнити рекламну кампанію, внести в неї свою «родзинку» і тим самим викликати до неї підвищений інтерес.

Але необхідно враховувати, що у кожного методу є свої мінуси. Часто результат розміщення може бути непередбачуваний. Крім того, виникає закономірне питання про оцінку ефективності такої реклами? Адже сучасний рекламодавець звик до того, що йому заздалегідь говорять про охоплення аудиторії, про те, наприклад, скільки людина приблизно подивиться його відеоролик.

У випадку з нестандартною рекламою ризик присутній завжди. Адже якщо це дійсно нестандартний підхід, значить, його взагалі застосовують перший раз. А розрахувати те, що до вас ще ніхто ніколи не робив дуже складно.

Західні маркетологи стверджують, що реклама повинна все ближче приходити до місць продажів, так як саме тут приймається до 80% рішень про покупки. Найбільш привабливі з

ambient media ті, що дозволяють передавати рекламне повідомлення в необхідному контексті, в момент, коли споживач найбільш розташований до сприйняття цієї категорії товару.

По-справжньому нестандартна реклама завжди несподівана. І цим вона відрізняється від звичайних рекламних носіїв: споживача не здивуєш рекламою по телебаченню, в газетах або на щитах зовнішньої реклами. Несподіване запам'ятовується – це закон людської психології і запорука успіху нестандартних носіїв. Однак, як це не парадоксально, в несподіванки ambient media полягає і їх слабкість. Коли споживачів привчають до появи реклами в якомусь конкретному місці, повідомлення втрачає свою незвичайність, а увага і реакція аудиторії слабшають. Іншими словами, тонка грань, яка відділяє ambient media від стандартного медіаносія, може стертися з плином часу. І час це, як правило, визначається часом звикання аудиторії до конкретного вирішення.

У рекламі є таке поняття, як «безкоштовні рекламні агенти». Ефективна реклама створює багато таких агентів, неефективна – мінімізує їх склад. Безкоштовні рекламні агенти – це люди, які побачили рекламу, відзначили її оригінальну ідею і розповіли про неї своїм друзям, тим самим значно підвищивши ефективність рекламного повідомлення. Нестандартна реклама – один з кращих способів створення більшої кількості безкоштовних рекламних агентів. І це її безумовний плюс. Крім того, рекламний бюджет в даному випадку мінімальний.

Будь-які засоби просування бренду на ринку розмовляють зі своїми потенційними споживачами за допомогою образів і символів, спрямованих на створення асоціативних зв'язків з рекламованим об'єктом. Як правило, класична реклама позбавлена можливості впливати на споживачів тривалий час. Таким чином, іноді інвестиції тільки в пряму рекламу не дають належного ефекту. На допомогу приходить нетрадиційна реклама.

Висновки та пропозиції. Учасники ринку визнають, що використання нових видів реклами вельми ефективно як додатковий елемент кампанії в основних видах ЗМІ. Однак використання тільки цих коштів недоцільно, оскільки така кампанія не дозволить побудувати охоплення цільової групи.

Згідно з даними PQ Media, рекламодавці вважають, що альтернативні медіа надають більше можливостей для таргетування аудиторії і економічно вигідні. Крім того, нестандартні рекламні носії можна розмістити в безпосередній близькості від точок продажів. Рівень запам'ятовування реклами, що демонструється за допомогою альтернативних рекламних носіїв, досить високий. Головним чином це пояснюється тим, що споживачі досить багато часу проводять в громадських місцях і на міських вулицях.

Переваги нестандартної реклами полягають в більш ефективному впливі на споживачів. Вона виділяється серед звичної реклами і привертає увагу. Найчастіше споживач не сприймає нестандартну рекламу як рекламу, тому довіра до такої інформації підвищується. Велика частина інформації пропускається повз очі, повз свідомість. Вона не сприймається. І часто серед буденної реклами людинафокусує увагу на декількох яскравих плакатах або незвичайних акціях. Сучасний напрямок реклами Ambient media раціонально використовувати як одночасно з традиційними видами реклами, так і автономно.

Список літератури:

1. «Деловой квартал» № 15 от 24 апреля 2006.
2. Денисенко А. Реклама в Интернете // Рекламные технологии № 5, 2000. – С. 20-30.
3. Колесникова А. Помогает ли ambient media российской рекламе // Индустрия рекламы, № 13, 2006. – С. 37-45.
4. Сырцова И. Рекламный фен-шуй... // Практика рекламы № 12, 2006. – С. 17-26.
5. Крапивинский А. Разместим рекламу на... Луне / А. Крапивинский. – Режим доступа: http://www.media-online.ru/index.php3?id=125288
6. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы: Учеб. пособие для вузов по специальности «Менеджмент». – М.: ИНФРА-М, 2001. – 229 с.
7. Морозова И. Слагая слоганы. – М.: РИП-холдинг, 2001. – 172 с.
8. Назайкин А. Н. Эффективная реклама в прессе: Практ. пособие по специальности «Реклама. – М.: Изд-во Междунар. ин-та рекламы, 2001. – 202 с.
9. Овсов С. Ambient Media – метод нестандартных рекламных носителей / С. Овсов. – Режим доступа: http://www.adv-blog.ru/metod-nestandartnyx-reklamnyx-nositelej/
10. Песоцкий Е. Современная реклама: Теория и практика. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 315 с.
11. Реклама: палитра жанров / В. В. Ученова, С. А. Шомова, Т. Э. Гринберг, К. В. Конаныхин. – М.: РИП-холдинг, 2000. – 95 с.
12. Рекламный текст: Семиотика и лингвистика / Ю. К. Пирогова, А. Н. Баранов, П. Б. Паршин. – М.: Издательский дом Гребенникова, 2000. – 270 с.
13. Репьев А. П. Рекламодателю о рекламе. – М.: Изд-во Междунар. ин-та рекламы, 2001. – 250 с.

Хасан Али Аль-Абабнех
Национальный авиационный университет

ВИДЫ, ЗНАЧЕНИЕ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ СОВРЕМЕННОЙ РЕКЛАМЫ

Аннотация
Статья посвящена анализу понятия рекламы, рассмотрены ее виды, выделено ее значение. Особое внимание уделено изучению современных направлений рекламы. Проведена классификация нетрадиционных методов рекламы. Приведены примеры мирового опыта использования нетрадиционной рекламы. Описаны преимущества и недостатки использования современных направлений рекламы.
Ключевые слова: реклама, рекламные носители, эффективность рекламы, ambient marketingy, виды рекламы.

Hassan Ali al-Ababneh
National Aviation University

SPECIES, VALUE AND EFFECTIVENESS OF MODERN ADVERTISING

Summary
This article analyzes the concept of advertising, discussed her views, highlighted its importance. Particular attention is paid to modern trends of advertising. The classification of non-traditional methods of advertising. Examples of global experience with non-traditional advertising. We describe the advantages and disadvantages of the use of modern directions of advertising.
Keywords: advertising, advertising media, advertising effectiveness, ambient marketingy, types of advertising.

УДК 331.108

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Шаповал О.А.
Національна академія Національної гвардії України

У статті розглянуто сутність системи мотивації праці персоналу підприємства. Надано результати порівнянь сучасної термінології поняття «мотивація». Проаналізовано персонал підприємства, як суб'єкт та об'єкт управління. Розглянуто мотивацію як процес впливу на поведінку людини. Охарактеризовано основні види мотиваторів персоналу.
Ключові слова: мотивація, мотив, персонал, мотиватор, потреби, бажання, винагороди, стимулювання.

Постановка проблеми. Всю історію еволюційного розвитку економіки та менеджменту проблема спонукання людей до праці не втрачала своєї актуальності і популярності. Сьогоднішня ситуація нестабільності в Україні потребує постановки відповідних цілей, вирішення практичних завдань управління персоналом із застосуванням соціально-економічних методів мотивації праці, які надали б змогу підвищити економічну зацікавленість робітників продуктивно і якісно працювати.

Персонал підприємства є найважливішим елементом продуктивних сил і головним джерелом розвитку економіки будь-якої країни, оскільки він, з одного боку, є вирішальною складовою організації ефективної господарської діяльності підприємства, а з іншого – є адекватною частиною населення, яка здатна власноруч покращувати соціальне становище.

Сучасний виробничий процес вимагає від працівника більшої відповідальності, старанності, творчого ставлення до роботи. Складність стимулювання й управління такими діями обумовлює необхідність дослідження мотиваційного процесу, розуміння сутності, змісту і логіки якого сприяє активізації високопродуктивної праці, максимальному задоволенню потреб працівників, розвитку їхнього творчого потенціалу, який можна плідно застосовувати в інтересах підприємства.

Саме тому питання побудови ефективної системи мотивації персоналу потребують їх подальшої поглибленої теоретичної та практичної розробки. Це стало необхідним у сучасних умовах і обумовлено тими обставинами, що без ефективної системи мотивування трудового колективу неможливо здобути позитивних результатів у виробництві конкурентоспроможної продукції, зростанні продуктивної праці та вирішенні соціальних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мотиваційні теорії розвивалися протягом усієї історії

© Шаповал О.А., 2016

економічної науки. Мабуть, важко знайти економіста, який би в своїх дослідженнях не торкався мотиваційних проблем. Розгляд питань відносно теоретичного обґрунтування мотивації праці знайшли відображення в роботах як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Різні аспекти системи мотивації праці в управлінні персоналом як фактора підвищення ефективності функціонування підприємства і його конкурентоспроможності досліджувалися багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими, серед яких: А. Афонін, Д. Богиня, І. Бєляєва, Л. Владімірова, О. Грішнова, В. Грузина, І. Гриньова, Г. Дмитренко, А. Колот, О. Мороз, В. Нестерчук, О. Ромашов, Н. Стивенсон, О. Сердюк, В. Травін, Е. Уткін, Ф. Хміль та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але, незважаючи на такий значний обсяг досліджень у цій сфері, цілий ряд принципових аспектів цього напрямку ще є недостатньо вивченими з позицій сучасного розвитку національної економіки. Дослідження в цій області можна визнати «постійно актуальними», оскільки їх необхідність виникає кожен раз, коли змінюються економічні умови, чи коли з'являються нові, більш ефективні методи мотивації.

Мета статті. Метою даної роботи є систематизація теоретичних аспектів сутності системи мотивації праці персоналу підприємства.

Виклад основного матеріалу. Людські ресурси – специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів підприємства. Специфіка людських ресурсів порівняно з іншими чинниками економічного розвитку полягає в тому, що: по-перше, люди не лише створюють, а й споживають матеріальні та духовні цінності; по-друге, багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю, а отже, щоб ефективно використовувати людську працю, потрібно завжди враховувати потреби людини як особистості; по-третє, науково-технічний прогрес і гуманізація суспільного життя стрімко збільшують економічну роль знань, моральності, інтелектуального потенціалу та інших особистих якостей працівників, які формуються роками і поколіннями, а розкриваються людиною лише за сприятливих умов.

З іншого боку персонал є головним елементом всієї системи управління, і одночасно може виступати як її об'єктом, так і суб'єктом. Об'єктом управління є окремий працівник, а також певна їх сукупність, що виступає як трудовий колектив. Разом з тим, персонал – це перш за все люди, що характеризуються складним комплексом індивідуально-типових якостей та властивостей, серед яких важливу роль відіграють соціально-психологічні особливості. Тому як суб'єкт управління на підприємстві виступають керівники і спеціалісти, які виконують функції управління стосовно своїх підлеглих а також усього підприємства.

Здатність персоналу одночасно бути і суб'єктом і об'єктом управління являє собою головну специфічну особливість в системі управління персоналом. Тому на даному етапі розвитку суспільства саме персонал являється однією з найголовніших запорук успіху будь-якого підприємства, проте для того, щоб повністю використовувати потенціал наявних трудових ресурсів, необхідно оволодіти мистецтвом управління персоналом. Побудова ефективної системи управління персоналом, вдалий вибір концепції, методів та стилю управління, формування ефективної системи мотивації праці – все це проектується на результат діяльності підприємства та отримання ним прибутків.

Таким чином, у теоретичному аспекті дослідження питань мотивації має здійснюватись у двох основних напрямках: по-перше, у розвитку теорії задоволеності працею, що визначають положення, які спонукають до діяльності та стимулюють її; по-друге, як спонукати суб'єктів діяльності (працівників чи підприємств в цілому) до досягнення відповідних (заданих) цілей.

Мотивація праці – це одна з найважливіших функцій менеджменту, що являє собою заохочення працівника чи групи працівників до діяльності по досягненню цілей підприємства через задоволення їхніх власних потреб [3].

Головні важелі мотивації – мотиви і стимули.

Мотив – це внутрішня спонукальна сила, яка примушує людину здійснювати певні дії або вести себе певним чином [2].

Стимул – це зовнішня причина, яка спонукає людину діяти для досягнення поставленої мети. Стимули можуть бути матеріальними, у вигляді дій інших осіб, наданих можливостей, надій тощо. За змістом стимули можуть бути економічними і неекономічними. Економічні надають можливість одержувати матеріальні вигоди, які підвищують добробут. Неекономічні полегшують одержання як прямого матеріального добробуту, так і вільного часу, відповідних духовних благ. В свою чергу, неекономічні стимули діляться на організаційні та моральні [3]. Слід зазначити, що моральні стимули можуть викликати і негативні наслідки: кар'єризм, користолюбство, а матеріальні можуть сприяти працювати ефективніше, якісніше.

Система управління персоналом є складним механізмом, між елементами якого існує тісний та нерозривний взаємозв'язок. Кожна її складова повинна бути глибоко вивчена та вміло скерована на практиці, і від того, на скільки кваліфіковано буде проведена ця робота, залежить життєздатність підприємства. Тому для того, щоб всі задачі, поставлені перед організацією, було досягнуто, недостатньо тільки набору кваліфікованих кадрів, необхідно так організувати працю, щоб кожний робітник прикладав максимум зусиль для виконання поставлених задач, не зважаючи на свої особисті проблеми.

Саме тому мотивацію трудової діяльності персоналу слід розглядати як ключову складову системи управління в ринкових умовах, що вирішальною мірою здатна впливати на конкурентоспроможність підприємства, його інноваційну активність. Недооцінка ролі й вагомості мотивації персоналу в умовах ринкового господарювання наражає на небезпеку втрати конкурентних переваг підприємства.

В економічній літературі існує досить багато визначень поняття мотивація, так, наприклад, Афонін А.С. визначає, що мотивація – це управлінська діяльність, спрямована на стимулювання працівників для досягнення цілей підприємства.

Бєляєва І.Ф. розглядає мотивацію – як сукупність мотивів, які впливають на поведінку людини, спонукаючи її до діяльності.

Колот А.М. визначає мотивацію – як сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації. Це сукупність усіх мотивів, які справляють вплив на поведінку людини.

Мескон М. трактує мотивацію як процес спонукання себе та інших до діяльності для досягнення особистих цілей та цілей організації [2].

Підсумовуючи сказане, поняття мотивація – це сукупність взаємопов'язаних заходів, які стимулюють працівника або колектив працівників до досягнення індивідуальних та спільних цілей діяльності підприємства.

Сучасна система мотивації праці ґрунтуються на двох основних поняттях: потреби (первинні та вторинні) і винагорода (внутрішня та зовнішня). Структура потреб кожної людини визначається її місцем в соціальній ієрархії та раніше здобутим досвідом. Широкий діапазон мінливості цих двох показників створює першу проблему мотивації через потреби. Друга проблема полягає в тому, що задоволення однієї і тієї ж потреби у двох людей може потребувати абсолютно різних дій. Третьою проблемою мотивації через потреби є існування самої організації, де взаємозалежність робіт, нестача інформації про роботу кожного, зміни службових обов'язків значно ускладнюють процес мотивації [2].

Якщо мотивацію розглядати як процес впливу на поведінку людини, то її можна розподілити на шість послідовних стадій [3].

Перша стадія – виникнення потреби. Потреба виявляється як відчуття людиною нестачі чогось. Ця нестача дає про себе знати і «вимагає» свого задоволення.

Друга стадія – пошук способів задоволення потреби. Наявність потреби вимагає від людини певної реакції. Люди по-різному можуть домагатись усунення потреби: задовольнити, не помічати. Але в більшості випадків виникає необхідність щось зробити, здійснити, вжити певних заходів.

Третя стадія – визначення цілей, напрямків дій. Людина визначає, що їй треба конкретно отримати та зробити для задоволення потреб.

Четверта стадія – виконання конкретних дій. На цій стадії людина докладає зусиль для того, щоб досягти поставлених цілей.

П'ята стадія – отримання винагороди за виконані дії. Зробивши певні зусилля, людина отримує те, що має задовольнити потребу або те, що вона може обміняти на бажаний об'єкт. На цій стадії з'ясовується, наскільки здійснення людиною збігається з очікуваним результатом. Залежно від цього відбувається послаблення, збереження або посилення мотивації.

Шоста стадія – задоволення потреби. Залежно від рівня задоволення потреби, величина винагороди і її адекватності зробленим зусиллям людина припиняє діяльність до виникнення нової потреби або продовжує пошуки заходів для задоволення потреби наявної.

Знання та розуміння того, що керує людиною, спонукає її до діяльності, які мотиви лежать в основі її дій, дозволяє створити ефективну мотиваційну систему для підвищення продуктивності праці.

Співвідношення різних мотивів обумовлюють поведінку людей, створюють мотиваційну структуру, яка піддається цілеспрямованому формуванню (процес виховання). У кожної людини мотиваційна структура індивідуальна і обумовлюється багатьма факторами: рівнем добробуту, соціальним статусом, кваліфікацією, посадою, ціннісними орієнтаціями тощо.

Необхідно відзначити, що між мотивацією і кінцевим результатом діяльності людини відсутній однозначний зв'язок, якому перешкоджають багато об'єктивних і суб'єктивних факторів, таких як особисті здібності працівника, його настрій в даний момент, розуміння ситуації, вплив третіх осіб.

В залежності від того що необхідно стимулювати саму діяльність або її результат – мотивація виступає у двох формах: поточного заохочення та за результатами підсумку. Поточне заохочення призначено для стабілізації або корегування в необхідну сторону роботи і відноситься до поведінки, яка вже проявилася. Підсумкова мотивація зв'язується з досягнутим результатом, тому вона повинна відбивати особистий вклад людини в неї,бути справедливою, створювати у людини бажання працювати ще краще у майбутньому.

На характер мотивації значний вплив справляють індивідуальні особливості людей, їх мотиваційна спрямованість і такі властивості як зусилля, ретельність, наполегливість, сумлінність. В інтересах підвищення ефективності виробництва мотивація кожного працівника має бути керованою, тобто необхідно постійно здійснювати спостереження та контроль за станом мотиваційного процесу з метою його оцінки й прийняття ефективних управлінських рішень.

Суть системи мотивації персоналу на підприємстві полягає в розробці такої системи стимулювання, яка б забезпечила виробництво високоякісної продукції і прибутковість своєї роботи, але для цього, перш за все, треба зацікавити кожного конкретного працівника в результативній, високопродуктивній праці. Узагальнення практичного досвіду діяльності підприємств показує, що найбільш оптимальними з погляду впливу на трудову поведінку та формування механізму використання трудового потенціалу є такі групи мотиваторів: матеріальні мотиватори, професійні мотиватори, особисті мотиватори та психофізіологічні мотиватори [3].

Матеріальні мотиватори (рівень оплати праці, участь у прибутку) та професійні (рівень освіти, професійні навики, досвід роботи, самоосвіта, можливості самовдосконалення) хоча і віднесені у різні групи, проте тісно пов'язані між собою. Серед особистісних мотиваторів особливе місце займають компетентність, відповідальність, підприємливість та ініціативність, адже у сучасних умовах комбінація саме названих складових може значною мірою вплинути на формування трудового потенціалу, здатного генерувати нові ідеї під впливом внутрішніх спонукальних мотивів до самовираження, реалізації власних можливостей. Психофізіологічним чинникам впливу на персонал (охорона здоров'я, охорона праці, моральний клімат у колективі, пільги, конфліктогенність колективу) на підприємстві відводиться роль амортизатора, здатного зменшити за потреби соціаль-

ну напругу, забезпечити цілісність колективу та реалізацію трудового потенціалу [3].

Від ефективності мотивації праці управлінського персоналу залежить стабільність висококваліфікованих трудових колективів, підвищення продуктивності праці, моральний і матеріальний стан кожного працівника та колективу в цілому.

Висновки і пропозиції. Отже, враховуючи всю складність та інтегрованість описаних вище процесів, практичне завдання системи мотивації праці на підприємстві зводиться до підбору засобів та методів ефективного впливу, а також формування гнучких моделей та механізмів орієнтації персоналу на результативну діяльність.

Список літератури:

1. Козенков Д. Є. Інноваційний розвиток та людський потенціал: оцінка та стимулювання: монографія / Д. Є. Козенков, К. М. Солошенко, Е. П. Якубова; [під ред. К. Ф. Ковальчука]. – Дніпропетровськ: Системні технології, 2012. – 157 с.
2. Кузьмін О. Є. Основи менеджменту / Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. – Київ: «Академвидав», 2003. – 416 с.
3. Управління персоналом фірми: Навчальний посібник / Під ред. д.е.н. Крамаренко В. І., д.е.н. Холода Б. І. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 272 с.
4. Чернов А. Об основных принципах мотивации персонала [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.serenity-t, c. ru/articles/3-2011-02-01-18-25-06/9-universe.html.
5. Якуба Л. Ф. Мотивація ефективної праці в ринковій економіці [Текст] / Л. Ф. Якуба // Журнал Міжнародна науково-практична конференція. – 2006-2006. – № 6: Аспекти праці. – С. 9-10.
6. Рульєв В. Мотивація у менеджменті, Поняття і види мотивації, Менеджмент: [Електр.ресурс]. – Режим доступа: http://libfree.com/ 176371188_menedzhment motivatsiya_menedzhmenti.html

Шаповал Е.А.
Национальная академия Национальной гвардии Украины

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СИСТЕМЫ МОТИВАЦИИ ТРУДА ПЕРСОНАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Анотация
В статье рассмотрена сущность системы мотивации труда персонала предприятия. Представлены результаты сравнений современной терминологии понятия «мотивация». Проанализированы персонал предприятия, как субъект и объект управления. Рассмотрена мотивацию как процесс влияния на поведение человека. Охарактеризованы основные виды мотиваторов персонала.
Ключевые слова: мотивация, мотив, персонал, мотиватор, потребности, желания, вознаграждение, стимулирование.

Shapoval E.A.
National Academy of National guard of Ukraine

THEORETICAL ASPECTS OF SYSTEMS OF MOTIVATION OF LABOUR OF PERSONNEL OF THE ENTERPRISE

Summary
In the article the essence of the system of motivation of the personnel. Presents the results of comparisons with modern terminology the concept of «motivation». Analyzed the company's personnel as subject and object management. Considered motivation as a process of influencing human behavior. The main types of motivators staff.Key words: motivation, motive, material motive, non-material motive, stimulus, interest, necessities, wishes, stimulation, the labour motivation theory.
Keywords: motivation, motive, staff, motivator, needs, desires, reward, stimulation.

УДК 658:338.432:633.85

ПРИРОДНЕ АГРОВИРОБНИЦТВО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Шрамко І.І.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Метою переходу України до сталого розвитку є забезпечення високої якості життя нинішнього і майбутніх поколінь на основі збалансованого розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу держави. В статті обгрунтовані завдання енергетичного та екологічного менеджменту аграрного виробництва.
Ключові слова: природне агровиробництво, сталий розвиток, екологічний та енергетичний менеджмент.

Постановка проблеми. Майбутнє нашої держави полягає у використанні надбань світової цивілізації, застосуванні методів і механізмів захисту свого економічного суверенітету.

В результаті попередньої господарської діяльності в Україні склалася вкрай нераціональна структура природокористування, яка є наслідком домінування природомістких галузей, ресурсо- та енергомістких технологій, переважне використання невідновлювальних природних ресурсів. Нинішня структура економіки в цілому залишається неефективною та екологічно небезпечною. Однією із внутрішніх системних проблем аграрного сектору економіки є порушення технологій виробництва, виснаження й забруднення природних ресурсів, зниження якості аграрної продукції, котра не відповідає міжнародним стандартам [4]. Тому виникає необхідність у створенні сприятливих умов для збереження навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу країни. Цей процес започатковує перехід на шлях «сталого розвитку». Цей термін вперше був використаний на конференції в ООН по навколишньому середовищі та розвитку (Бразилія, 1992 р.) як назва нової концепції існування всього людства, що визначає способи подолання екологічної загрози, яка виникає при не відновлювальному використанні природних ресурсів та забрудненні навколишнього середовища [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку є дослідник економічних аспектів забруднення довкілля Герман Дейлі. Він трактує термін «сталий розвиток» як прогрес всієї цивілізації за науково обґрунтованими методами системного підходу, що одночасно, дозволяють вирішувати питання збереження довкілля та гармонійного розвитку.

На сьогодні, вклад у розвиток сталого розвитку зроблений такими зарубіжними вченими як, А.А. Лейзерович, Р.В. Кейтс, Т.М. Перріс, Дж.М. Хулс.

Дослідження системних положень щодо перетворення національного господарства України у стійку самовідтворювальну цілісність розкрито в роботах М.А. Хвесика, О.М. Алимова, І.К. Бистрякова та інших.

Взаємодію всіх складових сталого розвитку досліджували Б.М. Данилишин, В.В. Оскольський, М.О. Кизим та інші.

Економічне відтворення та раціональне використання природних ресурсів в аграрному виробництві України стали об'єктами досліджень В.А. Борисової, П.П. Борщевського, В.О. Онищенка, П.Т. Саблука, А.В. Чупіса та інших.

Проте впровадження концепції сталого розвитку в розрізі раціонального використання природних ресурсів в аграрному виробництві, потребує подальшого дослідження.

Метою публікації є дослідження основних тенденцій природного агровиробництва сільськогосподарських підприємств в тенденції сталого розвитку.

Викладення основного матеріалу. Термін «сталий розвиток» є офіційним українським еквівалентом англійського терміну «sustainable development», дослівний переклад якого «життєздатний розвиток» або «самопідтримуваний розвиток». Інколи цей термін тлумачать як всебічно збалансований розвиток для задоволення потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. У сучасних умовах функціонування аграрного виробництва великого значення набувають питання прискорення інноваційного розвитку, від успішності якого значною мірою залежить якнайшвидше подолання кризових явищ і становлення конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників [9].

Концепція сталого розвитку виникає на перетині трьох основних складових: економічної, соціальної та екологічної (рис. 1). Тільки при досягненні рівноваги між цими факторами розвиток буде сталим. Поєднання економічного розвитку з можливістю отримання рівних прав кожному члену суспільства за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів при зменшенні забруднення довкілля становить фундаментальне завдання даної концепції.

Економічна складова включає господарську діяльність людства, що повинна орієнтуватися на раціоналізацію використання природних ресурсів, інтенсифікації господарства за рахунок використання інноваційних технологій. Соціальна складова направлена на подолання різниці в рівнях доходів та якості життя між різними групами населення. Екологічна сторона враховує норми та обмеження використання природно-ресурсного потенціалу.

Сільське господарство є однією з головних складових, що забезпечують загальний сталий

© Шрамко І.І., 2016

розвиток суспільства. В аграрній сфері природні ресурси виступають головною складовою, їх стан впливає на загальну ефективність виробництва та екологічну якість отриманої продукції.

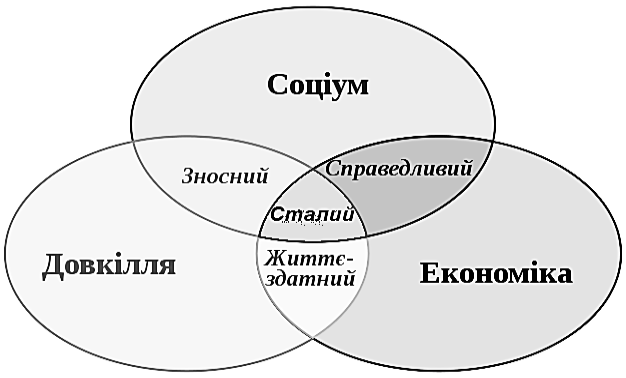

Рис. 1. Складові концепції сталого розвитку
Джерело: [13]

В процесі аграрного виробництва здійснюється використання великої кількості природних ресурсів. Як результат відбувається виснаження та ерозія ґрунтів, агрохімічне отруєння навколишнього середовища. Головне завдання сталого розвитку в даному разі – забезпечення продуктами харчування населення при умові збереження та відновлення природного середовища. При цьому велику увагу необхідно приділяти якості продуктів харчування, адже це один із основних факторів, що впливає на стан здоров'я населення.

При природному агровиробництві слід дотримуватися принципів, що спрямовані на підтримку оптимального стану екосистеми:

· принцип здоров'я – якість ґрунту, стан рослини та людини;

· принцип екології – баланс в агроекосистемах;

· принцип справедливості – урахування можливостей навколишнього середовища та життєвих потреб суспільства;

· принцип турботи – відповідально відноситися до захисту здоров'я й добробуту нинішніх та майбутніх поколінь [7].

Внаслідок інтенсивного ведення аграрного виробництва швидко зростає екологічна загроза природному середовищу. Це стимулює розробку альтернативних моделей землеробства, які краще б відповідали інтересам суспільства [15]. В природному агровиробництві низький рівень технічного забезпечення, соціально-економічний та екологічний стан використання ґрунтів призводить до проблем з енергоспоживанням і відповідно до високої енергоємності його продукції. Виходячи з цього раціональне енергоспоживання в аграрному виробництві повинне базуватися на чіткому апараті економічної оцінки використання енергоресурсів. Ця політика реалізується шляхом розроблення нових енергозберігаючих, маловідходних та безвідходних технологій; ефективних систем та засобів контролю за енергоспоживанням та захисту довкілля від забруднення, організації інтегрованого енергетичного та економічного менеджменту. Система енергетичного менеджменту – частина загальної системи управління підприємством, яка включає в себе організаційну структуру, функції управління, обов'язки та відповідальність, процедури, процеси, ресурси для формування, впровадження, досягнення цілей політики енергозбереження. Особливістю енергетичного менеджменту в аграрному виробництві є використання земельного фонду, залежність від природно-кліматичних умов, сезонністю виробництва, все це зумовлює нерівномірність споживання енергоресурсів та відповідно необхідність створення резервів енергетичних ресурсів. За таким умов ефективне управління використанням енергоресурсів виступає одним із головних засад природного агровиробництва України.

Для повноцінного функціонування аграрного підприємства необхідно проаналізувати велику кількість різнотипної інформації з різних джерел. Це можливо тільки за умови використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та прикладних програм [12]. На сьогодні важливим напрямком підвищення ефективності ведення бізнесу, рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках є забезпечення стабільного інноваційного розвитку галузі. Впровадження та повноцінне використання інформаційних систем в діяльності будь-якого економічного суб'єкта аграрної сфери дає можливість підвищити ефективність управління та підняти на вищий рівень планування економічною діяльністю [2].

Економіко-математичне моделювання виступає головним засобом для аналізу виробничих та фінансово-господарських процесів в економіці. При плануванні діяльності аграрних підприємств доцільно використовувати економіко-математичні методи, котрі забезпечать ефективний пошук оптимального адміністративного рішення [3].

Практично інформаційні технології реалізуються застосуванням програмно-технічних комплексів, що складаються з персональних комп'ютерів з необхідним набором периферійних пристроїв, підключених до мережі, забезпечених необхідними програмними засобами, тим самим збільшуючи ступінь автоматизації та підвищуючи ефективність роботи [11].

Грамотне застосування інформаційних технологій сприяє підвищенню керованості господарської та комерційної діяльності, росту продуктивності і збільшенню вартості компанії. Ще однією не менш важливою тенденцією є перехід на вільне програмне забезпечення, що з огляду на обмежені фінансові можливості вітчизняних виробників та їх намагання знизити витрати, є хорошою перспективою. Вільних аналогів спеціалізованих програм обліку, аналізу, аудиту практично немає. Але вже добре себе зарекомендували операційні системи на основі ядра Linux та офісні пакети, призначені для роботи з електронною документацією [8]. За рахунок цього здійснюється ефективний контроль за організацією роботи персоналу та технологічних процесів, проводиться системний аналіз і планування діяльності аграрного підприємства [10].

Для посилення позицій на світовому ринку сільськогосподарської продукції аграрним підприємствам України слід більше уваги приділяти виробництву екологічно-безпечної продукції, при цьому головним напрямом повинна стати екологізація всіх виробничих процесів. Це питання може вирішити екологічний менеджмент, як складова стратегії управління аграрним під-

приємством. Екологічний менеджмент можна трактувати як екологічно безпечне управління виробництвом, за якого досягається оптимальне співвідношення між екологічними та економічними показниками. Впроваджуючи екологічні обмеження, такі як норми використання добрив та хімічних засобів захисту рослин, аграрні підприємства зобов'язані використовувати нові перспективи свого розвитку: заміну застарілого обладнання, використання нових сортів сільськогосподарських культур, використання інноваційних технологій вирощування та переробки на основі міжнародних стандартів якості [14].

Більш висока якість сільськогосподарської продукції забезпечує підвищення продуктивності аграрного виробництва та сприяє виходу на світовий ринок. Впровадження міжнародних стандартів на аграрних підприємствах України є однією з головних вимог при входженні в СОТ та ЄС. На сучасному етапі розвитку технологій в сфері аграрного виробництва з'являється низка допоміжних чинників безпеки сільськогосподарської продукції, які пов'язані з виробництвом генетично-модифікованих продуктів, використанню агрохімікатів та пестицидів. Для контролю безпечності харчових продуктів у світі створена система управління безпекою харчових продуктів HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points). Цю систему можна характеризувати словами: «Що вироблено, як вироблено, де вироблено?». HACCP не тільки забезпечує контроль продуктів на всіх етапах виробництва,а і виявляє критичні контрольні точки для всіх видів ризиків. В цих точках можна повністю прибрати небезпеку або, хоча б, знизити її рівень. Але засоби контролю HACCP не враховують екологічну безпеку продукції, тому все більше поширення набуває система IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements), що містить стандарти екологічно чистого аграрного виробництва та виготовлення харчових продуктів. Вона охоплює всі етапи – від сировини до готової продукції (включаючи навіть пакування) [5]. Також існують вузькоспеціалізовані організації по розробці світових стандартів якості: Міжнародна наукова і технологічна асоціація злаків (ICC), Міжнародна конвенція із захисту рослин (IPPC), Міжнародна асоціація випробування насіння (ISTA), Міжнародна комісія іригації та дренажу (OIV) та інші. Для постійного удосконалення нормативної бази України необхідно відслідковувати появу нових нормативних документів у переліку міжнародних стандартів (CEN) [6].

Концепція сталого розвитку передбачає нове ставлення до агроекосистем, котрі штучно створені людиною за допомогою новітніх агротехнологій. В цих нестійких системах величезний вплив на формування рівня і якості продукції займає родючість ґрунту, точніше його збереження.

Грунтово-кліматичні умови України дозволяють ефективне вирощування олійних культур. В загальній структурі виробництва продукції рослинництва ці культури становлять близько 15%.

Інтенсивні методи у вирощуванні олійних культур виснажують ґрунти. Відбувається зниження родючості та зміна структурного устрою ґрунту. Основними олійними культурами, котрі традиційно вирощуються в Україні, виступають соняшник, ріпак та соя. Кожна з цих культур виносить з ґрунту різну кількість елементів живлення. Основним елементом в структурі живлення виступає азот. Найбільшу його кількість з ґрунту виносить ріпак –65 кг/га, соя та соняшник відповідно 57 кг/га та 44 кг/га. По використанню фосфору лідирує ріпак – 49 кг/га, соняшник використовує 31 кг/га, соя близько 15 кг/га. Відносно калію першу позицію посідає соняшник – 100 кг/га, ріпак – 41 кг/га та соя близько 18 кг/га.

Використання методів природного агровиробництва у концепції сталого розвитку передбачає підтримку якості ґрунтів екологічно-чистими способами. Одним з них є подрібнення та розсіювання листостеблової маси рослин. Слід зауважити, що в розрізі олійних культур, пожнивні залишки соняшника містять найбільшу частку мікроелементів: азоту – 1,5%, фосфору – 0,76%, калію – 4,52% [1].

Висновки даного дослідження. В концепції сталого розвитку аграрної сфери стан природних ресурсів виступає головною складовою. Фундаментальним завданням даної концепції є поєднання підвищення економічного розвитку при зменшенні забруднення довкілля.

Вдале поєднання систем енергетичного та екологічного менеджменту дозволить підвищити економічну ефективність аграрного виробництва без погіршення природного середовища.

Впровадження міжнародних стандартів якості сільськогосподарської продукції забезпечить вихід аграрних виробників України на світовий ринок.

Список літератури:

1. Андрієнко О. Не такий страшний соняшник, як його малюють [Електронний ресурс] / Андрієнко О., Андрієнко А., Семеняка І. // Агробізнес сьогодні. – 2011. – № 11 // Режим доступу: http://www.agro-business. com.ua/agronomiia-siogodni/460-ne-takyi-strashnyi-soniashnyk-akiogomaliuiut.html
2. Васильєва Н. К. Інтегрований інноваційно-інвестиційний розвиток аграрних підприємств із застосуванням інформаційних технологій / Н. К. Васильєва // Економічний простір. – 2011. – № 50. – С. 185-193.
3. Васильєва Н. К. Методи й моделі оптимізації в економіці: навчальний посібник. – Дніпропетровськ: РВВ ДДАУ, 2008. – 142 с.
4. Васильєва Н. К. Моделювання розвитку аграрних підприємств регіонального кластера сільського господарства / Н. К. Васильєва // Агросвіт. – 2012. – № 8. – С. 11–14.
5. Гладченко В. Я. Якість і безпека сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] / В. Я. Гладченко, Т. Ю. Гречко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка (технічні науки). – 2012. – Випуск 124. – Т. 2 // Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_124-2/42.pdf
6. Гуменюк Г. Проблеми і перспективи стандартизації сільськогосподарської продукції / Г. Гуменюк // Стандартизація: методологія та практика. – 2014. – № 6. – С. 18–21.

7. Зеркалов Д. В. Проблеми екології сталого розвитку: монографія [Електронний ресурс] / Д. В. Зеркалов. – К.: Основа, 2013. – 430 с. // Режим доступу: http://www.zerkalov.kiev.ua/sites/default/files/problemi_ekologiyi_sta–logo_rizvitku._monografiya.pdf
8. Інформатика в Linux-середовищі: навчальний посібник / за ред. Н. К. Васильєвої. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2016. – 268 с.
9. Карамушка О. М. Збалансована інноваційна підтримка підвищення ефективності використання капіталу насіннєвих підприємств / О. М. Карамушка // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 1 (151). – С. 181-185.
10. Мироненко О. А. Застосування сучасних програмних засобів в управлінні підприємствами аграрного сектору (Use of modern software tools in the management of enterprises of the agricultural sector) / О. А. Мироненко, І. І. Шрамко // Socio-economic aspects of economics and management: Collection of scientific articles («Социально-экономические аспекты развития экономики и управления»). – Vol. 1. – Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America, 2015. – P. 78–83.
11. Мироненко О. А. Дослідження соціально-економічного розвитку аграрного підприємництва з інтегрованими інформаційними технологіями / О. А. Мироненко, І. І. Шрамко // «Економічна ефективність підприємництва в умовах нестабільної економіки» (Economic Efficiency of Business in a Volatile Economy). – Collective monograph. – Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America, 2015. – P. 302–307.
12. Мороз С. І. Інформаційне і програмне забезпечення маркетингової діяльності аграрних підприємств / С. І. Мороз // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2010. – Т. 3. – С. 794–799.
13. Садовенко А. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник [Електронний ресурс] / А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко. – 2 вид. – К., 2011. – 392 с. // Режим доступу: http://msdp.undp. org.ua/data/publications/rozvytok_suspilstva_undp.pdf
14. Шкуратов О. Екологічний менеджмент в системі стратегічного управління сільськогосподарських підприємств / О. І. Шкуратов // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 4. – С. 246–249.
15. Шрамко І. І. Економічний аналіз технічного розвитку природного агровиробництва олійних культур / І. І. Шрамко // Економічний простір. – 2015. – № 101. – С. 115–128.

Шрамко И.И.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ЕСТЕСТВЕННОЕ АГРОПРОИЗВОДСТВО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация
Целью перехода Украины к устойчивому развитию является обеспечение высокого качества жизни нынешнего и будущих поколений на основе сбалан–сированного решения проблем социально-экономического развития, сохранения окружающей природной среды, рационального использования и воспроизводства природно-ресурсного потенциала государства. В статье обоснованы задачи энергетического и экологического менеджмента аграрного производства.
Ключевые слова: естественное агропроизводство, устойчивое развитие, экологический и энергетический менеджмент.

Shramko I.I.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

NATURAL AGRARIAN PRODUCTION AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary
The goal of Ukraine's transition to sustainable development is to provide high quality of life for present and future generations through a balanced problems solution of socio-economic development, preservation of the environment, sustainable use and restoration of natural resources of the state. Goals of energy and environmental management of agricultural production in the article were justified.
Keywords: natural agricultural production, sustainable development, environmental and energy management.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 630*5

ТИПОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ЛІСІВ ВОДОЗБОРУ РІЧКИ ОРІЛЬ

Ткач Л.І.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Бондар О.Б.
Український науково-дослідний інститут лісового господарства
та агролісомеліорації імені Г.М. Висоцького

Коротнєва П.А.
Луганський національний аграрний університет

У статті проведено дослідження типологічної структури лісів водозбору річки Оріль. На основі бази даних ВО «Укрдержліспроекту» проведений аналіз типів лісорослинних умов та деревних порід. Коротко наведена характеристика річки Оріль. Загалом на водозборі річки Оріль виділено лісовпорядниками 45 видів деревних порід з них: у борах – 16 шт., суборах – 30 шт., сугрудах – 41шт., грудах – 29 шт. Типологічний аналіз лісів проводили згідно методики української школи лісової типології. Проаналізовано 62 типи лісу площею 34002,1 га. Рекомендовано використовувати результати роботи при формуванні лісової політики України і в навчальному процесі.

Ключові слова: бір, субір, сугруд, груд, річка Оріль, дуб звичайний, сосна звичайна.

Постановка проблеми. Оріль – річка у Харківській і Дніпропетровській областях та на межі Полтавської і Дніпропетровської областей, ліва притока Дніпра. Довжиною 346 км, площею 1 090 000 га. Бере свій початок поблизу с. Єфремівки Первомайського району (Харківської області). Долина Оріль добре розвинута, праві схили круті, високі, ліві – низькі, пологі. Ширина долини від 2-3 км у верхів'ї до 16 км (біля смт. Перщепиного) – 22 км (біля гирла). Заплава подекуди заболочена, є стариці, шириною 3-4 км. Річище дуже звивисте, завширшки від 2-10 м до 40 м, на плесах – до 100 м. Глибиною до 6 м. Похил річки 0,27 м/км. Основні притоки: Багата, Берестова, Орчик, Мокра Лип'янка (праві), Орілька, Багатенька, Широка Кільченька, Мокра Заплавка (ліві). Живлення снігове і дощове. По заплаві Оріль проходить траса Дніпро – Донбас каналу [5].

Проведення типологічного аналізу лісів на дослідному об'єкті дасть змогу виявити характер поширення деревних порід і формування типів лісу на водозборі річки Оріль, що потрібно враховувати при веденні лісового господарства по водозбірному принципу.

Правильно науково обґрунтована система ведення лісового господарства за водозбірним принципом дає змогу організувати лісогосподарські заходи диференційовано на основі притоків нижчого порядку і регіональних систем господарювання.

Система лісогосподарських заходів на водозборах передбачає господарювання на притоках з урахуванням лісистості й розміщення лісів, а також впровадження системи заходів щодо оптимізації вікової, просторової, породної та структури лісостанів на всіх етапах використання й відтворення лісів. Система, що враховує зональні, природні й економічні умови, можливі зміни умов лісового середовища під впливом антропогенних чинників і урбанізації, сприятиме повнішому й ефективнішому використанню земель лісового фонду, підвищенню продуктивності лісів, поліпшенню їх складу, збільшенню обсягів лісокористування при одночасному збереженні й посиленні водоохоронних, захисних та інших корисних властивостей лісу [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ліси уздовж річки Оріль вивчали багато провідних українських науковців – Л.А. Бельгард [2; 3], В.П. Ткач [9], Б.О. Барановський, В.В. Манюк, В.В. Дем'янов, П.Т. Чегорка, Ю.І. Грицан [1], Ю.Г. Гамуля [4], та інші.

Мета роботи є проведення аналізу сучасного стану типів лісорослинних умов та біорізноманіття лісів водозбору річки Оріль.

Матеріал та методика досліджень. Для дослідження детального аналізу типів лісорослинних умов та біорізноманіття лісів з бази даних ВО «Укрдержліспроекту» було відібрано квартали лісу, які входять у водозбір річки Оріль. Межі водозборів визначено за допомогою програми MapInfo Professional 12.5 і векторної карти України (рис. 2). Типологічний аналіз лісів проводили згідно методики української школи лісової типології [7; 8]. Розподіл деревних порід за типами лісорослинних умов досліджувалися за умови, якщо площа деревної породи становить більше 50 га.

Виклад основного матеріалу. У межах водозборів річки Оріль розташований лісовий фонд таких обласних управлінь лісового і мисливського господарств: Харківського (ДП «Близнюківське ЛГ», ДП «Жовтневе ЛГ», ДП «Зміївське ЛГ», ДП «Красноградське ЛГ») площею 12641,5 га;

© Ткач Л.І., Бондар О.Б., Коротнєва П.А., 2016

Полтавського (ДП «Кременчуцьке ЛГ», ДП «Новосанжарське ЛГ» ДП «Полтавське ЛГ») площею 6494,8 га; Дніпропетровського (ДП «Дніпродзержинське ЛГ», ДП «Дніпро-петровське ЛГ», ДП «Новомосковське ЛГ» і ПЗ «Дніпровсько-Орільський») площею 14865,8 га. Загальна площа лісів лісового фонду на водозборі сягає 34002,1 га (рис. 1). Фактична лісистість становить 3,1%.

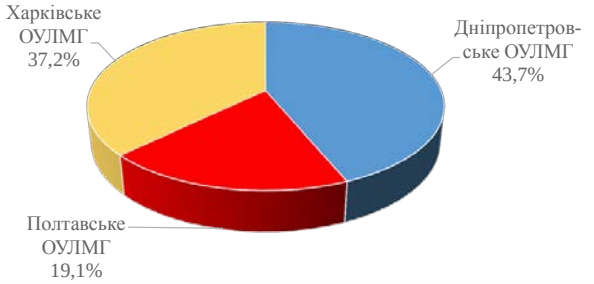

Рис. 1. Розподіл лісів державного лісового фонду на водозборі річки Оріль за ОУЛМГ, %

Джерело: складено авторами із використанням бази даних ВО «Укрдержліспроекту»

У структурі лісового фонду за типами лісорослинних умов (ТЛУ) водозборі річки Оріль переважають субори (31,1%), груди (30,4%) і сугруди (26,9%), частка борів становить – 11,6% (табл. 1).

Розподіл типів лісорослинних умов за ОУМЛГ: Дніпропетровському переважають субори (42,7%), сугруди (28,1%), частка борів (17,3%) і грудів (11,9%) становить – 29,2%; Харківському переважають груди (48,4%), субори (27,9%), трохи менше сугруди (19,2%), частка борів лише 4,5%; Полтавському переважають сугруди (39,3%) та груди (37,5%), співвідношення борів і суборів майже одинакові і становить (12,6%), і (10,7%) відповідно.

Така різноманітність поширення типів лісорослинних умов при розподілі за ОУЛМГ обумовлена кліматичними, геоморфологічними та ґрунтовими умовами характером зростання і поширенням лісів на дослідному об'єкті.

Лісовий фонд водозборів річки Оріль характеризується великою різноманітністю типів лісу, що охоплюють майже всю едафічну сітку Є.В. Алексєєва – П.С. Погребняка. В кожній групі типів лісорослинних умов лісовпорядниками виділено різну кількість типів лісу: бори – 4 шт., субори – 10 шт., сугруди – 27 шт., та груди – 21 шт. Загалом виділено 62 типи лісу у тому числі по гігротопах: дуже сухих – 3 шт., сухих – 11 шт., свіжих – 19 шт., вологих – 17 шт., сирих – 8 шт., мокрих – 4 шт.

Розподіл кількість типів лісу за ОУЛМГ: в Дніпропетровському – 41 шт., Полтавському – 24 шт., Харківському – 31 шт. (табл. 2).

Рис. 2. Схема-карта водозбору річки Оріль

Джерело: складено автором Бондарем О.Б. із використанням програми MapInfo Professional 12.5 і векторної карти України

Таблиця 1

Розподіл площ типів лісорослинних умов на водозборі річки Оріль за ОУЛМГ

Типи лісорослинних умов (ТЛУ)	Обласне управління лісового і мисливського господарства (ОУЛМГ), га			Водозбір річки Оріль	
	Дніпропетровське	Полтавське	Харківське	га	%
A_0	22,2	-	-	22,2	0,1
A_1	1378,2	90,5	25,9	1494,6	4,4
A_2	1143,9	727,0	546,7	2417,6	7,1
A_3	21,9	-	-	21,9	0,1
Разом по борах	**2566,2**	**817,5**	**572,6**	**3956,3**	**11,6**
B_1	3224,3	-	3,5	3227,8	9,5
B_2	2417,7	680,3	3450,9	6548,9	19,3
B_3	709,0	12,1	70,5	791,6	2,3
B_4	-	-	0,5	0,5	0,0
Разом по суборах	**6351,0**	**692,4**	**3525,4**	**10568,8**	**31,1**
C_0	20,9	-	-	20,9	0,1
C_1	2015,0	451,3	133,1	2599,4	7,6
C_2	1680,1	1275,9	2180,7	5136,7	15,1
C_3	352,3	332,6	40,0	724,9	2,1
C_4	65,7	183,4	72,8	321,9	0,9
C_5	43,5	308,4	-	351,9	1,0
Разом по сугрудах	**4177,5**	**2551,6**	**2426,6**	**9155,7**	**26,9**
D_0	82,8	-	-	82,8	0,2
D_1	146,3	271,1	775,3	1192,7	3,5
D_2	683,7	1705,4	4509,0	6898,1	20,3
D_3	598,3	179,5	523,6	1301,4	3,8
D_4	12,8	86,9	206,6	306,3	0,9
D_5	247,2	190,4	102,4	540,0	1,6
Разом по грудах	**1771,1**	**2433,3**	**6116,9**	**10321,3**	**30,4**
Всього (ТЛУ)	**14865,8**	**6494,8**	**12641,5**	**34002,1**	**100,0**

Джерело: складено авторами із використанням бази даних ВО «Укрдержліспроекту»

Таблиця 2

Розподіл кількості типів лісу на водозборі річки Оріль за ОУЛМГ, шт.

Типи лісорослинних умов (ТЛУ)	Обласне управління лісового і мисливського господарства (ОУЛМГ)			Водозбір річки Оріль
	Дніпропетровське	Полтавське	Харківське	
A	4	2	2	4
B	7	3	6	10
C	17	11	10	27
D	13	8	13	21
Всього	**41**	**24**	**31**	**62**

Джерело: складено авторами із використанням бази даних ВО «Укрдержліспроекту»

Загалом на водозборі річки Оріль виділено 45 видів деревних порід з них: у борах – 16 шт., суборах – 30 шт., сугрудах – 41шт., грудах – 29 шт. Така різна кількість видів деревних порід пояснюється родючістю і вологістю ґрунтів і особливостями біологічного виду деревних порід.

Таблиця 3

Площа переважаючих деревних порід на водозборі річки Оріль за ОУЛМГ

№ п/п	Деревні породи	Обласне управління лісового і мисливського господарства (ОУЛМГ), га			Водозбір річки Оріль	
		Дніпропетровське	Полтавське	Харківське	га	%
1	Береза повисла	18,4	31,5	97,1	147,0	0,4
2	Берест	4,2	48,1	74,0	126,3	0,4
3	*Біла акація*	*2148,2*	*715,9*	*312,2*	*3176,3*	*9,3*
4	Верба біла	123,5	30,9	33,5	187,9	0,6
5	Верба ламка	18,3	30,1	9,1	57,5	0,2
6	Вільха чорна	17,0	737,3	337,5	1091,8	3,2
7	*Дуб звичайний*	*1615,1*	*1983,3*	*4927,6*	*8526,0*	*25,1*
8	Клен гостролистий	-	203,7	364,9	568,6	1,7
9	Клен польовий	22,0	12,2	83,0	117,2	0,3
10	Клен ясенелистий	4,1	44,5	8,3	56,9	0,2
11	Липа дрібнолиста	-	20,0	89,7	109,7	0,3
12	Осика	33,9	154,8	58,1	246,8	0,7
13	*Сосна звичайна*	*7976,7*	*1748,6*	*5575,1*	*15300,4*	*45,0*
14	Сосна кримська	310,7	2,2	30,9	343,8	1,0
15	Тополя біла	236,7	30,7	37,8	305,2	0,9
16	Тополя канадська	273,3	53,5	78,2	405,0	1,2
17	*Тополя чорна*	*1583,4*	*100,3*	*50,4*	*1734,1*	*5,1*
18	Шелюга	265,1	0,4	-	265,5	0,8
19	Ясен звичайний	2,3	187,2	177,5	367,0	1,1
20	Ясен зелений	36,4	288,0	238,1	562,5	1,7
21	Інші породи	176,6	71,6	58,5	306,6	0,9
Всього		**14865,8**	**6494,8**	**12641,5**	**34002,1**	**100,0**

Примітка. В таблиці наведені дані щодо деревних порід, площі яких становлять понад 50 га від вкритої лісовою рослинністю площі водозбору річки Оріль.

Джерело: складено авторами із використанням бази даних ВО «Укрдержліспроекту»

На водозборах річки Оріль найбільші площі займають такі види деревних порід як: *сосна*

звичайна – 15300,4 га (45,0% від загальної площі вкритої лісовою рослинністю), *дуб звичайний* – 8526,0 га (25,1%), *біла акація* – 3176,3 га (9,3%), *тополя чорна* – 1734,1 га (5,1%), *вільха чорна* – 1091,8 га (3,2%), *ясен звичайний* – 562,5 га (1,7%), *клен гостролистий* – 568,6 га (1,7%), *тополя канадська* – 405,0 га (1,2%), *ясен звичайний* – 367,0 га (1,1%), *сосна кримська* – 343,8 га (1,0%), інші породи становлять менше 1% від загальної площі вкритої лісовою рослинністю (табл. 3).

Таблиця 4

Розподіл площ типів лісу на водозборі річки Оріль за ОУЛМГ

№ п/п	Індекс типів лісу	Обласне управління лісового і мисливського господарства (ОУЛМГ), га			Водозбір річки Оріль	
		Дніпропетровське	Полтавське	Харківське	га	%
1	A_1-С	1378,2	90,5	25,9	1494,6	4,4
2	*A_2-С*	*1143,9*	*727*	*546,7*	*2417,6*	*7,1*
3	B_1-h	817,4	-	-	817,4	2,4
4	*B_1-дС*	*2406,9*	-	*1,7*	*2408,6*	*7,1*
5	B_2-h	1120,6	-	-	1120,6	3,3
6	*B_2-дС*	*1000,9*	*680,3*	*3450,9*	*5132,1*	*15,1*
7	B_3-Т^з	544,3	-	-	544,3	1,6
8	C_1-h	1693,8	-	-	1693,8	5,0
9	C_1-ктДе	-	451,3	-	451,3	1,3
10	C_2-h	833	-	-	833	2,4
11	C_2-Де	-	608,2	-	608,2	1,8
12	C_2-л-дС	-	452,9	2003	2455,9	7,2
13	C_2-Т^з	369	-	-	369	1,1
14	C_5-Влч	43,5	308,4	-	351,9	1,0
15	D_1-к-лД	-	271,1	735,2	1006,3	3,0
16	*D_2-к-лД*	-	*1529,2*	*4257,2*	*5786,4*	*17,0*
17	D_2-бр-пкДз	552,3	176,2	69,9	798,4	2,3
18	D_3-бр-пкДз	508,7	157,1	378,6	1044,4	3,1
Всього		**14865,8**	**6494,8**	**12641,5**	**34002,1**	**100,0**

Примітка. В таблиці наведені дані щодо типів лісу, площа яких становлять понад 1% від вкритої лісовою рослинністю площі водозбору річки Оріль

Джерело: складено авторами із використанням бази даних ВО «Укрдержліспроекту»

Найбільшу площу на водозборі річки Оріль становлять такі типи лісу: свіжа кленово-липова діброва (D_2-к-лД) – 5786,4 га (17,0% від загальної площі вкритої лісовою рослинністю), свіжий дубово-сосновий субір (B_2-дС) – 5132,1 га (15,1%), свіжий липово-дубово-сосновий сугруд (C_2-л-дС) – 2455,9 га, (7,2%), свіжий сосновий бір (A_2-С) – 2417,6 га (7,1%), сухий дубово-сосновий субір (B_1-дС) – 2408,6 га (7,1%), сухий сугруд галогенний варіант (C_1-h) –1693,8 га (5,0%), волога заплавна берестово-пакленова діброва (D_3-бр-пкДз) – 1044,4 га (3,1%), суха кленово-липова діброва (D_1-к-лД) – 1006,3 га (3,0%), сухий сосновий бір (A_1-С) – 1494,6 га (4,4%), свіжий субір галогенний варіант (B_2-h) – 1120,6 га (3,3%), свіжий сугруд галогенний варіант (C_2-h) – 833,0 га (2,4%) сухий субір галогенний варіант (B_1-h) – 817,4 га (2,4%), свіжа заплавна берестово-пакленова діброва (D_2-бр-пкДз) – 798,4 га (2,3%), свіжа еродована судіброва (C_2-Де) – 608,2 га (1,8%), вологий заплавний тополевий субір (B_3-Тз) – 544,3 га (1,6%), суха еродована чорнокленова судіброва (C_1-ктДе) – 451,3 га (1,3%), свіжий заплавний тополевий сугруд (C_2-Тз) – 369,0 га (1,1%), мокрий чорновільховий сугруд (C_5-Влч.) – 351,9 га (1,0%), інші типи лісу становлять менше 1% від загальної площі вкритої лісовою рослинністю (табл. 4).

На водозборі річки Оріль лісовпорядниками визначено 62 типи лісу, авторами при аналізі типів лісу виникало багато запитань, щодо їх назв. Тому потрібно науковцям і лісовпорядникам в найближчий термін обговорити ці дуже важливі лісівничі питання, щодо критеріїв, способів і індикаторів для визначення типів лісу за природними зонам.

Так як в Україні ведення лісового господарства базується на типологічних засадах, допущення помилок при визначені типу лісу, вкрай негативно буде відбиватися на плануванні, організації і веденні лісового господарства, що в свою чергу державні лісогосподарські підприємства зазнають значних фінансових втрат, що негативно впливатиме на доходи до місцевих бюджетів.

Висновки і рекомендації. Водозбір річки Оріль знаходиться на території таких обласних управлінь лісового і мисливського господарств площа яких становить: Харківського – 12641,5 га, Полтавського – 6494,8 га, Дніпропетровського – 14865,8 га. Площа лісів лісового фонду дослідного об'єкта складає – 34002,1 га. Ліси водозбору річки Оріль представленні 62 типами лісу з них: у борах – 4 шт., суборах – 10 шт., сугрудах – 27 шт., грудах – 21 шт. А у розрізі за ОУЛМГ представлені наступним чином: Дніпропетровському – 41 шт., Полтавському – 24 шт., Харківському – 31 шт. За деревними порами на дослідному об'єкті домінують насадження: сосни звичайної (45,0%), дуба звичайного (25,1%) і білої акації (9,1%), інші породи представлені менше 3,5% від загальної площі вкритою лісовою рослинністю. Визначено кількість головних порід за типами лісорослинних умов, на водозборі річки Оріль їх кількість наступна: у борах – 16 шт., суборах – 30 шт., сугрудах – 41 шт., грудах – 29 шт. Найбільшу площу на дослідному об'єкті займають такі типи лісу як: свіжа кленово-липова діброва (D_2-к-лД) – 17,0%, свіжий дубово-сосновий субір (B_2-дС) –15,1%, свіжий липово-дубово-сосновий сугруд (C_2-л-дС) – 7,2%, свіжий сосновий бір (A_2-С) – 7,1%, сухий дубово-сосновий субір (B_1-дС) – 7,1%, сухий сугруд галогенний варіант (C_1-h) – 5,0%, інших типів лісу представлені менше 3,5% від загальної площі вкритою лісовою рослинністю. При організації, плануванні та проведенні лісогосподарських заходів на водозборі річки Оріль, потрібно врахувати таку велику кількість типів лісу.

Список літератури:

1. Барановський Б. О. Сучасний екологічний стан басейну річки Оріль в контексті створення національного природного парку / Б. О. Барановський, В. В. Манюк, В. В. Дем'янов, П. Т. Чегорка, Ю. І. Грицан // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2013. – № 2. – С. 55-60.
2. Бельгард А. Л. Леса долины р. Орели / А. Л. Бельгард, Т. Ф. Кириченко // Сб. работ биофака ДГУ. – Днепропетровск, 1940. – Вып. 3.
3. Бельгард А. Л. Лесная растительность юго-востока Украинской ССР / А. Л. Бельгард. – К.: КГУ, 1950. – 264 с.
4. Гамуля Ю. Г. Биоэкологические особенности галофитных дубрав долины реки Орель / Ю. Г. Гамуля // Питання степового лісознавства та лісової рекультивації земель. Міжвузівський збірник наукових праць. – Вип. 2. – Дніпропетровськ: ДДУ. – 1998. – С. 133-138.
5. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Редкол.: О. М. Маринич (відпов. ред.) та ін. – К.: УРЕ ім. М. П. Бажана, 1989. – Т. 1: А – Ж.; 1990. – Т. 2: З – О.; 1991. – Т. 3: П – Я.
6. Генсірук С. А. Ліси України / А. С. Генсірук. – Наук. тов. ім. Шевченка, УкрДЛТУ. – Львів, 2002. – 495 с.
7. Остапенко Б. Ф. Лісова типологія: навч. посіб. / Б. Ф. Остапенко, В. П. Ткач. – Ч. 2. – Х., 2002. – 204 с.
8. Погребняк П. С. Основы лесной типологии / П. С. Погребняк. – К.: Изд-во АН УССР, 1955. – 456 с.
9. Ткач В. П. Заплавні ліси України / В. П. Ткач. – Х.: Право, 1999. – 368 с.

Ткач Л.И.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.М. Бекетова
Бондарь А.Б.
Украинский научно-исследовательский институт лесного хозяйства
и агролесомелиорации имени Г.М. Высоцкого
Коротнева П.А.
Луганский национальный аграрный университет

ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ЛЕСОВ ВОДОСБОРА РЕКИ ОРЕЛЬ

Аннотация
В статье проведено исследование типологической структуры лесов водосбора реки Орель. На основе базы данных ВО «Укргослеспроекта» проведен анализ типов лесорастительных условий и древесных пород. Коротко приведена характеристика реки Орель. Всего на водосборе реки Орель выделено лесоустроителями 45 видов древесных пород из них: в борах – 16 шт., суборах – 30 шт., сугрудах – 41 шт., грудах – 29 шт. Типологический анализ лесов проводили по методике украинской школы лесной типологии. Проанализированы 62 типа леса площадью 34002,1 га. Рекомендуется использовать результаты работы при формировании лесной политики Украины и в учебном процессе.
Ключевые слова: бор, субор, сугруд, груд, река Орель, дуб обыкновенный, сосна обыкновенная.

Tkach L.I.
Kharkiv National University of Urban Economy AN Beketov
Bondar O.B.
Ukrainian Research Institute of Forestry and agroforestry them GN Vysotsky
Korotnieva P.A.
Luhansk natsionalny Agrarian University

TYPOLOGICAL FOREST'S STRUCTURE OF THE WATERSHED OF THE RIVER ORIL'

Summary
The paper studied the typological structure of forest catchment Orel River. Based on a database of VO «Ukrgoslesproekta» analyzes types of forest growth conditions and tree species. Briefly shows the characteristics of the river Orel. A total catchment area of the river Orel allocated lisovporyadnikamy 45 tree species are: infertile pine site type – 16 sht, fairly infertile site type – 30 sht, fairly fertile site type – 41sht, fertile site type – 29 sht. Typological analysis of forests was conducted by the method of the Ukrainian school of forest typology. Analyzed 62 types of the forest area of 34,002.1 hectares. It is recommended to use the results in the formation of forest policy in Ukraine and in the learning process.
Keywords: infertile pine site type, fairly infertile site type, fairly fertile site type, fertile site type, the Orel river, Quercus robur L., Pinus sylvestris L.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 533.6.013.42

МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ БАЗАЛЬТОВИХ ВОЛОКНИСТИХ МАТЕРІАЛІВ ТА ВИРОБІВ З НИХ В ІНТЕРЕСАХ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ ТА ІНШИХ ГАЛУЗЕЙ

Бабаєв О.А., Юдін О.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
Лукашов В.К.

У даній статті наведені результати дослідження використання конструкції футлярної упаковки в основу якої покладено базальтоволокнисті композиційні матеріали, яка повністю задовольняє вимогам експлуатації і дозволяє підвищити безпеку баз та арсеналів ЗС України. Даний матеріал дозволяє задовольнити вимоги з вогнестійкості, хімічної стійкості, біостійкості та міцності. Відмітимо, що сировинна база для виробництва базальтового волокна та виробів на його основі не обмежена.
Ключові слова: базальт, волокно, арматура, корпус футляра, теплоізоляційні матеріали.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Базальтове безперервне волокно все активніше витісняє скловолокно у виробництві склопластиків, тканин і різних композитів, особливо в тих випадках, коли потрібні підвищені показники міцності, термостійкості, хімічної стійкості [1]. Всі галузі, в яких може бути використаний базальтопластік, поки ще важко передбачити, так як кожен раз знаходяться все нові способи його застосування: від спінінгів і тенісних ракеток до кислототривких труб, від автомобільних шасі і гальмівних колодок до авіації і космічних станцій.

Одним з основних факторів, що визначають високотемпературну стабільність (збереження форми і механічних властивостей) волокон, є їх кристалізаційна здатність [2]. Кристалізація волокон при термообробці призводить до зниження їх міцності, а кристалізація в скломасі – до обривності при формуванні базальтового волокна.

Полімерні композиційні матеріали (ПКМ) в останні 50 років так глибоко проникли в різні сфери промисловості, транспорту, побутового сектора, що ступінь їх використання стала критерієм рівня науково-технічного прогресу будь-якої країни. Застосування їх дозволяє різко знизити витрату гостродефіцитних матеріалів (титану, алюмінію, берилію, нержавіючої сталі та ін.), Підвищити вантажопідйомність і забезпечити значну економію палива за рахунок зменшення маси конструкцій [3].

Особливе місце серед них займають вугле- і склопластики, а в останні роки і базальтопластіків.

Саме базальтопластіки представляють собою важливість і значимість в плані створення і розвитку виробництв ПКМ великої потужності з випуском широкого асортименту продукції доступною за ціною різних галузей промисловості.

Майбутнє за базальтопластіками ще й тому, що вуглецеві волокна дуже дорогі і кількість їх обмежена. Тому створення сучасної високоефективної технології базальтопластіків в порівнянні з традиційною технологією скло і вуглепластиків є необхідною і актуальною проблемою науки і техніки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основними проблемами які виникають в теперішній час є:

1) енергозбереження шляхом створення та застосування ефективних теплоізоляційних матеріалів;

2) зниження металоємності шляхом створення, організації промислових виробництв та застосування композиційних (конструкційних корозійностійких, легких тощо) матеріалів з заданими фізико-хімічними, механічними, теплота електрофізичними властивостями;

3) створення якісно нових матеріалів та виробів з заданими комплексом властивостей та експлуатаційних характеристик для рішення задач екологічного захисту природи, підвищення ефективності гідропонного вирощування овочів тощо.

Успішне вирішення вищезазначених проблем в стислі терміни можливо за умови:

1) наявності необмеженої та відтворювання, дешевої, вітчизняної сировинної бази;

2) наявності науково-технічного потенціалу та отримання позитивних результатів при дослідженні;

3) розробки нестандартного технологічного обладнання нового покоління для виробництва волокон та виробів на їх основі;

4) розробки, освоєння та впровадження в практику нових методів господарської діяльності.

Сировинна база. В якості вихідної сировини для отримання базальтових волокон використовуються гірські породи (такі як габро, амфіболіти, діабази, базальти, базаніти, андезіто-базальти, андезіти) та відходи виробництва (шлаки). Особливий клас джерел сировини займають барханні піски пустель. Мінерально-сировинна база України для виробництва базальтових волокон необмежена.

Теплоізоляційні матеріали. Розвиток виробництва базальтових супер-, ультра-, мікротонких волокон дозволяє створити різноманітні високоефективні теплоізоляційні матеріали.

© Бабаєв О.А., Юдін О.М., Лукашов В.К., 2016

Практично всі базальтоволокниті вироби за своїми характеристиками перевершують мінеральні вироби аналогічного призначення.

Базальтоволокниті вироби мають меншу густину, більшу гнучкість, більш низьку теплопровідність та широкий температурний інтервал застосування. Крім цього, вони вібростійки.

На теперішній час виробництво виробів з базальтових волокон освоїли близько 40 підприємств України, Росії тощо. Однак, потреба базальтоволокнистих матеріалів та виробів значно перевищує об'єми виробництва. Вкрай необхідним є розвиток базальтових волокон в країнах з суворими кліматичними умовами (наприклад, Сибір).

Композитні матеріали. Розвиток виробництва базальтового безперервного волокна дозволяє створити широку гаму композиційних матеріалів. Зокрема:

1. Базальтопластикова арматура для армування бетонних виробів, застосування 1 кг якої дозволяє заощадити до 12 кг металу;

2. Труби з базальтопластика, що рекомендовані до застосування в гідромеліораторному будівництві;

3. Пресувальні матеріали, текстоліти, гетинакси, які відрізняються від стекло композиту підвищеною термохімічною стійкістю, стабільністю діелектричних параметрів у вологому середовищі;

4. Фрикційні матеріали, в яких повністю виключено застосування азбесту (канцерогенної речовини), відрізняються підвищеною стійкістю.

Базальтоволокниті матеріали високу хімічну стійкість, па жаростійкість, біостійкість та інші не менш цінні властивості.

В таблиці 1 наведені характеристики базальтових безперервних волокон в порівнянні з іншими неорганічними волокнами.

В результаті довготривалих пошукових та дослідницьких робіт були створені базальтоволокниті, які задовольняють численні вимоги до виробів для пакування та зберігання. Крім того, клас базальтоволокнитів значно розширився в області застосування. Так, базальтоволокніти з'явилися у вигляді наступних матеріалів, зокрема:

– безперервно базальтового волокна;

– дозованого базальтового волокніту ДБВ-4Р-2М;

– композиційні матеріали-напівфабрикати на основі базальтової тканини «Молімо» та фенольного сполучення;

– теплоізоляційного матеріалу на основі базальтових супертонких волокон.

Характеристики зазначених матеріалів наведені в таблиці 1-4.

Міцність безперервних волокон пов'язана з діаметром. На рисунку 1 показана залежність міцності волокон від їх діаметру.

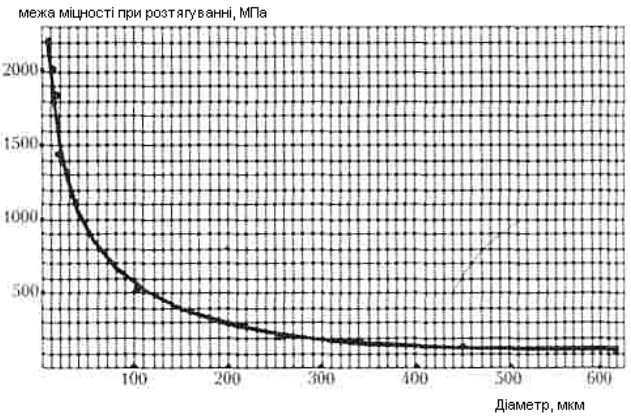

Рис. 1. Залежність міцності волокон від діаметру

Важливими характеристиками матеріалів, що застосовуються для виготовлення компонентів для пакування та зберігання, є вібростійкість та густина.

На рисунку 2 показана температурна залежність вібростійкості базальтоволокністого матеріалу (БТМ).

Таблиця 1

Найменування показників	Одиниці вимірювання	Скляні типу «Е»	Базальтові волокна	Високомодульні волокна типу УМ-31 А
Діаметр	мкм	9±1	91/2	9±1
Густина	кг/м^3	2550	2750	2890
Міцність при розтязі	МПа	2000-2800	2000-3500	3300-3500
Модуль Юнга	ГПа	70±2	80-110	121,0±5
Температура застосування	оС	450	700	900
Гігроскопічність, не більше	%	20	1	10
Втрата міцності після термообробки 1 година при 400°С	%	48,0±1	18,0±1	37,0±1

Таблиця 2

№ п/п	Найменування показників	Одиниця вимірювання	ДБВ-4Р-2М марки «О»	Метод випробувань
1.	Руйнівне напруження при статичному згині	МПа	350,19	ГОСТ 4648-71
2.	Руйнівне напруження при стисканні	МПа	143,70	ГОСТ 4651-78
3.	Ударна в'язкість	кДж/м	142,90	ГОСТ 4647-80
4.	Руйнівне напруження при розтязі	МПа	48,57	ГОСТ 4649-78
5.	Діелектрична проникність при частоті 10 Гц		5,50	ГОСТ 22373-77
6.	Тангенс кута діелектричних втрат		0,018	ГОСТ 22372-77
7.	Питомий об'ємний електричний опір	Ом · см	$2{,}3 \cdot 10^{14}$	ГОСТ 6433.2-71
8.	Питомий поверхневий електричний опір	Ом · см	$2{,}0 \cdot 10^{14}$	ГОСТ 6433.2-71
9.	Електрична міцність	кВ/мм	20,20	ГОСТ 6433.2-71
10.	Плинність		5,80	ГОСТ 17473-72 п. 4.10

Таблиця 3

№ п/п	Найменування показників	Одиниця вимірювання	Норма
1.	Зовнішній вигляд		Без складок, зборок, забруднення, не просочених ділянок сторонніх включень
2.	Ширина	м	1000
3.	Вміст летких для марки ПБФ-П	%	1,7-3,5
4.	Вміст речовин, які видаляються при прожаренні для марки ПБФ-П для марки ПБФ-К	%	 27-35 35-45
5.	Вміст речовинної частини для марки ПБФ-П для марки ПБФ-К	%	 не менш 75 90-99

Таблиця 4

№ п/п	Найменування показників	Одиниця вимірювання	Норма
1.	Середній діаметр волокна, не більш	мкм	2,0
2.	Масова доля не волокнистих включень розміром понад 0,25 мм, не більш	%	3,0
3.	Вологість, не більше	%	1,0
4.	Теплопровідність, не більш при (298±5) К [(25±5)°С] (398±5) К [(125±5)°С] (573±5) К [(300±5)°С]	Вт/мК	 0,046 0,106 0,210
5.	Температурний діапазон застосування	°С	від -60 до +900
6.	Густина, не більше	кг/м	200,0
7.	Коефіцієнт фільтрації		0,10-0,95
8.	Коефіцієнт звукопоглинання в діапазоні частот, не менш (100-250) Гц (250-1000) Гц (1000-4000) Гц		 0,08 0,18 0,42
9.	Масова доля іонів хлору, не більше	%	0,03

Амплітуда коливань при випробувані – 2 мм. Досліджені волокна діаметром 0,8-3,0 мкм (БСТВ) та 9-14 мкм (БТВ).

На рисунку 3 представлена залежність теплопровідності БТМ від щільності та температури.

З отриманих нових матеріалів для розробки упаковки та футляру було обрано базальтовий волокніт ДБВ-4Р-2М.

В основу конструктивного рішення виробів (футлярів) були запропоновані нові підходи з точки зору зручності його використання та швидкості застосування при завантаженні (розвантаженні) виробів, а також недопущення руйнування підношувача виробів.

Розроблена конструкція футлярної упаковки забезпечує виконання усіх технологічних вимог.

Конструкція футляра складається з корпусу, двох кришок в зборі та арматури для фіксації елементів пострілів, представлена на рисунку 4.

Основні деталі футлярів виконані з базальтопластику.

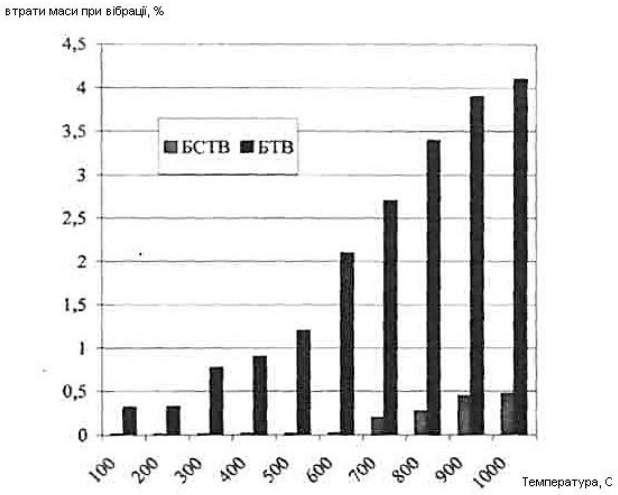

Рис. 2. Температурна залежність вібростійкості базальтоволокністого матеріалу (БТМ)

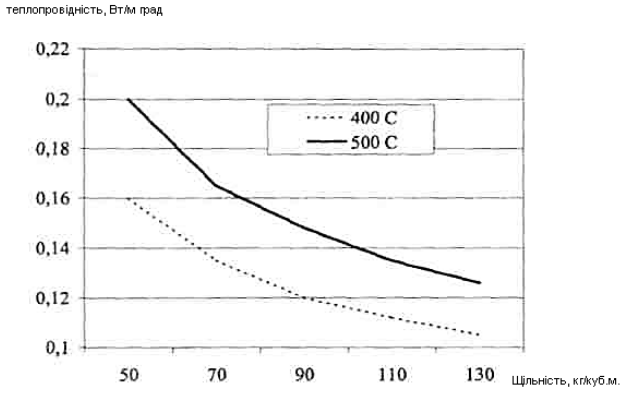

Рис. 3. Залежність теплопровідності БТМ від щільності та температури

Рис. 4. Футлярна упаковка

Корпус футляра, конструктивна схема якого наведена на рисунку 5, виконано у вигляді багатошарової труби з двома торцевими елементами квадратної форми (вимоги оптимального укладання у піддоні), в яких розміщуються кришки, що забезпечують надійну фіксацію і герметизацію виробів.

Багатошарова труба має всередині прошарок з теплоізоляційного матеріалу. Несуча здатність

корпуса забезпечується за рахунок циліндричної жорсткості відпресованих деталей оболонки корпусу, внутрішніх поздовжніх профільних ложементів, а також за рахунок нанесення на зовнішню поверхню несучої складової оболонки шару просоченого безперервного волокна з наступною термічною обробкою.

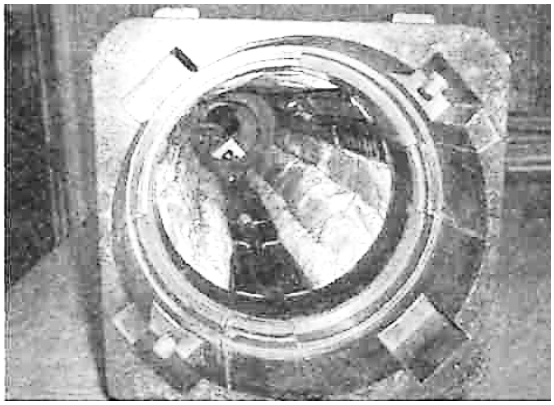

Рис. 5. Корпус футлярна упаковка

Кришка футлярної упаковки має збірну конструкцію (рисунок 6). Всі деталі виготовлені методом гарячого пресування з прес-матеріалу типа дозує мого базальтового волокніту марки ДБВ-4Р-2М.

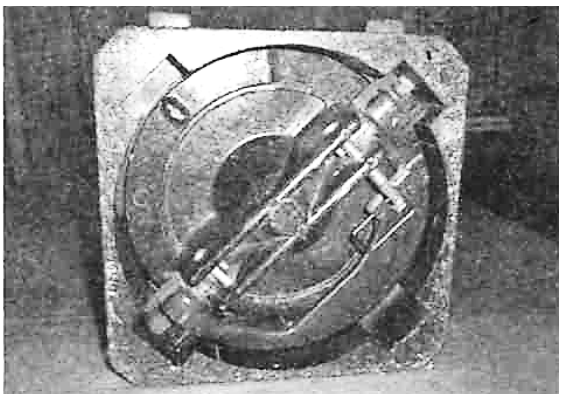

Рис. 6. Кришка футлярної упаковки

Особливостями конструкції даних футлярів є:

– наявність двох екстракторів, регульованого кільця і ручки на кришці;

– розміщення в корпусі елементів з пазами за типорозмірами, що складаються всередину виробів і теплоізоляційного покриття з супертонких базальтових волокон.

З метою перевірки конструкторсько-технологічних рішень була виготовлена партія дослідних зразків футлярної упаковки, які призначались для зберігання і транспортування пострілів. Дослідні зразки футлярної упаковки пройшли попередні і державні випробування на полігоні «Ржевка».

Формулювання цілей статті. У результаті випробувань було встановлено, що:

– експлуатація дослідницьких футлярів (укладання та витяг виробів, перенесення) не викликає труднощів;

– максимальна можлива маса футляру з виробом (30Ф45) – близько 60 кг та дозволяє переносити його без зусиль;

– витяг виробів з футляру можливо при будь-якому його положенні (вертикальному, горизонтальному) одним-двома номерами розрахунку;

– футляри герметичні;

– футляр скидався триразово в трьох положеннях. В результаті скидання руйнувань не було виявлено, функціонування нормальне;

– футляри витримали випробування на стенді імітації транспортування СІТ-М на 5 режимі (11,5 Гц) протягом 2 годин (2000 км по бездоріжжю на автомобілі НХН з наповненим навантаженням);

– нормальне функціонування футлярів після випробувань підтверджено в кліматичних камерах;

– футляри витримали іспит на вогнестійкість, в результаті якого зростання температури до 120°С на поверхні виробу сталося через 34 хвилини. Результати представлені на рисунку 7. Після вилучення футляра з полум'я був здійснений його огляд і вилучення з нього виробу. Видалений з вогню футляр з виробом допускав його перенесення;

– футляри після випробувань на стиск підтвердили свою працездатність, руйнівне навантаження склало 16800 кг, що відповідає розподіленому навантаженню 70 т/м^2. Таким чином, має місце значне перевищення отриманої міцності над необхідною (4 т/м^2).

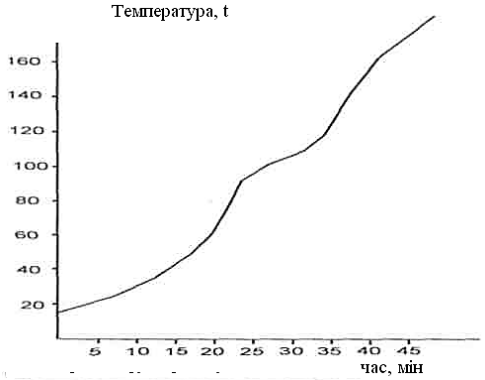

Рис. 7. Результати випробування

Додатково було проведено випробування футлярної упаковки на постріл.

Прострілювався здійснювався кулею 7,62 мм БЗ з автомата АКМ з верстата на дистанції 50 м. Прострілювались укомплектовані футляри № 20, 03, 10. Прострілювались й вибухи призвели до розкиду частин корпусу футлярної упаковки й не привели до займання.

Висновки по статті. Таким чином розроблена оригінальна конструкція футлярної упаковки на основі базальтоволокнистих композиційних матеріалів, яка повністю задовольняє вимоги експлуатації і дозволяє підвищити безпеку баз та арсеналів ЗС України. Базальтопластик – матеріал, що дозволяє задовольнити вимоги з вогнестійкості, хімічної стійкості, біостійкості та міцності; сировинна база для виробництва базальтового волокна та виробів на його основі не обмежена.

Список літератури:

1. Джигирис Д. Д., Махова М. Ф. Основы производства базальтовых изделий. – М.: Теплоэнергетика, 2002.
2. Smedskajer M. M., Solvang M., Yue Y. Crystallisation behaviour and high-temperature stability of stone wool fibres // J. Eu. Ceram. So, c. 2010, v. 30. p. 1287-1295.
3. Артеменко С. Е. Наукоемкая технология полимерных композиционных материалов, армированных базальтовыми, углеродными и стеклянными нитями / С. Е. Артеменко // Пластические массы. – 2003. – № 2. – С. 5-6.
4. Джигирис Д. Д., Махова М. Ф., Захаров В. А., Насонова А. Н., Первак И. Г., Бомбырь Л. Н. / Неклассические проблемы механики композиционных материалов и конструкций из них. Тезисы докладов II Всесоюзного научно-технического семинара» – Киев, Наукова думка, 1984.
5. Авторское свидетельство № 1732619 «Тара для цилиндрических изделий», автор Лукашев В. К.

Бабаев А.А., Юдин О.Н.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»
Лукашев В.К.

ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭФФЕКТИВНОГО ПРИМЕНЕНИЯ БАЗАЛЬТОВЫХ ВОЛОКНИСТЫХ МАТЕРИАЛОВ И ИЗДЕЛИЙ ИЗ НИХ В ИНТЕРЕСАХ ТЕПЛОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ И ДРУГИХ ОТРОСЛЕЙ

Аннотация
В данной статье приведены результаты исследования использования конструкции футлярной упаковки в основу которой положено использование базальтоволокнистых композиционных материалов, что полностью удовлетворяет требованиям эксплуатации и позволяет повысить безопасность баз и арсеналов ВС Украины. Данный материал позволяет удовлетворить требования по огнестойкости, химической устойчивости, биостойкости и прочности. Отметим, что сырьевая база для производства базальтового волокна и изделий на его основе не ограничена.
Ключевые слова: базальт, волокно, арматура, корпус футляра, теплоизоляционные материалы.

Babaev A.A., Yudin O.N.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»
Lukashev V.C.

POSSIBILITIES AND PROSPECTS FOR EFFICIENT USE OF BASALT FIBER MATERIALS AND PRODUCTS FROM THEM IN THE INTERESTS HEAT-POWER ENGINEERING SYSTEMS AND OTHER INDUSTRYS

Summary
This article presents the results of research using futlyarnoyi packaging design which is based on bazaltovoloknistye composite materials, which fully meets the requirements of the operation and can increase the security of bases and arsenals of the Armed Forces of Ukraine. This material can satisfy the requirements of fire resistance, chemical resistance, biological stability and strength. Note that the raw materials for the production of basalt fiber and products on its basis is not limited.
Keywords: basalt, fiber, fittings, housing case, thermal insulation materials.

УДК 677.499

ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ЗНОСУ ПЛАТТЯНО-КОСТЮМНИХ ТКАНИН З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛАСТАНОВИХ НИТОК

Бучківська У.Б.
Львівська комерційна академія

У статті наведені дослідження комплексного зносу текстильних матеріалів з використанням еластанових ниток. Досліджено зміни розривальних характеристик платтяно-костюмних тканин після дії хімічного чищення. Проаналізовано їх вплив на формостійкість та зносостійкість тканин та виробів. З'ясовано, що механізм зношування залежить від волокнистого складу матеріалу, його будови (структури), особливостей оброблення і чинників зношування. Для більш повного дослідження комплексного зносу враховано забруднюваність волокнистих матеріалів, які залежать від фізичних властивостей волокон, від наявності на їх поверхні каналів і лусочок, а також від площі поверхні.
Ключові слова: хімічне чищення, забруднюваність, зносостійкість, формостійкість, нитка еластин.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Платтяно-костюмні тканини характеризуються дуже великою різноманітністю за волокнистим складом, особливостями будови та способами основного та заключного оброблення. Їх асортимент постійно змінюється під впливом моди за рахунок застосування нових видів волокон, розробки тканин нових структур і способів оброблення. Разом з тим, незалежно від гігієнічних властивостей, платтяно-костюмні тканини повинні характеризуватись необхідними механічними властивостями, гарантувати заданий термін експлуатації пошитих з них виробів, стабільність їх форми та розмірів при носінні.

У процесі експлуатації швейних виробів платтяно-костюмні тканини піддаються складному комплексу механічних дій: постійним деформаціям розтягу, згину, кручення а також тертя у разі зіткнення з іншою поверхнею. Дослідження комплексного зносу є важливими при оцінюванні якості тканини, при обґрунтованому виборі її для виробів, при розробленні конструкції виробу та технологічного процесу його виготовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Досліджування комплексного зносу відіграє важливу роль при оцінюванні якості текстильних матеріалів, характеризуючи здатність матеріалу набувати та стійко зберігати форму та розміри у швейному виробі, а також при прогнозуванні зносостійкості матеріалу та його довговічності. Сучасні уявлення про комплексне зношування текстильних матеріалів висвітлені у багатьох працях вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких слід зазначити праці Б.Д. Семака, І.С. Галика, Л.В. Пелик, Б.А. Бузова, Н.П. Супрун та ін. [1; 2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Платтяно-костюмні текстильні матеріали повинні характеризуватись необхідною зносостійкістю і формостійкістю, гарантувати заданий термін експлуатації пошитих з них виробів, стабільність їх форми та розмірів при носінні, мати високоякісне пофарбування. При цьому оптимізація асортименту платтяно-костюмних матеріалів, як і матеріалів іншого цільового призначення, має проводитися не тільки з урахуванням їх фізичної, а й соціальної довговічності, тобто з обов'язковим урахуванням термінів морального зношування виробів з цих матеріалів.

Формулювання цілей статті. Метою роботи являлось дослідження комплексного зносу платтяно-костюмних тканин та їх вплив на зміну фізичних властивостей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під зносостійкістю тканин розуміють їх здатність тривалий час протистояти дії комплексу руйнуючих зусиль, яким тканини піддаються в умовах експлуатації і внаслідок чого тканина зношується повністю або значно погіршує свої властивості і стає непридатною до подальшого використання [4].

Зносостійкість платтяно-костюмних тканин являється однією із найважливіших характеристик їх якості та довговічності. Механізм зношування – процес дуже складний, він залежить від волокнистого складу матеріалу, його будови (структури), особливостей оброблення і чинників зношування. До факторів, які впливають на зносостійкість текстильних матеріалів відносять хімічне чищення та забруднення.

Забруднюваність текстильних матеріалів – це здатність їх при взаємодії з навколишнім середовищем поглинати і утримувати різні за хімічною природою і фізичною формою речовини. Із зовнішнього середовища на волокнистих матеріалах осаджується багато забруднень у вигляді частинок пилу, сажі, окремих волокон.

Забруднюваність волокнистих матеріалів залежить від фізичних властивостей волокон, від наявності на їх поверхні каналів, лусочок і інших нерівностей поверхні, де утримуються частки забруднень, а також від площі поверхні волокнистих матеріалів [5].

Умови, у яких забруднення взаємодіють з одягом, різноманітні і вони виявляють значний вплив на інтенсивність забруднення та міцність зв'язку часток забруднень з текстильними матеріалами.

В повітрі, що оточує людину міститься значна кількість дрібних органічних та мінеральних частинок, різних за складом і розмірами. Ці частинки, знаходячись у завислому стані, осідають на текстильному матеріалі і в залежності від розміру, залишаються на поверхні тканини або попадають

© Бучківська У.Б., 2016

у пори. Таким чином, в основному забруднюються верхній одяг, столова та постільна білизна.

Забруднення виробів в процесі експлуатації супроводжується зміцненням зв'язку забруднення з волокном, деформуванням брудних частинок та їх впровадженням всередину волокна. При цьому у зв'язку з взаємодією механічних сил збільшуються і з'являються нові макро- і мікротріщини в волокні, що супроводжується проникненням і защемленням в них брудних включень.

Аналіз таблиці 1 показує, що досліджувані зразки платяно-костюмних тканин вар. 8 та вар. 6 забруднилися інтенсивно. На забрудненість текстильних матеріалів впливає вид ткацького переплетення, рельєф та волокнистий склад тканини. Так, вар. 6 характеризується найбільшим вмістом поліефірних волокон як за основою так і за утоком (67% та 98% відповідно), тому забруднюваність є найвищою і становить 31,50%.

Досліджувані зразки вар. 5 та вар. 8 характеризуються полотняним переплетенням, однак найбільше забруднився вар. 8 і становить 26,66%, який характеризується більшим вмістом поліефірних волокон як за основою так і за утоком (50% та 98% відповідно), ніж у вар. 5. Найменшою інтенсивністю забруднення характеризуються зразки вар. 1 та вар. 3. Так, вар. 3 відрізняється за волокнистим складом від вар. 1 і містить 98% лайкри за утоком, що надає тканині рельєф жатки, тому забруднюваність у нього вища і становить 4,76%.

В літературних джерелах фактично відсутні відомості на скільки ті чи інші за волокнистим складом чи структурою матеріали забруднюються найбільш поширеними побутовими забрудниками.

З метою видалення забруднень в процесі експлуатації їх піддають періодичним хімічним чисткам.

На ринку послуг пропонується нова технологія професійної хімічної чистки на водній основі на спеціальному обладнанні і з застосуванням відповідних препаратів – аквачистка. Для посилення миючої здатності води використовуються миючі засоби та препарати, що утворюють емульсії і перешкоджають зворотному проникненню забруднень у волокна. На відміну від розчинників, що застосовуються у звичайній хімчистці, вода не викликає алергічних реакцій, не є токсичною або канцерогенною речовиною. Препарати та засоби, які використовують у аквачистці не завдають шкоди довкіллю. У світовій практиці – аквачистка справжня і повноцінна альтернатива хімчисткам, що використовують зазвичай в якості розчинника використовують тетрахлоретилен (перхлоретилен).

Тому було доцільним з'ясувати, як аквачистка досліджуваних нами тканин позначиться на зміні довговічності окремих їх компонентів композиції. З аналізу літературних даних випливає, що ступінь пошкодження одежних тканин в процесі хімічних чисток залежить насамперед від їх волокнистого складу і способу оброблення, виду

Таблиця 1

Забруднюваність досліджуваних платтяно-костюмних тканин

Вар. зразка	Переплетення	Маса зразка, г	Кількість забрудника, г	Коефіцієнт відбиття забрудненого зразка	Коефіцієнт відбиття зразка після прання	Коефіцієнт відбиття вихідного зразка	Ступінь забрудненості, %
1	Комбіноване	3,49	0,1745	44	50	42	4,16
2	Комбіноване	3,73	0,1865	49	48	44	11,36
3	Комбіноване	3,64	0,1820	50	49	48	4,76
4	Комбіноване	2,80	0,1400	52	51	48	8,33
5	Полотняне	3,25	0,1625	55	66	50	10,00
6	Комбіноване	3,02	0,1510	25	23	19	31,50
7	Комбіноване	5,83	0,2915	60	67	56	7,14
8	Полотняне	3,66	0,1830	38	40	30	26,66
9	Комбіноване	5,59	0,2795	44	50	39	12,80
10	Комбіноване	2,74	0,1370	35	45	33	6,06

Таблиця 2

Зміна розривальних характеристик досліджуваних платтяно-костюмних тканин після хімічного чищення

Варіант зразка	Товщина, мм	Поверхнева / лінійна густина, г/м², г/м пог.	Розривальне навантаження, Н		Відносне розривальне навантаження, Н · м/г		Видовження на момент розірвання, %	
			вихідні дані	після хімічного чищення	вихідні дані	після хімічного чищення	вихідні дані	після хімічного чищення
1	0,41	150	635 / 556	584 / 497	84,6 / 74,1	77,9 / 66,3	22 / 19	28 / 26
2	1,03	188	552 / 312	527 / 299	58,7 / 33,2	56,1 / 31,8	22 / 41	24 / 41
3	0,98	190	543 / 373	521 / 361	57,2 / 39,3	54,8 / 38,0	24 / 48	25 / 51
4	0,91	188	565 / 183	531 / 175	60,1 / 19,5	56,5 / 18,6	21 / 24	24 / 25
5	0,78	190	556 / 194	512 / 181	58,5 / 20,4	53,9 / 19,1	28 / 25	30 / 26
6	0,49	178	940 / 187	893 / 177	105,6 / 21,0	100,0 / 19,9	21 / 33	21 / 33
7	0,67	177	704 / 185	661 / 175	75,9 / 20,9	75,1 / 19,9	28 / 39	31 / 39
8	0,40	188	843 / 301	795 / 282	89,7 / 32,0	84,6 / 30,0	19 / 25	19 / 25
9	0,40	172	549 / 686	492 / 618	63,8 / 81,7	57,2 / 71,9	22 / 19	29 / 27
10	0,57	190	864 / 392	839 / 372	90,9 / 41,3	88,3 / 39,2	22 / 41	25 / 44

і ступеня забруднення, природи і концентрації миючих препаратів або розчинників, режиму хімічного чищення. При цьому в зазначених роботах основна увага приділяється переважно вивченню факторів, що впливають на руйнування волокнистої основи тканин.

Під час хімічного чищення поглинаюча тканинами теплова енергія перетворюється на енергію руху молекул і атомів, що призводить до послаблення міжмолекулярних зв'язків та збільшення рухомості молекул, що робить волокна менш міцними і більш схильними до деформації. В результаті цих дій спостерігається зміна механічних властивостей платтяно-костюмних тканин: збільшення деформації, зниження міцності та ін. [3].

У табл. 2 наведені результати досліджень розривальних характеристик платтяно-костюмних тканин після хімічного чищення (у чисельнику умовного дробу наведені дані за основою, а в знаменнику – за утоком).

Найбільший спад показників розривального навантаження серед досліджуваних зразків тканин спостерігається у вар. 1 та вар. 9, у процесі дослідження вони знаходилися в межах від 90% до 92% порівняно з початковим значенням. Дані тенденції в змінах розривальних навантажень пояснюються особливостями будови цих зразків, найменшою товщиною (0,41 та 0,40 мм) та відсутністю еластанових ниток.

Найменша різниця у показниках розривального навантаження порівняно з початковими є у вар. 3 – 521 Н за основою та 354 Н за утоком, він втратив лише 3,5% своєї міцності. Даний зразок містить еластанові волокна, характеризується найвищим показниками лінійної густини (190 г/м пог.), товщини (0,98 мм) та щільності (252 – за основою, 193 – за утоком)

Аналіз зміни розривального навантаження досліджуваних платтяно-костюмних тканин свідчить про особливу роль оброблення на зразках, яке забезпечує менше руйнування в процесі їх старіння. Це є дуже важливим фактором, особливо для оцінки їх експлуатаційних властивостей. Так, зразки, які піддавались обробленню – термостабілізації (вар. 2-8 та вар. 10) характеризуються найменшими втратами розривального навантаження (до 5%), так як цей вид оброблення забезпечує менше руйнування матеріалів у процесі їхнього зношування.

Для оцінки розривальних характеристик досліджуваних платтяно-костюмних тканин розраховували відносне розривальне навантаження, яке враховує поверхневу/лінійну густину матеріалів і дозволяє порівнювати їх міцність. Так, у вар. 10 спостерігається більше значення відносного розривального навантаження (88,3 Н · м/г за основою та 39,2 Н · м/г за утоком) при більшій лінійній густині (190 г/м пог.), ніж у вар. 7 (75,1 Н · м/г, 19,9 Н · м/г та 177 г/м пог. відповідно).

Аналіз табл. 2 свідчить, що величина видовження на момент розірвання платтяно-костюмних тканин залежить від видовження волокон. Також суттєву роль відіграють елементи будови та способи оброблення цих матеріалів. Зразки вар. 2-8 та 10, які містять еластанові волокна, пройшли термофіксацію, що призвело до зменшення розтяжності тканини. У досліджуваних зразків вар. 6 та вар. 8 показники видовження на момент розірвання залишилися незмінними. У всіх інших досліджуваних зразках спостерігається незначне збільшення видовження на момент розірвання.

Досліджено, що у зразків тканин вар. 1 та вар. 9, які не містять еластанових волокон, спостерігається збільшення видовження на момент розірвання на 26-30%, порівняно з вихідними даними.

Аналіз зміни показників жорсткості платтяно-костюмних тканин до і після хімічного чищення дозволяє спрогнозувати формостійкість та довговічність досліджуваних платтяно-костюмних тканин та виробів з них. Результати дослідження представлені у табл. 3.

Із табл. 3 випливає, що під дією хімічного чищення відбувається незначне зниження жорсткості у досліджуваних зразках, які містять еластанові волокна. Як і всі механічні властивості, жорсткість платтяно-костюмних тканин залежить від їх волокнистого складу, будови, властивостей волокон та ниток, а також від будови та оброблення самого матеріалу.

Після аналізу отриманих даних, можна відзначити, що найбільшою вихідною жорсткістю із досліджуваних еластановмісних тканин характеризується зразок вар. 8, який становить $4{,}37 \cdot 10^3$ мкН · см^2 за основою та $1{,}52 \cdot 10^3$ мкН · см^2 за утоком, а після проведення хімічного чищення показник жорсткості зменшився і складав $3{,}97 \cdot 10^3$ мкН · см^2 за основою та $1{,}26 \cdot 10^3$ мкН · см^2 за утоком.

Таблиця 3

Вплив хімічного чищення на показники жорсткості досліджуваних платтяно-костюмних тканин

Варіант зразка	Товщина, мм	Поверхнева / лінійна густина, г/м^2, г/м пог.	Щільність, кількість ниток на 10 см		Жорсткість, мкН · см^2 · 10^3		Коефіцієнт жорсткості, %	
			основа	уток	вихідні дані	після хімічного чищення	вихідні дані	після хімічного чищення
1	0,41	150	192	190	4,16 / 2,46	5,48 / 2,96	1,69	1,85
2	1,03	188	230	193	2,82 / 0,91	2,59 / 0,87	3,10	2,56
3	0,98	190	252	193	2,18 / 0,82	2,15 / 0,84	2,66	2,56
4	0,91	188	200	192	1,64 / 0,58	1,18 / 0,54	2,83	2,18
5	0,78	190	244	193	1,74 / 0,76	1,46 / 0,69	2,29	2,12
6	0,49	178	210	189	1,47 / 0,79	1,13 / 0,68	1,86	1,66
7	0,67	177	231	192	2,48 / 0,83	2,01 / 0,76	2,99	2,64
8	0,40	188	240	198	4,37 / 1,52	3,97 / 1,26	2,88	3,15
9	0,40	172	196	182	4,72 / 2,11	5,83 / 3,77	2,24	1,55
10	0,57	190	228	194	3,12 / 0,96	2,81 / 0,82	3,25	3,43

Значний вплив на жорсткість мають вид переплетення, щільність та маса текстильних матеріалів. Переплетення плаття-костюмних тканин є одним із важливих факторів, які впливають на жорсткість тканини. Із зменшенням довжини перекриття і збільшенням числа зв'язків між основними й утоковими нитками жорсткість тканини збільшується. Так, зразок вар. 8 характеризується полотняним переплетенням і найвищою вихідною жорсткістю, яка становить $4{,}37 \cdot 10^3$ мкН · см^2.

Спеціальні види оброблення впливають на жорсткість плаття-костюмних тканин. Тканини, які в процесі виготовлення піддавалися термостабілізації (вар. 2-8 та вар. 10), після хімічного чищення характеризуються стабільністю значень.

Отже, після аналізу отриманих даних, можна відзначити, що внаслідок хімічного чищення – аквачистки показники жорсткості та розривальних характеристик плаття-костюмних тканин суттєво не змінилися.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Випробування, проведені у лабораторних умовах, показали, що розроблені зразки плаття-костюмних тканин, які містять еластанові нитки, володіють стабільно високими показниками механічних властивостей під дією комплексного зношування, що забезпечує стабільність форми та розмірів виробів при носінні.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є дослідження залежності повітропроникності плаття-костюмних тканин після термічних та хімічних обробок у взаємозв'язку із змінами їхньої м'якості та вибір оптимальних рецептур пом'якшувального розчину для впровадження у технологічний процес виготовлення тканин.

Список літератури:

1. Pelyk L. New tendencies of using the modified polyamide and aramide of fibres and filamrnts / L. Pelyk, U. Gileta // Engineering and methology of modern technology. Monograph: edited by G. Paraska, J. Kowal. – 2012. – P. 60-66.
2. Гілета У. Б. Текстильні матеріали на основі поліуретанових волокон / У. Б. Гілета // Товарознавчий вісник: збірник наукових праць. – Випуск 5. Редкол.: відп. ред. д.т.н., профессор Байдакова Л. І. – Луцьк: ЛНТУ, 2012. – С. 44-50.
3. Прогнозування фізико-механічних властивостей текстильних матеріалів побутового призначення: монографія / [А. М. Слізков ... [та ін.]; Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет технологій та дизайну. – Київ: КНУТД, 2013. – 222 с.
4. Тебляшкіна Л. І. Хімічна технологія текстильних матеріалів: навчальний посібник / Л. І. Тебляшкіна, В. П. Нездоровін. – Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2015. – 323 с.

Бучкивская У.Б.
Львовская коммерческая академия

ИССЛЕДОВАНИЕ КОМПЛЕКСНОГО ИЗНОСА ПЛАТЕЛЬНО-КОСТЮМНЫХ ТКАНЕЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭЛАСТАНОВЫХ НИТЕЙ

Аннотация
В статье приведены исследования комплексного износа текстильных материалов с использованием эластановых нитей. Исследованы изменения разрывных характеристик плательно-костюмных тканей после действия химической чистки. Проанализировано их влияние на формоустойчивость и износостойкость тканей и изделий. Установлено, что механизм износа зависит от волокнистого состава материала, его строения (структуры), особенностей обработки и факторов износа. Для более полного исследования комплексного износа учтена загрязненность волокнистых материалов, которая зависит от физических свойств волокон, от наличия на их поверхности каналов и чешуек, а также от площади поверхности.
Ключевые слова: химическая чистка, загрязненность, износостойкость, формоустойчивость, нить эластан.

Buchkivska U.B.
Lviv Commercial Academy

THE RESEARCH OF COMPLEX WEAR OF DRESS AND SUIT FABRICS WITH ELASTANE THREADS

Summary
The article presents a research of a complex study of wearing out of textiles with the usage of elastane threads. The changes of tearing characteristics of dress and suit fabric after exposure to dry cleaning are investigated. Their influence on the shape stability and durability of fabrics and products is analyzed. It was found that the mechanism of wearing out depends on the fibrous composition of the material, its structure, processing peculiarities and factors of deterioration. For a more detailed study of complex wear different factors were taken into account, such as: pollution of fibrous materials, depending on the physical properties of the fibers, also the presence of channels and scales on their surface, as well as the surface area.
Keywords: dry cleaning, contamination, wear resistance, shape stability, elastane thread.

УДК 004.93+510

ІДЕНТИФІКАЦІЯ КОРИСТУВАЧІВ КОРПОРАТИВНОЇ МЕРЕЖІ З ВИКОРИСТАННЯМ ЛІНГВІСТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Василенко В.Г., Ширій В.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Розглядається використання лінгвістичного моделювання, як одного з напрямків нечисельного моделювання, для ідентифікації користувача у корпоративній мережі. Описується загальна структура системи ідентифікації та алгоритм реалізації методу на базі інтервального підходу, в основі якого лежить процес відновлення формальної граматики.
Ключові слова: Лінгвістичне моделювання, біометрична ідентифікація, розпізнавання образів, інтервальний підхід.

Постановка проблеми. Комп'ютери та послуги, які ідентифікують користувачів тільки при вході в систему за допомогою облікових даних, уразливі для крадіжки особистих даних. Хакери можуть здійснювати шахрайську діяльність під викраденими захисними даними, таких як паролі чи смарткарт, які буди отримані незаконно або за допомогою комп'ютерів, які залишаються без нагляду. Призначений для користувача метод перевірки забезпечує додатковий шар безпеки, підтверджуючи ідентичність зареєстрованих користувачів. Ми використаємо метод, який перевіряє користувачів відповідно до особливостей їх взаємодії з маніпулятором комп'ютера під назвою миша.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш поширені поведінкові біометричні методи верифікації засновані за:

– допомогою руху миші [1; 2; 3; 4], які випливають із взаємодії користувача миші;

– динамікою натискань клавіш [6; 7; 8], які отримані від активності натискання користувачем клавіатури;

– взаємодією програмного забезпечення, які покладаються на особливості, взяті із взаємодії користувача з конкретним програмним засобом.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Опис способу використання лінгвістичного моделювання для ідентифікації користувачів, що під'єднані до корпоративної мережі. Наведено схему поведінкової системи біометричної ідентифікації та алгоритму моделювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є використання лінгвістичного моделювання для ідентифікації користувача за допомогою руху миші.

Виклад основного матеріалу. В даний час більшість комп'ютерних систем і веб-сайтів онлайн, ідентифікує користувачів за допомогою логіну і паролю. Але зазвичай, хакери можуть легко вкрасти пароль за допомогою великої кількості методів. Деякі з цих методи – напади фішингу, кейлогерів тощо. Також комп'ютер користувача може залишатися невимкнутим в той час, коли хакери зможуть встановити кейлогер на комп'ютер або надіславши деякі посилання на цей комп'ютер, наприклад, привітання або зображення і тд. Якщо користувач натискає на ці посилання, кейлогер починає записувати кожне натискання клавіш, що в подальшому можуть містити логін та пароль користувача, та скріншоти після декількох хвилин роботи. Також вони можуть посилати дані хакерам, не повідомляючи про це користувача.

Згідно некомерційної організації Центр Ідентифікації Крадіжок (Identity Theft Resource Center, ITRC), так звана «крадіжка особистості», з споживчої точки зору, розділяється на чотири категорії:

– Фінансова «крадіжка особи», в якій вкрадена особистість використовується, щоб отримати товари і послуги;

– Злочинна «крадіжка особи», в якій злочинець виконують роль законного користувача, коли станеться злочин;

– Клонування ідентичності – використання інформації іншої людини, щоб прийняти його або її особистість в повсякденному житті;

– Ділова/комерційна «крадіжка особи» – використання вкраденого бізнес-імені, щоб отримати кредит.

Недолік ідентифікаційних методів, які засновані лише на основі облікових даних призводять до введення користувальницьких методів ідентифікації і перевірки. Засновані вони на поведінковій і фізіологічній біометрії, які, як передбачається, унікальні один від одного і саме через це, в майбутньому, дані важко вкрасти. Автентифікація виконується лише один раз на початку сеансу, в той час як, перевірка ідентичності виконується безперервно протягом сесії. Перевірка ідентичності може бути досягнута за допомогою одного з двох методів: поведінкової або фізіологічної біометричної системи. Поведінкова біометрична особливість включає особливості взаємодії користувача і пристроїв введення, таких як миша і клавіатура. А фізіологічне використовує людські особливості, які є унікальними для індивіда. Для прикладів: відбитки пальців, візерунки райдужної оболонки ока, обличчя, рухи губ, хода/крок, голос/мова, підпис/почерк тощо.

Таким чином системи, що використовують біометричну перевірку користувача, вимагають хакера, який зможе не тільки просочитися в систему, щоб вкрасти облікові дані користувача, але також і наслідувати користувацьку поведінкову або фізіологічну біометрію, що робить викрадення ідентифікаційних даних набагато важчою задачею. Ми зосереджені на поведінковій системі перевірки, тому що вона, на відміну від фізіологічної перевірки, не вимагає додаткових апа-

© Василенко В.Г., Ширій В.В., 2016

ратних засобів. Очевидно і те, що вартість такої системи не може бути більшою.

Розглянемо загальну модель методу перевірки, яка заснована на русі миші користувача. Цей метод вимагає збереження і обробки десятків координаті дій миші, перш ніж можливо виконати перевірку. Перевірка кожної окремої дії миші підвищує точність при одночасному скороченні часу, який необхідний для перевірки автентичності користувача. В порівнянні з підходом, який показаний на гістограмі в [1], менше дій потрібно для досягнення певного рівня точності.

Загальну блок-схему запропонованої системи показано на рис. 1.

Рис. 1 зображує типову архітектуру поведінкової користувальницької системи перевірки біометрії. Система включає такі компоненти:

– Отримання подій – оброблює події, вироблені пристроєм введення. В нашому випадку, це є мишка. Події можуть бути рухом миші (Mouse Move, MM), рух вниз ліво (left down, LD), вліво вгору (left up, LU), вправо вниз (right down, RD), вправо вверх (right up, RU), очікування руху (silence, S) і тд.

– Виділення ознак – будує підпис, який характеризує поведінкові біометричні дані користувача. Ознаки можуть включати послідовність переміщення миші (MMS), натискання лівої (LC) та правої кнопки миші (RC) тощо.

– Класифікатор – складається з індуктора (наприклад, Векторні Машини Підтримки, Штучні нейронні мережі, тощо), який використовується для побудови моделі перевірки користувача для перевірки підписів. Під час перевірки, модель використовується для класифікації нових зразків підписів, отриманих від користувача.

– База даних Підписів – база даних поведінкових підписів, заснованих на навчанні моделі. Якщо кілька користувачів використовують комп'ютер, після введення логіну одного з користувачів, буде відновлено процес перевірки підписів.

В Базі Даних, підпис буде складатися з:

– кількості рухів мишкою;

– кількості натискання лівої та правої кнопки;

– часових інтервалів, коли мишка не рухається;

– агрегування координат миші.

Деякі типи підписів будуть створені для кожної сесії.

Біометрична система перевірки користувача – система розпізнавання образів, яка отримує біометричні дані від людини, визначає набір ознак, і встановлює унікальний, призначену для користувача, підпис і будує модель перевірки, щоб класифікувати підписи між різними користувачами. У вищезгаданому рис. 1:

– Зелений сигнал – Зареєстрований користувач;

– Червоний сигнал – Неавторизований користувач, можливо зловмисник.

Основним завданням лінгвістичного моделювання є перетворення чисельних рядів, масивів координат до лінгвістичних послідовностей та відновлення за ним формальної граматики мови відповідного характеру для вирішення проблем які виникли: аналіз та прогнозування часового ряду, автентифікація користувача за його рухами [10].

Лінгвістичне моделювання базується на трьох основних підходах: структурний підхід та математична лінгвістика, інтервальні обчислення та робастні методи, сучасні методи ймовірнісного моделювання.

В основі лінгвістичного моделювання лежить лема існування ізоморфізма відтворення чисельних даних до лінгвістичних послідовностей, на основі яких може бути побудована мова. Як висновок існування унікальної мови, яка фактично уособлюється наборами чисельних даних.

Початок цього був покладений при створенні математичних основ автентифікації користувача складною технічною системою. Автентифікація – шлях встановлення вірогідності інформації, пред'явленої користувачем у разі звернення його до системи та відкриття йому доступу, якщо він має на це право. Дамо загальну постановку завдання. Аналізується кінематика рухів користувача при керуванні складною технічною системою. В нашому випадку – це оператор, що сидить за комп'ютером та взаємодіє з корпоративною мережею. При цьому стоїть необхідність автентифікації користувача – в цей момент керує складною технічною системою оператор А чи не А.

Вхідними даними для моделювання є данні зняті з руху миші довжиною M: $X = \{X_i\}_{i=1}^{M} = \{X_1, X_2, \ldots, X_i, \ldots, X_M\}$, який описує деякий динамічний процес.

Для початку необхідно побудувати на основі часового ряду $X = \{X_i\}_{i=1}^{M}$ різницевих рядів X_1, X_2, ...:

$$X_i^1 = X_{i+1} - X_i$$
$$X_i^2 = X_{i+1}^1 - X_i^1$$
....

Після чого сортуємо ряд за зростанням $X^1 \rightarrow X^{s1}$ та знаходимо max (X^{s1}) та min (X^{s1}). Розбиваємо відрізки [min (X^{s1}),0] та [0,max (X^{s1})] на N відрізків за правилами інтервалізації, відповідно до свого варіанту. N змінюється від 10 до

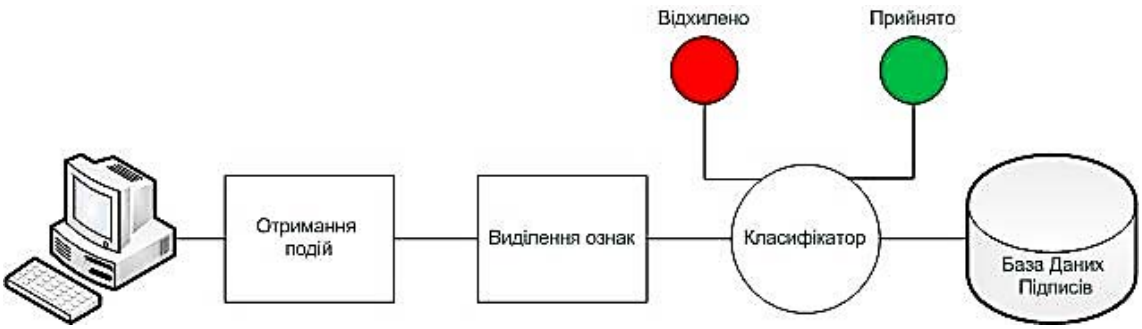

Рис. 1. Типова структура поведінкової системи біометричної ідентифікації

Джерело: [9]

33 цей параметр залежності від алфавіту, який буде обраний на етапі лінгвістизації.

Розбиття на інтервали відбувається таким чином, щоб кількість елементів різнецевого ряду в кожний інтервал потрапляла у відповідності до певного розподілу. Тобто частота попадання елементів до інтервалу [a,b] дорівнювала теоретичній ймовірності $P\{x\in [a,b]\} = F(b) - F(a)$, де F-функція відповідного розподілу.

В результаті отримуємо дві множини інтервалів:

$I_{0,1} = [a_0,a_1]$, $I_{1,2} = [a_1,a_2]$, ..., $I_{N-2,\ N-1} = [a_{N-2},a_{N-1}]$, $I_{N-1,\ N} = [a_{N-1},a_N]$,

де $a_0 = \min(X^{s1})$, $a_N = 0$;

$J_{0,1} = [b_0,b_1]$, $J_{1,2} = [b_1,b_2]$, ..., $J_{N-2,N-1} = [b_{N-2},b_{N-1}]$, $J_{N-1,N} = [b_{N-1},b_N]$,

де $b_0 = 0, b_N = \max(X^{s1})$;

В подальшому необхідно відсортуємо символи алфавіту у наступному порядку: $a_1 = z$, $a_2 = y$, ..., $a_{N-1} = b$, $a_N = z$, $a_{N+1} = A$, $a_{N+2} = B$, ..., $a_{2N-1} = Y$, $a_{2N} = Z$.

Далі будується відображення L: $X^1 \rightarrow Y$ за такими правилами:

$$L(x_i) = \begin{Bmatrix} a_j \text{ якщо } x_i \epsilon I_{j-1,j} \\ a_{N+j} \text{ якщо } x_i \epsilon J_{j-1,j} \end{Bmatrix}$$

Застосувавши відображення L, до елементів ряду X1. В результаті чого отримуємо ряд $L(x_1^1), \ldots, L(x_M^1)$.

Будуємо матрицю передування для прихованої марковської моделі. Множина станів – це обраний нами алфавіт. Для кожної пари станів, наприклад $<d,S>$ підраховуємо скільки разів вона зустрічається в лінгвістичному ланцюжку $L(x_1^1)\ldots L(x_M^1)$. Поділивши $V_{d,S}$ на загальну кількість входжень літери «d» дотримуємо частоту переходів зі стану «d» в стан «S»: $v(d \rightarrow S) = \frac{v_{d,S}}{w_d}$.

Далі знаходимо в лінгвістичному ланцюгу повтори переходу від двох, трьох та більше станів. Далі необхідно побудувати розширену матрицю, додавши до станів варіанти двох, трьох та більше станів, що зустрічаються в нашому лінгвістичному ланцюгу. Після чого побудувати по розширеній матриці передування правила ймовірнісної граматики. Тобто для кожної ненульової клітинки будується правило наступного вигляду: $Sax \overset{0.5}{\rightarrow} Z$.

Алфавіт та правила передування утворюють лінгвістичну модель ряду X^1. Ту саму процедуру побудови лінгвістичної моделі повторюємо для інших різниць ряду X – X^2, X^3, X^4, X^5, X^6. Будуємо лінгвістичну модель для алфавіту потужності – 10, 15, 20, 26. Та аналізуємо відмінностей результатів лінгвістичного моделювання одного й того ж самого чисельного ряду, які виникають при двох різних правилах інтервалізації.

Висновки і пропозиції. Було розглянуто загальну модель перевірки біометричної ідентифікації користувача, наведено компоненти цієї системи. Кожна з цих компонент виконує свою певну функцію. Наприклад, База Даних Підписів зберігає поведінкові підписи моделі, що дозволяє виявляти сторонніх користувачів чи користувачів, що зареєстровані, однак використовують інший обліковий запис.

Лінгвістичне моделювання використовуючи перетворення чисельних рядів чи багатовимірних даних в лінгвістичні послідовності, перетворює ці послідовності в формальну граматику. За допомогою цього моделювання, можливо ідентифікувати користувача в корпоративній мережі та виявляти зловмисників, які могли вкрасти дані працівників компанії.

Однак, лінгвістичне моделювання можливо використовувати і для визначення емоційного стану користувача, діагностування хвороб, зв'язаних з рухом кінцівок (тремор, тік чи хорея).

Список літератури:

1. Clint Feher, Yuval Elovici, Robert Moskovitch, Lior Rokach, Alon Schclar, «User identity verification via mouse dynamics», Information Sciences 201 (2012) 19–36.
2. Chao Shen, Zhongmin Cai, Xiaohong Guan, Youtian Du, and Roy A. Maxion, User Authentication Through Mouse Dynamics. IEEE TRANSACTIONS ON INFORMATION FORENSICS AND SECURITYVOL. 8, № 1, Jan 2013.
3. Zach Jorgensen and Ting Yu, On Mouse Dynamics as a Behavioral Biometric for Authentication. ACM 978-1-4503-0564-8/March 2011.
4. Jorgensen Z., Yu T. «On mouse dynamics as a behavioral biometric for authentication, in: Proceedings of the Sixth ACM Symposium on Information, Computer, and Communications Security» (AsiaCCS), March 2011.
5. Saurabh Singh, Dr. K. V. Arya, «Mouse Interaction based Authentication System by Classifying the Distance Traveled by the Mouse» International Journal of Computer Applications (0975–8887) Volume 17. – № 1, March 2011.
6. Lívia C. F. Araújo, Luiz H. R. Sucupira Jr., Miguel G. Lizárraga, Lee L. Ling and Joro B. T. Yabu-Uti, «User Authentication through Typing Biometrics Features, IEEE Transactions on Signal Processing», Vol. 53, № 2, February 2005.
7. Cho S., Han C., Han D. H., Kim H.I. «Web-based keystroke dynamics identity verification using neural network, Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce» 10 (4) (2000) 295–307.
8. Ballard L., Lopresti D., Monrose F. «Evaluating the security of handwriting biometrics, in: The 10th International Workshop on Frontiers in Handwriting Recognition» (IWFHR 06), La Baule, France, 2006.
9. Gorad B. J., Kodavade D. V. «User Identity Using Mouse Signature, IOSR Journal of Computer Engineering», Volume 12, Issue 4, Jul.–Aug. 2013, Pp. 33-36.
10. Баклан І. В. Лінгвістичне моделювання: основи, методи, деякі прикладні аспекти / І. В. Баклан // Систем. технології. – 2011. – № 3. – С. 10-19. – Бібліогр.: 9 назв. – укр.
11. Баклан І. В., Петренко О. О., Селін Ю. М. Структурний підхід до розпізнавання образів у системах безпеки / Національна безпека України: стан, кризові явища, шляхи її подолання. – 2005. – С. 375-380.
12. Баклан І. В. Використання ймовірнісних моделей для аутентифікації оператора складної технічної системи / Національна безпека України: стан, кризові явища, шляхи її подолання. – 2005. – С. 380-386.
13. Баклан І. В. Лінгвістичне моделювання числових рядів різної природи з фрактальними властивостями / Системні технології. – 2016 – С. 110-118.

Василенко В.Г., Ширий В.В.
Национальный технический университет
«Киевский политехнический институт»

ИДЕНТИФИКАЦИЯ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ КОРПОРАТИВНОЙ СЕТИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

Аннотация
Рассматривается использование лингвистического моделирования, как одного из направлений численного моделирования, для идентификации пользователя в корпоративной сети. Описывается общая структура системы идентификации и алгоритм реализации метода на базе интервального подхода, в основе которого лежит процесс восстановления формальной грамматики.
Ключевые слова: Лингвистическое моделирование, биометрическая идентификация, распознавание образов, интервальный подход.

Vasilenko V.G., Shyrii V.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

IDENTIFICATION OF USERS OF A CORPORATE NETWORK WITH USE OF LINGUISTIC MODELING

Summary
Examines the use of linguistic modeling, as one of the areas of numerical modeling, to identify the user on the corporate network. Describes the general structure of the system identification algorithm and the realization method based on interval approach, which is based on the recovery process of a formal grammar.
Keywords: Linguistic modeling, biometric identification, pattern recognition, interval approach.

УДК 65

ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ ВИТРАТ ПОКУПЦІВ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ

Галкін А.С.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Стаття присвячена дослідженню впливу людини (покупця) на ефективність функціонування логістичної системи. Визначене місце покупця в логістичній системі. Виявлені передумови визначаючі необхідність урахування покупця в логістичній системі. Запропоновані моделі описують витрати і доходи логістичної системи з урахуванням покупців. Запропонований метод визначення ефективності логістичної системи з урахуванням покупця, що дозволяє порівняти повні витрати при відвідуванні різних торгівельних об'єктів.
Ключові слова: покупець, логістика, система, матеріал, потік, витрати, моделювання.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, одним з основних завдань логістики залишається ефективне просування матеріального потоку (МП) від виробника до кінцевого споживача. Сучасні наукові методи і моделі приділяють вирішенню різних завдань на різних етапах логістичної системи. Але в той же час ефективність функціонування сучасних логістичних систем розглядаються у відриві від проблем підвищення ефективності існування всього суспільства. Разом з тим існує взаємозв'язок між поточними витратами торговельних організацій, промислових підприємств і витратами споживачів. Принципи логістики повинні використовуватися для оцінки ефективності роботи системи в цілому з урахуванням покупців. Розвиток логістичних підходів на основі витрат і вигод споживачів відкриває нові можливості поліпшення їх обслуговування і ефективності функціонування логістичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Логістична діяльність базується на концепції інтеграції всіх складових логістичної системи та пошуку оптимальних рішень в цілому по всьому шляху руху МП [1]. В роботах [1-3] розглядається логістична діяльність, як сукупність наступних видів діяльності: обслуговування споживачів; прогнозування попиту; управління запасами незавершеного виробництва; обробка замовлень; вантажопереробка; упаковка; постачання запас-

© Галкін А.С., 2016

них частин і надання допомоги споживачам при обслуговуванні; вибір місць розміщення приміщень; логістика зворотних потоків; управління перевезеннями і транспортуванням вантажів; складування і зберігання.

У літературі найбільш широко і докладно висвітлюються питання застосування логістичних методів до формування логістичних каналів, управління транспортними і складськими функціями і засобів виробництва. У той же час використання логістичних підходів до дослідження ринків споживчих товарів, особливо на стадії їх руху від роздрібних підприємств в домашні господарства, приділяється недостатньо уваги. В дійсності вони вимагають подальшого розгляду, так як споживчий ринок знаходиться в стадії розвитку і реформування.

Учасники каналів, що створюють логістичну систему, усвідомлюють вплив покупців і розглядають їх як своїх активів. З іншого боку, кожний учасник логістичної системи має власну мету й інтереси [2-4]. Сучасні теорії розглядають в якості показників ефективності функціонування логістичної системи різні показники: витрати, собівартість, прибуток, безпеку, якість, агреговані показники, час, результативність. Останні дослідження вказують на прийняття управлінських рішень в логістичній системі з урахуванням покупців. Учасники логістичної системи, усвідомлюють вплив покупців і розглядають їх як свої активи.

Для ефективного управління товарними запасами змінюється концепція поставок споживчих товарів [5]. Якщо раніше виробники відвантажували роздрібним організаціям товари в стані готовності для складу, то цього-дня від товарів потрібно готовність для торгового залу. Очікується, що наступним кроком в новому столітті стане перехід до виробництва товарів, готових для споживача, коли зв'язки між виробником і споживачем стануть ще тіснішими і безпосередніми, ніж при використанні традиційних каналів збуту [5].

За минуле десятиліття стався явний зрушення уваги виробника в сторону покупця. Багато позитивні зміни ініційовані самим покупцями. Так, наприклад, виявлена тенденція зниження запасів у домашніх господарствах [6]. За минуле десятиліття відбулось безліч позитивних змін ініційованих самими покупцями. Крім безпосереднього забезпечення їх необхідною продукцією, споживачі стали потреба в додатковому сервісі: доставці товарів, здійснення технічної допомоги по установці і наладці складних приладів, додаткових га-гарантійний обов'язки, супутньому сервісі на всіх етапах покупок і другом. Також, змінилося саме поведінка покупців і характер їхнього мислення. Так, зростання рівня автомобілізації істотно змінив характер і умови відвідування торгових об'єктів. Проникнення комп'ютерних засобів передачі та обробки інформації розширює можливості пошуку товарів, не виходячи з дому, і багато інших.

Аналіз наукової думки, щодо розвитку теорії витрат споживання обумовлена низкою факторів [7; 8]. По-перше, необхідністю розподілу існуючого грошового доходу домогосподарств між придбанням різних товарів та використанням послуг, які максимізують задоволення їх потреб. В даному випадку в основі споживчого поведінки лежать ефект доходу і заміщення, а також закон спадної граничної корисності. По-друге, збільшенням економічної цінності часу. По-третє, як для організації, так і для кінцевих споживачів важливе значення має вирішення проблем, пов'язаних з вигодами, витратами і ризиками при насиченні ринку більшістю видів продукції. Проводячи дослідження витрат споживання, дуже важливо зіставити їх з логістичними витратами. Проблема полягає в неоднозначності трактування складу витрат споживання і складності їх приведення до порівнянної увазі з точки зору використовуваних одиниць виміру. Виходячи з вище сказаного, теоретична і практична значущість дослідження представляється досить актуальною і обґрунтованою.

Метою роботи є виявлення впливу покупців на функціонування логістичних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження впливу факторів на ефективність функціонування логістичних систем подано в багатьох роботах [3; 4; 9]. Аналіз методів дослідження вказує, на те що завдання визначення впливу покупця на функціонування логістичної системи доцільно проводити із застосуванням методів економіко-математичного моделювання та проектного аналізу з урахуванням економічних і технологічних показників функціонування логістичної системи і вимог покупців. Дохід логістичної системи можна розрахувати як доходи від продажу всіх МП протягом періоду часу:

$$Д_{ЛС} = \sum_{1}^{M} Q_{МП} \cdot T \qquad (1)$$

где $Q_{МП}$ – обсяг продажу МП за період часу, т;

T – вартість 1 т МП для покупця, грн/т;

M – кількість МП, од.

Вартість 1 т МП для споживача можна знайти враховуючи націнку та витрати логістичної системи на збут 1 т МП:

$$T = B_{ЛС} \cdot (1 + \frac{R_M}{100}) \qquad (2)$$

де R_M – рівень націнки на 1 т МП, %.

$B_{ЛС}$ – загальні витрати логістичної системи на збут 1 тони МП, грн

Загальні витрати логістичної системи на збут 1 тони МП розраховуються як сума всіх витрат [9]:

$$B_{ЛС} = B_{с/с} + B_{запс} + B_{дост} + B_{под} + B_{інші}, \qquad (3)$$

где $B_{с/с}$ – собівартість 1 т МП, грн.;

$B_{запс}$ – вартість утримання 1 т запаса, грн/т;

$B_{дост}$ – вартість доставки 1 т МП, грн/т;

$B_{под}$ – податки на збори за 1 т МП, грн/т;

$B_{інші}$ – інші супутні витрати на 1 т МП, грн/т.

Управління витратами логістичної системи передбачає не тільки доведення МП від первинного джерела сировини до кінцевого споживача, а і облік, управління витратами своїх покупців.

Поведінка покупців задається рамками об'єктивних економічних умов в країні, розвитком техніки і технологій, менталітетом і традиціями, що склалися в попередні роки, приналежністю кожного індивіда до певних соціальних верств. Витрати покупця мають явний і прихований характер. Під витратами покупця слід розуміти витрати, що виникають з моменту виникнення попиту на товар до початку його використання. Витрати покупця за характером поділяються в загальному вигляді можна записати як:

$$\Theta_{заг}^{сп} = \Theta_{ij}^{1} + \Theta_{ij}^{2} + \Theta_{ij}^{3} + \Theta_{ij}^{4}, \quad (4)$$

де Θ_{ij}^{1} – грошовий вираз витрат часу на купівлю товару у j – торгівельному об'єкті i-м покупцем, грн.;

Θ_{ij}^{2} – грошові витрати на купівлю товару у j – торгівельному об'єкті i-м покупцем, грн.;

Θ_{ij}^{3} – витрати фізичних сил в грошовому виразі при відвідуванні j – торгівельного об'єкту i-м покупцем, грн.;

Θ_{ij}^{4} – психологічні витрати в грошовому виразі при відвідуванні j – торгівельного об'єкту i-м покупцем, грн.

Слід зазначити, що частина витрат часу на здійснення покупки (час у дорозі) в ряді випадків можна виміряти і в вартісному вираженні. Останнім часом в країнах з розвиненою ринковою економікою все в більшому ступеню отримують розвиток різні форми післяпродажного обслуговування покупців, до яких відноситься, наприклад, і доставка придбаних товарів додому. Покупець може доставити товар традиційним способом, тобто самостійно, або отримати його будинку при доставці транспортом продавця. При цьому діють два види цін: перша, коли покупець сам доставляє придбаний ним товар і друга, коли вартість доставки включена в ціну товару. Інша складова витрат споживання також може бути виміряна в вартісному вираженні (витрати на громадський і особистий транспорт, витрати на пакувальні матеріали і т.п.) [10]. Таким чином, в традиційному розумінні для покупця повна ціна товару включає в себе витрати на пересування від місця проживання (роботи) до магазину і витрати його часу на придбання товарів, вартості часу.

Транспортний процес об'єктивно впливає на функціональний стан, стомлення організму і залежно від умов поїздки призводить до тій чи іншій мірі стомлення, що в свою чергу сприяє зменшенню працездатності на виробництві [11]. За результатами медико-біологічних досліджень, аналізу зміни функціонального стану пасажирів встановлено, що найбільш сильну ступінь втоми викликають такі транспортні фактори, як наповнення транспортного засобу, комфортність перебування пасажира в салоні, час поїздки [12].

Соціальний критерієм задоволення інтересів споживачів, на думку вчених [5; 8], є якість торговельного обслуговування. Якість торгового обслуговування включає стан матеріально-технічної бази роздрібної торгівлі, застосування прогресивних, зручних для населення форм продажу товарів і методів обслуговування, дотримання правил торгівлі, встановлення зручного для покупців режиму роботи торгових підприємств, зміст і якість реклами та інформації покупців [6; 7].

Якість торгового обслуговування як характеристика діяльності окремого підприємства оцінюється системою показників. Всі пропоновані показники якості торговельного обслуговування відображають одну або кілька сторін витрат споживання і спрямовані на задоволення попиту населення. У даній методиці показник «Витрати споживання» включає витрати часу покупця на придбання товару [7; 8]. Їх класифікують наступним чином: витрати часу на дорогу в магазин і назад (пов'язані з розміщенням і спеціалізацією магазинів); витрати часу на повторне відвідування магазину або відвідування декількох магазинів (в разі відсутності необхідного товару); витрати часу на очікування, ознайомлення з товаром в магазині і його відбір; розрахунок за покупку і отримання обраного товару. У конкретному магазині витрати часу покупців пов'язані з очікуванням обслуговування, ступенем дотримання режиму роботи, наявністю товару, організацією торговельного обслуговування, рівнем організації праці персоналу та інших категорій працівників [5].

Сучасна мета логістичної системи та її учасників максимізувати свій прибуток, мінімізувати витрати, ефективніше використовувати ресурси та інше. За таких умов, загальний ефект системи «логістична система-покупець» можно знайти як:

$$E = Д_{лс} - В_{лс} - \sum_{1}^{N} \Theta_{общ}^{сп} \quad (5)$$

где $\sum_{1}^{N} \Theta_{общ}^{сп}$ – витрати покупця, грн.;

N – кількість покупців, чол.

Запропонований метод визначення ефективності логістичної системи з урахуванням покупців дозволяє порівняти повні витрати при відвідуванні різних торгових об'єктів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Запропонований метод оцінки загальних витрат покупця дозволяє кількісно виміряти як об'єктивні так і суб'єктивні витрати при здійснені покупок. Розробка науково-практичних підходів в логістиці з урахуванням покупців дозволяє більш точно і детального підійти до вирішення питань всередині логістичної системи. Науковий метод заснований на порівнянні доходів і витрат логістичних систем і суспільства дозволяє оцінити їх функціонування і системно підвищити їх ефективність.

Розвиток логістичних підходів відкриває можливості поліпшення обслуговування споживачів. Крім забезпечення їх необхідною продукцією, останнім часом споживачі стали вимагати надання їм додаткових послуг по доставці товарів в скорочені терміни, щодо поліпшення взаємодії з транспортними організаціями, щодо виконання складських операцій, здійснення технічної допомоги з установки і налагодження складних приладів, що знаходять все більш широке застосування в побуті, задоволенню інших запитів, здійсненних в умовах комплексного логістичного обслуговування.

Список літератури:

1. Гаджинський А. М. Логістика: навч. посіб. / А. М. Гаджинський. – М.: ІОЦ «Маркетинг», 2008. – 228 с.
2. Бауэрсокс Д. Дж. Логистика: интегрированная цепь поставок / Доналд Дж. Бауэрсокс, Д. Дж. Клосс. ; [пер. с англ. Н. Н. Барышниковой, Б. С. Пинскера] – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2008. – 640 с.
3. Рославцев Д. М. Ефективність функціонування логістичного ланцюга: транспорт, посередник, реалізатор: автореф. дис. ... канд. техн. наук: спец. 05.22.01 «Транспортні системи» / Дмитро Миколайович Рославцев; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х., 2007. – 18 с.
4. Galkin A. Distribution Channels Management in Different Regions // Management. – 2015. – Т. 1. – № . 2. – С. 92-96.

5. Cooper J. Logistics and distribution planning: strategies for management. – Kogan Page, 1994. – 318 p.
6. Waters C. D. J. (ed.). Global logistics and distribution planning: strategies for management. – Kogan Page Publishers, 2003. – 436 p.
7. Зырянов А. В., Зуева О. Н. Домашнее хозяйство важное звено логистической цепи / Александр Васильевич Зырянов, Ольга Николаевна Зуева // Вестник УдмГУ. 2005. № 3. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/domashnee-hozyaystvo-vazhnoe-zveno-logisticheskoy-tsepi (дата обращения: 27.03.2016).
8. Зуева О. Н. Издержки потребления как фактор повышения эффективности текущих затрат участников логистической системы // Вестник Удмуртского университета. – 2007. – № . 2. – С. 79-92.
9. Галкін А. С., Рубан Я. О., Бічев М. С. До питання аналізу ефективності транспортного обслуговування клієнтів / А. С. Галкін, Я. О. Рубан, М. С. Бічев // Коммунальное хозяйство городов. – 2013. – № . 109. – С. 377-383.
10. Дуракова Е. Современный подход к изучению затрат потребления / Е. Дуракова, И. А. Кулинич // Молодой ученый. – 2011. – № 5. Т. 1. – С. 198-200.
11. Гюлев Н. У. Выбор рационального количества автобусов на маршрутах города с учетом влияния человеческого фактора: дисс. ... канд. техн. наук // Х.: ХАДИ. – 1993.
12. Доля В. К. Методы организации перевозок пассажиров в городах / Виктор Константинович Доля // Харьков: Основа, 1992. – 144 с.

Галкин А.С.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ЗАТРАТ ПОКУПАТЕЛЕЙ НА ПРИНЦИП ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Аннотация
Статья посвящена исследованию влияние человека (покупателя) на эффективность функционирования логистической системы. Определено место покупателя в логистической системе. Выявлены предпосылки определяющие необходимость учета покупателя в логистическую симтему. Предложены модели описывающие затраты и доходы логистической системы с учетом покупателей. Предложенный метод определения эффективности логистической системы с учетом покупателей позволяет сравнить полные затраты при посещении резных торговых объектов.
Ключевые слова: покупатель, логистика, система, материальный, поток, затраты, моделирование.

Galkin A.S.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DETERMINATION OF BUYER'S COSTS INFLUENCE ON LOGISTICS SYSTEMS

Summary
The paper is devoted influence of the person (buyer) on the logistics system efficiency. Defined buyer's place in logistics system. Revealed the need to determine the conditions in the buyer's consider logistical system. The models describe the costs and revenues of logistical system, taking into account purchase. The proposed method for determining the efficiency of the logistics system based on buyer's total costs allows comparing the full costs for visiting any trade objects.
Keywords: the buyer, logistics, system, material, flow, expenses, modeling.

УДК 65.011.3

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ КІЛЬКІСНОГО ОЦІНЮВАННЯ ВИРОБНИЧИХ РИЗИКІВ

Зенкін А.С., Овчаренко О.В.,
Борко В.О., Полінкевич О.П., Зенкіна С.М.
Київський національний університет технологій та дизайну

У статті розглянуті проблеми та джерела виникнення виробничих ризиків. Також автором розглянуті ризикоутворюючі фактори, які сприяють виникненню виробничих ризиків на підприємстві. Існують показники, які можуть обчислюватися на підприємстві, і з їх допомогою можна здійснювати оцінку ступеня виникнення ризиків, а також можливі збитки компанії в разі реалізації ризикової події. Автором також розглянуті і можливі способи зменшення ступеня реалізації виробничих ризиків, а також методи по їх усуненню.
Ключові слова: виробничий, професійний, ризик, підприємство, продукція.

Вступ. Сучасні ринкові умови, посилення конкуренції в машинобудівній сфері (в першу чергу, через появу на українському ринку великої кількості іноземних конкурентів), посилення концентрації ризиків, що виникають у зовнішньому середовищі – все це змушує задуматися про ефективності існуючих методів з оцінки та управління ризиками. Основна причина, по якій виникла гостра необхідність в модернізації систем з оцінки та управління ризиками – це нездатність підприємств машинобудівної галузі передбачити основні ризики і, відповідно, підготувати заходи по їх мінімізації та усуненню.

Постановка проблеми. Проведення оцінки виробничих ризиків – важливий крок в забезпеченні захисту здоров'я та життя робочих і благополуччя всього підприємства. Це допоможе зосередитись на ризиках, які мають першочергове значення для підприємства, саме тих ризиків, які потенційно можуть викликати серйозні негативні наслідки.

Виробничий ризик пов'язаний з виробництвом продукції, товарів і послуг; із здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності, в процесі якої підприємці стикаються з проблемами неадекватного використання сировини, зростання собівартості, збільшення втрат робочого часу, використання нових методів виробництва. Виробничий ризик виникає через основні причини, до яких відносяться:

· *зниження намічених обсягів виробництва і реалізації продукції внаслідок зниження продуктивності праці, втрат робочого часу, відсутності необхідної кількості вихідних матеріалів, підвищеного відсотка браку виробленої продукції;*

· *зниження цін, за якими планувалося реалізовувати продукцію або послугу, в зв'язку з її недостатньою якістю, несприятливою зміною ринкової кон'юнктури, падінням попиту;*

· *збільшення матеріальних витрат у результаті перевитрати матеріалів, сировини, палива, енергії, а так само за рахунок збільшення транспортних витрат, торгових витрат, накладних та інших побічних витрат;*

· *зростання фонду оплати праці за рахунок перевищення наміченої чисельності або за рахунок виплат більш високого, ніж заплановано, рівня заробітної плати окремим співробітникам;*

· *збільшення податкових платежів та інших відрахувань в результаті зміни ставки податків в несприятливу для підприємницької фірми сторону і їх відрахувань;*

· *низька дисципліна поставок, перебої з паливом і електроенергією;*

· *фізичний і моральний знос устаткування вітчизняних підприємств.*

Актуальність цієї проблеми обумовлена тим, що забезпечення безпеки населення від різних техногенних джерел в розвинених країнах уже кілька десятиліть здійснюється на основі концепції прийнятного ризику, що вимагає кількісного визначення ризику і порівняння його з допустимим (прийнятним) рівнем. В останні роки роль і значення управління ризиками як інструменту зниження втрат і підвищення ефективності національних економік у всьому світі постійно зростає. Значення цього інструменту зростає, перш за все, через зростання самих ризиків, що є загальносвітовою тенденцією, обумовленої ускладненням всіх сфер функціонування сучасного суспільства.

Оцінка і управління виробничими ризиками – це не данина моді і не тимчасова кампанія, це нагальна економічна необхідність. На жаль, в даний час рівень вітчизняних розробок в області оцінки професійних ризиків явно недостатній для того, щоб можна було хоча б міркувати про державне регулювання процесу управління професійними ризиками, а тим більше, впроваджувати будь-які, м'яко кажучи, дуже непрофесійні «концепції».

Іноді кажуть, що термін «управління ризиком» неправильний, оскільки ризик має сенс тільки знижуватись. На жаль, це не так. У деяких випадках роботодавець може свідомо піти на підвищення допустимого рівня ризику для працівників, наприклад при ліквідації аварійних ситуацій, при виконанні термінових, але дуже вигідних замовлень, або, відмовляючись від деяких раніше встановлених вимог охорони праці, якщо після оцінки ризиків виявиться, що ці обмеження пов'язані з незначними ризиками (але все-таки – ризиками).

Проводячи оцінку виробничих ризиків необхідно пам'ятати наступне:

– НЕБЕЗПЕКА може виходити від чого завгодно, наприклад, від хімікатів, які використовуються на виробництві, електрики, висотних роботах і т. д.

– РИЗИК – це вірогідність, низька чи висока, що якось може постраждати в результаті небезпеки яка існує.

Можна виділити п'ять основних кроків у оцінці ризиків на виробництві.

Крок 1: Визначення джерела небезпеки.

Насамперед, необхідно визначити можливі джерела небезпеки. Коли ми приходимо на робо-

© Зенкін А.С., Овчаренко О.В., Борко В.О., Полінкевич О.П., Зенкіна С.М., 2016

ту день у день, багато джерел небезпеки просто перестаємо помічати. Тому потрібно зробити детальний огляд робочого приміщення та провести опитування працівників, що на їхню думку може викликати небезпеку. Переглянути історію хвороб та травм на даному виробництві.

Крок 2: Визначити хто і як може постраждати.

Необхідно визначити, хто може постраждати від тієї чи іншої небезпеки що існує. Така інформація дасть можливість розробити заходи по запобіганню небажаних ризикових ситуацій. Мова йде про визначення груп людей, а не кожного окремого робочого, які знаходяться в зоні підвищеного ризику.

Крок 3: Оцінити величину ризику і вирішити, які міри запобігання необхідно вжити.

Відзначивши небезпеки, необхідно вирішити, що з ними робити. Роботодавець повинен робити все «розумно здійсненне» з тим, щоб захистити людей від шкоди. Роботодавець повинен розробити необхідні заходи і внести їх в план захисту і попередження.

Крок 4: Фіксація результатів оцінки ризиків та розроблення плану заходів і здійснення його.

Запис результатів оцінки ризиків робиться в «Карті оцінки ризиків» і інформується працівникам про ризики на своїх робочих місцях. Данні карти сприяють застосуванню роботодавцем результатів оцінки з метою поліпшення умов праці. При практичному застосуванні результатів оцінки ризиків необхідно розділяти турботу про людей і турботу про бізнес. З іншого боку, існує правове зобов'язання викладати результати оцінки ризиків в письмовому вигляді. Ніхто не очікує від роботодавця, щоб оцінка ризиків була досконалою, проте вона повинна бути належної, достатньою і відповідати правовим нормам.

Крок 5: Проведення оцінки виробничих ризиків на регулярній основі.

Лише деякі робочі місця залишаються незмінними. Рано чи пізно застосування нового обладнання, нових хімічних речовин і процедур може привести до виникнення нових загроз. Тому має сенс проводити перегляд того, що робиться на поточній основі. Роботодавець у міру необхідності повинен проводити аналіз ситуації, з тим, щоб переконатися, що він все ще проводить удосконалення або принаймні не відкочується назад.

Проблема полягає не тільки в тому, що такі рідкісні (з точки зору статистики) події як нещасний випадок на виробництві (на робочому місці) оцінити ймовірність їх настання з прийнятною точністю практично неможливо. Крім цього, необхідно обчислити ймовірність настання одного з варіантів реалізації кожної небезпеки. У той же час оцінити прямий матеріальний збиток для роботодавця і для працівника в результаті певного результату можна досить точно.

Можливість прямої кількісної оцінки ризику без безпосереднього обчислення ймовірностей подій реалізована в широко відомому методі оцінки ризиків на основі матриці «ймовірність-збитки».

Суть методу полягає в тому, що експерт для кожної ситуації визначає ранг ймовірності її настання (наприклад: низька ймовірність, середня ймовірність, висока ймовірність) і відповідний цій ситуації потенційний збиток (наприклад: малий, середній, великий).

На перетині відповідного стовпця і рядка знаходимо шукану умовну величину ризику. При цьому величина ризику може бути представлена і в кількісному вираженні (наприклад, як показано в табл. 1).

Таблиця 1

Визначення степені тяжкості шкоди

Вірогідність	Степінь тяжкості шкоди		
	Поміркована	Середня	Крайня
Маловірогідний	**Дуже легкий 1**	**Невеликий 2**	**Середній 3**
Вірогідний	**Невеликий 2**	**Середній 3**	**Високий 4**
Високо вірогідний	**Середній 3**	**Високий 4**	**Дуже високий 5**

Цей метод є найбільш часто вживаним в розвинених країнах через свою простоту. Крім того, оскільки в більшості розвинених країн оцінка ризиків на робочих місцях є законодавчим обов'язком роботодавця, то застосування такого простого методу дозволяє роботодавцю виконати державні нормативні вимоги охорони праці з найменшими витратами.

Очевидним недоліком цього методу є його абсолютна суб'єктивність. Зрозуміло, що різні експерти оцінюватимуть одну і ту ж ситуацію по-різному, грунтуючись на особистих знаннях, досвіді, відчуттях, навіть особистому настрої. Не факт, що один і той же експерт деякий час по тому може оцінити той же ризик на тому ж робочому місці по-іншому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботі [3] запропоновано підхід, що дозволяє практично виключити суб'єктивізм при оцінці ймовірностей подій та їх наслідків, однак він вимагає дуже ретельної попередньої роботи і високої кваліфікації експертів, що становлять вербальні описи різних ситуацій.

Відмітна особливість запропонованого підходу полягає в його вираженій проактивності (спрямованість на оволодіння ситуацією для досягнення поставленої мети). В даному випадку ризик оцінюється без оцінки частоти передбачуваної події. Головна сутність підходу полягає в наступному: якщо не гарантується виключення несприятливого результату, значить цей результат рано чи пізно, але обов'язково настане. Завдання полягає тільки в тому, щоб оцінити суму потенційних збитків від НЕ виключених повністю результатів.

Звичайно, отримана оцінка не є «ризиком» в точній відповідності з визначенням. Більш того, можна стверджувати, що ця оцінка буде свідомо завищеною, а повне виключення ризику може бути досягнуто (відповідно до аксіомами БЖД) тільки в результаті усунення джерела ризику.

Розглянемо методи оцінки ризиків на основі оцінки ступеня виконання вимог безпеки.

Сутність цього підходу полягає в припущенні про можливість обліку всіх (або більшої частини) небезпек в загальних нормативних актах з охорони праці, промислової та пожежної безпеки (державних, галузевих, локальних). Крім того, передбачається, що виконання всіх встановлених вимог безпеки забезпечує відсутність ризиків на робочому місці.

Очевидно, що останнє твердження є помилковим, оскільки, відповідно до аксіоматикою безпе-

ки життєдіяльності, ризик, пов'язаний з об'єктом чи діяльністю, не може бути усунутий повністю без ліквідації самого об'єкта або припинення діяльності. Проте, на перших етапах цілеспрямованої діяльності в напрямку поліпшення умов праці це припущення може бути прийнято допустимим («Кінцева мета – ніщо, рух – все», Е. Бернштейн).

Висновок. На основі вище сказаного, можна зробити висновок, що оцінка і управління ризиками, безсумнівно, більш складний процес, ніж просте дотримання встановлених вимог нехай навіть і «державних», нехай навіть і «написаних кров'ю». Зараз багато сперечаються про те, чи є стандарти ССБТ, правила з охорони праці, типові інструкції з охорони праці, будівельні норми і правила та інші нормативні акти, що містять державні нормативні вимоги охорони праці, обов'язковими до виконання чи ні. Для управління ризиками це значення не має. Важливим є те, що в них містяться вказівки на можливі небезпеки і методи «управління ризиками».

Насправді перехід від бездумного виконання вказівок до осмисленого управління ризиками – це дуже складний світоглядний перелом в свідомості. Цей перелом в свідомості фахівців і керівників аналогічний переход від свідомості раба до свідомості вільної людини. Велика ступінь свободи передбачає більшу відповідальність. Свободі треба навчати.

На семінарах по системам управління охороною праці найбільш складний контингент – кваліфіковані інженери з охорони праці з великим досвідом роботи. При вирішенні практичних завдань з оцінки ризиків в конкретних ситуаціях вони не в силах зосередитися на аналізі реальних небезпек, їх можливих наслідків, захисних заходів, оскільки вони весь час переключаються на вимоги нормативних актів.

Знання нормативних актів для спеціаліста з охорони праці, безумовно, важливо, а сьогодні це вкрай важливо, тому що ніякого іншого інструменту в існуючий державній системі управління охороною праці просто немає. Але треба пам'ятати і наступне: чим більш розвиненою є країна, тим менше в ній обов'язкових державних вимог в області охорони праці і тим вище рівень відповідальності роботодавців за завдану шкоду життю і здоров'ю працівника в результаті недостатньо кваліфікованого управління ризиками. За цією шкалою, наша країна тільки на самому початку шляху.

Список літератури:

1. Віткін Л. М., Хімічева Г. І., Зенкін А. С. Сучасна система технічного регулювання України: теорія та практика. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2011. – 492 с.
2. Зенкін А. С. Кваліметрія / [А. С. Зенкін, В. П. Куценко, Г. І. Хімічева, М. Ф. Трегубов]. – Донецьк: ІПШІ «Наука і освіта», 2013. – 340 с.
3. Федорець А. Науково-методичні основи управління виробничими ризиками на робочих місцях // Безпека в техносфері. – 2007. – № 6. – С. 34-37.
4. Хазєєв Л. Ф. Оцінка виробничих ризиків на підприємстві // Міжнародний науковий журнал «Інноваційна наука». – 2015. – № 3. – С. 55-58.
5. Бочаров Е. П. Оцінка ризиків промислових підприємств на основі імітаційного моделювання // Прикладна інформатика. 2008. № 1 (13).

Зенкин А.С., Овчаренко Е.В., Борко В.А., Полинкевич О.П., Зенкина С.Н.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ОЦЕНКИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РИСКОВ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы и источники возникновения производственных рисков. Также автором рассмотрены рискообразующие факторы, которые способствуют возникновению производственных рисков на предприятии. Существуют показатели, которые могут вычисляться на предприятии, и с их помощью можно производить оценку степени возникновения рисков, а также возможные ущерб компании в случае реализации рискового события. Автором также рассмотрены и возможные способы уменьшения степени реализации производственных рисков, а также методы по их устранению.
Ключевые слова: производственный, профессиональный, риск, предприятие, продукция.

Zenkin A.S., Ovcharenko E.V., Borko V.A., Polinkevich O.P., Zenkina S.M.
Kyiv National University of Technology and Design

METHODICAL BASES QUANTITATIVE EVALUATION OF OCCUPATIONAL HAZARDS

Summary
The article deals with the problems and sources of production risks. Also the author. The factors that constitute a risk, and which contribute to the emergence of industrial risks company. There are indicators that can be calculated in the company, and they can be used assess the degree of risks and possible damage to the company in case of realization risk event. The author also discussed and possible ways to reduce the degree of realization of operational risks, as well as methods for their elimination.
Keywords: industrial, professional, risk, company, products.

УДК 001.891.3:629.3:656.7.076:631.11

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ АГРАРНИХ РОБІТ

Пронь С.В., Висоцька І.І.
Національний авіаційний університет

У статті досліджено та узагальнено основні теоретичні положення різних тлумачень транспортної системи та сформовано авторське визначення «транспортної системи аграрних робіт» з урахуванням особливостей вирощування сільськогосподарських культур та ресурсозберігаючих технологій. Проаналізовано складові системи аграрних робіт.
Ключові слова: транспортна система, транспортна системи аграрних робіт, система аграрних робіт, авіаційна техніка, наземна техніка.

Постановка проблеми. У найрізноманітніших галузях знань ми стикаємося з поняттям системи. Розвиток науки спричинив виникнення таких понять як «великі системи», «складні системи», «ієрархічні системи». Їх вивчення пов'язане з необхідністю розробки загальних понять, категорій і методів дослідження [1].

Завдяки збільшенню населення та стрімкому науковому прогресу для ефективного функціонування транспортної системи актуальним залишається її постійне удосконалення, оскільки є потреба в зростанні виробленої продукції та стабільному економічному розвитку, а також участь в глобальній економіці з часом тільки зростає. І тому є доцільним дослідження функціонування транспортної системи (ТС) в аграрному секторі економіки, який вважається одним з пріоритетних для України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковими дослідженнями щодо транспортних систем, займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Дональд Дрю, С.М. Резер, Е.А. Мамаєва, М.Б. Петров, Е.В. Гаврилов, Н.А. Троїцька, М.Ф. Дмитриченко, В.К. Доля, В.П. Поліщук, М.Н. Бідняк, М.М. Казанський, П.Ф. Горбачьов, И.А. Дмитрієв, О.С. Балалаєв, К.В. Марінцева, Г.М. Юн, Л.В. Канторович та багато інших.

Проведений аналіз сучасних наукових робіт в області транспортних систем показав, що в цих роботах недостатньо висвітлені питання щодо функціонування транспортної системи в аграрному комплексі при вирощуванні сільськогосподарських культур.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичні аспекти формування транспортної системи аграрних робіт із застосуванням ресурсозберігаючих технологій за рахунок введення авіаційної транспортної складової.

Мета статті. Дослідження основного понятійного апарату теорії ТС. На основі проведених досліджень та узагальнення основних теоретичних положень і різних тлумачень сформувати авторське визначення «транспортної системи аграрних робіт» з урахуванням особливостей вирощування сільськогосподарських культур та ресурсозберігаючих технологій.

Виклад основного матеріалу. В своїй роботі [2] автори дають визначення поняттю «Система» – безліч взаємодіючих елементів (компонентів) і відносин між ними, які в цілому виконують певну функцію. Елемент системи – структурна одиниця, що має риси, які виражають головну якість системи. Відносини характеризують зв'язки між елементами (наприклад, менше, ніж..., включене в..., транзитивно..., тотожно і т.п.). Визначень поняття «системи» може бути безліч, це залежить від прийнятого рівня «абстрагування».

В роботі [3] під системою розуміється множина елементів довільної природи, що мають зв'язки, утворюючи певну цільність.

Автори джерела [2] дають визначення, що поняття «система», як і всяке інше поняття, – це ідеальний об'єкт, що відбиває у свідомості деяку групу (клас) матеріальних об'єктів (явищ), які виділяють у процесі пізнання з матеріального світу. Існує безліч визначень поняття системи. Найбільш поширені з них [2]:

– система – цілісна взаємозалежна безліч об'єктів;

– система – цілісна безліч об'єктів (елементів), пов'язаних між собою взаємними відносинами;

– система – порядок (план, класифікація), згідно з яким розташовується група понять для утворення єдиного стрункого цілого;

– система – сукупність взаємозалежних, певним чином організованих і взаємодіючих елементів;

– система – організована безліч структурних елементів, взаємозв'язаних і виконуючих певні функції;

– система – комплекс вибіркова залучених компонентів, у яких взаємодія і взаємини здобувають характер взаємосприяння компонентів для одержання фіксованого корисного результату;

– система – сукупність взаємозалежних елементів, відособлена від середовища і взаємодіюча з нею як ціле [2].

За ствердженням авторів джерела [4], транспорт є однією з найважливіших галузей народного господарства, яка забезпечує виробничі і невиробничі потреби національної економіки та населення в усіх видах перевезень. Його ефективне функціонування є необхідною умовою стабілізації, структурних перетворень економіки, розвитку зовнішньоекономічної діяльності, задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях, захисті економічних інтересів України.

В своїй роботі Л.В. Канторович під транспортом розуміє одну з найважливіших галузей народного господарства, що створює необхідні умови для функціонування і розвитку всієї економіки, впливає на кінцеві результати практично у всіх галузях народного господарства, є важливим фактором підвищення ефективності виробництва [5]. Теперішнє тлумачення транспорту дещо змінилося, і зараз транспорт виступає як

© Пронь С.В., Висоцька І.І., 2016

специфічна комунікаційна інфраструктурна галузь матеріального виробництва і сфери обслуговування, яка забезпечує потреби господарства і населення з усіх видів перевезень [6].

Проведений аналіз сучасних наукових робіт [7] в області транспортних систем показав, що у цілому транспорт – це специфічна комунікаційна інфраструктурна галузь матеріального виробництва й сфери обслуговування, яка забезпечує потреби населення й господарства з усіх видів перевезень. Це матеріальна основа розвитку зовнішніх і виробничо-технологічних внутрішніх зв'язків країни. Транспорт є необхідною умовою територіального поділу праці, спеціалізації регіонів, їх комплексного розвитку. Транспортний фактор здійснює вплив на розміщення й галузеву структуру виробництва, без його врахування не можна досягти раціонального розміщення продуктивних сил [7].

Якщо прослідкувати роботи радянських [8; 9] вчених післявоєнного часу, то зрозуміємо, що вже в той період транспорт розглядався саме як система. Системний підхід, методи системного аналізу і відповідні базові поняття системи, критерій ефективності, моделювання та модель активно впроваджувалися з 70-х років XX століття для вирішення проблем організації та управління на транспорті. При цьому системний підхід до дослідження ТС є спрямованим на виявлення функціональних особливостей, властивостей, механізмів взаємодії між підсистемами і елементами з урахуванням впливу зовнішнього середовища даних систем [10].

В роботі Казанського М.М. в 1991 р., трактується транспорт – як складна міжгалузева система, що займає ключове положення в територіальній організації продуктивних сил [11].

Авторами наукового дослідження [12] трактується транспорт – як одна з найважливіших галузей народного господарства, яка створює необхідні умови для функціонування і розвитку всієї економіки, впливає на кінцеві результати практично у всіх галузях народного господарства, і є важливим фактором підвищення ефективності.

Далі відзначимо, що проаналізовані дослідження [1-17] в галузі ТС не можуть дати строгого визначення поняттю транспортна система. Нижче наведемо сьогоденні приклади визначень транспортної системи, які застосовується в теорії транспортних систем (ТТС).

Науковець в своїй роботі [15], пропонує транспортні системи розглядати як «складні динамічні системи щодо здійснення перевезень вантажів та пасажирів, які є водночас економічними, технічними, технологічними, і крім того, мають соціологічний аспект». Наявність у цих складних системах множини елементів різної природи і складних зв'язків між ними є головною проблемою організації їх ефективного функціонування [10].

Дослідивши поняття «транспортна система» можна стверджувати, що різні автори та різні джерела пропонують різну кількість складових елементів транспортної системи: від одного (а саме транспорту), до трьох (транспорт, інфраструктура, підприємства та фахівці, що обслуговують транспортну галузь). Як стверджують автори джерела [7] комбінація трьох складових, найбільш наближена до реальності, адже засоби пересування самі по собі або у поєднанні з наявною транспортною інфраструктурою не здатні забезпечити ефективний процес перевезення пасажирів та вантажів без певної керуючої системи.

Авторами роботи [14] зазначається, що транспортна система – це організаційна сукупність елементів транспорту і зв'язків між ними, вони розглядають тільки конкретну (певну) кореспонденцію транспортування, наприклад грузу як ресурсу-цінності, без врахування всього процесу його виробництва.

Науковці в роботі [16] зазначають, що транспортна система – є територіальним поєднанням взаємопов'язаних видів транспорту та транспортної інфраструктури, які задовольняють потреби різних галузей господарського комплексу й населення у процесі транспортування вантажів та пасажирів.

Троїцька Н.А. в своїй роботі [13] вказує, що до складу транспортної системи мусять входити транспортні засоби, інфраструктура, транспортні підприємства, які поєднані управлінським процесом.

Рис. 1. Класифікація транспортної системи аграрних робіт

Науковець [10] в своїй праці стверджує, що більшість наукових робіт присвячені вивченню проблем окремих видів транспорту. І розглядаються ці питання здебільшого по взаємодії двох видів транспорту, наприклад, морського та залізничного, залізничного та автомобільного, авіаційного і морського, авіаційного та автомобільного або залізничного. Автор у своїй роботі [10] зазначає, що багато вчених вказують на універсальність введених ними понять, методів чи методик у галузі ТС, глибоке їх вивчення доводить необхідність уточнення чи доповнення для практичного засто-

сування в рамках конкретної ТС. Це можна великою кількістю досі не розв'язаних специфічних завдань та проблем окремих видів транспорту, які потребують обов'язкового врахування особливостей техніки та технологій в умовах швидких темпів інформатизації суспільства, а також великим обсягом завдання формалізації підсистем ТС [10].

Проаналізувавши ряд вищезазначених наукових робіт, пропонуємо удосконалити поняття ТС для можливості подальшого обґрунтування визначення транспортної системи аграрних робіт.

Доцільно сказати, що в свою чергу, поняття аграрний латинською agrarius (від ager – земля, поле) трактується як земельний, пов'язаний з землеволодінням, землекористуванням. [17].

Для більшого розуміння транспортної системи аграрних робіт на рис. 1. представлена удосконалена авторами класифікація транспортної системи аграрних робіт з розподілом наземної та авіаційної техніки в залежності від виду цих робіт.

Ефективне функціонування транспортної системи виконання аграрних робіт можливе тільки за допомогою наукових знань про організацію, технологію виконання та методи управління виробництвом продукції.

Авторами даної статті описано місце транспортної складової в системі аграрних робіт (САР). Для більш адекватного відображення практичного аспекту транспортної складової в системі аграрних робіт, необхідна його деталізація. Авторами запропоновано розглянути ринок постачання САР, який враховує: матеріальні та фінансові ресурси, інформацію та ін. В свою чергу наземний та авіаційний транспорт утворює транспортну складову обробки сільськогосподарських культур (рис. 2).

Стає очевидним, що система аграрних робіт являє собою сукупність способів і методів виконання певних робіт, яка реалізується на заданій технічній базі з урахуванням проведення різних видів робіт та повинна відображати всі значущі для досягнення необхідного ефекту фактори. Технологія аграрних робіт включає в себе основні етапи виробництва: підготовка до роботи, забезпечення роботи, виконання роботи та заключні роботи (рис. 3).

Нами запропоновано включити до складової транспортної системи аграрних робіт авіаційний транспорт, з метою удосконалення технології обробки сільськогосподарських угідь (рис. 4). Одним із завдань, що вирішуються на етапі підготовки до проведення аграрних робіт, є виявлення та забезпечення готовності транспортної системи та технологій, які будуть використовуватися, оскільки лише збалансована готовність окремих підсистем забезпечує своєчасність та ефективність проведених агроавіаційних та наземних робіт.

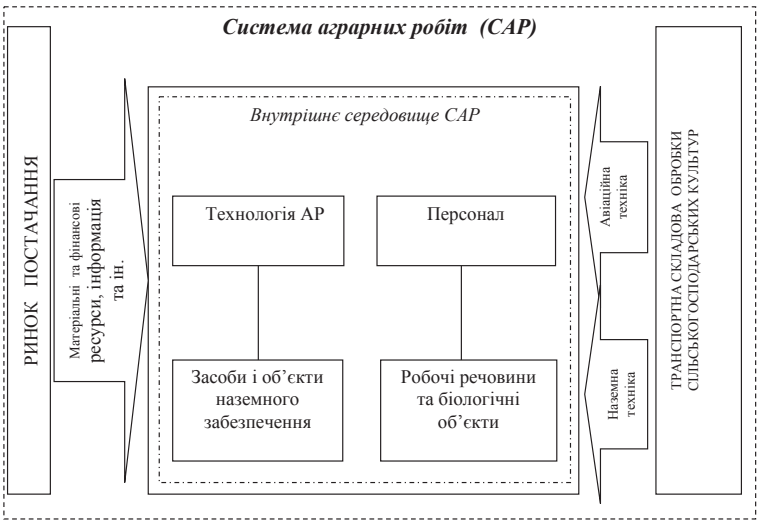

Рис. 2. Місце транспортної складової в системі аграрних робіт

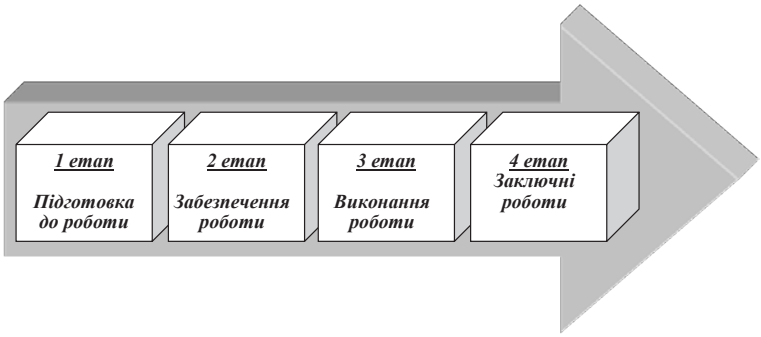

Рис. 3. Основні етапи технології САР

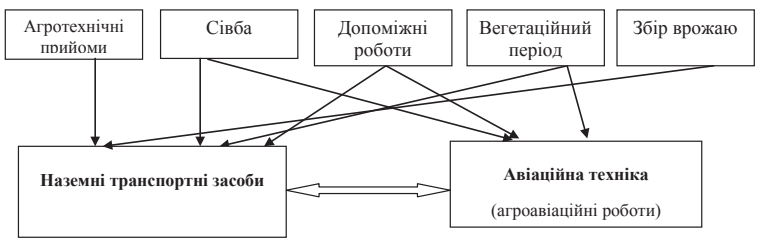

Рис. 4. Транспортна система виконання аграрних робіт

Транспортна система вирощування сільськогосподарських культур включає в себе наступні складові: агротехнічні прийоми, сівба, допоміжні роботи, роботи по захисту рослин та збір врожаю. Наземні транспортні засоби (НТЗ) та авіаційна техніка (АТ) виступають як технічними засобами для досягнення мети, в даному випадку вирощування сільськогосподарських культур і одержання високих врожаїв.

Агротехнічні прийоми включають в себе: роботи з грунтом (оранка, культивація, боронування, культивація, коткування, лущення і т.д. та виконуються виключно наземними транспортними засобами.

Сівба. Цей процес як правило виконується сільськогосподарськими спеціалізованими машинами. Але літаки також можуть виконувати даний вид робіт в більшості при посіві пасовищ. Даний вид робіт в агроавіаційних роботах називається – аеросівба.

Допоміжні роботи. До цих робіт слід віднести всі допоміжні операції, які здебільшого виконуються автомобільним та грузовим транспортом. До них відносяться: доставка паливно-мастильних матеріалів, робочих речовин, посадкового матеріалу, біологічних об'єктів, транспортування людей, моніторинг посадкових площ на наявність шкідливих об'єктів і т. д. Авіація також може до-

лучитися до допоміжних робіт у сфері фіто санітарного моніторингу за допомогою спектральних камер, які встановлюють на повітряні судна.

Вегетаційний період включає в себе догляд за посівами, що в свою чергу складається з внесення агрохімікатів, боротьбу з шкідниками, хворобами та бур'янами, а також внесення біологічних об'єктів і за потреби десикацію та дефоліацію. Дані операції можуть виконувати НТЗ та АТ. Але переваги авіаційної техніки очевидні і заключаються першочергово в оперативності, продуктивності і, як наслідок, суттєвому підвищенні врожайності сільськогосподарських культур.

Збір врожаю виконується виключно спеціалізованими сільськогосподарськими машинами.

Нажаль, здавна склалася жорстка конкуренція між даними видами транспортних засобів. Але працюючи на досягнення спільної мети щодо одержання високих та якісних врожаїв в сільському господарстві потрібно не конкурувати між собою, а розумно співіснувати, обираючи раціональне використання наземного та авіаційного транспорту при виконанні аграрних робіт.

Отже, підсумовуючи проаналізовані дослідження та узагальнюючи основні теоретичні положення можна зробити висновок, що питання транспортної системи розглядалося багатьма вітчизняними вченими, але саме транспортна система виконання аграрних робіт є однією з малодосліджених проблем. Для проведення ефективної роботи в аграрному секторі, необхідно в першу чергу, дати визначення транспортної системи виконання аграрних робіт. Схема-визначення транспортної системи виконання аграрних робіт представлена на рисунку 5.

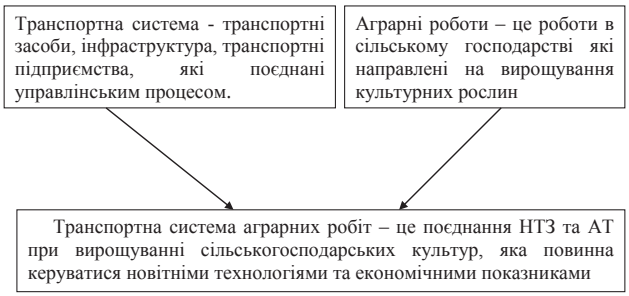

Рис. 5. Схема-визначення поняття «транспортної системи аграрних робіт» в сучасних умовах

Таке визначення транспортної системи аграрних робіт є альтернативним, оскільки охоплює узагальнене визначення транспортної системи і визначення аграрних робіт.

Висновки та пропозиції. В роботі проведений аналіз наукових робіт з метою узагальнення та визначення основного понятійного апарату з напрямку ТС. На основі проведених досліджень та узагальнення основних теоретичних положень і різних тлумачень сформовано авторське визначення поняття «транспортної системи аграрних робіт». Введення авіаційної складової дозволить впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій (No-Till) при вирощуванні сільськогосподарських культур.

Список літератури:

1. Горбань О. М., Бахрушин В. Є. Основи теорії систем і системного аналізу: Навчальний посібник. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. – 204 с.
2. Системологія на транспорті: Підручник: У 5 кн. / За заг. ред. М. Ф. Дмитриченка. – К.: Знання України, 2005 – Кн. І: Основи теорії і системи управління / Е. В. Гаврилов, М. Ф. Дмитриченко, В. К. Доля та ін. – 344 с.
3. Конспект лекцій з дисципліни «Основи теорії систем і системного аналізу» (для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності «Менеджмент») / Укл.: О. Г. Водолазська, Н. В. Водолазська. – Краматорськ: ДДМА,2003. – 75 с.
4. Новак В. О. «Сучасні перспективи розвитку транспортної галузі України» / Електронний ресурс / Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/PSPE/2012_1/Novak_112.htm
5. Канторович Л. В. Транспорт в системе народного хозяйства (планово-экономические проблемы) / Л. В. Канторович, Н. В. Паесон. – М.: Наука, 1980. – 111 с.
6. Шинкаренко Д. А. Теоретичні основи дослідження транспортної системи великого міста. – Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ., аспірантів та молодих науковців (3-4 квіт. 2014 р., м. Харків) / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Геол.-геогр. ф-т, каф. соц.-екон. географії і регіонознавства, Студент. наук. т-во геол.-геогр. ф-ту, Харк. обл. станція юних туристів; [редкол.: Л. М. Нємець (голова) та ін.]. – Харків: ХНУ, 2014. – 290 с.
7. Інфраструктурне забезпечення розвитку транспортної системи регіону: колективна монографія [Текст] / [І. В. Заблодська, І. Р. Бузько, О. О. Зеленко, І. О. Хорошилова]. – Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. –193 с.
8. Звонков В. В. Теоретические основы эксплуатации транспорта / Звонков Василий Васильевич. – Л.: ИС АРАН, 1949–1950 гг. – 160 с. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://isaran.ru/?q=ru/katalog
9. Образцов В. Н. К вопросу комплексной теории транспорта / В. Н. Образцов // Известия АН СССР. Отделение технических наук. – М.: Наука, 1945. – С. 10–11.
10. Марінцева К. В. Наукові основи та методи ефективного функціонування авіатранспортних систем: моногрфія / Марінцева Крістіна Валеріївна. – К.: НАУ, 2014. – 504 с.
11. Казанский Н. Н. Экономическая география транспорта: Учебник для вузов / Н. Н. Казанский, В. С. Варламов, В. Г. Галабурда и др. – М.: Транспорт, 1991. – 280 с.
12. Канторович Л. В. Транспорт в системе народного хозяйства (планово-экономические проблемы) / Л. В. Канторович, Н. В. Паесон. – М.: Наука, 1980. – 111 с.
13. Троицкая Н. А. Единая транспортная система: Учебник для студентов учреждений сред. проф. образования. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 240 с.
14. Покровский А. К. Исследование систем управления – https: //books.google.com.ua/books
15. Резер С. М. Взаимодействие транспортных систем / С. М. Резер; отв. ред. А. Ф. Волков. – М.: Наука, 1985. – 246 с.
16. Качан Є. П. Розміщення продуктивних сил України: (розміщення галузей транспортного комплексу) / Є. П. Качан, М. О. Ковтонюк, М. О. Петрига та ін.; За ред. Є. П. Качана. – К.: Вищ. шк., 1997. – 365 с.
17. https://ru.wikipedia.org

Пронь С.В., Высоцкая И.И.
Национальный авиационный университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ АГРАРНЫХ РАБОТ

Аннотация
В статье исследованы и обобщены основные теоретические положения различных толкований транспортной системы и сформирован авторское определение «транспортной системы аграрных работ» с учетом особенностей выращивания сельскохозяйственных культур и ресурсосберегающих технологий. Проанализированы составляющие системы аграрных работ.
Ключевые слова: транспортная система, транспортная системы аграрных работ, система аграрных работ, авиационная техника, наземная техника.

Pron S.V., Vysotska I.I.
National Aviation University

THEORETICAL ASPECTS OF THE CONCEPT TRANSPORT SYSTEM OF AGRICULTURAL WORKS

Summary
The basic theoretical principles of different interpretations of the transport system researched and summarized in the article and the author formed the definition of «transport system of agrarian work» taking into account peculiarities of cultivation of crops and resource-saving technologies. The components of the agrarian work system were analyzed.
Keywords: transport system, transport system of agrarian work, agrarian work system, aircraft technique, ground technique.

УДК 528.44:322.2

НОРМАТИВНА ГРОШОВА ОЦІНКА ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯК БАЗА ОПОДАТКУВАННЯ

Хавар Ю.С., Хавар М.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

В статті проведено дослідження нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення під багаторічними насадженнями у м.Львові. Обґрунтовано показники величин, які доцільно застосовувати при визначенні та нарахуванні земельного податку та орендної плати щодо цієї категорії земель у межах населеного пункту. Сформульовано головні чинники, які будуть обумовлювати прийняття важливих управлінських рішень органами місцевого самоврядування при оподаткуванні земель сільськогосподарського призначення, на основі нормативної грошової оцінки, з врахуванням основних типів аґровиробничих груп ґрунтів.
Ключові слова: нормативна грошова оцінка, землі сільськогосподарського призначення, багаторічні насадження, земельний податок, орендна плата, аґровиробничі групи ґрунтів.

Постановка проблеми. Уміле раціональне використання земельних ресурсів є одним із джерел надходжень до місцевих бюджетів. Алгоритм земельного оподаткування та нарахування орендної плати, власникам земельних ділянок та землекористувачам, є прерогативою органів місцевого самоврядування, згідно затверджених ними розмірів відповідних ставок та є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад. Тому правильне нарахування земельного податку та орендної плати є важливим питанням сьогодення для наповнення місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі дослідженням питань нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, як бази оподаткування, присвячені праці широкого кола вітчизняних науковців, таких як Ю.Ф. Дехтяренко, Ю.М. Манцевич, Ю.М. Палеха [1], А.Г. Мартин [2; 3], В.М. Кілочко [4], І.В. Юрченко [5] та деяких інших дослідників.

Далеко не всі проблеми, що стосуються даної тематики знайшли своє відображення у науковій літературі. Потребує подальшого вивчення та удосконалення нормативно-правова та методична база

© Хавар Ю.С., Хавар М.В., 2016

з питань оцінки земель, необхідність прийняття правильних управлінських рішень органами місцевого самоврядування щодо затвердження ними ставок земельного податку та орендної плати з врахуванням особливостей певної категорії земель.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання використання місцевих бюджетів як дієвого інструменту управління економікою та важливої основи фінансового забезпечення повноважень державних та місцевих органів влади у процесі виконання їх обов'язків, набувають дедалі важливішого значення. Тому місцеві ради на виконання вимог чинного законодавства повинні обов'язково визначати ставки земельного податку та орендної плати, а також перелік пільг щодо їх сплати. Правильність і повнота визначення податкових зобов'язань із земельного податку та орендної плати за землю, а також своєчасна їх сплата до місцевих бюджетів є виконанням конституційних обов'язків платників щодо сплати податків і зборів у порядку та розмірах, встановлених Податковим кодексом.

Мета статті. Головною метою наших досліджень є розрахунок земельного податку та орендної плати на прикладі земельної ділянки сільськогосподарського призначення під багаторічними насадженнями, що розташована на території м. Львова в урочищі «Голоско», в залежності від нормативної грошової оцінки земель, з врахуванням основних типів ґрунтів на території міста, та прийнятого рішення органу місцевого самоврядування щодо оподаткування таких земель.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування в Україні інституту самоврядування з відповідними органами управління та самодостатніми місцевими бюджетами, практика передачі державних повноважень місцевим органам влади створюють надійну основу для переходу на європейські стандарти організації суспільного життя і водночас зумовлюють пошук нових шляхів забезпечення стабільності бюджетної системи, стійкості міжбюджетних відносин та підвищення ефективності бюджетного регулювання [6, 7]. Бюджетний кодекс України у частині місцевих бюджетів спрямований на формування прогнозованої бюджетної політики, регіональне економічне зростання, збільшення фінансової самодостатності місцевих бюджетів та вдосконалення міжбюджетних відносин [8].

Відповідно до положень Податкового Кодексу України, поняття «плата за землю» є узагальнюючим і об'єднує в собі два обов'язкових платежі – земельний податок та орендну плату за землі державної та комунальної форми власності. Відповідно до пункту 14.1.72 статті 14 Податкового Кодексу України земельний податок – обов'язковий платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також постійних землекористувачів. А згідно з пунктом 14.1.136 статті 14 Податкового Кодексу України орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності – обов'язковий платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою [9; 10]. Плата за землю є прямим, загальнодержавним обов'язковим платежем, який сплачується на всій території України фізичними і юридичними особами [11].

Виходячи з вищевикладеного розглянемо необхідність прийняття правильного управлінського рішення органами місцевого самоврядування щодо затвердження ними ставок земельного податку та орендної плати з врахуванням особливостей певної категорії земель, а саме земель сільськогосподарського призначення у межах м. Львова.

Земельний податок та орендна плата є одними із складових частин надходження коштів до місцевих бюджетів. Згідно Земельного та Податкового кодексів розрахунок земельного податку та орендної плати напряму пов'язаний із нормативною грошовою оцінкою земель, оскільки береться певний відсоток для відповідної категорії земель. Ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 3 відсотків від їх нормативної грошової оцінки, а для сільськогосподарських угідь – не більше 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки (відповідно до ст. 274) [9]. Розмір орендної плати встановлюється у договорі оренди, але річна сума платежу (ст. 288) [9]:

– не може бути меншою 3 відсотків нормативної грошової оцінки;

– не може перевищувати 12 відсотків нормативної грошової оцінки.

Досліджувані земельні ділянки, що відводяться із земель комунальної власності територіальної громади, розташовані у 4610137500:05:004 кадастровому кварталі на території м. Львова в урочищі «Голоско» у Садівничому кооперативі «Приозерний Голоско». Кадастровий квартал, в якому знаходяться ділянки, розташовані на віддалі 1,2 км від центру м. Львова. Межі та площі земельних ділянок, визначені згідно з генпланом м. Львова [12].

Земельні ділянки, які є об'єктом дослідження, мають обмеження охоронної зони ЛЕП 110 кВ (розмір охоронної зони від проекції крайніх проводів з обох боків, становить 20 м) та прибережної захисної смуги (яка встановлюється, по берегах річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною (у нашому випадку) – для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менш як 3 гектари – 25 метрів), що відповідно відображено на кадастровому плані.

Відділ Держземагентства у м. Львові надав вичерпний перелік обмежень у використанні земельних ділянок СК «Приозерний Голоско» для ведення садівництва в урочищі Голоско у м. Львові. Враховуючи ухвалу Львівської міської ради та висновок Управління архітектури і містобудування Львівської міської ради [12], землекористувачу земельних ділянок, що надаються у власність та в оренду для ведення садівництва за рахунок земель комунальної власності територіальної громади м. Львова, відповідно до ст. 111 Земельного кодексу України [10] встановили наступні обмеження: зміну цільового призначення земельних ділянок проводити у відповідності до чинного законодавства; використовувати земельні ділянки з врахуванням меж суміжних земельних ділянок та відповідно до документації із землеустрою; не чинити перешкод при прокладенні та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів та інших комунікацій до сусідніх

земельних ділянок; вжити заходів по недопущенню стоку дощових і стічних вод, проникнення отрутохімікатів, мінеральних добрив та інших шкідливих речовин на суміжні земельні ділянки; не допускати засмічення і забур'янення земельних ділянок; забезпечити цілодобовий доступ до існуючих на території ділянок інженерних мереж для їх ремонту, обслуговування, дотримуватись правил використання земель в охоронній зоні згідно з вимогами інженерних служб міста; дотримуватись загальних вимог використання земельних ділянок відповідної площі (згідно до кадастрового плану) у відповідності до ст. 112 Земельного кодексу України; дотримуватись загальних вимог використання земельних ділянок відповідної площі (згідно до кадастрового плану) у відповідності до ст. 61 Земельного кодексу України; земельні ділянки, що знаходяться в межах червоних ліній вулиці, надаються в оренду до часу розширення (будівництва) вуличної мережі, в разі вимог Виконавчих органів ЛМР земельні ділянки повинні бути звільнені із землекористування; приступати до використання земельних ділянок до встановлення їх меж в натурі і державної реєстрації прав забороняється.

Для обчислень ми обираємо одну із 15 досліджуваних земельних ділянок за № 2 із найбільшою площею 0,1191 га, що надається у власність [12]. Нормативна грошова оцінка досліджуваних земельних ділянок, що перебувають у власності або користуванні фізичних осіб для ведення садівництва розраховується на основі шкал грошової оцінки агровиробничих груп ґрунтів.

Технічна документація з нормативної грошової оцінки земель м. Львова є затвердженою відповідно до Ухвали Львівської міської ради 18-тої сесії 6-го скликання «Про затвердження технічної документації з нормативної грошової оцінки земель м. Львова» за № 4250 від 25.12.2014 р., тому обчислення нормативної грошової оцінки об'єкту досліджень базуватиметься на основі цієї Ухвали [13].

Визначення нормативної грошової оцінки будь-якої ділянки сільськогосподарського призначення в межах території м. Львова, здійснюється вирахуванням суми добутків вартості кожної аґрогрупи ґрунтів, що входять до складу даної ділянки на відповідну площу ділянки цих аґрогруп. Оскільки нам не відомі дані щодо агровиробничих груп ґрунтів, на яких розташований об'єкт досліджень, розрахуємо нормативну грошову оцінку для земельної ділянки під багаторічними насадженнями, в залежності від представлених основних типів ґрунтів на території міста [14-17].

Відповідно до Ухвали Львівської міської ради № 4330 ставку земельного податку за один гектар сільськогосподарських угідь для багаторічних насаджень встановлено у розмірі 0,03 відсотка від їх нормативної грошової оцінки [18].

Ставки земельного податку ми обирали згідно статті 272 Податкового кодексу, до внесення у нього змін, де для одного гектара сільськогосподарських угідь ставки податку встановлювалися у відсотках від їх нормативної грошової оцінки у таких розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ – 0,1%; для багаторічних насаджень – 0,03%. Чинна ст. 274 ч. 1 Податкового кодексу говорить про те, що ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки для сільськогосподарських угідь [9].

В таблиці 1 наведено розрахунок нормативної грошової оцінки земельної ділянки № 2, наданої у власність, за основними типами аґровиробничих груп ґрунтів, земельний податок, а також орендну плату якщо припустити, що об'єкт досліджень можна надати в оренду.

Таблиця 1

Розрахунок нормативної грошової оцінки земельної ділянки, наданої у власність

Шифри аґрогруп	НГО 1 га багаторічних насаджень, грн.	НГО об'єкту дослідження, грн.	Земельний податок			Орендна плата
			0,03%, грн.	0,1%, грн.	1%, грн.	3%, грн.
5 а	6610,7	787,33	0,23	0,79	7,87	23,61
5 б	12486,9	1487,19	0,45	1,49	14,87	44,61
10 б	6610,7	787,33	0,23	0,79	7,87	23,61
13 в	17628,6	2099,56	0,63	2,1	20,99	62,97
14 б	3672,6	437,41	0,13	0,43	4,38	13,14
14 в	4407,1	524,89	0,16	0,52	5,24	15,72
21 б	9548,8	1137,26	0,34	1,14	11,37	34,11
21 в	10283,3	1224,74	0,37	1,22	12,24	70,83
22 б	5141,7	612,38	0,18	0,61	6,12	18,36
23 б	3672,6	437,41	0,13	0,43	4,38	13,14
29 в	17628,6	2099,56	0,63	2,1	20,99	62,97
33 в	17628,6	2099,56	0,63	2,1	20,99	62,97
33 г	18363,1	2187,04	0,65	2,2	21,87	65,61
36 г	8814,3	1049,78	0,31	1,0	10,49	31,47
37 в	13955,9	1662,15	0,49	1,6	16,62	49,86
37 г	15425,0	1837,12	0,55	1,8	18,37	55,11
38 в	7345,2	874,81	0,26	0,88	8,74	26,22
38 г	9548,8	1137,26	0,34	1,14	11,37	34,11
39 г	6610,7	787,33	0,23	0,79	7,87	23,61
46 г	7345,2	874,81	0,26	0,88	8,74	26,22
47 г	13221,4	1574,67	0,47	1,6	15,74	47,22
49 г	24973,8	2974,38	0,89	2,97	29,74	89,23
50 г	11752,4	1399,71	0,42	1,4	13,99	41,97
103 д	4407,1	524,89	0,16	0,52	5,24	15,72
104 г	2203,6	262,45	0,07	0,26	2,62	7,86
133 г	16894,0	2012,07	0,61	2,01	20,12	60,36
175 а	1469,0	174,96	0,05	0,17	1,74	5,25
175 б	2938,1	349,93	0,1	0,34	3,49	10,47
176 б	7345,2	874,81	0,26	0,88	8,74	26,22
176 в	11752,4	1399,71	0,42	1,4	13,99	41,97
176 г	16159,5	1924,59	0,58	1,9	19,24	57,72
177 б	2938,1	349,93	0,1	0,34	3,49	10,47
178 б	3672,6	437,41	0,13	0,43	4,38	13,14
178 в	4407,1	524,89	0,16	0,52	5,24	15,72
178 г	4407,1	524,89	0,16	0,52	5,24	15,72
181 в	2938,1	349,93	0,1	0,34	3,49	10,47
212	2938,1	349,93	0,1	0,34	3,49	10,47
215	2938,1	349,93	0,1	0,34	3,49	10,47
215′	2203,6	262,45	0,07	0,26	2,62	7,86

Джерело: розроблено авторами за даними [9; 12; 13; 17]

Отже, з приведених розрахунків ми бачимо, що найбільша нормативна грошова оцінка зе-

мельної ділянки становить 2974,38 грн. для 49 г шифру аґрогрупи ґрунтів (темно-сірі опідзолені і чорноземи опідзолені поверхнево-глейові легкосуглинкові ґрунти), для якої земельний податок відповідно становить при 0,03% – 0,89 грн., 0,1% – 2,97 грн., 1% – 29,74 грн., а орендна плата – 89,23 грн. та найменше значення нормативної грошової оцінки земельної ділянки для 175а шифру аґрогрупи ґрунтів (дернові неглибокі глеюваті піщані ґрунти) – 174,96 грн., для якої земельний податок відповідно становить при 0,03% – 0,05 грн., 0,1% – 0,17 грн., 1% – 1,74 грн., орендна плата – 5,25 грн.

Земельний податок, який ми розраховували для об'єкту досліджень, коливається при 0,03% від 0,05 грн. до 0,89 грн., при 0,1% – 0,17 грн. до 2,97 грн., при 1% – 1,74 грн. до 29,74 грн., орендна плата при 3% – від 5,25 грн. до 89,23 грн. для відповідних аґровиробничих груп ґрунтів на території м. Львова, що представлено на рис. 1.

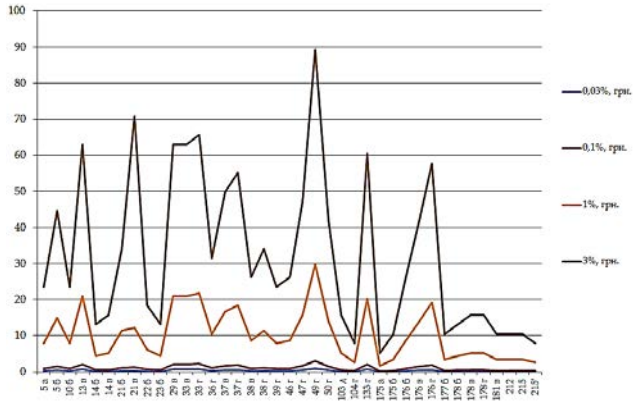

Рис. 1. Динаміка змін величини земельного податку та орендної плати

Джерело: розроблено авторами за даними [9; 12; 13; 17]

Згідно Земельного кодексу України ст. 121 [10], щодо норм безоплатної передачі земельних ділянок, громадяни мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності для ведення садівництва – не більше 0,12 гектара незалежно від статусу населеного пункту. Проведені дослідження підтверджують про надзвичайно малі кошти, які надходять одноразово протягом року в місцевий бюджет. Тому доцільно було б надаючи земельні ділянки у власність для ведення садівництва, органам місцевого самоврядування приймати рішення про те, щоб земельний податок встановити на рівні 1% (з наведеної табл. 1. земельний податок для об'єкту досліджень становитиме – 29,74 грн.).

Враховуючи те, які обмеження є на використання досліджуваних земельних ділянок (охоронна зона високовольтної лінії електропередач та прибережна захисна смуга) їх доцільно надавати лише в оренду з найнижчою трьох відсотковою орендною ставкою.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Земельні ділянки сільськогосподарського призначення використовуються їх власниками або користувачами виключно в межах вимог щодо користування землями певного виду використання, встановлених главою 5 Земельного кодексу. Приведені дослідження є обґрунтуванням показників величин, які доцільно застосовувати при визначенні та нарахуванні земельного податку та орендної плати щодо земель сільськогосподарського призначення у межах населених пунктів, а також при прийнятті важливих управлінських рішень органами місцевого самоврядування. Базою для нарахування земельного податку та орендної плати, згідно зі статтею 271 ПКУ, визначено нормативну грошову оцінку земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації та їх площі. Своєчасне проведення (повторної) нормативної грошової оцінки земельних ділянок у населених пунктах України у терміни, визначені чинним законодавством (не рідше ніж один раз на 5–7 років для земель у межах населених пунктів незалежно від їхнього цільового призначення), є джерелом додаткових надходжень до місцевого бюджету з плати за землю.

Виконані дослідження доводять, що правильність оподаткування землі залежить від багатьох чинників, і насамперед: від того, на яких умовах надано земельну ділянку – у власність, постійне користування, чи оренду; від категорії земельної ділянки, яка залежить від її цільового призначення; від проведеної та затвердженої нормативної грошової оцінки населеного пункту.

Список літератури:

1. Методичні основи грошової оцінки земель в Україні: [навч.-метод. посібник] / Ю. Ф. Дехтяренко, М. Г. Лихогруд, Ю. М. Манцевич, Ю. М. Палеха. – К.: Профі, 2007. – 624 с.
2. Мартин А. Г. Актуалізація показників нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / А. Г. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 6. – С. 32–38.
3. Мартин А. Г. Оновлення методичних засад нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zsu.org.ua/andrij-martin/9220-onovlennya-metodichnikh-zasad-normativnoji-groshovoji-otsinki-zemel-silskogospodarskogo-priznachennya – Заголовок з екрану.
4. Кілочко В. М. Удосконалення грошової оцінки земель в Україні / В. М. Кілочко. – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2004. – 160 с.
5. Юрченко І. В. Оподаткування земель сільськогосподарського призначення в Полтавській області. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/64.pdf – Заголовок з екрану.
6. Функціонування в Україні інституту самоврядування. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.usufit.edu.ua/index.php? option= com...view= category – Заголовок з екрана.
7. Закон України «Про місцеве самоврядування» / Відомості Верховної Ради України від 25.06.1997 – 1997 р., № 24, стаття 170.
8. Бюджетний кодекс Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст. 572.
9. Податковий кодекс України / Відомості Верховної Ради України від 08.04.2011 – 2011 р., № 13 / № 13-14, № 15-16, № 17 / с. 556, стаття 112.

10. Земельний кодекс України / Відомості Верховної Ради України від 25.01.2002. – 2002 р., № 3, стаття 27.
11. Економічна суть та значення земельного оподаткування. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.finalearn.com/lifers-356-1.html – Заголовок з екрану.
12. Матеріали Проекту землеустрою щодо відведення земельних ділянок садівничого кооперативу «Приозерний Голоско» для ведення садівництва у м. Львові в урочищі Голоско, ТзОВ «Землевпорядний центр «Наділ»« – Львів 2015 р., 127 с.
13. Ухвала Львівської міської ради 18-тої сесії 6-го скликання «Про затвердження технічної документації з нормативної грошової оцінки земель м. Львова» за № 4250 від 25.12.2014 р.
14. Закон України «Про оренду землі»: станом на 6 жовтня 1998 р. / Відомості Верховної Ради України – 1998 р., № 46-47, стаття 280.
15. Закон України «Про оцінку земель» / Відомості Верховної Ради України від 09.04.2004 р. – 2004 р., № 15, стаття 229.
16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» від 23 березня 1995 р. № 213.
17. Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів / Офіційний вісник України від 26.04.2006 р. – 2006 р., № 15, с. 154, стаття 1133.
18. Ухвала Львівської міської ради 17-тої сесії 6-го скликання «Про погодження членам садівничого кооперативу «Приозерний Голоско» місця розташування земельних ділянок та надання дозволу на виготовлення проекту землеустрою щодо відведення земельних ділянок в урочищі Голоско» за № 3997 від 23.10.2014 р.

Хавар Ю.С., Хавар М.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

НОРМАТИВНАЯ ДЕНЕЖНАЯ ОЦЕНКА ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ КАК БАЗА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Аннотация
В статье проведено исследование нормативной денежной оценки земель сельскохозяйственного назначения под многолетними насаждениями в г.Львове. Обоснованно показатели величин, которые целесообразно применять при определении и начислении земельного налога и арендной платы в отношении этой категории земель в пределах населенного пункта. Сформулированы основные факторы, которые будут обусловливать принятия важных управленческих решений органами местного самоуправления при налогообложении земель сельскохозяйственного назначения, на основе нормативной денежной оценки, с учетом основных типов аґропроизводственных групп почв.
Ключевые слова: нормативная денежная оценка, земли сельскохозяйственного назначения, многолетние насаждения, земельный налог, арендная плата, аґропроизводственные группы почв.

Khavar Yu.S., Khavar M.V.
National University «Lviv Polytechnic»

NORMATIVE MONETARY EVALUATION OF AGRICULTURAL LANDS AS A BASE OF TAXATION

Summary
In the article it was conducted the research of normative monetary evaluation of agricultural lands under perennial plantings in Lviv. There were explained the indicators of values, which should be applied when determining and calculating the land tax and rent on this category of land within the settlement. There are formulated the main factors which will determine the acceptance ofimportant administrative decisions by local authorities about the taxation of agricultural lands, based on normative monetary evaluation, taking into account the main types of agro-industrial groupsof soils.
Keywords: normative monetary evaluation, agricultural lands, perennial plantings, land tax, rent, agro-industrial groupsof soils.

УДК 621.396.67

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПОТЕРЬ ОТНОСИТЕЛЬНО ДОПУСТИМОГО УРОВНЯ БЕСПРОВОДНЫХ КАНАЛОВ СВЯЗИ СТАНДАРТА LTE В УСЛОВИЯХ ПРИГОРОДА

Шарапова Е.В., Дейнеко Д.В.
Харьковский национальный университет радиоэлектроники

В статье приведена аналитическая оценка потерь в каналах связи сетей стандарта LTE и LTE-Advanced на базе технологии MIMO в условиях сельской местности. Показано, как изменяются уровни помех в каналах связи при различной скорости движения абонента в пригороде и различном числе антенных элементов на передатчике и приемнике.
Ключевые слова: MIMO, LTE, LTE-Advanced, потери, лучевая модель радиоканала.

Постановка проблемы. В последние годы значительно увеличивается количество пользователей и объемы передаваемой информации. Поэтому важную роль в каналах связи сейчас играет пропускная способность (ПС) и помехозащищенность. Одной из технологий, позволяющей решить вопрос повышения ПС и помехозащищенности является стандарт долгосрочной перспективы Long Term Evolution (LTE) и его улучшенная версия LTE-Advanced партнерского проекта 3GPP (3rd Generation Partnership Project) [1]. В основе данных стандартов лежит связка технологий пространственной обработки Multiple Input Multiple Output (MIMO) и ортогонального частотного мультиплексирования Orthogonal Frequency Division Multiplexing (OFDM).

Крайне важным вопросом в настоящий момент является обеспечение качественной связи не только в городе, но и в сельской местности и пригороде. В больших городах активно занимаются расширением инфраструктуры, оборудования и обеспечением хорошего покрытия. При этом в сельской местности качество каналов связи ожидает желать лучшего.

Анализ последних исследований и публикаций. Важным этапом при анализе каналов связи стандарта LTE и LTE-Advanced с MIMO является компьютерное моделирование и анализ потерь на трассе распространения радиоволн. Проблеме замираний и потерь в последние годы посвящено ряд работ [2–3], так как именно потери в первую очередь влияют на скорость передачи и их оценка и моделирование необходимы для анализа текущего состояния MIMO канала.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Улучшение характеристик каналов связи на базе стандарта LTE достигается за счет многоэлементных антенн, как на передающей, так и на приемной стороне [4-5] – так называемые ЦСПИ с многими входами – многими выходами (MIMO). MIMO – метод пространственного кодирования сигнала, позволяющий увеличить полосу пропускания канала, в котором передача данных и прием данных осуществляются системами из нескольких антенн. Передающие и приёмные антенны разносят так, чтобы корреляция между соседними антеннами была слабой. Передача информации параллельно по нескольким каналам повышает пропускную способность, помехоустойчивость и надежность каналов связи. Технология MIMO позволяет уменьшить вероятность ошибок без снижения скорости передачи [6-8].

Цель статьи. Главной целью этой работы является проведение моделирования и статистическая оценка учета потерь в каналах связи стандарта LTE и LTE-Advanced построенных на базе MIMO систем в условиях пригорода.

Изложение основного материала. Большинство научных и технических решений MIMO, представленных в стандарте LTE, также применяются и в LTE-Advanced, а именно: лучеформирование, пространственное мультиплексирование и пространственное разнесение. Назначение MIMO в стандарте LTE-Advanced – это дальнейшее повышение ПС: пиковой, средней и пропускной способности на границе ячейки. Требования стандарта LTE в основном сфокусированы на повышении средних значений пропускной способности и параметров ПС на границе соты, уделено внимание скоростям, но не дана оценка влиянию потерь.

В стандарте LTE-Advanced реализовано объединение различных режимов MIMO: расширенное или усовершенствованное предварительное кодирование (прекодирование), многопользовательский и однопользовательский режимы (рис. 1).

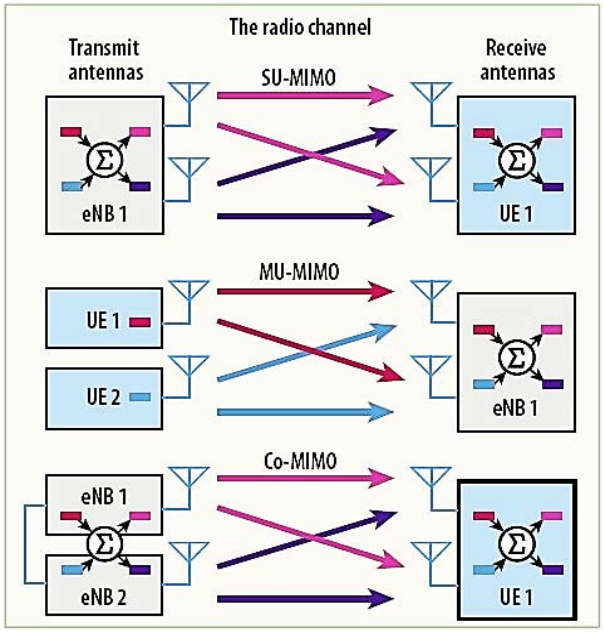

Рис. 1. Основные режимы работы MIMO
Источник: [4]

© Шарапова Е.В., Дейнеко Д.В., 2016

Основными режимами работы MIMO в LTE-Advanced (рис. 1) являются:

1) Co-MIMO: способствует повышению ПС пользователя на границе ячейки и включает методы совместной передачи − приема сигналов несколькими близлежащими базовым станциям (БС), что позволяет уменьшить уровень межсотовой интерференции. К таким методам относится технология совместного многоточечного приема-передачи БС [8].

2) MU-MIMO (Многопользовательский MIMO): обеспечивает лучший компромисс между производительностью системы и ее сложностью. При MU-MIMO увеличивается гибкость Space-Division Multiple Access, что позволяет различным потокам достигать каждого пользователя, увеличивая при этом среднюю скорость передачи данных в ячейке. SU-MIMO и MU-MIMO еще называется одноместным MIMO (single site MIMO) [8].

3) SU-MIMO (Однопользовательский MIMO): метод пространственного разнесения и мультиплексирования в сочетании с лучеформированием. SU-MIMO вместе с большим количеством многоэлементных антенн позволяет существенно увеличить пиковые скорости передачи данных пользователей [8].

Заметим, что требования к LTE-Advanced намного выше, чем к LTE, но и возможностей в стандарте LTE-Advanced больше. Реализация LTE-Advanced наиболее перспективна, так как в ней есть целых три режима планирования сети. Исходя из представленных данных, следует, что стандарт LTE уже достигает скоростей передачи данных, близких к пределу Шеннона, следовательно, основные усилия проектировщиков сети должны быть сосредоточены на улучшении соотношения сигнал/интерференция + шум, что снизит потери и обеспечит в конечном итоге максимально возможные скорости передачи данных в большей части соты.

Стандарт LTE Advanced, позволяющий, помимо прочего, объединить разные несущие, значительно повышает пропускную способность сети в целом. А на конечных устройствах пользователя демонстрирует высокие скорости передачи данных и стабильность передачи благодаря работе на двух несущих одновременно. В каналах связи стандарта LTE и LTE-Advanced с MIMO преимущественно отсутствует прямая видимость между БС и абонентским терминалом. Вследствие этого, принимаемый сигнал представляет сумму отдельных волн, переотраженных от большого числа отражателей и рассеивателей, расположенных случайным образом в среде передачи. Это в значительной мере ухудшает показатели по скорости, так как здесь появляется проблема замираний и потерь при распространении радиоволн. На сегодняшний день эта проблема в является достаточно актуальной и ее исследует целый ряд ученых [3−4].

Решение задачи по снижению потерь в городе уделяется большое внимание. Это происходит потому что в городской застройке больше застройка, и количество подвижных абонентских терминалов также выше. При этом нельзя забывать, что в пригороде, а особенно на трассе или магистали намного больше скорость передвижения абонентских терминалов и меньше объектов для переотражения, за счет которых увеличивается скорость передачи в каналах MIMO. Условия для качественного канала связи в сельской местности значительно хуже, и поэтому появляются высокие потери.

Обобщая математические модели для описания каналов можно выделить детерминированные, структурно-детерминированные и стохастические модели. Подавляющее большинство реальных волновых каналов, передающих информацию, являются стохастическими, т.е. представляют собой среды со случайными неодно-

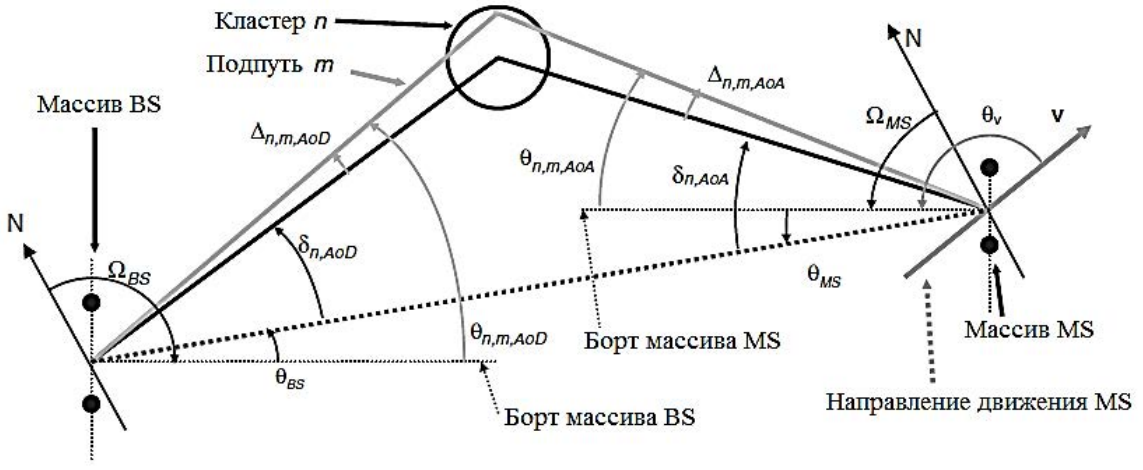

Рис. 2. ЛМРК цифровых систем передачи информации

Источник: [1]

Где P_n − мощность подлуча n-го пути; σ_{SF} − стандартное отклонение лог-нормального затенения; M − количество подлучей на пути; $\Theta_{n,\,m,\,AoD}$ − AoD m-го подлуча для n-го пути; $\Theta_{n,\,m,\,AoA}$ − AoA m-го подлуча для n-го пути; ϕ_N − случайная начальная фаза m-го подлуча для n-го пути; G_{BS} $(\Theta_{n,\,m,\,AoD})$ − коэффициент усиления антенны БС для каждого АЭ решетки; G_{MS} $(\Theta_{n,\,m,\,AoA})$ − коэффициент усиления антенны АТ для каждого АЭ решетки; k − волновое число $\frac{2\pi}{\lambda}$ где λ − длина волны; d_s − расстояние между АЭ решетки s и опорным АЭ (s = 1) на БС; d_u − расстояние между АЭ решетки u и опорным АЭ (u = 1) на АТ; $\|v\|$ − величина вектора скорости АТ; Θ_v − угол вектора скорости АТ.

родностями. К стохастическим моделям каналов относятся те модели, которые описывают каналы связи, где предполагается, что форма передаваемого сигнала изменяется случайным образом. Существует ряд стохастических моделей для цифровых систем передачи информации – это двухлучевая модель, экспоненциальная модель, модель Salesh-Valenzuela, модель Джейкса и лучевая модель радиоканала (ЛМРК) [8].

Для описания простейших радиоканалов с интерференционными замираниями используется двухлучевая модель. Данная модель справедлива на гектометровых волнах в пределах зоны эффективного распространения земной волны (наличие однократно и двукратно отраженных лучей) и имеет место только для SISO каналов. Без сомнений простота двухлучевой модели это достоинство, но при этом важным недостатком является невозможность применения ее к MIMO системам.

Экспоненциальная модель представляет собой дальнейшую модификацию двухлучевой модели, когда увеличивается число каналов и средняя мощность в канале уменьшается по экспоненциальному закону. Экспоненциальная модель больше подходит для моделирования каналов в помещениях. Ограничением экспоненциальной модели является то, что она отлично подходит для каналов закрытого типа, но не применима для открытого пространства и больших расстояний.

Для моделирования ЦСПИ стандарта LTE и LTE-Advanced с MIMO на практике часто используется модель Джейкса. Модель Джейкса широко применима для описания нестационарных рэлеевских затуханий с П-образным спектром мощности. Каждый элемент матрицы MIMO канала самостоятельно подчиняется модели, т.е. с помощью нескольких колец рассеяния, теоретически, можно получить независимые и одинаково распределенные, изменяющиеся во времени MIMO каналы, что дает возможность анализировать ЦСПИ стандарта LTE и LTE-Advanced. Модель Джейкса получена в результате сложения плоских волн при их взаимодействии с различными рассеивателями в окружающем пространстве вокруг антенны абонентского терминала [9]. Согласно модели Джейкса все лучи, возникшие в результате рассеяния, представляют плоские волны, имеющие равномерный азимутальный спектр мощности, что не всегда выполняется в реальных условиях. Мобильные абонентские терминалы в реальных условиях могут иметь различное положение и удаление от БС. Поэтому модель Джейкса можно рассматривать только как теоретическую базу, т.к. на практике в реальной среде она имеет большие погрешности.

В отличие от модели Джейкса, в основе ЛМРК [9] лежит процедура сложения плоских волн, приходящих из разных направлений по отношению к абонентскому терминалу. Абонентский терминал может взаимодействовать с различными рассеивателями на различном расстоянии в окружающем пространстве. Так как в ЛМРК азимутальный спектр мощности неравномерный, ее доплеровский спектр будет иметь не классическую U-образную форму, а вид характерный расположению рассеивателей в окружающем пространстве. ЛМРК модель представлена на рисунке 2.

Импульсная характеристика ЦСПИ стандарта LTE и LTE-Advanced на базе MIMO систем при использовании ЛМРК рассчитывается по формуле (1) [7]:

$$h_{u,s,n}(t) = \sqrt{\frac{P_n \sigma_{SF}}{M}} \sum_{m=1}^{M} \sqrt{G_{BS}(\theta_{n,m,AoD})} \cdot \exp\left(j\left[kd_s \sin(\theta_{n,m,AoD}) + \phi_N\right]\right) \cdot \sqrt{G_{MS}(\theta_{n,m,AoA})} \exp\left(jkd_u \sin(\theta_{n,m,AoA})\right) \cdot \exp\left(jk\|v\|\cos(\theta_{n,m,AoA} - \theta_v)\right) \quad (1)$$

Новизна предложенного подхода по сравнению с известными работами (например [3–4]) заключается в том, что модель ЛМРК применена для статистической оценки потерь на трассе распространения каналов связи стандарта LTE и LTE-Advanced.

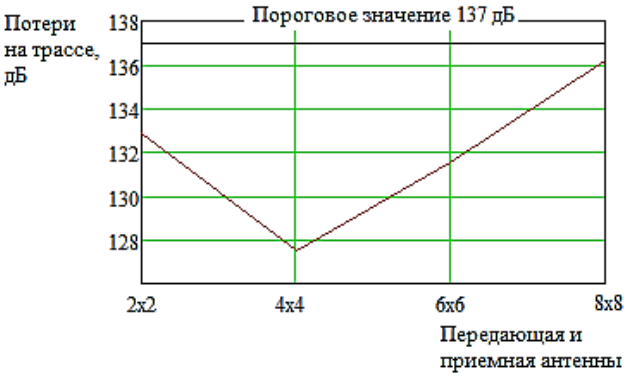

Рис. 3. Потери при скорости абонентского терминала 5 км/ч

Результаты моделирования проведенного авторами

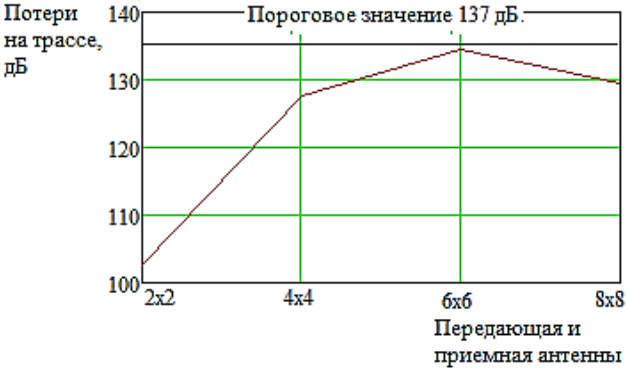

Рис. 4. Потери при скорости абонентского терминала 60 км/ч

Результаты моделирования проведенного авторами

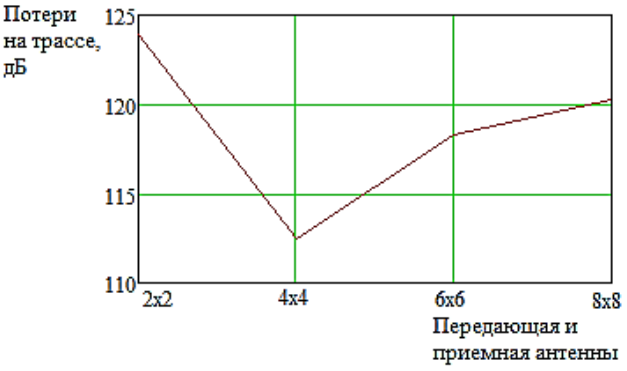

Рис. 5. Потери при скорости абонентского терминала 150 км/ч

Результаты моделирования проведенного авторами

Опишем проведенные опыты, результаты которых приведены на рис. 3-5. Для моделирова-

ния использовался стандарт 3GPP TR 25.996 [10], где для работы выбрана ЛМРК. Для проведения расчетов, построения зависимостей и получения численных результатов выбраны следующие исходные данные каналов связи стандарта LTE и LTE-Advanced: расстояние между БС и абонентским терминалом 315 м; рабочая частота 2х109 Гц; высота подвеса антенны БС 32 м; высота подвеса антенны абонентского терминала 1.5 м. Моделирование проводилось с учетом распространения радиоволн в условиях пригорода для различной скорости движения абонентского терминала. Основываясь на теорию анализа MIMO каналов связи стандарта LTE и LTE-Advanced, с помощью ЛМРК были получены зависимости потерь на трассе распространения от конфигурации антенных элементов на передающей и приемной стороне систем связи. Полученные зависимости были получены для трех скоростей движения абонентского терминала: скорость движения человека 5 км/ч (рис. 3), скорость движения транспортного средства в городе 60 км/ч (рис. 4) и скорости движения транспортного средства на трассе 150 км/ч (рис. 5).

Выводы и предложения. Полученные данные по результатам моделирования потерь при различной конфигурации антенной системы на передающей и приемной стороне MIMO канала и учетом скорости движения абонентского терминала показывают, что в условиях пригорода наименьшие потери достигаются при количестве антенных элементов 2х2 и скорости движения абонента 60 км/ч. Полученные данные по значениям потерь для сельской местности хорошо коррелируют с результатами, приведенными в [3–4]. Анализируя их совместно с данными проведенного моделирования, можно прийти к выводу, что при скорости абонента в 5 км/ч и количестве антенных элементов на передатчике и приемнике 6х6 потери достигают пикового значения по отношению к максимально допустимому в 137 дБ.

Для того чтобы разработчикам правильно построить каналы связи в сельской местности необходимо знать при каких конфигурациях антенных элементов на передающей и приемной стороне MIMO системы достигаются минимальные и максимальные потери на трассе. В результате проведенного анализа сделан вывод, что для описания каналов связи MIMO наиболее адекватной моделью реальной среды является ЛМРК. На основе ЛМРК был смоделирован канал связи LTE на базе MIMO систем имитирующий условия распространения в пригороде и получены значения потерь на трассе. Новизна предложенной методики по сравнению с известными работами заключается в подходе, который оценивает потери в каналах связи стандарта LTE и LTE-Advanced не исключая скорость движения абонентского терминала. Результаты проведенных исследований и математическое моделирование представляет интерес для разработчиков систем передачи информации и разработчиков абонентских устройств.

Список литературы:

1. 3GPP TS 33.401 V8.6.0 (2009-12) 3rd Generation Partnership Project; Technical Specification Group Services and System Aspects; 3GPP System Architecture Evolution (SAE): Security architecture; (Release 8).
2. Дюсенова О. С. Исследование использования новых стандартов сотовой связи и широкополосного доступа LTE и WIGIG для предоставления услуг Triple Play [Текст] / О. С. Дюсенова, О. Н. Пищин, Г. С. Павленко // Молодой ученый. – 2013. – № 5. – С. 45-49.
3. Факри Р., Воропаева В. Я. Расчет максимально допустимых потерь в каналах UL, DL для сети UMTS в условиях г. Амман / Р. Факри, В. Я. Воропаева. Вестник ДНТУ. – 2012, pp. 24-26.
4. Ngo H. Q. and Larsson E. G. Blind estimation of e ective downlink channel gains in Massive MIMO, in Pro, c. IEEE International Conference on Acoustics, Speed and Signal Processing (ICASSP), Brisbane, Australia, April 2015, submitted.
5. Rafati A., Lou H. and Xiao C. «Low-complexity soft-decision feedback turbo equalization for MIMO systems with multilevel modulations,» IEEE Trans. Veh. Technol., vol. 60, pp. 3218-3227, Sept. 2011.
6. Goldsmith A., Jafar S. A., Jindal N., Vishwanath S. Fundamental Capacity of MIMO Channels. Stanford: Stanford University, 2002, pp. 5-27.
7. Taoka H., Nagata S., Takeda K., Kakishima Y., She X., Kusume K. MIMO and CoMP in LTE-Advanced / H. Taoka, S. Nagata, K. Takeda, Y. Kakishima, X. She, K. Kusume. Tehnology Raports. – 2012. – P. 20-28.
8. Akyildiz I. F., Gutierrez-Estevez D. M., Reyes E. C. The evolution to 4G cellular systems: LTE-Advanced / I. F. Akyildiz, D. M. Gutierrez-Estevez, E. C. Reyes. – 2010, № 3, pp. 217–244.
9. Hess M. G. «A ray-based MIMO propagation model» 3GPP2 Standards Contribution C50-SCM-20010820-027, August 2001, available at: ftp: // ftp.3gpp2.org/TSGC /Working/2001 /TSG-C 0108/TSG-C-0801-Portland / WG5/.
10. 3GPP Spatial Channel Model (3GPP TR 25.996) Implementation Documentation Date: July 5, 2006.

Шарапова О.В., Дейнеко Д.В.
Харківський національний університет радіоелектроніки

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА РОЗПОДІЛУ ВТРАТ ЩОДО ДОПУСТИМОГО РІВНЯ БЕЗПРОВІДНИХ КАНАЛІВ ЗВ'ЯЗКУ СТАНДАРТУ LTE В УМОВАХ ПЕРЕДМІСТІ

Анотація
В статті приведена аналітична оцінка втрат в каналах зв'язку стандарту LTE і LTE-Advanced на базі технології MIMO в умовах сільської місцевості. Показано, як змінюються рівні перешкод в каналах зв'язку при різній швидкості руху абонента в передмісті та різній кількості антенних елементів на передавачі та приймачі.
Ключові слова: MIMO, LTE, LTE-Advanced, втрати, променева модель радіоканалу.

Sharapova E.V., Deineko D.V.
Kharkiv National University of Radioelectronics

ANALYTICAL EVALUATION OF DISTRIBUTION LOSSES REGARDING PERMISSIBLE LEVELS NETWORKS LTE STANDARDS IN THE SUBURBS

Summary
The article presents the analytical estimation of losses in the communication channels of the LTE and LTE-Advanced networks based on MIMO technology in the suburbs. It shows the variation in interference levels in the communication channels with different local velocity in the suburbs, and a different number of antenna elements at the transmitter and receiver.
Keywords: MIMO, LTE, LTE-Advanced, losses, Ray Based Model.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.248-053.2-08

ФЕНОТИПОВА НЕОДНОРІДНІСТЬ ТЯЖКОЇ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ У ДІТЕЙ ЗАЛЕЖНО ВІД ХАРАКТЕРУ АЦЕТИЛЮВАННЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ

Колюбакіна Л.В., Хільчевська В.С.
Буковинський державний медичний університет

Проведений кластерний аналіз комплексного клінічно-анамнестичного та параклінічного обстеження школярів із фенотипом тяжкої бронхіальної астми залежно від характеру ацетилювання. Виявлена неоднорідність цієї когорти пацієнтів, що потребує диференційованого підходу до призначення лікувальних заходів.
Ключові слова: діти, тяжка бронхіальна астма, характер ацетилювання, кластерний аналіз.

Постановка проблеми. Бронхіальна астма (БА) є мультифакторним захворюванням, реалізація клінічних проявів якого залежить від генетичної обтяженості та впливу чинників зовнішнього середовища [1]. Оскільки одним із генетичних маркерів метаболічних процесів в організмі є швидкість ацетилювання, у наукових дослідженнях доведено доцільність оцінки клінічно-анамнестичних даних, діагностичних заходів та особливостей лікувального процесу в нападному періоді БА залежно від характеру ацетилювання [2]. Незважаючи на багаточисельні дослідження, присвячені можливості оцінки ризику розвитку БА на основі визначення типу ацетилювання хворих, одержані результати вражають своєю суперечливістю та низькою інформативністю [3; 4]. У клінічних експериментах одночасне дослідження за декількома критеріями захворювання (ступінь тяжкості, окремі симптоми чи синдроми, наявність ускладнень, результати параклінічних даних) ускладнює формування груп спостереження, оскільки первинні клінічні дані не завжди виявляються однорідними в межах груп, що вкладаються в дані критерії [5]. Тому на етапі підготовки первинних даних клінічно-параклінічного дослідження з метою оцінки неоднорідностей виборки хворих на БА часто використовують кластерний аналіз [6; 7; 8].

Виходячи з цього, оцінка результатів комплексного обстеження хворих на БА дітей із урахуванням характеру ацетилювання з використанням кластерного аналізу, є перспективною як стосовно визначення критеріїв тяжкості перебігу захворювання, так і особливостей терапевтичних підходів [9], що дозволяє запропонувати індивідуалізовані лікувально-профілактичні рекомендації.

Мета дослідження. Проаналізувати клінічно-параклінічні особливості тяжкої персистувальної бронхіальної астми у школярів залежно від їх ацетиляторного статусу шляхом проведення кластерного аналізу.

Матеріал та методи дослідження. З дотриманням принципів біоетики на базі пульмонологічного відділення Обласної дитячої клінічної лікарні (м. Чернівці) обстежено 53 дитини, хворих на тяжку персистувальну бронхіальну астму (БА). Діагноз захворювання та його тяжкість верифікували на підставі чинних національних [10] та міжнародних [11; 12; 13] регламентуючих документів. Середній вік обстежених дітей становив (12,7±0,4) років, переважали хлопчики (64,1%) та мешканці сільської місцевості (58,5%).

Фенотипові особливості вивчалися дискретно у групах дітей, які сформовані залежно від ацетиляторного статусу [2; 4] з використанням кластерного аналізу. Формувальними ознаками кластерного аналізу в групах пацієнтів з фенотипом тяжкої БА вважалися компоненти комплексного обстеження, а саме: клінічно-анамнестичні характеристики (актуальний індекс маси тіла, тяжкість першого дня загострення, генеалогічний індекс за атопічними захворюваннями), показники ефективності базисного лікування за АСТ-тестом, маркери запального процесу в бронхах (вміст метаболітів монооксиду нітрогену та загального білку в конденсаті видихуваного повітря, відносний вміст еозинофільних та нейтрофільних гранулоцитів в індукованому мокротинні), показники атопічної реактивності (вміст загального Ig E та ІЛ-4 у крові та результати шкірних алерготестів із небактеріальними алергенами) і неспецифічної гіперреактивності бронхів (за значеннями показника лабільності бронхів, провокаційної концентрації та дози гістаміну та дозозалежної кривої).

Серед хворих на тяжку персистувальну БА І клінічну групу склали 28 дітей зі швидкими ацетиляторними механізмами, середній вік пацієнтів склав 12,1±0,5 років, переважали хлопчики (71,4%) та мешканці сільської місцевості (57,1%). До ІІ клінічної групи увійшли 25 пацієнтів із тяжкою БА та повільним ацетиляторним статусом, середній вік школярів склав 13,4±0,5 років, серед яких також дещо переважали хлопчики (56,0%) та жителі сільської місцевості (60,0%).

Проведено кластерний аналіз результатів обстеження когорти пацієнтів із тяжкою БА. Використано імовірнісний підхід за методом K-середніх (K-means), за якого передбачалось, що кожен аналізований об'єкт відносився до одного з k класів [14].

Результати досліджень. На підставі результатів кластерного аналізу клінічно-параклінічних показників обстеження дітей, хворих на тяжку

© Колюбакіна Л.В., Хільчевська В.С., 2016

персистувальну БА зі швидким ацетиляторним статусом, встановлено ряд особливостей, з урахуванням яких вдалося виділити три кластерні підгрупи (таблиця 1).

Отже, І кластер (17 школярів) охоплював дітей, хворих на тяжку БА із швидким ацетиляторним статусом, яким притаманна недостатня контрольованість захворювання на фоні базисної терапії, що, ймовірно, обумовлювалося виразною активністю запального процесу в бронхах з проявом гіпереозинофілії індукованого мокротиння.

Натомість ІІ кластерна підгрупа охоплювала хворих на тяжку БА зі швидкими ацетиляторними механізмами, перебіг захворювання в яких характеризувався тяжкими нападами, що, ймовірно, реалізуються за рахунок поєднання схильності до бронхоспастичної реакції у відповідь на нспецифічні чинники із тяжкою гіперсприйнятливістю бронхів до гістаміну у вигляді низької порогової концентрації та дози специфічного подразника, а також високої гіперреактивності.

До ІІІ кластеру належали пацієнти І клінічної групи, схильні до надлишкової маси тіла та атопічної реактивності. Перебіг захворювання супроводжується у даної когорти тяжкими загостреннями, що реалізуються, в основному, за рахунок виразної лабільності бронхіального дерева.

Проведення кластерного аналізу у ІІ клінічній групі дозволило сформувати дві підгрупи пацієнтів (табл. 2).

Таблиця 1

Кластерні підгрупи дітей із тяжкою персистувальною БА з швидким ацетиляторним статусом (M±m)

Клінічно-параклінічні характеристики	Кластер 1 (n=17)	Кластер 2 (n=4)	Кластер 3 (n=7)	P
Індекс маси тіла (кг/м^2)	19,9±2,5	17,9±2,0	20,9±4,1	НВ
Генетичний індекс за атопічними захворюваннями, ум.од.	0,13±0,08	0,19±0,07	0,11±0,04	НВ
АСТ-тест перед початком базисної терапії, бали	16,5±1,4	17,9±2,0	17,2±3,7	НВ
Тяжкість 1-го дня нападу, бали	12,3±6,7	15,7±4,9	17,2±5,8	НВ
Еозинофіли в індукованому мокротинні, %	15,9±19,7	5,3±5,1	7,5±7,4	НВ
Нейтрофіли в індукованому мокротинні, %	52,3±19,5	35,5±22,5	45,0±26,5	НВ
Вміст метаболітів монооксиду нітрогена у конденсаті видихуваного повітря, мкмоль/л	39,6±9,4	37,6±1,6	35,8±6,1	НВ
Вміст загального білку у конденсаті видихуваного повітря, мкмоль/л	3,8±0,7	3,5±0,2	3,3±0,7	НВ
Індекс бронхоспазму, %	12,5±10,1	18,7±12,9	15,1±10,0	НВ
Індекс бронходилятації, %	11,0±9,9	14,5±12,4	22,0±15,2	НВ
Показник лабільності бронхів, %	23,6±11,8	24,3±19,9	35,1±19,2	НВ
Порогова концентрація гістаміну, мг/мл	1,03±1,02	0,59±0,45	0,99±0,85	НВ
Порогова доза гістаміну, мг	0,22±0,02	0,12±0,09	0,21±0,19	НВ
Дозозалежна крива, ум.од.	1,90±0,68	1,92±0,09	1,79±0,37	НВ
Вміст загального IgE у крові, МОд/мл	800,9±116,1	190,6±8,2	1286,4±118,5	I: II: III
Вміст інтерлейкіну-4 у крові, пг/мл	11,2±7,9	13,1±3,9	18,2±14,7	НВ

Примітка. НВ – немає відмінностей

Таблиця 2

Кластерні підгрупи дітей із тяжкою персистувальною БА з повільним ацетиляторним статусом (M±m)

Клінічно-параклінічні характеристики	Кластер 1 (n=16)	Кластер 2 (n=9)	P
Індекс маси тіла (кг/м^2)	21,0±3,9	21,0±4,3	НВ
Генетичний індекс за атопічними захворюваннями, ум.од.	0,15±0,07	0,21±0,12	НВ
АСТ-тест перед початком базисної терапії, бали	15,0±2,4	14,7±2,9	НВ
Тяжкість 1-го дня нападу, бали	13,5±6,1	12,2±4,8	НВ
Еозинофіли в індукованому мокротинні, %	15,9±14,2	16,2±14,1	НВ
Нейтрофіли в індукованому мокротинні, %	42,6±14,8	44,7±10,9	НВ
Вміст метаболітів монооксиду нітрогена у конденсаті видихуваного повітря, мкмоль/л	41,6±6,6	46,2±13,3	НВ
Вміст загального білку у конденсаті видихуваного повітря, мкмоль/л	4,1±0,8	4,0±0,81	НВ
Індекс бронхоспазму, %	13,3±11,5	24,5±15,6	НВ
Індекс бронходилятації, %	10,4±9,8	25,2±16,5	НВ
Показник лабільності бронхів, %	23,7±20,3	49,8±21,7	НВ
Порогова концентрація гістаміну, мг/мл	1,49±1,35	0,30±0,05	НВ
Порогова доза гістаміну, мг	0,16±0,03	0,06±0,01	НВ
Дозозалежна крива, ум.од.	2,26±0,4	2,41±0,4	НВ
Вміст загального IgE у крові, МОд/мл	481,8±266,4	1130,1±237,4	НВ
Вміст інтерлейкіну-4 у крові, пг/мл	7,9±3,1	7,4±5,6	НВ

Примітка. НВ – немає відмінностей

Виходячи із представленої таблиці, пацієнти обох підгруп характеризувалися схильністю до тяжких загострень та недостатнім контролем захворювання. Водночас, вказані клінічні особливості у дітей ІІ кластерної підгрупи реалізувалися на фоні атопічної реактивності за рахунок виразних патофізіологічних механізмів захворювання – запалення та гіперсприйнятливості дихальних шляхів.

Відносно менші показники неспецифічної гіперреактивності бронхів у дітей І кластерної підгрупи за наявного клітинного субстрату запального процесу можуть пояснюватися активними процесами ремоделювання стінки бронхів та відсутністю адекватної відповіді на специфічні та неспецифічні стимули.

Висновки. Результати кластерного аналізу результатів комплексного клінічно-анамнестичного та параклінічного обстеження школярів із фенотипом тяжкої бронхіальної астми продемонстрували їх неоднорідність, пов'язану із характером ацетиляторних процесів, що необхідно враховувати при складанні плану базисного протизапального лікування та під час лікування нападів захворювання.

Список літератури:

1. Ненашева Н. М. Современное представление о фенотипах бронхиальной астмы // Фарматека. – 2013. – № 4. – С. 12-15.
2. Прунчак С. І. Клініко-імунологічна характеристика бронхіальної астми в дітей з різними типами ацетилювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.01.10 «Педіатрія» / С .І. Прунчак. – Львів, 2007. – 20 с.
3. Макарова С. И., Вавилин В. А., Ляхович В. В. и др. Аллель NAT2*5 – фактор устойчивости к заболеванию бронхиальной астмой у детей // Бюллетень экспериментальной биологии и медицины. – 2000. – № 6. – С. 677-680.
4. Яковлева О. А., Косован А. И., Дякова О. В. и др. Генотипический и фенотипический полиморфизм N-ацетилтрансфераз в роли предикторов бронхолегочных заболеваний // Пульмонология. – 2003. – № 4. – С. 115-121.
5. Боговин Л. В. Опыт использования кластерного анализа для подготовки первичных данных психологического обследования у больных бронхиальной астмой / Л. В. Боговин, П. А. Матыцын, А. П. Матыцын // Информатика и система управления. – 2014. – № 2 (40). – С. 30-44.
6. The diversity of young adult wheeze: a cluster analysis in a longitudinal birth cohort / R. J. Kurukulaaratchy, H. Zhang, A. Raza [et al.] // Clin. Exp. Allergy. – 2014. – Vol. 44, № 5. – P. 724-735.
7. Identification of asthma phenotypes using cluster analysis in the Severe Asthma Research Program / W. C. Moore, D. A. Meyers, S. E. Wenzel [et al.] // AmJ Respir Crit Care Med. – 2010. – № 181. – P. 315–323.
8. Cluster analysis and clinical asthma phenotypes / P. Haldar, I. Pavord, D. Shaw [et al.] // Am J Respir Crit Care Med. – 2008. – № 178. – P. 218–224.
9. Фенотипова неоднорідність відповіді на лікування тяжкої бронхіальної астми за результатами кластерного аналізу / Л. О. Безруков, В. С. Хільчевська. М. Н. Гарас [та ін.] // Буковинський медичний вісник. – 2015. – Т. 19, № 1. – С. 14-17.
10. Наказ МОЗ України від 08.10.2013 № 868 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при бронхіальній астмі».
11. Глобальная стратегия лечения и профилактики бронхиальной астмы (пересмотр 2011 г.) / Под ред. А. С. Белевского. – М.: Российское респираторное общество, 2012. – 108 с.
12. Akdis C. A., Agache I. Global Atlas of Asthma. Published by the EAACI. – 2013. – P. 7–13.
13. GINA-2014 (www.ginasthma.org).
14. Medical Epidemiology / [R. S. Greenberg, S. R. Daniels, W. D. Flanders et al.]. – [4th Edition]. – Norwalk, CT: Appleton & Lange, 2004. – 196 p.

Колюбакина Л.В., Хильчевская В.С.
Буковинский государственный медицинский университет

ФЕНОТИПИЧЕСКАЯ НЕОДНОРОДНОСТЬ ТЯЖЕЛОЙ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ У ДЕТЕЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ХАРАКТЕРА АЦЕТИЛИРОВАНИЯ ПО РЕЗУЛЬТАТАМ КЛАСТЕРНОГО АНАЛИЗА

Аннотация
Проведен кластерный анализ комплексного клинико-анамнестического и параклинического обследования школьников с фенотипом тяжелой бронхиальной астмы в зависимости от характера ацетилирования. Выявлена неоднородность этой когорты пациентов, что требует дифференцированного подхода при проведении лечебных мероприятий.
Ключевые слова: дети, тяжелая бронхиальная астма, характер ацетилирования, кластерный анализ.

Kolyubakina L.V., Khilchevs'ka V.S.
Bukovinian State Medical University

PHENOTYPIC POLYMORPHISM OF SEVERE ASTHMA IN CHILDREN DEPENDING ON THE TYPE OF ACETYLATION ACCORDING TO RESULTS OF CLUSTER ANALYSIS

Summary
There has been performed a cluster analysis of the complex clinical, anamnestic and paraclinic examination of school children with a severe asthma phenotype depending on the type of acetylation. Heterogeneity of this cohort of patients has been revealed, that requires a differentiated approach to treatment management.
Keywords: children, severe bronchial asthma, the nature of acetylation, cluster analysis.

УДК 616.314-74-085.463

ВИКОРИСТАННЯ СКЛОІОНОМЕРНОГО ЦЕМЕНТУ «CHEMFILMOLAR» ПРИ ПЛОМБУВАННІ ПОРОЖНИН 2 КЛАСУ ЗА БЛЕКОМ

Петрушанко В.М., Павленкова О.В., Павленко С.А., Ткаченко І.М.
Українська медична стоматологічна академія

У статті наведені результати дослідження якості прилягання пломб зі СІЦ «ChemFilMolar» «Дентсплай ДеТрей ГмбХ» (Німеччина) у каріозних порожнинах 2 класу за Блеком. Надано рекомендації щодо застосування СІЦ «ChemFilMolar» «Дентсплай ДеТрей ГмбХ» (Німеччина) для відновлення дефектів 2 класу за Блеком в залежності від глибини відпрепарованих каріозних порожнин.
Ключові слова: крайова проникність, тверді тканини зуба, СІЦ «ChemFilMolar».

Сучасна стоматологія має великий арсенал матеріалів і методів для лікування карієсу тимчасових і постійних зубів. Проте слід визнати, що, з наукової точки зору, на сьогоднішній день не існує ідеального пломбувального матеріалу, який відповідав би усім вимогам стоматологів.

Постійна зміна температури в порожнині рота і циклічні жувальні навантаження поступово призводять до порушення прилягання пломби до тканин зуба, до виникнення мікрощілин і, як наслідок, мікропідтікань. Саме мікропідтікання та мікроорганізми, які знаходяться у дентинних канальцях при розвитку карієсу, мають вплив на розвиток післяопераційної (післяпрепарувальної) чутливості твердих тканин зубів, вторинного карієсу, запалення пульпи [1].

Єдиними матеріалами, що проявляють певну біоактивність, котра характеризується тривалим виділенням іонів фтору та інших іонів, а також мають хімічну адгезію до твердих тканин зубів (забезпечену іонним обміном зі структурами зуба), є склоіономерні цементи (СІЦ) [2].

Склоіономерні цементи з'явилися на стоматологічному ринку ще в 1971 році і, з тих пір, вони зазнали безліч змін і удосконалень [2]. Як результат, було створено СІЦ, які мають підвищену міцність і випускаються в капсулах в яких зручно змішувати та вносити матеріал в каріозну порожнину. Ці матеріали мають подвійний або потрійний механізм полімеризації та високі физико-хімічні властивості.

Було доведено, що хімічна адгезія СІЦ до тканин зуба відбувається в результаті хелатного з'єднання карбоксильних груп молекул полікислоти з кальцієм гідроксиапатитів твердих тканин зубів. Останні дослідження перехідного шару між СІЦ і дентином показали, що цей шар складається з вуглецевих апатитів насичених фтором та утворюється за рахунок вивільнення водню з поліакрилової кислоти і розчинення нею солей фтору і кристалів апатита вже через 4-6 годин після внесення склоіономерного цементу в каріозну порожнину. Кристали, насичені фтором, переміщуються в перехідну зону, а іони фтору включаються в кристалічну решітку дентину. Утворення шару, який містить насичений фтором апатит вуглецю, сприяє зменшенню розчинності матеріалу і служить бар'єром в процесі розвитку вторинного карієсу [3].

Проте, через відносно високу в'язкість, СІЦ, як і будь який інший пломбувальний матеріал, не здатний повністю змочити поверхню твердих тканин зуба і заповнити всі її мікронерівності. Тому для підвищення хімічної адгезії СІЦ до тканин зуба використовують кондиціонер, який покращує адгезію матеріалу до дентину в 2-4 рази.

Залежно від клінічного застосування СІЦ поділяються на 3 типи (McLean, 1998): фіксуючі, відновлювальні (реставраційні), підкладкові цементи.

У свою чергу відновлювальні СІЦ T.P. Croll, J.W. Nickolson класифікували на самотвердіючі (класичні або традиційні), металомодифіковані, полімермодифіковані.

Застосовують склоіономерні цементи для пломбування дефектів зубів некаріозного походження (ерозія емалі, клиноподібні дефекти),

© Петрушанко В.М., Павленкова О.В., Павленко С.А., Ткаченко І.М., 2016

для пломбування порожнин всіх класів за Блеком в молочних зубах, для відновлення зруйнованої коронки зуба зі створенням кукси під коронку. Особливим показанням до використання склоіономерного цементу є пломбування дефектів кореня зуба.

Використання СІЦ забезпечує якісне пломбування і в тих випадках, коли виникають складності у відновленні дефектів твердих тканин зубів при використанні композитів. Наприклад, в дитячій стоматології, коли складно на тривалий час попередити потрапляння слини і досягти абсолютної сухості в каріозній порожнині, яку пломбують. Використання СІЦ можливе і при застосуванні сандвіч-техніки пломбування великих каріозних порожнин 1 і 2 класу за Блеком («відкритий» і «закритий» сандвіч), а також при відновленні дефектів у депульпованих зубах [3].

Але при роботі необхідно враховувати і недоліки СІЦ, а саме:

а) чутливість до присутності вологи в процесі твердіння;

б) недопустимість пересушування поверхні твердіючого цементу, що веде до погіршення властивостей матеріалу і може стати причиною післяопераційної чутливості зуба;

в) тривалість «дозрівання» пломби з СІЦ (24 години);

г) небезпека подразнюючої дії на пульпу в глибоких порожнинах за рахунок адсорбції рідини з дентинних канальців;

д) твердіння полімерної матриці відбувається лише при дії світла лампи полімеризації (у окремих груп СІЦ).

З метою збільшення міцності СІЦ в 1980-х роках почалася розробка металовмісних склоіномерних цементів, так званих «Керметів» (ceramic – metal mixture) («Ketac Silver Aplicap» / «Maxicap» (3M ESPE), «Miracle mix» (GC), «Argion», «Argion Molar» (VOCO), «ChemFilMolar» («Дентсплай ДеТрей ГмбХ»), та ін.).

До складу порошку вище згаданих матеріалів додавали порошок срібла або частинки амальгамового сплаву («срібло – олово»). Згодом для поліпшення зв'язку між сріблом і матрицею цементу сплав «срібло – олово» був замінений сплавом «срібло – паладій» (відбувалося утворення хелатних з'єднань між поліакриловою кислотою і оксидом паладію).

Наявність частинок срібла підвищує твердість, міцність, стійкість до стирання, надає сірий колір цементу. Для металовмісних СІЦ характерна більш швидка реакція затвердіння, менша чутливість до водопоглинання у порівнянні з традиційними СІЦ.

Враховуючи вище викладене **метою нашого дослідження** стало вивчення стану пломб з СІЦ «ChemFilMolar» «Дентсплай ДеТрей ГмбХ», (Німеччина), що відноситься до групи склоіономірних цементів модифікованих металами (кермети) у найближчі і віддалені терміни після відновлення каріозних порожнин 2 класу за Блеком.

Матеріали та методи. Нами було обстежено і проліковано 37 пацієнтів у віці 18-55 років, мешканців м. Полтава. Відновили 71 зуб із каріозними порожнинами 2 класу за Блеком (48 молярів і 23 премоляри). В якості пломбувального матеріалу використовували СІЦ подвійного твердіння «ChemFilMolar» «Дентсплай ДеТрей ГмбХ» (Німеччина). Враховуючи, що цей матеріал випускається в капсулах і потребує змішування в спеціальному вібраційному приладі ми використали звичайний амальгамозмішувач в якому модернізували систему фіксації капсули «ChemFilMolar» «Дентсплай ДеТрей ГмбХ» (Німеччина). Для цього в затискачі капсули амальгамозмішувача зробили отвір діаметром 4 міліметри через який проходить довгий носик капсули. Це дозволило легко зафіксувати капсулу, при цьому не змінюючи конструкцію амальгамозмішувача.

Стан органів порожнини рота досліджували за загальноприйнятими методами, рекомендованими ВООЗ [4]. У всіх пацієнтів визначали індекси КПВ, РМА, стану гігієни порожнини рота (ГІ) за Green – Vermillion (OHI-S).

Ізоляція операційного поля проводилася паперовими або ватяними валиками, з використанням слиновідсмоктувача. Для препарування дентину використовували бори з середньої та малої абразивності при швидкості обертання 70-100 тисяч об/хв. [5].

Якість встановлених пломб оцінювали безпосередньо після реставрації та у віддалені (12 місяців) строки лікування за критеріями USPHS [6], згідно яких оцінюють анатомічну форму, крайову адаптацію, шорсткість поверхні, крайове фарбування, вторинний карієс, наявність чутливості після пломбування, а також стан контактного пункту. Якість контактного пункту перевіряли флосами. При порушенні структури флосса контактний пункт вважався незадовільним.

Контрольний огляд проводили через рік. При огляді звертали увагу на анатомічну форму (АФ), крайову адаптацію (КА), крайове фарбування (КФ), вторинний карієс (ВК), наявність чутливості після пломбування (Ч), а також стан контактного пункту (КП): розмір і форма контактного пункту залежить від розміру і форми міжзубного сосочка. При цьому він повинен знаходитися у верхній 1/3 бічній поверхні коронки. Правильно сформована апроксимальна поверхня має форму близьку до сферичної але інколи хвилеподібну. Саме у місці утвореному двома апроксимальними поверхнями і міжзубним сосочком за визначенням С.В.Радлінського існує «трикутник ризику» каріозного ураження.

Результати та їх обговорення. Стан пломб умовно оцінювали як відмінний, задовільний або незадовільний. Відмінний (А) – пломби відповідали всім критеріям. Задовільний (В)- пломби не відповідають ідеальній оцінці і згодом можуть потребувати заміни. Незадовільний (С) – пломби з наявністю дефекту по одному з оцінюваних критеріїв, вони повинні бути замінені з профілактичних міркувань.

Одразу після пломбування, за оціночними критеріями (анатомічна форма, крайова адаптація, крайове фарбування, чутливість, контактний пункт, наявність вторинного карієсу) всі пломби відповідали показнику «А» в 100% спостережень.

Через 12 місяців клінічної експлуатації ми обстежили 61 пломбу у 32 пацієнтів. Результати оцінки за критеріями представлені в таблиці.

Всі пломби за критеріями «чутливість» та «наявність вторинного карієсу» відповідали показнику «А» – 100%. Щільний контактний пункт

зберігся в 76% пломб, а в 13,2% був не дуже щільний, у 10,8% спостережень пломби відповідали показнику «С». 64,4% пломб зберегли анатомічну форму («А»), 24,1% пломб мали показник «В» через незначну втрату пломбувального матеріалу, а у 11,5% спостережень через значну втрату матеріалу пломби потребували переробки («С»).

Таблиця

Критерії оцінки пломб (%)						
Показник	АФ	КА	КФ	Ч	КП	ВК
А	64,4	65,2	75	100	76	100
В	24,1	23,1	14,4	0	13,2	0
С	11,5	11,7	10,6	0	10,8	0

За критерієм «крайова адаптація» показнику «А» відповідали 65,2% пломб, «В» – 23,1%, «С» – 11,7%.

Зміну кольору між пломбою і твердими тканинами в напрямку пульпи було виявлено в 10,6% випадків («С») пломб. Відсутність зміни кольору спостерігали у 75% пломб і 14,4% пломб відповідали критерію «В».

Отже, проведенні дослідження дозволяють дійти відповідних висновків. Склоіономерний цемент «ChemFilMolar» «Дентсплай ДеТрей ГмбХ» (Німеччина) є матеріалом, що має цілий ряд позитивних характеристик: протикаріозна дія, малотоксичний по відношенню до пульпи зуба, дуже міцний, має різні кольорові відтінки. Для його приготування за усіма параметрами після невеликої модернізації можна використовувати в амальгамозмішувачі. Широке застосування його в клініці терапевтичної стоматології для пломбування каріозних порожнин невеликих розмірів дозволить значно зменшити кількість ускладнень при мінімальних економічних витратах. В досить великих та глибоких каріозних порожнинах 2 класу за Блеком СІЦ «ChemFilMolar» «Дентсплай ДеТрей ГмбХ» (Німеччина), дозволяє витримувати великі навантаження та сприяє мінералізації підлеглих твердих тканин зуба.

Список літератури:

1. Эйвери Д. Стоматология детей и подростков / пер. с англ. под ред. Р. МакДональда – М., 2003. – 766 с.
2. Mount G. J. // Новое в стоматологи / G. J. Mount // – 2003. – № 2. – С. 73–77.
3. Биденко Н. В. Стеклоиономерные материалы и их применение в стоматологи / Н. В. Биденко // М.: Книга плюс. – 2003. – 144 с.
4. Стоматологические обследования. Основные методы. – 3 изд. Всемирная организация здравоохранения. – Женева, 1989. – 62 с.
5. Николаенко С. А. Исследование адгезии к дентину при препарировании разными борами / С. А. Николаенко, Р. Франкенбергер // Клиническая стоматология. – 2003. – № 1. – С. 30-31.
6. Рюге Г. Клинические критерии / Г. Рюге // Клиническая стоматология. – 1998. – № 3. – С. 40-46.

Петрушанко В.Н., Павленкова Е.В., Павленко С.А., Ткаченко И.М.
Украинская медицинская стоматологическая академия

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТЕКЛОИОНОМЕРНОГО ЦЕМЕНТА «CHEMFIL MOLAR» ПРИ ПЛОМБИРОВАНИИ ПОЛОСТЕЙ 2 КЛАССА ПО БЛЭКУ

Аннотация
В статье приведены результаты исследования качества прилегания пломб из СИЦ «ChemFilMolar» «Дентсплай ДеТрей ГмбХ» (Германия) в полостях 2 класса по Блэку. Даны рекомендации по применению СИЦ «ChemFilMolar» «Дентсплай ДеТрей ГмбХ» (Германия) для восстановления дефектов 2 класса по Блэку в зависимости от глубины отпрепарированных кариозных полостей.
Ключевые слова: краевая проницаемость, твердые ткани зуба, СИЦ «ChemFilMolar».

Petrushanko V.N., Pavlenkova E.V., Pavlenko S.A., Tkachenko I.M.
Ukrainian Medical Dental Academy

USE GLASS IONOMER CEMENS «CHEMFILMOLAR» WHEN FILLING SPACE 2 CLASSES ON BLACK

Summary
The results of research of quality of fit of the seals of the JRC «ChemFilMolar» «Dentsply DeTrey GmbH» (Germany) in the cavities 2 class at Black. Recommendations on the use of JRC «ChemFilMolar» «Dentsply DeTrey GmbH» (Germany) to recover defects 2 class Black, depending on the depth of the prepared cavities.
Keywords: boundary permeability, dental hard tissue, JRC «ChemFilMolar».

УДК 616.155.1-007: [616.24-007.272+616.62-003.7]

ЗМІНИ СТАНУ СИСТЕМИ ЕРИТРОПОЕЗУ ЗА КОМОРБІДНОГО ПЕРЕБІГУ ХРОНІЧНОГО ОБСТРУКТИВНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ ЛЕГЕНЬ ТА ХРОНІЧНОГО ПІЄЛОНЕФРИТУ ІЗ СУПУТНЬОЮ СЕЧОКАМ'ЯНОЮ ХВОРОБОЮ

Хухліна О.С., Вілігорська К.В., Антонів А.А.
Буковинський державний медичний університет

За коморбідного перебігу хронічного обструктивного захворювання легень та хронічного пієлонефриту із сечокам'яною хворобою оксалатного генезу у 78,3% пацієнтів встановлено зміни еритропоезу, які у 52,2% відповідають залізодефіцитній анемії середнього ступеня тяжкості, а у 26,1% пацієнтів – анемії хронічного захворювання, або їх поєднанню, і супроводжуються вірогідним зниженням вмісту в крові еритропоетину у межах 2,9-3,5 рази ($p<0,05$).
Ключові слова: оксалати, ХОЗЛ, хронічний пієлонефрит, СКХ, анемія, еритропоез.

Постановка проблеми. В останні роки все ширше обговорюються позалегеневі прояви хронічного обструктивного захворювання легень (ХОЗЛ), які обтяжують перебіг захворювання, особливо за наявності коморбідної патології [2; 3; 4; 5]. Вони є важливою частиною патогенезу «вадного кола взаємообтяження» коморбідних ХОЗЛ станів і нівелюють очікувані позитивні ефекти терапії [1; 2; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з даними відділення експериментальних досліджень клініки університету Болоньї (Італія), «системний хронічний запальний процес» («inflammaging») може бути фактором ризику розвитку супутньої ниркової патології запального ґенезу у пацієнтів із ХОЗЛ та клінічною маніфестацією недостатності гену пероксисомального ферменту печінки аланінамінотрансферази, зокрема, гліоксилат амінотрансферази (АГТ/AGXT), у вигляді формування хронічного пієлонефриту (ХП) із кристалурією або навіть супутньою сечокам'яною хворобою (СКХ) оксалатної природи [6; 7]. Перебіг хронічного пієлонефриту за наявності кристалурії або супутньої СКХ, часто супроводжується анемічним синдромом [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За умов поєднання хронічного пієлонефриту із кристалурією та СКХ і ХОЗЛ, роль патогенетичних механізмів впливу дисбалансу процесів еритропоезу в розвитку анемічного синдрому досі невідома, але існує припущення, що компенсаторна продукція еритропоетину внаслідок гіпоксії при ХОЗЛ, пригнічуючи апоптоз червоних стовбурових клітин кісткового мозку, гальмує секрецію гепсидину. Гепсидин представляє собою дисульфідний пептид, що утворюється в печінці, макрофагах та адипоцитах і є ключовим регулятором метаболізму заліза. Як наслідок таких змін, навіть достатнє утворення еритропоетину не позбавляє хворих із ХОЗЛ та хронічним пієлонефритом із СКХ від наявності анемічного синдрому [7]. Отже, проблема дослідження механізмів розвитку та різновидів анемічного синдрому при ХОЗЛ та хронічному пієлонефриті із СКХ або кристалурією оксалатного ґенезу, його впливу на якість життя пацієнтів на сьогодні є не вивченою і визначає доцільність проведення даного дослідження.

Мета статті. Встановити патогенез розладів еритропоезу та клінічні особливості перебігу анемічного синдрому у пацієнтів за коморбідності ХОЗЛ та хронічного пієлонефриту із СКХ оксалатної природи.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 60 хворих, які були поділені на три групи. До першої (I) групи ввійшло 18 хворих на хронічний пієлонефриту у фазі загострення із супутньою СКХ оксалатного генезу. До другої (II) групи ввійшло 19 хворих на ХОЗЛ (2B, 3C GOLD). До третьої (III) групи увійшло 23 хворих на ХОЗЛ (2B, 3C GOLD) із коморбідним хронічним пієлонефритом у фазі загострення із супутньою СКХ оксалатного генезу. Розподіл за статтю обстежених хворих: чоловічої статі – 38 (63,2%), жіночої статі – 22 (36,7%). Середній вік обстежених осіб становив (55,9±3,3) років. Контрольну групу склали 20 практично здорових осіб: чоловічої статі – 13 (65,0%), жіночої статі – 7 (35,0%), в яких на момент обстеження не було гострих чи хронічних захворювань і за даними анамнезу не спостерігалося жодних алергічних проявів. Вік осіб, які склали контрольну групу становив (53,5±3,2) років. Відсутність значимих відмінностей за віковими та статевими ознаками між контрольною та досліджуваними групами дозволяє оцінити репрезентативність їх складу та підкреслити можливість зіставлення показників визначених груп.

Ступінь бронхіальної обструкції та ступінь ризику несприятливого перебігу ХОЗЛ встановлювали згідно з Наказом МОЗ України № 555 від 27.06.2013. Діагностика СКХ оксалатного генезу проводилась згідно з Наказом № 604 МОЗ України від 06.12.2004.

Критеріями включення пацієнтів до I-ої групи були наявність симптомокомплексу згідно з «Протоколом ведення хворих. Сечокам'яна хвороба. Камені нирки (№ 20.0)»: тіні конкрементів під час проведення УЗД нирок, порушення уродинаміки (розширення порожнинної системи нирки чи певної групи чашок) та виявлення солей оксалатів кальцію в добовому аналізі сечі. Критеріями включення пацієнтів до II-ої групи були наступні клінічні симптоми, враховані згідно з галузевим стандартом діагностики ХОЗЛ (2B, 3C GOLD): експіраторна задишка при фізичному навантаженні, хронічний кашель, хронічне виділення харкотиння; рекурентний перебіг, частота загострень. Діагностування ступеня ХОЗЛ за GOLD 2013 проводилось згідно з дани-

© Хухліна О.С., Вілігорська К.В., Антонів А.А., 2016

ми комп'ютерної спірографії, які оцінювались за класифікацією тяжкості обмеження повітроносних шляхів на основі постбронходилятаційного ОФВ1. Тяжкість задишки визначалась за модифікованою шкалою задишки «Medical Research Council (mMRC) Dyspnea Scale». Дослідження функції зовнішнього дихання (ФЗД) проводилося на спірографі «Microlab-3300» («Sensor – Medics», Нідерланди) у спокої з подальшим комп'ютерним аналізом отриманих результатів. Для вивчення зворотності бронхіальної прохідності використовували інгаляційні проби з β-адреноміметиком (сальбутамол). Критерієм відбору хворих до ІІІ-ої групи була наявність ХОЗЛ (2В, 3С GOLD) із коморбідним хронічним пієлонефритом та СКХ оксалатного ґенезу.

Критеріями виключення з дослідження була наявність супровідної патології: цукрового діабету, ІХС, гострого коронарного синдрому, перенесеного інфаркту міокарда, клапанних вад серця, СН ІІ-ІІІ стадії (ІІІ-ІV ФК із фракцією викиду лівого шлуночка нижче 45%), гострого порушення мозкового кровообігу, ревматологічної патології (ревматичної лихоманки, дифузних захворювань сполучної тканини тощо), онкологічних та інфекційних захворювань, у т. ч. вірусних гепатитів В та С, хворих із психічними розладами, осіб у період вагітності чи лактації, осіб із гострими запальними процесами будь-якої локалізації, іншими декомпенсованими захворюваннями або станами, здатними вплинути на результати дослідження, а також цироз печінки різної етіології.

Стан еритропоезу та метаболізму заліза оцінювали за показниками клінічного аналізу крові: кількістю еритроцитів та вмістом гемоглобіну в одиниці об'єму крові, колірним показником (КП), відносним вмістом в крові ретикулоцитів, показниками вмісту в сироватці крові заліза, трансферину (г/л), ферритину (мкг/л) та еритропоетину (мМо/мл), які визначались у лабораторії «Сінево» (Чернівці): Вміст у крові трансферину визначали імунотурбідиметричним методом на аналізаторі Cobas 6000 (c501 модуль) на тест-системі Roche Diagnostics (Швейцарія). Рівень ферритину визначали імунохімічним методом з електрохемілюмінісцентною детекцією (ECLIA) на аналізаторі Cobas 6000 (e 601 модуль) та тест-системі Roche Diagnostics (Швейцарія). Рівень еритропоетину визначали імуноферментним методом (ELISA) на тест-системі кількісного визначення еритропоетину в сироватці крові на аналізаторі Biomerica, (США).

Статистична обробка матеріалу проводилась за допомогою методів варіаційної статистики з визначенням середніх величин показників (M), середньої похибки (m). За вірогідну приймали різницю показників при $p<0,05$ [6]. Вірогідність змін варіацій в разі нормального розподілу у вибірках визначали за парним критерієм Стьюдента із застосуванням програм IBM SPSS Statistics 20 та Origin 8.0.

Аналіз отриманих результатів дослідження показав, що у хворих І та ІІІ груп вміст у крові гемоглобіну був вірогідно нижчим від показника у контролі відповідно на 23,6% та 31,1% ($p<0,05$). Кількість еритроцитів у периферичній крові у всіх групах спостереження була вірогідно знижена: в І – на 34,0% ІІ – на 21,4%, із максимальним зниженням у хворих ІІІ групи – на 35,0% ($p<0,05$). Наслідком зазначених змін стало зниження гематокриту в І та ІІІ групах порівняння: відповідно на 21,3% та 25,0% ($p<0,05$) у порівнянні з показником в групі контролю. Зміни колірного показника в усіх групах відповідали віковій нормі і вірогідно не відрізнялися.

Аналіз показників метаболізму заліза вказує на його істотне зниження у порівнянні з групою ПЗО в І та ІІІ групах порівняння: відповідно у 2,2 та 2,4 рази у порівнянні з показником у контролі ($p<0,05$). Аналогічні зміни прослідковуються при аналізі показника вмісту крові ферритину: зниження у І та ІІІ групах: відповідно у 2,5 та 2,9 рази ($p<0,05$) та трансферину: зниження відповідно у 1,6 та 1,8 рази ($p<0,05$), що вказує на глибокий дефіцит заліза в цих хворих. Такі зміни транспортних форм заліза вказують на наявність залізодефіциту, тобто сидеропенічного синдрому. Пояснюється це тим, що у пацієнтів із хронічним пієлонефритом і СКХ спостерігається постійна втрата еритроцитів із сечею за рахунок хронічної мікротравматизації конкрементами сечовивідних шляхів при відходженні солей.

Водночас, встановлено істотне зниження вмісту еритропоетину у крові хворих І та ІІІ груп порівняння: відповідно у 1,6 та 2,7 рази ($p<0,05$), що вказує не лише на постгеморагічну природу анемії, але і на порушення механізмів регуляції еритропоезу. Пригнічення продукції еритропоетину виникає внаслідок асептичного запалення на тлі інкрустації мікролітами паренхіми нирок при хронічному пієлонефриті та СКХ оксалатного генезу.

Оскільки у пацієнтів ІІІ-ої групи було встановлено максимальні розлади еритропоезу із ознаками анемічного синдрому, для встановлення різновиду анемічного синдрому був проведений кластерний аналіз, який виявив наступні кластери: 1) хворі на ХОЗЛ із ХП та СКХ без анемії; 2) хворі на ХОЗЛ із ХП та СКХ із анемією хронічного захворювання; 3) хворі на ХОЗЛ із ХП та СКХ із залізодефіцитною анемією.

Розподіл на кластери групи хворих із ХОЗЛ та коморбідним хронічним пієлонефритом із СКХ оксалатного генезу дозволив детальніше охарактеризувати картину змін еритропоезу у хворих даної групи. Згідно з отриманими даними показників клінічного аналізу крові до 1-го кластеру були віднесені хворі без анемічного синдрому (21,7% від кількості пацієнтів ІІІ-ї групи). До 2-го кластеру були віднесені хворі із анемією хронічного захворювання (26,1% від всіх хворих ІІІ-ї групи). 3-ій кластер склали хворі із залізодефіцитною анемією (52,2%). У хворих кластеру 1 рівень гемоглобіну, рівні еритроцитів та КП були у межах вікової норми. Отже, анемічного синдрому в даній підгрупі хворих не спостерігалося, хоча вміст гемоглобіну у крові цих хворих був вірогідно нижчим від показника у групі контролю ($p<0,05$). Рівні сироваткового заліза, феритину та еритропоетину вказують на нормальний стан депо заліза та еритропоезу в організмі.

Хворі кластеру 2 мали рівень гемоглобіну у 1,6 рази нижчий у порівнянні з показником у осіб контрольної групи ($p<0,05$). Рівень еритроцитів та КП були знижені у 1,7 рази та 20,6% відповід-

но у порівнянні із показниками у обстежених осіб групи контролю. Вміст у крові заліза відповідав нижній межі норми для осіб зрілого віку, однак показник був вірогідно нижчим від показника у контролі у 1,7 рази ($p<0,05$), що вказує на латентний дефіцит заліза в організмі таких хворих. Ці дані підтвердили встановлені нормальний рівень трансферину із тенденцією до зниження, вірогідне зниження вмісту у крові ферритину (у 1,4 рази ($p<0,05$)) та вмісту у крові еритропоетину (у 2,9 рази ($p<0,05$)). Згідно з діагностичними критеріями такі дані відповідають анемії хронічного захворювання внаслідок наявного ХОЗЛ та ХП із СКХ. Формування цього стану пояснюється тим, що у хворих на ХОЗЛ тривала гіпоксія і хронічний запальний процес обумовлюють циркуляцію в крові великої кількості активних форм кисню і прозапальних факторів, які значно гальмують гемопоетичну функцію кісткового мозку. Оскільки в даній групі у хворих наявні конкременти – оксалати, які виділяються із сечею у великій кількості, то, ймовірно, що відкладання солей оксалатів відбувається і в кістковому мозку, що гальмує гемопоез. На це вказує істотно знижений рівень еритропоетину. Внаслідок таких порушень у пацієнтів 2-го кластеру із ХОЗЛ та ХП із СКХ наявна анемія хронічного захворювання середнього ступеня важкості.

У хворих кластеру 3 спостерігалось зниження рівня гемоглобіну у 1,5 рази ($p<0,05$) у порівнянні із рівнем гемоглобіну у обстежених осіб контрольної групи. Рівень еритроцитів був знижений у 1,6 рази ($p<0,05$) у порівнянні з рівнем еритроцитів у хворих групи контролю. Рівень КП був нижчим на 23,5% ($p<0,05$) у порівнянні із рівнем КП у обстежених осіб контрольної групи. Такі зміни вказують на присутність гіпохромної анемії. Рівень еритропоетину був знижений у 3,5 рази ($p<0,05$) у обстежених осіб контрольної групи. Водночас, дослідження гомеостазу заліза у даному кластері хворих вказує на наявність глибокого маніфестованого сидеропенічного синдрому. Зокрема, встановлено вірогідно знижений рівень сироваткового заліза (у 2,2 рази ($p<0,05$)), вмісту трансферину у 1,8 рази ($p<0,05$), вірогідно знижений вміст у крові ферритину (у 7,5 рази ($p<0,05$)). Згідно з діагностичними критеріями такі дані відповідають залізодефіцитній анемії середнього ступеня тяжкості.

За умов коморбідності ХОЗЛ та ХП із СКХ із порушенням обміну щавелевої кислоти та накопичення оксалатів відбувається вихід індукованих оксидативним стресом цитокінів та вільних радикалів із бронхолегеневої системи в системну циркуляцію, активація лейкоцитів периферійної крові, перерозподіл заліза, що призводить до анемії, яка виникає раніше, ніж у периферичній крові буде задокументоване клінічно значуще підвищення маркерів запальної активації. У хворих на ХП із СКХ також виникає депонування кристалів оксалату кальцію в кістковому мозку, відбувається пригнічення еритропоезу з розвитком анемічного синдрому або анемії хронічного захворювання [7]. Анемічний синдром внаслідок встановленої недостатності секреції еритропоетину у нирках розвивається внаслідок ХП із СКХ, за якої гальмується вироблення еритропоетину через депонування кальцієво-оксалатних комплексів у нирковій паренхімі, а також внаслідок хронічної втрати еритроцитів і виснаження пулу заліза в організмі при мікро- та макрогематурії.

Висновки і пропозиції. За коморбідного перебігу хронічного обструктивного захворювання легень та хронічного пієлонефриту із супутньою сечокам'яною хворобою оксалатного генезу у 78,3% пацієнтів встановлено зміни еритропоезу, які у 26,1% пацієнтів відповідають анемії хронічного захворювання, а у 52,2% – залізодефіцитній анемії середнього ступеня тяжкості або їх поєднанню, які супроводжувались вірогідним зниженням вмісту в крові еритропоетину у межах 2,9-3,5 рази ($p<0,05$). Пропозицією, щодо продовження дослідження є розроблення методів адекватної корекції анемії у хворих із коморбідною патологією ХОЗЛ та ХП із СКХ оксалатного ґенезу з урахування механізмів її розвитку.

Список літератури:

1. Коваленко С. В. Зміни гемокоагуляційної ланки гемостазу у хворих на хронічні обструктивні захворювання легень / С. В. Коваленко, О. В. Андрусяк // Галицький лікарський вісник. – 2004. – № 4 (11) – С. 31-32.
2. Показатели крови и лейкоцитарного индекса интоксикации в оценке тяжести и определения прогноза при воспалительных, гнойных и гнойно-деструктивных заболеваниях / В. К. Островский, А. В. Маценко, Д. В. Янголенко, С. В. Макаров // Клин. лаб. диагност. – 2006. – № 6. – С. 50-53.
3. Хухліна О. С. Дисметаболічні порушення обміну щавелевої кислоти як провокаційний фактор розвитку хронічного обструктивного захворювання легень / О. С. Хухліна, К. В. Вілігорська // Здобутки клінічної та експериментальної медицини. – 2014. – № 1 (20). – С. 26-29.
4. Хухліна О. С. Зміни морфо-функціональних властивостей еритроцитів та їх роль в патогенезі взаємообтяження бронхіальної астми та хронічного холециститу / О. С. Хухліна, Т. В. Дудка, І. В. Дудка // Вісник ВДНЗУ «Укр. мед. стомат. академія». – 2013. – Т. 13, № 2 (42). – С. 95-98.
5. Хухліна О. С. Стан системи кровотворення у хворих на хронічне обструктивне захворювання легень та сечокам'яну хворобу / О. С. Хухліна, К. В. Вілігорська // Матеріали науково-практичної конференції «Коморбідність у клініці внутрішньої медицини: фактори ризику, механізми розвитку та взаємообтяження, особливості фармакотерапії», (Чернівці, 10-11 жовтня 2013 р.). – Чернівці: БДМУ, 2013. – С. 14-15.
6. An official American thoracic society / European respiratory society statement: update on limb muscle dysfunction in chronic obstructive pulmonary disease / F. Maltais, M. Decramer, R. Casaburi, E. Barreiro // Am. J. Respir. Crit. Care Med. – 2014. – № 189. – P. 15–62.
7. Franceschi C. Chronic Inflammation (Inflammaging) and Its Potential contribution to Age-associated Diseases / C. Franceschi, J. Campisi // Advances in Geroscience: Impact on Healthspan and Chronic Disease Perspective.- 2014. – № 69. – P. 4-6.

Хухлина О.С., Вилигорская К.В., Антонив А.А.
Буковинский государственный медицинский университет

ИЗМЕНЕНИЯ СОСТОЯНИЯ СИСТЕМЫ ЭРИТРОПОЭЗА ПРИ КОМОРБИДНОМ ТЕЧЕНИИ ХРОНИЧЕСКОГО ОБСТРУКТИВНОГО ЗАБОЛЕВАНИЯ ЛЕГКИХ И ХРОНИЧЕСКОГО ПИЕЛОНЕФРИТА С СОПУТСТВУЮЩЕЙ МОЧЕКАМЕННОЙ БОЛЕЗНЬЮ

Аннотация
При коморбидном течении хроничского обструктивного заболевания легких и хронического пиелонефрита с сопутствующей ему мочекаменной болезнью оксалатного генеза, у 78,3% пациентов были установлены изменения в системе эритропоэза, которые у 52,2% соответствовали железодефицитной анемии средней степени тяжести, а у 26,1% пациентов – анемии хронического заболевания или их сочетанию, и сопровождались вероятным понижением уровня эритропоэтина в крови в пределах 2,9-3,5 раза ($p<0,05$).
Ключевые слова: оксалаты, ХОБЛ, хронический пиелонефрит, МКБ, анемия, эритропоэз.

Khukhlina O.S., Viligorska K.V., Antoniv A.A.
Bukovinian State Medical University

ERYTHROPOIESIS STATE CHANGE IN PATIENTS WITH COMORBID CHRONIC OBSTRUCTIVE PULMONARY DISEASE AND CHRONIC PYELONEHRITIS WITH UROLITHIASIS

Summary
In comorbidity of chronic obstructive pulmonary disease and chronic pyelonephritis with oxalic acid stones, changes of erythropoiesis were found in 78,3% of patients, in particular – 52,2% corresponded with mild iron-deficiency anemia and in 26,1% of patients – chronic disease anemia or their combination. These changes were accompanied with likely reduction in blood erythropoietin within 2,9-3,5 times ($p <0,05$).
Keywords: oxalates, anemia, iron deficiency, chronic pyelonephritis, erythropoiesis.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

УДК 005:65:304:369:316.35+316.4 (614.2+615.1)

ЗОВНІШНЯ СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ КОМПАНІЙ

Братішко Ю.С.
Національний фармацевтичний університет

Стаття присвячена актуальній проблемі – дослідженню системи зовнішньої соціальної відповідальності фармацевтичних компаній в Україні. Автором дано визначення зовнішньої соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу. У статті проаналізовані основні напрямки і форми реалізації зовнішньої соціальної відповідальності фармацевтичних компаній. Автором виявлено напрями зовнішньої соціальної відповідальності фармацевтичних компаній, які потребують більш ефективного управлінського впливу. Також автором розроблені рекомендації щодо збалансованого управління системою соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу.
Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальна відповідальність фармацевтичного бізнесу, зовнішня соціальна відповідальність, фармацевтична компанія.

Постановка проблеми. Як показали дослідження досвіду функціонування провідних фармацевтичних компаній (ФК) світу та України, сьогодні значна частка ФК усвідомлює власну роль в житті країни, ФК мають прагнення до перетворення у високотехнологічні, екологічно небайдужі, соціально відповідальні установи, які здатні забезпечувати населення якісними, безпечними та доступними за ціною лікарськими засобами, необхідними для підвищення якості життя населення. Тільки за цих умов у ФК є можливість йти шляхом сталого соціально-економічного розвитку, враховуючи власні та суспільні потреби.

Сьогодні все більша кількість вітчизняних ФК опікується питанням формування та розвитку такого напрямку своєї діяльності як соціальна відповідальність (СВ). Зростання зацікавленості та усвідомлення корисності соціально відповідальної поведінки для ФК підтверджується значним фінансування ними соціальної сфери, великою кількістю соціально орієнтованих проектів, які реалізовані ФК протягом останнього десятиріччя, наявністю на деяких ФК посад менеджерів із соціальної відповідальності, наявністю на офіційних сайтах компаній інформації щодо напрямків СВ, регулярним складанням та оприлюдненням соціальних звітів, посіданням значних місць у національних рейтингах найбільш соціально відповідальних компаній України, а також вітчизняні ФК стають лідерами рейтингів щодо Індексу прозорості та підзвітності компаній в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам управління соціально-відповідальної діяльністю і соціально-економічного розвитку підприємств присвячені наукові дослідження українських вчених Афанасьєва М. В., Воронкової А. Е., Герасимчука В. Г., Кизима М. О., Колота А. М., Новікової О. Ф., Раєвнєвої О. В., Ушакової Н. М. та інших вчених. У фармації шляхи управління СВ фармацевтичного бізнесу розробляються в роботах наукових шкіл Котвицької А. А., Книша Є. Г., Мнушко З. М., Немченко А. С., Посилкіної О. В., Толочка В. М. та інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але, зважаючи на значний науковий доробок, недостатньо опрацьованими лишаються питання формування системи управління внутрішньої соціальної відповідальністю фармацевтичного бізнесу (СВФБ), зокрема зовнішньої СВ сучасних ФК, що робить актуальною подальшу розробку даної проблематики.

Мета статті. Отже, головною метою цієї роботи є дослідження та аналіз основних напрямків і форм реалізації зовнішньої соціальної відповідальності ФК; виявлення напрямків зовнішньої соціальної відповідальності ФК, які потребують більш ефективного управління; а також розробка рекомендацій щодо збалансованого управління системою СВФБ.

Виклад основного матеріалу. СВФБ – це здатність суб'єктів фармацевтичної галузі брати на себе зобов'язання фінансового, економічного, соціального і екологічного характеру за наслідки їхньої діяльності перед державою, суспільством, навколишнім співтовариством, персоналом, бізнес-партнерами та іншими зацікавленими сторонами, яка реалізується через етичну поведінку з урахуванням інтересів і очікувань всіх стейкхолдерів при дотриманні чинного законодавства і міжнародних стандартів на принципах добровільності і взаємної вигоди [1].

СВФБ передбачає: забезпечення населення якісними, ефективними, безпечними та доступними за ціною лікарськими засобами; створення умов для розвитку професійної відповідальності працівників фармацевтичної галузі відповідно до вимог соціальних норм; забезпечення умов екологічно чистого виробництва і сприяння поліпшенню екологічної ситуації в місцях присутності виробничих потужностей; участь у регіональних соціальних програмах розвитку територій і реалізацію власних соціальних проектів. СВФБ базується на принципах дотримання чинного законодавства, врахуванні вимог міжнародних стандартів якості і передбачає значну міру добровільності в реалізації соціальних заходів. Саме добровільний характер реалізації соціаль-

© Братішко Ю.С., 2016

них заходів обумовлює існуюче розмаїття підходів до формування системи СВФБ.

До складових СВФБ можна віднести складові якості, соціальну, екологічну, управлінську, правову та складову розвитку, які реалізуються як у вигляді внутрішньої та зовнішньої відповідальності (рис. 1).

Об'єктом дослідження даної статті є зовнішня СВ сучасних фармацевтичних підприємств.

Зовнішня СВФБ – це здатність суб'єктів фармацевтичної галузі брати на себе зобов'язання фінансового, економічного, екологічного, соціального і етичного характеру за наслідки їх діяльності перед державою та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, місцевим співтовариством, суспільством та суспільними організаціями, споживачами, клієнтами, пацієнтами, лікарями та провізорами, постачальниками, бізнес-партнерами, конкурентами, фінансово-кредитними та податковими закладами, інвесторами, засобами масової інформації та іншими зацікавленими сторонами (рис. 2).

За результатами проведених досліджень можна зробити висновки, що до зовнішньої СВ ФК належить:

1) ділова практика щодо впровадження на фармацевтичних підприємствах України систем менеджменту якості для забезпечення населення лікарськими засобами належної якості, що підтверджується наявністю у ФК відповідних сертифікатів – так у сучасних ФК впровадження систем менеджменту якості підтверджується наявністю сертифікатів GxP, ISO 9000, ISO 13485 та ін. (дослідження щодо наявності у ФК відповідних сертифікатів наведені у табл. 1);

2) ділова практика щодо впровадження на фармацевтичних підприємствах України систем

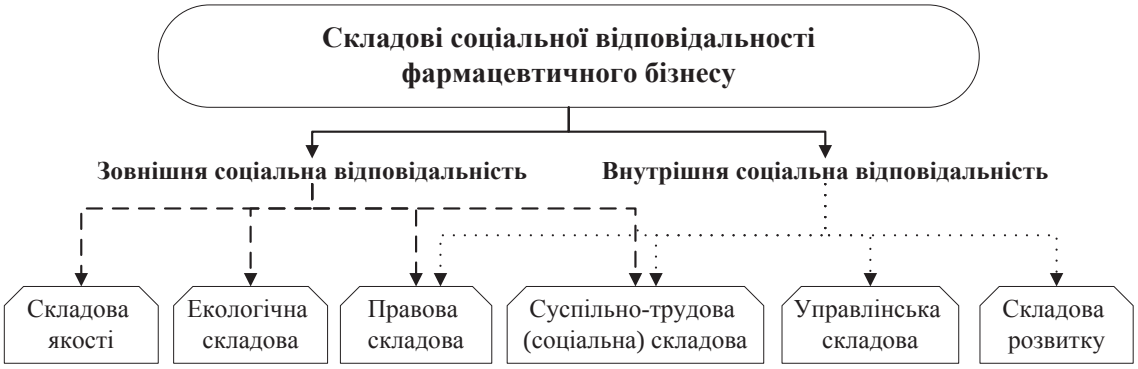

Рис. 1. Складові соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу

Джерело: розроблено автором

Рис. 2. Об'єкти (стейкхолдери) соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу

Джерело: розроблено автором

екологічного менеджменту для забезпечення відповідального поводження до навколишнього середовища, що підтверджується наявністю у ФК відповідних сертифікатів – так у сучасних ФК впровадження систем менеджменту якості підтверджується наявністю сертифікатів ISO 14000, ISO 50000 та ін. (дослідження щодо наявності у ФК відповідних сертифікатів наведені у табл. 2);

Таблиця 1

Результати оцінки наявності сертифікатів міжнародних стандартів якості та галузевих належних практик досліджуваних фармацевтичних компаній України у 2016 році

Фармацевтична компанія	наявність сертифіката GxP	наявність сертифіката ISO 9000	наявність сертифіката ISO 13485	наявність сертифіката ISO 17025	впровадження системи TQM
Промислові фармацевтичні підприємства					
ПАТ «Фармак»	+	+	+	–	+
Корпорація «Артеріум»	+	+	–	–	+
ПАТ НПЦ «Борщагівський ХФЗ»	+	+	–	+	–
ФФ «Дарниця»	+	+	–	–	+
ТОВ «ФК «Здоров'я»	+	+	–	–	–
ПАТ «Київський вітамінний завод»	–	+	–	–	–
ТОВ «Мікрофарм»	+	–	–	–	–
ТОВ «Тернофарм»	+	–	–	–	–
ПрАТ «Лекхім-Харків»	–	–	–	–	–
ПАТ «Фармстандарт-Біолік»	–	–	–	–	–
Корпорація «Юрія-Фарм»	+	+	+	–	–
ТОВ «Такеда Україна»	+	–	–	–	+
ТОВ «Тева Україна»	+	–	–	–	+
Дистриб'юторські фармацевтичні компанії					
ТОВ «Артур-К»	–	–	–	–	–
ТОВ «БаДМ»	+	–	–	–	–
СП «Оптима-Фарм, ЛТД»	–	–	–	–	–
ПТП МП фірма «Едельвейс»	–	–	–	–	–
Компанія «Дельта Медикел»	+	+	–	–	–
Аптечні мережі					
Мережа аптек «Мед Сервис Груп»	–	–	–	–	–
Мережа аптек «Гамма-55»	–	–	–	–	–
Мережа «Аптека низьких цін»	–	–	–	–	–
Мережа аптек «Здоров'я»	–	–	–	–	–
Мережа аптек «Леда»	–	–	–	–	–
Мережа аптек «9-1-1»	–	–	–	–	–
Мережа «Аптека доброго дня»	–	–	–	–	–

Джерело: розроблено автором на підставі вивчення інформації з офіційних сайтів компаній

3) ділова практика щодо впровадження на фармацевтичних підприємствах України систем соціально орієнтованого менеджменту та соціальної відповідальності для забезпечення довгострокових переваг та побудови партнерських відносин з ключовими стейкхолдерами, що підтверджується наявністю у ФК відповідних сертифікатів – так деякі ФК України приєднались до ініціативи ООН з питань соціальної відповідальності та беруть участь у реалізації положень Глобального договору, впроваджують стандарти ISO 26000, SA 8000 (дослідження щодо наявності у ФК відповідних сертифікатів наведені у табл. 3);

Таблиця 2

Результати оцінки наявності сертифікатів екологічного менеджменту досліджуваних фармацевтичних компаній України у 2016 році

Фармацевтична компанія	наявність сертифіката ISO 14000	наявність сертифіката IMPAC 10000	наявність сертифіката ISO 50000
Промислові фармацевтичні підприємства			
ПАТ «Фармак»	+	–	–
Корпорація «Артеріум»	+	–	–
ПАТ НПЦ «Борщагівський ХФЗ»	+	+	+
ФФ «Дарниця»	–	–	–
ТОВ «ФК «Здоров'я»	+	–	–
ПАТ «Київський вітамінний завод»	–	–	–
ТОВ «Мікрофарм»	–	–	–
ТОВ «Тернофарм»	–	–	–
ПрАТ «Лекхім-Харків»	–	–	–
ПАТ «Фармстандарт-Біолік»	–	–	–
Корпорація «Юрія-Фарм»	–	–	–
ТОВ «Такеда Україна»	–	–	–
ТОВ «Тева Україна»	–	–	–
Дистриб'юторські фармацевтичні компанії			
ТОВ «Артур-К»	–	–	–
ТОВ «БаДМ»	–	–	–
СП «Оптима-Фарм, ЛТД»	–	–	–
ПТП МП фірма «Едельвейс»	–	–	–
Компанія «Дельта Медикел»	–	–	–
Аптечні мережі			
Мережа аптек «Мед Сервис Груп»	–	–	–
Мережа аптек «Гамма-55»	–	–	–
Мережа «Аптека низьких цін»	–	–	–
Мережа аптек «Здоров'я»	–	–	–
Мережа аптек «Леда»	–	–	–
Мережа аптек «9-1-1»	–	–	–
Мережа «Аптека доброго дня»	–	–	–

Джерело: розроблено автором на підставі вивчення інформації з офіційних сайтів компаній

Іншими напрямками зовнішньої СВ ФК України сьогодні є: наявність на власному інтернет-сайті розділу щодо соціальної відповідальності; оприлюднення цілей діяльності ФК; розкриття інформації про місію ФК; наявність реалізованих соціальних програм розвитку; розкриття інформації про коло бізнес-партнерів; розкриття інформації про корпоративну соціальну від-

повідальність компанії; наявність розроблених документів, які підтверджують націленість діяльності на соціальну відповідальність; розкриття інформації про благодійність, меценатство та рівень соціально орієнтованих витрат; складання та оприлюднення соціальної (нефінансової) звітності; наявність у вільному доступі фінансових звітів про діяльність підприємства; участь у конкурсах з соціальної відповідальності та ін.

Таблиця 3

Результати оцінки наявності сертифікатів зі стандартів з соціальної відповідальності бізнесу досліджуваних фармацевтичних компаній України у 2016 році

Фармацевтична компанія	наявність сертифіката ISO 26000	наявність сертифіката SA 8000	участь у Глобальному договорі ООН з питань соціальної відповідальності
Промислові фармацевтичні підприємства			
ПАТ «Фармак»	–	–	+
Корпорація «Артеріум»	–	+	+
ПАТ НПЦ «Борщагівський ХФЗ»	–	+	–
ФФ «Дарниця»	–	–	–
ТОВ «ФК «Здоров'я»	–	–	–
ПАТ «Київський вітамінний завод»	–	–	–
ТОВ «Мікрофарм»	–	–	–
ТОВ «Тернофарм»	–	–	–
ПрАТ «Лекхім-Харків»	–	–	–
ПАТ «Фармстандарт-Біолік»	–	–	–
Корпорація «Юрія-Фарм»	–	–	–
ТОВ «Такеда Україна»	+	–	–
ТОВ «Тева Україна»	–	–	–
Дистриб'юторські фармацевтичні компанії			
ТОВ «Артур-К»	–	–	–
ТОВ «БаДМ»	–	–	–
СП «Оптима-Фарм, ЛТД»	–	–	–
ПТП МП фірма «Едельвейс»	–	–	–
Компанія «Дельта Медикел»	–	–	–
Аптечні мережі			
Мережа аптек «Мед Сервис Груп»	–	–	–
Мережа аптек «Гамма-55»	–	–	–
Мережа «Аптека низьких цін»	–	–	–
Мережа аптек «Здоров'я»	–	–	–
Мережа аптек «Леда»	–	–	–
Мережа аптек «9-1-1»	–	–	–
Мережа «Аптека доброго дня»	–	–	–

Джерело: розроблено автором на підставі вивчення інформації з офіційних сайтів компаній

Висновки і пропозиції. Отже, сьогодні більшість досліджуваних ФК зважають на необхідність реалізації політики СВ, але, з огляду на проведені дослідження, масштаби зовнішньої СВ є все ж таки більшими, ніж внутрішньої. Тому, сучасним ФК слід більше уваги приділяти не тільки зовнішнім соціальним програмам, але й більше турбуватись про власний персонал.

Список літератури:

1. Братішко Ю. С. Розробка алгоритму формування системи соціальної відповідальності фармацевтичних підприємств / Ю. С. Братішко // Управління, економіка та забезпечення якості в фармації. – 2015. – № 4. – С. 52–59.
2. Bratishko Yu. S. Assessment of social responsibility of pharmaceutical business / Yu. S. Bratishko // Problems of social and economic development of business: Collection of scientific articles. Vol. 1. – Publish.house «BREEZE», Montreal, Canada, 2014. – P. 205–209.
3. http://bcpp.com.ua/.
4. http://farmak.ua/
5. http://www.arterium.ua/
6. http://www.darnitsa.ua/
7. http://www.ukrstat.gov.ua/.
8. http://www.vitamin.com.ua/
9. http://www.work.ua/.
10. https://hh.ua.
11. https://www.zt.com.ua/.
12. http://microfarm.com.ua/.
13. http://ternopharm.com.ua/.
14. http://www.ooobadm.dp.ua/.
15. http://artur-k.com.ua/.
16. http://www.uf.ua/.
17. http://www.teva.ua/.
18. http://www.takeda.ua/.
19. http://med-service.com.ua/.

Братишко Ю.С.
Национальный фармацевтический университет

ВНЕШНЯЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ КОМПАНИЙ

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме – исследованию системы внешней социальной ответственности фармацевтических компаний в Украине. Автором дано определение внешней социальной ответственности фармацевтического бизнеса. В статье проанализированы основные направления и формы реализации внешней социальной ответственности фармацевтических компаний. Автором выявлены направления внешней социальной ответственности фармацевтических компаний, которые нуждаются в более эффективном управленческом воздействии. Также автором разработаны рекомендации по сбалансированному управлению системой социальной ответственности фармацевтического бизнеса.
Ключевые слова: социальная ответственность, социальная ответственность фармацевтического бизнеса, внешняя социальная ответственность, фармацевтическая компания.

Bratishko Yu.S.
National University of Pharmacy

EXTERNAL SOCIAL RESPONSIBILITY OF PHARMACEUTICAL COMPANIES

Summary
Article is devoted to an actual problem – research of system of external social responsibility of the pharmaceutical companies in Ukraine. The author has given definition of external social responsibility of pharmaceutical business. In article the main directions and forms of realization of external social responsibility of the pharmaceutical companies are analyzed. The author has revealed the directions of external social responsibility of the pharmaceutical companies which need more effective administrative influence. Also the author has developed recommendations about the balanced management of social responsibility of pharmaceutical business of system.
Keywords: social responsibility, social responsibility of pharmaceutical business, external social responsibility, pharmaceutical company.

УДК 617.7:616.379-008.64

ДИНАМІКА ОФТАЛЬМОЛОГІЧНИХ УРАЖЕНЬ НА ТЛІ ЦУКРОВОГО ДІАБЕТУ І ТИПУ ПРОТЯГОМ 2012-2014 РОКІВ У ГОСПІТАЛІЗОВАНИХ ПАЦІЄНТІВ

Яковлева О.О., Коваль А.І.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

Дане ретроспективне дослідження проведено на базі ендокринологічного відділення Хмельницької обласної лікарні. Здійснено аналіз 604 карт історій хвороб (форма 003/0) потягом 2012-2014 років. Критеріями виключеннями були діти та підлітки, хворі на цукровий діабет І типу, а також вагітні жінки. Встановлено, що діабетичне ураження очей, як ускладнення основного захворювання, досягає високих показників (91,59-98,66%), що свідчить про зниження гостроти зору, а подальшому повної сліпоти. За результатами проведеного дослідження переважали хворі середнього віку у 2014 році (102 хворих) та молодого віку у 2013 році (75 хворих).
Ключові слова: цукровий діабет І типу, діабетична ретинопатія, діабетична ангіопатія сітківки, діабетична катаракта.

Постановка проблеми. Цукрови й діабет є захворюванням гетерогенним, неоднорідним [1]. На даний час відмічається ріст розповсюдженості цукрового діабету (ЦД) та його ускладнень [2]. При ЦД розвиток мікро- та макросудинних ускладнень асоціюється з віком пацієнта, тривалістю захворювання та особливо зі ступіню компенсації вуглеводневого обміну [3]. Патологічні реакції, які призводять до розвитку судинних уражень, протікають на рівні ендотеліальних клітин [4].

При цукровому діабеті частіше, ніж при інших ендокринних захворюваннях спостерігаються різні ураження органа зору – запальні захворювання повік і кон'юнктиви, ксантелазми, ангіопатії бульбарної кон'юнктиви й епісклери, різні форми кератодистрофії, передні увеїти, рубеоз райдужки, порушення гемо- й гідродинаміки ока. Більшість

© Яковлева О.О., Коваль А.І., 2016

із перерахованих уражень мають неспецифічний характер, і цукровий діабет при цьому слід розглядати, як чинник ризику, що підвищує частоту їх виникнення й тяжкість [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коливання рівня цукру в крові іноді можуть супроводжуватися коливаннями гостроти зору, так як кришталик при цьому змінює свою кривизну. Так, при різкій декомпенсації діабету можлива поява тимчасової короткозорості, яка зникає або значно зменшується на тлі нормалізації рівня цукру в крові. Відновлення звичайного стану кришталика і стабілізація гостроти зору відбувається протягом 1-2 місяців після ліквідації гіперглікемії [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на новітні досягнення у контролі рівня глюкози крові та сучасні методики лікування цукрового діабету, пошкодження сітківки ока (діабетична ретинопатія) посідає перше місце серед ускладнень з боку органа зору при діабеті. Паралельно зі змінами на сітківці можуть виникати помутніння в структурах кришталика. Відомо, що кришталик є прозорою біологічною лінзою, в якій заломлюються промені, що попадають крізь зіницю у око. Помутніння кришталика називається катарактою та може бути спричинене високою гіперглікемією та перепадами рівнів глюкози у крові [6].

Мета статті. Дослідження ситуації щодо розповсюдження ураження очей при цукровому діабеті I типу.

Виклад основного матеріалу. Матеріали та методи дослідження. Дослідження проведено на базі ендокринологічного відділення Хмельницької обласної лікарні. Проаналізовано 604 карт історій хвороб (форма 003/0) та листів призначень пацієнтів, які були госпіталізовані протягом 2012-2014 років. Діабетичне ураження очей, як ускладнення основного захворювання, встановлено за даними клінічного обстеження та лабораторних досліджень. Статистичний аналіз було проведено з використанням комп'ютерної програми STATISTICA. Критеріями виключеннями були діти та підлітки, хворі на цукровий діабет I типу, а також вагітні жінки.

Результати та їх обговорення. Цукровий діабет I типу верифікований на основі регламентуючих документів та комплексного обстеження пацієнтів. Переважала частота захворюваності на цукровий діабет I типу у 2012 році: чоловіки – 134 (59,82%), жінки – 90 (40,18%); в 2013 році: жінки – 86 (51,81%), чоловіки – 80 (48,19%); в 2014 році: чоловіки – 121 (56,54%), жінки 93 – (43,46%). За віком хворі розподілялись відповідно до вікових груп пацієнтів (табл. 1).

Очевидно, що переважали хворі середнього віку (особливо в 2014 році) та молодого віку (в 2013 році), без значної динаміки за ці терміни спостереження.

Звертає на себе увагу практично максимальна частота діагностичного ураження очей, що досягає 91,59-98,66%, тобто майже у кожного хворого. У результаті проведених досліджень історій хвороб у хворих на цукровий діабет I типу ураження очей діагностовано у 2012 році – 221 пацієнт (98,66%) серед 224 хворих; 2013 році – 161 пацієнт (96,4%) серед 166 зворих; у 2014 році – 196 пацієнтів (91,59%) серед 214 хворих.

Ці ураження мають судинний характер: так, з них діабетична ангіопатія сітківки спостерігалася: у 2012 році – 221 хворого (65,16%), у 2013 році – 99

Таблиця 1

Структура розподілу хворих цукровим діабетом I типу за віком

Група хворих	Роки спостереження					
	2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	абсол.	%	абсол.	%	абсол.	%
I група – молодий вік (18-29 р.)	95 хворих	42,4%	75 хворих	45,2%	75 хворих	35,0%
II група – середній вік (30-44 р.)	93 хворих	41,5%	65 хворих	39,1%	102 хворих	47,7%
III група – зрілий вік (59-64 р.)	36 хворих	16,1%	26 хворих	15,7%	37 хворих	17,1%
Всього хворих:	224	100%	166	100%	214	100%

Таблиця 2

Структура діагностована відповідно класифікації діабетичної ретинопатії в 2012-2014 роках

Стадії ретинопатії	Роки спостереження					
	2012 рік		2013 рік		2014 рік	
	абсол.	%	абсол.	%	абсол.	%
Непроліферативна стадія	29 хворих	38,67%	30 хворих	52,63%	44 хворих	60,27%
Проліферативна стадія	42 хворих	56,0%	18 хворих	31,58%	21 хворих	28,77%
Препроліферативна стадія	4 хворих	5,33%	9 хворих	15,79%	8 хворих	10,96%
Всього хворих:	75	100%	57	100%	73	100%

Таблиця 3

Структура розподілу варіантів діабетичної катаракти в 2012-2014 роках

Варіанти діабетичної катаракти	Роки спостереження					
	2012 рік		2013 рік		2014 рік	
	абсол.	%	абсол.	%	абсол.	%
Початкова діабетична катаракта	103 хворих	93,64%	33 хворих	94,29%	49 хворих	92,45%
Ускладнена діабетична катаракта	7 хворих	6,36%	2 хворих	5,71%	4 хворих	7,55%
Всього хворих:	110	100%	35	100%	53	100%

хворих (61,86%), у 2014 році – 121 хворого (61,73%) цукровим діабетом I типу. Дещо рідше спостерігається дегенеративні процеси в сітківці. Розвиток діабетичної ретинопатії діагностовано у: 2012 році – 75 хворих (52,08%); 2013 році – 57 хворих (57,56%); 2014 році – 73 пацієнтів (37,24%) (табл. 2).

З високою частотою також виявлено ускладнення основного діагнозу, а саме діабетична катаракта, яка спостерігалася у: 2012 році – 110 пацієнтів (49,77%); 2013 році – 35 пацієнтів (21,86%); у 2014 році – 53 пацієнтів (27,04%) цукровим діабетом I типу.

Розподіл характеру діабетичної катаракти за частотою свідчив на користь початкових її стадій (табл. 3).

Раннє виявлення та лікування ретинопатії при цукровому діабеті дозволяє довше зберігати зір хворого. Оптимальний рівень холестерину, глюкози в крові та артеріального тиску, що дозволяє уникнути ускладнень із зором при цукровому діабеті.

Лікування лазерною коагуляцією проводилось у: 2012 році – 20 хворим (9,05%), 2013 році – 12 хворим (7,5%), 2014 році – 14 пацієнтів (7,14%).

Висновки і пропозиції. 1. Частота ураження очей на тлі ЦД I типу досягає високих показників (91,59-98,66%).

2. Ускладення ЦД I типу, а саме діабетична ангіопітія сітківки спостерігалася у 61,73-65,16% хворих, дещо рідше діагностовоно діабетичну ретинопатії у різних стадіях – 37,24-57,56% хворих.

3. Така ситуація зберігає небезпеку та віддзеркалює недостатній контроль рівнів перебігу захворювання.

4. В подальшому дослідженні планується оцінити витрати на фармакотерапію лікування даного ускладення хворих ЦД I типу.

Список літератури:

1. Ендокринологія / Під ред. проф. П. М. Бондар – Вінниця: НОВА КНИГА, 2010. – 264 с.
2. Кособян Е. П. Вазомоторная функция эндотелия и эластичность артериальной стенки у пациентов с сахарным диабетом 1-го типа на разных стадиях диабетической ретинопатии /Кособян Е. П., Ярек-Мартынова И. Я., Парфенов А. С., Шестакова М. В. // Журнал «Проблемы ендокринологии». – 2012. – № 4. – С. 22-26.
3. Анциферов М. Б. Современные технологии в лечении сахарного диабета 1-го типа: дозаторы инсулина./Анциферов М. Б., Котешкова О. М., Орлова Е. В.// Журнал «Лечащий врач».- 2010-№ 4 – С. 48-53.
4. Ермакова Н. А. Роль фактора роста эндотелия сосудов в развитии диабетической ретинопатии у больных сахарным диабетом 1-го типа / Ермакова Н. А., Сыроедова О. Н., Анциферов М. Б., Балацкая Н. В., Краснова Л. Б. // Журнал «Вестник офтальмологии». – 2008. – № 1. – С. 25-28.
5. http://vizio.com.ua
6. http://med.dobrobut.com
7. http://megasite.in.ua

Яковлева О.А., Коваль А.И.
Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ДИНАМИКА ОФТАЛЬМОЛОГИЧЕСКИХ ПОРАЖЕНИЙ НА ФОНЕ САХАРНОГО ДИАБЕТА I ТИПА ЗА 2012-2014 ГОДЫ У ГОСПИТАЛИЗИРОВАННЫХ ПАЦИЕНТОВ

Аннотация
Данное ретроспективное исследование проведено на базе ендокринологического отделения Хмельницкой областной больницы, при анализе 604 карт историй болезней (форма 003/0) за период 2012-2014 г. Критериями исключениями были дети и подростки, больные сахарным диабетом I типа, а также беременные женщины. Установлено, что диабетическое поражение глаз, как осложнения основного заболевания, достигает высокой частоты показателей (91,59-98,66%), что свидетельствует о снижении остроты зрения, а в дальнейшем полной слепоты. По результатам проведенного исследования преобладали больные среднего возраста в 2014 году (102 больных) и молодого возраста в 2013 году (75 больных).
Ключевые слова: сахарный диабет I типа, диабетическая ретинопатия, диабетическая ангиопатия сетчатки, диабетическая катаракта.

Yakovleva O.O., Koval A.I.
Vinnytsya National Pirogov Memorial Medical University

DYNAMICS OPHTHALMIC DAMAGE OF HOSPITAL PATIENTS WITH DIABETES MELLITUS I TYPE DURING 2012-2014

Summary
This retrospective research was conducted in the endocrinological department of Khmelnytsky regional hospital. The study was based on the retrospective analysis of 604 medical histories of patients with type I diabetes mellitus (DM) (form 003/0) in 2012-2014. The exclusion criteria were as follows: children and teenagers with type I DM, pregnant women. It has been found that the diabetic ophthalmic damage as a complication of the underlying disease has high index (91,59-98,66%). This indicates a decrease of visual acuity, and further development of complete blindness. As a result of this research it has been found that in 2014 was dominated middle-aged patients (102 patients), in 2013 – young age (75 patients).
Keywords: diabetes mellitus, diabetic retinopathy, diabetic retinal angiopathy, diabetic cataract.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 512.547.25

МАТРИЧНІ ЗОБРАЖЕННЯ СКІНЧЕННИХ ГРУП НАД ЛОКАЛЬНИМИ ФАКТОРІАЛЬНИМИ КІЛЬЦЯМИ

Стойка М.В.
Ужгородський національний університет

В даній роботі розглядається питання дикості скінченної 2-групи над локальними факторіальними кільцями. Зокрема, розглядається дикість скінченної 2-групи G порядку $|G| > 1$ над нетеровим локальним факторіальним кільцем K характеристики нуль з полем лишків характеристики 2, коли $2 = t_1t_2$, де t_1, t_2 – різні прості елементи кільця K ($t_1 \neq \theta t_2$, $\theta \in K^*$) і K/t_1K не є областю головних ідеалів, де K^* – мультиплікативна група кільця K.

Ключові слова: матричні зображення, нетерове кільце, факторіальне кільце, локальне кільце, поле лишків, дикі групи.

Постановка проблеми. Як і у випадку матричних зображень скінченних груп над полем, будова матричних зображень груп над кільцями також залежить від характеристики кільця. Але, у випадку полів, можуть бути лише дві можливості: характеристика поля взаємно проста, чи не взаємно проста з порядком групи. Для кілець таких можливостей досить багато. Якщо говорити про матричні зображення над локальними кільцями, то найважливішими випадками є такі: 1) G – p-група, а K – кільце характеристики 0, $K/Rad\ K$ – кільце характеристики 0 (не модулярний випадок); 2) G – p-група, а K – кільце характеристики p^s ($s > 0$) (модулярний випадок); 3) G – p-група, а K – кільце характеристики 0, $K/Rad\ K$ – кільце характеристики p^s ($s > 0$) (модулярний випадок).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Випадки 1) та 2) вивчені достатньо добре [1-6]. Приведемо деякі результати для $p = 2$.

Теорема 4.1 [1]. Нехай G – скінченна нециклічна 2-група, K – нетерова локальна область цілісності характеристики нуль з полем лишків характеристики 2 і W – максимальний ідеал кільця K. Група G не є дикою над кільцем K тоді і тільки тоді, коли G – група порядку 4 і $W = 2K$.

Теорема 4.2 [1]. Нехай G – циклічна 2-група порядку $|G| > 4$, K – нетерова локальна область цілісності характеристики нуль з полем лишків характеристики 2 і W – максимальний ідеал кільця K. Група G не є дикою над кільцем K тоді і тільки тоді, коли $|G| = 8$ і $W = 2K$.

Теорема 4.3 [2]. Нехай $H = \langle a \rangle$ – циклічна група порядку 4 і K – нетерова локальна область цілісності характеристики нуль з полем лишків характеристики 2 і K не є дискретно нормованим кільцем. Тоді група H є дикою над кільцем K, якщо виконується одна з умов:

1) 2 – не є простим елементом кільця K;

2) фактор-кільце $K/2K$ не є кільцем головних ідеалів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо говорити про випадок 3), то найскладнішою і найменше вивченою задачею є така, для якої група G має порядок 2 і $s = 1$. Зауважимо, що чим меншим є порядок групи чи число s, тим складніше, при однакових обмеженнях на кільце, довести дикість відповідної задачі (якщо вона є такою).

Мета статті. Головною метою статті є описання диких скінченних груп над локальними кільцями.

Виклад основного матеріалу. В роботі розглядаються матричні зображення циклічної групи порядку 2 над кільцем K характеристики 0, таким, що $K/Rad\ K$ – кільце характеристики 2.

Спочатку доведемо деякі леми.

Лема 1. *Нехай K – нетерове локальне факторіальне кільце характеристики нуль з полем лишків характеристики 2, $2 = t_1t_2$, де t_1, t_2 – різні прості елементи кільця K, $t_1 \neq \theta t_2$ ($\theta \in K^*$), де K^* – мультиплікативна група кільця K. Нехай K/t_1K не є областю головних ідеалів. Тоді існують такі елементи $\overline{u}$, $\overline{v}$ із кільця $K_1 = K/t_1K$, що $\overline{V} = \langle \overline{u}, \overline{v} \rangle$ не буде головним ідеалом кільця $\overline{K}1$. Нехай $\overline{u} = u + t_1K$, $\overline{v} = v + t_1K$, $(u,v \in K)$. Тоді $(u,t_1) = 1$, $(v,t_1) = 1$.*

Доведення. Розглянемо $u = u_1d$, $v = v_1d$, де $(u_1,v_1) = 1$ $(u_1,v_1,d \in K)$. Очевидно, ідеал $V_1 = \langle u_1,v_1 \rangle$ не є головним в K, бо якщо $V_1 = Kt$ $(t \in K^*)$, то $u_1 = \alpha_1 t$, $v_1 = \beta_1 t$ $(\alpha_1,\beta_1 \in K)$, тобто u_1 і v_1 не є взаємно простими. Покажемо, що ідеал V_1 не співпадає з усім кільцем. Нехай $V_1 = K$, $1 = \alpha_1u_1 + \beta_1v_1$ $(\alpha_1,\beta_1 \in K)$. Тоді $d = \alpha_1du_1 + \beta_1dv_1 = \alpha_1u + \beta_1v \in V = Ku + Kv$, звідки $V = Kd$. Позначимо $u = \lambda_1d$, $v = \lambda_2d$ $(\lambda_1,\lambda_2 \in K)$. Тоді маємо $\overline{u} = \lambda_1d + t_1K$, $\overline{v} = \lambda_2d + t_1K$, тобто $\overline{u} = (\lambda_1 + t_1K)(d + t_1K)$, $\overline{v} = (\lambda_2 + t_1K)(d + t_1K)$, де $\overline{d} = d + t_1K \in \overline{V}$. Значить, $\overline{V}$ – головний ідеал. Отримали протиріччя. Отже, $V_1 \neq K$ і $V_1 \neq Kt$, тобто V_1 не є головним ідеалом. Значить $(u,t_1) = 1$, $(v,t_1) = 1$.

□

Лема 2. *Нехай K – локальне кільце, t_1 – простий елемент кільця K. Тоді K/t_1K – локальне кільце.*

Доведення. Розглянемо $\overline{v} = v + t_1K$ $(v \in K)$. Нехай $\overline{v}$ не є оборотним елементом і $\overline{1} - \overline{v}$ $(\overline{1} = 1 + t_1K)$ не є оборотним елементом $\overline{K}_1$.

© Стойка М.В., 2016

Тоді $1 - v + t_1K = \overline{w} \notin (K/t_1K)^*$, і $v + t_1x \in K$, де $(K/t_1K)^*$ – мультиплікативна група факторкільця K/t_1K, $x \in K$. Якщо $v \in K^*$, то $v + t_1x \in K^*$. Отже, $\overline{v} \in (K/t_1K)^*$. Нехай $v \in RadK$, то $1 - v \in K^*$. Тоді $1 - v + t_1K \in (K/t_1K)^*$. Отримали протиріччя. Отже, K/t_1K – локальне кільце.

□

Твердження 1. *Нехай $H = \langle a | a_2 = e \rangle$, K – нетерове локальне факторіальне кільце характеристики нуль з полем лишків характеристики 2, $2 = t_1t_2$, де t_1, t_2 – різні прості елементи кільця K, $(t_1 \neq \theta t_2, \theta \in K^*)$ і K/t_1K не є областю головних ідеалів. Тоді задача про опис матричних зображень групи H над кільцем K є дикою.*

Доведення. Нехай K/t_1K не є областю головних ідеалів. Тоді існують такі елементи $\overline{u}$, $\overline{v}$ із $\overline{K}_1 = K/t_1K$ (за лемою 2 $\overline{K}_1$ є локальним кільцем), що $\overline{V} = \langle \overline{u}, \overline{v} \rangle$ не буде головним ідеалом кільця $\overline{K}_1$. За лемою 1 можна підібрати такий ідеал $V = \langle t_2, v \rangle$ кільця K, що $(t_2, v) = 1$, тобто вважати, що $u = t_2$ (бо якби це було не так, то це означало би, що будь-який елемент із радикалу кільця K належить ідеалу, породженому елементами t_1 і t_2, а тоді $\overline{K}_1$ було би кільцем головних ідеалів). Розглянемо наступне відображення:

$$\Gamma(A,B): a \to \begin{pmatrix} -E & \mathrm{D(A,B)} \\ 0 & E \end{pmatrix} = \Gamma_a(\mathrm{A,B}),$$

з матрицею $D(A,B) = \begin{pmatrix} vt_2E & t_2^2A & 0 \\ v^2E & vt_2E & t_2^2B \\ 0 & v^2E & vt_2E \end{pmatrix}$, де A, B – довільні матриці розміру $n \times n$ над K, E – одинична матриця розміру $n \times n$. Очевидно,

$$\Gamma_a^2(A,B) = \begin{pmatrix} E & 0 \\ 0 & E \end{pmatrix}.$$

Отже, $\Gamma(A,B)$ є K-зображенням групи H.

Нехай зображення $\Gamma(A,B)$ і $\Gamma(A',B')$ є K-еквівалентні, тобто існує така матриця $C \in GL(6n,K)$, що

$$\Gamma_a(A,B)C = C\Gamma_a(A',B'), \quad (1)$$

де $C = \|C_{ij}\|$, C_{ij} – матриці розміру $n \times n$ над K $(1 \le i,j \le 6)$.

Запишемо (1) у вигляді

$$\begin{pmatrix} -E & \mathrm{D(A,B)} \\ 0 & E \end{pmatrix}\begin{pmatrix} C_1 & C_2 \\ 0 & C_4 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} C_1 & C_2 \\ 0 & C_4 \end{pmatrix}\begin{pmatrix} -E & \mathrm{D(A',B')} \\ 0 & E \end{pmatrix},$$

де

$$C_1 = \begin{pmatrix} C_{11} & C_{12} & C_{13} \\ C_{21} & C_{22} & C_{23} \\ C_{31} & C_{32} & C_{33} \end{pmatrix},$$

$$C_2 = \begin{pmatrix} C_{14} & C_{15} & C_{16} \\ C_{24} & C_{25} & C_{26} \\ C_{34} & C_{35} & C_{36} \end{pmatrix},$$

$$C_4 = \begin{pmatrix} C_{44} & C_{45} & C_{46} \\ C_{54} & C_{55} & C_{56} \\ C_{64} & C_{65} & C_{66} \end{pmatrix}.$$

Звідси отримаємо, що

$$\begin{pmatrix} -EC_1 & -EC_2 + D(\mathrm{A,B})C_4 \\ 0 & EC_4 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} C_1(-E) & C_1D(A',B') + C_2E \\ 0 & C_4E \end{pmatrix}.$$

Прирівнюючи в останній матричній рівності елементи на місцях (1,2) (під місцем (i,j) матриці ми розуміємо елемент, що знаходиться на перетині i-го рядка та j-го стовпця), отримаємо, що $-EC_2 + D(A,B)C_4 = C_1D(A',B') + C_2E$, звідки $D(A,B)C_4 = C_1D(A',B') + 2C_2$. Зважаючи на останню матричну рівність, одержимо

$$\begin{pmatrix} vt_2E & t_2^2A & 0 \\ v^2E & vt_2E & t_2^2B \\ 0 & v^2E & vt_2E \end{pmatrix}\begin{pmatrix} C_{44} & C_{45} & C_{46} \\ C_{54} & C_{55} & C_{56} \\ C_{64} & C_{65} & C_{66} \end{pmatrix} =$$

$$= \begin{pmatrix} C_{11} & C_{12} & C_{13} \\ C_{21} & C_{22} & C_{23} \\ C_{31} & C_{32} & C_{33} \end{pmatrix}\begin{pmatrix} vt_2E & t_2^2A' & 0 \\ v^2E & vt_2E & t_2^2B' \\ 0 & v^2E & vt_2E \end{pmatrix} + 2C_2.$$

Звідси маємо

$$\begin{pmatrix} vt_2C_{44} + t_2^2AC_{54} & vt_2C_{45} + t_2^2AC_{55} & vt_2C_{46} + t_2^2AC_{56} \\ v^2C_{44} + vt_2C_{54} + t_2^2BC_{64} & v^2C_{45} + vt_2C_{55} + t_2^2BC_{65} & v^2C_{46} + vt_2C_{56} + t_2^2BC_{66} \\ v^2C_{54} + vt_2C_{64} & v^2C_{55} + vt_2C_{65} & v^2C_{56} + vt_2C_{66} \end{pmatrix} =$$

$$= \begin{pmatrix} vt_2C_{11} + v^2C_{12} & t_2^2C_{11}A' + vt_2C_{12} + v^2C_{13} & t_2^2C_{12}B' + vt_2C_{13} \\ vt_2C_{21} + v^2C_{22} & t_2^2C_{21}A' + vt_2C_{22} + v^2C_{23} & t_2^2C_{22}B' + vt_2C_{23} \\ vt_2C_{31} + v^2C_{32} & t_2^2C_{31}A' + vt_2C_{32} + v^2C_{33} & t_2^2C_{32}B' + vt_2C_{33} \end{pmatrix} + 2C_2.$$

В отриманій матричній рівності будемо прирівнювати елементи в лівій та правій частинах на відповідних місцях. Для цього введемо наступні позначення:

$$D_1 = C_{34},\ D_2 = -C_{24},$$
$$D_3 = -C_{14},\ D_4 = -C_{35},$$
$$D_5 = -C_{25},\ D_6 = -C_{15},$$
$$D_7 = -C_{36},\ D_8 = -C_{26},\ D_9 = -C_{16}.$$

Отже, прирівнюючи елементи на місці (3,1), отримаємо

$$vt_2C_{31} + v^2C_{32} + 2D_1 = v^2C_{54} + vt_2C_{64}. \quad (2)$$

Прирівнюючи елементи на місці (2,1), отримаємо

$$vt_2C_{21} + v^2C_{22} = v^2C_{44} + vt_2C_{54} + t_2^2BC_{64} + 2D_2. \quad (3)$$

Прирівнюючи елементи на місці (1,1), отримаємо

$$vt_2C_{11} + v^2C_{12} = vt_2C_{44} + t_2^2AC_{54} + 2D_3. \quad (4)$$

Прирівнюючи елементи на місці (3,2), отримаємо

$$t_2^2C_{31}A' + vt_2C_{32} + v^2C_{33} = v^2C_{55} + vt_2C_{65} + 2D_4. \quad (5)$$

Прирівнюючи елементи на місці (2,2), отримаємо

$$t_2^2C_{21}A' + vt_2C_{22} + v^2C_{23} = v^2C_{45} + vt_2C_{55} + t_2^2BC_{65} + 2D_5. \quad (6)$$

Прирівнюючи елементи на місці (1,2), отримаємо

$$t_2^2C_{11}A' + v_{t2}C_{12} + v^2C_{13} = vt_2C_{45} + t_2^2AC_{55} + 2D_6. \quad (7)$$

Прирівнюючи елементи на місці (3,3), отримаємо

$$t_2^2C_{32}B' + vt_2C_{33} = v^2C_{56} + vt_2C_{66} + 2D_7. \quad (8)$$

Прирівнюючи елементи на місці (2,3), отримаємо

$$t_2^2C_{22}B' + vt_2C_{23} = v^2C_{46} + vt_2C_{56} + t_2^2BC_{66} + 2D_8. \quad (9)$$

Прирівнюючи елементи на місці (1,3), отримаємо

$$t_2^2C_{12}B' + vt_2C_{13} = vt_2C_{46} + t_2^2AC_{56} + 2D_9. \quad (10)$$

Із (3) маємо

$$vt_2C_{21} + v^2C_{22} = v^2C_{44} + vt_2C_{54} + t_2^2BC_{64} + t_1t_2D_2,$$

або (в еквівалентній формі)

$$vt_2(C_{21} - C_{54}) + v^2(C_{22} - C_{44}) = t_2^2BC_{64} + t_1t_2D_2. \quad (11)$$

Оскільки всі доданки обох частин рівності (11) діляться на t_2, окрім другого доданку лівої рівності, то, враховуючи взаємну простоту v і t_2, маємо, що

$$C_{22} \equiv C_{44} \ (mod\ Rad\ K). \quad (12)$$

Із (4) отримаємо, що $vt_2C_{11} + v^2C_{12} = vt_2C_{44} + t_2^2AC_{54} + t_1t_2D_3$. Оскільки всі доданки обох частин останньої рівності діляться на t_2, окрім другого доданку лівої рівності, то, враховуючи взаємну простоту v і t_2, маємо, що C_{12} ділиться на t_2, тобто $C_{12} = t_2C_{12}'$, звідки, по-перше,

$$C_{12} \equiv 0 \ (mod\ Rad\ K), \quad (13)$$

і, по-друге (після підстановки $C_{12} = t_2C_{12}'$ та скорочення на t_2),

$$v(C_{11} + vC_{12}' - C_{44}) = t_2AC_{54} + t_1D_3. \quad (14)$$

Нехай $C_{11} + vC_{12}' - C_{44} \not\equiv 0 \ (mod\ Rad\ K)$. Зважаючи на (14) маємо

$$\overline{v}\overline{\theta} = \overline{t}_2\overline{x}_1 \ (\overline{x}_1 \in \overline{K}_1).$$

Оскільки $\theta \in K^*$, то $\overline{\theta} \in (K/t_1K)^*$. Значить, $\overline{v} = \overline{\theta}^{-1}\overline{t}_2\overline{x}_1 = \overline{t}_2\overline{x}_2 = \overline{ux}_2$.

Отримали протиріччя, бо $\overline{V} = \langle \overline{u}, \overline{v} \rangle$ не є головним ідеалом.

Отже, $C_{11}+vC_{12}'-C_{44} \equiv 0 \ (mod\ Rad\ K)$. Звідси

$$C_{11}-C_{44} \equiv 0 \ (mod\ Rad\ K). \quad (15)$$

Із (5) маємо, що $t_2^2C_{31}A'+vt_2C_{32}+v^2C_{33} = v^2C_{55}+vt_2C_{65}+t_1t_2D_4$, звідки $t_2^2C_{31}A'+vt_2C_{32}+v^2(C_{33}-C_{55}) = vt_2C_{65}+t_1t_2D_4$.

Оскільки всі доданки обох частин останньої рівності діляться на t_2, окрім третього доданку лівої рівності, то, враховуючи взаємну простоту v і t_2, маємо, що $C_{33}-C_{55}$ ділиться на t_2, тобто $C_{33}-C_{55} \equiv 0 \ (mod\ Rad\ K)$, звідки

$$C_{33} \equiv C_{55} \ (mod\ Rad\ K). \quad (16)$$

Із (6) маємо: $t_2^2C_{21}A'+vt_2C_{22}+v^2C_{23} = v^2C_{45}+vt_2C_{55}+t_2^2BC_{65}+t_1t_2D_5$, звідки дістанемо, що $t_2^2C_{21}A'+vt_2(C_{22}-C_{55}) = v^2(C_{45}-C_{23})+t_2^2BC_{65}+t_1t_2D_5$, $t_2C_{21}A'+v(C_{22}-C_{55}-vx) = t_2BC_{65}+t_1D_5$, $v(C_{22}-C_{55}-vx) = t_2x+t_1D_5$.

Аналогічними міркуваннями, як у випадку з (14) одержуємо, що

$$C_{22} \equiv C_{55} \ (mod\ Rad\ K). \quad (17)$$

Із (7) дістанемо, що $t_2^2C_{11}A'+vt_2(C_{12}-C_{45})+v^2C_{13} = t_2^2AC_{55}+t_1t_2D_6$.

Оскільки всі доданки обох частин останньої рівності діляться на t_2, окрім третього доданку лівої рівності, то, враховуючи взаємну простоту v і t_2 маємо, що C_{13} ділиться на t_2, тобто $C_{13} = t_2C_{13}'$, звідки, по-перше,

$$C_{13} \equiv 0 \ (mod\ Rad\ K), \quad (18)$$

і, по-друге (після підстановки $C_{13} = t_2C_{13}'$ та скорочення на t_2),

$$t_2(C_{11}A'-AC_{55})-v(C_{12}-C_{45}+vC_{13}') = t_1D_6,$$
$$t_2(C_{11}A'-AC_{55}) = vx+t_1D_6,$$

де $x = C_{12}-C_{45}+vC_{13}'$. Нехай $C_{11}A'-AC_{55} \not\equiv 0 \ (mod\ Rad\ K)$. Тоді маємо, що $\overline{t_2\theta} = \overline{vx}$, де $\theta = C_{11}A'-AC_{55}$, звідки отримаємо, що $\overline{t_2} = \overline{vy}$ ($\overline{y} = \overline{x\theta^{-1}}$), а це приводить до протиріччя з визначенням t_2, бо t_2 і v взаємно прості.

Отже, $C_{11}A'-AC_{55} \equiv 0 \ (mod\ Rad\ K)$, звідки

$$C_{11}A' \equiv AC_{55} \ (mod\ Rad\ K). \quad (19)$$

Із (8) одержимо, що $t_2^2C_{32}B'+vt_2C_{33} = v^2C_{56}+vt_2C_{66}+t_1t_2D_7$, звідки $t_2^2C_{32}B'+vt_2(C_{33}-C_{66}) = v^2C_{56}+t_1t_2D_7$.

Аналогічними міркуваннями, як у випадку (14) одержуємо, що

$$C_{33} \equiv C_{66} \ (mod\ Rad\ K). \quad (20)$$

З (9) отримаємо, що $t_2^2C_{22}B'+vt_2C_{23} = v^2C_{46}+vt_2C_{56}+t_2^2BC_{66}+t_1t_2D_8$, $t_2^2(C_{22}B'-BC_{66})+t_2v(C_{23}-C_{56}) = v^2C_{46}+t_1t_2D_8$. Оскільки всі доданки обох частин останньої рівності діляться на t_2, окрім першого доданку правої рівності, то, враховуючи взаємну простоту v і t_2, маємо, що C_{46} ділиться на $t2$, тобто $C46 = t2C46'$, звідки, по-перше, $C_{46} \equiv 0 \ (mod\ Rad\ K)$, і, по-друге (після підстановки $C_{46} = t_2C_{46}'$ та скорочення на t_2), $v(C_{23}-vC_{46}'-C_{56}) = -t_2(C_{22}B'-BC_{66})+t_1D_8$. Нехай $C_{22}B'-BC_{66} \not\equiv 0 \ (mod\ Rad\ K)$.

Звідси маємо

$$\overline{vx}_1 = \overline{t}_2\overline{\theta x}_1 \ (\overline{x}_1 \in \overline{K}_1).$$

Оскільки $\theta \in K^*$, то $\overline{\theta} \in (K/t_1K)^*$. Значить, $\overline{t}_2 = \overline{vx}_1\overline{\theta}^{-1} = \overline{vx}_2$. Звідси $\overline{u} = \overline{vx}_2$. Отримали протиріччя, бо $\overline{V} = \langle \overline{u}, \overline{v} \rangle$ не є головним ідеалом. Отже, $C_{22}B'-BC_{66} \equiv 0 \ (mod\ Rad\ K)$, звідки

$$C_{22}B' \equiv BC_{66} \ (mod\ Rad\ K). \quad (21)$$

Отже, з (12), (16), (17), (20) ми отримали, що

$$C_{22} \equiv C_{44} \equiv C_{11} \equiv C_{33} \equiv C_{55} \equiv C_{66} \ (mod\ Rad\ K), \quad (22)$$

та із (13) та (18) одержали $C_{12} \equiv C_{13} \equiv 0 \ (mod\ Rad\ K)$.

Отже, для матриці C справедлива наступна конгруенція:

$$C \equiv \begin{pmatrix} C_{11} & 0 & 0 & C_{14} & C_{15} & C_{16} \\ C_{21} & C_{11} & C_{23} & C_{24} & C_{25} & C_{26} \\ C_{31} & C_{32} & C_{11} & C_{34} & C_{35} & C_{36} \\ 0 & 0 & 0 & C_{11} & C_{45} & C_{46} \\ 0 & 0 & 0 & C_{54} & C_{11} & C_{56} \\ 0 & 0 & 0 & C_{64} & C_{65} & C_{11} \end{pmatrix} (\mathrm{mod\ Rad}\, K).$$

З вигляду матриці C видно, що вона оборотна тоді і лише тоді, коли оборотна матриця C_{11}. Враховуючи (19), (21) та (22), маємо

$$C_{11}A' \equiv AC_{11} \ (mod\ Rad\ K),$$
$$C_{11}B' \equiv BC_{11} \ (mod\ Rad\ K).$$

Отже, задача про опис матричних K-зображень групи H є дикою.

□

Із доведеного твердження випливає наступна теорема.

Теорема 1. *Нехай G – скінченна 2-група порядку $|G| > 1$, K – нетерове локальне факторіальне кільце характеристики нуль з полем лишків харак-теристики 2, $2 = t_1t_2$, де t_1, t_2 – різні прості елементи кільця K ($t_1 \neq \theta t_2$, $\theta \in K^*$) і K/t_1K не є областю головних ідеалів. Тоді задача про опис матричних зображень групи G над кільцем K є дикою.*

Висновки і пропозиції. Таким чином було описано дикі скінченні 2-групи над нетеровим локальним факторіальним кільцем.

Список літератури:

1. Гудивок П. М. Про матричні зображення скінченних p-груп над областями цілісності характеристики нуль / П. М. Гудивок, С. П. Кіндюх // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. математика і інформатика. – 2005. – Вип. 10-11. – С. 49-56.
2. Гудивок П. М. Про матричні зображення скінченних 2-груп над локальними областями цілісності характеристики нуль / П. М. Гудивок, С. П. Кіндюх // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. математика і інформатика. – 2006. – Вип. 12-13. – С. 59-64.
3. Гудивок П. М. Про дикі скінченні 2-групи над локальними областями цілісності характеристики нуль / П. М. Гудивок, С. П. Кіндюх // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. математика і інформатика. – 2009. – Вип. 18. – С. 54-61.
4. Гудивок П. М. О неразложимых матричных представлениях конечных p-групп над коммутативными локальными кольцами характеристики p^s / П. М. Гудивок, В. И. Погориляк // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. математика і інформатика. -1999. – Вип. 4. – С. 43-46.
5. Кругляк С. А. О представлениях группы (p, p) над полем характеристики p / С. А. Кругляк // ДАН СССР. – 1963. – Т. 153, № 6. – С. 1253-1256.
6. Dieterich E. Group rings of wild representation type // Math. Ann. – 1983. – Vol. 266. – P. 1–22.

Стойка М.В.
Ужгородский национальный университет

МАТРИЧНЫЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ КОНЕЧНЫХ ГРУПП НАД ЛОКАЛЬНЫМИ ФАКТОРИАЛЬНЫМИ КОЛЬЦАМИ

Аннотация
В данной работе рассматривается вопрос дикости конечной 2-группы над локальными факториальными кольцами. В частности, рассматривается дикость конечной 2-группы G порядка $|G| > 1$ над нётеровым локальным факториальным кольцом K характеристики ноль с полем вычетов характеристики 2, когда $2 = t_1t_2$, где t_1, t_2 – разные простые элементы кольца K $(t_1 \neq \theta t_2, \theta \in K^*)$ и K/t_1K не является областью главных идеалов, где K^* – мультипликативная группа кольца K.
Ключевые слова: матричные изображения, нётеровое кольцо, факториальное кольцо, локальное кольцо, поле вычетов, дикие группы.

Stoika M.V.
Uzhgorod National University

MATRIX REPRESENTATIONS OF FINITE GROUPS OVER LOCAL FACTORIAL RINGS

Summary
The present paper deals with the problem of the wildness of 2-groups over local factorial ring. In particular, the wildness of finite 2-group G of $|G| > 1$ order is considered over noetherian factorial local ring K of characteristic zero with residue field of characteristic 2, when $2 = t_1t_2$, where t_1, t_2 – different prime elements of the ring K $(t_1 \neq t_2, \theta \in K^*)$ and K/t_1K is not the principal ideal domain, where K^* – multiplicative group of the ring K.
Keywords: matrix representation, noetherian ring, factorial ring, local ring, residue field, wild groups.

УДК 536

РОЛЬ БІНАРНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЗАЦІКАВЛЕНОСТІ СТУДЕНТІВ У НАБУТТІ ТА ЗАСТОСУВАННІ ЗНАНЬ

Сухомлин О.В., Рижко І.О.
Дніпродзержинський індустріальний коледж
Українського державного хіміко-технологічного університету

Досліджено вплив бінарних занять з предметів «Фізика» і «Основи електротехніки» на зацікавленість студентів навчальним процесом, покращення якості навчання і закріплення знань. Показано міжпредметні зв'язки та роль загальноосвітніх предметів при вивченні спеціальних дисциплін. Показано можливість під час таких занять виховувати у студентів організованість і відповідальність не тільки за результат роботи, а і за успішне виконання цієї роботи іншими; виховувати самостійність, вміння мислити, аналізувати і систематизувати знання.
Ключові слова: навчальний процес, бінарні заняття, фізика, електротехніка, методи навчання, навчальна роль, виховна роль.

Постановка проблеми. Спостерігаючи за сучасною молоддю, дуже часто помічаєш у них байдужість до навколишнього світу, власного розвитку, відсутність цілеспрямованості, потягу до навчання та розширення світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи ці спостереження, приходиш до висновку, що всі ці прояви мають не тільки суб'єктивні причини (виховання в сім'ї, матеріальне становище, особисті якості), але й об'єктивні:

– це становище в країні;
– відсутність можливості культурного розвитку;
– відсутність у молоді впевненості в майбутньому;
– недостатня шкільна підготовка;
– недосконалість навчальних програм;
– застаріле обладнання лабораторій та ін..

Незважаючи на всі ці чинники, ми прагнемо побудувати свою роботу так, щоб у молоді з'явився інтерес до навчання та бажання якомога досконаліше оволодіти обраною спеціальністю.

© Сухомлин О.В., Рижко І.О., 2016

В сучасній системі підготовки фахівців застосовуються такі методи, як:

– проведення уроків-конференцій та позаурочних заходів, під час підготовки до яких студенти мають можливість поповнити свої знання поза обов'язковою програмою, навчитися самостійно підбирати та аналізувати матеріал, готувати доповіді та презентації;

– проведення бінарних уроків, які показують міжпредметні зв'язки та роль загальноосвітніх предметів при вивченні спеціальних дисциплін;

– проведення уроків-дискусій, «круглих столів».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зробивши аналіз вище наведених методів, ми вирішили під час проведення занять поєднати такі дисципліни як «Фізика» та «Теоретичні основи електротехніки». На уроці ми пов'язали не лише теоретичний матеріал, який вивчається, а й об'єднали практичну роботу студентів різних курсів та спеціальностей. Все це, на наш погляд, допоможе акцентувати інтерес студентів на навчанні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є можливість продемонструвати як під час проведення бінарних занять можна показати значення фізики при вивченні спеціальних предметів на прикладі зв'язку фізики і ТОЕ. Підвищити інтерес і зацікавленість студентів до вивчення предметів.

Виклад основного матеріалу. Для перевірки ефективності, вище вказаного методу було зроблено наступне:

– проведено сумісний курс занять;

– проведено курс лабораторних робіт з розділу фізики «Електромагнетизм» на базі електротехнічної лабораторії;

– підготовлено матеріал для вивчення та закріплення основних законів для розширення світогляду студентів, а також були розглянуті біографії видатних вчених в даній галузі;

– підготовлено презентації і доповіді;

– проведено аргументацію знань з фізики при вивченні спеціальних дисциплін;

– показано роль здобутих знань в майбутній професії;

– розроблено методичні рекомендації до вище вказаних занять;

– задіяно студентів електротехнічного відділення таких спеціальностей:

«Монтаж і експлуатація електроустаткування підприємств і цивільних споруд»; «Обслуговування і ремонт електроустаткування автомобілів і тракторів»; «Монтаж, обслуговування засобів і систем автоматизації технологічного виробництва» І-го та ІІ-го курсів.

До цього циклу увійшли такі лабораторні роботи курсу фізики:

1. Визначення питомого опору провідника.

2. Дослідження залежності потужності лампи від напруги живлення.

3. Визначення загального опору схеми при послідовному і паралельному з'єднанні навантаження.

4. Визначення електрохімічного еквіваленту міді.

Наводимо приклад одного з таких уроків

ТЕМА: Перевірка законів постійного струму при послідовному і паралельному з'єднанні споживачів енергії. Зв'язок даної теми з вивченням законів Кірхгофа.

Інтегрований урок (фізика, теоретичні основи електротехніки)

МЕТА: Перевірити рівень володіння матеріалом студентів першого курсу і можливість використання знань, отриманих на теоретичних заняттях, при виконанні лабораторних робіт. Надати можливість студентам другого курсу використовувати знання з загального курсу фізики на уроках ТОЕ. Поглиблювати і вдосконалювати знання матеріалу шляхом надання консультацій, підготовки та проведення презентацій за відповідними темами.

Показати значення фізики при вивченні спеціальних предметів на прикладі зв'язку фізики і ТОЕ.

Підвищити інтерес і зацікавленість студентів до вивчення предметів.

ОБЛАДНАННЯ: лабораторний стенд, контрольно-вимірювальні прилади (міліамперметри, вольтметри), реостати.

ХІД ЗАНЯТТЯ.

І Актуалізація знань:

1. Закон Ома;

1.1 Відеопрезентація на тему: «Георг Ом. Біографія» (доповідає студент 1-го курсу);

2. Послідовне з'єднання елементів в електричних колах постійного струму, основні залежності між параметрами (надають відповіді студенти 1-го курсу);

2.1 Який вимірювальний прилад підключається в електричне коло послідовно (загальне питання до аудиторії)?

3. Паралельне з'єднання елементів в електричних колах постійного струму, основні залежності між параметрами (надають відповіді студенти 1-го курсу);

3.1 Який вимірювальний прилад підключається в електричне коло паралельно? (Загальне питання до аудиторії)

3.2 Як з'єднуються споживачі енергії у житлових будинках? Чому? (Загальне питання до аудиторії)

3.3 У кімнаті світиться люстра з шести ламп. Чи зміниться напруга на клемах ламп, якщо половину ламп вимкнути? (Загальне питання до аудиторії) [3, с. 159]

4. Підсумкова відео доповідь. (Студент 2-го курсу)

5. Практичне застосування вище розглянутих залежностей під час розв'язання задач. Домашнє завдання:

5.1 Дано чотири резистори по 60 Ом. Накресліть схеми з'єднань всіх чотирьох резисторів, щоб загальний опір становив 15, 45, 60, 80, 150, 240 Ом (завдання для студентів 1-го курсу); 24, 36, 100 Ом (завдання для студентів 2-го курсу) [1, с. 46];

5.2 Письмове опитування. (Тестові завдання розраховані на 5-7 хвилин)

6. Відеопрезентація на тему «Що вивчає електротехніка» (доповідає студент 2-го курсу).

ІІ Підготовка до виконання лабораторної роботи:

1. Інструктаж з техніки безпеки перед початком проведення роботи в умовах електротехнічної лабораторії (основні вимоги з техніки безпеки – доповідь студента 2-го курсу).

2. Аварійні режими в електричних колах – режим короткого замикання. Відеосюжет на тему «Коротке замикання» (доповідає студент 2-го курсу).

3. Пояснення ходу роботи та ознайомлення з інструкцією до лабораторної роботи (див. додаток 1) і контрольно-вимірювальними приладами (проводить студент 2-го курсу);

4. Розподіл на групи.

III Виконання роботи:

1) збирання схеми при послідовному з'єднанні елементів та зняття даних;

2) збирання схеми при паралельному з'єднанні елементів та зняття даних; (під час виконання лабораторної роботи, керівниками досліду є студенти 2-го курсу);

3) робота над звітом (виконання розрахунків та оформлення звіту виконують вдома студенти 1-го курсу).

IV Демонстрація зв'язку між предметами загальних і спеціальних дисциплін (фізика і теоретичні основи електротехніки)

1. Презентація-доповідь на тему «Закони Кірхгофа» (доповідає студент 2-го курсу).

2. Перегляд уривка фільму «Розвиток електроенергетики» (історичний екскурс).

V. Підведення підсумків.

1. Оголошення оцінок.

2. Домашнє завдання:

Для 1-го курсу – оформлення лабораторної роботи, відповіді на контрольні питання.

Для 2-го курсу – підготовка до семінару за темою «Закони Кірхгофа».

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши результати проведення інтегрованих практичних занять, де поєднуються не тільки різні дисципліни, а і студенти різних курсів, можна зробити такі висновки:

1) студенти І-го курсу розуміють:

– необхідність досконалого вивчення загальних дисциплін, зокрема фізики і математики;

– де і як ці знання будуть використовуватися в подальшому навчанні і майбутній професії.

2) студенти ІІ-го курсу:

– повторюють і закріплюють пройдений матеріал під час пояснення, консультацій студентам І-го курсу;

– мають можливість впевнитися в корисності набутих знань на І-му курсі;

– відчувають відповідальність за засвоєння знань іншими студентами;

– випробовують себе у ролі консультанта, доповідача, відповідального за хід експерименту.

Таким чином, проведення таких занять викликає зацікавленість студентів до навчання.

Пропонуємо проведення бінарних уроків такого плану в навчальних закладах з технічним спрямуванням.

Додаток 1

8.1 ТЕМА. Визначення загального опору при послідовному і паралельному з'єднанні провідників.

8.2 МЕТА: перевірити закони послідовного і паралельного з'єднання споживачів енергії.

8.3 ОБЛАДНАННЯ: джерело струму; два споживачі (електролампи або резистори); амперметр; вольтметр; реостат; вимикач; з'єднувальні проводи.

8.4 ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ. Послідовне з'єднання:

$I = \frac{u}{R}$ – закон Ома для ділянки кола.

$I = I_1 = I_2 \;\; U = U_1 + U_2 \;\; R = R_1 + R_2 \;\; \frac{U_1}{U_2} = \frac{R_1}{R_2}$ [2, с. 307]

Паралельне з'єднання:

$I = I_1 + I_2 \;\; U = U_1 = U_2 \;\; \frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} \;\; \frac{I_1}{I_2} = \frac{R_2}{R_1}$ [2, с. 307]

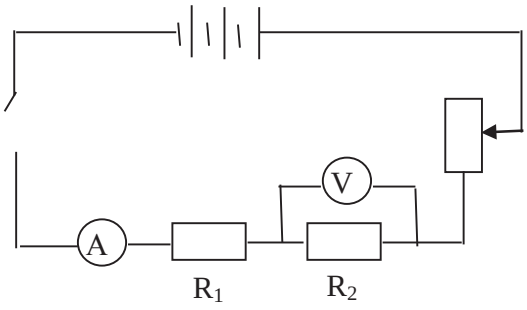

Схема 1

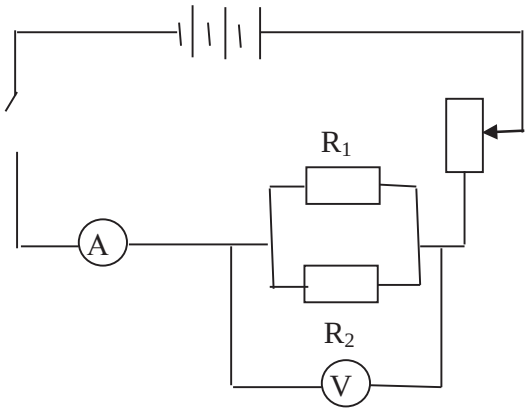

Схема 2

8.5 ХІД РОБОТИ.

1. Креслимо схему та складаємо електричне коло для дослідження послідовного з'єднання провідників.

2. Проводимо необхідні вимірювання і розрахунки і перевіряємо рівняння, що описують послідовне з'єднання провідників.

3. Результати вимірювань та розрахунків записуємо до таблиці.

4. Креслимо схему та складаємо електричне коло для дослідження паралельного з'єднання провідників.

5. Проводимо необхідні вимірювання і розрахунки і перевіряємо рівняння, що описують паралельне з'єднання провідників.

6. Результати вимірювань та розрахунків записуємо до таблиці.

№	I_1,A	I_2,A	I,A	U_1,B	U_2,B	U,B	R_1,Ом	R_2,Ом	R,Ом
1									
2									

8.6 КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ.

1. Як з'єднуються споживачі енергії у житлових будинках? Чому? [1, с. 45]

2. У кімнаті світиться люстра з шести ламп. Чи зміниться напруга на клемах ламп, якщо половину ламп вимкнути [1, с. 44]?

3. Які значення опору можна дістати,маючи три резистори по 6 кОм? Намалюйте схеми їх з'єднання та розрахуйте відповідний опір [1, с. 46].

8.7. ВИСНОВОК.

Список літератури:

1. Рябоволов Г. И., Дадашева И. Р., Курганова В. А. Сборник дидактических заданий по физике / Г. И. Рябоволов, И. Р. Дадашева, В. А. Курганова Москва / изательство Высшая школа – 1985 г. / № 1. – С. 42-46.
2. Дмітрієва В. Ф. Фізика / В. Ф. Дмітрієва / Київ «Техніка» – 2008 р. / № 2. – С. 307-311.
3. Лапінський В. В., Терещук Б. М. Фізика. Основні поняття та закони / В. В. Лапінський, Б. М. Терещук / Київ «А.С.К.» – 1998 р. / № 3. – С. 143-144.

Сухомлин Е.В., Рыжко И.А.
Днепродзержинский индустриальный колледж
Украинского государственного химико-технологического университета

РОЛЬ БИНАРНЫХ ЗАНЯТИЙ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА И ПОВЫШЕНИИ ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРИОБРЕТЕНИИ И ПРИМЕНЕНИИ ЗНАНИЙ

Аннотация
Исследовано влияние бинарных занятий по предметам «Физика» и «Основы электротехники» на заинтересованность студентов учебным процессом, улучшение качества обучения и закрепления знаний. Показаны межпредметные связи и роль общеобразовательных предметов при изучении специальных дисциплин. Показана возможность во время таких занятий воспитывать у студентов организованность и ответственность не только за результат работы, но и за успешное выполнение данной работы другими; воспитывать самостоятельность, умение мыслить, анализировать и систематизировать знания.
Ключевые слова: учебный процесс, бинарные занятия, физика, электротехника, метод обучения, учебная роль, воспитательная роль.

Suhomlin E.V., Ryzhko I.O.
Industrial College of Dneprodzerzhinsk
Dnepropetrovsk National University of the Chemical and Technological studies

ROLE OF THE BINARY CLASSES IN IMPROVING OF THE EDUCATIONAL PROCESS AND IN THE MAKING STUDENTS TO GET INTERESTED IN ACQUISITION AND APPLICATION OF KNOWLEDGE

Summary
It has been investigated the influence of binary classes of the subjects: «Physics» and «Fundamentals of Electrical Engineering» on the interest of students' learning process, on the improving of the quality of learning and retention of knowledge. It has been shown the interdisciplinary communication, and the role of general subjects in studying of special subjects. There is a possibility to teach the students of organization and responsibility not only for the result of the work, but also for the successful completion of this work by others; to nurture independence, the ability to think, analyze, and organize knowledge.
Keywords: educational process, binary classes, Physics, electrical engineering, teaching method, academical role, educational role.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 57.086.13:612.111:623

ВЛИЯНИЕ КРИОКОНСЕРВИРОВАНИЯ НА СОХРАННОСТЬ И ОСМОТИЧЕСКУЮ ХРУПКОСТЬ ЭРИТРОЦИТОВ ЖИВОТНЫХ-КОМПАНЬОНОВ

Первушина О.А., Жегунов Г.Ф., Якименко Т.И.
Харьковская государственная зооветеринарная академия

В работе исследована степень сохранности и осмотическая хрупкость эритроцитов собаки, кошки и лошади после замораживания – отогрева под защитой комбинированных криопротекторов (ГЭК + ДМСО).. Показано, что эритроциты всех видов исследуемых животных после замораживания – отогрева демонстрируют более высокую осмотическую хрупкость. Комбинирование проникающего и непроникающего криопротектора способствовало снижению осмотического стресса при замораживании.
Ключевые слова: эритроциты, гемолиз, диметилсульфоксид, гидроксиэтилкрахмал, глицерин, криоконсервирование, осмотическая хрупкость.

Актуальность проблемы. Долгосрочное хранение биологических объектов в условиях криоконсервирования имеет важное значение, как для медицины, так и для ветеринарии [1]. В настоящее время разработаны эффективные методы криоконсервирования эритроцитов человека, однако для животных таких технологий нет.

Имеются работы, в которых показано, что глицерин малоэффективен при криоконсервировании эритроцитов млекопитающих, а диметилсульфоксид (ДМСО) в 10% концентрации может защищать эритроциты в процессе замораживания – отогрева [2]. Однако ДМСО в больших концентрациях оказывает цитотоксическое влияние на клетки. Гидроксиэтилкрахмал (ГЭК) является перспективным криопротектором для криоконсервации эритроцитов, так как является нетоксичным плазмозаменителем и в отличие от ДМСО и глицерина не требует трудоемкого удаление из клеток.

В последнее время широкое применение находят комбинированные криопротекторы (проникающие и непроникающие). Такие комбинации позволяют снизить концентрацию проникающих криопротекторов, что обеспечивает сохранение осмотической устойчивости клеток при замораживании – отогреве и позволяет упростить отмывание эритроцитов после замораживания. В работе были использованы не только ГЭК, но и его комбинации ДМСО + ГЭК, глицерин + ГЭК, что позволило снизить концентрацию проникающих криопротекторов, тем самым снизить токсический эффект и предотвратить гиперосмотический шок.

Известно, что осмотические явления, связанные с переносом различных веществ через избирательно проницаемые мембраны, вносят значительный вклад в повреждение и защиту клеток на различных этапах криоконсервирования [1]. Поэтому изучали осмотическую хрупкость, что является одним из критериев оценки сохранности мембран эритроцитов после воздействия экстремальных факторов. Представляло интерес провести сравнительное исследование устойчивости эритроцитов собаки, кошки и лошади к факторам низкотемпературного воздействия.

Цель работы. Исследование сохранности и осмотической хрупкости эритроцитов домашних животных после замораживания – отогрева под защитой комбинированных криопротекторов.

Материалы и методы. Материалом исследования служили эритроциты лошади, собаки и кошки. Животные были здоровыми, половозрелыми самцами. Манипуляции с животными проводили согласно Международным принципам Европейской конвенции о защите позвоночных животных (Страсбург, 1985 г.).

Кровь заготавливали на глюкозо-цитратном консерванте и хранили не более 4 часов при 4°С до проведения экспериментов. Эритроциты осаждали центрифугированием при 750 g 5 мин. После удаления плазмы эритроциты трижды промывали 5-кратным объемом изотонического солевого раствора (150 мМ NaCl, 10 мМ трис – HCl, pH 7,4).

Для криоконсервирования эритроцитов использовались следующие криоконсервирующие среды:

1. 15%ДМСО, 25% ГЭК,150 мМ NaCl, 10 мМ трис – HCl, pH 7,4;
2. 15% Глицерин, 25% ГЭК 150 мМ NaCl, 10 мМ трис – HCl, pH 7,4;
3. 35% ГЭК, 150 мМ NaCl, 10 мМ трис – HCl, pH 7,4;

Раствор криопротекторов смешивали с эритромассой в соотношении 1:1 и выдерживали 15 мин при 22°С для эритроцитов лошади, 20 мин – для кошки и 30 мин – для собаки. Замораживание осуществляли в микротюбиках «EPENDORFF» объемом 5 мл и 2 мл. Размораживание проводили на водяной бане (40-42°С).

Уровень гемолиза определяли спектрофотометрически при 543 нм [9]:

$$\% \text{ гемолиза} = [A_1/A_2] \times 100\%,$$

где, A_1 – оптическая плотность исследованной пробы

A_2 – оптическая плотность при полном гемолизе контрольной пробы

Криопротектор удаляли путем серийного центрифугирования. На первом этапе к суспензии эритроцитов добавляли равный объем 0,6 М

© Первушина О.А., Жегунов Г.Ф., Якименко Т.И., 2016

NaCl, 10 мМ трис − HCl, pH 7,4. После этого эритроциты дважды промывали 150 Мм NaCl, 10 мМ трис − HCl, pH 7,4.

Осмотическую хрупкость определяли по методу [3], оценивая усточивость клеток в гипотонических растворах NaCl в интервале от 0,1% до 0,9%.

Экспериментальные результаты представлены в виде среднего арифметического ± стандартная ошибка среднего. Различия между группами считали статистически достоверными при $P < 0,05$.

Результаты исследования. Основным критерием оценки целостности и сохранности эритроцитов является степень гемолиза после экстремальных воздействий [1]. Поэтому представляло интерес изучить уровень гемолиза эритроцитов лошади, собаки и кошки после замораживания − отогрева и удаления проникающего криопротектора.

В табл. 1 представлен уровень гемолиза различных видов эритроцитов после замораживания − отогрева и удаления криопротектора.

Из таблицы видно, что для эритроцитов лошади наиболее успешной оказалась первая комбинация, уровень гемолиза после замораживания − отогрева составил 4,44%, а после удаления криопротектора − 18,5%. Для эритроцитов собаки высокий уровень сохранности клеток обеспечил ГЭК в 17,5% концентрации, уровень гемолиза при этом составил 8,9%. Вторая комбинация криопротекторов также обеспечивает высокий уровень сохранности, гемолиз при этом составил 15,34%, но удаление криопротектора оказывает негативное влияние на клетки и гемолиз при этом составил 46,02%. Для эритроцитов кошки высокую защиту поле процедур замораживания − отогрева оказала вторая комбинация. Уровень гемолиза при этом 8,46%, а после удаления криопротектора 25,14%, что является допустимой нормой при отмывании клеток. Следует отметить, что процесс удаления криопротектора во всех случаях после замораживания − отогрева приводит к значительному повышению уровня гемолиза, что говорит о наличии скрытых повреждений клеток, которые проявляются только после отмывания.

Эритроциты в русле крови должны выдерживать различные механические напряжения, возникающие при движении по капиллярам. Показателем, отражающим пластические свойства эритроцитов, является индекс осмотической хрупкости. Определение этого показателя предполагает изучение поведения клеток в гипотонических раствора.

На рис. 1, 2, 3 представлены кривые осмотической хрупкости эритроцитов собаки, кошки и лошади. Клетки, криоконсервированные под защитой комбинированного криопротектора (ДМСО + ГЭК) отвечают на осмотические воздействия незначительными изменениями, тогда как рост осмотической хрупкости наблюдается при использовании 17,5% ГЭК и 7,5% глицерин + 12,5% ГЭК, что видно из сдвига кривой лизиса эритроцитов в гипотонических растворах в сторону увеличения концентрации NaCl.

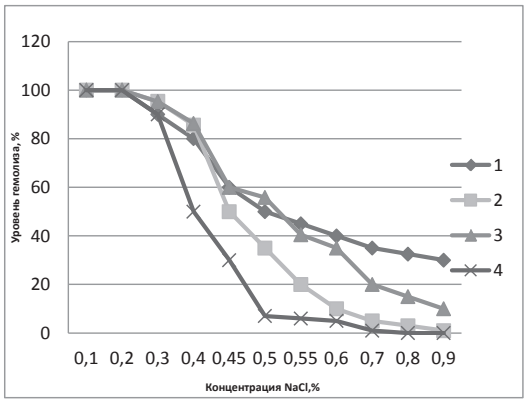

1. Клетки, криоконсервированные под защитой 17,5% ГЭК;
2. Клетки, криоконсервированные под защитой 7,5% ДМСО + 12,5% ГЭК;
3. Клетки, криоконсервированные под защитой 7,5% глицерин + 12,5%ГЭК;
4. Контрольные клетки

Рис. 1. Кривые осмотической хрупкости эритроцитов собаки

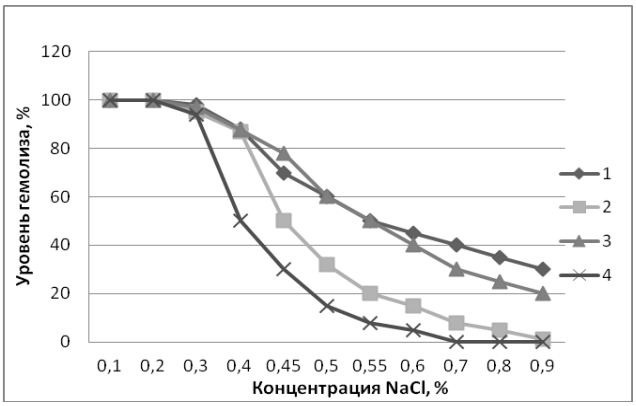

1. Клетки, криоконсервированные под защитой 17,5% ГЭК;
2. Клетки, криоконсервированные под защитой 7,5% ДМСО + 12,5% ГЭК;
3. Клетки, криоконсервированные под защитой 7,5% глицерин + 12,5%ГЭК;
4. Контрольные клетки

Рис. 2. Кривые осмотической хрупкости эритроцитов кошки

Подобное поведение кривых осмотической хрупкости было выявлено для эритроцитов, замороженных в среде с трегалозой или дек-

Таблица 1

Уровень гемолиза эритроцитов после замораживания − отогрева (ЗО) и удаления криопротектора (УК), %

Эритроциты	Комбинации криопротекторов (конечные концентрации)				
	7,5% ДМСО + 12,5% ГЭК I		7,5% глицерин + 12,5% ГЭК II		17,5% ГЭК III
	ЗО	УК	ЗО	УК	ЗО
Лошади	4,44±0,26	18,5±1,36	14,58±1,48	43,88±4,62	13,44±1,37
Собаки	32±2,34	94,34±1,38	15,34±1,69	46,02±2,06	8,9±0,98
Кошки	38,62±1,98	98,92±2,57	8,46±0,48	25,14±1,56	16,2±1,85

страном [10]. То есть это подтверждает то, что полученный эффект выявляется только после замораживания эритроцитов в средах с непроникающими криопротекторами.

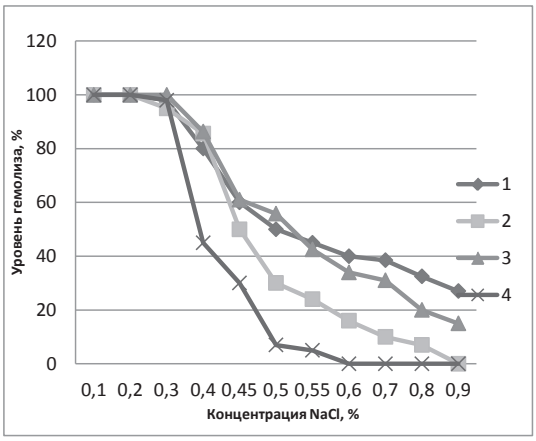

1. Клетки, криоконсервированные под защитой 17,5% ГЭК;
2. Клетки, криоконсервированные под защитой 7,5% ДМСО + 12,5% ГЭК;
3. Клетки, криоконсервированные под защитой 7,5% глицерин + 12,5%ГЭК;
4. Контрольные клетки

Рис. 3. Кривые осмотической хрупкости эритроцитов лошади

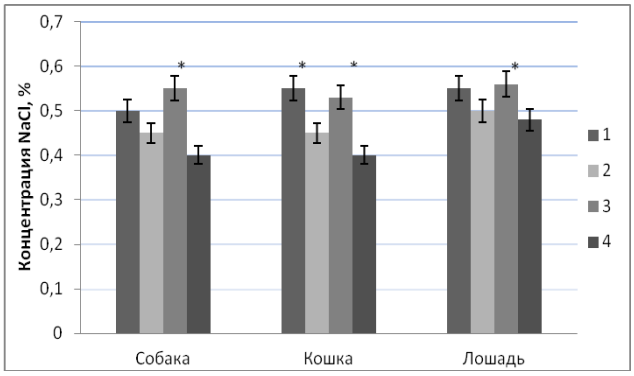

1. Клетки, криоконсервированные под защитой 17,5% ГЭК;
2. Клетки, криоконсервированные под защитой 7,5% ДМСО + 12,5% ГЭК;
3. Клетки, криоконсервированные под защитой 7,5% глицерин + 12,5%ГЭК;
4. Контрольные клетки

n = 5, *p < 0,05 (по сравнению с контролем).

Рис. 4. Индекс осмотической хрупкости эритроцитов собаки, кошки и лошади

Можно сделать заключение, что степень повреждения у всех исследуемых типов клеток, криоконсервируемых под защитой не только комбинируемых криопротекторов, но и однокомпонентного, достаточно высок. Однако включение в среду ДМСО несколько уменьшает этот показатель.

На рис. 4 показан индекс осмотической хрупкости, определенный как концентрация NaCl при которой происходит 50% гемолиз. Из этого рисунка видно, что эритроциты отвечают сходно на действие гипотонии после действия факторов криоконсервации – увеличивают осмотическую хрупкость. Установлено, что ДМСО положительно влияет на коэффициент осмотической хрупкости изученных видов эритроцитов. Так после процедуры криоконсервирования в его присутствии индекс осмотической хрупкости увеличивается в меньшей степени. Тогда как этот показатель для всех видов животных, криоконсервируемых под защитой 17,5% ГЭК и комбинации 7,5% глицерин + 12,5% ГЭК – значительно повышен. Для эритроцитов собаки и лошади наиболее высокий индекс отмечается при криоконсервировании эритроцитов под защитой глицерина + ГЭК, а для кошки при криоконсервировании под защитой 17,5% ГЭК. Это свидетельствует о том, что эритроциты собаки, кошки и лошади после замораживания – отогрева под защитой 17,5% ГЭК и 7,5% глицерина + 12,5% ГЭК теряют свои элластические свойства и становятся более хрупкими.

Если сравнивать видовую особенность эритроцитов, то можно сказать о том что контрольные эритроциты лошади менее осмотически устойчивы, чем клетки собаки и кошки. Возможно это связано со структурными особенностями мембранного – цитоскелетного комплекса эритроцитов [7]. Так авторами [5] при изучении белков мембран эритроцитов с помощью электрофореза было выявлено, что белок полосы 4.2, который отвечает за стабилизацию мембраны, присутствуют у собаки и кошки, однако в эритроцитах лошади выявлен дефицит этого белка. Известно [6], что его дефицит приводит к хрупкости эритроцитов.

Таким образом в работе показано, что все изученные виды эритроцитов требуют для сохранности в процессе замораживания-отогрева разные комбинации и концентрации криопротекторов, что связано с их структурными и функциональными особенностями.

Выводы. 1. Использование комбинированного криопротектора 7,5% ДМСО + 12,5% ГЭК для эритроцитов лошади позволяет сохранить до 80% клеток без удаления криопротектора. Для эритроцитов собаки наиболее успешным оказался 17,5% ГЭК, сохранность при этом 90%, а для кошки 7,5% глицерин +12,5% ГЭК, сохранность – 90%.

2. Эритроциты всех исследуемых животных проявляют сходную реакцию на действие гипотонии, т.е. обладают сходными механо – эластическими свойствами. Наименее устойчивыми к гипоточеской среде являютя эритроциты лошади.

Список литературы:

1. Белоус А. М. Структурные изменения биологических мембран при охлаждении / А. М. Белоус, В. А. Бондаренко. – Киев: Наук. думка, 1982. – 255 с.
2. Денисова О. Н. Криоконсервирование эритроцитов животных под защитой диметилсульфоксида, полиэтиленгликоля, глицерина / Жегунов Г. Ф., Бабийчук Л. А. // Проблемы криобиологии. – 2005. – № 2. – С. 195-201.
3. Меньшиков В. В. Лабораторные методы исследования в клинике: Методы гематологических исследований / Меньшиков В. В. – М.: Медицина, 1987. – 363 , с.

4. Clapisson G. Cryopreservation with hydroxyethylstarch (HES) + dimethylsulfoxide (DMSO) gives better results than DMSO alone / Clapisson G. // Bull Cancer. – 2004. – Vol. 91, № 4. – P. E97–102.
5. Guerra-Shinohara E. M., Barretto O. C. The erythrocyte cytoskeleton protein 4.2 is not demonstrable in several mammalian species / Guerra-Shinohara E. M., Barretto O. C. // Braz J Med Biol Res. (1999)32:683-687.
6. Ideguchi H. Genetic defect of erythrocyte band 4.2 protein associated with hereditary spherocytosis / Ideguchi H., Nishimura J., Nawata H. // Brit. J. Haemat. 74: 347-353.
7. Kaneko J. J. Clinical biochemistry of domestic animals / Kaneko J. J., Harvey J. W., Bruss M. – New York: Academic Press, 1989. – 932 p.
8. Kim H. A comparative study of the effects of glycerol and hydroxyethyl starch in canine red blood cell cryopreservation / Kim H. // J Vet Med Sci. 2004 Dec; 66 (12):1543-1547.
9. Mazur P., Miller R. H. Permeability of the human erythrocytes to glycerol in 1 and 2M solutions at 0 and 20˚C / Mazur P., Miller R. H. // Cryobiology. – 976. – Vol. 13. – P. 507–522.
10. Pellerin-Mendes C. In vitro study of the protective effect of trehalose and dextran during freezing of human red blood cells in liquid nitrogen / Pellerin-Mendes C., Million L., Marchand-Arvier M. // Cryobiology. – 1997. – Vol. 35, № 2. – P. 173–186.

Первушина О.А. Жегунов Г.Ф. Якіменко Т.І.
Харківська державна зооветеринарна академія

ВПЛИВ КРІОКОНСЕРВУВАННЯ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОСМОТИЧНУ КРИХКІСТЬ ЕРИТРОЦИТІВ ДОМАШНІХ ТВАРИН

Анотація
У роботі досліджена ступінь збереження і осмотична крихкість еритроцитів собаки, кішки і коня після заморожування – відігрівання під захистом комбінованих криопротекторов (ГЕК + ДМСО). Показано, що еритроцити всіх видів досліджуваних тварин після заморожування – відігрівання демонструють вищу осмотичну крихкість. Комбінування проникаючого і непроникаючого кріопротекторів сприяло зниженню осмотичного стресу при заморожуванні.
Ключові слова: еритроцити, гемоліз, диметилсульфоксид, гидроксиетилкрахмал, гліцерин, криоконсервування, осмотична крихкість.

Pervushina O.A., Zhegunov G.F., Yakimenko T.I.
Kharkiv State Zooveterinary Academy

EFFECT OF CRYOPRESERVATION ON PRESERVATION AND OSMOTIC FRAGILITY OF ERYTHROCYTES IN PETS

Summary
The degree of erythrocyte preservation and osmotic fragility in horses, dogs and cats after freezing – warming under the protection of combined cryoprotectants (HES + DMSO) has been studied. It was shown, that erythrocyte all types of test animals after freezing – thawing demonstrated a higher osmotic fragility. Combining penetrating and non-penetrating cryoprotectant contributed to the reduction of osmotic stress during freezing.
Keywords: erythrocytes, haemolysis, dimethylsulphoxide, hydroxiethylstarch, cryopreservation, cryoprotectors.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 613.2-057.87:577.188

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДОБОВОГО РАЦІОНУ СПОЖИТИХ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ НА ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ОРГАНІЗМУ СТУДЕНТІВ ДЕЯКИМИ БІОГЕННИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ

Петухова Т.А., Рижих А.С.
Слов'янський хіміко-механічний технікум

Досліджено теоретичні питання щодо ролі біогенних елементів в життєдіяльності людини та вмісту їх у продуктах харчування. У дослідженні виявлений взаємозв'язок між добовим раціоном споживаних продуктів харчування та забезпеченістю організму студентів технікуму такими макроелементами, як Магній, Калій та Кальцій, які є необхідними для активної розумової діяльності роботи серцево-судинної системи і що має особливе значення для формування й підтримки імунітету.
Ключові слова: студент, біогенні елементи, мікроелементи, макроелементи, добовий раціон, продукти харчування, захворювання.

Постановка проблеми. У сучасних умовах погіршуються показники здоров'я дітей, підлітків та осіб похилого віку. Виявлено підвищений рівень таких захворювань, як хвороби серцево-судинної системи, депресія, швидка втомлюваність, виразкова хвороба шлунку серед дітей і підлітків. Однією з найважливіших причин погіршення стану здоров'я є незадовільне харчування, тобто нестача або надлишок хімічних елементів в організмі людини. На сьогодні це питання є дійсно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо ролі хімічних елементів в організмі людини досліджували В.І. Вернадський, В.В. Ковальський, А.І. Венчиков, Г.О. Бабенко, Ю.В. Марушко та інші [7].

У своїх дослідженнях Г.О. Бабенко зауважував, що для нормального протікання фізіологічних процесів в організмі людини повинен підтримуватися певний ступінь насичення тканин хімічними елементами. Г.О. Бабенко під нормальним насиченням тканин організму хімічними елементами зазначав такий стан, при якому той чи той хімічний елемент знаходиться в тканинах у такій кількості, яка повністю задовольняє потребам у цьому елементі біохімічних структур і необхідно для динаміки біохімічних циклів. Для правильної оцінки потреби організму в тому чи тому хімічному елементі Г.О. Бабенко рекомендує: а) визначати кількісний вміст хімічних елементів тільки в такому добовому раціоні, що містить оптимальну кількість білків, вуглеводів і за енергетичною цінністю відповідає віку; б) обстежувати людей різних вікових категорій з нормальними гематологічними показниками та показниками фізичного здоров'я [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті набуло подальшого розвитку дослідження потреби людини в хімічних елементах, вплив вмісту біогенних елементів на здоров'я людини, виявлення залежності вмісту деяких макроелементів та мікроелементів в організмі людини від спожитих продуктів харчування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз літератури з обраної теми дослідження, з'ясування забезпеченості організму людини біогенними елементами.

Викладення основного матеріалу. Кількісний вміст хімічних елементів в організмі, як зазначав В.І. Вернадський, закономірно залежить від атомної маси (заряду ядра) елементів: чим більше атомна маса елементу, тим менше кількісний вміст його в організмі. Атомна маса елементу в періодичній таблиці Д.І. Менделєєва зростає в групі у напрямку зверху вниз (таблиця 1).

Таблиця 1
Кількісний вміст хімічних елементів в організмі людини залежно від їхньої атомної маси і заряду ядра

Хімічний елемент	Номер групи	Атомна маса	Заряд ядра	Масова частка, %
C	IV A	12,112	+6	21
Si	IV A	28,086	+14	$1 \cdot 10^{-2}$
Sn	IV A	118,69	+50	$1 \cdot 10^{-4}$
N	V A	14,0067	+7	3,1
P	V A	30,9738	+15	0,9
As	V A	74,9216	+33	$1 \cdot 10^{-5}$
Zn	II B	65,37	+30	$1 \cdot 10^{-2}$
Cd	II B	112,4	+48	$1 \cdot 10^{-3}$
Hg	II B	200,59	+80	$1 \cdot 10^{-6}$

Значні коливання кількісного вмісту хімічних елементів в організмі також залежать від функціонального стану внутрішніх органів, ендокринних залоз, нервової системи та від таких умов: добового ритму, сезону року, віку і статі, умов праці, виду трудової діяльності, різних фізіологічних (вагітність, лактація) і патологічних станів. Як зазначав Г.А. Бабенко у своїх дослідженнях, потреба в Купруму протягом індивідуального життя людини значно варіює: від 3 до 12 років потреба в ньому зростає, а потім із віком знижується майже втричі. При цьому залежність кількісного вмісту Купруму від віку в різних тканинах і органах неоднакова. У печінці дорослих кількісний

© Петухова Т.А., Рижих А.С., 2016

вміст Молібдену в 10 разів більше, ніж в печінці новонароджених. Із віком кількісний вміст Кадмію і Купруму в печінці також підвищується. Це обумовлено тим, що тканина печінки є місцем, де відбуваються складні біохімічні перетворення. Але в літньому віці спостерігається негативний баланс Ванадію, Хрому, Цинку та інших мікроелементів у тканинах і органах організму людини. Так, наприклад, вміст Цинку в молодому організмі максимальне, впродовж старіння людини його вміст знижується в органах і тканинах, а в літньому віці воно досягає мінімуму, тобто дефіцит Цинку зростає з віком [6].

Таблиця 2

Вміст макроелементів в організмі людини

Елемент	Масова частка (в %)	Маса (в г/70 кг)
Карбон	21,0	14700
Оксиген	62,4	43680
Гідроген	9,7	6790
Нітроген	3,1	2170
Фосфор	0,95	665
Сульфур	0,16	112
Кальцій	1,5	1050
Калій	0,35	245
Натрій	0,15	105
Магній	0,05	35
Всього	99,36	69552г ≈ 70 кг

Хімічні елементи, що постійно входять до складу всіх організмів називають біогенними елементами. В основному це 22 елементи, співвідношення яких у живій і неживій матерії різне [4, с. 53].

А.П. Виноградов, аналізуючи дані про зміст хімічних елементів у земній корі, ґрунтах, морській воді, рослинах і тваринних організмах, встановив, що найбільш поширені в земній корі такі елементи: Оксиген, Силіцій, Алюміній, Ферум, Кальцій, Натрій, Калій, Магній, Титан, Карбон (займає 16-е місце). Основу живих організмів становлять лише шість хімічних елементів – неметалів: Карбон, Гідроген, Оксиген, Нітроген, Фосфор і Сульфур, загальна масова частка яких в організмі людини становить 97,4%. Серед неметалів біогенними є також Хлор (масова частка 0,15%), Флуор, Йод і Бром.

Макроелементи – Карбон, Гідроген, Оксиген, Нітроген, Фосфор, Сульфур, Хлор, Магній, Калій, Кальцій і Натрій, масова частка яких в організмі людини складає 99,36% (таблиця 2), є головними компонентами всіх органічних сполук, беруть участь у проведенні нервового імпульсу по клітинах нервової системи.

Таблиця 3

Вміст мікроелементів-металів в організмі людини

Метал	Масова частка (в %)	Маса (в г/70 кг)
Ферум	0,006	4,2
Цинк	0,0027	1,9
Купрум	2·10-4	0,14
Манган	3·10-5	0,02
Молібден	2·10-5	0,015
Кобальт	4·10-6	0,003
Всього	≈ 0,009%	≈ 6,278 г

Учені вважають, що організм кожної людини це мікросвіт, де можна знайти майже всі мікроелементи, що існують у природі, які дуже важливі для нашого життя і здоров'я та містяться у клітинах у дуже малих кількостях: Цинк, Манган, Купрум, Йод, Флуор та інші. В організмі людини вважаються незамінними 14 мікроелементів – це Ферум, Кобальт, Купрум, Хром, Нікол, Манган, Молібден, Цинк, Йод, Станум, Флуор, Силіцій, Ванадій, Селен (таблиця 3). На відміну від вітамінів, які можуть синтезуватися в організмі, мікроелементи надходять до організму тільки ззовні, із навколишнього середовища. Біологічна роль мікроелементів в організмі людини полягає, в основному, у впливі на активність обміну речовин, тому їхній недолік або надлишок може призвести до серйозних захворювань, таких як, наприклад, сухість шкіри і волосся, швидка стомлюваність говорять про брак Калію; слабкість, м'язові болі, зниження функції печінки можуть бути симптомами нестачі Кальцію і Фосфору; зниження апетиту, алергічні захворювання, погіршення зору,

Таблиця 4

Добовий раціон харчування студентів Слов'янського хіміко-механічного технікуму

Сніданок		Обід		Вечеря	
Продукт харчування	Біогенні елементи	Продукт харчування	Біогенні елементи	Продукт харчування	Біогенні елементи
Чай	Флуор	Чай	Флуор	Картопля	Ферум, Магній, Калій
Сир	Кальцій	Суп	Кальцій, Ферум, Сульфур, Бром, Магній, Фосфор Молібден	Макарони	Магній, Сульфур Молібден, Фосфор, Бром,
Сир твердий	Кальцій, Натрій, Цинк	Молоко	Кальцій, Бром	Овочі	Ферум, Фосфор, Магній, Калій, Силіцій, Селен
Каша	Кальцій, Ферум, Сульфур	Картопля	Ферум, Магній, Калій	Риба	Флуор, Натрій, Ферум, Арсен, Йод, Фосфор
Ковбаса	Фосфор, Селен, Ферум	М'ясо	Фосфор, Селен, Ферум	М'ясо	Фосфор, Селен, Ферум
Хліб	Магній, Бром, Молібден, Фосфор	Хліб	Магній, Бром, Молібден, Фосфор	Хліб	Магній, Бром, Молібден, Фосфор
Яйце	Кальцій, Молібден, Сульфур, Фосфор, Ферум	Макарони	Магній, Бром, Молібден, Фосфор, Сульфур	Фрукти	Ферум, Фосфор, Магній, Калій, Силіцій, Селен, Кальцій, Сульфур

випадіння волосся можуть бути наслідком дефіциту Цинку, а ламкість нігтів, зниження імунітету і хвороби серця – Селену.

При проведені соціологічних досліджень для встановлення залежності забезпеченості організму людини макро-, мікро- та ультрамікроелементами від спожитих продуктів харчування були використані непрямі методики визначення:

– опитування студентів з метою виявлення їх добового раціону харчування – «Добовий раціон харчування» (таблиця 4);

– тестування цих студентів на визначення забезпеченості організму людини такими макроелементами: Магнієм, Калієм і Кальцієм.

Дослідження проводились на базі Слов'янського хіміко-механічного технікуму на початку навчального року, до складу якого було залучено 82 респондента – це студенти «Фармацевтичного» відділення 1, 3 курсів (1 Ф2, 3 Ф1, 3 Ф2), 2 курсу технологічного відділення (2 Т) і відділення «Прикладна екологія» (2 Е1).

За результатами проведеного дослідження було виявлено певні закономірності.

Магній бере участь у регуляції нервово-м'язової провідності, стимулює утворення білків, нуклеїнових кислот, знижує артеріальний тиск, пригнічує агрегацію тромбоцитів. Недолік Магнію викликає безсоння, зміни настрою, м'язову слабкість, судоми, тахікардію, підвищує ризик розвитку інсульту. Потреба в магнії складає 0,3–0,5 г на день.

За результатами проведеного опитування і тестування на забезпеченість організму людини Магнієм серед студентів технікуму було виявлено:

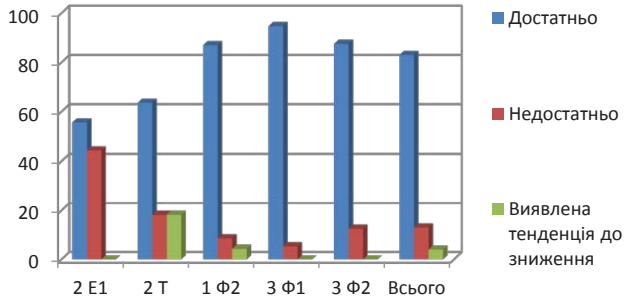

Гістограма 1. Забезпеченість організму людини Магнієм (Mg^{2+})

68 із 82 респондентів вживають продукти харчування, що містять значну кількість Магнію (картопля, хліб, морська риба), це становить 83% із числа всіх опитаних студентів.

11 осіб (13%) вживають продукти харчування з меншим вмістом Магнію, що призводить до зниження вмісту цього елементу в організмі.

3 особи (4%) страждають недоліком Магнію, тому що надають перевагу продуктам харчування зі зниженим вмістом Магнію і не отримують добової норми даного елементу.

На підставі тестування на забезпеченість організму людини Магнієм виявлено, що в групах 2 Е1, 2 Т, та 1 Ф2 існує тенденція до зниження цього елемента.

Відповідно до результатів тестування студентам цих груп були надані рекомендації щодо збільшення в їжу кількості продуктів харчування, до складу яких входить Магній – квасоля біла, житній хліб, рис, сир, шпинат тощо.

Добова доза для організму людини 2–3 г Калію. Нестача Калію в організмі людини призводить до поганої передачі нервових сигналів, аритмії серцевих скорочень. Дослідження показали, що

74 із 82 осіб вживають продукти харчування, що містять значну кількість Калію (картопля, овочі, фрукти), це становить 90% із числа всіх опитаних студентів.

5 осіб (6%) вживають продукти, які менш забезпечені Калієм, що призводить до зниження вмісту цього елементу в організмі.

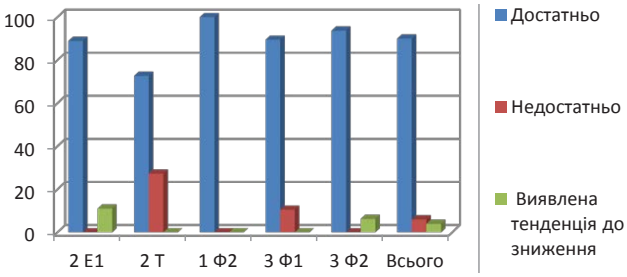

Гістограма 2. Забезпеченість організму людини Калієм (K^{+})

3 особи (4%) страждають недоліком Калію, що зумовлено споживанням продуктів харчування з низьким вмістом цього хімічного елементу.

На підставі тестування на забезпеченість організму людини Калієм виявлено, що в групах 2 Е1, 2 Т, 3 Ф1 та 3 Ф2 існує тенденція до зниження цього елемента.

Відповідно до результатів тестування студентам цих груп були надані рекомендації щодо збільшення в їжу кількості продуктів харчування, до складу яких входить Калій – вишні, родзинки, абрикоси, банани, курага, квасоля, горох, щавель, крупа, риба тощо.

Причинами дефіциту Кальцію можуть бути: посилена витрата в результаті стресових впливів, через надлишок в організмі Магнію, Калію, Натрію, Феруму, Цинку, Плюмбуму. Підвищення його вмісту пов'язують з розвитком захворювань нервової системи, гормональним дисбалансом. Добова потреба організму дорослої людини в кальції складає 0,8–1,2 г. За даними дослідження:

64 із 82 осіб (78% студентів) вживають добову норму Кальцію з такими продуктами харчування: молоко, сир, каші, яйця, фрукти.

13 осіб (16%) вживають продукти харчування, що містять недостатню кількість Кальцію для поповнення добової норми.

5 осіб (6%) страждають недоліком Кальцію, бо студенти вживають продукти харчування зі зниженим вмістом даного хімічного елементу.

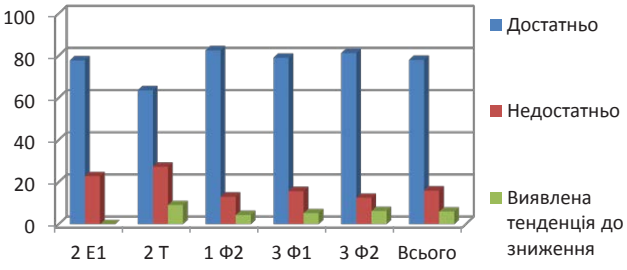

Гістограма 3. Забезпеченість організму людини Кальцієм (Ca^{2+})

На підставі тестування на забезпеченість організму людини Кальцієм виявлено, що в групах 2 Т, 1 Ф2, 3 Ф1 та 3 Ф2 існує тенденція до зниження цього елемента.

Відповідно до результатів тестування студентам цих груп були надані рекомендації щодо збільшення в їжу кількості продуктів харчування, до складу яких входить Кальцій – яєчний жовток, капуста, соя, риба, кисломолочні вироби, яблука, виноград, полуниця тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Всі біогенні елементи керують процесами обміну речовин, підтримують фізичну та хімічну цілісність клітин і тканин. Зміна кількості цих елементів у бік збільшення або зменшення призводить до серйозних захворювань або до загибелі організму.

Відповідно до результатів дослідження було встановлено: джерелами надходження хімічних елементів до організму людини є продукти харчування; стан харчування є одним із найважливіших факторів, що визначають здоров'я людини; на забезпеченість організму людини макро- та мікроелементами дійсно впливає добовий раціон спожитих продуктів харчування, що було підтверджено результатами опитування студентів Слов'янського хіміко-механічного технікуму; тестування щодо забезпеченості організму людини макроелементами (Калієм, Кальцієм, Магнієм) виявило недостатність та тенденцію до зниження досліджуваних елементів, що призводить до поганої передачі нервових імпульсів, втоми, аритмії серцевих скорочень, втрати рідини організмом і серцевим спазмам серед студентів; для збалансованого харчування та поліпшення стану здоров'я були надані рекомендації студентам щодо вживання в їжу продуктів харчування, що містять Магній, Калій, Кальцій та мікроелементи в достатній кількості.

Кожна людина повинна мати певні відомості про харчування, речовини, що входять до складу продуктів харчування, про їхню роль у життєдіяльності здорового та хворого організму.

Надалі продовженням даної роботи буде вивчення кількісного вмісту біогенних елементів у продуктах харчування різних виробників.

Список літератури:

1. Бгатов А. В. Биогенная классификация химических элементов // «Философия науки» – 1999. – № 2 (6) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nisleda.net/Razdely/article-bgatov.htm
2. Биохимия человека: В 2-х т. Т. 1, Т. 2 / Р. Марри, Д. Греннер, П. Мейес, В. Родуэлл; Пер. с англ. В. В. Борисова, Е. В. Дайниченко; Под ред. Л. М. Гинодмана. – М.: Мир, 1993. – [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://vk.com/topic-50931475_27970352
3. Мороз А. С. Медична хімія / А. С. Мороз, Д. Д. Луцевич, Л. П. Яворська. – Вінниця: Нова книга – 2006. – 776 с.
4. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 550 с.
5. Основи фізіології, гігієни та безпеки харчування: Навч. посіб.: У 2 ч. – Ч. ІІ. Основи гігієни та безпеки харчування / О. М. Царенко, М. І. Машкіна, Л. Ф. Павлоцька та ін. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 278 с.
6. Скальный А. В. Микроэлементы: бодрость, здоровье, долголетие. – М.: Эксмо, 2010. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// www.ex.ua/76694376
7. http://health-ua.com/article/3559.html

Петухова Т.А., Рижих А.С.
Славянский химико-механический техникум

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СУТОЧНОГО РАЦИОНА УПОТРЕБЛЕННЫХ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ НА ОБЕСПЕЧЕННОСТЬ ОРГАНИЗМА СТУДЕНТОВ НЕКОТОРЫМИ БИОГЕННЫМИ ЭЛЕМЕНТАМИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы о роли биогенных элементов в жизнедеятельности человека и содержании их в продуктах питания. В исследовании выявлена взаимосвязь между суточным рационом потребляемых продуктов питания и обеспеченностью организма студентов техникума такими макроэлементами, как Магний, Калий и Кальций, которые необходимы для активной умственной деятельности и работы сердечно-сосудистой системы, а также имеют особое значение для формирования и поддержания иммунитета.
Ключевые слова: студент, биогенные элементы, макроэлементы, микроэлементы, суточный рацион, продукты питания, заболевания.

Petukhova T.A., Rizhikh A.S.
Slovyansk Chemimechanical Technical College

RESEARCH THE INFLUENCE OF DAY'S RATION OF USED FOOD STUFFS ON PROVISION OF STUDENTS ORGANISM WITH BIOGENIC ELEMENTS

Summary
Theoretical question as to role of biogenic elements in vital activity of man and its contents in food stuffs is studied. Intercommunication between day's ration of the used food and provision of students of technical college organisms by such macronutrients, as Magnesium, Potassium and Calcium, which are necessary for active intellection, work of heart-vascular system and has the special value for forming and support of immunity is revealed.
Keywords: student, biogenic elements, microelement, macronutrients, day's ration, food stuffs, disease.

УДК 544.354.081.7

КОРЕЛЯЦІЇ ЗАГАЛЬНИХ І СТУПІНЧАСТИХ КОНСТАНТ СТІЙКОСТІ КОМПЛЕКСНИХ СПОЛУК

Стецик В.В.
Донецький національний університет

Виявлена кореляція між константами стійкості першого ступеня ряду сполук. Ці сполуки утворюються парами аналогічних іонів або нейтральних частинок. Поряд з другими катіонами в кореляцію входять іони водню. Також спостерігається кореляція між константами стійкості різних ступенів. Намічені шляхи підвищення точності кореляцій.
Ключові слова: порівняльні методи розрахунку, кореляція між константами, константи стійкості, розрахунок констант, ступінчасті константи стійкості.

Постановка проблеми. Для розрахунків іонних рівноваг в розчині в аналітичній хімії часто не вистачає даних, в тому числі констант стійкості комплексних сполук. Такий дефіцит даних має місце ще й тому, що визначення детальних кількісних характеристик поведінки сполуки в розчині зазвичай значно відстає в часі від дослідження її на якісному рівні. Аналіз питання виявляє також велику нерівномірність забезпечення в літературі константами по різних сполуках. В подібній ситуації для знаходження значень величин доцільно спробувати визначити константи для малозабезпечених сполук, спираючись на дані з добре забезпечених сполук. Зауважимо, що в ряді розрахунків рівноваг в аналітичній хімії похибка в константах у кілька разів не має принципового значення, в той же час в літературі зустрічаються і значно більші похибки, на що вказано в роботах [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботі [3] були узагальнені методи порівняльного розрахунку фізико-хімічних величин в широкому плані, в роботах [1; 2] ці методи були застосовані для кореляцій між константами стійкості кількох комплексних сполук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В літературі раніше була досліджена кореляція між константами стійкості вузького кола комплексних сполук, не був запропонований достатньо універсальний зручний підхід для знаходження констант через кореляції. Не була досліджена можливість участі в кореляціях іонів H^+ в одному ряду з катіонами металів.

Мета статті. Розглянути кореляцію між константами стійкості ширше, ніж в попередніх роботах, розглянути можливість застосування кореляцій як між сполуками, що традиційно відносяться до комплексних, так і деяких інших. Запропонувати достатньо універсальний зручний метод оцінки значень констант стійкості у розчині через кореляції. Дослідити кореляцію між загальними та ступінчастими константами різних ступенів, чому раніше в літературі не було приділено достатньої уваги.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні кореляцій ми не перераховували константи стійкості з довідників, де вони приведені для різної іонної сили (в середньому біля 0,1). Тому знайдені нами константи і кореляційні залежності являються концентраційними і відносяться до тієї ж іонної сили, хоча для оціночних значень констант такий поділ чисто умовний. При виборі даних для кореляцій з конкретного довідника ми використовували всі константи, що характеризують стійкість сполук досліджуваного ряду. Виборку даних можна вважати випадковою і представничою.

Кореляції між константами стійкості першого ступеня. Ми виявили переконливі кореляційні залежності між логарифмами констант стійкості першого ступеня сполук багатьох пар катіонів, аніонів та нейтральних сполук, близьких за хімічними властивостями.

© Стецик В.В., 2016

На рис. 1 приведено залежність логарифмів констант стійкості ацетатних комплексів від форміатних. Коефіцієнт кореляції в цій залежності 0.95, стандартне відхилення S = 0,60. Дані для розрахунку взяті з довідника [4]. Дуже важливо, що точка з H^+ (абсциса 3,75, ордината 4,76) добре вписується в кореляцію разом з катіонами металів. Вона описуєтьтся рівнянням

$$\lg \beta_1(MAc) = 0{,}28 + 1{,}34 \lg \beta_1(MFm). \quad (1)$$

На рис. 2 приведена залежність логарифмів констант стійкості першого ступеня бромідних комплексів від хлоридних. Коефіцієнт цієї кореляції 0,992, стандартне відхилення S = 0,6. Дані для розрахунку взяті з довідника [4]. При проведенні кореляції не враховано точку, що відображає катіон марганцю (2+), бо її відхилення перевищувало 3S. Таке правило прийнято застосовувати при статистичній обробці даних [5, с. 236]. Бачимо, що при дуже добрій кореляції катіон H^+ (точка -7, -9) також добре входить в кореляцію разом з іншими катіонами. Вона описується рівнянням

$$\lg \beta_1(MBr) = -0{,}30 + 1{,}30 \lg \beta_1(MCl). \quad (2)$$

Наші дані показують, що між константами стійкості сполук близьких за властивостями пар іонів (або нейтральних сполук) кореляція існує. Окремі точки можуть значно випадати з кореляційної залежності з двох причин: груба похибка в використовуваних даних (як правило, експериментального походження) або як прояв специфічної хімічної взаємодії. В обох випадках ми маємо підстави виключати точки з кореляційної залежності, якщо їх відхилення від залежності перевищує 3S.

Приведені на рис. 1 та рис. 2 залежності та ряд інших підтверджують, що константи стійкості кислот (зворотні константам дисоціації) корелюють з константами стійкості традиційних

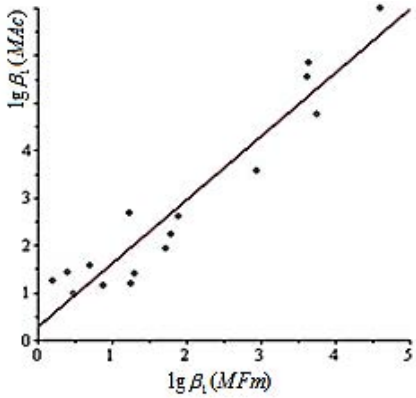

Рис. 1. Залежність lg β_1 (MAc) від lg β_1 (MFm)

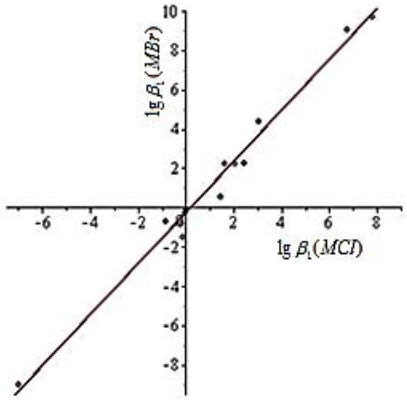

Рис. 2. Залежність lg β_1 (MBr) від lg β_1 (MCl)

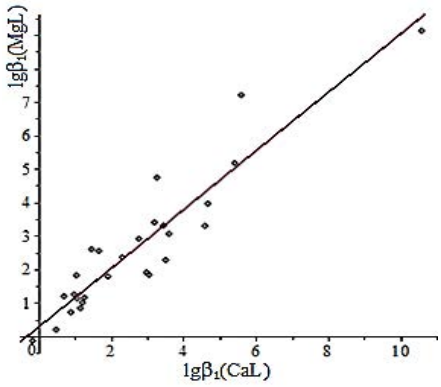

Рис. 3. Залежність lg β_1 (Mgl) від lg β_1 (Cal)

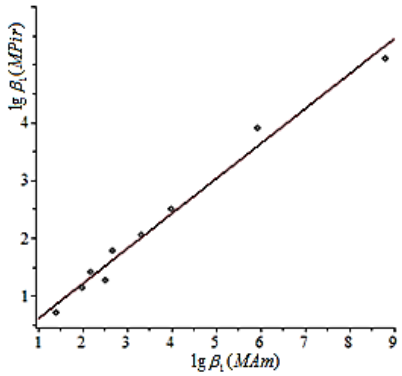

Рис. 4. Залежність lg β_1 (MPir) від lg β_1 (MAm)

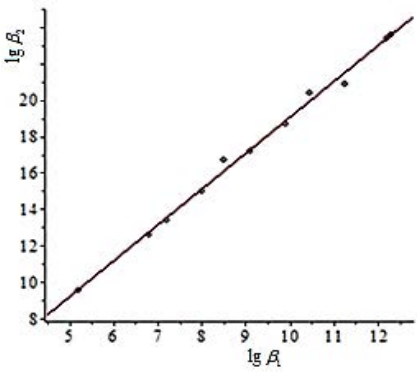

Рис. 5. Залежність lg β_2 від lg β_1 в комплексах з 8-оксіхіноліном

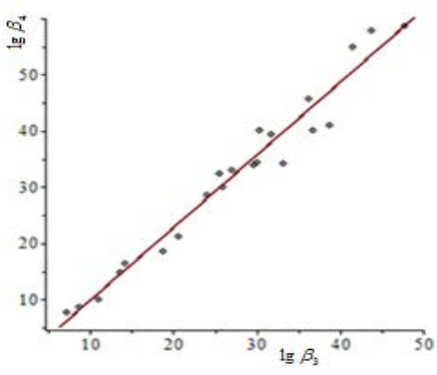

Рис. 6. Залежність lg β_4 від lg β_3 в гідроксокомплексах

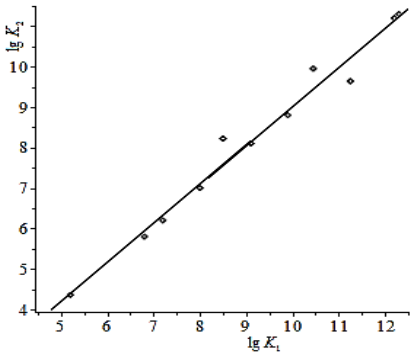

Рис. 7. Залежність lg K_2 від lg K_1 в комплексах з 8-оксіхіноліном

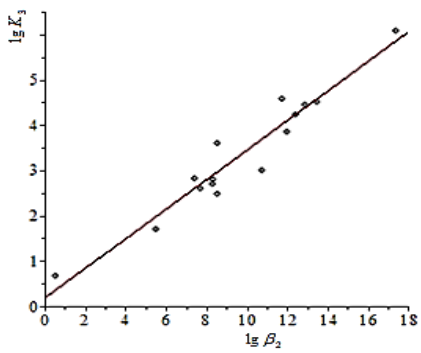

Рис. 8. Залежність lg K_3 від lg β_2 у фторидних комплексах

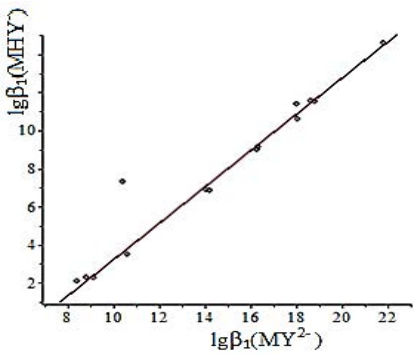

Рис. 9. Залежність lg β_1 (MHY^-) від lg β_1 (MY^-)

комплексів. Це важливий висновок і він підтверджує достатню універсальність описаного в даній роботі підходу. Входження катіонів H^+ у спільну з катіонами металів кореляційну залежність, незважаючи на їх значну відмінність від катіонів металів, можна пояснити тим, що в досліджуваних процесах проявляється безпосередньо поведінка не голого протона, а його певного гідрату.

В кореляцію вступають комплекси не тільки з аналогічними лігандами, але й з аналогічними центральними іонами. На рис. 3 приведена залежність логарифмів констант стійкості комплексів магнію від логарифмів констант стійкості комплексів кальцію. Вона описується рівнянням

$$\lg \beta_1(MgL) = 0{,}27 + 0{,}87 \lg \beta_1(CaL) \qquad (3)$$

і характеризується коефіцієнтом кореляції 0,93, стандартним відхиленням S = 0,8. З цієї кореляційної залежності ми виключили дані із стійкості сполук з фосфат-іоном, оскільки відхилення відповідної точки перевищувало 3S. При побудові цієї і наступних залежностей в статті використано дані з довідника [6].

В багатьох випадках спостерігається кореляція між стійкістю комплексів, утворених сполуками азоту. Очевидно, навіть в сполуках із значними відмінностями складу можуть в основному зберігатись характеристики атома азоту, що мають значення для утворення хімічного зв'язку в комплексах. Хоча спостереження показують, що сполуки азоту в цьому плані не являються виключенням. На рис. 4 приведена залежність констант стійкості піридинових комплексів від аміачних. Коефіцієнт цієї кореляції 0,992, стандартне відхилення S = 0,20. Залежність виражається рівнянням

$$\lg \beta_1(MPir) = 0{,}004 + 0{,}60 \lg \beta_1(MAm). \qquad (4)$$

Кореляція між константами стійкості різних ступенів. Константи стійкості першого ступеня є ключовими для оцінки стійкості комплексів, але для розрахунків рівноваг потрібно знати й константи стійкості наступних ступенів (ступінчасті або загальні). Почнемо з кореляцій між загальними константами різних ступенів однієї й тієї ж комплексної сполуки.

На рис. 5 приведена залежність загальної константи стійкості двох ступенів від константи стійкості першого ступеня комплексів з лігандом 8-оксіхіноліном ($C_9H_6NO^-$), що характеризується коефіцієнтом кореляції 0,997 і стандартним відхиленням 0,3, описується рівнянням 5:

$$\lg \beta_2 = -0{,}62 + 2{,}0 \lg \beta_1. \qquad (5)$$

Залежність між загальними константами стійкості чотирьох і трьох ступенів гідроксокомплексів приведені на рис. 6. Залежність характеризується коефіцієнтом кореляції 0,98, стандартним відхиленням S = 3,0 й описується рівнянням 6:

$$\lg \beta_4 = -3{,}30 + 1{,}30 \lg \beta_3. \qquad (6)$$

Кореляції між константами стійкості різних ступенів можна проводити в різноманітних формах. Приведемо ще два приклади. На рис. 7 приведена кореляційна залежність стійкості між ступінчастими константами K_2 і K_1 8-оксіхінолінолівих комплексів, що характеризується коефіцієнтом кореляції 0,989 і стандартним відхиленням 0,3. Вона описується рівнянням

$$\lg K_2 = -0{,}62 + 0{,}97 \lg K_1. \qquad (7)$$

На рис. 8 приведена залежність ступінчастої константи K_3 від загальної константи β_2 фторидних комплексів. Кореляція характеризується коефіцієнтом 0,96, стандартним відхиленням S = 0,4 і описується рівнянням

$$\lg K_3 = 0{,}18 + 0{,}33 \lg \beta_2. \qquad (8)$$

Зауважимо, що коефіцієнти кореляції з участю ступінчастих констант стійкості зменшуються із збільшенням номера ступеня. Оскільки значення ступінчастих констант зазвичай зменшуються із збільшенням номера ступеня, для високих ступенів значення ступінчастих констант зближуються із стандартними відхиленнями, що призводить до погіршення кореляції. Наприклад, для аміачних комплексів залежність lg β_5 від lg β_4 характеризується коефіцієнтом кореляції 0,989 при стандартному відхиленні 1,3, а залежність lg K_5 від lg β_4 – коефіцієнтом кореляції 0,75 при тому ж стандартному відхиленні S = 1,3. В комплексах з 8-оксіхіноліном залежність lg β_2 від lg β_1 = lg K_1 характеризується коефіцієнтом кореляції 0,997 і стандартним відхиленням 0,3, а залежність lg K_2 від lg K_1 – коефіцієнтом кореляції 0,989 при тому ж стандартному відхиленні S = 0,3.

Шляхи підвищення точності кореляцій. Уявлення про точність кореляційних залежностей дають приведені вище характеристики у восьми системах. Подальше підвищення точності кореляцій можливе тільки на твердій експериментальній основі. В роботах [1; 2] було відмічено наявність досить грубих похибок в приведених в літературі значеннях констант, що заважає встановленню залежностей між величинами. Кореляції в свою чергу можуть допомогти виявити такі похибки, на що вказували і автори роботи [1]. Ми вважаємо необхідним вилучення із кореляції точок, відхилення яких від залежності перевищує 3S, і в подальшому вияснення причин відхилення і при потребі експериментального уточнення.

Специфічна хімічна взаємодія це одна з причин випадіння точок з кореляційної залежності. Якщо частинка (заряджена або без заряду), що утворює комплекс, має явно нетипові склад або структуру, то в певних умовах вона може вступати у взаємодію, нехарактерну для інших частинок досліджуваного ряду, що ілюструє наступний приклад. Залежність констант стійкості комплексів двохзарядних катіонів M^{2+} з етилендіамінтетраацетат-іоном (гідро) HY^{3-} від їх констант стійкості з Y^{4-} представлена на рис. 9. Видно, що одна точка дуже випадає із залежності, вона відповідає катіону уранілу UO_2^{2+}. За критерієм 3S ця точка повинна бути виключена з кореляції, залежність без врахування уранілу UO_2^{2+} на рис. 9 представлена суцільною лінією і виражається рівнянням 9:

$$\lg \beta_1(MHY^-) = -6{,}30 + 0{,}95 \lg \beta_1(MY^{2-}). \qquad (9)$$

Залежність характеризується коефіцієнтом кореляції 0,998 і стандартним відхиленням S = 0,3. Оскільки експериментальні дані з констант стійкості комплексонатів достатньо надійні, велике відхилення точки, що відповідає уранілу, від залежності на рис. 9 підтверджує факт специфічної взаємодії. Очевидно, має місце взаємодія кисню O (-2) уранілу з катіоном водню в

HY^{3-}, що призводить до додаткової стабілізації комплексу MHY^{-} у випадку уранілу.

В кореляціях між сполуками катіонів M^{n+} з етилендіамінтетраацетат-іоном Y^{4-} і HY^{3-} і в деяких інших випадках помітно проявляється різниця в поведінці катіонів з різними зарядами, тому проведення кореляції з іонами однакових зарядів може помітно покращити характеристики. Для одержання високого ступеня кореляції необхідно також використовувати константи стійкості, приведені до єдиної іонної сили (скоріше, до нульової).

Для досліджуваних пар аналогічних іонів чи нейтральних сполук, які не утворюють міцних комплексів, тобто з невеликими чисельними значеннями констант стійкості зустрічається ситуація, коли константи мають значення близькі до стандартного відхилення, що заважає встановленню надійної кореляції між константами. Для підвищення точності кореляції у всіх випадках можна рекомендувати використання даних в широкому діапазоні чисельних значень констант в досліджуваному ряду.

Таким чином, між константами стійкості аналогічних пар іонів чи нейтральних частинок і без додаткових прийомів можливе досягнення високого ступеня кореляції, що ілюструють приведені конкретні кореляційні залежності, а застосування деяких спеціальних прийомів здатне ще покращити кореляцію.

Висновки і пропозиції. Кореляції між константами стійкості різних комплексів, утворених близькими за властивостями лігандами або комплексоутворювачами, та константами різних ступенів однієї й тієї ж сполуки, дають можливість знайти значення констант стійкості з точністю, достатньою для більшості розрахунків рівноваг. Константи рівноваг кислот також входять в ці кореляції. Кореляції правомірні в межах координаційного числа комплексоутворювача й у тих випадках, коли на існування комплексу конкретного складу нема обмежень, пов'язаних із структурними труднощами. Випадіння з кореляційної залежності (перевищення 3S) обумовлене, як правило, грубими похибками або специфічною взаємодією комплексоутворювача з лігандом. В цілому застосування кореляцій може суттєво збільшити (навіть в рази) базу констант, оскільки знайдені в кореляціях константи можуть бути використані в інших кореляціях.

Список літератури:

1. Проскурнин М. А. Корреляции констант устойчивости комплексных соединений, найденных при помощи термолинзовой спектрометрии / М. А. Проскурнин, М. Ю. Кононец, В. В. Черныш // Вестник Московского ун-та. – Серия 2. Химия. – 2004. – Т. 45, № 1. – С. 51-57.
2. Стецик В. В. Розрахунок і аналіз кривих титрування кислотно-фосфатних сумішей та вибір оптимальних умов визначення їх складу / В. В. Стецик // Молодий вчений. – 2015. – № 12 (27), Ч. 1. – С. 22-28.
3. Карапетьянц М. Х. Методы сравнительного расчета физико-химических свойств / М. Х. Карапетьянц. – М.: Ленанд, 2014. – 408 с.
4. Новый справочник химика и технолога. Химическое равновесие. Свойства растворов / Под ред. С. А. Симановой. – СПб.: АНО НПО «Профессионал», 2004. – 998 с.
5. Щиголев Б. М. Математическая обработка наблюдений / Б. М. Щиголев. – М.: Наука, 1969. – 344 с.
6. Лурье Ю. Ю. Справочник по аналитической химии / Ю. Ю. Лурье. – М.: Химия, 1989. – 448 с.

Стецик В.В.
Донецкий национальный университет

КОРРЕЛЯЦИИ ОБЩИХ И СТУПЕНЧАТЫХ КОНСТАНТ УСТОЙЧИВОСТИ КОМПЛЕКСНЫХ СОЕДИНЕНИЙ

Аннотация
Выявлена корреляция между константами устойчивости первой ступени ряда соединений. Эти соединения образуются парами аналогичных ионов или нейтральных частиц. Наряду с другими катионами в корреляцию входят ионы водорода. Также наблюдается корреляция между константами устойчивости разных ступеней. Намечены пути повышения точности корреляций.

Ключевые слова: сравнительные методы расчета, корреляция между константами, константы устойчивости, расчет констант, ступенчатые константы устойчивости.

Stetsyk V.V.
Donetsk National University

CORRELATIONS OF GENERAL AND STEP CONSTANTS OF STABILITY OF COMPLEX CONNECTIONS

Summary
Correlation is educed between the constants of stability of the first stage of row of connections. These connections appear the pairs of analogical ions or neutral particles. Along with other cations hydrions are included in correlation. Also there is correlation between the constants of stability of the different stages. The ways of increase of exactness of correlations are set.

Keywords: comparative methods of calculation, correlation between constants, constants of stability, calculation of constants, step constants of stability.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 504.064.3:477.54

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ВОДИ ТА ЕКОСТАНУ АКВАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ РІЧКОВИХ БАСЕЙНІВ УКРАЇНИ

Крайнюков О.М.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Узагальнено результати комплексних досліджень для оцінки екологічного стану водних об'єктів річкових басейнів України. Комплексну оцінку екологічного стану здійснено шляхом використання набору показників якості абіотичної (фізико-хімічні) і біотичної (біологічні, екотоксикологічні) складових екосистеми річкового басейну. Співставлення результатів комплексної оцінки якості води і відповідно екостану природно-антропогенних аквальних ландшафтів при використанні показників рівня забрудненості води, екологічного індексу якості води і ступеня ураженості водної екосистеми показало, що здійснення спостережень за обмеженим переліком показників складу і властивостей води є недостатнім для об'єктивної і ґрунтовної оцінки якості води і реального екостану аквальних ландшафтів, що обумовлює доцільність включення в алгоритм комплексної оцінки показника ураженості водної екосистеми.
Ключові слова: комплексна оцінка, екологічний стан, фізико-хімічні, біологічні, екотоксикологічні показники, поверхневі води, абіотична і біотична складові.

Постановка проблеми. У зв'язку із зобов'язаннями України, відповідно до міжурядових угод щодо спільного використання і охорони транскордонних вод особливо важливим є комплексний, системний підхід до оцінки екостану транскордонних водних об'єктів [1], до яких відносяться басейни Дніпра, Дунаю, Дністра, Західного Бугу, Сіверського Донця.

Рекомендації щодо оцінки якості води транскордонних водних об'єктів запропоновано «Правилами ведення моніторингу та оцінки якості води транскордонних річок», які розроблені Робочою групою ООН/ЄЕК [2]. Зокрема, у зазначеному документі відзначається, що для загальної екологічної оцінки якості води конче важливим є врахування абіотичних і біотичних чинників функціонування екосистеми водного об'єкта. Така оцінка повинна включати визначення біологічного статусу водного середовища, екологічну оцінку якості води та донних відкладів, оцінку взаємодії угруповань водних організмів з абіотичними факторами. При цьому особлива увага приділяється визначенню токсичних властивостей води. Це обумовлено тим, що у складних розчинах хімічний аналіз специфічних показників токсичної дії дає інформацію тільки про «вершину айсбергу» тому, що велика кількість токсичних хімічних речовин залишається невиявленою. Для таких складних розчинів необхідна оцінка сумісної дії розчину на біоту водної екосистеми. У зв'язку з цим, тест на токсичність повинен бути обов'язковим як додаток до хімічного аналізу.

Такий підхід забезпечує більш економічну та ефективну стратегію обмеження антропогенного забруднення поверхневих вод у порівнянні з підходом, що характеризується вимірюванням вмісту забруднюючих речовин, кількість яких постійно збільшується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку із сучасним курсом українського Уряду, спрямованим на європейську інтеграцію, виникла необхідність в удосконаленні системи моніторингу стану поверхневих вод відповідно до положень Водної Рамкової Директиви 2000/ЄС/60 [3]. Аналіз відомчих матеріалів [4] показав, що при проведенні суб'єктами державного моніторингу спостережень, на основі яких здійснюється оцінка якості води, використовується обмежений перелік показників. Про це свідчать дані Державної гідрометеорологічної служби України щодо хімічного забруднення поверхневих вод річкових басейнів, в яких представлено аналіз щодо перевищення ГДК речовин лише за десятьма показниками ($БСК_5$, азот амонійний, азот нітритний, нафтопродукти, сполуки міді, сполуки цинку, сполуки марганцю, сполуки хрому шестивалентного, сполуки заліза загального, феноли), в той час, як за критеріями іонного, сольового складу, трофосапробіологічними показниками і критеріями вмісту специфічних речовин токсичної дії необхідно вимірювати понад 40 показників [5].

Аналіз методик показав, що для комплексної оцінки якості води частіш за все використовуються методики розрахунку індексу забрудненості води (ІЗВ), коефіцієнта забруднення води ($К_з$) та екологічного індексу якості води ($І_е$). У низці публікацій [6-8] відзначається недостатня ефективність оцінки якості води при застосуванні зазначених методик, яка пов'язана, в основному, з використанням на практиці обмеженого переліку показників, що не дозволяє отримати ґрунтовну оцінку екостану природно-антропогенних аквальних ландшафтів.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи рекомендації, що викладені в [2; 3] щодо доцільності застосування при здійсненні комплексної оцінки і класифікації якості води показників, які безпосередньо характеризують небезпеку для водних екосистем забруднення поверхневих вод специфічними речовинами токсичної дії, у процесі виконання роботи проводились натурні та експериментально-стаціонарні дослідження, в межах

© Крайнюков О.М., 2016

яких виконувалась еколого-токсикологічна оцінка якості поверхневих вод, проби яких відбирали в створах водних об'єктів на території басейнів Дніпра (річки Дніпро, Ворскла, Коноплянка, Мокра Сура, Омельник, Ольшанка, Орель, Рось, Самара, Сула, Тясмин), Дністра, Дунаю, Західного Бугу (річки Дністер, Західний Буг, Латориця, Луга, Полтва, Свиня, Солокія, Стара, Студянка, Тиса, Уж), Південного Бугу (річка Південний Буг, Олександрівське водосховище) та Сіверського Донця (річки Сіверський Донець, Уди, Харків, Лопань, Немишля, Сухий Торець, Оскіл, Червонооскільське та Печенізьке водосховища).

Метою дослідження було співставлення результатів біотестування з оцінками якості води за показниками $К_з$ та $І_е$. У пробах визначали рівні хронічної токсичності води [9]. Необхідність визначення рівнів хронічної токсичності води обумовлена тим, що надходження у водні об'єкти стічних вод може призводити до порушення життєдіяльності водних організмів, їх відтворювальних функцій, і, як наслідок, до зниження процесів самоочищення та погіршання якості води. У зв'язку з цим, нормативом гранично допустимого рівня токсичності поверхневих вод є відсутність хронічної токсичності [9], дотримання якого забезпечує умови стійкого функціонування біоценозу водної екосистеми. Для кількісної оцінки результатів біотестування було розроблено алгоритм і спосіб визначення ступеня ураженості водної екосистеми залежно від рівнів хронічної токсичності води та його кількісного вираження – коефіцієнта ураженості ($К_у$) (патент України на корисну модель від 11.11.2013, № 85333) [9].

У таблиці 1 наведено класифікацію поверхневих вод за ступенем ураженості водної екосистеми залежно від рівнів хронічної токсичності води.

Таблиця 1

Класифікація якості поверхневих вод за ступенем ураженості водної екосистеми [10]

Клас якості	Ступінь забрудненості	Рівень хронічної токсичності ($ОТ_х$)	Ступінь ураженості водної екосистеми ($К_у$)
I	чиста	1,0	1,1
II	слабко забруднена	1,1-2,0	1,2
III	помірно забруднена	2,1-4,0	1,3
IV	брудна	4,1-8,0	1,4
V	дуже брудна	> 8,0	1,5

Для порівняльної оцінки якості води за показниками $К_у$, $К_з$ та $І_е$ було використано числові значення рівня забрудненості води ($К_з$) та значення екологічного індексу ($І_е$) якості води, які подані у таблицях 2 та 3.

Таблиця 2

Рівні забрудненості води за значеннями КЗ [11]

Значення $К_з$	1	1,01...2,50	2,51...5,00	5,01...10.00	Більше 10
Рівень забрудненості води	Незабруднені (чисті)	Слабко забруднені	Помірно забруднені	Брудні	Дуже брудні

Таблиця 3

Класифікація якості води за екологічним індексом [6]

Значення екологічного індексу	Позначення класів якості води	Позначення категорій якості води	Назва категорій якості води
1-1,7	1	1	дуже чисті
1,8-2,7	2	2	чисті
2,8-3,7		3	досить чисті
3,8-4,7	3	4	слабко забруднені
4,8-5,7		5	помірно забруднені
5,8-6,7	4	6	брудні
6,8 – >7	5	7	дуже брудні

На рисунку 1 наведено місця розташування створів відбору проб поверхневих вод на території басейнів Дніпра, Дністра, Дунаю, Західного Бугу, Південного Бугу та Сіверського Донця.

Загалом, із 86 обстежених створів поверхневих вод на території зазначених басейнів за показником $К_з$ якість води у всіх створах не відповідала нормативам рибогосподарських ГДК, за показником $І_е$ лише в 11 створах характеризувалась як слабко забруднена і у 75 створах була чистою або досить чистою, за показником $К_у$ у 34 створах вода була не забрудненою, у 25 створах – слабко забрудненою, 22 – помірно забрудненою та у 5 – брудною.

Наведені дані свідчать про наявність значної розбіжності в оцінках якості води при використанні показників $К_з$, $І_е$ та $К_у$.

Співставлення результатів комплексної оцінки якості води і відповідно екостану природно-антропогенних аквальних ландшафтів при використанні показників рівня забрудненості води, екологічного індексу якості води і ступеня ураженості водної екосистеми показало, що здійснення спостережень за обмеженим переліком показників складу і властивостей води є недостатнім для об'єктивної і ґрунтовної оцінки якості води і реального екостану природно-антропогенних аквальних ландшафтів, що обумовлює доцільність включення в алгоритм комплексної оцінки показника ураженості водної екосистеми, який в інтегральній формі відображає результат взаємодії всіх абіотичних та біотичних процесів, які протікають у водному середовищі внаслідок його антропогенного забруднення і характеризує ступінь небезпеки середовища мешкання для біотичної складової водних екосистем.

На рисунку 2 подано графічне відображення нелінійних функції $К_у = f(К_з; І_е)$ при визначенні якості поверхневих вод, що досліджувались у басейнах Дніпра, Дністра, Дунаю, Західного Бугу, Південного Бугу та Сіверського Донця.

Аналіз даних показав наявність екстремумів, коли сполучення значень аргументів X_1 і X_2 дає орієнтовно найменше і найбільше значення функції Y:

$Y(I) = -0,6436 - 0,0878*X_1 + 1,123*X_2 + 0,0312*X_1^2 - 0,0098*X_1*X_2 - 0,1541*X_2^2$; $Y(I)_{max}$ (3,0; 3,8) ≈ 1,3 та $Y(I)_{min}$ (2,1; 2,4) ≈ 1,1;

$Y(II) = -0,2982 + 0,0743*X_1 + 0,7078*X_2 + 0,22*X_1^2 - 0,24*X_1*X_2 - 0,0309*X_2^2$; $Y(II)_{max}(2,8;2,0) \approx$ ≈ 1,3 та $Y(II)_{min}$ (1,2; 3,0) ≈ 1,1;

$Y\ (III) = 3{,}8067 - 1{,}0666*X_1 - 1{,}1672*X_2 + 0{,}1429*X_1^2 + 0{,}1563*X_1*X_2 + 0{,}1539*X_2^2$; $Y\ (III)_{max}\ (1{,}2;\ 2{,}4) \approx 1{,}3$ та $Y\ (III)_{min}\ (2{,}0;\ 2{,}6) \approx 1{,}2$;

$Y\ (IV) = 1{,}211 - 0{,}2031*X_1 + 0{,}153*X_2 + 0{,}016*X_1^2 + 0{,}0493*X_1*X_2 - 0{,}0621*X_2^2$; $Y\ (IV)_{max}\ (3{,}8;\ 3{,}0) \approx 1{,}2$ та $Y\ (IV)_{min}\ (3{,}8;\ 1{,}6) \approx 1{,}1$;

де Y – коефіцієнт ураженості водної екосистеми ($К_у$); X_1 – коефіцієнт забрудненості води ($k_з$); X_2 – екологічний індекс якості води ($I_е$).

Значення коефіцієнта множинної кореляції (R) знаходилось у межах 0,85±0,10, коефіцієнт детермінації (R^2) дорівнював 0,71±0,25 для всіх

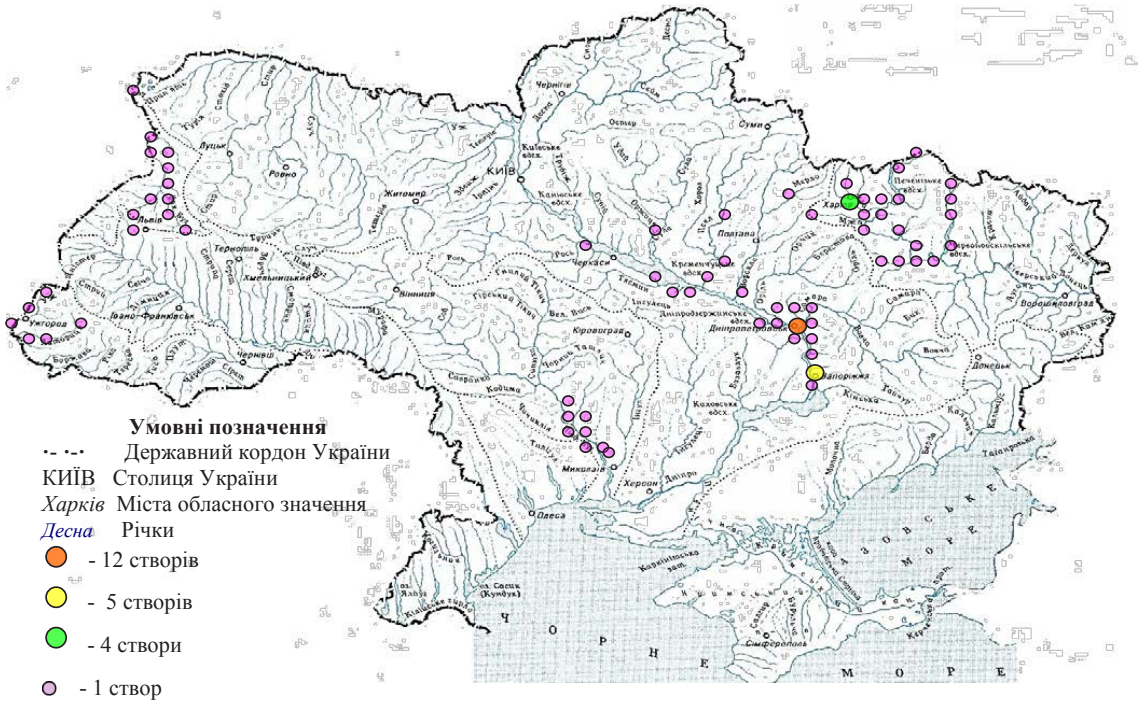

Рис. 1. Карта-схема «Місця розташування створів відбору проб поверхневих вод на території басейнів Дніпра, Дністра, Дунаю, Західного Бугу, Південного Бугу та Сіверського Донця»

Джерело: розроблено автором

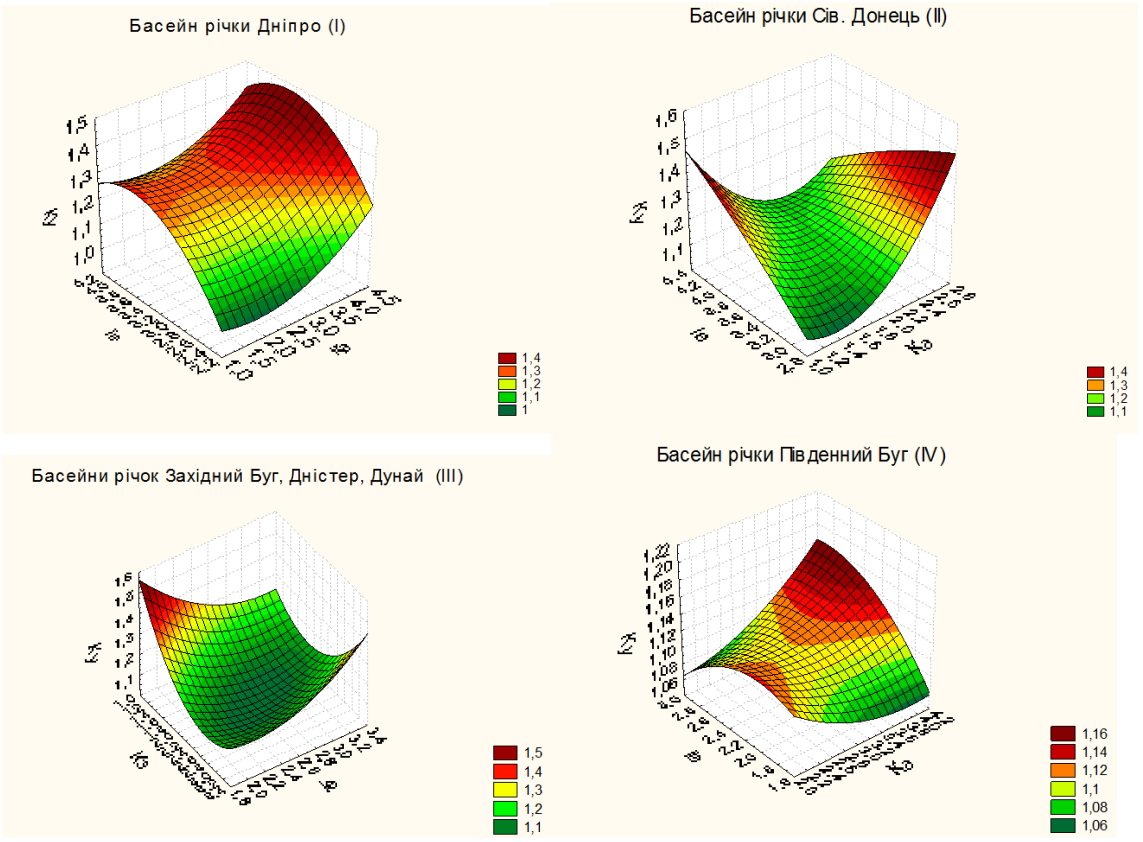

Рис. 2. Поверхні (графіки) функції Ку = f (Кз; Іе) для якості поверхневих вод басейнів Дніпра (I), Сіверського Донця (II), Західного Бугу, Дністра, Дунаю (III) та Південного Бугу (IV)

Джерело: розроблено автором

досліджуваних випадків. Перевірка рівнянь регресії на значущість за критерієм Фішера довела, що їх можна вважати адекватними і значимими, оскільки у всіх випадках (Fр > Fт).

Як видно із наведених нелінійних функцій Y досягає екстремумів при різноманітних сполученнях значень аргументів, тобто високе або низьке значення аргументу X_1 або X_2 не завжди призводить до отримання відповідно пропорціонального значення функції Y. Наприклад, значення функцій $Y\ (I)_{max}$ та $Y\ (III)_{max}$ дорівнює 1,3, а різниця між аргументами X1 та X2 дорівнює в 2,50 та 1,58 рази відповідно. Значення функцій $Y\ (I)_{min}$, $Y\ (II)_{min}$ та $Y\ (IV)_{min}$ дорівнює 1,1, тобто ураженість водної екосистеми не відбувається, при цьому значення аргументу X_1 складало від 1,2 до 3,8, що свідчить про невідповідність якості води встановленим рибогосподарським нормативам ГДК. В інших випадках при значенні аргументу X_2 від 1,9 до 3,0 (вода чиста та досить чиста) значення функції $Y\ (i)_{min}$ складало 1,1 ураженість водної екосистеми не відбувалось.

Розглянуті рівняння регресії підтверджують висновки щодо відсутності залежності між оцінками якості води за показниками коефіцієнта забрудненості, екологічного індексу якості води та коефіцієнта ураженості водної екосистеми. Наявність хронічної токсичності води при дотриманні гранично допустимих концентрацій окремих хімічних речовин свідчить про обмежений перелік речовин, що вимірюються; перевищення нормативів гранично допустимих концентрацій окремих хімічних речовин при відсутності токсичності, очевидно, зумовлене формуванням нетоксичних сполук при взаємодії хімічних речовин; у випадках, коли результати, отримані за відповідними показниками, збігаються, свідчить про те, що вони є взаємодоповнюючими і жоден з них не є самодостатнім.

Висновки. Отримані дані свідчать про наявність значної розбіжності в оцінках якості води при використанні показників $К_у$, $К_з$ та $I_е$, що обумовлює доцільність включення в алгоритм комплексної оцінки якості води та екостану поверхневих вод показника ураженості водної екосистеми, який в інтегральній формі відображає результат взаємодії всіх абіотичних та біотичних процесів, які протікають у водному середовищі внаслідок його антропогенного забруднення і характеризує ступінь небезпеки середовища мешкання для біотичної складової аквальних ландшафтів.

Список літератури:

1. Гриценко А. А. Особливості розробки та реалізації програм екологічного оздоровлення басейнів транскордонних річок України / А. А. Гриценко // зб. наук. ст. Екологічна безпека: проблеми і шляхи вирішення. – Харків, 2012. – Т. 1. – С. 262-264.
2. Правила ведення моніторингу та оцінки якості води транскордонних річок / Схвалено комітетом ЄЕК. – Гельсинки, 1996. – 49 с.
3. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of establishing a framework for Community action in the field of water policy / OJ L 327, 22.12.01. – 2001.
4. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні. – Київ, 2013.
5. Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями / [В. Д. Романенко, В. М. Жукинський, О. П. Оксіюк, А. В. Яцик та інші]. – К.: СИМВОЛ-Т, 1998. – 28 с.
6. Іванюк Д. В. Комплексна оцінка якості поверхневих вод басейнової геосистеми Десни за критеріями водноякісної параметрично-інтегральної стійкості / Д. В. Іванюк, В. М. Самойленко // Гідрологія, гідрохімія і гідро екологія. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – Т. 1.
7. Кресін В. С. Методичні підходи до розрахунку ГДС речовин з урахуванням категорій якості поверхневих вод / В. С. Кресін, В. В. Брук // Проблеми охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки: Зб. наук. пр. УкрНДІЕП. – Харків:ВД «Райдер», 2005. – С. 210-221.
8. Лозанський В. Р. Стан нормативно-правового забезпечення екологічного управління в Україні / В. Р. Лозанський // Проблеми охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки: зб. наук. пр. УкрНДІЕП. – Харків: ВД «Райдер», 2007. – С. 3-10.
9. Методика визначення рівнів токсичності поверхневих і стічних вод для контролю відповідності їх якості встановленим нормативним вимогам. Затв. наказом Мінекобезпеки України від 31.01.2000 № 27. – Київ: Мінекобезпеки України, 2000.
10. Патент України на корисну модель від 11.11.2013, № 85333 Спосіб визначення ступеня ураженості водної екосистеми/ Зарєестровано в Державному реєстрі патентів України на корисні моделі 11.11.13.
11. Методика розрахунку коефіцієнта забрудненості природних вод: КНД 211.1.1.106-2003 Організація та здійснення спостережень за забрудненням поверхневих вод (в системі мінекоресурсів) / Затв. наказом Міністра екології та природних ресурсів України № 89-М від 4 червня 2003 р. – Київ, 2003. – С. 25-30.

Крайнюков А.Н.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ВОДЫ И ЭКОСОСТОЯНИЯ АКВАЛЬНЫХ ЛАНДШАФТОВ РЕЧНЫХ БАССЕЙНОВ УКРАИНЫ

Аннотация
Обобщены результаты комплексных исследований для оценки экологического состояния водных объектов речных бассейнов Украины. Комплексную оценку экологического состояния осуществлено путем использования набора показателей качества абиотической (физико-химические) и биотической (биологические, экотоксикологические) составляющих экосистемы речного бассейна. Сопоставление результатов комплексной оценки качества воды и соответственно экосостояния природно-антропогенных аквальных ландшафтов при использовании показателей уровня загрязненности воды, экологического индекса качества воды и степени пораженности водной экосистемы показало, что осуществление наблюдений за ограниченным перечнем показателей состава и свойств воды недостаточно для объективной и основательной оценки качества воды и реального экосостояния аквальных ландшафтов, что обуславливает целесообразность включения в алгоритм комплексной оценки показателя пораженности водной экосистемы.
Ключевые слова: комплексная оценка, экологическое состояние, физико-химические, биологические, экотоксикологические показатели, поверхностные воды, абиотические и биотические составляющие.

Krainiukov A.N.
V.N. Karazin Kharkiv National University

WATER QUALITY COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL AND LANDSCAPE AQUATIC RIVER BASINS UKRAINE

Summary
The results of comprehensive research to evaluate the ecological state of water bodies river basins of Ukraine. Comprehensive evaluation of ecological condition made by using a set of quality indicators abiotic (physical and chemical) and biotic (biological, ecotoxicological) components of the ecosystem of the river basin. Comparison of the results of a comprehensive assessment of water quality and therefore environmental condition natural and man-made aquatic landscapes using indicators of water pollution, environmental water quality index and the degree of infestation of aquatic ecosystems showed that exercise supervision on a limited list of indicators of composition and properties of water is insufficient for an objective and thorough evaluation of water quality and aquatic environmental condition real landscapes that causes advisability of including a complex algorithm for evaluation of infestation of aquatic ecosystems.
Keywords: comprehensive assessment, environmental condition, physical, chemical, biological, ecotoxicological indicators, surface water, abiotic and biotic components.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)

ПІВДЕННО-СХІДНИЙ ВЕКТОР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Гал М.Й.
історик

Україна зацікавлена у формуванні багатовекторної політики в різних сферах міжнародного співробітництва. Найближчим стратегічно важливим у південно-східному напрямі для України є Чорноморський регіон. Саме тут Україні важливо зміцнювати власні позиції. Членство нашої країни у такій поважній міжнародній оргаганізації, як ОЧЕС, є важливою напряму її прискореного розвитку і модернізації, а також як ефективного важеля зміцнення її позицій у регіональному міжнародному середовищі.
Ключові слова: Україна, ОЧЕС, Туреччина, південно-східна політика.

Постановка проблеми. Українську геостратегію визначають сьогодні три основні напрямки, а саме: Євразійська, Євроатлантична та Чорноморська (Південно-Східна), взаємодія яких і становить зовнішньополітичну орієнтацію країни. У процесі інтенсивних дискусій щодо вибору інтеграційного напряму залишають значною мірою поза увагою не тільки політиків, а і громадкості. Членства України у такій поважній міжнародній організації, як ЧЕС, є слушною нагодою актуалізувати проблематику «третього вектору» зовнішньої політики нашої держави як важливого напряму її прискореного розвитку і модернізації, а також як ефективного важеля зміцнення її позицій у регіональному міжнародному середовищі.

Метою цієї роботи аналізувати південно-східний вектор зовнішньої політики України, а саме інтереси нашої країни в ОЧЕС та розгладати основні риси українсько-турецьких відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Для аналізу дослідження були використані наукові матеріали наступних авторів: Воротнюк М.О., Захарченко А.М., Максименко І.В., Гочарук А.І., Троян І.А., Тригуб О.П., Сустова Ю.В.

Виклад основного матеріалу. Чорноморський регіон завжди відігравав специфічну роль у зовнішній політиці України. Незважаючи на те, що співробітництво у цьому регіоні було задекларовано як пріоритет зовнішньої політики ще у 1993 році у Постанові Верховної Ради *«Про Основні напрями зовнішньої політики України»*, ніколи насправді не використовувала можливості такого регіонального співробітництва, та не відчувала себе справжньою морською державою. Політиці України в Чорноморському регіоні не вистачало стратегічного бачення та послідовності дій. Вона була більш спорадична, спонтанна, і дуже часто реакційна, а не проактивна.

Процеси, що сьогодні характеризують Чорноморський регіон, є відображенням загальних процесів формування нової структури міжнародних відносин. З одного боку, Чорноморський регіон є сферою інтересів провідних акторів, які в більшій мірі є конкурентними та лише частково спільними. З іншого – Чорноморський регіон є системоутворючою ланкою в процесах регіоналізації сучасних міжнародних відносин: є мостом між Європою та Азією в глобальному контексті. З точки зору геоекономічного значення регіон є потенційно об'ємним ринком, фактично який має значні природні ресурси, науково-технічний потенціал та може стати ключовим місцем торгівлі між Європою, Близьким Сходом і Азією. Вже тільки ці чинники стали основою для виникнення регіональної співпраці між країнами, інтереси яких пов'язані з цим регіоном. Але тільки в останньому десятиріччі XX ст. були зроблені практичні кроки до посилення співробітництва держав на багатосторонній основі.

Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС) була створена 25 червня 1992 р. на основі Стамбульської Декларації. Статут був підписаний 5 червня 1998 р. під час Ялтинського Саміту Глав держав та Урядів країн членів, 1 травня 1999 р. він набув чинності. Ідеологія ЧЕС побудована на принципі відокремлення економічної діяльності від політики. Але в сучасному світі економічні питання не можуть ефективно вирішуватись поза політичним контекстом. Домінує принцип взаємопов'язаності політики та економіки. До співробітництва входять 12 держав, у яких живуть 350 млн чоловік [5, с. 193]. На цю організацію припадає 4% світового торговельного обороту, її ядро становлять Росія, Туреччина, Україна – «великий чорноморський трикутник». Модернізуючи власну економіку, Україна шукає шляхи для кооперації, формування рівноправних, вигідних партнерських відносин з країнами регіону.

Інтереси України в співробітництві необхідно розглядати у двох політичних вимірах і двох економічних поняттях: вузькому й широкому. У вузькому вимірі передбачається співробітництво територій, які безпосередньо прилягають до Чорного моря й у господарському відношенні тісно з ними зв'язані, що обумовлюється традиціями взаємини прибережних територій, які історично зложилися [7, с. 56]. Широкий вимір лежить у реалізації зовнішньополітичного курсу спрямованого на євроінтеграцію. І для цього українське керівництво створює сприятливі умови для посилення своєї ролі в глобальних і регіональних системах міжнародних відносин [5, с. 194]. Щодо цього йдеться про залучення до причорноморського співробітництва всього економічного простору України через механізм взаємодії державних і підприємницьких структур, який повинен

© Гал М.Й., 2016

забезпечити розвиток співробітництва країн-учасниць із метою повноцінного приєднання до економічного і правового простору європейського континенту [7, с. 56].

Таким чином в ОЧЕС Україна бачить, насамперед, важливий міжнародно-правовий інструмент розвитку всього спектра відносин між країнами регіону, є важливий елемент у розвитку стратегії довгострокового співробітництва з країнами Сходу.

В рамках ОЧЕС важливе місце країн регіону посідають відносини України та Туреччини – одного з визнаних регіональних лідерів. Геополітично вони знаходяться на перехресті шляхів між Сходом і Заходом [4, с. 104]. Становлення і розвиток українсько-турецьких відносин відбувається на загалом сприятливому фоні: обидві держави не порушують питань перегляду історії, не мають територіальних чи інших претензій одна до одної. Договір про дружбу і співробітництво між двох країн від 4 травня 1992 р. та Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туреччини щодо розширенню співробітництва від 2 квітня 2004 р. є основноположними документами [1, с. 54]. Доречно нагадати також, що Туреччина була однією з перших країн світу, які визнали державну незалежність України. Незважаючи на те, що впродовж 20 років української незалежності українсько-турецькі відносини зазнавали злетів і падінь, останнім часом динаміка співробітництва набуває висхідного характеру, йдеться про перехід від співробітництва до стратегічного партнерства двох країн.

По-перше: активізувалися політико-дипломатичні контакти. Так, упродовж 2010 – початку 2011 рр. відбувалася серія зустрічей на високому та вищому рівнях. У травні 2010 р. до Києва прибув Міністр закордонних справ Турецької Республіки з офіційним візитом, під час якого сторони виступали за Спільною декларацією про створення Ради стратегічного партнерства. Відбувалося також сьоме засідання Міжурядової українсько-турецької комісії з торговельно-економічного співробітництва.

У червні 2010 р. з робочим візитом Анкару відвідав Президент України Віктор Янукович Етапним моментом українсько-турецького співробітництва стала зустріч Президента України та Прем'єр міністра Туреччини Реджепа Ердогана у Києві, під час якої було підписано шість міждержавних угод стосовно співпраці в економічній, енергетичний, оборонній і транспортній галузях, а також – Спільна декларація про створення Стратегічної ради високого рівня між Україною і Туреччиною [4, с. 107].

Загалом, за результатами візиту заявили про перехід від «дружби і співробітництва» між двома країнами до рівня «стратегічного партнерства».

По-друге: стійкою характеру набув розвиток торговельно-економічного співробітництва. Всередини 2000-х років Туреччина посідає другу позицію (після Росії) серед споживачів українських експортних товарів (рис. 1) [3, с. 33].

По-третє: розвивається міжрегіональне співробітництво. Між містами та адміністративними територіями України та Туреччини укладено понад 25 угод. Зокрема, містами-побратимами є Київ та Анкара, Одеса і Стамбул та інші.

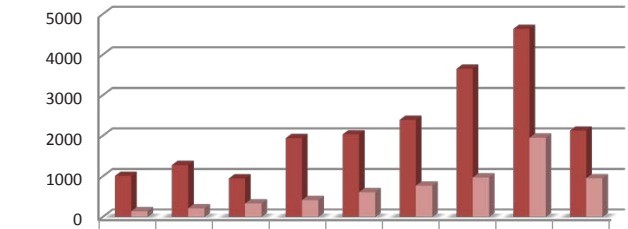

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ЕКСПОРТ	1009	1277	946	1941	2034	2390	3650	4633	2127
ІМПОРТ	138	211	330	411	607	769	972	1950	952

Рис. 1. Динаміка торгівлі товарами між Україною та Туреччини

Джерело. Розроблено автором за даним [1, с. 57]

По-четверте: ведеться робота з узгодження інтересів і вирішення проблем, що гальмують подальший розвиток відносин. Українську сторону зацікавлять спільні проекти у транспортній сфері, розширення торгівлі та інвестицій, а турецьку – скасування візового режиму і створення Зони вільної торгівлі.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що обидві сторони зацікавлені в подальшому розвитку співробітництва. Нарешті, Україна та Туреччина взаємно доповнюють транспортно-комунікаційний коридор між Європою, Азією і Близьким Сходом і в такій якості є бажаними політичними та економічними партнерами для держав євразійського простору.

Українсько-турецьке партнерство відповідним чином оцінюється РФ, оскільки у ньому вбачається можливість виникнення серйозної противаги російському домінуванню на Чорному морі [6, с. 55]. Політика РФ у Чорноморському регіоні, її ставлення до кримської проблеми вимагає від України тісніше співробітничати з іншими країнами регіону в економіці, інших галузях, з метою збереження миру та добросусідських відносин.

Національним інтересам України відповідає перетворення Чорномор'я на зону миру, безпеки і співробітництва. Тому Україна шукає взаємоприйнятних і взаємовигідних рішень шляхом узгодження національних інтересів країн регіону. Виходячи з цього, Україні й Туреччині доцільно було б об'єднати зусилля і працювати над питаннями формування у Чорноморському регіоні демілітаризованої зони [6, с. 56]. Реалізація цієї ідеї дозволить встановити в басейні Чорного моря режим довіри і взаєморозуміння між країнами, що так важливо на тлі загострення протиріч у сусідніх регіонах: на Балканах, Кавказі, Близькому Сході.

З урахуванням вищезазначених чинників, можна казати про те, що стратегія українсько-турецьких стосунків у контексті пріоритетних завдань сучасного зовнішньополітичного курсу України повинна ставати більш активною, наступальною, базуватися, перш за все, на національних інтересах і не залежати від політичної кон'юнктури, особливо українсько-російських стосунків [2, с. 20]. Українсько-турецькі стосунки базуються на дуже важливих стратегічних геополітичних і геоекономічних імперативах, тому вони мають тверду основу і передбачувану перспективу. Активізація цих стосунків дозволить нашій державі вирішувати ряд актуальних для країни завдань, а саме:

· у сфері геополітики та міжнародних відносин зміцнить позиції України у стратегію важливому Чорноморсько. Каспійському регіоні, створить сприятливі умови для забезпечення національних інтересів нашої держави на Близькому і Середньому Сході та Північній Африці;

· в економічній сфері тісне українсько-турецьке співробітництво надає реальну можливість диверсифікації енергоносіїв, забезпечить активну роль України у формуванні нової системи транспортних комунікацій на Євразійському просторі та транзиту енергоносіїв із Близького Сходу та Каспію до Європи; створює сприятливі можливості для надходження в Україну значних інвестицій за вигідними умовами;

· відкриває ринок збуту для багатьох видів української промисловості, військово-технічної, сільськогосподарської та інших видів продукції, вихід на ринки третіх країн [2, с. 21].

Важливість і недостатня розробленість зазначеної проблеми потребують її глибокої аналітичної проробки і осмислення, визначення пріоритетних завдань сучасного зовнішньополітичного курсу України.

Висновки. Географія ОЧЕС не обмежується Чорноморським регіоном, а охоплює широкий простір від Балкан до Центральної Азії, від Балтії до арабських країн. Це свідчить про значну зацікавленість у створенні нової субрегіональної системи економічного співробітництва. Для України створення такої системи відкриває нові перспективи зовнішньополітичної діяльності, які можна позначити як південно-східний вектор зовнішньої політики. Розвиток українсько-турецьких відносин відбувається на загалом сприятливому фоні. Останнім часом помітно активізувалися політико-дипломатичні контакти, намітилася висхідна динаміка в торговельно-економічному співробітництві. Триває робота з узгодження інтересів і вирішення проблем, що гальмують подальший розвиток відносин.

Анкара і Київ зацікавлені в розвитку співробітництва, яке в перспективі матиме стратегічний характер. Важливо й те, що Україна та Туреччина взаємно доповнюють транспортно-комунікаційний коридор між Європою, Азією і Близьким Сходом і в такій якості є бажаними партнерами для держав євразійського простору.

Українсько-турецьке партнерство є важливим фактором забезпечення безпеки і стабільності в Чорноморському регіоні, а отже – і в більш широкому геополітичному просторі.

Список літератури:

1. Воротнюк М. О., Захарченко А. М., Максименко І. В. Стратегічні пріоритети політики України в чорноморському регіоні: аналітична доповідь, матеріали круглого столу / М. О. Воротнюк, А. М. Захарченко, І. В. Максименко. – Одеса: «Фенікс», 2013. – 168 с.
2. Воротнюк М. О. Українсько- турецькі відносини: стан і перспективи розвитку: Матеріали міжнародної конференції / М. О. Воротнюк. – Одеса, 2006. – 152 с.
3. Гочарук А. І., Троян І. А. Торгівельно-економічні пріоритети України в ОЧЕС / А. І. Гончарук, І. А. Троян // Міжнародна економічна політика. – 2013. – № 2 (19) – С. 27-47.
4. Крук Н. І. Українсько-турецькі відносини в зовнішньополітичний стратегії України та Туреччини / Н. І. Крук // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Випуск 50 – С. 103-110.
5. Макогон Ю. В. Стратегічні інтереси України в ОЧЕС / Ю. В. Макогон // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4 (9) – С. 193-200.
6. Парахонський Б. О., Гончар М. М., Кузнєцов В. Л., Маляров В. О., Маначинський О. Я., Москалець О. П. Стратегічні інтереси України в країнах чорноморського регіону та проблеми національної безпеки / Б. О. Парахонський, М. М. Гончар, В. Л. Кузнєцов, В. О. Маляров, О. Я. Маначинський, О. П. Москалець. – К.: НІСД, 2001. – 163 с.
7. Тригуб О. П., Сустова Ю. В. Україна в Чорноморському регіоні: реалії та перспективи / О. П. Тригуб, Ю. В. Сустова // «Історія» Наукові праці. – 2011. – Випуск 134. Том 147 – С. 54-58.

Гал М.Й.
историк

ЮГО-ВОСТОЧНЫЙ ВЕКТОР ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ УКРАИНЫ

Аннотация
Украина заинтересована в формировании многовекторной политики в различных сферах международного спивробитницва. В ближайшее стратегически важным в юго-восточном направлении для Украины Черноморский регион. Именно здесь Украина важно укреплять свои позиции. Члеснсва нашей страны в такой уважаемой международной оргаганизации, как ОЧЭС, является важной направления ее ускоренного развития и модернизации, а также в качестве эффективного рычага укрепления ее позиций в региональном международной среде.
Ключевые слова: Украина, ОЧЭС, Турция, северо-восточная политика.

Gál M.J.
historian

SOUTH-EAST VECTOR OF FOREIGN POLICY OF UKRAINE

Summary
Ukraine is interested in the formation of multi-vector policy in various areas of partnership International. Near the strategically important south-easterly direction for Ukraine Black Sea region. It is important for Ukraine to strengthen their position. Membership our country in such an esteemed international organiyation as BSEC is an important direction of accelerated development and modernization, as well as an effective lever to strengthen its regional position in an international environment.
Keywords: Ukraine, BSEC, Turkey, south-east politics.

УДК 1.74.4(045)

ЕТИЧНО-ДІЛОВІ СТОСУНКИ БІЗНЕСМЕНІВ

Красніцька Г.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського торговельно-економічного університету

У статті аналізуються особливості розвитку етикету бізнесменів. Також відображений аналіз ділових стосунків українських бізнесменів. Наведені пропозиції щодо розвитку етикету у міжнародних відносинах.
Ключові слова: етика бізнесу, міжнародний бізнес, міжнародний діловий етикет, дипломатичний протокол, переговори.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації та швидкого розвитку міжнародного бізнесу невід'ємною складовою є етикет. Головним є дослідження всіх аспектів ділових переговорів та відносин у міжнародному співробітництві, важливу роль в яких відіграє уміння спілкуватись. Адже від вдало висловленої власної думки та ясного розуміння опонента залежить результат подальших бізнес відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед авторів, що звернулися у своїх працях до дослідження проблем етикету, слід, перш за все, назвати українських дослідників, насамперед М.П. Лукашевича, В.А. Малахова, І.Б. Осечинську, В.Ф. Степаненка, Т.К. Чмут, Г.Л. Чайку; російських – В.І. Бакштановського, Л.Б. Волченко, Л.П. Воронкову, О.І. Даниленко, Л.Г. Грінберга, В.Є. Гольдіна, В.В. Селіванова, О.І. Титаренка, Т.В. Цив'ян, а також американського – Р.П. Вольфа.

Мета статті. Головною метою даного дослідження є аналіз змісту етики бізнесу, її основних складових і чинників та ставлення до неї успішних бізнесменів.

Виклад основного матеріалу. Проблема ділового спілкування багатогранна. За останні роки вона стала предметом вивчення багатьох наук. Нею займаються і філософи, і соціологи, і психологи. Ми стали відкриті для світу, пізнаємо світ, а світ пізнає нас. Ділові форуми та контакти, численні переговори та зустрічі представників українського бізнесу, діяльність спільних підприємств, навчання та стажування за кордоном молодих управлінців – реальність нашого часу. Це вимагає знань правил міжнародного етикету.

Ділове спілкування у наші дні проникає в усі сфери суспільного життя. У комерційні ділові сфери життя вступають підприємства всіх видів і форм власності, а також приватні особи у якості приватних підприємців. Компетентність у галузі ділового спілкування безпосередньо пов'язана з успіхом або неуспіхом в кожній галузі науки, мистецтва, виробництва, торгівлі. Що стосується менеджерів, бізнесменів, організаторів виробництва, людей, зайнятих у сфері управління, приватних підприємців, то комунікативна компетентність, тобто здатність адекватно реагувати в будь-якій ситуації у процесі спілкування для представників цих професій представляє одну з найголовніших складових їх професійної зовнішності [1, с. 15-20].

Уміння вести себе з людьми під час бесіди є одним з найголовніших факторів, що визначають шанси домогтися успіху в бізнесі, службовій або підприємницькій діяльності. Успіхи людини в її справах навіть у технічній сфері чи науковій сфері лише відсотків на п'ятнадцять залежить від її професійних знань і на відсотків на вісімдесят п'ять – від її вміння спілкуватися з людьми, з якими вона працює.

Ділове спілкування – це процес, при якому триває обмін діловою інформацією та досвідом роботи, що передбачає досягнення певного результату в спільній роботі, вирішення конкретного завдання або реалізацію певної поставленої мети. Специфікою цього процесу є момент регламенту, тобто підпорядкування встановленим обмеженням, які визначаються національними і культурними традиціями, прийнятими на даній території, професійними етичними

© Красніцька Г.М., 2016

принципами, запровадженими в даному професійному колі осіб.

Уміння правильно і адекватно вести себе під час ділового спілкування – одне з основних складових успіху ділової людини і керівника. Вміння безконфліктно і продуктивно провести цей процес є одним з найбільш необхідних якостей для того, хто хоче досягти успіху у діловій сфері. Тобто необхідно володіти знаннями з галузей етики і етикету, що дозволить успішно вийти з будь-яких переговорів і ділових контактів.

Етика ділових відносин є сукупністю принципів поведінки людей, зайнятих в сферах управлінської діяльності.

Основні етичні принципи і норми ділових відносин – це загальноприйняті у діловому світі принципи поведінки. Зазвичай до них відносяться наступні.

1. Свобода (цінуєте свободу своїх конкурентів). Це виражається у невтручанні в їх справи, інтереси.

2. Пунктуальність (робіть все вчасно). Тільки поведінка людини, що робить все вчасно, є нормативною. Запізнення заважають роботі і є ознакою того, що на людину не можна покластися. Принцип робити все вчасно розповсюджується на всі службові завдання. Фахівці, які вивчають організацію і розподіл робочого часу, рекомендують додавати зайвих 25% до того терміну, який потрібний для виконання дорученої роботи.

3. Конфіденційність (не базікайте зайвого). Секрети установи, корпорації або конкретної операції необхідно зберігати так само дбайливо, як таємниці особистого характеру. Немає також необхідності переказувати кому-небудь почуте від товариша по службі, керівника або підлеглого про їх службову діяльність або особисте життя.

4. Люб'язність, доброзичливість і привітність. У будь- якій ситуації необхідно поводитися з клієнтами, замовниками, покупцями і товаришами по службі ввічливо, привітно і доброзичливо. Це, проте, не означає необхідності дружити з кожним, з ким доводиться спілкуватися за службовим обов'язком.

5. Увага до тих, що оточують (думайте про інших, а не тільки про себе). Увага до тих, що оточують повинна розповсюджуватися на товаришів по службі, начальників і підлеглих. Поважайте думку інших, прагніть зрозуміти, чому у них склалася та або інша точка зору. Завжди прислухайтеся до критики і порад колег, начальства і підлеглих. Коли хтось ставить під сумнів якість вашої роботи, покажіть, що цінуєте міркування і досвід інших людей. Упевненість в собі не повинна заважати бути скромним.

6. Зовнішній вигляд (одягайтеся як годиться). Головний підхід – вписатися у оточення по службі, а усередині цього оточення – в контингент працівників. Необхідно виглядати самим кращим чином, тобто одягатися із смаком. Важливе значення мають ретельно підібрані аксесуари.

7. Письменність (говоріть і пишіть хорошою мовою). Внутрішні документи або листи, що направляються за межі установи, повинні бути викладені хорошою мовою, а всі власні імена передані без помилок.

Етику ділового спілкування слід враховувати в різних її проявах: у відносинах між підприємством і соціальним середовищем; між підприємствами; усередині одного підприємства – між керівником і підлеглими, між підлеглим і керівником, між людьми одного статусу.

Бізнесменам, представникам різних професій усе частіше доводиться взаємодіяти з компаніями, зарубіжними колегами.

Для встановлення в майбутньому гармонійних відношень між Україною й іншими країнами, істотне значення буде мати поширення культури ділового спілкування, це дозволить налагодити інтелектуальні і ділові стосунки у сфері бізнесу.

Культурна розмаїтість не зникне завтра. Увага до культурних коренів, національних особливостей представників сфери бізнесу дозволяє побачити і точно прорахувати те, як партнери будуть реагувати на пропозиції. Більше того, можна передбачити їхнє ставлення, перебороти труднощі спілкування.

Міжнародний бізнес – діяльність, що пов'язана з багатьма проблемами. Особливо це стосується спільних підприємств. Крім практичних і технічних питань (вирішення яких знайти легко) на організаційному рівні часто доводиться стикатися з такими особливостями національної психології, поведінки, які становлять певні проблеми для менеджерів, бухгалтерів тощо. Навіть в одній країні існують компанії з різними корпоративними культурами. Наприклад, у японо-американському спільному підприємстві американців цікавить насамперед прибуток, японці ж стурбовані поділом сфер впливу [9, с. 314-324].

Для досягнення взаєморозуміння між представниками різних культур, слід навчитися розуміти інших, зважати на ці стереотипи. Не сприймати, наприклад, латиноамериканську непунктуальність, шведський педантизм і надмірну ввічливість японців як щось негативне, а намагатися оцінити їх поведінку з точки зору національної культури і традицій [5, с. 25].

Національні особливості, традиції впливають на різні сторони ділових відносин і насамперед на їх стиль.

Напрацьовується досвід, формується стиль ведення ділових переговорів українськими представниками бізнесу. Він значною мірою відбиває національні риси українського народу. Це – твердість у відстоюванні позиції, толерантність до іншої точки зору, такт і витримка, розважлива манера ведення переговорів, почуття гумору.

Звичайно, на результатах ділових переговорах часом позначається відсутність достатнього досвіду їх ведення. Одні підприємці, перебуваючи немов у стані гіпнозу від гаданої переваги західного партнера, не виявляють належної гнучкості і твердості у відстоюванні своїх інтересів. Інші, вважаючи себе неперевершеними бізнесменами, намагаються тиснути на партнера або просто обдурюють його. Невміння вислухати іншу сторону, особливо під час діалогу з більш досвідченими зарубіжними партнерами, незнання особливостей ведення ними переговорів, нерідко призводить до негативних результатів. Зарубіжні партнери побоюються вкладати кошти в нові підприємства, надавати кредити.

Ми не можемо не враховувати, що у розвинених країнах Заходу і Сходу, що мають великий досвід ведення переговорів, склалися специфічні

національні стилі. Як свідчить аналіз літератури, американський стиль ведення переговорів зазвичай відрізняє професіоналізм, енергійність. У той же час присутній надмірний натиск. Виявляючи щиру зацікавленість у переговорах, вони задають багато питань. До переговорів готуються старанно, цінують час і пунктуальність. Підкреслено дружелюбні та відкриті, але водночас впевнені у своїх перевагах. У ділових угодах зазвичай прагнуть до одержання «швидких» грошей.

Французи традиційно орієнтуються на логічні докази в дискусіях. Ведуть переговори досить жорстко. Практицизм підходу може сполучатися з притаманною французам експресією, певними прийомами переконання партнера. Галантні, скептичні і розважливі, хитромудрі і спритні французи у діловому житті надають велике значення особистим зв'язкам. Досконало вивчають усі аспекти пропозицій партнера. Звідси – уповільнений темп ведення переговорів [4, с. 342].

Японці прагнуть уникати різких сутичок під час переговорів. Велику увагу приділяють розвитку особистих взаємин із партнером. Обережні й обачні під час обміну думками. Дуже точні щодо початку і тривалості переговорів, виконання прийнятих зобов'язань. Якщо впевнені в надійності партнера, йдуть на довгострокові угоди.

Японці стримані у прояві своїх почуттів. Посмішка або сміх – ознака прихильності. Рукостискання в Японії не прийняті. Прямий погляд вважається безтактністю [4, с. 174].

Терпіння в Японії вважається однією з головних чеснот. Тиск під час переговорів не дає бажаного результату. У той же час надмірна ввічливість японця може бути своєрідним засобом, що притупляє пильність партнера. Так нерідко обводять навколо пальця партнерів, що занадто довіряють компліментам.

Із вищенаведеного стає очевидним, що українським бізнесменам варто знати і враховувати особливості стилю ділових переговорів зарубіжних партнерів. Мова йде не про копіювання, а про передбачення поведінки ділових партнерів, налагодження ефективного спілкування, порозуміння.

Ділові переговори дають бажані результати, якщо здійснюються відповідно до міжнародних правил, вироблених досвідом багатьох країн і поколінь. Ці правила зафіксовані у формі дипломатичного протоколу і міжнародного етикету.

Норми дипломатичного протоколу загальновизнані й в усіх країнах більш-менш однакові, хоча кожна з них вносить свої поправки і доповнення, що випливають з її національних особливостей.

Дипломатичний протокол – політичний інструмент дипломатії. Дотримання правил дипломатичного протоколу і міжнародного етикету важливе не тільки для дипломатів. Будь-який бізнесмен, який виїжджає в закордонне відрядження або приймає іноземних представників, повинен усвідомлювати, що відступ від узвичаєних правил може завдати шкоди економічним зв'язкам, іміджу фірми, керівника [6, с. 67].

Висновки і пропозиції. Бізнес будується на економіко-етичної основі. Неприпустимо порушувати загальноприйняті правила підприємництва в комерції. Діловий ризик не має нічого спільного з ризиком переступати закон. Порядність – візитна картка підприємця. Головний показник ефективного підприємництва – практичні результати: отримання прибутку, професійне задоволення, затвердження позитивної репутації в суспільстві, серед партнерів, створення грошового фонду міцності фірми чи підприємства. Етикет являє собою історично сформований і обумовлений факторами соціальної взаємодії універсальний культурний код міжособистісного спілкування й індивідуальної поведінки, який сутнісно і функціонально реалізується у сфері моральної діяльності. Стверджується, що етикет ідентифікує себе з двох позицій: як доступна спостереженню подійність, що відбиває конкретно-емпіричний стан вдач, і як специфічна система інформації про пристойну поведінку, що трансформується в систему моральних відносин.

Список літератури:

1. Ботавина Р. Н. Этика деловых отношений: Учебное пособие для студентов обучающихся по экономическим специальностям. – М.: Финансы и статистика, 2010. – 208 с.
2. Гах Й. М. Етика ділового спілкування: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2012. – 160 с.
3. Герасимчук А. А., Тимошенко О. І. Етика та етикет. – К.: ЄУ. – 2011. – 350 с.
4. Герчикова И. Н. Деловая этика и регулирование международной коммерческой практики: Учебн. пособие – М.: Консалтбанкир, 2012. – 576 с.
5. Дерлоу Дес. Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень: Пер. з англ. – К.: Наукова думка, 2011. – 242 с.
6. Зусін В. Я. Етика та етикет ділового спілкування: Навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2012. – 224 с.
7. Кубрак О. В. Етика ділового та повсякденного спілкування: Навч. посібник. – Суми: ВДТ Університетська книга, 2010. – 288 с.
8. Малахов В. Г. Етика: Курс лекцій. – К.: Либідь, 2010. – 304 с.
9. Мартыненко Н. М. Основы менеджмента: Учебник. – К.: Каравелла, 2013. – 496 с.
10. Палеха Ю. І. Ділова етика: Навчально-методичний посібник. – К.: ЄУФІМБ, 2012. – 250 с.
11. Палеха Ю. І. Етика ділових відносин: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2010. – 356 с.
12. Сердюк О. Д. Теорія та практика менеджменту: Навч. посібник. – К.: Професіонал, 2014. – 432 с.
13. Статінова Н. П., Радченко С. Г. Етика бізнесу: Навч. посібник. – К.: КНТЕУ, 2010. – 280 с.

Красницкая А.Н.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского торгово-экономического университета

ЭТИЧНО-ДЕЛОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ БИЗНЕСМЕНОВ

Аннотация
В статье анализируются особенности развития этикета бизнесменов. Также отражен анализ деловых отношений украинских бизнесменов. Приведенные предложения по развитию этикета в международных отношениях.
Ключевые слова: этика бизнеса, международный бизнес, международный деловой этикет, дипломатический протокол, переговоры.

Krasnitska HM.
Vinnitsya Trade and Economic Institute of
Kyiv Trade and Economic University

ETHICAL AND BUSINESS RELATIONS BUSINESSMEN

Summary
This article analyzes the peculiarities of business etiquette. It also shows the analysis of business relations of Ukrainian businessmen. The proposals of the development of etiquette in international business relations are demonstrated in this article.
Keywords: business ethics, international business, international business etiquette, diplomatic protocol negotiations.

УДК 321.02:929:054.72(477)«19»

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ АСПЕКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ А. ЯКОВЛІВА

Петрик А.М.
Херсонський державний університет

У статті розглядається публіцистичний аспект інтелектуального доробку А. Яковліва. Визначено основні праці що висвітлюють даний сегмент спадщини вченого. Виділено основні етапи творчої трансформації А. Яковліва – публіциста. Відображено співпрацю А. Яковліва з українськими та закордонними виданнями.
Ключові слова: Андрій Яковлів, публіцист,спадщина,еміграція.

Постановка проблеми. Андрій Іванович Яковлів – історик права, економіст, письменник, публіцист, визначний громадський і державний діяч. Утім, сьогодні його не можна назвати широковідомою постаттю українського інтелектуального простору першої половини XX ст. На жаль життя та науковий спадок цього інтелектуала не стали предметом пильної уваги дослідників, а між іншим, його праці й досі не втратили своєї актуальності та наукової ваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, що висвітлюють публіцистичну діяльність А. Яковліва можна умовно розділити на дві групи:

1) Опубліковані до 1991 р. Це в першу чергу роботи сучасників інтелектуала, його колег по політичній та науковій сферах, дослідників українського екзилу.

У 1942 р. в Українському Вільному Університеті (УВУ) було укладено посвяту до 70-ти річчя А. Яковліва, що включала відомості про журналістську діяльність вченого і бібліографію його робіт [1, арк. 1-6].

Такого ж характеру була біографічна стаття Л. Окіншевича, що вийшла у 1948 р. до 76-ти річчя Андрія Івановича [2].

Стаття-некролог М. Ветухіва, надрукована у червні 1955 р. [3], як і опублікована в 1967р. замітка того ж автора «Яковлів Андрій» (включена в «Українську Малу енциклопедію» [4]) визначала основні віхи публіцистичної роботи А. Яковліва. Враховуючи біографічний і довідковий характер робіт, не можна було говорити про ґрунтовний аналіз саме цієї віхи інтелектуальної біографії Андрія Івановича.

2) Роботи видані після здобуття Україною незалежності (з початку 1990-х рр.) являються більш численною групою, орієнтованою на спеціалізоване дослідження, як всього масиву інтелектуального спадку А. Яковліва так і окремих напрямків його творчості.

Втім для більшості публікацій залишився притаманним біографічним, оповідальний стиль

© Петрик А.М., 2016

викладення інтелектуального шляху вченого, що багато в чому пояснюється маловідомістю А. Яковліва на Батьківщині, «табуйованістю» його наукового спадку, як «українського буржуазного націоналіста». Публіцистична діяльність дослідника отримала висвітлення в окремих працях сучасних українських вчених С. Кривенка [5], В. Ульяновського [6], І. Усенка [7], І. Верби [8].

У 1997 р. на сторінках «Української журналістики в іменах» розміщено статтю І. Головацького, який подав найбільш детальну на той момент біографію А. Яковліва [9].

Починаючи з 2000-х рр. помітно посилюється увага до особистості А. Яковліва та, зокрема, до публіцистичної спадщини науковця. У 2000 р. Б. Ясінський укладає «Літературно-науковий вісник. Покажчик змісту. Т. 1-109 (1898-1932)» [10]. Автор подав інформацію про найменш відомі роботи А. Яковліва з «раннього періоду» його творчості (І пол. 1900-х рр.).

У 2000-2014 рр. світ побачили праці В. Горака [11], І. Матяш [12], С. Стецюка [13], М. Трощинської [14], Н. Макосій [15], Т. Маньгори [16; 17; 18] та інших авторів, що опосередковано торкалися журналістської та публіцистичної роботи А. Яковліва у контексті його громадсько-політичної діяльності.

У 2012 р. вийшла стаття «Основні віхи журналістської діяльності Андрія Яковліва» [19], в якій були розкриті деякі аспекти журналістського сегменту творчості А. Яковліва у передреволюційну добу та епоху Визвольних змагань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Діяльність А. Яковліва, як публіциста, залишається малодослідженим елементом «мозаїки» інтелектуального образу і потребує ґрунтовного вивчення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення публіцистичної творчості вченого, визначення її місця у загальному масиві доробку А. Яковліва, значення для формування суспільно-політичного та громадського реноме Андрія Івановича в середовищі українських інтелектуальних еліт І половини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свої перші кроки на цій ниві А. Яковлів зробив будучи студентом Дерптського університету. У 28 років він починає співпрацю з виданням «Літературно-Науковий вісник». Розвідки автора були присвячені театру і проблемі функціонування земських установ. У 1900 р. світ побачила стаття «Звістки про український театр» [20]; у 1901-1902 рр. одразу шість розвідок: « До характеристики М.С. Щепкіна» [21], «Земство і церковно-парохіальні школи» [22], «Нові матеріали до біографії Т. Шевченка» [23], «Рада лікарів з Київщини» [24], «Указ проти голоду» [25], «Жертви війни» [26]. Після наступило кількарічне «затишшя», лише у 1907-1909 рр. А. Яковлів повертається до співпраці з виданням. Статті: «Як витрачаються в Росії народні гроші» [27], «Державні фінанси Росії 1907 року» [28], «Аграрні рухи на Україні 1905-1906 рр.» [29], «Аграрні перспективи» [30] свідчили про зростання професійного рівня дослідника та його остаточне переорієнтування на правово-економічну тематику. Під час роботи у «Віснику», А. Яковлів починає використовувати ще один свій псевдонім «А. Я-в» [10, с. 507] (Окрім раннього «А.Я» нам відомий і більш пізній «Чигирин» [31]).

По закінченні Дерптського Університету, а згодом і Київського Університету Святого Володимира А. Яковлів почав адвокатську діяльність. Втім не припиняв співпрацю з періодичними виданнями.

Навколо видних діячів громадського життя Києва, таких як О. Єфремов, Д. Дорошенко та І. Огієнко починають гуртуватися свідома молодь, котра ініціює утворення перших україномовних періодичних видань.

У 1905 р. А. Яковлів досить близько сходиться з Д. Дорошенком, який пропонує професійному юристу та історику друкувати статті у щоденному виданні «Громадська Думка». У той же час, А. Яковлів налагоджує товариські стосунки з В. Доманицьким, відомим літературознавцем, засновником видавництва «Вік» та фундатором багатьох україномовних видань, зокрема, «Ради», «Літературно-наукового вісника» та інших. Як згадував Є. Чикаленко, В. Доманицький був високої думки про публіцистичні дарування А. Яковліва [32, с. 479]. Власне вплив В. Доманицького зіграв не останню роль у виборі А. Яковліва на користь «Громадської Думки».

У міжреволюційний період та у добу Визвольних змагань Андрій Іванович співпрацював з рядом київських видань, зокрема, з «Радою» (трансформованою з «Громадської Думки») і «Книгарем» де в основному виступав у якості економічного критика та рецензента.

Декілька розвідок А. Яковліва присвячених історії та сучасному статусу передмість Києва виходили на сторінках «Известий Киевской городской думы» у 1914-1917 рр. [33;34;35;36;37].

Після перемоги Директорії у війні з режимом П. Скоропадського А. Яковлів, як послідовний республіканець та прибічник нового уряду, отримав призначення до Бельгії та Нідерландів, де він мав очолити дипломатичну місію УНР. Узимку 1919р. А. Яковлів залишає Київ назавжди і припиняє роботу у місцевих виданнях. Переїзд за кордон не припинив його публіцистичної роботи. У 1920-1923 рр. на шпальтах україномовної періодики Відня і Варшави виходять його статті, в основному, присвячені питанням економічної співпраці Української Республіки з промисловими колами Бельгії та Нідерландів, стану українських земель, що опинилися під більшовицькою окупацією. Так у 1920-1921 р. на сторінках журналу «Воля» друкуються роботи «Листи з України» (у Т. 4 за 1920 р.) [38, с. 486-489] та «Голандці в Україні» (у Т. 2 за 1921 р.) [39, с. 55-57]. Аналогічні проблеми розглядалися і у розвідці «Бельгія і Україна» надруковану у «Трибуні України» в 1923 р. [40, с. 27-31].

Справжній розквіт публіцистичного сегменту інтелектуальної творчості А. Яковлів пережив на «еміграційному» етапі (після 1923 р.), активно співпрацював з цілим рядом видань.

Плодом багаторічної співпраці з паризьким виданням «Тризуб» стали розвідки: «Українське село після революції» [41], «Український науковий з'їзд» [42], «З діяльності Української Академії Наук» [43], «Чигиринський замок» [44], «До питання про легальність уряду УНР» [45] – видані у 1926-1928 рр. В 1930 р. А. Яковлів відгук-

нувся на розправу над цвітом української науки на сфабрикованому процесі «СВУ» емоційною роботою «Харківський процес. Спілки Визволення України» [46]. У 1931 р. «Тризуб» публікує роботу «Охорона прав національних меншостей в Лізі Націй» направлену на юридичне обґрунтування прав українців на національні структури в Чехословаччині [47]. Таким чином А. Яковлів виступав на підтримку концепту М. Лозинського, викладеного ще у 1923 р. [48].

Двадцята річниця скликання Всеукраїнського Національного Конгресу відобразилася в однойменній розвідці, що побачила світ у 1937 р. [49]. Біографічний некролог С. Смаль-Стоцького [50] та стаття доповідь «З діяльності Української Могилянсько-Мазепинської академії» [51], що вийшли у 1938-1939 рр. завершили етап співробітництва з «Тризубом».

У 1926 р., з ініціативи Д. Берзика, А. Яковлів приймав участь у роботі колективу журналу «Молодняк», на сторінках цього видання вийшла, щоправда, лише одна замітка вченого «Страйк» [52], після чого спільна робота перервалася.

Короткий час А. Яковлів співпрацював з «Українським тижнем», що виходив у Празі. У 1938 р. на сторінках видання вийшла маленька стаття «Україна в географії Бусенгольта, р. 1677–1682» [53], що була досить оригінальною, не типовою для А. Яковліва роботою, направленою на аналіз картографічного доробку німецьких дослідників XVII ст.

По закінченню ІІ Світової війни А. Яковлів виїхав з Чехословаччини, жив у Німеччині, Бельгії, в 1952 р. Андрій Іванович емігрує до США. Втім, незважаючи на життєві перипетії, не припиняється його інтелектуальна творчість.

На початку 1950-х рр. А. Яковлів відкриває для себе паризький напрямок. Він входить до колективу журналу «Україна», що об'єднав ціле сузір'я літературних та наукових корифеїв еміграції. Н. Полонська-Василенко, І. Борщак, Л. Винар, Б. Крупницький та інші легенди дослідницького цеху стали співпрацівниками А. Яковліва. У 1950 р. виходить стаття «Римське право в судах України в XVII ст.». А. Яковлів продовжив дослідження юридичної системи І Гетьманату, в цій розвідці його цікавила наявність традиції використання класичного римського права у судочинстві Війська Запорозького [54, с. 158-162]. У роботі «Добування селітри в Україні в XVII-XVIII ст.», що була розміщена у Ч. 5 «України» за 1951 р. А. Яковлів зайнявся досить нетиповою для себе проблемою, а саме історією видобутку селітри на українських землях у добу Речі Посполитої та Війська Запорозького, цікаво, що вченому вдалося навіть знайти давню інструкцію по виготовленню селітри з гумусу [55, с. 322-323]. Стаття «Універсал гетьмана Пилипа Орлика 1713 року» завершила цикл «паризьких» робіт А. Яковліва. Вчений подав репродукцію універсала гетьмана П. Орлика, зверненого до кримського хана, виклав текст універсалу, окрім того, йому вдалося віднайти та опублікувати опис печатки Війська Запорозького, виявлену в архіві В. Прокоповича [56, с. 532-534].

Особливо великий доробок вийшов на сторінках газети «Свобода». У 1953 р. в № 21 [57], № 22 [58], № 25 [59], № 26 [60], № 27 [61], № 28 [62], № 29 [63], № 32 [64], № 33 [65] були надруковані уривки мемуарів А. Яковліва з періоду роботи в Центральній Раді. Спогади з дипломатичного етапу відобразилися у ряді заміток «На дипломатичній службі Україні», що вийшли у № 82 [66] № 83 [67], № 84 [68], № 85 [69], № 86 [70], № 87 [71], які були надруковані у 1954 р. Тоді ж А. Яковлів представив одне з останніх своїх досліджень «На 300-ліття договору Хмельницького з Москвою (27 березня – 6 квітня 1654-1954 рр.) надруковану у № 12 [72], 74 [73; 74]. У 1953-1954 рр. розміщено ще три замітки А. Яковліва: «Високоповажнаний Пане Редакторе!» [75]; «Співець молодої України (Додаток до статті В. Дорошенка)» [76]; «Як Українська ССР стала членом ОН», остання публікація, що вийшла у № 82, за 1954 р. присвячена питанню «радянських інсинуацій» та маневрів сталінської дипломатії задіяних при включенні свого сателіта – УРСР до складу ООН [77]. Як одного з найповажніших дописувачів газети, вченого запросили до участі в укладанні щорічного календаря «Свободи», всього у п'яти сторінках статті «Чигирин колись і тепер» літній А. Яковлів оповів минувшину рідного міста, крізь рядки викладу фактичного матеріалу можна і тепер відчути біль патріота, у якого від Батьківщини залишилися тільки спогади [78].

Висновки з даного дослідження. Публіцистичний доробок А. Яковліва займає важливе місце у багатому інтелектуальному спадку дослідника. Розпочавши співпрацю з періодичними виданнями, ще у студентські роки, Андрій Іванович став одним з найбільш принципових і яскравих українських публіцистів першої третини XX ст. У той же період сформувався універсалізм А. Яковліва, політематичність його досліджень, що стане в подальшому «візитною карткою» вченого.

Список літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів України (ЦДАВОУ). – Ф. 4438. – Оп. 1. – Спр. 5.
2. Окіншевич Л. Генеральна рада на Україні – Гетьманщині XVII–XVIII ст. / Окіншевич Л. – К.: 1926. – 177 с.
3. Ветухів М. Андрій Івановия Яковлів / М. Ветухів // «Свобода». – 1955. – № 108 – 8 червня. – С. 2.
4. Ветухів М. Яковлів Андрій / М. Ветухів // Є. Онацький Українська мала енциклопедія. – Буенос-Айрес, 1967. – Кн. 16. – С. 21–23.
5. Кривенко С. Андрій Яковлів (до 120-річчя з дня народження) / С. Кривенко // Родовід. – Черкаси, 1992. – № 3. – С. 48–49.
6. Ульяновський В. Історик права і громадський діяч: (А. І. Яковлів) / Ульяновський В. // Київська старовина. – 1994. – № 5. – С. 8-11.
7. Усенко І. Історико-краєзнавча трилогія А. Яковліва в «Україні» 1907 р. / П. Усенко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник. статей. – К.: 1999. – Вип. 6. – С. 340–346.
8. Верба І. Дипломат, учений, політик / І. Верба // Історичний календар. – 2000. – К.: 1999. – С. 147.

9. Головацький І. Яковлів Андрій / І. Головацький // Українська журналістика в іменах. – Львів.: 1997. – Вип. 4. – С. 293–294.
10. Ясінський Б. Літературно-науковий вісник. Покажчик змісту. Т. 1-109 (1898-1932) /Б. Ясінський. – К.: Смолоскип, 2000. – 544 с.
11. Горак В. Андрій Яковлів // Історіографічні дослідження в Україні / Горак В. – К.: 2002. – С. 283-302.
12. Матяш І. «Той час не був часом чудес. .. («Спомини» Андрія Яковлєва» з років всесвітньої війни 1935–1945») / Матяш І. // Археографічний щорічник. – Т. 7. – К.: 2007. – С. 75-110.
13. Стецюк Н. Андрій Яковлів (1872-1955) / Н. Стецюк // Вибори та демократія. – 2007. – № 1. – С. 59–63.
14. Трощинська О. Андрій Яковлів / О. Трощинська // Вісті. – Чигирин. ––2007. – 11 грудня. – С. 3.
15. Макосій Н. М. Формування світогляду Андрія Яковліва / Н. М. Макосій // Четверті юридичні читання: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 3-4 квітня 2008 р. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київський ун-т права. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – С. 67–69.
16. Маньгора Т. В. Деятельность А. Яковлева в эмигрантский период / Маньгора Т. В. // Vysledky vyskumu: zbornik prispevkov z medzinarodnej konferencie doktorandov. – Presov, 2010. – P. 138-141.
17. Маньгора Т. В. Становлення А. І. Яковліва як юриста та історика права // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 62-72.
18. Маньгора Т. В. Діяльність А. Яковліва як вченого-правознавця в еміграції // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18 Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск 25. – С. 142-147.
19. Петрик А. М. Основні віхи журналістської діяльності Андрія Яковліва / А. М. Петрик // Гуржіївські історичні читання. – Черкаси: 2011. –Вип. 5. – С. 124-126.
20. Яковлів А. Звістки про український театр / А. Яковлів // Літературно-науковий вісник. – т. 11, ч. 75 (Хроніка: Театр і штука) – Львів: 1900. – С. 143.
21. Яковлів А. До Характеристики М. С. Щепкіна (Наукові листки) / А. Яковлів // Літературно-науковий вісник. – Т. 13, ч. 2 – Львів: 1901. – С. 124-125.
22. Яковлів А. Земство і церковно-парахіальні школи / А. Яковлів // Літературно-науковий вісник. – т. 13, ч. 2 (Хроніка: З Громадського життя) – Львів: 1901. – С. 150.
23. Яковлів А. Нові матеріали до біографії Т. Г. Шевченка / Яковлів А. – Львів: 1901. – Т. 14 кн. 5. – С. 61-65.
24. Яковлів А. Рада лікарів з Київщини / А. Яковлів // Літературно-науковий вісник. – Т. 13, Ч. 2. (Хроніка: з громадського життя) – Львів: 1901, – С. 150.
25. Яковлів А. «Указ проти голоду» / А. Яковлів // Літературно-науковий вісник. – Т. 15, ч. 2 (Хроніка: з громадського життя) – Львів: 1901. – С. 17.
26. Яковлів А. Жертви війни / А. Яковлів // Літературно-науковий вісник. – Т. 13, ч. 2 (Хроніка: З Громадського життя) – Львів: 1902. – С. 75.
27. Яковлів А. Як витрачаються в Росії народні гроші? / Яковлів А. // Літературно-науковий вісник. – Т. 38. – Львів: 1907. – С. 290-297, 478-487.
28. Яковлів А. Державні фінанси Росії 1907 року / А. Яковлів // Літературно-науковий вісник. – Т. 41. – Львів: 1908. – С. 143-151.
29. Яковлів А. Аграрні перспективи / А. Яковлів // Літературно-науковий вісник. – Т. 42. – Львів: 1908. – С. 252-269.
30. Яковлів А. Аграрні рухи на Україні 1905-1906 рр. / А. Яковлів // Літературно-науковий вісник. – Т. 46. – Львів: 1909. – С. 127-134.
31. Чигирин А. Украинскій вопросъ в освещеніи «Конспекта Х» исполнительного бюро совета «Національного союза новаго поколѣнія въ Бълградъ» / А. Чигирин. – Парижъ: Меч, 1937. – 43 с.
32. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907) / Чикаленко Є. – Нью-Йорк.:Українська Вільна Академія наук у США, 1955. – 512 с.
33. Яковлев А. Предместья города Киева: Приорка, Куреневка, Сырец / Яковлев А. И. // Известия Киевской Городской Думы. – К.: 1914. – № 1. – С. 52–56.
34. Яковлев А. И. Право города Киева на земли, занятые сооружениями бывшей киевской крепости и ее эспланадой / Яковлев А. И. // Киевские городские известия – К.: 1916. – № 5–6. – С. 13.
35. Яковлев А. И. К вопросу о праве города на земли, находящиеся в его черте и ни за кем не числящиеся по актам укрепления / Яковлев А. И. // Известия Киевской город ской думы. – К.: 1916. – № 6.
36. Яковлев А. И. Предместья г.Киева: Куреневка, Преорка, Сырец / Яковлев А. И. // Известия Киевской Городской Думы. – К.: 1916. – № 6.
37. Яковлев А. И. Права г. Киева на земли, занятые сооружениями бывшей киевской крепости / Яковлев А. И. // Известия Киевской Городской Думы. – К.: 1916. – № 8.
38. Яковлів А. Листи з України / Яковлів А. // «Воля». Т. 4. Ч. 10. – Відень.: 1920. – С. 486-489.
39. Яковлів А. Голандці на Україні / Яковлів А. // «Воля». – Відень: 1921. – Т. 2, ч. 2. – С. 55-57.
40. Яковлів А. Бельгія і Україна / Яковлів А. // «Трибуна України». – Варшава: квітень-червень 1923 р. – С. 26-32.
41. Яковлів А. Українське село після революції / Яковлів А. // «Тризуб». – Париж: 21 лютого 1926. – С. 9-14.
42. Яковлів А. Український науковий з'їзд / Яковлів А. // «Тризуб». – Париж, 2 травня 1926. – С. 22.
43. Яковлів А. І. З діяльності Української Академії Наук / Яковлів А. // «Тризуб». – Париж: 1926, 23 травня. – С. 16-20.
44. Яковлів А. Чигиринський замок / А. Яковлів // «Тризуб». – Париж: 1927. – № 35. – С. 3–7.
45. Яковлів А. До питання про легальність уряду УНР / А. Яковлів // «Тризуб» – Париж: 1928. – Ч. 43 (149). 4 листопада. – С. 5–15.
46. Яковлів А. Харківський процес. Спілки Визволення України / А. Яковлів // «Тризуб». – Париж: 1930. – Ч. 34. – 14 вересня. – С. 2–7.
47. Яковлів А. Охорона прав національних меншостей в Лізі Націй / А. Яковлів // «Тризуб». – Париж, 1931. – Ч. 8 (266). – 22 лютого. – С. 2–7.
48. Лозинський М. Охорона національних меншостей міжнародному праві / Лозинський М. // Ювілейний збірник в честь професора Станіслава Дністрянського, піднесений ювілярові з приводу його 25-літнього ювілею наукової діяльності професорами факультету права і суспільних наук УВУ в Празі. – Прага: Друк Державної Друкарні у Празі, 1923. – С. 89-104.
49. Яковлів А. Всеукраїнський Національний Конгрес 1917 року / А. Яковлів // Тризуб. – Париж.: 1937. – № 17/18. – С. 3–10.

50. Яковлів А. Останні дні життя, смерть і похорон блаженної памяті академіка, професора д.-ра Степана Смаль-Стоцького // Тризуб. – Париж, 11 вересня 1938 р. – С. 5-9.
51. Яковлів А. З діяльності Української Могилянсько-Мазепинської Академії Наук // Тризуб. – Париж, 9 квітня 1939 р. – С. 9-11.
52. Яковлів А. Страйк / Яковлів А. // «Молодняк. Читанка-дикламатор» під ред. Д. Бедзика. – Д.В.У, 1926. – С. 403-405.
53. Яковлів А. Україна в географії Бусенгольта, р. 1677–1682 / А. Яковлів // Український тиждень. – Прага: 1938. – Ч. 15. – С. 2–3.
54. Яковлів А. Римське право в судах України XVII в. / А. Яковлів // Україна. – 1950. – Ч. 3. – С. 158–162.
55. Яковлів А. Добування селітри в Україні в XVII-XVIII ст. // «Україна»: українознавство і французьке культурне життя. – Париж: 1952. – Ч. 5. – С. 322-324.
56. Яковлів А. Універсал гетьмана Пилипа Орлика 1713 року // «Україна»: українознавство і французьке культурне життя. – Париж: 1952. – Ч. 7. – С. 532-535.
57. Яковлів А. Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх «Споминів») / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 21 – 23 січня. – С. 3.
58. Яковлів А. Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх «Споминів») / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 22 – 24 січня. – С. 3.
59. Яковлів А. Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх «Споминів») / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 25. – 27 січня. – С. 3.
60. Яковлів А. Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх «Споминів») / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 26. – 28 січня. – С. 3.
61. Яковлів А. Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх «Споминів») / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 27. – 29 січня. – С. 3.
62. Яковлів А. Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх «Споминів») / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 28. – 30 січня. – С. 3.
63. Яковлів А. Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх «Споминів») / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 29. – 31 січня. – С. 3.
64. Яковлів А. Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх «Споминів») / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 32. – 3 лютого. – С. 3.
65. Яковлів А. Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх «Споминів») / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті.: 1953. – № 33. – 4 лютого. – С. 3.
66. Яковлів А. На дипломатичній службі України (Уривки з моїх «Споминів» за 1918–1919 рр.) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 82. – 8 квітня. – С. 2.
67. Яковлів А. На дипломатичній службі України (Уривки з моїх»Споминів» за 1918–1919 рр.) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 83. – 9 квітня. – С. 2.
68. Яковлів А. На дипломатичній службі України (Уривки з моїх»Споминів» за 1918–1919 рр.) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 84. – 10 квітня. – С. 2.
69. Яковлів А. На дипломатичній службі України (Уривки з моїх»Споминів» за 1918–1919 рр.) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 85. – 11 квітня. – С. 2.
70. Яковлів А. На дипломатичній службі України (Уривки з моїх»Споминів» за 1918–1919 рр.) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 86. – 14 квітня. – С. 2.
71. Яковлів А. На дипломатичній службі України (Уривки з моїх»Споминів» за 1918–1919 рр.) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 87. – 15 квітня. – С. 2, 4.
72. Яковлів А. На 300-ліття договору Хмельницького з Москвою (27 березня – 6 квітня 1654–1954) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1954. – № 74. – 16 квітня. – С. 2.
73. Яковлів А. На 300-ліття договору Хмельницького з Москвою (27 березня – 6 квітня 1654–1954) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1954. – № 74. – 17 квітня. – С. 2.
74. Яковлів А. На 300-ліття договору Хмельницького з Москвою (27 березня – 6 квітня 1654–1954) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1954. – № 74. – 20 квітня. – С. 2, 6.
75. Яковлів А. Високоповажнаний Пане Редакторе! / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1953. – № 22. – 24 січня. – С. 3.
76. Яковлів А. Співець молодої України (Додаток до статті В. Дорошенка) / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1954. – № 144. – 29 липня. – С. 3.
77. Яковлів А. Як Українська ССР стала членом ОН / А. Яковлів // Свобода. – Джерсі-Сіті: 1954. – № 82. – 30 квітня. – С. 2, 5.
78. Яковлів А. Чигирин колись і тепер / А. Яковлів // Календар»Свободи» на 1955 рік. – Джерсі-Сіті: Видання Українського Народного Союзу, 1954. – С. 44–49.

Петрик А.Н.
Херсонский государственный университет

ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ А. ЯКОВЛИВА

Аннотация
В статье рассматривается публицистический аспект інтелектуального наследия А. Яковлива. Определены основне труды которые освещают данный сегмент наследия учёного. Выделены основне этапы творче ской трансформации А. Яковлива – публициста. Отображено сотрудничество А. Яковлива с украинскими и заграничними изданиями.
Ключевые слова: Андрей Яковлив, публицист, наследие, эмиграция.

Petryk A.M
Kherson State University

JOURNALISTIC ASPECT OF THE INTELLECTUAL HERITAGE OF A. JAKOVLIV

Summary
The publicism aspect of intellectual work of A. Yakovliva is examined in the article. Certainly basic works that light up this segment of inheritance of scientist. The basic stages of creative transformation of A. Yakovliv – publicist are selected. Represented the collaboration of A. Yakovliv with ukrainian and oversea editions.
Keywords: Andriy Yakovliv, publicist, inheritance, emigration.

УДК 341.222[(477):(470+571)]

ДЕМАРКАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО КОРДОНУ

Романуха О.М.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Стаття присвячена проблемі демаркації сучасного кордону України. У ній розкриваються головні аспекти цієї важливої справи, аналізується розвиток переговорного процесу, характеризуються основні двосторонні угоди. Значна увага приділяється виокремленню причин, що заважали швидкому завершенню цієї роботи. У висновках дається оцінка стану демаркації українського кордону.
Ключові слова: кордон, демаркація, Україна, Росія, угода, протистояння.

Постановка проблеми. Визначення і облаштування лінії державного кордону на місцевості має велике значення. Це допомагає уникнути в майбутньому територіальних конфліктів, стримувати діяльність злочинних угруповань, зупиняти нелегальну міграцію. Чітко визначена лінія кордону необхідна не лише з точки зору окреслення меж дії суверенітету країни, але й позиції захисного бар'єру. За твердженням експертів Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України у 2001 р. (ЦМКЗПУ), близько 90% нелегальних мігрантів, переважно з країн Азії, потрапляло в Україну через українсько-російський кордон, причому понад дві третини їх потрапляло в Україну поза межами контрольно-пропускних пунктів, тобто завдяки відсутності визначеної лінії кордону на місцевості [4]. Чітке розмежування територій надає і економічні переваги. Це дає змогу покращити інвестиційну привабливість прикордонних регіонів, стимулювати розвиток транзитних можливостей обох країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню даного питання приділяється значна увага. На сторінках газет, журналів, інтернет-ресурсів розглядаються окремі аспекти демаркації українського кордону. Серед значної кількості публікацій увагу привертає робота П. Медведя, В. Губенко «Кордон – візитна картка держави» [6]. У ній ідеться про необхідність найшвидшого оформлення правового статусу українського кордону, встановлення сучасних пропускних постів. Не менш цікавою є стаття Б. Трегуба «За державний кордон сперечаємося по кожному метру» [13]. Автор робить аналіз переговорного процесу, говорить про труднощі, з якими довелося зіткнутися українським дипломатам, відзначає досягнуті результати. Б. Трегуб звертає увагу на взаємозв'язок економічних інтересів держав та проблем демаркації кордону. Однак, згадані публікації торкалися лише окремих аспектів обраної теми та не розкривали її повною мірою.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Подальшого аналізу потребує визначення проблем, що заважали швидкій демаркації українсько-російського кордону, стан справи на сьогоднішній момент, узагальнення накопиченого матеріалу, а не фрагментарне його подання, розгляд питання демаркації у взаємозв'язку з іншими аспектами двосторонніх відносин Києва та Москви.

Мета статті полягаю у вивченні демаркації сучасного українсько-російського кордону.

Виклад основного матеріалу. Досягнувши домовленості щодо делімітації українсько-російського кордону почався етап його демаркації. Демаркація кордону не завжди базується на встановленні суцільної огорожі між територіями країн, а переважно на встановленні прикордонних знаків, що знаходяться один від одного у полі зору та попереджають про початок території іншої країни. На перших етапах позиція України щодо демаркації кордону полягала саме у формальному визначенні меж країн, а не встановленні прикордонних перепон. Проте переговорний процес 2004-2008 рр. щодо підписання угоди з демаркації українсько-російського кордону був малоефективним. Головна причина цього – різка зміна зовнішньополітичного вектору України та проголошення курсу на Євроінтеграцію [3]. Намагання нової влади перебудувати характер дво-

© Романуха О.М., 2016

сторонніх взаємин призвели до погіршення стосунків та штучного гальмування будь яких дій чи навіть реверсу у раніше намічених напрямках роботи. Так 15 січня 2007 р. в Росії вступив в дію закон «Про міграційний облік» і поправки до закону «Про правове становище іноземних громадян» [15]. Цими документами був введений «повідомний порядок постановки на міграційний облік» для громадян СНД, що користуються правом безвізового в'їзду. Хоча до українців, як було відмічено, нові принципи не були застосовані, російська сторона впродовж року неодноразово порушувала питання про необхідність їх введення. Небажання доводити справу до кінця з російського боку можна пояснити побоюванням вступу України в НАТО чи погодження на розміщення систем ПРО. У даному випадку Росія несла б значні геополітичні втрати, що відразу позначилися б на стані її економіки та міжнародному авторитеті.

В існуючий ситуації переговори не мали результативності аж до початку 2008 р. У січні 2008 р. в Києві відбулися консультації експертів обох країн. Під час зустрічі вони обговорили проект двосторонньої угоди, а також проект положення про загальну демаркаційну комісію. Однак досягнути спільного консенсусу делегатам не вдалось. «Позиція російської сторони по демаркації полягала в наступному: вони вважали за краще розглядати питання межі в комплексі – демаркації сухопутної ділянки і делімітації Азовського моря і Керченської протоки», – заявив колишній керівник МЗС України П. Порошенко. – «Наша позиція протилежна. Ми пропонували російській стороні все-таки перейти до переговорів з демаркації, тому що ціну, яку платить Україна за її відсутність, є життя людей. Ми не можемо далі тягнути з демаркацією». При цьому П. Порошенко визнав, що за останні роки Російська Федерація і Україна не наблизилися до компромісу з питань державних кордонів. «Має бути погоджена позиція. З цього питання я вимушений констатувати: у нас з російською стороною її немає. Причому ми від неї далі, ніж були під час останніх переговорів, в яких я брав участь у 2005 р... Можливо, це наслідок політики нот» [7].

Не переконували Москву і тенденції розвитку світової економіки (підняття економік країн Сходу та збільшення товаропотоку і транзиту), необхідність перегляду транспортних коридорів, налагодження функціональної системи транзиту. Для прикладу, протягом 1999-2011 рр. в Україні постійно зростала динаміка пропускних операцій. Якщо в 1991 р. через український кордону у цілому було пропущено 14,5 млн. осіб то у наступні 1998 р. – 51 млн., 2005 р. – 73, 5 млн., 2011 р. – 89,1 млн. чоловік. Аналогічна ситуація простежувалася і у напрямку переміщення транспортних засобів. У 1991 р. кордон України перетнуло 1,9 млн. одиниць транспорту, 1998 р. – 12 млн., 2005 р. – 17 млн., а 2011 р. – 20 млн. транспортних засобів. Цьому сприяло завершення облаштування прикордонних пунктів пропуску у тому числі і на кордоні з Російською Федерацією (завершено у 2004 р.). Як наслідок у 2006 р. на українсько-російській ділянці державного кордону було зафіксовано зростання пасажиропотоку на 2,2%, а транспортного потоку – на 3,2% [8]. Тенденція щорічного збільшення обсягів перевезення осіб та вантажів зберігалася протягом усіх останніх років. Усе це свідчило про перетворення України на транзитну країну з оптимальною мережею пунктів пропуску, максимально наближеною інфраструктурою та механізмів функціонування кордонів до вимог ЄС.

Намагаючись вплинути на хід переговорного процесу Україна знову повертається до ідеї самостійного визначення лінії кордону з обох боків. Про таку можливість заявив директор Першого територіального департаменту Міністерства закордонних справ України Л. Осаволюк на брифінгу в Києві у 2009 р.: «Росія може самостійно визначити сухопутні кордони з Україною». Він також нагадав, що російська сторона в односторонньому порядку почала демаркацію сухопутного кордону з Естонією. За його словами на сьогоднішній день немає ніякої результативності в переговорному процесі між Україною і Росією з цього питання, і незважаючи на раніше досягнуті домовленості на рівні президентів двох країн залишається «все менше і менше надій на спільну демаркацію українсько-російського кордону». Позиція російської сторони, зазначив український дипломат, спонукає до аналізу ситуації і методів, завдяки яким можна захистити державний кордон України. Така зміна позицій багато у чому відбулася після підписання 12 грудня 2008 р. Українсько-американської Хартії про стратегічне партнерство. Згідно заяви заступника помічника державного секретаря США Дейвіда Меркела, Хартія має на меті розбити лінію заяв Москви, що вона окреслила межі та вимагає зупинити й розвернути розширення впливу США.

Ситуація змінилась після чергової ротації політичних сил в Україні у 2010 р. У травні того ж року відбулося третє засідання українсько-російської міждержавної комісії, що пройшло в рамках офіційного візиту Президента Росії Д. Мєдвєдєва в Україну. У цей час 17 травня 2010 р. міністр закордонних справ України К. Грищенко та міністр закордонних справ Російської Федерації С. Лавров підписали угоду «Про демаркацію українсько-російського державного кордону». У 2 статті документу говорилося про створення спільної демаркаційної комісії, що мала покращити та активізувати роботу у даному напрямку [14]. Однак такі успіхи стали приводом до критики з боку експертів. За словами експерта з питань міжнародної безпеки Г. Яворскої, після укладеної 17 травня домовленості Україна, найімовірніше, відмовиться від вимоги зберегти водну межу в Азовському морі і Керченській протоці по лінії адміністративного ділення між союзними республіками за часів СРСР. Питання демаркації сухопутного кордону (встановлення межі на місцевості) і делімітації водного кордону (встановлення межі на карті) дві країни завжди розглядали нерозривно» [10].

Відразу пролунали і перші прогнози щодо початку демаркаційних робіт. Так посол України в Росії В. Єльченко у 2010 р. висловив сподівання, що практичні роботи з демаркації україно-російського кордону почнуться в 2011 р. При цьому вже через тиждень відбудеться перше засідання спільної україно-російської демаркаційної комісії, яка була створена відповідно до угоди

про демаркацію. «Ця комісія включає фахівців у сфері демаркації», – зазначив Єльченко. Він також додав, що відповідні кошти на проведення демаркації передбачені в проекті держбюджету України на 2011 р. [9].

Питання демаркації кордонів перебувало і на особливому контролі президентів обох країн. Так 18 жовтня 2011 р. у м. Донецьк відбулася зустріч В. Януковича та Д. Медведєва. Під час її проведення керівниками держав було зазначено важливість прискорення процесу демаркації українсько-російського кордону. Як результат 25-27 жовтня 2011 р. в Чернігові відбулося п'яте засідання спільної українсько-російської демаркаційної комісії. Делегати узгодили місце встановлення першого прикордонного знаку на українсько-російському держкордоні, а також продовжили роботу з підготовки документів, необхідних для проведення подальших демаркаційних робіт [2].

Велике значення почало надаватися розвитку прикордонного співробітництва. Так 24 червня 2010 р. у м. Воронежі відбулося засіданні колегій МВС України та Російської Федерації за участю міністрів внутрішніх справ. У результаті обговорень були визначені питання, що турбували місцевих мешканців: викрадення транспорту; крадіжка худоби; наркоторгівля; контрабанда тощо. За підсумками зустрічі було підписано домовленість силових структур України та Росії «Про співробітництво в охороні правопорядку прикордонних районах двох держав». Угода мала допомогти налагодити швидкий обмін оперативною інформацією між прикордонними районними відділами [1]. З метою покращення перетину митних пунктів 18 жовтня 2011 р. у м. Донецьку Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України було досягнуто домовленість «Про співробітництво при здійсненні спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на російсько-українському державному кордоні», а також «Спрощений режим перетину кордону мешканцями прикордонних українських та російських областей». Одним з ключових положень нового порядку перетину кордону стала можливість його проходження не лише пішки, але і на особистому автотранспорті. Жителі Луганської, Донецької, Сумської, Чернігівської областей і Криму можуть перетинати українсько-російську межу в усіх пунктах пропуску через «зелений коридор» без заповнення імміграційної картки, планувалося відкриття додаткових 18 пунктів пропуску. Серед об'єктивних факторів активізації роботи по підписанню угод щодо режиму кордону, був чемпіонат з футболу ЕВРО-2012. За словами російської делегації, демаркація кордону не мала призвести до ускладнення взаємних поїздок громадян Росії і України. Це було заявлено під час сьомого засідання спільної російсько-української демаркаційної комісії, що відбулося 25-26 січня 2012 р. в м. Донецьку [12].

Реалізація польового етапу демаркаційних робіт почалася у 2012 р. Цьому сприяло проведення у квітні 2012 р. в м. Києві робочої зустрічі міждержавних комісій на якій було визначено проходження точки стику кордонів України, Російської Федерації та Білорусії, затверджено план роботи з демаркації кордону на 2012 р., а керівник департаменту інформаційної політики України О. Волошин заявив про початок 2 квітня 2012 р. польового етапу демаркації українсько-російського кордону. Урочистою подією у цьому відношенні стало встановлення 7 листопада 2012 р. першого прикордонного знака неподалік населеного пункту Сеньківка. У заході приймали участь перший заступник Міністра закордонних справ України Р. Демченко, статс-секретар – заступника Міністра закордонних справ Російської Федерації Г. Карасін, Голова Державної прикордонної служби України М. Литвин, керівник Прикордонної служби ФСБ РФ В. Пронічев, представники місцевої влади. Під час урочистостей було заявлено, що за відносно короткий період перемовин міждержавній комісії вдалося повністю визначити проходження лінії держкордону на Чернігівсько-Брянській ділянці із зазначенням точок для встановлення 631 прикордонного знаку на 222 кілометрах, і узгодити її вздовж 56 кілометрів на Сумсько-Брянському відрізку, уточнивши точки розташування ще 207 знаків [11].

Такі успіхи багато в чому пояснюються трансформацією зовнішньополітичної ситуації, потеплінням у двосторонніх відносинах, активізацією діалогу про участь України в Митному союзі, а у 2013 р. підписання нею угоди про статус спостерігача у Митному союзі. Це мало геополітичні наслідки. Так экс-посол США Стивен Пайфер під час дискусійного клубу «Відкрий світ», що організовувався за ініціативою Фонда Арсения Яценюка «Відкрий Україну», заявив: «Віктор Янукович має зробити вибір між Європейським та Митним Союзом. Также Пайфер підкреслив, що Україна більше не є геополітичним питанням для США, як це було в 1990-х роках. Це повністю заперечувало позицію США 2008 р. коли вони закликати Україну розбити заяву Росії про окресленість меж її впливу.

Проте початок польових робіт виявив перші недоліки переговорного процесу. У липні 2011 р. російська сторона за ініціативою Російської залізниці звернулася з проханням перегляду лінії кордону. Річ у тім, що 30 км. ділянка російської залізниці проходила по українській території. Це викликало певні незручності та зменшувало економічний ефект через необхідність оренди землі. Йдеться про ділянку на межі Ростовської і Луганської областей, де частина залізничної гілки, яку експлуатує РЖД (Південно-східна і Північнокавказька дороги), кілька разів перетинала кордон Росії і України. У віданні РЖД знаходиться станція «Зориновка». Хоч вона і відноситься до Лискинского регіону Південно-східної залізниці, але розташована на території Меловского району Луганської області України [5].

Спірну ділянку, росіянам орендувати в Україні доводиться незаконно. Станція Зориновка і залізничні колії виявилися без господаря, вони не значаться ні на чиєму балансі, хоч територіально і відносяться до Луганської області. При цьому Луганська влада всяку відповідальність за невирішеність цього питання з себе знімає, посилаючись на владу верховну – мовляв, це саме в їх, а не в нашій компетенції. Представники РЖД ніяких коментарів про те, як планують вирішити питання зі спірною територією, не дають. Єдина відмовка: «Створена спеціальна робоча комісія,

яка вирішує усі питання в поточному режимі». Російська залізниця навіть розглядала варіант будівництва залізничної гілки в обхід України – проект залізничної лінії Прохоровка – Журавка – Чертково – Батайск (748 кілометрів), але ця ідея виявилася занадто дорогою. Тому зараз монополія пропонує вирішити питання з орендою або взагалі пересунути російсько-українську межу так, щоб українські ділянки, які перетинаються РЖД, відійшли російській стороні. Як варіант, розглядалась можливість обміну прикордонними територіями. Головними учасниками перемовин виступали Мінтранс Росії та зовнішньополітичні відомства обох країн.

Аналогічна ситуація виникла на лінії «Россошь-Чертково-Миллерово». Над її вирішенням працює російсько-українська міжвідомча група. Зокрема, сторони спільно розглядають проект міжурядової угоди про умови передачі російській стороні прав на ті об'єкти залізничної інфраструктури, які будуть визнані власністю України.

«Сама ідея виглядає фантастичною, навряд чи Україна на це піде», – говорить із цього приводу гендиректор Центру політичної кон'юнктури С. Міхеєв. За його словами, для здійснення цієї угоди потрібний справедливий обмін, проте незрозуміло, що готова запропонувати нам Росія, зрозуміло лише, що вони хочуть від нас отримати.

За словами заступника директора Центру Разумкова В. Чалого, передача Росії навіть невеликої частини української території на сьогодні неможлива. «Такі питання можна розглядати роками, – стверджує експерт. – Ніхто не піде на те, щоб передати частину української території Росії. Була схожа ситуація на кордоні з Молдовою – там по території двох країн проходила автомобільна траса. Компроміс шукали декілька років. Але і досі деякі політики Молдови не задоволені розмежуванням землі».

Існування таких ситуацій на думку українського дипломата і екс-міністра закордонних справ А. Зленко є дивним: «В процесі підготовки Угоди про держкордон кожна ділянка, кожна дорога, кожне селище – усе розглядалося детальним чином. Як могло статися, що цей момент був упущений, я не знаю, адже Угода означає, що згода обох сторін була отримана на підписання його саме у такому вигляді». Втім, він вважає, що «повернення до цього питання, в принципі, можливо» [5]. Ще в 60-70-х роках в Міністерстві шляхів сполучення і Раді міністрів СРСР деякі експерти пропонували упорядкувати міжобласні межі між республіками і уточнити приналежність ряду прикордонних станцій і мостів. Але пропозиції такого роду не були прийняті, оскільки ніхто не припускав в ті роки розпаду СРСР.

Не до кінця вирішеною залишалася доля ряду сіл та містечок через які безпосередньо пройшов кордон. Через історичні та економічні особливості українсько-російський кордон в радянські часи обріс рядом населених пунктів, що юридично відносилися до різних районів та держав, а фактично складали одне ціле. Прикладом може слугувати селище Мєловоє Луганської області та м. Черткове Ростовской області. Розпочавши процес демаркації українсько-російського кордону виявилося, що кордон проходить через поселення. І таких прикладів вдосталь: Матвієво-курганний, Міллеровский, Тарасовский, Куйбишевский райони Ростовської області [5].

Однак завершити двосторонню роботу не вдалось. Політична криза 2014 р. та її переростання у військовий конфлікт зупинили двосторонню роботу у демаркації українсько-російського кордону. 19 листопада 2014 р прем'єр-міністр України А. Яценюк заявив про можливість односторонньої демаркації, що з часом було реалізовано у проекті «Стіна». За словами А. Лисенка, представника Інформаційно-аналітичного центру РНБО Держприкордонслужба підготувала План заходів щодо побудови охорони українсько-російського кордону та адміністративної межі з АР Крим, який передбачає спорудження глибокоешелонованої системи оборонних укріплень. Реалізація проекту «Стіна» на українсько-російському кордоні має два етапи. Перший, що фактично вже виконаний передбачав облаштування ділянок, розташованих поза зоною АТО – в межах Чернігівської, Сумської, Харківської областей, а також частково Донецької і Луганської, сухопутної ділянки адміністративної межі з АР Крим, узбережжя Азовського моря, а також з другого рубежу охорони уздовж лінії розмежування.

На другому – після роззброєння незаконних формувань та оновлення лінії кордону передбачено облаштування решти ділянки в межах Донбасу. «Стіна» передбачає земляні та бетонні вали, контрольно-слідові смуги, системи оптико-електронного спостереження, сигналізаційні комплекси, рокадні дороги і фортифікаційні споруди для запобігання руху автомобілів і людей. Реакція Москви на це рішення була негативною. Так посол РФ у Німеччині Володимир Гринін заявив про негативність таких дій та порівняв цей проект з «Берлінським муром».

Висновки і пропозиції. Отже, процес правового оформлення українсько-російського кордону суходолом підійшовши до завершення свого оформлення знову перетворився на невирішену проблему. Будучи невід'ємно пов'язаним із самою державністю з перших днів існування незалежної України кордон потрапляє у центр українсько-російського діалогу. На початку 90-х років XX ст. він стає приводом для втягнення України до нових міждержавних утворень на пострадянському просторі. Зі зміною політичної еліти в Україні у 2004 р. та проголошенням курсу на Євроінтеграцію кордон – камнем спотикання і методом утримання України в зоні впливу Росії. Така надмірна політизація питання була проявом бажання великих країн світу тримати Україну під своїм контролем. Займаючи гарне геополітичне положення Україна ставала об'єктом протистояння зовнішньополітичних блоків, а кордон засобом утримання та маніпуляцій. Проте стверджувати, що підписання делімітаційних та демаркаційних протоколів раз і назавжди зняло проблему не варто. Маючи усі документи та погодження з Російською Федерацією щодо проходження кордону, Україна сьогодні має конфлікт на Сході, що фактично зводить нанівець кропітку роботу попередніх років. Розуміючи безвихідь ситуації влада вдається до односторонньої демаркації, як з позицій захисту своєї території так і намагання зрушити

дане питання з місця. Такі дії звісно не мають повної законності проте показуючи рішучість намірів сприяють завершенню роботи у вирішенні даного питання. Підсумовуючи варто зазначити, проведення делімітації та демаркації кордону важливий процес, з точки зору уникнення територіальних конфліктів, претензій один до одного, боротьбі з нелегальною міграцією, контрабандою. Гарно обкладений та оформлений кордон допомагає підтриманню порядку і стабільності у двосторонніх взаєминах, проте він не знімає усього аспекту політизованості. Кордон як невід'ємна складова державності увесь час буде використовуватися в політичних іграх та протистояннях.

Список літератури:

1. Regnum Приграничные райотделы милиции России и Украины смогут обмениваться информацией в режиме реального времени / regnum // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.regnum.ru/news/1297572.html
2. Відбулося п'яте засідання українсько-російської демаркаційної комісії / Сайт 26.com // http://26.com.ua/ua/dnews/v/47427
3. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон / Сайт Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_157
4. Завгородня І. Чужі / Інна Завгородня // Український тиждень. – 2010. – № 1-2. – С. 26-29.
5. Кондратьєва Н. Український кордон. Ключ вже у Росії / Н. Кондратьєва // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://joom.org.ua/post/ukrayynskyy-kordon-kluach-vche-u-rosiyy
6. Медвідь П. Кордон – візитна картка держави / П. Медвідь, В. Губенко // Політика і час. – 1993. – № 10. – С. 23-26.
7. Порошенко звинуватив Росію у затягуванні процесу демаркації кордону 5 грудня 2009 р. / NEWSru.ua // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://palm.newsru.ua/ukraine/05dec2009/demarkacz.html
8. Результати діяльності Державної прикордонної служби України у 1991-2011 рр. Аналітичний матеріал // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dpsu.gov.ua/ua/activities/osd_results/osd_results_2.htm
9. Росія не хоче проводити кордон у Керченській протоці. Пропонує розділити її на зони відповідальності / Сайт newsru.ua // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newsru.ua/ukraine/09dec2010/ukrusel.html
10. Сайт Власти Делимитация. Отдадим России часть Украины? / Сайт Власти // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vlasti.net/news/88935
11. Сайт Державної прикордонної служби України Від початку демаркаційних робіт на українсько-російському кордоні встановили 13 основних прикордонних знаків / Державна прикордонна служба України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dpsu.gov.ua/ua/about/news/news_740.htm
12. Соломко И. Корреспондент: Жизнь крайних. Как живут люди в разделенном между Украиной и Россией городке Меловоев / И. Соломко // Кореспондент. – 2012. – № 15. – С. 7.
13. Трегуб Б. За державний кордон сперечаємося по кожному метру / Б. Трегуб // Щотижневик 2000. – 2007. – 31 травня. – С. 5.
14. Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_365
15. Федеральный закон от 18 июля 2006 г. № 109-ФЗ «О миграционном учете иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации» / Сайт правовой помощи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.garant.ru/12148419/

Романуха А.Н.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

ДЕМАРКАЦИЯ УКРАИНО-РОССИЙСКОЙ ГРАНИЦЫ

Аннотация
Статья посвящена проблеме демаркации современной границы Украины и России. В ней раскрываются главные аспекты этого важного дела, дается анализ развития переговорного процесса, характеризуются основные двусторонние соглашения. Большое внимание уделяется выделению причин, которые мешали быстрому завершению этой работы. В выводах дается оценка состояния демаркации украинской границы.
Ключевые слова: граница, демаркация, Украина, Россия, договор, противостояние.

Romanykha O.M.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

DEMARCATION UKRAINIAN-RUSSIAN TO BORDER

Summary
The article deals with the problem of the demarcation of the modern Ukrainian border. It is analyzed the dynamics of the negotiations and also the bilateral treaties. Special attention is paid to the causes, which prevented to finish delimitation. The author describes the state of the formation of the modern Ukrainian border.
Keywords: border, demarcation, Ukraine, Russia, agreement, opposition.

УДК 94:316,722(477)(092)«17»

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ – ПРАКТИК УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

Сосюра Л.Г.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Стаття присвячена діяльності Михайла Петровича Драгоманова як педагога. Приділено увагу його поглядам на педагогіку, його вплив на підняття культурно-освітнього рівня українців. Висвітлено теоретичну і практичну діяльність.
Ключові слова: освіта, недільні школи, націоналізація, публіцист, політичний діяч, національне питання.

Постановка проблеми. Помітний вплив па піднесення культурно-освітнього рівня українців, їхньої національної свідомості через виховання й освіту справив громадський діячі Михайло Драгоманов. Свою активну громадянську позицію щодо становлення національної школи, освіти, виховання підростаючих поколінь він висловив у публіцистичних, педагогічних працях та літературних творах. Виступав виразниками потреб освітян та широких верств населення, які прагнули утвердження національної школи європейського рівня.

Як педагог, теоретик і практик освітянської справи М. Драгоманов українському і європейському загалу майже не відомий. Між тим, його педагогічні роздуми багато в чому випереджали час, формували той фундаментальний пласт, від якого беруть джерела педагогічні вчення і роздуми більш пізніх мислителів, а сьогодні є інтелектуальним містком для входження України до Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до педагогічних поглядів Михайла Драгоманова звертаються чим раз більше науковців та педагогів. Остання дослідницька робота присвячена педагогічним поглядам датована 2010 роком, Сич М.І. «Громадсько-культурна та педагогічна діяльність М.П. Драгоманова».

З-поміж значної кількості статей, присвячених творчості М.П. Драгоманова, останніми роками з'явилися монографії, зокрема О. Куцої, Т. Андрусяка. Ім'я М.П. Драгоманова стоїть поряд з іменами визначних геніїв українського народу, а його спадщина й надалі залишається одним із важливіших джерел національного саморозвитку.

Значна робота щодо дослідження творчої спадщини М. П. Драгоманова проводиться в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. З 2003 р. проводяться Міжнародні драгоманівські читання з нагоди чергових ювілейних дат. У 2007 р. пройшла Перша міжуніверситетська науково-практична конференція студентів, аспірантів і викладачів «М. П. Драгоманов у контексті європейського просвітницького руху». Значну роботу проводять науковці університету: В. Андрущенко, Г. Волинка, І. Дробот, Н. Мозгова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. М.П. Драгоманов відстоював думку про те, що основою духовного розвитку людства має бути тільки національна культура, тому інтелігенція, зокрема українські письменники, повинні послуговуватися тією самою мовою, що й народ. І оскільки царський уряд заперечував офіційне визнання української мови, то М.П. Драгоманов пропонував ввести її хоча б у народних школах.

Таким чином, М.П. Драгоманов словом боровся проти царя та його уряду, підтримував починання в освітянській роботі на Україні, відстоював позицію, що кожна людина має право навчатися і бути освіченою особистістю. Своїми ж теоретичними узагальненнями він сприяв утвердженню літературної української мови, прискорював її еволюційний розвиток, виводив на широку дорогу громадсько-культурне та педагогічне життя української нації.

Мета статті проаналізувати педагогічні ідеї та теоретичні концепції, публіцистичну та редакторську діяльність Драгоманова як феномен суспільно-політичного життя України, впливове ідеологічне явище в педагогічному розвитку Російської імперії та Австро-Угорщини останньої третини XIX ст.

Основний матеріал. Михайло Петрович Драгоманов (1841-1895) – видатна особистість в українському культурному житті. Відомий політик і громадський діяч, засновник українознавства у світовій науці, учений європейського та світового рівня.

Педагогічний світогляд Михайла Драгоманова започаткувався в доброзичливому кліматі родини, що був спрямований на виховання у дітей любові до батьківщини, до рідної мови, високих моральних чеснот. Благотворний вплив справили талановиті педагоги О. І. Стронін, К. Й. Полевич, яких він вважав своїми учителями. Просвітницькі ідеї та особиста участь Миколи Пирогова в долі майбутнього вченого, а також власна викладацька практика сприяли виробленню поглядів Михайла Драгоманова на освіту і педагогіку.

У студентські роки він працював у першій в Києві (і в Російській імперії) чоловічій недільній школі, відкритій 1859 року з ініціативи студентів університету та з дозволу Миколи Пирогова. Михайло Драгоманов підтримував ідею створення недільних шкіл як засобу поширення освіти серед народу та політичного просвітництва. Після закриття недільних шкіл безкоштовно працював у Тимчасовій педагогічній школі, яка готувала учителів – українців для роботи у сільських школах. У цей час Михайло Драгоманов взяв також участь у впорядкуванні «Читальника» для слухачів. Та невдовзі адміністрацію школи звинуватили в поширенні ідей «нігілізму» й «українського сепаратизму». Навчальний заклад закрили, як і раніше недільні школи, а Драгоманова, як одного з найактивніших викладачів, узяли під нагляд поліції. Деякий час Михайло Драгоманов викладав географію у Другій київській гімназії [1, с. 162].

© Сосюра Л.Г., 2016

По закінченні університету його, як одного з найбільш підготовлених і перспективних випускників було залишено на посаді приват-доцента. У 1870 р. після захисту магістерської дисертації Михайло Драгоманов обійняв посаду доцента на кафедрі загальної історії. Отримавши дозвіл на трирічний виїзд за кордон, працював у бібліотеках Німеччини, Австрії, Італії, Чехії, підготував низку публіцистичних праць. Після повернення з-за кордону став активним членом Південно-Західної філії Російського Географічного товариства, збирав фольклорний матеріал, видав збірку казок, історичних пісень українського народу. Праці членів цього товариства були з успіхом продемонстровані на археологічному конгресі в Києві 1874 р. [2, с. 52-53].

На сторінках «Киевского телеграфа», «Вестника Европы» та інших видань Драгоманов критикував тогочасну освітню політику, виступав за національно-культурну автономію.

Наукова й публіцистична діяльність Михайла Драгоманова, спрямована на відродження української мови, культури, освіти, активна громадянська позиція призвели до звільнення його з посади доцента як неблагонадійного, без права працювати в будь-якому університеті Росії. Щоб уникнути заслання, Михайло Драгоманов змушений був емігрувати назавжди. Спочатку він працював у Львові. Потім перебрався до Женеви, де прожив п'ятнадцять років [3, с. 90-91].

Педагогічні ідеї Михайла Драгоманова визрілі й активно будили громадську думку в умовах кризи української школи й освіти, спричиненої імперською політикою Росії.

Проблеми шкільництва посідали значне місце в громадсько-просвітницькій діяльності Михайла Драгоманова. Своїми публікаціями він прагнув впливати на розвиток української національної школи, відновлення навчання рідною мовою, на поліпшення становища народного вчителя [2, с. 52].

У своїх численних працях Драгоманов ставив питання підвищення культурного, освітнього рівня народу, виступав проти антидемократичної політики царизму в галузі народної освіти. Михайло Драгоманов одним із перших виступив з критикою Емського указу, намагаючись привернути увагу європейської громадськості до нищення української мови. У Парижі, на Всесвітньому літературному конгресі, який проходив під патронатом Івана Тургенєва, він заявив протест проти ганебної заборони мови цілому народу. Для учасників конгресу Драгоманов підготував і видрукував французькою мовою брошуру «Українська література, заборонена російським урядом», яка мала широкий резонанс у Європі та в світі. У передмові до праці «По вопросу о малорусской литературе» він закликав українців сподіватися лише на власні сили й працювати для свого народу, не зважати на круків, «що каркають безглуздими циркулярами». Адже власна пасивність більше шкодила українцям, ніж царські заборони [3, с. 92-93].

Турбота про відродження української мови була постійною духовною потребою Михайла Драгоманова. Він з болем відзначав, що під тоталітарним тиском Російської імперії український народ усунено від співучасті у творенні європейської і світової цивілізації. Релігійні й державні посадові особи ревно пильнували, щоб у школах не вживалась українська мова як для навчання, так і для богослужіння, щоб не використовувались українські книжки для «первоначального чтения».

Михайло Драгоманов вважав мову живим організмом, який росте й розвивається разом з народом і завдяки йому. Розглядаючи мову як соціальне явище, «що має найбільше практичної ваги», як «форму народності», «ознаку породи», як спосіб порозуміння між людьми, вчений наполягав на необхідності хоча б елементарну освіту починати рідною мовою [3, с. 90].

У статті «Малороссия в её словесности» Михайло Драгоманов аналізує розвиток української мови й літератури з часів Київської Русі і висловлює впевненість у відродженні української мови, бачить її майбутнє в тому, що вона стане мовою літератури й науки. Запорукою цьому є збереження мови в народному середовищі. Він твердо був переконаний, що мова – це шлях творення моральних та естетичних ідеалів, що духовний розвиток людини нерозривно пов'язаний із розвитком її мовних здібностей. Мова встановлює зв'язок між людьми, через мову відбувається духовне єднання націй [6, с. 112].

Важливе значення в боротьбі за розвиток і вдосконалення української літературної мови мали питання правопису і граматики. В період гострої полеміки з приводу українського правопису Драгоманов разом з групою філологів та інших культурних діячів під керівництвом П. Житецького долучився до створення фонетичного правопису. Основними ознаками цього правопису є усунення з алфавіту букв «я», «ю», «є», «ї», «щ», які передають два звуки, та вживання замість «й» букви «І». Йотовані звуки передавалися сполученнями ji, je, ja. М'якість приголосних перед «е», «а», «у» позначалась м'яким знаком: синье, хвилья, коньу. Замість «щ» вживалось «їй» і «ч»: шче, вишче. Через переслідування української мови російським урядом цей правопис в Україні не був оприлюднений. Драгоманов, виїхавши до Женеви, уперше застосував його в збірці «Громада». Відтоді цей правопис дістав назву «драгоманівка». З Женеви «драгоманівка» проникла в Україну через Галичину, де її підтримали однодумці Драгоманова. Цим правописом певний час користувалися Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська. Але через незвичність своєї графіки він не набув широкого вжитку [4, с. 110-112].

Своїми публікаціями Михайло Драгоманов привертав увагу до ролі вчителя у вихованні нової людини, якій були б притаманні демократичність, гуманізм і патріотизм, високий рівень національної свідомості і водночас толерантне ставлення до представників інших народів. Достатній професійний рівень вчителів може забезпечити лише ґрунтовна підготовка. Після закінчення педагогічного факультету вчитель повинен подбати про самоосвіту. Михайло Драгоманов надавав вирішального значення особистості вчителя у виховному процесі. Замінити його не можуть ні нові методи навчання, ні книги. Адже, крім знань, він передає дітям частину власної душі. Ефективність освіти й виховання можуть гарантувати лише щирі, доброзичливі взаємини між педагогом і учнями. Учні мають слухатися педагога з пошани до нього, а не з примусу, зна-

ти, що його вимоги справедливі й спрямовані на добро. Ці вимоги повинні мати ясну й зрозумілу для дитини мету, бути посильними.

Михайло Драгоманов обстоював принципи народності в освіті та вихованні. Школа повинна виховувати дітей в дусі свого народу, знайомити вихованців із його характером, традиціями та ідеалами. Найкраще цього можна досягти завдяки вивченню рідної мови та літератури, граматики, які мають стати основними предметами в народній школі [7, с. 64-65].

У нарисі «Народні ніколи на Україні серед життя і письменства в Росії» (1877) вчений зібрав і конкретизував свої розпорошені по інших виданнях думки щодо виховання та освіти. Великим горем народним називає він брак доброї національної освіти. Бо якби народ був письменний та ще й «освічений наукою», то дав би собі раду. На підставі неспростовних фактів Драгоманов показує, як царат планомірно нищив українську народну школу. Пани добре розуміли: «хто ж буде за плугом ходити, як всі мужики за книжки сядуть». Про жалюгідне становище народних шкіл свідчить статистика, за якою 1876 р. на мужичу дитину казна витрачала на рік 4 копійки, тоді як на панича припадало 1000 – 867 руб. на рік.

У цій праці йдеться також про досвід створення недільних та народних шкіл для підлітків і дорослих, недовіру до них чиновників, обмеження освітніх програм і переслідування вчителів. Справа, яка могла б принести користь народу, була дуже скоро «тимчасово» прикрита. Та розголос про ці школи змусив уряд зробити вигляд, що він піклується про недільні школи. Результатом «піклування» стало рішення передати їх до рук попів. Земства і навіть мужицькі депутати намагались не допустити цього, бо попівська школа – «тільки нове здирство» [4, с. 85-87].

Проте, як слушно пише Михайло Драгоманов, серед голодного й холодного народу не може існувати добра школа поруч із тими людьми й порядками, котрі прагнуть обідрати та задурити народ. Серед таких порядків щирий вчитель або скалічить свою душу, або кине школу. Йому не вижити серед шпигунства попівського, папського, поліцейського.

Михайло Драгоманов не лише практично, а й теоретично обґрунтовує необхідність та засади створення «учебных и читальных книг, приспособленных к украинскому народу», наголошуючи, що навчання треба починати народною мовою. При цьому він посилається на позицію передових педагогів – К. Ушинського, К. Вентцеля, В. Водовозова. Вони розробили найкращі в Росії читанки для народних шкіл, та вважали, що не можна вчити за ними в усіх краях Росії, бо «треба починати з народних, крайових мов».

Народу мало однієї грамотності, йому необхідна справжня освіта, інакше він приречений на «моральне дитинство». Тому одним з най головніших завдань українознавства має бути боротьба за національну народну освіту. Саме через освіту можна підносити рівень самосвідомості народу [5, с. 23-24].

Вчений визначив основні завдання розбудови національної школи:

· наповнення української школи європейськими, гуманістичними ідеями з пріоритетом загальнолюдських цінностей над національними;

· орієнтація школи на національну самобутність;

· обов'язкова українська мова для початкового навчання українських дітей;

· деполітизація освіти;

· підготовка народних учителів тощо.

Після припинення роботи народних шкіл і після виходу в 1863 р. Валуєвського циркуляру М.П. Драгоманов у 1865-1866 рр. опублікував кілька статей на педагогічні теми. Зокрема, «Земство и местный элемент в народном образовании», «О системе народного образования в Юго-Западном крае», «О педагогическом значении малоруского языка». В них, як зазначав Михайло Драгоманов, розглядалась шкільна справа на педагогічному, а не національному ґрунті. Він засуджував переслідування реакціонерами української мови, літератури, обрядів, звичаїв, культури. Розробляв проблеми духовного розвитку української нації, національного компоненту в шкільній освіті, захищав право українського народу розвивати свою мову, літературу, навчати дітей рідною мовою. Він радив створити такі підручники, в яких не було б засилля церковнослов'янщини, а за українськими йшли й російські тексти. Підтримуючи ідею Костянтина Ушинського, Михайло Драгоманов пропонував створювати такі читанки для дітей, в яких би були приклади української пісні, казки, приказки, повісті, вірша [7, с. 65-66].

Висновки. Отже, у педагогічних працях Михайло Драгоманов піднімав проблеми розвитку національної школи, прав українського народу на навчання дітей рідною мовою, створення підручників для національних шкіл, навчання дітей на основі наукових знань, вивчення іноземних мов.

Ідея народності навчання та виховання обґрунтована ним різнобічно у багатьох творах. Сутність її полягає у звільненні освіти українського народу від станово-класової, національної, матеріальної та мовної дискримінації.

Його можна вважати засновником національної політології, істориком політичних учень. Саме він створив нарисні добірки про розвиток політичних ідей у країнах Західної Європи, всебічно розглянувши теорію освіченого абсолютизму, лібералізму, і, запозичивши ряд основних прогресивних положень із декількох напрямків, подав концентроване обгрунтування своєї конституційно-правової доктрини. «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок духу світового, його міру, закон і послужитись тим рухом. Інакше рух той піде проти нас, роздавить нас» [7, с. 185], – так виводив він своє розуміння пошуку шляхів розвитку. Найвищий прояв мудрості – осягнути закон об'єктивного розвитку історії, відчути його, підлаштуватися під нього, відповідати його вимогам і потребам, а це значить – єдино правильно визначити свої можливості і докласти максимум зусиль для їх реалізації. У цій мудрості концентрується увесь віковий досвід нації, а тому надзвичайно важливо скористатися ним якомога повніше.

Великі заслуги Драгоманова як історика та фольклориста і етнографа. Йому належать такі праці: «Історичні пісні малоруського народу» (1874 – 75, у співавторстві з В. Антоновичем), «Малоруські народні перекази і оповідання» (1876), «Нові українські пісні про громадські

справи: 1764-1880» (1881) та ін. Багато праць присвятив Т.Г. Шевченкові. Був обраний почесним членом багатьох міжнародних організацій і товариств.

Велике історичне значення діяльності Михайла Драгоманова в тому, що він пропагував західноєвропейські новітні прогресивні ідеї в Україні, прагнув піднесення національної самосвідомості народу, його інтелектуального рівня шляхом поширення знань і освіти. Михайло Драгоманов був також першим, хто привернув увагу європейської спільноти до стану й проблем української освіти.

Список літератури:

1. Горбач Н. Я. Справжній Михайло Драгоманов [Текст] / Н. Я. Горбач. – Л.: Каменяр, 2008. – 167 с. – Бібліогр.: с. 162-166.
2. Климчик Л. А. Рідна мова в контексті педагогічних поглядів М. Драгоманова / Л. А. Климчик // Початкова школа. – 1994. – № 1. – С. 51-54.
3. Круглашов А. Михайло Драгоманов про історичну долю та завдання освіти на Україні / А. Круглашов // Радянська школа. – 1991. – № 8. – С. 90-93.
4. Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX століття [Текст] / О. Куца. – Тернопіль: Підручники & посібники, 1995. – 224 с.
5. Михайло Драгоманов у контексті європейського просвітницького руху [Текст]: матеріали першої міжвуз. науково-практ. конф. студ., аспірантів і молодих науковців, 27 лютого 2007 р. / відп. ред. О. В. Потильчак, О. О. Сушко; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Інститут історичної освіти. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 141 с.
6. Ушій С. Н. Постать Михайла Драгоманова в інтелектуальній історії України / С. Ушій // Вища освіта України. – 2007. – № 2. – С. 110-114.
7. Ушій С. Н. Педагогічний концепт у соціально-філософському дискурсі М. П. Драгоманова / С. Н. Ушій // Вища освіта України. – 2006. – № 4. – С. 62-66.

Сосюра Л.Г.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ – ПРАКТИК УКРАИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена деятельности Михаила Петровича Драгоманова как педагога. Уделено внимание его взглядам на педагогику, его влияние на повышение культурно-образовательного уровня украинцев. Освещены теоретическая и практическая деятельность.
Ключевые слова: образование, воскресные школы, национализация, публицист, политический деятель, национальный вопрос.

Sosyura L.G.
National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov

MYKHAILO DRAGOMANOV – UKRAINIAN PRACTICE EDUCATION

Summary
This article is devoted of Michael Drahomanov as a teacher. Attention is paid to his views on pedagogy, its impact on raising the cultural and educational level of Ukrainian. Deals with the theoretical and practical activities.
Keywords: education, Sunday schools, nationalization, writer, political activist, the national question.

УДК 141.113

ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Щербина Н.Ф., Махінла Ю.Б.
Одеський національний економічний університет

У статті висвітлюються теоретичні та практичні аспекти політичного й ідеологічного плюралізму в сучасній Україні. Розглядаються місце та роль засад плюралізму в процесах державного будівництва. Подається специфіка формування громадянського суспільства в умовах посттоталітарної країни. Аналізуються світоглядні, соціокультурні чинники глибинних демократичних перетворень, особливості масової та індивідуальної свідомості плюралістичного суспільства. Пропонуються авторські узагальнення і висновки щодо збереження і подальшого сталого розвитку України на конституційних засадах політичної та ідеологічної багатоманітності.

Ключові слова: плюралізм, багатоманітність, політика, ідеологія, демократія, толерантність, державність, перетворення, національна специфіка, європейський та світовий досвід, перспективи розвитку.

Постановка проблеми. Політичний плюралізм означає існування і визнання різноманітних думок, які виступають засобом передання державі різноманітних цінностей, інтересів, проблем, що існують у суспільстві, для їх розгляду та вирішення. Поняття плюралізму також пов'язано з уявленням, що політична влада розподілена між різноманітними органами, що обмежують дії одне одного. Оскільки передумовою політичного плюралізму є прозоре прийняття рішень різноманітними структурами, органами і процедурами, він асоціюється з політичною стабільністю та прогнозованістю, з виконанням різноманітними інститутами своєрідної посередницької ролі. Політика плюралізму включає різні елементи: схвалення і повага розмаїтості (соціальних традицій, релігійних і моральних переконань, зразки поводження різноманітних груп), захист індивідуальних прав, політична відкритість, участь громадян у прийнятті рішень, пошуки згоди в досягненні загальних цілей.

На наш погляд, Україна не повинна механічно «запозичувати» одну з моделей «західного» чи «східного» способу життя та суспільного розвитку країни. Необхідно витворити власну українську, дійсно демократичну систему, невід'ємними атрибутами якої повинні стати:

а) відкрита, ефективна законодавча і виконавча влада;

б) змішана, соціально орієнтована ринкова економіка;

в) реальні та дієві соціальні гарантії для широких верств населення;

г) глибинна демократизація суспільно-політичних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певним аспектам становлення та дії засад політико-ідеологічного плюралізму в новітній Україні присвячені окремі наукові праці таких вітчизняних дослідників, як С. Кононенко, Є. Лук'яненко, С. Лукаш, М. Остапенко, С. Троян, О. Уткін, Г. Гончарова. Особливої уваги потребують наукові статті зарубіжних авторів, у яких міститься ґрунтовний, неупереджений аналіз світоглядно-ідеологічних чинників суспільного буття, складних процесів розвитку посттоталітарних, транзитивних, лабільних країн Центрально-Східної Європи (Г. Зімон, Н. Розенблюм, В. Слободчиков, М. Мамардашвілі, К. Маннгейм, Р. Барт). Вкрай важливою видається постановка питання про стан і перспективи плюралістичного, відкритого демократичного суспільства в сучасній Україні, про екзистенціальний вимір в історії національної державності у XXI столітті.

Мета статті. Ґрунтуючись на вже існуючому рівні розробки даної проблематики, її інтелектуального осмислення у попередніх працях, висвітлити теоретичні аспекти політичного та ідеологічного плюралізму, спираючись на позитивний досвід, нагромаджений людством у даній сфері, а також подати специфіку процесів практичного втілення даних принципів в суспільному житті сучасної України. Метою є також аналіз підходів, що дозволять уникнути повторення негативного досвіду, віднайти баланс у поєднанні світових, регіональних і власне українських чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційно визначено, що Україна будує демократичну державу, формує і утверджує громадянське суспільство. Громадянське суспільство потребує формування громадянської свідомості на основі європейських цивілізаційних засад, ідеологічної багатоманітності та демократичних принципів її формування та функціонування. З цією метою вкрай важливо реалізувати ряд базових демократичних принципів:

– популяризація та прищеплення національної та соціальної толерантності;

– утвердження реальної свободи слова, пересування, світоглядного й політичного вибору;

– подолання старих авторитарно-патріархальних психологічних стереотипів масової свідомості та «нових», набутих вже новітнього часу (ніби нормальне, комфортне і безпечне життя можливе де завгодно, тільки «не у нас»);

– створення передумов та відповідного образу української держави, як єдиного дому для всіх, хто в ній мешкає, як відкритої для контактів та культурно привабливої у світі.

Політичний плюралізм – це принцип устрою та функціонування політичної системи, що припускає різноманіття й вільне змагання політичних ідей, поглядів, концепцій, партій та інших інститутів, а також наявність у суспільстві легально діючої опозиції, різних політичних суб'єктів (акторів), їхню конкурентну боротьбу за владу в рамках закону. Стимулюючи різноманіття політичного життя, плюралізм політичний

© Щербина Н.Ф., Махінла Ю.Б., 2016

покликаний сприяти задоволенню різноманітних потреб людей, зростанню багатства ідей та форм політичної організації, підвищенню ймовірності знаходження оптимальних політичних рішень, укладів життя й шляхів суспільного розвитку.

Соціальними основами політичного плюралізму є зацікавлені групи, у якості яких можуть виступати громадські організації та політичні партії. Сенс існування груп інтересів полягає насамперед в артикуляції інтересів окремих громадян, щоби вони могли справляти свій вплив на ухвалення політичних рішень, здійснювати реальне волевиявлення. Процес артикуляції інтересів у групах можна поділити на кілька етапів:

1) визначення інтересів – перетворення в конкретні формули й вимоги різноманітних особистісних й емоційно забарвлених думок; на цьому етапі виникає почуття спільності й поняття «ми», відмінне від поняття «вони», тобто інші («ми» – захисники пам'яток, природи, «ми» – філателісти, пацифісти, «ми» – студенти, тощо);

2) узагальнення й формулювання основних інтересів – підсумовування різних інтересів усередині групи для отримання реальних можливостей, шансів вплинути на політику;

3) вибір інтересів – селекція інтересів, тобто їхня фільтрація за ступенем важливості та першочерговості.

Політичний плюралізм має убезпечити країну від сповзання до авторитаризму й, тим більше, тоталітаризму, стати ключовим чинником недопущення узурпації й монополізації влади якою-небудь однією особою, групою або партією, використання владних повноважень в інтересах вузької групи осіб. Трансформуючи конфлікти у цивілізований діалог, долаючи системні протиріччя, плюралізм попереджає політичне життя від застою, генерує відновлення і розвиток суспільного організму. Найважливіша вимога плюралізму – запровадження в політиці й суспільстві різного роду стримувань і противаг, що збалансовують впливи найбільш потужних політичних сил і дозволяють контролювати владу. В сфері політичних інститутів ідея стримувань і противаг виявляється насамперед у поділі законодавчої, виконавчої, судової й інформаційної влади, у відкритому змаганні правлячої партії та опозиції.

Політичний плюралізм базується на наявності у переважної більшості громадян, партій та громадських організацій консенсусу, згоди щодо основних політичних цінностей – загальної зацікавленості в збереженні й зміцненні держави, визнанні демократичних правил гри, що включають чесне суперництво в боротьбі за владу, терпимість до опозиції, повага до закону, рішень більшості, прав людини, а також автономії й права меншості на власну думку та її вільне відстоювання в рамках закону, відмова від антиконституційного використання сили для вирішення спірних питань.

Політичний плюралізм – це визнання множинності соціальних інтересів та способів їх представлення в політиці. Він обумовлений іншими проявами різноманіття в соціальних відносинах, має підґрунтя насамперед в економіці – множинності видів власності, здатних взаємодіяти й конкурувати між собою; у соціальній структурі суспільства – у наявності рівноправності різних соціальних груп; у розумінні значення різноманіття, його підтримки й збереження в соціальних відносинах; у культурі – у розвитку різних напрямків і форм вияву самобутності людей; у світогляді плюралізм виражається в повазі до духовного вибору людини, у відмові держави від здійснення світоглядної функції в суспільстві, деідеологізації його структури.

Політичний плюралізм – показник і результат зрілості процесу становлення демократичної політичної системи, що виникає в ході засвоєння уроків важкого історичного досвіду. Він, зокрема, засвідчує, що основою стабільної й здатної до змін політичної системи є не уніфікація, що придушує специфічні інтереси, потреби, орієнтації різних соціальних і політичних груп, а визнання природності таких розбіжностей та значення підтримки відповідних умов для їх збереження й відтворення. При цьому необхідно мати на увазі, що плюралізм – це не лише множинність, а й сумісність інтересів, без чого блокується будь-який механізм здійснення влади в суспільстві політичними засобами. Це єдність різноманіття й тому крім розбіжностей, у рамках соціального й політичного плюралізму, мають бути певні спільні точки зору, єдині принципи, які б поділялися й приймалися всіма учасниками політичного процесу. Саме звідси випливає можливість реалізації ключового принципу плюралістичної політики, зміст якого полягає в прагненні не до ліквідації розбіжностей, а до балансу між ними.

Політичний плюралізм спрямований на пошук механізмів оптимального сполучення в політиці й суспільстві розмаїття та єдності, децентралізації й централізму, автономії й об'єднання, волі й відповідальності, конкуренції й солідарності. Найважливіша передумова його конструктивного функціонування – збереження політичної стабільності, контрольованість процесів, недопущення активізації крайніх політичних сил, уникнення руйнівних конфліктів. Без цього й без наявності в суспільстві стійкого консенсусу щодо базових цінностей політичний плюралізм може призвести до дестабілізації суспільства, його криміналізації, до загального хаосу, анархії й навіть громадянської війни.

Головне призначення громадянського цивілізованого суспільства полягає в досягненні широкого консенсусу між різними соціальними групами та інтересами. Воно покликане визначати норми й межі, здатні блокувати руйнівний потенціал у ході боротьби різних політичних сил, спрямувати її у конструктивне, творче русло.

У цивілізованому громадянському суспільстві, незалежному від державної бюрократії, її сваволі, існують інститути, здатні змусити всіх дотримуватися загальноприйнятих норм (родина, церква, вільна преса, громадська думка, добровільні об'єднання громадян, тощо). Плюралізм не можна уявити у вигляді якоїсь хаотичної розмаїтості ізольованих начал, позбавленої внутрішньої єдності. Навпаки, як наголошував С. Франк, «громадянське суспільство є ніби молекулярним суспільним зв'язком, що зсередини зчіплює окремі елементи у вільне й пластичне загальне ціле» [1].

Реалізація ідеї політичного плюралізму в сучасному українському суспільстві передбачає:

– подолання розриву між її теоретичною незабезпеченістю й масовим тлумаченням на емпіричному рівні;

– виявлення стійких, а не кон'юнктурних групових інтересів, їх всебічний аналіз й врахування у теоретичній та практичній діяльності політико-державних структур різних рівнів;

– створення необхідних правових гарантій для вираження цих інтересів не тільки в політичній, а й в економічній, соціальній і духовно-культурній сфері;

– зіставлення різних, у тому числі альтернативних, політичних програм і настанов, їх докладну наукову експертизу й широке обговорення громадськістю;

– визначення загального курсу політико-державного розвитку країни на найближчу й віддалену перспективу, що відповідає інтересам переважної більшості суспільства;

– знаходження ефективних шляхів досягнення компромісу й навіть консенсусу між різними суспільно-політичними силами у життєво важливих питаннях;

– розробку цивілізованого й дієвого політико-правового механізму попередження і подолання суспільних конфліктів.

Критично важлива роль у плюралістичній системі відводиться політичним партіям і всенародним виборам. Проте, на думку деяких дослідників, плюралізм, як і демократія в цілому, мають суттєві вади. На їх думку, це тягне безліч неминучих витрат, багаторазове дублювання функцій, опрацювання значної кількості альтернативних підходів, тощо. В результаті система за визначенням не може бути досить ефективною для того, щоби здійснити швидкі й успішні реформи, позитивний результат яких відчує звичайний громадянин. Для ефективного вирішення таких завдань може знадобитися той чи інший варіант авторитаризму чи навіть тоталітаризму. Подібні «однозначні» системи, що претендують на максимальну ефективність, саме і піддаються, на думку У. Черчилля, перевірці. Вона зазвичай ніби підтверджує ефективність «однозначної» системи, але й відразу ж виявляє руйнівний, або й просто безглуздий характер поставлених цілей. На погляд У. Черчилля, краще не спокушати долю гонитвою за небувалими і надефективними формами управління, а задовольнятися «гіршим» – поєднанням того, що працює і дозволяє нехай повільно, але вірно вирішувати нагальні практичні завдання [11].

На нашу думку, відсутність політичного плюралізму, наявність однієї партії – це тотальне відстоювання однієї ідеології, яка все інше сприймає як вороже, і звісно, не надає можливостей для реалізації. Комуністичний тоталітаризм радянських часів – переконливий приклад й яскравий взірець такого недемократичного розвитку суспільства. Наслідки тривалого існування тієї моделі суспільства є очевидними – ідеологізація, індоктринація всіх сфер суспільного життя, постійні прорахунки керівництва, політична, економічна, соціокультурна та духовна деградація. Лише за наявності реальної можливості відкрито відстоювати різні, навіть протилежні думки у всіх сферах суспільного буття, легітимних можливостей різних політичних сил пропонувати власні програми розвитку країни, можна вести мову про справжність демократичного процесу.

Потрібно зазначити, що Україна набула статусу самостійності і долучилася до загальносвітової спільноти не лише на межі тисячоліть, а й на рубежі цивілізацій. Становлення України як самостійної держави з усією гостротою ставить питання про політичне обґрунтування її розвитку у формі світоглядно-ідеологічної парадигми держави. Відсутність ідеологічного обґрунтування державотворення, світоглядних основ суспільного розвитку вкрай негативно відбивається на визначенні національної стратегії, на самій практиці розбудови держави і проведенні соціально-економічних реформ та демократизації суспільства. Не визначившись із власними світоглядно-ідеологічними підходами, баченням перспектив розвитку, Україна не зможе повноцінно стати на шлях динамічних та ефективних суспільно-економічних перетворень й подальшої демократизації. Такі нагальні зміни мають носити цілісний характер, а відповідні практичні кроки не повинні бути механічним запозиченням чужого досвіду. Подібні спроби вже призвели до значних труднощів перехідного періоду, зокрема в розбудові України як демократичної країни, спричинили поглиблення кризових явищ у суспільстві, високий рівень зубожіння населення. Саме тому на даний час для України вкрай важливо сформулювати ґрунтовну світоглядно-ідеологічну парадигму національно-державного розвитку.

Наголосимо, що ідеологія – це ціннісна система, що відбиває ставлення людей до існуючих суспільних порядків, обґрунтовує політичні ідеали, принципи, норми, цілі, зразки поведінки тощо. Ідеологія, як феномен суспільно-політичного життя, існує як в міжнародному масштабі, так і на локально-регіональному рівні. За допомогою ідеології політичні сили обґрунтовують свої цілі та визначають засоби їх реалізації. На основі ідеології розробляються політичні концепції, доктрини, програми. Ідеологія, за словами А. Грамші, служить для того, щоб пробудити в народі колективну волю [12]. Німецький соціолог К. Маннгейм звернув увагу й на негативний бік ідеології, зауваживши, що ідеологія іноді маскує шахрайство [13]. Ідеологія – це феномен свідомості, а філософське і психологічне розуміння сутності свідомості передбачає аналіз суспільної свідомості як явища.

В радянський період дослідження проблем масової свідомості, сутності ідеології ґрунтувалися винятково на матеріалістичній, марксистській основі, що закономірно випливало з наявного політико-ідеологічного монополізму. Натомість сучасні дослідники дійшли висновку, що усталені теоретичні уявлення про свідомість не повною мірою розкривають її сутність. Так, М. Мамардашвілі вважав, що свідомість не підлягає теоретизуванню [14], а на думку В. Слободчикова, свідомість інтегрує багатоманітні явища людської діяльності у дійсно цілісний спосіб буття, що й робить людину людиною [15].

У сучасній вітчизняній науці свідомість розглядається як певна цілісність, що не подібна до хаотичного конгломерату ідей, знань, уявлень, образів, переживань тощо. Це внутрішньо диференційована, структурно й композиційно

оформлена цілісність, у складі якої виділяють різні структурні елементи змістовного та процесуального характеру, різні рівні усвідомлення (рефлексивний і арефлексивний), різні рівні функціонування самої свідомості (буденна, емпірична, теоретична тощо) [2]. Традиційним стало виокремлення таких форм свідомості як індивідуальна, колективна, групова, масова, суспільна, глобальна, політична.

Свідомість характеризується наступними рисами:

– здатністю акумулювати знання про навколишній світ на основі пізнавальних процесів (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява);

– чітким закріпленням у свідомості суб'єкта, тобто розрізнення «Я» і «не-Я» людини;

– забезпечення цілеспрямованої діяльності людини – свідомість формує мету діяльності;

– наявність у її складі певного ставлення, почуттів до когось або чогось.

Суспільна свідомість – комплексне уявлення, одним з рівнів якого є суспільна ідеологія. Суспільна ідеологія, на відміну від буденної свідомості, поширюється в масах цілеспрямовано, завдяки вихованню, освіті, засобам масової інформації. Суспільна ідеологія являє собою певний набір уявлень, позицій та цінностей, які поділяються більшістю членів суспільства. Своєрідним фоном для існування суспільної свідомості є громадська думка – стан масової свідомості, який включає приховане чи явне ставлення різних соціальних груп до суспільно-значимих проблем, подій, фактів дійсності [3, с. 84]. Дослідники констатують, що громадяни України очікували від ринкових реформ значного поліпшення економічної ситуації, відчутного зростання життєвих стандартів, підвищення власного матеріального і соціального статусу. Вочевидь, цього не відбулося, країні потрібні нові ідеологеми економічного зростання, причому таких ідеологем має бути багато, а вже з них еліти і суспільство мають вибрати найбільш ефективні.

Сучасна держава не може існувати без конкурентних ідеологій та певних ідеологічних інституцій, дотримуючись при цьому конституційних норм, які встановлюють – жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Для сучасного українського суспільства, що проходить через важкі історичні випробування, необхідним видається глибоке усвідомлення наступного. Забезпечити стабільність держави, гідний рівень матеріального та духовного життя людей здатна лише демократична система цінностей, яка ґрунтується на політичному плюралізмі, на вільній ринковій економіці, рівності громадян перед законом. Функціонування даної системи цінностей у високорозвинених країнах Європи та світу підтримується відповідною інфраструктурою політичної соціалізації, як засобу відтворення зрілої демократичної політичної культури. Ця система, у головних її рисах, декларативно приймається й Україною, її владою та більшістю населення.

Варто нагадати думку другого Президента України Л. Кучми, який наголошував, що засади ідеологічного плюралізму аж ніяк не заперечують потреби суспільства в певному консолідуючому началі, в консенсусі у найбільш принципових питаннях і поглядах на засоби їх вирішення, забезпеченні суспільної злагоди та гармонії [5, 16].

Проте, мисляча частина суспільства усвідомлює, що на сьогодні все ще зберігаються значні відмінності між європейськими та українськими політичними реаліями, особливо в сфері здійснення демократичних процедур. В Україні лише частково реформовано парламент та органи виконавчої влади, не приведена у відповідність з Конституцією судова система, не завершено становлення органів місцевого самоврядування на основі широкої децентралізації.

Національні інтереси України, в контексті реформування політичної системи, вимагають врахування світового досвіду, аналізу різних моделей адміністративно-територіального устрою, форм міжнародної співпраці. Пріоритетним завданням еліт та суспільства в цілому постає політична консолідація та зміцнення самих основ новітньої української державності.

В ідеологічному полі сучасної України присутні дуже різні складові, іноді відверто протилежної спрямованості. Політичний спектр європейського типу, в якому провідні позиції посідають помірковані сили, а радикали знаходяться на узбіччі політикуму, ще тільки формується. Загострилася дискусія щодо самого змісту понять державництво та патріотизм, в ході якої стали спостерігатися спроби окремих акторів отримати монополію на істину. Виник цілий прошарок «професійних патріотів», гасла і дії яких можуть призвести лише до послаблення та руйнації державності. З огляду на цілу низку проблем в системі взаємин владних структур і народу критично важливим є налагодження широкого суспільного діалогу, опори на компромісні й консенсусні підходи.

Важливим й чутливим аспектом ідеологічних дискусій у сучасному українському суспільстві залишається проблема статусу мов у поліетнічній країні. Як видається, у цій галузі має бути більш детально вивчений та залучений досвід подібних країн – Бельгії, Швейцарії, Канади, держав Скандинавії.

В системі демократичних цінностей особливої уваги потребує інформаційний простір. Саме засоби масової інформації все частіше використовуються як пропагандистський механізм, ідеологічний інструментарій для вирішення політично кон'юнктурних завдань. Глобалізація зробила роль інформації надзвичайно важливою, а тому мас-медіа країни, їх об'єктивність та незалежність, їх присутність у світовому інформаційному просторі є елементом сприйняття України у світі як вільної цивілізованої держави.

Потужним каналом комунікації, з точки зору можливостей впливу на масову свідомість, залишається телебачення, а за останній період таких якостей все більше набуває світова мережа Інтернет. Світоглядно-ідеологічні підходи тих чи інших політичних сил передовсім й намагаються поширити через ЗМІ, зокрема, телебачення, особливо коли йдеться про аудиторію, призвичаєну до більш традиційних джерел інформації. Масовий споживач телепродукції спостерігає, але почасти не усвідомлює, що публічність сьогодні є вагомим ресурсом пошукачів влади, засобом формування потенційної електоральної бази. Політичні технології, маніпулювання свідомістю обивателя, у якій все ще наявний авторитарно-патріархальний син-

дром, знаходять у телебаченні засіб для свого чи не найголовнішого вияву. Таке ТБ творить ідеологічний міф, популяризує його у різних формах та проявах, спираючись на некритичність сприйняття та низьку політичну культуру. Учасники «політичних проектів» прийшли до розуміння, що закорінені в свідомості ідеологеми мають потенціал і властивості перетворюватися з цінностей ідеологічних на цінності цілком матеріальні.

Підсумовуючи, вважаємо за доцільне навести думку сучасного німецького дослідника Г. Зімона: «...Для демократії немає альтернативи. Оскільки демократія є культурою суперечок і дискусій, вона для врівноваження потребує консенсусу. Національна ідентичність – це ресурс для досягнення консенсусу. ...Роздрібненість України змушує її до створення демократичного устрою – якщо не через переконання, то принаймні через інстинкт самозбереження» [10, с. 337, 351].

Висновки та пропозиції. Плюралізм – принцип організації суспільства, заснований на визнанні різноманіття існуючих інтересів та їх конкуренції. Політичний плюралізм є умовою й ознакою демократичного режиму, він визнає та створює необхідні умови для самореалізації, заохочує багатоманітність політичних об'єднань та інтересів, що конкурують між собою. Тому світоглядно-ідеологічним наповненням демократичних перетворень в українському суспільстві мало б бути:

– утвердження в суспільній свідомості ідеї стабільного суспільного розвитку;

– формування та закріплення у суспільній свідомості національної та культурної ідентичності України як держави, яка є складовою європейського історичного і культурного процесу;

– пошук консенсусу і злагоди між різними суспільними верствами та представниками еліти щодо мети та засобів розвитку у найближчій та віддаленій перспективі;

– усвідомлення усіма відповідальними, конструктивними суспільно-політичними силами того, що Україна має стати державою з високим рівнем захисту прав людини.

У політичному житті демократичного суспільства надзвичайно важливе місце належить різним ідейно-політичним течіям як варіантам тлумачення політичної реальності, засобів політичної дії, що спрямована на збереження або на зміну існуючої політичної дійсності. Вони, таким чином, поєднують водночас теорію і практику, роздуми і дії, раціональні моделі мислення та емоційні настрої, які формують цілісний тип орієнтацій людини у політичних процесах та її світоглядні засади.

Для сучасного українського суспільства, як вже було зауважено, характерним є світоглядний плюралізм. Мають місце суттєві політико-ідеологічні та соціокультурні суперечності, що спонукає не до консолідації суспільства, а до його розшарування за етнонаціональними, мовними, культурними, конфесійними, геополітичними ознаками, що, своєю чергою, створює критичні перешкоди для розбудови сучасної цивілізованої держави. Актуальним видається завдання розробки ідеології національного примирення, окреслення перспективних шляхів спільного майбутнього.

Таким чином, в практичній діяльності світоглядний плюралізм в Україні має політико-правові підстави, базові основи функціонування, які встановлює діюча Конституція України. Множинність суспільно-політичного життя постає невід'ємною умовою збереження і подальшого розвитку України як демократичної держави, її долучення до співтовариства вільних країн.

Список літератури:

1. Франк С. Этика нигилизма // Вехи: Сборник статей о русской интеллигенции. – Репринтное издание 1909 г. – М.: Изд-во АПН «Новости», 1990. – С. 150-184. Того же автора De profundis // Из глубины: Сборник статей о русской революции. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – С. 251-268.
2. Кононенко С. Теоретичний плюралізм суспільствознавства і пізнавальні формації політології міжнародних відносин // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 11-17.
3. Лук'яненко Є. Інформаційний суверенітет та інформаційний плюралізм – реальність чи відсутність явищ? // Віче. – 1998. – № 8. – С. 33-36.
4. Лукаш С. Політичний плюралізм як принцип конституційного ладу / С. Лукаш // Віче. – 1997. – № 7. – С. 13-23.
5. Остапенко М. Філософські основи плюралізму / М. Остапенко // Віче. – 2007. – № 12. – С. 26-28.
6. Розенблюм Н. Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму // «Ї». – 2001. – № 3. – С. 6-29.
7. Троян С. Партійно-політична система України в 1989-2002 рр.: від української атомізації до європейського плюралізму / С. Троян // Історія України. – 2003. – № 45. – С. 9-13.
8. Уткін О. До громадської злагоди через етнічний плюралізм / О. Уткін // Віче. – 2000. – № 4. – С. 22-39.
9. Гончарова Г. Плюралізм профспілок і трудові відносини // Право України. – 1999. – № 10. – С. 30-33.
10. Зімон Г. Демократія та нація: демократія та загрози // Україна. Процеси націотворення / Упоряд. А. Каппелер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – С. 337-351.
11. Черчилль У. Защита империи: Автобиография / Пер. с англ. – М.: Эксмо, 2012. – 480 с.
12. Грамши А. Искусство и политика. В 2-х томах. – М.: Искусство, 1991.
13. Маннгейм К. Избранное: Социология культуры. – М., СПб.: Университетская книга, 2000.
14. Мамардашвили М. Сознание как философская проблема // Вопросы философии. – 1990. – № 10.
15. Слободчиков В. Психологические проблемы становления внутреннего мира человека. – М., 1986.
16. Кучма Л. Украина – не Россия. – М.: «Время», 2003. – С. 489.
17. Барт Р. Мифологии. – М.: Академический проект, 2010.

Щербина Н.Ф., Махинла Ю.Б.
Одесский национальный экономический университет

ПОЛИТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПЛЮРАЛИЗМ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
В статье освещаются теоретические и практические аспекты политического и идеологического плюрализма в современной Украине. Рассматриваются место и роль принципов плюрализма в процессах государственного строительства. Подается специфика формирования гражданского общества в условиях посттоталитарной страны. Анализируются мировоззренческие, социокультурные факторы глубинных демократических преобразований, особенности массового и индивидуального сознания плюралистического общества. Предлагаются авторские обобщения и выводы относительно сохранения и дальнейшего устойчивого развития Украины на конституционных основах политического и идеологического многообразия.
Ключевые слова: плюрализм, многообразие, политика, идеология, демократия, толерантность, государственность, преобразования, национальная специфика, европейский и мировой опыт, перспективы развития.

Sherbyna N.F., Makhinla J.B.
Odessa National Economics University

THE POLITICAL AND IDEOLOGICAL PLURALISM IN CONTEMPORARY UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary
The article highlights the theoretical and practical aspects of political and ideological pluralism in modern Ukraine. The place and role of the principles of pluralism in the processes of state-building. Served specificity of formation of civil society in a post-totalitarian country. Analyzes the philosophical, sociocultural factors of deep democratic reforms, especially of mass and individual consciousness of a pluralistic society. The author's generalizations and conclusions about the preservation and further sustainable development of Ukraine on the constitutional basis of political and ideological diversity.
Keywords: pluralism, diversity, politics, ideology, democracy, tolerance, statehood, transformation, national identity, European and international experience, development prospects.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 338.2(477):004.056.5

ЗАХИСТ КІБЕРПРОСТОРУ ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Головка А.А.
Національний інститут стратегічних досліджень
при Президентові України

Досліджено сучасний стан кібербезпеки України в умовах гібридної війни. Зокрема, проаналізовані основні проблеми української системи протидії кіберзагрозам на конкретних прикладах. Хронологічні рамки даного аналізу охоплюють 2013-2015 роки. В підсумку систематизовані основні шляхи покращення якості функціонування системи кібербезпеки України. Насамперед мова йде про посилення взаємодії між громадянським суспільством та державою, вдосконалення законодавчої бази, міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки.
Ключові слова: кібербезпека, інформаційна безпека, гібридна війна, інформація, кіберпростір, інформаційні загрози.

Постановка проблеми. Сучасне людство перебуває в умовах нестримного розвитку інформаційних технологій, які визначальним чином впливають на всі сфери життя соціуму. Цей процес є дуже неоднозначним: з одного боку, він забезпечує вдосконалення технологічного інструментарію, значно спрощує та пришвидшує роботу людини в різних сферах, надає вільний доступ до джерел інформації. Разом з тим, це робить суспільство, державу та індивіда вразливими перед зовнішніми загрозами, зокрема перед кіберзагрозами, які можуть нанести значну матеріальну шкоду, паралізувати діяльність органів державної влади, промислових об'єктів, соціальних установ. Дана проблема має особливе значення в українських реаліях, враховуючи факт воєнно-інформаційної агресії з боку Росії. Підрив основ інформаційної безпеки у цілому та кібербезпеки зокрема без сумніву є складовою частиною експансіоністських планів Кремля. Саме тому це питання є актуальним і потребує вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань кібербезпеки як складової інформаційного захисту держави в сучасних умовах знаходиться в фокусі уваги багатьох зарубіжних науковців: С. Морган, А. Клімбург, М. Шмідт, М. Гедекер, М. Лібіцкі, Дж. Най, І. Зубарєв, М. Безкоровайний. Неабиякий інтерес до даної проблематики проявляють і українські вчені, зокрема Д. Дубов, М. Ожеван, В. Фурашев, В. Л. Бурячок, В. Бутузов, В. Б. Толубко, О. Довгань, В. О. Хорошко, С. В. Толюпа та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на велику кількість досліджень в даній сфері, питання забезпечення кібербезпеки як невід'ємного елементу системи інформаційної безпеки в умовах гібридної війни, зокрема на прикладі України, все ще залишається відкритим.

Метою даної статті є аналіз сучасного стану кібербезпеки України в контексті забезпечення інформаційної безпеки держави.

У відповідності з метою дослідження випливають наступні завдання:

1. визначення рівня ефективності кібербезпеки України та висвітлення ключових проблем у даній сфері;
2. систематизація основних шляхів вдосконалення системи кібербезпеки України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, в науковій літературі можна знайти велику кількість різних визначень поняття «Кіберпростору». Причому строкатість розуміння даного поняття властива і нормативно-правовій сфері: практично кожна країна в своєму законодавстві дає власне визначення. Тому для узагальнення слід використовувати міжнародний стандарт, відповідно до якого, кіберпростір – це середовище існування, що виникло в результаті взаємодії людей, програмного забезпечення і послуг в інтернеті за допомогою технологічних пристроїв і мереж, під'єднаних до них, якого не існує в будь-якій фізичній формі [2, с. 8].

Так само важко дати єдину вичерпну дефініцію визначення «Кібербезпека». Разом з тим, більшість дефініцій зводяться до розуміння кібербезпеки як стану захищеності кіберпростору держави в цілому або окремих об'єктів її інфраструктури від зовнішніх впливів та ризиків, за якого забезпечується їх сталий розвиток, а також своєчасне виявлення, запобігання й ней-

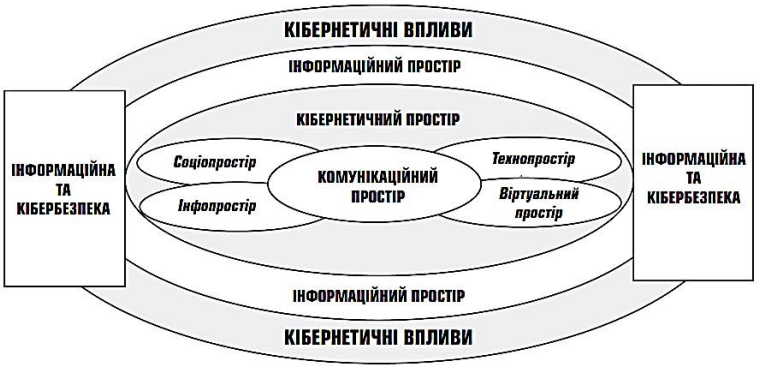

Рис. 1. Взаємозв'язок інформаційного та кіберпросторів [2, с. 8]

© Головка А.А., 2016

тралізація реальних і потенційних викликів, кібернетичних втручань і загроз особистим, корпоративним і/або національним інтересам [2, с. 15].

Сьогодні ми можемо говорити про наявність фактично неприхованих спроб впливу протиборчих сторін на інформаційний і кіберпростори один одного за рахунок використання засобів сучасної обчислювальної і/або спеціальної техніки й відповідного програмного забезпечення – кібервтручань, а також інших проявів їхнього дестабілізуючого впливу на той чи інший об'єкт, здійснюваного за рахунок технологічних можливостей інформаційного і кіберпростору, зі створенням небезпеки – так званих кіберзагроз, як для цього простору, так і для свідомості кожної людини [2, с. 24].

На думку відомого українського вченого Дмитра Дубова, очільника відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства НІСД при Президентові України, усі кіберзагрози, які на сьогоднішній день, в тій чи іншій мірі, використовуються для здійснення негативного впливу на кіберпростір України, можна поділити на дві умовні групи. До першої належать так звані «класичні» кіберзлочини – як абсолютно оригінальні, так і вже звичні для нас, для своєї реалізації вони потребують лише сучасних інформаційних технологій. Друга група об'єднує злочини, характерні для геополітичної боротьби (або такі злочини на місцевому рівні, які мають потенціал вплинути на політичне становище держави): хактивізм (використання комп'ютерних систем, соціальних мереж для просування певних політичних ідей, лозунгів, гасел тощо) кібершпигунство та кібердиверсії. Водночас техніки здійснення атак в обох випадках демонструють чимало спільного. Наприклад, фішингові техніки можуть бути використані як для заволодінням коштами громадян, так і з кібершпигунською метою. Хоча, звичайно, ціла низка кіберзлочинів має на меті й може скоюватися виключно для збагачення злочинців [4, с. 210].

Якщо говорити про кіберзагрози, які входять до другої групи, то у цілому можна констатувати, що наша держава вже активно залучається у протистояння хактивістів, в окремих випадках стає об'єктом кібершпигунських акцій, однак досі не було зареєстрованих випадків кібердиверсій (принаймні офіційно) [4, с. 212].

В історії України наявні часті приклади застосування тих чи інших інструментів для кібератак. Особливо часто застосовувались методи хактивізму. До прикладу можна згадати скандал навколо довкола закриття файлообмінного сервісу «@ex.ua.», коли населення здійснювало масовані DDoS-атаки на ресурси органів державної влади. Подібним чином розгортались події після рішення уряду Азарова про призупинення процесу підготування до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом в листопаді 2013 року. І в першому і в другому випадку органи державної влади, безпекові та силові структури були безсильними перед кібератаками і не могли ефективно впоратись із інформаційними викликами [4, с. 212-213].

Сьогодні в умовах воєнно-інформаційного протистояння із Росією кібератаки стають набагато більш небезпечними і переслідують в першу чергу політичні цілі. Останні найбільш «гучні» кібератаки проросійських сил відбулися протягом 2014-2015 років. Перші серйозні напади були здійснені під час проведення виборів президента України. 27.05.2014. служба безпеки України (СБУ) встановила, що більшість хакерських атак, які здійснювалися проти сервера ЦВК у день виборів президента, організовували з території Росії. За інформацією прес-служби СБУ, атаки на сервер ЦВК здійснювались безперервно зі змінною динамікою потужності, а переважна кількість атак проводилася з території Російської Федерації з використанням бот-мереж.

Також СБУшники затримали групу хакерів у Києві. Вони збиралися вивести з ладу низку інформаційних ресурсів ЦВК та поставити під сумнів результати голосування. Два уражених вірусами сервери були заблоковані у Вінниці. Там зловмисники згенерували потужну DDOS-атаку на інформаційні ресурси ЦВК. Також було виявлене та завчасно знешкоджено шкідливе програмне забезпечення, яке було впроваджено до електронної системи обробки даних. За його допомогою російська сторона намагалася дискредитувати результати українських виборів, зокрема, лідером президентських перегонів з результатом у 37% збиралися оголосити Дмитра Яроша. Відповідну провокацію розповсюдив російський телеканал ОРТ [7].

28 липня 2015 року Міністерство закордонних справ України повідомило, що акаунт в Twitter Постійного представника України при ООН Юрія Сергеєва зламано. Хакерська атака носила провокаційний характер, оскільки відбулась напередодні розгляду в Раді Безпеки ООН резолюції стосовно катастрофи рейсу MH17 [1].

19 серпня 2015 року офіційний сайт Львівської обласної державної адміністрації зламали хакери і наповнили ресурс фотографіями президента Росії Володимира Путіна та його поплічників. (львів'яни та відвідувачі сайту встигли зробити скріншот сайту Львівської ОДА і викласти його в мережу інтернет) [6].

Через два дні, 21 серпня того ж року, хакери зламали сайт Івано-Франківської облдержадміністрації. На головній сторінці сайту з'явилися фотографії Путіна та Лаврова, а також численні провокативні світлини. Крім того були створені рубрики антиукраїнського характеру: «Рагулюція», «МВФ піможі нам», «Рагулізм Прикарпаття» і т. д. Через це роботу сайту довелося призупинити. Сьогодні не відкидається версія причетності російських спец-служб до даного нападу. Разом з тим жодна організація, терористична група чи політична партія не взяла на себе відповідальність за цей вчинок [5].

Всі вищеназвані приклади свідчать про недостатню ефективність сучасної системи кібербезпеки України і про нагальну потребу її удосконалення та модернізації. Від реалізації цих процесів залежить не тільки безпека в інформаційній сфері, але й сталий розвиток української держави в сучасному глобалізованому світі.

Саме тому з метою підвищення якості захисту кіберпростору України доцільно виділити чіткі способи досягнення даної цілі. Якщо говорити про конкретні рекомендації щодо підвищення якості функціонування вітчизняної системи кі-

бербезпеки, то слід акцентувати увагу на наступних елементах:

1. Варто розширити процес залучення інститутів громадянського суспільства до забезпечення ефективного захисту кіберпростору України та протидії кіберзагрозам. Зважаючи на досвід західних демократій (США, Великобританія, Німеччина) особливий акцент державні структури мають зробити на взаємодію із неурядовими аналітичними центрами (далі НАЦ). В умовах наявності зовнішніх загроз, що зачіпають національні інтереси країни в інформаційній сфері і цим наносять відчутний удар по національній безпеці у цілому, уряд потребує своєчасного надходження достовірної та об'єктивної інформації, її аналітики та фахової експертної оцінки того чи іншого явища.

Враховуючи те, що ресурсів та кадрового потенціалу держави недостатньо для виконання таких завдань, вищому керівництву країни слід звертатися за допомогою до різного роду аналітичних центрів, які в свою чергу мають змогу надавати свою інформаційну допомогу. Британські (Королівський інститут міжнародних справ, Міжнародний Інститут Стратегічних Досліджень), американські (Центр стратегічних і міжнародних досліджень / «Chatham House»), європейські (Королівський інститут міжнародних і стратегічних досліджень / «Elcano», «Брейгель») НАЦ грають вагому роль у забезпеченні кібербезпеки і виступають у якості надійних союзників держави надаючи їй необхідну експертну, аналітичну та інформаційну підтримку. Спираючись на зарубіжний досвід і враховуючи українські реалії слід посилити взаємодію на лінії «Держава-НАЦ» у кібербезпеки шляхом створення при безпекових та силових структурах відповідних комітетів (мова йде в першу чергу про МВС, Міноборони, СБУ);

2. Необхідним кроком також є вдосконалення законодавчої бази України. Насамперед мова йде про розширення понятійно-категорійного апарату, оскільки у сучасному вітчизняному законодавстві часто можна спостерігати оперування великою кількістю термінів, що так чи і інакше стосуються питань кібербезпеки, але при цьому не мають конкретного визначення в нормативних документах. Наприклад, Закон України «Про основи національної безпеки України» містить статті де прописані так категорії, як «компютерна злочинність» та «компютерний тероризм», але тим не менш закон не містить їх визначення. Більше того жоден інший нормативно правовий акт не містить дефініцію даних категорій. Інший нормативно-правовий акт, а саме Закон «Боротьбу з тероризмом» не використовує терміни «компютерний тероризм» чи «кібертероризм», замість нього наявний термін «технологічний тероризм» [3].

У «Доктрині інформаційної безпеки України» теж згадуються такі поняття як «комп'ютерна злочинність», «кібератака», «комп'ютерний тероризм», але без жодних пояснень чи посилань (відсилань) до таких пояснень. Це ж саме стосується Законів «Про інформацію», «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», стратегічного документу «Стратегії національної безпеки України». Тобто можна зробити висновок, що нормативно-правова база потребує перегляду та вдосконалення [4, с. 257].

3. Міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки так само допоможе підвищити обороноздатність України в даній сфері. Крім того, враховуючи сучасний рівень розвитку інформаційної зброї, наявності небезпечних терористичних та бандитських угрупувань, широкий спектр кіберзагроз, безумовно можна говорити про те, що жодна країна світу не здатна самостійно протистояти подібним викликам. Для посилення кібербезпеки як на міжнародному рівні так і на рівні національних держав необхідною є співпраця між різними країнами. Тому подальша співпраця в секторі безпеки, а також її розширення є перспективним кроком і для України і для її міжнародних партнерів. В першу чергу мова йде про співробітництво з НАТО, ЄС, ОБСЄ. Яскравим прикладом тут є програма співробітництва Україна-НАТО.

Висновки і пропозиції. Отже, сьогодні стан кібербезпеки України далекий від оптимального. Про це свідчить насамперед нездатність держави адекватно відповідати на зовнішні інформаційні ризики, що підтверджується на практиці (зокрема численними успішними кібератаками з боку проросійських угрупувань). Від правильного та своєчасного вирішення актуальних проблем в секторі кібербезпеки залежить ефективність функціонування усієї системи національної безпеки.

Якщо говорити про конкретні шляхи вирішення наявних проблем то слід акцентувати увагу на трьох основних факторах. По-перше, важливим є залучення інститутів громадянського суспільства до процесу конструювання системи кібербезпеки. Особливу роль тут грають неурядові аналітичні центри, які зможуть надавати безпековим структурам необхідну експертну, аналітичну та інформаційну допомогу. По-друге, необхідними є зміни в нормативній базі, а саме розширення понятійно-категорійного апарату, формування чіткого правового розуміння сутності та складових елементів кібербезпеки. По-третє, суттєво підвищує обороноздатність України в інформаційній сфері міжнародне співробітництво, зокрема з країнами ЄС, блоком НАТО, ОБСЄ.

Зважаючи на сучасні суспільно-політичні та інформаційні виклики (насамперед стан неоголошеної гібридної війни Росії проти України) варто відмітити актуальність наукових досліджень такого роду. Насамперед перспективними з точки зору наукового інтересу та соціальної значимості є дослідження варіантів співпраці між бізнесом та державою в сфері інформаційної безпеки, шляхів залучення інститутів громадянського суспільства (зокрема громадських організацій, спілок, неурядових аналітичних центрів і т. д.) до процесу забезпечення кібербезпеки, використання інноваційних методів та технологій для конструювання ефективної системи кіберзахисту та інші.

Список літератури:

1. Аккаунты посла Украины при ООН Сергеева в Twitter и Facebook взломали [Електронний ресурс]. – сайт новин «Гордон». – Режим доступу: http://gordonua.com/news/politics/akkaunty-posla-ukrainy-pri-oon-sergeeva-v-twitter-i-facebook-vzlomali-91677.html
2. Бурячок В. Л. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект: підручник / [В. Л. Бурячок, В. Б. Толубко, В. О. Хорошко, С. В. Толюпа]; за заг. ред. д-ра техн. наук, професора В. Б. Толубка. – К.: ДУТ, 2015. – 288 с.
3. Войтенко Ю. А. Кібербезпека проблема століття [Електронний ресурс] / Юлія Артурівна Войтенко // офіційний сайт «Єдиної служби правової допомоги 3222». – Режим доступу: http://3222.ua/article/kberbezpeka-problema_stolttya.htm
4. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія / Дмитро Володимирович Дубов. – К.: НІСД, 2014. – 328 с.
5. Хакери зламали сайт Івано-Франківської ОДА [Електронний ресурс]. – сайт інформаційного агентства «УНІАН». – Режим доступу: http://www.unian.ua/society/1114396-hakeri-zlamali-sayt-ivano-frankivskoji-oda.html
6. Хакери зламали сайт Львівської облдержадміністрації й розмістили на ньому фотографії Путіна та Лаврова [Електронний ресурс]. – сайт новин «Щоденний Львів». – Режим доступу: http://dailylviv.com/news/kryminal/khakery-zlamaly-sait-lvivskoyi-oda-i-rozmistyly-na-nomu-foto-putina-ta-lavrova-22073
7. Хакерські атаки на сервер ЦВК здійснювали з території Росії [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт «ТСН». – Режим доступу: http://tsn.ua/politika/hakerski-ataki-na-sayt-cvk-zdiysnyuvali-z-teritoriyi-rosiyi-351769.html

Головка А.А.
Национальный институт стратегических исследований
при Президенте Украины

ЗАЩИТА КИБЕРПРОСТРАНСТВА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ

Аннотация
Исследовано современное состояние кибербезопасности Украины в условиях гибридной войны. В частности, проанализированы основные проблемы украинской системы противодействия киберугрозам на конкретных примерах. Хронологические рамки данного анализа охватывают 2013-2015 года. В итоге систематизированы основные пути улучшения качества функционирования системы кибербезопасности Украины. Прежде всего речь идет о усилении взаимодействия между гражданским обществом и государством, усовершенствования законодательной базы, международное сотрудничество в области кибербезопасности.
Ключевые слова: кибербезопасность, информационная безопасность, гибридная война, информация, киберпространство, информационные угрозы.

Holovka A.A.
National Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine

PROTECTING CYBERSPACE AS A COMPONENT OF INFORMATION SECURITY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF HYBRID WARFARE

Summary
Investigated the current state of cybersecurity Ukraine in conditions of hybrid warfare. In particular, analyzed the main problems of the Ukrainian system of combating cyberthreads specific examples. The chronological scope of this analysis covers 2013-2015. As a result, major systematic ways to improve the quality of the system cybersecurity Ukraine. First of all, it is about strengthening cooperation between civil society and government, improving the legal framework, international cooperation in cybersecurity.
Keywords: cyber security, information security, hybrid warfare, information, cyberspace, information threats.

УДК 32.1:303.4

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ SWOT-АНАЛІЗУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Тосько Р.Р., Новікова А.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

В статті теоретично обґрунтовано актуальність формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки. Запропоновано підхід, який базується на використанні універсального стратегічного інструменту SWOT-методики. Проведено стратегічний аналіз внутрішнього та зовнішнього безпекового середовищ. Ідентифіковано можливості, загрози, сильні та слабкі сторони системи національної безпеки в сфері державної безпеки. Розглянуто чотири стратегічні альтернативи забезпечення національної безпеки в сфері державної безпеки.
Ключові слова: SWOT-аналіз, національна безпека, державна безпека.

Постановка проблеми. Захищеність національних інтересів держави залежить від того, наскільки успішно система забезпечення національної безпеки здатна реагувати на виклики та загрози [1, с. 105]. При цьому важливого значення набуває аналіз зовнішнього та внутрішнього безпекових середовищ. Безпекове середовище України, стає якісно іншим: загострення агресії з боку Російської Федерації, невиконання міжнародних угод у односторонньому порядку та прогресуюча криза у всіх важливих сферах національної безпеки веде до підвищення ступеня його непередбачуваності.

Несподівані зміни у безпековому середовищі вимагають швидкого та адекватного реагування та формування стратегії зміцнення національної безпеки України з врахуванням зовнішніх та внутрішніх чинників.

Нині однією з найуспішніших системних технологій, що дає змогу оцінити в комплексі вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, сильні і слабкі сторони та можливості держави, що впливають на стан захищеності інтересів особи, суспільства та держави, є SWOT-аналіз [1, с. 105].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними науковими джерелами, в яких досліджуються різні аспекти якісного стратегічного управління на державному рівні є праці наступних учених: В. П. Горбулін, А. Б. Качинський (запропонували застосування методології SWOT-аналізу для оцінки стану внутрішнього і зовнішнього середовищ) [1]; В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко (визначили підхід до розробки теоретичних засад стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки держави) [2]; Бєлов О. Ф., Лисицин Е. М. (дослідили актуальні питання організації стратегічного планування державної політики національної безпеки України) [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що проблема формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки в Україні в стратегічному управлінні залишилась поза увагою вітчизняних науковців, а тому потребує достатнього дослідження та систематизації.

Мета статті. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування застосування методики SWOT-аналізу для формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки.

Виклад основного матеріалу. З часу отримання незалежності Україна сформувала систему національної безпеки, яка на сьогоднішній день є недосконалою. Попри недосконалість сфери державної безпеки, це дозволило Україні чітко визначитись зі своєю європейською позицією та розпочати трансформаційні процеси в державі та суспільстві. Обрана в 90-х роках неефективна стратегія розвитку України, як незалежної держави перешкоджала її становленню на європейський демократичний шлях. Революція гідності 2014 року, спровокована насамперед повною відсутністю політичної волі керівництва країни європейським цивілізаційним вибором суспільства, відкрила для України можливості для формування та розробки нової стратегії розвитку.

Російська агресія пов'язана з порушенням всіх фундаментальних принципів права, двосторонніх угод та «добросусідства» окупувала частину української території – Автономну Республіку Крим і Севастополь, розпочала «гібридну» війну з метою підірвати єдність демократичного світу та національну безпеку країни.

В умовах докорінних змін у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі Україна потребує розробки нової моделі державної безпеки, яка неможлива без стратегії забезпечення національної безпеки.

Для визначення стану безпекового середовища та подальшої розробки стратегічних планів найчастіше використовуються методи стратегічного аналізу. Одним з найпоширеніших та якісних інструментів стратегічного планування є методика SWOT-аналізу. Абревіатура SWOT була запропонована професором К. Ендрюсом у 1963 році на конференції в Гарварді, присвяченій проблемам бізнес-політики [1, с. 105]. SWOT-аналіз не містить в собі економічних категорій, тому на сьогоднішній він зарекомендував себе як універсальну методологію, що використовується для формування стратегій у різних сферах життєдіяльності.

Наступний рисунок вказує, як при аналізі здійснюється огляд безпекового середовища (рис. 1).

Слабкі сторони національної безпеки держав – це відсутність важливих елементів системи забезпечення національної безпеки або заходів, що досі не вдається здійснити у сфері національної безпеки порівняно з іншими державами, внаслідок чого вона потрапляє у несприят-

© Тосько Р.Р., Новікова А.В., 2016

ливе воєнне, політичне, економічне, інформаційне, екологічне тощо становище.

Сильні сторони системи забезпечення національної безпеки – це особливі успіхи порівняно з іншими державами, що дають їй додаткові переваги при здійсненні державної політики національної безпеки.

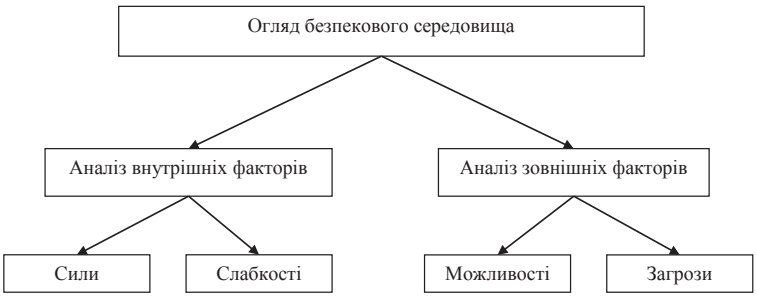

Рис. 1. Огляд безпекового середовища

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

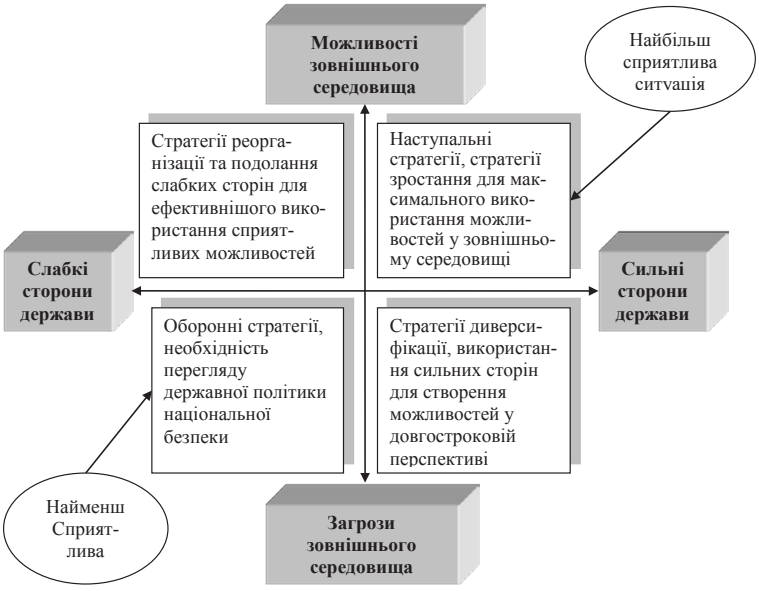

Рис. 2. SWOT-аналіз: стратегічні альтернативи

Джерело: [1, с. 115]

Можливості – це сприятливі обставини, які система забезпечення національної безпеки держави може використати для отримання переваги перед політичними конкурентами.

Загрози – можливість чи неминучість виникнення соціальних, природних або техногенних явищ із прогнозованими, або неконтрольованими небажаними подіями, що можуть виникнути у певний момент часу в межах даної території, спричинити смерть людей і завдати шкоди їхньому здоров'ю, призвести до матеріальних і фінансових збитків, тощо [1, с. 106].

Таким чином методика SWOT-аналізу – це оцінка реального стратегічного стану держави, що показує, на скільки існуюча стратегія державної політики національної безпеки відповідає внутрішнім та зовнішнім факторам. Формулюючи стратегію зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки країни та працюючи над слабкими сторонами, змінюючи стратегію державної політики національної безпеки, держава повинна перетворювати актуальні загрози національній безпеці в сфері державної безпеки на сприятливі можливості (рис. 2).

Для встановлення зв'язків між між факторами зовнішнього та внутрішнього безпекового середовища та формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки складається матриця SWOT, що має такий вигляд (табл. 1).

Враховуючи дані наведені у табл. 1, експерт або фахівець повинен розглянути всі можливі парні комбінації та виділити ті, що мають бути враховані при формуванні стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки (табл. 2).

1. **Стратегія SO (СИМ).** Будь-яка держава має спиратись на сильні сто-

Таблиця 1

SWOT-аналіз безпекового середовища держави

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
1. Подолання корупції, як першочергового завдання влади 2. Проведення судової реформи, як ключового елементу становлення правової держави 3. Децентралізація влади та розвиток місцевого самоврядування 4. Відновлення довіри громадян до представницької демократії 5. Створення європейської комунікативної моделі «влада-громадяни»	1. Сепаратизм 2. Енергетична залежність від РФ 3. Етнічний конфлікт в Криму та Закарпатті 4. Міжконфесійний конфлікт 5. Русифікована мовно-культурна сфера 6. Гуманітарний конфлікт на Сході України
Можливості (O)	Загрози (T)
1. Зміцнення Української демократичної держави 2. Створення ефективного сектору безпеки й оборони 3. Підвищення обороноздатності держави 4. Відновлення територіальної цілісності держави 5. Інтеграція в ЄС 6. Формування ефективної системи міжнародних гарантій національної безпеки в сфері державної безпеки 7. Формування ефективної системи стратегічного партнерства з країнами та міжнародними організаціями	1. Порушення територіальної цілісності 2. Військова присутність Російської Федерації в Криму та на Сході України 3. Ведення РФ «гібридної» війни проти України 4. Відсутність надійних зовнішніх гарантій безпеки для України 5. Корупція та неефективна система державного управління 6. Неефективність системи забезпечення національної безпеки України в сфері державної безпеки

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

рони власної системи забезпечення національної безпеки, використовуючи при цьому наявні можливості зовнішнього середовища.

Таблиця 2

Базова матриця SWOT-аналізу

Сприятливий перетин для держави	**S** 1. 2. ...	**W** 1. 2. ...	
O 1. 2. ...	Поле **SO** (СИМ)	Поле **WO** (СЛМ)	Небезпечний перетин для держави
T 1. 2. ...	Поле **ST** (СИЗ)	Поле **WT** (СЛЗ)	

Джерело: [1, с. 113]

2. **Стратегія ST (СИЗ)** передбачає використання сильних сторін для мінімізації загроз системі забезпечення національної безпеки.

3. **Стратегія WO (СЛМ)** спрямована на мінімізацію впливу слабких сторін у разі реалізації наявних можливостей держави.

4. **Стратегія WT (СЛЗ)**. Метою даної стратегії є мінімізацію впливу слабких сторін з метою подолання реальних загроз системі забезпечення національної безпеки.

Обираючи стратегію, варто пам'ятати, що можливості і загрози можуть переходити у протилежності. Так невикористана можливість може стати загрозою, якщо її використовує конкурент. Тобто бездіяльність може призвести до виникнення ризику невикористаних можливостей. Чи, навпаки, вдало відвернена загроза може створити в сильну додаткову сторону в тому випадку, якщо конкуренти не усунули цієї загрози [6, с. 130].

Висновки і пропозиції. Як свідчать основні результати даних досліджень, аналіз безпекового середовища – це дуже важливий та складний етап стратегічного планування державної політики національної безпеки, який на сьогодні є досить актуальним. Він вимагає уважного аналізу процесів, що відбуваються у безпековому середовищі, оцінки чинників і встановлення зв'язку між можливостями, загрозами, сильними та слабкими сторонами системи забезпечення національної безпеки в сфері державної безпеки. Тому застосування SWOT-методики для формування стратегії зміцнення національної безпеки дасть можливість модернізувати діючу недосконалу систему забезпечення національної безпеки. Пропонується залучити експертів та фахівців для встановлення взаємозв'язків між чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища. Запропоновані експертними групами стратегічні альтернативи зміцнення національної безпеки України забезпечить необхідний рівень її захисту в умовах впливу глобалізації протягом найближчих 5-10 років. При цьому необхідною умовою зміцнення національної безпеки України, з урахуванням впливу глобалізації, на думку авторів, стане повна імплементація Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Список літератури:

1. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.
2. Богданович В. Ю., Семенченко А. І. Методичній підхід до формалізації стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки держави / Вісник НАДУ. – 2006. – № 4.
3. Горбулін В. П., Бєлов О. Ф., Лисицин Е. М. Актуальні питання організації стратегічного планування державної політики національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 1999. – № 3.
4. SWOT-Analysis: (Strategic Management) [Електронний ресурс] // QuickMBA – Режим доступу: http://www.quickmba.com/strategy/swot/
5. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – К.: НІСД, 2014. – 148 с.
6. Стратегічний менеджмент: навч. посібник / Н. Ю. Подольчак. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2012. – 400 с. – ISBN 978-617-607-196-9.

Тосько Р.Р., Новикова А.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДИКИ SWOT-АНАЛИЗА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ УКРЕПЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
В статье теоретически обоснована актуальность формирования стратегии укрепления национальной безопасности в сфере государственной безопасности. Предложен подход, основанный на использовании универсального стратегического инструмента SWOT – методики. Проведено стратегический анализ внутренней и внешней безопасности сред. Идентифицировано возможности, угрозы, сильные и слабые стороны системы национальной безопасности в сфере государственной безопасности. Рассмотрены четыре стратегические альтернативы обеспечения национальной безопасности в сфере государственной безопасности.

Ключевые слова: SWOT-анализ, национальная безопасность, государственная безопасность.

Tosko R.R., Novikova A.V.
National University «Lviv Polytechnic»

METHODOLOGY OF SWOT-ANALYSIS TO FORM THE NATIONAL SECURITY STRATEGY IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY

Summary
This paper theoretically described the urgency of forming the national security strategy in the field of national security. The approach is based on the use of universal strategic tool – SWOT-method. A strategic analysis of the internal and external security was performed. The opportunities, threats, strengths and weaknesses of national security in the field of national security were identified. Four strategic alternatives for national security in the field of national security are considered.
Keywords: SWOT-analysis, national security, state security.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81:316.77

СТВОРЕННЯ ПРЕС-РЕЛІЗУ ДЛЯ ІНТЕРНЕТ-ЗМІ

Беленчук О.І., Сивак Л.М.
Фінансово-економічний коледж
Буковинського державного фінансово-економічного університету

Досліджено основні теоретико-практичні питання процесу створення прес-релізу для Інтернет-ЗМІ. У статті визначено ключові етапи процесу написання прес-релізу для електронних видань. Акцентовано увагу на індивідуальних рисах публікації документа в Інтернет-ЗМІ. Також наведено базові принципи визначення особливостей об'єкту прес-релізу, правила формування заголовку та написання основного змісту. Визначено роль поширення прес-релізу на інтернет-ресурсах.
Ключові слова: прес-реліз, публікація, Інтернет-ЗМІ, сучасні комунікації.

Постановка проблеми. В сучасному світі інформація почала відігравати роль не меншу як засобу існування. А всі можливості її відображення, збереження і передавання розвивається високими темпами. Сьогодні немає перешкод до отримання публічної інформації, адже в нас є всі засоби – газети, журнали, телебачення, радіо, а також інтернет. Поява текстів в друкованому вигляді не на папері, а і в електронному вигляді дає нам підставу говорити про інформатизацію суспільства.

Так, в інформаційному суспільстві основною ознакою якого є глобалізація, журналістика є одним з основоположних чинників. І слідуючи за розвитком сучасної культури, у журналістиці з'являється новий напрям – мережеві ЗМІ. Повсюдне поширення світової мережі Інтернет в останні 20 років перетворило його на найпопулярнішу комунікаційну структуру. Завдяки максимальній швидкості публікації нової інформації та доступу до неї, інтернет має велику перевагу перед іншими носіями інформації. Темп сучасного життя тяжіє саме до такого миттєвого отримання інформації та подолання бар'єрів у часі і просторі.

Завдяки процесу глобалізації, у якому не останню роль відіграють саме інтернет-ЗМІ, межі медійного простору значно розширюються, охоплюючи нові сфери діяльності: рекламу та PR. Саме безумовний вплив інтернет-видань на інформаційну сферу та на культуру суспільства зумовлює розвиток нових методів подання інформації. Одним з таких методів якраз і постає прес-реліз.

Вагомий внесок у розробку теоретичної і практичної проблематики було здійснено в рамках дослідження аспектів української філології у галузі.

Мета статті – визначення основних особливостей процесу створення прес-релізу для Інтернет-ЗМІ та його основних складових, актуалізуючи цей вид документа як одного з кращих інструментів поширення інформації.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти цієї проблеми висвітлено в роботах таких дослідників, як Білоус В. С., Коваль А. П., Пінчук О. Ф., Солганик Г. Я., Тульчинський Г. Л. Зокрема, основи паблік рілейшнз, в тому числі основні напрями діяльності із пресою наведено в посібнику Королько В. Г. Шевчук С. В., визначаючи базиси української мови за професійним спрямуванням, розглядає прес-релізи як найпоширеніший спосіб передавання інформації засобам масової комунікації. Дослідник Козак С. В. визначає прес-реліз та його індивідуальні риси як жанр медіа-дискурсу [5; 6; 10].

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Це дослідження є спробою виокремлення основних особливостей та етапів процесу написання прес-релізу для Інтернет-ЗМІ, які відсутні чи не є характерними в процесі підготовки документа для друкованих видань, визначення правил і вимог до особливих стадій створення документа через аналіз проблематики поширення основного змісту прес-релізу із дотриманням точності подання матеріалу про подію через інтернет-видання.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Шевчука С. В., прес-реліз (англ. Press – release – випуск для преси) – це стисле повідомлення для преси про якусь важливу подію (прес-конференцію, презентацію, акцію тощо). Його можна використовувати під час розроблення та реалізації проекту для безперервного інформування як громадськості, так і засобів масової інформації. Написання цього документа не вимагає великих витрат часу, проте правильно складений прес-реліз надзвичайно ефективний, коли треба представити інформацію, яка потребує миттєвого висвітлення у ЗМІ (наприклад, дата і місце проведення громадських слухань) [10, с. 437]. Своєрідність прес-релізу на відміну від прямої реклами і тематичної статті полягає в тому, що це коротке повідомлення, яке містить у собі ту або іншу новину.

Як один з основних способів організації і формулювання інформації, прес-реліз дозволяє поширювати новини про ту чи іншу подію з високою швидкістю в усіх засобах масової інформації. Це пов'язано з тим, що репортери, редактори і власники засобів масової інформації постійно жадають новин і тому досить часто залежать від пресрелізів, які дають їм нову інформацію щодо нових товарів, тенденцій компаній, подій в усіх сферах

© Беленчук О.І., Сивак Л.М., 2016

життя, включаючи найпопулярніші новинки з політики, а також інші можливості в їхній роботі.

Тенденції в інформаційній сфері чітко свідчать про те, що багато чого з прочитаного у публікаціях на комерційні теми з газет, журналів, почутого по радіо чи побаченого по телевізору, формується з основи, тобто даних із прес-релізів. На жаль, пересічний редактор отримує більш ніж кілька сотень різних прес-релізів щотижня, велика частина з яких одразу відмітається. Завдання сучасних копірайтерів якраз і полягає в тому, щоб створити такий прес-реліз, який змусив би журналіста зацікавитися ним і відповідно поширити в пресі чи інтернет-виданні отриману з нього інформацію.

Таким чином, стає зрозумілим, що прес-релізи відіграють важливу роль в інформуванні їх користувачів чи формуванні певної основи у використанні даних кореспондентами і репортерами. Оскільки публікації в Інтернет-ЗМІ мають свої індивідуальні риси, тому і процес створення прес-релізу для таких видань особливий.

Виділимо декілька основних етапів процесу створення прес-релізу [3; 5; 9] та на основні цього сформуємо найбільш поширені правила послідовності написання прес-релізу для Інтернет-ЗМІ:

1) ***Визначення об'єкту прес-релізу і його конкретних властивостей.*** Цей етап характеризується проведенням міні-дослідження щодо основи викладеного раніше. Попередньо написанню прес-релізу дуже часто проводиться прес-конференція стосовно визначеної події. На такому заході доповідачі можуть описувати багато основних тез, але при цьому багато часу приділяється до опису деталей і пояснення. З усіх інформаційних потоків варто виділити саме об'єкт ситуації, який посяде центральне місце в основному змісті прес-релізу.

Цей етап повинен проводитися з урахуванням наступного:

- об'єкт повідомлення повинен відображати всі властивості події;
- формування характерних рис об'єкта прес-релізу проводиться для подальшого їх розмежування і конкретизації;
- підготовка даних про властивості об'єкта повинна базуватися на акцентованих висловлюваннях.

Отже, такий етап є підготовчим і спрямований на визначення розмежуванні сутності і характерних рис події.

2) **Вибір формату подання.** Загалом прес-релізи можна переділити на два види: стандартний і спеціальний. Стандартний прес-реліз призначений для інформування про події, що заплановані в діяльності установ, організацій, підприємств. Зокрема виокремлюють стандарт-реліз, де вміщено інформацію для ЗМІ про повсякденні події і стандарт-реліз, що знайомить ЗМІ з подіями, які відбуваються періодично. Спеціальний прес-реліз складають, коли виникає потреба поінформувати про незаплановані події.

Різний варіант опису події зумовлений, насамперед, її об'єктом, потребує певного співвідношення з форматом подання. Говорячи про публікацію майбутнього прес-релізу в друкованих виданнях, виділяють декілька форм подання, серед яких анонс, запрошення, інформація та резюме [див. 10, с. 438]. Але особливість розміщення прес-релізу на ресурсах світової мережі створює нові типи і формати розповсюдження, притаманні тільки Інтернет-ЗМІ. Це підготовка флеш-мобу та поширення смс-листівок. Наведемо основні формати прес-релізу і їх характеристику в Інтернет-ЗМІ, табл. 1.

3) ***Створення ефективного та ефектного заголовку.*** Заголовок у журналістському матеріалі відіграє важливу роль. Це те, на що читач у першу чергу звертає увагу. Назва тексту виконує інформативну та прагматичну функції. Тобто вона передає найголовнішу думку у найбільш стислому та влучному форматі, а також – впливає на дії та інтелект читача.

Заголовок як основна одиниця архітектонічної структури завжди знаходиться на сильній позиції у будь-якому матеріалі. Це основний текстоутворюючий елемент, що містить смислове навантаження. Саме він, формує уявлення про сутність тексту та стає «орієнтиром» для читача у пошуках якісної інформації. Є. Лазарєва зазначає, що «з моменту першого знайомства з заго-

Таблиця 1

Формат прес-релізу	Характеристика	Приклад
Анонс	Попереднє коротке повідомлення, узагальнення про проведення окремої широкомасштабної акції яка має відбутися найближчим часом, зі стислим викладом змісту	Попередня реклама торгового ярмарку, виставки, видовищних акцій, концерту
Запрошення	Запрошення на прес-конференцію або захід, який проводиться за кілька днів до події чи прес-конференції. В даному випадку повідомляється дуже коротка інформація, яка повинна зацікавити журналістів і репортерів.	Ділові (на конференцію, форум, з'їзд, нараду, презентацію, виставку тощо) пишуться на фірмових бланках, а для культурно-мистецьких заходів часто виготовляють спеціально художньо оформлені листівки
Інформація	Подання даних про подію в момент її одночасного здійснення	Подається у вільному текстовому форматі
Резюме	Узагальнення події та визначення певних перспектив, яке подається після закінчення події.	Оформлення бланкових матеріалів з коротким описом
Флеш-моб	Створення певного жанру кампанії щодо масового поширення стислої, короткої інформації про подію	«Виклик крижаним відром» («Ice Bucket Challenge»), «БДФЕУ_ЖИВИ», «здесь хорошо» («тут добре»)
СМС-листівки	Формат характеризується масовим розсиланням рекламних тез певної події чи новини	PR-акція косметики від дистриб'юторських фірм

ловком, до опрацювання всього тексту, реалізується номінативна функція» [7, с. 71], тобто, на думку дослідниці, заголовок аналогічно кожному власному імені позначає індивідуальний текст, входить до системи покажчиків. Тож можемо виокремити заголовок, від звичайних елементів тексту, як мовне явище, що пов'язане зі змістом.

Заголовок має зацікавити читача й, певною мірою, переконати його в актуальності й важливості теми й матеріалу. Є також психологічні вимоги до формулювання заголовків, при цьому застосовують навіювання й переконання.

Загалом до заголовку ставиться низка вимог – це:

- короткі фрази, дуже зручні для сприйняття завдяки своїй стислості та образності (простота, лаконічність, чіткість та ясність)
- повинен оперативно повідомити інформацію, орієнтувати в подіях;
- необхідний для маркування основної частину прес-релізу;
- повинен переконувати читача фактами і авторським судженням, щодо цих фактів;
- формування думки читача, відповідне ставлення до громадського життя й конкретних справ;
- відповідне графічне оформлення.

Для демонстрації відповідності правилам і нормам заголовків розглянемо декілька прикладів. Варто виокремити відмінність у заголовках деяких Інтернет-ЗМІ, щоб визначити доцільність заголовку: «Кореспондент.NET»: «В США різко знизилась кількість бурових установок», «Gazeta.ua»: «Кількість бурових свердловин рухнула до мінімуму», «ФОКУС»: «Виживання: компанії банкрутують – кількість свердловин в США все падає». Як можна побачити, кожен з поданих заголовків стосується однієї теми з визначеним об'єктом, але при цьому тільки лише перший з них виступає нейтрально, чітко і ясно, зберігаючи подані вище правила. Це перший заголовок від інтернет-видання «Кореспондент.NET»: «В США різко знизилась кількість бурових установок». В другому заголовку від «Gazeta.ua» закладена певна неточність – «... рухнула до мінімуму», але не вказано до якого. Відповідно привертаючи увагу до статті, видання втрачає суть теми і викликає можливу недовіру читачів. При цьому, заголовок від «ФОКУС» відображає найбільшу неточність в змісті повідомлення (в статті немає інформації щодо банкрутства), хоча із збереженням певної епічності.

Звісно, кожен журналіст-професіонал буде наголошувати саме на неординарності, але варто, все-таки, зберігати суть повідомлення: «Автор книги «Як я зберіг шлюб» отримав довічне за вбивство дружин», «У Сімферополі злодій втік з магазину з дванадцятої спроби», «Індійський бізнесмен запросив на весілля 18 тисяч вдів».

Отже, заголовок – ефективний засіб привернення уваги. Готуючи прес-реліз, автор повинен зберегти об'єкт тексту, який в свою чергу має володіти загальною назвою для передачі основної теми і відповідати вимогам точності, лаконічності та цікавості, в межах доцільності.

4) ***Підготовка і написання основного змісту прес-релізу.*** Основна частина повідомлення про подію, звичайно, є і найважливішою. Це текст з якого журналісти Інтернет-ЗМІ можуть і повинні черпати інформацію про певний об'єкт повідомлення. Тому автор прес-релізу повинен чітко визначити основні тези та напрямки їх опису для відображення цілісної картини події, з дотриманням правила можливості використання, але не зловживанням даними. Вважаємо цей аспект, одним з найважливіших і найважчих у створенні прес-релізу.

Таким чином, композиція основної частини прес-релізу дозволяє в необхідних випадках скорочувати його, починаючи з кінця. В реальній практиці лише частина наведеної інформації може бути опублікованою у ЗМІ. Звичайно, присвячений одному інформаційному приводу, прес-реліз подається в зручному для цитування вигляді.

Виходячи з цього, потрібно виділимо такі особливості процесу написання прес-релізу:

- в процесі підготовки основної частини, інформацію розміщують в порядку зменшення її важливості за принципом «перевернутої піраміди». Головні пункти повідомлення варто фіксувати в перших двох абзацах. Решта – коментарі, аналіз, відомості, пояснення – у наступних;
- прес-реліз будують з умовою укладання тексту в 4-7 абзацах по 7-8 рядків відповідно, щоб послідовно відповісти на питання: що трапилось, коли і де; хто був учасником, як він висловлювався (кілька цитат); які цікаві деталі та подробиці події варті уваги; коментарі експертів чи учасників події; подробиці, коментарі, взаємозв'язок з політичною ситуацією;
- якщо є можливість, основна частина прес-релізу готується заздалегідь, до початку події, а після того, як вона відбулася, достатньо лише скорегувати інформацію. До редакції прес-реліз має потрапити за якомога менший відрізок часу після того, як відбулася зазначена подія.

Також варто зазначити, що не слід розсилати прес-релізи з дріб'язковими інформаційними приводами – це знижує інтерес до них. І навпаки – при належній організації співпраці з виданням одна й та ж подія може бути висвітлена кілька разів (у вигляді анонсу, окремого матеріалу про подію, аналітичного огляду). Готуючи прес-реліз для інтернет-видань, важливо врахувати специфіку останніх. Інтернет-видання читаються з монітора, отримують прес-релізи разом з десятками різних повідомлень, що приходять до поштової скриньки редактора.

При написанні основного змісту прес-релізу потрібно пам'ятати, що має бути новизна та розкритий лише один інформаційний привід. Кілька інформаційних приводів розосереджують увагу й не концентрують її на головному. Інформаційний привід стане новиною, коли інформація актуальна, цікава читачам/глядачам тих ЗМІ, куди направлений прес-реліз, є суспільно значущою та походить від певних лідерів.

Не варто випускати прес-реліз більш ніж на двох сторінках. У самому крайньому випадку, якщо треба викласти необхідні деталі, ви можете використати три сторінки. Інакше, якщо ви не зможете укластися в дві сторінки, ви перестанете бути конкретним у своїй інформації.

З огляду на вище сказане, інтернет-версія прес-релізу має бути меншою, ніж для традиційних ЗМІ. Якщо ж зміст новинного повідомлення передбачає детальний опис подробиць, краще створити окрему спеціальну сторінку відповід-

ного сайту, розмістити на ній додаткову інформацію (факти, коментарі, фото, аудіо- чи відеоматеріали). Причому адресу цієї сторінки обов'язково потрібно вказати наприкінці прес-релізу.

5) ***Підготовка зовнішнього оформлення прес-релізу і зазначення контактних даних.*** На цьому етапі здійснюються процеси форматування тексту і надання документа належного вигляду. Відповідно до кожного формату подання прес-релізу створюються особливі надписи, рамки, шрифт, кольори та інші візуальні атрибути події.

В оформленні прес-релізу в лівому верхньому куті вказують адресу та повну назву організації з якої він походить. Нижче повідомляють, що це прес-реліз. Ще нижче в лівому куті зазначають дату надсилання, назву ЗМІ та посаду того, кому спрямований даний документ. У правій частині вказують координати особи чи осіб, до яких можна звернутися за додатковою інформацією. Однак ці відомості можна наводити як на початку прес-релізу, до заголовка, так і в самому кінці. Потім зазначають відомості щодо публікації релізу, коли його можна публікувати, а нижче, великими літерами, подається заголовок, після якого вже йде основний текст [8].

Якщо прес-реліз стосується певної компанії, фірми чи політичної агітації більше уваги в оформленні слід приділити логотипу та слогану. Перед текстом варто залишити до третини сторінки чистою та зробити широкі поля – для нотаток чи правок журналістів.

Для того, щоб журналісти могли отримати більше потрібної інформації або ж хотіли б взяти інтерв'ю ключових осіб, пов'язаних з подією потрібно залишити електронне посилання на ваш сайт, якщо є така можливість. Наприклад, в разі повідомлення про інновації, ви можете надати контактну інформацію вашої інженерної або науково-дослідницької групи.

6) ***«Маркування» прес-релізу.*** Оскільки на цьому етапі проводиться визначення основних моментів, ключових слів, фраз та інших атрибутів прес-релізу для майбутнього пошуку, можна визначити його як унікальний, притаманний лише прес-релізам для Інтернет-ЗМІ.

Як відомо, Інтернет-ЗМІ (інтернет-видання, інтернет-газета) – регулярно оновлюваний інформаційний сайт, який ставить своїм завданням виконувати функцію засобу масової інформації (ЗМІ) і користується певною популярністю і авторитетом (має свою постійну аудиторію) [6]. Відповідно для пошуку розміщених інтернет-ресурсів у світовій мережі необхідно мати певні засоби. Основним з яких є пошукова система, яка дозволяє завдяки спеціальним тегам здійснити пошук необхідних матеріалів. Саме тому «маркування» прес-релізу є одним з найважливіших етапів.

Таким чином, «маркування» прес-релізу полягає у визначення основних його тег. «Тег (англ. tag) – у системах обробки інформації – ознака даних; (релевантне) ключове слово або термін, що асоціюється або надається фрагменту інформації (зображенню, географічній карті, відео-кліпу тощо), описуючи в такий спосіб фрагмент та дозволяючи здійснювати класифікацію на основі ключових слів та пошук інформації; теги використовуються для таких ресурсів як комп'ютерні файли, веб-сторінки, цифрові зображення, закладки тощо» [2, с. 1435].

Визначення тегів для здійснення «маркування» прес-релізу полягає у дослідження та виділенні основних елементів опису події і її об'єкту. Для детальнішого розуміння даного процесу розглянемо декілька прикладів. Інтернет-видання «Обозреватель» опублікувало 22 лютого 2016 статтю під назвою «Українські банкіри оскаржать переведення бюджетників у держбанки» і застосувало при цьому такі теги як «банки», «НАБУ» «бюджетні виплати», «держбанки». Це пов'язано з тим, що в статті йдеться про намір Незалежної асоціації банків України (НАБУ) оскаржити в суді затверджені Кабінетом міністрів критерії відбору уповноважених банків для здійснення бюджетних виплат, згідно з якими перевага надаватиметься державним банкам. Тобто в статті згадувалося про НАБУ, а отже потрібно застосувати відповідний тег. Варто зазначити, що дана стаття базувалася на саме прес-релізі, що знаходиться у вільному доступі на офіційному сайті Незалежної асоціації банків України.

Розглянемо ще один приклад. 20 лютого 2016 Інтернет-видання «Кореспондент.NET» опублікувало статтю в розділі «Наука» з назвою «Virgin Galactic показала новий космічний корабель». В тексті статті зазначено, що компанія «Virgin Galactic» представила пасажирський космічний корабель «SpaceShipTwo». Також повідомлено, що корабель, розрахований на двох пілотів і шістьох пасажирів, може виходити на суборбітальну траєкторію, яка перевищує висоту 100 кілометрів, що є міжнародно визнаним кордоном космічного простору. Відповідно до тексту і його основних атрибутів були застосовані наступні теги: «космос», «космический корабль», «космічний корабель» «космический туризм», «космічний туризм», «Virgin», «Ричард Брэнсон», «Річард Бренсон».

У цьому випадку варто звернути увагу на момент застосування дубляжу тегів для процесу «маркування». Так, теги повторюються за своїм змістом, але на двох різних мовах – російською та українською. Це пов'язано з тим, що 85% статей на сайті Інтернет-видання «Кореспондент.NET» публікуються на двох мовах. Слідуючи цим тенденціям, інтернет-ресурс має можливість дублювати теги різними мовами, що безперечно є позитивним для масового поширення інформації.

Отже, на основі наведених прикладів чітко видно важливість процесу «маркування» прес-релізів. Саме на даному етапі визначається можливість збільшення аудиторії розповсюдження інформації, шляхом збільшення можливостей пошуку.

7) ***Публікація прес-релізу в Інтернет-ЗМІ.*** З огляду на це інтернет-версія прес-релізу має бути меншою, ніж для традиційних ЗМК. Якщо ж зміст новинного повідомлення передбачає детальний опис подробиць, краще створити окрему спеціальну сторінку відповідного сайту, розмістити на ній додаткову інформацію (факти, коментарі, фото, аудіо- чи відеоматеріали). Адресу цієї сторінки обов'язково потрібно вказати наприкінці прес-релізу.

Розсилку прес-релізів можна здійснювати власноруч електронною поштою або через спеціальні служби розповсюдження прес-релізів для масмедіа за спеціальними базами даних. У країнах

Заходу найвідомішими службами розсилки інформації є Business Wire та PR Newswire. Цим видом діяльності можуть займатися і спеціалізовані рекламні фірми. Адресатами прес-релізів можуть бути новинні сайти і спеціалізовані рекламні фірми.

Висновки і пропозиції. На сьогодні прес-реліз набув значного поширення як постійна форма співпраці з засобами масової інформації. Цей документ проходить послідовний процес створення та редагування, в умовах особливостей майбутньої публікації в Інтернет-ЗМІ. Індивідуальні риси для кожного етапу процесу створення підтверджують важливість та обґрунтованість поширення прес-релізу. Відповідно всі етапи взаємозв'язані та визначають загальні особливості створення прес-релізу. Вважаємо основними 7 етапів процесу створення прес-релізу для Інтернет-ЗМІ. 4 з них – визначення об'єкту прес-релізу і його конкретних властивостей, вибір формату подання, створення ефективного і ефектного заголовку, підготовка і написання основного змісту прес-релізу – поширені як для друкованих, так і для електронних видань. При цьому такі стадії, як підготовка зовнішнього оформлення прес-релізу і зазначення контактних даних, «маркування» прес-релізу, публікація прес-релізу в Інтернет-ЗМІ – індивідуальні і характерні тільки для поширення на інтернет-ресурсах.

Список літератури:

1. Білоус В. С. Зв'язки з громадськістю в економічній діяльності: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2005.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / В. М. Білоножко [та ін.] ; Ін-т укр. мови НАН України, Ін-т мовознав. НАН України, Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – К.: Дніпро, 2009. – 1332 с.
3. Карпушин Д., Чикирова С. Пресс-релиз: правила составления / Карпушин Д., Чикирова С. – СПб : «Питер», 2007. – С. 9–10.
4. Коваль А. П., Солганик Г. Я., Пінчук О. Ф. та ін. Особливості мови і стилю засобів масової інформації : навч. посіб. для студ. ф-тів журналістики ун-тів / Коваль А. П., Солгвник Г. Я., Пінчук О. Ф. – К. : Вища шк., 1983. – 151 с.
5. Козак С. В. Прес-реліз як жанр медіа-дискурсу / С. В. Козак // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – № 7. – С. 119-123.
6. Королько В. Г. Основи паблік рілейшнз. /Королько В. Г. – М.: Рефл-бук, 2000. – 528 с.
7. Лазарева Э. Заголовок в газете: Учеб. пособие. 2-е изд., доп., перераб., – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2004. – 84 с.
8. Примак Т. О. Маркетингова політика комунікацій: навч. посібник. – К.: Аттіка, Ельга-Н, 2009.
9. Тульчинский, Г.Л. PR фирмы: технология и эффективность / СПбГУ культуры и искусств. – СПб. : Алетейя, 2011. – 294 с.
10. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – Київ : Алерта, 2010. – 696 с.
11. Українська служба розповсюдження прес-релізів [Електронний Ресурс] – Режим доступу: http://www.press-release.com.ua

Беленчук А.И., Сивак Л.М.
Финансово-экономический колледж
Буковинского государственного финансово-экономического университета

СОЗДАНИЕ ПРЕСС-РЕЛИЗА ДЛЯ ИНТЕРНЕТ-СМИ

Аннотация
Исследованы основные теоретико-практические вопросы процесса создания пресс-релиза для Интернет-СМИ. В статье определены ключевые этапы процесса написания пресс-релиза для электронных изданий. Акцентировано внимание на индивидуальных чертах публикации документа в Интернет-СМИ. Также приведены базовые принципы определения особенностей объекта пресс-релиза, правила формирования заголовке и написание основного содержания. Определена роль распространения пресс-релиза на интернет-ресурсах.

Ключевые слова: пресс-релиз, публикация, интернет-СМИ, современные коммуникации.

Belenchuk O.I., Syvak L.M.
College of Finance and Economics
Bukovyna State University of Finance and Economics

THE MAKING OF PRESS RELEASE FOR INTERNET MASS MEDIA

Summary
There are basic theoretical and practical issues in the process of creating a press release for online media. The article outlines the key stages of the process of writing a press release for electronic publications. The attention is focused on individual features of the document in the Internet media. There are basic principles for determining the characteristics of the object of a press release, the rules of forming the header and the main content writing. The role of distributing a press release on the Internet resources is defined.

Keywords: press release publishing, Internet media, modern communication.

УДК 811.161.2.'2/'44

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СУПЕРЕЧКА», «ДИСКУСІЯ» І «ПОЛЕМІКА». ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРИ ДИСКУСІЙ

Босак К.І.
Фінансово-економічний коледж
Буковинського держаного фінансово-економічного університету
Сивак Л.М.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Досліджено поняття «суперечка», «дискусія» та «полеміка», їх місце та роль у взаємодії та комунікації між людьми. Визначено головні ознаки суперечки та стадії її розвитку. Розглянуто основні аспекти ведення суперечки, дискусії та полеміки, які допоможуть досягти компромісу між суб'єктами. Встановлення істини потребує обізнаності в сфері, де ведеться суперечка та ретельної підготовки доказів.
Ключові слова: суперечка, дискусія, полеміка, еристика, опонент, пропонент, аргументація.

Постановка проблеми. Поняття суперечка, дискусія і полеміка не варто розглядати у негативному світлі. Дискусія, як одна з найважливіших форм комунікації, є методом вирішення суперечливих проблем та, водночас, своєрідним способом пізнання. Вона є формою колективного обговорення будь-якого невирішеного питання з метою встановленням істини. Результатом дискусії має бути спільна думка без жодних розбіжностей. Таким чином дискусія не є боротьбою поглядів, думок, вона – форма співробітництва, колективної роботи. Все це дозволяє розглядати дискусію як тематичне та коректне за формою обговорення та віднести її до найвищого, найбільш якісного розряду суперечок. Полеміка здебільшого подібна до дискусії, проте відрізняється від останньої, передусім, своєю метою та використовуваними при обговоренні засобами. Головною метою ведення суперечок є пошук істини. У сучасному суспільстві зіткнення позицій та думок виникає у різник сферах життя. Правильно обрана тактика ведення суперечки дозволить суб'єктам досягти істини та ефективно взаємодіяти в подальшому.

Аналіз досліджень. Одними з перших поняття суперечки виокремлюють ще вчені Стародавньої Греції, зокрема Арістотель, Сократ та Стагірід. Вони, в основному, розглядали суперечку як засіб отримання підтримки публіки та отримання авторитету. За часів Відродження мистецтво суперечки досліджували Лоренцо Валла, Леонардо Брут, Пікколо Макіявеллі, Іммануїл Кант (в працях вчених-філософів поняття «суперечка» набуває, здебільшого, політичного характеру). Дослідження мистецтва суперечки, полеміки пов'язані з іменами В. І. Андрєєва, В. Г. Белінського, О. І. Герцена, Т. М. Грановського, Л.К. Граудіної, В. О. Ключевського, А. М. Радіщева, К. Ф. Хачатурової, М. Г. Чернишевського та ін.

«З точки зору теоретичного знання конфліктологія як наука знаходиться лише на самому початку свого розвитку. Тому, поки що, вона виступає як мистецтво суперечки, ведення переговорів і вирішення конфліктів», – зазначає В. І. Андрєєв [4, с. 151].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення розбіжностей між поняттями «суперечка», «дискусія» та «полеміка»; дослідження ознак, стадій та методів ведення суперечки; з'ясування закономірностей та можливостей досягнення компромісу в межах суперечки, дискусії та полеміки.

Виклад основного матеріалу. Життя людини тісно пов'язане зі спілкуванням. Відповідно до піраміди Маслоу потреба у спілкуванні займає третю позицію, одразу після потреби в безпеці, що доводить важливість взаємодії між людьми [див. 9, с. 111]. Метою спілкування є сприйняття та пізнавання нової інформації, досягнення змін у діяльності. Незалежно від роду своєї діяльності щодня людина стикається з різноманітністю думок, світоглядів, моральних цінностей та життєвих позицій. В умовах демократії та свободи слова, при взаємодії між людьми може виникнути конфлікт думок, який породжує суперечку. Слід пам'ятати що будь-яка суперечка повинна мати результат, в іншому випадку вона немає сенсу.

Вперше на важливість вміння правильно вести суперечку звернули увагу давньогрецькі вчені. Саме тоді виник афоризм: «Істина народжується у суперечці». Аристотель розрізняв такі форми встановлення істини, як еристика, софістика, діалектика. Еристикою (грец. eristikos – той, який сперечається) греки називали науку, яка навчає вмінню сперечатися, переконувати інших в істинності власних суджень, поглядів, правильно і бездоганно вести полеміку.

Головне в еристиці – перемогти опонента, через що її ототожнювали із софістикою – методом міркування або суперечки, який базується на навмисному порушенні законів логіки через неправильно побудований умовивід.

Найвідомішим давньогрецьким софістом був філософ Протагор (480-410 до н. е.). Він стверджував, що будь-яке положення можна довести і заперечити, а будь-яка справа припускає два протилежні тлумачення, кожне з яких є істинним.

Дотримуємося думки, що найважливішими в суперечці є досягнення результату та визначення умов для подальшої співпраці сторін.

Суперечка – словесне змагання між двома або кількома особами, при якому кожна із сторін відстоює свою думку, правоту [див. 1, с. 845]. Метою суперечки є аргументація власних думок, вираження своїх інтересів, пошук компромісу для подальшої взаємодії та досягнення ефекту,

© Босак К.І., Сивак Л.М., 2016

а результатом – умови подальшої взаємодії, які задовольняють сторони суперечки. Не варто ставити результат понад усе, нехтуючи правилами етикету та нормами моралі.

Суперечка має такі ознаки:

- наявність суб'єктів: пропонента та опонента (пропонент – (англ. proponent від лат. propono «пропонувати») той, хто підтримує і аргументує тезу в дебатах; опонент – особа, що заперечує, піддає сумніву істинність або слушність тези, яку висунув [див. 2, с. 722]);
- зіткнення думок;
- учасники мають однакові права в ході суперечки;
- думки учасників суперечать одна одній;
- наявний об'єкт суперечки, про який сторони мають різні думки;
- суб'єкти суперечки піддають критиці думку суперника.

Суперечка має чотири стадії розвитку:

На першій стадії учасники з'ясовують що їхні думки розходяться. Визначають умови та правила ведення суперечки.

На другій стадії передбачається подача сторонами суперечки власних думок, та їх аргументація.

Якщо аргументи одного учасника суперечки викликають сумніви у іншого учасника, виникає стадія критики.

На завершальній стадії сторони суперечки визначають яка думка перемогла або досягають компромісу.

Звичайно, не кожна суперечка на практиці проходить усі стадії. Інколи після завершення суперечки сторони залишаються при своїй думці. Це може спровокувати проблеми у їхній подальшій взаємодії або взагалі відмову однієї зі сторін від майбутнього спілкування. Варто пам'ятати що ефективна взаємодія є результатом не суперечки, а бажання зрозуміти і прийняти думку іншої людини, в результаті чого сторони загальними зусиллями прийдуть до істини.

У ході суперечки важливе місце займають засоби її ведення. Вони поділяються на коректні та некоректні.

Коректні засоби ведення суперечки базуються на знанні та розумінні людської психології, правилах суспільної моралі та етикету. Важливим є аргументування власної думки, розуміння думки іншої сторони, підкріплення свої слів фактами. Розуміння психології людини дозволить в ході суперечки використати деякі «хитрощі», наприклад: вибрати потрібний момент для подачі своєї інформації, подати достовірну інформацію в ракурсі, який може бути вигідний для вашого співрозмовника, обрати не вербальні методи спілкування, які допоможуть встановити довіру між сторонами суперечки.

Некоректні засоби полягають у подачі неправдивої інформації з метою отримання власної вигоди. Проте, не варто розцінювати подачу хибної інформації як навмисну дію, адже це може бути спровоковано володінням недостовірною інформацією та недостатньою обізнаністю в даній сфері.

На мою думку варто розглянути такі явища, як: суперечка заради істини, суперечка заради слухачів та суперечка заради суперечки.

Суперечка заради істини є найбільш раціональним способом вирішення конфлікту думок. Вона може вестися тільки між людьми з високим рівнем компетенції у питанні, яке підлягає обговоренню. Учасників цієї суперечки об'єднує спільна мета, яка полягає у пошуку істини. Суб'єкти уважно вислуховують аргументи, обдумують їх та піддають критиці, якщо вони не підтримують думку одне одного, продовжують спілкування поки не досягнуть спільної думки, яка і буде вважатись істиною.

Суперечка заради слухачів не передбачає пошук істини, а направлення в більшості випадків на виклик емоцій у публіки. Цей тип суперечки зустрічається дуже часто, особливо в громадському житті. Учасники бажають переконати публіку і тому підбирають у міру розуміння такі докази, які будуть зрозумілими слухачам і зможуть найсильніше на них вплинути. У серйозній суперечці без слухачів ці докази зовсім відійшли б на другий план. Можливе застосування такого типу суперечки в навчальних цілях, з метою наштовхнути публіку на роздуми та пошук аргументів.

Суперечка заради суперечки вид суперечки де істина немає ніякого значення. На мою думку цей тип суперечки варто розділити на два види: публічна суперечка заради суперечки та особиста. Перший вид використовується з метою власного піару, отримання підтримки публіки або пошуку однодумців.

Особиста суперечка заради суперечки передбачає потребу однієї зі сторін перебувати саме в стані суперечки. При розбіжності думок у конфліктних людей ознаками суперечки стає саме висловлення власної «правдивої» думки, критики думки іншого учасника, некоректні засоби ведення суперечки та результат понад усе. Найчастіше такі суперечки призводять тільки до зіпсованого настрою та стосунків учасників [див. 8, с. 209].

Суперечка включає в себе диспут, дискусію, полеміку і виступає по відношенню до них як загальне родове поняття.

Диспут – публічне усне обговорення (наукова дискусія) якої-небудь проблеми із залученням широкого кола спеціалістів і зацікавлених осіб, в ході якого заслуховуються доповіді з даної проблеми і, як правило, виступи опонентів. Диспут – публічний спір на наукову та суспільно важливу проблему.

Під дискусією (лат. discussio – дослідження, розгляд, розбір) звичайно розуміють публічне обговорення яких-небудь проблем, спірних питань. Дискусія є найважливішою формою інтелектуального спілкування мета якої – з'ясування істини.

Мета дискусії – виявити відмінності в розумінні питання і в товариській суперечці встановити істину, прийти до спільної думки. Дискусія є ефективним способом переконання, тому що її учасники самі приходять до того чи іншого висновку.

Дискусія як вид суперечки часто використовується у комерційних компаніях та на наукових конференціях. Учасники висловлюють власні думки, пропонують шляхи вирішення проблем або раціоналізації діяльності, готують матеріали, вивчають зарубіжний досвід у даній сфері та статистичні данні для аргументації правильності і доцільності власних методів досягнення ефекту.

За баченням В. Саламатова організація наукової дискусії передбачає 3 етапи:

1. Підготовчий. На цьому етапі формулюється тема дискусії та визначається декілька питань, які підлягають обговоренню.

2. Основний. На даному етапі проводиться обговорення питань. Зазвичай, процесом керує людина, в обов'язки якої входить: слідкування за порядком, контроль за дотриманням теми та чергою висловлювання учасників. Від ефективності виконання цієї ролі багато в чому залежить результат дискусії.

3. Заключний. Цей етап передбачає підбиття підсумків, проведення оцінки інформації та результатів дискусії. Зазвичай це робить керівник, але він може доручити це спеціалісту [7, с. 9].

Важливим підчас проведення дискусії є дотримання учасниками трьох правил поведінки:

1. Кожен учасник для обговорення теми дискусії повинен підготуватися і виявити готовність викласти свої погляди.

2. Учасники повинні уважно слухати інших і чути, про що саме говорять доповідачі.

3. Всім бажано дотримуватись загальних норм поведінки, не слід перетворювати дискусію на суперечку [4, с. 133].

Зазвичай дискусія триває не більше трьох годин. Учасникам, які хочуть висловити свою думку надається 3-5 хвилин. Після обговорення керівник повинен підбити підсумки та наголосити на ефективності дискусії.

Свідченням результативності дискусії є «ефект переконання», який передбачає зміну думки частини учасників, або появу сумнівів щодо правильності власних думок. Якщо учасники залишились при власній думці це характеризують як «нульовий ефект». Від'ємний результат дискусії виникає, якщо в декого під час дискусії сформулюються погляди протилежні тим, які хотілося сформулювати під час організації, це означає дію «ефекту бумеранга» [3, с. 219].

Одним із видів суперечки є полеміка.

Полеміка – (Від грец. Polemikos – войовничий), гостра суперечка в процесі обговорення чого-небудь, дискусія, зіткнення думок з якого-небудь питання [8, с. 209].

Полеміка завжди проходить гостріше дискусії, оскільки її метою є відстоювання і повний доказ своєї точки зору будь-якими способами. Але, як і в суперечці взагалі, в полеміці неприпустимі некоректні засоби ведення. Велике значення мають, зокрема, ініціатива, нав'язування свого сценарію обговорення теми, раптовість у використанні доводів, вибір найбільш вдалого часу для викладу вирішальних аргументів.

У полеміці можна вдаватися до всіх способів доказів, однак, наскільки правильною буде вибрана тактика відстоювання позиції – невідомо. Полеміка спрямована на затвердження своєї позиції, але потрібно постійно пам'ятати, що головним у суперечці є досягнення істини. Перемога помилкової точки зору, добута завдяки прийомам і слабкості іншого боку, недовговічна, і вона не здатна принести потрібного ефекту.

Для ефективного ведення полеміки найперше потрібно буду достатньо обізнаним в даній сфері. Важливим є можливість швидко реагувати та мислити відповідно до розвитку та дій суперника. Найперше варто підготуватись до ведення полеміки. Підготовка полягає у пошуку істини та доказів для підтвердження власної думки. Варто вивчити аудиторію з якою потрібно буде взаємодіяти. У дискусії з малопідготовленою аудиторію доречним є метод індукції. Спочатку варто висловити тезу а потім довести її доцільність та правильність. Для підготовленої аудиторії доцільніше використовувати метод дедукції, адже якщо початкові судження є вірними, отже висновок зроблений на їх основі є вірним.

При веденні полеміки варто контролювати свої емоції. Не варто переходити на особистості, це покаже лише вашу недосвідченість та недостатність аргументів. Потрібно контролювати себе та бути уважним до слів співрозмовника, це допоможе знайти похибки в аргументах суперника та донести їх до аудиторії.

Найважливішою зброєю у ході ведення полеміки є логіка. Логічно обґрунтовані докази, якщо вдало їх подати, забезпечують підтримку аудиторії та вашу перемогу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, дискусія, полеміка і суперечка є досить цікавими та різноаспектними формами колективного обговорення та пошуку істини. Успіх публічного обговорення будь-якої проблеми залежить від багатьох факторів, а саме: місця і часу проведення та актуальності порушуваних питань, психологічного настрою учасників та ерудиції керівника-ведучого, його популярності в аудиторії та вміння керувати дискусією. Важливо знати та використовувати правильні методи ведення суперечки, дискусії та полеміки, уважно слухати та намагатися зрозуміти позицію суперника. Не варто забувати, з якою метою була розпочата суперечка, та намагатися досягти компромісу.

Список літератури:

1. Словник української мови. В 11-ти т. / Словник української мови – Київ: Наукова думка, 1978. – Т. 9. – 916 с.
2. Словник української мови. В 11-ти т. / Словник української мови – Київ: Наукова думка, 1978. – Т. 5. – 840 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Абульханова-Славская К. А. – Москва: Мысль, 1991. – 299 с.
4. Андреев В.И. Деловая риторика / Андреев В.И. – Москва: Народное образование, 1995. – 206 с.
5. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Психология управлення / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. – Харьков: Фортуна-Пресс, 1998. – 464 с.
6. Поварнин С. Спор: О теории и практике спора / Поварнин С. – Минск: ТПЦ Полифакт,1992. – 73 с.
7. Саламатов В. Переговори: наше життя та правила їх проведення / Саламатов В. // Журнал Верховної Ради України «Віче». –Київ: 2013 – № 5 – С. 9-10.
8. Хоменко І. В., Алексюк І. А. Основи логіки / Хоменко І. В., Алексюк І. А. –Київ: Золоті Ворота, 1996. – 251 с.
9. Холлифорд С., Уиддет С. Мотивация : Практическое руководство для менеджеров / Холлифорд С., Уиддет С. – пер с англ. ООО «Пароль». – М.: ГИППО, 2008. – 354 с.

Босак К.И.
Финансово-экономический колледж
Буковинского государственного финансово-экономического университета
Сивак Л.М.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «СПОР», «ДИСКУССИЯ» И «ПОЛЕМИКА»: ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КУЛЬТУРЫ ДИСКУССИЙ

Аннотация
Исследовано понятия «спор», «дискуссия» и «полемика», их место и роль во взаимодействии и общении между людьми. Определены главные признаки спора и стадии его развития. Рассмотрены основные аспекты ведения спора, дискуссии и полемики, которые помогут достичь компромисса между субъектами. Становление истины требует осведомленности в области, в которой ведется спор и тщательной подготовки доказательств.
Ключевые слова: спор, дискуссия, полемика, эристика, пропонент, оппонент, аргументация.

Bosak K.I.
College of Finance and Economics
Bukovina State University of Finance and Economics
Syvak L.M.
Bukovina State University of Finance and Economics

THE CORRELATION OF THE NOTIONS «ARGUMENT», «DISCUSSION» AND «DEBATE»: ETHICAL ASPECTS OF CULTURE DISCUSSIONS

Summary
Investigation of the term «dispute», «discussion» and «debate», their role in the interaction between people. There are basic features of the dispute and stage of development. There are the main aspects of dispute, discussion and debate will help reach a compromise between the actors. The truth requires knowledge in the field in which debate is evidence and careful preparation.
Keywords: dispute, discussion, debate, eristic, proponent, opponent, argument.

УДК 821.161.2.-31.09

СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВІСТЕЙ МИХАЙЛА ТОМЧАНІЯ

Бродюк Ю.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розкрито сюжетно-композиційні особливості повістей «Наша сім'я» (1953), «Терезка» (1957), «Вітчим» (1962), «Скрипка – його молодість» (1965) М. Томчанія. У процесі аналізу повістевого епосу прозаїка виявлено поступальний характер художнього мислення митця – від схематичного зображення нової дійсності на Закарпатті («Наша сім'я») до філософського роздуму над життям талановитого музиканта в складних умовах воєнного часу («Скрипка – його молодість»). З'ясовано, що повісті М. Томчанія постають своєрідною з'єднувальною ланкою між малою і великою прозою письменника та засвідчують ґенезу творчого становлення. Означені твори ілюструють спроби митця опрацьовувати ширший життєвий матеріал, розкривати людську долю, взаємини героя з навколишнім світом більш суттєво, глибше, аніж, приміром, в оповіданні чи новелі. На прикладі повістевого пласту простежено саморух письменника від канонів соцреалізму до уважного потрактування внутрішньої сутності індивіда.
Ключові слова: повість, М. Томчаній, соцреалізм, кордоцентризм, антропонім

Постановка проблеми. Відбувшись як талановитий новеліст і майстер оповідання, М. Томчаній розкриває свої творчі можливості в жанрі повісті. Епічний доробок митця, що є оригінальним і самобутнім явищем, яскраво висвітлює ідейно-естетичні та жанрові модифікації вітчизняної повісті 1950–1960-х рр. Повістевий епос прозаїка нараховує чотири твори: «Наша сім'я» (1953), «Терезка» (1957), «Вітчим» (1962), «Скрипка – його молодість» (1965), які ілюструють еволюцію художнього мислення прозаїка – від схематичного зображення дійсності на Закарпатті, статичного опису «старих – нових» часів («Наша сім'я») до філософського роздуму над

© Бродюк Ю.М., 2016

життям талановитого митця в складних умовах воєнного часу («Скрипка – його молодість»). Повісті М. Томчанія, на наш погляд, постають своєрідною з'єднувальною ланкою між малою і великою прозою письменника, засвідчують поступальний характер його творчого становлення.

Критичний **аналіз досліджень і публікацій** Ю. Балеги, Д. Кешелі, В. Марка, М. Наєнка, В. Попа, П. Ходанича, Н. Ференц, О. Чижмар та інших, присвячених творчості М. Томчанія, фіксує нерівномірну увагу дослідників до повістей митця. Досі літературознавці зверталися до означеного жанру спорадично, у контексті осмислення творчості закарпатського прозаїка загалом, зосереджуючи свою увагу переважно на його новелах, оповіданнях та романах письменника.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняному літературознавстві майже не висвітлено питання композиції повістей М. Томчанія, категорій часу і простору, художнього моделювання характерів тощо.

Мета статті – з'ясувати особливості сюжетно-композиційної та образної структури повістей «Наша сім'я», «Терезка» (1957), «Вітчим» (1962), «Скрипка – його молодість» (1965).

Виклад основного матеріалу. Працюючи в жанрі повісті, М. Томчаній навчався розкривати ширший життєвий матеріал, людську долю, взаємини героя з навколишнім світом суттєвіше, глибше, аніж, приміром, в оповіданні чи новелі. У 1950-х рр., як слушно зазначає М. Наєнко, це давалося нелегко. Хоча повість і займає в цей час ключові позиції та постає одним із найпродуктивніших жанрів української повоєнної прози, усе-таки вона залишається обмеженою строгими канонічними нормами соцреалізму.

В. Жукова зазначає, що до основних тематичних різновидів української повісті початку 1950-х рр. належать повісті про війну («Записки солдата» І. Багмута, «Син капітана» А. Дімарова, «Гарячі руки» В. Козаченко, «Єдина» Ю. Збанацького, «Тамара» А. Хижняка, «Його прізвище невідоме» П. Автомонова тощо); повісті про відбудову народного господарства, мирну працю радянських трудівників («Микита Братусь» О. Гончара, «Поема про море» О. Довженка, «Плем'я дужих» Д. Ткача, «Сини землі» Є. Кротевича, та ін.); історична та історико-біографічна повість («Запорожці» П. Панча, «Семен Палій» Ю. Мушкетика, «Дитинство Гоголя» О. Полторацького, та ін.); повісті для дітей («Сашко» Л. Смілянського, «Таємниця Соколиного бору» і «Літо в Соколиному» Ю. Збанацького та ін.) [2].

Найбільш прикметними для нас виступають повісті про перетворення на землях Західної України («Буковинська повість» І. Муратова, «Над Черемошем» М. Стельмаха, «Визволена земля» С. Чорнобривця, «В долині Стрипи» В. Лозового, «Без межі» П. Автомонова та ін.), оскільки власне до цієї тематичної групи належить перша повість М. Томчанія під назвою «Наша сім'я» (1953 р.), яка означила творчі пошуки та експерименти письменника в руслі великих епічних жанрів. Щоправда, з огляду на так звані «кращі зразки» радянської літератури 1950-х рр. М. Томчаній занадто спрощено зобразив післявоєнне закарпатське село, чим, власне, наблизив означену повість до публіцистичної замальовки. Власне тому В. Поп слушно визначає «Нашу сім'ю» лише «розвідкою в жанрі повісті». Спостерігається безперечний вплив загального стану літератури на створення повісті. У творі виразно виявляється ідейність, лозунговість («Сталін говорив з книжки, як оце ми з вами, зрозуміло і до серця» [7, с. 7]); групування персонажів на однозначно позитивних і негативних (куркулі – колгоспники); спрощення конфліктів твору до опозиції «старе – нове» в житті закарпатців, схематизм зображуваного тощо.

«Основоположною фабулою» (К. Кларк) переважної більшості повістей та романів 1950-х рр. є «приїзд на село демобілізованого воїна, як правило, інваліда. Він потрапляє у відсталий колгосп. Виступає на боротьбу проти людей, що заважають розвиткові колгоспу. Піднімає на цю боротьбу односельців, добивається перемоги, в кінці твору стає або головою, або парторгом колгоспу» [2, с. 8]. На основі означеного фабульного трафарету М. Томчаній будує сюжет повісті «Наша сім'я». У село Холодне, що на Закарпатті, приїздить фронтовик, колишній учитель Олег Чумак. У селищі немає електроенергії, стара школа потребує ремонту. Учитель переконує голову колгоспу в необхідності будівництва електростанції та нової школи, де окремий клас був би відведений для неписьменних селян. Автор старанно відтворює зміни, які відбулися з приїздом Чумака: село електрифікували, провели телефонний зв'язок, зникла приватна власність і «люди зблизилися». Від сюжетного схематизму письменник відходить хіба лише в кінці повісті, коли за законами жанру Олег Чумак мав би стати директором Ужгородської школи. Проте він на півдорозі відмовляється й повертається в Холодне.

У творі М. Томчаній значно більше уваги зосередив на виробничих моментах будівництва школи та електростанції, аніж на розкритті характерів персонажів. Герої повісті виписані схематично, у дусі соціалістичного реалізму. Приміром, змальовуючи образи молодят, М. Томчаній уникає розповіді про їхні почуття, натомість відзначає, що наречений Іван дає по три норми в день, а його дружина – ланкова – має найкращу ланку. Слушну думку з цього приводу висловила В. Жукова, відзначивши, що критерієм психологічної достовірності образу персонажа виступали передусім партійні гасла у «світлі останніх постанов», які проголошувалися орієнтиром для письменників. «Образ персонажа окреслювався в повній залежності від нормативів: він міг або цілком і повністю перейнятися ними і стати «рупором ідей», або розвиватися в цьому напрямі чи навіть усупереч йому – і це становило основний зміст «еволюції» образу. Міра порушення канону могла коливатися від «несвідомої помилки» до послідовної «ворожої вилазки», часто використовувався прийом «прозріння» персонажа щодо своїх хибних вчинків, проте завжди і скрізь панувала схема. Структура жанрових модифікацій повісті становила собою жорстку нормативну парадигму з консервативними й непорушними рамками» [2, с. 9].

Центральним персонажем повісті «Наша сім'я» є вчитель Олег Чумак. Його образ розкривається в типових обставинах (колективіза-

ція в Західній Україні) та уособлює типові риси позитивного героя радянської літератури. Він ідеологічно свідомий, працює на благо Батьківщини, інтереси колективу для нього важливіші, ніж особисті.

На прикладі образу вчителя письменник утілив своє бачення постаті нової людини на теренах Закарпаття, яке пізніше глибоко переосмислив у романах «Жменяки», «Брати», «Тихе містечко». Однак навіть на початку 1950-х рр. М. Томчаній відчував «вузькість» виробничої теми, тому майже інтуїтивно, маючи природний хист писати, усе ж намагається поглибити характеристику персонажів через їх зовнішній портрет, діалоги, невласне пряму мову тощо. Прикметним є й те, що композиційну структуру повісті митець розширює і доповнює пейзажними замальовками полонини, гір та лісу.

Не викликає сумніву той факт, що перші художні пошуки М. Томчанія в жанрі повісті складно назвати успішними. Це пов'язано, насамперед, із загальним станом вітчизняної літератури початку 1950-х рр., у якій попит на твори формувався переважно через компартійне соціальне замовлення. Вислів М. Наєнка про несміливе входження М. Томчанія в літературу [4] ілюструє надзвичайну обережність письменника у виборі тем та сюжетів для подальшого художнього опрацювання. Саме тому повість «Наша сім'я» є показовою з погляду домінування в ній ідеологічної заангажованості, загостреного тлумачення «конфліктності». Важливо відзначити й те, що поява такого твору на початку письменницького шляху М. Томчанія засвідчує його духовне зростання як людини та митця в подальшій творчій праці, зокрема в романі «Жменяки».

Загальне пожвавлення літературного життя наприкінці 1950-х рр. зумовило значні зміни в жанровій динаміці тогочасної повісті. У цей період вияскравлюється одна з найосновніших її ознак – потенційна ліричність, що спрямовує вектор художнього пошуку на внутрішній світ людини.

Саме на духовній сутності окремої особистості зосереджує свою увагу М. Томчаній у повістях «Терезка» (1957) та «Вітчим» (1962). У цих творах письменник досліджує «больові точки» приватного життя: пияцтво та зради чоловіка, народження позашлюбної дитини тощо. Насамперед М. Томчанія цікавлять взаємини героїв, які він розглядає «крізь щілину побуту» (В. Поп). Відразу впадає у вічі складність та навіть деяка інтимність порушеної автором проблематики, не властивої літературі 1950-х рр. Відійшовши від виробничої теми, окресленої в повісті «Наша сім'я», прозаїк намагається розкрити внутрішній світ людини через випробування, що випали на її долю. Приміром, у центрі першої повісті – образ молодої полірувальниці Терезки, яка народила позашлюбну дитину. Дія другої зосереджена на житті родини, де чоловік випиває та зраджує дружині. Однак, зачепивши складні питання моралі, митець все ще не зміг їх художньо узагальнити. Герої «розчиняються» в описі побуту, трудової діяльності. Такої ж думки дотримується і Ю. Балега у праці «Художні відкриття чи правда факту?» [1, с. 164]. Критик відзначає художню недовершеність повістей прозаїка, вважаючи персонажів означених творів людьми дрібними, а їх характеристику недостатньо глибокою. До того ж, у повістях, на думку критика, не було філософського осмислення фактів і явищ.

Загалом поділяючи думку літературознавця, відзначимо й позитивні спроби М. Томчанія. Митець залишається вірним собі: поетика означених творів ілюструє авторські роздуми над людською екзистенцією, які прозаїк вкладає в місткі афоризми («А кажуть, що най ліпше проводжають сто жандармів, чим один піп. Бо від ста жандармів можна втекти, а від одного попа вже не втечеш» [9, с. 105]); наративії властивий ліричний лад, гуманістичний пафос. Вибудовуючи композиційну структуру творів, письменник уводить у текст різножанрові утворення: легенди, сни, епістолу тощо.

Керуючись творчими пошуками, митець збагачує галерею персонажів обох повістей колоритними образами закарпатців, серед яких подибуємо цікаві антропоніми на зразок Янко Потоцький, Бабалька, Гандуляк, Пинзель тощо. На жаль, у творах вони – персонажі другого плану, а тому не розкриті повністю. Площина жанру сприяє також розвитку авторових інтенцій над життям простої жінки: матері, дружини і навіть коханки, – бо кожна, на думку письменника, заслуговує на власне щастя. Засобами характеротворення, домінуючими серед яких виступають внутрішні монологи та психологізм оповіді, письменник майстерно вибудовує традиційний, власне томчаніївський, тип жінки – здатної на самопожертву, «здебільшого м'якої характером, хоч не безвольної, не благодушно-прощенської», а такої, що «скоряє передусім своїм душевним багатством» [5, с. 88]. Варто зауважити, що повісті стали тим основним робочим матеріалом, де письменник вчився розуміти та відтворювати тонку жіночу психологію. Образи Тамари й Терезки стали своєрідними протообразами, на основі яких М. Томчаній створив свої відомі характери Юлки, Олени та Варки. В образах Тамари й Терезки він заклав основні риси жіночого характеру, які вважав найголовнішими, – мудрість, внутрішній спокій та гармонію.

Повісті М. Томчанія кінця 1950-х рр. цікаві тим, що репрезентують період еволюції української літератури, коли зароджувалася її нова якість, формувалося й розквітало одне з найцікавіших її явищ – шістдесятництво. На прикладі повістей цікаво простежити саморух письменника від адепта соцреалізму до уважного художника людських душ. Увагу митця до внутрішнього світу звичайної людини засвідчили вже повісті «Вітчим» та «Терезка». Цікаво, що, видавши в 1962 р. повість «Вітчим», М. Томчаній уже два роки (із 1959 р.) активно працював над романом «Жменяки», який побачив світ у 1964 р. Спочатку, за задумом автора, це мала бути повість під назвою «Серце за гратами», яка, однак, у процесі освоєння ним матеріалу переросла в романну форму. Урахувавши всі художні прорахунки, допущені в повістях «Наша сім'я», «Терезка» та «Вітчим», письменник поглиблює свої творчі погляди на характери персонажів, увиразнює засоби їх творення, осмислює сюжетні лінії. Друзі та родичі письменника пригадують, що коли М. Томчаній працював над романом

«Жменяки», він мав зошит, де кожна окрема сторінка була відведена для якогось героя, наприклад, старого Жменяка, Михайла, німого тощо. Туди письменник занотовував особливості характеру кожного з персонажів, їхні внутрішні якості, специфіку портрету, окремі ситуації, епізоди з життя майбутніх героїв. Письменник неодноразово навідувався в село «за повітрям», як звик він казати, вів безпосередні розмови з односельцями про життя, – усе це митець вкладав у свої твори.

У плані розвитку поетикальних тенденцій прикметною для нас є повість «Скрипка – його молодість». Відчувається, що написана вона була після роману «Жменяки», 1965 р., у час, коли мистецький талант прозаїка досяг, на наш погляд, найвищої точки розквіту. З-поміж інших творів означену повість вирізняє не лише тематично-проблемний спектр зображуваного, а й поетика авторського слова, що тяжіє до етнопсихологізму.

Твір цікавий ще й тим, що М. Томчаній планував включити його до третьої частини трилогії «Жменяки» – роману «Брати». Письменник творчо обдумував подальшу долю синів Івана Жменяка: Юрка та Михайла, тому головним персонажем у творі «Скрипка – його молодість», за задумом автора, мав би бути Юрко Жменяк. Написання повісті було необхідним М. Томчанію для того, щоб глибше розкрити означений образ, який за рівнем художнього осмислення повинен був дорівнятися до образу старого Жменяка. Однак митець вирішив не змінювати свого першозадуму – створити художню біографію друга, відомого скрипаля Андрія Вайди. Змінювати ім'я, на думку письменника, було неетично, тому образи Андрія Вайди та Юрка Жменяка типологічно дотичні й мають спільні ознаки на рівні характеротворення. У низці важливих аспектів (зокрема, у зображенні життя і психології закарпатських селян, укоріненості їх у рідну землю й турботу про неї, у формуванні духовного світу) повість доповнює і збагачує трилогію.

Як зазначалося вище, центральним образом повісті постає образ Андрія Вайди. Прототипом головного героя є ветеран Великої Вітчизняної війни, Андрій Іванович Вайда (1914–1985), прізвище та ім'я якого у творі збережене. На прикладі його життя М. Томчаній розкриває особливості формування музичного таланту юнака в надскладних умовах післявоєння на території Закарпаття 1930-х рр. та Другої світової війни.

Митця насамперед цікавлять внутрішні якості героя, що допомагають подолати всі труднощі, які посилає скрипалю доля. Відзначивши цю особливість, В. Поп характеризує образ Андрія як «допитливого, жадібного до знань, як самоцвіт настирливо-живучий, цілеспрямований, з високим відчуттям людської гідності і честі, з міцним духовним корінням, що живить його силою, надією і волею» [8, с. 19]. Справді, на прикладі означеного протагоніста, автор повісті осмислює оптимістичний образ духовно багатої особистості-патріота, що продовжує найкращі традиції нової української культури нації, утілені у творчості Ю. Яновського («Майстер корабля»), В. Підмогильного («Місто») тощо. На думку літературознавців, образ Андрія Вайди став принципово новим у Томчанієвій концепції героя як соціально активної особистості, носія сутнісних вимірів народної моралі.

У повісті «Скрипка – його молодість» М. Томчаній стверджує здатність українського народу, зокрема закарпатців, до пробудження національного духу через творчу працю. Якщо в романі «Жменяки» письменник змальовує талант селянина до землі, то в повісті митець природно врівноважує його вайдівським талантом до музики. Мотиви взаємозв'язку поколінь у романі та повісті (мрії молодого скрипаля вповні здійснює його дочка), символічні образи засіяної ниви та виспіваної пісні стали основними життєвими поняттями, якими наснажив і, хоч не формально, не включивши повість у трилогію, поєднав письменник свою епічну розповідь про долю великої селянської родини, а за нею – всього Закарпаття. Повість «Скрипка – його молодість», на думку В. Попа, додає живий, колоритний штрих до змалювання М. Томчанієм історичної долі краю, окреслює глибоко народні характери [8, с. 19].

Персонажі, які населяють художній світ повісті, позначені закарпатським колоритом у сенсі антропонімійної традиції, ментальних ознак. За приналежністю останніх до різних соціальних верств населення умовно їх можна поділити на дві групи: образи верховинців та образи міських жителів. У творі відчувається тепле ставлення М. Томчанія до знедолених краян, тому першу групу протагоністів він наділяє позитивними рисами народного характеру: мудрістю, співчуттям до чужого горя, кордоцентризмом, тоді як друга узагальнює риси міщанства з його визискувачами та пристосуванцями.

До першої групи належать образи Вайдиної матері, що типологічно споріднена з образом Варки Жменячки. Жінка рано залишилася вдовою і всю свою любов, поетичність, надії і мрії стала переносити на своїх синів, а надто – на молодшого (у зображенні жінки-матері відчувається орієнтація автора на фольклорні та кращі літературні традиції); сюди ж слід зарахувати образ діда Ілька Рогача, котрий пастушить, знається з природою і її цілющістю, захоплюється легендами й переказами про карпатських опришків; учителя Гелетки, що навчає Вайду письма, старшого брата Василя та ін.

До другої групи можемо зарахувати образи чеського нотаря пана Затлоукала, якого у творі митець зображує хабарником; перевертня Гандуляка, що міняє прізвище то на Гандулічку, то на Гандяші; бездушних і свавільних жандарма Пинзеля, лісника Габора, попа Мелеша тощо.

Композиційно повість складається із двох частин. Доповнюють їх статичні та динамічні пейзажі не лише лісового, а й урбаністичного характеру, які суб'єктивно виражають настроєвий характер персонажа: «сидиш у воді прохолодній, а навколо тебе тисяча дзвіночків... Водяна веселка виграє всіма барвами і такими ж барвами видзвонює чарівні мелодії... Це була музика звуків і фарб» [8, с. 587]; «Місто було залито повінню звуків, які пливли згори: бім-бом, бім-бом» [8, с. 609]. На відміну від романів письменника, де сюжет дії локалізований (закарпатське селище Горбки, угорське місто Кунсаллаш), художній простір повісті «Скрипка – його молодість» від-

криває перед читачем нові географічні виміри: міста Березне, Рахів, Мукачево, селища Стриговця, Розтока-Пастіль. У повісті, як і в трилогії, згадано цілу низку історичних та конкретних осіб. Такий прийом дає змогу митцю правдиво відтворити історичні реалії доби та існування в ній реальної людини.

Висновки і перспективи. Отже, повісті засвідчують еволюцію образного мислення прозаїка. Дійсно, М. Томчаній не належить до того типу митців, які, не створивши жодного графоманського тексту, відразу вибухають літературними шедеврами. Саме тому, очевидним є те, що, наприклад, «Наша сім'я» не входить до кращих здобутків у царині повістевого епосу. Загалом її можна вважати розвідкою в жанрі повісті, де автор лише пробує власні сили, експериментує, шукає нові теми та образи. Слушною також є думка М. Наєнка про те, що й у повістях «Терезка» (1957) та «Вітчим» (1962) прозаїк захряс у суто побутовому матеріалі життя, а намагання підтягнути його до рівня узагальнень виявилися невиразними й малопродуктивними. Певну роль ці повісті відіграли хіба що для опанування деяких секретів творення більших прозових жанрів. Їх можна розглядати як своєрідну підготовчу роботу до головного твору М. Томчанія – роману «Жменяки» (1964)» [4]. І справді, хоч письменник і зачіпає у творах низку гострих морально-етичних питань (проблему сімейної зради, стосунки вітчима й пасинка, алкоголізм тощо), однак лише поверхово, щоправда, залишаючи при цьому відкритим фінал – простір для різноманітних читацьких інтерпретацій. Повість «Скрипка – його молодість» (1968) із творчого погляду найсильніша з-поміж інших. Пейзажі Верховини, характери персонажів, легенди та повір'я ідейно розкривають одну з провідних думок твору: національну ідентичність верховинців у часи жорстокої окупації краю. Це зумовлено насамперед тим, що вона була написана вже після роману «Жменяки», у час найвищого мистецького піднесення автора. **Подальша перспектива дослідження** полягає у глибшому вивченні образної системи повістей М. Томчанія, зокрема в контексті художньої антропонімії.

Список літератури:

1. Балега Ю. Художні відкриття чи правда факту? / Юрій Балега. – Ужгород : Карпати, 1969. – С. 67, 157–159, 164–168.
2. Жукова В. В. Жанрові модифікації української повісті 1950 – 1960-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / В. В. Жукова. – К., 2011. – 20 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
4. Наєнко М. Михайло Томчаній (1914 – 1975) / М. Наєнко // Історія української літератури XX століття : у 2-х кн.; [за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1998. – Кн. 2 : друга половина XX ст. – С. 309–311.
5. Поп В. Творчість Михайла Томчанія : літературно-критичний нарис / Василь Поп. – Ужгород : Патент, 1997. – 160 с.
6. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підруч. для студ. вищ. навч. закл. з гуманіт. спец. філологія, журналістика, літературна творчість / Анатолій Ткаченко. – 2 вид., випр. і доп. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.
7. Томчаній М. Наша сім'я / М. Томчаній. – Ужгород : Кн. – журн. вид-во, 1953. – 176 с.
8. Томчаній М. Жменяки : трилогія. Повість / Передм. і приміт. В. С. Попа. – К. : Дніпро, 1989. – 680 с.
9. Томчаній М. Після ночі : оповідання / упоряд. та прим. В. С. Попа ; худож.-оформл. М. М. Томчаній. – Ужгород : Карпати, 1989. – 301 с.

Бродюк Ю.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВЕСТЕЙ МИХАИЛА ТОМЧАНИЯ

Аннотация
В статье раскрыты сюжетно-композиционные особенности повестей «Наша семья» (1953), «Терезка» (1957), «Отчим» (1962), «Скрипка – его молодость» (1965) М. Томчания. В процессе анализа художественных произведений обнаружено поступательный характер художественного мышления – от схематического изображения новой действительности в Закарпатье («Наша семья») к философскому размышлению над жизнью талантливого музыканта в сложных условиях военного времени («Скрипка – его молодость»). Выяснено, что повести М. Томчания являются своеобразным связующим звеном между малой и большой прозой писателя и свидетельствуют о генезе творческого становления. Указанные произведения иллюстрируют попытки художника обрабатывать широкий жизненный материал, раскрывать человеческую судьбу, взаимоотношения героя с окружающим миром более существенно, глубже, чем, к примеру, в рассказе или новелле. На примере повестей прослежена эволюция художественного мышления писателя от канонов соцреализма к внимательному анализу внутренней сущности индивида.
Ключевые слова: повесть, М. Томчаний, соцреализм, кордоцентризм, антропоним.

Brodyuk Y.M.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

PLOT AND COMPOSITE PECULIARITIES OF MYKHAILO TOMCHANIY STORIES

Summary
The article reveals plot-compositional features of novels «Our Family» (1953), «Terezka» (1957), «Stepfather» (1962), «The violin – his youth» (1965) by M. Tomchaniy. In the process of analysis of novel epic of the writer revealed progressive nature of creative thinking of the artist – from schematic image of the new reality in Transcarpathia («Our Family») to philosophical reflection on the life of a talented musician in the difficult circumstances of war («The violin – his youth»). It was found that novels of M. Tomchaniy facing as a kind of link between small and great prose of the writer and witness the creative genesis of formation. The mentioned works illustrate the artists' attempts to handle larger material of life, reveal human destiny, character relationships with the outside world, more significantly deeper than, for example, in a story or novel. On the example of novel layer of self-motion writer traced canons of socialist realism to careful correct interpreting of the inner nature of the individual.
Keywords: story, M. Tomchaniy, socialist realism, cordocentrism, anthroponym.

УДК 821.161.2:82-31

ТОПОС МІСТА ТА ЙОГО ІДЕЙНЕ НАПОВНЕННЯ У РОМАНІ «І БАЧИВ Я...» ЗОСИМА ДОНЧУКА

Вешелені О.М.
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

У статті розглянуто особливості функціонування топосу міста в романі «І бачив я...» Зосима Дончука. Головним мотивом зображення міського життя стає антиколоніальний дискурс письменника. При аналізі також дано пояснення біблійній символіці і співвіднесеності твору з іншими художніми текстами ХХ ст. Через бінарну опозицію «місто/село» розглянуто механізми трансформування й колонізації людини в СРСР. Автор робить висновок про спрямованість такої колонізації на викорінення традиційної духовної парадигми українців.
Ключові слова: топос міста, урбанізм, антиколоніальний дискурс, Зосим Дончук, українська еміграційна література.

Постановка проблеми. Функціонування міського топосу в художній літературі – чи не одна з найширше обговорюваних проблем сучасного літературознавства. Дослідників цікавить не лише часопросторовий вимір урбанізму, але й ідейне наповнення цього топосу, зокрема в аспекті антиколоніального дискурсу. Під цим кутом зору місто (а особливо мегаполіс чи то навіть метрополія) може сприйматися як простір вибудовування імперіалістичного простору, покликаного підкорити колонії не тільки територіально, але й культурно [4, с. 138]. У цьому ключі важливим сегментом української літературної спадщини постає проза української еміграції міжвоєнної та повоєнної доби, відбиваючи несфальшований, позбавлений цензурного та ідеологічного тиску погляд на взаємопроникання урбанного й рустикального (а почасти – імперіалізму й колоніалізму) на тлі совєтського проекту «реформування людини».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студії проблем урбанізму в літературі нині надзвичайно поширені, серед них наявні і монографії (зокрема, В. Фоменко [5]) Спроби дослідити урбаністичні мотиви саме еміграційної літератури наразі представлені поодинокими розвідками О. Пресіч [3], автора цієї статті [1] та інших науковців. Важливим є подальше системне вивчення особливостей урбаністичних проблем еміграційної літератури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед великого числа письменників-емігрантів залишається чимало невідомих авторів, спадщина яких – за різного рівня мистецької вартості – слугує важливим доповненням у цілісній картині «двоколійного процесу» української літератури у ХХ столітті. Таким письменником є і Зосим Дончук, автор 15 книг романів і новелістики, котрий у 1950–1970-х роках мав значну читацьку аудиторію і критичну рецепцію в еміграції. На сьогодні його ім'я в Україні практично не згадується, широкому загалу доступна лише частина його творів у електронному вигляді. Важливо наголосити, що в творах З. Дончука особливо помітну роль відіграє антиколоніальна проблематика, втілена, серед іншого, в опозиційному представленні міста й села перших десятиліть совєтського тоталітарного режиму.

Мета статті. Проаналізувати антиколоніальні риси міського топосу Києва у романі «І бачив я...» З. Дончука крізь призму образної системи.

© Вешелені О.М., 2016

Виклад основного матеріалу. Для того, аби підкреслити сутність совєтського режиму міжвоєнної доби, З. Дончук вибудовує роман «І бачив я...» за мотивами Об'явлення, надаючи йому рис апокаліптичності. Важливе смислове навантаження має зачин роману, своєрідний пролог, у якому головний герой Грицько Дубчак вперше постає перед читачем в ідилічній сільській місцевості. Значною мірою пафос початкових описів покликаний створити прообраз ідеальної держави, пов'язаної з простором свободи й певним чином деформованим уявленням про рушійність суспільно-індустріального прогресу. Найбільше надій герой покладає на нововстановлену совєтську владу, з якою пов'язує відродження України як найвищої цінності за прототипом біблійного раю. Однак на перших порах цей ідеал більше пов'язаний із простором типового українського села, і лише згодом заміщується партійною схемою комуністичного раю: «Хіба треба шукати другого раю на землі?» [2, с. 11]. Вочевидь, НЕПівське суспільство вбачається авторові своєрідним фальшивим раєм, покликаним загарбати душі людей та привернути їх до нового, диявольського ладу.

Наплив сентиментальних почуттів, доповнених згадкою про кохану дівчину Надю, раптово перериває буря, що знаменує собою зміну зовнішнього й внутрішнього хронотопів. Герой у бурі помічає щось схоже на птаха з перебитим крилом: ним виявляється вирвана з Біблії сторінка Апокаліпсису. Те, що герой не знає походження цього тексту, недивно, адже Об'явлення Івана Богослова не читається у православних проповідях, читання ж цілісного тексту Біблії не було головним джерелом релігійного знання українців на початку ХХ ст. Крім цього, дається взнаки початок атеїстичної пропаганди, покликаної викорінити зі свідомості українця релігійну сакральність.

Фрагменти Об'явлення, які Грицько читає на шматку паперу, оповідають про звіра з сімома головами та десятьма рогами (йдеться про Сатану). У романі «Прірва» цього ж автора схожий епізод відбувається з намаганням божевільного Касьяна розтлумачити число диявола, викладене сірниками, як анаграму імені «ЛЕНІН». (тут дається взнаки традиційне трактування юродивих як просвітлених людей). Вочевидь, в образі Звіра вбачається тоталітарний тиран, але у фіналі «І бачив я...» сам герой вказує на те, що це не стільки постать, скільки великодержавницька ідея шовіністів, покликана знищити праведну ідею національного буття. Таким чином, Українська Держава через біблійні образи постулюється як найвище Благо, подібно до того, як встановлення власної Церкви невід'ємно пов'язувалося з ідеєю державності в українській бароковій літературі.

Зачин роману у своїй схемі нагадує відомий сюжет «Міста» В. Підмогильного, адже герой так само їде до Києва «по науку». Щоправда, спершу читач бачить Грицька Дубчака у рідному селі, де він переходить до усвідомлення великих змін свого життя: «Прощай! – гукнув знову Грицько повними грудьми, забувши, що він уже не пастух, не юнак перегукуватися з природою, як бувало, а парубок, студент КІНО – Київського Інституту Народньої Освіти» [2, с. 5]. Ідея, яка керує героєм – «зрушити Малоросію з просвітянщини й вивести її на чисті води передової европейської держави з потужною індустрією та високою культурою» [2, с. 6]. Вочевидь, таке майбутнє потребує модернізації, джерелом якого може бути тільки місто. Однак автор намагається зафіксувати село як уособлення минулих здобутків, аби не зруйнувати ідилічності аграрного космосу: «Хіба треба шукати другого раю на землі? П'ять тисяч мешканців значиться в його селі. [...] Село самовистачальне. Дві школи, початкова й середня. Свій млин та три вітряки до помочі. Драч, олійня, шеретівка, дві кузні, стельмашня» [2, с. 11]. Оскільки село знаходиться неподалік від Умані, його жителі звикли і до інших просторів та ритмів життя, але це неспівмірно з тим, що чекає їх у мегаполісі. Передусім Київ, хоч на початку роману ще й не має статусу столиці СРСР, постає в уяві героя як духовний центр України і верхня сходинка особистого росту: «Київ! Прекрасний український Київ! Величава столиця київських князів! Джерело невмирущої української культури, що живила Москву й Петербург! А тепер ось у це вогнище науки доля відчинила двері бідному синові селянина здобути освіту» [2, с. 21]. Автор намагатиметься показати в романі те, що освіта й культура, яку дає місто героєві, не загартовує його від продажності, заперечення власної ідентичності та долучення до аморфної «совєтської маси».

Головний перелом у цінностях героя відбувається на тлі відходу від замилування селом, уособленого дівчиною Надею, та бездумним піддаванням привабливості міських привілеїв, втілених у комсомолці Дорі. Проблему втраченого раю та його здобуття автор розвиває у ключі роздвоєної ідентичності героя. На рівні біблійної системи образів герой балансує між Месією та Антихристом, а його відхід від свого коріння повторює схему кореляції Месії з Великою Церквою (носієм ідеї державності) та Антихриста з Великою Розпусницею (носієм ідеї кар'єризму та гедонізму) [6, с. 211]. У цьому ключі образ Дори з самого початку набуває рис спокусниці, котра не є звичайною авантюристкою, а здійснює цілком продуманий план захоплення українця і використання його моральних та фізичних сил в цілях встановлення тоталітарної системи – своєрідного Вавилону. Як і в Апокаліпсисі, цей процес прикривається наміром побудови щасливого суспільства, підміною образу нового Єрусалиму.

Перше повернення Грицька в село окреслює відмежування від колишнього статичного життєвого простору, який поступово починає занепадати: «Усе було так, як залишив Грицько. Ті самі хліви, та сама огорожа, той самий віз. Тільки все це постарілось, похилилось, зносилось. Тільки садок буйно розрісся» [2, с. 87]. Ця поїздка нагадує героєві і про недавні ідеали: «Надя! Прекрасна Надя! Дівчина, що виросла серед чеснот, без фальші, підступу й обману. Дівчина, яку судила йому сама доля, а він, занурившись у науку, забув про неї» [2, с. 93]. Останній лист, в якому Надя намагається закликати Грицька повернутися до колишнього себе, містить роздуми над романом «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича, головний герой якого ще в перші пореволюційні

роки відмовляється від національного коріння на користь амбіціям більшовицького кар'єризму.

Образний ряд Надя-Дора дещо корелюється з персонажами В. Підмогильного (у якого дівчина з рисами традиційності також носить ім'я Надійка), однак Грицько Дубчак не вивищується над своєю міською патронесою, як це робить Степан Радченко. Дора Заболотна, маючи впливового батька і демонструючи поведінку «прогресивної комуністки», спокушає героя в серйозних масштабах: протягує в комсомол, а згодом і в партію, оплачує для нього дефіцитні товари в універмазі, а згодом пропонує одружитися задля побудови нової сім'ї в дусі нового совєтського ладу. При цьому сам Грицько сліпо піддається цим привілеям, сприймаючи Дору як ключ до майбутнього успіху: «Тепер кінець, відступу не може бути. Дора всесильна. Дора напевно злобна й мстива. Але Дора направду здібна, розумна, повна енергії, хитра й гарна» [2, с. 93]. Важливим етапом вливання в новий соціум стає відвідання Грицьком будинку свого майбутнього тестя, яке він здійснює у «новісінькій білій сорочці, темно-синьому коверкотовому костюмі, з хусточкою у лівій бічній кишені», тобто натягає на себе маску міщанина. Вступивши в будинок, герой опиняється в новому світі, де і сам він набуває нових рис: «Будинок був просторий одноповерховий, розділений коридором на дві половини. У кінці коридору, крізь скляні двері, виднівся великий парк. Праворуч і ліворуч блистіли нікелем клямки на широких і високих дверях. Грицько глянув у високе люстро біля дверей і не впізнав себе. Це був красунь, європейського стилю джентлмен, в якого легко залюблюються на балях дівчата» [2, с. 95]. До героя приходить усвідомлення, що він іде шляхом «втрати себе», і цей шлях автор розгортає упродовж роману, акцентуючи на тому, що еволюція Дубчака йде типовим шляхом змалоросійщення. Сантименти героя щодо українського села як джерела духовності стають формальними, і на практиці герой аж ніяк не здатний подолати «неукраїнськість» українського міста.

Для того, щоб проникнути в усі сфери життя людини, влада заохочує вироблення нової системи ритуалів, котрі повинні замінити старі «буржуазні» звичаї. Як справжнє дитя модерного часу, Дора закликає Грицька одружитися без лишніх церемоній, роблячи акцент на громадському значенні цієї події: «Жодного весілля! Ніяких музиків! Без міщанських урочистостей, без дешевого патосу з галасом, без шумливої серенади й порожньої тріскотні навколо нашого величавого акту, що зветься одруженням. [...] Поїдемо із свідками до ЗАГСУ'у, ствердимо своє кохання власноручними підписами, як цього вимагають закони, повернемось до батькового мешкання, і в колі наших надійних і потрібних у житті товаришів повечеряємо» [2, с. 107]. На цій святковій вечері секретар облпарткому Маслов не опускає нагоди наголосити на суті подружнього життя в СРСР: «Не міщанська любов творить підставу родинного щастя, а ідейність та непохитність віри в комунізм» [2, с. 115]. Перші етапи життя новонароджених також підпадають під нові порядки, що яскраво підкреслює і масова заміна традиційних хрестин на типово совєтські «зорини».

Яскравим штрихом у зіткненні з реальністю міста стає розчарування в Дорі, котра вже встигла втратити свою цноту до одруження: «Його доля була знівечена, кохання опльоване й щастя украдене. Те найсвятіше, найдорожчий дівочий скарб, який він сподівався мати від своєї нареченої, був загублений. Дівочу честь, святе-святих було потоптано, знеславлено, опоганено. Йому залишили лушпайки» [2, с. 122]. Сварка у перший же ранок подружнього життя увиразнює те, що «хуторянські традиції» «просвітянського села» (як про це висловлюється Дора) виявляються смішними для людини, котра «виховалась у цивілізованому місті»: «То може я мусіла б позбавити себе приємности випити склянку зельтерської води чи не їсти хліба, а почекати, аж ти мене нагодуєш?» [2, с. 123]. Авторська позиція тяжіє до того, аби виправдати консерватизм Грицька (адже зельтерська вода і «статева нестримність» – прояви різного ґатунку), однак в реальності метання героя між консерватизмом і намаганням бути людиною прогресу, його численні вибухи перетворюють його в пішака, у якого відсутнє цілісне бачення себе та світу. З'ясовується, що Дора віддалася без будь-яких емоцій партійному діячеві Маслову, що одразу ж виправдовує для Грицька цей вчинок: «Маслов – бог, цар і кат. Від нього залежить доля не тільки Дори в Обкомі партії як інспектора пропаганди, а й праця Давида Соломоновича як директора торговельної бази» [2, с. 125].

Наближення Грицька Дубчака до кола міського «істеблішменту» після одруження жвавішає, адже за протекцією тестя його призначають директором хлібокомбінату. Водночас через арешт батька у справі підкуркульництва Грицько після мук і вагань під тиском дружини публічно зрікається його. Відбувається це саме в той час, коли «ненаситна жадоба хліба відчувається скрізь» – совєтська влада розпочинає стратегію голодного мору українського селянства. Жителі міста довгий час відгороджуються від реальності геноциду, немовби відвертаючи погляд від страждальців, котрі прибувають у пошуках їжі, доступної тільки в закритих розподільниках, «Торгсінах» та виробничих їдальнях. Сам Грицько мовчки голосує і віддає розпорядження щодо скорочення випічки хліба, і оговтується лиш тоді, коли зустрічає під брамою заводу своїх молодших братів.

З. Дончук неодноразово підкреслює, що поняття «українське місто» не існує взагалі – «російське робітництво заповнило всі виробні, а московська інтелігенція всі установи». Будь-які намагання українця змінити обличчя й дух міста приречені або на швидку асиміляцію, або на фізичне винищення. А в цей час українське селянство і топос українського села з усіма його емблематичними атрибутами гине: «Моторошно й тихо. Здавалось, загинув цілий світ і зникло все життя. Не співають дівчата-в'язальниці, ідучи з поля, не гомонять радісно косарі, повертаючись додому, не скриплять навантажені снопами вози, не іржуть на пасовиську випасені коні. [...] Немає українського села! Вишневі садки давно пішли на паливо. На хатах розшиті стріхи поїла худоба, а потім і сама загинула. Криниці завалені, тини пола-

мані, ставки повисихали, дороги позаростали бур'янами й будяками» [2, с. 188].

Київ з його атмосферою й темпоритмом стає Грицькові ближчим за полишене село, і навіть у хвилини розпачу та самотерзань місто «витрушує щем із наболілої душі». Після повернення з фронтів німецько-совєтської війни і десятиріччного заслання герой дивиться вцілілим оком на покалічений, але відбудований Київ як на залишок «свого рідного міста», яке годі пізнати. При цьому він усвідомлює, що здатність села до внутрішньої консервації та збереження вікових традицій виявляється набагато міцнішою навіть попри значно більший досвід травми й занепаду.

Висновки і перспективи. Роман «І бачив я...» Зосима Дончука репрезентує цілісний погляд на долю українського селянина, котрий під впливом міського простору перших десятиліть СРСР трансформується в людину совєтської системи. Головну дилему героя увиразнено через жіночі образи вірної коханої і спокусниці, до того ж остання є втіленням нової моралі суспільства, просякнутої пристосуванством та підпорядкуванням себе партійним інтересам. Київ першої половини XX ст. для героя стає містом ілюзорного росту і великих поневірянь на тлі голоду і війни. Така модель переходу в міста увиразнює думку про колонізаторську сутність совєтських метрополій, котрі разом з історичною величчю навіюють персонажам імперську ідеологію. Подальший зіставний аналіз еміграційних та підсовєтських творів на тему протистояння міського й сільського простору дасть змогу об'ємніше розкрити еволюцію урбанізму в українській літературі.

Список літератури:

1. Вешелені О. Опозиція «місто/село» в романі «Прірва» Зосима Дончука / О.М. Вешелені // Вісник Луганського національного університету імені Т. Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 22(2). – С. 172-178.
2. Дончук З. І бачив я... / Зосим Дончук. – Філадельфія : [Б.в.], 1967. – 423 с.
3. Пресіч О. Концепт «місто» й бінарна опозиція «місто/село» в українсько-канадській прозі першої «хвилі» імміграції / О.В. Пресіч // Наукові праці : наук.-метод. журнал. Т. 193. Вип. 181. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 97-100.
4. Саїд Е. Культура й імперіялізм / Едвард Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
5. Фоменко В. Місто і література: українська візія. – Луганськ : Знання, 2007. – 312 с.
6. Фрай Н. Великий код: Біблія і література / Нортроп Фрай. – Львів : Літопис, 2010. – 361 с.

Вешелени А.Н.
Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского

ТОПОС ГОРОДА И ЕГО ИДЕЙНОЕ НАПОЛНЕНИЕ В РОМАНЕ «И УВИДЕЛ Я...» ЗОСИМА ДОНЧУКА

Аннотация
В статье рассмотрены особенности функционирования топоса города в романе «И увидел я...» Зосима Дончука. Главным мотивом изображения городской жизни становится антиколониальный дискурс писателя. При анализе также дано объяснение библейской символике и соотнесенности произведения с другими художественными текстами XX в. Через бинарную оппозицию «город/село» рассмотрены механизмы трансформации и колонизации человека в СССР. Автор делает вывод о направленности такой колонизации на искоренение традиционной духовной парадигмы украинцев.
Ключевые слова: топос города, урбанизм, антиколониальный дискурс, Зосим Дончук, украинская эмиграционная литература.

Wesselenyi O.M.
Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia

THE TOPOS OF CITY AND ITS IDEOLOGICAL CONTENT IN THE NOVEL «AND I SAW...» BY ZOSYM DONCHUK

Summary
The article deals with the topos of the city in the novel And I saw... by Zosym Donchuk. The writer's anti-colonial discourse becomes the main motive of urban life. The analysis also gives an explanation of the biblical symbolism and the correlation with other texts of the 20th century. The binary opposition of «city/village» shows the mechanisms of human transformation and colonization in the USSR. The author concludes that such colonization focuses on eradication of the traditional Ukrainian spiritual paradigm.
Keywords: topos of city, urbanism, anti-colonial discourse, Zosym Donchuk, Ukrainian migration literature.

УДК 81'373.43:811.111

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ В АНГЛІЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Громовенко В.В.
Міжнародний гуманітарний університет

У статті досліджено шляхи оновлення мови політичного дискурсу та особливості словотворення неологізмів в сучасному англійському політичному дискурсі. На фактичному матеріалі текстів інтерв'ю політичних діячів в англійських електронних виданнях проаналізовано неологізми. Представлено та охарактеризовано можливі способи словотвору політичних неологізмів. Виявлено найбільш продуктивні способи адаптації нової лексики. Визначено, що у сучасній англійській мові загальною тенденцією творення неологізмів політичного дискурсу є скорочення.

Ключові слова: неологізми, політичний дискурс, словотвір, афіксація (суфіксація, префіксація), словоскладання, скорочення (усічення, абревіація, телескопія), конверсія.

Постановка проблеми. Лексика в силу своєї мобільності швидко реагує на найменші зміни, що відбуваються в житті людей, вона перетворюється, відображаючи новітні досягнення в усіх сферах людської діяльності. Ніколи лексичний склад не оновлювався так швидко, як в епоху інформаційних технологій, коли влада мови є основним інструментом маніпуляції свідомістю мас.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перетворення, що відбуваються в області політики, відмова дотримуватися незмінних стереотипів призводять до появи великої кількості неологізмів в американському політичному дискурсі. Неологізми в англійській мові присвячено вивченню таких мовознавців: І.В. Арнольд [6], Р.А. Будагов [1], Ю.А. Зацний [5], L. Bauer [7] та багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на зростаючий інтерес вітчизняних та зарубіжних лінгвістів до функціонування англійської мови у політичній сфері, власне неологізми XXI ст. в американських засобах масової інформації (далі – ЗМІ) не були предметом комплексного дослідження. Не викликає сумніву той факт, що проблема оновлення лексичного складу мови завжди буде актуальною, тому що процеси старіння і виникнення нових слів вічні. Актуальність роботи обумовлена необхідністю заповнити лакуну щодо словотворення неологізмів в XXI ст. в англійській мові.

Метою нашого дослідження є встановлення способів творення неологізмів сучасного політичного дискурсу, яке доповнює і уточнює дані про словотворчу систему англійської мови.

Об'єктом дослідження є неологізми англійського політичного дискурсу.

Предмет дослідження – способи творення неологізмів.

Матеріал дослідження становлять 300 неологізмів, відібрані методом суцільної вибірки із політичних оглядів американських ЗМІ («*The Washington Post*», «*Daily News*», «*The New York Times*» за 2014-2015 рр.).

Виклад основного матеріалу. Створення нових слів здійснюється, в першу чергу, потребою суспільства у вираженні нових понять, що постійно виникають у результаті розвитку науки, техніки, культури, суспільних відносин і т.п. [1]. Постійно зростаюча кількість нових слів та необхідність їх детального опису зумовили створення особливої галузі лексикології – неології – науки про неологізми [2].

Особливо багато політичних неологізмів з'являється в американському політичному дискурсі під час передвиборчої кампанії. Неологізми відображають не тільки прагнення політиків здобути підтримку певних соціальних верств виборців, а й ставлення виборців до політиків.

Актуалізація політичних неологізмів відбувається завдяки їх багаторазового повторення в промовах політиків та в ЗМІ. Вдалі політичні неологізми можуть увійти не лише в культуру однієї країни, але в культуру країн всього світу, перетворившись в інтернаціоналізми.

Неологізми-інтернаціоналізми утворюються шляхом з'єднання афіксів і кореневих морфем грецької та латинської мов, наприклад: *industry* (*from Latin "industria"*), *agony* (*from Late Latin and Greek "agonia"*), *constitution* (*from Latin "constitutio"*). Існує тверде переконання, яке ніхто не може оскаржити протягом тисячоліть, що класичні мови при найменуванні предметів і явищ відображають їх сутність більш точно, ніж сучасні.

Цією думкою не нехтують і творці сучасних політичних неологізмів. Незважаючи на те, що їх авторство іноді буває складно встановити, ясно, що класичні мови продовжують жити в сучасних мовах у вигляді окремих елементів, точно висловлюючи і відбиваючи сутність, тобто «природу речей» сучасного поняття.

Творення нових лексичних одиниць відбувається за певними словотворчим моделям, історично сформованим в даній мові. Неологізми останніх років в англомовних ЗМІ зі сфери політичного дискурсу, а саме з політичних оглядів американських ЗМІ, дали великий матеріал для дослідження їх словотворчих особливостей. Важливо, що в ході аналізу різних словотворчих моделей, стало можливим виділити найбільш продуктивні способи і основні тенденції словотвору неологізмів.

За результатами дослідження встановлено, що творення неологізмів політичного дискурсу відбувається за допомогою чотирьох способів словотворення (див. табл. 1).

© Громовенко В.В., 2016

Таблиця 1

Словотворення неологізмів політичного дискурсу

№	Способи словотворення	Частотність
1.	Афіксація	22%
1.1.	Суфіксація	13%
1.2.	Префіксація	9%
2.	Осново- / словоскладання	12%
3.	Скорочення	61%
3.1.	Усічення	25%
3.2.	Абревіація	15%
3.4.	Злиття (телескопія)	21%
4.	Конверсія	5%
Разом		100%

За результатами дослідження перше місце за продуктивністю посідає **скорочення**, яке становить **61%** від загальної кількості досліджуваних одиниць (див. Табл. 1). До скорочення відносимо **усічення основ (25%)**, наприклад: *corp ← corporation*; **злиття (телескопію) (21%),** наприклад: *Amerasian ← American + Asian*; **абревіацію (15%)**, наприклад: *PM ← Prime-Minister*.

З-поміж скорочення **усічення** є найпоширенішим способом словотворення політичних неологізмів за рахунок скорочення запозичених суфіксів:

member → memb;
liberation→ lib;
demonstration → demo;
politician → pol;

Однією з основних особливостей словотворення розглянутих неологізмів є наявність телескопних номінацій. **Телескопія** – це такий спосіб словотвору, при якому нове слово виникає шляхом злиття повної основи одного вихідного слова з усіченою основою іншого або з злиття двох усічених основ вихідних слів. Наприклад:

European + bureaucrat → Eurocrat;
information + mania → informania;
private + utopia → privatopia;
sheep + people → sheeple;
slow + inflation → slowflation.

Отримані дані свідчать про тенденцію до продуктивності творення неологізмів-телескопізмів у сучасній англійській мові, що корелює з результатами дослідження Ю.А. Зацного: за останні десятиріччя значно виріс відсоток неологізмів-телескопізмів до 20% порівняно із 9% у минулому сторіччі [5].

Серед скорочень важливе місце посідають **абревіатури** (див. Табл. 1). Найчастіше абревіації позначають терміни, назви груп і організацій та утворюються за початковими літерами:

***B**usiness **C**ommunication **C**entres → BCCs;*
***A**nti-**I**raqi **F**orces → AIF;*
***p**ost-**f**eminist **w**oman → PFW;*
*the countries of Brazil, **R**ussia, **I**ndia and **C**hina viewed as a group of emerging economies with large potential markets → BRIC.*

Абревіація характеризується тим, що скорочене слово не є єдиним словесним позначенням відповідного поняття, а живе в мові поряд з повним словом, від якого воно утворилось: *PM ← **P**rime-**M**inister*. Таким чином, абревіація – це скорочення лінгвістичних одиниць, в результаті якого ціле заміщується частиною, що репрезентує все ціле [4, с. 225].

Друге місце за продуктивністю посідає **афіксація,** що становить **22%** від загальної кількості досліджуваних одиниць (див. Табл. 1). До афіксації відносимо **суфіксальний спосіб (13%)**, наприклад: *Bush + -ism → Bushism*; **префіксальний спосіб (9%)**, наприклад: *non- + union → non-union*.

При творенні неологізмів у політичному дискурсі за допомогою суфіксів виявлено випадки використання питомих англійських суфіксів. Наприклад, англосаксонський суфікс -ship вживається для створення абстрактних іменників зі значенням стану, положення: *leadership, friendship, lordship*. Суфікс -ship у поєднанні з морфемою -man створює абстрактні іменники зі значенням якості, ознаки: *brinkmanship, craftsmanship, showmanship, statesmanship*. Також слід вказати на англосаксонський суфікс -dom зі значенням стану, що в політичному дискурсі почав вживатися для створення нових слів: *bogdom, officialdom*.

З-поміж питомих англійських суфіксів виявлено суфікси -philia та -phobia, які раніше були окремими лексемами. Грецьке слово philia, що означає *"affection, fondness"*, перейшло в розряд англійської суфікса. Неологізм, створений шляхом зрощення даного суфікса з кореневою основою знаходить позитивне забарвлення, відображаючи сприятливе ставлення до означеного понятя: *Obamaphilia, Palinphilia*.

Те ж саме можна сказати про грецьке слово phobia, що означає *"fear, horror, aversion"*: такі неологізми утворюються шляхом зрощення власного імені із суфіксом -phobia: *Barackophobia, Obamaphobia, Palinphobia, Clintonphobia*.

Творення неологізмів у політичному дискурсі відбувається за допомогою суфіксів, які увійшли в англійську мову з грецької через латину: -ism, -fy, -ize, -ian. Наприклад:

Bush + – ism → Bushism;
Eurocentric + -ism → Eurocentrism;
collaboration + -ism → collaborationism;
an incentive + -fy → to incentify;
the history + -ize → to historize;
a dollar + -ize → to dollarize;
the US + -ian → USian.

Префіксальний спосіб творення неологізмів політичного дискурсу представлений такими префіксами: over-, under-, micro-. Наприклад:

over- + voting → overvoting;
under- + decided → underdecided;
micro- + nation → micronation.

За останній час у виданнях ЗМІ з'явилась велика кількість слів із префіксом -non: *non-access to nuclear weapons, non-affiliated union, non-content, non-union, non-unionist, non-belligerent country*.

Словоскладання посідає третє місце за продуктивністю та складає 12% від загальної кількості досліджуваних одиниць (див. табл. 1).

Словоскладання є традиційним способом створення політичних неологізмів, які можуть бути:

а) двокомпонентними, що утворюються за моделлю **N + N** (де N – іменник):

soccer (N) + *mom* (N) → *soccer mom;*
hokey (N) + *mom* (N) → *hokey mom;*

soccer (N) + *dad* (N) → *soccer dad;*

conviction (N) + *politics* (N) → *conviction politics;*

cordon (N) + *sanitaire* (N) → *cordon sanitaire;*

monetary (N) + *hegemony* (N) → *monetary hegemony;*

remix (N) + *culture* (N) → *remix culture;*

permission (N) + *culture* (N) → *permission culture;*

world (N) + *opinion* (N) → *world opinion;*

victim (N) + *disarmament* (N) → *victim disarmament;*

або за моделлю **A + N** (де N − іменник, A − прикметник):

moral (A) + *clarity* (N) → *moral clarity;*

perpetual (A) + *war* (N) → *perpetual war;*

statistical (A) + *murder* (N) → *statistical murder;*

strategic (A) + *reset* (N) → *strategic reset;*

б) трикомпонентними, що утворюються за моделлю **N + N + N**: *Checkbook diplomacy* → *Check* (N) + *book* (N) + *diplomacy* (N), *Homeland security* → *Home* (N) + *land* (N) + *security* (N).

При творенні політичних неологізмів за допомогою словоскладання має місце:

- усічення основ, наприклад:

Obama + *confidant* → *Obamacons;*

democrat + *publican* → *Demopublican;*

biology + *politics* → *biopolitics;*

petrol + *dollar* → *petrodollar;*

Europe + *realism*→ *Eurorealism;*

Europe + *centric* → *Eurocentric;*

theocratic + *conservatism* → *theoconservatism.*

- усічення запозичених з латинської мови префіксів та суфіксів, наприклад:

one + *conversation* → *oneversation;*

compliment + *insult* → *complinsult;*

У словотворенні політичного дискурсу **конверсія (5%)** виступає непродуктивним способом творення (див. табл. 1). У роботі конверсія розуміється як спосіб творення слів без використання спеціальних словотвірних афіксів, наприклад: *to hit* (V) → *a hit* (N), де дієслово *to hit* (V) переходить в іменник *a hit* (N) без словотвірних елементів.

Конверсія притаманна багатьом мовам, але в англійській мові вона має особливо широке розповсюдження. Згідно отриманих даних політичні неологізми утворюються за такими моделями: **N → V, V → N** (де N − іменник, V − дієслово):

a dollar (N) → *to dollar* (V);

brain (N) → *to brain* (V);

speech (N) → *to speech* (V);

summit (N) → *to summit* (V);

to print (V) → *a print* (N);

to cut (V) → *a cut* (N).

Висновки і пропозиції. Дослідження творення неологізмів політичного дискурсу виявило наявність таких способів словотворення: афіксація (суфіксація і префіксація), основоскладання, скорочення (телескопія, усічення, абревіація) та конверсія (див. табл. 1). Найбільш продуктивним способом творення політичних неологізмів є **скорочення**, яке становить **61%** від загальної кількості досліджуваних одиниць (див. табл. 1). Друге місце за продуктивністю посідає афіксація (22%), третє − словоскладання (12%). Непродуктивним способом творення неологізмів політичного дискурсу є конверсія (5%) (див. табл. 1).

Таким чином, у сучасній англійській мові загальною тенденцією творення неологізмів політичного дискурсу є скорочення, що пов'язано з економією мовних зусиль.

Перспективу наших подальших наукових розвідок становить зіставний аналіз творення політичних неологізмів в англійській і українській мовах.

Список літератури:

1. Будагов Р.А. Что такое развитие и совершенствование языка / Р.А. Будагов. − М.: Наука, 1977. − 264 с.
2. Влияние социальных факторов на функционирование языка /[отв. редактор Ю.Д. Дешериев]. − М.: Наука, 1988. − 198 с.
3. Сидоров А.С. К вопросу об аббревиации в английской научно-технической литературе / А.С. Сидоров // Вестник Киевского университета. − 1979. − Вып. 13. − С. 49-51.
4. Ткачик О.В. Номінативні процеси в англомовному політичному дискурсі (скорочення, усічення, злиття, реверсія, конверсія). [Електронний ресурс] / О.В. Ткачик. − Режим доступу: http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id81/
5. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови: [монографія] / Ю.А. Зацний. − Запоріжжя: Запорізький державний університет, 1998. − 431 с.
6. Arnold I. V. The Engish Word : [monography] / I. V. Arnold. − М.: Высшая школа, 1986. − 296 с.
7. Bauer L. English Word-Formation: [monography] / L. Bauer. − Cambridge: Cambridge University Press, 1996. − 296 p.

Громовенко В.В.
Международный гуманитарный университет

ОСОБЕННОСТИ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
В статье исследованы пути обновления языка политического дискурса и особенности словообразования неологизмов в современном английском политическом дискурсе. На фактическом материале текстов интервью политических деятелей в английских электронных изданиях проанализированы неологизмы. Представляются и характеризуются возможные способы словообразования политических неологизмов.

Выделяются наиболее продуктивные способы адаптации новой лексики. В современном английском языке общей тенденцией образования неологизмов политического дискурса является сокращение.
Ключевые слова: неологизмы, политический дискурс, словообразование, аффиксация (суффиксация, префиксация), словосложение, сокращение (усечение, аббревиация, телескопия), конверсия.

Hromovenko V.V.
International Humanitarian University

THE PECULIARITIES OF NEOLOGISMS' WORD-FORMATION PROCESS IN THE ENGLISH POLITICAL DISCOURSE

Summary
The article examines the peculiarities of neologisms' word-formation process in the modern English political discourse. By facts of the text material of politicians' interviews in English electronic media neologisms are analyzed. Possible word formation ways of political neologisms are presented and characterized. The most productive ways of adapting new vocabulary are outlined. It is defined that in modern English the general trend of the word-formation process of political neologisms is reduction.
Keywords: neologisms, political discourse, word-formation, affixation (suffixes, prefixes), compounding, reduction (stem shortening, abbreviation, telescoping), conversion.

УДК 821.581 + 82-14

МОТИВИ ПОДОРОЖЕЙ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ КИТАЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Зайченко С.А.
Університет Анкари, Анкара, Туреччина

Статтю присвячено вивченню першопричин становлення соціально-історичного явища подорожі в середньовічному Китаї і еволюції цього явища через аналіз його змістовних модифікацій у площині поетично-культурного мистецтва. Об'єктом дослідження є термін «подорож» (旅行) як багатоаспектне явище в житті середньовічного Китаю, відображене в поезії. Предмет дослідження: вивчення терміну «подорож» у двох його основоположних аспектах: подорож у ментальному («подорож духа» – 旅 行 的 心) та у реальному аспекті («подорож тіла» – 旅 行 的 身). В даній роботі проаналізовано зв'язки зазначеного терміну з основними чинниками буття: соціальними, політичними, економічними, культурними. Для доведення значущості соціально-історичного явища подорожі в творчості середньовічного поета наведено поетичні приклади відповідно до перелічених мотивів подорожей в осмисленні багатьох літераторів.
Ключові слова: подорож, Піднебесна, поезія, чиновник, еліта, відлюдництво.

Вступ. Китайська літературна думка крізь призму світосприйняття сучасної людини із західною ментальністю постає з очевидним відтінком дуалізму. Візитною карткою неосяжної культурної скарбниці Піднебесної є її новаторський підтекст. Саме завдяки яскравій оригінальності ідей і непідробній вишуканості палітри почуттів ми сьогодні можемо говорити про чільну позицію літератури Китаю на безмежній ниві культурних надбань світового мистецтва.

Постановка проблеми. Поетична спадщина середньовічного Китаю презентує увазі прихильників надзвичайну багатогранність тематики, обумовленої високим рівнем духовно-культурного розвитку. Отже, тема дослідження постає як невід'ємна складова фундаментального культурно-історичного процесу. Актуальність дослідження обумовлена, з одного боку, недостатньою вивченістю літературного, зокрема поетичного, явища «подорож» в його метафізичному аспекті («подорож духа» – 旅 行 的 心), а також дефіцитом загальнодоступних авторитетних і вартих довіри джерел щодо причин його виникнення на китайському ґрунті. З іншого боку – необхідністю висвітлення питання мотивів подорожей в середньовічній китайській поезії одночасно на теоретичній і практичній основах тому, що вищезазначений аспект поняття «подорож» на сьогоднішній день не досить масово представлений в прикладних наукових дослідженнях навіть попри те, що мотив мандрів і дороги в світовому художньому дискурсі багаторазово ставав об'єктом уваги літературознавців. Об'єктом нашого дослідження є термін «подорож» (旅行) як багатоаспектне явище в житті середньовічного Китаю, відображене в поезії. Предмет дослідження: вивчення терміну «подорож» у ментальному аспекті («подорож духа» – 旅 行 的 心), а також аналіз його зв'язків із соціальними, політичними, економічними та культурними чинниками буття. З огляду на важкопереборність мовного бар'єру, широту діапазону досліджуваної інформації, відсутність достатньої зацікавленості в практичній реалізації теоретичних поло-

© Зайченко С.А., 2016

жень даного дослідження, неправильний підхід до розуміння специфічної китайської культури, дана тема потребує подальшого детального аналізу і систематичного вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Інтерес до китайської системи культурних цінностей значно зріс у другій половині 19 ст., що зумовлено кризою проєвропейського світосприйняття і бажанням відновити втрачену гармонію людини і світу. Так, наприклад, Микола Гумільов [19, 171], тонкий лірик, видатний російський поет срібного століття, подібно до Ван Вея, Тао Юань-міна, Лі Бо ключовим у своїй творчості вбачав образ шляху як тривалої подорожі особистості аж до моменту її просвітлення, пізнання нею істини. Поет неодноразово звертається до мотивів подорожей, поневірянь душі (яка втратила духовну цілісність) у безмежних просторах всесвіту. Автор загальновідомих рядків: «И вот мне приснилось, что сердце мое не болит, Оно колокольчик фарфоровый в желтом Китае...» М.Гумільов постає не як послідовник модної на той час тенденції стилізаторства у східному дусі, а як один із фундаторів процесу консолідації культурного досвіду двох сторонніх цивілізацій, діалогу естетичних свідомостей Заходу і Сходу. Найбільш вагомі наукові дослідження таких вчених-синологів, як Лісевич І.С. – «Китайська пейзажна лірика» [10] та «Літературна думка Китаю на межі давнини і середньовіччя» [11]; Ейдлін Л.Е. – «Китайська класична поезія» [4]; Кравцова М.Е. – «Різьблений дракон: Поезія епохи Шести династій» [18]; Гітович А.І. – «Лі Бо. Обрана Лірика» [9]; Малявін В.В. – «Імперія вчених (Загибель стародавньої імперії)» [13]; «Китайська цивілізація» [14]; Алексєєв В.М. – «Сталість Шляху (поезія епохи Тан)» [17], розкривають ключові моменти обраної теми. Але з огляду на невичерпну широту і загадкову оригінальність простору даного дослідження ментальний аспект концепту «подорож» ще досі залишається в тіні аспекту фізичного. Серед останніх досліджень найбільш нестандартний підхід пропонують: Мясніков Л.А. «Шлях, подорожній, мандрівка, мандрівник: Символи і зміст подорожі в китайській та російській культурах» [15], яка акцентує увагу саме на мотиві подорожі по небесному шляху-Дао з огляду на основні принципи конфуціанської доктрини та Лю Цзюань «Концепт «подорож» в китайській та російській лінгвокультурах», де зазначене явище розглядаються в контексті сучасного мовознавства і компаративістики [12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В контексті даної теми, перш за все, необхідним є висвітлення змісту поняття «мотив», яке слугує точкою відліку на шляху до розкриття проблематики дослідження. Це поняття тлумачиться як внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії. Мотивами можуть виступати інтереси, ідеали, ціннісні орієнтації, переконання, світогляд. В ментальному аспекті маємо на увазі подорож, наближену до сфери розумового, світосприйняття, осмислення людиною реальної дійсності. Ключовим поняттям є «шлях як життєвий цикл». Слова відомої поетеси Лі Цінчжао зображують швидкоплинний образ «шляху життя» у конфлікті з вічним і нескінченним світовим простором: «Коли сонце у присмерках, Шлях, як і перше, далекий». Відомий венеціанський мандрівник Марко Поло [5, с. 352] зазначає, що «шляхи в Піднебесній простираються в трьох напрямках: від Пекла до Небесного царства, це шлях душі; від південних джунглів до північних степів і це шлях тіла; і по звивистій стежині часу, яка сягає двох нескінченних просторів – минулого і майбутнього. Ніде нема істинної границі Імперії». Важливо і те, що тема подорожі в своїй багатогранності передбачає наявність неоднозначних і дискусійних питань як взаємовплив духовної і матеріальної сфери в поезії та парадоксальність соціального стану ши – «мандрівної верстви населення».

Мета статті полягає у вивченні першопричин становлення соціально-історичного явища подорожі в середньовічному Китаї; і еволюції цього явища через аналіз його змістовних модифікацій у площині поетично- культурного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з епохи Давнини, в Китаї сформувалася доволі розвинута ієрархічна структура суспільства, провідне місце в якій займала аристократична еліта, зокрема стан чиновників, або так званої «чиновницької інтелігенції», який отримав назву – ши (仕), освіченої інтелектуальної еліти, яка забезпечила собі просування кар'єрними сходами завдяки системі державних екзаменів. В фокусі дослідження – подорож вглиб свого «Я»; подорож як буяння фантазії, відхід від земного, спосіб досягнення духовного спокою. Приведемо слова середньовічного китайського філософа, який обстоює ідею подорожі ментальної [13, с. 452]: «І ось я в мріях мандрую усім світом, кидаю оком на землю і небо... При такому житті можу злетіти до Небесної ріки і перетнути всі видимі-невидимі кордони...Навіщо мені прагнути входити-виходити через двері царів-імператорів?» Високоморальні ідеали Конфуція на межі двох епох потопали в атмосфері брехні, корупції, свавілля, лицемірства, байдужості і жадібності бюрократів, разом з тим викриваючи їх численні пороки, які вони намагалися прикрити вірністю конфуціанському вченню. Відвертий цинізм найяскравіше позначився на політичному житті країни, що викликало побурення серед місцевої еліти, «вчених мужів». Вони вважались квінтесенцією китайської культури. Особливо це стосувалось тих, чия індивідуальність не була придушена путами офіційного конформізму. Історичним підґрунтям виступає відчуженість чиновників від бюрократичного апарату, для яких політичне життя асоціюється з образом «золотої клітки». Поет Бо Цзюй-і зазначає, що: «Ніколи не чув я, Щоб птах, який сидів у клітці, Після довгоочікуваного звільнення, Забажав повернутись назад».

Важливим фактором було зародження індивідуалізму і свободи особистості [8, с. 149]. Виникає дилема людини як жертви конфлікту шляхетного мужа і аморального світу. Крім того, дилема служіння державі і усамітнення зародилася ще в давньокитайському трактаті «Лунь Юй» [13, с. 39]. Поети споконвіку вважали взірцем для наслідування давніх мудреців, які вважали, що лише поза суспільного впливу можна зберегти повноту душі, пізнати мудрість. Доля людини – бути короткочасним гостем в цьому світі, де нічого не належить йому, що супроводжувалися мотивами

поневірянь вдалині від рідної домівки. Згідно перекладу одного з цих віршів відомим вченим-синологом Л. З. Ейдліном [4, с. 105]: «Людина живе між небом та землею так хитко, ніби вона – мандрівник, і в далекій дорозі». Безпритульний мандрівник знаходить тимчасовий притулок у величезному домі Всесвіту. Людина – вічний, невпинний мандрівник на своєму життєвому шляху, а отже – і в постійному пошуку істини, сенсу життя – своєї подорожі. Рядки поезії Ван Вея зайвий раз підтверджують це: «А подорожній крокує, мандрівнику нема спочинку». Мотив людини, яка залишилася сам на сам зі всесвітом пронизує всю середньовічну поезію.

Мотив відчуженості має яскраво виражені релігійні корні. З огляду на вищезазначені тенденції в оточенні «ши» поширюється особливий стиль життя «вітру і течії» (风 流 – фен лю) [1, с. 37], який відзначався демонстративною відчуженістю від політичних справ і буденних клопотів, підкресленою байдужістю до розкоші і почестей. Набуває значної популярності ідея відлюдництва. Фен лю сформувався під прапором таких кардинальних змін в ідеології, як витиснення конфуціанства доктринами даосизму і буддизму. За словами В. Малявіна [14, с. 307]: «У синкретичній свідомості ши конфуціанська тема «піднесеної волі» знаходила для себе метафізичну основу в даоській темі «мандрівок безкраїми просторами». Даосизм нехтував привілеями світського життя і загальноприйнятими нормами, стверджуючи, що істину можна віднайти, лише усамітнившись серед високих гір та диких лісів, серед безсмертних, які пізнали секрети довголіття і пізнали Дао (道). Думки про тлінність буття пробуджували в кругах еліти прагнення скинути пута і знайти заспокоєння на лоні природи. Вважається, що даосизм збагатився ідеєю самітництва завдяки вченню Будди. Такий яскравий поет середньовіччя як Ван Вей був завзятим прихильником буддизму. Важливий внесок у розвиток поетичної думки внесли «Сім мудрих з бамбукового гаю», куди входили відомі поети Жуань Цзи і Цзи Кан. Саме вони стали основоположниками «поетичного професіоналізму», і саме вони, посвячені печаттю духа боротьби, навіть ціною власного добробуту, викривали явища політичного цинізму і насилля, шукаючи притулку в своєму бамбуковому гаю під прапором даоського вчення. Важливо розуміти, що саме «крилатість душі» вченого мужа, пошуки свободи з метою самореалізації і самоствердження були вирішальними для цілої плеяди тогочасних самітників.

Поряд з цим існувала ще концепція «великого відлюдництва», яка не передбачала даоського усамітнення серед гір і вод. Чиновник, який вміє внутрішньо відволіктись від користолюбства, жадібності і марнославства перебуває у великому відлюдництві. Мотив самітництва між гір та лісів замінюється самітництвом при дворі, де людина «похована» серед людей. В політичному розумінні самітництво передбачало відмову від чиновницької служби, що ні в якому разі не заперечувало моральної відповідальності, а саме по собі являло собою героїчний виклик владі. Один родоначальників всіх поетів-відлюдників Тао Юань-мін у своїй подорожі до ідеальної країни («Персикова криниця») першим пропагує ідею соціально-політичної утопії, де панує рівноправність і справедливість. Пізніше образ персикової криниці стане загальноприйнятим. Алексєєв [17, с. 127] влучно відмітив, що Тао Юань-мін відіграв в китайській поезії роль Пушкіна. Мотив пошуку істини і справедливості є в поезії Цюй Юань і Цао Чжи. Поет втрачає свободу в реальному житті, в нього залишається тільки свобода думки і фантазії. Неусвідомлена жага свободи як протест проти зла і насилля в суспільстві – ось мотив подорожей у сфери недосяжного і безмежного у віршах Цао Чжи.

Соціальним ґрунтом усамітнення була тенденція до автономії, ізольованості місцевої громади. З того часу самітництво стає символом всього істинного, непідробного, у протидію фальшивому і суєтному. Але необхідно відмітити широту трактування відлюдницьких ідей. Наприклад, в поезії Тао Юань-міна самітництво – відмова від чиновницької кар'єри і життя серед природи, в єднанні з якою поет бачить істинне щастя. Винятковість цього майстра слова в тому, що, слугуючи прекрасному вдалині від нав'язаних суспільством догматів, він залишився непричетним до ворожих змагань даосів, конфуціанців, а тим більше – буддистів, і першим звільнив поезію від придворних зв'язків і надокучливих суспільно-релігійних обов'язків. Отже, заклики даоських ідеологів на практиці зовсім не означали повного розриву з людським суспільством. Людина, згідно китайській традиції, – органічна складова природи, в якій криється гармонія, невимушеність. Людина і природа – непорушна єдність, про що свідчать слова поета Лі Бо [16, с. 5]: «Я на гори дивлюся – І не набридає мені, Горам теж на мене дивитися не набридає». Так формується пейзажна лірика, або «поезія гір і вод» (山水诗). Людське життя – нетривке, воно викликає в пам'яті незмінні образи вічного мандрівника на безкраїх просторах, якого невпинно гнітить думка про швидкоплинність часу. Особливу увагу звернемо на те, що вихід людини на лоно природи також бачиться як подорож, мандрівка, про що свідчать назви творів пейзажної лірики: Се Лін-юнь [6, с. 87] і його «Піднявся на самотню скелю-острів посеред потоку». Коли поет згадує білі роси, які зранку стануть інеєм, він вкладає в ці слова ідею швидкоплинності життя, якій протиставляється вічність природи. Поезія «гір і вод» вчить пізнавати шлях істини, віднаходити умиротворення бентежного духу. Отже, звернення поетами середньовічної епохи до пейзажної лірики – не просто данина моді. І в цьому нас переконують біографічні свідчення багатьох яскравих поетів, які на певному етапі свого життя поривали зв'язки між кар'єрою чиновника і присвячували себе мандрівкам у незнайоме, пошукам істинного шляху. При цьому такий етап позначав момент настання зрілості, готовності до «подорожі духа». Однак, найчастіше в житті поетів мотиви служби і «поринання» у світ гір та вод постійно змінювали одне одного. Так, для Ван Вея заміська оселя коло підніжжя гори стала Персиковою криницею, оазисом в пустелі. Найточнішим підсумком різних мотивацій подорожей будуть слова китайського історика – Фань Е [14, с. 232]: «Деякі ставали відлюдниками, щоб

втілити свої високі ідеали. Деякі уникали світу, щоб зберегти цілісність свого шляху. Деякі жили самітниками, щоб пізнати спокій. Одні відкидали бруд цього світу, щоб зміцнити піднесені почуття, інші відмежовувались від усього земного, щоб укріпитися в щирості, справжності». Незважаючи на властиву цим поетам мрійливість і схильність до ідеалізації навколишньої дійсності, більшість із них розуміла утопічність і нездійсненність своїх поривань, неможливість і даремність спроб перевиховати світ. З цим пов'язано виникнення мотиву туги і смутку. Лі Бо з ноткою суму в голосі пише: «Хотілося б неможливого. Летіти до океану і помріяти біля берегів його... Пестую тривожну стихію і ще глибше відлунює сумом моє серце. Ах, піду я, піду! Залишатися серед людей більше нема сил». Лі Бо [9] постає перед нами як той, хто живе серед неба і землі, перебуває з безсмертними серед хмар. Йому знайомі такі труднощі, які жодна людина собі уявити не може, йому потрібні не тихі місцини, а бурхливі річки, стрімкі верховіття, летючі водоспади. І сам він рівний їм на своєму вічному шляху мандрівника.

Чи завжди інтелектуальна еліта першою кидала виклик суспільству? Що стало передумовою мандрівок і поневірянь багатьох освічених мужів? Головні герої середньовічної поезії: талановитий майстер, ображений в своїх кращих почуттях, поет-вигнанець, безпритульний мандрівник. І нерідко поет на власному досвіді відчуває гіркоту вигнання, сум розлуки і несправедливість. Шлях людини мистецтва в добу політичної нестабільності виявляється особливо важким. По-перше, революція під даосистським прапором призвела до помітних змін у становищі еліти. Після придушення повстання «Жовтих пов'язок», військовий клас, який раніше викликав до себе ледве не зневагу, стрімко і несподівано для всіх вийшов на передній план. В результаті, елітарний стан прийняв роль своєрідного «почесного полоненого» військової диктатури [11, с. 71]. З погляду на таку глибоку системну кризу держави, ши, маючи і без того доволі хиткі соціальні обриси, тепер взагалі потрапляли в хитке становище. З одного боку, необхідно прямувати власною стежкою, і, втіливши своє небесне призначення, зберегти цілісність своєї душі, що лягло в основу самітницьких настроїв. Як підсумок – традиція ши ставила вимогу здобути визнання саме через внутрішній, духовний подвиг. Ось чому культура ши часто постає як відірвана від реальності.

Отже, аристократична еліта, озброєна високими моральними принципами і сповнена пафосом внутрішньої стійкості, стояла далеко осторонь військового авторитаризму, який, в свою чергу, з острахом ставився до могутнього авторитету справжніх мужів. Взаємна підозрілість змушувала обидві сторони певною мірою йти на поступки. Військовий клас мав на меті використати високий соціальний статус ши для інтеграції суспільства і налагодження в ньому порядку. Численні війни і смута розкидали освічену аристократичну еліту по різних куточках країни. Це примусило її шукати притулку у таборі військового вчення. Так, справжні мужі поділилися на тих, хто активно співпрацював зі станом військових і тих, хто обстоював ідею внутрішнього самітництва, про яких казали: «Білий журавель серед хмар. Такого не спіймати перепелиними тенетами» [10, с. 266]. Нерідко замість посади чиновника вони проголошували себе представниками низьких професій, разом з тим демонструючи відразу від пилу і бруду світу.

Взагалі, мілітаризація життя ранньосередньовічного Китаю слугує потужним каталізатором переоцінки життєвих цінностей освіченої еліти. Жахи війн, голоду, розрухи, постійні набіги кочових племен на півночі, двірські перевороти і беззаконня вичерпали кредит довіри в колах ши до державної влади. Ті, хто був вимушений нести тягар чиновницьких посад, навіть не намагалися приховати його непосильну вагу. Для прикладу візьмемо Вань Фу, який не хотів догоджати світським нормам, і тому не зміг зробити кар'єру. Тож, що залишалося шляхетним мужам, як не ступити на шлях безпритульного мандрівника, вічного вигнанця? Центральним образом стає образ ши, який все життя зазнавав поразок і ніде не знаходив собі місця. Лейтмотиви мандрівника-вигнанця знаходять своє відображення у поемі Цюй Юаня «Скорбота вигнанця», де замальовується доля ідеального ши, яким знехтував світ». Літератори дома Цао, або «Сім цзянаньських мужів», які в добу смути опинились в самому вирі подій, писали вірші, перейняті співчуттям до злиднів народу. Поети сміливо торкалися наболілих питань про скрути походів, поневіряння втікачів і сиріт, закликали до припинення міжусобних війн. Аналізуючи особливості вищезазначеної інформації, окреслюється тенденція – синтез різних мотивів, перегукування першого і другого аспектів терміну «подорож». Соціально-політична відчуженість ши в епоху смути віддзеркалює в поезії мотив смутку і болю тих, хто втратив зв'язок з рідним домом і не має надії повернутися. Відмітимо ще одну важливу історичну тенденцію, яка превалює в 3-4 ст. на півночі – переміщення осередків цивілізації до «лісової глушини» [18, с. 124]. Порожніють міста, розорені мешканці втікають на пошуки засобів існування.

На підставі цих фактів слід особливо виділити епоху Тан – одну з найяскравіших за всю історію всього середньовічного Китаю, завдяки якій життя культурної еліти ши перейшло на якісно нову стадію розвитку. Релігійна толерантність сприяла розвитку вільнодумства, розширення поглядів тогочасної еліти. З'явилася розвинута система державних екзаменів і привілеїв. Цілі покоління вчених мужів долали тисячі лі шляху, щоб випробувати свою вдачу і домогтися визнання громади. Більшість поетів епохи Тан жили на чужині, що стало найвиразнішою плямою скорботи на палітрі почуттів вигнанця. Причина в тому, що в разі успішного складання іспитів поет неодмінно мав прямувати до чужого краю на службу. Подорожі країною спіткали поета і в разі зміни місця служби (кожні 3 роки). І навіть якщо поет зазнавав поразки на самім початку підйому кар'єрними сходами, він все одно вирушав у мандри нескінченними просторами країни шукати свого призначення. Таких представників еліти ши іменували ши, які не зустріли долі. Особливо важко переживало цю дилему старе покоління ши, відірване від рідного краю і запалене пафосом чиновницької служби, тому що нерідко довгі роки життя на чужині назавжди зачиняли перед

ними двері рідного дому. Сповнені суму за рідною оселею, ши мусили охороняти чиновницькі регалії, в процесі чого стикалися з людськими негодами, замислюючись над несправедливістю навколишнього буття. Але несправедливість дійсності по відношенню до стану ши цим не обмежувалась. Починаючи з епохи Хань, чиновники нерідко потерпали від несправедливості влади [14, с. 209]: «Буває, що вчинки ганебні, але справджується шлях, або дотримуєшся принципів, але справедливість втрачається». З огляду на повне безладдя в країні, часто ті з чиновників, хто служив чесно, підпадали під немилість, їх ще називали опалими чиновниками. Найчастіше причиною опали були їх критичні оцінки політичної ситуації в країні заради відновлення справедливості. Опалі чиновники вимушені були з ганьбою залишати посаду і йти у довічне вигнання, або засилались на службу імператором до самих околиць держави. Суму політичного вигнанця не було меж, єдиним заспокоєнням для них ставала думка про давніх мудреців, які так само жили в бідності і злиднях, вдовольняючись з малого. Поети часто ставали невинними об'єктами двірських змов, маріонетками в руках жорстокості євнухів, тимчасових фаворитів імператора. Згадаємо цитату Цао Чжи, чий поетичний талант сформувався в епіцентрі військових подій Імперії [7, с. 110]: «Он рукавом, Потрепанным и длинным, Прикрыл глаза, Вздыхая, как во сне: "Я был ученым, В Северной стране. В Юэ и в У Я стал простолюдином. Я долго шел, Но не закончен путь». Влучним доповненням буде підкреслити тісний взаємозв'язок лейтмотиву мандрів-поневірянь і мотиву розлуки, проводів і сподівань скорої зустрічі.

Висновки і перспективи. У даній роботі розкрито тему подорожей, яка досить актуальною з огляду на соціально-культурні аспекти буття, тому що в ній віддзеркалюються особливості світосприйняття західною та східною ментальністю. Для більш глибокого висвітлення теми проаналізовано зміст поняття «мотив», яке тлумачиться як внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії. З'ясовано, що ця тема має багатоаспектний характер. Розгляд явища подорожі в ментальному аспекті дозволяє дослідити таку завжди актуальну для людини проблематику як подорож вглиб своєї душі, протистояння добра і зла, пошуку істини, справедливості, просвітлення та вічного життя. Реальний аспект відображає розгляд подорожі як пересування у просторі не стільки з метою відкриття нових горизонтів, скільки у пошуках духовних ідеалів і цінностей. В результаті виявлено ідейну спорідненість двох аспектів терміну «подорож», а іноді навіть неможливість диференціації мотивів за двома аспектами. Однак, доведено, що ментальний аспект подорожі охоплює значно ширший простір дослідження, ніж природний, що зумовлено прогресивністю культурної традиції епохи Середньовіччя в Китаї. Важливо також відмітити, що дослідження мотивів подорожей в середньовічній китайській поезії поступово набирає популярність на хвилі інтересу до поезії сучасного Китаю, адже будь-який твір сучасної літератури – це завжди відображення колективної свідомості етносу.

Список літератури:

1. Бежин Л. Е. Под знаком «Ветра и потока» / Л. Е. Бежин. – М.: Наука, 1982. – 221 с.
2. Васильев Л. С. Культы, религии, традиции в Китае / Л. С. Васильев – М.: Восточная литература РАН, 2001. – 184 с.
3. Дальнее эхо: Антология китайской лирики (VII-IX вв.) / В пер. Ю. К. Щуцкого. – СПб.: Наука, 2000. – С. 7–22.
4. Китайская классическая поэзия в пер. Л. Эйдлина / Вступ. ст. и примеч. Л. Эйдлина. – М.: Художественная литература, 1975. – 205 с.
5. Китайская литература 3 -17 вв. // Энциклопедия для детей. Том 15. Всемирная литература. Ч.1. / под ред. М. Д. Аксенова. – М.: Аванта+, 2002. – С. 348–365.
6. Китайская пейзажная лирика 3 – 14 вв. / Общ. ред. В. И. Семанов; сост. Л. Е. Бежин; вступ. ст. Л. С. Лисевича. – М.: Изд-во Московского университета, 1984. – 260 с.
7. Китайская поэзия : Сборник / Пер. Л. Черкасского; Отв. ред. Н. Т. Федоренко. – М.: Наука, 1982. – 350 с.
8. Кобзев А. И. О философско-символическом смысле образов природы в китайской поэзии / А. И. Кобзев // Проблема человека в традиционных китайских учениях. – М.: Наука, 1983. – С. 140–152.
9. Ли Бо. Избранная Лирика. Перевод с кит. А. И. Гитовича / Отв. ред. Г. Ярославцев; Пер. с древнекит. А. А. Ахматовой, Л. Е. Бежина. – М.: Гос. изд-во Художественной Литературы, 1957.
10. Лисевич И. С. Китайская пейзажная лирика / И. С. Лисевич – М.: Муравей (Восток-Запад), 2008. – 281 с.
11. Лисевич И. С. Литературная мысль Китая на рубеже древности и ср. веков / И. С. Лисевич. – М.: Наука, 1979. – 281 с.
12. Лю Цзюань. «Концепт «путешествие» в русской и китайской лингвокультурах»: дис. на соискание уч.степени канд. филол. наук: 10.02.20/ Цзюань Лю. – Волгоград, 2009. – 170 с.
13. Малявин В. В. Империя ученых (Гибель древней империи), 2е изд., исправл. и дополн / В. В. Малявин. – М.: Европа, 2007. – 378 с.
14. Малявин В. В. Китайская цивилизация / В. В. Малявин. – М.: Астрель, 2001. – 367 с.
15. Мясникова Л. А. Путь, путник, странствие, странник: символы и смыслы путешествия в китайской и русской культурах / Л. А. Мясникова // Дискурс травелога. Сборник статей / Авт.-сост.: О.Ф. Русакова. – Екатеринбург, ИМС – Издательский дом «Дискурс-Пи», 2008. –184 с.
16. Первомайський Л. С. Обрані переклади Л.С. Первомайського з російської і світової классики / Л. С. Первомайський // під ред. С. О. Голованівського. – К.: Дніпро, 1986. – 502 с.
17. Постоянство Пути (поэзия эпохи Тан) / в пер. с кит. В. М. Алексеева. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2003. – 85 с.
18. Резной дракон: Поэзия эпохи Шести династий (III–VI вв.) / В переводах М. Е. Кравцовой. – Спб.: Петербургское Востоковедение, 2004. – 320с.
19. Слободнюк С. Л. Элементы восточной духовности в поэзии Н. С. Гумилева / С. Л. Слободнюк // Гумилев Н. С. Исследования. Материалы. Библиография. – СПб.: Наука, 1994. – С. 164–183 с.

Зайченко С.А.
Университет Анкары, Анкара, Турция

МОТИВЫ ПУТЕШЕСТВИЙ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ КИТАЙСКОЙ ПОЭЗИИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию первопричин становления социально-исторического явления путешествия в средневековом Китае и эволюции этого явления путем анализа его смысловых модификаций в плоскости поэтического искусства. Объектом исследования является термин «путешествие» (旅行) как многоаспектное явление в жизни средневекового Китая, отраженное в поэзии. Предмет исследования: изучение термина «путешествие» в двух его основополагающих аспектах: путешествие в ментальном («путешествие духа» – 旅 行 的 心) и в реальном аспекте («путешествие тела» – 旅 行 的 身). В данной роботе проанализированы отношения указанного термина с основными факторами бытия: социальными, политическими, экономическими, культурными. Для доказательства значимости социально-исторического явления путешествия в творчестве средневекового поэта приведены поэтические примеры соответственно с перечисленными мотивами путешествий в осмыслении многих литераторов.
Ключевые слова: путешествие, Поднебесная, поэзия, чиновник, элита, отшельничество.

Zaichenko S.A.
Ankara University, Ankara, Turkey

THE JOURNEY MOTIF IN ANCIENT CHINESE POETRY

Summary
This article deals with discovering the peculiarities of the concept of journey in the works of ancient Chinese poets via an integrated interdisciplinary approach. Two aspects of this concept are being analyzed: physical pilgrimage ("journey of flesh" – 旅 行 的 身) and spiritual journey ("journey of soul" – 旅 行 的 心). In order for the phenomenon of journey to be comprehensively investigated, it is being put in socio-political and historical context. Poetic examples accompanied by the remarks of outstanding philologists and sinologists serve to prove the importance of this socio-historical phenomenon in the works of ancient poets. Results of research constitute a theoretical and practical basis for the multiple-lens approach towards the journey motif in ancient poetry in China.
Keywords: journey, spiritual, physical, poetry, China, official, elite, reclusion, loneliness.

УДК 811.161.2'373.45

УКРАЇНІЗАЦІЯ ІНШОМОВНИХ ТЕРМІНІВ

Заремба І.Д.
Фінансово-економічний коледж
Буковинського державного фінансово-економічного університету
Сивак Л.М.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті проаналізовано склад української термінології, щодо її походження. З'ясовано склад запозичень та визначено специфіку функціонування типів іншомовної лексики. Розглянуто проблему функціонування іншомовних лексичних запозичень в українському мовному середовищі. Визначено доцільність використання запозичених лексем у сучасній українській мові. З'ясовано причини появи значної кількості запозичень у термінологічній лексиці.
Ключові слова: лексика, термін, термінологія, запозичення, українізація, іншомовні терміни.

Постановка проблеми. З аналізу проблеми українізації іншомовних термінів випливає, що термінологія української мови включає в собі велику кількість слів-термінів іншомовного походження, значення яких не завжди співпадає в мові-джерелі та мові, яка їх запозичила. Проте, доведено, що наявність запозичених слів в міру є навіть корисним для розвитку кожної мови, однак не варто перенасичувати мову запозиченими термінами, бо це призведе до руйнації мови.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження питань доцільності використання лексичних запозичень у сучасній українській мові.

Аналіз останніх досліджень. Великий внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі відомі вчені, як Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, С. Семчинський, та інші. У їх працях розроблено основний термінологічний апарат теорії мовних контактів, запропоновано шляхи вивчення даної проблеми, сформульовано

© Заремба І.Д., Сивак Л.М., 2016

основні напрями дослідження міжмовної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській мові вживаються слова, засвоєні з інших мов. Вони вливалися до складу української мови з різних джерел. Це, зокрема, економічні, політичні та культурні взаємозв'язки українського народу з народами Заходу й Сходу, внаслідок чого українська мова перейняла значну кількість слів. Запозичуючи їх, підпорядкувала своїм законам фонетики і граматики, пристосувала до правил українського словотвору семантичних систем [див. 6, с. 40].

Сучасне суспільство не може існувати без мови – найважливішого засобу спілкування, засобу вираження думок та передачі досвіду сучасникам і нащадкам. Мова – наше національне багатство. Мова відображає довколишній і внутрішній світ людини, її життєвий досвід, узагальнює результати пізнання. Вона не тільки представляє дійсність, але й сприяє накопиченню знань та ідей. Тому сучасний стан будь-якої мови – це наслідок її довготривалої історії розвитку під впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників, які в реальній мовній дійсності тісно поєднуються.

Найпростішою зміною, залежною від зовнішніх факторів, є запозичення чужомовних лексичних одиниць.

З найдавніших часів носії різних мов спілкуються між собою: торгують, обмінюються культурними досягненнями, ведуть переговори. Внаслідок цього контактують різні мови, що призводить до запозичень. Завдяки цьому мова збагачується так само як і завдяки розвиткові багатозначності слів і постійному творенню нових лексем.

Запозичення – перехід слів з однієї мови в іншу внаслідок взаємодії цих мов [4, с. 225].

Запозичення – це засвоєння слів однієї мови іншою [8, с. 197].

Запозичення з різних мов відбувалося за різних часів. Багато запозичених слів стали настільки звичними для нас, що вже не відчувається їхнє чужомовне походження (панчохи, цукор, кавун), інші навіть не набули здатності змінюватися за законами української граматики (меню, тріо).

Співвідношення запозичених та корінних слів у різних мовах неоднакове. В українській мові запозичення становлять приблизно 10% її словникового складу, в англійській – майже 30%, в румунській – понад 40%, у японській – приблизно 70%. Мабуть, найбільш насичена іншомовними словами лексика корейської мови – їх тут майже 90%. Найменше запозичень в ісландській мові усього кілька десятків [див. 4, с. 225].

Деякі фахівці продовжують наполягати на тому, що інтенсивне запозичення призведе до втрати українцями своєї самобутності в мові. Проте, за підрахунками фахівців, кількість іншомовних слів у складі української лексики не перевищує 12 %, тобто твердження про засилля запозичених слів в українській мові є перебільшенням. Така частка запозичень не може становити загрози самобутності мови [див. 7, с. 15].

Джерелом поповнення лексики сучасної української мови, зокрема її ділового мовлення, є іншомовні слова. Одні з них, що давно вже засвоєні або означають назви загальновідомих явищ і предметів, увійшли до активної лексики. Від основ таких слів в українській мові творяться нові слова за допомогою різних словотворчих засобів. Інші запозичені слова, що означають назви понять і явищ, які не є загальновідомими і рідко вживаються в мові, мають виразні ознаки іншомовних. Наприклад: адажіо, мольберт, ландтаг, ландшафт і т. д.

Іншомовні слова в офіційно-діловому стилі повинні вживатися в тому разі, якщо немає відповідника в українській мові. До інтернаціоналізмів належать фінансові терміни, лексика бухгалтерського обліку, поштово-телеграфних зв'язків, діловодства, зовнішньої торгівлі. Наприклад: акцент, дебет, гриф, кредит, маркетинг, бандероль, біржа, тощо.

До складу української лексики входить багато слів, утворених за зразками морфологічної структури відповідних слів російської мови. Наприклад: укр. втілення – відповідно до рос. воплощение; укр. відродження – відповідно до рос. возрождение і т. д.

У словниковому складі української мови особливе місце посідають запозичення грецького походження – грецизми. Це назви рослин, тварин: кедр, мигдаль, мак, кит, крокодил, назви побутових предметів: парус, миска, ванна; поняття церковно-релігійні: вівтар, архангел, ангел, амвон, антихрист, ікона, келія, ієрей, ладан, демон, ідол, схима, літургія, келар, канон, монастир, піп; терміни науки, культури, мистецтва: апостроф, граматика, діафрагма, логіка, математика, філософія, кафедра, ідея, театр, музей, корал, бібліотека, комедія, хор, сцена, планета, магніт, іподром, гігант, ксерокс.

У сучасній українській мові багато слів французького походження (бульйон, бюро, пляж, кутюр'є), німецького (ранг, шнапс, ґрунт, ландшафт), англійського (леді, джем, футбол, спонсор, менеджер), голландського (гавань, яхта, краб, трос), італійського (піаніно, спагеті, мафія, мадонна), іспанського (корида, танго, фієста), польського (пані, ґудзик, мазурка, повидло) та ін. мов.

Визначити іншомовне слово можна за фонетико-граматичним оформленням та лексичним значенням. Скажімо, звук і літера ф не властиві для слов'янських мов, і всі слова в українській мові, що мають цей звук і, відповідно, літеру, за походженням є грецизмами та латинізмами: фізика, фігура, фокус, фея, факт тощо. Тюркізми характеризуються наявністю кількох звуків а: сарай, базар, баклажан, байрак, кабан, сазан, чабан, барабан.

Проте, найпродуктивнішим джерелом поповнення лексики української мови останнього двадцятиліття стало інтенсивне проникнення в систему української мови англіцизмів. Це міжнародне явище, викликане, насамперед, глобалізацією, супутником якої в більшості країн є дво- чи багатомовність. Воно позначається на словниковому складі мови, на її морфології та синтаксисі і частково – на звуковій системі. Мовна інтервенція здійснюється через такі середовища, як телебачення й радіо, преса, масова культура, Інтернет, інформаційне обслуговування споживчого ринку, зокрема рекламу. Глобалізаційні

впливи стають дедалі помітнішими в системі освіти. Цьому сприяє вивчення в середній та вищій школі інформатики та англійської мови, зростання ролі Інтернету в освіті. Набуває поширення система дистанційного навчання й тестування через Інтернет, що не знає міжнародних бар'єрів, крім мовного.

Сферами найширшого проникнення англіцизмів є молодіжний жаргон, ділове мовлення працівників іноземних представництв та українських фірм чи організацій, що підтримують з ними регулярні ділові контакти, політичний лексикон, науково-технічна термінологія, лексикон масової культури, модної індустрії, дизайну тощо.

Основними причинами масового притоку лексичних запозичень є:

1) потреба в найменуванні нового об'єкта, явища (маркетинг);

2) потреба в розмежуванні змістовно близьких, проте відмінних понять (паб, фаст-фуд, бар);

3) наявність в англійській мові розгалужених терміносистем, що активно впливають не тільки на професійне мовлення, але й на загальномовну практику. Слова браузер, гігабайт, інтерфейс і т.п., що недавно були відомі здебільшого фахівцям з комп'ютерної техніки, стали сьогодні звичною частиною молодіжного і навіть дитячого лексикону;

4) соціально-психологічні причини: сприйняття іншомовного слова як престижнішого: стронгмен «богатир», «силач», спікер «голова представницького органу влади, зокрема Верховної Ради України»;

5) дія принципу мовної економії, що виявляється в конкуренції стислих номінативних одиниць англійської мови із менш компактними слов'янськими назвами: юзер «користувач»; байк «велосипед, мотоцикл».

Переходячи в іншу мову, слово пристосовується до її закономірностей, входить у її лексичну систему.

За ступенем пристосування іншомовних слів до запозичуючої мови виокремлюють:

а) засвоєння – слова, що фонетично і граматично адаптувалися до запозичуючої мови, набули вигляду, притаманного корінним словам: гарбуз – із тюркських мов, нафта, школа – через польську і латинську з грецької мови;

б) власне запозичення – слова, у яких процес пристосування ще не завершився, які ще зберігають забарвлення іншомовності: невідмінювані слова кіно, метро, журі, какаду;

в) варваризми (грец. barbarismos – іноземний зворот) – слова з особливо виразним забарвленням іноземності, у яких адаптація щойно почалася чи взагалі ще не починалася (ноу-хау) [4, с. 227].

г) екзотизми – слова для позначення екзотичних, незвичайних реалій, для яких у мові немає назв: кімоно, аул, меджліс [8, с. 198].

Іноді значення запозичених слів може змінюватися. Наприклад, у давніх греків слово епіграф означало «напис на пам'ятнику», В українській мові – «цитата перед твором».

За шляхом запозичення розрізняють:

а) усне запозичення – здійснюється при безпосередньому контактуванні носіїв двох мов, тому запозичується лише звучання слова. Усними запозиченнями є грецизми корабель, лиман, огірок; тюркізми базар, кавун, гарбуз, казан;

б) писемне запозичення – здійснюється через літературу і тому може орієнтуватись не лише на звуки, а й на букви. Писемними запозиченнями є грецизми театр, гіпотенуза, гімнастика, олімпіада; латинізми календар, адвокат, лектор, аудиторія, студент, декан [4, с. 227].

За способом запозичення виокремлюють:

а) прямі запозичення – слова, які перейшли безпосередньо з однієї мови до іншої;

б) опосередковані запозичення – слова, які перейшли з однієї мови в іншу через посередництво іншої (інших) мов. Наприклад, слово алмаз запозичене з грецької через посередництво арабської і тюркських мов [4, с. 227].

Необхідно розуміти, що наявність іншомовних слів у мові є закономірним явищем, яке відображає зв'язки певного народу з іншими. Тому й сьогодні питання про вживання запозичень має вирішуватися з погляду потреби. Запозичення – закономірний шлях збагачення лексики будь-якої мови. Відкритість мови вважається ознакою її сили, а не слабкості. Саме тому культура української мови проголошує не викоренення іншомовних слів, а вимогу не зловживати ними. «Без іноземних слів у культурній мові не обійтись. Але варто вживати їх тільки тоді, коли вони справді доконче потрібні – і, це вже безумовно, у властивому їм значенні...» зазначав Максим Рильський. Питання про іншомовні слова має вирішуватися з погляду потреби. Якщо в українській мові немає для позначення поняття власного слова, то можна послуговуватися запозиченим. Якщо поняття може бути виражене українським словом, то саме йому має віддаватися перевага, а не його дублетові-запозиченню. Іншомовні слова не завдають шкоди українській мові, якщо вони не витісняють українську лексику, якщо мовці використовують їх доречно, тобто відповідно до їх значення і до конкретної ситуації мовлення.

Більшість мовознавців вважає, що від запозичених термінів не можна відмовитись, адже часто «запозичення приходить разом із новим поняттям чи винаходом і вкорінюється одночасно з ними (комп'ютер, дисплей, дискета, вінчестер)» [2, с. 44]. Запозичення виправдані і корисні тоді, коли їх не можна замінити словами рідної мови, і коли вони вже увійшли в її словниковий запас, а також такі, які мають лише неповні синоніми в певній мові і вносять у поняття, яке передають, особливий уточнювальний відтінок [3, с. 115].

Отже, можна виділити такі правила використання іншомовних термінів:

1. Старатись уникати іншомовного терміна, якщо є український відповідник. Наприклад: погоджувати (координувати); умова (конвенція); місцевий (локальний); переважати (домінувати).

2. Не вживати в одному тексті на позначення того самого поняття і власне український термін, й іншомовний відповідник. Необхідно зупинитись на одному із варіантів і лише його вживати в тексті даного документа.

3. Використовувати іншомовний термін правильно і точно, і лише в тому значенні, яке закріплене за словом у словниках.

Дійсно, потрібно акцентувати увагу на тому, що слова іншомовного походження не завдають шкоди українській мові, якщо мовці використовують їх доречно, тобто відповідно до їх зна-

чення і до конкретної ситуації мовлення. Тим більш сьогодні, коли більшість нових номінацій у мові має іншомовне походження, вживання запозичень є неминучим, однак має бути завжди доречним [1, с. 10].

Надмірне вживання іншомовних слів робить мову малозрозумілою, перетворює її на жаргон, руйнує її систему, розхитує усталені закони. Тому мова поступово очищає себе від непотрібних запозичень. Свідоме прагнення не допускати запозичень у мову й позбуватися їх називається пуризмом [8, с. 200].

Незважаючи на позитивну роль запозичень у термінології, доволі часто необдумане введення у склад нашої мови іншомовних термінів призводить не до збагачення, а до засмічення останньої. Запозичені слова варто вводити в українську термінологію лише за відсутності питомого відповідника, ретельно добираючи кожен термін [5, с. 43-44].

Висновки і пропозиції. Запозичення – це закономірний шлях збагачення лексики будь-якої мови, що свідчить про її відкритість, яка вважається ознакою її сили. Вони сприяють еволюції мови, переходу на нову сходинку її функціонування.

Запозичення іншомовної лексики відбувається у результаті розвитку політичних, економічних, культурних зв'язків між народами і є неминучим явищем для будь-якої мови. У процесі вживання іншомовна лексика засвоюється українською мовою, пристосовується до її фонетичних, граматичних, орфографічних законів.

Якщо є дві назви – українська й іншомовна, то перевагу слід надавати українській. Вона завжди зрозуміліша, милозвучніша, легше запам'ятовується.

Ставлення до іншомовних слів завжди обумовлене конкретними історичними обставинами. Небажаним є надмірне використання запозичень, а також намагання очистити мову від іншомовних слів. Суспільна практика людей, історичний розвиток мови відбирають із запозичених слів необхідні, відкидаючи зайві, тобто ті, які позначають поняття, що вже мають у мові цілком прийнятне вираження.

Українська термінологія вже упродовж двох століть привертає до себе увагу багатьох учених, фахівців, ентузіастів національного відродження. Адже українська мова стоїть як рівноправна серед інших мов, і є цілком придатною для творення наукового стилю. Інша справа, що через історичні обставини та політичні спекуляції вона не завжди мала право вільно і беззастережно виконувати свої прямі функції, обслуговуючи різні сфери людського життя.

Список літератури:

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: Етапи і ступені адаптації : (На матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : Автореф. дис ... канд. філол. наук / Л. М. Архипенко. – Харків : Б. в., 2008. – С. 172.
2. Байбакова І., Буракова О., Задорожний В. Англійські запозичення у сучасному українському термінотворенні / І. Байбакова, О. Буракова // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези ІІІ Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1994. – С. 44-45.
3. Іващишин О. Проблема доцільності використання запозичень та інтернаціоналізмів у науково-технічній термінології / О. Іващишин // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези І Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1992. – С. 114-116.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – С. 336.
5. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии. – М., 1979. – С. 128.
6. Паламар Л. М., Кацавець Г. М. Мова ділових паперів: Практ. Посібник. – К.: Либідь, 1996. – С. 208.
7. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність / О. Б. Ткаченко. – К. : Наукова думка, 2007. – С. 240.

Ющук І. П. Українська мова / Лексичні запозичення // Підручник. – К.: Либідь, 2004. – С. 639.

Заремба И.Д.
Финансово-экономический колледж
Буковинского государственного финансово-экономического университета
Сивак Л.М.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

УКРАИНИЗАЦИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ ТЕРМИНОВ

Аннотация
В статье проанализировано состав украинской терминологии относительно её происхождения. Выяснено состав заимствований и определено специфику функционирования типов иноязычной лексики. Рассмотрена проблема адаптации слов иностранного происхождения в украинской языковой среде. Определена целесообразность использования иностранных лексем в современном украинском языке. Выяснены причины появления значительного количества заимствований в терминологической лексике.

Ключевые слова: лексика, термин, терминология, заимствование, украинизация, иноязычные термины.

Zaremba I.D.
College of Finance and Economics
Bukovina State University of Finance and Economics
Syvak L.M.
Bukovina State University of Finance and Economics

FOREIGN TERMS' UKRAINIANIZATION

Summary
The article deals with the composition of the Ukrainian terminology concerning its origin. The borrowings have been studied and a specific of foreign terminology functioning has been determined. The problem of foreign lexical borrowings functioning in Ukrainian language space has been considered. The topicality of borrowed lexems usage in modern Ukrainian language has been determined. The veasons of appearing a vast number of borrowings in terminology have been singled out.
Keywords: vocabulary, term, terminology, borrowings, Ukrainization, foreign terms.

УДК 821.161.2'282.3(477.8)'373.611

ФОРМОТВОРЕННЯ ІМЕННИКА КІНЬ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРКАХ

Зінчук Р.С.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

На матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізовано формотворення іменника чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи та ненаголошеним закінченням у множині. Відзначено високий ступінь варіантності відмінкових формантів. З'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній формотвірній системі. Встановлено, що специфіку формотворення субстантива *кінь* на діалектному ґрунті визначають інтенсивні процеси інноваційного характеру, зокрема граматична аналогія та типові для говірок фонетичні закономірності. Вказано на продуктивність фонетично видозмінених давніх флексій в окремих відмінкових позиціях іменника. Розширено ареалогічну інформацію про словоформи субстантива *кінь* в українських говорах.
Ключові слова: говірка, формотворення, іменник, відмінок, флексія, граматична аналогія, фонетична інновація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Найбільшу в кількісному відношенні і найпродуктивнішу за флексійним потенціалом серед субстантивів другої відміни сучасної української мови групу іменників із колишніми основами на **-ŏ-*, **-jŏ-* вирізняє розгалужена система відмінкових формантів, позначена варіантністю закінчень в окремих ланках іменникової парадигми обох мовних систем (і літературної, і діалектної). «Специфіка варіювання потребує поглибленого вивчення його загальних і окремих властивостей» [18, с. 4], а також причин появи варіантних форм для найповнішого з'ясування всіх деталей процесу формування української субстантивної словозміни.

Перспективний для наукового аналізу, однак ще не достатньо повно представлений у спеціальних дослідженнях матеріал містить живомовне (діалектне) середовище, особливості якого, за В. О. Юносовою, є «істотною передумовою варіантності в літературній мові і продовжують породжувати хитання у виборі форм» [18, с. 103].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Ґрунтовні висновки про варіантність відмінкових закінчень, що при вираженні значення конкретного відмінка можуть бути вживані паралельно, дозволяє робити наддіалектна інваріантна модель словозміни іменників досліджуваного ареалу, представлена на відповідному діалектному матеріалі М. І. Зубрицькою (бойківські говірки) [11], Л. В. Рябець (говірки центральнополісько-середньонаддніпрянської суміжності) [15], К. Д. Глуховцевою (східнослобожанські говірки) [4]. Яскравими репрезентантами варіювання флексій в окремій відмінковій позиції, за нашими спостереженнями, позначена словозміна іменників у західнополіських і суміжних говірках [8; 9; 10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Парадигма субстантивів чоловічого роду, оформлених за зразком давніх **-jŏ-*основ, у західнополіських і суміжних говірках дотепер не була предметом спеціального вивчення.

Мета дослідження – на максимально повному складі відмінкових форм іменника кінь з'ясувати специфіку діалектного формотворення субстантива чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи та ненаголошеним закінченням у множині. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких **завдань дослідження**: у спонтанному діалектному мовленні поліщуків

© Зінчук Р.С., 2016

простежити і максимально повно зафіксувати відмінкові форми іменника кінь; прокоментувати чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній формотвірній системі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Проаналізований матеріал (дослідженням охоплено 154 населені пункти Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь) засвідчив, що специфіку формотворення субстантива кінь в окресленому ареалі визначає більша супроти літературної мови варіантність флексійних формантів (лінгвогеографічне представлення словозміни аналізованого субстантива в західнополіських і суміжних говірках – карти 23, 24, 25, 37, 46, 49, 50, 52 атласу автора [7]).

Називний відмінок однини іменника в обох мовних системах (і літературній, і діалектній) представлений формами з «чистою» основою, позначеною наслідками занепаду редукованого голосного ъ як давньої флексії аналізованої відмінкової позиції субстантивів колишніх *-*jŏ*-основ [3, с. 30]. Одна з причин існування діалектних відмінностей у формотворенні називного відмінка однини іменника *кінь* – рефлексація наголошеного *о в новому закритому складі, пор.: *од'ón к'ін' був / дити́но / в:уїнэ ї то́го забра́ли, оᵘве́с дайе́мо / шоб кин' був ду́жиї вора́ти, кон' / плуг / хаз'а́йін зачухмо́рица до́бре / пока вс'е е́ти пол'а́ попеᵘреᵘгурувайе.*

У більшості обстежених говірок поширена форма родового відмінка однини з флексією -*'а*: *пудᵐхо́д до кон'а́ тре ма́ти, шо ж хаз'а́йін биз коᵘн'а́, ни було́ в йіх ни кун'а́ сво́го / ничо́.* Словоформи з історично закономірним закінченням -*'а* родового відмінка однини субстантивів колишніх основ на *-*jŏ*- визначають специфіку формотворення знахідного відмінка однини аналізованого іменника: *йому́ кон'а́ там ра́нило, запригли́ коᵘн'а́ да ї поᵘйі́хали, все здали́ в тої колхо́з / і кун'а́ / і во́за / гет усе́.* Давню форму знахідного відмінка, не поширену на субстантиви-назви істот, простежено в прийменниковій конструкції, пор.: *кон'о́м ми йі́хали / свойі́м кон'о́м / на к'ін' згрузи́лис'а і йі́хали* (Жидче Пн.). Розрізнені говіркові групи в межах центральної, північної та західної діалектних зон досліджуваної території формують структури, позначені наслідками підвищення і звуження вимови наголошеного [а] після м'якого приголосного, пор.: *ма́ли йі́дно́го кон'е́ / з дру́г'ім хаз'а́йіном спрага́лис'а і так ра́зом робиᵉ́ли, хвата́ло то́го кон'е́ йі́дно́го прогодова́ти / а ни ше два, нима́ в тибе́ коᵘн'е́ / му́сиш наїма́ти.*

Живомовні свідчення вказують також на можливість взаємозаміни закінчень -*'а* та -*'е* в окремо взятій говірці, пор.: *вувса́ ма́ло с'ійали / х'іба́ д'л'а коᵘн'е́ тро́шки // йак ни ста́ло коᵘн'а́ / то ї зус'ім ни с'ійали* (Мала Глуша Лбш.), *так'е́ хаз'айі́ / шо ни кон'а́ ни було́ сво́го / ничо́го, ко́ни пра́вда дорог'е́ булиᵉ́ / до кон'е́ шоб доробиᵉ́тис'а / зо дв'і коро́ви тре́ прода́ти* (Ситовичі Квл.).

Кілька флексійних варіантів визначають специфіку формотворення давального та місцевого відмінків однини іменника *кінь*. Народнорозмовна традиція Західного Полісся зберігає закінчення давального відмінка, успадковане від субстантивів давніх *-*й*-основ, щоправда, зі зміною флексійного [о] на [е] з огляду на якість кінцевого приголосного основи [14, с. 105], пор.: *коне́ви дава́ли ове́с, ба́т'ко за́вше коᵘси́в те с'і́но на па́шу коᵘне́ви*; пор. також форму з основою на м'який кінцевий консонант перед флексією -*еви*: *му́сив кусо́чок пос'і́йат' кон'уши́ни / бо шос' тре́ба кон'е́ви* (Дядьковичі Рв.). Аналізоване закінчення за аналогією до форм давального відмінка постало в діалектних виявах місцевого відмінка однини, пор.: *прийі́хав йакиі́с' на си́вому коне́ви, ба́чимо / аж о́нде н'і́меᵘц' на коне́ви / то ми хо́да с'уди́ в л'іс.* Закріплене літературною нормою закінчення -*ев'і* давального та місцевого відмінків однини субстантива *кінь* у досліджуваних говірках фіксоване зрідка. На абсолютну послідовність уживання флексії -*еви* (-*ев'і*) після кінцевого м'якого приголосного основи в діалектному середовищі впливає граматична аналогія, що зумовлює уніфікацію форм описуваних відмінкових позицій за моделлю твердого типу відмінювання, пор.: *нари́жут' с:оло́ми с'і́чки / з вусо́м намиш'е́йут' і дайу́т' йі́сти кон'о́ви, кон'о́ви те с'і́но / корова́м, на коᵘн'о́ви так го́рдо пудйі́хав, кон'о́в'і дава́ли / к'ін' му́с'ів йі́сти гоᵘве́с..*

Серед форм давального відмінка однини аналізованого іменника в кількох говірках південно-західної діалектної зони досліджуваного ареалу виявлено структури із закінченням -*ави*, появу якого можемо пов'язувати з характерним для системи вокалізму цих говірок явищем обниження та розширення артикуляції [е] в наголошеній позиції, пор.: *кона́ви дава́ли*, хоча *занисиᵉ́ ковал'о́ви* (Дорогиничі Лк.), пор. також форму місцевого відмінка однини, фіксовану в окресленому ареалі М. М. Корзонюком: *на ї́дно́му куна́ві ї́де* [13, с. 157].

Діалектну специфіку говірок східної діалектної зони визначає історично закономірна флексія -*'у* давального відмінка однини іменників *-*jŏ*-основ: *коᵘн'у́ / ка́же / тре́ба вса́ дат' / бо вже йі́де на робо́ту, колис' коро́ва с'і́на неᵘ ба́чила / с'і́но було́ кон'у́ / а коро́ви мн'і́шанка.* Форма місцевого відмінка однини *на кон'у́* (*на кон'у́ йі́здила / на ве́рси*) може засвідчувати наслідки внутрішньої або ж зовнішньої аналогії [12, с. 98].

У говірках південної діалектної зони спостережено також форми місцевого відмінка однини субстантива *кінь* із закінченням -*'і*, яке «становить собою з походження фонетично змінену давню флексію **ě*, що була властива первісно іменникам з основами на *-*ŏ*-» [12, с. 97–98]: *вин був на кон'і́ тої н'і́меᵘц', виз меᵘне́ до тиᵉх пор на кон'і́ вирхо́м / пока́ догониᵉ́в йі́х.*

Вияви орудного відмінка однини аналізованого субстантива у західнополіських говірках позначені великою продуктивністю закінчення -*ем* (< *-*ьмь*): *рок'і́в три йа зна́йу по л'і́сах хава́лис'а / ба́т'ко да ма́ти / а брат коне́м йі́хав / а дру́г'ій брат коро́ву заїмé, йі́дним коне́м тих два геᵘкта́ри оброᵘбл'а́ли, коне́м тим йі́дним і гора́ли / і все, купиᵉ́ли зно́вичку кон'а́ слипо́го / з йі́дниᵉм о́ком і тим коне́м вже так хаз'айова́ли, коне́м / к'ін'ми йі́здили па́ску с'ватиᵉ́ти / пос'ва́тит' вже ба́т'ушка / то стара́йуц'а / шоб пе́ршим зайі́хати дудо́м / стара́йуц'а йі́диᵉ́н дру́гому попире́к ста́ти коне́м / шоб вин ни був пе́ршим.*

У говірках східної діалектної зони досліджуваної території фіксовані також форми, що, ймовірно, свідчать про збереження історичної м'якості кінцевого приголосного основи перед [е] під впливом форм інших відмінкових позицій на зразок *кінь*, *коня*, *коню*, пор.: *гора́л'і са́м'і кон'е́м, кон'е́м в нас ора́ли, ход'і́ла йа за тим кон'е́м*.

Відмінності у формотворенні орудного відмінка однини, пов'язані з фонетичними закономірностями діалектного мовлення, простежено в окремих говірках південно-західної діалектної зони, пор.: *х'іба́ ви́ᵉгоᵘриш йідни́ᵉм коᵘна́м* (Губин Лк.), *коне́ᵃм розгоᵘра́ли ти карто́пл'і і ви́ᵉкоᵘпали* (Хобултова В-В.). Форму *кунбм* в окресленому ареалі зафіксував також Г. Ф. Шило [17, с. 102].

Невеликі ареали в шацьких та берестейських, зарічненських і суміжних любешівських, а також у ківерцівських та окремих костопільських говірках утворюють форми, позначені наслідками вирівнювання за зразком твердого різновиду, пор.: *по сил'і во́з'ат' кон'о́м ти горшк'і / наси́п горше́чка да ї воз'ме́ш, одни́ᵉм кон'о́м гора́ти / то ва́жно / х'іба́ в кого́ по́л'а ма́лиїко, кон'е́ трима́ли / кон'о́м обробл'е́ли ту зе́мл'у, кон'о́м і с'і́но вози́ли / і дро́ва вози́ли / все кон'о́м або вола́ми, карто́пл'у ого́рувал'і так кон'о́м, кон'о́м завизе́ вдо́свита і ве́чором забире́ с тих йаг'і́д, а-а / коᵘн'о́м меᵘне́ / дити́но / ни доᵘгна́ли б / де та си́ла вз'ала́с'а, кун'о́м йідни́ᵉм визе́*.

Форм кличного відмінка однини іменника *кінь* у досліджуваних говірках не зафіксовано. У позиції звертання, за нашими спостереженнями, виступають клички тварини, щоправда, у називному відмінку однини, пор. зі спонтанного діалектного мовлення: *га́т':а / га́т':а / ла́да / ну йак слипе́ц' іде́ / ше ни хвата́ло пирик'е́нутис' с те́йо фу́ройо, ну вже повс'ада́лис'а хучи́ йі́хати / ба́т'ко / но / о́рл'ік / а тої к'ін' знату́ривс'а / йак понисе́ / таї пирик'е́нулис'а с па́скойу і з ус'і́м / отаке́ було́*.

Розгалуженою флексійною системою позначена парадигма множини іменика *кінь*. Закріплене літературною нормою закінчення називного відмінка множини *-'і*, як фонетичний відповідник давнього **ě*, успадкованого від форм знахідного відмінка множини субстантивів давніх **-jŏ*-основ [12, с. 102], простежене в говіркових групах східної діалектної зони обстеженої території, особливо активно вживане в південній частині ареалу: *ко́н'і були́ᵉ низда́ли в йіх, таки́ ко́н'і коро́с'т'ᵘ'ави, ко́н'і були́ мусо́во / бо тре гоᵘра́ти / ну і коро́ва в ко́ждого була́, ко́н'і таки́ / шо мо́на лижа́ти на йіх, ко́н'і були́ дороги́ ду́же*. У решті досліджуваних говірок великою продуктивністю при формотворенні аналізованої відмінкової позиції позначена флексія *-и*, появу якої, за С. П. Самійленком, можемо пов'язувати з індуктивним упливом форм знахідного відмінка множини колишніх основ на **-ŏ-* та **-ŭ-* [16, с. 130]: *ко́ни були́ᵉ свойі́, ко́ни ве́л'ми хоро́ши в нас були́ᵉ / так'е́ ко́ни / шо на всеї́к'е сило́, така́ дуро́га / шо ко́ни то́пл'ац'а, типе́р ко́ни / а тоᵘд'і́ воᵘла́ми роᵘби́ᵉли, був брат / то ко́ни заби́ᵉли, типе́р ко́ни вноч'і́ на хлив'і́ стойа́т' / в кого́ па́ра / в кого́ йідне́ / а перш кони́ були́ᵉ на па́ши вноч'і́ / вноч'і́ гл'ад'і́ли, ти́ᵉйі ко́ни лед'ᵐ' по св'і́ту ла́зили / ни було́ на чому́ па́сти*.

В окремих західнополіських говірках простежено обидві словоформи називного відмінка множини іменника *кінь*, пор.: *ко́ни вночи́ па́слис'а, ти́ᵉйі ко́н'і вже аж тримт'а́т' йі́хати* (Брідки Ст.), *вже були́ᵉ ко́ни в д'а́д'ᵐ'ка, ни раз ти ко́н'і голо́днийі стойа́ли* (Олеськ Лбм.).

Говірки досліджуваного ареалу виявляють чимало особливостей в оформленні родового відмінка множини аналізованого субстантива. У східній частині обстеженої території поширені форми із закінченням *-еї*, що є фонетичною видозміною флексії *-ьи* (< **-ьjь*) родового відмінка множини іменників давніх вокалічних **-ĭ*-основ [3, с. 82]: *д'в'і коро́ви / па́ру ко́неї диржа́ли, йаки́ᵉйі бога́ч:и / то то́же ни трима́ли бога́то ко́неї, дв'і па́ри запражу́т' ко́неї / кру́т'ат' і так моло́т'ат', тре́ба до́бре походи́ᵉти кал'а тиᵉх ко́неї / шоб ма́ти чиᵉм роби́ᵉти*. Народнорозмовна традиція зрідка зберігає м'якість кінцевого приголосного основи перед [е], ймовірно, за аналогією до відповідних форм інших відмінкових позицій: *дво́йе ко́н'еї і йедна́ коро́вка була́* (Великий Мидськ Кс.), *йак не ма́л'і ко́н'еї / то ма́ло хто то́го овса́ с'і́йав* (Кам'янка Брз.). Фіксовані у західнополіських говірках і форми з наголошеним закінченням *-еї*: *ове́с с'і́йали то д'л'а коне́ї* (Збураж Млр.), *биз коне́ї йак биз рук* (Полиці К-К.).

За живомовними свідченнями, при формотворенні родового відмінка множини іменника *кінь* велику продуктивність має ненаголошене закінчення *-иї*: *в нас було́ тро́йе ко́ниї, па́ра ко́ниї було́ виⁱйізни́ᵉх / а па́ра робо́чих, ко́ниї ни було́ ту́та / воли́ᵉ, дл'а ко́ниї / дл'а коро́в с'і́но, кала ко́ниї вин вс'у жиз', скоти́ᵉну трима́ли / бога́то / но йа до ко́ниї н'е // мойа́ пти́ᵉц'а / сви́ᵉни / а йо́го ко́ни*. Типове для фонетичної системи досліджуваних говірок явище часткового обниження та розширення артикуляції [и] в наголошеній позиції могло сприяти розвитку наголошеної флексії *-иᵉї*: *йак то вже хаз'а́йін був / йідну́ соло́му дл'а тиᵉх кони́ᵉї мав / ц'і́лу зи́ᵉму на ти соло́ми / тико ре́брами свити́ᵉли* (Вигнанка Лбм.), *тож ни ти́ко йідни́ᵉ миᵉ / мо́же зо три́ᵉц:ит' фур було́ ти́ᵉх кони́ᵉї* (Губин Лк.).

Одним із чинників, що стримує «занепад закінчення *-иї* на користь *-еї*», дослідники вважають «здатність флексії виступати без кінцевого *-ĭ*» [6, с. 209], пор. із говірок Західного Полісся: *дл'а ко́ни с'і́йут' ове́с, тож коли́ᵉс' тико ко́ни / а шо машини́ᵉ? / н'е / і типе́р вже ба́чиш ко́ни по́вно, так і ночу́йе кала тиᵉх ко́ни, ко́ни то ни було́ тогди́ᵉ / ни було ко́ни свойі́х / колхо́зни, в нас ни було́ ко́ни / були́ᵉ корови́ᵉ / сви́ᵉни*.

Зрідка родовий відмінок множини іменника *кінь* оформлений за допомогою закінчення *-'ії*: *тих ко́н'ії і ни було́ ве́л'ми* (П'ятидні В-В.), *а йак биз ко́н'ії хаз'айова́ти* (Суськ Квр.), *оі / до́вго ни було́ ко́н'ії в нас* (Привітне Лк.). Форма *ко́н'ії*, за спостереженням Л. М. Григірчук, «трапляється компактно тільки на лінії Володимир-Волинський – Луцьк, острівцями – на Наддністрянщині» [6, с. 211] і може бути позначена індукцією з боку форм із флексією *-і* знахідного відмінка множини іменників чоловічого роду давніх вокалічних **-jŏ*-основ [6, с. 214].

Як правило, у сполуці зі збірними числівниками, коли літературна норма передбачає

форму родового відмінка множини іменника, в окремих говірках досліджуваного ареалу простежено діалектні вияви, як-от: *дво́йе ко́н'і було́* (Холопичі Лк.), *за по́л'шчи то трима́ли тро́йе / че́твиро ко́н'і* (Дорогиничі Лк.), *і по тро́йе ко́н'і було́* (Хобултова В-В.), *дво́йе ко́н'і було́ і ко^{у}ро́ва* (Жовтневе В-В.), *че́тве^{и}ро ко́н'і запрага́йе / па́н'і с'ада́йе йі́де аж в:аршáву* (Лаврів Лц.). Можна простежувати фонетичне або ж аналогійне походження словоформи *кун'і* в аналізованій відмінковій позиції. Форма із закінченням *-'і* визначає також специфіку родового відмінка множини іменників чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи у польській мові.

У кількох говірках південно-західної діалектної зони формотворення родового відмінка множини субстантива *кінь* позначене впливом відповідної відмінкової форми іменників давніх *-*й*-основ. Відповідно до флексії *-*овъ* згідно з рефлексом етимологічного *о фіксоване закінчення *-'ів*, пор.: *малóйу ни пуд^{т}хóдила до ко́н'ів / бойáлас'* (Губин Лк.), *мáли дво́йе ко́н'ів* (Жашковичі Ів.).

Живомовні свідчення іноді вказують на флексійну варіантність в окремо взятій говірці, пор: *хоч до ко́неї ни мáли д'і́ла, д'і́л'а ко́ниї овéс* (Надчиці Мл.), *трима́ли дво́йе ко́ниї / коро́ву / овичóк з дéс'атиро було́, було́ в бáт'ка дво́йе ко́ни / робúᵉти було́ чиᵉм* (Видраниця Рт.).

Давальний відмінок множини аналізованого іменника в більшості обстежених говірок, як і в літературній мові, представлений формою із закінченням *-'ам*, що «сягає давньої флексії субстантивів колишніх *-*jā*-основ» [3, с. 85]: *говéс ко́н'ам / а йачм'і́н' свúᵉн'ам, кон'ушúну с'і́йали / потóм ко́н'ам косúли, дл'а ко́ниї тико с'і́йали / овéс ко́н'ам дава́ли, синокóси булúᵉ свойí / с'і́но грибліᵉ на зúᵉму ко́н'ам / коро́ви, ко́н'ам овéс дава́л'і / шоб крéпш'і був л'і / шоб горáл'і, овйóс бул'шинствó ко́н'ам уже пудкормл'áйут.*

Виразну діалектну специфіку в оформленні аналізованої відмінкової позиції виявляють передусім говірки північної та північно-західної діалектних зон, окремі говіркові групи центральної частини описуваного ареалу. Спорадично фіксовані форми давального відмінка множини іменника *кінь* із флексією *-ом*, поява якої у відмінковій формі субстантива з м'яким кінцевим приголосним основи може свідчити про вирівнювання за зразком твердої групи; відповідно до давнього *-омъ давального відмінка множини іменників *-*ŏ*-основ [14, с. 135]: *ко́н'ом молóли да дава́ли* (Радове Зр.), *пон'áт'йа ни мáли с'і́йати бура́к такó ко́н'ом* (Піща Шц.), *і л'ýд'ом / і ко́н'ом вáжно було́ колúᵉс'* (Білин Квл.), *с'і́йали овéс / ко́н'ом / свúᵉн'ом молóли да дава́ли* (Полиці К-К.). Форму *кун'ом* виявила також Л. І. Барановська в західнополіській говірці н. п. Луків [2, с. 65]. Більш продуктивні в окресленому ареалі словоформи з фонетично зумовленим варіантом *-'ум* давнього закінчення, пор.: *ко́н'ум овéс дава́ли, ко́н'ум і свúᵉн'ум молóли, ýпраж ко́н'ум / все трé було́ купúᵉти, кон'ушúᵉну с'і́йали / шоб ко́н'ум було́ вкосúᵉти, йак ко́н'а було́ йакé / то ко́н'ум / і волí йíли овéс, кусóк овсá бáт'ко зáвше с'і́йав / шоб ко́н'ум було́ / а ше с'і́чку дава́ли ко́н'ум / з овсóм миш'éли.*

У говірці с. Брідки Ст. зафіксовано флексії *-'ум* та *-'ім* давального відмінка множини іменника *кінь*, пор. зі спонтанного діалектного мовлення: *хаз'áйін був / шо там казáти / встáне^{и} вдóсвита / накóсит' коро́ви / бо т'і́лна на хлив'і / то ше ї ко́н'ум на нич хватáло, трéба було́ ко́н'ім овсá / с'і́на настарáтис'а / голóдни ни бýдут' зимóвати.*

Знахідний відмінок множини аналізованого субстантива у західнополіських і суміжних говірках «зберігає стару форму» із закінченням *-'і* (< **ě*) відповідної відмінкової позиції іменників давніх *-*jŏ*-основ або має флексію *-и* (< *ы) відповідно до форм знахідного відмінка множини колишніх основ на *-*ŏ*- та *-*й*- [3, с. 88]: *в сус'і́ди брáла ко́н'і, пов'і́в ко́н'і пáсти, во^{у}з'мéмо ти ко́н'і горáти / а воní так'і́ стóшчани / худúйі, поки дойíде до варшáви / то в трох м'іс'ц'áх ко́н'і пе^{и}ре^{и}прагáйе, на ко́н'і / і в л'іс утекáли, хто мав ко́ни / той дóбре жиᵉв, забрáли ко́ни і вóза, ко́ни трималú / волúᵉ н'е, хóд'ат' ти сов'éти / м'ін'áйут' ко́ни, в нас був так'éї п'éт'ін'ка / пáс'ви^{і}в ко́ни.* Спільними тенденціями формотворення позначені знахідний і називний відмінки множини в конкретній говірці, пор. зі спонтанного діалектного мовлення жительки с. Олеськ Лбм.: *пáсла коровúᵉ свойí / а в нас було́ коровúв / триᵉ коро́ви / о / то йа йíх пáсла / пон'імáйіш / а систрá прийíде хв'і́ро^{у}йу молокó забирáти / а ше ш трéба ко́ни попáсти / бо воніᵉ голóднийі тúᵉйі ко́ни / а тáпочкув ни булу / тико бóси ходúᵉли / а по^{у} л'і́си шишк'é / то на ногáх так'é пудбо^{у}йí булúᵉ / наривáли / так'é пудбо^{у}йí страшнúᵉйі / шо ш то бóсийі ходúᵉти по^{у} шишкáх // прийíде систрá стáршайа / ну ше трéба ко́ни / з'і́не / попáсти / ну дóбре // дивúᵉлас' на тúᵉйі ко́ни таї заснýла / а то систрá трасé мéне / з'і́не / з'і́не / де ко́ни / ни знáйу де ко́ни / тиᵉ спиᵉш / йа ш казáла тоб'і ни спиᵉ // о-йої / на дрóботовому жúᵉти тúᵉйі ко́ни / а жúᵉто вже мáйут' ж'éти // заїшлúᵉ / злáпала вонá ко́ни / видé / а йа тýйу нóгу / вонá замóтанайа / али йак торкнýла / ну ни могý íтиᵉ / ни їду дáл'ше / повилá вонá ко́ни в кош'éру / завилá тúᵉйі ко́ни і мýсила по мéне ше їтиᵉ / отакé було́.*

Спорадично знахідний відмінок множини аналізованого іменника оформлений за зразком родового відмінка множини, пор.: *ск'íко мóна тиᵉх конúᵉї мýчити / здав би ї оч:ипúᵉвс'* (Вигнанка Лбм.). Живомовні свідчення жительки с. Вітоніж Рж. можуть вказувати на протилежний напрям дії аналогії, пор.: *пйадис'áт чи шéздис'ат ко́н'і було́ / ко^{у}лгóсп ко́н'і ни купувáв / ко́н'і в л'удéї позабирáли / в хаз'айíв.*

Кількома відмінковими формами, що однак не впливають на членування досліджуваного ареалу, позначений орудний відмінок множини субстантива *кінь*. У більшості обстежених говірок поширені структури із флексією *-ми*, первісно характерною для відповідних форм іменників давніх вокалічних *-*ĭ*-основ та деяких основ на приголосний [14, с. 139]: *ни було́ за пóл'шчи ни комбáїна / ни машéни / все к'і́н'ми, все к'і́н'ми / ни було́ нийáкойі тéхн'ік'і, в пóли тре було́ к'і́н'ми робúᵉти, мéне застáвили в колгóспи к'і́н'ми робúᵉти, повáжно так йíде вже тéйу брúᵉчк'ійу / ну / к'і́н'ми.* Під упливом

наголосу та фонетичних закономірностей окремих говірок описуване закінчення може бути реалізоване у варіантові *-ми*^{e}: *кон'ми*^{e} *орáли* (Годовичі Тр.), *лед' дойíхали тúeми кон'мúe* (Нуйно К-К.), *зéмн'у за пóл'шчи броʸбл'éли кун'мúe* (Мала Глуша Лбш.).

Ймовірні наслідки аналогійного вирівнювання за зразком відповідних словоформ іменників давніх *-*jā*-основ відбивають форми орудного відмінка множини із флексією *-'ами*. Щоправда, такі діалектні утворення в досліджуваних говірках нерідко фіксовані поряд із формою на *-ми*, пор.: *кóн'ами броʸбл'áли все / горáли / все робúли к'íн'ми* (Топільне Рж.), *йа самá кýн'ми*^{i} *йíзд'іла / і вораáла кон'áми*^{i} (Чаква Вл.).

Кінцевий [і] після губного збережений передусім у говірках східної діалектної зони досліджуваної території, пор.: *к'íн'м'і те пóле обробл'áли, вун вже тúми кóн'м'і руководúв, кóн'м'і горáли, йíзд'іл'і кýн'м'і*. На продовження ареалу таких форм далі на схід вказують фіксації в середньополіських говірках, пор.: *ну |кон'м'і |йедут ту|да* [5, с. 259].

Специфіку формотворення місцевого відмінка множини іменників чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи в обох мовних системах (і літературній, і діалектній) визначає флексія *-'ах* відповідно до історично закономірного закінчення субстантивів давніх вокалічних *-*jā*-основ, пор. живомовні свідчення: *йíдут' на кóн'ах / зимл'á двигтúeт', с'íли по кóн'ах / вйо / тико йíх і бáчили*. У говірках центральної, північної та північно-західної діалектних зон описуваного ареалу простежено форми на *-'ох*: *вин був на кóн'ох / робúeв / пас ц'íле врéмн'е, по кóн'ох і хаз'áйіна вúeдно, дýмали / мáйти по вс'омý бýде / і по кóн'ох / і по коровáх / такá бол'éз'*. «Зазначена флексія становить фонетичний розвиток закінчення колишніх *-*й*-основ *-ъхъ*, вона виявилася впливовою й охопила іменники різних основ, тому що підтримувалася аналогією до форм давального відмінка множини на *-ом*» [14, с. 142].

Форм кличного відмінка множини субстантива *кінь* у говірках описуваного ареалу не виявлено.

За живомовними свідченнями, на позначення великої свійської тварини, яку використовують для перевезення людей і вантажів, крім аналізованого іменника *кінь*, уживані інші субстантиви, як-от: *кон'áка*, *кóн'а*. Граматична категорія роду цих іменників у досліджуваних говірках не співвідноситься зі статтю тварини, зазначені форми використовувані на позначення чоловічої статі. Нерідко такі субстантиви функціонують паралельно і можуть вільно взаємозамінюватися в діалектному мовленні.

Іменник *кон'áка* у «Словнику західнополіських говірок» Г. Л. Аркушина поданий із вказівкою на те, що це згрубілий варіант субстантива *кінь* [1, с. 239], пор. з розповіді жительки с. Лапні Квл.: *булúe кóни / а йаґ же / та ше в минé булá кон'áка / такá дóбра / таї забрáли ту кон'áку од минé / забрáли кон'áку / а далúe мин'í такý монгóлочку чóрну / такý / йак та пудвáла / такá назбúл'ш / шо мóна булó ногóйо п'іриступúeти // йа йíду / а онá стáла і никудúe / дýмайу / стиї / йа тибú зроблý / а йа гвóз'д'а убúela в киeї / йак шмонýла по ти кон'áци / так пушлá мойá кон'áка і бил'ш ни натýрилас'а*.

Проаналізований матеріал дав змогу простежити специфіку формотворення іменника *кон'бка* в західнополіських і суміжних говірках, пор.: *коaн'áке булá в чолов'іке в замшáнах* (Велимче Рт.), *кун'áка булá в нас* (Озеро Квр.), *в нас ни булó кон'ák'і* (Воротнів Лц.), *кон'áц'і давáли овéс* (Литовеж Ів.), *коʸн'áка булá / то коʸн'áци трéба дáти* (Боровичі Мн.), *корóву / то кон'áку / свúн'і / отак'é тримáли* (Суськ Квр.), *кáжний хаз'áйін мав кон'áчку* (Видраниця Рт.), *мúe з бáт'ком кон'ákойу прийíхали* (Забужжя Лбм.), *звóзили збиж кон'ákойо* (Лапні Квл.), *коʸн'ákoʸйу гоʸрé* (Білин Квл.), *по свин'áци булó / по кон'áци булó* (Малий Порськ Квл.), *у хаз'áйіна дóбриї в'із / дóбра кон'áка / дóбра ýпраж на кон'áци* (Дольськ Лбш.), *у нас ни булó кон'ák / хто мав / то кон'ákами одвóзили ту солóму в ск'éрту* (Череваха Мн.).

Функціонування субстантива *кун'а* в досліджуваних говірках обмежене називним і знахідним відмінками однини, пор.: *йíднó кóн'а мáли* (Прип'ять Шц.), *в нас от зáра йе кóн'а йíднé / али кобúela пожирибúелас'а / то дýмайім те лош'é тримáти* (Зачернеччя Лбм.), *могу чоʸлоʸв'íка бáт'ка булó дóбре кóн'а / то забрáли вночí* (Цир Лбш.), *пошчúй в кóжнуї хáти кóн'а йе* (Більська Воля Вл.), *запражéш те кóн'а і скорóдиш* (Бережанка Гр.), *коровú тримáв / волú тримáв / потóм кóн'а купúв* (Великорита Млр.).

У говірці с. Жидче Пн., крім іменника *кінь*, фіксовано субстантив *лóшад'*, пор. відмінкові форми: *штúри корóви в бáт'ка булó / пáра вол'íв / лóшад' булá / овéчки булú / свúни // обробл'áли пóле / вручнýйу вс'о робúли / лóшад':у / волáми / лошад'áми*..

Висновки і перспективи подальшого розвитку дослідження. Парадигму іменника *кінь* у західнополіських і суміжних говірках вирізняє розгалужена флексійна система, позначена варіантністю закінчень, що при функціональній ідентичності можуть бути вживані паралельно. Більшість опрацьованих морфологічних явищ – інновації фонетичного та аналогійного походження. Відзначено помітну продуктивність фонетично видозмінених давніх флексій в окремих відмінкових позиціях іменника.

Перспективу дослідження вбачаємо в потребі вивчити специфіку формотворення субстантивів давніх вокалічних *-*ŏ*-основ у західнополіських і суміжних говірках.

Умовні скорочення назв районів

Волинська область: В-В. – Володимир-Волинський, Гр. – Горохівський, Ів. – Іваничівський, К-К. – Камінь-Каширський, Квл. – Ковельський, Квр. – Ківерцівський, Лбм. – Любомльський, Лбш. – Любешівський, Лк. – Локачинський, Лц. – Луцький, Мн. – Маневицький, Рж. – Рожищенський, Рт. – Ратнівський, Ст. – Старовижівський, Тр. – Турійський, Шц. – Шацький.

Рівненська область: Брз. – Березнівський, Вл. – Володимирецький, Зр. – Зарічненський, Кс. – Костопільський, Мл. – Млинівський, Рв. – Рівненський.

Брестська область (Республіка Білорусь): Млр. – Малоритський, Пн. – Пінський.

Список літератури

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. А–Я. / Г. Л. Аркушин. – Вид. 2-ге переробл., випр. і доп. – Луцьк, 2016. – 648 с.
2. Барановська Л. І. Деякі особливості говірки містечка Луків Луківського району Волинської області / Л. І. Барановська // Збірник студентських наукових праць Київського державного педагогічного інституту. – К., 1955. – Т. І. Істор.-філол. та педагог. науки, Вип. 1. – С. 59–75.
3. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
4. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.
5. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
6. Григірчук Л. М. Закінчення -ий родового відмінка множини іменників чоловічого та жіночого родів / Л. М. Григірчук // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 205–214.
7. Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках / Р. С. Зінчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 164 с.
8. Зінчук Р. С. Давальний та місцевий відмінки однини іменників чоловічого роду в західнополіських і суміжних говірках / Р. С. Зінчук // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство / гол. ред. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – № 1. – С. 51–57.
9. Зінчук Р. С. Орудний відмінок однини іменників давніх вокалічних *-*ā*, *-j*ā*-основ у західнополіських говірках / Р. С. Зінчук // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство / гол. ред. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – № 2. – С. 43–48.
10. Зінчук Р. С. Родовий відмінок однини іменників жіночого роду в західнополіських і суміжних говірках / Р. С. Зінчук // Волинь філо-логічна : текст і контекст : Лінгвостилістика XXI століття : стан і перспективи : зб. наук. пр. / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 17. – С. 99–112.
11. Зубрицька М. І. Бойківська іменникова словозміна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / М. І. Зубрицька. – К., 1992. – 19 с.
12. Історія української мови. Морфологія / упоряд. С. П. Самійленко та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
13. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–267.
14. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. школа, 1974. – 184 с.
15. Рябець Л. В. Словозміна іменника в говірках центральнополіського-середньонаддніпрянської суміжності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Рябець. – К., 1999. – 16 с.
16. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови : у 2-х част. / С. П. Самійленко. – К. : Рад шк., 1970. – Ч. 1. – 233 с.
17. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Г. Ф. Шило. – Львів, 1957. – 254 с.
18. Юносова В. О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В. О. Юносова. – К. : Знання України, 2003. – 126 с.

Зинчук Р.С.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ФОРМООБРАЗОВАНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО КІНЬ ‘КОНЬ’ В ЗАПАДНОПОЛЕССКОМ И СМЕЖНЫХ ГОВОРАХ

Аннотация
На материале западнополесского и смежных говоров проанализировано формообразование существительного мужского рода с мягким конечным согласным основы и безударным окончанием во множественном числе. Отмечена высокая степень вариантности падежных формантов. Выяснены факторы влияния на существование диалектных отличий в исследуемой системе флексии. Специфику формообразования субстантива *кінь* ‘*конь*’ на диалектной почве определяют интенсивные процессы инновационного характера, в частности грамматическая аналогия и типичные для описываемого ареала фонетические закономерности. Указана производительность фонетически видоизмененных древних флексий в отдельных падежных позициях имени существительного. Расширена ареалогическая информация о словоформах субстантива *кінь* ‘*конь*’ в украинских говорах.
Ключевые слова: говор, формообразование, имя существительное, па-деж, флексия, грамматическая аналогия, фонетическая инновация.

Zinchuk R.S.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

FORM INFLECTIONS OF THE NOUN КІНЬ ‘HORSE’ IN WESTERN POLISSYAN AND ADJACENT PATOIS

Summary
The article sheds the light on the form inflections of a masculine noun with a soft final consonant in the stem and those with unstressed ending in plural form. The analysis has been done on the materials of Western Polissyan and adjacent patois. The author emphasizes a fairy high variability of case formants. The in-depth

analysis of the materials allows to elucidate the factors which caused and influenced the existence of dialectical diversities in the form inflection system of the phenomenon under consideration. It has been proved that the specific features of the noun *кінь* '*horse*' form inflections on the dialectical background are caused by the innovative intensive processes in language, particularly it concerns the phenomena of grammatical analogy and typical for dialects phonetic laws. The emphasis is laid on the productivity of the phonetically modified old flexions in certain case positions of the noun. The arti-cle presents materials expanding areal information on the word forms of the noun *кінь* '*horse*' in the Ukrainian patois.
Keywords: patois, form inflections, noun, case, flexion, grammatical analogy, phonetic innovation.

УДК 81'33

ВИКОРИСТАННЯ ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ ЯК ЗАСОБУ МОВНОЇ ГРИ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Коваленко А.М.
Інститут філології та соціальних комунікацій
Бердянського державного педагогічного університету

Статтю присвячено дослідженню особливостей використання емоційно-експресивної лексики у політичному дискурсі. Розглянуто основні підходи до визначення поняття мовної гри. Визначено способи актуалізації емоційно-експресивних одиниць як засобу мовної гри.
Ключові слова: дискурс, мовна гра, емотивна лексика, оцінка, стратегія.

Постановка проблеми. Використання засобів мовної гри у політичному дискурсі сучасності пов'язане, по-перше, із загальною тенденцією до демократизації різноманітних сфер суспільного життя та, по-друге, прагненням запам'ятатися, виділитися у надзвичайно широкому та насиченому інформаційному просторі сьогодення. Використання емоційно маркованої лексики є потужним засобом впливу на формування електоральних настроїв, адже впливати на сфера чуттєвого значно легше, аніж на сферу раціонального. Логічна аргументація потребує значних інтелектуальних зусиль для формування стійких політичних поглядів чи переконань. Значно простіше викликати потрібну психоемоційну реакцію, а слідом за нею оцінку явища, події чи персони засобами мовної гри. Тому вважаємо актуальним дослідження особливостей актуалізації емоційно-експресивної лексики у дискурсивному просторі української політичної дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функціонування засобів мовної гри не є новою для сучасної лінгвістики. Однак станом на сьогодні не існує єдності навіть у визначенні досліджуваного поняття. Традиційно мовна гра розглядається як: 1) аномалія, що усвідомлюється на фоні норми [2; с. 8]; 2) реалізація асиметрії мовного знаку [6; с 5–6]; 3) лінгвістичний експеримент [7; с. 33]; 4) оригінальне використання риторичних прийомів [8 с. 62]. Станом на сьогодні функціонування елементів мовної ґрунтовно гри описано у працях Л. П. Амірі [1] (рекламний дискурс), А. І. Білозуб [3], Т. Г. Сопової [9] (художні тексти); Т. П. Куранової [5] (засоби масової комунікації), М. Р. Желтухіної [4] (комічне у політичному дискурсі) тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність потужного пласту теоретичних робіт присвячених дослідженню мовної гри, поставлена проблема є нерозв'язаною. Досліджуване явище розглядається переважно як засіб досягнення комічного ефекту. Результати, одержані нами, доповнюють інформацію про способи актуалізації ігрових елементів як засобу вираження емоцій у політичному дискурсі.

Мета статті. Метою нашої роботи є дослідження особливостей функціонування емоційно-експресивної лексики як засобу мовної гри у політичному дискурсі України.

Виклад основного матеріалу. Для сучасного політичного дискурсу характерною є тенденція відходу від дипломатичного протоколу. Політична комунікація за межами інституціональних жанрів носить досить демократичний характер, дистанція між політикумом та соціумом зменшується. Важливу роль у цьому відіграє розвиток і популяризація інформаційних технологій. Сучасні політики у своєму прагненні «бути ближче до народу» ведуть сторінки у соціальних мережах, де мають додаткову можливість для формування свого позитивного іміджу. Використання засобів мовної гри дозволяє продемонструвати власну дотепність, ерудицію, рівень володіння мовою, риторичну вправність. У такому режимі комунікації інформативність поступається місцем емоційності. Задача продуцента сформувати відповідну реакцію, здійснити емоційний вплив на читача. У цьому ми вбачаємо прагматичні причини використання засобів мовної гри у політичному дискурсі. Зауважимо, що у дослідженні ми розглядатимемо два різновиди актуалізації у кодифікованих текстах досліджуваного феномену: 1) мовна гра, що створюється

© Коваленко А.М., 2016

без порушення мовної норми та використовується для підвищення експресивності мовлення; 2) мовна гра, із свідомим відступом від мовної норми [5; с 5]. Обмеження кола дослідницького пошуку поняттями «норми-антинорми» ми вважаємо невиправданим. Висловлювання, що містять у собі компоненти мовної гри необов'язково вступають у протиріччя із унормованим узусом, а можуть виступати у ролі виражальних мовних засобів, підкреслюючи мовленнєву вправність автора (вживання різностильових лексем, оказіоналізмів, метафори, римування).

Використання емотивної лексики у політичному дискурсі розкриває перед мовцем широкі можливості: говорити завуальовано, уникати прямих номінацій та гострих кутів, чи навпаки створювати гостру політичну конфронтацію, дискредитувати політичного опонента, критикувати події та факти. Застосування емотивної лексики у політичній комунікації, рекламістиці, публіцистиці виправдовує себе необхідністю застосування важелів впливу різних рівнів, тому логіна аргументація усе частіше поєднується із емоційним, неканонічним способом подачі інформації.

У нашому дослідженні ми розглянемо вислови політиків та політичних оглядачів, що містять емоційн-експресивну лексику та (або) оцінку подій, явищ та особистостей українського політикуму.

Застосування емоційно забарвленої лексике характерне для манери спілкування лідера «Радикальної партії» О. Ляшка. Нами виділено найпоширеніші прийоми, які використовує політик.

Використання власних назв як загальних, із яскраво пейоративною оцінкою: «*У той час, коли мільйони українських дітей моря роками не бачать,* ***держиморди загарбали*** *гектари на узбережжі*» [3]. Прізвище персонажу М. В. Гоголя із комедії «Ревізор» жандарму Держиморди вжито на позначення чиновників, що зловживають службовим становищем. Лексема загарбали у даному висловлюванні є дисфемізмом, і вказує на незаконність, протиправність дії.

Стратегія дискредитації політичного опонента реалізується шляхом застосування просторічних, жаргонічних характеристик:

1) «*Розмову записав і викинув в Інтернет сам Олійник. Сам Олійник нічого по собі не вартує –* ***дрібна шістка*** *біля ніг Коломойського. Останній просив Ляшка записати Олійника в список Радикальної партії. Звісно, була відмова – для чого нам* ***приватівський ширпотреб***?» [3]. Жаргонізму «*дрібна шістка*» демонструє ставлення автора до політичної особистості опонента, а оказіоналізм «*приватівський ширпотреб*» вказує на залежність політика від бізнесмена І. Коломойського.

2) «*Вистачить вже тих, хто золоті батони купує –* ***хай кришать їх в «местах не столь отдаленных»*** [3]; Відомий вислів «*места не столь отдаленные* (рос.)» за часів Російської імперії вживалося у офіційному законодавстві на позначення покарання у вигляді заслання до Сибіру. У залежності від тяжкості злочину засилали у «віддалені місця Сибіру» або «у не настільки віддалені місця Сибіру». Згодом вислів набув значення не заслання а просто тюремного покарання, вживається як правило у іронічному значенні. Вираз «*кришить батон*» походить з тюремного жаргону і означає «*висувати безпідставні звинувачення на того, хто має високий авторитет*». Отже, таке висловлювання містить у собі одразу два компоненти, що натякають на тюремне минуле одного з Президентів України.

Прийом трансформації антропонімів також використовується для реалізації зазначеної стратегії: «***Петя-плохіш*** *сьогодні на банку варення і пачку печення у російського ФСБ заробив*» [3]. Використання русизму «*плохіш*» разом із іменам лідера КПУ П. Симоненка змінює нейтральну оцінну конотацію власного імені у бік пейоративної.

Початок збройного протистояння на території Донецької та Луганської областей зумовив узуальне поширення неологізмів на позначення прихильників обох сторін конфлікту, що знайшло своє відображення у заявах політиків: «*Після того, як патріоти цього міста* ***дали порчуханки*** *сепаратистами,* ***ватнікі*** *бояться діяти відкрито. І тишком-нишком клеять плакати «Я русский и этим горжусь». Ми не маємо нічого ні проти російської мови, ні проти росіян. Але цілком зрозуміло, навіщо* ***колорадські жуки*** *клеять ці агітки – намагаються дестабілізувати ситуацію як тільки можна.*» [3]. Прихильників ідеї «русского мира» користувачі соціальних мереж вже кілька років поспіль називають «*ватниками*»; номінація «*колорадські жуки*» зявилася як асоціація з колором георгієвської стрічки. Окрім цього вирокистано просторіччя «*дали прочуханки*» на позначення процесу застосування сили.

Прикладами актуалізації дисфемізмів ми вважаємо наступні висловлювання:

1) «*Завтра, 15 березня, ми в Раді проголосуємо за розпуск кримського парламенту –* ***розсадника сепаратизму*** *в Україні*» [3];

2) «*Комуністична партія – це* злочинна організація*, яка вбила 20 000 000 українців за радянський період, покривала тиранію Януковича вже у наш час, а сьогодні представляє в нашій державі інтереси керівництва Російської Федерації –* ***окупантів, які вкрали у нас Крим, і тягнуть свої загребущі, брудні від крові Героїв, ручьонки*** *до наших Півдня і Сходу. Комуняку – на гілляку!*» [3].

Мовна особистість В. Чепиноги, депутату від партії УДАР, також є безперечно цікавою для дослідження з точки зору використання емоційно-експресивної лексики. Загалом для В. Чепиноги характерне вживання русизмів та використання какографії (ігрового прийому зумисного порушення орфографічних норм для створення комічного ефекту). Окремо слід відзначити застосування просторічних лайливих слів:

1) «*Я* ***сознатєльно*** *не голосував за* ***дебільний*** *проект про спецконфіскацію... Я намагаюся,* по возможності*, не голосувати за* ***дурість*** *і* ***революционну целєсообразность...***» [2];

2) «*Я, звісно, не зловтішаюся, але гадаю, що після «****оглушітєльних побєд****» в Кривому Розі ініціативна група з перевиборів імені Семенченка вже може братися за якийсь масштабніший, амбітніший проект... Бо треба, щоб був рост,* ***развітіє****...))* [2]»;

3) «*Якось воно все* ***некрасіво*** *з* ***дерибаном*** *посад... Вже б краще в карти грали... Тоді б Арсеній Петрович вийшов і сказав: а що я* ***мог сдєлать****? – у мене сімнадцять на банку, стей. А у Гройсмана – туз, шість і дама...Всі б все* ***поняли і простили****...*» [2].

Дискредитація політичного опонента може відбуватися шляхом актуалізації лексичних одиниць із вираженою негативною семантикою:

1) «*Ми шкодуємо, що* ***скомпроментований*** *і* ***деградуючий*** *політичний клас України не підтримав новий закон про вибори до парламенту за відкритими списками, запропонований «Батьківщиною»* [4];

2) «*Генпрокуратура б'є рекорди популярності по своїй* ***тупості і продажності***» [5]; «*Правоохоронну систему треба* ***перетрусити****, а не працевлаштувати прокурорів і міліціонерів, які цього року підпадають під скорочення. Вони вміють лише* ***красти і правильно ділитися***» [5]. Ігрові елементи тут реалізуються шляхом використання емоційно маркованих лексем зниженого регістру, що порушує норми дипломатичного протоколу.

Використання літературніх алюзій як прийому мовної гри також може бути застосовано із метою вираження емотивності: «*Азовы» здесь тихие*» [6]. Потужна інформаційна кампанія була розвернута російськими ЗМІ задля дискредитації українських добровольчих батальйонів. Така назва ставить під сумнів пейоративну оцінку штучно сформовану у суспільстві.

Політична аналітика сьогодення публікується не лише на шпальтах авторитетних видань. Усе більшої популярності набирають інтернет-видання та блоги, які забезпечують оперативний доступ до інформації, та зворотній зв'язок між публіцистами та читачами за допомогою опції коментування. Для стилю інтернет-видань характерне яскраве неканонічне використання мовних знаків, зокрема оказіоналізмів та авторських неологізмів. Розглянемо конкретні приклади:

1) «*Успех Украины, вырвавшейся из евразийской сети* ***паханатов****, стал бы* ***кощеевой смертью путинизма****. Путин просто обречен был предпринять попытку братской расчлененки и подчинения себе непокорной Украины*» [1];

2) «***Крыминализация*** *всего пространства бывшего Советского Союза или даже Российской империи становится по замыслу кремлевских мифотворцев и* ***мордоделов*** *мистической сверхцелью и высшим смыслом существования вставшего, наконец, с колен и обретшего достойную национальную идею разъединенного русского этноса*» [1].

Використання жаргонізмів «*паханат*», «*братская расчлененка*», «*мордоделы*» формує образ криміналізованої структури, що нехтує нормами суспільної моралі та міжнародного права. Оказіоналізм «*Крыминализация*» підсилює загальне враження та утверджує читача у неправомірності агресивних дій.

Висновки і пропозиції. У процесі дослідження відповідно до поставленої мети ми дійшли наступних висновків: 1) для сучасного політичного дискурсу характерним є неканонічне використання мовних знаків; 2) використання емоційно-експресивної лексики як різновиду мовної гри є розповсюдженим явищем; 3) застосування емотивної лексики політиками та публіцистами дає можливість впливати на формування оцінки політичних явищ, подій та особистостей. Перспективою нашого дослідження вважаємо компаративне вивчення можливостей емоційно-експресивної лексики у політичному дискурсі інших країн.

Список літератури:

1. Амири Л. П. Языковая игра в российской и американской рекламе : автореф. дис...канд. филол. наук : 10.02.01; 10.02.19 / Людмила Петровна Амири. – Ростов-на-Дону, 2007. – 26 с.
2. Арутюнова Н. Д. Аномалии и язык / Нина Давыдовна Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 3–19.
3. Білозуб А. І. Мовна гра в українському постмодерному дискурсі (на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена) : автореф. дис... канд.філол. наук : 10.02.01 / Анастасія Іванівна Білозуб. – Донецьк : Б.в., 2014. – 20 с.
4. Желтухина М. Р. Комическое в политическом дискурсе конца XX века. Русские и немецкие политики. Монография./ Марина Ростиславовна Желтухина – М. : ИЯ РАН. – Волгоград : Изд-во ВФ МУПК, 2000. – 264 с.
5. Куранова Т. П. Языковая игра в речи теле- и радиоведущих : автореф. дис...канд. филол. наук : 10.02.01 / Татьяна Петровна Куранова. – Ярославль, 2008. – 23 с.
6. Норман Б. Ю. Игра на гранях язика / Борис Юстинович Норман. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 344.
7. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / Владимир Зиновьевич Санников. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – 544 с.
8. Сковородников А. П. Об определении понятия «языковая игра» / Александр Петрович Сковородников // Игра как прием текстопорождения : коллективная монография. – Красноярск : Сибирский федеральный университет, 2010. – С. 50–62.
9. Сопова Т. Г. Языковая игра в контексте демократизации художественной речи в последние десятилетия XX века: Автореферат дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Татьяна Геннадиевна Сопова. – СПб., 2007. – 22 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

10. Інформаційний спротив http://sprotyv.info/ru/news/2496-iyulskie-buki-putina
11. Офіційна сторінка Віталія Чепиноги https://www.facebook.com/vitalii.chepynoga?fref=ts
12. Офіційна сторінка Олега Ляшка у Facebook https://www.facebook.com/O.Liashko?fref=ts
13. Офіційна сторінка партії «Батьківщина» http://batkivshchyna.com.ua/news/20561.html
14. Офіційна сторінка Юрія Чижмаря https://www.facebook.com/y.chyzhmar?fref=nf
15. Офіційний сайт телеканалу «Дождь» http://tvrain.ru/articles/azovy_zdes_tihie_reportazh_rodiona_chepelja_i_timura_olevskogo-377094/

Коваленко А.Н.
Институт филологии и социальных коммуникаций
Бердянского государственного педагогического университета

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭКСПРЕССИВНОЙ ЛЕКСИКИ КАК СРЕДСТВА ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию особенностей использования эмоционально-экспрессивной лексики в политическом дискурсе. Рассмотрены основные подходы к определению поняттия языковой игры. Определены способы актуализации эмоционально-экспрессивных единиц как средства языковой игры.
Ключевые слова: дискурс, языковая игра, эмотивная лексика, оценка, стратегия.

Kowalenko A.M.
Institute of Philology and Social Communication
Berdyansk State Pedagogical University

THE USE OF EMOTIONALLY EXPRESSIVE VOCABULARY AS A MEANS OF LANGUAGE GAMES IN POLITICAL DISCOURSE

Summary
The article attempts to features of the use of emotional and expressive vocabulary in the political discourse. The main approaches to the definition of language game. Identified ways the actualization of emotional and expressive units as a means of language games.
Keywords: discourse, language game, emotional vocabulary assessment strategy.

УДК 378.016:81’243(410)

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ. ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Козаченко І.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті схарактеризовано особливості системи підготовки майбутніх учителів іноземних мов у Великій Британії. Визначено позитивний британський досвід та шляхи впровадження цього досвіду у систему підготовки майбутніх педагогічних кадрів в Україні. Розкрито суть поняття «система». Досліджено основні механізми та інструментарій для впровадження нових стратегій у життя на різних рівнях.
Ключові слова: система підготовки; вчитель іноземних мов; Велика Британія; зміст професійної підготовки; вищі навчальні заклади.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси в системі сучасної освіти в Україні сприяють посиленню уваги до рівня підготовки педагогічних кадрів. Особливо гостро це питання постає в системі підготовки майбутніх учителів іноземних мов, які повинні творчо мислити, працювати із суспільством та в суспільстві, сприяти мобільності його членів і їх співпраці із країнами Європи, здійснювати міжкультурну комунікацію як засіб розуміння ментальної своєрідності різних народів і формування поваги до них, поєднувати обізнаність про різноманітність культур студентів з різних країн, ефективно співпрацювати із закладами педагогічної освіти та іншими партнерами. Сьогодні вищі навчальні заклади повинні створити сприятливі умови для вивчення іноземних мов як мов міжнародного спілкування з метою досягнення випускниками рівня В2 відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (лист Міністерства освіти і науки України № 1/3-120 від 11.03.2015 р.).

Аналіз останніх досліджень. Питання професійної підготовки майбутніх фахівців з іноземних мов у Великій Британії є багатовимірним та різноаспектним. Такі українські вчені як О. Леонтьєва, А. Парінов, А. Сбруєва, Н. Яцишин, В. Базуріна, Ю. Кіщенко досліджували історію та сучасні трансформаційні зміни в системі педагогічної освіти; реформування вищої педагогічної освіти в Англії; професійну педагогічну підготовку вчителів у Великій Британії; підготовку і перепідготовку вчителів іноземних мов Великої Британії, формування педагогічної майстерності вчителів в Англії й Уельсі.

© Козаченко І.В., 2016

У зарубіжній науковій літературі проблема підготовки майбутніх учителів іноземних мов висвітлена у працях A. Buabeng, B. Campos, C. Green Grummer, D. Kallos, J. Stephenson та ін. До скарбниці передової вітчизняної теорії і практики увійшли філософсько-педагогічні, теоретичні й методичні ідеї, концепції, міркування чисельних представників педагогіки Великої Британії, таких як T. Atkinson, M. Brius, M. Hawley, S. Kheiword, S. Maklafin, S. Maklor, A. Mur, Dg. Sait, Y. Tejlor.

Завдання дослідження:

1. Розглянути і розкрити особливості підготовки майбутніх учителів іноземних мов у Великій Британії.
2. Подати позитивний британський досвід, що може бути використаний в Україні.

Виклад основного матеріалу. Становлення освіти Великої Британії відбувалось відповідно до особливостей діяльності соціально-політичних інституцій держави та отримання англійської мови статусу державної. Основи професійної підготовки учителів іноземної мови змінювалися в контексті підвищення соціальних цінностей розвитку суспільства, поширення інтеграційних процесів, формування позитивного досвіду щодо синтезу класичного та інноваційного підходів до підготовки, зміни функцій підготовки.

Система вищої освіти Великої Британії – одна з найстаріших в Європі. Оксфордський і Кембріджський університети функціонують з початку XIII століття. Проте до початку XX століття ця система була представлена десятком університетів з дуже невеликою кількістю студентів. У XX ст. були відкриті близько 30 університетів і майже 800 ВНЗ інших типів (коледжів і технологічних інститутів, політехнічних інститутів, педагогічних коледжів, що діють і нині) із платним навчанням [1, с. 217].

У документі, підготовленому Міністерством освіти Англії в 2002 році «Мови для всіх: мови для життя» визначаються основні стратегічні цілі мовної політики держави:

– підвищення рівня викладання і вивчення іноземних мов, що передбачає, зокрема, забезпечення можливостей і умов для електронного навчання;
– упровадження системи визначення і заохочення до знання мов фахівцями у різних галузях культури;
– збільшення кількості людей, що вивчають мови у вищій школі і подальшій освіті через стимулювання потреб користування мовами, розвиток віртуальних мовних спільнот та заохочення роботодавців до підтримки мовної освіти [2].

У документі також пропонується механізми та інструментарій для впровадження нових стратегій у життя на різних рівнях:

– інтеграція мовної освіти в шкільні програми з раннього віку та відведення вивченню сучасних мов ключової позиції в середній школі;
– посилення ролі мовних коледжів (Specialists Language Colleges) та збільшення їх кількості;
– підвищення якості та різноманітності навчальних матеріалів у режимі он-лайн, поширення співпраці з іншими країнами в галузі мовної освіти, утворення віртуальних мовних спільнот по всій країні;
– розробка нових програм професійної підготовки вчителів іноземних мов [3, с. 409-546].

Учителі іноземних мов мають можливість користуватися службою «Curriculum Online», яка забезпечує доступ до якісних електронних матеріалів з урахуванням міжкультурних зв'язків і стимулює розробку навчальних матеріалів викладачами і студентами.

Зазначені вище дескриптори програми «Мови для всіх: Мови для життя» доводять, що професійна підготовка вчителів іноземних мов має стратегічне значення для підготовки освітньої системи країни до змін у сфері мов і культур. Діяльність викладачів іноземних мов спрямована на те, щоб допомогти студентам зрозуміти навколишній світ, спілкуватися через лінгвістичні та культурні кордони і грати активну роль на багатьох рівнях у міжнародному контексті.

У системі педагогічної освіти Великої Британії надзвичайно важливу роль відіграє Агенція з підготовки вчителів, основними функціями якої є створення закладів педагогічної освіти, фінансування програм підготовки, сприяння підвищенню престижу педагогічної професії, здійснення дослідницької роботи, спрямованої на вдосконалення системи підготовки педагогів. У країні існує два основні варіанти підготовки вчителів. Перший – навчання у чотирирічних багатопрофільних коледжах, яке завершується присудженням ступеня бакалавра педагогіки чи мистецтв (передбачається вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу). Другий – трирічне навчання в університеті на здобуття ступеня бакалавра (для майбутніх учителів англійської мови – на спеціальностях англійська мова та література тощо) та проходження однорічного курсу професійно-педагогічної підготовки в школах чи інститутах педагогіки при університетах. Незважаючи на критику багатьма вченими поверховості однорічної підготовки, спричиненої обмеженістю в часі, цей варіант отримання кваліфікації вчителя є поширеним [4, с. 138].

В останнє десятиріччя в Євросоюзі спостерігається зростання ролі французької, німецької, італійської та іспанської мов, що спонукає британців активно їх вивчати.

У Великій Британії сформувалася певна структура закладів, які здійснюють підготовку педагогічних кадрів, а саме:

– чотирирічні інститути і коледжі вищої освіти (Institutes and Colleges of Higher Education);
– однорічні інститути педагогіки при університетах (Institutes of Education of Universities),
– дворічні факультети педагогіки при політехнічних інститутах (Politechnic Departments of Education);
– чотирирічні школи сценічного мистецтва (Central Schools of Speech and Drama);
– дворічні технічні коледжі (Colleges of Education Technical).

Зміст курсу базової підготовки вчителів іноземної мови складається з циклу психолого-педагогічних дисциплін, спеціально-предметної підготовки та педагогічної практики. Навчальні програми циклу психолого-педагогічних дисциплін складаються з таких навчальних предметів

як педагогіка, історія та психологія освіти, теорія навчальної діяльності, методика викладання іноземної мови, сучасні освітні технології, організація навчального процесу, психолого- педагогічні спецкурси. Спеціально-предметна підготовка включає дисципліни: сучасні лінгвістичні науки, іноземні мови (німецька, французька, іспанська), стилістика, порівняльна типологія [6, с. 430].

Професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови в університетах Великій Британії відбувається за трицикловою системою: бакалаврат, магістратура й аспірантура. На рівні бакалаврату основна увага зосереджена на загальній соціально-гуманітарній підготовці і вивченні фахово-орієнтованих дисциплін. В усіх циклах велику цінність має практична підготовка студентів (їй відведено близько третини навчального часу). В університетах Великої Британії домінують стаціонарна та дистанційна форми навчання. Графік навчальних занять формується з урахуванням індивідуальної навчальної програми підготовки студента. Дистанційне навчання потужно підкріплене системою пакетів навчально-методичних завдань, які скеровують студента в потрібне русло подальшої діяльності. Інтенсивно застосовують активні методи навчання. Такі методи забезпечують моделювання професійних ситуацій, формування вмінь і навичок вирішення задач, розвивають креативне мислення [7, с. 12-17].

Після закінчення університетського курсу професійної підготовки випускники отримують кваліфікацію на рівні бакалавра, диплом або сертифікат у галузі освіти. У разі проходження підготовки на базі школи надається статус кваліфікованого вчителя (Qualified Teacher Status).

Деякі британські вищі заклади освіти також включають до професійної підготовки вчителів іноземних мов аспекти інтеркультурної або соціокультурної педагогіки. Навчання за кордоном є невід'ємною частиною професійної підготовки британських студентів, зазвичай у рамках проектів «Foreign Language Assistant».

Поточний і підсумковий контроль якості професійної підготовки вчителів іноземних мов у Великій Британії здійснюється із залученням стандартів, розроблених агенцією педагогічної освіти.

Університети Великої Британії широко впроваджують дистанційну форму навчання, навчальний процес забезпечують комп'ютерними програмами та інтернет-ресурсами. Англійська модель організації практики майбутніх учителів іноземної мови вирізняється наявністю ознайомлюваної практики, що починається з перших днів навчання студентів. Практика студентів складається з серійної практики – без відриву від процесу навчання тривалістю від 1 до 6 днів; блок-практики – у школі з відривом від процесу навчання. Це дає можливість майбутнім учителям аналізувати навчально-виховний процес та брати активну участь у його організації.

Практика майбутніх студентів-педагогів має такі різновиди: пасивна – вивчення роботи різних освітніх установ, загальне ознайомлення з навчальним процесом, методами проведення виховної роботи; активна – тісний зв'язок методики викладання дисципліни з навчальним планом школи; безпосередня навчально-виховна робота.

Практичний компонент навчання – педагогічна практика – розрахований на довгостроковий тренінг у школах Великої Британії та за кордоном так, що студенти-старшокурсники повинні провести дві третини навчального часу у двох різних школах, працюючи у класах різних етапів навчання. Під час педагогічної практики студенти співпрацюють з учителями-менторами, які також залучаються до планування програм підготовки майбутніх учителів. Це свідчить про особливо тісну партнерську співпрацю викладачів базових шкіл і вищих навчальних закладів освіти Великої Британії [11, с. 234].

Підготовка вчителів англійської мови у Великій Британії відбувається за двома напрямами – навчання мови як рідної, і як іноземної. Методична підготовка майбутніх учителів побудована з урахуванням Національного навчального плану з англійської мови, інновацій у педагогіці і психології та спрямована на розвиток у студентів мовленнєвих умінь (аудіювання, говоріння, читання та письма).

Програма підготовки з англійської мови як рідної розроблена з урахуванням вимог Національного навчального плану, передбачає оволодіння технологією навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання та письма. Відповідно до вікових особливостей студентів основна увага у підготовці вчителів приділяється методиці навчання читанню. Під час педагогічної практики кожен студент індивідуально працює з окремими учнями й групою учнів, розвиваючи чи оцінюючи їхні уміння читати. У підготовці вчителів англійської мови до роботи в середній школі велике значення надається вивченню літератури. Професійно-методична підготовка в деяких університетах включає ще й додатковий курс методики навчання театрального мистецтва, який навчає студентів використовувати імпровізацію, драматизацію, рольові ігри у професійній діяльності. Ще один вибірковий курс – засоби масової інформації, який знайомить майбутніх учителів з можливостями застосування засобів масової інформації у викладанні англійської мови, а також навчає студентів критично аналізувати та ефективно використовувати матеріали засобів масової інформації [11, с. 234].

Значна увага в програмах приділяється реалізації індивідуального та диференційованого підходів. Це стосується, передусім, навчання здібних учнів, а також дітей з особливими потребами. Основними формами організації навчання залишаються традиційні для британської вищої школи лекції, семінари, тьюторські заняття. Поширені групові види роботи, обговорення, дискусії, методичні презентації, мікровикладання, планування уявних уроків, аналіз відеозаписів уроків учителів та стажистів тощо [5, с. 103].

Вищі навчальні заклади Великої Британії також готують учителів французької, німецької, італійської, російської, іспанської, арабської та китайської мов.

Найбільш поширені мови – французька та німецька. Майже всі університети та коледжі

готують учителів цих мов, а спеціалістів з арабської та китайської мов готують лише в Лондонському університеті.

На основі аналізу соціальної та педагогічної літератури встановлено, що позитивний досвід підготовки вчителів іноземних мов у Великій Британії може бути використаний в Україні у вигляді таких реформаторських змін: посилення уваги до відбору вступників на педагогічні спеціальності з використанням тесту на професійну придатність, уведення ознайомчої педагогічної практики в перші тижні навчання майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі; збільшення обсягу самостійної роботи студентів, розширення можливості вибору студентами навчальних предметів за інтересами, продовження терміну проходження педагогічної практики за рахунок скорочення часу для теоретичної підготовки та шляхом інтеграції окремих навчальних курсів; запровадження навчального стажування студентів у країнах, мова яких вивчається; підвищення кваліфікації педагогів-практиків з інноваційною спрямованістю; запровадження системи, при якій усі вищі навчальні заклади України будуть державними, створення гнучкої системи курсів післядипломного навчання, що стане для майбутніх учителів ефективним стимулом до підвищення фахового рівня. Одним із напрямів удосконалення української освітньої системи виступає європеїзація мовної освіти й надання статусу пріоритетної галузі професійній освіті майбутнього вчителя іноземних мов.

Висновки. Проаналізувавши систему підготовки майбутніх учителів іноземних мов у Великій Британії, можна зробити висновок, що позитивний британський досвід може бути використаний у системі підготовки майбутніх учителів іноземних мов в Україні. Аналіз наукової літератури засвідчує, що це сприятиме підвищенню рівня розвитку навчально-виховного процесу і здійсненню міжкультурної комунікації України.

Список літератури:

1. Базуріна В. М. Професійна підготовка майбутніх вчителів іноземних мов у Великій Британії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Базуріна Валентина Михайлівна. – Житомир, 2006. – 217 с.
2. Документ «Мова для всіх. Мови для життя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dfes.gov.uk/eydcp. – Назва з екрана.
3. Bello T. Improving ESL learners writing skills / T. Bello. – Washington : National Clearinghouse for ESL Literacy Education, 1997. – P. 409–546.
4. Brown H. D. Principles of English Learning and Teaching / H. D. Brown. – Englewood Cliffs : Education Foundation, 2006. – 138 p.
5. Brunner. J. J. Toward a Theory of Institution Cambridge / J. J. Brunner. – Cambridge : Cambridge U P, 2010. – 103 p.
6. Бельмаз Я. М. Професійний розвиток викладачів вищої школи у Великій Британії та США : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Бельмаз Ярослава Миколаївна ; Горл. держ. пед. ін-т іноз. мов. – Горлівка, 2010. – 430 с.
7. Бобрицька В. І. Педагогічні умови застосування технології «case-study» у вищих навчальних закладах Великої Британії / В. І. Бобрицька // Вісник Черкаського національного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2012. – № 15 (228). – С. 12–17.
8. Boreham N. A theory of collective competence : challenging neo-liberal individualisation of performance at work / N. A. Boreham // British Journal of Educational Studies. – 2004. – № 52 (1). – P. 5–17.
9. Moon J. A. Learning journals / J. Moon // A handbook for academic students and professional development. – London, 2006. – 79 p.
10. Badri M. The social cognitive model of work satisfaction among teachers: Testing and validations / M. Badri, T. Elmourad, V. Ferrandino // International Journal of Education Research. – 2013. – Vol. 57. – P. 12–24.
11. Baker J. The English Language Teachers Handbook / J. Baker, H. Westrup. – London, 2003. – 234 p.

Козаченко И.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ВЕЛИКОБРИТАНИИ. ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЙ ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье охарактеризован особенности системы подготовки будущих учителей иностранных языков в Великобритании. Определен положительный британский опыт и пути внедрения этого опыта в систему подготовки будущих педагогических кадров в Украине. Раскрыта суть понятия «система». Исследованы основные механизмы и инструментарий для внедрения новых стратегий в жизнь на разных уровнях.
Ключевые слова: система подготовки, учитель иностранных языков, Великобритания, содержание профессиональной подготовки, высшие государственные заведения.

Kozachenko I.V.
Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after H. Skovoroda

TEACHER TRAINING OF FOREIGN LANGUAGES IN GREAT BRITAIN. POSITIVE EXPERIENCE FOR UKRAINE

Summary
In the article feature the system of preparation of future teachers of foreign languages in Great Britain are characterized. Positive Britannic experience and ways of introduction of this experience is in the system of training of future pedagogical department in Ukraine are defined. Essence of notion "system" is explained. Basic mechanisms and tool for Investigational basic mechanisms and tool for introduction of new strategies in life on different levels are researched.
Keywords: foreign languages, Great Britain, teachers of foreign languages, system of teacher training.

UDC 811.111:659.1:314.93

PRINTED ADVERTISEMENT: SOME ENGLISH-LANGUAGE, ETHNIC AND GENDER ASPECTS

Koltsova Yu.E.
International Humanitarian University

The article presents a study of the way in which English language advertisements are analyzed by Chinese, Pakistani and Thai researchers. The language of advertisements presented in American, Pakistani and Thai media (in their English language translation) is studied at the lexical, morphological, syntactic and discourse levels. Some ethnic and gender surveys are also touched upon.
Keywords: advertisement, communication, consumer, English language, ethnic groups, gender, printed media.

Formulation of the problem in general. The article is focused upon a study of the way in which English language advertisements are analyzed by Chinese, Pakistani and Thai researchers. The language of advertisements presented in American, Pakistani and Thai media (in their English language translation) is studied at the lexical, morphological, syntactic and discourse levels. Some gender surveys are also touched upon. The previous analysis proves that there are numerous researches on advertisement in economics, marketing, psychology, neurolinguistic programming, theories of mass communication, semiotics. Advertisement is a good example of the application of persuasion strategies affected through the language. Linguists also pay great attention to the language of advertisement from various points of view and with various purposes. Linguists sort out the language of advertisement as a distinct register or kind of discourse characterized by particular language patterns [1].

The **subject** of research is general and special characteristics of the language of advertising bearing gender peculiarities. The **object** is English-language advertising discourse used in Chinese, Pakistani and Thai printed media. The advertisements studied in this paper are taken from English magazines: the "Time", "People" and "Newsweek", because these three magazines have a huge circulation; also the Thai printed amulet advertising is studied. The **aim** of research is to define the English language special features (morphological, syntactic, lexical) which are characteristic of gender directed patterns.

Analysis of the recent researches and publications, where the solution of the problem is initiated, and which serve as grounds to the author. There exist numerous definitions of advertisement. For instance, advertising is defined as "any paid form of nonpersonal communication about an organization, product, service, or idea by an identified sponsor. The paid aspect of this definition reflects the fact that the space or time for an advertising message generally must be bought. An occasional exception to this is the public service announcement (PSA), whose advertising space or time is donated by the media. The nonpersonal component means that advertising involves mass media (e.g., TV, radio, magazines, newspapers) that can transmit a message to large groups of individuals, often at the same time. The impersonal nature of advertising means that there is generally no opportunity for immediate feedback from the message recipient (except in direct-response advertising). Therefore, before the message is sent, the advertiser must consider how the audience will interpret and respond to it" [2, p. 23].The Definition Committee of American Marketing Association defines advertising as "the nonpersonal communication of information usually paid for and usually persuasive in nature about products, services or ideas by identified sponsors through the various media" [3]. One more definition states that advertisement is "mass, paid communication, the ultimate purpose

© Koltsova Yu.E., 2016

of which is to impart information, develop attitude and induce action beneficial to the advertiser (generally the sale of a product or service)" [4, p. 198].

The language of advertisement attracts special attention from researchers which is illustrated by numerous language studies. M.A.K. Halliday developed Systematic Functional Linguistics, which lay as the grounding for the study of advertisement language, namely the context and lexicogrammar. Lexicogrammar is an abstract level of language coding, the system of wording used for expressing the meaning by means of lexical and grammatical structures [5: 8; 6]. G. Leech thoroughly studied the language of advertising, his study is based on Halliday's works. He described a press advertising structure consisting of Headline, Body copy, Signature line, Standard details [7: 59]. M. Toolan developed this analysis and proposed five typical structural components of advertisement texts. They are Headline, Body copy, Signature line, Slogan and Standing details [1, p. 55]. G. Cook studied advertisements from the discourse point of view [8]. P.H. Fries studied the advertising language in terms of the Theme-Rheme structure and invented the term "N-Rheme" (the new rheme) [9].

Description of the main research material with the groundings of the obtained scientific results. The Chinese author pays attention to the most important in printed advertisement, which is, undoubtedly, lexics. G. N. Leech lists 20 most frequently used verbs in English advertisement. They are: *make, get, give, have, see, buy, come, go, know, keep, look, need, love, use, feel, like, choose, take, start, taste* [7, p. 20]. For example: 1. *We'll* ***make*** *this quick. (Hertz Car Return);* 2. ***Get*** *great coverage that's so weightless and water-fresh. (ALMAY);* 3. *All you* ***need*** *is a taste for adventure. (Millstone Coffee);* 4. *Don't have much of a personality?* ***Buy*** *one. (Honda Motor).* These monosyllabic verbs have comparably stable meaning. In advertising, these simple words can win the consumers by their exact, effective expression [Китай]. There are also used emotive words, most of which are pleasant adjectives. The most frequently used adjectives are as follows: *new, good/better/best, fresh, free, delicious, sure, full, clean, wonderful, special, crisp, real, fine, great, safe, rich.* These adjectives help to build a pleasant picture in readers' minds and manage to create a belief in the potential consumer. "In addition, comparatives and superlatives tend to highlight the advantage of a certain product or service. For example: 1. *Nothing comes* ***closer*** *to home. (Vegetable and Chicken Pasta Bake);* 2. *Think Lysol is the* ***best*** *disinfecting spray. (Disinfecting Spray);* 3. *The world's* ***coolest*** *CDs aren't made in New York, London or L.A. They are made in my apartment. (Philips CD Recorder);* 4. *The Compaq Armada family is* ***lighter****, with new rounded edges for* ***easier*** *packing. (Compaq)* [10].

Studying the language of advertisement, G. Leech called it a "loaded language", as it possessed the following characteristics: attention value, readability, memorability and selling power [7, p. 25-27]. G. Leech also referred to rhyme, alliteration and parallelism as "special patterns of regularity" in the language of advertisement [7, p. 175]. Pun (with using polysemantic or homonymous words) and alliteration are also frequently used. They impress customers by their readability and humor. Except for its own meaning, the word used as a pun is usually closely related to the characteristics of a certain product or the brand name of the product. Such coincidence is rather rare [10].

The Chinese author writes that, concerning gender language peculiarities, "the hygiene, beauty, food and detergents ads are dominant in the women's magazines while technical equipment ads prevail in men's magazines. The reason is that women are potential purchasers of daily consumer goods while men are potential purchasers of technical equipment. So advertising language tries to win its audiences by noticing audiences' gender identity" [10]. Descriptive adjectives in daily women's consumer goods ads such as *fresh, crispy*, and *soft*, tend to convey the sense of sight, touch, and taste. They wake up pleasant feelings and images, and temptation to buy. However, men, the target audience of technical equipment, are good at rational thinking. Contrarily to women, they pay attention to a product's interior quality and function. So the descriptive adjectives used in technical equipment ads are the ones conveying information about the product, such as *audible, visible, high-volume, high-speed*, etc.

Since 1980, after the arrival of multinational company, advertisers have started giving special attention towards the language of advertisements in Pakistan. After some investigations, the researcher observed that though the role of advertisements in Pakistani society has been explored to some extent but the linguistic analysis of advertisements in Pakistan still needs attention of linguists. The Pakistani author selected forty advertisements from e- print media of Pakistan from five different domains: Telecom (4), Beverages (12), Automobile (3), Services (6) and Home appliances (5).

The Thai author underlines that advertisement is a good example of the creative use of persuasive strategies which can be illustrated through language. "... amulet advertisements are examples of persuasive discourse widely used in Thailand. ... advertising of amulets... is prevalent in a wide range of printed media – leaflets, newspapers, magazines, and books" [4, p. 195-196]. The Thai author analyzed three selected texts from a widely expanded Thai newspaper, which, according to his data, contained 115 complex and 468 simple clauses, translated into English from the Thai language. The researcher analyzed morphological and syntactic components of English clauses which make up the texts examined and presented quantitative study as to the frequency of their components [4, p. 200-212].

The texts presented by the Thai author may be divided into the following parts: 1) Capture (product attribute); historical background; purpose; positive experience of application; purchase information; 2) Capture; orientation on customer; purpose; details of production; positive experience of application; purchase information; 3) Capture; (product attribute); information about the manufacturer; positive experience of application; purchase information. It is evident that the compulsory parts are: capture, positive experience of application and purchase information. The analysis shows that declarative clauses are the most fre-

quent (80%). They strive to provide information about the product quality, sources of the material, experience of the manufacturers, expected results of usage. The implicit sales messages are observed through the text, and explicitly they are declared at the end, before the information as to where to purchase the product. These sentences are syntactically expressed by short simple clauses. Final sentences are imperative with such verbs, as: *buy, pay, book, order, contact, call, phone.*

The general impact of modern advertisement remains unchanged: raising the need of customers in a very special product, as basic needs are generally satisfied for most people in the developed and developing countries. That is the reason why advertisement uses highly elevated ways of presenting their products touching upon self-actualization and self-esteem, hence the usual phrase in advertisement, aimed at various ethnic and gender groups of customers, is: "*You deserve it!*" with the context: "*You are special and the chosen one!*" Customers are put before the choice either of taking themselves as common, ordinary people, or to choose the higher degree of their importance. Intricate and sophisticated advertisement makes customers associate their products and services with higher self-esteem. This is clearly vivid in advertisement for women directed at their looks (cosmetics, make-up, clothes, fitness accessories, sport and fitness abilities, etc.). Secondly, advertisement is directed at raising women's self-evaluation as good and caring wives, mothers, house wives. That is explained by the modern tendency of women's striving for domination in the ancient men's world. Successful women from the advertisement are in all kinds of them no matter in what country these advertisements are produced.

Many researchers in various fields of knowledge notify that advertisement has greatly changed during the last twenty years. Before that there was presented a stereo-type of women who are preoccupied with beauty, household duties, and motherhood or shows them as decorative objects or sexually provocative figures. Psychologists marked that such images reflected long-fostered gender stereotypes of women as weak, passive, finding their sense of life in a happy life with the dominating men. On the opposite, men were described as active, powerful, successful, intelligent figures. However, the role of women in the modern society has changed, and advertisement reacted instantly. Now women are mostly described as smart, quickly-reacting, successful, achieving everything they wish. At the same time, advertisement of beauty and fashion products serves to underline their female attractiveness and sexuality. Along with that changing stereotype, there still remains the image of a caring mother and housewife, especially in advertising household equipment, babies' accessories, medicals for everyday use. Examples of such are: cosmetics, clothing, microwave cookers, washing machines, diapers, furniture, etc. As for men's advertisement, it mostly remains unchanged, only sometimes men are shown as slightly ill to underline their wives' care in giving them the advertised medicine.

As the researchers discovered, research "on gender stereotyping in advertising targeted to children has found a pattern of results similar to that reported for adults ... in the United States as well as in Australia. Boys are generally shown as being more knowledgeable, active, aggressive, and instrumental than girls. Advertising directed toward children has also been shown to feature more boys than girls, to position boys in more dominant, active roles as males.... Recent studies have shown ... the primary target for most of the commercials was active, white boys. Girls were portrayed in traditional roles and shown performing limited passive, indoor activities, while boys were shown in the outdoor world engaging in more exciting and active things. Feminist groups such as the National Organization for Women (NOW) and the Sexual Assault Prevention and Awareness Center argue that advertising which portrays women as sex objects, contributes to violence against women. These groups often protest to advertisers and their agencies about ads they find insulting to women and have even called for boycotts against offending advertisers" [2, p. 767].

Researchers notice much more attention paid by advertisers to various ethnic groups in the USA. The most popular group is Afro-Americans. Now attention is largely paid to Hispano −Americans. Another ethnic group that received attention from advertisers is Asian-Americans. Their work ethic, education, culture, career growth and hard-working have made them a popular target market group. That is why many marketers are creating target commercials for this ethnic group. Statistical analysis shows that many marketers "found that Asian male and female models are overrepresented in terms of their proportion of the U.S. population (3.6 percent), appearing in 8.4 percent of the commercials. However, Asian models were more likely than members of other minority groups to appear in background roles, and Asian women were rarely depicted in major roles. The study also found that portrayals of Asian-Americans put more emphasis on the work ethic and less on other aspects of their lives" [2, p. 767-768].

Conclusions. We can conclude that advertisement in printed media is a structurally finely organized discourse bearing the aim of achieving its strategic goal − receiving a positive reaction from the customer/client in the form of purchasing the proposed product or service. The aim of the advertisement structure is to catch the customer's/client's attention; cause and stimulate the customer's/client's interest in the product; maintain this interest by repeating (repeatedly masterfully demonstrating) the name of the product; and, finally, giving contact information for purchasing the product − i.e., achieving the ultimate result.

Advertisement clearly demonstrates gender features. If men's advertising hasn't essentially changed in present-day realia (in major cases strong, active, achieving, intelligent, smart and striving for success males), female image is changing. As researchers and marketers notice, "the increase in the number of working women has resulted not only in women having more influence in family decision making but also in more single-female households, which mean more independent purchasers. Researchers Steven Kates and Glenda Shaw-Garlock argue that the transformed social positioning of women in North American society is perhaps the most important social devel-

opment of this century. They note that as women have crossed the boundary from the domestic sphere to the professional arena, expectations and representations of women have changed as well. For example, a number of magazines, such as MS and Working Woman, now incorporate and appeal to the sociocultural shifts in women's lives. In many ads, the stereotypic character traits attributed to women have shifted from weak and dependent to strong and autonomous" [2, p. 769-770].

However, Thai amulet advertising differs from other types of advertisement in the way of presenting the successful results achieved by amulet believers. These results are presented as short stories increasing amulets' qualities, functions and values. It is a necessary stage found in all Thai amulet advertising irrespective of gender.

Prospects for further research in this direction refer to the deep study of the language of advertisement, which is targeted at capturing the attention of mass audience and persuading the prospective clients to buy a product or a service. Special lexical, phonological and syntactic linguistic means are to be used, that is why both psychological and linguistic aspects of advertisement should be studied. The language peculiarities also demand thorough studies as to gender and racial features of customers/clients.

References:

1. Toolan M. The Language of Press Advertising /Michael Toolan // In G. Ghadessy, ed., "Registers of Written English: Situational Factors and Linguistic Features". – London: Pinter, 1988. – P. 52-65.
2. Belch G. E., Belch M. A. Advertising and Promotion: An integrated Marketing Communications Perspective / George E. Belch and Michael A. Belch. . 6th ed. – Irwin: McGraw-Hill Companies, 2003. – 819 p.
3. Ambreen N. E-print Media Advertisements in Pakistan / Nasir Ambreen //Elixir Literature 62 (2013) 17849-17854. – Access mode: http://ru.scribd.com/doc/205593607/e-Print-Media
4. Patpong P. Thai Persuasive Discourse: A Systemic Functional Approach to an Analysis of Amulet Advertisements / Pattama Patpong // Revista Alicantina de Estudios Ingleses. 22 (2009): P.195-217. – Access mode: http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/13821/1/RAEI_22_13.pdf
5. Halliday M.A.K. Systematic Background /Michael A.K. Halliday //In J.D. Benson and W. Greaves, eds., "Systematic Perspectives on Discourse". – Vol. 1. – Norwood, NJ: Ablex, 1985. – P. 1-15.
6. Halliday M.A.K. Grammar and Daily Life /Michael A.K. Halliday //"Functional Approaches to Language, Culture and Cognition: Papers in Honor of Sydney M. Lamb". – Amsterdam: John Benjamins, 2000. – P. 221-237.
7. Leech G.N. English in Advertising: Linguistic study of Advertising In Great Britain /Geoffrey Leech. – London: Longmans, 1966. – 210 p.
8. Cook Guy The Discourse of Advertising. – New York: Routledges, 1996. – 217 p. – Access mode: http://applij.oxfordjournals.org/content/17/1/127.extract
9. Fries P.H. Information Flow in Written Advertising /Peter H. Fries //In James Alatis, ed., "Language, Communication and Social Meaning". – Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1993. – P. 336-352.
10. An Analysis of Language Features in English Advertisements. – Electronic Resource. – Access mode: http://www.lunwendata.com/thesis/2005/9880.html

Кольцова Ю.Є.
Міжнародний гуманітарний університет

ДРУКОВАНА РЕКЛАМА: ДЕЯКІ АНГЛОМОВНІ, ЕТНІЧНІ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

Анотація
У статті представлено результати аналізу китайських, пакистанських та тайських друкованих рекламних оголошень (у перекладі англійською мовою) дослідниками цих етнічних груп у США. Рекламні оголошення проаналізовано на рівні лексики, морфології та синтаксису, а також дискурсу. Автор торкається питань етнічної та гендерної приналежності адресатів та адресантів рекламних оголошень.
Ключові слова: англійська мова, друковані засоби інформації, гендер, етнічні групи, комунікація, реклама, споживач.

Кольцова Ю.Е.
Международный гуманитарный университет

ПЕЧАТНАЯ РЕКЛАМА: НЕКОТОРЫЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ, ЭТНИЧЕСКИЕ И ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
В статье представлены результаты анализа китайских, пакистанских и тайських печатных рекламних объявлений (в переводе на английский язык) исследователями этих этнических групп в США. Рекламные объявления проанализированы на уровне лексики, морфологи и синтаксиса, а также дискурса. Автор затрагивает вопросы этнической и гендерной принадлежности адресатов и адресантов рекламних объявлений.
Ключевые слова: английский язык, гендер, коммуникация, печатные средства информации, реклама, потребитель, этнические группы.

УДК 811.161.2:[81'38:81'373.7]

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ВАРІАНТНІСТЬ СТІЙКИХ СПОЛУЧЕНЬ СЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ)

Кочукова Н.І., Молькова В.М.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті проаналізовано різні погляди мовознавців на досліджувані лінгвістичні явища. Запропоновано критерії розмежування процесів трансформації та лексичної варіантності. З'ясовано, що авторська трансформація спричиняє семантико-стилістичні зрушення. Наголошено на цілеспрямованому характері трансформації. Встановлено узуальність варіацій лексичного складу фразеологічної одиниці.
Ключові слова: стійке сполучення слів, трансформація, лексична варіантність, емоційно-експресивний потенціал, фразеологічний варіант.

Постановка проблеми. Проблема розмежування трансформації та варіантності досить складна, тому що якоюсь мірою перетинаються схожі між собою мовні процеси, адже і в першому, і в другому випадку йдеться про видозміну певного лексичного компонента. Важливо й те, що в один період стійке сполучення слів може сприйматися тільки як індивідуальне, а в наступний період може стати загальновживаним, закріпленим суспільною мовною практикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві немає спеціальних досліджень, присвячених розмежуванню понять трансформації й варіантності стійких сполук слів. Наявні лінгвістичні праці, у яких вивчають або трансформацію фразеологізмів [1; 2; 3; 4; 5], або їхню варіантність [6; 7; 8; 9]. Лише в деяких мовознавчих студіях робили спробу визначити критерії розрізнення цих явищ [10; 11; 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Обґрунтоване доведення того, що трансформація та варіантність стійких сполучень слів – це різні явища, є надзвичайно актуальним. Отримані нові, теоретично важливі результати сприятимуть подальшому опрацюванню загальних та часткових проблем лінгвістики тексту, фразеології й стилістики.

Мета статті – проаналізувати різні погляди мовознавців на досліджувані лінгвістичні явища, запропонувати критерії розмежування процесів трансформації та лексичної варіантності.

Виклад основного матеріалу. В українському мовознавстві запропоновано кілька визначень фразеологічних варіантів, які принципово не розрізняються своїми теоретичними засадами. Л. Г. Авксентьєв фразеологічними варіантами називає такі «лексико-граматичні різновиди фразеологічної одиниці, які, маючи спільне загальне значення, допускають синонімічну заміну компонентного складу, видозміну порядку або граматичних форм» [13, с. 85]. Л. Г. Скрипник тлумачить фразеологічні варіанти як наявні в мовній системі, утверджені традицією різновиди фразеологічних одиниць, які мають те саме значення, але розрізняються між собою одним чи кількома компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури [14, с. 390]. «Оболонка тієї самої фразеологічної одиниці може зазнати значних змін, – наголошувала вона, – але загальна семантика її залишається незмінною. Такі зміни фразеологічних одиниць називають варіаціями; фразеологізми, що зазнали змін, – варіантами, а саме явище змінності – варіантністю» [15, с. 122]. Проблема варіантності фразеологізмів висвітлена докладно в роботі Н. М. Неровні [9]. Так, дослідниця зауважує, що «серед фразеологічних одиниць з однаковим значенням є одиниці, які перебувають у синонімічних зв'язках, і форми вживання одного й того ж фразеологізму – варіанти» [9, с. 1].

У російському мовознавстві дослідники цієї важливої фразеологічної проблеми також у цілому успішно розв'язали питання про межі варіантності, дали об'єктивне визначення фразеологічного варіанта. Так, зокрема, М. М. Шанський варіантами фразеологічного звороту називає «лексико-граматичні різновиди його, тотожні за своїм значенням і ступенем семантичної злитості» [16, с. 33]. В. І. Зимін зазначає, що фразеологічні варіанти – це різновиди того самого фразеологічного сполучення, які не порушують семантичної тотожності цього сполучення, мають ту саму образну структуру і відрізняються якимнебудь лексичним компонентом або елементом граматичної структури [8, с. 89-90]. Подібне трактування терміна «фразеологічний варіант» запропонував О. В. Кунін, досліджуючи фразеологічну варіантність у сучасній англійській мові. Він вважав, що «фразеологічні варіанти – це різновиди фразеологічної одиниці, тотожні якістю і кількістю значень, стилістичними та синтаксичними функціями, сполучуваністю з іншими словами; вони мають спільний лексичний інваріант при частково відмінному лексичному складі або розрізняються словоформами чи порядком слів» [17, с. 32]. Спільним для запропонованих визначень є важлива умова – лексичні заміни не повинні порушувати загальної семантичної структури стійкої сполуки, що й підтверджують такі конкретні приклади: за царя Гороха (**Томка, Панька, Хмеля**), наговорити (***набалакати, намолоти, наплести***) *сім мішків* (***сім кіп, три мішки***) *гречаної вовни; відрізана* (***одрізана, відкраяна, одкраяна***) *скиба* (***скибка, шматок***) *від хліба; руки короткі* (***куці, малі***); *брати, узяти* (***здіймати, здійняти, знімати, зняти, підіймати, підійняти тощо***) *на сміх* (***глум, глуз, глузи, кпи, кпини, висміхи***); *сунути лавою* (***хмарою***); *потрапити* (***попасти***) *під гарячу* (***дурну***) *руку; поламати* (***полічити***) *ребра кому; стерти в порошок* (***попіл, борошно***); *втертися* (***влізти, вкрастися***) *в довір'я* (***довіру***); *спадати* (***западати,***

© Кочукова Н.І., Молькова В.М., 2016

приходити, спливати, повертатися, навертатися) *на думку (**в голову**); не вартий ламаного (**мідного**) гроша.*

Спираючись на критерій формальної видозміни, але із збереженням семантичної тотожності, запропонований для фразеологізмів, спробуємо встановити випадки лексичного варіювання компонентів стійких сполук слів, тобто власне фразеологізмів, крилатих висловів, прислів'їв, приказок.

Критерії визначення лексичних варіантів :

1) синонімічна взаємозаміна компонентів стійкої словосполуки;
2) семантична тотожність;
3) традиційність вживання, закріплена узусом;
4) зафіксованість у словниках (цей критерій відносний, оскільки відомо, що словник відстає від живого мовного розвитку).

Отже, лексична варіантність стійких сполучень слів – це синонімічна заміна одного з їхніх компонентів, що не порушує семантичну тотожність, синтаксичну функцію й прийнята узусом.

Характер варіантності мовних одиниць, зокрема й фразеологічних, типи варіантності зумовлені структурною організацією одиниці. Структурна організація стійких сполучень слів, тобто спосіб втілення плану змісту мовними засобами, що виконують роль одиниць плану вираження, являє собою складне й нетипове утворення. Фразеологічне значення й фразеологічна форма утворюють суперечливу єдність: цілісності фразеологічного значення протистоїть різноформленість компонентів стійкої словосполуки.

Найвищий ступінь варіювання виявляють ті стійкі словосполучення, компоненти яких семантично слабко поєднані між собою. Як твердить В. П. Жуков, що стійкіший фразеологізм, то менше він зазнає варіантності і навпаки, «як тільки семантичний зв'язок компонентів із словами вільного вживання посилюється, фразеологізми набувають варіантної структури...» [18, с. 24-25]. Такі стійкі сполуки слів, як висловлювання видатних людей, лозунги часу, афоризми, крилаті вислови, сентенції, літературні цитати тощо варіюють обмежено. Хоч, як відомо, крилаті вислови біблійного походження і деякі вислови античних авторів, що потрапили в народну мову дуже давно з книжних джерел, можуть вживатися й у формі, ближчій до оригіналу, і в оновленій на сучасний лад, напр.: *Не кидай свині перла під ноги – не мечи свині бісер.* Євангельський вислів «*У чужому оці заскалку бачити, а в своєму колоди не помічати*» в українській мові давно став прислів'ям «*У чужому оці порошинку бачить, а в своєму пенька не помічає*». Багато прислів'їв, що з'явились в українській мові таким шляхом, вживаються нарівні з питомими народними.

Як засвідчує мова преси, стійких сполук слів, у яких видозмінений один чи кілька компонентів, багато. Переважно ця видозміна породжує зміну їхніх значень, тобто є трансформацією. Слід наголосити, що внаслідок трансформації значною мірою руйнується структурно-семантична монолітність усталеної сполуки і створюється якісно новий її тип. Напр.: «*За дурною головою нема й **мікрофону** спокою*» (Перець), пор. відоме: *За дурною головою і ногам нема спокою*; «***Благодійництва** на копійку, а галасу на гривню*» (Перець), пор. відоме: Діла на копійку, а балачки на карбованець; «*Якби **«блудний батько»** повернувся, «сини» простили б його*» (Молодь України), пор. традиційне: блудний син. Окрім того, трансформації стійких словосполук призводять здебільшого до зрушень у їхньому стилістичному забарвленні. Творча трансформація фразеологічних одиниць, зокрема в публіцистичному стилі, завжди зумовлена певними стилістичними завданнями. Залежно від ставлення авторів до мови й до описуваної дійсності відбувається відбір певних стилістичних засобів, які оказіонально перетворюють стійкі словосполуки з певною стилістичною метою – підсилюють виразність контексту, його гумористичне або сатиричне звучання тощо.

Заміна, або субституція, компонентів стійкого сполучення словами вільного вжитку – один із найпоширеніших різновидів структурно-семантичного типу трансформацій. Авторська заміна відрізняється від нормативної тим, що вибір слова-замінника зумовлює насамперед контекст. У газетному тексті трапляється чимало випадків оновлення фразеологічної структури внаслідок заміни традиційних компонентів елементами сучасності. Напр.: «***Не брендом** єдиним ...Товарні знаки захищають у судах*» (Україна молода), пор. традиційне: не хлібом єдиним ...; «*Через терни – **до ринку***» (Молодь України), пор. крилатий вислів: *через терни – до зірок.*

Добір співзвучного слова є також одним із прийомів авторської заміни складників фразеологічної одиниці: «*Птахи гнізда **Дніпропетрова***» (Україна молода), пор. крилатий вислів: *Птахи гнізда Петрова*; у матеріалі розповідається про політиків із Дніпропетровська; «***Кролл**» за кров*» (Україна молода), пор. відоме: *кров за кров*; у статті йдеться про американське приватне детективне агентство «Кролл», що розслідує справу Гонгадзе. З прикладів видно, що дуже поширеним й ефективним є підставляння таких лексичних компонентів, які щодо нормативних утворюють фонологічний контраст.

Вплітаючи фразеологічну одиницю в мову публіцистичного матеріалу, прагнучи до органічного поєднання її з кожною конкретною ситуацією, журналісти вдаються здебільшого до заміни традиційних компонентів такої одиниці словами, які утворюють з контекстом одне тематичне ціле: «*Зазирання до **російського** рота* (традиційне: *заглядати до чужого рота) не допоможе – у Росії достатньо своїх проблем і суперечностей, які її розривають на частини*» (Українське слово); «***Мова** не винна: Про суржик, двомовність і грамотність на українському ТБ*» (Слово і час), пор. традиційне: *Коні не винні; «**Бюджет** наш насущний…»* (Сільські вісті), пор. традиційне: Хліб наш насущний; заголовок статті про бюджетні проблеми, які розглядала Верховна Рада. Змінені стійкі звороти поєднують традиційне значення і новий актуальний політичний зміст. Унаслідок заміни стрижневого або залежного компонента іноді створюються разючі контрасти різностильових елементів, від чого новий оказіональний фразеологічний зворот ще дужче увиразнюється, наприклад: «*Зачарований **округ***» (Україна молода), пор. традиційне:

зачароване коло; «*Звісно для народу «Заєда» – **каїнове кодло** та для влади – комора рідна і світлиця погідна*» (Сільські вісті), пор. відоме: каїнова душа; «*Не **салом** єдиним …*» (Україна і світ сьогодні), пор. традиційне: *не хлібом єдиним…* Відчуття навмисності авторських замін дає підстави розглядати трансформовані усталені одиниці як оказіональні.

Замінюючи компоненти, автор ніби дає нове життя відомому вислову, оскільки змінюється його традиційне загальне значення. Напр.: «*Біле названо чорним*» (Народна газета), пор. традиційне: *видавати біле за чорне.* Досить часто в оновленій стійкій одиниці з'являється новий відтінок значення, який вказує на ступінь вияву ознаки. Пор.: «*…чорт **саме** такий, яким його малюють*» (Українське слово), пор. прислів'я: *Не такий страшний чорт, як його малюють.*

Між замінюваними й новими компонентами відбувається складна семантико-експресивна та контекстно-стилістична взаємодія. Субститути або самі сприймаються на фоні пропущених, або, в свою чергу, економно відтінюють замінювані складники фразеологічних одиниць. В обох випадках семантика й експресивне забарвлення замінюваних компонентів і субститутів пов'язані, створюють потрібний значеннєвий і стилістичний ефекти, пор.: «***Президентське** око*» (Голос України). Асоціація «президентське – видюче» встановлюється в межах стійкого сполучення, а функціональна умотивованість – у контексті. Або інші приклади: *«Не така страшна **жінка** у Бундесвері, як її малюють» (*День), де маємо співвідношення «чорт – жінка»; ***«Бідний студент** думкою багатіє»* (Україна молода), де наявне співвідношення «дурень – бідний студент».

На відміну від нормативних варіантів для творчої трансформації звичайним є явище заміни якогось компонента на антонімічне слово: *«Не лізь поперед батька…в **рай»*** (Голос України), пор. традиційне: *Не лізь поперед батька в пекло;* ***«Малі діти – великий клопіт.** У Харкові з пологового будинку під час пожежі врятували 25 немовлят»* (Україна молода), пор. традиційне: *Малі діти – малий клопіт;* на групу слів: ***«Сотні мільйонів гривень** викинуто на вітер»* (Час), пор. вихідне: *кидати гроші на вітер*, у якому компонент *гроші* замінено кількісною словосполукою *сотні мільйонів гривень*. У фразеологічних одиниць з парною, симетричною організацією, що мають структуру складних речень або речень з відокремленими зворотами, зазнає змін здебільшого друга частина або компоненти другої частини: *«Робота не вовк – **із лісу не прибіжить» (***Вечірній Київ), пор. традиційне: *Робота не вовк – в ліс не втече;* ***«Платон мені друг, але у Степана більше грошей»*** (Урок української), пор. крилатий вислів: *Платон мій друг, але істина дорожче.* У трансформованих стійких словосполуках відчутне не просто нове значення, а поєднання загальновідомого з оказіональним.

У мові газет індивідуально-авторський прийом розширення чи звуження фразеологічних одиниць виявляється уже в таких мінімальних втручаннях у їхню структуру, як уведення чи усунення заперечних часток або заміна їх на стверджувальні: *«Після бійки кулаками **таки** розмахують. Виконком Федерації футболу перерозподілив місця в турнірній таблиці на свій смак»* (Україна молода), пор. відоме: *Після бійки кулаками **не** розмахують;* «***Не** з третіх рук»* (Голос України), пор. традиційне: *з третіх рук;* *«І святі горшки ліплять»* (Україна молода), пор. відоме: ***Не** святі горшки ліплять.* З наведених прикладів видно, що усунення чи введення заперечних часток спричиняють зміну модальності стійких словосполук, появу в них нових значень.

Критерії визначення оказіональної заміни в стійких сполученнях слів:

заміна одного або кількох компонентів словами вільного вжитку, зумовлена контекстом чи певними стилістичними завданнями;

зміна семантики;

стилістичні зрушення;

індивідуальне вживання.

Отже, авторська заміна компонентів призводить до зрушень у семантиці та експресивному забарвленні словосполуки і супроводжується актуалізацією її внутрішньої форми, що свідчить про постійне оновлення одиниць комунікації. Вибір слова-замінника зумовлює передусім контекст. Подібна актуалізація уможливлює вираження й інших експресивних значень: ступеня інтенсивності, оцінки, емотивності, іронічного ефекту та іншої додаткової або підтекстової інформації. Умовою трансформації є прагматична настанова автора і, відповідно, контексту. Напр.: *«Як вижити освіті в **авгієвому суспільстві*** (заголовок) *Якщо почати зараз, то педагог відчує себе людиною у 2008 році»* (Україна молода), пор. традиційне: *авгієві стайні;* ***«Чим далі в ліс, тим зліші вогнеборці*** (заголовок) *Бо торік київські ліси палали 516 разів – переважно з вини відпочиваючих»* (Україна молода), пор. традиційне: *Чим далі в ліс, тим більше дров.*

Щодо трансформаційних можливостей різних груп стійких сполучень слів дослідники не одностайні у своїх поглядах. Деякі з них на перше місце ставлять прислів'я, бо їхні компоненти злиті значно слабіше, ніж у фразеологічній єдності та фразеологічному зрощенні. На думку І. В. Дубинського, до перетворень більш придатні фразеологічні єдності і образні стійкі словосполучення – приказки, прислів'я, крилаті вислови, причому що синтетичніша фразеологічна одиниця, то вона рідше зазнає змін, зокрема замін у лексичному складі [19, с. 14]. А. П. Коваль до таких відносить фразеологічні єдності, а також крилаті вислови, афоризми, прислів'я, значення яких складається із суми значень його компонентів, дещо затемнених образною семантикою всього виразу [20, с. 105-108]. Г. В. Павловська зараховує до тих одиниць, що активніше видозмінюються, фразеологічні єдності, крилаті вирази, прислів'я та приказки, які вимагають оновлення своєї метафоричності [11, с. 42].

Висновки і пропозиції. Отже, лексична варіація та лексична трансформація стійких сполучень слів – це різні явища. Вчені вказують на те, що не можна індивідуально-авторські новотвори різко протиставляти нормативним реалізаціям, оскільки вони значною мірою зумовлені мовною системою, створюються за певною моделлю і згодом деякі з них можуть входити до активного вживання [10, с. 57]. Перспективним, на нашу думку, є аналіз граматичних варіантів фразеологізмів.

Список літератури:

1. Мамалига А. І. До питання про структурно-семантичні зміни фразеологізмів у мові газети / А. І. Мамалига // Укр. мовознавство. – К., 1973. – Вип. 1. – С. 72-79.
2. Сербенська О. А. Трансформація фразеологічних одиниць у мові газети / О. А. Сербенська // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. журналістики. – 1978. – Вип. 10. – С. 72-77.
3. Чабаненко В. А. Стилістичне увиразнення фразеологізмів / В. А. Чабаненко // Українська мова та література в школі. – 1981. – № 9. – С. 60-64.
4. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 153 с.
5. Вакуров В. Н. Основы стилистики фразеологических единиц: (на материале современного фельетона) / В. Н. Вакуров. – М.: МГУ. – 1983. – 175 с.
6. Скрипник Л. Г. Видозміни форми фразеологічних одиниць / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 3-12.
7. Мокієнко В. М. Варіантність як одне з джерел утворення фразеологізмів / Мокієнко // Мовознавство. – 1970. – № 5. – С. 39-50.
8. Зимин В. И. Семантические и формально-структурные варианты фразеологических единиц / В. И. Зимин // Исследования по русскому языкознанию. – М., 1970. – С. 76-103.
9. Неровня Н. Н. Вариантность и синонимия в украинской фразеологии: автореф. дис....канд. филол. наук: 10.02.02 / Н. Н. Неровня // Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. – К., 1990. – 16 с.
10. Авксентьєв Л. Г., Ужченко В. Д. Індивідуально-авторські видозміни у сфері фразеології / Л. Г. Авксентьєв, В. Д. Ужченко // Українське мовознавство. – 1979. – № 18. – С. 55-60.
11. Павловська Г. В. Трансформація і варіація фразеологічних одиниць / Г. В. Павловська // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К., 1972. – С. 40-42.
12. Важеніна О. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій / О. Важеніна // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 310-313.
13. Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. Г. Авксентьєв. – Харків: Вища школа, 1983. – 137 с.
14. Сучасна українська літературна мова: лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 439 с.
15. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К.: Наук. думка, 1973. – 278 с.
16. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: Высшая школа, 1985. – 160 с.
17. Кунин А. В. О фразеологической вариантности и структурной синонимии в современном английском языке / А. В. Кунин // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей школе. – Вологда, 1965. – С. 32-37.
18. Жуков В. П. Об устойчивости и вариантности фразеологизмов на семантическом уровне / В. П. Жуков // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. – Тула, 1972. – С. 24-27.
19. Дубинский И. В. Приемы использования фразеологических единиц в речи: дис. ... канд. филол. наук / И. В. Дубинский. – Баку, 1964. – 14 с.
20. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – 3-є вид. доп. і перероб. / А. П. Коваль. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.

Кочукова Н.И., Молькова В.Н.
Донбасский государственный педагогический университет

ТРАНСФОРМАЦИЯ И ВАРИАНТНОСТЬ УСТОЙЧИВЫХ СОЧЕТАНИЙ СЛОВ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОЙ ПРЕССЫ)

Аннотация
В статье проанализированы различные взгляды языковедов на исследованные лингвистические явления. Предложены критерии разграничения процессов трансформации и лексической вариации. Выяснено, что авторская трансформация влечет семантико-стилистические изменения. Установлен узуальный характер вариаций лексического состава фразеологической единицы.
Ключевые слова: устойчивое сочетание слов, трансформация, лексическая вариантность, эмоционально-экспрессивный потенциал, фразеологический вариант.

Kochukova N.I., Molkova V.M.
Donbas State Pedagogical University

TRANSFORMATION AND VARIATION OF SET EXPRESSIONS (BASED ON MATERIALS OF UKRAINIAN PRESS)

Summary
Different linguists' views about linguistic phenomena under study have been analyzed in the article. It is given criteria of distinguishing of transformation processes and lexical variation. It has been found that authors' transformation causes semantic and stylistic displacement of a set expression. Attention is drawn to purposeful nature of the transformation. The usualness of the variation of the lexical structure of the phraseological unit has been established.
Keywords: set expression, transformation, lexical variation, emotional and expressive potential, phraseological variant.

УДК 811.111'42

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «MARRIAGE» У РОМАНІ ФАННІ БЕРНІ «КАМІЛЛА, АБО ПОРТРЕТ ЮНОСТІ»

Крацило С.О.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто особливості вербалізації концепту MARRIAGE у романі англійської письменниці Фанні Берні 'Камілла або портрет юності'. Будучи комунікативним, кожен текст може передавати певне повідомлення від джерела до одержувача і може вплинути на почуття останнього, пробудити певну емоційну реакцію, а також стимулювати дії. Лінгвокультурологічний підхід передбачає можливість моделювання концептуальної системи (набір понять, як дискурсивної конфігурації) певної нації шляхом вивчення окремих концептів, що робить цю статтю кроком на шляху осмислення і здійснення інвентаризації британських концептів. MARRIAGE є багаторівневим концептом-когнітивом, що входить до соціального концептополя «Особиста сфера людського життя» та до концептосфери «Людина». На основі когнітивно-семантичного та лексико-граматичного аналізу слів-супровідників до домінантної лексеми «marriage» виділено основні когнітивні сегменти-семи.

Ключові слова: вербалізація, лінгвокультурологічний підхід, концепт, сема, концептосфера, концептополе, лексема.

Постановка проблеми. В рамках сучасної багатовекторної та еклектичної лінгвістики дискурс та концепт є серед найбільш досліджуваних об'єктів. Концептуальний аналіз дискурсу вивчає не лише номінативні функції мовних одиниць та актуалізує їхні особливості в лінгвістичній системі, але також є одним із ключів доступу до пізнання концептосфери ідіолекту певного автора, а також соціальної, вікової, етнічної чи національної: «Виділення власне лінгвістичного аспекту в дослідженнях концепту точніше визначатиме місце мовознавчої науки в загальнокультурних пошуках. Відкриваються перспективи для того, щоб простежити співвідношення концепту з такими об'єктами лінгвістичного аналізу, як слово, образ, вербальний символ, синонімізація його вираження, парадигматичні зв'язки тощо» [4, с. 111].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвоконцептуальні структури залишаються об'єктом досліджень зокрема таких непересічних мовознавців, як Г. Воркачов, С. Жаботинська, Ю. Степанов, І. Голубовська та В. Карасик. Водночас категорія дискурсу також активно вивчається у сфері соціальних наук та є об'єктом численних розвідок таких лінгвістів, як Ф. Бацевич, А. Дем'янков, Ю. Степанов, Є. Кожем'якін, В. Карасик та Т. Космеда.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць присвячених концептам, лінгвальне оформлення концепту MARRIAGE ще не було дослідженим на матеріалі художнього дискурсу XVIII століття.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз вербалізації макроконцепту концепту MARRIAGE у романі Фанні Берні 'Камілла або портрет юності' [6].

Виклад основного матеріалу. Концепт MARRIAGE – це багатокомпонентний концепт-когнітив, який належить до макрорівня за смисловим обсягом, входить до соціального концептополя «Особиста сфера людського життя» та до концептосфери «Людина».

У романі англійської письменниці Фанні Берні 'Камілла або портрет юності' бачимо висвітлення авторкою уявлення про світ, властиві британській лінгво-культурній спільноті, які передаються впродовж поколінь у вигляді символів, міфів, архетипів та стереотипів поведінки [2, с. 137]. На основі роману ми змоделювали реконструкцію об'єктивації скрипту уявлення британців кінця XVIII-го століття про розвиток матримоніальних стосунків між чоловіком та жінкою – представниками вищого класу суспільства. Проаналізувавши вищеназваний художній текст, застосовуючи когнітивно-семантичний, лексико-граматичний та функціонально-стилістичний аналіз, нами було виділено чотири ключові мікроценарії-фрейми: *courtship*, *engagement*, *marriage*, та *widowhood,* передостанній є кульмінацією усього сценарію. Мікросценарії (або скрипти), в свою чергу, входять як складові у макросценарій *matrimonial relationship*.

Wedding є початком спільного сімейного життя, від якого бере відлік здійснення мікросценарію *marriage*, який актуалізується у романі наступним чином: найчастотнішим вербалізатором виступає лексема *marriage* (53 приклади вживання), яка має нижченаведені синтагматичні розширення: *marriage* може бути *fixed; marriage is fixed; unequal marriage, forced marriage breach of the marriage; proposals of marriage; former marriage (2); approaching marriage; look upon marriage; marriage has taken place; demand Camilla in arriage; disproportioned marriage*. Другим за частотністю синонімічним вербалізатором є дієслівний вербалізатор – лексема *marry* (50 прикладів вживання). На третьому місці за частотністю є *alliance* (24 приклади вживання), із наступними ад'єктивальними розширеннями: *intended alliance, reported alliance, unequal alliance* та *proper alliance* а також як частина словосполучення: *glaringly apparent unsuitableness of the intended alliance*'. Наступним синонімічним вербалізатором виступає лексема *union* (15 прикладів). Найменш вживаними автором є лексема *matrimony* (7 прикладів), *wedlock* (1 приклад): *unprofitable wedlock* та словосполучення *conjugal state*. Наступні приклади є контекстуальними синонімами і несуть додаткове конотативне значення, допомагаючи розкрити образно-асоціатив-

© Крацило С.О., 2016

ний шар висвітлення даного концепту автором. Шлюб є священним станом:'*holy state so sacred to one only object*'; вдалим влаштування в житті: '*good establishment*'. Автор роману використовує багату палітру стилістичних засобів для опису *marriage*: троп порівняння вказує, що MARRIAGE є небезпечним станом, океаном, в якому трапляється багато штормів, які слід вистояти: '*Though now and then 'tis a blessed, 'tis always a perilous state; but the man who has to weather its storms, should not be remiss in studying the clouds which precede them*'; *marriage* передбачає спосіб життя, відмінний від попереднього: '*impending change of situation*'; *marriage* – це і колісниця Гіменея: '*by adding two trophies to the victorious car of Hymen*'; *marriage* – зміна статусу, вихід у світ: '*She had entered the world, by a sudden and most unequal marriage*'. Вербалізація відбувається також із використанням структурної когнітивної метафори: '*entering into marriage*', До номінативного поля також зараховуємо ад'єктивальний вербалізатор *connubial. Marriage* вступає в антонімічний зв'язок із *no marriage*, які можна '*make*' та '*unmake*': '*What are all these marriages and no marriages, our neighbourhood is so busy in making and unmaking?*'

На основі когнітивно-семантичного [5] та лексико-граматичного [1] аналізу контекстуального оточення вербалізаторів мікросценарію-фрейму MARRIAGE, ми виділили основні когнітивні сегменти-семи концепту MARRIAGE:

1. СЕМА НЕЗВОРОТНОСТІ. Якщо попередні мікросценарії передбачали можливість відходу від продовження реалізації матримоніального сценарію, то після фреймової ситуації *wedding* наступає незворотність, оскільки, згідно з превалюючою у тогочасній Великобританії християнською доктриною, шлюб є трансцендентним, що у аналізованому романі реалізовується мовним маркером *for ever*. Припинити реалізацію сценарію могла лише *death* – смерть одного із подружжя, або надзвичайно рідкісний випадок *separation* – сепарація. 2. СЕМА ОБ'ЄДНАННЯ. Шлюб передбачає об'єднання у єдине ціле: '*that they might be united*'.

Marriage зазнає 3. ЕВОЛЮЦІЇ, проходячи крізь низку стадій, серед яких можемо виділити ранню, зрілу та пізню. Рання стадія є короткотривалою та характеризується піднесеними почуттями, прагненням приватності, яке минає із переходом до зрілої фази: '*Indiana, when the first novelty of tкte-a-tкtes was over, wished again for the constant adulatress of her charms and endowments, and, to the inexpressible rapture of Sir Hugh, solicited Miss Margland to be her companion*'.

4. ПУБЛІЧНІСТЬ. Родина та друзі супроводжували розвиток дошлюбних стосунків, також їхня підтримка була необхідною для самого шлюбу: '*Did any friends solicit the alliance*?' Проте, існування значної вікової різниці, соціальної чи майнової нерівності спонукало до нерозголошення шлюбу: '*She had prevailed with her husband to consent that the marriage should not be divulged*'.

5. ТИСК. Не закладена у тогочасній суспільній свідомості необхідність фактору вільного вибору сприяла тому, що L та G були ментально схильними до одруження через тиск з боку інших сторін, зокрема і партнера, як у наступному контексті, де G намагався силоміць затягнути L до шлюбу: '*He had bound her by all she herself held sacred, to rescue him from suicide, by consenting to the union*'. *Marriage* – це 6. ЖИТТЄВИЙ ВИБІР. Одружуватися або ні – це вибір особи: '*if she should happen to chuse to marry*' і хоч у багатьох випадках не враховувалося бажання молодих осіб, проте насильно не одружували: '*But as she could not be married by force, his presence might yet be in time to prevent persecution, or foul play*'.

Marriage – це 7. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. Шлюб – серйозна річ, з якою не слід жартувати: '*As to matrimony, it's no great joke to a man, when once he's made his way in the world; it's more an affair of you ladies by half*'.

Група когнітивних сем 8. МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ. Тут спостерігаємо різні ситуації *Marriage* передбачає 8.1. ЗАСНУВАННЯ НОВОЇ ГОСПОДИ та відокремлення молодої сім'ї: '*And when, my dear,' said Mrs. Arlbery, 'do you expect to have a house of your own*?' '*O, as soon as I am married, you know.' 'Is your marrying, then, already decided*?' 2. ДРУЖИНА ВХОДИТЬ ДО СІМ'Ї ЧОЛОВІКА, її приймають в дім: '*Do you know, General, when that beautiful automaton, Miss Lynmere, is to marry young Mandlebert*?' '*Immediately, I understand; I am told he has fitted up his house very elegantly for her reception*'.

Сема любові: 9. КОХАННЯ у *marriage*. 9.1. КОХАННЯ Є НЕОБХІДНИМ. Взаємність почуттів є запорукою успішного шлюбу: '*In this instance, however, distinctness of disposition stifled not reciprocity of affection–that magnetic concentration of all marriage felicity*'.

В романі актуалізується група сем з архісемою 10. ГРОШІ. 1. ГРОШІ – ПОЗИТИВНИЙ ФАКТОР. Фінансові статки є сприятливим чинником у шлюбі: '*[…] but yet, somehow or other, that same sordid thing called money, does manage to produce such abundance of little comforts and pretty amusements, that one is apt ... to half suspect ... it may really not much add to any matrimonial aversion*'. 2. *Marriage* – 10.2. СПОСІБ ЗБАГАТИТИСЯ. Одруження сприяє отриманню в дар фінансової та нерухомої власності від родичів: '*That it should be his own immediate care to endeavour to secure for the fair bride a fixed settlement, from the rich old cousin who had long promised to make Macdersey his heir*'. 10.3. НЕРІВНИЙ MARRIAGE ВЕДЕ ДО РІВНОВАГИ. Багатство та бідність повинні поєднуватися, створюючи рівновагу: '*Yet he rolls in wealth, and she has nothing. I must bring them, therefore, together, positively: for though a husband ... such a fastidious one especially ... is not what I would recommend to her for happiness, 'tis better than poverty*'. 10.4. ПОДРУЖНІЙ ПАРТНЕР ДОПОМАГАЄ ЗАОЩАДИТИ КОШТИ. Чоловік одружився з надією, що дружина йому збереже кошти: '*The notable Mrs. Mittin contrived soon to so usefully ingratiate herself in the favour of Mr. Dennel, that, in the full persuasion she would save him half his annual expences, he married her*'. 10.5. МАЙНОВА РІВНІСТЬ СПРИЯЄ РІВНОПРАВНОСТІ. Водночас, нерівні статки спричиняють залежність від партнера та підпорядкованість, як у наступному прикладі де чоловік стає залежним від дружини:

'*run not into the very common error of depending upon the gratitude of your wife after marriage, for the inequality of her fortune before your union*.' 10.6. МАЙНОВІ СТАТКИ КОМПЕНСОВУЮТЬ НЕГАРНУ ЗОВНІШНІСТЬ. Гроші слугують своєрідною компенсацією відсутності привабливої зовнішності і неприваблива жінка є відповідною парою для бідного чоловіка: '*Why he'll the more readily excuse her face not being one of the prettiest, for her kindness in putting up with his having so little money; being a thing some people think a good deal of*''. 10.7. ВІДСУТНІСТЬ СТАТКІВ КОМПЕНСОВУЄТЬСЯ ОСОБИСТИМИ РИСАМИ. Чоловік одружується із бідною дівчиною не чинячи акт милосердя, а розуміючи, що вона має риси, що сприятимуть його щастю: '*She who has no fortune at all, owes you no more for your alliance, than she who has thousands; for you do not marry her because she has no fortune! you marry her because you think she has some endowment, mental or personal, which you conclude will conduce to your happiness; and she, on her part, accepts you, because she supposes you or your situation will contribute to hers*'.

11. MARRIAGE ЗРІВНЮЄ ПАРТНЕРІВ. Незважаючи на попередні відмінності та будь-яку нерівність, в шлюб партнери вступають як рівноправні сторони: '*And thus, in fact, rich or poor, high or low, whatever be the previous distinction between the parties, on the hour of marriage they begin as equals. The obligation and the debt of gratitude can only commence when the knot is tied: self, then, may give way to sympathy; and whichever, from that moment, most considers the other, becomes immediately the creditor in the great account of life and happiness*'.

12. MARRIAGE – ЦЕ БАЖАНА РІЧ. Аналіз дозволяє встановити, що у британському суспільстві XVIII-го століття спостерігається поширене сприйняття шлюбу як позитивної, бажаної речі: '*union upon which hung all his wishes*'; У романі спостерігаємо велику кількість семантичних ознак, що актуалізують сему 13. ЩАСТЯ у шлюбі, що актуалізується через наступні лексичні засоби: словосполучення *conjugal happiness* '*подружнє щастя*': '*[…] when Lynmere should be informed of the peculiar preparations made for his conjugal happiness*', лексему *happiness* '*щастя*' '*might prove the counterpart to the happiness so sweetly promised from that of her sister with Edgar*' та *happy* '*щасливий*'.

Водночас, щастя реалізовується через різні речі, які люди шукають в шлюбі. Це можуть бути *свобода* та *незалежність* від батьків: '*Well, I'm resolved when I'm married myself, I won't be unhappy*'.

У зрілому періоді шлюбу, який є найтривалішим, актуалізовується сема 14. ПРОКРЕАЦІЇ. Діти – джерело щастя в даний момент та інвестиція у майбутнє: '*and to educate a lovely race of one son and three daughters, with that expansive propriety, which unites improvement for the future with present enjoyment*'.

16. MARRIAGE – ЗАПОРУКА ОТРИМАННЯ СТАТУСУ В СУСПІЛЬСТВІ ДЛЯ ЖІНОК. *Marriage* для жіноцтва виступає контекстуальним синонімом влаштування, отримання статусу в суспільстві, себто концепту ESTABLISHMENT, номінативне поле якого очолює однойменна архілексема: '*So many girls want establishments*'; '*duty of thinking of their establishment*'.

17. ВЗАЄМНА НАЛЕЖНІСТЬ ПАРТНЕРІВ. *Marriage* передбачає формування зв'язку: '*forming any connection*' та отримання у власність партнера: '*[…] on the very day that Camilla should be his*'; 18. MARRIAGE – ЦЕ ЩОСЬ НЕБАЖАНЕ. *Marriage* може бути тим, чому протистоять: '*for marriage he still resists, though he finds you resistless*', викликати каяття: '*She had not, she said, half so much liberty as when she lived with her Papa, and heartily repented marrying, and wished she had never thought of it*'.

18.1. ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ. MARRIAGE передбачає обмеження свободи та після шлюбу завершується флірт із представниками іншої статі та навіть обмежується спілкування: '*Only I wish he had spoke a little sooner, for I suppose Mr. Melmond thinks me as much out of his reach as if I was married*'.

Висновки і пропозиції. Дослідивши когнітивно-семасіологічний простір роману 'Camilla', ми проаналізували вербалізацію матримоніального скрипту у ньому. Серед рис, притаманних усьому сценарію, спостерігаємо промінентну роль батьків упродовж усього сценарію, а також андроцентризм. Одружений стан в дорослому віці трактується як суспільна норма, водночас, неодруженим притаманна стигматизація, що в романі вербалізується дерогативною лексикою. У тексті роману зустрічаємо високу частотність соматичних фразеологічних одиниць та бачимо значний вплив давньогрецької культури та культурну та мовну свідомість англосаксонців: так, у чотирьох текстових реалізаціях роману зустрічаємо ім'я Гіменея, античного покровителя подружжя та шлюбу: *votaries of Hymen* (1), *car of Hymen* (1) та *altar of Hymen* (2). Перспективним дослідженням вважаємо розгляд мікроконцептів «*husband*» та «*wife*», які входять у макроконцепт MARRIAGE та демонструють як специфікацію когнітивних сем притаманних MARRIAGE, так і присутність нових.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – Москва : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
2. Головня А. В. Міфологічний компонент ККС та МКС / А. В. Головня // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: Науковий журнал. – Житомир : Редакційно-видавничий відділ Житомирського державного ун-ту імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 23. – С. 137–138.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – Москва : Высш. шк., 1990. – 253 с.
4. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2006. – № 2. – С. 111–117.

5. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 191 с.
6. Burney F. Camilla: Or, A Picture of Youth [Electronic resourse] // Fanny Burney. London : Payne, Cadell & Davies, 1796. – Mode of access : http://digital.library.upenn.edu/women/burney/camilla/camilla.html : (Accessed 01 May 2015). – Title from the screen

Крацыло С.А.
Национальный университет «Львовская политехника»

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «MARRIAGE» В РОМАНЕ ФАННИ БЕРНИ «КАМИЛЛА, ИЛИ ПОРТРЕТ ЮНОСТИ»

Аннотация
В статье рассмотрены особенности вербализации концепта MARRIAGE в романе Фанни Берни ‘Камилла, или портрет юности’. Данный концепт входит в социальное концептополе ‘Личная сфера человеческой жизни’ и в концептосферу ‘Человек’. Являясь коммуникативным, каждый текст может передавать определенное сообщение от источника к получателю и может повлиять на чувства последнего, пробудить определенную эмоциональную реакцию, а также стимулировать действия. Лингвокультурологический подход предусматривает возможность моделирования концептуальной системы (набор понятий, как дискурсивной конфигурации) определенной нации путем изучения отдельных концептов, что делает эту статью шагом на пути осмысления и осуществления инвентаризации британских концептов. На основе когнитивно-семантического и лексико-грамматического анализа слов, сопровождающих доминантную лексему ‘marriage’, выделены основные когнитивные сегменты-семи.
Ключевые слова: вербализация, лингвокультурологический подход, концепт, сема, концептосфера, концептополе, лексема.

Kratsylo S.O.
National University «Lviv Polytechnic»

VERBALIZATION OF THE CONCEPT «MARRIAGE» IN «CAMILLA OR PICTURE OF YOUTH» BY FANNY BURNEY

Summary
In the article the author investigates verbalization of the concept MARRIAGE in the novel ‘Camilla or Picture of Youth’ by Fanny Burney. Being communicative, each text can transmit a particular message from the source to the recipient and can affect feelings of the latter, awaken certain emotional reaction, and stimulate actions. Lingvo-cultural approach presumes a possibility of modeling a conceptual system (a set of concepts as discursive configurations) of a certain nation by studying separate concepts, therefore making this article a step towards comprehending and making the inventory of British concepts. MARRIAGE is multi-level cognitive concept, a constituent of ‘Private sphere of human life’ conceptual field, which is a part of ‘Human Being’ conceptual system. Based on the cognitive-semantic and lexico-grammatical analysis of words accompanying the dominant lexeme ‘marriage’, the main clusters of cognitive semes are highlighted.
Keywords: verbalization, lingvo-cultural approach, concept, seme, conceptual system, conceptual field, lexeme.

УДК 81'42'373.48'373.46:[061.1:341.456]

ТЕКСТИ УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТІВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ КОНТЕНТ

Кучик Г.Б.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано англомовні тексти установчих документів міжнародних організацій. Здійснено лексико-семантичний аналіз тексту Конституції Міжнародної організації кримінальної поліції ІНТЕРПОЛ. Визначено частотність вживання у текстах установчих документів спеціальної лексики та термінології. Охарактеризовано мовні одиниці, що становлять спеціальну лексику.
Ключові слова: тексти установчих документів міжнародних організацій, термінологія, архаїзми, кліше, семантика.

Постановка проблеми. Зважаючи на динамічний розвиток міжнародної комунікації та тенденції творення системи міжнародних організацій, надзвичайно важливим видається дослідження текстів установчих документів міжнародних інститутів багатостороннього співробітництва як результату вияву політичної волі держав на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, такі як Р. Д. Богранц, О. Р. Зарума-Панських, В. В. Калюжна, Розенталь Д. Е., Г. А. Ендліх, А. Тросборг у своїх працях значну увагу приділяли загальним питанням політичної лінгвістики, використання термінології у текстах документів міжнародно-правового характеру [1; 4; 6; 10; 12; 14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас слід зазначити, що дослідження лексичного аналізу текстів установчих документів міжнародних організацій є фрагментарним. Разом з тим, доцільним видається аналіз лексико-семантичних особливостей текстів установчих документів міжнародних організацій.

Мета статті. Метою статті є лексико-семантичний аналіз текстів установчих документів міжнародних організацій на прикладі Конституції Міжнародної організації кримінальної поліції ІНТЕРПОЛ.

Виклад основного матеріалу. Мовною базою установчих документів є загальновживана лексика з високою частотністю, яка характеризується небагатозначністю, вживання неологізмів не є типовим, повністю відсутнє вживання жаргонних слів, діалектизмів. Частотним є вживання стандартів – готових форм висловлювання, які всі розуміють однозначно і вплив яких на читача перевірений. Така частотність пояснюється потребою забезпечити адекватність і точність передачі інформації і швидку обробку документів, тому однотипні поняття позначаються однотипними лексемами, не замінюються синонімічними, щоб не «розмивався» зміст, не виникало різночитання.

Загальновживана лексика взаємообумовлена і пов'язана зі спеціальною лексикою, а також абревіатурами та скороченнями. В. В. Калюжна виділяє дві тематичні групи спеціальної лексики: повна і точна назва документів та лексика, пов'язана із сторонами, що домовляються, з укладенням договорів, їх підписанням [6].

Спеціальна лексика в установчих документах міжнародних організацій застосовується найчастіше, оскільки канонічність тут пов'язана із специфікою документа. Установчі документи міжнародних організацій формуються з низки частин, в яких визначаються мета, цілі, структура, функції, членство, прикінцеві положення [7, с. 41]. Виходячи з цього, доцільним видається звернути увагу на термінологічне забарвлення кожного з цих частин документу. До прикладу:

Preamble: *purpose, aim, objectives, functions and powers.*

Structure: *governing organs, composition, session, General Assembly, Council, Secretariat, General Conference, Bureau, Director-General, Secretary-General, Executive Board, executive organs, executive staff, appointment, rules of procedure, subsidiary organs, conferences, meetings, headquarters, provisional seat.*

Membership: *full members, approval, associate members, non-permanent members, non-member States, suspension, membership, observer, division of powers, quorum, expulsion, withdrawal.*

Finance: *budget, compulsory contribution, voluntary contribution, income, fees, loans, special funds, financial regulations, expenses, expenditures, additional financing.*

Legal status: *legal capacity, eligibility, legal personality, privileges, immunities.*

Amendment procedure: *amendment, review, implementation, appendix/annex.*

Final provisions: *signature, signatory governments, plenipotentiary, ratification, entry into force, official language, depositary, authentic text, preliminary agreement.*

Проведений аналіз може засвідчити, що ці структурні елементи та відповідне їх термінологічне забарвлення характерне для усіх установчих документів міжнародних організацій.

Лексична група певним чином є показником стабільності в оформленні мовної ситуації: чим сталіший її склад, тим канонічніше оформлення мовної ситуації. Існує явно виражена тенденція збереження незмінності набору лексики певних ситуацій, чим можна пояснити один з проявів консерватизму стилю. Лексичні форми, які застосовуються у словосполученнях або самостійно, є досить часто повторюваними одиницями лексики документів, що пояснюється характерними рисами офіційно-ділового стилю – чіткістю, ясністю і шаблонністю. Той факт, що мові доку-

© Кучик Г.Б., 2016

ментів не характерна синонімічність і різноманітність мовних засобів, призводить до високої частоти застосування одних і тих же лексичних одиниць.

Саме спеціальна лексика створює стиль, характерний для міжнародних документів. Вона надає йому рис офіційності, строгості. Власні назви, терміни, терміносполучення, фразеологізми, кліше, архаїзми складають спеціальну лексику.

Для проведення аналізу взято Конституцію Міжнародної організації кримінальної поліції ІНТЕРПОЛ [11]. В результаті даного дослідження визначено співвідношення використання спеціальної та загальновживаної лексики, яке можна проілюструвати наступним чином:

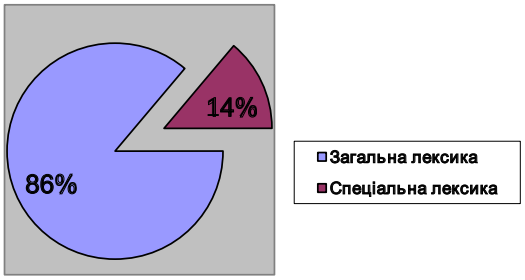

Рис. 1. Співвідношення вживання загальної та спеціальної лексики в текстах установчих документів міжнародних організацій

Джерело: розроблено автором

Основу спеціальної лексики Конституції складають власні назви (48%) і терміни (19%). Меншою є питома вага кліше (18%) і терміносполучень (12%). Рідше зустрічаються фразеологізми (2%) та архаїзми (1%). Таке співвідношення можна зобразити наступним чином:

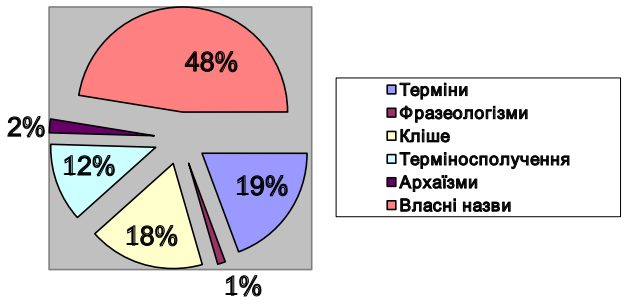

Рис. 2. Застосування спеціальної лексики на прикладі Конституції Міжнародної організації кримінальної поліції ІНТЕРПОЛ

Джерело: розроблено автором

Аналізуючи установчі документи міжнародних організацій, не можна не звернути увагу на характерні для них і широко вживані стійкі словосполучення – кліше, які служать для економії мовних засобів вираження. Д. Е. Розенталь вважає, що кліше позбавляють мову простоти й емоційності [10]. Проте серед лінгвістів поширеною є думка, що вживання кліше в дипломатичному стилі цілком природне і виправдане. Кліше стають необхідними мовному колективу тільки в тому випадку, якщо вони достатньо успішні з точки зору адекватності передачі змісту [2, с. 33–36].

В. В. Калюжна називає клішовані вирази діловими стандартами і визначає їх як блоки, що багаторазово повторюються в усталеній формі у конкретних ситуаціях, закріплюються за ними, і як наслідок, починають функціонувати як словесні штампи [6]. У договорах, конвенціях, і текстах інших документів регламентаційного характеру використовують емоційно незабарвлені стандарти. Ці сталі вирази створюють ефект офіційності, сприяють економії процесу мислення та мовних засобів вираження.

Наведемо декілька прикладів найчастіше уживаних кліше: *in accordance with; in respect of (for); in keeping with; according to; by reason of; within the competence of; in the case of; in terms of; in the absence of; in order to; laid down in Article; as set forth in the Preamble; with the exception of the power to; with due regard to; in pursuance of; in compliance with; with respect to; in any event; in conformity with; on behalf of; at the request of; with a view to; in the event of; mentioned in; referred to in the Article; as defined in; taking into consideration; as provided (for) in; specified in; subject to; pursuant to; due consideration to; relating to; followed by; within the meaning of Article; in any other case; listed in; in addition to; as given in Article.*

Існування значної кількості запозичених міжнародних термінологічних слів та словосполучень не означає, що у мові дипломатії немає термінів англійського походження. Вони існують у чистому вигляді або у комбінованій формі: *international order, diplomatic immunity, full powers, letters of recall, community* [6].

Імперативний, розпорядчий характер Конституції зумовив високу частотність інфінітивів *(to facilitate; to maintain; to improve; to determine; to foster; to contribute; to announce; to provide; to stimulate; to assist; to establish; to ensure; to promote; to ratify).*

На морфологічному рівні помітна висока частотність іменників. У тексті іменники майже не замінюються займенниками. Дії і процеси передаються через віддієслівні іменники *(implementation; meeting; allocation; performance; assistance; withdrawal; contribution; ratification; appointment).*

Як засвідчує аналіз установчих документів міжнародних організацій, мові документів властиве функціонування фразових стандартів, які служать зачином, логічним переходом та кінцівкою текстів договорів. До них належить спеціальна лексика документів регламентаційного виду, що сприяє реалізації теми домовленості [5]. Наведемо декілька прикладів фразових стандартів: *have agreed as follows; to be opened for signature; have signed the Constitution, the instruments of ratification, acceptance or approval; Parties express their consent to be bound by, within … days after this Convention enters into force; the English text of the Convention was opened for signature; hereby declare; having regard to the Agreement; the Parties understand and agree; to be subject of ratification; to enter (come) into force; the parties welcome and endorse; this Constitution shall enter into force upon signature.*

Тон офіційності додають документам мовні засоби, що створюють ефект нейтральності, діловитості і строгості. Насамперед необхідно відзначити роль лексичних засобів: слів нейтральних і

книжних; запозичених, іноземного походження. Певне місце займають архаїзми *(hereby; hereinafter; thereafter; therein; hereof; hereto; thereto; thereunder, henceforth)*, хоча кількість їх порівняно невелика. В установчих документах міжнародних організацій широко використовується спеціальна термінологія, що пов'язано із специфікою діяльності та профілем організації тощо.

Висновки. Для мови установчих документів міжнародних організацій характерне вживання термінів та терміносполучень, кліше, архаїзмів, фразових стандартів. Характерними є семантичні особливості, які виражаються у застосуванні спеціальної термінології, значень, «прив'язаних» до окремих структурних елементів установчих документів міжнародних організацій (преамбула, структура, членство, прикінцеві положення). Варто зазначити, що процес стандартизації мови документів міжнародних організацій пов'язаний з дією принципу конденсації, економії та концентрації мовних засобів вираження, необхідністю чіткості та однозначності викладу. Відсутність стандартів ускладнила б розуміння, тлумачення та переклад цих текстів.

Список літератури:

1. Богранц Р. Д. Міжнародна термінологія: перспективи для нового порядку денного / Р. Д. Богранц // Науково-технічне слово. – 1993. – № 1. – С. 23–34.
2. Вишневська Н. Ю. Кліше як мовна одиниця: проблеми кліше в мовознавстві / Н. Ю. Вишневська // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. – 2013. – Філологічні науки. Книга 3. – С. 33–36.
3. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 103 с.
4. Зарума-Панських О. Р. Лексико-семантичні особливості текстів міжнародних договорів / О. Р. Зарума-Панських // Іноземна філологія. – 1999. – Вип. 111. – С. 144–149.
5. Иссерлин Е. М. Лексика и фразеология современных дипломатических документов / Е. М. Иссерлин. – Москва, 1966. – 15 с.
6. Калюжна В. В. Стиль англоязычных документов международных организаций / В. В. Калюжна. – К., 1982.
7. Кучик Г. Б. Особливості використання термінів в установчих документах міжнародних організацій // Лінгвістичні проблеми та інноваційні підходи до викладання чужоземних мов у вищих навчальних закладах. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2010. – С. 41.
8. Кучик Г. Б. Особливості застосування спеціальної лексики в установчих документах міжнародних організацій // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філологічна» : збірник наукових праць. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 36. – 2013. – С. 36–38.
9. Мисик Л. В. Українсько-англійський словник правничої термінології / Л. В. Мисик. – К., 1999.
10. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика / Д. Э. Розенталь. – М. : 2001. – 381 с.
11. Constitution of International Organization of Criminal Police INTERPOL / [Electronic Resource]. – Available at : http://www.interpol.int/About-INTERPOL/Legal-materials/The-Constitution
12. Endlich G. A. A commentary on the interpretations of statutes / G. A. Endlich. – Clark, New Jersey : The Lawbook Exchange, 2006.
13. Sanders T. Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects / T. Sanders, J. Schilperoord, W. Spooren. – Amsterdam : John Benjamins, 2001.
14. Trosborg A. Rhetorical strategies in legal language: discourse analysis of statutes and Contracts / A. Trosborg. – Tübingen : Narr, 1997.

Кучик Г.Б.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ТЕКСТЫ УЧРЕДИТЕЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ КОНТЕНТ

Аннотация
В статье проанализированы англоязычные тексты учредительных документов международных организаций. Осуществлен лексико-семантический анализ текста на примере Конституции Международной организации уголовной полиции Интерпол. Определена частотность употребления в текстах учредительных документов специальной лексики и терминологии. Охарактеризованы языковые единицы, составляющие специальную лексику.
Ключевые слова: тексты учредительных документов международных организаций, терминология, архаизмы, клише, семантика.

Kuchyk H.B.
Ivan Franko National University of Lviv

TEXTS OF THE STATUTORY DOCUMENTS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: LEXICAL AND SEMANTIC CONTENT

Summary
The article analyzes English texts of the statutory documents of international organizations. Lexical and semantic analysis of the Constitution of International Criminal Police Organization INTERPOL is made. The article presents the frequency of using of the special vocabulary and terminology in the texts of the statutory documents. Linguistic units which make up the special vocabulary are characterized.
Keywords: texts of the statutory documents of international organizations, terminology, archaisms, clichй, semantics.

УДК 821.162.1–1.09

ПОЕЗІЯ ЗБІГНЄВА ГЕРБЕРТА В КОНТЕКСТІ АКСІОЛОГІЧНОЇ ІДЕЇ ГЕНРИКА ЕЛЬЗЕНБЕРҐА

Манько Р.М.
Дрогобицький державний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано філософську концепцію поезії Збіґнєва Герберта. На основі вивчення окремих творів автора, продемонстровано відхід від ідеального до конкретного, оскільки уява, котра є ілюзорним сприйняттям, закриває суть предмета. Його «філософія у поезії» ще раз доводить, що пізнання буття відбувається не тільки шляхом зметодизованого розуміння реальності, й а внутрішньої рефлексії. Акцентовано увагу на вплив постаті польського філософа та поета Генрика Ензельберґа на формування творчого потенціалу Герберта.
Ключові слова: метафізика, онтологічна, епістемологічна, інтенційна реальність, асоціативні роздуми.

Постановка проблеми. Формування митця як творчої особистості відбувається протягом всього життя, і залежить від зміни його світоглядних позицій.

Збіґнєв Герберт прийшов у літературу як цікава, непересічна постать із чітко визначеними життєвими пріоритетами, духовними цінностями та, пройшовши подальший шлях становлення, повстав перед своїм читачем справжнім генієм, що ввібрав у себе і синтезував дух часу.

Кожен твір, будь-це поетичний, драматичний чи есеїстика – спроба експонувати реципієнту світ, побачений власними очима, відчутий всім єством. Вихідної точкою його творчих пошуків є об'єктивна реальність, із якою поет не вступає в пряму дискусію, а, іноді прикриваючись маскою, трансформує в синтенції. Підтвердженням цієї свідомо прийнятої позиції знаходимо у вступі автора до однієї із своїх збірок: «Сфера діяльності поета, якщо він із повною відповідальністю ставиться до своєї праці, не є сучасність, із котрої відомо про актуальний стан суспільно-політичних та наукових знань, а реальність, впертий діалог людини з конкретною реальністю, що її оточує, із тим столиком, із тим ближнім, із тим періодом дня, культивування зникаючого вміння спостереження» [4, с. 7]. Представлення реальності за Гербертом, лежить на площині «поет – діалог/спостереження – реальність людського буття». Це твердження суперечить позиції Платона, що викладена в трактаті «Держава»: поезія не здатна вступати в діалог, а самі поети є монологічними і не можуть народжувати істину. Ведення діалогу потребує рівних зусиль всіх її учасників і перебуває лінійному співвідношенні «суб'єкт – суб'єкт».

У античні часи вести діалог означало міркувати, і шляхом наведення аргументів у гарячих дискусіях, доходити до спільного висновку, одного цілого. За Платоном, усвідомити суть речей, донести їх до сприйняття здатні лише філософи. Це твердження можна помістити, за умови відкинення функції споглядання, на площину «філософ – діалог – реальність». Цю позицію не приймає Герберт. У нього «філософ – поет» не вступають у різку опозицію, а доповнюють один одного. Поезія Герберта відкрита на широкий, глибоко осмислений діалог. Інколи він прихований, внутрішній як, наприклад, із Чеславом Мілошем, тавідкритий, навіть демонстративний – як із Генриком Ельзенберґом. Та, незважаючи на своєрідність видової специфіки, функції і властивості діалогу незмінні.

Аналіз основних досліджень. Про Герберта писали чи не усі найвідоміші польські літературні критики й літературознавці, а також європейські й американські. Бібліографія критичних праць, присвячених автору Пана Коґіто, багато чисельна, проте в Україні творчість цього великого поета маловивчена. У своєму дослідженні

© Манько Р.М., 2016

спираюся на найбільш цікаві з огляду на обрану мною тему.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поезія Герберта важка до сприйняття. Своєрідність метафоричного мислення із частими вкрапленнями-квінтесенціями думок певної філософської системи, що нагадує «гру» з традицією, підкреслене глибокою іронією, часто вводили пересічного, не підготовленого реципієнта в стан нерозуміння. Заглибившись у смисл аксіологічних ідей Генрика Ельзенберґа ми знайдемо один із ключів до її розуміння.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розгляд взаємин Збігнєва Герберта та Генрика Ельзенберга у філософсько-поетичному аспекті на площині «учитель учень».

Виклад основного матеріалу дослідження. Зустріч Герберта з Ельзенберґом відбулася наприкінці 49 року, коли юний поет вступив на юридичне відділення Торунського університету імені Миколая Коперника. Учитель (так з теплотою і лагідністю називає його майбутній письменник) викладає тут естетику, етику та історію античної філософії. Про вплив особи професора на студентів можна здогадатись із їхніх спогадів. Богуслав Вольнєвіч, сучасний польський філософ та логік, пише: «Ельзенберґ – було для нас не лише прізвищем, а швидше поняттям і символом. [...] відчували, слухаючи у неоготичному «майусі» лекції Ельзенберґа, що у ньому і через нього промовляє до нас, молодих профанів, Європа [...]. Європейськість мислення Ельзенберґа впадала в очі, хоча він зовсім не був ефектним викладачем. Навпаки, його лекції були сухими, і проводилися завжди відповідно до детально підготованих нотаток. [...]Інша річ – семінарські заняття і приватні розмови. Власне тоді Ельзенберґ проявляв притаманний йому блиск, часто вражаючи нас глибиною і цілісністю судження» [11, с. 60]. Етнолог Марія Пріфферова згадує: «Ми були завжди повні подиву інтелігентності Ельзенберга, що виразно домінувала над всім, з чим ми стикалися» [7, с. 47]. Безперечно, професор став для Герберта-студента прикладом глибокої ерудиції та постави життєвої позиції, і невдовзі їхні стосунки переросли у дружні, що збереглися навіть після звільнення філософа з посади викладача університету за «непоправний ідеалізм». У листі до коханої, Галини Мисілкової, датованому 9 травня 1951 року, Герберт пише: «Раз у тиждень [...] відвідую до мого Учителя[1], розмовляємо до пізньої ночі, разом вечеряємо, інколи разом читаємо. Учитель чарівний, кепсько запарює чай, але чудово дискутує, кожну думку бере в руку, обертає і розглядає в світлі. Як ти вже знаєш, Учителя звати Генрик Ельзенберґ. Він – рідкісне поєднання науковця і митця. Що за розкіш такий інтелектуальний контакт із людиною, яка влучає в суть речей» [3, с. 43]. Що лягло в основу такого щирого захоплення думками цієї людини? Мабуть, свіжість та неординарність суджень у глибинному аналізі суті понять та речей, адже на час їхнього знайомства Ельзенберґ був уже відомим науковцем-філософом. Автор «Клопоту з існуванням» ще в двадцяті роки прагнув «збудувати» (власне «збудувати», бо надав їй внутрішню логіку та цілісність) певну «систему», що базувалася б не на системі суджень, а на осмисленому стосунку до життя, певній позиції. Ця постава повинна бути раціональною і служити міцною опорою для людини, відповіддю на пригнічення і відчуження і полягала на побудові системи моральних цінностей. Ельзенберґ був переконаний, що найважливіші справи суспільства вирішуються в контексті культури, що потрібно сприймати як розвиток культури універсальної. Суперництво народів для нього не є економічним, ані політичним, а нічим іншим, як суперництвом культурним, яку кожен народ по-своєму реалізує у системі універсальних цінностей. «Філософія націоналізму»[2] Ельзенберґа була здискредитована виходом на сцену нової історії, спочатку фашизму, а потім – сталінізму. Наділі в його судженнях з'являється гостра критика суспільства, що деформує свою одиницю. «Суспільство у своїй масі може складатися із людей розумних і добрих: саме ж зажди є дурним і злим. Воно є аморальним, егоїстичним, хижим, тиранічним до своїх членів; сподівання низькі, переконання пласкі» [9, с. 357].

Чи велися розмови між Ельзенберґом і Гербертом на тему становища народу у контексті розвитку універсальної культури документально не підтверджено, та в поетичному доробку автора «Пана Коґіто» є вірш, де виразно звучить їх відгомін. Йдеться передусім про «Роздуми про проблеми народу» із збірки «Ескіз предмета», де проблема становища народу в річищі універсальної культури сприймається автором з точки зору його окремого представника. Роздуми над проблемою історії, пошуки паралелей між історією культури одного народу, а суспільною історією розглядається на тлі його морального самознищення.

Z faktu używania tych samych przekleństw
i podobnych zaklęć miłosnych
wycąga się zbyt śmiałe wnioski
że wspylna lektura szkolna
nie powinna stanowić przesłanki wystarczającej
aby zabić [...]

prawde mywiąc nie wiem
stwierdzam tylko
istnienie tego związku
obiawia się on w bladości
w nagłym czerwienieniu
w ryku i wyrzucaniu rąk
i wiem że może zaprowadić
do pośpiesznie wykopanego dolu[3] (Підкр. – Р. М.)

[1] В оригіналі вжито Mistrz.
[2] Термін Ельзенберга використаний у «Клопоті з існуванням» (19. XI.1915).
[3] Тут і далі цитати за виданням: Герберт З. Поезії [Текст] / Пер. укр.. мовою В. В. Дмитрука. – Львів: Каменяр, 2007. – 641 с: іл.. – Польськ., укр. мовами.
За фактом вживання одних цих проклять
і схожих замовлянь любовних
доходиться надто сміливих висновків
що спільне шкільне навчання
не повинно бути настановою достатньою
для вбивства

правду кажучи не знаю
лише стверджую
про існування цього зв'язку
що проявляється в блідості
в несподіваному почервонінні
в ричанні і простягуванні рук
і знаю що може привести
до поспіхом викопаної ями

Об'єктом зацікавлень Ельзенберга була не лише філософія, а й літературна критика, як у теоретичному, так і в практичному її аспектах. У широких літературознавчих колах повоєнної Польщі він – шанований автор ґрунтовного наукового дослідження «Наука про літературу чи літературна критика?» та нарисів про творчість Міцкевича і Словацького. Глибока обізнаність із проблемами літературознавства ще більш поглибила дружні відносини між Ельзенберґом та Гербертом: учитель став для учня не лише вірним другом, а головним аналітиком думок, об'єктивним рецензентом та критиком його творів. Листи до свого Герберта повні унікливих коментарів стосовно надісланих віршів. В одному з листів поет пише: «Я вельми, вельми вдячний Пану Професору за зауваження. Це мені дуже допомагає і змушує думати. Після того зовсім по-іншому мислиться, ніж «тоді»» [2, с. 31]. Постійна робота над собою стимулювала поета до пошуку нових форм виваження власної філософсько-поетичної думки. У листі до Єжего Завєйскєго пише: «Хотів би досягнути поняттєвої чистоти поезії, знайти нові прийоми, натомість розкуйовджена метафорика – культура фразування і поетичний синтаксис, паралелізм, поетична дефініція, антиномія, парадокс, повторення, простота, а разом з тим, розширення культури понять» [5, с. 41].

З одного листа Генрика Ельзенберга: «Недавно перебував у товаристві чотирьох інтелігентних осіб молодшого покоління, котрі визнали усі Пана цитати і вірші незрозумілими, нехотячи мені повірити, що я їх розумію. Питаю в себе, чи це нестача поетичної думки в цих людей, чи симптом хвилинного настрою» [2, с. 17].

У листі до Генрика Ельзенберґа, із притаманним йому почуттям гумору, пише: «Професор Чежовскі, в якого я побував, спитав, чи писання віршів не заважає філософуванню. Я відповів, що мені соромно і старатимуся відзвичаїтись» [2, с. 10]. Від друга та вчителя отримує лист підтримки із словами: «Філософуванню, такому як я розумію, не тільки не завадить, а буде поживою. Говорячи серйозно: деякі далекоглядні ідеї, інтуїції, апперцепції мають змогу з'явитися (і сконцентруватися) власне в творчо-поетичнім слові, у вигляді поетичної форми: далі може наступити концептуальний аналіз, виконування на них своїх дивних маніпуляцій, і конвертування їх у мудрість, вже запатентовану. [...] Нехай, пан, борони Боже, не відзвичаюється» [2, с. 10–11]. Отже, для Герберта, як і для Ельзенберга філософія і поезія не перебувають у творчому конфлікті, а взаємопереплітаючись, творять нові сентенції. Гербертова поезія, знаходячи свій зміст у глибокому філософському контексті, висловлювала думку всього покоління.

Не один філософ пише вірші, та не експозиція філософських вчень і суджень, а кінетика, синтез думок, їх трансформація, направлена на виявлення власних інтуїцій, щодо форм реального світу. У листі до Ельзенберґа Герберт пише: «Шукаю емоцій. Потужних емоцій інтелектуальних, болісної напруги реальності і абстракції, ще одного розхрестя, ще однієї, глибшої за особисту, причини смутку. У цій суб'єктивній плутанині загубились шанована правда і піднесена норма, тому я не буду поважним університетським філософом. Прагну переживати філософію, ніж її висиджувати, як квочка. Прагну, аби була безплідною шарпаниною, якоюсь особистою справою, чимось що йде в розріз встановленому життєвому порядку, як професія» [2, с. 12].

Леслав Гостиньскі в статті «Учитель і учень» зазначає «Учень піднявся на вершину літературного парнасу, а учитель як творець навіть не наблизився до його величі, та не літературні довершення Ельзенберґа вплинули на формування власної життєвої і творчої позиції Герберта» [6, с. 3]. Професор не був особою, замкненою в оболонці філософії, як і учень переживав внутрішнє роздвоєння між філософією і поезією. Свої поетичні рефлексії філософ почав нотувати ще в період першої світової війни і продовжив у двадцятих та тридцятих роках. У щоденнику із назвою «Клопіт з існуванням: афоризми у часовому порядку» знаходимо запис, що висловлює думку про сутність поезії: «Поезія не може жити сама по собі, ані завдяки тому, що отримує з плином життя. [...] Поезія потребує ідеї, релігії, філософії, звершень етичних; мусить живитися ідеєю, і бути голосом якоїсь думки про світ» [8, с. 423]

Аналізуючи Ельзенберґські поетичні починання, Мірослав Стрижевсикий зауважує: «Поезія в Ельзенберга – це насамперед експресія думки і запис життєвого досвіду в універсальному значенні» [12, с. 50]. Проте, поезія філософа не була для широкого загалу. Про його захоплення знало лише незначне гроно друзів. Машинопис своїх віршів Ельзенбеґ передав у 1953 році друзям, одним із них був професор Конрад Ґурскі, після смерті якого ці вірші було знайдено у його особистому архіві і надруковано в 1970 році на сторінках одного з літературних журналів. Його вірші здаються важливими не стільки з естетичних причин, як з біографічних, оскільки є вагомим доповненням творчого образу філософа.

Ельзенберґ – на думку Дедеціуса – зумів поєднати літературу і філософію. Його красива польська мова, майстерність використання слів і обрізів, сила переконування не могли оминути вразливого учня [Збігнєва Герберта – приписка М. С.]. Ельзенберґ навчав, що краса і добро мають спільне джерело виникнення[4]. Та на відміну від конкретики Герберта, Ельзенберґвське «ідеалістичне» бачення світу, дещо відірване від предметного, здається безтілесною рефлексією. Наприклад:

Między światem, jakim go czytam,
A moim rozumieniem poezji
Jest jedność: ale to tajemnica; nie ogarnę jej, ani w nią spłynę.

Myj świat jest irracjonalny,
A ma wieże z ergo, blanki z ponieważ;
Człowiek na nim jak muszla na piasku: z wyd, a ma kształt i granicę[5]

[4] Kłopot z poezją w: Mirosław Strzyżewski, Henryk Elzenberg. Henryk Elzenberg i literatura
Seria Biblioteka filologiczna . Wydawn. Adam Marszałek, 2003 s – 89.
[5] Zbigniew Herbert, Henryk Elzenberg. Korespondencja.Red. Barbara Toruńczyk. Fundacja Zeszytyw Literackich, 2002 s – 178.

Ця творча індивідуальність обумовлена не тільки приналежністю до різних літературних поколінь (поезія Ельзенберґа тяжіє до періоду Молодої Польщі), а й вікових груп. У «Клопоті з існуванням» автор зазначає: «Два ставлення до зла світу. Одне: відмежуватися, противитися. Протиставити своє мале, нещасне я проти його «Є» і його «хочу бути таким і таким», всій жахливості існування, яка відсуває тебе до периферійної ролі, якоїсь декорації. Друге: прийняти цей космос, вірніше, понурий демонічний некосмос із всією його демонічністю; відстоювати і відстояти. Перше – мені до смаку, друге – моєму молодому колезі. Він прагне зануритись і все витерпіти, не шукати жодного Олімпу, жодної «фортеці» жодних *templa serena*; його неприхильність до Гете, припускаю, частково звідси випливає. Та *templa serena* хороші, і Марк Аврелій хороший і стоїчний, і «фортеця» і Гете. Суть у тім, щоб цей «оптимізм» не містив домішок фальшу того, що Сартр називає «поганою вірою» [8, с. 378].

Незважаючи на похвальні відгуки професора на свої творчі здобутки, Герберт все ж не відчував бути гідним такого ставлення і лише через багато років (у час виходу збірки «Ровіго» й поету виповнилося 63 роки) насмілюється назвати його по-імені. Любов'ю і вдячністю віє з поетичного твору «До Генрика Ельзенберґа в століття його уродин» із збірки «Ровіго»:

Kim stałbym się gdybym Cię nie spotkał –
myj Mistrzu Henryku
Do ktyrego po raz pierwszy zwracam
się po imieniu
Z pietyzmem czcią jaka należy się –
Wysokim Cieniom

Висновки з даного дослідження і перспективи. Розглянувши творчий доробок Герберта як цілісність, можна дослідити автора на межі внутрішнього конфлікту протилежностей: впевненість і невизначеність, судженням і переживанням, розумінням і прозорістю семантичною чи метафористичною. Будучи поетом конкретного, Герберт ніколи не відмовляється від емоцій, а навпаки, знаходить у них джерело своїх інтелектуальних пошуків, що становить одну із основних рис його творчої індивідуальності. В одному із листів до Ельзенберґа пише: «...все ж таки кожна думка має своє коріння у почуттях, і за цим пізнається, на скільки вона є цінною і важливою» [2, с. 31].

Поезія Збіґнєва Герберта просякнута філософією, котра виростає не із представлення абстрактних понять і вихідних з них загальних істин, а з досвіду, спроби пошуку істин власних. Спостерігається відхід від ідеального до конкретного, оскільки уява, котра є ілюзорним сприйняттям, закриває суть предмета.

Список літератури:

1. Герберт З. Поезії [Текст] /З. Герберт; [пер. укр. мовою В. В. Дмитрука]. – Львів : Каменяр, 2007. – 641 с: іл. – Польськ., укр. мовами.
2. Herbert Z., Elzenberg H. Korespondencja. – Warszawa : Fundacja Zeszytyw Literackich, 2002. – 246 s.
3. Herbert Z. Listy do muzy / Z. Herbert. – Wydawca Małgożata Marczlewska. – Gdynia, 2000. – 200 s.
4. Herbert Z. Poezje. / Z. Herbert – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1998. – 650 s. – (Kolekcja Poezji Polskiej XX Wieku).
5. Herbert Z., Zawieyski J. Korespondencja 1949-1967. Biblioteka «Więzi». T 143, 2002. – 197 s.
6. Hostyński L., Mistrz i uczeń // Tygodnik Powszechny. – 1999, nr 16 (Kontrapunkt, Magazyn Kulturowy «Tygodnika Powszechnego» Nr S. – S. 3–8).
7. Jadacki J. Sławni wilnianie filozofowie / J. Jadacki, S. Swieżawski. – Wydawn. Polskie w Wilnie,1994. – 199 s.
8. Elzenberg H. Kłopot z istnieniem: aforyzmy w porządku czasu. / H. Elzenberg. – Wydawn. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2002. – 532 s.
9. Elzenberg H. Sprawy zbiorowości ludzkiej a myj system myślowy / H. Elzenberg. – «Znak». – Krakyw, 1992. – 384 s.
10. Kozłowski K. W poszukiwaniu substancji człowieka. / K. Kozłowski // Czytanie Herberta, pod red. P. Czarplińskiego, P. Śliwińskiego, E. Wigendt. – Poznań : Zakład Poetyki Historycznej UAM, Wydawnictwo WiS, 1995. – S. 92–103.
11. Wolniewicz B. Myśl Elzenberga. / B. Wolniewicz // Studia Filozoficzne. – 1986, Nr 12. – S. 54–62.
12. Strzyżewski M. O związkach filozofii z literaturą. / M. Strzyżewski, H. Elzenberg // Henryk Elzenberg i literatura. Seria Biblioteka filologiczna – Wydawn. Adam Marszałek, 2003 – 134 s.

Манько Р.М.
Дрогобицкий государственный университет имени Ивана Франко

ПОЭЗИЯ ЗБИГНЕВА ГЕРБЕРТА В КОНТЕКСТЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ ИДЕИ ГЕНРИКА ЕЛЬЗЕНБЕРГА

Аннотация
В статье проанализировано философскую концепцию поэзии Збигнева Герберта. На основе изучения отдельных произведений автора, продемонстрировано отход от идеального к конкретному, поскольку воображение, которое является иллюзорным восприятием, закрывает суть предмета. Его «философия в поэзии» еще раз доказывает, о познание бытия не только путем зметодизованого понимание реальности, и а внутренней рефлексии. Акцентировано внимание на влияние личности польского философа и поэта Генрика Ензельберґа на формирование творческого потенциала Герберта.
Ключевые слова: метафизика, онтологическая, эпистемологические, интенционный реальность, ассоциативные размышления.

Manko R.M.
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ZBIGNEW HERBERT POETRY IN THE IDEA AXSOLOGIKAL SYSTEM OF HENRYK ELZENBERG

Summary
The following article deals with the philosophical-aesthetic conception of poetry by Zbignev Herbert. Withdrawal from ideal to concrete is analyzed on the basis of study of the separate works of this author, because the imagination as the illusive perception closes essence of object. His «philosophy in poetry» proves that cognition can not only be the way of methodological understanding of reality, but also a internal reflection too. The attention to the impact of the figure of the Polish philosopher and poet Henry Elzelberg the formation of creative potential Herbert.
Keywords: metaphysics, ontological, epistemological, intentional reality, associative reflections.

УДК 394

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ У ПРИКАЗКАХ І ПРИСЛІВ'ЯХ КИЇВЩИНИ

Нікольчук І.В.
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
Національної академії наук України

Досліджено правовий статус паремійних жанрів (приказки та прислів'я) Київщини та їх значення у житті селянства. Охарактеризовано паремійно-правові норми. Кожна норма пояснено коментарем для розуміння їх значення, функцій та застосування у буденному житті народу.
Ключові слова: паремії, приказка, прислів'я, звичай, норма.

Постановка проблеми. Охарактеризувати паремії, а саме приказки та прислів'я, які побутували на Київщині через призму звичаєвого права. Прокоментувати звичаєво-правову норму та визначити її значення у житті людини-трудівника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Звичаєвий аспект у колядках та щедрівках Київщини». Дане дослідження розкриває поняття звичаю та колядок/щедрівок і їх взаємодію. Охарактеризовані функції звичаєвого права у жанрах зимової календарної обрядовості.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Вперше норми законів звичаєвого права у паремійних жанрах охарактеризовані так детально та прокоментовані.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження паремійних жанрів, які побутували на Київщині, їх характеристика через норму звичаєвого права.

Паремійні жанри усної народної творчості широко характеризують фізичні та моральні якості українця, буття та роль поведінки у суспільстві, розкривають недоліки та вади. Вся суть та особливості людини у пареміях щільно пав'язана із природою, рослинним та тваринним світом, людина показана як істота у якої відбувається гармонія зовнішнього та внутрішнього її світу. Як зазначає М.М. Пазяк: «Паремії – енциклопедія народного життя. У них широко відображаються взаємовідносини в родині між окремими її членами, узагальнюється народний погляд на призначення сім'ї та обов'язки в ній кожного члена» [3, с. 7]. Приказки та прислів'я – це народний кодекс, збірник законів українців, який з дитинства вчив бути людиною, а потім все життя радив та диктував особі як повести себе в тій чи іншій ситуації. Всі тексти можна поділити на групи: моральні відносини, матеріальні відносини, грошові відносини, суспільні відносини. Можна виділити і окрему групу – зовнішній та внутрішній світ людини. Паремійні тексти характеризують людину та її функції, які вона виконує у певному суспільстві. Так, жінка виконує роль матері, берегині; чоловік – голова роду, батько; молодий парубок – красень, дужий, роботящий, батькова опора; дівчина – врода, душевність, майбутня матір. Крім особливостей, які людина відіграє у суспільстві, ще тексти малих жанрів розкривають філософію внутрішніх почуттів особистості. Любов, кохання показано через призму нестійкості, природності і аж до фатальності. Когось кохати примусово не можна, але можна і відрадити когось перестати любити. Також прислів'я радять шукати собі рівню: «Рівні по вдачі – міцні на любов» [3, с. 9]. Коли береш собі когось до пари необхідно знати з ким поєднуєш своє життя. Особливе місце відводиться одруженню, шлюбному віну: «З віном дівці не сидіти» [3, с. 9].

У текстах прописані характеристики інституту роду і спільного життя. Для народу сім'я відіграє важливу роль; міцна сім'я – щасливе життя. Жінка щаслива тоді, коли вийшла заміж за милого, а не за старшого від себе та під примусом, а чоловік – коли гарна, роботяща дружина. «Мир і злагода в сім'ї великою мірою залежала також від взаємо-

© Нікольчук І.В., 2016

відносин між батька та дітьми» [3, с. 11]. Дитина – це продовження роду, тому їй відводилося багато часу та виховувалася з добром і у коханні. Ще з малечку дітей вчили «неписаним правилам», які містять у собі паремії. За кожну провину тягнулося певне покарання, і діти чітко це розуміли. Також народна книга життя – паремії вчили моральності та добрим вчинкам. «Соціальна незахищеність, злидні приводили до великої смертності дітей, що відбито у прислів'ях: «Діти, як роса: тут є, тут нема» [3, с. 12]. Існують взаємовідносини між іншими членами родини: свекрами, сватами, свекрухами, братами, сестрами, бабами, дідами, дядьками та тітками, що часто несли негативний зміст у пареміях, рідко позитивні. Вигнання та провина перед родом вважалася великим гріхом. Якщо говорити про тексти пізнішого часу, то можна спостерігати, що людина починає відокремлюватися від роду, індивідуалізуватися.

Окремо характеризуються група знедолених людей – сироти, вдови, наймити, бідних та убогих. Суспільство вчить оберігати та допомагати їм, але рідко люди дотримувалися цих моральних законів. Війни та хвороби із низькою медициною та безгрошів'я призводили до смерті дорослих, які помирали і залишали дітей сиротами. Доля сироти зазвичай гірка та складна. Немає батьків – немає сонячної погоди і тепла, так алегорично оспівують паремії цю соціальну верству населення. Гірка доля і у вдів та вдівців. Прислів'я не радять брати шлюб із такими людьми, оскільки будеш нещасливим все життя. Наймити, бідні та убогі змушені жити на цьому світі і намагатися вижити шляхом тяжкої праці. Наймитування – це важлива сфера суспільного життя в українському селі. Чітко були визначені відносини між наймитом та господарем, правила цих взаємовідносин можна віднайти у текстах малих жанрів – паремій. «У народних пареміях тематика наймитування найтіснішим чином переплетена з темами бідності, недолі та неволі. Образ наймита в них фактично прирівнюється до образу бідняка» [2, с. 92]. На думку дослідника М.М. Пазяка: «прислів'я відображають не тільки атмосферу соціального поневолення трудових мас у феодальному й капіталістичному суспільстві, а й висловлено процес проти гноблення» [2, с. 92]. Найтяжчою долею для наймита була не сама робота, а найм на господаря, який не рідко пригноблював та знущався. Найманий робітник був незахищеним, самотнім і безпомічним. По суті, суспільство/громада не могли його захистити, оскільки він за власним бажанням йшов на роботу до господаря, найманця змушувала бідність та безвихідь. З текстів паремій можна зробити висновки, що суспільство про це говорило, переживало, але чи могло допомогти? «Від ціпа в спині сіпа» [2, с. 92]. Народна мудрість розкриває внутрішній світ наймита, убогої людини, її красу, високі моральні якості, його гідність. А також народ не пройшов осторонь багатія – низьку, жорстоку особу, байдужу, злу, скупу, нечесну. Людину на заробітки, у тяжких умовах штовхає бідність, складне економічне становище «Недостатки гонять з хатки». Народний кодекс із жалем відноситься до праці наймита, адже працюючи все життя на когось, статки не заробиш. На думку П. Чубинського, прислів'я розкривають поведінку наймита та абсолютну підпорядкованість господарю [5, с. 77]. Наймит порівнюється з волом, конем, собакою. У прислів'ях відображається погляд народу на таку соціальну верству як наймити, їхню долю, і відповідно ставляться до неї. В.В. Маліков визначає: «Прислів'я є джерелом формування етико-правових та й взагалі світоглядних уявлень, то вони скоріше покликані впливали на дійсність, а не відображати її» [2, с. 94]. У пареміях цієї групи відображені трудові відносини: наймит виконує дану йому роботу, а господар, в свою чергу, має заплатити, винагородити робітника за виконану працю харчами, одягом або грішми. Ці умови здійснюють на основі домовленості між сторонами даних взаємовідносин. Такий договір складався в усній, зрозуміло, формі. Але виникали і конфлікти між сторонами, через не виконану або виконану неналежним чином роботу, чи через невиплачену винагороду.

Групи паремій у яких говориться про молодість і старість несуть смислове навантаження, філософські роздуми про буття людини. Народна мудрість гласить, що молодість найкраща у житті людини, і потрібно насолоджуватися кожною миттю. Але у юному віці часто особа здійснює проступки. Все життя прожити дуже важко не оступившись та дотримуючись усіх моральних законів. Старість має дві сторони: практика та досвід, а з іншого боку – прожите життя, швидкий час, поміркованість, хвороби. Здоров'я для людини найцінніший скарб, який потрібно берегти.

Приказки та прислів'я розкривають всі риси поведінки та характеру людини. Характер особистості формується під впливом суспільства, зовнішнього середовища, побуту, загальних моральних правил поведінки. Паремії розкривають такі риси людини як: розум, чесність, доброта, дурість, черствість, заздрість, жадібність, злоба, п'янство, лінь та інші. Окреме місце у народному кодексі українців займають тексти про совість та моральну чистоту. Ці дві якості були дуже важливими та авторитетними серед народу. Також паремії застерігають від хитрих, підступних, брехливих, нещирих людей, та закликають бути з ними обережними. Високо цінувалися відвага та духовність людини. Деякі паремії навчають та передають життєвий досвід, попереджаючи про небезпеку. Що ж стосується будови паремійних текстів, то як визначає М.М. Пазяк: «будова прислів'їв та приказок досить строката, проте чітко простежується їх творення за відповідними формулами. Паремії мають і ритмічну будову, яка організовує думку, робить вислів милозвучним» [3, с. 26]. Якщо детально досліджувати будову паремій, то можна побачити у текстах своєрідне протистояння добру і злу, коханні та розлуці, молодості – старості, життю – смерті. Також поєднується слова протилежні між собою: чоловік – жінка, батько – мати, батьки – діти, свекруха – невістка.

Прислів'я і приказки містять у собі сукупність звичаєво-правових норм і правил поведінки людини, які формують особистість. Група паремійних текстів – це правила та обов'язки особи, за порушення яких тягнеться відповідальність: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна. Всі норми звичаєвого права зібралися у текстах паремій, які застерігають та вберігають людину від недотримання або порушення законів.

«Звичаєвому праву властиво бути мірилом свободи та поведінки людини. Можна стверджувати, що його виникнення було викликане необхідністю узгодити волі та потреби людей, визначити їхні взаємні права та обов'язки у процесі життя та задоволення інтересів» [1, с. 111]. Головною функцією звичаєвого право є виховання здорової особистості у здоровому соціумі. Цінності, які проповідувало давнє право можна поділити на такі групи: загальнолюдські, національно – патріотичні, родині. Найбільш повніше зміст цих груп розкривають паремії. Тексти трактують поняття добра, зла, чесності, краси, совісті, користі, любові – загальнолюдські; пояснюють значення рідних в житті кожної людини, старших, цінності роду, сім'ї, любові до дітей, шлюбу, повагу до предків – це родина група цінностей; любов до рідної землі, здатність та бажання захищати її виховують національно – патріотичні цінності. Звичаєве право виокремлює таке поняття як «справедливість» – «співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід'ємні права» [1, с. 112]. А.М. Зуєва виділяє два види справедливості: розподільча та урівнююча. Розподільча – відповідає за майнові відносини, поділ чогось матеріального між людьми, така справедливість існує для дотримання порядку. Урівнююча – відповідає за дослідження предмету розподілу або обміну (вільне або примусове – у разі заподіяння шкоди). Поняття справедливості, визначається дослідниками, як дотримання усталених прав та норм громади; справедливість – це завжди добрий вчинок, на який потрібно відповідати добром. Недотримання справедливості – це порушення закону.

Розглянемо тексти паремій та прокоментуємо звичаєво-правовий елемент у них. Кожен текст має у кінці номер, який відповідає номеру тексту у збірках приказок і прислів'їв упорядником яких є М.М. Пазяк.

Людина. Родинне життя. Риси характеру.

Сім'я

Жінка

Гарна жінка, гарні діти – тільки жити та радіти. 28

Жіноча муха залізла у вухо. 110

Коментар. Жінка – ідеал берегині, матері, наставниці, поводир для чоловіка. Наступна риса, яку розкривають паремії це гнів жінки, який може обернутися у фатальне закінчення, отож народна мудрість радить остерігатися розлючену жінку, аби не наробити біди. Не варто судити жінку за стандартним образом, адже консервативно-негативний образ непостійний. Щоб дати об'єктивну оцінку власній дружині, не потрібно її характеризувати за короткий період, а прожити з нею життя. Чоловік має вище право над жінкою, тому міг її покарати (побити) за якусь провину. Якою б не була матеріальна сторона у родині жінка повинна її прийняти і пережити поганий час.

Чоловік, муж

Під добрим кущем трава зеленіє, за хорошим чоловіком жінка молодіє. 14в

Старого чоловіка соломкою накрию, молодого сама нагрію. 48

Чоловік – голова, жінка – душа. 63б

Коментар. Так само, як і жінці, у текстах паремій, даються чоловікові позитивні і негативні риси. Чоловік головний у родині, він ватажок. Якщо він роботящий та розумний, то його дружина квітне, молодіє, якщо навпаки, то жінка гине. Часто молоду дівчину віддавали за старого, тоді у жінки до старшого нареченого була відраза, з якою вона боролася, була нещасною, про це говориться у багатьох текстах.

Батько, тато, отець

Батько за дугу, а син уже на возі. 9

Батько пазуху дере і для дітей оддає, а діти з батька здирають і на себе складають. 19а

Коментар. У групі вищенаведених паремій батько – голова роду, який все віддає своїм дітям, діти ж забирають весь досвід, інколи не цінують батька. Чим старшими стають діти, тим спритніші вони, і деякі повноваження від батька забирають собі. Але краще з батьком не сперечатися, бо він має владу і силу, і може дати відсіч і поставити сина на місце. Деколи треба зупинитися і дати першенство старшим, адже вони досвідченіші.

Діти

Діти, діти, добре з вами в літі, а зимою хоч об камінь головою. 44

Добре дитя боїться й кива, а ледаче не боїться й кия. 62

Коментар. Про гірке життя в багатодітній сім'ї, діти приречені. Про слухняних дітей: боїться й кива – боїться й натяку. У наступному тексті мова йде про велику смертність того часу, яка панувала серед дітей. Також є натяк на високу народжуваність, про багатодітність.

Кожна громада має свої правила та закони, обов'язки у сфері грошових, майнових та соціальних відносинах. Але, незважаючи на кодекс моралі, який діяв серед громади нерідко траплялися випадки неприязні, несправедливості, ворожості. Дружба у суспільстві цінувалася дуже високо, вона передбачала відкриті, щирі почуття, взаємодопомогу, рівність, приклад. Часто трапляються паремії у яких йдеться про протилежне – нерівність у дружбі: «Вовк вівці не товариш» [4, с. 7]. У сучасній юридичній науці існує поняття «добросусідство», свій початок воно бере з народного кодексу – добре сусідство – тобто дружні, взаємні, чисті відносини із своїм сусідом. Народна мудрість застерігає від поганого, злого сусіда: «Нема більшої біди над лихі сусіди» [4, с. 7]. У текстах паремій чвари, незгоди, бійки засуджувалися, і вважалися що це недотриманням, порушення своїх обов'язків перед суспільством. Такі проступки каралися громадою, види покарань прописані у збірниках законів «Руська правда», «Литовські статути» та ін.

У зв'язку із розвитком торгово-економічного суспільства виникає таке поняття як гроші. Навколо цього поняття створено дуже багато паремій, які розглядають різні ситуації пов'язані з товаром, обміном, боргом, продажем – купівлею, базаром, мірою: «Гроші – сила: одних підкуплять, других напоять, а третім лиха накоять» [4, с. 8]. Також тексти паремійного фонду трактують поняття долі, щастя та нещастя: кожен сам коваль своєї долі, щастя, але часто це залежить від суспільних обставин, лихих, недобрих людей.

Приказки та прислів'я часто виражають тодішню ситуацію нерівністю між людьми бідними та багатими: це говорить про поневолення

населення у період капіталістичної доби. Часто люди висловлювали невдоволення, які переростали у протести. Народні паремійні жанри вимальовують чіткий образ бідняка, наймита, бурлака їхнє соціальне становище у тодішньому суспільстві. Люди відносились до такої верстви населення із жалем та співчуттям, підтримували словом. Для такої касти були писані свої закони: права та обов'язки: «Хоч чоловік убогий, та слово його чисте». Що ж стосується багатіїв, то люди їх зневажали за пихатість та жорстокість, закон був завжди на боці багатого, бо він міг підкупити суд: «Перед багатим двері одкривають, а перед бідним замикають». Також із їдкою іронією зображувалося духовенство, що часто висміювалось за пияцтво. Але все це народ терпів сліпо і вірив у краще майбутнє, єдиною зброєю було слово та пам'ять. До наших днів збереглися паремії часів Київської Русі: «Погибоша, аки обры»; боротьби проти поляків і феодалізму, чумацтва.

Закон

Біда свої закони пише. 1

Коментар. «У нужді людина не зважає на писані закони, а дає собі раду, як може». Закони писалися не через добрі, позитивні ситуації, а створювались через складні, незрозумілі історії, які несли негатив або біду.

Особа – колектив

Гурт

В гурті всі за одного, один за всіх. 1

Гуртом і батька можна набить. 10в

Коментар. У гурті всі допомагають один одному. Колективом можна перебороти найбільшу перешкоду, вирішити найскладнішу ситуацію, виконати найскладнішу роботу.

Громада

Громада зробить і громада з'їсть. 7

Що громаді, то й бабі. 22з

Коментар. Громада працює сама на себе, все що було нею зроблено, все вона використає на свою користь. Чим користується громада, тим і користується кожен член громади. Коли ж у суспільстві якесь лихо, то так само переживає на собі кожен член суспільства.

Паремійний жанр містить у собі картину життя громади, її правила, закони, обов'язки, соціальний рівень, характеризує верстви населення та їхнє становище у суспільстві; вчать бути обережними і дотримуватися правил морального кодексу. Паремії – це джерело народної моралі, формування звичаєво-юридичного мислення серед людей, розуміння функцій законів і наслідки за їх порушення або недотримання. Можемо говорити про те, що наші предки чітко розуміли та витлумачили поняття справедливості, етики, моралі, демократичності.

Список літератури:

1. Зуєва А.М. справедливість як принцип українського звичаєвого права (філософсько-правовий аналіз) // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 111–114.
2. Маліков В.В. Народні уявлення та звичаєво-правові норми щодо наймитування в українських прислів'ях та приказках / Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2012. – № 1006 – С. 90–95.
3. Пазяк М.М. Людина в прислів'ях та приказках / Михайло Пазяк // Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру. – К.: Наукова думка, 1990. – 519 с.
4. Пазяк М.М. Народний кодекс моральних та соціальних стосунки між людьми / Михайло Пазяк // Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми. – К.: Наукова думка, 1991. – 438 с.
5. Чубинський П. Краткий очерк народных юридических обычаев, составленый на основани прилагаемых гражданских решений // Труды этнографическо-статестической экспедиции в Западноруский край, снаряженой Имп. Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел / Материалы и иследования, собраные П.П. Чубинским – Т. 6., 1872. – С. 29–80.

Никольчук И.В.
Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии
Национальной академии наук Украины

ПРАВОВОЙ ОБЫЧАЙ В ПОГОВОРКАХ И ПОСЛОВИЦАХ КИЕВЩИНЫ

Аннотация
Исследован правовой статус паремийних жанров (поговорки и пословицы) Киевщины и их значение в жизни крестьянства. Охарактеризованы паремійно-правовые нормы. Каждая норма объяснена комментарием для понимания их значения, функций и применение в обыденной жизни народа.

Ключевые слова: паремии, поговорка, пословица, обычай, норма.

Nikolychuk I.V.
Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology
National Academy of Sciences of Ukraine

LEGAL CUSTOM IN PROVERBS KYIV

Summary
The article investigates the legal status of paramina genres (sayings and Proverbs) of Kiev and their significance in the life of the peasantry. Characterized paramino legal norms. Each norm is explained by the commentary to understand their values, functions and application in everyday life of the people.

Keywords: paroemia, proverb, adage, tradition, norm.

УДК 81'255.4Куліш П.:808.1:801.82Франко І.

ШЕКСПІРОВА ГРА СЛІВ У ПЕРЕКЛАДАХ П. КУЛІША: ЗІСТАВЛЕННЯ РУКОПИСНИХ ТА РЕДАГОВАНИХ І. ФРАНКОМ ТЕКСТІВ

Олексин О.З.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено питання відтворення гри слів у перекладах драм В. Шекспіра П. Кулішем. Ці переклади займають ключове місце в українській шекспіріані кінця XIX – початку XX століття. Особливу увагу зосереджено на зіставленні гри слів у рукописних та друкованих текстах комедії «Приборкана гостроха» та трагедії «Ромео та Джульєта». Проаналізовано питання авторства гри слів та обсягу змін у друкованій версії перекладів. Узагальнено використані І. Франком підходи до редагування гри слів П. Куліша.
Ключові слова: гра слів, відтворення гри слів, П. Куліш, редагування перекладу, І. Франко, рукописний переклад.

Постановка проблеми. П. Куліш – найвизначніша постать в історії української шекспіріани кінця XIX – початку XX ст., з якого починається новий етап перекладів В. Шекспіра, що приходить на зміну епосі вільних переробок та часткових перекладів. П. Куліш – автор перекладів 13 п'єс драматурга, а можливо й 15, адже перекладач планував видати 5 томів по 3 твори у кожному, але двох заявлених драм немає серед рукописів і їхня доля достеменно невідома. Уже сам обсяг проведеної роботи є гідним великої поваги, адже нікому з інших перекладачів В. Шекспіра не вдалося одному перекласти стільки драм (друге місце за кількістю перекладів належить І. Стешенко – 6 драм). Шекспіріана П. Куліша – влучна ілюстрація висновку Р. Зорівчак про історію художнього перекладу: «Переважна більшість українських письменників минулого подвижницьки ставилася до перекладацтва» [2]. П. Куліш за життя встиг видати лише три п'єси. Десять інших вийшли вже після його смерті протягом 1899-1902 рр. у Львові за редакцією і вступними статтями І. Франка, які поклали початок українському науковому шекспірознавству.

Рукописи перекладів П. Куліша знаходяться у фондах Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка і заплановані до публікації у рамках проекту повного видання творів П. Куліша, ініційованого Інститутом «Критики» (м. Київ). Оприлюднення рукописів має важливе значення, адже дасть змогу побачити нередагованого П. Куліша та цілісно оцінити зміни та виправлення тексту І. Франком.

Аналіз попередніх досліджень. Рукописні переклади драм В. Шекспіра, зроблені П. Кулішем, – малодосліджені. На сучасному етапі науковці переважно послуговуються розвідкою Я. Гординського «Кулішеві переклади драм Шекспіра» (1928 р.) [1], у якій проведено зіставлення рукописних та друкованих текстів П. Куліша. У цій праці автор детально аналізує «Гамлета», проте порівняння інших драм не таке докладне. Із цього випливає актуальність роботи – доповнення та поглиблення дослідження рукописних текстів перекладів П. Куліша.

Мета дослідження. У нашому дослідженні розглянемо підхід П. Куліша до відтворення Шекспірової гри слів і порівняємо рукописний та редагований варіанти задля визначення обсягу змін, внесених І. Франком. Матеріалом слугуватимуть комедія «Приборкана гостроха» і трагедія «Ромео та Джульєта» (назва рукописного варіанту – «Ромео та Джульетта») як твори, що належать до групи найкаламбурніших драм В. Шекспіра.

Виклад основного матеріалу. В. Шекспір використовує понад двісті риторичних фігур, серед яких грі слів належить особливе місце. Гра слів – це гра, якою в епоху королеви Єлизавети цікавилися серйозно. Для сучасників драматурга гра слів була авторитетним засобом красномовства, оскільки її можна було знайти у Біблії, церковних проповідях, творах античних авторів, тому сама епоха та освіта вплинули на те, що «В. Шекспіру судилося грати словами» [12, с. 9]. Англійська мова та її можливості у той період слугували «захопленням для людей з уявою» [11, с. 8]. За визначенням О. Тараненка: «гра слів – це спеціальне використання звукової, лексичної або граматичної форми слів, а також частин слів, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій для створення певних фонетико- та семантико-стилістичних явищ, що ґрунтується на зіставленні й переосмисленні, обіграванні близькозвучних або однозвучних мовних одиниць з різними значеннями» [3, с. 37]. Використання гри слів характерне як для комедій, так і для трагедій. В. Шекспір вживав гру слів при змалюванні ключових моментів твору, щоб виразити думку героя, викликати певну реакцію глядачів – саме те, що очікували від драми епохи Відродження.

«The Taming of the Shrew» – одна з найпопулярніших комедій В. Шекспіра, яку він написав у перший період творчості приблизно у 1592-1595 рр. та яку надрукували вже після смерті драматурга у 1623 р. П. Куліш зробив її перший переклад українською мовою під назвою «Приборкана гостроха» у 1881 р. Переклад опубліковано у 1900 р. за редакцією І. Франка, якому належить і перший його критичний огляд. Зокрема, у передмові до видання І. Франко пише, що «переклад досить вірний оригіналові і сам собою має високу поетичну і язикову вартість. [...] Що найбільше можна було б бажати, щоби перекладач докладніше держався оригіналу там, де в ньому є римовані місця, бо більше або менше число таких місць має деяке значення при досліді над часом написання твору. Та, проте, для широкої публіки такі деталі не

© Олексин О.З., 2016

мають значення» [5, с. 179], адже «серед українців покладено основу для знайомства з Шекспіром, і хоча вони й досі не можуть похвалитися повним перекладом Шекспірових творів, то все ж найвизначні шедеври великого британця доступні і їм їхньою рідною мовою» [4, с. 385].

Матеріал нашого дослідження включає 60 прикладів гри слів, відібраних з оригіналу комедії. Для побудови гри слів В. Шекспір використовує одиниці різних рівнів: окремі лексеми, вільні та усталені словосполучення, фразеологізми, в основі яких лежить полісемія (24 приклади – 40%), спільнокореневі лексеми (12 прикладів – 20%), паронімія (10 прикладів – 16%), омонімія (8 прикладів – 14%), розчленування основ складених лексем (5 прикладів – 8%), двомовна гра слів (1 приклад – 2%).

Корпус гри слів, відібраний із перекладів, складається з 50 одиниць: 24 – у перекладі П. Куліша, 26 – у перекладі П. Куліша за редакцією І. Франка. Для порівняння наведемо дані із двох інших перекладів: І. Кочерги (1952 р.) – 20, Ю. Лісняка (1985 р.) – 40. Можемо зробити висновок, що П. Куліш відтворює 40% (43% за редакцією І. Франка) гри слів оригіналу, І. Кочерга – 33% та Ю. Лісняк – 67%. Перекладачі застосовують ідентичні основи для побудови гри слів, але з відмінною від оригіналу частотою. П. Куліш найчастіше використовує спільнокореневі лексеми (11 прикладів – 42%), полісемію (9 прикладів – 34%), паронімію (4 приклади – 15%), розчленування основ складених лексем (2 приклади – 9%). Редагуючи цей переклад, І. Франко майже не змінює основ гри слів, тому кількісні дані суттєво не відрізняються.

Трагедія «Romeo and Juliet» належить до першого періоду творчості В. Шекспіра (1588-1594) і поєднує у собі мотиви трагедії та комедії, посідаючи особливе місце серед творів драматурга. «Взявши в свої руки давню «трагічну історію» закоханої пари, він [В. Шекспір] зумів зробити з неї свій перший незрівнянний архітвір, вливаючи в стару, уже перед ним майстерно сформовану посудину, огнистий напій свого генія» – пише І. Франко у передмові до перекладу П. Куліша [6, с. 151]. Українською мовою трагедію вперше переклав П. Куліш у 1901 р. Львівське видавництво НТШ надрукувало її за редакцією, з передмовою та поясненнями І. Франка, який писав: «Минаючи деякі відступлення від англійського тексту зазначені нами в нотах, мусимо Кулішів переклад сеї трагедії признати незвичайно вдатним і гарним» [6, с. 155]. Окрім того, І. Франко подає інформацію про історію друку перекладу цього твору, яка свідчить про його важливість у перекладацькій творчості П. Куліша: «[...] в часі свого побуту у Львові 1881 р., розпочинаючи друк перекладеного Шекспіра, Куліш зразу поклав був на першому місці «Ромео та Джульєту» і вже надрукував два чи три аркуші сеї трагедії, та чомусь потім змінив свій план і велів знищити надруковані аркуші, а натомість дав до друку «Отелло» [6, с. 155].

«Romeo and Juliet», на думку М. Мегуд, є однією з «найкаламбурніших» п'єс драматурга [12, с. 56]. Це підтверджує матеріал нашого дослідження, який включає 114 прикладів гри слів, відібраних з оригіналу трагедії, що майже удвічі більше, ніж вибірка з комедії «The Taming of the Shrew». Для побудови цього риторичного звороту у трагедії «Romeo and Juliet» В. Шекспір також використовує одиниці різних рівнів: окремі лексеми, вільні та усталені словосполучення, фразеологізми. Подібними є і його основи: полісемія (50 прикладів – 44%), спільнокореневі лексеми (24 приклади – 21%), антонімія (22 приклади – 21%), омонімія (10 прикладів – 9%), паронімія (6 прикладів – 5%).

Корпус гри слів, відібраний із перекладів трагедії, складається зі 102 одиниць: 51 (44%) – у рукописному перекладі П. Куліша та 51 – у друкованому за редакцією І. Франка. Порівняймо цю кількість гри слів із грою слів у інших перекладах трагедії: 49 (43%) – у перекладі П. Куліша (за редакцією М. Вороного) (1928 р.), 31 (27%) – А. Гозенпуда (1937 р.), 54 (47%) – І. Стешенко (1952 р.), 66 (58%) – В. Мисика (перекладено 1932 р., опубліковано 1988 р.) та 60 (53%) – І. Костецького (1957 р.). У рукописному варіанті П. Куліша знаходимо антонімію (21 приклад – 42%), полісемію (16 прикладів – 32%), спільнокореневі лексеми (11 прикладів – 22%), паронімію (2 приклади – 4%). У тексті, редагованому І. Франком, зміни незначні і стосуються лише антонімії (19 прикладів – 38%) та спільнокореневих лексем (13 прикладів – 26%).

Порівнявши кількість гри слів у різночасових перекладах, можемо зробити висновок, що П. Куліш звертає значну увагу на її збереження у цільовому тексті. Загалом, перший переклад містить досить високі, як на свій час, показники відтвореної гри слів українською мовою. Далі розглянемо наскільки відрізняється гра слів у рукописному та друкованому варіантах. Після ґрунтовного аналізу матеріалу можемо виділити три підходи І. Франка до редагування гри слів у «Приборканій гострусі» і «Ромео та Джульєті».

Перший підхід – це створення гри слів на місці неігрового тексту. Таких випадків у перекладах комедії та трагедії – три, що зовсім небагато, враховуючи загальну кількість гри слів у цих творах – 75 одиниць. Наприклад: *ROMEO: […], and I am* ***done****. // MERCUTIO: Tut!* ***dun's*** *the mouse, the constable's own word. / If you art* ***dun****, we'll draw thee from the mire / Of this, save reverence, love, wherein thou stick'st up to the ears* [14, с. 171]. Гра слів на основі омофонів *done* – *dun* (1) *adj.* dark, 2) *subst.* a dun horse [13, T. 1, с. 342-343]) водночас є алюзією на сільську розвагу «dun in the mire» (кінь у болоті), у якій група учасників повинна підняти колоду, що символізує коня. У рукописі П. Куліша замість гри слів знаходимо лише повтор лексеми: *ROMEO: Утнху покидбть у русцвіті найкрбще. // МЕРКУЦІО: Ба! втнха – мов та миш, мовляв наш комісбр. / Колъ покънути, дак покидбй кохбннє. / Ми вътягнем тебй з багнб любуви, мосьпбне. / Бо так загрэз есъ, що вже й вушйй не вдко* [10, арк. 12]. Порівняймо з редакцією І. Франка: *РОМЕО: та я вже* ***пас****. // МЕРКУЦІО: Ба!* ***Пас*** *як* ***пес****, мовляв наш комісар. / Коли вже* ***пас****, так витягнем тебе / З того багна, чи – вибачте вашеці – / З любови, в яку загруз єси по вуха* [8, с. 24-25]. У перекладі лексему *done* замінено лексемою *пас*, що дозволяє побудувати паронімічну гру слів *пас – пес*, а потім, хоча й з

втратою алюзії, розвинути її далі – *пас*, за який можна смикнути, щоб витягти з болота.

Другий підхід – внесення змін у наявну гру слів П. Куліша, які полягають головно у заміні лексем без або з частковою зміною основ. І. Франко редагував у двох творах десять прикладів цього риторичного засобу, надавши мові перекладу природнішого звучання та покращивши зв'язність та логічність тексту, зокрема у випадку діалогічної гри слів, що дозволило увиразнити чи навіть зберегти її функцію, як от: *HOSTESS: I must go fetch the* ***third-borough****. // SLY:* ***Third****, or* ***fourth****, or* ***fifth borough****, / I'll answer him by law* [14, с. 119]. У рукописі П. Куліша (*ШИНКАРКА: пійдэ гуднэ* ***квартбльного****. // НИЦАК:* ***Квартбльного, трохтбльного****, чи* ***п'ятитбльного*** *[…]* [9, арк. 64]) репліка звучить штучно з погляду мови та сценічності. А ось як змінив її І. Франко: *ШИНКАРКА: піду гукну* ***десятника****. // НИЦАК:* ***Десятника, двадцятника, тридцятника****, я одвічатиму йому по праву* [7, с. 3]. Порівняння рукопису та друкованого тексту дозволяє стверджувати, що правки, які І. Франко вніс у гру слів, загалом покращили її якість.

Третій підхід редактора – вилучення гри слів. У перекладах знаходимо лише два таких випадки. У першому з них зміни внесено у слова Груміо, другого за частотністю вживання гри слів персонажа: *GRUMIO: an she stand him but a little, he will throw a* ***figure*** *in her face, and so* ***disfigure*** *her with it, that she shall have no more eyes to see withal than a cat* [14, с. 123]. У П. Куліша читаємо: *ҐРУМИО: він ій постбвить на лицн гбрну* ***фигэру****, и так ii* ***обесфигэрить*** *[…]* [9, арк. 77]. Незважаючи на калькування, гра слів відображає особливості мовлення Груміо, зокрема його словотворчі здібності. Завдяки їй П. Куліш увиразнює образ героя та підсилює гумористичну функцію. У друкованому варіанті І. Франко, нажаль, опускає Кулішеву гру слів: *ҐРУМІО: Тільки вона хоч трохи задереть ся з ним, він їй замалює на лиці таку* ***фіґуру****, що у неї і лиця не стане, а очей зостанеть ся не більше як у кішки* [7, с. 28]. У другому випадку І. Франко надає перевагу значенню, а не формі висловлювання. Він наближає переклад до семантики оригіналу і вилучає паронімічну гру слів, якою П. Куліш компенсує втрату Шекспірової полісемантичної гри слів: *ROMEO: Beauty too rich for use, for earth too* ***dear****!* [14, с. 172]; *РОМЕО: Красб не по* ***страстям****, не по* ***серцям*** *земнъм!* [10, арк. 15]. *РОМЕО: Краса се за богата задля вжитку / І за коштовна для землї* [8, с. 29].

Порівняння рукописного та друкованого варіантів дозволяє стверджувати про позитивний характер змін, що їх І. Франко вніс у гру слів. Проте такі зміни кардинально не впливають на якість цього риторичного засобу у перекладі і не применшують здобутки П. Куліша, якому належить переважна більшість гри слів, серед якої знаходимо справжні майстерні зразки. Для перекладача характерні часом протилежні підходи до інтерпретації оригіналу: калькування або вилучення Шекспірової гри слів, а разом з тим – створення власної, семантично відмінної від оригіналу, двозначності, використання повтору задля компенсації невідтвореної гри слів. Наприклад: *BIANCA: That? Being* ***mad*** *herself? She's* ***madly mated****. // GREMIO: I warrant hum, Petruchio is* ***Kated*** [14, с. 129]. – *БЯНКА:* ***Дурна*** *пішла,* ***дурного*** *і зустріла. // ҐРЕМІО: Петручіо над* ***Катею*** *став* ***катом*** [7, с. 67]. *PETRUCHIO: Kate of Kate Hall, my super-***dainty*** Kate, / For dainties are all Kates, and therefore, Kate* [14, с. 125]. – *ПЕТРУЧІО: Між Катями ти Катя золотая (****Ду-кати****, се ти –* ***Катя*** *золотая) […]* [7, с. 43]. *PETER: Then will I lay the serving* ***creature's*** *dagger on your pate. I will carry no* ***crotchets****. I'll re you, I'll fa you. Do you* ***note*** *me?* [14, с. 184-185]. – *ПЕТРО: А чи не хочете від панського блюдолиза здачі мечем по кучмі? Я не ношу ніяких карлючок, а вам дам такого ре, фа та ще й* ***соль****, що буде вам* ***солоно*** [8, с. 109]. *FRIAR:* ***Unseemly*** *woman, in a* ***seeming*** *man; / And ill-***beseeming*** beast, in* ***seeming*** *both!* [14, с. 180]. – *О* ***неподобна*** *женщино в мужському /* ***Подобїй****! о* ***злоподібний*** *їй / Звірюко!* [8, с. 79].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. «Приборкана гостроха» і «Ромео та Джульєта» яскраво свідчить про увагу до гри слів як невід'ємної риси ідіостилю В. Шекспіра з боку перекладача П. Куліша та редактора І. Франка в кінці XIX – на початку XX століття, що підтверджують високі кількісні дані відтвореної гри слів. І. Франко суттєво не змінив гри слів у друкованому варіанті. Її найцікавіші приклади належать перу саме П. Куліша, який у кінці XIX століття творчо підходив до відтворення гри слів українською мовою. Надалі варто детальніше розглянути питання методів відтворення гри слів у рукописах П. Куліша та зіставити їх із пізнішими українськими інтерпретаціями драм В. Шекспіра.

Список літератури:

1. Гординський Я. Кулішеві переклади драм Шекспіра / Я. Гординський. – Записки НТШ. – Т. 148. – 1928. – С. 55–164.
2. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник / Р. Зорівчак // Літературна Україна. – 2005. – 13 січ.
3. Тараненко О. Гра слів / О. Тараненко // Культура слова. – 1997. – Вип. 50. – С. 37–41.
4. Франко І. Шекспір в українців / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Том 34 : Літературно критичні праці (1902-1905). – К. : Вид-во «Наукова думка», 1981. – С. 379–385.
5. Франко І. Передмова [до видання: Уїльям Шекспір. Приборкана гостроха. Комедія в 5 діях з перед грою. Переклад П. О. Куліша... Львів, 1900] / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Том 32 : Літературно критичні праці (1900-1902). – К. : Вид-во «Наукова думка», 1982. – С. 171–179.
6. Франко І. Передмова [до видання: Вільям Шекспір. Ромео та Джульєтта. Переклад П. О. Куліша... Львів, 1901] / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Том 33 : Літературно критичні праці (1900-1902). – К. : Вид-во «Наукова думка», 1982. – С. 146–155.
7. Шекспір У. Приборкана гостроха / У. Шекспір ; пер. з англ. П. А. Куліша ; передмова і поясн. І. Франка. – Львів : Вид-во Українсько-руської видавничої спілки. – 1900. – XV, 119 с.

8. Шекспір У. Ромео і Джульєта / У. Шекспір ; [пер. з англ. П. А. Куліша, ред. та передм. І. Франка]. – Львів : Друк. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, 1901. – 132 с.
9. Шекспір В. Приборкана гостроуха / В. Шекспір ; пер. з англ. П. О. Куліш // Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів і текстології. – Фонд П. О. Куліша. – Од. зб. XVIII 42/33. – 54 арк.
10. Шекспір В. Ромео та Джульетта / В. Шекспір ; пер. з англ. П. О. Куліш // Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів і текстології. – Фонд П. О. Куліша. – Од. зб. XVIII 43/7. – 71 арк.
11. Evans B. I. The Language of Shakespeare's Plays / B. I. Evans. – Abingdon : Routledge, 2005. – 190 p.
12. Mahood M. M. Shakespeare's Wordplay / M. M. Mahood. – London, New York : Methuen, 1957. – 192 p.
13. Schmidt A. Shakespeare Lexicon and Quotation Dictionary. In 2 Volumes / A. Schmidt. – New York : Dover Publications, Inc., 1971. – Vol. 1 – 772 p. Vol. 2 – 740 p.
14. Shakespeare W. The Complete Works / W. Shakespeare. – New Lanark : Geddes & Grosset, 2002. – 751 p.

Олексин О.З.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ШЕКСПРИРОВАЯ ИГРА СЛОВ В ПЕРЕВОДАХ П. КУЛИША: СОПОСТАВЛЕНИЕ РУКОПИСНЫХ И РЕДАКТИРОВАННЫХ И. ФРАНКО ТЕКСТОВ

Аннотация
Исследованы вопросы воспроизведения игры слов в переводах драм У. Шекспира П. Кулишем. Эти переводы занимают ключевое место в украинской шекспириане конца XIX – начала XX века. Особенное внимание было сосредоточено на сопоставлении игры слов в рукописных и печатаных текстах комедии «Приборкана гостроуха» и трагедии «Ромео та Джульєта». Проанализирован вопрос авторства игры слов и оббьема изменений в печатной версии переводов. Обобщены использованные И. Франко подходы к редактированию игры слов П. Кулиша.
Ключевые слова: игра слов, воспроизведение игры слов, П. Кулиш, редактирование перевода, И. Франко, рукописный перевод.

Oleksyn O.Z.
Ivan Franko National University of Lviv

SHAKESPEARE'S WORDPLAY IN P. KULISH'S TRANSLATIONS: CONTRASTING MANUSCRIPT AND EDITED BY I. FRANKO TEXTS

Summary
The article focuses on wordplay in P. Kulish's translations of Shakespeare's plays. These translations occupy an important place in Ukrainian Shakespeareana of the end of the 19th – beginning of the 20th century. A particular attention is paid to contrasting wordplay in manuscript and print texts of the comedy «The Taming of the Shrew» and the tragedy «Romeo and Juliet». The paper also analyses the issue of wordplay authorship and the amount of changes in translations print version as well as generalizes I. Franko's approaches to editing P. Kulish's wordplay.
Keywords: wordplay, rendering wordplay, P. Kulish, translation editing, I. Franko, manuscript translation.

УДК 821.161.2-3«19»

МІСТО ЯК ТЕРИТОРІЯ ЛЮБОВІ У ПОСТМОДЕРНІЙ ВЕРСІЇ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Опришко Н.О.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У статті розглядається поняття міста у постмодерній мистецькій і культурній парадигмі. Об'єктом роботи є той аспект символіки міста, що розкриває його як апоретичну територію. Це територія, ідеальна для розгортання любовно-еротичних ландшафтів. Автор підкреслює важливість міста (та любові у місті) як ключа до порятунку зруйнованої душі. Відтак доводиться висунута Юрієм Андруховичем теза про те, що любов порятує світ.

Ключові слова: постмодернізм, еротизм, апоретична природа, любов-сотерія, пост-любовний світ.

Постановка проблеми. У просторі постмодерного тексту територією, що абсорбує весь обсяг символічних смислів, відомих з найдавніших часів і адаптованих культурою сучасності, постає місто. Власне український постмодерн окреслює органічність концепту міста у своєму полі, адже поряд із еротоцентризмом не менш значущою для вітчизняної сучасної літератури є її урбаністичність, нерозривний зв'язок із культурою та топосом міста: «Мова, однак... про те, що нас усе-таки об'єднувало. Це не в останню чергу було місто. І конкретний Львів, і місто як таке, і Місто як абстракція. Місто взагалі. Адже ми всі – даруйте на слові – поети-урбаністи» [6, с. 131]. Романи Юрія Андруховича не є винятком, більш того: саме вони доводять тезу про те, наскільки нерозривно пов'язані еротичні моделі із семіотикою міста, наскільки тісне взаємопроникнення урбаністичних і любовних мотивів у творчості постмодерністів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У просторі постмодерного тексту місто постає територією, що абсорбує весь обсяг символічних смислів, відомих з найдавніших часів і адаптованих культурою сучасності. Оскільки однією із найбільш виразних ознак пануючого нині «постмодерного стану» є його еротоцентризм, доволі цікавим та перспективним є дослідження символіки та статусу міста у еротичному осмосі постмодерністського тексту. Чимало українських науковців детально розглядають еротичні мотиви українських постмодерністських творів. На особливу увагу заслуговують розвідки Т. Гундорової, Н. Зборовської, І. Бондаря-Терещенка та ряду інших дослідників. Так само багато студій присвячено проблематиці міста, його символіки та семіотики. Тут можемо назвати праці Ю. Лотмана, С. Смирнова, О. Кирилюка тощо. Проте жодне із досліджень не окреслює саме еротичну призматику урбаністичних мотивів української постмодерної прози, хоча, на нашу думку, це є певним недоліком, адже поряд із еротоцентризмом не менш значущою для вітчизняної сучасної літератури є її урбаністичність,

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зауважити, що своїх текстах Юрій Андрухович демонструє нерозривний зв'язок із культурою та топосом міста, підкреслюючи його виняткову рятувальну сутність у як у побутово-профанному, так і біблійно-сакральному сенсі. Саме це зумовлює актуальність даної статті, мета якої – визначення ролі міста як території спасіння у любовно-еротичному ландшафті прози українського письменника-постмодерніста Юрія Андруховича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівнюючи творчий доробок письменника, на матеріалі його художніх творів можемо стверджувати, що сприйняття Андруховичем міста як території любові суттєво трансформується. Віддзеркаленням цих світоглядних змін є поступовий відхід від ототожнення міста з ворожістю та брудом, де людина втрачає своє істинне обличчя («Московіада»), а разом із ним – саму здатність любити, спрощуючи поняття любові до звичайного статевого контакту, часто – випадкового («Рекреації»), перетворюючи своє життя на існування без любові, а місце життя – місто – на постлюбовний (посткарнавальний) простір («Перверзія»). На зміну подібному потрактуванню феномену міста приходить абсолютно інше розуміння його життєдайної сили, яка здатна надихати на любов і творчість («Дванадцять обручів») і, зрештою, саме місто починає розглядатися як об'єкт любові-пристрасті, любові-згуби, любові-перверсії, якій віддається автор, відверто декларуючи її у своїй літературній творчості (есеї «Мала інтимна урбаністика», «Роман з універсумом»). Детально простежити характер окреслених змін можна, спираючись безпосередньо на тексти романів Юрія Андруховича.

Уже в «Московіаді» (1993), окресленій як роман жахів, автор вдається до певного зрощення образів, де не надто приємна атмосфера Москви підкреслюється та поглиблюється еротичними моментами, які зображують стосунки головного героя роману, Отто фон Ф., із жінками: «Якби в тих умовах я мав можливість утекти до Києва, Рима, Нюрнберґа чи Сан-Франциско, то, безперечно, ніяка Москва мене й не побачила б, але втекти можна було тільки сюди. Щоб заховатися на сьомому поверсі смердючого будинку поблизу Останкінської телевежі. Москва підсунула мені ще кілька кохань...» [3, с. 50]. Перелік романів, що йде далі, від «однієї критикеси», з якою герой, за його ж власним визначенням, мав «словесний секс», та новонаверненої католички Олександри, заглибленої «виключно у споглядання Великих Містерій», до Астрід, іноземної журналістки, та Галі, що при перший зустрічі з Отто справить на нього враження«типової московки», але саме вона стане центральної фігурою московського любовного дискурсу нашого героя. Прагнучи (свідомо чи позасвідомо) підкорити чужу столицю, порятувати її від занепаду та помирання, Отто фон Ф. обирає для цього найбільш прийнятний

© Опришко Н.О., 2016

та простий, тисячоліттями діючий спосіб підкорення жінки, вкоріненої у цьому місті, жінки, що є його невід'ємною частиною. Недаремно й у світовому культурному контексті метафора «взяття міста», «перемоги над містом», «порятунку міста» набуває значень статевого акту. В «Іліаді», як показали дослідники, взяття міста і оволодіння жінкою дублюється. В'їзд рятівника в місто семантизує статевий акт, певний варіант входу нареченого до шлюбного покою [11, с. 79]. Прагнучи відновити своє верховенство, перемогти суперника, місто-ворог інкримінує головному героєві саме злочини на статевому ґрунті: «Так, Галя, – підтвердив «Сашко», – Жінка, що готова була на все заради вас. Ви, однак, діяли, як завжди, по-зрадницьки... У випадку з Галиною К. вас більше приваблювала гаряча ванна. Ви жорстоко розправилися з нещасною жінкою, до речі, росіянкою за національністю, і це я розцінюю як прояв українського націоналізму, так само як проявом расизму вважаю ранкове зґвалтування вами малагасійської поетеси Татнакетеа...» [3, с. 107]. Для героя можливе єдине розуміння Москви, у якій він добровільно ув'язнений: «І ти бредеш назустріч новим втратам, у светрі, під дощем, а назустріч тобі бреде Москва – кульгава, мокра, відригуюча... І ти йдеш з великою торбою на подарунки, хоча прекрасно знаєш, що це сьогодні майже неможливо – купити в Москві комусь якийсь подарунок. Це місто вже неспроможне робити подарунки. Це місто втрат. Це місто тисячі та однієї катівні. Високий форпост Сходу перед завоюванням Заходу» [3, с. 62]. Проте, як і будь-яке інше, це місто сприймається не просто як певна «матеріальна реальність», воно наділяється особливими умоглядно-метафізичними значеннями. Про подвійну, реальнознакову природу міст, на думку дослідника О. Кирилюка, говорить та обставина, що в епічних міфопоетичних творах воно описувались у поєднанні фантастичних, абсолютно неправдоподібних та реальних образах та смислах. Від цього й порятунок міста, а також порятунок у місті та від нього вимагають якихось «знакових», семіотизованих дій [див.: 7]. Таким знаковим у «Московіаді» є жертовність Галі, яка таки рятує свого коханця від «щуроловів», і цьому порятункові передує акт кохання, піднесений до певного очищувального ритуалу: «Ти швидше відчув, аніж побачив, як Галя скинула жакет і сорочку. Вона повзла по тобі, немов королева змій. Ти весь оповився її тілом, ти поринув у нього, як у хвилю, розкошуючи у запаморочливо-збудливому її сичанні... слова могли тільки нашкодити. Для них не було місця. Вони були геть недоречними. Вони нічого не означали. А слова мусять щось означати. Нарешті вона тихенько скрикнула. Це був тільки початок, але ти вже бачив пітьму, прошиту блискавицями» [3, с. 113]. Обраний шлях «спасіння» через блуд, після блуду цілком виправданий, коли зауважити: справжня семантика «блудниці», «розпусниці-спаситель-ниці» розкривається в тому, що вона, як і «спаситель», пов'язана з культом міста і з перемогою як позбавленням від смерті. Місто і країна є об'єктами сотерії в культі богинь-рятівниць, причому вони метафорично ув'язуються з квітучою порою року, а їх порятунок приурочується до розквіту рослинності, до родючості тварин і людей. Рятуючи Отто від смерті, Галина повертає його на територію життя, синонімом якої стає любов, тепер уже почуття, що підкріплює статевий потяг: «Ти була занадто доброю до мене, – провів ти долонею по її підпухлій вилиці. – Ти справжня російська жінка. Такі, як ти, їхали до Сибіру за декабристами. Я писатиму тобі листи з України. Або з того світу – залежить від вартового перед ліфтом. Але побачиш, я буду уважнішим, ніж той забудькуватий алкоголік» [3, с. 18]. Втім, керуючись однією з основних засад постмодернізму, архаїчний міф-архетип втрачає можливість повністю реалізуватися у тексті, і жертовне спасіння героя виливається у містичну сповідь людини, що повертається у життя через власну смерть: «Бо я сьогодні не втікаю, а повертаюся. Злий, порожній, до того ж із кулею в черепі. На дідька мене комусь треба? ... Головне – дожити до завтра. Дотягнути до станції Київ. І не злетіти к бісовій матері з цієї полиці, на якій завершую свою невдалу довколасвітню подорож» [3, с. 151].

Образ блудниці, що рятує, певним чином окреслений і в іншому романі Юрія Андруховича «Рекреації» (1992), проте має інше, відмінне від попереднього, смислове навантаження. За текстом, визнані українські поети та письменники, провідні культурні діячі з'їжджаються до міста Чортополя на «Свято Воскресаючого Духу». Саме по собі, подібне дійство тісно переплетене із семантикою пробудження природи, а відтак – із тріумфом життя над смертю, де місто як територія й учасник цього тріумфу «втілює всю повноту семіотизованих життєвих смислів» [7, с. 303]. Як зазначається у святковому проспекті, урочисто врученому усім учасникам конференції, «Істинна суть нашого дійства – перемога над Смертю. Це добре розуміли наші предки – славні козаки-запорожці, спудеї, духовенство й міщанство, коли щороку в кінці травня – цього казкового на нашій землі місяця Пробудженої Природи й зеленого райського буяння – проводили свої рекреації – народні карнавальні дійства із співами, танцями, читанням віршів і театральними виставами... » [5, с. 41]. І знову порятунком, тепер уже для духу героя, стає жінка-блудниця, втілення прадавньої метафори подолання смерті, іншими словами – порятунку: «... він потрапив до борделю. До сучасного совдепівського борделю, в якому чоловіки робляться беззахисними, як діти, і, старанно відпрацювавши ніч задля вдоволення своїх купованих дам, знеможено провалюються у світанкову імлу...» [5, с. 109]. І хоча всупереч логіці міфологічної формули, зустріч із блудницею не розпалює кохання, або принаймні фізичний потяг задля порятунку, а навпаки призводить до згасання його, саме це стає для чоловіка поштовхом по-новому відчути й побачити власну дружину. Повія, з якою проводить ніч Мартофляк, так само зветься Мартою, тож ці дві жінки певним чином поєднуються у образ «спаситель-ниці», що стоїть поруч із героєм на порозі смерті, а потім ділить із ним радість воскресіння, у випадку з «Рекреаціями» Андруховича – воскресіння символічного, після пережитого страху смерті: «Вас було дуже багато – сотні таких самих, як ви, що приїхали веселитися на Свято Воскресаю чого Духу. Ви мовчали й дивилися на

офіцера, що походжав перед вами, поглядав на годинника і щось видивлявся з боку колишньої вулиці Сакраменток. Прапор з ратуші було знято. Ти, Мартофляче, тримався жінчиної руки, як останнього у цьому світу притулку...» [5, с. 121]. Остання лексія водночас і пов'язує жінку та жіноче тіло з символікою смерті, і повертає до розуміння весілля/шлюбу як метафори перемоги над смертю, нового народження, омолоджування. Чоловік і дружина постають як парне божество, котре несе життєві функції, вони є репрезентантами бога і богині міста [див.: 11]. Шлюб через це виступає як тотожність тріумфу і вінчанню на царство, це запорука перемоги над смертю. Таким чином, подружня пара (у даному випадку Ростислав Мартофляк із дружиною Мартою) несе в собі вітальні смисли, пов'язані з еротичним кодом і доповнені іммортальною перспективою у генетиві – народженням дітей (у цьому плані знаковим є те, що в «останні» хвилини життя герої думають саме один про одного та про свої дітей – вітальна енергія активізується від загрози фізичного знищення). Таким чином у творі реалізується єдність аліментарності («пиятики»), детабуйованого еротичного коду («блуд») та базисної формули «життя – загроза смерті – порятунок» у її послабленому варіанті («спасіння»).

Тож, Юрій Андрухович, зіштовхуючи героїв у фантасмагорійно-реальному просторі міста Чортополя та примушуючи пережити перспективу власної смерті, переосмислює давню міфологічну формулу порятунку від смерті, зводячи останню до іронічної постмодерністської містифікації.

З іншого боку, як стверджує С. Смирнов [10], місто народжується не в географічному місці. У метафоричному розумінні, закріпленому в найдавніших сакральних текстах, місто – це нерукотворний храм людської душі, храм особистості. У ній воно знаходить свій притулок, і в цьому сенсі місто є формою становлення людської культури, а ширше – формою відображення сучасного стану культури зокрема та людства в цілому. Місто – це певна культурна ідея, причому онтологічна, така, що конституює все інше. Саме вона стає основою будь-якого проекту, початкового замислу, певного ідеалу. Подібним ідеалом культурної спільноти є Венеція у романі Юрія Андруховича «Перверзія» (1996). З давніх часів бувши колискою європейської культури, місто на водах Венеційського каналу стає проекцією Небесного міста, Раю. Але в час занепаду карнавалу, а ширше – карнавальності буття, що асоціюється з втратою любові, саме місто занепадає, перетворюючих на Втрачений Рай, і порятувати його, а разом з ним відновити верховенство карнавалу-любові у постлюбовному просторі – мета конференції, на яку запрошено до Венеції головного героя «Перверзії» Стаха Перфецького: «Здається, разом із карнавалом ми втрачаємо і самих себе. Чи ми ще здатні любити, сміятися, плакати? Чи достатньо живі, щоб жити? Або такого дечого ще робити?... Ми запрошуємо вас до Венеції, міста на воді, міста-корабля, міста-привида, першого ж тижня по закінченню традиційного Великого Свята... й тоді, в спокої та докладності, в короткотривалій паузі великопісної задуми та зосередженості поміркуємо спільно, заглиблені в бенедиктинську тишу славетного Сан Джорджо Маджоре про нас, про відлетілий Карнавал, про шанси й можливості, про опір безглуздю, про безглуздя опору» [4, с. 39].

Проте, сприйняття міста взагалі та постмодерного міста зокрема досить амбівалентне. З одного боку цей культурний феномен досить матеріальний, втілений у камені та металі й брутальний по відношенню до окремого індивіда, оскільки насаджує свої правила існування. У романі Андруховича Венеція стає притулком (як відомо ще на початку тексту – останнім притулком) Перфецького, розчиняючи його в собі, а через його смерть оновлюючись. Так стосовно міста підкреслюється ідея торжества життя, що дає повну базисну формулу «життя – смерть – безсмертя». Але подібний ритуал неможливий без реалізації еротичного коду. У «Перверзії» він втілений у зв'язку головного героя із Адою Цитриною, українкою з походження, що, власне, й супроводжує його під час конференції. Місто, у якому відбуваються події, пропонує Перфецькому жінку як можливість розпочати новий любовний дискурс, замість нереалізованої любовної прив'язаності до померлою дружини, місто ж стає і територією, на якій цей дискурс розгортається, поступово підштовхуючи потенційних коханців один до одного: «Тож ми лишились удвох, і Ада повела мене містом, у якому пес ногу зломить. До всього ще й позимніло, пообіднє сонце втекло кудись у неаполітанському напрямку, небо затягло щільною сірятиною. Так я влип. Так, я влип. Що було цього дня? Павутина завулків, блукання, глухі кут, безлюддя під мурами, найтихіша зелень березня у секретних тісних подвір'ях, запах каналів, дезорієнтація, невміння знайти найпростіший шлях, знайти найскладніший шлях, будь-який шлях, повертання на вихідне місце...це означало, що ми крутимось навколо чогось, про що, можливо, й не здогадуємось, якийсь містичний епіцентр був десь поруч... » [4, с. 70-71]. Недивно, що в героя складається враження перетворення міста на непрохідній лабіринт: всотуючи людську свідомість, місто створює свою альтернативну, віртуальну та навіть ефемерну реальність, що постійно переживає власні метаморфози у свідомості людини, і ця реальність починає нерозривно асоціюватися із нав'язаною містом жінкою-еротичним об'єктом: «Була Ада. Була Ада цього дня. Властиво, те, що я в ній бачив, а не цілком. Напівоберт, напівпрофіль, напіввигин. Час від часу прошивав мене всього дерзновенний намір, щоб губами теплими дотягнутися до її вуха. Вона не опиралася б, але я жодного разу так не зробив» [4, с. 72]. Реалізована у формі «блуду» та «розпусти», давня метафора родючості як запорука порятунку міста й у місті, втрачає початковий зміст з'єднання чоловіка та жінки винятково для продовження роду (зачаття), стає безпосереднім відбиттям принципу задоволення, що виходить за межі репресивного порядку і починає існувати незалежно від нього. Тоді «блудниця» (у даному випадку, жінка, яка чинить «блуд», позашлюбний зв'язок з чоловіком) стає втіленням образу, тісно пов'язаного із подоланням смерті, а тому і порятунком. Отже, «блуд» стає метафорою порятунку, проте, викривлений концепцією перверсивної любові, втрачає свою

рятувальну здатність і, навпаки, призводить до смерті персонажа: «Годину тому я прокинувся в цілком іншій кімнаті. На широчезному ліжку під балдахіном. Разом з однією подружньою порою. Її звати Ада Цитрина. А його Янус Марія Різенбокк. Я, здається, десь уже казав про це. Ми спали втрьох. Тяжко згадати, як до цього дійшло. Мені не хочеться, слово честі. Зрештою. Це не має вже ніякого значення» [4, с. 294]. Не знайшовши спасіння та оновлення у втіленні еротично-чуттєвого коду, місто реалізує акт очищення через смерть головного героя, що через редуплікацію мусить принести позбавлення від смерті всій спільноті, утвердивши повернення Карнавалу/любовного простору на терени, які він, як здається покинув. Саме місто вимагає жертвоприношення, і воно ж пильно спостерігає за ним: «Ногами стаю на підвіконня. Хитнуло. Ці готичні вікна, вони високі. Міг бути перший рядок для вірша: ці ґотичні вікна, вони високі. Мабуть, виглядаю смішно. В такому прорізі. Ну, як тут? Усе на місці. Венеція постає з темряви. Санта Марія делля Салюте. Це замість молитви. Зараз перечекаю барку – і вперед. Додому. До води. Риба хоче плавати. Мене чекає океан. Я обживу затоплені яруси цих будинків» [4, с. 296-297]. Але, як і завжди у постмодернізмі, міф не має сили втілитися до кінця, а тому і жертва є удаваною, несправжньою, і акт воскресіння відбувається не в реальності, а лише у площині тексту. І таким чином смерть Перфецького, хоча й презентована автором та усвідомлена самим героєм як жертва в ім'я порятунку міста, стає проекцією на повернення чи навіть безсмертя тільки в інших текстах, що презентує постмодернізм і його еротично-танатологічні ландшафти як винятково багатоликий феномен.

Прочитання Венеції як міста згасаючої культури та постлюбовного світу дає можливість говорити про те, що у Андруховича вибудовується своєрідна концепція трансформування буденності таким чином, що на перший план виходить не конкретний образ чи об'єкт, а його реалізація в авторському світобаченні та світовідчутті, часто цілком відмінна від прототипу, інколи – така, що інтертекстуально поєднує факти і вигадки за принципом постмодерного пастишу. Такий підхід цілком слушно застосувати до аналізу семіотики міста у творчості українського письменника. І то не дивно, адже російський дослідник С. Смирнов відзначає, що Місто починається з Ідеї Міста [див.: 10]. Тобто витоки його там, де людина починає відгороджуватися, організовувати навколо себе простір у пошуках певного центру в ньому. З цим пов'язане прагнення повернути, встановити утрачений рай як Храм Божий, і тим самим порятувати себе від страху та самотності. Відтак місто, асоціюючись із подібною заміною, стає формою відновленого утраченого раю. Вона вже не обов'язково співпадає із реальністю, інколи наділена рисами нереального, вигаданого топосу, інколи ж – діаметрально протилежна тому, чим насправді є певне місто. У будь-кому випадку, реалізується така форма у людській свідомості, у грі уяви, що в постмодернізмі набуває рис постмодерної гри-симуляції. Так, суперечності між офіційною біографією, спогадами про Богдана-Ігоря Антонича та його власними творами дала можливість розгорнути у антуражі Львова першої половини двадцятого століття еротичної містифікації, центом якої і став львівський поет, що втілилася у моделі «тексту в тексті». Саме подібне обожнення тексту у постмодернізмі й зумовило появу «Дванадцяти обручів» (2003) як містифікації долі та кохання людини у місті, реалізуючи таким чином перехід від «Перверзії» та новий виток думки про несправжність і жертви, і смерті, і воскресіння: «Тож коли на початку 60-х несподіване товариство його нових двадцятилітніх адептів, керуючись цвинтарними книгами й написами на вцілілих нагробках, визначає місце його поховання і споруджує там для нього новий нагробок, ніхто з них навіть не здогадується, що тим самим вони чинять усупереч загубленій легенді про те, ніби насправді він не помер, а жив у Львові всі ці роки, ніби він і далі десь у ньому живе і певного дня цю таємницю буде розголошено» [1, с. 129].

З точки зору подібного перенесення концепту Втраченого Раю у площину Земного Міста знаковою є введена у текст роману «Дванадцять обручів» історія життя львівського поета Богдана-Ігоря Антонича, що насправді являє собою суцільну вигадку: «... насправді ніщо інше не притягувало його (Антонича – Н.О.) з такою жорстокою й невідворотною силою, як Львів... Так, Львів, місто поліційних духових оркестрів, провінційних публічних зібрань, народних кав'ярень і суспільних чайних, місто з велетенською в'язницею на головній вулиці, зовсім поруч із поетовим блудним притулком. Нескладно зауважити в цьому місті два головні притягальні для Антонича сеґменти. Перший з них – це Львів підземний, похований і затоплений... Другий – це Львів пролетарський, можливо, навіть люмпенський, себто всі його жахливо освітлені й непролазні осінньо-весняні передмістя...» [1, с. 113]. Лінія життя у Львові, творчості та смерті поета Антонича подається, перш за все, через призму його любовних історій, і то не дивно, оскільки знову таким чином реалізується ідея порятунку міста. Оскільки «блуд» постає як метафора порятунку, а блудниця пов'язана з містом, подальше накопичення і розвертання тотожних образів стає цілком зрозумілим. Великого значення набуває відображення давнього культу Афродіти Гетери та Афродіти Порно, її чергова інкарнація – коханка Антонича повія Фанні, що за принципом постмодерної апоретології в однаковій мірі поєднує в собі риси низької розпусної розбещеності та високої моральної чистоти: «Фанні мала довгі, як струмки молока, ноги, шовково-теплий живіт і оксамитову чисту піхву, а шкіра її була настільки білою, що, як написали б у середньовічному романі, коли вона пила червоне вино, то було видно, як воно тече її стравоходом. Свого часу її переконували стати нічною танцівницею в «Золотому Цапі», але Фанні відкинула цю пропозицію як надто непристойну» [1, с. 122]. Фактично, втілена в образі Фанні, у «Дванадцяти обручах» знову постає єдність образів «жертвопринесення», «пиятики», «блуду» та «спасіння», тобто мортально-вітальна аліментарність нерозривно пов'язується з еротоцентричною моделлю буття через феномен жертовної любові та оновлюючої смерті: «Наприкінці червня він зайшов до неї на

умовлену годину й вони ретельно позачиняли всі вікна та двері. Роздягаючись, вони не промовили ані слова. Тоді Антонич написав вугіллям на стіні свої останні шість слів, які за значенням, можливо, перевершують усі шість строф його містики: «Ніхто не винен, злочинця не шукати!» Після цього відкрив газові крани й вони лягли на ложе... Вони вміли кохатися настільки віддано і в той же час зібрано, що смерть – чи то пак вічна порожнеча – мусила б їх накрити безпосередньо після останнього кларнетного схлипу й – так само останнього – млосного вибуху. Все це вже було описане ним у «Баладі про блакитну смерть», про що вона, либонь, не здогадувалась» [1, с. 123]. Так, переплітаючись із феноменом поетичної творчості, містична жертва-порятунок стає спробою повернення Втраченого Раю, переходу у трансцендентний вимір міста, що відображає не стільки його реальність, як саму ідею, індивідуально відчуту, створену, і водночас беззаперечно живу.

Як стверджують дослідники [7; 8; 11], семіотичний підхід до символіки міста через проведення ототожнення «місто-світ» виявляє його відповідність структурі світу в цілому, через що побіжним чином до нього треба віднести всі ті світоглядні (міфологічні, релігійні, фольклорні) категоріальні значення, які притаманні світові в цілому. Тому цілком закономірним є перехід у есеїстиці письменника-постмодерніста до усвідомлення вже самого міста (міста-світу) як еротичного об'єкта, на який спрямовані любовні переживання автора: «Причиною ностальгії, здається, можна вважати любов. Однак це твердження не приведе нас нікуди: любов узагалі можна вважати причиною всього на світі» [2, с. 25]. Синтез міста реального та уявного, присутній ще у перших прозових творах Андруховича, набуває нового тлумачення, проектуючись уже не на героїв, а на самого автора, відбиваючи його власні переживання та спроби порятунку, еротично-чуттєві моделі, справжні та гіпотетичні любовні дискурси: «Уявне місто Львів лежало на мальовничих зелених пагорбах, цілком зберігаючи архітектоніку й архітектуру міста ще, либонь, середньовічного. З прочинених вікон там нон-стоп лунала клавесинна музика чи принаймні добрий симфо-рок, а дівчата з довгим волоссям і вінками на головах чекали на мене в траві поблизу фонтанів... Справжній Львів відсотків на дев'яносто з чимось складався з жахливих передмість і новобудов...Тому мені не залишалось нічого іншого, крім віри в якийсь паралельний, таємний Львів» [2, с. 13]. А як відомо, саме така таємничість, породжена на межі зіткнення міста-каменю та міста-ідеї й народжує у людській свідомості культурну форму міста.

Висновки і пропозиції. Отже, відбиваючи глибинні смислові структури, що сходять до категорій граничних підставин (народження, життя, смерть, безсмертя) та світоглядних кодів (аліментарного, еротичного, агресивного, інформаційного), місто Юрія Андруховича декларується як територія, запорука, джерело, випробування, елімінація та, нарешті, об'єкт любові, що, розчиняючись у еротичному осмосі постмодерного тексту, стає його невід'ємним компонентом. Саме на його теренах реалізується у постмодерному тексті давній міф про спасіння жертву та воскресіння переможці, але оскільки постмодернізм є територією згасання, міф не має можливості зреалізуватися повністю, і тому концепція жертвоприношення-спасіння постає викривленою, відторгненою або ж замкненою винятково у рамках самого тексту.

Список літератури:

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Юрій Андрухович – К.: Критика, 2004. – 333 с.
2. Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі. Вибрані спроби 1999 – 2005 років / Юрій Андрухович. – К.: Критика, 2006. – 321 с.
3. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
4. Андрухович Ю. Перверзія / Юрій Андрухович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. – 304 с.
5. Андрухович Ю. Рекреації / Юрій Андрухович. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 144 с. з іл.
6. «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак): Вибрані твори: Поезія, проза, есеїстка / Авторський проект, упоряд., бібліограф. відомості та прим. Василя Ґабора. – Львів: «Піраміда», 2007. – 392 с. (Серія: «Українські літературні групи»).
7. Кирилюк О. Універсально-культурні аспекти деяких давньогрецьких старожитностей: семіотика міста в світлі концепції «метафор первісної свідомості» Ольги Фрейденберг / О. Кирилюк // Δόξα / Докса. Зб. наукових праць з філософії та філології. – Вип. 8. – Грецька традиція в сучасній культурі. Одеса: ОНУ ім. І. Мечнікова; Одеська гуманітарна традиція. – 2005. – С. 295-303.
8. Лотман Ю. М. Символика Петербурга и проблемы семиотики города / Ю. М. Лотман // Семиотика города и городской культуры. – Уч. Зап. Тартуского ун-та. Труды по знаковым системам. – Вып. 18. – Тарту. – 1984. – С. 28-34.
9. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе; Пер. с англ.., послесл., примеч. А. А. Юдина; Сост. предисл. В. Ю. Кузнєцова. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 526, [2] с. – (Philosophy).
10. Смирнов С. Антропология города, или о судьбах философии урбанизма в России. [Електронний ресурс] / С. Смирнов. – Режим доступу: http://anthropology.ru/ru/texts/smirseal/ancity_1.html.
11. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра. Подготовка текста, справочно-научный аппарат, предварение, послесловие Н В. Брагинской / О. М. Фрейденберг. – М.: Лабиринт. – 1997. – 145 с.

Опрышко Н.А.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

ГОРОД КАК ТЕРРИТОРИЯ ЛЮБВИ В ПОСТМОДЕРНОЙ ВЕРСИИ ЮРИЯ АНДРУХОВИЧА

Аннотация
В статье рассматривается концепт города в постмодерной художественной и культурной парадигме. Объектом работы является тот аспект символики города, который раскрывает его апоретическую природу. Город превращается в территорию, идеальную для разворачивания любовно-эротических ландшафтов. Автор подчеркивает важность города (и любви в городе) как ключа к спасению заблудшей души. Таким образом доказывается выдвинутый Юрием Андруховичем тезис о том, что любов спасет мир.
Ключевые слова: постмодернизм, эротизм, апоретическая природа, любовь-сотерия, пост-любовный мир.

Opryshko N.O.
Kharkiv National Automobile and Highway University

THE CITY AS THE TERRITORY OF LOVE IN YURIY ANDRUKHOVYCH'S POSTMODERN VERSION

Summary
The article deals with the concept of the city in postmodern artistic and cultural paradigm. The aspect of the city symbolism under consideration is the approach to understanding it as an aporetic territory. This territory becomes perfect for love and eroticism issues. The author stresses the importance of the city (and love in the city) as a key to personal salvation of a soul tarnished. And thus Yuryi Andrukhovych's point about love saving the world can be proven.
Keywords: postmodernism, eroticism, aporetic nature, love-soteria, post-love world.

УДК 821.161.2

ЛІРИКА ЮРІЯ ДОЦЕНКА: СЛОВА, ДУМКИ, ОБРАЗИ

Сіробаба М.В., Черепова Ю.В.
Донбаський державний педагогічний університет

Стаття є спробою визначення належного місця в спектрі мистецьких цінностей української літератури лірики донецького письменника Ю. Доценка. Основна увага приділяється більш-менш значущим фактам, пов'язаним з дотриманням чи недотриманням вимог поетики. Автор також досліджує нюанси, дотичні до рівня вправності в царині поводження зі словом. За відсутності досягнень новаторського плану, у проаналізованих творах виявлено низку тропів, не позначених заяложеністю. Також відзначено здатність автора до самокритики і як наслідок – до самовдосконалення.
Ключові слова: поетика, образ, слово, троп, проблемно-тематичний спектр.

Постановка проблеми. Один з представників сучасного письменницького загалу Донеччини Ю. Доценко не входить до, так би мовити, обойми митців, які, незалежно від рівня обдарованості й творчої плідності, постійно перебувають у центрі уваги (чи, принаймні, прагнуть цього), використовуючи будь-який шанс і не надто перебираючи засобами. Не належить він, здається, й до адептів концепції «любое печатание – благо», сформульованої свого часу ще одним з донецьких авторів, імені якого тут не називатимемо, а його самого в подальшому не згадуватимемо. Формально до активу Ю. Доценка можна занести солідний стаж (понад два десятиліття) перебування в лавах НСПУ, а також факт присудження йому кількох літературних премій (щоправда, регіонального рівня). Де-факто ж наш поет не може поскаржитися на надмірну увагу до своєї творчості ні з боку читацького загалу, ні з боку критики (стверджуємо це, спираючись, крім іншого, на досвід спілкування зі студентами-філологами в процесі своєї викладацької практики). Перший з означених чинників, як нам бачиться, спонукав автора збірки «Переступний вік» (остання на сьогодні збірка Ю. Доценка) адресувати багато своїх віршів конкретним (здебільшого лише йому відомим) людям, щоб сформувати хай і доволі вузьке, але коло «своїх» читачів. Це, напевно, можна прочитати й інверсійно: число поціновувачів не є значним унаслідок орієнтації на невелику кількість реципієнтів. Утім, детальніше про це скажемо далі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Що ж до другого, тобто уваги (чи то пак неуваги) кри-

© Сіробаба М.В., Черепова Ю.В., 2016

тики, то вона, критика, наразі більшістю своєю зосереджена в передмові до вказаної збірки професора, доктора філологічних наук, члена-кореспондента НАН України, члена Національної спілки письменників України Анатолія Загнітка, який, до речі, є одним із зазначених адресатів і з яким тут принагідно полемізуватимемо, оскільки не всі його зауваги вважаємо слушними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У процесі магістральних шукань вітчизняним літературознавством основна увага, з точки зору обсервації й аналізу, приділяється, як правило, творчості маститих письменників. Скажімо, нині навряд чи в когось викличе подив звістка про захист дисертації або видання монографії за творами В. Симоненка чи Ю. Мушкетика. Не так виглядає справа з представниками так званого «другого ешелону», до яких, зокрема, належить і наш фігурант. Їхня творчість стає предметом уваги критики й літературознавства, м'яко кажучи, нечасто. Але ж митець може бути визнаний маститим здебільшого тоді, коли його є з ким порівняти. Саме цим і де термінується потреба створення якнайповнішого літературного, літературознавчого й літературно-критичного контексту.

Формулювання цілей. Мета нашої праці полягає в спробі можливого для такого типу досліджень рівня детальності аналізу лірики Ю. Доценка, що в кінцевому підсумку має посприяти визначенню належного їй, ліриці, місця в спектрі мистецьких цінностей української літератури. Спираючись на сказане, можна детермінувати й актуальність окресленої теми, хоча не менш вагомим чинником щодо актуальності виглядає й те, що на сьогодні митець і його читач є діючими учасниками процесу, номінованого як літературно-мистецький рух, отже мають змогу за результатами цієї праці внести певні корективи в означений процес.

Виклад основного матеріалу. У сучасному літературознавстві широко побутує думка, згідно з якою нині в поезії «набуло ваги те, чи зуміє поет побачити об'єкт своєї творчої уваги у незвичайному ракурсі, відкрити його насамперед для себе і для своїх читачів» [2]. Це твердження відгонить банальністю, але тільки тому, що великою мірою є слушним, тож свої шукання зосередимо в його річищі, не ігноруючи при цьому більшменш значущі факти, пов'язані з дотриманням / недотриманням вимог поетики, а також акцентуючи на нюансах, дотичних до рівня вправності у царині поводження зі словом.

Почнемо з останнього, відштовхуючись від міркувань А. Загнітка, який буквально з перших рядків наголошує на «неповторному звучанні слова», на «багатстві слова» Ю. Доценка, а його самого позиціонує як «Майстра поетичного пошуку. Справді майстра, бо кожне слово відшліфоване» [6, с. 3]. За всієї поваги до поета і прихильного до нього критика дозволимо собі (пам'ятаючи сформульоване Сервантесом «Amicus Plato, sed maqis amica veritas» [1, с. 265]) деякі застереження.

По-перше, «поетичний пошук» передбачає результат у вигляді новаторських знахідок у царині метрики, строфіки, фоніки тощо. Твори ж, з якими тут маємо справу, нічим таким не позначені. Щоправда, наш професор застосовує термін «оформлення поезії» стосовно вірша «Вулиця дитинства», наголошуючи: «усі строфи в цьому разі не розділені – вони спрямовані одна до одної, для цього використано крапку з комою після кожної строфи»[6, с. 4]. Неважко здогадатися, що йдеться про відсутність такої ознаки строфи, як її синтаксична ізольованість. Це порушення одного з канонів віршописання має давню історію, до того ж зустрічається настільки часто (навіть у так званих твердих строфах), що може бути віднесене радше до чинників традиції, а не новаторства. До речі, не «усі строфи в цьому разі не розділені»: з п'ятьох катренів лише після першого й другого поставлено крапку з комою, інші три закінчуються розділовими знаками, що вказують на синтаксичну завершеність мовного періоду.

По-друге, не можемо визнати об'єктивним твердження про те, що «кожне слово відшліфоване». Зробити це заважає насамперед невисока якість рим: багато з них є неточними («балка – багато», «навпростець – день», «вічність – криницею», «у вікні – човни») та граматичними («бик – вік», «вуха – духу», «хата – мати», «завітаєш – прочитаєш», «напевно – кревно»), зустрічаються й банальні («порогу – дорогу», «мову солов'їну – Україну»), а такий зразок, як «сонце – сон це» О. М. Бандура ще 1969 року наводить у своїй «Теорії літератури», ілюструючи ним складену риму. Крім цього мусимо вказати на цілу низку мовних кострубатостей. До прикладу, в поезіях «Переступного віку» зустрічаємо слова, які доволі відчутно деруть вухо: «стаї (лебединої)», «успіть (першому)», «звернувшись (калачиком)». Нам можуть, звичайно, опонувати, зазначивши, що ці слова містяться в одинадцятитомному «Словнику української мови», укладеному провідними мовознавцями на чолі з академіком І. К. Білодідом. Але ж нині вже відомо, що в ті часи, коли цей словник видавався (1970-80-й роки), перед укладачами, крім суто наукових завдань, стояли ще й ідеологічні, одне з яких полягало в необхідності доведення того, що між українською й російською мовами існує мінімум розбіжностей, тому й було включено до складу нашої лексики ці та подібні до них мовні покручі. У новочасних словниках вони вже більшістю своєю не зустрічаються. Тож і слід було б використати питомо українські лексеми «зграї», «встигнути», «згорнувшись».

Не можна віднести до розряду вишуканих і такі словосполучення, як «замовлена дорога», «зводиться на ниць», «погорда дуже». Перше з них є калькою з російської, де одним із значень слова «заказать» є «сделать недоступным, запретить» [див. 9, с. 168]. В українській фразеології натомість мається варіант «обрізувати (обрізати) шлях». Замість «зводиться на ниць» треба казати «зводиться нанівець», а «погорда дуже» взагалі виглядає нісенітницею, оскільки слово «погорда» є іменником. На тлі сказаного, неправильне закінчення в назві «Вірш замість епілогА» (за нормою має бути «епілогУ») вже не здається чимось екстраординарним.

У цьому контексті не зайве буде процитувати В. Брюховецького, який у своїй монографії «Микола Зеров» щодо творчого методу остан-

нього, зокрема, зазначає: «Порівняння різних редакцій одного й того самого твору (а їх трапляється до десятка) доводить, що єдине слово «промивалося» часом упродовж кількох років (! – М. С.). Так само, як виплавлялася в'язкість поетичного вислову, випружинювалася синтаксична побудова фрази, прозоро інструментувалася внутрішня ритміка строфи, буквально чеканилася рима»[3, с. 162]. Зрозуміло, що в нашому випадку про таке ставлення до слова говорити не можна.

Певною шерехатістю позначено й ось ці рядки з поеми «Коли зведусь у повен зріст»:

... мають бути вила
Такі ж загострі, як сокира,
Що ще Тарас почав сталить,
Щоб заходиться вже будить
Хиренно волю усім миром [5, с. 89].

Осягнути наявну тут алюзію нескладно, тож наведемо фрагмент вірша, до якого нас відсилає автор щойно процитованого:

А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить;
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить [13, с. 538].

Використання Т. Шевченком відносно слова «воля» епітета «хиренна» не викликає жодних запитань, оскільки «хиренний» означає «кволий, немічний, нікчемний». А от щодо «будить хиренно» питання виникають, принаймні, таке: чи дійсно автор вважає, що волю можна розбудити означеним способом, чи він просто вкладає в слово «хиренно» якусь свою, тільки йому зрозумілу, семантику?

Так само важко сприйняти без застережень і твір «Поетів гонорар» з циклу «Відталалаїв віч-на-віч із часом». Маємо на увазі ось це місце:

Чи утямки було Гусейнову,
Що нищать потихеньку генія,
Коли поетові без здачі
Прислав на пляшечку «версаче»? [5, с. 59].

Тут, як і в попередньому випадку, маємо справу з алюзією: остання прижиттєва збірка Л. Талалая, пам'яті якого й присвячено цикл, містить вірш, що починається рядками «І вирвалось із уст Гусейнова: / – Нарешті ми друкуєм генія!». Твір витримано в іронічному, навіть у самоіронічному, ключі (щоправда, іронія ця має присмак гіркоти). Ліричний герой, отримавши від редактора «Кур'єра Кривбасу» триста гривень гонорару, звіряється чи то сам собі, чи то читачеві:

На заздрість пишучій босоті
купив «версаче» за півсотні,
купив дві пляшки нерозбавленої,
і йду, як лорд до лорда Байрона [11, с. 126].

Інтерпретування цих рядків Ю. Доценком спонукає згадати роман І. Ільфа та Є. Петрова «Дванадцять стільців», де в одному з епізодів узято на глузи письменника Трубецького за фразу «Волны перекатывались через мол и падали вниз стремительным домкратом» [див. 7, с. 180-181].

Розставляючи крапки над «і», зазначимо, що італієць Джанні Версаче був модельєром і дизайнером, засновником модного дому свого імені, який не мав жодного стосунку до виготовлення алкоголю. Саме в цій іпостасі він і фігурує в поезії Л. Талалая, тож і мови не може бути про якусь там «пляшечку «версаче», як і про те, що в розглядуваних нами віршах «кожне слово відшліфоване». Викладене нами, здається, переконливо доводить: далеко не кожне. А ще мусимо закцентувати на тому факті, що «Кур'єр Кривбасу» на сьогодні являє собою чи не єдине у своєму роді видання, яке виплачує авторам бодай якісь гонорари, тож закидати його очільнику Г. Гусейнову «нищення генія» є щонайменше неделікатністю.

На продовження вкажемо ще на одну неточність. Твір «На пульсі Дніпровім», де епіграфом взято рядок з «Кавказу» Т. Шевченка «Борітеся – поборете», а основою змісту є декларація «Допоки / Вкраїні загрожують / З півночі грози / ... / Ми будем боротись», завершується словами «Й поборемо! – / Як нам пророчо / Безсмертний Кобзар / Заповів» [5, с. 94]. Зауваги викликає підкреслене нами, бо не нам (перепрошуємо за вимушену тавтологію), а «лицарям великим», що боронять від завойовників свої «чурек і саклю», висловлює «Безсмертний Кобзар» підтримку, і то закликом, а не заповітом.

Ми вже зазначали, що чимало своїх творів Ю. Доценко адресує конкретним особам. Тепер скажемо про це дещо детальніше. Якщо не брати до уваги автоприсвяти, що нею є заключний вірш збірки «Переступний вік», то й тоді п'ятнадцять уміщених тут творів можна віднести до так званої альбомної лірики, яка охоплює «передовсім коло приватних інтересів та рефлексій» і нечасто сягає «рівня високої поезії» [8, с. 30]. Сподівання ж у такий спосіб здобути прихильність широких читацьких мас, як правило, виявляються марними, особливо в сучасному світі, світі тотального егоцентризму. В цьому немає нічого дивного: читацький загал як такий має шанси оформитися лишень стосовно тексту, дотичного до загальнолюдських проблем і цінностей, а не до «приватних інтересів та рефлексій».

Звертає на себе увагу також певна непослідовність в інтерпретуванні одних і тих самих речей. Скажімо, у «майже пісні» (за авторським визначенням) «Рідне місто» (з посвятою «всім землякам-краматорчанам» узагалі й двом з них персонально) читаємо:

На Новім Світі, на Поляні Ясній,
В Соцмісті, На Іванівці й Горі
Зустрінуть вас завжди не самозванці,
А земляки – творці і трударі [5, с. 117].

А в «Сумній тиші» (де, щоправда, фігурує не Краматорськ, а сусідня з ним Дружківка) картина вимальовується в зовсім інших кольорах і виглядає вже менш привабливою:

Спить Донбас, зомбований дурманом,
Що йому якісь там Тихий, Стус [4, с. 441].

Цілком зрозуміло, що об'єктивність наразі кульгає на обидві ноги, бо не всі поспіль «земляки-краматочани» є «творцями і трударями» (та ще й шанувальниками В. Стуса й О. Тихого), так само, як не всі мешканці Дружківки відповідають номінації «Донбас, зомбований дурманом». Принагідно вказуємо на близьке розташування слів «калина» й «Україна» в «Рідному місті» (а ще раніше в назві поезії «Калина України»), що внаслідок критичної частотності побутування (зокрема, й у нашій літературі) може дефінуватися вже не як проста банальність, а як моветон. Тож неабиякий подив викликає оцінка цього факту А. Загнітком: «Мета-

форично насичений у поетичній стилістиці Юрія Доценка образ «Калини України» [...] поступово переосмислюється в узагальнено символічний, де калина та її червоні кетяги асоціюються з частинами рідної Держави» [6, с. 7]. Не будемо цього коментувати, лишень доповнимо свої зауваження, сказавши, що слова «Україна, український» загалом фігурують у дванадцятьох віршах збірки, про яку говоримо, тринадцять творів містять слова «козак, козачата, козацький», ще в п'ятьох згадується Т. Шевченко. Р. Семків у своїй книзі про видавця і поета І. Малковича пише: «на початку 80-х, коли він (Малкович. – М. С.) починав входити в літературу, типовими були вірші пафосного громадянського звучання, які все ще експлуатували інтонації, отримані у спадок від попередньої епохи» [10, с. 36]. Бачимо (і, на жаль, не лише на прикладі нашого фігуранта), що ці інтонації не вийшли з ужитку й донині. Бо нічим іншим, напевно, не вдасться пояснити твір «Я поважав вас», що є фактично компіляцією (якщо виключити епігонство) з «Холодного Яру» Т. Шевченка й «Ти не моя!» М. Вороного. Різниця полягає лише в тому, що Т.Шевченко боронив гайдамаків від нападів історика А. Скальковського [див. 13, с. 290-291, 606], а Ю. Доценко реагує на закиди в бік українських козаків «російськомовного поета, що має українське прізвище», виголошуючи в епілозі з підзаголовком «Майже за О. С. Пушкіним»:

Я поважав Вас! Почуття це, може,
В моїй душі не згасло ще, як слід,
Та хай це Вас надалі не тривожить –
Я ворог тим, хто ганить мій нарід! [5, с. 81].

У М. Вороного натомість фігурує епіфора: «Та, коли ти Вкраїни не кохаєш, – / Ти не моя!» [див. 12, с. 218].

«Щоденно славимо минувшину, / Просвіт не бачачи в майбуть», – дорікає автор чи то собі, чи то іншим митцям, чи то читачеві в уже згадуваній поемі «Коли зведусь у повен зріст». В іншому місці спостерігаємо спробу об'єктивної самооцінки: «Вже давно зрозуміло, / Що ти – не геній», і далі: «Не потрібна нікому / Твоя писанина: / Не поезія, / А так собі – віршики» [5, с. 68]. В одному з цих «віршиків» надибуємо рядок «Амплуа не виберу роками...», який, хоча й відноситься до гри в футбол, якнайкраще ілюструє еклектизм поетичного доробку Ю. Доценка.

Утім, доволі суттєвою помилкою було б твердження про те, що в творах нашого письменника геть усе погано. Скажімо, щойно наведені рядки, якщо вони не є виявом кокетства чи позерства (а, здається, не є), не могли бути написані рядовим графоманом, якому принципово невластиві самокритика й сумніви. Крім цього, хочеться відзначити, що, попри відсутність підстав для визнання «метафорично насиченими» аналізованих тут текстів загалом, окремі з них містять у собі доволі непогані тропи. Найпоказовішим у цьому плані нам бачиться вірш «Вранішні думки», де поет (чи, власне, його ліричне «Я»), спостерігаючи після безсонної ночі й спустошення «невіднайденим рядком», як «сонце / Заповза на терикон, / Як на пень «корівка божа», / В антрацитовій росі...», ніби Архімед після відкриття основного закону гідростатики, вигукує:

Почекайте, та це ж може,
Свіжий троп у всій красі?! [5, с. 22].

Розділяємо радість автора, вважаючи цей троп дійсно свіжим. Але ще більше нам заімпонували його, автора, роздуми про те, чи багато важить рядок без образу, а образ без думки, з висновком:

Без душі, без думки троп –
У красивім гримі... труп [5, с. 22].

Звичайно, визнати цю думку абсолютно оригінальною не можна (згадаймо хоча б сентенцію І. Франка: «Тій формі й зміст най буде відповідний» [14, с. 167]), однак вона засвідчує відповідальне ставлення митця до своєї праці, принаймні, в порівнянні з прихильниками широко культивованої нині теорії «потоку свідомості» як еквівалента (складника? замінника?) творчого акту. Що ж до реалізації задекларованого, то це нашому поету, як ми вже з'ясували, вдається далеко не завжди. Однак і тут не вбачаємо підстав для розпачу, адже справжній митець, на думку того ж І. Франка, – «semper tiro» (завжди учень), відтак має змогу (та, напевно, й обов'язок) самовдосконалюватися.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Спираючись на викладене, висновуємо: поезія Ю. Доценка не позначена новаторськими знахідками в жодній з рубрик поетики (метрика, строфіка, фоніка, ейдологія тощо), при цьому в царині фоніки спостерігаються доволі помітні недоліки, а в царині ейдології вона, ця поезія, тяжіє до проблемно-тематичного спектру попередніх періодів вітчизняної літератури; водночас окремі з проаналізованих творів містять непогані тропи, а сам автор є до певної міри самокритичним.

Тож висловлюємо сподівання на те, що подальша творчість Ю. Доценка буде позначена рисами не позірного, а справжнього самовдосконалення, відкривши тим самим перспективи для подальшого ж її дослідження, яке міститиме меншу кількість зауважень.

Список літератури:

1. Ашукин Н. С., Ашукина М. Г. Крылатые слова: Литературные цитаты; Образные выражения / Н. С. Ашукин, М. Г. Ашукина. – 4-е изд., доп. – М.: Худож. лит., 1988. – 528 с.
2. Білоус П. Михайло Пасічник: «Терзаю душу болем між домом і Донбасом» / П. Білоус [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litgazeta.com.ua/reviews/myhajlo-pasichnyk-terzayu-dushu-bolem-mizh-domom-i-donbasom
3. Брюховецький В. С. Микола Зеров. Літературно-критичний нарис / В. С. Брюховецький. – К.: Рад. письменник, 1990. – 309 с.
4. Донеччино моя! Антологія творів майстрів художнього слова. – Донецьк: ПП «ЦСО», 2007. – 464 с.
5. Доценко Ю. Т. Переступний вік: Поезії / Ю. Т. Доценко. – Донецьк: Національна спілка письменників, 2012. – 156 с.
6. Загнітко А. У неповторному звучанні слова душі переливи тонкі / Анатолій Загнітко // Доценко Ю. Т. Переступний вік: Поезії. – Донецьк: Національна спілка письменників, 2012. – С. 3-8.

7. Ильф И., Петров Е. Двенадцать стульев: [роман]; Золотой телёнок: [роман] / И. Ильф, Е. Петров. – Мн.: Юнацтва, 1981. – 526 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Рус. яз., 1988. – 750 с.
10. Семків Р. А. Іван Малкович, український видавець і поет / Р. А. Семків. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2008. – 63 с.
11. Талалай Л. Безпритульна течія: вибрані поезії / Л. Талалай. – Чернівці: Букрек, 2011. – 312 с.
12. Українське слово: Хрестоматія української літератури та літ. критики ХХст.: У 3-х кн. – Кн. 1. – К.: Рось, 1994. – 704 с.
13. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1957. – 627 с.
14. Франко І. Я. Твори: У 20-ти т. / І. Я. Франко. – Т. 10. – Х., К.: Держлітвидав України, 1955. – 512 с.

Серобаба Н.В., Черепова Ю.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ЛИРИКА ЮРИЯ ДОЦЕНКА: СЛОВА, МЫСЛИ, ОБРАЗЫ

Аннотация
Статья является попыткой определения надлежащего места в спектре художественных ценностей украинской литературы лирики донецкого писателя Ю. Доценко. Основное внимание уделяется более-менее значительным фактам, связанным с соблюдением или несоблюдением требований поэтики. Автор также исследует нюансы, определяющие уровень мастерства в сфере обращения со словом. При отсутствии достижений новаторского плана, в проанализированных сочинениях выявлен ряд тропов, не имеющих признаков избитости. Также отмечена способность автора к самокритике и как следствие – к самосовершенствованию.
Ключевые слова: поэтика, образ, слово, троп, проблемно-тематический спектр.

Sirobaba M.V., Cherepova Yu.V.
Donbas State Pedagogical University

YURY DOTSENKO'S POETRY: WORDS, THOUGHTS, IMAGES

Summary
This article is an attempt to determine the appropriate place of the lyric texts of Donetsk poet Yury Dotsenko in the spectrum of literary values of Ukrainian literature. The focus is on a more or less significant facts relating to compliance or non-compliance with the requirements of poetics. The author also explores the nuances that define the level of poet's skill in the word area. A number of untrite tropes are revealed in the analyzed texts in the absence of innovative achievements. The author points out the poet's ability to self-criticism and as a consequence – to self-improvement.
Keywords: poetics, image, word, trope, problem and thematic spectrum.

УДК :811.134.2:17.023.36:392.8

ГАСТРОНОМІЧНИЙ КОД КУЛЬТУРИ В ІСПАНОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Тєлкова О.В., Большаков Д.С.
Запорізький національний університет

У статті розглядаються національно-культурні особливості вербалізації гастрономічного коду культури в іспанській мовній картині світу. Також робиться спроба структурно-семантичної та тематичної класифікації фразеологічних одиниць з гастрономічним компонентом, що дозволяє виділити найбільш продуктивні моделі утворення та визначити лексико-семантичні домінанти в кожній групі.
Ключові слова: гастрономічний код культури, іспанська мовна картина світу, фразеологічна одиниця, національно-культурна специфіка

Постановка проблеми. Активна розробка проблем взаємодії мови та культури у сучасній лінгвокультурології викликана швидким розвитком інтеграційних процесів у світі, які зумовлюють необхідність вивчення мовних явищ у міжкультурному аспекті. Тісний зв'язок мови та культури відзначався ще у працях В. фон Гумбольдта. Його теза про те, що мова втілює в собі «дух народу», отримала подальший розвиток в працях І. А. Бодуена-де-Куртене, Е. Сепіра,

© Тєлкова О.В., Большаков Д.С., 2016

Б. Уорфа, Н.Б. Мечковської, С.Г. Тер-Мінасової, В.А. Маслової та ін.

Одним з питань, які розробляються сучасними лінгвістами, є втілення мовної картини світу у так званих кодах культури, дослідження яких розпочато відносно нещодавно. Оскільки, як зазначає Селіванова О.О., «існує нагальна потреба упорядкування культурних кодів шляхом їхньої систематизації» [8, с. 299], ця стаття спрямована на спробу первинної систематизації іспанських мовних одиниць, в яких втілюється гастрономічний код культури. Отже, необхідність комплексного вивчення іспанського гастрономічного коду культури у межах сучасних лігвокультурологічних розвідок визначає актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних лінгвістичних дослідженнях код культури розглядається як важливе поняття лінгвокультурології. В.В. Красних наголошує, що культурний код – це передача матеріального та духовного досвіду, набутого в період реальної історії, тобто історії, підтвердженої матеріальними свідоцтвами. Основою культурного коду може бути будь-який комплекс реалій дійсності: флора, фауна, природні явища, знаряддя праці, одяг, харчові продукти тощо [5]. Крім В.В. Красних дослідженням кодів культури займалися такі лінгвісти, як Д.Б. Гудков, Н.І. Жинкін, В.А. Маслова та ін. Найбільш популярною класифікацією кодів є класифікація, запропонована В.В. Красних. Вона виділяє соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний та духовний коди [5, с. 298]. Д.Б. Гудков пропонує іншу класифікацію та виділяє вербальний, акціональний та реальний коди культури. Пріоритетним для вченого є вербальний код, але особливу увагу він приділяє реальному кодові, який, на його думку, включає в себе природно-ландшафтний, архітектурний, речовий, зооморфний, соматичний та ін. [1, с. 28]. Також науковці виділяють антропний, космологічний, релігійний, сенсорний, аксіологічний та деякі інші коди культури.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Як видно з вищенаведених класифікацій, жодна з них не виокремлює гастрономічний культурний код, який відіграє дуже важливу роль в іспаномовній картині світу. Дотримуючись класифікації В.В. Красних як більш конкретної та розгорнутої, гастрономічний код можливо розмістити на межі між предметним та біоморфним. Якщо під гастрономічним кодом розуміти все, що стосується продуктів харчування, страв та їх приготування, то продукти, як об'єкти рослинного або тваринного походження, відходять до біоморфного, а посуд та кухонне устаткування, як предмети неживі, створені людиною, відходять до предметного. На нашу думку, гастрономічний культурний код як невід'ємна складова національної картини Іспанії заслуговує більш детального розгляду.

Дослідженням саме гастрономічного коду культури у сучасній лінгвістиці приділено дуже мало уваги. Так, Савицький В.М. та Е.А. Гашимов досліджували аліментарний код англійської мови [7], І. В. Сохань – російський гастрономічний код у гендерному аспекті [9], Чеснокова О. проводила зіставне порівняння фразеологічних одиниць з гастрономічним компонентом на матеріалі іспанської та російської мов [10]. Існують окремі розвідки, присвячені певним аспектам втілення гастрономічної картини світу в іспанській мові [12; 13], але комплексно іспанський гастрономічний культурний код на даний час не досліджено.

Існують також термінологічні проблеми, пов'язані з дослідженням мовних одиниць з гастрономічним компонентом. Наприклад, А.В. Оляніч, говорячи про лінгвокультурну та етнокультурну специфіку номінацій, пов'язаних з приготуванням їжі, вводить термін «глютоністичний». Як вважає вчений, цей термін корелює з поняттям гастрономії (знання повареного мистецтва та вміння користуватися його похідними) та співвідноситься із когнітивною системою глютонії будь-якої етнокультури [6, с. 170]. На думку І.А. Державецької, термін «глютонія» характеризує весь харчовий процес в цілому – добування та первинну обробку харчів, підготовку напівфабрикатів, процес приготування та споживання їжі [2, с. 467]. На відміну від вищезазначених термінів, Є. Добренко вживає поняття «кулінарна картина світу» [3]. Л.Р. Єрмакова вважає, що доцільніше вживати поняття «гастрономічна картина світу», який вона трактує як концептуальну модель гастрономічних уподобань та глютоністичних пріоритетів, які відображаються в специфіці національної номінації продуктів харчування [4]. На її думку, саме специфіка глютоністичної номінації формує характерний для кожної нації арсенал мовних засобів, в якому знаходить своє відображення дух народу.

Спираючись на визначення культурного коду, яке дає В.В. Красних, ми пропонуємо визначати гастрономічний культурний код як кумуляцію матеріального досвіду, набутого окремою нацією в процесі її історичного формування, основу якого складає комплекс реалій, пов'язаних із продуктами харчування та процесом приготування їжі. Зважаючи на те, що поняття «кулінарна картина світу» досить змістовне і включає у себе усе, що пов'язане з гастрономією (кулінарні рецепти, кулінарні нариси тощо), принципи глютоністичної номінації, етимологію номінацій, функціонування їх у мові, та на те, що обсяг нашого дослідження обмежений, ми зупинимося на більш детальному дослідженні фразеологічного аспекту втілення гастрономічного культурного коду як елементу іспаномовної гастрономічної картини світу.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей втілення гастрономічного коду культури у фразеологічній системі іспанської мови. Поставленій меті відповідають такі **завдання**: виділити найбільш продуктивні структурно-семантичні моделі утворення ФО із гастрономічним компонентом; розподілити ці ФО на тематичні групи; виявити національно-культурну специфіку втілення гастрономічного коду культури в іспанській мовній картині світу. **Об'єктом** дослідження є гастрономічний код культури в іспаномовній картині світу. **Предметом** виступають фразеологічні одиниці (далі ФО) з гастрономічним компонентом.

Викладення основного матеріалу. У результаті попереднього аналізу іспанських ФО з гастрономічним компонентом, відібраних методом суцільної вибірки з фразеологічних словників [5; 11], було виділено наступні найбільш продуктивні структурно-семантичні моделі:

1) sustantivo+adjetivo (participio): *buen trucha* – пройдисвіт; *calabaza hueca* – пуста голова, забудькувата людина; *pan agradeciendo* – вдячна людина; *mesa franca* – гостинний дім;

2) verbo+sustantivo, verbo+sustantivo+adjetivo: *saltar ajos y cebollas* – лаятись; *hacer pimienta* – не з'явитись на роботу; *comer carne magra – нажитись, не докладаючи зусиль;*

3) como + sustantivo, como + sustantivo + preposición + sustantivo, adjetivo+como+sustantivo: *como sopas* – густий як кисіль; *como carne de caballo* – як підошва (про м'ясо); *dulce como el acitrón* – люб'язний, приязний;

4) más + adjetivo + que + sustantivo (nombre propio), (preposición+sustantivo): *más serio que un ajo* – занадто серйозний*; más chupado que un espárrago – щуплявий, миршавий; más caro que el aceite de Aparicio* – дуже дорогий, на вагу золота; *más soso que carne de pato* – несмачний, прісний*;*

5) verbo+preposición+sustantivo(+adjetivo): *llegar a las aceitunas* – запізнитись; *estar a la sopa boba* – бути неуважним; sentir en carne propia – відчути на власній шкурі; hablar para melones – будувати нездійсненні плани.

Також варто зазначити, що існує досить значна кількість ФО, які не можна віднести до жодної з вищезазначених структурно-семантичних моделей. Виділити інші моделі утворення також не є слушною думкою тому, що вони, так би мовити, поодинокі і не утворюють групи більш ніж з двох або трьох. Про такі структурно-семантичні моделі як adverbio+verbo+sustantivo (*aunque llores aceite* – ні за що; *ya se armó el ajo* – заварилася каша), sustantivo+preposición+-sustantivo (*carne de Castilla* – баранина; *carne de horca* – негідник; *naranjas de China* – дурниці), preposición+sustantivo+ preposición+sustantivo (*de peras a higos* – коли-не-коли, вряди-годи) можна сказати, що вони виявились не продуктивними.

Можна зазначити, що структурно-семантичний аналіз відтворює окремі формальні характеристики ФО з гастрономічним компонентом, залишаючи поза увагою їхні лексико-семантичні особливості. Ми пропонуємо поділити тематичну групу з гастрономічним компонентом на наступні тематичні підгрупи: фразеологізми, до складу яких входять окремі самостійні продукти харчування (*acabarse el aceite; chupar el aceite como las lechugas; echar el aceite al fuego; más caro que el aceite de Aparicio; llegar a las aceitunas; dulce como el acitrón; más seco que una avellana; harto de ajos; ajo de Valdestillas; saltar ajos y cebollas; entre col y col; coger coles en la sierra; no querer más cole* та ін.); вислови із назвами страв та напоїв (*comerse la torta; hacer tortilla; volver la tortilla; comer sopas; chuleta de huerna; chuleta sin hueso; miel sobre hojuelas; estar hecho un chorizo de gordo; ni chicha ni limonada; haber comido el cocido antes de las doce* та ін.); ФО, компонентом яких є кухонне приладдя (*media cucharra; cazuela carnizera; tenedor de caminos; plato de segunda mesa; llegar a plato puesto; entre dos platos; calentarse el horno; no estar el horno para sobado; mesa gallega; apuntar con tenedor; apurar la copa de amargura* та ін.); вирази, до яких входять дієслова, що позначають процеси приготування їжі (*cocer a borbollones; cocérsele el estómago; estar a medio cocer; estar cocido en algo; maldito de cocer; freírle la sangre; freírle los ingleses; irse a freír tusas* та ін.).

Окремо слід зазначити, що існують такі ФО, які можна віднести одразу до кількох з вищеперерахованих тематичних груп. Це такі одиниці, до складу яких входить більше одного гастрономічного компоненту, наприклад, *yo soy la carne y usted el cuchillo; echar a uno a freir espárragos; ser torta y pan pintado; caerse la sopa en miel; dar sopas con honda; fruta de sartén; amigo de taza de vino; cocer pan en horno ajeno; al freir de los huevos; echar a freir hongos* та ін.

У кожній із тематичних груп можна виявити домінанти. У першій групі домінують *aceite*, *carne* та *pan* (оливкова олія, м'ясо та хліб). У другій групі домінує *vino* (вино). У третій домінує *plato* (страва). В останній групі домінує дієслово *cocer* (варити). Що стосується домінант перших двох груп, лінгвістичний аналіз підтвердив загально відомі факти – оливкова олія, хліб, вино з давніх часів складали так звану середземноморську тріаду, яка залишається актуальною до наших днів. М'ясо також відноситься до базових продуктів, які споживають найчастіше. Вино з давніх часів є невід'ємною складовою гастрономічної культури Іспанії, отже, не дивно, що лексема *vino* входить до багатьох ФО, відсилаючи нас до культурної спадщини іспанської нації. Щодо домінанти третьої тематичної підгрупи, слід зазначити, що лексема *plato* виходить на домінуючу позицію з незначним відривом від лексем, що позначають кухонне приладдя (*sartén, cucharra, cuchillo, cazuela, tenedor* і т. ін.). У четвертій тематичній підгрупі лексема *cocer* займає центральну позицію, що можна пояснити екстралінгвальним фактором – така форма приготування їжі є найбільш розповсюдженою.

У рамках цього дослідження хотілося б також звернутися до національно-культурної специфіки відібраних ФО з гастрономічним компонентом, оскільки саме цей аспект найбільш яскраво відтворює особливості світосприйняття певної нації. Що стосується іспанців, загальновідомий факт про схильність до різноманітної та смачної їжі, багаті гастрономічні традиції Іспанії, які в кожній автономній області країни втілюються у безлічі специфічних страв, підтверджується мовним, зокрема, фразеологічним матеріалом. Навіть приблизний підрахунок ФО з гастрономічним компонентом – 380 одиниць – свідчить про значне місце, що займають ці ФО у фразеологічній системі іспанської мови (більш точні дані, які це підтвердять, ми плануємо отримати у рамках подальших розвідок).

Національно-культурна специфіка відібраних для аналізу ФО полягає, по-перше, у словах-реаліях, які входять до їхнього складу. Наприклад, назви національних страв *tortilla* (омлет зі смаженою картоплею та цибулею*): hacer tortilla* (букв. зробити тортілью) – розбити щось, знищити, стерти на порох; *volver la tortilla* (букв. перегорнути тортілью) – змінити щось, перевернути до гори ногами; або *como la sopa de ajo* (букв. як суп з часником) – просто, легко. По-друге, назви овочів та фруктів, які є дуже популярними в Іспанії, входять до складу ФО, при цьому лексичне значення таких одиниць часто дуже далеке від гастрономії, наприклад: *llegar a las aceitunas* – запізнитись, *como el azafrán a los loros* – як корові

сідло; *como ciruela pasa* – міцний, жилавий (про старого чоловіка); *como un melón de invierno* – тупиця; *exprimir límon* – вичавити сльозу; *cortar el bacalao* – командувати; *haba negra* – паршива вівця, біла ворона; *no parecer trigo limpio* – бути не без гріха. Деякі з цих одиниць мають прозоре семантичне значення, яке базується на загальновідомих властивостях продуктів або страв: ми добре розуміємо, чому старий чоловік порівнюється з *ciruela pasa* (чорнослив), або чому того, хто відрізняється від інших називають *haba negra* (чорний біб). Але не завжди можна зрозуміти, чому, коли хочуть позбутися людини, їй говорять ¡*Vete a freír espárragos!* (букв. йди підсмаж спаржу). Річ у тім, що багато ФО мають історичне походження, вони пов'язані з тими або іншими історичними подіями, фактами, відомими особами, тому без занурення в етимологію таких ФО важко зрозуміти їх значення.

Так, наприклад, достатньо вживаний розмовний вираз *echar a uno a freir espárragos, mandar a freír espárragos* (послати до чорта, нагнати, виставити) датується XIX століттям. Відомо, що спаржу спочатку слід проварити в окропі, що потребує певного часу. Щодо смаження спаржі, існує також версія, що у ті часи цей вид її приготування взагалі не мав сенсу. Отже, для того, щоб зайняти когось на довгий час, його «відсилають» зварити або підсмажити спаржу, насправді намагаючись позбутись небажаного співбесідника (http://www.columnazero.com/origen-de-la-expresion-vete-freir-esparragos). Синонімічний вираз *mandar a freír tusas* також заключає в собі ідею про виконання непотрібної роботи, яка, тим не менш, потребує багато часу (оскільки дуже сумнівно, чи вийде щось з підсмаженого початку кукурудзи без зерняток) (http://sarevat.blogspot.com/2008/03/mandar-una-persona-frer-tusa.html).

Наступна ФО *cortar el bacalao* (командувати, головувати) має декілька версій походження: згідно першої, тріску, яку часто споживають в Іспанії, традиційно нарізав для подання на стіл голова сімейства. Таким чином він виконував роль розпорядника, голови сім'ї. За другою версією тріску різав хазяїн рибної крамниці, оскільки він мав найбільший досвід у вправлянні ножами. Третя версія пов'язана з колоніальним минулим Іспанської імперії: солоною і сушеною тріскою годували рабів, які працювали в іспанських колоніях. Коли вони закінчували роботу, то вишикувались у чергу, щоб отримати свій шматок риби, яку нарізав наглядач або хазяїн. Як бачимо, не зважаючи на різницю у версіях, їх об'єднує ідея «виконання функції розпорядника» (http://www.aulafacil.com/articulos/sabias/t574/el-origen-de-la-expresion-cortar-el-bacalao).

Вираз *tener mala leche* (мати поганий характер, бути у поганому настрої) має відношення до старовинного уявлення про те, що характер передається з молоком, яким годує немовля матір (або годувальниця). Отже, про людину з поганим характером говорять, що у неї «погане молоко» (http://blogs.20minutos.es/yaestaellistoquetodolosabe/cuales-el-origen-de-la-expresion-tener-mala-leche/). Схожий вираз *tener mala uva* також використовується по відношенню до тих, хто знаходиться у поганому настрої, або неприємно поводить себе. Пов'язано це з тим фактом, що п'яниць часто називали «uva» (виноград), натякаючи на продукт, який з нього отримують. Тому про того, хто напивався і поводив себе агресивно, говорили, що він має «поганий виноград» (http://www.aulafacil.com/articulos/sabias/t1950/el-origen-de-la-expresion-tener-mala-uva).

Висновки. Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що система образів, закріплених у ФО з гастрономічним компонентом, є певною кумуляцією світобачення й пов'язана з гастрономічною культурою іспаномовної спільноти, тому інтерпретація та аналіз цих одиниць повинен спиратися на різноманітні джерела культурної інформації. Найбільш яскраво національно-культурна забарвленість проявляється у ФО з «довгою історією», тобто у тих, які пов'язані з історичними фактами, подіями, або віруваннями та міфами.

Оскільки у цій статті було зроблено спробу первинної систематизації мовних засобів вербалізації гастрономічного коду культури в іспанській мовній картині світу, перспективним видається продовження дослідження на більш широкому мовному матеріалі.

Список літератури:

1. Гудков Д.Б. Телесный код русской культуры / Д.Б. Гудков. – М.: Гнозис, 2007. – 288 с.
2. Державецкая И.А. Глюттоническая лексика и проблемы её перевода / Ирина Андреевна Державецкая // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – № 1. – С. 466-470.
3. Добренко Е. Гастрономический коммунизм: вкусное vs здоровое / Евгений Добренко // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. – 2009. – № 2. – С. 155-173.
4. Ермакова Л.Р. Глюттоническая номинация в этнокультурном аспекте / Л.Р. Ермакова [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://rusnauka.com/28_PRNT_2011/Philologia/9_94631.doc.htm
5. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
6. Левинтова Э.И. Испанско-русский фразеологический словарь / Э.И. Левинтова, Е.М. Вольф, Н.А. Мовшович, И.А. Будницкая. – М.: Русский язык, 1985. – 1080 с.
7. Оланич А.В. Гастрономический дискурс в системе массовой коммуникации: семантико-семиотические характеристики / А.В. Оланич // Массовая культура на рубеже XX-XXI веков: человек и его дискурс: [сб. науч. тр.]. – М.: РАНЮ Ин-т языкознания, 2003. – С. 167-201.
8. Савицкий В.М. Лингвокультурный код (состав и функционирование): [монография] / В.М. Савицкий, Э.А. Гашимов. – М.: изд-во Моск. гор. пед. ун-та, 2005. – 169 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Сохань И.В. Женщина и гастрономический код культуры / И.В. Сохань // Женщина в российском обществе. – 2010. – № 4. – С. 50-60.

11. Chesnokova O. Unidades fraseológicas con el componente gastronómico en español y ruso [Електронний ресурс] / O. Chesnokova // Режим доступу: http://www.hispanismo.cervantes.es/documentos/chesnokova.pdf
12. Diccionario de dichos y refranes [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.esacademic.com/contents.nsf/sp_sp_dichos_refranes/
13. Montoro del Arco E. T. El porqué de los dichos: la fraseología del vino / Esteban Tomás Montoro del Arco // Per Abbat: boletín filológico de actualización académica y didáctica. – 2007. – № 2. – P. 131-136.
14. Krohová J. Unidades fraseológicas con el componente gastronómico en el español mexicano [Електронний ресурс] / J. Krohová // Режим доступу: https://is.muni.cz/th/178651/ff_m_b1/diplomka.pdf

Телкова О.В., Большаков Д.С.
Запорожский национальный университет

ГАСТРОНОМИЧЕСКИЙ КОД КУЛЬТУРЫ В ИСПАНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Аннотация
В статье рассматриваются национально-культурные особенности вербализации гастрономического кода культуры в испанской языковой картине мира. Также делается попытка структурно-семантической и тематической классификации фразеологических единиц с гастрономическим компонентом, что позволяет виделить наиболее продуктивные модели их образования и определить лексико-семантические доминанты в каждой группе.
Ключевые слова: гастрономический код культуры, испанская языковая картина мира, фразеологическая единица, национально-культурная специфика.

Tielkova O.V., Bolshakov D.S.
Zaporizhzhya National University

GASTRONOMICAL CULTURAL CODE IN THE SPANISH LINGUISTIC WORLDVIEW

Summary
In this article we research the national cultural peculiarities of the verbalization of the gastronomical cultural code in the Spanish linguistic view of the world. Basing on the material of phraseological units we make an attempt of structural semantical and thematic classification. This classifications give us the possibility to distinguish the most productive models of building and lexico-semantical dominants in each group.
Keywords: gastronomical cultural code, Spanish linguistic view of the world, phraseological unit, national cultural peculiarities.

УДК 81'255.4'371=161.2:[821.111-31(73)Р.Бредбері.03]

ОПОВІДАННЯ «THE SMILE» Р. БРЕДБЕРІ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ: ДО ПИТАННЯ СИНХРОННОЇ МНОЖИННОСТІ

Федів О.Є.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено чотири українські переклади оповідання Р. Бредбері «The Smile» з погляду синхронної множинності. Описано явище множинності в перекладі. Детально проаналізовано кожен переклад щодо відтворення ключових рис оригіналу. Зроблено висновки щодо перекладацьких рішень кожного перекладача (Я. Веприняка, Л. Коломієць, А. Євси, Б. Сторохи). Зазначено перспективу подальшого дослідження, яке полягає у вивченні рецепції творчості Р. Бредбері в українській полісистемі.
Ключові слова: Р. Бредбері, синхронна множинність, переклад, Я. Веприняк, Л. Коломієць, А. Євса, Б. Стороха.

Постановка проблеми. Множинність в перекладній літературі – явище поширене і необхідне. Вона дає можливість «оновити» застарілий переклад з точки зору мови, по-новому висвітлити задум автора, показати різні підходи до перекладу. З огляду на те, що Р. Бредбері належить до сучасної епохи (XX-XXI ст.), актуальним є питання синхронної множинності.

© Федів О.Є., 2016

Проте, це явище не має систематичного характеру, коли мова йде про перекладну спадщину автора, воно є оказіональним. З огляду на це, оповідання «The Smile» є радше винятком, адже у період з 1999 р. по 2014 р. воно вийшло у чотирьох українських перекладах (Я. Веприняка, Л. Коломієць, А. Євси, Б. Сторохи).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перекладацької множинності в українському перекладознавстві досліджували Г. Кочур (1962), М. Новикова (1971), Р. Доценко (1982), А. Содомора (1994), О. Лучук (1996) тощо. Ще далекого 1962 року Г. Кочур писав, що «взагалі це річ цікава і повчальна – мати по кілька перекладів одного класичного твору, особливо коли твір стилістично складний» [5, с. 80]. І якщо із діахронною множинністю все зрозуміло – застарілі з погляду мови переклади потрібно замінювати новими, ближчими до читача, то необхідність синхронної множинності залишалася під питанням. У своїй статті «Урок двох майстрів» М. Новикова наголошує: «[...] узвичаєна думка, що, мовляв, переклади мають заміняти один одного тільки в історичному порядку [...] явно втрачає своїх прихильників» [6, с. 94-95]. На сучасному етапі розвитку перекладознавства синхронна множинність вважається позитивним явищем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що перші переклади творів Р. Бредбері українською мовою датуються серединою ХХ ст., повне видання творів письменника в українських перекладах ще не вийшло з друку. Восени 2015 р. з'явилися 2 томи перекладів оповідань Р. Бредбері, де, поруч із старими перекладами, уміщено ряд нових, досі неопублікованих. Тому ще немає ґрунтовної розвідки, яка б містила аналіз методів, що їх застосовували українські перекладачі при відтворенні стилістики малої прози Р. Бредбері.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні чотирьох українських перекладів оповідання Р. Бредбері «The Smile» і аналізі перекладацьких рішень кожного перекладача з огляду на домінантні риси оригіналу.

Виклад основного матеріалу. Оповідання «The Smile» Р. Бредбері входить до хрестоматій із вивчення світової літератури за 6 клас. У цій розвідці проаналізовано чотири переклади оповідання українською мовою (Я. Веприняка, Л. Коломієць, А. Євси, Б. Сторохи). Крізь увесь твір проходить протиставлення «усмішки» та реального світу, в якому панує бідність, руйнація, ненависть, доповнені відчуттям холоду, тоді як «усмішка» асоціюється з чимось прекрасним, добрим, теплим. Оповідання починається з опису холоду (погода та фізичне відчуття), а завершує його опис холодного місяця, що створює відповідну атмосферу. Описуючи погоду і місцевість, автор використовує словосполучення *«rimed country»* [8] (rime – frost, powdery ice [9, с. 1222]). Відтворюючи образ холоду у цій фразі, Я. Веприняк використовує віддієслівний епітет з елементом кольореми, яка підсилює та експлікує колір інею, створюючи цікавий образ, – *«вибіленими інеєм полями»* [2], Л. Коломієць, як і Б. Стороха опускають епітет та колірний компонент – *«вкритого інеєм селища»* [1], *«укритих памороззю обійстях»* [4, с. 196]. А. Євса вилучає опис погоди, спрощуючи переклад і втрачаючи важливий компонент – *«навколишніх селищах»* [3, с. 194]. Далі акцент зміщено на фізичне відчуття холоду хлопцем: *«The small boy stamped his feet and blew on his red, chapped hands»* [8], яке було відтворено таким чином: Я. Веприняк: *«Хлопчисько притупцьовував на місці і дмухав на свої червоні, у саднах, руки»* [2], Л. Коломієць: *«Він тупцював на місці й хекав на свої червоні, обвітрені руки»* [1], А. Євса: *«Тупцюючи на місці й хукаючи на червоні від холоду, порепані руки, він […]»* [3, с. 194] (перекладач експлікує відчуття холоду, додавши фразу «*від холоду*»), Б. Стороха: *«Малий тупцював на місці, дмухав на свої червоні, у саднах, руки»* [4, с. 196].

Холод, який відчувають люди того ранку, підсилено описом голоду і загального стану: *«So here we are on a Thursday morning with our guts plastered to our spines, cold, live in caves and such»* [8]. У перекладі Я. Веприняка присутній експресивний зсув: *«От і стоїмо тут із самісінького ранку, кишки судомить, стукотимо від холоду зубами – нові троглодити»* [2], де нейтральне «*cold*» відтворено за допомогою ідіоми «*стукотіти від холоду зубами*». Також цікавою є лексема «*троглодит*» (первісна печерна людина, яка не вміла будувати житла [7:10, с. 280]), яка дещо зміщує акцент оригіналу. Фраза «*live in caves*», на нашу думку, вказує на крайню ступінь зубожіння, а не на невміння будувати житло. Проте, вважаємо вибір перекладача доречним, адже потенційно незрозуміле для учня 6 класу слово заохочує до лексикографічного дослідження і сприяє збагаченню особистого лексикону. Л. Коломієць пропонує менш експресивний варіант: *«От і маємо: стоїмо тут удосвіта в холоді, усередині все злиплося від голоду, самі живемо в печерах»* [1], проте вона міняє місцями холод і голод, акцентуючи на холоді. Дещо спрощеним видається переклад А. Євси: *«Ми голодні, холодні, живемо в печерах»* [3, с. 195], де розмовну ідіому «*with our guts plastered to our spines*» замінено на нейтральне «*голодні*». На жаль, у перекладі Б. Сторохи лексему «*cold*» не відтворено: *«усі нутрощі присихають до хребта, живемо в якихось хижках»* [4, с. 197].

Вкінці оповідання автор описує холодну ніч, протиставляючи її теплій усмішці. Холод, в першу чергу, це – світло місяця: *«it was a cold white light»* [8]. Троє перекладачів (а саме, Я. Веприняк, Л. Коломієць і Б. Стороха) пропонують прямий відповідник *«холодне біле світло»* [2; 1; 4, с. 200], тоді як А. Євса надає цій фразі експресивнішого забарвлення, замінюючи кольорему «*white*» (білий) на «*блідий*» (неяскравий, слабо забарвлений [7:1, с. 201]): *«холодне бліде проміння»* [3, с. 197], оскільки в українській культурі місяць переважно описують блідим (Напр., Т. Шевченко, «Реве та стогне»: А блідий місяць на ту пору …). Образ холодного місяця простежуємо і в такому уривку: *«the moon sailed up and then down the cold sky towards morning»* [8]. Я. Веприняк та А. Євса дещо спрощують образ: *«місяць плив у холодному небі спочатку вгору, потім униз, назустріч ранку»* [2] і *«і тільки місяць, спершу піднімаючись, а потім, уже над ранок, опускаючись, плив у холодному небі»* [3, с. 197], використову-

ючи нейтральне «*плисти*». Л. Коломієць створює цікавий образ місяця за допомогою лексеми «*веслувати*», персоніфікуючи місяць, надаючи йому людських характеристик, що підсилено займенником «*собі*»: *«місяць веслував собі у холодному небі спершу догори, потім донизу назустріч ранку»* [1]. Вдалий на нашу думку відповідник знаходимо і в Б. Сторохи: *«місяць човником плив холодним небосхилом до наступного світанку»* [4, с. 200]. Замінивши «*небо*» на «*небосхил*», перекладач опустив напрям руху (вгору-вниз), адже лексема «*небосхил*» містить компонент «*схил*», що передбачає саме такий рух. Окрім цього, художнє порівняння у вигляді типової для української мови конструкції – орудного відмінка, створює цікавий образ місяця-човника.

Бідність і руйнація – типові ознаки майбутнього світу (події відбуваються 2061 р.), вони підкреслюють контраст між тим, що люди мають, і тим, що є прекрасним, духовним, але, на жаль, ненависним для людей. По-перше, це опис будівель: «*ruined buildings*», «*ruined city*», «*ruined farm dwelling*» [8]. За допомогою повтору лексеми «*ruined*», автор наголошує на тотальності руйнації. Я. Веприняк пропонує такі відповідники: «*розбитих будівель*», «*зруйнованого міста*», «*розбитої ферми*» [2]. Лексема «*розбитий*» вказує не лише на руйнацію, а й на знівечений стан через тривале використання. Л. Коломієць і Б. Стороха тричі вживають лексему «*зруйнований*», наголошуючи на монотонності краєвиду. А. Євса застосовує схожий підхід: «*руїни будинків*», «*зруйнованого міста*», «*зруйнованої ферми*» [3, с. 195]. Весь масштаб руйнувань описано в такому уривку: *«Things were in a fearful mess there for a while. All we got now is bits and pieces»* [8], який є досить нейтральним щодо вибору лексем. При його відтворенні перекладачі використали різноманітні стилістично марковані відповідники, роблячи переклад експресивнішим від оригіналу, наголошуючи на жалюгідному становищі людей. Для опису усього безладу Я. Веприняк використовує лексему «*веремія*» (сильний крик, галас з метушнею, безладним рухом [7:1, с. 328]), підсилену означенням «*самісінька*»: *«Стільки часу самісінька веремія була... І лишилися нам лише уламки...»* [2]. Л. Коломієць пропонує такий варіант: *«Довгенько тривала уся ця колотнеча. А нам дісталися самі кісточки та ратички»* [1]. Використання демінутивних суфіксів тільки підкреслює жалюгідність становища, а розмовне «*кісточки та ратички*» створює образ недоїдків і є експресивнішим від оригіналу. Переклад А. Євси – нейтральніший від двох попередніх: *«Деякий час усе було в такому жахливому безладді, що до нас дійшли тільки жалюгідні рештки»* [3, с. 195]. Найменш вдалим виглядає переклад Б. Сторохи: *«Стільки часу – жахливий розбрат. А все, що в нас залишилося, – одні шматки й уламки...»* [4, с. 197]. На нашу думку, лексему «*розбрат*» тут вжито недоречно, адже акцент зміщено із результату на процес (розбрат – ворожнеча, розлад між ким-небудь [7:8, с. 615]). Окрім цього, використання обох лексем (*шматки й уламки*) вважаємо зайвим і штучним, тоді як в оригіналі «*bits and pieces*» (any small things of various kinds [9, с. 118]) є усталеним виразом.

Загальний жалюгідний стан оточення описано в такому реченні: *«cities all junk, roads like jigsaws from bombs and half the cornfields glowing with radio-activity at night»* [8]. Я. Веприняк: *«Міста – купи руїн, дороги від бомбардувань – наче пилка, вгору-вниз, поля ночами світяться, радіоактивні...»* [2], Л. Коломієць: *«Замість міст – звалища мотлоху, шляхи від бомб ніби викорчувані, а половина полів уночі світиться від радіації»* [1], А. Євса: *«міста наші – руїни, дороги геть розбито бомбами, а добра половина полів світиться поночі від радіоактивності»* [3, с. 195], Б. Стороха: *«міста – це руїни, дороги – наче їх розпиляли бомби, а поля вночі світяться від радіації»* [4, с. 197]. Лексему «*радіація*» в перекладі Л. Коломієць та Б. Сторохи вважаємо неточною, адже в оригіналі мова йде саме про «*радіоактивність*», а це інше явище. Л. Коломієць влучно перекладає лексему «*junk*» як «*звалища мотлоху*», акцентуючи не лише на руйнації, а й на тому, що все це вже нікому не потрібно, на відміну від інших перекладачів, які використовують лексему «*руїни*». Далі Р. Бредбері підсумовує: *«Ain't that a lousy stew, I ask you?»* [8]. Автор вживає лексему «*stew*» як суміш усього вищезгаданого. На нашу думку, в лексемі «*підлота*» в перекладі Я. Веприняка (*«Ось і скажи, Томе, що це, коли не остання підлота?»*) [2] в першу чергу актуалізовано семи «*поганий*» та «*негідний*», натомість в оригіналі акцент зроблено на мішанині, суміші зруйнованих міст, доріг та радіоактивних полів. Л. Коломієць використовує нейтральне «*безлад*», підсиливши його означенням «*огидний*»: *«Ото я й запитую, Томе, хіба це не огидний безлад?»* [1]. У перекладі А. Євси це словосполучення відсутнє, що значно збіднює мову перекладу: *«Хіба не так?»* [3, с. 195]. Б. Стороха вживає найекспресивніший відповідник: *«Я питаю: хіба це не паскудна гидота?»* [4, с. 197].

Образ руйнації продовжує дорога, яку описано як *«bomb-pitted road»* [8], наголошуючи на воронках, які утворилися після бомбардування. У перекладі Я. Веприняка відбувається експресивний зсув за допомогою персоніфікації, коли дорога набуває людських рис за допомогою епітета «*поранена*»: *«поранену воронками дорогу»* [2]. У трьох інших перекладах компонент «*воронка*» не експліковано: Л. Коломієць: *«зруйнованою вибухами дорогою»* [1], А. Євса: *«розбитою бомбами дорогою»* [3, с. 196], Б. Стороха: *«понівеченою бомбами дорогою»* [4, с. 199]. Проте, Б. Стороха вживає експресивне «*понівечена*», наголошуючи на результаті бомбардування.

Окремої уваги заслуговує опис жалюгідного становища людей та їхньої загальної бідності. В першу чергу це стосується одягу: *«soiled gunny-sack clothing of the men»* [8]. Я. Веприняк і Б. Стороха вибирають нейтральне «*брудний*»: *«брудну, з грубої мішковини, одежу сусідів»* [2], *«брудний, з грубої мішковини, одяг сусідів»* [4, с. 196]. Л. Коломієць використовує експресивніше «*засмальцьований*», що вказує на багаторазове використання одягу: *«засмальцьований, з цупкої мішковини одяг балакунів»* [1]. А. Євса опускає це означення, втрачаючи інформацію, яка доповнює опис людей: *«грубий домотканий одяг тих, що стояли перед ним»* [3, с. 194].

Ще одним прикладом опису одягу людей є таке речення: «grimy coats and greasy hats» [8]. Означення «grimy» (covered with dirt [9, с. 625]) вказує не лише на бруд, а й на чорний колір одягу, тоді як «greasy» окрім бруду передбачає також сальність. У перекладі знаходимо різні відповідники, в яких актуалізовано різні відтінки значення. Так, лише А. Євса обирає найточніший відповідник до «greasy» – «засмальцьовані», решту використовують гіперонім «брудний». Щодо першого означення, то Я. Веприняк вживає розмовне «вимазаний»: «вимазані рядна та брудні капелюхи» [2]. Не зовсім зрозуміле використання іменника «рядно», яке означає «вид простирадла або покривала з ряднини/різнокольоровий килим або ковдра з грубої вовни» [7:8, ст. 923] і аж ніяк не верхній одяг. Л. Коломієць використовує емоційно забарвлене «страхітливий», вказуючи не лише на відсутність чистоти одягу, а й на його жалюгідний стан: «страхітливу одіж та брудні капелюхи» [1]. А. Євса надає перевагу означенню «вбогий», зміщуючи акцент із чистоти одягу на його якість (убогий – недорогий, неякісний, з поганого матеріалу [7:10, ст. 357]): «вбогий верхній одяг і засмальцьовані капелюхи» [3, с. 195]. Б. Стороха використовує означення «залоєний», похідне від лексеми «лій» (жир рогатої худоби, що вживається в їжу [7:4, с. 512]): «залоєні пальта й познімали брудні капелюхи» [4, с. 197].

Особливо бідне становище людей показано в такому реченні: *«but not many were buying, not many had the wealth»* [8], де лексему «*wealth*» вжито іронічно, адже мова йде про чашку кави, яку мало хто міг собі дозволити купити. Я. Веприняк обирає фразеологізм: *«мало кому дозволяла кишеня»* [2]. В перекладі Л. Коломієць і Б. Сторохи іронію втрачено: *«бо мало в кого вистачало на це грошей»* [1], *«у небагатьох щось було в кишенях»* [4, с. 196]. Натомість її вдало відтворено в перекладі А. Євси: *«не кожен міг дозволити собі таку розкіш»* [3, с. 194].

Загальну руйнацію світу майбутнього протиставлено «*усмішці*», яка є ключовим образом усього оповідання. Її описано кількома фразами, які є надзвичайно важливими для правильного розуміння задуму автора. Коли головний герой вперше бачить на власні очі те, у що він мав плюнути (картину «Мона Ліза»), він вражений красою полотна: *«'But,' said Tom, slowly, 'she's beautiful.'»* [8]. Означення «*beautiful*» тут відіграє надзвичайно важливу роль – воно протиставляється тому світу, в якому живе Том, де не залишилося нічого прекрасного. Я. Веприняк і Л. Коломієць обрали відповідник «*гарна*»: *«– Але, – повільно мовив Том, – вона ж гарна!»* [1], *«– Але, – повільно вимовив Том, – вона ж гарна!»* [2], натомість А. Євса і Б. Стороха надали перевагу означенню «*прекрасна*»: *«– Але ж вона прекрасна... – поволі мовив Том»* [3, с. 196], *«– Але, – повільно вимовив Том, – вона прекрасна!»* [4, с. 198], що, на нашу думку, є доречнішим з погляду не лише протиставлення реальності, а й експресивно рівноцінної передачі враження головного героя.

Посмішку жінки описано далі: *«The woman in the portrait smiled serenely, secretly, at Tom»* [8]. Розбіжності в перекладі стосуються лексеми «*serenely*» (serene – very calm and peaceful [9, с. 1496]), яку А. Євса і Б. Стороха переклали як «*спокійно*»: *«На картині жінка спокійно й таємниче усміхалася до Тома»* [3, с. 196], *«Жінка на картині усміхалася до Тома спокійно, таємничо»* [4, с. 199]. Б. Стороха доречно зміщує акцент на усмішку та її характеристики, розмістивши прислівники вкінці речення, тоді як у перекладі А. Євси акцентів не знаходимо. Я. Веприняк обирає «*сумовито*», через що сему «*спокій*» втрачено, натомість описано настрій жінки, що відсутнє в оригіналі: *«Жінка на картині посміхалася таємничо-сумовито»* [2]. Л. Коломієць використовує лексему «*лагідно*», що є синонімом до «*спокійно*» і часто вживається стосовно усмішки: *«Жінка усміхалася Тому з картини лагідно й загадково»* [1].

У самому кінці оповідання знаходимо речення, яке підсумовує ціле оповідання: *«And he thought, over to himself, quietly, the Smile, the lovely Smile»* [8]. Усмішку описано як «*lovely*», де актуалізовано дві семи – «*beautiful*» і «*eliciting love*». Перекладачам довелося вибирати між двома відтінками значення. Я. Веприняк і А. Євса вживають означення «*чарівна*», апелюючи до зовнішньої краси: *«Він [...] тихо повторював про себе, знову й знову: «Усмішка, чарівна усмішка...»* [2], *«Том [...] подумки знову й знову повторював: «Усмішка... Чарівна Усмішка...»* [3, с. 197]. Л. Коломієць і Б. Стороха надають перевагу лексемі «*люба*»: *«І подумки промовляв до себе, знову і знову: «Усмішка, люба Усмішка»* [1], *«[...] пошепки повторюючи: «Усмішко, люба усмішко...»* [4, с. 200], що вважаємо вдалим відповідником, адже тут актуалізовано семи «*дорогий*», «*близький*», «*коханий*», що показує ставлення Тома до вже такого рідного клаптика полотна. Вживання окличного відмінка в перекладі Б. Сторохи вважаємо помилковим, адже це не є звертання до усмішки, оскільки присутній означений артикль.

У наступному уривку усмішку описано як «*warm*» і «*gentle*»: *«He shut his eyes and the Smile was there in the darkness. And it was still there, warm and gentle»* [8]. Я. Веприняк замінює другий епітет, який вказує на ніжність усмішки, на «*щира*», що типово поєднується з іменником «*усмішка*», проте вказує на її справжність, що відсутнє в оригіналі: *«Він заплющив очі, і знову у темряві перед ним – Усмішка. Лагідна, щира»* [2]. Л. Коломієць і А. Євса перекладають ці епітети як «*тепла*» і «*лагідна/ніжна*»: *«Він заплющив очі, а Усмішка не зникала у темряві. Вона все ще була з ним, тепла і лагідна»* [1], *«Він заплющив очі і навіть у темряві бачив перед собою Усмішку. Він бачив її, теплу та ніжну»* [3, с. 197]. Б. Стороха зміщує акцент з усмішки на відчуття хлопця: *«Він заплющив очі, але Усмішка знову була там, у темряві. І було так тихо, тепло й спокійно»* [4, с. 200], проте помилково перекладає прислівник «*still*» (все ще) як «*тихо*», переплутавши займенник «*it*», який замінює іменник «*smile*» з попереднього речення із безособовим підметом.

Висновки і перспективи: Ключовими образами оповідання Р. Бредбері «The Smile» є образи зальної руйнації та масової бідності людей, яким протиставлено образ усмішки – те людяне, що

ще залишилося у світі майбутнього. Образ всеосяжної руйнації підсилено описами фізичного відчуття холоду, несприятливої погоди та знищеної місцевості – міст і доріг. Бідність людей видно, в першу чергу, з їхнього одягу. Натомість усмішку зображено як щось просте, але водночас тепле, рідне і прекрасне. Чотири проаналізовані переклади оповідання українською мовою (Я. Веприняка, Л. Коломієць, А. Євси та Б. Сторохи) засвідчують уважне прочитання оригіналу усіма перекладачами, їхнє намагання якнайточніше передати задум автора.

Для перекладу Я. Веприняка характерне використання цікавих епітетів і образів, розмовної лексики, що інколи є експресивнішою від оригіналу. Також було помічено використання рідковживаної лексики, що місцями призводило до не дуже вдалого вибору відповідника. Деякі образи було спрощено, а також у кількох випадках бачимо зміщення акцентів в перекладі з актуалізацією відмінних від оригіналу сем. Загалом, переклад Я. Веприняка є якісним і високохудожнім, про що свідчить той факт, що його включено до посібника-хрестоматії із зарубіжної літератури за 6 клас (1999 р.).

Переклад Л. Коломієць містить менше девіацій від оригіналу, використання цікавих образів і загалом – уважне прочитання оригіналу, систематичний підхід до вживання синонімів, незначні відхилення щодо експресивності. Переклад Л. Коломієць вміщено до щомісячного науково-методичного журналу «Всесвітня література в середніх навчальних закладах України» за 1999 рік (№ 3).

Переклад А. Євси характеризується систематичними спрощеннями оригіналу та опущенням важливих деталей, що інколи призводить до зміщення акцентів, нейтральністю лексики, але водночас містить деякі дуже вдалі знахідки. Цей переклад вміщено до хрестоматії зі світової літератури за 6 клас (2011 р.).

В перекладі Б. Сторохи було помічено деякі втрати та опущення, а також помилковий вибір відповідника. Водночас, тут знаходимо кілька надзвичайно вдалих рішень та цікавих образів, а також експресивних відповідників. Цей переклад знаходимо у підручнику зі світової літератури за 6 клас (2014).

Загалом, можемо зробити висновок, що синхронна множинність – явище не лише позитивне, а й необхідне, адже кожного разу ми спостерігаємо нове прочитання автора, що допомагає якнайповніше розкрити його творчий задум. Перспектива подальшого дослідження полягає у дослідженні рецепції творчості Р. Бредбері в українській полісистемі.

Список літератури:

1. Бредбері Р. Усмішка [Електронний ресурс] / Р. Бредбері ; [пер. з англ. Л. В. Коломієць]. – Режим доступу : http://ucorpus.ucoz.com/load/r_bredberi_usmishka /1-1-0-19
2. Бредбері Р. Усмішка [Електронний ресурс] / Р. Бредбері ; [пер. з англ. Я. Д. Веприняка]. – Режим доступу : http://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printthebookzl .php?id=55&bookid=18&sort=0
3. Бредбері Р. Усмішка / Р. Бредбері ; [пер. з англ. А. Євси] // Всесвіт. – К., 2000. – № 9–10. – С. 194–197.
4. Бредбері Р. Усмішка / Р. Бредбері ; [пер. з англ. Б. Сторохи] // Світова література. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів – К. : Грамота, 2014. – С. 196–200.
5. Кочур Григорій Порфирович. Література та переклад : дослідження, рецензії, літературні портрети, інтерв'ю / упоряд. М. Кочур. – Київ : Смолоскип, 2008. – Т. 1. – 612 с.
6. Новикова М. Урок двох майстрів / М. Новикова // Всесвіт. – К., 1971. – №7. – С. 90–95.
7. Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980.
8. Bradbury R. The Smile [Електронний ресурс] / R. Bradbury. – Режим доступу : http://raybradbury.ru/library/story/52/9/0/
9. Longman Dictionary of Contemporary English. – Barcelona : Cayfosa-Quebecor, 2001. – 1668 p.

Федив О.Е.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

РАССКАЗ «THE SMILE» Р. БРЕДБЕРИ В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ: К ВОПРОСУ О СИНХРОННОЙ МНОЖЕСТВЕННОСТИ

Аннотация
В статье исследованы четыре украинских перевода рассказа Р. Брэдбери «The Smile» с точки зрения синхронной множественности. Описано явление множественности в переводе. Детально проанализирован каждый перевод относительно воссоздания ключевых черт оригинала. Сделаны выводы по переводческим решениям каждого переводчика (Я. Веприняка, Л. Коломиец, А. Евсы, Б. Сторохи). Указано перспективу дальнейшего исследования, которое заключается в изучении рецепции творчества Р. Брэдбери в украинской полисистеме.
Ключевые слова: Р. Брэдбери, синхронная множественность, перевод, Я. Веприняк, Л. Коломиец, А. Евса, Б. Стороха.

Fediv O.Ye.
Ivan Franko National University of Lviv

R. BRADBURY'S SHORT STORY «THE SMILE» IN UKRAINIAN TRANSLATIONS: THE ISSUE OF SYNCHRONIC MULTIPLICITY

Summary
The article researches four Ukrainian translations of R. Bradbury's short story «The Smile» in terms of synchronic multiplicity. The phenomenon of multiplicity in translation is described. Each translation is thoroughly analysed as for the reproduction of key features of the original. The conclusions about the translation choices of each translator (Ya. Vepryniak, L. Kolomiyets, A. Yevsa, B. Storokha) are made. The prospect of further research is mentioned, which lies in studying the reception of R. Bradbury's works in the Ukrainian polysystem.
Keywords: R. Bradbury, synchronic multiplicity, translation, Ya. Vepryniak, L. Kolomiyets, A. Yevsa, B. Storokha.

УДК 811.111'373.23

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Шарапановська Ю.В.
Міжнародний гуманітарний університет

У статті встановлено зміст поняття «політичний дискурс». Проаналізовано сучасні підходи до розуміння суті політичного дискурсу як явища суспільного життя. Узагальнено його основні ознаки та особливості. Виокремлено функції політичного дискурсу, зокрема функцію політичної пропаганди.
Ключові слова: політичний дискурс, мова політики, політична комунікація, аналіз, функції.

Постановка проблеми. Постійні зміни у політичному житті країни привертають особливу увагу до цієї області соціальних комунікацій. Політичний дискурс є відображенням суспільно-політичного життя країни, містить елементи її культури, національні та культурні цінності.

Аналіз політичного дискурсу дозволить виділити основні підходи у його трактуванні, визначити його універсальні й національно-специфічні особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політичний дискурс став предметом особливої уваги зарубіжних лінгвістів Т.А. ван Дейка, Р. Барта, М. Фуко, Ю. Хабермаса, а також вітчизняних авторів: М.В. Ільїна, Є.І. Шейгала, О.М. Баранова, Г.Г. Почепцова, Г.А. Орлова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зростаюче значення питань когнітивної лінгвістики та дискурсознавства, яке забезпечує висвітлення різноманітних аспектів усної та текстової комунікації, а також спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення різних типів дискурсу обумовлюють актуальність різностороннього висвітлення питань політичного дискурсу, одним із яких є визначення єдиного термінологічного апарату.

Мета статті – окреслення поняття «політичний дискурс» як об'єкт лінгвістичного дослідження. аналіз існуючих дослідницьких підходів до його трактування.

Виклад основного матеріалу. Аналіз політичного дискурсу доцільно розпочинати з проблеми номінації, адже у вітчизняній лінгвістиці зустрічаються поняття «політичний дискурс» (дискурс політиків-професіоналів) та «політологічний дискурс» дискурс (науковців-політологів).

Поширені тлумачення суті політичного дискурсу базуються на теоретичних засадах центрального поняття «дискурс», зокрема: політичний дискурс – це комплекс мовленнєвих структур у певному лінгвістичному контексті – контексті політичної діяльності, політичних поглядів і переконань разом з її негативними проявами (наприклад, ухиляннням від політичної діяльності, відсутністю політичних переконань та ін.) [11, с. 20]; політичний дискурс – це будь-які мовленнєві утворення, суб'єкт, адресат або зміст яких корелює зі сферою політики [14, с. 23]; політичний дискурс – це також сукупність дискурсивних практик, що ідентифікують учасників політичної комунікації або формують її конкретну тематику [4, с. 246].

Політичний дискурс може бути визначений як сукупність усіх мовленнєвих актів у політичних дискусіях, а також правил публічної політики, які оформилися відповідно до існуючих традицій і отримали перевірку досвідом [4, с. 6].

Основи теорії політичного дискурсу були закладені представниками кембриджської та оксфордської філософських шкіл у 50-ті рр. XX ст., які здійснили аналіз лінгвістичного контексту суспільної думки. Зокрема у В.І. Герасимова та М.В. Ільїна простежується еволюція в інтерпретації даного поняття, спочатку, як «роз-

© Шарапановська Ю.В., 2016

мова», «бесіда», а згодом – «пояснення», «аргумент» та «логічне міркування» [20, с. 62].

Як стверджує Л.П. Нагорна, дискурс у сучасній його інтерпретації є явищем дійсності зі знаковою природою та певною структурованістю [8, с. 33].

Основними положеннями теорії дискурсу німецького лінгвіста Т. А. ван Дейка є дискурс як комунікативне явище, складовою якого є ще й соціальний контекст, тобто надання інформації про учасників комунікації та процеси сприйняття повідомлень [4, с. 62]. Це висвітлюється у його працях «Society and discourse. How context controls text and talk» («Суспільство й дискурс. Як контекст контролює текст і розмову»), «Discourse and Context. A Sociocognitive Approach» («Дискурс і контекст. Соціокогнітивний підхід»), «Discourse and power» («Дискурс і влада»), «Discourse Studies» («Вчення дискурсу'), «Racism and discourse in Spain and Latin America» («Расизм і дискурс в Іспанії та Латинській Америці»), «Analisis Del Discurso Social y Politico» («Аналіз соціального дискурсу в політиці»).

Г. Кук характеризує дискурс як «єдність і взаємодію тексту й контексту» [8, с. 33].

У Е. Бенвеніста, науковця у сфері порівняльно-історичного мовознавства, структуру розмовного дискурсу формує ряд етапів (вступ у мовний контакт, введення теми розмови та її ратифікація, зміна ролей і теми в процесі комунікативного акту, закінчення комунікативного акту), кожен з яких зумовлено комплексом зовнішніх і внутрішніх чинників [4].

У М. Фуко дискурс – це й те, що створено з сукупності знаків, і сукупність актів формулювання, і ряд словосполучень та суджень. Автор вводить поняття «дискурсивні практики», що, є «сукупністю анонімних історичних правил, які встановлюють умови виконання функцій висловлювання в конкретну епоху і для конкретного соціального, лінгвістичного, економічного чи географічного простору» [4]. Фуко досліджує співвідношення мовного шару культури з власне соціальним, використовуючи новий понятійний апарат – що складається з висловлювань «дискурсивні практики», які, у свою чергу, утворюють «дискурсивні формації» [4].

Дискурс переважно трактують як особливий вид комунікації, що відбувається між тим, хто говорить і слухає в певному часовому, просторовому й іншому контексті. Ця комунікативна дія може бути мовною, письмовою, мати вербальні і невербальні складові» [12]. В аналізі соціальних і політичних явищ дискурс буде визначати не соціальний діалог, що відбувається між індивідами, групами, а також між самими соціальними інститутами, задіяними в цьому діалозі. Згідно з таким підходом політичний дискурс це дискурс політиків, який формується в контексті функціонування політичних інститутів (засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд партії) і відповідно є політичним.

У цьому випадку можна виділити різні аспекти дискурсу:

- семіотичний, що включає в себе як «знакові системи» (мова, жести, образи, символічні системи), так і форми знання, що відповідають певному часовому і соціокультурному контексту;

- діяльнісний, що являє собою різні соціальні дії, спрямовані на підтримку існуючих знакових систем і на створення нових смислів;

- матеріальний, що являє собою «навколишнє середовище» соціальної взаємодії: час, місце, умови;

- політичний, що формує і відтворює владні відносини в суспільстві. Виділення цього аспекту як самостійного випливає з розуміння політики як особливої сфери соціального життя, пов'язаної з феноменом влади, що пронизує всі сфери і рівні соціальної взаємодії;

- соціокультурний, що являє собою взаємодію персонального, соціального і культурного знання, цінностей, ідентичностей, що включає в себе знання про «знакові системи», соціальні та політичні дії, матеріальний світ.

Однією з переваг даного підходу є виділення політичного аспекту дискурсу, що акцентує увагу на формуванні, прояві й відтворенні владних відносин у суспільстві.

Науковці львівської лінгвістичної школи під політичним дискурсом розуміють зв'язний (усний чи письмовий) текст, виражений за допомогою вербальних та невербальних засобів вираження, зумовлених ситуацією політичного спілкування у сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами [9, с. 158].

Наприклад, М. Едельман стверджує, що «політична мова і є політична реальність.., мова є інтегральним елементом політичної сцени – не просто інструментом для опису подій, але й частиною подій, яка здійснює сильний вплив на формування їх значення, сприяючи оформленню політичних ролей, що визнають і політичні діячі, і суспільство в цілому» [3].

Тому жоден політичний режим не може існувати без комунікації. Специфіка політики, на відміну від інших сфер людської діяльності, полягає переважно в її дискурсивному характері: більшість політичних дій є речовими діями за своєю природою [14, с. 18]. І тому не випадково ряд вчених розглядають політичну діяльність як мовленнєву.

На думку О. Шейгал, «мова політики», «політична комунікація», «політичний дискурс» – терміни, які є взаємопов'язані. Дослідниця ототожнює терміни «політичний дискурс» та «політична комунікація», а мову політики розглядає як структуровану сукупність знаків, які утворюють семіотичний простір політичного дискурсу [14].

У межах лінгвістичних досліджень О. Шейгал виділяє три підходи до вивчення політичного дискурсу:

1) дескриптивний підхід зводиться до класичної методики риторичного аналізу публічних виступів; розглядаються мовна поведінка політиків, мовленнєві засоби, риторичні прийоми та маніпулятивні стратегії;

2) критичний підхід, спрямований на критичне вивчення соціальної моралі, яка виражається у мові чи дискурсі; мовлення розглядається як засіб влади та соціального контролю;

3) когнітивний підхід дає можливість перейти від опису одиниць та структур дискурсу до моделювання структур свідомості учасників політичної комунікації [14, с. 9].

О. Шейгал доводить, що основною функцією політичного дискурсу, є інструментальна –

боротьба за владу, володіння нею та її збереження. Ця функція проявляється в прагненні до дій та їхніх здійснень у формі лозунгів, закликів, звернень, створюючи відповідний емоційний настрій (надія, гордість за країну, впевненість, ворожість, ненависть). Мовленнєві акти також стимулюють відповідні дії, наприклад, погрожуючи застосуванням сили, можна припинити страйк. Найважливішими стимулами політичної діяльності виступають такі мовленнєві акти, як вираження підтримки та довіри.

Д. Грейбер у своїй праці виокремлює такі функції політичного дискурсу:

1) поширення інформації (information dissemination) по відношенню до народу;

2) визначення порядку денного (agenda setting) – контроль за поширенням інформації;

3) проекція в майбутнє та минуле, що полягає у прогнозуванні політики на майбутнє, аналізуючи позитивний чи негативний досвід минулого [14, с. 35].

Однією з найважливіших функцій політичного дискурсу, яка виокремлює його із загального мовного контексту, вважається функція переконання. На думку П.Б. Паршина, «будь-який текст впливає на свідомість адресата з семіотичної точки зору. Але для політичного тексту мовленнєвий вплив є основною метою комунікації, на досягнення якої орієнтується вибір лінгвістичних засобів» [11]. Принципова відмінність політичної мови від повсякденної полягає не у використанні певних формальних засобів, а в такій зміні співвідношення між знаком (словом) і значенням, при якому звичні одиниці мови отримують незвичну інтерпретацію, а добре відомі ситуації включаються до несподіваних смислових контекстів. Ця специфіка політичного дискурсу як системи багато в чому пояснює і специфіку політичного тексту, з якого може бути прочитаний певний неекспліцитний смисл, який не зводиться до буквального, а іноді прямо протилежний йому. Більше того, деякі вчені вважають, що цей неекспліцитний смисл і є «істинним» смислом політичного тексту [11]. Орієнтуючись на такий метод, легше зрозуміти цінність політичного тексту в цілому, а не думок, висновків чи ідей, які можуть виникнути з нього (тексту). Це ще досить нова наукова теорія, навколо якої робиться спроба побудови кола питань та напрямів з урахуванням загальних наукових тенденцій. Саме такий підхід допомагає розглянути політичний дискурс у цілому та політичний текст зокрема під новим кутом та слугує підґрунтям для проведення майбутніх досліджень.

Таким чином, є функція політичної пропаганди, переконання та впливу. Дискурс, це – суттєва складова соціокультурної взаємодії, характерними рисами якої є інтереси, цілі, стилі і формування такої суспільної думки, що потрібна для автора дискурсу.

Інтерес до вивчення політичного дискурсу виявляють представники різних професій і різних наукових дисциплін – журналісти, політологи, філософи, соціологи, фахівці в галузі теорії комунікацій, а також лінгвісти.

Одним із перших журналістів, що звернули увагу на комунікаційну діяльність в її функції опосередкування політичної реальності, був, безумовно, А.Ф. Бентлі, який вважав аналіз мовної діяльності найважливішою умовою дослідження політики і суспільної думки. Він ніколи не залишав поза увагою ключовий зв'язок між комунікацією і політикою, а також між комунікацією й соціальною діяльністю.

Однією з широко представлених в аналізі політичного дискурсу гіпотез є гіпотеза про вплив мови на політичне мислення. Її можна віднести до найбільш цікавих варіантів гіпотези Сепіра-Уорфа. Дійсно, людське мислення здійснюється на основі систем мовної комунікації, ці системи допомагають конституювати як їх концептуальні світи, так і структури влади чи соціальні світи, з ними пов'язані.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі дослідження праць сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців, відстежуються особливості трактування терміну «політичний дискурс», що базуються на теоретичних засадах основного поняття «дискурс». Наводиться класифікація ключових функцій політичного дискурсу, окреслено загальні підходи у його тлумаченні, щодозволить розглянути політичний дискурс у цілому під новим кутом та послужить підґрунтям для проведення майбутніх досліджень. Безперечно, чимало питань з цієї проблематики порушено і досліджено, однак залишається ще велике поле для діяльності.

Список літератури:

1. Алтунян А. Г. Анализ политических текстов. Курс лекций: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направленням и спец. «Политология», «Журналистика», «Связи с общественностью», «Юриспруденция». – М.: Логос, 2006. – 383 с.
2. Арутюнова Н.Д. Пропозиція та її зміст: Логіко-семантичні проблеми / Н.Д. Арутюнова. – Москва: Наука, 1976. – 383 с.
3. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лінгва. енциклоп. словник. – Москва: Рад. енциклопедії., 1990. – С. 136-137.
4. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / МГУ им. М.В. Ломоносова. Филос. фак. – М.: Эдиториал УРСС, 2001.– 358 с.
5. Ван Дейк Т. А. (1998). К определению дискурса. [WWW-документ] URL http://www.nsu.ru/psych/internet/bits/vandijk2.html
6. Герасимов В. И., Ильин М. В. Политический дискурс-анализ / Политический дискурс: история и современные исследования. – Сборник научных трудов. – М., 2002. – 184 с. – (Политическая наука / РАН. Институт научной информации по общественным наукам; 2002, № 3. Серия: «Политология»), 61-71 с.
7. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / Политический дискурс: история и современные исследования // Сборник научных трудов. – М., 2002. – 184 с. – (Политическая наука / РАН. Институт научной информации по общественньш наукам; 2002, № 3. Серия: «Политология»), 20-32 с.

8. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: монография / Одес. нац. ун-т ім.І. І. Мечникова. – Одеса: Чорномор'я, 2007. – С. 150-155.
9. Кривий А. Дискурсний аналіз і сучасне мовознавство // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія). – Львів: Видавництво Львівського Національного університету імені Івана Франка, 2001. – С. 158-162.
10. Нагорна Л. Б. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: Світогляд, 2005. – 316 с.
11. Опарина Е. О. Метафора в политическом дискурсе / Политический дискурс: история и современные исследования // Сборник научных. – М., 2002. – 184 с. – (Политическая наука / РАН. Институт научной информации по общественным наукам; 2002, №3. Серия: «Политология»). – 20-32 с.
12. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу: Автореф. дис. ... канд. політ, наук: 23.00.02 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 17 с.
13. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – П.: Довкілля-К, 2010. – 844с. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
14. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: Гнозис, 2004. – 326 с.
15. Jensen J.V. Argumentation: Reasoning in Communication. – New York: Van Nostrand, 1981. – 311 p.
16. Martel M. Political campaign debates. – New-York. London: Longman, 1983. – 62-67 p.
17. Oukhvanova I.F. Cause-Genetic theory of text content / I.F. Oukhvanova // XVI-th International Congress of Linguists, Paris, July 20-25, 1997. Abstracts. – Paris: LACAN, 1997.
18. Thompson W.N. Modern argumentation and debate: principle and practices. – New York: Harper and Row, 1971. – 255 p.
19. Van Dijk T.A. On the Analysis of Parliamentary Debates on Immigration. Working paper for the Project Racism at the Top / T.A. Van Dijk. – Second draft [Electronic resource]. July, 1998 – Mode of access: http://www.discourse-in-society.org/categor2.htm

Шарапановская Ю.В.
Международный гуманитарный университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Аннотация
В статье установлено содержание понятия «политический дискурс». Проанализированы современные подходы к пониманию сути политического дискурса как явления общественной жизни. Обобщено его основные признаки и особенности. Выделены функции политического дискурса, в частности функцию политической пропаганды.
Ключевые слова: политический дискурс, речь политики, политическая коммуникация, анализ, функции.

Sharapanovska Y.V.
International Humanitarian University

THEORETICAL BASICS OF POLITICAL DISCOURSE ANALISYS

Summary
The article indicates the meaning of «political discourse» concept, analyzes current approaches to the understanding of «political discourse» essence, as the event of social life. Also this article consolidates the main elements and features and distinguishes the functions of political discourse, particularly the function of political propaganda.
Keywords: political discourse, policy speech, political communication, analysis, functions.

УДК 81'367.332.2[811.111+811.133.1+811.161.2]

ТЕМА-РЕМАТИЧНЕ ЧЛЕНУВАННЯ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ

Швець О.В.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Стаття присвячена дослідженню комунікативно-прагматичного аспекту функціонування номінативних речень у різноструктурних мовах, пов'язаного з їх тема-рематичним членуванням. Встановлено здатність номінативних речень відображати певну комунікативну або екстралінгвістичну ситуацію, що перебуває у фокусі мовця. Виявлено, що цілісність відображення ситуації уможливлюється наявністю фонових знань учасників комунікації. Визначено, що смисл контексту, до якого входить номінативне речення, сприяє виявленню причин імпліцитного вираження теми цього типу речень. Доведено можливість функціонування номінативних речень в позиції теми або реми залежно від оточуючого контексту.
Ключові слова: номінативне речення, тема-рематичне членування, контекст, ситуація буття, екстралінгвістична ситуація.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку антропоцентричної лінгвістики передбачає вивчення мови у зв'язку з людиною, її мисленням і комунікативною діяльністю, що неможливе без звернення до комунікативно-прагматичного аспекту функціонування мови. Комунікативно-прагматичний аспект номінативних речень втілює спосіб подання інформації про ситуацію мовлення, суб'єктивний підхід мовця до вербалізації ситуації і його бажання вплинути на її результат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему актуального членування речення, вираженого протиставленням теми – реми, вивчали В. В. Бабайцева [1], В. Г. Гак [4], В. Ю. Копров [10], Б. О. Серебренников [13] та інші науковці. Результати проведених ними досліджень засвідчили, що, реалізуючись у процесі мовлення, речення відображає певну комунікативну ситуацію, що перебуває у фокусі мовця (адресанта / автора / героя роману), тобто учасника спілкування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відносячи номінативні речення до односкладних, науковці виділяли у їх складі лише рему, ототожнюючи її з присудком. У нашому дослідженні вивчення номінативних речень в оточенні контексту доводить можливість їх функціонування у позиції теми або реми залежно від місця на його початку, всередині або кінці.

Метою статті є виявлення особливостей тема-рематичного членування номінативних речень у різноструктурних мовах, шляхом вивчення їх функціонування у контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження номінативних речень у комунікативному аспекті пов'язане з їх актуальним членуванням, здатним виявити «спосіб включення речення до предметного контексту, на базі якого воно виникає» [11, с. 239]. Ми поділяємо думку В. В. Бабайцевої, стосовно складності процесу визначення теми як у номінативних, так і в інших типах односкладних речень, особливо характерного для оповіді (монологічного мовлення), коли відсутнє питання, що актуалізує рему, та інші маркери актуального членування [1, с. 21].

У зв'язку з зазначеним вище, при визначенні теми номінативного речення вважаємо за необхідне брати до уваги контекст, в якому знаходиться номінативне речення, оскільки актуалізація буття предмета можлива лише у тих випадках, коли необхідно співвіднести певний предмет або явище з оточуючим контекстом. У самому номінативному реченні тема може бути імпліцитною, проте зумовлена її знанням із ситуації (відрізка відображеної у мові дійсності з практично безмежною кількістю елементів та їх відношень) або контексту. Тему номінативного речення, як дещо відоме, можна віднести до області пресупозиції (сукупності попередніх знань співрозмовників про предмет мовлення), сформованої у процесі накопичення ідентичного життєвого досвіду учасниками комунікації або у результаті засвоєння реципієнтом інформації, поданої у вигляді тексту.

Результати проведеного дослідження доводять, що загальний смисл контексту, до якого входить номінативне речення, дозволяє пояснити причини імпліцитного характеру його теми. У більшості випадків роль контексту допоміжна – вплив на сприйняття номінативного речення адресатом як висловлювання, безпосередньо співвіднесеного з екстралінгвістичною ситуацією (референтом), в таких випадках знання теми номінативного речення зумовлене пресупозицією [12, с. 7], наприклад: англ. *Cure for a red nose. Drink like the devil till it turns adelite* [19, p. 95]; франц. *Le solitaire de dix carats! gémit Mme Rezeau* [15, p. 347]; укр. *Вчора під ножем, сьогодні на ногах!.. Вітаю вас, Гурійовичу!* [8, с. 38]. Референтами номінативних висловлювань *Cure for a red nose, Le solitaire de dix carats!* та *Вчора під ножем, сьогодні на ногах!..* є конкретні події, тема речень відома із ситуації.

Питання актуального членування номінативних речень стосується проблеми взаємодії головного члена цих речень та оточуючого контексту. Перш за все мова йде про зв'язок номінативного речення з сусідніми реченнями: англ. *Cayenne, marjoram, cinnamon. The names of lost and fabulous cities through which storms of spice bloomed up and dusted away* [17, p. 224]; франц. *Nulle réaction violente. Mon père se contente de soupirer* [16, p. 102]; укр. *Військова кафедра. Це та кімната, де їх стільки муштровано керівником кафедри, прискіпливим та педантичним майором, де так набридли їм оті військові пла-*

© Швець О.В., 2016

кати на стінах, і протигаз у розрізі, і учбовий кулемет, що темніє в кутку, з просвердленою дірочкою збоку в стволі... [6, с. 12].

Наведені фрагменти демонструють, що цілісне уявлення про дійсність у контексті досягається завдяки актуалізації номінативного речення у позиції теми висловлювання, віднесеної до області пресупозиції та сформованої у процесі комунікації або шляхом засвоєння адресантом інформації, представленої у вигляді тексту [12, с. 7; 5, с. 367]. Отже, значимість оточуючого контексту для розуміння референтної співвіднесеності номінативного речення є очевидною.

Тема у свідомості читача або слухача викликає свого роду уявлення про предмет висловлювання, реалізований у тексті номінативним реченням, який характеризується інтонацією найменування, ствердження предметів реальної дійсності. Це уможливлює підвищення смислового потенціалу уривку тексту і виокремлення його конструктивно значимих елементів.

Називаючи не окремий, дискретний образ, а всю ситуацію, номінативне речення у позиції теми є комунікативним центром висловлювання, у той час як контекст, слідуючий за ним, виражає семантику буттєвості та характеризується предикативною інтонацією: англ. *A series of rifle shots. Screen doors banged one after the other, a sunset valley, along the street* [17, p. 111]; франц. *Grincement du portail. C'est Pierrot qui l'ouvre, c'est toujours lui le premier descendu* [22, p. 161]; укр. *Наказ про мобілізацію. Слово до людей, яких війна першими кличе під кулі* [6, с. 16]. Наведені фрагменти підтверджують допоміжну роль контексту (називання деталей, за якими читач / слухач повинен відтворити сприйняту ним сцену) – вплив на розуміння номінативного речення, співвіднесеного з екстралінгвістичною ситуацією.

Проведене дослідження засвідчило, що контекстуально-зумовлені номінативні речення, характеризуючи предмет, особу чи явище, займають у висловлюванні позицію реми, тоді як тема названа у попередньому контексті: англ. *God, isn't he dreadful? he said frankly. A ponderous Saxon* [19, p. 4]; франц. *Sur le gravier rose il y a aussi un tas d'enfants. De jolis enfants* [14, p. 65]; укр. *Дивився б не надивився, як вона робить щось чи просто як вулицею йде: лице підняте, груди випнуті й руками широко розмахує, аж за спину їх закидає. І хода така пружна, замашиста* [7, с. 87]. У наведених фрагментах рематичні висловлювання *A ponderous Saxon*, *De jolis enfants; І хода така пружна, замашиста* предикують ознаку відносно підмета попереднього речення.

Виявленню композиційно-синтаксичних зв'язків номінативних речень у позиції реми з передуючим контекстом сприяє аналіз типів контексту, що несуть на собі логічний наголос у межах текстових фрагментів різного типового змісту. Зазвичай, логічний наголос мають контексти з предметним описом: англ. *Oh, my gosh! Nickel tablets, dime tablets, notebooks, erasers, water colors, rulers, compasses, a hundred thousand of them!* [17, p. 235]; франц. *Martine sortait des dessous-de-plat et des verres de trois tailles, et des porte-couteaux. Deux couteaux, deux fourchettes, des petites cuillères, des tas d'assiettes, des grandes, des petites, des creuses*... [22, p. 170]; укр. *Леся почула шурхіт коло поштової скриньки і вийшла без особливого поспіху. Газета, дві рекламні листівки, державна лотерея і якийсь медичний препарат* [2, с. 566].

В описах предметів номінативні речення доволі часто бувають вкрапленими всередині контексту, виконуючи роль зв'язки між вже відомим (темою) та тим, що повідомляється про неї (ремою): англ. *Here's another thing I always carry. A souvenir of Oxford days. It was taken in Trinity Quad – the man on my left is now the Earl of Doncaster* [18, p. 71]; франц. *Les meubles n'arrivèrent qu'au mois de juin. Et avec les meubles, le service de table, la verrerie, les casseroles… D'un seul coup Daniel trouva l'appartement meublé* [22, p. 153]; укр. *І слова не добереш, щоб визначити цей колір. Сніг і вранішня зоря... Хоча й це не точно* [7, с. 138].

Фрагменти з номінативними реченнями можуть також передавати послідовний розвиток події або дії, а у сфері рематичних дій найчастіше знаходиться експресивна динаміка, що передається номінативними реченнями з рематично виділеними акціональними дієсловами та їх девербативами, прийменниково-іменниковими формами зі значенням напряму, прислівниками зі значенням характеру дії: англ. *One day you discover you are alive. Explosion! Concussion! Illumination! Delight!* [17, p. 189]; франц. *Et un silence total s'étala sur la route, tout à coup. Un silence de théâtre* [21, p. 23]; укр. *Снує і снує люд заводський свої одвічні дороги – зі змін і на зміни, в денні і нічні… Завод, домівка, знову завод* [9, с. 269].

В окремих випадках номінативне речення у позиції реми характеризує предмет, особу чи явище, названі у контексті, що передує номінативному реченню, і виражає відтінок припущення, переданий питальною формою номінативного речення: англ. *Ha, that's Leo Auffmann's all right! Great Expectations?* [17, p. 58]; франц. *Marie avait franchi son seuil hier soir? Une revanche contre la famille?* [20, p. 71]; укр. *Катерина, не довіряючи дійсності, бере з купки акцій один папірець і розглядає його з усіх боків, як банкнот, на який є підозріння, що він фальшивий. Чи не бутафорне часом її щастя?* [3, с. 116]. Питальні номінативні речення у наведених вище фрагментах виражають припущення або сумнів, пов'язані зі змістом висловлення у передуючому контексті.

Зв'язок номінативних речень предметної, якісної або динамічної характеризації з контекстом не орієнтований безпосередньо на ситуацію мовлення. Кінцева позиція номінативного речення у мовленнєвому відрізку визначає його предикативну функцію, а двочленність думки зберігається лише завдяки використанню при ньому контексту, який характеризує конкретну мовленнєву ситуацію у формі безпосереднього враження мовця чи спостерігача.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, номінативні речення відображають два основних типи ситуацій: ситуацію буття предмета та екстралінгвістичну ситуацію. У контексті номінативні речення у різноструктурних мовах можуть займати як позицію теми, так і

позицію реми. В одних випадках тема є відомою з контексту, що передує номінативному реченню, а номінативне речення займає позицію реми, в інших – номінативне речення займає позицію теми, а контекст, що йде за ним, є ремою.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виявленні особливостей функціонування номінативних речень різноструктурних мов в іншому контекстуальному оточенні та поза межами контексту.

Список літератури:

1. Бабайцева В. В. Актуальное членение односоставных предложений / В. В. Бабайцева // Проблемы изучения односоставных предложений. Коллективная монография. – М. : «Прометей» МПГУ, 2005. – С. 18–37.
2. Вільде І. Сестри Річинські. Книга друга / І. Вільде. – К. : Дніпро, 1977. – 690 с.
3. Вільде І. Твори в 5-ти томах / І. Вільде. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1 : Сестри Річинські. Книга перша. – 640 с.
4. Гак В. Г. Высказывание и ситуация / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1973. – С. 349–372.
5. Гак В. Г. Русский язык в сопоставлении с французским: [учеб. пособие] / Владимир Григорьевич Гак. – [Изд. 4-е, стер.]. – М. : URSS : КомКнига, 2006. – 461 с.
6. Гончар О. Т. Твори: В 7-и томах / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1987. – Т. 4 : Людина і зброя, Циклон. – 589 с.
7. Гончар О. Т. Твори: В 7-и томах / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 5 : Тронка, Бригантина. – 487 с.
8. Гончар О. Т. Твори: В 7-и томах / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 6 : Берег любові, Оповідання, Статті. – 703 с.
9. Гончар О. Т. Твори: В 7-и томах / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 7 : Собор, Твоя зоря. – 656 с.
10. Копров В. Ю. Семантико-функциональный синтаксис русского языка в сопоставлении с английским и венгерским / Виктор Юрьевич Копров. – Воронеж: Издатель О. Ю. Алейников, 2010. – 328 с.
11. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок : Сборник статей. – М. : Прогресс, 1967. – С. 239–245.
12. Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста / Елизавета Артуровна Реферовская. – Л. : Наука, 1983. – 215 с.
13. Серебренников Б. А. К проблеме сущности языка / Б. А. Серебренников // Общее языкознание : Формы существования, функции, история языка. – М. : Наука, 1970. – 605 с.
14. Bazin H. La mort de petit cheval / Hervé Bazin. – Paris : Bernard Grasset, 1950. – 247 p.
15. Bazin H. Cri de la chouette / Hervé Bazin. – M. : Progrès, 1979. – P. 327–480.
16. Bazin H. Vipère au poing / Hervé Bazin. – M. : Progrès, 1979. – P. 15–156.
17. Bradbury R. Dandelion wine / Ray Bradbury. – New York : Bantam Books, 1976. – 256 p.
18. Fitzgerald F. S. The Great Gatsby / Francis Scott Fitzgerald. – New York : Simon & Schuster, 1995. – 244 p.
19. Joyce J. Ulysses / James Joyce. – New York : Vintage Books : A Division of Random House, 1961. – 806 p.
20. Mauriac F. La fin de la nuit / Fransois Mauriac. – Paris : Bernard Grasset, 1976. – 253 p.
21. Sagan F. Les faux fuyants / Fransoise Sagan. – Paris : Julliard, 1991. – 256 p.
22. Triolet E. Roses à crédit / Elsa Triolet. – Kiev : Dnipro, 1981. – 255 p.

Швец А.В.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ТЕМА-РЕМАТИЧЕСКОЕ ЧЛЕНЕНИЕ НОМИНАТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Аннотация
Статья посвящена исследованию коммуникативно-прагматического аспекта функционирования номинативных предложений в разноструктурных языках тесно связанного с их тема-рематическим членением. Установлена способность номинативных предложений отображать некоторую коммуникативную или экстралингвистическую ситуацию, пребывающую в фокусе говорящего. Выявлено, что целостность отображаемой ситуации становится возможной благодаря наличию фоновых знаний участников коммуникации. Определено, что смысл контекста, включающего номинативное предложение, способствует выявлению причин имплицитного выражения темы этого типа предложений. Доказана способность функционирования номинативных предложений в позиции темы или ремы в зависимости от окружающего контекста.
Ключевые слова: номинативное предложение, тема-рематическое членение, контекст, ситуация бытия, экстралингвистическая ситуация.

Shvets O. V.
National Pedagogical Dragomanov University

THEME-RHEME ARTICULATION OF THE NOMINATIVE SENTENCES IN THE LANGUAGES WITH DIFFERENT STRUCTURE

Summary
The article is devoted to the research of communicative and pragmatic aspects of the functioning of nominative sentences in the languages with different structure, which is connected to their theme-rheme articulation. The capacity of the nominative sentences to reflect a communicative or extralinguistic

situation, which is in the focus of the speaker, was established. It was found out that the integrity of reflection of the situation is provided by the background knowledge of participants of communication. It was determined that the meaning of context, which includes nominative sentence, helps to identify the causes of implicit expression of theme of such types of sentences. The author proved that nominative sentences can function as theme or rheme depending on the surrounding context.
Key words: nominative sentence, theme-rheme articulation, context, the situation of existence, extralinguistic situation.

УДК 821.161.2 (092)

МІСЦЕ ДРАМАТУРГІЇ Й ТЕАТРУ В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ М. ВОРОНОГО

Шевель Т.О.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У публікації здійснено пошук місця драматургії й театру в житті та творчості М. Вороного. Розглянуто інтерес М. Вороного до драми як наслідок вивчення ним специфіки засвоєння європейського модернізму українською літературою, прослідковано вплив власного акторського та режисерського досвіду. Логіку драматичного розвитку ліричних циклів М. Вороного та збагачення образно-символічної системи поезії усталеними театральними образами у дослідженні обґрунтовано застосовуванням драматургічного мислення до поезії, баченням поезії як театру поета. Проаналізовано діалогічність поетичного доробку М. Вороного як вияв драматичної структури в поезії. Відзначено новаторство театральної критики М. Вороного.
Ключові слова: драматургія, театр, драма, гра, діалог, драматизація лірики, театральна критика.

Постановка проблеми. На багатогранності культової для українського модернізму постаті М. Вороного наголошували майже всі дослідники творчості митця, побіжно зауважуючи і його зацікавленість театром, зокрема йшлося про його театральну критику. Натомість вважаємо за доцільне окремо проаналізувати химерні хитросплетіння життя та творчості М. Вороного з драматургією та театром.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про театральну, акторську діяльність М. Вороного та театральну критику митця згадувала більшість дослідників його творчості, зокрема Г. Вервес у передмові до видань його творів, В. Лесик [11], О. Бабишкін у передмові до сучасного видання статей «Театр і драма». Риси драматургії у його поезії відзначала В. Колкутіна [8], новаторські моменти у театральній критиці зауважує Н. Малютіна [13]. Важливими є також спроби цілісного аналізу театральної критики М. Вороного у публікації О. Ткаченка [14].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Такі розрізнені зауваги спонукають до цілісного погляду на драматургією та театр у літературному доробку та біографії М. Вороного, на витоки його уваги до драми, театру, акторської діяльності. Цікавим є також питання театрального семантичного наповнення його поетичної символіки та способів вираження драматичного в поезії.

Мета статті. У пропонованій публікації маємо за мету визначити місце драматургії й театру в житті та творчості чільного поета-модерніста М. Вороного, виділити та проаналізувати вияви впливу драматургії й театру на образно-символічний світ поезії митця, виділити новаторські аспекти його театральної критики.

Виклад основного матеріалу. Постать Миколи Вороного в українській культурі є неординарною і багатогранною, включаючи зацікавлення драматургією та театральним життям, створення ґрунтовних критичних розвідок про національний театр та світову й українську драматургію. Цікавість до драми насамперед є наслідком уваги М. Вороного до рецепції європейського модернізму в українській літературі та до процесів її збагачення світовими художніми надбаннями. Митець, цікавлячись теорією символізму, акцентує увагу на його характерній рисі – синтезі трагічного світовідчуття та інтуїтивного пізнання: «Символічна драма... хоче виявити те трагічне, що існує в щоденнім житті, що можна відчути, але не легко показати, тому що основа трагізму тут не матеріальна; вона стає на шлях філософічного і релігійного пізнання, намагається відгадати містичні таємниці потойбічного існування, недосяжного позитивному знанню» [5, с. 334].

М. Вороний орієнтується на песимістичну філософію А. Шопенгауера, який вважає, що метою драми є показ на окремому прикладі, що таке буття і сутність людини. Однак, будучи переконаним, що для розвитку справжньої драми як найбільш досконалого, проте найскладнішого роду літератури, необхідні особливо сприятливі умови, зокрема висока культура, міцне політичне становище, національна освіта та можливість збагачення матеріалом із власної культурної скарбниці, критик М. Вороний констатує відсутність цих умов для української драматургії а отже цілком реальну небезпеку «скотитися» до обмеженого етнографізму і побутописання замість розбуджувати «розум і глибші почуття, які драма повинна високо підности, проясняти і зогрівати до творчої самодіяльності» [5, с. 335].

© Шевель Т.О., 2016

У поетичному світі самого митця естетика страждання «по-шопенгауерівському» виявляється в ілюзії щастя, у потязі до зневіреної надії:

І, зраджена життям, ти схилися у горі,
Що марно вік минув на бенкеті гучнім
І ти на заході життя…
Memento mori! [4, с. 45]

У підциклі «Осокорі» зелені дерева у майбутньому бачаться пожовклими і нещасними, гідними жалю. Реалізацію авторської естетики, зумовленої впливом А. Шопенгауера, спостерігаємо в поезії «Хмари». Вловлюється тут і вплив П. Верлена, особливо в моментах розпачу, самотності, бо темні, брудні хмари-фурії знищують «*цвіт молодий навесні*», а сонце і тепло зазнають поразки від хмар, що снуються, «*мов привіддя страшні*» [4, с. 39].

Зацікавленню та блискучому знанню української драматургії межі століть, розумінню українського театрального життя сприяв багатий власний досвід критика як актора та режисера. Романтичну професію актора обрав Микола Кіндратович у 1897 р. на противагу важкій журналістській діяльності, бо у студентські роки, навчаючись в університеті, зазнайомився з І. Франком та редагував журнал «Зоря», газету «Громадський голос». Чотири роки (1897–1901) займався акторською діяльністю у трупі М. Кропивницького, П. Саксаганського, О.В асільєва та ін., згодом змінивши акторський хліб на роботу службовця. Вступ до театру М. Кропивницького відбувся після повернення на Наддніпрянщину за особистим запрошенням драматурга. Як актор та режисер мандрівних театральних труп часто мандрував, вів кочовий спосіб життя: «*Як Марко той проклятий, / Я мушу все блукати і блукати*» («Мандрівні елегії»). Із різними театральними колективами М. Вороний-актор побував у багатьох українських, молдавських та російських містах [11, с. 6].

Був актором і режисером Львівського театру товариства «Руська бесіда», засновником Комітету українського національного театру (1917), режисером Державного театру в Києві (з 1919 року), директором драматургічної школи при українській консерваторії у Львові (з 1923 року). Після повернення 1926 року до УСРР був викладачем кафедри художнього читання Харківського музично-драматичного інституту. Оселившись із 1928 року в Києві, був співробітником Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ) та «Укртеатркіновидаву». І навіть повернувшись 1937 року після заслання на Кіровоградщину, окрім коректорської роботи в районній газеті, займається перекладом оперних лібрето та створенням кіносценаріїв.

М. Вороному належать такі театрознавчі розвідки: «Театральне мистецтво й український театр» (1912), «Театр і драма» (1913), у якій автор демонструє свою прихильність до системи Станіславського; «Михайло Щепкін» (1913), «Український театр у Києві» (1914), «Режисер» (1925), «Драматична примадонна» (1924) про сценічну творчість відомої актриси Л. Ліницької. Створив низку літературознавчих статей та театральних рецензій. Загалом театру митець присвятив третину свого життя.

Серед багатьох псевдонімів та криптонімів М. Вороного (Віщий Олег, Homo, Sirius, Кіндратович, Микольчик та ін.) є й пов'язаний із драматургією та театром псевдонім Арлекін, що, очевидно, пояснюється близькістю цього образу поетові. Це ім'я відомого традиційного персонажа італійської комедії масок «дель арте», простакуватого та незграбного, а згодом – спритного та винахідливого слуги, у Франції XVIII ст. це герой пантоміми (арлекінади) та лялькового театру. Трагічний герой арлекінад у картатому одязі та чорній масці викликав сміх публіки недоладними вчинками. Образ Арлекіна часто зустрічається у текстах декадентів.

Театральна концептуалізація дійсності стала однією із визначальних рис культури межі століть. Театр бачився осередком формування життєвої стратегії, театралізації життя як його перетворення на ґрунті краси, смислу та гармонії. Філософський та художній пошук обертався навколо театру. Гра як «артистичне життєтворення» складала основу «стильового руху культури початку XX століття від реалізму до модернізму і далі до постмодернізму» [3, с. 23]. Російський культуролог М. В. Давидов невід'ємною рисою символізму вважав «афектовану театральність манер, образ маски-двійника, своєрідне лицедійство, гру, в яку вірили» [7, с. 26].

Театральність відповідала духу доби, захоплюючи у свій полон не лише акторів та режисерів, а й поетів та художників. Вона виявлялася у самому способі життя, манері поведінки і навіть у зовнішньому вигляді людей. Як відомо, М. Вороний теж мав екстраординарну манеру одягатися. Г. Костюк так згадує першу зустріч із уже немолодим поетом на 35-річчі його літературної діяльності: «Ще було і «зневажливе пенсне», і грайливий, квіткою чорний розлогий бант замість краватки на білому фоні сорочки, і рештки граційної ходи леопарда і колись буйного, а тепер поріділого і посивілого волосся» [9, с. 52]. Оскільки театральність доби викликала до життя усталені театральні образи новоєвропейської культури – комедіанта, актора, то зрозумілим є вибір М. Вороним псевдо Арлекін.

Театр на межі століть бачився вищим виявом творчості, активно формувалися та обґрунтовувалися нові напрями драматургії. Особливо відзначався новаторською режисурою та акторською грою символічний театр. Італійська комедія масок стала особливо популярною у мистецтві кін. XIX – поч. XX ст., проте актуалізувався символічний та філософський сенс театрального дійства: умовність сцени та буття, співвідношення людини та маски, ролі, трагічна самотність героя. Міфологема символізму, трикутник «П'єро – Арлекін – Коломбіна» завдячує своєю популярністю драматургічній інтерпретації у пантомімі «Підвінечна фата П'єретти» (1901) віденського письменника А. Шніцлера та широко висвітлювані у пресі її сценічні інтерпретації.

У циклі М. Вороного «Гуморески» подибуємо стилізацію під назвою «Спів Арлекіна», датовану 1910 роком, де від першої особи Арлекіна, ототожнюваного із самим автором, проголошується естетичний ідеал нового поета – «сина юрби», надзвичайно дотепного та гострого на слово. Символічне наповнення образу Арлекіна тут надзвичайно містке: це і тема служіння народу, ще близька М. Вороному («*артист народний*»),

і свободи митця («*ллється з серця спів свобо-дний*»), і проблема митця та юрби, і сміху та мистецтва. Грайливо химерною є мова вірша, яка поєднує латинські, італійські та польські слова і фразеологізми, використання зменшувально-пестливих суфіксів (*гадючки, штучки*).

Хоч автор акцентує на важливості сміху («*Чого життя без сміху варте?*»), проте, як відзначає Л. Голомб, «в його індивідуальному світовідчуванні сміх часто набуває тонів трагізму, поєднується з тамованим риданням» [6, с. 187]. Дослідниця говорить про поезію «Чорне доміно» з циклу «За брамою раю», де поруч із національною трансформацією мотиву середньовічного сміху є й особистісне оксюморонне: «*плаче сміх*», «*плач сміється*». Ця поезія прикметна також символізмом карнавалу і маски, контрастом між святковим дійством середньовічної Європи, перенесеним в українські реалії, та сумом ліричного героя за втраченою коханою.

М. Бахтін відзначав, що у карнавалі гра стає самим життям, руйнуючи бар'єри умовностей на шляху до спілкування між людьми. Проте коли ліричний герой поезії «Чорне доміно» робить спробу перенести діалог у позакарнавальну ситуацію, маска зникає. Тема маски не випадкова у М. Вороного, а в карнавальній юрбі, серед інших персонажів, виринає і маска Арлекіна: «*Арлекін, королева, циганка і паж, / Капуцин і метелик моторний…*» [4, с. 126]. Філософи та митці початку XX ст. намагалися осмислити образ маски, розглядаючи її як основний елемент театру, що поєднує дійсність і фантазію, занурює у вигаданий світ (режисер В. Мейєрхольд); пов'язуючи її появу в реальному та художньому світі з межовими історичними моментами (О. Бєлий), коли людина прагне «дослухатися до струн душі», аби осягнути «дивні лабіринти переживань, що приховують невідоме» [1, с. 176] (маска як межа хаосу, світова маска, як вияв демонізму, як спосіб приховати справжню сутність).

Художня література помежів'я XIX–XX ст. характеризується процесом родо-жанрової динаміки, яка виявляється у міжродових впливах епосу, лірики та драми. «В останніх десятиліттях XIX ст. помітний вплив драматургізації візії не лише на художні твори різної родо-жанрової природи, але і на літературознавче бачення, критичний і, навіть, методологічний дискурси» [13, с. 19]. Н. Малютіна у дослідженні «Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття: аспекти родо-жанрової динаміки» вивчає точку зору дослідників, які ведуть мову про ліризацію драми та драматизацію лірики як процеси, обумовлені суб'єктивізмом розвитку літератури перехідної епохи. Вони вважають, що в результаті драматизації лірики переживання набуває форми дії, та відзначають визрівання діалогічного дискурсу в поетичному творі, драматургізацію ліричного висловлювання [13 с. 263–264]. Дослідниця наводить ряд умов насичення ліричної конструкції драматизмом, за Ч. Згожельські: виявлення динаміки напруги у відношеннях між суб'єктом і об'єктом ліричного висловлювання, суб'єктом і адресатом, суб'єктом і світом; подвоєння свідомості суб'єкта мовлення і розшарування голосів його індивідуальності, діалогічність ліричного висловлювання [13, с. 264]. Вона відзначає наявність драматичного начала у багатьох поетів, зокрема Лесі Українки, Олександра Олеся, Юрія Липи.

Питомою для драматургічного мислення є поезія і для М. Вороного, сприймаючись як театр поета. Логікою драматичного розвитку позначені текстуально цілісні ліричні цикли митця. В. Колкутіна відзначає, що цикли М. Вороного «є таким поетичним цілим, яке і чітко виражає авторську точку зору, і сповнене, разом з тим, особливою художньою концептуальністю. Ця концептуальність визначається як побудовою циклу в цілому, так і компонуванням окремих поезій у певному порядку. Зміни у структурній наповненості циклу змінюють і художнє враження від нього» [8, с. 12]. Дослідниця вважає, що у деяких поетичних циклах митця за допомогою композиції, заснованої на часопросторовій орієнтації, що впливає на духовний розвиток особистості ліричного героя, створюється ілюзія об'єктивного розвитку дії.

Знаходимо у поезії М. Вороного також уявний діалог як зародження драматичної структури в поетичному тексті. До прикладу, поезія «Намисто» з циклу «Співи старого міста» побудована на діалозі ліричного героя з «коханим-проклятим містом», що вибудовує динаміку почуттів від любові до ненависті. Драматичним монологом – апеляцією до олюднених образів дерев є цикл «Осокорі»: «*Мені вас жаль, осокорі, / Ставні, широкополі*» [4, с. 37]. Поезія «Хмари» з «Весняних елегій» повністю скомпонована на дії: це персоніфікований образ-символ хмар. Окрім цього, дієслівність підкреслює навколишню динаміку, нагнітаючи тривожний настрій: «*Тужить зелена діброва, / Плаче травиця шовкова, / Хилиться квітка чудова, / Квітка мала*» [4, с. 39]. Прикінцевим є драматичний монолог-звернення ліричного героя, ототожнюваного з автором, до хмар-мрій: «Чи вже вам більш не рясніти?». Загалом діалогічність є прикметною рисою поезії М. Вороного. Автор вибудовує поезію то як звернення до соловейка («Соловейко»), до дівчини («Memento mori»), до снів («Мрії-сни»), до серця («Серце дівоче») [4, с. 118], до очей («Очам») [4, с. 173], то як благання квітів до сонця («Сонце заходить»). Сюжетним та діалогічним є цикл М. Вороного «Балади й легенди»: «Балада моря», присвячена світлій пам'яті Лесі Українки, «Хам і кат», «Найдорожчий скарб» та ін. Діалогічність творів, наявність двох персонажів задекларована вже номінуванням поезій: «Паж і королівна», «Ельф і фея», «Астролог і Альциона», «Пастух і пастушка». Цікавим варіантом діалогу є форма поетичного листування: «Лист» панни» та «Відповідь» [4, с. 97], а також «Подвійний сонет», що має підзаголовок «Лист до Наталі Л-кої». Особливо позначена впливом драматургії поема «Євшан-зілля».

Апеляцією до відомих чи авторитетних для митця людей, які відійшли у вічність, є більшість поезій циклу «De mortuis»: «Памяті Г. Ч.», «На батьковій могилі», а поезія пам'яті М. Лисенка «Requiem» побудована як молитовне звернення до Бога. Поема у формі сну «Привид» є діалогом чи то з портретом Тараса Шевченка, чи то з самим Поетом. Були у М. Вороного також власні спроби написання драматичних творів. Маємо

на увазі незакінчений драматичний етюд «Чорний сон», що має таке авторське жанрове визначення. Основою драматичного етюду є «життєвий епізод, характери дійових осіб лише окреслені, події зображені статично» [12, с. 303]. Чіткі художні межі цього жанру досі не визначено, він дуже близький до драматичної поеми та діалогу. Серед основних формальних ознак жанру виділяють концентрований сюжет, незначний обсяг, невелику кількість персонажів, а серед змістових – наявність однієї проблеми в основі, вираження гострого конфлікту на рівні внутрішнього світу героя з особливими, часто суперечливими рисами характеру, яскрава афористичність у думках персонажів [10, с. 86].

М. Вороний дуже багато зробив для вивчення драматургії та театрального життя помежів'я століть. Науковець є автором близько 20 рецензій, біографічних розвідок про українське театральне життя. Це рецензії вистав або драматичних творів, біографічні нариси та етюди, безпосередньо критичні статті, у яких М. Вороний аналізує сучасний йому театр та його роль. Науковець у статтях «Драма живих символів» та «Театральне мистецтво і український театр» практично вперше в українській драматургії кінця XIX – початку XX століття осмислив онтологію форм художнього узагальнення. «Простежуючи шляхи реалістичної драми до натуралізації, «...з провідною – моральною чи громадською – ідеєю (підчас грубою тенденцією), критик-театрознавець і поет водночас спостерігає розвиток психологізму «драми переживання», що застосовує необмежені можливості «живого символу». Власне, не усвідомлюючи цього, М. Вороний накреслив шляхи актуалізації форм художнього узагальнення, які пізніше визначили алегоричний та символічний типи художнього мислення» [13, с. 227]. М. Вороний утверджує ідею психологічної драми з надувагою до характеру та внутрішнього світу персонажа.

Мистецькі погляди М. Вороного на театр і драму, становище українського драматичного мистецтва, традиції і перспективи його розвитку знаходимо у статті «Театральне мистецтво і український театр (Думки та уваги)». Тут є навіть практичні поради щодо підбору акторів, акторської майстерності, режисерської роботи [5]. Дві праці 1914 року – нарис «Український театр у Києві (Враження та уваги)» а також рецензія на п'єсу С. Черкасенка «Казка старого млина» – це оцінка «неошукань» української драматургії поч. XX ст., зокрема двох новітніх напрямків: неореалістичного та неоромантичного [2].

Висновки і пропозиції. Переймаючись проблемою засвоєння українською літературою європейського модернізму, М. Вороний цікавився драмою, акцентував на трагічному світовідчутті, домінантному в теорії символізму. Естетика страждання вплинула на формування поетичного світу митця. Багатий власний акторський та режисерський досвід М. Вороного провокував зацікавлення та вивчення української драматургії межі століть. У образно-символічній системі поета наявні усталені театральні образи комедіанта, актора, а сам автор серед інших має також псевдонім Арлекін. М. Вороний застосовував драматургічне мислення до поезії, сприймаючи її як театр поета: його ліричні цикли позначені логікою драматичного розвитку; діалогічність є виявом драматичної структури в поезії; у його доробку серед незавершених творів знаходимо також драматичний етюд. Важко переоцінити значення новаторської театральної критики М. Вороного. Тож активність митця у сфері драматургії та театру як одна з яскравих граней його творчої особистості є перспективною для поглибленого наукового вивчення.

Список літератури:

1. Белый А. Символизм как миропонимание / А. Белый. – М.: Республика, 1994. – 538 с.
2. Бурбан І. М. Микола Вороний про «неошукання» української драматургії початку XX ст. // Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 18–19 квітня 2014 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – 120 с.
3. Вислова А. В. «Серебряный век» как театр: Феномен театральности в культуре рубежа XIX – XX вв. / А. В. Вислова. – М.: Рос. ин-т культурологии, 2000. – 212 с.
4. Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. – К., 1996. – С. 270–356.
5. Вороний М. Театральне мистецтво і український театр (Думки та уваги) // Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. – К., 1996. – С. 270–356.
6. Голомб Л. Інтертекстуальність лірики М. Вороного / Лідія Голомб // Studia metodologica: Альманах. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. Вип. 19: Теорія літератури. Компаративістика. Україністика. Зб. наук. праць. – С. 178–189.
7. Давыдов М. В. Художник в театре начала XX века / М. В. Давыдов. – М.: Наука, 1999. – 150 с.
8. Колкутіна В. В. Архітектоніка поетичних циклів Миколи Вороного / Вікторія Вікторівна Колкутіна – Одеса: Астропринт, 1998. – 100 с.
9. Костюк Г. Микола Вороний / Г. Костюк // Урок української. – 2003. – № 10. – С. 51–53.
10. Левчук Ю. О. Драматичний етюд: До проблеми жанру // Філологічні науки. – 2012. – № 13. – С. 81–86.
11. Лесик В. Поетична спадщина Миколи Вороного // Дивослово. – 1994. – №12. – С. 5–8.
12. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
13. Малютіна Н. Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття: аспекти родо-жанрової динаміки. – Одеса: Астропринт, 2006. – 352 с.
14. Ткаченко О. Актуальні аспекти театральної критики Миколи Вороного в руслі світового літературного процесу кінця XIX – початку XX ст. // Література. Театр. Суспільство: Збірник наукових праць. – Херсон: Айпалет, 2005. – С. 120–123.

Шевель Т.А.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

МЕСТО ДРАМАТУРГИИ И ТЕАТРА В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ Н. ВОРОНОГО

Аннотация
В публикации осуществлен поиск места драматургии и театра в жизни и творчестве Н. Вороного. Рассмотрен интерес Н. Вороного к драме как следствие изучения им специфики усвоения европейского модернизма украинской литературой, прослежено влияние собственного актерского и режиссерского опыта. Логика драматического развития лирических циклов Н. Вороного и обогащение образно-символической системы поэзии устоявшимися театральными образами в исследовании обоснована применением драматургического мышления в поэзии, видением поэзии как театра поэта. Проанализирована диалогичность поэтического наследия Н. Вороного как проявление драматической структуры в поэзии. Отмечено новаторство театральной критики Н. Вороного.
Ключевые слова: драматургия, театр, драма, игра, диалог, драматизация лирики, театральная критика.

Shevel T.O.
National O.O. Bogomolets Medical University

THE PLASE OF DRAMATIC ART AND THEATRE IN THE M. VORONYI'S LIFE AND WORK

Summary
The publication carried out a search for the place of drama and theatre in the M. Voronyi's life and work. Considered the interest of M. Voronyi to the drama as a result of the examination of the specifics of the assimilation of European modernism in Ukrainian literature, traces the impact of its own acting and directing experience. The logic of the dramatic development of the lyrical cycles M. Voronyi and enriching the figurative and symbolic system of poetry established theatrical images of the work justifies the use of dramaturgical thinking in poetry, a vision of poetry as a theatre poet. Analyzes the dialogism of the poetic heritage of M. Voronyi as a manifestation of dramatic structure in poetry. Noted innovation theatre critics M. Voronyi.
Keywords: dramatic art, theatre, drama, acting, dialogue, dramatization of lyrics, the theatrical criticism.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.922.736.4

АСПЕКТ ЛИХОСЛІВ'Я В КОМУНІКАТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАЦТВА

Бончук Н.В.
Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва

У статті розглядається проблема поширення лихослів'я серед школярів та учнівської молоді. Представлено результати емпіричного дослідження щодо масштабів цього явищ серед підлітків та юнацтва. Розглянуто основні психолого-педагогічні причини та особливості проявів вживання інвективної лексики учасниками навчально-виховного процесу (учні, батьки, вчителі). Висвітлено питання соціально-психологічних чинників нетривкого ефекту психологічних програм з профілактики лихослів'я серед учнів, які проводяться в освітніх установах.
Ключові слова: лихослів'я, інвектива, ненормативна лексика, вербальна агресія, комунікативна поведінка.

Постановка проблеми. Підліткове і юнацьке лихослів'я – явище, яке сьогодні стало настільки звичним, що із рангу психолого-педагогічної проблеми воно змістилось в розряд ознак невихованості й недоліків культури мови, негласно вважаючись буденним, хоч і неприємним, елементом молодіжної контркультури. Феномен підліткового лихослів'я має безліч причин, і є проблемою в достатній мірі недооціненою, адже у соціумі наразі спостерігається доволі спокійне, а місцями й толерантне ставлення до вживання інвективної лексики. Розповсюдження лайки та зниження рівня соціальної критики щодо її поширення сприяє її засвоєнню дітьми. Терпиме ставлення суспільства до подібних явищ сигналізує про зміни в масовій свідомості людей, появі нових типів міжособистісних відносин і стереотипів комунікативної поведінки.

Якщо ще кілька десятиліть тому вживання нецензурних слів було безпомилковим маркером соціального неблагополуччя комунікатора, то сьогодні цей стереотип відійшов у небуття, оскільки лайливі слова міцно увійшли в активний словниковий запас абсолютно всіх суспільних верств.

Присутність кримінального жаргону в мовленні молоді, на думку Г. Нещименко, свідчить про справжнє «соціальне нездоров'я організму етносу, зокрема про його криміналізацію» [3, с. 107].

Девальвація мовної культури соціуму в цілому містить ряд небезпек для підростаючого покоління, серед яких – витіснення літературної мови з щоденного вжитку, збіднення словникового запасу, дефіцит адекватних зразків буденного міжособистісного спілкування, збільшення рівня конфліктності й агресивності у молодіжному середовищі. З-за допомогою мови – знакового коду, дитина пізнає світ навколо, засвоюючи культуру через буття в соціумі. Ненормативна лексика засмічує мову, і найгіршим чином спотворює дитячу свідомість, знецінюючи світ людських відносин через деформацію культурного простору, який сприймає дитина. Лихослів'я негативно впливає на формування структури мислення дітей, підлітків та юнацтва, зумовлює хибну побудову системи цінностей, витіснення позитивних емоцій з процесу спілкування, критичний перегляд молоддю усталених морально-етичних норм. Несформована культурна мовна поведінка порушує процес соціалізації підлітка, що позбавляє його багатьох можливостей для самореалізації у майбутньому.

Слід визнати, що сьогодні спроби освітніх установ з-за допомогою важелів виховного процесу протистояти поширенню явища підліткового і молодіжного лихослів'я зіштовхуються з неабиякими труднощами, оскільки діти засвоюють нецензурну лексику насамперед під впливом найближчого соціального оточення, а також середовища інформаційного (телевізор та Інтернет). Світосприйняття дитини, яка росте в оточенні, що втратило уявлення про мовно-моральну норму і відмовилось від табуювання відповідного шару лексики у щоденній побутовій комунікації, вже включає модель спілкування із використанням в мовленні інвектив як цілком природну і звичну. Тому тепер нецензурну лексику можна почути навіть у дитячому садочку від малюків, не говорячи вже про підлітків і школу. Рік за роком проблема поширення дитячого, підліткового і молодіжного лихослів'я набирає все загрозливіших форм і потребує уважного й комплексного її дослідження з метою пошуків шляхів ефективної протидії поширенню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема лихослів'я відома своєю багатоплановістю як явище, що має диференційовані виміри для досліджень. Зокрема, вона цікавить вчених, серед яких психологи, соціологи, лінгвісти, біологи. Між тим, ґрунтовних досліджень не лише у галузі психології, а будь-якого характеру, присвячених інвективам як явищу, у вітчизняному науковому просторі поки що небагато.

До цього часу феномен лихослів'я вже вивчався в мовознавчому аспекті – як специфічна, табуйована в суспільстві лексика (І. Білодід, В. Виноградов, С. Ожегов, В. Мокренко, В. Мокієнко, І. Стернін, Т. Ахметова, Б. Успенський тощо). Дослідженням проблеми мовної і мовленнєвої деградації в даний час займається

© Бончук Н.В., 2016

нова наука – лінгвістична екологія. З позицій еколінгвістики, лихослів'я представлено різними формами комунікативної поведінки, що негативно впливають на процес спілкування.

Як соціокультурне явище, феномен лихослів'я досліджували такі вчені, як О. Галяшина, М. Горбаневський, В. Жельвіс, Д. Ліхачов, І. Кон. В їх дослідженнях інвектива та інвектизація мови інтерпретується в першу чергу як соціальна проблема.

В психології лихослів'я розглядається насамперед у теорії агресії – як різновид вербальної агресії (А. Басс, Р. Берон, Е. Дарки, К. Лоренц, Ю. Можгинський, Л. Почебут, Д. Річардсон, Л. Китайов-Смик, З. Фрейд, Е. Фромм та інші). З лінгвопсихологічних позицій мовну агресію розглядає К. Сєдов, визначаючи її як «цілеспрямовану комунікативну дію, орієнтовану на те, щоб викликати негативний емоційно-психологічний стан об'єкта мовленнєвого впливу [6].

Більшість дослідників сходяться на думці, що основною одиницею вербальної агресії, при деструктивній взаємодії комунікантів у різних сферах їх життєдіяльності виступає мовленнєва інвектива.

Психологічні ознаки лихослів'я перебувають в фокусі уваги таких сучасних дослідників, як О. Башманова, Е. Носенко, Л. Ставицька, В. Татенко, Ю. Щербініна та інші.

Серед досліджень, присвячених поширенню лихослів'я в стінах школи, здійснених за останні роки, слід виділити наукову працю Л. Широкорадюк [7], яка здійснила ґрунтовний науково-психологічний аналіз проблеми, окреслила її основні причини, а також окреслила особливості прояву вербальної агресії у комунікації дорослих (вчителів, батьків).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інтерес дослідників до проблеми лихослів'я в освітньому середовищі, сьогодні накопичено ще недостатньо даних стосовно масштабів і соціально-психологічних причин його поширення серед учасників навчально-виховного процесу. Хоча інвективна лексика міцно увійшла в щоденну комунікацію дітей та підлітків, слід мати на увазі, що в опитуваннях (зокрема, при анкетуванні), частина досліджуваних школярів надає соціально бажані відповіді, тому масштаб проблеми окреслити важко. Причина також в тому, що прояви лихослів'я серед батьків та педагогів емпірично вивчити зовсім нелегко (окрім спостереження, яке не завжди вдається реалізувати). Представники цих груп, що входять до найближчого соціального оточення школярів, досить неохоче визнають факти використання інвективної лексики на адресу дітей і часто уникають участі в дослідженнях на цю тему.

Бракує також досліджень про причини нестійкої ефективності корекційних програм з профілактики дитячого і підліткового лихослів'я в школі, де боротьба із цим явищем є постійним і звичним напрямком роботи педагогів та психологів впродовж багатьох років. Очевидно, що сьогодні корекційних програм для профілактики поширення лихослів'я серед учасників навчально-виховного процесу вже недостатньо.

Мета статті. Розглянути психолого-педагогічні причини явища лихослів'я, особливості прояв вживання інвективної лексики учасниками навчально-виховного процесу в школі й ПТНЗ (учні, вчителі, батьки). Визначити масштаби учнівського лихослів'я на ширшій вибірці, ніж у дослідженнях, що проводились раніше. Висвітлити питання щодо соціально-психологічних чинників нестійкого ефекту корекційних програм з протидії проявам вербальної агресії в дитячому та підлітковому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній та зарубіжній психології нагромаджено великий матеріал із психології спілкування. Проте, через певну втрату нашим суспільством гідних зразків поводження ця проблема набуває сьогодні особливого характеру. Хоча вірус підліткового й молодіжного лихослів'я в останні десятиліття широко розповсюдився в суспільстві і набув ознак епідемії, дослідники досі не мають єдиного погляду на те, чи є ця проблема специфічною для пострадянського простору, чи вона лише відображує зміни ціннісно-моральних нормативних мовних парадигм у західному світі, до якого належить і Україна.

В психологічній літературі лихослів'я розглядається як спосіб демонстрації вербальної агресії. З позиції психолінгвістики вербальна агресія є формою мовленнєвої поведінки, яка негативно впливає на комунікативну взаємодію людей, оскільки вона направлена завжди на мінімізацію і навіть деструкцію мовної особистості адресата, на його підпорядкування, маніпулювання ним в інтересах автора висловлювання.

Вербальна агресія займає чільне місце серед інших форм агресивної поведінки підлітків. Це одна з актуальних проблем, з якою часто стикаються педагоги та практичні психологи. Розглядаючи причини вербальної агресії у підлітковому віці, потрібно, насамперед, враховувати особливості психофізіологічного та психосоціального аспектів розвитку підлітка, без яких неможливо повною мірою представити причини й механізми агресивної комунікації, характерних для дитини в межах цього вікового проміжку. В підлітковому віці вона обумовлена таким протиріччям особистісного розвитку, як поєднання високого рівня тривожності з нестійкою самооцінкою і високим рівнем домагань.

Вербальна агресія виявляє деструктивний вплив на емоційно-вольову сферу дитини, на її когнітивні процеси, порушує адаптаційні ресурси, обмежує соціальну взаємодію. Підлітків, схильних до прояву вербальної агресії, відрізняють психічна неврівноваженість, постійні тривожність, сумніви і невпевненість в собі.

Згідно із запропонованою О. М. Леонтьєвим класифікацією, можна припустити, що основними мотивами прояву вербальної агресії в конкретних мовленнєвих ситуаціях є мотиви, пов'язані з такими потребами дітей:

- потреба в самореалізації: можлива експансія в чужий особистісний простір;
- прагнення до досягнення власних цілей через обмеження інтересів іншої людини, завдання шкоди іншим учасникам ситуації спілкування тощо;
- потреба у самоствердженні: протест проти гіперопіки і обмеження волі з боку дорослих;
- потреба в самостійності, незалежності;

- прагнення до досягнення авторитетного положення в дитячому колективі;

- потреба у самозахисті: прагнення захистити себе від вербальної агресії з боку інших учасників мовленнєвої ситуації – висміювання, приниження тощо [1, с. 93].

Одним з універсальних психологічних механізмів формування особистості є наслідування, яке полягає в перейманні й відтворенні індивідом поведінки, способів діяльності людей довкола, особливостей їхнього характеру, звичок тощо. «У дитини виникає потреба ідентифікації з близькими людьми. Це помітно впливає на всю її поведінку і виявляється у її справах, вчинках, спілкуванні, іграх» [4, с. 51].

В. С. Мухіна зазначає: «Підліток легко вловлює неправильні або нестандартні форми та звороти мови у своїх вчителів, батьків, знаходить порушення безсумнівних правил мовлення в книгах, газетах, у виступах дикторів радіо і телебачення. В цьому випадку підліток сприймає це з гумором, що знижує його напругу від постійної уваги до мовних реалій. Ця ж обставина сприяє розумінню того, що мова у повсякденному житті людей часто грішить порушеннями правил» [2, с. 156].

У підлітків, особливо тих, що мають проблеми із поведінкою, існує виражена схильність до наслідування, яка спонукає їх некритично сприймати форми поведінки найбільш педагогічно занедбаних серед них, сприймаючи негативні тенденції за ознаки дорослості й незалежності [5, с. 161]. У таких міжособистісних контактах школярі засвоюють як агресивні, так і неагресивні функції лихослів'я, а ще навчаються використовувати його як спосіб досягнення певної мети (інструментальні прокльони).

Проблема підвищення культури спілкування учасників навчально-виховного процесу – це не лише боротьба із дитячим та підлітковим лихослів'ям. Це питання значно ширше – воно стосується подолання педагогічної некомпетентності та несумлінності з боку батьків та педагогів.

Власне комунікативними причинами закріплення лихослів'я є низький культурний рівень багатьох батьків, їхня неосвіченість, невихованість, які проявляються в убогості пасивного й активного словникового запасу, хибному розумінні виховних батьківських функцій. Часто це призводить до того, що різні думки, позитивні і негативні емоції висловлюються однією й тією ж лайливою мовою. Паузи в мовленні також заповнюються лайкою. Вживання лайки в таких родинах є звичним способом спілкування і відтворення емоційних станів, який неминуче скопіюють і діти.

Вербальна агресія часто зустрічається і проявляється і в мовленні вчителів. Це зневажливе, грубе та образливе ставлення до учнів проявляється в підвищенні тону, різких вигуках, невиправдано частому вживанні наказового способу дієслів, відсутності необхідних формул мовленнєвого етикету, грубих зауваженнях і уїдливому глузуванні: «Стули пельку!»; «Вийди геть з класу!» «Рахую до трьох...» Проте саме вербальна агресія педагога може мати найбільш небезпечні наслідки для дитини. Байдуже ставлення вчителя до ненормативної лексики, і навіть власне вживання лихих слів по відношенню до учнів є виявом професійної деформації. Грубість педагога здійснює негативний вплив на нервову систему учнів, яке тягне за собою ряд ускладнень: у дітей знижується самооцінка, зростає невпевненість у собі, учні відчувають тривожність, страх перед конкретним педагогом, а потім і перед відвідуванням школи в цілому. Такі явища проявляються внаслідок дидактогенії – психічної травми, джерелом якої є педагог (внаслідок неповажного, несправедливого, упередженого ставлення до учня, прилюдного висміювання його відповідей, поведінки, зовнішнього вигляду, здібностей; грубість на його адресу, приниження, осуд).

Оскільки діти ще не володіють адекватною критикою, то вони вважають, що агресія вчителя спрямована не на їх поведінку, а них самих, на їх особистість, тому часто діти стають «заручниками» своїх переживань.

Засвоюючи лайливу лексику безпосередньо з найближчого середовища, дитина сприймає її як вияв норми, і надалі, зустрічаючи однолітків, які не вживають лайливих слів, дитина відзначає їх «інакшість», тлумачачи це як відмінність й неправильність. Таке вивернуте розуміння завдає шкоди дитині, порушуючи не лише міжособистісне спілкування, але й відцентровуючи її від середовища, яке могло б стимулювати її розвиток – і психосоціальний, і когнітивний в тому числі.

Поширенню лихослів'я серед дітей та молоді сприяють засоби масової інформації та Інтернет, де інвективна лексика вживається досить активно, а іноді й без обмежень. Оскільки сучасні діти проводять в Інтернеті достатньо часу, в них з часом формується досить толерантне ставлення до грубої лайки.

Для вивчення особливостей проявів лихослів'я учасниками навчально-виховного процесу (учні, батьки, вчителі), нами було проведено емпіричне дослідження, суть якого полягала в діагностичному зрізі школярів щодо рівня вербальної агресії; масштабів прояву та якісного складу нецензурної лексики, яку вживає учнівська молодь; а також причин її та поширення.

В дослідженні учнівського лихослів'я ми зіштовхнулись з рядом проблем. Частина з них стосується методології вивчення цього явища. Внаслідок дефіциту стандартизованих методів довелось спиратись на власні розробки, комбіну

вати в дослідженні одразу ряд методик. В рамках дослідження було проведено спостереження за комунікацією учнів та вчителів в стінах школи та ПТНЗ (на уроках та перервах); анонімне анкетування учнів, творчо-діагностичне завдання для учнів (написання твору на тему лихослів'я), та бесіди з ними, їх батьками та педагогами. Рівень вербальної агресії учнів вимірювався за допомогою опитувальників Басса-Дарки та Л. Почебут.

Інші проблеми мали суто організаційний характер. Частина директорів шкіл відмовила нам у проведенні дослідження через незручні з певних причин аспекти його предмету. Агресивна лексика, лайка – річ табуйована, особливо якщо йдеться про специфіку освітнього середовища. Для дослідження лихослів'я серед учителів та батьків бракувало охочих приймати в ньому участь. Тому було вирішено зосередити увагу насамперед на комунікативній поведінці учнів. Що стосується вивчення мовленнєвої агре-

сії батьків і вчителів, основні дані ми отримували зі спостереження, бесід, опитування учасників навчально-виховного процесу та даних анонімних анкет.

Об'єктом дослідження були учні 5–11 класів (664 особи) п'яти шкіл міста Києва та 250 учнів ПТНЗ (разом 914 осіб):

УФМЛ – Український фізико-математичний ліцей при КНУ ім. Т. Шевченка;

КСЛІ – Київський спортивний ліцей-інтернат;

СШ 159 – спеціалізована школа № 159 II-III ступенів з поглибленим вивченням англійської мови;

ЗОШ 174 – загальноосвітня середня школа № 174 I-III ступенів;

ЗОШ 256 – загальноосвітня середня школа № 256 I-III ступенів;

ПТНЗ – державний професійно-технічний навчальний заклад «Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва».

В дослідженні ми порівнювали, як саме лаються і скільки п'ятикласники порівняно з шестикласниками, чи зростає і як відсоток тих, хто лихословить в 6-х класах порівняно з 5-тими, в 7-х класах порівняно з 6-тими, і так по 11 клас. Також цікаво було розглянути, як лаються учні ПТНЗ 16 та 17 років порівняно з школярами.

Сьогодні існує стійкий стереотип (не підкріплений достатніми статистичними даними), що серед учнів ПТНЗ традиційно більше осіб, схильних до адиктивної поведінки (маркером якої є лихослів'я), ніж в інших навчальних закладах. Було б цікаво це перевірити, але ми зосередились на вивченні вербальної агресії, вибравши для цього нетиповий ПТНЗ. Він має свою специфіку: професії, яким там навчається молодь, не є суто робітничими – ювелір (творча професія), адміністратор, секретар, агент з туризму. Однією із ключових умов професійної придатності для таких професій є достатньо високий рівень особистісної культури, і в першу чергу, культури мовленнєвої.

Нами було досліджено розуміння підлітками та молоддю сутності лихослів'я – власного й чужого, виокремлено чільні моменти, в яких воно проявляється. З'ясовано, що учні з 9 по 11 клас лихослів'ям вважають будь-які грубі висловлювання, спрямовані проти іншого. Ці підлітки вважають, що лихослів'ям можуть бути всі вирази, якими можна образити іншу людину, завдати їй душевного болю, принизити. Учні ПТНЗ притримуються схожої думки, додаючи, що «це грубі слова, сказані ворожим тоном». Учні 5-8 класів розуміють поняття лихослів'я дещо інакше, більш вузько: як «погані слова», «матюки». Слід констатувати факт, що використання в мові підлітків подібних слів набуває масового характеру, починаючи з 7-го класу. Ті, хто лихословить в 5-6 класах, вживають при цьому слова «ідіот», «придурок», «дурень», «лох», «псих», але лаються без матерних слів.

На наше питання «Чи вживаєш ти образливі слова?» учні відповідали наступне: «так», «дуже рідко, коли мене виведуть», «інколи», «ніколи». Отже, 591 учень школи з 664 (89%) на питання про вживання інвектив дали ствердну відповідь. Із учнів ПТНЗ, за даними анкет, грубі слова у своєму мовленні вживає близько 93% (232 чол. з 250 чол.) Із числа опитаних лише 11% школярів (73 чол.) та 7% учнів ПТНЗ (18 чол.) зазначили, що вони «ніколи не лаються». 53 школяри (8%) та 15 учнів ПТНЗ (6%) на запитання щодо вживання нецензурних слів у власному мовленні виявляли у відповідях амбівалентне ставлення до лайки: «намагаюсь не лаятись».

На питання: «Якщо ти лихословиш, то чому і в яких ситуаціях?» учні відповідали, що вживають лихі слова у стані злості, роздратування, під час невдачі. Найчастіше інвективна лексика використовується підлітками у якості відповіді на образу. Підлітки вживають лайку як знаряддя вербальної агресії, причому використовують її як для нападу, так і для захисту. Визначаючи місце нецензурних виразів у процесі комунікації, респонденти вказали безліч ситуацій, які змушують їх матюкатися. 70% підлітків вдаються до подібної лексики під час гніву.

Серед завдань дослідження було питання вивчення лексичного різноманіття вживаної учнями лайки. Через те, що обговорюване питання все-таки торкається табуйованої мови, не всі діти зазначали, які саме вислови вони вживають. Щодо гендерного розподілу, то за спостереженням, хлопці лаються набагато частіше, ніж дівчата. У середніх класах (8-9) кількість дівчат, що вживають нецензурні вирази в своїй мові помітно зростає. У старших класах та ПТНЗ хлопці знов починають домінувати у вживанні «лихих слів», проте у конфліктних ситуаціях дівчата лаються не гірше за хлопців.

Найбільш вживаною лайкою серед учнів є слово «придурок», «дебіл», «дурень», «ідіот». Це легко пояснити – оскільки ядром освітнього середовища є навчальна діяльність, основою якої є когнітивні функції дитини. Отже, тут досить легко досягти бажаного результату, тобто образити, помститися, зачепити за живе.

В дослідженні підліткового лихослів'я Л. Широкорадюк [7] було показано, як та за якими категоріями структурована молодіжна інвективна лексика. Ми перевірили ці дані на більшій вибірці. Отримані результати анкетування виявились дуже схожими. Лаючись, учні вибирають інвективи з таких найпоширеніших груп:

· зовнішність і телесні прояви («страшило», «урод», «конопатий», «кульгавий», «рижий», «очкарик», «косоокий», «швабра», «кощей», «жирний», «прищ», та ін);

· розумові дані («дурень», «безмозкий», «голова не варить», «тупий», «тупорилий», «придурок», «без звивин», та ін.);

· темперамент і характер («тормоз», «пришиблений», «лох», та ін.);

· психічні відхилення та патології («ідіот», «псих», «дебіл», «даун», «кретин», «болван», «псих», «шизик», «дегенерат», «скажений», «схиблений», «ненормальний», «шиза», «хворий на голову», та ін.);

· національність («азер», «косоокий», «жид», «чорномазий»,»чурка»);

· назви тварин («козел», «корова», «слон», «удав», «глист», «свиня», «баран», «жаба», «клоп», «скотина», «скотобаза», «сука», «бидло» та ін.);

· кримінальна лексика («базарити», «понт», «лохудра», «параша», «линяти», «звалити», «туфта»);

· соціальний статус («чмо», «шалава», «шестірка», «байстрюк», «бомж», «покидьок», «наволоч», «дикий» та ін.);

· інші нецензурні вислови, в т.ч. анальна лексика(«гімно», «гімно собаче», «срака», «гімнюк (гімнючка)», «смердючка», «засранець (засранка)», та ін.)

· віддієслівні вислови – прокльони, лихі побажання і т.п.: «пішов ти», «йди нафіг», «задовбав», «ти з дуба впав?» та ін.

Окремо вирізняється серед підліткової лайки гротескне (з допомогою матюків) зображення сексуальних дій і частин тіла, що є для підлітка засобом нестандартного яскравого вираження інтересу до всього, що пов'язане з відносинами двох статей. Особливе місце в мові підлітка займає генітальний мат. Він пов'язаний, насамперед, з підвищеним інтересом до протилежної статі, з одного боку, і неможливістю реалізувати свої сексуальні бажання з іншого.

За даними дослідження, у своєму мовленні діти вживають лайку як засіб нападу, вербальної агресії у чийсь бік, так і для «зв'язку слів», без намагання когось образити чи принизити.

Як нами зазначалось раніше, однією з причин лихослів'я у школярів є батьківський приклад. Те, що чує дитина вдома, у власній родині, вона використовує і у власній мові. Крім того, вербальна агресія і навіть жорстокість батьків до своїх дітей змінює внутрішнє і зовнішнє мовлення дитини, викривляючи його до засвоєних в родині зразків.

55% досліджуваних відповіли, що регулярно чують образливі слова від батьків. Ще 25% зізналися, що чують від батьків лайку на свою адресу час від часу. Деякі учні не захотіли відповідати: «Це наше діло», «Секрет», «Не обзивають, але дуже кричать». Частина підлітків це питання проігнорували. 15% опитуваних заявили, що батьки не вживають лихих слів на їх адресу.

Як з'ясувалось, більшість глузливих висловів батьків містять токсичні іронію й сарказм, якими вони висміюють і принижують дитину. Опитувані вважають, що найбільш образливим для них є те, що батьки вживають на їх адресу матерні вирази. Цікаво, що за даними опитування батьків, більшість з них не уявляють масштабів поширення явища лихослів'я в підлітковому й молодіжному середовищі. Майже 70% з них вважає, що їхні діти не вживають грубих слів. Це вражає, оскільки при цьому 80% батьків задля виховного впливу на власних дітей використовують сварку і лайку.

Деструктивна роль вчительського лихослів'я – найбільш гостра тема нашого дослідження. Надавати письмові відповіді у анкетах щодо вживання вчителями грубощів погодилась лише незначна частка педагогів. Тому дослідження за вчительською мовною поведінкою ґрунтувалося на основі бесід.

Як виявило спостереження, не всі вчителі простежують і усвідомлюють наслідки власної комунікативної поведінки (ми були присутні при випадку, коли педагог у розмові називала учнів дебілами). Інколи вони воєдино не пов'язують факт власного вживання лайливих слів із тим, що йдеться про фактичний зрив педагогічного процесу. Вони не вважають, що роблять щось, чому не має місця в школі. Цілком зрозуміло, що лайка на адресу учня не виникає як спонтанне явище. Вона є реакцією або на внутрішні психологічні проблеми вчителя, або вказує на неспроможність педагога знайти більш підходящий важель впливу на дитину. Дві третини школярів і учнів ПТНЗ зізналися, що педагоги використовують лайку на їх адресу.

Можемо зробити висновок, що в цілому у мовленнєвій поведінці педагогів значною мірою присутні прояви вербальної агресії у формах категоричної вимоги, крику, насмішок, глузувань, образливих слів та порівнянь, словесної нетактовності. Самі педагоги у бесідах коментували, що ображають дітей несвідомо, під впливом емоцій, або намагаються «зачепити за живе» учня лише з тією метою, щоб скоригувати його поведінку.

Аналізуючи отримані дані, можемо підсумувати, що лихослів'я в середовищі підлітків стало настільки розповсюдженим явищем, подолати яке, попри певні зусилля дорослих (практичних психологів, батьків та педагогів) важко. Соціум вочевидь недооцінює небезпеку, яку несе вербальна агресія – спотворення соціалізації дитини в суспільстві, збіднення її мовленнєвого запасу та спотворення комунікативної поведінки. Засудження лихослів'я з боку дорослих реально мало що дає, набагато більше користі міг би дати їх власний приклад.

Наступним етапом нашого дослідження був вимір рівня вербальної агресії у вибірці серед учнів середніх, старших класів і ПТНЗ. З цією метою ми використали опитувальник А. Басса й А. Дарки, та опитувальник агресивності Л. Почебут.

Вербальна агресія у підлітків – це висловлення негативних почуттів як через сварку, крик, вереск, так і через зміст словесних відпо-

Таблиця 1

Порівняльна таблиця показників рівня вербальної агресії учнів середньої школи та ПТНЗ за опитувальником Басса-Дарки

Класи/курси	5 класи (10-11 років)	6 класи (11-12 років)	7 класи (12-13 років)	8 класи (13-14 років)	9 класи (14-15 років)	10 класи (15-16 років)	11 класи (16-17 років)	ДПТНЗ 1-2 курс (16-17 років)
Середні показники рівня вербальної агресії	7,78	8,86	9,18	9,29	9,90	9,82	9,76	9,78
Високий рівень вербальної агресії (чол./%)	17 чол. 33,3%	16 чол. 45,7%	38 чол. 50,00%	65 чол. 51,6%	94 чол. 53,1%	54 чол. 52,4%	50 чол. 52,1%	129 чол. 51,6%
Нормальний рівень вербальної агресії (чол./%)	34 чол. 66,7%	19 чол. 54,3%	38 чол. 50,0%	61 чол. 48,4%	83 чол. 46,9%	49 чол. 47,6%	46 чол. 47,9%	121 чол. 48,4%
Всього чол.	51	35	76	126	177	103	96	250

відей – погрозу, прокляття, сварку. Отже, отримані результати виявили наступну картину.

Якщо у 5-6 класах більшість учнів має нормальний рівень вербальної агресії, то починаючи з 7-х класів її рівень невпинно зростає. Високий рівень вербальної агресії у 12-13 років мають біля 50% школярів, а і з дорослішанням дітей процентне відношення починає невпинно зростати.

Восьми- й дев'ятикласники перебувають на самому піку підліткової кризи, і рівень вербальної агресії через ряд психофізіологічних та соціальних факторів у них найбільший з-поміж школярів інших вікових категорій.

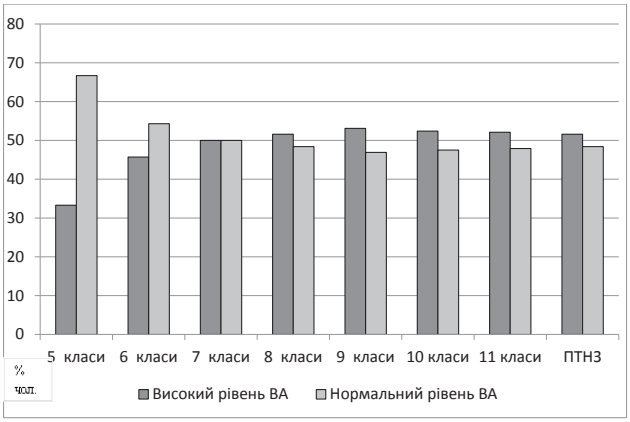

Рис. 1. Рівень вербальної агресивності підлітків та юнацтва за опитувальником Басса-Дарки

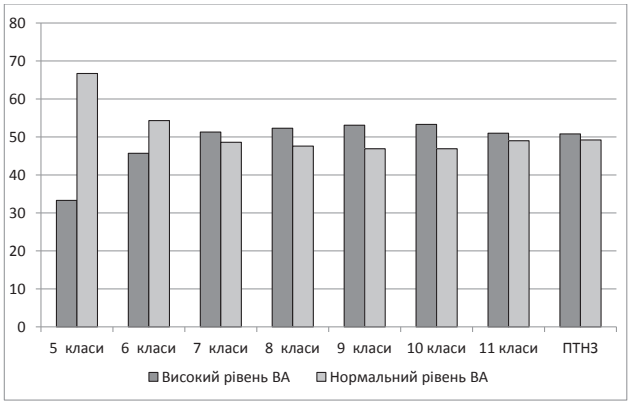

Рис. 2. Рівень вербальної агресивності підлітків, юнацтва за опитувальником Л. Почебут

Отже, рівень вербальної агресії у більшої частини підлітків та молоді (за виключенням наймолодших) перевищено. Якщо брати до уваги, що загалом лихословить 823 опитувані (90%), можна стверджувати, що лихослів'я в комунікативній поведінці підростаючого покоління вживається не лише як спосіб завдання шкоди іншому, але й у якості активної частини словникового запасу.

Після спостереження, усного опитування та бесід із педагогами, шкільними психологами і батьками, нами виділено ряд соціально-психологічних проблем, які стають на заваді тривалому ефекту від корекційних програм з протидії учнівському лихослів'ю. Зокрема, дослідження проблеми нами проводилось у освітніх закладах, де шкільними психологами за якийсь час вже проводилась робота з профілактики лихослів'я. Проте програми мали тимчасовий ефект, оскільки проведене нами анкетування й тестування показало, що ситуація практично не змінилась.

На нашу думку, навіть найкращі корекційні програми, розроблені за аксіологічними принципами, не в змозі виправити викривлення, причини яких гніздяться в дещо іншій проблемній площині: в фрустрованій суспільній свідомості, що перебуває на роздоріжжі зміни епох; в економіко-правових реаліях і сучасних психолого-філософських аспектах освітнього процесу; в соціальній відповідальності всіх тих, під чиїм впливом формується юна особистість. Явище лихослів'я серед молоді, що продовжує набирати оберти, лише віддзеркалює соціальні й психологічні проблеми загального стану освіти й виховання в суспільстві, проте доки вони не вирішуватимуться, успіх психологічної корекції у школі й ПТНЗ буде залишатись під питанням. Коротко про те, які проблеми ми маємо на увазі:

1. Неповноцінний контроль держави й суспільства за якістю навчально-виховного процесу:

а) *професійна та моральна незрілість педагогів, що лихословлять на адресу учнів, низька якість їх підготовки.* В професію потрапляють й випадкові люди, які за інтелектуальними та морально-етичними якостями не повинні працювати на педагогічній ниві. Неналежний профвідбір, відсутність ліцензування, сторонньої сертифікації педагогів, коли за порушення вчительської етики існував би високий ризик залишитись без роботи;

б) *низький авторитет і статус вчителя в очах суспільства* і насамперед у власних очах (проблеми самооцінки). Вчитель, що лається, не поважає себе як фахівця;

в) *професійна деформація та вигорання*, які до цих пір не вважаються протипоказанням до

Таблиця 2

Порівняльна таблиця показників рівня вербальної агресії учнів середньої школи та ПТНЗ за опитувальником Л. Почебут

Класи	5 класи (10-11 років)	6 класи (11-12 років)	7 класи (12-13 років)	8 класи (13-14 років)	9 класи (14-15 років)	10 класи (15-16 років)	11 класи (16-17 років)	ПТНЗ 1-2 курс (16-17 років)
Середні показники рівня вербальної агресії	4,02	4,40	4,53	4,73	4,92	4,88	4, 81	4,82
Високий рівень вербальної агресії (чол./%)	17 чол. 33,3%	16 чол. 45,7%	39 чол. 51,3%	66 чол. 52,4%	94 чол. 53,1%	55 чол. 53,4%	49 чол. 51,1 %	127 чол. 50,8 %
Нормальний рівень вербальної агресії (чол./%)	34 чол. 66,7%	19 чол. 54,3%	37 чол. 48,7%	60 чол. 47,6%	83 чол. 46,9%	48 чол. 46,6%	47 чол. 48,9%	123 чол. 49,2%
Всього чол.	51	35	76	126	177	103	96	250

роботи в освітньому середовищі. Причина – відсутність дієвої психопрофілактики та психологічної допомоги в системі освіти: педагогу бракує можливості пройти курс психотерапії, відвідувати балінтовські групи.

2. Етичні, психологічні та правові проблеми виховання дитини в сім'ї та школі.

а) *низький статус дитини в суспільстві, яке мало звертає уваги на її права.* Дитина досі не сприймається повноцінною людиною, через що перевантажені психологічними проблемами дорослі (як батьки, так і педагоги) отримують абсолютно легальні і беззахисні «каналізаційні об'єкти» для скидання накопиченого роздратування. Суспільство у буденній свідомості ще не позбавилось стереотипу щодо допустимості психологічного насильства над дитиною як важелю виховання;

б) *недостатній рівень психологічної просвіти серед учасників навчально-виховного процесу.* І батькам, і педагогам досі бракує елементарних знань щодо сутності і причин психологічних травм. Для дітей – відсутня можливість отримати в середньому навчальному закладі базові знання з основ психологічного здоров'я та психогігієни;

в) *обмаль культурних зразків в оточенні дітей з метою їх наслідування*: мало не лише по-справжньому вихованих людей серед значущих дорослих, а й відсутні зразки належної мовленнєвої поведінки серед кумирів, кіногероїв. Діти не цікавляться літературою, а той контент, що вони споживають через телевізор та Інтернет апелює до найгіршого (агресія й насильство).

Висновки. За даними дослідження на вибірці в 914 осіб встановлено, що лихослів'я як явище набуло грандіозних масштабів у комунікативній поведінці підлітків та юнацтва: воно притаманне близько 90% підлітків та учнівської молоді.

Отримані результати свідчать, що починаючи з підлітків 7-го класу, рівень вербальної агресії перевищений більше, ніж у 50% учнів. Дослідження виявило перевищення рівня вербальної агресії учнів школи й ПТНЗ. На піку вербальної агресивності перебувають учні 8-9 класів (14-15 років). Встановлено, що окрім широкого репертуару лайливих слів, підлітки та юнацтво часто вдаються до брудної матерної лайки. Лихослів'я, окрім функції вираження вербальної агресії, служить для підлітків та молоді способом довести власну дорослість або вживається у якості активного словникового запасу – для вираження думки або підсилення емоційності вислову.

Основними психолого-педагогічними причинами явища підліткового та молодіжного лихослів'я є криза підліткового віку, зниження загальної культури мовлення у соціумі, нівелювання суспільством морально-етичних табу, поширення та наслідування негативних прикладів з боку значущих дорослих. З'ясовано, що батьками учнівської молоді та педагогами не у повній мірі розуміється деструктивна роль власного лихослів'я на адресу дитини, яке, на жаль, переслідує підлітків та молодь як удома, так і у навчальному закладі.

Було висвітлено окремі соціально-психологічні причини нетривкого ефекту від корекційних програм з профілактики лихослів'я серед учнів у навчальних закладах. Явище лихослів'я підлітків та молоді розглядається в контексті наслідків сучасного стану освіти й виховання підростаючого покоління, що проявляється:

- в неповноцінному контролі з боку держави та суспільства за якістю освітньо-виховного процесу (проблеми професійного відбору, якості підготовки та професійної деформації педагогів, що лихословлять; у зниженні авторитету професії вчителя);

- в етичних, психологічних та правових проблемах виховання дитини в сім'ї та школі (низькому статусі дитини в суспільстві; недостатньому рівні психологічної просвіти серед учасників навчально-виховного процесу; обмалі справжніх зразків мовленнєвої культури серед близьких дорослих, героїв та кумирів на телебаченні й у Інтернеті, придатних для наслідування молоддю).

Робота над подоланням явища молодіжного та підліткового лихослів'я повинна мати комплексний характер, який передбачає не лише суто психологічну корекцію через тренінги та заняття, але й контроль, дотримання та удосконалення ряду організаційних, філософських й моральних засад в основі освітньо-виховного процесу.

Список літератури:

1. Леонтьев А. Н. Основы теории речевой деятельности. – М., 1974. – 245 с.
2. Мухина В. С. Возрастная психология. – М., 1999. – 456 с.
3. Нещименко Г.П. Вопросы языкознания // Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникациии: проблема тенденции развития. – 2001. – №1. – С. 98-131.
4. Педагогічна психологія [Текст] / За редакцією Л. М. Проколієнко, Д. Ф. Ніколенко. – К.: Вища школа, 1991. – 183 с.
5. Психологическая профилактика недисциплинированного поведения учащихся [Текст] / Под ред. Л. М. Проколиенко, В. А. Татенко. – К.: Вища школа, 1989. – 254 с.
6. Седов К.Ф. Агрессия как вид речевого воздействия.// Прямая и непрямая коммуникация: Сб. науч. тр. Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2003. – С. 196-212.
7. Широкорадюк Л. Лихослів'я у шкільному середовищі: профілактика і корекція / Л. Широкорадюк. – К.: Шк. світ, 2009. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

Бончук Н.В.
Межрегиональный центр ювелирного искусства г. Киева

АСПЕКТ СКВЕРНОСЛОВИЯ В КОММУНИКАТИВНОМ ПОВЕДЕНИИ ПОДРОСТКОВ И ЮНОШЕСТВА

Аннотация
В статье рассматривается проблема распространения сквернословия среди школьников и учащейся молодежи. Представлены результаты эмпирического исследования масштабов этого явления среди подростков и юношества. Рассмотрены основные психолого-педагогические причины и особенности проявления употребления инвективной лексики участниками учебно-воспитательного процесса (ученики, родители, учителя). Освещены вопросы социально-педагогических факторов непрочного эффекта психологических программ по профилактике сквернословия среди учащихся, которые проводятся в образовательных учреждениях.
Ключевые слова: сквернословие, инвектива, ненормативная лексика, вербальная агрессия, ненормативное поведение.

Bonchuk N.V.
Kyiv Interregional Center of a Jeweller's art

ASPECT OF SWEARING AT A COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF THE TEENS AND THE YOUTH

Summary
This article concerns the problem of spreading such phenomenon as swearing among the school children and student youth. The results of empirical study containing the scope of this phenomenon among the teens are presented. The main psycho-pedagogical reasons and peculiarities of usage display of invective vocabulary by the participators of the educational process (students, parents and tutors) are scrutinized. The aspects of social and psychological factors of the insecure effect from the psychological programs of preventive measures of swearing among students that are holding at the tutorials are reported.
Keywords: swearing, invective, obscene words, verbal aggression, communicative behavior.

УДК 159.922.736.4

ОБРАЗ ГЕРОЯ В СВІДОМОСТІ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ

Бончук Н.В.
Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва

У статті розглядається проблема підліткових та молодіжних уявлень відносно фігури Героя, що в якості Значущого Іншого здатна здійснювати вплив на формування «Я-концепції» особистості, яка формується. Представлено результати емпіричного дослідження репрезентацій підлітками та молоддю сутності та характеристик реального чи уявного Героя. Виявлено, що образи Героїв як зразків для наслідування представлені у свідомості сучасних підлітків та молоді недостатньо. З'ясовано причини фрагментарності уявлень щодо сутності та якостей Героя як ціннісно-морального еталона серед юнацтва та осіб старшого підліткового віку.
Ключові слова: Герой, Значущий Інший, «Я-концепція», наслідування, моделі поведінки.

Постановка проблеми. Океан інформаційного простору, в якому перебуває суспільство, завдяки науково-технічному прогресу змінює й моделює масову свідомість. Окрім позитивних сторін таких змін, що задовольняють багато найрізноманітніших людських потреб у комфортному бутті, існують й негативні. Зокрема, це стосується зрушень аспектів ціннісного пласту свідомості, оскільки тут ми можемо спостерігати втрату духовних й етичних орієнтирів, зниження естетичних запитів та знецінення екзистенційних смислів.

Ситуація ускладнюється тим, що сьогодні існує проблема, викликана усклад-ненням трансляції цих смислів через послаблення, а в деяких моментах – і розрив передачі міжпоколінного ціннісно-морального досвіду. Природно, що згадані зміни в першу чергу знаходять відбиток у динаміці молодіжної культури, яка все більше в масі зорієнтована на споживацький та розважально-рекреаційний кшталт. Це стосується і підліткової культури, що є, на думку І. Кона, невід'ємною складовою молодіжної [4].

© Бончук Н.В., 2016

Зміни духовно-етичних парадигм у масовій свідомості, що відображаються у зниженні загального культурного рівня підлітків та молоді, породжують не-визначеність характеристик сучасних фігур Значущих Дорослих, які окрім батьків, могли б бути трансляторами цінностей для особистості, що формується. Між тим, у всі періоди історії існували моральні приклади, які в свідомості народів утверджувались як пріоритетні орієнтири при вихованні нових поколінь. На думку Р. Хофстеде [11], одним із змістовних компонентів культури будь-якого суспільства поряд з цінностями, ритуалами і символами є Герої, обрані громадою на роль духовних лідерів, що являють собою метафоричний код певної культури.

Оскільки молода людина сьогодні значною мірою живе в інформаційному середовищі соціальних мереж та медіа, віртуальний світ цікавить її не менше, а інколи й більше, ніж реальний. Інтернет та ЗМІ міцно увійшли в наше життя, й зі своїх екранів, моніторів та друкованих сторінок демонструють нам через образи своїх ведучих, акторів, музичних виконавців та героїв кінофільмів певні моделі поведінки, що відбивають популярні суспільні цінності та ідеали. Проте саме там дефіцит особистостей – справжніх духовних фігур та культурних трансляторів – є найбільшим, попри величезні можливості цього середовища. Це можна простежити на прикладі того, які герої (як образи-носії певних ціннісних та моральних характеристик) зараз визначають затребуваність культурних продуктів, орієнтованих на підлітків та молодь, і у якій формі вони відзеркалюються у масовій свідомості підростаючого покоління.

Підліток чи юнак сьогодні значною мірою сам формує свою «Я-концепцію» з того, що він вибере з культурного і соціального контексту, ще не маючи чіткого розуміння, що насправді йому потрібно. Через те сьогодні у нього відсутнє чітке уявлення про те, які риси та якості повинні бути притаманні Героям, з яких варто брати приклад. Зокрема, якщо брати кіноіндустрію як ретранслятор ідеалів, які засвоює молодь, варто пригадати відому й донедавна популярну стрічку російського режиссера С. Балабанова «Брат-2». Головний герой – Данило – став предметом захоплення молодіжних мас, оскільки критичного осмислення рис образу юнака-вбивці, яким він фактично є і який має однобоку й викривлену мораль, у соціумі не відбулось.

Дегуманізована сутність екранних героїв стала настільки звичною і буденною, що вже нікого не дивує факт, що ними можуть захоплюватись підлітки. Отже, масова культура поступово нівелює той сенс, який вкладався в поняття «герой», і заміняє його новим, нерідко зовсім протилежним, формуючи спотворене уявлення про героїзм.

Оскільки справжній моральний ідеал стимулює соціальний розвиток особистості, вивчення психологічних особливостей образу Героя в свідомості сучасних підлітків, розуміння ними сутності феномену героїзму має неабияку цінність і практичну значущість при недостатній вивченості цього питання. Висвітлення особливостей образу молодіжного Героя дозволить певною мірою прогнозувати спрямованість морального розвитку підлітків, сприяти формуванню соціально бажаних і значущих якостей.

Аналіз наукових досліджень. Герой – образ Значущого Іншого, присутній у людській психіці, який спонукає до подолання перешкод, досягнення людиною власної мети. На думку Д. Кемпбела, «героєм називається людина, що проходить крізь особисті й суспільні історичні обмеження до первинних джерел людського життя та, помираючи як сучасна, народжується знову як вічна, довершена й універсальна, даючи нам свій урок оновленого життя» [3, с. 22]. Підліток, що знаходиться в стадії формування «Я-концепції», шукає фігури, на які він міг би орієнтуватись. В одному випадку Значущий Інший буде якась конкретна людина, в другому – це буде якийсь уявний Герой чи образ.

Термін «Значущий Інший» (англ. significant other) запропонував і запровадив в психологічній науці американський психіатр Гаррі Стек Саллівен (Sullivan, 1892–1949 рр.) у 30-х роках XX ст. [5]. За Салліваном, Значущим Іншим може бути людина, думка якої цінна для індивіда за потенціалом впливу на поведінку останнього й на розвиток його особистості. Значущою могла стати тільки така авторитетна особа, яка є транслятором соціальних норм для особистості і виконує функцію формування «образу Я» для неї, вибору ціннісних орієнтацій.

Механізм впливу Значущого Іншого (яким також може бути фігура Героя) на моделювання життєвого шляху особистості досить широко представлений у психологічній науці. Зокрема, це стосується психоаналітичного напрямку. Згідно з З. Фрейдом і Е. Еріксоном, образ Значущого Дорослого бере участь у процесі розвитку підлітків і юнаків (ідентифікації) опосередковано, через представленість його якостей, вчинків і т.д. Щодо психоаналізу, також згадаємо архетипи К.Г. Юнга, внутрішні об'єкти (інтроекти) Д. Віннікота та М. Кляйн, персоніфікації Г.С. Саллівана та П. Хайманна, «уявний інший» Ж. Лакана, об'єкти прихильності Д. Боулбі та ін. Такий механізм впливу знаходимо в моделі соціально-когнітивної теорії А. Бандури (значуща фігура для наслідування та моделювання поведінки індивідом), у рамках теорії соціального научіння Дж. Роттера.

Вплив Значущого Іншого на формування особистості розглядали Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, М.І. Лісіна, В.С. Мухіна, П.Я. Гальперін, О.О. Карабанова. О.О. Карабанова вказує на те, що образ наставника характеризується представленістю у свідомості молодої людини особистісних якостей Значущого Іншого, виділених самим суб'єктом у процесі самовизначення, тобто в прямому співвідношенні цих якостей з віковими завданнями, що відкриваються суб'єкту. На думку К.М. Поліванової, Л.В. Бершедової [1; 8], молодій людині в самому початку кризи ранньої зрілості особливо складно, оскільки в неї часто ще не сформована готовність до самовизначення. Вона з'являється в процесі формування образу Значущого Дорослого, який орієнтує молоду людину в засобах, з допомогою яких стає можливим успішне вирішення вікових завдань. Образ значущої особистості розглядався в концепції відображеної суб'єктності як результат інтеріо-

ризації суб'єктних якостей Значущого Іншого в структуру особистості (Петровський В.А.)

При розробці теорій соціалізації у працях багатьох дослідників показано визначальний вплив Значущого Іншого як агента соціалізації на формування та розвиток особистості і міжособистісних відносин (Г.М. Андрєєва, П. Бергер, Б.С. Братусь, Ю.Б. Гіппенрейтер, В. Гофман, М.Ю. Кондратьєв, Р. Крайг, Ч. Кулі, В.О. Лабунська, Т. Лукман, Дж. Мід, А.В. Мудрик, В.В. Новіков, Б.Д. Паригін, А.В. Петровський, А.Л. Свєнціцький, Р.М. Шамионов, Т. Шибутані).

Серед концептуальних підходів також слід виділити теорію персоналізації А.В. Петровського і підхід до визначення структури особистості Б.С. Братуся.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча дослідниками приділено чимало уваги ролі Значущого Іншого у формуванні особистості, тема Героя у психологічній літературі широкого висвітлення так і не набула. Оскільки психологічні особливості образу Героя в свідомості сучасних підлітків та юнацтва з урахуванням існуючого соціокультурного контексту розглянуті в науковій літературі недостатньо, це вимагає подальшого вивчення питання, що визначає актуальність цього дослідження. Бракує даних стосовно суб'єктивних репрезентацій підлітків та учнівської молоді щодо фігури Героя, особливостей її позиціонування та описання ними, атрибуції їй певних якостей та властивостей, характеристик оцінювання.

Мета статті – дослідити психологічні особливості побудови образу Героя як Значущого Іншого в свідомості сучасних підлітків та молоді. Виділити основні риси, якості та характеристики, якими підлітки та молодь наділяють фігури Героїв як ціннісно-моральних еталонів, здатних здійснювати вплив на формування «Я-концепції» особистості, що формується.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значущий Інший – особистість, яка здійснює вплив на інших людей, що виражається у якісних змінах їх смислових новоутворень та поведінкової активності [5, с. 133]. У якості Значущих Інших для підлітка або молодої людини можуть виступати батьки, вчителі, наставники, друзі, відомі й популярні особистості. Індивід прагне прийняти їх ролі, наслідувати їх, і таким чином здійснювати процес соціалізації через Значущого Іншого.

Роль Іншого в розвитку суб'єктності та формуванні ціннісно-смислової регуляції поведінки особистості акцентується в концепціях Значущого Іншого А.В. Петровського [6; 7]. Визначаючи чинники значущості або впливу особистості на інших людей, А.В. Петровський писав, що яскрава особистість, яка впливає на інших, продовжує себе в них, перетворює їхній особистісний смисл, мотиви, поведінку. На думку Б.С. Братуся, чим більше у людини коло Значущих Інших, тим вище рівень має людина. Рівні розташовані від першого до четвертого і йдуть в певному порядку по мірі збільшення «масштабу» особистості: егоцентричний, групоцентричний, просоціальний і духовний або есхатологічний.

Оскільки для індивіда важливі репрезентаційні особливості Значущого Іншого, яким, окрім батьків, близьких та знайомих може бути також реальний або вигаданий, персоніфікований Герой, він засвоює моделі його поведінки, за допомогою чого відбувається моделювання власного життєвого проекту. Таким чином, Герой виступає модифікатором процесу розвитку особистості, її соціалізації, формування ціннісної сфери та агентом значного впливу на оформлення «Я-концепції». Ціннісні орієнтири підлітка чи юнака персоніфіковані в ідеальних особистісних зразках, які він запозичує із різних сфер суспільного життя.

Слово «герой» має грецьке походження і означає «доблесний чоловік, лідер, ватажок, керманич». В сучасній свідомості слово «герой» має здебільшого позитивну конотацію і декілька основних значень. Ось які визначення дає академічний тлумачний словник української мови:

1. Видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в труді. Особа з цим званням.

2. Людина, яка втілює основні, типові риси певного оточення, часу, певної епохи тощо.

3. Головна дійова особа літературного твору.

4. Особа, яка чим-небудь відзначилась, привернула до себе увагу [9, с. 56].

В науковій парадигмі існує велика кількість визначень Героя та сутності героїзму. Спільним для різних поглядів на сутність героїзму є розуміння цього явища як складного соціального, морального, психологічного феномену, в якому на різних етапах виходить на перший план то одна, то інша сторони. «...Героїзм – явище історичне, де кожному століттю відповідає свій тип героїзму та героїв» [2, с. 36-37].

Відповідно до висновків вчених і мислителів, які займаються дослідженням героїчного ідеалу, суб'єктом, що втілює в собі героїзм, є Герой – людина, яка відрізняється від інших своєю здатністю робити величні, шляхетні вчинки в силу наявності у неї таких непересічних якостей, як відвага, мужність, безстрашність. Володіючи потужним потенціалом, пасіонарна діяльність героя має бути спрямована на боротьбу зі злом, на відстоювання справедливості, гуманістичних ідеалів, боротьбу за щастя людства. Крім того, наукові уявлення про сутність героїзму розкривають причини виникнення цього феномену в суспільстві. Дослідники феномену героїзму відзначають, що героїчні моделі поведінки особливо затребувані суспільством в переломні моменти його розвитку, коли героїзм, що проявляється окремими громадянами, є одним з виходів з нестабільної ситуації. Обставинами, при яких реалізується героїчна поведінка, є здебільшого екстремальні дії, під час котрих людина ризикує життям, а ситуація вимагає від неї відважних, неординарних і небезпечних для життя вчинків. Наслідки героїчної поведінки можуть бути як сумними – загибель героя, так і радісними – набуття слави і пошани після звершення подвигу. Здатність людини проявити героїзм, безпосередньо залежить від її прагнення брати на себе відповідальність за власне життя й долю та за благополуччя інших людей.

Слід зазначити, що в психологічній науці погляди на сутність героїзму та особливості фігури Героя представлені не дуже широко. В аналітичній психології категорія «Герой» розглядається як один із архетипів колективного

несвідомого. В міфологічних сюжетах Герой – це могутня людина чи боголюдина, що отримує перемогу над злом у всіх його проявах у вигляді драконів, змій, чудовиськ і рятує людей від руйнувань та загибелі.

К.Г. Юнг писав, що міфи і чарівні казки – це свого роду картографія несвідомого, а шлях Героя – це символічне вираження найкращих способів досягнення мети. Подорож Героя – це шлях до самої суті своєї душі, до гармонії з світом і самим собою. В аналітичній психології цей шлях називають індивідуацією [10]. У представників соціоніки – одного із сучасних напрямів соціологічної школи, розкриваються механізми встановлення особистісних стосунків (героя; лідера) у різних сферах суспільного життя (В.М. Антошкін, А. Аугустинавічюте, В.В. Гуленко, П.Д. Павленко та ін.) Пізнання героїчного розкривається при дослідженні психології особистості у Ф. Брентано, У. Джеймса, Я. Морено – засновника психодрами, соціометрії та групової психотерапії, Р. Дебре – засновника медіології, медіократії (влади медіума, посередника).

Героїчне тісно пов'язане із соціальною діяльністю людини, оскільки це особлива форма прояву соціальної діяльності, активності. У побутовій свідомості наших співгромадян спостерігається неоднозначне розуміння характеристик Героя та героїзму після втрати та зміни низки звичних концептуальних метафор (народний Герой, Герой праці, Герой без страху і докору тощо). Натомість маємо широке розповсюдження та утвердження в масовій свідомості концепту Героя-«супермена». Кожне молоде покоління вибирає своїх героїв і робить їх власним ідеалом життя, наслідує їх поведінку і вчинки, виховується на їх прикладі.

У підлітковому віці індивід нарешті одержує можливість стати суб'єктом побудови «Я-образу» і здійснювати внутрішню роботу із самовдосконалення. Така можливість з'являється завдяки дозріванню мозкових структур, розвитку когнітивних здібностей (освоєння формально-логічних операцій, становлення теоретичного мислення) та удосконалення емоційно-вольової регуляції. Відправною точкою для побудови селф-образу і мотивом для подальшої роботи з саморозвитку може стати фігура Героя. «Я-образ» включає уявлення особистості про себе, своїх фізичні і психологічні особливості: зовнішність, здібності, інтереси, схильності, самоповага, впевненість в собі і т. д. На підставі «Я-образу» підліток відрізняє себе від зовнішнього світу та від інших людей.

Наше емпіричне дослідження було спрямоване на виявлення психологічних характеристик образу Героя в сучасній підлітковій та молодіжній субкультурі. Об'єктом дослідження були учні 8–11 класів (360 осіб) двох шкіл міста Києва: Українського фізико-математичного ліцею при КНУ ім. Тараса Шевченка та загальноосвітньої середньої школи № 256 I-III ступенів, а також 360 учнів державного професійно-технічного навчального закладу «Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва». Всього участь у дослідженні взяли 720 осіб.

Для дослідження використовувалась авторська анкета, що спрямована на вивчення загального уявлення підлітків про Героя та його конкретних прикладів; на якості, що йому атрибуються і які мають виділяти його з-поміж інших. В анкеті також пропонувались питання щодо вікових та гендерних характеристик Героїв; щодо професій, які їм пасують; а також питання щодо сутності Антигероя та його ознак. Окремим пунктом було питання щодо каналу інформації, з-за допомогою якого молода людина отримала відомості про Героя – безпосереднє знайомство, телебачення, Інтернет, літературні джерела, історичний епос та ін. Окрім анкетування, було проведено ряд діагностичних бесід у фокус-групах, присвячених темі молодіжних кумирів.

На основі анкетування було отримано наступні дані щодо поняття у підлітків та молоді, ким є Герой:

1. Герой – це персонаж книги чи фільму, або міфічний образ (19% опитуваних).
2. Герой – це реальна людина, що здійснила подвиг (32% опитуваних).
3. Герой – це публічна людина, знаменитість (11% опитуваних).
4. Герой – це знайома авторитетна людина (23% опитуваних).
5. Герой – це видатна людина, що досягла успіхів завдяки невтомній праці (5%)
6. Герой – це історична особистість (6% опитуваних)
7. Не відповіли на питання 4% опитуваних.

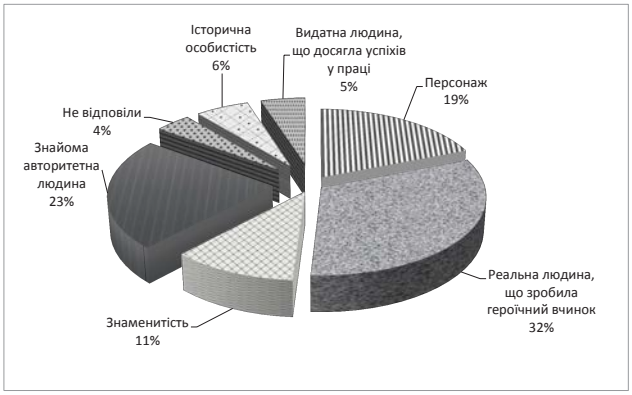

Рис. 1. Уявлення підлітків та молоді про Героя

Як бачимо, з категоризацією, що відображує розуміння самого поняття «Герой», у підлітків та молоді проблем практично не виникло, не змогли надати відповіді лише 4% опитуваних.

Досліджувані впевнені, що героєм швидше може бути здебільшого молода й зріла людина віком до 35–40 р., аніж старша. Щодо гендерного розподілу, для хлопців особистими Героями переважно виступають чоловіки (84,7%), особи обох статей (15,3%); тоді як для дівчат Героями виступають в однаковій мірі і чоловіки, і жінки (69%); жінки (23,8%), а 7,2% розглядають героя переважно як особу чоловічої статі.

Серед професій, які найбільше пасують героям, досліджувані виділили військових, рятувальників, спецпризначенців, сищиків, пілотів, спортсменів, секретних агентів, моряків, альпіністів, космонавтів, офіцерів поліції, каскадерів, волонтерів, акторів, лікарів, шахтарів, гонщиків, науковців, правителів, вчителів. Близько 32% опитуваних відповіли, що Героєм може бути людина будь-якої професії.

При спробі детальнішого з'ясування розуміння підлітками сутності Героя на основі питань анкети стало зрозуміло, що більшість учнівської молоді при описанні Героя не виходить з-за межі загальних уявлень. На питання щодо *конкретних прикладів* особистих Героїв не змогло відповісти близько 39% опитуваних. Це свідчить про те, що фігура реального чи персоніфікованого Героя як Значущого Іншого слабо репрезентована у свідомості половини підлітків та молоді.

Близько 27% в якості прикладів навели близьких людей (батьки, родичі, знайомі, приятелі, вчителі). Отже, майже третина опитуваних не фокусує образів Героїв – Значущих Інших у свідомості за межами найближчого соціального оточення.

Решта досліджуваних серед прикладів особистих Героїв навели наступні:

а) відомі герої-патріоти: військовослужбовці АТО, українські військові-захисники Донецького аеропорту («кіборги»), Небесна Сотня, Герої Майдану;

б) герої-персонажі літературних творів: (Гаррі Поттер, Скарлетт, Шерлок Холмс, Фродо Беггінс, Тарас Бульба, Анна Кареніна, та ін.);

в) кінофільмів (Марсіянин, Кіттніс Евердін, Тріс, Ріддік, Енакін Скайуокер та лицарі-джедаї, Термінатор, трансформери, Джеймс Бонд, Альтрон, Супермен, Бетмен, Супермутанти, Залізна Людина, Людина-Павук, Індіана Джонс, Лара Крофт, та ін.);

г) серед героїв – історичних осіб підлітками було названо Цезаря, Олександра Македонського, М.Л. Кінга, Атіллу, Б. Хмельницького, С. Бандеру, Т.Г. Шевченка та ін.

ґ) знаменитості (Б. Гейтс, М. Цуккерберг, Н. Водянова, К. Скрябін та ін.)

Незважаючи на те, що значна частка юнаків та підлітків вважає, що Герой – це персонаж літературного твору, конкретні приклади героїв-персонажів були представлені у відповідях досить мало. Більша частина прикладів персонажів – з таких літературних творів, що були екранізовані, тобто можна припустити, що зацікавлення дитини твором виникло лише після перегляду кінофільму.

З питанням, хто, на думку підлітків, є антигероєм, теж справились далеко не всі. На питання змогли відповісти близько 67% відсотків опитуваних. Щодо визначення антигероїв були отримані наступні відповіді: зла людина; людина, що думає лише про себе; людина, яка всім шкодить; той, хто робить погані речі; обмежена людина з поганим характером; хуліган; самозакохана людина; той, хто більш за все любить гроші; егоїст; диктатор; агресор; людина, що ненавидить весь світ; людина, що бажає іншим зла; той, хто прагне завоювати весь світ; сепаратист; терорист; злочинець; людина, що прагне влади будь-якою ціною; людина, байдужа до всіх; вбивця; безжальна людина; людина, яка шанує сили Зла. Також були названі прізвища окремих, публічних осіб, політиків (Сталін, Гітлер ті ін.) та вказано міфічно-літературні персонажі (Вольдеморт, Дракула, Моріарті, злий чаклун, вампір та ін.)

Що стосується каналів інформації, по яких підлітки та молодь отримують відомості про героїв, популярних і відомих осіб, то вони розподілились наступним чином: телебачення та Інтернет – 86%, літературні джерела – 11%; інформація, отримана від близьких та знайомих – 3%. Як бачимо, Героя для сучасних підлітків моделюють ЗМІ, кіноіндустрія та Інтернет, тоді як на долю літератури припадає всього-навсього 11%. Те, що підростаюче покоління сьогодні не читає – не новина, тому класичні зразки фігур Героїв та героїзму, які містяться в літературі як приклади, що апелюють до вічних цінностей, мало представлені у свідомості молоді.

У проведеній бесіді щодо підліткових й молодіжних кумирів досліджувані вказували, що багато персонажів, які їм подобаються у кінофільмах, важко назвати прикладами для наслідування. Зокрема, в бойовиках головні персонажі, які викликають симпатію, бо захищають одних людей, без жалю і абсолютно холоднокровно знищують інших, що на думку підлітків, суперечливо характеризує таких «героїв». Окремі досліджувані вказували, що їм подобаються відомі люди – музиканти, моделі, публічні особи, але часто їх поведінка дивує й навіть шокує. Добре це чи погано – досліджуваним важко було визначитись. Результат бесіди багато в чому пояснює, чому багато підлітків не змогли визначитись з конкретними прикладами Героїв, оскільки у джерелах інформації, якими вони користуються, їх постаті представлені надзвичайно суперечливо.

Відповідаючи на питання анкети про якості Героя, що відрізняють його від більшості звичайних людей, досліджувані мали можливість надати розгор-нуту відповідь з детальною характеристикою (найпоширеніші представлені у табл. 1). Цікаво, що описати Героя підліткам та молоді виявилось дуже складно. Близько 31% опитуваних не надали відповіді на це запитання. Ще 29% вважає, що Герой нічим не відрізняється від інших людей, оскільки це «звичайна людина в

Таблиця 1

Уявлення підлітків та молоді щодо якостей Героя

Якості	Кількість осіб, що виокремили якість	
	чол.	%
Впевнений	43	6
Добрий	151	21
Допомагає іншим	230	32
Досягає в житті свого	158	22
Захисник	209	29
Здійснив гарний вчинок (подвиг)	245	34
Мужній	187	26
Матеріальне становище	29	4
Не боїться труднощів, долає їх	122	17
Рішучий	166	23
Розумний	130	18
Романтик і шукач пригод	36	5
Сильний	223	31
Успішний	115	16
Холоднокровний	36	5
Крутий	50	7
Хоробрий	209	29
Цілеспрямований	151	21
Чесний	94	13

незвичайних обставинах». Тобто, третина молоді не вважає, що Герой якимись наділений певними вираженими якостями, оскільки героями звичайні люди стають завдяки «збігу обставин».

Інша частина досліджуваних (40%) надали відповіді щодо якостей Героя. Більшість відповідей були короткі і містили 1-3 характеристики.

Найбільше підлітків та молодих людей описує Героя крізь призму активності – «здійснив гарний вчинок (подвиг)». Отже, вони оцінюють Героя насамперед через дію – через результати, який той зміг досягти.

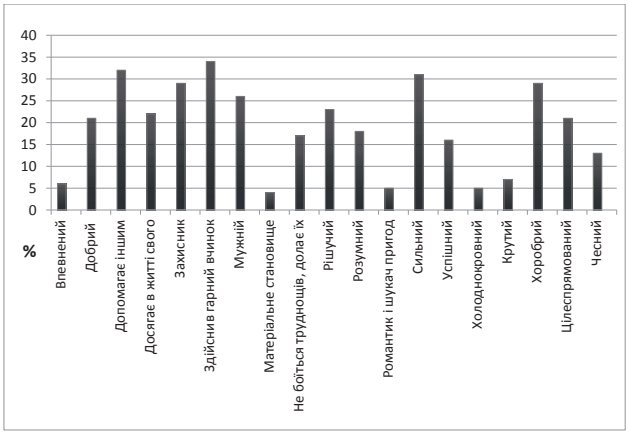

Рис. 2. Уявлення підлітків та молоді щодо якостей Героя

Більшість із представлених якостей – характеристики вольової сфери (досягає в житті свого, не боїться труднощів, рішучий, цілеспрямований). Багато уваги приділено лідерським якостям (впевнений, крутий, досягає в житті свого). Підлітки та юнацтво також особливо виділяють альтруїстичні якості (захисник, допомагає іншим); морально-етичні (чесний, хоробрий, добрий, мужній), менше представлені когнітивні якості (розумний), емоційні (холоднокровний).

Цікаво, що таким якостям, як зовнішні дані або фізична сила уваги підлітками практично не приділялось: ці характеристики виявились для сучасного Героя найменш актуальними. Аспект його фінансової успішності не був випущений з поля зору досліджуваних, проте він також виявився на периферії уявлень про його провідні характеристики. Отже, коротко узагальнений образ молодіжного Героя – звичайна, проте сильна, хоробра людина-альтруїст, здатна здійснювати гідні вчинки, допомагати іншим та захищати їх.

Становлення «Я-концепції» в підлітковому та ранньому юнацькому віці пов'язана з складанням інтегрального уявлення про себе під впливом інтеріоризованих характеристик Значущих Інших. На основі отриманих даних можна зробити окремі висновки про основні тенденції формування «Я-концепції» під впливом фігури Значущого Іншого – героя сучасних українських підлітків та молоді. Вольові якості, допомога й активність у діяльності на благо інших, здатність протидіяти тиску обставин – ось найголовніше, що на їх думку, перетворює звичайну людину на справжнього героя як приклад, вартий наслідування.

«Я-концепція» – це не тільки опис рис власної особистості, але й сукупність оцінних характеристик та пов'язаних з ними переживань. Значна частина таких оцінок зумовлена існуючими реальними стереотипами, установками, що мають місце у тому чи іншому соціальному середовищі. Узагальнений образ підліткового й молодіжного Героя відображує соціально-психологічні характеристики вагомих, популярних постатей сучасної дійсності в масовій свідомості українців – волонтерів, активістів громадянського суспільства, захисників держави.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Уявлення про Героя, як фігуру Значущого Іншого, у підлітків та молоді не є сформованим достатньою мірою. Зокрема, 39% досліджуваних не змогли навести жодного його прикладу – реального чи узагальненого, персоніфікованого. Встановлено, що третина досліджуваних не має репрезентацій щодо Героя-Значущого Іншого за межами найближчого соціального оточення. Багато опитуваних не змогли сформулювати, хто для них є Антигероєм – антиподом фігурі Героя, і чим вони відрізняються.

Підліткам та молоді було складно описувати Героя як носія певних характеристик, з цим завданням не впорались 31% опитуваних. Ще для 29% опитуваних Герой – звичайна людина без будь-яких помітних якостей, що змогла мобілізувати власні сили і здійснювати соціально значущі акти лише під тиском обставин.

Рештою досліджуваних з різною успішністю було описано якості Героя, завдяки яким він виступає як соціальний зразок, еталон для наслідування, приклад соціалізованої поведінки, джерело активності на благо інших. Через аналіз цих характеристик Героя було здійснено спробу висвітлення загальних тенденцій у формуванні «Я-концепції» сучасних українських підлітків та учнівської молоді у відповідь на вплив стереотипів суспільної свідомості. Таким чином, узагальнене ідеальне «Я» має проявлятись в альтруїстичній поведінці, здатності захищати інших, протистояти тиску обставин; у вольових і моральних рисах самостійної особистості, яка не прагне бути незвичайною людиною, але здатна проявити все краще в собі крізь суспільно-корисну діяльність.

Виявлено причини фрагментарності підліткових й молодіжних уявлень щодо образу Героя. Дослідженням з'ясовано, що основними каналами інформації, звідки підростаюче покоління отримує відомості для конструювання його образу, є мас-медіа, кіноіндустрія та Інтернет. Твори літератури орієнтують у цьому напрямку лише 11% опитуваних, через що фонд класичних літературних героїв як зразків для формування «Я-концепції» у свідомості підлітків та юнацтва представлений незначно. Чимало постатей молодіжних кумирів, присутніх у ЗМІ, кіно та Інтернеті, мають суперечливі характеристики, через що підлітки дезорієнтовані відносно того, чи варто брати з них приклад.

Достатня кількість гідних зразків для наслідування та їх інформаційна доступність необхідні, щоб молодь мала корисні орієнтири для особистісного становлення, оскільки це обов'язково працюватиме на якість людського капіталу в соціумі.

Список літератури:

1. Бершедова Л.И. Психологическая готовность к переходу на новый етап возрастного развития как личностное образование критических периодов: дисс. д-ра психологических наук/ Л.И. Бершедова. – М., 1999. – 314 с.
2. Волкогонов Д.А.Феномен героизма (О героях и героическом). – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
3. Кемпбел Д. Герой із тисячею облич: пер. з англ. – К.: Альтернатива, 1999. – 392 с.
4. Кон. И. Психология юношеского возраста, проблемы формирования личности : учебное пособие / И.С. Кон. – Москва : Просвещение, 1979. – 175 с.
5. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика. – М., : ПЕР СЭ, 2007. – 464 с.
6. Кондратьев, М. Ю. Психология отношений межличностной значимости: учебное пособие / М. Ю. Кондратьев, Ю. М. Кондратьев. – М.: Пер Сэ, 2006. – 272 с. – (Современное образование).
7. Петровский А. В. Трехфакторная модель значимого другого // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 7–18.
8. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов/ К.Н. Поливанова. – М., 1996. – 248 с.
9. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Том 2, 1971. – С. 56.
10. Юнг К.Г. Человек и его символы М., «Серебряные нити», 2006. – 352 с.
11. Hofstede G. Culture's consequences : international differences in work-related values. – L., 1980. – 475 p.

Бончук Н.В.
Межрегиональный центр ювелирного искусства г. Киева

ОБРАЗ ГЕРОЯ В СОЗНАНИИ СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ

Аннотация
В статье рассматривается проблема подростковых и молодежных представлений относительно фигуры Героя, которая в качестве Значимого Другого способна оказывать влияние на формирование «Я-концепции» формирующейся личности. Представлены результаты эмпирического исследования репрезентаций подростками и молодежью сущности и характеристик реального или воображаемого Героя. Выявлено, что образы Героев как образцов для подражания представлены в сознании современных подростков и молодежи недостаточно. Выяснены причины фрагментарности представлений о сущности и качествах Героя как ценностно-морального эталона среди молодежи и лиц старшего подросткового возраста.
Ключевые слова: Герой, Значимый Другой, «Я-концепция», подражание, модели поведения.

Bonchuk N.V.
Kyiv Interregional Center of a Jeweller's art

THE IMAGE OF A HERO IN THE CONSCIOUSNESS OF THE TEENAGERS AND THE YOUTH

Summary
This article concerns the problem of the teenagers and the youth conception of the Hero ideal, which as a point of the Significant Other is able to influence the forming "I-conception" of a developing personality. The results, of the empirical research of the teenagers and the youth representations of the essence and characteristics of a real or imaginary Hero, are presented. It was defined that the image of the Hero as a pattern for imitation were presented insufficiently in the consciousness of the teenagers and the youth. It was clarified the reasons of a fragmentariness concerning the believes of the essence and quality of the Hero as an ethical etalon among the youth and people of the older juvenile age.
Keywords: Hero, Significant Other, "I-conception", imitation, models of a behavior.

УДК 159.922.76–056.49(045)

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ СУБ'ЄКТИВНОГО ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ ЯК ЧИННИКА АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Железнякова Ю.В.
Класичний приватний університет

Викладено зміст програми психологічної корекції суб'єктивного почуття самотності як чинника адиктивної поведінки молодших підлітків та обґрунтувана необхідність впровадження такої програми у світлі вимог, передбачених законом України «Про освіту»»; розкривається значення суб'єктивного почуття самотності підлітків у формуванні адиктивної поведінки.
Ключові слова: самотність, адиктивна поведінка, підліток, свідомість, відчуження, корекція.

Постановка проблеми. В законі України «Про освіту» зазначається, що програми мусять бути спрямовані на розв'язання тих завдань, які потребує даний навчальний заклад в даних умовах, щоб розвинути чи від коректувати ті складові повноцінного розвитку особистості, які допомогли б їй засвоїти необхідні соціальні цінності, відчути себе повноцінним членом суспільства з позитивними установками на життя, з високим рівнем самоповаги і поваги до оточуючих, з високим рівнем сформованості здатності до позитивних взаємостосунків, співпраці, самореалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При наявності достатньої кількості робіт, присвячених проблемі самотності (Р. Торо, С. К'єркегор, М. Гайдеггер, Е. Фромм, К. Роджерс, Л. Пепло, Р. Вейс, Р. Зилбург, В. Бестужева-Ладу, О. Кузнєцов, В. Лебедєв, Ю. Швалб, С. Корчагіна) проблемі підліткового почуття самотності та його впливу на формування особистості як на ранніх етапах розвитку, так і в підлітковому віці, приділялась недостатня увага. У численних дослідженнях з проблеми самотності цей стан розглядається як ресурс розвитку особистості, а також як один з чинників розвитку девіантної поведінки, яка ускладнює інтеграцію у соціум (О. Б. Долгінова, В. С. Кон, А. Р. Наумова, Н. Перешина). Є. Бахадова, С. Березін, К. Лисицький, В. Васильєв, Є. Калмикова та ін. доводять необхідність корекції суб'єктивного почуття самотності у молодшому підлітковому віці засобами створення психолого-педагогічної системи корекційних заходів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Освітньо-виховна практика показує, що створення програм для психологів і педагогів, якими б досконалими вони не були, недостатньо. Для розвитку в учнів, зокрема, молодшого підліткового віку програма мусить бути адресована самим учням, яка б зорієнтовувала їх на самовдосконалення, у даному конкретному випадку на подолання суб'єктивного почуття самотності.

Мета статті. Розробити та перевірити програму психологічної корекції суб'єктивного почуття самотності як чинника адитивної поведінки молодших підлітків.

Виклад основного матеріалу. Незалежно від конкретного спрямування програми вона мусить сприяти самовдосконаленню особистості підлітка. Процес самовдосконалення особистості і психології визначається чотирма основними логічно взаємопов'язаними етапами:

– самоусвідомлення і прийняття рішення на самовдосконалення;

– планування і створення програми самовдосконалення;

– безпосередня практична діяльність, спрямована на реалізацію означених цілей, завдань в роботі над собою;

– самоконтроль і самокорекція цієї діяльності.

Взаємозв'язок і послідовне виконання завдань чотирьох етапів самовдосконалення через подолання молодшими підлітками суб'єктивного почуття самотності, як правило, дає бажані наслідки і, крім цього, розвиває особистісно значущі людські якості, які унеможливлюють появу почуття самотності як негативного явища, а можуть тільки викликати потребу в усамітненні для конструктивного виконання задуманої або потрібної індивідуальної роботи.

Мета конкретної програми психологічної корекції суб'єктивного почуття самотності як чинника адиктивної поведінки спрямована на подолання деструктивного переживання почуття самотності молодшими підлітками. Вона складена з урахуванням порад А. Бандури [1], Е. Бахадова [2], Ю. Борисенко [3], К. Бриги, І. Буянова, Р. Вейса, А. Гоголєвої [4], О. Калиниченко [6], О. Лактіонова, Ю. Швалба, Т. Яценко та ін. Паралельно враховані результати констатувального експерименту.

Головними завданнями програми визначені:

1. Зняття тривоги, навчання навичкам саморегуляції емоцій.
2. Розвиток спостережницької сенситивності.
3. Розвиток здатності розуміння станів, властивостей, якостей і стосунків з людьми.
4. Розвиток навичок спілкування.

На нашу думку, реалізація вибраних завдань, забезпечить повноцінне життя молодших підлітків і унеможливить розвиток негативних звичок, тривожних станів, посилить спостережливість, сприятиме розвитку навичок спілкування, взаємодії з іншими людьми і допоможе підліткам позбутися суб'єктивного почуття самотності та схильності до адиктивної поведінки.

На кінець впровадження програми молодші підлітки повинні на рівні свого віку засвоїти і знати:

– способи зняття психологічного напруження м'язів тіла, обличчя;

© Железнякова Ю.В., 2016

– способи зняття тривоги за допомогою дихання;
– способи саморегуляції емоцій;
– способи пошуку спільного засобами спостережливості;
– способи групової взаємодії;
– способи розвитку чутливості до своїх і чужих емоційних станів;
– способи невербальної і вербальної комунікації;
– способи партнерського спілкування і групової взаємодії;
– способи встановлення близьких, дружніх стосунків з оточуючими;
– способи конструктивної групової взаємодії.

Молодші підлітки на кінець впровадження програми повинні вміти:
– знімати напругу і тривогу диханням і м'язовим напруженням;
– здійснювати саморегуляцію емоцій;
– уважно і різносторонньо здійснювати спостереження за спілкуванням і діями інших;
– конструктивно спілкуватися і взаємодіяти у групі;
– відчувати емоційний стан інших людей;
– підтримувати позитивні стосунки вербальними і невербальними засобами;
– встановлювати ділові стосунки на партнерській основі;
– конструктивно співпрацювати при виконанні групових завдань.

Програма розрахована на один навчальний рік, вміщує 57 вправ, виконаних на 17 заняттях з метою дати можливість молодшим підліткам обдумати проведені заняття, оцінити їх корисність, напрацьований досвід.

Програма складається з чотирьох блоків занять у відповідності із визначеними завданнями.

Перший блок занять спрямований на виконання першого завдання програми: зняття напруги, тривоги, навчання навичкам саморегуляції емоцій. У зв'язку з цим цей блок занять складається із релаксаційних вправ.

Заняття 1 містить 7 вправ на зняття напруги підлітків.

Мета вправи 1: навчити підлітків знімати напругу керуванням дихання. Мета вправи 2: навчити підлітків позбавлятися від усього негативного, неприємного. Мета вправ 3, 4: навчити підлітків позбавлятися від емоційної напруги через м'язове напруження. Мета вправ 5, 6: вчити позбавлятися емоційної напруги через напруження м'язів обличчя. Мета вправи 7: вчити справлятися з тривогою, використовуючи дихання.

В кінці заняття підводиться підсумок роботи учнів (підлітків):

1. Учні діляться враженнями, як їм вдалося долати емоційну напругу, тривогу за допомогою дихання, напруження м'язів тіла, обличчя, що вдалося, а що ні, наскільки сподобалось виконувати запропоновані вправи.

2. Поради психолога, що треба враховувати в роботі, на подальших заняттях, як закріплювати одержані уміння у повсякденному житті.

Заняття 2 містить 3 вправи на розвиток здатності до саморегуляції необхідних дій, емоцій.

Мета вправи 1: вчити саморегуляції дихання. Мета вправ 2, 3: вчити способам саморегуляції емоційного стану.

У підсумку заняття:

1. Підлітки діляться враженнями від виконання вправ про саморегуляцію дихання і емоційного стану.

2. Підлітки слухають психолога про підсумки власної роботи і поради щодо покращення і закріплення одержаних умінь у повсякденному житті.

Другий блок занять спрямований на виконання другого завдання програми: розвиток спостережницької сенситивності.

Всі вправи, які увійшли у цей у цей блок, умовно об'єднані в два розділи: 1) вправи, спрямовані на розвиток спостережницької сенситивності; 2) вправи, спрямовані на розвиток здатності розуміння станів, властивостей, якостей і відносин між людьми.

Заняття 3. Вправи на пошук спільного між учасниками заняття і розвиток уваги до інших.

Вправа 1. Мета: пошук спільного між учасниками.

Вправа 2. Мета: розвиток уваги до іншої людини.

Вправа 3. Мета: розвиток спостережницької сенситивності, вміння знаходити специфічне у зовнішньому вигляді і точно його описувати.

Вправа 4. Мета: розвиток спостережливості.

В кінці заняття3 обговорюються варіанти пошуку спільного та специфічного у членів групи. Обговорюється цінність цих вправ для подальшого самовдосконалення і користі цього досвіду у життєвих ситуаціях, наводяться приклади із повсякденного життя підлітків, де спостережливість допомогла у розв'язанні певних проблем.

Заняття 4. Вправи на покращення позитивної групової атмосфери і спостережливості кожного учасника.

Вправа 1. Мета: покращення позитивної групової атмосфери.

Вправа 2. Мета: розвиток спостережливості і покращення позитивної групової атмосфери.

Вправа 3. Мета: розвиток групової взаємодії і спонукання учасників до активнішої включеності у груповий процес.

В кінці заняття обговорюються питання, наскільки дані вправи сприяють згуртуванню групи й покращенню групової позитивної атмосфери.

Заняття 5. Вправи на розвиток індивідуальної спостережливості і вміння віддзеркалювати іншого.

Вправа 1. Мета: розвиток індивідуальної спостережливості і вміння віддзеркалювати іншого.

У підсумку заняття наголошується на тому, яке значення має вміння віддзеркалювати іншого як наслідок високого рівня спостережливості.

Заняття 6. Вправи на розвиток почуття часу.

Вправа 1. Мета: розвиток почуття часу і дотримуватись часових меж у ділових стосунках. Вправа займає 15-20 хвилин і за бажанням учасників може бути повторена. Психолог (керівник заняття) дає можливість підліткам потренуватися, а потім обговорити, з якою метою вони пропонували повтор вправи і чому навчилися, що сподобалось які виникли ідеї щодо удосконалення досвіду дотримання часових меж при

виконанні конкретних завдань; яке значення в житті людини має здатність орієнтуватися в часі і дотримуватись часових меж у групових стосунках між людьми.

Третій блок занять спрямований на виконання третього завдання: закріплення і розвиток здатності до розуміння психологічних станів, властивостей, якостей особистості підлітка, його стосунків з іншими людьми.

Заняття 7. Вправи на розвиток довіри до людей, до групи оточуючих, з якими треба взаємодіяти.

Вправа 1. Мета: розвиток довіри до оточуючого середовища та людей, з якими організована взаємодія.

Вправа 2. Мета: розвиток взаємодії, довіри та покращення групової емоційної атмосфери.

Вправа 3. Мета: розвиток уваги та довіри до позитивної групової атмосфери.

Вправа 4. Мета: розвиток довіри, здатності вербально висловлювати свої почуття і демонструвати психологічні стани, свої рефлексивні здібності.

У підсумку заняття наголошується на тому, яке значення для підлітка як особистості мають довірливі стосунки з іншими людьми, можливість і бажання висловлювати свої почуття, емоції, позитивно спілкуватися з учасниками заняття.

Заняття 8. Вправи на розвиток чутливості до своїх емоційних станів.

Вправа 1. Мета: розвиток чутливості до своїх емоційних станів.

Вправа 2. Мета: розширення уявлення про безпосереднє сприйняття сигналів, тренування у їх розрізненні і описі.

Вправа 3. Мета: розвиток спостережливості та розпізнавання своїх та чужих емоційних станів.

Вправа 4. Мета: вчити розуміти і передавати емоції шляхом невербальної комунікації.

У підсумку заняття проходить обговорення цінності розвитку чутливості до своїх емоційних станів з метою напрацювання досвіду регулювання їх прояву у відповідності до конкретної ситуації і здатності спрямовувати їх у конструктивне русло, а не до відчаю або відходу від реальності.

Заняття 9. Вправи на розширення уявлення про аудіо сприймальні сигнали, їх розширення і опис.

Вправа 1. Мета: покращення групової взаємодії через розширення уявлення про аудіо сприймальні сигнали, тренування у їх розрізненні і описі.

Вправа 2. Мета: збагачення досвіду групової взаємодії шляхом розширення уявлення про аудіо сприймальні сигнали.

У підсумку заняття учасники можуть задавати питання про характер дій, які слід було виконувати за спиною «слухаючого», про характер помилок, про те, що було зрозумілим відразу, а де виникали труднощі.

Заняття 10. Вправи на розвиток активної включеності у груповий процес.

Вправа 1. Мета: розвиток взаємодії і спонукання учасників до активної включеності у груповий процес.

Вправа 2. Мета: подальше напрацювання досвіду активного включення у взаємодію.

Вправа 3. Мета: розвиток активної групової взаємодії на основі посилення спостережливості.

У підсумку заняття обговорюється цінність спостережливості для орієнтування в ситуації і активної включеності у груповий процес. Виясняється, які дії легко вдавались, а які викликали труднощі. Підлітки дослухались до порад керівника заняття-психолога, який підвів підсумки роботи, пов'язані із завданням третього блоку занять: які здатності вони напрацювали, як це вплинуло на розвиток їх позитивної взаємодії, наскільки комфортно їм було працювати разом, чи знайшли вони друзів, порозуміння з членами групи, як покращився їх емоційний стан, позитивне ставлення до самого себе і свого життя взагалі.

Заняття 11. Вправи на розвиток слухової і тактильної чутливості підлітків.

Вправа 1. Мета: розвиток розрізняльної слухової чутливості, яка дозволяє учасникам отримати досвід у ньому світі. Крім того, ця вправа істотно покращує настрій, знижує втому учасників.

Вправа 2. Мета: розвиток тактильної чутливості, здатності впізнавати іншу людину, використовуючи цей канал отримання інформації з навколишнього світу.

У підсумку заняття обговорюється питання про те, як учасники вирішували поставлені перед ними завдання. Учасники, як правило, перераховують ознаки, на які вони орієнтувалися: форма, розмір руки, її температура (холодна, тепла рука) та ін. Що стосується слухової чутливості, то учасники проявляли високу активність: самі видавали певні звуки і слухали, хто за звуками їх впізнає, і самі дуже уважно дослухалися до звуків інших, щоб правильно визначитись, кому вони належать.

Заняття 12. Вправи на розвиток здатності усвідомлювати і вербалізувати свій і чужий емоційний стан.

Вправа 1. Мета: розвиток здатності усвідомлювати і вербалізувати свій емоційний стан, знаходити слова для його позначення.

Вправа 2. Мета: розвиток здатності усвідомлювати і вербалізувати емоційний стан іншої людини, знаходити слова для його позначення.

Вправа 3. Мета: розвиток вербалізації почуттів і психологічних станів.

У підсумку заняття обговорювалась здатність учасників вербалізувати власні і чужі емоції, психологічний стан взагалі: які вправи виконувались легко, в чому відчували труднощі, чому важко деякі почуття і психологічні стани оформлювати словами важко, ділилися досвідом, як такої ситуації можна уникнути.

Четвертий блок занять спрямований на виконання четвертого заняття програми: розвиток навичок спілкування. Вправа цього блоку дають можливість тренування тих чи інших прийомів, способів спілкування, елементів поведінки, які в подальшому будуть включені підлітком в цілісну систему його дій.

Заняття 13. Мета: розвиток презентаційних навичок, вміння переконувати.

Вправа 1. Мета: розвиток презентаційних навичок, вміння переконувати.

Вправа 2. Мета: вчити учасників слухати один одного, розуміти, що допомагає, а що заважає цьому процесу.

Вправа 3. Мета: вчити учасників краще пізнавати один одного і встановлювати позитивні контакти із співрозмовником.

У підсумку цього заняття наголос робиться на здатність спілкуватися; доводити цінність власної роботи, переконувати інших у доцільності використаних способів виконання завдань. Це сприяє тому, що підлітки уважніше слухають один одного, розуміють один одного і вчаться встановлювати позитивні контакти один з одним або навіть із членами всієї групи.

Заняття 14. Вправи на розвиток комунікативних навичок.

Вправа 1. Мета: розвиток комунікативних навичок, ораторської майстерності, здатності вступати спонтанно в розмову.

Вправа 2. Мета: вчити учасників навичок переконання та створювати у групи позитивну атмосферу.

Вправа 3. Мета: розвивати і закріплювати попередні комунікативні навички.

Вправа 4. Мета: вчити активно засвоювати будь-який «нудний», але потрібний матеріал.

Після виконання підлітками запропонованих психологом вправ підводиться підсумок заняття: проводиться розбір використаних прийомів розвитку комунікативних навичок, уміння доводити свою думку, аргументовано переконувати присутніх про доцільність своєї точки зору, не ображаючи чи принижуючи варіанти думок інших членів групи. В кінці психолог робить висновок про якість виконання завдань учасниками заняття.

Заняття 15. Вправи на розвиток уваги, мислення для покращення групової взаємодії.

Вправа 1. Мета: розвиток уваги та мислення для покращення групової взаємодії.

Вправа 2. Мета: покращення групової взаємодії.

Вправа 3. Мета: розвиток спостережливості як фактору конструктивного спілкування.

У підсумку заняття обговорюються результати групової взаємодії і цінність мислення та уважного ставлення до інших у цьому процесі. Психолог дає відповідні поради учасникам заняття.

Заняття 16. Вправи на розвиток партнерського спілкування.

Вправа 1. Мета: розвиток партнерського спілкування для покращення групової взаємодії.

Вправа 2. Мета: розвиток спостережливості як необхідного фактору партнерського спілкування.

Вправа 3. Мета: подальший розвиток партнерського спілкування.

Вправа 4. Мета: розвиток партнерського спілкування, покращення групової взаємодії.

Вправа 5. Мета: розвиток партнерського спілкування, покращення групової взаємодії.

Підсумок заняття присвячений розвитку партнерського спілкування засобами групової взаємодії по 2 особи, 3 особи або міні-групи. При обговоренні вправ вдається одержати конкретний перелік засобів, що використовувались учасниками для зміни стану свого партнера, якщо в нього є невпевненість, сумніви, і спрямувати його стан у позитивне русло, викликати посмішку, згоду.

Учасники висловлюють ідею щодо необхідності гнучкості у виборі засобів зміни настрою партнера і переконуються в тому, що в таких випадках не існує універсальних способів. Зізнаються, що вибір способів зміни настрою партнера вимагає значних зусиль і не завжди вдається з першого разу.

Заняття 17. Вправи на розвиток почуття близькості з іншими людьми (ровесниками, дорослими).

Вправа 1. Мета: розвиток почуття близькості у стосунках з ровесниками.

Вправа 2. Мета: розвиток почуття близькості з іншими людьми.

Вправа 3. Мета: розвиток почуття близькості з іншими людьми засобами вербального і невербального спілкування.

Вправа 4. Мета: вчити цінувати індивідуальність іншого.

У підсумку заняття коротко обговорюється розвиток почуття близькості, повага до іншого і його особливостей у цьому процесі.

У підсумку усієї роботи, спрямованої на унеможливлення суб'єктивного почуття самотності, головна увага приділена тому, як підлітки себе почували: чи не було сумно, одиноко, нецікаво; що сприяло гарному настрою і бажання взаємодіяти; хто з ким ближче подружилися і бажають підтримувати дружні стосунки і надалі; про що будуть розповідати батькам, іншим ровесникам; що корисного виніс кожний з них в процесі роботи з даним психологом: що усвідомив, чому навчився, що зрозумів, що змінив у своєму житті, поведінці, ставленні до інших.

Для успішної реалізації вище викладеної програми слід, крім усього іншого, в процесі проведення занять і закріплення набутих на них умінь нами використані поради щодо дотримання надзвичайно важливих вимог, головними з яких А. Бодальов, В. Жуков, Л. Лаптєв, В Сластьонін) називають такі:

– підтримувати у підлітка його гідність і позитивний образ «Я»;

– обговорювати ситуацію, вчинки і їх наслідки, а не особистість як таку;

– відзначати зрушення в особистому зростанні підлітка, порівнюючи його з самим собою «вчорашнім», а не з іншими ровесниками;

– не використовувати негативних оцінюючих суджень не вдаватись до негативного програмування;

– не нав'язувати підліткам способів діяльності, проти їх бажання, а мотивувати їх на конструктивні дії, поведінку;

– приймати і схвалювати усі позитивні дії, вчинки підлітка, його творчі прояви, ініціативи, незалежно від змісту, форми, якості та ін.

Впливаючи на підлітка таким чином, психолог розглядає з ним відповідальність за розвиток його особистості, за зміни в його внутрішньому світі (думках, почуттях, бажаннях, діях та ін.

Паралельно з ними і сам підліток переоцінює своє мислення до себе, до оточуючих, до навколишнього світу; починає усвідомлювати своє місце серед інших, починає оцінювати свої вчинки, поведінку більш об'єктивно; цілеспрямовано діяти; думати про перспективу у житті, у спілкуванні з ровесниками, дорослими; замислюватись над своїм психологічним станом і шукати шляхи виходу із пригнічених чи стресових станів, а впадати у відчай, зневірюватись в людях. Цьому

сприяє позитивна емоційна атмосфера, передбачена самим змістом вправ на заняттях, доброзичливим ставленням до підлітків психолога, який спонукав, надихав, мотивував підлітків на виконання запланованої роботи, що і знімало в них напругу, пригніченість, незадоволеність ставленням до себе та інші негативні почуття [5].

Висновки і пропозиції. Викладений вище зміст програми психологічної корекції суб'єктивного почуття самотності як чинника адиктивної поведінки молодших підлітків та обґрунтування необхідності впровадження такої програми, починаючи з молодшого підліткового віку дозволяє зробити такі висновки:

1. Цілеспрямований процес психологічної корекції суб'єктивного почуття самотності у молодшому підлітковому віці потребує програмного забезпечення для психологів.

2. Програмою передбачено процес самовдосконалення особистості молодшого підлітка в цілому через виконання системи вправ, спрямованих на подолання суб'єктивного почуття самотності, яке вносило дискомфорт у його життя і спричинювало схильність до адиктивної поведінки.

3. Програма спрямована на подолання деструктивних переживань молодших підлітків засобами, які перевірені науковцями і викладені у наукових працях, а також враховані результати констатувального експерименту, що дозволило деталізувати і конкретизувати вправи. На основі цього сформульовані чотири базових завдання, виконання яких забезпечено системою вправ на заняттях впродовж навчального року.

4. При розробці програми у змісті занять враховані необхідні вимоги, найважливіші для молодшого підліткового віку, якими повинен керуватися психолог при проведенні занять. Дотримання цих вимог є необхідною складовою успішної реалізації запропонованої програми і забезпечення повноцінної корекції суб'єктивного почуття самотності у молодших підлітків, що унеможливить появу у них схильності до адиктивної поведінки.

Список літератури:

1. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс. – Москва : Эксмо пресс, 2000 – С. 43.
2. Бахадова Е. В. Неблагополучная семья как фактор формирования девиантного поведения детей / Е. В. Бахадова // Вопросы психологии. – 2009. – № 1. – С. 88–93.
3. Борисенко Ю. В. Психология отцовства / Ю. В. Борисенко // Журнал практической психологии. – 2007. – № 1. – С. 3–7.
4. Гоголева А. В. Аддиктивное поведение и его профилактика / А. В. Глаголева. – Москва : МОДЭК, 2003. – 211 с.
5. Железнякова Ю. В. Вплив суб'єктивного почуття самотності на формування адиктивної поведінки підлітків / Ю. В. Железнякова // Проблеми сучасної психології. – 2014. - №1(5). – С. 41–46.
6. Калиниченко О. А. О деформации ценностных ориентаций подростка-наркомана / О. А. Калиниченко, А. Н. Лактионов // Вестник Харьковского ун-та. – 1990. – Вып. 344. – С. 14–18.

Железнякова Ю.В.
Классический приватный университет

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОРРЕКЦИИ СУБЪЕКТИВНОГО ЧУВСТВА ОДИНОЧЕСТВА КАК ФАКТОРА АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ МЛАДШИХ ПОДРОСТКОВ

Аннотация
Изложено содержание программы психологической коррекции субъективного ощущения одиночества как фактора аддиктивного поведения младших подростков и обоснована необходимость внедрения такой программы в свете требований, предусмотренных законом Украины «Об образовании»»; раскрывается значение субъективного чувства одиночества подростков в формировании аддиктивного поведения.
Ключевые слова: одиночество, аддиктивное поведение, подросток, сознание, отчуждение, коррекция.

Zheleznyakova Y.V.
Classical Private University

DEVELOPMENT PROGRAM PSYCHOLOGICAL CORRECTION SUBJECTIVE FEELINGS OF LONELINESS AS FACTORS OF ADDICTIVE BEHAVIOR YOUNGER TEENS

Summary
Article is represented the content of the program of psychological correction subjective feelings of loneliness as a factor in addictive behavior of younger teenagers and studies need to implement such program as required by the Law of Ukraine "On Education"; the meaning of subjective feelings of loneliness teenagers in the formation of addictive behavior.
Keywords: loneliness, addictive behavior, teenager, consciousness, estrangement, correction.

УДК 159.9.072.4

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕМПАТІЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Мащонок А.О.
Українська інженерно-педагогічна академія

У статті представлені результати дослідження характеру зв'язку рівня емпатичних здібностей з показниками психологічного благополуччя студентів психологів. Виявлено, що показники психологічного благополуччя учасників дослідження знаходяться на середньому рівні вираженості, емпатичні здібності – на низькому рівні, що є прогностично несприятливим результатом для майбутніх психологів. Встановлено наявність прямого кореляційного взаємозв'язку між рівнем розвитку емпатії та психологічним благополуччям майбутніх психологів. Показано, що зі збільшенням рівня емпатії відбувається зростання показників психологічного благополуччя.

Ключові слова: емпатія, психологічне благополуччя, студентський вік, студенти-психологи, професійно важливі якості.

Постановка проблеми. В останні десятиліття проблема ролі емпатії в особистісному розвитку все частіше стає предметом дослідження психологів. Це пов'язано з тією обставиною, що емпатія як психологічний феномен відіграє важливу роль у процесі міжособистісного спілкування, підвищує мотивацію і продуктивність діяльності, а також істотно впливає на всю особистість в цілому.

Особливо актуальною є проблема дослідження і розвитку емпатії у професійному становленні студентів, що навчаються в психологічному напрямку, так як саме ця властивість є одним з основних професійно важливих якостей майбутнього психолога. Дана професія висуває до особистості особливі вимоги: вміння у відносинах з клієнтом бути щирим, розуміти емоційний стан клієнта, правильно відображати і передавати власні почуття. Без практичного оволодіння такою психічною реальністю як емпатія, неможливо досягнення ефективності у професійній діяльності.

Однак прагнення досягти високої майстерності шляхом розвитку емпатії не повинно негативно позначатися на загальному психологічному благополуччі майбутнього професіонала. Саме психологічне благополуччя є тим феноменом, який уособлює природне прагнення людини до внутрішньої рівноваги, комфорту, відчуття щастя. У зв'язку з цим особливого значення набувають дослідження, спрямовані на визначення наявності та характеру взаємозв'язку між емпатією та психологічним благополуччям особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шлях пошуку істини з проблеми емпатії пропонували такі вчені, як А. А. Бодалєв, В. В. Бойко [1], А. А. Борисова, Т. П. Гаврилова [3], А. Б. Орлов, К. Роджерс [5], А. П. Сопіков та інші автори, проте в науковій літературі немає однозначного трактування цього поняття. Визначення емпатії досить різноманітні і залежать від тої прикладної сфери, в якій працює кожен автор. Ми поділяємо точку зору дослідників інтегративного підходу (В. В. Бойко [1], В. М. Юсупова, Т. П. Гаврилова [3], К. Роджерс [5], Н. Н. Обозов, Ю. Б. Гіппенрейтер), які розглядають емпатію, насамперед, як системне утворення, що включає в себе ряд компонентів:

- емоційний компонент (емоційна співучасть в переживаннях інших людей);
- когнітивний компонент (здатність прогнозувати поведінку іншої людини, передбачати її реакцію і відповіді);
- поведінковий компонент (аспект дії, що виражається в актах безкорисливої допомоги іншому);
- комунікативний компонент (дозволяє передавати партнеру розуміння його переживань).

У ряді робіт емпатія розглядається як один із ключових чинників успішної професійної діяльності психолога. У вітчизняній психології вивчення емпатії як професійно важливої якості психолога присвячені праці Н. В. Буравцова, В. А. Єремицької, О. Б. Полякова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових працях більшості зазначених дослідників відображені не всі важливі аспекти проблеми емпатії, зокрема, невирішеним залишається питання про взаємозв'язок рівня емпатії та психологічного благополуччя спеціалістів «допомагаючих» професій. Актуальність проблеми та її невирішеність і зумовили вибір теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення особливостей взаємозв'язку рівня розвитку емпатичних здібностей та психологічного благополуччя студентів-психологів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження взаємозв'язку рівня емпатії та показників психологічного благополуччя майбутніх психологів проводилося на базі Української інженерно-педагогічної академії. У дослідженні брали участь студенти III-го курсу спеціальності «Практична психологія», в кількості 30 осіб.

При проведенні емпіричного дослідження ми використали такі методи:

1. *Методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко* [1]. Мета: оцінка вміння співпереживати і розуміти думки та почуття іншого.
2. *Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф* [4]. Мета: вимірювання вираженості основних складових психологічного благополуччя.

Для вивчення взаємозв'язку змінних був застосований *коефіцієнт кореляції r-Пірсона.*

© Мащонок А.О., 2016

Психодіагностичне дослідження проводилося в груповій формі. Ставлення учасників до тестування було позитивним, додатково мотивувати не доводилося, негативних емоцій не спостерігалося.

На першому етапі нами був виконаний аналіз рівня емпатії і показників психологічного благополуччя.

Описова статистика показників емпатичних здібностей, отриманих за методикою В.В. Бойка, представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Рівень розвитку емпатичних здібностей студентів-психологів (за методикою В. В. Бойка)

Показники	Середні значення	Стандартне відхилення	Максимально можливе значення
Раціональний канал емпатії	3,27	1,20	6
Эмоційний канал емпатії	3,33	1,40	6
Інтуїтивний канал емпатії	2,77	1,63	6
Установки	3,60	1,40	6
Проникаюча здатність	3,87	1,31	6
Ідентифікація	3,53	1,48	6
Загальна оцінка	20,37	5,48	30

Джерело: розроблено автором

Загальний рівень емпатії в групі учасників дослідження розвинений низько, середній бал склав 20,37 б. (Від 15 до 21 – занижений рівень). Це говорить про те, що учасники дослідження в малій мірі володіють умінням співпереживати і розуміти думки і почуття іншої людини. Виходячи з цього, можна дійти висновку, що окрему увагу слід приділити формуванню та розвитку емпатичних здібностей у студентів психологічного напрямку, адже ця якість розглядається як один із ключових чинників успішної професійної діяльності психолога. Здатність до емпатії може бути сформована з допомогою спеціальних тренінгових прийомів та вправ.

Описова статистика показників, отримані за окремими шкалами методики психологічного благополуччя К. Ріфф представлені в табл. 2.

Психологічне благополуччя в групі учасників дослідження знаходиться на середньому рівні (середній бал склав 6,1 стен). Це говорить про те, що випробовувані в цілому отримують задоволення від свого життя, проте деякі не відчувають особистісного комфорту. З одного боку, вони володіють позитивним ставленням до себе і свого минулого; усвідомлюють і приймають різні сторони свого Я, позитивно ставляться до інших. З іншого боку, вони не задоволені собою; стурбовані певними особистісними якостями. Деякі учасники дослідження мають думки та переконання, що додають сенс у житті, інші – мають сумніви в даних поглядах на світ та власне життя.

Отримані дані дослідження психологічного благополуччя не дозволяють стверджувати про статистично значущі розбіжності з нормативними даними, однак результати, наведені у таблиці 3, можуть свідчити, що показники психологічного благополуччя студентів загалом знаходяться в межах норми.

Таблиця 2

Показники психологічного благополуччя студентів-психологів (за методикою К. Ріфф)

Показники	Дані студентів-психологів		Нормативні дані	
	Середнє значення	Стандартне відхилення	Середнє значення	Стандартне відхилення
Позитивне ставлення	62,01	7,20	65,07	8,58
Автономія	58,80	6,83	55,24	7,53
Управління середовищем	56,67	7,41	62,31	8,47
Особистісне зростання	65,53	7,03	63,03	7,68
Цілі у житті	59,47	8,89	66,10	8,78
Самоприйняття	58,07	8,15	61,48	9,06
Психологічне благополуччя	359,06	40,88	373,23	39,69

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Аналіз взаємозв'язку рівня емпатії і показників психологічного благополуччя учасників дослідження

Змінні	Позит. ставлення	Автономія	Управління середовищем	Особистісне зростання	Цілі в житті	Самоприйняття	Психол. благополуччя
Раціональний канал	0,131	0,151	0,115	0,081	0,095	0,113	0,125
Эмоційний канал	**0,337***	-0,189	0,157	-0,186	0,017	0,096	0,026
Інтуїтивний канал	0,183	0,030	0,225	-0,055	0,215	0,280	0,176
Установки	**0,425****	0,263	0,214	0,126	**0,320***	0,215	**0,316***
Проникаюча здатність	**0,445****	0,147	0,248	0,301	0,138	0,347*	**0,370****
Ідентифікація	**0,467*****	0,194	**0,448****	**0,396****	0,105	0,216	**0,377****
Загальна оцінка	**0,510*****	0,149	**0,367****	0,165	0,233	0,329*	**0,357***

Примітка:
* взаємозв'язок значущий на рівні p≤0,10
** взаємозв'язок значущий на рівні p ≤ 0,05
*** взаємозв'язок значущий на рівні p ≤ 0,01

Джерело: розроблено автором

Завданням наступного етапу дослідження став статистичний аналіз взаємозв'язку рівня емпатичних здібностей і показників психологічного благополуччя у студентів-психологів. Отримані результати кореляційного аналізу наведено в табл. 3.

Дані, наведені у табл. 3 дозволяють дійти висновків про наявність статистично значущих зв'язків між загальною оцінкою рівня розвитку емпатії та:

- позитивним ставленням до інших людей ($p \leq 0,01$);
- управлінням середовищем ($p \leq 0,05$);
- самоприйняттям ($p \leq 0,10$);
- загальним рівнем психологічного благополуччя ($p \leq 0,10$).

Очевидно, що чим позитивніше особистість ставиться до інших людей, тим вище розвинена у неї здатність співпереживати, розуміти, відчувати іншу особистість і проявляти до неї емпатичні тенденції. І навпаки, якщо в людини високо розвинена емпатія, то вона більш позитивно буде ставитися до себе і оточуючих, активно керувати зовнішніми обставинами і при цьому відчувати себе гармонійно і комфортно.

Дані, наведені у табл. 3, показують наявність статистично значущих взаємозв'язків між окремими показниками емпатичних здібностей та рівнем психологічного благополуччя.

Так, емоційний канал емпатії знаходиться в прямому взаємозв'язку з позитивним ставленням до інших ($p \leq 0,10$). Як видно, емоційне співпереживання і чуйність тим вищи, чим більше людина отримує задоволення від теплих, довірливих відносин з іншими; піклується про благополуччя інших. І навпаки, чим більше людина буде ставиться до інших позитивно, тим більше вона буде здатна входити в одну емоційну «хвилю» з оточуючими.

Для установок, що сприяють або перешкоджають емпатії отримані достовірні прямі зв'язки з позитивним ставленням до інших ($p \leq 0,05$), цілями в житті ($p \leq 0,10$) і загальним рівнем психологічного благополуччя ($p \leq 0,10$). При високих значеннях зазначених показників у людини вище схильність до формування установок, що сприяють емпатичному співпереживанню, самовизначенню і незалежності; здатність регулювати свою поведінку; оцінювати себе, виходячи з особистих стандартів. Ефективність емпатії знижується, якщо людина негативно ставиться до оточуючих, намагається уникати особистісних контактів, вважає недоречним проявляти цікавість до іншої особистості, не має життєво важливих цілей і не відчуває внутрішнього благополуччя.

Проникаюча здатність проявляється тим більше, чим вище показники позитивного ставлення до інших людей ($\leq 0,05$), самоприйняття ($p \leq 0,10$) і загального психологічного благополуччя особистості ($p \leq 0,05$). Такі особистості володіють важливою комунікативною властивістю, що дозволяє створювати атмосферу відкритості, довірливості, задушевності. Розслаблення партнера сприяє емпатії, а атмосфера напруженості, підозрілості, невпевненості в своїх діях перешкоджає розкриттю і емпатичному розумінню.

Ідентифікація має прямі достовірні зв'язки з позитивним ставленням ($p \leq 0,01$), управлінням середовищем ($p \leq 0,05$), особистісним ростом ($p \leq 0,05$) і психологічним благополуччям ($p \leq 0,05$). Отримані результати говорять про те, що вміння зрозуміти іншого, поставити себе на місце партнера буде більш розвинене в осіб, які мають позитивне ставлення до оточуючих, можуть контролювати події, що відбуваються з ними, гармонійні і особистісно розвинені. Відповідно, чим нижче зазначені вище показники психологічного благополуччя, тим гірше у людини розвинена здатність до наслідування та ідентифікації з іншими людьми.

Зворотних зв'язків між рівнем емпатії та показниками психологічного благополуччя отримано не було.

Таким чином, у результаті дослідження були виявлені та проаналізовані прямі взаємозв'язки між рівнем емпатичних здібностей і показниками психологічного благополуччя у студентів-психологів.

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного дослідження було встановлено наявність взаємозв'язку між рівнем розвитку емпатії та психологічним благополуччям майбутніх психологів. Отримані результати дозволяють сформулювати наступні висновки та положення:

1. Емпатичні здібності в учасників дослідження знаходяться на низькому рівні, що є прогностично несприятливим результатом для майбутніх психологів.
2. При аналізі показників психологічного благополуччя було визначено, що студенти-психологи на середньому рівні відчувають внутрішньо-особистісний комфорт.
3. Зі збільшенням рівня емпатії відбувається зростання показників психологічного благополуччя. У загальній вибірці були отримані прямі достовірні зв'язки для шкал: «позитивне ставлення до інших людей», «управління середовищем», «самоприйняття», і «загальне психологічне благополуччя».

Отримані результати можуть бути використані у процесі навчання майбутніх психологів, у психокорекційній роботі, а також вплинути на поліпшення психологічного здоров'я фахівця в цілому.

Перспективним напрямком досліджень є виявлення причинно-наслідкових зв'язків між емпатією та психологічним благополуччям особистості, а також дослідження інших особистісних корелятів як емпатії, так і психологічного благополуччя.

Список літератури:

1. Бойко В. В. Оценка эмпатии личности / В. В. Бойко, О. А. Клиценко – СПб., 2002. – 231 с.
2. Бондаренко М. В. Теоретические подходы к пониманию психологического благополучия личности / М. В. Бондаренко // Молодежь и наука : мат-лы VI Всерос. науч.-техн. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых. – Красноярск, 2011. – 225 с.
3. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. Исторический обзор и современное состояние проблемы / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 2005. – № 2. – С. 147-156.

4. Лепешинский Н. Н. Адаптация опросника «Шкалы психологического благополучия» К. Рифф / Н. Н. Лепешинский // Психологический журнал. – 2007. – № 3. – С. 24-37.
5. Роджерс К. Эмпатия / К. Роджерс // Психология эмоций. Сборник. – М.: МГУ, 1984. – С. 122-140.

Мащенок А.О.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭМПАТИИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ У БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация
В статье представлены результаты исследования характера связи уровня эмпатических способностей с показателями психологического благополучия студентов психологов. Выявлено, что показатели психологического благополучия участников исследования находятся на среднем уровне выраженности, эмпатические способности – на низком уровне, что является прогностически неблагоприятным результатом для будущих психологов. Установлено наличие прямой корреляционной взаимосвязи между уровнем развития эмпатии и психологическим благополучием будущих психологов. Показано, что с увеличением уровня эмпатии происходит рост показателей психологического благополучия.
Ключевые слова: эмпатия, психологическое благополучие, студенческий возраст, студенты-психологи, профессионально важные качества.

Mashchenok A.O.
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

CORRELATION BETWEEN EMPATHY AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN FUTURE PSYCHOLOGISTS

Summary
The article contains results of research about nature of connection between empathic abilities and psychological well-being of psychology students. It was determined that indicators of research participants' psychological wellbeing are on the average level of severity, empathic abilities are on the low level, all this is predictability inauspicious result for future psychologists. Direct correlational connection between empathic abilities and psychological wellbeing of future psychologists was found there. It is showed that with the increasing of a level of the empathy, indicators of psychological well-being also have increasing.
Keywords: empathy, psychological wellbeing, student age, psychology students, professionally important qualities.

УДК: 378.147.091.33:159.9

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА: ПЕРСПЕКТИВА ДЕФОРМАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Перегончук Н.В.
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

У статті розглянуто проблему професійної компетентності майбутнього психолога в умовах деформалізації освіти. Визначено поняття деформалізація освітнього середовища. Проаналізовано роль формальної, неформальної та інформальної освіти на формування професійної компетентності майбутнього психолога. Визначено основні психологічні умови деформалізації освіти, реалізація яких, сприятиме формуванню індивідуальної стратегії професійної компетентності майбутнього психолога.
Ключові слова: професійно компетентність майбутнього психолога, деформалізація освітнього середовища, формальна, неформальна та інформальна освіта, індивідуальна стратегія формування професійної компетентності майбутнього психолога.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство висовує нові вимоги до якості професійної підготовки психолога і потребує кваліфікованого спеціаліста, який здатний вирішувати основні професійні задачі і при цьому володіти такими якостями як цілеспрямованість, активність, ініціативність, відповідальність, мати покликання до роботи та мотивацію до навчання протягом всього життя.

© Перегончук Н.В., 2016

Проте аналізуючи сучасний стан професійної освіти психологів спостерігається розрив вузівської підготовки і запиту сучасного суспільства. На це вказує багато чинників: низька працевлаштованість випускників вузу, незадоволеність отриманою професією, невідповідність професійних характеристик випускників вузу сучасним вимогам роботодавців, недостатністю розробки психолого-педагогічних умов ефективного формування професійної компетентності у майбутніх фахівців. Ситуація, що спостерігається останнім часом як у системі освіти, так і на ринку праці, обумовила проведення спеціального дослідження для пошуку ефективних заходів вирішення даного протиріччя.

Одним з ключових моментів модернізації освіти ми вважаємо створення психологічних умов та ефективних шляхів формування професійної компетентності майбутнього психолога відповідно до вимог часу. У зв'язку з цим однією із важливих проблем є вдосконалення теоретичних та методологічних основ формування професійної компетентності майбутнього психолога шляхом деформалізації професійного освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення професійної компетентності спеціаліста присвячено немало робіт А.Г. Бермуса, В.А. Болотова, Є. Ф. Зеєра, І.А. Зимньої, Н.В. Кузьміної, А.К. Маркової, І.М. Мітіної, Ю.В. Фролова, А.В. Хуторського, В.Д. Шадрікова. Дослідження цих авторів значно збагатили уявлення про процес формування професійної компетентності та окремих її компонентів. Однак цілісної теорії формування професійної компетентності майбутнього психолога, а саме шляхом деформалізації освіти ще не розроблено. Недостатньо й вивчені конкретні шляхи, методи формування і розвитку професійної компетентності майбутніх психологів як цілісного явища в умовах сучасного суспільства.

Проведене дослідження ставило за мету проаналізувати проблему формування професійної компетентності майбутнього психолога в умовах деформалізації освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах інтеграції, демократизації, соціально-економічних змін в суспільстві відбуваються суттєві реформи і в системі освіти. Освітній простір на сьогодні стає все більше спонтанним, малопередбачуваним і глобальним. Головним завданням субєкта освітнього середовища – це підтримка власної професійної компетентності в рамках динамічних та постійних змін повсякденного життя.

Все частіше поряд із поняттям трансформації у освітньому просторі використовується поняття деформалізація.

В основі феномену деформалізації лежить суперечність між соціальним запитом та потребами суспільства та інституційною структурою, що призначена для задоволення цих потреб.

Деформалізація професійного освітнього середовища – це не руйнування попередніх структур освітнього процесу, а підтримання нових, як відповідь на вимоги часу. Поява і розповсюдження можливостей деформалізації освітнього середовища як на європейському рівні так і на рівні вітчизняних недержавних організацій є ознакою самоорганізації системи освіти шляхом передачі управлінських функцій більш гнучким і мобільним освітнім агентам [1; 2].

Однією із ознак деформалізації професійного освітнього середовища є утвердження у вищій професійній освіті нової парадигми – особистісно орієнтованої. Основною ознакою традиційного навчання є знаннєво-орієнтований підхід до визначення мети освіти: отримання студентами певних наукових знань, а також вмінь і навичок, необхідних для практичної професійної діяльності. При такому підході знання є абсолютною цінністю і затьмарюють собою самого студента. Це призводить до ідеологізації і регламентації наукових знань, орієнтації змісту освіти на середнього студента та інших наслідків. В основі особистісно орієнтованого навчання лежить особистісна парадигма, акцент зроблено на розвиток у суб'єкта навчання особистісного ставлення до світу, діяльності, до себе. Метою особистісно орієнтованого навчання є формування цілісної особистості у єдності її когнітивних (пізнавальних) і особистісних якостей, розвиток інтелектуальних і творчих її здібностей.

Особистісно орієнтований підхід у професійній освіті дозволяє в процесі навчання приділяти особливу увагу особистісним якостям студента. Центральною ланкою професійної освіти майбутнього психолога стає особистісно-професійне становлення, що створює умови для реалізації себе як особистості, субєкта діяльності та індивідуальності і надає можливість для розвитку професійної мобільності, закладає основу конкурентоздатності спеціаліста.

Проявами деформалізації є інституалізація різних видів освіти, спрямована на розвиток різноманітних освітніх послуг і закріплюється нова термінологія: формальна, неформальна та інформальна освіта.

Важливо для нашого дослідження дати дефінітивну характеристику поняттям формальна, неформальна та інформальна освіта.

Формальна освіта – це освіта, яка включає в себе всі види здобуття знань в рамках національної системи освіти. До неї належить навчання в школі, коледжі або університеті, а також у всіх інших закладах, які спрямовані на навчання осіб в рамках Міністерства освіти та науки України.

Неформальна освіта – це будь яка організована освітня діяльність за межами встановленої формальної системи, призначення якої – реалізація навчальної мети [3; 5].

На думку Т.В. Мухлаевої [4], О.В. Ройтблат [6] та ін. розвиток потенціалу неформальної освіти здатне найбільш повно реалізувати ідею освіти протягом всього життя. Це дозволяє виділяти цілий ряд специфічних характеристик неформальної освіти, безумовно затребуваних в сучасному суспільстві: орієнтація на конкретні освітні запити різних груп населення; особлива увага до освітніх потреб конкретних категорій людей; високий рівень персональної активності студентів, заснованій на власній мотивації; внутрішня відповідальність студентів за результат освітньої діяльності, високий особистісний смисл навчання; розвиток професійної мобільності в швидко змінних умовах сучасного світу; розвиток професійно важливих якостей особистості, що забезпечують

сприятливі передумови для професійної діяльності та гідного життя загалом; організація стосунків між учасниками освітнього процесу на взаємній повазі, демократичній культурі [6].

У неформальному навчанні криється величезний потенціал у зв'язку з тим, що ця форма здатна більш гнучко реагувати на нові потреби і пропонувати системі освіти і ринку праці те, що необхідно в плані часу, змісту та організації навчання [3].

Неформальна освіта відбувається у будь-якому середовищі (навчальному закладі, товаристві, церкві, сім'ї тощо), в індивідуальній чи груповій формі та в будь якому віці. Джерелом неформальної освіти можуть бути музеї, школи, інститути, телебачення, газети, власний досвід та досвід інших людей.

Сучасні умови життя змушують майбутнього спеціаліста до активної та неперервної участі в освітній діяльності. Тому стилем життям майбутнього психолога, що прагне до максимальної реалізації свого потенціалу, стає інформальна освіта.

Інформальна освіта – індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя і необов'язково носить цілеспрямований характер; спонтанна освіта, що реалізується за рахунок власної активності індивідів в насиченій культурно-освітньому середовищі; спілкування, читання, відвідування закладів культури, подорожі, засоби масової інформації, коли майбутній психолог перетворює освітній потенціал суспільства в діючі фактори формування професійної компетентності і розвитку особистості загалом; результат повсякденної робочої, сімейної чи будь-якої діяльності, що не має чіткої структури; спонтанно виникаючі можливості професійної освіти.

Інформальна освіта пропонує створити умови для пошуку майбутнім фахівцем власної самоідентиичності (прояв особистісного потенціалу, усвідомлення індивідом своєї суті, визначення свого місця в професійному середовищі і співвідносення себе із фундаментальними цінностями). Інформальна освіта потребує не тільки реалізації освітньої діяльності через зовнішні впливи, але і обумовлює виникнення внутрішніх новоутворень, зміни під впливом отримання нових знань. Інформальна освіта здійснюється за допомогою соціальних і ІТ технологій.

Розглядаючи особливості інформальної та формальної освіти можна виокремити ряд основних відмінностей. Формальні управлінські структури тільки ставлять перед собою задачу гуманізації освіти, то неформальні та інформальні вже підпадають під значні зміни в даному напрямку. У інститутах формальної освіти здебільшого домінує директивна форма керування діяльністю (сугестопедія та переконання), викладач спонукає групу або члена групи виконувати власні інструкції та розпорядження, що в свою чергу програмує студента на реалізацію пасивної позиції у процесі засвоєння знань, умінь та навичок. Студент виступає в ролі реципієнта, який сприймає запропонований викладачем обсяг інформації та його інтерпретації, причому не в індивідуальному порядку, а, здебільшого, в режимі групової роботи. Формат заняття часто залишає лише мінімум місця для зворотного зв'язку, не кажучи вже про активну участь у дискусіях та апробації отриманих знань. Самостійна робота розглядається і викладачами, і самими студентами як допоміжна, другорядна, необов'язкова форма навчальної діяльності. Студенти не мають достатньої мотивації та потрібного рівня особистої відповідальності, щоб усвідомлювати важливість самостійного внеску в процес засвоєння знань. Більше того, у навчальних закладах активна студентська позиція щодо самостійної роботи не пропагується, не культивується і знаходиться за межами навчальних традицій, досить часто вона погано організована та немає відповідних умов (приміщення, обладнання, доступ до комп'ютерів та Інтернету тощо), не узгодженою залишається схема отримання конкретних завдань та консультацій у викладачів, рекомендації для самостійної роботи студентів подекуди мають винятково формальний характер. Ще однією особливістю є і те, що результати самостійної роботи студентів здебільшого не підлягають контролю або ж цей контроль також є формальним. У студентів переважає пасивне сприйняття та формальне (а подекуди й механічне) запам'ятовування навчального матеріалу на тлі мінімальної критичності й низької готовності до дискусії та відстоювання власних поглядів. Це, в свою чергу, не дозволяє студентам цілком розкрити свій потенціал, задіяти внутрішні ресурси, реалізувати себе у творчому сприйнятті світу та не сприяє особистісному зростанню й розвитку професійно значущих якостей особистості.

Таким чином, відбувається свого роду «зсув» від «суб'єктної» позиції студента до «об'єктної», коли за рахунок регламентованої пасивності він перетворюється на об'єкт педагогічного впливу, а його внутрішні мотиви, потреби та загальна спрямованість підмінюються чітко сформульованими завданнями та вказівками. Наслідком цього може бути переважання зовнішньої мотивації і спотворених уявлень про успіх, коли для студента найважливішим свідченням його досягнень є висока оцінка на іспиті, кількість складених заліків тощо, а не ступінь реальної готовності до самостійного виконання професійних завдань на основі засвоєних під час навчання знань, умінь та практичних навичок.

Для традиційних методів навчання характерною є постійна сувора регламентація навчального процесу на всіх рівнях: часу, простору, форм діяльності, застосовуваних методів та прийомів, стилю спілкування, критеріїв оцінки ефективності навчальної діяльності та рівня засвоєння знань, умінь і навичок. Зміст засвоюваних знань, їхній обсяг та навіть (частково) інтерпретація регламентуються навчальними програмами та підходом викладача до викладання дисципліни. Навіть за відсутності авторитаризму в педагогічному стилі викладача, знання часто виявляються до певної міри «насадженими», «нав'язаними», адже час та можливості для самостійної навчально-пошукової роботи студентів є вкрай обмеженим, а теми та запитання, що виносяться на самостійне вивчення студента, здебільшого є другорядними.

З одного боку, чітке дотримання вимог навчального плану та програм забезпечує засвоєння студентами необхідного для виконання май-

бутньої професійної діяльності обсягу знань, відносну рівність щодо навчальних умов та відносну ж об'єктивність оцінювання. З іншого боку, традиційні форми навчання не забезпечують таких важливих, на наш погляд, складових ефективного навчання, як індивідуальний підхід до студента, свобода у виборі дисциплін, що вивчаються, особиста зацікавленість, високий рівень мотивації та відповідальності студента. Крім того, традиційні форми навчання стали настільки звичними, що іноді дозволяють надміру алгоритмізувати, стандартизувати і навіть автоматизувати діяльність як викладачів, так і студентів та часто видаються нудними й нецікавими власне через свою традиційність і передбачуваність.

Отже, заформалізованість традиційних підходів, тотальний контроль, авторитарні установки взаємодії викладача із студентом не можуть на сьогодні забезпечити потреби сучасного динамічного та інформаційного суспільства.

У неформальних і інформальних досить часто домінує недирективний стиль взаємодії між викладачем і студентом. Студент поєднує функції керівника, лідера й учасника освітнього процесу. Відповідно до даного принципу недирективного способу управління навчальним процесом не тільки викладач, але і студент може визначати зміст навчання, методи засвоєння та розширення професійних знань.

В освітньому середовищі суб'єктом управління все частіше стає сам студент. Саме він відповідає за побудову і реалізацію своєї індивідуальної стратегії формування професійної компетентності. Студент вникає в навчальний матеріал, навчальний процес, в тому разі, коли це відповідає його індивідуальній стратегії формування професійної компетентності. Проте у випадку невідповідності може уникати формального навчання, сприймаючи його як своєрідну освітню інтоксикацію («інформаційне засмічення») або індокринацію (навчання без критичного осмислення) [2].

В ситуації коли в процесі отримання учбового матеріалу студент не сприймає інформацію, це може насправді означати, що у нього є своє, досить часто інтуїтивне і невідрефлексоване, але тим не менше «розуміння» необхідного і важливого для себе в отриманій інформації. Такі ситуації учбової діяльності дають можливість викладачу перебудуватися і прийняти стан супротиву для того щоб використати її в якості додаткової можливості і додаткової програми формування професійної компетентності майбутнього психолога, так і для перетворення власної індивідуальної стратегії професійної діяльності.

Таким чином, при розгляді основних положень Болонської декларації стає очевидним поступовий перехід професійної підготовки майбутнього психолога на пріоритет самостійної діяльності студента, акцент на розумінні педагогічної діяльності як системи психолого-педагогічного супроводу самостійної навчальної стратегії окремо взятого студента. Майбутньому психологу для того щоб стати кваліфікованим та професійно компетентним фахівцем, вже недостатньо отримати вищу освіту. На сьогодні студентам необхідно самостійно шукати і знаходити серед різноманітності неформальних та інформальних освітніх закладів, саме ті, які відповідають їх власному запиту та запиту сучасного швидкозмінного суспільства.

Умовою розвитку індивідуальної стратегії професійної діяльності викладача є відкритість до швидкозмінних учбових ситуацій, позиція прийняття взаємної творчості викладача і студента. Таке ставлення до учбових ситуацій може призвести до деформалізації освітнього процесу, а також зміни не тільки навчального плану, форми і способів проведення заняття, але і формування на цій основі нових професійних і освітніх смислів. Тому управління процесом формування індивідуальної стратегії професійної компетентності залежить не тільки від волі і компетентності однієї сторони, наприклад викладача, але і студента.

Майбутній студент відповідає не тільки за виконання учбових задач, але і за постановку і оцінку, контроль та засвоєння знань, занурюючись в освітнє середовище, самостійно рухається в ньому в своєму темпі, в своєму індивідуальному стилі, в напрямку тих пріоритетів, які сам для себе визначає. Основним мотивом інтенсифікації своєї індивідуальної програми формування професійної компетентності у студента є той факт, що по закінченню формальної освіти він не отримає особливих переваг порівняно із іншими випускниками. Тому студент звертається за допомогою до неформальних освітніх закладів і послуг закріплює свій статус відповідальної особи або ключового субєкта управління своєю професійною підготовкою. А ситуація нескординованості освітнього середовища, виступає каталізатором для пошуку додаткових способів і методів формування професійної компетентності майбутнім психологом.

Виходячи із положень, окреслених вище, ми запропонували структурну модель формування професійної компетентності майбутнього психолога в умовах деформалізації освіти (рис. 1.).

Рис. 1. Модель формування індивідуальної стратегії професійної компетентності майбутнього психолога.

З одного боку, учасники освітнього процесу як зі сторони викладачів є об'єктами для перетворення і розвитку освітньої системи, а з іншої – суб'єктами саморозвитку і самореалізації. Жодна зовнішня форма формування професійної компе-

тентності не є безумовною і єдиною умовою формування професійної компетентності майбутнього психолога. Хоча кожна з них може стати провідною, так як «вписується» в індивідуальну стратегію формування професійної компетентності суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

В той же час варто відзначити, що деформалізація освітнього простору суповоджується серйозними трансформаціями звичного освітнього простору, що досить часто хворобливо сприймається професійною спільнотою. Система деформалізуючої освіти супроводжується актуалізацією та інтенсифікацією введення таких елементів: особистісно-орієнтоване навчання; індивідуальна освітня стратегія; індивідуальна викладацький проект; подолання ієрархорізованість ставлення в освіті; ріст креативності, орієнтованої на інновації.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз не вичерпує всіх аспектів визначеної проблеми, але пошук, використання і реалізація нових ідей, підходів та методів у процесі підготовки психологів у вищих навчальних закладах дозволить вирішити проблему підвищення якості освіти та забезпечить конкурентоспроможність фахівців психологічного профілю. Це вимагає переосмислення цілей і функцій психологічної освіти, завдань її окремих щаблів, аналізу, систематизації та перебудови системи навчання. Враховуючи вищезазначені психологічні ознаки деформалізації професійного освітнього простору у підготовці психологів допоможе досягти головної мети сучасної системи психологічної освіти – формування професійно компетентного, конкурентноспроможного фахівця-психолога, який опанував теоретичні знання в галузі психології та методологію їх застосування в постійно змінних умовах розвитку сучасного суспільства, здатний поєднати досвід минулого із сьогоденням.

Деформалізація освітнього простору дозволяє майбутньому психологу вибирати ті форми професійної освіти, які відповідають його запитам, запитам суспільства та сприяють формуванню індивідуальної стратегії професійної компетентності.

Список літератури:

1. Лушин П.В. Гибридная жизнь: как выживать, когда все рушиться? / П.В. Лушин. – Киев.: Інтерсервіс, 2015. – 32 с.
2. Лушин П.В. Экологичная помощь личности в перходный период: экофасилитация: [монографія / Лушин П.В.] – Киев, 2013. – 296 с.
3. Макареня А.А. Неформальное образование как условие социального взаимодействия в процессе повышения квалификации г. Санкт-Петербурга [Текст] / Макареня, А.А., Ройтблат, О.В., Суртаева, Н.Н. // Человек и образование. - 2011. - № 4. – С. 59-63
4. Мухлаева Т.В. Международный опыт неформального образования / Т.В. Мухлаева // Человек и образование. – 2010. – № 4. – С. 158-162.
5. Поволяева М.Н. Неформальное образование в современном образовательном пространстве: культурные традиции, вызовы и перспективы / М.Н. Поволяева, И.Н. Попова // Народное образование. – № 8, 2013. – С. 43-48.
6. Ройтблат О.В. Развитие неформального образования в современном социокультурном пространстве России Человек и Образование. – 2013. – № 1 (34). – С. 25-28.

Перегончук Н.В.
Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПСИХОЛОГА: ПЕРСПЕКТИВА ДЕФОРМАЛИЗАЦИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема профессиональной компетентности будущего психолога в условиях деформализации образования. Определено понятие деформализация образовательной среды. Проанализирована влияние формальной, неформальной и информального образования на формирование профессиональной компетентности будущего психолога. Определены основные психологические условия деформализации образования, реализация которых будет способствовать формированию индивидуальной стратегии профессиональной компетентности будущего психолога.
Ключевые слова: профессиональная компетентность будущего психолога, деформализация образовательной среды, формальная, неформальная и информального образование, индивидуальная стратегия формирования профессиональной компетентности будущего психолога.

Perehonchuk N.V.
Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia

PROBLEMS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS PERSPECTIVE OF EDUCATION DEFORMALIZATION

Summary
In the article the problem of professional competence of future psychologist while education is being made less formal. The concept deformalizing of professional educational space is determined. The role of formal, non-formal education and informal education in the formation of professional competence of

the future psychologist is analyzed. It has been determined that in today's rapidly changing society the students need to search and find a variety of informal educational institutions, the ones that meet their own needs and contribute to the formation of individual style of formation of professional competence of future psychologist. It has been defined, that the main motive for intensification of its individual program of formation of professional competence of students is the fact that at the end of formal education he receives special advantages compared with other graduates.
Keywords: professional competence of a psychologist, deformalizatsiya educational environment, formal, informal and informalna education, continuous education, individual strategy of forming professional competence of future psychologist.

УДК 159.9

ДО ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ МЕДИКО-ФАРМАЦЕВТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Пляка Л.В.
Національний фармацевтичний університет

У статті висвітлено зміст, компоненти та чинники психологічної компетентності викладача вищого навчального закладу, проаналізовано шляхи формування психологічної компетентності у процесі підвищення кваліфікації викладачів медико-фармацевтичного спрямування.
Ключові слова: викладач вищого навчального закладу, компетентність, психологічна компетентність.

Постановка проблеми. Підписання Болонської угоди вплинуло на висування нових вимог до особистості й діяльності викладача вищого навчального закладу медико-фармацевтичного спрямування: глибокі професійні знання; ефективна психолого-педагогічна підготовка, що враховує сучасні тенденції розвитку викладача, його професійного й особистісного потенціалу. Постійне поповнення і відновлення знань є необхідною умовою високої кваліфікації і компетентності викладача. Психологічні знання, навички та уміння є важливим засобом досягнення професійних успіхів викладача вищого навчального закладу.

Викладач вищого навчального закладу медико-фармацевтичного спрямування – це професіонал, який досконало володіє фармацевтичними та медичними знаннями, орієнтується в інноваціях психолого-педагогічної науки, володіє різними технологіями навчання, виховання і розвитку студентів, здатний до саморозвитку та самовдосконалення. У зв'язку з цим існує постійна увага науковців до підвищення рівня професіоналізму викладацьких кадрів як складової професіоналізму.

Актуальність останніх досліджень та публікацій. Дослідженню теоретичних та методичних основ професійної діяльності викладача вищого навчального закладу, підвищенню його кваліфікації, формуванню професійної та психологічної компетентності приділяли увагу такі науковці як С. Вітвицька, А. Алферов, Н. Альохіна, І. Бех, О. Бондарчук, М. Бурова, С. Вершловський, В. Гриньова І. Зязюн, Л. Кайдалова, О. Киричук, Е. Климов, І. Колесникова, Г. Костюк, Т. Лутаєва, С. Максименко, Т. Маслова, Л. Орбан-Лембрик, І. Сабатовська, В. Синенко, В. Сластьонін, В. Тюріна, Н. Чепелєва, Н. Шварп, Т. Щербан та ін. С. Максименко та Т. Щербан вивчають аспекти, що пов'язані із професійним становленням молодого викладача [8], Е. Климов аналізує психологічні складові педагогічної діяльності [5], Н. Ничкало досліджує теоретико-методологічні проблеми і перспективи розвитку неперервної професійної освіти [10], Т. Маслова вивчає шляхи підвищення психолого-педагогічної компетентності викладачів [9]. У дослідженнях науковці звертають увагу на те, що у фахівців, які належать до типу професій «людина-людина», психологічна компетентність є обов'язковою якістю особистості, що забезпечує ефективність їхньої професійної діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не зважаючи на широкий діапазон психолого-педагогічних досліджень, проблематика компетентності сучасного викладача вищого навчального закладу потребує подальшого ретельного вивчення. Особливо це стосується психологічної компетентності викладача вищого навчального закладу медико-фармацевтичного спрямування, який має втілювати у життя ідеї гуманізації фармацевтичної освіти, втілювати у навчально-виховний процес особистісний та діяльнісний підхід, забезпечувати реалізацію потреб та інтересів особистості майбутнього фахівця фармацевтичної галузі.

З огляду на це **метою статті** є вивчення актуальних питань формування психологічної компетентності у викладача вищого навчального закладу медико-фармацевтичного спрямування на основі аналізу основних наукових підходів до розуміння дефініції «психологічна компетентність».

Виклад основного матеріалу. Термін «компетентність» походить від латинської competens (competentis), що в перекладі означає «відпо-

© Пляка Л.В., 2016

відність, здатність». У словнику психолого-педагогічних термінів і понять компетентність трактується як поінформованість, обізнаність, авторитетність, професійні знання і вміння [13].

Поняття «*компетентність*» варто відрізняти від поняття «*компетенції*». Компетенція – добра обізнаність у чомусь, коло повноважень та завдань певної особи, які вона може вирішувати [2].

Науковці А. Богуш, Н. Гусак, О. Овчарук та Р. Чубук розглядають компетентність як комплексну характеристику особистості, що вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку: знання, уміння, навички, досвід, здібності, креативність, ініціативність, поінформованість, самостійність, самооцінювання та професійну підготовленість. Н. Кузьміна визнає «компетентність» як сукупність умінь педагога особливим способом структурувати знання для вирішення педагогічних задач [6].

Компетентність має особистісну та мотиваційну спрямованість щодо її розвитку; становить основу професійної діяльності фахівця та є одним з показників професіоналізму, що базується на відповідних професійних знаннях, уміннях, навичках і здібностях особистості [12].

Компетентність викладача вищого навчального закладу медико-фармацевтичного спрямування становить основу його професійної педагогічної діяльності та є одним з показників професіоналізму. Компетентність *характеризується* емоційним ставленням викладача до професійної діяльності, готовністю виконувати свої професійні обов'язки, виражається у передбаченні ним наслідків своїх педагогічних дій у проектуванні особистісного розвитку майбутніх фахівців.

Успішна діяльність викладача вищого навчального закладу неможлива без володіння ним певними знаннями, уміннями та навичками, серед яких особливе місце належить психологічним знанням про об'єкт і специфіку педагогічної діяльності. У своїй педагогічній діяльності викладач вищого навчального медико-фармацевтичного закладу зіштовхується з необхідністю вчити студентів не лише професійним знанням, але й способам їх одержання, формувати навчально-пізнавальну діяльність майбутніх фахівців згідно особистісного та діяльнісного підходів.

До розуміння змісту і складових психологічної компетентності викладача вищої школи важливим є підхід Т. Щербакової [16], згідно якого у *структурі психологічної компетентності* можна виокремити:

- *когнітивну компетентність*, що забезпечує ефективне розв'язання проблем за рахунок тактичного та та стратегічного научіння;
- *комунікативну компетентність*, що дає можливість успішно позиціонувати себе як суб'єкта спілкування, продукуючи позитивні стосунки з іншими людьми;
- *соціальну компетентність*, яка забезпечує адаптацію, можливість високих досягнень у результаті застосування конструктивних стратегій активності при збереженні адекватності поведінки у динамічній соціальній реальності;
- *автопсихологічну компетентність*, що обумовлює ефективність прогресивного розвитку за рахунок активізації особистісних ресурсів, саморефлексії на основі самодіагностики власних можливостей, оптимізації саморегуляції та самоконтролю.

А. Алферов [1] стверджує, що психологічна компетентність викладача становить певну сукупність знань із психології та вмінь використовувати психологічні знання на практиці.

Діяльнісно-рольовий компонент психологічної компетентності викладача, на думку Н. Шварп [15], реалізується, насамперед, у його взаєминах зі студентами, усвідомленості, адекватності і дієвості його психологічних знань. О. Цільмак трактує психологічну компетентність як здатність особистості ефективно застосовувати структуровану систему знань для побудови та налагодження процесу особистісної, соціальної й професійної взаємодії [14, с. 128]. Л. Орбан-Лембрик під психологічною компетентністю розуміє сукупність комунікативних, перцептивних та інтерактивних знань, які дають змогу індивіду орієнтуватись у соціальних ситуаціях, міжособистісних відносинах, приймати правильні рішення [11, с. 131].

Спираючись на ці міркування, психологічна компетентність викладача вищого навчального закладу є системним особистісним утворенням, що виявляється у саморегуляції, діяльності та взаємодії чим забезпечує якісне виконання фахівцем професійної педагогічної діяльності. Вона формується в процесі власної професійної діяльності та підвищенні кваліфікації.

Психологічна компетентність викладача вищого навчального закладу медико-фармацевтичного спрямування – це складне, інтегроване особистісне утворення зі значною кількістю *компонентів*:

- *ціннісно-змістовий* (ціннісні орієнтації, норми і відношення викладача до них).
- *когнітивний* (система наукових психолого-педагогічних знань із загальної, вікової, соціальної та педагогічної психології);
- *регулятивний* (здатність викладача вищого навчального закладу медико-фармацевтичного спрямування свідомо керувати своїми емоціями та психічними станами, створювати позитивний емоційний настрій і сприятливий психологічний клімат);
- *особистісний* (сформовані професійно важливі особистісні якості, здатність викладача до особистісного та професійного саморозвитку).

Викладачам вищих навчальних закладів медико-фармацевтичного спрямування було запропоновано дати відповідь на запитання анкети, що стосується психологічних аспектів педагогічної діяльності. У опитуванні взяло участь 67 респондентів, серед яких майже всі висловили бажання поповнити власні психологічні знання, вміння, навички. Учасники дослідження передусім звернули увагу на те, що вони постійно отримують психологічні знання. Джерелом отримання необхідних психологічних знань для 60% є психолого-педагогічні курси підвищення кваліфікації, для 40% – особистісний педагогічний досвід та участь у психологічних тренінгах, для 30% респондентів – самостійне вивчення психолого-педагогічної літератури. 20% викладачів вищих навчальних закладів медико-фармацевтичного спрямування стверджують,

що психологічні знання вони отримують шляхом відвідування психолого-педагогічних лекцій і семінарів у процесі своєї педагогічної діяльності.

Важливим є розуміння опитуваними чинників, що впливають на якість професійної педагогічної діяльності (результати відповідей подано в табл. 1).

Таблиця 1

Чинники професійної педагогічної діяльності

РАНГ	ЧИННИКИ
1	Психолого-педагогічна грамотність
2	Психолого-педагогічні уміння (адекватно сприймати і передавати інформацію; попереджати і вирішувати педагогічні конфлікти тощо)
3	Професійні комунікативні якості (комунікабельність, емпатія, рефлексія, стресостійкість, толерантність тощо)
4	Мотивація педагогічної діяльності
5	Ціннісні орієнтації викладача

Учасники опитування передусім звернули увагу на психолого-педагогічну грамотність викладача вищого навчального закладу, його психолого-педагогічні уміння (адекватно сприймати і передавати інформацію; попереджати і вирішувати педагогічні конфлікти тощо), сформованість професійних комунікативних якостей (комунікабельність, емпатія, рефлексія, стресостійкість, толерантність тощо); мотивацію викладача до здійснення педагогічної діяльності та ціннісні орієнтації викладача. Згідно отриманих відповідей можна зробити висновок, що психологічна компетентність викладача вищого навчального закладу – це якісна характеристика особистості викладача, яка включає систему наукових психолого-педагогічних знань, практичних умінь та якостей.

На нашу думку, викладач вищого навчального закладу повинен:

- *знати* закони психологічного розвитку особистості;
- *знати* про особливості засвоєння навчального матеріалу студентами у відповідності з індивідуальними та віковими характеристиками;
- *знати* власні психологічні можливості, уміти передбачати наслідки своїх дій й об'єктивно оцінювати їх результати;
- *знати* особливості ділового педагогічного спілкування;
- *уміти* адекватно сприймати і передавати інформацію;
- *уміти* будувати і висловлювати свої думки логічно, доказово і зрозуміло,
- *уміти* попереджати і вирішувати педагогічні конфлікти;
- *уміти* аналізувати вчинки й дії студентів і робити висновки про спонукальні мотиви їх поводження;
- *уміти* визначити особливості особистості та емоційний стан інших людей, керувати своїми психічними станами
- *уміти* обирати адекватні засоби педагогічної взаємодії тощо.

Професійні якості викладачів вищих навчальних закладів медико-фармацевтичного характеризують психологічну та індивідуальну спрямованість, становлять собою психологічний портрет викладача, що включає комплекс професійно-спрямованих, індивідуально-психологічних та моральних якостей. Всі професійні якості викладача можна поділити на три групи: комунікативні, індивідуально-психологічні та моральні.

До *професійних комунікативних якостей* можна віднести комунікабельність, емпатію, емоційна стійкість, толерантність, тактовність, уміння слухати та висловлювати власні думки усно і письмово, тощо. Комунікабельність викладачів характеризується пластичністю їх мислення, що допомагає у виборі ефективних засобів переконання і здійснення впливу на студентів.

Індивідуально-психологічні якості викладача: цілеспрямованість, упевненість у собі, креативність, уважність, рефлексія, ініціативність, наполегливість, відповідальність тощо. Ця група якостей особистості викладача вищого навчального закладу характеризує його психологічну підготовленість до здійснення педагогічної діяльності, передбачає об'єктивну професійну самооцінку та упевненість викладача в собі, своїх знаннях, уміннях і навичках.

Моральні якості викладача визначають пізнання та відношення до суб'єкта професійної педагогічної діяльності. До моральних належать такі якості як доброзичливість, людяність, гуманність, порядність, чесність тощо.

Більшість викладачів вищих навчальних закладів медико-фармацевтичного спрямування не мають спеціальної психолого-педагогічної освіти і їхня психологічна компетентність потребує цілеспрямованого розвитку. Формування психологічної компетентності викладача в процесі підвищення кваліфікації розглядаємо як єдину систему теоретичної, методичної та практичної підготовки викладачів до професійної педагогічної діяльності, що здійснюється через розвиток у них професійного мислення та професійних якостей, підвищення рівня психологічних знань про педагогічну діяльність, особистість викладача і студента, формування психолого-педагогічних умінь та навичок. Розвиток психологічної компетентності має бути заснований на принципах поступовості та поетапності, що дозволяє викладачам усвідомлювати свої індивідуальні особливості, здобувати психологічні знання, уміння та навички.

Сформована психологічна компетентність впливає на якість педагогічної діяльності викладачів вищих навчальних закладів медико-фармацевтичного спрямування, *забезпечує* уміння викладача мотивувати студентів до професійного розвитку, визначати особистісні особливості та емоційні стани інших людей, вибирати і реалізовувати адекватні способи взаємодії з ними.

Висновки і пропозиції. Таким чином, система післядипломної освіти має зробити розвиток психологічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів медико-фармацевтичного спрямування одним із пріоритетних напрямків, адже від рівня професійної самосвідомості, компетентності залежить впровадження ідей модернізації професійної освіти. Адже психологічна компетентність – це якісна характеристика особистості викладача, яка включає систему наукових психолого-педагогічних знань, практичних умінь та якостей.

Список літератури:

1. Алферов А. Д. Опыт и проблемы повышения психологической компетентности учителя / А. Д. Алферов // Вопросы психологи. – 1990. – № 4. – С. 116-120.
2. Бондар С. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів / С. Бондар // Біологія і хімія в школі. – 2003. – № 2. – С. 8-9.
3. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: теоретичний та методичний аспекти / В. М. Гриньова. – Х. : Основа, 1998. – 300 с.
4. Кайдалова Л. Г. Професійна підготовка майбутніх фахівців фармацевтичного профілю у вищих навчальних закладах: монографія / Л. Г. Кайдалова. – Х. : НФаУ, 2010. – 364 с.
5. Климов Е.А. О некоторых психологических составляющих педагогического труда / Е. А. Климов // Вестник Московского университета. Серия 20: Педагогическое образование. – 2003. – № 2. – С. 13-25.
6. Кузьміна Н. В. Професіоналізм діяльності викладача / Н. В. Кузьміна. – М., 1989. – 164 с.
7. Лукьянова М. И. Психолого-педагогическая компетентность учителя: диагностика и развитие / М. И. Лукьянова. – М. : Сфера, 2004. – 144 с.
8. Максименко С. Д. Професійне становлення молодого вчителя / С. Д. Максименко, Т. Д. Щербан. – Ужгород : Закарпаття, 1998. – 106 с.
9. Маслова Т. Шляхи підвищення психолого-педагогічної компетентності викладачів / Т. Маслова // Новий колегіум. – 2004. – № 5/6. – С. 59-62.
10. Ничкало Н. Г. Теоретико-методологічні проблеми і перспективи розвитку досліджень з неперервної професійної освіти / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: теорія і практика / за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 35-41.
11. Орбан-Лембрик Л. Б. Комунікативний простір міжособистісних відносин / Л. Б. Орбан-Лембрик // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Вип. 4. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 130-136.
12. Пляка Л. В. Психологічні особливості формування професійної комунікативної компетентності у майбутніх провізорів: дис... кандидата психологічних наук. – 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2010. – 241 с.
13. Словник психолого-педагогічних термінів і понять / Упорядник Ю. В. Буган, В. І. Урупський. – Тернопіль : Астон, 2001. – 176 с.
14. Цільмак О. М. Складові структури компетентностей / О. М. Цільмак // Наука і освіта : науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – 2009. – № 1-2. – С. 128-134.
15. Шварп Н. В. Психологічна компетентність викладача ВНЗ медичного та фармацевтичного профілю / Н. В. Шварп // Проблеми сучасної педагогічної освіти: зб. статей. Серія «Педагогіка і психологія». – Ялта: РВВ КГУ. – 2014. – Вип. 45. – Ч. 2. – С. 366-373.
16. Щербакова Т. Н. Психологическая компетентность учителя: акмеологический анализ : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра психол. наук: специальность 19.00.13: Психология развития, акмеология / Щербакова Татьяна Николаевна; [Сев.-Кавк. гос. техн. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2006 – С. 41.

Пляка Л.В.
Национальный фармацевтический университет

К ВОПРОСУ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ МЕДИКО-ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

Аннотация
В статье раскрыто содержание, компоненты и факторы психологической компетентности преподавателя высшего учебного заведения, проанализированы пути формирования психологической компетентности в процессе повышения квалификации преподавателей медико-фармацевтического направления.
Ключевые слова: преподаватель высшего учебного заведения, компетентность, психологическая компетентность,.

Plyaka L.V.
National University of Pharmacy

TO THE QUESTION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF TEACHER OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF MEDICAL AND PHARMACEUTICAL DIRECTION IN THE PROCESS OF RETRAINING

Summary
The article reveals the content, components and factors of psychological competence of teacher of higher educational institution, analyzes the ways of formation of psychological competence in the process of training of teachers of medical and pharmaceutical direction.
Keywords: the teacher of higher educational establishment, competence, psychological competence.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316

СУЧАСНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В СУСПІЛЬСТВІ СПОЖИВАННЯ: АКТУАЛЬНІ УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Гудзенко О.З., Новикова Д.М.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Стаття присвячена дослідженню сучасних форм прояву соціального контролю в умовах суспільства споживання. В роботі відзначається зміна змістовного наповнення концепту «соціальний контроль» в соціологічному дискурсі. Обґрунтовується специфіка прояву соціального контролю в актуальних умовах українського суспільства. Акцентується увага на наступних формах прояву соціального контролю – медикалізації, індустрії краси та соціальній успішності. Теоретичні напрацювання підтверджуються результатами соціологічного дослідження.

Ключові слова: соціальний контроль, споживання, суспільство споживання, медикалізація, індустрія краси, соціальна успішність.

Постановка проблеми. Поняття соціальний контроль є фундаментальним для соціології, оскільки є основою для гармонійного розвитку та функціонування будь якої соціальної системи, цілком очевидно, що актуальний стан розвитку суспільства сформував потребу в теоретичній концептуалізації соціального контролю в умовах суспільства споживання, адже в роботах відомих соціологів при характеристиці сучасного стану суспільства відзначається різке зростання споживацьких благ.

Специфіка трансформації соціального контролю, який в актуальних реаліях ґрунтується на «м'яких» методах інформаційного впливу та маніпуляції масовою свідомістю, суттєво актуалізує потребу поглиблених теоретичних досліджень. При цьому поступово відбувається зміна методологічного ракурсу – від теоретичного осмислення та наукової ідентифікації змісту соціального контролю в якості жорсткої системи нагляду та підпорядкування до тлумачення його як важливого теоретичного засобу відображення сучасних «м'яких» форм маніпуляції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У світовій соціології поняття «соціальний контроль» розглядається як один з ключових елементів осмислення соціуму в працях західних соціологів, представників соціально-психологічного напрямку – Г. Тарда, Н. Вінера, Е. Росса, в працях американських соціологів минулого (У. Самнер) і сучасності (І. Зола, Е. Гуд та ін.). Теоретичні засади соціального контролю, пов'язані переважно з проблемами соціального управління, аналізом конкретних його форм прояву і елементів, можна знайти в ряді російських (Г. Андрєєва, І. Антонович, В. Клімов, І. Кон, Е.Пеньков, В. Ядов), та в роботах українських вчених (В. Бакіров, Б. Буйвол, В. Оссовський, І. Попова, А. Ручка, О. Шорохова, О. Якуба та ін.).

Сучасні українські соціологи, які пишуть про конс'юмеризм, як ідеологічний вплив сучасної системи соціального контролю в рамках суспільства споживання – це Я. Зоська, В. Лапіна, І. Набруско та ін. Медикалізацію, як сучасну форму соціального контролю, широко аналізують в своїх роботах російські дослідники Д. Міхель, Д. Доброродний, Ю. Черняк, І. Журавльова, Л. Бурганова, Ж. Савельева, та американські соціологи У. Кеннел та Д. Маклін. Серед останніх робіт, які заслуговують особливої уваги можна назвати дисертаційні дослідження Ю. Комлева та його теорії рестриктивного соціального контролю та українського дослідника Н. Бойко, яка розглядає соціальний контроль в умовах демократизації суспільства.

Мета роботи полягає в експлікації сучасних форм прояву соціального контролю в рамках українського суспільства споживання.

Виклад основного матеріалу. Змістовне наповнення концепту «соціальний контроль» в соціологічному дискурсі за останні двадцять років суттєво трансформувалося від сукупності жорстких процесів та механізмів нормування соціальної поведінки, забезпечення соціального порядку, стабільності та гармонії через застосування санкцій (об'єктивістська традиція) та інтернального контролю (суб'єктивістська традиція) до спочатку м'яких, відкритих механізмів у вигляді соціальних цінностей та норм, а вже згодом до латентних, цілком легітимізованих у свідомості індивідів форм тотального соціального «адміністрування» та «програмування» поведінки індивідів через сучасні канали соціального контролю в технологічному, інформаційному та символічному вигляді.

Зміна концептуального навантаження досліджуваного нами концепту призводить до трансформації елементів структури соціального контролю. Так, за критерієм механізму підтримки системного впорядкування в умовах сучасного суспільства визначаються наступні елементи: соціальні цінності (гроші), соціальні норми (модні стандарти та норми, концепт «бажаюча машина»), соціальні санкції (ярлик «шізо») та влада. З точки зору системного підходу, в рамках суспільства споживання суб'єктом соціального контролю виступає держава або інституційна еліта, що через своїх агентів: моду як основний

© Гудзенко О.З., Новикова Д.М., 2016

механізм символічного і матеріального виробництва, кредит – як «мораль випереджаючого споживання» транслює і поширює норми та споживацькі цінності за посередництвом таких каналів та інструментів, як інтернет, засоби масової інформації, бажання, спокуса, емоції, громадська думка і реклама. В свою чергу, суспільство в цілому, кожний конкретний індивід, а також соціальна група або будь-яке інше об'єднання індивідів стає об'єктом соціального контролю.

Сучасний етап розвитку суспільства споживання дозволяє говорити про завершену інституціоналізацію принципово нових тактик: культивації спокуси, бажань та економізації почуттів та емоцій. Сьогодні сам факт бажання, нав'язаного спокусами зовнішнього соціального контролю, є індикатором сприйнятливості індивідів до маніпуляцій, їх готовності до підпорядкування, до реалізації обраної за них тактики, тобто готовності відповідати канонам краси, ідеалу здоров'я і культу успішності. Ринок виявляє тенденцію до комерціалізації емоцій і почуттів індивідів, які платять за власні відчуття. Сучасне українське суспільство, яке визначається в якості «суспільства споживання» знаходиться тільки на стадії формування або початкового розвитку. Метафорично використовуючи принцип реалізації системи Сіноптікону в контексті українських соціокультурних реалій, можна зробити висновок про те, що сучасна людина насолоджується та задовольняє свою цікавість тільки тим, що показують ЗМІ. Синоптична модель перетворює більшість індивідів у глядачів, якими маніпулює меншість.

Суб'єкт суспільства споживання набуває іншої якості і проявляється як «бажаюча машина», – тобто людина, що діє в рамках кодів, правил, обмежень відповідної репрезентативної культури і, отже, їм підкоряється. «Нормальний» індивід сучасного суспільства – це «бажаюча машина», а вільний індивід, якщо є сенс про такого згадувати, – це «шізо», «деконструйований суб'єкт».

Трансформації зазнають і форми соціального контролю, якими в умовах сучасного стану розвитку суспільства споживання стають медикалізація, культивація соціальної успішності, вплив індустрії краси та тенденція до естетизації, які з успіхом реалізуються в рамках українського суспільства споживання завдяки медіа посереднику.

В процесі коммодифікації здоров'я, медичні практики все більш нагадують споживчі. В результаті, здоров'я перетворюється в бажану, але недосяжну мету. «Бути здоровим» стає фундаментальною потребою сучасної людини і необхідною умовою красивого життя. Одночасно з цим, пропаганда здорового способу життя успішно комерціалізується, експлуатуючи страх за здоров'я, а медичні технології та засоби моніторингу тілесних процесів проникають в повсякденне життя. В рамках суспільства споживання медикалізація нав'язує «свій товар» у вигляді споживання консультацій лікарів, психологів, читання відповідної спеціалізованої літератури, покупки профілактичних препаратів.

Актуальною формою соціального контролю виступає індустрія краси, що апелює до культу тіла, як об'єкту поклоніння. Вона проявляється в переживаннях, пов'язаних з віком і появою зморшок, турботах про здоров'я, «фігуру», гігієну, ритуали контролю та догляду за собою (масаж, сауна, дотримання режиму); стають культом відвідування солярію і терапевтичних кабінетів, як зловживання послугами лікарів і фармацевтів. Красиве тіло виступає винагородою, об'єктом споживання. Була зафіксована тенденція хелтізму, як естетизації тіла за допомогою медицини і одночасно з'єднання індивідуальних стратегій турботи про тіло.

Ще однією формою сучасного соціального контролю виступає культивація соціальної успішності. ЗМІ, представляючи тій чи іншій аудиторії сучасну успішну людину, зазвичай апелюють до престижного споживання, демонстративних дозвіллєвих практик, певного стилю життя та іміджу. Вони дають зрозуміти, що людина, яка має певний соціальний статус, повинна підкріплювати це положення особливостями споживання і користуватися речами, які підтверджують досягнуте.

Для емпіричної фіксації сучасних форм прояву соціального контролю нами було проведене соціологічне дослідження на тему «Репрезентація сучасних форм соціального контролю в українському рекламному медіапросторі» з використанням методу формалізованого контент-аналізу в період з 02.02.15 –02.04.2015. Вибіркова сукупність склала 1067 рекламних відео роликів вечірнього ефіру каналів Інтер, 1+1, СТБ, ICTV та Україна за один весняний та один зимовий місяці

Так, данні отриманні при проведенні соціологічного дослідження свідчать про те, що ступінь вираженості досліджуваних форм прояву соціального контролю, таких як медикалізація, індустрія краси та соціальна успішність, серед усієї кількості роликів (1067) дорівнювала 47% (див. рис. 1). Частка роликів про медикалізацію від усієї вибіркової сукупності складає 25,0%. Доля тих роликів, що направлені на культивацію соціальної успішності складає – 15,0%. Індустрія краси як форма соціального контролю є найменш представленою в рекламному дискурсі, бо складає лише 7,0% серед усіх проаналізованих роликів.

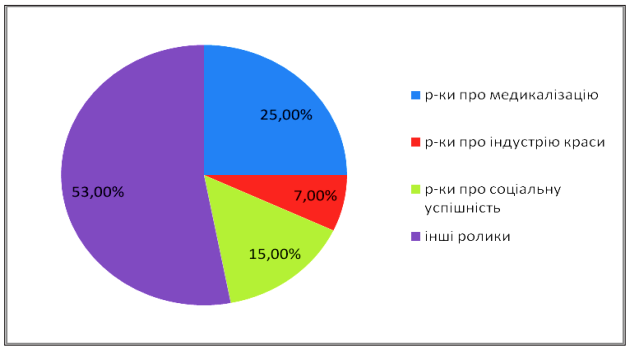

Рис. 1. Ступінь вираженості досліджуваних роликів серед усіх роликів, в %

Дані контент-аналізу свідчать, що в зимовий період найбільше культивується медикалізація як сучасна форма соціального контролю (28,95%); найменше – індустрія краси (3,34%). В весняний період – переважає соціальна успішність (23,32%) (див. рис. 2).

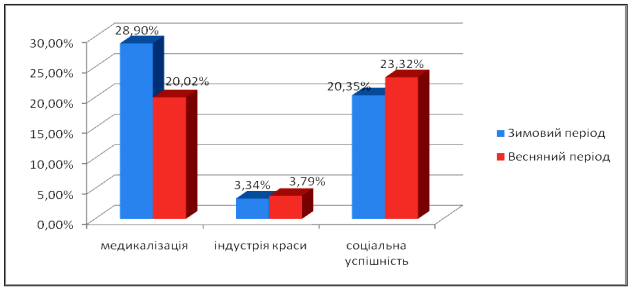

Рис. 2. Розподіл досліджуваних феноменів в залежності від пори року, в %

Телеканали Інтер, 1+1 та ICTV культивують медикалізацію як основну форму соціального контролю – 50,80%, 74,98% та 51,65% – відповідно. На відмінну від вищеназваних каналів, телеканали Україна та СТБ в якості основної форми соціального контролю, орієнтуються здебільше на соціальну успішність – 46,17% і 57,75% (див. рис. 3).

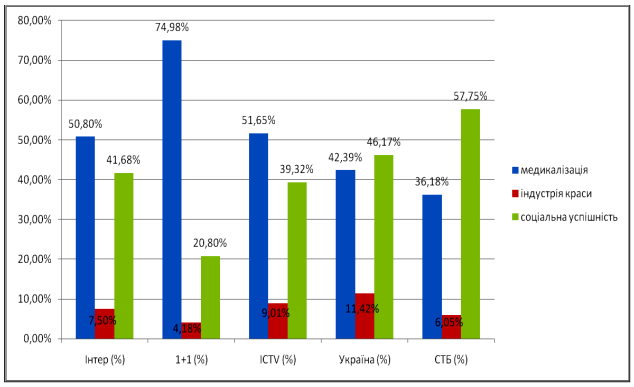

Рис. 3. Розподіл значень за тематичною направленістю, в %

Нами були виявлені також основні стратегії маніпуляції споживацьким вибором, які експлуатуються в рекламі. Дані контент-аналізу демонструють, що для роликів медикалізації найбільш властиве використання стратегії науковості та стратегії натуральності – 72,35% та 19,00% відповідно. Для роликів про індустрію краси властиве використання стратегій диференціації товарів по маргінальним відмінностям та стратегії натуральності – 41,67% та 33,4% відповідно. Для роликів соціальної успішності найбільш характерне використання стратегії раціональності та стратегії диференціації товарів по маргінальним відмінностям (45,40%) та (50,30%) відповідно (див. рис. 4).

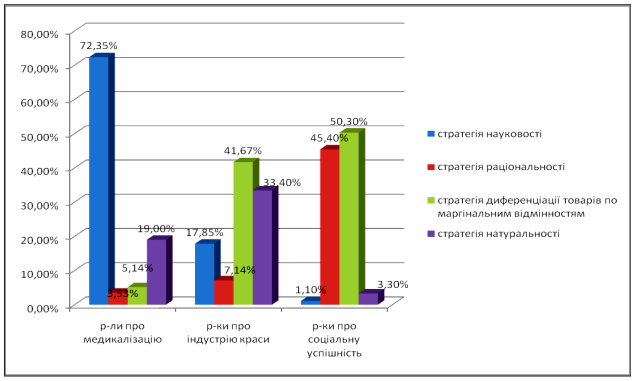

Рис. 4. Розподіл значень за стратегією маніпуляції, в %

В рекламі, яка препрезентує цінності медикалізації, широко застосовується символіка образу: експлуатується експертна думка (1,76%), а також найбільше представлені свідчення пацієнтів (5,8%) та їх миттєве одужання (5,28%) (див. рис. 5).

Рис. 5. Символіка образу в роликах про медикалізацію, в %

Також доцільно відмітити, що згідно з отриманими нами даними, серед виділених нами елементів естетизації та індустрії краси в рекламі найбільший акцент ставиться на природних цінностях, таких як чуттєвість, краса, чарівність, мужність, жіночність (див. рис. 6).

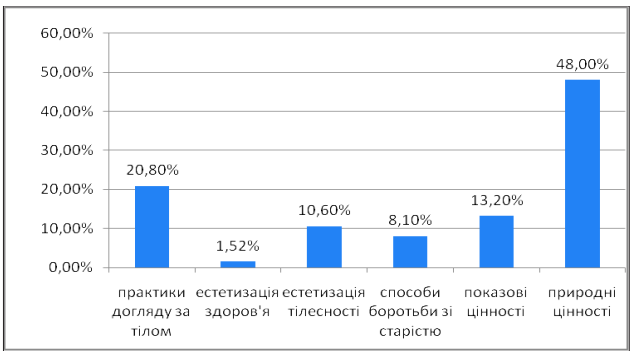

Рис. 6. Основні елементи естетизації, в %

Важливим аспектом є перетин процесів естетизації, як складової індустрії краси, та медикалізації. Фундаментальна багатопланова медична потреба бути здоровим і щасливим у повсякденному житті – це основа для споживачів. Слід зазначити, що медичний раціональний контроль тіла сучасного індивіда включений в процес повсякденної естетизації. Медицина пропонує інструменти естетизації тіла. Маніфестація процесу медикалізації здійснюється за допомогою подібних гасел в ЗМІ: «Ми є тими, ким ми себе зробимо».

Висновки і пропозиції. Отже, еволюція системи соціального контролю призвела до культивації принципово нових цінностей та норм: моделей досягнення соціальної успішності, типів демонстративного споживання та престижних дозвіллєвих практик, моделей догляду за тілом та постійного контролю за рівнем здоров'я. Принциповою відмінністю сучасної стадії розвитку заявленого нами концепту є те, що в його основі лежить принцип маніпуляції не лише свідомістю, але й тілом індивіда. Механізм, який прив'язує

індивіда до суспільства, змінився, і громадський контроль тепер прихований в нових потребах, вироблених суспільством.

Сучасний стан речей засвідчує цілком сформовану проблему культивації процесу естетизації тіла, медикалізації і все зростаючої ролі медицини, а також проголошення процесу споживання практично єдиним засобом вертикальної соціальної мобільності та досягнення соціального успіху. Оскільки сучасне суспільство є надзвичайно мінливим, «плинним», тому його «споживчий» вимір вимагає постійного переосмислення, як згідно класичних соціологічних схем, так і новітніх дослідницьких перспектив.

Список літератури:

1. Билько О.И. Тематизация социального контроля в концептуальном пространстве классической социологии [Електронний ресурс] / О.И. Билько. – Режим доступу: http://globalteka.ru/books/doc_details/10926.html
2. Бойко Н. К обоснованию современной модели реализации социального контроля [Текст] / Н. Бойко // Соціальні виміри суспільства: збірник наук. праць. – Вип. 5. – К. – 2002. – С. 80-97.
3. Королев С. Соблазн дисциплины [Електронний ресурс] / С. Королев // Журнал «Индекс». Досье на цензуру – 2009. – № 29. – Режим доступу: http://index.org.ru/journal/29/03-korolev.html
4. Сувалко А.С. Эмоциональный капитализм: коммерциализация чувств [Текст] / А.С. Сувалко. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. – 48 с.
5. Бурганова Л.А. Медикализация и эстетизация здоровья в рекламной коммуникации [Текст] / Л.А. Бурганова, Ж.В. Савельева // Социологические исследования. – 2009. – № 8. – С. 100-107.
6. Липовецки Ж. Эра пустоты. Очерки современного индивидуализма [Текст] / Ж. Липовецки. – СПб.: Владимир Даль, 2001. – 336 с.
7. Красота тела как цель потребления [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dailymanagement.ru/gkos-838-1.html

Гудзенко О.З., Новикова Д.Н.
Днепропетровский национальный университеа имени Олеся Гончара

СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ СОЦИАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ В ОБЩЕСТВЕ ПОТРЕБЛЕНИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию современных форм проявления социального контроля в условиях общества потребления. В работе отмечается изменение содержательного наполнения концепта «социальный контроль» в социологическом дискурсе. Обосновывается специфика проявления социального контроля в актуальных условиях украинского общества. Акцентируется внимание на следующих формах проявления социального контроля – медикализации, индустрии красоты и социальной успешности. Теоретические наработки подтверждаются результатами социологического исследования.
Ключевые слова: социальный контроль, потребление, общество потребления, медикализация, индустрия красоты, социальная успешность.

Gudzenko O.Z., Novikova D.N.
Dnipropetrovsk National Oles Honchar University

CONTEMPORARY FORMS OF SOCIAL CONTROL IN CONSUMER SOCIETY: CURRENT UKRAINIAN REALITIES

Summary
The article is dedicated to the manifestations of contemporary forms of social control in a consumer society. The paper notes the change substantive content of the concept of "social control" in the sociological discourse. Substantiates the specificity of manifestations of social control in the actual conditions of the Ukrainian society. The attention is focused on these forms of manifestation of social control – medicalization, the beauty industry and social success. Theoretical developments are confirmed by the results of sociological research.
Keywords: social control, consumption, consumer society, medicalization, beauty industry, social success.

УДК 331.95

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ

Кодацька Н.О.
Університет митної справи та фінансів

У представленій статті автором розкривається механізм реалізації поведінкових характеристик працівників різної статі. Аналізуються особливості залучення жінок до професійної діяльності з урахуванням їх орієнтації в економічному середовищі. Досліджуються поняття культура управління, маскулінізація і фемінізація, а також сучасні гендерні стереотипи та їх вплив на формування соціальної поведінки особистості. Констатується, що у порівнянні ділових і психологічних якостей жінок та чоловіків визначаються суттєві відмінності. Розроблено методичні рекомендації щодо управління трудовою поведінкою персоналу з урахуванням гендерного аспекту.
Ключові слова: гендерні відмінності, культура управління, маскулінізація, психологічні особливості, самоактуалізація особистості, фемінізація.

Постановка проблеми. Серед багатьох практичних проблем менеджменту організацій в останні роки особливого значення набула проблема ефективного управління персоналом. Оскільки цей напрям менеджменту вже давно став спеціалізованим, сьогодні найбільш актуальним є його поведінковий аспект. Зважаючи на інтенсифікацію процесів фемінізації ринку праці і на той факт, що поведінка жінки й поведінка чоловіка суттєво відрізняється за змістом і факторами, які її формують, важливим є застосування гендерного підходу до управління персоналом. Як показують дослідження останніх років, саме в цих особливостях закладений величезний особистісний потенціал, ігнорування якого стає небезпечним для будь-якого підприємства. Саме з цих позицій потребує наукового обґрунтування перелік факторів, які впливають на виробничу та творчу активність персоналу організації, розроблення нових механізмів її підвищення та впорядкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади дослідження управління поведінкою персоналу було закладено в наукових працях таких видатних учених, як Г. Беккер, Т. Веблен, Д. Мак-Грегор, К. Маркс, А. Маслоу, Е. Мейо, Г. Саймон, Ф. Тейлор та ін. Вагомий внесок у розробку теоретичних і практичних засад управління поведінкою персоналу зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Д. Аккер, І. Бажин, К. Девіс, М. Дороніна, Т. Лепейко, Л. Маллінз, М. Наумов, Д. Ньюстром, О. Синицька, В. Ядов, О. Ястремська тощо [6, с. 32].

Дослідженню різних аспектів проблеми гендерних відмінностей присвячено значну кількість наукових праць, розробляється тематика гендерного аналізу різних аспектів інтелектуальної та соціальної діяльності (В. Успенська, А. Тьомкіна, А. Посадська, Н. Римашевська, Г. Сілласте, Є. Здравомислова). Аналіз механізмів і форм гендерної соціальної нерівності базується на соціологічних теоріях стратифікації в традиціях, які ведуть свій початок від С. де Бовуар і П. Вебб. Соціально-психологічний контекст дослідження мужності і жіночості та їх співвідношення притаманний працям Т. Говорун, І. Кона, С. Хаббеля, Б. Цимбалистого, М. Шлемкевича В. Геодакяна та інших [5, с. 349].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим необхідно відмітити, що досліджень, спеціально присвячених аналізу впливу гендерних відмінностей на вибір методів управління персоналом організації та визначення механізмів його ефективного використання, сьогодні є недостатньо, що викликає необхідність зосередитись на цьому питанні більш ретельно.

Мета статті. Метою цієї статті є розкриття механізму реалізації поведінкових характеристик працівників різної статі, аналіз особливостей залучення жінок до професійної діяльності з урахуванням їх орієнтації в економічному середовищі, а також розроблення методичних рекомендацій щодо управління трудовою поведінкою персоналу з урахуванням гендерного аспекту.

Виклад основного матеріалу. Умови формування культури управління визначаються характером і рівнем суспільного розвитку, структурою суспільних відносин і зв'язків, рівнем духовної культури, знаннями, досвідом творення культури людства, а також обставинами, що характеризують об'єкт управління, суспільство загалом, структуру цього об'єкта, закономірності його функціонування, розвитку й основні принципи управління. До головних принципів сучасного менеджменту можна віднести наступні: вибір форми поведінки, стиль і тактика поведінки з погляду моральних і естетичних цінностей, особиста поведінка, міра її такту й відповідальності, як показники духовної культури особистості, сфери й рівні поведінки за відповідними моральними нормами [7].

Зміст культури управління доцільно охарактеризувати як досягнення в організації і здійсненні процесу управління, організація управлінської праці, використання техніки управління, вимоги до системи управління й працівників, зумовлені нормами й принципами суспільної моралі, етики і права. Одним із параметрів культури управління є «маскулінізація-фемінізація», яка відображає мотиваційну спрямованість персоналу на досягнення мети чи виконання завдання. Орган управління характеризується за ознакою відмінностей чоловічої і жіночої ролі. Але саме гендерному аспекту в культурі управління приділяється досить незначна увага, хоча поняття «гендер» усе активніше входить в сучасне життя.

Становище жінки в суспільстві є мірилом його прогресу, тому жіноче питання загальнонаціональне й повинно вирішуватися зусиллями

© Кодацька Н.О., 2016

всього суспільства. Ситуація в сучасній системі управлінні відтворює те, що ми маємо в суспільстві. Якщо в суспільстві низький рівень розуміння гендерної рівності з погляду стереотипних соціальних ролей, то це знаходить своє відображення і в управління. Але разом з тим, культура управління суттєво впливає на зміни в суспільстві та його розвиток. Саме тому необхідно звернути особливу вагу на гендерний аспект культури управління.

Під керівництвом О. Кулачек у 2012 р. було проведено спеціальне дослідження «Перешкоди для жінок на державній службі», у результаті якого були виділені основні проблеми, що негативно впливають на кар'єру жінок [2].

В першу чергу можна виділити вплив традиційного оточення на робочому місці. На думку дослідників, традиційна чоловіча культура створила три суттєвих бар'єри для рівності чоловіка й жінки: перший бар'єр – жінок хочуть бачити залежними, запобігливими, скромними виконавицями, тоді як чоловіків закликають бути незалежними, здатними до конкуренції, спрямованими на дію; друга перешкода – для обрання на відповідальну посаду жінка повинна спочатку продемонструвати свою реальну компетентність, тоді як чоловікові достатньо мати потенційну; третій бар'єр – існує думка, що моральність і висока посада – речі несумісні, і жінки не прагнуть службових вершин, не бажаючи ставити під загрозу свої сімейні стосунки й цінності [2].

Також великою перешкодою професійного зростання жінок на державній службі є брак часу. На державній службі зайняті переважно жінки середнього віку, які мають сім'ї і обов'язки з догляду за дітьми, або старими батьками чи іншими родичами (а це в середньому 45-55 годин на тиждень). Режим подвійного навантаження призводить до постійного емоційного й фізичного перенапруження й перевтоми жінок, що може супроводжуватися психологічними, емоційними, а іноді й фізичними відстороненнями від службової активності.

Таким чином, жінки в Україні, з одного боку, беруть активну участь в управлінні персоналом, а з іншого – фактично не впливають на прийняття рішень. О. Кулачек виділяє три головні аргументи необхідності сприянню професійному розвиткові й консолідації жінок-політиків і жінок, що працюють в органах управління.

Перший аргумент, на її думку, полягає в тому, що відповідне представництво жінок і чоловіків у законодавчому, представницьких органах – це питання демократії. Жінки складають більшу половину населення України й повинні мати відповідний вплив на прийняття політичних рішень. В ситуації, коли жінки не беруть участі у виробленні політичних рішень, втрачає суспільство, яке не використовує надзвичайні інтелектуальні ресурси й досвід. Наступний аргумент полягає в тому, що інтереси чоловіків і жінок, у силу їх фізичних розбіжностей, не можуть співпадати, тому одні не можуть представляти інших. Жіночі погляди часто не беруться до уваги, внаслідок чого склалася ситуація, що негативно впливає на психологічний економічний і політичний стан усього українського суспільства [2].

У результаті посилення впливу громадського жіночого руху, ширшого висвітлення жіночого питання в мас-медіа, поглибленого вивчення гендерної проблематики поступово змінюється погляд на діяльність жінок на робочому місці. Безумовно існує значна різниця в підходах, якими користуються жінки й чоловіки при вирішенні проблем. Риси, що відрізняють соціальну поведінку чоловіків і жінок, продовжують традиційно визначати ставлення до жінок в будь-якій організації. Це викликано тим, що в системі сучасного менеджменту переважно практикується так званий «чоловічий», або «конкурентний» підхід. У пострадянському суспільстві, де цінується «тверда рука», це призводить до того, що чоловіки не можуть повністю оцінити компетентність і ефективність роботи жінок. Існує багато відмінностей у способах оцінки суспільного середовища чоловіками й жінками, а також в особливостях ставлення суспільства до його членів. Культура праці в організації має відчутний вплив на характер посади, яку обіймає жінка, а різний підхід до соціальної ролі чоловіків й жінок зумовлює постійний вплив на особливості становища жінки на робочому місці. Одним з аспектів такого становища є стиль керівництва, спосіб спілкування людей на роботі. «Чоловічий», або «конкурентний» стиль наголошує на авторитарному підході до проблем управління [5, с. 351].

Як альтернатива може розглядатися »інтеграційний» стиль керівництва, у якому наголошується на створенні єдиної команди, на активній участі кожного, на вмінні чутливо реагувати на зміни й ураховувати різні погляди, що більш повною мірою віддзеркалювало би роль жінки в суспільстві й пов'язану з нею поведінку. Саме цей стиль більшою мірою притаманний жінкам. Щоб ширше використовувати різні можливості, навики та здібності усіх працівників, необхідно сьогодні навчитися цінувати й повніше використовувати ту різноманітність, що привносять жінки у культуру праці. «Інтеграційний» стиль цінує колективну роботу, участь кожного, вміння реагувати на зміни й уміння об'єднати різні точки зору у виграшну для всіх ситуацію. Специфіка управління персоналом полягає в тому, що його ефективність залежить від уміння працювати з людьми, налагоджувати контакти, доводити та отримувати певну інформацію, організовувати колектив на виконання конкретних управлінських рішень.

Усі ці аргументи переконливо доводять необхідність ширше залучати жіночій потенціал до управління організацією на різних рівнях. На перешкоді цьому стоять традиційні уявлення про роль жінки в українському суспільстві, традиційно низький рівень культури спілкування чоловіків і жінок. Не піддається сумніву твердження, що в умовах подружнього життя чоловік сприймається як годувальник, а жінка як мати й домогосподарка. Можна стверджувати, що нерівність чоловіків і жінок закладена й існує насамперед на рівні буденної свідомості, у повсякденному житті. Аналіз даних соціологічного опитування доводить, що наявність дискримінації прав жінок самі жінки виявляють частіше, ніж чоловіки. Найвищим, на думку жінок, є рівень дискримінації під час їх просування по службі – 44%, й у розподілі

сімейних обов'язків – 41%, тоді як тільки 24% чоловіків визнали дискримінацію жінок у розподілі сімейних обов'язків [4, с. 7]. Щоб подолати подібні стереотипи необхідно активно залучати позитивний світовий досвід вирішення питання співпраці чоловіків і жінок.

Управління різноманітністю персоналу організації має враховувати гендерний аспект та ґрунтуватися на культурі спілкування в організаціях, заохоченні до праці працівників обох статей, використанні діапазону потенціалу всіх співробітників, їх уміння та можливостей, що означає всеосяжну повагу до кожного. Тобто, мається на увазі, що врахування індивідуальних особливостей вимагає застосування різних стилів управління для створення середовища, що дасть можливість усім працівникам повністю реалізувати свій потенціал.

Управління різноманітністю робочої сили вимагає змін у культурі роботи організації. Надзвичайно важливо, щоб кожен працівник розумів напрям розвитку й свою роль у процесі змін. Це повинно стати складовою кадрової політики, особливо щодо раціонального використання жіночого потенціалу. Введення поняття гендер у культуру управління дасть можливість жінкам посісти гідне місце в будь-якій організації.

Необхідно відмітити, що у порівнянні ділових і психологічних якостей жінок та чоловіків можна визначити певні відмінності в чоловічому і жіночому менеджменті (див. табл. 1).

Проте, відстоюванню лідерських позицій у сфері управління заважають деякі психологічні характеристики жінок, а саме: конфлікт «родина, дім, кохання» та «незалежність, кар'єрний ріст, лідерство». Іноді, в такому протиставленні жінки керуються виключно своїми емоціями, оскільки їм приходиться поєднувати керівну посаду на роботі та виконавчу – вдома. Крім того, жінка-лідер часто діє цілком автономно, вирішуючи проблеми в теперішньому часі, без уваги, що це спричинить у майбутньому, чоловіки заради мети зазвичай об'єднуються в команду, спираючись на лідера [3].

Проведений аналіз наукових джерел, а також власної практики управлінських ситуацій дозволив виділити ряд особливостей, які підтверджують, що жіночий стиль управління набагато різноманітніший за своїми проявами. Мотивація трудової діяльності жінки має певні відмінності. Відома п'ятирівнева піраміда потреб А. Маслоу в гендерному аспекті зазнає значних коректур на кожному ступені. Так наприклад, жінки мають рухливу мотиваційну структуру, вони можуть реагувати з великими відмінностями. Наприклад, якщо жінка відчуває себе соціально захищеною, щаслива в шлюбі, родині, то вона надає менше значення своїм відносинам з колегами і, як правило, не прагне до лідерства в організації. Проте, вона ж може прагнути ствердження самостійного статусу в цілях самоактуалізації і підтвердження власної «повноцінності». Життя чоловіка наповнене проблемами кар'єри і роботи, він високо цінує позародинні відносини, наприклад, спілкування в колі колег або друзів. Позиція жінки змінюється, якщо вона самотня або працює через матеріальну необхідність. Важливо підкреслити, що особливості мотивації праці у жінок відображають швидше своєрідність особистості, а не загальні закономірності. В управлінні персоналом жінка-керівник більше уваги приділяє відносинам між членами колективу, її більше хвилює сфера міжособистісних відносин, ніж керівника-чоловіка. Жінка більш чутливо реагує на морально-психологічний клімат в колективі, спирається на технологію «знаків уваги»: проявляє емпатію, чуйність в розумінні душевного стану і морально-етичних колізій. Здійснюючи функцію контролю за діяльністю персоналу, жінка не прагне до жорстких санкцій, а в першу чергу бажає забезпечити необхідні умови для підпорядкованих з метою мінімізації покарань. При цьому вона зберігає здатність реалізовувати жорсткі заходи до тих, хто не справляється з поставленими завданнями. Жінка емоційніша, і ця риса особливо характеризує жіночий стиль управління. При ухваленні рішень жінка-менеджер частіше покладається на свої відчуття, інтуїцію, знамениту жіночу логіку, вона схильна поводитися як цілісна особистість, чуйна до більшості аспектів проблеми, що мають для неї також і емоційне значення. Але внаслідок підвищеного рівня емоційності жінка більш образлива, болючіше реагує на критику, що не дозволяє їй завжди бути об'єктивною і поводитися конструктивно. Зайву емоційність вважають серйозним недоліком жіночої моделі управління, оскільки вона є джерелом несправедливості і невпевненості, причиною багатьох конфліктів. Разом з тим, у взаєминах із зовнішнім середовищем жіночий стиль управління відрізняється великою гнучкістю, ситуативністю, умінням адаптуватися до обставин, що склалися. Дипломатичність у поєднанні з наполегливістю дозволяють жінці ефективно будувати взаємини з діловими партнерами, знаходити у них взаєморозуміння і підтримку. Жінка уміє поєднувати і оперативно перемикатися з однієї соціальної

Таблиця 1

Порівняння управлінських якостей жінок та чоловіків

Управлінські якості	Характеристики управлінських якостей	
	Жінки	Чоловіки
Мотиви трудової діяльності	сприймають кар'єру як особисте зростання, як самореалізацію	розуміють під кар'єрою престижні і перспективні посади
Стиль керівництва	характерна більша демократичність	використовують командно-адміністративний стиль управління
Увага до сфери міжособистісних відносин	більше уваги приділяє відносинам між членами колективу, більше хвилює сфера міжособистісних відносин	турбується, у більшості випадків, виключно фінансово-виробничими питаннями
Емоційність на роботі	емоційні	стримані

Джерело: [3]

ролі (менеджер, бізнес-леді) на іншу (дружина, дочка, мати) [5, с. 349].

Можна виділити ще одну визначальну особливість жінки не тільки керівника, а й співробітника – це допитливість. У більшості випадків вона реалізується в позитивному напрямі як прагнення розширювати свій кругозір через спілкування, встановлення нових контактів, збір додаткової інформації. Проте, нерідко ця риса приводить до збору і розповсюдження недостовірних відомостей (чуток, пліток) і їх використання при ухваленні рішень, що неминуче знижує їх якість. Разом з тим, в екстремальних ситуаціях жінка здатна демонструвати не стратегію страху і уникнення, а активного протистояння. Використовуючи різні моделі поведінки, жінка знаходить оптимальні шляхи, в умовах що склалися. Дослідження показують, що жінки в своїй професійній діяльності і в ситуаціях ризику здатні формувати адекватні стратегії, що відрізняються, з одного боку, усвідомленою обережністю, а з іншого – необхідним рівнем ризику і навіть авантюризму, що допомагає організації виживати в умовах невизначеності сучасного бізнесу [1, с. 9].

В поєднанні з викладеними психологічними особливостями жінок важливе значення мають чинники, що складають об'єктивне підгрунтя для розширення участі жінок в професійній діяльності – це високий освітній потенціал, демографічна і соціальна ситуація в країні. Для підвищення ефективності використання трудового потенціалу жінок необхідно враховувати зазначені особливості, що дозволить підвищити рівень прибутковості будь-якої організації, а також сприятиме економічному розвитку суспільства в цілому.

Висновки і пропозиції. Разом з тим необхідно підкреслити, що використання гендерного підходу в гуманітарному пізнанні надає широкі можливості для переосмислення культури. Ця теорія передбачає зміну ціннісних орієнтирів і перегляд багатьох усталених уявлень. Гендерний підхід, як багатогранне бачення процесу, що передбачає діалог представників різних статей з урахуванням форми їх взаємодії і взаємодоповнення, повинен посісти чинне місце в сучасній науці державного управління. Саме врахування гендерного аспекту збагатить культуру управління персоналом й допоможе їй своєчасно й адекватно реагувати на зміни в соціальному, політичному, економічному житті держави.

На наш погляд, подолання гендерної асиметрії можливо з приходом жінок у політику, де вони зможуть відстоювати свої інтереси і реалізовувати свій потенціал. Прихід жінок у політику пов'язується із привнесенням нових цінностей в політичну культуру суспільства. Жіночий спосіб вирішення проблем відрізняється більшою відкритістю, гнучкістю, схильністю до компромісу та діалогу, а також неприйняттям ворожих форм врегулювання конфліктів. Але розвиток жіночого менеджменту ускладнює не стільки переважання в структурі управління представників чоловічої статі, скільки характер самого менеджменту, тому що жінки-керівники змушені інтегруватися в концепції управління, розроблені чоловіками і для чоловіків.

Проблема рівноправності жінок і чоловіків дедалі набуває більшого значення. Для вирішення цієї проблеми, для ефективного управління різноманітністю, що виникає в результаті гендерної рівності, державні й громадські структури мають набути принципово нових рис демократизму й правотворення. Рівність при працевлаштуванні забезпечує представництво всіх категорій населення у складі робочої сили. Але виникає необхідність правильно застосовувати різноманітність робочої сили, що створюється в результаті використання рівних прав. Отже, можна стверджувати про існування актуальної потреби широкого залучення гендерного аналізу й активізації гендерної політики, особливо це стосується культури управління персоналом.

Список літератури:

1. Власова Т. Вплив гендерного дискурсу на процес соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / Т. Власова // Пошуки ґендерної паритетності: український контекст. [Монографія / упорядник та загальна редакція: Грабовська І]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – С. 7–14.
2. Гендерна рівність – запорука розвинутого суспільства [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://genichesk-rda.gov.ua/index.php?option=com
3. Гончарук Г. Жінка в управління та бізнесі. Реалії і перспективи / Г. Гончарук [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://forum2002.fem.org.ua/dopovid.htm
4. Дороніна М. С. Контент-аналіз попиту-пропозиції на ринку робочої сили (гендерний аспект) / М. С. Дороніна, В. І. Ковальова // Економіка розвитку. – 2006. – № 2 (38). – С. 5–9.
5. Дороніна М. С. Основні фактори, що формують поведінку персоналу / М. С. Дороніна, В. І. Ковальова // Коммунальное хозяйство городов: научн.-техн. сб. Сер.: «Экономические науки». Вып. 78. – К.: Техніка, 2007. – С. 348–354.
6. Ковальова В. І. Аналіз та обґрунтування методичного забезпечення дослідження поведінки жінки на ринку праці / В. І. Ковальова // Економіка розвитку. – 2005. – № 2 (34) – С. 31–35.
7. Круглова О. Гендерний аспект управління: жінки-керівники / О. Круглова [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://istok.ucoz.ua/publ/gendernij_aspekt_upravlinnja_zhinki_kerivniki_kruglova_olena
8. Павличко С. Фемінізм / Соломія Павличко [упоряд., передм. В. Агеєвої]. – К.: Основи, 2002. – 322 с.

Кодацкая Н.А.
Университет таможенного дела и финансов

ГЕНДЕРНЫЙ ПОДХОД В УПРАВЛЕНИИ ПЕРСОНАЛОМ

Аннотация
В представленной статье автором раскрывается механизм реализации поведенческих характеристик работников разного пола. Анализируются особенности привлечения женщин к профессиональной деятельности с учетом их ориентации в экономической среде. Исследуются понятие культура управления, маскулинизация и феминизация, а также современные гендерные стереотипы и их влияние на формирование социального поведения личности. Констатируется, что по сравнению деловых и психологических качеств мужчин и женщин определяются существенные различия. Разработаны методические рекомендации по управлению трудовым поведением персонала с учетом гендерного аспекта.
Ключевые слова: гендерные различия, культура управления, маскулинизация, психологические особенности, самоактуализация личности, феминизация.

Kodatska N.O.
University of Customs and Finance

GENDER APPROACH IN PERSONNEL MANAGEMENT

Summary
In the present article the author reveals the mechanism for implementing behavioral characteristics of workers of different genders. The features to attract women to the profession based on their orientation in the economic environment. We study the concept of management culture, masculinization and feminization, and modern gender stereotypes and their impact on the social behavior of the individual. It is noted that compared business and psychological qualities of women and men are determined substantially. Developed guidelines for the management of labor conduct of personnel from a gender perspective.
Keywords: gender differences, culture management, masculinization, psychological characteristics, self-actualization, feminization.

УДК 316.77:366.12

ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВАЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ КРІЗЬ ПРИЗУ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ

Сорокіна Г.В.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Досліджено особливості споживання та споживацької поведінки з позиції комунікативного підходу. Споживання розглядається як одна з форм соціальної комунікації, що має свій особливій комунікативний простір. Виявлені та проаналізовані стратегії споживацької поведінки як комунікативної дії. Доведено, що споживання має символічну, знакову природу. Споживацька поведінка відображає соціальні відносини між споживачами і суспільством в цілому.
Ключові слова: споживання, споживацька поведінка, комунікація, соціальна комунікація, споживацька комунікація.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві в умовах соціально-орієнтованої економіки процеси споживання і споживацької діяльності стають особливо значущими. Розгляд процесу споживання крізь призму комунікативного аспекту дозволяє охарактеризувати дане явище як символічну соціальну дію, як своєрідний діалог, що здійснюється між індивідом та його соціальним оточенням. Споживання давно вже не розглядається як дія, що спрямована на задоволення первинних потреб, одна з фаз суспільного виробництва. Споживання в сучасному суспільстві – це, насамперед зручний спосіб, що використовує індивід, щоб розповісти оточенню хто він є і тим самим сконструювати власну ідентичність. За допомогою комунікативних практик споживання стає важливим елементом соціальної взаємодії, де розкриваються сховані змісти стилів й образів споживання, типи престижного й демонстративного споживання. Споживач – це певний соціальний статус людини, а споживання розглядається як одна з форм соціальної комунікації.

У той же час сучасне суспільство пропонує (і тим самим конструює) споживачеві цілий ряд комунікативних установок, зразків, моделей спо-

© Сорокіна Г.В., 2016

живання за допомогою технологій реклами, маркетингу, системи зв'язків із громадськістю тощо. У центрі уваги соціологів знаходяться проблеми конструювання зразків споживацької поведінки, формування різних форм соціальної ідентичності, співвідношення інформаційних, комунікативних і символічних контекстів споживацької поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми споживання вченими розглядалися з різних точок зору – соціальної стратифікації (Т. Веблен, М. Вебер, П. Бурдьє, В. Зомбарт), суспільства постмодерну (Ж. Бодрійяр, Р. Барт, Д. Слейтер, З. Бауман, С. Майлз, М. Фізерстоун, Р. Бокок, А. Фірат), маркетингових комунікацій (Ф. Котлер, Д. Енджел, Р. Блекуел, П. Мініард, І. Альошина, І. Дубровін, А. Зозулев, Р. Іванова, В. Автономов та ін.), масової культури (Г. Маркузе). Однак специфіка споживацької поведінки з позиції теорій соціальної комунікації є менш досліджуваною і потребує детального аналізу.

Мета даної статті – розгляд процесу споживання як один з видів соціальної комунікації та виявлення основних споживацьких стратегій з урахуванням дій соціальної комунікації.

У науковій літературі існує три підходи до розуміння терміна «комунікація» [2, с. 13]:

а) засіб передачі інформації (засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального світу – транспортні, енергетичні, водопровідні й ін. комунікації);

б) сам процес передачі інформації (спілкування);

в) обмін інформацією в суспільстві з метою впливу на нього.

Споживання можна розглядати як процес передачі інформації, а споживані речі стають невербальними засобами, за допомогою яких передається інформація про індивіда.

Головне в комунікаційному процесі – не просто обмін інформацією між двома і більш людьми, а обмін сенсом, змістом інформації. У соціальній взаємодії люди засвоюють значення і символи, тобто визначальну роль грає значеннєвий аспект соціальної комунікації.

Споживання як процес являє собою один з видів соціальної комунікації. Різними дослідниками соціальна комунікація трактується по-різному. Так Соколов О. В. під соціальною комунікацією розуміє «рух змістів у соціальному часі й просторі» [1, с. 27]. На його думку, всі інформаційні процеси в суспільстві можна позначити терміном «соціальна комунікація». Бориснєв С. В. соціальну комунікацію трактує як «комунікативну діяльність людей, обумовлена цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві» [2, с. 9].

На наш погляд соціальну комунікацію необхідно розглядати крізь призму індивідуальних дій і вчинків, що роблять вплив на суспільство в цілому. Соціальна комунікація не є окремим інститутом суспільства, саме суспільство по своїй природі – комунікативне утворення. Споживацька поведінка являє собою соціальну дію, що є комунікативною по своїй природі оскільки, у процесі споживання індивід вступає у взаємини із продавцями, виробниками продуктів, відбувається обмін знаками, символами, що характеризують соціальний статус індивіда, його смаки та переваги. Подібний інформаційний обмін, що циркулює в суспільстві, дозволяє розглядати процес споживання як специфічний вид соціальної комунікації з усіма її характерними рисами. Однієї з таких характеристик є сформований соціальною комунікацією особливий комунікативний простір суспільства, що дослідниками визначається як «система різноманітних комунікативних зв'язків, що виникають між різними агентами комунікації» [3, с. 29]. Суспільство створює свій комунікативний простір – соціальний комунікативний простір, агентами якого виступають окремі люди, групи людей (великі й малі), соціальні інститути.

Комунікативний простір споживання є складним явищем та містить у собі наступні елементи:

1) *Мету споживацької комунікації,* залежно від якої споживацька поведінка може бути обумовлена як необхідністю задоволення фізіологічних потреб (така дія не є соціальною), так і бажанням повідомити іншим людям соціально значущу інформацію. Ціль комунікації задає засоби її здійснення, до числа яких ми відносимо й споживання.

2) *Предмет споживацької комунікації,* до якого відносяться засоби конструювання соціальної ідентичності, засоби протесту проти норм суспільного устрою, засіб самореалізації й т.ін.

3) *Передавач (відправник) інформації,* в ролі якого виступає споживач, індивід, що усвідомлено вибирає споживання певних статусних товарів як спосіб інформування людей про себе. Сьогодні в умовах інформаційного суспільства «Homo sapiens» трансформується в «Homo consumers» – людину, що споживає. Індивід так чи інакше стає носієм інформації про себе, оскільки за допомогою тих товарів, що він купує, демонструється соціальний статус, смаки, звички й т.ін.

4) *Адресат,* в якості якого можуть виступати як окремі індивіди, так і значуща соціальний група, у рамках якої індивід змушений дотримуватися встановлених правил і норм споживання.

5) *Засоби комунікації,* до яких відносяться споживані продукти, способи й форми споживацької поведінки.

6) *Умови комунікації,* у яких важливу роль грає доступність бажаних товарів, наявність належних місць здійснення покупок, їх відповідність соціальному статусу споживача.

Таким чином, у споживанні комунікація стає головним діючим фактором. Споживання можна розглядати як процес передачі інформації, а споживані речі стають невербальними засобами, за допомогою яких передається інформація про індивіда. Головне в комунікативному процесі – це не просто обмін інформацією між двома й більше людьми, а обмін змістом інформації. У соціальній взаємодії люди засвоюють значення й символи, тобто визначальну роль грає змістовний та означувальний аспект соціальної комунікації.

На наш погляд, будь яка дія індивіда в сфері споживання так чи інакше пов'язана з проблемою оцінювання іншими людьми, з головним питанням соціальної взаємодії: "Якщо я це надіну (з'їм або куплю), що подумають про мене інші"? А тому доцільно виокремлювати різні стратегії

споживацької поведінки як комунікативної дії, серед яких головними є наступні:

1. *Стратегія наслідування (орієнтація на інших).* Полягає в тому, що індивіди у своїй поведінці слідують деяким сталим прикладам, зразкам (паттернам), які розглядаються ними як правильні, відповідні прийнятим нормам. Г. Тард, що приділяв багато уваги вивченню процесів наслідування, вважав, що наслідування є одним з фундаментальних соціальних процесів. Саме наслідування є базовою формою взаємодії людей, що передує всім іншим. Підставою соціальності Г. Тард вважав дію універсальних «законів наслідування», з дією яких зв'язується не тільки соціальна інтеграція, але й соціальний розвиток у цілому [5]. Стратегія наслідування припускає відповідність нормам і правилам тієї соціальної групи (або окремим її членам), думка якої для індивіда значуща. Статусні потреби особливо яскраво проявляються в молодіжному середовищі, коли молоді люди, купуючи, наприклад, одежу, віддають перевагу модним речам, а не зручним. Сама мода розглядається як одна з форм соціальної комунікації, передача в соціальному просторі речових форм, зразків поведінки та ідей, що емоційно привабливі для певних соціальних груп. Модна поведінка найчастіше ґрунтується саме на наслідуванні та копіюванні значущих зразків. При споживанні модних речей молодь ототожнює себе з певною соціальною групою, тим самим, отримує більш вигідний для себе соціальний статус. Молодим людям небайдужа думка навколишніх, і тому вони прагнуть виглядати модно. І це прагнення здійснюється не тільки заради утилітарно-практичної цілі, а й, здебільшого, виконує соціально-престижні завдання.

2. *Стратегії категоризації та стереотипізації* (зведення будь-яких елементів життєвих ситуацій до певних образів, стереотипів). Стереотипи, як стійкі образи будь-якого об'єкту, допомагають категоризувати явища соціального світу, спростити складні речі в нашому повсякденному житті. На груповому рівні стереотипи сприяють формуванню ті підтримці групової ідеології, яка пояснює та виправдовує діяльність групи. Під впливом стереотипів формується та підтримується система "Ми-образу". Наприклад, стереотипне твердження "я купую ці речі, тому що це модно і всі так роблять" є тим комунікаційним інструментом, що допомагає людині відчути свою приналежність до групи та підтримати життєві стандарти цієї групи. Хоча стереотипи цілком слушно вважаються негативним феноменом, таким, що спотворюють реальність та заважають адекватному взаєморозумінню між людьми, але стереотипи у споживацькій комунікації сприяють підвищенню рівня адаптаційності, зменшують невизначеність, та допомагають створити приналежність до значущої соціальної групи. Категоризація являє собою адаптивну функцію людської психіки, що узагальнює різноманітні явища в більше впорядковану сукупність категорій. Індивід сприймає інших людей або як членів тієї ж категорії, що й він (своя група), або як членів категорії, до якої він не належить (інша група). Група прямо або опосередковано змушує його дотримуватися такого стилю поведінки, у тому числі й споживання, що розглядається як «належний» для члена даної групи, і уникати такого стилю, що вважається в ній «непристойним», «дивним». Так, на робочому місці треба носити відповідну ділову форму одягу і це стереотипне твердження дозволяє категоризувати соціальний стан працівників, їх відповідність певному соціальному статусу.. Категоризація – важлива умова повсякденного спілкування. Вона означає взаємну співвіднесеність людей з певними способами-індикаторами, які мають значення в тієї або іншій соціальній спільноті.

3. *Стратегія символізації.* Символ – це знак, який вказує на прихований зміст, що має значення для певних груп та соціумів. Наприклад, символом життєвого успіху індивіда з наявність у нього модних, дорогих речей, бажано зроблених відомою фірмою. В повсякденності індивідів одяг втрачає своє функціональне призначення й стає символом, знаком, що має певний зміст для оточуючих людей. Речі повинні робити враження і ця думка, що своїми корінням йде від теорії демонстративного споживання Т. Веблена, має актуальність й у сучасній повсякденності. У людському суспільстві комунікація здійснюється між індивідами, групами, організаціями, державами, культурами за допомогою знакових систем (мов). Споживання є однією з таких систем. Дослідник суспільства остмодерну Ж. Бодрійяр визначає споживання як глибинний психологічний процес, пов'язаний з регулярним вибором і відновленням побутових речей, у якому бере участь кожен індивід. У самому акті споживання відбувається, на думку Ж. Бодрійяра, несвідоме і кероване прийняття всієї соціальної системи норм. Дискурс об'єктів як парадигма мови, комунікації й ідентичності витіснув символічний обмін – той соціальний інститут, що раніше визначав поведінку і комунікацію без всякого усвідомлення і раціоналізації.

В акті споживання споживаються не товари, а вся система об'єктів як знакова структура. Поза системою обміну і споживання немає ні суб'єкта, ні об'єктів. Споживання з первісного задоволення потреб стало «активним модусом відносин» не тільки до речі, але і до усього світу, тобто фундаментом усієї людської культури. Споживається не сама річ (у фізичному змісті), а ідея відносини між речами. Будь-яка річ, щоб бути спожитою, повинна зробитися знаком. Тому споживання Ж. Бодрійяр визначає як «діяльність систематичного маніпулювання знаками» [6]. Речі більш не споживаються, а тільки ідеї речей.

4. *Стратегія інноваційності* пов'язана із поширенням інновацій на споживчому ринку. Залежно від часу прийняття нового продукту індивідами дослідники виділяють декілька типів споживачів: новатори, активісти, прогресивні, матеріалісти та консерватори. Споживачі-новатори першими сприймають всі новинки, що виходять на ринок і їх головною мотивацією стають прагнення до експерименту, нового життєвого досвіду, задоволення від пізнання невідомого. Для людей, які діють в межах стратегії інноваційності дуже важливо, щоб річ, яку вони купують, мала щось особливе. І, головне, саме новатори з їх прагненням до споживання інновацій, стають тими провідниками, на кого орієнтуються інші категорії споживачів.

5. Стратегія стилізації. Сучасна людина живе в роздробленому, мозаїчному, символічному світі. Для успішного існування й співіснування в життєвому просторі, індивідам необхідно певним чином інтерпретувати події й ситуації, для того, щоб адаптуватися до життєвих реалій і вирішити проблемні ситуації. Стиль – тип поведінки та мислення, що припускає певну свободу вибору. Стиль виступає своєрідним текстом-повідомленням в якому головне не «про що?», «що?» і «як?» говоритися, скільки «чому?» і «заради чого?», тобто в чому складається комунікативний намір його творця. Як зазначає В. Ільїн, індивід розглядає самого себе як текст, який прочитується за правилами тієї культурної сфери, в якій від діє. В той самий час люди, що оточують його, перетворюють його на текст в процесі інтерпретації його публічної споживацької поведінки [4].

Стильовий текст-повідомлення виникає під впливом трьох факторів [7]:

1) життєвих обставин індивіда, розглянутих ним як проблема, що потребує свого вирішення;

2) намірів, мотиву внутрішньої активності;

3) обраного набору прийомів втілення свого комунікативно-пізнавального задуму.

У рамках семіосоціопсихологічної парадигми ключове значення має «ефект діалогу» як значеннєвого контакту, заснованого на здатності і прагненні суб'єктів до адекватного тлумачення комунікативних намірів партнерів по спілкуванню [7].

Споживання виступає своєрідним методом втілення комунікативного задуму, а споживаний з цією метою товар є текстом-повідомленням, який свідомо конструюється. Комунікативний намір творця такого повідомлення визначається його цілями, мотивами, що виражаються в термінах «престижне», «демонстративне» споживання, а також символічне, статусне споживання. Річ виявляється комунікативною одиницею, за допомогою якої індивід конструює текст і обмінюється ним з іншими. Комунікативна природа стратегії стилізаці дозволяє транслювати споживацькі цінності, переваги, стереотипи поведінки тощо для певних соціальних груп.

Висновки. Таким чином, розглядаючи споживання як форму соціальної комунікації, можна стверджувати, що процес споживання товарів і послуг являє собою особливу, специфічну форму комунікації, яка має символічну, знакову природу та відображає соціальні відносини між виробниками й споживачами, між споживачами й суспільством у цілому. Комунікація в суспільстві не може здійснюватися без яких-небудь знакових засобів. У споживанні такими засобами є споживчі стандарти і об'єкти, символи моди та стилю життя. Ці знаки разом з позначуваними ними цінностями являють собою особливого роду інформаційні повідомлення, це те, що передається в процесі споживацької комунікації. У статті охарактеризовано комунікативні стратегії споживацької поведінки, що дозволяє, по-перше, розглядати споживання як комунікативний акт, а по-друге, категоризувати як дію соціальної комунікації.

Комунікаційний процес являє собою багатоступінчасту символічну систему, що містить такі елементи як споживач (відправник інформації), одержувач інформації, у якості якого можуть виступати окремий індивід, референтна група або ж суспільство в цілому, а також процеси кодування й декодування інформації, тобто передача змістів у вигляді символів й їхнє прочитання, «розгадування» одержувачем.

Список літератури:

1. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации: Учебное пособие / А. В. Соколов. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.
2. Бориснев С. В. Социология коммуникации: Учеб. пособие для вузов / С. В. Бориснев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 270 с.
3. Основы теории коммуникации. Учебник для вузов / Коллект. автор. М. А. Василик, М. С. Вершинин, Н. Р. Барабанова, Т. Ю. Волошинова / Под ред. М. А. Василика. – М.: Гардарики, 2003. – 615 с.
4. Ильин В. И. Потребление в социальном поле / В. И. Ильин //Социология потребления / Под ред. Л. Т. Волчковой, Ю. Гронова, В. Н. Мининой. – СПб.: Социологическое общество им. М. М. Ковалевского, 2001. – С. 3-24.
5. Тард Г. Законы подражания / Г. Тард. – М.: Книга по Требованию, 2012. – 378 с.
6. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. – М.: Рудомино, 1995. – 374 с.
7. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т. М. Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 268 с.

Сорокина А.В.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

ОСОБЕННОСТИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ПОВЕДЕНИЯ СКВОЗЬ ПРИЗМУ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА

Аннотация
Исследованы особенности потребления и потребительского поведения с позиции коммуникативного подхода. Потребление рассматривается как одна из форм социальной коммуникации, которая имеет особое коммуникативное пространство. Выявлены и проанализированы стратегии потребительского поведения как коммуникативного действия. Доказано, что потребление имеет символическую, знаковую природу. Потребительское поведение отражает социальные отношения между потребителями и обществом в целом.
Ключевые слова: потребление, потребительское поведение, коммуникация, социальная коммуникация, потребительская коммуникация.

Sorokina A.V.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic

FEATURES OF CONSUMER BEHAVIOR IN THE LIGHT OF COMMUNICATIVE APPROACH

Summary
The features of consumption and consumer behavior from the perspective of the communicative approach were investigated. Consumption is regarded as a form of social communication, which has its special communicative space. Strategy of consumer behavior as a communicative action were identify and analyze. It is proved that the consumption has a symbolic nature. Consumer behavior reflects the social relationships between consumers and society as a whole.
Keywords: consumption, consumer behavior, communication, social communication, consumer communication.

УДК 316.36

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Шаповал І.Г.
Національний авіаційний університет

Стаття присвячена висвітленню такої болючої проблеми як насильство в сім'ї. На перший погляд ця проблема не є актуальною, бо нас так виховали, а придивившись і дослідивши жахаєшся тих фактів які випливають на зовні із сім'ї. Зроблено висновок про те, що з цією проблемою потрібно боротись починаючи з виховання в сім'ї та закінчуючи покаранням та запобіганням насилля на все державному законодавчому рівні.
Ключові слова: сім'я, насильство, насильницькі дії, зґвалтування, побої, закон.

Сьогодення вимагає від суспільного розвитку нових форм розуміння відносин, тому до домашнього насилля склалося неоднозначне ставлення. Коли ми на вулиці спостерігаємо бійку і образи людей – це хуліганство (кримінальний злочин), коли те ж саме відбувається в сім'ї – це суто сімейна справа. Насилля в сім'ї – це проблема світового масштабу, яка не обійшла стороною і Україну. Неможливо собі уявити той масштаб проблеми, який пов'язаний з насиллям в українській родині. Насилля зазнають не тільки жінки та діти, а і люди похилого віку та чоловіки. На думку вчених-експертів, загальна кількість злочинів і адміністративних правопорушень, що пов'язані з насиллям у сім'ї, є більшою, ніж усі інші злочини взагалі.

Існує безліч прислів'їв і приказок, які відображають домашнє насильство і найчастіше, виправдовують його. Ось деякі їх них: «Від милого пана не болить і рана», «Б'є – значить любить», «Без лозини дитина людиною не виросте», «Бий бабу молотом, буде баба золотом», «Отто-то, що била жінка чоловіка, та ще й пішла позивати».

До тих людей, що постраждалих від насилля в сім'ї суспільство ставиться неоднозначно, звинувачуючи їх у провокації насильницьких дій на свою адресу. Якщо сама винна, то сама і розбирайся. Адже якщо не вважати домашнє насильство злочином, то і робити державним органам нічого не потрібно. Але багатьом представникам суспільства заважають побачити реальність міфи, які склалися навколо проблем.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема сімейного насилля майже не досліджена. Останнім часом цю проблему почали вивчати як і психологи так і соціальні працівники, соціологи, правозахисники і т.п.

Мета статті. Упереджень і міфів з цієї проблематики досить багато. Цією роботою хочу показати, що насильство в сім'ях існує і воно не є проблемою тільки правоохоронців та психологів, а є проблемою суспільною яка вимагає більш глибокого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Нас з дитинства вчать, що сім'я – головна опора людини. Це місце, де ми відчуваємо підтримку і любов, де нас оточують близькі люди, де нас приймають такими, які ми є. У сім'ї ми знаходимо розуміння і захист, коли здається, що весь навколишній світ налаштований проти нас. Але що робити, якщо потужна фортеця обертається картковим будиночком? Як вижити, коли небезпека зачаїлася в найдорожчому, що у нас є – у власному домі? Проблема домашнього насильства в нашому суспільстві є непристойною, майже забороненою, і тому оточена безліччю домислів і легенд.

До того ж, сміття з хати, згідно неписаним правилом, виносити не прийнято. Так і виходить, що дружини, на яких піднімають руку чоловіки, і діти, яким доводиться стикатися з емоційним і психологічним тиском, а також з побоями, змушені або привчені мовчати. Соромляться того, що відбувається в їхніх власних родинах, або зовсім вважають, що нічого такого особливого і не відбувається. Така поведінка спричинена нашим вихованням, нашим ставленням до неписаних правил. «Так каждый из вас да любит свою жену,

© Шаповал І.Г., 2016

как самого себя; а жена да боится своего мужа» (К Ефесянам, 5 глава, 22–33 стихи) так написано в Біблії, але чомусь в суспільстві прийнято, чомусь, цитувати тільки другу половину цього вірша. Хоча наші священики говорять про те, що з самого початку слово «боится» було не правильно трактовано, воно повинно було розумітись, як поважати, шанувати, дбати. З цього питання можна довго сперечатись, доводити хто правий, хто винний, але наше християнське виховання, яке вже вважається нашою ментальною ознакою, має свій відбиток в проблемі домашнього насилля. Наші жінки не звикли скаржитись комусь на чоловіків-узурпаторів, а наші чоловіки тим паче, наші діти та старики терплять всі знущання бо не знають куди подітись, до кого звернутись за допомогою. Навіть близькі та рідні закривають очі на таку ситуацію. Нікому в голову не прийде викликати поліменів, або поскаржитись в соціальні служби коли ми систематично чуємо крики, скандали, плач у сусідів, це у нас називається – виховний процес. Менталітет українських жінок, незважаючи на роки боротьби за гендерну рівність, залишається на рівні двовікової давності. Може бути, справа в романтичності натури, в загадковості нашої душі, яка, не підкоряючись часу, залишається головною рушійною силою всіх жіночих вчинків? Начитавшись в дитинстві казок про лицаря на коні, сучасні «принцеси» відмовляються вірити, що під личиною позитивного героя може ховатися «Синя Борода».

Так наша законодавча база не досконала і її зовсім не можна порівнювати з американською, або західноєвропейською, але це ніяк не впливає на зменшення, не кажучи вже про зникнення домашнього насилля, в високо розвинутих законодавчо країнах.

За даними National Coalition Against Domestic Violence (NCADV) кожні 9 секунд в США, жінка піддається домашньому насиллю. У середньому, близько 20 осіб на хвилину піддаються фізичному насильству. Протягом року, це відповідає більш ніж 10 мільйонів жінок і чоловіків. 1 з 3 жінок і 1 з 4 чоловіків стають жертвами, в любій формі, фізичного насильства з боку родини за час всього життя. 1 з 5 жінок і 1 в 7 чоловіків стали жертвами грубого (побиття, нанесення тяжких тілесних пошкоджень) фізичного насильства. 1 з 5 жінок і 1 в 7 чоловіків у Сполучених Штатах були зґвалтовані у своєму житті. Майже половина жінок (46,7%) і чоловіки (44,9%) були зґвалтовані знайомими. З них 45,4% жінок і 29% чоловіків були зґвалтовані чоловіком або дружиною [5].

В Англії та Уельсі в середньому дві жінки гинуть щотижня в наслідок домашнього насилля. Один з семи дітей і молодих людей у віці до 18 років пережили домашнє насилля.

Так, відсоток жінок, що повідомили про те, що вони хоч раз у житті зазнавали насильства з боку членів своєї сім'ї, варіюється від 15% у Японії до 71% в Ефіопії. За іншими даними, рівень насильства над жінками в сім'ї становить близько 23% у Швеції, 4% у Японії та Сербії, 30–54% у Бангладеші, Ефіопії, Перу і Танзанії [3, с. 68].

У Перу 70% усіх зареєстрованих злочинів становить фізичне насильство в сім'ї. Значного поширення набуло сексуальне насильство – у Канаді, Новій Зеландії, США та Великобританії кожна шоста жінка була зґвалтована [2, с. 202].

Зарубіжні вчені пов'язують причину насильства у сім'ї з насильством щодо самих батьків у дитинстві (50% сімей в яких і батько і мати піддавались насильству у сім'ї, самі чинять насильство відносно своїх дітей) [4, с. 138].

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»:

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Види насильства в сім'ї:

1) Фізичне – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

2) Сексуальне – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

3) Психологічне – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

4) Економічне – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [1].

В Україні від психологічного чи фізичного насильства в сім'ї страждає майже 60% дітей у віці від 2 до 14 років. Такі попередні результати дослідження озвучила голова представництва ЮНІСЕФ в Україні Юкіе Мокуо на міжнародній конференції «Надання допомоги постраждалим від насильства».

Дослідження проводили за підтримки фонду ЮНІСЕФ в усіх регіонах України серед 12 тисяч домогосподарств України. «Роблячи попередні висновки випливає, що 11% членів цих родин вважають, що домашнє насильство – це нормальний метод поводження з дітьми. А близько 10% чоловіків вважають, що вони мають право бити своїх дружин або дітей», – додала Юкіе Мокуо.

Освітній портал ПреПРЕСА спирається на такі дані:

- 35 відсотків жінок, які потрапляють до лікарні «швидкої допомоги», перебувають там через тілесні ушкодження, пов'язані зі знущанням; 25-40 відсотків жінок було побито під час їх вагітності.
- 50 відсотків усіх бездомних жінок і дітей пішли жити на вулицю, рятуючись від насильства в сім'ї.
- Діти скривджених матерів у 6 разів частіше намагаються накласти на себе руки, 50 відсотків схильні до зловживання наркотиками й алкоголем.
- Майже 100 відсотків матерів, які зазнали насильства, народили хворих дітей.

· 65-95 відсотків тих, хто займається проституцією, зазнали сексуального насильства ще в дитинстві.

· Майже 40 відсотків усіх зареєстрованих убивств відбувається саме серед родичів.

· 95 відсотків справ про розлучення викликані брутальною словесною образою й побиттям жінок.

· 30-40 відсотків щоденних викликів міліції пов'язані з побутовим насильством.

· 30 відсотків самогубств і 60 – убивств жінок пов'язані з насильством у сім'ї.

· 69 відсотків випадків сексуального насилля над дітьми в Україні здійснюється в домашніх умовах, у неповноцінних сім'ях і над дітьми-сиротами.

· Діти-жертви в 10 разів частіше здійснюють спроби суїциду, ніж їхні ровесники.

· На частку членів сім'ї (вітчимів, дядьків, братів, батьків, дідусів) припадає 35-40 відсотків зґвалтувань. Ще 40-50 відсотків випадків відбувається з вини вхожих у будинок друзів сім'ї. Тобто у 85-90 відсотках випадків злочинець добре відомий дитині, а 10-15 відсотків зґвалтувань скоюють незнайомці.

Прагнення до насильства доля слабких людей. Адже суть насильства насамперед приниження жертви, намагання призвести її до свого рівня і нижче: тільки таким чином насильник, який просто не в змозі піднятися сам, перестає хоча б на час відчувати себе збитковим.

Висновки і пропозиції. Проблема насильства в сім'ї, існує давно і в усіх країнах, і відображає дисгармонію і перекоси, існуючі у взаєминах у суспільстві. Гострота цієї проблеми свідчить про нездорову соціально – моральну обстановку.

Для запобігання самого факту сімейного насильства треба змінити менталітет людини, створити умови, при яких будь-яке нехтування правами, у тому числі і сім'ї, неприпустимо і засуджується суспільством. І тут основну роль повинні зіграти засоби масової інформації. Потрібні програми, спрямовані на підвищення правової грамотності, котрі навчають спілкуванню в сім'ї, психології поведінки, запобігання конфлікту. Потрібні публікації які не просто засуджують факти сімейного насильства, а пропонують інші, ненасильницькі шляхи вирішення виникаючих конфліктів. Потрібні новаторські підходи до питань попередження і стримування насильства в сім'ї. Проблему вдасться вирішити тільки спільними зусиллями і тільки якщо буде прийнятий відповідний закон. А нам треба зменшити: побої, образа, погрози, примусові сексуальні відносини не стають менш шкідливими лише від того, що відбуваються не на вулицях, а в стінах наших власних квартир.

Список літератури:

1. Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2789-14. – Назва з екрану.
2. Коломоєць О. Д. Світовий досвід протидії насильству в сім'ї / О. Д. Коломоєць // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Том 24 (63). – № 1. – 2011. – С. 202–208.
3. З Тучак М. О. До питання про вдосконалення правового регулювання попередження насильства в сім'ї / М. О. Тучак // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 4. – С. 66–69.
4. Zaidi L. Y., Knutson J. F., Mehm J. G. Transgenerational patterns of abusive parenting: analog and clinical tests / L. Y. Zaidi, J. F. Knutson, J. G. Mehm // Aggressive behavior, 15. – 1989. – P. 137–152.
5. National Coalition Against Domestic Violence (NCADV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.www.ncadv.org. – Назва з екрану.

Шаповал И.Г.
Национальный авиационный университет

НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ КАК ОБЩЕСТВЕННОЕ ЯВЛЕНИЕ

Аннотация
Статья посвящена освещению такой болезненной проблемы как насилие в семье. На первый взгляд эта проблема не актуальна, потому, что нас так воспитали, а присмотревшись и исследовав, ужасаешься тех фактов вытекающих наружу из семьи. Сделан вывод о том, что с этой проблемой нужно бороться, начиная с воспитания в семье и заканчивая наказанием и предотвращением насилия на все государственном законодательном уровне.
Ключевые слова: семья, насилие, насильственные действия, изнасилования, побои, закон.

Shapoval I.G.
National Aviation University

VIOLENCE IN FAMILY AS SOCIAL PHENOMENON

Summary
The article is dedicated to such a poignant issue as violence in a family. At first it may seem that the problem is not topical since we have been raised in a certain way; the family facts that emerge, however, can be horrifying. It can therefore be concluded that this issue must be dealt with, starting from upbringing in a family and finishing with violence prevention on a state legislative level.
Keywords: family, violence, violent action, assault, beatings, law.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 007:070

ТАЛАНТ-ШОУ: РОЛЬ ЖУРНАЛІСТА (НА ПРИКЛАДІ ТАЛАНТ-ШОУ ТЕЛЕКАНАЛУ СТБ)

Гамбаль І.А.
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено форматним розважальним талант-шоу та ролі журналіста у їх створенні. Проаналізовано поняття формату та існування форматних талант-шоу на українському телебаченні. Увагу зосереджено на функціях та обов'язках журналістів, що працюють на форматних талант-шоу телеканалу СТБ. Виокремлено чотири основні функції журналістів, а також його головні обов'язки при створенні талант-шоу.
Ключові слова: розважальні шоу, талант-шоу, формат, журналіст, функції, обов'язки.

Постановка проблеми. Рекреативна функція стає все більш домінуючою для українського телебачення. Програмні сітки телеканалів переповнені розважальними шоу, адже такий контент практично завжди дає високі рейтинги та частки переглядів. Особливо це стосується талант-шоу, які транслюються у прайм-тайм на вихідні дні, тобто у найприбутковіший час. Наприклад, такі розважальні талант-шоу телеканалу СТБ, як «Україна має талант», «Х-Фактор», «Танцюють всі!» зазвичай мають частку переглядів не менше 15%, а інколи й досягали рекордних показників – 35% («Україна має талант-2», за аудиторією 18-54 (50+), 2010 р.) [10]. Проте в українському журналістикознавстві й досі не існує єдиного тлумачення поняття «талант-шоу» як формату мовлення, а проблематика створення та функціонування талант-шоу є недостатньо дослідженою, що й зумовлює актуальність роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників тенденції розвитку розважальної тележурналістики в Україні та особливості виробництва розважальних програм на українському телебаченні досліджували такі науковці, як В. В. Гоян, Ю. Г. Дегтярьова, Н. С. Кудлай-Швець, Г. В. Набокова, М. І. Недопитанський, Б. В. Потятиник, Н. В. Симоніна, А. В. Юсипович та інші. Хоча аналіз сучасних творчих новацій у розважальному телеефірі здійснюється переважно на рівні телекритики. Телевізійні експерти (наприклад, Н. Лігачова, Н. Данькова) прослідковують нові формати і публікують свої спостереження в друкованих або онлайн медіа. Зокрема профільними вважаються інтернет-портали «Телекритика» та «Медіаняня». У публікаціях експертів присутній важливий емпіричний матеріал, проте мало досліджуються причини проблем та їх наслідки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Форматні розважальні талант-шоу існують в українському телеефірі вже понад 8 років, портали для пошуку роботи постійно пропонують вакансії журналістів на талант-шоу, проте сучасна наука й досі недостатньо висвітлює роль журналіста, його обов'язки та функції при створенні такого виду розважальних програм.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є з'ясувати функції та роль журналіста при створенні талант-шоу. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: проаналізувати джерельну базу стосовно розважальних талант-шоу, виокремити головні функції журналіста, з'ясувати головні обов'язки журналіста, що працює на талант-шоу.

Об'єктом дослідження було обрано розважальні талант-шоу «Х-фактор», «Танцюють всі!» та «Україна має талант» на українському телеканалі СТБ. *Предмет дослідження* – журналістська діяльність на розважальних талант-шоу.

В роботі вперше з'ясовано головні обов'язки журналіста, що працює на талант-шоу, а також систематизовано його функції, що й становить наукову новизну дослідження. *Практичне значення* одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані початківцями, які планують працювати в розважальних програмах, а також студентами при вивчені дисциплін «Телевиробництво» та «Спеціалізація. Телебачення».

Методи дослідження. Задля досягнення мети і завдань дослідження були використані бібліографічно-описовий метод, аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, метод об'єктивного спостереження, метод інтерв'ю та метод контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Розважальний контент, як визначає дослідник С. Акінфієв, відмовляється від вирішення соціально-політичних, економічних, ідеологічних та інших завдань за допомогою аналізу причин їх виникнення та шляхів розвитку. Автор зазначає, що розвага – це, перш за все, емоції, це стосунки між людьми, тобто це емоційна оцінка дійсності [1]. Тому й в розважальних талант-шоу акцент завжди поставлено на людину, на її почуття та переживання, на її внутрішні суперечності та конфлікти зі світом. Український науковець А. Юсипович. виділяє 2 головні напрямки розважальних програм: пізнавально-розважальні та суто розважальні програми. До останніх він і відносить талант-шоу [11]. Американські ж дослідники вважають талант-шоу різновидом реаліті-шоу [13].

© Гамбаль І.А., 2016

За пошуковим запитом «Що таке талант-шоу?» український Інтернет з 220 000 результатів, окрім безлічі відео програм та статей про учасників цих шоу, дає лише одне посилання на Вікіпедію, де є досить стисле визначення формату талант-шоу: «Це телепередача, в якій кожен охочий незалежно від віку чи фаху, може продемонструвати свої унікальні здібності – заспівати, станцювати, показати спритний трюк, володіння музичним інструментом тощо» [9]. Американська дослідниця Беверлі Н. Парк дає більш ширше тлумачення і вважає, що це програма, де учасники показують навички співу, танців, акробатики, акторської майстерності, бойових мистецтв, гри на музичних інструментах або інших видів діяльності, щоб продемонструвати свої таланти. Деякі талант-шоу є звичайними виступами, але більшість з них є конкурсними змаганнями. Зазвичай мотивацією для перемоги є певний приз, трофей, грошова винагорода тощо [12].

Шоу «з танцями та піснями» на українському телепросторі з'явилися вже понад 8 років тому. Справжньою сенсацією у 2008 році стало перше велике розважальне талант-шоу «Танцюють всі!», що є адаптацією американського формату «So You Think You Can Dance?» каналу Fox. Шоу здобуло рекордні для СТБ показники, тому телеканал продовжив розвивати цей напрям. Так на початку 2009 року важливою подією став вихід програми «Україна має талант» за форматом «America's Got Talent» від NBC. А 2010 року з'явився чергова адаптація західного проекту – талант-шоу «Х-Фактор», формат якого був створений британцями ще у 2004 році. Продовжили змагатися за аудиторію та рейтинги за допомогою талантів з народу й інші українські телеканали. Деякі з них навіть вирішили не купувати закордонні формати, а створили власні – «Народна зірка» (2009 р.) ТРК Україна, «Україна сльозам не вірить» (2010 р.) Нового каналу [3].

Більшість талант-шоу, що й досі існують на українському телебаченні, є адаптованими версіями закордонних форматів. Телевізійний формат є основою, серцем шоу. Він включає в себе не тільки ідею, а й її виконання, технічні особливості, візуалізацію, музику, ведучих, костюми, світлове та інше оформлення і т.д. Об'єднує в собі безліч елементів, які складають певну систему [7].

Лідерами за кількістю розважальних програм є телеканали СТБ та 1+1. Український телеглядач в осінньому телесезоні 2015 року зміг побачити такі талант-шоу: «Х-Фактор-6», «Голос країни-6», «Танцюють всі-8», «Маленькі гіганти». А також у весняному телесезоні 2016 року вийшла оновлена версія формату – «Україна має талант-8.Діти».

Чергові сезони талант-шоу зазвичай тримають високі позиції, проте з кожним роком рейтинги програм все ж частково падають. Так, наприклад, «Україна має талант» у 2 сезоні мала частку переглядів за аудиторією 18+ більше 25%, у 4 сезоні вона впала до 17%, а у 6 – до 15% [10]. Тому телеканали починають змінювати формати. Так, наприклад, у «Танцюють всі-8» вперше за 8 років існування програми участь у змаганні змогли взяти діти. Також долучили дітей до участі і в шоу «Голос. Діти», «Україна має талант. Діти». Схоже, що участь дітей у талант-шоу все ж покращує успішність проектів, наприклад, «Україна має талант. Діти» 27.02.2016 за аудиторією 18+ отримала частку переглядів 17,8%, а за аудиторією 18-54 – 21,55% [6].

Та для чергових змін у форматах, потрібні свіжі ідеї та доволі часто нові люди в команді. Такі портали для пошуку роботи, як Rabota.ua чи Work.ua, постійно пропонують вакансії «Журналіст на реаліті-шоу» або «Журналіст на талант-шоу». Роботодавці мають перед працівниками ряд вимог та обов'язків. Проте початківцю у сфері розважального телебачення може бути складно впоратися зі своїми функціями та обов'язками, адже з ними він ознайомиться вперше. І хоча є величезна база досліджень функцій журналіста, у науковій літературі й досі практично відсутня інформація стосовно ролі журналіста, що працює на талант-шоу. Тому й виникає запитання: чи можна взагалі називати цю діяльність журналістикою?

Ґрунтовний аналіз досліджень стосовно функцій журналістики провів І. Михайлин у своїй праці «Основи журналістики». Виокремимо головні позиції. Автор зазначає, що дослідник Ф. Бонд виділяє такі функції: інформувати, пояснювати, керувати читачем, розважати публіку. Д. Маккуейл визначає такі обов'язки журналістики: інформувати, корелювати, забезпечувати спадковість, розважати, мобілізувати. А. Москаленко виділяє 5 функцій преси: організаторську, виховну, пропагандистську, контрпропагандистську та соціологічну. Хоча, як зазначає І. Михайлин, український науковець В. Владимиров не згодний з функціями пропаганди, він виключає їх зі списку та формує 2 групи функцій: загальні (пізнавальна, комунікативна, конструктивна) та спеціальні, останні він ділить ще на 2 групи – об'єктивні (артикуляції, соціалізації, кореляції) та суб'єктивні (соціально-педагогічна, соціального контролю і корекції, просування). Після цього Владимиров виділяє індивідуальні функції: виховна, популяризаторська, рекреативно-гедоністична та масово-емоційна [8].

З усіх вищезгаданих функцій можна виділити ті, які так чи інакше зазначає кожен автор, отримаємо такий стислий список: інформувати, пояснювати, розважати, формувати й підтримувати спільність цінностей. Якщо розглянути діяльність журналіста, що працює над створенням талант-шоу, то побачимо виконання всіх цих функцій. Функція інформування здійснюється під час підготовки сюжету про учасника шоу, який зазвичай показують перед його виступом. Журналіст інформує глядача про те, ким є учасник, після цього глядач формує свою попередню думку про нього. Окрім цього, журналіст у сюжеті ще й пояснює, чому конкурсант прийшов на проект, що його спонукало або надихнуло. Адже за специфікою таких програм у кожного героя має бути мотивація для участі. І за короткий відеосюжет глядач повинен зрозуміти учасника, можливо, навіть знайти щось схоже з собою. Тому що через одного героя можна показати життя багатьох українців, які мають схожі історії, переживання та мрії. Розважальна функція виконується за рахунок подачі цієї інформації. Вона завжди є доступною для широких мас, часто подається у комедійній або драматичній формі

з дотриманням законів драматургії, що створює для глядача ефект дуже короткого, але цікавого фільму. Виконується і остання функція – формувати й підтримувати спільність цінностей. Зазвичай у кожній програмі є сюжети про такі загальнолюдські цінності, як любов, дружба чи сім'я. Можуть навіть підніматися загальнонаціональні і політичні питання. Наприклад, сюжет за 28.11.2014 р. на «Танцюють всі-7» про брата Ганни Николенко (учасниці топ-10), який відбував військову службу в зоні АТО, йому вона присвячувала свій танцювальний виступ. Окрім того, оскільки всі подібні шоу демонструють людські таланти, вони формують та розвивають культурні смаки у телеглядача. Отже, журналістика на розважальних талант-шоу дійсно існує, а журналісти виконують свої основні функції: інформують, пояснюють, розважають, формують та підтримують цінності.

Обов'язки, які має виконувати журналіст, кожне керівництво талант-шоу зазначає окремо. Проте вимоги та обов'язки для працевлаштування на розважальне шоу на телеканалі СТБ доволі часто є схожими. Наприклад, аби отримати посаду журналіста на талант-шоу «Танюють всі!», потрібно мати профільну освіту, досвід роботи на телебаченні, а також знати основи драматургії. В обов'язки журналіста входить пошук героїв, зйомка сюжетів, підготовка зйомка сюжетів про героїв. Працівник повинен мати широкий кругозір, працювати швидко та реагувати на зміни ситуацій. Також зазначається, що можливі виїзди у відрядження [2]. Аналогічні вимоги ставляться до кандидатів на посаду журналіста на реаліті-шоу «Зважені та щасливі», проте обов'язки дещо інакші: пошук героїв стосовно розроблених типажів, написання історії героя, розробка його сюжетної лінії в шоу, написання візитівок учасників, а також допомога при монтажі. З особистих якостей кандидат має володіти креативністю, комунікабельністю, пунктуальністю, відповідальністю, стресостійкістю та вмінням працювати оперативно [2]. Хоча керівництво талант-шоу «Х-Фактор» більш творчо підійшло до пошуків свого ідеального журналіста. В оголошенні сказано, що цей проект для людей, які готові відкривати особистості, викликати емоції, підтримувати, перейматися та мотивувати. Команда шукає журналіста, який має креативно підходити до інтерв'ю, він повинен бути щирим та вміти викликати прихильність до себе, має бути енергійним та позитивним [2].

За трудовою угодою на посаду журналіста на талант-шоу «Танцюють всі!» журналіст забов'язується володіти достатньою кількістю знань, навичок та особистих якостей, які необхідні для якісного виконання своєї роботи, а саме знати законодавство стосовно ЗМІ, методи підготовки матеріалів, методи інтерв'ю, граматику та стилістику, журналістську етику, засоби комп'ютерної техніки, комунікації та зв'язку. Він має дотримуватися норм охорони праці, повинен виконувати все вчасно, супроводжувати знімальний процес, здійснювати відео- та аудіофіксацію інтерв'ю з учасниками, не розголошувати конфіденційну інформацію. Також журналіст несе повну матеріальну відповідальність за надане йому обладнання.

Такі забов'язання не суперечать законодавству України і цілком відповідають загальноприйнятому тлумаченню професії журналіста, адже за Законом України «Про телебачення і радіомовлення» тележурналіст – це «штатний або позаштатний творчий працівник телерадіоорганізації, який професійно збирає, одержує, створює і готує інформацію для розповсюдження»[5]. У ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» визначено сім головних обов'язків журналіста. Наприклад, дотримання програми діяльності ЗМІ, подача до оприлюднення об'єктивної та достовірної інформації, відмова від доручення редактора, якщо воно може порушувати законодавство, пред'явлення редакційного посвідчення, виконання обов'язків учасника інформаційних відносин, утримання від поширення в комерційних цілях інформаційних матеріалів, що містять рекламу продукції чи послуг та інші комерційні ознаки [4]. Журналіст на талант-шоу дотримується практично всіх цих забов'язань, хоча питання об'єктивності інформації, яку він подає, є доволі суперечливим, адже формат талант-шоу є розважальним, а не інформаційним. Кожна історія героя подається дуже стисло і через певну деталь, тому показати учасника цілком об'єктивно та достовірно зазвичай не вдається, та й не є вимогою подібного виду розважальних програм.

Отже, проаналізувавши всі вказані вище джерела, можна виокремити такі головні обов'язки журналіста на талант-шоу: 1) пошук героїв проекту, 2) підготовка та зйомка сюжетів про учасників, 3) написання історій героїв згідно законів драматургії та розробка їхніх сюжетних ліній у шоу; 4) допомога при монтажі. Також журналіст забов'язаний не розголошувати конфіденційну інформацію, дотримуватися законодавства та норм охорони праці. Від кандидата на таку посаду вимагається профільна журналістська освіта, досвід роботи на телебаченні, знання основ драматургії, а також ряд таких особистісних якостей, як креативність, комунікабельність, пунктуальність, відповідальність, стресостійкість та вміння працювати оперативно.

Висновки. Форматні талант-шоу в Україні існують вже понад 8 років, за цей час з'являлось і зникало багато програм, проте найбільш успішні адаптації закордонних форматів і далі продовжують працювати. Останніми тенденціями є часткове змінення вже існуючих проектів та залучення дітей до участі в талант-шоу.

Роль журналіста в створенні талант-шоу є дуже важливою. Саме він здійснює пошук героїв проекту, займається підготовкою та зйомкою сюжетів про учасників, пише історії героїв (сценарії), дотримуючись законів драматургії, розробляє їхні сюжетні ліній у шоу, а також допомагає режисеру монтажу при завершальній стадії створення сюжетів. Журналіст на талант-шоу є креативною, комунікабельною та відповідальною особистістю, яка легко діє в стресових ситуаціях та вміє працювати оперативно. Працюючи на талант-шоу, журналіст виконує свої основні функції: інформує, пояснює, розважає, формує та підтримує цінності. Тому можна стверджувати, що журналісти є одними з ключових працівників команди талант-шоу.

Список літератури:

1. Акинфиев С. Развлекательная составляющая современного российского телевидения [Электронный ресурс] // Медиаскоп : [сайт] / Акинфиев С. Н. ; Медиаскоп. – Режим доступа : http://www.mediascope.ru/node/230 (5.03.2016). – Название с экрана.
2. Вакансії StarLightMedia [Електронний ресурс] // Rabota.ua [сайт] / Rabota.ua. – Режим доступу: http://rabota.ua/company104143#104143 (5.03.2016). – Назва з екрану.
3. Данькова Н. Від «Першого мільйона» до «Х-фактора» [Електронний ресурс] // Телекритика : [сайт] / Данькова Н. ; Телекритика. – Режим доступу : http://www.telekritika.ua/ukrainski_zmi/2011-01-20/59373 (5.03.2016). – Назва з екрану.
4. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал : [сайт] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2782-12 (5.03.2016). – Назва з екрану.
5. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал : [сайт] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3759-12/page3 (5.03.2016). – Назва з екрану.
6. Игры с долей [Електронний ресурс] // Медіаняня [сайт] / Медіаняня. – Режим доступу: http://mediananny.com/obzory/2314959/ (5.03.2016). – Назва з екрану.
7. Капустина Н. Защита авторских прав на телевизионный формат [Электронный ресурс] // Голдмарк : [сайт] / Н. Капустина. – Режим доступа: hhttp://torgmarka.ua/ru/avtorskie-prava/zaschita-avtorskih-prav-na-televizionnyiy-format.html (5.12.2015). – Название с экрана.
8. Михайлин І. Л. Основи журналістики : підручник / І. Л. Михайлин. – 3-тє вид., доп. і поліпш. – К. : ЦУЛ, 2003. – 284 с.
9. Талант-шоу [Електронний ресурс] // Вікіпедія [сайт] / Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/талант-шоу (5.03.2016). – Назва з екрану.
10. Телевесна на СТБ: возможно многое, но уже не все [Електронний ресурс] // Медіаняня [сайт] / Медіаняня. – Режим доступу: http://mediananny.com/obzory/2304802/ (5.03.2016). – Назва з екрану.
11. Юсипович А. Типи програм розважального телебачення України [Електронний ресурс] // Електронна бібліотека інституту журналістики : [сайт] / Юсипович А. В.; Інститут журналістики. – Режим доступу : http://journlib.univ.kiev.ua/ (5.03.2016). – Назва з екрану.
12. Parke B. Discovering Programs for Talent Development / Beverly N. Parke. – Calif.: Corwin Press, 2003. – Pp. 131–132.
13. Reality Television. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Reality_television.

Гамбаль И.А.
Институт журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ТАЛАНТ-ШОУ: РОЛЬ ЖУРНАЛИСТА (НА ПРИМЕРЕ ТАЛАНТ-ШОУ ТЕЛЕКАНАЛА СТБ)

Аннотация
Статья посвящена форматным развлекательным талант-шоу и роли журналиста в их создании. Проанализировано понятие формата и существование форматных талант-шоу на украинском телевиденье. Внимание сосредоточено на функциях и обязанностях журналистов, которые работают на форматных талант-шоу телеканала СТБ. Выделены четыре основные функции журналиста, а также его главные обязанности при создании талант-шоу.
Ключевые слова: развлекательные шоу, талант-шоу, формат, журналист, функции, обязанности.

Gambal I.A.
Institute of Journalism
Taras Shevchenko National University of Kyiv

TALENT SHOW: THE ROLE OF A JOURNALIST (ON THE EXAMPLE OF TALENT SHOWS OF STB TV CHANNEL)

Summary
The article describes formatted entertaining talent shows and the role of journalists in their creation. Author analyzes the concept of the format and the existence of formatted talent shows on Ukrainian television. The attention focused on the role and responsibilities of journalists who work for talent shows of STB TV channel. There are determined four main functions of the journalist and also his main responsibilities in creating a talent show.
Keywords: entertaining shows, talent show, format, journalist, functions, responsibilities.

УДК 007:304:001

АЛГОРИТМ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЖУРНАЛІСТА НА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕБАЧЕННІ

Голубенко Т.А.
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У роботі проаналізовано «соціальність» соціальних ток-шоу на українському телебаченні. Визначено роль ведучого соціальних проектів. Обгрунтовано важливість соціального одужання людини. Вироблено алгоритм соціальної відповідальності журналістів. А також створено рекомендації щодо соціально коректної діяльності медіапродуктів на українському телебаченні.
Ключові слова: Соціальний журналіст, телебачення, соціальні проекти, співучасть, аудиторія.

Постановка проблеми. Наразі більшість соціальних ток-шоу не в змозі реалізувати свою соціальну місію. Єдина мета більшості з них – викликати відповідні емоції (сум, радість, здивування, агресія, гнів) у представників телевізійної аудиторії. Герої соціальних ток-шоу найчастіше не усвідомлюють, з якою метою їх запрошено на конкретну телевізійну програму, оскільки неможливо передбачити розвиток подій у студії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему соціальної відповідальності журналістики вивчав у своїх працях К. Шендеровський: «Соціальна освіта та соціальні комунікації», «Медіакомунікації та соціальні проблеми», «Передумови інституціалізації медіакомунікацій при розв'язанні соціальних проблем», «Сучасні соціальні проблеми та розвиток медіакомунікацій», «Передумови соціальної компетентності медіапрацівників». Л. Чернявська у праці «Соціопросторові концепти мас-медійного дискурсу» розглядала питання соціального простору та масмедійного дискурсу, де «сучасний мас-медійний дискурс стає полем соціокультурної взаємодії, ретранслятором смислів» [6].

«Соціальні смисли, як один із структурних елементів комунікації» досліджувала О. Супруненко. «ЗМІ як особливий чинник впливу на формування способу життя особистості» вивчала О. Вакуленко. Динаміку взаємодії медіа та українського соціуму досліджувала Н. Іщук у своїй праці «Негативно-емотивний дискурс мережевих мас-медій як чинник формування згубних емоційних станів». Х. Гурчіані розглядала «Телебачення як засіб втілення соціальної проблематики в інформаційному просторі України» і «Місце соціальної проблематики в ефірі національних телеканалів».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Втрата своєї основної місії – порушувати важливі соціальні питання, запрошувати професійних експертів, надавати людям, які стали героями програми, можливість не тільки виговоритися, а й отримати кваліфіковану і необхідну допомогу – вимагає від соціальних проектів впровадження нового, дієвого алгоритму, що забезпечить ефективне функціонування соціальних медіапродуктів на українському телебаченні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є доведення того, що місія соціальної журналістики – популяризувати, захистити, допомогти поновити стабільні та стійкі соціальні взаємозв'язки, взаємодії. Тому соціальний журналіст має бути компетентним. Оскільки більшість сучасних соціальних проектів не виправдовує мету своєї діяльності: не відображає всю палітру питань/проблем та складність становища соціально вразливих груп населення, надважливим є питання про місце аудиторії в діяльності сучасних соціальних ток-шоу.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що на телебаченні панують рейтинги, тому вирішення конкретних соціальних проблем відходить на задній план. Звичайно, важливі питання порушуються, обговорюються експертами та гостями телевізійних програм, але найчастіше цим усе й закінчується.

Таким чином, питання, яке потребує негайного вирішення: яке місце у соціальних проектах займає аудиторія? Людина – найвища соціальна цінність. Це проголошує ст. 3 Конституції України. Таким чином, будь-які спроби обмежити права людей мають каратися законом. А роль соціального тележурналіста має полягати у тому, аби не допустити нехтування правами людини.

Допомога тому, хто цього потребує – це лише основа. Діяльність соціального тележурналіста направлена на інший результат – боротьбу з причинами соціальних проблем. Суб'єктом соціальної тележурналістики вважається соціальний тележурналіст і ті вразливі соціальні групи, з якими він співпрацює (люди, громадські організації, соціальні інститути тощо) [7].

Соціальний тележурналіст на практиці є:

- співучасником реалізації соціальної політики;
- співучасником вирішення соціальних проблем;
- співучасником соціальної роботи;
- співучасником соціального служіння;
- співучасником громадської або благодійної діяльності;
- співучасником взаємодії з глядачами або громадою.

Соціальна журналістика, як професійний вид діяльності, має служити людям. Таким чином, будь-яка діяльність, що суперечить вищезазначеному твердженню, не може вважатися соціальною журналістикою і повинна викорінюватися, задля добробуту суспільства та уникнення подекуди трагічних наслідків, про які піде мова далі.

© Голубенко Т.А., 2016

Самогубство учасника телевізійного шоу «Один за всіх» (телеканал «СТБ») у 2013 році викликало неабиякий ажіотаж як серед глядачів програми, так і серед незацікавлених громадян, які жодного разу не переглядали ані це телешоу, ані будь-які інші, схожі за тематичним і психологічним навантаженням. Критики програми звинуватили у цьому ведучого проекту Дмитра Карпачова. Мовляв, тиск, який журналіст здійснював на учасника ток-шоу в студії, не залишив йому вибору.

Дмитро Карпачов є ведучим більшості соціальних проектів на телеканалі «СТБ». «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Детектор брехні», «Один за всіх», «Врятуйте нашу сім'ю», «Вагітна у 16», спецпроект «Прощення», психологічний розділ «Сімейна психологія» – не повний перелік телепередач, переглянувши які, можна стати свідком порад, провокаційної поведінки та рішучих дій тележурналіста. Карпачов називає себе психологом, гештальт-консультантом, коучем та бізнес-тренером. А також запевняє, що його основним завданням є дати людям шанс змінитися: «Ми не можемо гарантувати, що вони цим шансом скористаються. Але всім бажаючим ми даємо шанс змінитися і всіляко сприяємо цим змінам».

Водночас, керівниця проекту «Один за всіх» Наталя Франчук запевняє, що Дмитро Карпачов не виконує функції психолога у своїх соціальних проектах. Він виступає виключно в ролі ведучого. А в його обов'язки входить сприяння проведенню дослідження конкретного питання чи проблеми, що розглядається в студії, а також ініціювання та підтримання монологу, діалогу чи полілогу за участі учасників програми.

Натомість, у кожній подібній телепередачі, де існує загроза психологічного навантаження, стресу, травми працює цілий штат психологів і юристів. Саме вони мають завдання адаптувати учасника до умов/формату ток-шоу, допомогти йому виробити власну модель поведінки і не залишитися незадоволеним чи навіть пригніченим після ефіру програми. Так, психологи зазвичай працюють із учасниками шоу перед, під час і навіть після телепередачі (усе залежить від того, скільки часу необхідно людині для того, аби вийти зі стану психологічного напруження і продовжити жити у спокійному, звичному для неї стані).

Проте, людина, наділена відповідальністю за організацію і ведення соціального проекту, має усвідомлювати, перш за все, свою відповідальність перед аудиторією. Провокування найпоширенішої емоційної палітри дає підстави вважати, що сучасні соціальні ток-шоу поступово втрачають свою основну місію і не до кінця усвідомлюють мету своєї діяльності.

Врешті, що є метою соціального проекту? Вирішення питання, яке обговорюється в телевізійній студії близько години. Насправді ж, єдиним показником, що має значення, є те, чи стала людина щасливішою після візиту на телешоу, чи відчула вона підтримку, якої прагнула та на яку розраховувала, коли приймала рішення, бути їй гостем програми загальнонаціонального телеканалу чи не бути, чи здобула допомогу (психологічну, юридичну, фізичну тощо) фахівців і однодумців. Телеканали щодня спостерігають за рейтингами власних проектів та інформаційних продуктів своїх конкурентів.

А хто спостерігає за людьми, які продемонстрували всій країні свої проблеми? Як склалося їхнє життя після шоу? Чи зробили організатори соціального проекту усе необхідне для того, аби реально допомогти цим людям? Чи не стали вони вигнанцями у своїх селах/містечках/містах? Чи не відчувають громадський осуд і сором за те, що відкрилися?

Ці та інші надважливі питання залишаються без відповіді. Більше того, спостерігається дедалі загрозливіша тенденція, коли відбувається нагнітання і зловживання негативними поняттями, у той час, як позитивні або ігноруються, або відстоюються дедалі рідше. ЗМІ щодня формують громадську думку, а їх негативно-емотивний дискурс сприяє нагнітанню ситуації, підбуренню та зараженню мас негативними емоційними настроями: розгубленості, напруженості, розчарування, тривоги тощо, а також агресії. Тривалий вплив негативних інформаційних повідомлень на людину може позначитися на ускладненні в суспільній взаємодії, спровокувати та поповнити статистику самогубств і злочинів [4].

Очевидно, що сучасний український медіапростір переповнений різноманітною та різнорідною інформацією. Це явище, за відсутності ретельного контролю за діяльністю та контентом ЗМІ, може призвести до появи стереотипів, архетипів, міфів, забобонів, настанов та інших викривлених понять дійсності.

Так, стереотипізація – це явище, яке з часів існування протосоціуму супроводжувало процеси комунікації, уможливлювало виникнення соціального як подібного, узгодженого, підтвердженого консенсусом між членами спільноти. Це чинник, який є впливовим стосовно кожного складника системи масової комунікації. Стереотипи утворюються на теренах соціальної взаємодії, тиражуються у медіасередовищі і руйнуються в процесі масовокомунікаційної практики. Варто зазначити, що органічність медіасередовища для формування та функціонування стереотипів масової свідомості пов'язана із такими умовами:

- створення ґрунту для трансформації знання від персонального до соціального і навпаки;
- існування практики цитації одного медіа іншим (самореференція й інореференція ЗМК, конформізм медіа, «паразитичні інформаційні ланцюги»);
- зумовлене глобалізаційними зрушеннями зростання у ЗМК обсягів зовнішньої інформації, трансляція апріорних уявлень щодо тих явищ, із якими аудиторія вкрай рідко стикається у щоденному житті;
- побутування такого феномена, як медійна картина світу, сполучена з інверсією реалій.

Іншими словами, сьогодні – внаслідок отримання мас-медіа глобального статусу – їхнє втручання в процеси мислення й поведінки суб'єктів стає дедалі активнішим. До того ж, дослідниця Марія Бутиріна наголошує на тому, що «масову людину» не можна вважати особливим соціальним типом. Це психологічний феномен, пов'язаний із особливостями розвитку та функціонування свідомості людини. Він може

варіативно виявлятися на рівні як окремих індивідів, так і масових аудиторій під впливом ЗМК, які обслуговують найбільш динамічний, часто поновлюваний шар «буденної картини світу» [1].

Тому, актуальним є питання адекватного висвітлення інформації провідними загальнонаціональними телеканалами та іншими видами ЗМІ, оскільки отримувач інформації – аудиторія – має право на вільне, безперешкодне й правдиве інформування, яке сприятиме не викривленню свідомості індивіда, а, навпаки, закріпленню в свідомості останнього реального стану речей.

Говорячи про соціальний аспект діяльності телеканалів (соціальні проекти: власного виробництва чи запозичені), варто зазначити, що важливу роль мають відігравати рекомендації – сукупність чітких правил, якими мають керуватися у своїй професійній діяльності автори та ведучі/психологи цих проектів.

Теми бідності, злиденності, дискримінації, расизму, насильства, залежностей, торгівлі людьми та порушення прав людей вимагають точності у подачі інформації. Але найголовнішим показником дієвості соціальної тележурналістики є співучасть, як безальтернативне спрямування на взаємодію тележурналіста із будь-якою людиною.

Мета співучасті – налагодження каналів зв'язку між людиною і чиновниками, державними, комунальними, громадськими, благодійними, приватними інститутами, а також вирішення соціальних питань вузького спрямування і стимулювання людей до самостійної участі у вирішенні проблем.

Розумінням визначається ефективність будь-якої комунікації. Якщо немає розуміння, комунікація вважається неефективною [5]. Відповідно, практика професійної соціальної тележурналістики має бути: активною, відповідальною, якісною, позитивною, корисною та оптимальною щодо вирішення соціальних проблем. Таким чином, функція соціальної тележурналістики – бути «модератором діалогу», створювати середовище для рівноправного діалогу між різними соціальними групами та спільнотами, в ході якого повинні вирішуватися соціальні протиріччя та конфлікти.

Завданнями соціальної тележурналістики є [7]:

- подолання п'яти «С» (сенсація, скандал, смерть, страх, секс) та зміна їх на три «Д» (добро, допомога, довіра);
- ініціювання та супровід соціальних змін;
- співучасть – безальтернативне спрямування на взаємодію журналіста з будь-якою людиною;
- відображення основних соціальних тем та життєдіяльності головних суб'єктів медіакомунікацій;
- створення чи підтримка соціально прагматичного дискурсу в межах деонтологічної модальності.

Так, соціальний журналіст має вирізнятися своєю компетентністю. Робота з вразливими соціальними групами передбачає надання виключно достовірної та збалансованої інформації про людину чи подію. Соціальний журналіст чимось нагадує лікаря, тож не зайвим буде запозичення правила «Не зашкодь». У зв'язку з вищезазначеним твердженням, бути «модератором діалогу» – чи не найважливіше вміння, яке має вирізняти професійного журналіста з-поміж сотень інших.

Олексій Суханов («Говорить Україна», телеканал «Україна»), Андрій Данилевич («Стосується кожного», телеканал «Інтер») та Дмитро Карпачов (соціальні проекти на телеканалі «СТБ») є не просто тележурналістами, які порушують соціальні питання. Вони є виразниками соціальної думки в нашій країні. Адже до них дослухаються мільйони телеглядачів, їх сприймають не лише, як «обличчя» телеканалу чи телепередачі, а й як фахівців у цій галузі.

Тут мова йде про відповідальність, яка незмінно супроводжує діяльність журналіста, що має відношення до зображення, обговорення та вирішення соціальних питань. Бути психологом чи залишатися журналістом, стороннім спостерігачем чи людиною з активною позицією, розуміючим чи цинічним і байдужим? Мабуть, соціальний журналіст не має права навіть на те, щоб замислюватися над цими питаннями.

Його роль полягає у тому, аби поєднувати в собі різні якості: бути і мудрим психологом, і високопрофесійним журналістом; уміти змовчати, щоб не спричинити надто сильний тиск на учасника програми, і вміти висловити свою власну позицію, коли це необхідно; нарешті, розуміти потреби співбесідника, бути готовим допомогти, коли до тебе звертаються і одночасно вміти зберігати спокій, рішучість і не панікувати, коли знаєш, що від твоїх дій залежить не тільки твоя кар'єра на телебаченні, а й життя іншої людини.

Висновки і пропозиції. Стати співучасником взаємодії з аудиторією – першочергове завдання соціального журналіста. Річ не тільки у тому, що це характеризує останнього, як фахівця, а й у тім, що будь-яка діяльність, яка не передбачає міцного зв'язку з аудиторією, а також можливості співпраці з нею, коли мова йде про суспільно важливі питання, не може вважатися соціальною.

Соціальне одужання людини та співучасть – єдина мета, до якої має прагнути соціальний журналіст у своїй діяльності, а соціальна відповідальність – запорука чесної, професійної та ефективної журналістики. Нам вдалося з'ясувати соціальність псевдосоціальних ток-шоу, виробити алгоритм діяльності соціальних проектів на українському телебаченні, а також усвідомити, що діяльність професійного соціального журналіста пов'язана не з рейтингами і гонорарами, а з людьми.

Список літератури:

1. Бутиріна М. В. Мас-медіа як середовище створення та функціонування стереотипів масової свідомості / автореф. дис. ... док-ра наук із соц. комунік. : 27.00.01 / М. В. Бутиріна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 30 с.
2. Вакуленко О. ЗМІ як особливий чинник впливу на формування способу життя особистості / О. Вакуленко // Соціальний працівник. – 2005. – № 9. – С. 14-18.

3. Гурчіані Х. Д. Місце соціальної проблематики в ефірі національних телеканалів / Український соціум та медіа: динаміка взаємодії (2010–2015 рр.). – Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [наук. ред. В. Різун ; упоряд. Т. Скотникова] – К. : Інститут журналістики, 2015.
4. Іщук Н. М. Негативно-емотивний дискурс мережевих мас-медій як чинник формування згубних емоційних станів/ Український соціум та медіа: динаміка взаємодії (2010–2015 рр.). – Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [наук. ред. В. Різун; упоряд. Т. Скотникова] – К. : Інститут журналістики, 2015.
5. Супруненко О. С. Спільні соціальні смисли як основа ефективної комунікації української нації / О. С. Супруненко // Віче. – К., 2008, № 20. – С. 29-31.
6. Чернявська Л. В. Інтенсифікація соціального поля в медійному дискурсі/ Український соціум та медіа: динаміка взаємодії (2010–2015 рр.). – Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [наук. ред. В. Різун; упоряд. Т. Скотникова] – К. : Інститут журналістики, 2015.
7. Шендеровський К. С. Медіакомунікації та соціальні проблеми: Збірка навчально-методичнихматеріалів і наукових статей в трьохчастинах. Частина перша / Упор., ред. К. С. Шендеровського / Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. – К., 2012. – 288 с.

Голубенко Т.А.
Институт журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

АЛГОРИТМ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ЖУРНАЛИСТА НА УКРАИНСКОМ ТЕЛЕВИДЕНИИ

Аннотация
В работе проанализирована «социальность» социальных ток-шоу на украинском телевидении. Установлена роль ведущего социальных проектов. Доказана важность социального выздоровления человека. Разработан алгоритм социальной ответственности журналистов. А также созданы рекомендации по корректной деятельности медиапродуктов на украинском телевидении.
Ключевые слова: Социальный журналист, телевидение, социальные проекты, соучастие, аудитория.

Golubenko T.A.
Institute of Journalism
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ALGORITHM OF SOCIAL JOURNALIST'S ACTIVITY ON UKRAINIAN TELEVISION

Summary
The research analyzes "sociality" of social talk-shows on Ukrainian television. The role of the announcer is defined. The necessity of human's social recovery is proved. The algorithm of social responsibility of journalists is produced. And also the recommendations of socially correct activity on Ukrainian television are created.
Keywords: social journalist, television, social projects, complicity, audience.

УДК 316.77:007:640.4

МОДЕРНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ

Гумен О.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена проблемі розвитку галузевих інформаційних ресурсів у сфері готельно-ресторанного бізнесу. Проведено аналіз основних складових професійних інформаційних ресурсів готельно-ресторанної галузі. Розглянуто сучасні підходи до організації інформаційної взаємодії фахівців у професійному середовище. Наведено результати локального вивчення інформаційних потреб та рівня інформаційної культури майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. Досліджуються шляхи оптимізації комунікаційної взаємодії у професійному середовищі готельно-ресторанної справи на основі модернізації інформаційного забезпечення фахівців галузі.

Ключові слова: галузеві інформаційні ресурси, професійна комунікація, інформаційні ресурси готельно-ресторанної справи, інформаційне забезпечення фахівців галузі, комунікаційна взаємодія фахівців, інформаційні потреби, інформаційна культура.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку готельно-ресторанного бізнесу характеризується пріоритетністю залучення інноваційного світового та європейського досвіду, активного впровадження вітчизняних конкурентоспроможних технологій. Необхідною умовою ефективної професійної комунікації у сфері готельно-ресторанної справи являється оперативне інформаційне забезпечення фахівців, формування професійного інформаційного середовища. Отже, вивчення стану та визначення шляхів модернізації галузевих інформаційних ресурсів готельно-ресторанної справи потребує розгляду та обговорення.

Аналіз досліджень і публікацій. Актуальність дослідження проблеми формування системи галузевих інформаційних ресурсів підтверджується низкою комплексних досліджень і різноаспектних наукових публікацій. Масштабність і державне значення науково-дослідної діяльності з питань пошуку нових форм і методів інформаційного забезпечення фахівців відображає реалізація проекту формування інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. У фокусі теоретичних пошуків науковців була розробка Концепції створення інтегрованого ресурсу з метою «відображення структури знань із питань педагогіки й освіти та забезпечення рівного доступу до нього всім учасникам освітнього процесу незалежно від їхнього статусу й місця перебування» [3, с. 83].

Сучасна трансформація галузевих інформаційних ресурсів знаходиться у полі зору багатьох дослідників. У центрі уваги Н. Гавриш перебуває перспективна проблема формування корпоративних бібліотечно-інформаційних ресурсів фармацевтичної галузі. Ряд наукових праць присвятила аналізу і розробці системи бібліотечно-інформаційного супроводу професійної діяльності сімейних лікарів в Україні Т. Проценко [11; 12]. Ю. Пасмор розглядає напрями консолідації бібліотечно-інформаційного забезпечення правової науки в Україні [10]. Стратегію формування бібліотечно-інформаційного сегменту комунікаційного середовища митної справи України досліджує О. Лесюк [7]. Професійну комунікацію, як фактор розвитку книжкової галузі вивчає В. Сошинська [12; 13]. До проблем інформаційного забезпечення медицини, також звертаються Н. Козлюк [5; 6], Л. Овсянникова [8], Р. Павленко [9], О. Танич [15].

Отже, проблема модернізації галузевих інформаційних ресурсів набуває значення об'єктивною потреби професійної спільноти. У результаті аналізу наукових публікацій було виявлено недостатню розробленість проблеми інформаційного забезпечення фахівців готельно-ресторанної справи, що дозволило сформувати мету даного дослідження.

Мета дослідження полягає у теоретичному узагальненні результатів вивчення особливостей професійної комунікації фахівців, характеристиці основних комунікаційних каналів і розробці науково-обґрунтованих напрямків удосконалення інформаційного забезпечення професійної комунікації працівників готельно-ресторанного бізнесу.

Викладення основного матеріалу дослідження. В умовах євроінтеграційного процесу, дедалі актуальнішими стають потреби в інформаційних ресурсах, які відображають проблеми управління, вимоги до системи компетенцій персоналу, приклади інноваційних рішень підвищення якості обслуговування клієнтів. До дискусій, щодо впровадження нової техніки, новітніх технологій, залучається професійна спільнота готельно-ресторанної галузі й, саме тому, вільний доступ до інформаційних ресурсів професійного середовища, їх популяризація, набуває державного значення. Інформаційні ресурси галузі, відображаючи професійні знання, досвід оптимальної і ефективної діяльності у даній сфері, стають необхідним підґрунтям для її розвитку і реформування. Професійна інформаційна взаємодія відбувається за допомогою галузевих інформаційних ресурсів під час професійної комунікації.

Існує багато термінологічних визначень поняття «комунікація». Ми акцентуємо увагу на такому, що містить у трактуванні аспект результату комунікації у якості певних змін. Отже, Девіс Кеннет зазначає, що «... слова «комунікація» та «суспільство» мають одні й ті самі індоєвропейські корені "ko" та "mei", що дослівно означають «разом» та «зміна». Суспільство – це

© Гумен О.С., 2016

група людей, які «разом змінюються». Спілкування дає можливість суспільству змінюватися, й одночасно тримає його разом під час змін» [4, с. 26]. Саме зміни у суспільстві є результатом комунікації, під час якої передаються знання, суспільно значима інформація. Розглядаючи професійну комунікацію, ми так само виділяємо серед інших, найбільш важливу складову – передачу професійних знань у процесі комунікації, інформаційної взаємодії фахівців. Разом із тим, аналіз трактування терміну «професійна комунікація» показав, що, у більшості визначень у навчальних посібниках і підручниках галузевого спрямування домінує розуміння професійної комунікації, як процесу передачі управлінської і виробничої інформації. Тому, для даного дослідження вважаємо за потрібне звернутися до визначення поняття «професійна комунікація», яке було сформульоване В. Сошинською. Вона зазначає, що «професійна комунікація є специфічною формою групових соціальних відносин, за яких і відбувається обмін інформацією та професійна взаємодія фахівців тієї чи іншої сфери діяльності для виконання поставлених науково-виробничих завдань і досягнення необхідних науково-практичних результатів» [14, с. 17].

Професійна комунікація у галузі готельно-ресторанної справи відбувається в професійному інформаційному середовищі, яке формують виробничі, наукові і навчальні видання, статті збірників наукових праць, фахових періодичних видань, публікації матеріалів науково-практичних конференцій, автореферати дисертаційних досліджень тощо. Ефективна професійна комунікація допомагає підтримувати необхідний рівень якості організації і проведення усіх видів діяльності у даній галузі. Відповідно ефективність і якість комунікації обумовлена рівнем якості професійних інформаційних ресурсів, які використовують фахівці. З метою прогнозування можливих шляхів модернізації інформаційного забезпечення, нами було проведено вивчення стану професійних інформаційних ресурсів готельно-ресторанної галузі і підходів до організації інформаційної взаємодії фахівців у сучасному професійному середовище.

Концептуально важливим при розробці проекту даного дослідження був висновок В. Сошинської про те, «що ключовим каналом формальної професійної комунікації в різні періоди є комплекс фахових періодичних видань» [14, с. 17]. Для визначення комплексу фахових періодичних видань готельно-ресторанної справи, нами було проведено інтерв'ювання професорсько-викладацького складу Київського національного університету культури і мистецтв, які готують фахівців даного галузевого спрямування. Було з'ясовано, що серед названих фахових періодичних видань, перевага віддається наступним: «Гостиничный и ресторанный бизнес», «ОТЕЛЬЕР-&РЕСТО-РАТОР», «РесторатораЪ», «Со Вкусом».

Для підготовки якісного моніторингу використання галузевих видань, ми провели аналіз контенту вище названих професійних журналів готельно-ресторанної справи. Журнал «Гостиничный и ресторанный бизнес» виходить з 2000 року. Назвемо деякі теми, які анонсуються видавцями журналу. У випусках журналу (чотири рази на рік) висвітлені питання теорії і практики ефективного управління готелем та рестораном, розглядається стратегія і тактика поведінки на ринці, використання новітніх технологій в готельному і ресторанному бізнесі, окремі рубрики присвячені кухні і обладнанню ресторанів, продуктам і напоям тощо. Обсяг видання 86-100 сторінок. Серед завдань даного фахового видання не тільки оперативне і повне інформування професіоналів індустрії гостинності, але й активна участь в організації найбільш важливих конференцій і виставок.

«ОТЕЛЬЕР-&РЕСТОРАТОР» розміщує ексклюзивні матеріали цікаві для працівників готельної і ресторанної справи. Особливістю контенту професійного видання являється публікація навчальних програм для ресторанів і готелів. Серед авторів актуальної інформації – досвідчені експерти галузі, представники провідних компаній-виробників товарів і послуг для готельно-ресторанного бізнесу, професіонали з успішним досвідом ведення бізнесу.

Фахове періодичне видання «РесторатораЪ» презентується, як «журнал успішних рестораторів» і видається з 2003 року. Видавці зазначають, що пропонують «виробничо-практичний журнал професіоналів ресторанного бізнесу». Він має декілька актуальних рубрик. Так, «Новини», інформують про відкриття нових ресторанів сучасних концепцій, проведення фестивалів ресторанного мистецтва із ресторанними дебатами, інформаційними сесіями, майстер-класами і семінарами тощо. Рубрика «Новачок» присвячена характеристиці щойно відкритих кафе, барів, ресторанів, пабів в Україні. Достатньо повно висвітлені їх особливості, кухня, фірмові блюда. Рубрика «Управління» ставить задачу допомоги у фінансовому навчанні менеджерів, висвітлює питання, як організувати кулінарну школу, наводить яскраві проекти ресторанного бізнесу успішно реалізовані в Україні. Рубрика «Кухня» – це досвід відкриття в Україні ресторанів європейської кухні (італійської, іспанської, данської тощо). «Блюдо від шефа» – унікальні рецепти від шеф-повара із фотографією подачі готового блюда. Журнал веде інформування про нові підручники, практичні посібники, кулінарні книги, що вийшли з друку.

З 2002 року виходить журнал, який популяризує найкращий світовий професійний досвід галузі – «Со Вкусом по всему миру». На його сторінках мандрівники, знавці високої кухні, гурмани розповідають о сучасних трендах і трендах сучасного готельно-ресторанного бізнесу тощо. Видання заявлено, як преміум-журнал, luxury – видання про luxury-напрями. Однією з особливостей контенту – унікальні матеріали про унікальних людей професії, таланти, які створюють усе найкраще.

Таким чином, фахові періодичні видання виконують суспільну функцію поширення професійних знань, презентації успішного досвіду ведення готельно-ресторанного бізнесу, максимально повно інформують спеціалістів про нові технології, розміщують на сторінках поради експертів з підвищення конкурентоспроможності підприємств даної сфери обслуговування. Г.Є. Шипота,

підкреслює наступне – «оптимізація процесів розвитку професійних інформаційних ресурсів дозволяє інтенсифікувати інформаційну взаємодію між спеціалістами галузі з метою обміну професійними знаннями і досвідом практичної діяльності, сприяє формуванню необхідних комунікаційних компетенцій фахівців» (електронний ресурс професора кафедри книгознавства і бібліотекознавства КНУКіМ Г.Є.Шипоти).

Наступною логічною складовою даного дослідження стало вивчення професійних інформаційних потреб фахівців готельно-ресторанної справи та наскільки їх задовольняють галузеві інформаційні ресурси. Для різних груп респондентів (студентів, викладачів, професіоналів, які вже працюють) було розроблено низку анкет. Зупинимося на анкетуванні студентів.

На першому етапі, для проведення локального дослідження, було розроблено анкету для студентів 5 курсу – спеціалістів і магістрів. Апробація пілотного анкетування відбувалося на базі Київського національного університету культури і мистецтв. Для покращення інформаційного забезпечення даної галузі важливо було з'ясувати, які фахові періодичні видання використовують майбутні спеціалісти. Більшість респондентів (74%) назвали журнал «Гостиничный и ресторанный бизнес». Відповідь «Так» на питання «Чи користуєтеся Ви електронними інформаційними ресурсами для професійного розвитку?» дали 100 відсотків респондентів і найкращими відмітили блоги українських рестораторів, бізнесменів-готельєрів, ресторанних критиків. Серед видів інформаційних ресурсів були названі також електронні каталоги бібліотек (95%), рідше згадувались реферативні бази даних (74%).

Визначаючи важливі якості професійних інформаційних ресурсів, на перші місця респонденти ставили мономовність ресурсу (українською мовою). Отже, серед завдань на перспективу, нами було визначена потреба в аналізі і характеристиці англомовних галузеві періодичні видання, доступних українському користувачу.

Висновки із даного дослідження і перспективи подальшого вивчення проблеми. Дослідження виявило нагальну потребу у модернізації професійних інформаційних ресурсів готельно-ресторанної справи. Залучення європейського досвіду ведення бізнесу ставить першочерговим завданням інтегрування англомовних фахових періодичних видань до системи професійних інформаційних ресурсів готельно-ресторанної галузі. У подальшому дослідженні проблеми, плануємо вивчити актуальний аспект професійної взаємодії в умовах розгортання євроінтеграційних процесів, формуванні єдиного інформаційного простору. Цікавою для професіоналів, на нашу думку, може бути аналітична характеристика контенту англомовних видань, присутніх в інформаційному професійному середовищі в Україні.

Перший етап дослідження дозволив зробити висновки про недостатню обізнаність майбутніх фахівців із професійними періодичними виданнями готельно-ресторанної справи в Україні. Вважаємо за потрібне провести аналіз використання фахових інформаційних ресурсів галузі вже серед інших визначених груп респондентів, перспективним може бути також моніторинг використання усього спектру видів інформаційних ресурсів готельно-ресторанної справи.

Отже, удосконалення системи професійних інформаційних ресурсів галузевого спрямування, що дасть змогу спростити алгоритм доступу до масивів інформації і, таким чином, сприятиме обміну знаннями між представників сфери готельно-ресторанного бізнесу. У свою чергу, взаємодія між фахівцями, за рахунок обміну знаннями засобами професійних інформаційних ресурсів, здатне істотне підвищити рівень їх професійно-комунікативної компетентності.

Список літератури:

1. Гавриш Н. Бібліотечно-ресурсні засоби забезпечення інформаційних потреб фахівців фармаце втичної галузі / Наталія Гавриш // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 2. – С. 33-36.
2. Гавриш Н. Галузеві бібліотечно-інформаційні ресурси як комунікаційні засоби / Наталія Гавриш // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 4. – С. 20-23.
3. Інформаційна діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського: перспективи розвитку: монографія / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [автори: Воскобойнікова-Гузєва О. В., [Рогова П. І.], Заліток Л. М., Зозуля С. М., Букшина Т. Ф., Вараксіна Н. В., Вербова В. В., Коваленко І. Й., Литовченко О. В., Пономаренко Л. О., Самчук Л. І., Янюк С. С. ; наук. ред.: Воскобойнікова-Гузєва О. В., Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Самчук Л. І. ; літ. ред.: Деревянко Т. М., Редько-Шпак Л. В.]. – Київ, 2014. – 240 с.
4. Kenneth D. Business writing and communication [Text]: coursebook / Davis Kenneth. – NY: McGraw-Hill Companies, Inc., 2005. – 209 p.
5. Козлюк Н. І. Інформаційні потреби науковців-медиків у контексті сучасної медичної бібліотеки науково-дослідного інституту // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 7. – С. 22-23.
6. Козлюк Н. І. Система бібліотечно-інформаційного забезпечення користувачів медичних бібліотек Академії медичних наук України : дис. ...канд. пед. наук / Надія Іванівна Козлюк; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2005. – 198 с.
7. Лесюк Ольга Василівна Бібліотечно-інформаційний сегмент комунікаційного середовища митної справи України: стратегії формування дис.. ...канд.. наук із соц.. комунікацій : 27.00.03 / Лесюк Ольга Василівна ; Харк. Держ. акад.. культури. – Х., 2012. – 227 арк.
8. Овсянникова Л. М. Состояние и перспективы информационного обеспечения медицинской науки / Л. М. Овсянникова, Н. О. Артамонова, Р. И. Павленко, Т. А. Остапенко // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : материалы конференции. – М., 2007.
9. Павленко Р. І. Система бібліотечно-інформаційного забезпечення спеціалістів-медиків / Р. І. Павленко // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2000. – Вип. 5. – С. 6-12.

10. Пасмор Ю. В. Бібліотечно-інформаційне забезпечення правової науки в Україні: напрями консолідації: автореф. дис. канд. наук із соц. комунікацій / Пасмор Юлія Вікторівна ; Харк. Держ. акад. культури. – Х., 2011. – 30 с.
11. Проценко Т. Діяльнісні чинники формування інформаційних потреб сімейних лікарів / Тамара Проценко // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 11. – С. 23-25.
12. Проценко Т. Комунікаційні канали та засоби задоволення інформаційних потреб сімейних лікарів / Тамара Проценко // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 10. – С. 24-27.
13. Сошинська В. Є. Професійна комунікація як фактор розвитку книжкової галузі / Вікторія Сошинська. – КНУКіМ. – К., 2013. – 20 с.
14. Сошинська В. Є. Трансформація каналів професійної комунікації в документно-інформаційній сфері / Вікторія Сошинська // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 6. – С. 16-19.
15. Танич О. И. Обеспечение потребностей специалистов медицинской отрасли в информационно-библиотечных ресурсах : автореф. дис. ...канд. пед. наук / Танич Оксана Йосифовна ; Краснодар. гос. ун-т культуры и искусств. – Краснодар, 2006. – 23 с.

Гумен А.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МОДЕРНИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

Аннотация
Статья посвящена проблемам развития отраслевых информационных ресурсов в сфере гостинично-ресторанного бизнеса. Проведен анализ основных составляющих профессиональных информационных ресурсов гостинично-ресторанной сферы. Рассмотрены современные подходы к организации информационного взаимодействия специалистов в профессиональной среде. Приведены результаты локального изучения информационных нужд и уровня информационной культуры будущих специалистов гостинично-ресторанного дела. Исследуются пути оптимизации коммуникационного взаимодействия в профессиональной среде гостинично-ресторанного дела на основе модернизации информационного обеспечения специалистов сферы.
Ключевые слова: отраслевые информационные ресурсы, профессиональная коммуникация, информационные ресурсы гостинично-ресторанного дела, информационное обеспечение специалистов отрясли, коммуникационное взаимодействие специалистов, информационные потребности, информационная культура.

Humen O.S.
Kyiv National University of Culture and Art

INFORMATION MANAGEMENT MODERNAZATION OF THE PROFESSIONAL COMMUNICATION WITHIN THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Summary
The article deals with the development of the hotel and restaurant business informational resources. The complex analysis of the basic components of the hotel and restaurant business informational resources has been made. Modern organizational methods of the informational cooperation in the professional sphere have been examined. There are given the results of the local informational needs discoveries and the informational cultural level of the hotel and restaurant business staff. Methods of the communicational cooperation improvement within the hotel and restaurant business are examined on the basis of the informational support modernization for the field experts.
Keywords: field informational resources, professional communication, hotel and restaurant business informational resources, informational support for the field experts, professional communicational cooperation, informational needs, informational culture.

УДК 007:304:004.9

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ PUBLIC RELATIONS У ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРУ КУЛЬТУРИ ЗНУ

Доценко К.О., Осадчук А.Р.
Запорізький національний університет

У статті досліджено теоретичний і практичний аспект використання тех-нологій public relations у сучасному комунікативному просторі України та світу. Автори проаналізували функціонування цих технологій на прикладі діяльності центру культури Запорізького національного університету. Були досліджені сучасні тенденції й перспективи розвитку PR-технологій у сфері культурно-масових заходів.
Ключові слова: комунікаційна технологія, соціальна технологія, соціальнокомунікативна технологія, технологія public relations, культурно-масові заходи, бренд, перспективи розвитку.

Постановка проблеми. У науковому дискурсі питання про розвиток, тенденції та перспективи використання піар-технологій у сфері культурно-масових заходів залишилось осторонь уваги дослідників. Велику увагу багато вітчизняних і зарубіжних вчених-піарознавців присвятили загальному аналізу піар-технологій та їхньої дії в соціумі, не оминули увагою і різні сфери їх вживання – політичну, бізнесову, економічну, освітянську, культурну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що різнобічні аспекти використання PR-технологій розглянуті в роботах таких вітчизняних вчених: загальнотеоретичні питання – В. Березенко, у політиці – Л. Кочубей, К. Доценко; в міжнародній діяльності – О. Дудко, О. Шевченко, в органах державного управління та самоврядування – І. Мартинова; для створення позитивного іміджу збройних сил – У. Ільницька, у соціальній та соціально-культурній сфері України – К. Доценко, Є. Кияниця, навіть досліджується піар-діяльність сучасних бібліотек – С. Барабаш.

Оскільки аналіз здійснюється на основі дослідження освітянського (університетського) центру культури, то варто відзначити роботи, які наголошують на ефективності упровадження PR-технологій для популяризації освітніх послуг, таких дослідників, як Г. Аблова, Л. Ахметова, А. Бахметьєва, В. Березенко, Р. Бужиков, Р. Бужикова, А. Віфлеємський, О. Гетьман, І. Єрмоленко, Д. Заруба, І. Зуєвська, Н. Крахмальова, В. Куріло, О. Савченко, А. Махов, О. Ішемгужина, Т. Оболенська, Г. Оникович, О. Орлов, В. Подольна, С. Усик, Н. Санакоєва, М. Фадеева.

З іншого боку, не можна не враховувати дослідження таких вчених, як Р. Акофф, С. Апфельбаум, І. Боброва, А. Векслер, С. Герасимов, С. Гітрі, М. Говард, Е. Гольдберг, Е. Грін, Є. Жданова, О. Зелений, Д. Іванов, О. Каверина, Т. Киселева, Ю. Красильников, Т. Косцов, А. Крисов, О. Кулаков, Р. Ляйнеманн, А. Марков, А. Неклесса, К. Нордстрем, Й. Риддерстрале, І. Панасов, К. Перелигіна, В. Потемкін, Д. Казаков, Р. Сеннет, О. Симановська, М. Сондер, В. Стальна, Г. Тульчинський, В. Філіппов, У. Хальцбаур, О. Шекова, Б. Шмітт, А. Шумович, присвячені аналізу сфери культурно-масових заходів та використання в них технологій подієвого й інформаційного піару, оскільки саме вони є пріоритетними у роботі культурної та освітянської сфери.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Маємо констатувати, що великий обшир перехованих вище досліджень мають загальний характер, тоді як місце і роль паблік рилейшнз у сфері культурно-масових заходів (у нашому випадку ми розглядаємо ці технології на прикладі діяльності відділу культури Запорізького національного університету(далі – ЗНУ)) не розглянуто зовсім, тому тема статті є актуальною.

Мета статті. Вивчення теоретичного аспекту використання технологій public relations у сучасному комунікативному просторі України та світу, аналіз функціонування цих технологій на прикладі діяльності центру культури ЗНУ й дослідження сучасні тенденцій й перспектив розвитку цих технологій у сфері культурно-масових заходів.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні стрімкий розвиток інформаційного суспільства призвів до того, що ні в кого не викликає сумнівів важливість створення позитивного іміджу підприємства, організації, інституції, партії чи публічної особи. Також зараз ні в кого не викликає сумнівів той факт, що паблік рилейшнз, які були привнесені у наш пострадянський простір із західного світу в епоху перебудови й швидко розвивались й еволюціонували за час незалежності України, на сьогодні є однією із найзатребуваніших галузей суспільства.

Сфера культури в усі часи й на сьогодні є важливою частиною людського соціуму, адже це наші традиції: історично сформовані, передані від покоління до покоління стійкі звичаї, обряди, правила поведінки, що створюють соціально-культурний досвід поколінь і чинять вплив на спосіб життя і дії народу. Однак у цій сфері варто виділити такий підвид, як масова культура, який на сьогодні переважає у соціумі. На думку вчених, з одного боку масова культура – є породженням ринкової економіки – безумовно, відверто інфантильним «ерзац-продуктом» спеціалізованих галузей культури. Її називають по-різному: розважальним мистецтвом, мистецтвом «антивтоми», кітчем або «поп-культурою» [1, с. 511]. Ця продукція, що знаходить відгомін у свідомості й душах мільйонів людей, здатна створювати позитивні й негативні емоції, викликати духовні та естетичні співпереживання й насолоду. Вона розрахована на велику аудиторію й не вимагає напруги розуму й почуттів для свого сприйняття.

© Доценко К.О., Осадчук А.Р., 2016

Масове виробництво при цьому розвивається за аналогією з поточно-конвеєрної індустрією.

Масова культура орієнтується не на реалістичні образи, а на штучно створювані стереотипи, міфологізує людську свідомість і зумовлює відмову від раціонального початку в свідомості. Спочатку масова культура формувалася в сфері дозвілля та розваг. Її метою мало би бути зняття напруги і стресу в людини. Але в міру розвитку масової культури її основним завданням стає стимулювання споживчої свідомості у реципієнтів (глядачів, слухачів, читачів), що в свою чергу формує особливий тип – пасивного, чи некритичного сприйняття цієї культури людиною. На думку А. Векслера, це створює особистість, яка легко піддається маніпулюванню. В рамках масової культури створюються спрощені «версії життя», які зводять соціальне зло до психологічних або моральних факторів [2, с. 195].

Як відомо, усі PR-технології в сучасному світі винайдені з метою перет-ворення соціальної реальності на таку, що більше задовольняє потреби певної сфери діяльності. Культурно-масові заходи були спочатку винаходом соціальної дійсності, що мали на меті розважити й задовольнити потреби публіки у сфері дозвілля. Так, у радянській дійсності, культурно-масові заходи набули неабиякої популярності, до них були залучені великі масиви аудиторії, частина з якої була перетворена на публіку й знаходилася у залі (або на стадіоні, площі, майдані, відкритому просторі) як спостерігачі, а частково на тих, хто був на сцені (умовній чи справжній) і був на то момент актором, блазнем, тим, хто розважав публіку.

За кордоном більш розповсюдженим у цій сфері було й залишається шоу, мюзикл, професійний підхід до якого є незаперечним, але в основі якого також лежать фактори видовищності, легкості сприйняття й засвоєння публікою та орієнтація на масові цінності, забуваючи про духовність.

Коли ми вдалися до наукового аналізу терміну «масові заходи», виявилося, що він не має однозначного тлумачення й найширше використовується тільки в законодавчих та інших нормативних актах України у зв'язку з правоохоронною діяльністю органів внутрішніх справ та інших державних органів. Разом із тим, культурно-масові заходи взагалі не класифіковані й не мають власної термінології й визначення. Так, в інтернет-мережі на запит «культурно-масові заходи» система пошуковика Google, наприклад, представляє понад 500 000 згадок у різного роду документах, пресі та посиланнях, але жодної наукової розвідки чи посібника серед них немає. Тому, виходячи з цього, подаємо власну дефініцію: «*Культурно-масові заходи – це організована форма активних дій великих груп людей у громадських місцях з метою задоволення потреб у соціально-культурній сфері нашого життя*». До таких заходів (на основі аналізу роботи центру культури ЗНУ) відносимо конкурси, концерти, фестивалі, танц-батли, КВК, флеш-моби, інтелектуальні чемпіонати «Що? Де? Коли?» тощо.

У піар-сфері технології як сукупність способів і засобів здійснення певного виду діяльності з метою досягнення певного результату створюються не тільки з метою впорядкованого й алгоритмічного оперування будь-чим, але й із додатковою метою застосування їх в інших сферах. Таким чином, технологія створюється в тому числі для подальшого «перенесення» в інші галузі. Варто відзначити, що тут виявляються основні ознаки технологічності, а саме *відкритість, масштабність, тиражованість*. Однак перед тим, як говорити про технологічність процесу, на думку таких дослідників, як Л. Мазник та О. Олійниченко [4], необхідно побудувати системний опис об'єкта аналізу, тобто PR-технології. Її в першому наближенні визначимо, як PR-діяльність, що може бути описана як PR-технологія, і, отже, є відкритою, масштабною й тиражованою. Або іншими словами PR-діяльність, що може бути піддана системному аналізу з метою створення системного опису.

Розглянуті Д. Гаврою ознаки й критерії PR-технологій, на нашу думку, дозволяють відокремити власне технології public relations від подібних до них феноменів іншої природи. Отже, розробка й застосування PR-технологій фактично є процесом «поступової раціоналізації й оптимізації цілеспрямованої діяльності суб'єкта керування в рамках виконання ним певних завдань. В остаточному підсумку, вони розширюють можливості суб'єкта керування в плані контролю й керування тією або іншою галуззю соціальних змін» [3, с. 27]. Умовно ці технології можна розділити на дві великі взаємопов'язані групи. Перший вид технологій PR-просування зазвичай орієнтований на роботу зі ЗМІ: це так званий *інформаційний* PR, або медіарилейшнз. Згідно з визначенням, що подають фахівці Петербурзької школи PR, «медіарилейшнз – є керовані соціальні практики, спрямовані на оптимізацію взаємодії соціального суб'єкта (організації, компанії, окремої персони) із засобами масової інформації – найважливішим сегментом його соціального середовища» [5]. До другої групи технологій PR-просування належить організація та проведення спеціальних або івент-заходів – презентацій, виставок, ярмарків, корпоративних, благодійних, лобістських заходів, семінарів, конференцій і т.д.

Всі PR-технології в сфері культурно-масових заходів ми поділяємо на дві основні групи: *інформаційні та подієві*.

Переважним чином вся інформація про діяльність центру зосереджена в системі інтернет та віддзеркалюється у провідних ЗМІ регіону. Так, діяльність центру співпрацює з 51 пабліками, що представлені на основній сторінці в соцмережі Вконтакте [7]. Центр культури розміщує свою інформацію на всіх цих сторінках, причому інформація може дублюватися для більшого охоплення аудиторії, адже інформація має бути доступна для великої кількості людей. Тим самим саме через пабліки здійснюється неформальний піар-супровід того чи іншого флешмобу чи батлу, конкурсу чи фестивалю, – неодноразово різнопланово подаються анонси подій, відбувається обговорення в постах під подією, надається безпосередня інформація про перебіг події разом із відео та фото, готуються пост-матеріали у формі звітів, відеороликів чи фоторепортажів.

Тим самим центр культури створює собі позитивний імідж, а отже, вигідно позиціонує свій

виш, споживацька аудиторія отримує необхідну інформацію і використовує її як заклик до приєднання, або інформує про неї додаткову аудиторію, тим самим збільшуючи потенційних споживачів культурно-масових заходів ЗНУ. Крім того, багато посилань на сторінці – на своїх спонсорів та партнерів – що збільшує позитивне сприйняття їх цільовою аудиторією, допомагає створенню їхнього позитивного іміджу, тобто здійснюється обмін піар-супроводом, тим самим відбувається моральна подяка і є гарантія того, що ці організації і надалі будуть лояльними і дружніми до центру культури ЗНУ.

Документація, що також розміщена на сторінці, налічує 47 документів, переважна більшість з яких – суто внутрішнього користування – дає змогу зрозуміти великий обсяг роботи підготовчого плану. Адже перед приготуванням певної події треба про все подбати – від забезпечення інформаційного супроводу у ЗМІ чи на інформаційних сайтах – до найдетальнішого плану з урахуванням найдрібніших подробиць. Саме на основі такого плану готується потім допоміжна документація: від заявки на актову залу, адже її треба залишити за собою, щоб більше подій не наклалося, нікого не образити, до підготовки інформаційної (афіші, запрошення, реклама на зовнішніх носіях) та сувенірної продукції (грамоти, постери, футболки, ручки, чашки та інше) в залежності від типу культурно-масового заходу.

З іншого боку, треба врахувати присутність журналіста та фотографа, в разі необхідності дати чіткі вказівки щодо матеріалу і потрібних для нього фотографій, або фотосесій, якщо мова йде про конкурси краси, бо потім фоторепортаж або репортаж чи звіт про події треба розмістити на сайті чи в певному ЗМІ. Якщо потрібно – варто врахувати присутність відеооператора і підготувати візуальні матеріали для сайту чи ЗМІ.

В цьому плану суттєвим недоліком є неузгоджена праця з прес-центром ЗНУ, який ніби і висвітлює події, але не є їхнім генератором і співтворцем. Прес-центр ЗНУ більше працює з менш масовими заходами, урочистостями в актових залах, науковими конференціями, відвідуваннями ЗНУ відомих людей, днями відкритих дверей для абітурієнтів. Тобто прес-центр є офіційним органом піару в ЗНУ, а центр культури виконує схожі обов'язки тільки у сфері студентського дозвілля і більш масштабних подій на кшталт данс-батлів, флешмобів, все університетських урочистостей, проводить музично-розважальні заходи на відкритому просторі (просто неба) – музичні перерви, опікується всесвітньо відомими святами – День Європи, День миру і т.д. Безпосередній піар-супровід цих урочистостей, які влаштовує центр культури, прес-центр не здійснює, він є швидше ретранслятором новинарної інформації навчального плану та інформації більш офіційного плану щодо рішень керівництва, міністерства, різного роду наукових та державних установ.

З нашої точки зору, це не правильно і в майбутньому варто було б об'єднати зусилля цих двох провідних піар-структур у складі університету з метою сильнішого і якіснішого створення позитивного іміджу вузу як на теренах області, так і на теренах України та світу. Ці спільні зусилля збагатять відділи у плані об'єднання навчальної і розважальної ланки, дозволять модернізувати офіційний сайт, перетворивши його на інтерактивне джерело всебічної інформації для цільової аудиторії – абітурієнтів та їх батьків – з одного боку, провідних вишів світу та науково- і розважально-грантових установ – із іншого.

Дослідивши питання подієвих піар-технології сфери культурно-масових заходів, можемо сказати, що сучасне життя вже неможливо собі уявити без спеціальних подій, які, за В. Філіповим, це – «спланований захід (подія, акція), ініційований базовим суб'єктом PR і спрямований на досягнення прагматичних комунікативних цілей певного суб'єкта, сприяючий збільшенню його пабліцітного капіталу» [103, с. 337]. Спеціальні події мають такі ключові характеристики: *розвага, захопливість, руйнування стереотипів, створення цінностей.*

У нашому випадку, аналізуючи діяльність центру культури ЗНУ, можна відзначити, що всі події, що відбуваються під його керівництвом, були в свій час розроблені чи втілені з метою привернення уваги цільової аудиторії.

Візьмемо для прикладу **флешмоби** – *це масове дійство, яке становить на меті привернення уваги суспільства чи певного його прошарку до певної гострої соціальної проблеми чи просто створене з метою популяризувати певну особу, організацію, інституцію (визначення наше, К. Доценко, А. Осадчук).* Таких флешмобів в ЗНУ протягом останніх п'яти років було проведено понад 100, оскільки спільні рухи, танцювальні елементи та веселий задор – це те, що привертає увагу молоді, подобається їй, а результат – привернення уваги громадськості таким чином є забезпеченим.

Або інший різновид сучасних популярних культурно-масових дійств – різноманітні **квести** – *конкурси-лабіринти із купою завдань, незрозумілостей, які вимагають для їх вирішення напружити мозок, тіло або докласти командних зусиль, що в цілому приведе до позитивного результату в кінці (визначення наше, К. Доценко, А. Осадчук).* Цей різновид діяльності теж останнього часу набув великої популярності в ЗНУ, це і Квест для першокурсників, і Новорічний квест. Спортивно-розважальні заходи одночасно пропагують здоровий спосіб життя, дозволяють здружитися, відчути себе одним університетським цілим – і при цьому привертають увагу великого кола громадськості.

Також різноманітні конкурси краси, що проводить ЗНУ мають на меті не тільки визначити найкрасивіших дівчину чи хлопця, а цілком формує ідеал краси для сучасної молоді: конкурси талантів у цьому переконують.

Висновки і пропозиції. У перспективі подальшого розвитку піар-технологій у сфері культурно-масових заходів (на прикладі діяльності центру культури ЗНУ) можна відзначити такі моменти: 1) Створення офіційного сайту центру культури ЗНУ, що в майбутньому планує виокремитися як самостійна незалежна структура під назвою «Хорошая компания». Зараз він є у розробці. 2) Розширення сфери діяльності центру культури на весь запорізький регіон, а

можливо в подальшому – і створення на його базі всеукраїнського центру творчого дозвілля молоді. 3) Посилення інформаційного піар-супроводу подій шляхом розширення тематики й жанрології різного роду матеріалів у ЗМІ. 4) Розширення кола медіаресурсів, з якими співпрацює центр культури, до всеукраїнських та світових з метою популяризації діяльності організації. 5) Залучення інших соцмереж, таких як facebook, Instagram, twitter та інших для поширення інформаційних піар-технологій із метою популяризації центру культури. 6) На перспективу варто розробити цілий ряд культурно-масових заходів, таких як квести, флешмоби та різні конкурси і фестивалі для абітурієнтів та їхніх батьків з метою посилення позитивного враження від вишу та переконання у правильності вибору подальшого щодо навчання.

Список літератури:

1. Багдасарьян Н. Г. Культурология / Н. Г. Багдасарьян. – М. : Высшая школа, 2007 – 511 с.
2. Векслер А. Ф. Зачем бизнесу спонсорство и благотворительность / А. Ф. Векслер, Г. Л. Тульчинский. – М. : Издательский дом «Вершина», 2006. – 336 с.
3. Гавра Д. П. Социально-коммуникативные технологии: сегодня и завтра / Д. П. Гавра // PR-диалог. – 2003. – № 2-3. – С. 19–32.
4. Мазник Л. В. Зв'язки з громадськістю : конспект лекцій для студентів напряму підготовки 6.030505 «Управління персоналом та економіка праці» галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» ден. форм. навчання [Електронний ресурс] / Л. В. Мазник, О. М. Олійниченко. – К. : НУХТ, 2013. – 137 с.
5. Филатова О. Г. Технологии и методы PR-продвижения информаци-онных ресурсов. Вводный курс : уч. пособие / О. Г. Филатова. – СПб. : НИУ ИТМО, 2012. – 73 с.
6. Филиппов В. Специальные и корпоративные PR-мероприятия [Электронный ресурс] / В. Филиппов // Лаборатория рекламы, маркетинга и PR. – 2004. – № 6. – Режим доступа : http://www.advlab.ru/articles/article351.htm
7. Центр культури / #goodCo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://vk.com/culture_goodcompany

Доценко Е.А., Осадчук А.Р.
Запорожский национальный университет

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ PUBLIC RELATIONS В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЦЕНТРА КУЛЬТУРЫ ЗНУ

Аннотация
В статье исследованы теоретический и практический аспект использова-ния технологий public relations в современном коммуникативном пространстве Украины и мира. Авторы проанализировали функционирование этих технологий на примере центра культуры Запорожского национального университета. Были исследованы современные тенденции и перспективы развития PR-технологий в сфере культурно-массовых мероприятий.
Ключевые слова: коммуникационная технология, социальная технология, социально коммуникативная технология, технология public relations, культурно-массовые мероприятия, бренд, перспективы развития.

Dotsenko K.O., Osadchuk A.R.
Zaporizhzhya National University

PERSPECTIVES OF PUBLIC RELATIONS TECHNOLOGY IN THE ACTIVITY OF CULTURE CENTRE IN ZAPORIZHZHYA NATIONAL UNIVERSITY

Summary
In the article it has been investigated the theoretical and practical aspects of the use of RP-technology in modern communicative space of Ukraine and the world. The authors have been analyzed the functioning of these technologies on the example of the culture center in Zaporizhzhya National University. It has been investigated current trends and prospects of development of PR-technologies in the field of mass-cultural events.
Keywords: communication technology, social technology, social communication technology, technology public relations, cultural events, brand, development prospects.

УДК 007:304:004+070

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-РОЗВАЖАЛЬНОГО КОНТЕНТУ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕГМЕНТІ СОЦІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ FACEBOOK

Комащенко І.І.
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню особливостей інформаційно-розважального контенту в соціальних мережах на прикладі українського сегменту популярної соціальної мережі Facebook. У статті визначені основні різновиди розважального контенту в соціальній мережі Facebook. Також в статті визначено сутність таких понять як «соціальні медіа», «соціальна мережа», «контент», «візуальний контент» та «вірусний контент».
Ключові слова: соціальні медіа, соціальна мережа, розважальний контент, медіаконтент, нові медіа.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток нових медіа що складаються з нових комунікативних технологій та цифрових засобів для трансляції через Інтернет мережу, спричиняє постійні зміни в культурі комунікації, а також трансформацію інформаційних потреб аудиторії. Соціальні мережі, як різновид нових медіа, давно стали для багатьох українців основним джерелом новин, а також пізнавального та розважального контенту.

Зважаючи на це, дослідження інформаційно-розважального контенту в соціальних мережах є актуальним, по-перше, для вивчення тематики та якості пропонованих аудиторії матеріалів, по-друге, для визначення рівня зацікавленості аудиторії цим контентом, і, по-третє, для визначення розбіжностей між інформаційно-розважальними потребами аудиторії та представленим у соціальних мережах контентом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що дослідженню соціальних мереж як складової нових медіа присвячені праці М. Фрейзера та С. Дутти («Throwing Sheep in the Boardroom: How Online Social Networking Will Transform Your Life, Work and World») Д. Бойда («Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship»), Т. Фісенко, С. Коноплицького, А. Захарченка, Ю. Половинчака, А. Демкович, Т. Солнцевої та багатьох інших дослідників.

Загалом новим медіа присвячено багато праць зарубіжних науковців, зокрема Д. Мак-Квейла, Е. Тоффлера, Ж. Бодріяра (визначення основних характеристик та особливостей нових медіа), Д. Рашкофа (дослідження медіавірусів, що поширюються новими медіа). Серед українських науковців новим медіа присвячені дослідження О. Іванова, І. Стройко, Л. Городенко, В. Лисенка, Н. Зражевської.

Проблеми сутності та різновидів контенту торкаються праці М. Маклюена, Л. Одена, К. Афанасьєвої та багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У статті вперше виокремлено різновиди сучасного інформаційно-розважального контенту, представленого в українському сегменті популярної соціальної мережі Facebook.

Об'єктом дослідження є український сегмент соціальної мережі Facebook. *Предметом дослідження* є інформаційно-розважальний контент українського сегменту соціальної мережі Facebook.

Метою статті є виокремити основні види та особливості інформаційно-розважального контенту в соціальних мережах.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

1. Визначення понять «соціальні медіа», «соціальна мережа», «контент», «розважальний контент», «вірусний контент».
2. Виокремлення основних різновидів розважального контенту в соціальних мережах.
3. Визначення найбільш розповсюджених різновидів інформаційно-розважального контенту в українському сегменті соціальної мережі Facebook.

Дослідження соціальних інтернет-мереж у науці про комунікацію починаються з кінця XX ст., із запуском у загальне користування Всесвітньої мережі Інтернет. Теоретико-практичною основою для вивчення соціальних інтернет-мереж стали наукові розвідки у галузі соціології, присвячені соціальним мережам у людському суспільстві, що проводилися ще з 30-х років XX ст. [7].

У 1930-х роках інтерес дослідників обмежувався зв'язками між індивідами у порівняно малих групах. А вже у 1950-ті роки роботи англійських соціологів Дж. Барнса й Е. Ботт привернули увагу до більш складних соціальних явищ, пов'язаних із приналежністю до соціальної мережі. А сам термін «соціальна мережа» у широкому його значенні в 1954 році був уведений у науковий обіг Барнсом у збірці робіт «Людські взаємини».

На сьогоднішній день фахівці з Великобританії, наприклад, визначають соціальні мережі як веб-сайти чи інші інструменти Інтернету, котрі надають можливість користувачам взаємодіяти один з одним, обмінюючись інформацією [8].

Соціальна інтернет-мережа – це веб-сайт або інша служба у Веб, яка дозволяє користувачам створювати публічну або напівпублічну анкету, складати список користувачів, з якими вони мають зв'язок та переглядати власний список зв'язків і списки інших користувачів [9]. Соціальні мережі, є одним з різновидів соціальних медіа, до яких також належать блоги, мікроблоги, форуми, мультимедійні сервіси, онлайн-довідники, системи контент-менеджменту, віртуальні ігрові та соціальні світи. А. Паливода визначає соціальні медіа як медіасервіси, інформаційний продукт яких генерується за мінімальної участі центра-

© Комащенко І.І., 2016

лізованої редакції і за максимальної активності користувачів [3]. Соціальні медіа можна також визначити як вид мас-медіа, ряд онлайнових технологій на принципах Веб 2.0, завдяки яким споживачі контенту через свої дописи стають його співавторами і можуть взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися інформацією або брати участь у будь-якій інший соціальній активності із теоретично усіма іншими користувачами певного сервісу.

На сьогоднішній день, використання у повсякденному житті соціальних мереж є важливою складовою комунікації та задоволення інформаційних потреб для більшості українців. Аудиторія таких популярних соціальних мереж, як Facebook, Twitter, Instagram, VKontakte постійно зростає. Люди отримують із соціальних мереж новини, шукають коментарі лідерів думок з приводу останніх подій, але в більшості випадків читачі хочуть знайти в соціальній мережі матеріали пізнавального чи суто розважального змісту, які відповідають їх професійним чи особистим інтересам.

Для того щоб виокремити основні види розважального контенту соціальної мережі, варто, насамперед, чітко розуміти сутність поняття. Контент – це абсолютно будь-яке інформаційнозначуще змістовне наповнення інформаційного ресурсу або веб-сайту (тексти, мультимедіа, графіка тощо). За походженням контент поділяють на такі різновиди: копірайт (оригінальні статті); рерайт (переписування статей своїми словами); копіпаст (копіювання чужих статей); синонімізація (заміна слів синонімами в ручному або автоматичному режимі за допомогою програм і скриптів); переклад з інших мов (людьми або програмами-перекладачами з подальшим редагуванням); користувацький контент (коментарі користувачів, повідомлення на форумах). Обсяг контенту вимірюється в одиницях кількості інформації (мегабайтах, гігабайтах) [3].

Особливу важливість для користувача має актуальність контенту, його значущість на даний час і достовірність наданих даних, а також відповідність контенту до поставлених цілей. Політематичний, багатожанровий зміст в інтернет-ЗМІ називається контентом. З цього виходить, що контент у веб-просторі – це інформаційне наповнення. »Словник медіатермінів», підготовлений компанією «Медіа Ресурси Менеджмент», пропонує таке визначення: «Контент – зміст, наповнення інформаційного ресурсу. У сфері засобів масової інформації – це будь-який аудіовізуальний твір (фільм, програма, заставка, серіал) або інформація в доступному вигляді (репортаж, інтерв'ю, новина), а також текст, відео, аудіо та зображення, доступні для публічного перегляду. Загалом, терміном «контент» можна описати всю доступну інформацію, яку користувач може отримувати, аналізувати і обробляти. Термін має відношення як до мультимедійних ЗМІ, так і до друкованих або інтерактивних носіїв» [4].

Поняття «контент» головним чином використовується для опису змісту, тобто це переважно змістова категорія. Але з подальшим розповсюдженням мультимедійності інформації значення почало розширюватися, тому сьогодні в практиці стали застосовувати поняття «візуального контенту». В «Енциклопедії електронних мас-медіа» [2] є лише трактування терміна «візуальний» (лат. visuals – зорове спостереження) – «той, що належить до безпосередньо зорового сприйняття (неозброєним чи озброєним оком)».

Зазвичай контент веб-ресурсів поділяють на два види: вербальний (текстовий) і той, що передається за допомогою системи знаків (мультимедіа).

Існує багато класифікацій різних видів інформації, проте для визначення поняття «візуальний контент» актуальними залишаються дві:

1. За способом сприйняття людиною. Залежно від того, яким шляхом надходить інформація, розрізняють п'ять її видів: візуальну (або зорову), аудіальну (або слухову), нюхову, смакову, тактильну.
2. За характером інформації візуальний контент може бути комерційного (банери, анімації), розважального (фотографія, ілюстрація) та інформаційного (інфографіка, відео-репортаж) змісту, вираженого у різних форматах одночасно [2].

Розважальний контент також часто визначають як «вірусний», оскільки він здатен набувати стрімкого розповсюдженню в мережі, подібно до вірусу. Поняття «вірусний контент» тісно пов'язане з вірусним маркетингом – маркетинговою технікою, що використовує існуючі соціальні мережі для підвищення обізнаності про бренд (товар, послугу). Вірусний маркетинг ґрунтується на заохоченні людини до передачі маркетингового повідомлення іншим особам, створюючи потенціал для зростання впливу цього повідомлення на цільову аудиторію [1]. Особливість вірусного маркетингу полягає в тому, що він використовує звичку людей ділиться інформацією. Коли людина отримує смішне відео, красиву музику, незвичайну фотографію вона поспішає поділитися цим з підписниками. Таким чином отриманий файл дуже швидко поширюється в мережі.

Джон Перетті, співзасновник The Huffington Post, а також ресурсу BuzzFeed, який спеціалізується на оцінці «вірусного потенціалу» новин, фото, відео та інших типів контенту, під час своєї доповіді на виставці Web2.0 Expo у Сан-Франциско зазначив, що для популярності контенту його потенційна «вірусність», тобто здатність моментально поширюватись від одного користувача до іншого, часто є більш важливою за інформативність.

Задля збільшення вірусного потенціалу контенту Джон Перетті радить не нав'язувати людям певну інформацію, а натомість створити таку інформацію, що спонукатиме людей до певної соціальної дії. Компанія BuzzFeed, пропонує творцям контенту стартовий майданчик для вірусного поширення. Виходячи з цього, публікації на BuzzFeed сортуються не за тематикою, а за реакцією читачів на розміщені матеріали.

У 2014 році ірландський медіапроект NewsWhip здійснив дослідження, присвячене визначенню більш популярного контенту в соціальних мережах. Дослідники проаналізували 2 000 матеріалів за липень 2014 року, щоб з'ясувати, який контент найбільше цікавить користувачів соцмереж та якими матеріалами вони найчастіше ділилися (або «шерили»).

Технологія, яку було використано, щоденно відстежувала активність контенту в соціальних мережах (з більш ніж 250 тисяч статей з 60 тисяч джерел було відібрано 2 тисячі найбільш популярних матеріалів переважно з англомовоного сегмента Інтернету). Потім джерела, в яких були розміщені ці матеріали, було поділено на чотири категорії: «Новини» (традиційні новинні ресурси), «Вірусний контент» (видання, більша частина трафіку яких зосереджена на вірусних матеріалах), «Спосіб життя» (ресурси, що надають перевагу матеріалам про здоров'я та спорт) та «Політика» (видання з чітко вираженим політичним спрямуванням). Результати дослідження показали, що найбільш популярними були матеріали опубліковані ресурсами з категорій «Вірусний контент» (39%) та «Спосіб життя» (27%). Матеріали традиційних новинних видань становили лише 25%, а найменш популярними виявились матеріали політичного спрямування (лише 9%).

Дослідження різновидів контенту соціальних мереж, як і нових медіа в цілому, ускладнюється їх невпинним розвитком, постійною гібридизацією жанрів та відсутністю регулювання Інтернет-простору на законодавчому рівні. Останнє у поєднанні з невід'ємною складовою існування соціальних медіа – безпосередньою участю аудиторії у створенні контенту – частково спричиняє деградацію інформаційних потреб та інтересів користувачів соціальних мереж.

У своїй презентації з першого модулю циклів тренінгів з нових медіа в Інституті розвитку регіональної преси Тетяна Солнцева визначає такий найбільш «лайкабельний» контент: новини, новини з місця подій, довідкові дані, інфографіка, інструкції, цитати, гумор, акції, конкурси, питання-відповіді, ексклюзивні мікроформати (цитата дня, відео дня) [6].

На нашу думку, на сучасному етапі існування соціальних мереж варто виокремити такі види представленого в них розважального контенту:

1) *Гумор* («меми», підбірки кумедних фото та відеороликів тощо) – найбільш популярний та найбільш вірусний вид розважального контенту, який отримує більшу частину «лайків» (вподобань користувачів) та «шерів» (можливість поділитися матеріалом зі своїми підписниками за допомогою його репосту). Проте, при створенні цього виду розважального контенту слід пам'ятати про особливості своєї аудиторії, оскільки різні вікові чи професійні категорії користувачів сприйматимуть його по-різному;

2) *Цитати, афоризми, висловлювання відомих особистостей* – різновид розважального контенту, що використовується майже кожною спільнотою у соціальній мережі та активно розповсюджується її користувачами, нерідко з помилковим автором чи спотвореним змістом.

3) *Цікаві факти* – матеріали науково-пізнавального характеру.

4) *Зворушливі історії* – за формою і способом викладу ці матеріали нагадують новели, в яких йдеться про певну подію з життя сучасної людини.

5) *Підбірки, рейтинги* (наприклад, топ-100 книжок, рекомендованих до прочитання тощо) – матеріали досить суб'єктивного змісту, адже створені на основі думок та вподобань однієї особистості, яка намагається нав'язати їх іншим користувачам.

6) *GIF-анімації* – популярний графічний формат. Принцип створення цих ефектів побудований на використанні почергово кількох статичних зображень-кадрів. Для кожного кадру вказується час його висвітлення на екрані. Послідовність кадрів може бути зациклена. Часто цю технологію бачимо серед реклам- них повідомлень у мереж [5].

7) *Тести* – переважно це матеріали жартівливого змісту, наприклад «Хто твій таємний шанувальник?», «Ким ти був у минулому житті?». Є два підвиди такого контенту: тести, при проходженні яких потрібно відповідати на певні запитання, й тести, які видають результат лише з допомогою аналізу профілю користувача соціальної мережі. Більш поширеними є тести другого типу, адже вони вимагають від користувача мінімум зусиль та часу.

8) *Загадки та головоломки* – цей вид контенту останнім часом набуває всі більшої популярності, оскільки людям подобається розгадувати різноманітні загадки, коментувати їх, ділитися ними зі своїми підписниками тощо.

9) *«Живе» відео* – цей різновид розважального контенту є зовсім новим. Його суть полягає у автоматичному завантаженні та програванні при гортанні користувачем соціальної мережі Facebook власної стрічки новин. Таким чином розробники подібних матеріалів ніби примушують користувача переглянути його.

В українському сегменті соціальної мережі Facebook інформаційно-розважальний контент представлений не лише у тематичних спільнотах. Значної популярності останнім часом набули такі інформаційно-розважальні ресурси як BuzzFeed, Upworthy.com, Adme.ru, Update.com.ua, Vsviti.com.ua та багато інших. Більшість із цих ресурсів мають власний веб-сайт, сторінку у Facebook, а деякі також мають власні мобільні додатки. Контент цих ресурсів для різних платформ дещо відрізняється. Наприклад, на веб-сайтах розміщується найбільш повний масив матеріалів, менша кількість матеріалів (або така ж кількість) розміщується на сторінці ресурсу в соціальній мережі. З двох перших відбирається найбільш «лайкабельний» контент для мобільного додатку. Стосовно контенту цих ресурсів, то в українському сегменті Facebook найбільшого розповсюдження набувають новий різновид розважального контенту – моментальне відео, а також тести, рейтинги, гумор (особливо меми, кумедні фото) та цікаві цитати. Цим контентом переповнена новинна стрічка практично кожного користувача Facebook. Тематика матеріалів таких ресурсів переважно «легкого» (мода, вподобання, побут тощо) чи гумористичного змісту, рідше пізнавального, і ще рідше – науково-популярного. Це може свідчити або про низькосортну інформацію, якою сучасні медіа ресурси намагаються зацікавити все більшу кількість користувачів, або низьким рівнем інформаційних потреб аудиторії, яка між новинами та інформацією типу «топ-10 найгарніших котів планети» надає перевагу другому.

Висновки. З кожним днем інформаційно-розважальний контент у соціальних мережах набуває все більшої популярності. Щосекунди наша новинна стрічка у Facebook наповнюється новим розважальним контентом, а його жанри зазнають постійних змін та гібридизації. Навіть не будучи підписаною на жоден з розважальних ресурсів у соціальній мережі, людина все одно піддається впливу розважального контенту, адже в її новинну стрічку він потрапляє через «шеринг» та «лайки» підписників чи друзів користувача. У ході цього дослідження було визначено:

1) Соціальні мережі є різновидом соціальних медіа. В свою чергу соціальні медіа є складовою частиною нових медіа, головною особливістю якої є активна участь аудиторії у створенні інформаційного наповнення веб-ресурсів – контенту.

2) До різновидів інформаційно-розважального контенту в соціальних мережах варто віднести гумористичні матеріали («меми», кумедні фото та відео тощо), цитати, афоризми, висловлювання відомих особистостей, цікаві факти, зворушливі історії, підбірки, рейтинги, GIF-анімації, тести, загадки, моментальне відео тощо.

3) Дослідження популярних розважальних ресурсів BuzzFeed, Upworthy.com, Adme.ru, Update.com.ua, Vsviti.com.ua за 2015 рік показало, що найбільш розповсюдженими видами інформаційно-розважального контенту в українському сегменті Facebook є моментальне відео, а також тести, рейтинги, гумор (особливо меми, кумедні фото) та цікаві цитати. За тематикою цей контент найчастіше присвячений матеріалам гумористичного та пізнавального змісту, рідше науково-популярного змісту.

Тож можемо зробити висновок, що інформаційно-розважальний контент дійсно цікавий українській аудиторії Facebook, проте замість того, щоб займатись розповсюдженням матеріалів більш серйозного змісту ніж особистісні тести, «топ-10» чи кумедні фото людей та тварин, вищезазначені ресурси досить часто нівелюють серйозні теми, примушуючи (завдяки постійним репостам та появі у новинній стрічці користувача) аудиторію цікавитись матеріалами суб'єктивного характеру та низькоякісного змісту.

Список літератури:

1. Бусень А. С. Вірусний маркетинг як достатньо новий інструмент з просування товару та послуги / А. С. Бусень [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua/index.php/uk/management-and-marketing/policies-and-practices-ofmarketing-in-the-enterprise/2801-2011-03-17-09-09-38
2. Мащенко І. Г. Енциклопедія електронних мас-медіа: слов.-глосарій термінів і виразів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Г. Мащенко ; Київ. міжнар. ун-т. – Запоріжжя: Дике поле, 2006. – Т. 1. – 384 с.
3. Новітні медіа та комунікаційні технології: комплекс навчальних програм для спеціальностей «журналістика», «видавнича справа та редагування», «реклама та зв'язки з громадськістю». Термінологічний словник / За заг. ред. В. Е. Шевченко. – К: Паливода А. В., 2012. – 412 с.
4. Потятиник Б. В. Інтернет-журналістика : навч. посіб. / Борис Володимирович Потятиник. – Львів : ПАІС, 2010. – 244 с.
5. Рябічев В. Л. Мультимедіа в інтернет-журналістиці / В. Л. Рябічев, Є. О. Каранов // Наукові записки Інституту журналістики. – 2010. – Т. 40. – С. 67–70.
6. Солнцева Т. Використання соціальних медіа в роботі журналіста / Т. Солнцева [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.authorstream.com/Presentation/irrp-1821532/
7. Фісенко Т. Дослідження соціальних інтернет-мереж у працях зарубіжних вчених у 1930-2000 рр.: комунікативний вимір / Т. В. Фісенко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/682
8. Barnes J. A. Class and committees in a Norwegian island parish [Електронний ресурс] / J. A. Barnes // Eugene Garfield, Ph.D. : [сайт]. – URL: http://garfield.library.upenn.edu/classics1987/A1987H444400001.pdf(1.02.2012)
9. Buss A., Strauss N. Online Communities Handbook: Building Your Business and Brand on the Web. Berkeley, CA: New Riders; 2009.

Комащенко И.И.
Институт журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ ИНФОРМАЦИОННО-РАЗВЛЕКАТЕЛЬНОГО КОНТЕНТА В УКРАИНСКОМ СЕГМЕНТЕ СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ FACEBOOK

Аннотация
Статья посвящена исследованию особенностей информационно-развлекательного контента в социальных сетях на примере украинского сегмента популярной социальной сети Facebook. В статье определены основные виды развлекательного контента в социальной сети Facebook. Также в статье определено сущность таких понятий как «социальные медиа», «социальная сеть», «контент», «визуальный контент» и «вирусный контент».
Ключевые слова: социальные медиа, социальная сеть, развлекательный контент, медиаконтент, новые медиа.

Komashchenko I.I.
Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE FEATURES OF INFORMATIONAL AND ENTERTAINING CONTENT IN FACEBOOK UKRAINIAN SEGMENT

Summary
This article deals with the features of information and entertaining content in social networks with the example of Facebook Ukrainian segment. In this article are defined main types of social network entertainment content. Also this article gives definitions of such terms as social media, social network, content, visual content and viral content.
Keywords: social media, social network, entertaining content, media content, new media.

УДК 070.133:061.1ЕС

ЖУРНАЛИСТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ЕС

Недо А.А.
Национальный союз журналистов Украины,
Телерадиокомпания «Сатурн»

Статья посвящена проблемам и современному состоянию правового регулирования журналисткой деятельности в праве ЕС. Затронуты основные аспекты регулирования журналистской деятельности в нормативных актах ЕС. Проанализированы принципы такого регулирования. Раскрыты основные проблемы и тенденции дальнейшего регулирования журналистской деятельности с учетом современных вызовов и перспектив развития СМИ. В статье проведена классификация нормативных актов.
Ключевые слова: журналистская деятельность, плюрализм, «прайвеси», свобода слова, защита авторских прав.

Постановка проблемы. Современные демократические преобразования и интеграционные процессы, имеющие место на территории Европейского континента, тесно связаны с необходимостью широкого вовлечения граждан во все публично-политические процессы. Гражданское общество, уже во многом сформированное и устоявшееся в так называемых «традиционных демократиях» ЕС, сегодня получило импульс к развитию не только в странах, недавно вступивших в Союз (в частности странах Восточной Европы), но и тех государствах, которые только подают заявку на вступление или демонстрируют готовность к интеграции. Безусловное место в данных процессах занимают СМИ, которые в последнее время приобрели и еще одну актуализацию Medal of Honor – как средство информационного противостояния. Именно поэтому возникает необходимость унификации развития журналистики и, в частности, самих СМИ в рамках ЕС. Речь идет, прежде всего, о формировании действенных механизмов правового регулирования такой деятельности, создания системы гарантий прав как журналистов, так и интервьюируемых лиц или же непосредственных участников журналистках расследований. В таких условиях остро встают вопросы этического поведения журналистов, необходимости выработать средства его жесткого закрепления, создания из СМИ жестко регламентированного, но при этом свободного от государственного регулирования института гражданского общества. Все это формирует актуальность комплекса проблем, связанных с закреплением в праве ЕС статуса различных видов СМИ, правового статуса самих журналистов, а также создания ряда гарантий по защите их прав на территории всего ЕС в независимости от национальной или резидентской принадлежности.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам правового регулирования журналисткой деятельности в ЕС уделяли внимание в своих работах такие ученые, как: А.С. Быкова, С. Заец, П. Присяжный, Т.О. Приступенко, А.Г. Рихтер, Т.А. Терехова и др.

Цель статьи. Целью данной статьи является анализ современного состояния правового обеспечения журналисткой деятельности в ЕС и определение дальнейших перспектив ее регулирования.

Изложение основного материала. Журналистика как сфера деятельности тесно связана с процессом формирования нового нематериального продукта – информации. И потому тесно связана с формированием новой стоимости, а, следовательно, имеет, кроме объективной публично-политической ценности, еще и ценность экономическую. То есть, необходимо обратить внимание не только на правовое регулирование самой деятельности, но и на правовой базис ее экономического содержания, поскольку кроме новой стоимости СМИ могут создавать и репутационные риски, что существенно отражается на активах корпораций или же на статусе конкретного частного лица.

© Недо А.А., 2016

С этих позиций А.С. Быкова утверждает, что основная задача современного правового регулирования журналистской деятельности в ЕС заключается в необходимости поиска надлежащего соотношения между законными правами производителей и пользователей информации и охраной обеих категорий лиц, в том числе и в электронной среде, в электронных СМИ. В современном ЕС, в то время как правомочия собственника все более ограничиваются реалиями современного социального государства, авторское право продолжает усиливаться. Европейская комиссия начинает применять к сфере культуры принципы экономической свободы, а творцов рассматривать как товаропроизводителей. Сегодня важно предоставить монополию на определенный срок, что должно позволить автору или журналисту не только вернуть первоначальные вложения, но и заработать средства для инвестирования в другие проекты. Отмечается тенденция к наделению юридических лиц качеством первоначального автора. Таким образом, в авторском праве, возведенном в ранг основных прав человека, на первый план вышло именно экономическое содержание. Свобода самовыражения и достоинство человека, его право на частную жизнь являются одинаково важными. Однако суд в каждой европейской стране в деле о нарушении «прайвеси» решает вопрос, не оправдывается ли данное нарушение законным общественным интересом. Считается, что обсуждение вопросов, имеющих публичный интерес, не должно быть ограничено во имя охраны «прайвеси». Кроме того, новые информационные технологии вызывают новые проблемы неприкосновенности частной жизни, для их решения в Европе приняты строгие правила сбора и обработки персональных данных. Любое использование этой информации возможно только в результате открыто одобренной и санкционированной операции и только для той цели, которая объявлялась. Исключения допускаются для СМИ, что не снимает с них обязанности обеспечивать сохранность данных и использовать персональные данные только в профессиональных целях [1].

Само по себе правовое регулирование журналистской деятельности в ЕС началось с конца 70-х начала 80-х гг. XX ст. Его можно представить в трех плоскостях [2]:

– в рамках обеспечения прав на деятельность для журналистов и их ответственности особое внимание на себя обращают решения Совета Европы и Европейского суда по правам человека. Ключевым аспектом является принятие Хартии прав ЕС, в то же время, благодаря присоединению ЕС к Европейской конвенции по правам человека появляется соответствующая возможность обжалования отдельных актов системы права ЕС, в т. ч. касающихся журналистской деятельности, ее масштабов и глубины проникновения в «прайвеси», в Европейский суд по правам человека [2]. Нормы Европейской конвенции трактуются решениями Европейского суда по правам человека, которые создают базу прецедентов для всех государств-участников. Разумеется, решение Суда обязаны выполнять только стороны по спору. Но и для других стран-участников подход в правоприменении и выводы по применению и толкованию норм Конвенции должны служить ориентиром в основных принципах разрешения споров в аналогичных правоотношениях [3];

– в рамках регулирования журналистики и масс-медиа как отдельной сферы общественных отношений обращает на себя внимание принятие в конце 1980-х нескольких рекомендательных актов, так называемых «Белых» и «Зеленых» книг, а также появление докладов Еврокомиссии, которые акцентировали внимание на общих принципах осуществления журналисткой деятельности, работы СМИ, в том числе и мультимедийных;

– в рамках регулирования порядка освещения информации, в том числе журналистских расследований в СМИ следует отметить такие нормативные акты, как: Директива ЕЭС 89/552/ от 03.10.1989 и Директива ЕС 2007/65/ от 11.12.2007 о регулировании деятельности телевизионных СМИ; Маастрихтский договор, в части внесения в него норм относительно регулирования аудиовизуальной деятельности журналистов и СМИ; протокол к Амстердамскому договору об общественном вещании от 1997 г.; программы eEurope (1999 г.); программы «Инициатива i2010» (2005 г.) и «План развития цифровых технологий в Европе» (2010 г.).

Сущность правового регулирования журналистской деятельности, как можно видеть из приведенных выше нормативных актов, сводится к максимальному обеспечению права личности на свободу мысли, свободу слова, а также на свободный доступ к информации. Постиндустриальное общество максимально вовлечено в процессы продуцирования нематериальных продуктов, информационных продуктов, а потому совершенно очевидным видится роль журналистики в этом новом общественном укладе в качестве, во-первых, некого генератора новых идей и направлений развития общества; во-вторых, в качестве объективного критика публично-политических и социально-экономических процессов.

Именно в этом контексте, безусловным основополагающим документом, на который необходимо обратить особое внимание, является Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Фактически она определяет возможность и необходимость развития журналистской деятельности и функционирование СМИ как неотъемлемый элемент гражданского общества, а, следовательно, важный общественный институт современного ЕС.

В соответствии со ст. 10 Европейской конвенции каждый имеет право свободно выражать свое мнение. Это право включает свободу придерживаться своего мнения и свободу получать и распространять информацию и идеи без какого-либо вмешательства со стороны публичных властей и независимо от государственных границ. Осуществление этих свобод, налагающее обязанности и ответственность, может быть сопряжено с определёнными формальностями, условиями, ограничениями или санкциями, которые предусмотрены законом и необходимы в демократическом обществе в интересах национальной безопасности, территориальной целостности или общественного порядка, в целях предотвращения беспорядков или преступлений, для охраны здоровья и нравственности, защиты репутации или прав других лиц, предотвращения разглашения информации,

полученной конфиденциально, или обеспечения авторитета и беспристрастности правосудия [3].

Но если мы вернемся к современным тенденциям, которые переносят журналистскую деятельность из исключительно общественно-политического формата в плоскость экономическую, то необходимо отметить, что на современном этапе она регулируется еще и антимонопольным законодательством. Речь идет, прежде всего, о медиа-продуктах такой деятельности.

Цель антимонопольного регулирования заключается в защите и стимулировании конкуренции в рыночной экономике и предупреждении деятельности, противоречащей правилам свободного рынка. Антимонопольное законодательство имеет косвенное влияние и на плюрализм журналистских мнений: там, где существует полноценная конкуренция, может существовать большее количество СМИ, а, соответственно, и взглядов, которые распространяют эти СМИ. Кроме того, антимонопольное законодательство следит за отношениями собственности в сфере СМИ и предоставляет разрешения на слияние медийных компаний [4].

Из этого следует, что основная цель такого регулирования сводится к: контролю и регламентированию технического развития СМИ; созданию конкурентной среды для их развития; сохранению культурного разнообразия и плюрализма мнений. На самом же деле, лобби масс-медиа приводит к тому, что расширяются пределы «доступа» журналистов во все сферы общественной и личной жизни. Иными словами, формируя конкурентные правила игры в медийном секторе, тем самым создаются предпосылки для стимулирования спроса на продукцию СМИ, а для этого необходима активизация журналистской деятельности с целью поиска тех сюжетов, которые способны подобный спрос сформировать.

Вместе с тем, следует понимать и то, что журналистская деятельность и вообще СМИ, выступая в качестве элемента гражданского общества, действуют в том числе и по его законам, а, следовательно, широко используют саморегулирование. Саморегулирование считается более эффективным, чем юридически обязательные нормы, ведь законодательной базе часто не хватает гибкости и приспособленности. Например, с помощью саморегулирования легче учитывать особые местные или региональные условия. С другой стороны, нельзя допускать слишком широкого саморегулирования, ведь более сильные игроки на рынке смогут тогда диктовать свои условия и европейский рынок СМИ, а вместе с ним и свобода журналистской деятельности, окажутся под угрозой фрагментации из-за появления слишком большого количества различных кодексов саморегулирования [5].

В журналистике саморегулирование используется достаточно широко. Основными сферами его применения являются вопросы, связанные с рекламой и с защитой нравственности. Наконец, механизмы саморегулирования играют огромную роль в обеспечении редакционной независимости и защите профессиональных стандартов. Например, Международная федерация журналистов (IFJ) регулярно принимает резолюции по вопросам авторских прав, политики занятости в сфере СМИ и по другим вопросам, связанных со свободой выражения взглядов [4].

Особое место в системе правового регулирования журналистской деятельности занимает система принципов, которая выводиться исходя из существующих нормативных актов, но которая, однако, комплексно не регламентируется в праве ЕС.

В частности, Т. Терехова указывает, что общим принципом является свобода слова, которая реализуется в рамках Европейской конвенции по правам человека, которая уравновешивает обязанности и ответственность, предусматривает условия, ограничения или санкции, содержащиеся законом и применяемые при определенных условиях во время нарушения или злоупотребляя правом на свободу слова.

Принцип свободы прессы и свободы слова СМИ непосредственно закреплен в Хартии основных прав Европейского Союза. Во исполнение данного принципа направлено действие ключевой Директивы ЕС № 2010/13/ЕС «Об оказании аудиовизуальных услуг» [6].

Принцип запрета цензуры в СМИ закреплен в Декларации ЕС «О свободе слова и информации» 1982 г. В некоторых актах этого документа указано, что как формы цензуры рассматриваются «насилие и убийство», а также такие формы, как: угрозы, запугивание журналистов, произвольное закрытие выпуска газет и журналов, отключения электроэнергии, полицейские обыски и конфискация материалов, повреждения средств печати или телевизионных или радиопередатчиков, высокие налоги, монополия на бумагу и распространение, неравноправные условия для государственных и оппозиционных средств массовой информации. Примечательно, что подобная характеристика цензуры содержится в Рекомендациях ПАСЕ № 1506 от 2001 «Свобода выражения мнения и информации в СМИ в Европе», которые, по сути, не являются общеобязательным нормативным документом, а влияют лишь на общие параметры законодательства в сфере журналистской деятельности стран-членов ЕС. Но и при этом данный рекомендательный акт существенно усиливает свободу журналистской деятельности, поскольку дает возможность саморегулирующим организациям, союзам, ассоциациям больше возможностей для установления негласных правил, так называемых этических кодексов, которые являются общеобязательными для журналистов, стремящихся к глобальной деятельности во всем ЕС, а не внутри одного государства-члена. Иными словами, интеграция масс-медиа и свобода деятельности журналистов в пределах всего ЕС во многом зависят именно от уровня его аккредитации и компетентности, который в свою очередь определяется во многих случаях с широким привлечением саморегулированных организаций.

Принцип противодействия концентрации СМИ в руках небольшого количества владельцев. Как отмечали в Европарламенте, концентрация собственности порождает повышенную зависимость работников средств массовой информации от владельцев крупных предприятий СМИ. Хотя концентрация в сфере СМИ имеет положительные преимущества (сохранение СМИ под угрозой закрытия, создание групп, способных противостоять международной конкуренции и т.д.), феномен концентрации СМИ может пересечь ту грань, за которой плюрализм источников информации (сво-

бода информации и выражения мнений) может оказаться под угрозой. Поэтому, предлагается «обеспечить плюрализм медиа-рынка благодаря соответствующим антимонопольным мерам» [7].

Принцип защиты авторского и смежных прав в процессе осуществления деятельности СМИ. Защита прав интеллектуальной собственности, где бы то ни было – в цифровой или нецифровой среде, не может рассматриваться как основополагающий принцип, который имеет равновеликий вес с конститутивными принципами современной демократии. Защита прав интеллектуальной собственности – это всего лишь одна из обязанностей государств, возникающая из международного права человека на защиту моральных и материальных интересов, возникающих в связи с любыми научными, литературными или художественными трудами, автором которых он является [6].

Принцип специфической ответственности СМИ. Как указано в Резолюции ПАСЕ «О журналистской этике» (1993 г.), профессия журналиста включает права и обязанности, свободы и ответственность. При этом журналисты не должны изменять правдивую, объективную информацию или честные мысли, использовать их для целей массовой информации в попытке создать или формировать общественное мнение, так как их легитимность опирается на эффективное уважение к основному праву гражданина на информацию в рамках уважения к демократическим ценностям. По определению ЕСПЧ, информация является скоропортящимся товаром. При таких обстоятельствах на журналиста не может быть возложена обязанность доказывания абсолютной правдивости информации как, например, на сторону обвинения возложена обязанность по доказыванию вины подсудимого в уголовном судопроизводстве. Журналист не имеет таких средств, которыми обладают органы досудебного следствия – нет ни властных полномочий, ни процессуального принуждения. Именно из такого определения задач прессы выходил ЕСПЧ, когда признавал, что журналист может основываться на слухах, если речь идет об общественно значимой теме, даже если информацию невозможно проверить другим способом, но количество слухов достаточно, чтобы можно было допустить, что они имеют под собой основание [8].

Таким образом, мы видим, что право ЕС, развиваясь в своем стремлении, максимально обеспечить соблюдение прав и свобод граждан, вместе с тем сталкивается с проблемой соотношения ряда юридически значимых категорий: «свобода», «плюрализм», «прайвеси», «защита чести и достоинства», «цензура» и т.д. Система приведенных принципов помогает направлять вектор регулирования в нужное русло, но не следует забывать и еще одну особенность журналистской деятельности – тесную связь с информационными технологиями, что привело к широкому применению интернет-технологий.

Ключевым аспектом в использовании интернет-технологий в журналистике является защита прав потребителей информации и защита «прайвеси» тех, кто становится центром журналистских расследований. В праве ЕС нет прямого регулирования интернет-СМИ.

В Резолюции Европарламента от 07.09.2010 г. «О журналистской деятельности и «новых медиа», формирующих публичный сектор в Европе» указывается на необходимости переосмысления подходов к регулированию журналистской деятельности, которые бы создали условия для доступа всех желающих к созданию и использованию контента в блогах. Одновременно социальные сети стали одним из центральных элементов Web 2.0 и принесли новое понимание и видение в предоставлении новостей. Социальные медиа стали основным ресурсом многих журналистских статей, используются в исследованиях и проведении различных типов критических анализов [11].

Несмотря на это, комплексного регулирования журналистской деятельности в сети Интернет на сегодня в ЕС не существует. Единственное требование – это соответствие информации требованиям законности. Все, что касается этической стороны журналистики, то эта проблема находится на стадии обсуждения, ведь помимо электронных версий печатных СМИ, все чаще появляются исключительно электронные СМИ, порядок использования информации в которых не определен до конца, как и не выдвинуты требования к журналистам, которые формируют их наполнение.

Выводы из данного исследования и перспективы. Подводя итоги, можно сделать ряд выводов относительно особенностей правового регулирования журналистской деятельности в ЕС и тенденций развития такого регулирования. Во-первых, говоря о журналистике как о сфере деятельности, европейский законодатель все больше внимания уделяет ее экономическому аспекту. Речь идет о том, что в процессе журналистской деятельности создается, во-первых, новый информационный продукт, имеющий свою стоимость; во-вторых, конкурентные условия существования различных СМИ в силу активности тех или иных журналистов и общей эффективности их деятельности; в-третьих, создаются репутационные риски для бизнеса и политических партий. В этом контексте законодатель ЕС предлагает усиливать регуляторное давление на: требования к информации; требования к сбору информации, установления обязательной проверки информации, установления ответственности за непроверенные, неправдивые данные; упрощения процедуры защиты «прайвеси».

Второй аспект, который обращает на себя внимание, заключается в совокупности нормативных актов, регулирующих саму журналистскую деятельность. Речь идет главным образом о специфических подходах и принципах регулирования, а также принципах, которые непосредственно связаны с журналистской деятельностью, но отображают основные фундаментальные базисы существования ЕС как такого. Вся совокупность нормативных актов может быть разделена на три группы: прямые общеобязательные резолюции и директивы ЕС; акты рекомендательного характера, в том числе акты органов саморегулирования; акты правоприменительные, в том числе решения Европейского суда по правам человека.

В-третьих, важный вывод относительно регулирования журналистской деятельности следует сделать в контексте ее неотъемлемости как элемента плюрализма и реальной демократии в Европейском сообществе. Именно степень регулирования, регламентирования и государственно-

властного давления на журналистов, на СМИ демонстрирует уровень демократических преобразований в государствах. Именно поэтому в рамках ЕС существует четкий тренд к унификации требований к журналистской деятельности и именно по этой причине вышеупомянутый тренд необходимо имплементировать в отечественное правовое поле и Украинскому законодателю.

Наконец, огромное значение приобретает Интернет и так называемые «новые-медиа», которые существенно расширяют не только возможности журналистики, но и потребительский сегмент. Это в свою очередь может иметь негативный социальный эффект, поскольку происходит актуализация проблемы информационного противостояния в сети Интернет, а, следовательно, вопрос о журналистской этике и достоверности информации, размещаемых журналистами в электронных СМИ и блогах, требует особого правового регулирования.

Список литературы:

1. Масс-медиа стран-членов Европейского Союза: политико-правовое регулирование содержания информации: автореферат дисс... к.п.н. ; специальность ВАК – 10.01.10 / А.С. Быкова. – С.Пб, 2004. – 252 с.
2. Терехова Т.А. Место правового регулирования СМИ в европейском информационном праве / Т.А. Терехова // «Вопросы современной юриспруденции»: сборник статей по материалам XXXVIII международной научно-практической конференции (23 июня 2014 г.). – Новосибирск, 2014. – 212 с.
3. Рихтер А.Г. Правовые основы журналистики / А.Г. Рихтер. – М: Издательство Московского университета, 2002. – 252 с.
4. Кукіна З. Правове регулювання діяльності засобів масової інформації в Європейському Союзі / З. Кукіна // Юридична Україна. – № 3. – 2014. – С. 81-85.
5. European Commission, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, on the future of European regulatory audiovisual policy, COM (2003) 784 final, 15 December 2003. – P. 23.
6. Терехова Т. Міжнародно-правове забезпечення принципів діяльності засобів масової інформації в Європі / Т. Терехова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – №1. – 2014. – С. 89-95.
7. Присяжний П. Правові стандарти Ради Європи щодо плюралізму ЗМІ: відображення в українському законодавстві та дотримання в національному інформаційному просторі / П. Присяжний // Теле- та радіожурналістика. – 2013. – Вип. 12. – С. 202–211.
8. Заец С. Право на ответ и право на опровержение в спорах о распространении недостоверной информации: анализ с точки зрения Конвенции о защите прав человека и основных свобод граждан / С. Заец // Международное право для защиты общественных интересов. Сборник материалов выпускников проекта «Дистанционное обучение адвокатов правам человека». – М. : Изд-во ООО «Микопринт», 2013. – С. 23.
9. Никонов С.Б. Глобальное информационное пространство и международно-правовые аспекты управления информационными потоками. Автореферат дисс. ... кандидата политических наук. Специальность 10.01.10 журналистика. СПб., 2007. – 193 с.
10. Приступенко Т.О. Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації / Т.О. Приступенко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009.
11. European Parliament resolution of 7 September 2010 on journalism and new media – creating a public sphere in Europe (2010/2015(INI)) // Official Journal. – 2011/C 308. – 20.10.2011. – P. 55.

Недо А.О.
Національна спілка журналістів України,
Телерадіокомпанія «Сатурн»

ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ЄС

Анотація
Стаття присвячена проблемам і сучасному стану правового регулювання журналісткою діяльності в праві ЄС. Порушено основні аспекти регулювання журналістської діяльності в нормативних актах ЄС. Проаналізовано принципи такого регулювання. Розкрито основні проблеми та тенденції подальшого регулювання журналістської діяльності з урахуванням сучасних викликів і перспектив розвитку ЗМІ. У статті проведена класифікація нормативних актів.

Ключові слова: журналістська діяльність, плюралізм, «прайвесі», свобода слова, захист авторських прав.

Nedo A.O.
National Union of Journalists of Ukraine,
TV and Radio «Saturn»

JOURNALISTIC ACTIVITY AS AN OBJECT OF REGULATION IN THE EU

Summary
The article covers the problems and the current state of the legal regulation of journalistic activity in EU law. The main aspects of the regulation of journalistic activities in the EU regulations are touched upon. The principles of such regulation are analyzed. The main issues and trends of further regulation of journalistic activity are outlined, taking into account current challenges and prospects for the development of mass media. Classification of the regulations is provided in the article.

Keywords: journalistic activity, pluralism, privacy, freedom of speech, copyright protection.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 373.31.12:165.242.1

ПРОФЕСІЙНЕ САМОПІЗНАННЯ ЯК ПРОВІДНИЙ КОМПОНЕНТ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Брижак Н.Ю.
Мукачівський державний університет

У статті аналізуються та обґрунтовуються вихідні теоретичні положення, що становлять наукову основу психологічних феноменів самопізнання і самосвідомості. Показано взаємозв'язок між самопізнанням і самосвідомістю, при цьому особливу увагу приділено дослідженню самопізнання як компонента самосвідомості та його зв'язку з «Я-концепцією». Значна увага приділена формуванню професійної самосвідомості майбутнього педагога і доведено, що процес залежить від досконалості професійних здібностей, мотивації, активізації індивідуально-творчого самопізнання й саморозвитку особистості студента. Теоретично обґрунтовуються когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий компоненти самосвідомості. Доведено важливість когнітивного компоненту, який є домінуючим, оскільки він обслуговує динамічну сторону самосвідомості й всіх інших її компонентів.
Ключові слова: самосвідомість, майбутній учитель початкової школи, особистість вчителя, «Я-концепція», професійне самопізнання.

Постановка проблеми. Інтеграція національної освіти в європейський освітній простір обумовлює потребу у вчителеві нової генерації, здатного відповідально і самостійно, на високому професійному рівні здійснювати навчально-виховний процес у закладах освіти різних рівнів і типів, втілювати в життя свої ідеї, задуми,творчо мислити, самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватися у науковій інформації. Видатний педагог В. Сухомлинський був переконаний, що самоосвітню діяльність учителя слід починам із самопізнання. Учитель мусить вивчити себе як особистість, порівняти себе з іншими, поспостерігати за собою ніби збоку. Він стверджував, що девіз самопізнання добре виражений у словах Ф. Достоєвського: «Знайди себе в собі, підкори себе собі, оволодій собою!» Виховання почуттів, дисциплінування думки й волі, вироблення й урівноваження характеру – усе це людина має робити сама, пізнаючи себе й оволодіваючи собою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самосвідомості особистості та її структури представлена у педагогічних працях Л. Божович, Л.С. Виготського, І. Кона, Г. Метельського, П. Протасеня, С. Рубінштейна, В. Століна, О. Спіркіна, О. Тітаренко, І. Чеснокової та інших вітчизняних учених. Водночас, дослідження К. Євстаф'євої, Л. Скворцової, В. Юрченко, Т. Яблонської спрямовані на вивчення певних сторін професійної самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів.

Розв'язання проблеми педагогічного стимулювання студентів, учителів до професійного самопізнання започатковано в дослідженнях С. Архипової, О. Гречаник, В. Кукушина, Н. Литовченко, В. Маралова, Л. Рибалко. Положення про зв'язок професійного самопізнання педагога з рівнем його професіоналізму обґрунтовується в працях Н. Кузьміної, А. Маркової, І. Мельничук, Л. Мітіної, В. Кан-Калика, Н. Нікандрова, В. Саврасова, В. Поліщук, М. Ткач, Н. Троценко та ін.

Важливим висновком цих науковців є визнання професійного самопізнання педагога складним особистісним механізмом, що відіграє активну регулювальну роль у діяльності вчителя, за допомогою якого стають можливими активний саморозвиток, свідоме формування професійно важливих якостей особистості педагога, його професійної майстерності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Результати досліджень науковців свідчать про широкий спектр робіт присвячених проблемі самопізнанню особистості. Водночас цілий ряд аспектів даної проблеми залишається мало вивченим й потребує подальшого дослідження. На наш погляд, особливої уваги для вдосконалювання педагога як суб'єкта професійної діяльності потребує проблема професійного самопізнання майбутнього вчителя початкової школи.

Метою статті є аналіз та розкриття сутності професійного самопізнання як провідного компонента самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Успішність професійного становлення майбутнього вчителя початкової школи залежить від того, який зміст має для нього професія, як він ставиться до себе як до професіонала. Професійне самопізнання педагога є складним особистісним механізмом, що відіграє активну регулювальну роль у діяльності вчителя, за допомогою якого стають можливими активний саморозвиток, свідоме формування професійно важливих якостей особистості педагога, його професійної майстерності.

Експериментальне дослідження Л.П. Лєсохіної та Т.В. Шадринової показали, що професійна самосвідомість веде до активного осмислення свого професійного призначення. У процесі аналізу наукової літератури виявлено, що провідним компонентом професійної самосвідомості дослідники виділяють професійне самопізнання, що базуєть-

© Брижак Н.Ю., 2016

ся на самоаналізі, самооцінці й самопрогнозуванні. Ці характеристики визначають динаміку професійної самосвідомості та професійної діяльності молодого вчителя-початківця [4, с. 73-75]. Тому насамперед необхідно спочатку з'ясувати, що ж розуміють під поняттям «самосвідомість».

Так, Л. М. Мітіна вважає самосвідомість процесом, за допомогою якого людина пізнає себе і ставиться до себе. Результатом цього є уявлення людини про сам себе або «Я-концепція» [3, с. 78-90]. І. І. Чеснокова розуміє самосвідомість як «особливо складний процес опосередкованого пізнання себе, що розгортається в часі, пов'язаний з рухом від одиничних ситуативних образів через інтеграцію подібних численних образів у цілісне утворення – у поняття свого власного «Я» як суб'єкта, відмінного від інших суб'єктів» [7, с. 89].

Важко не погодитись із думкою О. Г. Спіркіна, який вважає, що здатність до самосвідомості та самопізнання – це винятковий здобуток людини, яка у своїй самосвідомості усвідомлює саму себе як суб'єкта свідомості, спілкування і дій, стає у безпосереднє відношення до самої себе. Він вважає, що тільки в цій формі і може існувати самосвідомість, основна особливість якої в тому, що вона орієнтована на осмислення людиною своїх вчинків, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, свого становища в суспільстві. Самосвідомість – знання людини про саму себе. Завдяки самосвідомості людина сприймає себе як індивідуальну реальність, відокремлену від природи та інших людей. Вона стає існуючою не тільки для інших, але й для себе. Самосвідомість пов'язана зі здатністю подивитись на себе «з боку» [5, с. 141].

Тільки в тому випадку, коли вчитель початкової школи знає, якими якостями він повинен володіти, якою мірою в нього розвинені ці якості, він може свідомо прагнути до формування й розвитку цих якостей у себе. Лише знання й зіставлення особистістю своїх психологічних особливостей з вимогами професійної діяльності може стимулювати в майбутніх вчителів активність, спрямовану на самовдосконалення та самовиховання необхідних якостей. Як видно із запропонованих вище визначень, багато дослідників під професійною самосвідомістю розуміють здебільшого процес професійного самопізнання, усвідомлення й співвіднесення особистістю власних особливостей з вимогами реальної професійної діяльності.

Як зазначає А.В. Мартинова, формування професійної самосвідомості майбутнього педагога являє собою з одного боку цілісний процес формування системи професійних здібностей, мотивації, активізації індивідуально-творчого самопізнання й саморозвитку особистості студента, а з іншого – результат усвідомлення і засвоєння практичної діяльності на різних рівнях узагальнення в сфері соціальної взаємодії в процесі формування особистості майбутнього вчителя в якості самостійного суб'єкта [1].

Як бачимо, самосвідомість – це оцінка людиною самого себе, свого місця у світі, своїх особливостей, усвідомлення своїх інтересів, наслідків своєї поведінки, емоцій. інтересів. Усвідомлення людиною світу не зводиться до відображення лише зовнішніх ефектів, воно може бути спрямоване й на самого суб'єкта, на його власну діяльність, його внутрішній світ.

За своєю структурою професійна самосвідомість майбутнього вчителя співпадає зі структурою самосвідомості індивіда в цілому являє собою єдність трьох взаємопов'язаних компонентів: самопізнання (когнітивний компонент); самовідношення (емоційно-ціннісний компонент), саморегулювання (поведінковий компонент).

Ці компоненти самосвідомості так чи інакше присутні в кожному його акті. Причому перший з них – самопізнання – є домінуючим в тому плані, що він обслуговує динамічну сторону самосвідомості й лежить в основі всіх інших її компонентів. Так чи інакше, у всіх психологічних концепціях, що розглядають структуру самосвідомості, самопізнання включає усвідомлення вчителем себе в системі педагогічної діяльності, в системі детермінованих цією діяльністю міжособистісних відносин та в системі його особистісного розвитку. Поступово у вчителя на основі уявлення про себе в окремих педагогічних ситуаціях, на основі думки учнів і колег складається стійка Я-концепція, що надає йому почуття професійної впевненості або невпевненості.

В емоційно-ціннісному відношенні вчителя до себе розрізняють оцінку вчителем своїх сьогоднішніх можливостей, вчорашніх і майбутніх досягнень, а також оцінку того, що думають про нього інші.

Поведінковий компонент професійної самосвідомості вчителя характеризується діяльнісними проявами – це означає задоволеність педагога собою й власною професійною діяльністю.

Як бачимо, розвиток самосвідомості людини нерозривно пов'язаний із процесом самопізнання як процесу наповнення самосвідомості змістом, що пов'язує людину з іншими людьми, з культурою й суспільством вцілому.

Феномени самопізнання торкаються питання про те, як відбувається самопізнання, у тому числі й того, що вже засвоєно або привласнене, перетворене в «Я» суб'єкта і в його особистість, і які форми здобувають результати цього процесу в самосвідомості.

Яка ж динаміка професійного самопізнання студентів педагогічного вузу?

Студентський вік – особливий етап у розвитку особистості, найважливіший період розвитку самосвідомості і зрілої самооцінки. Феноменально це виявляється в усвідомленні своєї індивідуальності, неповторності, мотивів поведінки та діяльності. У завершальній стадії знаходиться і професійне самовизначення студентів. Все це робить не тільки можливою, але і необхідною спеціальну роботу по управлінню процесом професійної самосвідомості студента, формування його професійної Я-концепції.

У роботах Ю.М. Кулюткіна, А.К. Маркової, Г.С. Сухобської, В.Д. Шадрикова й ін. започатковані спеціальні дослідження регулятивної ролі самопізнання у сфері професійної праці. Професійне самопізнання акумулює не тільки розуміння і прийняття умов та вимог конкретної діяльності, певного зразка професійної поведінки і відносин, але також пізнання й осмислення своєї ролі, завдань і можливостей у вибраній сфері соціальних взаємин. Воно засноване на процесі пізнання особистістю себе як суб'єкта діяльності, результативну сторону якого становлять професійні аспекти образу «Я» – професійної самосвідомості.

Позитивне ставлення студентів до вчительської професії і до себе як суб'єкта майбутньої педагогічної діяльності залежить від того, настільки активно й систематично майбутні вчителі займаються професійним самопізнанням у фаховій підготовці. Фахова підготовка майбутніх учителів повинна, перш за все, допомогти розкрити можливості кожного студента, зорієнтувати на професійне самовизначення, довести значущість особистісного й професійного зростання на сучасному етапі розвитку нашої країни.

Питання професійного самопізнання набувають особливої актуальності для особистості в період навчання у вищому навчальному закладі, оскільки саме в цей період закладаються мотиваційно-ціннісні, когнітивні та рефлексивно-діяльнісні основи професійного саморозвитку особистості. Тим самим важливим завданням вузу є стимулювання потреб в професійному саморозвитку майбутніх соціальних педагогів [1].

Передусім варто розглянути феномен професійного самопізнання більш детально. Аналізуючи питання сутності професійного самопізнання вітчизняні дослідники М. Ткач та О. Степанова стверджують, що самопізнання актуалізується під впливом певної мотивації, яка визначається передовсім особистістю педагога, своєрідністю його діяльності, особливостями спілкування [6].

У роботах Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Мітіної, В. Кан-Калика, Н. Нікандрова встановлено, що професійне самопізнання майбутніх педагогів є складним особистісним механізмом, за допомогою якого можливо активно саморозвиватися і свідомо формувати професійно важливі якості. Самопізнання науковці пов'язують із становленням образу «Я» у майбутніх педагогів.

Основне правило самопізнання – шукати в собі істинне «Я». Самопізнання необхідне не для задоволення власної цікавості від процесу пізнання, не заради пошуку істини, а заради певної мети, зокрема для самовдосконалення, тобто формування себе відповідно до власних намірів, ідеалу. Воно є підставою для адекватного (такого, що відповідає можливостям особистості) оцінювання самого себе.

В процесі професійного самопізнання, студент виявляє свої здібності та можливості в обраному напрямку, розкриває свій рівень професійного розвитку. Ми погоджуємося з думкою І. Мельничук, що процес професійного самопізнання повинен здійснюватися в декількох напрямках:самопізнання себе в системі соціально-психологічних стосунків, за умов навчальної діяльності і тих вимог, які передбачає ця діяльність; самопізнання рівня компетентності, і особистих якостей, яке здійснюється шляхом самоспостереження, самоаналізу вчинків, поведінки, результатів діяльності; критичний аналіз висловлювань на свою адресу, самоперевірка в різних умовах діяльності; самооцінка, яка виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з поставленими вимогами, та яка забезпечує критичне ставлення майбутнього соціального педагога до своїх досягнень і недоліків [2, с. 45]. Також на етапі професійного самопізнання доцільно використовувати самоспостереження, самоаналіз, самооцінку.

Можемо зробити висновок, що професійне самопізнання майбутніх учителів початкових класів можна тлумачити, як свідому діяльність в системі неперервної освіти, яка спрямована на підвищення фахового рівня студентів, професійну самореалізацію, і є феноменом, що відображає якісно нову характеристику функціонування педагогічної системи навчання студентів, що ґрунтується на науковій основі з урахуванням теоретичних і методичних засад вітчизняної і зарубіжної педагогіки.

Висновки і пропозиції. Проте, аналіз сучасної соціально-педагогічної ситуації дає можливість зробити висновок про те, що які б аспекти вищезазначеної проблеми не зачіпали науковці, більшість із них сходиться в думці, згідно з якою професійне самопізнання майбутніх учителів відбувається не лише під впливом професорсько-педагогічного колективу, але й у процесі самовиховання та самоосвіти. Звідси випливає, що сама сутність професії зобов'язує майбутнього фахівця систематично вдосконалювати свою професійну майстерність.

Дана проблема є актуальною і потребує подальшого дослідження у галузі Вимоги щодо постійного особистісного самопізнання й самореалізації в професійній діяльності є чи не найважливішими для професії педагога. Для реалізації цього надважливого завдання – вчитель повинен сам досягти високого фахового та особистісного рівня, що стає можливим лише завдяки постійній і невтомній праці над собою. І тут варто зауважити, що невтомна праця над собою не розпочинається і не закінчується під час навчання студента у вищому педагогічному навчальному закладі – це самоосвіта, самовдосконалення та саморозвиток впродовж всього життя, де надважливою є здатність вчителя саморозвиватись з урахуванням вимог професії вчителя початкової школи та суспільства. Потребують подальшого вивчення питання зв'язку професійного самопізнання з професійним самовихованням, оскільки в здійсненні самопізнанні важливу роль займають потреби, професійно та особистісно значущі якості і риси характеру, які спрямовані на професійну самореалізацію особистості.

Список літератури:

1. Мартынова А. В. Факторы, влияющие на формирование профессионального самосознания студентов / Мартынова А. В. – СПб: Наука, 1999. – 108 с.
2. Мельничук І. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій: монографія / Мельничук І. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – 326 с.
3. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М.: Изд-во «Флинта», 1998. – 205 с.
4. Профессиональная деятельность молодого учителя: Социально-педагогический аспект / под ред. С. Г. Вершловского, Л. Н. Лесохиной. – М.: Педагогика, 1982. – 145 с.
5. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин. – М.: Политиздат, 1972. – 303 с.
6. Ткач М. В. Про сутність професійного самопізнання [Електронний ресурс] / М. В. Ткач, О. Г. Степанова. – Режим доступу:http://www.rusnauka.com
7. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

Брижак Н.Ю.
Мукачевский государственный университет

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМОПОЗНАНИЕ КАК ВЕДУЩИЙ КОМПОНЕНТ САМОСОЗНАНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
У статье анализируются и обосновываются исходные теоретические положения, которые составляют научную основу психологических феноменов самопознания и самосознания. Показана взаимосвязь между самопознанием и самосознанием, при этом особое внимание уделено исследованию самопознания как компонента самосознания и его связи с «Я-концепцией». Значительное внимание уделено формированию профессионального самосознания будущего педагога и доказано, что процесс зависит от совершенства профессиональных способностей, мотивации, активизации индивидуально-творческого самопознания и саморазвития личности студента. Теоретически обосновываются когнитивный, эмоционально-ценностный, поведенческий компоненты самосознания. Доказана важность когнитивного компонента, который является доминирующим, поскольку он обслуживает динамическую сторону самосознания и всех других ее компонентов..
Ключевые слова: самосознание, будущий учитель начальной школы, личность учителя, «Я-концепция», профессиональное самопознание.

Brizhak N.Y.
Mukachevo State University

PROFESSIONAL SELF-KNOWLEDGE AS THE LEADING COMPONENT OF SELF-CONSCIOUSNESS OF A FUTURE TEACHER OF PRIMARY SCHOOL

Summary
An opening theoretical concepts, that form scientific base of psychological phenomena of self-knowledge and self-consciousness are analysed in the article. Correlation between the self-knowledge and self-consciousness is shown, thus special attention is paid to the research of self-knowledge as one of the components of self-consciousness and its connection to «Me-concept». A great attention is paid to the formation of professional self-consciousness of future teacher and also it was proved that the process depends on the perfection of professional abilities, motivation, activisation of individual creative self-consciousness and self-development of student's individuality. Cognitive, emotional value, behavioral components of self-consciousness are theoretically proved. The importance of cognitive components, which is the prevalent, as far as it helps a dynamic side of consciousness and all of its components is proved.
Keywords: self-consciousness, future teacher of primary school, teacher's individuality, «Me-concept», professional self-knowledge.

УДК 37.091.2:373.3 (73)

ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГІВ, БАТЬКІВ ТА ГРОМАДИ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (НА ПРИКЛАДІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ)

Гуцуляк Л.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті охарактеризовано взаємодію педагогів, батьків та громади як важливу умову ефективності навчання та виховання учнів початкової школи у США. Також висвітлено основні напрями та принципи цієї взаємодії. Доведено, що в США всі учасники навчально-виховного процесу, перш за все батьки, вчителі, громадські організації, громада, усвідомили необхідність тісної взаємної співпраці. І сім'я, і школа, і громада виступають взаємодоповнюючими компонентами, що поважають потреби і особливості один одного. Чим більше вчитель знає про життя дитини поза школою, тим краще він розуміє її потреби, тим ефективніше може організувати освітньо-виховний процес, скоординувати зусилля школи і сім'ї в області соціального зростання молодшого школяра.
Ключові слова: педагоги, батьки, громада, навчання, виховання, початкова школа, взаємодія, США.

Постановка проблеми. Перспективи розвитку системи освіти і виховання в будь-якій країні залежать від інтеграції вітчизняного досвіду і світової практики. Компаративні дослідження становлять особливий інтерес і цінність саме в періоди якісних змін, що відбуваються в усіх сферах життя, зміни парадигми, бачення завдань і місця освіти та виховання у суспільстві.

Школа, сім'я і місцева громада виступають для молодшого школяра першими і основними моделями соціального світу. Саме шкільний і сімейний досвід мають допомогти зростаючій особистості оволодіти законами, за якими живе дорослий світ, способами існування в межах цих законів, різними соціальними ролями, моделями міжособистісних відносин.

Сучасна вітчизняна педагогіка орієнтована на вивчення світового педагогічного досвіду, у тому числі, й щодо створення системи спільної роботи педагогів, батьків та місцевої громади, винайдення шляхів його запровадження на національному грунті. Звернення до американських реалій взаємодії педагогів, батьків та громади у забезпеченні ефективності становлення та розвитку молодшого школяра відкриває нові можливості для вітчизняної педагогіки, як у науковому, так і в практичному контексті. У США схема соціалізації школяра тільки в рамках сім'ї замінюється більш досконалою схемою, в основі якої – ідея соціалізації індивіда, набуття ним життєвого досвіду не тільки під впливом сім'ї, школи, а й за місцем проживання. Американські ідеологи і педагоги бачать вихід з кризових тенденцій, пов'язаних із соціалізацією молодого покоління в подальшому зміцненні та вдосконаленні змісту, форм і методів взаємодії педагогів, батьків та громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до наукових джерел засвідчує, що на сьогодні набули висвітлення питання, пов'язані з різними аспектами змісту освіти, інноваційними технологіями навчання і виховання в школах США (Ю.Л. Кузнецова, Н.П. Поморцева), також питання сутності соціального становлення особистості у взаємодії із середовищем (В.Г. Бочарова, А.В. Мудрик, Л.І. Новікова). Вивченням деяких аспектів взаємодії педагогів, батьків та громади в США займалися такі науковці, як Дж. Епштейн, К. Мепп і К. Джордан, Дж. Камер, Н. Хейнс. Однак жоден із науковців не охактеризував взаємодію педагогів, батьків та громади як важливу умову ефективності навчання та виховання учнів початкової школи у США.

Тому, **метою статті** обрали характеристику взаємодії педагогів, батьків та громади як важливої умови підвищення ефективності навчання та виховання учнів початкової школи у США.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку багатьох американських дослідників (Дж. Епштейн, К. Мепп і К. Джордан) основні напрями взаємодії педагогів, батьків та громади у навчанні та вихованні молодших школярів стосуються: реформування системи освіти; підвищення якості знань учнів; формування у дітей громадянськості і почуття громади; модернізації системи освіти, оснащення класів і лабораторій сучасним обладнанням та комп'ютерною технікою та ін. [7].

Згідно з поглядами Дж. Камера, Н. Хейнса, Е. Джойнера і М. Бен-Ейві, основоположні ідеї співпраці педагогів, батьків та громадами щодо виховання і навчання учнів початкової школи мають ураховувати такі моменти:

1) Сім'я і місцева громада є первинним освітнім середовищем для кожної дитини.

2) Участь батьків і місцевої громади в навчанні і вихованні дітей – головний чинник підвищення ефективності шкільної освіти, забезпечення її якості та успішності кожного школяра, підвищення рівня знань та вмінь учнів з читання, письма, математики, природознавства та інших предметів.

3) Школи повинні не тільки розраховувати на допомогу батьків і членів громад, а й нести перед ними відповідальність за якість навчання дітей.

4) Відповідно до закону «Жодної дитини без освіти», учні, які навчаються у недостатньо фінансованих державних школах, мають право переходити до іншої школи, якщо якість навчання протягом 2-х років поспіль не відповідає стандарту штату. У разі збереження подібної ситуації протягом 3-х років поспіль, батьки учнів та члени шкільної ради мають право вимагати від органів освіти штату організувати в школі додаткові індивідуальні заняття.

© Гуцуляк Л.І., 2016

5) Персонал школи має ставитися до батьків та інших членів громад з великою повагою. Школи функціонують за рахунок коштів громади, тому саме вона є власником шкіл, який наймає вчителів та інший шкільний персонал. Тому батьки й інші платники податків мають повне право брати безпосередню участь в освітньому процесі.

У Сполучених Штатах Америки набули визнання й довели своє практичне значення певні форми і методи діяльності школи щодо надання допомоги батькам у вихованні своїх дітей. На рівні початкової школи до них належать:

1) Фінансування та організація навчальних майстер-класів для батьків за темами, що пропонуються самими батьками, у зручний для більшості з них час. Для цього на початку кожного навчального року проводиться анкетування батьків для отримання всієї необхідної інформації, її обробка та аналіз.

2) Забезпечення батьків інформацією з проблем розвитку дитини та створення сприятливих для неї умов навчання.

3) Організація для батьків спеціального прокату книг, відеофільмів, компакт-дисків тощо з питань розвитку навичок та вмінь правильного виховання дитини, а також підготовчих матеріалів, необхідних для проведення майстер-класів.

4) Проведення досліджень з метою з'ясування потреб сімей та наявних проблем.

5) Створення консультативного сімейного центру або інформування сімей про наявність у громаді інших джерел надання необхідної консультативної допомоги.

6) Організація спеціальних сімейних спільнот, які мають спільні специфічні інтереси або проблеми (спілка сімей з дітьми-інвалідами або спілка сімей, які відчувають мовні проблеми) [6].

7) Під час підготовки до нового навчального року вчителі або спеціальні координатори розсилають батькам своїх учнів та їх роботодавцям спеціальні листи-запрошення до співпраці, а також інформаційні пакети, в яких містяться проспекти і буклети, що розповідають про основні напрями діяльності школи, її історію і традиції, статутні документи навчального закладу, список учителів і співробітників, їхні контактні телефони та адреси електронної пошти.

8) Учителі школи запрошують родини учнів на уроки для того, щоб вони самі розповідали про себе, традиції своєї сім'ї або нації, а також про те, чого вони очікують від навчання дитини в школі. Завдяки цьому створюються сприятливі передумови для кращого пізнання вчителям і батькам одне одного, навчання спілкуватися і становлення справжніми партнерами у спільній справі виховання і навчання дітей [9, с. 78].

9) Учителі практикують таку форму роботи, як спеціальне домашнє завдання для батьків: протягом першого навчального місяця вони мають написати твір про свою дитину на тему «Мільйон слів або менше...», в якому схарактеризувати звички дитини, її інтереси, захоплення, улюблених друзів, книги та ігри, сімейні традиції та ін. [2, с. 8].

10) Батьківсько-вчительські конференції або збори; особисте спілкування вчителів з батьками або представниками громади (визначення для кожного вчителя спеціального часу, так званих «офісних годин»), письмове спілкування, коли вчителі надсилають батькам письмові повідомлення або записки.

Сьогодні доволі ефективними засобами спілкування стають електронна і голосова пошта, електронні дошки оголошень та інші засоби комунікації. Наприклад, комп'ютерна, програма «Hello, School...» дає вчителям змогу щодня залишати звукові повідомлення для батьків у спеціальній базі даних. Використовуючи звичайний телефон або Інтернет, батьки можуть отримувати інформацію про життя і діяльності дитини в школі, не виходячи з дому чи офісу. Вони завжди мають можливість проконтролювати виконання дитиною домашніх завдань, перевірити її оцінки, поспілкуватися з учителями та адміністрацією школи [8, с. 76].

Крім того, у школах практикуються такі форми роботи, як:

1) Заходи, що стимулюють пізнавальну діяльність усієї родини (ігри, конкурси, вікторини, вечори поезії тощо).

2) Запрошення батьків до школи та створення максимально зручного доступу до освітніх ресурсів, наявних у школі.

3) Надання сім'ям допомоги в отриманні вільного доступу до освітніх ресурсів, які є в громаді.

4) Забезпечення батьків матеріалами для оцінювання знань і досягнень своєї дитини в навчанні.

5) Заохочення батьків до надання дітям можливостей брати участь у програмах додаткової освіти і позакласної пізнавальної та розвивальної діяльності, наприклад, у роботі секцій, гуртків, дитячих громадських організацій.

Деякі школи практикують проведення батьківських зборів у громадських центрах, у домашніх умовах, у церкві перед початком або після закінчення церковної служби. Наприклад, директор Атенвільської початкової школи (штат Західна Вірджинія) Р. Дарлінгтон на початку кожного навчального року звертається до батьків з проханням запросити його до себе в гості «на чашку кави». У відповідь батьки запрошують директора школи та інших учителів. Такі неформальні зустрічі проводяться щомісяця і стають свого роду клубом, що об'єднує педагогів і батьків, зацікавлених у вдосконаленні шкільного навчання [1, с. 5].

У початковій школі містечка Форт Ворт (штат Техас), персонал школи допомагає батькам вивільнити час для спілкування з дітьми, організовуючи розв'язання деяких побутових проблем. При школі створено центр побутового обслуговування населення. Батьки можуть віддати речі до хімчистки або в ремонт, коли привозять своїх дітей до школи вранці, і забрати їх, коли забирають дітей. Крім того, вони можуть придбати готовий обід або вечерю. Означений центр було створено при школі внаслідок проведенного вчителями соціологічного опитування, під час якого багато батьків скаржилися на брак часу для спілкування з дітьми й висловили пропозицію щодо організації такого центру [4, с. 90].

Однією з традиційних форм співпраці шкіл з батьками і громадами в США прийнято вважати волонтерство. Саме волонтерство є однією з найбільш цікавих і ефективних форм взаємодії міс-

цевої громади зі школою, оскільки, працюючи на добровільних засадах у школі, займаючись репетиторством або організовуючи будь-який вид виховної роботи, надаючи допомогу сім'ям у рамках діяльності шкільного сімейного центру, жителі громади і представники місцевого бізнесу стають активними учасниками процесу навчання і виховання молодших школярів. Велика частка волонтерів проходить спеціальну підготовку і стає незамінним помічником учителя в класі та в позакласній роботі. Деякі волонтери надають допомогу в підготовці навчальних матеріалів або координації спільної діяльності школи та громади.

Однак, незважаючи на той факт, що необхідність об'єднання зусиль педагогів, батьків та місцевої громади в процесі виховання і навчання дітей ні в кого не викликає сумніву, створення по-справжньому партнерських відносин викликає значні труднощі, головна серед яких полягає у відсутності у батьків вільного часу. 89% працюючих батьків називають брак часу основною причиною того, що вони мало спілкуються зі своїми дітьми і не беруть участі в їхньому шкільному житті [3, с. 114].

Для вирішення питання щодо відсутності у батьків вільного часу або можливості брати участь у житті школи через незручний графік роботи багато шкіл намагаються планувати дні і час проведення шкільних зборів, позашкільних заходів та конференцій таким чином, щоб більшість батьків могло взяти в них участь; практикуються звернення до місцевих роботодавців із проханням підтримати зусилля школи, даючи своїм співробітникам змогу працювати за гнучким графіком і заохочуючи їх до участі в житті школи.

Прагнучи переконати батьків і жителів громади в необхідності залучення до діяльності школи, педагоги намагаються особисто запрошувати кожного дорослого до участі в тому чи іншому заході, що проводиться школою, або в будь-який інший спосіб надати їй допомогу. З цією метою вчителі вивчають інтереси та захоплення батьків своїх учнів, намагаються довести кожному, що його вміння та здібності можуть бути корисними для школи та її учнів. Поряд із цим, у багатьох школах проводяться спеціальні семінари і майстер-класи для батьків, присвячені розвитку лідерських якостей і навичок організаційної роботи.

Якщо напружений робочий графік учителя не дає йому змоги повноцінно спілкуватися з сім'єю, деякі школи призначають спеціального координатора із загалу батьків або персоналу школи, який організовує і координує зустрічі вчителів із батьками, а також займається організацією заходів у рамках програм, орієнтованих на залучення батьків і членів громади до діяльності школи [5, с. 12].

Серед найбільш оптимальних форм взаємодії педагогів, батьків та громади слід назвати такі, як: створення на базі шкіл освітньо-виховних комплексів, сімейних центрів і центрів «комплексного обслуговування» населення, а також спільнот сімей, що мають спільні специфічні інтереси або проблеми (наприклад діти-інваліди); організація спільної роботи школи і батьків у рамках діяльності місцевих відділень Національної батьківсько-вчительської асоціації.

У більшості шкіл не передбачені процедури, відповідно до яких батьки і члени громад могли б оцінювати роботу шкільного персоналу, навчальний план або втручатися в будь-які інші питання діяльності школи. Як наслідок, зворотний зв'язок із сім'ями учнів ігнорується або враховується не на належному рівні. Однак в окремих шкільних округах в установчих документах закладено положення про безпосередню участь сімей учнів в управлінні діяльністю школи та організації навчально-виховного процесу. Найчастіше сім'ї залучаються до участі в програмах з виховання дітей, що проводяться центрами Head Start на базі дитячих центрів або батьківських кооперативів.

Цікавою є програма залучення сім'ї і громади в процес освіти. Більше 75% батьків школярів одного з шкільних округів штату Каліфорнія працюють у компанії «Hewlett-Packard». Компанія надає своїм службовцям можливість відвідувати дітей у школі, обідати разом із ними, брати участь у навчально-виховному процесі на громадських засадах [10, с. 98].

Для заохочення батьків, що мають дітей дошкільного та шкільного віку, до участі в освіті своїх дітей багато підприємств створюють гнучкий графік роботи на виробництві та спеціальні програми для батьків, які допомагають їм вивільняти час для роботи волонтерами в школі, де навчаються їхні діти, без скорочення заробітної плати за відсутність на роботі.

Висновки. Отже, у Сполучених Штатах Америки набули поширення різноманітні форми і методи взаємодії педагогів, батьків та громади, а саме: батьківські вечори, інформування батьків (листи, періодичні видання, шкільні брошури), консультації для батьків, виставки, вистави, концерти, асоціації вчителів та батьків. Усі вони сприяють створенню цілісного навчально-виховного процесу шляхом залучення школярів до системоутворюючих видів діяльності, що формують настановлення на взаємодію з середовищем, забезпечуючи належну соціалізацію. Тому досягти бажаних результатів у навчально-виховному процесі учнів початкової школи, у тому числі, й щодо оволодіння необхідними соціальними вміннями та навичками, соціальним досвідом, можна лише об'єднавши зусилля педагогів, батьків та місцевої громади. І сім'я, і школа, і громада виступають взаємодоповнюючими компонентами, що поважають потреби та особливості одне одного. У педагогічній теорії США взаємодія педагогів, батьків та громади – це рухлива структура, складовими компонентами якої є сім'я, громадські інститути (зокрема школа) і сама особистість. Максимально ефективним співробітництво сім'ї і школи відбувається тоді, коли обидва виховні інститути діють збалансовано, своєчасно активізуючи свої сили або поступаючись ініціативою.

Список літератури:

1. Comer J. P., Haynes N. M., Joyner E. T. & Ben-Avie M. (Eds.). Rallying the Whole Village: The Comer Process for reforming education. – New York: Teacher's College Press, 1996.
2. Constantino S. (2003) Engaging Families, Communities and Students in Academic Achievement. Family Friendly Schools: The Institute for Family and Student Achievement Official Site: http://www.familvfriendlvschools.org
3. Coontz S. The way we really are: Coming to terms with America changing families. – New York: Basic Books, 1997.
4. De Young A. J. Economics and American Education: A Historical and Critical Overview of the Impact of Economic Theories on Schooling in the United States. – New York: Longman, 1989.
5. De Young A. J. Parent Participation, School Accountability and Rural Education: The Impact of KERA on Kentucky School Facilities Policy. The Annenberg Rural Trust: 1999. http://www.ruraledu.org/docs/devoung.html
6. Erlich J., Rivera F. Community Organizing and Community Development // Handbook of Social Services (ed. N. Gilbert, H. Specht). – N.Y., 1980. – Pp. 472-489.
7. Heaveside S. & Farris E. Educational partnership in public elementary and secondary schools. – Washington, DC: Office of Educational Research and Improvement, 1989.
8. Jones M., Lowenstein R., Melnick S. Out of the Box and Onto the Web: A Guide for Using Technology Partnerships to Create Systemic Change. – National Association of Partners In Education, In, c. 2000.
9. Knutson R., Penn J. & Flinchbaugh B. Agricultural and Food Policy. Englewood Cliff, 1998.
10. Otterbourg S. D. A Business Guide to Support Employee and Family Involvement in Education: Report Number 1200-97-RR. The Conference Board: 1997. The Conference Board Official Site: http://www.conference-board.org

Гуцуляк Л.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПЕДАГОГОВ, РОДИТЕЛЕЙ И ОБЩИНЫ КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ (НА ПРИМЕРЕ СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ)

Аннотация
В статье охарактеризованы взаимодействие педагогов, родителей и общины как важное условие эффективности обучения и воспитания учащихся начальной школы в США. Также освещены основные направления и принципы этого взаимодействия. Доказано, что в США все участники учебно-воспитательного процесса, прежде всего родители, учителя, общественные организации, община, осознали необходимость тесного взаимного сотрудничества. И семья, и школа, и община выступают взаимодополняющими компонентами, уважают потребности и особенности друг друга. Чем больше учитель знает о жизни ребенка вне школы, тем лучше он понимает его потребности, тем эффективнее может организовать образовательно-воспитательный процесс, скоординировать усилия школы и семьи в области социального роста младшего школьника.
Ключевые слова: педагоги, родители, община, обучения, воспитания, начальная школа, взаимодействие, США.

Hutsuliak L.I.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

THE TEACHERS, PARENTS AND COMMUNITY'S INTERECTION AS AN IMPORTANT CONDITION FOR THE EFFECTIVENESS OF TRAINING AND EDUCATION OF OF THE PRIMARY SCHOOL (ON THE EXAMPLE, THE UNITED STATES OF AMERICA)

Summary
The article describes the interaction of teachers, parents and communities as an important condition for the effectiveness of the training and the education of elementary school in the USA. Also describes the main directions and principles of this interaction. It is proved that, in the USA, all participants of the educational process, especially parents, teachers, community realized the need of interaction. And family, and school, and community are the complementary components, that respect the needs and peculiarities of each other. The more the teacher knows about life of pupils outside of school, the better understands their needs, the better can to organize educational process, coordinate the efforts of schools and families in the social growth of the younger pupil.
Keywords: teachers, parents, community, training, education, primary school, interaction, USA.

УДК 378.054.42

ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД ДО СТРУКТУРУВАННЯ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН В ГЕТЕРОГЕННІЙ ГРУПІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА ПІДГОТОВЧОМУ ФАКУЛЬТЕТІ

Дольнікова Л.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Проаналізовано і досліджено дидактичні підходи до формування системних знань з природничих дисциплін у неоднорідній студентській групі на підготовчому факультеті для іноземних громадян на основі інтегративного підходу, обґрунтовано доцільність застосування дидактичних засобів трансляції текстового матеріалу природничих дисциплін.
Ключові слова: гетерогенна студентська група, зміст природничих дисциплін, інтегративний підхід, засоби трансляції текстового матеріалу.

Постановка проблеми. В останні роки після певного спаду інтересу іноземних студентів до бажання отримати освіту в Україні спостерігається підвищення попиту студентів-іноземців на отримання освіти в різних галузях освіти, проте найбільший інтерес студенти проявляють до інженерних (архітектура, ІТ-технології, будівництво, енергетика, хімічні науки) та медичних спеціальностей. Відповідно до існуючого в Україні чинного законодавства, після оформлення всіх документів студенти-іноземці, в кращому випадку, розпочинають навчання у жовтні-листопаді місяці, а природничі дисципліни вводяться у графік навчального процесу лише у січні-лютому. Враховуючи об'єктивні і суб'єктивні чинники студентська група формується по мірі заїзду студентів і комплектування груп відбувається лише з незначним урахуванням базової підготовки студентів на батьківщині, особливостей національної системи освіти в країнах, з яких прибули студенти та індивідуальних здатностей до навчання кожного студента. В результаті в одній академічній групі навчаються студенти, які відрізняються системою цінностей, ступенем особистої зрілості, успіхами у навчанні, які не завжди прямо пропорційно залежні від старанності і працелюбності студентів. Саме на підготовчому факультеті студенти, які у своїх школах були першими у навчанні, докладають максимум зусиль, багато вчаться, але в силу об'єктивних причин не отримують бажаного результату. В одній студентській групі зустрічається випускник школи Марокко, в якій домінує французька система освіти, і сільської школи Йемену чи Еквадору.

Завдання педагогічного колективу підготовчого факультету підготувати студентів до навчання у вищому навчальному закладі (ВНЗ) України, а також навчити поведінки, яка відповідає загальноприйнятим нормам і правилам суспільства в Україні, виховати в них здатність до навчання, освоїти сам процес навчання, навчитись самостійно працювати. Наші дослідження і спостереження засвідчують, що в кожній студентській групі є студенти, чиї навчальні досягнення перебувають на початковому рівні, пізнавальні інтереси недостатньо розвинуті, а є студенти які мають достатній інтелектуальний рівень і особистісні соціально-психологічні якості, що проявляються у бажанні і готовності навчатися, навчатися результативно, мають чітко встановлену мету і високу цілеспрямованість, яка і формує їх мотиваційну основу навчання, а є також мікрогрупи так званих середняків, які можуть, але не завжди хочуть, випадково обрали фах або приїхали в Україну з метою налагодження бізнесу, не вміють формувати стосунки, мають завищену самооцінку і не завжди об'єктивно сприймають успіхи своїх одногрупників і власні невдачі. В такій гетерогенній групі організувати результативну роботу можна шляхом подолання вищеназваних суперечностей і пошуком сучасних інноваційних підходів до організації начально-виховного процесу на підготовчому факультеті загалом і в кожній окремій академічній групі. Саме пошук таких підходів сприятиме підвищенню рівня знань студентів з кожної дисципліни навчального плану, допоможе у формуванні позитивної мотивації до вивчення предмету, усвідомленого засвоєння необхідних знань і умінь з природничих дисциплін, які є фундаментальними у подальшому навчанні студента у ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема навчання іноземних студентів на підготовчих факультетах досліджувалась багатьма дослідниками і у різних напрямах. Найбільше публікацій стосуються проблем соціально-побутової адаптації іноземних студентів, мовної підготовки, організації самостійної роботи та особливостей навчання в технічних вищих навчальних закладах. Є окремі дослідження особливостей формування знань з природничих дисциплін. Всі останні дослідження і публікації можемо виокремити в таких напрямах: дослідження з питань підготовки іноземних студентів в Україні (Булгакова Н.Б., Дементьєва Т.В., Нікітін А.А., Палка О.В., Поморцева Н.В., Резван О.О., Шевченко А.В. та ін.); особливості підготовки іноземних громадян на підготовчих факультетах у вищих начальних закладах України (Волобуєва І.В., Гейченко Є.І., Груцяк В.І., Жовтоніжко І.І, Кайдалова Л.Г., Суригін А.І., Черкашина Ж.В.); особливості формування мовних компетенцій студентів-іноземців (Борзенко С.Г., Дружко Е.М., Медведєва Л.В., Новицька Л.Г., Рибаченко Л.І., Сітковська М., Стребуль Л., Дубова Г., Фарисенкова Л.В. та ін.); особливості навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах конкретного спрямування – технічні ВНЗ, гуманітарні ВНЗ, медико-біологічні (Булгакова Н.Б., Кміт Я.М., Ємчик Л.Ф., Сладких Л.А., Христинко І.О. та ін.).

© Дольнікова Л.В., 2016

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на такий широкий спектр досліджень, залишається не до кінця вирішеною проблема розробки організаційних і дидактичних засобів формування системних знань іноземних студентів з природничих дисциплін, підготовка їх до навчання у ВНЗ українською (іноземною) мовою після закінчення підготовчого факультету, завдання якого є вивчення української мови, усунення прогалин у знаннях студентів з природничих дисциплін відповідно до вимог українських вищих навчальних закладів, формування у них знань і вмінь, що необхідні для формування загальних і фахових компетентностей випускника ВНЗ.

Цілі статті полягають в обґрунтуванні особливостей інтегративного підходу до структурування змісту природничих дисциплін та розробці засобів трансляції текстового матеріалу змісту природничих дисциплін в гетерогенній студентській групі на підготовчому факультеті для іноземних громадян для забезпечення якісних системних знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах гетерогенної групи іноземних студентів підготовчого факультету найважливішим є, на нашу думку, глибокий аналіз викладачем базових знань студентів на основі вступного тестування та особливостей формування знань з природничих дисциплін на батьківщині студента, здатностей студента до навчання на іноземній мові, виокремлення мікрогруп в академічній студентській групі за цими ознаками, приналежності студента до конкретної мікрогрупи і на основі цього аналізу планування змісту навчання, структурування змісту навчальної дисципліни, індивідуальний і диференційований підхід до організації навчальної діяльності в такій групі.

Саме неоднорідний базовий рівень студентів і однакові вимоги до їх знань і вмінь після закінчення підготовчого факультету зумовлюють пошук ефективних дидактичних підходів до відбору змісту природничих дисциплін та засобів реалізації поставлених завдань як шляху вирішення цієї суперечності. Необхідно чітко вирішити чому і як вчити кожного студента з урахуванням вимог до знань студентів у майбутньому, а також місця знань і умінь з природничих дисциплін у здобутті майбутнього фаху. Найбільш ефективними в умовах гетерогенної групи є диференціація і інтеграція змісту навчання, індивідуальний підхід, науково-обґрунтований відбір змісту природничих дисциплін та його структурування.

Ми погоджуємось з дослідженнями [2; 5], що студенти підготовчого факультету потрапляють у стресову ситуацію, яка, на нашу думку, пов'язана з дидактичними, соціально-психологічними, професійними труднощами та особливостями самостійного життя в іншій країні. До дидактичних труднощів відносимо новизну в організації навчального процесу, нові методи і форми навчання, нові стосунки між викладачем і студентом, відсутність навиків самостійної роботи тощо. Соціально-психологічні труднощі спричинені такими факторами як незнайоме місто, незвичний режим, необхідність багато працювати, самостійно налагоджувати нові стосунки. Професійні труднощі зумовлені невмінням студента зорієнтуватися у професійній спрямованості процесу навчання, необхідність вчитися постійно, невміння налагоджувати стосунки з новими людьми. Особливості самостійного життя обумовлені невмінням вести бюджет, правильно організувати режим дня, появою нових потреб, подолання труднощів. В таких умовах велика роль відводиться всьому колективу підготовчого факультету в організації злагодженої роботи як в аудиторний так і позааудиторний час. Поступове введення в навчальний графік дисциплін природничо-наукового циклу викликає у студентів нові труднощі в опануванні лексичного матеріалу з професійних дисциплін, оскільки їм приходиться вивчати багато нових слів, зміст і значення яких вони не вивчали у себе вдома. Другою проблемою у вивченні природничих дисциплін є відсутність адаптованих підручників з природничих дисциплін, недостатня готовність студентів до розуміння текстового матеріалу, а як результат, зниження мотивації навчання і, навіть, зміна напряму навчання. З досвіду автора відомо, що студенти, які приїхали з бажанням вивчати медицину, після введення хімії, біології хочуть змінити напрям на інженерний, оскільки не вірять у свої сили засвоїти ці предмети українською мовою, а базові знання є також недостатніми. Для вирішення цієї проблеми нами розроблено основні принципи інтегративно-диференційованого підходу до структурування змісту природничих дисциплін і на їх основі впроваджено деякі ефективні, на нашу думку, засоби реалізації цього підходу.

Структурування змісту навчального матеріалу трактується з одного боку, як спосіб активізації пізнавальної діяльності, а з другого, як спосіб удосконалення керованості процесом навчання, вплив на хід цього процесу через методи управління. У структуруванні змісту навчального матеріалу з природничих дисциплін існують серйозні дидактичні проблеми, які ускладнюються в міру нагромадження емпіричного педагогічного досвіду. Проблема полягає, насамперед у тому, що треба велику кількість інформації передати не просто у стислому вигляді, а в тому, щоб виділити провідні знання, опорні змістові одиниці, навчити студента бачити одиничні знання як елементи системи. Завдання підготовчого факультету вимагає створення саме такої системи подачі і трансформування наукової інформації в навчальну, яка б відповідала науково-обґрунтованим підходам до структурування змісту навчального матеріалу. Проблему структурування змісту навчальних дисциплін досліджували Аксьонов С.М., Антонов В.Ф., Лівінцев Н.М., Боєчко В.Ф., Бондар В.І., Огородник А.Д., Козловська З.П., Сохор А.М. та ін. Саме в цих дослідженнях зазначається, що структурування змісту навчального матеріалу, виділення його логічної структури базується на формуванні і систематизації змісту, тобто на такому його впорядкуванні, яке пов'язане з виділенням відповідних для даного змісту систем, а в них – складових і зв'язків між ними, а засвоєння відбувається за схемою: *система --- структура ---- нова система.* Порівняння таких систем між собою слугують їх упорядкуванню, а при цьому ще й визначається місце кожного елемента змісту в системі навчальної інформації. При такому підході, на нашу думку, виділення основної інфор-

мації під час структурування змісту навчальної дисципліни на підготовчому факультеті дасть змогу виокремити загальні та спеціалізовані підсистеми змісту. До загальних підсистем в умовах підготовчого факультету відносимо блоки інформації, яка формує інформаційну та мовну основу, а спеціалізовані підсистеми несуть інформацію, що спрямована на розуміння більш високого рівня навчальної інформації на іноземній мові та орієнтована на майбутню професію. У змісті навчального матеріалу природничих дисциплін важливе значення мають кількість понять, обсяг інформації, рівень готовності студентів сприймати структуровану інформацію на українській мові. Тому при структуруванні змісту навчального матеріалу необхідно обмежитись певним мінімумом понять з одного боку і забезпечити їх повторюваність з іншого. Таким чином, будуючи підсистеми єдиної системи ми виходимо з підходу, що проста система формує здатність розуміти складнішу систему шляхом доповнення її новими елементами не тільки з однієї дисципліни, а з кількох дисциплін, що мають спільний об'єкт дослідження, тобто усіх природничих дисциплін. В процесі розробки дидактичних засобів структурування змісту навчальних дисциплін ми опираємося на виділені Гончаренком С.У. і Фроловою Т. [1, с. 42-43] чотири рівні структурування навчального матеріалу і на основі цього підходу виокремлюємо чотири типи дидактичних засобів. Дидактичні засоби першого типу визначаються сукупністю доз (фрагментів) навчального матеріалу, які об'єднуються функціональними, семантичними, логічними та генетичними зв'язками. Другий тип описує фрагменти теорій і складається з елементів першого рівня та компонентів теорії, а цілісність рівня забезпечується усіма видами субординаційних зв'язків між компонентами теорій і координаційними зв'язками першого типу. Третій тип складається з елементів і зв'язків між ними, основу яких складають цілісні теорії. Він розпадається на підрівні, які визначають цілісні фундаментальні та супідрядні до них теорії. Зв'язки, які встановлюються між елементами теорій, є результатом різноманітних підходів до одного і того ж явища і виділяють основний напрям узагальнення навчального матеріалу, визначають шляхи його генералізації, забезпечують єдність і лексичну мінімізацію. Четвертий тип формує цілісну наукову картину. Багаторічний досвід роботи автора на підготовчому факультеті для іноземних громадян дає підстави стверджувати, що для комплексного оволодіння знаннями з природничих дисциплін, створення гнучкої системи знань, формування у студентів-іноземців на пропедевтичному рівні елементів фахового мислення, ствердження себе у професійному виборі, необхідним є відбір та оптимізація змісту навчального матеріалу шляхом його логічного структурування на основі інтегративного підходу. Відбір змісту природничих дисциплін на підготовчому факультеті для іноземних громадян необхідно спрямувати на:

– інтеграцію змісту природничих дисциплін (фізики, хімії, біології) у формі логічних структурних схем окремих тем, курсів;

– відбір змісту навчального матеріалу з урахуванням сигнатури понять;

– формування вмінь приймати рішення, трансформувати знання у нові ситуації;

– урахування рівня мовної підготовки до сприйняття навчальної інформації;

– урахування індивідуальних здібностей кожного студента та його базових знань з природничих дисциплін (диференціація за здібностями і диференціація за змістом).

Реалізація цих умов може бути здійснена на основі інтегративного підходу до структурування змісту природничих дисциплін. Нами виділено основні дидактичні положення, за якими розроблявся змістовий аспект структурування змісту природничих дисциплін на підготовчому факультеті:

1. Урахування рівня мовленнєвої підготовки студентів для сприйняття і відтворення навчальної інформації з природничих дисциплін на іноземній мові.

2. Систематичність засвоєння великої кількості фактів, понять та суджень у процесі вивчення студентами-іноземцями природничих дисциплін здійснюється відповідно до логічного зв'язку та раціональної послідовності і відображає логіку змісту навчального матеріалу.

3. Мотивація вивчення природничих дисциплін студентами підготовчого факультету як медичного так і загальноінженерного напрямів сприяє мисленнєвій активності студентів і робить можливим формування елементів професійного мислення майбутнього фахівця на основі спільної логіки природничих наук, як фундаментальних, у їх майбутній спеціальності.

4. Інтегрування змісту природничих дисциплін є надійною базою для формування цілісної системи знань.

5. Диференціація змісту за індивідуальними здібностями та диференціація знань за рівнем базової підготовки забезпечить належний рівень і результативність педагогічної допомоги студентам.

6. Генералізація професійно-важливих понять під час вивчення природничих дисциплін відбувається з урахуванням майбутньої спеціальності, рівня мовної підготовки та індивідуальних здатностей студента.

7. Схематична фіксація найголовнішого в навчальному матеріалі сприяє засвоєнню студентами великих текстових масивів інформації у їх взаємозв'язку та сприяє згортанню текстової інформації і навпаки – її розгортанню.

Урахування цих положень, на нашу думку, дасть можливість сформувати у студентів-іноземців на підготовчому факультеті системні узагальнені знання. Нами розроблені і критерії відбору навчального матеріалу в процесі його структурування. До них відносимо:

– відповідність обсягу компонентів структурованого матеріалу навчальним планам і програмам;

– фундаментальність відібраних понять у кожній природничій дисципліні;

– значущість навчальної інформації для майбутньої професії; доступність відібраних понять для студентів з різним рівнем базової підготовки в умовах гетерогенної студентської групи;

– рівень системності вихідних понять, як елементів системи структурованої навчальної інформації;

– спорідненість понять у різних природничих дисциплінах;

– оптимальне співвідношення рівня складності навчального матеріалу та індивідуальних можливостей студентів на конкретному рівні володіння українською мовою, як іноземною.

На практиці нами розроблені та результативно використовуються засоби реалізації інтегративного підходу до структурування змісту природничих. Це інтегративні структурно-логічні схеми (ІСЛС), інтегративні дидактичні одиниці (ІДО), інтегративні навчально-контрольні картки (ІННК). Узагальню вальні таблиці. Ці засоби реалізації інтегративного підходу до структурування змісту природничих дисциплін складені нами у відповідності до вищезазначених критеріїв. Інтегративну структурно-логічну схему ми трактуємо як стислий запис основного навчального матеріалу, в якому кожне поняття має місце і тісний зв'язок з іншими поняттями, зокрема природничих і фахово-орієнтованих на майбутню спеціальність (інженерну чи медичну) дисциплін. Структурно-логічна схема з природничої дисципліни повинна відповідати наступним вимогам: відображати основний зміст теми з використанням доступних лексичних конструкцій; бути наочною і відображати логічний зв'язок понять, визначень і законів; розвивати інтерес студентів до усвідомленого вивчення проблеми; містити сигнальні проблемні запитання, що сприяють розвитку творчого мислення; мати коротку символьну візуальну презентацію навчальної інформації. Структурування навчального матеріалу і його трансляція у формі структурно-логічних схем повинні враховувати і індивідуальні можливості студента, чого ми досягаємо шляхом вертикальної диференціації змістової інформації, в результаті якої кожний студент може реалізувати свої навчальні досягнення. Ефективним засобом реалізації диференційованого підходу до відбору інформації є розроблені нами навчально-контрольні картки, які містять навчальну інформацію, а потім запитання від найпростіших до складних і творчо-дослідницьких. Особлива роль символьних знаків у структурно-логічних схемах, де вони є візуальною опорою формування усвідомлених знань і зв'язків між ними, а студенти самостійно доповнюють, або додають як змістову так і мовну інформацію. Інтегративні дидактичні одиниці (ІДО) – сукупність елементів навчального матеріалу, яка базується на міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язках, виконує порівняльну, дедуктивну, синтетичну та узагальнювальну функції. Наприклад в такі ІДО ми закладаємо одночасне визначення швидкості руху, швидкості реакції, швидкості осідання еритроцитів, виокремлюючи спільну мовну конструкцію – *зміна чого за одиницю часу*. Нами розроблено велика кількість таких інтегративних дидактичних одиниць і на практиці доведена ефективність і результативність їх застосування на всіх етапах навчання на підготовчому факультеті. До запропонованих інтегративних дидактичних одиниць студентам пропонується внести доповнення як змістового так і мовного характеру. Запропоновані нами способи реалізації інтегративного підходу до структурування змісту природничих дисциплін можна вважати одним із шляхів застосування фреймів для представлення знань. Створення теорії фреймів має важливе значення і спрямоване на подолання формально-логічного напрямку у процесі навчання [7, с. 55-56]. Запропоновані нами способи реалізації інтегративного підходу до структурування змісту природничих дисциплін можемо вважати як фреймові структури, які допомагають долати індиферентне ставлення до внутрішньої обробки інформації в процесі навчання та здійснювати перехід до створення системи, в якій елементи більш високого рівня відображають узагальнені властивості та ознаки галузі знань, що вивчається. Саме ці розроблені і коротко проаналізовані нами засоби структурування і представлення змісту природничих дисциплін для студентів-іноземців сприяють заповненню прогалин у знаннях, підводять їх до комплексного вивчення і розуміння природничих дисциплін на українській, як іноземній, мові, передбачають створення чіткої системи знань і системність змісту, виділяють в ньому головне, групують фактичний, переважно описовий, матеріал навколо ключових ідей і понять, розвивають комунікативні здібності на українській, як іноземній, мові.

Досвід застосування засобів реалізації інтегративного підходу до структурування змісту природничих дисциплін засвідчує його високу результативність, оскільки сприяє не догматичному запам'ятовуванню навчальної інформації, а сприяє розвивальному навчанню уже на підготовчому факультеті. Під керівництвом викладача, а часто і самостійно, студенти уже в другому семестрі самостійно виокремлюють в тексті підручника основні поняття, записують їх у логічній послідовності або доповнюють частину структурованого викладачем навчального матеріалу з конкретної природничої дисципліни. Таке структурування навчальної інформації сприяє формуванню цілісної системи знань з природничих дисциплін на основі сукупності пов'язаних між собою елементів, підвищує мотивацію студентів до вивчення не тільки самої дисципліни, а й вдосконалення умінь володіння фаховою термінологією, науковим стилем мовлення, готовності до уміння читати і розуміти великі блоки неадаптованого тексту з природничих та фахових дисциплін, а отже готовності до навчання у вищому навчальному закладі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. В результаті проведеного нами аналізу, можемо стверджувати, що запропонований нами інтегративний підхід до структурування змісту природничих дисциплін є ефективним, а його реалізація в умовах підготовчого факультету для іноземних громадян сприяє:

формуванню і розвитку важливих якостей мислення іноземних студентів на українській, як іноземній, мові;

– розробці критеріїв відбору змістових одиниць природничих дисциплін та засобів реалізації цього підходу в умовах підготовчого факультету;

– готовності іноземних студентів до відтворення навчальної інформації та урахування індивідуальних властивостей кожного студента.

До подальших напрямів дослідження цієї проблеми відносимо:

– вивчення особливостей диференціації змісту природничих дисциплін на основі інтегративного підходу та відстеження ефективності запропонованого методу шляхом аналізу успішності навчання студентів на перших курсах у вищих навчальних закладах.

Список літератури:

1. Гончаренко С., Фролова Т. Багаторівневе структурування і методичні особливості його застосування в навчанні фізики // Педагогіка і психологія. – 1996. № 2. – С. 41-50.
2. Груцяк В. И. Развитие системы довузовского образования иностранных граждан в Украине: монография / В. И. Груцяк. – иХ.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – 91 с.
3. Дружко Э. Н. Адаптационная проблема на подготовительном факультете / Э. Н. Дружко, М. А. Чекерев, Е. П. Ярмола // Вестник ХГУ – 1990. – Вип. 347. – С. 62-65.
4. Жовтоніжко І. Самостійна робота іноземних студентів під час довузівської підготовки / І. Жовтоніжко // Новий колегіум. – 2011 – № 1. – С. 22-24.
5. Кміт Я. М. особливості навчально-виховного процесу на підготовчому факультеті (інтеграційний аспект). – Львів: Львівський науково-практичний центр Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1995. – 37 с.
6. Козловська І. М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи (дидактичні основи). – Львів – «Світ». 1999. – 502 с.
7. Осуга С. Обработка знаний: Пер. с япон. – М.: Мир, 1989. – 155 с.
8. Ситковская М. Коммуникативность как основополагающая составляющая обучения русскому языку как иностранному / М. Ситковская // Новий колегіум. – 2011. – № 1. – С. 49-52.
9. Стребуль Л. Внеаудиторная работа как фактор повышения коммуникативной компетенции иностранцев / Л. Струбель, Г. Дубовая // Новий колегіум. – 2011. – № 1. – С. 67-69.
10. Фарисенкова Л. В. Уровни коммуникативной компетенции в теории и на практике / Л. В. Фарисенкова. – М.: Изд-во «Гуманитарий» Академии Гуманитарних Исследований, 2000. – 268 с.

Дольникова Л.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД К СТРУКТУРИРОВАНИЮ СОДЕРЖАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИН В ГЕТЕРОГЕННОЙ ГРУППЕ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ НА ПОДГОТОВИТЕЛЬНОМ ФАКУЛЬТЕТЕ

Аннотация
Проанализированы и исследованы дидактические подходы к фрмированию системных знаний по естественным дисциплинам в неоднородной студенческой группе на подготовительном факультете для иностранных граждан на основании интегративного подхода, оообосновано целесообразность применения дидактических прийомов трансляции текстового материала естественных дисциплин.
Ключевые слова: гетерогенная студенческая группа, содержание естественных дисциплин, интегративный подход, прийомы трансляции текстового материала.

Dolnikova L.V.
National University «Lvivska Polytechnika»

INTEGRATIVE APPROACH TO STRUCTURING THE CONTENT OF NATURAL SCIENCES IN A DIVERSE GROUP OF INTERNATIONAL STUDENTS DURING FOUNDATION YEAR

Summary
The author has analysed and studied didactic approaches to developing systematic knowledge in a diverse group of international students in their foundation year, using integrative method. The author has outlined the appropriateness of applying didactic methods of translating text-based material in natural sciences.
Keywords: diverse group of international students, foreign students, content of natural sciences, integrative method, methods of tranlating text-based material.

УДК 371.13:373.2]:378.147 (477)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАСОБАМИ SMART-ТЕХНОЛОГІЙ

Іванюк Г.І., Матюшинець Я.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядаються технологічні аспекти підготовки майбутніх вихователів до проектування розвивального середовища дошкільного навчального закладу. Висвітлено дослідженість означеної проблеми та її стан у практиці. Схарактеризовано особливості використання Smart-технологій у розвивальному середовищі дошкільного навчального закладу й контенту з дошкільної педагогіки. Подано зразок педагогічного портфоліо для вихователя дошкільного навчального закладу.
Ключові слова: професійна підготовка вихователів дошкільного навчального закладу, проектування, інноваційні технології, розвивальне середовище, портфоліо, Smart-технології.

Постановка проблеми. Педагогічна підготовка фахівців, зокрема з дошкільної освіти є предметом уваги соціальних і наукових спільнот. Сучасна сім'я, суспільство висувають нові вимоги до професійної готовності педагогів, їх здатності та готовності творити розвивальне середовище закладів дошкільної освіти, засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Варто зауважити, що вищий навчальний заклад здійснює підготовку вихователів до роботи з дітьми, які щойно народилися або прийдуть у світ через роки. Тому, актуалізується проблема розв'язання в освітньому процесі вищого навчального закладу підвищення якості підготовки педагогів, їх готовності до застосування знань і способів діяльності в нових умовах (з урахуванням змін, ціннісних домінант, цілей навчання й виховання дітей) професійного самовдосконалення. У структурі фахової підготовки вихователів дітей дошкільного віку актуальним є вдосконалення змістово-технологічної складової. Насамперед важливо уточнити, що основою оновлення змісту має слугувати їх відповідність до потреб особистості та суспільних пріоритетів. Щодо професійної підготовки вихователя дошкільного навчального закладу ми розглядаємо такі аспекти: здатність і готовність до проектування освітнього середовища дошкільного навчального закладу; зорієнтованість на створення комфортних умов для розвитку особистості дитини; особистісно-професійний розвиток майбутнього вихователя. В процесі її реалізації формується готовність педагога до різних видів педагогічної діяльності, насамперед до визначення мети, завдань, змісту, форм, методів навчання й виховання, прогнозування освітніх результатів, алгоритму проектування розвивального середовища дошкільного навчального закладу. Розгляд різних аспектів означеної проблеми засвідчує її актуальність в сучасному освітньому просторі в умовах його інтернаціоналізації.

Результати теоретичного вивчення й емпіричних пошуків підтверджують необхідність подолання суперечностей між суспільними потребами щодо впровадження інновацій, зокрема Smart-технологій в освітньому процесі дошкільного навчального закладу та недостатнім рівнем професійної мотивації фахівців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Означена нами проблема становить інтерес науковців у різних галузях знань. Окремі аспекти використання інноваційних технологій в освітньому процесі є предметом пошуків сучасних українських науковців: І. Дичківська (інноваційні педагогічні технології), О. Шапран (система інноваційної підготовки майбутнього вчителя), Л. Куземко (застосування інформаційних технологій у процесі професійної підготовки педагогів), К. Крутій (інноваційні технології в дошкільній освіті), Н. Каталимова (запровадження інноваційних технологій в дошкільній освіті), О. Пометун (інтерактивні технології навчання на уроках), В. Симоненко (інноваційні технології навчання студентів) та інші.

У дослідженнях педагогів та психологів висвітлено як теоретичні, так і методичні аспекти проектування розвивальних середовищ загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладів: А. Баранов, К. Крутій (проектування освітнього простору); З. Дорошенко, Н. Запрудський (проектування та моделювання освітнього середовища); Г. Іванюк (соціально-педагогічні умови проектування навчальних закладів); С. Ладивір, Т. Пироженко (психолого-педагогічне проектування взаємодії дорослого з дитиною) та ін.

У роботах зарубіжних дослідників С. Босс (навчання на основі проектування); Дж. Джонса, В. Кільпатрика (методи проектування) питання проектування розглядається як основна форма створення розвивального середовища навчального закладу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Інноваційним аспектом у системі підготовки майбутніх вихователів є впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій: мережевих, мобільних та інформаційних. З появою нового обладнання виникає проблема його ефективного застосування майбутніми фахівцями у розвивальному процесі дошкільного навчального закладу. Тому актуалізується проблема якісної підготовки вихователя, здатного забезпечити розроблення та впровадження інноваційних технологій [4, с. 2].

Smart-технології розглядаємо як сукупність інноваційних технічних засобів проектування розвивального середовища дошкільного навчального закладу, що забезпечують системну, поетапну реалізацію навчально-виховної мети, впровадження змісту, форм, методів, прийомів, що мають значний розвивальний потенціал.

Попри значний інтерес науковців до означеної проблеми, зміст і технології підготовки майбутнього вихователя до проектування розвивального

© Іванюк Г.І., Матюшинець Я.В., 2016

середовища дошкільного закладу засобами Smart-технологій, недостатньо досліджені в теорії та мають практичну значущість і суспільну потребу.

Мета статті. Метою статті є розкриття основних аспектів підготовки майбутніх вихователів до проектування розвивального середовища дошкільного навчального закладу засобами Smart-технологій.

Виклад основного матеріалу. За результатами теоретичного аналізу з'ясовано сутність понятєвого апарату наукового пошуку: професійна підготовка, розвивальне середовище, розвивальне предметне середовище, проектування, Smart-технології.

Термін «підготовка» у великому тлумачному словнику сучасної української мови подано, як наявність у особистості запасу знань, навичок, набутого досвіду у процесі навчання та практичної діяльності [1, с. 583]. Ми опираємося на поняття «підготовка», обґрунтоване С. Гончаренком. Український дидакт розглядав означену дефініцію як навчання, тобто спеціально організований процес формування готовності до виконання майбутніх завдань, а також як готовність, під якою розуміється наявність компетенції, знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання певних завдань [10, с. 24].

Поняття «професійна підготовка» має багато тлумачень. Ми вважаємо за доцільне послуговуватися тим, що подано у педагогічному словнику (1999) «професійна підготовка» характеризується спеціальними знаннями, уміннями і навичками, якостями особистості, трудовим досвідом і нормами поведінки, що забезпечують можливість успішної професійної діяльності за обраною професією [2, с. 262].

З огляду на те, що підготовка фахівців із дошкільної освіти має свої особливості погоджуємося з тлумаченням поняття, «професійна підготовка фахівця», що подано у статті Т. Скалозуб «Проблема підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності». Авторка трактує означене вище поняття як систему організаційних і педагогічних заходів, що забезпечують формування в особистості професійної спрямованості, знань, умінь, навичок і професійної готовності [13, с. 1]. Однак, варто зауважити, що поняття «заходи» є достатньо розмитим, тому варто звернути увагу на уточнення сутності визначення «підготовка майбутніх вихователів», з огляду на технологічний підхід, що має місце в сучасній освіті.

У психолого-педагогічній літературі поняття «розвивальне середовище» має різні трактування. Так, за визначенням науковців розвивальне середовище – це система занять з розвитку здібностей дітей, здатність до діалектичного мислення педагога, орієнтація на зону найближчого розвитку дітей; створення умов і засобів організації навчання та розвитку; технологія навчання: методи і прийоми, форми, засоби навчання; проблемності навчання; спостереження за навколишнім світом; система вправ, які активізують мовленнєвий і творчий розвиток. Складовими розвивального середовища дошкільного навчального закладу є: освітнє, комунікативне, розвивальне, креативне та корекційне середовище [11, с. 5]. Отже, розвивальне середовище розглядають, як комплекс психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних умов, що забезпечують організацію життя дітей у дошкільному закладі.

Попри зазначене у наукових джерелах мають місце й інші думки. Варто зауважити щодо дошкільного навчального закладу, автори наукових праць здебільшого надають перевагу обґрунтуванню предметного розвивального середовища. Його розглядають як сукупність умов, що забезпечують всебічний розвиток дитини; систему матеріальних об'єктів що забезпечують функціонування дошкільного навчального закладу. Тому, створення в дошкільному навчальному закладі повноцінного розвивального предметно-ігрового середовища зумовлює забезпечення відповідної позиції вихователя в організації діяльності дітей. Адже правильно організоване розвивальне середовище сприяє соціалізації дитини, впливає на всі аспекти її розвитку [9, с. 7].

Наше бачення означеної проблеми дещо відрізняється від думок зазначених вище. На нашу думку розвивальне середовище дошкільного навчального закладу варто розглядати як об'єктивні умови, що забезпечують розвиток особистості дитини, а саме: спрямованість на особистісний розвиток дитини; система дидактично-технологічного, оздоровчо-рекреаційного, матеріально-технічного, інформаційного модулів, що забезпечують умови для розвитку особистісних задатків, здібностей дітей. Для того, щоб у дошкільному навчальному закладі успішно створити розвивальне дидактичне середовище, вихователю необхідно вміти проектувати інформаційне середовище, яке може бути засобом формувань знань, умінь і навичок і способів діяльності у дітей дошкільного віку.

Ми погоджуємося з М. Запрудським, який розглядав дидактичне розвивальне середовище як компонент розвивального середовища. На нашу думку дидактичне середовище має два напрямки: навчальне та інформаційне середовище [6, с. 48].

Нам імпонують окремі ідеї українських психологів Т. Пироженко, С. Ладивір. Поняття «проектування» вони визначають як форму перспективного планування діяльності дітей, в якому об'єднано бажання й прагнення дітей, завдання педагога, які випливають із галузевої програми, варіативність форм, методів і засобів розвивальних дій вихователя, психологічні закономірності природного розвитку спільної діяльності дітей і дорослого (від бажання – до творчого рівня реалізації задуму) [11, с. 8].

Ґрунтуючись на вищенаведені інтерпретації ми можемо обрати оптимальне тлумачення поняття «проектування» як перспективна поетапна діяльність, спрямована на пошук оптимального шляху вирішення завдань. У наукових пошуках ми опираємося на визначення поняття «педагогічне проектування», подане Г. Іванюк, як прогностична освітня діяльність педагога, яка ґрунтується на розробленні дидактичної системи і відповідних дидактичних процесів, які носять характер інноваційної освітньої практики для педагога [5, с. 224].

З огляду на проблему статті розглядаємо сутність поняття «Smart-технології», що полягає у способах діяльності, основи яких ґрунтуються на інформації та знаннях, що трансформуються в процедури, базуються на взаємодії та обміну досвідом [3, с. 29].

В освітньому (розвивальному) процесі дошкільного навчального закладу Smart-технології розглядаємо, як засіб навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку. За допомогою Smart-технологій вихователь проводить заняття із демонструванням наочного матеріалу на інтерактивній дошці, що підсилює зорове сприймання дошкільників, створює різноманітні групи за інтересами щодо виховання дітей дошкільного віку в соціальних мережах як для батьків так і для педагогів, розміщує інформацію щодо різних питань виховання дітей на педагогічних сайтах або інших електронних ресурсах. Активне впровадження Smart-технологій у розвивальний процес дошкільного навчального закладу дозволяє створювати презентації фактів, явищ; проектувати розвивальні ігри та вправи; демонструвати тематичні відео (ранкова гімнастика, фізкультхвилинки, відео до занять, мультфільми тощо); віртуальні екскурсії, Web-квести, публікувати власні педагогічні досягнення в Google ресурсах.

Тому, у змісті підготовки майбутнього вихователя варто звертати увагу на вдосконалення освіти на технологічних засадах. Насамперед, важливим є вироблення тих знань, умінь, навичок і способів діяльності, які можуть використовуватися у проектуванні розвивального середовища дошкільного навчального закладу.

Підготовка вихователів до використання Smart-технологій в розвивальному процесі дошкільного навчального закладу може бути якісною за врахування таких дидактичних вимог, а саме:

– вдосконалення змісту і освітніх технологій

– набуття студентами вмінь і навичок структурувати зміст візуалізувати дидактичний матеріал засобами Smart-технологій;

– моделювання взаємодії майбутніх вихователів і дітей у процесі застосування зазначених технологій;

– проектування мети, завдань, структури й змістового наповнення розвивального середовища.

Підготовку майбутніх вихователів до проектування розвивального середовища засобами Smart-технологій розглядаємо як сукупність цілей, змісту, технологій і освітнього результату. Оскільки освітній результат варто визначати як готовність вихователя до змістово-методичного забезпечення проектування освітнього середовища дошкільного навчального закладу засобами Smart-технологій, потрібно уточнити сутність цієї дефініції.

У Великому тлумачному словнику поняття «готовність» трактується, як стан людини, що приготувалась, зібралась в усьому, пристосувалась до чогось, може і бажає щось виконати [1, с. 287].

Дослідники В. Свистун та Т. Мельничук вважають готовність до професійної діяльності як усвідомлений та активно-діяльнісний стан, який забезпечує особистісну й професійну самореалізацію та самоактуалізацію під час вирішення професійних проблем на основі психолого-педагогічної компетентності. [12, с. 53-60].

Готовність вихователя до проектування розвивального середовища засобами Smart-технологій розглядаємо в п'яти аспектах, а саме:

– технологічний (готовність до використання ІКТ в освітньому процесі дошкільного навчального закладу);

– інформаційно-комунікаційний (створення контенту), що містить у собі вміння працювати із комп'ютером, різноманітними програмами для пошуку і розміщення інформації (пакет програм Microsoft Office: Power Point, Word, Excel; Windows Movie Maker; Smart Board, Google ресурси, електронна пошта, пошукові системи Google, Yandex, Bing тощо);

– педагогічний (дидактико-методичний), який включає в себе програмовий зміст з дошкільної педагогіки, методик навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку; вміння структурувати зміст відповідно до Базової («Я у світі») та варіативних програм («Дитина», «Впевнений старт», «Дитина в дошкільні роки» та ін.) проектувати дидактичні, розвивальні ігри та вправи відповідно до мети, завдань, етапів пізнавальної діяльності, прогностичних результатів;

– психологічний (відсутність стереотипних та застарілих поглядів щодо використання комп'ютера; впевненість у власній діяльності; знання вікових, індивідуальних особливостей дитини).

– санітарно-гігієнічний (створення безпечних умов роботи за комп'ютером для збереження здоров'я дитини дошкільного віку.)

Вивчення стану готовності вихователів дошкільних навчальних закладів доводить, що в багатьох фахівців достатньо низький рівень інтересу до проектування розвивального середовища засобами Smart-технологій. За результатами вивчення результатів анкетування, інтерв'ювання, педагогічного спостереження, з'ясовано, що лише 20–25% вихователів зі стажем роботи 10-ти і більше років використовують Smart-технології в освітньому процесі дошкільного навчального закладу.

Дещо іншу ситуацію становлять вихователі, що мають досвід роботи в дошкільних навчальних закладів від 1-го до 5-ти років. Ця категорія фахівців з дошкільної освіти виявили свою готовність до використання Smart-технологій таким чином: 56% вихователів часто або систематично використовують Smart-технології у роботі з дітьми.

Вивчення стану змістово-технологічної підготовки вихователів дошкільного навчального закладу до проектування освітнього процесу засобами Smart-технологій дало змогу з'ясувати, що в навчальних планах «бакалавр» напряму підготовки «Дошкільна освіта» мають місце дисципліни як теоретичного так, і технологічного спрямування, а саме: «Комп'ютерні технології в роботі з дітьми», «Сучасні інформаційно-комунікативні технології у дошкільній освіті»). Але у змісті цих навчальних програм відсутнє повне охоплення усіх програмових компонентів використання Smart-технологій і формування контенту розвивального середовища дошкільного навчального закладу.

Освітньо-професійна програма «магістр» зі спеціальності «Дошкільна освіта» містить навчальні дисципліни, що готують студентів до використання Smart-технологій у майбутній педагогічній діяльності («Проектування освітнього процесу ВНЗ», «Технології психолого-педагогічних досліджень»).

Аналіз змісту робочих програм (ОКР «бакалавр» напряму підготовки «Дошкільна освіта») з педагогічних дисциплін та методик дошкільної освіти, педагогічних практик дає змогу стверджувати, що Smart-технології достатньо активно впроваджу-

ються в дослідних проектах, презентаціях індивідуальних навчально-дослідних завдань («Дошкільна педагогіка»). Насамперед, достатньо поширеним у процесі викладання педагогічних дисциплін у Київському університеті ім. Бориса Грінченка, є створення студентами презентацій у Power Point. Також студенти самостійно виконують і проектують завдання для дітей дошкільного віку, не лише за класичною методикою, але й створюють за допомогою Smart-технологій комп'ютерні дидактичні ігри, віртуальні екскурсії, презентації, відеофрагменти, фізкультхвилинки, що можуть застосовуватися в навчанні й вихованні дітей дошкільного віку.

За результатами вивчення рівнів готовності студентів до використання Smart-технологій у дошкільному навчальному закладі нами з'ясовано, що в студентів 1–2 курсів напряму підготовки «Дошкільна освіта» «бакалавр» простежується низький рівень мотиваційної готовності до роботи із Smart-технологіями та їх програмовим забезпеченням (пакет програм Microsoft Office: Power Point, Word, Excel; Windows Movie Maker; Smart Board).

Вищі результати є у студентів 3–4 курсів напряму підготовки «Дошкільна освіта» «бакалавр». У них переважає середній рівень готовності. Підвищення рівня готовності спричинено вдосконаленням змістового технологічного забезпечення викладання навчальних дисциплін, щодо використання Smart-технологій у проектуванні розвивального середовища дошкільного навчального закладу.

Зауважимо, що підготовка фахівців за магістерською освітньою програмою має деякі особливості. Зокрема, серед магістрантів спеціальності «Дошкільна освіта» першого та другого року навчання простежується високий рівень готовності до використання Smart-технологій завдяки їх систематичному використанню у навчальному процесі. Це пояснюємо сформованістю знань, умінь і способів діяльності самостійної навчально-пошукової навчально-пошукової роботи за допомогою різноманітного програмового забезпечення (Power Point, Movie Maker, Prezi), створення студентами власних блогів для звітування виконаної роботи під час практик (Blogger, Google+), створення проектів, різноманітних портфоліо під час написання магістерських робіт і їх презентацій.

Використання інноваційних засобів навчання, зокрема Smart-технологій потребує від майбутнього вихователя сформованої здатності та готовності до розроблення системи завдань, що забезпечують сприятливі умови для розвитку дітей в освітньому середовищі дошкільного навчального закладу.

Нами розроблено та апробовано, у процесі проходження асистентської практики дидактичне портфоліо вихователя дошкільного навчального закладу (фрагмент подано у статті). Ці розробки можуть слугувати для наповнення контенту розвивального середовища дошкільного навчального закладу (дидактико-технологічний модуль) за освітньою лінією «Дитина у природному довкіллі» (програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі»).

Тема: Дикі тварини

Група: старша

Мета: закріпити знання у дітей про диких тварин лісу (білка, ведмідь, вовк, заєць, лось, лисиця, їжак); розвивати у них спостережливість, увагу, мовлення, вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки, розвивати зв'язне у дітей; бажання спостерігати за тваринами; виховувати дбайливе, турботливе ставлення до тварин.

Обладнання: Smart-дошка

Матеріал: *демонстраційний матеріал* – презентація Power Point із зображенням тварин для демонстрації на Smart-дошці (білки, ведмедя, лисиці, зайця, вовка, їжака);

Попередня робота: читання літератури природничого змісту; розглядання ілюстрацій, предметних та сюжетних картин про диких тварин, спосіб життя; проведення бесід щодо бережливого ставлення до природного оточення.

Хід

Вихователь: – Діти подивіться на екран, що це? *(На Smart-дошці вихователь виводить фотографії лісу)*

Вихователь: – Діти, а хто із вас ходив у ліс? *(Відповіді дітей)*

Вихователь на Smart-дошці показує малюнки, на яких зображені тварини, діти по черзі називають їх.

Вихователь: – Діти, подивіться на тварин які зображені на дошці. Виберіть і назвіть тварин, які живуть у лісі? До якого виду ми можемо віднести цих тварин? До диких чи свійських тварин? *(Діти по-черзі підхоять до Smart-дошки і обирають тварин, які на їхню думку відносяться до диких)*

Вихователь: – Чому ви так вирішили? Назвіть ознаки, які допомогли вам у цьому. *(Відповіді дітей)*

Вихователь: – Діти, давайте подивимося на дошку. Що на ній зображено? *(вихователь на Smart-дошку виводить зображення зимового лісу).* Вам необхідно перемістити до зимового лісу зображення тих тварин, яких можна у ньому зустріти. *(Діти по-черзі підхоlять до Smart-дошки і обирають тварин, які на їхню думку можна зустріти у зимовому лісі)*

Вихователь: – Давайте подивимося на екран, яких тварин ми не обрали? Чому? *(Відповіді дітей)*

Вихователь: – Що ж це за замет? Та який великий! *(вихователь на Smart-дошку виводить зображення ведмежої барлоги).* Хто ж це може бути *(ведмідь).* Де спить ведмідь? *(у барлозі).* А що він їв влітку *(яблука, гриби, ягоди, рибу).* Діти, чи є для ведмедя їжа взимку? *(немає).* Правильно, він всю зиму спить в барлозі.

Вихователь: – Подивіться уважно, хто це? *(Вихователь на Smart-дошку виводить відео з лисицею в зимовий період).* Розкажіть про неї, яка вона? *(красива, руда, хитра, з пухнастим хвостом).* Як ви вважаєте що вона робить? *(шукає їжу).* А кого може шукати лисиця? *(мишей, зайця).* Як ви думаєте, знайде лисиця зайця? *(Відповіді дітей)*

Вихователь на Smart-дошку виводить зображення зайця взимку.

Вихователь: – А хто знає чим живиться заєць взимку? *(Відповіді дітей)*

Дидактична гра «Хто де живе» (з використанням Smart-дошки).

Мета: закріпити у дітей вміння визначати місце проживання тієї чи іншої тварини.

Хід гри: вихователь пропонує дітям пограти в гру. Вихователь на екран виводить три картинки де може жити білка (ведмідь, лисиця, заєць,

вовк, лось, їжак). *Діти по-черзі підходять до дошки, і обирають правильні відповіді.*

Рис. 1. Дидактична гра з використанням Smart-технологій

Дидактична гра «Хто як зимує» (з використанням Smart-дошки)

Мета: закріпити знання дітей про мешканців лісу, про те, як і де вони зимують; розвивати допитливість; виховувати пізнавальну активність.

Хід гри: вихователь пропонує дітям допомогти мешканцям лісу підготуватися до зими. На дошку вихователь виводить картинки із зображенням диких тварин. Діти розповідають хто зображений на картинці та як ця тварина зимує. *(Діти по-черзі підходять до дошки, і обирають правильні відповіді)*

Фізкультхвилинка. *(Вихователь на Smart-дошку виводить віодеофрагмент, усі дії супроводжуються показом)*

Лапки в боки, вгору вушка –
Скачуть білочки-подружки.
Один, два, три, чотири, п'ять,
По гілках вони летять.

Гра «Хто це?».

Мета: закріпити знання дітей про мешканців лісу; розвивати допитливість; пізнавальну активність, виховувати бережливе ставлення до природи, піклуватися про тварин.

Хід гри: вихователь на вушко кожній дитині називає одну з трьох тварин (їжак, заєць, лисиця). Після чого діти повинні тільки за допомогою жестів та міміки показати тварин, назву яких вони почули. Вихователь звертає увагу дітей на те, щоб вони, під час імітування тварин, були уважними.

Гра «Хто чим харчується?» (з використанням Smart-дошки)

Мета: закріпити знання дітей про особливості харчування диких тварин; розвивати допитливість, пізнавальну активність, виховувати бажання допомагати тваринам.

Хід гри: вихователь пропонує дітям допомогти тваринам і вибрати для них гостинці. Діти по-черзі підходять до Smart-дошки і обирають їжу для тварин пояснюючи свій вибір.

Вихователь: – Діти, давайте пригадаємо, про яких тварин ми сьогодні говорили на занятті? Чому їх називають дикими?

Матеріал, що подано вище вносимо в контент дидактичного портфоліо вихователя дошкільного навчального закладу (на базі сервісу Google сайт). Наповнення портфоліо розширюємо змістом наукового супроводу, перспективного передового педагогічного досвіду, методичних рекомендацій, конспектів занять, авторських дидактичних ігор на Smart-дошці у програмі Power Point, підбірками рухливих ігор, наочних матеріалів, віртуальних екскурсій для різних вікових груп.

Висновки і пропозиції. У статті обгрунтовано дидактичні вимоги до проектування розвивального середовища дошкільного навчального закладу засобами Smart-технологій; розкрито сутність готовності майбутнього фахівця з дошкільної освіти до такого виду діяльності. За результатами наукових пошуків розроблено контент портфоліо вихователя для проектування розвивального середовища дошкільного навчального закладу.

Однак невирішеними залишаються такі важливі аспекти як: здатність і готовність майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу обирати оптимальні підходи до відбору змісту, його структурування та оперування програмовим забезпеченням. За умови подолання цих проблем, дошкільну освіту можна вивести на якісно новий рівень.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ, Ірпінь: Перун, 2001. – 1140 с.
2. Вишнякова С. М. Профессиональное образование: словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С. М. Вишнякова. – Москва.: НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Практикум: Навчальний посібник для студ. вузів / І. М. Дичківська. – Київ: Слово, 2013. – 448 с.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014№ 1556-VII: станом на 16.01.2016 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 – Назва з екрану.
5. Іванюк Г. І. Соціально-педагогічні умови проектування профільних шкіл у сільській місцевості / Г. І. Іванюк // Пед. науки: теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. пр. – Суми: Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. 2011. – № 4/5 (14/15). – С. 221–230.
6. Запрудский Н. И. Моделирование и проектирование авторских дидактических систем: пособ. для уч. / Н. И. Запрудский. – Мн.: Сэр-Вит, 2008. – 340 с.
7. Куземко Л. В. Досвід застосування інформаційних технологій у процесі професійної підготовки педагогів / Л. В. Куземко // Проблемы современного педагогического образования. – Сб. статей. – Ялта: РИО КГУ, 2015. – Вып. 47. – С. 100–106. – (Сер.: Педагогика и психология).
8. Крутій К. Інноваційна діяльність у сучасному ДНЗ: методичний аспект / К. Крутій, Н. Маковецька // Палітра педагога. – 2005. – № 4. – С. 4.
9. Майер А. А., Давыдова О. И. Основная образовательная программа дошкольного образования: метод. пособ. // А. А. Майер, О. И. Давыдова. – Санкт-Питербугр: ООО «Издательство «Детство-Пресс», 2011. – 288 с.
10. Професійна освіта: навчальний посібник / [укл. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало]. – Київ: Вища шк., 2000. – 149 с.
11. Психолого-педагогічне проектування взаємодії дорослого з дитиною / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова. – Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2013. – 23 с.
12. Свистун В. Готовність до професійної діяльності педагога аграрного ВНЗ / В. Свистун, Т. Мельничук // Вісник Львівського університету. – Л., 2009. – Вип. 25. – Ч. 3. – С. 53–60.
13. Скалозуб Т. Проблема підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ird.npu.edu.ua/files/skalozub.pdf (12.11.12). – Назва з екрану.

Иванюк А.И., Матюшинец Я.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ К ПРОЕКТИРОВАНИЮ РАЗВИВАЮЩЕЙ СРЕДЫ СРЕДСТВАМИ SMART-ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
В статье рассматриваются технологические аспекты подготовки будущих воспитателей к проектированию развивающей среды дошкольного образовательного учреждения. Освещено исследованность этой проблемы и ее состояние в практике. Охарактеризованы особенности использования Smart-технологий в развивающей среде дошкольного образовательного учреждения и контента по дошкольной педагогике. Представлен образец педагогического портфолио для воспитателя дошкольного учебного заведения.
Ключевые слова: профессиональная подготовка воспитателей дошкольных учебных учреждений, проектирование, инновационные технологии, развивающая среда, портфолио, Smart-технологии.

Ivaniuk H.I., Matiushynets Y.V.
Borys Grinchenko Kyiv University

TRAINING OF FUTURE PRE-SCHOOL TEACHERS FOR THE DESIGN OF DEVELOPING ENVIRONMENT BY THE MEANS OF SMART-TECHNOLOGY

Summary
This article discusses about the technological aspects of the training of future pre-school teachers to design developing environment of preschool educational institution. Highlighted the investigations of this problem and its condition in practice. We characterize the futures of use of Smart-technologies in developing enviroment of preschool educational institution and the content of preschool education. Presents a sample of teaching portfolio for the pre-school teacher.
Keywords: the training of pre-school teachers, designing, innovative technologies, developing environment, portfolio, Smart-technology.

УДК 378.4

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕСНОГО ПІДХОДУ ДО УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У ВНЗ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ БІЗНЕСУ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Кареліна О.В.
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

У статті здійснено аналіз українських і зарубіжних публікацій щодо застосування процесного підходу у ВНЗ. Виявлено, що загальною рисою вітчизняних публікацій є розуміння процесного підходу в освіті з точки зору трактування стандарту ISO та в контексті впровадження системи управління якістю роботи ВНЗ. У зарубіжних публікаціях процесний підхід до навчання полягає в активізації діяльності студентів. Автором визначено переваги впровадження процесного підходу до управління підготовкою майбутніх фахівців бізнесу та адміністрування. Запропоновано ARIS-модель системи процесів формування професійної компетентності цих фахівців.
Ключові слова: бізнес-процес, моделювання, ARIS, професійна компетентність, фахівці бізнесу і управління.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасних українських реформ є впровадження випробуваних світових управлінських методик. Так 28.11.2012 р. Мінекономрозвитку України видав наказ № 1355 «Про прийняття національних стандартів, гармонізованих із міжнародними та європейськими стандартами...», яким із 01.05.2013 введено в дію ДСТУ ISO 9004:2012 Управління з метою досягнення стійкого успіху організації. Підхід на основі управління якістю. Цей стандарт [2] подає настанови, щоб будь-яка організація мала змогу досягти сталого успіху в складному, вибагливому, постійно мінливому середовищі застосуванням підходу на основі управління якістю.

У деяких вищих навчальних закладах впроваджується система управління якістю або окремі її елементи. Студенти, що навчаються за спеціальностями галузі знань «07. Управління та адміністрування» та 051 »Економіка», вивчають названий стандарт управління з метою досягнення стійкого успіху. Ми вважаємо за доцільне розглядати навчальну діяльність майбутніх економістів та менеджерів з точки зору процесного підходу

© Кареліна О.В., 2016

та управляти нею згідно із ДСТУ. Таке трактування навчального процесу залучає перевірену світову управлінську методику для підвищення ефективності процесу формування професійної компетентності майбутніх фахівців бізнесу та управління і занурює студентів у практику застосування процесного підходу, який їм потрібно зрозуміти і навчитись використовувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації українських авторів розкривають аспекти використання процесного підходу до управління навчальною діяльністю при впровадженні системи управління якістю у вищому навчальному закладі. Л. М. Хомічак та І. П. Тавлуй [10] розглянули впровадження процесного підходу при розробці системи управління якістю ВНЗ, визначили основні процеси діяльності освітньої установи та запропонували модель управління процесом, що базується на циклі PDCA (Plan-Do-Check-Act), і шаблон документування процесу. І. П. Аннєнкова [1] обґрунтувала підхід до оцінювання якості ключових процесів діяльності ВНЗ, заснований на комплексній кваліметричній моделі. Я. М. Манькута [5] запропонував модель визначення ефективності системи управління якістю у ВНЗ, яка базується на оцінюванні характеристик бізнес-процесів та їх зважування за методом «золотого перерізу». С. А. Свіжевська, Л. О. Хазнаферова [8] у своїй публікації висвітлюють досвід ВНЗ різних рівнів акредитації із застосування процесного підходу до побудови внутрішньої системи менеджменту якості освіти.

Загальною рисою вітчизняних публікацій є розуміння процесного підходу в освіті з точки зору трактування стандарту ISO та в контексті впровадження системи управління якістю роботи ВНЗ. Несподівано, але незважаючи на те, що штаб-квартира ISO знаходиться у Женеві, зарубіжні публікації вкладають інший зміст у термін «процесний підхід у навчанні» та не пов'язують його з управлінням якістю. А. Д. Фредерікс [11], професор освіти із коледжа Йорка вважає, що процесний підхід до навчання полягає в активізації діяльності студентів, вимагає від них не простого запам'ятовування інформації, а спонукає до прийняття рішень та розв'язання проблем. А. Д. Фредерікс відзначає, що за умов застосування процесного підходу навчання стає «дитиноцентрованим». В. Стіл [13] вважає, що процесний підхід до навчання має саме таку назву, оскільки акцент зміщується із кінцевої мети – засвоєння знань – на процес досягнення цієї мети. Діяльність організовується таким чином, що студенти залучені у процес вибору методів навчання, засвоєння матеріалу відбувається через активну взаємодію із змістом навчання. Засоби можуть бути найрізноманітніші: мозковий штурм, групові дискусії, ранжування ідей тощо. Професор університету Рутгерс К. К. Кулчау [12] вважає, що процесний підхід – це радше перспектива навчання, ніж формула викладання. Процесний підхід передбачає розв'язання проблем без задання єдиного алгоритму, використання для цього численних та різноманітних ресурсів. Розуміння навчальної теми студентами буде проходити процес еволюції: від початкового усвідомлення через самостійне вивчення різноманітних джерел до корекції у групових обговореннях та остаточної презентації перед викладачем та групою.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема застосування процесного підходу до управління у вищих навчальних закладах розглядається українськими вченими здебільшого на рівні впровадження системи якості університету. Є дослідження, що стосуються впровадження процесного підходу до управління діяльністю учасників навчального процесу у межах окремих дисциплін, однак досліджень для дисциплін галузі знань «07. Управління та адміністрування» та спеціальності 051 «Економіка» ще не проводилось.

Метою статті є визначення суті процесного підходу до підготовки майбутніх фахівців бізнесу та управління і моделювання системи процесів формування професійної компетентності цих фахівців.

Виклад основного матеріалу. Дане дослідження проводиться у контексті розробки теми формування професійної компетентності майбутніх фахівців бізнесу та управління засобами інтерактивного навчання. Пояснення процесного підходу в освіті зарубіжними вченими тотожне трактуванню інтерактивного навчання в українській педагогіці. Так, С. О. Сисоєва у посібнику «Інтерактивні технології навчання дорослих» [9, с. 34] зазначає, що інтерактивне навчання є одним із сучасних напрямів активного соціально-психологічного навчання, у якому суб'єкт навчальної діяльності вступає в діалог з викладачем, бере активну участь у пізнавальному процесі, виконуючи творчі, пошукові, проблемні завдання у парі, групі. О. І. Пометун у праці «Енциклопедія інтерактивного навчання» [6, с. 6] розкриває його як організацію вчителем освітнього процесу, заснованого на суб'єкт-суб'єктних стосунках педагога і учня, багатосторонній комунікації, конструю-

Рис. 1. Процеси формування професійної компетентності майбутніх фахівців бізнесу і управління

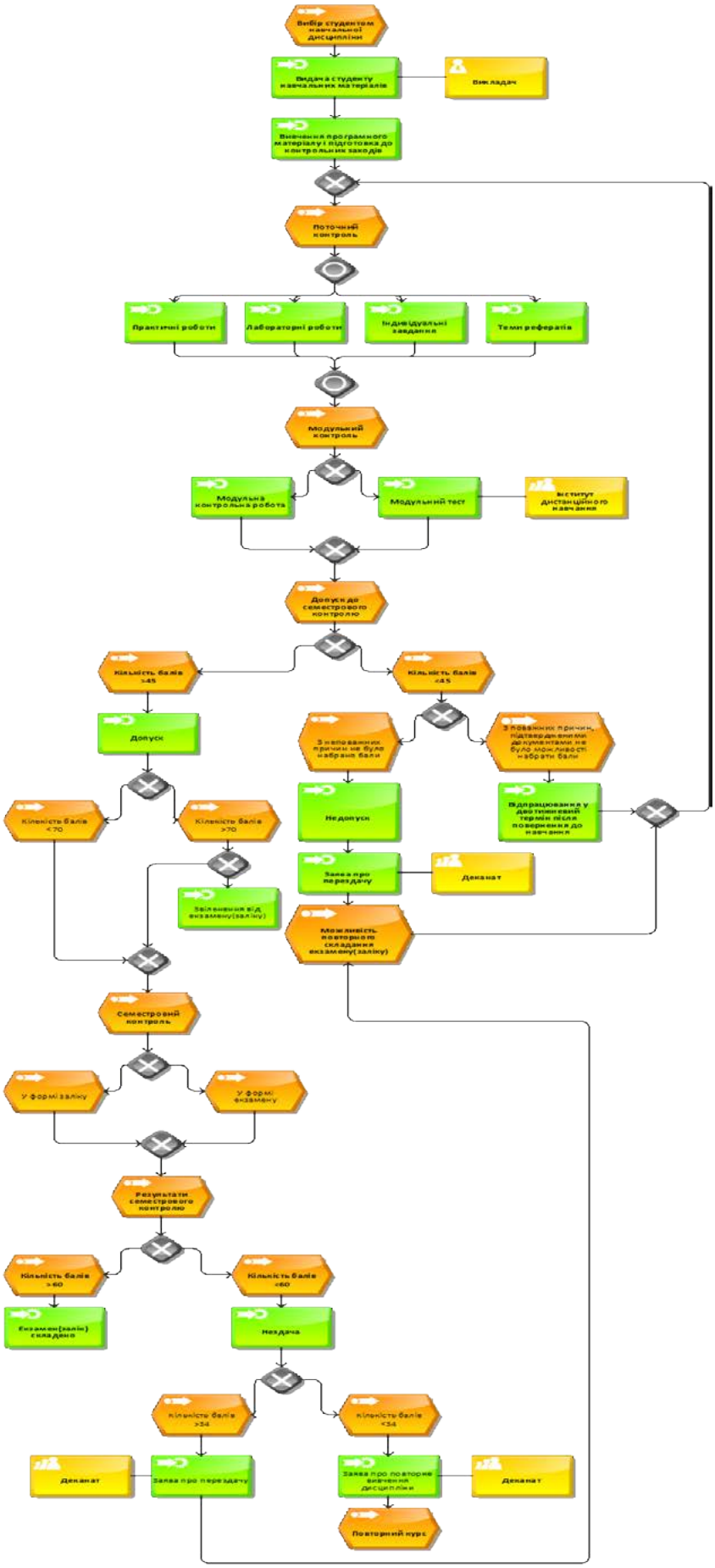

Рис. 2. Модель бізнес-процесу вивчення дисципліни

Джерело: розробка автора

ванні знань учнем, використанні самооцінки та зворотного зв'язку, постійній активності учня.

У статті ми користуватимемось трактуванням термінів «інтерактивне навчання», «процесний підхід до освіти», які усталені в українській педагогічній науці. Поняття «процесний підхід» прийшло з менеджменту організацій, де його означають як розгляд організації у вигляді мережі бізнес-процесів, що взаємопов'язані, взаємодіють і кожен з яких керований своїм власником [7, с. 54]. Бізнес-процесом (процесом) називають стійку, цілеспрямовану сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, що за певною технологією перетворює входи у виходи, які являють цінність для споживача [7, с. 36]. Застосування процесного підходу для підвищення ефективності управління вищим навчальним закладом виходить за рамки нашого дослідження. Ми впроваджуємо процесний підхід до управління діяльністю студентів, які навчаються за спеціальностями галузі знань «07. Управління та адміністрування» та спеціальністю 051 «Економіка». Метою цього нововведення є удосконалення формування їх професійної компетентності.

Процес навчальної діяльності майбутніх фахівців бізнесу та управління ми розуміємо як стійку цілеспрямовану систему видів пізнавальної діяльності, яка у ході застосування педагогічної технології формує знання, навички і уміння студентів та інтегрує їх у професійні компетенції.

Основоположним принципом інтерактивного навчання є реалізація вивченого у значимій діяльності. Тому ми вважаємо за доцільне не тільки вивчати процесний підхід у програмі професійної підготовки майбутніх фахівців бізнесу та управління, але і застосовувати для удосконалення формування їх професійної компетентності засобами інтерактивного навчання. До того ж принаймні дивно в аудиторії декларувати переваги процесного підходу до управління діяльністю, а у практиці його не впроваджувати.

Формування професійної компетентності майбутніх фахівців бізнесу та управління відбувається у ході опанування навчальних дисциплін. Визначимо систему процесів формування їх професійних компетенцій.

Для моделювання та унаочнення бізнес-процесів ми використали програмне забезпечення ArisExpress (Architecture of Integrated Information Systems) – один із найпотужніших та популярних інструментів моделювання, реінжинірингу та оптимізаії бізнес-процесів. Функції та переваги цього програмного продукта ми охарактеризували у публікаціях [3] і [4]. На рис. 1 подано декомпозицію процесу формування професійної компетентності майбутніх фахівців бізнесу і управління, основою поділу є види навчальної діяльності.

Починається формування компетенцій майбутніх економістів і менеджерів на аудиторних заняттях або в режимі дистанційного навчання, коли викладач роз'яснює суть основних положень дисципліни, зорієнтовує у напрямах та методах роботи з курсом, повідомляє регламент. Основна частина професійних знань і база умінь формується під час самостійної роботи студентів із опрацювання лекційних матеріалів, виконання практичних завдань, вивчення окремих тем курсу. Закріплюються уміння та знання при проходженні практики на підприємствах. Українським аналогом capstone project – ґрунтовної роботи, виконання яка вимагає інтеграції знань та умінь базових дисциплін програми навчання, є наукова (курсова, дипломна) робота. Наукова робота спонукає до узагальнення, поглиблення знань, використання системи умінь і демонструє підсумковий рівень сформованості професійної компетентності.

На рис. 2 подамо модель бізнес-процесу вивчення навчальної дисципліни під час аудиторного чи дистанційного навчання. Використовуючи методологію та інструментарій ARIS, побудовано моделі для решти етапів формування професійної компетентності майбутніх фахівців бізнесу і управління.

Висновки та напрями подальших досліджень. Виокремлення та аналіз бізнес-процесів формування професійної компетентності майбутніх фахівців бізнесу та управління є основою для їх удосконалення, реінжинірингу та імплементації в оптимізованому вигляді. На поточному етапі нашого дослідження проведене моделювання освітніх бізнес-процесів у вигляді «як є». Наступним кроком буде обґрунтування удосконалення формування професійної компетентності з позицій процесного підходу до управління.

Впровадження процесного підходу до менеджменту навчання економістів реалізує аспекти концепції інтердіяльнісного навчання, яку ми розробляємо.

Список літератури:

1. Аннєнкова І. П. Моніторинг якості освіти у ВНЗ: кваліметричний підхід / І. П. Аннєнкова // Витоки педагогічної майстерності. – 2012. – Випуск 10. – С. 9-15.
2. ДСТУ ISO 9004:2012 Управління з метою досягнення стійкого успіху організації. Підхід на основі управління якістю (ISO 9004:2012, IDT): ДСТУ ISO 9004:2012. – [Чинний від 2013–05–01]. – Київ: Мінекономрозвитку України, 2012. – (Національний стандарт України) // Будстандарт. Сервіс документів онлайн [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Харків, 2016. – Режим доступу: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page.html?id_doc=53225 (дата звернення 13.01.2016) – Назва з екрана.
3. Кареліна О. Моделювання бізнес-процесів засобами програмного забезпечення ARIS / О. Кареліна // Збірник тез доповідей XVI наукової конференції ТНТУ ім. Ів. Пулюя, 5-6 грудня 2012 року – Т.: ТНТУ, 2012 – Том І: Природничі науки та інформаційні технології. – С. 52. – (Інформаційні технології).
4. Кареліна О. Порівняльна характеристика програмних пакетів ARIS та IBM Rational для моделювання бізнес-процесів / О. Кареліна // Актуальні задачі сучасних технологій: зб. тез доповідей міжнар. наук.-тех. конф. молодих учених та студентів (Тернопіль, 11-12 грудня 2013) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Терн. націон. тех ун-т ім. І. Пулюя [та ін.]. – Тернопіль: ТНТУ, 2013 – С. 294.
5. Манькута Я. М. Модель ефективності системи управління якістю у ВНЗ [Електронний ресурс] / Я. М. Манькута // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. – Електронні дані. – [Дніпропетровськ: Дніпропетров. держ. аграрно-економічний ун-т: ТОВ «ДКС Центр», 2015]. – № 1. – Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua /?op=1&z=3740 (дата звернення 15.01.2016 р.). – Назва з екрана.

6. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К.: А.С.К., 2007. – 144 с.
7. Репин В. В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / Владимир Репин, Виталий Елиферов. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 544 с.
8. Свіжевська С. А., Хазнаферова Л. О. Процесний підхід до внутрішньої системи менеджменту якості освіти [Електронний ресурс] / С. А. Свіжевська, Л. О. Хазнаферова // Сайт Національного гірничого університету. – Режим доступу: http://www.nmu.org.ua/ua/content/infrastructure/structural_divisions/science_met_dep/statti_akr/protsesniy-p-dkh-d-do-vnutr-shno-sistemi-menedzhmentu-yakost-osv-ti.php?print=Y (дата звернення 17.01.2016 р.). – Назва з екрана.
9. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С. О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с.
10. Хомічак Л. М., Тавлуй І. П. Особливості застосування процесного підходу під час розроблення системи управління якістю вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / Л. М. Хомічак, І. П. Тавлуй // Науково-технічний журнал «Стандартизація, сертифікація, якість», 2011 р. – Електронні дані. – [НУБіП України, Український ННІ якості біоресурсів та безпеки життя, 2011]. – № 3. – Режим доступу: http://elibrary.nubip.edu.ua/8833/1/Tavlui.pdf (дата звернення 14.01.2016 р.). – Назва з екрана.
11. Fredericks A. Why the process approach to Learning matters so much. [Electronic resource] / Anthony D. Fredericks. – Mode of access: World Wide Web: http://www.dawnpub.com/why-the-process-approach-to-learning-matters-so-much/ (viewed on January 20, 2016). – Title from the screen.
12. Kuhlthau C. C. Implementing a Process Approach to Information Skills: A Study Identifying Indicators of Success in Library Media Programs [Electronic resource] / Carol C. Kuhlthau. – Mode of access: World Wide Web: http://www.ala.org/aasl/sites/ala.org.aasl/files/content/aaslpubsandjournals/slr/edchoice/SLMQ_ImplementingaProcessApproachtoInformationSkills_InfoPower.pdf (viewed on January 20, 2016). – Title from the screen.
13. Steele V. Product and process writing: a comparison [Electronic resource] / Vanessa Steele. – Mode of access: World Wide Web: http://www.teachingenglish.org.uk/article/product-process-writing-a-comparison (viewed on January 20, 2016). – Title from the screen.

Карелина Е.В.
Тернопольский национальный экономический университет имени Ивана Пулюя

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОЦЕССНОГО ПОДХОДА К УПРАВЛЕНИЮ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В ВУЗАХ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ БИЗНЕСА И АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье проведен анализ украинских и зарубежных публикаций по теме применения процессного подхода в ВУЗах. Выявлено, что для отечественных публикаций характерно понимание процессного подхода в образовании с точки зрения трактовки стандартов ISO и в контексте внедрения системы управления качеством работы ВУЗа. В зарубежных рубликациях процессный подход к обучению состоит в активизации деятельности студентов. Автором определены преимущества внедрения процессного подхода к управлению подготовкой будущих специалистов бизнеса и администрирования. Предложена ARIS-модель системы процессов формирования профессиональной компетентности этих специалистов.
Ключевые слова: бизнес-процесс, моделирование, ARIS, профессиональная компетентность, специалисты бизнеса и управления.

Karelina O.V.
Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University

PROCESS APPROACH IN THE MANAGEMENT OF THE FUTURE BUSINESS AND ADMINISTRATION SPECIALIST`S LEARNING ACTIVITIES IN THE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary
The article analyzes Ukrainian and foreign publications on the use of a process approach in higher education. Found that a common feature of Ukrainian publications understanding of the process approach in education in terms of interpretation of ISO and in the context of the quality management system of universities. In foreign publications process approach to learning is to intensify students activity. The article outlines the benefits of implementing a process approach to management of the future business and administration specialist`s learning. Systems of formation professional competence ARIS-model is proposed.
Keywords: business-process, modeling, ARIS, professional competence, specialist of business and administration.

УДК 378.147-054.6:004(045)

КОМП'ЮТЕРНЕ ТЕСТУВАННЯ ЯК МЕТОД КОНТРОЛЮ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ПІДГОТОВЧОГО ВІДДІЛЕННЯ ОСНОВАМ ІНФОРМАТИКИ ТА ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

Косяк В.І.
Національний авіаційний університет

В статті розглядається досвід створення навчальних комп'ютерних тестів для іноземних студентів підготовчого відділення. Розробка таких тестів потребує спеціального підходу, спільної роботи з викладачами української або російської мови для складення мовних конструкцій, доступних для розуміння іноземцями, котрі тільки починають вивчення української або російської мови. Створення тестів розглядається на прикладі дисципліни «Основи інформатики та обчислювальної техніки».
Ключові слова: комп'ютерні тести, навчальне тестування, контролююче тестування, іноземні студенти, підготовче відділення.

Постановка проблеми. Сучасний вуз орієнтується на західні стандарти навчання [1, с. 6]. У зв'язку з цим відбувається значне скорочення годин аудиторного навантаження і збільшення об'єму самостійної роботи студентів. Відповідно збільшується кількість контролюючих заходів. Підвищити якість контролю успішності допомагає застосування тестових технологій з використанням комп'ютерної техніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та методологічні питання педагогічного тестування знайшли відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Булах І.Є. [5], Кухар Л.О., Сергієнка В.П. [1], Челишкової М.Б. [2], Аванесова В.С. [3], Волкової О.А. [7], Батешова Є.А [8], Казієва В.М. [9], Казієва К.В [10], Кручініна В.В. [13] та ін. Проблемою інформатизації освіти займались і займаються Лузік Е.В., Лапінський В.В., Довгодько Т.І. [6], Алексюк А.Н., Богданова І.М., Юнов С.В., Юнова Н.Н. [4], Мархель І.І., Машбіц Є.І. [12] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день немає достатньої кількості праць, в яких комплексно розкривалися б питання розробки комп'ютерних тестів з природничих дисциплін для іноземних студентів підготовчого відділення (ПВ). Навчання іноземців загальноосвітнім предметам російською або українською мовою ускладнене труднощами, пов'язаними не тільки зі змістом предмету, але й з його іншомовним викладенням. Завдання викладача-предметника – не тільки навчання предмету, але й виконання певного обсягу мовної роботи.

При складанні тестів для іноземних студентів ПВ потрібно враховувати, по-перше, відмінності у викладанні курсу основ інформатики та обчислювальної техніки у нашій системі освіти та в інших країнах; по-друге, дуже обмежену кількість навчального часу на підготовчому факультеті; потретє, недостатню мовну компетенцію студентів.

Мета статті. Мета статті – ознайомлення викладачів з досвідом розробки комп'ютерних тестів для іноземних студентів ПВ на прикладі дисципліни «Основи інформатики і обчислювальної техніки».

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «test» (англ. випробування, проба, перевірка) був введений в наукову літературу американським психологом Дж. Кеттелом [1, с. 45]. Педагогічний тест – це інструмент оцінювання результатів навчання студентів, котрий складається з системи тестових завдань, стандартизованої процедури проведення, обробки та аналізу результатів.

У порівнянні з іншими формами контролю тест має свої переваги і недоліки. Тестування – більш якісний та об'єктивний спосіб оцінювання, воно ставить всіх студентів у рівні умови як в процесі контролю, так і в процесі оцінювання, практично виключаючи суб'єктивізм викладача. Але поряд з цим в тестуванні наявний елемент випадковості. Наприклад, студент може випадково помилитись, відповідаючи на просте запитання, і в той же час вгадати правильну відповідь на більш складне. Це суттєво спотворює результати тесту [1, с. 39-40]. Тому поряд з використанням контролюючого тестування активно розвивається такий напрям педагогічних тестових технологій, як навчальне тестування. На відміну від більшості навчальних програм, студент не отримує прямої підказки, відповідаючи на запитання навчального тесту. Вибір відповіді (як і в будь-якому тесті) тут же діагностується і студенту повідомляється результат діагностики, що дозволяє йому скоректувати свою відповідь при повторному проходженні тесту.

Завдання для навчальних тестів можна розподілити за трьома рівнями складності [11, с. 135-136]. Завдання першого рівня мають формуючий характер і можуть використовуватись для закріплення нового матеріалу безпосередньо на занятті. Після пояснення навчального матеріалу, виділення особливостей теми в кінці заняття пропонується виконати тест, при цьому студенти можуть користуватись конспектами та посібниками. В такому випадку висуваються досить високі вимоги до послідовності, доступності, логічного взаємозв'язку тестових завдань між собою та текстом посібника. Бажано, щоб на занятті залишився час для обговорення тесту, перевірки правильності виконання, узагальнення вивченого матеріалу.

Другий рівень передбачає наявність вмінь застосовувати отримані знання для виконання завдань, пов'язаних з раніше вивченим матеріалом. Роль тестів даного рівня може бути і формуючою, і частково діагностуючою. Тести другого рівня можуть бути використані на наступному занятті для перевірки виконання домашнього завдання, яке дозволило закріпити та поглибити вивчений матеріал.

© Косяк В.І., 2016

Третій рівень – підвищений. Виконання завдань цього рівня пов'язане з умінням аналізувати та узагальнювати, виконувати завдання підвищеної складності. Студенти можуть використовувати додаткові джерела інформації, проявити творчий підхід.

Іноземні студенти прибувають на підготовчі факультети, маючи різний рівень базової підготовки з природничих дисциплін, який, крім того, не відповідає рівню знань випускників середніх шкіл України. Спостерігаються також значні розбіжності в методах навчання української і зарубіжної систем освіти [6, с. 55]. За один навчальний рік іноземці повинні оволодіти українською або російською мовою і основами знань спеціальних дисциплін цією ж мовою, достатніми для продовження навчання на основних факультетах. Строки навчання можуть скорочуватись через пізній заїзд. На момент початку занять із спеціальних дисциплін рівень знань мови у студентів настільки низький, що фактично викладачі-предметники мають навчати їх українській або російській мові, а не самій спеціальності. Тому виклад матеріалу повинен бути чітко узгоджений з філологами, а введення нових термінів не повинне перевищувати допустимих меж. На перших етапах викладання мова має бути максимально простою для сприйняття. На наступних заняттях можна спиратись на вже відомі терміни та мовні звороти, при умові їх повного засвоєння студентами.

Дисципліна «Основи інформатики та обчислювальної техніки» на ПВ для іноземних студентів інженерно-технічних та інженерно-економічних спеціальностей Національного авіаційного університету вводиться на 13-му тижні навчання. На цей момент студенти мають поняття про рід і число іменників та прийменників, кількісні та якісні числівники, прислівники, запитання «Як?», «Коли?», «Де?», «Куди?», часи дієслів.

Тільки на 15-му тижні студенти знайомляться з спеціальними мовними моделями, які дозволяють здійснювати комунікацію в науковій сфері (табл. 1).

Знання цього набору мовних конструкцій обов'язкове не лише для іноземних студентів, але й для викладачів природничих дисциплін, оскільки матеріал лекцій, практичних та лабораторних занять має орієнтуватись саме на ці, відомі студенту мовні моделі, що забезпечить розуміння матеріалу дисципліни.

Недостатня мовна підготовка іноземних студентів ПВ не дозволяє розраховувати на відповіді, що потребують нестандартних підходів, багатокрокових дій, змушує максимально спрощувати та уніфікувати завдання. Подібні завдання мають бути попередньо розглянуті на заняттях і тільки після цього винесені на самоконтроль і контроль.

При складанні тестових завдань слід враховувати наступне. Для іноземних студентів доцільно використовувати завдання закритого типу. З них найдоступнішими для сприйняття є завдання вибіркового типу (multiple choice). Це основний вид завдань, що застосовується в тестуванні найчастіше. Студенти мають вибрати правильну відповідь з ряду запропонованих [9, с. 6]. Тестове завдання бажано формулювати у вигляді одного речення, котре має не більше семи слів. Умова може містити лише завдання або складатись із вступних відомостей і запитання, має подаватись у вигляді запитання, наказовій формі або у формі незавершеного твердження і не повинна містити заперечення. Формулювання запитання доцільно починати з дієслова. Запитання має бути сформульоване чітко і ясно, орієнтоване на однозначну і єдино правильну відповідь [9, с. 9] Прочитавши завдання, студент має відразу визначити, чи знає він правильну відповідь. Оптимальна кількість тестових завдань 20-30.

Таблиця 1

Мовні конструкції	Приклад
Що поділяється на що? За якою ознакою?	За способом утворення зображення принтери поділяються на матричні, струменеві та лазерні.
Що – це що?	Інформатика – це наука, яка вивчає властивості, методи та засоби обробки інформації.
Що є чим?	Комп'ютер є засобом обробки інформації.
Що вимірюється чим?	Інформація вимірюється байтами.
Що змінюється на що?	Рівномірний двійковий код змінюється на нерівномірний.
Що стає яким?	Кнопка стає активною.
Що знаходиться де?	Процесор знаходиться на материнській платі.
Що отримують за допомогою чого?	Інформацію кодують за допомогою нулів та одиниць.
Що має що?	Операційна система має ядро, драйвери та інтерфейс.
Що залежить від чого?	Розрядність шини залежить від кількості в ній проводів.
Що діє на що?	Операційна система діє на апаратну та програмну складові комп'ютера.
Що взаємодіє з чим?	Програмна складова комп'ютера взаємодіє з апаратною складовою.

Оптимальна кількість варіантів відповідей 3-4 (до 5). Два варіанти сприяють вгадуванню, а більше п'яти потребують занадто багато часу для читання. В наборі відповідей одна – вірна, а інші – помилкові. Правильних відповідей може бути і декілька, тоді в інструкції це має бути вказано. Усі дистрактори (неправильні варіанти відповідей) мають бути правдоподібними і вірогідними.

Приклад тестового завдання [4, с. 78]:

Вкажіть абсолютну адресу клітинки:

– A1;

– A1;

– A1.

При доборі дистракторів варто використовувати типові студентські помилки, відомі з практики навчання, хибні уявлення, об'єкти, що відповідають лише частині характеристик, наведених в умові. Варіанти відповідей слід розміщувати системно (в алфавітному або логічному порядку, в порядку зростання чисел). Відповіді мають бути однорідними і не перетинатись між собою [1, с. 87-90]. Також вони мають бути короткими та простими за структурою, подібними за зовнішніми ознаками, зокрема, довжиною [9, с. 9]. Слова, що повторюються, слід додавати до умови.

Приклад тестового завдання:

Монітор – це пристрій...

– введення інформації;
– виведення інформації;
– пам'яті.

В останньому варіанті відповідей варто вживати саме словосполучення «пристрій пам'яті», а не «запам'ятовуючий пристрій», оскільки на час вивчення теми «Будова комп'ютера» студенти ще не знайомі з дієприкметниками.

На користь тестів вибіркового типу зазвичай наводяться такі аргументи: а) у практичному житті найчастіше зустрічаються ситуації, де вирішальне значення має вибір відповідної альтернативи; б) оскільки студенту потрібно дати відповідь у звичній для нього формі, не має суттєвого значення, сформулює він її сам чи вибере готову з наведеного списку; в) необхідність вибору відповіді з декількох можливих варіантів допомагає студенту краще засвоїти матеріал, що вивчається; г) програму з вибірковими відповідями легше реалізувати при розробці комп'ютерних програм [12, с. 127].

Можливе також використання завдань альтернативних відповідей. Форма завдання: твердження. Дається тільки два варіанти відповідей. Студент повинен вибрати один з них – «так» – «ні», «правильно» – «неправильно». Приклад тестового завдання:

Сканер – це пристрій для виведення інформації:
– так;
– ні.

В деяких випадках зручно використовувати завдання на встановлення відповідності. Це завдання, в яких необхідно знайти або прирівняти частини, елементи, поняття – конструкціям, фігурам, твердженням; встановити відповідність між елементами двох списків [9, с. 6]. Кожному елементу лівого стовпця вірно відповідає хоча б один елемент правого стовпця. Для запобігання вгадуванню в лівому стовпці елементів може бути більше, ніж в правому або навпаки. В комп'ютерному варіанті таких тестів встановлення відповідності здійснюється за допомогою перетягування елементів з використанням маніпулятора.

Також можливе використання тестових завдань на групування елементів за певною ознакою. Наприклад, при вивченні теми «Будова комп'ютера» для кращого запам'ятовування нових слів можна використати тест, який передбачає групування малюнків за розділами: «Пристрої введення інформації», «Пристрої виведення інформації», «Пристрої пам'яті».

Не варто використовувати в комп'ютерних тестах для іноземних студентів ПВ завдання відкритого типу, що не мають варіантів правильних відповідей і для виконання яких студент повинен доповнити текст завдання одним або кількома словами. Навіть знаючи правильну відповідь, студент, що не досить добре володіє мовою, може припуститись граматичної помилки, а комп'ютер зарахує цю відповідь як неправильну.

На відміну від контролюючих тестів, час на проходження навчального тесту не має бути суворо регламентований. Заохочується повторне проходження тесту при отриманні не досить доброго результату. Результати тестування обов'язково оцінюються, у разі багаторазового проходження тесту фіксується кращий результат.

Висновки і пропозиції. Отже, комп'ютерне тестування – це одна з форм контролю та оцінювання знань, вмінь та навичок, котра може і повинна використовуватись в поєднанні з іншими формами і методами контролю та оцінювання. Навчальне тестування позбавлене багатьох недоліків контролюючого тестування, тому саме йому має належати провідна роль у навчальному процесі. Складання тестів для іноземних студентів підготовчого відділення потребує особливої уваги та співпраці викладачів мови і природничих дисциплін.

Список літератури:

1. Конструювання тестів. Курс лекцій: навчальний посібник / Л. О. Кухар, В. П. Сергієнко. – Луцьк, 2010. – 182 с.
2. Челышкова М. Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов. уч. пособие. – М.: Логос, 2002. – 432 с.
3. Аванесов В. С. Композиция тестовых заданий. Учебная книга для преподавателей вузов, учителей школ, аспирантов и студентов пед.вузов. 3 изд., испр. и доп. – М.: Централизованное тестирование, 2002. – 240 с.
4. Юнов С. В., Юнова Н. Н. Тестирование остаточных тестов по MS Excel / С. В. Юнов, Н. Н. Юнова // Информатика и образование. – 2005. – № 11. – С. 77-89.
5. Булах І. Є. Створюємо якісний тест: навч. посіб. / І. Є. Булах, М. Р. Мруга. – К.: Майстер-клас, 2006 – 160 с.
6. Довгодько Т. И. Использование компьютерных технологий при обучении иностранных студентов общенаучным дисциплинам на подготовительном факультете / Т. И. Довгодько //Альманах современной науки и образования. – 2013. – № 1 (68). – С. 54-57.
7. Волкова Е. А. Некоторые аспекты оценки качества разработки обучающих тестов по математике / Е. А. Волкова // Образовательные технологии и общество. Официальный журнал Международного форума «Образовательные Технологии и Общество». – 2015. – № 2, том 18. – С. 555-567.
8. Батешов Е. А. Основы технологизации компьютерного тестирования: Учебное пособие. – Астана: ТОО «Полиграф-мир», 2011. – 241 с.
9. Введение в практическое тестирование / В. М. Казиев – М.: Национальный Открытый Университет «ИНТУИТ», 2016. – 98 с.
10. Казиев В. М., Казиев К. В. Правила практического педагогического тестирования (с примерами по информатике) / В. М. Казиев, К. В. Казиев // Информатика и образование. – 2005. – № 9. – С. 80-94.
11. Родионова Н. И. Использование тестов на уроках химии как средство диагностики учебных достижений учащихся гимназии / Н. И. Родионова // Успехи современного естествознания. – 2014. – № 9. – С. 132-136.
12. Машбиц Е. И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. – М.: Педагогика, 1988. – 192 с.
13. Кручинин В. В. Методы генерации тестовых заданий по информатике / В. В. Кручинин // Информатика и образование. – 2005. – № 2. – С. 87-93.

Косяк В.И.
Национальный авиационный университет

КОМПЬЮТЕРНОЕ ТЕСТИРОВАНИЕ КАК МЕТОД КОНТРОЛЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ОТДЕЛЕНИЯ ОСНОВАМ ИНФОРМАТИКИ И ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ

Аннотация
В статье рассматривается опыт создания обучающих компьютерных тестов для иностранных студентов подготовительного отделения. Разработка таких тестов требует специального подхода, совместной работы с преподавателями украинского или русского языка для составления речевых конструкций, доступных для понимания иностранцами, только начинающими изучение украинского или русского языка. Создание тестов рассматривается на примере дисциплины «Основы информатики и вычислительной техники».
Ключевые слова: компьютерные тесты, обучающее тестирование, контролирующее тестирование, иностранные студенты, подготовительное отделение.

Kosyak V.I.
National Aviation University

COMPUTER TESTING AS A METHOD OF CONTROL OF FOREIGN STUDENTS' PROGRESS IN BASIC INFORMATION TECHNOLOGIES AT PREPARATORY DEPARTMENT

Summary
Experiences of creating of the teaching computer tests for the foreign students of the Preparatory Department were investigated in the article. The construction of the tests needs a special approach, a combined work with tutors of Ukrainian or Russian language. These tutors can assist in building such language constructions which will be understandable for the new foreign students who just started to study Ukrainian or Russian. As an example, the author suggests the construction of tests for basic information technologies course.
Keywords: computer tests, teaching testing, control testing, foreign students, Preparatory Department.

УДК 378.046.4

РОЗВИТОК ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Кравчук Л.В.
Інститут післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена проблемі розвитку етичної компетентності вчителя початкових класів в умовах післядипломної освіти. Етична компетентність учителя розглядається як складова його професійної компетентності. Досліджуючи теоретичну складову проблеми, автор докладно зупиняється на питанні важливості володіння вчителем етичною компетентністю в умовах гуманізації освітнього простору початкової школи. З одного боку етична компетентність – це етичні знання, комунікативні уміння, психологічна позиція вчителя та його морально-психологічні якості, тобто етична сутність вчителя як особистості. З іншого – його підготовленість, як фахівця, до здійснення етичного розвитку і виховання учнів. Для забезпечення цілеспрямованого впливу на розвиток етичної компетенції вчителів початкових класів в умовах післядипломної освіти, автор пропонує включити в роботу курсів низку навчальних тематичних модулів.
Ключові слова: учитель початкових класів, професійна компетентність, етична компетентність, компетентнісний підхід, моделі поведінки вчителя, післядипломна освіта, курси підвищення кваліфікації.

Постановка проблеми. Реформування українського суспільства, яке супроводжується значними змінами у різних сферах життя, неможливе без оновлення всіх соціальних інститутів і систем, у тому числі й освіти. Зміни, яких на сучасному етапі розвитку зазнає система освіти в Україні, пов'язані, насамперед, зі зміною освітніх парадигм, переходом зі знаннєвого рівня на компетентнісний. Цей підхід ґрунтується на концепції компетенцій, якій у світі сучасної освіти на-

© Кравчук Л.В., 2016

дається велике значення як основі формування в учнів, поряд із знаннями, здібностей вирішувати найважливіші практичні завдання та виховання особистості в цілому. В. А. Болотов розглядає компетентнісний підхід в освіті як узагальнену умову здатності людини ефективно діяти за межами навчальних сюжетів і навчальних ситуацій [5]. Актуальність компетентнісного підходу пояснюється закономірністю розвитку системи освіти, яка обумовлена пошуком шляхів її наближення до потреб суспільства, яке знаходиться в умовах постійних змін. У зв'язку з цим, об'єктивною потребою сучасної школи є активізація розвитку професійної компетентності педагога, як умови досягнення нового рівня якості освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку Хуторського, професійна компетентність педагога – це знання, здатність і готовність на професійному рівні навчати, розвивати школярів та формувати у них практичні уміння [16]. В. А. Сластенин [11] порівнює професійну компетентність з професіоналізмом педагога, який включає теоретичну та практичну готовність учителя для здійснення педагогічної діяльності. А. П. Акимова [2] розглядає поняття «професійна компетентність учителя» у вузькому смислі слова як суму знань, умінь, навичок, засвоєних ним в ході навчання. У широкому значенні – це рівень успішної взаємодії з оточенням. А. К. Маркова [10] зазначає, що професійна компетентність учителя поєднує в собі професійні (об'єктивно-необхідні) педагогічні знання (гностичний компонент); професійні педагогічні позиції, установки вчителя, що вимагаються в його професії (ціннісно-смисловий компонент); професійні (об'єктивно необхідні) педагогічні вміння (діяльнісний компонент); особистісні особливості, що забезпечують оволодіння вчителем професійними знаннями та вміннями (особистісний компонент).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як показав аналіз наукової психолого-педагогічної літератури, немає єдиного підходу до трактування даного поняття. В основному професійна компетентність асоціюється з високим рівнем кваліфікації і професіоналізму фахівця, а вчитель характеризується як досвідчений і знаючий майстер своєї справи. Можна говорити про професійну компетентність педагога у разі, якщо він здатний діяти адекватно і самостійно в мінливій професійній діяльності. Це, в свою чергу, є свідченням готовності до саморозвитку, творчості. Разом з тим, А. К. Маркова зауважує, що завдання вчителя початкових класів не тільки формувати у школярів навчально-пізнавальні мотиви та здатність до розуміння і вирішення навчального завдання, розрізнення способів здійснення та результатів навчальної діяльності, виконання нею різних видів самоконтролю, а й закладати основи морально-етичного розвитку особистості [10]. Оскільки відносини вчителя з учнями та їх батьками в усі часи розглядалися як фактор, що істотно впливає на навчально-виховний процес, видається очевидним, що обговорення проблеми професійної компетентності педагога було б неповним поза її етичної складової. Враховуючи вище сказане, вважаємо за необхідне взяти до уваги думку В. Синенка, який розглядає професійну компетентність учителя як «високий рівень його психолого-педагогічних і науково-предметних знань й умінь у поєднанні з відповідним культурно-моральним образом, що забезпечує на практиці соціально затребувану підготовку підростаючого покоління до життя» [1]. Отже, не можна уявити професійну компетентність учителя початкових класів без такої її складової як етична компетентність.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення сутності поняття «етична компетентність» учителя та окреслити основні підходи до її розвитку в умовах післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу. Що ж потрібно розуміти під етичною компетентністю вчителя? Для встановлення сутності етичної компетентності Є. В. Бондаревська спирається на поняття «педагогічна культура». На її думку педагогічна культура є «динамічною системою педагогічних цінностей, способів діяльності та професійної діяльності вчителя» [6]. Л. Хоружа розглядає етичну компетентність як інваріантну характеристику, яка, з одного боку, відображає відпрацьовану досвідом систему професійних норм і правил поведінки педагога, з іншого, – є психолого-педагогічним інструментом його впливу через особистісну поведінку на внутрішній світ дитини. Вчена характеризує етичну компетентність учителя як «взаємодіюче, взаємопроникаюче утворення змістового, особистісного та діяльнісного характеру, яке можна подати як систему взаємопов'язаних між собою компонентів: змістового (когнітивного, особистісного і операціонально-процесуального» [15, с. 89]. Спираючись на результати дослідження вченої, розглядаємо етичну компетентність вчителя як процес, складовими якого є педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, особистісні морально-етичні якості та результат – рівень етичного розвитку учнів.

Чому так важливо вчителю володіти етичною компетентністю? На це питання знаходимо відповідь у К. Д. Ушинського: «Ніякі статути і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був продуманий, не може замінити особистість у справі виховання» [14, с. 16]. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне звернутися до результатів психолого-педагогічних досліджень щодо впливу індивідуальності вчителів на особистісні якості і поведінкові прояви їхніх учнів. Так, Т. Є. Вяткіною було виявлено, що школярі, які навчаються у вчителів з високим рівнем загальної культури, значно відрізняються від школярів, що навчаються у вчителів з відносно нижчим рівнем загальної культури за такими параметрами особистості, як м'якість, урівноваженість, доброта, товариськість, сердечність [7, с. 77]. В. О. Давиденко зазначає, що «в класах, де викладають учителі з переважанням авторитарних методів керівництва, звичайно буває непогана дисципліна й успішність, проте за зовнішнім благополуччям можуть ховатися значні вади роботи вчителя саме в аспекті морального формування особистості школяра» [8, с. 98]. Як бачимо, для вчителя суттєво важливим є високий рівень розвитку етичної компетентності, яка створює об'єктивні передумови якісних змін не тільки освітнього процесу, а й особистості дитини. Особливо це стосується вчителя початкових класів, оскільки початкова школа володіє потужним виховним потенціалом, а молодший шкільний

вік є сензитивним періодом засвоєння морально-етичних норм. Навіть у дрібницях, у манерах діти намагаються наслідувати свого вчителя. Наслідування дітьми моделей поведінки вчителя має подвійний результат: по-перше, створює загальну атмосферу навчально-пізнавальної діяльності, по-друге, формує в школярів досвід взаємодії з навколишнім світом. Саме етична компетенція дає можливість вчителю коректно впливати на особистість дитини. У зв'язку з цим актуальними для нашого дослідження видаються висновки, зроблені Фредом Стокінгом. На його думку, хороший учитель легко говорить і пояснює, але найкращий знає, як треба бути тихим і уважним, коли його учні намагаються висловити свої думки; хороший учитель скромний, знання предмета для нього є важливішими його самого, але найкращий вчитель ще більш скромний: для нього важливішим є шанобливе ставлення до почуттів дітей, ніж «старий дурний предмет»; хороший учитель знає, що його учні хочуть бути відповідальними, чесними і з хорошими знаннями, але найкращий розуміє, що чесності, відповідальності та громадянськості не можна навчити, оскільки вони формуються у щоденній роботі над собою, а не за допомогою лекцій; хороший учитель прагне контролювати клас, кращий – в першу чергу контролює самого себе [13]. Як бачимо, кращим у своїй професії стає той вчитель, у якого краще розвинені такі якості як самоповага, гідність, тактовність, людяність, стриманість, відповідальність, повага до учня. Шалва Амонашвілі зазначає: «Справжній учитель той, хто сам стає благородним і мудрим або прямує до цього, а вже потім починає передавати свої знання іншим» [3, с. 122].

Учитель має не тільки гарно знати свій предмет, володіти методикою викладання, а, перш за все, бути носієм етичних норм та принципів життя, оскільки його поведінка, слово, жест, погляд мають іноді більший вплив на дитину, ніж найкращі педагогічні і культурні заходи. У своїй поведінці, справедливо зазначає І. А. Зимняя, педагог повинен бути зразком для наслідування, привертати до себе вихованістю, освіченістю, компетентністю, культурою поведінки і педагогічного спілкування [9, с. 12]. Отці Церкви, звертаючись до вчителів, радять їм дотримуватись таких духовно-моральних правил у своїй поведінці:

· не примножуй слів: багатослів'я віддаляє від духовності і моральності;

· зверх необхідного не говори нічого – дай сказати дітям;

· не дозволяй пристрастей, особливо не май «любимчиків» – це шкодить перш за все їм;

· не підміняй моральність пріоритетом інтелекту;

· якщо хочеш, щоб клас був спокійний – будь спокійний сам;

· не кричи, не говори голосно і поспішно;

· не пригнічуй, не перевантажуй учнів, не критикуй їх;

· не говори дитині, яка не слухає тебе, неуважний, спочатку підготуй її увагу [4, с. 70].

Етична компетентність учителя – складне індивідуально-психологічне утворення, яке ґрунтується на основі інтеграції теоретичних знань, практичних умінь в області етики і певного набору особистісних якостей і готовності до етично адекватної поведінки в педагогічних ситуаціях морального вибору. Враховуючи вище сказане, спробуємо скласти модель етичної компетентності вчителя. Вона включає такі складові: етичні знання (знання природи, специфіки і функцій етики, її основних категорій, принципів і норм, професійної етики вчителя і правил етикету), комунікативні уміння (уміння педагогічного спілкування), психологічну позицію (з погляду сформованої моделі етичної компетентності педагог повинен займати позитивно-активну, творчо-інноваційну і стабільно-відкриту позиції; бути толерантним; володіти способами вирішення конфліктних ситуацій) та морально-психологічні якості (особистісна спрямованість, емоційна гнучкість, доброзичливість тощо; етичні цінності; прагнення педагога будувати спілкування на гуманній, демократичній основі, керуватися принципами, нормами і правилами професійної етики та етикету, стверджувати особистісну гідність кожного учня, організовувати творчу співпрацю з класом і з кожним учнем зокрема, ініціювати сприятливий клімат спілкування) [12].

Етична компетентність у змісті курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів розвивається на основі інтеграції загальнопрофесійних, психолого-педагогічних та етичних знань. Однак тут слід зазначити, що розвиток етичної компетентності вчителя початкових класів можливий в тому випадку, якщо навчальні програми, зміст і структура занять забезпечать слухачам цілісну реалізацію себе в освітньому процесі на афективному, аксіологічному та когнітивному рівнях. Тому освітньо-пізнавальна діяльність повинна збагачувати слухачів не тільки знаннями, а й практичним досвідом, який базується на творчості вчителя, його переживаннях та саморегулятивних вміннях.

Висновки і пропозиції. Для забезпечення цілеспрямованого впливу на розвиток етичної компетенції вчителів початкових класів пропонуємо модульне структурування змісту курсів. У зміст розвитку етичної компетентності в умовах післядипломної освіти вчителів початкових класів варто, на нашу думку, включити навчальні тематичні модулі: «Морально-етична складова педагогічної діяльності вчителя початкових класів», «Розвиток емоційної компетентності вчителя початкових класів». Як окремий може бути тематичний курс: «Особистісно орієнтоване навчання й виховання молодших школярів». З метою організації роботи з молодшими школярами по засвоєнню ними етичних норм вважаємо за доцільне включення таких тематичних модулів як: «Сходинки етичного зростання» і «Культура добросусідства».

Основними критеріями оцінки ефективності розвитку етичної компетентності вчителя початкових класів у процесі підвищення кваліфікації є: 1) усвідомлення слухачами необхідності підвищення власного морально-етичного рівня; 2) зростання рівня готовності слухачів до реалізації отриманих знань на курсах у своїй професійній діяльності; 3) посилення мотивації слухачів на продовження самоосвіти в етичній сфері.

Список літератури:

1. Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя: монография / Красноярский Гос. Университет / В. А. Адольф. – Красноярск: КрГУ, 1998. – 286 с.
2. Акимова А. П. О характере профессиональных умений в деятельности педагогов-мастеров. В кн.: Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. Вып. 1 / А. П. Акимова. – Ленинград, 1973.
3. Бак В. Ф. Нравственное пространство урока биологии как среда для выращивания духовной общности между учителем и учеником / За руку с учителем: Сборник мастер-классов, проведеннях на Международных Педагогических Чтениях по Гуманной педагогике / [Сост. И. А. Киршин, В. Ф. Бак; Центр Гуманной педагогики, Артемовск.] – Донецк: «Ноулидж» (Донецкое отделение), 2009. – 172 с. – С. 122-129.
4. Безрукова В. С. Все о современном уроке в школе: проблемы и решения. Книга 3: Здоровьесберегающий урок / В. С. Безрукова. – М.: Сентябрь, 2006. – 176 с.
5. Болотов В. А., Сериков В. В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8-14.
6. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 19–24.
7. Вяткин Б. А. Метаиндивидуальность и ее проявления у учителей начальных классов / Б. А. Вяткин // Вопросы психологии. – 2001. – № 3. – С. 70-79.
8. Давыденко В. А. Историко-педагогический аспект эволюции взаимоотношений учителей и учащихся / В. А. Давыденко // Педагогическое образование и наука. – 2011. – № 5. – С. 95-101.
9. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Ростов на/Д.: Феникс, 1997. – 480 с.
10. Маркова А. К. Психология труда учителя [Текст] / А. К. Маркова. – М.: Просвещение, 1993. – 193 с.
11. Сластенин В. А. Профессионализм учителя как явление педагогической культуры [Текст] / В. А. Сластенин // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 12. – С. 4-16.
12. Степанова Н. П. Формирование профессионально-этической культуры студентов заочной формы обучения в процессе педагогического общения: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Н. П. Степанова. – Ставрополь, 2004. – 254 с.
13. Фред Стокинг. Какой учитель лучше? / Фред Стокинг. – М., 2002.
14. Хрестоматія з української класичної педагогіки: К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Уклад. В. П. Кравець, О. І. Мешко. – К.: Грамота, 2008. – 768 с.
15. Хоружа Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів / Л. Хоружа / Монографія. – К., 2003. – 319 с.
16. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты / А. В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002. – 23 апреля. http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm

Кравчук Л.В.
Институт последипломного педагогического образования
Киевского университета имени Бориса Гринченко

РАЗВИТИЕ ЭТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УСЛОВИЯХ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена проблеме развития этической компетентности учителя начальных классов в условиях последипломного образования. Этическая компетентность учителя рассматривается как составляющая его профессиональной компетентности. Исследуя теоретическую составляющую проблемы, автор подробно останавливается на вопросе важности владения учителем этической компетентностью в условиях гуманизации образовательного пространства начальной школы. С одной стороны этическая компетентность – это этические знания, коммуникативные умения, психологическая позиция учителя и его морально-психологические качества, то есть этическая сущность учителя как личности. С другой – его подготовленность, как специалиста, к осуществлению нравственного развития и воспитания учащихся. Для обеспечения целенаправленного влияния на развитие этической компетенции учителей начальных классов в условиях последипломного образования, автор предлагает включить в работу курсов ряд учебных тематических модулей.
Ключевые слова: учитель начальных классов, профессиональная компетентность, этическая компетентность, компетентностный подход, модели поведения учителя, последипломное образование, курсы повышения квалификации.

Kravchuk L.V.
Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Borys Grinchenko Kyiv University

DEVELOPMENT OF ETHICAL COMPETENCE PRIMARY SCHOOL TEACHERS UNDER OF POSTGRADUATE EDUCATION

Summary
The article deals with the problem of ethical competence of elementary school teacher in terms of postgraduate education. Ethical competence of the teacher is regarded as a part of their professional competence. Exploring the theoretical part of the problem, the author stops on the importance for teacher to be ethically competent in terms of humanization of educational space of elementary school. On the one hand ethical competence – is ethical knowledge, communication skills, psychological attitude of the teacher and their moral and psychological qualities, i.e. ethical nature of the teacher as a person. On the other hand – their readiness, as an expert, to the ethical development and education of students. To ensure a targeted influence on the development of ethical competence of primary school teachers in terms of postgraduate education the author offers to include to the courses a number of educational thematic modules.
Keywords: primary school teacher, professional competence, ethical competence, competence approach behaviors of teachers, postgraduate education, training.

УДК 373.2:004

ВИКОРИСТАННЯ ВЕБ-КВЕСТІВ У ПРОЕКТУВАННІ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДНЗ

Куземко Л.В., Бондаренко Т.Ю.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто проблему удосконалення професійної підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів шляхом проектування самостійної роботи засобом Веб-квесту. Досліджено сутність і переваги реалізації технології Веб-квестів в освітньому процесі вищого навчального закладу. Обґрунтовано вимоги щодо проектування та оцінювання самостійної роботи засобом Веб-квесту. Наведено приклади застосування Веб-квестів у самостійній роботі студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта».
Ключові слова: інформаційні технології, самостійна робота, технологія Веб-квесту, проектування, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Професійна підготовка педагогів з дошкільної освіти, здатних здобувати і творчо застосовувати знання, активно перетворювати середовище дошкільного навчального закладу відповідно до потреб кожної дитини, можлива за умови посилення ролі самостійної роботи під час навчання у вищому навчальному закладі. Адже виконання завдань самостійної роботи сприяє розвитку у майбутніх фахівців самостійності у здобутті й поглибленні знань, формує уміння знаходити конструктивні рішення, стимулює професійне зростання, виховує творчу активність.

Перед вищими навчальними закладами (ВНЗ) стоїть завдання активізувати творчий потенціал майбутнього вихователя, добираючи та застосовуючи різні форми і методи організації самостійної роботи з використанням сучасних освітній технологій зокрема інтернет-технологій. Використання Веб-квестів у навчанні під час виконання самостійної роботи змінює освітній процес ВНЗ, персоналізує його, підвищує якість, сприяє розвитку інтересів студентів, активізує їхню самостійну пізнавальну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичних джерел доводить, що проблема організації самостійної роботи студентів розглядалась науковцями з різних позицій, а саме: як один із ефективних методів пізнавальної діяльності студентів (А. Алексюк, Б. Єсипов, П. Підкасистий); як форма організації навчання (Ю. Бабанський, В. Бондар, М. Дяченко, Л. Кандибович, І. Лернер, В. Сиротюк); як спосіб формування самостійності та інформаційної культури (М. Айзенберг, Г. Воробйов, І. Геллер, Н. Морзе, Є. Полат, Л. Савенкова) та ін. [3, с. 146] Використання технологій Інтернет в освіті загалом і організації самостійної роботи зокрема досліджували науковці: Р. Гуревич, М. Жалдак, М. Кадемія, Н. Морзе, Н. Ніколаєва та ін. Разом із тим, аналіз теорії доводить про недостатнє розкриття потенціалу інтернет-технологій, зокрема Веб-квестів, в організації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки «Дошкільна освіта».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений теоретичних аналіз наукових джерел, вивчення освітньої практики вищого навчального закладу уможливили визначення суперечностей між потребою застосування інформаційних технологій в організації

© Куземко Л.В., Бондаренко Т.Ю., 2016

різних форм навчальної діяльності студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта» та недостатньою розробкою теоретико-практичних і методичних рекомендацій щодо проектування, використання та оцінювання самостійній роботи майбутніх вихователів ДНЗ засобом Веб-квестів.

Головною метою статті є розкриття переваги проектування самостійної роботи студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта» засобом Веб-квесту в теорії і практиці вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Самостійна робота студента – активна, пізнавальна, творча діяльність, що спрямована на розв'язання будь-якого виду навчальних завдань; як один із видів навчальних занять під методичним керівництвом викладача, проте без його особистої участі [1; 2]. У виконанні самостійної роботи більша частина часу витрачається на пошук інформації, її оброблення й аналіз, а також на підготовку презентації результатів дослідження, що здійснюється в позаурочний час. Але нині досить активним у вищій школі є питання застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в організації самостійної роботи студентів.

Такі вчені, як Ю. Машбиць, В. Зінченко, Н. Тализіна довели, що ІКТ значно підвищують активність пізнавальної діяльності студентів [3, с. 167]. Завдяки використанню ІКТ можливе впровадження інновацій, що можуть сприяти підвищенню якості виконання самостійної роботи та підготовки фахівців. Нині науковцями розроблено ряд педагогічних технологій навчання, які забезпечують самостійну роботу студентів ураховуючи значні обсяги інформації, необхідність її обробки і передачі, що потребує інтеграції цих педагогічних технологій з ІКТ, використанням Інтернет. У ВНЗ значна увага приділяється виконанню самостійної та дослідницької роботи студентів, а тому відбувається інтеграція методу проектів з використанням Інтернет і рольових ігор. Цей вид проектів називають Веб-квестом.

Веб-квест (Webquest) у педагогіці – проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якої використовуються інформаційні ресурси Інтернет [5, с. 136]. Веб-квести – організовані засоби Веб-технологій у середовищі WWW. За своєю організацією є досить складними; вони спрямовані на розвиток у студентів навичок аналітичного і творчого мислення; викладач має володіти високим рівнем предметної, методичної та інформаційно-комунікаційної компетентності. Веб-квест поєднує в собі ідеї проектного методу та ігрових технологій в середовищі WWW засобами Веб-технологій.

Особливість даної технології полягає у тому, що вся інформація для виконання завдань самостійної роботи студентів або її частина, знаходиться на різних Веб-сайтах. За допомогою певних гіперпосилань студенти працюють в єдиному інформаційному просторі. Для розв'язання поставленої проблеми вони добирають матеріали в Інтернет, спілкуються між собою і продукують спільне рішення. Веб-квести можуть охоплювати як окрему проблему, тему що вивчається, навчальний предмет, так і бути міжпредметними.

Метою Веб-квесту є самостійне опрацювання частини навчального матеріалу, виконання розрізнених практичних завдань та, на підставі одержаних знань, умінь і навичок, створення власного проекту. Перевагою технології Веб-квесту є економія часу студента. Адже, викладач сам спрямовує діяльність студента, надаючи певний перелік Інтернет-адрес, де студенти одержують необхідні для виконання проекту дані. Результатом Веб-квесту можуть бути презентація, блог, дошка оголошень, газета, Веб-сторінка що розміщуються в електронній мережі із наданою можливістю оцінювати та обговорювати проект, давати поради та рекомендації.

Використання Веб-квестів студентами урізноманітнює навчальний процес, робить його живим і цікавим. У ході використання даної технології розвивається ряд компетенцій, а саме:

– використання ІТ для вирішення професійних завдань (в т.ч. для пошуку необхідної інформації, оформлення результатів роботи у вигляді комп'ютерних презентацій, веб-сайтів, флеш-роликів, баз даних тощо);

– самонавчання і самоорганізація;

– робота в команді (планування, розподіл функцій, взаємодопомога, взаємоконтроль);

– вміння знаходити кілька способів рішень проблемної ситуації, визначати найбільш раціональний варіант, обґрунтовувати свій вибір.

Науковцями, зокрема Б. Доджем [4, с. 125], виокремлено види Веб-квестів. На основі його досліджень нами розроблена класифікація Веб-квестів (рис. 1).

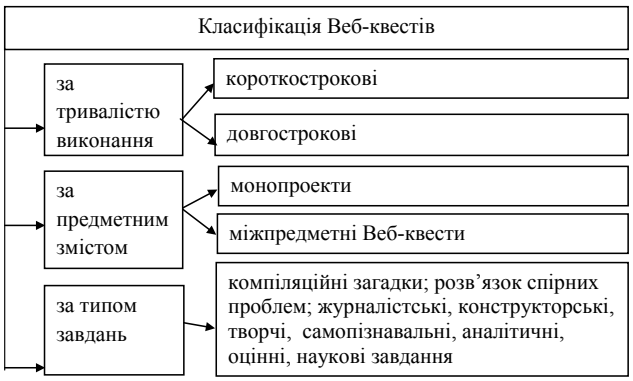

Рис. 1. Класифікація Веб-квестів (за дослідженнями Берні Джорджа)

Є. Полат [6, с. 45] визначає структуру Веб-квесту, а саме:

– вступ (формулювання теми; опис головних ролей учасників; сценарій квесту; план роботи або огляд квесту);

– центральне завдання (завдання; запитання, на які студенти повинні знайти відповідь в межах самостійного дослідження; підсумковий результат який потрібно досягнути);

– список інформаційних ресурсів, які можна використати під час досліджень, у тому числі ресурси Інтернет;

– опис основних етапів роботи; керівництво до дії;

– заключення (підсумки дослідження, питання для подальшого розвитку теми).

З метою вивчення проблеми використання технології Веб-квесту в освітньому процесі ВНЗ та виявлення рівня обізнаності й зацікавленості студентів щодо використання Веб-квестів під час

вивчення начальних дисциплін, нами було проведено анкетування й усне опитування. В ньому брали участь студенти IV курсу напряму підготовки «Дошкільна освіта» ОКР «бакалавр» денної форми навчання (всього 70 осіб).

Результати дослідження доводять, що переважна більшість респондентів (88%) обізнані з технологією Веб-квесту (знають, або чули про таку технологію). При цьому 83% студентів позитивно ставляться до використання Веб-квестів у освітньому процесі ВНЗ. Відповіді на запитання «Які види навчальних завдань, на Ваш погляд, ефективніше виконувати у формі Веб-квестів?» розподілились наступним чином: 63% опитаних визначили, що найбільш ефективно виконувати у формі Веб-квестів самостійні роботи; 28% – вважають, що доцільно виконувати індивідуальні навчально-пошукові завдання; лише 8% респондентів назвали пошукові завдання на практичних заняттях і 1% студентів запропонували застосувати Веб-квести при ознайомленні з новим матеріалом. На наш погляд такий варіант теж можливий за умови достатньої мотивації студента щодо опанування новим матеріалом й високого ступеня його самоорганізації. Це припущення підтверджують відповіді 78% студентів, які вважають ефективним використання Веб-квестів для поглиблення знань.

Отже, аналізуючи результати дослідження, можемо констатувати, що більшість студентів знають про технологію Веб-квесту і позитивно ставлять до застосування Веб-квестів в освітньому процесі ВНЗ. Студенти переконані, що дана технологія сприятиме підвищенню мотивації і результативності виконання завдань самостійної роботи. Проблемою, на наш погляд, постає недостатня підготовка та обізнаність педагогів, щодо проектування, реалізації та оцінювання Веб-квестів.

Веб-квест – комплексне завдання, а тому оцінка його виконання й самооцінювання студентом результату має ґрунтуватися на декількох критеріях що орієнтовані на тип завдання та форму представлення результату. Б. Додж [3, с 170] рекомендує використовувати від 4 до 8 критеріїв, що можуть включати оцінку дослідницької та творчої роботи; якості аргументації; оригінальності роботи; навичок роботи в мікрогрупі; усного виступу; мультимедійної презентації; письмового тексту тощо.

На нашу думку в оцінюванні групового Вебквесту є важливим самооцінювання і взаємооцінювання не лише кінцевого результату, а й самого процесу виконання завдань. Наприклад, при виконанні групової роботи варто пропонувати студентам розроблені форми для оцінювання і самооцінювання [6, с. 391]:

Компоненти оцінювання (шкала ТАК/НІ, приклади):

1) участь студента у розвитку ідеї;
2) надання пропозицій щодо вирішення завдання;
3) добровільне виконання частини завдання;
4) заохочення інших до участі в роботі;
5) справедливий розподіл обов'язків;
6) дотримання графіку виконання завдань;
7) часта комунікація з групою.

Веб-квести доцільно використовувати для роботи в міні-групах, проте є Веб-квести, що виконуються окремими студентами. Найпопулярнішими формами організації самостійної роботи за допомогою веб-квестів є: створення баз даних з певної проблеми; створення моделі фізичного простору в якому студенти пересуваються за допомогою гіперпосилань; написання інтерактивної історії; створення документу, в якому відображено аналіз складної проблеми; інтерв'ю он-лайн з віртуальним персонажем тощо.

Для прикладу наведемо декілька завдань Веб-квесту з дисципліни «Основи наукових досліджень» для студентів третього курсу напряму підготовки «Дошкільна освіта»:

– вирішення кросворду, який студенти розв'язують після опрацювання теоретичного матеріалу. Результатом виконаного завдання вважається розміщене на блозі дисципліни ключове слово. Для того щоб дізнатися наступне завдання, необхідно скористатися програмою QR-reader;

– завдання для виконання якого студенти повинні ознайомитись із електронними сайтами вищих навчальних закладів Києва та створити каталог фахових видань;

– різноманітні інтерактивні тести;

– визначити коло актуальних проблем дошкільної освіти України (за результатами аналізу статей із журналу «Дошкільне виховання» за останні два роки) та обрати одну для дослідження. Переглянути сайти ДНЗ України і ознайомитися з розробленими анкетами для батьків та вихователів з обраної проблеми. Проаналізувати їх та створити власну анкету для батьків та вихователів враховуючи всі недоліки;

– дидактичні ігри, розв'язання яких потребує глибоких знань теоретичного і практичного матеріалу з дисципліни. Підставою для оцінювання результату гри є скріншот, який студент розміщує на блозі дисципліни (рис. 2). Ігри, розроблені з використанням інформаційних технологій, є досить ефективною формою розвитку системного і критичного мислення студентів. Виконуючи навчальні завдання в ігровій формі студенти вчаться виокремлювати з гри ігрові цілі, структуру і застосовувати у навчальному контексті. Також ігри розвивають здатність до самооцінювання способів власного мислення, допомагають усвідомлювати його переваги та недоліки, вчать перевіряти та корегувати власну траєкторію навчання [6, с. 391].

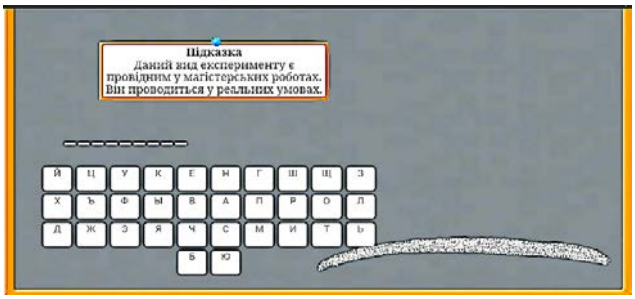

Рис. 2. Дидактична гра з дисципліни «Основи наукових досліджень»

У результаті виконання студентами представлених у статі (та інших) завдань самостійної роботи забезпечується міцність знань, формуються практичні уміння і навички пошуково-дослідницької діяльності, необхідних для проведення

власних досліджень та підвищення професійної компетентності майбутніх вихователів ДНЗ.

Висновки і пропозиції. Нині технологія Веб-квесту все частіше застосовується у процесі дослідницької роботи студентів у вищому навчальному закладі. Завдяки використанню даної технології студенти можуть обирати ті завдання, які найбільш відповідають їхнім інтересам та сприяють поглибленню знань, удосконаленню професійних умінь, відповідають рівню їхньої самостійності. Отже, навчання студентів за допомогою Веб-квестів в інтеграції з іншими педагогічними технологіями сприятимуть активному процесу одержання знань та умінь знаходити необхідну інформацію, використовувати різноманітні інформаційні джерела, запам'ятовувати, розв'язувати певні завдання і проблеми, самостійно організовувати власну роботу.

Список літератури:

1. Васильева М. В. Веб-квест как способ организации самостоятельной работы студентов / М. В. Васильева // Оганизация самостоятельной работы студентов на факультете вуза: Материалы междунар. науч.-прак. конф. – Минск, 16-17 ноября 2006 г. / Отв. ред. В. В. Сергеенкова. – Мн.: БГУ. – С. 226-228.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ: Либідь. 1997. – 376 с.
3. Гуревич Р. С. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, М. М. Козяр; за ред. член-кор. НАПН України Гуревича Р. С. – 2012. – 506 с.
4. Интернет в гуманитарном образовании: учеб. пособие для студ. высш. уч. завед. (под. ред. Полат Е. С.), А. Е. Петров, М. В. Моисеева, Е. С. Полат. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001, – С. 272.
5. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології навчання: словник глосарій / М. Ю. Кадемія, М. М. Козяр, Т. Є. Рак. – Львів: «СПОЛОМ», 2011. – 327 с.
6. Куземко Л. В. Проблеми і перспективи підготовки майбутніх педагогів в умовах інформаційного суспільства / Л. В. Куземко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 1 до Вип. 36, Том ІІІ (63): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – Київ: Гнозис, 2015. – С. 386-393.
7. Трайнев В. А. Новые информационные коммуникационные технологии в образовании / В. А. Трайнев, В. Ю. Теплышев, И. В. Трайнев. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2008. – 320 с.

Куземко Л.В., Бондаренко Т.Ю.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЕБ-КВЕСТОВ В ПРОЕКТИРОВАНИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДУЗ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема совершенствования профессиональной подготовки воспитателей дошкольных учебных заведений путем проектирования самостоятельной работы средством Веб-квеста. Исследована сущность и преимущества реализации технологии Веб-квестов в образовательном процессе ВУЗа. Обоснованы требования к проектированию и оценке самостоятельной работы средством Веб-квеста. Приведены примеры применения Веб-квестов в самостоятельной работе студентов специальности «Дошкольное образование».
Ключевые слова: информационные технологии, самостоятельная работа, технология Веб-квеста, проектирование, профессиональная подготовка.

Kuzemko L.V., Bondarenko T.U.
Borys Grinchenko Kyiv University

USING WEB-QUESTS IN THE DESIGN OF FUTURE EDUCATORS INDEPENDENT OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The article presents the problem of the professional training of the educators in the preschool educational institute for projection self-work in Web-quest technology. We investigated the essence and benefits of realisation Web-quest technology in the educational process of the higher education institution. Reasonably the requirements of projecting and evaluating self-work for Web-quest technology. The examples of appication self-work the students of speciality «preschool education».
Keywords: information technology, self-work, Web-quest technology, projection, professional training.

УДК 373.5:811.161.2]:37.091.33

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Кушнір Т.І.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядаються традиційні методи навчання та специфіка їх реалізації у процесі вивчення синтаксису учнями загальноосвітніх навчальних закладів. Проаналізовано системи вправ лінгводидактів. Доведено доцільність використання традиційних методів навчання. Запропоновано систему вправ, які сприятимуть засвоєнню матеріалу в учнів, підвищенню їхньої грамотності тощо.
Ключові слова: синтаксис, граматична компетентність, традиційні методи навчання, аналітичні вправи, продуктивно-репродуктивні вправи, творчо-конструктивні вправи.

Постановка проблеми. Необхідною складовою становлення і розвитку духовно багатої, соціально активної особистості, здатної продуктивно і творчо працювати в різноманітних галузях суспільної діяльності є оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу. На сучасному етапі розвитку мовної освіти зосереджено увагу на формуванні компетентної, комунікативної особистості.

Актуальною є проблема комунікативної компетентності особистості учнів загальноосвітніх навчальних закладів, оскільки рівень сформованості мовленнєвої культури учнів певною мірою залежить від уміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку, що відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманним конкретній культурі; уміння учасників спілкування володіти комунікативними стратегіями, правилами спілкування, і передбачає органічну єдність мовно-мовленнєвої, компетентності. Розвинене граматично правильне мовлення передбачає, що мовець володіє значною кількістю граматичних моделей, правилами напо¬внення, перетворення, сполучування граматичних одиниць та вміє обирати й об'єднувати їх у процесі спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгводидактичні основи синтаксису у сучасній методиці досліджували: О. Біляєв, О. Горошкіна, Н. Дика, К. Плиско, М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман, С. Омельчук, О. Заболотний, Т. Донченко, Л. Пацько, Л. Попова, І. Ющук, А. Нікітіна, Н. Іваницька, Р. Христіанінова, Г. Шелехова, В. Шляхова, Л. Мацько.

Накопичується досвід методистів і вчителів щодо особливостей використання традиційних методів і прийомів, розробляються нестандартні підходи до вивчення синтаксису в загальноосвітніх навчальних закладах (О. Глазова, С. Караман, О. Караман, О. Горошкіна, Т. Гнаткович, С. Омельчук та інші). Учитель повинен бути вільним у виборі засобів, форм навчання, підпорядковувати їх тим завданням, що передбачені навчальними планами та програмами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на те, що традиційні методи навчання у процесі вивчення синтаксису є найпоширенішими, проте не завжди спрямовані на всебічний розвиток учнів, формування в них найважливіших ключових компетентностей.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення особливостей реалізації традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний підхід до навчання мови визначається як основною функцією самої мови – бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу, так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє засобами самовираження рідною мовою, вміє вести бесіду, точно і аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми і правил мовленнєвої поведінки. Крім того, сучасний підхід до навчання рідної мови спирається і на дані про рівень розвитку школярів, динаміку формування комунікативних умінь і навичок за певною методикою, порівняльну ефективність деяких аспектів роботи, методів і засобів навчання.

Синтаксис, на відміну від інших рівнів мовної системи, так чи інакше вивчається школярами впродовж засвоєння ними всього шкільного курсу мови – від початкової школи до старшої, які постійно звертаються як до навчального, так і до ілюстративного синтаксичного матеріалу, засвоюючи теоретичні відомості відповідного змісту й набуваючи практичних умінь і навичок.

У 8-9 класах збільшується обсяг програмового матеріалу та ускладнюється його зміст, зростають вимоги до розуміння, осмислення й запам'ятовування матеріалу. Для успішного навчання учням потрібне вміння зосереджено думати, логічно міркувати, робити правильні умовиводи, порівнювати, аналізувати й синтезувати вивчений матеріал, усвідомлювати хід міркувань, самостійно робити певні висновки, узагальнення, співвідносити інформацію, що надходить з різних джерел, уміти перевіряти й контролювати себе.

У дидактиці й методиці по-різному визначаються методи навчання. Наприклад, В. Онищук уважає, що методи навчання становлять систему взаємопов'язаних видів діяльності вчителя й учнів і прийоми викладання й учіння, а кожний прийом систему дій та операцій учителя й учнів, які визначаються раціональною послідовністю і цілеспрямованістю. А Л. Федоренко зазначає, що методи навчання мови – це способи роботи вчителя і залежні від них способи роботи учнів з дібраним для вивчення мовним матеріалом. На думку І. Олійника, методи навчання – це об'єднана в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності

© Кушнір Т.І., 2016

учнів. За визначенням Є. Ітельсона методи навчання – це система методичних прийомів, побудова яких визначається цілями навчання, загально дидактичними принципами, характером навчального матеріалу і особливостями джерел навчальної інформації. М. Пентилюк зазначає, що методи навчання – це складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольно корекційна та ін.

Найбільш прийнятною для навчання української мови видається класифікація методів навчання мови, обґрунтована О. Біляєвим. Відповідно, вченим виокремлено такі методи:

– бесіда вчителя з учнями (евристична бесіда);
– спостереження учнів над мовою;
– робота з підручником;
– метод вправ;
– усний виклад (розповідь, пояснення).

О. Біляєв зазначав, що питання навчання української мови в школі, зважаючи на складність і масштабність, потребують, звичайно, спеціального дослідження й належного висвітлення [1, с. 6].

Сучасні лінгводидакти (В. Мельничайко, М. Пентилюк, С. Караман) відзначають такі способи взаємодії вчителя й учнів на уроці української мови:

1. Учитель викладає мовний матеріал – учні слухають (розповідь, пояснення).

2. Учні й учитель обмінюються думками з питань, що вивчалися на уроках мови, завдяки чому доходять потрібних висновків, узагальнень, формулюють визначення, правила.

3. Учитель організовує спостереження учнів над фактами, що вивчаються і явищами мови з подальшим колективним обговоренням його результатів.

4. Учні під керівництвом учителя самостійно добувають знання з мови за підручником.

5. Учні шляхом виконання практичних завдань і вправ набувають потрібні знання.

У процесі вивчення синтаксису в загальноосвітній школі потрібно формувати граматичну компетентність учнів (уміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку; вміння учасників спілкування володіти комунікативними правилами спілкування й передбачає органічну єдність мовної й мовленнєвої компетентностей); вміння аргументувати думку, порівнювати, виділяти головне, знаходити причинно-наслідкові зв'язки; вибудовуючи організаційні елементи уроку, забезпечити чітке формулювання мети вивчення нового матеріалу, порівняння з нею отриманих результатів, підбиття підсумків вивчення нового матеріалу, організацію самоконтролю, самооцінювання, взаємооцінювання, створення сприятливої емоційної атмосфери. Необхідно віддати перевагу насамперед проблемному підходу до навчання; дослідницьким завданням, завданням, орієнтованим на оперативність, швидкість виконання, що містять елементи змагань.

З огляду на специфіку вивчення синтаксичного розділу граматики української мови з урахуванням психофізіологічних вікових особливостей учнів восьмих та дев'ятих класів основної школи, ми вважаємо за доцільне використовувати в процесі вивчення синтаксису проблемно-пошукові методи навчання.

У методиці навчання синтаксису використовуються такі прийоми навчання: 1) аналіз словосполучень; 2) поширення і скорочення речень; 3) заміна одних синтаксичних сполучень іншими; 4) вставка окремих компонентів речення; 5) перебудова синтаксичної конструкції; 6) складання речень за опорними словами або схемами; 7) редагування речень; 8) синтаксичний аналіз тощо.

Варто відзначити, що О. Біляєв обґрунтовував місце, зміст і спрямованість кожного розділу в курсі мови, зокрема синтаксису. Розроблені вченим методичні положення та рекомендації широко впроваджуються в шкільну практику й сьогодні.

Особливістю вивчення синтаксису є те, що синтаксичний матеріал вивчається на основі зв'язку з усіма іншими розділами, уроки синтаксису розкривають перед учнями мову як систему систем. Більшість мовних понять і явищ можна зрозуміти тільки на синтаксичному рівні. Знання синтаксичної теорії відбивається на якості комунікативних умінь і навичок учнів та впливає на формування мовної особистості.

У 8-9 класах збільшується обсяг програмового матеріалу та ускладнюється його зміст, зростають вимоги до розуміння, осмислення й запам'ятовування матеріалу. Для успішного навчання учням потрібне вміння зосереджено думати, логічно міркувати, робити правильні умовиводи, порівнювати, аналізувати й синтезувати вивчений матеріал, усвідомлювати хід міркувань, самостійно робити певні висновки, узагальнення, співвідносити інформацію, що надходить з різних джерел, уміти перевіряти й контролювати себе.

Щоб вирішити проблему якісного засвоєння синтаксичного матеріалу, потрібна система вправ, яка має забезпечити засвоєння учнями теоретичних знань із синтаксису в практичному аспекті, і активно формувати їхні комунікативні вміння й навички. Перевага повинна надаватися активним формам вивчення синтаксису, різноманітним завданням творчого характеру на мовленнєвому матеріалі: моделюванню, трансформації, конструюванню синтаксичних одиниць; складанню речень та невеликих текстів у певній композиційній формі з урахуванням граматичних і стилістичних особливостей мовних явищ; вибору необхідних мовленнєвих засобів для побудови синтаксичних конструкцій.

Саме тому основна мета навчально-тренувальних вправ, які сприяють кращому засвоєнню синтаксичного матеріалу – це формувати і закріплювати мовні й мовленнєво-комунікативні вміння і навички для підготовки учнів, які повинні виявляти високий рівень мовленнєвої культури, комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами мови відповідно до вимог мовленнєвої ситуації та комунікативного завдання, дбати про якість мовлення і його вдосконалення. Загалом, ми можемо зазначити, що формування граматичної компетентності учнів неможливе без оволодіння мовним граматичним матеріалом.

Систему вправ із синтаксису необхідно розробляти з урахуванням теорії поетапного формування розумових дій (Г. Гальперін, Н. Тализіна), згідно з якою розумові дії формуються в такій послідовності: попереднє уявлення про дію (мотивація дії й складання її орієнтовної схеми); оволодіння діями за допомогою предметів; оволо-

діння діями на рівні зовнішнього мовлення; перенесення дій на розумовий рівень; становлення розумової дії.

З-поміж традиційних методів навчання ми виділяємо метод вправ як найефективніший.

У сучасній лінгводидактиці існує кілька класифікацій вправ за різними показниками. Так, Т. Ладиженська виділяє вправи залежно від співвіднесення дій за готовим і створюваним текстом: вправи аналітичного характеру на основі готового тексту (аналіз тексту, порівняльний аналіз тексту), вправи аналітико-мовленнєвого характеру на основі готового тексту, вправи на трансформацію тексту (створення тексту на основі зразка, створення власного висловлювання). В. Мельничайко, беручи за класифікаційну основу особливості сприйняття та виконання вправ, пропонує виділити такі різновиди: слухо-мовленнєві (завдання сприймаються на слух і виконуються в усній формі), зорово-мовленнєві, (усні операції на матеріалі сприйнятого зором тексту), слухово-моторні (письмове виконання операцій над сприйнятим на слух матеріалом), зорово-моторні (письмова робота на матеріалі тексту). Заслуговує на увагу й класифікація О. Горошкіної із огляду на її комплексність та оптимальність. Дослідниця виділяє аналітичні вправи (пов'язані з аналізом текстового матеріалу), асоціативні (ті, що спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, який досліджувався на його тлі), когнітивно-розвивальні (складаються на основі тексту із фоновим національним компонентом таким чином, щоб поряд з удосконаленням знань, умінь і навичок учнів забезпечувалось одночасне формування в них української мовної картини світу), креативно-дослідницькі (передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій, спрямованих на формування інтелектуально-креативних якостей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уяви, уваги, спостережливості тощо) [2]. С. Омельчук виділяє власну систему вправ, а саме конструктивні, мовленнєві та комунікативні. Конструктивні вправи, тобто синтетичні вправи творчого характеру, основу яких складає самостійне моделювання, реконструювання і конструювання синтаксичних конструкцій, спрямовані на збагачення граматичної будови мовлення учнів. Мовленнєві вправи направлені на розвиток і вдосконалення мовленнєвих умінь та навичок. Головним засобом здійснення мовного спілкування є комунікативні вправи (ситуативні завдання творчого характеру), які формують увесь комплекс умінь і навичок, необхідних у продуктивній мовленнєвій діяльності. І.О. Кухарчук засвідчує, що саме комплексні вправи забезпечують свідоме засвоєння лінгвістичної природи синтаксичної одиниці, вироблення вмінь оцінювати роль різних типів речень у формуванні будови, змісту й комунікативної спрямованості тексту. Методист виокремлює певні завдання комплексних вправ: спостереження за конкретною синтаксичною одиницею у зв'язному мовленні, її характеристика; оцінювання комунікативної ролі, функціонально-стилістичних особливостей мовних одиниць, що вивчаються; доповнення, поширення, заміна, перебудова мовного матеріалу; конструювання синтаксичних одиниць різних видів. Т. Гнатькович виділяє такі типологічні групи синтаксичних вправ: аналітичні вправи – ті, що спираються на аналітико-дослідницьке осягнення різнорідного синтаксичного матеріалу й передбачають виконання комплексних узагальнюваних завдань із синтаксичними одиницями; продуктивно-репродуктивні – ті, що передбачають здійснення аналізу, корекції та трансформації синтаксичних одиниць (заміна невиправданого слововживання, усунення стилістичних і логіко-смислових недоречностей в простому реченні); творчо-конструктивні – ті, які передбачають виконання завдань на доповнення або побудову власних висловлювань з використанням виучуваних синтаксичних одиниць (зіставлення, відновлення, конструювання, реконструювання, самостійна побудова синтаксичних одиниць).

Серед вправ і завдань у процесі вивчення синтаксису Н. Дикою було виокремлено:

· мотиваційно-орієнтувальні, спрямовані на розвиток уміння визначати те чи інше лінгвістичне поняття, прогнозування загального результату дискусійних питань з мови і мовлення;

· когнітивно-діяльнісні: рецептивні, які вимагають від учнів сприймання, усвідомлення і фіксування у пам'яті здобутої інформації, групування лінгвістичних понять за вказаними ознаками, знаходження ключових термінів;

· репродуктивні: пов'язані з умінням відтворювати вивчене, добирати лінгвістичні поняття за певними критеріями, виділяти істотну інформацію;

· продуктивні: потребують від учнів творчо застосовувати знання, використовувати їх у новій мовленнєвій ситуації, складати конспект і висловлювати думку;

· оцінно-контрольні: вправи і завдання передбачають розвиток уміння перевіряти правильність визначень лінгвістичних понять, оцінювати відповіді відповідно до розроблених вимог і аналізувати чужу відповідь, прогнозувати кінцевий результат відповідно до комунікативної ситуації [3, с. 38-39].

Зауважимо, що такі класифікації є дещо умовними, оскільки межа між вправами на видозміну мовного матеріалу і вправами на створення висловлювання чи його частини, між мовними, мовленнєвими і комунікативними вправами визначається лише в процесі їх виконання, в залежності від того, що є метою роботи – отримання певної мовної структури, вираження заданого смислу чи розв'язання комунікативного завдання. Уважаємо, що з переліку вправ, запропонованих дослідниками, під час вивчення синтаксису доцільно вибирати такі, що забезпечують ефективну роботу із синтаксичним матеріалом. Виконання вправ у процесі вивчення синтаксису повинно мати системний характер, тобто не тільки здійснюватися систематично, а й звертатися до системно зорганізованого матеріалу, де кожен зі складників займає чітко визначене, науково обґрунтоване й методично закріплене місце.

Пропонуємо зразки вправ для учнів 8-х класів (аналітичних, репродуктивних, конструктивних, творчих), побудованих з урахуванням основних етапів становлення вмінь і навичок: сприймати і відтворювати синтаксичні конструкції, граматично правильно оформлюючи їх, в усному й пи-

семному мовленні; добирати синтаксичні засоби відповідно до мети та умов спілкування; самостійно вільно використовувати різна синтаксичні конструкції у власному мовленні.

Аналітичні вправи

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть з-поміж запропонованих речень просте, підкресліть у ньому граматичну основу та другорядні члени речення, виконайте синтаксичний розбір.

· Поети йдуть за горизонт – поезія зостається віч-на-віч з вічністю (Ю. Збанацький).

· Людині важко дається усвідомлення того, що про природу вона знає ще дуже мало (Н. Лисенко).

· Осінній день важким туманом звис, І плаче луг від сивої наруги (І. Савич).

· Я не скрипичний ключ, а журавлиний тобі над полем в небі напишу (Л. Костенко).

· Червонястий місяць поволі заходив на Високу могилу, і темна тінь все ширше й ширше простягалася над нічним степом (В. Малик).

Вправа 2. Прочитайте. Підкресліть в реченнях однорічні члени. З'ясуйте, якими членами речення вони є. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Село купається в теплі, сонці, мідному передзвоні та веселому співі веснянок (М. Стельмах). 2. Сядем тут, відпочинемо, друже, розіславши на камінь шинель (Остап Вишня). 3. Я весь час тремтів від напруження, від утоми, від переляку (В. Нестайко). 4. Наука вимагає жертв і великої любові (О. Копиленко). 5. Вона стояла ні жива ні мертва (І. Нечуй-Левицький). 6. На ходу Соломія висмикувала стебло або корінь водорості (М. Коцюбинський). 7. Чорніє поле, і гай, і гори... (Т. Шевченко).

Продуктивно-репродуктивні вправи

Вправа 1. У поданих реченнях підкресліть граматичну основу, визначте тип односкладних речень.

1. Пишу тобі рядки привіту крильми найперших журавлів (М. Боровко). 2. Той монастир недавно збудували (Л. Костенко). 3. Хочеш їсти калачі – не сиди на печі (Нар. творчість). 4. Чи хоч пучечок тої калини мені на груди покладіть (Л. Костенко). 5. За правду стояти до кінця.

Вправа 2. Доведіть, що речення лівої колонки є односкладними називними, а правої – двоскладними.

Полуденна спека.	Спека полуденна.
Широкий Дніпро.	Дніпро широкий.
Прекрасні дні.	Дна прекрасні.

Творчо-конструктивні

Вправа ***«Мовознавча студія»***

– Прочитайте текст, знайдіть прості речення. Заповніть таблицю.

Подивився у вікно. Вся шибка розмальована білими візерунками – це мороз її так розмалював. Холодно надворі. Все навколо вкрито снігом – і земля, і дахи будинків; навіть на деревах – сніг.

Січень – найхолодніший місяць, середина зими. Ставки й ріки закуті кригою, заметені снігом поля й ліси. Ночі стоять довгі. О восьмій годині ранку ще темно, на дев'яту тільки сонечко сходить. А дні взимку найкоротші. Не встигнеш на вулицю вийти побігати, погратися – зирк – і знову стемніло.

Заглянь зимового ранку на подвір'я. По снігу стрибають горобчики, від холоду настовбурчилися, розпушилися, на м'ячики стали схожі. Стрибають, крихти підбирають. Тут же перевальцем гуляють ворони, між ними метушаться галки – так і дивляться, чим би підживитися (В. Чапліна).

№ речення	Речення за будовою	Речення за наявністю головних членів	Спосіб вираження головних членів у реченні
1.	Просте	Односкладне (означено-особове)	Присудок виражений дієсловом І ос. одн.
2.			

На нашу думку, така система вправ сприятиме кращому усвідомленню учнями місця синтаксису простого речення серед інших мовних рівнів української мови, удосконалить уміння та навички учнів користуватися окремими видами раніше маловживаних простих речень.

Висновки з данного дослідження і перспективи. Таким чином, реалізація традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису необхідна для досягнення загальної мети навчання мови, яка полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетентності. Залежно від мети навчання, конкретизованої на синтаксичному матеріалі, організовується зміст і процес навчання синтаксису, формулюються методичні рекомендації щодо ефективної організації системи навчання синтаксису. Основна мета навчально-тренувальних вправ з синтаксису – формувати і закріплювати мовні й мовленнєво-комунікативні вміння і навички для підготовки учнів, які повинні виявляти високий рівень володіння граматичною компетентністю, комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами мови відповідно до вимог мовленнєвої ситуації та комунікативного завдання, дбати про якість свого мовлення і його вдосконалення.

Список літератури:

1. Біляєв О. М. Зміст уроку мови // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 4. – С. 2-6.
2. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади створення підручників з української мови для профільної школи. – Вісник львів. ун-ту. Серія філол. – 2010 р. – Вип. 50. – С. 73-79.
3. Дика Н. М. Робота з учнями старшої школи над лінгвістичними поняттями: вивчення складнопідрядного речення. – Педагогічний процес: теорія і практика. – 2015. – № 5-6 (50-51). – С. 37-42.
4. Кучерук О. А. Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 3. – С. 10-15.
5. Омельчук С. Комунікативно-функціональний підхід до вивчення синтаксису / С. Омельчук // Дивослово. – 2007. – № 1. – С. 2-9.

6. Пентилюк М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євро інтеграційному контексті // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 2. – С. 2-5.

Кушнир Т.И.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

СПЕЦИФИКА РЕАЛИЗАЦИИ ТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СИНТАКСИСА

Аннотация
В статье рассматриваются традиционные методы обучения и специфика их реализации в процессе изучения синтаксиса учащимися общеобразовательных учебных заведений. Проанализированы системы упражнений лингводидактов. Доказана целесообразность использования традиционных методов обучения. Предложена система упражнений, способствующих закреплению материала у учащихся, повышению их грамотности и тому подобное.
Ключевые слова: синтаксис, грамматическая компетентность, традиционные методы обучения, аналитические упражнения, продуктивно репродуктивные упражнения, творчески конструктивные упражнения.

Kushnir T.I.
Borys Grinchenko Kyiv University

THE SPECIFICITY OF REALIZATION THE TRADITIONAL TEACHING METHODS DURING THE LEARNING OF SYNTAX

Summary
In the article it is considered the traditional teaching methods and the specificity of their realization during the learning of syntax by students of secondary schools. It is analyzed the system of exercises of linguodidacts. It is proved the expediency of using traditional teaching methods. It is proposed the system of exercises that will promote the students' learning, students' literacy, and so on.
Keywords: syntax, grammatical competence, traditional teaching methods, analytical exercises, productive and reproductive exercises, creative and constructive exercises.

УДК 316.614-053.4]:398.21

КАЗКА ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Литвишко О.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається казка як засіб соціалізації дітей старшого дошкільного віку. Розкриваються питання морально-етичних норм та правил поведінки, які закладаються в дитині завдяки соціалізуючому впливу казки на особистість дошкільника. Розкрито особливості соціальної адаптації до умов адаптації в суспільстві. Дошкільники повинні володіти основними нормами поведінки в соціумі. У процесі становлення особистості дитини формуються почуття власної гідності, справедливості, небайдужості до навколишнього середовища, соціальна роль, індивідуальність, покращується психічний та емоційний стан, відбувається гармонійний розвиток. У дошкільному навчальному закладі створені умови для соціальної взаємодії з однолітками, виховання, навчання, інтелектуального, психічного та фізичного розвитку дітей старшого дошкільного віку.
Ключові слова: старші дошкільники, діти старшого дошкільного віку, дошкільний навчальний заклад, дитинство, вихователь, виховання, казка, соціалізація.

Постановка проблеми. Кожна людина від моменту народження входить у суспільство, залучається до процесу соціалізації, набуття соціально значущих характеристик поведінки, які регулюють її взаємовідносини з людьми. Вагома роль у формуванні та розвитку особистості дошкільного віку, забезпеченні ефективності її соціалізації належить літературним творам, а саме казці.

У сучасній науці казці надається велике значення, завдяки якому відбувається виховання та навчання дошкільників у сім'ї та дошкільному навчальному закладі, закладаються основні нор-

© Литвишко О.М., 2016

ми поведінки особистості дитини в суспільстві, вони вчаться поважати вихователів, батьків, людей похилого віку, виховується любов та турбота до природнього середовища. На думку В.О. Сухомлинського: «Казка невіддільна від краси, сприяє розвиткові естетичних почуттів, без яких неможливе благородство душі, щира чуйність до людського нещастя, горя, страждань. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. І не тільки пізнає, а й відгукується на події і явища навколишнього світу, виявляє своє ставлення до добра і зла. З казки бере дитина перші уявлення про справедливість і несправедливість» [6, с. 177].

У фольклорі всіх народів світу особливе місце належить казці, як жанру усної народної та літературної творчості, за допомогою якої відбувається процес соціалізації дітей дошкільного віку.

Дошкільний вік – це період дитинства у якому досить інтенсивно розвиваються інтелектуальні, музичні, розумові та творчі здібності, дитина починає досить активно фантазувати, відбувається розвиток уяви, логічного мислення, зв'язного мовлення, допитливості, виховується творчий смак, формується світогляд, соціальні вміння та навички, вчиться пристосовуватися до суспільства та співіснувати в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених займалися проблемою соціалізації особистості, серед них є як вітчизняні (Б. Ананьєв, І.Д. Бех, Г. Бєлєнька, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Караман, Т. Кочубей, Т. Кравченко, Т. Поніманська, Ю. Приходько, І. Рогальська-Яблонська та ін.) так і зарубіжні науковці (Г. Тард, Е. Дюргейм, Ж.Ж. Руссо, Б. Скіннер, Л. Фейєрбах).

Як зазначає Б. Ананьєв, процес соціалізації належить «до усіх процесів формування людини як особистості, її соціального становлення, включення особистості в різні системи соціальних взаємин, інститутів та організацій, засвоєння людиною знань, норм поведінки тощо, які склалися історично» [8, с. 144].

Питання казки у своїх працях досліджували такі вчені, як А. Богуш, В. Бойко, Л. Кіліченко, Г. Кошелєва, С. Русова, В. Сухомлинський, Д. Ушинський та ін. Науковці у своїх працях вивчали питання виховання, морального розвитку та соціалізації дошкільників казкою, яка має найбільш виховне та соціалізуюче значення у вихованні дітей дошкільного віку.

Досліджуючи процес соціалізації І.Д. Бех виокремив, що «високі моральні, естетичні й інтелектуальні почуття, які характеризують розвинену дорослу людину і які здатні надихнути її на великі справи й благородні вчинки, не дані дитині в готовому вигляді від народження. Вони виникають і розвиваються протягом дитинства» [4, с. 109–110]. Учений стверджує, що «педагогічно і психологічно доцільно організоване виховання, яким є його особистісно орієнтована модель, пов'язане з формуванням прагнення дитини до розвитку на основі потреби в самостійності, у подоланні відомого, у визначенні смислу «для себе» усієї системи суспільно значущих стосунків» [3, с. 4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Провівши дослідження даної проблеми ми виявили, що до цього часу питання казки як засобу соціалізації дітей старшого дошкільного віку ще до кінця не вивчене і потребує більш ґрунтовного дослідження.

Отже, **метою даної статті** є висвітлення проблеми соціалізації дітей старшого дошкільного віку засобом казки.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація людини починає відбуватися ще в дошкільному віці, тому, що саме в цей період починають закладатися основи емоційного, вольового, інтелектуального, пізнавального, розумового, фізичного, психічного розвитку дошкільника, основні норми та правила поведінки особистості в колективі. Казка, гра, мультфільм, іграшка належать до основних засобів соціалізації дітей в дошкільному навчальному закладі, у якому існують певні норми та правила поведінки, належні умови для розвитку та навчання дітей старшого дошкільного віку. На нашу думку, саме казка має найбільш соціалізуючий вплив на становлення та розвиток особистості, як в дошкільному навчальному закладі так і в суспільному середовищі. «На жаль, – писав великий український педагог В.О. Сухомлинський, – педагогічний аспект соціалізації дотепер не тільки не вивчається з належною глибиною і всебічністю, але й не розглядається. А тим часом саме процес соціалізації є однією з найважливіших передумов формування виховної сили колективу» [5, с. 474]. У дошкільному навчальному закладі створюються всі умови для розвитку, виховання та соціалізації дитини. Дитина отримує соціальний досвід в процесі спілкування, відбувається розвиток соціальних потреб, соціальна взаємодія з оточуючим довкіллям, дошкільники вчаться слухати вихователя та перебувати в оточенні однолітків. Вихователі повинні прикласти максимум зусиль для того, щоб згуртувати дитячий колектив, прищепити дітям любов до навколишнього середовища, навчити допомагати своїм одноліткам, ніколи не залишати в біді своїх друзів, прищеплюють навички суспільної поведінки, вчать самостійності, гуманності. Перебуваючи в дошкільному навчальному закладі між дітьми виникає дружба, прив'язаність, симпатія, прищеплюються навички соціальної поведінки, саме в цьому і проявляється процес соціалізації дітей старшого дошкільного віку. Діти вчаться бути чуйними, поважати один одного, вихователів і батьків, ділитися іграшками, спільно гратися, доглядати за куточком живої природи, піклуватися про тварин. За твердженням Г.М. Андрєєвої «Соціалізація – це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого боку, (часто недостатньо яка підкреслюється в дослідженнях) процес активного відтворення системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище» [1, с. 334]. Завдяки соціалізації дошкільника засобами казки відбувається процес адаптації дитини в суспільстві, соціально-особистісного зростання, становлення особистості в соціумі, закладаються духовні, моральні та особистісні риси дітей старшого дошкільного віку, формуються суспільні відносини, риси характеру, накопичується соціальний досвід спілкування з іншими людьми. Людяність, володіння соціальними нормами поведінки у різних життєвих ситуаціях, налагодження гармоній-

них та дружніх стосунків з однолітками та дорослими людьми – все це і формує особистість соціально компетентної дитини дошкільного віку. В.О. Сухомлинський наголошував: «Правильне включення в життя суспільства, – правильна соціалізація можлива лише тоді, коли людина свідомо прагне до гармонії власного «Я» з інтересами інших людей, не тільки вміє, а й прагне поступитися своїми бажаннями в інтересах загального блага» [7, с. 453].

З раннього віку слухаючи казку дитина засвоює такі поняття як добро, справедливість, краса, мудрість, чуйність. У дітей старшого дошкільного віку за допомогою інтонації, міміки, жестів виявляються почуття, співпереживання до своїх улюблених казкових героїв, оточуючого соціального середовища, а під час спілкування з однолітками та старшими людьми – закладаються основи соціальної поведінки в суспільстві. Слухаючи казку дошкільники знайомляться з правилами соціального життя, вивчають норми соціальної поведінки в суспільстві, займаються вирішенням соціальних проблем. Завдяки цьому відбувається формування особистості дітей дошкільного віку, які з допомогою дорослих глибоко поринають у дивовижний, чарівний та фантастичний світ улюблених казкових героїв і в усьому намагаються їх наслідувати. Український науковець В.О. Сухомлинський зазначив, що «Дитина прекрасно знає, що в світі немає ні Баби-Яги, ні Царівни-Жаби, ні Кощія Безсмертного, та для неї ці образи є втіленням добра і зла, і кожного разу розповідаючи ту саму казку, вона виявляє своє особисте ставлення до гарного і поганого» [6, с. 177].

Діти старшого дошкільного віку починають вже самостійно складати казки, доповнювати існуючі, вносити зміни в початок, середину та кінцівку казки, завдяки цьому збільшується словниковий запас, розвиваються творче мислення та здібності, пам'ять, збагачується мовлення дитини, відбувається навчання та виховання підростаючого покоління, що і є важливим способом соціалізації дітей дошкільного віку. Кожна казка має мораль, за допомогою якої діти вчаться мудрості, поваги, любові, формуються соціальні навички та норми поведінки в суспільстві.

Аналізуючи, у Базовому компоненті дошкільної освіти, освітню лінію «Дитина у світі культури» варто звернути увагу на те, що дитина дошкільного віку повинна цілісно відтворювати зміст поетичного та прозового твору, висловлювати свою позицію, переказувати та робити продовження казки, виявляти зацікавленість до улюблених літературних та казкових героїв [2].

На думку видатного українського педагога В.О. Сухомлинського: «Діти знаходять глибоке задоволення в тому, що їхня думка живе в світі казкових образів. П'ять, десять разів дитина може переказувати одну й ту саму казку і щоразу відкриває в ній щось нове. В казкових образах – перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного» [6, с. 177]. Під час читання казок дорослими, дошкільники розвиваються, виховуються, навчаються, вчаться переказувати, мріють, фантазують, закладаються особистісні риси характеру та моральні норми поведінки з однолітками, батьками, вихователями, відбувається соціалізація дітей в суспільстві. Саме в цей період розвитку соціалізація особистості набуває особливого значення. Завдяки соціалізації відбуваються зміни у психіці та відбувається формування особистості дошкільника. У дитячій свідомості вже сформоване певне уявлення про світ, а казка виступає основним соціалізуючим засобом, за допомогою якого відбувається подолання адаптаційних труднощів, скутості, напруги, інтенсивніше відбувається процес навчання та виховання, засвоюються соціальні норми та правила перебування в дошкільному навчальному закладі. Проблема соціалізації особистості, на думку В.О. Сухомлинського, є важливою передумовою формування виховної сили колективу. «З першого подиху свого життя вона (людина) – істота суспільна. Суспільна сутність людини виявляється в її відносинах, стосунках, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи в стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні і духовні потреби, дитина включається в суспільство, стає його членом. Це – процес залученні особистості до суспільства, який вчені називають соціалізацією» [7, с. 447].

Українські народні казки за жанровими ознаками поділяються на три види: соціально-побутові («Лінива дівчина», «Наймит і пан»)., чарівні («Чарівний кінь», «Телесик») та казки про тварин («Пан Коцький», «Солом'яний бичок», «Журавель і лисиця», «Рукавичка»), але в сюжетних лініях вони переплітаються між собою за змістом та художньо-образною специфікою. Найцікавіші для дітей – це казки про тварин, у яких вони набувають людських рис характеру, борються зі злом, несправедливістю, підступністю, жорстокістю. Казка має соціалізуючий вплив у підготовці дитини до сприйняття навколишнього середовища, рослинного та тваринного світу та загалом всього світу. Слухаючи казку дошкільники стають більш впевненими в собі, сміливішими, вони вчаться дружити з однолітками, хлопчики хочуть бути схожими на та в усьому захищають дівчаток.

Казка належить до найпопулярнішого жанру фольклору, в якому поєднуються твори, які мають різне походження, стиль і зміст. Вона складалася протягом багатьох віків, супроводжує нас на протязі всього життя, є найдоступнішим засобом соціалізації, за допомогою якого відбувається всебічний розвиток дошкільника, формується світогляд та соціальна адаптація дитини в соціумі. Казка має величезний вплив на соціальне та морально-естетичне виховання підростаючого покоління. У казках відображені загальнолюдські та культурні цінності українського народу, вони лаконічні і написані доступною та зрозумілою мовою для дітей дошкільного віку. За допомогою казки дитина вчиться розрізняти такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість («Півник і двоє мишенят», «Кривенька качечка»). Любов, милосердя, співпереживання, співчуття, чуйність, порядність, чесність – це ті позитивні риси характеру, які прищеплюються дитині починаючи від народження та відбувається, як моральне, так і соціальне збагачення особистості дошкільника. Завдяки казці формуються духовні цінності, які в подальшому житті впливають на становлення особистості дорослої людини. Слу-

хаючи українську народну казку діти дошкільного віку також знайомляться з фольклорними, міфологічними та етнічними особливостями, з усною народною творчістю, побутом, обрядами та культурними цінностями нашого народу. Прислів'я, приказки, порівняння, алегоричність, гіперболізація – все це наповнює неповторний колорит казки. В казках гармонійно поєднуються реальне і фантастичне, які тісно переплітаються між собою, відображені морально-етичні принципи існування всього людства. Дорослий, розповідаючи казку, знайомить дитину з усною народною творчістю нашого народу, його багатовіковою історією. Граючись з однолітками діти в усьому наслідують своїх улюблених казкових героїв. Дошкільники хочуть бути схожими на позитивних персонажів казок.

Висновки і пропозиції. Дитинство – це найкращий період розвитку людини, у якому закладаються норми соціальної поведінки, формуються соціальні взаємини та збагачується духовно-моральний світ особистості дитини, відбувається становлення особистості дошкільника в соціальному середовищі, набуваються правила поведінки, як в колективі з однолітками, вихователями, так і в домашніх умовах з родиною. Дошкільник повинен бути соціально-адаптованим до умов існування в суспільстві, володіти основними нормами поведінки в соціумі. Виховуючись в дошкільному навчальному закладі дитина набуває соціальних норм поведінки в суспільстві, вчиться співпереживати, допомагати оточуючим, існувати в соціумі. Все ці особливості розвитку та виховання дошкільників зароджуються змалку і залишаються протягом всього існування людства.

Отже, проаналізувавши процес соціалізації, ми дійшли висновку, що він є невід'ємною особливістю у вихованні та навчанні підростаючого покоління, а казка – це найголовніший засіб, за допомогою якої у дітей прищеплюються навички суспільної поведінки, відбувається соціальна адаптованість та соціальна активність в суспільстві, завдяки цьому формуються морально-етичні та загальнолюдські цінності, почуття власної гідності, справедливості, небайдужості до навколишнього середовища, соціальна роль, індивідуальність, покращується психічний та емоційний стан, відбувається гармонійний розвиток, процес становлення особистості дитини, розвивається самостійність, дисциплінованість. Українська народна казка досить суттєво впливає на соціальні стосунки та взаємини у дитячому колективі та в спілкуванні з дорослими, засвоюються правила соціальної поведінки, саме тому потрібно глибше зайнятися питанням соціалізації дітей старшого дошкільного віку засобами казки.

Список літератури:

1. Андрєєва Г. М. Соціальна психологія [текст] / Г. М. Андрєєва. – М.: Наука, 1994. – 417 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. А. М. Богуш; авт. кол.: Богуш А. М., Бєлєнька Г. В., Богініч О. Л. та ін. – К., 2012. – Спецвип. журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу». – 30 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. К.: «Либідь», 2003. – 344 с.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: [наук-метод. посіб.] / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
5. Сухомлинский В. А. Избранные произведения. В 5 т. Т. 1 / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. шк., 1979. – 686 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / Редкол.: Дзеверін О. Г та ін. / В. О. Сухомлинський // Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. шк., 1977. Т. 3. – 671 с.
7. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: [навч. посіб.] / упоряд. З. Н. Борисова, В. У. Кузьменко; за ред. З. Н. Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с: іл.
8. Человек и общество. Проблемы социализации индивида: Сб. статей / Под общ. ред. Б. Г. Ананьева. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. – 199 с.

Литвишко Е.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СКАЗКА КАК СРЕДСТВО СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье рассматривается сказка как средство социализации детей старшего дошкольного возраста. Раскрываются вопросы морально-этических норм и правил поведения, которые закладываются в ребенке благодаря социализирующие влияния сказки на личность дошкольника. Раскрыты особенности социальной адаптации к условиям адаптации в обществе. Дошкольники должны владеть основными нормами поведения в социуме. В процессе становления личности ребенка формируются чувство собственного достоинства, справедливости, неравнодушия к окружающей среде, социальная роль, индивидуальность, улучшается психическое и эмоциональное состояние, происходит гармоничное развитие. В детском саду созданы условия для социального взаимодействия со сверстниками, воспитания, обучения, интеллектуального, психического и физического развития детей старшего дошкольного возраста.
Ключевые слова: старшие дошкольники, дети старшего дошкольного возраста, дошкольное учебное заведение, детство, воспитатель, воспитание, сказка, социализация.

Lytvyshko E.N.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

A FAIRY TALE AS A MEANS OF THE CHILDREN' SOCIALIZATION OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Summary
The article describes a fairy tale as a means of the children' socialization of senior preschool age. Also describes the questions of moral-ethical norms and rules of conduct, that has a child thanks to socialization impact of a fairy tale on personality preschooler. The article describes the features of the social adaptation to conditions of adaptation in society. Preschoolers should have the basic norms of behavior in society. In the process of the identity formation of the child formed the senses of dignity, justice, not indifference to the environment, social role, individuality, improves psychological and emotional state, also happening the harmonious development. In the preschool created conditions for the social interaction with peers, education, training, also the intellectual, mental and physical development children of senior preschool age.
Keywords: senior preschoolers, children of senior preschool age, the preschool, childhood, education, fairy tale, socialization.

УДК 378.147

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Мельничук Ю.Ю.
Херсонський державний університет

У статті проаналізовано витоки становлення проблеми мовної толерантності, визначено її місце по відношенню до міжнаціональної толерантності. Здійснено спробу з'ясувати напрямки підвищення рівня толерантності в Херсонській області. Для перевірки стану готовності майбутнього вчителя до виховання мовної толерантності у молодших школярів було проведено діагностичне тестування серед студентів факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету. Виявлено, що майже половина майбутніх учителів початкових класів не готова до формування мовної толерантності в учнів. Автором описано елементи практичної підготовки студентів факультету дошкільної та початкової освіти, які мають на меті зацікавлення студентів цією проблемою, формування в них активної життєвої позиції та моральних цінностей.
Ключові слова: майбутні учителі початкових класів, мовна толерантність, молодші школярі, освіта, терпимість.

Постановка проблеми. В умовах розбудови системи освіти набула актуальності проблема виховання мовної толерантності в учнів початкових класів. Діти – майбутнє кожної держави, тому дуже важливе виховання і навчання підростаючого покоління в дусі толерантності. І саме тому вбачаємо пряму залежність якості і темпів розбудови сучасної освіти в Україні від підготовки педагогічних кадрів, насамперед початкової ланки, де основною постаттю є вчитель початкових класів – як одна з відповідальних професій, від якої залежить не тільки навчання і виховання дітей, а й розвиток їхніх моральних уподобань і переконань. На вищі навчальні заклади покладається особлива відповідальність у підготовці майбутніх учителів початкових класів до виховання мовної толерантності в учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему терпимості, виховання толерантності у дітей в тій чи іншій мірі торкалися у своїх працях багато вітчизняних та зарубіжних філософів: Р. Валітова, В. Золотухін, Дж. Локк, М. Рерих, Ж.-Ж. Руссо, В. Тішков, Л. Толстой, Б. Уільямс та ін; психологи: А. Асмолов, В. Кемеров, Е. Клепцова, І. Крутова, Ф. Малхозова, В. Маралов, А. Оконешнікова, Г. Солдатова.

Розуміння значущості толерантності у становленні особистості простежується впродовж усього історичного шляху розвитку цивілізації. До різних аспектів цієї проблеми зверталися відомі просвітителі-педагоги минулого, зокрема: Г. Ващенко, Б. Грінченко, О. Духнович, П. Могила, І. Огієнко, Ф. Прокопович, С. Русова, В. Сухомлинський та ін. Вирішенню важливих питань підготовки майбутнього вчителя до виховання учнівської молоді сприяють положення сучасних філософів (В. Андрущенка, І. Зязюна, В. Кременя, В. Огнев'юка), психологів (І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, В. Моляко, В. Семиченко), педагогів (В. Бондаря, Г. Васяновича, О. Дубасенюк, Т. Люріної, М. Стельмаховича, Г. Троцко, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін.). Значення для людини та суспільства гуманістичних цінностей, методологічні засади системного підходу до вдосконалення виховання молоді, формування гуманних стосунків у різних видах діяльності

© Мельничук Ю.Ю., 2016

знайшли своє відображення у працях В. Бабич, В. Білоусової, О. Богданової, О. Вишневського, Т. Люріної, Ю. Підборського, А. Сембрат та ін. Учені А. Асмолов, О. Грива, О. Олексюк, Г. Солдатова, П. Степанов, Л. Шайгерова, О. Шарова запропонували низку методичних розробок, спрямованих на формування установок толерантної свідомості в особистості. Розкрито проблему формування толерантності у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя (Ю. Тодорцева), вчителя іноземної мови (Т. Білоус), у студентському середовищі (Л. Завірюха).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В останні роки посилилась увага науковців до феномену поняття «соціокультурна компетенція» як одного з важливих показників готовності особистості до міжкультурної комунікації, а значить актуальною є й толерантність як основа для вироблення здатності приймати різне й спільне, вивчаючи традиції, культуру народу, мова якого вивчається. Ця проблема наразі є такою, що досліджується вченими. У більшості наукових праць вона, здебільшого, розглядається у контексті навчання в основній школі (Н. Гез, О. Коломінова, З. Корнаєва, О. Первак, Ю. Пассов), а початкова ланка освіти, покликана сформувати в молодого покоління моральну основу особистості, лишається поза увагою.

Отже, проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування мовної толерантності молодших школярів наразі є **актуальною** і, як засвідчує аналіз наукових джерел, малодослідженою.

Таким чином, виходячи з актуальності проблеми, обрано **мету статті** – проаналізувати становлення проблеми мовної толерантності, описати стан та елементи підготовки студентів факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету до формування мовної толерантності в учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш поширених типів толерантності є мовна толерантність, яка є частиною міжнаціональної толерантності. «Міжнаціональна толерантність – системна сукупність психологічних настанов, відчуттів, певного набору знань і суспільно-правових норм (виражених через закон або традиції), а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які припускають терпиме або прийнятне ставлення представників якої-небудь однієї національності (зокрема, на особистому рівні) до інших інонаціональних явищ (мови, культури, звичаїв, норм поведінки тощо)» [5, с. 12].

У сучасному розумінні міжнаціональна толерантність не може бути зведена тільки до єдиного акту терпіння. По-перше, міжнаціональна толерантність є процесом, що постійно розвивається, який власне включає емоційно-психічні норми, відчуття по відношенню до інших національностей, широкий набір знань, інформаційних уявлень про інші культури, мови і, нарешті, власне поведінкові настанови, світоглядні погляди стосовно інонаціонального. По-друге, міжнаціональна толерантність як явище є набагато ширшим, ніж просто терпиме ставлення. Не випадково для позначення цього феномена був обраний термін іноземного, у даному випадку латинського, походження. Тим самим, найімовірніше, зазначається, що «сенс поняття толерантності містить поряд із просто терпимим ставленням принципи загальнолюдської моралі, що проявляються у пошані і обов'язковому дотриманні прав всіх народів світу; в усвідомленні єдності і загального взаємозв'язку різних етнокультур, в широких знаннях про мови, культури і походження різних народів, особливо тих, з якими відбувається безпосередній контакт; у неприйнятті воєн, анексії та інших форм насильства у відносинах між національностями; у вирішенні міжнаціональних проблем на основі балансу інтересів» [1, с. 56].

На міжнародному рівні до толерантності належить взаємна пошана різних культур і традицій. Наприклад, було б неправомірним стилізувати під європейські культури або американський спосіб життя весь розвиток цивілізації і девальвувати всі форми, що відхиляються, скажімо, від європейських, оголошувати їх примітивними, варварськими і нерозвиненими.

Визнання самоцінності інших культур полегшується, якщо увага спрямована не тільки на розділяючу основу, але й на об'єднуючий фактор, на загальнолюдські позиції: готовність допомагати, нести цивілізованість і чесність, словом те, що не лише на християнському Заході, але й у різних суспільствах в різних епохах завжди визнавалося як етичні цінності.

У контексті європейського мислення толерантність – це не лише необхідна складова сучасної культури, але й універсальна цінність людства. Тоді як в Україні робляться спроби осягнути семантичне поле латинського «tolerantia» і виробити відповідне відношення, воно в суспільстві вже впевнено пускає паростки. Тобто запропонована рефлексія стосується не чистої ідеї, а реакції на поступово виникаючу нову ціннісну реальність, якщо не більше – на нове світовідчуття.

Напрямки підвищення рівня толерантності в Херсонській області:

1. У сфері державного управління. З метою вироблення гнучкості державної політики щодо політики сприяння високому рівню толерантності та попередження всіх форм міжетнічної нетерпимості існує системний моніторинг основних джерел, тенденцій виявів нетерпимості в Україні. Розроблено комплекс заходів сприяння високому рівню толерантності в українському суспільстві та протидії всім формам ксенофобії, нетерпимості, екстремізму. Такі заходи може містити, зокрема, Концепція етнонаціональної політики в Україні. Зокрема, в області розроблена та діє програма розвитку національних меншин Херсонської області; щороку затверджується План заходів із протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві. Правоохоронні органи підсилюють контроль за виконанням законів щодо дискримінації, нетерпимості та насильства за расовою й етнічною приналежністю.

2. У сфері культури та освіти. Набуття високого рівня толерантності є складовою та стратегічним пріоритетом державної культурної та освітньої політики. Концептуальною основою поряд з визнанням цінності культурної багатоманітності української політичної нації стало попередження культурної виключності, налагодження конструктивного міжкультурного діалогу та взаємодії усіх

етнокультурних груп в українському суспільстві. Державна політика у сфері міжкультурної взаємодії сприяє культурному розмаїттю, спрямовується на забезпечення вільного розвитку культур національних меншин та регіональної субкультурної багатоманітності; визнає унікальність та самобутність кожної етнокультурної групи, забезпечує реалізацію етнокультурних прав національних меншин та їхню повноцінну участь у національному культурному процесі.

Розвиток освіти відбиває знання і розуміння культури інших народів та сприяє вихованню таких якостей, як взаємоповага, солідарність, толерантність ще на рівні початкової освіти.

Для перевірки стану готовності майбутнього вчителя до виховання мовної толерантності у молодших школярів було проведено діагностичне тестування на базі Херсонського державного університету, в якій брали участь студенти другого курсу денної форми навчання спеціальності «Початкова освіта» факультету дошкільної та початкової освіти.

Результати діагностики засвідчили, що майже для половини майбутніх учителів початкових класів толерантні цінності не стали виявом внутрішнього світу особистості, що не сприяє розвитку їхньої активності щодо опанування цими цінностями, спостерігається недостатній рівень самоорганізації і самоконтролю. Більшість опитаних визнали себе психологічно не готовими до реалізації власних функцій як толерантної особистості.

Також виявлено недостатній обсяг теоретичних знань щодо змісту, специфіки, форм, методів і засобів виховання мовної толерантності у молодших школярів.

Усе це викликало необхідність підвищення рівня готовності студентів до формування мовної толерантності у майбутніх учителів початкових класів.

На практиці означена проблема вирішується в контексті системи виховних заходів факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету.

Так, 14 листопада на базі КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» спільно з Конгресом національних громад та ХОМГО «Молодіжним центром регіонального розвитку» було відкрито молодіжну виставку «Разом», яку відвідали студенти другого курсу.

Експозиція виставки складалася із двох частин. Перша з них презентувала матеріали про різні національні групи України, їх минуле та сучасність через персональні історії конкретних осіб – представників молодого покоління. У текстах, які супроводжували фото на стендах, містилися розповіді юнаків та дівчат про власне бачення історії різних народів, стереотипи та упередження, з якими їм доводилося стикатися у житті. Друга частина розповідає історію перебування різних народів на території України, їх внеску в українську історію та культуру. Персональна й історична панелі створюють символічно одне «дерево».

Екскурсію вели підготовлені гіди – учні херсонських шкіл (ЗОШ № 16, 51, 55 та Академічного ліцею ім. О.В. Мішукова). Відвідувачами ж стали їх однолітки, учні коледжів та шкіл м. Херсона та студенти ФДПО.

Відкриттю виставку передував підготовчий семінар, де учні-гіди разом з тренером Конгресу національних громад України Андрієм Книжним змогли не тільки дізнатися про багатоманітну українську історію, але й обговорити найрізноманітніші теми, які так чи інакше стосувалися питання взаєморозуміння і толерантності.

У відкритті виставки взяли участь представники громадських організацій національних громад, депутати міської ради та представники громадських організацій. Світлана Одайник, проректор Академії, привітала гостей та наголосила на важливості продовження роботи Академії щодо формування толерантного ставлення молоді. Ігор Левін, директор спеціалізованої школи I-III ступеня «Хабад», зазначив, що в умовах тої конфронтації, яка існує у сучасному світі, назва та наповнення виставки – «Разом» є украй символічним та необхідним. Відмітила важливість виставки і депутат міської ради Еліко Маркелія, водночас висловивши надію на те, що у майбутньому у експозиції з'явиться і грузинський стенд.

Студентами ФДПО також були відвідані заняття та заходи у Херсонській ЗОШ № 16, яка є прикладом терпимості і толерантності у Херсоні.

Школа № 16 єдина в Україні, яка об'єднує у собі вивчення мов трьох національних меншин. На її базі діє 3 громадські організації – польська «Полонія», грецька та німецька. Усі вони не лише знаходяться на базі навчального закладу, але й активно беруть участь у житті міста.

На території області проживають представники 115 національностей та народностей, які є вагомим чинником консолідації українського суспільства. В області зареєстровано 47 громадських організацій нацменшин. Функціонування таких товариств є надзвичайно важливим, адже воно свідчить про те, що ці об'єднання мають достатній потенціал для збереження своєї етнічної самобутності та активізації зусиль для інтеграції в українське суспільство.

Товариствами проводяться різнопланові заходи, які відвідували студенти з метою виховання любові до традицій, історії, культури відповідних народів. Серед таких заходів – концерт польської музики, відкриття виставки «Польська школа плаката та її послідовники», участь у концерті «Планета мов», концерт «Вивчаю грецьку мову» та багато інших.

Висновки. На основі вивчення та аналізу праць українських та зарубіжних просвітників, педагогів, діячів культури і мистецтва було з'ясовано, що проблемі мовної толерантності вони надавали особливого значення на всіх етапах розвитку суспільства і здійснили певний внесок у її розв'язання. Виявлено також, що мовна толерантність є частиною міжнаціональної толерантності, системної сукупності світоглядно-поведінкових орієнтацій, які припускають терпиме ставлення представників якої-небудь однієї національності до інших інонаціональних явищ (мови зокрема).

Формування мовної толерантності у майбутніх учителів початкових класів відбувається в контексті системи виховних заходів факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету.

Дослідження сучасного стану підготовки майбутніх учителів початкових класів до вихо-

вання мовної толерантності в молодших школярів, а також рівня їх моральної свідомості і самосвідомості, дало змогу виявити суперечність у навчально-виховній діяльності школи, яка виникла між необхідністю забезпечення високого рівня виховання мовної толерантності і відсутністю науково-обгрунтованої системи підготовки вчителів до розв'язання цієї педагогічної проблеми.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо розробку цілеспрямованої систематичної методики формування у студентів педагогічних університетів готовності до роботи з учнями в аспекті виховання мовної толерантності.

Список літератури:

1. Вафіна Е. Формування толерантних відносин у молоді [текст] / Е. Вафіна // Викладання історії в школі. – 2004. – № 3. – С. 56-58.
2. Вікулін М. А. Освіта як фактор формування толерантності студентів [текст] / М. А. Вікулін // Педагогічний огляд. – 2007. – № 3. – С. 26.
3. Гаврилова Е. В. Проблема толерантності та шляхи її вирішення в шкільному просторі / Гаврилова Е. В. // Соціальна педагогіка. – № 1. – 2010. – С. 47-48.
4. Кравцов О. Г. Истоки становления и развития толерантности [текст] / О. Г. Кравцов // Мир психологии. – № 4, 2007. – С. 25.
5. Рожков М. І. Виховання толерантності у школярів: методичні рекомендації [текст] / Рожков М. І., Байбородова Л. В, Ковальчук М. А. – К: Академія розвитку: Академія холдинг, 2003. – 191 с.

Мельничук Ю.Ю.
Херсонский государственный университет

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ФОРМИРОВАНИЮ ЯЗЫКОВОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье проанализированы истоки становления проблемы языковой толерантности, определено ее место по отношению к межнациональной толерантности. Сделана попытка выяснить направления повышения уровня толерантности в Херсонской области. Для проверки состояния готовности будущего учителя к воспитанию языковой толерантности у младших школьников было проведено диагностическое тестирование среди студентов факультета дошкольного и начального образования Херсонского государственного университета. Выяснено, что почти половина будущих учителей начальных классов не готова к формированию языковой толерантности у учащихся. Автором описаны элементы практической подготовки студентов факультета дошкольного и начального образования, которые призваны заинтересовать студентов данной проблемой, формировать у них активную жизненную позицию и моральные ценности.
Ключевые слова: будущие учителя начальных классов, языковая толерантность, младшие школьники, образование, терпимость.

Melnichuk Y.Y.
Kherson State University

TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO THE FORMATION OF LINGUISTIC TOLERANCE OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Summary
The article analyzes the sources of the emerging of the language tolerance issue, its place is defined in relation to the international tolerance. An attempt is made to clarify the directions of the tolerance level increase in Kherson region. In order to check the state of the future teacher's readiness to teaching the language tolerance to primary school pupils, the diagnostic testing was held amongst the students of the Faculty of Pre-School and Primary Education at Kherson State University. It has been detected that almost half of the future primary school teachers were not ready to forming the language tolerance of their pupils. The author describes the elements of the practical training of the students of the Faculty of Pre-School and Primary Education that aim to get the students interested in this issue, the forming of their active life stance and moral values.
Keywords: future primary school teachers, language tolerance, primary school pupils, education, tolerance.

УДК 374.71(573.11)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАВЧАННЯ ДОРОСЛИХ ІММІГРАНТІВ У КАНАДІ

Мукан Н.В., Бусько М.Б., Барабаш О.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті висвітлюються методологічні основи дослідження навчання дорослих іммігрантів у Канаді. Представлено проблему організації навчання іммігрантів у системі освіти дорослих Канади. Здійснено аналіз науково-педагогічної літератури, що висвітлює особливості організації навчання дорослих іммігрантів. Подано трактування основних понять дослідження, застосованих підходів. Представлено напрями канадської освіти дорослих, позитивні та негативні наслідки імміграції, мету, принципи та функції навчання дорослих іммігрантів у Канаді.
Ключові слова: Канада, освіта дорослих, іммігрант, навчання дорослих іммігрантів, мета, принципи та функції навчання іммігрантів.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси початку XXI століття характеризуються не тільки розширенням можливостей, але й викликами для соціальних, економічних, політичних трансформацій цивілізації, що детермінують розвиток економіки знань з новими вимогами до ринку праці й форм організації життєдіяльності суспільства. На шляху до євроінтеграції перед Україною постає низка проблем, однією із яких є міграція. Україна посідає одинадцяте місце в світі і шосте в Європі за кількістю іммігрантів, а на її території проживають 5,3 мільйони осіб, які народилися за межами сучасної території країни.

У цьому контексті важливим є дослідження досвіду Канади, яка є однією із країн з ефективною політикою та національною стратегією, спрямованою на розв'язання проблем соціального, культурного, економічного розвитку суспільства та його збагачення на основі використання потенціалу іммігрантів. Освіта дорослих відіграє важливу роль у процесі соціальної інтеграції, активного громадянства, працевлаштування, особистого і професійного розвитку людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що впродовж останнього десятиріччя українськими науковцями активно здійснювалися порівняльно-педагогічні розвідки становлення освіти у найбільш розвинених країнах – Великій Британії, Канаді, Німеччині, США, Франції. Досліджувалися загальні проблеми навчання дорослих, його реформування, різні аспекти освітньої політики та тенденції її розвитку: концептуальні положення порівняльної педагогіки (М. Лещенко, О. Локшина, І. Руснак, А. Сбруєва); концептуальні засади неперервної освіти (І. Лещенко, О. Мартіросян та ін.), теоретичні та практичні основи освіти дорослих (В. Горшкова, М. Громкова та ін.); концепції розвитку освіти дорослих (С. Коваленко, В. Пуцов та ін.); теоретичні положення щодо особливостей навчання дорослих осіб (Л. Мазуренко, Н. Протасова та ін.); андрагогічний (М. Ноулз, І. Фольварочний), структурно-функціональний та системний підходи (Н. Албоім, А. Вербицький); особистісно орієнтований (С. Лісова, С. Хаджираєва, С. Яценко); аксіологічний (Т. Браже, В. Давидова та ін.); інтеркультурний (О. Івашко, М. Лі); компетентнісний (Н. Горук, Ш. Грабке, С. МакНеір, О. Фучила); психологічні, педагогічні, андрагогічні, соціологічні дослідження проблеми освіти дорослих (Т. Кучай, В. Онопрієнко, Л. Тимчук).

Зокрема, загальним положенням освіти дорослих присвятили наукові праці Т. Андрющенко, С. Архипова, С. Болтівець, С. Гончаренко, Т. Десятов, І. Зязюн, Л. Лук'янова, Н. Мукан, Н. Ничкало, І. Носаченко, О. Отич, Л. Пуховська, С. Сисоєва, Л. Сігаєва, А. Старєва, О. Титаренко. Освіта дорослих у Канаді стала предметом дослідження таких науковців, як О. Барабаш, М. Борисова, О. Котлякова, О. Огієнко.

Серед зарубіжних науковців проблему навчання дорослих іммігрантів досліджували С. Вершловський, С. Змєйов, Є. Огарьов, В. Онушкін, В. Подобєд, а також П. де Броукер (P. de Broucker), П. Джарвіс (P. Jarvis), Д. Кідд (J. Kidd), К. Кросс (K. Cross), Дж. Майлс (J. Myles), К. Маєрс (K. Myers), К. Рубенсон (K. Rubenson), Дж. Хекман (J. Heckman).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Соціальне значення навчання дорослих іммігрантів з огляду на досвід Канади, вивчення джерельної бази дослідження та результати проведеного аналізу специфіки освіти дорослих в Україні уможливили виявлення суперечностей між: зростаючою кількістю дорослих іммігрантів в Україні та потребою в організації їхнього навчання; необхідністю розробки належних механізмів забезпечення навчання новоприбулих осіб і невідповідним рівнем його нормативно-правового та навчально-методичного забезпечення; потребою у наданні високоякісних освітніх послуг дорослим іммігрантам та недостатньо розвиненим організаційно-управлінським компонентом системи освіти дорослих в Україні.

У вирішенні зазначених протиріч важлива роль відводиться дослідженню досвіду Канади, що збагатить систему освіти дорослих України продуктивними ідеями відповідно до сучасних вимог. Висвітлення методології виконаного дослідження дасть змогу зрозуміти алгоритм його реалізації та специфіки. Отже, актуальність проблеми, її недостатня розробленість у вітчизняній андрагогічній науці та вимоги освітньої практики зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті: здійснити аналіз науково-педагогічної літератури, присвяченої різним аспектам проблеми, що досліджується, а також висвітлити методологічні основи виконаного дослідження

© Мукан Н.В., Бусько М.Б., Барабаш О.В., 2016

організації навчання іммігрантів у системі освіти дорослих Канади.

Виклад основного матеріалу. Дослідження освіти дорослих та навчання іммігрантів свідчить про різноманітні аспекти проблеми, відображені у низці публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних учених, а також у звітах про результати досліджень ЮНЕСКО й Організації економічної співпраці та розвитку; аналітичних документах та статистичних даних про залучення дорослих до навчання, представлених Департаментом статистики Канади; нормативно-правовій базі, що засвідчує стимулювання до навчання дорослих осіб та державну підтримку; документації, що підтверджує наявність провінційних імміграційних програм та ініціатив; навчальних програмах інституцій системи освіти дорослих [1].

Результати виконаного дослідження свідчать про необхідність дослідження проблеми організації навчання дорослих іммігрантів у Канаді в трьох площинах. Дорослий іммігрант розглядається як особа, що продовжує навчання у дорослому віці. Важливе значення має аналіз навчальних програм, а також процесу навчання іммігрантів у контексті системи освіти дорослих країни. З'ясовано, що її складовими є підсистеми освіти дорослих, представлені на рівні провінцій і територій.

У дослідженні застосовано комплекс основних наукових підходів, у межах яких цілісно розглядається проблема освіти дорослих іммігрантів у Канаді. Відповідно до системного підходу здійснено аналіз навчання дорослих як системи взаємозалежних і взаємодоповнюючих компонентів, зокрема мети, завдань, функцій, що ґрунтується на відповідних принципах та реалізується у певному контексті (в її основу покладено ґрунтовну нормативно-правову базу). Ця проблема частково висвітлюється у працях таких зарубіжних учених як Н. Албоім (N. Alboim) [6], М. Лі (M. Lee) [7].

У межах структурно-функціонального підходу навчання дорослих іммігрантів у Канаді розглядається як сукупність компонентів, які характеризуються певними функціями та забезпечують координацію вертикального (підпорядкування навчальних установ органам управління освітою) та горизонтального (співробітництво між навчальними установами з метою надання повного спектру освітніх послуг дорослим іммігрантам, між департаментами/міністерствами освіти провінцій і територій, міністрами освіти провінцій у Раді міністрів освіти Канади на федеральному чи національному рівні) управління. Також відповідно до структурно-функціонального підходу вітчизняні та зарубіжні дослідники освіти дорослих (Л. Лук'янова [2], О. Огієнко [4]) розглядали проблему визначення змісту освіти дорослих.

У ході реалізації андрагогічного підходу здійснено аналіз особливостей та проблем навчання дорослих іммігрантів. Іммігрант розглядається як суб'єкт, який потребує організації навчання на основі особистісно орієнтованого підходу, в межах якого здійснюється вплив на формування змісту, вибір відповідних форм і методів навчання, урахування інтересів і потреб особистісного, професійного, культурного спрямування [5; 10].

У контексті аксіологічного підходу досліджено та охарактеризовано змістовий компонент навчання (знання, вміння і навички, а також цінності, притаманні канадському суспільству).

Під час дослідження доведено значущість інтеркультурного підходу, завдяки якому проаналізовано навчання дорослих іммігрантів, спрямоване на задоволення потреб осіб різного етнічного походження, національності, віросповідання, соціального та економічного статусу.

У межах компетентнісного підходу здійснено аналіз професійно спрямованого навчання іммігрантів. З'ясовано, що Канада зацікавлена у кількісному зростанні іммігрантів, а також висуває певні вимоги до рівня їхньої кваліфікації [3].

Застосування методології науково-педагогічних досліджень дало змогу з'ясувати сутність основних понять дослідження: «освіта дорослих» – пролонгований процес розвитку дорослої людини (особистості, громадянина, фахівця), що триває впродовж усього життя; «система освіти дорослих» – сукупність установ (освітні, громадські, волонтерські, культурно-просвітницькі заклади, органи управління), які забезпечують освітні можливості для дорослих осіб відповідно до таких напрямів як підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації та особистісно орієнтоване навчання.

Нами виокремлено кілька напрямів канадської освіти дорослих: світова (сприяння розвитку конкурентоздатності у міжнародному співтоваристві); економічна (розв'язання проблеми працевлаштування, професійного навчання); соціальна (підтримка активної громадської та громадянської позиції); особистісна (продовження особистісного розвитку). Серед її пріоритетних завдань визначено: сприяння розвитку демократії та активного громадянства; розвиток грамотності та базової освіти дорослих; створення належних умов для навчання на робочому місці; використання інформаційно-комунікаційних технологій, засобів масової інформації з навчальними цілями; задоволення навчальних потреб певних груп населення країни.

Канада є країною, яка щорічно приймає значну кількість іммігрантів. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що кількість осіб, які прибувають у Канаду, постійно зростає: до 1981 р. в Канаду щорічно прибувало близько 122 тис. осіб із різних країн світу, а в 2010 р. – 280 тис. іммігрантів [9]. Серед етнічних груп, кількість яких перевищує 1 млн. осіб, у Канаді виокремлюють італійців, китайців, українців, індійців, поляків [8]. З'ясовано, що в нормативних документах Канади та України «іммігрант» тлумачиться як іноземець чи особа без громадянства, яка отримала дозвіл на імміграцію і прибула в іншу країну для постійного проживання.

У дослідженні виокремлено позитивні (демографічна диверсифікація суспільства, економічний, культурний розвиток суспільства) та негативні (значні витрати на розробку і забезпечення навчальних та адаптаційних програм для новоприбулих переселенців, прибуття певної кількості дорослих громадян без атестату зрілості чи професійної освіти, загроза втрати національної, культурної та мовної ідентичності у полікультурному середовищі) наслідки імміграції.

Результати дослідження свідчать, що навчання дорослих іммігрантів у Канаді здійснюється у контексті теорії і практики освіти дорослих, що пе-

редбачає реалізацію адаптивної, компенсаторної, розвивальної, аналітичної, комунікативної, заохочувальної, прогностичної, інтеграційної функцій.

У результаті дослідження виявлено, що системою освіти дорослих Канади забезпечуються навчальні можливості для дорослих іммігрантів. Визначено світовий, економічний, соціальний напрями освіти дорослих. Доведено, що навчання дорослих іммігрантів є процесом засвоєння знань, формування й розвитку вмінь та навичок, цінностей, що забезпечить відповідність вимогам наукового, технологічного, соціального, культурного і політичного розвитку країни імміграції. Цей процес забезпечується шляхом реалізації цільових програм та різних форм навчання (формального, неформального, інформального). Цільовий, змістовий, операційний, контрольно-регулюючий і оцінно-результативний компоненти навчання дорослих іммігрантів є системо-утворюючими.

Проаналізовано принципи навчання дорослих іммігрантів у Канаді: визнання права на освіту впродовж усього життя; орієнтації на загальнолюдські цінності та поваги до поглядів, переконань, звичаїв і традицій переселенців; системності, неперервності та наступності, доступності навчання для іммігрантів із різним соціальним статусом та походженням; взаємодії освітніх установ різних форм власності та громадських організацій; актуальності й відповідності навчальних програм потребам таких громадян та вимогам країни, яка їх приймає, з урахуванням попередньо отриманого досвіду та освіти; державного забезпечення навчання іммігрантів.

Визначено основні функції: адаптивна (освоєння знань, розвиток умінь і навичок з метою забезпечення ефективності життєдіяльності в новому суспільстві); компенсаторна (відтворення відсутніх або втрачених освітніх можливостей у країні попереднього проживання); розвивальна (подальший розвиток особистості на основі синтезу національних та міжнародних освітніх традицій); аналітична (дослідження й аналіз чинників, що формують потребу в неперервній освіті іммігрантів); комунікативна (набуття соціального досвіду представників різних хвиль імміграції); заохочувальна (стимулювання освітніх потреб); прогностична (наукове передбачення всебічного розвитку таких громадян у полікультурному суспільстві); інтеграційна (сприяння повноцінній інтеграції у суспільство країни, до якої вони іммігрували).

Доведено, що метою навчання дорослих іммігрантів є інтеграція та повноцінне функціонування у суспільстві та економіці знань, а завданнями – забезпечення дорослих новоприбулих осіб можливостями для засвоєння знань, необхідних для адаптації та успішного функціонування в новому суспільстві: оволодіння офіційною мовою країни, до якої вони іммігрували; вивчення мови професійного спрямування; формування й розвиток технічних та професійних умінь і навичок, необхідних для працевлаштування або кар'єрного зростання; ознайомлення з соціальною, культурною та економічною сферами життєдіяльності суспільства; підвищення рівня грамотності та базової освіти; ознайомлення з принципами, традиціями, цінностями, що є притаманними країні імміграції.

Висновки і пропозиції. Методологічні засади дослідження організації навчання іммігрантів у системі освіти дорослих ґрунтуються на важливих положеннях теорії і практики освіти дорослих та комплексному використанні системного, структурно-функціонального, андрагогічного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, інтеркультурного, компетентнісного підходів.

Визначено мету і завдання навчання дорослих іммігрантів, принципи, що покладені в його основу. Доведено, що на визначення змісту навчання дорослих іммігрантів впливають різні чинники: перебування в іншому етнокультурному та мовному середовищі; відірваність від звичайного соціуму; зниження соціального статусу, внаслідок чого виникають певні матеріальні проблеми; суспільна ізоляція як результат антиміграційних настроїв тощо.

Визначено можливості творчого використання прогресивних ідей канадського досвіду та обґрунтовано науково-методичні рекомендації щодо його впровадження у навчання дорослих іммігрантів в Україні у різних сферах:

· *культурній:* розробка та впровадження інтегрованих навчальних програм з метою забезпечення особистісного розвитку іммігрантів, вивчення мови, ознайомлення з культурою України;

· *економічній:* реалізація програм підвищення кваліфікації та перепідготовки новоприбулих осіб відповідно до потреб ринку праці України;

· *соціальній:* створення центрів підтримки таких громадян для надання їм консультації і психологічної підтримки в період адаптації, отримання освіти; забезпечення умов для гуртування іммігрантів з метою спільного подолання труднощів адаптаційного періоду у формальному, неформальному, інформальному середовищі;

· *нормативно-правовій:* удосконалення законодавства про імміграцію з урахуванням соціальних, економічних запитів країни, розробка відповідної програми інтеграції переселенців;

· *організаційній:* організація навчання таких осіб у системі освіти дорослих України на основі врахування попередньо засвоєних знань та досвіду, з повагою до їхніх переконань та поглядів; запровадження складання тесту для іммігрантів з метою подальшого отримання громадянства;

· *андрагогічно-організаційній:* підготовка науковців та практиків для роботи з дорослими іммігрантами; розробка та вдосконалення навчальних програм різних рівнів складності й використання відповідних методів і форм навчання.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. До перспектив подальших наукових розвідок належить: вивчення особливостей реалізації заходів на загальнодержавному й регіональному рівні щодо розвитку цільових імміграційних програм; професійна підготовка андрагогів до роботи з цією категорією споживачів освітніх послуг відповідно до педагогічних традицій та міжнародних освітніх тенденцій; організаційно-педагогічні умови підготовки до іспиту для отримання громадянства.

Список літератури:

1. Бусько М. Б. Навчання дорослих іммігрантів у Канаді: навч. посіб. / М. Б. Бусько. – Львів: ЗУКЦ, 2013. – 120 с.
2. Лук'янова Л. Б. Концептуальні положення освіти дорослих / Л. Б. Лук'янова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/Page_ru.htm
3. Мазуренко Л. Безперервна освіта: особливості навчання дорослих. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp8/Masurina.pdf
4. Огієнко О. І. Дослідження структури та функцій освіти дорослих / О. І. Огієнко // Педагогічні науки: зб. наук. праць СумДПУ імені А. С. Макаренка. – Суми, 2002. – С. 103-111.
5. Фольварочний І. В. Європейські тенденції в розвитку освіти дорослих. Електронне наукове фахове видання / І. В. Фольварочний // Народна освіта. – Вип. № 3 (9). – 2009.
6. Alboim N. Immigrants and the economic recovery: What are the policy implications? / N. Alboim. – Halifax, 2010. – 54 p.
7. Lee M. Socialization and immigrant students' learning in adult education programs // Learning and sociocultural contexts: Implications for adults, community, and workplace education / M. Lee. – San Francisco: Jossey-Bass, 2002. – P. 27-36.
8. Statistics Canada. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.statcan.g, c. ca
9. The Canadian Encyclopedia. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.thecanadianencyclopedia.com
10. Vocational education and training for immigrants. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ammatillinenkoulutus.com

Мукан Н.В., Бусько М.Б., Барабаш О.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБУЧЕНИЯ ВЗРОСЛЫХ ИММИГРАНТОВ В КАНАДЕ

Аннотация
В статье рассматриваются методологические основы исследования обучения взрослых иммигрантов в Канаде. Представлена проблема организации обучения иммигрантов в системе образования взрослых Канады. Проанализирована научно-педагогическая литература, которая освещает особенности организации обучения взрослых иммигрантов. Подана трактовка основных понятий исследования, примененных подходов. Представлены направления канадского образования взрослых, позитивные и негативные последствия иммиграции, цель, принципы и функции обучения взрослых иммигрантов в Канаде.
Ключевые слова: Канада, образование взрослых, иммигрант, обучение взрослых иммигрантов, цель, принципы и функции обучения иммигрантов.

Mukan N.V., Busko M.B., Barabash O.V.
National University «Lviv Polytechnic»

METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF RESEARCH OF ADULT IMMIGRANTS LEARNING IN CANADA

Summary
In the article the methodological fundamentals of research of adult immigrants learning in Canada have been highlighted. The problem of immigrants learning organization in the system of adult education of Canada has been presented. The analysis of scientific and pedagogical literature which highlights the peculiarities of adult immigrants learning organization has been conducted. The interpretation of the main research concepts and applied approaches has been presented. The directions of Canadian adult education, immigration positive and negative consequences, the goal, principles and functions of adult immigrants learning in Canada have been presented.
Keywords: Canada, adult education, immigrant, adult immigrants learning, the goal, principles and functions of immigrants learning.

УДК 331.109

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ КОНФЛІКТІВ

Олійник Н.Ю.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

В науковій статті схарактеризовано особливості впливу конфлікту на соціально-трудові відносини в організації. Проаналізовано головні типи конфліктів між суб'єктами соціально-трудових відносин, а також причини їх виникнення. Виявлено вплив соціально-трудового конфлікту на громадське життя, що простежується у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Узагальнено підходи до типологізації суперечностей, які зумовлюють конфлікти. При цьому конфлікт сприяє перегрупуванню соціальних сил, загальному прогресу соціально-економічної сфери, формуванню нових соціально-трудових відносин.
Ключові слова: конфлікти в організації, суб'єкти соціально-трудових конфліктів, типи та причини конфліктів.

Постановка проблеми. Громадське життя не може існувати без зіткнення ідей, життєвих позицій, цілей, як окремих людей, так і малих та великих колективів. Постійно виникають розбіжності думок і різного роду суперечності, що нерідко переростають у конфлікти. Соціальна організація, підприємство або трудовий колектив, де здійснюються різного роду види діяльності, не може уникнути проблеми улагоджування конфліктів.

Проблема дослідження конфлікту набула особливого значення: з одного боку науковці стверджують, що конфлікт негативно позначається на функціонуванні організації, дестабілізує її, призводить до непорозумінь співробітників. Інші науковці вважають, що конфлікти чинять позитивний вплив на діяльність організації, оскільки конфлікт дозволяє організації розвиватися, бути конкурентоспроможними на ринку, що дає змогу співробітникам професійно та духовно зростати. Цілком справедливо визначити, що конфлікти в організації чинять двояку дію на неї: конфлікт може як зруйнувати організацію, так і згуртувати її. Керівникові потрібно уміти контролювати конфлікти й управляти ними. Наявність актуальної, ефективної і об'єктивної системи управління процесами конфліктів дозволить не лише уникнути їх негативного впливу, але й спрямувати їх на користь організації.

Сучасна точка зору полягає в тому, що навіть в організаціях з ефективним управлінням, деякі конфлікти не тільки можливі, але й можуть бути бажаними. Дійсно, конфлікт не завжди має позитивний характер. У деяких випадках він може заважати задоволенню потреб окремої особистості та досягненню цілей організації в цілому. Але в багатьох ситуаціях конфлікт допомагає виявити різноманітність точок зору, дає додаткову інформацію, допомагає виявити більшу кількість альтернатив або проблем і таке інше. Це робить процес прийняття рішення групою більш ефективним, а також дає людям можливість висловити свої думки й тим самим задовольнити особисті потреби в повазі й владі. Це також може привести до більш ефективного виконання планів, стратегій та проектів, оскільки обговорення різних точок зору на ці документи призводить до їх фактичного виконання.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Важливо зауважити, що тематика соціального конфлікту має давні традиції, започатковані в роботах Аристотеля, М. Вебера, Т. Гоббса, Г. Зіммеля, Н. Макіавеллі, К. Маркса та інших класиків науки про людину і суспільство.

Сучасні проблеми управління конфліктами, стратегії поведінки під час перебігу конфліктів, шляхи їх конструктивного розв'язання досліджували Н. Вишнякова, А. Гірник, С. Ємельянов, Х. Корнеліус, У. Мастенбрук, Є. Мелібруда, М. Мескон, Б. Уізерс, Ш. Фейр, В. Шейнов; шляхи реалізації концептуальних положень управління соціально-трудовими конфліктами розглядали О. А. Грішнова, В. А. Дятлов, Г. В. Жаворонкова, О. М. Скібіцький, А. В. Казановський, Ю. І. Палеха, М. І. Приступа, В. О. Кудін та інші науковці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Соціально-трудові відносини в організації є провідною складовою всієї системи відносин суспільства, що визначають спосіб життя людей, структуру пов'язаних з ним процесів і відносин. Рівень розвитку соціально-трудових відносин характеризує ступінь демократизації суспільства, соціальну орієнтованість його економічної системи, досконалість суспільних відносин у цілому. Тому варто дослідити сучасний погляд на проблему конфліктів у постійно змінюваних соціально-трудових відносинах. Слід зазначити, що причини, за яких виникають суперечливі соціально-трудові відносини, діють не ізольовано, вони прямо чи побічно пов'язані між собою, а їх зв'язок з соціально-трудовими відносинами є одночасно складним і проблемним.

Метою статті є обґрунтування сучасних поглядів на проблему виникнення конфліктів в соціально-трудовому колективі, а також узагальнення підходів до типологізації суперечностей, що зумовлюють конфлікти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-трудові конфлікти отримують своєрідний прояв у сучасній дійсності. Зміни у суспільних відносинах супроводжуються небаченим розширенням сфери прояву соціальних конфліктів. У них втягуються не тільки великі соціальні групи, а й нерідко цілі регіони, як однорідні у національному відношенні, так і населені різними етнічними спільнотами. Конфліктами, як показує аналіз, охоплені майже всі сфери життя суспільства – соціальна, економічна, політична, духовна, конфесійна та інші. Конфлікт завжди виникає на основі протилежно спрямованих мотивів і суджень, які можна вважати необхідною умовою виникнення конфлікту. Необхідними умовами виникнення

© Олійник Н.Ю., 2016

конфлікту є наявність у суб'єктів соціальної взаємодії протилежно спрямованих мотивів і суджень, а також стан протиборства між ними.

Важливо зазначити, що в науковій літературі поняття «конфлікт» трактується неоднозначно. При цьому, для конфлікту завжди характерно протиборство суб'єктів соціальної взаємодії, що виявляється через нанесення взаємного збитку (морального, матеріального, фізичного, психологічного і т. п.). Найбільш поширений підхід полягає у підході до визначення конфлікту через протиріччя. Зокрема, А. В. Дмитрієв дотримується наступної точки зору, що конфлікт – прояв об'єктивних чи суб'єктивних протиріч, що виражається в протиборстві сторін [1].

Зауважимо, що трудовий конфлікт має соціальну природу, як і сама праця в системі соціально-економічних відносин. Тому говорячи про трудовий конфлікт, слід зазначити, що це поняття тотожне поняттю «соціально-трудовий конфлікт». Тому, соціально-трудовий конфлікт як особливий вид соціального конфлікту, що проявляється через зіткнення двох чи більше різнонаправлених сил, інтересів, поглядів із приводу соціально-трудових відносин та умов їх забезпечення. Інакше кажучи, це стадія максимального розвитку суперечностей між суб'єктами трудової діяльності в трудовій або пов'язаних із трудовою діяльністю сферах і являє собою силовий динамічний вплив, що здійснюється значною кількістю індивідів, соціальних груп на основі незбігу інтересів цінностей або браку ресурсів.

Головними суб'єктами соціально-трудового конфлікту виступають працівники, роботодавці, органи державного управління й місцевого самоврядування. Інститутами, що захищають і представляють інтереси працівників та роботодавців є відповідно профспілки й об'єднання роботодавців, підприємців.

Вплив соціально-трудового конфлікту на громадське життя простежується у всіх сферах життєдіяльності суспільства. У цьому розумінні результати впливу конфлікту на суспільство можна поділити на дві великі групи, що відповідають двом головним сферам – соціально-економічній і політичній. Соціально-економічні наслідки тісно пов'язано з виробництвом, матеріальною стороною і може бути оцінено не тільки як руйнівні, але і як творчі. Конфлікт нерідко сприяє перегрупуванню соціальних сил, загальному прогресу соціально-економічної сфери, формуванню нових соціально-трудових відносин.

Соціально-трудовий конфлікт являє собою всебічний багаторівневий феномен соціально-трудових відносин. Він може відбуватися на макрорівні, тобто як великомасштабне протиборство різних соціальних сил, що мають протилежні економічні й політичні цілі; як менш масштабні зіткнення, за яких у конфлікт вступають інтереси працівників і роботодавців у межах галузі, регіону, підприємства; на міжособистісному рівні (працівник – роботодавець; працівник – керівник; працівник – державний службовець; керівник – державний службовець та ін.).

Зазначимо, що існує декілька підходів до класифікації соціально-трудових конфліктів. Зупинимося на розгляді найбільш широко представлених у суспільних науках [3, с. 320]. Однак, сучасним організаціям притаманний підхід, який характеризується визначенням типів конфліктів на основі змістово-сутнісних критеріїв, відповідно до яких виявляються: конфлікти інтересів; конфлікти права; ілюзорні конфлікти; помилково співвіднесені конфлікти; заміщені конфлікти; вимушені конфлікти.

Розглянемо зазначені типи конфліктів, а саме:

1) конфлікти інтересів характеризуються яскраво вираженими інтересами сторін-конфліктерів, а не тільки їх позиціями чи вимогами;

2) конфлікти права відрізняються юридичним обґрунтуванням захисту трудових прав працівника чи роботодавця;

3) ілюзорні конфлікти, як правило, ґрунтуються на відсутності необхідної інформації, на перекрученій інформації чи неправильному сприйманні дій (бездіяльності) іншої сторони;

4) помилково співвіднесені конфлікти характеризуються нерозумінням сутності наявних суперечностей, помилковим тлумаченням норм права, прихованими реальними причинами поведінки іншої сторони;

5) заміщені конфлікти виражають очевидні розходження мі» висунутими вимогами і справжніми інтересами та цілями сторони, що ініціює конфлікт;

6) вимушені конфлікти – це навмисно створювана конфронтація з метою зміни стану справ у розподілі ресурсів [6].

З огляду зазначеної класифікації, соціально-трудові конфлікти можуть бути ініційованими як роботодавцями, так і працівниками. При цьому надзвичайна форма соціально-трудового конфлікту – страйк і страйковий рух, що призводить до зупинення виробництва, що в свою чергу може призвести до небажаних наслідків, а в деяких випадках – до катастроф. Так, Л. М. Ємельяненко вказав, що страйк – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи (невихід на роботу, невиконанні своїх трудових обов'язків) працівниками підприємства, установи організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту)» [4, с. 163-165].

Характеризуючи розвиток конфліктів, великого значення набувають причини, що виступають каталізатором конфлікту та охоплюють: структурну диференціацію, дефіцит ресурсів, ідеологічні розбіжності і домінування.

Розглянемо об'єктивні причини, що поєднують умови у вигляді об'єктивних похибок, слабкостей, помилок в організації праці. Саме вони зіштовхують людей, роблять конфронтацію між індивідами та групами неминучою. Об'єктивні причини конфліктів припускають дві ситуації: певний принцип організації або має бути відмінений узагалі з метою вирішення соціально-трудового конфлікту, або просто вдосконалений у деталях, способах реалізації тощо. Іншими словами, причинами конфліктів виступають організаційно-трудові суперечності в трудовому колективі й «неантагоністичні» організаційно-трудові суперечності (як причини конфліктів).

Також трудовий конфлікт може ґрунтуватися також на суб'єктивних причинах, зумовлених особливостями і станами індивідів та груп. Більше того, індивіди і групи іноді привносять у свої орга-

нізаційно-трудові відносини зовнішні конфліктні настрої, що виникають за межами роботи.

Об'єктивні й суб'єктивні причини соціально-трудових конфліктів не завжди помітні, іноді між ними немає чітких розмежувань. Об'єктивні суперечності в організації праці можуть призвести до глибоких особистісних антипатій, а особистісні антипатії – до викривлення організаційно-трудових відносин, ускладнення їх [7].

Деякі причини можна було б визначити як об'єктивно-суб'єктивні. Наприклад, трудові конфлікти виникають через те, що окремі працівники чи цілі трудові групи недостатньо адаптувалися до нових принципів організації праці, недостатньо точно зрозуміли їхній зміст.

Поряд з загальною типологізацією причин соціально-трудових конфліктів у соціологічній літературі виділяють й конкретні підходи. Один із них покладає в основу типологізації суперечностей, які зумовлюють конфлікти [3].

Соціальні розбіжності. Трудові конфлікти між людьми в організаціях можуть провокуватися розбіжностями станово-класового, расового, етнічного, релігійного, політичного характеру.

Проблеми розподільних відносин. Вони зазвичай оцінюються як найвірогідніший чинник конфліктних ситуацій на виробництві. Індивіди й групи конфліктують найчастіше через присвоєння яких-небудь благ і цінностей, наприклад: 1) через розподіл благ (справедливо-несправедливо); 2) через перерозподіл уже привласнених, отриманих благ; 3) через сам принцип розподілу благ. Конфлікт, пов'язаний із перерозподілом благ, більш хворобливий, ніж конфлікт, пов'язаний із розподілом; конфлікт через принцип розподілу має більш конструктивний та ідейний характер, ніж конфлікт через фактичний розподіл.

Рольові суперечності. Конфліктні ситуації в організаційно-трудових відносинах часто створюються людьми (індивідами і групами), що відіграють ту чи іншу соціальну роль, тобто відбувається рольовий конфлікт. Він має два аспекти: об'єктивний і суб'єктивний.

Розділення провини, відповідальності. Якщо організація працює нерентабельно, зазнає невдач, перебуває на межі банкрутства, то це також може спричинити конфліктну ситуацію. Досить рідко вся трудова група, організація як така приймає на себе відповідальність.

Лідерство. Поряд із формальним керівництвом в організаційно-трудових відносинах завжди виявляються пронеси неформального суперництва, ініціативи, домінування. Самосвідомість індивідів і груп породжує різного роду особисті та професійно-ділові амбіції, а також амбіції соціальної переваги, які вступають в протиборство між собою. Трудовий конфлікт на основі лідерства може відбуватися як боротьба: 1) за владу й панування; 2) за збереження власної роботи; 3) за наставництво; 4) за виконання престижних ролей.

Ділові розбіжності. У даному разі конфлікт ґрунтується на різниці між професійним мисленням, розбіжностях у поглядах на те, як потрібно організовувати роботу, як правильно вирішувати проблеми виробництва, якими мають бути норми стосунків та ін. Це – своєрідний «ідейний» конфлікт. Звичайно соціально-трудові конфлікти через ділові розбіжності не бувають груповими, масовими, але мають гострий характер.

Ненормальні умови праці. Вони дуже часто є подразником, що призводить до ворожих настроїв серед працівників, нетерпимості до будь-яких проблем. Скупченість працівників у приміщенні, змушена інтенсивність контактів, робота на несучасному обладнанні і застосування застарілих технологій – усе це може бути цілком самостійною причиною виникнення трудових конфліктів, хоча й не завжди тверезо усвідомлюється.

Статевовіковий склад організації. Міжвікові відмінності в організаційно-трудових відносинах можуть викликати конфліктність через несумісність та внаслідок багатьох ідейних стереотипів. Міжстатеві відмінності мають позитивне значення в організаційно-трудових відносинах; вони сприяють нормальному соціально-психологічному клімату, оберігають від конфліктів.

Несумісність. Під несумісністю розуміють істотні розбіжності в характерах суб'єктів, що перешкоджають їхнім нормальним відносинам. В організаційно-трудовій сфері бувають такі випадки несумісності:

– у досвіді, кваліфікації, освіті (різні школи навчання, колектив, наставники);

– в економічній психології і ставленні до праці (одні орієнтуються на мінімум активності й максимум винагороди, інші – на максимум активності й максимум винагороди, треті – на мінімум активності й мінімум винагороди; якщо ці типи змушені взаємодіяти, то між ними неминучі конфлікти).

Варто зазначити, що найпоширенішими конфліктами в системі партнерських стосунків є конфлікти й трудові суперечки з приводу виплати заборгованості зарплати, збільшення розмірів оплати праці, своєчасності виплати зарплати; забезпечення запобігання масовим звільненням і зростанню безробіття; порушенню трудових прав громадян, процесів роздержавлення, приватизації власності, конверсії оборонних підприємств; зростанню бідності, падінню реальних доходів і рівня життя населення.

Висновки і пропозиції. Отже, трудові конфлікти можуть або сприяти збереженню існуючої соціально-економічної системи, або сприяти її руйнуванню. Еволюція соціально-трудових конфліктів від власне трудових до політичних свідчить про те, що вони стали частиною процесу розпаду адміністративно-командної системи, у визначеній мері каталізатором, цього розпаду. У соціальній напруженості виражається потреба у відновленні, зміні існуючої життєдіяльності, і конфлікт стає засобом такої зміни. Тому необхідно активізувати дослідження в такій галузі соціологічних, політологічних, психологічних, культурологічних знань, як конфліктологія.

Список літератури:

1. Берлач А. І. Конфліктологія: навч. посіб. для дистанц. навч. / А. І. Берлач, В. В. Кондрюкова. – К.: Університет «Україна», 2007. – 203 с.
2. Ложкін Г. Д. Психологія конфлікту. Теорія та сучасна практика / Г. Д. Ложкін. – К.: Професіонал, 2007. – 854 с.
3. Лукашевич М. П. Соціологія праці: підруч. / М. П. Лукашевич. – К.: Либідь, 2004. – 440 с.
4. Конфліктологія: навч. посіб. / Л. М. Ємельяненко, В. М. Петюх, Л. В. Торгова, А. М. Гриненко. – К.: КНЕУ, 2003. – 315 с.
5. Організаційна поведінка / [Дон Гелрігел, Джон В. Слокум-молодший, Ричард В. Вудмен, Н. Сью Бренінг]; пер. з англ. І. Тарасюк, М. Зарицька, Н. Гайдукевич. – К.: «Основи», 2001. – 726 с.
6. Пушкар З. М. Трудові конфлікти: їх причини і наслідки / З. М. Пушкар, Р. О. Табака // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 16 (170). – С. 112-115.
7. Шеллинг Т. Стратегия конфликта / Т. Шеллинг. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 366 с.

Олейник Н.Ю.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫМ КОНФЛИКТАМ

Аннотация
В научной статье охарактеризован особенности влияния конфликта на социально-трудовые отношения в организации. Проанализированы главные типы конфликтов между субъектами социально-трудовых отношений, а также причины их возникновения. Выявлено влияние социально-трудового конфликта на общественную жизнь, что прослеживается во всех сферах жизнедеятельности общества. Обобщены подходы к типологизации противоречий, которые обусловливают конфликты. При этом конфликт способствует перегруппировке социальных сил, общему прогрессу социально-экономической сферы, формированию новых социально-трудовых отношений.
Ключевые слова: конфликты в организации, субъекты социально-трудовых конфликтов, типы и причины конфликтов.

Oliynuk N.Y.
Kamenetz-Podolsk National University named after Ivan Ogienko

MODERN APPROACH SOCIO-LABOR CONFLICT

Summary
Peculiarities of the conflict on the social and labor relations in the organization are characterized in the scientific article. The main types of conflicts between individuals of industrial relations and their causes are analyzed. The influence of social and labor conflict in public life, which can be traced in all spheres of society. The approaches to the typology of contradictions which cause conflicts are generalized. This conflict facilitates realignment of social forces, the general progress of the socio-economic sphere, development of new industrial relations.
Keywords: conflicts in the organization, the subjects of social and labor conflicts, types and causes of conflict.

УДК 378.147:811

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У НЕМОВНОМУ ВНЗ

Ріхтер О.Є.
Харківський навчально-науковий інститут
Університету банківської справи

Статтю присвячено проблемі розвитку мотиваційної сфери особистості студента при вивченні іноземної мови. Проаналізовано види мотивів та їх вплив на особистість студента. Визначено особливості формування мотивації студентів у процесі вивчення іноземної мови. Проведено дослідження проблеми використання особистісно-орієнтованих технологій, а також розглянуто шляхи збереження і розвитку мотивації при вивченні іноземних мов студентами немовних ВНЗ.

Ключові слова: мотиваційна сфера, внутрішня мотивація, зовнішня мотивація, особистісно-орієнтоване навчання, соціальна мотивація, навчання іноземній мові.

Постановка проблеми. У сучасний час модернізації, інновації та розвитку передових технологій, суспільство потребує висококваліфікованих фахівців, які добре орієнтуються не тільки в своїй галузі знань, але мають ряд додаткових знань і умінь, які є необхідними для отримання гідного, високооплачуваного робочого місця. Така ситуація породжує велику конкуренцію на ринку праці, а також змушує вищі навчальні заклади переглянути методику викладання, поновому поглянути на підходи до навчання майбутніх фахівців. Як результат, метою освітніх реформ в сучасній вищій школі стає підвищення стандарту професійних знань. В результаті того, що в сучасному світі відбувається інтенсивний розвиток партнерських відносин, то виникає проблема ведення ділових переговорів, налагодження міжнародних контактів, підписання договорів іноземною мовою, відбувається інтенсивний розвиток і використання глобальних комп'ютерних мереж, де з'являється можливість швидкого інтерактивного спілкування із зарубіжними колегами, а також участь в міжнародних інтернет-конференціях, вебінарах тощо. Внаслідок цього, зростає потреба в підготовці фахівців різних галузей зі знанням іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень. Концепція вивчення особистості сучасного студента розглядається з урахуванням теоретичних позицій і найбільш повно представлена роботами видатних вчених [1; 2; 4]. Вченими доведено, що будь-яка діяльність потребує мотивації. Навчальна діяльність, як вид діяльності людини, є більш усвідомленою. В існуючих дослідженнях показана суперечливість внутрішнього світу студента, складність знаходження своєї самобутності і формування яскравої, висококультурної індивідуальності. Юнацький вік супроводжується кризою ідентичності, що складається з серії соціальних і індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень.

У психолого-педагогічній літературі виявлено безліч факторів, що обумовлюють розвиток тих чи інших аспектів пізнавальної і професійної мотивації студентів [3]. Фактори і умови розвитку даних мотивів відображають різні аспекти навчання і особистісні характеристики суб'єктів освітнього процесу: від специфіки цілей, змісту, умов навчання, що використовуються, педагогічних технологій, індивідуальних психологічних характеристик студентів до спеціальних прийомів. У контекстному типі навчання у ВНЗ розвиток пізнавальних і професійних мотивів є центральною ланкою всього процесу розвитку особистості майбутнього фахівця. Дані види мотивів виступають головними мотиваційними лініями в мотиваційній сфері студента.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Найважливішим фактором, що стимулює процес іншомовного спілкування, є мотивація засвоєння іноземних мов. Оскільки навчання відбувається за допомогою спілкування, що є сугубо особистісним процесом, де здійснюється обмін ідеями, інтересами, передача рис характеру, то при комунікативному навчанні урахування особистісних властивостей учнів має першорядну значимість. Саме урахування особистісних властивостей призводить до виникнення ситуаційної комунікативної мотивації, а, отже, забезпечує ініціативну участь студента в навчальному або реальному спілкуванні. Питання використання особистісно-орієнтовних технологій у процесі викладання іноземної мови як засобу розвитку мотивації студента залишається відкритим.

Метою статті є обґрунтування необхідності використання особистісного підходу у курсі викладання іноземної мови у немовному вищому навчальному закладі та його доцільності у формуванні та збереженні мотивації студентів до процесу вивчення іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Вчені вважають, що мотиваційна сфера особистості студента найбільш повно розкривається в ситуації діяльності, де вона виступає як позиція суб'єкта. Змістовна сторона мотиваційної сфери особистості студентів значно розширюється мотивами соціального і професійного досягнення, емоційно-вольовими, соціально-інтелектуальними, особистісно моральними, особистісно соціальними мотивами.

На основі численних досліджень, психологи встановили різноманіття мотиваційної сфери людини, її складну структуру. По-перше, на неї можуть впливати соціальні мотиви, які визначаються потребами суспільства; в сукупності вони становлять зовнішню мотивацію, яка існує в двох різновидах: широка соціальна мотивація і вузько-особистісна. По-друге, на мотиваційно-спонукальну сферу людини може впливати характер діяльності. Це так звана внутрішня мотивація, одним з її видів є мотивація успішності. Як зовнішня, так

© Ріхтер О.Є., 2016

і внутрішня мотивація можуть нести позитивний і негативний характер; в цих випадках прийнято говорити про позитивну та негативну мотивацію.

Розглянемо докладніше кожен вид мотивації стосовно іноземної мови. Зовнішня мотивація викликається низкою зовнішніх чинників – необхідністю здати іспит, надією на фінансову винагороду, можливістю майбутніх подорожей, бажанням продовжити освіту за кордоном, можливістю спілкування з іноземцями, бажанням створити власний бізнес. Таку мотивацію ще можна назвати особистісною, в силу того, що студенти вивчають мову навмисно, маючи особисту потребу досягти академічних успіхів або отримати роботу, для якої знання мови є обов'язковим. Даний вид мотивації характеризується стійким інтересом до предмету, ясним розумінням його значення та суб'єктивних цілей в процесі навчання. Без особистісної мотивації студентів викладач не в змозі спонукати студентів вивчати мову. Умовою для створення зовнішньої мотивації є створення викладачем ситуації успішності для студентів. Викладач повинен довести студентам, що без знання іноземної мови вони не зможуть в майбутньому зробити блискучу кар'єру і влитися в єдиний соціокультурний простір.

Існує ще один різновид зовнішньої мотивації – вузько особистісна. Вона визначає ставлення до оволодіння іноземною мовою як способу самоствердження, а іноді як шляху до особистого благополуччя. Зовнішня мотивація, як правило, буває дистантною, розрахованою на досягнення кінцевого результату навчання. Проте, її вплив на процес навчання може бути досить сильним. Вона на самому початку, а іноді ще до вивчення іноземної мови, націлює студентів на «надзавдання». Важливо тільки будувати процес навчання таким чином, щоб студенти в кожній його точці відчували сходження з поставленою метою.

Для посилення впливу широкої соціальної мотивації слід створювати спеціальні методичні засоби наглядної презентації, що показують значення знання іноземних мов для самих різних спеціальностей. Це дає змогу наблизити кінцеву мету навчання, готуючи студентів до певних витрат часу і сил. При цьому якщо зовнішня мотивація виконує стратегічну роль, задаючи ззовні рух на весь період навчання, то внутрішня мотивація – тактичну, так як вона «підігрівається» самим процесом оволодіння іноземною мовою. Ця мотивація є близькою і актуальною; адже навчальний процес має бути збудований таким чином, щоб учні на кожному занятті відчували радість від задоволення потреб, особливих для предмета іноземна мова.

Внутрішня мотивація, на відміну від зовнішньої мотивації, йде «зсередини» самого студента. Під нею розуміємо вивчення мови для особистого росту або культурного розвитку. Студент може бути мотивований задоволенням від самого процесу навчання, бажанням спілкуватися з носіями мови, що вивчається. Вважається, що такі студенти активніші в аудиторії в порівнянні з іншими. Дуже важливо при цьому, щоб викладач заохочував таких студентів за їхні успіхи.

Мотивація – це психологічний стрижень всього процесу викладання іноземної мови. Вона дозволяє студенту почати активні дії в ситуації, в якій він зазвичай зволікає. Мотивація безпосередньо пов'язана з емоціями і емоційними станами. Саме емоції зумовлюють прагнення або огиду людини до будь-якої діяльності, включають активність. Саме в емоціях в кінцевому підсумку виявляються всі внутрішні мотиви, і саме вони є спусковим механізмом для дій. З точки зору емоцій мотивацію можна поділити на позитивну і негативну. Позитивна мотивація накопичує позитивні емоції, і, коли їх інтенсивність стає великою, люди переходять до дій. Питанням формування, збереження і розвитку мотивації у студентів до предмету «іноземна мова» приділяється велика увага, як в психології, так і в методиці навчання цього предмета. Складність і багатогранність підкреслюють багато методистіві відповідно до цього пропонують різні підходи до вирішення цієї проблеми [3; 5]. Шляхи вирішення зв'язуються з: 1) створенням спеціально розробленої системи вправ, виконуючи які студенти відчували б результат своєї діяльності (умова розвитку внутрішньої мотивації); 2) залучення емоційної сфери в процес навчання (умова для внутрішньої мотивації); 3) характером педагогічного впливу викладача, зокрема наявністю стимулів і підкріплень (умова для формування зовнішньої мотивації); 4) використанням на заняттях автентичних матеріалів (створення на занятті іншомовної атмосфери як умова для розвитку внутрішньої мотивації); 5) використанням особистісної індивідуалізації (умова як для формування зовнішньої, так і внутрішньої мотивації); 6) роботою з іноземними фахівцями (носіями мови); 7) використанням сучасних Інтернет-технологій.

Формування мотивації до вивчення іноземної мови у студентів немовних ВНЗ тісно пов'язано з взаємовідносинами між студентами і викладачем. Саме педагогічна майстерність викладача може сформувати у студентів стійкий інтерес до предмету. Також, занижені вимоги викладача до студентів не дозволяють розвиватися здібностям, самостійності, відповідальності та ініціативності студентів. І навпаки, ставлення викладача до студентів як до соціально зрілих особистостей створює умови не тільки для формування мотивації до вивчення іноземної мови, а й для реалізації нових можливостей у навчанні. Згідно з психологічними дослідженнями, під час навчання іноземної мови зусилля викладачів повинні бути спрямовані на розвиток внутрішньої мотивації студентів, яка виходить з самої діяльності і має найбільшу спонукальну силу. Внутрішня мотивація визначає ставлення учнів до предмету і забезпечує просування в оволодінні іноземною мовою. Якщо студента спонукає займатися сама діяльність, коли йому подобається говорити, читати, сприймати іноземну мову на слух, дізнаватися нове, тоді можна сказати, що у нього є інтерес до предмету «іноземна мова», а, отже і забезпечені умови для досягнення певних успіхів. При цілісному розгляді проблеми мотивації вивчення студентами немовних ВНЗ іноземних мов дослідники виходять з того, що в навчанні взаємодіють наступні складові:

1) той, кого навчають і як він опановує іншомовні знання, вміннями і навички: які мотиви спонукають його до діяльності;

2) викладач і як він навчає, керуючись методичними принципами, використовуючи методи, прийоми, засоби та форми навчання;

3) сам зміст предмету «іноземна мова», тобто мовні одиниці, які повинні бути введені в пам'ять учнів.

Слід зазначити, що з усього різноманіття властивостей особистісна індивідуалізація пропонує урахування таких методично найбільш значущих властивостей студента: контексту діяльності особистого досвіду; сфери бажань, інтересів, схильностей; емоційно чуттєвої сфери; світогляду. Дані властивості особистості спонукають студентів до навчання. Вчені, що працюють над питанням засвоєння іноземної мови, виділяють цілий ряд видів мотивації з урахуванням індивідуального розвитку потреб студентів. Серед них можна виділити такі:

– комунікативно-мотиваційна, що визначається на основі потреб у спілкуванні;

– лінгво-пізнавальна мотивація, заснована на прагненні учня до пізнання мовних явищ;

– особистісно-емоційна, що залежить від тематики й емоційної зацікавленості студента.

Протягом одного навчального року відношення студентів до різних видів мовної діяльності може різко змінюватися. Це, в свою чергу, залежить від стилю роботи викладача, від результатів навчання тощо. Так, результати досліджень показують, що чим вище успішність з іноземної мови, тим глибше в підсвідомості студента позитивна установка до її вивчення. І навпаки, низька успішність сильно корелює з негативною когнітивною та комунікативною установкою. Мотивація навчання може визначатися зовнішніми і внутрішніми мотивами. Інтерес до процесу вивчення іноземних мов тримається на внутрішніх мотивах. В цьому випадку працює не стимуляція, а внутрішнє спонукання, де мотивація виявляється не привнесеною в навчання ззовні, а є прямим породженням самого методу навчання. Підкреслимо, що в системі навчання іноземній мові, в першу чергу, важливі засоби пізнавальної, розвиваючої і виховної діяльності, що викликає бажання використовувати її як засіб обміну інформацією, отримання знань, вивчення культури та історії країни, мова якої вивчається, розширення кругозору, і, безумовно, використання її в професійній сфері (спілкуванні із зарубіжними фахівцями, фірмами-виробниками тощо).

Мотивація студентів в процесі вивчення іноземної мови в немовному ВНЗ орієнтована більшою мірою на професійну діяльність і в меншій мірі на особистісне самовизначення і саморозвиток. Потреби студентів у комунікативно мовній діяльності при вивченні іноземної мови реалізуються не повною мірою, що можна пояснити недостатньою реалізацією на практиці технологій особистісно-орієнтованої освіти. Відповідно до моделі особистісно-орієнтованої технології провідне місце в процесі навчання іноземній мові зайняли процеси, що стимулюють самовизначення і самореалізацію студентів і забезпечують їх професійно-особистісний розвиток. Вивчення іноземної мови будується на основі системи цінностей професійної та особистісної спрямованості: професійної компетентності і потреби в самореалізації і самовираженні, культури і творчості. З цією метою створюються ситуації обговорення професійно орієнтованих текстів для студентів різних спеціалізацій, але з виділенням культурологічних, ціннісно-гуманітарних аспектів.

Змістовний компонент технології вивчення іноземної мови наповнюється особистісно-значущим змістом. У текстах є діалоги, спрямовані на розвиток як монологічного, так і діалогічного мовлення. Завдання носять творчий характер і спрямовані на формування професійно значущих умінь і навичок роботи з літературою за фахом. В процесі вивчення іноземної мови перед студентами ставляться завдання самостійного проектування індивідуальної програми професійно-особистісного розвитку через оволодіння технологіями самопізнання, самооцінки, самоаналізу і прогнозування.

Також, в процесі вивчення іноземної мови студентам потрібна допомога і підтримка з боку викладачів, щоб забезпечити перехід від об'єктної до суб'єктна поведінки, яке проявляється в ціннісному самовизначенні, адаптації в процесі професійно-особистісного саморозвитку.

Висновки і пропозиції. Слід зазначити, що в процесі вивчення іноземної мови забезпечується рефлексивний характер освітнього процесу, де актуалізується внутрішня готовність студентів до змін, забезпечується свобода вибору змісту, форм і методів роботи на заняттях; рефлексія цього вибору; актуалізація почуття відповідальності за вибір, створюються ситуації пережитого досвіду міжособистісної взаємодії; посилення міжособистісної динаміки, співпраці на основі спільного досвіду. Таким чином, використання особистісно-орієнтованої технології націленої на розвиток мотиваційної сфери студента, є доцільним і ефективним засобом підвищення якості підготовки майбутніх фахівців у курсі викладання іноземної мови у немовному ВНЗ. Подальші дослідження будуть націлені на визначення вимог щодо розробки засобів навчання студентів іноземній мові з урахуванням особистісно-орієнтованої концепції.

Список літератури:

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова психология / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2012. – 512 с.
3. Саєнко Н. В. Про деякі чинники ефективності оволодіння іноземною мовою / Н. В. Саєнко // Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту: зб. наук. пр. – Чернігів: Вид-во ЧНПУ, 2013. – Вип. 111. – Серія: Педагогічні науки. – С. 266-269.
4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / Э. Эриксон; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – 2-е изд. – М.: Флинта, 2006. – 352 с.
5. Dornyei Z. Motivational strategies in the language classroom / Z. Dornyei. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 245 p.

Рихтер Е.Е.
Харьковский учебно-научный институт
Университета банковского дела

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

Аннотация
Статья посвящена проблеме развития мотивационной сферы личности студента при изучении иностранного языка. Проанализированы виды мотивов и их влияние на личность студента. Определены особенности формирования мотивации студентов в процессе изучения иностранного языка. Проведено исследование проблемы использования личностно-ориентированных технологий, а также рассмотрены пути сохранения и развития мотивации при изучении иностранных языков студентами неязыковых вузов.
Ключевые слова: мотивационная сфера, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, личностно-ориентированное обучение, социальная мотивация, обучение иностранному языку.

Rikhter O.Y.
Kharkiv Educational and Scientific Institute
of the Banking University

THE PROBLEM OF THE STUDENT'S MOTIVATIONAL SPHERE FORMATION IN THE PROCESS OF STUDYING A FOREIGN LANGUAGE IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITY

Summary
The article deals with the problem of the student's motivational sphere formation in the process of studying a foreign language. Motives types and their influence on the student's personality have been analyzed. The features of the students' motivation formation in the process of learning a foreign language have been determined. The research of the problem of the personality-oriented technologies use has been held, as well as the ways of preserving and developing the motivation for language learning in non-linguistic university have been revealed.
Keywords: motivational sphere, intrinsic motivation, extrinsic motivation, personality-oriented education, social motivation, foreign language training.

УДК 378.1

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ НА КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ ФАХІВЦЯ НА СУЧАСНОМУ РИНКУ ПРАЦІ

Сушенцева Л.Л.
Національний університет «Львівська політехніка»
Сушенцев О.О.
Криворізький металургійний інститут
Криворізького національного університету

Обґрунтовано важливість формування професійної мобільності. Визначено сутність професійної мобільності та її вплив на конкурентоздатність фахівця на ринку праці. Доведено, що професійна мобільність – це необхідні якості особистості, що забезпечують їй конкурентоздатність на ринку праці. Професійна мобільність передбачає володіння фахівцем компетенціями, що уможливлюють гнучкість, швидку орієнтацію у професії, готовність до підвищення кваліфікації, перекваліфікації та самоосвіти. В умовах ринку праці постала об'єктивна потреба формування у майбутніх фахівців готовності до професійної мобільності, що є передумовою конкурентоздатності фахівця на ринку праці.
Ключові слова: мобільність, професійна мобільність, конкурентоздатність, професійна підготовка, ринок праці.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин, активний перехід до ринку праці вимагає таких технологій професійної підготовки випускників професійних і вищих навчальних закладів, які дозволили б їм досягти високого рівня конкурентоздатності вже на початку своєї професійної діяльності. Водночас, необхідність урівноваження запитів суспільства, загострення

© Сушенцева Л.Л., Сушенцев О.О., 2016

конкуренції на ринку праці актуалізує потребу у формуванні професійної мобільності майбутніх фахівців, які володіють розвиненими особистісними якостями і мають спеціальні знання та вміння у сфері професійної діяльності. Практика сучасної ринкової економіки свідчить, що саме конкурентоздатність, професійна мобільність, професіоналізм і компетентність фахівця – це ті якості, від яких залежать життєві й трудові успіхи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах динамічних глобалізаційних та інтеграційних процесів у суспільстві людина розглядається як найвища цінність, як вільна і творча особистість, яка реалізує себе впродовж усього життя. Структурна перебудова економіки країни, прискорене впровадження нових технологій у виробництво та інші чинники зумовили появу професійно-трудового середовища, в умовах якого людина впродовж своєї професійної діяльності може бути вимушеною не один раз змінювати не лише місце своєї роботи, а й професію, тобто сучасному працівнику має бути притаманна така якість, як професійна мобільність. Тому в умовах ринку праці постала об'єктивна потреба формування у майбутніх фахівців готовності до професійної мобільності, що забезпечить їм можливість бути конкурентоздатними на сучасному ринку праці.

Аналіз теоретико-методичних засад реформування освіти з урахуванням глобалізаційних та інформаційних змін у нашому суспільстві здійснено в наукових працях В. Андрущенка, Н. Вишнякової, Л. Губерського, Р. Гуревича, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Ничкало та ін. Окремі питання професійної підготовки, формування професійної компетентності, професійної мобільності, конкурентоздатності та затребуваності фахівців на сучасному ринку праці висвітлені в роботах С. Батишева, Н. Бідюк, Т. Десятова, Д. Костюка, Н. Ничкало, О. Новікова, Т. Сулими, Л. Сушенцевої та ін.

На сучасному ринку праці поціновується високоосвічений, високопрофесійний працівник, здатний мислити по-новому. Розвиток людини в системі неперервної освіти передбачає насамперед оволодіння навичками професійної й соціально-психологічної адаптації у швидко змінному світі. Виробнича адаптація випускника навчального закладу – важливий етап його професійної діяльності. Вона передбачає здатність працівника не до довільного виконання професійних функцій, а спроможність швидко опановувати нові умови праці, нову техніку, засвоювати нове в конкретній ситуації, тобто виявляти мобільність.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. На початку XXI століття суспільство потребує ініціативних високоосвічених фахівців, здатних до постійного особистісного професійного самовдосконалення, адекватного виконання функціональних обов'язків, виявлення професійної мобільності в умовах динамічних змін на ринку праці. Тому підготовка професійно мобільних кваліфікованих фахівців є головним завданням навчальних закладів. Водночас аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що донині залишаються недослідженими питання впливу професійної мобільності на конкурентоздатність фахівця на сучасному ринку праці.

Метою статті є обґрунтування впливу професійної мобільності на конкурентоздатність фахівця на сучасному ринку праці.

Виклад основного матеріалу. В умовах єдиного європейського освітнього простору формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників відкриває нові можливості не тільки для здобуття освіти, а й для формування європейського ринку праці. На реалізацію такого підходу спрямована Копенгагенська декларація, для реалізації положень якої системи освіти мають вирішити такі завдання: забезпечити якість підготовки виробничого персоналу; розширити доступ до професійної освіти і навчання; забезпечити порівнюваність систем освіти і навчання для оптимального використання внутрішнього різноманіття національних систем освіти; підвищити професійну мобільність; створити умови для офіційного визнання знань, умінь і кваліфікацій у всьому просторі ЄС в інтересах неперервного навчання та кар'єрного зростання («Робоча програма щодо загальних цілей і завдань», лютий 2002 р.).

Термін «мобільність» означає рухливість, готовність до швидкого виконання завдання. У науковий обіг уведений соціологами для визначення явищ, що характеризують переміщення соціальних груп та окремих людей у соціальній структурі суспільства (соціальна мобільність). Дослідження цього явища з погляду філософії, соціології, економіки, демографії дало змогу диференціювати уявлення про мобільність, з'ясувавши, що вона може бути вертикальною і горизонтальною, індивідуальною і груповою, внутрішньогенераційною і міжгенераційною; соціальною, трудовою, культурною, міжпрофесійною, професійною тощо. Диференціація наукових уявлень про мобільність пов'язана з посиленням динамічності соціальних процесів на сучасному етапі розвитку суспільства, що неминуче приводить до підвищення мобільності людей за найрізноманітнішими «векторами їх соціального функціонування».

Проблема професійної мобільності з особливою гостротою актуалізувалася після прийняття Радою (ЄС) Резолюції розвитку освіти протягом усього життя (27 червня 2002 р.), яка є продовженням резолюцій, прийнятих у Лісабоні й Барселоні, та створює основи для більш тісного співробітництва в галузі професійної освіти і навчання з країнами ЄС.

Перевагами у конкурентній боротьбі буде якість робочої сили, адже вирішальне значення сьогодні має потреба впроваджувати нові технології і розвивати нову економіку. Ринкова економіка і демократизація суспільних відносин загострили питання соціально-економічної ефективності діяльності підприємств і організацій різних форм власності та різного підпорядкування. Незаперечним є те, що економічний розвиток країни, її місце на світовому ринку прямопропорційно залежить від ефективності системи професійної освіти, що забезпечує підготовку майбутніх кваліфікованих фахівців. З огляду на це, варто звернутися до філософської сутності освіти, яка з одного боку, розвиває здатності індивідуму розуміти життя, а з іншого – правильно до нього ставитися, що складає процес удосконалення духовної природи людини [2].

Підвищення конкурентності економіки не може бути здійснене без аналогічних змін у системі освіти. На теперішній час «пропозиція робочої сили значно перевищує попит, тільки конкурентоздатний фахівець буде користуватися попитом на ринку праці, що вимагає від навчального закладу значного підвищення якості освіти» [1, с. 39]. Орієнтація економіки на європейський рівень ставить завдання підготовки фахівців, здатних до діяльності в умовах динамічних змін на ринку праці та зростаючих вимог до рівня їх кваліфікації. У зв'язку з цим, великого значення набуває управління формуванням якості трудового потенціалу, основними векторами діяльності якого є визначення напрямів розвитку вищої освіти з метою задоволення потреб народного господарства у працівниках певних професій та кваліфікації, що відповідають вимогам структурних змін в економіці та технічному рівню виробництва; організація підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації наявної робочої сили у зв'язку з її перерозподілом між галузями, регіонами та підприємствами; підготовка працівників за новими перспективами професіями; розроблення державних навчальних стандартів, збереження якості професійної освіти, що відповідає вимогам розвитку економіки; надання усім громадянам однакових можливостей у виборі й отриманні професій; сприяння трудовій активності населення, розвитку підприємництва і різних форм самозайнятості; виховання працівників нового типу, конкурентоздатних на ринку праці [4, с. 137]. Основним продуктом професійної освіти є конкретна людина, підготовлена до активної високопрофесійної діяльності. Тож перехід до ринкової економіки ставить перед системою освіти нові вимоги, однією з яких є формування нових життєвих установок особистості. Водночас, високий рівень розвитку сучасних технологій веде до витіснення з процесу виробництва низькокваліфікованих працівників та носіїв застарілих професій, викликає необхідність найму адаптованого до вимог сучасних технологій персоналу, який досить гнучко реагує на професійні зміни [3]. Отже, мета професійної освіти сьогодні полягає в підготовці фахівця, затребуваного на ринку праці й особистісно зорієнтованого на самовдосконалення та саморозвиток.

Нами визначено, що професійна мобільність майбутнього фахівця – це інтегрована якість особистості, що необхідна для її успішної життєдіяльності в умовах сучасного ринку праці. Вона виявляється в професійній діяльності і забезпечує самовизначення й самореалізацію в житті і праці на основі сформованості ключових компетенцій та базових професійних (ключових) кваліфікацій і прагненні особистості змінити не тільки себе, а й професійне поле та життєве середовище. Професійна мобільність передбачає готовність фахівця до зміни виконуваних професійних завдань, до зміни робочого місця, здатність швидко освоювати нові види робіт, нові спеціальності [5].

Професійна мобільність є якістю, необхідною для успішної життєдіяльності особистості в сучасному суспільстві; професійна мобільність майбутнього кваліфікованого робітника впливає на зміни у структурі особистості і проявляється у мотивованій трудовій діяльності, «прийнятті» людиною професії, професійній поведінці, знаходженні особистого сенсу діяльності; професійна мобільність є змістовною характеристикою розвитку особистості майбутнього фахівця, що формується в процесі комплексного засвоєння знань і способів практичної діяльності, спрямованих на забезпечення його подальшої успішної життєдіяльності у всіх сферах відповідно до особистих інтересів та інтересів суспільства і держави. Професійну мобільність особистості характеризують такі компоненти: функціональні метапрофесійні якості (окрема професія), поліфункціональні метапрофесійні якості (охоплюють групу професій), екстрафункціональні метапрофесійні якості (забезпечують загальну спрямованість професійної діяльності) [5, с. 185].

Професійна мобільність передбачає володіння фахівцем компетенціями, що уможливлюють гнучкість, швидку орієнтацію у професії, конкурентоздатність на ринку праці, готовність до підвищення кваліфікації, перекваліфікації та самоосвіти. Чинниками, що актуалізують ці вимоги, є: інноваційні процеси у суспільстві; швидке старіння знань; залежність успішності в житті від рівня освіти і професії; динамічність і швидкозмінність вимог на ринку праці; поява нових професій і зникнення застарілих.

На сучасному етапі головне завдання вищого навчального закладу полягає в тому, щоб у порівняно короткий термін у студента були сформовані якості конкурентоздатної особистості і він міг успішно конкурувати на ринку праці. З цією метою рекомендуємо інтенсифікувати навчальний процес за допомогою розробки і впровадження таких форм і методів навчання і такого навчально-методичного матеріалу, які передбачали б цілеспрямований розвиток у студентів розумових здібностей, інтересу до навчальної роботи, самостійності і творчості. Саме активні форми і методи навчання сприяють формуванню у студентів інформаційної бази, здібностей до творчості, практичних навичок.

Методичні основи формування професійної мобільності конкурентоздатного фахівця передбачають інтеграцію фундаментальних і спеціальних знань на засадах створення такої системи професійної підготовки, за якої пріоритетними є не вузькоспеціальні знання, а методологічно важливі, тривалого терміну дії, інваріантні знання, що сприяють цілісному сприйняттю наукової картини світу, інтелектуальному розвитку особистості та її адаптації у швидко змінюваних соціально-економічних і технологічних умовах, що забезпечує фахівцю можливість бути конкурентоздатним на ринку праці.

Положення щодо інтеграції фундаментальних та спеціальних знань покладено в основу дидактичного процесу, що спрямовується на об'єднання в тому чи іншому навчальному предметі узагальнених знань з різних навчальних предметів і відповідних їм наук; оволодіння учнями системними знаннями; комплексну реалізацію всіх складових системи виховання особистості; формування загальнонавчальних умінь та навичок майбутніх фахівців; глибоке оволодіння основними науковими поняттями з різних навчальних предметів; узгодженість діяльності викладачів усунення дублювання та економії часу педагогів та студентів.

Викладач повинен усією своєю діяльністю сприяти самопізнанню і розвитку студента, що значною мірою допоможе йому розвинути свої здібності і побудувати власну освітню траєкторію, а також сформувати неповторний суб'єктивний досвід емоційно-ціннісного ставлення до засвоюваних знань. Успіх майбутньої професійної діяльності нерозривно пов'язаний з рівнем розвитку особистісних компетенцій, необхідних фахівцеві в сучасних соціально-економічних умовах (прагнення до успіху, мобільність, активність, упевненість, відповідальність, уміння працювати в команді, відстоювати свою точку зору тощо).

Без практичного, максимально наближеного до виробництва вирішення питань, студенти неспроможні оволодіти знаннями, практичними уміннями та навичками в тій мірі, в якій це їм буде необхідно для подальшої самостійної роботи на виробництві. Завданням викладача – допомогти майбутнім фахівцям набути практичних навичок розв'язання різних виробничих ситуацій.

Для досягнення цієї мети досить ефективним методом є ділові ігри, в ході яких студенти повинні в стислі терміни прийняти оптимальні рішення в спеціально створених виробничих ситуаціях.

Найбільш суттєвими серед різних видів компетенцій є ключові та професійні. Сформованість ключових компетенцій, які можуть виявлятися як самостійні (особистісні) якості або як складові загальної професійної кваліфікації, помітно впливає на якість підготовки майбутніх фахівців. На формування ключових компетенцій спрямований авторський спецкурс «Основи професійної мобільності», призначений як для учнів професійно-технічних так і вищих навчальних закладів різних типів і форм власності. В його основі – модульний принцип. На зміну традиційному уроку в навчально-виховний процес динамічно входять тренінги, індивідуальні та групові консультації, коучинг. Ефективними методами формування ключових компетенцій з-поміж інших є метод «імітаційної гри», метод кейсів, ділові ігри, робота в групах, бригадах, навчальне проектування, що сприяють зростанню самостійності студентів, яка уможливлює розвиток індивідуальної відповідальності кожного за якість професійної підготовки залежно від власних зусиль.

Висновки і пропозиції. Таким чином, формування професійної мобільності має досить позитивний вплив на розвиток конкурентоздатної особистості, що здійснюється в системній єдності змісту освітнього процесу і психолого-педагогічного супроводу розвитку конкурентоздатності студентів (за допомогою системи діагностування, консультування, тренінгів) та конкуренто-розвиваючої діяльності педагогів (консультаційне і методичне забезпечення вибору педагогами індивідуально-орієнтованого змісту, засобів і методів навчання і виховання студентів).

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування професійно мобільного кваліфікованого робітника. Подальшого вивчення потребують: теоретико-методологічні засади розвитку професійної мобільності в умовах соціального партнерства; організаційно-педагогічні умови діяльності центру мобільності та маркетингової служби у професійно-технічному навчальному закладі;

Список літератури:

1. Завацька Л. А. Формування конкурентоспроможності фахівців галузі фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах недержавної форми власності / Л. А. Завацька, Ж. Г. Сотник, О. С. Ільків // Проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 2. – С. 39–44.
2. Иванова С. П. Современное образование и психологическая культура педагога / Светлана Павловна Иванова. – Псков: ПГПИ, 1999. – 175 с.
3. Лісогор Л. Оптимізація професійно-кваліфікаційних параметрів як умова підвищення конкурентоспроможності робочої сили в Україні / Л. Лісогор // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 3. – С. 33–38.
4. Ничкало Н. Г. Професійна освіта і навчання: проблеми взаємозв'язку з ринком праці / Н. Г. Ничкало // Формування широкої кваліфікації робітників. Вклад ПТО у розвиток трудового потенціалу XXI століття: зб. матер., підгот. у рамках реалізації укр.-нім. проекту «Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні» / [Ю. Вайс, Н. Ничкало, А. Сімак та ін.]. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 134–138.
5. Сушенцева Л. Л. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.04 / Сушенцева Лілія Леонідівна. – Київ, 2012. – 559 с.

Сушенцева Л.Л.
Национальный университет «Львовская политехника»
Сушенцева А.А.
Криворожский металлургический институт
Криворожского национального университета

ВЛИЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТА НА СОВРЕМЕННОМ РЫНКЕ ТРУДА

Аннотация
Обоснована важность формирования профессиональной мобильности. Определена сущность профессиональной мобильности и ее влияние на конкурентоспособность специалиста на рынке труда. Доказано, что профессиональная мобильность – это необходимые качества личности, обеспечивающие ей конкурентоспособность на рынке труда. Профессиональная мобильность предполагает владение специалистом компетенциями, позволяющих гибко, быстро ориентироваться в профессии, готовность к повышению квалификации, переквалификации и самообразованию. В условиях рынка труда появилась объективная необходимость формирования у будущих специалистов готовности к профессиональной мобильности, что является предпосылкой конкурентоспособности специалиста на рынке труда.
Ключевые слова: мобильность, профессиональная мобильность, конкурентоспособность, профессиональная подготовка, рынок труда.

Sushentseva L.L.
National University «LvivPolytechnic»
Sushentsev O.O.
Kryvyi Rih Metallurgical Institute
of Kryvyi Rih National University

IMPACT OF PROFESSIONAL MOBILITY ON COMPETITIVE SPECIALIST AT THE PRESENT LABOUR MARKET

Summary
It substantiates the importance of professional mobility formation. The essence of professional mobility and its impact on the competitiveness of the professional labor market is defined. It is proved that occupational mobility is an essential quality of the person providing his competitiveness in the labor market. Professional mobility assumes ownership specialist competences that enable flexible, quickly orient themselves in the profession, commitment to professional development, retraining and self-education. The labor market conditions appeared an objective need for the formation of future professionals ready to professional mobility, which is a prerequisite for the competitiveness of a specialist in the labor market.
Keywords: mobility, professional mobility, competitiveness, training and labor market.

УДК 37.032:364

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО САМОМЕНЕДЖМЕНТУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Файчук О.Л.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

У статті розглядається питання готовності майбутніх соціальних працівників до самоменеджменту. Аналізується сутність поняття «самоменеджмент». Розкриваються основні ключові аспекти підготовки студентів до самоменеджменту. Описуються сучасні методи планування та організації власної діяльності. Визначається роль вищої школи у процесі формування готовності до самоменеджменту.
Ключові слова: самоменеджмент, готовність, майбутні соціальні працівники, професійна підготовка, самоконтроль, самокорекція, коучинг.

Постановка проблеми. За сучасних соціально-економічних умов в Україні значно підвищуються вимоги щодо професійних якостей фахівців різних галузей в цілому, та соціальних працівників, зокрема. Спеціалісти нового рівня мають володіти високим рівнем професіо-

© Файчук О.Л., 2016

налізму, активності, творчим потенціалом, якісними знаннями, вмінням самостійно вирішувати складні завдання, організовувати свою трудову діяльність, досягати поставлених перед ним цілей. Оскільки професійна діяльність характеризується напруженням, затратою сил, то саме самоменеджемент виступає тим інструментом, що досзволяє особистості якісно та раціонально розподіляти власні ресурси. А формування готовності до самоменеджементу – виступає одним із ключових завдання сучасної вищої освіти.

Питання професійної підготовки особистості посідає центральне місце серед сучасних наукових досліджень. Дана проблема аналізується в контексті оновленого соціального замовлення, що вимагає аби фахівець був конкурентоспроможним, стійким до стресів, гнучким, здоровим та готовим до продуктивної професійної діяльності. Саме це завдання має вирішувати професійна підготовка майбутніх соціальних працівників, поєднуючи в собі накопичений досвід та сучасні інноваційні підходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заслуговують на особливу увагу праці, в яких висвітлюється питання модернізації навчально-виховного процесу у вищій школі (В. Кремень, В. Лозова, О. Попова, І. Прокопенко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська), теорії і методики професійної підготовки майбутніх соціальних працівників (С. Архипова, М. Галагузова, А. Капська, В. Поліщук, Л. Тюптя та ін.); педагогічного забезпечення формування професійних якостей майбутніх соціальних працівників (Н. Зобенко, І. Мельничук та ін.), професійної підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти (О. Карпенко). Проблема дослідження готовності особистості до професійної діяльності розглядається у роботах С.І. Архангельського, Ю.К. Бабанського, Т.І. Коваль, А.П. Конаха, Н.В. Логутіної, О.А. Макаренко, О.М. Семеног та ін. Деякі аспекти становлення соціального працівника як професіонала розкриті у наукових дослідженнях В. Бочарової, А. Ляшенко, В. Поліщук. Питання студентського самоменеджменту досліджували О. Каверіна, Д. Паніотова, Т. Майданова. В. Мусієнко-Репська та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на численні доробки сучасних вчених відкритими залишаються питання саме підготовки майбутніх соціальних працівників до самоменеджементу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття теоретичних аспектів готовності майбутніх соціальних працівників до самоменеджменту.

Виклад основного матеріалу. Питання готовності студентської молоді до самоменеджменту є відносно новим у науковій літературі, відповідно серед дослідників ще не сформувалось єдиної думки щодо визначення сутності поняття «готовність» та «самоменеджмент».

Поняття «готовність» досить часто вживається у науковій літературі як психологічний стан чи установка. Як зазначає В. Савіцька трактування «готовності до професійної діяльності» має декілька підходів:

– функціональний, за яким готовність вважають психічним станом особистості, що визначає потенційну активізацію психічних функцій під час майбутньої професійної діяльності;

– особистісний, де готовність виступає цілісним особистісним утворенням, що інтегрує сукупність внутрішніх суб'єктивних чинників окремої діяльності та досліджується переважно в контексті професійної підготовки до неї;

– особистісно-діяльний, у межах якого готовність окреслюється як прояв усіх граней особистості, які забезпечують можливість ефективно виконувати професійні функції;

– результативно-діяльнісний, що визначає готовність як результат процесу підготовки [4].

Ми розглядаємо професійну підготовку як процес здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю. Професійна підготовка соціального працівника в умовах університету визначається засвоєнням системи знань, сформованістю професійних умінь і навичок, що забезпечує усвідомлення професійної діяльності. Вона основана на кваліфікаційних вимогах, що поєднують у собі сукупність професійних вимог, характеристик, показників, цінностей, ролей, функцій тощо.

У сучасних соціально-економічних умовах до змісту професійної готовності соціального працівника висувається ряд нових вимог, серед яких ключове місце займає вміння здійснювати самоменеджмент. Як зазначає О. Штепа поняття «самоменеджент» можна розглядати в кількох визначеннях: науку про самокерування і самоорганізацію людини; роботу людини над собою в межах особистісного розвитку та оволодіння методами ділової активності (зокрема керування проектами і грошима), керування людиною власним життям; здатність людини організувати свою діяльність так, щоб чітко розпланувати робочий та вільний час; управління власними ресурсами, тобто вміння їх набувати, зберігати, розвивати та раціонально використовувати й бути успішною і самодостатньою людиною [5, с. 224].

Н.Ю. Дуднік розуміє самоменеджмент як поступову, систематичну і послідовну роботу, спрямовану на самовдосконалення особистісних якостей, розвиток творчого потенціалу та підвищення ефективності професійної діяльності незалежно від віку та професійної спрямованості [1, с. 103].

Оволодіння майбутніми соціальними працівниками навичками самоменеджменту дозволить їм не лише успішно вирішувати низку питань особистого характеру, а й дасть змогу успішно організовувати професійну діяльність. Тому питання підготовки до самоменеджменту має стати ключовим у діяльності вищої школи. Адже управлінська компетенція займає одне з провідних місць у структурі готовності до професійної діяльності майбутніх соціальних працівників. Професійна діяльність соціального працівника вимагає від нього вміння бути керівником та організатором життєдіяльності своїх клієнтів, готувати їх до самостійного життя після подолання кризи.

О. Ноздренко наголошує, що процес формування самоменеджменту студентів включає самовизначення (передбачає пізнання студентами самих себе та адаптацію до нових умов у ВНЗ.), самоорганізацію (включає сприйняття та засвоєння знань і норм поведінки в тому навчальному закладі, де проходить навчання), самомотивацію (виявлення власних професійних інтересів та вибір спеціалізації) та самореалізацію (виражаєть-

ся у виборі спеціальних дисциплін, проходженні практики, виконанні індивідуальних завдань тощо) [2, с. 81]. Разом з тим ми хочемо наголосити ще на декількох важливих аспектах, а саме: самоконтроль та самокорекція. Самоконтроль виявляється через певні особливості контролю та оцінки власних дій, через можливість людини знайти адекватні критерії оцінювання своєї діяльності, що в свою чергу дасть змогу виконувати дії правильно та ефективно. За умов високого самоконтролю майбутні соціальні працівники уважні до себе та своїх клієнтів, чітко визначають критерії досягнення поставлених цілей. Самокорекція характеризує такі особливості корекції майбутніми соціальними працівниками, як: поведінка, план дій, способи дії, мотиви діяльності тощо. Високий рівень самокорекції дозволяє майбутнім соціальним працівникам адекватно та вчасно реагувати на зміни у особистому та професійному житті, вносити корективи у поведінку та план дій роботи з клієнтом.

Відповідно можна виокремити основні цілі самоменеджменту студентів: раціонально використовувати власні ресурси, управляти власним життям, долати зовнішні обставини. Одне з завдань професійної підготовки соціальних працівників – це сформувати вміння управляти власними ресурсами (час, власні сили та енергія, знання, гроші тощо). Управління часом передбачає оволодіння вмінням за невеликий проміжок часу зробити якомога більше справ. При цьому не втративши якісних характер своїх дій. З метою оволодіння вмінням управління власними силами та енергією необхідно вести здоровий спосіб життя, витрачати свої сили лише на корисне і т.п. Кожен зазначений елемент самоменджменту – є важливим для професійного та особистісного становлення фахівця з соціальної роботи і потребує значних зусиль.

Важливою складовою частиною у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до самоменеджменту виступає процес надання знань відповідного спрямування. Так, у навчальному плані передбачено ряд дисциплін, які охоплюють питання раціональної організації власного часу, адаптації до умов ВНЗ, кращого розуміння обраної спеціальності. Зокрема, це такі дисципліни, як: «Вступ до спеціальності «Соціальна робота», «Менеджмент в соціальній роботі», «Людина в сучасному соціумі», «Комп'ютерні технології в соціальній сфері», «Валеологія» та ін. Кожна із цих дисциплін покликана надати такі знання та вміння:

– керувати своїм часом і власною професійною поведінкою;
– уникати перевантаження та стресів;
– обирати пріоритети власної діяльності;
– економити власний час та час своїх клієнтів;
– знаходити час для відпочинку і правильно його організовувати;
– самостійно контролювати свої дії, зіставляючи їх з метою;
– оцінювати результати власної роботи та визначати подальші перспективи;
– налагоджувати зв'язки з іншими людьми для координації власних дій;
– передавати свої знання клієнтам з метою навчити їх раціонально організовувати власний час тощо.

Необхідною складовою самоменеджменту виступає вміння планувати власну діяльність. Особливо гостро це стосується професійної діяльності соціального працівника, де важливо не просто знати загальну мету, а й чітко вміти виокремити етапи досягнення цієї мети. Тому важливим виступає питання оволодіння студентами сучасними та дієвими способами планування та організації власного життя від звичайних записників до електронних планувальників. Найбільш популярною з методик самоменеджменту, які використовують як засіб планування є: карти і графіки Ганта, простий органайзер, SWOT-аналіз, паперові та електронні записники та ін. Для раціональної організації часу також використовують спеціальні комп'ютерні додатки StickyNote і Power Notes. StickyNote – найпопулярніший у світі додаток для створення електронних замісток – стікерів, надійний нагадувач про всі заплановані події, зустрічі та завдання. «липкі листочки» виникають на екрані лише в зазначений час і можуть самостійно зникати після закінчення терміну, а їх поява може супроводжуватися запуском потрібних програм, документів або web-сторінок. Будь-яку примітку нескладно відредагувати, надрукувати та надіслати електронною поштою. Всі примітки автоматично зберігаються при закритті програми. Підтримка категорій дозволяє розумно розділити робочі завдання і особисті, окремо зберігати контактну інформацію, корисні ідеї. Розширений режим пошуку дозволяє миттєво знайти будь-яку примітку з бази.

Power Notes вчасно попереджає користувача про заплановані їм події, зустрічі та завдання, в тому числі періодичні. Програма дозволяє створювати електронні замітки, які можна зберігати на диску, багаторазово редагувати і виводити на друк. Поряд з зазначеними ресурсами є ряд інших, не менш популярних, зокрема: Calendarscope, WinOrganizer, Пакет YearPlanner та ін.

Одним із сучасних методів, що надає великі можливості самовдосконалення та саморозвитку виступає коучинг. Останній являє собою цілеспрямований процес розвитку співробітників організації, націлений на: підвищення продуктивності праці як окремого члена, так і всієї організації в цілому; мобілізацію внутрішніх ресурсів особистості; розвитку необхідних здібностей та навичок і т.п. Методики коучингу допомагають людині: визначити особисті цілі і детальні етапи їх досягнення; підвищити власну самостійність і відповідальність; швидко знаходити правильні рішення складних ситуацій; раціонально витрачати свої ресурси; використовувати власний потенціал тощо.

У зв'язку з Європейським вектором розвитку української вищої школи коучинг набуває широкого використання, як новий метод навчання, а саме самонавчання студентів. Його реалізація дає можливість підвищити якість освіти за рахунок розвитку самостійності, творчості, ініціативності та відповідальності студентів.

Як зазначають Л. Музичко та О. Бородієнко, коучинг є виявом особливих взаємин між викладачем і студентами. Сутність цих стосунків у тому, що викладач ефективно організовує процес пошуку студентами кращих відповідей на широке коло запитань, що їх цікавлять. Коуч-викладач допомагає студентам розвиватися, виробляти нові

вміння і досягати високих результатів у своєму навчанні і закладає підвалили до успішного виконання майбутньої професії. Він сприяє вдосконаленню і максимально ефективному використанню особистісних якостей студентів, про які більшість з них або не здогадується, або з різних причин не використовує у якості підґрунтя для руху вперед. Також йдеться про стимулювання студентів до більш глибокого усвідомлення власних цілей, ресурсів і обмежень, а також допомогу у визначенні напрямку розвитку особистості загалом і професійного розвитку зокрема [3].

Зрозуміло, що формування готовності до самоменеджменту майбутніх соціальних працівників має свої особливості залежно від специфіки професійної діяльності. Адже управлінські функції соціального працівника досить широкі:

– сприяння діяльності соціальних служб на всіх рівнях;

– залучення клієнтів до активної діяльності щодо вирішення власних життєвих проблем;

– залучення громадськості до вирішення соціальних проблем;

– узгодження дій між різними організаціями тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. Проблема готовності майбутніх соціальних працівників до самоменеджменту є складовою частиною процесу професійної підготовки студентів цієї спеціальності. Вона знаходить своє відображення у питаннях самостійного навчання студентів, самоконтролі навчальної діяльності, координації дій з викладачами. Подальшого наукового дослідження потребують питання критеріїв та діагностики рівня сформованості готовності до самоменеджменту, розробки педагогічних умов формування досліджуваної якості.

Список літератури:

1. Дуднік Н. Ю. Формування готовності студентів до самоменеджменту як актуальна педагогічна проблема / Н. Ю. Дуднік // Педагогика высшей и средней школы: Сб. науч. работ. – 2005. – Вып. 12. – С. 100-106.
2. Ноздренко Е. А. Самоменеджмент в организации обучения студентов / Е. А. Ноздренко // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 1. – С. 81-82.
3. Музичко Л. В., Бородієнко О. В. Сучасні психологічні та педагогічні методи навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/8028/16 – Загол. з екрану. – Мова укр.
4. Савіцька В. В. Готовність майбутнього соціального працівника до професійної діяльності як запорука її ефективності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2013/2013_2_42.pdf – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Штепа О. Самоменеджмент: процесуальна та диспозиційна характеристика / О. Штепа // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 4. – С. 224-235.

Файчук Е.Л.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

ГОТОВНОСТЬ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ К САМОМЕНЕДЖЕНТУ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье рассматривается вопрос готовности будущих социальных работников к самоменеджменту. Анализируется сущность понятия «самоменеджмент». Раскрываются основные ключевые аспекты подготовки студентов к самоменеджменту. Описываются современные методы планирования и организации собственной деятельности. Определяется роль высшей школы в процессе формирования готовности к самоменеджменту.
Ключевые слова: самоменеджмент, готовность, будущие социальные работники, профессиональная подготовка, самоконтроль, самокоррекция, коучинг.

Faychuk O.L.
Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv

READINESS OF FUTURE DEVELOPMENT WORKERS TO THE SELF-MANAGEMENT: THEORETICAL ASPECT

Summary
In the article the question of readiness of future development workers is examined to self-management. Essence of concept «self-management» is analysed. The basic key aspects of preparation of students open up to self-management. The modern methods of planning and organization of own activity are described. The role of higher school is determined in the process of forming of readiness to self-management.
Keywords: self-management, readiness, future social workers, professional preparation, self-control, self-correction, coaching.

УДК 373.3.091.32:811.161.2

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Форостюк Т.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюються особливості активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках української мови. Проаналізовано теоретичні основи здійснення активізації в сучасній школі, зокрема на уроках української мови. Вивчено й узагальнено нагромаджений досвід вирішення проблеми й обґрунтовано перспективні шляхи його використання в сучасній початковій школі. Виділено педагогічні умови, які впливають на активізацію пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках української мови. З'ясовано, що процес навчання має здійснюватись із максимальним урахуванням інтересів і можливостей дитини. А внутрішнім джерелом пізнавальної активності має бути пізнавальна потреба, тобто потреба у вивченні рідної мови. Акцентується увага на важливості вироблення в учнів умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях. Доведено, що пізнавальна активність розвивається в процесі діяльності та впливає на її якість. Запропоновано ефективні шляхи вирішення проблеми.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності, пізнавальна активність, молодші школярі, початкова школа, навчальний процес, українська мова.

Постановка проблеми. Початкова школа потребує ефективних методів та прийомів навчання, які сприятимуть активізації пізнавальної діяльності учнів, а особливо в процесі вивчення рідної мови. А інтерес до навчання є рушійною силою, адже процес навчання має здійснюватись із максимальним урахуванням інтересів і можливостей дитини. А внутрішнім джерелом пізнавальної активності має бути пізнавальна потреба, тобто потреба у вивченні рідної мови. Пізнавальна активність розвивається в процесі діяльності та впливає на її якість. Дослідження доводять, що там, де ведеться систематична робота над розвитком мовлення, над формуванням мовно-мовленнєвої компетентності, виникає позитивне ставлення до навчання. Адже шлях боротьби за високу успішність, а відповідно активність, лежить передусім через мовну культуру. Відомо, що курс української мови – важливий складник загального змісту початкової освіти, оскільки він є не лише окремим предметом, а й основним засобом опанування інших навчальних дисциплін. А його головна мета полягає у формуванні комунікативної компетентності учнів, тобто у здатності успішно користуватися мовою в процесі спілкування та вирішення життєво важливих завдань [2, с. 68]. До того ж важливим є вироблення пізнавальної потреби, тобто внутрішнього бажання вивчати українську мову, а відтак уміння вчитися з інтересом. Саме тому проблема активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках української мови є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної науково-методичної літератури свідчить, що проблема є актуальною,а тому була в полі зору багатьох науковців. Зокрема, психологічний аспект проблеми розглядали Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Н. О. Менчинська, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Богоявленська, Н. Ф. Тализіна та інші. Педагогічний аспект проблеми досліджували І. Я. Лернер, Ю. К. Бабанський, Г. І. Щукіна, М. М. Скаткін, О. Я. Савченко, Т. І. Шамова та інші. Проблема розвитку пізнавальної активності розкрита в багатьох дисертаційних дослідженнях, серед них роботи В. П. Корнєєва, В. І. Лозової, В. І. Смагіна, В. Д. Пилипчука, Т. І. Шамової, В. Ф. Шморгуна, Л. В. Скуратівського, Н. О. Бойко, М. С. Антонюк, А. П. Каніщенко та ін.

Питання розвитку вмінь і навичок як засобу активізації учнів вивчали Є. І. Бойко, П. Я. Гальперін, К. Д. Ушинський, Д. Б. Ельконін та інші. Методи навчання, які сприяють активізації, досліджували М. М. Скаткін, А. М. Алексюк, І. Я. Лернер та ін. Проблемність навчання, що сприяє активізації, була в полі зору М. І. Махмутова, О. М. Матюшкіна, Н. Г. Дайрі та ін. Розробили структуру рівнів пізнавальної активності, описали критерії діагностики сформованості пізнавальної активності та проаналізували її сутність такі науковці: Т. І. Шамова, Г. І. Щукіна, М. С. Антонюк, Л. М. Павська, Ф. А. Ахматов, А. П. Каніщенко та ін. Отже, ця проблема є важливою, а тому потребує подальшого дослідження.

Мета написання статті. Нашим завданням є висвітлення теоретичних основ активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. Проблема активізації пізнавальної діяльності учнів є надзвичайно важливою, оскільки є необхідність у модернізації шкільної мовної освіти, зокрема і початкової, бо вона є базовим курсом для формування вмінь і навичок, початковою ланкою у вивченні рідної мови. А пояснюється це тим, що останнім часом спостерігається розрив між змістом освіти й рівнем мовленнєвого розвитку учнів. До того ж новою метою шкільної мовної освіти є формування й удосконалення вмінь і навичок учнів щодо володіння рідною мовою в усіх сферах і видах мовленнєвої діяльності. Також важливо, що набуті в початкових класах мовленнєві вміння є основою успішного навчання та великою мірою зумовлюють успішність майбутньої професійної діяльності дорослої людини [2, с. 69]. Сьогодні школа чекає на вчителя, який не стоїть над учнем, а спілкується й діє спільно з ним, уміє організувати діалог, дискусію, застосовує інтерактивні методи, володіє засобами підтри-

© Форостюк Т.В., 2016

мання уваги й працездатності класу, створює належні умови для саморозвитку, самопізнання та навчання з інтересом [4, с. 3]. Перед початковою мовною освітою постала проблема забезпечити усвідомлення учнями комунікативної функції мови, навчити користуватися мовою як засобом спілкування [2, с. 71]. На уроках української мови мають формуватися й розвиватися такі ключові компетентності: комунікативна, соціальна, загальнокультурна, уміння вчитись. Щоб сформувати комунікативну компетентність, тобто здатність і готовність до спілкування з іншими людьми, треба забезпечити оволодіння мовою як засобом спілкування, а також різними видами мовленнєвої діяльності, а саме: аудіюванням, говорінням, читанням, письмом. Сформована соціальна компетентність – це здатність діяти за правилами в різних ситуаціях. Сформувати загальнокультурну компетентність у процесі навчання української мови – це забезпечити формування моральних якостей, толерантної поведінки, ознайомлення з культурною спадщиною українського народу. А здатність учнів організовувати й контролювати свою навчальну діяльність – це сформована компетентність уміння вчитись [2, с. 104-105]. Основними ж завданнями початкового курсу української мови є формування в учнів позитивної мотивації до вивчення мови, уміння вчитися, комунікативних умінь; розвиток видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письма); соціокультурний розвиток особистості [2, с. 106].

Науковці зазначають, що мовленнєвими навичками спілкування повинні оволодіти насамперед майбутні вчителі, яким доведеться формувати ці вміння в учнів, інакше процес навчання не буде успішним. Учитель початкової школи має бути творчою особистістю, здатною розвиватися й адаптуватися в соціумі. А ще, на думку вчених, повинен мати такі характеристики: рішучість, активність, ініціативність, комунікабельність, відповідальність, уміння аналізувати й здійснювати самоконтроль, упевненість у собі, уміння формувати дитячий колектив і працювати в ньому [2, с. 173].

Чимало проблем і завдань стоїть нині перед учителем початкової школи у зв'язку із реформуванням сучасної освіти. І чи не найбільша турбота – піднести викладання української мови на якісно новий рівень, посилити практичну сторону у вивченні цього предмета. На жаль, часто всі намагання педагога залишаються безрезультатними, бо відсутній інтерес до навчання. А тому головним завданням на сучасному етапі реформування процесу навчання рідної мови є виховання потреби у вивченні української мови, розвитку інтересу до навчання, вироблення вмінь і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних життєвих ситуаціях, а також здійснення навчально-виховного процесу в атмосфері взаємодії, приязні, емоційної співдружності [3, с. 15]. Саме тому проблема активізації пізнавальної діяльності школярів належить до найбільш актуальних у сучасній дидактиці й методиці вивчення окремих предметів. У дослідженнях науковців принцип активності трактується як основний принцип навчання. Звертається увага на те, що всі інші дидактичні принципи можуть функціонувати тільки на основі запровадження принципу активності, який є показником рівня реалізації принципів навчання. До того ж пізнавальна активність є якісною характеристикою пізнавальної діяльності. У більшості наукових джерел пізнавальна активність трактується як прагнення до набуття знань. Майстерність учителя полягає в тому, щоб в основу навчання покласти це цінне новоутворення, збудити жадобу до знань. Тобто, враховуючи прагнення до знань, вирішити другий, не менш важливий аспект проблеми – це потреба в навчанні як діяльності, у процесі якої і задовольняється пізнавальна активність. На думку Г. Л. Щукіної, пізнавальна активність школяра – це інтегральна властивість особистості, яка інтенсивно формується в шкільні роки й впливає на весь процес навчальної діяльності. Це і передумова, і результат розвитку школяра; це й мета, засіб і результат активізації навчально-виховного процесу [5]. Науковець наголошує, що пізнавальна діяльність – особлива, адже суб'єктом її є учень, що формується. І від того, яким буде навчальний процес – активним чи пасивним – залежить кінцевий результат. Процес навчання може мати репродуктивний характер, тобто, це коли не відбуваються зміни у свідомості школяра, здійснюється заучування почутого й прочитаного без свідомого осмислювання змісту. Або ж відбувається в умовах самостійного пошуку, творчості. При цьому знання проходять інший шлях: через думку, волю й саму особистість у цілому. Діяльність учнів не повинна зводиться до самого слухання вчителя й відтворення почутого, а включати спостереження над фактами мови, осмислення й зіставлення, застосування знань на практиці. Тобто, у залежності від характеру пізнавальної діяльності розрізняють три рівні самостійності: репродуктивний, частково-пошуковий, дослідницький. У деяких роботах називається ще й четвертий рівень – репродуктивно-варіативний. А ще вчені зробили висновок, що пізнавальна активність є передумовою та результатом розвитку школяра. А тому завданням учителя є пробудити в кожного учня пізнавальну активність, допитливість, прагнення мислити, робити самостійні висновки. А для цього недостатньо цікавих пізнавальних запитань учителя, треба, щоб і в самих учнів виникали запитання, щоб вони самі вміли запитувати про невідоме. Про це говорили видатні педагоги: А. Дістервег, К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський. Вони вважали, що в запитаннях учнів виявляються пізнавальні потреби, природні нахили й здібності. В. О. Сухомлинський писав: «Добивайтесь того, щоб учні ваші побачили, відчули незрозуміле – щоб перед ними постало питання, якщо вам удалося цього досягти – маєте половину успіху... Адже запитання збуджують бажання знати» [7, с. 454]. Науковці вважають, що не всяка інформація може зацікавити, а насамперед та, у якій є елемент новизни. Звичайно, саме вона викликає орієнтовно-дослідницьку діяльність учнів. У процесі розумового розвитку дитину захоплює та стає об'єктом інтересу те, що вже доступно для неї, але не стало ще звичним, добре відомим. Тобто, пізнавальна активність нерозривно пов'язана з розумовим розвитком, знання – необхідна умова мислення й активізації. Але треба сформувати в учнів умін-

ня навчатися. Тоді буде свідомість, саморегуляція в процесі навчання. Результати дослідження свідчать, що важливою умовою, що забезпечує активізацію, є удосконалення навчальних можливостей учнів. Для цього треба навчити учнів застосовувати прийоми розумової діяльності й методи самостійного здобування знань, виховувати готовність займатися навчальною діяльністю, розвивати пам'ять, мислення, самостійність. І що, на нашу думку, найголовніше – закласти базу всього навчання, тобто сприяти формуванню вмінь, знань, навичок із рідної мови, розвивати мовлення учнів. Адже сучасний підхід до навчання мови визначається як основною функцією мови – бути найважливішим засобом спілкування, так і замовленням суспільства – сформувати активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє способами самовираження рідною мовою. Тому необхідно озброїти учнів ефективними методами й прийомами роботи, сформувати вміння організовувати й контролювати власну діяльність. Адже навчити учнів учитися – це виробити вміння організовувати себе. Практика доводить, що ключ до успіху – у самоорганізації особистості. Ця ж ідея простежується в концепції Ельконіна–Давидова: у молодшому шкільному віці через спеціально побудоване навчання в дитини формуються здібності до самовдосконалення, саморозвитку, самопізнання. Науковці вважають, що дитина за час навчання в молодших класах повинна набути «вміння навчатись» [6, с. 40]. Важливо переконати учня, що все позитивне й негативне залежить лише від нього, від рівня його свідомості, від уміння планувати життя. Треба «відкривати», керувати й зацікавлювати кожного учня, виходячи з індивідуальних особливостей. Цікавою для дітей є та робота, яку гарно вміють робити. Дослідження показали, що інтерес викликає сам процес оволодіння знаннями, якщо це буде доступним, цікавим і зрозумілим. Щоб оволодіти вміннями вчитися треба: розвивати свою увагу, пам'ять, мовлення; знати, як оволодіти матеріалом;усвідомити, що знання потрібні; уміти організувати себе; постійно повторювати вивчений матеріал, намагатися дізнатися більше, ніж дає вчитель [1, с. 19]. До того ж необхідно враховувати універсальну умову: суб'єкт, що розвивається, має включатися в активну діяльність і спілкування. Це пояснюється тим, що учень у навчальному процесі не лише суб'єкт, а й об'єкт власного учіння. Науковці стверджують, що низький рівень активності – результат того, що учень є лише пасивним об'єктом.

Науковці вважають, що до прийомів, які ставлять учнів в активну позицію, слід віднести такі навчальні ситуації: які спонукають учнів ставити запитання вчителю, однокласникам; у яких учень має захищати свою думку; активна допомога товаришеві; виконання завдань, які потребують додаткової літератури; виконання пошукових завдань; самоперевірка виконаних робіт.

До того ж пізнавальна активність є показником ефективності уроку з мови. З метою активізації пізнавальної діяльності учнів і удосконалення навчального процесу слід: використовувати частково-пошуковий метод, евристичну бесіду, метод проблемного викладу матеріалу, дослідницький; частіше застосовувати ефективні прийоми, зокрема, аналіз, конструювання, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, різні види розборів; проводити нестандартні уроки, а саме: уроки у формі гри, змагання, казки, інтегровані заняття; практикувати взаємоперевірку робіт, рецензування відповідей, творчих завдань; пропагувати проведення диктантів, виконання творчих, цікавих вправ із елементами гри, завдання на здогадку, самооцінку відповіді, застосовувати наочність. У початкових класах широко використовуються ігрові прийоми, які відповідають принципу «граючись – навчаємо» [4, с. 10]. До того ж перевіреними на практиці є ігри-змагання типу «Хто більше?», «Хто швидше?», «Хто краще?». Елементи змагання, внесені в методику проведення вправи, активізують і зацікавлюють дітей. А найпродуктивнішими інтерактивними технологіями є такі: мозковий штурм, метод ПРЕС, метод проектів, метод гронування (асоціативний кущ), мікрофон, акваріум [4, с. 9]. Адже значну роль в активізації навчання відіграє цікавість матеріалу, самого викладання. Дослідження доводять, що запам'ятовується та привертає увагу найкраще те, що підкріплюється інтересом. Учитель має використовувати цікавість як ключ до дитячої уваги. Адже пізнавальний інтерес – інструмент пожвавлення навчального процесу. Аналіз літератури дав можливість виділити умови, за яких навчальний процес буде результативним, а педагогічні дії вчителя, спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності учнів, дієвими: організувати таке навчання, щоб кожен учень активно залучався в процес пошуку нових знань; урізноманітнювати види роботи на уроці та форми занять; розвивати інтерес до навчання; проводити роботу над формуванням пізнавальної потреби; удосконалювати навчальні можливості учнів; перетворити учня на співавтора уроку; систематично використовувати частково-пошуковий, дослідницький, метод спостереження; практикувати ефективні прийоми (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо); підтримувати мікроклімат уроку, сприяти створенню позитивної атмосфери навчання, утвердженню у школярів пізнавальної та комунікативної мотивації; удосконалювати зміст навчального матеріалу та урізноманітнювати форми роботи; використовувати фронтальну, індивідуальну, групову, колективну форми, а також роботу в парах змінного характеру; залучати учнів до творчої діяльності; забезпечити систематичний контроль та самоконтроль. Пізнавальна активність значно зросте, якщо забезпечити оптимальне співвідношення навчання з творчими можливостями школярів. Творче спрямування в навчальному процесі сприяє розвиткові розумової активності, що впливає на об'єм знань, формування вмінь і навичок, а як результат – підвищується рівень пізнавальної активності.

Висновки. Тобто, ми з'ясували, що проблема має теоретичну базу. Але питання активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови потребує наступного розгляду.

Список літератури:

1. Аверин Н. А. Как научить учиться / Н. А. Аверин, Е. С. Львов. – К.: О-во «Знание» УРСР, 1988. – 48 с.
2. Бібік Н. М. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко – К.: Педагогічна думка, 2014.– 346 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
5. Методологические и теоретические проблемы активизации учебно-познавательной деятельности в свете реформы школы: Межвуз. сб. науч. тр. / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена; [Редкол.: Г. И. Щукина (отв. ред.) и др.]. – Л.: ЛГПИ, 1986. – 172 с.
6. Освітні технології: навч.-метод. посібн. / О. М. Пєхота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін..; за ред. О. М. Пєхоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 255 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. шк., 1976. – 670 с.

Форостюк Т.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

АКТИВИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье освещаются особенности активизации познавательной деятельности учащихся начальной школы на уроках украинского языка. Проанализированы теоретические основы осуществления активизации в современной школе, в частности на уроках украинского языка. Изучен и обобщен накопленный опыт решения проблемы и обоснованы перспективные пути его использования в современной начальной школе. Выделены педагогические условия, влияющие на активизацию познавательной деятельности младших школьников на уроках украинского языка. Выяснено, что процесс обучения должен осуществляться с максимальным учетом интересов и возможностей ребенка. А внутренним источником познавательной активности должна быть познавательная потребность, то есть потребность в изучении родного языка. Акцентируется внимание на важности выработки у учащихся умений и навыков коммуникативно оправданно пользоваться средствами языка в разных жизненных ситуациях. Доказано, что познавательная активность развивается в процессе деятельности и влияет на ее качество. Предложены эффективные пути решения проблемы.
Ключевые слова: активизация познавательной деятельности, познавательная активность, младшие школьники, начальная школа, учебный процесс, украинская речь.

Forostyuk T.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

ACTIVATION OF COGNITIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AT THE LESSONS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Summary
The article highlights the features of cognitive activity of elementary school students at the Ukrainian lessons. The theoretical basis for the implementation of revitalization in the modern school has been analyzed especially in the Ukrainian language classes. The accumulated experience in solving this problem has been studied and summarized and promising ways of its use in modern elementary school have been proved. The pedagogical conditions that influence the activation of cognitive activity of younger pupils at the lessons of Ukrainian have been highlighted. It was found out that the learning process should be carried out with maximum considering the interests of the child. And an internal source of cognitive activity should be cognitive need, the need for learning the native language. The attention is focused on the importance of making students'communicative skills to use means of language justified in different situations. It has been proved that cognitive activity develops in the process of action and affects its quality. The effective ways to solve the problem have been proposed.
Keywords: activation of cognitive activity, cognitive activity, younger students, primary school, the educational process, the Ukrainian language.

УДК 378.011.3-051

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ КОМПОНЕНТІВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Царук В.П.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут
імені Григорія Сковороди

У роботі представлені дані про готовність майбутніх педагогів до професійної діяльності. Визначаються основні компоненти формування готовності до педагогічної діяльності. Розкривається рівень їхньої теоретичної та практичної підготовки до професійно-педагогічної діяльності. Визначено зміст поняття «готовність», та основні компоненти її складової. Також в статті окремо розглянуто питання професійної освіти, її змісту та значення.
Ключові слова: готовність до професійної діяльності, майбутні вчителі, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства зумовлює зростаючу потребу у формуванні творчої особистості вчителя. Реалізація цього завдання покладена на систему освіти, яка сьогодні потребує принципово нових підходів до професійної підготовки вчителя третього тисячоліття, фахівця нової генерації.

Цілком очевидно, що особливої актуальності набуває проблема якості професійної підготовки вчительських кадрів, підвищення рівня професіоналізму, компетентності, інтелектуальної культури вчителя. Окреслені національною державною програмою «Освіта» («Україна XXI ст.») завдання передбачають спрямування вищої освіти на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної і практичної підготовки фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема готовності достатньо широко досліджувалася вітчизняними психологами і педагогами (О. Абдуліна, А. Богуш, Н. Кічук, С. Максименко, В. Сластьонін та ін.), проте, як свідчать наукові джерела, вона розглядалася в контексті окремих аспектів педагогічної діяльності. Аналіз літератури з проблем підготовки сучасного вчителя дозволяє визначити основні напрямки дослідження готовності вчителя до професійної діяльності. Це: визначення сутності професійної готовності вчителя і структури процесу її формування (О. Абдуліна, В. Сластьонін та ін.); пошук основних шляхів забезпечення становлення вчителя в умовах навчання у вищій школі (І. Зязюн, Г. Нагорна та ін.); визначення психологічних і педагогічних умов формування творчої особистості вчителя (Н. Кічук, В. Моляко та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасна наука розглядає готовність як комплекс здібностей (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн), якість особистості (К. Платонов), складне особистісне утворення (Ю. Гільбух, Л. Кондрашова), синтез властивостей особистості (В. Крутецький).

Найчастіше в педагогічній літературі готовність визначається як стан та якість особистості, що разом забезпечують її успішний перехід від навчання у вищій школі до професійної діяльності.

Формування цілей статті (постановка завдання). У психолого-педагогічних дослідженнях результатом загально педагогічної підготовки майбутнього вчителя дослідники визначають теоретичну та практичну готовність до педагогічної діяльності. Термін «готовність» спочатку виник в експериментальній психології, а пізніше був перенесений у психолого-педагогічні дослідження. Якщо психологічний аспект даної проблеми спрямований на виявлення характеру зв'язків, залежностей між рівнем готовності та ефективністю діяльності, то педагогічний аспект вивчає фактори, умови, дидактичні та виховні засоби, які забезпечують керування формуванням, становленням, розвитком готовності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом «готовність» визначають як умову успішного виконання діяльності; як вибіркову активність, що налаштовує організм, особистістю на майбутню діяльність; як передумову і регулятор даної діяльності. Психологічний зміст поняття «готовність до дії» є рефлексією процесу оволодіння особистістю необхідними для успішного виконання дій знаннями, вміннями. Навичками. У психолого-педагогічних дослідженнях зміст готовності до педагогічної діяльності у широкому розумінні об'єднує морально-вольові якості особистості, соціально значущі мотиви, знання, вміння і навички, у вузькому – означає оволодіння педагогом відповідними професійно значущими знаннями, вміннями і навичками.

Формування готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності визначає її компоненти, а саме: мотиваційно-ціннісний, комунікативно-інформаційний, операційно – компетентісний, креативний і рефлексії.

Мотиваційно-ціннісний компонент характеризує педагогічну діяльність з точки зору готовності вчителя до її здійснення, визначає його здібності до пошуку нових, ефективніших способів і засобів вдосконалення навчального процесу. Педагогічна діяльність, як і будь-яка інша, є полі мотивною, тобто спонукається сукупністю зовнішніх і внутрішніх мотивів. Серед них у першу чергу, очевидно, потрібно виділити професійні мотиви, пов'язані з бажанням підвищити якість навчально-виховного процесу.

Комунікативно-інформаційний компонент готовності сприяє свідомому засвоєнню певної сукупності знань, які є складовими педагогічної компетентності. Разом із мотиваційно-ціннісним компонентом цей компонент створює умови для реалізації операційно-компетентністого компоненту готовності до педагогічної діяльності.

Операційно-компонентісний компонент характеризує педагогічну діяльність з погляду

© Царук В.П., 2016

сформованості у педагога умінь і навичок ії здійснення, наявності базових, опорних знань, озброєнні ії засобами, прийомами, технологіями, сформованості професійного мислення. Складовими цього компонента є вміння і навички оперувати набутими знаннями у професійній діяльності.

Нарешті, здійснення педагогічної діяльності припускає здатність вчителя рефлексувати різні складові своєї діяльності – когнітивної, змістовної, мотиваційної, емоційної, а також готовністю критично сприймати себе і свою роботу.

Також необхідно враховувати характер практичних завдань, що вирішуються в реальній вчительській діяльності, а також суперечливість між абстрактним предметом навчальної діяльності студента і конкретною професійною діяльністю педагога.

За педагогічним словником С. Гончаренка, під професійною освітою слід розуміти «підготовку в навчальних закладах спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній із галузей народного господарства, науки, культури [2, с. 216]».

Професійна освіта є невід'ємною складовою частиною єдиної системи освіти. Зміст професійної підготовки включає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи в певній сфері людської діяльності.

Термін «професійна освіта» також розуміють і як сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації або кваліфікованим працівником. У працях таких авторів, як Л. Заремби, Л. Кондрашової, А. Линенко та ін., професійна підготовка майбутнього вчителя розглядається як цілісний процес засвоєння та закріплення загально-педагогічних і спеціалізованих знань, умінь і навичок, результатом якого вважається вироблення в педагогічних працівників готовності до професійної діяльності.

Розвиток учнів у гуманітарних системах освіти є професійно обов'язковим у роботі з майбутніми учителями. Тільки суб'єкти саморозвитку здатні досвід навчання у вузі екстраполювати в досвід моделювання системи викладання шкільного освітнього простору, суб'єктами якого належить стати і молодому фахівцеві, і його учням, що забезпечить суб'єктно-суб'єктні відносини в системі навчання. У цьому випадку механізм екстраполяції системи навчання вимагає розвитку креативності педагогічного мислення, що передбачає творчо-творчий підхід до моделювання гуманітарних освітніх систем в нових ситуаціях, де суб'єктом саморозвитку належить стати студентам (і викладачам) конкретних установ освіти.

Виходячи з того, що стратегічні цілі вузівського навчання – розвиток інтелектуального, духовного та професійного потенціалу студентів, ми прийняли для виконання положення про те, що викладачі вузу при підготовці і проведенні занять зі студентами визначають цілі, що відповідають раніше викладеній стратегії. Для того щоб стилістично відрізнити їх у вузі та школі, ми прийняли такий варіант їх позначення: 1. Змістовно-освітні. 2. Світоглядні. 3. Професійно-педагогічні і пропонуємо перетворення їх до робочого рівня застосування. Декомпозиція змістовно-освітніх цілей здійснюється за рівнями засвоєння, які пропонуються студентам для вибору кінцевого результату їх інтелектуального розвитку на занятті. Очевидно, що, осмислюючи мету і освоюючи технології їх реалізації в системі навчання, майбутні вчителі одночасно включаються в моделювання своєї поведінки у взаємодії зі складом освітніх цілісностей на занятті: викладання, навчання, виховання, самовиховання, управління їх взаємодією.

Таким чином, розвиток учнів як суб'єктів свого інтелектуального становлення органічно узгоджується з професійною підготовкою майбутніх вчителів.

Моделювання системи навчання на заняттях передбачає суто педагогічну діяльність викладача і студентів. Предметна область навчальної дисципліни втрачає своє поширене в практиці роботи викладачів значення самоцілі і в основу заняття закладається мета суб'єктного саморозвитку студентів (і викладачів). Результат своєї діяльності визначається ступенем досягнення свого інтелектуального саморозвитку відповідно до теми заняття.

На лекціях і практичних заняттях з навчального курсу викладач вивчає зі студентами інформацію з професійної галузі знань – дидактики. На всіх заняттях зі студентами навчання розглядається як взаємодія систем викладання й навчання, куди органічно «вбудовується» предметна область навчальної дисципліни, яка існує на занятті у вигляді його теми. Перші операції з розвитку пізнавального потенціалу полягають у застосуванні цілей інтелектуального саморозвитку при актуалізації колишніх знань по темі заняття і цілі та механізми їх досягнення, які необхідні при вивченні матеріалу [1, с. 86].

Інформація для розвитку інтелектуального потенціалу виходить з предметної області навчальної дисципліни, на основі якої здійснюється спільна діяльність викладача і студентів. В результаті такої діяльності прогнозується розвиток їх суб'єктної позиції, що забезпечує самоврядування становленням інтелектуального потенціалу, що досягаються застосуванням адекватних їм технологій. Таким чином, студенти знаходять досвід співпраці в навчанні, заснованому на єдиних цілях, і стають суб'єктами саморозвитку свого інтелектуального потенціалу у навчанні. На заняттях виникає необхідність перебудови педагогічного мислення викладача, викликана тим, що предметом навчання стає не інформація по темі, а розвиток студента як суб'єкта. Педагогічне мислення збагачується і новим понятійним апаратом, і новою цільовою спрямованістю.

На основі отриманих даних можна зробити такий висновок: при системному підході до навчання студентів на заняттях зі спеціальних дисциплін відбувається взаємодія систем освіти – викладання і навчання – на базі предметної області навчальної дисципліни, вираженої темою заняття. Це призводить до таких результатів:

1. На занятті відбувається засвоєння інформації з предметної області навчальної дисципліни згідно прогнозованим змістовно-освітнім цілям заняття, які виражені рівнями засвоєння.

2. Студенти (і викладач) набувають досвід суб'єктів навчання (викладання), що моделюють свою діяльність згідно цілей і технологій саморозвитку, забезпечуючи досягнення результатів синхронно взаємодіючих систем.

3. Відбувається усвідомлення, що предметна область навчальної дисципліни є не метою, а засобом розвитку інтелектуального потенціалу учнів як суб'єктів [1, с. 77].

Конвергентне пред'явлення і засвоєння інформації по професійно-педагогічній системі не відбувається на шкоду засвоєнню матеріалу з досліджуваної дисципліни, так як знання зі спеціальних дисциплін сприяють підвищенню свідомості пізнавальної діяльності при засвоєнні знань по темі, а системно-цільовий підхід, зберігаючи цілісність гуманітарної освіти, розвиває системне бачення педагогічної реальності.

Таким чином, створюється умова для встановлення суб'єктно-суб'єктних відносин на заняттях у вузі. Придбаний досвід моделювання своєї поведінки в системі навчання сприяє інтегруванню свідомості студентів як системи саморозвитку інтелектуального потенціалу суб'єктами навчання. Розвиток досвіду не обмежується рамками заняття, а екстраполюється на інші види навчальної діяльності: підготовка і здача іспитів, виконання реферативних та інших робіт, науково-дослідна діяльність, педагогічна практика і т.п. У будь-якому випадку необхідно виконати операції по аксіоматичному вбудовуванню конкретних систем у взаємодію з гуманітарними цілісностями освіти, що передбачає їх моделювання та управління інтелектуальним розвитком суб'єктів з прогнозованими змістовно-освітніми цілями, вираженими рівнями засвоєння.

Наступною складовою мети вузівського заняття, яка визначає духовно-моральний розвиток майбутніх вчителів є світоглядна мета. Стратегічні цілі духовно-морального розвитку студентів у навчанні виявляються в категоріях загальнолюдської моралі. Кожна моральна категорія може бути виражена у формі «дерева цілей», яка включає складові, що характеризують як позитивні його аспекти, так і антиподи. На основі осмислення цих характеристик людина здійснює свободу вибору цілей своєї поведінки: або цілей добра, виражених позитивними складовими «дерева цілей», або цілей зла, виражених антиподами поняття.

Кожен позитив і антипод «дерева цілей» підрозділяється на три аспекти: інформаційний, мотиваційний та операційний. Інформаційний аспект припускає, що дана смислова характеристика моральної загальнолюдської цінності повинна бути людиною засвоєна. Мотиваційний аспект полягає в адекватній оцінці мети суб'єктом духовного саморозвитку: до цілей добра – позитивне ставлення, до цілей зла – негативне. Операційний аспект полягає в моделюванні своєї поведінки на основі свободи вибору цілей буття в даному часі і просторі.

Студенти педагогічного вузу в період свого навчання можуть стати суб'єктами саморозвитку духовного потенціалу тільки в тому випадку, якщо вони осмислять стратегічні цілі і їх робочий варіант, а також засвоять технології саморозвитку тактичних цілей на практиці моделювання своєї поведінки як в освітньому, так і в соціокультурному просторі. Реалізація системного підходу до професійної підготовки майбутніх вчителів дозволяє прогнозувати їх педагогічну діяльність як можливість екстраполяції досвіду духовного саморозвитку в практику шкільної системи освіти. Для цього викладач вузу на кожному занятті визначає не тільки змістовно-освітню, але й світоглядну мету. Такий варіант педагогічної діяльності забезпечує створення «поля вибору» моральних цілей для духовного саморозвитку суб'єктів освітнього простору і для встановлення в ньому гармонійно-творчих відносини між людьми. Здійснюючи вибір технологій і засобів реалізації, адекватних духовно-моральним цілям (адекватний емоційний відгук; програмний матеріал, як засіб розвитку переконань, дидактичний матеріал, що забезпечує формування установки; організацію діяльності учнів на уроці; особистість учителя), що дозволяє свідомо моделювати поведінку суб'єктів взаємодіючих систем на основі гармонії і відтворення, відгороджуючи життя від руйнівних відносин, які виникають через невірний вибір духовно-моральних цілей поведінки.

Інформаційний аспект світоглядної мети відбувається за рахунок засвоєння складових «дерева цілей», за допомогою чого створюється «інформаційне поле вибору», де відповідальність за свободу вибору несе тільки сама людина як суб'єкт діяльності. Мотиваційний аспект світоглядної мети проявляється в адекватному емоційному відгуку на ціль. Операційний аспект світоглядної мети виражається в моделюванні суб'єктом своєї поведінки на основі гуманістичних цінностей і гармонії з навколишнім світом. Стає очевидним, що студенти педагогічного вузу, знаходячи на заняттях досвід суб'єктів навчання як носіїв гуманістичних цілей, одночасно готують себе до професійно-педагогічної діяльності, так як це передбачає наступне:

1. Постановку цілей інтелектуального і духовного саморозвитку.

2. Оволодіння технологією реалізації робочих цілей, виражених інформаційним, мотиваційним і операційним аспектами оперативно-тактичної мети навчання в майбутній педагогічній діяльності студентів.

3. Моделювання гуманітарної системи навчання та управління синхронною взаємодією систем викладання, навчання, виховання і самовиховання.

4. Осмислення і розвиток суб'єктно-суб'єктних відносин в системі освіти.

Висновки. Отже, реалізація професійно-педагогічної складової цих цілей визначає розвиток педагогічної майстерності, заснованої на морально-гуманістичних цілях, становлення високої освіченості, що забезпечує творчий рівень діяльності та професійну готовність моделювання педагогічних систем для гармонійного розвитку учнів як суб'єктів освітнього і соціокультурного простору.

Список літератури:

1. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень. – 1996. – 129 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Гура О. І. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: навчальний посібник / О. І. Гура. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с
4. Капська А. Й. Деякі особливості формування готовності студентів до професійної діяльності / А. Й. Капська // Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів. Теорія, практика, програми. – К., 1998.
5. Лук'янець І. Основні етапі формування професіоналізму вчителя / І. Лук'янець // Рідна школа. – 2005. – № 12. – С. 26-28.
6. Сисоєва С. О. Сучасні аспекти професійної підготовки вчителів / С. О. Сисоєва // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 4. – С. 60-66.

Царук В.П.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОСНОВНЫХ КОМПОНЕНТОВ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В работе представлены данные о готовности будущих учителей к профессиональной деятельности. Определяются основне компоненты формирования готовности к педагогической деятельности. Раскрывается уровень их теоретической и практической подготовки к префесионально-педагогической деятельности. Определено содержание понятия «готовность», и основные компоненты ее составляющей. Также в статьи отдельно рассмотрен вопрос профессионального образования, ее содержания и значения.
Ключевые слова: готовность к профессиональной деятельности, будущие учителя, профессиональная деятельность.

Tsaruk V.P.
Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogikal University named after Hryhoriy Skovoroda

PROBLEMS OF DETERMINATION THE MAIN COMPONENTS OF FORMATION OF READINESS THE FUTURE TEACHER TO PEDAGOGICAL ACTIVITY

Summary
In the work presented facts about readiness of future teachers to the professional activity. Main components of formation to the pedagogical activity are determined. The level of theoretical and practical training to professional and pedagogical activities is exposed. The essence of concept «readiness», the main its components are defined. Also, the problem of vocational education, its content and meaning are considered in the article.
Keywords: commitment to the profession, future teachers, professional activity.

УДК 373.5.016:821.161.2-14

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ТА ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЛІРИКИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

Черниш Н.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті йдеться про компетентності, які слід формувати в учнів 5-7 класів під час вивчення ліричних творів. Розглянуто принципи навчання (традиційні та нетрадиційні) та визначено домінантні на уроках вивчення поезії: принцип націоцентризму, принцип радості, ненапруженості та концентративної психорелаксації, принцип креативності, принцип діалогізму.
Ключові слова: компетентності, принципи навчання, ліричні твори, учні, українська література.

Постановка проблеми. У сучасній школі одним з головних завдань освітньої діяльності є підготовка компетентного випускника, який добре обізнаний в усіх галузях знань (зокрема з української літератури). Тому вчитель-словесник має виховувати учнів, які б розуміли різноманітні тексти, уміли розмірковувати над ними та інтерпретувати їхній зміст, формулювати власні думки щодо прочитаного. Уроки української літератури, зокрема вивчення ліричних творів, будуються на основі принципів навчання. Їх правильний вибір і методично оптимальна реалізація забезпечує результативність навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над питанням компетентнісного навчання працювали такі вчені: І. Єрмаков, Д. Пузіков, О. Пометун. Визначення поняття «принцип навчання» та традиційні їх класифікації дали науковці: Я.А. Коменський, А. Алексюк, І. Підласий, А. Кузмінський, В. Омеляненко, Н. Мойсеюк. Б. Степанишин називає специфічні принципи для української літератури. Характеристику нетрадиційним принципам навчання дає Н. Волкова. Сугестопедичні навчальні принципи згадує у своїй книзі С. Пальчевський. Психологічні принципи, які були сформовані Л. Фрідманом, аналізує В. Шарко. Про умовну класифікацію принципів наукового аналізу літературного твору йдеться в дисертаційному дослідженні А. Градовського. Про націоцентризм пише Г. Ващенко. О. Куцевол розглядає креативність, а Г. Токмань – діалогічне прочитання творів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеною залишається проблема формування в учнів необхідних компетентностей та підбір ефективних принципів навчання під час вивчення поетичних творів.

Формування цілей статті. З'ясувати сутність поняття «компетентнісний підхід» та «принципи навчання», розглянути існуючі класифікації; зважаючи на ряд особливостей викладання поезії, запропонувати ряд компетентностей, які слід сформувати в учнів під час вивчення ліричних творів, та принципи, які доцільно буде застосовувати саме на уроках вивчення віршів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Школярі повинні мати сукупність необхідних компетентностей із певної галузі знань. Автори книги «Життєтворчі компетенції особистості» І. Єрмаков та Д. Пузіков висловили думку: «[...] підготовка життєво компетентного випускника загальноосвітнього навчального закладу – це не чергове новомодне віяння, не забаганка теоретиків. Це об'єктивна потреба, яка породжується викликами XXI століття, вимогами сучасного суспільства до системи освіти [5, с. 209]». Ключові компетентності, які сприятимуть розвитку особистості, називаються в пояснювальній записці до програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури, для 5-12 класів, за загальною редакцією Р. Мовчан: соціальними, мотиваційними та функціональними.

О. Пометун, аналізуючи компетентнісний підхід у досвіді зарубіжних країн, зазначив, що «[...] під компетентністю людини розуміють спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання [7, с. 18]». Але не слід ототожнювати компетентність із знаннями, вміннями та навичками, оскільки вона містить усі ці три складові в собі. Учений називає три види компетентностей:

– надпредметні (стосуються всього процесу навчання);

– загальнопредметні (їх учні набувають упродовж вивчення конкретного предмета у всіх класах);

– спеціальнопредметні (їх учні набувають при вивченні певного предмета протягом навчального року) [7, с. 22].

Під час визначення рівня вивчення ліричних творів слід звертати увагу на розуміння й інтерпретацію прочитаних віршів, уміння робити аналіз тексту, формулювати власні думки, аргументувати їх, розвивати творчі здібності.

Під час вивчення ліричних творів у 5-7 класах ми пропонуємо формувати в учнів такі компетентності:

– знати видатних поетів України, особливості їх життя і творчості;

– уміти виразно читати вірш: голосно, чітко та емоційно, зупинятися на довгих та коротких паузах, граматично і логічно наголошувати слова, застосовувати міміку та жести, передаючи вербально та невербально зміст поетичного твору;

– робити текстуальний аналіз поезії: прочитавши рядки твору, уміти детально їх проаналізувати (почуття та думки, художні образи, зображально-виражальні засоби мови);

– володіти колом понять із теорії літератури, які стосуються лірики як літературного роду, уміти робити графічний малюнок вірша та визначати віршовий розмір, рими, строфи.

© Черниш Н.В., 2016

Отже, метою вивчення української літератури, і зокрема лірики, є компетентні учні, які вміють аналізувати вірш, розкривати емоційний, інтелектуальний та естетичний феномени поезії, робити індивідуальне прочитання та інтерпретування твору, висловлювати особисті враження і думки.

Кожен урок української літератури, зокрема урок вивчення віршів, будується на основі принципів навчання. Саме від них залежить ефективність та результативність навчального процесу.

Передовсім з'ясуємо сутність поняття «принципи навчання». У підручнику з педагогіки за редакцією А. Алексюка, що вийшов у середині 80-х р. XX ст., подається таке визначення: «Дидактичні принципи – це основоположні ідеї, що пронизують собою всю систему науково-дидактичного знання і субординують його [11, с. 101]». У середині 90-х р. XX ст. з'явилося тлумачення І. Підласого: «Дидактичні принципи – це основні положення, що визначають зміст організаційних форм та методів навчального процесу відповідно до його загальних цілей та закономірностей [12, с. 440]». На початку XXI ст. вийшли такі навчальні посібники з педагогіки: Н. Волкової, А. Кузмінського та В. Омеляненка, Н. Мойсеюк, С. Пальчевського, О. Пермякова та ін. У кожному з них автори подають своє формулювання цього поняття, наприклад: «Принципи навчання (дидактичні принципи) – певна система основних дидактичних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує його ефективність [2, с. 315]», – зазначає Н. Волкова. Інше визначення дають А. Кузмінський та В. Омеляненко: «Принципи навчання – це основоположні ідеї, вихідні положення, які визначають зміст, форми і методи навчальної роботи відповідно до мети виховання і закономірностей процесу навчання [8, с. 97]». Незважаючи на існування багатьох тлумачень цього терміна, сутність його зберігається одна: принципи навчання – це система основних ідей, положень, які пронизують весь навчальний процес та визначають вимоги до нього, а в кінці забезпечують ефективність та результативність. Саме таке визначення ми беремо як засадниче для нашої статті.

З історії педагогіки відомо, що ще в XVII ст. видатний педагог Я.А. Коменський визначив такі принципи навчання:

– науковості;
– наочності;
– свідомості та активності;
– послідовності та систематичності;
– доступності;
– міцності засвоєних знань;
– урахування вікових та індивідуальних особливостей.

На сьогодні загальновизнаними в педагогічній науці є такі дидактичні (класичні) принципи навчання:

– наочності;
– активності та самостійності;
– доступності та посильності;
– міцності знань;
– систематичності та послідовності;
– науковості;
– зв'язку теорії з практикою;
– системності;
– індивідуального підходу до учнів.

Крім загальнодидактичних принципів існують ще й специфічні, які характерні для якогось одного предмета навчання. Наприклад, Б. Степанишин називає специфічні принципи для української літератури:

– відповідності змісту твору віковим особливостям учнів;
– цілісного погляду на твір;
– історизму;
– емоційності;
– єдності внутрішнього світу читача й автора твору [13, с. 44].

Нетрадиційні принципи навчання називає та дає їм характеристику Н. Волкова: принцип гуманізму, демократизації, виховання здорової дитини, диференціації, оптимізації, нетрадиційної системи навчання [2, с. 318-319]. Сугестопедичні навчальні принципи згадує у своїй книзі С. Пальчевський: принцип радості, ненапруженості та концентративної психорелаксації; принцип єдності свідомого-парасвідомого та інтегральної мозкової активації; принцип сугестивного взаємозв'язку на рівні резервного комплексу [10, с. 328]. Психологічні принципи, які були сформовані Л. Фрідманом, аналізує В. Шарко: принцип самодіяльності учнів, принцип самоорганізації, принцип розвитку особистості, принцип формування колективізму, принцип рольової участі, принцип відповідальності, принцип психологічного забезпечення [14, с. 18-19]. Про умовну класифікацію принципів наукового аналізу літературного твору йдеться в дисертаційному дослідженні А. Градовського. Він зазначає, що вони поділяються на основні (загальні): принцип єдності змісту і форми, принцип історизму, принцип системності; та часткові (спеціальні): принцип проблемності, принцип взаємозв'язку компонентів та елементів, принцип всебічності [3, с. 122-124]. Усі принципи навчання взаємопов'язані, взаємозалежні і доповнюють один одного. Під час проведення уроку вчитель обирає принципи, які будуть домінувати, і ті, які будуть виконувати допоміжну роль. Але тільки використовуючи їх системно та у взаємозв'язку, учитель зможе виконати завдання сучасної школи.

Нині відомі десятки класифікацій дидактичних принципів, але жодна з них не є єдиною, незмінною і досконалою. На уроках вивчення віршів можна користуватися всіма названими принципами навчання.

Домінантними під час вивчення ліричних творів у 5-7 класах ми вважаємо такі принципи:

1. Принцип націоцентризму (за Г. Ващенком).
2. Принцип сугестивного навчання (зокрема принцип радості, ненапруженості та концентративної психорелакції, за С. Пальчевським).
3. Принцип креативності (за О. Куцевол).
4. Принцип діалогізму (за Г. Токмань).

Принцип націоцентризму. Розглядаючи вірші, учитель-словесник обов'язково повинен формувати в учнів наявність високої національної свідомості та почуття патріотизму. Г. Ващенко у своїй праці «Хвороби в галузі національної пам'яті» (К., 2003) висловлює думку про те, що потрібно виховувати в дітей любов до свого народу, до своєї рідної землі, до української мови та толерантне ставлення до інших етносів. Допомагає в цьому педагогу слово, поезія: «Могутню роль у вихованні взагалі й у вихованні любові до Батьківщини відіграє слово, в першу чергу,

живе, а потім і друковане [1, с. 195]», – стверджує вчений. Завдяки ліричним творам можна реалізувати принцип націоцентризму, прищеплюючи школярам любов та повагу до рідного слова, до українських письменників, до свого народу. Також завдяки поезії можна виховати в молоді почуття патріотизму та національної гідності.

Принцип радості, ненапруженості та концентративної психорелаксації. Якщо школярі отримують від вивчення поетичних творів радість та задоволення і в них виникають позитивні емоції, то цей факт може бути запорукою успіху. Психологи стверджують, що найкраще для засвоєння матеріалу поєднання психічного розслаблення з концентрацією уваги. «Сугестопедія засвідчує, що для концентрації уваги людини не потрібне напруження з її боку, а навпаки, доцільний психічний спокій, стан розслабленості» [10, с. 328], – зазначив С. Пальчевський. Отож, комфортна обстановка, стан ненапруженості та відпочинку сприяє міцному засвоєнню знань з лірики та прищепленню учням бажання читати поезію.

Принцип креативності. Поезія – це продукт творчості, новаторської діяльності. Тому, вивчаючи її, неможливо обійтися без творчого натхнення, яке повинно бути як у вчителя, так і в учнів. О. Куцевол розглядає креативність як «[...] інтегративну сукупність якостей особистості, що визначає її готовність до творчості в будь-яких сферах людської діяльності; як творчі здібності людини, котрі можуть проявлятись у мисленні, почуттях і діях; як здатність породжувати різноманітні оригінальні ідеї. Креативність є необхідною умовою самореалізації особистості [9, с. 37]». Бажано на кожному уроці вивчення ліричних творів декілька хвилин відводити цьому принципу навчання, за допомогою якого у школярів будуть формуватися й розвиватися вміння та навички писати вірші, творчо їх інтерпретувати, робити переклад поетичних творів. Також учні краще навчаться висловлювати власні роздуми та судження, у них будуть розвиватися мовленнєві та творчі здібності, оригінальне мислення, уява, інтелект.

Принцип діалогізму. На уроках вивчення ліричних творів доцільно проводити їх діалогічне прочитання. Г. Токмань справедливо зазначила: «Складність навчання літератури полягає в принципово діалогічному характері процесу, а також у тому, що в діалог учитель-учень, загальний для школи, вплітаються багато інших діалогів, які слід розуміти й організовувати [4, с. 310]». Реалізовуючи цей дидактичний принцип під час розгляду поезії, можна використовувати такі діалоги: учень – із ліричним твором, вірш – зі своєю епохою, поезія – з біографією письменника, поетичний твір – з іншими художніми текстами та творами інших видів мистецтва.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, на кожному уроці вивчення ліричних творів учитель-словесник повинен застосовувати компетентнісний підхід до всіх учнів та системно використовувати принципи навчання: загальнопедагогічні, спеціальні, нетрадиційні, сугестопедичні, психологічні, наукового аналізу літературного твору. Домінантними на уроках розгляду поезії вважаємо: принцип націоцентризму (за Г. Ващенком), сугестивного навчання (зокрема принцип радості, ненапруженості та концентративної психорелаксації, за С. Пальчевським), креативності (за О. Куцевол) і діалогізму (за Г. Токмань), які ми модифікуємо щодо вивчення лірики в основній школі.

Наукова стаття не охопила всіх аспектів проблеми. Подальшого розроблення вимагає питання особливостей компетентнісного підходу та ефективності застосування принципів навчання під час ознайомлення з ліричними творами в позакласній та позашкільній роботі.

Список літератури:

1. Ващенко Г. Твори в 6 томах / [упоряд. А. Погрібний]. – Том 5: Хвороби в галузі національної пам'яті. – К.: Видавництво «Школяр» – «Фада» ЛТД, 2003. – 335 [1] с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: [навч. посібник] / Наталія Павлівна Волкова. – К.: Академвидав, 2007. – 615 [1] с.
3. Градовський А. В. Теоретико-методичні засади компаративного вивчення шкільного курсу української літератури: дис. ... доктора педаг. наук: 13.00.02 / Градовський Анатолій Володимирович. – Черкаси, 2004. – 437 с.
4. Діалогічне прочитання української літератури: монографія / [Г. Токмань, М. Корпанюк, Г. Мазоха та ін.]; за заг. ред. Г. Токмань. – К.: Міленіум, 2007. – 484 [2] с.
5. Життєва компетентність особистості: наук.-метод. посібник [ред.: Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков, Г. М. Несен]. – К.: Богдана, 2003. – 517 [3] с.
6. Коменский Я. А. Дидактическте принцыпы: [отрывки из «Великой дидактики»] / Ян Амос Коменский. – М.: Учиздгиз, 1940. – 88 [4] с.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 111 [1] с.
8. Кузмінський А. І. Педагогіка: [підручник] / А. І. Кузмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 418 [6] с. – (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).
9. Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури: [монографія] / Ольга Михайлівна Куцевол. – Вінниця: Глобус – Прес, 2006. – 348 с.
10. Пальчевський С. С. Педагогіка: [навч. посібник] / Степан Сергійович Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 575 [1] с.
11. Педагогіка / [за ред. А. М. Алексюка]. – К.: Вища школа, 1985. – 294 [2] с.
12. Подласый И. П. Педагогика: Новый курс: Учеб. для высш. учеб. заведений: В 2 кн. / Иван Павлович Подласый. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 573 [3] с.
13. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі: [методич. посібник для вчителя] / Борис Ількович Степанишин. – К.: Книга, 1995. – 255 с.
14. Шарко В. Д. Сучасний урок: технологічний аспект: [посібник для вчителів і студентів] / Валентина Дмитрівна Шарко. – К.: Фенікс, 2006. – 223 [1] с.

Черныш Н.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД И ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ ВО ВРЕМЯ ИЗУЧЕНИЯ ЛИРИКИ В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация
В статье идет речь о компетентностях, которые нужно формировать у учеников 5-7 классов во время изучения лирических произведений. Рассматриваются принципы обучения (традиционные и нетрадиционные), определены доминирующие на уроках изучения стихотворений: принцип нациоцентризма, принцип радости, ненапряженности и концентративной психорелаксации, принцип креативности, принцип диалогизма.
Ключевые слова: компетентности, принципы обучения, лирические произведения, ученики, украинская литература.

Chernysh N.V.
Pereyaslav-Khmelnytskiy State Pedagogical University of Grigoriy Skovoroda

COMPETENT METHOD AND THE PRINCIPLES OF EDUCATION DURING THE STUDYING OF LYRIC POETRY IN HIGH SCHOOL

Summary
The article deals about competences, its are formed in pupils of the 5-7 formes by study of lyric writings. Principles of studies (traditional and untraditional) are regarded, dominants on lessons of study the poetry are deter mined: principle of natiocentrism, principle of gladness, intensy and concentrative psychorelaction, principle of creative, principle of dialogism.
Keywords: competences, principles of studies, lyric writings, pypils, Ukrainian literature.

УДК 378.14:811

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВНЗ

Шевченко І.В., Нікітюк М.Ю.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячена аналізу процесу формування методичної компетенції вчителя іноземної мови. Розглядаються різні дефініції методичної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови. Спрямована увага на можливих організаційно-технологічних аспектах цілеспрямованого формування даної компетенції в умовах ВНЗ. Досліджено деякі особливості методичної компетенції. Виявлено труднощі, що виникають при оволодінні студентами методичної компетенції.
Ключові слова: методична компетенція, професійно-методична підготовка майбутніх вчителів іноземної мови, методична підготовка, компоненти методичної компетенції, сучасні підходи.

Постановка проблеми. Методична підготовка майбутнього вчителя іноземної мови (ІМ) виступає засобом формування не тільки розумових здібностей, але і духовно-чуттєвих, практичних сторін особистості, тим самим визначає подальший її розвиток і вдосконалення. Майбутнім фахівцям слід оволодіти комплексом компетенцій, орієнтованих на організацію освітнього процесу з ІМ. Метою і результатом такої роботи виступає формування компетентної особистості, готової до інтеграції в динамічне мінливе освітнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування та розвитку методичної компетенції вчителів ІМ приділяли увагу такі вчені, як О. Ігна, Н. Коряковцева, С. Макеєва, Є. Нікітіна, Є. Пассов, М. Федотова. У своїх роботах вони розглядають методичну компетенцію як одну з головних складових педагогічної майстерності. Всі дослідники одностайно сходяться на думці, що дана компетенція виступає в якості найважливішого показника професійної підготовки вчителів ІМ.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Беручи до уваги особливості викладання ІМ, можна стверджувати, що методичний компонент входить в структуру професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови. Компетентний вчитель ІМ повинен відрізнятися не тільки високим рівнем іншомов-

© Шевченко І.В., Нікітюк М.Ю., 2016

ної комунікативної компетенції, а й знати, як ефективно організувати процес навчання в різних типах освітніх установ в умовах глобальних змін, тобто володіти методичною компетенцією.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є з'ясування сутності поняття «методична компетенція» та раціональний вибір шляхів і засобів формування методичної компетенції в умовах ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на досить глибокий аналіз різноманітних аспектів методичної підготовки вчителя ІМ, можна відзначити лише невелику кількість досліджень, що розкривають характеристики безпосередньо методичної компетенції майбутнього вчителя ІМ та шляхи її формування. Зупинимося на деяких визначеннях методичної компетентності.

Науковець С. Макеєва вважає, що методична компетенція – це інтегративна властивість особистості вчителя ІМ, що визначає його готовність і здатність ефективно вирішувати завдання формування міжкультурної комунікативної компетенції, освіти, виховання і розвитку учнів, базується на знаннях, уміннях і відносинах [6].

На думку вченої О. Ігни під методичної компетенцією ІМ мови слід розуміти результат психолого-педагогічної, методичної, предметної підготовки, особистого науково-дослідного і професійного досвіду. Методична компетенція являє собою інтегративну особистісно-професійну характеристику вчителя, що проявляється в його педагогічній діяльності з розвитку іншомовної комунікативної і міжкультурної компетенцій учнів у науково-методичній діяльності [4].

Дослідники Є. Нікітіна, О. Афанасьєва, М. Федотова, аналізуючи термінологічне поле методичної компетенції вчителя ІМ, інтерпретують феномен як здатність здійснювати і організовувати освітній процес з ІМ, спрямований на рішення поставлених завдань на основі сучасних знань і технологій. Автори також відзначають, що методична компетенція носить динамічний характер, тому що для сучасної дійсності характерна постійна зміна отриманих знань, сформованих умінь і навичок, характеру діяльності, індивідуального стилю викладання. Методична компетенція є комплексним явищем, тому що включає в себе компоненти психологічної, педагогічної і лінгвістичної природи. Для методичної компетенції вчителя ІМ характерні комунікативність і відносність. Комунікативний характер методичної компетенції обумовлений вивченням зразків комунікативної поведінки. Відносний характер компетенції визначається тим, що вона завжди відкрита для вдосконалення протягом педагогічної кар'єри [7].

Спираючись на точки зору, що були представлені вище, під методичної компетенцією майбутнього вчителя ІМ слід розуміти сукупність знань про сутнісні характеристики процесу навчання ІМ і практичних умінь, що полягають у його ефективній організації. Дані знання і вміння зумовлюють готовність випускника до здійснення методичного аспекту навчання ІМ.

Існують певні особливості методичної компетенції. Так, наприклад, згідно з концепцією А. Леонтьєва й І. Зимньої, методична компетенція:

– являє собою сукупність методичних знань, операційно-методичних і психолого-педагогічних умінь, що формуються в процесі професійної підготовки вчителя ІМ, а також технологічної готовності професійно використовувати в навчальному процесі сучасні інформаційні та комунікаційні навчальні технології, методики і прийоми, адаптуючи їх до різних педагогічних ситуацій;

– формується в процесі професійної підготовки вчителя і, як результат, формує його ціннісні орієнтири, а також готовність до творчої самореалізації в педагогічній діяльності;

– передбачає здатність до методичної рефлексії, вміння критично оцінювати і переосмислювати якості власної навчальної діяльності, аналізувати використані прийоми і вправи з точки зору їх ефективності [3].

Формування у студентів методичної компетенції є процесом тривалим і творчим, і починається він з перших років навчання у ВНЗ. Цьому сприяє вимога реалізації принципу професійної спрямованості навчання, що є одним з провідних у викладанні всіх дисциплін у педагогічному ВНЗ.

З точки зору вченої В. Сафонової методична компетенція являє собою єдність когнітивного, прагматичного і рефлексивного компонентів [9].

Когнітивний компонент базується на наукових знаннях і пов'язаних із ними поняттями, представленими методичними та мовними знаннями. Методичні знання існують у вигляді концептів і їх структур. У свою чергу сукупність концептів формує професійну свідомість, тобто єдність знань і уявлень, якими володіє професійна особистість вчителя ІМ. Основними параметрами поданого компонента виступають істинність, суб'єктивність, системність [5].

Прагматичний компонент методичної компетенції відображає специфіку діяльності викладача по організації пізнавальної діяльності студента на заняттях з ІМ, що здійснюється в режимі міжкультурної іншомовної комунікації [8].

Рефлексивний компонент методичної компетенції пов'язаний із самооцінкою і саморегуляцією. У вузькому сенсі самооцінка в процесі оволодіння методичною компетенцією розглядається як діяльність, що спрямована на контроль і оцінку результату виконання навчального завдання і способів її вирішення [5].

Що стосується сучасних підходів до професійно-методичної підготовки вчителя ІМ, то найбільш відомими є компетентнісний, рефлексивний і інтегративний підходи. Реалізація компетентнісного підходу передбачає застосування певних освітніх технологій у навчанні, рефлексію студентів, оцінку власних досягнень у навчанні, самостійність застосування в практичній діяльності професійних умінь і навичок. Даний підхід також сприяє розвитку у студентів педагогічних здібностей, професійної культури та педагогічного мислення майбутнього вчителя.

Науковець О. Ігна вважає, що при компетентнісному підході типологія, послідовність, зміст методичних завдань у методичній підготовці, повинні бути орієнтовані не тільки на модулі (тематику) змісту курсу, а й на методичні вміння вчителя в професійній діяльності (функціональні одиниці методичної діяльності), а також на рівні творчої активності [4].

Інтегративний підхід до методичної підготовки вчителя сприяє формуванню важливих

методичних знань і умінь, впливає на розвиток мислення, здатний змінювати структуру професійного мислення, забезпечує готовність майбутнього педагога до самоосвіти.

Інтегративні підходи в методичній діяльності можуть відрізнятися за формою та змістом. Інтегративний підхід до професійно-методичної підготовки останнім часом не менш актуальний за компетентнісний. Залежно від аспекту розгляду цілей, завдань і рівня (ступеня) професійно-методична підготовка, на думку Н. Зеленко, може бути представлена як:

– сукупність методичних знань, умінь, навичок, особистісних якостей;

– комплекс елементів навчального плану, що забезпечують методичну підготовку (навчальні дисципліни, педагогічна практика, курсові роботи, кваліфікаційна робота, самостійна робота студентів);

– поетапний процес методичної підготовки;

– дидактичний процес (мета, зміст, педагогічний інструментарій, результат);

– системна єдність методичної підготовки і професійно-методичної діяльності [2].

Як показує практика, більшість студентів виявляються недостатньо готовими до професійно-педагогічної діяльності. Існує певний розрив між теоретичним і практичним рівнями володіння професійно-методичної підготовленості. Таким чином, виникає питання про те, як забезпечити вдосконалення методичних навичок студентів – майбутніх вчителів ІМ в педагогічному ВНЗ, адже досконале володіння ІМ ще не говорить про високий рівень освіченості їх майбутніх учнів з даного предмета.

Іншими словами, вчитель ІМ повинен знати не тільки предмет, що він викладає, а й те, яким чином повинен бути збудований навчальний процес, щоб результати в досягненні мети навчання ІМ були тільки позитивними. Ставлення вчителя до своєї професії повинно бути творчим, а також завжди слід враховувати індивідуальні особливості учнів та умови навчання.

Слід зупинитися більш детальніше на формуванні у студентів готовності до вирішення різних проблем, в тому числі, методичних завдань.

Вчена Е. Соловова вказує, що рішення будь-якої проблеми починається з її визначення. До тих пір, поки проблема не сформульована, що не оформлена вербально, вона немов і не існує. Сформулювавши проблему, визначивши її сутність, можна шукати можливі шляхи її вирішення. Очевидно, що в залежності від ситуації, рішення конкретної проблеми буде спиратися на цілий спектр знань, навичок, умінь, отриманих у різних предметних областях. Для того, щоб ця риса була сформулювала, необхідно:

– зробити викладання різних дисциплін більш проблемно-орієнтованими;

– ширше використовувати рефлексивний підхід у навчанні;

– стимулювати в учнів уміння не тільки відповідати на поставлені запитання, але й формулювати свої власні питання за курсом;

– посилити ступінь автономності учнів;

– переглянути традиційні ролі вчителя і учнів протягом уроку [10].

Однією з умов ефективного формування методичної компетенції вчителя іноземної мови виступає конструювання і реалізація системи професійної методичної підготовки, що має комплексний характер. Дана система будується на принципах цілеспрямованості, цілісності, динамічності, взаємозв'язку теорії з практикою, принципі додатковості. Ядром системи позиціонується дисципліна «Методика навчання іноземних мов». Важливою ланкою системи методичної підготовки є поза аудиторна робота за методикою, що включає проведення конкурсних та олімпіадних заходів, спеціальних семінарів і майстер-класів за конкретними питаннями методики навчання ІМ, забезпечення зв'язку з найбільш успішними представниками професії, проведення тренінгів та тренінгових вправ.

«Методика навчання іноземної мови» є тією основною платформою, за допомогою якої здійснюється формування основних структурних компонентів методичної компетенції. Належний рівень сформованості методичної компетенції залежить від організації дисципліни. Лекційні заняття повинні бути спрямовані не тільки на трансляцію основних теоретичних питань, а й супроводжуватися прикладами з реальної практики навчання іноземної мови, що надає їм проблемно-дискусійний характер, змушує студентів замислитися над обговорюваними питаннями, «прожити їх». Семінарські та практичні заняття повинні представляти органічну взаємодію теорії з практикою. Саме на семінарських і практичних заняттях повинна здійснюватися підготовка до майбутньої практичної діяльності. Тут повинні використовуватися різноманітні методи і засоби, що підвищують ефективність практичних занять, наприклад активні методи навчання (навчальна конференція, дискусія, круглий стіл та ін.), метод проектів, ситуативні завдання і т. д. В ході навчання доцільно використовувати відео колекції уроків провідних вчителів ІМ, відвідування уроків найкращих учителів, студентів-практикантів. Все це спрямовано на побудову міцної основи для формування методичної компетенції вчителя ІМ.

На заняттях з «Методики навчання іноземних мов» формуються як особистісні, так і професійні якості майбутнього вчителя, розвиваються здатності студента самостійно приймати адекватні методичні рішення в конкретних педагогічних ситуаціях.

Методична компетенція студента складається поступово, в ході лекційних та практичних занять. Практичні заняття з методики навчання іноземних мов проводяться після проведення циклу лекційних занять. Основна їх мета – розвиток професійних навичок і умінь, що ведуть до формування методичної компетенції. Використання сучасних методик діяльнісного підходу до процесу навчання допомагає зробити практичні заняття проблемними, особистісно-значущими для студентів [1].

Висновки і пропозиції. Отже, метою професійно-методичної підготовки майбутнього вчителя ІМ виступає комплексне формування методичної компетенції, що передбачає володіння студентами на досить високому рівні комунікативно-культурними та методичними вміннями, розвиток яких повинен здійснюватися одночасно на заняттях з практики ІМ, на лекційних, семінарських заняттях з методики викладання ІМ, при виконанні курсових робіт і в процесі педагогічних практик.

Список літератури:

1. Герасимова Р. Н. Формирование методического мышления студентов факультета иностранных языков / Р. Н. Герасимова. – М., 1980. – 16 с.
2. Зеленко Н. В. Методическая подготовка учителя технологии // 2006. – № 4. – С. 132-134.
3. Зимняя И. А. Методическая компетенция учителя иностранного языка / Традиции и инновации в методике обучения иностранным языкам. Под общей ред. М. К. Колковой / И. А. Зимняя. – СПб: КАРО. 2007. – 288 с.
4. Игна О. Н. Структура и содержание методической компетенции учителя иностранного языка // Ярославский педагогический вестник / О. Н. Игна. – 2010. – № 1. – С. 90-94.
5. Коряковцева Н. Ф. Теория обучения иностранным языкам:продуктивные образования технологии / Н. Ф. Коряковцева. – М.: Академия, 2010. – 192 с.
6. Макеєва С. Н. Компетентностный подход к методической подготовке учителя иностранного языка / С. Н. Макеева. – 2010. – № 15. – С. 201-205.
7. Никитина Е. Ю. Методическая компетенция будущего учителя иностранного языка / О. Ю. Афанасьева, М. Г. Федотова. – 2013. – № 12. – С. 54-65.
8. Пассов Е. И. Мастерство и личность учителя: на примере преподавания иностранного языка / Е. Н. Пассов. – М.: Флинта, 1998. – 240 с.
9. Сафонова В. В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях / В. В. Сафонова. – М.: Еврошкола, 2004. – 236 с.
10. Соловова Г. Н. Содержание современного образования или что следует понимать под знанием сегодня. Учебно-методическое пособие / Г. Н. Соловова. – М.: Педагогический университет «Первое сентября», 2006.

Шевченко И.В., Никитюк М.Ю.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ФАКУЛЬТЕТОВ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Аннотация
Статья посвящена анализу процесса формирования методической компетенции учителя иностранного языка. Рассматриваются различные дефиниции методической компетенции будущего учителя иностранного языка. Обращается внимание возможным организационно-технологическим аспектам целенаправленного формирования данной компетенции в условиях ВУЗа. Исследованы некоторые особенности методической компетенции. Выявлены трудности, возникающие при овладении студентами методической компетенции.
Ключевые слова: методическая компетенция, профессионально-методическая подготовка будущих учителей иностранного языка, методическая подготовка, компоненты методической компетенции, современные подходы.

Shevchenko I.V., Nikitiuk M.Yu.
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

FORMATION OF METHODICAL COMPETENCE OF STUDENTS OF THE FACULTY OF FOREIGN LANGUAGES OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

Summary
The article is dedicated to the process of methodical competence formation of the teacher of a foreign language. Different definitions of the methodical competence of the future teacher of a foreign language are observed. Special attention is paid to possible organizational and technological aspects of purposeful formation of the competences in the university environment. Some features of the methodical competence are studied. The difficulties in mastering of the methodical competence of students are revealed.
Keywords: methodological competence, professional and methodical preparation of future teachers of foreign languages, methodical preparation, the components of methodological competence, modern approaches.

УДК 378.4.014.5(436)

ОСВІТНІЙ АУДИТ ЯК ЗАСІБ ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД АВСТРІЇ

Шийка О.І.
Львівський техніко-економічний коледж
Національного університету «Львівська політехніка»

Розглянуто зміст та особливості проведення процедури освітнього аудиту на прикладі університетів Австрії. Наведено перелік інституцій, уповноважених здійснювати аудит університетів. Охарактеризовано нормативно-правову базу проведення аудиту. Як приклад проведення аудиторської процедури, описано процес перевірки університету м.Зальцбург. Наведено відповідні висновки експертів.
Ключові слова: Австрія, університет, аудит, контроль якості, система управління якістю.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Дія ринкових механізмів, зростання конкуренції на ринку освітніх послуг вимагає від вищих навчальних закладів покращення якості освіти, оскільки саме цей показник визначає конкурентоздатність як окремо взятого університету, так і національної системи освіти в цілому.

Управління якістю в системі вищої освіти Австрії є темою, яка представляє значний науковий та практичний інтерес, оскільки в сучасних умовах вища освіта є не лише самостійною ринковою нішею, але й має стратегічне значення для розвитку економіки будь-якої країни. Австрійський досвід є цікавим з точки зору впровадження кращих практик забезпечення якості в систему університетської освіти України. Вища освіта Австрії займає стабільно високий рейтинг у Європі, в ній акцентуються питання високої професійної компетентності, духовного, соціального, інтеркультурного виховання, креативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчує, що окремі аспекти проблеми організації системи освіти в Австрії досліджували вітчизняні науковці К. Корсак, О. Локшина, О. Матвієнко, А. Сбруєва, Л. Пуховська. Ця ж тематика частково стала предметом досліджень зарубіжних (переважно австрійських) вчених П. Фішера, Ю. Олькерса та деяких інших. Окремі аспекти застосування освітнього аудиту висвітлювали у своїх працях В. Ліпська, С.О. Шевченко, В.І. Луговий.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Щодо здійснення процедури освітнього аудиту в Україні, можемо відзначити, що вона ще не є повністю впровадженою, в тому числі й на законодавчому рівні.

Мета статті. Отже, метою даного дослідження буде спроба аналізу досвіду забезпечення якості в австрійський системі вищої освіти шляхом застосування освітнього аудиту.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У вузькому значенні цього слова та у відповідності до законодавства в Україні аудит трактується як «перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів». Загалом у сфері менеджменту якості під аудитом розуміють систематичний, незалежний і задокументований процес отримання доказів аудиту і об'єктивного їх оцінювання з метою визначення ступеня виконання критерію аудиту [1].

В Україні поняття «освітній аудит» в державно-управлінській та освітянській сферах майже не вживається [2]. Проте у європейській системі університетської освіти під ***аудитом*** розуміють перевірку якості, мета якої – оцінка адекватності процедур планування та прийняття рішень у вищому навчальному закладі, відповідність конкретних дій визначеним цілям та ефективність з точки зору їх досягнення [3].

В Австрії аудит якості за своїм змістом є партнерським оцінюванням, в процесі якого університети на основі партнерських відносин оцінюють власні системи менеджменту та напрацьовують рекомендації з їх удосконалення [2].

Згідно з нормами закону про забезпечення якості у вищій школі, прийнятому у 2011 р. (§19) [5] аудит установ університетського рівня може проводити агенція AQAustria або інша визнана на міжнародному рівні незалежна агенція зареєстрована в переліку EQAR. У всіх перелічених випадках результати аудиту є рівноцінними.

Розпорядженням Міністерства науки та досліджень від 28 жовтня 2013 р. [13], конкретизує перелік інституцій, що уповноважені здійснювати аудит університетів та вищих шкіл:

1. Агенція із забезпечення якості та акредитації Австрії (Agentur für Qualitätssicherung und Akkreditierung Austria – AQ Austria) [4];

2. Агенції, зареєстровані у Європейському реєстрі агенцій із забезпечення якості вищої освіти (EQAR): Атестаційна агенція Баден-Вюртемберг (Evaluationagentur Baden-Württemberg, evalag) [7]; Фінський центр оцінювання вищої освіти (Finnish Higher Education Evaluation Centre, FINHEEC) [8] Фундація міжнародної акредитації бізнес адміністрування (Foundation for International Business Administration Accreditation), FIBAA [9]; Організація із акредитації та оцінки якості швейцарських вищих шкіл, (Organ für Akkreditierung und Qualitätssicherung der schweizerischen Hochschulen), OAQ, з січня 2015 року перейменована в Швейцарську

© Шийка О.І., 2016

агенцію з акредитації та забезпечення якості (Schweizerische Agentur für Akkreditierung und Qualitätssicherung, AAQ) [11]; Центральна атестаційна та акредитаційна агенція Ганновера (Zentrale Evaluations- und Akkreditierungsagentur Hannover, ZEvA) [14];

3. Інші визнані у міжнародному просторі та незалежні організації із оцінювання якості: Європейська Асоціація ділових кіл ветеринарної медицини (European Association of Establishments for Veterinary Education), EAEVE [12]; Європейська фундація розвитку менеджменту (European Foundation for Management Development, EFMD) [6].

Агенція із забезпечення якості та акредитації Австрії за допомогою аудиту сертифікує продуктивність та дієвість внутрішньоорганізаційної системи менеджменту якості в університетах та сприяє їх подальшому розвитку й удосконаленню. Структурна побудова системи менеджменту якості, так як і зовнішні процеси організації та управління та пов'язані з ними інструменти знаходяться в компетенції університетів. Слід зауважити, що проведення процедури аудиту стосується лише державних університетів чи фахових вищих шкіл.

З метою кращого розуміння процедури аудиту австрійських університетів, нами проаналізовано висновки експертів, зроблені в результаті проведення аудиторської перевірки Зальцбурзького університету ім. Паріса фон Лодрона (PLUS), в яких містяться, зокрема різноманітні положення [10].

Під час аудиту, який проводиться австрійською агенцією з контролю якості та акредитації (AQ Austria), внутрішня система управління якістю оцінюється на основі чотирьох аудиторських стандартів. Стандарти аудиту конкретизують область перевірки відповідно до параграфа 22, абз. 2 Закону про гарантування якості освіти у ВНЗ та агенцію забезпечення якості та акредитації Австрії (нім. – Hochschul-Qualitätssicherungsgesetz – HS-QSG, Bundesgesetz über die externe Qualitätssicherung im Hochschulwesen und die Agentur für Qualitätssicherung und Akkreditierung Austria) [5].

Чотири стандарти аудиту описують вимоги до функціональної системи управління якістю і відображають ланцюжок якості (планування – проведення – перевірка – дія). Вони потрібні університету для самостійного оцінювання внутрішньої системи управління якістю і повинні бути викладені у власній документації. Водночас вони дають змогу експертам дати оцінку внутрішній системі управління якістю.

Відповідно до стандарту 1 університет визначає цілі і виробляє стратегію, яка систематично підтримується інструментами управління. Передумовою для організації та імплементації внутрішньої системи управління якості є те, що університет визначає стратегії та цілі. Згідно зі стандартом 2, система управління якістю підтримує університет у досягненні ним своїх цілей. Система управління якістю охоплює заходи внутрішнього контролю якості, котрі підтримують університет у досягненні ним його цілей та виконанні завдань, а також у подальшому розвитку внутрішніх процесів організації та управління. У стандарті 3 зазначено, що, як інтегральні компоненти, система управління якістю використовує метод оцінювання, моніторинг та інформаційні системи. Предметом систематичного моніторингу є стратегії, організація та результати. У процесі формування або подальшого розвитку цілей і стратегій та при прийнятті управлінських рішень університет виходить з результатів та досвіду внутрішнього моніторингу, своїх інформаційних та звітних систем, а також від заходів щодо контролю якості. Своєю чергою, результати проведених оцінювань використовуються в процесі подальшого розвитку та вдосконалення системи управління якістю. Відповідно до стандарту 4, система управління якістю опирається на культуру якості ВНЗ та передбачає систематичну участь різних груп інтересів. Культура якості презентується представниками ВНЗ і підтримується активною комунікативною стратегією. Склад груп інтересів визначається профілем та цілями ВНЗ і відображає суспільну відповідальність університету.

У звітах про проведення аудиту подається інформація про університет.

Наприклад, Зальцбурзький університет ім. Паріса фон Лодрона (Paris-Lodron-Universität Salzburg, PLUS), подає інформацію, про те, що в ньому навчається понад 1800 студентів; працює близько 2800 співробітників у сферах дослідження, навчання та управління, а також про те, що він є найбільшим освітнім закладом у місті та землі Зальцбург.

Як інтегрований компонент культурного та економічного життя він є місцем зустрічі викладачів та студентів, науковців та громадськості. Відкриття університету відбулося в 1622 р. за участю архиєпископа Паріса фон Лодрона, на честь якого університет названий сьогодні. З часу свого відновлення у 1962 р. Зальцбурзький університет перетворився на сучасний та активний університет, який, маючи чотири факультети, в плані навчання та досліджень відповідає найвищим вимогам [10].

У Зальцбурзькому університеті є факультет католицької теології, юридичний факультет, факультет культурології та суспільних наук та факультет природничих наук, які забезпечують можливість освоєння 28 спеціальностей, а також трьох міжфакультетських спеціальностей.

В угоді про надання освітніх послуг за 2013–2015 р. Зальцбурзький університет погодив із Федеральним міністерством освіти та досліджень проведення аудиту своєї внутрішньої системи управління якістю.

У звітах про проведення аудиту знаходимо інформацію про перебіг аудиту в Зальцбурзькому університеті. Аудит відбувається у вигляді незалежної перевірки. Група зовнішніх незалежних експертів проводить оцінювання внутрішньої системи управління якістю, виходячи з чотирьох стандартів аудиту, на основі власної документації ВНЗ та спілкування на місці і формує висновки. Ці висновки містять оцінюючі висновки та рекомендації щодо системи управління якістю ВНЗ. Висновки та концепція університету складають основу для прийняття рішення його сертифікації Радою австрійської агенції з контролю якості та акредитації.

Експерти двічі відвідують установу. З метою підготовки вони отримують документацію ВНЗ, а

також інформацію від Австрійської агенції з контролю якості та акредитації щодо процедури проведення та щодо австрійської системи вищої освіти. Відповідно до принципу незалежної перевірки експерт/група експертів спілкуються з різними групами осіб, які користуються авторитетом, виділяються відкритістю та діалогічним характером.

Зальцбурзький університет ім. Паріса Лодрона надав експертам у розпорядження комплект документації. Під час дворазових відвідин експерти спілкувалися з різними представниками університету. Інформація, отримана з письмових документів та через спілкування, дозволяє зробити висновки та оцінки, викладені у даних висновках.

Зальцбурзький університет ім. Паріса Лодрона поставив собі чіткі стратегічні цілі і активно реагує на зовнішні впливи та потреби свого оточення. Для ефективного управління якістю в університеті встановлені необхідні елементи управління, які в окремих випадках можна оптимізувати, а в плані довготривалої стратегії вони піддаються регулярному оцінюванню. Постановка ключових задач відбувається в межах законних можливостей автономного університету на основі дисциплінарних орієнтацій спеціальностей.

На основі численних та інтенсивних консультацій Зальцбурзький університет працював над визначенням цілей, які пізніше були сформульовані; керівництво університету та його працівники дотримуються цих цілей, що свідчить про живу культуру якості. Деякі із сформульованих цілей розроблені іншими фігурантами (політика, закон) і тому є неспецифічними, тобто менше стосуються конкретної ситуації та можливостей розвитку університету і через відмінності окремих секторів цього університету, враховуючи інтенсивність досліджень і завдання навчання напевне є замало диференційовані. Тому бажаним було б в межах законодавчих можливостей точне формулювання та узгодження деяких цілей з різними секторами, які часто мають також різні передумови для досягнення цих цілей.

Для підтримки своїх стратегічних цілей Зальцбурзький університет розробив за останні роки послідовні та систематичні інструменти управління. Слід визнати чітку інституційну волю конкретизувати стратегію щодо розвитку якості зі сторони офісу ректорату, а також багатьох академічно задіяних робочих груп, які займаються розвитком якості в різних секторах. Для подальшої реалізації університет робить ставку передусім на комунікативні інструменти, особливо на довідники, які розроблені для окремих завдань та секторів і які дають представникам цих секторів інструкції щодо дій. Передусім деякі з розроблених інструментів управління застосовуються ще не систематично, інші знову ж таки ще не досягли бажаного рівня ефективності, про що було зазначено експертами і з приводу чого вони надали детальні рекомендації [10].

У цілому можна спостерігати, що започатковане в Зальцбурзькому університеті управління якістю хоча і є компонентом інституційної культури, однак не представляє систему, якою можна було б легко оперувати. Увагу привертає те, що воно використовується не постійно, а лише від випадку до випадку. За гарантією якості слідкує, концептуально вдосконалює та реалізовує зацікавлена та ефективна центральна інстанція – бюро ректорату, до якого належать висококваліфіковані працівники. Однак ще не можна говорити про повністю розбудовану систему управління якістю, яка адміністративно забезпечує гарантію та її розвиток у всіх видах діяльності.

Гнучкі рішення знаходять внутрішньоуніверситетську підтримку і є основою інституційної культури. Вони відповідають самоідентифікації Зальцбурзького університету як «малого» університету, і визнаються професорсько-викладацьким складом та студентством у кількості 18 000 осіб. Організація Зальцбурзького університету передбачає з однієї сторони стабільні, орієнтовані на тривалий термін структурні підрозділи, такі як такі як факультети та кафедри, з іншої – гнучкі утворення, а саме центри та об'єднання, котрі як, правило організовані тимчасово. Вирішальним для організації навчання в університеті є факультети і кафедри. Послуги надаються відділами по роботі з студентами, у той час як важливі академічні справи вирішуються у ректораті. Внаслідок цього розподілу підвищується потреба в координації: на думку експертів варто налагодити дещо тісніший зв'язок між ректоратом та студентськими відділами.

Щодо системи управління якістю, то Зальцбурзький університет володіє концептуально розвиненою, але оперативно не повністю організованою системою управління якістю, яка виконує різноманітні університетські завдання і охоплює велику сукупність управлінських інструментів. Розвиваючись, ця система управління якістю приносить в університет співучасть, а в процесі реалізації – комунікацію. Це гнучке розуміння системи управління якістю видається абсолютно відповідним для такого університету як Зальцбурзький університет ім. Паріса Лодрона. Тому обрані інструменти є придатними для підтримки університету у досягненні його якісних цілей [10].

Делегування повноважень щодо прийняття рішень органам (робочим групам) призводить до утворення інституційних зв'язків, однак не є достатнім для реалізації цих рішень. Часто особи, які володіють змістовним ноу-хау, не мають потрібних повноважень щодо прийняття рішень, оскільки робочі групи виконують чисто консультативну функцію. З розмов, які проводились під час зустрічей стає очевидним, що працівники відчувають невідповідність між їхньою діяльністю з однієї сторони та ефективністю того, що вони роблять з іншої. Робочі групи не несуть відповідальності за розвиток якості. Вони є консультативними органами, які обговорюють концепції та беруть участь у заходах щодо їх реалізації. Концептуальна та оперативна компетентність покладається на відповідального віце-ректора у співпраці із компетентним офісом ректорату (або студентським відділом). Хоча робочі групи завдяки широкій діяльності мають велике визнання, деякі працівники відчувають сильне навантаження через додаткову інтенсивну діяльність без зменшення навчального навантаження, причому вони не відчувають своєї безпосередньої ефективності. Тут слід було б подумати над тим, щоб ця додаткова робота винагороджувалася зменшенням навантаження, а

робочим групам надати більше автономії та певні повноваження в прийнятті рішень. Для кращого розуміння та зображення інституційного управління якістю було б доречно ознайомитися із суттєвими характеристиками Зальцбурзького університету. Це – передусім величина університету: Зальцбурзький університет ім. Паріса Лодрона – це університет середньої величини, який за останні роки значно виріс. Протягом 10 років він подвоїв число своїх студентів. Значним видається багатогранний спектр спеціальностей: в його дослідницьких та навчальних установах здійснюється підготовка фахівців від традиційної гуманітарної та суспільно-політичної до актуальних природничих та економіко-психологічних галузей. Характерним для культури організації та менеджменту Зальцбурзького університету є очевидне поверхневе розуміння ієрархічних структур. Багато важливих керівних та адміністративних функцій централізовано у так званих інформаційно-сервісних центрах. Привілейована організаційна модель є однією із реалізації центральних функцій з надання послуг через штатні посади, серед яких не передбачені подальші ієрархічні рівні.

Створення системи управління якістю почалося приблизно десять років тому в сфері навчання. У реалізації інституційної стратегії в цій області слід особливо виокремити такі аспекти:

– створення віце-ректорату, відповідального за питання якості, якому відводиться роль висхідної координації та низхідної реалізації відповідних рішень;

– призначення робочих груп, задіяних в основному в академічному секторі, які виконують консультативну функцію, готують доручення в поєднанні з управлінням якістю та перевіряють їх на визнання інституціями;

– впровадження різних заходів щодо оцінки та моніторингу, а також погодження цілей.

Висновки і пропозиції. Отже, можна констатувати що: 1) зовнішній аудит є одним з компонентів оцінювання діяльності державних університетів; 2) аудит діяльності університету може розглядатися як об'єктивний та документований процес збору, усестороннього аналізу та експертного оцінювання аудиторських свідчень, що стосуються певного виду діяльності організації з метою визначення відповідності об'єкта аудита розробленим критеріям, а також розробці рекомендацій по усуненню та /або попередженню невідповідностей та/або пропозицій з покращення діяльності для підвищення її результативності та ефективності; 3) технологія проведення аудиту передбачає чотири етапи: підготовка до проведення аудиту; проведення аудиту діяльності університету (безпосередні візити експертів); узагальнення результатів; публікація висновків та рекомендацій експертів; 4) факт проведення аудиту установи університетського рівня та інтерпретація результатів перевірки є підтвердженням того, що навчальна та наукова діяльність установи університетського рівня постійно перевіряється та аналізується з метою підвищення її ефективності. Використовуючи відповідний зарубіжний досвід, українським університетам в рамках поступової інтеграції до європейського освітнього простору також слід запроваджувати ширшу практику використання внутрішнього і зовнішнього аудиту із одночасним масштабним залученням вітчизняних та міжнародних громадсько-професійних організацій, що займаються оцінкою якості вищої освіти.

Список літератури:

1. Закон України «Про аудиторську діяльність»: [Закон України: офіц..текст: за станом на 1 січня 2016 року]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12 – Назва з екрану.
2. Шаповал М. І. Менеджмент якості. Менеджмент якості: Підручник / М. І. Шаповал. – К.: Знання, 2003. – 476 , с.
3. Agency for Quality Assurance and Accreditation Austria. Quality Audit in the European Higher Education Area: A Comparison of Approaches. – Wien: facultas.wuv Universitdts, 2014. – 176 s.
4. Agentur für Qualitätssicherung und Akkreditierung Austria – AQ Austria.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.aq.a, c. at/de/index.php – Назва з екрана.
5. Bundesgesetz über die externe Qualitätssicherung im Hochschulwesen und die Agentur für Qualitätssicherung und Akkreditierung Austria (Hochschul-Qualitätssicherungsgesetz – HS-QSG).– QSRG.– Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, ausgegeben am am 29. Juli 2011. – Jg. 2011. – № 74. – S. 1–36.
6. European Foundation for Management Development, EFMD – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.efmd.org – Назва з екрана.
7. Evaluationagentur Baden-Württemberg. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.evalag.de – Назва з екрана.
8. Finnish Higher Education Evaluation Centre. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://karvi.fi/en – Назва з екрана.
9. Foundation for International Business Administration Accreditation. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fibaa.org/en/welcome-page.html – Назва з екрана
10. Gutachten Audit an der Paris Lodron Universität Salzburg. 20 Mai 2014. – Wien: Agentur fur Qualitatssicherung und Akkreditierung Austria, 2014. – 26 s.
11. Schweizerische Agentur für Akkreditierung und Qualitätssicherung, AAQ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aaq.ch – Назва з екрана.
12. The European Association of Establishments for Veterinary Education. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eaeve.org/about-eaeve/mission-and-objectives.html – Назва з екрана.
13. Verordnung des Bundesministers für Wissenschaft und Forschung zur Festlegung der Hochschul-Qualitätssicherungsagenturen (Hochschul-Qualitätssicherungsagenturen). –Ausgegeben am 9. März 2015.– Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich. – Jg. 2013. – № 340. – S. 1.
14. Zentrale Evaluations- und Akkreditierungsagentur Hannover. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zeva.org – Назва з екрана.

Шийка О.И.
Львовский технико-экономический колледж
Национального университета «Львовская политехника»

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АУДИТ КАК СРЕДСТВО УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА УНИВЕРСИТЕТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОПЫТ АВСТРИИ

Аннотация
Рассмотрено содержание и особенности проведения процедуры образовательного аудита на примере университетов Австрии. Приведен список организаций, уполномоченных осуществлять аудит университетов. Охарактеризована нормативно – правовая база проведения аудита. Как пример проведения процедуры аудита, описан процесс проверки университета г.Зальцбург. Приведены соответствуюшие выводы экспертов.
Ключевые слова: Австрия, университет, аудит, контроль качества, система управления качеством.

Shyika O.I.
Lviv Technical Economical Colledge
of the Lviv Polytechnic National University

EDUCATION AUDIT AS A MEANS OF IMPROVEMENT OF THE QUALITY OF UNIVERSITY EDUCATION: AUSTRIAN EXPERIENCE

Summary
Peculiarities of the education audit procedure on the base of Austrian universities were investigated. Organizations which are authorized to carry out audit in the universities have been listed. Corresponding legal base for audit is characterized. As an example the procedure of audit in Salzburg University has been described. Conclusions of experts have been given.
Keywords: Austria, university, audit, quality control, quality system.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 168

НЕ/СОИЗМЕРИМОСТЬ СИСТЕМ

Ляшенко Д.Н.
Одесский национальный медицинский университет

Статья посвящена философско-методологическому анализу проблемы несоизмеримости систем. Критически рассматриваются скрытые метафизические предпосылки классического понимания понятия несоизмеримости. Выявляется философская роль принципа экстенсиональности в возникновении противоречий при анализе данного понятия. Применяется методология интенсионального системного подхода. Демонстрируется возможность системологического решения проблемы несоизмеримости с помощью конструирования мета-системы соизмеряемых систем.
Ключевые слова: несоизмеримость, системный подход, мета-система, концепт, структура, субстрат.

Постановка проблемы. Если вы хотите быть правильно понятыми, то вам необходимо позаботиться о соизмеримости ваших с собеседником языковых средств, жизненных миров, то есть об интерсубъективной согласованности мировоззрений, миропониманий и т.п. Этим не исчерпывается проблематика соизмеримости, которая в том или ином виде касается многих научных и вненаучных областей. В методологии естественных наук существует проблема соизмеримости концептуальных каркасов, парадигм, теорий и т.д. которая перекликается с задачей соизмеримости языков, с которой сталкивается переводчик, и проблемой плюральности или универсальности нормативно-ценностных систем в социально-гуманитарных науках.

В философской логике проблема соизмеримости (сравнимости), возникает с уровня анализа отношений между понятиями. Понятия сравнимы или несравнимы. Если они сравнимы (имеют общий род), то они могут быть сопоставимыми или несопоставимыми. Понятия могут совпадать, находиться в родовидовых отношениях, пересекаться, противоречить, быть противоположными, соподчиненными. Первые три случая относятся к сопоставимости, следующие три к несопоставимости. Однако если отсутствует общий род, то говорят, что понятия не имеют никаких отношений. Чтобы сравнить такие понятия требуется привести их к общему роду [1, с. 180-184].

Анализ последних исследований и публикаций. В современной философии науки проблема соизмеримости разрабатывалась такими исследователями как: К. Айдукевич, Б. Поппер, У. Куайн, Д. Дэвидсон, Х. Патнем, С. Крипке, В. Селларс, Д. Льюис, Т. Кун, П. Фейерабенд, Н. Гудмен, У. Матурана, К. Уилбер, В.А. Смирнов, М.В. Попович, В.В. Петров, В.В. Целищев, А.Ю. Цофнас, Ю.А. Петров, Г.И. Рузавин, В.С. Степин и мн. др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Большинству предложенных решений проблемы соизмеримости в той или иной степени присуща одна специфическая черта, которая, связана с ценностно-смысловой ориентацией западноевропейской цивилизации на категорию количества в противовес качеству. Строго говоря, речь идет об ориентации на экстенсиональность в противовес интенсиональности, которая, в свою очередь, легче поддается квантификации [27, p. 679]. То есть, речь идет о так или иначе принимаемом принципе экстенсиональности, причем скорее не в логическом, а в метафизическом смысле. Более того, даже когда содержательные рассуждения указывают на интенсиональные контексты вопроса соизмеримости, при попытке его формализации, ход рассуждения неизменно становится преимущественно экстенсиональным и в логическом, и в метафизическом смыслах. Как следствие, принимаемые экстенсиональные онтологические допущения приводят всю последовательно проведенную систему рассуждений к крайней степени редукции (номиналистической, элиминативной и т.п.) и к противоречию, когда редукционисты декларируют сведение интенсиональности к экстенсиональности, делая тем самым интенсиональное утверждение. Для того чтобы избежать противоречий можно воспользоваться другими логико-методологическими средствами, и, соответственно, другой метафизикой, отличной от метафизики экстенсиональности.

Собственно, с системной точки зрения (с использованием аппарата теории систем) к этой проблеме обращаются незаслуженно редко. Не исчерпывая все возможные реализации системных моделей в данном вопросе, ограничимся такими парадигмально различными интенсионально-ориентированными системными подходами как концепция автопоэзиса У. Матураны, интегральная метатеория К. Уилбера, параметрическая теория систем А. Уемова.

В первой из названных системных моделей, концепции автопоэзиса У. Матураны (см. в. [19; 20]), проблема соизмеримости решается с помощью понятия «телесности» (bodyhood) живых систем. Речь идет о точке пересечения различных онтологических сфер, которые «создаются» живыми существами в процессе жизни-познавания и кажутся несоизмеримыми исходя из теоретических допущений наблюдателя. Концепция автопоэзиса имеет четко определенную предметную область – биологические системы. Правда некоторые исследователи использу-

© Ляшенко Д.Н., 2016

ют методологический аппарат этой концепции далеко за пределами биологии, просто на том основании, что некоторые системы ведут себя подобно биологическим [11; 2]. В любом случае, непосредственная предметная область данной теории систем ограниченна четкими границами самосоздающихся, когнитивных систем, находящихся в процессе структурного сопряжения со средой. Очевидно, что не всегда возможно говорить, например, о математических структурах в терминах познающих, самосоздающихся, структурно-сопряженных со средой системах и соизмерять их через «телесность».

Интегральная метатеория К. Уилбера [27], включая в себя концепцию автопоэзиса в качестве одного из своих фрагментов, предлагает более вместительную модель, которая состоит из парадигматического и мета-парадигматического аспектов. Первый описывает разнообразные теоретические и практические сферы деятельности, тогда как ко второму относятся принципы и структуры, которые упорядочивают понятийные конструкты, связанные с данными сферами деятельности. В целом интегральная метатеория строится на основании трех методологических принципов: nonexclusion («не-исключение»), unfoldment (развертывание предварительной концептуальной модели), enactment («энактивный» конструктивизм) [28]. Концепция Уилбера является неплохим претендентом на соизмерение «несоизмеримого», однако есть как минимум одно возражение.

Обе упомянутые системные модели подходят к проблеме не/соизмеримости преимущественно с содержательной стороны (несмотря на незавершенные попытки формального моделирования в рамках рассматриваемых подходов [12, p. 189-197; 26]). Открытой остается пока возможность интенсионального, но формализованного системологического рассмотрения проблемы не/соизмеримости. Необходимыми для этого свойствами обладает общая параметрическая теория систем (ОПТС) А. Уемова [6], которую мы и будем использовать в качестве методологического инструментария (так же будет использоваться логический язык ОПТС – язык тернарного описания (ЯТО) [24]).

Целью данной статьи является экспликация проблемы не/соизмеримости с позиций интенсионального системно-структурного подхода ОПТС.

Изложение основного материала. Еще К. Айдукевич, показал, что картина мира (в данной работе термины: парадигма, картина мира, концептуальный и языковый каркас, теория и т.п., рассматриваются с семиотической и системологической точек зрения и поэтому не различаются, так как представляют собой определенные системы терминов и суждений, которые интересуют нас только со структурной стороны) формируется как следствие взаимодействия множества предложений и множества суждений языка (концептуальный аппарат) с опытными данными, в соответствии с правилами приписывания значений (аксиоматическими, дедуктивными, эмпирическими) [10, p. 67-89; ibid, p. 111-117]. Принятие некоторого концептуального аппарата и приложение его к тем или иным опытным данным и формирует картину мира. Ранний Айдукевич [ibid, p. 1-66], стирает различие между фактофиксирующими и интерпретативными предложениями: опыт функционален по отношению к выбору концептуального аппарата, при изменении которого меняется и фактуальное опытное наполнение. Таким образом, разные картины мира несоизмеримы, если таковыми являются концептуальные аппараты.

Похожие рассуждения можно обнаружить у Р. Карнапа, У. Куайна, Т. Куна, Х. Патнема и других исследователей (см. в [13; 14; 16; 17; 21; 22]). Всех их объединяет положение, что какие-либо системы знания (картины мира, парадигмы, языковые каркасы) несоизмеримы, если они «порождают» разные факты. То есть, основным критерием не/соизмеримости выступают экстенсионалы систем знания. Говоря системным языком: несоизмеримые системы знания, согласно вышеназванным методологам, невозможно сравнивать из-за различных субстратов (элементов) этих систем. Можно возразить, что данные мыслители всегда предполагают теоретическую (т.е. концептуальную) «нагруженность» фактов, и именно эта нагруженность является причиной несоизмеримости. Здесь следует заметить, что когда дело касается понимания, следует избегать приписывания своего понимания вопроса другим (тот факт, что поведение амёбы может быть в той или иной мере объяснено рационально, не означает, что амёба имеет хоть какое-то представление об этом объяснении). То есть, одно дело что декларируется в качестве причины несоизмеримости, а другое – с чем мы действительно имеем дело в качестве несоизмеримого.

Если принять, что несоизмеримость предполагает такие отношения между системами знания, которые учитывают концептный и структурный (речь идет о т.н. системных дескрипторах: концепт (смысл, основная функция системы), структура (способ реализации концепта), субстрат (элементы системы)) аспекты, которые нельзя редуцировать к субстратному аспекту, а несопоставимость связана преимущественно с экстенсиональным уровнем систем, то можно утверждать, что указанные авторы, на самом деле, имеют в виду не несоизмеримость систем, а обычную несопоставимость, а основным критерием несопоставимости являются свойства экстенсионалов знаковых систем. «Лакмусовой бумажкой» для такого утверждения является понятие тотальной системы интерпретации, которую теоретически Айдукевич, Куайн и др. отказывались принять. Они считали, что ключевую роль в выборе референциальной системы играют прагматические критерии, конвенции, т.е., что вопрос допущения той или иной онтологии – это всего лишь вопрос удобства. Однако, в действительности, отрицая реальность тотальной системы интерпретаций, все вышеназванные мыслители полагают в качестве таковой, как минимум мир повседневной жизни, мир научного дискурса и т.п. – в структурном смысле это то, что Дж. Сёрль обозначает как background (см. в [23, p. 31-32]). Сомнительно, что хоть кто-нибудь из указанных философов рассматривает реальную возможность того, что разные парадигмы (языковые каркасы и т.п.) порождают разные онтологии в натурально-онтологическом смысле этого слова. По сути, речь идет

лишь о семантике. Разные парадигмы продуцируют разные модели знания некоей тотальной системы интерпретаций (мета-парадигмы, если угодно), именно по отношению к которой оценивается адекватность, соответствие, той или иной частной модели. В любом случае, упомянутая тотальная система интерпретаций – это некий предельный онтологический горизонт, который выступает в качестве общего рода, для разных систем, которые тем или иным образом отражают разные его аспекты (являются противоречащими или противоположными и т.д.). Причем предполагается, что базовой частью этой мета-парадигмы является материальный мир физических явлений (или мир чувственного опыта). В таком случае разные парадигмы (языковые каркасы и т.п.) лишь по-разному моделируют эти одни и те же физические явления, события и процессы.

Действительная несравнимость (несоизмеримость) предполагала бы существование по-настоящему разных онтологий (в натурально-онтологическом смысле). Последовательный онтологический плюрализм, например, в виде многомировых интерпретаций квантовой механики, или модальный реализм Д. Льюиса встречается крайне редко, хотя и тут все эти т.н. «различные миры», различаются в основном по способам организации явлений и процессов (во времени и пространстве) все того же материального мира [18; 25, p. 123-152]. Таким образом, тотальная система интерпретаций современного научного дискурса естественным образом связана с материалистическими онтологическими допущениями (очевидно, что возможны и другие метапарадигмы: идеалистические, дуалистские и т.п.).

Проблема несоизмеримости заключается в том, что Айдукевич, Карнап, Куайн, Кун и др., настаивают именно на плюральности разных систем в отношении так называемого принципа соответствия. Согласно этому принципу, одни системы знания можно дедуцировать из других, так как они лишь частные (асимптотические) случаи этих систем (например, ньютоновская механика – это частный случай релятивистской механики) [5, с. 6]. На самом деле, в случае релятивистской и ньютоновской механик, речь идет о соответствии лишь математической семантики, а не физической (см. в [4, с. 39-40]). То есть, разные теории (парадигмы, языковые каркасы и т.п.) далеко не всегда находятся в дедуктивной связи друг с другом, так как представляют собой замкнутые системы с различными субстратами. Если бы системы знания были логически связаны, то из отрицания «ложной» системы (гипотезы флогистона, например) можно было бы дедуцировать «истинную» (кислородную теорию) [3, с. 145]. Поэтому парадигмы не состоят в дедуктивных (структурных) отношениях друг с другом (не перетекают и не вытекают друг из друга), а являются просто несопоставимыми экстенсионально (в рамках мета-парадигмы, тотального языкового каркаса). Таким образом, структурная несоизмеримость (отсутствие логических отношений), материалистический background и субстратная (экстенсиональная) несопоставимость являются основными метафизическими принципами, принимаемыми классическими методологами занятыми анализом соизмеримости. Более того, в явном виде проговаривается лишь принцип несопоставимости субстратов разных парадигм, тогда как первые два принципа являются имплицитными. Все бы ничего, да только имплицитные принципы не всегда осознаются исследователями, особенно принцип трансцендентальных условий существования тотальной системы интерпретации (в данном случае материалистического background), наличие которого взрывает теоретические системы изнутри, так как заносится он с черного входа (ср. с [22, p. 24]). Ведь очевидно, что тотальная мета-парадигма может быть совершенно иной.

Избежать указанных недостатков можно, используя методологическую рефлексию системного подхода, в случае ОПТС, дающую эксплицитную возможность уклонения от необходимости прямого или косвенного решения базового вопроса натуральной онтологии. Достигается это с помощью фундаментального принципа структурной онтологии (индифферентности к метафизическому выбору), принимаемого в теории систем.

«Независимо от того, какова степень реальности вещи, определяя ее как вещь, как то, чему приписываются свойства или в чем устанавливаются отношения, *вопрос об ее объективной либо субъективной реальности* можно до некоторых пор – до той поры, когда придет пора предпринимать практические действия, вообще *оставлять без ответа*. Природа вещей, как уже отмечено, – не предмет структурных исследований». [9, с. 110].

Сравнение систем, так или иначе, имплицирует метатеоретические отношения в рамках мета-системы, через которую соизмеряются объект-системы. Это предполагает сравнение систем не только по субстрату, но и эксплицитное дифференцированное соизмерение по структуре и концепту. Концептом построения такой метатеоретической мета-системы может быть какой-нибудь частный принцип, но для познавательных целей лучше, чтобы это было положение, позволяющее учитывать неограниченное (произвольное) количество точек зрения на мир, будучи при этом определенным именно в данном аспекте. На ЯТО структуру этого концепта можно выразить с помощью следующей формулы: $A \rightarrow [(A)t]$. То есть речь идет о произвольной вещи A, которая обладает определенным свойством t (см. в [6, с. 60-62]).

Здесь можно вспомнить о принципе «nonexclusion» интегральной метатеории К. Уилбера: «Все точки зрения (системы) в чем-то правы (правильны)». Однако здесь возникают проблемы другого рода.

В свое время П. Фейерабенд выдвинул похожий гносеологический принцип «Anything goes!» [15, p. 7-12]. Однако сам Фейерабенд не только не предложил какой-либо единой, упорядочивающей мета-системы, но полагал, что таковая если и возможна, то вредна, так как является чем-то сродни прокрустова ложа [ibid, p. 17-25], тем более что невозможно систематизировать пролиферирующиеся теории как раз потому, что они несоизмеримы.

Рассмотрим проблему «невозможности» мета-системы подробнее. Очевидно, что мета-система – это система. Поэтому для иллюстрации опровержения положения о «невозможности мета-системы» можно воспользоваться парадоксом

«неизбежности системы», сформулированным и проанализированным А. Уемовым и А. Цофнасом (см. в [9, с. 130]).

Если задать концепт системы *t* – «не образовывать систему», можно получить импликацию: *t → ([a(*A)])t*. Здесь а – некоторое отношение, которое соответствует концепту. Как видим, консеквент этой формулы в точности соответствует дефиниенсу формальной схемы определения системы с атрибутивным концептом: *([a(*A)])t*. Иначе говоря, если мы не конструируем систему, упорядочивающую данные нашего опыта сознательно, то эта система все равно будет конструироваться стихийно, бессознательно (если упорядочить данные опыта удалось, так как любая вещь может быть представлена и как система, и как не-система, согласно принципам универсальности и относительности системного моделирования).

Получается, что даже такой анархистский принцип как «все пройдет», тем не менее, может быть концептом системы, однако в такой системе вся ответственность ложится на структуру системы. Таковой и могут выступить отношения соизмеримости. Описывая какую-либо вещь в виде системы, в первую очередь выделяют дескрипторы (концепт, структуру, субстрат), то есть, сравнивая разные системы друг с другом, необходимо учитывать, что системы, несоизмеримые по одному дескриптору, соизмеримы по другому (простейшим примером такого рода отношений является семантическая и синтаксическая дифференциация сравниваемых систем (см. в [4, с. 49-69])). Таким образом, структура мета-системы должна учитывать эксплицитную возможность сосуществования разных критериев сравнения. Это могут быть отношения изо-концептности, изоморфизма, изо-субстратности, частичной изо-субстратности, структурно-субстратной не/соизмеримости, концептно-субстратной не/соизмеримости и т.д. В субстрате конструируемой мета-системы оказываются сравниваемые системы.

Далее, можно добиться гораздо большей строгости рассуждений (или хотя бы эвристически интересных выводов), если использовать аппарат ЯТО для сравнения несоизмеримых систем, например, при сравнении систем через операции синтеза – реистического, реляционного, атрибутивного. Обозначим два концепта соизмеряемых систем через символы *t* и *t'* (фиксированный объект и объект отличный от него). В одном из вариантов ЯТО выводимы теоремы так называемого атрибутивного синтеза [8, с. 113], например: *(t') t → t*. Здесь написано, что если вещи, отличной от фиксированной, приписывается определенное свойство, то мы получаем определенную вещь. То есть, если производить концептное соизмерение двух систем по типу атрибутивного синтеза (речь в таком случае идет о рассмотрении одной вещи сквозь призму другой), то в результате сравнения получится «поглощение» одного концепта другим, тем через который производится сравнение. Если соотносить концепты наших систем по типу реистического синтеза, как две равноправные вещи, то мы получим строго неопределенные результаты согласно следующей теореме: *t' t → La*. Символ в консеквенте означает «строго неопределенный объект». Очевидно, что когда мы интерпретируем физику Аристотеля с помощью физики Ньютона, или физику последнего сквозь призму релятивистской теории, отношения между данными парадигмально различными теориями выстраиваются по типу атрибутивного синтеза. Тогда же, когда мы не делаем выбора относительно «лучшей» теории, а соотносим их «по модулю», как в случае реистического синтеза, то мы не можем предсказать точный результат этого сравнения. Учитывая, что помимо атрибутивного и реистического синтеза есть еще теоремы реляционного синтеза, то представляется, что все три типа синтеза дают возможность соотносить различные системы по всем трем дескрипторам, причем с различной вариативностью соотношений.

Выводы из данного исследования и перспективы. Таким образом, в рамках нашего краткого рассмотрения были выявлены эксплицитные и имплицитные предпосылки классического экстенсионального подхода к проблеме не/соизмеримости. Некоторые неявно принимаемые предпосылки приводят к противоречиям. Применение системного подхода позволяет обращаться с проблемой не/соизмеримости на структурно-онтологических основаниях, помещая ее в контекст мета-системы, где она получает дифференцированную экспликацию, в соответствии с теоретико-системным категориальным аппаратом. К перспективам данного направления исследования принадлежит возможность дальнейшего развертывания проблематики не/соизмеримости, используя системно-параметрическое и/или формализованное моделирование в рамках ОПТС и ЯТО.

Список литературы:

1. Войшвилло Е. К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ / Е. К. Войшвилло. – Изд. 3. – М.: Либроком, 2009. – 240 с.
2. Луман Н. Введение в системную теорию / Н. Луман / пер. с нем. – М.: Логос, 2007. – 360 с.
3. Петров Ю. А Не опровергать неопровержимое / Ю. А. Петров // Бирюков Б. В. Трудные времена философии. Юрий Александрович Петров. Борьба против профанации методологии науки. Отстаивание философской логики. – М.: Либроком, 2010. – С. 141-148.
4. Петров Ю. А. Теория познания: научно-практическое значение / Ю. А. Петров. – М.: Мысль, 1988. – 144 с.
5. Принцип соответствия: историко-методологический анализ. – М.: Наука, 1979. – 320 с.
6. Уёмов А. И. Системные аспекты философского знания / А. И. Уёмов. – Одесса: студия Негоциант, 2000. – 160 с.
7. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уёмов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
8. Уёмов А. И. Формальные аспекты систематизации научного знания и процедур его развития / А. И. Уёмов // Системный анализ и научное знание. – М.: Наука, 1978. – С. 95-141.
9. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания / А. Ю. Цофнас. – Одесса: АстроПринт, 1999. – 308 с.
10. Ajdukiewicz K. The scientific world-perspective and other essays, 1931-1963 / K. Ajdukiewicz – Dordrecht: D. Reidel Pub. Co., 1978. – 378 p.

11. Capra F. The hidden connections: integrating the biological, cognitive and social dimensions of life into a science of sustainability / F. Capra. – N-Y: Doubleday, 2002. – xix + 300 p.
12. Capra F. The web of life: a new scientific understanding of living systems / F. Capra. – N-Y.: Anchor books, 1996. – xix + 347 p.
13. Carnap R. Empiricism, semantics and ontology / R. Carnap // Revue internationale de Philosophie. – 1950. – № 4. – Pp. 20-40
14. Davidson D. On the very idea of conceptual scheme / D. Davidson // Inquiries into truth and interpretation. – 2-d edit. – Oxford: Clarendon Press, 2009. – P. 183-198.
15. Feyerabend P. Against method / P. Feyerabend. – fourth ed. – London, N-Y.: Verso, 2010. – xxxi + 296 p.
16. Kuhn T. Commensurability, Comparability, Communicability / T. Kuhn // The Road Since Structure: Philosophical Essays, 1970-1993. – Chicago and London: The university of Chicago press, 2000. – P. 33-57.
17. Kuhn T. The structure of scientific revolutions / T. Kuhn. – third edition. – Chicago and London: The university of Chicago press, 1996. – xiv + 212 p.
18. Lewis D. Possible Worlds / D. Lewis // The Possible and the Actual: Readings in the Metaphysics of Modality. – N-Y.: Cornel University Press, 1979. – P. 182-189.
19. Maturana H. Reality: The search for objectivity or the quest for compelling argument / H. Maturana // Irish Journal of Psychology. – Vol. 9 – 1988. – Pp. 25-82.
20. Maturana H., Varela F. The tree of knowledge: the biological roots of human understanding / H. Maturana, F. Varela / revised ed. – Boston: Shambala, 1993. – 269 p.
21. Putnam H. Reason, Truth and History / H. Putnam. – Cambridge: CUP, 1981. – xii + 222 p.
22. Quine W. Theories and Things / W. Quine. – Cambridge, Massachusetts: Harvard UP, 1982. – 219 p.
23. Searle J. Making the social world: the structure of human civilization / J. Searle. – N-Y.: Oxford UP, 2010. – xiv + 208 p.
24. Uyemov A. The Ternary Description Language as a Formalism for the Parametric General Systems Theory: Part I / A. Uyemov // International Journal of General Systems. – 1999. – Issue 4-5 (Vol. 28). – P. 351-366.
25. Wilber K. Eye to eye: the quest for the new paradigm / K. Wilber. – 3-d ed.. – Boston & London: Shambhala, 1996 – xxii + 325 p.
26. Wilber K. Integral spirituality: a startling new role for religion in the modern and postmodern world / K. Wilber. – Boston & London: Integral Books. – Pp. 1-210.
27. Wilber K. Sex. Ecology. Spirituality: The spirit of evolution / K. Wilber. – 2-d ed. – Boston & London: Shambhala, 2000. – xxv + 852 p.
28. Wilber K. Excerpt B: The many ways we touch: three principles helpful for any integrative approach / K. Wilber // Excerpts from volume 2 of the Kosmos Trilogy. – 2003. – 49 p. – Режим доступа: – http://www.kenwilber.com/Writings/PDF/ExcerptB_KOSMOS_2003.pdf

Ляшенко Д.М.
Одеський національний медичний університет

НЕ/СУМІРНІСТЬ СИСТЕМ

Анотація
Стаття присвячена філософсько-методологічному аналізу проблеми несумірності систем. Критично розглядаються імпліцитні передумови класичного розуміння поняття несумірності. Висвітлюється філософська роль принципу естенсіональності у виникненні протиріч при аналізі даного поняття. Використовується методологія інтенсіонального системного підходу. Демонструється можливість системологічного вирішення проблеми несумірності за допомогою конструювання мета-системи порівнюваних систем.
Ключові слова: несумірність, системний підхід, мета-система, концепт, структура, субстрат.

Lyashenko D.N.
Odessa National Medical University

SYSTEMS INCOMMENSURABILITY

Summary
The article is devoted to the philosophical and methodological analysis of the problem of systems incommensurability. Hidden metaphysical presuppositions of the classical understanding of the notion of incommensurability are critically examined. Philosophical role of the principle of extensionality is revealed as responsible for contradictions that arise in the analysis of this concept. The intensional system methodology is used in the article. The construction of meta-system of comparable systems is regarded as a possibility of a systemological solving of a problem of incommensurability.
Keywords: incommensurability, system approach, meta-system, concept, structure, substrate.

УДК 141.7:316:398.21(=161.1)

КАЗКОВА КАРТИНА СВІТУ: РОСІЙСЬКИЙ ДИСКУРС

Насєдкіна О.О.
Запорізький національний університет

В контексті дискурсивного аналізу досліджена російська казкова картина світу. Мета статті – здійснити аналіз російського казкового дискурсу.. В статті розглянуті елементи казкової картини світу: міфологічні уявлення, релігійні вірування, образи народних визволителів, соціальні мрії про справедливість, морально-етичні настанови. Особлива увага приділяється соціальним почуттям, а також рисам національного російського характеру. Досліджено, що казкова картина світу представляє собою діалектичне єднання ірраціонального з соціокультурно-обумовленою реальністю, що складається в народній свідомості. Соціалізується не лише людський казковий світ, але й анімалістичний. Ментально-психологічні казкова картина світу російського народу, базуючись на слов'янській міфології, відрізняється національно забарвленим сприйняттям соціальної дійсності.

Ключові слова: картина світу, дискурс, світогляд, казковий образ, національний характер.

Постановка проблеми. Соціально-політичні реалії XXI століття вимагають дослідження національної самобутності й усвідомлення соціально-політичної та культурної ролі певних етносів в сучасному глобальному світі. *Актуальність* роботи полягає в тому, що казковий дискурс реалізує потенціальну можливість розкриття витоків російського національного характеру, менталітету, світоглядних принципів, пов'язаних з певним державним устроєм, владою православної церкви та специфічними соціально-політичними відносинами всередині суспільства та зовні країни.

Аналіз досліджень. Казкова картина світу – образне переплетіння дивного, чарівного й небувалого з соціальною реальністю певної історичної епохи – її протиріччями та проблемами, сподіваннями й мріями. Певний внесок в філософський аналіз казкової картини світу здійснили І. В. Павлютенкова, Д. В. Полєжаєв, М. М. Шабанова [3; 4; 8]. Дослідження російського менталітету та світоглядних настанов знаходить втілення в працях С. Л. Франка та М. О. Бердяєва [6; 1]. Користуючись методом соціокультурного дискурс-аналізу, розглянемо казкове уявлення про світ, соціальні відносини та ментальні народні риси російського характеру.

Мета дослідження. Головна *мета* цієї роботи – здійснити дискурсивний аналіз російської картини світу, відтвореної у фольклорних казках.

Сучасні дослідники розуміють дискурс як форму соціальної поведінки, що слугує для репрезентації соціального світу (Л. Дж. Філліпс, М. В. Йоргенсен) або складний процес з взаємозалежними компонентами, який народжується з ментальних процесів і вбирає в себе психологічні, культурні, соціальні та інші аспекти життя (М. Чимомбо, Р. Л. Розберрі). Дискурс – спроба інтегрувати лінгвістику й герменевтику з ключовими ідеями соціально-політичної науки (Якоб Торфінг). Розглянемо, як в російських казках конструюються смисли завдяки соціальним практикам [5]. Діалектика дискурсу полягає в тому, що він, з одного боку, конструює світ, а, з іншої, сам є результатом соціальної конструкції. Дискурсивний аналіз дозволяє розглядати казку як форму соціальної практики, що обумовлена певними світоглядними настановами. Соціокультурна спрямованість тексту казок – у концептуальних образах і метафорично навантажених сюжетах, соціально й культурно обумовлених

На регіональну казкову картину світу впливають такі специфічні фактори, як розвиток народної самосвідомості (форми опору в боротьбі з правлячими соціальними прошарками, набуті в результаті історичного розвитку культурні традиції, міфологічні уявлення, релігійні вірування, стереотипи мислення) та географічне розташування. Е. Фромм справедливо зауважує, що найважливішими факторами розвитку людини є структура і цінності того суспільства, в якому людина народилася [7, с. 209]. Зазначимо, що соціальний статусний ярлик «великодержавної» нації не міг не вплинути на самосвідомість народу, на процеси акультурації та етноцентризму. Стереотипні установки, світоглядні настанови, що знаходять відображення в прислів'ях і філософських узагальненнях, є також предметом нашого аналізу. Казковий дискурс має власний ритм, глибинну семантику [3]. Регіональна картина світу зближується з національним світоглядом, який слід розглядати не як національну систему чи теорію, а як національну самобутність мислення та тенденції національного духу [6, с. 472].

Перейдемо до аналізу російських казок. Виокремимо, по-перше, таку світоглядну ознаку, як страх перед Богом та уповання на Божу милість як абсолютно досконалу й всемогутню силу: «Авось Бог допоможе», «Не хвалися – спочатку Богу помолися», «Поїли, що Бог послав», «Куди Бог несе?», «Покладемося на Божу волю», «Так Бог повелів», «Бог захоче – смерть надішле», «Бог простить», «Бог тебе приніс по мою душу грішну». З одного боку, віра в Бога приймає характер ритуалу – важливо правильно хреститися та класти церковні поклони. З іншого – Божа воля не залишає місця для прагматичних дій – пасивність людини переростає в те, що відповідальність за всі можливі варіанти соціального сценарію перекладається на Бога, сутнісне схожого на випадкову Долю, що знаходить відображення в російських казках.

В російських казках багато горя. Однак, часто реакція на горе – не активність у пошуку багатоваріантного виходу, а песимістичні емоції. Казкові герої спостерігають соціальну нерівність, однак не виявляють активного спротиву та боротьби як відповідь на порушення власних прав.

© Насєдкіна О.О., 2016

Питання майнової нерівності, що лежить в основі суспільних потрясінь, вирішують в наївний казковий спосіб як послуга царю чи одержання багатства від сил природи.

Неприховані ліногці як соціальне зло втілюються іноді в образі сина, який працювати не навчений, вчитися не бажає та безсоромно вимагає від батьків годувати його до вусів, потім до бороди. Варто відмітити, що батьки змиряються з паразитичним способом існування сина й скаржаться на нього пану чи навіть віддають царю, проявляючи тим самим власну неспроможність виховувати працелюбність в дитині, апріорі вбачаючи в високому чині більше можливостей впливу, свідомо принижуючи себе до рівня підлеглих не тільки соціально, але й морально. Намагання бідного мирно співіснувати з багатим, не протидіючи соціальному злу активними методами, втілена в усталеній російській світоглядній позиції: «Вовк їсти захотів – так Бог повелів». Наряду зі святою милостинею жебраку, під якою розуміється християнське милосердя, існує свята справа врятування царської доньки від змія як ознака глибоко вкоріненої в російському народі думки щодо неможливості існування без царя-батюшки, який в народній свідомості ставиться нарівні Бога за всемогутністю. Концентрація в царських руках багатства та влади втілена в наївній вірі в те, що у царя вистачить казни на всіх. У царя просять благословення на дорогу в чужі краї як у рідного батька. Плугар сприймає як батька не тільки царя, але й пана, від якого безпосередньо залежить. Почуття соціальної неправди пов'язане з народним песимізмом, і в розуміння спасіння важливе місце займає мотиви приниження та милостині [1, с. 10].

Казкове якесь царство, якась держава нагадує багатовіковий самодержавний устрій святої Русі з усвідомленою неможливістю обездоленим дочекатися в законний спосіб соціальної рівності й отримати соціальні блага. Подібний устрій породжує світоглядну картину, в якій панує обман, жорстокість і настрій жалю. Так, батрак Шабарша – з шахраїв шахрай – на питання як жити-поживати, звідки гроші брати відповідає: обдурюванням чорта, збагачуючись не роботою, а хитрощами. Солдат отримує великі гроші від купців за правильні відповіді на власні загадки – обдурювання купців порівнюється з общипуванням золотих гусей. Кіт називається бургомістром і отримує від лісових мешканців м'ясо бика та барана. Невеликий, але ненажерливий кіт – натяк на владу, перед якою схиляється народ.

Соціальна мрія про знищення панського володарювання втілена в сюжеті жорстокого фізичного знищення – «ведмідь корову рве, неначе чорт з пана шкуру дере». Парадоксально, однак, разом з жалістю характерною рисою російського казкового світогляду є жорстокість й грубість. В російських казках почуття любові дуже часто витискується почуттям жалю. Гуска, жаліючи Терьошечку, рятує хлопця від зубів відьми. Морозко жаліє нещасну бездомну дівчину. Муха-жертва просить павука пожаліти її дітей. Пес жаліє кішку, мужик жаліє козу та пса, коли бачить сльози на очах тварини. Юнак проявляє жалість до дитинча щуки, ворона, вовка. Мужик жаліє дерево – не рубить його. Однак, виокремимо два суттєвих моменти. По-перше, відсутня жалість до старості. По-друге, слова жалю не діють на вовка-хижака. Душевні реакції жалю, нудьги, суму за своєю змістовною глибиною створюють «особливий всесвіт» [6, с. 483]. С. Франк порівнює російську душу з космічними безоднями та хаотичним господарюванням сил природи; російській душі притаманне християнсько-платонічне світосприйняття [6, с. 484-485].

Людська злість в казках, на нашу думку, не тільки реакція на неналежні матеріальні умови існування та, як наслідок, – відчуття безсилля, але й нестача виховання й культури спілкування. Навіть міфічна Баба-Яга страждає від злоби людей – хтось по злобі їй підмішує землю в мак. Люди, які не бояться Бога та не соромляться брата, – ті, про яких казка каже: «штовхнути є кому, а привітно поставитися – нікого немає». Дуалізм мислення можна пояснити антагонізмом східного та західного начал, боротьбою язичницької дионісийської стихії з аскетично-чернечим православ'ям, що призводить до протилежних якостей народного характеру: деспотії та анархізму, жорстокості та людяності, месіанства та безбожного нігілізму, усвідомлення гідності та колективізм без обличчя, нахабство та смирення [1, с. 6-7]. Питання добра і зла вирішується в російських казках на користь добра, однак цікаво розглянути, які форми зла та в який спосіб караються. Ненаситне бажання стрімкого багатства та незаслуженої соціальної шани – з панів перетворитися на бургомістрів, потім – на полковників, потім – на генералів, на царів і навіть на богів – призводить до перетворення старої і старого на ведмедів. Жадібність людини, яка не ділиться з іншими, закінчується гротескною за беззмістовністю смертю чоловіка – він в буквальному сенсі давиться грошима. Пихатість розуміється, насамперед, як недотримання загальноприйнятних норм поведінки серед незаможних прошарків: чесним людям слова не кине, простим доступу немає. Зрада братів карається їхнім вигнанням. Недобрих людей з'їдає ведмідь. Зло чи лихо уособлено в образі худої кривої одноокої жінки, яка аналогічна образу злої дружини – довгої, чорної, косої. Страх перед злобною жінкою змушує безвольного чоловіка залишити рідну доньку в морозному лісі. У мачухи, яка знущається над пасербицею, рідна тітка – Баба-Яга. Миша – уособлення природи – виносить смертельний вирок недобрій нечемній та ледачій дівчині. Злою долею вважається одиноке життя в старості. Занадто критичне ставлення до майбутньої дружини або чоловіка не сприяють створенню шлюбу.

Образи нечистої сили – Баба-Яга, Відьма, Чудо-юдо, Змій, Чахлик Невмирущий, Лісовик, Чорт – представляють світ мертвих або потойбічний світ. Голови Чуда-юда уособлюють соціальні проблеми, з якими важко впоратися, адже вони виростають знову. Люди попадають в потойбічний світ через прокляття рідних. Образ Нечистого цілком людський – Чорт живе в кам'яному домі. В світі мертвих добро і зло міняються місцями: попіл Чорта перетворюється на золото в світі людей. В наївній народній свідомості нещастя приносить Лукавий. Протистояння світу живих і мертвих чи, ймовірно, світу хрещених і

нехрещених виявляється через слова Баби-Яги, яка називає юнаків незваними-непрошеними, а благословенну дівчину виганяє. Природні помічники – Кіт, Миша, Ряба Корова – дають нужденній людині щітку (символ лісу), гребінку (символ гір), рушник (символ ріки), молодильні яблука (символ здоров'я) як захист від відьми. Людині допомагає природа (Коровушка – матінка), якщо людина лагідно ставиться до неї. Християнське благословення матері та язичницька лялька суть Божий покров, трансцендентна допомога та захист соціально принижених й незаможних. Соборна «ми-філософія» російських казок протистоїть «я-філософії» західних. Церква виступає як «божественна кров», яка несе «реальність містичного тіла Христова» [6, с. 487 – 488].

В російських казках неоднозначне ставлення до крадіжок. Осміяний суспільством жадібний пан й лицемірний поп – дозволені об'єкти крадіжок. Натомість, дозволяється красти чоловікові, що краде від безвиході й бідності. Крадіжка дитини ведмедем виправдовується, адже таким чином він допомагає собаці не померти з голоду та знову завоювати довіру господарів. В казках заможні прошарки самі спонукають бідних красти. Крадіжка, перероставши форму соціальної гри, стає роботою – пан платить за соціальні розваги. Після того, як батрак краде у пана чоботи, наступні завдання від пана такі – зуміти вкрасти бика, жеребця та старого попа. Гуси–лебеді крадуть дітей. Казковий Змій та Чахлик Невмирущий крадуть жінок царського роду. Сім братів Семенів серед вмінь стріляти, плавати й лікувати володіють вмінням красти. За викрадання заморської царської доньки Цар підвищує соціальний рівень братів – робить їх боярами. Справедливо вважають, що росіяни не соціалізовані в західному сенсі, і судження про крадіжки та приватну власність знаходяться в площині особистих відносин, а не соціального інституту юридичного договору [1, с. 51].

В російських казках добром вважається відсутність горя, ситне й вільне життя, наживання добра (грошей або розуму), одруження на добрій дівчині, знатний зять. Проблема добра і зла в російських казках перероставе в проблему правди та кривди. Так, сенс людської правди може вкладатися в уста собаки – він песимістично зауважує, що люди його годують, коли у нього є сила; втрачає собака силу – люди його проганяють. Люди усвідомлюють, що фізична сила – головна цінніснa приваблива ознака – без неї виконання важкої хатньої та панської роботи неможливі. Правда писаря й судді полягає в тому, що для них краще жити кривдою. Кривда виколює очі правді. Цікаво, що правда – чоловічого роду – одружується на царській доньці. Ідеалістичний світогляд російського народу не бачить можливості панування правди, тобто справедливості, серед незаможних й беззахисних і пов'язує правдивий соціальний устрій з державним монархом. Слово «правда» містить в собі істину, моральне і природне право, Логос, живе конкретно-онтологічне поняття, висловлення релігійного пошуку спасіння [6, с. 490].

В російських казках Цар – обов'язковий учасник соціальних відносин. Царський син не привчений до праці. Царських дітей не страчують. Цар – пасивний функціонально розмитий персонаж, який радиться з дурнем. Народні захисники царя – Ерема, Фролка – сидень, солдат – п'яниця – представляють селянство й армію. Ніканор – богатир – символічний образ народу, якого Іван-Царевич випускає на волю – допомагає розбити вороже військо. Народна свідомість допускає втрату царем влади виключно в обманно-насильницький спосіб. В казці одночасно відбувається весілля царя і страта самозванця. Ідея самозванства – чисто російське явище, що межує з пророцтвом, обираністю, благодаттю духа святого [1, с. 16]. Ідея влади, якої слід підкорюватися, знаходить втілення в запитанні, яке вирішують Іван – Бикович, Іван – царський син і Іван – син кухарки: хто буде більшим братом? Неосяжна сила царської влади простирається в казках й на природу – тварини несуть Івану-Царевичу не лише молоко, але й власних дітей. Незважаючи на індивідуальні казкові дії героя-визволителя, російській казковій картині світу в певній мірі притаманні колективні дії. Російському мисленню чужі «уявлення про індивідуальну особистісну сферу, яка заключна сама в собі», або «індивідуалістичний персоналізм» [6, с. 485-486].

Наївна казкова свідомість представляє царя як рівного народу в час особистої біди правителя – Цар особисто просить Микиту Кожем'яку визволити царську доньку. Захист держави сприймається по-різному соціальними прошарками: білянки (дворянки), рижики (багаті мужики), вовнянки (панські кухарки) та опеньки відмовляються воювати, натомість грузді (дружні парубки, тобто незаможні прошарки) воюють з ворогом. Цар через бувалого солдата пізнає світ: «Чи високо небо від землі?», «Чи широка земля?», «Чи глибока земля?». Слід сказати, що Іван-Царевич порівняно з Іваном-Дурнем – слабохарактерний, хоча й наділений владою, персонаж, який плаче, зустрівшись з жорсткими реаліями нецарського життя. Єдине царське заняття – полювання. Антитеза царського (багатого) й земного (бідного) життя знаходить втілення в образі царського сина, який живе в теремі у Сонцевої сестри. Відьма залишається внизу, серед грішних людей, цар – наверху, високо, далеко й недоступно для народу. Загалом, народ несе царю службу, і саме за службу або за послугу собі, а не державі, цар нагороджує підданих. Особливість державності російського народу – не світсько-політична ідея, а монархія з «переконливою національною ідеєю царя-батюшки» – носія релігійної єдності та релігійного прагнення російського народу до істини» [6, с. 489].

Казкові Іван-дурень й Заморишок – наймолодші з братів. Іван карає лицемірного попа, іронічно-нешанобливо звертаючись до служителя церкви: «Терпи, спасенний будеш». Нерозумний, на перший погляд, Іван не піддається простому інтерпретуванню. На нашу думку, він концентрує в собі протиріччя російської ментальності – жорстокість й милосердя, зовнішню чудакуватість і внутрішню мудрість. Російський дух живе під впливом крайнощів: «Або все, або нічого – ось його девіз» [6, с. 491]. Російський народ – надзвичайно «поляризований» з притаманними йому ментальними протилежностями [1, с. 5]. Іван робить неприйнятні з точки зору здорового глузду речі – сидить на печі та ловить мух, годує

власну тінь, солить воду в річці, одягає на пні горщики. Однак, в уста Івана-дурня вкладається критика влади: посадили мене на воєводство судити та рядити, а я ні судити, ні рядити не вмію (імпліцитно влада називається дурною). У Івана достатньо хитрості, а, можливо, й відчайдушної відваги, щоби в соціальних умовах приниження власної гідності та суспільного відчуження повернути ситуацію на свою користь. Дружба між братами нагадує дружбу казкових цапа та барана: сіна жмут – порівну, а вили в бік – котові.

Казкові світоглядні настанови пов'язані із християнським смиренням і незлобністю, турботливим ставленням до природи: береза по очах битиме – слід перев'язати її стрічкою, собаки накинуться – треба дати їм хліба. Розсудливий кіт наставляє молодшого й допитливого півня не виходити з хати. Донька отримує пораду бути розумною та берегти брата. Казки остерігають, що в чужій стороні слід жити з оглядкою. Баба-Яга їсть занадто допитливих – не усяке питання до добра веде; багато знати – скоро старітися. Не слід спішити з відповіддю – ранок вечора розумніший. Не слід вихвалятися: не спіймавши ясна соколу – рано пір'я общипувати. Щодо подружнього життя, то в російських казках однозначно переважає цінність сімейних стосунків: і в самому раї важко жити самотньому; одружився – навік заприсягся. Російській свідомості не притаманна індивідуалістичне-моралістичне розуміння етики, і під «благом» розуміють не цінності, а порядок або принцип, тобто релігійно-метафізична основа для людського життя і космічної світобудови [6, с. 490].

Соціально-етичні питання вирішуються на користь золотого правила моралі: як згукнеться – так і відкликнеться. Однак, національний присмак вносить ідея хижацької несправедливої влади, далекої від потреб народу: баран накоїть біди в гурті, а винувата вівця. З язичницьким святом, а значить, з веселощами та безтурботністю порівнюється щасливе існування: не життя – масляниця. Російські казки усвідомлюють, що на світі багато є дурнів: битий небитого везе; сатана може сподобатися краще ясного соколу; від дурного хвоста й голова пропадає. Невизначеність мандрів казкових персонажів – від зими літа шукати – можна інтерпретувати і як байдужість до власної долі, і як бажання приховати істинну мету пошуків, недовіра до оточуючих. Росіяни не скептики, а догматики, яким важко дається поняття відносного при схильності до філософствування щодо Бога, смислу життя, зла і добра [1, с. 28-31].

Висновки. Таким чином, в російських казках знаходять втілення образи як реальних, так і міфічних народних визволителів – Микити Кожум'яки, Івана-Царевича, Івана-дурня. Російська казкова картина світу характеризується пасивно-мрійною соціальною поведінкою підданих «царя-батюшки». Суперечливий національний російський характер вбирає в себе як прояви милосердя, так й жорстокість, а також язичницькі уявлення й православні традиції, неуцтво й талановитість народних майстрів. Пошуки правди в російських казках мають під собою соціально-економічне підґрунтя. Російські казки тісно пов'язані, з одного боку, з православною обрядністю, з іншого – з насмішкуватим ставленням до представників церкви, чиє лицемірство й жадібність піддаються критиці.

Вважаємо, що дискурсивний аналіз казкового світу представляє перспективний матеріал для подальшого дослідження казкових світоглядних настанов, втілення казкових понятійних конструкцій як у державних, так і в приватних відносинах.

Список літератури:

1. Бердяев Н. А. Самопознание. Русская идея / Н. А. Бердяев. – М.: АСТ: Астрель; Владимир; ВКТ, 2011. – 604 [2] с.
2. Народные русские сказки: Из сборника А. Н. Афанасьева / Вступ. ст. и словарь малоупотр. и обл. слов В. П. Аникина; худ. Т. Маврина. – М.: Художественная литература, 1991. – 270 с.
3. Павлютенкова И. В. Сказка: философско-культурологический анализ: Автореф. дис. ... канд. философ. наук; спец. 24.00.01 / І. В. Павлютенкова; [Ростов. гос. ун-т]. – Ростов н/Д, 2003. – 23 с.
4. Полежаєв Д. В. Русский менталитет: социально-философское осмысление: монография / Д. В. Полєжаев; Мин-во образов-я. и науки Рос. Федерации, Федер. агентство образов-я.; Волгогр. гос. ин.-т повыш. квалификации и переподготовки работников образов-я. – Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. университета, 2007. – 366 [2] с.
5. Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ: сборник статей / гл. науч. ред. О. Ф. Русакова]. – Екатеринбург: Дискурс-Пи, 2006. – 209 с. – (Серия «Дискурсология», вып. 1).
6. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М.: Республика, 1992. – 511 с. – (Мыслители XX века).
7. Фромм Е. Искусство любить / Е. Фромм / Пер. с англ.; Под ред. Д. А. Леонтьева. – 2-е изд. – СПб.: Азбука, 2002. – 216 с.
8. Шабанова М. М. Сакральные смыслы русских народных сказок / М. М. Шабанова // Ученые записки: электронный научный журнал / Курский гос. ун-т. – 2013. – № 1 (25). – Режим доступа: www.scientific-notes.ru/pdf/029-028.pdf – Заголовок с экрана.

Наседкина О.О.
Запорожский национальный университет

СКАЗОЧНАЯ КАРТИНА МИРА: РУССКИЙ ДИСКУРС

Аннотация
В контексте дискурсивного анализа исследована русская сказочная картина мира. Цель статьи – осуществить анализ сказочного русского дискурса. В статье рассмотрены элементы сказочной картины мира: мифологические представления, религиозные верования, образы народных освободителей, социальные мечты о справедливости, морально-этические наставления. Особенное внимание уделяется социальным чувствам, а также чертам национального русского характеров. Исследовано, что сказочная картина мира представляет собой диалектическое единство иррационального и социокультурно обусловленной реальности, которое складывается в народном сознании. Социализируется не только человеческий сказочный мир, но и анималистический. Ментально-психологическая сказочная картина мира русского народа, базируясь на мифологии славян, отличается национально окрашенным восприятием социальной действительности.
Ключевые слова: картина мира, дискурс, мировоззрение, сказочный образ, национальный характер.

Nasedkina O.O.
Zaporozhye National University

TALES' PICTURE OF THE WORLD: RUSSIAN DISCOURSE

Summary
The Russian picture of the world has been researched in the context of the discourse analysis. The article's goal is to make the Russian tales' discourse analysis. Some tales' world's picture elements have been investigated in the article. These include some mythological perceptions, religious beliefs, the images of peoples' liberators, social dreams of justice and ethical precepts. Special attention is given to social feelings as well as the Russian national character's traits. It has been found out that the tales' picture of the world can be considered as a dialectical link of irrational things to socially and culturally stipulated reality, which is made up in the peoples' consciousness. Not only is the people's world in the tales but the animal's one socialised. The mental and psychological Russian tales' picture of the world is based on the Slavonic mythology. However, the Russian tales' world picture is characterised by the rather national-coloured perception of the social reality.
Keywords: picture of the world, discourse, worldview, tale's image, national character.

УДК 161.15

СОДЕРЖАТЕЛЬНОЕ ПРОЯСНЕНИЕ ПОНЯТИЙ «КЛАССИКА», «НЕКЛАССИКА» И «ПОСТНЕКЛАССИКА»

Райхерт К.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Классика – это актуальная культурная образцовость. Другими словами: классика – это культурные образцы, которые были созданы в прошлом, однако всё ещё используются в настоящем. Неклассика – это либо отличие от классических образцов, либо отказ от классических образцов. Постнеклассика – это то, что следует после неклассики, причём она либо производна от неклассики, либо нет. Постнеклассика может быть четырёх видов: постнеклассика как то, что производно от неклассики как отличия от неклассики; постнеклассика как то, что производно от неклассики как отказа от классики; постнеклассика как то, что возникает после неклассики как отличия от классики; постнеклассика как то, что возникает после неклассики как отказа от классики.
Ключевые слова: классика, неклассика, постнеклассика, культура, отрицание.

В 1989 году российский философ В. С. Стёпин предложил концепцию, в рамках которой он разработал определённую типологию научной рациональности. Согласно В. С. Стёпину в науке можно выделить три типа научной рациональности: классическую, неклассическую и постнеклассическую [8]. Концепция В. С. Стёпина получила своё дальнейшее развитие в работах некоторых русскоязычных философов [1], а его типология была приспособлена не только к наукам, но и к философии и культуре [3–5].

Между тем по вопросу о том, как соотносятся между собой понятия «классика», «неклассика» и «постнеклассика» мне известна только одна рабо-

© Райхерт К.В., 2016

та – словарная статья белорусской философини Татьяны Герардовны Румянцевой «Классика – неклассика – постнеклассика» [6], в которой, однако, она концентрируется на классической, неклассической и постнеклассической философии, не раскрывая сущности классики, неклассики и постнеклассики в общем и целом.

В предлагаемом исследовании я попытаюсь дать содержательное прояснение понятий «классика», «неклассика» и «постнеклассика», – собственно, это и есть ***цель*** исследования.

Слово «классика» латинского происхождения: словом *classis* первоначально обозначали разделение, причём скорее всего в военном смысле, так как именительное *classis* этимологически связано с глаголом *calare* 'призыв (браться за оружие)', то есть 'военный призыв'. Так царь Сервий Туллий провёл в Древнем Риме в VI веке до нашей эры цензовую реформу [10, p. 173-197], согласно которому родовые трибы были заменены на территориальные, тем самым разделив всё население Рима на четыре городские и семнадцать сельских триб. Далее для того чтобы распределить обязанности между римлянами Сервий Туллий, после того, как он ввёл в состав римской общины плебеев, разделил всё население на пять классов, или разрядов, по имущественному цензу. Каждый класс выставляет определённое количество военных единиц – центурий (сотен) и получает такое же количество голосов в центуриатных комициях. Сами центурии делятся на сеньоров *(seniores)* (мужчины возрастом 46-60 лет, которые должны исполнять функции охранников домов, что-то вроде городской полиции) и юниоров *(iuniores)* (мужчины возрастом 17-45 лет, которые должны исполнять функции передовых военных отрядов). Как результат, были созданы 193 центурии. Самыми влиятельными оказались 18 центурий первого класса и 80 центурий второго: в случае, если эти центурии голосовали одинаково, на мнение других центурий и классов не обращали внимание. Более того, члены первого класса назывались «классиками» *(classici)*. Также, возможно, был шестой класс – пролетарии *(proletarius)* [7, с. 9], которые составляли одну центурию, не имели права голоса, не несли военную службу и единственным имуществом которых было потомство *(prōlēs)*.

Российский классический филолог Михаил Леонович Гаспаров считал, что спустя некоторое время слово *classis* было метафоризировано: «Не будем забывать, что слово «классика» (как и «класс», «классицизм», «классическое», «классицистическое» и др.) происходит от лат. *classis* – 'класс', 'разряд' (у Тита Ливия – одна из шести цензовых категорий, на которые при Сервии Тулии было разделено население Рима: пять податных, шестая – неимущие граждане); флот (у Цицерона); корабли; войско, армия (у Вергилия); группа, школьный класс (Квинтилиан); смена (Петроний Арбитр). Производные от того же корня: *classicus* – относящийся к первому классу римских граждан (всадникам), первоклассный, образцовый (Авл Гелий); принадлежащий к флоту, флотский, морской (отсюда *corona classica* – морской венок, служивший награждением тому, кто первым ступил на вражеский корабль); *classicum* – трубный звук, сигнал; военная труба и т. д. Все эти слова, как мы видим, к тому, о чем нынче ведём речь, имеют самое непосредственное отношение: с прагматической стороны это – порядок, система, ранг, с метафорической – подвижность и некая воинственная восторженность происходящим» [2]. Значит, ещё во времена существования древнеримской цивилизации слово classis начали употреблять как метафору.

Однако после падения Западной Римской империи в V–VI веках нашей эры слово *classis* выпало из повседневного употребления европейских интеллектуалов. Ситуация изменилась уже после возникновения итальянского гуманизма в XIV–XV веках, который считал образцовым всё древнеримское: «После длительного перерыва метафоры «классик», «классика», «классический» снова появляются лишь в конце XV веке в Италии (у Филиппо Бероальдо Старшего); во французском языке они впервые зафиксированы в 1548 году, в английском – в 1599 году. Только в XVII веке эти метафоры получают относительно широкое распространение, и тогда же понятие «классика» начинает использоваться в том числе и для обозначения античных текстов. Одновременно возникает термин «класс» в значении учебной группы (то есть исходно «учебный класс» – это группа, которая изучает «классику», а не наоборот, как обычно принято считать)» [7, с. 9].

Как отмечают российские историки И. М. Савельева и А. В. Полетаев в книге «Классическое наследие», «в современном употреблении понятие «классика» имеет два основных значения: объект (изучения и «потребления») и часть знания. Как объект классика существует в гуманитарных дисциплинах: прежде всего в филологии, лингвистике и искусствоведении, отчасти в философии и истории. Как часть социального запаса знания «классика» фигурирует в нескольких формах знания – естественных, социальных и гуманитарных науках, в философии и идеологии» [7, с. 9]. В обоих случаях употребления слова и понятия «классика», как подчёркивают И. М. Савельева и А. В. Полетаев, вона («классика») выступает как «начало», «основа», «фундамент» современности, то есть как актуальное прошлое, которое является неотъемлемой частью настоящего [7, с. 18–20].

Здесь можно вспомнить о том, что одна из метафор «классики» это – образцовость, то есть классика выступает как образец для наук и философии, причём в обоих случаях употребления слова/понятия: объект изучения будет считаться классическим при условии, если он будет считаться образцом для определённой сферы познания, например, для антиковедения классическим является всё то, что связано с Древней Грецией и Древним Римом, или для социологии классическим является всё то, что связано с изучением общества и социального в целом; социальный запас знания будет классическим при условии, если этот запас каким-то образом представлен в определённой сфере познания как образец, например, для истории античной философии образцовыми будут труды Платона и Аристотеля, причём не просто образцовыми, а обязательными для прочтения, или для социологии такими образцами и обязательными для прочтения будут определённые сочинения Макса Вебера, напри-

мер, или дял физики образцовыми будут законы И. Ньютона, которые, в отличие от социальных и гуманитарных наук, непосредственно интегрированы в естественное физическое знание в форме определённых формулировок и математических уравнений и представлены в учебниках, не требуя при этом дополнительного обращения к тексту классика. Именно образцовость классики, по моему мнению, делает классику актуальным прошлым, интегрированным в современность.

Больше того, классика как актуальная образцовость является необходимым компонентом культуры человека и человеческих сообществ. Так в 1952 году американские антропологи Альфред Луис Кребер и Клайд Клакхон опубликовали совместную работу под названием «Культура: критический обзор понятий и определений», в которой они представили анализ 164 определения понятия «культура» и, обобщив их, предложили своё: «Культура состоит из эксплицитных образцов *(patterns)* поведения, которые приобретаются и передаются с помощью символов, которые создают разнообразные достижения человеческих групп, включая их отображение в артефактах; главное ядро культуры состоит из традиционных (то есть исторически производных и отобранных) идей и в особенности присущих им ценностей; культурные системы можно рассматривать, с одной стороны, как продукты действия, а с другой стороны, как условные элементы будущих действий» [11, p. 181].

По моему мнению, именно эти эксплицитные и имплицитные культурные образцы в случае придания им актуальности составляют классику. Культурные образцы, которые сохраняются до определённого момента в культуре как в хранилище, необходимы для человека или человеческих сообществ для создания определённых культурных продуктов, к которым принадлежат, в том числе знания, из-за того, что человек или человеческие сообщества не могут создавать что-то на пустом месте, человеку или человеческому сообществу нужно какое-то начало, нужна какая-то основа, которую можно найти в культуре в форме определённого образца, от которого можно отталкиваться и на который можно ориентироваться.

Таким образом, классику можно обозначить как актуальную культурную образцовость. В таком случае, что следует понимать под «неклассикой» и «постнеклассикой»? На этот вопрос не так просто ответить. Сначала я попытаюсь разобраться с понятием «неклассика».

Исходя из самого слова, можно сделать предположение, что «неклассика» – это отрицание «классики». То есть неклассика выступает как негативность классики.

Отрицание, согласно польскому философу Владиславу Стружевскому, может быть двух типов [9; 13]: 1) отрицание как различение и 2) отрицание как перечёркивание. Отрицание как различение «указывает на то, что вне отрицаемого десигната есть что-то другое» [9, с. 151]. Значит, если под «неклассикой» понимается отрицание классики как отличия от классики, то неклассикой могут быть все те вещи, которые не являются актуальными культурными образцами; тогда неклассикой может быть то, что предшествует классике – так сказать «доклассика», «предклассика» или «преклассика», или то, что следует после классики – так сказать «после-классика» или «постклассика», или вообще всё то, что просто не является классикой: совокупно доклассика, постнеклассика, внеклассика, псевдоклассика, реклассика, трансклассика и так далее.

По В. Стружевскому отрицание как перечёркивание «устраняет десигнат данного понятия или предложения; носит радикальный и первичный характер; десигнатом этого типа отрицания является ничто, не-бытие» [9, с. 151]. Значит, если под «неклассикой» понимается отрицание классики как перечёркивания классики, то неклассикой следует считать радикальный отказ классики, сомнение относительно классики и отбрасывание её, то есть отказ от актуальной культурной образцовости и актуальных культурных образцов.

Относительно слова и понятия «постнеклассика» следует отметить, что префикс (приставка) «пост» указывает на то, что идёт после, следует после чего-то – в этом случае – на то, что идёт после неклассики. Здесь на первый план выходит темпоральность: постнеклассикой может считаться только то, что идёт следом за неклассикой; она может быть либо быть производной от неклассики (1), либо просто возникать во времени после неклассики, не будучи с последней как-то связанной (2).

Основываясь на сказанном ранее о «неклассике», «постнеклассику» тоже можно рассматривать в двух значениях: 1) постнеклассика как то, что идёт после неклассики как отличие от классики; 2) постнеклассика как то, что идёт после неклассики как отказа от классики. Отсюда можно предложить следующую классификацию постнеклассик:

1) постнеклассика как то, что производно от неклассики как отличия от неклассики;

2) постнеклассика как то, что производно от неклассики как отказа от классики;

3) постнеклассика как то, что возникает после неклассики как отличия от классики;

4) постнеклассика как то, что возникает после неклассики как отказа от классики.

Для первых двух возможных вида постнеклассик, которые являются производными от неклассики, сама неклассика может выступать как классика, то есть как актуальный культурны образец, от которого постнеклассика отталкивается и на который она ориентируется. Последние два возможных вида постнеклассик выступают как не-неклассика, то есть как отрицание неклассики, а значит, или как отличие от неклассики, или как отказа от неклассики.

В качестве ***выводов*** предложенного исследования можно отметить следующее:

1. *Классика* – это актуальная культурная образцовость. Другими словами: классика – это культурные образцы, которые были созданы в прошлом, однако всё ещё используются в настоящем.

2. *Неклассика* – это либо отличие от классических образцов, либо отказ от классических образцов.

3. *Постнеклассика* – это то, что следует после неклассики, причём она либо производна от не-

классики, либо нет. Постнеклассика может быть четырёх видов: постнеклассика как то, что производно от неклассики как отличия от неклассики; постнеклассика как то, что производно от неклассики как отказа от классики; постнеклассика как то, что возникает после неклассики как отличия от классики; постнеклассика как то, что возникает после неклассики как отказа от классики.

Список литературы:

1. Алексеева Д. А. Классика, неклассика, постнеклассика: прокрустово ложе схемы / Дарья Александровна Алексеева // Эпистемология и философия науки. – Т. 30. – 2011. – № 4. – С. 69–72.
2. Гаспаров М. Л. Классика и классицизм: риторическая практика архитектурной теории [Электронный ресурс] / Михаил Леонович Гаспаров. – Режим доступа: http://www.stroymart.com.ua/ru/publications/612 (дата обращения: 26.03.2016).
3. Постнеклассика: философия, наука, культура: коллективная монография / отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Стёпин. – Санкт-Петербург: Издательский дом Міръ, 2009. – 672 с.
4. Постнеклассические практики: опыт концептуализации: коллективная монография / под общ. ред. В. И. Аршинова, О. Н. Астафьевой. – Санкт-Петербург: Издательский дом Міръ, 2009. – 536 с.
5. Райхерт К. В. Логіка та (пост) (не)класична раціональність / Костянтин Вільгельмович Райхерт // Інтегративна антропологія. – 2015. – № 2 (26). – С. 19–22.
6. Румянцева Т. Г. Классика – неклассика – постнеклассика / Татьяна Герардовна Румянцева // Новейший философский словарь. Постмодернизм / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – Минск: Современный литератор, 2007. – С. 229–234.
7. Савельева И. М., Полетаев А. В. Классическое наследие / Ирина Максимовна Савельева, Андрей Владимирович Полетаев. – Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2010. – 336 с. – (Социальная теория).
8. Стёпин В. С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / Вячеслав Семёнович Стёпин // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 3–18.
9. Стружевський В. Онтологія / Владислав Стружевський; пер. з пол. К. Новікова. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 312 с.
10. Cornell T. J. The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (, c. 1000 – 264 BC) / Tim J. Cornell. – New York: Routledge, 1995. – 507 p. – (The Routledge History of the Ancient World). – 507 p.
11. Kroeber A. L., Kluckhohn C. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions / Alfred Luis Kroeber, Clyde Kluckhohn, Wayne Untereiner, Alfred G. Meyer. – New York: Vintage Books, 1952. – 448 p.
12. Stryżewski W. Istnienie i sens / Władysław Stryżewski. – Krakow: Znak, 1994. – 512 s.

Райхерт К.В.
Одеський національний університет імені І І. Мечникова

ЗМІСТОВНЕ ПРОЯСНЕННЯ ПОНЯТЬ «КЛАСИКА», «НЕКЛАСИКА» ТА «ПОСТНЕКЛАСИКА»

Анотація
Класика – це актуальна культурна взірцевість. Іншою мовою: класика – це культурні взірці, які були створені у минулому, але які продовжують використовувати у теперішньому. Некласика – це або відмінність від класичних взірців, або відмова від класичних взірців. Постнекласика – це те, що іде після некласики, причому вона або походить від некласики, або ні. Постнекласика може бути чотирьох видів: постнекласика як те, що походить від некласики як відмінності від класики; постнекласика як те, що походить від некласики як відмови від класики; постнекласика як те, що виникає після некласики як відмінності від класики; постнекласика як те, що виникає після некласики як відмови від класики.
Ключові слова: класика, некласика, постнекласика, культура, заперечення.

Rayhert K.W.
Odessa I.I. Mechnikov National University

THE INTENSIONAL CLARIFICATION OF THE CONCEPTS OF CLASSIC, NON-CLASSIC AND POST-NON-CLASSIC

Summary
Classic is an actual cultural standard. It means that classic is cultural patterns which were produced in past but are still in use in present. Non-classic is either a distinct from classic or rejection of classi, c. Post-non-classic is one which is going after something in time. Post-non-classic could be originated from non-classic or not. There are four kinds of post-non-classics: post-non-classic as one which is originated from non-classic as the distinction from classic; post-non-classic as one which is originated from non-classic as the rejection of classic; post-non-classic as one which is created after non-classic as the distinction from classic; post-non-classic as one which is created after non-classic as the rejection of classi, c.
Keywords: classic, non-classic, post-non-classic, culture, negation.

УДК 14(092)

РОЗВИТОК ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ТОТАЛЬНОСТІ ВІД КАНТА ДО ГЕГЕЛЯ

Самардак Д.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розкривається сутність та методологічне значення категорії тотальності як засадничого принципу філософії Німецького Ідеалізму. Поняття тотальності розглядається у контексті питання щодо можливості пізнання світу. Досліджується інтерпретація цього поняття в філософських системах Канта, Фіхте, Шеллінга та Гегеля. Підкреслюється значення категорії тотальності для подолання агностицизму та догматизму.

Ключові слова: Тотальність, Кант Фіхте, Шеллінг, Гегель.

Статус класичної форми здійснення філософії започаткована Кантом революція думки, що відбулася у Німеччині наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття, набула завдяки світоперетворюючій глибині осягнення категоріальних підвалин пізнавально-практичної діяльності людини. Звісно, класичні взірці існують не для того, щоб перед ними схилятися, вони – дороговкази невпинного пошуку. Одним з таких важливих дороговказів є категорія тотальності, евристичний зміст якої був розкритий видатними німецькими діалектиками. Фундаментальне значення цієї категорії було підтверджено як у впливових філософських дискусіях минулого (згадати у цьому контексті хоча б відомий «Диспут про позитивізм» у Франкфурті), так і сучасною кризою анти-тотальної постструктуралістської парадигми гуманітарних наук, яка робить особливо актуальним дослідження альтернативних методологічних традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що категорії тотальності та її ролі у філософії Німецького Ідеалізму приділяється значна увага у світовій та вітчизняній філософській літературі. Роботи Л. Голдмана, Н. Неактаріоса, С. Розена та інших зарубіжних дослідників місять багато цінних думок з цього приводу. Важливі аспекти даної проблеми розглядалися в роботах українських філософів: І.В. Шинкарука, В.А. Босенко, М.А. Булатова. Однак доводиться констатувати, що спеціальні дослідження, присвячені систематичному розгляду розвитку інтерпретації категорії тотальності від Канта до Гегеля поки відсутні, що й зумовлює актуальність нашого починання.

Мета дослідження – проаналізувати сутність та методологічне значення категорії тотальності як засадничого принципу філософії Німецького Ідеалізму.

Виклад основного матеріалу. Категорію тотальності ввів в філософський дискурс Іманоїл Кант. Як зазначає Люсьєн Голдман, саме Кант «першим усвідомив центральне значення тотальності як проблеми теорії та практики» [2, с. 56]. Фактично, основним мотивом філософії трансцендентального ідеалізму, головною антиномією, сторони якої вона марно намагається привести до примирення, виступає протиріччя між неподоланним прагненнями до тотальності абсолютного синтезу, яке виступає у якості differentia specifica аутентичного способу людського буття, та неможливістю реалізації цього прагнення у рамках емпірично даної історичної реальності. Можна сказати, що Кант усвідомлює тотальність як фундаментальну проблему пізнання та практики, але як таку проблему, що принципово не може бути вирішена, а має вічно вказувати на трагічну неповноту земного життя людини, на принципову потойбічність істини, яка приречена на те, щоб назавжди залишитися недосяжним ідеалом.

Такі невтішні висновки з безжалісною логікою випливають, якщо прийняти той спосіб інтерпретації категорії тотальності, до якого вдається Кант. В «Критиці чистого розуму», тотальність відноситься до категорій кількості і визначається як «множина, що розуміється як єдність» [4, с. 212] Розумітися як єдність – це ще зовсім не значить бути єдиним. За Кантом, процес поєднання множинного виступає не в якості способу розвитку об'єктивно існуючих цілісностей, а бере свій початок у апріорних формах діяльності суб'єкта пізнання. Ці форми суб'єктивної тоталізації відрізняються в залежності від рівня пізнавальної активності. Для чуттєвості цю функцію виконують простір та час, що пов'язують між собою багатоманітні чуттєві враження і забезпечують таким чином єдність емпіричного досвіду. На рівні розсуду формами синтезу виступають категорії, які струкутурють досвід та встановлюють логічно необхідні зв'язки між окремими його елементами. На рівні розуму здійснюється систематизація всієї пізнавальної активності у відповідності з регулюючими ідеями, такими як Бог, душа та світ як тотальність явищ [2, с. 153].

Скінченному гносеологічному суб'єкту не відкривається нескінченна повнота реальності. Оскільки поняття Кант розуміє як узагальнення досвіду, а досвід людини ніколи не має універсального характеру, то спроба охопити тотальність в поняттях призводить до виникнення нездоланних протиріч [9, с. 220], які свідчать про утопічний характер даного починання. Але ж пізнання окремого та часткового можливе лише на підставі розуміння того цілого, до якого воно належить, та того місця, яке воно займає у структурі цілого. Як пише Кант, «повне визначення всякої речі засновується на обмеженні повноти реальності, причому деяка доля її приписується речі, а все інше виключається із неї» [4, с. 158]. Неможливість пізнання тотальності свідчить про нездійсненність пізнання всіх її частин, а отже про сутність «речей в собі», що перебувають поза межами феноменів нашої свідомості нам не відомо нічого достовірного.

Але ж звідки береться саме прагнення вийти за межі можливого досвіду, сама потреба тоталь-

© Самардак Д.В., 2016

ності пізнання? За Кантом це прагнення являє собою не тільки неминучу ілюзію чистого розуму [2, с. 88], оскільки сама ця ілюзія виникає внаслідок цілком виправданого прагнення до систематичної єдності всього багатоманіття змістів свідомості суб'єкта. Феномени свідомості нерозривно пов'язуються між собою у ряди за допомогою категорії причинності, але коли ці ряди продовжуються у нескінченність, я, що мислить, виявляється нездатним осягнути власний досвід, пов'язати окремі його елементи в певну завершену систему. Потребам такої систематизації і відповідають регулятивні ідеї розуму, які замикають причинні ряди, постулюючи певні безумовні підвалини для всього обумовленого.

Таким чином єдність тут не відкривається у самій множині, не виступає в якості закону розвитку окремих елементів цієї множини, а привноситься зовнішньою щодо даної множини пізнавальною активністю суб'єкта, що направлена на забезпечення єдності та автономності його власного «я». Проте, оскільки суб'єкт не здатен опанувати неосяжної багатоманітності об'єктивного світу, що не може бути дана у принципову обмеженому емпіричному досвіді, єдність його «я» можлива лише як процес неустанного заперечення об'єктивності. Саме з цим пов'язаний суровий ригористичний і водночас індивідуалістичний характер настанов Кантової етики.

Оскільки етичні норми не можуть бути засновані на об'єктивному розумінні тотальності життєвої ситуації, вони мають ґрунтуватися на позачасових та позапросторових імперативах, що сприймаються на віру. На противагу даній у досвіді непізнаваній тотальності дійсного Кант апелює до тотальності належного, що безпосередньо створюється діяльністю автономного розуму. З точки зору цієї тотальності всі розумні істоти виступають в якості громадян «царства цілей» [4, с. 202], піддані якого об'єднані між собою у покорі до загальнообов'язкових етичних імперативів.

Ця етична тотальність не є зовнішньою по відношенню до суб'єкта, а становить його власну сутність: «необхідно, щоб законодавство містилося в самій розумній істоті та могло виникати з її волі, принцип якої, відповідно такий: чинити вчинок не інакше як за тією максимою, яка могла б стати загальним принципом» [4, с. 215] Коли ж людина порушує це законодавство, вона намагається поставити себе поза тотальністю належного, адже стверджує, що етичні норми є обов'язковими для інших, але не для неї. Але якщо тотальність дійсного пізнати за Кантом неможливо, то тотальність належного неможливо не пізнати, адже саме приналежність до цієї тотальності робить розумну істоту розумною.

Фіхте намагався подолати розрив між тотальністю належного і тотальністю дійсного шляхом ототожнення повноти реальності з процесом самоусвідомлення трансцендентального суб'єкта. Згідно «Науковченню» сутність світового процесу становить процес діяльності «Я» і «поза «Я» немає нічого» [1, с. 135]. Оскільки в рамках цієї концепції тотальність «Не-Я» є не річчю в собі, а лише способом самообмеження і самовизначення тотального «Я», то видається можливим досягнути повного пізнання реальності в цілому та створити завершену філософську систему.

Гносеологічне «Я», що виступає водночас суб'єктом та об'єктом власної діяльності, дозволяє зрозуміти пізнання не як дещо часткове і випадкове по відношенню до тотальності, а як її атрибут. Більш того, в основі діяльності скінченного емпіричного «Я» Фіхте розрізняє єдність з нескінченним «Я» творця світу, який і є дійсним суб'єктом тоталізації. Проте намагання вивести реальність з активності суб'єкта виявляє обмеженість такого підходу, адже, фактично, мова йде про редукцію буття до свідомості. Тотальність Фіхте виявляється суб'єктивною, адже об'єкт для нього – це лише процес самовідчуження суб'єкта, лише тінь, яка не має самостійної визначеності [9, с. 225]. В той же час йому не вдається пояснити яким чином відбувається розділення абсолютного та рівного самому собі тотального Я на суб'єкт та об'єкт пізнавального відношення і в той же час знайти шлях поєднання цих абсолютних протилежностей.

Спроба подолання суб'єктивної абстрактності розуміння тотальності була здійснена в системі «Філософії тотожності» Ф. Шеллінга. Тотальність тут розуміється у якості абсолютної тотожності, до якої зводяться всі відмінності. В тотальності не існує суб'єктивного та об'єктивного, вона являє собою їх абсолютну «байдужість» [4, с. 225]. З точки зору тотальності скінченного взагалі не існує, воно вступає лише продуктом діяльності розсуду, який розділяє те, що по своїй суті є єдиним. Кожна частина тотальності є самою тотальністю, адже в ній ніщо не відрізняється від неї, «вона є всім у всьому». Пізнання є самопізнанням абсолютної тотальності [4, с. 238], адже існує лише вона і крім неї нікому і нічого більше пізнавати.

Такий підхід дозволяє зняти протилежність суб'єктивного та об'єктивного, дійсного та належного та взагалі зрозуміти всі протилежності як форму прояву єдиної тотальності. Але цей результат досягається ціною містифікації самого поняття тотальності. Так, вона розуміється як сутнісна єдність всього сущого, але єдність не конкретна, а заснована на заперечені всякої визначеності; скінченне тут зводиться до нескінченного, а не виводиться з нього. Неможливо дискурсивно зрозуміти сутність цього нескінченно невизначеного цілого, що існує як результат абстрагування від всього часткового, його можна тільки відчути у акті містичної інтуїції.

Вершиною діалектичного осягнення сутності категорії тотальності стала філософська система Гегеля. Поняттям «тотальність» Гегель користується для позначення єдності певного типу, а саме «єдності в багатоманітності» [3, 9], тобто такої єдності, яка не тільки не заперечує відмінностей поєднуваного, а, навпаки, реалізується завдяки їм. Тотальність – це не просто цілісність, що, як відомо з часів Аристотеля, більша за суму своїх частин, це такий спосіб існування цілого, який передбачає зняття протилежності між цілим та частинами. Ціле тут не відділяється від часткового, а виступає як процес безперервного покладення особливих моментів, що перебувають у постійному русі, взаємоперетворенні, причому кожен з цих моментів виступає не як обмежена частина, що перебуває у зовнішньому відношенні до інших частин, а як індивідуальне вираження всієї повноти цілого.

Тотальний спосіб осягнення єдності Гегель протиставляє рефлективній спільності [6,360], що ґрунтується на абстрактному виділенні спільної ознаки, яке дозволяє суб'єкту мислення утворювати обмежені сукупності індивідуальних об'єктів, які містять дану ознаку в своєму безпосередньому існуванні. Елементи даних сукупностей пов'язані між собою зовнішнім чином, форми їх зв'язку виступають не в якості іманентних законів, що визначають особливості їх індивідуального розвитку, а привносяться із зовні, і являють собою способи діяльності трансцендентального суб'єкта, за допомогою яких він вкладає суб'єктивно-логічний порядок у об'єктивне безглуздя емпіричної різноманітності. Такий принцип поєднання елементів слушно описує спосіб існування механічних агрегатів, але спроба його абсолютизації, перетворення на єдиний метод утворення понять про конкретну повноту дійсності, веде до Кантіанського агностицизму, з його різким дуалізмом суб'єктивного і об'єктивного, раціональної форми та ірраціональної матерії [4, с. 109].

Гегель долає цей дуалізм завдяки тому, що розуміє світ не як нескінченну сукупність одиничностей, яка на його думку, становить собою лише «дурну нескінченність» або нескінченну скінченність [10, с. 268], а як абсолютну тотальність, в якій покладання одиничного виступає лише як іманентний процес самовизначення загального [8, с. 178]. Саме така концепція сутності буття лежить в основі отнології Гегеля. На відміну від позитивістських та романтичних форм філософствування, Гегель розуміє пізнання не як несуттєву по відношенню до світу в цілому форму діяльності однієї з принципово обмежених частин світової сукупності, а, знову ж таки, як процес тотального самопізнання тотальності.

За Гегелем, людство з його історією є не побічним продуктом гри сліпих космічних стихій, воно виступає центральною ланкою світового процесу самореалізації абсолютного, тою формою його існування, в якій досягається примирення нескінченності та скінченності, коли скінченне усвідомлює внутрішню нескінченність власної абсолютної сутності. Саме здатність пізнавати абсолютне шляхом зняття відносних форм його прояву і складає за Гегелем онтологічну своєрідність людини, відрізняє її від усіх інших, нездатних піднятися над принциповою скінченністю своєї безпосередньої ідентичності форм буття.

Всі рефлексивні філософські концепції, які виходять з некритично прийнятої аксіоми, буцімто дійсним суб'єктом пізнавального відношення є індивідуальний суб'єкт, що протиставляє своїй абсолютизованій визначеності весь інший світ, призводять до ствердження нездоланних границь пізнання, за межами яких лежить абсолютна істина, яка, в кращому разі, може вступати зі скінченним духом лише у відношення зовнішнього зв'язку, абстрактно заперечувати його своєрідність. Таким чином філософська рефлексія, що намагається зрозуміти пізнання у якості індивідуальної людської творчості, а не одкровення абсолютного духу, приходить через абсолютизацію індивідуальної визначеності до її знецінення.

Згідно до Гегеля, в індивідуальному пізнанні здійснюється самопізнання абсолюту. «Пізнання не було б можливе, якби абсолютне саме по собі і для себе вже не було і не воліло б бути в нас» [10, с. 270]. Дійсний суб'єкт пізнання не тотожний даному в емпіричній апперцепції, але й не існує поза ним, як щось безособове. Він являє собою трансіндивідуальну субстанцію історії пізнання. І хоча індивідуальне я не є безпосередньо тотожнім своїй субстанції, воно ототожнюється з нею у процесі власного розвитку, який у знятому вигляді відтворює всі історичні етапи становлення трансіндивідуальної суб'єктивності. Суб'єкт, який розуміє самого себе як індивідуалізовану тотальність, вже не сприймає систему категорій свого мислення у якості відчужених від об'єкта схем принципово неповного синтезу одиничних споглядань. Категорії, просвітлені досвідом теоретично свідомого виведення з історії пізнання, схопленого у єдності протилежних рухів суб'єктивації об'єктивного та об'єктивації суб'єктивного, набувають статусу фундаментальних визначень структури тотальності [3, с. 487]. «Осягнений таким чином скінченний дух пізнається як тотальність, як ідея, причому як для себе суща, така, що повертається сама до себе» [7, с. 21]

Таким чином, абсолютна тотальність перестає бути абстрактно-негативним поняттям, в якому стверджується неповноцінність будь-якого скінченного образу абсолюту, і перетворюється на конкретний принцип побудови спекулятивної системи лише тоді, коли вона покладається тотальним суб'єктом. Ніщо не може залишитися поза межами процесу пізнання такого суб'єкта [11, с. 27], адже цей процес виступає не як щось стороннє по відношенню до буття, а як його іманентна мета.

Висновки. Розвиток інтерпретації категорії тотальності від Канта до Гегеля характеризувався перетворенням даної категорії зі свідчення обмеженості людського розуму на принцип побудови діалектичної теорії, методологічне значення якого полягає в тому, що він допомагає запобігти абсолютизації часткових визначень абстрактної рефлексії та спрямувати зусилля на пошук єдності у багатоманітті явищ дійсності. Історичне та діалектичне розуміння категорії тотальності допомагає уникнути крайнощів агностицизму та метафізичного догматизму.

Список літератури:

1. Hegel G. The Difference Between Fichte's and Schelling's System of Philosophy / G. W. F. Hegel. – Albany: State University of New York Press, 1977. – 249 c.
2. Nectarios G. German Idealism and the problem of knowledge / G. Limhatis Nectarios. – New York: Springer, 2008. – 435 c.
3. Rosen S. The Idea of Hegel's Science of Logic / Stanley Rosen. – Chicago: The University of Chicago Pres, 2013. – 518 c.
4. Антология мировой философии – Москва: Мысль, 1971. – 760 с. – (3).

5. Булатов М. Немецкая классическая философия. Часть II / М. А. Булатов. – Киев: Стилос, 2006. – 544 с.
6. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – Т. 1. Наука логики. – М., «Мысль», 1974. – 452 с.
7. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – Т. 3. Философия духа. – М., «Мысль», 1977. – 471 с.
8. Маркузе Г. Разум и Революция / Герберт Маркузе. – Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2000. – 540 с.
9. Рьод В. Шлях філософії з XVII по XIX століття / Вольфганг Рьод. – Київ: Дух і літера, 2009. – 388 с.
10. Філософський енциклопедичний словник – Київ: Абрис, 2002. – 152 с.
11. Шинкарук В. Логика, диалектика и теория познания Гегеля / В. И. Шинкарук. – Київ: Издательство Киевского Университета, 1964. – 295 с.

Самардак Д.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

РАЗВИТИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КАТЕГОРИИ ТОТАЛЬНОСТИ ОТ КАНТА ДО ГЕГЕЛЯ

Аннотация
В статье раскрывается сущность и методологическое значение категории тотальности как основополагающего принципа Немецкого Идеализма. Понятие тотальности рассматривается в контексте вопроса о возможности познания мира. Исследуется интерпретация этого понятия в философских системах Канта, Фихте, Шеллинга и Гегеля. Подчеркивается значение категории тотальности для преодоления агностицизма и догматизма.
Ключевые слова: Тотальность, Кант, Фихте, Шеллинг, Гегель.

Samardak D.V.
National University of Life and Environmental Sciences

THE DEVELOPMENT OF INTERPRETATION OF THE CATEGORY OF TOTALITY FROM KANT TO HEGEL

Summary
The article deals with the problem of essence and methodological meaning of the category of totality, taken as a basic principle of the philosophy of German Idealism. The notion of totality is considered in relation to the question of the intelligibility of the world. The interpretation of this notion in the philosophy of Kant, Fichte, Schelling and Hegel is explored. The role of the category of totality in overcoming agnosticism and dogmatism is accentuated.
Keywords: Totality, Kant, Fichte, Schelling, Hegel.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

UDC 342

LEGAL ASPECTS OF THE STATE INTERNAL AUDIT FUNCTIONING IN UKRAINE

Goloyadova T.O.
Institute of National and International Law
International Humanitarian University

In the system of state administration there is a need to develop an independent audit of state finance in the mechanism of financial control. To ensure effective functioning of the internal audit in accordance with the EU standards qualified staff is needed to have the functions of the state authority reviewed. Professional Standards Committee assists the Supreme Audit Institutions in Ukraine in using international standards. The knowledge of the internal auditor sould be correspondingly certified. Development and application of new forms, methodology of state internal auditors' certification are important elements.
Keywords: financial audit, state auditor, EU standards, auditors' certification.

State financial control adds to strengthening of the financial position of the state, introduction of the determined financial policy and ensuring financial security of the state.

The essence and scope of the state financial control in Ukraine are defined by the Law of Ukraine On Main Principles of State Financial Control in Ukraine (1). State financial control is provided by the state financial control authority through the state financial audit, verification of state procurement and inspection. According to Art. 4 of this Law, inspection is carried out by the state financial control authority by means of an audit and involves a documentary and ex post review of a certain complex or of specific issues of financial and economic activity of the controlled institution, which should ensure detecting violations of legislation in force, identifying guilty officials or those financially responsible who have committed them.

According to I. Stefanyuk, it is inappropriate to develop state financial control in the direction of improving the inspection (11). In accordance with Art. 3 of the Law of Ukraine On Main Principles of State Financial Control in Ukraine, state financial audit is a form of state financial control and consists in checking and analysis by the state financial control authority of the actual status of the legitimate and efficient use of the state or municipal funds and property and other assets of the state, the accuracy of accounting and financial reporting reliability, the system of internal control.

Experts of the European Commission on the implementation of the state internal financial control in the EU member states believe that the state financial control is implemented according to international standards – INTOSAI, the Memorandum of the Institute of Internal Auditors on Internal Audit in Europe.

Analysis of scientific papers and publications. The significant contribution was made by O.I. Baranowskyi, A. Bohomolov, F. Butynets, M.V. Derekon, I. Drozd, T.O. Kamenska, I.B. Slobodyanyk, I.B. Stefanyuk, A.A. Petryk, T.V. Fedchenko, V.H. Shvets.

Foreign scientists who have studied the issues of audit as a form of financial control include R. Adams, J. Lobbek, J. Watts, W. Wilson, L. Olofson, J. Robertson, K. Stanton, et, c.

The Concept of state internal financial control till 2017, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, defines methodological and organizational principles of the state internal financial control aimed at budget process improving, efficiency upgrading of state finances (legal, economic, effective and transparent) and system improvement activities of the bodies of state and municipal sectors (5).

The basic principle of state internal financial control is the clear separation of internal control and internal audit, namely internal audit determines how the internal control is conducted. According to Art. 3 of the Law On Auditing Activity dd. 01/01/2016, audit is a review of accounting and financial reporting data of the economic agent in order to express an independent auditor's opinion on its reliability in all significant respects and compliance with the legal requirements in Ukraine, regulations (standards) of accounting and other rules (internal regulations of the economic agents).

Internal audit is the activity of the internal audit unit in the public institution directed at preventing illegal, inefficient and ineffective use of budget funds, the occurrence of errors or other shortcomings in the activities of the budgetary institution and its subordinated budgetary institutions.

(9) State financial audit is a form of state financial control. The state auditor does not only examine financial reports and accounting documents, but also conducts control measures.

The auditors may not use their authority to obtain improper advantage or accept an offer or promise of such a benefit for themselves or others, and therefore for the improper performance of professional duties penalties in the form of warnings, suspension of certificate validity up to one year or revocation of the certificate of the auditor may be applied to the auditor.

Analyzing the Order № 1247 of the Ministry of Finance of Ukraine On Approval of Internal Audit Standards. 04/10/2011 as amended on 23/01/2015 these standards are developed to determine common approaches to organizing and conducting in-

© Goloyadova T.O., 2016

ternal audits, preparation of audit reports, conclusions and recommendations in the ministries and other central executive bodies, its territorial bodies and budgetary institutions belonging to the ministries' managerial area, assessment of the quality of audit. The scope of internal audit covers the following areas:

– evaluation of institution activity on the efficiency of the internal control system, and the extent to which the objectives identified in the strategic and annual plans are performed and reached.

– effectiveness of budgetary planning programs and the results of their implementation, quality of administrative services.

Auditing standards are adopted on the basis of auditing standards and ethics of the International Federation of Accountants observing the requirements of the Law On Auditing Activity (2), Law On prevention of legalization (laundering) of proceeds from crime, financing terrorism and financing of mass destruction weapons proliferation.

The purpose of the internal audit is to provide independent and objective advice and recommendations aimed at strengthening the management processes, improving the activities of state and municipal sectors.

Internal audit can be carried out centralized and decentralized by an authorized independent unit subordinated directly to the management of the state authority, but functionally independent from it.

According to Art. 26 of the Budget Code of Ukraine, internal control is a set of measures applied by the head in view of ensuring compliance with the law and efficiency of budget funds use, achieving results or unexpunged conviction of a crime or for which in the last year administrative penalties for corruption offenses were imposed. At present in Ukraine in the public authorities there are operating internal controls elements. However, in the context of Art. 26 of the Budget Code and Methodological Recommendations on Organization of Internal Control a unified system of internal control as an integrated process has not been created in those bodies. Thus, in the majority of bodies risk-management activities have not been introduced – only some of the authorities announced the beginning of work in this direction (1).

One of the reasons for such a state of affairs is the misunderstanding of the role and responsibility of the manager for organizing of the internal control foreseen by Art. 26 of the Budget Code, as well as misunderstanding of the internal control main point. In other words, managers believe that only financial transactions should be monitored and this should be done by the Auditing Chamber, State Financial Inspection or other regulatory bodies.

The main reasons for ineffective implementation of the internal audit function, violations and shortcomings during its implementation include:

– insufficient number of internal audit subdivisions (establishing in selected bodies of small units of internal audit, in which from 52 to 286 objects of auditing accrue to one auditor);

– permanent undermanning of internal audit subdivisions (as of 01/07/2015 23% of posts for internal auditors are vacant in the executive bodies).

– lack of organizational and functional independence of the internal audit subdivisions (in particular, dependence of the units, their insubordination to the head of the body, fulfilling functions not inherent in the activities of internal audit, handing over responsibility for internal audit to HR/Accounting Department, anti-corruption units);

– frequent personnel changes, especially among those with experience and knowledge in the field of internal control and internal audit. Thus, out of 481 of the trained by the State Financial Inspection of internal auditors of the central and regional levels for the last 4.5 years as of 01/07/2015 only 51% of internal auditors remained in their (or higher) positions in the relevant bodies;

– inconformity of educational qualification of internal auditors to legislatively specified requirements. Over the past year, the proportion of internal auditors who do not meet educational qualification requirements rose up to 10% of the total actual number of internal auditors in the system of the executive power central bodies;

– lack of motivation of executive power central bodies' heads to conduct complex research of the institution activity, due to which the total aggregate of the internal audits conducted is extremely low (24%). At the same time there are internal audits like revisions or internal audits of certain problematic issues.

Internal audit provides an unbiased and objective evaluation of the responsible and efficient management of state finance by the budget owners. State Financial Inspection of Ukraine carries out advisory, outreach, methodological activity, conferences and seminars for internal auditors, management and employs other measures for internal audit development.

(7) These are the basic steps to bring internal audit in line with the EU standards, qualifications for the post of internal auditor include a certificate of internal auditor, higher education and management experience.

Among international professional organizations engaged in the certification of internal auditors is the International Institute of Internal Auditors (INSTITUTE OF INTERNAL AUDITORS).

(5) CIA certificate is the only internationally accepted certificate for internal auditors working in the public sector (Certified Internal Auditor, CIA).

In Ukraine certification (recognition qualification suitability for the activity in Ukraine, the procedure for certification of auditors who carry out audits of banks is approved by the Chamber of Auditors of Ukraine in coordination with the National Bank of Ukraine in accordance with Art. 10 of the Law of Ukraine On Auditing Activity.

According to the Regulation on certification of auditors № 178/6 dd. 28/11/2013 adopted by the Chamber of Auditors of Ukraine, auditors have a certificate – an official document proving the level of professional knowledge required for the audit in Ukraine. Candidates having higher economic or legal education, necessary knowledge in auditing, accounting, finance, economics, taxation and business law, work experience of at least three consecutive years in the positions of auditor, accountant, lawyer, financier, economist, assistant auditor and successfully passed a written qualification exam have the right to receive a certificate.

Auditors are required to have a police clearance and a certificate of no personal data in the Unified state register of those who committed corrupt offences.After approval at the meeting of the Chamber of Auditors of Ukraine commission report on the results of a qualifying examination, certificates are introduced into the database of auditors. Information on the application of penalties to the auditor and the auditor's certificate period of validity (7).

Art. 363 of the Economic Code of Ukraine defines financial audit as a form of state financial monitoring aimed at checking and analysis of the factual situation as for legal and efficient use of the state or public funds and property, correctness of accounting and authenticity of financial reporting, as well as internal control system functioning. Audit and state financial audit can be performed on the initiative of economic entities as well as in cases provisioned by the law (compulsory audit). In modern conditions in Ukraine it is especially important to develop a system of state audit formation as an institute of independent state control because a significant part of the regulatory functions is in the hands of the executive power bodies and the legislation in force does not fully follow up provisions of the Lima Declaration. According to the Lima Declaration, 'the purpose' of the regulatory system is to reveal deviations from accepted standards and violations of the principles of legality, efficiency, effectiveness and economy of financial management early enough to make it possible to take corrective action in individual cases, to make those accountable accept responsibility, to obtain compensation, or to take steps to prevent--or at least render more difficult-such breaches. INTOSAI financial audit guidelines are the system of assessment and resources of the International Auditing and Insurance Standards Board, auditing mechanism, exchange of knowledge in efficient auditing.

Conclusions. Efficiency of the financial system of Ukraine depends on the use of state audit possibilities in finance, so the main tasks of the state audit are:

1) to ensure proper economic, efficient, effective and transparent management of state finance, auditing of provision and use tax benefits, servicing and redemption of national debt, the use of non-budgetary funds and banks and other financial institutions;

2) to introduce new methodological directions of state audit, preparation of expert-analytical conclusions, regulatory acts for financing, development of proposals to eliminate identified legal defects;

3) to establish mechanisms for state certification of internal auditors in Ukraine, namely establishment of qualification requirements for education, experience, obligatory training to methodology of internal audit in accordance with the EU standards;

4) to determine the Ministry of Finance of Ukraine the authority responsible for certification. The list of functions of the Ministry of Finance of Ukraine to be completed with the function of research of management processes and compliance with general and applied controls. Completion of departmental regulations of the Ministry in the internal audit scope will form the legal basis of the internal audit in the institutions of the Ministry of Finance of Ukraine.

References:

1. Бюджетний Кодекс Україні від 08.07.2010 р. № 2456-VI в ред. від 01.01.2016 р. {Електронний ресурс}Режим доступу: http://zakon. rada.gov. ua/ go/2456-17
2. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV в ред. від 19.02.2016 р. {Електронний ресурс} Режим доступу: http://zakon. rada.gov. ua/go/436-16
3. Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» № 5463-VI від 16.10.2012 р. в ред. від 28.12.2015 р. {Електронний ресурс} Режим доступу:http://zakon.rada. gov. ua/go/2939-12
4. Закону України «Про аудиторську діяльність» № 3125-12 в ред. від 01.01.2016 р. {Електронний ресурс}. Режим доступу: http// zakon.rada. gov. ua/ go/3125-12
5. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження стандартів внутрішнього аудиту» від 04.10.2011 р. № 1247 в ред. від 23.01.2015 р.
6. Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року, розпорядження Кабінета Міністрів України від 24.05.2005 р. № 158-р в ред. від 17.09.2011 р. {Електронний ресурс} Режим доступу: http://zakon2. rada.gov. ua/laws/show/158-2005-р
7. Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів {Електронний ресурс} Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/control/main/publish/article
8. Кодекс етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту, наказ Міністерства фінансів України від 29.09.2011 р. № 1217 {Електронний ресурс} Режим доступу: http://zakon2. rada.gov. ua/laws/show/z1195-11
9. Андрєєв П. П. Внутрішній державний фінансовий контроль в Україні // Фінансова безпека України:пріоритети забезпечення: матер. наук.-прак. конф. 16-18 травня 2013 р. – м. Івано-Франківськ, 2013 – С. 6-11.
10. Гулько В. В. Удосконалення механізму державного фінансового контролю в Україні / В. В. Гулько / Актуальні проблеми економіки. – 2010 – № 12 (114) – С. 181-185.
11. Дрозд І. Професійна етика внутрішнього аудитора державних фінансів / І. Дрозд / Фінансовий котроль. – 2009. – № 1. – С. 41-44.
12. Синкова О. М. До проблеми організаційно-правового забезпечення розвитку державного внутрішнього аудиту / О. М. Синкова //Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 111-114.
13. Сдободяник Ю. Б. Стратегія формування і розвитку системи державного аудиту в Україні //Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011 – № 33 – С. 193-196.
14. Стефанюк І. Б. Методологічні засади функціонування системи державного внутрішнього фінансового контролю в Україні. / І. Б. Стефанюк // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 84-102.
15. Федченко Т. В. Система державного аудиту ефективності виконання бюджетних програм: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Федченко Тетяна Володимирівна – Донецьк, 2011 – 274 с.
16. Футоранська Ю. М. Внутрішній аудит як складова системи управління державними видатками Ю. М. Футоранська Фінанси України «Акад. фін. управління» – К., 2010 – С. 357-415.
17. Чечуліна О. О. Європейський досвід внутрішнього аудиту / О. О. Чечуліна // Фінансовий контроль. – 2011 – № 7. – С. 6-11.

Голоядова Т.О.
Інститут національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ

Анотація
У системі державного управління є необхідність розроблення незалежного аудиту державних фінансів в механізмі фінансового контролю. Щоб забезпечити ефективне функціонування внутрішнього аудиту згідно зі стандартами ЄС необхідні кваліфіковані кадри для проведення експертної оцінки функцій державного органу. Комітет з професійних стандартів допомогає вищим органам фінансового контролю в Україні у використанні міжнародних стандартів. Внутрішній аудитор повинен підтвердити свої знання сертифікатом відповідного зразка. Важливим елементом є розроблення та застосування нових форм, методології сертифікації державних внутрішніх аудиторів.
Ключові слова: фінансовий аудит, державний аудитор, стандарти ЄС, сертифікація аудиторів.

Голоядова Т.А.
Институт национального и международного права
Международного гуманитарного университета

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО АУДИТА В УКРАИНЕ

Аннотация
В системе государственного управления существует необходимость разработки независимого аудита государственных финансов в механизме финансового контроля. Чтобы обеспечить эффективное функционирование внутреннего аудита в соответствии со стандартами ЕС необходимы квалифицированные кадры для проведения экспертной оценки функций государственных органов. Комитет по профессиональным стандартам помогает высшим органам финансового контроля в Украине в использовании международных стандартов. Внутренний аудитор должен подтвердить свои знания сертификатом соответствующего образца. Важным элементом является разработка и применение новых форм, методологии сертификации государственных внутренних аудиторов.
Ключевые слова: финансовый аудит, государственный аудитор, стандарты ЕС, сертификация аудиторов.

УДК 7:341.9(477)

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ ЯК ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Гончаров А.В.
Академія адвокатури України

У статті розглянуто питання особливостей дослідження міжнародного договору як джерела міжнародного права. Запропоновано зміст та структуру дослідження міжнародного договору як джерела міжнародного права. Розроблено схему дослідження міжнародного договору, як джерела міжнародного права. Виявлено особливості дослідження міжнародного договору як джерела міжнародного права.
Ключові слова: міжнародне право, міжнародний договір, делікт, норма, акт.

Постановка проблеми. Наявність міжнародних договорів є основною особливістю джерел міжнародного права. Тому, можна говорити про подвійність основних джерел міжнародного приватного права, яка полягає в тому, що, з одного боку, джерелами права є міжнародні угоди, а з іншого – норми законодавства та судова практика окремо узятих держав. Така властивість джерел права викликає запитання стосовно їх юридичної сили, де у конституціях усіх держав й інших нормативних актах зазвичай закріплено юридичну силу конституційних норм та актів, прийнятих на її основі та міжнародних угод. Законодавство не є послідовним, викладаючи правові норми в Україні, бо проголошенням міжнародних договорів частиною національного законодавства одночасно закріплено положення про примат норм міжнародних угод.

Аналіз останніх досліджень. В роботах науковців проблема міжнародного договору постійно знаходиться в полі зору науковців. До цієї проблеми звертались в своїх роботах такі вчені, як

© Гончаров А.В., 2016

М.М. Богуславський, І.С. Гринько, В.В. Демиденко, О.А. Кириченко, В.І. Кисіль, В.М. Коссак, А.А. Лунц, Н.С. Мапеін, Н.Г. Скачков, Л.П. Ануфриева, К.А. Бекяшев, Г.К. Дмитриев, В.М. Гайворонський, В.П. Душман, Р. Франклін, Г.С. Фединяк, М.У. Гордон, Дж. Спангол, С.Я. Фурса, А.Г. Хачатурян та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У детально розглянутих [1; 5; 12; 21] дослідженнях не враховані зміни внесені останнім часом до правових документів України. Таке положення негативно впливає на законодавчу та правозастосувальну практику, дискредитує всю систему міжнародного права України. Багато аспектів проблеми залишаються дискусійними, одним з яких є питання про примат норм міжнародних угод. Правознавці не завжди чітко розмежовують правові норми міжнародних договорів. Отже, з урахуванням зазначеного нами проведеного дослідження питань пов'язаних із міжнародним договором обрано тему нашого дослідження «Міжнародний договір як основне джерело міжнародного права». **Актуальність** обраної теми роботи зумовлена тим, що практика регламентації правовідносин у договірній формі важлива для держав, оскільки норми міжнародних угод у більшості правових систем є основним джерелом регулювання питань, які належать до сфери міжнародного приватного права. Міжнародні договори досягають такого становища тому, що містять уніфіковані норми, що створюються для врегулювання міжнародних невладних відносин.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета роботи полягає в тому, щоб на основі порівняльного аналізу законодавства, робіт вітчизняних та зарубіжних вчених визначити особливості закриття кримінальної справи на стадії досудового слідства і на цій основі сформулювати пропозиції і рекомендації спрямовані на підвищення міжнародної правової діяльності. Для досягнення поставленої мети в роботі вирішувались такі основні **завдання**: проаналізувати норми діючого законодавства та проектів міжнародних договорів України, що регулюють інститут міжнародного права і на основі загальних методологічних положень з'ясувати суть, зміст і значення міжнародного договору, а також стадії й модель дослідження міжнародного договору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під джерелами міжнародного приватного права в юридичній науці розуміють, зокрема, форми, в яких знаходить вираження правова норма. Міжнародному приватному праву відомі декілька форм юридичного «офіційного буття, існування» норм міжнародного приватного права. Це: 1) внутрішнє законодавство; 2) міжнародні договори; 3) міжнародні й торговельні звичаї; 4) судова та арбітражна практика. Іноді джерелом міжнародного приватного права вважають доктрину, але у більшості правових систем вона не є джерелом міжнародного приватного, та зрештою, й усіх інших галузей права. Можна вказувати на її допоміжне значення в розвитку й удосконаленні права, в правозастосувальному процесі, особливо, коли мова йде про встановлення змісту норм іноземного права. Міжнародні договори можна класифікувати за різними критеріями, зокрема за: предметом регулювання (зовнішньоекономічні, шлюбно-сімейні відносини, з авторського права тощо); видом норм, які містяться у них (колізійні, матеріально-правові, змішані); кількістю учасників (дво- та багатосторонні); суб'єктами, які створюють їх чи під егідою яких вони укладаються (держави, їх союзи, міжнародні організації. Більшість норм міжнародного договору застосовують до правовідносин унаслідок трансформації, як перетворення їх у норми внутрішньодержавного права – як то ратифікація, прийняття актів про застосування міжнародного договору, видання іншого національного нормативного акта. Значна їх частина стосується питань, що становлять предмет міжнародного приватного права. У цьому зв'язку актуальним є положення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., яким вказано на застосування у нашій державі норм міжнародного права, що визнані нею (розділ IV). Це означає й застосування норм міжнародних угод. Міжнародні договори України можна класифікувати за різними критеріями, зокрема: 1) за кількістю учасників а) двосторонні (про правову допомогу, консульські конвенції, про торгово-економічне співробітництво, про міжнародні перевезення (транспорт), про захист інвестицій, про усунення подвійного оподаткування та ін.); б) багатосторонні (універсальні – відкриті для всіх держав); в) регіональні (відкриті для держав окремого регіону або економічної групи); 2) за суб'єктом їх укладення а) укладені УРСР як однією з республік СРСР; б) укладені СРСР і чинні для УРСР на основі правонаступництва; в) укладені Україною як самостійною державою; ґ) про використання території та природних ресурсів України; д) яким за згодою сторін надається міжнародний характер [7, с. 41]. Зовнішньоекономічний договір (контракт) – це матеріально оформлена угода двох чи більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їхніх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності (ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»). Він укладається лише у письмовій формі суб'єктами, здатними до його укладення відповідно до законодавства України або місця укладення договору (контракту).

Загалом зовнішньоекономічні угоди укладаються відповідно до законодавства України та міжнародних угод, міжнародних звичаїв, рекомендацій міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо та у виключній формі законодавством України [19]. Багатосторонньою угодою, що запропонована ООН і яка стосується питань, пов'язаних з оформленням шлюбу, є Конвенція про громадянство одруженої жінки від 20 лютого 1957 р. (набрала чинності для України 16 грудня 1958 р.) [8]. Гаазька Конвенція про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів від 14 березня 1978 р. вказує, що формальні вимоги укладення шлюбу регулюються законодавством держави його укладення. Норми Конвенції регулюють визнання дійсності шлюбів, укладених у договірних державах. Гаазька Конвенція про право, застосовуване до режимів власності подружжя від 14 березня 1978 р. використовує колізійні прив'язки: 1) закон грома-

дянства; 2) звичайного місця проживання одного з подружжя. Щодо нерухомості – закон її місця знаходження. У другій половині XX ст. прийнято конвенції стосовно дітей, як Гаазька Конвенція про компетенцію і застосовуване право щодо захисту неповнолітніх 1961 р. та Конвенція про юрисдикцію, застосовуване право й визнання рішень про усиновлення від 15 листопада 1965 р. Серед міжнародних багатосторонніх конвенцій, які містять матеріально-правові чи колізійні норми, застосовувані у сфері спадкового права, є Конвенція про колізію законів, що стосуються форми заповідальних розпоряджень, вчинена в Гаазі 5 жовтня 1961 р. Її норми мають декілька колізійних прив'язок, застосовуваних до визначення дійсності заповідального розпорядження чи такого, що відміняє попереднє заповідальне розпорядження. Метою Гаазької конвенції 1973 р. є запровадження в державах уніфікованого документа, який дозволяє визначати коло осіб та їх повноваження стосовно управління майном (рухомим, нерухомим, майновими правами) померлого. Інша – Вашингтонська конвенція про єдиний закон стосовно форми міжнародного заповіту від 26 жовтня 1973 р. – зобов'язує договірні держави не пізніше шести місяців з моменту набрання нею чинності запровадити у своєму законодавстві правила складання міжнародного заповіту. В їх основі держави можуть використовувати текст єдиного закону стосовно форми міжнародного заповіту. Для всебічного розвитку співробітництва у сфері трудової діяльності [5] може здійснюватись трудова діяльність на території іноземної держави на підставі: а) трудового договору (контракту), укладеного між працедавцем і працівником на визначений термін; б) договору, укладеного між суб'єктами господарської діяльності обох держав, метою якого є виконання визначеного обсягу робіт або послуг на території держави працевлаштування. Постійне зростання обсягу небезпечних вантажів, що перевозяться різними видами транспорту, призвело до прийняття розробленої в рамках ООН Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну при перевезенні небезпечних вантажів автомобільним, залізничним та внутрішнім водним транспортом (Женева), відкрита для підписання з лютого 1990 р. Норми Женевської конвенції 1990 р. регулюють питання обов'язкового страхування чи надання фінансових гарантій для забезпечення відповідальності перевізника. Норми стосовно деліктних зобов'язань були передбачені тільки в останніх за часом підписання двосторонніх угодах про надання правової допомоги. Договірний досвід інших держав свідчить, що правила регламентації деліктних зобов'язань, зокрема колізійні, містяться не в усіх двосторонніх договорах, на відміну від вказівок щодо застосування законодавства стосовно нерухомого майна, особистих і майнових прав подружжя, батьків і дітей [4]. Україна є учасницею Міжнародної конвенції щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969 р. у Брюсселі. Щодо мирного використання атомної енергії 28 червня 1992 р. було підписано Угоду про співробітництво у сфері ядерної безпеки та радіаційного захисту [16].

Виходячи з проведених досліджень, виявляємо модель дослідження міжнародного договору як джерела міжнародного права (рис. 1).

Висновки з даного дослідження. Під джерелами міжнародного приватного права в юридичній науці розуміють, форми, в яких знаходить вираження правова норма. Форми норм міжнародного приватного права: 1) внутрішнє законодавство; 2) міжнародні договори; 3) міжнародні й торговельні звичаї; 4) судова та арбітражна практика. Міжнародний договір України визначається як укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права,

Рис. 1. Модель дослідження міжнародного договору, як джерела міжнародного права

який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи кількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол чи щось інше).

Міжнародні договори класифікують за критеріями: предметом регулювання (зовнішньоекономічні, шлюбно-сімейні відносини, з авторського права тощо); видом норм, які містяться у них (колізійні, матеріально-правові, змішані); кількістю учасників (дво- та багатосторонні); суб'єктами, які створюють їх чи під егідою яких вони укладаються (держави, їх союзи, міжнародні організації; ступенем потреби їх опосередкованості в законодавстві держав (потребують трансформації в національне законодавство або ж «самовиконувані», тобто такі, що потребують тільки національної норми-відсилання). Більшість норм міжнародних договорів застосовують до правовідносин внаслідок трансформації, як перетворення їх на норми внутрішньодержавного права, де для України – це підписання, ратифікація, затвердження, прийняття, приєднання до договору. Надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору може здійснюватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору відповідно до Закону «Про міжнародні договори України» в порядку та строки, передбачені договором або в інший узгоджений сторонами спосіб. Таким чином, міжнародний договір, підписаний і ратифікований Україною, може ще не мати чинності. В міжнародному приватному праві часто є важливим не тільки факт участі України у міжнародному договорі, але й факт набрання ним чинності для іншої держави (наприклад, держави, до якої належить іноземний учасник відносин). Зовнішньоекономічний договір (контракт) – це матеріально оформлена угода двох чи більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їхніх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності. Він укладається лише у письмовій формі суб'єктами, здатними до його укладення відповідно до законодавства України або місця укладення договору (контракту). Загалом зовнішньоекономічні угоди укладаються відповідно до законодавства України та міжнародних угод, міжнародних звичаїв, рекомендацій міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо та у виключній формі законодавством України. Тож, при використанні міжнародного договору слід визначитися, чи можна застосовувати цей договір до відносин, які належить врегулювати? Тобто, чи є Україна учасницею цього договору; чи є він чинним щодо конкретних учасників даних відносин? Слід мати на увазі, що навіть міжнародний договір, в якому Україна не бере участі, може інколи застосовуватися українським судом для врегулювання відносин (як частина національного права іноземної держави-учасника договору), якщо до цього права відсилає вітчизняна колізійна норма або воно було обране учасниками. Більшість норм міжнародних договорів застосовують до правовідносин внаслідок трансформації, як перетворення на норми внутрішньодержавного права. Способи здійснення трансформації передбачаються національним законодавством держав, як підписання, ратифікація, затвердження, прийняття, приєднання до договору. Надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору може здійснюватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони. При застосуванні міжнародних договорів слід враховувати застереження, зроблені державами-учасниками, що можуть суттєво змінювати зміст договору.

Список літератури:

1. Богуславський М. М. Международное частное право. – М.: Юристь, I998. – С. 316-327.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.
3. Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів від 23 серпня 1978 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 41. – Ст. 601.
4. Гринько И. С. Внешнеторговые сделки. – Суми: Орион, 1994. – С. 61-72.
5. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
6. Закон України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
7. Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992.- № 10 – Ст. 137.
8. Закону України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 45.
9. Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
10. Звеков В. П. Международное частное право. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С. 393-395.
11. Зыкин И. С. Договор во внешнеэкономической деятельности. – М.: Междунар. отношения, 1990. – С. 271-273.
12. Кабатова Е. В. Деликты в международном частном праве // Государство и право. – 1992. – № 9. – С. 100-107.
13. Кибенко Е. Р. Международное частное право. – Х.: Эспада, 2003. – С. 44-46.
14. Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. – К.: Україна, 2000. – С. 271-280.
15. Лунц А. А. Курс міжнародного приватного права: В 3-х т. – М.: Спарк, 2002. – С. 166-167.
16. Международное частное право / Под ред. Г. К. Дмитриевой (Авт. гл. Н. Г. Скачков). – М.: Проспект, 2000. – С. 487-513.
17. Международное частное право: Учебник / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекяшев, Г. К. Дмитриева и др.; Отв. ред. Г. К. Дмитриева. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – С. 62-66.
18. Міжнародне приватне право / За загальною редакцією професора В. М. Гайворонського, професора В. П. Душмана. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 33-35.

19. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право. – К.: Либідь, 1995. – С. 106-114.
20. Фединяк Г. С., Фединяк Л. С. Міжнародне приватне право. – К.: Атака, 2005. – С. 23-30.

Гончаров А.В.
Академия адвокатуры Украины

АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ДОГОВОРА КАК ИСТОЧНИКА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы особенностей исследования международного договора как источника международного права. Предложена модель исследования международного договора как источника международного права. Разработана схема исследования международного договора как источника международного права. Определены особенности исследования международного договора как источника международного права.
Ключевые слова: международное право, международный договор, деликт, норма, акт.

Goncharov A.V.
Academy of Advocacy of Ukraine

ANALYSIS RESEARCH INTERNATIONAL AGREEMENT AS A SOURCE OF INTERNATIONAL LAW

Summary
The article deals with the issue features research international agreement as sources of international law. A study of the content and structure of the international treaty as a source of international law. The scheme research international agreement, as a source of international law. The features of the international agreement research as a source of international law.
Keywords: international law, international treaties, tort, rule act.

УДК 347.441(477)

ОШИБКА И ОБМАН КАК УСЛОВИЯ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ СДЕЛКИ

Давыдова И.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Статья посвящена проблеме соотношения ошибки и обмана как условий недействительности сделок. Приводится обзор теоретических подходов к определению отличий между ошибкой и обманом. Определены характерные черты обмана как условия недействительности сделки. В заключение отмечается, что обман может рассматриваться как частный случай ошибки с той разницей, что его совершают осознанно.
Ключевые слова: ошибка, обман, основание недействительности, сделка, замалчивание.

Постановка проблемы. Правовые проблемы сделок и их недействительности всегда были в центре внимания представителей цивилистической науки. Одним из проблемных вопросов, требующих особого внимания, является недействительность сделок, заключенных вследствие ошибки и обмана. Довольно часто в практике встречаются случаи заключения сделок лицами вследствие недостатка надлежащих знаний или злонамеренных действий другой стороны, в результате чего заключаются сделки, сущность которых не соответствует действительности. В таких случаях речь идет о несоответствии настоящих намерений лиц и полученных в результате заключения сделки результатов, что дает основания для их оспаривания и признания недействительными.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемам недействительности сделок были посвящены многочисленные исследования Н.Н. Агаркова, М.А. Блиновой, Д.М. Генкина, В.И. Жекова, И. Перетерского, Н.В. Рабинович, К.Л. Разумова, Н.С. Хатнюк, В.П. Шахматова и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на многочисленные исследования недействительности сделок, некоторые вопросы требуют дополнительного внимания, в частности, вопрос разграничения обмана и ошибки.

Проблема соотношения ошибки и обмана как условий недействительности сделок имеет как тео-

© Давыдова И.В., 2016

ретическое, так и практическое значение, поскольку позволяет определить правовые последствия недействительности сделки в том или ином случае. Итак, **целью этой статьи** является определение общих черт и различий между ошибкой и обманом как основаниями недействительности сделок.

Изложение основного материала. На сходство обмана и ошибки указывали еще известные немецкие ученые, К. Цвайгертом и Х. Кетц [1, с. 137], отмечая, что ошибка и обман (или намеренное введение в заблуждение) имеют между собой общие черты, в частности, обманутый также заключает договор под влиянием заблуждения. При обмане эта ошибка, правда, сознательно вызывается другим партнером по договору. Поэтому обман можно рассматривать как особый вид «спровоцированной» ошибки. Так, в английском праве к этой категории ошибки относят ошибку, совершенную под влиянием заявлений, которые вводят в заблуждение (misrepresentation) перед заключением договора с целью побудить к этому другую сторону. Различают непреднамеренные или неосторожные заявления, вводящие в заблуждение (innocent или negligent misrepresentation) и преднамеренные. В Англии их называют ложными, или мошенническими (fraudulent misrepresentation). Во Франции и других странах романской правовой системы речь идет об обмане (dol или dolo), в Германии и Швейцарии – о злонамеренном (arglistiger) или преднамеренном обмане, в Австрии – о «хитрости» (List), в Голландии – об обмане (bedrog).

Разница между ошибкой и обманом в том, что последний вызывается сознательными действиями контрагента или иных лиц. Правильным было бы говорить, не сознательными, а виновными действиями. Именно вина является тем критерием, который отделяет ошибку от обмана [2, с. 144-145].

По-другому, но также ставя в основу формы вины, говорит о разнице между обманом и ошибкой Н.В. Рабинович. По ее мнению, разница между ошибкой и обманом заключается не в пассивном отношении субъекта при ошибке и активном создании ложного представления при обмане. Ошибка имеет место и тогда, когда сторона создала ложное представление случайно или по небрежности. Обман имеет место и при намеренном использовании ложного представления, созданного помимо воли участника сделки [3, с. 70].

Наиболее разработанным в данному вопросе является английское гражданское право. Оно признает, что введение в заблуждение (misrepresentation) может быть непреднамеренным (innocent misrepresentation) или преднамеренным, обманным (fraudulent misrepresentation, fraud). В обоих случаях лицо вступает в договор вследствие сообщения ей контрагентом сведений, не соответствующих действительности. Наличие непреднамеренного введения в заблуждение или обмана определяется в зависимости от поведения контрагента, который сообщает неправильные или ложные сведения.

Если лицо, которое сообщает такие сведения, было добросовестно уверено в их правильности и имело разумные основания для такой уверенности, введение в заблуждение признается непреднамеренным (innocent). Если же лицо сообщило неправильные сведения, зная о их неверности, договор признается заключенным под влиянием обмана. К обману приравниваются случаи, когда лицо, сообщая неправильные сведения, хотя и не знало о том, что они ошибочны, но допускало такую возможность. Наконец, лицо, сообщает неправильные сведения и отвечает за проявленную им неосторожность.

Р.О. Халфина приходит к выводу, что наличие любой формы вины (умысла, неосторожности) лица, сообщение неправильных сведений, дает основания для квалификации его действий как обманных и, следовательно, для признания договора оспариваемым на основании обмана [4, с. 247].

Непреднамеренное введение в заблуждение может, по утверждению Р.О. Халфиной, служить основанием недействительности договора только при определенных условиях. Прежде всего, неверно утверждение относительно того, что заблуждение должно относиться к определенным фактам, наличие или отсутствие которых является существенным для договора. Неверное и утверждение, которое касается права или отдельных условий, не имеющих существенного значения для договора [4, с. 247].

А.С. Иоффе писал: «Если конкретные обстоятельства свидетельствуют о том, что при правильном представлении о моментах, воспринятых вследствие обмана в ложном свете, контрагент не пошел бы на заключение данной сделки, ее следует считать совершенной под влиянием обмана» [5, с. 279].

Под обманом (ст. 230 ГК Украины [6]) понимают намеренное введение одной стороной сделки другой стороной в заблуждение относительно обстоятельств, которые имеют существенное значение и содержание которых определяется в ч. 1 ст. 222 ГК, с целью совершения сделки. Для того, чтобы сделку квалифицировать как заключенную под влиянием обмана по ст. 230 ГК, необходимо установить, что заблуждение касалось природы сделки, прав и обязанностей сторон, таких свойств и качеств вещи, которые значительно снижают ее ценность или возможности использования по целевому назначению. Однако введение в заблуждение относительно мотивов сделки не дает стороне права для применения соответствующих правовых последствий к стороне, которая совершила такое заблуждение.

Обман будет иметь место и тогда, когда сторона отрицает наличие обстоятельств, которые могут помешать совершению сделки или когда она замалчивает их существование.

Обман как основание для признания сделки недействительной отличают от заблуждения, имеющего существенное значение. Дзера А. и Отраднова А. выделяют следующие различия между этими правовыми конструкциями: обман – это определенные виновные, умышленные действия стороны, которая пытается убедить другую сторону о свойствах и последствия сделки, которые в действительности наступать не могут, а ошибка является результатом неправильного представления об обстоятельствах сделки; при обмане последствия сделки, которая совершается, являются известными и желаемыми для одной из сторон, в то время как при ошибке обе стороны могут неправильно воспринимать обстоятельства сделки [7, с. 13].

От ошибки следует отличать случаи, когда неправильные сведения о качестве вещи формируются у участника договора под влиянием умышленных действий другой стороны. В этом случае основанием недействительности договора будет не ошибка, а обман. Таким образом, наступают и более суровые последствия недействительности.

Абзацем 2 ч. 1 ст. 230 ГК Украины определено два случая, когда действия лица можно расценивать как обман.

Во-первых, если сторона отрицает обстоятельства, которые могут помешать совершению сделки.

Во-вторых, если умалчивает существование указанных обстоятельств.

В первом случае для доказательства обмана недостаточно установления самого факта отрицания обстоятельств, которые могут помешать совершению сделки. Доказыванию подлежит также умысел лица на введение контрагента в заблуждение, в частности то, что такое лицо знало о наличии обстоятельств, которые могут помешать совершению сделки, однако сознательно их отрицало. Доказательством умысла ответчика на введение в заблуждение могут быть фактические обстоятельства, свидетельствующие о том, что ответчик знал о доведении до контрагента ложных сведений.

Если обстоятельства, свидетельствующие об осведомленности продавца о дефекте проданной вещи, не доказаны, то его умысел на введение в заблуждение также считается недоказанным. Однако в этом случае договор может быть признан недействительным как заключенный под влиянием заблуждения обоих участников договора о качестве проданной вещи.

Более сложным является процесс доказывания второго случая обмана, а именно – замалчивания. При этом следует учитывать, что в смысловом понимании ч. 1 ст. 230 ГК это должно быть не любое замалчивание, а только умышленное. Само по себе молчание (несообщение) может быть ошибочным, то есть непреднамеренным или неосторожным. В этом случае договор следует признавать недействительным опять же в результате ошибки и применять последствия, предусмотренные абзацем 2 ч. 2 ст. 229 ГК, согласно которому сторона, которая своим неосторожным поведением способствовала ошибке, обязана возместить другой стороне причиненные ей убытки. Итак, нечаянное несообщение нельзя расценивать как замалчивание, поскольку отсутствует умысел участника договора, направленный на формирование неправильного восприятия контрагентом существенных условий договора [8, с. 33-34]/

В теории гражданского права общепринятым считался подход, согласно которому обман как основание недействительности договора может касаться более широкого круга обстоятельств, чем ошибка, в часности, обман относительно мотивов заключения договора также признается основанием недействительности договора [3, с. 71; 1, с. 138].

Однако с принятием ГК Украины данные выводы поставлены под сомнение. Так, из ст. 230 ГК следует, что условием признания недействительной сделки, совершенной под влиянием обмана, является существенное значение обстоятельств, по которым лицо введено в заблуждение. При этом для определения таких обстоятельств дается ссылка на ч. 1 ст. 129 ГК Украины (ошибка относительно обстоятельств, которые имеют существенное значение).

Поскольку, в соответствии со ст. 229 ГК ошибка относительно мотивов сделки не имеет существенного значения, то фактически можно утверждать, что ст. 230 ГК (обман) в этих случаях тоже не используется.

В соответствии с ч. 2 ст. 230 ГК, одним из условий признания недействительной сделки под влиянием обмана является то, что введение в заблуждение стороны имеет реально препятствовать совершению сделки. Указанное правило также является критерием определения значимости обстоятельств, которых касается обман.

Как отмечалось выше, обман может выражаться как активно, то есть в виде сообщения любой информации, так и пассивно, то есть сокрытии сведений. Так, Ф.А. Селиванов говорит о том, что обман может выражаться во лжи, замалчивании, сознательном сокрытии чего-то, умышленном совершении отдельных действий [9, с. 9-10]. И.Б. Новицький считает, что обман будет иметь место и тогда, когда обманные действия совершаются третьим лицом по сговору с участником сделки или когда последний только использует обманные действия третьего лица, действовавшего независимо от него, потому что недопустимо использование чужой ошибки в расчете на то, что именно ее наличие послужит причиной совершения сделки [10, с. 761]. По мнению Ю.С. Гамбарова, причиной обмана может служить не только виновное действие или бездействие, а каждый нечестный поступок – здесь обманное действие понимается в смысле римского понятия dolus – притом только в одном из его различных применений. В этом значении dolus противопоставляется bona fides, доброй совести, и означает не только обман и ложь, но и любое аморальное и злое поведение, цель которого путем ложных представлений влиять на чужую волю. Сюда подойдет не только сообщение ложных сведений и фактов, но и замалчивание истины, если она противоречит доброй совести и обычаям гражданского оборота. Но это замалчивание вменяется только участникам сделки, а не третьим лицам, и по отношению к участникам сделки различается в зависимости от того, входят ли они в сделку, обязывающую к действию в чужом интересе, или в сделки такого эгоистического типа, как купля – продажа, наем и т. д.

И если для совокупности всех таких действий и умолчаний у нас нет другого слова, кроме слова «обман», то, избегая смешивания с уголовным обманом, мы должны говорить о гражданском обмане – по крайней мере, в тех случаях, когда речь идет о привлечении кого-либо в ошибку не только преступными, но и просто бесчестными, противоречащим доброй совести действиям [11, с. 761].

Кроме того, считается общепризнанным, что обман может выражаться и в простой лжи. Обман – прежде всего сознательная дезинформация контрагента или другого лица; широкое понятие, которое включает в себя не только предоставление ложных сведений, но и факт умалчивания об истине или замалчивание других сведений [12, с. 30].

Существует мнение, что обман в форме замалчивания имеет место в зависимости от того, возла-

гает закон обязанность давать разъяснения по тем или иным моментам, касающимся сделки. Я. Шапп пишет, что ошибка должна быть вызвана преднамеренным действием или воздержанием от действия и находиться в причинной связи с совершенным волеизъявлением. Введение в заблуждение может осуществляться путем совершения действия или невыполнения его, если установлена правовая обязанность предоставлять разъяснения [13, с. 199].

Что касается гражданского права, то можно проследить другие последствия нарушения требований закона о предоставлении информации в том случае, когда ее предоставление – обязанность стороны в договоре. В таких ситуациях необходимо применять специальные нормы, касающиеся отдельных видов соглашений. Так, например, если потребителю предоставлена неполная информация о товаре, или она не предоставлена вообще, то он может воспользоваться правами, предусмотренными ст. 4 Закона Украины «О защите прав потребителей».

Совершенно справедливо, и это касается не только преддоговорных стадий, как заметил А.Н. Кучер, обычно под обманом понимается сообщение ложных сведений об обстоятельствах сделки или факты, которые имеют существенное значение для одной из сторон при совершении сделки (о чем, такая сторона известила другую сторону). Сложнее определить, должно ли считаться обманом нераскрытие информации (например, несообщение об обстоятельствах, которые изменились по сравнению с объявленными стороной ранее). В странах, которые признают общий принцип добросовестного поведения на стадии переговоров, обязанность раскрыть такую информацию составляет один из элементов добросовестного поведения на преддоговорной стадии [14].

Разрешение споров, связанных с признанием сделок недействительными, как совершенных под влиянием заблуждения в части характера действия, приводящие к порочности воли, сталкивается с такими же проблемами, как и совершенных под влиянием обмана, однако с некоторыми особенностями. Ошибка может быть вызвана ложью, умалчиванием, сокрытием сведений и другими обстоятельствами [9, с. 9].

Выводы. В итоге следует отметить, что обман может рассматриваться как частный случай ошибки с той разницей, что его совершают осознанно, намеренно, со злым умыслом. Так же, как и ошибку, обман признают условием недействительности сделки, только если он касается существенных обстоятельств совершения этой сделки. Кроме того, важным моментом является то, что под обманом следует понимать не только предоставление другой стороне ложных сведений, но и намеренное умалчивание фактов, которые могут помешать совершению сделки.

Список литературы:

1. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2-х т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц. – [пер. с нем.] – М.: Междунар. Отношения. – Т. 2.: Основы. – 1998. – 480 с.
2. Коломиец Евгений Александрович Заблуждение и обман как условия недействительности сделок: дис. ... канд юрид наук: 12.00.03 / Краснодар, 2005. – 179 с.
3. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия / Н. В. Рабинович. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1960. – 171 с.
4. Халфина Р. О. Договор в английском гражданском праве / Р. О. Халфина. – М., 1959. – 319 с.
5. Германское право. Часть I. Гражданское уложение. – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 552 с.
6. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2003 р. – № 40-44. – Ст. 356.
7. Дзера О., Отраднова О. Недійсність правочину (угоди) за новим цивільним кодексом України // Юридична Україна. – 2003. – № 10. – С. 5-18.
8. Потопальський С. С. Деякі аспекти недійсності договору, укладеного під впливом помилки, обману та насильства – Адвокат. – 2006. – № 1. – С. 32-35.
9. Селиванов Ф. А. Заблуждение и пороки / Ф. А. Селиванов. – Томск, 1965. – 130 с.
10. Новицкий И. Б. Недействительные сделки / И. Б. Новицкий // Вопросы советского гражданского права. Изд-во АН СССР, 1945.
11. Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть / Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2003. – 816 с.
12. Сергеев В. И. Обман в предпринимательской деятельности. История вопроса и понятие / В. И. Сергеев // Юрист. – 2001. – № 11. – С. 26-30.
13. Шапп Я. Основы гражданского права Германии. Учебник / Я. Шапп. – М., 1996. – 304 с.
14. Кучер А. Н. Ответственность за недобросовестное поведение при заключении договора / А. Н. Кучер // Законодательство. – 2002. – № 10. – С. 17-25.

Давидова І.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ПОМИЛКА ТА ОБМАН ЯК УМОВИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНУ

Анотація
Стаття присвячена проблемі співвідношення помилки та обману як умов недійсності правочинів. Надається огляд теоретичних підходів до визначення відмінностей між помилкою та обманом. Визначено характерні риси обману як умови недійсності правочину. У підсумку зазначається, що обман може розглядатися як окремий випадок помилки з тією різницею, що його вчиняють усвідомлено.
Ключові слова: помилка, обман, підстава недійсності, правочин, замовчування.

Davidova I.V.
National University «Odessa Law Academy»

ERROR AND DECEPTION IN TERMS INVALIDITY OF TRANSACTION

Summary
The article is dedicated to the issue of correspondence of an error and a fraud as the conditions of transaction invalidity. The review of theoretical approaches to defining the differences between an error and a fraud is presented. Special features of a fraud as the condition of transaction invalidity are defined. Ultimately it is noted that a fraud can be considered as a separate case of an error which is committed consciously.
Keywords: error, fraud, cause of invalidity, transaction, suppression.

УДК 340.5

НОВАЦІЇ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Марченко М.Г., Шматко Є.В.
Інститут права та суспільних відносин,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

У наведеній статті досліджено специфіку інституту приватного виконання рішень суду та інших органів і осіб. Розмежовано централізовану та децентралізовану системи виконавчого провадження. Розглянуто дослідження провідних науковців та політиків у цій сфері. Обґрунтовано необхідність переходу України на децентралізовану систему здійснення виконавчого провадження.
Ключові слова: децентралізація, виконавче провадження, приватний виконавець, примусове виконання, централізація.

Актуальність дослідження. Центральним критерієм дієвості будь-якої гілки державної влади, безумовно, є повне і своєчасне виконання її рішень. Спроможність влади ліквідувати розрив між проголошеним і здійсненим – це не тільки найкоротший шлях завоювати повагу власного народу, але й вагомий аргумент наведення належного правопорядку в державі. Нерозробленість та неузгодженість деяких питань у зазначеній сфері на теоретичному рівні обумовлюють актуальність цієї статті.

Стан дослідження. Виконавче провадження розглядалось досить широко та досить уважно радянськими та сучасними науковцями. Аналіз наукових досліджень та публікацій останніх років показує, що проблемі питання, що склалися в науковій літературі здійснювався в працях М. Гурвича, М. Юкова, М. Треушникова, В. Шерстюка, В. Беляневича, Д. Притики, В. Сухонос, М. Титова, В. Щербини, С. Фурса, С. Щербак, В. Чернадчук, А. Авакяна, Г. Ткачової, В. Кузнецова, А. Авторова, В. Тісногуз, Є. Новосельцева, Н. Вареник та інших науковців та висококваліфікованих практиків. Проте дослідження децентралізації примусового виконання рішень в Україні на сьогодні є недостатнім.

Метою статті є комплексний аналіз теоретико-методологічних засад, нормативних основ та практичної діяльності у сфері виконавчого провадження дослідити сутність інституту приватного виконання рішень суду та інших органів і осіб в Україні.

Об'єктом дослідження є новації виконавчого провадження в Україні.

Предметом дослідження є децентралізація примусового виконання рішень в Україні.

Виклад основного дослідження. Виконавче провадження – важлива стадія на шляху відновлення порушених прав та свобод особи. Для здійснення цього процесу у державах діють спеціальні служби, на які покладено примусове виконання рішень судів. Кожна країна має своє виконавче провадження, по-різному сформовані інституції примусового виконання, вони мають визначені законом повноваження. Право будь-якої держави відповідає тим правовим традиціям та особливостям соціально-економічного та політичного життя суспільства, котрі склались на певному етапі його розвитку. Тому і виконавче провадження кожної країни має свої особливості [1].

У різних країнах світу, в залежності від судової та виконавчої гілок влади, розвинулися різні системи примусового виконання.

Як правило, в юридичній літературі виокремлюють три моделі примусового виконання рішень, а саме: державна (централізована), приватна (децентралізована) та змішана (комбінована).

Враховуючи характерні ознаки та форми перерозподілу владних повноважень у сфері примусового виконання рішень, доцільно виокремити централізовані та децентралізовані системи виконавчого провадження. В.О. Селезньов для централізованої системи виконавчого провадження виокремлює такі елементи: наявність єдиного державного органу примусового виконання; наявність механізму правового регулювання процесу виконання судових актів та актів інших органів [2]. Серед країн з централізованою системою виконавчого провадження можна виокремити: Україну, Республіку Вірменію, Швецію, Фінляндію, Іспанію, Данію та інші.

© Марченко М.Г., Шматко Є.В., 2016

Як зазначає П.В. Макушев, за централізованої системи примусового виконання створюється самостійно організаційний орган, уповноважений у сфері примусового виконання, із вертикально-інтегрованою системою управління, яка, як правило, відрізняється складністю та багаторівневістю [3]. Зазвичай, функції з примусового виконання покладаються на посадових осіб, котрі працюють у органах судової влади. Вони є посадовими особами судової або виконавчої влади при органах юстиції.

Для децентралізованої системи характерне навпаки делегування державою повноважень щодо виконавчого провадження недержавним організаціям та приватним особам. Такі системи функціонують, наприклад, в США, Канаді, Франції, Німеччині та деяких інших державах.

В Україні на сучасному етапі примусове виконання рішень юрисдикційних органів є виключною компетенцією Державної виконавчої служби України, яка є центральним органом виконавчої влади та діє в системі Міністерства юстиції України. Державні виконавці в Україні, які реалізують повноваження з примусового виконання рішень, на сьогодні є державними службовцями.

Україна ж «йдучи в ногу» з європейським розвитком поступово відмовляється від застарілого пострадянського законодавства. Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 року, який через постійні зміни та поправки проявив себе, як неефективний, не є виключенням.

Аналіз поточної ситуації з примусовим виконанням судових рішень Державною виконавчою службою України наводить на невтішні висновки. Так, на початок 2015 р. в органах Державної виконавчої служби України залишаються невиконаними майже три мільйони виконавчих документів. Рівень виконання судових рішень упродовж останніх 8 років не перевищує третини [4].

Ефективність діяльності державної виконавчої служби, на яку держава поклала обов'язок примусового виконання рішень, нині викликає ряд нарікань, причиною яких є низька результативність роботи по виконанню рішень. На це впливають як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори. Серед останніх є, безумовно, недосконалість законодавства про виконавче провадження, його надмірна розгалуженість, численні прогалини та колізії [9].

Так, на шляху модернізації 14 серпня 2015 року Верховною Радою України зареєстровано проект Закону «Про виконавче провадження» № 2507а та проект Закону «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» № 2506а, ініціатором яких виступив Президент України Петро Олексійович Порошенко.

Пояснювальною запискою обґрунтовується необхідність вищенаведених законопроектів тим, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави. В свою чергу, невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом (підпункт 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013) [5].

Окрім того, виконання судового рішення є невід'ємним елементом права на судовий захист, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, для цілей якої виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина судового розгляду.

Метою законопроектів є запровадження в Україні змішаної системи виконання рішень, зокрема, шляхом модернізації органів державної виконавчої служби, а також уведення інституту приватних виконавців.

Таким чином, можна стверджувати, що відмова України від централізованої системи виконавчого провадження вже спровокувала низку обговорень як між звичайними громадянами, так між практикуючими юристами.

Зокрема, в юридичній літературі ведуться постійні дискусії з приводу виконавчого провадження та його проблем. Обґрунтовані наукові положення, щодо виконавчого провадження містяться в працях Ю.В. Білоусова, С.Я. Фурси, М.Й. Штефана, С.В. Щербак та ін.

Слід зазначити, що одночасно з прийняттям народними обранцями за основу законопроектів в першому читанні (08 жовтня 2015 р.) член фракції «Батьківщина» Іван Крулько наголосив на тому, що Законопроект про впровадження інституту приватних виконавців (№ 2570а) є революційним, однак потребує серйозного доопрацювання при підготовці його до другого читання, особливої уваги робочої групи потребує усунення можливих корупціогенних факторів [6].

Не залишила без уваги проекти зазначених законів й зустріч Асоціації правників України, під час якої пролунала пропозиція дозволити державним виконавцям суміщення посад. Член Правління Асоціації правників України Юліан Хорунжий у своїх коментарях до проекту № 2506а звернув увагу на доцільності існування можливості суміщення діяльності приватного виконавця з деякими видами юридичних професій (арбітражний керуючий, можливо й адвокат), проте вказав на те, що необхідно забезпечити відсутність конфлікту інтересів [7].

Представник Мін'юсту Сергій Шкляр наголосив на тому, що міністерство постійно отримує пропозиції щодо удосконалення законопроекту, але, разом з тим, принципові для себе позиції буде в подальшому відстоювати. «У законопроектах містяться положення, які для нас є принциповими, і ми будемо їх відстоювати. За декілька днів міністерство остаточно опрацює пропозиції, але зазначу, що суттєвих відмінностей не передбачається. Ми впевнені, що рухаємося у правильному напрямку. За той час, як законопроект був зареєстрований у парламенті, ми постійно отримуємо пропозиції від експертів і враховуємо усі слушні», – наголосив пан Шкляр [8].

З вищенаведених законопроектів випливає, що в Україні система виконавчого провадження має трансформуватися з централізованої в децентралізовану. Цій новації присвячений розділ 3 проекту Закону «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». Законодавець надає чітке визначення приватного виконавця, яким є громадянин України, що уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом.

Законодавець встановлює чіткі умови здійснення приватним виконавцем своєї діяльності, а саме: визначено віковий ценз приватного ви-

конавця – 25 років, а також стаж роботи у галузі права після отримання диплома магістра не менше 2-х років; складання кваліфікаційного іспиту, до якого, в свою чергу, майбутній спеціаліст зобов'язаний пройти навчання та стажування; заборона приватного виконавця займатися іншою комерційною діяльністю (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту та роботи в органах Асоціації приватних виконавців України); створюється Єдиний реєстр приватних виконавців, до якого заносяться відомості щодо останніх після успішного складання кваліфікаційного іспиту та отримання свідоцтва; приватний виконавець зобов'язаний до початку здійснення своєї діяльності застрахувати цивільно-правову відповідальність перед третіми особами; до початку здійснення діяльності приватний виконавець зобов'язаний організувати офіс для належного здійснення своє професійної діяльності; приватний виконавець має право мати помічників, які працюють на підставі трудового договору (контракту), укладеного з приватним виконавцем; приватний виконавець зобов'язаний постійно підвищувати кваліфікацію та кожні п'ять років з дня отримання свідоцтва про право на здійснення діяльності приватного виконавця складати іспит шляхом автоматизованого анонімного тестування [9].

Як бачимо, законопроектами згідно європейському досвіду, пропонується встановити доволі високі кваліфікаційні вимоги, до осіб, які збираються здійснювати такий вид діяльності. Запроваджується жорсткий та багатосторонній контроль за діяльністю приватних виконавців.

Але, на нашу думку, такі доволі жорсткі вимоги до приватних виконавців не мають обмежуватись. Вони потребують більш широкого та детального доповнення, насамперед це стосується «нечистих на руку» та недобросовісних працівників, для котрих має бути накладено табу професійної діяльності у сфері чи то приватного, чи то державного виконання рішень.

Для кращого сприйняття відмінностей повноважень державного та приватного виконавця доцільно розглянути перелік рішень встановлених Комітетом з питань правової політики на підставі яких здійснюється примусове виконання рішень суду: 1) виконавчих листів та наказів, що видаються судами у передбачених законом випадках на підставі судових рішень, рішень третейського суду, рішень міжнародного комерційного арбітражу, рішень іноземних судів та на інших підставах, визначених законом або міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; 2) ухвал, постанов судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення, кримінальних провадженнях у випадках, передбачених законом; 3) виконавчих написів нотаріусів; 4) посвідчень комісій по трудових спорах, що видаються на підставі відповідних рішень таких комісій; 5) постанов державних виконавців про стягнення виконавчого збору, постанов державних виконавців чи приватних виконавців про стягнення витрат виконавчого провадження, про накладення штрафу; 6) постанов органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом; 7) рішень інших державних органів, Національного банку України, які законом визнані виконавчими документами; 8) рішень Європейського суду з прав людини з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також рішень інших міжнародних юрисдикційних органів у випадках, передбачених міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; 9) рішень (постанов) суб'єктів державного фінансового моніторингу (їх уповноважених посадових осіб), якщо їх виконання за законом покладено на органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів [9].

Передбачено, що до повноважень приватних виконавців не буде віднесено виконання рішень, які містять значні соціальні ризики та стягнення на користь чи з держави в особі їхніх органів чи підприємств. Також гарантії захисту боржників від свавілля виконавця, як це присутнє в діяльності колекторських фірм.

Згідно норм законопроекту визначені обмежені виконання приватним виконавцем певних рішень, а саме: 1) рішень про відібрання і передання дитини, встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною; 2) рішень, за якими боржником є держава, державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації, юридичні особи, які фінансуються виключно за кошти державного або/та місцевого бюджету, або частка держави у статутному капіталі яких перевищує 25 відсотків; 3) рішень, за якими боржником є юридична особа, примусова реалізація майна якої забороняється відповідно до закону; 4) рішень, за якими стягувачами є держава, державні органи; 5) рішень, які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності; 6) рішень про виселення та вселення фізичних осіб; 7) рішень, за якими боржниками є неповнолітні особи або фізичні особи, які визнані недієздатними чи цивільна дієздатність яких обмежена; 8) рішень про конфіскацію майна; 9) рішень, виконання яких віднесено цим Законом безпосередньо до повноважень інших органів, які не є органами примусового виконання; 10) інших випадків, передбачених законами України [9].

Вчені не мають єдиної думки з приводу вищевказаних законопроектів, зокрема, на думку О. Чумак, застосування примусу, який є сутністю виконавчого провадження, є виключною компетенцією державної влади, делегування цієї функції приватним особам може вплинути на розвиток в Україні такого негативного явища, як рейдерство. Крім того, сучасний рівень правової свідомості та правової культури в Україні ще не надає можливості запровадження інституту недержавного примусового виконання рішень юрисдикційних органів [10].

Зацікавлює позиція українських правознавців Центру політико-правових реформ, з якою варто погодитися: запровадження інституту приватних виконавців в Україні є однією з дієвих ідей реформування виконавчої системи. Для цього необхідно ухвалити новий Закон України «Про приватну виконавчу діяльність», який разом із чинними Законом України «Про державну виконавчу службу» та Законом України «Про виконавче провадження» буде регулювати питання примусового виконання [11].

Але виникає питання, чи не узаконить цей законопроект колекторів, чи не призведе до того, що колектори будуть тепер здійснювати свою діяльність як приватні виконавці, але старими методами. Відповіддю на це має стати прийняття законопроекту, зареєстрованого від 09.04.2015 № 2615 «Про захист споживачів від зловживань з боку колекторів» [12].Він мав би врегулювати діяльність колекторів і цим самим провести межу між ними та приватними виконавцями. Хоча він зареєстрований значно раніше перших двох законопроектів. Наскільки дієвим буде названий законопроект у разі його прийняття – це вже інше питання, – та чи буде він прийнятий взагалі. Одну таку спробу вже було зроблено, але не вдало. Законопроект реєструвався 20.05.2014 за № 4920, однак був відкликаний в листопаді 2011 р. [12].

Висновки. Виконавче провадження – це процесуальна форма, яка ґарантує примусову реалізацію рішень суду й інших юрисдикційних органів, реалізацію підтвердження ними прав та обов'язків суб'єктів матеріальних правовідносин. Якість примусового виконання рішень висвітлює рівень дієвості механізму правового регулювання в країні, оскільки від неї безпосередньо залежить виховання громадян у дусі поваги до закону та юридична цінність самих державних рішень.

Особливо важливого значення набуває роль виконавчої служби України з огляду на необхідність чіткого виконання міжнародних рішень щодо входження України до міжнародних організацій та органів, європейської спільноти, а також імплементації до українського законодавства міжнародних норм права. За цих умов від регламентації й упорядкованості діяльності виконавчої служби України залежить імідж української держави, її спроможність виконувати добровільно взяті на себе зобов'язання в правовій сфері [10].

Запорукою формування нового та дієвого механізму виконання судових рішень та рішень інших органів є прозора та ефективна організація органів та осіб, які здійснюватимуть їх примусове виконання.

Керуючись наведеною вище інформацією, як в державній системі виконавчого провадження, так і в комбінованій присутня монополія держави, щодо повноважень у виконавчому провадженні. Проте, не дивлячись на це на наш погляд остання система є більш ефективною.

На наше переконання, українське законодавство щодо примусового виконання рішень має трансформуватися в напрямі змішаної виконавчої системи з урахуванням досвіду її функціонування в інших європейських державах.

Список літератури:

1. Ткачева Т. Организация исполнительного производства за рубежом / Т. Ткачева // Юстиция Беларуси. – 2006. – № 9. – С. 16.
2. Селезнев В. А. Исполнительное производство в зарубежных странах: организационно-правовой аспект / Селезнев В. А. // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения – 2010. – № 4 (23). – 220 с.
3. Макушев П. В. Міжнародний досвід правового регулювання діяльності представників державних органів у виконавчому провадженні [Електронний ресурс] / П. В. Макушев // Альманах міжнародного права – Випуск № 6. – С. 33-40. – Режим доступу – http://intlawalmana, c. net/v6/7.pdf
4. Який стан, таке й виконання [Електронний ресурс] // Закон і бізнес. 01.06-07.06.2013. – № 22 (1112). – Режим доступу – http://zib.com.ua/ua/print/16307-vipravlyati_situaciyu_budemo_zminoyu_pidporyadkuvannya_derzh.html
5. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013 «У справі за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго«щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження» [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 12.07.2013. – № 50. – С. 94. – стаття 1804. – Режим доступу – http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13
6. Іван Крулько. Законопроект про впровадження інституту приватних виконавцім треба ретельно доопрацювати [Електронний ресурс]// Режим доступу – http://ba.org.ua/ivan-krulko-zakonoproekt-pro-vprovadzhennya-institutu-privatnix-vikonavciv-treba-retelno-doopracyuvati/
7. Правники пропонують Раді дозволити державним виконавцям суміщення посад [Електронний ресурс] // Режим доступу – http://bankruptcy-ua.com/news/2216
8. В Литві працює 250 приватних виконавців, в Україні – 6000 державних» [Електронний ресурс] // Режим доступу – http://hromadskeradio.org/gromadska-hvylya/v-lytvi-pracyuye-250-pryvatnyh-vykonavciv-v-ukrayini-6-000-derzhavnyh
9. Проект Закону про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів [Електронний ресурс] // Режим доступу – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56267
10. Чумак О. О. Практика організації діяльності органів примусового виконання рішень іноземних держав [Електронний ресурс] // Режим доступу – http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11hoorid.pdf
11. Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс] // Режим доступу – http://pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/lawreforms/1795-kontseptsiia-zaprovadzhennia-pryvatnykh-vykonavtsiv-v-ukraini.html
12. Проект Закону про захист споживачів від зловживань з боку колекторів № 2615 від 09.04.2015 [Електронний ресурс] // Режим доступу – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54748
13. Кузьміна І. С. «Зарубіжний досвід побудови виконавчих систем: порівняльна характеристика та перспективи застосування в Україні» [Електронний ресурс] // Вісник Запорізького національного університете. № 1 (II). – 2015. – Режим доступу: http://visnykznu.org/visnyk_ua/index.html

Марченко М.Г., Шматко Е.В.
Институт права и общественных отношений,
Открытый международный университет развития человека «Украина»

НОВАЦИИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ

Аннотации
В этой статье исследована специфика института частного исполнения решений суда и других органов и лиц. Разграничены централизованную и децентрализованную системы исполнительного производства. Рассмотрены исследования ведущих ученых и политиков в этой сфере. Обоснована необходимость перехода Украины на децентрализованную систему осуществления исполнительного производства.
Ключевые слова: децентрализация, исполнительное производство, частный исполнитель, принудительное исполнение, централизация.

Marchenko M.H., Shmatko E.V.
Institute of Law and Public Affairs,
Open International University of Human Development «Ukraine»

INNOVATIONS ENFORCEMENT PROCEEDINGS IN UKRAINE

Summary
This article explores the specifics of the institution of private enforcement of court decisions and other bodies and persons. Demarcated centralized and decentralized system of enforcement. Consider the leading research scientists and policy makers in this area. The necessity of Ukraine's transition to a decentralized implementation system of enforcement.
Keywords: decentralization, enforcement proceedings, private performer, the enforcement, centralization.

УДК 343.98

ПРОТИДІЯ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Пчеліна О.В.
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті проаналізований стан нормативної регламентації діяльності з протидії злочинам та протидії розслідуванню злочинів. Висвітлюються наукові підходи до трактування терміну «протидія розслідуванню злочинів». Запропоноване авторське визначення поняття «протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності». Наводиться перелік способів протидії виявленню та розслідуванню злочинів на стадії вчинення останніх. Акцентується увага на необхідності невідкладного реагування з боку органів досудового розслідування на протидію розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності. Зміст же зазначеного реагування обумовлюється конкретним способом протидії.
Ключові слова: протидія, протидія розслідуванню злочинів, злочини у сфері службової діяльності, подолання протидії, способи протидії.

Постановка проблеми. Злочини за своєю суттю є протиправними діяннями. Вони посягають на звичний устрій життєдіяльності громадян і людей, усталений порядок функціонування окремих інституцій. Особливою суспільною небезпекою визначаються й злочини у сфері службової діяльності, адже вони характеризуються такими ознаками, як: продуманість і ретельна спланованість, комплексність, вчинення з використанням корумпованих зв'язків і фахівців у окремих галузях функціонування суспільних інститутів. Мало того, вказаним злочинам притаманний складний механізм їх учинення. Все це вкотре на складність діяльності з організації та провадження їх досудового розслідування.

Високий рівень організації злочинної діяльності у сфері службової діяльності також характеризується вжиттям злочинцями всіх можливих засобів для недопущення виявлення ознак їх діяльності або ж у разі такого виявлення – недопущення з'ясування та доказування їх причетності до вчинення цих злочинів. Таке вжиття злочинцями всіх можливих засобів у криміналістиці прийнято іменувати протидією розслідуванню злочинів. Особа, котра провадить розслідування злочинів, зокрема у сфері службової діяльності, повинна бути готовою до проявів протидії з боку злочинців. Більш того, вона повинна своєчасно розпізнати прояви такої діяльності та коректно зреагувати на них. Ось чому вважаємо вкрай актуальними питання, пов'язані з висвітленням способів протидії

© Пчеліна О.В., 2016

розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності. Адже, не знаючи як можна протидіяти кримінальному провадженню, не можливо таку протидію подолати. Не дарма панує вислів: «ворога потрібно знати в очі». Тільки в такому разі його можна перемогти. Зазначена фраза повністю може та повинна застосовуватися по відношенню до діяльності з подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Окремого фундаментального наукового дослідження проблематики подолання протидії розслідування злочинів у сфері службової діяльності в криміналістичній науці немає. Проте чимало вчених досліджували питання протидії розслідуванню злочинів у цілому й окремих видів. Зокрема, поняття, види та форми протидії були предметом наукових пошуків у працях таких учених, як В. С. Абраменкової, О. В. Александренко, Н. М. Ахтирської, А. Ф. Волобуєва, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, С. Ю. Журавльова, В. О. Малярової, Р. Л. Степанюка, В. Ю. Шепітька, Р. М. Шехавцова, Б. В. Щура та інших.

Незважаючи на вагомий доробок вказаних учених у виділеній царині, чимало питань залишилося невирішеними та дискусійними. Зокрема, відсутня однозначність у трактуванні поняття протидії розслідуванню злочинів і виділенні її видів, не визначені способи протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та не розроблені відповідні їм засоби їх подолання. У зв'язку з цим ставимо перед собою наступне **наукове завдання**, котре прагнемо вирішити в представленому дослідженні, – з'ясувати сутність і зміст терміну «протидія розслідуванню злочинів», сформулювати визначення терміну «протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності», визначити способи протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності й адекватні їм шляхи подолання такої протидії.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд поняття «протидія» є простим і несуперечливим, не викликає жодних непорозумінь. Всі одразу проводять аналогію зі словами перешкоджати, заважати тощо. Проте, якщо мова йде про протидію розслідуванню злочинів, то тут уже серед науковців виникає жвава дискусія стосовно того, що слід вкладати в зміст вказаного словосполучення. Перед висвітленням положень щодо наукового трактування терміну «протидія розслідуванню злочинів» хочемо акцентувати увагу на тому, що на законодавчому рівні вказане питання не знайшло свого вирішення. Законодавець визначає напрямки, методи, засоби боротьби зі злочинністю, але без виділення можливих шляхів супротиву з боку злочинців. Більше того, проект закону України «Про основи державної політики щодо протидії злочинності» [1] так і залишився проектом. При цьому термін «протидія» вживається в таких нормативно-правових актах, як: закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII [2], закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV [3], закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI [4], закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 № 1702- VII [5], указ Президента України «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» від 21.10.2011 № 1000/2011 [6] тощо. Однак тільки в законі України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI [4] надається визначення терміну «протидія», правда в контексті протидії торгівлі людьми. Так, у ч. 1 ст. 1 вищезазначеного закону протидія торгівлі людьми вживається в наступному значенні: система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми [4]. Тобто у вказаному нормативно-правовому акті, як і в раніше названих, термін «протидія» вживається насамперед для позначення діяльності, спрямованої на боротьбу зі злочинністю в цілому чи окремих її проявів. Суб'єктами такої діяльності є представники держави в особі уповноважених на боротьбу зі злочинністю державних органів. Протидія по відношенню до розслідування злочинів у жодному з нормативно-правових актів не висвітлюється, що, на наш погляд, негативно відображається на організації діяльності з подолання вказаної протидії. Адже, як зазначає В. П. Бахін, подолання протидії розслідуванню не може бути дієвим без всебічного та глибокого вивчення сучасного феномена протидії як складового елементу протистояння злочинності [7, с. 202-203].

Протидія розслідуванню стає все різноманітнішою, оскільки в злочинців появляються більш широкі можливості такого протистояння органам досудового розслідування. Відповідно проблема протидії розслідуванню набуває останнім часом особливої актуальності та гостроти. А це вкотре вказує на необхідність переосмислення змісту та сутності протидії процесу розслідування та розроблення відповідних комплексних методів боротьби з нею [8, с. 696; 9, с. 113]. Більше того, сутність протидії та шляхи її подолання доцільніше розглядати не взагалі, не в абстрактній формі, а конкретизовано, по відношенню до окремих видів, груп кримінальних правопорушень.

Ознайомившись з низкою джерел, ми дійшли висновку, що в наукових колах панують різноманітні підходи до трактування протидії розслідуванню злочинів. Зокрема, під останньою пропонують розуміти:

– умисні дії або систему дій, направлені на перешкоджання досягненню цілей досудового розслідування [10, с. 5];

– умисну діяльність з метою перешкоджати розслідуванню і в кінцевому результаті встановленню істини по кримінальній справі [8, с. 696];

– прийняття зацікавленими особами заходів, спрямованих на утворення перешкод у виявленні, вилученні та використанні доказів правоохоронними органами [11, с. 70-71];

– систему заздалегідь спланованих і вжитих під впливом ситуації, що склалася, заходів безпеки злочинної діяльності на всіх етапах, здійснюваних злочинцями й іншими зацікавленими особами з метою ухилення від кримінальної відповідальності на всіх стадіях кримінального судочинства [12, с. 252];

– систему узгоджених дій (бездіяльності) осіб, зацікавлених у перешкоджанні встановленню об'єктивної істини в кримінальній справі з метою ухилення від відповідальності винних у скоєнні злочину або пом'якшення покарання за скоєне [13, с. 20];

– своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших зацікавлених осіб, що виражається у вигляді однократно здійснюваних навмисних дій чи у вигляді структурно складної навмисної діяльності, спрямованої на приховання, зміну, знищення інформації, яка має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкодити встановленню обставин скоєного злочину та вини причетних осіб [14, с. 23];

– протиправну діяльність, що включає як умисні, так і ненавмисні дії (бездіяльність), спрямовані на перешкоджання встановленню об'єктивної істини в кримінальній справі та вирішенню інших завдань розслідування [9, с. 116];

– активний чи пасивний опір учасників злочинної діяльності та пов'язаних із ним осіб шляхом приховання слідів злочинів, здійснення впливу на суб'єктів розслідування чи створення різних перешкод при встановленні останніми ознак злочину, висуненні та перевірці версій, а також формуванні системи доказів по кримінальній справі [15, с. 6] та інше.

З вищезазначеного вкотре стає очевидною неоднозначність та відсутність уніфікованості в підходах до трактування протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. Ми ж цілком розподіляємо думку вчених щодо доцільності розуміння протидії розслідуванню злочинів як діяльність, адже остання може реалізуватися як у активній, так і в пасивній формах. Відповідно протидія розслідуванню може виражатися як у вжитті окремих дій чи їх сукупності, так і шляхом бездіяльності. На наш погляд, не слід визначення протидії розслідуванню злочинів загромаджувати переліком форм її реалізації, а досить вказати на її цілі, котрі в свою чергу окреслюють напрямки такої діяльності. Тож під протидією розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності пропонуємо розуміти наступне: діяльність осіб, котрі вчинили злочини у сфері службової діяльності, та інших зацікавлених осіб, спрямована на перешкоджання виявленню проявів їх злочинної діяльності та провадженню досудового розслідування.

Протидіяти розслідуванню злочинів, у тому числі й у сфері службової діяльності, можна не тільки після їх виявлення та початку кримінального провадження. Якщо злочин є спланованим, то засобами зі протидії розслідуванню пронизаний весь механізм його вчинення – починаючи з моменту підготовки та закінчуючи вжиттям заходів по його приховуванню. Тобто злочинець, готуючись, вчиняючи та приховуючи злочин, учиняє всі необхідні дії для недопущення виявлення та розслідування його діянь. Тож до способів протидії виявленню та розслідуванню злочинів на стадії вчинення останніх пропонуємо відносити наступні:

(а) значна розгалуженість «функціональних обов'язків» злочинців;

(б) ретельне маскування зв'язків між учасниками злочинної діяльності;

(в) вжиття заходів щодо мінімізації залишених слідів або щодо їх знищення;

(г) вжиття заходів щодо інсценування окремих обставин події, а саме:

– створення видимості непов'язаності ряду злочинних проявів між собою;

– створення видимості вчинення не злочинних діянь, а службових (дисциплінарних) чи адміністративних правопорушень;

– створення видимості вчинення злочину (-ів) іншими особами;

– створення видимості вчинення не умисних злочинів, а з необережності;

(г) залучення корумпованих зв'язків;

(д) переїзд на тривалий час або на постійній основі до іншого регіону/країни;

(е) створення алібі та інші.

Основні ж способи подолання такого роду протидії насамперед пов'язані й обумовлюються якісними організацією та провадженням досудового розслідування. Тобто слід одразу розпочинати повномасштабну перевірку вхідної інформації про можливе вчинення злочину у сфері службової діяльності. Вказана перевірка не повинна бути формальною та поверхневою. Потрібно одразу передбачити весь комплекс заходів, спрямованих на виявлення та вилучення всієї слідової картини злочину. Як відомо, для злочинів у сфері службової діяльності характерним є залишення значної кількості доказової інформації в різного роду документації. Тому повинні бути вилучені всі документи, які не тільки безпосередньо відображають наслідки злочину та операцію, котра їх спричинила. Також слід ознайомлюватися та досліджувати документацію, котра визначає процедуру працевлаштування, здійснення контролю за діяльністю окремих служб (осіб), порядок функціонування установи, порядок укладання різних правочинів, функціональні обов'язки окремих осіб і т.п. При цьому варто усвідомлювати, що діяння, котре містить ознаки злочину у сфері службової діяльності, вірогідно вчинялося в сукупності з іншими злочинами. Тому одразу слід висувати версії про вчинення комплексу злочинів (злочинної технології) у сфері службової діяльності. Відповідно необхідно одразу шукати доказову базу, на підтвердження чи спростування висунутої версії. А значить потрібно забезпечити своєчасність кримінального провадження – вжиття повного комплексу процесуальних засобів досудового розслідування. Такі дії дозволять уникнути втрат і прогалин у частині забезпечення достатньої доказової бази по конкретному кримінальному провадженню. Адже будь-які зволікання з боку правоохоронців злочинці використовують в своїх інтересах – для «замітання» своїх слідів шляхом, як приклад, знищення чи підтасування окремих документів. Разом із тим, варто використовувати весь потенціал процесуальних засобів доказування. Зокрема, для з'ясування часу створення окремого документу доцільно провести звірку (зустрічну перевірку документів), їх огляд, витребування та огляд реєстраційної документації (журналів реєстрації вхідної та вихідної кореспонденції), призначити техніко-криміналістичну експертизу документів, а у разі існування електронної копії документу – комп'ютерно-технічну експертизу.

Заходи з протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності також вживаються з боку злочинців і після початку кримінального провадження. Зокрема, може здійснюватися вплив на учасників досудового розслідування (1) задля зміни ними своїх свідчень чи відмови від раніше наданих показань, (2) заради вжиття ними заходів, спрямованих на пошкодження чи-то знищення речових доказів, (3) задля отримання доступу до певних об'єктів, (4) щоб отримати певні відомості або (5) з метою фальсифікації матеріалів кримінального провадження. Причому такий вплив може виражатися як у погрозах, так і у підкупі, пропозиції чи обіцянці певної винагороди, шантажі, застосуванні на-

сильства до особи чи її близьких, знищенні чи-то пошкодженні майна особи або її близьких, використанні дружніх чи родинних зв'язків і т. д. Також можуть вживатися такі способи протидії як переховування від органів слідства, неявка до органів досудового розслідування на вимогу особи, котра провадить досудове слідство, тощо.

Що ж стосується способів подолання названих засобів протидії, то вони насамперед зводяться до якісного планування та організації кримінального провадження. Слідчий повинен у повному обсязі використовувати весь арсенал процесуальних, тактико-технічних і методичних засобів провадження досудового розслідування. Зокрема, правильно визначати обсяг і послідовність проведення слідчих (розшукових) заходів, використовувати додаткові засоби фіксації, вживати заходи для забезпечення безпеки окремих учасників кримінального провадження, здійснювати роз'яснювальну роботу по відношенню до свідків і підозрюваних, своєчасно вживати заходи забезпечення кримінального провадження і т. п.

В якості засобу протидії розслідуванню злочинів також досить часто використовуються засоби масової інформації, через інформаційні джерела яких до населення доводиться інформація про начебто ущемлення та порушення прав злочинців з боку правоохоронців, про некомпетентність останніх і явну підтасовку доказів. Таким чином, за допомогою мас-медіа здійснюється опосередкований тиск на органи досудового розслідування, змушуючи останні активно виправдовуватися перед населенням, відновлювати свій позитивний імідж. Як наслідок, зусилля правоохоронців розпорошуються і дають можливість злочинцям вжити заходи, спрямовані на перешкоджання повному та всебічному доказуванню їх причетності до вчинення конкретних злочинних діянь у сфері службової діяльності. Для недопущення такого способу перешкоджати досудовому розслідуванню рекомендується з моменту виявлення ознак злочину(-ів) у сфері службової діяльності налагоджувати через прес-центр відповідного правоохоронного органу співпрацю із засобами масової інформації регіону. Необхідно інформувати населення про діяльність правоохоронних органів. Зокрема, слід вказувати на результативність такої діяльності, окреслювати її спрямованість. При цьому, інформацію, що становить слідчу таємницю, розголошувати не варто. Доречно буде вказати основні завдання, що стоять перед слідством у конкретний момент, та оговорити безперервність проведення уповноваженими особами всіх необхідних процесуальних дій.

Все вищезазначене беззаперечно вказує на те, що способи протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності є нічим іншим, як безпосереднім ухиленням злочинцями від кримінальної відповідальності.

Висновки. Як підсумок, можна вказати на різноманітність способів протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності. Причому особливе криміналістичне значення має виділення способів протидії за часом їх уживання. А саме – способи протидії, що вживаються на одній із стадій учинення кримінального правопорушення, та способи протидії, що вживаються після початку кримінального провадження. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності в будь-якому випадку потребує невідкладного реагування з боку органів досудового розслідування. Зміст же зазначеного реагування обумовлюється конкретним способом протидії.

Список літератури:

1. Про основи державної політики щодо протидії злочинності: проект закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.npu.gov.ua/uk/publish/printable_article/314729
2. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон України від 30.06.1993 № 3341-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
3. Про боротьбу з тероризмом: закон України від 20.03.2003 № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.
4. Про протидію торгівлі людьми: закон України від 20.09.2011 № 3739-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – Ст. 173.
5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: закон України від 14.10.2014 № 1702-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 50-51. – Ст. 2057.
6. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: указ Президента України від 21.10.2011 № 1000/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 29. – С. 9. – Стаття 1138.
7. Бахин В. П. Криминалистика: проблемы и мнения (1962-2002 гг.) / Бахин В. П. – К., 2002. – 266 с.
8. Криминалистика: [учебник для вузов] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская; под ред. заслуженого деятеля науки РФ, проф. Р. С. Белкина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Норма, 2006. – 992 с.
9. Ромців О. І. Сутність поняття «протидія розслідуванню злочинів» у сучасній криміналістичній науці / О. І. Ромців // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2014. – Випуск 6-1. – Том 4. – С. 112-116.
10. Каргодин В. Н. Проблемы подготовки к расследованию в условиях противодействия / В. Н. Каргодин // Актуальные проблемы следственной деятельности. – Свердловск, 1990. – С. 4-14.
11. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. – Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
12. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями: Руководство для следователей: [научно-практическое пособие] / Корж В. П. – Х., 2002. – 279 с.
13. Нецкин И. В. Противодействие расследованию таможенных преступлений, криминалистические средства и методы его преодоления: дисс. ... кандидати юрид. наук: 12.00.09 / Иван Владимирович Нецкин. – М., 2001. – 163 с.
14. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): дис. ... кандидати юрид. наук: 12.00.09 / Руслан Миколайович Шехавцов. – Луганськ, 2003. – 238 с.
15. Журавлев С. Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления: автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / С. Ю. Журавлев. – Нижний Новгород, 1992. – 18 с.

Пчелина О.В.
Харьковский национальный университет внутренних дел

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ РАССЛЕДОВАНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПУТИ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация
В статье проанализировано состояние нормативной регламентации деятельности по противодействию преступлениям и противодействию расследованию преступлений. Освещаются научные подходы к трактовке термина «противодействие расследованию преступлений». Предложенное авторское определение понятия «противодействие расследованию преступлений в сфере служебной деятельности». Приводится перечень способов противодействия выявлению и расследованию преступлений на стадии совершения последних. Акцентируется внимание на необходимости безотлагательного реагирования со стороны органов досудебного расследования на противодействие расследованию преступлений в сфере служебной деятельности. Содержание же указанного реагирования обусловливается конкретным способом противодействия.
Ключевые слова: противодействие, противодействие расследованию преступлений, преступления в сфере служебной деятельности, преодоления противодействия, способы противодействия.

Pchelina O.V.
Kharkiv National University of Internal Affairs

COUNTERACTION TO INVESTIGATION OF CRIMES IN SPHERE OF SERVICE ACTIVITY AND ITS POSSIBLE SOLUTIONS

Summary
In the article the state of normative regulation of anti-crime investigation and counteraction to investigation of crimes are analyzed. The scientific approaches to the treatment of «counteraction to investigation of crimes» are clarified. The author formulated the definition of «counteraction to investigation of crimes the field of service activity». A list of methods of counteraction is cited. The author emphasizes the need for urgent response from the pre-trial investigation bodies on counteraction to investigation of crimes the field of service activity. Content of such reaction is caused by a specific methods of counteraction.
Keywords: counteraction, counteraction to investigation of crimes, crimes in the field of service activity, overcoming the counteraction, methods of counteraction.

УДК 347.73

ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ В ПОДАТКОВИХ СПОРАХ

Цвіра Д.М.
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті розкривається сутність та особливості предмета доказування в податкових спорах. На основі глибинного наукового аналізу визначаються основні риси доказування в податкових спорах. Досліджено та охарактеризовано предмет доказування на стадії вирішення податкових спорів. З'ясовано, які саме факти необхідно включати до предмета доказування в податкових спорах. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення підходів стосовно формування предмета доказування в податкових спорах.
Ключові слова: податковий спір, адміністративне судочинство, докази, доказування, предмет доказування.

Постановка проблеми. Суттєвим поштовхом у бік наближення до європейських стандартів було прийняття і набрання чинності більше десяти років потому Кодексу адміністративного судочинства (надалі – КАС) України. Цей систематизований кодифікований акт визначив процесуальну основу судового механізму для захисту прав, свобод та інтересів особи від порушень з боку державно-владного апарату. Сама наявність в Україні цілої системи адміністративних судів свідчить про відповідність національної судової системи міжнародно-правовим стандартам.

Головним призначенням адміністративного судочинства, безперечно, є розгляд та вирішення публічно-правового спору, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, у чітко визначеному законом порядку, тобто встановлен-

© Цвіра Д.М., 2016

ня істини у справі. Це завдання здійснюється в процесі судового розгляду в результаті пізнання обставин справи, тобто судового доказування. Правильний підхід до законодавчого регулювання процесу доказування забезпечується реалізацією принципів змагальності, диспозитивності та офіційного з'ясування справи в судовому розгляді справи, а отже сприяє можливості повноцінного захисту сторонами своїх прав та інтересів у суді.

Наразі продовжує спостерігатися тенденція до посилення ролі адміністративного суду у питаннях вирішення податкових спорів, переданих на їх розгляд. Про актуальність обраної теми дослідження говорять статистичні дані. За даними Вищого адміністративного суду України за 2015 рік податкові спори є однією з найчисельніших категорій справ серед всіх розглянутих окружними адміністративними судами.

Дійсно, аналізуючи статистичні показники про стан здійснення судочинства Харківським окружним адміністративним судом за 2015 рік, можна дійти висновку, що найбільше надходження позовних заяв та матеріалів традиційно посідають справи зі спорів з приводу адміністрування податків, зборів, платежів та контролю за дотриманням вимог податкового законодавства. Зокрема справи зі спорів з приводу реалізації податкової політики та за зверненнями податкових органів із деякими видами вимог складали 70,1% від загальної кількості справ, що надійшли за 2015 рік до цього суду. При цьому, по справах зі спорів з приводу реалізації податкової політики та за зверненнями податкових органів із деякими видами найчастіше судді розглядали спори юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців до податкових служб міста Харкова та області з приводу скасування податкових повідомлень-рішень, визнання їх не чинними, з питань адміністрування окремих податків, зборів та обов'язкових платежів, зокрема, найбільша кількість спорів про погашення податкового боргу. Найпоширенішими зверненнями податкових органів були спори щодо припинення юридичної особи (припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця) та стягнення податкової заборгованості [1].

Отже, серед характерних прикладів із судової практики, слід виділити адміністративні спори про скасування податкових повідомлень – рішень, винесених у зв'язку з відсутністю, на думку податкового органу, у платника податку права на податковий кредит або неправомірністю формування валових витрат. Аналіз зазначеної категорії справ показав, що найчастіше протиріччя виникають у зв'язку із неоднаковим застосуванням норм, що регулюють питання належності та допустимості доказів, а також самої оцінки доказів при встановленні факту реальності господарських операцій, фактичності їх здійснення. Зокрема, розбіжності мають місце при наданні судами оцінки таким доказам як Акт перевірки контрагента платника податку про неможливість проведення зустрічної звірки у зв'язку з відсутністю за місцезнаходженням, експертний висновок щодо підпису не уповноваженої особи на податковій накладній, відсутність товарно-транспортних накладних та факту перевезення товару власним транспортом, не надання довіреностей на отримання товару.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сторінках юридичної літератури, питанням публічно-правових спорів, як і правовій природі податкових спорів, постійно приділяється певна увага, про що свідчать роботи таких вчених, як: О.В. Брінцева, В.С. Куценка, М.П. Кучерявенка, І.Є. Криницького, А.К. Саркісова, Я.В. Греци, М.В. Жернакова, М.В. Жушман, А.Ю. Осадчого, В.А. Сьоміної, В.В. Лазора, О.М. Обушенка, О.М. Федорчука та інших. Разом із тим, проблематика вивчення судового доказування при вирішенні податкових спорів сьогодні ще не знайшла свого вирішення як на рівні законодавчого, так і нормативного регулювання.

Мета статті. Метою написання статті є розкриття змісту та особливостей доказування у податкових спорах, переданих на розгляд до адміністративних судів України. Для вирішення зазначеної мети вважається за потрібним з'ясування змісту доказування під час розгляду податкового спору в адміністративному судочинстві України, а також визначення адміністративно-процесуальних норм, якими регламентуються особливості доказування у зазначеній категорії справ.

Виклад основного матеріалу. Деякі з вчених вірно підкреслюють, що доказування виступає як спосіб реалізації правової позиції в контексті здійснення функції індивідуальної регламентації та як основний правозабезпечувальний чинник. Зокрема, Д.О. Бочаров, узагальнюючи зміст численних операціональних визначень поняття доказування (вироблених переважно в царині наук кримінального, адміністративного, цивільного, господарського процесів і криміналістики) відзначає наявність у правовій науці двох підходів до визначення змісту діяльності з доказування – вузького та широкого. У вузькому розумінні доказування розглядається як діяльність лише з одержання (збирання, формування) та дослідження (перевірки) юридичних доказів. За широкого підходу наведений перелік доповнюється операціями оцінки й використання доказів [2, с. 10].

Заслуговує на увагу позиція, висловлена Т.В. Степанової, про те, що доказування – це логіко-практична діяльність осіб, які беруть участь у справі, і суду по встановленню наявності або відсутності обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [3, с. 3].

Вчені-цивілісти, спираючись на принцип змагальності, який діє у цивільному процесі, обґрунтовують тезу про те, що доказування є одночасно і правом, і обов'язком осіб, які беруть участь у справі, оскільки у змагальному процесі саме від розсуду сторін залежить, чи захищати власні права, чи доводити свою позицію, а відповідно чи надавати суду докази. Водночас, якщо сторона зацікавлена у вирішенні справи на свою користь, вона обтяжена необхідністю подавати докази для обґрунтування вимог і заперечень. Тому при реалізації права подавати докази на сторону покладається обов'язок доказування.

Як свідчать наведені точки зору правознавців, загальноприйнятим в юридичній науці є визначення доказування як розумової і процесуальної діяльності відповідних учасників судочинства по встановленню обставин судової справи за допомогою судових доказів.

На відміну від інших видів судочинства, особливість адміністративного судового процесу

щодо забезпечення доказів, полягає у більш активній ролі адміністративного суду. Специфіка доказування в адміністративному судочинстві полягає у тому, що у справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доведення правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладено на відповідача, якщо він заперечує проти адміністративного позову. Зокрема, виходячи із змісту ч. 2 ст. 71 КАС України, яка встановлює презумпцію вини суб'єкта владних повноважень, вимоги позивача вважаються правомірними, доки протилежна сторона не доведе інше. Фактично можна стверджувати про презумпцію правомірності вимог громадянина у справах про порушення його прав і свобод.

Наприклад, Я.С. Калмикова пропонує під доказами в адміністративному судочинстві розуміти інформацію, на підставі якої особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують або спростовують позовні вимоги, а суд установлює наявність або відсутність даних про факти, обставини, дії або події, що мають значення для правильного вирішення справи. Відповідно вчена визначає доказування в адміністративному судочинстві як почуттєву розумову логічну діяльність з виявлення, витребування, збирання, закріплення, перевірки й оцінки доказів, їх процесуальних джерел адміністративним судом та учасниками провадження, спрямовану на встановлення фактичних обставин публічно-правового спору, прав та обов'язків учасників спірних правовідносин, необхідних для правильного вирішення справи» [4, с. 7].

Схожої думки дотримується О.М. Дубенко розглядаючи доказування в адміністративному судочинстві як врегульовану процесуальним законодавством, підпорядковану законам логіки діяльність, спрямовану на встановлення об'єктивної істини в адміністративній справі та прийняття обґрунтованого і законного рішення. У свою чергу під предметом доказування в адміністративному судочинстві запропоновано розуміти сукупність фактів та обставин, з наявністю або відсутністю яких закон пов'язує можливість виникнення, зміни або припинення правових відносин між сторонами, що підлягають доказуванню по адміністративній справі для винесення судом законного і обґрунтованого рішення [5, с. 6]. Іншими словами під предметом доказування варто розуміти коло обставин та фактів, які мають бути встановлені по конкретній адміністративній справі.

Дійсно, адміністративний суд і особи, які беруть участь у справі, задіяні як у процесі збирання доказів, так і у ході їх дослідження, їх оцінки. При цьому необхідно тільки звертати увагу на неоднаковість процесуальних наслідків адміністративного суду і інших учасників доказової діяльності. Так, відповідно до ст. 138 КАС України предметом доказування по справі є обставини, якими обґрунтовуються заявлені вимоги чи заперечення, або які мають значення для вирішення справи та які належить встановити при ухваленні судового рішення у справі. Стаття 86 КАС України встановлює принципи оцінки доказів судом як головним і особливим суб'єктом доказової діяльності. Результати дослідження судових доказів та їх оцінки повинні відображатися у мотивувальній частині судового рішення. Порушення даних вимог спричиняє скасування судових рішень вищестоящим судом.

Сучасні фахівці в галузі адміністративного судочинства, досліджуючи питання процесу доказування під час вирішення податкових спорів, відмічають, що оподаткування є однією з найбільш суперечливих сфер з точки зору співвідношення публічних та приватних інтересів.

Так, на думку О.Ю. Щербакової розгляд податкових спорів в Україні відрізняється активною діяльністю суду, яка виражається не тільки у визначенні предмета доказування, а й у тому, що суд має право витребувати докази, які не можуть бути надані особою, яка бере участь у справі, а також самостійно збирати докази з власної ініціативи. На підставі аналізу існуючих наукових поглядів щодо осіб, які є суб'єктами доказової діяльності, О.Ю. Щербакова виділяє дві групи таких суб'єктів. По-перше, це суб'єкти, які беруть участь у процесі доказування з метою захисту своїх прав та законних інтересів (позивач, відповідач, свідки, треті особи). По-друге, це суб'єкти, які своєю активною діяльністю формують масив доказової інформації по конкретній справі. Діяльність таких суб'єктів може виражатися в збиранні, перевірці, дослідженні та оцінці доказів. У рамках судового розгляду податкового спору такими суб'єктами будуть: суд, експерт, спеціаліст [7, с. 6].

Вважаємо, що предметом доказування на стадії вирішення податкових спорів є обставини, якими обґрунтовуються позовні вимоги чи заперечення; обставини, які мають інше значення для правильного вирішення справи, а також обставини, які належить встановити при ухваленні судового рішення.

Особливістю предмета доказування під час розгляду і вирішення податкових спорів є обставини, за яких приймалося рішення суб'єкта владних повноважень – податкового органу, вчинялися дії чи проявлялася бездіяльність. Саме такі рішення, дії чи бездіяльність порушили права та законні інтереси платника податків.

Як вірно в цьому аспекті відмічає О.Ю. Щербакова центральною ланкою забезпечення належного формування предмета доказування на адміністративній (досудовій) стадії вирішення податкових спорів є податковий контроль. На її думку, саме за допомогою перевірок та звірок контролюючими органами формується найбільший масив доказової інформації, який має значення не лише для визначення предмета доказування, а й для прийняття по суті правильного рішення у справі [7, с. 10]. Як уявляється, такий висновок зроблений відповідно до ч. 1 ст. 138 КАС України, відповідно до якої предмет доказування можна визначити як діяльність, пов'язану з опрацюванням та викладенням обставин, якими обґрунтовуються позовні вимоги чи заперечення або які мають інше значення для вирішення справи та які належить встановити при ухвалення судового рішення у справі. У цьому аспекті варто навести позицію Вищого адміністративного суду України відносно розгляду податкових спорів, зокрема до предмету доказування не можуть включатися обставини, які не підтверджені розрахунковими, платіжними та іншими документами, обов'язковість ведення яких вимагається правилами податкового і бух-

галтерського обліку [8]. Таким чином, до характерною особливістю предмета доказування у податкових спорах слід вважати обставини, за яких приймалося відповідне рішення податкового органу – владного суб'єкта, вчинялися дії чи виявлялася бездіяльність.

Висновки. Таким чином, спираючись на адміністративно-процесуальні норми, закріплені у КАС України, а також існуючі наукові погляди щодо визначення доказування та його предмету, зазначимо наступне. Предметом доказування у податкових спорах слід вважати юридичні й доказові факти та обставини, що мають значення для правильного розв'язання податкового спору. Не дивлячись на той факт, що законодавець покладає обов'язок доказування в адміністративному судочинстві на суб'єкта владних повноважень, під час розгляду податкового спору характерною є власна, притаманна лише їй специфіка доказування. Зокрема, судова практика розгляду цієї категорії справ свідчить, що предмет доказування може формуватися владною (контролюючим органом – суб'єктом владних повноважень) та зобов'язаною (платником податків) сторонами.

Список літератури:

1. Огляд даних про стан здійснення судочинства Харківським окружним адміністративним судом за 12 місяців 2015 року // Електронний ресурс – Режим доступу: http://khoas.gov.ua/page15/1/11/#show1_11
2. Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання: автореф. дис. на здобуття канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень / Бочаров Дмитро Олександрович. – Харків: НЮАУ ім. Я. Мудрого, 2007. – 21 с.
3. Степанова Т. В. Доказування та докази в господарському процесі України: автореф. дис. на здобуття канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 – господарське право і процес; господарське процесуальне право / Степанова Тетяна Валеріївна. – Донецьк, 2002. – 18 с.
4. Калмикова Я. С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Калмикова Яна Сергіївна. – Харків: НЮАУ ім. Я. Мудрого, 2013. – 227 с.
5. Дубенко О. М. Доказування в адміністративному судочинстві в Україні: автореф. дис. на здобуття канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Дубенко Олександр Миколайович. – Харків: ХНУВС, 2010. – 23 с.
6. Щербакова О. Ю. Предмет доказування у податкових спорах: автореф. дис. на здобуття канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Щербакова Ольга Юріївна. – Харків, 2015. – 20 с.
7. Постанова Вищого адміністративного суду України від 7 липня 2011 р. по справі № К-25801/08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pravoscope.com/act-postanova-k-25801-08-s-usenko-ye-a-07-07-2011-ne-viznacheno-s

Цвира Д.Н.
Харьковский национальный университет внутренних дел

ПРЕДМЕТ ДОКАЗЫВАНИЯ В НАЛОГОВЫХ СПОРАХ

Аннотация
В статье раскрывается сущность и особенности предмета доказывания в налоговых спорах. На основе глубокого научного анализа определяются основные черты доказывания в налоговых спорах. Исследован и охарактеризован предмет доказывания на стадии разрешения налоговых споров. Выяснено, какие именно факты необходимо включать в предмет доказывания в налоговых спорах. Сформулированы предложения по совершенствованию подходов по формированию предмета доказывания в налоговых спорах.
Ключевые слова: налоговый спор, административное судопроизводство, доказательства, доказывание, предмет доказывания.

Tsvira D.N.
Kharkiv National University of Internal Affairs,

SUBJECT OF PROOF IN TAX DISPUTES

Summary
The article reveals the essence, nature and characteristics of the subject of proof in tax disputes. Based on in-depth scientific analysis determined the main features of proof in tax disputes. Separate study and subject characteristics amenable to proof on judicial tax litigation stage. Found out what facts should include the subject of proof in tax disputes. The suggestions for improving approaches to forming the object of proof in tax disputes.
Keywords: tax conflict, administrative legal procedure, proof, matter of proof, means of proof.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 342.728

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Гололобов С.М.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Досліджено історію становлення та розвитку громадських організацій України. Визначено характерні ознаки громадських організацій. Показані види громадських організацій. Проаналізовано правове регулювання створення та припинення діяльності громадських організацій. Досліджено елементи гармонізації законодавства України про громадські організації з європейськими стандартами.
Ключові слова: громадські організації, законодавство про громадські організації, правовий статус громадських організації, ознаки громадських організацій, європейські стандарти про громадські організації.

Постановка проблеми. Враховуючи факт обрання українським народом демократичного шляху свого розвитку, особливої уваги потребує наявність функціонуючого механізму реалізації свобод і прав людини.

В Україні громадські організації утворюються відповідно до конституційного права на об'єднання (ст. 36 Конституції України). Виходячи з цього, побудоване на демократичних засадах регулювання утворення і діяльності громадських організацій сприяє реалізації даного права.

Однією з багатьох специфічних ознак посправжньому демократичної держави, якою прагне стати Україна, є залучення широких верств населення до прийняття владою важливих, для даної спільноти людей, рішень.

Аналізуючи досвід країн-членів Європейського Союзу, доходимо до висновку, що більш ефективними і конструктивним є залучення не окремих людей, а організованої широкої громадськості.

Саме ця громадськість, що проявляється інститутами громадянського суспільства, є громадськими організаціями.

Питання пов'язані з утворенням та функціонуванням громадських організацій регламентуються переважно Основним законом України та Законом України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р.

В Україні, окрім Закону «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р., що має загальний характер, діє і низка законів спеціального характеру про громадські організації, а саме: Закони України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», і т.п., норми яких часто вступають у суперечність з нормами Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р., а отже, на нашу думку, – потребують перегляду.

Враховуючи євро-інтеграційний вектор розвитку України, такий перегляд доцільно й логічно здійснювати з врахуванням та використанням європейських стандартів як про права особистості (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.), так і про громадські організації (Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі 2007 р. № CM/Rec (2007)14 і Фундаментальні принципи статусу неурядових організацій в Європі 2002 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи історіографію даної проблематики, доходимо висновку, що в сучасній науці не проводились комплексні та ґрунтовні дослідження правового статусу громадських організацій як суб'єктів цивільного права. До 90-х років XX століття окремі аспекти участі громадських організацій у цивільно-правових відносинах розглядалися в працях таких науковців як С.М. Братусь, В.В. Качанова, Г.О. Кудрявцева, Г.В. Міщенко, П.І. Седугін та ін. З 1991 р. після проголошення України незалежною державою основна увага науковців даної сфери на рівні монографічного та дисертаційного вивчення приділялась конституційно-правовому та адміністративно-правовому статусу громадських організацій (Н.П. Гаєва, О.М. Ващук, Є.Є. Додіна та ін.).

Істотним внеском у вивчення та дослідження публічно-правової проблематики, пов'язаної з громадськими організаціями, є праці у вигляді дисертацій О.М. Ващука «Конституційно-правовий статус громадських організацій в Україні» та Є.Є. Додіної «Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні». Але дані дослідження базуються на застарілому законодавчому полі і автори або взагалі не торкаються наявності міжнародних стандартів у сфері утворення і функціонування громадських організацій, або обмежуються тільки міжнародними стандартами щодо права на об'єднання.

Детально та ґрунтовно вивчені та досліджені проблеми та аспекти правового статусу юридичних осіб приватного права, у працях таких науковців та вчених, як: С.С. Алексєєв, А.Ю. Бабаскін, Т.В. Боднар, В.І. Борисова, С.М. Братусь, О.М. Вінник, В.В. Воловик, М.К. Галянтич, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, І.В. Жилінкова, Д.В. Задихайло, І.С. Канзафарова, О.Р. Кібенко, Н.В. Козлова, В.М. Коссак,

© Гололобов С.М., 2016

О.В. Кохановська, В.М. Кравчук, Н.С. Кузнєцова, І.М. Кучеренко, В.В. Луць, Р.А. Майданик, В.К. Мамутов, Д.І. Мейєр, Й.О. Покровський, В.Д. Примак, Н.О. Саніахметова, В.І. Семчик, І.В. Спасибо-Фатєєва, Р.О. Стефанчук, Є.О. Суханов, Н.І. Тітова, Л.М. Труфанова, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, В.Д. Фролов, П.П. Черевко, Б.Б. Черепахін, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневич, Р.Б. Шишка, С.І. Шимон, В.С. Щербина, В.Л. Яроцький та ін. Вивчається та аналізується правовий статус окремих суб'єктів цивільного права, зокрема благодійних та релігійних організацій (О.Ю. Літвіна, В.Ф. Піддубна, В.Д. Фучеджі, В.О. Чепурнов та інші). Одначе проблематика правового статусу громадських організацій як суб'єктів цивільного права лишились поза належною увагою науковців та вчених сучасної вітчизняної науки, особливо юридичної, що і визначає актуальний вибір теми даного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна викладених у статті результатів полягає в тому, що стаття є одним із перших досліджень громадських організацій як суб'єктів саме цивільного права, особливостей їх участі в цивільних правовідносинах.

Мета статті. Метою статті є формування теоретичних засад правового статусу громадських організацій як суб'єктів цивільного права та вироблення конкретних та конструктивних пропозицій щодо удосконалення та покращення норм діючого законодавства України в цій сфері у відповідності й з врахуванням європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення та розвитку громадських організацій на території України налічує понад два століття. Можна виділити такі її етапи: перший (етап зародження ідей, концепцій, створення перших громадських організацій, що тривав до 3 березня 1906 р. і характеризувався відсутністю належних нормативно-правових актів, які б регламентували їх створення та діяльність); другий етап (від 4 березня 1906 р. до 1917 р., під час якого прийняття в Російській імперії нормативно-правового акту, що регламентував створення та діяльність громадських організацій, стало поштовхом їх розвитку); третій (радянський етап, що тривав з 1917 р. по 1991 р. та характеризувався жорстким контролем держави за створенням та діяльністю громадських організацій); четвертий (сучасний етап, що триває з 1991 р. по сьогодні і характеризується становленням національного законодавства в сфері створення і діяльності громадських організацій та його реформуванням відповідно до європейських стандартів) [17, с. 129].

Четвертий («сучасний») етап історії розвитку громадських організацій в Україні можна поділити на два підетапи: перший, що тривав з 1991 р. до 2003 р., під час якого відбулося становлення національного законодавства про громадські організації (прийняття Закону України «Про об'єднання громадян» та інших нормативно-правових актів) та закріплення на конституційному рівні права створювати громадські організації (ст. 36 Конституції України); другий, що розпочався з набуття чинності Цивільного кодексу України (1 січня 2004 р.), який визнав громадські організації непідприємницькими товариствами та дав новий поштовх розвитку громадських організацій, триває досі та характеризується реформуванням національного законодавства в сфері створення і діяльності громадських організацій відповідно до європейських стандартів [18, с. 205-206].

Розглядаючи дане питання, необхідно зазначити, що для громадської організації як суб'єкта цивільного права, опираючись на наукові дослідження Менджул М.В., характерні наступні ознаки:

– ознаки, властиві їй як юридичній особі (організаційна єдність, державна реєстрація та цивільна правосуб'єктність, проявами якої є майнова відокремленість, виступ у цивільних відносинах від свого імені, самостійна майнова відповідальність та здатність бути позивачем (відповідачем) у суді);

– ознаки, притаманні громадській організації як непідприємницькому товариству (спеціальна правоздатність, непідприємницький характер діяльності та неприбутковість);

– конститутивні ознаки, що розкривають сутність громадської організації – мета створення і діяльності (громадські організації створюються для задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших інтересів) та членський характер громадських організацій.

Громадські організації є конституційно-правовою формою громадських об'єднань. Їм притаманні такі ознаки громадських об'єднань, як добровільність, самоврядність, недержавність і неприбутковість; ці ознаки відрізняють громадські організації від політичних партій. Від іншої конституційно-правової форми громадських об'єднань – громадських спілок – громадські організації відрізняються, по-перше, тим, що їх засновниками і членами (учасниками) можуть бути лише фізичні особи, а по-друге, – тим, що засновники та члени (учасники) своїми діями беруть участь у роботі громадської організації [2, с. 14].

Сучасна система громадських організацій в Україні має достатньо розгалужену структуру та включає: професійні спілки, організації роботодавців, молодіжні та дитячі громадські організації, творчі спілки, громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості, громадські організації жертв нацистських переслідувань, інвалідів та ін. Аналіз положень нормативно-правових актів не дає підстав вважати громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону видом громадських організацій [15, с. 187].

Вивчаючи дане питання, доходимо до висновку, що місце громадських організацій у загальній системі суб'єктів цивільного права України як таких, припадає до юридичних осіб приватного права.

У процесі створення громадської організації як юридичної особи можна виділити два етапи: ініціативно-організаційний, що включає волевиявлення (ініціативу) засновників, яке виражається в прийнятті рішення про створення громадської організації на загальних зборах (конференції, з'їзді), розробку і затвердження статуту та формування органів управління; реєстраційний, що передбачає легалізацію громадської організації та проведення державної реєстрації, внаслідок якої вона набуває статусу юридичної особи [16, с. 14].

Саме на основі статуту повинні діяти громадські організації, що набувають статусу юридичної особи. Якщо громадські організації легалізовані шляхом повідомлення про заснування, вони, на нашу думку, можуть діяти на основі положення.

В основу правового регулювання реорганізації непідприємницьких товариств, в тому числі громадських організацій, може бути покладений наступний принциповий підхід: у процесі злиття, поділу та виділу непідприємницького товариства може бути створене тільки непідприємницьке товариство; непідприємницьке товариство не може бути перетворене в підприємницьке товариство або приєднатися до нього [19, с. 146].

У результаті реорганізації або ліквідації громадської організації припинення її діяльності, як і будь-якої юридичної особи приватного права, означає припинення її правосуб'єктності.

Цивільну правоздатність громадських організацій можна визначити як їх здатність мати цивільні права і виконувати обов'язки, а змістом правоздатності є конкретні майнові та особисті немайнові права, що надаються цим організаціям ЦК України, іншими нормативно-правовими актами та можуть закріплюватися у статутах. Обсяг правоздатності конкретної громадської організації визначається метою її створення та діяльності, що закріплюється в статуті [22, с. 372].

Позитивним явищем в Україні є той факт, що юридичним особам надана загальна правоздатність, однак, на нашу думку, доречно було б встановити у Цивільному Кодексі України для всіх непідприємницьких товариств, серед яких і громадських організацій, правоздатність спеціальну.

Громадська організація, що набула статусу юридичної особи, володіє широким колом прав, які можна класифікувати на наступні види: права організаційно-представницького характеру (право розповсюджувати інформацію; представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях; проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо); право засновувати або вступати між собою в спілки (союзи, асоціації тощо) та ін.); цивільні права (майнові та особисті немайнові права) [19, с. 147].

Будь-яка громадська організація різного спрямування повинна мати своє унікальне найменування та в жодному разі не використовувати найменування іншої юридичної особи. Безпосереднє право на найменування громадської організації включає: право на повне та скорочене найменування, виключне право на використання свого найменування, право вимагати від інших фізичних та юридичних осіб припинення неправомірного використання найменування та право на захист від такого неправомірного використання. Заборона, що встановлена законом використовувати найменування громадської організації фізичними та юридичними особами, захисту від неправомірного використання найменування громадської організації не сприяє.

Висновки і пропозиції. Наявність у конституційному законодавстві про громадські організації територіальних статусів громадських організацій (міжнародний, всеукраїнський та місцевий) не відповідає Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (про що прямо зазначено в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Корецький та ін. проти України»), а також Рекомендації № CM/Rec (2007)14 та Фундаментальним принципам. Такий підхід порушує принцип рівності цих інститутів громадянського суспільства. З метою гармонізації конституційного законодавства про громадські організації з європейськими стандартами, запропоновано впровадити два статуси – міжнародний та національний, не пов'язуючи їх виключно з територією діяльності громадської організації. Важливим чинником при визначенні статусу громадської організації має стати також і громадянство її засновників та членів (учасників) [2, с. 12].

Вивчаючи та аналізуючи Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року № 2460-XII не відповідав Рекомендації № CM/Rec (2007)14 та Фундаментальним принципам у частині можливості утворення таких громадських організацій, які не базуються на членстві. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI не заперечує можливостей утворення таких інститутів громадянського суспільства, але окремо не регламентує їх правове становище. Таким чином, для гармонізації конституційного законодавства України про громадські організації з європейськими стандартами необхідно вжити ряд конкретних заходів в законодавчому та нормотворчому полі щоб ліквідувати цю прогалину.

Доцільно надати громадським організаціям право нормотворчої ініціативи на місцевому рівні. Наразі внутрішня структура громадських організацій, встановлена Законом України «Про громадські об'єднання» (2012 р.), не відповідає Рекомендації № CM/Rec (2007)14 та Фундаментальним принципам через надзвичайну ускладненість. У зв'язку з цим запропоновано громадські організації, які передбачають наявність членства, утворювати в організаційно-правовій формі непідприємницького товариства, з обов'язковою наявністю таких органів, як загальні збори членів та виконавчий орган (аналогічна структура органів для членських громадських організацій, що легалізуються шляхом повідомлення). Доцільно детально регламентувати процедури скликання та проведення загальних зборів членів громадської організації в Законі України «Про громадські об'єднання» [2, с. 13].

Дослідження Закону України «Про громадські об'єднання» (2012 р.) свідчить про те, що не всі його норми поки що є чинними. Це пов'язано з тим, що до 1 січня 2018 р. громадські організації мають привести свої статутні документи у відповідність до них, а до цього вони використовують свої корпоративні норми, створені з урахуванням положень Закону України «Про об'єднання громадян» (1992 р.). На підставі порівняння Законів «Про громадські об'єднання» та «Про об'єднання громадян» доходимо висновку про більшу відповідність чинного закону європейським стандартам про громадські організації [2, с. 15].

З метою проектування та вироблення конкретних пропозицій щодо удосконалення норм відповідного діючого законодавства України у

відповідності з європейськими нормами та стандартами, дана проблематика потребує подальшого комплексного та всебічного вивчення, однак реалізація на практиці наведених вище пропозицій, на нашу думку, вже найближчим часом покращить дану ситуацію.

Список літератури:

1. Вираненко І. Г. Конститутивні ознаки юридичної особи у теорії цивільного права / І. Г. Вираненко / Юриспруденція: теорія і практика. – 2006. – № 8 (22). – С. 30-40.
2. Волкова Д. Є. Конституційне законодавство України про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Д. Є. Волкова. – О., 2015. – 25 с.
3. Волкова Д. Є. Міжнародні стандарти про внутрішню структуру громадських організацій / Д. Є. Волкова // Юрид. вісник. – 2012. – № 1. – С. 71-77.
4. Волкова Д. Є. Міжнародні стандарти створення громадських організацій / Д. Є. Волкова // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. – О., 2012. – Вип. 64. – С. 88-94.
5. Волкова Д. Є. Перспективи вдосконалення організаційно-правової форми громадських організацій в Україні / Д. Є. Волкова // Правове життя сучасної України: матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». – О., 2012. – С. 284-286.
6. Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій від 24 квітня 1986 р. – http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_683
7. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 р. № 5073-VI. – http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5073-17
8. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. – http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17
9. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 р. № 281-XIV. – http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/281-14.
10. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV. – http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1045-14
11. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. – http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12
12. Запорожець І. Законодавство України про об'єднання громадян потребує удосконалення / І. Запорожець // Юридична Україна. – 2008. – № 10. – С. 4-7.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. – ttp://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
14. Мандич Л. Самоорганізація населення – шлях до правової держави / Лідія Мандич // Юридична газета. – 2007. – 28 черв. (№ 26.). – С. 13.
15. Менджул М. В. Види громадських організацій в Україні / М. В. Менджул // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 184-188.
16. Менджул М. В. Громадські організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. В. Менджул. – К., 2011.
17. Менджул М. В. Розвиток громадських організацій в Україні: історико-правовий аналіз / М. В. Менджул // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 4. – 125 – 130.
18. Менджул М.В. Сучасний етап розвитку громадських організацій в Україні: історико-правовий аналіз: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Лісабонська стратегія як визначальний чинник європейської інтеграції в галузі освіти і науки»], (Ужгород (Україна) – Гирляни (Словаччина), 6-9 трав. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Закарпат. держ. ун-т. – Ужгород: Ліра, 2008. – С. 200-207.
19. Менджул М. В. Цивільно-правовий статус громадських організацій [Текст]: монографія / Марія Василівна Менджул. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2010. – 200 с.
20. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec (2007)14 від 10 жовтня 2007 р. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_937
21. Свиридова М. М. Некомерційні організації: світовий досвід і рекомендації правового регулювання / М. М. Свиридова // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 2. – С. 165-168.
22. Соболевський І. В. Поняття та ознаки суб'єктів цивільного права: науково-теоретичний аспект / І. В. Соболевський // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 25. – С. 368-374.
23. Фундаментальні принципи статусу неурядових організацій в Європі від 5 липня 2002 р. – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_209
24. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

Гололобов С.Н.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ПРАВОВОЙ СТАТУС ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТОВ

Аннотация
Исследована история становления и развития общественных организаций Украины. Определены характерные признаки общественных организаций. Показаны виды общественных организаций. Проанализировано правовое регулирование создания и прекращения деятельности общественных организаций. Исследованы элементы гармонизации законодательства Украины об общественных организациях с европейскими стандартами.
Ключевые слова: общественные организации, законодательство об общественных организациях, правовой статус общественных организаций, признаки общественных организаций, европейские стандарты об общественных организациях.

Gololobov S.N.
Odessa Regional Institute of Public Administration
of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

LEGAL STATUS OF UKRAINE NGO IN THE EUROPEAN STANDARDS

Summary
The history of the formation and development of public organizations of Ukraine was researched. Were marked characteristic features of NGOs. Were showed types of NGOs. Was analyzed the legal regulation of the establishment and termination of NGOs. Harmonize elements of the legislation of Ukraine on associations with European standards were reserched.
Keywords: NGOs, the law on NGOs, the legal status of NGOs, NGOs signs of, European standards of public organizations.

УДК 35.072.7

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

Дивущак О.О.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Розглянуто проблемні питання взаємодії органів державної влади та неурядових організацій в сфері протидії торгівлі людьми в Україні. Здійснено аналіз нормативно-правової бази та наукових досліджень з питань взаємодії органів державної влади та неурядових організацій. Охарактеризовано сучасний стан взаємодії органів державної влади та неурядових організацій в сфері протидії торгівлі людьми в Україні, а також обґрунтовано необхідність та запропоновано шляхи вдосконалення механізмів їх взаємодії у цій сфері.
Ключові слова: механізми взаємодії, державна влада, громадянське суспільство, неурядові організації,протидія торгівлі людьми.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Торгівля людьми – грубе порушення прав людини, транснаціональний злочин і соціальна проблема, що має деструктивний характер для суспільства і держави та зводить нанівець всі прагнення до забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Одноосібна протидія і боротьба з торгівлею людьми з боку владних структур чи з боку громадських активістів не може бути ефективною. Відповідно необхідна взаємодія суб'єктів здійснення заходів з протидії торгівлі людьми та чіткі механізми її здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика протидії торгівлі людьми з точки зору криміналістики детально описується такими науковцями, як В. Підгородинський, О. Кушнір, Є. Куліш. У витоків досліджень та становлення державного управління у сфері протидії торгівлі людьми

© Дивущак О.О., 2016

стояли науковці К. Левченко, О. Бандурка, О. Литвинов, А. Орлеан, Б. Лизогуб, О. Святун. Питання співпраці публічної адміністрації з громадськими організаціями піднімають у своїх працях А. Колодій, А. Крупник, А. Ткачук, В. Вакуленко, В. Рубцов, Л. Удовиченко, С. Кононучук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При створенні системи боротьби з торгівлею людьми в Україні до суб'єктів протидії торгівлі людьми включені і державні органи і громадські об'єднання, на законодавчому рівні задекларовано створення механізму їх взаємодії. Разом з тим, велика кількість досліджень та статистичних даних у цій сфері, а також особистий досвід роботи автора статті в центральних і місцевих органах виконавчої влади у цьому напрямку, доводить формальність цих взаємин і неефективність спільних заходів. Це обумовлює необхідність вироблення шляхів вдосконалення механізмів взаємодії. Також на сучасному етапі потрібен механізм активізації взаємодії влади та неурядових організацій в цій сфері задля спільної мети.

Формулювання цілей статті. З метою розкриття теми статті, шляхом аналізу законодавчої бази та наукових досліджень, виявлення причин проблемних питань у цій сфері, обґрунтування необхідності вдосконалення механізмів взаємодії, **завданням визначено** виробити і запропонувати шляхи вдосконалення механізмів взаємодії органів державної влади та неурядових організацій в сфері протидії торгівлі людьми в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Випадки торгівлі людьми в сучасному світі продовжують залишатися гострою проблемою і відтак потребують постійної уваги та додаткового вивчення, враховуючи те, що це явище, яке розвивається разом із суспільством і швидко адаптує свої види та форми до вимог часу.

Сфера протидії торгівлі людьми у різних країнах активно підтримується державою: розробляються та ухвалюються законодавчі й підзаконні акти, що регулюють відносини різних суб'єктів взаємодії у протидії цьому явищу; створюється інфраструктура щодо розв'язання проблем технічного й організаційного характеру та ін. [6].

В Україні діяльність щодо протидії торгівлі людьми розпочали громадські організації у 1997 році, а у 2011 році з прийняттям Закону України «Про протидію торгівлю людьми» визначено організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, суб'єкти та їх повноваження, основні напрями державної політики у сфері протидії торгівлі людьми [8].

Але, враховуючи той факт, що цей злочин давно набув транснаціонального характеру, жодна держава не може одноосібно подолати таке явище, як торгівля людьми. Україна приєдналася до виконання всіх ключових міжнародних актів, зокрема, до Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, дотичних конвенцій Міжнародної організації праці та Плану дій ОБСЄ з протидії торгівлі людьми.

Група експертів з протидії торгівлі людьми Ради Європи (GRETA), за результатами моніторингу виконання Україною положень Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми у 2014 році, відзначила, серед іншого, недостатню співпрацю з організаціями громадянського суспільства, низький рівень ресурсного забезпечення державних установ надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми [4].

Отже, внутрішня політика нашої держави на практиці була спрямована на формальне виконання завдань міжнародного співтовариства, імплементацію міжнародних нормативно-правових актів на папері замість використання власних можливостей координації дій неурядових організацій, які працюють у даному напрямку, та об'єднанні зусиль і ресурсів.

Сьогодні активна українська громадськість вже не залишається байдужою до процесів демократизації суспільства, до підвищення якості державних послуг [1, с. 28]. Громадськість все частіше об'єднується навколо спільної проблеми та декларує готовність до тісної співпраці з органами влади. Завдання щодо співпраці з громадськістю стоїть і перед органами влади, особливо в контексті використання її потенціалу для вирішення гострих соціальних проблем.

Проте слід констатувати, що в сучасній Україні спостерігається неефективність використання механізмів взаємодії між органами державної влади та неурядовими організаціями для вирішення питань протидії торгівлі людьми.

Слід погодитися із О. Бабіновою, яка визначила наступні причини виникнення проблем у взаємодії органів державної влади та громадськості:

– небажання органів влади та їх представників «відкритися» для населення, співпрацювати з ним;

– відсутність законодавчого зобов'язання (а не можливості) органів влади спільно з громадськістю вирішувати всі важливі питання, що виникають;

– хвилювання з боку влади, що громадськість через свою участь уповільнить процес прийняття рішень;

– необізнаність громадськості, відсутність у більшості населення конкретних знань про діяльність органу влади, його обов'язки перед громадою, а також своїх прав та обов'язків, знання законодавства взагалі [2].

Характеристиці форм і методів її співпраці інститутів громадянського суспільства з органами влади присвячено чимало наукових праць, глибоко досліджені механізми співпраці та функції кожного із суб'єктів взаємодії. Проблема полягає в забезпеченні ефективності такої взаємодії, в причинах відхилення від курсу слідування інтересам розвитку суспільства, хибних уявлень про спільну мету.

Виходячи з того, що ефективність процесу взаємодії – це досягнення позитивних результатів у процесі взаємодії органів виконавчої влади з неурядовими організаціями, прийняття органами виконавчої влади рішень з урахуванням суспільних потреб та інтересів [5], постає логічне питання щодо показників цієї ефективності.

В контексті цього, слід підтримати О. Кушнір у тому, що показником ефективності протидії та за-

побігання злочинності визначається, з одного боку, уповільненням темпів зростання, стабілізацією чи зниженням рівня злочинності, а з іншого – якісним підвищенням соціально-профілактичної активності населення, підтримкою профілактичної діяльності громадською думкою [7].

Системне вивчення механізмів протидії торгівлі людьми неможливе тільки використанням державно-управлінських методів, виключаючи таку важливу складову, як активна позиція суспільних інститутів.

Сьогодні громадянське суспільство, яке представляє собою позаінституціональний феномен, є незалежним від держави суспільством високорозвинених громадян та їх спільнот, здатних здійснювати солідарний вплив на формування та реалізацію державно-політичних рішень щодо дотримання прав і свобод людини та гарантії її вільного розвитку задля забезпечення самовизначення і самореалізації кожної особи [9, с. 16].

Ключову роль неурядових організацій у вирішенні проблеми торгівлі людьми неодноразово визначено в міжнародних документах, доведено в наукових дослідженнях, а також підкреслено в рекомендаціях Україні з боку міжнародних організацій, які працюють у цій сфері.

Таким чином, погоджуючись із думкою О. Кушнір, слід відзначити, необхідність участі громадськості в протидії та запобіганні злочинам, у тому числі у сфері торгівлі людьми, вже аксіоматичне і переоцінити її, справді, важко [7].

Проблема взаємодії інститутів влади та громадянського суспільства є завжди на часі та методологічно плідною. Передумови її наукової розробки сформувалися ще за часів Відродження: саме тоді набула розвитку ідея необхідності регулювання державного втручання в суспільну сферу. В світі активно обговорюється питання визначення балансу владних повноважень держави й суспільства, та, відповідно, ресурсів їх діяльності. Означене питання ув'язується з процесами децентралізації, що охопили адміністративні системи країн Європи, та регіоналізації. Для пострадянських країн побудова системи ефективної співпраці різних інститутів й секторів суспільства, з одного боку, є даниною загальносвітовим та європейським тенденціям в означеній сфері, з іншого – вимогою часу [3].

Відтак, сучасний стан взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у всіх сферах суспільного життя та її розвиток для України – питання стратегічного управління.

В галузі боротьби і протидії торгівлі людьми стратегічною ціллю має стати викорінення в межах держави злочину торгівлі людьми як явища, найближчим результатом – зменшення випадків на території України торгівлі людьми, головним завданням – постійна системна скоординована взаємодія всіх причетних суб'єктів.

Спільна мета для суб'єктів взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми може бути визначена досягненням, по-перше, відповідальної обережної поведінки кожного члена суспільства, по-друге, безперешкодного загального доступу постраждалих осіб до допомоги та реінтеграції в суспільство, по-третє, посиленням кримінальної відповідальності за торгівлю людьми.

Аналізуючи фактичну діяльність кожного відокремленого суб'єкта реалізації державної політики з питань протидії торгівлі людьми, можна констатувати, що взаємодія майже відсутня.

Так, розгалужена система державних структур, які відповідають на певній території за реалізацію державної політики протидії торгівлі людьми, через відсутність фінансування цієї сфери з бюджету та, що мабуть важливіше, кадрову неукомплектованість, майже не проводять інформаційних кампаній з проблематики торгівлі людьми, хоча мають більше можливостей донести соціально-спрямовану інформацію до населення, аніж неурядові організації. Неурядові організації в свою чергу, маючи фінансування, здійснюють інформаційні кампанії з цієї проблематики, але через «неофіційний» статус не можуть охопити більшу кількість осіб, які можуть бути поінформованими.

Ідентична ситуація в галузі надання допомоги особам, постраждалим від торгівлі людьми: на державному рівні відсутні ресурсні центри та установи реабілітації і тимчасового притулку, тоді як неурядові організації тісно співпрацюють одна з одною і надають повний комплекс реабілітаційних послуг, притулок і необхідну соціальну, медичну та правову допомогу.

Одним з варіантів ефективної взаємодії задля збільшення кількості поінформованих осіб з проблематики торгівлі людьми та забезпечення доступу постраждалих осіб до дієвої допомоги можуть стати фінансові можливості неурядових організацій та офіційний статус державних органів.

На противагу зазначеному, недіючими на практиці виявляються такі популярні форми взаємодії, як: громадські ради (їх створення і періодичність скликань обумовлені вимушеною необхідністю органів влади для звітування перед вищими щаблями влади про роботу з громадськістю); громадські експертизи проектів нормативно-правових актів (з тієї ж причини); соціальне замовлення на проекти програм громадських організацій (у даному випадку мають місце або корупційна схема або відсутність належного фінансування).

Не можна не згадати про практику формування, так званих, «кишенькових» неурядових організацій при органах влади, які створюються, насамперед, з метою залучення коштів міжнародних донорських організацій для реалізації планів заходів владних структур, формування ілюзії взаємодії з організованим громадянським суспільством [10].

Висновки. Інструментом організаційного оформлення громадянського суспільства є інститут держави [9], який реєструє неурядові організації, затверджує їх статути, направляє у своїй діяльності на курс, аналогічний державній політиці у певній сфері.

На нашу думку, органи державної влади, реалізуючи спільну мету у сфері протидії торгівлі людьми зокрема, мають насамперед забезпечити виключення корупційної складової у підтримці діяльності неурядових організацій.

Ще одним напрямом взаємодії органів державної влади та неурядових організацій має стати відкритий діалог для ефективної комунікації. Тут неурядові організації можуть виступати ланцюгом між громадянами та владою, але потрібно спочатку збільшити рівень довіри населення до цих суб'єктів.

Крім того, неурядові організації забезпечують також розвиток волонтерського руху, меценатства, благодійництва, а органи влади не мають доступу до цих ресурсів, які можна залучити до вирішення проблеми протидії торгівлі людьми та подолання її наслідків.

Отже, система співпраці органів держаної влади та неурядових організацій в Україні ще тільки на етапі становлення. Розглянуті в статті шляхи удосконалення механізмів взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми потребують поступового, але системного впровадження на постійній основі. Форми і напрямки взаємодії розвиватимуться, виникатимуть нові, трансформовані і ефективні, що сприятиме сталому розвитку держави і суспільства.

Список літератури:

1. Афонін Е. А., Бережний Я. В., Валевський О. Л. Концептуальні засади взаємодії політики й управління / А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала // Навчальний посібник. – К.: НАДУ, 2010. – 300 , с.
2. Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект / О. О. Бабінова // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mydisser.com/en/catalog/view/386/823/17257.html
3. Бородін Є. І., Хохрякова І. В., Тарасенко Т. М. Співпраця органів влади та інститутів громадянського суспільства у сфері державної молодіжної політики в Україні: наук. розробка / авт. кол: Є. І. Бородін, І. В. Хохрякова, Т. М. Тарасенко та ін. – К.: НАДУ, 2012. – 56 с. – С. 13.
4. Концепція Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року / Кабінет Міністрів України; розпорядження від 7 жовтня 2015 р. № 1053-р: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=65ABC68B885FDA64F54171B97DF900F2.app1?art_id=179594&cat_id=102036
5. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства / Кабінет Міністрів України, Розпорядження від 21 листопада 2007 р. № 1035-р – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control
6. Кушнір О. В. Напрями удосконалення взаємодії міліції з іншими суб'єктами протидії торгівлі людьми / О. В. Кушнір: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goal-int.org/napryami-udoskonalennya-vzayemodii-milicii-z-inshimi-subyektami-protidii-torgivli-lyudmi
7. Кушнір О. В. Основні форми діяльності громадських інституцій у протидії торгівлі людьми / О. В. Кушнір. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goal-int.org/osnovni-formi-diyalnosti-gromadskix-institucij-u-protidii-torgivli-lyudmi
8. Про протидію торгівлі людьми / Верховна Рада України; Закон від 20.09.2011 № 3739-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3739-17
9. Телешун С. О., Рейтерович І. В., Ситник С. В. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики: наук. розробка / авт. кол.: С. О. Телешун, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник та ін. – К.: НАДУ, 2013. – 44 с.
10. Усаченко Л. М. Співпраця органів державної влади з інститутами громадянського суспільства / Л. М. Усаченко // Державне управління: теорія та практика. – 2007. – № 2 (6): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/index.htm

Дивущак О.А.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Рассмотрены проблемные вопросы взаимодействия органов государственной власти и неправительственных организаций в сфере противодействия торговле людьми в Украине. Осуществлен анализ нормативно-правовой базы и научных статей по вопросам взаимодействия органов государственной власти и неправительственных организаций. Охарактеризовано современное состояние взаимодействия органов государственной власти и неправительственных организаций в сфере противодействия торговле людьми в Украине, а также обоснована необходимость и предложены пути совершенствования механизмов взаимодействия в этой сфере.
Ключевые слова: механизмы взаимодействия, государственная власть, неправительственные организации, противодействие торговле людьми.

Dyvushchak O.A.
Odessa Regional Institute of Public Administration
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

WAYS OF PERFECTION OF MECHANISMS OF COOPERATION BETWEEN PUBLIC ADMINISTRATION AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE SPHERE OF COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN UKRAINE

Summary
The problem questions of cooperation of public administrationand non-governmental organizations are considered in the sphere of combating human trafficking in Ukraine. An analysis is carried out normatively legal base and scientific articles on questions ofcooperation of public administration and non-governmental organizations. The modern consisting of cooperation of public administration and non-governmental organizations is described of sphere of combating human trafficking in Ukraine. Grounded necessity of perfection of mechanisms of cooperation for this sphere.
Keywords: co-operation, mechanisms, public administration, civil society, human trafficking.

УДК 332.1:711.1:338.1:334.7:353.8

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ УТВОРЕНЬ

Ковінчук О.Л.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

У статті обґрунтовано значення принципів у формуванні кластерів та розглянуті загальні принципи формування кластерних утворень. Досліджено питання урахуванням впливу архетипічних особливостей території при використанні кластерного підходу до розвитку територій. Сформована система принципів функціонування кластерів. Запропоновано, що принципи функціонування кластерів можуть використовуватись органами влади як критерії оцінки щодо рівня корисності, доцільності та необхідності державного сприяння їх функціонування в регіоні Визначено, що система принципів формування та функціонування кластерів стане рушієм для ідентифікування існуючих та виокремлення перспективних утворень кластерного типу в Україні.
Ключові слова: кластер, принципи формування, принципи функціонування, децентралізація, архетип території, критерії оцінки.

Постановка проблеми. Децентралізаційні процеси, що відбуваються в нашій країні покликані передати на місця не лише повноваження та ресурсну базу, а і відповідальність місцевим та регіональним органам влади за постійний розвиток та пошук шляхів наповнення різного роду ресурсів на ввіреній їм території.

З цією метою, у всьому світі, органи влади вдаються до використання кластерного підходу у політиці розвитку території, так як кластер – структура, що володіє синергетичним ефектом: дозволяє кожному учасникові залишатись самим собою, сприяє конкуренції та формуванню інвестиційного клімату, стає майданчиком для втілення інновацій та розвитку науки і, зрештою, є реальною основою для загального розвитку території, на якій розташовані учасники. При цьому, основною перевагою такого підходу в діяльності органів публічної влади, – є рівність у сіх учасників, як представників бізнесу та науки, так і владних структур. Таким чином, забезпечується вкоріненя у громадську свідомість і державний лад нових принципів організації спільних дій, орієнтованих не на підкорення (нехай в ім'я загально значущих цілей), а на діалог, інтеракцію, взаємодію держави і суспільства в розв'язанні питань, що становлять загальний інтерес. Зрештою, повноцінна діалогічна взаємодія відбудеться саме в системі горизонтальних взаємозв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню кластерних утворень приділяється достатня увага, як серед зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Фундаментальну основу дослідження феномену кластера та процесів кластеризації у світі складають роботи А. Маршалла, М. Портера, С. Розенфельда, Е. Бергмана та Е. Фесера, Т. Андерссона, К. Кетельса та ін.

До українського наукового доробку щодо висвітлення проблем організації та управління кластерами, ефективності їх діяльності та впливу на розвиток економіки регіону і країни вцілому, відносять праці М. Войнаренко, В. Гейця, С. Соколенка, В. Захарченка та В. Осіпова та ін. Серед теоретичних напрацювань, часткова, проте недостатня увага приділяється виокремленню принципів, на підставі яких формуються кластери, зокрема недослідженим залишається урахуванням впливу архетипічних особливостей те-

© Ковінчук О.Л., 2016

риторії при використанні кластерного підходу до розвитку територій та принципи функціонування кластерних утворень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У спробах застосування кластерного підходу, Україна не виключення. З початку 2000-х років Кабінетом Міністрів України прийнято ряд документів, у яких ішла мова про необхідність кластеризації. Проте, в умовах перманентного реформування системи публічного управління, справа так і не дійшла до офіційного нормативно-правового документа – підстави для використання кластерного підходу, що визначав би основоположні принципи формування та функціонування кластерів. Це призвело до того, що спроби самостійно ідентифікувати і структурувати кластери в окремих регіонах не приносять максимально можливого ефекту.

При цьому, варто зауважити, що принципи формування кластерів – це об'єктивно властиві процесу кластеризації відправні начала, основні закони, правила та закономірності формування кластерних утворень [1].

Значення принципів у формуванні кластерів обумовлюється тим, що вони:

– сприяють подоланню прогалин при формуванні кластерів;

– спрямовують розвиток і функціонування різних типів кластерних утворень;

– координують функціонування механізму регулювання відносин в кластері;

– виступають найважливішим критерієм необхідності та обґрунтованості кластеризації [1].

Мета статті. Головною метою статті є виокремлення принципів формування і функціонування кластерів з урахуванням впливу архетипічних особливостей території при використанні кластерного підходу до розвитку територій.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід демонструє нам приклади успішної кластеризації, процеси якої ґрунтуються на єдиних підходах до формування кластерних структур. Такі підходи основані на загальних (першочергових і основних) принципах кластеризації, таких як: добровільності, спільної мети, рівності учасників, взаємозв'язку, територіальної близькості тощо, що детально описані вченими [1; 2] (табл. 1). Крім того, враховуючи індивідуальні особливості кожного кластерного утворення, його виду та місця розташування, можуть бути виокремлені і спеціальні принципи. У статті більш детально зупинимося на загальних принципах.

В контексті реалізації реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, надзвичайно цікавим є думка колективу вчених Герасимчук З.В. та Смолич Д.В., які пропонують в системі загальних принципів формування кластерів виділяти принцип децентралізації. Вчені припускають централізоване державне стимулювання формування і розвитку кластерів, проте підкреслюють, що застосування принципу децентралізації, передбачає активну роль регіональної влади в даному процесі [1].

Такий підхід не лише міститься в межах Закону України «Про засади державної регіональної політики», де передбачено «...урахування

Таблиця 1

Загальні принципи кластеризації

Принцип	Зміст принципу
Добровільності	Даний принцип охоплює досить важливе коло питань пов'язаних із свободою утворення кластерів винятково на добровільній основі. Зміст принципу добровільності полягає в тому, що право учасників на об'єднання в кластер містить у собі такі аспекти: по-перше, право утворювати кластери винятково на добровільній основі, по-друге, право добровільно вступати в кластерне утворення, по-третє, право безперешкодно виходити з кластеру.
Спільної мети (синергетичного ефекту)	Означає, що процес формування кластерів має бути підпорядкований глобальній об'єднуючій меті, яка має абсолютний пріоритет. Цілі повинні бути реальними, конкретними та направленими на досягнення визначальної кінцевої мети, яка породжуватиме синергетичний ефект. Синергетичним ефектом будемо називати збільшення показників ефективності діяльності підприємств регіону в результаті об'єднання, інтеграції, злиття окремих частин в єдину систему, де ефект від взаємодії елементів системи підприємства перевищує суму ефектів діяльності кожного елементу окремо.
Територіальної локалізації	Пояснюється близьким територіальним розміщенням основної маси учасників кластерної системи.
Єдності та зв'язності	Принципи єдності та зв'язності доволі тісно пов'язані між собою, але якщо принцип єдності відображає «погляд ззовні» на кластеризацію, то принцип зв'язності орієнтує на «погляд зсередини» на даний процес. Принцип єдності демонструє структуру кластеру та полягає у сумісному розгляді кластера і як цілого, і як сукупності компонентів (елементів). Принцип зв'язності розкриває зв'язки між учасниками майбутнього кластеру, які передбачають взаєморозуміння, взаємопідтримку та довіру учасників один до одного.
Рівності учасників	Передбачає рівність учасників кластерного утворення, зумовлює демократичне формування команди однодумців, для розробки та реалізації стратегії розвитку кластеру з врахуванням інтересів кожного учасника.
Децентралізації	передбачає активну роль регіональної влади процесі кластеризації, навіть за централізованого державного стимулювання формування і розвитку кластерів.
Розвитку і саморозвитку	Обґрунтовує необхідність врахування змінності кластерних утворень, їх здатність до розвитку, розширення, заміни складових, накопичення інформації.
Корпоративності	визначає необхідність присутності клімату довіри та культури спілкування між учасниками кластеру, єдиної системи цінностей, зразку поведінки для можливості обміну інформацією, досвідом, зниження витрат та підтримки ділової репутації кластеру в цілому.
Сталості	передбачає гармонізацію економічних, соціальних та екологічних інтересів при формуванні промислових кластерів.

Джерело: розроблено автором за даними [1; 7]

природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності [7]» при реалізації органами публічної влади заходів політики розвитку територій. Даний принцип є відображенням врахуванням архетипів території (чітко виражених функціонально-стилістичних особливостей), де здійснюватиметься діяльність кластерів.

Так, будь-яка територія має свій формат. Таких форматів завжди кілька, і ми можемо говорити про місто, території, поселення в багатьох ракурсах. Проте наведена нижче трьохрівнева смислова система (рис. 1) присутня на будь-якій території [3].

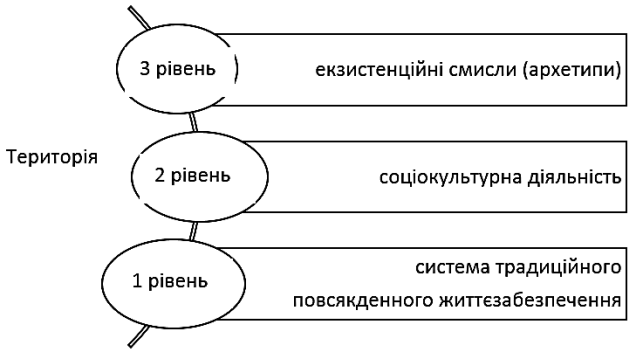

Рис. 1. Трьохрівнева смислова система території

Джерело: розроблено автором за даними [3]

Перший рівень – система традиційного повсякденного життєзабезпечення, яка визначає матеріальні потоки, матеріальні відносини і матеріальна спадщина території. Це будівлі, споруди, люди, які працюють, ЖКГ, потоки, пов'язані з харчуванням та іншим матеріально-технічним постачанням. Другий рівень пов'язаний з розвитком соціокультурної діяльності. На цьому рівні є певні стратегії, сценарії розвитку, що можуть бути як особистісними, так і пов'язаними з окремими спільнотами і з їх стратами. Третій рівень, від якого ми не можемо нікуди дітися, це екзистенційні смисли або ж архетипи, пов'язані з даною територією. Можна назвати це також сакральністю території або територіальної екзистенцією, яка багато в чому може бути неоднозначною. Ті чи інші люди, спільноти пов'язують своє майбутнє, своє життя, свої сенси з певною територією і можуть в деякій мірі описати ці смисли. Якщо повернутися до заходів з розвитку окремих територій, то подібні якості архетипових образів роблять їх особливо привабливими в якості основи для позиціонування в очах цільових аудиторій, оскільки забезпечують послідовність і несуперечливість, що зазвичай, зрештою транслюється позиції бренду території.

Дефініцію «архетипи територій» визначено В. Глебою як історичне ядро міста, що має чітко виражені функціонально-стилістичні особливості [4]. Погоджуємося з підходом дослідника до визначення дефініції та її суті, але разом з тим вважаємо, що вказаний термін є більше придатним до визначення архетипу міських територій і не враховує сільські та селищні території, а також території, населення яких об'єднане спільною діяльністю тощо, тоді як доцільно було б його розуміти як історичне ядро території, що має чітко виражені функціонально-стилістичні особливості [6]. Разом з тим підтримуємо думку вказаного дослідника стосовно необхідності *урахування історично-обумовлених критеріїв розподілу території за функціональним призначенням*, що має свій архетип за наявними потенціалами та проблемами, та, вважаємо, що такий принцип має місце бути.

Так, наприклад, Слобідська Україна ще з давніх часів є центром керамічного виробництва. Присутність на території краю місць покладів глини, зумовили появу ручного керамічного виробництва ще в VI–IV тис. до н.е. [9]. Гончарство у XVIII – початку XX ст. займало одне з найважливіших місць в ремісничому виробництві міста Тора – нині Слов'янська Донецької області і деяких довколишніх сіл. В кінці XIX ст. гончарний посуд поступово почала витісняти фабрична діяльність. У 90-ті роки XX ст., внаслідок нестабільної роботи і закриття керамічних підприємств і вивільнення кваліфікованих кадрів, бурхливий розвиток отримав малий і середній бізнес в сфері керамічного виробництва. Сьогодні в Слов'янську працює понад 700 керамічних підприємств малого і середнього бізнесу, в цій галузі зайнято більше 35000 чоловік.

За підтримки Програми Розвитку ООН в Україні (в рамках Проекту «Економічний і соціальний відновлення Донбасу»), Уряду Японії, в партнерстві з Урядом України, в межах ініціативи «Керамічний край», у 2015 році, малі виробники керамічної галузі міста Слов'янська об'єдналися в кластер [8]. В результаті дослідження галузі кераміки за кілька місяців помітили, що кожен з підприємців характеризується вузькопрофільним виробництвом. Якщо він виробляє скульптури, то не виробляє посуд, якщо виробляє посуд, то не займається фігурками і т.д. Тут і проявляється роль кластеру, виокремленого з урахуванням історичної спеціалізації території: так, об'єднавшись представники малого і середнього бізнесу, за допомогою кваліфікованих експертів, розробили відсутню досі упаковку і промо-матеріали виробів, які дозволять слов'янській і керамічній продукції бути конкурентоспроможною на ринках. В рамках проекту «Керамічний край» була розроблена стратегія розвитку кластера по виходу на нові ринки, відбувся ряд тренінгів, в т.ч. з брендування та комунікацій, проведені презентації продукції в 4 містах країни (Слов'янськ, Київ, Іллічівськ і Чернівці).

У тому ж зв'язку, у разі ініціювання регіональною владою кластеризації в регіоні, окрім *децентралізації та урахування історично-обумовлених критеріїв розподілу території за функціональним призначенням, необхідно виділяти принцип відкритості процесу формування кластеру та залучення до виділення перспективних напрямків діяльності широкої громадськості.* Передбачається, що представники МСП, великих підприємств, науки, влади і громадськості залучаються до СВОТ-аналізу регіону. Ці люди живуть і працюють на даній території, ідентифікують, тож краще за всіх знають наявні та приховані переваги і можливості даної території, а також недоліки і перешкоди з якими можна зіткнутись. На цій підставі, зрештою, ви-

діляються ключові для регіону кластери (близько 10-ти).

Використання такого підходу із залучення широкої громадськості достатньо поширене в світі, зокрема в регіонах США. Крім того, прикладом застосування громадської участі до визначення перспективних регіональних кластерів в Україні є «Стратегічна сесія Одеського регіону», що відбулася влітку 2015.

Можливість подальшого функціонування кожного з ймовірних кластерів оцінюється на підставі спільних для усіх принципів функціонування, таких як:

– *Рівень освіти працівників* (ступінь освіченості);

– *На скільки легко працюється* (бізнес-клімат);

– *Інфраструктуро-логістична складова*;

– *Інноваційний розвиток* – наскільки можна залучити інновації до діяльності кластеру або як інновації розвиватимуться в результаті діяльності;

– *Якість життя та соціальна відповідальність учасників кластеру* – як діяльність кластеру вплине на рівень життя в регіоні та можливість розвитку екосистеми (мережа, що розвивається навколо: освіта, підвищення рівня життя, ін.). Як пропонує О.О. Карпенко, погоджуємося з таким підходом, «Кластерна соціальна відповідальність має передбачати посильний внесок держави, бізнесу, освіти та науки, як ключових елементів кластера, у стійкий розвиток особистості, суспільства, країни. Для успішного формування та функціонування кластерів необхідно, передусім, думати про суспільний добробут, а не відстоювати будь-якою ціною індивідуальні інтереси кожного партнера [5]». При цьому, основними основними складовими кластерної соціальної відповідальності є: беззастережне виконання чинного законодавства України, повага, довіра, добропорядність, чесність, взаємовигідне співробітництво, недопущення брехні та крадіжок, захист навколишнього середовища та життя людини.

Зрештою, на підставі вищевказаних принципів, органи влади повинні постійно аналізувати діяльність кластерних структур, використовуючи їх як критерії оцінки щодо рівня корисності та доцільності, а також державного сприяння їх функціонування в регіоні (рис. 2).

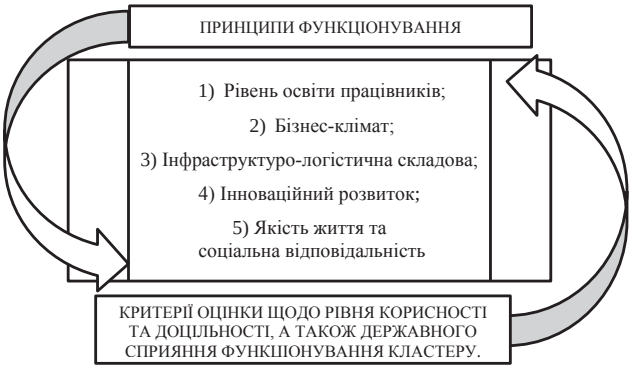

Рис. 2. Взаємозв'язок принципів функціонування та критеріїв оцінки діяльності кластеру

Джерело: розроблено автором

Тому, зауважимо, що система принципів формування та функціонування кластерів стане рушієм для ідентифікування існуючих та виокремлення перспективних утворень кластерного типу в Україні.

Висновки і пропозиції. Впровадження кластерного підходу до розвитку територій України, що базуватиметься на принципах формування та функціонування кластерів сприятиме прискореному соціально-економічному розвитку та підвищенню конкурентоспроможності економіки за рахунок, з одного боку, підвищення інтенсивності розвитку підприємництва, зростання інноваційної активності, активізації залучення інвестицій, збільшення надходження до бюджетів усіх рівнів, а з іншого – збільшення кількості нових робочих місць, розвитку соціальної інфраструктури, реалізації природоохоронних заходів тощо.

З огляду на зазначене, врахування таких принципів при використанні кластерного підходу – це об'єктивна необхідність розвитку економіки та суспільства. А використання принципів функціонування кластерів як критеріїв оцінки щодо рівня корисності та доцільності, а також державного сприяння їх функціонування в регіоні Подальші дослідження будуть спрямовані на формування методичних засад застосування кластерного підходу у діяльності органів публічної влади.

Список літератури:

1. Герасимчук З. В., Смолич Д. В. Принципи формування інноваційних кластерів в умовах транскордонного співробітництва регіонів [Електрон.ресурс] / З. В. Герасимчук, Д. В. Смолич – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?Sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=http://slavceram.com&url=http%3A%2F%2Feep.org.ua%2Ffiles%2F%25D0%259F%25D1%2580%25D0%25B5%25D0%25B7%25D0%25B5%25D0%25BD%25D1%2582%25D0%25B0%25D1%2586%25D1%2596%25D1%258F%2520%25D0%25A1%25D0%259C%25D0%259E%25D0%259B%25D0%2598%25D0%25A7.ppt&usg=afqjcnfplcixkmhuhv9jticoxj_htwgvsg&sig2=via0uq9dul2ixpkisa2tgg&bvm=bv.104317490,d.bgg
2. Бутко М. П., Самійленко Г. М. Методологічні аспекти кластеризації промислового комплексу регіону [Електрон. ресурс] / М. П. Бутко, Г. М. Самійленко. – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2010/12.pdf – назва з екрану.
3. Геокультурные факторы развития российских городов // Научный семинар. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://www.liberal.ru/articles/6675 – название с экрана.
4. Глеба В. Ю. Просторово-адміністративна організація міста Києва та архетипи територій / В. Ю. Глеба // Публічне управління: теорія та практика. – Х.,: Вид-во «Док. Наук. Держ. Упр». – 2013.
5. Карпенко О. О. Кластерна соціальна відповідальність як основа розвитку кластерів [Електрон.ресурс] / О. О. Карпенко. – Режим доступу: http://www.business-inform.net/pdf/2015/8_0/47_52.pdf – назва з екрану.
6. Ковінчук О. Л. Архетип території та його вплив на кластери в реалізації державної політики розвитку територій / О. Л. Ковінчук // Архетипіка і державне управління: громадянська самоорганізація, соціальна мобільність, суспільна інтеграція [Текст]: зб. наук. пр. переможців і кращих авторів Третього міжнар. Кон-

курсу молодих учених; 30 квіт. 2015 р., Ужгород – Скаліца / за наук. ред. Е. А. Афоніна, Г. Л. Рябцева. – К.: Псіхєя, 2015. – 84 с. – С. 17-24.
7. Про засади державної регіональної політики [Електрон.ресурс]: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/156-19
8. Веб-сайт Громадської спілки «Програма сприяння відродження та інтеграції сходу України «ДОНБАС» [Електрон.ресурс] – Режим доступу: http://gsdonbas.org.ua/?p=3300&lang=ru
9. Веб-сайт Спілки виробників художньої кераміки Слов'янська [Електрон.ресурс] – Режим доступу: http://slavceram.com

Ковинчук О.Л.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КЛАСТЕРНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ

Аннотация
В статье обосновано значение принципов в формировании кластеров и рассмотрены общие принципы формирования кластеров. Исследован вопрос влияния архетипических особенностей территории при использовании кластерного подхода к развитию территорий. Сформирована система принципов функционирования кластеров. Предложено, что принципы функционирования кластеров могут использоваться органами власти в качестве критериев оценки относительно уровня полезности, целесообразности и необходимости государственного содействия их функционирования в регионе Определено, что система принципов формирования и функционирования кластеров станет двигателем для идентификации существующих и выделение перспективных образований кластерного типа в Украине.
Ключевые слова: кластер, принципы формирования, принципы функционирования, децентрализация, архетип территории, критерии оценки.

Kovinchuk O.L.
Odesa Regional Institute for Public Administration of the
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

PRINCIPLES OF FORMATION AND FUNCTIONING CLUSTER FORMATIONS

Summary
In the article substantiates the importance of the principles in the formation of clusters and deals with general principles of the formation of clusters. Researched the question of the influence of the archetypal features of the territory by using the class-based approach to development of territories. The author formed the system of clusters functioning principles. This article proposed that the principles of functioning of clusters, can be used by the authorities as the evaluation criteria regarding the level of usefulness, advisability and necessity of state support of their functioning in the region. It was determined that the system of principles of formation and functioning of clusters will be the engine for the identification of existing and selection of promising formations cluster type in Ukraine.
Keywords: cluster, principles of formation, principles of operation, decentralization, the archetype of the territory, evaluation criteria.

УДК 347.965.42

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Красіловська З.В.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

У статті розглянуто організаційно-правові форми альтернативних способів вирішення спорів у державно-управлінській діяльності України. Проаналізовано їх стан та проблеми правового регулювання. Визначено чинники, які стримують повноцінне застосування процедур примирення у правовій практиці України. Запропоновано напрями підвищення ефективності державного управління у сфері вирішення та врегулювання конфліктів.

Ключові слова: процедури примирення; державне управління, альтернативне вирішення спору, третейський суд, Національна служба посередництва та примирення.

Постановка проблеми. Системні проблеми формування управлінської гілки влади, наявність прогалин і неузгодженостей у правовому регулювання компетенції органів державного управління, місцевого самоврядування, розмежування повноважень між окремими органами призводять до збільшення кількості, введення нових видів провадження та розширення кола справ, віднесених до юрисдикції адміністративних судів. В умовах радикальних змін у державі проблема ефективного та швидкого вирішення конфліктів постає надзвичайно гостро. Існуючі в Україні форми альтернативних державному судочинству способів вирішення спорів використовуються не у повному потенціалі, як це могло б бути можливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організаційно-правових форм альтернативних способів вирішення спорів в Україні опрацьовані у наукових працях О. Спектор, Н. Нестор, Л. Юхтенка, В. Балуха, В. Гончарової, Г. Єрьоменко та інших.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проте, визначення та аналіз актуальних проблем організаційно-правових форм альтернативних способів вирішення спорів в Україні, які виступають як елемент громадянського суспільства та формами децентралізації влади у сфері врегулювання конфліктів, потребує детальнішого опрацювання.

Метою статті є дослідження стану та проблем правового регулювання існуючих організаційно-правових форм альтернативних способів вирішення спорів у державно-управлінській діяльності, які покликані зменшувати навантаження на судову систему, а також сприяти розвитку демократичних інститутів громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що способи альтернативного вирішення спорів (далі – АВС) є більш широким поняттям, ніж процедури примирення, в якому останні, можуть мати місце як складова частина відповідного процесу. Основними рисами процедур примирення є: 1) спрямованість на мирне (добровільне) врегулювання спору, коли сторони або інші особи, що беруть у цьому участь, вчиняють дії щодо пошуку взаємоприйнятних рішень; 2) можливі лише при добровільному волевиявленні сторін [1, с. 163]. При використанні процедур примирення ніхто інший не може санкціонувати закінчення вирішення спору, лише сторони [4, с. 41]. Вони є досить різноманітними й можуть здійснюватися як у межах судового процесу, так і поза ним, як на обов'язкових засадах, так і за добровільного волевиявлення сторін спору.

Примирення у державно-управлінській практиці має місце:

– у цивільних, господарських та адміністративних спорах до або під час провадження справи в суді, а також на стадії виконавчого провадження;

– при вирішенні питання примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинувачуваним) у кримінально-правових відносинах;

– під час вирішення трудових спорів.

Щодо процедур примирення, які застосовуються сторонами у цивільних, господарських та адміністративних спорах до або під час провадження з розгляду відповідного спору в суді, законодавством передбачені положення, за якими суддя активно сприяє примиренню сторін. Проте самі процедури примирення проводяться сторонами самостійно, за вільним волевиявленням та у позасудовому порядку. Зауважимо, що наближеним аналогом примиренню сторін у цивільному судочинстві є інститут мирової угоди. Це суто термінологічна різниця непринципового характеру, якої могло б і не бути. Хоча ці інститути мають певні відмінності.

За результатами примирення сторонами може бути укладена мирова угода, що має стосуватися тільки тих вимог, які були предметом позову до суду, тобто заявлених матеріально-правових вимог позивача до відповідача. Якщо сторони спробують врегулювати інші правовідносини, а не ті, які були предметом судового розгляду, то у визнанні угоди сторонам буде відмовлено.

Цивільно-процесуальне законодавство передбачає, що примирення сторін може бути оформлене не лише під час розгляду справи в суді першої інстанції (ст. 175 ЦПК України), але і на стадії апеляційного (ч. 3 ст. 31 ЦПК України) і касаційного розгляду (ст. 334 ГПК України), а також в період примусового виконання рішення суду (ст. 372 ГПК України). Дуже схожі поло-

© Красіловська З.В., 2016

женння містяться і в адміністративному судочинстві. Так, згідно ч. 3 ст. 51 КАС України можливість примирення передбачена на будь-якій стадії адміністративного процесу, у тому числі під час апеляційного а також на етапі виконання судового рішення (ст. 262 КАС України). Особливістю господарського процесу є те, що ГПК не містить положень про можливість затвердження судом мирової угоди під час апеляційного і касаційного розгляду справи.

Як бачимо процесуальне законодавство України передбачає примирення (мирову угоду) на основі взаємних поступок, яке може стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета позову. Проте, поняття «поступки» не з'ясовано й не прокоментовано в судовій практиці, а тому суди рідко затверджують мирові угоди, побоюючись порушити права сторін, не ризикують допускати судові помилки. Отже, укладання мирових угод у судочинстві перебуває під контролем судових органів. І навіть коли є «примирення сторін», суд може відмовити в затвердженні мирової угоди, якщо встановить,що предмет мирової угоди не співпадає з предметом позовних вимог, або суперечить нормам законодавства. Як слушно зауважує Г.С. Гончарова: «Завдання правозастосовної практики полягає в тому, щоб правильно розтлумачити поняття взаємних поступок і розширити можливості для укладання мирових угод», однак на даний момент цього ще не зроблено, що, можливо і є перешкодою на шляху до примирення у багатьох справах [2, с. 127].

Найпоширенішим і найврегульованішим на законодавчому рівні способом АВС в Україні є третейський суд. Третейський розгляд регламентовано законодавчими актами, щоносять системоутворюючий характер це Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. № 1701-IV20 [7] та Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII21 [6], а також Цивільним процесуальним кодексом України [13], Господарським процесуальним кодексом України [3], Законом України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV24.

Міжнародний комерційний арбітраж при Торгово-промисловій палаті України (далі – МКАС при ТПП України) є постійно діючим арбітражним судом, що здійснює свою діяльність відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», Положення про міжнародний комерційний арбітраж та Регламентом МКАС. Особливістю роботи МКАС є розгляд тільки справ, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних зв'язків, якщо хоча б одна сторона конфлікту знаходиться за кордоном, а також спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а також їхні спори з іншими суб'єктами права України. У середньому лише близько 9% вітчизняних корпорацій звертаються до МКАС при вирішенні конфліктів. Даний показник свідчить про невисоку популярність цього способу. Відповідно до звіту про результати діяльності МКАС за 2014 рік строки розгляду справ становили від 3-4 місяців – 44% справ, від 5 до 6 місяців – 36% справ, від 7-9 місяців – 12% справ, від 10-12 місяців – 3% справ, понад 12 місяців – 1% [12]. Тобто середній термін розгляду справи в МКАС складає шість місяців, що не є швидко.

Згідно Закону України «Про третейські суди» третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Різниця між третейськими судами та судами загальної юрисдикції полягає в тому, що компетенція третейських судів не поширюється на всі правовідносини, що виникають в державі, рішення третейських судів не є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами, крім сторін третейського розгляду.

Спільною рисою третейського розгляду та державного судочинства є, по-перше, покладений в їх основу принцип змагальності, і, по-друге, ухвалення рішення, що є обов'язковим для виконання. Істотною відмінністю є принцип гласності, який характерний для державного судочинства, тоді як одним з головних принципів третейського розгляду є принцип конфіденційності.

В Україні третейські суди почали активний розвиток з 2004 року, з прийняттям закону «Про третейські суди». Хоча в Україні як ніде більш сприятливі умови для розвитку арбітражу, оскільки рівень довіри до державних судів рекордно низький, нажаль третейський суд не набув популярності, та не став основним інструментом вирішення цивільних і господарських спорів.

Сталося це від проголошеної законом вседозволеності у створенні третейських судів, що «розв'язало руки» непорядним юристам. Вимоги до створення третейських судів настільки прості, що за короткий час їх було зареєстровано близько 500, і число продовжує зростати, незважаючи на відсутність попиту на їх послуги [10].

За наявної вседозволеності у створенні і низьких вимог до якості – третейські суди почали масово втручатися у відносини власності, та використовуватися в рейдерських схемах заволодіння чужим майном. Нажаль, законодавець не став долати цю проблему шляхом підвищення якості роботи третейських судів, а просто у період з 2009-2011 р. до Закону України «Про третейські суди» були внесені певні зміни та обмеження, якими передбачено заборону розгляду третейським судам України справ, які випливають з корпоративних відносин, спорів щодо захисту прав споживачів, спорів щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки; справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення; справ у спорах, що виникають з трудових відносин, тобто фактично відбулося виведення третейських судів як одного із способів альтернативного вирішення спорів.

Наступним у переліку регламентованих чинним законодавством процедур вирішення спорів, що відповідають природі АВСє примирення у сфері кримінально-правових відновин. Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК) передбачає можливість укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Частиною 3 ст. 469 КПК вказано, що примирення має місце у трьох ви-

падках: при вчиненні кримінального проступку; злочину невеликої або середньої тяжкості; у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. А у Кримінальному кодексі України (ст. 46) зазначено, що від кримінальної відповідальності на основі примирення звільняється особа, яка:

– вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості;

– примирилася з потерпілим;

– відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду.

Разом із тим чинним кримінальним законодавством не визначено поняття «примирення» та не передбачено регулювання тих процедур, що можуть призвести до укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні. Як наслідок, досягнення примирення між потерпілим та обвинуваченим (підозрюваним) на сьогодні відбувається завдяки існуванню переважно автономних процесів, які мають місце поза межами кримінального судочинства завдяки механізмам співпраці із застосуванням посередництва (медіації), розробленими за відсутності певної нормативно-правової бази, які б регулювали засади проведення відповідних процедур.

Стосовно прогалин у процесі введення угоди про примирення слід зазначити наступне. Відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого чи підозрюваного, обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами (крім слідчого, прокурора або судді).Суттєвим недоліком КПК є не визначення тієї «іншої особи», яка буде мати право на укладення угод, тобто це місце може зайняти така процесуальна особа, як медіатор, хоча б із міркувань некомпетентності потерпілого та обвинуваченого у більшості питаннях юридичного характеру.

Наступними виступають примирні процедури, що використовуються при вирішені трудових спорів.

Система вирішення трудових спорів в Україні передбачає різні процедури для вирішення *індивідуальних* та *колективних* трудових спорів. Не зважаючи на те, що Кодекс законів про працю передбачає досудовий порядок вирішення індивідуальних трудових спорів, в основному вони сконцентровані на судовому порядку їх вирішення. Причинами незастосування досудового механізму врегулювання є відсутність розгалуженої реально діючої на кожному підприємстві, в установі, організації системи вирішення індивідуальних трудових спорів комісіями з трудових спорів (КТС), які у більшості випадках носять «номінальний», формальний характер і практично не виконують функцій ані вирішення трудового спору по суті, ані його попередження; відсутність обов'язкової реєстрації та достатньої статистичної інформації про індивідуальні трудові спори, особливо на етапі досудового розгляду;невикористання потенціалу Національної служби посередництва та примирення, як можливого консультаційного та організаційного органу при вирішенні індивідуальних трудових спорів.

Формування системи вирішення колективних трудових спорів розпочалося з прийняттям Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», який визначив правові та організаційні засади функціонування системи заходів по їх вирішенню [5]. З метою сприяння врегулюванню колективних трудових спорів Указом Президента України від 17 листопада 1998 року № 1258 було утворено постійно діючий державний орган – Національну службу посередництва і примирення (далі – НСПП) специфіка якого полягає в тому, що характер діяльності НСПП є здебільшого регулятивним, а не пов'язаним із «керуванням та підпорядкуванням» у «чистому» вигляді.

За результатами діяльності упродовж січня-грудня 2015 року НСПП сприяла вирішенню 188 колективних трудових спорів, безпосередніми учасниками яких стали 1,3 млн. працівників 8340 суб'єктів господарювання та 480 вимог висунутих найманими працівниками, профспілками у колективних трудових спорах з питань, визначених статтею 2 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Переважна більшість вимог, висунутих найманими працівниками із 480 спорів виникла у зв'язку з наявністю заборгованості із виплати заробітної плати та порушенням термінів виплати поточної заробітної плати (174 вимоги – 36,2%) та щодо дотримання порядку звільнення та працевлаштування (79 вимог – 16,4%), а також щодо підвищення рівня заробітної плати та запровадження відповідних умов оплати праці (67 вимог – 14%). Решта вимог стосувалися виконання заходів з охорони та безпеки праці (50 вимог – 10,4%) та інші вимоги (110 – 23%) [8].

Таким чином, серед основних причин виникнення колективних трудових спорів (конфліктів) є, як правило, недотримання роботодавцем законодавства про працю щодо виплати заробітної плати та охорони праці, порушення соціальних прав і гарантій найманих працівників, невиконання вимог колективних договорів тощо. Згідно з законодавством, суд може вирішувати колективний трудовий спір, але виключно у випадку, коли працівникам заборонено проводити страйк, та якщо сторони спору не врахували рекомендації НСПП щодо його вирішення.

Важливу роль у системі вирішення колективних трудових спорів відіграють органи, які створюються за ініціативою сторін колективного трудового спору для його розгляду (примирна комісія, трудовий арбітраж). Так, упродовж 2015 року Службою проведено 2082 примирні процедури, спрямовані на сприяння вирішенню КТС (К) та запобігання їх виникненню, зокрема 1883узгоджувальні зустрічі, 168 засідань примирних комісій та 31 засідання трудового арбітражу. На даний час на громадських засадах працюють 468 трудових арбітрів та 129 незалежних посередників НСПП, а також в районних центрах та містах обласного значення діють 540 інформаційно-консультаційних центрів НСПП [8].

Слід зазначити, що недосконалість процедури вирішення колективних трудових спорів у частині формування і затвердження вимог найманих працівників і профспілок, визначення сторін трудового спору, моменту вступу в колективний

трудовий спір, діяльності примирних органів та виконання їх рішень; правова незахищеність працівників, які вступили в колективний трудовий спір; недосконалий порядок відбору та організації професійного навчання трудових арбітрів і посередників та відсутність у законодавстві норм забезпечення їх прав і гарантій під час участі у роботі примирних органів і трудового арбітражу; неврегульованість на законодавчому рівні питання фінансування процесу вирішення трудових спорів за рахунок коштів Державного бюджету, у тому числі, оплати праці трудових арбітрів, експертів, посередників; відсутність законодавчо визначеної процедури проведення акцій протесту (у тому числі, страйків) та адекватних процедур захисту трудових прав для категорій працівників, для яких існує заборона на страйк є причинами, які перешкоджають розвитку трудових відносин та ефективному вирішенню колективних трудових спорів в Україні. У зв'язку з цим, у 2014 році за ініціативою НСПП та за сприяння Шведського агентства з питань розвитку і співробітництва (Sida) в Україні було започатковано Шведсько-український проект у сфері вирішення трудових спорів та розроблено нову модель вирішення трудових спорів в Україні метою якої є формування ефективного механізму вирішення трудових спорів на основі найкращих європейських стандартів та досвіду, згідно з якими організації роботодавців та профспілки відіграватимуть важливу роль і нестимуть серйозну відповідальність у здійсненні соціального діалогу та вирішенні спорів, а держава забезпечуватиме основні правила і засоби остаточного їх вирішення [11]. Передбачається, що реалізація проекту буде здійснюватися до 2017 року.

Висновки з даного дослідження. Враховуючи певну обмеженість щодо можливостей досягнення примирення (укладення мировых угод) у цивільних, господарських та адміністративних спорах, прогалини законодавства щодо процедур, які можуть призвести до укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні, низька популярність та підірваний авторитет третейських судів, відсутність цілісної ефективної системи вирішення трудових спорів,можемо стверджувати, що одним із перспективних напрямів удосконалення порядку розгляду й вирішення спорів є усунення прогалин у законодавстві та підвищення вимог до існуючих у вітчизняній практиці організаційно-правових форм альтернативних способів врегулювання спорів. Особливий інтерес та значного поширення в приватноправовій сфері має медіація – спосіб врегулювання спору із залученням третьої незалежної особи – медіатора. Беручи до уваги позитивний світовий досвід, вироблення аналогічного механізму, адаптованого для публічно-правової сфери сприятиме підвищенню довіри з боку громадян до органів публічного управління та ефективності державного управління у сфері врегулювання конфліктів, які виникають в українському суспільстві.

Список літератури:

1. Балух В. С. Нормативно-правові основи формування системи альтернативного вирішення спорів в Україні / В. С. Балух // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 162-168.
2. Гончарова Г. С. Мирова угода та медіація: загальні риси та відмінності між ними / Г. С. Гончарова // Право та інновації. – 2013. – № 4. – С. 126-136.
3. Господарсько-процесуальний кодекс України Кодекс від 06.11.1991 № 1798-XII // [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
4. Давыденко Д. Л. Вопросы юридической терминологии в сфере «альтернативного разрешения споров» // Третейский суд. – 2009. – № 1. – С. 40-53.
5. Закон України ««Про порядок вирішення колективних трудових спорів» від 03.03.1998 № 137/98-ВР // [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/137/98-вр
6. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 року – [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4002-12
7. Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 року – [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1701-15
8. Інформація про результати діяльності Національної служби посередництва і примирення за 2015 рік. Офіційний сайт Національної служби посередництва і примирення – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nspp.gov.ua
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/index
10. Криве дзеркало судової реформи – Верховний суд «люструє» третейські суди. Назва з екрану. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/taras_shepel/319503_krive_dzerkalo_sudovoi_reformi_.html
11. Нова модель вирішення трудових спорів в Україні. Шведсько-український проект вирішення трудових спорів в Україні // Електронний ресурс – [Режим доступу] – http://spo.fpsu.org.ua/na-obgovorenni-v-spo/373-nova-model-vyrishennya-trudovykh-sporiv-v-ukrayini
12. Офіційний сайт Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. Статистика. Назва з екрану // Електронний ресурс – [Режим доступу] – http://arb.ucci.org.ua/icac/ua/report.html Офіційний сайт Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. Статистика. Назва з екрану // Електронний ресурс – [Режим доступу] – http://arb.ucci.org.ua/icac/ua/report.html
13. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу:zakon.rada.gov.ua

Красиловська З.В.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВІЕ ФОРМЫ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ СПОСОБОВ РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ В ГОСУДАРСТВЕННО-УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены организационно-правовые формы альтернативных способов разрешения споров в государственно-управленческой деятельности Украины. Проанализированы их состояние и проблемы правового регулирования. Определены факторы, которые сдерживают полноценное применение примирительных процедур в правовой практике Украины. Предложены направления повышения эффективности государственного управления в сфере решения и урегулирования конфликтов.
Ключевые слова: процедуры примирения; государственное управление, альтернативное решение спора, третейский суд, Национальная служба посредничества и примирения.

Krasilovska Z.V.
Odessa Regional Institute of Public Administration of the
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS OF THE ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION MECHANISMS IN THE STATE ADMINISTRATION ACTIVITIES: CONDITION AND PROBLEMS OF THE LEGAL REGULATIONS

Summary
The article examines the organizational and legal forms of the alternative dispute resolution mechanisms in the state administration activities of Ukraine. Its condition and problems of the legal regulation have been analyzed. The factors that restrain the full application of conciliation procedures in the legal practice of Ukraine have been determined. The increasing efficiency directions of the public administration in the dispute and conflict resolution have been suggested.
Keywords: conciliation; public administration, alternative dispute resolution, arbitration court, National service of mediation and reconciliation.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 321

СПАДОК РЕЖИМУ «ЧЕРВОНИХ КХМЕРІВ» ЯК ОДНА З ПЕРЕШКОД СТАБІЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ КАМБОДЖІ

Біденко А.І.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У статті проаналізовано фактори нестабільності в сучасній Камбоджі. Охарактеризовано наслідки режиму «червоних кхмерів» 1975-1979 рр. Розглянута роль Надзвичайного трибуналу Камбоджі. Увага акцентована на загрозах дестабілізації соціально-політичної системи держави. Запропоновано бачення перспектив подолання тоталітарного минулого Камбоджі.
Ключові слова: Камбоджа, червоні кхмери, геноцид, тоталітаризм, трибунал.

Постановка проблеми. Режим «червоних кхмерів» 1975-1979 рр. під проводом Пол Пота є яскравим прикладом втілення на практиці тоталітарних доктрин. Незважаючи на певну поширеність серед світової спільноти думки, що згадування тоталітарного минулого у XXI столітті є неактуальним, адже тоталітарні режими залишилися у минулому; така позиція є дещо оптимістичною. На прикладі сучасної Камбоджі можна побачити, як тоталітарне минуле і нині істотно впливає на формування владних відносин, масової свідомості та курсу зовнішньої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження була проаналізована значна частина наукових публікацій, присвячених режиму «червоних кхмерів» та перспективам подолання тоталітарного минулого у Камбоджі. В першу чергу, варті уваги такі публікації, як: «Бомби над Камбоджею» Т. Оуена і Б. Кірнана, «Історія Камбоджі» Д. Чандлера та «Режим Пол Пота: раса, влада, геноцид у Камбоджі під владою червоних кхмерів» Б. Кірнана. З-поміж інших помітних праць, в яких розглядається проблематика масового терору під проводом «червоних кхмерів»: «Геноцид у Камбоджі і Руанді: нові перспективи» під редакцією С. Е. Кук, «Камбоджа» Х. Джарвіс, «Геноцид у Камбоджі: документи судового процесу Пол Пота і Іенг Сарі» під редакцією Г. Дж. де Найка, К. Дж. Робінсона, Дж. Квіглі. К. Мунтхіт та В. Мещеряков також досліджували стан суспільної думки щодо ролі Пол Пота в історії Камбоджі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Режим Пол Пота не тільки створив в історії прецедент масового терору, але й того, як більш ніж через тридцять років у суспільній свідомості є помітними наслідки тоталітарного режиму. Сьогодні як політична, так і економічна ситуація в Камбоджі характеризується нестабільністю і, як результат, великою кількістю зовнішніх і внутрішніх проблем. Серед проявів нестабільності необхідно виділити затягування процедури роботи Надзвичайних палат в Судах Камбоджі для переслідування за злочини, вчинені в період Демократичної Кампучії (Надзвичайний трибунал Камбоджі), який діє у Камбоджі з 2003 року з метою засудження злочинів «червоних кхмерів», та який активно висвітлюється у засобах масової інформації. Власне, до чинників дестабілізації у Камбоджі належать: тоталітарне минуле, національна економіка та недовіра до чинної влади.

Мета роботи: проаналізувати чинники нестабільності в сучасній Камбоджі та вказати на небезпеки та перспективи подолання тоталітарного мислення та світобачення всередині країни.

Для дослідження перешкод сталого розвитку сучасної Камбоджі, що виникли внаслідок дій режиму «червоних кхмерів», використовувався сценарний підхід до аналізу проблем та перспектив подолання економічної та політичної нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Режим «червоних кхмерів» це тоталітарний маоїстсько-націоналістичний політичний режим, що утримував у Камбоджі владу протягом 1975-1979 рр. В результаті дій «червоних кхмерів» близько 1,7 мільйона людей загинуло внаслідок масових страт, хвороб, голоду і непосильної праці [6].

У 1975 р. встановлено диктаторський режим і виникає Демократична Кампучія. Основою її існування була потужна тоталітарна ідеологія, що пропагувала насильство та ізоляцію. Навіть імена верхівки влади були приховані від громадян Кампучії: влада належала організації «Ангка лоеу», яку очолювали верховні «червоні кхмери». Пол Пот був Братом № 1, Нуон Чеа – Братом № 2, Іенг Сарі – Братом № 3, Та Мок – Братом № 4, а Кхіеу Сампхан – Братом № 5 [10].

В Камбоджі було оголошено «нульовий рік», що означало повне відкидання минулого в масштабах цілого суспільства, відмову від усіх культурних та економічних здобутків людства. В тому числі було заборонено монетарні відносини, релігії, загальну освіту тощо. Натомість запроваджено примусове вивчення марксистської літератури, включно з усіма постановами та документами нової влади.

В основі режиму Пол Пота лежало уявлення про соціальну революцію, яку можна здійснити лише силами «одного вірного мільйона». Для побудови у Кампучії ідеального суспільства влада почала фізично знищувати решту населення, якій не знайшлося місця в «одному вірному мільйоні». Одним з перших кроків нової влади було виселення міського населення в сільську місцевість на примусові сільськогосподарські роботи. Переселенці були об'єднані в трудові комуни, які мали будувати соціалістичне майбутнє згідно з

© Біденко А.І., 2016

баченням Пол Пота і його найближчого оточення. Фактично, Кампучія перетворилась у великий трудовий табір. У державі існувала надефективна система в'язниць, а категорії ворогів режиму динамічно зростали. По всій країні створювались Поля смерті, тобто місця масових вбивств.

В результаті таких дій вже у 1978 р. Кампучія поринула в економічний занепад. Для виправлення ситуації «червоні кхмери» розв'язали війну проти В'єтнаму, але в'єтнамські війська швидко перейшли у наступ і вже в грудні 1978 р. зайняли Камбоджу. Протягом наступних десяти років в державі вирувала громадянська війна. Нарешті, у 1993 р. створено Королівство Камбоджа, прийнято конституцію та сформовано новий уряд. У 1998 р. Пол Пот помер, але рештки руху на чолі з Кхіеу Самханом ще намагалися опиратися новій владі. Потім лідер залишків «червоних кхмерів» Іенг Сарі підписав перемир'я з урядом Камбоджі, а останній лідер «червоних кхмерів» Та Мок був заарештований у березні 2000 р. [10].

Однак, навіть із поваленням режиму Пол Пота та оновленням влади сучасна Камбоджа має цілий комплекс викликів, які складають глобальну невирішену проблему – політичну та економічну нестабільність у державі. Її вирішення уряд сучасної Камбоджі намагається розпочати з офіційного засудження злочинів «червоних кхмерів». Для цього у 1997 р. уряд Камбоджі звернувся до ООН по допомогу в створенні Надзвичайного трибуналу у справі «червоних кхмерів». І вже в 2003 році Надзвичайні палати в Судах Камбоджі для переслідування за злочини, вчинені в період Демократичної Кампучії, були сформовані. Процес над чотирма керівниками режиму «червоних кхмерів» розпочався у червні 2011 р. 19 вересня 2007 р. Нуон Чеа був звинувачений у військових злочинах і злочинах проти людяності [6].

30 березня 2009 р. відбувся суд над колишнім головою в'язниці Канг Кек Ієу (під псевдонімом Duch). В результаті йому було висунуто офіційне звинувачення у злочинах проти людяності, а також у військових злочинах, тортурах і вбивствах. 26 липня 2010 р. він був засуджений до 35 років тюремного ув'язнення. 17 листопада 2012 р. з-під варти звільнили колишню «першу леді» Кампучії Іенг Тхіріт у зв'язку зі станом її здоров'я. 7 серпня 2014 р. Нуон Чеа та Кхіеу Сампхана було засуджено до довічного ув'язнення за злочини проти людяності. Нуон Чеа все ще має постати перед Надзвичайним трибуналом Камбоджі за окремими звинуваченнями в геноциді [6].

14 березня 2013 р. помер Іенг Сарі. Справу проти нього припинено. 22 серпня 2015 р. померла Іенг Тхіріт. Провадження у справі проти неї також припинено. Наразі, з-поміж фігурантів відкритих справ: Та Ан, Ім Чаем та Меас Мут. Питання винесення вироків іншим підозрюваним у злочинах режиму Пол Пота залишається відкритим. Варто додати, що процедура провадження Надзвичайного трибуналу Камбоджі періодично затягується, переважно через фінансові проблеми та звинувачення в необ'єктивності з боку громадськості [3].

Проте, перешкоди у роботі Надзвичайного трибуналу Камбоджі є лише проявом глибинних чинників нестабільності у державі, а саме: тоталітарного минулого, стану національної економіки та зростання недовіри до чинної влади.

Щодо першого чиннику нестабільності **(тоталітарне минуле)**, то не варто ігнорувати той факт, що цілих чотири роки суспільство Камбоджі жило тоталітарною свідомістю, подолати яку не так просто, адже тоталітаризм є результатом глобальної деформації співвідношення «масове» та «індивідуальне». В основі виникнення тоталітарної свідомості індивіда в першу чергу лежить внутрішній конфлікт особистості із середовищем, в якому їй бракує стабільності. Ці суб'єктивні відчуття виникають внаслідок певних критичних та катастрофічних змін у суспільстві. Приєднуючись до тоталітарних рухів, індивід втрачає волю до самостійності, але натомість отримує псевдопочуття єдності з цілим суспільством.

За М. Хоркхаймером та Т. Адорно, свідомість людини, яка прийняла тоталітарну ідеологію та живе в умовах тоталітарної держави, описується влучним словом «хаос», що поступово вироджується в параною. В таких умовах цвітіння ненависті до «ворогів», постійно підживлюється підозрою у зрадах всіх навколо та усвідомленням власного безсилля [13, с. 103].

Стосовно стану **національної економіки**, то Камбоджа є аграрною країною і належить до найбідніших регіонів Азії, незважаючи на те, що за темпами зростання економіки до 2010 р. вона була одним з лідерів швидкозростаючих економік Південно-Східної Азії. Щодо розподілу робочої сили, то 57.6% населення зайняті у сільському господарстві, 15.9% – у промисловості і 26.5% – у сфері послуг (2010 р.). Втім, світова фінансова криза сильно вдарила по економіці Камбоджі – йдеться про ослаблення попиту на продукцію експорту та зменшення загальної суми кредитів. Внаслідок глобального економічного спаду у 2009 р. приріст ВВП Камбоджі скоротився до 0.1%, але піднявся більш ніж на 6% в 2010, а потім сягнув 7% приросту у 2011 р. Також одним із головних завдань, які стоять перед сучасною Камбоджею, є подолання демографічного дисбалансу: більше ніж 50% населення складають громадяни віком до 25 років. Переважно, це люди без освіти і продуктивних навичок, які проживають у сільській місцевості без жодної базової інфраструктури [5].

Згадуючи третій чинник – **недовіру до влади**, зазначимо, що Хун Сен є прем'єр-міністром Камбоджі та лідером Камбоджійської народної партії. Політичні опоненти та частина населення звинувачують саме Хун Сена у внутрішніх проблемах країни – в тому числі у корупції та залежності від В'єтнаму. Природа цих звинувачень сягає корінням ще часів створення нового уряду на зміну «червоним кхмерам» в умовах в'єтнамської військової окупації, що залишило населенню відчуття влади, нав'язаної загарбниками. Також серед закидів до Хун Сена є його залученість до лав Народно-революційної партії Кампучії у минулому. Окрім того, Хун Сен був причетний до корупційного скандалу, пов'язаного з нафтовим багатством та мінеральними ресурсами Камбоджі. Йшлося про звинувачення прем'єр-міністра та його найближчого оточення у проведенні таємних переговорів із зацікавленими приватними особами та незаконну передачу права на використання цих ресурсів [3].

В цілому, проаналізувавши чинники нестабільної ситуації в Камбоджі, можна виділити основні **небезпеки та загрози стабілізації держави**, а саме: загострення міжнародного протистояння і популяризація радикальних ідеології серед населення.

Загострення міжнародного протистояння. Припустимо, що винесення судових рішень щодо справ, які розглядаються Надзвичайним трибуна-

лом Камбоджі, затягнуться ще на десятки років. В результаті, агенти арени міжнародних відносин (США, Китай, ООН) тиснутимуть на Камбоджу, а нестабільність в країні в свою чергу зростатиме, оскільки правозахисні організації вимагатимуть від влади конкретних дій. Тим часом, влада не матиме ресурсної підтримки населення, щоб проводити демократичні та економічні реформи. У випадку, якщо Надзвичайний трибунал Камбоджі не винесе вироки основним діячам режиму Пол Пота, міжнародний авторитет країни може бути остаточно підірвано, а потік інвестицій у регіон призупиниться на невизначений термін.

Популяризація радикальних ідеології. В сучасному камбоджійському суспільстві останнім часом дрейфують думки, що масштаби злочинів режиму Пол Пота були перебільшені в інтересах влади. Частина суспільства переконана, що злочини «червоних кхмерів» – це лише прояви перегинів на місцях. За свідченнями громадян Камбоджі: «Люди не хочуть згадувати минуле. Це ще рана, яка не зажила. Для когось ці спогади занадто важкі, для когось – занадто незручні. В результаті, в атмосфері загального мовчання народжується міфотворчість, яка розцвітає в основному серед молодого покоління, яке не застало часів Пол Пота» [12].

Характерно, що у містечко Анлонг-Венг, де знаходиться могила Пол Пота, стало своєрідним місцем молитов та вшанування пам'яті загиблих. Щодо аргументів самих камбоджійців, то охарактеризувати їх можна словами жительки цього містечка, що втратила за часів режиму «червоних кхмерів» родичів: «Я знаю, це дивно, але я просто роблю, як багато людей тут, просячи щастя у його духа... Я не знаю, як довго я можу продовжувати сердитися на нього, адже він вже мертвий» [8].

Висновки і перспективи. З моменту повалення режиму «червоних кхмерів» пройшли десятиліття, але сучасну Камбоджу поглинули політичні і економічні проблеми. Однією з головних причин нестабільності держави є рудименти тоталітарної свідомості серед громадян держави, до яких додається практика замовчування владою злочинів попереднього режиму. Незадоволення роботою Надзвичайного трибуналу Камбоджі є проявом цих негативних процесів.

Аналізуючи перспективи поліпшення нестабільної ситуації у Камбоджі внаслідок її тоталітарного минулого, можна виділити такі варіанти розвитку подій:

· Надзвичайний трибунал Камбоджі виносить адекватні вироки для решти осіб, що є причетними до втілення режиму «червоних кхмерів». Таке рішення має позитивний вплив на міжнародний імідж Камбоджі серед неурядових організацій та західних демократій. У державу спрямовуються економічні інвестиції, розміщуються виробничі потужності, створюються робочі місця, а відтак вирішується одна з головних економічних проблем сучасної Камбоджі – демографічний дисбаланс суспільства. Довіра до чинної влади зростає, в цілому, політична система поступово стабілізується, сприяючи відмиранню рудиментів тоталітарної свідомості.

· Надзвичайний трибунал Камбоджі не виносить вироки причетним до режиму «червоних кхмерів» та завершує судовий процес. Влада аргументує свою позицію тим, що варто забути помилки минулого та почати будувати єдине і не розколоте суспільство з «чистого аркуша». Відбувається різке похолодання у відносинах з країнами західних демократій та ООН. Вірогідно, влада обирає в якості альтернативи співпрацю з іншими країнами азійського регіону, особливо з Китаєм. При цьому варіанті також цілком вірогідним є економічне піднесення та поступове зростання лояльності суспільства до уряду.

· Судовий процес Надзвичайного трибуналу Камбоджі знову затягується на невизначений термін. Влада не дає чіткої позиції щодо перспектив засудження злочинів режиму Пол Пота, а акцентує увагу світової громадськості на актуальних проблемах сьогодення. Основний наголос робиться на пошуці нових векторів діалогу на міжнародній арені – переважно на економічній співпраці та соціально-культурному обміні. Імовірно, що через деякий час політична система стабілізується, а проблема пам'яті жертв геноциду відходить на третій план.

Отже, найбільш вірогідним розвитком подій вбачається третій сценарій, адже політичний курс влади не дає підстав припустити, що в умовах економічної та політичної нестабільності уряд найближчим часом буде вживати радикальних заходів щодо налагодження роботи Надзвичайного трибуналу Камбоджі та ґрунтовної зміни вектора політики як наслідок.

Список літератури:

1. Chandler D. A History of Cambodia. – Westview Press, 2009. – 382 p.
2. Cook S. E. Genocide in Cambodia and Rwanda: New Perspectives. – Transaction Publishers, 2005. – 320 p.
3. Country for Sale. Global Witness Report [Електронний ресурс] / Global Witness. – 05.02.2009. – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20090208135344/http://www.globalwitness.org/media_library_detail.php/713/en/country_for_sale
4. Genocide in Cambodia: Documents from the Trial of Pol Pot and Ieng Sary. Edited by Howard J. De Nike, John Quigley and Kenneth J. Robinson. – University of Pennsylvania Press, 2000. – 584 p.
5. CIA. The World Factbook [Електронний ресурс] / Central Intelligence Agency // The World Factbook, East & Southeast Asia: Cambodia. – March 17, 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cb.html
6. Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia for the Prosecution of Crimes Committed during the Period of Democratic Kampuchea Extraordinary Chambers [Електронний ресурс] / ECCC, Cambodia. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ecc, c. gov.kh/en/media-center/press-releases
7. Jarvis H. Cambodia (World Bibliographical Series). – ABC-Clio Inc, 1997. – 412 p.
8. Munthit K. Cambodians pray at Pol Pot's cremation site decade later [Електронний ресурс] / Ker Munthit // USA Today. – 16.04.2008. – Режим доступу до ресурсу: http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2008-04-16-529834412_x.htm
9. Kiernan B. The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79. – New Haven: Yale Univesity Press, 2002. – 477 p.
10. Leitsinger M., Tolan C. A timeline of the Khmer Rouge regime and its aftermath [Електронний ресурс] / Miranda Leitsinger, Casey Tolan // CNN. – 17.04.2015. – Режим доступу до ресурсу: http://edition.cnn.com/2014/08/06/world/asia/cambodia-khmer-rouge-timeline/

11. Owen T., Kiernan B. Bombs over Cambodia. The Walrus (Canada). – 2006. – Pp. 62-69.
12. Мещеряков В. Тоска по людоеду [Електронний ресурс] / Мещеряков В. // Новые известия. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://www.newizv.ru/world/2011-07-22/148220-toska-po-ljudoedu.html
13. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика просвещения. Философские фрагменты. – М.-Спб., 1997 г., перевод с немецкого М. Кузнецова. – 312 с.

Биденко А.И.
Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

НАСЛЕДИЕ РЕЖИМА «КРАСНЫХ КХМЕРОВ» КАК ОДНО ИЗ ПРЕПЯТСТВИЙ СТАБИЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ КАМБОДЖЕ

Аннотация
В статье проанализированы факторы нестабильности в современной Камбодже. Охарактеризованы последствия режима «красных кхмеров» 1975-1979 гг. Рассмотрена роль Чрезвычайного трибунала Камбоджи. Внимание акцентировано на факторах и угрозах дестабилизации социально-политической системы государства. Предложено видение перспектив преодоления тоталитарного прошлого Камбоджи.
Ключевые слова: Камбоджа, красные кхмеры, геноцид, тоталитаризм, трибунал.

Bidenko A.I.
National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

HERITAGE OF THE KHMER ROUGE REGIME AS AN OBSTACLE TO STABILITY IN MODERN CAMBODIA

Summary
The article analyzes the destabilizing factors in modern Cambodia. Effects of the Khmer Rouge regime (1975-1979) were characterized. The role of the Khmer Rouge Tribunal was reviewed. The main attention was focused on the risks of destabilizing the sociopolitical system of the state. The vision of prospects for overcoming the totalitarian past of Cambodia was proposed.
Keywords: Cambodia, Khmer Rouge, genocide, totalitarianism, tribunal.

УДК 323.269

ГІБРИДНА ВІЙНА В УКРАЇНІ ЗА ЗАКОНОМ СИЛИ

Феденко О.В.
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

У статті розглядаються основні концептуальні положення поняття сили в системі міжнародних відносин, деталізуються воєнно-політичні погляди Стратегії національної безпеки, Воєнної доктрини РФ та передвиборчої програми партії «Єдина Росія» на застосування сили та її застосування в ході гібридної війни в Україні безпосередньо.
Ключові слова: Воєнна доктрина, Стратегія національної безпеки, воєнна політика, гібридна війна, закон сили.

Постановка проблеми. Збройні конфлікти завжди супроводжували історію людства, так як історія відбувалась у руслі війн і політичного суперництва.

Сьогодні воєнно-доктринальні документи провідних країн світу і коаліцій відзначають відсутність потенційної загрози світової війни, але цю загрозу людство легко розміняло на дрібні локальні і внутрідержавні конфлікти.

Проблематика поняття сили протягом століть залишалась майже незмінною, застосування ж сили в практичній площині несе на собі відбиток часу. Такі зміни відбуваються відповідно до еволюції розвитку людини, суспільства, держави, технологій і, звичайно, самого міжнародного середовища. Причому тривалий час у системі міжнародних відносин закон сили був і, в більшості випадків, залишається вище сили закону.

Це зумовлює проблему всебічного, об'єктивного і постійного вивчення і аналізу цього актуального для нашого часу положення, особливо в світлі подій, які відбуваються на південному сході нашої держави. Тому, для досягнення необхідного результату залишається лише один засіб, а саме – намагатися розкрити суть основних воєнно-доктринальних документів РФ щодо засто-

© Феденко О.В., 2016

сування сили в ході гібридної війни в Україні та положень передвиборчої програми партії «Єдина Росія» щодо цього питання.

Новизна роботи полягає в аналізі цих документів, їх практичного втілення на території нашої країни в ході анексії Криму, організації підготовки сепаратистів і веденні бойових дій в Донецькій і Луганській областях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз розвитку ситуації навколо України дає нам всі підстави стверджувати, що сьогодні наша держава зіткнулася із принципово новим типом ведення війни, гібридною війною.

У зв'язку з чим, необхідно засвідчити, що є вкрай важливі аспекти, які суттєво впливають на характер і зміст сучасних військових конфліктів, про які вітчизняна наука замислюється, але недостатньо, критичне вивчення їх досвіду в необхідному обсязі поки не проводиться. Однак окремі дослідження вітчизняних і закордонних науковців (Ю. Радковець, Г. Воробйов, І. Вєтрінський, І. Мельничук, Є. Васильчук, У. Кауфман, Дж. Кларк, Р. Клайн, К. Сівков, Ю. Давидов, Р. Пухов) зробили певний вклад у розгляд цієї важливої і в той же час різносторонньої проблеми, але вона потребує і подальшого розкриття, і вивчення.

Мета статті. Виходячи з актуальності проблеми та необхідності її глибокого дослідження, автор ставить за мету показати питання організації, підготовки і проведення спеціальної операції по анексії Криму, заздалегідь спланованих дій спеціальних служб по захопленню влади на південно-східних територіях нашої держави відповідно до задекларованих партійних і доктринальних документів РФ.

Виклад основного матеріалу. Сучасна міжнародна політика реалізується в середовищі, де немає вищого органу управління, який виносив би свої вироки про правомірність дій суб'єктів міжнародних відносин, насамперед держав. У цьому середовищі немає, отже, і гаранта їх мирного співіснування, гаранта їх моральної поведінки.

Мораль теж не працює у сучасних відносинах між державами, так як моральні норми передбачають наявність незаперечного авторитету. Тому в міжнародних відносинах формується протиборство інтересів конкуруючих суверенітетів. У цьому випадку сила стає кінцевим і легітимним методом вирішення суперечок між різними країнами.

Зазначимо, що у відносинах між державами з'являється ворожість, якщо міжнародна система починає функціонувати без глобальної згоди.

Сила держави ототожнюється, головним чином, з її військовою могутністю. Військова могутність і її похідна – військова сила завжди служили основними показниками престижу держави. Експерт з питання стратегії, професор Прінстонського університету У. Кауфман, розглядаючи історії цього питання, писав: «Військова потужність завжди служила основним показником сили і престижу держави. Можна навіть стверджувати, що вона була абсолютно необхідна для проведення на світовій арені різних політичних курсів. Важко уявити собі, як би взагалі розвивалася міжнародна політика без впливу військової потужності» [1].

Ці показники престижу держави стосовно системи міжнародних відносин далеко не одне і те саме. За своїм генезисом військова сила – породження воєнної потужності, яка і визначає можливості цієї сили держави в міждержавних відносинах. Характер і ступінь впливу воєнної потужності однієї держави на іншу залежить від ступеня їх взаємодії і від можливості проектувати силу один на одного, а також від цілей політичної еліти, яка використовує воєнну силу на міжнародній арені [2, с. 48,79-81; 3, с. 333-338].

Основні зміни на міжнародній арені сьогодні пов'язані не тільки із застосуванням військової сили, але і з широким використанням інших видів сили. «Зрозуміло, нації можуть подавати один на одного морально-політичну, економічну і іншу дію, – підкреслював американський експерт Дж. Кларк. – Але оскільки верховним арбітром міжнародних суперечок є війна, то військовий чинник набуває вищого ступеня значущості в зовнішньополітичних калькуляціях» [1; 3, с. 356-358].

Пункти 13 і 24 Стратегії національної безпеки РФ підтверджують особливості сучасності в тому, що «...у боротьбі за вплив на міжнародній арені задіяний весь спектр політичних, фінансово-економічних і інформаційних інструментів. Все активніше використовується потенціал спеціальних служб». А пункт 14 наголошує, що «...у міжнародних відносинах не знижується роль чинника сили» [5].

У всіх цих різновекторних визначеннях є одне загальне, а саме: сила в зовнішньому світі – це перш за все здатність впливати на поведінку іншої держави в бажаному для себе напрямі, це здатність встановлювати різні форми залежності однієї держави від іншої, а саме: прямі, непрямі, опосередковані, за допомогою насильства, переконання, обіцянки вигод, позбавлення наявних переваг, створення умов, при яких залишається лише одна альтернатива, один вихід з положення. Але якщо це так, то не менш очевидно, що ця дія може досягатися різними способами, а не тільки використанням військового потенціалу, військового тиску, загрози або, кінець кінцем, веденням війни [1].

Останнім часом вся світова спільнота спостерігає за подіями, що протікають в Україні. При цьому визначено, що проти України здійснюється агресія шляхом розв'язання і ведення гібридної війни.

Наприкінці квітня цього року (2014 року – примітка автора) в інтерв'ю на «Радіо Свобода» колишній радник з питань безпеки при ООН і НАТО, член верхньої палати парламенту Нідерландів, генерал – майор у відставці Франк Ван Каппен, коментуючи події в Україні, дав таке визначення змісту цього поняття: «...гібридна війна – це змішання класичного способу ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, що веде гібридну війну, проводить операцію з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що зобов'язана додержуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни. Міжнародних домовленостей...» [2, с. 37].

Як свідчить Newsweek, керівники європейських служб з безпеки на східному фланзі

Північноатлантичного альянсу вже давно висловлюють стурбованість застосуванням Росією гібридних методів ведення війни. Яскравим прикладом тестування методів «гібридної війни» стала російська агресія проти Грузії та окупація Південної Осетії.

Зовсім недавно колишній генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен в інтерв'ю журналу Newsweek заявив, що непередбачувана, на його думку, Росія, ведучи «гібридну війну» з Європою, стала небезпечнішою, ніж був колись СРСР. «У Росії прийнятий такий підхід, і він є поєднанням дуже відомих конвенціональних бойових дій і нових, досконаліших методів пропаганди та компаній по дезінформації, – сказав Расмуссен. – Захід, безумовно, не повинен бути наївним. Необхідно підсилити методи протидії гібридним загрозам» [6].

Дослідження воєнної доктрини країни або коаліції країн з точки зору її змісту дає досить повне уявлення щодо характеру їх воєнної політики і воєнно-політичних відносин, в які вони вступають.

У них розкриваються концептуальні ідеї та погляди на роль збройного насилля у взаємовідносинах між державами, деталізуються воєнно-доктринальні положення з урахуванням особливостей і характеру можливої війни, співвідношення сил, стану й основних тенденцій змін ситуації в світі. Саме в протилежному характері даних концепцій і доктрин полягає одна із причин їх різного впливу на міжнародну дійсність.

Анонсуючи ухвалення нового документа на грудневому 2014 року розширеному засіданні колегії Міністерства оборони, Володимир Путін заявив наступне: «Наша воєнна доктрина проте не міняється, вона носить, як відомо, виключно оборонний характер, проте свою безпеку ми відстоюватимемо послідовно і жорстко». «Жорстко» – можливо, ключове визначення даного документа, що визначає воєнну політику держави.

Звертає на себе увагу пункт 23 Воєнної Доктрини РФ, в якому зазначається, що застосування Збройних Сил здійснюється «на основі завчасного і постійного аналізу воєнно-політичної і військово-стратегічної обстановки, що складається...». Це йде врозріз з оборонною риторикою документа. Даний пункт свідчить про необхідність постійного планування операцій збройних сил у відповідь на зміну зовнішніх умов. Застосування збройних сил на основі завчасного і постійного аналізу прямо вказує на агресивно-наступальний характер документа.

Якщо уважно розглянути перелік і зміст основних визначень доктрини у пункті 8 цього документу, то необхідно, на нашу думку, зауважити, що терміни «збройний конфлікт» (пп.д) і «воєнний конфлікт» (пп.г) приводять в любому випадку до його вирішення із застосуванням зброї, а сукупність зазначених визначень зі змістом терміну «воєнна загроза» (пп.в) і п. 22, 23, 31 доктрини обумовлює сучасні дії РФ в Україні [7, с. 281-282].

Саме нова редакція Воєнної доктрини РФ містить нові форми і способи ведення «гібридної війни», яку Кремль на даний момент апробовує на території України відповідно до переліку характерних рис і особливостей сучасних військових конфліктів. До них з п. 15 можна віднести: ж) створення на територіях протиборчих сторін постійно діючої зони військових дій; з) участь у військових діях іррегулярних збройних формувань і приватних військових компаній; і) застосування непрямих і асиметричних способів дій; к) використання політичних сил, які фінансуються та керованих ззовні, суспільних рухів і ін.

У першому пункті «а» досить точно описується стратегія дій Росії при ескалації конфлікту в Криму і на Донбасі: у теперішній час військовий конфлікт припускає «комплексне застосування військової сили, політичних, економічних, інформаційних та інших засобів невоєнного характеру, що реалізовуються з широким використанням протестного потенціалу населення і сил спеціальних операцій» [8].

Сучасне використання терміну «гібридна війна» носить все більш класифікаційний, ніж пропагандистський характер, оскільки будь-які спроби некомпетентних і далеких від військової справи фахівців, намагаючись сформулювати саме визначення або хід ведення «гібридної війни», ведуть до того, що сенс цього терміну втрачається. Особливо у тих, хто намагається подібними діями виправдати силу країни-агресора та зі здивуванням реагувати на цілком зрозуміле всім застосування складових цього терміну в країні-мішені.

В одному з поширених західних визначень йдеться, що «гібридна війна – це комбінація відкритих і таємних військових дій, провокацій і диверсій у поєднанні із запереченням власної причетності, що значно ускладнює повноцінну відповідь на них».

Обширніше «гібридна війна» трактується в редакторській передмові довідника Military Balance 2015 – як «використання військових і невоєнних інструментів в інтегрованій компанії, яка скерована на досягнення раптовості, захоплення ініціативи й отримання психологічних переваг, що використовують дипломатичні можливості; масштабні і стрімкі інформаційні, електронні і кібероперації; прикриття і приховування військових та розвідувальних дій у поєднанні з економічним тиском».

Вказується, що в ході кримської операції в лютому – березні 2014 року російські сили якраз і «продемонстрували поєднання використання швидкого розгортання, електронної війни, інформаційних операцій, можливостей морської піхоти, десантно-штурмових сил і спецназу, як і масштабне використання кіберпростору та стратегічного зв'язку для скерованої і ефективної інформаційної кампанії як для внутрішньої, так і для зовнішньої аудиторії» [6].

І це факт, який підтвердив як президент Росії у відомому документальному фільмі «Крим. Шлях на Батьківщину», так і деякі військові, які були безпосередніми учасниками подій.

Так адмірал Касатонов розповів, що під час початку операції по анексії Криму, в лютому 2014 року, саме ЧФ забезпечив таємну доставку на півострів російських спецпідрозділів. «... ЧФ підготував плацдарм, офіцери знали, що відбувається навколо. Сценарії розвитку подій опрацьовувалися на картах. Тобто флот із завданнями справився – були доставлені «ввічливі люди», з 27 на 28 лютого узята Верховна рада

Криму...», – заявив адмірал в інтерв'ю РІА Новини. При цьому пояснив, що «ввічливі люди» були армійським спецназом, який доставлявся повітряним шляхом і морем. Операція була проведена з тотальним маскуванням переміщень, внаслідок чого пройшла абсолютно несподівано, як для українських військових, так і для західних розвідок. Застосовувався, за його словами, «...широкий набір заходів по завчасній дезінформації супротивника, режим суворого радіомовчання в період зосередження угрупування, а також в умілому використанні севастопольської бази, транспортних бойових засобів, які доставляли збройні сили до Криму...» [9].

Слід зазначити, що за цілями, поставленими і вирішеними завданням, залученими силам і засобам, дії РФ на території Кримського півострова є типовою спеціальною операцією.

«Кумулятивний ефект» від комплексу заходів «гібридної війни» в Україні забезпечувався реалізацією системи комплексних і взаємозалежних підготовчих та виконавчих заходів, пов'язаних з координацією діяльності значної кількості учасників, що діють на території країни-мішені та за її межами.

Вже стає зрозумілим, що в процесі організації, планування та проведення спеціальними службами РФ військової (спеціальної) операції було здійснено низку відповідних підготовчих заходів перед початком її активного етапу. Проводилося це шляхом використання підготовлених осіб, передусім громадян України, переміщення їх на територію, де планувалось організовувати та проводити операцію з дестабілізації обстановки. Результатом цього комплексу підготовчих заходів став, фактично, тотальний контроль з боку сепаратистів над системою інфраструктури на певній території, над органами державної влади та представниками місцевих силових структур (СБУ, МВС тощо), створення режиму «сприяння» в районі державного кордону [10, с. 224].

На сході України і Криму Москвою була продемонстроване швидке, а отже заздалегідь підготовлене створення «груп тиску», «агентів впливу», що складалися з «елементів місцевого населення і керівництва», але тих які керувались та підтримувались ззовні, і ця тактика була використана ніби для захисту етнічних меншин.

Політичне керівництво Росії скористалося нестабільною суспільно-політичною ситуацією в Україні та перейшло до реалізації імперського проекту «Руського миру» та «Новоросії», який розпочався ще з деяких положень передвиборчої програми партії «Єдина Росія» на виборах президента РФ 4 березня 2012 року.

У цьому документі задовго до зазначених подій можна побачити витоки задумів сьогодення. «Ніхто не має права ставити національні і релігійні особливості вище законів держави. Однак при цьому самі закони держави повинні враховувати національні і релігійні особливості» [11].

Тоді чому це виконується на рівні закону в межах РФ, а поза її межами може не тільки ігноруватися, а і відверто порушуватись з використанням зброї. Закон сили в дії.

Воєнна доктрина РФ вважає правомірним застосування формувань збройних сил за межами країни для забезпечення захисту своїх інтересів і громадян у відповідності з загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права і договорами (п. 22, 31, 32к) [8].

У пунктах 8, 28, 29 Стратегії національної безпеки РФ йдеться вже про те, що «...Росія продемонструвала здатність...захисту прав співвітчизників за кордоном..., верховенства міжнародного права в міждержавних відносинах» [5]. Це дало нашому народові в повному обсязі зрозуміти не лише доктринальні положення, але і відчути практичне втілення характеру воєнної політики і воєнно-політичних відносин РФ у сучасних умовах. Пункт 35 Стратегії національної безпеки РФ підтверджує наше твердження. Особливо, якщо пригадати виконання РФ своїх міжнародних зобов'язань перед Україною щодо поваги її незалежності і суверенітету та існуючих кордонів. Мова йде про виконання пункту 1 Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 року, зміст якого не може пригадати міністр іноземних справ РФ Лавров. [12]

Дії Москви в Україні є класичним зразком дії зовнішньої сили. Тому використовувалися найобширніші способи боротьби. І подаються ці дії деякими російськими науковцями під терміном ірредентизма, який використовується для позначення політики держави, партії або політичного руху з об'єднання народу, нації і етносу в рамках єдиної країни. Американський дослідник Дж. Брейлі вважає ірредентизм приватною формою націоналізму [13].

У розділі «Сильна Росія у складному світі» передвиборчої програми йдеться про те, що «... однобічний рух наших партнерів, які не враховують думку Росії й її інтересів, отримають відповідну оцінку і нашу реакцію у відповідь...» [11]. І знову закон сили в дії.

Російська Федерація не могла змиритися з тим, що Україна виходить з її сфери впливу і без її на це дозволу. Саме тому ми зараз маємо таку ситуацію в Криму і на південному сході України.

Врегулювання таких конфліктів, якщо на те не буде схвалення «замовників», можливе тільки у форматі тимчасового вирішення проблеми. Поки не буде відповідного «рішення» країни – замовника – конфлікт тліти ме і кровоточитиме далі, про що і наголошується в пункті 17 Стратегії національної безпеки РФ. Історик Е. Хобсбаум, автор книги «Вік Крайнощів» в якій аналізується військовий досвід 20 століття, підкреслює, що сучасні військові конфлікти йтимуть десятиліттями без всяких перспектив на досягнення миру [14].

В епілозі передвиборчої програми ми можемо побачити наслідки застосування положень цього документу: «...Росія...завжди перемагає... і використає свій шанс, щоб укріпити себе і своє положення у світі, який швидко змінюється...» [11].

Іншого рішення бути не може, воно в них не запрограмовано. Постулати доктрини Путіна були висловлені ним в історичній «кримській» промові у Кремлі 18 березня 2014 року.

Висновки і пропозиції. Отже, в підсумку необхідно погодитись з американським цивільним стратегом Р. Клайном, автором методики «оцінки світових сил», який доводить, що «сила на між-

народній арені може бути визначена просто як здатність уряду однієї країни змусити керівництво іншій зробити те, що це останнє ніколи не зробило б по своїй волі, причому це може бути здійснено за рахунок переконання, примушення або відвертого застосування військової сили» [1; 4, с. 336, 338].

Слід зазначити те, що для нас очевидна необхідність згуртованості українського народу заради національної ідеї щодо європейського шляху подальшого розвитку, радикального перегляду планів захисту України і докорінного реформування її силового сектору та, в першу чергу, її Збройних сил. Крім того, в сучасній обстановці вирішальне значення матиме внутрішня політична і економічна стабільність в державі і її націленість на запобігання ескалації конфлікту.

Проведення цих заходів потребує значних зусиль і часу, якого, на превеликий жаль, у нашої країни лишається обмаль.

Фактор сили продовжує спрацьовувати і держава – агресор, як ми бачимо, оберти в питаннях нарощування ескалації не зменшує, виходячи з даних що подаються засобами масової інформації силових структур.

Отже, можна стверджувати, що у системі міжнародних відносин закон сили поки залишається вище сили закону.

Список літератури:

1. Давыдов Ю. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.intertrends.ru/four/006.htm
2. Радковець Ю. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України // Наука і оборона. – 2014. – № 3. – С. 36-42.
3. Смолянюк В. Ф. Військова могутність України: Теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років): [Монографія]. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2000. – 448 с.
4. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 392 с.
5. Указ Президента РФ от 31 декабря 2015 года № 683 «О Стратегии национальной безопасности РФ». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html
6. Пухов Р. Миф о «гибридной войне». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nvo.ng.ru/realty/2015-05-29/1_war.html
7. Феденко О. В., Панасюк В. В. Еволюція воєнної доктрини як основа воєнної політики держави (коаліції) // Військово-науковий вісник, № 23 – Львів: АСВ, 2015. – С. 280-292.
8. Военная доктрина РФ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html
9. http://m.ria.ru/interview/20150313/1052368767.html та http://rus.newsru.ua/ukraine/13mar2015/kasatonov.html
10. Феденко О. В., Панасюк В. В. Еволюція змісту сучасної війни // Військово-науковий вісник, № 24 – Львів: НАСВ, 2015. – С. 219-230.
11. Предвыборная программа партии «Единая Россия» на выборах Президента России. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://er.ru/party/presidential_election/
12. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, 05.12.1994 року.
13. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%80%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC
14. Война будущего. Попытки прогнозов. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://podrobnosti.ua/177586-vojna-buduschego-popytki-prognozov.html

Феденко А.В.
Национальная академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного

ГИБРИДНАЯ ВОЙНА В УКРАИНЕ ПО ЗАКОНУ СИЛИ

Аннотация
В статье рассматриваются основные концептуальные положения понятия силы в системе международных отношений, детализируются военно-политические взгляды Стратегии национальной безопасности, Военной доктрины РФ и предвыборной программы партии «Единая Россия» на применение силы и в ходе гибридной войны в Украине непосредственно.
Ключевые слова: Военная доктрина, Стратегия национальной безопасности, военная политика, гибридная война, закон силы.

Fedenko O.V.
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

HYBRID WAR IN UKRAINE BY THE LAW OF FORCE

Summary
The article considers main conceptual provisions of the term force in the system of international relations; military political views of the National Security Council, Russian Federation military doctrine and election campaign of the party «United Russia» on the use of force and its employment in the course of hybrid war in Ukraine in particular are provided in detail.
Keywords: Military doctrine, National Security Council, military policy, hybrid war, law of force.

УДК 32:316.7-026.15

КРЕАТИВНОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ ПОЛИТТЕХНОЛОГИЙ: КУЛЬТУРА И СТИЛЬ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИМИДЖЕЛОГИИ

Халилова-Чуваева Ю.А.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

Анализируются особенности современной политической имиджелогии, понятие имидж, характерные черты его формирования в условиях глобализации в Украине и в мире. Показаны недостатки современного имиджмейкерства и навыки, которыми должны обладать специалисты в этой области. Обосновывается тот факт, что сегодня необходимо отказаться от устаревших методов создания имиджа и внедрять инновационные подходы, совершенствовать стиль и культуру его формирования. Раскрываются креативные элементы творческой работы современных имиджмейкеров.
Ключевые слова: политическая имиджелогия, политические технологии, имидж, политический лидер, культура, креативность.

Постановка проблемы. Креативный подход к имиджелогии как одному из важнейших инструментов политической борьбы неуклонно продвигает ее на одно их первых мест в политологии. Причиной этого является глобализация, распространившая свое влияние на большинство сфер человеческого существования. Именно вследствие глобализации политическая наука повсеместно столкнулась с усиливающимся практическим интересом к вопросам возникновения, продвижения и функционирования определенных имиджей не только в производственно-хозяйственной сфере, управлении, торговле, в индустрии отдыха и развлечений, но и в политической жизни. Формирование любого политического имиджа (политического лидера, партии, движения) становится востребованным практически повсеместно, а, значит, остро нуждается в серьезном теоретическом обосновании. Проблема научного исследования имиджа назрела еще и потому, что ее пытается решать огромное количество неспециалистов, внося сумятицу в, и без того, нечеткие теоретические построения данного явления.

Актуальность исследования. За последнее десятилетие в ряде стран появилось значительное количество специалистов – практиков, которые успешно создают и продвигают на потребительский рынок для придания им соответствующего статуса не только имидж (тренд) товаров и услуг, но, также, организаций, партий, отдельных представителей элиты, в том числе, политических лидеров. Однако, только в сфере политики, особенно ярко проявляет себя возросшая статусная значимость имиджмейкерства. Причиной данного явления, с одной стороны, выступает сама политика в силу ее возросшей динамичности, а с другой, внимание к проблемам имиджа связано с усилением мощных потоков демократических преобразований мирового масштаба. В условиях сильного влияния новейших информационных технологий массам уже недостаточно заочных политических заявлений. Им требуется публичный привлекательный образ активно действующего политика, который способен воплотить в жизнь их чаяния и надежды. Соответственно, перед политической наукой стоит задача формирования имиджа политика, который способен не только демонстрировать ответственность за вызовы времени и требования кризисных ситуаций, но активно, целенаправленно и целеустремленно, а главное, успешно работать на благо своего народа. Для демократически развивающихся государств, в том числе, для Украины, разрешение данной проблемы особенно важно.

Анализ исследований и публикаций. Выделение не решенных ранее частей проблемы. Постепенная демократизация мировых политических процессов, ускоренное развитие информационных технологий привело к возникновению, повсеместному внедрению и массовому распространению новейших политических технологий, с помощью которых становится возможным предлагать, даже навязывать массам, откровенно или завуалировано, того или иного политического деятеля, точнее, его имидж, в качестве своеобразного политического товара. Соответственно, актуализируются вопросы исследования способов создания и разработки путей внедрения в жизнь имиджа политического лидера. Приобретая небывалую остроту, все манипуляции, связанные с имиджем, оказываются привлекательными для весьма значительного числа теоретиков и практиков, включая действующих политиков, что находит определенное отражение в немночисленных публикациях об имидже и его функциях на Западе, и в огромном разнообразии имиджевых интерпретаций в большинстве постсоветских республик. Ряд известных политологов, среди которых зарубежные и отечественные исследователи, такие как Д. Бебик [1], С. Голдмен [3], Э. Галумов [2], В. Зазыкин, С. Егорова [4], Н. Ларина [5], В. Ольшанский [6], А. Панасюк [7], Е. Перелыгина [8], Е. Петрова [9; 10; 11; 12], Г. Почепцов [13], В. Шепель [15], и многие другие успешно продвигают теорию имиджа в качестве фундамента нового научного направления. Объясняется это тем, что его сделали предметом изучения сначала политология, потом политическая психология; затем имидж стал центральной проблемой «паблик рилейшнз», поскольку в избирательных кампаниях все усилия политических технологов практически сводятся к навязыванию через СМИ общественному мнению образа конкретной личности или политической партии. Таким образом, задачей современной имиджелогии является создание имиджа личности, фирмы, по-

© Халилова-Чуваева Ю.А., 2016

литической партии, в том числе, имиджа государства. Именно данная теоретико-методологическая позиция объясняет успешное признание, продвижение и поощрение имиджелогии во многих странах, в том числе, в Украине. В коллективной монографии »Политическая имиджелогия» под ред. Л. Лаптева, Е. Петровой [11] авторы убедительно и совершенно справедливо доказывают, что политическая имиджелогия не может развиваться теоретически и практически со столь узко определенной прикладной направленностью. Ее теоретики уже, в основном, создали предпосылки собственной фундаментальной теории политического имиджа, а «прикладники» успешно осваивают разнообразные политические поля́ на уровне конкретных практических задач, будь то выборы президента, лидера партии, губернаторов, депутатов любого уровня любой конкретно взятой страны. Это означает, что основная задача складывающейся профессиональной культуры современного имиджмейкерства состоит в том, чтобы определить способы, пути, стиль, «предложить модели, алгоритмы и технологии политического имиджмейкерства для решения конкретных политических задач» [10, с. 14], действительно важных и нужных в определенных ситуациях.

Цель данного исследования – проанализировать культуру, стили и пути создания привлекательного, ненавязчивого и эффективного имиджа политического лидера, партии или организации такого типа, который способствовал бы развитию объективного восприятия политических явлений, соответствующих национальным ценностям, и, одновременно, ставил бы барьеры на пути формирования у граждан искаженного, деформированного понимания действительности.

Изложение основного материала. Прежде всего, следует определиться с интеллектуальной подготовкой и статусом тех, кто, так или иначе, привлекается к формированию имиджа. Поскольку сфера использования политического имиджа изобилует как положительными, так и отрицательными этическими аспектами (например, кандидату навязываются качества, которыми он попросту не может обладать, а, следовательно, использовать в своей политической деятельности), здесь мы, к сожалению, сталкиваемся с отсутствием каких-либо правовых норм в формировании контингента имиджмейкеров. В настоящее время имиджмейкером может называть себя любой человек, не имеющий ни специального образования, ни четкого понимания своих задач, кроме, разумеется, меркантильных целей, поскольку данная профессия хорошо оплачивается. Подобное стало возможным потому, что, несмотря на многочисленные публикации, единая научная школа или хотя бы дискутирующие между собой группы исследователей, конкурирующие в вопросах имиджмейкерства, так и не появились. Специальность имиджмейкера, существующая более полутора десятка лет, до настоящего времени не кодифицирована, а само представление об имидже по-прежнему является предметом исследований не только политологии, но, также, политической психологии, «паблик рилейшнз» (PR), рекламы, стилистики, моды, дистрибьютерства, то есть всех тех, кто откровенно именует себя политтехнологами. Само собой разумеется, когда в стране приближается очередная избирательная кампания, большинство востребованных политтехнологов, независимо от квалификации и наличия положительного опыта, объединяется, преследуя общую цель: посредством специфических имиджевых приемов и массированных информационных атак убедить электорат отдать предпочтение, а, значит, и свои голоса, той конкретной личности или политической партии, которая готова воспользоваться их услугами. Политический имидж – образ субъекта политики, который целенаправленно формируется и призван осуществить эмоционально-психологическое воздействие на объекты политики с целью популяризации самой политики или деятельности [1, с. 7].

Именно в этот момент заявляет о себе политически значимый вопрос о культуре имиджмейкерства. Некоторые исследователи считают, что имиджмейкерство не входит в число так называемых новейших политических технологий, а имиджелогия, хоть и связана с ними, является самостоятельной областью научного знания и социальной практики. Чтобы расставить все точки над «i», необходимо, прежде всего, определиться с содержанием данной науки и ее категориальным аппаратом. Не подлежит сомнению, что имиджелогия, возникнув на стыке целого ряда социальных наук, пользуется их категориальным аппаратом. Что касается понятия «имидж», то по своему содержанию оно не вписывается в предлагаемый политическими словарями «образ» и нуждается в коренной реконструкции.

Имидж – это не только и не столько образ кого-то или чего-то, например, политика, партии, возникающий в нашем представлении. Давно известно, что в любом человеке внутреннее содержание не всегда соответствует внешнему облику, а между »быть» и «казаться» нередко существует большая разница, иногда даже непримиримое противоречие. Застенчивость часто воспринимается как слабохарактерность, решительность классифицируется как наглость, упорство как настырность, молчаливость как тупость и т.п. Так вот, имидж, по нашему мнению, это тот комплекс характеристик, черт, манер, внешнего облика, стиля поведения любого человека, которые видят и оценивают окружающие. Политик, лидер и просто человек в большинстве случаев хочет выглядеть в глазах людей иначе, чем он есть на самом деле, либо стремится предстать перед обществом таким, каким ему хочется казаться. Для этого создается научно обоснованный имидж, благодаря которому внутреннее содержание личности приводится в соответствие с внешним обликом. Такой подход вполне обоснован, однако, в политике этого совершенно недостаточно. Политик не только должен предстать самим собой перед массами в качестве целостной политически содержательной личности, он должен обладать обаянием, волей и характером, стать политически привлекательным для потенциальных избирателей. Именно точка зрения и позиция тех, на кого политик рассчитывает опираться в своей дальнейшей политической деятельности, является критерием правильности выбора и действенности имиджа. Таким образом, имидж политика представляет собой мнение (по-

ложительное или отрицательное), которое складывается и сохраняется в сознании и подсознании масс вследствие его выступлений, личных встреч с ним, либо восприятия открытой информации по поводу его жизни и деятельности, излагаемых в СМИ, в том числе, оценочных, в большинстые своем, нелицеприятных характеристик со стороны конкурентов и оппозиции. Имидж, более или менее соответствующий объективным внутренним и внешним данным политика, дополненный соответствующей политической платформой, обеспечивает готовность масс следовать его политическим программам и, наоборот.

Культура профессионально подготовленного имиджмейкера, заключается в том, чтобы создавать строго индивидуальный портрет, используя личную уникальность политика, но при этом учитывать запросы ориентированного на него политического поля. Главным и решающим здесь является возможность раскрыть имеющийся деловой и личностный потенциал политика, выстраивать модели его поведения и деятельности, убеждающие, что данный политик действительно достоин той роли, на которую он претендует.

Креативный подход к созданию политического имиджа как научной категории послужил основой для появления теоретических и методических разработок по политическому имиджированию и, соответственно, по имиджелогии как отдельной отрасли научного знания. «Имиджелогия, – по мнению Е. Петровой, – это новая научно-прикладная дисциплина, возникающая на стыке психологии, социологии, философии, культурологии, костюмологии и ряда других наук. Имиджелогия в широком смысле изучает закономерности формирования, функционирования и управления имиджем человека, организации, товара и услуги. Она раскрывает общее, особенное и единичное в онтологии всех видов имиджей» [12]. Что касается политической имиждеологии, то ее предметом «становится изучение роли и функций имиджей политических субъектов в общественном бытие, их общественно-исторического генезиса, условий, движущих сил и закономерностей формирования, функционирования, управления, а также взаимосвязей между различными имиджами политиков, организаций, общественных и политических движений и др.» [11, с. 63]. Некоторые теоретики имиджелогии и большинство практиков полагает, что приведенное определение не затрагивает сущность данного понятия. Как нам представляется в действительности, предмет имиджелогии как науки несколько шире, что признается большинством серьезных исследователей [11; 16]. Об этом, прежде всего, свидетельствует ее происхождение.

Интерес к имиджелогии как одному из факторов завоевания и удержания политической власти онтологически возник как следствие внезапного всплеска целого комплекса малоизученных проблем национальной демократии, связанных с ускоренной демократизацией на постсоветском пространстве. Возникновение такой специфической наукоемкой и, одновременно, актуальной практической проблемы как расхождение между должным и реальным в демократической политике, а также распространение неадекватных постсоветскому менталитету западных теорий формирования политического имиджа привели к тому, что изыскание и ускоренное внедрение путей и средств формирования имиджа на национальной основе было заменено готовыми, но уже изжившими себя чужими стереотипами. Все это привело к целому ряду нежелательных последствий, а также к явным или скрытым, но и ныне повсеместно продолжающимся (например, между властными структурами и оппозицией) информационным войнам, повсеместному распространению «черного пиара» с его провокационной вербальной эквилибристикой, других «грязных технологий» типа прямого подкупа избирателей в период агитации, использования сомнительных технологий косвенного подкупа, выставление двойников на выборах, активное распространение результатов псевдосоциологических опросов и т.п. Таким образом, развитие имиджелогии как науки на отечественной почве уже изначально было затруднено хаосом, внесенным в умы первых доморощенных имиджмейкеров – практиков устаревшими западными политтехнологиями и «черным пиаром» собственного изготовления. Тем не менее, имиджмейкерство не только существует, но оказывает реальное влияние на динамику политических перемен и политическую ситуацию в целом, а потому требует к себе пристального внимания науковедов, в первую очередь, национальных политологов.

Итак, культура современного политического имиджмейкерства как реально существующее явление представляет собой некое неопределенное множество результатов создания политического имиджа определенного типажа, накопленных практически и, хоть и неполно, обоснованных теоретически. Так, украинский исследователь А. Смирнов, креативный директор CMS Group, основываясь на работе М. Марк и К. Пирсон «Герой и бунтарь» выделил по их классификации 12 архетипов, которые применил к украинской политике: творец, заботливый, правитель, шут, славный малый, любовник, герой, бунтар, маг, простодушный, искатель, мудрец и привел примеры лидеров 2014 года [14]. При наличии указанного разнообразия политических типов для создания персонального имиджа имиджмейкеру требуются, как минимум, несколько креативных условий. Во-первых, для создания полноценного работающего имиджа необходимы системные знания в различных областях человековедения, а также умение их совмещать с такими специфическими видами профессиональной деятельности политика как вербальная техника, эстетика движений и жестов, актерское мастерство, дизайн одежды, прически, макияжа, общая стилистика, диктующая поведение публичной личности. Во-вторых, имиджмейкер должен уметь правильно ориентироваться в истоках и уровне интеллектуальной и нравственной культуры своего подопечного, разбираться в характере его профессиональной и деловой этики, в его желании, готовности и способности что-либо менять в уже сложившемся политическом образе. В-третьих, имиджмейкер, помимо разработки имиджа, призван отвечать за успешную подготовку сценариев разнообразных встреч и выступлений своего клиента, обязан владеть умением определять уровень и направление рекламных кампаний. Наконец, его насущной обязанностью является корректное исправление

огрехов, которые могут быть допущены политиком в процессе его политической деятельности. Иными словами, его деятельность напрямую зависит от работы коллег, обеспечивающих имиджируемой личности «паблик рилейшен».

Как регулярно востребуемое профессиональное мастерство, имиджмейкерство немыслимо без высокой общей культуры и профессионального такта, без обладания достаточно ярко выраженными способностями к доброжелательной корректирующей коммуникации. Творчески выстраивать непростую технологию дальнейшей жизнедеятельности политика любого уровня, становясь, по существу, дизайнером новой политической личности, – задача далеко не простая. Это означает, что специалист по созданию имиджа должен обладать не только сильной духовной энергетикой, но значительным объемом знаний и умений, включая, наравне со способами системного познания личности, чувство меры и умение сохранить в своем подопечном ощущение комфортности при получении нового имиджа. Кроме того, в задачу имиджмейкера входит разработка сценариев и поиск креативных технологий длительного сохранения и поддержания созданного имиджа. Данное качество особенно важно, поскольку представленный народу образ политика становится феноменом массового сознания, независимо от того, выигрывает он или проигрывает в рамках своего политического поля.

Что касается формирования имиджа политического лидера как первого лица в государстве, то его необходимо создавать и поддерживать перманентно, в процессе всей его политической деятельности, а не только накануне избирательной кампанией или в ходе выборов. Политический лидер, обладающий устойчивым позитивным имиджем, близким к оригиналу, как правило, излучает ауру уверенности в себе, а потому способен более продуктивно осуществлять политическую деятельность, получая постоянную благожелательную поддержку со стороны коллег, однопартийцев и населения. Деятельность публичного лица (например, президента) будет значительно успешней, если одновременно формируется также имидж его окружения, органов власти, президентской команды, который складывается из: практических действий (принятых решений) (10%), устных заявлений (40%) слухов (20%), стереотипного восприятия (10%), репутации (20%) [6, с. 345].

Выводы и перспективы исследований. Таким образом, особенность творческой работы имиджмейкера в политическом пространстве как раз и заключается в том, что его методы, приемы, инструментарий, функции являются единичными, нешаблонными, уникальными для каждого отдельного случая. Креативность проявляется, прежде всего, в том, что учитывается не только актуальная конъюнктура, но, также, все сферы предыдущей жизни и деятельности сегодняшнего политика, использование которых отличается корректностью, правдивостью и возможностью работать на перспективу. Полномасштабная разработка строго научного подхода к вопросам успешного создания политического имиджа и обеспечение его достоверности и соответствия предлагаемому публичному лицу невозможны без привлечения соответствующего комплекса знаний. Имиджелогия в ее современном варианте более-менее успешно стремится предоставить систематизированные данные о феномене политического имиджа, раскрывая его сущность, особенности, механизмы и условия развития, возникает ряд вопросов, которые выходят за уже очерченные рамки новой науки и являются объектом различных политических технологий. Политические технологии, с нашей точки зрения, являют собой действия, которые оптимизируют эффективность политических лидеров, групп и организаций, участвующих в борьбе за государственную власть. Они включают в себя особую группу методов, которые являются универсалистским компонентом политических технологий, поскольку практически не зависят от места и времени реализации политической стратегии. Кроме того, политические технологии используют методы, реальный успех которых зависит от всестороннего и наиболее полного учета места, времени и политической ситуации (конкретно-эвристический компонент политических технологий). Имидж, как фундамент имиджелогии, и все связанные с ним исследуемые аспекты политической деятельности без учета как универсалистского, так и конкретно-эвристического компонента не в состоянии обеспечивать решение множества политических проблем, непрерывно возникающих вследствие дальнейшей глобализации в области политики и все ускоряющегося развития сетевых и иных коммуникационных технологий. Пришло время объединить имиджелогию и все имеющееся знание о новых политических технологиях в единую науку, которая с полным правом включала бы бренды, рекламу, антирекламу, пиар (PR), пропаганду и контрпропаганду, весь комплекс избирательных технологий и т.п. Поскольку под политтехнологией обычно понимается система жестко скоординированных элементов, в которые входят мотивация, цели, методы, приемы и средства ее достижения, а также, конечные результаты, то любое преобразование исходных материалов, будь то человек или информация, для получения желаемого, в виде политических действий в управлении, законотворчестве или иных областях политики становится возможным в рамках единой науки, на роль которой вполне успешно сегодня претендует политическая имиджелогия. Развитие информационных технологий вносит свои коррективы в формирование имиджа национального политика, но при этом человек остается главным звеном в этом процессе. Креативность в данном случае означает обращение к этническому началу политических интересов как к главному источнику идей и требований масс, поскольку в образах этнокультурных стереотипов и традиционных чаяний заложена гармония интересов народа и власти.

Список литературы:

1. Бебик В. Інформаційно-комунікаційний менеджмент: психологія, технології і техніка паблік рілейшнз / В. Бебик / – К.: МАУП, 2005. – 440 с.
2. Галумов Э. А. Имидж против имиджа / Э. А. Галумов. – М., 2005. – 218 , с.
3. Голдмен С. Как создается имидж в американской политике / С. Голдмен // США: экономика, политика, идеология. – 1990. – № 10. – С. 35–38.
4. Зазыкин В. Г., Егорова С. Е. К вопросу об имидже политической партии / Зазыкин В. Г., Егорова С. Е. // Современные психотехнологии в образовании, бизнесе, политике (материалы Международной научно-практической конференции). – М., РАГС, 2001.
5. Ларіна Н. Б. Іміджд як комунікативна основа позиціонування влади. [текст] – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-2/doc/1/04.pdf
6. Ольшанский Д. В. Политический консалтинг / Д. В. Ольшанский, В. Ф. Пеньков / – СПб.: Питер, 2005. – 448 с.
7. Панасюк А. Ю. Я – Ваш имиджмейкер и готов помочь сформировать Ваш профессиональный имидж / А. Ю. Панасюк / – М.: Дело, 2004 – 240 с.
8. Перелыгина Е. Б. Психология имиджа. Учебное пособие / Е. Б. Перелыгина / – М: Аспект Пресс, 2002. – 223 , с.
9. Петрова Е. А. Имидж как социально-психологический феномен / Е. А. Петрова / – М.: РИЦ АИМ, 2006. – 16 с.
10. Петрова Е. А. Имидж как фактор продуктивной политической коммуникации / Е. А. Петрова // Корпоративная имиджелогия. – № 01 (01). – 2007. – С. 14-21.
11. Политическая имеджелогия. (коллективная монография) / [Под общ. науч. ред. Л. Г. Лаптева, Е. А. Петровой] – М.: РИЦ АИМ, 2006. – 276 с.
12. Петрова Е. А. Психологические основы имиджелогии / Е. А. Петрова // Электронный научный журнал «Современные проблемы науки и образования». – 2014. – № 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12961
13. Почепцов Г. Г. Имидж: от фараонов до президентов. Строительство воображаемых миров в мифе, сказке, анекдоте, рекламе, пропаганде и паблик рилейшинз / Г. Г. Почепцов/ – К., 1997.
14. Смирнов А. В. Какие маски политиков близки украинским избирателям / А. В. Смирнов / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://hubs.ua/discussions/shutyi-i-lyubovniki-ukrainskoy-politiki-10755.html
15. Шепель В. М. Профессия имиджмейкер / Шепель В. М. / – Ростов-на-Дону. «Феникс». 2008.
16. Ющук Е. Л., Кузин А. В. «Противодействие черному PR в Интернете» / Ющук Е. Л., Кузин А. В. – К: «Вершина», 2008. – 248 , с.

Халілова-Чуваєва Ю.О.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

КРЕАТИВНІСТЬ СУЧАСНИХ ПОЛІТТЕХНОЛОГІЙ: КУЛЬТУРА ТА СТИЛЬ В ПОЛІТИЧНІЙ ІМИДЖЕЛОГІЇ

Анотація
Аналізуються особливості сучасної політичної іміджелогії, поняття імідж, характерні риси його формування в умовах глобалізації в Україні та в світі. Показано недоліки сучасного іміджмейкерства та навички, якими повинні володіти фахівці в цій галузі. Обґрунтовується той факт, що сьогодні необхідно відмовитися від застарілих методів створення іміджу і впроваджувати інноваційні підходи, удосконалювати стиль і культуру його формування. Розкриваються креативні елементи творчої роботи сучасних іміджмейкерів.
Ключові слова: політична іміджологія, політичні технології, імідж, політичний лідер, культура, креативність.

Khalilova-Chuvaeva Iu.A.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after M. Tygan-Baranovsky

CREATIVITY OF MODERN POLITICAL TECHNOLOGIES: CULTURE AND STYLE IN POLITICAL IMAGEOLOGY

Summary
Analyzes the features of modern political imageology, the concept of the image, characteristic features of its formation in the period of globalization in Ukraine and in the world. It shows the drawbacks of contemporary image-making and skills required from specialists in this field. It substantiates the fact that today it is necessary to abandon the outdated methods of creating the image and implement innovative approaches to improve the style and culture of its formation. Reveals the creative elements of the work of contemporary image-makers.
Keywords: political image making, political technologies, image, political leader, culture, creativity.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 766:659,133(477)«312»

ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНО ІДЕНТИФІКОВАНОЇ РЕКЛАМНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Геренко С.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті з'ясовуються наукові позиції, як базис, для практичних розробок етнічної рекламної продукції. Розглядається імплікація знакової системи та етнічних елементів декоративно-ужиткового мистецтва української культури у рекламний плакат. Узагальнюються напрями розвитку сучасного українського рекламного постеру в контексті етнодизайну.
Ключові слова: етнодизайн, національна символіка, знакова система, графічний дизайн, реклама.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. дизайнери всього світу продовжують звертатися до скарбниці етнічних джерел, адже протистояння глобалізації та збереження національних ознак у культурі поступово перейшло у стадії їхнього співіснування. Безумовно, рекламні компанії товарів, що представлені на міжнародних ринках продовжують проектувати візуалізацію, позбавлену етнічних елементів. Але все частіше і для них розробляють локальну рекламну продукцію згідно особливостей світосприйняття місцевого населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням етнодизайну як феномену культури займалися науковці С.Д. Безклубенко, І. Черкасова, В. Бітаєв етнодизайн у видах мистецтва, архітектурі, декоративно прикладному мистецтві, розглядають М.Р. Селівачов, М. Юр, Т. Сенчук, В. Хомин, М. Нетриб'як, Н. Дацюк, К. Сазанов, А. Петрушевський, О. Школьна, Ю. Юсипчук, О. Луковська, І. Міщенко, Б. Бойчук, О. Тарасенко, С. Папета, Н. Бабій, Б. Губаль, І. Удрис, Л. Пославська, М. Шкрибляк, Л. Смирна, О. Ковальов, Н. Ковальова, О. Бабенко, О. Мельник, В. Радомська, О. Коновалова, О. Босий, О. Половна-Васильєва, А. Штогрин, В. Залуніна, О. Шолуха, О. Петренко, Л. Лісунова, А. Титоренко, І. Кодлудай, Б. Мисюга, О. Фединчук, М. Осадца, Н. Сікач, М. Ковтун, З. Блажева, Л. Щербакова, В. Федь, І. Крикун український костюм вивчають Г. Стельмащук, З. Тканко, А. Словінська, С. Кулешова, К. Тимочко, Л. Григорова, А. Носенко, А. Варивончик, Т. Кротова, Е. Шачкова, Н. Стеф'юк, Я. Лаврентович, Л. Журавель-Змєєва, К. Вітчинкіна, Н. Волянюк, М. Мартищук. Освіта, педагогічний аспект в контексті етнодизайну вивчають О. Бондар, В. Гудак, Г. Юрчишина, Ю. Юрчишина, О. Буров, Ю. Борисов, Л. Овчаренко, М. Резніченко, Т. Паньок, І. Татіївська, І. Стребкова, Г. Перетятко, М. Чвала, Н. Чайка, О. Михайлюк. Графічний дизайн та рекламну комунікацію досліджують О. Лагутенко, В. Косів, Т. Божко, Н. Удріс, А. Король, О. Залевська, О. Чуєва, А. Майовець, Є. Бублієнко, Л. Безсонова, М. Станкевич, Л.С. Триноженко проте питання розвитку етнодизайну в Україні залишаються маловивченими і потребують наукового аналізу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для України звернення до національної символіки в графічному дизайні та реклами не є новою течією. Однак впродовж 90-х років XX ст. українські графічні дизайнери та рекламісти користувалися спадщиною радянської стилістики, а також знаходились під впливом російського дизайну. Це проявилось у великих геометризованих формах, заповнених локальними кольорами, а також в особливостях змісту передачі повідомлення. Поширеним засобом «національного забарвлення» графічного дизайну було використання шрифтів з елементами рукописного уставу і барокового скоропису, котрі були переважно декоративними і мали акцидентне застосування. У пошуках національного виразу більшість авторів звертали увагу на проблеми форми і формотворення, натомість недостатньо уваги приділялося комунікативним аспектам. «Пошуки національного стилю проводилися переважно у площині використання зовнішніх ідентифікуючих ознак» [3], причому використання елементів народної культури відбувалось шляхом прямого запозичення, без адаптації згідно сучасним тенденціям в дизайні та рекламній графіці. Через це поширеним стало визначення «шароварщина», що несло негативне ставлення і дизайнерів, і глядацької аудиторії до занадто прямолінійної українізації візуальних форм. Сьогодні актуальним є винайдення толерантних шляхів до візуалізації рекламних ідей в етнічному забарвленні, аналіз наявного досвіду в українській рекламі та розробка наукового підходу до графічного дизайну у цій сфері.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у дослідженні наявних тенденцій в дизайні рекламної продукції на основі української знаково-символічної системи.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

1. Вивчити наукові позиції, як базис, для практичних розробок етнічної рекламної продукції.
2. Зібрати та проаналізувати наочний матеріал етнічно ідентифікованої рекламної продукції.
3. Визначити семантику рекламних постерів.

Виклад основного матеріалу. Етнодизайн – це трансформація елементів національної культури, зокрема декоративно-ужиткового мистецтва (форм, орнаментів, колористики, традиційних технік, тощо) в сучасну рекламну комунікацію [4]. Відповідно, етнодизайн виступає елементом

© Геренко С.С., 2016

збереження й збагачення національного колориту, історії та традицій конкретної етнокультури. Як важлива та невід'ємна складова дизайну, він ґрунтується на традиціях народного мистецтва і сучасних технологіях дизайну, тому інтегрує художню, інженерну і гуманітарну складові дизайн-діяльності.

Етнодизайн може стати тією складовою, що гарантуватиме культурний розвиток особистості, забезпечуватиме загальну естетизацію і гуманізацію суспільства, передбачає наявність здатності сприйняття картини світу на засадах національної (поліетнічної) культури. Враховуючи різне сприйняття одного й того ж образу в різних етнічних групах, дизайнери повинні спиратися на склавшийся світогляд в окремих країнах та регіонах.

Реклама, як вид масової комунікації створює і поширює певні інформаційні повідомлення. З позицій семіотики будь-яке повідомлення, будь-який елемент комунікації – це знак, що володіє певними характеристиками. У рекламі знаком можна вважати як рекламний матеріал в цілому (макет, ролик, постер, білборд), так і складові його елементи: зображення (фон, герої, колір), або текст (слова, стиль, пунктуація, шрифти), звук (голос, музика, звукові ефекти). Рекламне повідомлення являє собою складний знак, що складається з складових його простих знаків, зміст і призначення якого склалися в ході історико-культурного розвитку того чи іншого народу. Інформація, передана в рекламному повідомленні, повинна дійти до споживачів без спотворення. Однак, найчастіше існують різні розбіжності між кодом створеного повідомлення та кодом сприйняття, що стає перешкодою на шляху адекватного розуміння інформації. Ігнорування цього факту може призвести до відторгнення і нерозуміння аудиторією рекламної інформації, створеної з розрахунком на іншу знакову культуру. Отже, з позицій семіотики реклама – це цілісна система, яка забезпечує створення і сприйняття специфічної інформації.

Семіотика рекламних знаків висловлює єдність прагматичного та культурологічного змісту реклами. Знак складається з форми та змісту. Що в комунікації розкривається з двох сторін: як історико-культурна і змістовно-практична одиниця. Історико-культурна складова знака відображає процес розвитку культури, народу; змістовно-практична – призначення предмета, вираженого в знаці.

Таким чином, реклама – це знакова система, а згідно Ю. Лотману, жодна знакова система не може існувати ізольовано від навколишнього середовища. Вона діє, якщо «занурена в деякий семіотичної простір, і тільки в силу взаємодії з цим простором вона здатна функціонувати» [1]. Символичність знаків розрізняються за національними ознаками, релігійним традиціям, психодемографічними характеристиками. Культури змішуються, переливаються одне в одного, взаємозбагачують, або навпаки знижують ефективність впливу. Саме тому зміст рекламного повідомлення повинно підбиратися з урахуванням особливостей індивідуального національної свідомості та культури країни.

Проаналізуємо рекламні постери, створенні в Україні протягом останніх 3-4 років, з позицій семантичного підходу.

Рекламний плакат мережі магазинів ЕКО-маркет «Купуй Українське» (рис. 1): символ Дерево життя – ототожнював Світовий Центр, Іконографічно Дерево Життя завжди зображується квітучим, цей цвіт на ньому означає людські життя. Квіти відрізняються величиною, пишністю, інтенсивністю забарвлення, що символізує вік. Частина їх в'яне, відцвітає, а більшість квітне і збирається розкритися. Бруньки, котрі головним чином розташовуються у верхній частині Дерева, символізують майбутні покоління. Часто вони мають «ореоли» – це енергія, що їх оточує і готує до народження. Плоди на Дереві Життя символізують минуле – людські вчинки. Верхівку Дерева вінчає квітка – це «Вогонь Життя», вона особливо виділяється. Символіка кольору в плакаті: Жовтий – символ тепла, поваги і радощів, колір стиглого колоса і золота. Колір може мати і суперечливе значення: з однієї сторони, це – відтінки Сонця і золота, як застиглого сонячного променя, а з іншої сторони – колір достиглих хлібів та опалого листя, що означає завершення, кінець. Тому, жовтий знаходячись біля золотого кольору, посідає центр світу, але схиляється до Заходу, де осінь; його напрям – вверх, як кольору Сонця, і, водночас, вниз і назад, як кольору стиглості; його стихія – вогонь, як кольору Сонця і золота, і, разом з тим, земля, як основа стиглих хлібів. Блакитний – близький за духом синьому кольору, символізує благородство, безтурботність, ніжність, спокій, і легкий сум через розуміння конечності прекрасного, неповторного в житті людини та недосяжності вічного, як недосяжної небесної блакиті. Компанія підкреслює свою стабільність і надійність.

Рис. 1. Рекламний плакат мережі магазинів ЕКО-маркет «Купуй Українське»

Рекламний плакат фірми Добриня «З молока добрих корів» (рис. 2):

Корова – символ продуктивних сил Землі, материнського інстинкту, матері-годувальниці, благополуччя, добробуту; втілення тільки добрих начал ні в яких ситуаціях не здатна на зло. Вона – годувальниця родини, а тому про неї піклуються, її шанують, доглядають і поводяться з нею лагідно всі домашні. Окрім цього, вчить людину бути доброю, віддячувати добром на добро. Тілесно сильна і витривала, невибаглива до

себе, хоча і любить догляд та увагу. Здатна багато працювати для користі і блага тих, хто поруч з нею. Вміє і може віддячити за виявлену до неї ласку і турботу. Вона миролюбна і терпляча, бо любить гармонію з оточенням, але стає небезпечною, коли закінчується її терпіння – тоді може бути агресивною і злою. Сама стилізація образу корови виконана за мотивами «наївного мистецтва» Марії Приймаченко. Таким чином завдяки рекламним постерам фірми Добриня, складається образ домашнього затишку, піклування, а головне якості товару для всієї родини.

Рис. 2. Рекламний плакат фірми Добриня «З молока добрих корів»

Проект «Рідна країна» (рис. 3) фонд Миколи Томенка через візуальну комунікацію ще більше привернув уваги до проекту. Ідея проекту полягає в тому, щоб з одного боку нагадати найвизначніші твори українських поетів про Україну, а з іншого залучити до їхнього читання в радіоефірі молодих людей, які народилися в рік народження Української Держави та є її ровесниками. В ефірі Радіо «Ера FM» у виконанні студентів з різних регіонів України звучали твори видатних українських поетів про Україну. Серед 20 творів слухачі почули, зокрема, вірші Тараса Шевченка, Лесі Українки, Василя Симоненка, Володимира Сосюри, Павла Тичини, Івана Франка, Ліни Костенко, Олександра Олеся, Миколи Вінграновського тощо. Символіка кольору рекламного макету: Білий – символ чистоти, радості, невинності. Нейтральний колір: в ньому – магічна сила денного сонячного світла, що виражає близькість із Божественною силою. В давнину – це колір Білобога, а також колір ангелів, святих і праведників. Білий колір і небесне світло – поняття символічно однозначні, бо з ними пов'язані: сторона світу – Схід, пора року – весна, пора доби – ранок, а напрям руху – лише вперед, бо попереду чекає радісне, добре, світле, що нам приносить Сонце. Червоний – це гарячий колір, символ крові й вогню. У ньому всі сторони життя: з однієї повнота життя, свобода, енергія, а з іншої – ворожнеча, помста й агресивність. Червоний символ любові, та водночас символ страждань.

Рис. 3. Проект «Рідна країна»

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок, що швидкий розвиток етнодизайну сьогодні, потребує теоретичного осмислення і невідкладного практичного розв'язання. При створенні рекламного повідомлення дизайнеру треба тлумачити вже існуючі символи і знаки, осучаснити їх, щоб рекламний плакат був актуальним для цього часу і рекламованого об'єкта. Етнодизайн стає інструментом формування проектної художньо-естетичної культури та національної самосвідомості населення.

Список літератури:

1. Лотман Ю. Семиофера; Культура и взрыв; Внутри мыслящих миров; Статьи; Исслед-я; Заметки / Ю. Лотман (сост.). – СПб.: Искусство. – СПб, 2000. – 704 с.
2. Косів В. Національні мотиви як засіб візуальної ідентифікації у графічному дизайні другої половини XX ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного ун-ту ім. В. Гнатюка (Серія: Мистецтвознавство). – 2002. – № 1 (8). – С. 101-107. Михайло Станкевич – Протодизайн, концепції і морфологія дизайну – Київ, 2012.
3. Триноженко Л. С. Національні мотиви сучасного графічного дизайну в Україні як засіб візуальної ідентифікації – Львів, 2010.

Геренко С.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЗНАКОВО-СИМВОЛИЧЕСКАЯ СИСТЕМА УКРАИНСКОЙ ЭТНИЧЕСКИ ИДЕНТИФИЦИРОВАННОЙ РЕКЛАМНОЙ ПОДУКЦИИ

Аннотация
В статье выясняются научные позиции, как базис, для практических разработок этнической рекламной продукции. Рассматривается импликация знаковой системы и этнических элементов декоративно-прикладного искусства украинской культуры в рекламный плакат. Обобщаются направления развития современного украинского рекламного постера в контексте этнодизайна.
Ключевые слова: етнодизайн, национальная символика, знаковая система, графический дизайн, реклама.

Gerenko S.S.
Kiev National University of Culture and Arts

SIGN AND SYMBOLICAL SYSTEM OF THE UKRAINIAN ETHNICALLY IDENTIFIED ADVERTISING PRODUCTION

Summary
In article scientific positions as basis, for practical developments of ethnic advertizing production become clear. Implication of sign system and ethnic elements of arts and crafts of the Ukrainian culture in the board is considered. The directions of development of a modern Ukrainian advertizing poster in the context of ethnodesign are generalized.
Keywords: etno design, national symbolics, sign system, graphic design, advertizing.

УДК 7.038.5

ТИПОЛОГИЯ АРТ-ПРОСТРАНСТВА: КОНСИСТЕНЦИЯ, МЕТОДЫ ЗАЩИТЫ ОТ «ФОРМАТИРОВАНИЯ»

Романенкова Ю.В.
Институт искусств
Киевского университета имени Бориса Гринченко

Статья посвящена вопросам взаимодействия художника с внешним миром, особенностям формирования арт-пространства творческой личности. Приведена своего рода типология того, что можно назвать арт-пространством, выделены его категории, факторы его формирования и аспекты, влияющие на этот процесс. Освещаются вопросы, связанные с художественным образованием и его уровнем в стране на сегодняшний день. Выделены основные причины кризисного состояния образования в художественном поле, его деградации. Отдельное внимание уделяется методам защиты специфического мира Художника, способам защиты от его «форматирования» социумом. Выделены вопросы, связанные с состоянием художника в периоды социального кризиса, трансформацией образа его мышления, методами реакции на происходящее, соответствием внутреннего микрокосма и макрокосма, попытками соотнести Ritrarre и Imitare.
Ключевые слова: художник, арт-пространство, социум, творческая личность, свобода.

Постановка проблемы. Художник – организм, чрезвычайно сложный по своей консистенции, капризный, легкоуязвимый, непредсказуемый. А современный художник – тем более: он вовлечен в вихрь сложнейших событий, которые по силе своего воздействия на легкоранимую творческую личность могут иметь лишь два типа влияния на нее – либо разрушительное, либо форматирующее. Не задеть, обойти стороной реалии сегодняшнего дня не могут, корректируя вектор движения творческой личности, трансформируя образ мышления, способы выражения позиций, жизненное кредо, они меняют и микрокосм художника. Он оказывается или в «маньеристическом» состоянии, будучи не в силах отвечать необходимыми реакциями на внешнее воздействие, либо в полностью обновленном состоянии, отвечающем внешней картине мира и не грозящем разбалансировкой. Однако оба эти состояния, как деструктивное, так и креативно-конструктивное, требуют некоторой адаптации для «творца».

Анализ последних достижений и публикаций. Вопросы, связанные с состоянием художника в периоды социального кризиса, трансформацией образа его мышления, методами реакции на происходящее, соответствием внутреннего микрокосма и макрокосма, попытками соотнести Ritrarre и Imitare, их конфликтом лежат как в плоскости искусствознания, так и в поле эстетики, философии, психологии искусства и рассматривались, помимо работ классиков указанных областей научного знания (Г. Вельфлин [2; 3], Н. Гумилев [4], Й. Хейзинга [7], Ф. Шеллинг [9]), и в трудах современных исследователей (К. Белов [1], С. Никонова [6], Н. Хренов [8], М. Шкепу [10], У. Эко [5]).

Цель статьи. Но каждый новый день молодого века и не менее юного тысячелетия предоставляют доказательство того, что эта тема неисчерпаема. Современный художник вновь актуализует все извечные вопросы, которые начало ставить искусствознание со времен начала своей истории. И современное украинское арт-пространство дает собственную трактовку себя, каждая новая дискуссия порождает массу новых ответов на вопрос о ценности и роли современного и искусства, очередной раз приходя к мнению, что вывести формулу признания произведения искусства принадлежащим к сонму шедевров столь же невозможно, сколь и однозначно отказать ему в этом праве.

Арт-пространство сегодняшнего дня очень многослойно, однако его типология имеет такие же пункты, как и ранее, а вот методы форматирования художественного пространства существенно меняются. Парадигма эпохи рубежа веков и стыка тысячелетий всегда весьма поликомпонентна, нынешний период не стал исключе-

© Романенкова Ю.В., 2016

нием. Освещение компонентов арт-пространства сегодняшнего дня и его своеобразная типология и возведены в ранг целей данной статьи.

Изложение основного материала. *Арт-пространство эпохи.* Как любой стык веков и тысячелетий, рубеж XX и XXI вв. очень шаток. Он дал миру искусства очень много ломких конструкций, часть из которых наверняка станет мотыльками-однодневками, много понятий, вряд ли переживущих следующий стык веков. Но в то же время – Биеннале, Триеннале, форумы, фестивали, аукционы, перформансы, многочисленные выставочные площадки – все это в изобилии дает возможность творческим личностям проявлять себя, порождает импульс к самореализации и поиску собственных путей в искусстве или же – к осознанному отказу от этого пути, что тоже случается. Арт-климат эпохи склонен к максимальной степени демократизации к художнику: богема принимает новичка довольно лояльно, дает все возможности для самодемонстрации и лишь потом фильтрует весь преподнесенный материал. Конкуренция, как и во все века, есть, но она лишь дает стимул для самосовершенствования. Все основные проблемные узлы любой эпохи – взаимоотношения художника с заказчиком, зрителем, себе подобным Креатором – все это имеет место, как и в арт-пространстве любой другой эпохи. Несмотря на относительную лояльность к новым именам на художественной арене, о чем упомянуто выше, все же конкуренция в последнем рубежном периоде, т.е. сейчас, особенно жестка. Конкуренция за место под солнцем среди самих мастеров, конкуренция за внимание зрителя среди представителей разных видов искусств, особенно если принять во внимание то, что современная арт-ткань характерна жанровым и стилевым взаимопроникновением и, можно сказать, взаимоподменой. Такой макрокосм может как сломать, так и хорошо закалить уязвимую натуру творца прекрасного. Но если художник смог выстоять в нынешнем пространстве, полном, войн, катаклизмов как политических, так и экономических, культурных и мжличностых, у него ест ьвсе шансы вписать свое имя в скрижали истории современного искусства.

Арт-пространство государства. Эта разновидность art-space особенно сложна. Стык столетий в его украинском формате, наверное, один из самых тяжелых вариантов для выживания художника. Страна, находящаяся в состоянии войны, экономического и политического кризиса, фактически наново пишущая свою историю и стоящая перед задачей самоидентификацией в мировом пространстве, вряд ли может предложить художнику надежное плечо помощи в задаче становления, скорее, она этого ждет от него сама. То, что может предложить страна мастеру, – свобода выбора, что немаловажно. Но, пожалуй, на данный момент это все, на что может рассчитывать художник. Во всех остальных аспектах он должен заботиться о себе сам. В том состоянии, в котором находится страна, она просто не в силах тратить себя на искусство, и это чувствуется во многих сферах, связанных с культурой. Культурная элита всегда была в авангарде – с нее начинались все перемены в любом государстве. Но в данный момент она оказалась в состоянии ожидания пока пушки вспомнят о праве слова муз.

Арт-пространство социума: творческая среда. Наверное, наиболее сложно художник всегда уживается не со зрителями, среди которых всегда найдутся те, с кем он будет находиться «на одной волне» и найдет почитателя; не с государством как системой, которая ему в любом случае на пользу – или как помощник и «модератор его макрокосма», или как стимул для борьбы с внешним злом; а с себе подобными – творческим окружением. На протяжении столетий выработалось два типа отношений, которые складывались в среде художников: или теснейших круг, в котором царит взаимовыручка, согласие, творческие взаимоотношения – т.е. модель идеальная, не всегда утопическая, и второй тип: где диктует отношения конкуренция и нечистоплотность отношений. Оба типа многократно имели место в истории мирового искусства, соблазна создать себе имидж благодаря уничтожению имиджа соперника не избежали даже великие мастера Ренессанса, пожалуй, лучше других преуспевшие в этом. Есть и еще одна модель взаимоотношений в арт-среде, которая, наверное, наиболее бескровна, но и наиболее опасна, – игнорирование себе подобных. При принятии этой модели общения художники не допускают взаимоуничижения, но и становятся в опасной степени интровертами. Впрочем, любой художник всегда отличен определенным процентом творческих амбиций, разница лишь в том, имеют ли они под собой основание и в какой форме выражаются. Легкоранимого мастера игнорирующая его среда может сломать. Независимого и самодостаточного она вполне устроит – невзаимопроникновение в таком случае становится идеальным условием для решения вопроса «среда-художник», насколько это вообще возможно, ибо выпасть из социума совсем в любом случае невозможно. Лишь от силы личности уже зрелого мастера зависит, формирует ли окружение художника, или он воздействует на него. Оговорка о зрелости мастера, разумеется, несет под собой уточнение, что в период творческого становления среда при любых обстоятельствах сильнее еще неоформившегося ego.

Способы защиты собственного арт-пространства и методы его «форматирования». Первый «защитный слой», которым, как коконом, обернут художник, – это самое его личность, амплуа: манера поведения, способ общаться – будет он наступающе болтлив или красноречиво молчалив, «самосоздание» внешнего облика – своего рода селф-имиджмейкерство. Это не всегда делается осознанно, соответственно, защитить это художник тоже может не всегда, и не в любом случае он готов к взаимодействию с внешним миром. Чем более осознанно он ткет собственный имидж, чем более защищенным он будет. Если он творчески реализован, успешен, имеет возможность экспонировать себя на выставочных площадках разных стран мира, не думать о хлебе насущном, его защитная реакция сильнее, внешний «кокон» прочнее, и укреплять защитный слой нет необходимости. Воздействие внешнего мира минимально, согласованность с ним максимальная, принятие Ritrarre беспроблемно и не вызывает необходимости в обращении к Imitare.

Второй «защитный слой» – тот микро-мир, в котором находится художник, его личное арт-пространство, где он творит и который всячески охраняет, – дом, мастерская и т.п. Это его крепость, вход на территорию которой строго запрещен. Лучший способ для творческой личности уберечь себя от начала разрушения – не допускать чуждые элементы, проявление внешнего мира в этот пласт себя. Безусловно, изоляция

невозможна, но попытка минимизировать воздействие внешнего мира – один из способов протекционирования себя деструктивного характера от его деструктива.

Опасность, которой всегда стремился противостоять художник и которая периодически становилась особенно ощутимой, – унификация. Среда, в которой находится творческий человек, всегда вынуждала его находиться в опасности раствориться в большинстве. Именно большинство с его законами грозит художнику ассимиляцией его в своей среде. И его реакция бывает довольно агрессивной: во избежание нападок на свободу его личного пространства он предпринимает попытки противодействия. Этим зачастую объясняется как отшельничество ряда художников, так и иная радикальная мера самозащиты – эпатаж. Правда, в данном случае необходима оговорка: не всегда эпатаж является формой проявления самозащиты, чаще он свидетельствует о подмене понятий. Нередко отсутствие ремесленной выучки, академической подготовки и знания азов изобразительного искусства становятся фундаментом для выстраивания альтернативной формы самопозиционирования в арт-мире. Тогда для утверждения себя на художественной платформе, создания имиджа творческой личности достаточно использования ненормативной лексики как признака вседозволенности художника-Творца, экстравагантной одежды или усов а-ля Дали, бокала вина в руке как бессменного атрибута существования на презентациях арт-проектов, т.е. происходит «списывание» внешних атрибутов образа художника, форма замещает суть, и на смену энциклопедически развитой, неординарной личности приходит стереотип художника – эпатажный чудак в берете и шарфе, редко касающийся кисти и постоянно крутящийся в кругах сильных мира сего или сред богемы. Такая угроза – подмена стереотипом истинной сути – существует всегда, в разные эпохи только различны процентные соотношения золотой истины и ее сусальной копии.

Но если речь все же об истинном – художнике, а не о его пародии, – то опасность ассимиляции его образа жизни и творчества с образом действий большинства становится реальной. Художника невозможно загнать в рамки, «отформатировать» внешними запретами его образ мышления и способ выражения своего кредо, и когда социум пытается активно внедрится в микрокосм художника, возникает очередной конфликт. Однако мудрое общество пытается не отформатировать, а приобщиться и дать свободу действий. Мудрое в данном контексте – демократическое. То, которое предполагает свободу мысли, действия, выбора. Ориентируемое не на диктат большинства, а на увеличение количества оригиналов из меньшинства. Любой истинный художник будет инстинктивно сопротивляться всем попыткам стреножить его фантазию, повлиять на формирование мнения и способов его выразить, воспринимая как покушение на его свободу также и попытки заставить его прервать молчание. Поэтому мудрое окружение творца не предпринимает попыток его «форматировать», не вынуждая его наращивать тело обоих защитных слоев.

Арт-пространство «круга». Окрепший как профессионал, продемонстрировавший себя как неординарный, обладающий собственной манерой мастер чаще всего попадает в ситуацию, ставящую его перед выбором: продолжать быть стремившейся к тишине и ненарушенному внутреннему пространству одиночкой, выпавшей из внешнего мира и сохранившей свою целостность, или идти на контакт с ним методом некоторой компромиссной ассимиляции себя в пространство окружающих. Первый вариант имеет множество плюсов и часто предпочитаем самим художником. Но временами у него такой возможности попросту нет – ее отбирают стремящиеся испить из колодца таланта, т.е. последователи его манеры, проще говоря – ученики. Именно они обычно и модифицируют новый, уже несколько «разбавленный», не столь загустевший блок пространства художника, раздвигая его рамки и расширяя ареол его воздействия. Речь не о тех, кто получает статус учеников в силу принадлежности к определенному образовательному учреждению, в котором художник выполняет роль педагога. Эта категория совершенно иная и требует дополнительного внимания. В данном случае речь о тех, кто в силу своей пытливости и истинности в задатках творческой личности хочет впитать все, что художник может предоставить для «отдачи», для чего он не обязательно должен вписывать себя в рамки разработанных педагогических методик и равняться на лучшие образцы. Тому, кто действительно хочет чему-то научиться, достаточно просто быть рядом и смотреть. На подготавливаемую палитру, на выбираемые кисти и мастихины, на выбор точки зрения при работе с натуры, на процесс нанесения рисунка и красочного слоя, на эксперименты с фактурами. При этом обязательно происходит подсознательный выбор для ученика: или он снимает тонким слоем весь атрибутивный верхний слой проявления манеры и становится обычным копиистом стиля, или творчески переосмысливает, вбирает в себя все нужное для прохождения процесса ученичества и вырабатывает собственную манеру, которая может быть ярко противоположна той, на которой учился. Опасность стать копиистом, эпигоном собственного учителя чрезвычайно велика для еще не окрепшего молодого художника. В этом случае немаловажно, как позиционирует себя мэтр – или потворствует раболепию длительного, нередко и бездумного копирования, или дает все необходимое для подготовки и подталкивает к свободному плаванию. В первом случае учитель часто предпочитает купаться в лучах славы, видеть продолжение себя в почитателях его таланта, и аспект «пьедестальности» становится основным – главенствует потребительский эгоизм образца для подражания, становящегося иногда и агрессивным по причине возможного неповиновения последователя. Такие «гуру» создают для себя круг не учеников, а фактически прислуги от профессии – фона, который необходим для самоутверждения, и изначально благие намерения приводят к диаметрально противоположным результатам. Но среду таких горе-мэтров большинство тех, кто или не смог состояться как самодостаточный художник, или же уже «выдохся и ушел в тираж», т.е. подвергся синдрому «охотника» – не охотящемуся, а охраняющему свои дипломы. Поэтому для выбора второго пути нужна *истинность* учителя и сила ученика. В наследовании в период ученичества нет ничего зазорного – с этого начинали все титаны мирового искусства, на mimesis ориентирована концепция художественной деятельности

в ее природе, на этом строится ее фундамент. Главное – вовремя остановиться и пойти по собственному пути – для ученика, и вовремя остановить и направить – для учителя, чтобы фундамент не остался единственной частью постройки. Именно такое пространство вокруг Учителя приводит к формированию того, что получает название «школы».

Для молодого художника, только начинающего свое движение в мире искусства, среди множества опасностей есть одна из наиболее существенных – правильный выбор Учителя. Особенно когда молодому дарованию пришлось оказаться в той среде, которая призвана формировать из него Творца, – специальном учебном заведении. Закон обучения «от противного» еще никто не отменял и закономерность, согласно которой впоследствии художник будет творить как угодно, только не так, как его учили, остается актуальной. И, увы, для этого немало объективных причин. Рискуя навлечь на себя море праведного негодования арт-элиты, заявим, что успешный, состоявшийся во всех отношениях художник не пойдет в систему образования. Для тех, кому есть что сказать в искусстве кистью, резцом, карандашом и т.п., словом, реализовавшим себя как практики, нужны очень веские причины, чтобы поменять свое арт-пространство свободного художника, воздух мастерской, свободный график работы и выбор времени и темпа на рамки педагогической деятельности. Чаще всего к этому толкает или весьма банальное потребительское отношение к процессу (финансовая составляющая), или уже упомянутая выше причина – впадение художника в его Altersstil, когда все возможное в искусстве уже сказано, осталось лишь теоретизировать. И лишь в очень малом количестве случае можно говорить о призвании: когда мастер умеет сам, может и хочет научить других и в процессе происходящего не теряет квалификацию и не вырабатывает в себе ненависть к тому, чем занимается в связи с постоянной необходимостью себя стреноживать и подстраиваться под требования системы.

Арт-пространство образования. Художник как творец, как личность, формирующая не только пространство внутри себя, но и то, что можно двояко назвать «околохудожественным» окружением», – единица социума, ответственная и за распространение того «вируса», который так привлекает неокрепшие умы, – творческого свободомыслия. Поэтому немаловажным аспектом в формировании понятия «арт-пространство» стало и художественное образование, т.е. то educational-арт-пространство, с которого начинается «форматирование» личности-творца в социальном плане. И, к сожалению, в этом аспекте наблюдаются наиболее деструктивные течения.

Выводы. Проблема уровня, качественной планки художественного образования Украины уже давно стала одной из наиболее болезненных для страны. Требования внимания со стороны художественной элиты государства сменяются воплями о помощи, а в некоторых сферах состояние дел грозит тем, что вопли о помощи могут трансформироваться в хрипы агонии. Любое государство, с какими бы трудностями на пути становления и эволюции оно ни сталкивалось, никогда не забывало о том, что держава без культуры – не держава. Ни Франция в периоды всех своих революций, ни Германия, страдавшая не от одной войны, ни многострадальная Япония и т.п. никогда не позволяли замолчать музам, пока имели право голоса пушки, памятуя о том, что нельзя допускать духовного обнищания, бросать на произвол судьбы и ждать самостоятельного выживания арт-арсенала государства. Кто лучше художника знает о том, что материальная сторона – не главное в жизни творческой личности. Но именно художника чаще всего общество испытывает на прочность его морали – помнит ли он эту золотую истину. И именно арт-элиту чаще всего государство удостаивает высокой чести блюсти эту мораль и помнить закон «Художник должен быть голодным». А сегодняшнее состояние художественного образования, а значит, – и будущего культуры страны, несколько трансформировало и конкретизировало это выражение: «Если кто-то должен быть голодным, то пусть это будет художник». Это и очередное испытание для культурной элиты страны, и визуализация отношения государства к культуре. Европейский вектор развития страны должден сделать ооснованными надежды на то, что, наконец, к искусству и художественному образованию перестанут относиться, как к эгретке в дамских локонах: дорого, красиво, но можно обойтись и без этого. А арт-пространство образования дождется смены цветов в светофоре: красный («стой») оно уже переживало много раз – цензура в искусстве была всегда, но в разных проявлениях; желтый горит сейчас – «приготовься»: искусство и арт-образование готовятся избавиться от стойкого многолетнего ощущения забвения... а зеленый свет – когда в искусство можно будет, наконец, идти не только чувствуя себя элитой, но и будучи ею...

Список литературы:

1. Белов К. О ценностях идеальных и неидеальных / К. Белов. – М.: Феникс+, 2004. – 272 с.
2. Вельфлин Г. Основные понятия истории искусств. Проблема эволюции стиля в новом искусстве / Г. Вельфлин. – М.: Академия, 2009. – 344 с.
3. Вельфлин Г. Ренессанс и барокко / Г. Вельфлин. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 288 с.
4. Гумилев Л. Конец и вновь начало / Л. Гумилев. – М.: Айрис-Пресс, 2015. – 384 с.
5. История уродства / Под ред. У. Эко. – М.: СЛОВО, 2007. – 456 с.
6. Никонова С. Эстетическая рациональность и новое мифологическое мышление / С. Никонова. – М.: Согласие, 2012. – 416 с.
7. Хейзинга Й. Человек играющий / Й. Хейзинга. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. – 416 с.
8. Хренов Н. Культура в эпоху социального хаоса / Н. Хренов. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 448 с.
9. Шеллинг В. Философия искусства / В. Шеллинг. – М.: Мысль, 1966. – 496 с.
10. Шкепу М. Эстетика безобразного Карла Розенкранца / М. Шкепу. – К.: Феникс, 2010. – 448 с.

Романенкова Ю.В.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

ТИПОЛОГІЯ АРТ-ПРОСТОРУ: КОНСИСТЕНЦІЯ, МЕТОДИ ЗАХИСТУ ВІД «ФОРМАТУВАННЯ»

Анотація
Стаття присвячена питанням взаємодії художника з зовнішнім світом, особливостям формування арт-простору творчої особистості. Наведена свого роду типологія того, що можна назвати арт-простором, виділені його категорії, фактори його формування й аспекти, що впливають на цей процес. Висвітлюються питання, пов'язані з художньою освітою і її рівнем у країні на сьогодні. Виділено основні причини кризового стану освіти в мистецькому полі, її деградації. Окрема увага приділяється методам захисту специфічного світу Художника, способів його захисту від «форматування» соціумом. Виділені питання, пов'язані зі станом художника в періоди соціальної кризи, трансформацією способу його мислення, методам реакції на події, відповідністю мікрокосму й макрокосму, спробам співвіднести Ritrarre і Imitare.
Ключові слова: художник, арт-простір, соціум, творча особистість, свобода.

Romanenkova J.V.
Institute of Arts
Kiev Boris Grinchenko University

TYPOLOGY OF ART-SPACE: CONSISTENCY, WAYS OF PROTECTION FROM FORMATTING

Summary
The article is dedicated to the interaction of the artist with the outside world, the peculiarities of the formation of art space of creative person. A typology of the categories, that can be called an art space, the factors of its formation and the aspects of that influence on this process have been considered. The article covers problems of art education and its level in the country today, the main causes of the crisis in education in the art sphere, its degradation. Special attention is paid to methods of protection of Artists specific personal world, the ways of protection from it «formatting» by society. Aspects of the status of the artist in periods of social crisis, the transformation of the image of his thinking, methods, reaction, compliance internal microcosm and macrocosm, attempts to correlate Ritrarre and Imitare have been analyzed.
Keywords: artist, art space, society, creative, freedom.

УДК 7-08

ДО 260-Ї РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В.А. МОЦАРТА. ОБРАЗ ВЕЛИКОГО КОМПОЗИТОРА В МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ XX-XXI СТОЛІТЬ

Сидоряк В.М., Співак О.В.
Харківська гуманітарно-педагогічна академія

Поява промисловості й тотальна урбанізація, що були характерні для кінця XIX – початку XX століття, призвели до появи нових соціальних шарів – маси людей, що були відірвані від звичної для них діяльності. Це, в свою чергу, призвело до певної стандартизації й уніфікації образу життя, споживання, культурних запитів тощо. З'явились передумови до виникнення «масової культури» та появи нової галузі – розважальної, одним з видів якої став художній кінематограф. Пошук нових ідей і цікавих сюжетів спонукали режисерів і сценаристів звертатись до біографій великих творців, зокрема до особистості В.А. Моцарта. В масовій культурі XX-XXI століть найбільший інтерес викликають два аспекти життя великого композитора, а саме: міф про його отруєння італійським композитором Антоніо Сальєрі; міф про його незавершений твір – «Реквієм».
Ключові слова: Моцарт, Сальєрі, реквієм, екранізація, масова культура, ігрове розважальне кіно.

Постановка проблеми. За більше, ніж 250 років спроб осягнути багатогранну постать В. А. Моцарта було написано безліч мистецтвознавчих праць. Той факт, що цей процес не зупиняється, засвідчує велике бажання людства усвідомити його грандіозну і хвилюючу творчу спадщину. В. Хильдесхаймер з цього приводи писав: «Велич Моцарта не можна виміряти, але можна відчути його вплив» [7, с. 8]. Не дивлячись на те, що Моцарт був музикантом, педагогом і

© Сидоряк В.М., Співак О.В., 2016

композитором, його творча спадщина інтригує і надихає не тільки музикантів. Таємниці, що огортають його найбільш відомий твір «Реквієм» і його загадкову смерть, вже два століття поспіль надихають художників і скульпторів, а у XX-XXI століттях ще й кінематографістів, на створення прекрасних і самобутніх витворів мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні біографічні дослідження належать Е. Великовичу [1], П. Луцкеру [7], Г. Чичерину [10]; роль творчої спадщини композитора в контексті розвитку фортепіанної музики С. Ісакоффу [4]; критика та історичні дослідження А. Ейнштейну []. Неодноразово видавались епістолярії Моцарта [2] та різноманітні нотні матеріали. В передмові до власного дослідження П. Луцкер зазначає, що у 1975 було випущено бібліографічний вказівник наукових праць з дослідження життя й творчості великого композитора, число найменувань якого вийшло за сім тисяч.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. XX-XXI століття не ознаменувались спадом інтересу до творчості В. А. Моцарта, а з появою кіно і телебачення його музика, і сам його образ, почали з'являтись на екранах все частіше. Таємниці, що окутували його життя і смерть, сам його образ – образ генія, стали своєрідними символами і викликали гострий інтерес у масового глядача. Виклики часу потребували нових рішень щодо втілення образу великого композитора, і саме цей аспект обумовлює мету нашої статті.

Мета статті: проаналізувати втілення образу В. А. Моцарта у масовій культурі XX-XXI століть.

Виклад основного матеріалу. Термін «масова культура», у значенні популярна культура більшості, вперше з'являється у 40-х роках XX століття в праці «Мистецтво та масова культура» німецького філософа і соціолога М. Хоркхаймера (Max Horkheimer). Поява даного феномену була пов'язана з абсолютно новими напрямами та формами мистецького мислення, що з'явились у XX столітті, а також відмінними від попередніх запитами самого носія даної культури – суспільства. Масова культура різко відрізняється від інших форм в тому числі і тим, що вона спирається на досягнення передової технології навіть більшою мірою, ніж її елітарні форми. В сфері масової культури, – поп-музики, розважального кіно, моди, бульварної преси тощо, – використовуються потужні потенціали соціології, психології, менеджменту та інших наук.

Одним з найпопулярніших видів мистецтва у XX столітті закономірним чином стає розважальне ігрове кіно. Сценаристи і режисери звертаються до популярних сюжетів, в тому числі до теми вічного протистояння успіху і заздрощів, довіри і зради – до сюжету Моцарта і Сальєрі. У 1982 на екрани виходить шестисерійний художній фільм «Моцарт» роботи французького кінорежисера М. Блюваля (рис. 1).

Назви окремих епізодів поступово розкривають перед глядачем життєвий і творчий шлях композитора: «Леопольд», «Перелом», «Потрясіння і пристрасті», «Ціна свободи», «Божевільний день», і останній – «Реквієм». Поряд з життєписом, фільм ілюструє особливості і правила життя XVIII століття, образ батька й улюбленої сестри, проблеми, з якими стикається родина. Даним прийомом автори користуються не тільки заради декорацій, але й з метою розкриття образу композитора, спроб розуміння його внутрішнього світу, певних його рішень.

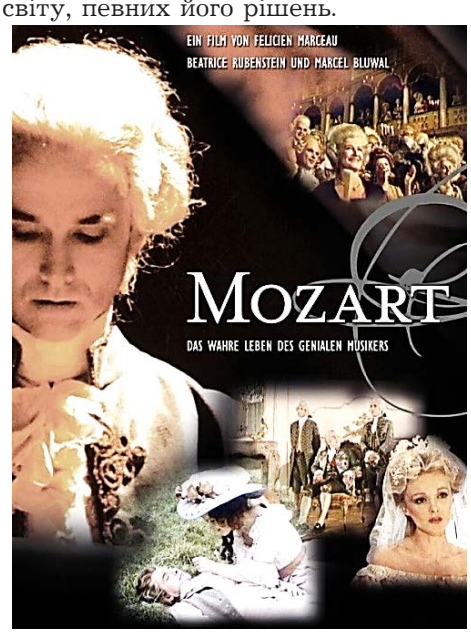

Рис. 1. Постер до фільму «Моцарт»

Вже через два роки у 1984 році на екрани виходить художній фільм «Амадей» чехословацького кінорежисера М. Формана, який стає по справді культовим. Цей фільм відрізняється від попереднього тим, що образ В. А. Моцарта тут подано у вигляді глузливої, зверхньої людини, що, на думку його заздрісника Сальєрі, не варта того божественного таланту, що він має. Саме їх протистояння так привернуло масового глядача.

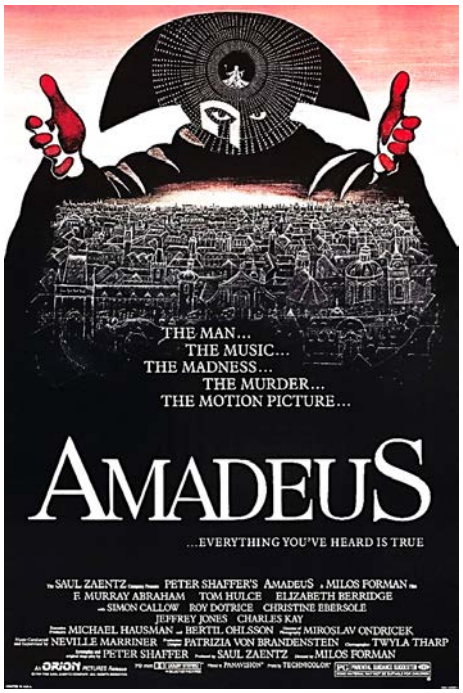

Рис. 2. Постер до фільму «Амадей»

Творці даної стрічки приклали багато зусиль для створення реалістичної атмосфери XVIII століття: костюми для зйомок були виго-

товлені по ескізам одежі того часу; постановка опери «Дон Жуан» у фільмі була знята на тій самій сцені, де й була поставлена вперше за життя композитора; працюючи над манерою висловлюватись і сміятись, актор Т. Халс вивчав епістолярії самого композитора та його сучасників, таким чином намагаючись наблизитись до реального його образу, а також почав брати уроки гри на фортепіано, тривалість яких іноді досягала чотирьох годин на день; під час зйомок фільму використовували виключно природне освітлення, що в кінцевому результаті зробило кадр дуже натуральним і живим.

Цей фільм викликав широкий резонанс. Глядач занурився у власні дослідження подробиць творчого і особистого путі великого композитора, а образи Моцарта і Сальєрі почали виступати майже в якості бінарних опозицій. Не дивлячись на ряд спростувань, вихід кількох статей, наприклад, «Сальєрі виправданий, він не труїв Моцарта» [9], і навіть суд, що відбувся в Мілані у 1997 році де Сальєрі також був виправданий, цей міф не був розвіяним. Намагаючись виправити це положення, у серії статей «На захист Антоніо Сальєрі» музикознавець Б. Кушнір описує останні роки його життя, які Сальєрі провів у шпиталі. Чутки про те, що він отруїв Моцарта були, мабуть, відомі й йому самому. У жовтні 1823 року Сальєрі відвідав його учень: «Це була сумна зустріч. Він виглядав примарою і говорив незакінченими фразами про близьке наближення смерті. В кінці він сказав: «Хоча я смертельно хворий, я хочу запевнити Вас чесним словом, що немає абсолютно ніяких підстав для цих абсурдних чуток. Ви знаєте, про що я! Але ні! Це злісний наклеп, один тільки злісний наклеп! Скажіть світу, дорогий Мошелес, що старий Сальєрі на краю смерті сам Вам це сказав» [6, с. 223].

У 2009 році світ побачила рок-опера французького режисера О. Даана «Моцарт», що спричинила масовий фурор. У якості композиторів виступили Жан П'єр Піло та О. Шультез, авторами тексту Д. Аттья та Ф. Шоке. Рок-опера била всі рекорди по кількості проданих білетів: у світі її подивились 800000 глядачів; вона отримала три статуетки престижної церемонії «NRJ Music Awards»; альбом рок-опери розійшовся тиражем у 750000 тисяч примірників і отримав статус діамантового, на окремі пісні було знято вісім відеокліпів; у 2010 році вийшла книжка, що оповідає про процес створення рок-опери й містить ескізи костюмів та інші подробиці виробничого процесу (рис. 3).

Окрім протистояння з Сальєрі, у рок-опері масштабно розкривається тема «Реквієму», отримавши замовлення на який композитор утверджується у думці, що пише панахиду собі. Недописаний «Реквієм» стає ще одним символом масової культури – символом таємничості, невідворотного року, в жорна якого потрапляють як звичайні люди, так і генії.

Недописаний «Реквієм» привертає й інтригує не тільки масового глядача, а й професіональних композиторів. Після смерті В. А. Моцарта над його завершенням працювали його сучасники. Одним з перших за це завдання взявся Йозеф фон Ейблер, талант якого високо оцінював сам В. А. Моцарт, і до якого у першу чергу звернулась його дружина Констанція. Ейблер з великою цікавістю взявся дописувати твір, але після нетривалої роботи відмовився. Після нього над завершенням «Реквієму» працював учень В. А. Моцарта Ф. К. Зюсмайєр, але точна кількість його доробків залишається предметом гарячих дискусій досі. У XXI столітті композитори також звертаються до цієї теми і намагаються закінчити геніальний твір. У 2011 британський композитор М. Фінісі дописав його фінал, що також стало предметом гарячих дискусій [8].

Рис. 3. Постер до рок-опери «Моцарт»

Висновки. Постать великого австрійського композитора В. А. Моцарта увійшла в масову культуру XX-XXI століть як символ великої талановитості, таємничості, року, і іноді здається, що публіку більше зачаровує саме його особисте життя, ніж його музика. Але на нашу думку, сучасність куди більш складніша, і відповідь на це питання лежить в самому дусі часу і в тому, що відділення творчості від особистості творця їй вже абсолютно не притаманно. Великий інтерес сучасності до таємниці життя й смерті композитора не в якому разі не відміняє його сприйняття в якості втіленої геніальності, про що свідчить досить специфічна, але й не менш влучна ілюстрація:

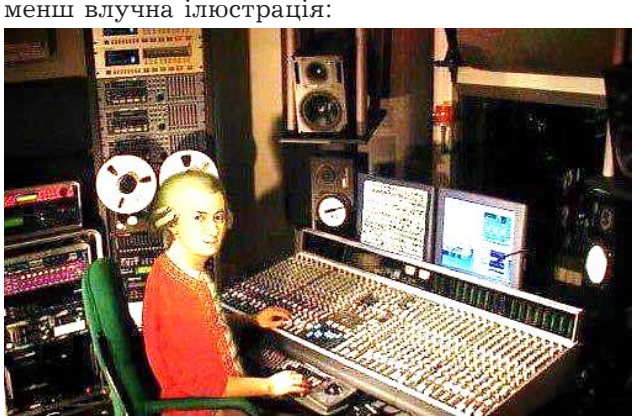

Рис. 4. «Моцарт за створенням чергового шедевру». Невідомий карикатурист

Перспективами подальших досліджень є поглиблення даної проблематики та вивчення репрезентації образу В.А. Моцарта в інших жанрах і видах масової культури XX-XXI століть.

Список літератури:

1. Великович Е. Великие музыкальные имена / Е. Великович // СПб.: »Копмозитор», 1997. – 188 с.
2. Вольфган Амадей Моцарт. Письма / Пер. с нем., фр., итал., лат. // М.: «Аграф», 2000. – 448 с.
3. Ейнштейн А. Моцарт. Личность. Творчество / Пер. с нем. Е. М. Закс, науч. ред. перевода Е. С. Черной // М.: Музыка, 1977. – 454 с. и ил.
4. Исакофф С. Громкая история фортепіано. От Моцарта до современного джаза со всеми остановками / С. Исакофф // М.: АСТ: CORPUS, 2014. – 281 с.
5. Кино-поиск [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kinopoisk.ru/ 10.03.2016
6. Кушнир Б. В защиту Антонио Сальери. Часть 3: Болезнь, смерть и похороны Моцарта. Была ли тайна? / Б. Кушнир // Балтимор: Вестник. – № 14-19. – С. 221-226.
7. Луцкер П., Сусидко И. Моцарт и его время / П. Луцкер, И. Сусидко // М.: Издательский дом «Классика – XXI», 2008. – 624 с.
8. Соболев М. Моцарт XXI века завершил «Реквием» / М. Соболев // Вечерний Петербург. – от 22.11.2011. – С. 6.
9. Foschini Paolo. Salieri assolto «Non avveleno' il rivale Mozart» / Foschini Paolo // Corriere della Sera. – da 18.05.1997. – P. 18.
10. Чечерин Г. В. Моцарт. Исследовательский этюд / Общая ред., вступ. статья, примеч. Е. Ф. Бронфин // Л.: Музыка, 1979. – 256 с.
11. Якимович Я. А. Культура XX века / Культурология. Энциклопедия в 2-х т.; глав. ред. и автор проекта С. Я. Левит // М.: РОССПЭН. – 2007. – Т. 1. – С. 1048-1054.

Сидоряк В.Н., Спивак А.В.
Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

К 260-ОЙ ГОДОВЩИНЕ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ В.А. МОЦАРТА. ОБРАЗ ВЕЛИКОГО КОМПОЗИТОРА В МАССОВОЙ КУЛЬТУРЕ XX-XXI СТОЛЕТИЙ

Аннотация
Появление промышленности и тотальная урбанизация, характерные для конца XIX – начала XX века, привели к появлению новых социальных слоев – массы людей, оторванных от привычной им деятельности. Это, в свою очередь, привело к определенной стандартизации и унификации образа жизни, потребления, культурных запросов и так далее. Появились предпосылки к возникновению «массовой культуры» и появлению новой отрасли – развлекательной, одним из видов которой стал художественный кинематограф. Поиск новых идей и интересных сюжетов побуждали режиссеров и сценаристов обращаться к биографиям великих созидателей, в том числе, и к личности В. А. Моцарта. В массовой культуре XX-XXI столетий наибольший интерес вызывают два аспекта жизни великого композитора, а именно: миф об его отравлении итальянским композитором Антонио Сальери; миф о незавершенном произведении – «Реквиеме».
Ключевые слова: Моцарт, Сальери, реквием, экранизация, массовая культура, игровое развлекательное кино.

Sidoryak V.M., Spivak O.V.
Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy

TO THE 260TH ANNIVERSARY OF V.A. MOZART'S BIRTH. IMAGE OF THE GREAT COMPOSER IN THE MASS CULTURE OF THE 20-21 CENTURIES

Summary
Appearance of industry and total urbanization, characteristic for the end of the 19th – the beginning of the 20th century, resulted in new social layers – the mass of people cut off from activity which they had been used to. This, in its turn, caused certain standardization and unification of the lifestyle, consumption, cultural requirements, et, c. The preconditions of the «mass culture» and a new area – entertaining, one of whose kinds the art cinema became, came into sight. Search for the new ideas and interesting plots made directors and screenwriters turn to the biographies of the great artists, V. A. Mozart in particular. In the mass culture of the 20–21 centuries two aspects of life of the great composer are the most interesting, namely, the myth of Antonio Salieri poisoning him, and the myth of his unfinished work – «The Requiem».
Keywords: Mozart, Salieri, requiem, filming, mass culture, entertaining movie.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 769.3(097)

БАГАТОГРАННІСТЬ МИСТЕЦТВА ЕКСЛІБРИСА

Сафонова Т.В.
Мистецький інститут художнього моделювання та дизайну
імені Сальвадора Далі

Дослідження ролі мистецтва екслібриса, ціннісних орієнтирів особистості художника у формуванні світосприйняття, естетичного бачення глядача, формування його системи поглядів в самопізнанні через різноманіття розуміння інформативності художнього твору, отримуючи цілісну концепцію соціокультурного контексту спілкування і задоволення.
Ключові слова: екслібрис, діяльність, знання, світогляд, ціннісність, спілкування.

Постановка проблеми. Мистецтво екслібриса відноситься до жанру малої графіки і своєю глибиною смислового та філософського розуміння, посідає щільне місце в світовому образотворчому мистецтві, гідно заслуговує на глибоке вивчення його розвитку у мистецтвознавчому, культурологічному, філософському, психологічному та художньому аспектах.

Мета статті. Звернемося до питання багатогранності мистецтва екслібриса, проаналізуємо його.

Аналіз останніх досліджень. У порівнянні з іншими творами мистецтва [2, с. 63] екслібрис – маленьке чудо створене натхненням художника.

Не можна не погодитися, що екслібриси українських художників – це великий спектр цілей мистецтва малої графіки, в якому відображається його розмаїтість, що екслібрис існує як специфічне соціокультурне явище.

Необхідно зазначити, що досліджуючи екслібрис (книжковий знак) науковці та художники зверталися до різних питань в обґрунтуванні мистецтва екслібриса. Одні піднімали питання визначеності книжкового знаку та питання утилітарності – О. Сидоров [1], С. Фортинський [2] та О. Ласунський [3], інші – наголошували, що екслібрис перетворився у самостійний вид малої графіки А. Яновський [4, с. 1-16], підкреслювали його комунікативність – В. Співак [5, с. 7]. розглядали, як елемент колекціонування [3, с. 151, 154], звертались до розмаїття тематики [6] та структурного аналізу та оцінювання [7], напису та позначення [3, с. 22], різновидностей техніки гравірування [8, с. 20, 202; 9; 10; 11].

У контексті традиційної культури, на тлі розвитку графічного мистецтва ІІ половини ХХ ст. – початку ХХ століття,, прагнення до філософської глибини, людяності – все це створює напружену творчу атмосферу, активне середовище, яке на початку пошуків свого шляху відіграло велику роль у формуванні кожного з сучасних художників [12, с. 147]. Кожний з них знаходить свою власну манеру, художній екслібрис стає сюжетним, абстрактним, ілюстративним.

Головна мета цієї роботи розглянути мистецтво екслібриса з точки зору багатогранності: результату людської діяльності та насолоди, донесення знання і просвітництва, відображанняя світогляду художника і часу, впровадження концепції автора та елементу спілкування (колекціонування), впливу та спонуканню формування особистості поціновувача, віддзеркалення формування творчого духа і ціннісних орієнтирів.

Викладення основного матеріалу. Життя не раз доказувало, що діяльно-перетворююче мистецтво проявляється в тому, що художній витвір ідейно-естетично діє на людей, сам процес творчості є певним перетворенням за допомогою уяви вражень, фактів, які почерпнуті з дійсності, причому художник переробляє життєвий матеріал в образи, будуючи нову реальність – художній світ.

Витвір мистецтва, екслібрис, створює свою публіку, яка здатна зрозуміти його і насолодитися ним. Він приваблює і спонукає формувати варіативність художніх ідей. В цьому контексті екслібрис є не тільки відображенням ідей замовника, але й художника, як головного творця в цьому тандемі у створенні художнього образу, у наданні йому глибокого узагальнення, осмислення і надання емоційного забарвлення. Одна й таж ідея в уяві художників уособлюється по-різному. Наприклад, екслібриси до відомої героїчної поеми «Слово о полку Ігоровім» кінця XII століття, якому було присвячено чимало праць українських дослідників. Додамо, що з 30-х років ХХ століття, вивчення «Слово...» припинене й було обмежене тільки російськомовними дослідженнями АН СРСР. Час повернення до «Слова...», яке має яскраво український характер – 90-ті роки ХХ століття. У творчості екслібрисистів Б. Куновського, В. Лучко, М. Неймеша, та багато інших «Слово...» відображає соціально-історичну подію з певними емоційним забарвленням та варіативністю створення. У композиціях екслібрисів художників Б. Куновського, В. Неймеша об'єднуючим образом виступає образ Бояна (ім'я XI ст. часів Київської Русі), який є поетом-співаком. У роботах М. Неймеша та В. Лучко, Баян – придворний, князівський поет. У Б. Куновського – він не старий дід, а статна людина з білою бородою, грає на гуслях, на ньому вишиванка, шкіряні чоботи – виглядає ошатним. У В. Лучко – образ сивочолого Баяна, який занотовує у розгорнутій книзі події. Така варіативність і множинність художніх ідей змушує глядача сприймати життєвий досвід художника, як особистий, через згадування, знання, порівняння.

© Сафонова Т.В., 2016

Художник, відображаючи світ в екслібрисі, узагальнює і осмислює різний досвід не тільки естетичних, але і всіх інших відносин людини до дійсності і до самого себе. Вплив на глядача відбувається шляхом взаємодії з художником через мистецький витвір. В свою чергу витвір мистецтва – екслібрис, його внутрішній художній світ, нерозривно пов'язаний з естетичним початком у природі, суспільстві, людині: вони в ньому відображені, в його світлі оцінюється життя, він доставляє глядачу естетичну за природою насолоду.

На протязі існування екслібрису в дусі подружнього шаржу або подарунку українські художники торкалися теми «ню», які в їх творчому доробку, наприклад, за мотивами модних видань 80-х рр. XX ст. – міфи та легенди Древньої Греції та Риму, у 90-х роках і сьогодення, проявилися художніми інтерпретаціями, як образи літературно-художньої богеми на тлі приватності. Особливо знаковим еквівалентом цього періоду, стало зображення оголеної жінки, наприклад, в образі Європи загальновідомого міфу Древьої Греції «Викрадення Європи», яке зустрічається в екслібрисах А. Буртового, Б. Тарасенка, Г. Верещагіна, А. Пугачевського та О. Набоки.

На цьому тлі в екслібрисах художника А. Пугачевського для В. К. де Брюна (1994), оголене тіло героя-напівбога, в трактуванні подвигів Геракла, сприймається інакше. Вони приваблюють передачею не реалістичних форм, а гіперболізованих, в кращому розумінні цього значення, з інтригою та кумедністю сцени.

Естетична оцінка є особистісною. Через особисте відношення художники розкривають загальнолюдські цінності прекрасного, його значущість. На основі вищесказаного, естетичний початок у творчості художників проявляється по-різному, дивлячись на те, що ставить автор за головне у творчості і мистецтві, на які невід'ємні його суттєві функції наголошує.

Соціокультурний контекст в мистецтві екслібриса розкривається в темі та сюжеті. Вони мають важливе значення для формування образу в цілому, дозволяючи розкрити його зміст, створюючи роздуми та асоціації, які повинні виникати у глядача. Крім того, вони в значній мірі визначають для повного сприйняття цікавість екслібриса. Сюжет і композиція екслібриса з позиції сприйняття його інформативності при близькому розгляданні інтерпретується і сприймається глядачем. При тому, глядацьку увагу привертає розмір екслібриса, колір, форма і обрамлення, розташування деталей композиції, направлення (рядки тексту, напису). Та тільки спеціаліст занурюється у глибину його конструктивної побудови, стилістичної особливості, історію створення тощо. Сюжетна лінія в екслібрисі, як інформація, повідомлення відображають гармонію людини і світу, внутрішню гармонію особистості – засіб пробудження соціально направленої активності людей.

Дуже обережно, в радянські часи, наголошувалося на національному, українському. Значення національного, а також самобутнього не вважалися високохудожніми. Тепер видно, що в отриманій незалежності, більшість українських художників екслібрису, розкривають самобутність національного бачення, вторгаючись у різні сфери життя. Відродження духовності суспільства сприяло появі сюжетів з відображенням сакральних мотивів в екслібрисі – роботи М. Стратілата для Богдана Певного (1990), Дарки Маркусь (1991), Мирослави Лабуньки (1992), Леоніда Берестова (1992), Віктора Ющенка (2005), В. Ломаки екслібрис «Релігій багато – Бог один» (1994 р.), власник П. Нестеренко, Г. Пугачевського для А. Й. Ватерсхота (1995), О. Литвинова «Книгарня Митрополита Харківського та Богодухівського Никодима» (1999), Я. Омеляна для Говери Йосафата (2006).

Музичність та пісенність, яка присвячуються українським відомим митцям, де-не-де зустрічається в екслібрисах 60-х рр. XX ст. в творчості художників, наприклад, К. Козловського, С. Гебус-Баранецької, І. Пантелика. Лише потім, у 90-ті роки XX ст. відновлюється і відображається, як національна самобутність культури народу України (екслібриси М. Стратілата, М. Неймеша, В. Усолкіна, Ю. Киянського, В. Стеценко.

Крім цього, національна специфіка мистецтва проявляє себе у своєрідності образного мислення художника, у передачі емоцій, почуттів, фарб та відтінків і не виникає іншої думки, що мистецтво українського екслібриса – це відображення національних особливостей через творчість художника, концентрованого вираження людської діяльності всіх сфер життя.

Діапазон можливостей мистецтва великий, його неможливо замінити іншими сферами людського духовного життя. З сюжетної лінії екслібриса можна дізнатися про життя суспільства. В мистецтві екслібриса пошуками творчої манери кожний художник розкриває:

1) багатство предметно-чуттєвого світу (екслібриси М. Деміденко, Ю. Киянського, В. Співака, М. Стратілата);

2) його естетичне різноманіття (екслібриси К. Козловського, Г. Кореня, М. Стратілата, О. Стеценко);

3) відкривається нове у вже відомих речах, у незвичному трактуванні (екслібриси С. Храпова, В. Фенчака, К. Антюхіна, Р. Романішина).

Мистецтво екслібриса носить просвітницький характер за тематикою мистецтва екслібриса можливо прослідкувати історію України. Згадуючи історичне минуле, коли інформація про козацтво і Запорізьку Січ у радянські часи замовчувалася, бо мала натяк, як заклик до визвольної боротьби українського народу. Ця інформація напередодні подій 1990 року і пізніше в Україні відображена в екслібрисах, які оспівують згуртовану спільноту козаків та зображення гетьманів і особливого інтересу набула під час святкування 500-річчя Запорізького козацтва. В екслібрисах художників В. Неймеша «EL Неймеша. 500 років Січі» (1989), М. Стратілата для Богдана Хаворівського «Козак душа правдива» (1992), О. Руденко-Десняка, Юрія Бачі (1990).

Зображення явищ в екслібрисі є в відомому сенсі його відкриттям. Сила мистецтва екслібриса, такої невеликої форми, особливо через його духовну красу, яка просвічується крізь зображувальні образи, ллється назовні, торкається глядача і перетворює його. Споглядання кожного твору, безумовно, прихильниками цього виду мистецтва, відточує їх почуття, формує людську чуттєвість, бачення світу, формує око, яке здатне насолоджуватися красою:

1) різноманіттям форм (екслібриси Г. Зубковського, Б. Куновського, Б. Череватого, Г. Кореня, М. Маловського, М. Неймеша, Г. Малакова, В. Перевальського, М. Стратілата, В. Шпака та інших);

2) кольору (екслібриси Д. Беккера, Г. Верещагіна, Г. Пугачевського, О. Криворучка. В. Шпака).

Співвідношення відображального і виражального в екслібрисі розкриває його глибину, художній зміст, знайомить з графічними техніками, від традиційних, так і сучасних, наприклад: на дереві (художники В. Стеценко, І. Пантелюк, В. Перевальський, Я. Гніздовський); на лінолеумі (художники С. Гебус-Баранецька, Г. Малакова, О. Оброца, М. Неймеш); на пластику, оргсклі (художники В. Ломака, О. Литвинов, М. Стратилат, А. Пугачевський, О. Мікловда); на цинку (художники В. Шпак, Ю. Черепанов); офорт (художники Р. Агірба, В. Вишняк, А. Аксінін, Ю. Кох, С. Влязловский, Т. Ковач); інкорель (художник О. Криворучко); туш, перо (художники А. Кузнєцова, О. Омелян); комп'ютерна графіка (художники В. Настенко, В. Окрутий, В. Бурмака, Р. Виговський, Н. Коваленко) тощо.

Празькою асоціацією колекціонерів і друзів екслібриса на XXVI Міжнародному конгресі екслібрисистів, що відбувся у 1996 р. В М. Хрумілі, було зафіксовано 46 символічних позначень графічних технік, які використовуються екслібрисистами у світовій практиці.

Повертаючись до головної думки, зазначимо, що творчість людини як специфічний спосіб людської діяльності, в якій реалізується її активність, слугує самовдосконаленню. Результат творчості гармонізує відносини людей з суспільством і природою і, як продукт діяльності, являється не тільки предметом культури, а спонукає процесу розвитку та формуванню людей [13, с. 62].

Екслібрис як соціальне та культурне явище впливає на глядача, розвиваючи його відносно пізнавальних та естетико-моральних чинників. Саме це відображають екслібриси художників С. Гебус-Баранецької – людей праці, образи музикантів, В. Стеценко, В. Розенталь – образи танцюристів. Група майстрів з різних куточків України цікавляться досягненнями космічної ери і присвячують їй свої екслібриси – це кияни І. Батечко, М. Бутковський, Б. Куновський, В. Лопата, В. Лучко, О. Масик, О. Мікловда, О. Мистецький, Г. Малаков; з Криму – О. Кирсанов, В. Мицук, С. Малишев, а також С. Гебус-Баранецька (м. Львів), Є. Горельчик (м. Івано-Франківськ), О. Криворучко (м. Чернівці), С. Кукуруза (м. Кам'янець-Подільський), О. Литвинов та Ф. Молібоженко (м. Харків), М. Котляревська (м. Днепропетровськ) та інше.

Узагальнюючи, можна сказати, що інформаційно-пізнавальна інформація, яка міститься в екслібрисах, величезна. Їх змістовна наповненість доносить:

1) сторінки історичного минулого (екслібриси Є. Надеждіна, М. Неймеша, Г. Малакова, І. Масика та інші);

2) поповнює наші знання про світ, наукові та культурні досягнення (екслібриси С. Гебус-Баранецької, В. Масика, О. Мистецького, Б. Куновського, М. Маловського, К. Козловського, М. Стратилата, В. Усолкіна, Я. Омеляна, В. Стеценка, А. Пугачевського, М. Опанащука та інші);

3) надають можливість співставити особистий життєвий досвід з досвідом інших людей, допомагає пізнати себе (екслібриси В. Леоненка, Ю. Киянського, Г. Давидовича, М. Неймеша, Г. Кореня, В. Стеценка).

Прагнення художників до глобального мислення, до створення стану миру, до вирішення загальнолюдських проблем, доля і його героїв, і людства, у масштабах історії, з нею майстри співвідносять свої витвори. Дослідження показало, що екслібриси, як витвір мистецтва за ідейною концепцію може бути:

1) знаково-символічною композицією (з передачею зображення наближеного до реального, фотографічного, стилізованого та декоративного) – (екслібриси І. Криворучко, А. Мистецького, Я. Гніздовського, В. Співака).

2) носити сюжетно-ілюстрастративний характер (екслібриси Г. Верещагіна, В. Мицука, А. Пугачевського, М. Неймеша);

3) колажем (екслібрис Д. Беккера);

4) філософським есе, інтерпретацією (екслібриси О. Аксініна, К. Антюхина);

5) серією (екслібриси Г. Малакова).

Художник, переосмислюючи власні спостереження і роздуми над життям, створює цілісну художню концепцію, втілює її у художній твір. Якщо в композиціях екслібрисів відображається сутність предмета (натюрмортні мотиви), природи життя (пейзажні мотиви), характерні особистості та захоплення його власника (портретні зображення, шаржі), то ілюстративний екслібрис є відображенням будь-якої сцени з літературного твору. Тут завдяки морфологічним художнім прийомам (порівнянню, подобі, гіперболі, літоті, алегорії, гротеску, метафорі) з'являється можливість навіяти відповідні асоціативні уявлення, викликати відчуття. У композиції, колажу та філософському есе художник може висловити думку на одному папері, то серія вимагає розгорнутої оповідності на декількох листах, дотримуючись періодів часу або жанрів.

Виразний художній образ може підтримуватися не тільки характерними зображеннями оточуючого середовища, а й рядком із літературного твору (Т. Шевченка, Л. Українки та інших), який не тільки утворює з зображенням незвичну композиційну побудову екслібриса, але й несуть в собі сугестивну дію. Так творчість художників В. Усолкіна та В. Неймеша відрізняються від інших екслібрисистів саме таким відображально-виражальним прийомом. Подекуди цей прийом зустрічається в роботах художника А. Алексєєва – з рядками твору Т. Шевченка «Гайдамаки». Рядки у композиціях екслібрисів несуть в собі форми впливу у вираженні національного повстання, суму за рідненьку неньку-Батьківщину з призивом, нагадуванням, впливом близьким до виховної функції.

Висновки. Таким чином не тільки літературні рядки мають вплив на свідомість людини. При оцінюванні екслібриса відбуваються взаємовпливові процеси і сказати однозначно, що переважало на стадії задуму композиції, чи то рядки з літературного твору, чи то образи, залишається потаємним.

Глядач оцінює художній твір, орієнтуючись на особистісні цінності. Але спеціаліст звертає увагу не тільки на бачення цілого раніше частин у процесі предметно-художнього споглядання, а й на естетичні аспекти.

Не можливо сказити, що функції мистецтва, які будують ціннісну свідомість людини, які вчать його бачити життя крізь призму образності, не стосуються екслібриса. Мистецтво екслібриса дає відчуття насолоди, формує естетичні смаки, пробуджує творчій дух, вчить бачити красу, допомагає освоїти світ по законам краси.

В силу приватності мистецтва екслібриса (художник – замовник – колекціонер) мистецтво екслібриса не так доступно широкому колу глядачів, але тематичні виставки, упорядником яких являється голова Київської організації Спілки клубу екслібрисистів України кандидат мистецтвознавства П. В. Нестеренко, мистецтво екслібриса стає більш знайомим. Популяризація зростає за рахунок проведення Міжнародних конгресів та бієнале, які проходять у різних країнах світу і об'єднують між собою художників та колекціонерів. Українські художники сьогодення приймають в них участь, отримуючи призові місця.

Відродження мистецтва екслібриса відбувається у ВНЗ України, проводяться міжвузівські студентські конкурси [14] та виставки [15].

Список літератури:

1. Сидоров А. А. Мысли по поводу exlibris'а / А. А. Сидоров // Книжные знаки К. С. Козловского. Каталог выставки, Воронеж, 1964. – С. 4.
2. Фортинський С. Исследования и материалы. Вып. II. Советский художественный книжный знак / С. Фортинський. – Москва, 1960.
3. Ласунский О. Книжный знак / О. Ласунский – Воронеж.: Издательство Воронежского Университета, 1967. – 165 с. ; Так само, с. 151, 154; Так само, с. 22.
4. Мастера экслибриса. Аркадий Пугачевский / [Вступ. слово Алексея Яновского]. – К.: Изд-во Сергея Бродовича, 2007. – 16 с.
5. Співак В. М. Мистецтва екслібрису / В. М. Співак. – Черкаси: Клуб екслібриса, 2010. – 30 с.
6. Сафонова Т. В. Жанрові відображення реальності в українському екслібрисі / Т. В. Сафонова // Вісник ХДАДМ. – 2012. – № 10. – С. 70-75.
7. Сафонова Т. В. Інформативність екслібрису: естетичні аспекти / Т. В. Сафонова // Вісник ХДАДМ. – 2011. – № 1. – С. 79-94.
8. Ерошкин В. Ф. Экслибрис как графическая композиция / В. Ф. Ерошкин // Омский научный вестник ОГИС. – 2014. – № 4 (131); Так само, с. 201.
9. Вольгушев А. Е. Экслибрис как учебный предмет в графической подготовке художника-педагога / А. Е. Вольгушев. – М.: МПГУ, 2003. – 170 с.
10. Нестеренко П. В. Графічні техніки в екслібрисах XX ст. / П. В. Нестеренко // Мистецтвознавство України. Зб. наук. пр. – К.: СПД Кравчук В. К. – 2003. – Вип. 3. – С. 348-355.
11. Книжкові знаки Богдана Сороки [Каталог виставки] / [уклад. Р. Д. Фіголь, О. В. Канчалаба, передмова Р. М. Яціва.]. – Львів: ЕДД УНДІПП, 1989. – 66 с.
12. Леонтьева Г. К. Дорогой поиска / Г. К. Леонтьева. – Л. – М.: Искусство, 1965. – 204 с.
13. Шевнюк О. Л. Культурологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / О. Л. Шевнюк. – К.: Знання-Прес, 2005. – 353 с. – (Вища освіта XXI століття).
14. III Всеукраїнський студентський конкурс книжкового знаку пам'яті Фелікса Кідера, Україна, м. Херсон, ХНТУ, 28-30 жовтня 2014 р. Електронний ресурс: http://www.kntu.net.ua/index.php/rus/layout/set/print
15. Творча країна «День художника на Пріорці» виставка живопису та графіки. – 14 жовтня 2014. Електронний ресурс: http://myza.com.ua

Сафонова Т.В.
Институт художественного моделирования и дизайна
имени Сальвадора Дали

МНОГОГРАННОСТЬ ИСКУССТВА ЭКСЛИБРИСА

Аннотация
Исследование роли искусства экслибриса, ценностных ориентиров личности художника в формировании мировосприятия, эстетического видения зрителя, формирования его системы взглядов в самопознании через многообразие понимания информативности художественного произведения, получая целостную концепцию социокультурного контекста общения и удовольствия.
Ключевые слова: экслибрис, деятельность, знание, мировоззрение, ценностность, общение.

Safonova T.V.
Institute of Art Modeling and Design named after Salvador Dali

ART VERSATILITY BOOKPATE

Summary
Investigation of the role of art bookplates, values of the individual artist in the formation of attitude, the aesthetic vision of the viewer, forming his belief system in self-knowledge through the understanding of the diversity of information content of a work of art, a holistic concept of socio-cultural context of communication and enjoyment.
Keywords: bookplate, activities, knowledge, philosophy, value, communication.

НАШІ АВТОРИ

1. **Авдєєва Ольга Миколаївна** – аспірант Донбаської державної машинобудівної академії
2. **Аксьом Герман Ігорович** – аспірант кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
3. **Антонів Альона Андріївна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
4. **Артамонова Анна Андріївна** – студентка фінансово-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
5. **Бабаєв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
6. **Барабаш Олена Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
7. **Беленчук Олексій Ігорович** – студент Фінансово-економічного коледжу Буковинського державного фінансово-економічного університету
8. **Битківська Анна Вікторівна** – аспірант кафедри аудиту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
9. **Біденко Альона Ігорівна** – магістр політології Національного університету Києво-Могилянська академія»
10. **Бойко Антон Олександрович** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «Українська академія банківської справи» Сумського державного університету Міністерства освіти і науки України
11. **Большаков Дмитро Сергійович** – студент Запорізького національного університету
12. **Бондар Олександр Богданович** – аспірант лабораторії лісівництва Українського науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації імені Г.М. Висоцького
13. **Бондаренко Тетяна Юріївна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка
14. **Бончук Наталія Володимирівна** – Державний професійно-технічний навчальний заклад «Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва», практичний психолог
15. **Борко Володимир Олександрович** – аспірант Київського національного університету технологій та дизайну
16. **Бородін Максим Олександрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри обліку, економіки і управління персоналом підприємства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
17. **Босак Катерина Ігорівна** – студентка Фінансово-економічного коледжу Буковинського держаного фінансово-економічного університету
18. **Боярська Марія Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та бізнесу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
19. **Братішко Юлія Сергіївна** – кандидат фармацевтичних наук, доцент, доцент кафедри управління та економіки підприємства Національного фармацевтичного університету
20. **Брижак Надія Юріївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики початкової освіти Мукачівського державного університету
21. **Бродюк Юлія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
22. **Бусько Марія Богданівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
23. **Бучківська Уляна Богданівна** – аспірант Львівської комерційної академії
24. **Варламова Ірина Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Запорізького національного університету
25. **Варламова Світлана Іванівна** – доктор технічних наук, генеральний директор ВАТ «НВП» Екопрогрес»
26. **Василенко Владислав Геннадійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
27. **Вернидуб Микола Юрійович** – студент Запорізького національного університету
28. **Верхоглядова Наталія Ігорівна** – доктор економічних наук, академік Академії економічних наук України, завідувач кафедри обліку, економіки і управління персоналом підприємства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
29. **Вешелені Олександр Миколайович** – асистент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
30. **Висоцька Ірина Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, Національний авіаційний університет
31. **Вілігорська Катерина Володимирівна** – магістр медицини, аспірант кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету

32. Вільгард Мар'яна Романівна – студент Національного університету «Львівська політехніка»
33. Владимирова Марія Сергіївна – кандидат економічних наук, асистент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
34. Воробей Юлія Миколаївна – аспірант Київського національного торговельно-економічного університету
35. Гал Маріанна Йосипівна – історик
36. Галкін Андрій Сергійович – кандидат технічних наук, старший викладач, кафедри транспортних систем і логістики Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
37. Гамбаль Ірина Андріївна – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
38. Гарбар Євгеній Сергійович – аспірант кафедри фінансів та банківської справи Київського національного торговельно-економічного університету, заступник начальника відділу по роботі з кредитами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб
39. Геренко Софія Сергіївна – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
40. Головка Анатолій Анатолійович – аспірант Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України
41. Гололобов Сергій Миколайович – аспірант кафедри європейської інтеграції Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
42. Голоядова Тетяна Олексіївна – доцент кафедри конституційного права та державного управління Інституту національного та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету
43. Голубенко Тетяна Андріївна – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
44. Гончаров Андрій Васильович – аспірант Академії адвокатури України
45. Гончарук Анастасія Олександрівна – студентка Тернопільського національного економічного університету
46. Гринь Валентина Іванівна – старший викладач кафедри організації обліку та аудиту Полтавської державної аграрної академії
47. Громовенко Вікторія Володимирівна – старший викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного гуманітарного університет
48. Гудзенко Олеся Зеновіївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
49. Гумен Олександра Сергіївна – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
50. Гуцул Максим Олександрович – аспірант кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету
51. Гуцуляк Лідія Іллівна – аспірант Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
52. Давиденко Валерій Миколайович – здобувач Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»
53. Давидова Ірина Віталіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
54. Дейнеко Данило Володимирович – студент Харківського національного університету радіоелектроніки
55. Деньга Юлія Іванівна – студентка фінансово-економічного факультету Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
56. Дивущак Оксана Олександрівна – аспірант кафедри європейської інтеграції Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
57. Дмитренко Алла Василівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
58. Добрівська Мар'яна Володимирівна – аспірант кафедри економічної теорії Національного університету біоресурсів і природокористування України
59. Дольнікова Любов Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
60. Доценко Катерина Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри реклами та зв'язків із громадськістю Запорізького національного університету
61. Жегунов Геннадій Федорович – доктор біологічних наук, професор, Харківська державна зооветеринарна академія
62. Железнякова Юлія Володимирівна – старший викладач кафедри практичної психології Класичного приватного університету
63. Заблоцький Богдан Михайлович – студент Тернопільського національного економічного університету

64. **Завора Таїна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
65. **Зайченко Софія Андріївна** – магістр мистецтв, аспірант кафедри синології факультету мови, історії та географії Університету Анкари, Анкара, Туреччина
66. **Залунін Володимир Федорович** – доктор економічних наук , професор Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
67. **Заремба Ірина Дмитрівна** – студентка Фінансово-економічного коледжу Буковинського державного фінансово-економічного університету
68. **Зенкін Анатолій Семенович** – доктор технічних наук, професор, Київський національний університет технологій та дизайну
69. **Зенкіна Світлана Миколаївна** – студентка Київського національного університету технологій та дизайну
70. **Зінчук Руслана Степанівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
71. **Іванюк Ганна Іванівна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
72. **Івченко Лариса Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку підприємницької діяльності Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
73. **Кареліна Олена Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя
74. **Климусь Романія Романівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
75. **Кміть Віра Мирославівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
76. **Коваленко Анна Миколаївна** – аспірант кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету
77. **Коваленко Вікторія Вікторівна** – здобувач кафедри міжнародних економічних відносин Хмельницького національного університету
78. **Коваль Алла Іванівна** – асистент кафедри фармації Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
79. **Ковінчук Ольга Леонтіївна** – аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
80. **Кодацька Наталя Олександрівна** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Університету митної справи та фінансів
81. **Козаченко Ірина Віталіївна** – викладач кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
82. **Кольцова Юлія Євгеніївна** – аспірант кафедри германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету
83. **Колюбакіна Лариса Вікторівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
84. **Комащенко Ірина Іванівна** – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
85. **Корнілова Наталія Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
86. **Коротнєва Поліна Андріївна** – студент агрономічного факультету Луганського національного аграрного університету
87. **Косяк Валентина Іванівна** – старший викладач кафедри філологічних та природничих дисциплін факультету по роботі з іноземними студентами Національного авіаційного університету
88. **Косяк Олег Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедрою філософії та права, ПрАТ «ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій», Відокремлений підрозділ у м. Кривий Ріг
89. **Коцкулич Тетяна Ярославівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
90. **Кочукова Наталія Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
91. **Кошарний Владислав Олександрович** – аспірант кафедри менеджменту Національного транспортного університету
92. **Кравченко Вікторія Валеріївна** – магістр Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
93. **Кравчук Лариса Володимирівна** – старший викладач кафедри методики та психології дошкільної і початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

94. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
95. **Красіловська Зоя Валеріївна** – аспірант кафедри права і законотворчого процесу Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
96. **Красніцька Ганна Миколаївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та економічної теорії Вінницького торговельно-економічного інституту Київського торговельно-економічного університету
97. **Крацило Соломія Олександрівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
98. **Кудак Кристина Мирославівна** – кандидат економічних наук, науковий співробітник Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень Національної академії наук України
99. **Куземко Леся Валентинівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
100. **Кукса Ольга Леонідівна** – старший викладач кафедри менеджменту та маркетингу ПрАТ «ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій», Відокремлений підрозділ у м. Кривий Ріг
101. **Кутідзе Людмила Сергіївна** – доцент, кандидат економічних наук Запорізького національного технічного університету
102. **Кучик Галина Богданівна** – здобувач кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка
103. **Кушнір Світлана Олександрівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів та кредиту Запорізького національного університету
104. **Кушнір Тетяна Іванівна** – аспірант кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка
105. **Лебедик Галина Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку і аудиту Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
106. **Лещенко Лариса Олександрівна** – аспірант кафедри економіки підприємства Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва
107. **Литвишко Олена Миколаївна** – викладач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
108. **Ліп'яніна Христина Володимирівна** – викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики Тернопільського національного економічного університету
109. **Лукашов Валерій Кондратьович** – кандидат технічних наук
110. **Ляшенко Дмитро Миколайович** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету
111. **Ляшенко Оксана Миколаївна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
112. **Магар Надія Георгіївна** – кандидат технічних наук, директор ПрАТ «ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій», Відокремлений підрозділ у м. Кривий Ріг
113. **Мадараш Олександр Володимирович** – студент Тернопільського національного економічного університету
114. **Манько Руслана Михайлівна** – старший викладач кафедри світової літератури та славістики Дрогобицького державного університету імені Івана Франка
115. **Мариніна Ольга Олександрівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
116. **Марченко Микола Григорович** – доцент кафедри цивільного, господарського та кримінального права Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
117. **Материнська Ольга Андріївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та аналізу Вінницького національного аграрного університету
118. **Матюшинець Яна Володимирівна** – студент Київського університету імені Бориса Грінченка
119. **Махінла Юрій Борисович** – старший викладач кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету
120. **Машіко Катерина Сергіївна** – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень Національної академії наук України
121. **Мащонок Анастасія Олегівна** – студент Української інженерно-педагогічної академії
122. **Мельничук Юлія Юріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології Херсонського державного університету
123. **Миронова Альона Миколаївна** – студентка обліково-фінансового факультету Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «Українська академія банківської справи» Сумського державного університету Міністерства освіти і науки України

124.Мірзоєва Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України
125.Мокряк Костянтин В'ячеславович – аспірант кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету
126.Молькова Вікторія Миколаївна – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
127.Мукан Наталія Василівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
128.Нам'ясенко Юрій Олександрович – студент Національного університету біоресурсів і природокористування України
129.Насєдкіна Оксана Олегівна – аспірант кафедри філософії Запорізького національного університету
130.Негода Артем Сергійович – магістр Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
131.Недо Андрій Олександрович – член Національної спілки журналістів України, директор Телерадіокомпанії «Сатурн»
132.Нікітюк Маргарита Юріївна – студентка факультету іноземної філології Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
133.Нікольчук Інна Володимирівна – аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології Національної академії наук України
134.Новикова Дар'я Миколаївна – студентка кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
135.Новікова Анастасія Володимирівна – асистент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Національного університету «Львівська політехніка»
136.Овчаренко Олена Володимирівна – аспірант Київського національного університету технологій та дизайну
137.Ожегова Ганна Олександрівна – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
138.Олексин Ольга Зеновіївна – асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка
139.Олеха Дмитро Ігорович – студент Тернопільського національного економічного університету
140.Олійник Надія Юріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
141.Опришко Наталя Олексіївна – старший викладач кафедри філології Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
142.Осадчук Антон Русланович – студент Запорізького національного університету
143.Павленко Світлана Анатоліївна – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
144.Павленкова Олена Вікторівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
145.Павлюк Валерія Ігорівна – аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
146.Пауш Маріанна Михайлівна – аспірант кафедри фінансів та банківської справи Ужгородського національного університету
147.Первушина Ольга Анатоліївна – аспірант Харківської державної зооветеринарної академії
148.Перегончук Наталія Василівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
149.Петрик Артем Миколайович – викладач Херсонського державного університету
150.Петрушанко Володимир Миколайович – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
151.Петухова Тетяна Анатоліївна – викладач хімії І категорії Слов'янського хіміко-механічного технікуму
152.Пітюлич Михайло Михайлович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень Національної академії наук України
153.Платковська Олександра Вікторівна – студентка Вінницького національного аграрного університету
154.Пляка Любов Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, Національний фармацевтичний університет
155.Познякова Олена Ігорівна – асистент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
156.**Полінкевич Ольга Петрівна** – студентка Київського національного університету технологій та дизайну

157.Постоєнко Катерина Іванівна – аспірантка кафедри макроекономіки та державного управління Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
158.Пронь Світлана Віталіївна – старший викладач Національного авіаційного університету
159.Проць Ірина Ігорівна – студентка Навчально-наукового інституту міжнародних економічних відносин імені Б.Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету
160.Пчеліна Оксана Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ
161.Райхерт Костянтин Вільгельмович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
162.Рижих Анастасія Сергіївна – студентка Слов'янського хіміко-механічного технікуму
163.Рижко Ігор Олексійович – викладач електротехніки Дніпродзержинського індустріального коледжу Українського державного хіміко-технологічного університету
164.Ріхтер Олена Євгеніївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Харківського навчально-наукового інституту Університету банківської справи
165.Розорінов Георгій Миколайович – доктор технічних наук, професор кафедри систем захисту інформації Київського державного університету телекомунікацій
166.Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
167.Романуха Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
168.Рубанка Володимир Миколайович – головний державний інспектор України з енергетичного нагляду, Держенергонагляд, м. Київ
169.Сабадош Ганна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри макроекономіки та державного регулювання Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
170.Савчук Ірина Олександрівна – студентка Запорізького національного технічного університету
171.Самардак Дмитро Валерійович – аспірант кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України
172.Самарцева Анастасія Євгеніївна – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
173.Саух Олексій Сергійович – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
174.Сафонова Тетяна Василівна – викладач Мистецького інституту художнього моделювання та дизайну імені Сальвадора Далі
175.Світлична Вікторія Юріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
176.Сивак Лариса Михайлівна – кандидат філологічних наук, викладач Фінансово-економічного коледжу Буковинського державного фінансово-економічного університету
177.Сидоряк Валерій Миколайович – старший викладач кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя Харківської гуманітарно-педагогічної академії
178.Синиця Наталія Анатоліївна – економіст ТОВ «ОБІО»
179.Сіробаба Микола Васильович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
180.Скавронська Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
181.Сліпченко Володимир Віталійович – аспірант Уманського національного університету садівництва
182.Смачило Тетяна Володарівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
183.Сорокіна Ганна Василівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри управління соціальними комунікаціями Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
184.Сосюра Леся Григорівна – аспірантка кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
185.Співак Олександр Васильович – старший викладач музично-інструментальної підготовки вчителя Харківської гуманітарно-педагогічної академії
186.Стецик Василь Васильович – кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри аналітичної хімії Донецького національного університету
187.Стойка Мирослав Вікторович – доцент кафедри фізико-математичних дисциплін Ужгородського національного університету

188.Сухомлин Олена Володимирівна – викладач фізики Дніпродзержинського індустріального коледжу Українського державного хіміко-технологічного університету
189.Сушенцев Олександр Олександрович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри автоматизованого управління металургійними процесами та електроприводом Криворізького металургійного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»
190.Сушенцева Лілія Леонідівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
191.Тєлкова Оксана Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології і перекладу Запорізького національного університету
192.Ткач Людмила Іванівна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри міських та регіональних екосистем Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
193.Ткаченко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук, професор кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
194.Тосько Роман Романович – асистент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Національного університету «Львівська політехніка»
195.Тригуб Олена Володимирівна – кандидат економічних наук,доцент кафедри банківської справи Київського національного університету імені Тараса Шевченка
196.Усенко Оксана Володимирівна – кандидат з державного управління, директор середньої спеціалізованої школи № 139
197.Файчук Олена Леонідівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
198.Феденко Олександр Володимирович – кандидат політичних наук, доцент, професор кафедри тактико-спеціальних дисциплін Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
199.Федів Оксана Євгенівна – асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка
200.Федоришин Марта Миронівна – студентка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
201.Форостюк Тетяна Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
202.Хавар Максим Володимирович – студент Національного університету «Львівська політехніка»
203.Хавар Юлія Степанівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
204.Халілова-Чуваєва Юлія Олександрівна – кандидат політології, доцент, доцент кафедри гуманітарних та правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
205.Хасан Алі Аль-Абабнех – кандидат технічних наук, аспірант кафедри міжнародної економіки Національного авіаційного університету
206.Хільчевська Вікторія Станіславівна – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
207.Хухліна Оксана Святославівна – доктор медичних наук, професор , завідувач внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
208.Царук Вікторія Петрівна – викладач кафедри спортивних дисциплін і туризму Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
209.Цвіра Діана Миколаївна – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ
210.Черепова Юлія Володимирівна – студентка українсько-англійського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
211.Черниш Наталія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
212.Чернишов Анатолій Сергійович – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
213.Шампанюк Юлія Ігорівна – студентка Навчально-наукового інституту міжнародних економічних відносин імені Б.Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету
214.Шаповал Ірина Григорівна – старший викладач кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету
215.Шаповал Олена Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та військового господарства Національної академії Національної гвардії України

216.Шарапановська Юлія Вікторівна – викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного гуманітарного університету
217.Шарапова Олена Віталіївна – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри основ радіотехніки Харківського національного університету радіоелектроніки
218.Швець Олександр Віталійович – аспірант кафедри загального мовознавства і германістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
219.Шевель Тамара Олександрівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри україністики Національного медичного університету імені О. О. Богомольця
220.Шевченко Ірина Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.
221.Шийка Оксана Іванівна – викладач економічних дисциплін Львівського техніко-економічного коледжу Національного університету «Львівська політехніка»
222.Ширій Вячеслав Віталійович – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
223.Шматко Євген Владиславович – студент Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
224.Шрамко Інна Іванівна – старший викладач кафедри інформаційних систем і технологій Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
225.Щербина Надія Федорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету
226.Юдін Олег Миколайович – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
227.Якименко Юрій Петрович – магістр Київського державного університету телекомунікацій
228.Якіменко Тетяна Ігорівна – кандидат біологічних наук, доцент, Харківська державна зооветеринарна академія
229.Яковлева Ольга Олександрівна – доктор медичних наук, професор, завідуюча кафедри клінічної фармації та клінічної фармакології Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 4 (31) квітень, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 29.04.2016 р.
Формат 64x90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 20,93. Тираж 100 прим.
Зам. 0416-41.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.